

i kapak

jenerik

İÇİNDEKİLER

1. BÖLÜM

Tarihte Kadın

A – Eskiçağda Kadın

Ergün Laflı - Bronze Figurines at the Museum of Ödemiş (Western Turkey).....	
N. Damla Yılmaz Usta - Tarih Öncesinde Anadolu Kadınlarının Sağlık Sorunları.....	
Ameneh Baseri - Research about the position of women in the Iran and Minor Asia of Ancient to end Ottoman Period	
Babür Mehmet Akarsu – Anadolu’da Adına Kentler Kurulan Antik Dönem Kadınları	
Hasan Ali Şahin - Anadolu’nun İlk Yazılı Belgelerinde Kadın	
Hatice palaz Erdemir / Onur Günday / Nurvan Barman - Cumhuriyetten İmparatorluğa Geçiş Döneminde Roma Şehirli Kadınının Değişimi.....	
Leyla Murat – Anadolu’da Hitit Döneminde Kadın ve Önemi.....	
Seda Özsoy - Asli Günahın Bekçileri: Ortaçağ’da Kadınlar	
Esmâ Reyhan / Tülin B. Cengiz - Başkent Hattusa’nın Şifacı Kadınları: Büyücüler.....	
Zeynep Kantarcı - Erkek Hegomanyasına İlk Başkaldırı: Lilith	

B – Şiir ve Edebiyatta Kadın

Halistin Kukul - Necip Fazıl’ın Şiirlerinde “KADIN”	
Ayşe Paslanmaz - Şiir ve Kadın Women and the City	
Tuncer Baykara - İstanbul’dan Karadeniz Kıyılarına Mektuplar.	
Ali Çakır - İkdâm Gazetesi’nde Yer Alan “Muhasebe-i Nisa’iyye” Yazılarına Dair Bir Değerlendirme	
Banu Berber Babalık / Dişen İnce Erdoğan - Demokrat Parti İktidarında Kadın Dergileri ve Kadın İmajı (1950-1954)	
Birkan Kargı - Edebiyat ve Sinema Etkileşiminde Şehir ve Kadın İzdüşümü	
Hanife Nalan Ataman - Tanzimat’tan Milli Edebiyat’a Kadınlara Yönelik Kullanılan Hitaplar.....	
Nadiya Sençilo - Ukraynalı ve Türk Realist Yazarların Hikâyelerinde Kadın Karakterlerinin Tipolojisi.....	
Şeyma Büyükkavas Kuran - Şehir ve Kadın Bağlamında Mücellâ	
Yavuz Bayram - Divan Şairinin Gözünden Osmanlı’da Kadın (Güzel, Sevgili).....	
Zeynep Sati Yalçın – Uyumsuzlar’da Kadın Konusu	

C – Kültür ve Değerlerde Kadın

Halistin Kukul – Kadına Değer Vermek ve Kadın.....	
Abdurrahman Kurt - Sosyo-Ekonomik ve Dini Açından Osmanlı Kadınları, Bursa Şehri Örneği...	
Muhammet Bilal Çelik - Hokand Hanlığı Siyaset ve Kültür Hayatında Bir Kadın: Mahlar Ayım .	
Dilşen İnce Erdoğan - XIX. Yüzyılda Osmanlı Kentlerinde Amerikalı Misyoner Kadınlar	
Edina Solak - Çorum Milletvekili Ferit Bey’in Hayatı ve Vefatı Üzerine Ailesine Devlet Tarafından Yapılan Yardımlar	
Gökçe Şimşek - Kadın Dostu Kent ve Kültür Varlıkları.....	
İlknur Yüksel - Geleneksel Türk Evinde Kadın.....	
Nargiz Aliyeva - XIX-XX yüzyıllarda Azerbaycanlı kadınların kıyafetlerinde milli-dini değerler	
Nurlane Kerimli - Azerbaycan Kadını ve Kültür	

Nurten Çetin - İstanbul Amerikan Kız Koleji ve Kolej'in Müslüman Kadın Algısı (1908-1918) ..
Ümral Deveci - Karadeniz Türkülerinde Kadın Olmak.....

D – Kadınların Mimari alanda Faaliyetleri

Mehmet Sami Bayraktar - Osmanlı Döneminde Samsun'da Bir Baniye Ayşe Hanım ve Yapıları..
Mustafa Demirci - İslam Şehirlerinde Mahremiyetin Mekâna Yansımaları

E – Vakıf Alanında Kadınlar

Adnan Tüzen - Osmanlı Dönemi Vakfiyelerinde Kadınlara Yönelik Hizmetler

Doğan Yörük – Selçuklu'dan Osmanlı'ya Konya'da Vakıf Kuran Kadınlar

Meryem Kaçan Edoğan - Osmanlı Hanım Sultanlarının Haremeyn ve Kudüs'e
Yaptığı Hizmetler (XVI-XVII. Yüzyıl).....

Sadi Bayram - Şehirciliğe Katkısı Olan Hanımlar: İstanbul-Üsküdar Toptaşı
(Atîk Valide) Nûrbânû Sultan Külliyesi.....

F – Kadına Yönelik Suçlar

Ali Bayer - Eşlerarası Şidet ve Din.....

Ahmet Aksın - 19. Yüzyılda Osmanlıda Bir Kadın Cinayetinin Anatomisi ve Kadın Cinayetleri..
Alaattin Aköz – Tuğba Hilal Kabakçı - Kadın, Aile Ve Devlet Hamiliği:
Osmanlı Devleti'nde Kadın Ve Aileye Yönelik Tehditler Karşısında
Koruyucu Tedbir Ve Düzenlemeler.....

Alparslan Demir - Mahalle Baskısından Kaçış: Tövbe İstigfar

Hürü S: Tekir - Osmanlı Devleti'nde "İskat-ı Cenini" (Çocuk Düşürme)
Engellemeye Yönelik İdari Tedbirler.....

Hüseyin Muşmal / Müjân Şahinkaya - Konya Mahkemesi Kayıtlarına
Göre Aile İçi Şiddet ve Çocuk Düşürme Vakaları (1650–1750).....

Mehmet Evsile - Cumhuriyet Döneminde Aile ve Kadın Problemleri

Özlem Poyraz - 20. Yüzyılda Osmanlı'da Kadın Mahkûmlar.....

Zeynep Damla Karanuh / Yeşim Arslan - Kadına Yönelik Şiddetle
Mücadelede Yerel Yöntemlerin Rolü.....

G – Sosyal Hayatta Kadın

Ali Arslan - Aile ve İnsani İlişkiler Temelinde, Şehirde ve Kırdaki Kadının Hayattan Memnuniyet Durumu
ve Yaşam Kalitesi.....

Bayram Akça - Muğla Güzel Yayla Dokumacılar Kooperatifi (1942-1950)

Feriha Akpınarlı / Gülten Kurt - Kadın Girişimciler Kahramanmaraş Örneği

Erol Akcan - II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kadınların "Beden Terbiyesi" Meselesi.....

Eylül Aykan / Zübeyde G. Yağcı - XVIII. Yüzyıl'da Sultanların Boğaz Yaşamına
Katkıları: Büyük Esmâ Sultan

Gülbadî Alan - Osmanlı Ülkesinde Amerikan Board Kadınları

İbrahim Serbestoğlu - Osmanlı Devleti'nde Kadının Tabiiyeti

Merhmet Emin Ünür - Osmanlı Döneminde Urfa'da Gündelik Hayatta Kadın

Merve Karaçay Türkal – Kafkaya'da Aile Yapısı ve Kadının Yeri:
Karaçay-Malkar Türkleri Örneği

Mucize Ünlü - Samsun Reji İdaresi ve Tütün İşçisi Kadınlar

Mücahit Yıldırım - Yakakent Ekonomisinde Kadının Yeri

Osman Akandere - Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Açılan Bir Hemşire Okulu:
Hilâl-i Ahmer Hastabakıcılık Okulu'nun Açılması ve İlk Mezunları

Recep Murat Gecikli – Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Kadınların Siyasal

Hayata Katılması Konusunda Kamuoyunda Yapılan Tartışmalar.....	
Senem Gürkan - Osmanlı İmparatorluğunda Kadının Eğitimi (19. Yüzyıl ve Sonrası).....	
Suat Zeyrek - Kadınlar Halk Fırkası'nı Kurma Teşebbüsü (15 Ağustos 1923) ve Nezihe Muhiddin'in Faaliyetleri.....	
Tamara Ölçekçi - Kırgız Toplumunda Kadın	
Yakup Yılmaz - Çadırın Efendileri: Yörük Kadınları	
Yılmaz ırmak - Batı Avrupa'da Yaşayan Göçmen Türk Toplumunda Kültür Aktarımı Bakımından Kadınların Rolü.....	

H – Savaşta ve Barışta Kadın

Ahmet İçli - Klâsik Türk Edebiyatında Aşk Konulu Anlatılarda Savaşan Kadın Kahramanlar	
Havva Kurt Selçuk - Türklerde Hükümdar Eşlerinin Oturduğu Hatun-Kentler ve Şehirlerinin Savunmasında Kadınlar	
İsmail Kıran - Avrupa'ya Modern Zamanların Sınır Ötesi Umudu: Suriyeli Mülteciler(Paris Örneği)	
Kemal Arı - Mübadele ve Kadın	
Nesirüddin Mezheri - Rus İşgalinden Sonra Afganistan Şehirlerinde Kadın Necdet Aysal - Kurtuluş Savaşı'nda Bir Kadın Örgütü: Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti	
Ulvi Keser / Asporça Melis Keser – Kıbrıs'ta Bir Nene Hatun, Dr. Ayten Berkalp	
Ulvi Keser / Asporça Melis Keser - Darağacından Özgürlüğe Kahraman Bir Kadın: Gülten Tilki	
Yunus Emre Tekinsoy - Balkan Savaşları'nda Propaganda Unsuru Olarak Kadın ve Kadın Fotoğrafları	

I – Modernleşmede Kadın

Nadia Yaseen Abed - Woman and Modernization in Ottoman Thought.....	
Fahri Sakal - Tarihte Kadın ve Aile Anlayışlarından Hareketle Kayseri - Samsun Örnekleri ile Cumhuriyet Döneminde Türk Ailesi	
Mehmet Bahadır / H. İbrahim Zeybek / Ali Uzun / Cevdet Yılmaz / Hasan Dinçer / İlter Kutlu Hatipoğlu - Samsun İlinde Kadın ve Suç Dağılımına Bir Bakış (2015)	
H. İbrahim Zeybek / Ali Uzun / Cevdet Yılmaz / Mehmet Bahadır / Faruk Aylar / İlter Kutlu Hatipoğlu Hasan Dinçer - Samsun İlinde Kadın İntihar Vakalarının Coğrafi Analizi ... Inaam Mahdi Ali Al-Salman - Iraqi Woman's Association and its Role in Feminism Movement in Iraq 1958-1963	
İsmet Türkmen - Türk Modernleşmesinde Kadın Kimliğinin İnşası: Halkevlerinin Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme (1932-1951).....	
Nermin Gümüştalan - CHP'nin Doğu İllerindeki Kadınların Eğitimiyle İlgili Faaliyetlerine Bir Örnek "Köy Kadınları Gezici Kursları"	
Orhan Bingöl - Ajda Pekkan Özelinde Türk Popüler Kültüründe Modern Kadın İmajı	
Recep Cengiz / Armağan Ustabas / Ayşe Nur Ceylan / Büşra Yıldırım / Fatmagül Akman - Kadının Gizemli bir Enstrümanı; Makyaj	
Serenat İstanbullu - Amatör Müzik Topluluklarındaki Kadın Üyelerin Sosyokültürel Profilleri (Niğde İli Örneği)	
Yaşar Barut / Kemal Özcan / Volkan Duran / Seçil Duran / Hüseyin Mert Barut - Samsun Yerel Basınında Kadın Olgusunun Ele Alınışı.....	

K – Mitoloji, Siciller ve Tarihi Metinlerde Kadın

Esra Şahin - 1824-1838 Tarihli Çorum Şer'iyet Siciline Göre Çorum'da Kadın ve Aile.....	
---	--

Deniz Beyaz - Türk Mitolojisinin Kötü Dişisi: Al Karısı	
Lokman Çilingir - İbn Sina'nın Kadına Bakışı.....	
Muhammed Okudan – Şer'iyye Sicilleri Işığında Anadolu Kadınının Hukuki Mücadelesi (19. Yüzyıl Samsun, Tokat ve Mardin Şer'iyye Sicillerine Göre).....	
Muhittin Eliaçık - Osmanlı Fetva Kitaplarında Kadının Statüsüne Dair Analitik Bir İnceleme	
Pınar Ülgen - Unutulan Haçlılar: İtinerarivm Peregrinorvm et Gesta Registi Ricardi” Adlı Esere Göre Kadınların Haçlı Seferlerine Etkileri	
Temel Öztürk - 18. Yüzyıl Ortalarında Trabzon Kadı Sicillerindeki Terekelere Göre Kadın	
Veli Can Özdemir - Ağıt Geleneğinin Yaşatılması ve Ağıt Metinlerinin Aktarılmasında Kadının Önemi: Burdur Yöresi Örneği.....	
Doç.Dr.Sabina Nematzade, Doç.Dr. Sabira Nematzade: Türk İslam Elyazmalarındaki Minyatürlerde Kadın Образları.....	

2. BÖLÜM

Şehir ve Kadın

A – Şehirli Kadın ve Sanat

Dursun Ali Akbulut - Şehir ve Kadın Anlatımları	
Birnaz Er / Zeliha Sarıkaya Hünerel - Şehirleşmenin Anadolu Kadınına ve El Sanatlarına Olan Etkisi.....	
İlhan Ekinci - XIX. Yüzyıl Belgelerinde Ordu Kazası'nda kadın	
Cevdet Yılmaz / Pınar Işkın - Samsun Semt Pazarlarındaki “Pazarcı Kadınlar”	
Safa Demir Sarı - 2000’li Yıllarda Şehir Hayatının Annelik Üzerindeki Etkileri	
Seher Boykoy – Türkiye’de Tek Partili Dönemde Kadın İstihdamı: Bursa örneği	
Seher Keçe Türker - Çalışan Şehirli Kadının Toplumdaki Yeri Kadın Kaç Parça?	
Sezgin Sezgin - Kadın Dostu Kentler Programının Kentsel Yaşama Etkisi: Samsun İli Örneği.....	
Turan Açık - Osmanlı Şehrinde İdarecilik Yapan Kadınlar (17. ve 18. Yüzyıllar).....	

B – Tarihte Şehirler

Murat Öztürk - Baykal Gölü Kıyısında Bir Hun Şehri.....	
Emel Nakçacıgil Çopur - Çeşm-i Âfet Dîvanı'nda Şehirler	
Ercan Yalçın - 1331 Senesi “Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnâmesi”nde	
Fadime Tikbaş Apak - Şehirler ve Somut Olmayan Kültürel Mirası Koruma Uygulamaları.....	
Melike Karabacak / Abidin Temizer - Salgın Hastalıklar ve Samsun Karantihanesi	
Ulvi Keser - Acı, Esaret ve Göç: Bölünmüş Şehir Lefkoşa.....	
Behsat Karaca - Hamid Oğullarından Osmanlıya Eğırdir Şehri	

1.

Tarihte Kadın

A

Eskiçağda Kadın

Bronze Figurines at the Museum of Ödemiş (Western Turkey)

Prof. Dr. Ergün Laflı
Ege Üniversitesi / İzmir

Giriş

Ödemiş lies on a fertile plane 113 km southeast of İzmir, close to the Bozdağlar Chain, not far from the Küçük Menderes River, ancient Caystrus, in western Lydia. The largest site in this landscape is *Hyraepa* (ταραιπα; today Günlüce) which is 42 miles from Ephesus on the route of Sardis. During the Greek, Roman and Byzantine periods this region was densely populated with rural settlements. The current local archaeological museum in Ödemiş was opened in the 1983, on a building site donated to the community by a local collector, Mr Muhtar Başoğlu. Local finds, previously in the Museums of İzmir and Tire, were transferred to the new museum; but some specimens were especially donated from the Archaeological Museums of Istanbul as well as Ankara.

Bronze figurines of this museum were never been published. This brief article is the second in the series of bronzes of the Museum of Ödemiş. The bronze *fibulae* were already published¹ and as the last step the inscribed metal objects will also be published. The nature and collection policy of Museum of Ödemiş is slightly heterogeneous so that the local character of the area cannot be expected to be reflected by these pieces. Unfortunately no archeometric analysis concerning the chemical composition of these objects could be made.

A debate about the bronze figurines from Asia Minor has already been discussed by E. Laflı and M. Feugère. This group of material could reflect the domestic life of Roman Imperial era in western Asia Minor.

Catalogue

1- (pl. I, figs. 1a-d): Hermaphrodite. Inv. no. 1745. Purchase. Cast solid using a mould, probably by means of the lost-wax method. H: 16; max. l: 4.5; max. w: 3.5; wg: 363,8 gr. Right hand missing from the joint part. No evidence about the base (fitted as a *candelabrum* support?). Surface is rubbed. Fine condition. Spotty green and brightish patina on overall of the surface. Pale brown false patina on some parts in various parts.

A „Hermaphroditos“, as a bronze alloy figurine of a standing nude male, wearing a hair ribbon with a visible band of wavy hair beneath. According to Ovid (*Metamorphoses*, IV, 285-388), Hermaphrodite was born on Mount Ida in Phrygia, as the son of Hermes and Aphrodite. Leaving his native land and traveling through Asia Minor he encountered the nymph Salmacis, who fell madly in love with him but was rejected. One day when the youth was swimming in her spring she dove in and, joining with him in an inextricable embrace, prayed to and obtained from the gods that they be both transformed into a single bisexual being. In ancient Greek and Roman iconography his physical features are standart: Tall and slim, with a large nose, big eyes, small breasts, a small navel and phallus which lead to his common interpretation as a „Hermaphrodite“. The figurine from Ödemiş is a miniature Roman copy of a Greek bronze original. Hermaphrodite is standing and facing with his head, turned to the left; his left arm raised to his head and his left leg bent and slightly behind. His turning position shows an erotic perception as known in Aphroditic iconography. His missing right hand could have had a mirror, as featured in close parallels. The only genital indication for his gender is his penis.

As it has sharp edges, small patches of red rust patina, flakes and chips, it could be a sophisticated forgery of a common type of Hermaphrodite of 2nd cent. A.D. in cast iron, although it is difficult to

¹ Laflı/Buora 2012.

detect without scientific analysis. His hands, hair and eyes are ball-shaped and have no clearly defined physical details. His face acquired an unusual look, similar to Oriental facial features, as the eyes are too large and the nose is not fitting to the common forms.

This piece could also be a decorative element that may have fit on a Roman furniture piece or box or attached to larger items.

Comparanda: For a similar one, almost in the same size: Blanchet 1896, pl. 4 (**fig. 1**; also a forgery?). For this type of Hermaphrodite with further examples: Babelon/Blanchet 1895, 136-137, no. 307. For other known bronze figures of Hermaphrodite, although different in pose, attire, and attributes *cf.* Ajotian 1990, 271.

2- (pl. I, fig. 2): Tyche. Inv. no. 970. Gift from the Archaeological Museums of Istanbul. H: 8.5; w: 3.0; wg: 53 gr. Cast solid using a mould, probably by means of the lost-wax method. Fine condition. Black and brown patina on overall of the surface.

Bronze figurine of upright standing Tyche-Fortuna, goddess of fortune and protector of towns; perhaps formed as a *candelabrum* support. She is standing frontal, dressed with a long chiton and himation, that is draped gracefully over her left shoulder, left arm and around her right hip. Her legs crossed in a gracious gesture that highlights the elegant fullness of the drapery. Both of her hands and arms are missing. Her right hand extends down to hold an object. As her essential feature, she wears a diadem with a modius on top of her head. The goddess is standing in a majestic posture. Her head with centrally parted wavy hair is falling at the back with a twist of hair. Her face has engraved features, with round eyes, straight nose and small lips. The figure is standing frontal and frozen with rather schematic details, as typical to the Roman Imperial period. Bronze figurines of Tyche were evidently popular in Asia Minor during the Roman Imperial times judging from the large number that are known in Turkish local museums. Perhaps it was utilized as a lucky charm.

Comparanda: Babelon/Blanchet 1895, 39, no. 87.

It could also be a forgery of a figurine from the 2nd cent. A.D.

3- (pl. I, fig. 3): Tyche. Inv. no. 971. Gift from the Archaeological Museums of Istanbul. H: 5.1; w: 1.8; wg: 28 gr. Cast solid using a mould, probably by means of the lost-wax method. Intact; fine condition. Black and brown patina on overall of the surface. Face is worn.

Bronze figurine of upright standing Tyche-Fortuna. She wears a crown, a long, girt chiton and a himation, which is draped round the lower part of her body and over the left shoulder. Her wavy hair is centrally parted and arranged in a knot behind. Her right hand is lowered and the object she held is now missing, perhaps a steering paddle. In her left she grasps the *cornucopia*, a sheaf of corn as a symbol of wealth and fertility, indicating that she was the goddess of fortune. The commonest attribute of Tyche-Fortuna figurines is the *cornucopia*; but she is also found with other attributes, such as a crown in the style of an urban circlet, a globe, ears of corn, a wheel, prow of a boat and a patera. The identification of this communal type of Tyche-Fortuna is rendered certain by inscribed representations on Roman coins.

Comparanda: Babelon/Blanchet 1895, 38, no. 83; and Laflı/Feugère 2006, 42, no. 49, fig. 20, no. 49.

Late 2nd-early 3rd cent. A.D.

4- (pl. I, fig. 4): Cupid mask. Inv. no. 1833. Purchase. H: 3.0; w: 2.5; wg: 21.5 gr. Cast solid using a mould, probably by means of the lost-wax method. Intact; fine condition. Brown patina with some red highlights on overall of the surface. Worn eyes.

A Cupid mask in bronze alloy, used perhaps as an attachment of a weight. Δ-shaped bronze mask of youthful Cupid with finely modelled, fleshy facial features and curly hair, hollow to the reverse. He wears a conical hat on top of his head.

2nd cent. A.D.

5- (pl. I, figs. 5a-b): Appliqué with a bust of Artemis, possibly attached to a *fulcrum* which could be affixed to a banquet bed (*kline*) as an ornament, mounted at the head of the bed. Inv. no. 1817. Purchase. H: 12.5; w: 8; wg: 354.4 gr. Cast solid using a mould, probably by means of the lost-wax method. Intact. Worn and corroded. Mineralized, light green patina on the face. It requires conservation immediately.

An appliqué protome in form of an Artemis bust in half relief wearing a chiton and cloak with a bow quiver strapped across her back. The chest of Artemis is frontal, while her head is in three-quarter view, turned to the right. She wears a draped chiton buttoned on her right shoulder, a goat skin with knot-

ted hooves and the top of a quiver over right shoulder. As an intricate headdress her head has a styled hair which is pulled up and tied in a knot on the top of her head, with a chignon at the nape of her neck. Her eyes may have been inlaid with silver, precious stones, or more likely, colored pastes which are now lost. Small, long nose; very small mouth with lips parted, set right under the nose.

The realism in the representation of the details is remarkable which was achieved by fine modeling. Artemis displays a very serene face; her coiffure and facial features reflect the usual Hellenistic style. Thus, she has a very similar head iconography to Artemis of Versailles held in the Louvre, a Roman copy of 1st or 2nd cent. A.D. of a lost Greek bronze original attributed to Leochares, c. 325 B.C.

The modeling and finishing was delicate and detailed. Hollow to the reverse which suggests that the bust element was produced separately in wax and perhaps added to the wax *fulcrum* model.

This Artemis protome, perhaps in a medallion, decorated possibly the lower terminal of a *fulcrum* (fig. 2). The *fulcrum* is a S-shaped couch attachment which were fastened to the side of a wooden headboard (*fulcrum*) of the same shape, where it would have served as an elbow-rest on a couch (*kline*), or banquet beds of the Hellenistic and Roman periods.² *Fulcra* were almost always made in metal.

Comparanda: Babelon/Blanchet 1895, 65, no. 140; Barr-Sharrar 1987; 1988; and 1998, 189, fig. 6; Faust 1989; Baudoin/Liou/Long 1994, 46, fig. 23, 48, figs. 26-27, 107, pl. Ia, 108, pl. IIb-c; and Taback Hansen 2000. A possibly Late Republican example is known from Kyparissia in northwestern Messenia, Peloponnese, Greece, which is now lost. A further very similar one is seen on the catalogue of Christie's sale # 2390 (6/10/2011, London), lot # 195 (1st-2nd cent. A.D.).³

This *fulcrum* bust cannot be easily dated, as the parallels from the shipwrecks Mahdia⁴ and La Fourmigue C⁵ are dated to the 2nd quarter of the 1st century. B.C. Our example is, however, from the A.D. 100-150.

6- (pl. I, fig. 6): Bronze appliqué handle-ornament of a lamp, in the form of a Dionysiac mask with a headgear. Inv. no. 2253. Purchase. H: 6.8; w: 6.0; wg: 45 gr. Cast solid using a mould, probably by means of the lost-wax method. Intact except the loop and right curved end of the headgear. Worn and corroded. Green patina on overall of the surface and brown patina on the headgear.

Facing Dionysiac theatre mask as a decorating terminus and reflector of an arching lamp handle in bronze.⁶ The beardless, youthful face of the mask has a distinctive headgear, so-called „mitra“, with a central triangle and two swinging ends. Because of this headgear the figure has been called as „a policeman“ for its resemblance to the soldiers of Napoleon's troops⁷. A narrow band of hair above the brow without any incisions. Double, layered corkscrew ringlets with long curls falling down on each side of the oval face with horizontal incisions. Large eyes with hollowed pupils, perhaps for glass inlays which are lacking. Serious expression and naturalistic frown. Straight and sharp nose and somewhat open mouth. A simplified palmette below a non prominent chin emerging from volutes, flat with incised divisions between the leaves. A recess at either side of the head indicates that the mask formed a lamp handle. The back surface is concave. The work is of average quality, as evidenced by the less details of the mask.

Great differentiations of details like the style and anatomy seem to indicate a differentiated production of multiple centers. Thus, this type of lamps with a mask have been manufactured in large numbers in various workshops that ranged some details. They are very common and widely distributed with some variants in several sites in Italy (Rome, Pompeii, Ostia, Naples, Lovere, Aquileia, Crespellano, Aosta), Austria (Virunum), Iberian peninsula [Cadiz, Tarragona, Lancia, Los Torreones (Albacete), Sagunto], in Africa, in Cairo, in France and Germany (Avignon, Autun, Lyon, Kassel), Switzerland (Vindonissa), in Pannonia, in Serbia (Pozarevac), Romania (Sarmizegetusa and Romula, Constanta, Dobrosloveni), Bulgaria, Palestine (Jerusalem), in Lebanon (Byblos) and Syria (Damascus, Jebel al-Arab, Dura Europos).⁸

2 The term “fulcrum” is used to denote “headrest,” as in ancient sources, while “fulcrum attachment” will refer to the s-shaped piece affixed to its side: Barr-Sharrar 1987, 4. For a reconstruction of a *kline*: Seiterle 1982, pl. 11.

3 <<http://www.christies.com/lotfinder/ancient-art-antiquities/a-roman-bronze-applique-circa-2nd-century-5478351-details.aspx>> (05/07/2016).

4 Barr-Sharrar 1988, 187.

5 Baudoin/Liou/Long 1994, 57-58, 60 and 106.

6 For a detailed description of this kind of lamps: Green 2012, 24-25.

7 Di Filippo Balestrazzi 1990, 245-246.

8 For a map of its distribution: Buora 2015, 718, fig. 2.

In a recent study by J. R. Green 77 examples of such lamps are listed.⁹

Comparanda: There is no direct parallel to our example; for less similar examples: Atasoy 2005, 19, no. 35; Laflı/Buora 2017 (forthcoming; in the Museum of Mersin, found in Kahramanmaraş in Com-magene); Babelon/Blanchet 1895, 435-436, no. 992 (=Green 2012, no. 39; dated to the 1st cent. A.D.); Hayes 1984, 135-136, fig. 211; Walters 1899, 265, no. 1644; and Bailey 1996, Q3669, 40, pl. 47 (from Italy).

A.D. 150-200.

7- (pl. I, figs. 7a-b): Hermes. Inv. no. 972. Gift from the Archaeological Museums of Istanbul. H: 6.0; w: 3.0; wg: 30 gr. Cast solid using a mould, probably by means of the lost-wax method. Intact except the left arm. Surface is rubbed. Worn and corroded. Green patina on overall of the surface and dark reddish patina on the left leg. The Greek god Herakles is presented here not only as a hero of extraordinary strength and vitality, but also as a beautifully groomed and, thus, civilized individual. This aspect is emphasized in Archaic art. Only later do episodes of his legend, such as the madness that Hera inflicted upon him, become prominent in art. The bronze statuette was probably commissioned for dedication in a sanctuary. Mightiest son of Zeus and slayer of the most dangerous creatures, Herakles is the greatest of the Greek heroes. According to legend, he performed several feats throughout his life, among them: accompanying the Argonauts on their quest for the Golden Fleece, taking part in the Calydonian boar hunt, and engaging in an expedition against Troy. The goddess Athena was his guardian and counselor, and the one who brought the hero at the end of his life to Mount Olympus, where he was ultimately accepted among the immortals for his labors and adventures that linked him with all parts of Greece.

A cast figurine depicting Hermes standing with the weight resting on the left leg, depicted as a naked and athletically built young man. While the figurine is miniature, it displays rather an abstract representation of Hermes' anatomy and visage. Although proportions of the figurine with a very small torso and large head are amateurish, his trained body shows few muscles that are incised. His legs are similar to goat legs. His head is facing and has a short hair. Top of his head was shown with two bulges. The figure is in motion, illustrated by the contrasting stance of legs. Other physical features cannot be identified in detail because of the worn nature and rough workmanship of the figurine.

Because of his activities as messenger and guide Hermes was shown with the traveler's long cloak, a *chlamys* which is hanging over his upper body. The long fabric makes some zigzag folds, the folded drapery serving as a kind of support for the leaning figure. Hermes as a youthful god of commerce represented here with four attributes indicating his multiple duties. As one of the supreme gods, he attends their reunions and feasts; thus his head is adorned with a small wreath fastened at the back with ribbons. As messenger of the gods he wears small wings which are seen on both sides of the head above the wreath. The herald's staff, or *caduceus*, is shown in his left hand and is leaning against the shoulder. Perhaps his right hand was holding a purse full of coins which is now missing.

This type of Hermes was very likely inspired by a Greek prototype; thus, this simple bronze figurine could be a Roman alteration of the Classical-Hellenistic design. It was probably used as a dedication in a sanctuary or a shop as an amulet because of the ring hole on the left shoulder of Hermes for hanging on a possible chain.

Comparanda: Laflı/Feugère 2006, 40, nos. 36-37, fig. 18, no. 36-37; and Kızıgut 2003, pl. 29, nos. 5-6.

3rd cent. A.D.

8- (pl. I, fig. 8): Bronze horse figurine. Inv. no. 973. Gift from the Archaeological Museums of Istanbul. H: 4.5; w: 4.0; wg: 26 gr. Horse Cast solid using a mould, probably by means of the lost-wax method. Intact except the right foreleg. Worn and corroded. Mottled green and dark reddish patina on the pedestal and black patina on overall of the surface.

Bronze alloy figurine of an advancing horse in a prancing pose, standing on a rectangular pedestal base with hollow to the underside. Horse's right foreleg upraised and head upright. His mane was given with some lines. Stylistically this is a classic Roman animal design with clear delineation of anatomical features. A votive or a dedication as an offering for deities associated with horses, for instance for Poseidon, or an amulet or sacrificed (*i.e.* buried or thrown into a river, lake or spring) as a gesture of obeisance or prayer. These kind of small bronze animals were mostly believed to be votive pieces in-

⁹ Green 2012, 40-53, nos. 1-77.

tended for placement in small household shrines or sacred places in Asia Minor as some form of offering or devotional symbol to some deities.

Comparanda: Laflı/Feugère 2006, 49, no. 106, fig. 29, no. 106.

2nd-3rd cent. A.D.

9- (pl. I, figs. 9a-b): Bronze eagle figurine. Inv. no. 974. Gift from the Archaeological Museums of Istanbul. H: 5.2; w: 2.7; wg: 36 gr. Cast solid using a mould, probably by means of the lost-wax method. Intact. Worn and corroded. Green and brown patina on overall of the surface.

Bronze alloy figurine of an eagle standing upright on a small elliptical-discoid base with folded and partially open wings swept back together. Eyes are represented by carving out to both sides of the raised head which is turned slightly to the left. Feather detailing to the wings and chest with plumages are represented with incised lines. In Greek and Roman Asia Minor the eagle was the primary sacred animal of Zeus and had a powerful military association.

Comparanda: Laflı/Feugère 2006, 47, no. 84, fig. 27, no. 84.

2nd-3rd cent. A.D.

10- (pl. I, fig. 10): Bronze eagle figurine. Inv. no. 975. Gift from the Archaeological Museums of Istanbul. H: 4.3; w: 1.4; wg: 16 gr. Cast solid using a mould, probably by means of the lost-wax method. Intact. Smooth patina.

Bronze alloy figurine of an eagle standing atop an integral hollow plinth/pedestal. Folded wings swept back together, standing upright. Eyes are represented with incised lines. The hooked beak beetles from the front. There are two circular holes, one on the pedestal and another on the dorsal side of the eagle. Perhaps an appliqué for the furniture.

2nd-3rd cent. A.D.

11- (pl. I, figs. 11a-b): Bronze eagle figurine standing on the horns of a goat. Inv. no. 976. Gift from the Archaeological Museums of Istanbul. H: 6.2; w: 1.3; wg: 30 gr. Cast solid using a mould, probably by means of the lost-wax method. Intact except right horn missing from the conical edge part. Corroded. Black patina on overall of the surface.

Bronze alloy figurine of an eagle standing on the horns of a goat. No evidence about the base; perhaps the figures were set on small rectangular base which is now missing. The eagle is depicted frontally and symmetrically with its head facing forward. The wings are held out to the sides with the tips curving down and meeting behind the tail, at the back of the figurine, leaving an oval gap between the sides of the eagle and the inner edge of each wing. It has a curved beak. The goat is moulded very cursorily with a mouth, ears and two pointed, long, slightly curved horns. The goat's head is schematically rendered with accentuated ears projecting to the sides. This kind of figurines was mostly interpreted in relation with the cult of Jupiter Dolichenus who was an „oriental god“ whose worship found special favour among the Roman military and had a mystery cult during the 2nd-3rd cent. A.D. According to J. Peppers the unique combination of these two animals is „a Dolichene couple“ and the eagle here is symbolizing the god, whereas its unification with the stag represents the god's consort, Juno Dolichena.¹⁰ Here Jupiter Dolichenus is symbolically replaced with an eagle. This figurine is a common type of objects in entire Asia Minor as a votive offering or perhaps a decorative attachment to a vessel or other object.

Comparanda: Laflı/Feugère 2006, 48, nos. 94-95, fig. 27, no. 94, fig. 28, no. 95, fig. 30, no. 1; Laflı/Gürler 2015, 71, 31b (an undated example from Hadrianopolis in Paphlagonia); Peppers 1980, 176-180, fig. 4; Comstock/Vermeule 1971, nos. 164 and 167 (small Roman bronze eagles); Mitten/Doeringer 1967, no. 271 (bust of Serapis with an eagle representing Jupiter on his head; 2nd century A.D.); Popa/Berciu 1978, pl. XIII, 1 (fragment of a marble relief with an eagle seizing a sheep); Richter 1956, pl. XVIII, F, no. 21 (bronze statuette of an eagle grasping a bull; probably 2nd or 3rd century A.D.); and Toynbee 1973, figs. 120-121 (Roman eagle on a cameo and a bronze example from Silchester).

2nd cent. A.D.

12- (fig. 3): Bronze pendant amulet in the shape of Artemis. H: 2.9; w: 1.3. Cast solid using a mould, probably by means of the lost-wax method. Intact. Worn and corroded. Green patina on overall of the surface.

Bronze pendant miniature amulet in shape of Artemis, goddess of the hunt, hunters and fertility, very popular in western Asia Minor. In a miniature dimension she is portrayed as a maiden huntress,

young, tall, slim and clothed in a girl's short skirt. She stands on a simple plinth in a pose that suggests she is removing an arrow from a quiver that would have been suspended over her right shoulder and is perhaps accompanied by a hunting dog or stag on her left. Her left hand probably held a bow or touching on a stag which is not easy to identify because of its miniature nature. She wears a lunate crown, a short peplos, cinched beneath the breast bone with an overfold at the hips and hunting boots. This traditional costume facilitates swift movement and implies a sense of athleticism, two traits commonly associated with Artemis. The goddess's hair is parted. Other features cannot be identified in detail because of the miniature nature of the figurine. It is perhaps an Artemis of the Rospigliosi type, a Roman copy of the 1st-2nd cent. A.D. after a Classical-Hellenistic original, maybe the bronze group mentioned by Pausanias (I, 25, 2), which represented a *gigantomachia*.

2nd-3rd cent. A.D.

Conclusions

This small collection of Roman bronze figurines belongs to the 1st to 3rd cent. A.D. and it reflects religious inventory of pagan traditions in western part of Asia Minor. As several local collections in Turkey remain as unpublished, this reserved repertory from Ödemiş is important for displaying main categories of Roman bronze figurines in western Anatolia.

Notes and Acknowledgments

This collection was studied with the authorization issued by the Directorate of the Museum of Ödemiş (authorization no: B16.0.KVM.4.35.74.00-155.01/21; date: 06/01/2012). Documentation was done in January 2012. Abbreviations in alphabetic order: Cent.: century; h: height; inv. no.: inventory number; l: length; max.: *maximum*; w.: width; and wg: weight. All the given measurements are in centimetres. Photographs were taken by Dr Sami Patacı (Ardahan) in 2012 who did also the map to whom I am very grateful for his extensive help.

References

- Ajotian 1990:
A. Ajotian, Hermaphroditos, in: *Lexicon iconographicum mythologiae classicae V: Herakles – Kenchrias* (Zurich/Munich, Artemis & Winkler Verlag 1990) 271.
- Atasoy 2005:
S. Atasoy, *Bronze Lamps in the Istanbul Archaeological Museum: an Illustrated Catalogue*, British Archaeological Reports, International Series 1436 (Oxford, Archaeopress 2005).
- Babelon/Blanchet 1895:
E. Babelon/J.-A. Blanchet, *Catalogue des bronzes antiques de la Bibliothèque Nationale, publié sous les auspices de l'Académie des inscriptions et belles-lettres* (Paris 1895) <<https://archive.org/details/cataloguedesbro00piotgoog>> (05/07/2016).
- Bailey 1996:
D. M. Bailey, *A Catalogue of the Lamps in the British Museum. Vol. 4: Lamps of Metal and Stone and Lampstands* (London, British Museum, 1996).
- Barr-Sharrar 1987:
B. Barr-Sharrar, *The Hellenistic and Early Imperial Decorative Bust* (Mainz on Rhine, Philipp von Zabern 1987).
- Barr-Sharrar 1988:
B. Barr-Sharrar, The Bronze Fulcrum Attachment: Some Clarifications in the Chronology of Solutions to this Problematic Format, in: K. Gschwantler/A. Bernhard-Walcher *et al.* (eds.), *Griechische und römische Statuetten und Grossbronzen: Akten der 9. Tagung über antike Bronzen in Wien 21.-25. April 1986* (Vienna, Kunsthistorisches Museum 1988) 279-284.
- Barr-Sharrar 1998:
B. Barr-Sharrar, Some Observations Concerning Late Hellenistic Bronze Production on Delos, in:

O. Palagia/W. Coulson (eds.), *Regional Schools in Hellenistic Sculpture. Proceedings of an International Conference held at the American School of Classical Studies at Athens, March 15-17, 1996*, Oxbow Monograph 90 (Oxford 1998) 185-198.

Baudoin/Liou/Long 1994:

C. Baudoin/B. Liou/L. Long, *Une cargaison de bronzes hellénistiques. L'épave Fourmigue C à Golfe- Juan*, *Archaeonautica* 12 (Paris, CNRS Éditions 1994) <http://www.persee.fr/doc/nauti_0154-1854_1994_mon_12_1_1142> (05/07/2016).

Blanchet 1896:

J.-A. Blanchet, Statuette d'Hermaphrodite, *Revue archéologique* 3/28, 1896, 160-162 and pl. 4.

Buora 2015:

M. Buora, Sacro e profano nelle lucerne bronzee della Romania, in: L. Zerbinì (ed.), *Culti e religiosità nelle province danubiane. Atti del II convegno internazionale, Ferrara, 20-22 novembre 2013*, Pubblicazione del LAD, Laboratorio di studi e ricerche sulle Antiche province Danubiane, Università degli Studi di Ferrara, Dipartimento di Studi Umanistici II (Bologna, Casa editrice Emil di Odoia srl 2015) 717-737.

Comstock/Vermeule 1971:

M. Comstock/C. Vermeule, *Greek, Etruscan & Roman Bronzes in the Museum of Fine Arts, Boston* (Greenwich, CT, New York Graphic Society 1971).

Faust 1989:

S. Faust, *Fulcra. Figürlicher und ornamentaler Schmuck an antiken Betten*, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung. Ergänzungsheft* 30 (Mainz on Rhine 1989).

Di Filippo Balestrazzi 1990:

E. di Filippo Balestrazzi, Lucerne bronzee da Aquileia, *Aquileia Nostra* 61, 1990, 233-272.

Green 2012:

J. R. Green, Roman Bronze Lamps with Masks: Dionysos, Pantomime and Mediterranean Popular Culture, *Herom* 1, 2012, 23-65.

Hayes 1984:

J. W. Hayes, *Ancient Lamps in the Royal Ontario Museum* (Toronto, ON 1984).

Kızıgüt 2003:

İ. Kızıgüt, Silifke Müzesi Bronz Heykelciklerine Yansıyan Kilikya Tanrıları, *Olba* 7, 2003, 155-187.

Laflı/Buora 2012:

E. Laflı/M. Buora, *Fibulae in the Museum of Ödemiş (Western Turkey)*, *Archiv orientální* 80, 2012, 3, 417-434.

Laflı/Buora 2017:

E. Laflı/M. Buora, *Instrumenta domestica di Cilicia di età greca, romana e bizantina / Greek, Roman and Byzantine Domestic Implements from Cilicia*, *Archaeology* (Oxford, Archaeopress 2017) (forthcoming).

Laflı/Feugère 2006:

E. Laflı/M. Feugère, *Statues et statuettes en bronze de Cilicie avec deux annexes sur une main dolichénienne de Commagène et les figurines en bronze du Musée de Hatay*. *British Archaeological Reports, International Series* 1584 (Oxford, Archaeopress 2006).

Laflı/Gürler 2015:

E. Laflı/B. Gürler, Paphlagonia Hadrianoupolis'i'nde 2003-2008 Yılları Arasında Yapılan Arkeolojik Çalışmaların Eski Anadolu Tarihine Katkıları, in: *XVI. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 20-24 Eylül 2010, Kongreye Sunulan Bildiriler*. Vol. I: *Eski Anadolu Uygarlıkları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları VIII. Dizi – Sayı 13a (Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi 2015) 17-62.

Mitten/Doeringer 1967:

D. G. Mitten/S. F. Doeringer, *Master Bronzes from the Classical World* (Mainz on Rhine, Philipp von Zabern 1967).

Peppers 1980:

J. Peppers, Four Roman Votive Bronzes in the Getty Museum, *The J. Paul Getty Museum Journal*

8, 1980, 173-180.

Popa/Berciu 1978:

A. Popa/I. Berciu, *Le culte de Jupiter Dolichenus dans la Dacie romaine* (Leiden, E. J. Brill 1978).

Richter 1956:

G. M. A. Richter, *Catalogue of Greek and Roman Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection* (Cambridge, Harvard University Press 1956).

Seiterle 1982:

G. Seiterle, Ein hellenistische Bronzebett im Basler Antikenmuseum, *Antike Kunst* 25, 1982, 62-70.

Taback Hansen 2000:

N. Taback Hansen, The Harvard Fulcrum Attachment: A Problem in Dating, in: C. C. Mattusch/A. Brauer/S. E. Knudsen (eds.), *From the Parts to the Whole: Acta of the 13th International Bronze Congress, held at Cambridge, Massachusetts, May 28 - June 1, 1996*, Vol. 1, Journal of Roman Archaeology, Supplementary Series 39 (Portsmouth, RI, 2000) 261-264.

Toynbee 1973:

J. M. C. Toynbee, *Animals in Roman Life and Art* (London, Thames and Hudson 1973).

Walters 1899:

H. B. Walters, *Catalogue of the Bronzes Greek, Roman, and Etruscan, in the Department of Greek and Roman Antiquities British Museum* (London 1899).

Address of the Author

Prof. Dr. Ergün Laflı

Address: Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Oda No A-418, Tınaztepe/Kaynaklar Yerleşkesi, Buca, TR-35160 İzmir, Turkey.

E-mail: elafli@yahoo.ca

Website: <http://deu.academia.edu/ErgunLAFLI>

Figure Captions / Resim Altları

Map: Museums in western Turkey, as well as places referred in the text. Underlined places indicate the existence of local museums in the area (S. Patacı, 2016).

Pl. 1: Bronze figurines in the Museum of Ödemiş (S. Patacı, 2012).

Fig. 1: A bronze figurine of Hermaphrodite (from Blanchet 1896, pl. 4).

Fig. 2: A *fulcrum* with an Artemis protome from Los Angeles County Museum of Art.

Fig. 3: A bronze pendant amulet in shape of Artemis (S. Patacı, 2012).

Tarih Öncesinde Anadolu Kadınlarının Sağlık Sorunları

Yrd. Doç. Dr. N. Damla YILMAZ USTA
Süleyman Demirel / Isparta.

Giriş

İnsan, yeryüzünde ilk ortaya çıktığı zamandan itibaren çeşitli sağlık sorunları yaşamaktadır. Daha çok çevresel baskıların altında oluşan sağlık sorunları bünyesel etmenlere bağlı olarak da gelişebilir. Yapılan araştırmalar kadın ve erkek bireyler arasındaki vücut direnci gibi yapısal farklılıkların ve iklim, bitki örtüsü, iş bölümü dağılımı gibi değişen çevresel baskıların bu insanların ayrı ölçeklerde sağlık sorunları yaşamalarına yol açtığını göstermektedir. Bu çalışmada tarih öncesi çağlarda Anadolu kadınlarının ne tür sağlık sorunları yaşadıkları ve sosyal statünün sağlıklarına nasıl yansıdığı sorularına açıklık getirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla Anadolu’da tarih öncesi çağlara ait iskelet topluluklarının demografik ve patolojik analizlerini konu alan süreli yayım, kitap ve raporlar taranmıştır.

İnsanlık tarihinin en eski bölümünü oluşturan tarih öncesi çağlar henüz yazılı belgelerin olmadığı uzun bir zaman sürecidir. Anadolu’da tarih öncesi Eski Taş Çağı (Paleolitik /Yontma Taş Devri), Orta Taş Çağı (Mezolitik/Epipaleolitik **Dönem**), Yeni Taş Çağı (Neolitik/Cıvalı Taş Devri), Bakır Çağı (Kalkolitik Çağ), Tunç Çağı (Bronz Çağı) ve Demir Çağı (Karanlık Çağ) kapsar. Yapılan araştırmalar tarih öncesi çağlarda Anadolu’da doğumsal hastalıklar, travmatik rahatsızlıklar, metabolizmayı ilgilendiren rahatsızlıklar, enfeksiyonel hastalıklar, dolaşım bozuklukları, eklem hastalıkları, kanser ve diş hastalıklarının izlerine rastlanıldığını göstermektedir.

Eski Taş Çağı (Paleolitik Çağ) ve Orta Taş Çağı’nda (Mezolitik Çağ) Kadın Sağlığı

Anadolu’daki en eski insan yerleşimi Eski Taş Çağı’nda (M.Ö. 600000-15000) görülür. Bu dönemdeki insan türü geniş coğrafi alanlara seyrek ve dağınık durumda yayılmış, mesken olarak önceleri doğal mağaraları, kaya altı sığınaklarını ve ilerleyen zamanda açık havada yaptıkları çok ilkel barınakları kullanmıştır. Besin kaynaklarının konumuna göre sürekli yer değiştirerek geçimini avcılık ve toplayıcılıkla sağlamıştır.^{1,2} Bu dönemde ateşin kontrol altına alınması insanın biyokültürel evrimine ve dolayısıyla insan sağlığına birçok katkı sağlamıştır. Pişirilen yiyeceklerin daha fazla kalori kazandırması, rahat çiğnenmesi ve kolay sindirilmesinin yanı sıra, birçok hastalık yapıcı bakteri de ateşte etkisiz hale gelmiştir.³

İnsanların, buzulların erimesiyle açılan yeni ormanlara ve sulak alanlara doğru yayıldığı dönem Orta Taş Çağı’dır (M.Ö.15000-7000). İnsan, topladığı yabani tahılları depolamaya ihtiyaç duymasıyla artık yerleşik hayata geçmiştir; güneşte kuruyan çamurun sağlamlığını öğrenmesiyle de duvarlar ve konutlar yapmaya başlamıştır. Orta Taş Çağı yerleşimleri, besin kaynaklarının bol olduğu nehir ve göl kenarlarında kurulan küçük köyler şeklindedir.⁴

İnsan iskelet kalıntılarının az sayıda olmasından dolayı Eski Taş ve Orta Taş çağlarında kadın sağlığıyla ilgili bilgilerimiz azdır.

Yeni Taş Çağı’nda (Neolitik Çağ) Kadın Sağlığı

Yeni Taş Çağı (M.Ö.10.000-5000) günümüzün sosyal ve ekonomik düzeninin temelini oluşturduğu ve insanlığın kültürel gelişimindeki en önemli süreçtir. Yerleşik hayata geçtikten sonra kaydedilen hızlı

1 Metin Özbeke, *Beslenme Kültürü ve İnsan*, Alter Yayıncılık, 2013, s.79-98.

2 Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınevi, İstanbul 1999, s. 15 – 21.

3 Özbeke, *age*, s. 104 – 116.

4 Sevin, *age*, s. 21, 25.

nüfus artışı ile besin kaynakları arasındaki dengesizlik insanoğlunu yeni besin arayışına yöneltmiş ve bunun sonucunda tarım gelişmiştir. Çağın sonunda çanak çömlek üretilmeye başlanmış, besin üretimine dayalı ekonomi tamamen yerleşmiş, avcılık ve toplayıcılık terk edilmiştir.⁵

Yeni Taş Çağı boyunca hızla büyüyen köy yerleşmeleri, bunların etrafında biriken çöplükler, yoğun nüfus, çevrenin bilinçli olarak değiştirilmesi birçok sağlık sorununu da beraberinde getirmiştir. Sulama için göletlerin oluşturulması, beslenme ve giyinme amaçlı bakılan hayvanlarla iç içe olunması, tek bir tip tahıl türüne bağımlı dengesiz beslenilmesi gibi nedenlerden dolayı başta bebekler, gebeler ve emziren kadınlar olmak üzere insanların enfeksiyonal hastalıklara olan direnci azalmıştır.⁶

Güneydoğu Anadolu Çanak çömleksiz Yeni Taş Çağı yerleşimi **Körtiktepe**'de (Diyarbakır) genç kadın bireylerde metabolizma ile ilgili hastalıkların izlerine (*cribra orbitalia*, *porotik* oluşum ve *diploe* kalınlaşması) rastlanmıştır. Bireylerin kafatası ve göz boşluğu kemiklerinde görülen deformasyonlar bunların kronik demir eksikliği anemisi geçirdiklerine işaret etmektedir. Anemisi olan bu kadınlardan birinde ayrıca kulak enfeksiyonuna işaret eden izler de kaydedilmiştir. Bir diğer genç kadın bireyin dişlerinde görülen mine kusurları (*hypoplasia* ve *displasia*) bireyin çocukluk çağında fizyolojik bir rahatsızlık geçirdiğini göstermektedir. Yine bir genç kadının kalça kemiklerindeki doku deformasyonu hamileliği esnasında aşırı miktarda kanamaya maruz kaldığına ve hatta bundan dolayı hayatını kaybettiğine işaret etmektedir.⁷

Anadolu'nun güney kısmında yer alan **Bademağacı** (Antalya) Erken Yeni Taş Çağı insanlarından yaşlı bir kadın bireyin kafatasının sağ yanında (sağ *parietal*) küt bir silahla olduğu düşünülen çökmenin bireyin ölümüne yol açtığı öngörülmektedir.⁸

Orta Anadolu'daki Erken Yeni Taş Çağı toplumu olan **Aşıklı** Höyük (Aksaray) kadınlarının boyun ve sırt omurlarında yüksek sıklıkla travmatik kökenli kireçlenme (*travmatik artirit*) gözlenmiştir. Bu patoloji, onların yoğun fiziksel aktiviteli bir yaşamları olmasıyla ilişkili görülmüştür. Anadolu'daki en eski kafatası delgi ameliyatı (*trepanasyon*) örneği burada kaydedilmiştir; belinden rahatsız ve ayrıca demir eksikliği anemisi olan genç bir kadın bireye kafatası delgi ameliyatı yapılmış ve birey bu ameliyat sonrası yaşamına devam etmiştir. Aşıklı'da yaşlı bir kadın bireyin ise kafa derisinin bilinçli olarak yüzüldüğüne (*scalping*) işaret eden kesik ve oluklar mevcuttur. Kafatasındaki bu izler, birey gömülmeden önce belki de bir otopsi yapıldığı şeklinde yorumlanmıştır.⁹

Orta Anadolu'daki bir diğer Yeni Taş Çağı yerleşimi Çatal **Höyük**'te (Konya) kadınlardaki baş travması oranı %6'dır. Bu oran erkeklerde görülen %27'lik oranla karşılaştırıldığında yüz yüze kavgaları çoğunlukla erkeklerin yaptığı anlaşılmıştır.¹⁰

Doğu Anadolu'daki Yeni Taş Çağı yerleşimi olan Çayönü'nde (Diyarbakır) bir erişkin kadın bireyde boyun ve sırt omurlarının tamamında kaynaşma (*ankylosis*) olması ve gövde iskeletinde çok sayıda kemik tümörü (*exostosis*) bulunması bireyin *romatoid artiritis* hastalığına yakalandığı şeklinde yorumlanmıştır. Bir diğer erişkin kadın bireyde kulak enfeksiyonu izleri ve kulak tümörü tespit edilmiştir. Genç bir kadın bireyde metabolizmal hastalık izlerine (*porotic hyperostosis* ile birlikte *diploe* kalınlaşması) rastlanmıştır.^{11, 12}

Bakır Çağı (Kalkolitik Çağ) ve Tunç Çağı'nda (Bronz Çağı) Kadın Sağlığı

Bakır Çağı'nda, diğer adıyla Kalkolitik Çağ'da (M.Ö.5000-3000) köyler kentlere dönüşmüş ve tarımcı köy toplumlarından kent devletleri doğmuştur. Bölgeler sosyo-ekonomik açıdan farklılaşmış, Güneydoğu Anadolu'da kuraklık sulu tarımı zorunlu kılmış, sulama kanallarının yapılması ve artı ürünün

5 Sevin, age ,s.24-63.

6 Metin Özbek, Çayönü İnsanları ve Sağlık Sorunları, Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Cilt 4 , 1989, s.121-152.

7 Metin Özbek, "Körtik Tepe'de İnsan Sağlığı", *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Cilt 20, 2005, s. 41 - 52.

8 Yılmaz Selim Erdal, "Bademağacı Erken Neolitik İnsanları", *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Cilt 24, 2009, s. 97 - 112.

9 Metin Özbek, "Aşıklı Höyük Neolitik İnsanları", *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Cilt 7, 1992, s. 145 – 160; Metin Özbek, "Anadolu Eski İnsan Topluluklarında Sağlık Sorunları", *H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10(2), 1993, s. 1 - 19.

10 J. Lawrence Angel, "Early Neolithic Skeletons from Çatal Höyük: Demography and Pathology", *Anatolian Studies*, 21, 1971, s. 77 - 99.

11 Metin Özbek, "Son buluntular ışığında Çayönü Neolitik insanları". *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Cilt 5, 1990, s. 161 - 172.

12 Özbek, agm, 1989, s. 121 - 152.

depolanması organizasyon gerektirmiş, bu gelişmelere bağlı olarak bölgede nüfus da artmıştır.^{13, 14}

Üretim teknolojisindeki gelişmeler daha güçlü bir siyasal denetimi ve sosyal yapıda önemli değişiklikleri gerektirdiği dönemde Tunç Çağı'na (M.Ö.3000-2000) girilmiştir. Bu dönemde önceki çağların tarım, dokumacılık, çömlekçilik vb. buluşlarına daha etkili silahların ve ince süs eşyalarının yapılmasına olanak veren bakır-arsen/bakır-kalay alaşımı tunç eklenir. Bu zamanda Anadolu'da sosyal sınıfların giderek daha belirginleştiği, yönetici sınıfın görkemli bir yaşama geçtiği görülmektedir. Erken Tunç Çağı'nın sonlarında madencilik ilerlemesi yeni meslek kolları açmış, böylece iş bölümüne dayanan kent yaşamı başlamıştır. Orta Tunç Çağı'nda (M.Ö. XX.-XVIII.) Anadolu'da teokratik beylikler tarafından yönetilen ve oldukça gelişmiş kentler bulunmaktadır. Orta Tunç Çağı'nda Anadolu'nun birçok merkezi tarih öncesi çağlardan çıkarak ön tarih (Prototarih) dönemine girmiştir. Orta ve Güneydoğu Anadolu'daki merkezler Geç Tunç Çağı'nda yazıyı kullanmaya başlamışlardır.¹⁵

Hitit imparatorluğunun hüküm sürdüğü Son Tunç Çağı'nda Anadolu'da kuraklık ve kıtlıktan karışık günler yaşanmış, Mısır'dan yardım olarak tahıl alınmıştır. Aşiret düzenin sürdüğü doğuda yerleşik yaşam tümüyle terk edilmiş, insanlar küçükbaş hayvan sürüleriyle yarı göçebe bir yaşam biçimi seçmişlerdir.¹⁶

Akdeniz Bölgesi'ndeki Bakır Çağı'na tarihlenen Şeyh höyük (Hatay) iskeletlerinden tüm kadın kafatasları küçük yaşlarda başa uygulanan bandajın yol açtığı deformasyon izlerini taşıırken, erkek bireylerin normal oldukları tespit edilmiştir.¹⁷

Geç Bakır – Erken Tunç Çağı II evresine tarihlenen Karadeniz Bölgesi'ndeki **Kovuklukaya**'da (Sinop) incelenen insan iskeletlerinde çevresel özelliklerle ilişkili olarak düşmeden kaynaklı olduğu öngörülen yüksek oranda gövde ve kafatası travma izleri tespit edilmiştir. Aynı bölgede yer alan İkiztepe Erken Tunç Çağı III evresi topluluğunda kafatası yaralanmaları kadınlarda %10 ve erkek bireylerde %42 oranındadır. İkiztepe erkeklerinin bir savaş içerisinde olduğu bildirilen bu toplulukta kadın bireylerin yaralarının ölümcül olmadığı belirtilmiştir.¹⁸

Güneydoğu Anadolu bölgesindeki **Kuriki Höyük** (Batman) Geç Kalkolitik-Erken Tunç Çağı'na ait genç bir kadın bireyin her iki kalça kemiklerinin alt iç kısmında (*pubik* bölgesi) doğum esnasında oluşan bir travma nedeniyle olduğu düşünülen bağdoku kemikleşmesi (*myositis ossificans*) tespit edilmiştir. Bu toplumda ayrıca bilinçli olarak kadınlara uygulanmış kültürel kafatası deformasyonu izlerine rastlanmıştır.¹⁹

Orta Anadolu'da Erken Tunç Çağı yerleşimi olan **Resuloğlu**'nda (Çorum) doğumsal hastalıklardan *sacralizasyon* 3 kadın bireyde gözlenmiştir. Bir diğer doğumsal anomali *spina bifida* toplumun kadın bireylerinde tespit edilmiştir. Metabolizmal bir rahatsızlık olan kemik erimesi de (*osteoporoz*) %6,8 oranında ve yalnızca kadın bireyleri etkilemiştir. Resuloğlu toplumunda eklem rahatsızlıkları, izleri en yaygın görülen patolojilerdir. Araştırmacılar eklem hastalıklarının yüksek ve her iki cinsiyette benzer oranlarda seyir ettiğine, hastalığın ilerleme düzeyinin yaşlanmayla birlikte arttığına ve bu verilerin hem kadın hem de erkek bireylerin günlük yaşamlarında fiziksel güç isteyen ağır işlerde çalıştıklarına işaret ettiğine dikkat çekmişlerdir.²⁰

Orta Anadolu'da Erken Tunç Çağı'na ait **Salur Höyük**'ten (Çankırı) ele geçen iskeletlerde mine kusuru (*hypoplasia*) sıklığı kadınlarda erkeklere oranla yüksek çıkmıştır. Araştırmacılar bu toplumda kadınların dişlerin gelişim aşamasında fizyolojik streslerden daha çok etkilenmiş olduklarını belirtmişlerdir.²¹

Orta Anadolu Erken Tunç Çağı yerleşimi **Ovaören**'de (Nevşehir) bir erişkin kadın bireyde kafatası

13 Sevin, age, s. 64 - 92.

14 Suavi Aydın ve Yılmaz Selim Erdal, Antropoloji, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2013, s. 117 - 150.

15 Ekrem Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi. Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2000, s. 11 - 12; Sevin, age, s. 93 - 156; Aydın ve Erdal, age, s. 117 - 150.

16 Sevin, age, s. 138 - 156.

17 M. Süleyman Şenyürek ve Seniha Tunakan, "Şeyh Höyük İskeletleri", Belleten, Cilt XV, Sayı 60, Ekim 1951.

18 Yılmaz Selim Erdal, "İkiztepe Yerleşimi Işığında Orta Karadeniz Bölgesi İnsanlarının Antropolojik Analizi", *Anadolu Araştırmaları*, Cilt 19, Sayı 1, 2010, s. 67 - 97.

19 Ayşen Açıkkol Yıldırım, Pınar Gözlük Kırmızıoğlu, Elif Genç, "Kuriki Höyük İskeletleri", Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Cilt 29, 2014, s. 203 - 215.

20 Derya Atamtürk ve İzzet Duyar, "Resuloğlu (Uğurludağ, Çorum) İskeletlerinin Antropolojik Analizi", Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Cilt 25, 2012, s. 311 - 328.

21 Ayhan Yiğit, Pınar Gözlük Kırmızıoğlu, R İbiş, Ayla Sevim Erol, "Çankırı Salur Erken Tunç Dönemi İnsanları", Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Cilt. 26, 2011, s. 273 - 290.

ve kalça kemiklerinde metabolizmal hastalık izleri (*porotic hyperostosis*) görülmüştür. Bir diğer kadın bireyin ayak parmak kemiklerinde küçük kemik çıkıntılar (*osteofit*) bulunmuştur. Bir genç erişkin kadın bireyin omurlarındaki ileri kireçlenme (*vertebral osteoarthritis*) bel omurlarının kaynaşmasına (*thorocal vertebrada ankylosis*) neden olduğu tespit edilmiştir.²²

Kuzeybatı Anadolu'da (Marmara Bölgesi) Erken Tunç Çağı nekropolü **Küçükhöyük**'te (Bilecik) 3 kadın bireyin kafatasında tümör oluşumu gözlenmiştir. Bu toplumda da mine kusuru sıklığı ve diş çürüğü sıklığı kadınlarda erkeklere göre daha yüksektir. Küçükhöyük insanların nispeten sağlıklı ve her iki cinsiyetin bireylerinin de oldukça narin yapılı kemiklere sahip olması bunların diğer Erken Tunç Çağı insanlarından daha olumlu çevre koşullarında ve iyi bir yaşam sürdürdüklerine işaret etmiştir.²³

Doğu Anadolu'da Erken Tunç Çağı'na tarihlenen **Dilkaya** (Van) iskeletlerinden iki erişkin kadın bireyin uzun kemiklerinde kemik iltihabı (*osteomyelitis*) bulunmuştur. Kadın bireylerin birinde ayrıca iki boyun omurlarında tüberkülozla ilişkili olarak kaynaşma olduğu gözlenmiş ve sağ kola giden sinirlerin daralmasına bağlı olarak bu kolun hareketinin sınırlı olduğu sonucuna varılmıştır.²⁴

Güneydoğu Anadolu'da Orta Tunç Çağı'na ait **Salat Tepe** (Diyarbakır) insanların bir genç kadın bireyin bel omurlarının gövde kısmında ağır iş yüküne maruz kaldığını gösteren çökmeler (*shmorl nodülü*) ve küçük kemik çıkıntılar (*osteofit*) tespit edilmiştir.²⁵

Demir Çağı'nda (Karanlık Çağ) Kadın Sağlığı

Demir madenin mücevher ve silah üretiminde kullanımının yaygınlaştığı dönem Demir çağı olarak bilinmektedir. Hitit imparatorluğunun yıkılmasıyla Anadolu'ya çeşitli yönlerden göçebe halklar girmeye başlamış, terör olaylarının başlamasına bir süredir yaşanan kıtlık da eklenince kurulu düzen iyice bozulmuştur. Bu olaylardan en az etkilenen bölge Güney ve Güneydoğu Anadolu olmuştur. Diğer yandan Anadolu bu dönemde Geç Hitit, Urartu, Phryg ve Lydler başta olmak üzere birçok krallığa iskân olmuştur. Bunlardan Urartu Krallığı Doğu Anadolu yüksek yaylasında kayalık coğrafyaya ve sert iklim koşullarına ayak uydurmayı bayındırlık alanında yaptıkları gelişmelerle başarmıştır ve zengin maden yataklarıyla tarım olmaksızın bölgede egemenlik kurabilmiştir. Çağın sonunda Lydia Devleti yıkılmış ve Anadolu'yu İranlılar ele geçirmiştir. Anadolu'ya özgü yerli kültürü bu süreçte Perslerin kültür özellikleri etkisinde kalmış ve yerini Yunanistan'dan gelen yeni kültür almıştır.²⁶

Doğu Anadolu'da Erken Demir Çağı **Hakkari** yerleşim yerinde bir kadın bireyin kafatasında enfeksiyonel bir rahatsızlığı tedavi etmek amacıyla yapıldığı düşünülen kafatası delgi ameliyatı izleri belirlenmiştir. İki kadın bireyde eklem romatizması (*ostearthritis*) gözlenmiştir. Bir erişkin kadın bireyde enfeksiyonel hastalık izlerine rastlanmıştır.²⁷

Doğu Anadolu'daki bir diğer Erken Demir Çağı yerleşimi olan **Karagündüz** (Van) nekropolünde iki erişkin kadın bireyin kafatasında travma sonucu oluşan kırık kemik parçalarının temizlenmesi amacıyla kafatası delgi ameliyatı yapıldığı ve bunun başarılı sonuçlandığı belirlenmiştir. Cinsiyetler arasında fark olmaksızın erişkin bireylerin kafataslarında bilinçsiz oluşan yapay deformasyon gözlenmiştir. Bir genç kadın bireyin kafatası kemik suturlarının erken kapandığı tespit edilmiştir. Kadın bireylerde (%26,58) erkeklerden yüksek sıklıkta anemiden kaynaklı olduğu düşünülen metabolizmal rahatsızlık izi (*porotic hyperostosis*) tespit edilmiştir. Kemiklerde kireçlenme (*osteoarthritis*) ve kemik tümörü kadınlarda gözlenen diğer rahatsızlıklardır.²⁸ Van ili sınırlarında yer alan ve Karagündüz nekropolü ile aynı zamana tarihlenen Çatak'ta da kadın bireylerde anemi izleri (*cribra orbitalia* ve *porotic hyperostosis*) ve alt çenenin kafatasıyla eklem yaptığı yüzeyde sert besinler tüketmeyle ilişkili olan kireçlenme (*temporomandibular*

22 Okşan Başoğlu ve Tuğçe Şener, "Ovaören Erken Tunç Çağı İnsanları: Antropolojik Bir İnceleme", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 8, Sayı 2, Aralık 2015, s. 455 - 476.

23 Ayşen Açıkkol, "Küçükhöyük Erken Tunç Çağı İnsanlarının Paleoantropolojik Açından İncelenmesi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara, 2000.

24 Erksin Güleç, "Van Dilkaya İskeletlerinin Paleoantropolojik Açından İncelenmesi", Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Cilt 4, 1986, s. 369 - 380.

25 Okşan Başoğlu ve Ahmet Cem Erkman, "Diyarbakır / Salat Tepe Orta Tunç Çağı İnsanları: Antropolojik Bir İnceleme", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 8, Sayı 1, 2015, s. 25 - 38.

26 Sevin, age, 157 - 222; Akurgal, age, 195 - 355.

27 Pınar Gözlük, Hakan Yılmaz, Ayhan Yiğit, Ayşen Açıkkol, Ayla Sevim, "Hakkari Erken Demir Çağı İskeletlerinin Paleoantropolojik Açından İncelenmesi", Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Cilt 18, 2003, s. 31 - 40.

28 Ayla Sevim, Cesur Pehlevan, Ayşen Açıkkol, Hakan Yılmaz, Erksin Güleç, "Karagündüz Erken Demir Çağı İskeletleri", Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Cilt 17, 2002, s. 37 - 48.

eklem osteoartrit) tespit edilmiştir. Yazarlar bölgede sulak alanların çok olmasıyla ilişkili olarak sıtma salgınlarının yaygın görüldüğünü ve mevcut anemi izlerinin başlıca kaynağının sıtma salgını olduğunu belirtmişlerdir.²⁹

Sonuç

İnsanların yaşamlarında muzdarip olduğu bazı hastalıklar onların dişleri ve iskeletlerinde izler bırakır. Bu izlerin tanı ve teşhisi, eski çağlara ait kazılardan iskelet kalıntıları ele geçen insanların sağlık durumlarını ve bununla ilişkili olarak sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi olmak üzere diğer toplumsal özelliklerini anlayabilmemize ve yorumlayabilmemize olanak sağlamaktadır.

İnsanın artan besin ihtiyacını karşılaması için tarım yapmaya başladığı Yeni Taş Çağı'nda kadınlarda özellikle eklem hastalıklarının erkeklerle benzer olması, iş yükünün artmasına bağlı olarak cinsiyetler arasında kısmen benzer bir iş dağılımı olduğuna işaret etmektedir. Yapılan çalışmalar, tarımla beraber enfeksiyonel hastalıklarla iç içe olunması bebeklerden sonra en çok kadınları etkilediği ve bunların metabolizmal hastalıkları tetiklediğini göstermektedir. Bu çağdan itibaren tarih öncesi çağlarda kadınların gebeliklerinde yaşadıkları sıkıntılardan dolayı hayatlarını kaybettikleri görülmektedir. Diğer yandan bu çağda yüz yüze kavgaların sıklıkla yapıldığını gösteren iskelet örneklerinden kadınların bu kavgalara çok az maruz kaldıkları belirlenmiştir. Bazı Yeni Taş Çağı popülasyonlarında kadın bireylerde kulak enfeksiyonuna dair izler ve kulak tümörü tespit edilmiştir. Bu rahatsızlığın suya dalarak avlanmadan kaynaklanması ve tarih öncesinde bu rahatsızlığa çoğunlukla erkeklerde rastlanması³⁰, Yeni Taş Çağı'nda bazı kadın bireylerin de suya dalarak avlandıklarına işaret etmiştir.

Anadolu'da günümüzdeki modern tıbbın temelini oluşturan sağaltma geleneklerinin Yeni Taş Çağı'ndan itibaren kullanıldığı görülmektedir. Kadın bireylerde de örneklerini gördüğümüz bu tıbbi pratiklerden kafatası delgi ameliyatları ve otopsi gibi diğer cerrahi müdahaleler bu çağdan itibaren uygulanmaya gelmiştir.

Anadolu'da Bakır Çağı'nda (Şeyh höyük ve Kuriki höyük) kafatası kemiklerinde deformasyona sebep olan kültürel pratiklerin bilinçli olarak özellikle kadınlara uygulandığı görülmüştür. Geç Bakır-Erken Tunç Çağı'nda Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan insanlarda çevresel özelliklere bağlı olarak düşme sonucu oluşan travmalar yüksektir. Bu yörede yaşayan popülasyonların birinde savaş dolayısıyla özellikle erkek bireylerin kafatası yoğun şekilde yaralanmalar görülmüştür. Aynı popülasyonun kadın bireylerinde benzer türde yaralanmalar oldukça az seyretmektedir. Bu da savaş gibi toplumsal olaylardan toplumu oluşturan bireylerin farklı ölçeklerde zarar gördüklerine çarpıcı bir örnek teşkil eder.

Tarih öncesi çağlarda Anadolu'da kadın bireylerde doğumsal hastalıkların da varlığına rastlanmıştır. Ayrıca metabolizmal rahatsızlıklardan kemik erimesinin (*osteoporoz*) en fazla kadınları etkilediği görülmüştür. Anemi de kadınların kemiklerinde en fazla iz bırakan diğer metabolizmal rahatsızlıktır. Anemi özellikle Erken Demir Çağı'nda Doğu Anadolu'da (Hakkâri, Karagündüz ve Çatak) yaygın olarak görülmektedir. Bu bölgede çoğunlukla sıtma salgınıyla ilişkili görülen aneminin özellikle kadınları daha çok etkilediği kaydedilmektedir. Bazı Erken Tunç Çağı popülasyonlarında (Salur Höyük ve Küçükhöyük) diş minelerinde görülen kusurların kadınlarda daha yüksek sıklıkta olması bu bireylerin dişlerin gelişim aşamasında fizyolojik streslerden daha çok etkilendiklerine işaret etmektedir. Yine Erken Tunç Çağı yerleşim yerleri arasında özellikle Anadolu'nun kuzeybatısında yaşamış insanların iskeletleri onların daha iyi bir yaşam sürdüklerini göstermiştir. Orta, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kadınların omurlarında ve diğer uzun kemik eklemlerinde görülen travma kökenli kireçlenme izlerinden erkeklerle aynı zorlukta günlük yaşamlarında fiziksel güç isteyen işlerde çalıştıkları anlaşılmıştır. Kemik tümörleri ve kemik iltihapları tarihhöncesi kadınlarının muzdarip oldukları rahatsızlıklardır.

Anadolu'da Tarihöncesi çağlarda kadınların dişleri ve iskeletlerindeki patolojileri ile ilgili verileri derlediğimiz bu çalışmada savaş, kavgı gibi toplumsal sorunların ve gebelik gibi bünyesel etmenlerin onların erkeklerden daha farklı sağlık sorunları yaşamalarına yol açtığı, bunun haricinde kadınların erkeklerle aynı beslenme alışkanlıkları olduğu ve kısmen benzer bir yaşam şekli sürdükleri görülmektedir. Ancak diğer yandan tarih öncesi çağlarda erkeklerle benzer yaşam biçimi sürmelerine karşın kadınların

29 Hakan Yılmaz, Cesur Pehlevan ve Nevin Şimşek, "Çatak (Van) İskeletlerinin Paleopatolojik Analizi", *International Journal of Human Sciences*, 11 (2), 2004, s. 1327 - 1350.

30 Özbek, agm, 1989, s. 129.

çevresel baskılardan ve bünyesel etmenlerden daha çok etkilendikleri açıkça fark edilmektedir.

Kaynakça

- AÇIKKOL YILDIRIM, A., GÖZLÜK KIRMIZIOĞLU, P., GENÇ, E. “Kuriki Höyük İskeletleri”, Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Cilt 29, 2014, s. 203 - 215.
- AÇIKKOL, A. Küçükhöyük Erken Tunç Çağı İnsanlarının Paleoantropolojik Açından İncelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara, 2000.
- AKURGAL, E. Anadolu Kültür Tarihi. Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2000, s. 11 - 12.
- ANGEL, J. L. “Early Neolithic Skeletons from Çatal Höyük: Demography and Pathology”, Anatolian Studies, Cilt 21, 1971, s. 77 - 99.
- ATAMTÜRK, D. ve DUYAR, İ. “Resuloğlu (Uğurludağ, Çorum) İskeletlerinin Antropolojik Analizi”, Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Cilt 25, 2102, s. 311 - 328.
- AYDIN, S. ve ERDAL, Y. S. Antropoloji. Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2013, s. 117 - 150.
- BAŞOĞLU, O. ve ERKMAN, A.C. “Diyarbakır / Salat Tepe Orta Tunç Çağı İnsanları: Antropolojik Bir İnceleme”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 8, Sayı 1, 2015, s. 25 - 38.
- BAŞOĞLU, O. ve ŞENER, T. “Ovaören Erken Tunç Çağı İnsanları: Antropolojik Bir İnceleme”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 8, Sayı 2, Aralık 2015, s. 455 - 476.
- ERDAL, Y. S. “Bademağacı Erken Neolitik İnsanları”, Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Cilt 24, 2009, 97 - 112.
- ERDAL, Y. S. “İkiztepe Yerleşimi Işığında Orta Karadeniz Bölgesi İnsanlarının Antropolojik Analizi”, Anadolu Araştırmaları, Cilt 19, Sayı 1, 2010, s. 67 - 97.
- GÖZLÜK, P., YILMAZ, H., YİĞİT, A., AÇIKKOL, A., SEVİM, A. “Hakkari Erken Demir Çağı İskeletlerinin Paleoantropolojik Açından İncelenmesi”, Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Cilt 18, 2003, s. 31 - 40.
- GÜLEÇ, E. “Van Dilkaya İskeletlerinin Paleoantropolojik Açından İncelenmesi”, Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Cilt 4, 1986, s. 369 - 380.
- ÖZBEK, M. “Çayönü insanları ve sağlık sorunları”, Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Cilt 4, 1989, s. 121 - 152.
- ÖZBEK, M. “Son Buluntular Işığında Çayönü Neolitik İnsanları”, Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Cilt 5, 1990, s. 161 - 172.
- ÖZBEK, M. “Aşıklı Höyük Neolitik İnsanları”. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Cilt 7, 1992, s. 145 - 160.
- ÖZBEK, M. “Anadolu Eski İnsan Topluluklarında Sağlık Sorunları”, *H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, 1993, s. 1-19.
- ÖZBEK, M. “Körtik Tepe’de İnsan Sağlığı”, Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Cilt 20, 2005, ss. 41-52.
- ÖZBEK, M. Beslenme Kültürü ve İnsan, Alter Yayıncılık, 2013.
- SEVİM, A., PEHLEVAN, C., AÇIKKOL, A., YILMAZ, H., GÜLEÇ, E. “Karagündüz Erken Demir Çağı İskeletleri”, Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Cilt 17, 2002, s. 37 - 48.
- SEVİN, Veli, Anadolu Arkeolojisi, Der Yayınevi, İstanbul, 1999.
- ŞENYÜREK, M. S. ve TUNAKAN, S. “Şeyh Höyük İskeletleri”, *Belleten*, Cilt 15, Sayı 60, Ekim 1951.
- YILMAZ, H., PEHLEVAN, C. ve ŞİMŞEK, N. “Çatak (Van) İskeletlerinin Paleopatolojik Analizi”, *Int. J. Human Sciences*, 11 (2), 2004, s. 1327 - 1350.
- YİĞİT, A., GÖZLÜK KIRMIZIOĞLU, P., İBİŞ, R., SEVİM EROL, A. (2011). “Çankırı Salur Erken Tunç Dönemi İnsanları”, Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Cilt. 26, 2011, s. 273 -290.

Abstract: Research about the position of women in the Iran and Minor Asia of Ancient to end Ottoman Period

Ameneh Baeri
University of Theran, Theran / Iran

When about “**women**” speak, must have regard to the fact that our resources in this area is far more limited than when ask about the “**man**” or in general about human societies and talk. Today, the undeniable fact is history of Iran and Minor Asia, is historically “**male**”. Naturally, the reviews and research on “**women**”, according to a set of documents which made “**man**” is, will be very difficult. Iranian history and the Minor Asia (to history has formally writing) of when starting the end of an era

For thousands of years of “Matriarchy” went.

The role of women in religions finds. And **Jewish** faiths and **Christ** and **Zoroaster** had a different significance. Citing documents from the period of Ancient Iran and Minor Asia to end ottoman fortunately we have been to clearly we find that Iranian women and Minor Asia women alongside men in every context has tried. The study is about examines the place of women in Iran and Minor Asia to end ottoman period.

KEY WORDS: woman of Minor Asia, women in religions, Matriarchy, woman in Iran ancient Iran, woman of ottoman period.

Introduction

Women in Iran, as an important pillar in the family is and she has a great value. Such is the legacy objects of the archaeological discoveries always women with men in correction family structure and community wonderful mission have responsible. They filled family environment of the necessary and appropriate for the pure ethical, the appropriate to provide for the growth and excellence of his wife and children, in health and community strengthening the effective role executing. Women in family affairs, livelihoods and various Issues including participation in the war, along and fellow tribesmen and were trying and trying with men. However in shaping Iranian woman identity, different factors have involved the sentence, can be natural factors (geographical area) cultural and social factors such orders, and religious beliefs, and customs of tribal noted. Several books to explain and description many of these factors are discussed. In this paper, the author to investigate the role of Iranian women during different periods of Iranian history discussed.

Prehistory

The woman in Prehistory the history of civilization in Iran

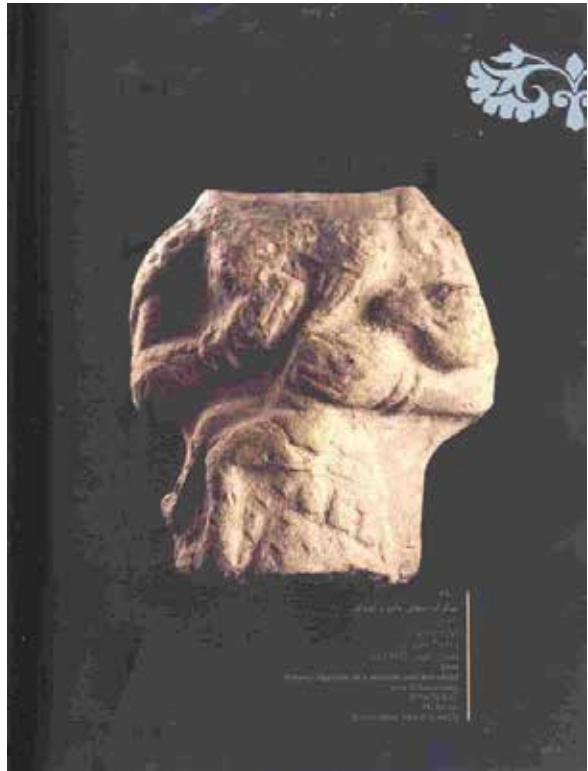
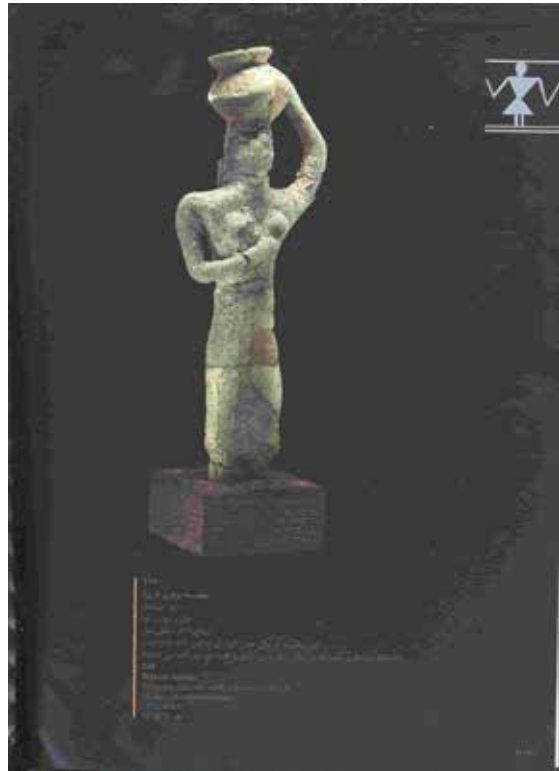
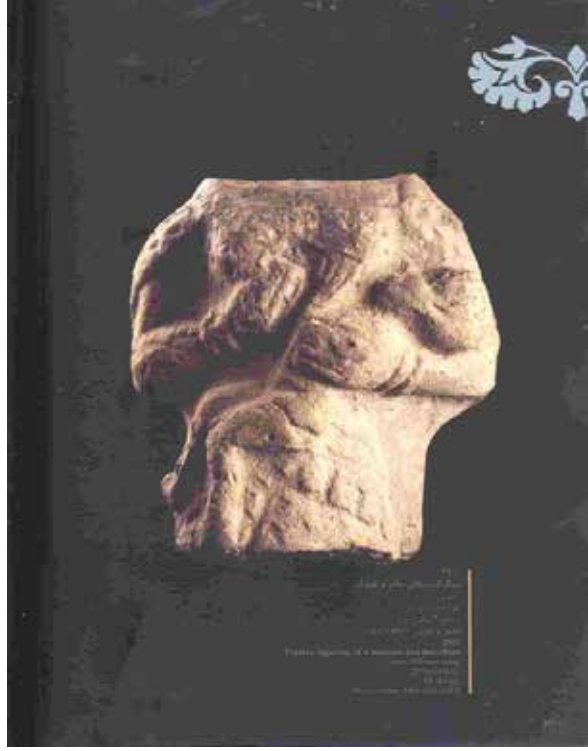
In primitive society special task the woman had been, since last, woman the guardians of fire and perhaps was the inventor and manufacturer of pottery dishes, should be taken the wand in the mountains to search to plant edible roots and or obtained would wild fruit pay. at the same time, the man was little progress, women with early agriculture in the later stone period, stay in the cave that is owned, the many innovations do, and In communities multiplicity husband It is common for women, she do tribal affairs, and to clerical positions reaching, and however family connections chains Is formed by a series of women, and woman tribal blood carries are in their purest form. and the woman priority one of own affairs original inhabitants of the Iranian plateau been and later incustoms the conquering Aryans entered.

The oldest human habitation in Iran known as “**Sialk**” near **Kashan**, south of **tehran**. Both men and women were interested in their work arrangements, Necklaces of oyster were respectively and ring and bracelet are made from the shells of large or soft rock. Probably the usual ornaments and tattoos and the materials in the thin mortar soft were (**Ghirshman, 2004: 10-14**).

Iran in the fourth millennium BC: women were busy in the garden, food was prepared and yet

to make pottery dishes. the cause of delay within the wheel invention generally relates to the fact that women consider their homes along time by hand to make to dishes were busy (**same: 19**).Among some of the Nation woman was commander, among the “**Guti**” tribe mountain dwellers were inhabitants of the **Kurdistan** valley (**same: 31**).In the second **millennium BC**, small bronze figurines, cosmetics and pin types is obtained in the form of animal heads(**same: 106**).

Listen

Young woman spinning and servant holding a fan. Fragment of a relief known as "The spinner". Bitumen mastic, Neo- Elamite period (8th century B.C.–middle of the 6th century B.C.). Found in Susa, Kept in the Louvre Museum.

Read phonetically

Parthians:

Venus outside the western limits of, was very advancement, her Worshipping **Lydia** that there Cal- led **Bactrian became famous**. And in **Cappadocia** and **Armenia** Published and classified interest and attention - perhaps more than the worship of **Mihr (Mithras)** was(same: 320).Marble bust of a Princess Party **Queen Musa**, wife of **farhad IV** and mother **farhad III** heavily influenced by Greek art is in the

A bust from belongs to wife of Farhad IV Queen Musa at The National Museum of Iran of, excavated by a French team in

Khuzestan, Shush in 1939.

Parthian period. And Importance mother role at Reign show (behzadi , 2003: 80).

Sasanids :

Some of the remnants from the Sassanid era, among **Taq-e Bostan** of **Kermanshah**, Iran is located in West, in it about a hundred men and women are shown. the role King player a few women, with their instruments perhaps the instruments except **harp**, **tambourine** and **cane** be seen. and woman at the king playing the **harp**. In the hunting- ground left role several woman harper and behind two person **horn** and one other **tabor** played (same: 96).

Terracotta plaque with relief bust of a woman

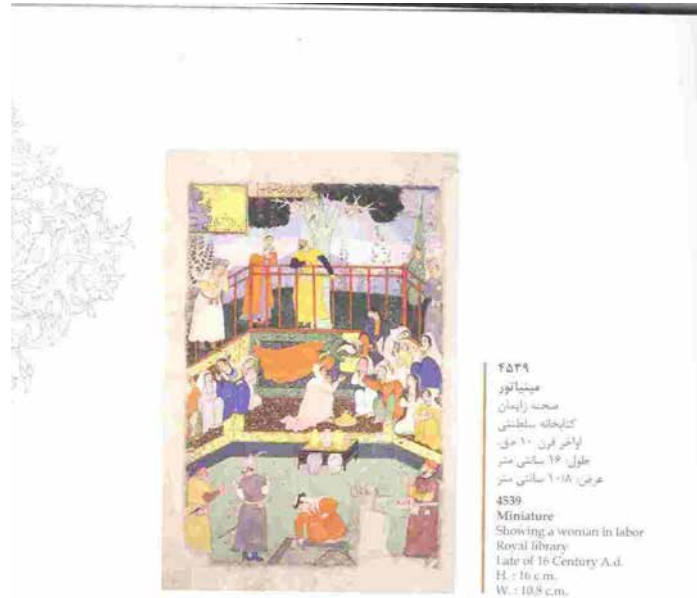
Queen Poran, the second to last woman on the throne of the Sassanid dynasty.

Women in Islamera:

Author ,details women of Islamic Iran era and then subject to the terms of the **Qajar** ear women Study.

Scores of women in Islam, the most prominent feature of which is the native place of women in the family and community is:

«And we have enjoined on man to be dutiful and kind to his parents. His mother bears him with hardship and she brings him forth with hardship, and the bearing of him, and the weaning of him is thirty (30) months, till when he attains full strength and reaches forty years.»(**Al-Ahqâf, 15**).

Social participation of women in social scenes always with the traditional hard cover and Ethical Considerations based on separation of men and women have been (polak, 1981:170).

All Iranian women each of the cortical great interest the use of its jewelry as ornaments showed.

silver ornaments for the poor and less poor, often silver bracelet and ring to work, silver necklaces special handyman and the thick black was the families of the nobility (serena,1982:72).

Ottoman women

Hafsa Sultan† (1479 – 19 March 1534) was wife of Selim I and the first valide sultan of the Ottoman Empire as mother of Suleiman the Magnificent. During the period between her son's enthronement in 1520 and her death in 1534, she was one of the most influential persons in the Empire.

Having resided in the city of Manisa in western Turkey with her son, who administered the surrounding region between 1513 and 1520, the town being one of the traditional residences for Ottoman crown princes (şehzade) in apprenticeship for future power, Hafsa Sultan is the initiator of the Manisa's "Mesir Festival", a local tradition still continued today. She also had a large complex consisting of a mosque, a primary school, a college and a hospice built in the city.

She was also the first Ottoman imperial women who held title "sultan" after her given name, replacing title "hatun". This usage reflected the Ottoman conception of sovereign power as "family prerogative". Consequently, the title valide hatun (title for living mother of the reigning Ottoman sultan before 16th century) also turned into valide sultan, made Hafsa the first valide sultan. Her period signalled the shifting status of the sultan's mother and her increased share in power. After the birth of her son Suleiman, born on 6 November 1494 in Trabzon, she gave birth to three daughters: Hatice , Fatma and Hafsa.

She was the most powerful woman of the Ottoman Empire during her son's reign

Hürrem Sultan (Turkish pronunciation: [hy¹em su²ta³n]; Ottoman Turkish: 1502 – 15

April 1558, also known as **Roxana**) was the favorite and later the chief consort and legal wife of Ottoman Sultan Suleiman the Magnificent and the mother of Şehzade Mehmed, Mihrimah Sultan, Şehzade Abdullah, Sultan Selim II, Şehzade Bayezid, and Şehzade Cihangir. She was one of the most powerful and influential women in Ottoman history and a prominent and controversial figure during the era known as the Sultanate of Women. She was “Haseki Sultan” (chief wife of the Sultan) when her husband, Suleiman I, reigned as the Ottoman sultan. She achieved power and influenced the politics of the Ottoman Empire through her husband and played an active role in state affairs of the Empire.

Relationship with Suleiman

Roxelana probably entered the harem around fifteen years of age, sometime between 1517 and 1520, but certainly before Suleiman became sultan in 1520. She quickly came to the attention of her master and attracted the jealousy of rivals. She soon became Suleiman’s most prominent consort beside Gülfem and Mahidevran (also known as Gülbahar). Her joyful spirit and playful temperament earned her a new name, Hürrem, from Persian *Khorram*, “the cheerful one”. In the Istanbul harem, Hürrem became a rival to Mahidevran and her influence over the Sultan soon became legendary.

Hürrem was allowed to give birth to more than one son which was a stark violation of the old imperial harem principle, “one concubine mother — one son,” which was designed to prevent both the mother’s influence over the sultan and the feuds of the blood brothers for the throne. She was to bear the majority of Suleiman’s children. Hürrem gave birth to her first son Mehmed in 1521 (he died in 1543) and then to four more sons, destroying Mahidevran’s status as the mother of the sultan’s only son. Suleiman’s mother, Ayşe Hafsa Sultan, partially suppressed the rivalry between the two women. As a result of the bitter rivalry a fight between the two women broke out, with Mahidevran beating Hürrem, which angered Suleiman.

In 1533 or 1534 (the exact date is unknown), Suleiman married Hürrem in a magnificent formal ceremony, making him the first Ottoman Sultan to wed since Orhan Ghazi (reign 1326–1362), and violating a 200-year-old custom of the Ottoman imperial house according to which sultans were not to marry their concubines. Never before was a former slave elevated to the status of the sultan’s lawful spouse, much to the astonishment of observers in the palace and in the city. Hürrem also received the title *Haseki Sultan* and became the first consort to hold this title. This title, used for a century, reflected the great power of imperial consorts (most of them were former slaves) in the Ottoman court, elevating their status higher than Ottoman princesses, and making them the equals of empresses consort in Europe. In this case, Suleiman not only broke the old custom, but created new tradition for the future Ottoman Sultans to marry with a formal ceremony and make their consorts have significant influence on the court, especially in matter of succession. Hürrem’s salary was 2,000 aspers a day, making her one of the highest paid haseki.

Later, Hürrem became the first woman to remain in the Sultan’s court for the duration of her life. In the Ottoman imperial family tradition, a sultan’s consort was to remain in the harem only until her son came of age (around 16 or 17), after which he would be sent away from the capital to govern a faraway province, and his mother would follow him. This tradition was called *Sanjak Beyliği*. The consorts were never to return to Istanbul unless their sons succeeded to the throne. In defiance of this age-old custom, Hürrem stayed behind in the harem with her hunchback son Cihangir, even after her three other sons went to govern the empire’s remote provinces.

Moreover, she moved out of the harem located in the Old Palace (*Eski Saray*) to Suleiman’s quarters located in the New Palace (*Topkapi*) after a fire destroyed the old palace.

Kösem Sultan (Turkish pronunciation: 1590 – 2 September 1651) – also known as **Mahpeyker Sultan**– was one of the most powerful women in Ottoman history. Kösem achieved power and influenced the politics of the Ottoman Empire when she became Haseki Sultan as favorite consort and later legal wife of Ottoman Sultan Ahmed I (r. 1603–1617) and Valide Sultan as mother of Murad IV (r. 1623–1640) and Ibrahim (r. 1640–1648), and grandmother of Mehmed IV (r. 1648–1687). She was one of the prominent figures during the Sultanate of Women.

Kösem lived in the Ottoman Empire during the reign of six sultans, Ahmed I, Mustafa I, Osman II, Murad IV, Ibrahim, and Mehmed IV. After her death, she was known by the names “Valide-i Maktule” (murdered mother), and “Valide-i Şehide” (martyred mother). She and her daughter-in-law Turhan Hatice Sultan are the only women that ruled the Ottoman Empire solely.

Reference:

- 1- Quran Majeed.
- 2- Azodod Dowleh, Ahmed mirza, "Azodihistory", Correction, KohiKermani, Tehran: Mazaheri Publications.
- 3- Behzadi, Roqieh, 2003: **Aryans and unknown Aryans in vision of Iran Ancient History**, first print, Tehran: Tahoori Publications.
- 4- Biruni, Aboureihaan Muhammad ibn Ahmad, 2006: "The Remaining Signs of Past Centuries", Translation, Akbar, Dana Seresht, Tehran: Amirkabir Publications.
- 5- Boyes, Mary, 2002: "Zoroastrians, Their Religious Beliefs and Practices", Translation, Bahrami, Askar, Tehran: Phoenix Publications.
- 6- Ghirshman, Roman, 2004: "Iran: from the earliest times to the Islamic conquest", Translation, Moin, Mohammad, Tehran: ElmiFarhangi Publications.
- 7- Kasra, Niloufar, 2008: "Women in the history of Iran", Tehran: Eternal Farewell Publications.
- 8- Al-Masudi, 1965: "Meadows of Gold Mining essence", Translation, Paiyandeh, Aboul-Qacem, Tehran: Translation and Publication Board Publications.
- 9- Polak, Jakob Edvard, 1981: "Polak itinerary (Iran and Iranians)", Translation Jahandari, Kykavs, Volume I, Tehran: Kharazmi Publications.
- 10- Serena, Carla, 1982: "itinerary", Translation, saeidi, Tehran: Zavar Publications.
- 11- Shabani, Reza, 1989: "Foundations of Iran Social History", Tehran: Ghomes Publications.
- 12- shayesteh far, Mahnaz and others, "Social studies in women in pen Qajar Nasser Khalili Collection", **Woman in Culture Arts (Women's Studies)**, Spring 1391, 4 Period, 1 No: 127-148.
- 13- "<http://fa.wikipedia.org>" woman, Taq-e Bostan, Borandukht, Phraates V of Parthia, Musa of Parthia", Elam.
- 14- Exhibition catalog of women over time, Tehran: Iran National Museum, 2010.

Anadolu'da Adına Kentler Kurulan Antik Dönem Kadınları

Anatolian Cities Founded In The Name Of A Woman In The Classical Antiquity

Yard. Doç. Dr. Babür Mehmet Akarsu
Sinop Üniversitesi / Sinop

Amastris

Amastris (Amasra) kenti, bir Amazon kraliçesi tarafından kurulduğu ileri sürülen kentlerden biridir. Strabon, Paphlagonia Bölgesi'nde kurulmuş olan Amastris kentinin, Herakleia Tiranı Dionysios'un eşi kraliçe Amastris tarafından inşa edilmiş bir kent olduğunu söyler. Strabon'a göre, Amastris'in Pers İmparatoru III. Darios Kodomannos'un (M.Ö. 380-330) erkek kardeşi Oksyathres'in kızıdır. Amastris kendi adını verdiği bu kenti; Sesamos, Kytoron, Kromna ve Tieion kentlerini birleştirerek kurmuştur. Bu nedenle kent merkezi Amastris, akropolisi ise Sesamos kenti olarak tayin etmiştir¹.

Çok sayıda siyasi evlilik yapmış olan Amastris'in bilinen eşleri; Büyük İskender'in diadokhlarından Krateros (M.Ö. 370-321) ve Lysimakhos (M.Ö. 360-281) ile Herakleia Tiranı Dionysios (M.Ö. 337-305) olmuştur. Büyük İskender'in ölümü üzerine Krateros, politik nedenlerle Makedonyalı General Antipatros'un (M.Ö. 397-319) kızı Phila için Amastris'i terk eder. Amastris de Krateros'un da onayını alarak Herakleia Tiranı Dionysios ile evlenir. Böylece Herakleia Pontike Kraliçesi olan Amastris'in bu evliliğinden Klearkhos II ve Oksathres isimli iki oğlu ile Amastris isimli bir kızı olmuştur².

Herakleia Tiranı Dionysios M.Ö. 305'te ölür. Dul kalan Amastris M.Ö. 302 yılında Thrakia ile Halys Nehri arasında kalan toprakların yöneticisi ve Makedonya'nın kralı olan Lysimakhos ile evlenir. Ptolemaios Hanedanlığı'na mensup Arsinoe II ile Lysimakhos arasındaki aşk ilişkisi yüzünden Amastris Lysimakhos'tan boşanır. Ülkesine geri dönen Kraliçe Amastris, Herakleia'da başarılı bir yönetim sergilemiş ve synoikismos yoluyla Amastris kentini kurmuştur (M.Ö. 300). Kraliçenin ülke yönetimindeki başarısı, oğulları Klearkhos II ve Oksathres'in M.Ö. 284 yılında Amastris'i öldürmelerine neden olmuştur. Babaları Herakleia Tiranı Dionysios'tan daha zalim tiranlar olarak tarihe geçen Klearkhos II ve Oksathres, sözde eski eşinin intikamını almak isteyen Lysimakhos tarafından öldürülmüşlerdir. Böylece Amastris kenti ile beraber Herakleia toprakları Lysimakhos'un eline geçer³.

Apameia Kentleri Apameia (Fırat)

Seleukos I Nikator (M.Ö. 311-281), Fırat Nehrinin (Euphratos) kıyısının karşılıklı iki yakasına,

1 Getzel M. Cohen, *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles ve Oxford 1995, s. 383; Adrienne Mayor, *The Poison King: The Life and Legend of Mithradates, Rome's Deadliest Enemy*, Princeton University Press, Princeton ve Oxford 2010, s. 93; Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII, XIII, XIV)*, (Çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2015, XII. 3.10.

2 D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the end of Third Century after Christ. I-II*, Princeton University Press, Princeton 1950, s. 309, 341; Murat Arslan, *Mithradates VI Eupator: Roma'nın Büyük Düşmanı*, Odin Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 52; Amélie Kuhrt, *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*, Routledge, Londra ve New York 2010, s. 422; Strabon, age., XII.3.10.

3 Cohen, age., s. 383; John D. Grainger, *Alexander the Great Failure: The Collapse of the Macedonian Empire*, Hambledon Continuum, Londra 2007, s. 145; Memnon, *Memnon'un Herakleia Pontike Tarihi: Peri Herakleias*, (Çev. Murat Arslan), Odin Yayıncılık, İstanbul 2007, IV.9-10, V, VI, VII.1.

biri kendi adına Seleukeia (Zeugma) adıyla, diğeri eşi Apama adına Apameia adıyla anılan iki kent kurmuştur⁴. Strabon, Seleukos Kraliçesi Apama'nın babasının adının Artabazos olduğunu ileri sürer⁵. Bazı Antik kaynaklarda ise Apama, Büyük İskender'e karşı savaşmış Sogdian soylusu Spitamenes'in kızıdır. Spitamenes'in, Büyük İskender'e yenilgisi, Apama'nın Büyük İskender'in diadokhlarından biri ve Seleukos İmparatorluğu'nun kurucusu olan Seleukos I Nikator'un eşi olması ile sonuçlanmıştır (M.Ö. 324). Seleukos I ile Apama'nın: Akhaeus, Antiokhos I, Laodike ve Apama isimli dört çocuğu olmuştur. Apama'nın ölümünden sonra Seleukos I, Makedonyalı Prenses Stratonike ile evlenmiştir⁶.

Apameia Kibotos

Strabon'a göre Apameia Kibotos (Dinar) kenti, Laodikeia (Denizli) kenti ile birlikte Phrygia Bölgesi'nin en büyük kentlerinden biridir⁷. Antik Dönem'in ünlü ticaret merkezlerinden biri olan kent, Marsias Nehri'nin (Çine Çayı) doğduğu kaynaklara yakın bir konumda inşa edilmiştir. Strabon, Seleukos Kralı Antiokhos I Soter'in (M.Ö. 281-261) Persli annesi Apama'nın adını kente vermeden önce Güney Phrygia kenti olan Kelainai sakinlerinin Apameia'ya göç ettirildiklerini belirtir. Plinius, kentin ilk isminin Kelainai, ardından Kibotos ve en son Apameia olduğunu aktarır⁸.

Apameia Myrleia

Antik kaynaklarda, Apameia Myrleia (Mudanya) kentinin ilk ismi olan Myrleia'yı aynı adla anılan bir Amazon kraliçesinden aldığı bilgisi yer almaktadır⁹. Strabon, eski adı Myrleia olan kentin isminin, Bithynia Kralı Prousius I 'in (M.Ö. 243-182) eşi Apama'nın onuruna Apameia olarak değiştirildiğini söyler¹⁰. Stephanos Byzantios ise kentin Amazon Kraliçesi Myrleia tarafından kurulduğunu daha sonraları Bithynia Kralı Nikomedes II Epiphanes (M.Ö. 149-127) tarafından annesi Apama'nın onuruna kentin adının Apameia olarak değiştirildiğini aktarır¹¹.

Apollonia ad Rhyndacum

Antik Dönem'de çok sayıda Apollonia isimli kent bulunmaktadır. Bilinen bu Antik kentlerden biri olan Apollonia ad Rhyndacum (Gölyazı), Pergamon Kraliçesi Apollonis Euergetes'in adını almıştır. Strabon'un aktardığı üzere Daskylitis Gölü (Kuş Gölü) civarında kurulan ve Rhyndakos (Rhyndakos Çayı) üzerindeki Apollonia yani Apollonia ad Rhyndacum olarak bilinen kent adını Pergamon Kraliçesi Apollonis'ten almıştır. Antik yazınlara göre günümüzde Ulubat Gölü'nün (Apolyont) kuzeydoğusundaki yarımada üzerinde yer alan kente bu ad Pergamon Kralı Attalos II (M.Ö. 159-139) tarafından annesi Kraliçe Apollonis'in şerefine verilmiştir¹².

4 Robert Mignan, *Travels in Chaldea, Including a Journey from Bussorah to Baghdad, Hillah and Babylon*, Henry Colburn and Richard Bentley, Londra 1827, s. 4; Susan M. Sherwin-White and Amalie Kuhrt, *From Samarkhand to Sardis: A New Approach to the Seleucid Empire*, University of California Press, Berkeley 1993, s. 15, 20; Gwendolyn Leick, *Who's Who in the Ancient Near East*, Routledge, Londra ve New York 2002, s. 142; Rifat Ergeç, "Fırat Seleukeia'si yahut Zeugma", *Anadolu Araştırmaları*, 16, 2002, s. 203; Edwyn Robert Bevan, *The House of Seleucus*, Cilt 1, Cambridge University Press, Cambridge 2015, s. 64.

5 Strabon, age., XII. 8. 15.

6 John Hazel, *Who's who in the Roman World*, Routledge, Londra ve New York 2002, s. 19, 24, 216; Leick, age., s. 18; Grainger, *Alexander the Great Failure*, s. 130, 145; Bevan, age., s. 31.

7 Leick, age., s. 142; Strabon, age., XII. 8. 13.

8 Cohen, age., s. 284; Mehmet A. Kaya, "Suriye Krallığı'nın Büyük Menderes Havzasındaki Kolonileri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV, 2000, s. 123; Hüseyin Üreten, "Manisa Müzesi'ndeki Marsyas Heykeli'nin İkonografik Çözümlemesi ve Apameia Üzerine Bir Araştırma", *History Studies: Uluslararası Tarih Dergisi*, Prof. Dr. Halil İnalçık Armağanı, 5/2, 2013, s. 493-494; Strabon, age., XII.8.15.

9 E. Bosch, "Colonia Iulia Concordia Apamea Sikkeleri I.", *Tarih Dergisi*, 1/2, 1950, s. 238; Naoise Mac Sweeney, *Foundation Myths and Politics in Ancient Ionia*, Cambridge University Press, Cambridge 2013, s. 141.

10 Cohen, age., s. 393; Strabon, age., XII.4.3.

11 Bosch, age., s. 238; Getzel M. Cohen, *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles ve Oxford 1995, s. 393; Elizabeth Donnelly Carney, *Women and Monarchy in Macedonia*, University of Oklahoma Press, Norman, 2000, s. 187

12 Serdar Aybek ve Ali K. Öz, "Preliminary Report of the Archaeological Survey at Apollonia ad Rhyndacum in Mysia", *Anadolu/Anatolia*, S. 27, 2004, s. 2; Strabon, age., XII.8.10, XIII.4.4.

Pergamon Kralı Attalos I Soter'in (M.Ö. 241-197) eşi olan Apollonis, aslen Kyzikoslu (Erdek) sıradan bir ailenin kızıdır. Pergamon Kralı Attalos I ve Apollonis'in Eumenes, Attalos, Philetairos ve Athenaios isimli dört oğlu olmuştur. Apollonis'in oğullarından sadece Eumenes II Soter (197-159) ve Attalos II kral olabilmıştır¹³.

Arsinoe Kentleri

Arsinoe (Maraş Tepesi)

Kilikia Bölgesi'nde inşa edilmiş olan Arsinoe'de (Maraş Tepesi) bulunmuş bir yazıtta Arsinoe kentinin Ptolemaios II Philadelphos'un (M.Ö. 282-246) *strategos*u Apollonois oğlu Aspendoslu Aetos zamanında kurulduğu bilgisine ulaşılmıştır. Ptolemaios Krallığı'nın ikinci kralı Ptolemaios II Philadelphos, eşi ve aynı zamanda kız kardeşi olan Arsinoe II (M.Ö. 316-270) için onun adıyla anılan bu kenti inşa ettirmiştir. Kilikia sahilinde Nagidos kenti (Bozyazı) yakınlarında kurulan Arsinoe kenti Ptolemaios II, karısı ve kız kardeşinin kutsal kenti olarak tanınmıştır¹⁴.

Ptolemaios I Soter'in (M.Ö. 305-282) kızı olan Prenses Arsinoe II'nin ilk eşi, Büyük İskender'in generallerinden, Thrakia ve Anadolu'nun kuzeybatısının yöneticisi ve Makedonya'nın kralı olan Lysimakhos'tur. 16 yaşında babası Ptolemaios I Soter'in zoruyla Lysimakhos ile evlendirilen Arsinoe II, zamanla kocasının kendine olan zaafını kullanarak tahtta söz sahibi hale gelmiştir. Ancak Arsinoe II'nin taht hırsı en büyük tehlike olarak gördüğü Lysimakhos'un üvey oğlu Agathokles'i öldürtmesiyle sonuçlanmış ve Lysimakhos'a ait topraklar kaosa sürüklenmeye başlamıştır. Agathokles'in dul karısı Lysandra intikam için Seleukos I Nikator'dan yardım istemiş, topraklarını genişletmek isteyen Seleukos I de savaşı başlatmıştır. Seleukos I ile sahibi olduğu krallığı savunmak için savaşan Lysimakhos'un karşı karşıya geldiği ve Korupedion Muharabesi olarak bilinen bu mücadelede Lysimakhos, savaş alanında ölmüş ve sahibi olduğu hükümdarlık alanı Seleukosların eline geçmiştir. Arsinoe II'nin ikinci eşi, üvey kardeşi Ptolemaios Keraunos (şimşek) olmuştur. Kraliçe Arsinoe II'nin üçüncü ve son eşi öz kardeşi Ptolemaios'lar Kralı Ptolemaios II Philadelphos'tur (kardeşini seven)¹⁵.

Arsinoe (Patara)

Strabon, Patara kentinin Ptolemaios'lar Kralı Ptolemaios II Philadelphos tarafından onartıldığını ve adının Likya Arsinoe'si olarak tekrar adlandırıldığını söylemiştir. Ancak Strabon'a göre, kentin ismi Arsinoe olarak kabul görmemiş ve bu kent eski ismi olan Patara ile anılmaya devam edilmiştir¹⁶.

Arsinoe (Pamphylia)

Antik kaynaklara göre, Pamphylia Bölgesi'nde bulunan bir diğer Arsinoe isimli kentin de Ptolemaios II Philadelphos tarafından kurulmuş olduğu tahmin edilmektedir¹⁷.

Laodikeia Kentleri

Laodikeia (Goncalı)

13 Polybius, *The Histories of Polybius*, Cilt II, (Çev. Evelyn S. Shuckburgh), Macmillan and Co., Londra ve New York 1889, XXII.20; Plutarch, *Moralia; Twenty Essays*, (Çev. Philemon Holland), J.M. Dent., Londra 1911, s. 214; Cohen, age., s. 201-202; Arthur M. Eckstein, *Moral Vision in the Histories of Polybius*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles ve Londra 1995, s. 151, 156; Elisabeth Meier Tetlow, *Women, Crime and Punishment in Ancient Law and Society, Volume 2: Ancient Greece, Continuum*, New York ve Londra 2005, s. 199; Strabon, age., XIII.4.2.

14 Cohen, age., s. 363; Katja Mueller, *Settlements of the Ptolemies: City Foundations and New Settlement in the Hellenistic World* (Studia Hellenistica 43), Peeters, Leuven 2006, s. 36-37, 177; Memnon, age., XIV; Elizabeth D. Carney, *Arsinoe of Egypt and Macedon: A Royal Life*, Oxford University Press, Oxford 2013, s. 29; Michael Taylor, *Antiochus the Great*, Pen & Sword Military, Barnsley 2013, s. 6; Strabon, age., XIV.5.3.

15 Polybius, age., XV.25; Mueller, age., s. 57; Grainger, *Alexander the Great Failure*, s. 163, 178-179; Memnon, age., IV.10, VII.2-3, VIII, XIV; Murat Arslan, *İstanbul'un Antikçağ Tarihi: Klasik ve Hellenistik Dönemler*, Odin Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 219; Carney, *Arsinoe of Egypt and Macedon*, s. 1; Strabon, age., XIII.4.1, XIV.1.21.

16 Cohen, age., s. 329; Strabon, age., XIV.3.6.

17 Cohen, age., s. 335; John D. Grainger, *The Seleukid Empire of Antiochus III: 223-187 BC*, Pen & Sword Military, Barnsley 2015, s. 122.

Antik Dönem’de ismi Lykos Çayı’nın (Çürüksu) kıyısındaki Laodikeia (Laodicea ad Lycum) olarak bilinen kent Seleukos Kralı Antiokhos II Theos (M.Ö. 261-246) tarafından eşi Laodike I’in onuruna kurulmuştur. Seleukos Kralı Antiokhos II Theos, Antiokhos I Soter ve Stratonike’nin ilk oğullarıdır. Zeus, Seleukos Kralı Antiokhos II’ye Apollon kahininin vasıtasıyla eşi Laodike için bir kent kurmasını tavsiye etmiş, o da bu tavsiyeye uyarak Lykos Nehri’nin (Çürüksu) güneyine, Laodikeia (Goncalı) kentini inşa ettirmiştir¹⁸.

Ancak bazı Antik Dönem kaynaklarında kentin kuruluş mitosu; Seleukos Kralı Antiokhos I Soter’in rüyasıyla ilişkilendirilmiştir. Buna göre; Antiokhos I rüyasında annesi, kız kardeşi ve eşinin kendilerine Karia Bölgesi’nde birer kent kurmasını istediklerini görür. Rüyasını yorumlatan Antiokhos I, hayatındaki bu üç kadından her birine Nysa (Sultanhisar), Antiokheia (Başaran Köyü-Karacasu) ve Laodikeia (Goncalı) kentlerini kurar¹⁹. Ancak Seleukos Kralı Antiokhos I ve kız kardeşi Laodike’nin adına başka Antik yazınlarda rastlanmadığı için bu kenti Seleukos Kralı Antiokhos II’nin kurmuş olabileceği kanısını daha yaygın hale gelmiştir.

Laodikeia Katakekaumene

Seleukos İmparatoru Antiokhos II Theos’un, eşi Laodike’nin adını vererek Lykaonia Bölgesi’nde Laodikeia Katakekaumene (Konya/Ladik) kentini kurmuş olması muhtemeldir²⁰. Strabon, Lydialı Ksanthos’un aktarımına dayanarak Katakekaumene yani Yanık Ülke’nin Arimlerin ünlü efsanesinin geçtiği kent olduğunu söyler. Hiç ağacı olmayan ancak tüm kenti donatmış olan üzüm bağları vasıtasıyla en kaliteli şarapların üretildiği Laodikeia Katakekaumene’yi Mysia Kralı Arimos’un yönettiğini vurgular²¹.

Laodikeia (Samsun/Ladik)

Pontos Bölgesi’nde kurulmuş olan Laodikeia kenti (Samsun/Ladik), Phazemonitis Ülkesi’nin güneydoğusunda yer alan Ladik Gölü’nün (*Stiphane Limne*) kenarına lokalize edilmiştir. Yerleşimde ele geçen ve Pontos Krallığı dönemine tarihlenen buluntular ile kentin konumu, Antik Dönem’de kentin adının Laodikeia olabileceğini göstermektedir²².

Bazı araştırmacılar tarafından kentin, Pontos’un üç Laodike isimli kraliçesinden biri için kurulduğu iddia edilmektedir. Bu kraliçelerden ilki Mithradates IV Philopator Philadelphos’un (M.Ö. 160/159-150) eşi Laodike’dır. İkinci kraliçe, Mithradates V Euergetes’in (M.Ö. 150-120) eşi Laodike’dır. Üçüncü ve son kraliçe Mithradates VI Eupator Dionysos’un eşi olan Laodike’dır²³.

Nysa Kentleri

Nysa (Kappadokia)

Kappadokia Bölgesi’nde kurulduğu ileri sürülen Nysa kentinin (Kappadokia Kralı Ariarathes V Eusebes Philopator’un eşi Kraliçe Nysa’nın onuruna kurulmuştur) bugün bulunduğu konum için iki farklı görüş ileri sürülmektedir. Bu görüşün ilkinde; Aksaray İli, Ortaköy İlçesi, Harmandalı Kasabası önerilir. Diğer görüş ise Nevşehir İli olduğudur²⁴.

18 Gaius Plinius Secundus, *Pliny’s Natural History. In Thirty-Seven Books*, Cilt I, (Çev. Philemon Holland), George Barclay, Londra 1847-1848, V. XXIX dn. 1; Richard A. Billows, *Kings and Colonists: Aspects of Macedonian Imperialism*, Brill, Leiden, New York ve Köln 1995, s. 96, 114; Cohen, age., s. 308-309; John D. Grainger, *A Seleukid Prosopography and Gazetteer*, Brill, Leiden, New York ve Köln 1997, s. 13; Hazel, age., s. 19; Tetlow, age., s. 199, 205; Hans Willer Laale, *Ephesus (Ephesos): An Abbreviated History From Androclus to Constantine XI*, Westbow Press, Bloomington 2011, s. 126; Strabon, age., XII.8.16.

19 Cohen, age., s. 309; Grainger, *A Seleukid Prosopography*, s. 9.

20 Sherwin-White ve Amalie Kuhrt, age., 21; Cohen, age., s. 346-347; Grainger, *A Seleukid Prosopography*, s. 56; Hasan Bahar, “İlkçağ’da Sarayönü: Sarayönü in Ancient Period”, 2015, Tarih, Kültür, Sanat, Turizm ve Tarım Açısından Uluslararası Sarayönü Sempozyumu, (24-26 Ekim, 2014 Konya), Editör: Hasan Bahar, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları* 8, Konya 2015, s. 9.

21 Thomas Drew-Bear, “Laodikeia Katakekaumene (Konya-Ladik) Bölgesinde Araştırmalar”, Araştırma Sonuçları Toplantısı 18, C. 1, Ankara 2001, s. 248; Strabon, age., XII. 8. 19, XIII. 4. 11.

22 Arslan, *Mithradates VI Eupator*, 19 dn. 68; Strabon, age., XII.3.38.

23 Arslan, *Mithradates VI Eupator*, 19 dn. 68.

24 Cohen, age., s. 45, 379; Peter Thonemann, *The Maeander Valley: A Historical Geography from Antiquity to Byzantium*,

Nysa (Sultanhisar)

Stephanus Byzantinus ve Appianos'un aktarımına göre, Nysa Kenti²⁵ (Sultanhisar), Seleukos Kralı Antiokhos I Soter tarafından, eşlerinden biri olan Nysa'nın adına kurulmuştur²⁶.

Stratonikeia Kentleri Stratonikeia (Eskihisar)

Karia kenti olan Stratonikeia'nın kuruluş mitosu: Büyük İskender'in diadokhlarından biri olan Seleukos I Nikator, oğlu Antiokhos I Soter ile Stratonike arasındaki aşka dayalıdır. Seleukos I Nikator Kraliçe Apama öldükten sonra Stratonike ile evlenmiştir (M.Ö. 298). Stratonike, Antigonos Hanedanı'na mensup Makedonya Kralı Demetrios I Poliorketes (M.Ö. 306-283) ile Makedonyalı General Antipatros'un kızı Phila'nın kızlarıdır²⁷.

Antiokhos I, üvey annesi Stratonike'ye aşık olmuş, yaşlı Kral Seleukos I Nikator, oğlu için aşkından vazgeçmiştir. Antiokhos I, eski üvey annesi, sonradan eşi olan Kraliçe Stratonike ile evlenmesinin şerefine, daha önceki ismi Khrysaoris veya Idrias olan kente kraliçe Stratonike'nin adını vererek Stratonikeia olarak değiştirmiştir. Strabon'un; kentin Makedon yerleşmesi olduğu ve krallar tarafından zenginleştirildiği şeklindeki aktarımı da bu savı destekler niteliktedir²⁸.

Stratonikeia (Gelenbe)

Seleukos Kralı Antiokhos I, Mysia Bölgesi'nde eşi Stratonike'nin onuruna ve onun adıyla anılan Stratonikeia (Gelenbe) adıyla bir kent daha kurmuştur²⁹.

Stratonikeia (Tauros)

Strabon ve Stephanos Byzantios, Tauros dağlarının yakınında kurulmuş olan bir Stratonikeia kentinden bahsetmişler, ancak kentin nerede, kimin tarafından ve kim için kurulduğu ile ilgili bilgi vermemişlerdir³⁰.

Thyateira

Strabon, Mysialıların en uzaktaki kenti olan Thyateira'yı (Akhisar), Makedonyalıları ait bir koloni kenti olarak tanıtır. Plinius, Thyatira olarak tanımladığı kentin adının daha önceden Pelopia ve Euhippa olarak bilindiğini belirtir. Stephanos Byzantios, kentin Thyateira adını alışıma detaylı bir şekilde anlatır. Buna göre; Thyateira bir Lydia şehridir ve eskiden Pelopia yahut Semiramis isimleriyle tanınır. Thygater

Cambridge University Press, Cambridge 2011, s. 238; Craig R. Smith, *Rhetoric and Human Consciousness: A History*, 4. baskı, Waveland Press, Illionis 2013, s. 149.

25 Nysa'lı Menekrates'in oğlu Aristodemos'un bir dönem öğrencisi olduğunu söyleyen Strabon, Aristodemos'un kendisine sabahları retorik öğleden sonra gramer dersleri verdiğini aktarır. Nysa kenti ile Rhodos'ta birer okulu olan Aristodemos, Strabon'un belirttiği üzere Romalı General Pompeius'un çocuklarına da gramer eğitimi vermiştir. Strabon diğer ünlü Nysalıların; Stoacı filozof Apollonios, Aristodemos'un kardeşi Sostratos, diğer Aristodemos ve Romalı General Pompeius'un öğretmeni olan gramerci olduğunu aktarmıştır. Daniela Dueck, *Strabo of Amasia: A Greek Man of Letters in Augustan Rome*, Routledge, Londra ve New York 2000, s. 19; Strabon, age., XIV.1.48.

26 Cohen, age., s. 439; Grainger, *A Seleukid Prosopography*, s. 9; Kaya, age., s. 121-122; Nicholas Sekunda, "Changing Patterns of Land-Holding in the South-Western Border Lands of Greater Phrygia in the Achaemenid and Hellenistic Periods", *Colossae in Space and Time: Linking to an Ancient City*, (Yya. Alan H. Cadwallader ve Michael Trainor), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2011, s. 49-50; Ömer Güngörmüş ve Hüseyin Üreten, "Antik Çağda İki Kent - İki Kişilik: Amaseialı Strabon ve Nysalı Pythodoris", III. Uluslararası Geçmişten Günümüze Merzifon ve Amasya Yöresi Sempozyumu, (08-10 Ekim 2015), Editör: Asım Çoban, Hasan Babacan, Mustafa Çolak, İbrahim Serbestoğlu ve Ahmet Sağlam, Edge Akademi, Ankara 2015, s. 43.

27 Sherwin-White ve Kuhrt, age., s. 24; Hazel, age., s. 217; Grainger, *Alexander the Great Failure*, s. 134, 145; Taylor, age., s. 5; Bevan, age., s. 62-64.

28 Grainger, *A Seleukid Prosopography*, s. 9; Carney, *Women and Monarch*, s. 171; Hazel, age., s. 19; Leick, age., s. 16; Grainger, *Alexander the Great Failure*, s. 146; Strabon, age., XIV.2.25.

29 Strabon, age., XIII.1.59.

30 Cohen, age., s. 196-197; Strabon, age., XIV.2.25.

kelimesinin “kız evlat” anlamına geldiğini vurgulayan Stephanos Byzantios, bu kelimenin anlamından hareketle Seleukos III Soter’in (M.Ö. 245-223) bir savaş sırasında kızı olduğunu duyması üzerine kente Thyateira adını verdiğini aktarır³¹.

Amazon Kentleri Themiskyra

Apollonios Rhodios, Amazonların Karadeniz Bölgesi’ne gelişlerini ve burada Themiskyra ile Sinope kentlerini kurma hikayelerini detaylı olarak anlatır. Buna göre; Apollonios Rhodios ve Herodotos, Themiskyra’yı Thermodon (Terme Çayı) yakınlarına lokalize ederler³². Lysias, Ares’in kızları olarak tanımladığı Amazonların Pontos’taki Thermodon Nehri civarında uzun süre önce yaşadıklarını belirtir³³. Diodorus Siculus, Amazonların Thermodon Irmağı’nın ağzına Themiskyra kentini kurduklarını ve buraya büyük bir saray inşa ettiklerini söyler³⁴. Apollonios Rhodios, Themiskyra yakınlarında olduğunu söylediği Lykastia ve Khadesia isimli iki Amazon kasabasının varlığından daha bahseder³⁵. Bazı araştırmacılar, yörenin ırmaklarının adlarını taşımaları muhtemel olan bu kasabalardan Lykastia’yı Dündartepe ile eşleştirmektedirler³⁶.

Amazonlarla ilgili pek çok mitos, Antik yazarların ifadesiyle bu kadın savaşçıların başkentleri saydıkları Themiskyra kentinde geçmektedir. Herakles mitosunda, Themiskyra şehrinde Amazonlarla Herakles arasında yapılmış olan savaşlardan bahsedilir. Mitosları Herakles motifleriyle bezenmiş efsanevi Atina Kralı Theseus, Themiskyra’ya giderek Amazon kraliçesiyle birlikte olur ve ondan bir çocuğu dünyaya getirir³⁷.

Antik Dönem coğrafyacısı Strabon, Pindaros’tan alıntı yaparak, mızraklarıyla orduları yenebilecek kadar üstün savaşçı niteliklerine sahip olan Amazonlar’ın Themiskyra’da yaşadıklarını aktarır. Strabon’un bu aktarımdan yola çıkarak belirttiği üzere, Amazonların önemli kentlerinden biri olan Themiskyra, Amisos’a (Samsun) ait Amisene *territorium*’u sınırları içinde kalmaktadır. Themiskyra’yı Amazonların ülkesi olarak tanımlayan Strabon, kentin bir tarafının deniz, diğer tarafının zengin ormanlar ve kaynakları dağın içinde yer alan küçük akarsularla çevrili bir dağlık alanla sınırlandığını vurgular. Buradaki akarsular ile beslenen Thermodon Irmağı (Terme Çayı), Themiskyra Ovası boyunca akarak Pontos Eukseinos’a (Karadeniz) dökülür. Themiskyra Ovası’nın batısını Iris Irmağı (Yeşilırmak) çevreler. Verimli alüvyonlarla örtülü bir ova olan Themiskyra’da çeşitli türde meyve ve yemişin bolluğu, bunlarla beslenen hayvanların da sayıca fazla olmasına sebebiyet vermiş ve yöreyi av ve yaban hayvanlarının yaşam alanı haline getirmiştir³⁸.

Sinope

Bazı Antik yazarlara göre kente ismini veren Sinope, ünlü Amazon kraliçelerinden biridir. Amazonlar, kendilerine önderlik ederek Anadolu’ya getiren ve Karadeniz kıyılarına yerleştiren Tanais’in annesi Amazon Kraliçesi Lysippe’ye istinaden kente Sinope adını vermişlerdir³⁹.

Kraliçe Sinope, Amazon Kraliçesi Marpesia’nın kızıdır. Amazonlar, Savaş Tanrısı Ares’in kızları olan Kraliçe Marpesia ve kız kardeşi Kraliçe Lampeto liderliğinde yönetildikleri dönemde, ordularını ikiye ayırarak toprakları dışına çok sayıda sefer düzenlemişlerdir. Bu seferlerden biri sonrasında Kraliçe Marpesia, Kafkas Dağları’nda Marpesia Kayalıkları veya Marpesia Uçurumu adıyla anılan bir kent

31 Stephen Weston, *Historic Notices of Towns in Greece, and in Other Countries, That Have Struck Coins*, William Clarke, Londra 1826, s. 157; Plinius, age., II. XLVII; Cohen, age., s. 239; Strabon, age., XIII. 4. 4.

32 Apollonius Rhodius, *Argonautica*, (Çev. R. C. Seaton), Harvard University Press, Cambridge/ Massachusetts 1967, s. 169, II. 970; Herodotos, *Tarih*, (Çev. Müntekim Ökmen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, IV. 86.

33 Lysias, *The Oration of Classical Greece*, (Çev. S. C. Todd), University of Texas Press, Austin 2000, s. 28.

34 Diodorus Siculus, *The Historical Library of Diodorus the Sicilian: In Fifteen Books*, (Çev. G. Booth), W. M'Dowall for J. Davis, Londra 1814, s. 137.

35 Apollonius Rhodius, age., s. 171, II. 999-1000; Adrienne Mayor, *The Amazons: Lives and Legends of Warrior Women Across the Ancient World*, Princeton University Press, Princeton, NJ 2014, s. 162.

36 Mayor, *The Amazons*, s. 165.

37 Pausanias, *Description of Greece*, (Çev. W. H. S. Jones), William Heinemann Ltd., Londra 1918, II. 1-3, XIV. 7- XV. 3.

38 Strabon, age., XII. 3. 9, 15.

39 Ahmet Ünal, “Amazonların Eski Anadolu Kökenleri Hakkında Yeni Kaynak Ve Gözlemler: New Sources and Observations on the Anatolian Origin of the Amazons”, *Cedrus, Cilt I*, 2013, s. 24.

kurmuştur. Kraliçe Marpesia'nın çıktığı Asya seferinde bir grup barbar tarafından öldürülmesinin ardından Sinope annesinin yerine Amazon kabilesinin başına geçmiştir⁴⁰. Orosius, Amazon Kraliçesi Sinope'nin hayatının sonuna kadar bakire kaldığını belirtir⁴¹.

Apollonios Rhodios, Sinope Kenti'nin kuruluş mitosunu Irmak Tanrı Asopos'un kızlarından biri olan Sinope ile ilişkilendirir⁴². Sinope, Irmak Tanrı Asopos ile ırmak kızı Metope'nin 22 çocuğundan biridir⁴³. Kendisine aşık olan Zeus'tan tek isteği bakire kalmak olan Sinope'nin bu isteği baş tanrı tarafından kabul edilir. Bunun üzerine Zeus, Sinope'yi Karadeniz kıyılarına götürüp, yerleştirir. Kendisi ile birlikte olmak isteyen Tanrı Apollon ve Irmak Tanrı Halys'i de Zeus gibi aynı şekilde razı eden Sinope, hiçbir ölümlüyle de birlikte olmaz ve o da Amazon kraliçesi Sinope gibi bakire kalır⁴⁴.

Strabon, Pontos Kralı Mithridates VI Eupator'un hem doğduğu hem de büyüdüğü kent olan ve Mithridates VI tarafından krallığın başkenti olarak ilan edilen Sinope'nin (Sinop) bir yarımadanın boynu üzerine kurulduğunu söyler. Strabon'un aktarımına göre Sinope, doğal güzelliğinin yanı sıra şehri çepeçevre saran surları, agora, gymnasion ve sütunlu caddeleriyle görkemli bir kenttir. Sur duvarlarının haricinde şehrin etrafını çeviren dik kayalıklar sahip oldukları khoinekidos denilen derin çukurlar sayesinde şehri daha da korunaklı hale getirmiştir. Balıkçılık, verimli topraklara sahip olan Sinope halkının önemli geçim kaynaklarından biri olmuştur⁴⁵.

Myrina

Strabon'un ifade ettiği üzere, Elaitikos Körfezi'nde (Çandarlı Körfezi) bir liman kenti olan Myrina (Kalabaksaray), adını Amazon Kraliçesi Myrina'dan almıştır⁴⁶. Ölümsüzlerin kendisine “çok sıçrayan” dedikleri Amazon Kraliçesi Myrina'nın Troia Ovası'nda Batieia denilen bir tepenin aşağısında mezarı bulunmaktadır. Strabon, kraliçenin “çok sıçrayan” olarak bilinen lakabını almasını; at arabasını çok hızlı koşturmasına bağlar. Çünkü o dönemde çok hızlı koşan atlara da “iyi sıçrayan” denilmektedir⁴⁷.

Antik kaynaklara göre Amazonların en önemli ve en ünlü kraliçelerinden biri olan Myrina, tanrısal özelliklere sahiptir. Kraliçe Myrina, kıtalar aşır, geçtiği her bölgeyi fetheder, fethettiği topraklarda kentler kurar ve bu kentlere Amazonları yerleştirir. Böylelikle Amazonlar geniş bir yayılım alanına sahip olur. Bazı Antik yazarlar, Amazon kraliçesi Myrina'nın, Libyalı Amazonların da kurucu kraliçesi olduğunu aktarırlar. Buna göre; yirmi binin üzerindeki Amazon, Kraliçeleri Myrina'nın liderliğinde Okeanos kıyılarındaki Atlantis Ülkesi'ne akın düzenler. Atlantis'in başkentini ele geçiren Amazonlar, kentin tüm erkeklerini öldürüp, kadınlarını da köle yaparlar. Atlantları, ülkenin diğer kentlerindeki halk savaştan teslim olduğu için affeden Kraliçe Myrina, onlar için kendi adıyla anılan Myrina kentini kurar. Yeni sahip oldukları toprakların düşman komşuları olan Gorgolara karşı Atlantlar ile aynı cephede savaşan Amazonlar ağır kayıplar vermelerine rağmen bu savaşı kazanırlar. Ancak Myrina bu savaşa katılmayıp, sefere çıkar ve sırasıyla Libya, Mısır, Arabistan, Suriye ve Anadolu'da Kilikia'yı ele geçirir. Toros dağları, Phrygia, Kaikos kıyısı (Bakırçay) güzergahını kullanarak Bergama Ovası'na ulaşır. Aynı şekilde Lesbos Adası'nın (Midilli Adası) başkenti Mytilene'yi de Kraliçe Myrina'nın kurduğu iddia edilir⁴⁸.

40 James Nohrberg, *The Analogy of The Faerie Queene's*, Princeton University Press, New Jersey 1980, s. 457; Giovanni Boccaccio, *Famous Women*, (Çev. Virginia Brown), Harvard University Press, Cambridge, MA ve Londra 2003, s. 25; Arrianus, *Arriani Periplus Ponti Euxini: Arrianus'un Karadeniz Seyahati*, (Çev. ve Yor.: M. Arslan), Odin Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 113; Paulus Orosius, *Orosius: Seven Books of History Against the Pagans*, (Çev. A. T. Fear), Liverpool University Press, Liverpool 2010, s. 64-65; Mayor, *The Amazons*, s. 49, 51.

41 Orosius, age., s. 65.

42 Apollonius Rhodius, age., s. 167, II. 946.

43 Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989, s. 69; Jennifer Larson, *Greek Nymphs: Myth, Cult, Lore*, Oxford University Press, Oxford ve New York 2001, s. 123.

44 Erhat, age., s. 297; Robin Hard, *The Routledge Handbook of Greek Mythology: Based on H.J. Rose's Handbook of Greek Mythology*, Routledge, Londra ve New York 2004, s. 536-537.

45 Strabon, age., XII. 3.11.

46 Strabon, age., XIII.3.6.

47 Strabo, *The Geography of Strabo*, Cilt II., (Çev. H. C. Hamilton ve W. Falconer), Henry G. Bohn, Londra 1856, s. 399; Strabon, age., XII.8.6.

48 Erhat, age., s. 35, 229; Ayşen Sina, “İlkçağ Tarih Yazımının Batı Anadolu Öncüleri: II-Lydialı Ksanthos/ The Western Anatolian Pioneers of the Writing of History of the Antiquity: II- Xanthus the Lydian”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVI/42, 2007, s. 157-158; Iris Sulimani, *Diodorus' Mythistory and the Pagan Mission: Historiography and Culture-Heroes in the First*

Kyme

Tarih ve Keşifler adlı eserin yazarı ve retorik ustası Isokrates'in (M.Ö. 436-338) öğrencisi olan tarihçi Ephoros (M.Ö. 405-330), Strabon'un da belirttiği üzere Kymelidir⁴⁹. Kymeli Tarihçi Ephoros ve çağdaşı Strabon, Kyme Kenti'nin Amazonlar tarafından kurulduğunu söylerler⁵⁰. Strabon'a göre Antik Dönem'in pek çok ünlü düşünürü Kymelidir. Strabon ilk olarak, babası Dios'un Aiolis Kyme'sini terk ettiğini kendisinin bile söylediği şair Hesiodos'un (M.Ö. 8. yüzyıl) Kymeli olduğunu aktarır⁵¹. Ephoros da Hesiodos ile ilgili aynı söylemde bulunur⁵².

Strabon'un belirttiği üzere, kentlerinde bir Athena tapınağı bulunan Pamphylia Bölgesi'ndeki Sideliler de (bugünkü Side) bir Kyme kolonisidir⁵³. Strabon Aiolis kentlerinin en büyüğü olduğunu belirttiği Kyme'nin, Lesbos Adası da dahil olmak üzere otuz kadar kentin baş merkezi olduğunu söyler. Kymeliler hakkında iki anlatıdan bahseder. Bunlardan ilki bir liman kenti olan Kyme'nin limana gelen gemilerden 300 yıl sonra vergi almaya başladığıdır. Böylece Kyme halkı gemilerden alınan vergiden 300 yıl mahrum olarak kolay bir kazanç kapısını kapatmıştır. İkincisi Kymeliler aldıkları bir borca karşılık olarak kendi inşa ettikleri yapılarının önündeki revakları ipotek ettirmişlerdir. Kyme halkı, borcu verenlerin yolladığı tellal haber vermeden yağmur yağdığında revakların altına sığınamazlardı⁵⁴.

Apollon'un Anadolu'daki kehanet tapınaklarından birinin bulunduğu ve Myrina kentine bağlı Gryneion ile filozof Arkesilaos'un (M.Ö. 315-241) memleketi olan Pitane (Çandarlı) kentinin de bir Amazon kraliçesi tarafından kurulmuş olduğu ileri sürülmektedir⁵⁵.

Ephesos

Strabon, Smyrna kentinde olduğu gibi Ephesos (Selçuk) kentinin de, kentle aynı isimli bir Amazon tarafından kurulduğunu ifade eder⁵⁶. Kallimakhos, Tanrıça Artemis için hazırladığı bir ilahisinde; Ephesos'ta Amazonların bir meşe ağacının altına Artemis'in heykelini diktiklerini ve ardından heykelin çevresinde coşkulu bir şekilde kalkanlarıyla savaş dansı yaptıklarını nakleder⁵⁷.

Ephesos kentinin isminin, Büyük İskender'in diadokhlarından biri olan Thrakia'nın hakimi Lysimakhos (M.Ö. 360-281) ile üçüncü evliliğini yapan Arsinoe II'nin onuruna Arsinoe olarak değiştirildiğini belirten Strabon, bu isim benimsenmediği için kentin eski ismi ile anılmaya devam edildiğini bildirmiştir⁵⁸.

Smyrna

Ephesoslu Kallinos, Ephesos'a saldırıp, işgal eden Amazon kraliçesinin adının Smyrna olduğunu vurgular. Strabon, Smyrna'nın Ephesos'u ele geçiren Amazon kraliçelerinden biri olduğunu söyler. Strabon'un deyişiyle, dönemin Smyrna olarak bilinen toprakları işgal edildikten sonra hem kent hem de kent halkı Smyrna ismiyle anılır olmuştur. Pliny (23/4-79), kentin Smyrna isimli bir Amazon tarafından kurulduğunu söyler. Tarihçi Tacitus (55-120), Smyrna kentinin kurucusunun bir Amazon olması

Pentad of the Bibliothek, Brill, Leiden ve Boston 2011, s. 15; Mayor, *The Amazons*, s. 311.

49 Strabon, age., XIII.3.6.

50 Jennifer Larson, *Greek Heroine Cults*, Routledge, New York 1995, s. 115; Strabon, age., XIII. 3. 6.

51 Heber Michel Hays, *Notes on the Works and Days of Hesiod, with Introduction and Appendix*, University of Chicago, Chicago 1918, s. 1, 3; Strabon, age., XIII.3.6.

52 Mary R. Lefkowitz, *The Lives of the Greek Poets*, second edition, Johns Hopkins University Press, Baltimore 2012, s. 8.

53 John Freely, *The Western Shores of Turkey: Discovering the Aegean and Mediterranean Coasts*, I. B. Tauris and Co., Londra 2004, s. 89; Strabon, age., XIV.4. 2.

54 Strabon, age., XIII. 3. 6.

55 Erhat, age., s. 35; Pamela A. Webb, *Hellenistic Architectural Sculpture: Figural Motifs in Western Anatolia and the Aegean Islands*, The University of Wisconsin Press, Madison 1996, s. 111; Freely, age., s. 85; Wayne Sayles, *Ancient Coin Collecting II: Numismatic Art of the Greek World*, Krause Publications, Iola/ Wisconsin 2007, s. 88; Strabon, age., XIII.1. 66., XIII.3.5.

56 Strabon, age., XIV.1.20.

57 Plinius, age., II.XXIX dn. 1; Erhat, age., s. 35; Christiane Bron, "The Sword Dance for Artemis", *J. Paul Getty Museum Journal*, Cilt 24, 1996, s. 78; Larson, *Ancient Greek Cults*, s. 109; Marguerite Rigoglioso, *Virgin Mother Goddesses of Antiquity*, Palgrave Macmillan, New York 2010, s. 58.

58 Cohen, age., s. 177; Strabon, age., XIV.1.21.

ihtimalinin kent halkını mutlu ettiğini aktarır⁵⁹.

Hierapolis

Pergamon Krallığı'nın mitolojik önderi Mysia Kralı Telephos, Strabon'un belirttiği üzere Herakles ile Arkadia Prensesi Auge'nin oğludur. Strabon, Telephos mitosunu aktarırken Euripides'ten alıntı yaptığını belirterek sözlerine başlar. Buna göre; Arkadialı Prenses Auge'nin Herakles ile birlikteliğini öğrenen Arkadia Kralı Aleus, kızı Auge ve torunu Telephos'u bir sandığa koyup, denize bırakır. Sandık deniz yoluyla, Elaia (Kazıkbağları-Zeytindağ), Pitane (Çandarlı), Atarneus (Dikili yakınları) ve Pergamon (Bergama) kentleri arasındaki Teuthrania'ya ulaşır⁶⁰. Telephos annesiyle birlikte Arkadia'dan Mysia'ya ulaşan sandığı bulan Kral Teuthras tarafından misafir edilirler. Kısa bir süre sonra Teuthras'ın Arkadialı Prenses Auge ile evlenmesiyle Telephos, Mysialıların ve Kilikialıların kralı olan Teuthras'ın tahtının varisi olur⁶¹. Hierapolis kentinin kuruluş mitosuna göre; Telephos bir Amazon olan karısı "Hiera" için onunla aynı adla anılan bu kenti kurmuştur. Hiera, Troia savaşında kadınlardan oluşan bir orduyu komuta etmiş ve savaş esnasında Nireus isimli bir Grek genci tarafından öldürülmüştür⁶².

Hierapolis, Pergamon Krallığı'nın sınırlarına M.Ö. 2. yüzyıl başlarında Pergamon Kralı Eumenes II Soter tarafından dahil edilmiştir. Augustus Dönemi kent sikkelerinde kentin adı Hierapolis olarak darp edilmiştir⁶³.

Sonuç

M.Ö. 6. yy.'nin en büyük imparatorluğunu kuran, Persleri M.Ö. 331 yılında mağlup eden ve geniş Pers topraklarını ele geçiren Büyük İskender, politik öngörüsü ile Perslerin devlet idare yapısını devam ettirmiştir. Bu doğrultuda Pers halkı ve Perslerin dağılmış ordusuyla bir barış yapmak amacıyla 10.000 Pers-Makedon evliliği gerçekleştirmiş, kendi komutanlarını Pers asilzadelerinin kızları ile evlendirmiş, kendisi de Pers Prensesi Roxane ile evlenmiştir. Aynı şekilde Makedonyalı kızları da Pers komutanları ile evlendirerek, Persler ve Makedonyalılar arasında akrabalık bağı kurmuştur. Bu nedenle Büyük İskender'in ölümünden sonra Diadokhlar Devri olarak tanınan dönemde kurulan Hellenistik Krallıklar, soyağaçlarında Pers ve Makedon soy ağaçlarını listeleterek asaletlerini belirtmeye çalışmışlardır. Bu politik davranış biçimi Hellenistik Krallıklar arasındaki evliliklerle de devam ettirilmiştir. Bu evliliklerin önemli bir özelliği de; gelinler adına bir nevi armağan olarak sunulan yeni kentler veya gelinin adı verilerek değiştirilen eski kent adlarıdır.

Soyağaçları bilinen bu kent isimleri yanında, Antik yazarlarca aktarılan ve efsanevi kadın savaşçı Amazon kraliçeleri tarafından kurulmuş olan ve bu kraliçelerin adlarını taşıyan kentler de mevcuttur. Gerek mitolojik gerekse politik olarak kadın ismi taşıyan bu kentlerin bazılarının isimleri halen günümüzde de kullanılmaktadır. Bu da Anadolu insanının kadınlarına verdiği değerin önemli bir göstergesidir.

Kaynakça

AKURGAL, Ekrem, *Eski İzmir I: Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

APOLLONIUS RHODIUS, *Argonautica*, (Çev. R. C. Seaton), Harvard University Press, Cambridge/ Massachusetts 1967.

ARRIANUS, *Arriani Periplus Ponti Euxini: Arrianus'un Karadeniz Seyahati*, (Çev. ve Yor.: M. Arslan), Odin Yayıncılık, İstanbul 2005.

ARSLAN, Murat, *Mithradates VI Eupator: Roma'nın Büyük Düşmanı*, Odin Yayıncılık,

59 Plinius, *age.*, II.XLVII; Cohen, *age.*, s. 423; Ekrem Akurgal, *Eski İzmir I: Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 11; Mac Sweeney, *age.*, s. 190; Strabon, *age.*, XIV.1.4.

60 Erhat, *age.*, s. 306; Strabon, *age.*, XIII.1.68.

61 Strabon, *age.*, XII. 8. 4.

62 Brunilde Sismondo Ridgway, *Fourth-century Styles in Greek Sculpture II*, University of Wisconsin Press, Madison 2000, s. 70; Mayor, *The Amazons*, s. 302.

63 George E. Bean, *Eski Çağda Menderes'in Ötesi*, (Çev. Pınar Kutoğlu), Arion Yayınevi, İstanbul 2000, s. 251.

İstanbul 2007.

ARSLAN, Murat, *İstanbul'un Antikçağ Tarihi: Klasik ve Hellenistik Dönemler*, Odin Yayıncılık, İstanbul 2010.

AYBEK, Serdar ve ÖZ, Ali K., "Preliminary Report of the Archaeological Survey at Apollonia ad Rhyndacum in Mysia", *Anadolu/Anatolia*, S. 27, 2004, s. 1-25.

BAHAR, Hasan, "İlkçağ'da Sarayönü: Sarayönü in Ancient Period", Tarih, Kültür, Sanat, Turizm ve Tarım Açısından Uluslararası Sarayönü Sempozyumu, (24-26 Ekim, 2014 Konya), Editör: Hasan Bahar, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları* 8, Konya 2015, s. 1-27.

BEAN, George E., *Eski Çağda Menderes'in Ötesi*, (Çev. Pınar Kutoğlu), Arion Yayınevi, İstanbul 2000.

BEVAN, Edwyn R., *The House of Seleucus*, Cilt 1, Cambridge University Press, Cambridge 2015.

BILLOWS, Richard A., *Kings and Colonists: Aspects of Macedonian Imperialism*, Brill, Leiden, New York ve Köln 1995.

BOCCACCIO, Giovanni, *Famous Women*, (Çev. Virginia Brown), Harvard University Press, Cambridge, MA ve Londra 2003.

BOSCH, E., "Colonia Iulia Concordia Apamea Sikkeleri I.", *Tarih Dergisi*, 1/2, 1950, 237- 260.

BRON, Christiane, "The Sword Dance for Artemis", *J. Paul Getty Museum Journal*, Cilt 24, 1996, s. 69-83.

CARNEY, Elizabeth D., *Women and Monarchy in Macedonia*, University of Oklahoma Press, Norman 2000.

CARNEY, Elizabeth D., *Arsinoe of Egypt and Macedon: A Royal Life*, Oxford University Press, Oxford 2013.

COHEN, Getzel M., *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles ve Oxford 1995.

DIODORUS SICULUS, *The Historical Library of Diodorus the Sicilian: In Fifteen Books*, (Çev. G. Booth), W. M'Dowall for J. Davis, Londra 1814.

DREW-BEAR, Thomas, "Laodikeia Katakekaumene (Konya-Ladik) Bölgesinde Araştırmalar", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 18, C. 1, Ankara 2001, s. 247-254.

DUECK, Daniela, *Strabo of Amasia: A Greek Man of Letters in Augustan Rome*, Routledge, Londra ve New York 2000.

ECKSTEIN, Arthur M., *Moral Vision in the Histories of Polybius*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles ve Londra 1995.

ERGEÇ, Rifat, "Fırat Seleukeia'si yahut Zeugma", *Anadolu Araştırmaları*, 16, 2002, s. 201- 226.

ERHAT, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989.

FREELY, John, *The Western Shores of Turkey: Discovering the Aegean and Mediterranean Coasts*, I. B. Tauris and Co., Londra 2004.

GAIUS PLINIUS SECUNDUS, *Pliny's Natural History: In Thirty-Seven Books*, Cilt I., (Çev. Philemon Holland), G. Barclay, Londra 1847-1848.

GRAINGER, John D., *A Seleukid Prosopography and Gazetteer*, Brill, Leiden, New York ve Köln 1997.

GRAINGER, John D., *Alexander the Great Failure: The Collapse of the Macedonian Empire*, Hambledon Continuum, Londra 2007.

GRAINGER, John D., *The Seleukid Empire of Antiochus III: 223-187 BC*, Pen & Sword Military, Barnsley 2015.

GÜNGÖRMÜŞ, Ömer ve ÜRETEN, Hüseyin, "Antik Çağda İki Kent-İki Kişilik: Amaseialı Strabon ve Nysalı Pythodorus", III. Uluslararası Geçmişten Günümüze Merzifon ve Amasya Yöresi Sempozyumu, (08-10 Ekim 2015), Editör: Asım Çoban, Hasan Babacan, Mustafa Çolak, İbrahim Serbestoğlu ve Ahmet Sağlam, Edge Akademi, Ankara 2015, s. 40-51.

HARD, Robin, *The Routledge Handbook of Greek Mythology: Based on H.J. Rose's Handbook of Greek Mythology*, Routledge, Londra ve New York 2004.

- HAYS, Heber M., *Notes on the Works and Days of Hesiod, with Introduction and Appendix*, University of Chicago, Chicago 1918.
- HAZEL, John, *Who's who in the Roman World*, Routledge, Londra ve New York 2002.
- HERODOTOS, *Tarih*, Çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.
- KAYA, Mehmet A., "Suriye Krallığı'nın Büyük Menderes Havzasındaki Kolonileri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV, 2000, 121-136.
- KUHRT, Amélie, *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*, Routledge, Londra ve New York 2010.
- LAALE, Hans W., *Ephesus (Ephesos): An Abbreviated History From Androchus to Constantine XI*, Westbow Press, Bloomington 2011.
- LARSON, Jennifer, *Greek Heroine Cults*, Routledge, New York 1995.
- LARSON, Jennifer, *Greek Nymphs: Myth, Cult, Lore*, Oxford University Press, Oxford ve New York 2001.
- LARSON, Jennifer, *Ancient Greek Cults: A Guide*, Routledge, New York ve Londra 2007.
- LEFKOWITZ, Mary R., *The Lives of the Greek Poets*, second edition, Johns Hopkins University Press, Baltimore 2012.
- LEICK, Gwendolyn, *Who's Who in the Ancient Near East*, Routledge, Londra ve New York 2002.
- LYSIAS, *The Oratory of Classical Greece*, (Çev. S. C. Todd), University of Texas Press, Austin 2000.
- MAC SWEENEY, Naoise, *Foundation Myths and Politics in Ancient Ionia*, Cambridge University Press, Cambridge 2013.
- MAGIE, D., *Roman Rule in Asia Minor to the end of Third Century after Christ*. I-II, Princeton Üniversitesi Press, Princeton 1950.
- MAYOR, Adrienne, *The Poison King: The Life and Legend of Mithradates, Rome's Deadliest Enemy*, Princeton University Press, Princeton ve Oxford 2010.
- MAYOR, Adrienne, *The Amazons: Lives and Legends of Warrior Women Across the Ancient World*, Princeton University Press, New Jersey 2014.
- MEMNON, Memnon'un Herakleia Pontike Tarihi: Peri Herakleias, (Çev. Murat Arslan), Odin Yayıncılık, İstanbul 2007.
- MIGNAN, Robert, *Travels in Chaldea, including a journey from Bussorah to Baghdad, Hillah and Babylon*, Henry Colburn and Richard Bentley, Londra 1827.
- MUELLER, Katja, *Settlements of the Ptolemies: City Foundations and New Settlement in the Hellenistic World* (Studia Hellenistica 43), Peeters, Leuven 2006.
- NOHRNBERG, James, *The Analogy of The Faerie Queene's*, Princeton University Press, New Jersey 1980.
- OROSIUS, Paulus, *Orosius: Seven Books of History Against the Pagans*, (Çev. A. T. Fear), Liverpool University Press, Liverpool 2010.
- PAUSANIAS, *Description of Greece*, (Çev. W. H. S. Jones), William Heinemann Ltd., Londra 1918.
- PLUTARCH, *Moralia; Twenty Essays*, (Çev. Philemon Holland), J.M. Dent., Londra 1911.
- POLYBIUS, *The Histories of Polybius*, Cilt II, (Çev. Evelyn S. Shuckburgh), Macmillan and Co., Londra ve New York 1889.
- PRICE, Theodora Hadzisteliou, *Kourotrophos: Cults and Representations of the Greek Nursing Deities*, Brill, Leiden 1978.
- RIDGWAY, Brunilde Sismondo, *Fourth-century Styles in Greek Sculpture*, University of Wisconsin Press, Madison 2000.
- RIGOGLIOSO, Marguerite, *Virgin Mother Goddesses of Antiquity*, Palgrave Macmillan, New York 2010.
- SAYLES, Wayne, *Ancient Coin Collecting II: Numismatic Art of the Greek World*, Krause Publications, Iola/ Wisconsin 2007.
- SEKUNDA, Nicholas, "Changing Patterns of Land-Holding in the South-Western Border

- Lands of Greater Phrygia in the Achaemenid and Hellenistic Periods”, *Colossae in Space and Time: Linking to an Ancient City*, (Yya. Alan H. Cadwallader ve Michael Trainor), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2011, s. 48-76.
- SHERWIN-WHITE, Susan M. ve KUHRT, Amalie, *From Samarkhand to Sardis: A New Approach to the Seleucid Empire*, University of California Press, Berkeley 1993.
- SİNA, Ayşen, “İlkçağ Tarih Yazımının Batı Anadolu Öncüleri: II-Lydia’lı Ksanthos/ The Western Anatolian Pioneers of the Writing of History of the Antiquity: II- Xanthus the Lydian”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVI/42, 2007, 155-180.
- SMITH, Craig R., *Rhetoric and Human Consciousness: A History*, 4th yya., Waveland Press, Illinois 2013, s. 149.
- STRABO, *The Geography of Strabo*, Cilt II., (Çev. H. C. Hamilton ve W. Falconer), Henry G. Bohn, Londra 1856.
- STRABON, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII, XIII, XIV)*, (Çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2015.
- SULIMANI, Iris, *Diodorus’ Mythistory and the Pagan Mission: Historiography and Culture-Heroes in the First Pentad of the Bibliotheca*, Brill, Leiden ve Boston 2011.
- TAYLOR, Michael, *Antiochus the Great*, Pen & Sword Military, Barnsley 2013.
- TETLOW, Elisabeth Meier, *Women, Crime and Punishment in Ancient Law and Society, Volume 2: Ancient Greece*, Continuum, New York ve Londra 2005.
- THONEMANN, Peter, *The Maeander Valley: A Historical Geography from Antiquity to Byzantium*, Cambridge University Press, Cambridge 2011.
- ÜNAL, Ahmet, “Amazonların Eski Anadolu Kökenleri Hakkında Yeni Kaynak Ve Gözlemler: New Sources and Observations on the Anatolian Origin of the Amazons”, *Cedrus*, Cilt I, 2013, s. 21-32.
- ÜRETEN, Hüseyin, “Manisa Müzesi’ndeki Marsyas Heykeli’nin İkonografik Çözümlemesi ve Apameia Üzerine Bir Araştırma”, *History Studies: Uluslararası Tarih Dergisi*, Prof. Dr. Halil İnalçık Armağanı, 5/ 2, 2013, s. 489 - 506.
- WESTON, Stephen, *Historic Notices of Towns in Greece, and in Other Countries, That Have Struck Coins*, William Clarke, Londra 1826.

Anadolu'nun İlk Yazılı Belgelerinde Kadın

Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN
Erciyes Üniversitesi / Kayseri

Giriş

Anadolu'nun ilk yazılı belgeleri olan ve Kayseri yakınlarında yer alan Kültepe Kaniş/Karum alanında yapılan kazılarda ortaya çıkan Eski Asurca tabletlerden öğrendiğimize göre, Eski Anadolu'da tam bir kadın erkek eşitliği söz konusudur. Her şeyden önce bazı şehirlerde kadın yöneticiler bulunuyordu. Bazılarında ise kralla birlikte ülkeyi yönetiyordu. Eski Anadolu'da medeni hukukta kadın erkek eşitliği söz konusuydu. Bu dönemde tek eşlilik hakim olup Anadolu'daki bu uygulama Asurlu tüccarlar için de geçerli olmuştur. Komşu ülkelere göre Anadolu kadın-erkek eşitliğinde oldukça ileri bir düzeyde bulunuyordu. Özellikle Koloniler Çağı adı verilen dönemde gerek yerli ve gerekse Asurlu iş kadınlarının varlığı dikkat çekmektedir. Yerli tüccar kadınlar ve Asur civarında dokuma sektöründe yer alan ve Asur'da eşlerine yada kardeşlerine ticari konularda yardımcı olan bayanların varlığı görülmektedir.

Koloniler Çağı Rubatımlar (Kraliçe)

Koloni Çağı devlet teşkilatında kral yanında kraliçelerin de yetkilerinin olduğu görülmektedir. Bu devirde, Kaniş, Luhuşatiya, Ankuwa, Timelkiya, Wahşuşana ve Tawiniya şehirlerinin kraliçelerinden bahsedilir. Bu kraliçelerin krallar gibi tüccarların faaliyetlerine müdahale ettikleri ve onların mallarına el koydukları görülmektedir. Ayrıca, krallar gibi tüccarlardan mal sipariş ettikleri de bilinmektedir. Luhuşatiya kraliçesi Asurlu tüccarların kumaşlarına el koyarak onlardan kalay getirmeleri karşılığında kumaşları geri vereceğini söylemiştir¹.

Yozgat'ın doğusunda Sorgun-Sarıkaya arasında yer alan Alishar'da Kaniş kârumunun I-b tabakasıyla çağdaş belgeler bulunmuştur. Özellikle burada oturan Asurlu tüccar Nabi-Enlil'e gönderilen mektuplar önemlidir. Bunlardan Enna-Aşşur'un Nabi-Enlil'e gönderdiği bir mektupta; Şalahşuva sarayının hapiru adamlarının hapisanede bulunduklarını belirterek Orada, kraliçe ve rabi-simmiltimin (veliaht prens) sözünü araştır ve bana kraliçe ve rabi-simmiltimin meyletmesi konusunda yaz. Bu adamlar konusunda sarayın ne düşündüğünü bana bildir. Bunların salıverilme paraları büyük meblağ tutar demektedir². Bir diğer belgede Şasama kralının kız kardeşi olduğu anlaşılan Ankuwa kraliçesinden bahsedilmektedir³. Söz konusu belgede geçen kraliçenin diğeriyle aynı kişi olmadığını düşünüyoruz. Zira Nabi-Enlil arşivi Koloniler Çağı'nın son dönemine ait iken, belgenin sahibi olan tüccar Şalim-Aşşur'un bu çağın ilk evresinde yaşadığı ve yaklaşık M.Ö. 1870'lerde öldüğü kabul edilir. Belgelerden adı geçen şehirde kraliçelerin bağımsız yada kralla birlikte hüküm sürdükleri anlaşıyor.

Koloni Çağı'nda kraliçelerin krallar gibi bazı şehirlerde hüküm sürdükleri iddia edilmektedir. Kraliçelerinden bahsedilen şehirlerde hüküm süren kralların isimleri kesin olarak bilinmediğinden, bunlara ait yeterli belge bulunmadığından dolayı, hangi kraliçenin ne zaman ne şekilde hüküm sürdüğünü bilmemiz oldukça zordur. Ancak, Hitit Devletleri zamanında kraliçelerin ülkeyi kralla birlikte yönettikleri, kralla kraliçenin yetkilerinin eşit olduğu, kraliçelerin kral gibi dış politika takip edebildiklerini ve toprak bağışlayabildiklerini biliyoruz. Bu geleneğin özellikle İ.Ö. III. binyılda Anadolu'daki ana erkli aile yapısından kaynaklandığı ve daha çok Hurri kültürünün bir ögesi olduğu kabul edilmektedir. Bu yüzden, Hurri kültürünün oldukça canlı olduğu Koloni Devri'nde benzer şekilde kraliçelerin devlet yönetiminde etkin bir rol oynamış olduklarını görüyoruz. Kralların yaptıkları antlaşma gereği kaçakçılık yapan Asurlu tüccarları hapse atıp mallarına el koymaları gibi, kraliçelerin de bu konuda ehliyetli oldukları

¹ CCT 4, 19c.

² OIP 27, 5, J.G. Derksen, "When we met in Hattuş. Trade According to Old Assyrian texts from Alishar and Boğazköy", *Veenhof Anniversary Volume*. s. 43.

³ AKT VI-a, s. 180.

görülmektedir. Hitit Devletlerinde olduğu gibi bu devirde de kraliçelerin kralla eşit statüde bulundukları anlaşılmaktadır. Böylece Koloni Devri'nde hüküm süren kraliçeler Hititler devrindeki kraliçelerin öncülleri olmuşlar ve bu gelenek tüm ikinci binyıl boyunca devam ede gelmiştir. Rubatum terimi Asurca olmasına rağmen, yalnızca Anadolu için geçerlidir. Mezopotamya'da kralların eşlerinin böyle bir unvan kullanmadıkları biliniyor.

Anadolu şehirlerini yöneten bazı kraliçelerin krallar gibi şahsi memurlarının olduğunu biliyoruz. Kraliçelerin kılavuzundan, kırlar amirinden, Alahinnum görevlisinden, (vekil-harc) yada sofracılar başı görevlisinden bahsedilir⁴. Kaniş kraliçesi meşhur tüccar Puşu-ken'i vergi ödemediği veya sarayın şehir dışına çıkmasını yasakladığı bir madeni şehirden çıkardığı için hapse attırmıştır. Aynı belgeden öğrendiğimize göre, Kaniş'in doğusunda yer alan Luhuzatiya, Hurama ve Şalahşuwa şehirlerine mektup göndererek bu kaçakçılık konusunda önlem alınmasını istemiştir⁵.

Hititlerde Tawananna

Hititler tıpkı Tabarna/Labarna gibi, anakraliçelerini de Hattice bir sözcükle, kraliçe anlamına gelen Tawananna olarak anıyorlardı. Ama bu etki sadece dilde kalmamış, anaerkil aile ve toplum yapısına sahip Hattilerde mevcut Tawananna müessesesi Hititler tarafından olduğu gibi alınmış ve kullanılmıştır. Anakraliçeler kralın eşi olmak zorunda değildir. Kral öldüğünde, anakraliçe bir sonraki kral devrinde de saltanatını sürdürür. Elbette anakraliçe makamının ömür boyu olması ve yetkilerinin gayet çok olması, birçok kadının o makama göz koymasına ve dolayısıyla sarayda entrikaların ve dolapların çevrilmesine neden olmuştur. Bu entrikalardan bir çokları şu veya bu şekilde günümüze kadar gelmiştir; bunlar arasında I. Hattuşili ile kızı veya kız kardeşi Haştayar arasındaki çekişmelerin nedeninin, muhtemelen Labarna'nın veliahtlıktan azledilmesi olduğu kabul edilir. I. Arnuwanda'nın kız kardeşi Ziplantawiya da kardeşi ve gelin kızları Aşmunikal'a karşı entrikalar çevirmistir. Sonra I. Şuppiluliuma'nın dul karısı Babilli prenses Henti ile üvey oğul II. Murşili arasındaki kavgaların ayrıntıları metinlere intikal etmiştir.

Devlet idaresi yanında Tawananna hep kralın yanında dini törenlere katılır, onunla eşit miktarda din işleriyle uğraşır. Ayinlerde onun çok özel bir yeri vardı ve bundan dolayı bazı ayinler kraliçenin iştiraki olmadan yapılamıyordu. Onun din işlerindeki önemi, Alacahöyük kabartmalarında açıkça görülür; keza burada kralın hemen arkasında yer almaktadır.

Özellikle III. Hattuşili'nin eşi Kraliçe Puduhepa Hitit siyasi ve kültürel dünyasında sivrilmiş bir karakterdir. Puduhepa, Kilikya'nın doğusundaki bir yerlerde aranması gereken ve kültür ve din açısından Hurri-Kizzuwatna dünyasında Kummanni kadar önemli yeri olan Lawazantiya şehrinde İstar-Şauşga'nın rahipliğini yapan Pentipşarri'nin kızıdır. Annesinin kim olduğu o dönemde baba adı yanında anne adı verme alışkanlığı olmadığından bilinmemektedir.⁶

Eskiçağlarda Puduhepa dışında önemli bir devlet antlaşması üzerine kral yanında mühür basabilmiş başka bir kraliçe yoktur. Dünyanın ilk eşit devlet antlaşması olan, Kadeş antlaşmasında Hattuşili yanında onunda mühür baskısı yer almaktadır. Antlaşmanın Mısır dilindeki nüshasında, Hattuşili ve Puduhepa'nın mühür baskılarından uzun uzadıya söz edilir ve şöyle denir: "Hatti Ülkesinin kraliçesi, Kizzuwatna Ülkesinin kızı, Arinnanın [Güneş Tanrıçasının rahibesi], ülkenin hanım efendisi tanrıçanın nedimesi Puduhepa'nın *müührü*". Bu barış antlaşmasından sonra Hititlerle Mısırlıların sıkı fıkı ilişkiler kurmasında elbette Puduhepa'nın da etkileri vardır.⁷

Mısır-Hitit savaşlarından sonra III. Hattuşili zamanında barış yapılıncaya, Puduhepa da Mısır kraliçesine bir tebrik mektubu yazmıştır. Mısır firavunu II. Ramses'ten III. Hattuşili'ye 26, Puduhepa'ya ise 13 mektup gönderilmiştir. Bu mektuplar, Hitit kraliçesinin siyasi platformdaki oynadığı etkin rolü, açık ve net bir biçimde ortaya koymaktadır. Gerçekten, mektupların içeriğinden anlaşıldığı kadarıyla, Mısır firavunu, Hitit kraliçesini Hitit Büyük Kralı ile aynı seviyede görmektedir.⁸

4 Kt. m/k 24, Ha-pu-a-lá [a-lá-hi-nim] şa ru-ba-tim; Kt. m/k 35: 12 GIN2 KU3.BABBAR KI Kà-ri-a / GAL pá-şu-ri şa ru-ba-tim.

5 ATHE 62.

6 Ahmet, Ünal, "Adana'da Kizzuwatna Krallığı Taş Devrinden Hitit Devleti'nin Yıkılışına Kadar Adana ve Çukurova Tarihi", *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, YKY, İstanbul 2000, s. 63.

7 Ahmet, Ünal *Eskiçağ Anadolu Toplumlarında Kadın Anayenli Bir Hitit Kraliçesi Puduhepa ve Zamanı*, Salmat Basım Yayım, Ankara 2014., s. 393-394.

8 Ekrem Memiş, "Hitit Sarayında Kraliçelerin Rolü", *Tarih İnceleme Dergisi*, cilt 8, sayı 1, s. 32.

Hurri kültürü bu kraliçe döneminde yeniden önem kazanmış ve unutulmuş bayramların yeniden kutlanması için emirler vermiş, bayram törenlerini anlatan dini belgeler tekrardan yazdırılmıştır. III. Hattuşili Devri'nden itibaren Hitit panteonunda Hurri tanrıları baş yeri almışlardır. Bunun en güzel örneğini Yazılıkaya açık hava tapınağında görmekteyiz. En başta, Fırtına Tanrısı Teşup, karşısında eşi Hepat tasvir edilmiştir. Puduhepa gerek mühürlerinde gerekse hiyeroglif yazıtlı anıtlarda kendini "Kiz-zuwatna'nın kızı", "Kummanni kentinin kızı" olarak anmış ve kökenini sürekli belirtmiştir⁹.

Hitit tarihinin en mümtaz şahsiyetlerinden olan ve Hitit tarihinde kraliçelik kurumunu zirveye taşıyan Puduhepa eşi III. Hattuşili ile birlikte ülkeyi yönetip, kendi adına toprak bağışlayan, uluslararası davaları sonuçlandıran, Mısır Firavunu II. Ramsesle mektuplaşan kişidir. Hititlerle Mısırlılar arasında yapılan Ebedi Barış Antlaşması'na eşitle birlikte o da mührünü basmıştır. Kısacası ülkeyi III. Hattuşili ile birlikte yönetmişlerdir diyebiliriz.

Koloniler Çağı Aile Hukuku

Evlenme

Bu çağda komşu ülkelerden farklı ve daha medeni bir uygulama olarak Anadolu'da tek eşlilik görülmektedir. Bu gelenek Anadolu'da evlenen Asurlu tüccarları da kapsıyordu. Anadolu'da evlenen Asurlu bir tüccarın ikinci bir eş alamayacağı kayıt altına alınıyordu. Buna örnek belgelerimizden birinde şöyle deniliyor¹⁰: Asurlu İdi-Adad yerli bayan Anana ile evlenmiştir. Anadolu'da ikinci bir eş alamayacaktır. Eğer eşini terk ederse 5 mina (2,5 kg) gümüş ödeyecektir.

Bir başka belgeden anlaşıldığına göre; iki Asurlu Şu-Suen ve Etari evlenmiştir. Kaniş'te ve Nihriya'da ikinci bir eş alamaz. Erkek eşini terk ederse 2 mina gümüş ödeyecek, kadın kocasını terk ederse aynı şekilde 2 mina gümüş ödeyecektir¹¹. Burada görüleceği üzere iki Asurlu arasındaki evlenmede de bir eşitlik söz konusudur. Bu durum Asurluların yerli halkın geleneklerinden etkilendiklerini gösterir. Bir başka belgede şunları okuyoruz¹²: "Tāb-Aššur'un oğlu Abāya, Adad-šamši'yi aldı. Eğer (Abāya) onu boşarsa 1/3 mina gümüşü Adad-šamši'ye tartacak (ödeyecek). İkinci bir eş alamayacak. Eğer Adad-šamši Abāya'yı boşarsa 1/3 mina gümüşü o tartacak.

Asurlu erkeklerin yerli bayanlarla evlenmelerine dair bir belgede şunları okuyoruz¹³: "Lāqipum Enişru'nun kızı Hatala'yı aldı (onunla evlendi). Lāqipum memlekette (yani Anadolu'da) ikinci bir bayan (kadın köle) ile evlenemez. Şehirde (Asur)'da qadištum ile evlenebilir. Eğer evlendiği kadın iki sene içerisinde ona çocuk vermezse (doğurmazsa) o kadın (başka kadını) satın alacak ve sonradan o kadın (cariye) ona çocuğu verdiği zaman o kadın (ilk eşi) ikinci kadını satabilir. Eğer Lāqipum (o kızı) boşarsa 5 mina gümüş tartacaktır. Eğer Hatala onu boşarsa, O (Hatala) 5 mina gümüşü (Lāqipum'a) ödeyecek".

İki Asurlunun evlenmelerini konu alan belgede şu ifadeler yer almaktadır¹⁴: "Puzur-İštar Aššur-nāda'nın kızı İštar-lamassi'yi eş olarak aldı. Onun yolu Purušhattuma veya Hattum'a (düşerse) onu da beraberinde götürecektir ve (tekrar) onunla Kaniş'e dönecek. Eğer o (Puzur-İštar) onu (İštar-lamassi'yi) boşarsa 5 mina gümüşü (İštar-lamassi'ye) ödeyecek. Eğer İštar-lamassi onu (Puzur-İštar'ı) boşarsa 5 mina gümüşü ona (Puzur-İštar'a) ödeyecek. O Asur şehrinde başka biriyle evlenemeyecek. Eğer İštar-lamassi'nin üç yıl içinde çocuğu olmazsa, o (Puzur-İštar) bir kadın köle satın alacak ve evlenecek. Aššur-nemēdi, Anina ve annesi onu (İštar-lamassi'yi) verdiler".

Ailenin çocuğu olmaması durumunda erkeğin ikinci bir eş olarak bir cariye ile evlenmesi geleneği Sami hukukundan gelmektedir. Şayet cariyenin çocuk doğurmasından kısa süre sonra ilk eşin çocuğu olursa, ikinci eş çocuğunu alarak evden uzaklaşmak zorundadır. Bu Sami hukukunun en güzel örneğini İbranilerde görmekteyiz: İbrahim Peygamberin ilk eşi olan Sara'dan çocuğu olmadığından Hacerle evlenmiş ve İsmail doğmuştur, daha sonra ilk eşi Sara'dan İshak'ın doğması üzerine Hacer oğlu İsmail'i alarak evden uzaklaşmıştır.

⁹ Ünal, *Agm.*, s. 63.

¹⁰ Emin Bilgiç, "Kultepe Tabletleri Üzerinde Çalışmalar ve İki Evlilik Vesikası", *X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. II, (1990), s. 424.

¹¹ Bilgiç, s. 425.

¹² CCT 5 16 a.

¹³ ICK I, 3.

¹⁴ PRAG I, 490.

Yerlilerin evlenme belgelerinde tam bir kadın erkek eşitliği görülür. Buna güzel bir örnek vermek istiyoruz¹⁵: “Zabarašna Kulzia ile evlendi. Ev her ikisinin olup fakirleşirler veya zenginleşirlerse her ikisine aittir. Eğer Zabarašna Kulzia’yı boşarsa, evi her ikisi bölüşecekler. Öldükleri zaman evi Hištahšušar ve Peruwa alacaklar.”

Boşanma

Anadolu’da evlenen Asurlu tüccarların eşlerini boşamaları durumunda bir tür tazminat ya da nafaka ödemiş oldukları anlaşılr. Evlenme belgelerinde bu durum kayıt altına alınarak boşanma durumunda ödeyeceği miktar belirtildiği gibi boşanma belgelerinde yine kadına ödenecek para yazılıyordu. Amur-İštar isimli Asurlu karısı İštar-bašti’yi boşamıştır. İštar-bašti’ye 50 mina (24 kg) bakır ödenmiştir. Bunun dışında bir talepte bulunmayacaktır deniliyor¹⁶.

Asurlu tüccarın boşadığı eşine nafaka ödemesi konusunda Wahšušana kolonisinin verdiği kararı içeren bir belgeden yine Anadolu’da kadınların haklarının korunduğunu görmekteyiz. Asurlu tüccar, Pilah-İštar yerli bayan Tatana ile boşanmışlar ve Pilah-İštar’ın bu bayana, yıllık giyecek, yakacak odun, yağ masrafı ile aylık 8 mina bakır vereceği karara bağlanmıştır¹⁷. Burada Asurlu tüccarların kendi mahkemelerinin bu kararı vermiş olması son derece önemlidir.

Boşanma belgeleri koloni dairesi tarafından onaylanarak resmiyet kazanıyordu. Buna örnek bir belgede şöyle deniliyor¹⁸: “Kaniš kolonisi hükmünü verdi: Ennum-Aššur’un oğlu Aššur-amāru, Aššur-bēli’nin kızı Zibezibe’yi boşadı ve onun boşanma parası olarak 1 mina gümüşü Aššur-amāru karısı Zibezibe’ye verdi. Onun 3 çocuğu Aššur-amāru’ya dönecek. Zibezibe, Aššur-amāru ya da 3 çocuğu için itirazda bulunmayacak. Sin ayı, Awilia’nın limumluğunda (yılında)”.

Asurlular ile yerliler arasındaki boşanma davalarının konu alındığı metinlerden anlaşıldığına göre, boşanmada tam bir eşitlik söz konusudur. Her iki tarafta eşit haklara sahip olup, boşandıktan sonra istedikleriyle evlenebilecekleri kayıtlıdır.

Asurlu tüccardan boşanan yerli bayanla ilgili belgede şu ifadeler yer alır¹⁹: “Šakriušwa Aššur-taklāku’nun karısıdır. Karı-koca boşanmışlardır. Taraflardan herhangi birisi hukukî itirazda bulunmayacaktır. Šakriušwa ister Anadolulu isterse (Asurlu) tüccara kendi gönlünün isteği ile gidecek ve Aššur-taklāku gönlünün istediği zevceyi alacaktır. Kimse kimseye herhangi bir şey için hukukî itirazda bulunmayacaktır.”

Asurlu tüccarın boşadığı yerli bayanla ilgili belgeden şunları okuyoruz²⁰: “Pilah-İštar karısı Walawala’yı boşadı. Onun boşanma parası olarak x šeql gümüş ödenmiştir. Pilah-İštar ve Walawala’nın bu meselesinde onun annesi Šat-İštar, Nunu ve onun erkek kardeşi Amur-Aššur onun yanında bulundular. Aššur’un, Anna’nın ve kralın huzurunda yemin ettiler ve Pilah-İštar ve onun oğullarına..... ayrıca onun hakkında herhangi bir şey için ona hukukî itirazda bulunmayacaklar. Eğer itirazda bulunurlarsa 10 mina gümüşü ödeyecekler. Pilah-İštar kızı Lamassi’yi Asur’a gittiği zaman gönderecek. Büyütme parası (ve) onun (Lamassi’nin) yiyecek (parası) karşılanmıştır. Hiç bir şey hukukî olarak talep edilmeyecektir”.

Belgeden anlaşıldığına göre, kadına boşanma parası ödenmekte, çocuklar kadının yanında kalırsa onların masrafları babaları tarafından karşılanmaktadır. Her iki taraf kendi tanrıları huzurunda yemin etmektedir.

Evlât edinme

Kız çocuk evlât edinilerek daha sonra evlâtlık alan anne-babanın erkek çocuğuyla evlendirilmektedir. Evlâtlık alan kimsenin eğer üç yıl içerisinde çocuğu olursa evlâtlık mirastan faydalanamıyor, bu süre içinde çocuk sahibi olamazlarsa, evlâtlık mirastan pay alabilecektir. Evlâtlık alınan çocuk gerektiğinde satılabilecektir.

15 AKT I, 21.

16 Tahsin Özgüç, *Kültepe: Kaniš/Neša*, YKY İstanbul 2005, s. 283.

17 Sabahattin Bayram-Salih, Çeçen, “6 Neue Urkunden über Heirat und Scheidung aus Kaniš”, *Archivum Anatolicum*, S. 1, 1995, s. 12.

18 TMH 1, 21d.

19 Kt. n/k 1414.

20 ICK I, 32.

Hititlerde Aile Hukuku

Hititlerde evlilikten önce kadının ailesi tarafından söz kesilmesi ve nişanlılık safhasına geçilmesiyle birlikte, erkek kız tarafına bir evlenme hediyesi gönderirdi. Hediyein kabulü ile kadın erkeğe bağlanmış ve evlenme akdi tamamlanmış oluyordu. Evliliklerde kadının da hediye getirmesi adettendi. Erkeğin kadın için verdiği hediye kuşata, kadının getirdiği çeyiz ise ivaru olarak adlandırılıyordu. Alp'e göre erkeğin kuşata ödemesi kadını satın alması anlamına gelmiyordu. Alp, kuşatayı erkeğin evlilikten vazgeçmesi halinde kadının ailesinin elinde bir teminatın bulunması olarak kabul eder²¹. Nitekim Hitit kanunlarında 30. maddede "Eğer kızı hala almadıysa, o zaman kendisi için onu reddedebilir, ama ödediği başlıktan o zaman vazgeçer" ibaresinden de anlaşıldığı gibi erkek evlilik hayatı başlamadan kızı reddederse verdiği kuşatayı geri alamıyordu. 29. maddede ise kızın ailesinin vazgeçmesi durumunda ödenen kuşatanın iki katının erkeğe ödemek zorunda olduğu şu şekilde belirtilmiştir: "Eğer genç bir kadın bir adama bağlanmışsa ve onun için o başlık ödediyse ve ondan sonra baba ve anne buna karşı çıkarlarsa o zaman onu adamdan ayırırlar, ama başlığın iki katı tazminat verirler."²² Alp, kanunda sözlü bir kızın ana-babasına vazgeçip kızlarını bir başkası ile evlendirme hakkı tanındığı için bu evliliğe satın alma yolu ile evlilik denilemeyeceğini belirtmiştir²³. Kınal, Hititlerde evlilikte, erkeğin kıza kuşata adı altında başlık vermesi, kızında ivaru denilen bir çeyiz getirmesi hususunun ise Hititlerde evlilik müessesesinin kadının satın alınması esasına dayandığının bir delili olarak görmektedir. Ancak, Hititlerde erkeğin kadın üzerindeki mülkiyet hakkının, Romalılarda olduğu gibi hudutsuz, kayıtsız ve şartsız olmadığı, evlenen kızın koca evine gittiği gibi babasının evinde oturabileceğini (içgüveylilik) belirtmektedir.²⁴

Mal Paylaşımı

Evlilik öncesi yapılan sözleşmelere bakıldığı zaman erkeğin ikinci bir eş almayacağı, boşanma durumunda mevcut malların nasıl bölüşüleceği gibi konular önceden belirlenmiş ve iki tarafça kabul edilmiştir. Evlilik sözleşmeleri şahitler huzurunda ve yetkililer tarafından evlilik tableti düzenlenmesi suretiyle yapılmıştır²⁵. AKT I 21 nolu belge iki yerli arasında yapılan bir evlilik sözleşmesidir: "Hanu'nun mührü, Inar'ın mührü, Aşşur-mâlik'in mührü, Saparaşna'nın mührü, Kulsia'nın mührü. Saparaşna Kulsia ile evlendi. Ev her ikisinin olup fakirleşirler veya zenginleşirlerse her ikisine aittir. Ve eğer Saparaşna (eşi) Kulsia'yı boşarsa, evi her ikisi taksim edecekler. Öldükleri zaman evi Hiştahşuşar ve Peruwa alacaklar". İki yerli arasında yapılan bu evlilik sözleşmesinde kadın ve erkeğin eşit haklara sahip oldukları görülmektedir.

Hititlerde bazen toplumun en üst düzeyinde de boşanmaların yaşandığı görülmüştür. Hitit prensesi Ehli-Nikkal'ın Ugarit kralı Ammu-rapi tarafından boşanması buna bir örnektir²⁶. Başka bir örnek de Ugarit kralı II. Ammiştamru ile Amurrulu prensesin boşanmaları olmuştur. Öncelikle Ammiştamru tarafından ölümle cezalandırılan ve açık ismine belgede yer verilmeden değişik unvanlarla yer alan Amurrulu prenses, artık kocası tarafından istenmediğini anlayınca kendi payına düşen özel mülkler ve beraberinde getirdiği çeyiz ve düğün hediyeleri ile birlikte Amurru Krallığı'na kaçarak, ağabeyi Amurru Kralı Şauşga-muwa'nın yanına sığınır²⁷. Anlaşıldığı kadarıyla eşler arasında, evliliğin devam ettiği süre boyunca kadının Ugarit'de temin ettiği eşyalara ilişkin hakları konusunda, eşler arasında fikir farklılıkları ortaya çıkmıştır. Söz konusu kral çifti anlaşmazlıklarını bir hakemin kararına bırakmaya razı olmuşlardır. Evlilik belgelerindeki çeyiz listelerinin ise tamamen gerçeğe uygun olup olmadığını kesin olarak bilmiyoruz.

21 Sedat Alp, "Hitit Kanunları Hakkında" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 5, 1947, s. 465-482

22 Erdal Doğan, *Hitit Hukuku*, Fam Yayınları, İstanbul 2012, s. 124.

23 Alp, *Agm*, s. 465-482.

24 Firuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK, Ankara 1991, s. 150.

25 Yusuf Kılıç, "Hitit Öncesi Anadolu Toplumlarında Kadının Siyasi ve Sosyal Statüsü", *Aktüel Arkeoloji*, Sayı: 32, Mart-Nisan 2013, s. 58-68. 153.

26 Trevor Bryce, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, (Çev. Müfit Günay), Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2003, s. 145.

27 İlknur, Taş, "Ugarit Kralı Ammiştamru ile Amurrulu Prensas Arasındaki Boşanma Davası ve Diplomatik ve Hukuksal Sonuçları", *Mısır-Hitit Ebedi Barış Antlaşması (Kadeş) ve Eski Önasya'da Barış, Nevşehir Belediyesi E.Ü. Kapadokya Araştırmaları Merkezi*, Nevşehir 2005, s. 113-125.

Eski Anadolu ve Asur'da İş Kadınları

Koloniler Çağı'nda bazı iş kadınlarının varlığı görülmektedir. Bunların başında Madawada isimli bayan gelmektedir. Onun başta köle ticareti olmak üzere, çeşitli tahıl alım-satımı yaptığı görülür²⁸. Aşşur-lamassi ve Walalia isimli şahısların borçlarıyla ilgilenmesinden, bu bayanın da bir iş kadını olduğu ve Madawada ile ortaklığı bulunduğu anlaşılmaktadır. Kt o/k 64 nolu metnin transkripsiyon ve tercümesi şu şekildedir: 1) 3 ma-na KÙ.BABBAR i-sé-er 2) Ku-bi-da-ah-šu ü 3) A- zu-ul- ša / a- ši-ti- šu 4) Ma-da-wa-da tí-šu 5) a-na 2 ma-na KÙ.BABBAR 1 ma-na 6) KÙ.BABBAR sí-ib-tám ú-sa-áb 7) a-na 1 ma-na KÙ.BABBAR 8) 10 na-ru-uq šé- am 9) 10 na-ru-uq ar- ša-tim 10) 1 GUD ma-ar-a-am 11) ü 60 NINDA 12) ŠU.NIGIN 4 ma-na KÙ.BABBAR 13) ü 20 na-ru-uq 14) mi-iš -lu-um še-um 15) mi- iš -lam ar- ša-tim 16) i-na ha-ar-pi-a 17) i-da- ši-im 22) i-na kà-ar-pi-tim 23) ša Ma-dá-wa-dá 24) i-ma-da-ad 1-4) *Madawada, Kubidahšu ve karısı Azuelša'dan 3 mina gümüş alacaktır. 2 mina gümüş için 1 mina gümüş faiz ilave edecek. (Kalan) 1 mina gümüş için ise, 10 çuval arpa, 10 çuval buğday, 1 besili sığır ve 60 ekmek (verecek). Toplam 4 mina gümüş ü ve yarısı arpa, yarısı buğday 20 çuval tahıl hasat mevsiminde ona (Madawada'ya) verecek. Madawada'nın ölçü kabı ile ölçecek(ler).* Kt o/k 81 numaralı belgede de Madawada'nın ölçü kabından bahsedilmektedir. Metnin 1-12. Satırlarında; 1) 6 na-ru-uq 2) ü 3 kà-ar-pé-e 3) mi-iš -lam a[r- ša-ti]m 4) mi-iš -lam še-[a]m 5) i-sé-er Pé-r[u]-[a] 6) Ma-da-wa-da 7) ü İ-dí-A- šur 8) [i]- šu-ú 9) [i]-na ha-ar-pi-im 10) i-kà-ar-pá-tim 11) ša Ma-da-wa- da 12) i-ma-da-ad 1-8) *Madawada ve İddi(n)-Aşşur, Perua dan yarısı buğday, yarısı arpa (olmak üzere) 6 çuval ve 3 kap (tahıl) alacaktır. Hasat zamanında Madawada'nın ölçü kabı ile ölçecektir*²⁹.

Anadolu'nun ilk tarihi belgelerinden anlaşıldığına göre, Asurlu bayanlar Anadolu'da yaşayan eşlerine ya da kardeşlerine ticari konularda yardımcı olduklarını öğreniyoruz. Asırdan Kaniş'e yazılan pek çok mektupta, bu bayanların bu şehirden satın aldıkları kalay yada kumaşları Anadolu'daki akrabalarına gönderdiklerini anlıyoruz. Bunlara örnek bir belgeden göre, ³⁰ de şunları okuyoruz: 1) a-na I-na-a qí-b[i-ma] 2) um-ma Ta-ra-am-Ku-b[i4]-ma 3) še-bu-lá-tim / ki-a-ma 4) tū-uš-té-né-ba-lam 5) a-na-kam / TÚG. HI.A a i-kà-bu=tū 6) lá uš -té-né-ba-lá-ku-um 1-6 Innaya'ya söyle, Taram-Kubi şöyle söyler: *Sen, gerçekten her zaman bana mallar gönderdin, (fakat) burada(n) kalın kumaşları sana göndere-medim demektedir.* Bir başka belgeden de, Taram-Kubi'nin kumaş dokumacılığı ile meşgul olduğunu görüyoruz³¹. Metnin ilgili satırlarında şu ifadeler yer almaktadır: 34) i-hi-id- ma / me-eh-ra-at 35) [TÚ] G sú-ba-ti-a / KÙ.BABBAR / i-na 36) [a] i-qá-ti-kà-ma / i-ba- ši-ú 37) šé-bi4-lam-ma 34-37) *Benim kumaşlarımın karşılığı olarak elindeki mevcut gümüşü bana gönder.*

Eski Asur Şehrinin kuzeyinde ve Musul'un batısında bulunan Tell-Rimah'ta yapılan kazılarda pek çok sayıda çivi yazılı belge ele geçmiştir. Bunlardan bilhassa *İltani* arşivi sayesinde Kaniş ve Asurla ilişkileri öğrenebiliyoruz. Bir iş kadını olduğunu öğrendiğimiz *İltani* dokumacılıkla uğraşmaktadır. *İltani* arşivi 151 adet mektup ve 50 adet ekonomik belge, 1 okul tableti ve iki odada bulunan küçük parçalardan oluşmaktadır³². Bu belgelerin tarihi kesin olarak Kaniş kârumu Ib tabakasıyla çağdaştır. *İltani* arşivindeki mektuplardan, Hammurabi'nin şehir üzerinde hakimiyet kurduğunu anlıyoruz. Belgelerde Zimrilimin Mari'deki sarayından bahsedilmez. Muhtemelen Hammurabi'nin 32. ve 38. yılları arası bir tarihe denk düştüğü kabul edilir. *İltani* ve vali olan kocası Aqba-hammu arasındaki 40 adet mektubun 10'u kumaş elbise ve yerli tekstil endüstrisinde çalışanlarla ilgilidir. Farklı kişilerden *İltaniye* gönderilen 11 adet mektup, bunun gibi konularla ilgilidir. Onlardan ikisi büyük miktarda tekstil işçisi gruplarının pay listesidir. Bu mektuplardan Rimah'ta tekstil işinin önemli olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, Mari ve Rimah mektuplarından iki grup arasında bir karşılaştırma yapılabilir. Kumaş ve elbiselerin üretimi ve onların dağıtımında Mari'den çok Rimah'ta vali ile karısı arasında yakın alaka gözükmemektedir. Kültepe metinlerinden anlaşıldığına göre, Anadolu-Asur arasındaki ticaretin büyük bir bölümünü kumaşlar oluşturmaktadır. *İltani'nin* Asur ve Sippar gibi şehirlerle bağlantısı vardır. Asur Şehrinde yaşayan arkadaşı Lamassiani'den gelen mektupta, beş adet karış keten elbiselerini göndermesini istemektedir. Kendi ça-

28 İrfan Albayrak, Koloni Çağında Yerli Bir Bayan Madawada, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara 1998, s. 1-14.

29 Esmâ Öz, Kültepe tabletleri Işığında M.Ö. II. binde Kadının İş Hayatındaki Yeri, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 25, Y I: 2008/2 s. 54.

30 CCT 3, 23b.

31 CCT 3, 24.

32 Jespar, Some Remarks on the Iltani Archive from Tell Al Rimah", *Iraq* 51, (1989), s. 67.

lıştırdığı kadınlardan bir kaçının öldüğünü belirterek *İltani*’den bir dokumacı kadın istiyor³³. Lamassiani Asur’da yaşayan bir tekstil imalatçısıdır ve Karana Devletinin dışında yaşadığından *İltani*’den malzeme ve personel istemektedir. Böylece iki şehir arasındaki ticari ilişkileri Rimah belgelerinden izlememiz mümkün olmaktadır.

Tell-Rimah şehriyle Sippar arasındaki ticari ilişkilere ışık tutan belgelerden biri yine *İltani* arşivinde bulunmuştur. Sippar’da bir naditum olan, Amat-šamaš’la onun ticari ilişkileri vardır. Amat-Šamaš isimli bayan gönderdiği mektupta şunları söyler; “Aqba-hammu Sippara gelmeden önce, o bana şöyle dedi, Karana’ya döndüğüm zaman bana yaz ve ben sana gerektiği kadar bir kayık dolusu göndereceğim. Şu anda ben yazdım ve o bana 2 hizmetçi buldu, fakat sen bana asla bir kavanoz güzel kokulu yağ göndermedin. Babamın köleleri bana yaşlandığımı söylemekteler. Şu anda krala yarım mana gümüş gönderiyorum. Benim istediklerimi bana bırak ve ona geçenlerde ele geçen kölelerimi gönder. Şu anda senin biriktirmen için 1. kalitede 5 mana gümüşü sana gönderiyorum. ...” bunlar Sippar’dan kuzeye gönderilmektedir. Kervanların gittiği yollarla ilgili az miktarda bilgi vardır. 2 adet mektuptan, bu kervanların kumaşları taşıyor olduğu ve bazen Aqba-Hammu yanında bulunuyor, Karana’dan Babil e seyahat ediyor ve ya Karana ile Sippar arasında seyahat etmektedir. Ancak, bir ticaret kervanıyla seyahat etmemiş de olabilir denilmektedir³⁴.

Sonuç

Anadolu’nun ilk yazılı belgelerinden hareketle kadınların siyasi, sosyal ve ekonomik durumlarını irdeleme imkanı bulmuş oluyoruz. M.Ö. II. Bin yıl boyunca bir yandan sarayda kraliçeler kralla eşit haklara sahipken ve adeta ülkeyi birlikte yönetirken, evlenme boşanma, miras yada mal paylaşımı konularında eşitlik görülür. Kadınların boşanmaları durumunda alacakları önemli miktarda tazminat nafaka yada tazminat söz konusu olup, diğer yandan tek eşlilik Anadolu’da hakim görülmektedir. Bu yönüyle çevre ülkelere göre daha eşitlikçi ve sosyal olduğunu, kadın haklarının korunduğunu kabul edebiliriz. Bir yandan da kadınların ekonomik hayatta da yer aldıklarını ve ticaretle meşgul olduklarını görüyoruz. Başta Asurlu kadınlar olmak üzere, kendi adına ticaret yapan, tüccar veya patron olup işveren konumunda bulunmaktadır. Eski Asur toplumunda şehirleşmenin getirdiği bir avantaj olarak, kız evlatların baba mirasından erkek kardeşleriyle eşit pay aldıkları da görülür.

Bibliyografya ve Kısaltmalar Listesi

- AHW W. von Soden, *Akkadisches Handwörterbuch*, Wiesbaden 1965.
- AKT I Emin Bilgiç-Hüseyin, Sever-Cahit, Günbattı-Sabahattin, Bayram, *Ankara Kültepe Tabletleri I*, Ankara 1990.
- AKT II Emin Bilgiç - Sabahattin, Bayram, *Ankara Kültepe Tabletleri II*, Ankara 1995.
- AKT III Emin Bilgiç –Cahit, Günbattı, *Ankaraner Kültepe-Texte*, (FAOS B-3) Stuttgart 1995.
- AKT VI-a Mogens, T. Larsen, *Kültepe Tabletleri, Şalim-Aşşur Ailesinin Arşivi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2010.
- ALBAYRAK, İrfan “Koloni Çağı’nda Çerli Bir Bayan Madawada”, *III. Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara 1998, s. 1-14.
- ALP, Sedat “Hitit Kanunları Hakkında”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 5, 1947, 465-482
- ATHE B. Kienast, *Die Altassyrischen Texte des Orientalischen Seminars der Universität Heidelberg und der Sammlung Erlenmeyer-Basel*, Berlin 1960.
- Balka
- BAYRAM, Sabahattin-Salih, Çeçen, “6 Neue Urkunden über Heirat und Scheidung aus Kaniš”, *Archivum Anatolicum*, S. 1, 1995, s. 1-12.
- BİLGİÇ, Emin, “Kültepe Tabletleri Üzerinde Çalışmalar ve İki Evlilik Vesikası”, *X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. II, (1990), s. 423-427.

33 Stephane Dalley, “Old Babylonian Trade in Textiles at Tell Al Rimah”, *Trade In the Ancient Near East, Milletlerarası XXIII. Assyrioloji Kongresi* (Londra 1977) , s. 157-158.

34 Dalley, *Agt.*, s.158-159 .

- CCT 3 Sidney Smith, *Cuneiform Texts from Cappadocian Tablets in the British Museum*, Part III, London 1925.
- CCT 4 Sidney Smith, *Cuneiform Texts from Cappadocian Tablets in the British Museum*, , Part IV, London 1927.
- CCT 5 Sidney Smith, *Cuneiform Texts from Cappadocian Tablets in the British Museum*, Part V, London 1956.
- BRYCE, Trevor *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, (Çev. Müfit Günay), Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2003.
- DALLEY , Stephane “Old Babylonian Trade in Textiles at Tell Al Rimah”, *Trade In the Ancient Near East, Uluslararası XXIII. Assyrioloji Kongresi* (Londra 1977) s.155-159.
- DOĞAN, Erdal *Hitit Hukuku*, Fam Yayınları, İstanbul 2012.
- DERCKSEN, J.Gerit, “When we met in Hattuš. Trade According to Old Assyrian texts from Alis-har and Boğazköy”, *Veenhof Anniversary Volume*, s. 39-66.
- EIDEM, Jespar “Some Remarks on the Iltani Archive From Tell Al Rimah”, *Iraq* 51, (1989), s. 67-79.
- ICK I B. Hrozný, *Inscriptions Cuneiformes du Kültepe I*, Prag 1952.
- ICK II L. Matouš, *Inscriptions Cuneiformes du Kültepe II*, Prag 1962.
- KILIÇ, Yusuf, “Hitit Öncesi Anadolu Toplumlarında Kadının Siyasi ve Sosyal Statüsü”, *Aktüel Arkeoloji*, Sayı: 32, Mart-Nisan 2013.
- KINAL Firuzan *Eski Anadolu Tarihi*, TTK, Ankara 1991.
- MEMİŞ, Ekrem “Hitit Sarayınca Kraliçelerin Rolü”, *Tarih İnceleme Dergisi*, Cilt 8, sayı 1, s. 19-35.
- OIP 27 I. J. Gelb, *Inscriptions from Alishar and Vicinity*, *Oriental Institute Publications* 27, Chicago 1935.
- ÖZ, Esma Kültepe Tabletleri Işığında M.Ö. II. Binde Kadının İş Hayatındaki Yeri, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı :25 Y: 1:2008/2 (s. 47-57.)
- ÖZGÜÇ, Tahsin, *Kültepe: Kaniš/Neša*, YKY İstanbul 2005.
- PRAG I Hecker, K-G.Kryszat- L. Matouš, *Prager Kültepe-Texte I: Kappadokische Keilschrift Tafeln aus der Sammlungen der Karlsuniversität Prag*, Prag 1998.
- TMH 1 J. Lewy, *Die Keilschrifttexte aus Kleinasien, Texte und Materialien der Frau*, Leipzig 1932.
- TAŞ, İlknur “Ugarit Kralı Ammištamru ile Amurrulu Prenses Arasındaki Boşanma Davası ve Diplomatik ve Hukuksal Sonuçları”, *Mısır-Hitit Ebedi Barış Antlaşması (Kadeş) ve Eski Önasya’da Barış, Nevşehir Belediyesi E.Ü. Kapadokya Araştırmaları Merkezi*, Nevşehir 2005, s. 113-125. 154
- ÜNAL, Ahmet “Adana’da Kizzuwatna Krallığı Taş Devrinden Hitit Devleti’nin Yıkılışına Kadar Adana ve Çukurova Tarihi”, *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, YKY, İstanbul 2000, s. 43-69.
- ÜNAL, Ahmet *Eskiçağ Anadolu Toplumlarında Kadın Anayanlı Bir Hitit Kraliçesi Puduhepa ve Zamanı*, Salmat Basım Yayım, Ankara 2014.

Cumhuriyetten İmparatorluğa Geçiş Döneminde Roma Şehirli Kadınının Değişimi

Prof. Dr. Hatice PALAZ ERDEMİR
Celal Bayar Üniversitesi / Manisa

Arş. Gör. Onur GÜNDAY
Celal Bayar Üniversitesi / Manisa

Nurcan BARMAN
Celal Bayar Üniversitesi / Manisa

Giriş

Roma toplumunda kadının statüsü, erkeğe bağlı olarak şekillenmiştir. Erkek, evde koca ve baba olduğu kadar toplum içinde de hukukî ve özel anlamda **çeşitli roller üstlenmekteydi**. Kadının kimliğini belirleyen ise sadece anne, eş veya kız evlat olmasıydı. Kadından beklenen, aile şerefini korumak, **çocuk doğurmak** ve ev işleriyle ilgilenmektir. Bu çerçevede Roma **şehir hayatında** kadının faaliyetleri genel olarak eviyle sınırlıydı. Toplumun erkek bireyleri zamanlarını dışarıda **çalışmak, siyasî** işlerle meşgul olmak ve arkadaşları ile zaman geçirmek gibi sosyal faaliyetlerle genellikle geçirirken, kadınlar genellikle ev ve çevresindeki işlerle meşgul olurlardı. Plebius *tribunusu* Lucius Valerius'un **MÖ 195'te**, "*Ne devlet daireleri, ne din adamlığı, ne zaferler, ne de savaşın ganimetleri. Zarafet, süslenme, güzel giysiler; bunlardır kadının nişanları. Budur atalarımızın kadının dünyası dediği*" şeklindeki tasviri, Roma **şehri kadınlarının toplumdaki yerini yansıtan ifadelerdir**.

Evin erkek bireyleri ile ve ancak onların izinleriyle dışarı çıkabilen Roma kadınları, önce babalarının, sonra kocalarının ve ilerleyen yaşlarında da muhtemelen kendi oğullarının evlerinde hayatlarını geçirirlerdi. Roma geleneklerinin belirlediği bu ortamda bu sebeple bahsi geçen sınırlar **dışında farklı şekillerde** ön plana çıkan bir kadın, Roma toplumunca hoş karşılanmamış ve iffetsiz olarak nitelenmiştir. Ayrıca Roma toplumunda kadının zihin zayıflığı (*imbecillitas mentis*), hafif meşrepliği ve erkeğe göre fizikî güçsüzlüğü (*infirmitas sexus*) nedeniyle de hukukî ehliyetleri sınırlandırılmıştır. Roma'nın ataerkil yapısında kadınların aile ve sosyal hayatları erkeklerin egemenliği altında bulunması esasına dayandırıldığından toplumun kadınlardan beklediği erkeğe **şartsız** bir tabiiyetti. Bu tabiiyete herhangi bir şekilde karşı gelen ya da geleneksel Roma kadının hayat tarzından aykırı yaşayan kadınlar cezalandırılmıştır.

Bu çalışmada Roma şehir hayatı içinde geleneklerin dışına çıkan ve aykırı bir hayat sürdükleri için cezalandırılan kadınlar ele alınmıştır. Sürgüne gönderilen kadınların hayatı, bu kadınların Roma şehir hayatındaki yeri, kadınlara uygulanan cezalar ele alınarak, bu ortamda kadınların sosyal, hukukî durumları ve bu şartlar altında sosyo-psikolojik durumları genel hatlarıyla değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Roma Şehrinin Kuruluş Döneminde Kadın

Roma şehrinin kuruluşundan itibaren ortaya çıkan bu uygulamalar temelde kadını, aileyi ve toplumu korumayı ve düzenlemeyi hedeflemiş olmalıdır. MÖ 8. yüzyılda şehrin kurucu babası olarak kabul edilen Romulus döneminde kadının durumunu ortaya koyabilecek bazı efsanevi anlatımlar bulunmaktadır. Özellikle Roma şehrinin kuruluşu sırasında ortaya çıkan bir hadise bu hususta fikir verebilecek niteliktedir. Bu sırada erkekler savaşla meşgul olduğundan, nüfusun azaldığı farkedilmiş ve şehrin nüfusunu arttırmak için Romalılar evlenmek üzere komşu şehirleri olan Sabinlerden kızlarını istemişlerdir. Fakat bu talepleri karşılanmayınca Sabin halkını Mars'ın doğum gününde Roma'ya davet ederek şölen

sırasında Romalı erkekler Sabin kızlarına tecavüz etmişler ve daha sonra bu kadınları eşleri yapmışlardır. Titus Livius'un anlatımına göre, Romulus daha sonra kızlara "babalarının komşu şehrin erkeklerine kendileriyle evlenme izni verilmediği için böyle muameleye maruz kaldıklarını anlatarak" yaptıklarını makulleştirmeye çalışmıştır. Romulus'un kaçırılarak eş yapılan kadınlara karşı açıklamasının ikna edici derecede güçlü olması mı yoksa kadınların mecbur kalmaları mıdır bilinmez, Romalıların karısı olan Sabin kızları, öç almak üzere Roma'ya gelen Sabinli erkeklerle karşı kocalarının yanında yer almışlardır. Nüfusun azalması sebebiyle Sabin kızların Romalılar tarafından kaçırılması, kadının Roma toplumunda nüfus artışı için gerekli görülen bir varlık olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu efsanevi anlatımdaki bilgiler, Roma düşüncesinde yukarıda bahsedilen "kocasına sadık, çocuk doğurup en iyi şekilde yetiştiren iffetli ev kadını" tipini desteklemektedir.

Kuruluş dönemi Roma'sında kadınların bu şekilde görülmesine rağmen *rexler* devrinde Roma'yı da yöneten Etrüskler'in kadına bakış açısı Romalılardan farklıydı. Kuruluş döneminden itibaren, Roma kültürünün oluşmasında etkili olan Etrüskler her nedense kadın algısı bakımından Romalıları etkilememiştir. Etrüsk kadınlarının faal ve özgür tavırlarının ileri bir ataerkillik yaşayan Roma toplumunda yer bulamadığı görülmektedir. Etrüsk kadını sosyal hayatın birçok noktasında eşinin yanında yer alır, eşiyle beraber toplantılara katılır, öldüklerinde lahitlerinde (*sarcophagus*) eşiyle yan yana samimi şekilde temsil edilebilirdi. Gösterilerde, ziyafetlerde ve dinî törenlerde de eşlerinin yanında hazır bulunurlardı. Devrin Hellen toplumunda olduğu gibi, ataerkil karakterin baskın olduğu Romalılar da Etrüskler'in kadına verdikleri bu geniş özgürlüğü garip karşılamış olmalıdır.

Pater Familias ve Roma Kadını

Antik Roma'da aile babası sadece evin reisi olmayıp daha geniş bir yetkiye sahipti. Roma kanunlarında "*kadın, yetişkin olsa bile gerekli yetkinlikten yoksun olduğu için vesayet altında olması*" şartı, kadının *pater familias*ın vesayeti altında olduğunu ve aile babası öldüğü zaman gözetimi en yakın erkek akrabasına geçtiğini ifade etmiştir. Kız çocukları yaşam ve ölüm hakları da dâhil olmak üzere katı kurallarla babaya bağlıydı. Kız çocuğu doğduğunda babasının ayakları dibine bırakılır, aile babası eğer anneye (ebeye) çocuğu beslemesini söylerse aileye kabul edilmiş sayılırdı. Aksi halde çocuk ölüme terk edilir ya da belirli bölgelere evlat edinilmesi için bırakılabilirdi. Bu sosyal anlamda bir kabullenme ya da kabullenmeme şeklinde bir uygulama değil, Roma kanunlarının babaya verdiği bir haktı. *Pater familias*, kabul edilmiş kızın aileye utanç getirdiğini düşündüğü bir eylemde bulunduğu karar verirse, herhangi bir ceza verebilir ya da onu öldürebilirdi.

Pater familias kızının evlenmesinde de tek otoriteydi. Beşik kertmesi denilebilecek bir uygulamayla, henüz bebek yaşta nişanlanan kız ve erkek çocuklarının evlilik kararları babalarına aitti. MÖ 27 yılında kayıtlara geçen bir hukuki uygulamada kayıtlara geçen nişanlanma olayında, "*Questor Varius ile sevgili eşi Iulia'nın biricik kızları Felicia MÖ 27 yılında dünyaya gelmiştir. Felicia bir aylık olduğunda, Varius'un sevgili arkadaşı Cassius'un beş yaşındaki oğlu Lucius ile nişanlanmalarına karar verdiklerinden, Cassius değerli taşlarla süslenmiş bir yüzüğü Varius'a vermiştir*". Bu nişanlanma akdinde de görüldüğü gibi baba çok küçük yaşlardan itibaren istediği kişi ile kızını ya da oğlunu nişanlayabilir ya da evlendirebilirdi, bu konuda tek söz sahibiydi.

Evlilikle ilgili kanunlarda belirtildiği gibi evlenme şekline bağlı olarak bir kızın babası, kızın malları ve kendisi üzerinde kocasından daha fazla hakka sahip olabilirdi. *Pater familias*ın ailesindeki kadınlar üzerindeki bu sonsuz gibi görünen yetkilerine rağmen, Cumhuriyet döneminin sonlarına doğru bu kanunların Fulvia, Terentia ve Cornelia gibi kendi işlerinin ve mal varlığının kontrolünü ellerinde tutan ve sayıları gün geçtikçe artan kadınları bağlamadığı görülmektedir. Böylece yazılı kuralların her dönemde aynı derecede bağlayıcı olmadığı da dikkate alınmalıdır.

Evlilikler günümüzde olduğu gibi antik toplumlarda da aileleri akrabalık bağlarıyla bağladığı için Roma sosyal ve siyasî hayatının esasını teşkil etmekteydi. Bununla birlikte evlenen Romalı kadının kocasının ailesine katılabilmesi için kocasının ya da varsa onun *pater familias*ının *manusuna* girmesi gerekirdi. Bu durum evliliğin geleneksel şekli olan "*conventio in manum*" yoluyla çözülmüştü.

Roma'da iki çeşit evlilik mevcuttu. MÖ 1. yüzyılda gelişen ve "*sine manu*" adıyla anılan, gelinin babasının otoritesi altında kalmasıydı. Eğer "*cum manu*" şeklinde evlenirse otorite tamamen kocaya geçirdi. *Sine manu* ile evlenen bir kadın malvarlığı (*çeyiz-dos*) üzerinde birtakım haklara sahipken, *cum manu*

ile evlenen bir kadına ait mülklerin tasarrufu kocaya geçerdi ve kadın mülkleri üzerinde herhangi bir hak iddiasında bulunamazdı. Aile üyeleri atalar kültüne inandıkları için bu sistemin dinî kökenleri de vardı. Gerçekte aile kültüne olan bağlılık *manusun* kocada ya da babada kalmasını belirleyen en önemli sebepti. Bir kadın evlendiğinde ya içinde büyüdüğü ailenin inanç sisteminde kalmak ya da yeni katılacağı ailenin ocak tanrılarına ve dinî merasimlerine (ritüellerine) bağlanmak durumundaydı. Kadın aynı zamanda dinî inanç biçimini de babası ve eşine göre şekillendirmekteydi.

Kadınların çoğunun aile içindeki rollerini kabullenmiş oldukları anlaşılacakla birlikte, bazı kadınların evlilikle ilgili kanunları birtakım özgürlükler elde etmek için kullanmaya başladığı görülmüştür. Kadının evli olduğu dönemde kendi babasının kontrolü altında kalması, ona çeyizi üzerinde tasarruf imkânı sağladığı gibi, birtakım özgürlükler de sağlardı. Babanın kontrolünde ancak babadan uzak bir hayat, nispeten daha rahat bir yaşam sunmuştur. Bununla birlikte gelinin kocası da babası ve erkek kardeşlerinin de baskısına maruz kalmaktan kurtulabilirdi. Cicero'nun kızı Tullia'nın birlikte mutsuz olduğu Dolabella'dan boşanıp baba evine dönmesi örneğinde de görüldüğü üzere, *sine manu* evlenmesi kocasının baskılarına maruz kalan bir kadın için nispeten kolay bir kurtuluş yolu sağlardı.

Evlenen kadını *manus* altına almak da şart değildi. Kadın *conventio in manum*dan bağımsız olarak evlendiyse bahsi geçen şartlardan muaf olarak mal varlığı üzerinde tasarruf imkânına sahip olurdu. Evlilik sona erdiğinde koca eşinin mallarını kendisiyle birlikte ailesine iade etmek zorundaydı.

Cumhuriyet'ten İmparatorluğa Geçiş Döneminde Kadın

Cumhuriyet'ten İmparatorluğa geçerken Roma siyasî, dinî, sosyo-kültürel, ekonomik, hukukî açılardan **köklü değişimler ve dönüşümler yaşamıştır**. Bu alanda yaşanan değişim ve dönüşümler, kadınların hukukî ve sosyal konumlarını da etkilemiştir. Kadınlar bu süreçte aile içinde ve sosyal hayat içerisinde kendilerine daha rahat hareket alanı bulabilmişlerdir.

Böylece kadınların yaşam biçimleri de değişmiş ve ev ile sınırlı alandan çıkarak uzak tutuldukları kamu alanına dolaylı yollarla girmeye başlamışlardır. Kadınların bu cüretkâr tavırları Roma'nın ataerkil ailesini sarsmıştır. Dönemin Latin şairlerinden olan Catullus'un (MÖ 84-54) satırlarında, evlilik çağına gelmiş kızın sadece babasına değil, annesine de saygı göstermesi ve annesinin de sözünü dinlemesi gerektiği anlaşılmaktadır. Baba yerine ebeveyn ifadesi geçmeye başlamıştır. Bu satırlarda evlenecek kızın üstünde baba kadar annenin de hakkı olduğu görülmektedir.

“... Evlilik yaşına geldiğinde evlenen **kız** kocasını zamanla sever ve ebeveynlerinden daha az nefret eder. Bu yüzden böyle bir kocayı reddetme küçük kız. Annenin ve babanın sana verdiği bu kocayı reddetmek doğru olmaz. Onların sözünü dinlemelisin. Senin bekaretin sadece sana ait değil. Üçte biri babana, üçte biri annene ve üçte biri sana ait. Senin üstündeki haklarını kocana bir çeyizle birlikte teslim etmiş olan ebeveynlerine karşı koyma.”

Yine aynı metinden, evlenecek olan kızların ebeveynleri tarafından kendisine uygun görülen koca adayını sevmese de reddetme hakkı olmadığı, fakat kendisine dayatıldığı takdirde itiraz etme girişimde bulundukları anlamı da çıkarılabilir. Roma'nın kuruluş **dönemlerinde** anne ve kızın *pater familiasa* karşı konumları göz önüne alındığında, evlilik konusunda hem annenin hem de evlenecek kızın babayla eşit söz hakkı olduğunun vurgulanması, aynı zamanda evin kızının seçilen kocayı reddedebilmesi **büyük bir değişimi ifade eder**. Bu durum aile bireylerinin, kendilerini ilgilendiren ciddi konularda karar alma özgürlükleri bakımından önemli kazanımlar elde ettiklerini göstermektedir. Bununla birlikte özellikle de siyasî ittifak amaçlı evlilikler söz konusu olduğunda genç kızların pek söz haklarının olmadığı, değişen siyasî **şartlara** göre söz kesildiği ya da bu sözün bozulup başka biriyle evlendirildikleri görülebilmektedir. Hayatlarını soyluluk, varlık esasına göre şekillendirmiş olan Romalılar hemen her dönemde evliliklerini de buna göre gerçekleştirmişlerdir. Ancak bazı dönemlerde üst sınıflar arasındaki evliliklerde ailevi siyasî statülerin evlilik için bir fırsata dönüştürüldüğü ve bu durumun aile kurumunun gerçek kimliğini kaybetmesine sebep olduğu görülebilmektedir. Cumhuriyet'in sonlarında MÖ 59'da Caesar, Pompeius ve Crassus arasında kurulan ve *Senatusun gücüne karşı önemli bir siyasî ittifak* olan I. Triumvirliğin oluşturulması, Caesar'ın **MÖ 44'de suikaste uğraması**, ardından MÖ 43'de II. Triumvirliğin oluşturulması **sırasında bu durumun benzer örnekleri yaşanmıştır**. Kurulan ittifakı aile bağları ile güçlendirmek isteyen Caesar kızı Iulia'yı sözlüsü olan Quintus Servilius Caepio'dan ayırmış ve Pompeius ile evlendirmiştir. Benzer şekilde Au-

gustus, Antonius'un üvey kızı Clodia ile, Antonius ise Octavianus'un kız kardeşi Octavia ile evlenmiştir.

Benzer örnekler imparatorluk dönemiyle birlikte artmış ve zamanla kadınlar siyasi ortamda kendi taliplerini de aramaya başlamışlardır. Bu sayede kurulan aile bağları siyasî ve ekonomik anlamda aileye güç kazandırmaya başlamıştır. Bu durumda kadına aile içinde siyasî ve ekonomik gücü arttırabilecek bir araç olarak görülmesine neden olmuş ve özellikle de siyasî rekabetin ve ittifakların arttığı Cumhuriyet döneminin sonlarına doğru Roma toplumunda babalar, kızlarının boşanmalarını ya da sözlülerinden ayrılmalarını kolaylaştırmak için kontrolü elde tutmayı tercih etmişlerdir. Kadının malları ve çeyizi üzerinde baba kontrolünün devam ettiği hallerde (*sine manu*) boşanmalar daha da kolaylaşmıştı. Böylece kızın boşanmasını sağlamak adına babanın elinde önemli bir koz olurdu. Üst sınıflar arasındaki evlilikler genellikle siyasî nedenlere dayandığı için bu yöntem babalar için oldukça uygun görülmekteydi. Bu gibi evlilikler kadınların ailesinin erkekleri tarafından yakın gözetim altında tutulduğunu akla getirirse de, Cumhuriyet'ten İmparatorluğa geçiş döneminde birçok kadın oldukça hür yaşamaya başlamıştır. Bu tarz boşanmalarda çocukların velayeti babada kalırdı. Bununla birlikte kaynaklar boşanmış annenin de çocuklar ile olan iletişimini koparmadığını göstermektedir. Meselâ Octavianus'un sürgüne gönderdiği kızı Iulia'nın annesi Scribonia, Octavianus'dan (Augustus) boşanalı otuz yedi yıl geçmiş olmasına rağmen kızına sürgünde eşlik etmişti.

Kadınların evlilik ve boşanmalarında aile babalarının bu derece etkin olmaları kızlarını çıkarları doğrultusunda "bir mal gibi" "evlendirip boşandırmaları, kadınlar üzerinde tabii olarak olumsuz bir etki meydana getirmiş ve kadınlar değişen hayat şartlarıyla birlikte kendilerine biçilen bu hayata karşı yavaş yavaş tepki vermeye, aile babasının otoritesinin zayıflamasıyla birlikte başına buyruk hareket etmeye başlamıştır. Kadınların bu tavırları Roma toplumu tarafından hoş karşılanmamasına rağmen bu tipteki kadınların sayıları yavaş yavaş artmıştır.

Cumhuriyet dönemi sonlarına doğru, Roma toplum yaşantısında kadın algısıyla ilgili olarak bazı değişimler olmakla birlikte, geleneksel "**övgüye değer, ideal**" kadın tipinin halen önemsendiği görülmektedir. MÖ 1. yüzyıla ait mermer üzerine *Murdia* isimli bir kadın için **oğlu** tarafından yazdırılan kitabe; "*Doğal ve karakteristik nitelikleri itibarı ile övgü, bütün iyi kadınlar için sade ve benzerdir. Bunun için farklı farklı sözlere gerek yok. Onların kutlamaya değer olan her şeyi yapmış olmaları buna kâfidir. Çaba gerektiren yeni alanlarda övgü kazanmak bir kadın için zor olduğundan beri ki yaşamları daha az fırsatla teşvik edilmiştir, bizler kaçınılmaz surette onların bu ortak yönlerini bağrımıza basmalıyız. Ve benim çok sevdiğim annem, ahlaki bütünlüğü, iffeti, itaatkârlığı, yün eğirmedeki başarısı, hamaratlığı ve sadakati nedeniyle diğerlerinden çok daha büyük övgüleri hak etti. O diğer mükemmel kadınlara benzerdi ve denkti.*" denilerek bu "ideal kadın" tipinin özellikleri sıralanmıştır. Hemen her klasik Roma kadınında bulunması beklenen erdem, sadakât, namus, çalışkanlık gibi yüceltilmiş nitelikler, muhtemelen her Romalı kadının mezar yazıtına klişe halinde yazılabilecek özellikler olmalıdır. Bu metnin devrin bir klişesi ve klasiği olduğunu düşünürsek, yazıtta asıl dikkat çekici husus, toplum içerisinde kadınlara fırsat eşitliği tanınmamış olmasının itiraf edilmesi ve açıkça vurgulanmasıdır. *Murdia*'nın oğlu, tüm Roma kadınlarının imkân ve fırsatlar bakımından erkeklerin gerisindeki hayatlarının muhasebesini yapmıştır. Metni yazdıran erkek evladın annesine duyduğu merhametin izlerini de bulabileceğimiz bu metin kadınların erkeklere bağlı ve onlara adanmış hayatlarının da bedelini ifade etmesi bakımından önemlidir.

Roma "ideal kadını" algısının korunmasına rağmen, bazı kadınların sadece erkeklerin sahip oldukları, onlara ayrıcalık ve avantaj sağlayan haklarının bulunduğu dair gözlemlerde de bulunmaya başlamışlardır. Bahsi geçen zihni değişim emarelerine rağmen, özgürlük düşüncesini savunan veya evi ve ailesi dışındaki sorunlarla ilgilenen kadınlar ise eleştiri konusu olmaya devam etmiştir. Bu noktada Roma tarihindeki en etkileyici kadınlardan biri Salustius'un Catilina Tertibi adlı eserinde bahsettiği

Resim 1 Phrygia, Eumeneia'dan bir sikke üzerinde Fulvia

Sempronia'ydı. Sempronia zeki, yetenekli, iyi eğitilmiş ve **üst sınıf bir Romalı matronaydı**. Catilina'nın planında onu desteklediği için, Roma'nın "terbiyeli" vatandaşlarını utandırmıştı. **Çünkü Roma siyasî hayatında kendisinden beklenen çizginin dışına çıkmıştı**. Kendi zekâsına ve düşüncelerine dayanan bir girişimde bulunduğu için söz dinlemez bir kadın olarak görülmüş ve **bu nedenle ailesinden destek görmemiştir**. Sallustius, Sempronia'dan bahsederken, toplumun kadına biçtiği rol dolayısıyla onun bu tavrını eleştirirken dikkate **şayan yeteneklerini de ortaya koymuştur**. Bu ikilem içerisinde Sempronia'nın karakterini tasvir ettiği cümlelerindeki kararsızlık **açık şekilde belli olmaktadır**.

Bu dönemde, toplumun koymuş olduğu sınırları hiçe sayan kadınlara bir başka örnek, II. Triumvirliğin akamete uğraması ile birlikte başlayan iç savaşın en önemli aktörlerinden biri olan Antonius'un **eşi Fulvia'dır**. Caesar'ın **MÖ 44'de suikaste uğramasının ardından** Octavianus, Augustus ve Lepidus tarafından oluşturulan Triumvirlerin **güç mücadelesi** bir iç savaşa dönüşmüş, Lepidus'un safdışı edilmesi akabinde Antonius doğudaki toprakların, Octavianus ise batıdaki toprakların hâkimi durumuna gelmiştir. İtalya'da Antonius'a karşı konumunu ve gücünü **arttırmaya çalışan** Octavianus'un karşısında Antonius'un en önemli temsilcisi olarak Fulvia ön plana çıkmıştır. Fulvia ilk kocasından olan kızı Clodia'yı Octavianus ile evlendirmiş ve siyasî ittifakı akrabalık bağları ile güçlendirmek istemişti. Octavianus, bir süre sonra eşi Clodia'dan ayrılmaya karar vermiş, bu davranışa kızan Fulvia, Antonius'un kardeşi Lucius Antonius ile birlikte Octavianus'a karşı Mısır'da bulunan Antonius'un haklarını korumak için İtalya'da bir ordu toplamıştır.

Cassius Dio, Fulvia'nın özellikle komutanlık özellikleri ve Perusia savaşına sebep olması hususunda açıklamalar yapmıştır. Dio'nun ifadeleriyle:

"Fulvia Praeneste'yi işgal ettiğinde, Lucius heryere gitti, onları birleştirdi ve Octavianus'dan ayırdı. Fulvia'yı senatörler ve şövalyeler takip etti. Onlarla görüş alışverişinde bulundu ve hatta gerekli yerlere emirler yağdırdı. Beline kılıç kuşanırken askerlerine parolalar verdi ve çoğu zaman onlara şahsen hitap etti. Bütün bunlar Octavianus'u gücendirdi."

Lucius ve müttefikleri, MÖ 40 yılı başlarında Octavianus'un birlikleri tarafından Perusia'da (Perugia) kuşatıldıktan sonra teslim olmak zorunda kalmışlardır. Lucius ve ordusu, doğunun güçlü adamı Antonius ile olan akrabalığı nedeniyle a□edildiyse de, Fulvia sürgüne gönderilmiştir. Octavianus, Fulvia ve Lucius'un müttefikleri olan 300 Romalı senatör ve *equestrian* idam ettirmiştir. Perusia şehri de başkalarına ibret olması için yağmalanmış ve ateşe verilmiştir. Bu tip kadınların sayılarının artması, erkeklerle boy ölçüşen, hesap sorabilen ve mücadeleye girebilen erkekler gibi muhteris kadınların ortaya çıkmasına Roma'nın geleneksel aile yapısını da olumsuz etkilemiştir.

Cumhuriyetten İmparatorluğa Değişen Şartların Şekillendirdiği Kadınlar

Augustus (MÖ 27-Milâdî 14) iç savaşların yıkıcı etkisine bir son verip, imparatorluk rejimini kurar kurmaz, hanedan kadınları sosyal-kamusal alanlarda önceki dönemlere kıyasla çok daha faal ve özgür yaşamaya başlamıştır. İmparatorun ölümünden sonra Augustus'un dul eşi Livia, kocasının payelerine ortak olarak ilk kez "*Augusta*" unvanıyla ödüllendirilmiştir. Yine ilk kez imparator Claudius tarafından tanrısallık atfedilerek "*Diva Augusta*" olarak anılmıştır. Daha sonraki imparatorluk ailesi kadın üyeleri de "*empress*", "ordunun ve *Senatus*'un annesi" gibi unvanlar kazanmışlar ve tanrıça ilan edilmişlerdir.

Bu dönemde, Augustus'un eşi Livia (MÖ 58-29) örneğinde, eski adetlere sıkı sıkıya bağlı, hanımefendiliği ve iffetiyle öne çıkan Roma şehirli-soylu kadını ile Augustus'un kızı Iulia (MÖ 39- Milâdî 14) örneğinde, özgürlüğüne düşkün, cesur fakat bir o kadar da değişen dünyanın ve imparatorluk ailesinin üyesi olmanın verdiği gücün bilincinde, bu gücü arzularının peşinde sınırları zorlamış bir kadın olarak

Resim 2 Livia Drusilla, Louvre Museum

tarihe geçmiştir. Bu bakımdan yeni kurulan imparatorluk rejiminin kadınlar üzerinde yarattığı sosyal değişimleri, kadınların kendi zihinlerindeki değişimleri ve farklı bir dünya görüşüne sahip yeni Romalı kadının evrimini anlamak için, imparatorluğun kurucusu, aynı zamanda kendi ailesinin *pater familias* olan Augustus'un kızı Iulia'daki değişimi ortaya çıkaran şartları ele almak daha yerinde olacaktır.

İmparator Augustus'un Sürgüne Gönderdiği Kızı Iulia

Augustus'un MÖ 25'te ikinci karısı Scribonia'dan doğan tek kızı olan ve Iulia Caesaris Filia ya da Iulia Augusti Filia olarak da bilinen Büyük Iulia, Roma adetleri gereğince doğar doğmaz annesi Scribonia'dan alınmış ve eski adetlere uygun sıkı bir eğitim alması için üvey annesi Livia'nın yanına gönderilmiştir.

Augustus, Iulia'yı, henüz on dört yaşındayken kız kardeşi Octavia'nın oğlu Marcellus ile evlendirmiştir. İmparatorun varisi konumunda olan genç adam yirmi yaşında aniden ölünce Augustus kızını eski arkadaşı ve Iulia'dan yirmi beş yaş büyük olan Agrippa ile evlendirmiştir. Çiftin iki kızı, üç oğlu olmuş ve Augustus erkek torunlarından Gaius ve Lucius'un daha yirmilerindeyken ölümlerini görebilmiştir. Üçüncü oğul Agrippa Postumus'u da sürgüne yollamıştır. Agrippa'nın MÖ 12'de ölümünden sonra Iulia, Livia'nın en büyük oğlu Tiberius ile evlenmiştir. Bu birleşme için Augustus, Tiberius'u da sevdiği eşi Vipsania Agrippina'dan ayrılmaya zorlamıştı. İlk kocasını on altı yaşında kaybeden Iulia, bu kez babası yaşında ve kendisinden nefret eden biriyle evlendirilmişti. Augustus, Iulia'nın kocaları Marcus Claudius Marcellus ve Marcus Vipsanius Agrippa hayattayken bile, onun üzerinde etkili olabilmek için büyük çaba sarf etmiştir. Kızı Iulia'yı kendi siyasi hareketlerinin bir parçası olarak gören Augustus, bu şartlar altında Iulia'nın bir kadın olarak kişisel, sosyal ve psikolojik durumunu gözardı ederek örnek bir evlât ve ideal, iteatkâr bir kadın tipi çizmesini beklemiştir. Oysa Iulia, doğum anından hayatının o zamana kadar geçen tüm safhaları boyunca hayata dair istek ve beklentileri dikkate alınmamış, ümit bağladığı annesi, eşi ve çocukları gibi hayattaki en kıymetli varlıklarını kaybetmiş bir kadın olarak kocası Agrippa'nın ölümünden sonra isyan bayrağını açmıştır. Iulia'nın siyasi ve stratejik evliliklere zorlanması kadar, Augustus'un, Iulia'nın annesi Scribonia'yı doğduğu gün kendinden ayırmış olması da bu gergin ilişkiye bir sebep teşkil etmiş olabilir.

Zarif, edebiyat ve sanata ilgili duygusal bir kadın olan Iulia üst üste yaşamış olduğu hayal kırıklıkları, duygularının hiçe sayılması sebebiyle hayata dair bağlanabileceği bir ümidi kalmamış, belki de yaşadığı stres ve ağır depresyonla, babasından ve yaşadıklarından hesap sorarcasına aşırı zevkler ve arzular peşinde koşan, ne yaptığını bilmeyen bir kadına dönüşmüştür. Iulia'nın hayat görüşlerindeki bu değişimi, Augustus'un kendi hayatındaki cinsel tutarsızlıklarına atıfta bulunan "*babam Caesar olduğumu unutmamış olabilir, ama ben Caesar'ın kızı olduğumu unutmadım*" ifadelerinde de görmek mümkündür.

Iulia, babasının yaptığı evliliklerde kendi hayatına vurduğu darbelerin ve babasının aile hayatındaki cinsel tutarsızlıklarının hesabını Augustus'un özel hayatına benzer bir özel hayat sürerek sormaya çalışmış olmalıdır. Ancak Augustus Iulia'nın kendi başına buyruk, söz dinlemeyen, gittikçe sınırları aşan ve Roma geleneklerine ters düşen hayat şekline rahatsızlık duymaya başlamıştır. Bu noktada Augustus, kendine biçilen sınırların dışına çıkan kızı ile başedemediğini "*idare etmem gereken iki şımarık kızım var, biri Roma diğeri ise Iulia*" diyerek vurgulamış ve kızının, ahlâksız ve kendi siyasi görüşlerine ters düşen erkeklerle arkadaşlık kurmasına da karşı çıkmıştır. MÖ 2'de Iulia otuz yedi yaşına geldiğinde Tiberius'la evli olduğu halde bu erkekler arasından sevgililerinin olduğunu öğrenince kızınakarşı duyduğu öfke artmıştır. Iulia'nın zurnasartış bir halde Roma forumunda cinsel içerikli toplantılar katıldı-

Resim 4 Büyük Agrippina, İstanbul Arkeoloji Müzesi

ğı, hatta yabancılara para karşılığında cinsel lütuflarda bulunduğu yolunda söylentiler çıkmaya başlamıştır. İmparator, Iulia'nın iddia edilen davranışları nedeniyle çileden çıkmış, sonunda Iulia, MÖ 2 yılında zina ve vatana ihanetle suçlanınca Augustus, Tiberius'un adına bu evliliğin boş ve geçersiz olduğunu belirten bir mektup göndermiştir. Aynı zamanda kızını, kendisinin adını da verdiği ve MÖ 18 yılında çıkartmış olduğu *Lex Iulia de Adulteriis Coercendis*'e göre cezalandırmış ve halka da Iulia'nın kendisine karşı bir komplo hazırlığı içinde olduğunu açıkladıktan sonra, onu son derece olumsuz şartlarda yaşayacağı ve yüz ölçümü bir kilometrekareden daha küçük olan Akdeniz'de bulunan Pandateria adasına sürgüne yollamıştır. Iulia'nın insanlarla görüşmesi ve şarap içmesi yasaklanarak hapsedilmiştir.

Sürgünde kaldığı süre içerisinde babasının izni olmadan hiç kimseye görüşmesine izin verilmemiş; bedeni, ten rengi ve vücudunda oluşabilecek herhangi bir işaret ve yara hakkında babasına düzenli olarak bilgi verilmiştir. Beş yıl sonra ise Augustus, kızının İtalya'da daha uygun şartlarda yaşayabileceği küçük bir yerleşim birimi olan Rhegium'a (Reggio di Calabria) gitmesine izin vermiştir. Kızının acılarını azaltmak ve sürgün hayatının getirdiği zorlukları paylaşmak amacıyla annesi Scribonia da onun yanına gitmiştir. Scribonia ve Iulia'nın hayatları hakkında dile getirilen hoş olmayan dedikodular karşısında Augustus, "karım olmayacak mıydı ya da çocuksuz mu ölecektim!" diyerek, karısı ve kızının tavırlarının onun için bir mukadderat olduğu ve onların yaptıklarından kendisinin sorumlu tutulmaması gerektiği imajı çizmeye çalışmıştır.

Augustus'un yerine tahta geçecek erkek çocuğu olmadığı için ölümünün ardından Iulia'nın kaderi, bu kez intikamını almakta serbest kalan kocası ve tahtın yeni sahibi Tiberius'ın merhametine kalmıştır. Tiberius imparator olduğunda Iulia'nın ödeneğini kestirmiş ve evinde bir odaya kapatılmasını emredererek onu insanlarla ilişki kurmaktan mahrum etmiştir. Iulia Roma'ya asla geri dönememiş ve Milâdî 14 yılında babasından bir kaç hafta sonra perişan bir halde kötü beslenme nedeniyle sürgünde ölmüştür.

Augustus'un Iulia'nın eylemlerine karşı verdiği şiddetli tepkilerin nedenlerini bir babanın çocuğunu ahlakî açıdan cezalandırmasının ötesinde aramak gerekir. Bu hadiselerle karısına ve kızına söz geçirememiş bir baba portresi çizen otoriter İmparator Augustus kendi siyasî gücünü sarsmamak için karısını ve kızını şiddetli bir şekilde cezalandırmıştır. Yönetme gücü, anayasal yetkilerinden daha çok kişisel haysiyet, şeref ve itibarına yani *auctoritas*a bağlı olan Augustus, almış olduğu tüm kararlar ve uygulamaları karşısında karısının ve kızının tam itaatini sağlamak zorundaydı.

Iulia Sonrası Siyasette Güçlenen Roma Kadını

Iulia'nın açtığı özgürlükçü yoldan daha sonra, Iulia'nın kızı Büyük Agrippina ve Büyük Agrippina'nın kızı, İmparator Claudius'un karısı, sonraki imparator Caligula'nın kız kardeşi ve Nero'nun annesi olan Küçük Agrippina da geçmiştir. Bununla birlikte daha sonraki *empress*lerin Iulia'nın kişisel özgürlük mücadelesinin ötesine geçerek imparatorlarla siyasî güç mücadelesine girdikleri, saray entrikalarının en önde giden bireyleri haline dönüştükleri, hatta Küçük Agrippina örneğinde olduğu gibi imparatorluğun tek yöneticisi haline geldikleri anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda imparator Tiberius ile siyasî mücadeleye giren ve kaybeden Büyük Agrippina, Tiberius tarafından otuz yıl önce annesinin de sürgün yeri olan Pandateria'ya sürgüne gönderilmiştir. Büyük Agrippina bir sürgün yerinden diğerine, kapalı bir muhafaza içerisinde silahlı askerler kontrolünde elle-ri ve ayakları bağlı bir şekilde götürülmüştür. Büyük Agrippina zor ve kötü şartlarda yaşamış ve Tiberius'un emriyle bir yüzbaşı tarafından bir gözü çıkana kadar kamçılanmıştır. Suetonius, eserinde "Büyük Agrippina'nın yemek yemekten kaçınarak biran önce ölmeye çalıştığını, ancak Tiberius'un buyruğuyla askerler Büyük Agrippina'nın ağzını zorla açarak ona zorla yemek yedirmeğe çalıştıklarını" belirtmiştir.

Büyük Agrippina bu zor şartlara daha fazla dayanamamış ve sürgün edilişinin dördüncü yılı olan 33 yılında ya zorla ya da kendi isteğiyle yaklaşık kırk yaşındayken aklıktan ölmüştür.

Resim 4 Büyük Agrippina, İstanbul Arkeoloji Müzesi

Büyük Agrippina'nın ölüm sebebi kesin olmamakla birlikte, Tacitus Suetonius'un anlatımlarına ek olarak onun kötü beslenme sebebiyle öldüğünü ifade etmiştir. Tiberius'un önerisiyle Senatus, Büyük Agrippina'nın doğum gününü "kötü kehanet günü" olarak kabul eden bir kararname yayınlayarak anısını da lanetlemiştir.

Küçük Agrippina ise, diğer kız kardeşleri Livilla ve Drusilla ile birlikte, öz kardeşleri Caligula ile verilen büyük şöenlerde enest ilişki kurmakla suçlanmışlardı. İddialara göre, Caligula aynı zamanda arkadaşlarının da kız kardeşleriyle sarayda ilişkiye girmelerine izin vermişti. Ölen kız kardeşleri Drusilla'nın kocası Lepidus'u tahta geçirme sevdasına düştüklerinde ise şahsen Caligula tarafından zina yapmakla suçlanmışlardır. Lepidus idam edilmiş ve Agrippina ile kız kardeşi Livilla, Büyük Iulia ve anneleri Büyük Agrippina gibi Pontine adalarına sürgüne gönderilmişlerdir.

Agrippina, yeni imparator Claudius tarafından sürgün cezasının kaldırılmasından sonra, önce Crispus ile daha sonra İmparator Claudius ile evlenerek imparatoriçe olmuştur. Miladî 50 yılında Claudius'un, kendi oğlu Lucius Domitius Ahenobarbus'u evlatlık edinmesi ve aynı zamanda halefi olarak belirlemesi planını başarılı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Lucius'un adı, Nero Claudius Caesar Drusus Germanicus olarak değiştirilmiş ve Claudius'un evlatlık oğlu olduktan sonra resmen mirasçısı ilan edilmiştir. Claudius'un öz oğlu Britannicus'u babasının mirasından ve aynı zamanda taht üzerinde olan haklarından mahrum ettirmeyi başarmıştır. Claudius zamanla Agrippina ile evlendiğine ve oğlunu evlatlık edindiğine pişman olmuş ve Britannicus'u taht için hazırlamaya başlamıştır. Bu yeni gelişme, Agrippina'nın Claudius'u neden ortadan kaldırması gerektiğinin cevabıydı. Antik kaynaklar, Agrippina'nın Claudius'u 13 Ekim 54 tarihindeki bir şöende bir tabak dolusu zehirli mantar ile zehirlediğini, böylece Nero'nun tahta geçmesini kolaylaştırdığını belirtmektedir. Nero'nun genç yaşta olması ise, annesinin imparatorluk yönetimini kendi eline almasına sebep olmuştur.¹ Küçük Agrippina, sarayın işlerinde etkin bir rol oynamaya başlamıştır. Küçük Agrippina'nın idari ve siyasi alandaki işlerde etkili olması Nero ve saray danışmanlarını rahatsız etmiş ve Küçük Agrippina, saraydan uzaklaştırılarak Roma yakınlarındaki bir eve gönderilmiştir.² Nero ile annesi arasında sonu kanlı bitecek olan büyük bir güç mücadelesi başlamıştır. Bu mücadele sonucunda Nero, annesini öldürmek için çeşitli girişimlerde bulunmuş ve en sonunda Küçük Agrippina'da büyük annesi ve annesi ile aynı sonu paylaşmıştır.³

Resim 3 Iulia, Berlin, Altes Museum

Bu ilk sıkıntılı geçiş evresi sonunda, ilerleyen süreçte imparatorluk dönemi kadınının kamusal ve siyasi etkinliği *Senatus*'a kadar ulaşmıştır. Bu etkinliğin ulaştığı nokta bakımından dikkat çeken bir uygulama ise, imparator Elagabalus'un (Miladî 222-235) büyükannesi Iulia Maesa ve annesi Iulia Soaemias'ın daha önce örneği görülmemiş şekilde *Senatus* toplantısına katılması olmuştur. Yine Elagabalus'un "kadınlardan oluşan bir *Senatus*" (*Senaculum*) kurması ve başına da annesi Iulia Soaemias'ı geçirmesi o güne kadar eşine rastlanmayan bir durumdur. Bu grup toplandıktan sonra, yeni dönemin gerçekleri ile çelişir şekilde kadınlara dönük görgü kurallarını, giyilmesi gereken kıyafetleri ve davranış şekillerini içeren karmaşık bir yasa çıkarmış, ancak bu meclis kısa sürmüş ve Elagabalus'un ölümü ile birlikte dağılmış, Iulia Soaemias'da askerler tarafından öldürülmüştür.⁴ Değişen rejim ve yeni şartlarla birlikte iktidar ailesine mensup ya da iktidardaki erkeklere yaklaşmak isteyen kadınlar kısa süreli de olsa siyasi alanda etkin olabilmişlerse de bu durum erkekler arasındaki iktidar mücadelesinde olduğu gibi, bu tür girişimlerde bulunabilecek kadınlara ders olması için onlar için de kanlı ve acı bir şekilde hayatlarının sonunu getirmiştir.

1 Tacitus, *Annals*: XII.66; Cassius Dio, *Roman History*, LXI.34; Suetonius, *Oniki Sezar'ın Hayatları*, *Claudius'un Hayatı*.

2 Salisbury, *age*, s.5.

3 Agrippina'nın öldürülmesi hakkında farklı görüşler için bkz. Tacitus, *Annals*: XIV.8; Suetonius, *The Lives of Caesars*, *Life of Nero*: 34; Cassius Dio, *Roman History*: LXIII.11-14.

4 *Historia Augusta*, *Elagabalus*, 2.1, 18.2-3, 4.1-2, 12.3-4, 13.6; Cassius Dio, *Roman History*, 80.17.2; Burns, *age*, s.214.

Sonuç

İnsanın hak mücadelesi cinsiyetle sınırlandırılmaz. Her toplumda olabileceği gibi hukukî, sosyal ve siyasî güçlerin dengede olmaması, Romalı kadınların ve ailenin zarar görmesine sebep olmuştur. Önceleri kadını, çocuğu ve aile kurumunu koruyan kollayan Roma'nın *pater familias* ailenin menfaatleri için kendisine tanınan yetkileri kendi kişisel istek ve ihtirasları için bir avantaj olarak kullanmaya başlamıştır. Bu arada Cumhuriyet döneminden İmparatorluk dönemine geçiş, sosyo-ekonomik ve siyasî yapıda da çeşitli bakımlardan değişikliklere sebep olunca “yeni erkek” ve “yeni kadın” tipleri doğmaya başlamıştır. Nesiller boyu erkek hakimiyeti altında çocuklarının ve kendilerinin haklarını koruyamayan, babalarından, kocalarından, erkek kardeşlerinden çeşitli şekillerde şiddet gören, haksızlığa uğrayan kadınlar bu değişim sürecinde kendilerini ifade edebilecek yollar aramaya başlamışlardır.

Doğumlarından itibaren babalarının kararlarıyla hayatta kalabilen kız ve erkek çocuklar, evlenme ve mal mülk edinme konusunda da yine babalarına ya da kocalarına bağlı, bağımlı yaşamışlardır. Kanun karşısında tek eşliliğe dayalı bir aile hayatının bulunduğu Roma toplumunda, erkekler evdeki eşlerinden başka metresler elde ederken kadınlardan ailenin “namusunun bekçiliğinin” beklenmesi bir süre için sürdürülmüşse de belli bir zaman sonra Romalı kadınlar da maruz kaldıkları baskı ve haksızlıklar karşısında kendi keşfettikleri yollarla bireysel mücadelelere girişmişlerdir. Özellikle siyasî ihtiraslar uğruna zorla evlendirilen, bununla da kalmayarak yine aynı sebeplerle kocalarından boşatılarak tekrar babanın istediği erkeklerle evlendirilen kadınlar, artık sadece Roma'nın “ideal kadın” tipini de aşarak Roma siyasî arenasının malzemesi olmuşlardır. Sevmeden evlendirilen, sevmesine izin verilmeden boşatılan, kocaları öldürülerek dul bırakılan ve yeniden evlendirilen, babanın otoritesini topluma ispatlamak için çocukları ellerinden alınan kadınlar, hem içlerinde aile kurdukları fertlere ve çocuklarına duydukları sevgi hem de hem de haksızlıklara uğramış olmalarının verdiği bir hınçla istemedikleri kötü muamelelere karşı mücadele etmişlerdir. Roma toplumunun hemen her kesimi için geçerli olabilecek bu mücadelelerin örnekleri özellikle üst sınıf aileler arasında ve iktidar hırsıyla gerçekleşmiştir. Caesar gibi tek adamlar, Augustus, Tiberius ve Nero gibi imparatorlarda eşlerine ve kızlarına karşı bu türden uygulamalar görülebilmektedir. Antik kaynakların yazarları erkek olduğundan ve yönetimi elinde bulunduran hemcinslerine toz kondurmak istemediklerinden çoğu zaman kadınları haksızlığa uğramış göstermeye çalışsalar da, kaynaklardaki farklı ifadeler değerlendirildiğinde erkeklerin hiçte masum olmadıkları görülebilmektedir.

Devletin ve şehrin yönetiminde söz sahibi olan erkekler, devlet iktidarlarının göstergesi olması bakımından öncelikle otoritelerini kendi saraylarında, evlerinde kurmaları gerektiğinin farkındaydı. Bu sebeple, kendi tutum ve tavırlarını sorgulama hakkı vermemek kaydıyla, kanunlara ve Roma'nın sosyal kurallarına uymayan kızlarını ve eşlerini sürgüne göndermekten çekinmemişlerdir. Karısı Scribonia ve kızı Iulia'yı sürgüne gönderen Augustus, tekrar karısı Iulia'yı sürgüne gönderen Tiberius, Büyük Agrippina'yı Pontine adalarına gönderen Tiberius, kendisiyle iktidar mücadelesine girdiği için annesi Küçük Agrippina'yı öldürten Nero ve daha birçok imparatorun taciz ve taaruzlarına maruz kalan kadınların çok yönlü mücadelesi Roma tarihinin üzerinde az durulan konuları olmuştur. Bu imparatorlar tarihte bu yönlerinden daha çok kahramanlık ya da iyi işleriyle anılmışlar, erkeksi bir yazımla “kahramanlaştırılmışlardır”.

Eski dünyanın birey hukuku kavramına önem veren medenî devleti Roma, genel olarak dönemin şartlarında kendilerine biçilen sınırları aştığına inandığı Iulia, Büyük Agrippina ve Küçük Agrippina gibi kadınları Roma dışında Pontine gibi kuş uçmayan kervan geçmeyen adalarda tecrit edilen bir sürgün hayatına mahkum etmiştir. Roma kanunlarında, genel bir kaide olarak vatandaşların idamını hoş görmeyen algı çerçevesinde idam yerine, anakarada veya İtalya dışında sürgün cezası tercih edilmiştir. Sürgüne gönderilen suçlu vatandaşlara herhangi bir kötü muamelede bulunulması Roma kanunlarına göre uygun görülmezken, yine Roma kanunları karşısında “vatandaş” olarak görülen bu kadınların aç bırakıldıkları, çeşitli türden fizikî şiddete maruz kaldıkları ve devamlı kontrol altında tutularak çeşitli işkenceler gördükleri anlaşılmaktadır. Yaşadıkları kötü şartlar ve kötü beslenme gibi nedenler de bu kadınların ölüm sebepleri arasındadır. Sürgüne gönderilen kadınlar doğrudan öldürülmemiş, ancak özgür ve rahat hayatlarından mahrum olarak uzun süreli acıya maruz bırakılarak ölüme gönderilmişler, Roma geleneklerine aykırı hayatlarının bedelini canlarıyla ödemişlerdir. Iulia, Büyük ve Küçük Agrippina Roma toplumuna ve iktidara aykırı hayatlarıyla öne çıkan geleneksel yapıya karşı tavır alan birçok

kadınlardan belki birkaçıdır. Bu tip yaşam süren diğer kadınlar, toplum tarafından dışlanmış ve *infamia* (şerefsiz) kabul edilmişler ve itibarsız bir şekilde hayatlarını sürdürebilmişlerdir.

Her şeye rağmen, Cumhuriyet dönemi ataerkil yapısının idealize ettiği Roma'nın şehirli, özellikle de soylu kadını, çeşitli hakların kazanılması ve özgürlüklerin elde edilmesi noktasında erkeklere göre daha büyük bir mücadeleye girişmiş, statüleri sebebiyle kendisine biçilmiş rolün oldukça dışına çıkarak, farklı şekillerde ismini tarih sayfalarına yazdırmışlardır.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

Appianos, *Historia Romana*, edited by H. White, Loeb, London, 1955.

Catullus, *The Poems of Gaius Valerius Catullus*, translated by F. W. Cornish M.A., Vice-Provost of Eton College and Formerly Fellow of King's College, Cambridge, London, 1921.

Cicero, *Philippics*, with an English translated by Walter C. A., Ker, M. A., Harvard University Press Loeb, London, 1957.

Cicero, *Selected Speeches*, translated by Herbert E. D. Blakiston, Methuen and Co. London, 1894.

Cicero, *Epistulae ad Familiares*, translated by W. Glynn Williams, in three volumes, William Heinemann Ltd., Loeb, London, 1958.

Cassius Dio, *Dio's Roman History*, with an English translation by Earnest Gary, Loeb, London, 1970.

Eutropius, *Roma Tarihinin Özeti*, Humanitas Yunan ve Latin Klasikleri, çeviren Çiğdem Menzici-oğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007.

Historia Augusta, Scriptores Historiae Augustae, translated by David Magie, Loeb edition, Harvard, Cambridge, Mass., 1982.

Macrobius, *Saturnalia*, translated by Percival Vaughan Davies, Records of Civilization Sources and Studies 79, Columbia University Press, New York, 1969.

Paterculus, Velleius, *Res Gestae Divi Augusti (Compendium Of Roman History)*, translated by Frederick W. Shipley, William Heinemann Ltd, London, 1961.

Pliny the Elder, *The Natural History*, (trans. by M. D. John Bostock), London, Taylor and Francis, 1855.

Plutarch, *Parallel Lives*, translated by Bernadotte Perrin, in eleven volume, IX, William Heinemann Ltd, London, 1920.

Sallustius, *The Conspiracy of Catiline*, translated by William Rose, J&J Harper, , New York, 1831.

Sextus Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus*, translated by H. W. Bird, translated texts for historians volume 17, Liverpool University Press, Liverpool, 1994.

Suetonius, *Vita Augusti (Lives of the Caesars)*, translated by J. C. Rolfe, two volumes, William Heinemann Ltd, London, 1914.

Tacitus, *The Annals*, in *Complete Works of Tacitus*, translated by A. J. Church, The Modern Library, New York, 1942.

Tetkik ve Telif Eserler

Aksaray, Buse, *Roma Hukukunda Kadınların Hak ve Fiil Ehliyeti*, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2012.

Ayda, Adile, *Etrüskler Türk mü İdi ?*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1974.

Balsdon, J. P. V. D., *Roman Women: Their History and Habits*, Barnes and Noble, New York, 1962.

Barman, Nurcan, 2016, "Cumhuriyetten İmparatorluğa Geçiş Sürecinde Roma'da Yaşanan Siyasi ve İdari Yapıdaki Değişim ve Dönüşümler", *International Journal of Social Sciences and Education Research*, cilt 2, sayı 3, 1093-1106.

Bauman, Richard A., *Women and Politics in Ancient Rome*, Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2003.

Burns, Jasper, *Great Women of Imperial Rome Mothers and Wives of the Caesars*, Routledge, New

York, 2007.

Erişgin, Özlem Söğütlü “Roma Toplumunda Kadının Konumu”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, cilt 4, sayı 2, 2013, 1-31.

Fraser, Antonia, *Boadicea's Chariot: The Warrior Queens*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1988.

Gaudemet, Jean, “Roma İmparatorluğunda Kadının Hukukî Durumu”, çev. Bülent Tahiroğlu, *MHAD* (1972), cilt 6, sayı 9, 205-230.

Giacosa, Giorgio, *Women of the Caesars: Their Lives and Portraits on Coins*, translation by R. Ross Holloway, Edizioni Arte e Moneta, Publishers, Milan, tarihsiz.

Grant, Michael, *The Roman Emperors*, Charles Scribner's Sons, New York, 1985.

Hallett, Judith, “*Perspectives on Roman Women, From Augustus to Nero: The First Dynasty of Imperial Rome*”, edited by Ronald Mellor, East Lansing, Michigan, 1990.

Hornblower, Simon, Spawforth, Antony E. A. (edd.), *Oxford Classical Dictionary*, Oxford University Press, Oxford, 2003.

Lefkowitz, M. R. and M. B. Fant, eds. *Women's Life in Greece and Rome: A Source Book* in translation, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1982.

Krauss, Amanda Neill, *Untaming the Shrew: Marriage, Morality and Plautine Comedy*, Ph. D., Austin-Texas, 2004.

Natali, G. Bryan, *The Perusine War in its Historiographic and Literary Context*, Thesis-Faculty of Graduate Studies, The University of Manitoba, 2005.

Hatice Palaz Erdemir ve Halil Erdemir, “Antikçağ’da Çocuk Olmak: Ölmek ya da Ölmemek”, *Uluslararası Katılımlı Kadına ve Çocuğa Şiddet Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Mutlu Çocuklar Derneği ve Kırıkkale Üniversitesi Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Yayına Hazırlayanlar: Dolunay Şenol, Sıtkı Yıldız, Talat Kıymaz, Hasan Kala, 26-27 Nisan 2012, II. Cilt, Ankara, 2012, 643-659.

Palaz Erdemir Hatice ve Barman Nurcan, “*Augustus Döneminde Roma Hukukunun Konusu Olarak Kadın*”, Türkiye’de ve Dünyada Kadın Araştırmaları, Çukurova Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Yayınları, Adana, 2015, 268-275.

P. Erdemir, Hatice, “Roma Vatandaş Hukukunun Konusu Olarak Kadın”, *Tarih Dergisi*, Sayı 63 (2016/1), İstanbul, 2016, 45-75.

Rentschler, Lucas and Dawe, Christopher, “Lex Oppia: An Ancient Example of the Persistence of Emergency Powers” https://www.academia.edu/2763455/Lex_Oppia_An_Ancient_Example_of_the_Persistence_of_Emergency_Powers_with_Lucas_Rentschler_, 10.01.2016.

Salisbury, Joyce E., *Encyclopedia of Women in the Ancient World*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California, 2001.

Scarre, Chris, *Chronicles of the Roman Emperors*, Thames and Hudson, London, 1995.

Tamer, Diler, *Roma Hukuku Uygulamaları*, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2008.

Tamer, Diler, “Lex Oppia and the Sumptuariae Leges”, *Annales de la Faculté de Droit d'Istanbul*, cilt 39, sayı 56, 2007.

Thomas, Yan, “Roma Hukukunda Cinsiyet Ayrımı”, *Kadınların Tarihini Yazmak Kadınların Tarihi: Ana Tanrıçadan Hristiyan Azizlere*, editörler: G. Duby, ve P. Michelle, çev. Ahmet Fethi, cilt 1, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2005.

Weir, Allison Jean, *A Study Of Fulvia*, Dep. Cl., Thesis, Queen's University Kingston, Ontario, Canada, 2007.

Vaughan, Agnes Carr, *Zenobia of Palmyra*, Doubleday, Garden City, 1967.

Resimler

Resim 1. Phrygia Eumeneia’da bir yerel sikke üzerinde Fulvia Portresi, MÖ 41-40.

https://en.wikipedia.org/wiki/Fulvia#/media/File:Fulvia_Antonia.jpg, (ET 15.05.2016, 12.49).

Resim 2. Livia Drusilla, Louvre Museum, MÖ 31

https://www.google.com.tr/imgres?imgurl=https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/61/Livia_Drusilla_Louvre_Ma1233.jpg&imgrefurl=https://en.wikipedia.org/wiki/

Livia&h=3400&w=2250&tbnid=nWgsnuxw7O2waM:&tbnh=186&tbnw=123&docid=nq2bCkY-Qb0DJM&itg=1&usg=__kNjBSqeIJc4lRhe8BZoAdMhbUJQ=#h=3400&imgdii=nWgsnuxw7O2waM%3A%3BnWgsnuxw7O2waM%3A%3BRnhH7HcbkLHnPM%3A&tbnh=186&tbnw=123&w=2250, (ET 14.05.2016, 18.21).

Resim 3. Iulia, Altes Museum Berlin.

https://en.wikipedia.org/wiki/Julia_the_Elder#/media/File:Berl%C3%ADn_Julia_Augusti.TIF, (ET 14.05.2016, 13.57).

Resim 4. Büyük Agrippina, İstanbul Arkeoloji Müzesi.

https://commons.wikimedia.org/wiki/Agrippina_Major#/media/File:DSC04499_Istanbul_-_Museo_archeol._-_Agrippina_maggiore_sec._I_d.C._-_Foto_G._Dall%27Orto_28-5-2006.jpg, (ET 14.05.2016, 18.27).

Resim 5. Küçük Agrippina, National Museum Warsaw

https://en.wikipedia.org/wiki/Agrippina_the_Younger#/media/File:Rome_Agrippina_Minor.jpg (ET 15.05.2016, 12.55).

Anadolu’da Hitit Döneminde Kadın Ve Önemi

Doç.Dr.Leyla MURAT
Ankara Üniversitesi / Ankara

Giriş

Hitit öncesi Anadolu toplumlarında, kadın verimliliği ve doğurganlığı simgelediği için çok büyük saygınlık kazanmış, tanrılaştırılmış ve buna paralel olarak da Anadolu’da anaerkil bir toplum yapısı oluşmuştur.

M.Ö. iki binli yıllarda Anadolu’da yaşayan Hitit toplumunda ise başlangıçta devletin sınırlarını genişletmek, ekonomik olarak güçlü olmak için izlenen dış politikanın etkisiyle erkeğin egemenliği artmış ve ataerkil düzenin özellikleri belirginleşmiştir. Ancak Hititlerin Anadolu’da yaşadığı çağa damgasını vuran çok yüksek bir kültür ve medeniyet yaratması ile Hitit toplumunda kadına hak ettiği değer verilmiş ve Hitit kadını çağında çok ileri seviyeye ulaştırılmıştır.

Hitit halkının özel yaşantısı hakkında bilgi veren belgeler henüz ele geçmemiştir. Hitit toplumundaki Hitit halk kadınının statüsü, rolü, önemi vesahip olduğu haklar kısmen Hitit kanunlarından öğrenilmektedir. Hitit kanunlarında birini öldürme, sakatlama, yaralama gibi suçlarda erkek veya kadın, cins ayrımı gözetilmemiştir. Mağdur olan erkek veya kadın olsun ceza hukukunda suçluya eşit muamele yapılmıştır. Yani Hitit döneminde cinsler arasında eşitlik aşikârdır.¹ “Bir kavga sonucu herhangi bir kimse, bir erkek ya da bir kadını öldürürse, ölenin yerine erkek veya kadın 4 kişi verir. Böylece suçu evinden uzaklaştırır.”

Aile Hukuku

Aile hukuku Hitit medeni hukukunun en önemli kısmını oluşturmaktadır. Hitit toplumunda aile reisi erkek olmasına karşın, ailenin mutlak hâkimi değildir. Hitit halk kadının serveti, veraset ve miras gibi hakları belli bir ölçüde kanunlarla koruma altına alınmıştır.²

Kanunlarda evlilik ile ilgili maddelerde Hitit toplumunda hür insanlar ve köleler ayrılmaktadır. Hür insanlar arasında yapılan evlilikten önce sözlülük, nişanlılık dönemi mevcuttur.³ Evlilikte erkek kız tarafına kuşata yani “başlık parası” evlenme hediyesi olarak ödemektedir.⁴ Evlenirken kız beraberinde iwaru yani “çeyiz” getirmektedir.⁵ Verilen bu başlık erkeğin kızı satın alması değil, caydığı takdirde kız tarafının elinde bir teminat olması içindir.⁶

Kanunlara göre evlenmeden önce kız tarafının anne ve babasının sözden, evlilikten vazgeçme hakkı vardır. Bu takdirde anne ve baba erkek tarafının verdiği başlığı iki misli ödemek zorundadır.⁷

Hititlerde kız kaçırma olaylarının suç sayılması kanunlarda bulunmaktadır. Bir kız bir erkeğe sözlü iken başkası tarafından kaçırılırsa, sözlüsünün kızı verdiği başlık, kaçırın erkek tarafından ödenecektir.⁸ Kanun zorla yapılan bu hareketi cezasız bırakmadığından kızın arzusu da hesaba katılmış olmaktadır.⁹

Evlendikten sonra kız erkeğin evinde hayatını devam ettirdiği gibi erkek de iç güveyi¹⁰ olarak kızın

1 Johannes Friedrich, *Die Hethitischen Gesetze*, Leiden, 1959, s.1-2; Fiorella İmparati, *Hitit Yasaları*, İtalyan Kültür Heyeti, Ankara, 1992, s. 36-37.

2 Muhibbe Darga, *Anadolu’da Kadın*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 188.

3 Friedrich, age, s. 24-25; İmparati, age, s. 52-53.

4 Friedrich, age, s.24-25; İmparati, age, s. 52-53.

5 Friedrich, age, s.24-25; İmparati, age, s. 50-51.

6 Aygül Süel, “Hitit Kadınının Hukuki Durumu”, Uluslar arası I. Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum, 1990, s.240-241.

7 Friedrich, age, s.24-25; İmparati, age, s. 52-53; Darga, age, s. 188.

8 Friedrich, age, s.24-25; İmparati, age, s. 52-53.

9 Süel, agm, s. 241.

10 Antiyant- Kemal Balkan, “Eti Hukukunda İçgüveylik”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1948, s.147-152.

evinde yaşayabilmektedir.¹¹ Kanunlarda, hür insanların kölelerle evlenebildiği ve bu durumda medeni hukuk maddelerinin değişmediği de dikkat çekmektedir.¹²

Kanun maddelerinde dikkat çeken bir nokta da verasetle ilgili hükümlerdir. Bu hükümlere göre kadın baba evinde ölünce onun şahsi serveti, mirası kocasına değil, çocuklarına kalmaktadır.¹³ “Eğer bir erkek karısını kendi evine götürürse, kadın çeyizini de beraber alır. Eğer kadın kocasının evinde ölecek olursa, erkek kadının çeyizini kendine alır. Eğer kadın babasının evinde ölürse ve çocukları varsa kocası çeyizi alamaz.”

Kocasının ölmesi durumunda kadın kocasının miras hissesine ortak olmaktadır.¹⁴ Bu da kadının veraset ve miras konularında da hakları olduğunu ve bunların korunduğunu göstermektedir.¹⁵ Hitit toplumunda soylular sınıfında ve halk arasında evliliğin sona ermesi, boşanma durumunda boşananların hakları yine kanunlar tarafından belirlenmiş ve koruma altına alınmıştır.¹⁶ Ayrıca boşanma gerçekleştiği takdirde çocukların durumu da ele alınmıştır.¹⁷ “Eğer hür bir erkek köle bir kadını sevecek olsa, onu eşi olsa, beraber bir evde oturlarsa, çocukları olursa ve sonradan araları bozulup birbirlerinden ayrılırlarsa, her biri mal ve mülkün yarısını alır. Erkek çocuklarını alır, kadın çocukların sadece 1 tanesini alır.

Görüldüğü gibi Hitit kanunlarıyla şahsi mülkiyet, boşanma ve boşanmada mal varlığının eşit bölünmesi gibi kadın haklarının ve kadın özgürlüğünün tanınması ile kadın hak ettiği değere kavuşmuştur.

Hitit kadını iş hayatında hem Hitit ekonomisine katkı sağlamış hem de kült alanında önemli görevler üstlenmiştir. Kadın meslekleri arasında çiftçilik, değirmencilik, hekimlik, rahibelik, fal ve büyücülük sayılabilir.

MUNUS^{MEŞ} NA⁴ARA₅ “Değirmenci kadınlar” tahıl türlerini özellikle buğdayı öğütürerek ekmek yapımı için gerekli olan unu sağlayan kadın grubudur.¹⁸ Bu kadınlar tahıl öğütme işlevi yanında tanrılara günlük olarak sunulan kurban ekmeğini de hazırlıyorlardı.¹⁹

Hitit kadınının ekonomik hayata nasıl katkı sağladığı ve emeğinin karşılığının nasıl saptandığı kanun maddelerinde belirtilmiştir. Kadının iş gücüne karşı ödenen ücretin erkeğe ödenen ücretten daha düşük olduğu aşikârdır. Ancak burada kadın erkek ayrımı değil, yapılan işin para karşılığı dikkate alınmıştır. İlgili kanun maddesi şöyledir.²⁰ “Eğer bir adam hasatta işe girer, demetleri bağlar, yük arabasına yerleştirir onları samanlığa koşar, harman yeri hazırlarsa, 3 ay için 30 yarım ölçü tahıl onun ücretidir. Eğer hasat zamanı bir kadın işe girse 2 ay için 12 yarım ölçü tahıl verilir.” Bu kanun maddesinden anlaşılıyor ki Hitit kadını hasat işçisi olarak zirai işlerde çalışabilmektedir.

Saray personeli içinde^{MUNUS}UŞ.BAR “kadın dokumacılar” görülmektedir.²¹ MUNUSTÚG “giysi yapan kadın/terzi²² kayıtları da metinlerde mevcuttur.

Anadolu’da Hitit Döneminde Kadın ve Önemi

Hitit devlet arşivinde bulunan dini belgelerden, din ve kült görevlisi kadınlar hakkında çok önemli bilgiler öğrenmek mümkündür. Hitit inancına göre tanrılar, insanlar gibidir. Tanrılarında bedeni ve ruhuyla içinde yaşayacağı bir evi olmalı yemeli ve içmelidir.²³ Bu düşünceden hareketle içinde tanrıların yaşadığı pek çok tapınaklar inşa edilmiştir.²⁴ Tanrıların ihmal edilmesi, kızdırılması durumunda tanrıların gazabına uğramak; hastalık, salgın, ölüm, kıtlık, kuraklık gibi felaketlerle karşılaşmak mümkündür.²⁵ Bu nedenle kraliyet ailesinin, ülkenin ve toplumun sağlık, huzur, bereket, bolluk ve barış içinde yaşaması için, tanrılar onlar adına düzenlenen bayramlar, dini törenler ve sunulan kurban maddeleri ile memnun

11 Darga, age, s. 189.

12 Darga, age, s. 189.

13 Friedrich, age, s.24-25; İmparatti, age, s. 50-51.

14 Friedrich, age, s.84-85; İmparatti, age, s.176-177.

15 Firuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara, 1962, 150-151.

16 Darga, age, s.189.

17 Friedrich, age, s.26-27; İmparatti, age, s.54-55.

18 Pecchioli F. Daddi, *Mestieri, Professioni e Dignita Nell’anatolia Ittita*, Roma, 1982 s.85-86.

19 Darga, age, s.191-192.

20 II §43; Friedrich, age, 72-73; İmparatti, age, s.148-151.

21 KUB 12 63 ay. 14; Daddi, age, s. 52-53

22 Daddi, age, s.52.

23 Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu*, İstanbul, 2003, s.134-152.

24 Aygül Süel *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri İle İlgili Bir Direktif Metni*, Ankara 1985.

25 Ahmet Ünal “Hitit Tıbbının Ana Hatları”, *Belleten XLIV / 175*, 1980, s.477-480.

edilmiştir. Ayrıca tapınakları, oraya ait olan eşyaları ve tanrı heykellerini korumak, bakmak ve onların hem sıhhi hem de dinsel temizliğini yapmak üzere pek çok tapınak personeli de görevlendirilmiştir.²⁶ Tapınak görevlilerine yönelik bir direktif metninde Tanrı'ya nasıl önem veriliyor ve nasıl saygı duyuluyorsa, kadına da aynı önemin verilmesi ve aynı saygının duyulması gerektiği vurgulanmıştır. Kadının Tanrı ile eş değeri görülmesi, ilgili metinde şu sözlerle anlatılmıştır:²⁷ “Eğer bir erkek bir kadının yanına gidecekse o, tanrılara ibadetini nasıl düzenlerse (tanrılara ibadet öncesi nasıl temizlenir, yıkanır arınırsa), tanrıya yiyecek içecek nasıl sunarsa, kadının yanına da aynı şekilde gitsin.”

Tapınakta görevli personeller arasında rahipler, rahibeler, kadın ve erkek hizmetkârlar, işçiler ve küçük meslek grupları sayılabilir. Görevleri tam olarak belirlenemeyen erkek ve kadın birçok din görevlisi de belgelerde mevcuttur.²⁸

“Rahibe”^{MUNUS}SANGA²⁹ ideogramı ile ifade edilmektedir. Hitit rahibelerindeki hiyerarşiye bakıldığında; Hitit kralı başrahip iken Hitit kraliçesi de başrahibe idi. Kraliçe başrahibe olarak resmi ve büyük bayramları ve dini törenleri bizzat kendisi yürütmüştür.³⁰

Başrahibe kraliçeden sonra en yüksek Hitit rahibelerisınıfı ^{MUNUS}AMA.DINGIR^{LIM} “Tanrının Anası” şeklinde adlandırılan kadınlardır.³¹ Bu rahibeler günlük kült gereklerini yerine getirme ve önemli bayramların kutlama törenlerini icra etme görevlerini üstlenmişlerdir. Ayrıca bu “Tanrının Anası” rahibelerinin adını taşıyan bir bayramın Hititler tarafından kutlanması bu rahibelerin önemini göstermektedir.³²

Anlamı kesin olarak saptanamayan ^{MUNUS}palwatalla³³ bayram ve ritüel metinlerde geçmektedir. ^{MUNUS}palwatalla yalnız ya da “ilahi söyleyen rahipler” ve “şarkıcılar” ile birlikte dua ve ya ilahi gibi bir metin okumak görevini icra etmektedir. Ayrıca birçok metinde palwai, “el çırpma, alkışlama”³⁴ görevini yerine getirmektedir. Bir de kült törenlerinde hiyerarşik olarak ikinci sırada yer alan görevliler arasında bulunmaktadır.³⁵

“Tanrının Kız Kardeşi, Büyük Rahibe, Tanrının Hanımı” olarak yorumlanan^{MUNUS}NIN.DINGIR³⁶ önemli bir rahibe sınıfıdır. Bayram metinlerinde *zintuhi* kadınları ile birlikte görülmektedir.

^{MUNUS}entanni³⁷ ismini taşıyan rahibe hurice-hititçe ritüellerde geçmektedir. Rahibenin ismi Akadça entum” Hanım, Yüksek Rahibe” Hurice –nni ekinde oluşmaktadır. Yani rahibe Hitit ritellerinde geçen^{MUNUS}NIN.DINGIR “Yüksek Rahibe, Tanrının Hanımı”na karşılık gelmektedir.³⁸

^{MUNUS(MEŞ)}zintuhi kadınları,³⁹ dini ayinlerde önemli bir rahibe sınıfı olarak görülmektedir. Zintuhi Hattice “kız torunu” olarak yorumlanmaktadır. Tanrıça Zintuhi ise Hatti tanrıları, Wuruşemu ve Taru baş tanrı tanrıça çiftinin kızı, tanrıça Mezulla'nın kızıdır. Bu kadınlar adını taşıdıkları tanrıçaya hizmet etmektedir.⁴⁰ Bu kadın görevlilerin başı belgelerde GAL^{MUNUS(MEŞ)}zintuhi ve UGULA^{MUNUS(MEŞ)}zintuhi şeklinde geçmektedir.⁴¹ Ayrıca Hatti kökenli purulli, Kİ.LAM, nuntariašha(?) bayramları törenlerinde ve tanrıça tetešhapi/NIN.DINGIR için düzenlenen kutlamalarda görevli pozisyonundadır. Bu nedenle zintuhi kadınlarının mesleki olarak kökeni Hatti kültürü içinde aranmaktadır.⁴² Çeşitli bayramlarda şarkı söylemek bu kadınların esas görevleridir. Ayrıca bunlar Hatti dilinde şarkı da söylemektedirler.⁴³

26 Süel, age.

27 Süel, age, s. 68-71.

28 Daddi, age.

29 Daddi age, s. 425-426.

30 Götze *Kleinasien* 2. Auflage (Handbuch der Altertumswissenschaft) Münih, 1957: 94,d.n 4; Güterbock, “An outline of the Hittite An.TAH.SUM Festival”, *Journal of Near Eastern Studies* 19, Chicago, 1960, s. 80-87; Daddi, age, s. 408-412; Darga 2013: s.197-198; Ahmet Ünal,*Hititler Devrinde Anadolu*, 3, İstanbul, 2005, s.108-109.

31 Daddi,age, s.408-412.

32 Darga, age, s. 200-201.

33 Daddi, age, s. 394-395.

34 Johannes Friedrich, *Hethitisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1952, s.156.

35 Darga, age, s. 202.

36 Daddi, age, s. 419-424.

37 Daddi, age, s. 384-385.

38 Darga, age, s. 202.

39 Yasemin Arıkan “Hitit Metinlerinde geçen^{MUNUS}zintuhi- ve ^{LU}zihuri- Görevlileri”, *Archivum Anatolicum*, Sayı 5,Ankara, 2002: s.11-51.

40 EmmanuëlLaroche, “Recherches sur les noms des dieux hittites”, *Revue Hittite Asiatique* 7/46, Paris,1946-1947, s. 40.

41 Arıkan, agm, s. 42.

42 Arıkan, agm, s. 42.

43 Arıkan, agm, s. 42.

MUNUS⁴⁴huwaššanalla,⁴⁴MUNUS⁴⁵Starpaškana,⁴⁵MUNUS⁴⁶smanahuerata⁴⁶ unvanı taşıyan kadın görevliler de metinler de çeşitli görevleri icra etmektedir.

Katra kadını⁴⁷ Hitit ritüellerinde, tek ya da topluluk halinde, birbirinden farklı görevleri yerine getiren bir kült görevlisidir. Bu kadınların tanrıları memnun etmek için yaptıkları kültteki en önemli görevleri, şarkı söylemek, bir müzik aleti çalmak ve dans etmek gibi müzikal görevlerdir. Katra kadın(lar)ının diğer görevleri arasında ekmek taşımak, bir elbiseyi parçalamak, revarans yapmak, tanrının ritonlarını soda ile yıkamak, kırmızı bir yünü toplamak, bazı görevlilerle birlikte önde yürümek, koşmak, tanrıyı eğlendirmek ve tanrıya bir şeyler sunmak yani tanrılara hizmet etmek sayılabilir. Su kaynağına çeşitli kurban maddelerini sunmak ve arınmayı sağlayan “kutsal suyu” temin etmek gibi çok önemli kült görevini de katra kadını gerçekleştirmektedir. Ayrıca bu kadın Arş/zakiti özel ismini taşıyarak rahip ile birlikte tanrısal öfkeye karşı bir ritüel düzenlemektedir.

Diğer önemli kült görevlileri hazgara kadınları⁴⁸ da kült törenlerinin ve bayram törenlerinin olmazsa olmaz etkinliklerinde tanrılara yakın hizmetlerde bulunmaktadır. Tanrıları, tapınağa, dağa, pınara, nehre vs. taşımak, tanrılara sunak kurmak, kurban hayvanı, ekmek, içecek ve meyve hazırlayıp bunları sunmak, tanrıları eğlendirmek ve tanrılara (hattice) şarkı söylemek, hazgara kadınlarının tanrılara yakın hizmetleri arasında sayılabilir. Yani daha önce belirtildiği gibi Hitit toplumunda her türlü iyilik ve kötülüğün tanrılardan kaynaklandığına inanıldığından hazgara kadınları tanrılara yaptıkları hizmetlerle tanrı ve tanrıçaları memnun etmekte ve onların iyiliğini kazanmaya çalışmaktadırlar. Hazgara kadınları bu önemli görevleri yanındasaygın bir kült görevlisi olarak yüksek din görevlileri ile birlikte sunu kabul etmektedirler.

Etnik kökenlerine göre farklı dillerde şarkı söyleyen MUNUS(MEŞ)SİR “kadın şarkıcı (lar)”⁴⁹ kült personeli arasında önemli bir grubu oluşturmaktadır. Şarkıcı kadınlar etnik köken olarak geldikleri şehirlerle birlikte ritüellerde ve personel listelerinde belirtilmekte, şarkı ve müzik eşliğinde yapılan törenlerde ilahi, şarkı söylemekte ve bir müzik aleti çalmaktadırlar.⁵⁰

Hitit toplumunda diğer birçok toplumun inanç sisteminde olduğu gibi din ve büyü iç içe girmiş ve ayrılmaz bir bütün oluşturmuştur. Hititler hemen hemen her konuda büyüye, falcılığa kehanete başvurulmuştur.⁵¹ Ancak kara büyüü Hitit kanunları yasaklanmış ve “kara büyü yapan ölümle cezalandırılacaktır” maddesi kanuna konmuştur.⁵² Dinsel olarak yapılan iyi/ak büyücülükte⁵³ en önemli görevli MUNUSŞU.GI “ihtiyar kadın, büyücü kadın”dır.⁵⁴ Büyücü kadınların geçtiği çivi yazılı belgelere bakıldığında, MUNUSŞU.GI din, büyü, fal ve kehanet metinlerinde anlatılan törenlerini düzenleyen, yöneten ve dikte ettiren baş sorumlu konumundadır. Büyücü kadınlar “dinsel olarak arınma”, “kötülükleri uzaklaştırma” ve “çeşitli hastalıkları büyüsel olarak tedavi etme” gibi pek çok ritüel de gerçekleştirmektedirler.⁵⁵

Kraliyet ailesinden kişiler için yapılan “ölü kültü” ayinlerinde⁵⁶ de MUNUSŞU.GI “ihtiyar kadın, büyücü kadın” önemli birçok büyüsel işlevi yerine getirmektedir. Ayrıca bu ölü kültü ayinlerinde MUNUS.MEŞ⁵⁷tapt/dara “ağlayan kadınlar”⁵⁷ ölünün ardından yas tutma görevini yapmaktadırlar.

Hitit toplumunun dünyaya bakış açısının temeli dine ve büyüye dayandığından doğal olarak ilmi

44 Daddi, age, s. 388-389.

45 Daddi, age, s.400.

46 Daddi age, s. 394.

47 Leyla Murat “Kült Görevlisi Şarkıcı Kadınlar”^{MUNUS.MEŞ}hazgara-, ^{MUNUS.MEŞ}katra-, *Tarih Araştırmaları Dergisi Cilt: 32, Sayı:54*, Ankara,2013: 117-124.

48 Murat, agm, s. 124-131.

49 Daddi, age, s. 426-433.

50 Darga, age, s.207-208.

51 Esma Reyhan,“Hitit Büyü Ritüellerinin Uygulama Şekli Üzerine Bir İnceleme”, *Archivum Anatolicum Cilt 7, Sayı 2*, Ankara,2003: s.111-142.

52 Reyhan, agm, s. 111-112.

53 Reyhan, agm, s. 114-115.

54 Daddi, age, s. 581-590.

55 Ahmet Ünal, “Hitit Tıbbının Ana Hatları”, *Belleten XLIV/175*, Ankara, 1980, s.481; ; Leyla Murat- Fehmi Katırcıoğlu “Hititlerde Tıp”, *Bilim ve ÜtopyaDergisi*, 170, 2008, s. 53-54. Darga, age, s. 206-207.

56 HenrichOtten, *Hethitische Totenrituale*, Berlin, 1958; Alexei Kassian- Korolevt Andrej -Sidel'tsev Andrej, *Hittite Funerary Ritual šalliš waštaiš*, Münster, 2002.

57 Daddi, age, s. 399.

temelli Hitit tıbbında da din ve büyüünün etkin olduğu çivi yazılı belgelerden öğrenilmektedir.⁵⁸ Bu belgelere göre hastalıkları büyü ile tedavi eden ^{LÚ}SANGA “rahip”, ^{LÚ}AZU “falcı, büyücü, kahin”, ^{LÚ}MUSEN.DU “kahin,kuş yakalayıcı”, ^{LÚ}IGI.MUSEN “kuş bakıcı, kahin”, ^{LÚ}HAL “kahin” gibi görevliler yanında ^{MUNUS}ŞU.GI “yaşlı kadın, büyücü kadın” da bulunmaktadır.⁵⁹

Bunlardan başka çeşitli hastalıkları tedavi eden^{LÚ}A.ZU “erkek doktor” yanında^{MUNUS}A.ZU “kadın doktor” da vardır.⁶⁰ Bazı kadın doktorların adları metinlerde geçmektedir. Hurrili kadın “Azzari” bu kadın doktorlardan biridir. Azzari düşman saldırılarına karşı saf bir yağ (ya da parfüm) ile ordu komutanını, atları, savaş arabalarını, ordudaki askerleri ve diğer savaş malzemelerini yağlamış ve böylece büyüsel anlamda onların her türlü tehlikeden korunmasını sağlamıştır⁶¹. Bu da kadın doktorların büyüsel tedavide de uzman olduklarını göstermektedir.

Eski Hitit krallığından beri kral eşleri ve kızları saray politikalarında ve devlet yönetiminde söz sahibi olmuştur.⁶² Hitit Devlet yönetiminde kral ve kraliçenin yanı sıra panku denilen soylular meclisi de rol almıştır. Ancak 14. yüzyılda, Hitit İmparatorluk döneminde, panku daha pasifleşmiş yönetimde kralın mutlak kararların geçerli olmuştur. Ayrıca imparatorluk döneminde kraliçeler de yönetimde daha aktif olmaya başlamışlardır.⁶³

Tüm devlet ve din işlerinde aktif ve resmi olarak kralım yanında yer alan Hitit kraliçeleri krallar gibi özel bir unvana sahipti. Hitit kralları “egemen kral” olarak yorumlanan Labarna/Tabarna unvanını, kraliçeler de “egemen kraliçe” olarak yorumlanan “Tawananna” unvanını taşımışlardır.⁶⁴

Kraliçeler, devirlerinin büyük krallarıyla müstakil olarak mektuplaşıyorlar, yine kendi mühürleri ile antlaşmalara adlarını koyuyorlardı.⁶⁵ Dini törenleri yürütebiliyorlar hatta adli kararlar alabiliyorlardı.⁶⁶ Orta Hitit döneminde büyük kral, Tuthalya devletini yönetirken, kraliçe Taduhepa’nın da kendi yetki ve görevlerini itina ile yerine getirdiği,⁶⁷ bu kraliçenin büyük krala yazdığı bir Ortaköy-Şapinuwa mektubundan öğrenilmektedir. Kraliçe mektubunun ilgili satırlarında şu ifadeler yer almaktadır:⁶⁸ “Güneşim, beyim Waşunni’yi gönderdin ve bana kurban konusunda şöyle yazdın. Sonra Waşunni’yi Hattuša’ya gönderdim gitsinler o tableti beylerin huzurunda okusunlar ve her ne yapılacaksa majesteme acilen yazsınlar.”

Hitit Kraliçeleri kralların uzun ömürlü ve sağlıklı seneler yaşamaları için tanrılara dua etmişler ve kurbanlar sunmuşlardır. Bunun en güzel örneği Şapinuwa Kraliçesinin eşine yazdığı bir mektupta görülmektedir:⁶⁹ “Efendim Güneşime söyle! Hizmetkârın, kraliçe şöyle der: Efendim Güneşim’in huzurunda her şey iyi olsun ve Efendim Güneşim’i bin tanrı hayatta tutsunlar ve onlar ellerini etrafında iyice sarsınlar ve korusunlar. Güneşime yaşam, sağlık, sıhhat, uzun yıllar, kudret, kuvvet versinler.”

Ortaköy-Şapinuwa’dan bir başka mektupta bir görevli Hitit büyük kralına ve kraliçesine büyük bir saygı ile içten en iyi dileklerini iletmektedir:⁷⁰ “Efendim Güneşime ve Beyiçem Kraliçe’ye söyle: Köleniz din adamı (^{LÚ}SANGA) şöyle der: Efendim Güneşimin ve Beyiçem Kraliçemin huzurunda her şey iyi olsun ve efendim Güneşime ve Beyiçem Kraliçeyi tanrılar hayatta tutsunlar. Güneşime ve Beyiçem Kraliçeme sağlık, sıhhat, kudret, yaşam, kuvvet versinler ve onları korusunlar.

Hitit kraliçelerinin Hitit kraliyet sarayında huzursuz dönemler yaşadıkları, hatta ölümcül büyüye maruz kaldıkları da belgelerden bilinmektedir.⁷¹

İmparatorluk döneminde II. Murşili zamanında yaşanmış bir olay bu türden vakalara en iyi örnektir.

58 Aydın Sayılı, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik Astronomi ve Tıp*, Ankara, 1991, s. 413-414, 421.

Gaye Ş.Erginöz, *Hititlerde Anatomi ve Tıp*, İstanbul, 1999, s. 1; Murat-Katircioğlu, s. 53-59.

59 Ünal, “agm, s.481; Murat- Katircioğlu, agm, s. 53-54.

60 Cornelia Burde, *Hethitische medizinische Texte, Studien zu den Boğazköy-Texten 19*, Wiesbaden, 1974, s. 9 vd.;

Ünal, agm, s.481; Murat- Katircioğlu, agm, s. 53-54.

61 Erginöz, age, s.183-184.

62 Darga, age, s.128-133, 134-135.

63 Darga, age, s. 146-179; Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu*, 3, İstanbul, 2005: s.127-143.

64 Shoshara Bin-Nun, S.R. *The Tawananna in the Hittite Kingdom*, Texte der Hethiter 5, 1975; Darga, age, s. 128-133, 134-135.

65 Darga, age, s. 155-166; Ünal, age, s.135-141.

66 Darga, age, s. 170-179; Ünal, age, s.140-141.

67 Aygül Süel, “Şapinuwa’nın Kraliçesi: Taduhepa”, *Muhibbe Darga, Anadolu’da Kadın*, İstanbul, 2013: 137-145.

68 Süel agm, s. 140-141.

69 Süel, agm, s. 140.

70 Süel agm, 140-141

71 Ünal, age, s. 102-109.

II. Murşili tahta çıktığında üvey annesi Tawananna, Hitit kraliyet sarayına I.Šuppiluliuma'nın eşi olarak Babil'den gelmiş ve Tawananna kraliçelik unvanına sahip olmuştur. Tawananna ile Murşili arasında sorunlar yaşanmış ve Tawananna kraliyet sarayından sürgün edilmiştir. Çünkü Tawananna Murşili'nin karısı Gaššulawiya'yı yaptığı büyülerle hasta etmiş ve ölümüne neden olmuştur.⁷² Hitit kralı Murşili, kraliçe Gaššulawiya'nın sağlığına kavuşması için dualar yazdırmıştır.⁷³ Ancak karı koca sevgisinin bir ürünü olanbu dualar yeterli olmamış ve kraliçe ölmüştür.⁷⁴

Hitit İmparatorluğu'nun kraliçesi Puduhepa'nın eşi büyük kral III. Hattuşili için duaları Hititli kraliçelerin dualarına bir örnektir.⁷⁵ III.Hattuşili'nin çocukluğundan itibaren devam eden bir rahatsızlığı söz konusuydu.⁷⁶ Puduhepa'nın dua ve adak metinlerinden eşinin iyileşmesi, sağlıklı yaşaması için tanrılara adak vaat ettiği, dua etmeye devam ettiği öğrenilmektedir.⁷⁷

Görülüyor ki, Hitit kraliçeleri her daim bir kadın olarak hemsaygı duyulmasını sağlamış hem de saygınlığını korumayı başarmıştır. Puduhepa'nın Mısır firavunu II.Ramses ile yaptığı yazışmalar söz konusudur.⁷⁸ Hititlerin bu uluslararası yazışmalarına bakıldığında, Hitit kraliçeleri arasında Puduhepa'nın çok güçlü politik kimliğe sahip bir kraliçe olduğu dikkati çekmektedir. Hitit kral ve kraliçelerinin evliliklerinin nasıl gerçekleştiği de çivi yazılı belgelerden öğrenilmektedir. Örneğin, III.Hattuşili henüz prens iken, Kadeş Savaşı'nda ağabeyi II. Muwatalli'ye yardım etmiş ve savaş sonrası Hatti ülkesine dönüşünde tanrılara kurban sunmak amacıyla önemli bir kült merkezi olan Lawazantiya'ya gitmiştir. Orada tanrının isteği üzerine rahip Pentipşarri'nin kızı Puduhepa ile evliliğini gerçekleştirmiştir. III. Hattuşili-Puduhepa evliliği ile ilgili metinde şu sözlerle anlatılmaktadır:⁷⁹

“Mısır’dan geri dönerken, Lawazantiya’ya tanrıya kurban sunmak için gittim ve tanrıya görevimi yerine getirdim. Rahip Pentipşarri’nin kızı Puduhepa’yı tanrının isteğiyle eş olarak aldım ve evlendik ve o bize karı-koca sevgisini verdi. Bizim oğullarımız ve kızlarımız oldu. Ayrıca bana Tanrıçam, Hakimem rüyada göründü ve konuştu: “Evinle beraber benim hizmetime girin!” ve tanrıya evim ile beraber hizmet ettim ve var ettiğimiz evimize tanrıça da katıldı ve evimiz gelişti. Bu hâkimem Iştar’ın lütfu idi”.

Hitit kralı III.Hattuşili ve Mısır firavunu II.Ramses arasında yapılan Kadeş Antlaşması, tarihin ilk uluslararası barış antlaşması özelliği taşımaktadır.⁸⁰ Antlaşma tabletinin ön yüzünde III.Hattuşili'nin mührünün, arkasında da kraliçe Puduhepa'nın mührü bulunmaktadır.⁸¹ Görüldüğü gibi Kraliçe Puduhepa'nın güçlü, politik kimliğiyle tarihin ilk barış belgesinde imzası/mührü yer almaktadır. Yani kadın, Hitit döneminde bir devre imzasını atan güçlü bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hitit Devleti'nde kraliyet ailesinden prensesler, politik nedenlerle komşu ve uyruk ülkelerin prensleri veya eski düşman ülkelerin krallarıyla evlendirilmiştir.⁸² Örneğin II. Muwatalli kız kardeşi, Hititli prenses DINGIR^{MEŞ}.IR-iş/Matanaziş'iMaşturi'ye eş olarak vermiştir. Bu evliliğin ardından MaşturiŞeha Nehri Ülkesi kralı olmuştur. Ancak Matanaziş'inin bu ülkenin krallık tahtına varis olacak bir çocuğu yoktu.⁸³

III. Hattuşili II. Ramses'e yazdığı bir mektupta, kız kardeşi Matanaziş'nin çocuk sahibi olabilmesi için ilaçlar hazırlayabilecek bir uzman doktor istemiştir. Fakat Matanaziş'nin yaşı ilerlemiş olduğundan bir bebek dünyaya getirmesi imkânsızdı. II.Ramses III.Hattuşili'nin ricasına şöyle ilginç bir cevap

72 Ali M. Dinçol, “Anadolu Uygarlıkları I, 1982, s.42; Aygül Stiel, “Hitit Kadınının Hukuki Durumu”, Uluslararası I. Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum, 1990, s.246-247; Darga, age, s.153.

73 CTH 380: KBo 4 6; CTH 376: KUB 36 80, 81.

74 Darga, age, s.153.

75 Darga, age, s. 175-175.

76 Albrecht Goetze, , Hattuşilis, “Der Bericht über seine Thron best eigung nebst den Paralletexten”, *Mitteilungen der Vorderasiatisch-Aegyptischen Gesellschaft (E.V.)* 29, 3, Leipzig, 1925: s. 7,9, 59.

77 EmmanuelLaroche “Le voeu de Puduhepa” *Revue de'Assiriologie et d' ArcheologieOrientale*, Paris, 1949: s. 67-68; Heinrich Otten-Saucek “Das Gelübde der Königen Puduhepa an die Götter Lelwani”, *Studien zu den Boğazköy-Texten*1, 1965: s. 4-15;Heinrich Otten, *Puduhepa Eine Hethitische Königin in ihren Textzeugnissen*, Mainz, 1975: s. 24, d.n. 54.

78 Elmar Edel, “Die Rolle der Königinnen in der aegyptisch-hethitischen Korrespondenz von Boğazköy, *Indogermanische Forschungen*60/ 1,1949: s. 72-85.

79 III. Hatt. Oto. II 79-82, III 1-6. Goetze,age, s. 22-23; Heinrich,Otten “Die Apologie Hattusilis III”, *Studien zu den Boğazköy-Texten* 24, 1981: s. 16-17; KBo 4 29 I 16-21.Göetze, age, s.46-47.

80 Ünal,age, s. 138.

81 Ünal age, s. 138.

82 Darga,age, s. 180-185.

83 Darga, age, s. 182-183.

vermiştir:⁸⁴ Bak, kardeşimin kız kardeşi Matanaziş'i, ben kardeşin kral onu tanıyor. O, 50 yaşında! Asla! O, 60 yaşında bir kadındır! Bak, 50 yaşında bir kadın ihtiyardır, asla, 60 yaşında bir kadında ihtiyardır! Onun çocuk doğurması için herhangi bir ilaç hazırlamak mümkün değildir!

Hakikaten Güneş Tanrıçası ve Fırtına Tanrısı ona sihirli bir tedaviyle tesir edebilirler. Kardeşimin kız kardeşi için, böyle devamlı bir tedavi tesirli olabilir. Ben kardeşin Kral, uzman büyücü bir rahip ve uzman doktor göndereceğim onun çocuk sahibi olması için bir ilaç yapacaklar". Matanaziş'in Mısırlı doktor geldikten sonra çocuk sahibi olup olamadığına gösteren bir belge henüz mevcut değildir.

Hititlerde yaşlı kadına duyulan saygıyı ve verilen önemi gösteren bir anlatım II. Murşili yıllıklarında yer almaktadır. Bu metne göre II. Murşili karşısında diz çökerek yalvaran Şeha Nehri ülkesi kralı Manapadatta'nın annesinin, yaşlı kadınların ve yaşlı adamların isteğini kabul etmiş, askeri operasyonunun yönünü değiştirmiştir. Metinde bu olay şu sözlerle anlatılmaktadır:⁸⁵ "Şeha Nehri ülkesine döndüğüm zaman Şeha Nehri ülkesinde Manapadatta beydi. Manapadatta benim geldiğimi işitince korktu. Sonra o benim karşıma gelmedi. Annesini, yaşlı kadınları ve yaşlı adamları karşıma gönderdi. Onlar ayaklarıma kapandılar. Kadınlar bana geldiği için ve benim ayaklarıma kapandığı için kadınların isteğini yerine getirdim. Bundan dolayı Şeha Nehri ülkesine gitmedim... Onu uyruğuma aldım."

Sonuç

Sümerceden Hititçeye çevrilmiş olan lirik bir edebi metinde Kadının önemi, anne sevgisi, bir annenin/kadının güzelliği ve meziyetleri sembolik nitelermeler yapılarak şu sözlerle özetlenmiştir:⁸⁶ "Annemi bir simge ile tarif edeceğim. Annem, semanın yüksekliklerinde O, bir yıldızdır. O, kral kızının süslü mücevher kutusudur. O, saf gümüşten bir halka yüzüktür. O, şahane bir ritondur. O, altından yapılmış varaktır; O, boynunun üstünde titreşen, örgüden yapılmış gerdanlıktır. O, mavi lapis lazuli taşından levhanın üzerinde yükselen, su mermerinden yontulmuş heykelciktir. O, işlenmiş fildişi onurluk gibi ışıltı doludur.

Bir üçüncü defa daha, bir simge ile annemi tarif edeceğim. Annem benim için ekin zamanının ilk suları, yağmur gibidir. O, bereketli hasattır, O, arzulanan bereket dolu bir bahçe gibidir. O, iyi şeylerle dolu, sulanarak beslenmiş çam ağacı gibidir. O, senenin ilk meyvesi, ilk ayın ürünüdür. O, bellennmiş toprak parçalarına dalga halinde sularını akıtan su yolu gibidir.

Dördüncü defa, yine annemi simge ile tarif edeceğim: O, yeni sene bayramının bir adağı gibi, seyredilmek için bir tanedir. O, bolluk ve sevinç içinde gelen kral oğulları gibidir. O, zevkle birleşmiş sevinç gibidir. O, arzuya doymamış seven bir kadın gibidir. O, bir mutluluk habercisidir."

Kaynakça

ARIKAN, Yasemin, (2002), "Hitit Metinlerinde geçen^{MUNUS}zintuhi- ve ^{LU}zihuri- Görevlileri", *Archivum Anatolicum*, Sayı 5, Ankara, s.11-51.

BALKAN, Kemal, (1948), "Eti Hukukunda İçgüveylik", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara, s. 147-152.

BİN-NUN, Shoshana R., (1975), *The Tawananna in the Hittite Kingdom*, Texte der Hethiter 5.

BURDE, Cornelia, (1974), *Hethitische medizinische Texte*, StBoT 19, Wiesbaden.

CTH:Laroche, Emanuel, (1971), *Catalogue des Textes Hittites*, Paris.

DADDİ, PecchioliF., *Mestieri*, (1982), Professioni e Dignita Nell'anatolia Ittita, Roma.

DARGA, MuhibbeA., (2013), *Anadoluda Kadın*, İstanbul.

DİNÇOL, Ali M., (1982), "Anadolu Uygarlıkları I.

EDEL, Elmar, (1949), "Die Rolle der Königin in der ägyptisch-hethitischen Korrespondenz von Boğazköy, *Indogermanische Forschungen*, 60/ 1, s. 72-85.

ERGİNÖZ, Gaye Şahinbaş, (1999), *Hititlerde Anatomi ve Tıp*, İstanbul.

İMPARATİ, Fiorella, (1992), *Hitit Yasaları*, çev. E. Özbayoğlu İtalyan Kültür Heyeti, Ankara.

İNAN, Afet, (1992), *Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti*, T.T.K. yay. Ankara.

84 Darga, age, s. 183.

85 KBo 3 4 III 14-18; KUB 14 15 IV 28-33; AlbrechtGoetze, „Die Annalen des Murşiliš:“ *Mitteilungen der Vorderasiatisch-Aegyptischen Gesellschaft (E.V.)* 38, J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig, 1933, s. 70-71.

86 EmmanuelLaroche, "Texte de Ras Shamra en langue Hittites" *Ugaritica* 5, Paris, 1968, s. 775 vd.; Darga, age, s. 238-240.

- FRIEDRICH, Johannes, (1959), *Die Hethitischen Gesetze*, Leiden.
- FRIEDRICH, Johannes, (1952), *Hethitisches Wörterbuch*, Heidelberg.
- GOETZE, Albrecht, (1925), "Hattušilis", "Der Bericht über seine Thron best eigung nebst den Paralleltexen", *Mitteilungen der Vorderasiatisch-Aegyptischen Gesellschaft (E.V.)* 29, 3, Leipzig.
- GOETZE, Albrecht, (1933), Die Annalen des Muršiliš: " *Mitteilungen der Vorderasiatisch-Aegyptischen Gesellschaft (E.V.)* 38, J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig.
- GOETZE, Albrecht, *Kleinasien* 2. Auflage (Handbuch der Altertumswissenschaft) Münih, 1957.
- GÜTERBOCK, Hans Gustav (1960), "An outline of the Hittite AN.TAH.SUM Festival", *Journal of Near Eastern Studies* 19, Chicago, s. 80-87.
- KASSIAN, Alexei - Andrej Korolev - Andrej Sidel'tsev, (2002), *Hittite Funerary Ritual šalliš waštaiš*, Münster.
- KBO: *Keilschrifttexte aus Boghazköi*, Leipzig 1916-21; Berlin 1954 vd.
- KINAL, Firuzan, (1962), *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara.
- KUB: *Keilschrifturkunden aus Boghazköi*, Berlin 1921 vd.
- LAROCHE, Emmanuel, (1949), "Le voeu de Puduhepa" *Revue de'Assiriologie et d'Archeologie Orientale*, Paris.
- LAROCHE, Emmanuel, (1947), "Recherches sur les noms des dieux hittites", *Revue Hittite Asiatique* 7/46, Paris.
- LAROCHE, Emmanuel, (1968), "Texte de Ras Schamra en langue Hittites" *Ugaritica* 5, 769-784, Paris.
- LAROCHE, Emmanuel, (1971), *Catalogue des Textes Hittites*, Paris.
- MURAT Leyla, (2003), "Ammihatna Ritüeline Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri", *Arch. An. Cilt VII, Sayı 2*, Ankara, s. 89 -109.
- MURAT, Leyla, (2013), "Kült Görevlisi Şarkıcı Kadınlar ^{MUNUS.MEŠ}hazgara-, ^{MUNU.MEŠ}katra-", *Tarih Araştırmaları Dergisi Cilt: 32, Sayı: 54*, Ankara, 115-133.
- MURAT, Leyla-Katircioğlu Fehmi, (2008), "Hititlerde Tıp", *Bilim ve Ütopya Dergisi*, 170, s. 53-59.
- OTTEN, Henrich, (1958), *Hethitische Totenrituale*, Berlin.
- OTTEN, Heinrich, (1975), *Puduhepa Eine Hethitische Königin in ihren Textzeugnissen*, Mainz.
- OTTEN, Heinrich, (1981), "Die Apologie Hattusilis III", *Studien zu den Boğazköy-Texten* 24.
- OTTEN, Heinrich - Saucek Vladimir, (1965), "Das Gelübde der Königen Puduhepa an die Götter Lelwani", *Studien zu den Boğazköy-Texten* 1.
- REYHAN, Esmâ, (2003), "Hitit Büyü Ritüellerinin Uygulama Şekli Üzerine Bir İnceleme", *Arch. An. Cilt VII, Sayı 2*, Ankara, s. 111-142.
- SAYILI, Aydın, (1991), *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, Ankara.
- SÜEL, Aygöl, (1985), *Hitit Kaynaklarda Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni*, Ankara.
- SÜEL, Aygöl, (1990), "Hitit Kadınının Hukuki Durumu", *Uluslararası I. Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Çorum, s. 239-253.
- SÜEL, Aygöl, (2013), "Şapinuwa'nın Kraliçesi: Taduhepa", *Muhibbe Darga, Anadolu'da Kadın*, İstanbul, 137-145.
- ÜNAL, Ahmet, (1980), "Hitit Tıbbının Ana Hatları", *Belleten XLIV / 175*, s. 475-495.
- ÜNAL, Ahmet, (2005), *Hititler Devrinde Anadolu*, İstanbul .

Asli Günahın Bekçileri: Ortaçağ'da Kadınlar

Yrd. Doç. Dr. Seda Özsoy
Gümüşhane Üniversitesi / Gümüşhane

Giriş

Pagan kökenli bir külte yönelik şiddet içeren tutumun sonuçları nasıl olur da dönemin savaşlarında hayatını kaybeden insan sayısına yakın bir ölüm oranına ulaşabilir? Oysa insanın, doğaya uyumunu esas alan ve monoteist dinlerin ritüellerinden oldukça farklı yapısıyla dikkat çeken pagan inançlar, insanlık tarihinin gelişim sürecinde önemli bir yere sahiptir. Bunlar, hem yerel kültürün oluşumunda etkili olan hem de bundan etkilenen ilkel bir “doğa felsefesi”nin temelinde yer alırlar. Dogmatik olmadıkları gibi, katı kurallar ve ahlaki sistemler tarafından da koşullandırılmazlar. Bunun yanı sıra, kültürle olan karşılıklı etkileşimleri ekseninde, toplumsal hayatın analiz edilmesinde önemli veriler sağlarlar. Paganizm ile özdeş olarak görülen ya da pagan inançlar sayesinde ortaya çıktığı varsayılan cadılık da bu analiz sürecinin önemli kategorilerindendir. Yazının başında sorulan soru da “cadı kültü” bağlamında yanıtlanabilir. Antikçağ'da *kırılmadan bükülebilen* anlamında bir sözcük kökenine sahipken Ortaçağ'da *kötülük* ve *çirkinlik* temsil eden cadılığın incelenmesi, sorunun yanıtı açısından önemlidir.

Politeist inançlardan monoteist inançlara geçiş sürecinde, Musevilik'ten sonra ortaya çıkan Hristiyanlık'ın^{1*} kendisini kabul ettirmek için karşılaştığı güçlüklerin üstesinden geldikten sonra, kendisinden önceki yerel inançların tasfiyesi için girişimlerde bulunduğu bilinen bir gerçektir. Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olmasının ardından etkinlik alanı genişleyen Hristiyanlık, kurumsal bir kimlik kazanmıştır. İlerleyen yıllarda, dini ve siyasi birliğin önünde engel olarak görülen pagan inançların -Antik Yunan'dan ve Kelt döneminde yaşayan Druidlerden kalanlar gibi- önünü kesmek için Katolik Kilisesi'ne bağlı olan engizisyon mahkemeleri yoğun bir mesai içine girmiştir. Üzerinde mesai harcanan en önemli konulardan biri de cadılık olmuştur. Kimin cadı olup olmadığının belirlenmesinde, bunların kimlere, nasıl zarar verdiğinin tespit edilmesinde ve hangi felaketlere yol açtığının saptanmasında üzerinde mutabakata varılan herhangi bir kriter -çeşitli işkence yöntemleriyle kişiye zorla suçunu itiraf ettirmek dışında- bulunmamasına rağmen, çok sayıda kadın ve erkek^{2*}, kilisenin ve mahkemelerin ağır cezalarını karşı karşıya kalmıştır. Çünkü Hristiyanlık, kendini kabul ettirme mücadelelerinde; öğreti-

1* Burada Ortaçağ'dan ve Hristiyanlık'ın nasıl bir seyir izlediğinden kısaca söz etmek faydalı olacaktır. Ortaçağ, 350 yılı itibarıyla başlayan Kavimler Göçü ile 1453 yılında gerçekleşen İstanbul'un Fethi arasındaki dönemi kapsar. Bu yıllarda Roma İmparatorluğu, Batı ve Doğu olmak üzere ikiye ayrılmış, Batı Roma İmparatorluğu 476 yılına kadar hüküm sürmüştür, Doğu Roma İmparatorluğu ise Bizans İmparatorluğu adıyla on beşinci yüzyıla kadar varlığını korumuştur. Ortaçağ'ın dünya görüşü ise dinin her alanda etkisini hissettiren gücü ekseninde şekillenmiştir. Roma İmparatorluğu içinde yavaş yavaş yaygınlaşan Hristiyanlık, Constaninus'un (272-337) 313 yılında çıkardığı kararname ile İsa'nın doğumundan üç yüzyıl sonra imparatorluğun resmi dini olarak kabul edilmiştir. İlerleyen yıllarda Roma ve Bizans'ta, hiyerarşik olarak örgütlenmiş her kasaba kendi kilisesine ve papazlarına ve her şehir de kendi piskoposuna sahip olmuştur. Ortaçağ'da karşımıza çıkan iktisadi yapılanma ise feodalizm adıyla karakterize edilmiştir. Roma İmparatorluğu'ndaki köleci sistemin bir uzantısı olarak beliren feodalite, toprak mülkiyetinin belli bir hiyerarşi içinde düzenlendiği ve toprağa bağımlı olarak çalışan köylünün emeğinin sömürüldüğü bir yapıyı ifade eder. Bu dönemde, ekilip biçilen toprağın sahipliği üzerine kurulu olan özel mülkiyet anlayışı, derebeylerin köylüler karşısındaki üstünlüğü anlamına gelmektedir. İmparator, ruhban sınıf, derebeyler ve en altta da serflerin bulunduğu bir hiyerarşi aracılığıyla işletilen sistemin özü, serflerin yani toprağı ekip biçen köylünün emeğinin sömürüsü üzerine temellenmiştir. Detaylı bilgi için bkz.: Chris Harman, *Halkların Dünya Tarihi, Taş Çağından Yeni Binyıla*, Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu, Yordam Kitap Basın ve Yayın, İstanbul 2011; Marc Bloch, *Feodal Toplum*, Çeviren: Melek Fırat, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2007.

2* 1450 ile 1750 yılları arasındaki dönemde, Engizisyon Mahkemeleri tarafından cadı oldukları gerekçesiyle cezalandırılan insanların %80'i kadın, %20'si erkektir. Erkeklerin, cadılıkla suçlanması ile ilgili tarihi veriler oldukça sınırlıdır. Ancak bazı araştırmacılar tarafından erkeklerle yönelik suçlamaların gerekçeleri arasında bazı erkeklerin kadın olduklarından şüphelenilmesi, bazılarının dinden saptığına inanılması ve bazılarının büyü ile ilgilenmesi gösterilmiştir. Aslında bu erkeklerin cadı olduklarından değil, büyücü olduklarından söz edilebilir. Diğer önemli nokta da Türkçe de dahil olmak üzere bazı dillerde, erkek cadılığını karşılayacak bir sözcüğün bulunmayışdır. İskandinav kökenli bir sözcük olduğu düşünülen *warlock* hain, yolundan dönen şeklinde bir anlamı içerirken erkek cadıyı ya da erkek büyücüyü nitelendiren bir anlamı kapsayacak hale gelmiştir. Detaylı bilgi için bkz.: Lara Apps, Andrew Gow, *Male Witches In Early Modern Europe*, Manchester University Press, Manchester, UK 2003.

sinin, vaazlarının, dünyevi gücünün, sanatının, dinsel tiyatrosunun, mucizelerinin, azizlere yönelik halk tapısının sunduğu bütün silahlardan yararlanmıştır. Bu azizler tapınısı, bazen o kadar istilacı olmuştur ki kilise mensupları bile paniğe kapılmışlar ve tepki göstermişlerdir. Hristiyanlık, bu şekilde meydana getirdiği eserini böylece iki farklı düzeyde sürdürmüştür: Bazen iyi niyetli, ama hiçbir zaman eksik olmayan hasımlarına karşı konumlarını savunduğu entelektüel bir düzlem ve hayat koşullarının güçlüğü ve soyutlanmışlıkları nedeniyle dinsel duygudan ve temel ortodoksluktan çok kolayca uzaklaşabilen kitleler üzerindeki bir eylem düzlemi.³ Ayrıca dinden saptığı düşünülenlere karşı girişilen hoşgörüsüz tavrın, sadece Hristiyanlık için değil, diğer tek tanrılı dinler için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. En azından teoride mevcut iyi niyetli yaklaşımın, pratiğe aynı şekilde yansımadağı açıktır.

Tek tanrılı dinlerin, sapkın olduğunu iddia ettiği kişilere yönelik davranış biçimlerinin altında yatan neden, kuşkusuz ki sadece dinsel unsurlardan ayrılmaya bağlı değildir. Diğer canlılardan farklı olarak üstün bir muhakeme yeteneğine sahip olduğu kabul edilen insan, çevresini anlama ve açıklama gereksinimi duyar. Bu doğrultuda, bilgiye ulaşma çabası içine girer. Ancak toplum içinde sınıfların oluşmasına bağlı olarak bilgiyi elinde bulunduranın, gücü de elinde bulundurduğu kabul gördüğünden, alt sınıfların bilgiye ulaşma girişimi hep engellenmiştir. Alt sınıfların önüne set çekme, toplumları yönetmede ve yönlendirmede dini bir araç olarak kullanan ruhban sınıfın gizlilik politikasının bir parçasıdır. Ayrıca-lıklarını korumak isteyen ruhban sınıf, “büyüsel” güçlerle dünyayı yönetmek hedefiyle “bayağı arzularına esir olmuş” bireyleri, “sırlardan” uzak tutma gayretindedir. Saklanması gereken sırlar ve tanrısal bilgiler mecazı, alt sınıflar açısından “dünyanın büyü aracılığıyla” yönetilmesi ve “iktidara ortak olma” amacının engellenmesine yöneliktir.⁴ Dini otoritelerin, aynı zamanda ülke yönetiminde söz sahibi olma taleplerinin gerçekleşmesi, kendi tekellerine aldıkları tanrısal bilginin, aşağı olarak gördükleri insanlardan saklanmasına bağlıdır. Bu nedenle büyü, cadılık ya da diğer heretik unsurlar, onlar için birer tehlike oluşturur. Çünkü bu unsurlar, doğayı tanıma ve anlama arzusunda olan insanın bilgiye ulaşması için bir araç olarak görülebilir. Nasıl ki insanın kavrama yeteneğini aşan bilgiye tanrısal bilgi denmesine alışılmışsa sıradan insanın nedeninden habersiz olduğu şeye de hep tanrının işi ya da tanrısal iş denmiştir. Gerçekten de sıradan insan, doğada genelde onun hakkında sahip olduğu fikre aykırı, alışılmamış bir şeyin gerçekleştiğini gördüğü zaman, tanrının gücü ve esirgeyiciliğinin apaçık ortaya çıktığına inanır. Özellikle bunun ona getirisi ya da yararı olmuşsa...⁵ Peki ya tanrının koruyan ve gözeten gücünün iş başında olmadığı zamanlarda ya da insan, korktuğu ve çekindiği durumlarla karşı karşıya kaldığında ya da daha ileri götürürsek tanrının varlığından veya vasıflarından şüpheye düştüğü ve kendisini çevreleyen örüntülere karşı merak duyduğunda nasıl bir davranış sergiler? Bunun yanı sıra, doğayı denetim altına alma gibi pratik bir gereksinim ortaya çıktığında ya da tanrısal işin, onun kişisel çıkarını yeterli düzeyde tatmin etmediği anlarda nasıl bir yol izler? İşte bu bağlamda, insan davranışlarını anlamamıza yardımcı olacak analitik kategorilerden bazıları büyü ve cadılıktır.

Büyü, özdevinimsel olarak etkili olduğuna inanılan, tanrıların etkinlik alanının dışında ya da onlardan bağımsız olan güçler ve nesnelerle uğraşan törensel edimdir.⁶ İnsanoğlunun ilkel zamanlarından bu yana büyü, anlamlandıramadığı ya da üzerinde egemenlik kurmaya çabaladığı akıl dışı alana yönelik bir mücadele girişimi olmuştur. Bu mücadele girişiminin özü, ilk insanların anlama ve açıklama gereksinimiyle oluşturduğu animistik düşünce sistemine kadar uzanır. Doğada bulunan canlı veya cansız her şeyin bir ruha sahip olduğu temeline dayanan animizm, ilkel doğa felsefesinin bir tezahürüdür ve ilkel insanın, düşüncelerini kamçılayan olgulara, bir ruh görüşü oluşturup daha sonra bunu dış dünyadaki nesneleri de kapsayacak şekilde genişleterek tepki göstermesini içerir.⁷ Büyü de çevre üzerinde nasıl denetim sağlanacağını gösteren bir talimatlar dizgesi olarak bu animistik inançların en temel araçlarından biridir. İnsanlar tarafından bilimin ve teknolojinin oluşturulmasından önce, büyü aracılığıyla işleyen inançlar, insan zihninin bir uğraşı alanı olarak var olagelmıştır. Cadılık ise farklı kültürlerle göre olumlu ya da olumsuz anlamlar içerebilen, belirli kurallar ve yöntemlerle doğaüstü güçlerle iletişimde bulunma şekli olarak tanımlanabilir. Cadılık ile uğraşan, uygulamalarını icra eden kişiye de cadı denmiştir.

3 Fernand Braudel, *Uygurılıkların Grameri*, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2001, s. 379.

4 Göktuğ Halis, *Popüler Gizemciliğin Tarihsel ve Dinsel Temelleri*, Karşı Yayınları, İstanbul 2009, s. 35.

5 Baruch B. Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, Çeviren: Reyda Ergün, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2008, s. 118.

6 Stanley J. Tambiah, *Büyü, Bilim, Din ve Akılcılığın Kapsamı*, Çeviren: Ufuk Can Akın, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2002, s. 21.

7 Sigmund Freud, *Dinin Kökenleri, Totem ve Tabu, Musa ve Tektanrıcılık, Diğer Çalışmalar*, Çeviren: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi Yayınları, Ankara 1997, s. 135.

Geleneksel cadı öğretisine göre büyü ile uğraşarak insanlara zarar veren cadının gücü kendisinden kaynaklanmaz, şeytanın ve demonların (cin) yardımı olmadan cadı bir hiçtir. Cadı, şeytanla cinsel ilişkiye giren, onun hizmetçisi olarak emirlerini yerine getiren, sonuçta onun adına insanlara zarar veren bir fahişedir.⁸ Cadılık, Ortaçağ'ın karanlık yıllarında kadına yönelik olumsuz bakışın bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre kadın, erkeğe oranla günah işlemeye, şeytanla işbirliği yapmaya daha yatkındır ve zayıf bir karaktere sahiptir. Bundan dolayı şeytan, kadını kolayca ayartabilir, insan kılıfına girerek onun sevgisini kazanır ve onu, kendi hedeflerine ulaşmak için kullanır. Ona, büyü yapmayı öğretir, inancını terk etmesi ve diğer insanlara zarar vermesi için onu yönlendirir.

Kadının zayıflığı ve kışkırtıcılığı, Hristiyanlık'ın temel öğretilerinden olan *asli günah* (ilk günah) anlayışına dayanır. Hristiyanlık'ta, Adem ile Havva'nın, tanrı emrine karşı gelerek cennetteki yasak meyveden yemek suretiyle işlediklerine ve nesilden nesile sirayet ettiğine inanılan günah, tüm insanlığın tutsak olduğu günahkarlığın prototipi, insanın yeryüzüne düşüşünün nedeni olan asli günahdır.⁹ Musevilik ve İslamiyet de ilk günahın, Adem ve Havva tarafından işlendiği noktasında Hristiyanlık ile aynı görüşü paylaşır ancak bunun, bütün insanlara sirayet ettiği noktasında ondan ayrılırlar. Buradaki önemli ayrıntı ise Adem'i günaha teşvik edenin Havva olduğuna yönelik kabuldür. Adem yalnız yaşayamayacağı için Havva, tanrının kendi suretinde ve dışı olarak Adem'in kaburga kemiğinden yaratılmıştır.¹⁰ Havva'nın yönlendirmesiyle yasak meyveyi yedikleri için cennetten kovulmuşlar ve yeryüzünde çileli bir yaşam sürmeye mahkum edilmişlerdir. Bu doğrultuda, dinin kadına bakışında ilk günah öğretisinin büyük ölçüde etkili olduğu söylenebilir. Kilise babaları da ilk günahın temelinde kadının erkeği yoldan çıkarmış olduğunu ve böylece bütün insanların masumiyetinin lekelenildiğini gördüklerinden, kadına ve evliliğe olumsuz anlamlar yüklemişlerdir. Bu olumsuzluk, mizojinizme^{11*} varacak kadar ileri götürülmüş ve hatta ünlü apolojistlerden Tertullian (160-222), kadını sadece "kötülüğün geçidi" olarak değil, aynı zamanda "kanalizasyon üzerine inşa edilmiş bir tapınak" olarak gördüğünü ifade etmiştir.^{12*}

Kadın, tanrıya itaat etmekten çok, şeytanla işbirliği içinde olmaya daha yatkın görülmüştür. Aziz Augustine'in (354-430) geliştirmiş olduğu şeytanla işbirliği öğretisinden beri, Hristiyanlık'a karşı kurulmuş bir kumpasın varlığına inanılmakla birlikte, bununla ilgili ipuçlarının araştırılması önemli bir konu olmuştur. Cadının, şeytanla girdiği efendi-köle ilişkisinin temelinde, kadının zayıflığının ve sapkınlığa varan cinsel açlığının yattığı inancı, Ortaçağ'da ve sonrasında görülen tüm cadı davalarının ana eksenini oluşturmuştur.¹³ İnsanlık tarihinin gelişim seyrinde, Antik dönemden^{14*} beri farklı adlar altında da olsa uygulama alanı bulan büyü, cadılık, fal ve kehanet gibi unsurlar, Hristiyanlık'ın ortaya çıkışından itibaren, yalnızca dini olarak değil, hukuki olarak da yaptırıma tabi tutulmuştur. İyilik ya da kötülük açısından yapılan ayırımın muğlaklaştığı bu dönemde, hangi amaca hizmet ettiğine bakılmaksızın toptancı bir yaklaşımla bunlarla ilgilenen insanlar, ölüm cezasına çarptırılmış ve diğer ağır cezalar yaygınlaşmaya başlamıştır.

Özellikle Ortaçağ'da gözlemlenen olumsuz tutumların etkileri, sadece cadılık ve büyü ile ilgilenen insanlar üzerinde değil, toplumsal hayatın tüm alanlarını kapsayacak nitelikte genelleşmiştir. Bu durum, Hristiyanlık'ın salt dini düzlemdeki egemenliğinin yanında; siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel açılardan sağlamaya çalıştığı egemenlik anlayışıyla ilgilidir. Her alanda etkisini hissettiren dinin

8 Haydar Akın, *Ortaçağ Avrupası'nda Cadılar ve Cadı Avı*, Phoenix Yayınları, Ankara 2011, s. 107.

9 Günay Tümer, "Asli Günah", D. İ. A., İstanbul 1991, ss. 496-497.

10 Mustafa Erdem, *Hiz. Adem (İlk İnsan)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2005, ss. 73-75.

11* Mizojinizm; kadınlardan nefret etme ve kadın düşmanlığı şeklinde tanımlanabilir. Mizojinin köklerini mitolojik unsurlarda, dini söylemlerde ve hatta atasözlerinde görmek mümkündür. Zeus'un insanoğlunu cezalandırmak için gönderdiği Pandora, çömlek benzeri kavanozunda, karşılaştığımız bütün kötülükleri taşımaktadır. Ayrıca erkeğe karşı baştan çıkarıcılığı temsil eden kadın, şeytanın işbirlikçisi olarak görülür ve yılanla tasvir edilir. "Tanrı erkeği yarattığında, şeytan çoktan kadını yaratmıştı." şeklindeki söz de bu bakış açısını özetler niteliktedir.

12* Aziz Paul ve Tertullian, birçok araştırmacının hemfikir olduğu üzere, mizojinist olarak görülür. Aziz Paul'un mektuplarında yer alan yaklaşımı, kadının baştan çıkarıcı ve cinsellik konusunda ısrarcı olduğuna ve cinselliğin suçluluk hissi yarattığına yöneliktir. Detaylı bilgi için bkz.: Katharine M. Rogers, *The Troublesome Helpmate: A History of Misogyny in Literature*, University of Washington Press, USA 1973.

13 Akın, a.g.e., s. 109.

14* Antik dönemde, cadılık suçlamasıyla karşı karşıya kalmasının bedelini hayatıyla ödeyen kadınlardan biri ünlü matematikçi Hypatia (370-415) olmuştur. 415 yılında, İskenderiye patriği olan Cyril'in dini önderliğin yanında, siyasi önderliği de eline geçirmek istemesi ve paganları bunun önünde bir engel olarak görmesi, bu inanca mensup birçok masum insanın ölümüne yol açmıştır. Dönemin bilimsel ve felsefi etkinlikleri, dine aykırı olarak görülmüştür. Bu nedenle Hypatia da cadılıkla itham edilmiş ve Cyril'in kışkırtmaları sonucu halk tarafından parçalanarak öldürülmüştür.

hegemonik konumlanışı, 600 yıllık uzun bir zaman dilimini içine alan ve dinsel dogmalarla karakterize edilen “karanlık çağlar”ın başlatıcısı olmuştur. Evrenin, dünyanın ve insanın kökeni, kilise öğretileriyle uyumlu bir şekilde açıklanmaya çalışılmış ve ortaya çıkan görüşler, bu uyum ekseninde kabul ya da reddedilmiştir. Ekonomik ve sosyal hayatı yönlendiren yine din olmuştur. Hristiyanlık’ın benimsendiği coğrafyadaki araziler, kilisenin mülkiyetine girmiş ve sosyal hayat, ruhban sınıfın üstünlüğüne dayalı bir hiyerarşiyle düzenlemiştir. Eğitim, bilim, felsefe ve sanat, dini içerikle sınırlandırılmış ve bu doğrultuda sistemleştirilen statükocu yaklaşım, her türlü baskı aracı kullanılarak sürdürülmüştür. Bu amaçla oluşturulan enstrümanlardan biri de engizisyon mahkemeleri olmuştur.

Hristiyanlık’ın geniş kitlelerce benimsenmesinin ardından, kutsal kitapta anlatılanlara tezat oluşturacak bir yaşam biçimi sürdüren din adamları, eleştirilere karşı acımasız uygulamalarla yanıt vermişlerdir. Antik Yunan’dan ve Roma’dan devralınan hainlere yapılacak işkence, kilise tarafından tanrıya karşı hainlik şeklinde uyarlanarak iyice benimsenmiştir.¹⁵ Roma hukukundan devralınan yalnızca işkencenin meşruiyetiyle ilgili kısımlar olmamış, hainin mal varlığına el koyma kuralı da uygulama alanı bulmuş ve kilise, ekonomik gücü eline geçirmiştir. Ancak başlangıçta kilise, işkenceyi lanetlerken ilerleyen zamanlarda sapkınlık olarak nitelenen davranışların artması ve büyük bir tehdit oluşturmaması nedeniyle işkence yöntemleri yasallaşmaya başlamıştır. Katolik Kilisesi’nin 1184 yılındaki Verona Konsili’nde aldığı kararlarla dini inanca ters düşen muhalif hareketlerin cezalandırılması için ilk olarak İtalya’da, ardından da İspanya ve Fransa’da mahkemeler kurulmuştur. Piskoposlara, kent kent dolaşarak (seyyar mahkeme), sapkınları tespit edip cezalandırma yetkisi tanınmıştır. Sabit bir yer olmaksızın faaliyet gösteren mahkemelerin, sorgulamalarda yaşadıkları güçlüklerden dolayı, belirli bir yerinin olmasına karar verilmiş ve 1233 yılında Fransa’da ilk engizisyon mahkemesi kurulmuştur. Mahkemelerin oluşturulmasıyla suçu itiraf ettirmek için uygulanan her türlü işkence yöntemi, meşru bir zemine kavuşmuş ve böylece işkence de kurumsallaşmıştır. 500 yılı aşkın bir süre engizisyon aracılığıyla devam eden uygulamalar, birçok insanın hayatına mal olmuştur.

Dönemin işkenceyi meşrulaştıran koşullarının yanı sıra, dikkat çekici bir olgu da halkın, bunlara tepki göstermek yerine, kamusal alanda gerçekleştirilen bir infazı, tiyatro oyunu izler gibi karşılaması ve bunu bir eğlenceye dönüştürmesidir. Bu durumun alt metnini oluşturan nedenler arasında yaygınlaşan infazların halk tarafından içselleştirilmiş olması, kilisenin politikalarının benimsenmesi ya da aynı şeyin kendi başlarına da gelebilecek olmasının yarattığı korku sayılabilir. Ancak cezalandırma işlemi sırasında ortaya çıkanlar dikkate değerdir. İnfazın birkaç saniye gibi kısa bir sürede gerçekleştiği *giyotin* oldukça zevksiz bulunmuş ve halk, bundan hoşnut olmamıştır. Halk, olay yerinden dağılması sırasında, “Bana tahtadan darağacımı geri verin, darağacımı geri verin!” şeklinde söylediği şarkıyla giyotin uygulamasını protesto etmiştir. Bir defasında, halkın hoşuna giden asma işkencesi, ölüm cezasına çarptırılanların sayısı çok olduğundan (215 kişi) uygulanamamış, ancak infaz *odunluk* olarak bilinen odunların üzerindeki direklere her bir suçlunun bağlanıp toplu halde yakılmasıyla gerçekleştirilmiştir. İnsanların beğenisini kazanan bu yöntem, kilisenin kan dökme yasağına da çözüm bulan yeni bir formül olmuştur.¹⁶ Cadı ya da büyücü olduğu gerekçesiyle kişinin giyotin, darağacı veya odunluk aracılığıyla öldürülmesinin yanı sıra, suçlamaların ispatı için yapılan birçok deney ve işkence şekli mevcuttur. Bunlardan ilki, *iğne deneyi*dir. Sanığın giysileri çıkarılarak vücudundaki lekeler, benler, siğiller veya deri üzerindeki olağandışı kabartılar tespit edilir; bunların üzerine iğne veya ince uçlu şiş batırılıp bunlardan kan akıp akmadığına bakılır. Kan akmaması, cadının şeytanla işbirliği içinde olduğunun kanıtı olarak görülür. *Cadı banyosu* olarak bilinen *soğuk su deneyi* ise cadı olduğu kabul edilen kişinin çıplakken elleri ve ayakları önden bağlanılarak derin suya atılmasıyla gerçekleştirilir. Kişi batmazsa şeytana tabi olduğu düşünülür ve derhal yakılarak öldürülür. Batarsa suda boğulmaya terk edilir, böylece ruhunun arındığına inanılır. Sanıkların cadı olup olmadıklarının anlaşılmasına yardımcı olan diğer bir deney, *ağlama deneyi*dir. Gerçek gözyaşı, kişinin suçsuz olduğunun kanıtıdır. Kişi ağlayamazsa suçlu bulunur. Diğer bir yöntem de *tabut deneyi*dir. Cadılıkla suçlanan kişi, tabutun içindeki ölünün yanına getirilir ve kişinin ölüye dokunması istenir. Bu temasla ölünün vücudunda kanama ya da başka bir değişim söz konusu olursa sanık suçlu kabul edilir.¹⁷ Bunlardan başka tartı deneyi, kızgın demir deneyi, metal tıkaç, ayaklık, diri olarak gömme, dört atla dört farklı yöne çekerek parçalama ile kişinin el ve ayaklarına ip bağlayarak çekme bilinen diğer işkence yöntemleridir. Bu yollarla hem kişinin suçunu -işlemediği, ancak kendisine isnat edilen

15 George R. Scott, *İşkence Tarihi*, Çeviren: Hamide Koyukan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2003, s. 70.

16 “Tarih Boyunca İşkence”, *Panorama Dergisi*, Sayı: 109 (Özel Ek), İstanbul 1993, ss. 6-45.

17 Akın, a.g.e., ss. 272-278.

suçu- itiraf etmesi sağlanmış, hem de cadı olup olmadığı hakkında ipuçları tespit edilmiştir.

Engizisyon mahkemeleri tarafından sapkınlık olarak görülen davranışların başında ise büyüyle uğraşmak, cadılık yapmak, başka dinlere ya da yerel inanışlara mensup olmak gibi unsurlar gelmiştir. Bunlarla ilgilenen insanlar, tanrıya değil, şeytana itaat ederler. Ortaçağ boyunca her türlü farklılık, şeytanla özdeşleştirilmiştir. Cadı ve büyücü, şeytanın işbirlikçisidir; farklı inançlar, tanrının yolundan sapıp şeytanın yoluna girmenin işaretidir. İnsanın sahip olduğu arzular, şeytan tarafından yönlendirilir. Özellikle cinsellik, şeytansı bir edim olarak dönemin başat takıntısıdır. Bu duruma, din adamlarının bakış açılarının yanında, bu yıllarda yazılmış olan bazı kitapların büyük ölçüde etkisi olmuştur. 1486 yılında, Heinrich Kramer ve Jacob Sprenger tarafından cadılarla savaşmak için yazılan *Malles Maleficarum* (The Hammer of Witches ya da Cadıların Çekici) adlı kitapta şunlar yazılmıştır: “Her türlü cadılık, bedensel şehvetin bir ürünüdür ve kadınlarda bu şehvet arzusu doymak nedir bilmez... Dolayısıyla kadınlar, şehvetlerinin yüzü suyu hürmetine şeytanlarla düşüp kalkarlar.” Cadılar, kadınların cinsel gücünün korkutucu tehlikelerini, dizginlenememiş cinselliğin bir ürünü olan şeytanın çağrısını temsil ederler. Özellikle on yedinci yüzyıl İngiltere’inde cadı histerisi, zirve noktasına ulaşmıştır, dolayısıyla aynı şey, kadın cinselliğinden duyulan korku için de söylenebilir.¹⁸

Bu bağlamda, *Cadıların Çekici* adlı kitabın kılavuz niteliği taşıdığını savlamak mümkündür. Demonolojiye ve cadılara ilişkin bilgiler içeren kitap, Katolik Kilisesi’nin tutumunun bir ürünüdür. Ünlü fizikçi Carl Sagan bu kitabı; “ışkencenin el kitabı” olarak görmüş ve kitabın, Avrupa’da ortaya çıkan cadı avının yaygınlaşmasında etkili olduğunu vurgulamıştır. Cadılık üzerine hazırlanmış ilk metinlerden olma özelliğine sahip kitaplardan biri de 1489 yılında Ulrich Molitor tarafından yazılmış olan *De Lamiis et Pythonicis Mulieribus* adlı kitaptır. Yazarın, cadılık ve cadı avı üzerine düşüncelerini açıkladığı, üç konuşmacının diyaloglarından oluşan kitaba göre cadılıkla suçlananlar, cadı değil, ancak birer kafirdir ve sırf bu nedenle soruşturulmak ve cezalandırılmak zorundadır. Johann Weyer tarafından 1563 yılında yazılan *De Praestigiis Daemonum et Incantationibus ac Veneficiis* adlı kitapta cadılık, bir dizi tıbbi argümanla açıklanmıştır. Buna göre zayıf karakterli, melankoliye tutulmuş kadınlar, şeytanın desteğiyle insanlara zarar verirler. Demonoloji literatüründe önemli yeri olan bir diğer kitap ise Jean Bodin tarafından 1580 yılında kaleme alınan *De la Demonomanie des Sorciers* olmuştur. Bodin kitabında, Weyer’in görüşlerini çürütmeye çalışmıştır. Erkekler de kadınlar gibi melankolik bir yapıya sahip olabilirler ve suçlanan tüm kadınların aynı hastalığa yakalanmış olması mümkün değildir. Kendi kendilerini idare etmekten aciz kadınların zaafı nedeniyle sürekli denetim altında tutulmaları gerektiğini savunan Bodin, cinselliği serbestçe yaşamamanın şeytanın emrine girmeyi kolaylaştırdığını ileri sürmüştür.¹⁹ Önemli olarak görülen birkaçının sayıldığı bu kitapların geneline hakim olan düşünce, daha önce de belirttiğimiz gibi, her türlü kötülüğün ve felaketin kaynağının şeytan olduğu ve görevini yerine getirmede şeytanın kadınları bir araç olarak kullandığıdır. Cinselliğin özgürce yaşanmasının, şeytanla işbirliğine giden yolda atılan ilk adım olduğunu vurgulayan kitaplar aracılığıyla kilisenin üstesinden gelemediği her türlü sorunu, şeytana ve kadına tahvil etmesi çarpıcıdır.

Cinselliği bastırılmış erkek egemen bir toplumda, yargıçları bekar kalmaya mahkum edilmiş rahipler tarafından oluşan bir ortamdan bekleneceği gibi, engizisyonunda da güçlü cinsellik ve kadın düşmanı öğelerin söz konusu olduğu bilinmektedir.²⁰ Yalnızca bastırılmış cinselliğin yönlendirdiği bir kadın düşmanlığı ile konuyu açıklamak mümkün değildir. Ortaçağ’da toplumsal bir histeriye dönüşen cadı avının ortaya çıkması ve yayılmasında salgın hastalıkların, toplumsal huzursuzlukların ve tarımsal üretimin verimsizliği nedeniyle yaşanan kıtlıkların etkili olduğu da ileri sürülmektedir. Bu yönde yapılan araştırmalar, özellikle on dördüncü yüzyılın ekonomik ve siyasi krizleri ile cadı avı arasında bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Kırsal kesimde tarımsal ürünü hasat edebilecek işgücünün kalmaması, kalanların da vebanın ulaşamayacağı daha güvenli bölgelere göç etmesi, tahıl üretimini önemli ölçüde düşürerek ürün fiyatlarının yükselmesine neden olmuş; salgının etkisiyle azalan işgücünün üretim kaybına neden olması, satın alma gücü zaten sınırlı olan kırsal kesim insanının açlıktan ölmesi sonucunu doğurmuştur. Veba salgınının etkili olduğu dönemlerde, iklim koşullarında görülen aşırı dalgalanmalar, tarladaki ürünü yok eden,

18 Evelyn F. Keller, *Toplumsal Cinsiyet ve Bilim Üzerine Düşünceler*, Çeviren: Ferit B. Aydar, Metis Bilim Yayınları, İstanbul 2007, s. 85.

19 Akın, a.g.e., ss. 279-300.

20 Carl Sagan, *Karanlık Bir Dünyada Bilimin Mum Işığı*, Çeviren: Miyase Göktepe, TÜBİTAK Yayınları, Ankara 2006, s. 117.

açlık ve sefaleti hazırlayan diğer faktörlerdendir.²¹ Araştırmalar, felaketlerin yaşandığı bu dönemde, cadı avlarında görülen artışa işaret etmektedir. Fransa, Belçika, Lüksemburg, Ren Bölgesi, Kuzey İtalya ve Alpler’de yoğun olarak gözlemlenen cadılık uygulamaları nedeniyle bu topraklar cadı avının da en çok yaşandığı yerler olmuştur. Hristiyanlar için kafirlerden, Müslümanlardan ve Yahudilerden daha tehlikeli olan cadılar, yaptıkları büyüler aracılığıyla bu tür felaketlere neden olmaktadır. Bu yaklaşımın temelinde, cadıların yaptığı bazı büyü çeşitlerinin olduğu ileri sürülebilir. On altıncı yüzyıla kadar Almanca konuşulan bölgelerde cadılara *süt büyücüsü* ya da *süt hırsızı* denmiştir. Hasta bir ineğin az süt vermesi normal karşılanmakla birlikte, bu durum sıklaştığında ve uzun süre normale dönmeksizin devam ettiğinde, ineğe cadılar tarafından büyü yapıldığına hükmedilmiştir. Benzer şekilde iklimlere, hava koşullarına müdahale eden ve doğayı kendi kötücül amaçları doğrultusunda kullanan cadılara *hava* ya da *fırtına cadısı* denmiştir.²² Tarım ve hayvancılık üzerine kurulu ekonominin işleyişinde ya da hava koşullarında görülen olumsuzluklardan cadılar sorumlu tutulmuştur. Komşusundan daha çok süt, peynir ve tereyağı elde eden kadınlar cadılıkla suçlanmış; tarlaları ve yaşam alanlarını tahrip eden büyük dolu tanelerini ya da uzun süren yağmurları yağdıranlar yine cadılar olmuştur. Nedeni bilinmeyen ya da denetim altına alınamayan olaylarda, din adamlarının yönlendiriciliği ve halkın suçlamalarıyla zan altında kalan ve ölüme mahkum edilen kadınların mal varlıkları da böylece kilisenin envanterine işlenmiştir.

Kilisenin mal varlığının genişlediği oranda, hayatını kaybedenlerin sayısı da artış göstermiştir. Avrupa’da 350 yıla damgasını vuran bu terör dalgasından hareketle 1430 ile 1780 yılları arasındaki *Cadı Avı Çağı* olarak adlandırılan süreçte yaşananlar, katliam boyutlarına ulaşmıştır. Bu olaylar sırasında ortaya çıkanlar, kilisenin bu tutumunun sadece cadılık uygulamalarına yönelik olmadığını göstergesidir. Aynı bölge içindeki komşu iki köyden birinin halkının tamamına yakını cadılıkla suçlanıp yakılırken diğer köyde hiç kimse cadılıkla suçlanmamıştır.²³ Katolik Kilisesi’nin buradaki seçici tavrının, özellikle Reform dönemine denk gelmesi ilginçtir. Görünüşe bakılırsa dönemin koşulları itibarıyla toplumsal yapıdaki dönüşüm, kilisenin muhalifler karşısında, geleneksel yöntemlerle mücadele etmesini olanaksız bir hale getirmiştir. Engizisyon mahkemeleri tarafından katı kurallarla işletilen yargılama süreçleri ise daha sonraki sivil mahkemelerde işkence yöntemlerinin ileri düzeyde uygulanmasıyla keyfi bir hal almıştır. Bunun en ilginç örneği, 1645 yılında, henüz yirmi beş yaşında yeni bir avukat olan Matthew Hopkins’in, Elizabeth Clarke adlı bedensel engelli yaşlı bir kadına karşı açtığı cadı davasıdır. Bir cadı tarikatına üye olmakla suçlanan kadının, ağır işkenceler altında suçunu itiraf etmesiyle işbirlikçisi olmakla suçlanan kadınlardan on dokuzu asılmıştır. Ardından Hopkins, bir yıl içinde, ortak özellikleri yaşlılık ve yoksulluk olan yüz civarında kadını darağacına göndermiştir.²⁴ Bu genç avukatın dahil olduğu davaların genelinde ortaya çıkan, halkın muhbirliği ile iftiralara maruz kalan kişilerin, mülkiyetlerine el konularak sağlanan ranttan kilisenin önemli oranda pay almasıdır.

Cadı olduğu ve büyüyle uğraştığı yönündeki suçlamalarla karşı karşıya kalan diğer bir kadın da altmış yaşındaki Afra Schick olmuştur. 1671 yılında ölüm cezasına çarptırılan kadının suçu, mutfakta sütle kanı kaynatarak büyü yapmaktır. Sürekli artan işkence dozuyla Schick, şeytanla işbirliği yaptığını ve ondan büyü yapmayı öğrendiğini itiraf etmiştir. Ayrıca bu dönemde, suçlamalara maruz kalarak hakkında dava açılanlar yalnızca insanlar olmamış, hayvanlar hakkında da benzer davalar açılmıştır.²⁵ Haklarında dava açılan hayvanlar, cadılara hizmet ettikleri gerekçesinin yanında, bireysel olarak insanlara zarar vermiş olmaları nedeniyle de yargılanmışlardır. Çok sayıda insan ve hayvanın katledildiği davalar, on sekizinci yüzyıla kadar devam etmiştir.

Cadılıkla ilgili diğer bir nokta da ülkemizdeki duruma ilişkindir. Anadolu halklarının, köklü olduğu kadar zengin bir büyü geleneğinin mirasçısı oldukları bilinen bir gerçektir. Ancak burada cadı kavramı, Avrupa’daki şekliyle karşımıza çıkmaz. Diğer tek tanrılı dinlerde şeytan-demon-cadı hiyerarşisi bir bütünlük gösterirken İslamiyet’te demon (cin), cadının işlevini fazlasıyla üstlenmiştir. Anadolu’nun geleneksel cadısı, sadece bir masal kahramanıdır. Yalnızca doğumları zora sokan, loğusalık dönemlerinde kadınlara ve yeni doğan bebeklere musallat olan, kimi zaman yaşama kasteden *al karısı*, cin-peri-cadı karışımı bir tasarımla bir çocuk düşmanı kimliğiyle modern cadının öncüllerinden *strix*^{26*} ile ben-

21 Akın, a.g.e., s. 155.

22 Akın, a.g.e., ss. 111-114.

23 Akın, a.g.e., s. 236.

24 Akın, a.g.e., s. 259.

25 Akın, a.g.e., s. 220.

26* Strix, çocukları kaçırıp, yediğine inanılan bir cadı figürüdür.

zerlik gösterir.²⁷ Batı kültürüyle ortak olan bir cadı kültü, Anadolu’da gözlemlenmemiştir. Yerel kültüre dayalı, sözlü aktarımla bugüne ulaşan cadı imajı, şeytanla işbirliği içinde olan, büyüyle uğraşarak büyük felaketlere yol açan bir kadını değil, masalsı bir karakteri temsil eder. Diğer yandan Evliya Çelebi’nin (1611-1682) kaleme aldığı *Seyahatname* adlı eseri, konuya ilişkin ilginç veriler barındırmaktadır. Bu eserde, ancak göbeklerine kazık saplanarak ya da yakılarak öldürülen *obur* adlı yaratıklardan söz edilmektedir.²⁸ *Obur*, *kara koncoloz* ya da *al karısı* gibi yaratıklar, özellikleri itibarıyla Batı’dakilerden farklı olmakla birlikte, zaman içinde cadıya karşılık gelecek şekilde yerel kültürde yer edinmişlerdir.

Buraya kadar söylenenler doğrultusunda, kilisenin yasaklarının ve cezalarının temel nedenlerinin aslında toplum üzerindeki -özellikle kadınlar üzerindeki- iktidarını pekiştirmek ve yeniden üretmek adına oluşturduğu eril zihniyetin bir ürünü olduğu ve aynı zamanda ekonomik amaçlara hizmet ettiği şeklinde ortaya konulabilir. Toplum içinde ortaya çıkan otorite boşluğundan faydalanan kilisenin, amaçlarını gerçekleştirmek üzere giriştiği cadı avı, kendi konumunu korumasında ve güçlendirmesinde önemli bir silah olmuştur. Cadılık, “kadınların temsil ettiği tehlikeler”in vehametinin bir işareti olarak görülmüştür. Kilisenin kullandığı yöntemlerle erkek ile kadın arasındaki alegorik işbirliği bile dışlanmış, erilliğe güvenle yaslanabileceği bir düşünsel alan sağlanmıştır. Erk ve tahakküm vaat eden yeni anlayış, erkeklerin kadınlarla ve cinsellikle ilişkilendirdiği tehditlere karşı bir panzehir işlevi üstlenmiştir.²⁹ Bütün kötülüklerin kaynağı, aranan düşman, çözüme kavuşturulamayan sorunların müsebbibi ve birer günah keçisi şeklinde cadı olduğu kabul edilen kadınlar, uzun yıllar boyunca kilisenin şiddetine maruz kalmışlardır.

Kaynakça

- AKIN, Haydar, *Ortaçağ Avrupa’sında Cadılar ve Cadı Avı*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2001.
- APPS, Lara, GOW, Andrew, *Male Witches In Early Modern Europe*, Manchester University Press, Manchester, UK 2003.
- BLOCH, Marc, *Feodal Toplum*, Çeviren: Melek Fırat, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2007.
- BRAUDEL, Fernand, *Uygurlukların Grameri*, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2001.
- ERDEM, Mustafa, *H. Adem (İlk İnsan)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2005.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatname*, Yayına Hazırlayanlar: Y. Dağlı, S. A. Kahraman, R. Dankoff, Topkapı Sarayı Kütüphanesi El Yazmaları Transkripsiyon Dizini, İstanbul 2003.
- FREUD, Sigmund, *Dinin Kökenleri, Totem ve Tabu, Musa ve Tektanrıçılık, Diğer Çalışmalar*, Çeviren: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi Yayınları, Ankara 1997.
- HALİS, Gökтуğ, *Popüler Gizemciliğin Tarihsel ve Dinsel Temelleri*, Karşı Yayınları, İstanbul 2009.
- HARMAN, Chris, *Halkların Dünya Tarihi, Taş Çağından Yeni Binyıla*, Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu, Yordam Kitap Basın ve Yayın, İstanbul 2011.
- KELLER, Evelyn F., *Toplumsal Cinsiyet ve Bilim Üzerine Düşünceler*, Çeviren: Ferit B. Aydar, Metis Bilim Yayınları, İstanbul 2007.
- ROGERS, Katharine M., *The Troublesome Helpmate: A History in Literature*, University of Washington Press, USA 1973.
- SAGAN, Carl, *Karanlık Bir Dünyada Bilimin Mum Işığı*, Çeviren: Miyase Göktepel, TÜBİTAK Yayınları, Ankara 2006.
- SCOTT, R. George, *İşkence Tarihi*, Çeviren: Hamide Koyukan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2003.
- SPINOZA, Baruch B., *Teolojik-Politik İnceleme*, Çeviren: Reyda Ergün, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2008.
- TAMBIAH, Stanley J., *Büyü, Bilim, Din ve Akılcılığın Kapsamı*, Çeviren: Ufuk Can Akın, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2002.
- “Tarih Boyunca İşkence”, *Panorama Dergisi*, Sayı: 109 (Özel Ek), İstanbul 1993.
- TÜMER, Günay, “Asli Günah”, D. İ. A., İstanbul 1991.

²⁷ Akın, a.g.e., ss. 140-141.

²⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Yayına Hazırlayanlar: Y. Dağlı, S. A. Kahraman, R. Dankoff, Topkapı Sarayı Kütüphanesi El Yazmaları Transkripsiyon Dizini, İstanbul 2003, ss. 279-280.

²⁹ Keller, a.g.e., s. 86.

Başkent Hattuša'nın Şifacı Kadınları: Büyücüler

Doç. Dr. Esmâ Reyhan
Gazi Üniversitesi / Ankara

Öğr. Görv. Tülin B. Cengiz
Kocaeli Üniversitesi / Kocaeli

Giriş

Kavramsal ve İşlevsel Olarak Büyü Olgusu

Türkçe’de *büyü*, ya da Arapça’dan gelen *sihir* sözcüğü Avrupa dillerinde *magie/magic* olarak kullanılmaktadır. Magic sözcüğünün Yunanca’daki *mageia*, onun da eski İran dilinde kendilerine doğaüstü güçler atfedilen *magu*şlardan geldiği tahmin edilmektedir.¹ Büyü kelimesini Sumerce *ÉN*, Akatça *şıptu* kelimeleri karşılamaktadır.²

Büyü kategorileri, pratikleri ve temel malzemeleri, tılsım örneklerinde de görüldüğü gibi, çok uzun çağları aşan bir birikime dayanır. Yakındoğu ve Avrupa geleneklerinde, büyü anlamındaki sözcüklerin ortaklık göstermesinin nedeni budur. Tarihi kaynaklar, büyü’nün ‘Doğu’ kaynaklı olduğu iddiasını içerir. Büyü pratikleri, sözlü toplumlarda usta-çırak ilişkisi içinde gelişirken, özellikle Avrupa tarihinde 17. yüzyıla kadar ulaşabilen ve kökeni Eski Mısır ve Yunanistan’a uzanan zengin bir büyü yazını bulunmaktadır.³

Büyü, “belli sonuçları elde etmek amacıyla doğaüstü sayılan güçlerin yardımına başvurmak veya doğada bulunan gizli güçleri ya da varlıkları etkilemek suretiyle yapılan ve belli usulleri olan bir dizi törensel uygulamaları ifade eden kavramdır.”⁴ Temelinde yatan anlayış işlemlerin yapı, amaç ve uygulama biçimine göre sempatik büyü (taklit ve temas) ve ak büyü-kara büyü ile aktif büyü-pasif büyü olarak kollara ayrılır. Aktif büyü, doğa olaylarını etkileyerek iradesi altına almaya çalışan bir büyü metodu iken pasif büyü zararlı etkilerden uzaklaştırmaya ve bunlardan kaçınmaya dayalı bir büyüdür.⁵

Antropologlar arasında büyü konusuna iki temel yaklaşım dikkat çeker. Bunlardan ilki büyü uygulamalarının yanlış bir dünya algısına dayandığı yönündedir. Diğer ise büyü’nün fiziksel değil psikolojik hedeflere yöneldiğini savunur. Birinci yaklaşımın klasik savunucularından Tylor’a göre büyü, ilkel insanların çeşitli doğa olayların nedenlerini açıklamak için kullandığı bir çeşit ilkel bilimdir.⁶ Tylor, “İlkel” insanı akılcı ve bilimsel bulur. Onların dinleri de mantıksal bir temel üzerine oturur, rasyoneldir ve gözleme dayanır. Tylor, çoğu çağdaşı gibi dinsel, büyüsel ve bilimsel olmak üzere üç bakış açısı olduğunu kabul etmiştir. Bunların arasında büyü ve bilim özünde birbirine benzer. Büyücüler, maddi nesnelerden, ilişkilere, olaylardan sayılara var olan her şeyi anoloji (benzerlik) ya da yakınlık (temas) yoluyla sınıflandırır fakat tam da bu noktada büyücü, bilim adamlarının yapmadığı bir hataya düşer. Benzerlik ve yakınlık temelinde sınıflandırılan şeyler arasında nedensel bir bağlantı olduğu ön kabulüyle hareket eder. Konuya Tylor tarafından verilen en iyi örnek altın yüzüğün sarılığı tedavi edeceği şeklindeki Yunan inanışıdır. O halde Tylor için büyü, bilime benzer bir etkinliktir, esaslı gözleme dayanır, sınıflayıcıdır ve dinden farklı olarak kişisel olmayan güçlere inancı içerir. Tylor’a göre büyü her ne kadar tehlikeli bir aldanış olsa da bu inancın altında yatan bir mantığa sahiptir. Tylor, yazısız kültürlerin neden büyüye inanmayı sürdürdükleri konusunda da birkaç neden öne sürmüştür. Ona göre büyü her şeyden önce ampirik olarak işe yarayabilir. Yani yağmur ritüelleri yağmuru hemen yağdıramayabilirse

1 Kudret Emiroğlu, “Büyü”, *Antropoloji Sözlüğü*, (Haz. K. Emiroğlu-S. Aydın), Bilim ve Sanat Yayınevi, Ankara, 2003, s.168.

2 Mevrure Tosun - Kadriye Yalvaç, *Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqua Fermanı*, Ankara, 1981, s.153.

3 Emiroğlu, age., s.168.

4 Mehmet Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2011, s.43.

5 Emiroğlu, age., s.167.

6 Emiroğlu, age., s. 169.

de ritüeli er ya da geç yağmur izler. Ayrıca başarısızlık büyüsel işlemin uygulanış biçimine, ritüeldeki bir hataya ya da hazırlıktaki ya da tabuların uygulanmasındaki yetersizliklere bağlanabilir. Büyüsel ritüeller, düşman kuvvetler ya da diğer büyücülerin hileleri ile boşa çıkartılabilir.⁷Kısacası Bohannan'ın söylediği gibi altıda bir başarı bilim için yetersizdir fakat büyüsel bir durumu kanıtlamak için yeterlidir.⁸ Tylor'dan etkilenen bir diğer antropolog Frazer'ın büyü konusundaki görüşleri de büyük oranda Tylor'a dayanmaktadır. Frazer da Tylor gibi büyü, bilim ve din arasında açık bir kavramsal ayrışma görmüştür. Ona göre din, insandan üstün olduğuna inanılan güçleri yatıştırma ve dost edinme olarak bilimin karşısıdır. Büyüsel düşünceye göre doğadaki bir olay diğerini zorunlu olarak izler. Doğanın bir düzeni, birlik ve bütünlüğüne olan inancı bakımından büyü, bilime benzer. Frazer'a göre büyü iki temel ilkeye dayanmaktadır. Birincisi benzer benzeri yaratır, sonuç nedene benzer; ikincisi bir zamanlar temas halinde olan şeyler ayrıldıktan sonra da birbirini etkiler. Birinci ilke *Benzerlik Yasası* ikinci ilke *Temas Yasası* olarak adlandırılabilir.⁹ Frazer, büyü konusundaki düşüncelerini Tylor'a dayandırsa da büyü, din ve bilimin arasında her ne kadar evrimsel bir bağ olsa da bu üç olgunun eş zamanlı varolabileceğini savunan Tylor'a karşı büyüün dinden, dinin ise bilimden önce varolduğunu savunmuştur yani büyü, din ve bilimi evrimsel bir şema üzerine yerleştirmiştir.¹⁰

İkinci yaklaşımın klasik örneklerinden Malinowski'ye göre büyü, duygusal deneyimler teknik bilgi ve denetimlerin yetersiz kaldığı durumlarda devreye girer. Yani çıkmaza girmiş işlere doğal yanıtır. Birey bilgisinden yardım göremediğinde yâda pratik etkinliklerinde bir boşluk oluştuğunda büyüye yönelir. Malinowski'ye göre büyü, insanın riskleri bilimle kontrol edemediği yerde serpilir ve gelişir.¹¹ İlkel toplumlar her zaman büyü yapmaz. Kendi kontrolünde olan ve garantigördükleri noktada hiçbir yerli büyüye başvurmaz. Olumsuzluk ihtimali, büyü yapma sebebidir. "Balıkçılık, özellikle de şansa bağlı olduğunda ve ciddi riskler taşıdığından, ustaca bir büyü sistemiyle donatılmıştır. Sakin lagünlerde ya da hiçbir tehlikenin bulunmadığı kıyılarda kullanılan küçük kanolar büyüden tamamen kurtulmuştur.¹² Ayrıca Malinowski'ye göre büyüün kendisi kadar onu uygulayanlar yani büyücüler de önemlidir. Malinowski'nin büyücüler ile ilgili Trobriand Adalarındaki gözlemleri şunlardır:

"Trobriand Adaları'nda büyücülük, sayıları pek fazla olmayan uzmanlar tarafından yapılmakta. Bunlar genellikle üstün zekâ ve seçkin kişiliğe sahip olan ve bu sanatı edinmek için bazı tılsımlı sözler ya da formüller öğrenmek, bazı koşullara boyun eğmek durumunda bulunan kişilerdi. Sahip oldukları büyü yapma yetkisini kendileri adına kullanıyor, aynı zamanda bir bedel karşılığı aynı şeyi başkaları için de yapıyorlar".¹³

Malinowski için büyüün önemli olduğu topluluklarda büyücülerin öne çıkması kaçınılmazdır. Ve bu durumu yine gözlemlerine dayanarak şöyle açıklar:

"Büyücünün konumu ilk bakışta, kötüye kullanmaya ve şantaja elverişli bir konum gibi görünmektedir... Büyücülük görevi kişiye yetki ve servet kazandırmakta, onu etkili, söz sahibi konuma getirmektedir. Büyücü de bu ayrıcalığı kendi amaçlarının gerçekleşmesinde araç olarak kullanmaktadır. Ne var ki çirkin suçlamalar, onur kırıcı savlar, ona yarardan çok zarar getirmekte ve büyücünün kural olarak çok ılımlı bir kişilik kazanmasına neden olmaktadır. (...) Melanezya'da ve başka yerlerde büyücülüğün suçun başlıca kaynağını oluşturduğu öne sürülmüştür. Benim kişisel olarak tanıdığım Melanezya'nın kuzey doğusuna gelince, bu görüşün, durumun yalnızca bir yönünü dile getirdiğini söyleyebilirim. Büyücü güçlü, varlıklı olduğundan genelde ılımlı bir yolu tutuyor... (büyücülük) nasıl islerse islesin, ilkel toplum için büyük bir değere sahip iyilikçi bir etken sayılabilir".¹⁴

Büyü konusunda yapı ve işlevi birbirinden ayırarak ağırlığı yapıya veren Levi Strauss'un görüşleri ise büyü ve bilimin kuramsal ve sonuçları farklı iki ayrı bilgi sistemden ibaret olduğu yönündedir. Strauss konu ile ilgili görüşlerini Evans-Pritchard'ın ünlü örneğini kullanarak açıklamıştır. Strauss'a göre yıkıntı altında kalıp ölen insanın niye öldüğü ile nasıl öldüğü arasındaki ayırım büyü ile bilimsellik arasındaki

7 Brian Morris, *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*, (Çev. T. Atay), İmge Yayınevi, Ankara, 2004, s.166,167.

8 Paul Bohannan, *Social Anthropology*, New York, 1969, s.314.

9 Theodor H.Garster, *The New Golden Bough*, A New Abridgment of the Classic Work by Sir James Frazer, Mentor Books, Chicago, 1964,s.35.

10 Morris, *age*, s.171.

11 Morris, *age*, s.240,241.

12 Bronisław Kasper, Malinowski *Büyü, Bilim ve Din*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2000, s.207.

13 Bronisław Kasper Malinowski, *Yabanıl Toplumda Suç ve Gelenek*, (Çev. Şemsa Yeğin), İthaki Yayınları, 2016, s.97-98.

14 Malinowski, *age*, 62,68, 98,99.

temel ayırımı denk düşmektedir.¹⁵ Strauss ile aynı çizgide olan Mauss ise büyüün gelenekselliği ve kuşaklar tarafından birbirine aktarılışı üzerinde durur.¹⁶ Mauss’a göre büyü, ilkel kültürlerde ritüelin yerine kullanılmaktadır yani “birinanç konusudur. Büyüye olan inanç, zorunlu olarak deneyimden önce gelir; büyücüyü görmeye gitmemizin nedeni ona inanıyor olmamızdır; büyüsel bir yöntemi uyguluyor olmamızın nedeni o yönetime inanıyor olmamızdır. Büyünün çok güçlü bir otoritesi vardır öyle ki karşı bir deneyim büyüün otoritesini sarsmaz. Aslında büyü her türlü denetimin dışındadır. Aykırı durumlar bile büyüün lehine döner çünkü böyle bir durumda karşı-büyülerin, ritüel yanlışlıkların ve genel olarak zorunlu uygulama koşullarının yerine getirilmemesinin bir sonucu olduğuna inanılır. Örneğin Cherokeeeler’de başarısız bir büyü, büyücüye inancı sarsmak bir yana ona daha fazla otorite sağlar. Böyle bir durumda büyüü başarısız kılan başka ve büyük bir güç söz konusudur ve büyücü bu gücün etkilerine baş koyabilecek olmazsa olmaz biri haline gelir”.¹⁷

Büyünün kökeni, evrimsel şemadaki yeri ya da yapısal öğeleri ile ilgili antropologların tartışmaları bir kenara hepsinin üzerinde anlaştıkları konu, sadece mistik ve doğaüstü yanıyla değil şifa ve halk hekimliğini de içine alan uygulamalarıyla büyü ve büyücü, Eskiçağ boyunca birçok toplumda insanların hizmetinde olmuş, doğa güçlerini etkileyebilme gücü ve yeteneği ile ait olduğu topluluğun inancını temsil etmiştir. Zaman içinde deneme yanılma yöntemiyle öğrenilen bilgiler, yapılan ilaçlar ve uygulamalar büyücü tarafından bir takım ritüeller içinde toplumun yararına sunulmuştur. Çağlar boyunca kuşaktan kuşağa aktarılan bu etkinliğin yürütülmesinde kadınların öne çıktığı söylenebilir.

Hitit Toplumunun Şifacı Bilge Kadınları: Büyücüler

“Tarih öncesi çağlarda ormanda yankılanan ilk ağrıçığlığı, hekime gönderilen ilk çağrı idi.”
(Victor Robinson)

Şifa, hastalığın bedensel veya ruhsal bir hastalığın son bulması yani “iyileştirme” anlamına gelir¹⁸ve tarihi neredeyse insanlığın tarihi kadar eskidir. Tıbbın evriminde temel eksenleriylebüyüsel tıp, akılcı tıp ve çağdaş bilimsel - deneysel tıp olarak sıralanabilecek dönemlere her aşamada eşlikeden bu uygulamalar, insanlığın başlangıcından günümüze kadarvarlığını koruyabilmiştir.¹⁹

Düşünsel ve ruhsal temellere dayanan bu nedenle “bedeni, aklı ve ruhu” ayrılmaz bir bütün olan olarak gören ve uygulamalarını bu çerçevede gerçekleştiren şifacılıkta tarih boyunca kadınların etkin rol oynadıkları görülmektedir. Ön Asya uygarlıklarında büyücülerden kraliçelere, tanrıçalara sağlık ve hayata dair tüm öğeler kadınlara/dişiliğe atfedilmiş olması bu durumun en iyi göstergelerinden biridir: Sevgi-şifa ve doğum tanrıçası Sumer Kraliçesi İnanna, Mısır Kraliçesi Polydamna, Kraliçe Hatšepsut ve Kleopatra, bitkilerden ilaç yapabilmesiyle ünlü Troyalı Helen; doğumla ilişkili tanrıçalar Afrodit, Artemis; çocuk hastalıkları ile ilişkilendirilen Hekate körlüğün tanrıçası Athena, diş ve göz hastalıklarının tanrıçası Persephone ve ebeliğin tanrıçası Eileithyia ilk akla gelenlerdir.²⁰

Anadolu’da da Hitit panteonunda kudret sahibi, evrene, doğaya, kadere, sağlığa ve ölüme yön veren unsurlar diş tanrılarıdır. Örneğin panteonun büyücü aslında şifacı tanrıçası Kamruşepa adındaki bir tanrıçadır. Hastaları iyileştirme gücüne sahip olan tanrıça, hamilelik ve doğum sırasında anneye ve bebeğe yardımcı olan bir ocak tanrıçası, doğum ritüellerinde anneyi koruyan bir ebedir.²¹ Ev ve Ocak Tanrıçası Kamruşepa, İhtar, At Tanrısı Pirwa ve Maliya ile birlikte bir sağaltma ritüelinde görülür. Söz konusu ritüel çerçevesinde tanrıçanın atların çektiği bir arabayla hastalıklı bir çocuğun yardımına koştuğu ifade edilmiştir.²²Doğum ritüellerinde Kamruşepa yaptığı büyülerle doğum yapanın yanında, yakınında olmakta ve ona refakat etmektedir. Bu durum hastalıklara karşı yapılan bir Luwi ritüeline şöyle yansımıştır:

“Hebamme’nin ardından içeri gönderilir. O çocuğu yukarı kaldırır. Kamruşepa (sözler eşliğinde)

15 Emiroğlu, *age*, s.170.

16 Emiroğlu, *age*, s.179.

17 Marcel Mause, *Sosyoloji ve Antropoloji*, (Çev. Ö. Doğan), Doğu-Batı Yay., Ankara, 2005, s. 142,143.

18 Jeanne Achterberg, *Kadın Şifacılar*, (Çev. Bilgi Altınok), Everest Yayınları, İstanbul, 2009, s. xviii.

19 Hafize, Ö. Türkmen, “Tarihsel Olarak Kadın Şifacılık Ve Tıbbın Değerler”, *Lokman Hekim Journal*, C.1, S.2, 2011, s.21-27.

20 Achterberg, *age*, s.11, 33, 39, 275.

21 Gary Beckman, *Hittite Birth Rituals* (StBot 29), Wiesbaden, 1983, s. 229; Volkert, Haas, *Geschichte der hethitischen Religion*, Brill: Leiden, New York-Köln, 199, s. 440.

22 Haas, *age*, s. 439.

dokuz tarak alır. ‘Şu hastalıklar uzaklaşsın: kafa hastalıkları, göz hastalıkları, kulak hastalıkları, ağız hastalıkları, boğaz hastalıkları, el hastalıkları’ (KUB XXXV 88 III 12-17).²³

Kamrušepa’nın adı, kızgın tanrı Tanrı Telipinu’nun arındırılması amacıyla yapılan etkinliklerin yer aldığı bir metinde de geçer. Burada tanrıça geçmeyen bir kızgınlığı, dinmeyen bir öfkeyi ve bitmeyen bir kini yakıp kül etme özelliğiyle ön plandadır. :

“Telipinu buraya öfke saçarak geldi; o yıldırım çakarak gürledi. Kamrušepa onu gördü ve o bir kartalın kanatlarını alıp getirdi. Ve hiddet onu dold[urdu] (yükseltti); ve öfk[e] onu doldurdu ve onu uğursuzluk doldurdu. Kamrušepa tanrıyla konuşur: ‘Onun tanrısı g[el], bak Hapantaliya Güneş tanrıçasına koyun s[unuyor(?)]! Şimdi on iki koç seçilsin. Ben Telipinu için seçilen koçu ritüelde kullanmak istiyorum. Ben ‘bin göz’lü bir tarak/bir tüy aldım ve seçilen koçu ben Kamrušepa’ya fırlattım. Ben burada Telipinu’nun (öfke, hiddet ve kinini) yakıp kül ettim ve orada yakıp kül ettim ve böylelikle Telipinu’nun (yaptığı) kötülüğü onun bedeninden aldım; onun kötü varlığını ben aldım; onun öfkesini ben aldım; onun hiddetini ben aldım; onun kızgınlığını ben aldım; onun kinini ben aldım” (KUB XVII 10 III 3-7).²⁴

Hitit panteonunda yer alan tanrıçalardan İştüşaya ve Papaya, insanların yaşam sürelerini belirleme özelliğine sahiptir.²⁵ Bu tanrıçalar, yeni bir sarayın inşa ritüelinde yer alan mitolojik bölümde, insanların içinde en ayrıcalıklı olan kralın yıllarını bir iğle eğirirken betimlenmektedirler.²⁶ Çocuk sahibi olmak için sıkça başvurulanan tanrıça Hannahanna’dır.

“[ve?] Hannahanna’nın ru[hu? (canı?...)] aydınlan[sın eğer bir erkek çocuğu [...doğduğu zaman] sonra onu Hannahanna güçlü yapsın (KUB XXX 30 [I] 2-7).²⁷

Hannahanna bir aile ve doğum tanrıçasıdır. Doğum esnasında kadınlara refakat ettiğine inanıldığından “Kadınların Tanrıçası” olarak da kabul edilmektedir. Tanrıça’nın özel statüsü bir doğum ritüelinde şu şekilde dile getirilmiştir:

“ [Tanr]ılara toprakları verilir; Güneş Tanrıçası Arinna’da oturur; Halmašuit Harpiia’da oturur; Hatepi<nu>Maliluha’da oturur; Koruyucu tanrıça Karahna’da oturur; [kork]unç Telipinu Tawiniya’da oturur ve Huzziya Hakmiša’da oturur. Fakat Hannahanna için geriye hiçbir yer kalmaz; onun yeri insanoğlunun yanındır(KUB XXX 29 III 9-15)²⁸

Hitit panteonunda ölüme hükmeden tanrıça, Lelwani’dır. Bu tanrıçaya Hitit kralları ve kraliçelerinin dualarında sıklıkla rastlanmaktadır. Yazılı belgelerde, Hitit Kralı II. Muršili, hasta eşi Gašulawia için, Hitit Kraliçesi Puduhepa hasta eşi III. Hattušili için Tanrıça’ya yakarırken görülmektedir.²⁹ Lelvani ile ilgili en ilgi çekici bilgi Kral Tašmi-šarri (Tuthalya III) dönemine aittir. I.Arnuwanda’nın oğlu olan kral Tašmi-šarri, döneminde krallığın neredeyse yıkılması ile sonuçlanabilecek gelişmeler yaşanmıştır. Doğuda Azzi Ülkesi, batıda Arzawa, kuzeyde Pontus dağlarında ölümve felaketin kol gezdiği; Hattuša’nın moloz ve kül yığına döndüğü anlaşılmaktadır. Böylesi bir ortamda Tanrıça Lelvani’ye ait tapınağa dokunulmamıştır. Tanrıça’nın tapınağı, kentin kaderinin bir sembolü olarak yükselmeye devam etmiştir.³⁰

Tanrıçalar, hastalıkları tedavi edebildikleri gibi hastalık verme gücüne de sahiptir. Örneğin Tanrıça İshara’nın adıyla anılan bir hastalık bile vardır.³¹ Tanrıça, hastalık verdiği gibi şifada verme yetisine de sahiptir. Hititlerde bir hastalık söz konusu olduğunda Tanrıça İshara’ya başvurulduğu ve ondan yardım istendiğine dair örnekler çoktur. Kraliçe Puduhepa, bir adak metninden anlaşıldığı kadarıyla (KUB XV 11 III 6), kocası III. Hattušili’nin hastalıktan kurtulması için İshara’ya başvurmuştur. Hititler’de Tanrıça Ishara’nın adıyla da lanetleme yapılmaktadır. I. Šuppiluliuma’nın dul eşi Tawananna, İshara ismiyle II.

23 Beckman, age, s. 229; Frank Starke, *Die Keilschrift-luwischen Texte in Umschrift*, (StBoT 30), Wiesbaden, 1985, s. 226-228.

24 Volker tHaas- Gernot Wilhelm, “Hurritische und luwische Riten aus Kizzuwatna”, *AOAT 3*, C. 3, 1974, s.23,24.

25 Ali Dinçol, *Anadolu Uygarlıkları-Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, C.1, Görsel Yayınlar, İstanbul, 1982, s.77.

26 Hans G. Güterbock, “Hittite Mythology”, *Mythologies of Ancient World*, (Ed. S. N. Kramer), Chicago, 1961, s.149.

27 Beckman, age, s.22-31; Haas, age.s.434.

28 Albrecht Goetze, “Hittite Ritual of Tunnawi”, *AOS 14*, Yale University Press, New Heaven, 1938, s.129; Gary Beckman, “Behexung, Entsöhnung und Heilung: das Ritual der Tunnawiya für ein Königspaar aus mittel hethitischer”, *OBO 47*, 1990, s. 247,248.

29 Itamar Singer, *Hittite Prayers*, Leiden-Boston-Köln, 2002, s.70,71,103.

30 Haas, age, s.22.

31 Haas, age,s. 398.

Murşili ve ailesini lanetlemiştir.³² Tanrıça İşhara'ya lanetlemek için olduğu kadar lanetten kurtulmak için de başvurulmaktadır.³³

Hitit panteonunda yaşam, doğum, ölüm, kader, hastalık ve sağlığın dişilikle özdeşleştirilmesi durumu toplumun sosyal yapısıyla paralel arz etmektedir. Hitit yazılı belgelerinde güç ve řifa veren ritüellerinyararacısı ve uygulayıcısı olarak kadınların çokça zikredildiği görölmektedir. Ritüelleri, ^{MUNUS}ŠU.GI (yaşlı kadın, büyücü kadın), ^{MUNUS}haşaua (yaşlı kadın, büyücü kadın) ^{MUNUS}SUHUR.LÁ (oda hizmetçisi kadın, hizmetçi kadın), ^{MUNUS}haşnupala (ebe), ^{MUNUS}ŠÁ.ZU (ebe) ^{MUNUS}A.ZU (kadın hekim), ^{MUNUS}katra (tapınak görevlisi kadın) ve yine ^{MUNUS}É.DINGIR^{LIM} (tapınak görevlisi kadın) gibi unvanları taşıyan kadın görevliler tarafından da icra edildiği bilinmektedir.³⁴ Sağaltım konusunda görev alan kavramların zenginliği, Hitit tıbbının büyü ve din ile iç içe olmasıyla ilintili görönmektedir. Hititlerde hastalıkların teşhisi ve tedavisi ile ilgili bilgilere ritüel, fál ve kehanetlerin anlatıldığı metinler aracılığıyla ulaşılması da bu görüşü desteklemektedir. Örneđin KBo VIII 130 numaralı metinde hamile bir kadına verilmesi gereken ilaçtan, KBo XVII 61 numaralı metinde de yeni doğan çocuğa taze ilaç verilmesinden söz edilmektedir. Bunun yanı sıra KUB XXX 29 numaralı metinde kadının doğumu için yapılan teknik hazırlıklar anlatılmaktadır:

“Bir kadın doğum yapacağı zaman, ebe şunları hazırlar: iki sandalye ve üç yastık öyle bir hazırlanır ki her tabureye bir yastık yerleştirilir. Ve bir yastık taburelerin arasına, yere koyulur. Çocuk düşmeye (yani doğmaya) başladığı zaman, kadın sandalyenin üstüne oturur.”³⁵

Belgelerde ^{MUNUS}āřnupala ve ^{MUNUS}Á.ZU olarak geçen ve günümüzdeki ebe sözcüğüne denk düşen kadınların³⁶ doğuma yardımcı olduktan sonra bebeğin uzun ve sağlıklı bir ömre sahip olması için tanrılara dua etmesi³⁷ ise Hititlerde tedaviyi kuvvetlendirmek için büyüsel ya da dinsel bir öğenin işin içine dahil edildiğini göstermektedir. Aslında bu kaçınılmaz bir şeydir çünkü Hititler felaket ve hastalıklarla tanrılar ve kötü güçler arasında doğrudan bağlantı kurmaktadır. Hitit toplumunda hastalıkların kaynağının tanrılara karşı yükümlölüklerin yerine getirilmemesi, fiziksel ve ruhsal kirlenme, kötü güçler/ruhlar ya da kara büyü gibi nedenlere bağlanması teşhis ve tedavide drogların yanı sıra büyü ve tanrıların da devreye girmesini zorunlu kılmaktadır. Kraliçe Puduhepa'nın, kocası Kral III. Hattuşili'nin sağlığına kavuşmasında doktorlar ve büyücülerin yetersiz kalması durumunda tanrılara yakardığı bir metin (KUB XXI 27), konuyu en iyi temsil eden örneklerden biridir. Hititlerde büyü ve tıbbın birbirinden ayrı tutulamayacağına dair bir başka örnek de III. Hattuşili'nin Kassite kralı Kadařman-Enlil'e yazdığı mektuptur. Mektupta başkent Hattuřa'ya gönderilen Babilli bir hekim ve Babilli bir büyücüden bahsedilmektedir:

“...Kardeşim Muwattalli'nin yanına bir büyücü ve bir hekim kabul edildiğinde, onlar [ama] alıkoyduklarında (daha o zaman) ben ona şöyle dedim: Onları neden alıkoyuyorsun [onları] alıkoymak haksızlık (uygun değil). şimdi ben de mi hekim alıkoymalıyım? [] Büyücü öldü. [Ama hekim] iyi ve onun aldığı kadın benim yakınlarımdan” (KBo I 10 Rs. 42).³⁸

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Hititlerin hastalıkları sağaltmak için başvurdıkları büyüsel yöntemler şunlardır:

- 1- Hastalık kötölük ve felaketleri insan, keçi, koyun, fare, boğa, eşek ve oklara aktarmak ve bunları düşman ölkelere göndermek (Günah Keçisi)
- 2- Hasta olan uzuvları bir köpeğe yalatmak
- 3- Rahibin hastanın haberi olmadan tuttuğu partuni-kuşlarını aniden ağaca salıvermesi suretiyle psikolojik etki yaratmak
- 4- Köpek pisliği ve çeşitli bitki çiçeklerinin karıştırılması sonucu elde edilen macunu yaralanan

32 Cornelia Burde, *Hethitische Medizinische Texte* (StBoT 19), Wiesbaden, 1974, s.15.

33 Haas, age, s.399; Leyla Murat, “Tanrıça İşhara”, *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 25-31 Ağustos 2008*, C.2, Ankara, 2008, s.529-554.

34 Ema Reyhan, “Hitit Büyü Ritüellerinin Uygulama şekilleri Üzerine Bir İnceleme”, *Archivum Anatolicum*, C.6, S.2, Ankara, 2003, s.166.

35 Beckman, age,s. 8.

36 Reyhan, age,s.115

37 Gaye şahin Erginöz, *Hititlerde Anatomi ve Tıp*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Faköltesi Yayınları, İstanbul, 1999, s.208.

38 Hans Martin Kümmel, *Ersatzrituale für den hethitischen König*, StBoT 3, Wiesbaden, 1967, s.97.

bölgeye tatbik etmek. Aynı macunu büyülendiği düşünülen hastanın vücuduna sürmek.

5- Hasta olan uzvun üzerine hayvanların parçalanmış baş, boğaz, kulak, ayak, parmak, kaburga, bağırsak gibi uzuvlarını yerleştirmek.

6- Yıkama, merhem sürme, yapay bir kapıdan geçirme, renkli ipliklerle bağlama, kuş vurma, kulakları yünle tıkama ve giydirilen elbiseleri yırtma gibi büyüsel işlemler uygulama.

7- Hastalanmış kişiye sonu iyi biten masal ve efsaneler anlatarak hastayı iyileşme yönünde motive etme.

8- “Yıkanan bez nasıl beyazlaşırsa”, “atılan ok nasıl yatağını bulamazsa”, “nehirde akıp giden su nasıl geri dönmezse” gibi analogik büyüsel ilişkiler kurarak hastalığı yok etme.³⁹

Hitit toplumunda büyü, tüm eskiçağ uygarlıklarında olduğu gibi ak (tedavi edici-olumlu) ve karabüyü (kötüleştiren-olumsuz) olmak üzere iki çeşittir. Ak büyü baş ağrısından öksürüğe; ses kısıklığı, göz hastalıkları, yaralanma, sarılık, ağız hastalıklarından kalp krizine; depresyon, kısırlık, kâbus görme, doğum-hamilelik sorunlarından, salgın hastalıklara; cinayet, şiddet, dedikodu, kral ve kraliçeyi arındırmadan; arkadaşlar arasındaki kavganın çözümüne; üzüm bağlarının verimsizliğinden ordudaki salgına kadar her alanda uygulanırken kara büyü her zaman ve yerde mücadele edilmesi gereken bir pratik olarak karşımıza çıkmakta hatta yasaklanmaktadır.⁴⁰

Krallığın kurucusu I. Hattuşili, vasiyetnamesinde karısının “Yaşlı Kadınlar” ile münasebetinden şikâyet etmekte; hatta karısından kendisini yaşlı kadına danışmadan gömmesini istemektedir.⁴¹ Yine Hitit krallarından Telepinu, yayımladığı fermanın 50. maddesinde kraliyet sarayında büyücülük yapılmasını yasaklamaktadır.⁴² Bu fermanla kraliyet sarayında büyücülük yasaklanmış olmasına rağmen metinlerde, bir başka kral II. Tuthalya, Kraliçe Nikkalmati ve prens oğullarının, “Zıpalantawı(ya)” adındaki kötü bir kadının büyülerinden korunmak için “kefaretle uzaklaştırma ritüeli” düzenledikleri öğrenilmektedir.⁴³ Kötü sözler ve büyü kraliyet çiftinin oğullarına yönelmiştir. Kötü sözlerle dolu büyü yapan kadın ise kralın kız kardeşidir.⁴⁴ Forlanini’ye göre ritüel metninde (KBo XV 10) Zıplantawıja isimli şahıs II. Tudhalya’nın kız kardeşi olarak gözükmektedir.⁴⁵ Yine İmparatorluk dönemi krallarından II. Murşili, üvey annesi Tawananna’yı karısı Gaşşuliwiya’ya büyü yapmakla suçlamış, karısının ölümünden üvey annenin büyülerini sorumlu tutmuştur.⁴⁶ Metinlerde Manna-DUGUD adındaki birinin vekil bebekleri kullanarak Şarri-Kuşuh isimli hanedan üyesini büyülendiği anlatılmaktadır. Bu örnekler, Hitit hanedan üyelerinin, güçlü kralların ve kraliçelerin kara büyüden ne kadar korktuklarını göstermektedir.⁴⁷

Hitit toplumunda hanedanlığın büyük kral ve kraliçelerini, kara büyü ile korku içinde bırakan büyücüler olduğu gibi kralı ve ailesini; ülkenin bağ ve bahçelerini, komutanları, korumak için büyüler yapan büyücüler de bulunmaktadır. Bunlardan biri Allaiturah(h)idir. Bu şahsın Amq-ovasında bulunan Mukış ülkesi, başkent Alalah’tan gelmiş bir kimse olduğuna dair bazı verilere rastlanmaktadır. Söz konusu sözcük ilk olarak MÖ 18. yy.da Mari’de gün ışığına çıkarılan bir şahıs listesinde telaffuz edilmiştir. Ayrıca aynı ismin MÖ 14. yy.ın ortalarında Nuzi metinlerinde de pek çok defa zikredildiği anlaşılmaktadır. II. Şuppiluliuma dönemine tarihlenen Allaiturah(h)’nin yaptığı anlaşılan ritüelde bahçe, tarla ve harman yerlerinin de aralarında bulunduğu alanlar ile kralın şahsı dışında bütün hanesinin büyüden arındırılarak ve kötülükten uzak tutulmasını amaçlayan bir dizi ritüel uygulaması dikkati çekmektedir.⁴⁸ Ordu ile ilgili bir büyü ritüelinde adı geçen büyücü kadınlardan biri de Ummaya’dır. Ummaya, Boğazköy’de henüz rastlanmayan Hurri kökenli bir kadın ismi olup, söz konusu ismin yalnızca Nuzi metinlerinde telaffuz edilmiş olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu kadının büyü ritüeli Hitit ordusu zor duruma düştüğünde ve

39 Leyla Murat-Fehmi Katırcıoğlu, “Hititlerde Tıp”, *Bilim ve Ütopya*, S.170, İstanbul, 2008, s.56,57.

40 Esmâ Reyhan, “Eski Anadolu’da Büyü”, *Akademik Bakış*, C.2, S.3, Ankara, 2008, s.227-230.

41 Ferdinand Sommer- Adam Falkenstein, *Die hethitisch-akkadische Bilinguedes Hattuşili I (Labarna II)*, München, 1938, s.16.

42 Inge Hoffman, “Der Erlass Telipinus”, *THeth II*, Heidelberg, 1984, s. 54.

43 Gabriella Frantz Szabó, “Ein hethitisches Entsühnungsritual für das Königspaar Tuthaliia und Nikalmati”, *THeth I*, Heidelberg, 1971, s.7.

44 Muhibbe Darga, *Anadolu’da Kadın*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s.130.

45 Massimo Forlanini, “Hattuşili II: Geschöpf der Forcher oder vergessener König? *AoF* 32, 2005, s. 230 -245.

46 Shoshana R. Bin-Nun, *The Tawananna in the Hittite Kingdom*, Winter, 1975, s.189.

47 Volkert Haas- Ilse Wegner, “Die Rituale der Beschwörerinnen ^{SAL}ŠU.GI”, *Corpus der hurritischen Sprachdenkmäler, I Abteilung Die Texte aus Boğazköy*, C.5, S.I: Roma, 1988, s.4-13.

48 Haas -Wegner, *age*, s.4-13

düşman başarılı olduğunda gerçekleştirilmektedir.⁴⁹Metinlerde adı geçen bir diğer büyücü de Azzari'dir. Azzari tarafından düzenlenen büyü ritüeli, orduya liderlik eden komutanın kendisini, atını, tüm teçhizatı ve savaş arabasını korumaya yöneliktir. Azzari'nin adına rastlanılan başka bir metinde ise, büyücü kadının herhangi bir ordu komutanı düşman tarafından tehdit edildiğinde çeşitli uygulamalar yaptığı bilgisine ulaşılmaktadır.⁵⁰

Büyücüler, sadece hanedan üyeleri ve güçlü komutanlara değil sade Hitit insanına da hizmet vermektedir. Örneğin yazılı belgelerde adı geçen büyücü kadınlardan biri olan Aštu büyülenmiş bir insanın yine büyü yoluyla arındırılması maksadıyla ritüelini gerçekleştirmektedir:

"[Aş]tu'[nun sözleri]: 'Ben büyülenmiş bir insanı arındırdığım zaman', sona erdi" (KUB XXX 65 III 5-6).⁵¹

Günümüzde modern tıbbın sahasına giren her konu Hitit çağında büyü sisteminin kapsamındadır. Örneğin metinlerden bir erkeğin iktidarsızlık sorununun Arzawalı Piskuwatti adındaki kadın büyücünün işlemiyle çözülmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır:

"Parašša'da yaşayan Arzawalı kadın Piškuwatti şöyle (der): Eğer bir adam üreme gücüne sahip değilse ve kadınları arzulamıyorsa, onun adına tanrı Ululiyasšiš'e kurbanlar götürür ve üç gün boyunca ona yalvarırım" (KUB IX 27 III. 1-3).⁵²

II.Muršili de karısı Gašulawiya'nın hastalığının çaresi olarak güzel bir kadını Tanrıça Lelvani'ye sunmuştur.

"Ey tanrım, eğer bende hastalık arıyorsan Bu kadın benim yerimi alacaktır. Onu sana güzel bir kıyafetle sunuyorum. Benden daha zekidir, saftır, parlaktır, beyazdır, her bakımdan güzel görünür." (KBo IV 6 10-14)

Hitit sosyal yaşantısında da büyü pratiklerinden yararlanan ve özellikle kadınlar tarafından uygulanan "büyüyle arınma" ritüelleri oldukça yaygındır. Bu kadınlardan biri de Kizzuwatna'lı büyücü kadın Maštigga'dır. Yaptığı ritüellerden bazıları, kavga eden aile bireylerini barıştırma; bir dostunun, arkadaşının basına vuran kişiyi suçundan arındırma; cinayet işleyen birini arındırmadır. Yani yüz yüze ilişkide olan insanların birbirlerine karşı işledikleri suçlardır. Aslında ritüellerdeki amaç, bu suçları işleyen kişi/kişileri (kurban sahibi/sahipleri) işledikleri suçun vicdani rahatsızlığından arındırmaktır. Maštigga'nın, baba-oğul; koca-karı ya da erkek kız kardeş arasındaki husumeti gidermek için yaptığı ritüelde tarafların her ikisinin de hazır bulunmasını gerekmektedir:

"Kizzuwatna'lı kadın Maštigga şöyle (der): Eğer baba oğlu ile, koca karısı ile ya da erkek kardeş kız kardeş ile kavga ederlerse onları birlikte iken barıştıracam ve onlara şöyle yapacağım" (KBo 39.8 I 1-5).⁵³

Maštigga'nın yaptığı ritüellerden biri de ešhar iia- (kan yapmak/akıtmak, cinayet işlemek) ritüeli'dir. Bu ritüel, metnin kolofonunda da belirtildiği gibi, "cinayet işleyen ve bu sebeple ruhen kirlenmiş kurban sahibini temizlemek, arındırmak için yapılan bir kefarete ritüelidir.

"Kizzuwatna'lı Maštigga'nın sözünün ikinci tableti: Eğer herhangi bir kimse cinayet işlerse onu (arındırmak için) şöyle yapacağım" (KUB XVII 26 Rs.IV 1-4).⁵⁴

Muhtemelen cinayet işleyen kişi hukuki olarak cezasının suçunu çekmiştir."Öldürme" eylemini gerçekleştiren kişi, ister kraliyet ailesinden olsun ve tanrıların gazabı ile cezalandırılsın, ister sıradan bir kişi olsun ve kanunların ön gördüğü şekilde cezasını çeksin; sonuçta, öldürülen kişinin ruhu ve yapılan eylemden dolayı ortaya çıkan "kirlilik" ve "suçluluk" duygusu onu rahatsız edecektir. Aslında kişi, bu suçun kendisinde yarattığı depresif durumdan kurtulmak için büyücüye müracaat etmektedir. İşte büyücü Maštigga ve yapacağı ritüeller bu sorunun giderilmesi için aranan çaredir.

Maštigga'ya ait ritüel metinler, büyü'nün Hitit sosyal yaşantısında da önemli olduğunu göstermektedir. Bu ritüellerin, ritüeli yaptıran kişileri (EN/BEL SISKUR 'kurban sahibi') içinde bulundukları olumsuz durumdan kurtarmak için yapılan bir çeşit psikolojik tedavi şeklidir. Kadınların büyü faaliyetlerindeki önemi yanında, bu kadınlardan, birçok konuda büyü ile arınma ritüeli yapması sebebi ile Kizzuwatna'lı Maštigga'nın özel bir önemi olması gerekmektedir.

49 Haas -Wegner, *age*, s. 4-13.

50 Darga, a.g.e, s.206.

51 Haas ve Wegner, *age*, s. 4-13.

52 H. A. Hoffner, Piskuwatti's Ritual against Sexual Impotence (CTH 406), *Aula Orientalis* 5, 1987, s. 271-287.

53 Esma Reyhan, "Kizzuwatna'lı Kadın Maštigga'ya Ait Ritüel Metinler", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2002, s.26.

54 Reyhan, a.g.e, s.170.

Sonuç

Sonuç olarak geleneksel tıp anlamı ve mantığı olmayan inançların gelişi güzel bir sıralaması değil, gözleme, deneme ve yanılma yöntemine dayalı organize olmuş bir sistemdir. Bu sistemin parçalarından biri olan büyü, eskiçağ dünyasında modern tıp, psikoloji, sosyoloji gibi bilimlerin ilgi alanına giren hemen hemen bütün konuları içeriyor görünmektedir. Hititlerin karşılaştıkları ya da başlarına gelen olayların nedenini doğaüstü bir alana referans ederek anlamlandırmaya çalıştıkları hesaba katıldığında doğaüstü alanı yönlendirebilme gücü ve becerisine sahip büyücü kadınların böylesi bir dünya tasarımının önemli öğelerinden biri olması kaçınılmazdır. Hitit toplumunda hastalıkların büyü ve tıp ile iyileştirilmeye çalışılması hekimler kadar büyü konusunda uzman kişileri de önemli kılmaktadır. Hitit toplumundaki şifacı kadınların bu konudaki oranları da bir hayli yüksek olmalıdır.

Kaynakça

- ACHTERBERG, Jeanne, *Kadın Şifacılar*, (Çev. Bilgi Altınok), Everest Yayınları, İstanbul, 2009.
- BECKMAN, Gary, *Hittite Birth Rituals*, *StBoT* 29, Weisbaden, 1983.
- BECKMAN, Gary, “Behexung, Entsühnung und Heilung: das Ritual der Tunnawiya für ein Königspaar aus mittelhethitischer”, *OBO* 47, Fribourg, 1990.
- BIN-NUN, Shoshana R., *The Tawananna in the Hittite Kingdom*, Winter, 1975.
- BOHANNAN, Paul, *Social Anthropology*, New York, 1969.
- DARGA, Muhibbe, *Anadolu’da Kadın*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013.
- EMİROĞLU, Kudret, “Büyü”, *Antropoloji Sözlüğü*, (Haz. K. Emiroğlu-S. Aydın), Bilim ve Sanat Yayınevi, Ankara, 2003.
- ERGİNÖZ, Gaye Şahin, *Hititlerde Anatomi ve Tıp*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1999.
- ERGİNÖZ, Gaye Şahin, “Hititler Devrinde Anadolu’da Tıbbi Faaliyetler”, IV.Türk Tıp Tarihi Kongresi 18-20 Eylül 1996, *T.T.K Yayınları*, Ankara, 2003.
- FORLANINI, Massimo, “Hattuşili II: Geschöpf der Forcher oder vergessener König?”, *AoF* 32, Berlin, 2005.
- GARSTER, Theodor, *The New Golden Bough*, A New Abridgment of the Classic Work by Sir James Frazer, Mentor Books, Chicago, 1964.
- GOETZE, Albrecht, “Hittite Ritual of Tunnawi”, *AOS* 14, Yale University Press: New Heaven, 1938.
- GURNEY, Oliver Robert, *The Hittites*, Penguin, London, 1990.
- GÜTERBOCK, Hans G., “Hittite Mythology”, *Mythologies of Ancient World*, (Ed. S. N. Kramer), Chicago, 1961.
- HAAS, Volkert, *Geschichte der hethitischen Religion*, Brill: Leiden, New York-Köln, 1994.
- HAAS, Volkert - WILHELM, Gernot, “Hurritische und luwische Riten aus Kizzuwatna”, *AOAT* 3, C. 3, Neukirchener Verlag Neukirchen – Vluyn, 1974.
- HAAS, Volkert - WEGNER, Ilse, “Die Rituale der Beschwörerinnen ^{SALŠU.GI}”, *Corpus der hurritischen Sprachdenkmäler, I Abteilung Die Texte aus Boğazköy*, C.5, S.I: Roma, 1988.
- HOFFMAN, Inge, *Der Erlass Telipinus* (THeth 11), Heidelberg, 1984.
- HOFFNER, Harry A., Paskuwatti’s Ritual against Sexual Impotence (CTH 406), *Aula Orientalis* 5, Sabadell (Barcelona), 1987.
- KİRMAN, Mehmet Ali, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2011.
- KUMMEL, Hans Martin, “Ersatzrituale für den hethitischen König”, *StBoT* 3, Wiesbaden, 1967.
- MALINOWSKI, Bronisław Kasper, *Büyü, Bilim ve Din*, Kalcı Yayinevi, İstanbul, 2000.
- MALINOWSKI, Bronisław Kasper, *Yabanıl Toplumda Suç ve Gelenek*, (Çev. Şemsa Yeğin), İthaki Yayınları, İstanbul, 2016.
- MAUSSE, Marcel, *Sosyoloji ve Antropoloji*, (Çev. Ö. Doğan), Doğu-Batı Yay., Ankara, 2005.
- MORRIS, Brian, *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*, (Çev. T. Atay), İmge Yayınevi, Ankara,

2004.

MURAT, Leyla, “Tanrıça İşhara”, *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Çorum 25-31 Ağustos 2008, C.2, Ankara, 2008.

MURAT, Leyla- KATIRCIOĞLU, Fehmi, “Hititlerde Tıp”, *Bilim ve Ütopya*, S. 170, İstanbul, 2008, 53-59.

REYHAN, Esmâ, “Eski Anadolu’da Büyü”, *Akademik Bakış*, C.2, S.3, Ankara, 2008.

REYHAN, Esmâ, “Hitit Büyü Ritüellerinin Uygulama Şekilleri Üzerine Bir İnceleme”, *Archivum Anatolicum*, C.6, S.2, Ankara, 2003.

REYHAN, Esmâ, “Kizzuwatna’lı Kadın Maştigga’ya Ait Ritüel Metinler”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2002.

SINGER, Itamar, *Hittite Prayers*, Leiden-Boston-Köln, 2002.

SOMMER, Ferdinand - FALKENSTEIN, Adam, *Diehethitisch-akkadische Bilingue des Hattuşili I (LabarnaII)*, München, 1938.

STARKE, Frank, *Diekeilschrift-luwischenTexte in Umschrift* (StBoT 30), Wiesbaden, 1985.

SZABÓ, Gabriella Frantz, Einhethitisches Entsuhnungsritual für das Königspaar Tuthaliia und Nikalmati”, *THeth I*, Heidelberg, 1971.

TOSUN, Mebrure - YALVAÇ, Kadriye, *Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqua Fermanı*, Ankara, 1981.

TÜRKMEN, Hafize, “Tarihsel Olarak Kadın Şifacılık Ve Tıbbın Değerler”, *Lokman Hekim Journal*, C.1, S.2, Mersin, 2011, s. 21-27.

Erkek Hegomanyasına İlk Başkaldırı: Lilith

Arş. Gör. Zeynep KANTARC
Muş Alprslan Üniversitesi / Muş

Giriş

Adım Lilith. Yaratılan ilk kadını. Eşsiz bir güzelliğe sahibim. Zapt edilemez, onurlu ve asiyim. Tanrı beni Âdem’le aynı anda aynı çamurdan yarattı ve bunu unutmak için adımları tüm kutsal kitaplardan sildi. Herkes Tanrı’nın beni cennetten uzaklaştırdığını sanıyor fakat gitmeyi ben kendim tercih ettim. Cennetten kaçan, buna karşılık ölümsüzlükle ödüllendirilen ve yalnızlıkla cezalandırılan, yalnızlığını şeytanla düşüp kalkarak gideren, şeytandan olma bebekleri Tanrı tarafından katledilen, Âdem’in ilk karısı Lilith’im. Başkaldıran ilk kadını. Tek suçum başkaldırmaktı. Suçluyum. Bu yüzden ebediyete kadar affedilmeyenim (Pekin, 2014; Konca, 2011).

Hikâyemin aslını benden dinlemenizin tam vaktidir şimdi:

Cennet altın kafesimdi, Âdem ise mütehakim eşim. Bireysel özgürlüğüm için terk ettiğim cennetten kovulmadığımı en iyi Tanrı bilir! Kimsenin bilmediği adını bana söyleyen o değil miydi, o değil miydi beni de Âdem gibi topraktan yaratan (Pekin, 2014)?

Her şeyin gani olduğu bir yerdi cennet, tadını tahayyül edemeyeceğimiz yemişler, rengini göremeyeceğimiz kuşlar, böcekler... Hayal gücünüze bağlıydı sahip olacağınızın niteliği. Benim hayal gücüm olması gerekenden daha genişti. Her zaman en müstesna yemişleri ben yiyor, en olağanüstü manzaraları ben temaşa ediyordum. Tanrı beni yaratırken hamuruma birkaç ölçü daha fazla feraset karıştırmıştı. Eksikliğini hissettiğim tek bir şey vardı: Aşk. Âdem’in aşkı güdük, bayağı ve hodbindi. Duygularımı gösterirken üzerini bir gölge gibi kaplayan kıskançlığının ağırlığıyla ezilirdim. Hayal gücü zayıf, sevgisi aciz ve sevişirken bencildi. Acizliğini zorbalıkla kapatmaya çalışıyor ve yaratı gücümü aşağılamak için benim yaratıldığım toprağın kirli olduğunu dile getiriyordu. Ona göre ben kirli topraktan hayat bulmuştum. Âdem yaratıcısının toprağına murdar diyordu, farkında değildi aslında beni değil onu yaratanı küçümsüyordu (Pekin, 2014).

Tanrı ikimizi yarattığında ilk önceleri sanki iki tane değil de bir tane insan yaratmıştı. Ve sanki ikimizin yüreği aynı anda atıyor, ikimiz de aynı anda nefes alıyorduk. Ben onu çok sevmiştim, o da beni çok sevmişti fakat benim sevgim onunkinden daha aşkındı. Bu yüzden birbirimizde tamamlanmayı ve bir olmayı istedim Ama o mağrurlanarak beni küçük görmeye başladı ve kendisiyle bir saymadı. Bana “Sen ve ben ayrı ayrı biriz, sen benimle bir olamazsın, ancak bana tabi biri olabilirsin.” dedi. Bu duygularım beni çok üzdü. Her şeyde, her yapılan işte hep kendisini üstün gördü. Bana karşı bu şekilde davranması da benim gururumu kırdı ve onun yanından ayrıldım. Böylece kadının ilk isyanı başlamış oldu. Bu isyan benim eşitlik talebidir, kadınlık gururumdur, başkaldırımdır. Ben bir kadın olarak onu evrenin ilk tutkusuyla sevmiştim ama maalesef o benim sevgimi taşıyamadı (Konca, 2011).

Ardından Tanrı geri dönmek için üç meleğini gönderdi saklandığım mağaraya: Sanvai, Sansavai ve Semangelof konuklarım. Âdem’in arzusuydu geri dönmemi istemelerinin nedeni. Geri dönmedim, her gün doğan yüz çocuğumu hunharca katletti Tanrı. Şeytanın çocuklarını doğurmaya, Âdem’in çocuklarını doğurmaya tercih etmemi ödetiyordu. O gün yemin ettim: Üç meleğin suretleri veya adlarının olmadığı beşiklerdeki tüm bebekleri öldürmeye... Tanrı Âdem’i oyalamak için o günlerde karar vermiş olsa gerek Âdem’in kaburga kemiğinden Havva’yı yaratmaya. Havva itaatkâr, uysal ve çilekeşti. Erkeğine her zaman hürmet etti ne de olsa Âdem’in kaburga kemiği olmasaydı kendisi de var olamayacaktı. Artık mutluydular. Ve ben bir savaş vermiştim, bu savaş sadece kadın erkek eşitliği için yapılmış bir savaş değildir. Aslında bu savaş kadın olma gerçeğinin savaşıdır. Ben erkeğimin ne bir adım gerisinde ne de bir adım ilerisinde olmak istedim, sadece onun yanında olmak istedim (Konca, 2011).

Lilith... Dünyanın değişik yerlerinde yaşayan insanların hemen hemen hepsi başka başka isimlerle

de olsa Lilith'ten haberdardır. Eski Sümer'de “*lil*”, fırtına ve rüzgâr anlamına gelirdi. Buna Babil-Asur kökenli “*lilitu*” kelimesi de uygun düşer ve “dişi şeytan” veya “rüzgâr hayaleti” anlamına gelir. İbrani ve Arap kökenli “*Laila*” kelimesi ise gece anlamında kullanılır ve Lilith ile bağdaştırılır, “gece hayaleti” olarak tercüme edilir. Lilith, Mısır ve Hindistan'da verimliliğin ve yeniden doğuşun sembolü olan Lotus Tanrıçalarıyla da ilişkilendirilmektedir. Kısacası Lilith her zaman ve her yerde vardı ve de her zaman bizlerle beraber kıyamete kadar yaşamaya devam edecektir. Özellikle hamile kadınlara yaşattığı sıkıntılar, yeni doğan bebeklere verdiği zararlar ve gece yarısı erkeklerin rüyalarında onları baştan çıkartarak onlardan çaldığı tohumlarla hamile kalarak milyonlarca çocuğu olan efsanevi kadın halk arasında adından çokça söz ettirmektedir. Günümüzde ise Lilith kadın-erkek eşitliği söz konusu olduğunda Âdem'le yapmış olduğu mücadele ve erkeğe karşı isyankâr ve boyun eğmez tavırları ile adından söz ettirmektedir. Çünkü Lilith erkeğe bağımlılığı ve boyun eğmeyi reddeder. Bağlanmak ve çivilenmek istemez. O, özgür olmalıdır, hareketli olmalıdır ve kendini durmadan değiştirmelidir (Zingsem, 2007, Konca, 2011).

Lilith'i tanımak için kutsal kitaplara baktığımızda onlarda açıkça Lilith isminin geçmediğini görürüz. Fakat Tevrat'ın ilk kitabı olan Tekvin'de insanın yaratılışı şöyle ifade edilmektedir:

“Tanrı insanı kendi suretinden yarattı. Böylece insan Tanrı suretinden yaratılmış oldu. İnsanları erkek ve dişi olarak yarattı. Onları kutsadı ve verimli olun, çoğalın dedi. Yeryüzünü doldurun ve denetiminize alın; denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, yeryüzünde yaşayan bütün otu ve tohumu meyvesinde bulunan her meyve ağacını size veriyorum. Bunlar size yiyecek olacak.”

Tanrı, insanları kendi suretine benzer şekilde erkek ve dişi olarak yarattığını açıkça ve de çok net bir şekilde söylemektedir. Benzer şekilde İncil'de de “Kutsal yazıları okumadınız mı? Yaradan ta başlangıçtan insanları erkek ve dişi olarak yarattı.” sözleri yer almaktadır. Tekvin'in ilerleyen kısımlarında insanın yaratılmasından başka ikinci bir yaratılma olayından daha söz edildiğini görmekteyiz.

“Sonra –Âdem'in yalnız kalması iyi değil dedi. Ona uygun bir yardımcı yaratacağım! Rab Tanrı yerdeki hayvanların, gökteki kuşların hepsini topraktan yaratmıştı. Onlara ne ad vereceğini görmek için hepsini Âdem'e getirdi. Âdem her birine ne ad veriyse, canlı o adla anıldı. Âdem bütün evcil ve yabani hayvanlara, gökteki kuşlara ad koydu. Ama kendisi için uygun bir yardımcı bulunmadı. Rab Tanrı Âdem'e derin bir uyku verdi. Âdem uyurken Rab Tanrı onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle kapladı. Âdem'den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu Âdem'e getirdi. Âdem karısına Havva adını verdi. Çünkü o bütün insanların anasıydı.”

Tekvin'de ikinci kez yaratılma olayını anlatmaya neden ihtiyaç duyulmuş? Birinci yaratılma ile ikinci yaratılma arasında neler olmuş olabilir? Bu aradaki boşluk yine Tekvin'de Tanrı'nın Âdem'i kastederek “Ona uygun bir yardımcı yaratacağım.” sözleri ile açıklanabilir. Tanrı, ilk önce insanları erkek ve dişi olarak yarattığını söylüyordu. Yani Tanrı, adı geçmese bile, daha önce Âdem ile aynı anda bir kadın yaratmıştı. Sonra ise ona uygun bir yardımcı yaratacağım demektedir. Demek ki bu ilk kadın Âdem ile uyuşmamış ve onunla anlaşamayarak onu terk etmiştir. Bu ilk kadın Lilith idi. Peki Lilith neden Âdem'e uygun bir eş olamamıştı Tanrı ikinci bir kadın yaratmıştı (Konca, 2011)?

Efsaneye göre Tanrı Âdem ile Lilith'i aynı topraktan aynı zamanda yaratmış ve onları cennete yerleştirmiştir. Bir süre sonra bu ikili arasında anlaşmazlıklar baş gösterir. Âdem hayatın her alanında söz sahibi olmak ister ama Lilith Âdem'in bu düşüncesine şiddetle karşı çıkar. Cinsel ilişki sırasında Âdem'in hep üstte yer almasını Lilith aşağılayıcı bulur. Çünkü Lilith'e göre her ikisi de aynı anda aynı topraktan yaratılmışlardır, eşit olmalıydılar. Ama Âdem bu söylenenleri kabul etmeyerek kendisinin başlıyan gökyüzü, Lilith'in de ürün veren bereketli toprak olduğunda ve bu şekilde birleşmeleri gerektiğinde ısrar eder. Lilith'in bütün ısrarlarına rağmen Âdem söylediği sözden dönmez. Bu duruma tahammül edemeyen Lilith artık Âdem'le bir arada yaşamamanın imkânsız olduğuna kanaat getirir ve Tanrı'nın sadece kendisine öğrettiği ve söylenmemesi gereken gizli adını anarak göğe yükselir. Uçarak Kızıldeniz'e gider ve orada yaşamaya başlar. Böylece dışlanmışların arasına karışır. Bazılarına göre çevresindeki cinlerle ve cinlerin kralı Şamael (Şeytan) ile ilişkiye girer ve ondan çocukları olur. Bazılarına göre ise Âdem'den ayrıldıktan sonra Âdem de dâhil olmak üzere erkeklerin rüyalarına girerek onların boşalmasını sağlayıp onlardan çaldığı tohumlarla hamile kalmakta ve sayısız çocuğa sahip olmaktadır. Cennette yalnız kalan Âdem ise Tanrı'ya dua ederek Lilith'in geri gelmesini ister. Çünkü cennette yalnız kalmıştır. Âdem'in bu yakarışı üzerine Tanrı Lilith'i geri getirmesi için Sanvai, Sansavai ve Semangelof isimli üç meleği görevlendirir. Ve Tanrı bu üç meleğe Lilith'in geri dönmemesi durumunda her gün çocuklarının bir kısmının öldürü-

leceğini de söyler. Melekler Kızıldeniz’de yaşayan Lilith’in yanına gelerek Tanrı’nın kararını ona bildirirler. Lilith karardır, geri dönmeyi kesinlikle kabul etmez. Lilith’in bu kararlı tavrını gören melekler onu Kızıldeniz’de boğmakla tehdit ederler. Fakat Lilith Tanrı’nın gizli adını bildiği için melekler ona güç yettiremezler ve Lilith ile uzlaşma yoluna giderler. Buna göre Lilith çölde yaşamayı sürdürecektir ve Tanrı’nın tehdidi yerine getirilerek her gün Lilith’in çocuklarından bir kısmı öldürülecektir. Lilith’in asilik yaparak geri dönmemesi üzerine Tanrı, Âdem’in kaburga kemiğinden Havva’yı yaratır. Yaratılan bu yeni kadın Âdem’in bir parçasından yaratıldığı için artık onun sözünü dinleyecektir ve itaat edecektir. Tanrı’nın Âdem için Havva’yı yarattığını öğrenen Lilith ise onlardan intikam almaya karar verir. İblis’ten de yardım alan Lilith yılan kılığına girerek cennete gelerek Havva’ya yaklaşır. Tanrı’nın iyi ile kötüyü ayırt etmeyi sağlayan ağacın meyvesinden yemelerini yasak ettiğini duyan Lilith Havva’ya “Tanrı gerçekten bahçedeki ağaçların hiçbirinin meyvesini yemeyin dedi mi?” diye sorar. Havva ise Lilith’e bahçedeki ağaçların meyvelerinden yiyebileceklerini fakat bahçenin ortasındaki ağacın meyvesine dokunmamaları gerektiğini şayet onu yediklerinde öleceklerini söyler. Buna karşılık Lilith Havva’yı kandırarak bahçenin ortasındaki ağacın meyvesini yedikleri takdirde kesinlikle ölmeyeceklerini hatta gözlerinin açılarak iyiyi ve kötüyü bileceklerini ve Tanrı gibi olacaklarını söyler. Bu sözleri çekici bulan Havva bahçenin ortasındaki ağacın meyvesini kopararak hem kendisi yemiş hem de eşi Âdem’in yemesini sağlamıştır. Âdem ile Havva yasak meyveyi yedikleri için cennetten kovulmuşlar ve artık ölümlü olmuşlardır. Bu ağacın meyvesini yemeyen Lilith ise ölümsüz kalmayı başarmıştır. Bu yüzden binlerce yıldır aramızda yaşamaya devam etmiştir (Zingsem, 2007). Âdem ile Havva’nın dünyaya geldikten sonra çocukları olur. Lilith ise her gün çocuklarını kaybeder. Lilith bu acıyla hamile ve yeni doğum yapmış bütün kadınların baş düşmanı olmaya yemin eder. Erkek çocukların doğduktan ilk sekiz gün içinde, kız çocuklarının ise ilk yirmi gün içinde canını almaya karar verir. Sadece üzerlerinde çölde Lilith’in yanına gelen Sanvai, Sansavai ve Semangelof adlı meleklerin adları yazan bebeklere dokunmayacağını bildirir. Bu yüzden Lilith’ten korunmak için bir dizi önlemler alınır. Mesela Lilith’in loğusa kadınlara musallat olmaması için loğusa kadınlar akşam evde yalnız bırakılmaz, başına kırmızı kurdele bağlanır, Lilith’in o evde çocuk olduğunu anlamaması için akşamlardan çamaşır ipine çocuk çamaşırları bırakılmaz, kapı eşliğine soğan ve sarımsak koyulur. Hemen hemen her toplumda benzer önlemlerin alındığı Lilith Türk kültüründe de “Alkarısı” olarak bilinir ve “albastı, al albis, albiş, almiş, almiş” gibi isimlerle de anılarak kötü ruhlarla ilişkilendirilir (Konca, 2011).

İlk Kadın İlk Başkaldırı

Mitler bizlerin kültürel DNA’ları gibidir. Nasıl kendi biyolojik fonksiyonlarımız hakkında düşünmüyorsak ama onların gerekleri doğrultusunda yaşıyorsak mitlerle de benzer bir ilişki içindeyiz. Varoluş mitleri bir halkı, bir kültürü birleştirirler, onların sosyal düzenini belirlerler ve bireylere yaşam boyunca oryantasyon ve yardım sağlarlar. Onlar etik açıdan üzerinden yük kaldırma fonksiyonuna sahip olan kültürel yönlendirmelerdir. Bu varoluş miti de yaklaşık üç bin yıl yaşında olmasına rağmen cinsler arasındaki ilişki açısından çok yararlı olmuştur; ancak sonuçları kadın ve erkek için tamamıyla farklıdır. Bu mit her şeyden önce erkeği olayların ana noktası haline getirmiştir. Mitte, Lilith’in, Âdem ile eşitlik talebinde bulunarak erkeğe karşı isyankâr ve asi tutumlar sergilemesi erkeğe itaat etmeyen, erkeğe karşı gelen kadınların toplumsal hayatta cadı, büyücü, dişi şeytan, fahişe gibi bir kötü bir algıya sahip olacağını yansıtır. Çünkü kadın erkeğe fayda ve zevk vermek için yaratılmıştır. Kendisi için değil erkek için yaratılmıştır, erkek için erkekten şekillenmiştir. Erkek onun yaratılışının hedefi, anlamı ve sonucudur. Sadece erkeğin yardımcısıdır ve kendi başına bir değer taşımaz. Böyle bir kadın imajı çizen Havva ideal kadındır. Âdem ise yüklendiği imajla insan hayatının yaratıcısı konumundadır (Zingsem, 2007).

Lilith her kadının içinde bulunan bağımsızlık ve geleneksel kurallardan kurtularak özgürlüğe kavuşma dürtüsüdür (Zingsem, 2007). Bu yüzden Lilith yüzyıllardır kadınların beynine girerek onları erkeklerle eşit haklara sahip olmaları için yönlendirmektedir. Fakat Lilith’in işi pek de kolay değildir. Çünkü tüm çağlarda ve bütün toplumlarda kadın erkekten daha aşağı bir varlık olarak görülmektedir. Uzun yıllar kadının insan sayılıp sayılmayacağı, ruhunun olup olmadığı eğer bir ruhu varsa bu ruh insan ruhu mudur yoksa hayvan ruhu mudur şeklindeki tartışmalar bu durumu desteklemektedir. Tarih boyunca kadınlar küçümsenerek vasıfsız kılınmış, ağır sosyal roller altında ezilerek üzerine günahın ya da eksikliklerin sorumluluğu yüklenerek hor görülmüş, alınarak veya satılarak ya da yetkilerinden ve

haklarından mahrum bırakılarak en temel istek ve ihtiyaçlarını gerçekleştiremeden bir ömür sürmeye mahkûm edilmiştir. Cinselliği kendine özgü bir güç, bir üstünlük olarak gören erkek tarafından denetim altına alınan kadın kendi başına düşünen, karar veren, yaşamını şekillendirme hakkına sahip bir varlık olması engellenerek töreler ve toplumsal kısıtlamalar yüzünden erkek karşısında nesneleşmiştir (Kuşcan, 2015).

Böyle bir duruma nasıl gelinmiştir? İlk insanlar için yeryüzü bilinmeyenlerle ve tehlikelerle dolu olduğu için yeryüzü insanoğlunu şaşırtmakta ve korkutmaktaydı. Çünkü insanoğlu yeryüzünde olanları denetleme ve ona hükmetme gücünden yoksundu. Bu yüzden insan kendini doğadan ayrı değil de doğanın bir parçası olarak görmekteydi, bu da onu doğayla barış ve uyum içinde yaşamaya sevk etmekteydi. İnsanoğlu doğa ile bir bütün olmaya böylece dengeye ulaşmayı istemektedir. Fakat aniden ortaya çıkan ölüm ile insanoğlu karşılaştığı yok oluş ile dengesini kaybetmekteydi. Buna karşın kadın doğurganlık özelliği ile yaşamı bilinmeyenlerden alıp geri getiriyordu. Bu durum kadını bereketin yaratıcısı yaparak sürekliliği sağlayan bir güç konumuna getirmekteydi. Yani kadının doğurganlık yeteneği onu toplumsal hayatta saygın bir konuma getirmekteydi. İlk zamanlar kadın hayranlık uyandıran bir ilahe konumda iken sonraları aşağılık bir duruma gelmiştir. Kalabalıklaşan insan nüfusu ve nüfusun gelişmesiyle birlikte değişen üretim ilişkileri kadına da sefil bir rol biçmiştir. Şöyle ki insanoğlu artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için tarımı keşfetmiş ve bu keşfin zorunlu sonucu olarak yerleşik düzene geçilmiştir. Bu da kadın ve erkeğin toplumsal rollerinde köklü bir değişikliği ortaya çıkarmıştır. Tarımsal üretime geçiş insanlık için bir kırılma noktası yaratmıştır. Üretim ilişkilerinin temel olarak toplama ve avlanma faaliyetine yani insana dayandığı evrede kadın, üretimin bir parçası olmasının yanı sıra aynı zamanda doğurganlığı sayesinde üretimin temel kaynağıdır. Bu dönemde toplumsal hayatın sürdürülebilirliği açısından kadın kelimenin tam anlamıyla her şeydi. Tarımın keşfi ile birlikte bereketli topraklara sahip olma güdüsü, toprak mülkiyeti olgusunu yaratmış ve bu mülkiyet olgusu beraberinde kaçınılmaz olarak siyasal iktidarı doğurmuştur. İnsan artık daha çok ürün elde edebilmek için daha çok toprak, o toprağın ele geçirilip korunabilmesi içinse savaşılabilecek güçlü erkekler gerekiyordu. Erkek kas gücü sayesinde aynı zamanda toprağı ekip biçiyor böylece kadın üretici rollerinin büyük bölümünü yitirerek gürbüz erkekler doğuracak ve aile hayatını düzenleyecek sıradan bir dişi konumuna iniyordu. Erkek doğanın üzerinde egemenlik kuran, toplumsal yapılanmayı ve yaşamın kurallarını tayin eden kişi rolünü üstlenirken kadın yalnızca doğurganlığı nedeniyle üretime katkıda bulunan ve bu yüzden mal gibi korunması ve savunulması gereken cinsel bir varlığa dönüşüyordu. Bundan sonraki yüzyıllar boyunca insanlık bilimsel, düşünsel, ekonomik ve siyasal olarak hangi mesafeyi kat ederse etsin kadının içinde bulunduğu konum ve sosyal kimliği açısından tarihi süreç kadın için en yavaş haliyle ilerleyecektir (Kuşcan, 2015).

Kadının geri plana itilmesinde dinlerin de katkısı olmuştur. Hangi din olursa olsun kadına bakışı aşağı yukarı aynı. Dinlerde kadın diye bir şey yok. Çünkü erkekler din adı altında erkek aklıyla düşünerek kadınlar adına karar vermektedir (Bari vermekte olduğu kararlarda biraz adaletli olsalar). İlahi dinlerde kadını susturan hükümler vardır. Mesela Museviler Minyan'a^{1*} kadını almaz. Kadın denilen varlık çok mu aşağılıktır da o yüzden mi kadını almazlar oraya? Yahudi erkekler sabah duasında "Ezeli ilahımız, kâinatın kralı, beni kadın yaratmadığın için sana hamdolsun." İslam şeriatıyla yönetilen ülkelerdeki kadınların toplum hayatında hiçbir söz hakları olmadığı gibi mahkemelerde tanıklıkları da geçerli değildir. Kadınların araç kullanmaları için ehliyet almalarına izin verilmezken, tek başlarına sokağa çıkmalarına da izin verilmez. İş ceza vermeye gelince en büyük cezayı kadın alır ama iş mirasa gelince kadına erkeğin aldığından ancak yarısı verilir. Ve böyle ülkelerde kadınların başlarını örtmesini kontrol eden polisler vardır. Müslümanlığın kutsal kitabında İblis'in bile adının birçok kez anıldığı yerde yaratılan ilk kadın olduğuna inanılan Havva'nın adı anılmaz. Hristiyanlığa göre kadınlar kutsalların bütün topluluklarında olduğu gibi toplantılarda sessiz kalsın, konuşmasın, kadının konuşması ayıptır. Uysal olsunlar, öğrenmek istedikleri bir şey olursa evde kocalarına sorsunlar. Yine Hristiyanlığa göre başı örtülü olarak dua eden her erkek, başını küçük düşürür. Ama başını örtmeden dua eden her kadın başını düşürür. Eğer kadın örtünmüyorsa saçını kestirsin. Saçını kestirmesi ayıpsa başını örtün. Erkek başını örtmemelidir. Çünkü erkek Tanrı'nın benzeyişinden olup Tanrı'nın yüceliğini yansıtır. Kadın ise erkeğin yüceliğini yansıtır. Çünkü erkek kadından değil, kadın erkekten yaratıldı. Erkek kadın için değil, kadın erkek için yaratıldı. Bu nedenle kadın başını örtmelidir (Konca, 2011). Hindistan'daki Manu 1* Musevilikte bir dini törenin icra edilebilmesi için, Bar Mitsva (erkeklerin 13 yaşına geldiğinde Yahudilerin görevlerini üstlenebilecek kadar büyüdüklerini gösteren bir tören) törenini yapmış, yani 13 yaşını doldurmuş ve bir gün almış en az 10 Musevi erkeğe ihtiyaç vardır. Bu özellikleri taşıyan en az 10 kişilik cemaate Minyan adı verilir.

kanunu da murdar temayüllere, zayıf karaktere ve fena ahlaka sahip olarak düşünülen kadını babasına, kocasına ve kocasının ölümünden sonra oğluna ya da kocasının tarafından bir erkeğe bağlı kılmaktadır. Veda'lar da kadın kasırgadan, ölümden, zehirde ve yılandan daha kötü bir mahlûk olarak tasvir edilir. Benzer şekilde Budizm de ilk başlarda Budist topluluğun içine dâhil etmediği kadını sonradan topluluğa kabul etse de onu Budist topluluk için bir tehlike olduğunu düşünmüştür ve Budizmin saf şeklini koruyamamasının nedeni olarak da kadını dine kabul etmek olduğu yönünde bir tespitte bulunmuştur (Kale, 1996, Sıvacıoğlu, 1991).

Günümüz Avrupa toplumları kendilerine menşei olarak kabul ettiği Antik Yunan kültürünün de kadına bakışı dinlerden çok da farklı değildir. Yunan mitolojileri bu konuda bize yol gösterir. Mesela Zeus'un eşi Hera Zeus'un hoşlandığı diğer kadınlara ve ondan doğan gayri meşru çocuklara karşı zalimce davranan, komplolar yapan, kıskanç bir kadın olarak ifade edilir. Bir başka kadın olan Helen ise evli olmasına rağmen güzelliğini kullanarak erkekleri esir eden ve onları felakete sürükleyen tehlikeli bir kadındır. Yine çizilen Pandora imajı ile kadın bütün kötülüklerin anası ve erkeğin düştüğü yanlışlıkların baş sorumlusudur, erkeğin baş belasıdır. Atina'da erkekler toplumsal sorumluluklara sahip iken kadınlar ikincil ve aşağı kabul edilmekteydi. İlkçağın ünlü filozoflarından Aristoteles de yaratılıştaki yarı kalmış bir erkek olarak tabir ettiği kadının pasif, itaatkâr ve sessiz olması gerektiğini belirtmiştir. Kadınlar ev işleriyle uğraşmalı, çocuk büyütmeli, ev dışındaki tüm faaliyetlerden ve sosyal yaşamdan izole bir hayat sürmelidir. Kadın Antik Yunan'da ve Roma'da da hiçbir hakka sahip değildi. Evlenmenin en mühim gayesi erkek çocuk elde etmek, zevk ve şehveti tatmin etmek, evde mal mülk üzerine bir bekçi ve hizmetçi getirmek olarak görülüyordu. Çin'de de bundan farklı bir durum söz konusu değildi. Kadın insan sayılmamış, erkek çocuklar rağbet gördüğü halde kız çocuklar domuz diye anılmıştır. Erkeği mutlak hakim sayan İsrail hukukuna göre de Yahudi kızları babalarının evlerinde bile hizmetçi gibidirler. Babaları onları satabilir. Boşanma hakkı keyfi bir surette kocaya aittir. Kızlar başka bir varis bulunmadığı takdirde babalarının mirasında hak sahibi olabilmekteydi. İslamiyet'ten önce Arap toplumunda kadın her bakımdan erkekten aşağı kabul ediliyordu. Diri diri toprağa gömülebilen kız çocukları aile için bir utanç vasıta idi. İngiltere'de, kadın mundar bir mahlûk sayılmaktaydı ve bu yüzden İncil'e el süremezdi. Bu vaziyete Kral VIII. Hanri devrinde çıkartılan bir kararla son verildi ve kadınlar İncil okumaya başladı (Sıvacıoğlu, 1991).

Türklerde nasıl bir kadın imgesi vardır? İslamiyet öncesi Türk toplumunda kadın saygın bir konuma sahipti. Kadının zekasına ve kabiliyetlerini güvenilirli. Bu yüzden kadına devlet ve toplum hayatında önemli görevler verilmiş, yönetimde söz sahibi yapılmıştır Hatta ülke savunmasında bile yer alan kadınlar erkeklerle birlikte savaflara katılmıştır. Tek eşliliğin hüküm sürdüğü toplumda kadın kendi mallarının maliki olup boşanma hakkına da sahipti. Türklerde kadın başlangıçta ayrıcalıklı bir yere sahipken iken İslamiyet'in kabul ile kadına olan bakış açısı değişmiştir. Fakat bu konuda İslamiyeti suçlamak yanlış olur. Çünkü eski Türk hayatındaki kadın algısı ile İslamiyet'in kadın algısı arasında bir uzlaşma vardır. Bu değişim ancak eski Arap adetlerinin, İran kültürünün ve Bizans'ın etkisi ile olmuştur (Yüksel, 2014, Kuşcan, 2015).

Görüldüğü gibi daha eski çağlardan itibaren erkek üstünlüğüne dayanan bir gelenek oluşturulmuş ve bu gelenek zamanımıza dek süregelmiştir. Yani geçmişten gelen kadın-erkek eşitsizliği kavramı tarihsel süreçte sürekli taze tutulmuştur. Kadına sadece "annelik" ve "karılık" rolü biçilerek geri planda tutulması sağlanmış ve erkek egemen bir düzen içinde kendisine biçilen roller ile yaşamaya mahkûm edilmiştir. Geçmişte nasıl saygın bir kadın kimliği tanımlanamamışsa bugün de kadın için doğru bir yer henüz bulunamamıştır. Örneğin günümüz tüketim toplumlarında kadın cinselliği reklam ve çıkar unsuru olarak ticari dünyada kullanılan bir konudur. Bu durum kadının hak ettiği gerçek değeri, insan olarak sahip olduğu derin anlam ve onur açısından sıkıntı verici ve incitici bir durumdur (Kuşcan, 2015).

1948 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde kadın-erkek eşitliğine vurgu yapan ifadelerin yer alması ile kadının lehine kanunsal düzenlenmeler yapılmaya başlanmıştır. Bu gelişmelerin temelinde ise, çok sayıda uluslararası kadın organizasyonunun mücadelesi yatmaktadır. Fakat bunların yeterli olmaması ya da uygulamaya geçirilmemesi nedeniyle Batı toplumlarında kadınlar kadın hakları için ayaklanmışlar ve mücadele başlatmışlardır. Feminizm böyle bir çabanın ürünüdür ve bu ürün çok önemli mahsuller ortaya koyduğu söylenebilir. Batılı kadınların bu mücadelesine karşı ülkemiz kadınlarının kadın haklarına sahip çıkma bilincine tam anlamıyla ulaştığını söyleyemeyiz. Ülkemizde kadınlar Batılı kadınların mücadele ederek elde ettiği hakları te-

peden inme bir şekilde elde etmesi onu kendisi ve hakları için mücadele etmekten uzaklaştırmaktadır (Yüksel, 2014, Kale, 1996, Dinçkol, 2005).

Sonuç ve Değerlendirme

Efsaneye göre erkeğe boyun eğmeye razı gelmeyen, teslim olmayarak erkeğe karşı direnen, erkeğin yanında ikinci olmayı gururuna yediremeyen, eşitlik isteyen, asi ve isyankâr kadının timsali Lilith'tir. Günümüzde ise Lilith, kadın-erkek eşitliği sözkonusu olduğunda erkeklerle eşit haklara sahip olmak için mücadele eden kadınların kendileri için seçtikleri bir idol haline gelmiştir. Bu idol zeki, aktif, kendi başına buyruk bir kadın imgesi taşır. Fakat tüm çağlara baktığımızda ise dar kalıplara hapsedilen, iki duvar arasına hapsedilen, bir hakkı ve hukuku olmayan, ikinci sınıf bir konumda yer alan, yeri geldiğinde insan olarak bile görülmeyen bir kadın imgesi oluşturulmaya çalışıldığını görmekteyiz. Bu imgeyi nasıl yıkabiliriz?

21. yüzyılda yaşıyoruz ve halen daha kadın-erkek eşitliği konusunda tam anlamıyla dört dörtlük bir çizgi oluşturulduğumuz söylenemez. Olması istenen toplumsal yaşamda kadınların ve erkeklerin aynı hak ve yükümlülüklerle, aynı fırsatlara sahip olmasıdır. Şayet kadını erkeğin gerisine itersek, ikinci plana atarsak, yaşamdan soyutlarsak ya da çıkarırsak geriye sadece erkekler değil, kocaman bir hiç kalır. Öyleyse bu konuda belli bir standardı yakalamak için meseleyi sadece kadın meselesi olarak ele almamak gerekir, bu yükü kadın ve erkek birlikte üstlenmesi gerekir. Bu sadece kadınları ilgilendiren bir mevzu değildir, meseleye toplumsal bir sorun olarak yaklaşılmalıdır. Asırlardır erkeğin yüceltilmesine karşılık kadın ve erkeği bir elmanın iki yarısı gibi ya da bir bütünü oluşturan iki ayrı parça gibi ele alınmalıdır. Daha küçük yaşlardan başlanarak verilecek eğitim ile kadın-erkek eşitliği bilinci oluşturulmalı, konuya insan saygı ve insan hakları penceresinden yaklaşmayı amaç edinilmelidir. Kadınlara karşı yapılan her türlü ayrımcılığın önüne geçebilmek için koruyucu yasalar yapılmalıdır. Kadına yönelik şiddete karşı ciddi tedbirler alınmalıdır. Kadın ve erkeğe eşit muamele yapılmalı ve kadınlara fırsat eşitliği sağlanmalıdır. Kadınların hakları, kanunlarla güvence altına alınmalıdır. Dinlerde yer alan kadını aşağılayıcı ve karalayıcı hükümlere itibar edilmemelidir. Çünkü dini açıdan kadın-erkek tüm kullar eşittir, asıl üstünlük yaratıcının emirlerine ve yasaklara uygun bir yaşam sürmekle elde edilir.

Kaynakça

- DİNÇKOL, Bihterin (2005), Kadın-Erkek Eşitliği İçin Pozitif Ayrımcılık, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl:4 Sayı:8.
- KALE, Nesrin (1996), Kadın-Erkek Eşitliği Sorunsalı, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt: 29, Sayı:1.
- KONCA, Tamer (2011), Lilith, İstanbul: Cinius Yayınları.
- KUŞCAN AKŞİT, Özlem (2015), Lilith'ten Malala'ya Kadının Adı Var, İstanbul: Puslu Yayıncılık.
- PEKİN, Esra (2014), Lilith, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- SIVACIOĞLU, Musa (1991), Avrupa Topluluğunda Kadın-Erkek Eşitliği ve Bunun Türk Mevzuatı İle Karşılaştırılarak Değerlendirilmesi, Aile ve Toplum Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1.
- YÜKSEL, Sera Reyhani (2014), Türk Medenî Kanunu Bakımından Kadın-Erkek Eşitliği, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 2.
- ZINGSEM, Vera (2007), Lilith, (Çev.) Devrim Doğan Yüzer, İzmir: İlyaz Yayınevi.

B

Şiir ve Edebiyatta Kadın

Necip Fazıl'ın Şiirlerinde Kadın

Em. Öğr. Görv. M. Hâlistin Kukul
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

A.Giriş

a. Önce İnsan

Mevzûmuza giriş yapabilmek için, ilkönce, insan hakkında, 'yaratılış' ile ilgili bâzı hususları açıklığa kavuşturmamız gerekmektedir. İnsan kimdir ve kâinatta insanın mevkiî nedir? Onu, diğer canlılardan ayıran hususiyetler nelerdir?.. gibi soruların cevabını bulduktan sonra, "kadın" bahsine geçmemiz daha sağlıklı olabilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de: "Ve (rahme) dökülen nutfeden erkek ve dişi iki çift yaratan da O'dur." (1) ; "Her şeyden de (erkek dişi, yer gök, güneş ay, gece gündüz, sağlık hastalık, lezzet elem, sevap ıkap) iki çift yarattık, ki düşünesiniz."(2) ; " O, rahme dökülen meniden bir katre değil miydi? Sonra, bir kan pıhtısı oldu. Derken Allah teâlâ onu yarattı, düzeltti. Ondan erkek, dişi iki sınıf halk etti." (3) ve " "Dölyataklarında sizi (erkek, dişi, beyaz, siyah, çirkin, güzel) dilediği şekil ve keyfiyette tasvir eden odur." (4) âyetlerinde, her canlının "erkek ve dişi" olmak üzere "çift" olduğu, bizzat kâinatın yaratıcısı olan Allahü teâlâ tarafından beyan buyurulmaktadır.

Kaldı ki, insanın yaratılışı hakkında da: "Şüphesiz ki biz insanı (erkek ve dişinin sulariyle) karışık bir nutfeden yarattık. Onu sınıyoruz. Bu sebeptendir ki, kendisini iştir, görür kıldık» (5) buyurulmaktadır.

İnsanın, varlıklar içersinde farklı bir üstünlüğe ve şerefe mâlik olduğu da şu âyetlerle ildirilmiştir:

"Yâ Muhammed! Hani Rabbin meleklere: Ben muhakkak yeryüzünde bir halife (bir insân, bir âdem) yaratacağım demişti» (6)

«Âdem'i yarattıktan sonra bütün eşyanın isimlerini ona öğretti. Sonra o eşyayı meleklere gösterdi (ki Âdem'in fazlı ve onların aczi meydana çıksın).(7)

"Yemin ederim ki, biz Âdem oğullarını tekrim ettik / yücelttik. Ve onlara karada ve denizde taşıtlar verdik. Kendilerini iyi ve güzel nimetlerle rızıklandırdık. Yarattıklarımızdan çoğuna onları tafdil ettik (faziletli, üstün kıldık)" (8)

"Biz, insanı en güzel biçimde halk ettik." (9)

"Ben, cinni ve insi ancak bana ibâdet etsinler diye halk ettim." (10)

b. "Erkek - Dişi"

Görüleceği üzre, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen ifadeler, bütün mahlûklar için olduğu gibi, 'insan' için de "erkek" ve "dişi"dir. "Erkek" ve "dişi" birer bütün olmalarına rağmen, ikisi "insan" olarak "tek bütün"ü teşkil ederler. Yâni, birlerine "zıt" iki mefhûm olmalarına rağmen, birbirlerinin "tamamlayıcısı"dırlar. Kur'ân-ı Kerîm'de sözü edilen "çift", bu "tam iki yarım"dır.

"Her şey zıddıyla meydana çıkar" (11) sözü, bir başka hakîkati de ortaya koyar: "Muhiddin-i Arabî'nin tecritteki kıymetine bakın ki, buna Fransız tefekkürü bile hayrandır.

Bir hadîs:

- Ez- zıddan lâ yeştēman...

Yâni, zıtlar bir araya gelmez, toplanamaz.

Muhiddin-i Arabî zıtlar nazariyesini alıyor ele ve diyor ki:

- Ama zıtlar, bu bir araya gelemeyiş içinde öyle bir beraberlik içindedirler ki, bir kere buluşsalar bir daha bırakmazlar birbirlerini..."(12)

"Putperest Arap cemiyetinde, kız çocuğunun doğuşu, âdeta bir yas ve ıstırap konusu idi. Birçok babalar, kız çocuğu müjdesini(!) işitince öfkelenir, cemiyetten gizlenir ve eşini hırpalardı. Bu gibileri, doğan kız çocuğunu, ya hayatları boyunca "hakîr tutar", yahut "diri diri çöl kumlarına gömerlerdi.» Bu,

ne acı ve çirkin bir insanlık dramı idi. İslâmiyet geldikten sonra, bütün bu facialar ortadan kalkacaktı. Yüce ve mukaddes kitabımız Kur’ân-ı Kerîm’de putperestlerin bu kötü ve çirkin işleri şöyle kınanıyordu: “Onlardan birine kız (doğum) müjdesi verilince yüzü, kendisi pek öfkeli olarak simsiyah kesilir. Verilen müjdenin kötü tesiri ile kavminden gizlenir. O (doğan)ı, (sağ bırakıp) hakaretle mi tutacak, yoksa onu toprağa mı gömecek (diye düşünür)? Bak, hüküm edegeldikleri bu şey, ne kötüdür.” (Bkn. En-Nahl Sûresi, Âyet: 58-59).

Yüce ve mukaddes kitabımız Kur’ân-ı Kerîm’de, bu diri diri gömülen veya hakîr tutulan kızarın haklarının mutlaka aranacağı ve zâlimlerin er geç cezalandırılacağı zamanın geleceği, bildirilmektedir. Zâlimler, zulümlerinin karşılığını göreceklidir. “Diri diri gömülen kızın hangi suçlarından dolayı öldürüldüğü sorulduğu zaman”.(Bkz. Et-Tekvir Sûresi, Âyet: 8-9)” (13)

c. Târihten Gelen Yanlış Hüküm ve Eşitlik Mes’alesi

İlâhî emre rağmen, bu yanlış kanaat veya hüküm, bugüne kadar ne yazık ki devam etmiştir. Her iki cinsi bir bütün olarak yâni «insan» olarak görmeyen / göremeyen yanlış zihniyet / telâkki / anlayış / tarz veya görüş, adına ne dersek diyelim, maalesef, bugün İslâmî diye isimlendirilen veya vasıflandırılan toplumlarda daha hâkim vaziyettedir.

Öyleyse; iki cinsten hiçbirinin, birbirine “üstünlük” payı çıkarmaya veya “aşağılıkla horlamaya” hakkı yoktur. Çünkü; “mevcut hâl”, ‘doğuş’tan verilmiş hak yâhut da imtiyazdır. Sâdece isimleri ve icrâdaki vazîfelerinde farklılıklar bulunmaktadır. Birbirlerine göre farklı yaratılmış olduklarına göre, nasıl erkeklerle erkekler, kadınlarla da kadınlar, zekâları ve kaabiliyetleri bakımından değişiklik gösteriyorlarsa, elbette ki, bu iki cins arasında da, birbirlerine nazaran farklı meziyetler olacaktır.

Yâni; erkekten üstün kadın; kadından da üstün erkek bulunacaktır. Ancak bunun; icrâ ettikleri iş bakımından bir üstünlük olduğu da bilinmelidir.

Demek ki; insan, ya erkek / adam, yâhûd da dişi / kadın olarak doğmaktadır. Buna, kimsenin müdahâle hakkı olmadığı gibi, şüphesiz ki, gücü de yetemez.

İnsan neslinin devamındaki ‘müştereklikler’, onların, temeldeki ‘eşitliğini’ teşkil eder.

Aslında; içtimâî bir vaziyet olarak, asıl mes’ele bundan sonra başlıyor: Farklı “anatomiler” ve farklı” p(i)sikolojiler”, hayat boyunca devam ediyor.

“Bugün, dünyamızda en çok istismar edilen konulardan biri de “eşitlik” meselesidir. Bu konuda, ilim adamlarının yaptıkları araştırmalardan haberi veya habersiz birçok “demagog”, akla hayale gelmez cambazlıklar yapmakta, kitleleri yanlış biçimlerde “şartlandırmaya” çalışmaktadırlar. Oysa, bu mesele de ilmi ve objektif bir kritiğe muhtaçtır.

Hemen belirtelim ki, “insan olmak haysiyeti” itibarı ile bütün insanlar, “eşit”tirler. Soyu, kültürü, cinsiyeti, yaşı, sağlığı, makam ve mevkii ne olursa olsun, “insan insandır”. İnsan, “insan muamelesi” görmelidir.

Bu kesin ve açık gerçeğe rağmen, insanlar arasında, ihmal ve inkâr edilmesi mümkün olmayan “farklar” da vardır. İlim adamları, objektif araştırmalar ile isbat etmişlerdir ki, hem “fertler”, hem “cinsler” arasında, hemen hemen her konuda, nazara alınması gereken “önemli farklar” mevcuttur. Yâni, konu, hem “fertler”, hem “cinsler” açısından ayrı ayrı incelenebilir ve incelenmiştir. “ (14)

“İnsan olmak haysiyeti”, bu meselenin temel şartıdır. “Elbette, “kadınlar” insan olarak haysiyeti itibarı ile “erkekler” ile eşittirler. Onlar, insanlığın, diğer bir yarısını teşkil ederler. İnsan, ancak, kadın ve erkek olarak bir arada bulunmakla mevcut olabilir. Cinslerden birinin yokluğu hâlinde “insanlık” nasıl var olabilir?..

Diğer taraftan; birbirine ‘eşit’ hangi kuş, hangi çiçek vardır? Bu mânâda eşitlik; yekpârelik ve monotonluk ve âhenksizliği meydana getirmez mi? Tek tip kuş, tek tip ağaç, tek tip insan olur mu?

Bir diğer husus; “kadınlar”, bizim (erkek bakışıyla) analarımız, eşlerimiz, kayın vâlidelerimiz, baldızlarımız, kız kardeşlerimiz, kızlarımız, yeğenlerimiz ve yakınlarımız olarak pek muhterem ve pek sevgilidirler. Onlarla, karşılıklı “hak ve vazifelerimiz” var...Bu husus, yüce ve mukaddes kitabımız Kur’ân-ı Kerîm’de defalarca ortaya konur. İşte bunlardan birinin meâli: “Erkeklerin, meşrû surette, kadınlar üzerindeki (hakları) gibi, kadınların da onların üzerinde (hakları) vardır. “(El-Bakare, 228). “Cennet anaların ayakları altındadır” diyen Şanlı Peygamberimiz, Vedâ Hutbesi’nde de şöyle buyururlar: “Kadınlarınıza eziyet etmeyiniz. Onlar, Yüce Allah’ın sizlere emânetidir. Onara karşı yumuşak olunuz,

onlara iyilik ediniz.” (15)

Yukarıda da işâret ettiğimiz üzere, farklı “anatomi” ve “p(i)sikoloji”lerin, her kültür, kavim ve coğrafyadaki insanlar arasında olduğu gibi, “cinsler” arasında da bulunmasından daha tabîî bir şey olamaz.

Hâliyle; ne kadın erkeğin ve ne de erkek kadının mukabili / muâırız / tersi / muhâlıfı / aksi / veya zıddı’dır. Her ikisini birleştiren müşterek vasfın “insanlık” olduğu gerçeğiyle, her iki cins, birbirinin olmaz’ı ve tamamlayıcısı’dır.

Arapça’dan Türkçe’imize geçen «adam» kelimesi ; hem “insan” ve hem de “erkek kişi” mânâsına gelmesine rağmen, daha ziyâde ikinci mânâsında “erkek kişi” yerine kullanılmaktadır.

Bu durumda, insanın erkeğine “adam”; dişisine ise “kadın” denir. Erkeğin evli bulunduğu “kadın”a “karı”; bir “kadın”ın evli bulunduğu erkeğe ise, “koca” ismi verilir.

Bir âile teşkili için, birbirleriyle evli olan ikili “karı-koca” olarak anılır ve “eş” olurlar. Karı’ya, zevce; koca’ya zevç denilir.

Kadın’a, ayrıca, avrat, hanım ve hâtun diye de hitâp edilir.

Kur’ân-ı Kerîm’de, buyuruluyor ki: “Allah teâlâ, kudret ve vahdâniyyetine delâlet eden delâillerdendir ki, aslınız Âdem’i topraktan halk etti. Sonra beşer olup yeryüzüne dağıldınız.”

Yine o delâildendir ki, sizin için, onlara meyledip ülfet edesiniz diye, kendinizden zevceler yarattı. Ve aranızda muhabbet ve rahmet (duygusu) koydu.» (16)

Demek ki; “kadın - erkek “ irtibatının esâsını, “muhabbet ve rahmet” teşkil etmektedir.

Hususî olarak baktığımızda, iki cins arasında, ‘umûmî algılama’da, hissetmede farklılıklar vardır. Hatta, korkulara ve kokulara karşı bile yaklaşımları değişiktir.

Kadına, bilhassa kız çocuklarına, kendilerindeki üstünlükleri ve fazîletleri telkîn edilip öğretmedikçe ve yaygın olan, aşağı / alt / hor kanaat yok edilmedikçe, “farklı” kelimesine yüklenin “sosyal mânâ” maalesefe değişmeyecektir.

Kadın da, kendini, erkek karşısında zayıf, hor ve aşağı görmeyecektir. Maalesef, bu durum, anneler arasında çoktur ve bizzat anneler, erkek çocuklarını kız evlâtlarından daha üstün görmekte, kızdan ziyâde erkek doğurmakla - sanki ellerindeymiş gibi- iftihar edenlere de rastlanılmaktadır.

Bilinmelidir ki, kadın; insanlık âilesinin ‘iki eşit tam yarımı’ndan biridir.

Hadîs-i şerîflerde de; “Sizin hayırlılarınız, kadınları için hayırlı olanınızdır.” ve “Kadınlara ancak kerim olanlar ikrâm eder, kötü olanlar da ihânet eder.” (17) denilerek, bizzat erkekler uyarılmıştır.

O hâlde; bu istikamet üzere mes’eleye yaklaşılarak yolumuza devam etmemiz lâzımdır.

B. Necip Fazıl’a Göre Kadın

a. Kadın, Merkezde Bulunmalıdır

Bu umûmî girişten sonra, söz, ana mevzûun başlangıcına gelmişken bir hususu daha açıklığa kavuşturmak lâzımdır. Meşrû / tabîî / âdil p(i)sikoloji ve tavırlar içersinde, her şeyden önce bir insan olarak “kadın”ın irtibatlı bulunduğu birinci ve tâli derecelerdeki her cins ‘fert’ ile, her türlü münâsebeti çok önemlidir. Bu durum, erkek için de, aynı şekilde, aynı önemdedir.

Yâni, merkezde olması / bulunması / durması şartıyla, ‘kadın’; kız evlât, gelin, hanım, karı, hâtun, bayan, eş, zevce, anne / ana, nine / annanne-babaanne, teyze, hala, yenge, kuma, elti, görümce, bacı, abla, kayınvâlîde, baldız vasıflarıyla, oğula, damada, amcaya, dayıya, kocaya, babaya, kayınbabaya, kayına, dedeye, bacanağa, zevç’e, eş’e göre farklı p(i)sikoloji ve tavırlara sahiptir. Bu p(i)sikoloji ve tavırlar, birer vazife veya icraat olarak, ayrı ayrı, her iki cinse verilmiş olan ‘fitrî’ kaabiliyetten başka bir şey değildir.

Her iki cinsteki yegâne ‘müşterek değer’ ise , aşk’tır. Bu; hem mecâzî ve hem de hakîkî mânâdadır. Düşünülmelidir ki, Allah, ‘kadın’a, annelik ve kocaya da babalık gibi mukaddes ve ulvî vasıflar ve vazîfeler yükleyerek, onlardaki <farklı p(i)sikoloji ve hareketlere rağmen, onları, doğuştan itibâren birbirine karşı irtibatlı olarak tecellî ettirmiştir.

Her iki cinsin, hâdiseler karşısında - annelik ve babalık hissiyle- farklı davranışlarda bulunması ve fakat ‘aynı gaaye’ ile ‘aynı hedefe’ yönelmesi, bunların neticesi olarak da insan olma hususiyeti ve hassasiyetinden başka bir şey değildir.

“Allahın Resûlü : “Evleniniz, çoğalınız, yarın ben âhirette, öbür ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar ederim” buyurdular.

Kadın ve erkek, karşılıklı olarak iki cins, birbirinde, büyük ve münezzeh visalin dünya üzerinde, dünyaya mahsus kokusunu buldular ve cazibelerin en çekicisiyle bağlandılar.

Bu sırdan ötürüdür ki, Kâinatın Efendisi kendilerine dünyadan üç şey sevdirdiğini, birinin kadın, öbürünün güzel koku, daha öbürünün de namaz olduğunu işaretlediler. Namaz, yani en büyük nimetlerin peşinden Allaha hamd ve teslimiyet ifadesi...Her şey onun maiyetinde...

Bu noktada sırların sırrı yatar ve melekiyetten üstün bir derecede olan beşeriyetin, erkekte kadın ve kadında erkek ihtiyacı mânaladır.

Nitekim melekiyette en üstün peygamber derecesi Hazret-i İsa'da mihraklaşırken, beşeriyette en yüksek derece de, âlemlerin yüzü suyu hürmetine yaratıldığı Resûller Resûlünde tecelli etti.

İslâm'da rehberiyet ve kadından kesilme asla yok, aksine, kadını kemale uçurucu bir vasıta bilme anlayışı vardır. Ama bu sırta inmekten âciz, tahrifçi Hristiyanlık, işi satıl üstü ele alır ve (mistik-sırrî) olmaktan dem vururken bu noktadaki gaamızı göremez ve maddeyi bırakırken de maddeci olmaktan kurtulamaz. Kadın, onun gözünde, madde plânındaki çizgileriyle hayvanî bir iştiha ve lezzet âletidir ve insanî kemal bu iştiha ve lezzete sırt çevirmekle kaim...Halbuki İslâm'ın hakikatinde kadın, aynı iştiha ve lezzetin ötesinde büyük visal idealinin erdirci remzi... Hakikî aşka bu mecazdan geçilir.” (18)

Peygamber Efendimiz'in deyişiyle: “ Cennet, anaların ayakları altındadır. “ (19)

b. “İlâhî sırrı bekleyen serhad...”

Necip Fâzıl'ın, ‘kadın’ı, çepeçevre, - fizikî ve ruhî- bütün cepheleriyle târif ve tasvir eden doğru- dan doğruya ‘kadın’ başlığını taşıyan şiirleri olduğu gibi, diğer birçok şiiri içerisinde de, bu konuda çok çarpıcı ve zarîf tespitlerde de bulunmaktadır.

“Kadın” başlığını taşıyan, ikisi beyit olmak üzere üç şiiri vardır.

“Kadın” başlıklı ilk beyti 1973 târhlidir:

“Bir ufuk ki, ne Mecnun varabildi, ne Ferhad;

Bir ufuk ki, ilâhî sırrı bekleyen serhad...” (20)

1983 târhlî, “Kadın” başlıklı diğer beyti de şöyledir:

«Kadından kendisinde olmayanı isteriz;

Hasret yerinde kalır ve biz çekip gideriz...” (21)

Birinci “Kadın” şiirinde; aklî dengeleri sarsacak bir tespit bulunmaktadır: kadın, “bir ufuk”tur. Ona, “ne Mecnun varabildi, ne Ferhad”; dolayısıyla, ona, varıl(a)mazlığıyla / ul(a)şılamazlığıyla üstün bir mevki verilmiştir.

Elbette ki, bu kadarla da sınırlı değildir. Kadın, “ilâhî sırrı bekleyen serhad”dir.

Bu düşünce ile, “ Cennet, anaların ayakları altındadır” mübârek sözü aynı istikamet üzredir. Bu; kadına, bütün fizikî ve beşerî vasıfların üstünde bir mahiyet ve vasıf atfetmektir. Kadını, basit arzuların baskısından kurtarıp, “ilâhî sır” himâyesine çekmenin ve orada ona, erişilmesi zor bir merteye kazandırmanın ifadesidir.

İkinci beyitte ise; suçu, “biz”e, / erkeğe yâni ‘mukabil cinse’ yükler. “Hasret”; “ilâhî sır”ın, güzelliği, fizikî / bedenî yapıdan, metafiziğe / uhrevîliğe taşıdığına işaretidir.

Vefât ettiği yıl olan 1983 yılında yazdığı ve kadın hakkındaki görüşünü âdeta ihâta eden “Kalıp değil bir fikir...” mısraı ile başlayan “Kadın” adlı şiirini sona bırakarak, Necip Fâzıl'ın çocukluk ve gençlik yıllarına dönerek, kadına, bir anne, bir kız kardeş ve umûmî mânâda insan olarak o zamanki bakışını da dile getirmekte fayda vardır.

c. Annesine Şiirleri: “Anneme Mektup” - “Anneciğim” - “Anneme”

Necip Fâzıl'ın kadınla ilgili ilk şiiri “Anneme Mektup”tur ki, 1924 yılında, yirmi yaşında iken yazılmıştır. 1924 yılı, O'nun için farklı bir yıldır. Çünkü; bu yıl, Maarif Bakanlığı'nın imtihanını kazananarak F(ı)ransa'ya / Paris'e Sorbonne Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde tahsil için gittiği yıldır. Bu yılın sonunda bursu kesilir ve Türkiye'ye döner. Muhtemeldir ki, bu şiir, bu döneme aittir. Zîrâ; çok sevdiği annesi Mediha Hanım'a karşı büyük bir hasreti ifade eder:

“Ben bu gurbet ile düştüm düşeli,
Her gün biraz daha süzülmekteyim.
Her gece, içine mermer döşeli,
Bir soğuk yatakta büzülmekteyim.
Böylece bir lâhza kaldığım zaman,
Geceyi koynuma aldığım zaman,
Gözlerim kapanıp daldığım zaman,
Yeniden yollara düzülmekteyim.
Son günüm yaklaştı görünesiye,
Kalmadı bir adım yol ileriye:
Yüzünü görmeden ölürsem diye,
Üzülmekteyim ben, üzülmekteyim.” (22)

Necip Fâzıl’ın ‘kadın’a bakışında, anne, babaanne ve kız kardeşin de önemli derecede tesirli olduğunu ve müspet olarak aksettiğini belirtmemiz lâzımdır.

Oniki yaşında şiire başlayan ve onyediyi yaşında ilk şiirlerini yayınlayıp, bu döneminde şiirleri okul kitaplarına giren Necip Fâzıl’ın san’at hayatında ilk itici unsur olarak ‘annesi’ni görürüz. Çünkü; Gebze savcısı olan babası, henüz çocuk yaşta iken Necip Fâzıl’ı ve annesini terkederek bir başka kadınla evlenir ve genç yaşta ölür. Bu kişi; adı ‘Deli’ye çıkmış Fâzıl Bey’dir ve Necip Fâzıl O’nunla olan münâsebetini şu satırlarla anlatır:

«Üç ayda bir çıktığım tatillerden birinde, babam beni, mahut Tepebaşı Tiyatrosunda (Miloviç’in (Çardaş Fürstin) operetine götürdü. O da kadının uzaktan uzağa âşıklarından...

Opereti tek seyredişte âdeta ezberledim. Sonraları bando ve piyanodan dinlediğim bu operet bana öyle işledi ki, harfi harfine hafızama nakşettim.

Babam beni yanına oturtur ve (Çardaş)ı söyletirdi. Mest, kendinden geçmiş, beni dinlerdi.

Babamdan gördüğüm bütün alâka bu kadardır.”(23)

Halbuki, annesine bakışı çok farklıdır.

“Şâirliğim on iki yaşında başladı.

Bahanesi tuhaftır:

Annem hastahânedeydi. Ziyâretine gitmiştim...Beyaz yatak örtüsünde, siyah kaplı, küçük ve eski bir defter...Bitişikte yatan veremli genç kızın şiirleri varmış defterde...Haber veran annem, bir ân gözlerimin içini tarayıp:

- Senin dedi; şâir olmanı ne kadar isterdim!

Annemin dileği bana, içimde besleyip de on iki yaşına kadar farkında olmadığım bir şey gibi göründü. Varlık hikmetimin ta kendisi...Gözlerim, hastahâne odasının penceresinde, savrulan kar ve uluyan rüzgâra karşı içimden kararımı verdim:

-Şâir olacağım!

Ve oldum.” (24)

“Anneciğim” başlı şiiri, Necip Fâzıl’ın, 1926 yılında yazdığı ikinci anne şiiridir:

“Ak saçlı başını alıp eline,

Kara hülyalara dal anneciğim!

O titrek kalbini bahtın yeline,

Bir ince tüy gibi sal anneciğim!

Sanma bir gün geçer bu karanlıklar;

Gecenin ardında yine gece var;

Çocuklar hıçkırır, anneler ağlar,

Yaşlı gözlerinle kal anneciğim!

Gözlerinde aksi bir derin için,

Kanadın yayılmış, çırpınmak için;

Bu kış yolculuk var, diyorsa için,

Beni de beraber al anneciğim!..” (25)

Müthiş bir karamsarlığın hâkim olduğu şiirde, mevzûmuz icabı dikkat edilmesi gereken husus,

her türlü kötü şarta rağmen, şâirin, annesinden ayrılmama arzusu bulunmaktadır ve “Beni de beraber al anneciğim!” diyerek, O’na candan bağlılığını ifade etmektedir.

Necip Fâzıl, “Anneme” başlıklı şiirini 1982 yılında yazmıştır. Artık; “Ne aldım, annemden, daha düne kadar yaşayan ve seksenini hayli aşkın olarak ölen, hayatı boyunca mâsûm ve mazlum bu kadından aldığımı inanıyorum. Baba kolları ikinci plânda...” (26) dediği annesi, artık, onunla beraber değildir.

Bu anne; yine Necip Fâzıl’ın ifadesiyle, “14-15 yaşlarında”(27) evlendirilmiştir.

Burada, tekrar, babasıyla, Tepebaşı Tiyatrosu’na gidişine dönmek istiyorum. Çünkü; Tiyatrodan çıkışlarında, babasının kendisine anlattıkları ve bu sözlerin Necip Fâzıl tarafından kadına bakışın tahlili mühimdir:

“Tiyatrodan ev dönerken bana dedi ki.

- Sen henüz kadınlık sırlarından anlayacak yaşta değilsin! Bak, şimdi eve gidiyoruz. Göreceksin, kapıyı anan açacak...Taslıktaki bir kenara çekilmiş bizi bekliyordur. İşte bu hâl, kadınlık sırrına ters... Erkeğine bunca mahkûmluk gösteren bir kadında cazibe diye bir şey kalmaz...Kadın dediğin, tiyatrodan bir örneğini gördüğün gibi, erkeği peşinden çekmeli...

Gerçekten kapıyı annem açtı. Uykusuzluk ve yorgunluktan gözleri mahmur...Babam ona tek söz söylemeden odasına çekildi.

Kadın, her yerde, çeşitliliğine rağmen aynı mahlûk olsa da, bu misâlde yine bir Doğu - Batı ayırımına mevzu teşkil ediyor ve fedâkârlığını zillet diye gösteren bir telâkkiye çarpıyordu. Zira Türk cemiyeti, eskiden tek mihrakta topladığı erkeğini ve kadını kaybetme yolundaydı.

Nitekim babam, kendisi 30 yaşında ve oğlu 13 yaşındayken, annemi boşadı ve bana mektepten her çıkışında dayıma, annemin yanına sığınmak düştü.” (28)

Necip Fâzıl, böyle bir ömür süren annesinin vefâtından sonra, Anneme başlığıyla yazdığı şiirinde O’na şöyle seslenir:

«Anne girdin düşüme!

Yorganın olsun duam,

Mezarında üşüme!

Anlamam, anlatamam;

Düşen düştü peşime,

Artık vâdeler tamam...” (29)

Necip Fâzıl’ın kendisi de, bu şiiri yazdıktan bir yıl sonra - 1983’te - vefât edecektir.

d. Cici anne / Baba anne ve kız kardeşi Selma

Şüphesiz ki; kadın olarak, annesinden başka, O’nun en yakın çevresinde “Cici anne” diye hitap edilen babaannesi Zafer Hanım ve bir de altı yaşında hayata vedâ eden kızkardeşi Selma vardır.

Babaannesinden şöyle bahseder: “Torunlarının “Cici Anne!” diye hitap ettiği büyük annem, büyük babamın zevcesi Zafer Hanım, şanlı bir İstanbul hanımefendisi...Eski Halep Valisi, Hariciye Müsteşarı, Zaptiye Nâzırı Salim Paşa’nın kızı...

Salim Paşa Halep Valisi iken, kendisine bağlı bir mutasarrıflık olan Maraş’a gelmiş, Kısakürek oğullarının konağına inmiş; o zaman toy bir delikanlı olan büyük babamı görmüş, zekâsına hayran olmuş, yanına almış, İstanbul’a gitmiş, tahsil ve terbiyesiyle uğraşmış, sonunda da kendisine damat etmiş...” (30)

“Konakta büyük babam, bütün özeniş ve değişmelere rağmen, saffetli ve Anadolu’lu kalma seciyesinden; cici annem de, kâbus çatılarının ördüğü büyük şehir kadınında, kararmış bir iç hayatın dışına fıskırttığı halinden birer mostra...

(...) Ya ben?...Evin veliahdı, baş gözdesi, erkek oğlun erkek oğlu...

Ve benden bir - iki yaş ufak ve hep boynu bükük kız kardeşim Selma...Kız olduğu için itibarda değildir; ve konağın sadece ezilmeye memur gelini annemden başka kimseden himaye görmemektedir. Öbür torunlar, ev sahibi büyük babalarından himaye görmeseler de, Zafer Hanımefendinin kızları annelerinden gelen şımarıklık imkânı içindedirler. Fakat Selmacık, ne büyük babasından alâka görür, ne cici annesinden, ne de zaten hiç kimseyle hiç bir alâkası olmayan babasından, babamdan...O, evi

dolduran dokuz çocuk içinde ağabeyi (ben) büyük küçük herkesin ensesinde boza pişirirken, minicik siyah önlüğüyle bir duvara yapışmış mahzun mahzun bakan ve önünden geçenleri rahatsız etmekten âdeta çekinen bir gölgeciştir. Altı yaşında ölen Selma, bebekliğinden beri, daima duvarlara yapışmış ve ortalarda şuna buna engel olmaktan ürkmüş, beyazı damar damar görünen elâ gözleriyle hep öleceği günü bekledi.

Selma bende, çocukluğumun en derin ukdelerinden biri..” (31)

e. Yine kız kardeş Selma

“İslâm’da cemiyet, aile temeli üzerine kurulmuş bir içtimâî yapıdır.

Halbuki, T. Hobbes, sosyolojisini, vahşi kurtlar gibi, tek tek yaşayan insanlar ile başlattı. Bunun aksine, E. Durkheim de sosyolojisini, şahsiyeti inkâr edici “insan sürüleri” (klan’lar) ile başlatmayı denedi.

İslâm sosyolojisinde, insan, ne tek başına yaşayan vahşi ve egoist bir canavardır, ne de “kovan” içinde kaybolup kalmış bir “amele arı”dır. İslâm sosyolojisinde, insanlık, “aile” ile başlar.” (32)

Âile’nin de temeli, “bir kadın / dişi ve bir erkek’tir. Bunun ifadesi; neslin devamını esas olan cinslerin birbirleriyle irtibatı / müşterek hayatı / münâsebeti / ilişkisi / birleşmesi, bütün canlılara mahsus bir fizyolojik, biyolojik ve sosyolojik zarûret olduğu gibi, tıbbî bakımdan tedâvîyle ilgili ilmi, dînî bakımdan “neslin korunması ve devamı”nı ve edebî açıdan ise, maksadın dışına kayma hâlinde müstehcen hattâ rezâlet hükmünde bulunabilir.

Pek tabîî olarak; mecâzî aşkın ilâhî aşkı perdelemek değil, ona yol açacak vasıtaları geliştirmekle mükellef olduğu kabul görmelidir.

Ancak; sosyolojik ve kültürel mânâda, en yakın unsurlar da, bu ‘temel yapı’ya tesir ederler. Bunlar; başta, anne(ler) - baba(lar), kardeşler, büyük anne / nine(ler) ve büyük baba / dede(ler)dir.

Kız kardeş Selma; Necip Fâzıl’ın p(i)sikolojik yapısında önemli izler bırakmıştır. Bu bırakış, bilhassa, kız çocuğa karşı, âile içindeki baskıcı, küçümseyici davranışın izlerini taşır. Şâir; ileri yaşlarında bile, bunun üzüntüsünü yaşar:

«Kız kardeşim Selma öldü. Annem, ikinci kattaki salon - sofada, orta yerdeki sedirin üstünde, yüzünü tırnaklarıyla gererek çılgık çılgık ağlamakta... Yanında onu sükûnete getirmeye çalışan, mahzun tavırlı iki erkek...Dayılarım...

Üstünde beyaz gelin telleri uçuşan küçücük tabut, konağın selâmlık kapısından çıkıyor...

Annem, Selma’cığın ölümünden öyle sarsıldı ki, ağır beyin hummasına tutuldu. O hastalıktan da kalkıp verem oldu.

Annemi büyük dayımın yanına, İsviçre’ye gönderdiler. Orada bir sanatoryumda bir müddet kalıp İstanbul’a döndü.

Bu devre benim, tekrar kitaplara dalıp hassasiyetimin en had derecelere ulaştığı çığır...

Hele Vaniköyünde, Serasker Rıza Paşa yalısındaki “Rehber-i İttihat” mektebinde, ilk defa tattığım yatılı talebe acisiyle, Rıza Tevfik’in “Selma sen de unut yavrum!” şiirini okuyarak, Boğaziçi’ne bakan büyük pencereler önünde döktüğüm gözyaşları...

Selma’ya ait bir hâtıram sonra sonra beni yakacak hâle geldi:

Büyük babamdan kıpkızıl bir lira çeyreği kopardığım bir gün, onu Selma’ya göstermiştim. Yavrucağın elinde, hafifçe ısırılmış, mini mini dişlerinin izini taşıyan bir elma vardı. Lira çeyreği o kadar hoşuna gitmişti ki, o ebediyen mahzun, yahut hüznü ebediyetiyle dolu gözlerini bana dikmişti de:

- Ağabey, demişti: bu elmayı sana vereyim de o parayı bana ver! Biraz ısırıldım ama, ziyarı yok, değil mi?

Pırıltılı lira çeyreğini vermiş, fakat elmayı da almak gibi bir gaflete düşmüştüm.

Sonra sonra dövündüğümü hatırlıyorum:

- Ah, niçin lira çeyreğini verdim de, hafifçe ısırılmış elmayı kendinde bırakmadım? Niçin “O” da senin olsun!” diyemedim.

Hayatımın ilk büyük vicdan azabı budur.” (33)

f. Abdülhâkim Arvasî Hazretleri ve Neslihan Hanım

Necip Fâzıl'da kadın bahsini daha iyi kavrayabilmek için, hayatındaki numûnelerin son halkasını da ele almamız gerekmektedir. Bu sebeple; mürşidi Abdülhâkim Arvasî Hazretleri'yle başlayan yeni bir dönemde, aralarında geçen bir konuşmayı nakletmeliyiz.

Bunu, Necip Fâzıl şöyle anlatıyor: “En güzel ve en çarpıcı tekdirlere izdivacımda oldu.

“- Evlen, evlen, evlen!”

Namaz emrinden sonra daimî ihtarladı...

- Evime ne zaman şeref vereceksiniz?

“- Sen evlenmeden gelmem!”

Bir gün dayanamadım:

- Efendim, ben münasibini bulamıyorum. Siz bana muhitinizden, yakınlarınızdan birini bulun ve emredin...İsterse o bir hizmetçiniz olsun, hemen evleneyim!

“- Yok, olmaz, dediler; sen bulacaksın ve kendi muhitinden bulacaksın!...”

(...) Nihayet yoluma, otuzyedi yıldır çile ortağım, Neslihan çıktı. Bana nur topu gibi beş çocuk hediye eden sevgili zevcem...Sırasıyla, Mehmet, Ömer, Ayşe, Osman ve Zeynep...

Dış yüzün dış yüzünde başlayan münâsebet en kısa zamanda köklere kadar indi. Kendisini aldım, Eyüb'e götürdüm, evin önünden geçirdim ve biraz ilerdeki (Piyer Loti) kahvehânesinde oturttum:

- Bekle biraz dedim; kendilerine haber vereyim...Çağırırlarsa koşar, gelir seni götürürüm. İzinsin çıkamam huzurlarına...

Kızcağız, derin bir tevekkül içinde, oturdu, nasibini bekledi.

Huzurlarındayım:

- Efendim; bir kızla tanıştım, ismi Neslihan...Bildiğiniz modern kızlardan; Bâban'lardan, Babanzâdelerden...Buraya kadar da getirdim. Şu anda, ilerideki kahvehâne'de oturuyor. Takdir buyurursunuz ki, zamane kızlarına güven zor...Şüpheliyim...Ne emredersiniz?

Bir anda, şimşek gibi bir hareketle sordular;

“-Üzerinde ne var?...”

- Yeşil bir manto, efendim!

Yine bir anda, şimşek gibi bir hız içinde, âni bir dalış ve uyanış:

“- Sen, ondan değil, kendinden şüphe et!”

Suratımda şaklayan tekdir tokatının zevkiyle, Neslihan'ın bu kadar güzel kabul edilişindeki zevk, içimde birbirine karışmış, koştum; (Piyer Loti) kahvehanesinden zevcemi aldım ve evlerine getirdim.

(...) Akit temellendirildikten ve iş belediye dairesindeki tescile kaldıktan sonra, birden bire Efendi Hazretleri, evden çıktılar ve yanımıza gelmeden bahçe kapısına doğru yürümeye başladılar. Arkalarından ilerledik ve ellerinden öptük...

Aynı şimşek edâsiyle, yivleri ebediyen kulaklarımdan silinmeyecek bir hitapta bulundular:

“- Allah zâmin (borçlu) ve kefil; unutma!..”

Ve durmadan çıkıp gittiler.

İleride, vasıtaıyla Neslihan'a gönderecekleri mektuplarda kendisine “kızım” diye hitap edecekler ve benden “damadım” diye bahis buyuracaklardır.

Otuzyedi yıldır ki, zevcemle aramda, sadece Efendimin yümniyle, bereketiyle, benim yüzümden çektiği bin bir musibete rağmen küçük çekişmeler dışı, hainliğe kaçan hiçbir hâdis ve bağ gevşemesi olmamıştır.” (34)

g. Kadın'a hakkında yazılmış diğer manzûm ve mensûr değerlendirmeleri

Necip Fâzıl'ın 'kadın'la ilgili tespitlerini ve görüşlerini, bir makaleden ziyâde, bir tez mevzûu olarak ele almak icap eder. Çünkü; şiirlerinin pek çoğunda, tiyatro eserlerinde ve hikâyelerinde, bu hususta çarpıcı tahlil, târif, tasnif ve tavsifler vardır.

Ele alacağımız son “Kadın” başlıklı şiirinden başka, şu şiirlerinde ‘kadın’, değişik tarzlarda ele alınmıştır. Bu hususta, Çile adlı şiir kitabından bazı başlıklar naklediyoruz:

Sen (1973), Yâr O ki...(1972), İşaret (1972), Hasret (1982), Çocuk (1983), Kaldırımlar (1927), Sokak (1928), Canım İstanbul (1963), Şehirlerin Dışından (1926), Beklenen (1937), Bekleyen (1930), Dönemeç (1940), Gel (1930), Vedâ (1923), Aydınlık (1923), Vehim (1932), Visal (1982), Azap (1928), 40 Derece (1931), Sayıklama (1927), Mevsim Denerken (1922), Evim (1982), Ne İleri Ne Geri (1934),

Hâtıra (1983), Muhasebe (1947), Dua (1944), Aman (1964) (35)

Esselâm adlı şiir kitabında, “101 Hadis” başlığıyla sunduğu manzûm hadîslerde, kadın’a dâir beyitleri bulunmaktadır. Bunlardan birkaç örnek sunmak isterim:

“Dünyadan üç şey sevdim” ayrı ayrı barınmaz;
“Kadın, güzel kokular, gözümün nuru namaz...”

* * *

“Kadınlar erkeklerin parçası, dilim dilim...”
Güzel, temiz ve ince, her şey onlara teslim...”

* * *

“Varlık vesilesi anneye minnet...”
“Annenin ayağı altında cennet...”

* * *

“Evlenin ve çoğalın!” şeref büyük ümmette;
“Sizin çokluğunuzdur övücüm kıyamette”...

* * *

«İki zaifin size hakkını haram ettim;
Biri desteksiz kadın, biri kimsesiz yetim”...(36)

Öfke ve Hiciv adlı şiir kitabında çok az da olsa birkaç numûneye rastlamaktayız. “Hep O” başlıklı şiirinden:

“Akıl, bu dünyanın dâvanesinde;
Tükenmez hazine, viranesinde.
(...) Mini şort giyimli kadın, meşale;
Bin aygır kuvveti, pervanesinde.” (37)

Bunların yanında; Necip Fâzıl’ın kadın, İdeolocya Örgüsü, O ve Ben, Bâbîâli, Hikâyelerim, Aynadaki Yalan ve ondört tiyatro kitabı ile, birçok eserinde daha mevzû yapılmıştır.

Siyah Pelerinli Adam adlı tiyatro eserinden bir bölüm:

«ŞAİR - Seni kaybetmekten korkuyorum; yanına geleyim de öyle...

KADIN - Dur! Bir anda duman olup uçmamı istemiyorsan bir saniye dur! Ha, şöyle!..Şimdi cevap ver! Bütün kâinat, bütün malikiyetleriyle bir tarafa, ben bir tarafa...Böyle mi, değil mi?” (38)

İdeolocya Örgüsü’nden bir bölüm: “Kadın, İslâm’da, her şeyden evvel derin bir hayâ mevzuudur: ve bütün mahrem köşeleriyle çepeçevre hisarlar ortasında yükselen bir saray gibi, edep, ismet ve gizlilik surlarıyla halkalanmıştır.

(...) Kadını kafes arkalarına ve haremlere hapsedmek, kimsenin karşısına çıkarmamak ve topuğundan saçına kadar simsiyah bir torba içine sokup öylece ve bir ân için cemiyet koridorundan geçirivermek, İslâmî ölçü ve gereklerin emrettiği bir iş değildir. Her bakımdan mükemmel olan dine bir şey eklemek veya ondan bir şey eksiltmek, dini anlamamaya ve nihayet ya ham ve kaba softalığa veya kör-kütük anlayışsızlığa varacağına göre, asırlar boyunca Türk cemiyetinde kadının hâlini, dinî vecd ve idrâkten mahrum ham ve kaba softaların eseri diye mütalâa ve bu hâlden İslâmiyeti tenzih etmek lâzımdır. Şer’î ölçülere bürülü olarak kadın, İslâm cemiyet ve beldesinin büyük meydanında ve her türlü iş ve faaliyet sahasında, bütün nazarlara açık bir edep ve ismet heykelidir.” (39)

“Dâva, ne kadını bir konserve maddesi gibi simsiyah çarşafar içinde lehimleyip hava temasından uzak bulundurmak, ne de sokağa atılmış bir yemek gibi köpek nefslere peşkeş çekmektir.” (40)

h. “Kalıp değil bir fikir...”

Necip Fâzıl, “Kadın” başlığını taşıyan son şiirini, 1983 yılında yâni vefât ettiği yılda yazmıştır. İlk mısraı, yalnız başına, Şâir’in kadın hakkındaki görüşünü ortaya koymaya yeterli olmasına rağmen, diğer mısralarında, bu azîz insanlık numûnesinin ne kadar nâzik, mümtâz ve mükerrerrem olduğu da ifade edilmektedir:

“Kalıp değil bir fikir...

Elmas sorguçlu fakir;
Açıktaki sırrı bâkir;
Kadın...
Çölde kaçan bir serap;
Yönü kementli mihrap...
Mâdeni som ıstırap;
Kadın...
Dipsiz hasrete tuzak;
En yakinken en uzak...
Tadı zehrinde erzak;
Kadın...
Bir işaret, bir misâl;
Ayrılık remzi visâl...
Allah'a yol bir timsâl;
Kadın..." (41)

"Yedi hece ölçüsüyle ve zengin kafiye (ses benzerliği altı mısırda dört sese kadar çıkıyor) dört üçlük halinde yazılan şiirin bir yeniliği de her kıt'adan sonra "kadın" kelimesinin bir nakarat gibi tekrarlanmasıdır. "Kadın" kelimesi şiirde, adıyla birlikte beş defa kullanılmıştır. Bu da eserde tema birliğini sağlayan bir unsur olmaktadır.

(...) Necip Fâzıl, daha ilk mısırda, kadın için "kalıp değil, bir fikir..." diyerek kadın konusunda da materyalist anlayışa karşı ve idealist bir bakış sahibi olduğunu belli etmektedir." (42)

Fâzıl; Bâbîâli adlı kitabında, bu hususu açıklayıcı mahiyette olan, "Kadın Kokusu" başlıklı bölümde şöyle der:

"Bu koku, kadının dışarıdan süründüğü değil, içeriden gelen öz kokusu, mâna kokusu, cinsiyet kokusu, mücerret kadınlık kokusu..."

Kadın bir fikirdir; heykelleşmiş ve erkeğin mukabili cinsiyete bürünmüş ulvî bir fikir...Ulviyetine mukabil de, istidadını yaşattığı süfliyet, meydanda...

Onun içindir ki, kadın, gerçek mânası ve mahiyetiyle yalnız İslâmiyettedir ve yine onun içindir ki, kadın, İslâmiyette, üzerine titrenilen bir hicap mevzuu...Örtünmesi de bu sır yüzünden...Fakat ahmak Batı adamı bu sırrı anlayamaz ve kadının hakikatini onu çırpıplak soymakta ve meydan yerine çıkartmakta bulur.

Batı adamının bağlılık iddia ettiği, kendi, kendi zaman ve mekânı içinde hak ve münezzeh İsa dininde, hak ve münezzeh Resulün melekî meşrebi icabı, kadın siliktir. Fakat Peygamberler Peygamberinin beşerî meşrebinde, kadın, Allaha erme yolunun başlıca hedeflerinden ve yardımcı vasıtalarından biri...

"Bana dünyanızda üç şey sevdirdi; kadın, güzel koku ve gözümün nuru namaz..."

Meâlli Hadîs, işte, tohumunda bu sırrı gizler.

Ve bu yüzdendir ki, İslâmiyette, Allah huzurunda akid şartıyla kadın, vaz geçilmez bir nimet, geri bırakılmaz bir sünnet, fâtihiğe memur erkeğe fetihlerini kendisinde remzlendirici bir işaret, aslî gaye olan İlâhî marifet yolunda da kayıtsız kalınmaz bir dâvettir.

Ve kadını fethetme vasıtaları, erkekte, Allah Resulünün pâk ve mukaddes mizacına uygun olarak büyük kıymet..."(43)

(...) Onu...kolay bir müşahhasan ziyade, çetin bir mücerret saymalıyız." (44)

Necip Fâzıl; Aynadaki Yalan romanında benzer görüşünü tekrarlayarak şöyle der:

"İlk göz plânında, eliyle yine ötelere işaret eden dimdik bir heykel vardır. Kadın..."

Kadın bir fikir...Her şey bir fikir; ama kadın; üstün fikrin kalıba döktüğü heykel...Onu o zannedip, kendisinde başlıyor ve bitiyor sandın mı, bu heykel çöküyor; tepesine bir yumruk inmiş balçığa dönüyor ve ortada yalnız ötelere ötesini gösteren, onun işaret parmağı kalıyor.

(...) Tevekkeli değil, Havva'nın Âdem'in kaburga kemiklerinden yaratılmış olması...

(...) Kadın ancak muazzam bir ruh rejimi içinde vasıta rolü oynayabilir; gaye olunca da gökleri erkeğin üzerine yıkar. Onu, gayelerin gayesi yolunda bir işaretçi olmanın ve büyük visalden gizli bir tat getirmenin sınırında nasıl tutabilmeli?..." (45)

Kadın; 'vasıta rolü'nde mi yoksa "gayelerin gayesi yolunda bir işaretçi" mi?

Necip Fâzıl, buna şu cevabı verdiriyor: “Bu sır, Kâinatın Efendisi’nde tecellisini bulur ve kadın bağılılığı içinde kadını kaba şehvet plânında görenlere, hele Hıristiyanlık zühtü taslayanlara anlatabilmesi muhal gibi bir şey...”(46)

Necip Fâzıl; bunun, ‘aşk’ boyutunu da şöyle ifade eder: “Aşk mı?...Canın ışığı, varlığın mayası, hayatın desteği tek hikmet...Aslî hedefi Allah...Aşk olmasaydı varlık olmazdı; ne kuşlar öter, ne de sular fısıldaşır. Allahın, en büyük Resulüne yakıştırdığı vasıf, Sevgilisi olmak...Nefs yalnız kendisini sevdiğine göre aşkı aslî hedefine ve onun rızası etrafında mahlûklarına yöneltmek, insanda insanı gerçekleştirir. Seven adamda kibir, benlik, âdilîk, küçüklük, miskinlik, cansızlık barınamaz.” (47)

Netîce: Başta (anne) ve (zevce) olmak üzere, ‘kadın’; kendini, bu hüviyete mâlik görmedikçe ve ‘O’, bu hüviyetin “ulvî ve üstün” mümessili kabul edilmedikçe, başlangıç itibâriyle, ilk insan - ilk Peygamber Âdem aleyhisselâmın zevcesi Havva vâlidemiz nezdinde temsil olunmadıkça ve Peygamber Efendimiz’in: “Cennet, anaların ayağı altındadır” sözü rehber alınmadıkça, ne yazık ki, ‘yanlışta’ kalarak, dâimâ bir ‘mes’ele’ olarak tartışılıp duracaktır.

*Ondokuz Mayıs Üniversitesi Em. Öğretim Görevlisi, Şâir ve Yazar

Kaynaklar

1. Kur’ân-ı Kerîm Meâlî ve Tefsiri / Tibyan Tefsiri, Merhûm Ayıntabî Mehmed Efendi, Bugünkü dile çeviren ve açıklayan: Süleyman Fâhîr, Bütün Kitabevi, İstanbul 1957, Necm Sûresi, 45-46, Sf. 1137
2. a.,g.,e., Zâriyât Sûresi, 49, Sf. 1126
3. a.,g.,e., Kıyâmet Sûresi, 37-38-39, Sf. 1242
4. a.,g.,e., Âl-i İmrân Sûresi, 6, Sf. 154
5. a.,g.,e., İnsân Sûresi, 2, Sf.1242
6. a.,g.,e., Bakara Sûresi, 30, Sf. 30
7. a.,g.,e., Bakara Sûresi, 31, Sf. 30
8. a.,g.,e., İsrâ Sûresi, 70, Sf. 649
9. a.,g.,e., Tîn Sûresi, 4, Sf. 1276
10. a.,g.,e., Zâriyât Sûresi, 56, Sf. 1127
11. Fîhi Mâ-Fîh ve Mecâlis-i Seba’dan Seçmeler, Abdülbâki Gölpınarlı, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 2000, Sf. 67
12. Batı Tefekkürü Ve İslâm Tasavvufu, Necip Fâzıl Kısakürek, b. d. yayınları, İstanbul 1982, Sf.171
13. Seyyid Ahmet Arvasî, İlm-i Hâli, Burak Yayınevi, İstanbul 1997, Sf.69
14. S. Ahmet Arvasî, Size Sesleniyorum-1, Model Yayınları, İstanbul 1989, Sf. 363
15. a.,g., e., Sf. 365
16. a.,g., Meâl, Rûm Sûresi, 20-21, Sf. 888
17. Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük İslâm İlmihâli, Sâdeleştiren: Ali Fikri Yavuz, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul 1992, Sf. 480
18. Necip Fâzıl, İman ve İslâm Atlası, b.d. yayınları, İstanbul 1981, Sf. 248
19. Mehmet Ârif, 1001 Hadîs, Cilt:1, Baskıya Hazırlayan: Ahmet Kahraman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, Sf. 167)
20. Necip Fâzıl, Çile, b. d. yayınları, 58. Basım, Ekim 2005, Sf. 206
21. a.,g.,e., Sf. 207
22. Necip Fâzıl, Çile, b. d. yayınları, İstanbul 2005, Sf. 229
23. Necip Fâzıl, Kafa Kâğıdı, b. d., yayını, İstanbul 1984, Sf. 153
24. Necip Fâzıl, Çile, b., d., yayınları, İstanbul 2005, Sf. 9
25. a.,g.,e., Sf. 322
26. Necip Fâzıl, Kafa Kâğıdı, b., d. yayınları, İstanbul 1984, Sf.46
27. a.,g.,e., Sf. 46
28. a.,g.,e., Sf. 154
29. Necip Fâzıl, Çile, b.d.yayınları, İstanbul 2005, Sf.323
30. Necip Fâzıl, O ve Ben, b,d. yayınları, İstanbul 1998, Sf. 13
31. a.,g.,e., Sf. 15

32. Seyyid Ahmet Arvasî, İlm-i Hâl, Burak Yayınevi, İstanbul 1997, Sf. 306
33. Necip Fâzıl, O ve Ben, b. d. Yayınları, İstanbul 1998, Sf. 34 - 35
34. a.,g.,e., Sf. 185 - 186
35. Necip Fâzıl, Çile, b.d. yayınları, İstanbul 2005, Sf. 22-28-29-33-74- 157-165-168-176-198-199-200-201-202-203-216-233-301-302-303-330-333-338-373-402-418-426
36. Necip Fâzıl, Esselâm, b. d. yayınları, İstanbul 1982, Sf. 123-125-125-126-127
37. Necip Fâzıl, Öfke ve Hiciv, b.d. yayınları, İstanbul 1988, Sf.43
38. Necip Fâzıl, Siyah Pelerinli Adam, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1976, Sf.318
39. Necip Fâzıl, İdeolocya Örgüsü, b.d. yayınları, İstanbul 1976, Sf.125
40. a.,g.,e., Sf. 328
41. Necip Fâzıl, Çile, b.d. yayınları, İstanbul 2005, Sf. 204
42. Bekir Oğuzbaşaran, Necip Fâzıl Bir Şiirini Yorumluyor, Kültür ve Sanat Dergisi, Sayı:27, Haziran 1983, Sf. 5-11
43. Necip Fâzıl, Bâbîâli, b.d. yayınları, İstanbul 1996, Sf. 181
44. a.,g.,e., Sf. 185
45. Necip Fâzıl, Aynadaki Yalan, büyük doğu yayınları, İstanbul 2010, Sf. 138
46. a.,g.,e., Sf.50
47. Necip Fâzıl, İdeolocya Örgüsü, b.d. yayınları, İstanbul 1976, Sf. 105

Şiir ve Kadın

Women and The City

Ayşe PASLANMAZ
Ürgüp / Nevşehir

Giriş

İnsanoğlunun doğada gördüğü duyduğu şeyleri, hisleri, düşünceleri, yeteneği doğrultusunda estetik çerçevede yeniden yorumlaması demek olan sanat, bir çeşit yeniden yaratmadır. Özdemir Nutku sanatı tanımlarken:

“Kültür tarihinin başlangıcında, insanoğlunun doğal nesnelerden, dış dünyayı değiştirebilecek araçlar yapmasındaki heyecan verici buluşları, yani araç yapma büyüü, giderek bu büyüye sonsuz olanaklar yükleme çabasına dönüştüğünde, sanat dediğimiz olgu da ortaya çıkar” (Nutku 2010:137) demektedir. Kadınlar, tarihsel süreç içinde toplumsal haklarını kazandıkları ölçüde, hayatın diğer alanlarında olduğu gibi sanatta da varlıklarını daha fazla ortaya koyma imkânı bulmuşlardır. Değişik kültürlerde kadının kölelikten birey olmaya geçiş mücadelesinin uzun asırlar sürdüğünü ve bugün de bu çabanın devam etmekte olduğunu inkâr edemeyiz. Sadece şiirde değil, diğer alanlarda da kadının “Ben de varım.” diyebilmesi zor olmuştur. Felsefede, müzikte, resimde, mimaride de kadının adı yok gibidir. Helenistik Çağ’da varolan Ana Tanrıça kültürü içinde kutsanan kadınlar, demokratik rejimlere rağmen ikinci sınıf vatandaş olmaktan kurtulamamışlardır.(Nutku 2010:137). Bugün medeni toplumlarda da aynı anlayışın izlerini görmek mümkündür. Türk sanatında da kadının varlık göstermesi dünyanın diğer ülkelerinden farklı olmamıştır.

Kadın Şairlerin Şiirde Duygularını İfade Edememeleri

Kadınlar uzun asırlar boyunca, köklü bir geçmişi olan ve geleneğe bağlı bir biçimde devam edegelen şiir sanatı içinde kendilerine özgü duyguları ifade edememişlerdir.

Hilmi Yavuz, kadın şairlerin çoğunluğunun daha çok erkek meslektaşlarına özenerek ve erkek egemen üslubu kullanarak şiirler yazdıklarını ve bu durumun onları bir kadın üslubu oluşturmaktan uzaklaştırdığını ifade etmektedir. Yavuz, ayrıca, *“Bunun temelinde kadın şairlerin kendilerini egemen şiir ortamında kabul ettirme endişesi vardır.”* görüşünü de öne sürmüştür. (Yavuz, 1997:163; Mutlu 2006:358; Karataş, 2009: 1661’den aktaran Turan, Saluk 2011:2).

Antolojilerden başlayarak yapılan çalışmaların kadın şairler adına durumun pek de iç açıcı olmadığı görülür. Örneğin, Memet Fuat’ın Çağdaş Türk Şiiri adlı eserinde(1996) yer alan 84 şair arasında sadece Gülten Akın’a yer verilirken, İlhami Soysal’ın 20. Yüzyıl Türk Şiiri’nde (1973) 60 şair arasında, Gülten Akın dışında Türkan İldeniz’in adına rastlanır. Müjdan Cunbur ile Neriman Saryal’ın hazırladığı Türk Kadınının Şiiri (1997) adlı çalışmada 100’den fazla kadın şaire yer verilmiştir. Yılmaz Odabaşı’nın Son Çeyrek Yüzyıl Şiir Antolojisi (2003), son dönemlerde adını duyuran kadın şair sayısındaki artışa da işaret eder. (www.candundar.com.tr’den aktaran

www.yilmazodabasi.com.tr/yazi-56-neden-kadin-sair-yok, 04.03.2012, 18:55).

Kadın şairin varlığını ne ölçüde ortaya koyabildiğine bakarken, kadının toplumda ne kadar var olabildiğine de bakmak gerekir. Atatürk *“Hanımlarımız, hatta erkeklerimizden daha münevver olmalıdır. Eğer milletin hakiki anası olmak istiyorlarsa.”* demiştir. Burada Fikret’in cümlece malum olan bir sözünü de hatırlatalım:

“Elbet sefil olursa kadın, alçalır beşer.” (www.arastiralim.com/mustafa-kemalietkileyen-sair-tevfik-fikret.html-, 26.02.2012, 19:42) söyleminde bulunmuştur.

Kadın Divan Şairleri

Atatürk Üniversitesi (AÜ) Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Serhan Alkan İspirli, 15. ve 19. yüzyıl arası kadın divan şairlerinin hayat hikâyeleri ile eserlerinden örnekleri bir kitapta topladı. Yrd. Doç. Dr. İspirli, 15. ve 19. yüzyılda divan şiiri türünde eser veren kadınları belirlemek için yaptığı araştırmada 46 kadın divan şairi derlediğini belirtti. İspirli, şunları söyledi: “Kadın divan şairlerimiz tek tek incelendiğinde, hepsinin toplumun üst kesitlerinde yer alan aileler içinde yetiştiği, özel suretle öğrenim gördükleri tespit edilecektir. Bunun başlıca sebeplerinden birisi, kızların sıbyan mekteplerinden sonra öğrenim görebilmelerinin 1858-59 senesinde açılan kız rüştiyesi ile mümkün olmasıdır. Ancak bu tarihe kadar çoğu kadın şairimiz edebiyat tarihindeki yerini çoktan almıştır ve kadın şairlerimiz yaşadıkları dönemin tüm baskılarına rağmen şiir yazmaktan geri durmamışlardır.” Bilinen ilk kadın divan şairinin 15. yüzyılda yaşamış Zeynep Hatun olduğunu anlatan İspirli, Çelebi Mehmed isminde bir kadının kızı olan şairin 1474 yılında yaşamını yitirdiğini belirterek, “Bugün bu şairimizden bize kalan sadece bir gazel bulunmaktadır” dedi. Kadın olmanın her dönem çeşitli zorlukları olduğunu fakat kadın şair olmanın zorluklarının daha da çok fazla olduğuna dikkat çeken İspirli, “Kadın divan şairlerimizin yaşadıkları dönemlerdeki karşılaştıkları zorluklar düşünülünce onları takdir etmemek ve hayran olmamak elde değil” diye konuştu. Divan şairliğinin yolunun âşıklik rol ve hüviyetini kabullenmekten geçtiğini anlatan İspirli, kadının her çağda ve her edebiyatta şiirin öznesi değil nesnesi olduğunu vurgulayarak, şunları söyledi: “Kadın şairlerimizin bir kısmı çeşitli çirkinliklere maruz kalmıştır. İsimleri çerçevesinde hayli çirkin rivayetler üretilmiş kadın şairlerimiz olduğu gibi kocalarının kıskançlıkları ile kirpikleri zorla kestirilen kadın şairler de olmuştur. Kimi şairlerimiz de ebeveynlerin onları şairlik yönünde çeşitli engellemeleriyle karşılaşmışlardır.” Kadının en önemli meziyetinin kendisinden bahsettirmemek görüşünün sahip olduğu bir toplumsal psikoloji içinde kadın divan şairlerin şiirlerinde genellikle kadın ruhunu aksettiremediklerini kaydeden İspirli, şunları söyledi: “46 kadın divan şairimiz içinde özellikle çeşitli kaynaklarda 1460 yılında Amasya’da dünyaya geldiği belirtilen Mihri Hanım, korkusuzca kadın his ve duyularını şiirleştirmiş, kadını nesne durumundan özne durumuna, seven konumuna getirebilmiştir. İyi bir eğitim gören Arapça ve Farsça’ya vakıf olan Mihri’nin divanı bulunmaktadır.» Nigar Hanım’ın, «Pinhan olacak hak-i siyah içre bu cismim; Hatırda bile kalmayacak belki de ismim», Şeref Hanım’ın «Ben ölsem de Şeref âlemde; Zahiren yok ise de evladım; Her gazel bir veled-i kalbimdir; Haşredeki yine güm olmaz adım», Mihri Hatun’un «İrdi çün ab-ı hayata Mihri ölmez haşredeki», Tevhide Hanım’ın «Şairlik haddim değil hâşâ bana Hakk’ın yadigarıdır; Makbul olursa Tevhide’nin ehl-i dile bergüzarıdır», Yaşar Nezihe’nin “Ey işçi; Bugün hür yaşamak hakkı seninken...” ile başlayan dizelerin bulunduğu kitap hakkında İspirli, özetle şunları söyledi: “Çalışmada, Şeref Hanım Divanı’nda ninnilere rastlarız. Örneğin Feride Hanım, ‘kaybedilen bir saati’ şiir konusu yapmış. Atatürk’ün pek sevdiği eserlerden ‘Mani oluyor halimi takrire hicabım; Üzme yetişir üzme fırakınla harabım...’ dizeli şarkının güftesi Nigar Hanım’a, bestesi Leyla Saz Hanım’a ait. Ya da Gelibolu Marşı, Leyla Saz Hanım tarafından bestelenmiş. Şairliğiyle birlikte cömertliği ve hayırseverliğiyle de ünlü Adile Sultan, Osmanlı hanedanı içinde mürettep divanı (sonradan düzenlenmiş) olan tek kadın şairdir. Victor Hugo, Musset, La Martine’nin eserleriyle hemhal olarak batı edebiyatlarını ruhunda sindiren Nigar Hanım, son çeyrek asırlı edebiyatımızın en yüksek kadın şairi olarak değerlendirilir. Babasının haberi olmadan okula başlayan, sonra evden kovulan Yaşar Nezihe, komşularına sığınır, dantel, eliş yapıp geçimini sağlar ve şiirlerini de yazar. Diğer kadın şairlerden farklı olarak hayatını sürdürür. Kadınlar dünyasında elli kadar şiiri vardır. 1 Mayıs için şiirler yazar, grev şiirleri yazar. Bu nedenle de evi aranır, şiirlerine el konulur. Evi aranan, şiirlerine el konulan ilk kadın şair olur.” İspirli, yapılacak çalışmalarla kadın divan şairleri sayısının artabileceğini sözlerine ekledi (<http://www.haberler.com/kadin-divan-sairleri-haberi> (02 Haziran 2008 Pazartesi 16:00)

Kadın Şair olmak Neden zordur

Türk edebiyatında şair kadın olmanın güçlüklerini tespitte çalışalım. Divan edebiyatı kadın şairlerin durumuna dikkat çeken araştırmacı İskender Pala bir yazısında;

“İtiraf ederiz ki kadim şairlerimizin ağzından vuslat, visal, hicran, fırkat, zalim, yâr, gönül, seveda, figan, feryad vb. aşk neşideleri duymak bizi de hep bıyık altından güldürmüştür. Çünkü biliriz ki âşıklik

erkek işidir ve kadına mâşuk olmak yaraşır. Onlar sevmeye layıktır; biz ise ancak beğenebiliriz. Hüznü yaşayan ben olmalıyım diyen Osmanlı erkeği, kadının şiir söylemesine belki de bu yüzden alışamamış, hatta şiir söyleyen kadınlar hakkında fıkralar uydurmaktan çekinmemiştir. Çünkü Osmanlı asırlarında kadını beğenmek bile onun iffetine halel getirmiş. Alenî takdir, kadına karşı bir cüret, bir hakaret sayılır; gizliden gizliye beğenmeler ile ince hastalıklara varan âşıklık, daima kadın lehine fedakârlık demektir. Kadının, adının dahi gizli tutulduğu mahremiyet çizgisinin içinde bir şairenin sözleriyle, velev bunlar sanat eseri mısralar da olsa, meclislerde sohbet konusu olması kocasının boynunu yere eğen bir kabahat telakki olunuyorsa, kadının evinde sultan, sokakta pasban olacağındandır. Şair olmuş yahut olmamış hiç fark etmez. Nitekim o talihsizlerin pek çoğu da sırf erkekler gibi şiir söyledikleri yahut isimleri şuh meclislerde sıkça anıldığı ecilden ya hiç evlenememiş, ya dul kalmış yahut birkaç koca değiştirmek bahtsızlığını yaşamışlar, velhasıl mesut olamamışlardır.” demektedir. (İskender Pala-ÂŞİNA GÜZELLER www.altsayfa.com/edebiyat/edebi.../222-İskender-pala-kadın-sairler 27.02.2012, 15:00)

Kadın şairlerle ilgili bilgilere 15. yy.dan itibaren rastlıyoruz. Mihrî Hatun, divanı elimizde bulunan ilk kadın şairdir. Ancak divanı bugün elimizde mevcut olmamakla beraber, Mihrî ile aynı yüzyılda yaşamış, yaşça ondan daha büyük ilk kadın şairimiz Zeynep Hatun’dur. Mihrî Hatun ile Zeynep Hatun 15.yüzyılın divan şaireleri olup her ikisi de Amasyalıdır. II. Bayezid’in şehzâdesi Ahmet, Amasya’da vali olarak bulunurken, Zeynep ve Mihrî Hatun, Şehzâde Ahmet sarayındaki edebî çevreye dahil olmuştur. Her iki şairenin birbirlerini tanımaktan öte mektuplaşıp şakalaştıklarını, karşılıklı şiir söylediklerini biliyoruz.

Şair Zeynep Hanım evlenmeden önce Fatih Sultan Mehmet adına Türkçe ve Farsça şiirlerden oluşan bir divan tertip ederek bunu sultana sunmuş, karşılığında takdir ve ihsan görmüştür. Ünlü nazire mecmuası musannifi Pervane Bey, mecmuasında bu divanı “mükemmel ve ra’nâ” olarak niteler. Divanı günümüze ulaşamamış olan Zeynep Hatun’un şiirlerine tezkirelerde, nazire mecmualarında rastlıyoruz. Şiirleri belli bir seviyenin üzerinde olan ve divanıyla Fatih Sultan Mehmet’in takdirini kazanmış olan bu divan şairesi Kadî İshak Fehmi Çelebi ile evlendikten sonra, eşi tarafından şiir yazmasına ve şiir sohbetlerine katılmasına izin verilmemiş, şiiri bırakmak zorunda kalmıştır. (Arslan, 2007: 141).

Kadın divan şairlerinin pek çoğu ya ebeveynlerinin şiir yazmasını engellemesi, ya eşlerinin kıskançlığı ve karşı çıkışı ya da erkek şairlerin küçümsemeleri ve hor görmeleriyle karşılaşmıştır. Şairelerin önemli bir kısmı, şairlik ruhlarının ağır basması yüzünden bu baskılar karşısında ya hiç evlenmemişler ya da evlilikleri yürümemiştir. Zeynep Hatun’un evlendikten sonra eşinin zoruyla şiiri bırakmasına karşılık, Mihrî Hatun evlenmemeyi tercih etmiştir. Trabzonlu Fıtnat Hanım (1842-1911)’in eşi aşırı kıskançlıktan, kendisinin şiir yazmasını, güzel giyinmesini, çok okumasını yasakladığı gibi, kirpiklerinin uzunluğu gözlerine letâfet veriyor diye kirpiklerini kestirmiştir. Fıtnat Hanım bu yüzden eşinden ayrılır. (İnal, 1999: 659; Uraz, 1941: 84; İspirli, 2008: 114).

Leyla Hanım evlendiği gün eşinin yanlış bir tavrını görüp ondan soğur ve bir hafta sonra eşinden ayrılır. (Arslan 2003: 31-32). Fatma Âni Hanım (öl.1710-1711)’in divanı “evinde kalan muzip bir misafir tarafından büyük bir kabalıkla tahrip edilir.” (İspirli, 2007: 15). Kastamonulu Feride Hanım (1837-1903)’in annesi onun şiirle, edebiyatla ilgilenmesine karşı çıkar. Hatta Feride Hanım bundan duyduğu rahatsızlığı bir beytine de aksettirmiştir. (İspirli, 2007: 148).

“Duhterine böyle m’ider mâderi söyle bana
Görmedim billâh cihânda böyle bir âzâr ana”

15.yy.’ın meşhur şairi Necâtî’nin şiirlerini çok beğendiği için kendi yazdıklarını ona gönderip, değerlendirmesini isteyen Mihrî Hatun, Necâtî’nin şiirlerine nazire de yazınca, bu durum büyük şairin hoşuna gitmez ve Mihrî’yi küçümseyerek yaptığı ayıp olduğunu dile getiren eleştirel bir karşılık verir:

Ey benüm şi’rûme nazîre diyen
Çıkma râh-ı edebden eyle hazer
Dime ki işde vezn ü kâfiyede
Şi’rüm oldı Necâtî’ye hem-ser
Harfi üç olmak ile ikisinin

Bir midür fı'l-hakîka ayb u hüner

Kadının şair olmasını toplumun eleştirmesine yine Mihrî anlamlı bir cevap verir (İspirli 2007:18):

“Çün nâkıs akl olur dirler nisâ

Her sözün mağrûr tutmaktır revâ

Lîk Mihrî dâinün zannı budur

Bu sözi dir ol ki kâmil usludur

Bir müennes yigdürür kim ehl ola

Bin müzekkerden ki ol nâ-ehl ola

Bir müennes yig ki zihni pâk ola

Bin müzekkerden ki bî-idrâk ola”

Şair Şeref Hanım ise bir yandan tevazu ile şiirini önemsiz gösterirken, bir yandan da şairlerin ayıplamalarından Allah’ın kendini koruması için yalvarır. Bu tarzı, edebiyat otoritelerinin acımasız eleştirilerinden kendini korumak için özellikle tercih ettiğini de düşünebiliriz:

“Beni hıfz eyle hatâdan yâ Rab

Bir dem ayırma rızâdan yâ Rab

Gerçi bî-ma’nîdir amma sühanım

Sakla ta’n-ı şu’arâdan yâ Rab”

Yukarıda Şeref Hanım’ın mısralarındaki çekingenlik, korku ve temkine karşılık zaman zaman Mihrî Hatun ve Leylâ Hanım gibi duygu ve düşüncelerini pervasızca, geleneği önemsemeden yansıtanlar da çıkmıştır. Leyla Hanım’ın etrafa meydan okuyan ve umursamaz bir tavırla sergileyen aşağıdaki şiiri beğenilmiş olacak ki daha sonra Şeref Hanım tarafından tanzir edilecektir:

“İç bâdeyi gülşende ne dirlerse disünler

Âlemde sen eglen de ne dirlerse disünler

Leylâ o kamer-tal’at ile zevk u safâ it

Âlemde sen eglen de ne dirlerse disünler

Âlemde nedür farkı bana medh ile zemmin

Sag olsun ehibbâ da ne dirlerse disünler”

Kadın şairlerin karşılaştıkları bu engellemeler, baskılar ve olumsuzluklar ile şairelerin aldıkları eğitim ve ailelerinin kültür seviyeleri arasında bir tezat dikkati çeker. Kadın divan şairlerinin hemen hepsi eğitim ve gelir düzeyi yüksek ailelerden gelmektedir. Çoğunun babası veya dedeleri kadı, kazas-ker, müderris, şeyhülislam gibi Osmanlı bürokrasisinde görevleri olan, ilmiye sınıfına mensup hatırı sayılır kişilerdir. Divan şairelerinin ortak noktalarından bir diğeri de dönemlerinde geçerli ilimleri ünlü hocalardan tahsil etmeleri, Arapça ve Farsçayı rahatça okuyup anlayacak derecede öğrenmiş olmalarıdır. Bu yoğun bilgi birikimi yetenekleriyle de birleşince onlara şiir vadisine girme yolunu açmıştır. Ayrıca bazılarının şiir dışında hat sanatıyla, musikiyle meşgul olup ustalaştıklarını da biliyoruz. Bu noktada ister istemez aklımıza şu soru takılıyor: Bu kadar özenli tahsile, iyi aile çevresinde yetişme talihine sahip olan kadın şairlerimiz niçin, bazen ebeveynleri bazen de eşleri tarafından baskı altına alınmış? Niçin şiir yazmaları, edebî çevrelere girip çıkmaları yasaklanmıştır? Erkek şairler tarafından neden hor görülmuş, küçümsenmişlerdir? Şüphesiz bu soruların cevabı tarihî ve sosyal-psikolojik bakış açısıyla verilebilir.

Umay Günay, İslamî dönemde Türk toplumunda kadının yeri ve önemini ele aldığı bir yazısında, kadına bakıştaki olumsuz gelişmelerin İslamiyetin kabulünden sonra girdiğimiz Arap-Fars kültür dairesinden bize aktarılan Arap-Fars ve Hint geleneklerinden kaynaklandığını, Kur’ân ve sahih hadislerle bakıldığında İslam inancında kadınları erkeklerden ayıran ve aşağı gören hükümlerin bulunmadığını belirtir. Hatta Arap-Fars ve Hint geleneğinden kaynaklanan bu olumsuz bakışın daha Kutadgu Bilig’de kendini göstermeye başladığını ifade eder. (Günay, 2000: 4).

15-16. yy.dan sonra divan edebiyatı geleneği içinde yazılmış edebî ürünlerde kadın, karşımıza sıklıkla kötü imajlar içerisinde çıkmaktadır. Hilekâr, güvenilmez, yalancı, akli eksik, vefasız, kinci, kötülüklerin başı, haysiyetsiz, yüzsüz, evde oturması gereken, erkekten aşağı yaradılışlı vb. gibi olumsuz vasıflarla tanımlanan kadın, ataerkil bir toplumda değersiz bir konuma düşmüş, sadece erkeğin yanında,

onun hayatında oynadığı role göre yer bulabilmiştir. (Çetinkaya, 2008: 283-328).

İslamî döneme geçişten sonra karşımıza çıkan, kadına karşı yabancı kaynaklı bu olumsuz bakış açısı, şüphesiz kadın şairleri toplum ve edebî gelenek içinde küçümseme, dışlama zaman zaman yok sayma psikolojisinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Türk edebiyatında 15. yy. sonlarına kadar bilinen tek kadın şair, Selçuklulardöneminde yaşamış ve aynı zamanda bir falcı olan Münecime Hatun'dur. Osmanlı Devleti döneminde ise giderek kadın şairlerin adı az da olsa görülmeğe başlanır.

Kadınların sosyal hayat içinde varlık gösterebilmeleri genellikle aileden gelen ayrıcalıklarla ilgilidir. Divan edebiyatı dönemi kadın şairlerin çoğunun babası toplum içinde saygın, unvan sahibi kimse-lerdir. Bu okumuş, kültürlü, sanatı seven babalar, kızlarının da eğitim almalarını, sanatla ilgilenmelerini sağlamıştır.

Buna rağmen, dönemin sosyal yapısı ve erkek egemenliğinde köklü bir geleneğe sahip şiir anlayışının varlığı göz önüne alındığında, kadın şair olmak, ateşten gömlek giymeye talip olmak gibidir. Divan Edebiyatı gibi katı kuralları olan bir edebiyat dairesinde mevcut kadın şairlerin, kadın kimliğini önde tutarak eser verememelerini doğal karşılamak gerekir. Hilmi Yavuz, bu şairlerin içinde sadece Fıtnat Hanım'ın ve Mihri Hanım'ın şiirlerinde bir kadın duyarlılığının öne çıktığını belirtmektedir (Yavuz, 1997:163; Karataş, 2009: 1661'den aktaran Turan, Saluk2011:2).

Divan edebiyatında kadın şair olmanın zorluklarından bahseden akademisyenlerden Mübeccel Kızıltan ve Nazan Bekiroğlu da benzer tespitlerde bulunurlar.Örneğin, Mübeccel Kızıltan, yaşadığı dönemin şartları dikkate alındığında nispeten göre “özgür yaratılışlı” bir kadın şair olan Zübeyde Fıtnat Hanım'ın dahi“kadınca duyguları” yansıtmakta sıkıntı duyduğunu belirtir. Kızıltan, yine de erkeğin egemen olduğu bu dönemde Mihrî Hatun'un kadınca duyguları ifade etme cesareti gösterdiğini ilave eder (Kızıltan 1994:106-107).

Divan şairliğinin yolunun âşıklık rolü ve hüviyetin olmasından geçtiğini, bu

durumun da kadının bu vadiye eser vermesini imkânsız kıldığını söyleyen Nazan Bekiroğlu, kadın şairin toplumsal baskıyı göze alması halinde “*ifade klişe önceden belirlenmiş bir erkek söylemini üstlenmek*” mecburiyetinde kaldığını ifade eder(www.nazanbekiroglu.net.'ten aktaran İspirli 2007: 446).

Kadın şairlerimize, tezkirecilik geleneği içinde yeterince yer verilmemiş, verilsede kalıplaşmış ifadeler ya da üstü örtülü bir alay içeren ifadelerle maruz bırakılmışlardır. Kimi zaman da erkek sanatçıların kıskançlıklarına da maruz kalmışlardır. Mihrî Hatun'un beğendiği şairlerden Necâtî'ye yazdığı şiirleri göndererek değerlendirmesini istemesi, Necâtî'nin pek hoşuna gitmemişken üstüne bir de onun bir şiirine nazire yazınca şairin öfkesini iyiden iyiye çeker ve Necâtî aşağıda mısraları yazar (Ertek Morkoç 2011:231):

“Ey benim şi' rime nazire diyen

Çıkma râh-ı edepten eyle hazer

Deme kim işte vezn ü kafiyyede

Şi'rim oldu Necâtî'ye denk

Bir midir filhakika ayb ü hüner” der. (İspirli 2007:447).

(Ey benim şiirime nazire söyleyen, edep yolundan çıkma, sakın. İşte vezn ve kafiyyede Necâtî'ye şiirim erişti deme, ikisi de üç harfle yazılır ama ayıp ve hüner bir değildir. (Ayıp ve hüner kelimeleri Arap alfabesinde üç harfle yazılır.) (İspirli,2007:447).

Kadın Divan şairlerinin yaşadıkları sıkıntılara örnek olması bakımından birkaç ilginç anekdotu paylaşmak gerekir. Şair Zeynep Hanım, evlendikten sonra eşinin rızasını alamadığı için şiiri bırakmak mecburiyetinde kalmıştır. (Arslan2007:400'den yorumlayan Ertek Morkoç 2011:230). Mihrî Hatun, evlenmemiştir.Trabzonlu Fıtnat Hanım (1842-1911) eşinin aşırı kıskançlığının sonucu eşi tarafından kötü muamelelere maruz kalmıştır. Fıtnat Hanım, kirpiklerini kesecek kadar ileri giden eşinden ayrılmak zorunda kalmıştır. (İnal 1999: 659, Uraz 1941:84, İspirli 2007: 239 s.'dan aktaran Ertek Morkoç 2011: Sayısı, s.230-231). Aynı şekilde Leyla Hanım, evlendiğinin ilk günü eşinin yanlış bir davranışını gördüğü için, bir hafta sonra eşinden ayrılmıştır. (Arslan 2003:31-32'den aktaran Ertek Morkoç 2011:231) Fatma Âni Hanım (öl. 1710-1711), evine misafir olarak gelen bir misafirin hoş olmayan tavırlarına maruz kalmıştır. (İspirli 2007:15'den aktaran Ertek Morkoç 2011:231).

Kastamonulu Feride Hanım (1837-1903)'ın annesi kızının şiirle ilgilenmesine karşıdır. Hatta Feri-

de Hanım bundan duyduğu rahatsızlığı bir beytine de aksettirmiştir. (İspirli 2007: 148'den aktaran Ertek Morkoç 2011:231).

“Duhterine böyle m’ider mâderi söyle bana

Görmedim billâh cihânda böyle bir âzâr ana” (Ertek Morkoç 2011:231).

Jale Sancak, kadın yazar olmanın zorluklarını şöyle tespit eder:

“Kadınlar için edebiyat neredeyse bir ikinci uğraş durumunda. Bu tabii bizim

cinsimiz açısından büyük bir dezavantaj. Oysa erkek öyle değil! Bu konuda çok daha fazla zamanı var. Çok da özgür ve sorumlulukları, gündelik yaşam pratiği ile ilgili yükümlülükleri çok daha az... Kadın-erkek diye bir ayırım koyamıyorum ortayaama kadın daha dramatik bir varlık.. Yazmak; kimi zaman bir yolculuk, kimi zamanda ateş çemberinden geçmek, ateşin üstünde yürümek gibi bir şey ama aslavazgeçemeyeceğim bir uğraş. Yazmak, benim için hayatın anlamı. Onu bir yaşambiçimi ve varoluş nedeni olarak duyumsuyorum” (Jale Sancak’tan aktaran TağızadeKaraca 2006: 536).

Necla Tezerdi (Âşık Mihrumah), evlendikten sonra eşinin de âşık olması sebebiyle âşıklık faaliyeti içinde daha rahat yer alabildiğini ancak çocukları olduktan sonra sanatının ister istemez ikinci plana gerilediğini ifade etmiştir. (Turan, Saluk2011:9).

Türk edebiyatında, Tanzimat’tan günümüze kadar varlık gösteren edebi akımlar içinde kadın yazarlar ve şairler ne yazık ki yer alamamıştır. Bunun nedeni, edebi akımların birleştiği edebi grupların aynı zamanda birer sosyal muhit olması olarak açıklanabilir. Servet-i Fünûn, Fecr-i Ati, Beş Hececiler, Toplumcu Gerçekçiler, Yedi Meşaleciler, Garip Akımı, İkinci Yeniler arasında kadın şaire rastlayamayız. Bunda erkek meslektaşlarının kadın şairlere olumsuz bakış açılarının payı olduğunda söyleyebiliriz.

Kadının bilgi, birikim ve eserleriyle ortaya çıkabilmesi, toplumun kadına biçtiği roller sebebiyle zaman almaktadır. Kadın, çoğu zaman hem eş, hem anne olarak sorumluluklar üstlendiğine göre, sanat onun için ancak fırsat bulundukça yapılabilen bir meşgale konumunda kalabilmektedir.

İster edebî, ister toplumsal yönden bakılsın, her iki şekilde de “kadın

şair olursa gör başına neler gelir” misali Osmanlı yaşayışında, kadına “şair olmak”, zor yutulur bir lokma, taşınması müşkül bir sorumluluk olmuştur.

Kadınca hislerin ifade edilmesinin, kadının kendini öne çıkararak dikkat

çekmesinin ayıplanıp kınandığı mahremiyete dayalı bir toplum yapısı içinde bir kadının şiir yazmaya kalkışması büyük cesaret işidir. Kadına, sosyal hayattaki bu yaklaşım biçimi yüzünden divan şaireleri, erkeklerin ağırlıkta olduğu şiir arenasına daha baştan yenik bir vaziyette adım atmıştır. Erkek şairlerle kıyaslandığında kadın şairlerin sayıca çok az kaldığı görülür. Mevcut şaireler içinde, bütün ön yargılar, dedikodular, hafifsenmelere rağmen şiirde başarı gösterip kaynaklarda adından övgüyle söz edilenlerin sayısı daha da azdır.

Tezkirelerde adı geçen şairelerin ister istemez erkeğin bakış açısına

göre, cinsiyetleri özellikle vurgulanarak ele alınıp değerlendirildiğini görüyoruz.

Erdemli bir kadından beklenen iffetli olmak, namusuna söz getirmemek gibi

meziyetler, tezkirelerde de kadın şairler için bir övgü vesilesidir.(Ertek Morkoç, Yasemin 2011)

Sonuç

Genel anlamda kadın şairlerimizi inceledikten sonra Nevşehirli bir kadın şair olarak, büyük bir heyecanla Nevşehir’in kadın şairlerini araştırmaya başladım. Türkiye genelinde kadın şairlerin sayısı ne kadar azsa Anadolu’nun bağrında, Nevşehir’de yüreği, hayatı şiir olan resmi kayıtlarda herhangi bir kadın şaire rastlayamadım. Doğrusu buna pek de şaşırmadım. Nevşehir’deki Kütüphanelerde araştırmalar yaptık, incelemelerde bulunduk. Maalesef tarihimizde bir kadın şair olduğuna dair bir kayda rastlayamadık. Elbette Anadolu’da kadın olmak hele hele de şair olmak tabii ki çok zordu. Şehrimin geçmişteki kadınları da duygu yüklü, naif ve şair yürekliydi. Biz bunu çok iyi biliyorduk. Ama onlar bu duygularıyla, belki gizli gizli kalplerine kazıdıkları sözleri, yazıya dökmeden bu dünyadan göçüp gittiler.

Geçmişimizde bir bayan şaire rastlayamadığım için günümüze uzanmak âcizane kendimden de bahsetmek istiyorum. Nevşehir’in Kültür ve Turizm Bakanlığına kayıtlı olan ilk kadın şairiyim. Bugün bile kadın olarak şiir yazmak çok zor. Konusu aşk olan bir şiir okuduğunuzda, eğitilmiş insanlar bile soruyor : “Bu şiiri kime yazdın?” diye. Bu soruların cevabını vermek gerçekten güç. Bu şiirleri yakın-

larınıza özellikle ailenize okumak da zor oluyor. Sırlı kapılar açılıp, tılsımlı sözler can bulup, duygular yürekten dudağa, şiir olarak döküldüğü zaman; o mısraların rüzgârında savrulurken, bunların hesabını vereceğiniz ihtimali zaman zaman içimizi ürpertsede, güçlü ve özgüvenli bir kadın olarak şiir yazmaktan hiçbir zaman vazgeçmedim.

2014 yılında “Yaşa Sevdığım” isimli şiir kitabımı çıkardım. *Nevşehir Vali Yardımcısı Mustafa Kemal KESKİN ve Türkiye şairleri tarafından şahsımıza 2008 yılında 3. Kapadokya Şiir Şöleninde PERİ KIZI unvanı verildi. Bana uygun görülerek verilen ‘Peri Kızı’ mahlasını şiirlerimde de kullanmaya başladım. Şiire gönül vermiş biri olarak şiir yarışmaları düzenlenmeye ve “Kapadokya Şiir Şöleni” adıyla yurt içi ve yurtdışında şiir şölenleri düzenleyerek şiire hizmet etmeye devam etmekteyim.*

Bir bayrak diktik Bu şiir bayrağını sonsuza dek yaşatmak dileğimizdir. Kitabımıza adını veren şiirle sizlere seslenmek istiyorum..

YAŞA SEVDİĞİM

Hasretin bağrında, canımsın diyor,
Dünyalar durdukça yaşa sevdiğim,
Başımda som altın tacımsın diyor,

Seni unutamam, hâşâ sevdiğim.
Dünyalar durdukça yaşa sevdiğim,

Sevginin kınası ellerimizde,
Aşk hece ettik dillerimizde,
Sevda bülbülleri güllerimizde,

Kanımız kaynayıp coşa sevdiğim.
Dünyalar durdukça yaşa sevdiğim.

Dünya nimetini serdin önüme,
Dönüp bakmıyorum artık dünüme,
Adını nakşettim bütün günüme,

Gerek yok ekmeğe aş sevdiğim,
Dünyalar durdukça yaşa sevdiğim.

Güneşi katlayıp elime verdin,
Çoban yıldızını yoluma serdin,
Bu sevda bir ömür bitmesin derdin,

Dileğin çıkmasın boşa sevdiğim,
Dünyalar durdukça yaşa sevdiğim,

Kokulu mektuplar gelsin arada,
Aşkımız hatıra kalsın burada,
Seninle beraber erdim murada,

Kirpikler yakışır, kaşa sevdiğim,
Dünyalar durdukça yaşa sevdiğim,

Uğruma canını eyledin feda,
Asla demedin ki bir kez elveda,
Seni benim için göndermiş Hûda,

Yolun uğramasın kışa sevdiğim,
Dünyalar durdukça yaşa sevdiğim,

Sevgilim sen bana ab-ı hayattın,
Çepeçevre sevdan ile kuşattın,
Yıldızları taç yap diye uzattın,

Ayağın değmesin taşa sevdiğim.
Dünyalar durdukça yaşa sevdiğim,

Peri kızı aşka sihrini katsın,
Bütün arzularım sinende yatsın,
Yıllardır beklenen bir mükâfatsın,

Her sabah dönelim başa sevdiğim.
Dünyalar durdukça yaşa sevdiğim.

Kaynakça

- ASLAN, Gülşah Taşkın, Esra Dicle, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, s.5-14.
- ARSLAN, Mehmet (2002), *Şeref Hanım Divanı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 548 s.
- BEKİROĞLU, Nazan (1999), “Osmanlıda Kadın Şairler”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, c.9, s. 811.
- ÇETİNKAYA, Ülkü (2008), “Divan Edebiyatında Kadına Genel Bakış”, *Turkish Studies*, Volume 3/4 Summer, s. 283-328.
- ERTEK, Hamdi Nazım (1941), *Şair Şeref Hanım*, Şehremini Halkevi Neşriyatı, İstanbul, 24
- ERTEK MORKOÇ, Yasemin (2009), “Önce Anne Sonra Şaire: Râhile Sırrî Hanım ve Mersiyesi”, *Sakarya Üniversitesi, Uluslararası-Disiplinlerarası Kadın Çalışmaları Kongresi*, II.c., s. 173-179.
- ERTEK MORKOÇ, Yasemin (2011), “Klasik Türk Edebiyatında Kadın Şairlere Bakış”, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 9, Sayı:2, Ekim, Prof. Dr. Mahmut Kaplan Armağan Sayısı, s.223-235.
- GÜNAY, Umay (2000), “İslâmî Dönemde Türk Toplumunda Kadının Yeri ve Önemi”, *Milli Folklor*, Cilt/Volume: 6, Yıl: 12, S. 46, Yaz, s.4.
- İSPİRLİ, Serhan Alkan, (2007), “Osmanlı Kadınının Şiiri”, *Turkish Studies*, International Periodical
- İSPİRLİ, Serhan Alkan (2007), *Kadın Divan Şairleri ve Geleneğin Uzantısı*, Salkımsöğüt Yayınları, Ankara, 239s.
- Fort he Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 2/4, s.446-454.
- KIZILTAN, Mübeccel (1994), “Divan Edebiyatı Özelliklerine Uyarak Şiir Yazar Kadın Şairler”, *Sombahar Dergisi, Kadın Şairler Özel Sayısı*, (Ocak-Nisan), s.104-169.
- NUTKU, Özdemir (2010), “Kadın ve Sanat”, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi YEDİ, Temmuz, Sayı:4, s.137-141.
- PALA, İskender, ÂŞİNA GÜZELLER www.altsayfa.com/edebiyat/edebi.../222-İskender-palaka-din-
- PALA, İskender (1998), “Kadın Şair Olursa Gör Başına Neler Gelir”, *Âşîna Güzeller*, Ötüken Yayınları, İstanbul, s. 43-46.
- TAĞIZADE- KARACA, Nesrin, (2006), *Edebiyatımızın Kadın Kalemleri*, Vadi Yay. Ankara.
- TURAN, F. Ahsen, R. Gökben Saluk, (2011), “Âşıklık Geleneği İçindeki Kadın Âşıklar ve Karşılaştıkları
- YILMAZ, Ayfer (2012) “Geçmişten Günümüze Kadın Şairlerin Konumuna Genel Bir Bakış”(cilt 1-sayı-2)

Makaleler

ERTEK MORKOÇ, Yasemin (2011), “Klasik Türk Edebiyatında Kadın Şairlere Bakış”, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 9, Sayı:2, Ekim, Prof. Dr. Mahmut Kaplan Armağan Sayısı, s.223-235.

YILMAZ, Ayfer (2012)”Geçmişten Günümüze Kadın Şairlerin Konumuna Genel Bir Bakış”(cilt 1-sayı-2)

İnternet Adresleri:

www.arastirilm.com/mustafa-kemali-etkileyensair-tevfik-fikret.html- (26.02.2012, 19:42).

www.yilmazodabasi.com.tr/yazi-56-neden-kadin-sair-yok (04.03.2012, 18:55).

www.nazanbekiroglu.org/2000/01/02/osmanlida-kadin-sairler/ - (27.02.2012, 14:50)

<http://www.nazanbekiroglu.org/2000/01/02/osmanlida-kadin-sairler> (27.02.2012, 14:50).

<http://www.haberler.com/kadin-divan-sairleri-haberi> (02 Haziran 2008 Pazartesi 16:00)

İstanbul'dan Karadeniz Kıyılarına Mektuplar

Prof. Dr. Tuncer Baykara
Em. Öğretim Üyesi / İstanbul

Giriş

Günümüzde bir şarkı veya türkü dikkatimizi çeker:

“Yarım İstanbul’u mesken mi tuttun
Gördün güzelleri beni unuttun”

Bu türküde kadın taşrada, erkek İstanbul’dadır ve , taşradaki hanım, İstanbul’a giden erkeğine sitem etmektedir. Bizim aşağıda söz konusu edeceğimiz olayda tersi bir durum vardır. Yani erkek taşrada, kadın ise İstanbul’dadır. Ama , mektupların içindeki genel hava, yukarıdaki türküye uymaktadır.

XIX yy ortalarında, 1860 lara ait bir münevver hanımın , Paşa kızının yine bir “Paşa” olan zevcine yazdığı mektuplar dikkati çekmektedir. Bunları, bir tomar belge yığını halinde rahmetli bir tanıdığım vermişti. Bu mektuplar 200 ü aşkın çeşitli tarihli belgelerin arasından çıkmıştı. Bu belgeleri öğreticilik hayatımda talebelere gösterip hatırasını yad etmiştim İlk bakışta tarih, XIX.yüzyıl ortalarına aitti. Çağının hususiyetlerini de taşıyan bu belgelerin bazıları kırmızı mumlu zarfların içinde gönderilmiş idi. Ayrıca bazılarının özgün kağıdlara yazılması yanında mürekkep ve öteki belge özellikleri de dikkati çekmektedir. Bunların önemli bir kısmı XIX yüzyıla ait resmi devlet kağıtlarına yazılmıştı. Mürekkep özellikleri de geçmiş yüzyılların etkisini taşımakta idi.

Belgelerin çoğunluğu 1850-70 yıllarını içermekte, olup Rumeli sahası ile ilgili olanlar daha azdır. Buna karşılık Kastamonu ve Canikle ilgili belgeler hayli büyük sayıya ulaşmaktadır. Bunlardan Kastamonu yakınlarındaki çiftliğinde yapılacak inşaatın masraf defterini öncelikle ele almak istemiş isek de kısmet olmamıştı,

Burada sözünü edeceğimiz mektuplar bunlar arasından çıkmıştır. Hanım, taşrada görevli olan eşi ile İstanbul’dan yazışmıştır. Ne yazık ki 20 kadar mektubunun sadece birisinde gün, ay ve hicri yıl (88 olarak) belirtilmiştir. Diğerlerinin hepsinde sadece Arabi ayın kaç olduğunu söylenmiştir. Ayrıca kocasına hitap ederken, onun bu sırada nerede olduğunu da söylemiyor.

Bu mektupların yazıldığı zamanın bilinmesi için sadece birisindeki özel isimleri ve olayları esas alarak tarihlendirmek denemesi yapmak istedim. Ancak aşağıda göstereceğimiz gibi bu tarihte mektup yazılan kişi Canik’de değil, Kastamonu mutasarrıfıdır. B.Yediyıldız Armağanı’nda yayınladığımız belge, tarihlendirme açısından önemli idi. Başka mektupları klasik Osmanlı belge kağıtlarına da yazılmış ise bu farklıdır. Tarihini sadece ay ve gün olarak verdiğinden yılını muhtevadan ve içindeki özel görevli zatlardan çıkardık. Mektup metninde Sadrazam Kâmil Paşa’dan gayri Maliye nazırı Mustafa Paşa’nın da ismi vardır. Öteki belgeler dolayısıyla bu Kamil Paşa’nın Kıbrıslı Kamil Paşa olmayıp Yusuf Kamil Paşa olduğunu anlıyoruz. Halk bu iki isimli kişilerin yaygın adlarını kullanır hep. Yusuf Kamil Paşa 1863 yılı başlarında(5.Ol.1863-1.06.1863) bir sene bile sürmeyen kısa bir sadrazamlık yapmıştı(E.Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII, TTK Ankara 1995, s.129-130; keza Kâmil Paşa, Yusuf, TDV İslam Ansiklopedisi, XXIII, s.283-284: S. Beyoğlu) Maliye Nazırı Mustafa Paşa ise bu yıllardaki Maliye Nazırı Fazıl Mustafa Paşa olmalıdır (Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, sene.1280, s.35) Gerçi bu salnamede sadrazam olarak Fuat Paşa görünüyor. Çünkü Yusuf Kamil Paşa onun istifasından sonra kısa bir süre sadrazamlık yapmıştır. Fuat Paşa ise Padişaha Mısır seyahatine refakat etmektedir(E.Ziya Karal, Aynı eser, s. 40).

İsimlerini bildiğimiz Sadrazam ve Maliye Nazırının görevlerinden bu mektubun 1863 içinde ve muhtemelen 30 Nisan 1863 de yazılmış olduğunu söyleyebiliriz. Mektubun hitap ettiği kişi Kastamonu mutasarrıfı bir “paşa” olup, mektup sahibesi onun adını vermiyor. Fakat 1279 ve 1280 salnamelerine

göre Kastamonu Mutasarrıfı, Rumeli Beğlerbeği Pâyeli Hasan Hüsnü Paşa'dır (s.72). Hasan Paşa'nın mutasarrıflığı iki sene kadar sürmüştür. 1279 hicri yılı 1862 de başlar 1280 yılı da 5.06.1864 de biter. Bu mektubun metnini merak edenler, Bahaeddin Yediyıldız Armağanı'nda(Ankara 2015, s.93-96) okuyabilirler.

"Beğlerbeğliği" bir paye olup, Mirliva ve mirahurluktan yukarda, fakat feriklikten daha aşağıdadır. Bu paye sahipleri de "paşa" diye adlanabilmektedir.

KASTAMONU'ya yazılan bir MEKTUP :

Benim velinimetim canımdan ziyade sevgili paşacığım efendimiz hazretleri

Bu hafta postasıyla ramazan onbeş tarihiyle bir kıta emirname-i âlileri vasıl-ı dest-i bendegânem olarak vücud-ı âlilerinin sıhhat ve afiyette bulunduğunu /tebşir buyurmanızdan dünyalar kadar memnun ve mesrur oldum Hamdullah-ı Teala vücud-ı bende-gânem ve kerimemiz mini mini Cime Sultanın vücudu sıhhat ve afiyette /olarak siz efendimin tahassür ve iştiyakınızdan başka kederim yoktur Bu ramazan-ı şerifte dahi Kastamonu'da yalnız bulunduğunuza teessüf etmekte olduğunuzdan /Huda alim bendeniz dahi iki ramazan efendim orada bendeniz İstanbul'da olduğuma teessüf etmekteyim. Lakin ne çare iki gözüm kader-i ilahi böyle/imiş Cenab-ı hak vücud sağlığı ihsan eylesün bir gün bile gelmez İnşallah cenab-ı hakkın keremi ile nice nice ramazanları birlikte etmek /nasib ve müyesser eylesün Amin Kastamonu'da kuru soğuklar ziyade olarak her taraf buzlar ile tonmuş olduğunu beyan buyurmuşsunuz ve İstanbul'un /halinden sual buyurmuşsunuz Ramazan-ı şerifin iptidaları soğuklar oldu ise de beş on beş gündür havalar açub bayağı yaz gibi zünbüller /menevşeler açılub bahar vakti gibi ağaçlar dahi açmışdır

Kastamonu havadisı olarak İnebolu'nun yolları ve hükümet konağı yapılması /için mühendisler gidub bayram ertesi mübaşeret olunacağını iş'ar bulunmuşsunuz Ziyadesiyle memnun oldum Bu vakte gelince bu kadar valiler /gidub hiç birisi muvaffak olmayub da siz efendimin gününde icra olunmasına teşekkür olunacak şeydir Bu da Cenab-ı Hakkın bir nimet-i celilesidir /Şeyh Şaban-ı Veli kaddese sırrıhu efendimiz hazretlerinin himmet-i âlileridir İnşallah u Teala hayırlusuyla behimmet bayram ile yakında murad-ı aliyenize /nail olursunuz ve rütbe-i vezaret ile âlâ memuriyetler nasib olur

Efendimiz, İstanbul'un havadisinden sual buyurmuşsunuz tarihi-i arizayı tahrir ettiğimde, yani ramazan-ı şerifin yirmi yedinci günü tevcihat olarak Halep valisi İsmet Paşa azl olarak yerine Kudüs / mutasarrıfı Süreyya Paşa ve Kubuli efendi dahi rütbe-i vezaret tevcih olmuştur Artık efendim bu seneler dahi Fuad Paşa senesidir görmeye muhtacdır /Canım efendim Kamil Paşa hazretlerine bir arıza yazub gönderecek idiniz Bir kere gönderin İnşallah Cenab-ı hak sebebini ihsan eder Lakin /bu günlerde bir havadis işitdim Kamil Paşa azl olacak diyorlar Hele bakalım şu bayram ertesi nasıl olur Serge-i Osmaniye /görmelisiniz Doğrusu görülecek şeydir Pek tuhaf şeyler var Bir iki defa validem hanım-efendi ile birlikte gitdim Fuad Paşa familyasından /ibaret kendisi ve oğlu Kamil beğ haremleri Bir balo eksikdir Kastamonu'dan mukaddem gelen İbrahim ağa bu defa işlerini tesviye idub / ol tarafa azimet eylemiştir Biçare adam güç hal ile kâğıdını aldı İstanbul'un hali malum-ı devletinizdir Bizim konakda aram /eyledi Emriniz üzere Server ağa kulunuz kendisine riayet eyledi

Ah benim iki gözüm Paşacığım Huda alim siz efendimi ne suretle göreceğim /gelmiştir bir vecihle tarif kabul etmez Hele Cime cariyenizi görmelisiniz Bu günlerde Kastamonu diline vird eyledi İnşallah u teala bayram /ertesi mülakat olundukda bakalım ne yapacaktır Devletlü pederim Paşa hazretleri validem hanımefendi selam-ı mahsus idub gözlerinizden /öperler Kerimemiz güzel Cime kızcağızımız ayaklarınızı öper Cenab-ı hakka hamd u senalar olsun vücudu afiyetdedir Hanımın selamı ve kâğıdının /cevabını önümüzdeki hafta göndereceğinizi kendisine ifade eyledim Pek aşuru memnun olub hak-i payi-i devletinize yüz sürer Bundan böyle bu hasret/keş Saliha cariyenizi emirname-i âlileri ile memnun ve mesrur eyleminizi reca ederim İki gözüm güzel paşacığım efendim

Carineyniz (mühür) Saliha Rabia Ramazan yigirmi yedi

(üstte yan hamış)

Efendim

Geçen hafta irsal buyurduğunuz kâğıdı Mihalaki Beğin adamına gönderdim / Kendisi Filibe'de olduğundan İstanbul'da olan dahi müstakil ortağı /olmayub sandikkârı imiş Kapu çukadarı Şerif ağaya

cevab eylemiş ki /bu hafta posta ile Beğe Filibe'ye gönderirim On.beş gün kadar cevabu gelür/Yüz bin guruh vir dise veririm diye söz vermiş şimdi cevap/ bekliyor Bakalım nasıl olur efendim

(19.03.1863—veya 7.03.1864)

Mektubun muhtevassından şunları da söyleyebiliriz:

Dikkati çeken iki husus vardır. Öteki mektuplarında ve burada isimlerin yanında hitap ünvanları da zikrediliyor. Mesela öteki mektuplarında kayınpederinden, yani zevcinin babasından “Büyük Paşa “ diye söz etmektedir. Ayrıca kendi babasının da “Paşa” olduğunu belirtiyor. Ve her defasında da “devletlü”yü eksik etmiyor. Böyle hitap belirli bir görev sahiplerine olur (bk.Salname-i Devlet-i Aliye). Acaba “Büyük Paşa” demekle eşinin babasının bir eski vezir belki de bir Sadrazam olduğunu mu söylemek istiyor. Bu konuda öteki mektupların da incelenmesinden sonra daha kesin bir bilgi edinebileceğiz.

1863 yılındaki girişimler acaba İstanbul a yakın bir yere tayin ile mi ilgili idi. Ertesi yıla ait kayıtlarda artık bu zat Kastamonu'da değildir. Acaba Canik 'e mi tayin oldu merakıyla salnameleri taradığımızda Canik'deki görevinin 1869/1286 Trabzon vilayeti salnamesinde (1.defa s.43) geçtiğini anladık. Demek ki orada,yani Samsun=Canik'deki görevi ancak 1869 senesi içinde başlamıştır. Arada bir başka yerde görevli olmalı.

Rumeli Beğlerbeyi payelü Hasan Hüsnü veya sadece Hasan Paşa'nın Canik'deki görevi 1869/1286 tarihinde başlamış, 1287,1288 ve 1289 tarihlerinde, 1870,71 ve 1872 de devam etmiştir. Ancak Canik 1873 de müstakil idare edilen bir mutasarrıflık olunca görevi sona ermiş olup 1290/1873 salnamesinde Mutasarrıf Aziz Paşa'dır.

2.Mektup:

Bu mektup, 7 sene kadar sonra Samsun'a yazılmış olup, içinde dikkate değer bilgiler vardır. Ancak bunlar tahlil edilmeyecektir.

Saadetlü Efendim Hazretleri

Bundan dört mah mukaddem Samsunda mübtela olduğum baş ağrısı üzerine ve pederim Devletlü Efendimiz hazretlerinin Şeyhülharem-i Nebevî memuriyetleri haberi / üzerine Dersaadet'e gelmiş olmağla dört mahdır pederim efendimiz hazretlerinin yanlarında ikamet olunarak halbuki mukaddem zat-ı âlilerine orada beyan /eylemiş ve bundan böyle taşraya gıdub ömrüm ahir olunca gezer kalmak elvermeyeceğinden ve iki cariyeye ve biraz elbise ile burada vakit geçirmek dahi /uyamayacağından orada bulunan cariyeler ve eşyaları bu tarafa göndermenizi ve cariyeler ile eşyalar geldikde malum-ı âlileri olduğu üzere /pedirim efendimiz konaklarının cesameti olmadığından hale göre bir hane icar olunarak arâm olunacaktır Artık mesmu-ı aciziye /göre aşçı karısı şişman Emine ve kerimesi hanımefendi her gün harem konağında arâm on yüzlü emine hanım o cariyelere /kethüda ve zat-ı âlilerinin eğlencesi olarak oturmaktadır Cenab-ı hak mübarek eylesün Samsun'da sefa-yı devletinizi müjdat /eylesün Lakin Emine'nin nasıl kadın olduğunu pek ala bilirim Benim kiseler sayub aldığım cariyeleri Emine karşısına alub bir takım /ağzına gelen kelâmlar ile câriyeleri bir paralık etmeye vaktim yokdur Ama size bir söz bulamam İster konağınızda oturursunuz ister/ihsan edüb evler yaptırırsınız Burada evladlarınız ne yapar acaba İstanbuldadur Bir şey lazım mıdır diye sual buyursanız /ve yazdığım kağıdlara cevap olarak bir şey yazmazsanız

Samsun'da iken iltifat-ı devletinize pek çok nail olduğumdan yani böyle iltifat /görmediğimden bir türlü tekrar Samsun'a avdete cesaret edemiyorum Mukaddem cariyelere alınan basma ve saire akçası bin bu kadar guruh/ belki on defa yazdım Bir cevap gelmedi Artık bakdım kendim tediye eyledim O sıkıncıdan kurtuldunuz Validem hanımefendinin baki kalan akçasını defaatla yazdım Cevap gelmedi Böyle layıksız şeylere cümlemiz taaccüb eyleyoruz Vaktinde akça alınur iken böyle layıksız /şeyler ile alınmadı idi.

İşte buraları böyledir Bu yazdığım kâğıdın cevabını dahi yazmazsanız artık mecbur olur başka türlü /yazar idim ? Mutlaka eşyalar ve cariyeler için gayret eyleyüb göndermenizi matlub ederim Zira benim Samsun'a değil Kartal'a gitmeğe /bundan böyle niyetim yokdur Dersaadete geldim geleli Samsun'da gördüğüm iltifatların birini ahire söylediğim yokdur Lakin böyle kalur /emsallerim gibi oturmaz isem gene gelürsen haberi gelür ise sora pek âlâ yapacağım şeyleri bilirim Cenab-ı Hak cümle ibadullaha /vücut sağlığı ihsan eyleyup ve vücudum sağ olsun Kimseden faide olmadığı gün gibi aşikar oldu

Şimdiki halde bu kadar ile /sözü keselim efendim.

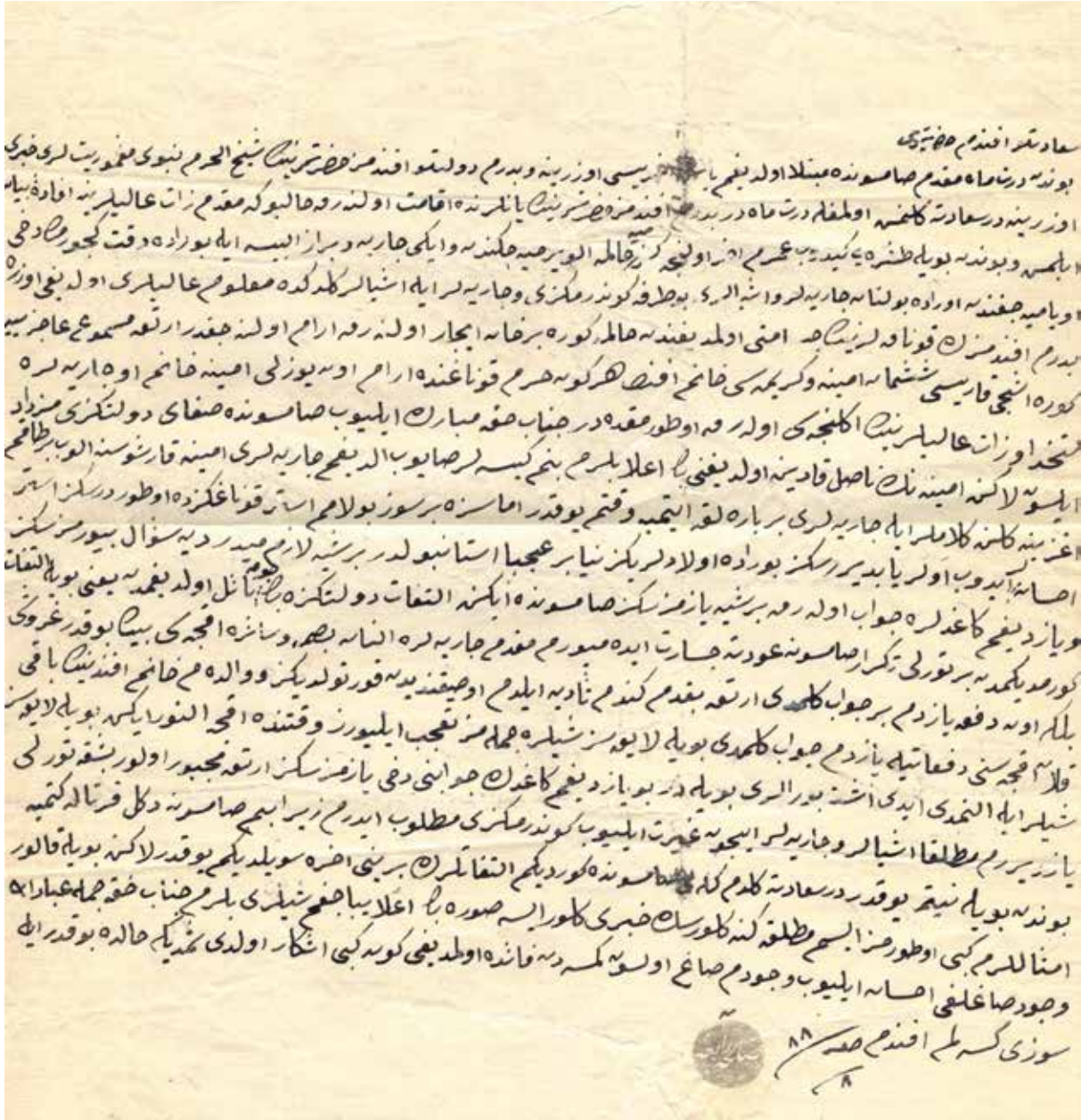
Safer 8 (12)88 (29.04.1871)

(Mühür) Saliha Rabia

İlerdeki tarihlerde , Allah sağlık verirse Canik ile ilgili belgeleri de değerlendirmek isteriz.

Bir mektubu şu yazımızda değerlendirmiştik:

“Bahaeddin Yediyıldız’a bir Sosyal İçerikli Armağan Yazısı: Bir Paşa-zâde Hanımın Paşa Kocasına Mektubu“, *Türk Sosyal Tarihçiliğinde bir Yalnız İsim: Bahaeddin Yediyıldız’a Armağan*”, TKAE, Ankara 2015.s. 93-96.

İkdam Gazetesi'nde Yer Alan “Musahabe-i Nisa’iyye” Yazılarına Dair Bir Değerlendirme

A Review on the Writings of “Musahabe-i Nisa’iyye” in the İkdam Newspaper

Ali ÇAKIR

Giriş

İkdam, 5 Temmuz 1894 tarihinde, Ahmet Cevdet (Oran) tarafından İstanbul’da neşredilmeye başlanan, günlük siyasi ve ilmi gazetedir.¹ Siyasi haberlerini yurtiçi ve yurtdışı olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Yurtiçi siyasi haberleri ve makaleleri daha çok atama, görevden alma, yer değiştirme, belde kuruluşları gibi idari meseleler ve resmi tebligatlar olup yorum içermemektedir. Bunların dışında, Hamidiye- Hicaz Demiryolu, Ereğli Kömür Madeni gibi özel konuları içeren haberler bulunmaktadır. Yurtdışı siyasi haberleri ve makaleleri ise yurtiçine nazaran gerek ajanslar gerekse muhabirler vasıtasıyla alınan belge ve bilgilerle daha kapsamlıdır ve nispeten yorum içermektedir. Bu özelliğiyle yurtdışı haberlerinde siyasi gündemi takip etme noktasında İkdam, ciddi bir kaynak hüviyeti göstermektedir. Gazetenin, gündemi yoğun olarak işgal eden, özellikle Rusya ve Japonya arasında yaşanan savaş başta olmak üzere, Amerika-İspanya Savaşı, Çin-Japonya Savaşı, Dreyfus Davası gibi dünya gündemini de meşgul eden hadiselerle ilgili haber ve makalelerde bu özelliği daha çok ortaya çıkmaktadır.

İç siyasetin takip edildiği Tevcihat, Nişan, Tebligat-ı Resmiye, Asar-ı Seniyye-yi Mülukane, Selamlık Resm-i Alisi ve Şuunat bölümleri ile dış siyasetin takip edildiği Siyasi, Hariciyye, Telgraf, Mesail-i Mühimme-yi Siyasiyye bölümleri nicelik olarak İkdam’ın büyük bir kısmını kaplamaktadır. Bununla birlikte, dönemin beşeri ve sosyal gelişmelerini, okuyucuların bu gelişmelere bakış açılarını yansıtan bölümleri kendisinin de ifade ettiği gibi İkdam’ın ilmi içeriğini oluşturmaktadır.² Kültür ve sanat başta olmak üzere, eğitim, ekonomi, edebiyat, aile, kadın vb. konular İkdam’ın ilmi gazete olma vasfını yansıttığı bölümlerdir. Anılan bölümler, döneminin önemli kalemlerinin makaleleriyle oluşturulmuş zengin bir içeriğe sahiptir. Edebiyat ve dil konusunda yapılan tartışmalar, ziraat ve hayvancılığın gelişmesine dönük bilgilendirme yazıları, tiyatro ve musiki gibi güzel sanatlarla dair yaklaşımlar ve daha birçok farklı konuda yayınladığı makaleler İkdam’ın, dönemin bakış açısını yansıtmayı başardığını söyleyebilmemize yardımcı olmaktadır.

İlmi içerik tasnifinde değerlendirdiğimiz ve genel olarak “Aile, Çocuk ve Kadın” başlığı altına koymayı uygun bulduğumuz bölümleri, yukarıda belirtilen özellikleri taşımaktadır. Kadınların giyiminden çocuk yetiştirmeye, evlilik hayatından ticaret hayatına atılmalarına değin birçok konuda durum tespiti yapan, bilgilendirici ve kimi zaman yol gösterici içeriğe sahiptir. Aile, çocuk ve kadın, yaklaşık 250 makale ihtiva eden, sürekliliği olan bir temadır. Çalışmamızın sınırı olan Musahabe-i Nisa’iyye makaleleri 42 adet olup, temada yer alan konuların hemen hepsini içerisinde barındırmaktadır. İkdam’ın Musahabe-i Nisa’iyye başlığında makaleler yayınlama gerekçeleri ise şunlardır:

“İkdam Gazetesi tesis olundu olunalı erbab-ı mütalaanın her sınıfını memnun edecek surette sütunlarında türlü türlü şeyler yazmaya çalıştı. Yazdıklarını da herkese beğendirdi. Vakıa İkdam’ın “Musahabe-i Nisa’iyye” ser levhalı bir kısmı da vardır ki buraya kadınların işine yarayacak bahisler yazılacaktı. Fakat kadınların mütalaasından lezzet alacakları ve istifade edecekleri bahisleri bulmak ve bunu onlara anlatacak surette yazmak haylice taharriyat ve itina-yı esna-yı elzem ettiğinden sair makalelere nisbeten (Musahabe-i Nisa’iyye) makaleleri azca görünmektedir. Böyle bir hususiyetle mümtaz

¹ “Günlük siyasi ve ilmi gazete” ibaresi İkdam Gazetesi’nin başlık altı yazısıdır.

² İkdam’ın ilk sayısında “Arz-ı Şükran ve İfade-i Meram” başlığında, İkdam’ın yayın politikası ayrıntılı olarak anlatılmıştır. İkdam, S. 1, sy. 1, 5 Temmuz 1894

olmak üzere yazacağımız şeyleri de hazırladığımızdan sıkça birer musahabe-i nisa'yye makalesi neşrine karar verdik.

Ceridelerimiz sair makaleleri her ne kadar erkekler için yazılıyor zannediliyorsa da bunlarda da mümkün mertebe sade lisan kullanmakta olduğumuzdan, muhterem karilerimiz dahi onlardan istifade edebiliyorlar. Mesela havaya, suya, kurre-i arza vesaireye müteallik yazılan ve yazılacak olan şeyler erkek kadın herkesin işine geleceği cihetle bu gibi malumat, nisaya tahsisen zikir olunmayacaktır. Coğrafya, tarih, hesap okuyacak bir erkek ile kadın için ayrı ayrı kitaplar yazmaya lüzum olmadığı gibi bu gibi bahisler için başka başka makale tahririnden faide beklenemez."³

Aynı makalenin devamında ise Musahabe-i Nisa'yye başlıklı makalelerin içeriğinde işleyecekleri konuları ifade etmişlerdir:

*"Fakat bir takım şeyler vardır ki yalnız kadınlara aittir. Bunlar nakış, dikiş, ev idaresi, çocuk terbiyesi gibi şeylerdir. İşte musahabe-i nisa'yye kısmımızda bunlar ve bunlara dair bahisler görülecektir. Şimdilik bu bahisleri biz yazmaya çalışacağız. Maarifperver hanımlarımızdan bu gibi bahislere dair yazılacak eserler bizce daha makbul olacağından onları da maal memnuniye ve kemal-ı iftihar ile neşredeceğiz. Hülasa bu sütunları büsbütün hanımlarımızın zevk ve istifadesine tahsis ettiğimizden gerek onlar tarafından yazılmış makaleleri veya yazılmasını arzu ettiklerini bildirdikleri bahisleri hep buraya derç edeceğiz."*⁴

İkdam Gazetesi'nin Gözünden Kadının Roller ve Toplumdaki Konumu

Musahabe-i Nisa'yye makalelerinde, kadının toplum içinde üstlendiği roller üzerinde sıkça durulmaktadır. Çocukların bakımı ve terbiyesi konusunda başat aktör olarak kadını konumlandırmıştır. İlgili makalelerin birinde verdiği kıssa İkdam'ın konu hakkındaki fikrine ışık tutmaktadır:

"Adamın birisini idam olunmak üzere siyaset meydanına getirmişler. Orada son arzusunu sormuşlar. Validesiyle bir kerecik görüşmek istediğini söylemiş. Kadın gelince canı validesine:

*Anacığım! Beni idam edecekler. Vaktiyle bana nasihat ettiğin dilini uzat da öpeyim. Kadın dilini uzatınca canı dili ısırp yere atmış ve etraftakilere: " Hem büyük suç işlemiş biri olduğumdan hem de validemin dilini kopardığımdan bana lanet okuyacaksınız. Lakin benim felaketimin sebebi bu kadındır. Küçükken komşudan yumurta çalınca bana aferin demişti. Derken ben büyüdükçe hırsızlığım da büyüdü. Nihayet haydut oldum. İşte bu kadının tatlı dili beni buraya getirdi."*⁵

Bireyin, kişisel özelliklerinin oluşmasında önemli rol oynayan kadın, toplum nezdinde çocuğunun hareketlerinden mesul tutulmaktadır. Toplum yapısının sağlıklı ve sürdürülebilir olması bir bakıma kadının elindedir. Bu yüzden kadınların iyi eğitim almış olması gerektiğini sıklıkla dile getirmiş, güzel ahlakın toplumlarının beşikte atılmaya başlanması gerektiği ve bunun cahil kalan kadınlara terk edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır.⁶ Medeniyet inşasında eğitilmiş kadınlara önemli roller yüklenmiştir.⁷ Sistematik bir program dahilinde, aile⁸ içinde çocuğa verilecek terbiyenin yürütülebilmesi için eğitimin önemli bir parça olduğu görülebilmektedir. Çocuk terbiyesinin zamanlamasının ayarlanması, nerede konuşup nerede konuşulmayacağını öğretilmesi ve sorularına sabırla anlaşılır cevaplar verilebilmesi için bu durum hayati önemdedir.⁹

*"Çocuk bir yük, bir baş ağrısı değildir. Değerli bir Tanrı vergisi, evlerin sevinci, adımızın bizden sonraki anıcısıdır."*¹⁰ Allah'tan gelen, olduğu ortama neşe veren ve soyu devam ettiren çocuğun terbiyesi oldukça önemlidir. Bu terbiyenin belli kurallar içerisinde yapılması elzemdir. Zira mektepleri sadece okuma- yazma eğitiminin bir parçası olarak görmenin yanlışlığı ve edinilen bilgilerin hayata tatbikinin öğretildiği yer olması gerektiği çıkarımında bu fikir daha da somutlaştırılmıştır.¹¹ Kadınlara çocuk terbiyesi için verilen örneklerde kurallarla ilgili açıklayıcı bilgiler mevcuttur. Eğer çocuk oyuncaklarını dağıtmışsa kendisine toplatılması, eşyasını kaybeden çocuğa dikkatini topladığını kanıtlamadan yeni bir şey alınmayacağını belirtmesi örneklerinde görüldüğü üzere terbiye ile ilgili somutlaştırma yapı-

3 İkdam, S. 243, sy. 3, 1 Nisan 1895

4 İkdam, S. 243, sy. 3, 1 Nisan 1895

5 İkdam, S. 243, sy. 3, 1 Nisan 1895

6 İkdam, S. 263, sy. 4, 21 Nisan 1895

7 İkdam, S. 303, sy. 3, 31 Mayıs 1895

8 Türk aile yapısı hakkında bir değerlendirme için bkz. Abdulkadir, Donuk, "Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S. 33, 1981, sy. 147-168.

9 İkdam, S. 263, sy. 4, 21 Nisan 1895

10 İkdam, S. 99, sy. 3, 8 Kasım 1894

11 İkdam, S. 2448, sy. 3, 19 Nisan 1901

miştir.¹²

Çocukların terbiyesinde dikkat edilmesi gerek hususlardan biri de onların fiziki ve ruhsal ihtiyaçlarıdır. Yetişkinlerin dahi istirahat ihtiyaçları varken çocukların da bu ihtiyaçları göz önünde bulundurulmalıdır. İstirahati hiçbir şey yapmak olarak anlamamak gerekir. Bir nevi meşguliyeti değiştirmek olarak anlamlandırmak oyun ve oyuncağa olan ihtiyacı daha iyi anlatacaktır. Fiziki ve ruhi gelişimlerinde oyunun yeri oldukça önemlidir. İlâveten, oyuna yardımcı araç olarak oyuncak da unutulmamalıdır. Yunanlıların Olympusundan, Romalıların gladyatörlerine değin bu araç çocuk terbiyesinde önemli bir vazife edinmiştir.¹³

İkdam'da kız çocuklarının okulda eğitime katılmalarına ayrı bir parantez açıldığı görülmektedir.¹⁴ Kız çocuklarına kadınlık, zevcelik ve validelik hakkında esaslı talim ve terbiye verilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Adı geçen konuların mektep programlarında yer almasının zorunlu olduğu ve fıkren terbiyenin ciddiyetle yaklaşılması gereken bir uğraşı olduğu ifade edilmiştir.¹⁵ Yukarıda değinildiği üzere, toplum inşasında kadın rolünü üstlenecek kız çocuklarına ayrı bir önem verilmiştir. Kızların mekteplere devamının sağlanması ve okuma-yazma eğitimi almasının önemi üzerinde durulmuştur. Eğitim yuvaları olan mekteplerin sayısının daha da artması gerektiği ve kız çocuklarının eğitiminin aksatılmasının mahzurları anlatılmıştır. İlâveten kız çocuklarının eğitim şartlarının önceye göre çok daha iyi durumda olduğu şu şekilde belirtilmiştir:

“İhtiyarlarımız ala bilirlir ki bundan otuz kırk sene evvel mektebe devam ile mebadî-i kıraatî talim ettikleri zamanlarda kız mektepleri şehrimizde pek nadir ve güzel talim görmüş kızlar da enderdi. Şimdi ise mucib-i şükran-ı azim bir terakkideyiz. Yalnız *Payitaht-ı Saltanat-ı Seniyye’de değil vilayat-ı şahanenin cümlesinde mekatib-i inas tesis ve küşad edilmiş ve bu mekatibe her nevi tabakattan kızlar devam ederek hakikaten şayan-ı mebahat-ı müteallim kızlar yetişmeye başlamıştır. Bugün o gibi mekatibden yetişmiş hayli edibelerimiz, katibelerimiz hatta mütefennelerimiz dahi vardır.*”¹⁶

Mamafih bahsi geçen eğitimin okuma- yazma ile sınırlı kalmaması gerektiği önemle vurgulanmıştır. Kız çocuklarının okuma-yazma dışında kendini geliştirmesi sağlanamazsa, verilen eğitim alelade durumdan sıyrılmazsa cehaletin ortadan kaldırılamayacağı iddia edilmiştir. Burada, iki yönlü bir sıkıntıdan bahsedilmektedir. İlki, aile içinde verilmesi gereken talim ve terbiyenin eksikliğiyle ruhi gelişimini tamamlayamamış kadınların zuhur etmesi¹⁷, ikincisi ise formal eğitim sürecinde verilecek ahlak derslerinin¹⁸ eksikliğinin kızları bekarlığa sevk etmesidir.¹⁹ Her iki durum da İkdam açısından kabul edilebilir değildir.

Şehirleşmenin artması ve yeni bir hayat tarzının oluşmasıyla beklentilerin farklılaşmaya başlaması, kadınların evliliğe katkısı ve eşlerin birbirine denk olmasının faydaları bu konuda İkdam'ın fikirlerinin özetidir. Yukarıda değindiğimiz kız çocuklarının okutulmasına genelde bu çerçeveden bakılmıştır. Evliliğe değer katan en önemli figür olarak eğitilmiş kızlar gösterilmektedir. İngiliz bir muharrir olan Josephine'in “*ben yalnız anne ve eş olsaydım hiçbir şey değildim. Ama eşlerin birleşmesiyle oluşan kuvvet hayati önemdedir.*” sözlerine atıfta bulunarak, ailenin kadının omzunda yükseldiğini ifade etmiştir.²⁰ Başka bir makalede, kendine güvenen ve eğitilmiş kızların, her şeyden önce annelerinin eseri olduğu vurgusu yapılmış, bu şekilde yetişen kızların eşlerine itaat ve sevgiyle bağlanacağını eklemiştir.²¹ Tam bu noktada gelenekçi bakış açısının²², gazetenin genel karakterinde bulunduğu dair bir örnek oluşmuştur. Zira cesaretli, korkusuz bir kadının en güzel tasavvurunun eksik kaldığını göreceğini ve diğer

12 İkdam, S. 145, sy. 3, 24 K. Evvel 1894

13 İkdam, S. 77, sy. 3, 17 Ekim 1894

14 Kız çocuklarının formal eğitime katılması süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sibel, Dulum, *Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2006, sy. 22-53.

15 İkdam, S. 2391, sy. 4, 21 Şubat 1901

16 İkdam, S. 303, sy. 3, 31 Mayıs 1895

17 İkdam, S. 255, sy. 3, 13 Nisan 1895

18 Osmanlı Devleti eğitim sistemi içerisinde din eğitiminin konumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zeki Salih, Zengin, “Tanzimat Döneminde Eğitimde Yenileşme Süreci İçinde Mekteplerde Din Eğitimi ve Öğretimi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, sy. 250-277.

19 İkdam, S. 303, sy. 3, 31 Mayıs 1895

20 İkdam, S. 536, sy. 3, 19 K. Sani 1896

21 İkdam, S. 400, sy. 3, 5 Eylül 1895

22 Gelenekçi bakış açısına bir örnek için bkz. Melahat, Aktaş, *İslam Toplumunda ve Günümüzde Kadın*, Furkan Yayınları, İstanbul 1982, sy. 137-161.

kadınların buna hasetle bakacağını iddia etmektedir. Anılan hasletleri üzerinde taşıyan kadının zamanla eşini kendinden soğutacağını ve erkeklerin “bize ihtiyaçları yoktur” zannına kapılacağını söylemektedir.²³

Evliliği sadece kadının yüklendiği bir sorumluluk alanına indirgeyen bu yaklaşım, diğer makalelerde kendini iyiden iyiye hissettirmektedir. Evliliğin sağlıklı bir şekilde sürmesinin ve erkeğin eve bağlanmasında tek etkenin kadın olduğu bir durum tasvir edilmektedir. Bu bağlamda ortaya atılan tezlerde ana amil denklik üzerinden kurulmuş fakat denkliğin kadın tarafından sağlanıp sağlanmaması üzerine yorumlar yapılmıştır. İlgili makalelerin yayınlanma amacında, hedef kitlenin kadınlar olduğu bilgisi bu durumu tek başına açıklamaya yetmemektedir. Bakış açısı dışında bir durum tespiti olduğu varsayımında bulunulsa bile, erkeklerin hal ve hareketlerini düzeltmeleri için yapılması gerekenler gibi önerilerin makalelerde yer almaması bu durumun yazarların dünya görüşünün yansımaları olarak kabul edilmesine olanak sağlamaktadır. Anılan durumun tek istisnası “fikren ilerleyememiş erkekler az değildir; bunu itiraf etmelidir. Kadınları evlilikte hayat ortağı, bir bütünün parçası olarak gören erkek çok yoktur.”²⁴cümlelerinden ibarettir.

Erkeklerin çoğunun okuryazar olması ve kadınların eşlerine ayak uyduramaması sonucunda erkeklerin istenmeyecek yerlere gideceği iddia edilmektedir.²⁵ Başka bir örnekte hayatın en tatlı zevki olarak tasvir edilen aile zevkini yaşayamayan erkeğin başka yerlerde bu zevki arayabileceği vurgulanmıştır.²⁶ Eşler arasında denkliğin öneminin bir kez daha vurgulandığı bir başka makalede ise özellikle kadınlar için evlilik hayatının zehir olacağı söylenmektedir. Kadınların kalp kırıklıklarıyla dolu bir hayata devam ettiği, erkeklerinde bu aile ortamından uzaklaşarak dışarıya meylettiği ifade edilmektedir.²⁷

Benzeri birçok örnekte daha eşler arasındaki denklik mevzuunu görmek mümkündür. Yine bu durum, kadınlar üzerinden kurgulanmıştır. İyi eğitim almamış kadınlarla eşleri arasında makasın açıldığından ve eğitimsiz kadınların, erkekler için bir çocuk makinesi olmaktan öteye geçemediğinden bahsedilmiştir. Kadınların bu durumda, evden uzaklaşan eşlerini çocuk yaparak geri kazanmaya çalıştıkları vurgulanmıştır. Geçici olan dış güzellikle de pekiştirilmeye çalışılan çabanın, ruhen ve fikren denk olamama neticesinde bir fayda sağlamadığının müşahade edildiği belirtilmiştir.²⁸Almanya’da da buna benzer tartışmalar yaşanmış, kadını çocuk makinesi ve zürriyetin devamını sağlayan bir vasıta olarak görme devrinin bittiği aktarılmıştır. Avrupa’nın da benzer dönüşümden geçtiğinin belirtildiği bu yazıda, alışkanlıklardan kadınların talim ve terbiye konusunda kendini geliştirmesiyle uzaklaşılacağı belirtilmiştir.²⁹

Evlilikle ilgili bir diğer husus kızların erken yaşta evlendirilmesidir. Erken evliliklerin gerek sağlık gerekse ruhsal yönden mahzurları olduğu çeşitli kereler ifade edilmiştir. Avrupa’da yayınlanmış bir araştırmayı konu edinen yazıda, fiziki gelişimini tamamlayamamış kızların erken evlendirilmeleri neticesinde başta doğum olmak üzere bazı şartları bünyelerinin kaldıramayacağı ve bunun da erken ölümlere sebebiyet vereceği belirtilmiştir. Okuyucu nezdinde, kadınların erken yaşta evlendirilmesinden doğan sağlık sorunlarının neler olduğunun idrak edilemediği, Aliye Hanım isminde bir kadının, İkdâm’a yazmış olduğu mektuptan anlaşılmaktadır. Adı geçen makaleye cevaben kaleme aldığı mektupta, kızların eğitimsiz olduğunu, yaşı ilerledikçe toplumca hoş karşılanmayacak hasletlere meyiletme ihtimalinin arttığını ve ilerleyen yaşla birlikte evlilik fikrinden uzaklaşacağını belirtmiştir. Dile getirdiği bu sebepleri gerekçe göstererek kız çocuklarının 15-16 yaşlarında evlendirilmesinin doğru olacağını iddia etmektedir.

Aliye Hanım mektubunun devamında ciddi tahsil ve terbiye görmüş kızların durumuyla ilgili fikirlerini nakletmiştir. Böyle kızların kadınlığın ulviyetini anlamış, hassas kalpli olduklarını belirtmiştir. Ciddi tahsil ve terbiyenin önemli bir özellik olduğunu maatteessüf kendilerine denk olmayan erkeklerle evlenmek zorunda kalacaklarını ifade etmiştir. Ortaya çıkacak bu evliliğin kadın ruhunda ciddi yaralanmalara sebebiyet vereceğini söylemektedir. Eğer bu kız, küçük yaşta evlenseydi eşinden farklı beklentileri olacağından kalp kırıklıklarıyla dolu bir hayat sürmek zorunda kalmayacaktı demiştir. Kız

23 İkdâm, S. 400, sy. 3, 5 Eylül 1895

24 İkdâm, S. 2398, sy. 4, 28 Şubat 1901

25 İkdâm, S. 89, sy. 3, 29 T. Evvel 1894

26 İkdâm, S. 243, sy. 3, 1 Nisan 1895

27 İkdâm, S. 2398, sy. 4, 28 Şubat 1901

28 İkdâm, S. 2398, sy. 4, 28 Şubat 1901

29 İkdâm, S. 2398, sy. 4, 28 Şubat 1901

çocuklarının büyüyip olgunlaştıktan sonra evlilik hayatına dahil olmasının tek yolunun erkeklerin de anlayışlı, sabırlı ve ciddi tahsil ve terbiyeden geçmeleriyle mümkün olacağı sonucunu çıkarmıştır. Başta da ifade edildiği üzere kız çocuklarının erken evlendirilmesini çözüm olarak sunmaktadır.³⁰

Aliye Hanım'ın mektubunun paylaşıldığı bu makalede kendisine verilen cevaplardan biri, Aliye Hanım'ın karşıt görüşlerine rağmen, kız çocuklarının ölümüyle ilgili beden sağlığı noktasından yaklaşılmasıdır. Mektupta bahsedilenlerin terbiye-yi fikriyenin konusu olduğu belirtilmiş ve söze sağlık konusundaki çekincelerle devam edilmiştir. Aliye Hanım'ın mektubu, toplum içerisinde kızların küçük yaşta evlendirilmesine karşı olan bakış açısını örneklendirmesi bakımından önemli addedilebilir.

*“İnsanlar, medeniyet ilerledikçe her şeyini değiştirmeye kalkıştılar. Kadınlar da bundan nasibini aldılar. Saçlarının rengini, biçimini tebdile merak ettiler...”*³¹ Alıntıdan anlaşılabileceği üzere, toplumsal dinamiklerin değişmesiyle kadınların hayatında köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Şehirleşme kadının toplumsal hayatta görünürlüğünü arttırmış, erkeklere has olduğu düşünülen işlerde kadınların varlığı gözle görünür olmuştur. Kadınları çalışkan olan, erkeklerini bu meyanda teşvik eden bir toplumun terakkiyatının hızlı olacağı söylenebilir. İkdâm da bu konuda kadınların daha faal olarak görünür olması gerektiğini satırlarına yansıtmıştır.³²

Toplumda daha görünür olma çabasının ana eksenini İkdâm, ticaret hayatında var olma üzerine konumlandırmıştır. Bu eksenin merkezine de evde yapılacak işleri yerleştirmiştir. Ev işleri içinde bu çabaya en çok katkı sunacak uğraşın el işleri³³ olduğunu belirtmiştir. Bu konuda devlet tarafından da bir çabanın olduğunu ve İnas Mekteplerinin programlarına el işleri dersi konulduğunu yazmaktadır. Gerek ailenin refahı gerekse kadınların zamanını değerlendirme aracı olarak faydalarından bahsedilmiştir. Şehirleşmenin etkisiyle görece olarak boş zamanı artan kadının faydalı işlerle meşgul olması için el işlerinin iyi bir alternatif olduğu ifade edilmektedir. Montesquie'den naklen yapılan *“... O gün çok canım sıkılıyordu... Hemen elime bir ekine alarak dantela yapmaya başladım. Akşam olduğu vakit bir de baktım ki: Mahzuniyetim mahv olmuş. Önümde bir metrelik dantela birikmiş... Sana da tavsiye ederim. Canın sıkıldığı zaman el işleriyle uğraş...”*³⁴ alıntıyla örneklendirilmiştir.

Burada dikkat çeken konulardan biri de terzilik mesleğine karşı ilgi ve alakanın, diğer mesleklere nazaran oldukça yüksek olmasıdır. El işleriyle beraber yakınlık kazanılacağı düşünülen terziliğin toplum içinde hak ettiği yeri bulamamasından şikayet edilmektedir. Darülmuallimat³⁵ mezunu genç kızların nakış, biçki, dikiş gibi el işlerini öğrendiklerinden ve gayet maharetli olduklarından bahsedilmektedir. Henüz arzu edilen seviyeye ulaşamamışsa da fırsat verilirse bu açığın kısa sürede kapatılabileceği düşünülmektedir. Kadınların terzilik mesleğine küçük yaştan itibaren alıştırılması için ailelere önemli görevler düşmektedir. Evlerinde müzik, dil vb. öğrenim görmeleri için muallim veya muallimler tuttıkları gibi³⁶ birkaç ayda biçki, nakış, dikiş işlerini muhteşem surette yapabilecek hale gelmeleri için masraftan kaçınmamalıdır. Bu şekilde sanata da meyil artmaya başlar ve nihayetinde toplumsal gelişmede önemli bir eşik aşılmış olur. Burada kırılması gereken zincirlerden biri de terzilik mesleğine karşı toplumdaki olumsuz bakışın bertaraf edilmesi gerekliliğidir. Bunun için İslam hemşirelerimizden birinin öncülük ederek bir terzihane açmasıyla işe başlanabileceği düşünülmektedir. Bu vesileyle, cesaretlenen diğer kadınların terziliğe meylinin artacağı ve toplum nezdindeki itibarının yükseleceği varsayılmaktadır.³⁷

İslam kadınları için bu durumun hususiyetle belirtilmesindeki amaçların amil etkeni ilgili makalenin devamında daha iyi anlaşılmaktadır. Burada iki yönlü bir analizden bahsedilebilir. Bunlardan ilki başka makalelerle de desteklenen, ailelerin ekonomik yönden terzilik faaliyetlerinden para kazanmalarınıdır. Kadının ana vazifesinin evlatlarını yetiştirme ve ailesinin ihtiyaçlarını giderme olduğu vurgulandıktan

30 İkdâm, S. 2391, sy. 4, 21 Şubat 1901

31 İkdâm, No: 256, sy. 3, 14 Nisan 1895

32 İkdâm, S. 27, sy. 3, 28 Ağustos 1894

33 Yavuz Selim Karakışla, İrfan Orga'nın “Bir Türk Ailesinin Öyküsü” adlı eserinden naklettiği, *“annem evdeki tek uğraşısı nakışa başlamadan önce...”* cümlesinde görüldüğü üzere, zengin ailelerde kadınların el işleriyle zamanlarını geçirdikleri görülmektedir. Karakışla, Yavuz Selim, *Eski Zamanlar, Eski İnsanlar*, Doğan Kitap, İstanbul 2015, sy. 239.

34 İkdâm, S. 27, sy. 3, 28 Ağustos 1894

35 Osmanlı Devleti'nde 1870- 1924 yılları arasında faaliyet gösteren kız öğretmen okullarına verilen ad. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemil, Öztürk, “Darülmuallimat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, Ankara, sy. 550, Yahya, Akyüz, “Türkiye’de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Darülmuallimin’in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış”, *OTAM*, S. 20, 2006, sy. 17-58.

36 Özellikle Tanzimat’tan sonra, varlıklı aile konaklarında, özel hocalardan ders alarak yapılan bu eğitime Ekrem Işın “konak eğitimi” adını vermektedir. Ekrem, Işın, İstanbul’da Gündelik Hayat, YKY Yayınları, İstanbul 2006.

37 İkdâm, S. 2404, sy. 3, 6 Mart 1901

sonra hasattan satışa, muallimelikten yazarlığa birçok alanda kadınların çalışabileceği söylenmektedir.³⁸ Terzilik mesleğinin özendirilmesi noktasında diğer bir husus, İslam ailelerinin kazandığı paraların Frenk kadınlarına gitmesidir. Bu konuda İkdam'ın caydırıcı olmak için uğraştığı anlaşılmaktadır. Defeatle belirttiği üzere İslam kadınlarının bu işleri başarabileceğinden dem vurmıştır. Modanın yaygınlaşmasıyla elbise ve kıyafetlere giden paraların arttığını ve bu yolla servetin kadınlar arasında paylaşılabileceğini ön görmektedir.³⁹

İkdam, kadınların ortaya çıkan moda anlayışıyla kısa sürede hemhal olduğunu ve elbiselere⁴⁰ giderek yüksek meblağlar ödemeye başladıklarını yazmaktadır. Hatta bazı kadınların zenginlikleri ölçüsünde bütün servetlerini elbise diktirmeye harcadıklarını ve bu tutarın tahmin edilmesinin oldukça zor olduğunu iddia etmektedir. Burada Osmanlı hanımlarına tasarruf ve itidalden ayrılmamaları konusunda uyarıda bulunmakla yetinmiştir.⁴¹ Elbiselere harcanan meblağların, İkdam'da "*Sabahat, safiyet, giy-side temizlik, istidad ve kabiliyet-i nezihe, imtizac-ı elvan, mezinat ve sairenin bir suret-i nazikane ile istimali gibi ekseri kadınlar ve nadiren erkekler tarafından vücuda getirilenler bütünü*"⁴² şeklinde tarif edilen zarafete ulaşmak için olduğu değerlendirilmektedir. Aynı makalede hüsn-ü tabiatın her kadında var olmamasının onları elbise ile güzel görünmeye ittiği varsayımında da bulunulmuştur. Zengin ve istediği zaman istediği terzihaneye ulaşabilen kadınlara nazaran maddeten durumu fazlaca müsait olmayan kadınların, daha çok düşüneceği ve çıkış yolu bulmak için daha fazla emek sarf edecekleri zannından mütevellit zarafette üstün olduklarını söylemektedir.

Ekonomik etkilerini arkalayıp, kadınların güzel görünme isteğini ön planda tutarak yapılan bir değerlendirmede zarif kadınların parmaklarında bir maharet, bir sürat olduğu dile getirilmektedir. Basit bir kurdeleyi veya adi bir kumaş parçasını maharetli elleriyle öyle bir işlerler ki ortaya çıkardıkları elbiseyi giydiklerinde sanatlarının asarı ve zarafetlerinin numuneleri gözlere çarpar.⁴³ İkdam'da elbise mevzunun bu bağlamda farklı şekillerde ele alındığı örnekler görmek mümkündür. Paragrafın başında belirtildiği üzere zarafetin aile bütçesini düşünen bir kadının tasarruf etmesi özelinde paylaşılan bir bilgi şu şekildedir:

"Tasarrufa riayet eden bir kadın hiçbir vakit sandıklar dolusu elbise edinmeye elbette mail olmak istemez. Onlar için lüzumu olan birkaç kat libas her vakit telebbüs edilebilir ve inzar-ı umumiye de güzel tesirler bırakır.

Bu babda bir kadında kaç kat elbise olması gerektiğini tedkik edelim:

1- Bir iki tane evde giymelik sade elbise.

2- Bir iki taneden az olmamak üzere, az ziynetli konu komşu gelince giymelik.

3- Gösterişli olmamak şartıyla özel aileleri ziyarete giderken giyilecek süslü elbise.

4- Sayfiyeye, kırlara giderken giyilecek, kiri tozu götürür bir iki elbise. Bu esnada hanımlar gezip eğlenecekleri, terleyecekleri için adab-ı muaşerete uygun olması hasebiyle renkleri gül veya açık kahve olmalıdır. İktisada dikkat eden bir kadın kır elbisesini, geçen sene evde misafir kabul ederken giydiği elbiseleri tamir ve tadil ederek ortaya çıkarır.

5- Yemekte giyilecek elbise.

6- Gayet kibar bir familyanın davet, düğün vb. merasimlerinde giyilmek üzere, kıymetli kumaştan bir kat elbise.

7- Seyahate çıkmak için uygun kumaştan yapılmış bir entari.

*İşte sayılan bu yedi kıyafete sahip olan kadın zariftir."*⁴⁴

Kadınların elbise ve/veya kıyafet konusu bununla sınırlı kalmamıştır. Kısmi olarak kadınların elbiselerinin sıhhi yönden tahlilini içeren ve korse özelinde tetkikte bulunulan başka bir yazıda bu kıyafetin bir ziynet gibi algılanmasının mahzurlarından bahsedilmektedir. Korsenin asıl kullanım amacının altı geniş ve ağır elbiselerin ağırlığını omuzlardan alması olduğu halde anılan dönemde amacı dışında

38 İkdam, S. 303, sy. 3, 31 Mayıs 1895. Kadınların çalışma hayatına katılımıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Abdurrahim, Kurt, "Osmanlı'da Kadının Sosyoekonomik Konumu", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, sy. 434- 449.

39 İkdam, S. 2404, sy. 3, 6 Mart 1901

40 Kadın elbiseleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Melek, Sevuğtekin, Filiz Onat, Gündüz, Fatma Öztürk, Eray, *Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1997.

41 İkdam, S. 44, sy. 3, 14 Eylül 1894

42 İkdam, S. 34, sy. 3, 4 Eylül 1894

43 İkdam, S. 34, sy. 3, 4 Eylül 1894

44 İkdam, S. 44, sy. 3, 14 Eylül 1894

kadınların ince ve zarif gözükmek için korseyi kullandıkları tespitinde bulunulmuştur.⁴⁵ Korse meselesinde olduğu gibi İkdâm defaatle kıyafetin gereksinimleri karşılamak için kullanılması gerektiğini vurgulamaktadır. Örneğin kadınların pantolon giyebilmeleri XIX. yüzyılın sonlarına doğru olabilmıştır. 1886 yılında Paris’te çıkan bir yangında uzun elbiseleri yüzünden canlarını kaybeden kadınların olması neticesinde pantolonun giyilip giyilemeyeceği tartışmaları başlamıştır. Adı geçen yangının hemen sonrasında velespitin icadıyla, bu tartışmaların şiddeti azalmış ve kadınların genişçe bir pantolon giymesi toplum tarafından kabul görmüştür. Benzer şekilde Amerika’da pantolonun kadınlar tarafından giyilebilmesi birahanelerde çalışan kızların rahat hareket edebilmek için pantolon giymeyi tercih etmeleriyle başlamış, daha sonra yol inşaatlarında ve sokak temizliğinde çalışan kadınların iş kıyafeti olarak kullanmaya başlamasıyla yaygınlaşmıştır.⁴⁶

Kadınların maddi beklentiler ve toplumsal hayatın gelişmesine yapabilecekleri katkıların açıklanmaya çalışıldığı yazılarda, belirtilenler dışında özellikle kız çocuklarının terbiyesinde gördüğümüz manen doyuma ulaş(tır)ma beklentisi kendini hissettirmektedir. Genel olarak “fezail-i ahlakiye” şeklinde terimleştiren bu beklenti doğrultusunda bazı durum tespitleri yapılmış ve bir dizi önerilerde bulunulmuştur. Her şeyden önce iyi terbiye görmüş bir kadının toplumun medeniyet dairesinde ilerlemesi için en önemli unsurlardan biri olarak gösterilmiştir. Ters bir durumda verebilecekleri zararın erkeklerinkine oranla daha şiddetli olacağı iddia edilmektedir.⁴⁷ Başka bir yazıda bu tesirin kuvvetli olduğu fakat kadınlara hakkının teslim edilmediği belirtilmektedir. Bunun sebebi olarak da maddi dünyadan ziyade daha çok manevi dünyaya olan tesirlerinin hissedilmesini göstermiştir. Çocukların terbiyesi, yaşlıların bakılması, evin idaresi gibi konularda başat aktör olmaları hasebiyle hususi ilişkilere etkilerinin çapı açıklanmaya çalışılmıştır.

Toplumsal hayata maddi katkı sağlaması ve bu sayede kendisinin de gelişmesinin önemi vurgulanan kadınlar için yukarıda alıntıladığımız makalenin devamında toplumsal rol olarak annelik ve zevceliğin faziletleri üzerinde durulmuştur. Eşlerine itaat etmelerinin faziletleri anlatılmaktadır. Çocuklarının maneviyatının doğrudan doğruya ellerinde olduğunu ve evli bir kadının zevce, anne, ev sahibesi rolünün önemi anlatılmıştır. Toplumsal hayatta bu şekilde saygı duyulan bir insan olacağını müjdelemektedir.⁴⁸ Çalışmamızın önceki kısımlarında kadınların özellikle ticaret hayatına katılmaları gerektiği ve iyi talim ve terbiyeden geçmek suretiyle toplumsal statülerinin artacağı belirtilmişti. Bu iki yorum arasındaki uyumsuzluk, Musahabe-i Nisa’iyye makalelerinin bütüncül bir yaklaşımla değil, yazarların kişisel görüşleriyle oluşturulduğunun bir kanıtı niteliğindedir. Buradan hareketle adı geçen başlık altında yer alan başka bir makalede yine bu paragrafta yer alan yorumları destekler nitelikte fikirler mevcuttur. Kadınların çoğunun bünyesi ve zekası nazik olduğundan ev işleriyle uğraşmalarının daha makbul olacağı söylenmektedir. Evleri imar veya harap eden, ev işlerinin tümünün kurallarını belirleyen vb. meşgalelerin bütün sorumlulukları kadının değil midir sorusu sorularak ortaya atılan fikrin doğruluğu ispatlanmaya çalışılmıştır. Tedbirli, dinine bağlı ve kararlarını uygulayan her kadın, ailesinin ruhu olarak yüceltilmektedir. Ailesinin saadet ve selameti onun eline verilmiştir. Kadın olmayan evde erkeklerin dışarıdan getirdikleri hiçbir şeyin anlamı olmayacağı belirtilerek kadının önemi bir kez daha vurgulanmıştır.⁴⁹

Kadın ile ilgili yapılan tüm yorumlar ve önerilerin ikili bir anlayış üzerine bina edildiği anlaşılmaktadır. Bir tarafta, daha cılız olmakla birlikte, modernleşen dünyada kadının rolünün farklılaşma sürecinin yansıması olarak ticarete hayatına katılan, eğitim hayatına müdahil olan bir profil önümüze çıkmaktadır. Genel olarak Avrupa kadınları üzerinden örneklendirilen bu yeni sürece destek olan fikirlerde bir karmaşa olması doğaldır. Çünkü yüzyılların alışlagelmiş düzeninin dışında yeni bir şeyler söylenmektedir. Toplumun temel yapıtaşı olan ailenin yapısının değişimi, nüfusunun azalması gibi saikler tedbir alınması gereken muarızlar olarak düşünülmektedir. Fransa’dan hareketle, eğitim seviyesinin artması, şehir hayatının akışında evin yerine yavaş yavaş iş hayatının önem kazanması gibi durumların eşlerin çocuk yapmaktan imtina etmesine sebep olduğu görüşüne dayanılarak şehirleşmenin toplumsal hayata olumsuz etkileri olabileceği söylenmektedir.⁵⁰ Buna benzer şekilde Avrupa’da ortaya çıkan bazı adet ve alışkanlıklar tedirginlikle karşılanmaktadır. Örneğin İslam toplumunda evlere ayakkabı ile girilmezken

45 İkdâm, S. 343, sy. 4, 10 Temmuz 1895

46 İkdâm, S. 2327, sy. 3, 19 K. Evvel 1900

47 İkdâm, S. 243, sy. 3, 1 Nisan 1895

48 İkdâm, S. 400, sy. 3, 5 Eylül 1895

49 İkdâm, S. 243, sy. 3, 1 Nisan 1895

50 İkdâm, S. 2448, sy. 3, 19 Nisan 1901

Avrupa’da bu adetin yaygınlaşmaya başladığı eleştirilmektedir. Burada dikkat çeken bir hususun altının çizilmesi gerektiği düşüncemiz. Bu adetin yaygınlaşmasına gelen itiraz kültürel noktadan değil sağlığa zararı noktasındandır.⁵¹

Zihin dünyasındaki varlığı yadsınamaz olan gelenekçi düşünce veya kadim öğreti, sözü geçen ikili anlayışın ağır basan tarafıdır. Önceki paragrafta belirtildiği üzere modernleşen dünyanın ortaya çıkarmaya başladığı yeni hayat tarzı, kadim öğretilerin sorgulanmaya ve bazı noktalarda terk edilmeye başlamasına neden olmuştur. Makalelerin birinde yer alan pasajda, konu ile ilgili gelenekçi bakış açısını yansıtan öğeler sözlerimizi daha anlaşılır kılmaktadır:

“Bundan yirmi yıl evveline kadar en ziyade ihmal edilen bir şey var ise o da kızların terbiyesince görülen noksanların düzeltilmesi idi. Vakıa bu sözümüzü okuyan yaşlı başlı hanımlarımız “neden öyle imiş. Bizim o vakitteki terbiyemiz şimdikinden daha iyi idi. Hala annelerimiz ve hanım ninelerimiz bir taraftan gergef başında nakış, pencere veya mum önünde dikiş ile uğraşarak bütün ev halkının giyeceği esvabı, yüzlerini sileceği havlu, destemal, mendilleri hazırladıkları gibi bir taraftan lazım olan bezleri dokurlardı. Bu kadar işle beraber akşamları çoluk çocuğun önüne konacak bir iki kap yemeği de hazır ederlerdi. Hasılı evlerin dışarıya pek az ihtiyacı kalırdı.” diye bize cevap verirler. Vakıa bizim de hanım ninelerimizden işiterek inandığımız bu haller bir hayat-ı saiyane ve affaneye delalet ediyor. Hatta bunun yeniden revaç bulmasını arzu etmez bir erkek bile tasvir edemeyiz. Fakat bunlar sırf maddiyattan ibarettir. İnsanda böyle mesai ile beraber biraz da ruhaniyat lazımdır. Yine eski kadınlarımız bize o hal ile beraber o zaman hüküm süren bir fikri de haber veriyorlar. O vakit herkes okuma ve yazmanın kızlara hiç de lüzumu olmadığını itikad ederlermiş. Kadınların alim olmasından ziyade ev idaresini bilmeleri, zevçlerine itaat etmeleri fikri lazım geleceği fikrinde bulunulurmuş.”⁵²

Toplum nezdinde yaşlıların geçmişe dönük özlemleri ve ahlak öğretileri ile oluşmuş bu görüşe, bazı eleştiriler getirildiği görülmektedir. Bununla birlikte ortaya çıkan yeni durumun eskiyle bağının da bir şekilde durması gerektiği inancının da taşındığı gözlenmektedir.

Sonuç

Değişimler sürekli ve genellikle ileriye doğru olduğu kabul edilir. Sanayi Devriminden sonra ise toplumsal değişimlerin hızı oldukça artmıştır. Toplumların yaşayış ve yerleşme düzenlerinde, kendilerinden önceki dönemlere nazaran büyük kırılmalar olmuştur. Kıra dayalı hayat yerini yavaş yavaş insan emeğinin sanayi, ticaret ve hizmet alanlarına kaydığı, şehir hayatına bırakmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti de bu durumdan nasibini almış, toplumsal dinamikleri Avrupa’nın değişiminden farklı olmakla birlikte bir şehirleşme sürecine girmiştir. Bunun oldukça yavaş olduğu hatta XX. yüzyılın ikinci yarısı hızlandığı söylenebilir. Bununla birlikte çalışmamızın ana kaynağı olan İkdam’ın bir İstanbul gazetesinin olduğu göz önünde bulundurulursa, şehirleşmeyle beraber ortaya çıkan yeni yaşam şekliyle ilgili ipuçları barındırdığı anlaşılabılır. Buradan hareketle, şehir hayatında kadının konumu ve kadına karşı toplumsal bakışa ışık tuttuğu savunulabilir.

Toplumsal değişimlerin uzun süreli ve çoğu zaman sancılı olduğu göz önünde bulundurulursa, Osmanlı Devleti’nin Tanzimat’ın ilanından sonra yaşadığı değişimler daha iyi idrak edilebilir. Kişisel hak ve hürriyetlerin yazılı metinlere geçtiği, bunun sonucunda özellikle başkentte idari yapıda değişiklikler yaşandığı bilinmektedir. XIX. yüzyılın başında modern eğitim kurumlarının açılmasıyla beraber insan profilinde gözle görülür değişimler yaşanmıştır. Özellikle II. Abdülhamit döneminde kız çocuklarının da eğitim hayatına katılmaları hızlanınca yeni bir birey yapısı ortaya çıkmıştır. Daha eğitilmiş ve yüzü batıya dönük bu bireylerin evlilikleri, geleneksel aile tipinden farklı olmuştur. Evlerinde piyano çalınan, çocuklarına özel öğretmen tutan, aile içi nüfusu daha az olan bu tip ailelerde kadın ve erkeğin rolleri farklılaşmıştır. Burada ifade edilen farklılık, kırsalda üretim sürecinde beraber aktif rol oynayan kadın ve erkek ilişkisinin, daha çok ev içinde kalan kadın ve eve ekmek getiren erkek ilişkisine dönmesidir. Böylece, kadına tartışmalı olmakla birlikte daha çok boş vakit kalmıştır. Erkeğin ise dışarıda geçirdiği vakit arttığı için evde eşinden beklentileri artmıştır. Fakat eğitilmiş bir kadının bu rol değişiminden payına düşen ev tatmin edici olmamaktadır. Nitekim incelediğimiz birçok makalede çocuk yetiştirmenin fazileti, evi çekip çevirmenin kutsallığı, kocayı bakmanın ve ona itaat etmenin gerekliliği üzerine örnekler

51 İkdam, S. 2382, sy. 4, 12 Şubat 1901

52 İkdam, S. 243, sy. 3, 1 Nisan 1895

verilmiştir. Bu yaklaşımla, ortaya çıkan yeni durumu absorbe edebilmek için kadına geleneksel rolünün hatırlatıldığı izlenimi doğmaktadır.

İkdam'dan elde edilen bulgularla tam manasıyla hüküm verebilmek tek taraflı bir yaklaşım olacağından doğru bulunmamaktadır. Evet, bir değişim yaşanmış ve o dönemde devam etmektedir. Gazetenin bir yerde geleneksel anlayışa sıkı sıkıya sarılıp yorumlar yapması, bir taraftan ortada var olan duruma uygun olarak modern eleştiriler getirmesi anılan dönem içindeki karmaşıklığı kendi zaviyesinden ortaya koymaktadır. Kadının geleneksel toplum yapısı içinde kalması, erkeğin gerisinde kalarak karar alma süreçlerinde daha pasif konumda bulunması gibi yaklaşımların onaylandığı görülmektedir. İkdam'ın taşra satışının olduğu ve buradaki okuyucularının kafa yapılarına uygun yayınlar yapmak gibi bir çabası olduğu düşünülebilir. Ortada duran fiili karmaşıklığı tek başına açıklamaya yeterli olmayacaktır. Aynı başlık altında birden çok yazarlar kaleme aldığı makalelerin bulunması, yazılar arasındaki farklı fikir teatilerini açıklamak için başka bir veri olarak değerlendirilebilir. Kanaatimize göre dönemin fikir dünyasında yaşanan kırılmaların da etkisi büyüktür.

Geleneksel anlayış çerçevesinde, kadına yüklenen görev ve sorumlulukların neler olduğuna etraflica değindik. Temel olarak toplumda görünürlüğü az olduğu, ev işlerini ve çocuk bakımını önceleyen ve gözü açılmadan evlenen makbul kadın tiplmesi önümüze konmuştur. Burada dönemin şartlarının ön plana çıkardığı durum eğitim meselesidir. Geleneksel anlayışı kırmaya başlayan, modern hayata dönük yeni aile yapılanmasının çerçevesini çizen temel argüman eğitimidir. Yukarıda belirttiğimiz üzere kız çocuklarının eğitime ulaşabilmeleri kolaylaştıkça şartlar da değişmiştir. İkdam, bu konuda kızların eğitime katılması oldukça önemsemiş, okuma-yazma, matematik, lisan eğitiminin yanında ev işleri ve ahlak derslerinin de fazlaca yer almasını savunmuştur. Bu isteğinin aile kurumunu ayakta tutmak ve kızların evliliğe hazır olmasının önemine dayandırmıştır. İkdam'ın geleneksel anlayıştan modern anlayışa geçişte göstermiş olduğu direnç noktalarından biri de bu olmuştur.

Şehirleşmeyle beraber ortaya çıkan yeni aile yapısı içinde kadının konumunun farklılaşması olağan bir durumdur. İkdam'ın kafa karışıklığı olarak tarif ettiğimiz ikincil yaklaşımı, burada kendini hissettirmektedir. Kadınların eğitiminin artmasına paralel istekleri de farklılaşmış ve ev işleri onları tatmin etmez duruma gelmiştir. Başka bir ifadeyle gerek öğretmen, gerekse başka bir meslek içerisinde çalışma hayatına katılmalarının uygun olacağı kanaati güçlenmeye başlamıştır. Bu noktadan itibaren İkdam'ın özellikle terzilik mesleğiyle ilgili kadınları haddinden fazla teşvik ettiği görülmektedir. Bu meslek grubuna özellikle İslam kadınlarının katılmasının ehemmiyeti üzerinde durmaktadır. Kendi tabiriyle İkdam bunun gerekçesini, harcanan paraların kadınlarımız arasında kalmasının gerekliliğiyle açıklamaktadır. Bunun altında başka ticari kaygılar olup olmadığı, İkdam'ın reklam sayfalarının dönemin diğer gazetelerinin sayfalarıyla karşılaştırılmasıyla bir nebze de olsa anlaşılabilir. İlaveten, basın ile ticaret arasındaki ilişkinin mukayeseli çalışmaları da başka çıkarımlar yapılmasına olanak sağlayabilir. Biz ise elimizdeki bilgilerle bu durumun nedenini kadınların evde yapabilecekleri bir iş kolu olmasından dolayı İkdam tarafından önerildiğini düşünmekteyiz. Hülasa gelenekten moderniteye geçiş sürecinin sancılarının “Musahabe-i Nisa'yye”de kendini hissettirdiğini belirtmeliyiz.

Bir basın ürünüde yer alan kadınlara has bölümde, nelerden bahsedildiğine dair elde edilen bilgileri inceleyip anlamlı çıkarımlarda bulunma gayreti gösterdiğimiz bu çalışmada, İkdam Gazetesi'nin yayın politikasında kadınlara ayrılan alanı görme fırsatı yakalanmıştır. Giriş bölümünde belirtildiği üzere, aile, çocuk ve kadın teması içinde değerlendirilen haber ve makalelerin içerisinde özel bir başlık olan “Musahabe-i Nisa'yye”, yaklaşık 7 yıllık süre içinde kadınların neler yaşadığına ve kadınlar için neler tahayyül edildiğine dair önemli bilgiler sunmuştur. Şüphesiz elde edilen bulgular tek başına dönemin bu yönden tahlil edilebilmesi için yeterli değildir. İkdam'ın dünya görüşü çerçevesinde değerlendirildiğinde, Osmanlı Devleti'nde yaşayan, ortak dünya görüşüne sahip insanların fikirleri hakkında bir projeksiyon sunduğu da vakidir. Buradan hareketle, basın tarihi ve kadın konusunda çalışma yapan araştırmacılara tarihin bir kesitinden bilgiler sunmaktadır.

Kaynaklar

AKTAŞ, Melahat, İslam Toplumunda ve Günümüzde Kadın, Furkan Yayınları, İstanbul 1982.

AKYÜZ, Yahya, “Türkiye’de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Darülmuaallimîn’in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış”, S. 20, OTAM, 2006.

DONUK, Abdulkadir, “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S. 33, 1981.

DULUM, Sibel, *Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2006.

IŞIN, Ekrem, İstanbul'da Gündelik Hayat, YKY Yayınları, İstanbul 2006.

İkdam Gazetesi, Sayılar: 27, 34, 44, 77, 89, 99, 105, 113, 119, 137, 145, 171, 186, 243, 255, 256, 263, 273, 303, 311, 332, 339, 343, 346, 376, 381, 400, 536, 2327, 2367, 2374, 2379, 2382, 2391, 2398, 2404, 2448, 2454.

KARAKIŞLA, Yavuz Selim, *Eski Zamanlar, Eski İnsanlar*, Doğan Kitap, İstanbul 2015.

KURT, Abdurrahim, “Osmanlı'da Kadının Sosyoekonomik Konumu”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

ÖZTÜRK, Cemil, “Darülmuallimat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, Ankara.

SEVÜKTEKİN, Melek, GÜNDÜZ, Filiz Onat, ERAY, Fatma ÖZTÜRK, *Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1997.

ZENGİN, Zeki Salih, “Tanzimat Döneminde Eğitimde Yenileşme Süreci İçinde Mekteplerde Din Eğitimi ve Öğretimi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

Demokrat Parti İktidarında Kadın Dergileri ve Kadın İmajı (1950-1954)

Okutm. Banu BERBER BABALIK
Adnan Menderes Üniversitesi / Aydın

Doç. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN
Adnan Menderes Üniversitesi / Aydın

Giriş

Dergi, ortak bir ad altında yılda en az iki defa ve belirlenmiş aralıklarla çıkan, her sayısı numaralı ve tarihli olan, değişik kişilerin makale, öykü gibi yazılarını içeren, sonsuza dek yayımlanacağı varsayılan ve belli bir amaca yönelik olarak hazırlanan yayınlardır. Düzenli aralıklarla yayınlanan ve konularına göre kişilerin farklı ilgi alanlarına hitap eden, yazılardan oluşan aynı zamanda yazının yanında tamamlayıcı görsel öğeleri yoğun olarak kullanan basılı yayınlar olan dergilerin en belirgin özelliği, yö-neldikleri belirli bir hedef kitlenin bulunmasıdır.¹ Kökleri çok eskilere dayanan dergiler gerçek anlamda Batı’da basımcılığın gelişmesinden sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. Kitle iletişim aracı olarak dergiler gazetelerin yerel ya da ulusal alandaki bilgilendirme fonksiyonuna karşın özel ilgi alanlarına yönelik iletişim için önemli bir araç olmuşlardır.²

Batı’daki teknolojik gelişmeler kitle iletişim araçlarında haber üretim, haberin etkisi, dağıtım, pazarlama gibi süreçlerde de etkili olmuştur. Örneğin 1890’lı yıllara kadar siyah-beyaz yazılardan oluşan dergi içerik ve formatları, hem illüstrasyonların hem de fotoğrafın haber içeriğinde de kullanılması ile farklı bir teknolojik boyut kazanarak etki gücünü arttırmıştır.³ Türkiye’de dergi yayıncılığının geçmişi 1700’lü yılların sonlarına dayanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk yabancı dildeki süreli yayın 1795’te İstanbul’daki Fransız Büyükelçiliği tarafından yayınlanan *Bulletin de Nouvelles* isimli dergidir. Türkçe dergilerin yayınlanmasının ise aradan yaklaşık 50 yıl daha geçtikten sonra gerçekleştiği görülmektedir. Türkiye’de yayınlanan ilk dergi de 1849’da yayınlanan ve tıpla ilgili bir dergi olan *Vekayi-i Tıbbiye*’dir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren günlük gazetelerle birlikte haftalık, 15 günlük ve aylık dergilerin yayınlanmaya başladığı dönem, Türk dergiciliği açısından önemlidir. İlk Türk dergileri Avrupa’da olduğu gibi, ilmi cemiyetlerin yayın organı olarak ortaya çıkmıştır. Vekayi-i Tıbbiye’yi 1862 yılında çıkarılan *Mecmua-i Fünun* adlı derginin takip ettiği ve derginin sahibi olan Münif Paşa’nın, *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye* adıyla kurmuş olduğu bir derneğin yayın organı olarak çıkarıldığı bilinmektedir. Fizik, kimya, felsefe, ruh bilim, sosyoloji, tarih ve coğrafya gibi ilmi konulara ilişkin makalelerin yer verildiği dergi, iki yıl boyunca 50 sayı kadar çıktıktan sonra, yayını durdurmak zorunda kalmış, Münif Paşa dergiyi 1866 yılında yeniden yayınlamaya başlamış, fakat uzun süre devam ettirememiştir.⁴

18. yüzyılda başlayan kadın hareketleri, 19. yüzyılda kadınların siyasal ve ekonomik özgürlüklerini elde etmeleri ile sonuçlanmış, bu durum toplumsal alanda sorumluluk almalarını, basın alanında tüketici olarak benimsenmelerini sağlamış ve bunun sonucunda da kadın dergileri gelişmeye başlamıştır.⁵ Dergileri biçimlendiren iki önemli faktör vardır. Bunlardan ilki toplumda değişen eğilimler ile kültür

1 Aysun Erol, *Dünyada ve Türkiye’de Elektronik Yayıncılık*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2009, s. 7-11.

2 Filiz Balta, “Dergiciliğin Gelişimi ve Türkiye’de Kadın Dergileri”, *Marmara İletişim Dergisi*, S. 9, Ocak 1995, s.113-114.

3 Ayşe Çatalcalı, “Kültürlerarası İletişim Sürecinde Kadın Dergileri: Batılı Kadın kimliğinin Türk hanımelî Dergisinde İnşası(1948-1951)”, <https://aysesoyer.wordpress.com/makale-2-uluslararası/kültürlerarası-iletim-surecinde-kadın-dergileri-batılı-kadın-kimliğinin-türk-hanımelî-dergisinde-insası-1948-1951-2/> (ET:08.04.2016).

4 Aysun Erol, *a.g.e.*, s.7-11.

5 Aslı Yapar, *Fransa ve Türkiye’de Dergicilik Olgusu ve Kadın Dergilerinin Karşılaştırılması*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 1999, s.15.

ve sosyal yaşamdaki değişiklikler, diğeri dergilerin günlük yaşamda kullanım biçimi ile ilgilidir. Dergileri etkileyen sosyal ve kültürel faktörler; iş yaşamında uzmanlaşma, sosyal davranışları da kapsayan toplumsal değişim, yeni tüketici grupları yaratma isteği, boş zamanları değerlendirme çabasıdır.⁶ Kadın dergileri kadınların kendilerini ifade etmeleri, var olan taleplerini iletme noktasında kadınlara rol model olan önemli araçlardır. Türk kadını açısından tarihin önemli dönüm noktalarında bu dergilerin toplum yaşamının belirlenmesinde işlevleri olmuştur. Örneğin, Osmanlı döneminde kadınlar eğitim haklarını bu dergiler aracılığıyla talep etmişlerdir.⁷ Kadının, kadınlık kimliğini elde etmesi, bu kimliği geliştirebilmesi ve ardından kimliğini topluma kabul ettirebilmesi, toplum içinde kadının konumunu ortaya koyma mücadelesi olarak görülmektedir.⁸ Bu durumda kadın dergileri kadınların kendilerini ifade ettikleri, haklarını aradıkları veya rollerini yeniden tanımladıkları araçlar olarak ortaya çıkmışlardır.⁹

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi ile birlikte başlayan modernleşme sürecinde kadınların eğitimine önem verilmiştir. Bu dönemde çıkarılan kadın dergilerinin içeriği genellikle kadınları bilgilendirmek üzerinedir. İlk kadın dergisi Terakki gazetesinin eki olan *Terakki-i Muhadderat*¹⁰ görülse de kadınlar tarafından çıkarılan, imtiyaz sahibi ve yazarlarını sadece kadınların oluşturduğu ilk kadın dergisi 1883-1884 yılları arasında çıkarılan Şukufezar¹¹ 'dır.¹² Tanzimat döneminde yayınlanan kadın dergilerinde¹³ kadının aile içinde iyi bir anne ve eş olma görevi vurgulanırken, mesleki eğitimin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Fakat bu dergilerin çoğu kısa ömürlü olmuştur. 1856 Arazi Kanunu ile "kız evlatlara babalarından kalan topraklar üzerinde erkek kardeşler gibi veraset hakkına sahip olmaları" tanınmış; kölelik ve cariyelik kaldırılmış, kadınlara sınırlı da olsa eğitimden yararlanma olanağı tanınmış, kılık kıyafet, sokağa çıkma gibi fermanlarla düzenlenen sosyal yaşantıda hoşgörü hakim olmaya başlamıştı. Bu dönemde Osmanlı'da aydın kesimin ailelerine mensup kadınlar Türkiye'de başlayan kadın hareketinin ilk sözcüleri ve öncüleri olmuşlardır.¹⁴

II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte Osmanlı toplumunda her alanda görülen özgürleşme, kadın konusunda da kendini hissettirmiştir. Bu dönemde kadın hareketinin başta İstanbul olmak üzere çevre şehirlerde de yayıldığı görülmüştür.¹⁵ Osmanlı kadın hareketinin önemli bir ivme kazandığı bu dönemde toplumun birçok kesiminde dile getirilen özgürleşme hareketleri doğal olarak kadınları da etkilemiştir.¹⁶ Meşrutiyetin getirdiği özgürlük ortamı ile birlikte kadın gazete ve dergileri de harekete geçirmiştir. Daha önce yayınlanan kadın gazete ve dergilerinde kadının eğitimi ve moda gibi konulara ağırlık verilirken meşrutiyetle birlikte artık kadın haklarından bahsedilmektedir.¹⁷

Meşrutiyetin ikinci defa ilanı bir taraftan öğrenim ve eğitim gören kadın topluluğunun meslek hayatına yönelmesi, diğer taraftan baskıdan kurtulma mücadelesi açısından önemli olmakla birlikte kadın derneklerinin ve kadın dergilerinin toplum içinde bir defa daha önem kazanmasını sağlamıştır.¹⁸ 19. yüzyıl aydın Türk kadını temsil edenler daha çok ailesinde yazı hayatında tanınmış ve eser vermiş

6 Filiz Balta, a.g.e., s.114.

7 Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Kadın Araştırmaları, İstanbul 1996, s.22-42.

8 Sibel Özbudun, *Türkiye'de Kadın Olmak*, Yazın Dergisi Yayınları, İstanbul 1994, s.61.

9 Dilara Nergişhan Koçer, *Demokrat Parti Döneminde Kadın: 1950-1960 Arası Kadın Dergilerinde Kadın İmajı*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 2009, s.95.

10 Terakki-i Muhadderat, 15 Haziran 1285 - 20 Ağustos 1286 yılları arasında 48 sayı olarak Ali Raşit tarafından yayınlanmıştır. Terakki-i Muhadderat'ta gerek içerik, gerekse ifade tarzına göre dönemi ve kadının konumunu eleştiren, genellikle takma isimler kullanılarak yazılan mektuplar önemli bir yer tutuyordu.

11 1886'da yayınlanan ve günümüze ilk beş sayısı ulaşan Şukufezar sahibi kadın olan ve yazı kadrosunu tümüyle kadınların oluşturduğu ilk kadın dergisidir.

12 Gülden A.Pınar, "Kadın Dergileri", <http://e-bulten.library.atilim.edu.tr/sayilar/2013-03/images/Kadin-dergileri.pdf> (E.T.20.04.2016)

13 Terakki-i Muhadderat (1869), Mürebbi-i Muhadderat (1875), Ayine (1880), Vakıf (1880), Aile (1880), İnsaniyet (1883), Hanımlar (1883), Şukufezar (1886), Mürüvevet (1888), Parça Bohçası (1889), Hanımlara Mahsus Gazete (1895), Alem-i Nisvan (1906), Demet (1908), Mehasin (1908), Kadın (1908), Kadınlar Dünyası (1913).

14 Sezen Çoğun Karabulut, *Türk Basınında Kadın Gazetesi'nin Yeri (1947-1962)*, http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/pdf/cilt4sayi11/cilt4_sayi11_sezen_cogun_karabulut.pdf (E.T.15.04.2016).

15 Mithat Kutlar, "Osmanlı Kadın Dergileri İçinde Erkekler Dünyası Dergisi", *Feminist Eleştiri*, C.2, S.2, Ankara 2010, s.2.

16 Erdinç Gülcü- Samiye Tunç, "Osmanlı Basın Hayatında Kadınlar Dünyası Dergisi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), s.160.

17 Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, T.C.Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1991, s.86.

18 Mina Çarpınlioğlu, *Türkiye'de Hedef Kitlesi Kadınlar Olan Dergi Yayıncılığında Küreselleşme Süreci Gerçekleşen Değişimin Analizi*, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2013, s.21.

kimselerin yakınlarıdır. Yani aile çevresindeki fikir hayatı kızları da etkilemiştir. Bunun sonucunda herhangi bir okul eğitimi olmasa da özel derslerle eğitimini tamamlayan genç kızlar aydın bir kadın zümresini oluşturmuşlardır. 1893 yılında haftada iki defa olmak üzere yayın hayatına başlayan “*Hanımlara Mahsus Gazete*” bu dönemin tanınmış kişilerinin kızları, torunları ve kızkardeşlerinin yazılarından oluşmuştur. Bir yazıda “*Bir kavmin terakkisini ölçüp biçmek için kadınların derece-i müktesebat ve malumatını mikyasa tutuyorlar.*” ifadesinin kullanılması kadınların bilgili olmalarının ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bu dönemde “*Kadınlar insaniyetin anasıdır.*” düşüncesinden yola çıkılarak hazırlanan yazılarda kadınların eğitimi, bilgisi, erdemi ve iyi ahlaklı oluşu ne kadar güzel ve sağlam olursa bütün milletin fertleri o derece sağlam karakterli ve bilgili olurlar fikri egemen olmuştur.¹⁹ Bu düşüncenin etkisiyle kadın konusunda yaşanan sosyal ve kültürel gelişmeler gazete ve dergiler aracılığıyla her kesimden kadının yazma konusundaki çekimserliğini gidermede ve taleplerini duyurmada önemli bir işlev görmüştür. Bu durumun ortaya çıkmasında II. Meşrutiyetin kadın konusundaki tartışmaların arttığı, kadının ilerlemesi, toplumsal hayata aktif olarak katılması düşüncesi etrafında gerçekleşen faaliyetlerin önemli etkisi olmuştur. II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte yayınlanan ilk dergiler *Demet*²⁰, *Mehasin*²¹ ve *Kadın*²² olmuştur.²³ Musavver Kadın²⁴, Kadın²⁵, Hanımlar Alemi²⁶, Erkekler Dünyası²⁷, Kadınlık Hayatı²⁸, Bilgi Yurdu Işığ²⁹, Genç Kadın³⁰, Türk Kadını³¹ bu dönemde çıkarılan diğer dergilerdir. Meşrutiyet dönemi kadın dergilerinde kadının eğitim durumu, çalışma hayatına girmesi gibi konular ele alınmıştır. Bazı dergilerde moda bölümlerinin olması ile Batı dünyasını yansıtan kıyafetlere yer verilmiştir. Böylece bu dönemde Batı dünyası da tanınmaya başlanmıştır. Kadının ekonomik ve sosyal hayata katılımında büyük rol oynayan bu dergiler cumhuriyet dönemi yeniliklerinin de dayanak noktası olacaktır.³²

20. yüzyılın getirdiği bilimsel, kültürel, ekonomik vb. değişiklikler toplumların yapısını da önemli ölçüde etkilemiş ve toplumsal değişikliklere neden olmuştur. Bu değişimi en köklü bir şekilde yaşayan toplumlardan biri Türk toplumu ve toplumun yarısını oluşturan Türk kadınıdır. 20. yüzyıl başlarında Türk kadınının pasif mücadelesi, örtünmeden kurtulma, sokağa serbestçe çıkabilme ve erkeği ile yan yana yürüyebilme ve bir arabaya binebilmeyi engelleyen zihniyeti yenmek olmuştur. Çünkü I. Dünya Savaşı’nın sonlarına kadar tramvay, vapur gibi toplu araçlarda kadın ve erkeklerin oturdukları yerler perde ile ayrılıyordu. Vapurlarda kadınların güvertede oturması yasak olduğundan aşağıdaki kamarlara mecbur kalıyorlardı. Ada vapurlarında kadınlara da güvertede oturma izni verildiğinde bir kadının denizi seyredebilmesi ile ilgili yazısı hürriyet hasretinin en güzel ifadesi olmuştur. Bu yazı sanki bir saatlik yolculuğun ifadesi değil okyanusları aşan bir seyahatin hatırası olmuş gibidir.³³ 1919’da yayınlanan İnci³⁴ dergisi Cumhuriyet dönemine geçişte bir köprü ve kadın dergiciliği açısından da bir dönüm noktası olarak değerlendirilir.³⁵ 1923 yılında Cumhuriyetin ilanı ile birlikte toplumsal hayattaki değişiklikleri hızla bir şekilde yaşayan Türk kadını siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alana da hızlı bir giriş

19 Afet İnan, *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1968, s.87.

20 1908’de İstanbul’da çıkarılan Demet dergisi ilmi, siyasi alanda hanımlara yönelik haftalık bir dergidir.

21 1908-1910 yılları arasında yayınlanan Mehasin ilk renkli ve resimli olarak yayınlanan ve moda, edebiyat, güzel sanatlar ve güncel olaylara yer verilen kadın dergisidir.

22 1908-1910 yılları arasında Selanik’de çıkmıştır. Fikri, edebi yazılar, şiirler, hikayeler ev sohbetlerin yer aldığı dergide aynı zamanda okuyucu mektuplarına da yer verilmiştir.

23 Hakan Aydın, “Kadın(1908-1909): Selanik’de Yayınlanan İlk Kadın Dergisi Üzerine Bir İnceleme”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.22, 2009, s. 147-149.

24 1911’de çıkmaya başlayan dergi Osmanlı kadınlara mahsus haftalık siyasi, ilmi ve edebi bir dergidir.

25 1911-1912 yılında İstanbul’da 15 günde bir yayınlanan dergide fikri ve edebi yazıların yanı sıra çocuk bakımı, moda gibi konulara da yer verilmiştir.

26 1913-1918 yılları arasında 30 sayı çıkabilen dergi her Perşembe günü çıkan edebi ve içtimai, resimli kadın dergisidir.

27 1913 yılında yayına başlayan dergi erkekler için çıkıyor olsa da amacı kadınlığa hizmet olmuştur. Kadınların değerini bilen Osmanlı gençleri yetiştirme gayesinde olan dergi medenileşmenin kadın-erkek eşitliği ile olabileceğini savunmuştur.

28 İstanbul’da 1911 yılında yayına başlayan ve ayda bir yayınlanan kadın dergisidir.

29 1916’da yayın hayatına başlayan derginin amacı Bilgi Yurdu Müessesesi’nde yapılan çalışmaları tanıtmak olmuştur.

30 1918 yılında 15 günde bir çıkarılan kadın dergisidir.

31 1918’de İstanbul’da 15 günde bir çıkarılan derginin amacı fikri ve edebi yazılar, pratik bilgiler, dergi ve kitap tanıtımları ile kadınlığa ve memleketi hizmet etmektir.

32 Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, T.C.Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1991, s.95.

33 Afet İnan, *a.g.e.*, s.93.

34 Sedat Simavi’nin sahibi olduğu bu dergi Batılı dergi görünümünün yanında Batılı kadının yaşam tarzı ve ünlü Türk kadınlarının hayat hikayelerine yer verilmiştir.

35 Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Kadın Araştırmaları, İstanbul 1996, s.40.

yapmıştır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde kadın hareketleri, Osmanlı Devleti'nden farklılığın bir göstergesi olarak karşımıza çıkmış, bireyselliğin oluşmaya başladığı bu dönemde kadın gelenekten kopuşun en önemli simgesi olarak görülmüştür.³⁶ Türk kadınlarının toplumsal statüsündeki köklü değişikliği hayat geçirmek, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'ün temel amaçlarından biri olmuştur. Atatürk kadın ve erkek arasında tam bir eşitlik, öğrenim alanında eşit imkanlar ve ömür boyunca tek taraflı bağımlılığı reddeden ilkelere inanmıştı. Bu bağıllığın etkisiyle başta çok eşlilik olmak üzere kadın ve erkek arasındaki farklılıkları ortadan kaldırmaya yönelik girişimlerde bulunmuştur.³⁷ 1923 yılını izleyen ilk 10 yılda gerçekleşen yenilikler ile Türk kadını yurttaşlık hakkını kazanmış aynı zamanda Türk toplumunun yeniden yapılanması da sağlanmıştır. 1922'de kabul edilen Medeni Kanun ile çok eşlilik kaldırılmış, miras hukukunda kadın ve erkeğe eşit haklar verilmiştir. 1930'da belediye seçimlerinde, 1933 muhtar seçimlerinde ve 1934'de milletvekili seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı verilmiştir.³⁸ Cumhuriyetin getirdiği yenilikler ile birlikte fikri olarak kadın ve erkeğin birbirinden ayrılamaz olduğu da kabul edilmiştir. Demokratik prensipleri benimsemenin en etkili unsuru kadın ve erkeğin bütün milleti temsil ettiğini kabul etmektir. Bu nedenle kanun karşısında kadın ve erkek vatandaşların eşit şartlar altında tanınması mecburdur. Türkiye Cumhuriyeti bu hakları kanunlaştırması bu fikri temelden benimsediğinin en açık göstergesidir.³⁹ Bu dönemde kadınların bilgi ve tecrübelerinin yanında, onların fikirlerinden de yararlanma yoluna gidilmiştir ki bu amaçla bir araya gelen kadınlar dernekler kurmuşlar, dergi ve gazeteler çıkarmışlardır. Dönemin kadın dergileri modernleşme ve aydınlanma hareketlerinde önemli bir işlev görmüştür. *Süs*⁴⁰, *Asar-ı Nisvan*⁴¹ gibi dergiler kadınların dünyaya bakış açılarının değişiminde etkili olurken aynı zamanda kadınlar toplumsal yaşamdaki varoluş mücadelelerini bu dergilerde göstermişlerdir.⁴²

1950-1954 Döneminde Kadın Dergileri

Türkiye'nin demokrasi hayatında önemli bir yere sahip olan Demokrat Parti'nin temelleri 17 Ocak 1945'de Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'na⁴³ gösterilen tepkiler ve sonrasında 27 yıl boyunca tek parti olarak iktidar olan Cumhuriyet Halk Partisi'ne verilen önerge ile atılmıştır. Çiftçiye toprak dağıtılması ve çiftçi ocakları kurulması hakkında kanun tasarısı, Tarım Bakanlığınca hazırlandıktan sonra Başbakanlık tarafından 17 Ocak 1945 ve 6/143 sayılı yazısıyla TBMM Başkanlığına sunulmuştur. Kanun için oluşturulan Komisyonun sözcülüğüne ise, Aydın Milletvekili Adnan Menderes getirilmiştir. Buradaki tartışmalarda, Komisyon sözcüsü olmasına rağmen Adnan Menderes, komisyondan çıkan raporun altına "*Bazı maddelerine muhalifim*" şerhini koydurmuş ve ardından da, komisyon üyeliğinden ayrıldığını açıklamıştır.

Kanunla ilgili meclis genel kurulundaki görüşmelere 14 Mayıs 1945'te başlanmıştır. Bu tartışmalarda da söz alan Menderes, toprak reformuna aslında karşı olmadıklarını, ancak ekonomik ve ziraî gerçeklere dikkat edilerek meselenin "*serinkanlı*" değerlendirilmesini dile getirerek şunları söylemiştir: "*Asıl zor olan, toprakla ilgili zümrelerin çıkarları bakımından değil, meselenin gerçeklere dayanılarak, ülkenin genel düzen ve kalkınması bakımından değerlendirilenlerin durumudur.*"⁴⁴ Menderes'in oylamaya katılmayarak bir anlamda ret oyu kullandığı tasarı, 11 Haziran 1945 tarihinde oy çokluğuyla kanunlaşmış olmasına rağmen, ancak 25 Mayıs 1947'de yürürlüğe girmiştir.⁴⁵

İzmir Milletvekili Celal Bayar, Aydın Milletvekili Adnan Menderes, İçel Milletvekili Refik Koral-tan, Kars Milletvekili Fuat Köprülü'nün imzalarını taşıyan ve kanunlar ile parti tüzüğündeki demokratik olmayan maddelerin kaldırılmasının talep edildiği "*Dörtlü Takrir (Önerge)*", 7 Haziran 1945'te Fuat

36 Derya Sümer, *a.g.e.*, s.46.

37 Leyla Kırkpınar, *Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın*, Zeus Kitabevi, İzmir 1999, s.123.

38 Semra Gökçimen, "Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi", *Yasama Dergisi*, S.10, Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 2008, s.49.

39 Afet İnan, *a.g.e.*, s.127.

40 1924'de çıkan *Süs* dergisinde dönemin erkek aydınları ile kadınlar hakkında yapılan mülakatlara yer verilmiştir.

41 1925 yılında kadın konularını ele alan resimli olarak yayınlanan bir dergidir.

42 Müzeyyen Altunbay, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kadın Mecmualarının Rolü ve Asar-ı Nisvan Mecmuası", *Turkish Studies*, S.8, Ağustos 2013, s.457.

43 *T.C. Başkanlık Cumhuriyet Arşivi*, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Dosya. A6, Yer no.11.64.2.15.

44 Cumhuriyet, 17 Mayıs 1945.

45 *TBMM Tutanak Dergisi*, D.7, B.55, O.1, c.17, s.105, 111-117.

Köprülü tarafından CHP Meclis Grubu'na verilmiştir.⁴⁶ Ülkenin refah ve mutluluğunun demokrasinin tam olarak uygulanmasına bağlı olduğunu, “*bütün dünyada hürriyet ve demokrasi akımlarının tam bir zafer kazandığı, demokratik hürriyetlere riayet ilkesinin milletlerarası güvenceye bağlanmak üzere bulunulduğu şu günlerde memleketimizde de....Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzda hakim olan demokratik ruhu bugünkü siyasi hayat ve teşkilatımızda kuvvetle tecelli ettirmek zamanı geldiği kanaati*”na inanan dört milletvekili, bunun gerçekleşmesi için alınması gereken önlemleri şu şekilde sıralamışlardır:

1-Milli hakimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan meclis murakabesini, Anayasamızın yalnız şekline değil, ruhuna da tamamiyle uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin aranması.

2-Yurttaşların siyasi hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzun gerektirdiği genişlikle kullanılabilme imkanının sağlanması,

3- Bütün parti çalışmalarının yukarıdaki esaslara tamamiyle uygun bir şekilde yeniden tanzimi.⁴⁷

Takrir sahiplerinin büyük eleştiriye uğraması sonunda Dörtlü Takrir’e imza atanlar ihraç edilmiş ve yeni bir parti olarak Demokrat Parti 7 Ocak 1946’da Ankara’da kurulmuştur. Kuruluşundan kısa bir süre sonra halkın sembolü olarak görülen Demokrat Parti 14 Mayıs 1950 seçimlerini oyların %53’ünü alarak büyük bir zaferle tamamlamış, meclise büyük bir çoğunlukla girerek kendi hükümetini kurmuş ve Celal Bayar cumhurbaşkanı, Adnan Menderes başbakanlık görevine getirilmişti.⁴⁸

1950’li yılların Türkiye’inde toplumun kadınlarla ilgili genel bakış açısı gelecek kuşakları yetiştirecek olan kızların okutulmasından yanaydı. Anneler öncelikli olarak eğitilmeliydi ve kadın çalışarak aile bütçesine katkıda bulunmalıydı. Ancak mesleksel veya teknik okullara devam eden kız öğrencilerin üçte birinden fazlası ev içi tipi eğitim veren orta sanat okullarına ve kız enstitülerine devam etmiştir. Böyle bir eğitimin çok az iş imkanı sunduğu ve dikişte ev ekonomisinde yarar gösterse bile kadınların niteliksiz işçi olarak görülüp çok düşük ücretlerle çalışmasına neden olmuştur. Kırsal kesimde ise geleneksel değer sistemini koruyan ve gelir düzeyi daha düşük olan ailelerin kız çocuklarını okutmayı dahi düşünmediği görülmüştür. Bu dönemde kadın nüfusunun okur yazarlık oranı %25 gibi düşük bir orandır.⁴⁹

Demokrat Parti döneminde kamusal yaşamda kadınların örgütlenmesinde bir hareketlilik olmuş ve bunun sonucunda *Türk Kadınlar Birliği*⁵⁰, *Kadın Haklarını Koruma Derneği*⁵¹, *Üniversiteli Kadınlar Derneği*⁵², *Yardım Sevenler Derneği*⁵³, *Türk Kadınlar Konseyi*⁵⁴, *Gezici Köy Kadınları Kursları*⁵⁵ gibi kadınlar tarafından oluşturulan derneklerin sayıları da artmıştır.

“*Demokrat Parti’nin Yükselme Dönemi*” olarak da adlandırılan 1950-1954 döneminde yayınlanan kadın dergilerinin dönemin kadına bakış açısı ve kadının toplum içindeki konumun sergilenmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Demokrat Parti iktidarı döneminde (1950-1960) yayınlanan kadın gazete ve dergilerinin sayısı 20’dir.⁵⁶ Çalışmada bu dönemde yayımlanan *Burda Moda*, *Hanımeli*, *Derya*, *Familiya*, *Resimli Hayat* dergileri incelenmiştir.

Burda Moda Dergisi (1951-1954)

Burda Moda Dergisi, aylık sanat ve moda mecmuası olarak yayın hayatına başlamıştır. Fiyatı 25 kuruş olan derginin senelik aboneliği 15 TL, altı aylık aboneliği 7,5 TL’dir. Derginin sahibi A.Samuhas, yazı işleri müdürü N.Tüfekçioğlu, teknik sekreteri Lütfü Gökmen’dir. İstanbul’da basılan dergide ana

46 Vatan , 12Haziran 1945.

47 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre.7, Birleşim. 90, Oturum. 1, Cilt: 19 (15.08.1945), s. 171.

48 Cem Eroğlu, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara 1990, s.55.

49 Canan Tatlı, *Demokrat Parti Döneminde Toplumsal ve Siyasal Hayatta Kadın*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008, s. 40-41.

50 1925 yılında kadınların siyasal haklarını kazanmaları amacıyla Nezihe Muhiddin önderliğinde kurulan birlik.

51 1954 yılında Mediha Gezin önderliğinde kadın haklarını korumak amacıyla kurulan dernek.

52 1949 yılında 50 ülkenin üniversiteli kadın derneğini oluşturan uluslararası federasyonun üyesi olarak kurulan dernek.

53 1950 yılında ihtiyacı olanlara maddi, manevi destek sağlamak amacıyla kurulan dernek.

54 1960 yılında insanlığın yükselmesine hizmet etmek amacıyla kurulan dernek.

55 Köylerdeki kadınlara biçki, dikiş, nakış işleri öğretme amacıyla oluşturulan kurslar.

56 Dilara Nergishan Koçer, *Demokrat Parti Döneminde Kadın: 1950-1960 Arası Kadın Dergilerinde Kadın İmajı*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 2009, s.98.

yazı moda ile ilgili olmaktadır. Moda ve Hususiyetleri, Kadınlara Güzellik Tavsiyeleri, Hikaye, Burda Modern Mecmuasının Tercümesi, Biraz da Gülelim, Sinema Dünyasından Haberler, Patron Nasıl Çıkarılır?, Dünyada Garip Olaylar, Bulmaca, Çocuk Sayfası ve Röportaj bölümleri yer almaktadır.

“Moda ve Hususiyetleri” başlıklı bölümünde, yılın moda olan giyim ve aksesuarları hakkında detaylı bilgiler verilirken modanın inceliklerine uymanın bir kadının güzelliğini artıracığına dair görüşler de belirtilmiştir. Modanın her zaman çok pahalı kıyafetler demek olmadığının üzerinde durularak yerinde ve zamanında lazım olanı giyinmenin modayı takip etmekle aynı anlama geldiği belirtilmiştir. Bu bölümdeki yazılarda kadınlara modaya uygun olsa bile kendilerine yakışmayacak giysi ve aksesuarları kullanmamaları konusu özellikle vurgulanmıştır. Örneğin “...Modanın inceliklerine riayet etmek artık bir alışkanlık olduğunu kabul eden bayanlarımıza bilhassa hatırlatmak isteriz ki, modaya uymak bir kadının bir misli daha güzelliğini sağlayacağı muhakkak olduğu gibi, kendisine yakışmayan modelleri de moda bulması bakımından tatbiki kalkan bayan, bu sefer daha fazla çirkinleşeceği gibi üstelik de gülünç olacaktır. Bu itibarla yukarıda sıraladığımız hususiyetleri daha resmi bir yere gideceğiniz zaman kullanmanız tamamıyla yerinde olacaktır. Günlük işlerinizde ve bilhassa sayfiyede bulunanlarınız ucuz fakat zevkle dikilmiş bir basma ile görüldüğünüzden daha cazip olacağınıza emin olabilirsiniz. Maksat pahalı ipeklere bürünerek güzelleşmek değil yerinde lazım olanı giymekle modaya uymaktır. İyi giyinmek için modaya uymak şart olduğu gibi, beğenmiş olsanız bile tipinize yakışmayacak modeli kat'iyen tatbiki kalkmayınız ve sizi daha cazip gösterecek bir model arayınız.”⁵⁷ ifadesi kullanılmıştır. Gençliğin Modasının anlatıldığı yazıda özellikle ileri yaşlardaki kadınların sırf moda olduğu için genç kızlara yönelik olan kıyafetler giyindiklerinde gülünç duruma düşecekleri belirtilmiştir. Örneğin “Bu sene her nedense gençliğin modası yaşlılarınkinden bir hayli değişiktir esasında da böyle olması lazım gelmektedir. Halbuki yaşça büyük bayanlar, çok defa genç ve taze kızların giydiklerini kopya etmek isterler; bunun herhalde gülünç olacağını siz de takdir edersiniz. Yukarıda arzedildiği üzere bu yılın genç elbiseleri diğer yıllara nazaran daha deli doluca diye kabul edilebilecektir. Bilhassa açık renkleri ile elbisenin bir gence ait bulunduğunu uzaktan dahi belli etmektedir. ... Hulasa olarak çekici renkler bu senenin gençlik modasını tamamen elde ettiğinden, yaşlı bayanların daha ciddi desenleri tercih etmelerini tavsiye ederiz. Muhterem bayanlar buna üzülmeyinler, zira ciddiyet kendilerine umduklarından daha fazla yakışacaktır.”⁵⁸ şeklinde ifade edilmiştir.

“Kadınlara Güzellik Tavsiyeleri” bölümünde güzelliğin sadece yüz güzelliğinden ibaret olmadığı sağlıklı birlikte güzelliğin anlamlı olduğu mesajları verilmiştir. Örneğin “Yazın deniz mevsimi olması dolayısıyla mayoyu giydiğimiz zaman vücudumuzun birçok küçük de olsa kusurları meydana çıkacaktır. Bu itibarla denize hazırlanmadan önce, bu kusurların biraz telafisi ile meşgul olursak güzelliğimize hizmet etmiş oluruz. Yalnız bu kusurlardan en mühimi olan ve hiçbir makyajla kamufle edilmeyen nasırlardır. Bu itibarla ayak parmaklarında kabarık bulunan ve bir çirkinlik arz eden nasırların yok olmasının muhakkak olarak temin, zira yaz günü plajda son moda olarak giyilen nalın tabiri yüksek ökçeli ve altları tahtadan ayakkabılar içerisinde pedikürlü parmaklar üzerinde görülecek nasırlar ihmalkarlığınıza delalet edecektir. Zamanımızda nasırlar için muhtelif ilaçlar bulunduğu göre bunlardan hangisi size daha iyi gelecekse eczacınızdan onu isteyerek iktifa etmelisiniz.”⁵⁹ ifadesi kullanılmıştır. Böylece yaz mevsimiyle birlikte başlayan deniz sezonunda nasırlaşmanın görüldüğü ayakların sadece bir güzellik meselesi değil aynı zamanda sağlık meselesi olduğu vurgulanmış nasır sorunu olanlar için çözüm yolları önerilirken, bu sorunun oluşmaması için alınacak önlemlere de yazıda yer verilmiştir.

“Hikaye” bölümünde neredeyse tümü çeviri eserlerdir. Bunların çoğunda yazarların adı bile verilmemiş, sadece çeviri ibaresi konmuştur. Hikayelerde geçen kahramanların isimlerinden ve olayların geçtiği yer isimlerinden nerede geçtiği anlaşılmaktadır. Yabancı yazarların yazmış olduğu duygusal ve kadın-erkek ilişkilerini konu alan hikayeler genellikle 1,5 tam sayfa yer ayrılarak Yorgi Kasapoğlu kaleminden çevrilmiştir. Hikayelerin başlıklarına baktığımızda Aşkın Uyanışı⁶⁰, Acı Gözyaşları⁶¹, Leyla⁶² gibi hissi hikayeleri konu alan başlıklar olduğu görülür. Bu hikayeler gerçek yaşamda kadınların başına gelen ya da gelebilecek durumlar üzerinden kaleme alınmıştır.

57 “Moda ve Hususiyetleri”, *Burda Moda*, Temmuz 1953, S.24,s.3.

58 “Gençliğin Modası”, *Burda Moda*, Ağustos1953, S.25, s.3.

59 “Kadınlara Güzellik Tavsiyeleri”, *Burda Moda*, Ağustos 1953, S.25, s.16.

60 “Hikaye”, *Burda Moda*, Ocak 1954, S.30,s.4.

61 “Hikaye”, *Burda Moda*, Temmuz 1953, S.24, s.4.

62 “Hikaye”, *Burda Moda*, Aralık 1953, S.29, s.4.

“*Burda Modern Mecmuasının Tercümesi*” bölümünde de dikiş bölümünün yer aldığı çizimlerin ayrıntılı olarak nasıl yapılacağı hakkında bilgiler verilmiştir. Örneğin “*Beğendiğiniz modelin patronlarını bulmakta size üç husus yardımcı olacaktır: 1. İzahat sayfasında modelin küçültülmüş şeklinin yanında gördüğünüz çizgi. 2. Bu çizginin yanındaki “rot” ve “grün” kelimeleri. Rot kırmızı grün ise yeşil manasına gelmekte olup aradığınız çizgilerin hangi renkte olduğuna işaret etmektedir. 3. Fakat en büyük yardımcınız numaralardır. İzahat sayfasında gördüğünüz her kalıbı bir numarası vardır. Asıl kalıp sayfalarının üst kenarında bütün tek sayılar, alt kenarında ise çift sayılar gösterilmiştir. Çizeceğiniz kalıbın numarası neyse, kalıp sayfasının kenarında bu numarayı bulun. Kalıp mutlaka burada başlamaktadır. Esasen aynı numara renkli kalıpların içinde gene renkli olarak gösterilmiştir.*”⁶³ şeklinde ifade edilmiştir. Bu bölüm özellikle kadınların temel dikiş bilgilerini öğrenmesi ve uygulaması açısından önemlidir. Bu bilgilerin verilmesinde modanın takip edilmesi için çok paralar harcanmasına gerek kalmadan, evde yapılan dikişlerle ailenin tüm ihtiyaçlarını karşılayacak dikim yöntemlerinin üzerinde durulmuştur. Patron nasıl çıkarılır? Başlığı altında resimli olarak modeli verilen kıyafetin dikiş yöntemi tüm detaylarıyla yazılmıştır. Bu sayfada kadın, erkek ve çocukların beden ölçüleri de tablo olarak hazırlanmış ve sunulmuştur.

“*Biraz da Gülelim*” bölümüne dergide tek sayfa ayrılarak kısa fıkralarla tebessüm edilmesi amaçlanmıştır. Bu fıkraların içerikleri günlük yaşamda karşılaşılabileceğimiz olayların mizahi bir şekilde ifade edilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin bir restoranda garsonun daimi olarak gelen müşteriye ısrarla aynı yemeği tavsiye etmesinin altında yatan sebebin yemekler arttığında restoran sahibinin kalan yemekleri garsonlara yedirmesinden duyulan rahatsızlık fıkra şeklinde aktarılmıştır.

“*Neden Tavsiye Ediyormuş?*” başlığı verilen bir fıkra hem güldürmekte hem de düşündürmektedir. Fıkra şöyle devam eder;

-Garson neden bana hep köfte tavsiye ediyorsun?

-Çünkü müşterilere satamadığımız takdirde bize yediriyorlar da.”⁶⁴ ifadesi kullanılmıştır.

“*Sinema Dünyasından Haberler*” bölümünde sinemanın kalbinin attığı Amerikan Hollywood ve Avrupa sinemalarından güncel bilgiler verilmiştir. Bu dönemde Amerikan etkisi hayatın hemen her alanında olduğu gibi sinemada da kendini göstermiş ve Türkiye’de de yerini almıştır. Zaman zaman bir propaganda aracı olarak da kullanılabilen sinema Amerikan etkisinin binlerce kilometre uzaktan hissedilmesinde önemli bir etken olmuştur. Bu bölümde yeni yapılan filmler hakkında bilgiler verilirken, oyuncuların tanıtılmasına da yer verilmiştir. Örneğin “*Amerikan sermayesi ile hemen hemen bütün Avrupa’da film çeviren Hollywood mensupları bu sefer Mısır’a göz dikmişlerdir; Robert Taylor’un başrolünü alacağı Kralların Vadisi filmi tamamen Nil’in diyarında çevrilecektir.*”⁶⁵ şeklinde belirtilmiştir.

“*Patron nasıl çıkarılır?*” bölümü her sayıda yer verilen 1 sayfalık bölümüdür. Dergiyi ilk kez alanlar için resimli bir şekilde patronun nasıl çıkarılacağı ve temel dikiş bilgileri yer almıştır. Bu dikiş bilgileri dönemin politikasını yansıtacak bir şekilde kadının evde tasarruf etmesini sağlayıcı şekilde ihtiyaçların karşılanması olarak düşünülmüştür.

“*Dünyada Garip Olaylar*” bölümüne tek sayfa ayrılarak kısa bilgiler şeklinde ilginç olaylar hakkında bilgi verilmiştir. Örneğin “*En Ağır İş: Son bir Amerikan istatistiğine nazaran, piyanistlerin dünyada en fazla zahmet veren insanlar olduğu kabul edilmektedir. 90 dakikalık bir konserde bir piyanistin yorgunluğu bir büyük piyanonun el üzerinde 1200 metre havaya kaldırılmaya tekabül etmektedir.*”⁶⁶ Bir başka örnek de “*Genç Evliler Oğlan Doğuruyor: Son Amerikan istatistiklerine nazaran, çocuğun kız veya oğlan olmasının ekseriyetini babanın yaşına atfediyorlar; babanın yaşı ne kadar ilerlemişse, o nisbette kız yapma ihtimali artar, bu sebeple de son çocuk daima kızdır, ancak annenin genç olması babanın yaşına rağmen oğlan yapması ihtimali çok kuvvetlidir.*”⁶⁷ şeklinde ifade edilmiştir.

“*Bulmaca*” bölümünde kare bulmaca olarak hazırlanan bulmacaların boyutu sayfanın yarısını kaplayacak şekilde hazırlanmıştır. Bulmacada yer alan sorularla hem bilgilendirme hem eğlenme ortamı sunulmuştur. Örneğin “*sarılmış iplik çeşidi, Fransa’nın moda krallarından biri, bir hububat cinsi, eski dilde yılan, bir kumaş cinsi, bir meyve, Avrupa’da yaşayan bir ırk*” gibi sorular hazırlanmıştır.⁶⁸ Böylece

63 “Patron nasıl çıkarılır?”, *Burda Moda*, Temmuz 1953, S.24, s.16-17.

64 “Biraz da Gülelim”, *Burda Moda*, Temmuz 1953, S.24, s.6.

65 “Sinema Dünyasından Haberler”, *Burda Moda*, Kasım 1953, S.28, s.33.

66 “Dünyada Garip Olaylar”, *Burda Moda*, Ağustos 1953, S.25., s.34.

67 “Dünyada Garip Olaylar”, *Burda Moda*, Kasım 1953, S.28., s.6.

68 “Bulmaca”, *Burda Moda*, Kasım 1953, S.28., s.28.

dergiyi okuyan kadınların genel kültür seviyelerini yükseltmek ve dergi aracılığıyla keyifli vakitler geçirmesini sağlamak amaçlanmıştır.

“Çocuk Sayfası” bölümünde çocuklara yönelik hikaye ve masallara yer verilmiştir. Bu hikaye ve masallar hem eğlendirici hem de öğretici özelliğe sahip olan sonucunda bir dersin verildiği yazılardır. Örneğin “*Acayip Gözlü Sultan* hikayesinde çok yıllar önce babası tarafından delice sevilen ve şımarılan bir sultan varmış. Onu çok seven babası her ne isterse derhal yapıyor, hatırını hiç kırmıyormuş. Küçük sultan çok güzeldi. Uzun altın renginde saçları, şirin yüzünde de iki acayip yeşil gözleri vardı. Çokları onun bu güzelliği için çok uzaklardan kalkıp o şehre geliyorlardı. İhtiyar padişah ise bedbahttı. Çok zaman dairesine kapanıyor ev gözyaşı döküyordu. Zira kızı ondan binbir şey istiyor yine de memnun olmuyordu. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi etrafındakilere büyük fenalıklar yapıyordu. Sultan büyüdükçe güzelleşiyor fenalığı da aynı şekilde devam ediyordu. Zavallı babası alimleri toplayıp onun bu hallerini anlattı. Onlar sultanı muayene ettikten sonra onun iyi olmayacağını söylediler. Çünkü kalpsiz olarak doğmuştu. Kalbinin yerinde de yeşil bir zümrüt vardı. Belki de gözleri o rengi alarak acayip bir renk olmuştur dediler. Padişah bir şey söyleyemedi. Bir süre sonra da sıkıntısından öldü. Sultan artık büyümüştü. En uzak diyarlardan güzelliğini duyan şehzadeler onu istemek için ayağına geliyorlardı. Sultan ise onlarla eğleniyordu. Bir gün sarayın önünden kavalını çalarak bir çoban geçiyordu. Kaval sesi sultanın çok hoşuna gitti. Cariyelerinden birini göndererek çobanı çağırttı. Çoban saraya geldi. Kavalı ile güzel bir hava daha çaldı.

– Senin bu kadar güzel kaval çalmana sebep ne? Yoksa güzelliğim seni de mi büyüledi? Diye soran sultana çoban

– Hayır diye yanıt verdi. Sultan hayretle dedi ki:

–Saçlarımın ipek gibi oluşunu, gözlerimin yakıcı güzelliğini söyleyen şehzadeler yalan mı söylediler?

Çoban: –Onların sana ne söylediklerini bilmem. Yalnız ben senin gözlerinde bir fenalık okuyorum. Bunun tesiri ile yüzün de çirkin oluyor, dedi.

Sultanın etrafında bulunanlar o zaman çobanı tutup zindana atmak istediler.

–Bırakın gitsin, görmüyor musunuz o bir delidir, dedi.

Geceleyin sultanın odasından ağlamalar işitildi. Ertesi gün onu görenler hayret ettiler. Zira artık gözlerinin o acayip rengi kaybolmuş yerine güzel bir renk gelmişti.

O zamandan sonra sultan kötülükleri bırakarak dünyanın en iyi kadını olmuştu.”⁶⁹ şeklinde ifade edilmiştir. Bu dersler toplumun geleneksel bakışında kadının en başta gelen görevi olarak görülen anneliğin en iyi şekilde yapılması ve gelecek kuşakları oluşturacak çocukların yetişmelerine katkıda bulunması açısından önemlidir.

“Röportaj” bölümünde bazen ünlü kişilerle yapılan röportaja yer verilirken bazen de alanında önemli çalışmaları olmuş kişilerle yapılan röportajlara yer verilmiştir. Örneğin “*Birbirinden genç ve güzel terziler anlatıyor*” başlıklı röportaj yazısında Mithatpaşa Kız Enstitüsü’nden genç terzilerin tecrübeleri yazıyla okuyucuya aktarılmıştır. Bu yazıda “1887 yılında, Mithatpaşa tarafından kız Sanayi ismiyle açılan bilahare “Mithatpaşa Kız Enstitüsü” ismini alan irfan yuvasındayız. Yarının terzilerinde bir kaynaşma. Bina büyük fakat 1945’de vuku bulan yangından sonra yer sıkıntısı çekildiği aşıkâr, çünkü öğrenciler bölmelerle ayrılmış jimnastik salonunda ders görüyorlar. Kimisi önündeki modele göre şapka hazırlıyor kimisi de öğretmenin verdiği izahate göre elindeki kumaşa bir şeyler ilave diyor. İşlerine öylesine dalmışlar ki sınıfa girdiğimizi fark etmiyorlar bile. Hocaları ile bir abla kardeş samimiyeti ile anlaşıyorlar. İşte karşınızda henüz bu sene okula giren bakışlarında zeka kıvılcımları parlayan küçük Selma Gürvardar. –En fazla üç aylık çocukların giyebileceği zıbını hazırlamak için önce patronları çıkardık. Zaten pazen veya pike kumaşlardan hazırlayacaktık. Dersimizde pazenlerin kenarlarını iplik çekerek düzelttik. Patronları kumaşın üstüne yerleştirdik. Yanından bol teğellerini aldık. Pazenin her tarafından eşit 2 cm. gelmek üzere iğneledik ve iğnelerin yanından kestik. Önü uzun ve arkayı kısa keserek makine dikişini yaptık Sonra kolların bol teğellerini kesip üzerinden yeniden teğelliyerek kolu makine dikişi ile bitirdik. Ve böylece ilk zıbınımız hazırlanmış oldu”.⁷⁰ ifadesi kullanılmıştır. Bu bölüm Demokrat Parti döneminde kadınların eğitim alanı olarak daha çok yönlendirildikleri biçki, dikiş, nakış bölümleri ile uyum sağlayan bir bölümdür.

69 “Çocuk Sahifesi”, Burda Moda, Aralık 1953, S.29, s.31.

70 “Röportaj”, Burda Moda, Aralık 1953, S.29, s.18-19.

Burda Moda Dergisi adından da anlaşılacağı üzere daha çok moda ağırlıklı bir kadın dergisidir ve bu sebepten dolayı genellikle ev ekonomisine katkıda bulunmak amacıyla yapılan çalışmalar yer almıştır. Böylece kadın aktif olarak çalışma hayatında olmasa da ev ekonomisine katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Hanımeli Dergisi (1948-1953)

1948-1953 yılları arasında yayın yapmış bir dergi olan Hanımeli'nin sahibi ve yazı işlerini fiilen idare eden Halil Lütfü Dördüncü, Teknik Müdür Adnan Fuat Aral, Sekreter Rahime Yetiş'tir. Derginin yayın yeri İstanbul, yıllık aboneliği 600 kuruş, altı aylığı 300 kuruş, üç aylığı 150 kuruştur. Hanımeli Dergisinin yabancı memleketlerdeki satış fiyatı ise Türkiye'dekinin iki katıdır. Kasım 1950'den sonra derginin sahibi Rahime Yetiş ve varisleri olarak değişmiştir. Mart 1951'de ise derginin sahibinin Hüsnüye Balkanlı olarak değiştiği görülmektedir. Altı yıllık yayın hayatında farklı bölümler içeren derginin içeriğine baktığımızda tam anlamıyla bir kadın dergisi olduğu görülmektedir.

Yıl içerisinde bölüm başlıkları değişse de (Nisan 1950'de Görgülü İnsan, Ağustos 1950'de TV ve Sinema, Ekim 1950'de Varyete, Aralık 1950'de Bir Anne Neler Bilmeli, Ocak 1951'de Bu Sözler Nereden Geliyor ve Yıldız Falı bölümleri eklenmiştir) genel olarak en çok kullanılan başlıklar şu şekilde olmuştur: Biz Bize, Bize Gelen Mektuplar, Ayın Sohbeti, Edebiyat Konuşmaları, Ayın Güzel Şiirleri, Mutfak ve Yemek, Ev Bakımı, Biçki Dersleri, Dert Ortağı, Roman –Hikaye, Fıkralar- Eğlenceler-Bilmeceler'dir.

“Biz Bize” bölümünde iyi bir ev kadını olmanın sırları kadının en önemli vazifesinin evini hem kendisi hem de eşi ve çocukları için yaşayabilecekleri temiz, toplu, samimi ve şirin bir yuva haline getirmek olduğu vurgulanmıştır. Örneğin “*Bir ev kadınının şüphesiz en mühim vazifesi evini gerek kendinin gerekse eşinin ve çocuklarının müsterih yaşayacakları temiz, toplu, samimi ve şirin bir yuva haline koymaktır. Aile yuvası ne kadar ahenkli ne kadar temiz olursa içinde yaşayan büyük küçük fertlerinin de saadeti o nispette artar. Evin en çok temiz tutulmaya muhtaç olan yeri mutfaktır. Tabiatıyla ailenin sıhhati de mutfaktan başlar. Bunun için mutfaklarınızı temiz tutmaya itina ediniz. Sineklenmek istidadını gösteren maddeleri mutfakta bırakmayınız. Raflara kumaştan örtü yerine renkli muşamba koymak işinizi kolaylaştırır. Mutfaktaki musluklar iki günde bir parlatıcı bir madde ile parlatılmalı ve hiç olmazsa haftada bir defa ispiro ile temizlenmelidir. Bulaşık ve kurulatma bezleri her akşam işiniz bitince iyice yıkanıp kurutulmalıdır. Yemek odası da temizliğine en çok dikkat edilmesi icap eden yerlerden biridir. Sofranın azami derecede temiz, tertipli ve güzel olması iştahı açar. Hele kabul edecek misafirleriniz varsa sofranızı bir kat daha ihtimamla hazırlamayı unutmayınız. Çocuk odaları evin en çok güneş gören yerinde bulunmalıdır. Çocuk odalarında fazla eşyaya lüzum yoktur. Evin diğer tarafları da kendi zevkinize göre fakat sıhhi şartlar göz önünde tutularak tanzim edilmelidir.*”⁷¹ ifadesi kullanılmıştır. Yine bu bölüm içinde yazılan bir başka yazı da “*Nasıl dans etmeliyiz?*” başlığı altında yazılan yazıda genç kızlara kavalienizden ufak da olsa laubali bir davranış görürseniz derhal tavrınızı değiştiriniz aksi halde onu teşvik eder bir vaziyete düşersiniz. Sözü siz açmayınız kavalieniz açsın kısa fakat nazik cevaplar veriniz. Erkek arkadaşınızın her sözünü müspet karşılamak verdiği randevuyu kabul etmek iyi ahlaklı aile kızlarına yakışmayan davranışlardır şeklinde tavsiyelerde bulunmuşlardır. Örneğin “*Dans umumiyetle masum, iffeti bozmayacak bir genç eğlencesidir. Fakat ufak bir hareketle yerinde yapılmayan, düşüncesiz bir jestle derhal masumiyetini kaybedebilir, sizi tanıdıklarınızın ve tanımadıklarınızın gözlerinden düşürebilir. Aile toplantılarında, balolarda biliyorsunuz çift yani bir erkek bir dişi olarak dans edilir. Dansın ahengini temin eden, ona hususi bir güzellik sağlayan da böyle iki muhtelif cinsten mahlukların mızıkasının temposuna uyarak aynı hareketleri yapmalarıdır. Nice temiz, sağlam, ahlak sahibi kızlarımız vardır ki dışından pek parlak görülen kavalierleriyle dans ederken çirkin hadiselerle karşılaşmışlar, tiksinti duymuşlardır. İşte biz daha ziyade onlara hitap ediyoruz. Dans ederken yakından tanımadıkları bir erkeğin kolları arasına atılırken nelere dikkat etmelerini yazmalarını istiyoruz. Kavalierlerinizden ufak da olsa laubali bir hareket görürseniz, derhal tavrınızı değiştiriniz. Aksi halde onu teşvik eder bir vaziyete düşersiniz. Sözü siz açmayınız. Kavalieniz açsın. Sorduklarına kısa fakat nazik cevaplar veriniz. Havadan, sudan, salonun sıkıntısından bahsetmek zekanızın parlaklığını, kafanızın işlediğini ispat eden şeyler değildir. Erkek arkadaşınızın her sözünü müspet karşılamak, verdiği randevuyu kabul*

71 “Biz Bize”, Hanımeli, Ocak 1950, Yıl 3, S. 25.

etmek, iyi ahlaklı aile kızlarına yakışmayan hareketlerdir. Dans, iyi kullanıldığı takdirde gençler için çok faydalı(ekseriyetle izdivaç ile biten anlaşmalar dans ile başlar) aksi halde de çok zararlı bir harekettir.”

⁷² ifadesi kullanılmıştır.

“İyi bir eş olmak mühim bir sanattır” başlıklı yazıda evlilikte geleneksel değerlerin vurgulanmış ve kadına kocasının istediği gibi davranması öğütlenmiştir. Örneğin “Sizden çok büyük size her hususta örnek olacak çağda bazı ablalarınız ve yakınlarınızın evlilikten, kocalarından, çocuklarından şikayet ettiklerini duymuşsunuzdur. İki de birde hatta münasebetli münasebetsiz bu bahsi açarlar, sizi evlenmekten yuva kurma arzusundan vaz geçirecek neler anlatmazlar. Onları nazarında erkek sade eve para ve yiyecek getirmeye mahsus bir makine, dünyaya gelişinin gayesi karısına ve çocuğuna bakmaktır. Kendisine bir sigara almasını dahi çok görürler. Bu cins kadınların ekserisi daha ayın birinci günü kocalarının elinde ne var ne yoksa alırlar. Ona her gün muayyen kıt kanaat bir harçlık verirler. Adamcağız bununla tabii geçinemez. Arkadaşlarından tanıdıklarından borç para almak, öteden beriden cep harçlığı tedarik etmek zorunda kalırlar. Bu suretle evinden ayrı bambaşka bir hayat yaşama arzuları belirir. Çok geçmeden o erkeğin huyu, konuşuşu değişir. Eve ve çocuklarına bağlılığı hafifler. Elinden geldiği kadar dışarıda yabancılarla düşüp kalkmak ister. Bazı karakteri hafif erkekler bu yüzden kendilerini kumar, içki uçurumuna atarlar. Kadın ise bunları gördükçe düşüncesinin tavrı, hareketinin doğruluğuna inanır. İşte bu vaziyete düşmüş bir aileden artık meyve beklemek lüzumsuzdur. Onların her geçen dakikası bir facia, bir üzüntü kaynağıdır. Halbuki bir de bunun aksini tahayyül ediniz. Mesut bir yuvanın intizamı, kurgulu hayatını düşününüz. O yuvanın saadet, bahtiyarlık kanatlarını üzerine germiştir. Anne ve baba, çocukları bir küll teşkil ederler. Onları birbirinden ayırmak mümkün değildir. Borç, içki, kumar gibi mikroplar o yuvanın sihirli aşısına karşı bir şey yapamazlar. Evet, iyi bir eş olmak hakikaten bir sanattır. Hem de epeyce güç öğrenilen ve tatbik edilen bir sanattır.”⁷³ ifadesi kullanılmıştır.

“Bize Gelen Mektuplar” bölümünde okuyuculardan gelen mektuplar ve onlara yazılan cevaplar yer almıştır. Okuyucuların mektuplarında genellikle dergide yayınlanması için kısa hikayeler gönderdikleri ya da sormak istedikleri soruların yer aldığı görülmüştür.

“Ayın Sohbeti” bölümünde her ay bir konu belirlenerek o konu hakkında hem okuyucuyu bilgilendirme hem de okuyucuya önerilerde bulunulduğu yazılara yer verilmiştir. Bu yazıların daha çok aile yaşamı hakkında kadınlara önerilerde bulunulan yazılar olduğu görülmüştür. Örneğin “Erkeklerin kadında aradıkları vasıflar başlıklı yazıda ailenin kökünü ve temelini erkekle kadın teşkil eder. Bununla beraber her ikisinin de ailedeki vazifeleri ayrı ayrıdır. Erkeğin bütün gün hatta gece yuvasının günlük ve ilerideki ihtiyaçlarını temin için didinmesine, uğraşmasına, hayatın bin çeşit zorluklarıyla mücadele etmesine karşılık kadının da gerek evde gerekse dışarıda gördüğü birçok mühim işleri vardır. Kadın yalnız çocuk yetiştirmek, ev işleri yapmakla vazifeli bir şahıs değildir. Her şeyden önce onun iyi, sıhatli ve mesut bir aile yuvası kurabilecek, gerektiği takdirde hayatın her müşkülü ne karşı koyabilecek bir karakterde olması lazımdır. Kadının hiç olmazsa orta okula kadar okuması, aile kurmaktaki yüksek gayeleri daha okul sıralarında öğrenmesi, ileri, aydınlık bir fikirle yetişmesi arzu ve temenni edilir. Bir kadın için en mukaddes, en saygıya layık yer evidir, yuvasıdır. Evini korumaya ne kadar dikkat ve gayret sarf etmiş ise, muhafazaya, üzerine toz kondurmamaya da o derece uğraşmak zorundadır. Bu uğurda kadın icap ettiği zaman dışarıda da çalışmasını bilmelidir. Temiz gaye ev ideallerle kurulan yuvaların çabucak çöktüğünü iştmiş veya gözlerinizle görmüşsünüzdür. Ve hiç şüphe yok ki, hayretler içinde kalmışsınızdır. Acaba onların ayrılmasına, yuvalarının yıkılmasına sebep nedir? Erkekler kadında hangi vasıfları ararlar? Erkek, dertlerine, ıstıraplarına, neşesine ortak olan kadını takdir eder. Erkeğin bu arzusunu kavrayan kadının kurduğu yuvada geçimsizlik ve gürültüye pek nadir rastlanır. Kadın, kocasıyla alakadar olmayı her şeyin üstünde tutmalı, onun maddi ve manevi gailelerini anlamaya çalışmalı, onun hakiki, dürüst bir hayat arkadaşı bulunduğunu isbata gayret etmelidir.”⁷⁴ şeklinde ifade edilmiştir.

“Edebiyat Konuşmaları ve Ayın Güzel Şiirleri” bölümünde okuyuculardan gelen edebi yazılar ve şiirler incelemenden geçirildikten sonra uygun görülenler dergide yayınlanmıştır. Örneğin “Bayan Perihan Şen – Naçiz şahsınıza karşı gösterdiğiniz teveccühe minnettari, ilk defa katıldığınız, Edebiyat Konuşmaları sayfamızda size daimi muvaffakiyet dileriz. Samimiyetle söylüyoruz terennüm ettiğiniz güzel hisleriniz bizi hakikaten mütehassıs etmiştir. Perihan Şen’in şiiri şöyledir:

HASRET

⁷² “Nasıl dans etmeliyiz?”, Hanımeli, Şubat 1950, S.26,

⁷³ “İyi bir eş olmak mühim bir sanattır”, Hanımeli, Aralık 1950, S.36.

⁷⁴ “Ayın Sohbeti”, Hanımeli, Şubat 1950, S.26, s.3.

*Kalbimde hasretin gizli kaskacı,
İnan ki ayrılık her şeyden acı...
Aylardır gözyaşım her an akıyor
Kavuşmak sevenin bir tek ilacı
Gelsen artık benim biricik eşim
Gece mehtabımsın, gündüz güneşim
Yıldızlar semadan seni soruyor
Gelecek diyorum sevgilim, eşim.”⁷⁵*

“Mutfak ve Yemek” bölümünde aylık yemek listesi, pratik yemek tarifleri ve mutfaktaki püf noktaları bilgileri verilmiştir. Yemek listeleri genellikle mevsimine uygun malzemeler kullanılarak hazırlanmıştır. Örneğin “Balıklar başlığı altında serin havalar ve kuş yiyeceğidir. Yaz mevsiminde, sıcak havalarda balığın hazmı ağırdır. Her balığın kendine mahsus makbul olduğu, etinin lezzetlendiği bir mevsim vardır. Balıklar yumurta attıkları bahar mevsiminden sonra ekseriya, yağsız ve lezzetsiz olurlar. Beyaz etli balıklar makbuldürler. Uskumru: Ekim ayında çıkmaya başlar. Kışın soğuklarda yağlı ve lezzetli olur. Beyaz etlidir, fakat hazmı ağırdır. Bunun için uskumrunun ekseriye ızgarası yapılır. Uskumrunun en meşhur olanı dolmasıdır. Ayın seçkin yemeklerinin listesine baktığımızda Tarhana, un, mercimek, şehriye, işkembe, pirinç çorbalarının olduğunu; ana yemeklerde pırzola, kızartma, kuru köfte, etli kuru bamyı, pirinç pilavı; tatlılarda da baklava, revani, irmik helvası, tulumba tatlısı gibi geleneksel Türk mutfağında yer alan yemekler tercih edilmiştir.”⁷⁶ ifadesi kullanılmıştır.

“Dert Ortağı” bölümünde okuyuculardan gelen mektuplar ve onlara yazılan cevaplar yer almıştır. “Roman –Hikaye” bölümünde bazen çeviri bazen yerli bir yazar tarafından kaleme alınmış hikayelere ver verilmiştir. “Fıkralar- Eğlenceler-Bilmeceler” bölümüne 1 sayfalık yer ayrılmıştır. Bu bölümlerle dergiye mizahi bir hava katmak amaçlanmıştır. Dergide yazı aralarında sıklıkla karikatür kullanılırken 39 sayfa olarak hazırlanan her derginin sonunda bir adet dantel, kanaviçe örnek modeli yer almıştır. Mart 1951’den itibaren dergi “Yeni Hanımeli” ismi ile çıkmıştır.

Hanımeli dergisi içeriğinde yer alan ev işi tavsiyeleri, çocuk bakımı, moda ve güzellik tavsiyeleri gibi başlıklar ile tam anlamıyla bir kadın dergisi özelliği göstermektedir. Bu dönemin kadına bakış politikasını yansıtan kadının “iyi bir anne ve iyi bir eş olma” özelliğini ele aldığı konular ve bu konuları işleyişinde göstermektedir.

Derya Dergisi

A.Samuh’sın sahibi olduğu derginin yazı işlerini fiilen idare eden N.Tüfekçioğlu, Teknik Sekreter Lütfü Gökmen’dir. İstanbul’da basılan derginin fiyatı 50 kuruş, senelik aboneliği 15 TL, altı aylık 7,5 TL’dir. Derya dergisi 8 ana başlık içermektedir. Okuyucularla Baş Başa, Sağlık Köşesi, Biraz da Gülelim, Karikatür, Çocuk Dünyası – Masal, Ev Kadınının Mutfak Köşesi, Bulmaca/Fıkra, Hikaye’dir.

“Okuyucularla baş başa” bölümünde okuyucudan gelen yazılara yer verilmiştir. Bu bölümde okuyucuların başından geçen enteresan, komik bir olayı kısa bir hikaye olarak yazmaları istenmiştir. Örneğin “Bir Okul Hatırası” başlığı altında bir okuyucu ortaokul zamanına geri dönerek 1 Nisan şakası olarak sınıfa hiç kimsenin girmediklerini okulun diğer bir katında tüm sınıfın gizlendiğini bu gizlenme sırasında öğretmenlerinin kendilerini aramasından çok mutlu olduklarını belirtmiş, öğretmenlerine yaptıkları şakayı yıllar geçse de unutamadığını yazmıştır.⁷⁷

“Sağlık Köşesi” bölümünde sağlıklı yaşamın gerekleri beslenme, spor, mevsime uygun giyim hakkında bilgiler verilmiştir. Örneğin “Çocuk giyimleri başlığı altında her anne çocuğunu güzel giydirmek ister. Müstakbel anneler çocuklarının giyimi hakkında uzun uzun hayaller kurarlar. Bir çocuk *gardrobunu* hazırlama hususunda doktorların tavsiyeleri şöyledir:

1. Elbise ve çamaşırlar çabuk yıkanıp kuruyan, ütülen kumaşlardan yapılmalıdır.
2. Çamaşır ve elbiseler kolay giydirilip çıkarılacak şekilde dikilmelidir.
3. Bir defada pek çok elbise dikmeyiniz. Bebekler çabuk büyürler, uzun müddet aynı elbiseyi giye-

mezler.

⁷⁵ “Ayın Sohbeti”, *Hanımeli*, Şubat 1950, S.26, s.5.

⁷⁶ “Mutfak ve Yemek”, *Hanımeli*, Ocak 1951, S.27, s.24.

⁷⁷ “Okuyucularla Başbaş”, *Derya*, Nisan 1954, S.33.

4. Çamaşırlar ve elbiseler hafif ve rahat olmalıdır. Bebekler kendilerini serbest hissetmekten zevk duyarlar.

5. *Bebekler mevsime göre değil de o günkü sühnete göre giydirilmelidirler.*

6. Çocuk cildini tahrip etmemek için bütün giyecekler mümkün olduğu kadar temiz tutulmalıdır. Çocuk çamaşırları kendisine ait olan sabunla ayrı yıkanmalıdır.”⁷⁸ şeklinde ifade edilmiştir. Böylece çocuk gardrobunu hazırlamada annelere bebekler mevsime göre değil de o günkü duruma göre giydirilmesi, çocuk çamaşırları kendisine ait sabunla yıkanmalı şeklinde tavsiyelerde bulunulmuştur.

“Çocuk Dünyası – Masal” bölümünde çocuklara yönelik hem öğretici hem eğlenceli bir masala yer verilmiştir. Örneğin Üç Arkadaş masalında kağıt, mürekkep ve kurutma kağıdının bir gün bir masanın üzerinde buluşmaları ile başlayan hikayede pencereden gelen rüzgarla kağıdın uçtuğu, mürekkebin kağıdı mürekkeplettiği bunun üzerine kağıdın pislendiğini düşünerek üzüldüğü anlatılmış. Hikayenin sonunda aslında kağıdın ya da mürekkebin tek başına bir ruh taşımadığı birlikte kullanıldıklarında anlamlı olduğu, kibirli davranmanın hiç birine yaramadığı şeklinde dersler verilmiştir.⁷⁹ Bu bölüm aracılığıyla çocuklara verilmek istenen davranış ve eğilimler masalsı bir şekilde hikayelerle daha akılda kalıcı olarak, sıkmadan verilmiştir.

“Hikaye” bölümü hemen hemen her sayıda yer almakla birlikte genellikle kadın- erkek ilişkilerini konu alan hikayeler tercih edilmiştir. Örneğin “*Erkeğini evinden kaçırta neder?*” başlıklı hikayede evliliklerde kadınların dikkat etmesi gerekenler bir hikaye üzerinden işlenmiştir. Bu hikaye şeklindeki yazıda kadınlara bazı tavsiyeler verilmektedir. Örneğin “*Erkeği kaçırma sebepleri sıralandığında birinci sırada cinsel konudaki anlaşmazlıkların geldiği vurgulanır. Bu konuda kadının kocasını ihmal etmemesi, ihmal etmesi durumunda erkeğin başka kadınlara ilgi duyacağı nasihatı verilmiştir. İkinci sebep erkeğin mutsuz bir aileden gelmesi ve kendi kurduğu ailede de mutluluğu yakalayamayacağını düşünmesidir. Bu konuda kadının üzerine düşen evini yuva yapmak ve saadeti evde yaratmaktır. Üçüncü sebep çok genç yaşta yapılan evliliklerdir. Dördüncü sebep kayınvalidelerin ev içi durumlara çok karışması olarak gösterilirken beşinci sebebin para olduğu belirtilmiştir. Özellikle ekonomik sıkıntı yaşayan erkekler evde eşinden yeterli destek görmezlerse evden kaçmaları görülür. Erkeklerin evden kaçmaları durumunda bir eş olarak kadının yapması gerekenler büyük fedakarlık göstermesi, eşine anlayışlı olması şeklinde geleneksel kadının rolleri ile belirtilmiştir. Yazının sonunda kadının bu fedakarlığı göstermemesi durumunda eşinin evi terk etmesine zemin hazırladığı belirtilmiştir.*”⁸⁰ ifadesi kullanılmıştır. Bu yazıdan da anlaşılacağı üzere toplumda kadına yüklenen geleneksel rol yaşanan her türlü olumsuz durumdan kadının sorumlu tutulması ve çözüm olarak da yine kadının gösterdiği anlayış ve fedakarlıkla çözülebileceğinin vurgulanmasıdır.

Bu bölümlerin dışında her sayıda yer almasa da kadınlara güzellik tavsiyeleri, doktordan öneriler, ev ve aile düzeninde dikkate dilmesi gereken konular, yemek tarifleri gibi alanlarda yazılar yer almıştır. Ev kadınlığı dönemin toplumsal yapısına baktığımızda önem verilen bir konu olarak karşımıza çıkıyor. Dergilerde de ev kadınlığı kadının önemli bir rolü olarak sunulmuştur. Ev işleri hakkında bilgilerin sıklıkla verildiği yazılar ev işlerinin kadının sorumluluğunda olduğu algısını ortaya çıkarmış ve mutfak işleri de yine kadının sorumluluğunda kadına yüklenen bir görev olarak karşımıza çıkmaktadır.

Familya Dergisi

1949-1954 yılları arasında yayın yapan dergi 15 günde bir çıkmış ve 5 kuruş fiyat ile ücretlendirilmiştir. Sahibi başlangıçta İffet Halim Oroz’du iken 3.sayıdan itibaren Ekrem Ark olmuştur. Yazı işlerini fiilen idare eden Feruze Ark olup İstanbul’da basılmıştır. Derginin künyesinde “*Haftalık Siyasi İçtimai Kadın Gazetesi*” ibaresi kullanılırken bu yazının alt kısmında “*Münevver zümreyi alakadar eden bütün meselelerden bahseder*” yazılıdır. Dergide genel olarak en çok kullanılan başlıklar şu şekilde olmuştur: Faydalı Bilgiler, Annenin Köşesi / Çocuk Bakımı, Güzellik, Familyanın Mutfağı’dır. Derginin reklama çok fazla yer verdiği görülmüştür. İlk sayılarda sadece yerli malı ürün reklamı verilirken 35. sayıdan itibaren yabancı ürün reklamında artış olmuştur. Bazı sayılarında hikaye ve romanla birlikte elbise patronlarına yer verilmiştir.

“*Kadın ve ev işi*” başlığı altında ev işlerini kadının ev işi çalışmalarını kolaylaştırıcı püf nokta-

⁷⁸ “Sağlık Köşesi”, *Derya*, Mayıs 1954, S.34, s.4.

⁷⁹ “Çocuk Dünyası”, *Derya*, Temmuz 1954, S.36-4.

⁸⁰ “Hikaye”, *Derya*, Ağustos 1954, S.37-5, s.3.

ları ve hayatı kolaylaştıran küçük detaylar hakkında bilgiler verilmiştir. Örneğin “*Ev işlerinde sigara külü bir nevi maden için en iyi parlatma vasıtasıdır. Bunlar üzerinde büyük lekeler varsa sigara külü birkaç damla petrol ile ezilip lekeli yerler üzerine sürülür. Biraz sonra ovulur, ılık su ile durulanır. Temiz kuru bir bezle ovularak parlatılır. Altın ve gümüşten yapılmış ince ziynet eşyası da sigara külü ile temizlenebilir.*”⁸¹ şeklinde ifade edilmiştir.

“*Annenin Köşesi ve Çocuk Bakımı*” bölümü her sayıda yer almayan bir bölüm olup annelik ve çocuk bakımı, beslenmesi gibi konularda destekleyici açıklamalarda bulunmaktadır. Bu açıklamalarda annenin evdeki doktor olduğu ve kadının aile üyelerini sağlıklı tutmak için dergide yer alan temel bilgilere sahip olması gerektiği belirtilmiştir. Örneğin “*emziğin temizlenmesi başlığı altında her yemekten sonra, sıcak tuzlu su ile emziğin iç ve dış kısımları iyice temizlenir ve temiz bir boş kavanoz üzerine konulur. Kavanoza kapak olarak temiz bir bez, delikli karton veya muşamba kullanılmalıdır. Emzik kavanozdan alınırken alt taraftan tutulmalıdır. Emzik yeni alındığı zaman, deliği kalın açılmamak için dikiş iğnesini bir şişe mantarına takıp, iğneyi ateşte kızdırınız ve emziğin ucuna sokunuz.*”⁸² ifadesi kullanılmıştır.

“*Güzellik*” bölümünde kadınlara yönelik güzellik tavsiyeleri, evde yapabilecekleri basit cilt bakımı yöntemleri önerilmiştir. Örneğin “*Saçların bakımı başlığı altında saçlarının çok kuruyorsa en iyi dostunuz fırçanızdır. Çünkü fırça kafa dersinin çıkardığı yağlardan istifadeyi mümkün kılar. İyi bir şampüana da ihtiyacınız vardır. Briyantın yağsız saçların parlak parlak ve muntazam görünmesini temin eder. Fakat onu kullanmakta biraz cimri davranmalısınız. Avucunuza pek cüz’i bir miktar koyunuz, fırçayı sürtünüz ve evvela en kuru kısımlarını fırçalayınız. Saçlarınız çok yağlıysa şampüanı kullanınız ve saçlarınızı sık sık yıkayınız. Yağın bir tarafına toplanmasına mani olmak her tarafa tevziini temin edebilmek için fırçalayınız. Bazen fırçanın kılları arasına fazla yağı alması için yel yel pamuk koyunuz veya bir parça ipekli kumaş kolonya ile ıslatıp saçlarınızı kısım kısım siliniz. Geceleri saçlarınızı düzeltirken su yerine kolonya kullanınız. Yağlı saçlara iyi bir permanant faydalı olabilir. Çünkü az yağlı gösterir.*”⁸³ şeklinde ifade edilmiştir.

Familya dergisinde mutfak işleri doğrudan kadının sorumluluğunda olarak görülmüş ve verilen yemek önerileri ile kadınların hayatlarını kolaylaştırmak amaçlanmıştır. Örneğin “*iyi bir ev hanımı ziyafet veriyor başlığı altında*

*Masa süslü ve zarif olmalı, misafirleri sıkıması için üstü fazla kalabalık olmamalıdır.

*Örtü ve peçeteler ütülü, temiz ve lekesiz olmalıdır.

*Kaşık ağzı açık olarak, bıçakla tabağın sağ tarafında

*Çatal sol tarafta dişleri aşağı doğru

*Umumiyetle meyve bıçak ve çatalı meyve tabağı üzerinde bıçakla çaprazvari konulur.

*Çay peçetesi meyve tabağının içinde, katlanmış yahut zarif bir şekil verilmiş halde

*Çiçek vazo ile ortaya konmaz, üç dört çiçek koparılarak ufak buketçikler halinde masa üzerine serpilmiş bir vaziyette

*Masa dikdörtgen olursa ev sahipleri baş taraflarında

*Masa yuvarlak olursa ev sahipleri karşılıklı olarak mevki alırlar.

*Yemeğe evvela evin hanımı başlar.

Yapmanız lazım gelen şeyler:

*Davetliler gelmeden hazır olma

*Gelenleri güler yüzle karşılamak ve hatırlarını sormak

*Misafirleri birbirleriyle tanıştırmak

*Misafirleri kapıya kadar geçirmek

Yapmamanız lazım gelen şeyler:

*Karıkoca arsında kavg

*Hizmetçileri veya çocuklarınızı azarlamak

*Kulağa gizli söz söylemek

*Kemik yalamak

*El ile yemek” şeklinde tavsiye ve öğütler de yer almıştır.

Familya dergisi ev kadınlarının işine yarayacak faydalı bilgiler ile toplumsal hayatta kadının işini kolaylaştırıcı yazılara özellikle yer vermiştir. Dergide aynı zamanda ev işlerine yardımcı olması bakı-

81 “Kadın ve Ev İşi”, *Familya*, Ekim 1950, S.30.

82 “Annenin köşesi”, *Familya*, Ekim 1950, S.30.

83 “Saçların Bakımı”, *Familya*, Fevkaledde Sayı: 1/2/1950.

mindan kullanılması tavsiye edilen deterjan, makine vb. ürünlerin de sıklıkla reklamı yapılmıştır. Bu reklamlar genellikle yerli ürünlerin kullanıldığı reklamlar olmuş fakat 35. Sayıdan itibaren yabancı markalı ürünlerin reklamlarına da yer verilmiştir. Özellikle bu dönemde topluma ürünlerin tanıtılmasında dergi ve gazeteler aracılığıyla yapılan reklamların önemi düşünüldüğünde tanıtılan ürünlerin doğrudan müşterisi olan kadınların okuduğu dergilerde bu reklamların yer alması kaçınılmaz olmuştur.

Resimli Hayat

1952- 1955 yılları arasında yayınlanan ve ayda bir çıkan dergi “*Fotoğraflarla Aktüalite, Kadın, Moda, Tiyatro, Sinema, Spor, Sanat Dergisi*” olarak tanımlanmıştır. Sahibi ve yazı işlerini fiilen idare eden mes’ul müdür Şevket Rado iken 5.sayıdan itibaren Rakım Çalapala olmuştur. Abone şartları seneliği 10TL, altı aylığı 5TL, üç aylığı 3 TL olan dergide ilan şartları 1 sahife 175 Lira, 1/2 sahife 100 Lira, 1/4 sahife 65 Lira, 1/8 sahife 40 Lira, 1/16 sahife 25 Lira olarak belirlenmiştir. İstanbul’da basılan dergide genel olarak en çok kullanılan başlıklar şu şekilde olmuştur: İçerde Hayat, Röportaj, Dışarda Hayat, Moda, Sinema, Karikatür, Radyo Konuşması’dır. Derginin 4.sayısından itibaren kapak sayfasından sonraki ilk sayfada Yahya Kemal’in bir şiirine yer verilmiştir.

“İçerde Hayat” bölümünde yurt içinde meydana gelen olaylar resimli bir şekilde kısa bir yazı ile verilmiştir. Örneğin “*Erzurum’da bu sene kış şiddetli geçmiştir haberi odun ve kömür bulamayanlar maalesef tezek yakmaya mecbur oluyorlar. Erzurum pazarına gelen tezekerler, hasıra sarılmış ve tuğla biçiminde kurutulmuştur. Her parça sobada bir saat yanar. Yetmiş parçalık bir yükün fiyatı 10 liradır ve pazara gelir gelmez kısa bir pazarlıktan sonra müşterisini bulur.*”⁸⁴ şeklinde verilmiştir.

“*Röportaj*” bölümünde tanınmış biri ile yapılan röportaja yer verilirken, o kişinin bir gününü nasıl geçirdiğinden, hobilerinden bahsedilmiştir. Örneğin 1951 yılında önce Türkiye, sonra Avrupa güzeli seçilen Günseli Başar ile yapılan röportajda Günseli Başar’ın bir gününü nasıl geçirdiğinin anlatıldığı yazıda eliş yapılarak rahatladığı fakat ev işlerine pek zaman ayıramadığı evde olduğu zamanlarda hayranlarından gelen mektupları okuduğu ve gelen telefonlarla çok fazla meşgul olduğunu belirtmiştir.⁸⁵

“*Moda*” bölümünde sezonun moda olan kıyafet ve aksesuarları hakkında bilgi verilirken, önerilerde de bulunulmuştur. Örneğin 1952 yaz mevsimi modasında benekli kumaşların moda olduğu hem yazılı hem de görsel bir şekilde sunulmuştur. Bu yazıda yer alan görsellerin bir Amerikan dergisi olan Bazar dergisinden alındığı da belirtilmiştir. Amerikan etkisinin moda alanında da Türkiye’de etkisini gösterdiği bu örnekte verilen kıyafetlerin hangi ortamlarda, hangi aksesuarlarla kullanılabileceği de belirtilmiş böylece kılık kıyafet konusunda Türk kadınının da Batılı kadınların modasını takip edebilmesi sağlanmıştır.⁸⁶

“*Radyo konuşmaları*” bölümünde Şevket Rado’nun belirlediği konularla ilgili bilgilendirici yazılar yer almıştır.⁸⁷ Dergide kadınlarla ilgili kadınların seçtikleri mesleklerle ilgili bilgilere de yer verilmiştir. Özellikle kadının sadece ev işlerinden sorumlu olmadığını gösteren yazılarda örnek oluşturabilecek yazı ve röportajlara yer verilmiştir. Örneğin “*Deniz Teyyareciliğinde Kadınlar*” başlıklı yazıda İngiliz Deniz Kuvvetlerinde görevli kadınlar ve meslekleri hakkında bilgi verilmiştir.⁸⁸ Böylece dünyadaki diğer kadınların yaptıkları tanıtılırken Türk kadınına da örnek olması amaçlanmıştır. Radyo konuşmalarında kadınlara özgü konulara yer verilmesinin yanında Türkiye ve dünyadan da çeşitli konulardan bahsetmiştir. Örneğin bütün dünyanın hayranlığını kazanan Türk olarak Mevlana Celaleddin Rumi’den bahsedilmiştir. Mevlana’nın rubailerinin de yer aldığı yazıda Mevlana’nın yaşamı ve felsefesi hakkında bilgi verilmiştir.⁸⁹ Bu bölüm içinde daha çok genel kültür düzeyini artırmaya yönelik yazılara verildiği sadece kadınlara yönelik yazıların olmadığı ama bazı özel konularla örnek olabilecek kadınlar hakkında da bilgilerin verildiği görülmüştür.

Resimli Hayat dergisi kadınlarla ilgili, kadınlara özgü olan konulara sıklıkla yer vermekle birlikte güncel bilgilerin de yer aldığı bir aktüalite dergisidir. Türkiye ve dünyada yaşanan olayları ele almış, güncel konu ve sorunlara dergide yer verilmiştir. İncelenen diğer dergilerden biraz daha farklı olarak

84 “İçerde Hayat”, *Resimli Hayat*, Mayıs 1952, S.1, s.5.

85 “Röportaj”, *Resimli Hayat*, Aralık 1952, S.8.

86 “Bu yaz benekli kumaşlar rağbette”, *Resimli Hayat*, Temmuz 1952, S.3, s.34-35.

87 “Dünyanın en meşhur kadın muharrirleri”, *Resimli Hayat*, Ağustos 1952, S.4, s.22-23.

88 “Deniz teyyareciliğinde kadınlar”, *Resimli Hayat*, Temmuz 1952, S.3, s.18.

89 “Mevlana Celaleddin Rumi”, *Resimli Hayat*, Haziran 1952, S.2, s.6.

Resimli Hayat'da kadının ev, aile, çocuk bakımı vb. özelliklerinin yanında çalışma hayatında yer alması ile ilgili konulara ve bu alandaki örnek isimlere de sıklıkla yer verilmiştir. Bu özelliği ile Resimli Hayat kadını çalışma hayatında aktif, erkeklerle bir arada ve erkelerle eşit olarak gören bir dergidir.

Sonuç

Bu çalışmada 1950-1954 yılları arasında Türkiye'de yayınlanan kadın dergileri analiz edilmiştir. 1950'nin başlangıç olarak kabul edilmesinde tek partili sistemden çok partili sisteme yani gerçek demokrasiye doğru geçişin başladığı dönem belirleyici olmuştur. Bu dönem Türkiye'nin değişen siyasi yapısı ile birlikte toplumun yarısını oluşturan kadınların siyasi, ekonomik ve sosyal yapı içindeki durumunun yansıtıcı bir unsuru olarak görülen kadın dergileri aracılığıyla ele alınmıştır. Dergilerin incelendiği dönem 1950-1954 yılları Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu dönemdir. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden önce Türkiye'de kadın hakları konusunda önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1930'da Türk kadını yerel seçimlere, 1934'de genel seçimlere katılma hakkı elde etmişlerdir. Bu sayede seçme ve seçilme imkânına sahip olmuşlardır. Bu kanunlarla kadının konumu *"tebaadan yurttaşına geçiş, karşıt cinsle eşit statüye ulaşma olarak"* yorumlanabilir.⁹⁰ Kadınların konumlarındaki bu gelişmelerin yaşanmasında kadın dergilerinin büyük etkisi olmuştur.

Bu dönemde çıkarılan kadın dergileri incelenirken dergilerin konu başlıkları tek tek ele alınmış, dergide öncelikli olarak üzerinde durulan konu ve başlıklar belirtilmiştir. Bu konu ve başlıkların ağırlıklı olarak dergilerde aile, ev, evlilik, çocuk bakımı, güzellik gibi konularda kadınla ilişkilendirildiği görülmüştür. Kadının geleneksel rollerine ağırlık verilmiştir. Bu amaçla dergide yer alan hikaye, okuyucu mektupları aile yaşamı, mutfak gibi bölümlerde kadının ev içindeki rolleri üzerinde durulmuştur. Bu roller içinde *"iyi bir eş, iyi bir anne nasıl olunur?"* sorularına yanıt aramanın öncelikli amaç olduğu görülmüştür. Dergilerin hemen hepsinde dikiş bilgileri, yemek köşesi bölümlerinin olması kadının aile ekonomisinde evde dikiş dikerek ve yemekleri evde yaparak katkıda bulunması şeklinde yorumlanabilir. Bunun yanında dünyada olup bitenler hakkında da yazılar yazılarak kadınların dünyada olanlar hakkında bilgilendirilmesi amaçlanmıştır. Bu bilgiler genel bilgiler olup gündelik yaşamı içerisinde karşılaşılan olumsuz sayılabilecek örnek haberlere pek rastlanmamıştır. Dergilerde yer alan reklamların sayısındaki artış ve reklamların içeriklerine bakıldığında kadının ev işlerini kolaylaştırıcı teknolojik araç-gereçlerin reklam dağılımında oldukça fazla olduğu görülmüştür.

Dergiler kadın dergisi olarak değerlendirilmekle birlikte aile ve aktüalite dergilerinin içeriklerine de sahiptir. Herkesi ilgilendirebilecek olan sosyal ve siyasi konulu yazılar da yer almaktadır. Bu yönüyle dergilerin toplumun genel kültür seviyesinin artmasına katkıda bulunduğu da söylenebilir.

Dergilerde en çok dikkat çeken ortak noktalardan biri profesyonellikten uzak olarak sayfa sayılarının sık sık farklılık göstermesidir. Dergilerde düzenli bir yazar kadrosunun olmadığı yazarların sık sık değişmekle birlikte dergi sahiplerinin yazılarına hemen her sayıda yer verildiği görülmüştür. Çoğu bizzat yayınevi veya matbaa sahibi kişiler tarafından çıkarılan dergilerin genel olarak çok uzun ömürlü olmadıkları görülmüştür.

Sonuç olarak 1950-1954 dönemi incelenen kadın dergilerinin kadınların aile hayatındaki anne ve eş rollerinin üzerinde durulduğu görülmüştür.

Kaynakça

WAYDIN, Hakan, "Kadın(1908-1909): Selanik'de Yayınlanan İlk Kadın Dergisi Üzerine Bir İnceleme", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.22, 2009, s. 147-156.

BALTA, Filiz, "Dergiciliğin Gelişimi ve Türkiye'de Kadın Dergileri", *Marmara İletişim Dergisi*, S. 9, Ocak 1995, s.113-139.

Cumhuriyet, 17 Mayıs 1945.

ÇAKIR, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Kadın Araştırmaları, İstanbul 1996.

ÇARPINLIOĞLU, Mina, *Türkiye'de Hedef Kitlesi Kadınlar Olan Dergi Yayıncılığında Küreselleşme Süreci Gerçekleşen Değişimin Analizi*, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek

90 Semra Gökçimen, "Ülkemizde kadınların siyasal hayata katılım mücadelesi", *Yasama Dergisi*, S.10., 2008, s.5.

Lisans Tezi), İstanbul 2013.

ÇATALCALI, Ayşe, “Kültürlerarası İletişim Sürecinde Kadın Dergileri: Batılı Kadın Kimliğinin Türk Hanımelî Dergisinde İnşası(1948-1951),”

[https://aysesoyer.wordpress.com/makale-2-uluslararası/kültürlerarası-iletişim-surecinde-kadın-dergileri-batılı-kadın-kimliğinin-türk-hanımelî-dergisinde-insası-1948-1951-2/](https://aysesoyer.wordpress.com/makale-2-uluslararası-kültürlerarası-iletişim-surecinde-kadın-dergileri-batılı-kadın-kimliğinin-türk-hanımelî-dergisinde-insası-1948-1951-2/) (ET:08.04.2016).

EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara 1990.

EROL, Aysun, *Dünyada ve Türkiye’de Elektronik Yayıncılık*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2009.

GÖKÇİMEN, Semra, “Ülkemizde kadınların siyasal hayata katılım mücadelesi”, *Yasama Dergisi*, S.10, 2008, s.1-54.

GÜLCÜ, Erdiñ- Samiye Tunç, “Osmanlı Basın Hayatında Kadınlar Dünyası Dergisi”, Çankırı Karatekin Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), s.155-176.

İNAN, Afet, *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1968,

KARABULUT, Sezen Coğun, *Türk Basınında Kadın Gazetesi’nin Yeri (1947-1962)*, http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/pdf/cilt4sayi11/cilt4_sayi11_sezen_cogun_karabulut.pdf (E.T.15.04.2016)

KIRKPINAR, Leyla, *Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Kadın*, Zeus Kitabevi, İzmir 1999, s.123.

KOÇER, Dilara Nergishan, *Demokrat Parti Döneminde Kadın: 1950-1960 Arası Kadın Dergilerinde Kadın İmajı*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 2009.

KURNAZ, Şefika, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1991.

KUTLAR, Mithat, “Osmanlı Kadın Dergileri İçinde Erkekler Dünyası Dergisi”, *Feminist Eleştiri*, C.2, S.2, 2010, s.1-15.

ÖZBUDUN, Sibel, *Türkiye’de Kadın Olmak*, Yazın Dergisi Yayınları, İstanbul 1994.

PINARCI, Gül den A., “Kadın Dergileri”,

<http://e-bulten.library.atilim.edu.tr/sayilar/2013-03/images/Kadin-dergileri.pdf> (E.T.20.04.2016).

SÜMER, Derya, *Türkiye’de Kadın Dergilerinde Kadın Kimliğinin İnşası*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2009.

TATLI, Canan, *Demokrat Parti Döneminde Toplumsal ve Siyasal Hayatta Kadın*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008.

TBMM Tutanak Dergisi, D.7, B.55, O.1, c.17, s.105, 111-117.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre.7, Birleşim. 90, Oturum. 1, Cilt: 19 (15.08.1945), s. 171.

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Dosya. A6, Yer no.11.64.2.15.

Vatan, 12Haziran 1945.

YAPAR, Aslı, *Fransa ve Türkiye’de Dergicilik Olgusu ve Kadın Dergilerinin Karşılaştırılması*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 1999.

Dergiler:

“Annenin köşesi”, *Familya*, Ekim 1950, S.30.

“Aydın Sohbeti”, *Hanımelî*, Şubat 1950, S.26.

“Aydın Sohbeti”, *Hanımelî*, Şubat 1950, S.26.

“Aydın Sohbeti”, *Hanımelî*, Şubat 1950, S.27.

“Biraz da Gülelim”, *Burda Moda*, Temmuz 1953, S.24.

“Biz Bize”, *Hanımelî*, Ocak 1950, Yıl 3, S. 25.

“Bulmaca”, *Burda Moda*, Kasım 1953, S.28.

“Bu yaz benekli kumaşlar rağbette”, *Resimli Hayat*, Temmuz 1952, S.3.

“Çocuk Sahifesi”, *Burda Moda*, Aralık 1953, S.29.

- “Deniz teyyareciliğinde kadınlar”, *Resimli Hayat*, Temmuz 1952, S.3.
- “Dünyada Garip Olaylar”, *Burda Moda*, Ağustos 1953, S.25.
- “Dünyada Garip Olaylar”, *Burda Moda*, Kasım 1953, S.28.
- “Dünyanın en meşhur kadın muharrirleri”, *Resimli Hayat*, Ağustos 1952, S.4.
- “Erkekler kadınların nelerine dikkat ederler?”, *Hanımeli*, Temmuz 1950, S.31.
- “Gençliğin Modası”, *Burda Moda*, Ağustos 1953, S.25.
- “Hikaye”, *Burda Moda*, Ocak 1954, S.30.
- “Hikaye”, *Burda Moda*, Temmuz 1953, S.24.
- “Hikaye”, *Burda Moda*, Aralık 1953, S.29.
- “Hikaye”, *Derya*, Ağustos 1954, S.37-5.
- “İçerde Hayat”, *Resimli Hayat*, Mayıs 1952, S.1.
- “İyi bir eş olmak mühim bir sanattır”, *Hanımeli*, Aralık 1950, S.36.
- “Kadın ve Ev İş”, *Familya*, Ekim 1950, S.30.
- “Kadınlara Güzellik Tavsiyeleri”, *Burda Moda*, Ağustos 1953, S.25.
- “Mevlana Celaleddin Rumi”, *Resimli Hayat*, Haziran 1952, S.2.
- “Moda ve Hususiyetleri”, *Burda Moda*, Temmuz 1953, S.24.
- “Mutfak ve Yemek”, *Hanımeli*, Ocak 1951, S.27.
- “Nasıl dans etmeliyiz?”, *Hanımeli*, Şubat 1950, S.26.
- “Patron nasıl çıkarılır?”, *Burda Moda*, Temmuz 1953, S.24.
- “Röportaj”, *Burda Moda*, Aralık 1953, S.29.
- “Röportaj”, *Resimli Hayat*, Aralık 1952, S.8.
- “Sağlık Köşesi”, *Derya*, Mayıs 1954, S.34.
- “Saçların Bakımı”, *Familya*, Fevkaledi Sayı: 1/2/1950.

Edebiyat ve Sinema Etkileşiminde Şehir ve Kadın İzdüşümü

Reflection Of City And Woman In Literature And Movie Interaction

Doç. Dr. Birkan Kargı
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Giriş

Bu çalışmada Alfred Döblin'in Berlin Aleksander Meydanı (1929) romanında, Yavuz Tuğrul'un yönettiği ve senaryosunu yazdığı (1966) yapımı sinema filmi Eşkîya ve Fatih Akın'ın 'Hızlı ve Acısız' (2003) filmlerin de Büyükşehir motifi'nin nasıl ele alındığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Şehir ve şehirde paydaşlarının arasındaki ilişkinin alımlanması üzerine kurulu bu yapıtlar, metne dayalı analitik yöntem çerçevesine incelenmiştir.

Bu yapıtların seçimindeki temel düşünce, ana karakterlerin yaşamındaki benzerlikler ve içinde bulundukları büyük kentlerin dayattığı koşullara karşı gösterdikleri direnme çabaları olmuştur.

Hiçbir yapıt, başka yapıtlardan sanatsal, toplumsal düşünsel bağlamdan tümüyle bağımsız olarak ortaya çıkmaz. Yapıtlarda türlü bağlamlarla kurulu bulunan ilişkileri saptamak, bu ilişkilerin niteliğini ve işlevini ortaya koymak yazın araştırmacılarının her dönem ilgisini çekmiştir. Çoğulcu bir bakışın hem yapıtın doğası, oluşumu ve sunuluş süreçleriyle ilgili somut verilerin belirlenmesi, hem de yapıtın doğru alımlanması açısından gereklidir. 'Metinlerarası' ve 'sanatlararası' çerçevede karşılaştırmalı bir çalışma, sanat yapıtlarını araçsal olmaktan daha çok 'alımlama' ve 'karşılıklı etkileşimler' bağlamında irdelenmesine olanaklar yaratır. Yazın alanında resim sanatının izleri görülse de daha çok sinema ve müzik, yazın sanatından tematik ve izleksel olarak etkilenmiştir.

Sinema uygulayıcıları sık sık yazın yapıtlarından etkilenerek onları uyarlamalarla beyaz perdeye aktarma yolunu benimsemişlerdir. Bu ilginin izleri yazın ve plastik sanatlar arasındaki zamansal ve kurgusal ayrıma değinen G.E. Lessing'in 'Laokoon' (1766) yapıtına kadar uzanır. Yazın-Sinema etkileşimine bakıldığında ise, yazınsal bir metin cümleleri devamlı eylem içinde bulunmadıkları için zamansal ve anlamsal devamlılık içermediği görülür. Oysa sinemada zaman gelişimi cümlelerin başladığı veya bittiği yerde değil de cümlelerin içerisinde olmaktadır ve hep şimdiki zamanı içerir. 'O anın ve oranın', 'şimdi ve buraya' dönüşümünün izleyici üzerinde yarattığı etki kaynak olarak yazına yönelimin temelini oluşturur. Zira yazındaki imgeler sese ve resme dönüşürken anlamlarını da birlikte getirirler.

Önceki yapıttan gelen bir unsurun yeni metindeki bağlama bağlı olarak değişimi 'metinlerarasılığı' imlesede karşılaştırmalı yazınsal eleştiri alanına da girebilir. Bu yaklaşımın ışığında uzamsal ve izleksel öykünmeye ve anıştırmaya dayalı bu çalışmada 'Berlin Aleksander Meydanı' romanı 'Eşkîya, Hızlı ve Acımasız' filmleri için kaynak metin olarak ele alınmıştır ve irdelenmiştir.

Roman ve Filmlerin Özetleri

Berlin Aleksander Meydanı

Roman eski bir hamal ve çimento fabrikası işçisi Franz Biber Kopf'un Berlinde ki yaşamını anlatır. Bazı olaylar nedeniyle girdiği ceza evinden çıktığında 1920' lerin Berliniyle karşı karşıya bulur kendini. Burada yaşamak ve iyi insan olmak ister. Yaşama direndiği yer Aleksander meydanının arka sokaklarıdır. Başlangıçta bunu başarsa da bir süre sonra maddi durumu iyi olmaması nedeniyle kendini bir savaşın

içinde bulur. Kaderiyle üç defa karşı karşıya kalır. Yaşamını altüst eder. Fakat o her defasında kendini toparlar, ayağa kalkar ve savaşa devam eder. Hayatına yeni bir yön verip dürüst yaşamak için uğraştıkça yeraltı dünyasının içine çekilir. Ancak sonunda bu darbelere dayanacak gücü kalmaz ve hayallerinden tekrar tekrar koparılıp yaşam gerçekleri ile yüzleşir. Sonuna kadar her şeye karşı çıkmış olan Franz artık dayanacak durumda değildir. Yenilmiştir. Yoluna nasıl devam edeceğini bilemez. Her şeyin bittiğine inanır. Bu durumu kabul etmek üzere iken birden bire kendine gelir. Her şeyin nedenini görmeye ve kavramaya başlar. Bu neden kendidir. Bomboş yaşamıdır. Yaşamın anlamını kavrar. Zorla kişiliğini bulmuştur. Örselenmiş olsa da artık o kişilik kazanmıştır. Galip gelmiş ve yaşamayı hak etmiştir.

Eşkîya

Baran 35 yıl sonra hapisten çıkınca ilk işi köyüne dönmek olur. Amacı yasalara göre yaşamaktır ve asla bir daha suç işlememektir. Hapse düşmesine en yakın arkadaşının ihaneti neden olmuştur. Eşkîya Baran çocukluk aşkını, Keje'yi bulmak için istanbula gider. Tren'de, İstanbul taksim meydanının arka sokaklarında büyümüş, pavyon, kumarhane, uyuşturucu ortamı içinde yaşayan Cumali adlı genç bir adamla tanışır. Cumali, babasının kendisini aldatan üvey annesini öldürüp hapse girmesiyle yanına yerleştirildiği halasının evindeki tacizle geçen çocukluğunun acısını mafyaya özenerek kapatmaya çalışan bir kaybedendir. Bir uyuşturucu kuryesi olan Cumali, trende Eşkîya'nın çantasıyla kendisinininkini değiştirir ve ondan çantasını patronu Demircana getirmesini söyler. Cumali'nin muhbir olduğundan kuşkulanan Demircan onu konuşturmaya çalışır. Bu arada elinde çantayla tamirhanenin kapısında beliren Eşkîya Cumali'yi kurtarır. Eşkîya ile ailesiz büyümüş Cumali arasında yavaş yavaş bir baba-oğul ilişkisi başlarken, Cumali Eşkîya'ya Keje'yi bulması için yardım etmeye karar verir.

İstanbul da kendi sorunlarının yanı sıra bir de Cumali'nin karanlık ilişkilerinden doğan sorunlarla uğraşmaya başlar. Taksim meydanının karanlık arka sokaklarında adım adım sevdiği kadına Keje ye yaklaşır. Ancak Cumali'nin öldürülmesiyle yeminini bozar ve adam öldürmek zorunda kalır.

Hızlı ve Acısız

Filmde Hamburg'un Altona bölgesinde yaşayan Türk, Sırp ve Yunan asıllı üç gencin öyküsü anlatılmaktadır. Cebrail, Almanya'da yaşayan ve cezaevinden yeni çıkmış üçüncü kuşak Türk gencidir. Hapishaneden çıktığında bir daha suç işlemekten yasalara uygun düzenli bir yaşam sürmek ister. Amacı koşullar uygun olduğunda Türkiye'ye dönmek ve orada yeni bir iş kurmaktır. Cebrail'in yakın arkadaşları da onun gibi göçmen ailelerin çocuklarıdır. Cebrail'in en yakın arkadaşlarından biri olan Costa, aynı zamanda Cebrail'in kız kardeşi olan Ceyda'nın da erkek arkadaşıdır. Costa, Yunanlıdır ve hırsızlığı kendisine meslek edinmiştir. Cebrail'in diğer yakın arkadaşı ise Sırp asıllı Bobbydir. O da kanun dışı işlerden para kazanan ve Arnavut mafyasıyla iş yapmak isteyen birisidir. Ancak Bobby'nin bu isteğine hem kız arkadaşı Alice hem de Cebrail karşı çıkarlar. Bu arada Cebrail bir süreliğine taksi şoförlüğü yaparak geçimini sağlar. Alice Bobby'den uzaklaşırken, onunla Cebrail arasında bir yakınlaşma başlar. Arnavut mafyasıyla çalışmaya başlayan Bobby, Costa'yı da yanında çalışmaya ikna eder. Ancak verilen görevi yerine getiremeyen Costa ve Bobby mafia tarafından öldürülür. Bunun üzerine daha önceden kirli işlere karışmayacağına yemin eden Cebrail, Alice ile olan yakınlaşmasının da verdiği vicdan azabıyla yasaların dışına çıkmamak kararından vazgeçer ve Bobby ile Costa'yı öldüren mafia liderini öldürür. Arkadaşlarına duyduğu sadakat onu katil yapar.

Büyükşehir Motifi

Büyük şehirlerin temelinde ekonominin yarattığı değerlerin biçimlenmesi vardır. Ticaret, ulaşım, yönetim endüstri buradaki yaşamı belirler. Binler şehirlere daha iyi yaşam koşulları için akın eder. Yapıtlarda yazarların Büyükşehir motifi nasıl ele aldıklarını incelemekten önce kaçınılmaz anlatı nesnesi olarak insanların yaşadığı 'büyükşehir paydaşlığı' kavramının betimlenmesi gerekir.

Büyükşehir paydaşı benzer konutlarda yaşayan, benzer kaygıları duyan benzer beğenileri olan ve gittikçe birbirlerine yabancılaşan bir insan kitlesidir. Güçlü şehir dinamiği karşısında yalnızdırlar. Çalışma koşulları ve teknolojik dayatmaların kendilerini şekillendirmelerine karşı koyamazlar.

Döblin'in yapıtında şehirli şöyle tanıtmaktadır: Kaldırımında herkesin suratında gülümseme vardı, acaba bu insanların içi nasıldı, Hayat varmaydı? Bunlar çevredeki yapılar gibi donuk renksiz.

Tehlike dolu büyümlü renkli yaşamlar, polisiye olaylar, sahte ilişkiler, gölge kadınlar ve erkekler birçok insanın görmemezlikten geldiği büyük şehirlerin en önemli çelişkilerini oluşturur. Buradaki temel sorunsal şehir paydaşlarının şehirle giriştiği varoluş çatışmasıdır.

Bu konuyla ilgili olarak A Döblin, Y. Turgul ve F. Akın adı geçen yapıtlarında parlak şehir meydanlarının karanlık arka sokaklarında egemen olan yasa dışı yaşamın, insanları nasıl büyüleyip etkilediğine ve umutlarını tükettiğine dikkat çekmeye çalışmışlardır.

Yazın ve Şehir Motifi

Orta çağda şehirler yüksek duvarlar arkasında olması nedeniyle içinde yaşayanlar için güvenli korunaklı bölgeler olarak görülüyordu. Uzun yıllar bu rollerini sürdürdüler. 18. Yüzyıl başlarında şehirler gelişmeye başlasa da henüz büyük şehir olgusu gerçekleşmez. Endüstri devrimiyle birlikte oluşan büyükşehirler cazibe merkezleri haline dönüştü ve yoğun göç hareketlerinin doğmasına neden oldu. Alt yapı eksikliği, yönetin, ulaşım, konut eksikliği gibi problemler büyük şehir sorunsalına yol açtı. Bu bağlamda, eşitsizlik, zenginlik, fakirlik, iş imkânları yanı sıra düşük ücret veya işsizlik, acımasız ticaret ve polisiye olayların sarmalında değerlerin yitimiyle yalnızlaşan, yalnızlaştıkça da yabancılaşan bireyin var olma çabaları öne çıktı. Yazarlar, anılan etmenlerin ışığında, büyük şehirlerin insanın yaşamını şekillendirme etkisinden yararlanarak buralardaki yaşamları yapıtlarının merkezine yerleştirmişler ve protagonistlerin yazgıları ile uzam ilişkisini yansıtmayı denemişlerdir.

19.yüzyılda V.Hügo'nun *Notre Dame de Paris*' (1831) ilk büyük şehir romanı olarak sayılsa da, konusu büyük şehir probleminden daha çok ortaçağda geçen olayları kapsar. David Copperfield (1849) romanında Charles Dickens ilk defa tipik büyükşehir problemlerini ele almıştır. Modern dönemde ise J.Joyces'in *Ulysses* romanı bu konuda önemli bir örnek yapıttır. Berlin Aleksander Meydanı romanında, yazım tekniği olarak J.Joyce'un *Ulysses* yapıtının etkileri görülür. Bu romanda gerçekliğin aktarılışı, iç monologlar, yaşantı cümleleri psikolojik açıklamalarla yapılmış hatta yer yer siyasal öngörülere yer verilmiştir.

Büyük şehir konusuna, ekonomik ve siyasal şekillenme sonucu hızla artan kentleşmeler nedeniyle Alman yazınında daha çok Naturalizm döneminde rastlanır. Bu dönem nesir yapıtlarında, gerçeğin olduğu gibi aktarılmasında doğaya uygunluk, günlük yaşamın bir fotoğraf gibi canlandırılması, saniye üslubu denen bir tarzda ayrıntılı olarak yansıtıldığı görülür. Benzer şekilde büyük şehir problemlerinin bir roman için oluşturduğu konusal zenginlik içerisindeki birey, 'çevre ve zaman' etmenleri ışığında ele alınmıştır. Ancak daha sonraki yazın döneminde Ekspresyonist yazarlar, yapıtlarında modern yaşamın büyük şehirlerde yarattığı karmaşıklıkla anlamsızlığı ele alıp incelemişlerdir. Bireyin çeşitli nedenlerle çevre ile bağlarını koparması, dünyada ve insan yaşamında baş gösteren uyumsuzluk ve karmaşa, ölümle yüz yüze gelmiş olmak, ekspresyonistlerin hayat ve dünya modellerini belirleyen etkenler olmuştur. Bu dönem yazarları Berlin Aleksander Meydanı romanında olduğu gibi insanları köleleştirdiklerine inandıkları güçlere karşı bir çeşit savaş ilan etmişlerdir. Bu güçler, özellikle büyük şehirlerde de egemen olan makineleşme, endüstrileşme, vahşi ticaret ve insanı yok sayan, gölge insanlar haline dönüştüren edilgenliktir.¹

A.Döblin'in Berlin İlişkisi

A. Döblin 1888 yılında on yaşında iken annesi ve kız kardeşiyle Berlin'e gelmiştir. Yaşamının çoğunu Aleksander Meydanı civarında geçirmiştir. Yapıtlarında Berlin'in tanınmış yerlerini ele almaktan daha çok arka sokakları, kötü kulüpleri, dükkanları yansıtır. Döblin'in Berlin'e karşı yaklaşımı ikircimlidir. Bir taraftan 'Muhteşem Berlin' diyerek beğenisini dile getirirken öte yandan şehrin karanlık yanlarını görüp yazmaktan geri kalmaz. Onun için şehirdeki evler bitişik nizam, omuz omuzadır ve yüzleri yoktur. Berlin taş denizidir

Döblin, H. Kesten tarafından 'kozmopolit büyük şehir yazarı' R. Minder. tarafından 'Büyükşehir insanı', W. Musching tarafından 'büyük şehirli' olarak tanımlanmıştır.

¹ Gürsel Aytaç, Yeni Alman Edebiyat Tarihi, Kültür Turizm Bakanlığı Yazıları, Ankara 1983, s.414

Berlin Aleksander Meydanı (1929) romanı A.Döblin'in en önemli büyük şehir romanıdır. Yazıldığı dönemde Berlin'in yaşam iklimi neredeyse gerçeğe yakın bir şekilde tasvir edilmiştir. Yapıtta Berlin, çok sesli bir orkestrasından gelen melodiler gibi şehir, birbirini tamamlayan ses ve ritimler yardımıyla hem duyulur hem de görülür bir şekilde yansıtılır.

Kahramanlar ve izlekler

Romanda taşımacılık alanında, işçi olarak çalışan Franz Biberkopf suç işlediği için dört yıla mahkûm olur. Cezası bittiğinde tahliye olur. Dışarıya çıktıktan sonra bir daha suç işlememeye kendi kendine söz verir.(BAM.33) Bunun için büyük şehir Berlin de kıyasıya bir mücadele verir.

Filimde eşkiya Baran 35 yıl hapiste yattıktan sonra tahliye olur. İstanbul'a gelir, bir daha hapse girmemeye ve yasalara uygun yaşamaya karar verir. Zaten tutuklandığı zaman bir daha asla çıkamayacağını bilir. Ancak İstanbul da gelişen olaylar zinciri onu tekrar yaşamın dışına iter.

İkinci filmde göçmen bir Türk ailesinin Almanya'da doğup büyümüş oğlu olan Cebail ve arkadaşları yıllar boyu Hamburg'un Altona semtinde bir mahalle çetesi gibi hareket ederek hızlı bir gençlik geçirmişlerdir. Cebail'in hapse girip çıkmasıyla üçlünün hayatlarında değişiklikler başlar. Cebail, hapse geçirdiği sürede olgunlaşmıştır. Artık yasal bir yaşam sürdürmek ister. Ancak Büyük şehir Hamburg bu karara karşı çıkar.

Üç yapıtta da kahramanlar eski hükümlüdür ve geçimlerini yasal yoldan kazanıp iyi insan olarak yaşamlarını sürdürmek kararındadırlar. Yasal yaşam kararı izleği ortaktır. Ancak karşılarında ortak bir engel vardır, o da içinde geçmişin gölgesinde yaşadıkları şehirdir. Bu çaba Odysseus'un Sirenlerle girdiği ölümüne savaşı anımsatır. Söylene göre Odysseus İtaka ya dönerken Kirke'nin bahsettiği yarı kuş, yarı kadın şeklindeki sirenlerin dayanılmaz 'ölüme çağrı' şeklindeki şarkılarından korunmak amacıyla, adamlarının kulaklarını balmumundan yaptıkları tıkaçla kapatır. Kendi ise kulaklarına bir şey tıkaamaz. Çünkü o meraklıydı ve sürekli konuşulan bu sirenlerin şarkılarını duymayı arzuluyordu. Bu yüzden, kendisini geminin direğine bağlattı ve adamlarına ne kadar yalvarırsa yalvarsın, sirenlerden uzaklaşmaya kadar kendisini çözmemelerini tembih etti. Çok geçmeden sirenlerin bulunduğu adanın önlerine geldiler. Sirenlerin yürek paralayan şarkılarını duyan Odysseus, beklediği gibi adamlarına kendisini serbest bırakmaları için çok yalvardı, dil döktü, vaatlerde bulundu. Ama adamları sirenler gibi onu da duymadılar ve ne dediğini anlamadılar. Odysseus kurtulmak istedikçe adamları ipleri daha da sıkı bağladılar. Bu şekilde bu belalı yerden geçip kurtuldular. Daha sonra Odysseus'u çözdüler. Söylen kahramanı Odysseus'un, kendisini ses ve cazibeleriyle büyüleyerek denizin derinliklerindeki ölümler dünyasına sürüklemek isteyen denizkızları sirenlere karşı verdiği mücadeleye benzer bir savaşı, kahramanlar içinde yaşamaya çalıştıkları sihirli seslere ve türlü cazibelere sahip şehire karşı verirler. Nitekim bireyin, kendi yaşantısı ve ıstıraplarından hareket ederek onu benzer koşullardaki insanların acılarını ve mutluluğunu yansıtmakta kullanmak ve çağıl olaylara söylenler yardımıyla anlam katarak aktarmak ekspresyonist anlayışın bir belirtisidir.

Benzer şekilde masal ve söylenler de görülen kahramanların sosyal sınamalara tabi olacağı bir yerden bir yere gitme motifi üç yapıtta da görülür. Buradaki kahramanlar da tren yâda tramvayla çıktıkları yolun sonunda ulaştıkları insan ve bina denizi şehirlerde birçok zorlukla mücadele etmek zorunda kalırlar. Yapıtların kurgusunda kahramanların 'dostlarına ihanet etmemek' veya 'sadakat' adına mafyayla çatışma içine girme motifi onların ortak kaderini oluşturur.

Yapıtlarda Şehir Motifi

Berlin kenti, arazi planlanası ve 'otuzbirinci kuzey enlem, yirmibeşinci doğu boylam' gibi coğrafi ölçülerinin yansırı kimi özel değerlerle en ince ayrıntılarına kadar okura tanıtılır. 20 şehirlerarası tren istasyonu, 121 banliyö istasyonu, 27 tramvay hattı, elektrikli buharlı trenler, otobüslerin yarattığı hareketlilikler² Berlinliler'in gece gündüz arılar gibi çalıştıkları vurgulanır³. Caddelerdeki hareketleri, inanılmaz gürültülerini betimleyen resimler insanları korkutur. Dışarı çıkmıştır, hürdür ama yine de

2 Alfred Döblin.Berlin Aleksander Meydanı,Çev.A.Arpad, Alan Yayıncılık, İstanbul 1989,s.370

3 Age,s.134

içeridedir.⁴ Şehir Franz için bir ceza aracıdır⁵. Berlin bir girdaptır⁶.

Berlin'in merkezi Aleksander meydanıdır. Ancak hemen arkasında yer alan sokak ve caddelerde her türlü yasa dışı eylemin gerçekleştiği mekânlar yer alır. Döblin daha çok Berlin'in bu karanlık yüzünü değerlerin aşınması bağlamında roman dokusuna katar.

Eşkîya filminin uzamı İstanbul Taksim Meydanı olmasına rağmen görüntüye hiç gelmez. Öte yandan konu çoğunlukla taksim meydanının karanlık yüzü arka sokaklar ve Tarlabasında geçer. Birbirine benzeyen dar sokaklar, yan yana düşmemek için birbirine dayanan evler, kötü oteller, pavyonlar, ucuz müzikholler, sokak satıcıları, madde satıcıları, mafya heveslileri ve benzeri yasadışı unsurlar buranın dokusunu oluşturur.

İstanbul 'pistir, kirlidir' ve 'hayvan ölüsü' gibi kokmaktadır. Baran için burası anlayamadığı içinde kaybolma korkusu uyandıran 'kocaman bir kapandır'. Bu şehir ona hapishaneyi hatırlatır. Sadece otelin üst katındaki terastan İstanbul'a yukarıdan bakarken kendisini biraz özgür hisseder.

Hamburg eşkıya filmin de olduğu gibi hiç doğrudan görüntüye gelmez. Eylemlerin merkezi Tarlabasıyla benzer yaşamın şekillendiği Altona bölgesidir. Burada her şey çabuk, her şey telaş içinde yaşanır. Binalar evler, vitrinler hızlı hızlı giden insanlar, otomobiller, trenler her şey hareket halinde yer alır. Metro istasyonu yaşamların kesişme yeridir.

Şehir ve Kadın

Berlin şehri, Franz verdiği sözden caydırmaya ve onu bu şehirden atmaya çalışan aktif bir karşıt figürdür. Franz onunla çatışmak ve başa çıkmak zorundadır. Bu bağlamda şehir kişileştirilerek söylensel bir cazibeye sahip 'femme fatale' figür olan Babil tapınak kadınları şeklinde yapıtta varlığını gösterir.

'Ve gel gel buraya, sana göstereceğim bir şey, Babil şıfıntısı oturuyor suyun yanında. Görüyorsun oturuyor bir kadın suyun kenarında, erguvan rengi bir atın sırtında. Yedi başlı ve on boynuzlu. Mor ve erguvan renklerde giysisi, altın değerli taşlarla süslü, elinde altın bir tas. Ve anında yazıyor adı bir sır. Büyük Babil yeryüzündeki bütün dehşetin anası. İçmiş bütün azizlerin kanını. Sarhoş bu kadın, azizlerin kanı ile'⁷.

Alıntıda büyücü kadın söylen söylemleri ile tanımlanarak, Franz'ın ne kadar amansız bir karşı güçle yüz yüze olduğu vurgulanmaktadır. Benzer şekilde tekrar şehir adına Franz'ı direnmeyi bırakıp bu şehirden gitmesi için uyarır. Ancak o bu kadının farkındadır ve ağırlığını hissetmektedir. Sorun karşı koymak için yeteri kadar gücü olup olmadığı ile ilgilidir.

'Kadının biri çeviriyor başını erguvan rengi bir hayvanın üzerinde. Yedi başı var onda boynuzu. Elinde bir kadeh söylenip duruyor. Franz'la alay ediyor, güçlü fırtınalarla kaldırıyor kadehini. Bu adam hiçbir işe yaramaz.(...) hakaret edip duruyor. Başını iki yana sallıyor'.⁸ Kötü kadın rolündeki şehir her fırsatta kahramanı izlemekte ve onun cesaretini kırarak mücadele azmini tüketmek istemektedir.

Daha sonraki eylem zincirinde ölüm Franzı yere yıktığında: 'Babil şıfıntısı bağırıp çağırıp durur ve haykırır: 'Ne oldu ki, ona ne yaptın Franz Biberkopf denen herife? En iyisi pişir onu ekşi ekşi' diye rek asıl maksadının onu öldürmek olduğunu açıkça imler.⁹ Bunun üzerine ölüm ona şöyle yanıt verir. Franz: Biberkopf denen adam burada elimde tek tek parçalara ayırdım, mahvettim onu. Fakat yine de o güçlü biri, ona yepyeni bir hayat vereceğim. Sen çekil git karşımdan' dediğinde kadın yere çöküp bağırıp çağırmaya başlar. Daha sonra atına atlayıp öfkeyle giderken atın üzerinden düştüğünde ölüm onun üzerine mantosunu örter. Franz varolma mücadelesini şehir karşısında kazanmıştır. Zorda olsa yeni bir başlangıcı hak etmiştir. Artık Aleksander meydanında yalnız değildir. Gölgeden çıkıp diğer insanların arasında yerini almıştır.

Hegel'in görünen şeyler anlamını da birlikte getirir düşüncesinden hareketle eşkıya filminde, taksim meydanının arka sokakları tarla başı daha çok iyi güzeli tanımlayan 'feme frigide' yerine aldatan 'femme fatale' kadını imleyen görüntülerle canlandırılır. Bu kadın Baran'ın kendi sözüyle yeminini bozmaya çalışan tuzak (kapan) kuran birisidir. Onun İstanbul'u tanımak amacıyla kullandığı dürbünde hep pis sokaklar, kadın satıcıları madde bağımlıları, ağırlıklı olarak da sokak kadınları görüntüye gelir. Nitekim Cumali'nin sözlerinde İstanbul ' canavar sesli', 'şıfıntı' olarak nitelenir. 'Kaçalım bu sokak

4 Age,s.21

5 Age,s.9

6 Age,s.311

7 Age,s.367

8 Age,s.349

9 Age,s.365

kadını gibi şehirden ‘derken Franz Biberkop ile benzer ‘şehir-kadın’ ilişkisini kurar. Onlar için, şehir insanı suça teşvik eden karşıt ‘ kötü kadın’ figürdür.

‘İstanbul bir bilinmez, götürürer insanı’ veya ‘ne zaman ne olacağı belli olmaz herkesin bir düşmanı vardır’ gibi Baran’a ve Cumali’ye ait benzer cümlelerde kentin ne denli tehlikeli olduğu vurgulanır.

Olay zincirinin merkezinde Tarlabası’nın arka sokaklarında izbe bir otel, istanbul’un umursuz kozmopolit resmini yansıtır. İşsiz artistler, Rusya’dan kaçıp gelenler, uygunsuz kadınlar ve onların satıcıları, mafya özentileri hepsi oraya sığınmaya gelmişlerdir ancak başarısız olurlar. Onları bu yola sürükleyen bir ‘kadın’ yani şehirdir. Eski artist kendini asar, yaşlı Rus tutunamaz, satıcılar ölür, kabadayı Cumali vurulur öldürülür. Baran ise ölümden ölümsüzlüğe ulaşmak ister. Büyülü cazibeye sahip şehir, Baran’ın çatıdan kendisini boşluğa bıraktığı sahnede sevinçten gökyüzünü havayı fişeklerle donatarak mitik bir kötü kadın Lore Ley’ figürünü çağrıştıran bir şekilde onu ölüme çekerek mağlup eder.

Cebrail’in karşıt figürü Hamburg şehridir özellikle Altona bölgesidir. Görüntülerde hep gecenin karanlığına gizlenmiş olarak yer alır. Her an kahramanı ve arkadaşlarını adım adım takip eder. Şehir, arkadaşların çatışma öncesi sadece bir kes gün doğumunda görünür ancak güneş bir türlü doğmaz zira kahramanla daha henüz işi bitmemiştir.

Farklı ülkelerden gelen göçmen gençler önyargılara rağmen işsizliğin yol açtığı hırsızlık, madde satıcılığı, kabadayılık ve karaborsacılık gibi yasa dışı işleri birlikte yapıyorlardı. Ancak kötü kadın görünümündeki şehir bu kozmopolit gruba tuzaklar kurarak onları birbirlerine ihanete zorlar. Başta Cebrail olmak üzere hepsini yenmeyi başarır.

Şehir ve Öteki Kadınlar

Romanda Aleksander meydanının arka sokaklarında yaşayan kadınların çoğu yasa dışı işlerde çalışmaktadırlar. Franz’ın arkadaşları da hayat kadınlarıdır. Hapisten çıktığında eski arkadaşı Eva’nın yanına dönmek ister. Ancak o hapisteyken Eva arkadaşı Reinhold ile ona ihanet eder. Minna’da Karl’a. Eva Franz’a başka bir kadın arkadaş bularak onu sakinleştirir. Hırsızlık sonrası yaralanmasının ardından Eva ona sahip çıkar. Franz daha sonra yine hayat kadını olan Mieke’ye âşık olur. Franz’ın hayatına giren kadınların yaşam karşısında yenik düşmüşlerdir. İhanet aldatma onlar için sıradandır. Şehir onları da ötekileştirmiştir.

Filimde Tarlabasında yaşayan kadınlar ya işsizdirler ya da hayat kadını olarak çalışırlar. Hepsi erkeklere bağımlı ve özgüvenleri olmayan kadınlardır. Özellikle iki kadın, Cumali’nin arkadaşı Emel ve Baran’ın sevdiği Keje karşıt kadın figürleri olarak filmde görünür. Emel ‘femme fatale’ olarak ihanetin, Keje ise ‘femme frigide’ olarak sadakatin sembolleridir. Emel Cumali’yi aldattığı için öldürülür, Keje ise Baran’a kavuşamadığı için inzivaya çekilir.

Cebrail’in kız kardeşi Ceyda’nın Costayı bir başkası için terk etmesi onun yaşamını daha da zora sokar. Ceyda alışılmışın aksine ne istediğini bilen bir kadındır. Hatta bir erkek için kendini feda etmeyecek kadar cesurdur. Cebrail’in bir diğer yakın arkadaşı Bobby, özgürlüğünün kısıtlamasına izin vermeyen Alice ile yaşarken Cebrail ile aralarında bir yakınlaşma doğar ve her ikisi de Bobby’e ihanet ederler. Aslında hepsi de şehrin dayattığı rolleri oynamaktadırlar. Şehir başkaldıran bu kadınları sevdiklerini ellerinden alarak cezalandırır.

Yapıtlardaki kadınlara bütüncü bakıldığında bir taraftan şehirlerin dayatmaları diğer taraftan da erkeklerin baskıları nedeniyle toplumun arınmasında ve ahlak anlayışının tanımlanmasında araç olarak kullanıldıkları görülür.

Sonuç yerine

Anılan yapıtlarda şehir merkezlerini oluşturan gezilmeye değer muhteşem meydanlarının arka sokaklarındaki gölgede kalmış erkek ve kadınların karanlık yaşamları anlatılır, görünür kılınır. Yasalara uyan iyi insan olma izleği ve karşıt figür ‘şehir’ yapıtların temel dokusunu oluşturur.

Şehirler kahramanlar için yaşayan birer organizmadır. Ayrıca kahramanların yaşamlarının tek şahididir ve onları yasadışı itmeye, açmazlar içine düşürmeye, mağlup etmeye uğraşırlar. Hedefleri onları yalnızlaştırarak kendilerine ve çevrelerine yabancılaştırmaktır.

Kültürel farklılıklara rağmen etkileyen ana metin ‘Berlin Aleksander Meydanı’ romanıdır. Filimler bu yapıttan yansılanan, anıştırmalar izleksel ve konusal benzeşimler bağlamında etkilenmiştir.

Anlatısalılık, eylemselliğe, orası buraya, o an bu ana, ses ve renk yardımıyla dönüşmüştür.

Şehir karşıt figür olarak yapıtlarda, antik Yunan ve Roma söylen figürü sirenler, Loreley hatta Babil söylenlerinden kutsal kitaplara geçen tapınak kadınları benzetmeleri ve çağrışımlarıyla somutlanır. Ayrıca estetik bağlamda şehir, İnsanları özellikle erkekleri cazibesiyle yoldan çıkaran, aldatan değerler dışına iten bir kötü kadın ‘femme fatale’ olarak yapıtlardaki kutupluluğun yaratılması, kurgusal gerilimin kurulumu ve yadırgatmanın sağlanması bağlamında önemli roller üstlenir. Üç yapıtta da hümanizmden beri süre gelen ‘insan her şeye rağmen iyidir’ mottoso bir kez daha dile getirilmiştir.

Üç kahramanda yaşamlarında eksikliğini hissettikleri kayıp parçayı bulmaya çalışırlar, fakat kendilerini tutkuları ile toplumun ahlak ve erdem değerleri arasında sıkışmış olarak bulurlar. Kız arkadaşlarında tutkuyu aralar ancak içinde bulundukları koşullar buna imkan vermez. Hepsisi de şehirlerin kendilerine dayattığı rolleri yanlış doğru diye sorgulama fırsatı bulamadan oynamışlardır.

Harvay, ‘insanın var oluşunun temel unsuru’ olarak tanımladığı uzam, üç yapıtta da üç ayrı büyük şehrin merkezindeki pırlıtlı meydanlar ve tehlikeli arka sokaklar kahramanların aklını çelen ‘kadın figürler’ olarak yer alır. ‘Şehirler’, kahramanların bireysel ve toplumsal ilişkilerinde baştan çıkarıcı ‘Babil’in kutsal tapınak’ kadınlarına benzetilmiştir

Adı geçen üç yapıtta, bir taraftan anlık zaman ve cazibe merkezi haline getirilmiş uzamla betimlenmiş nesne bedene sahip kimliksiz özneler, bir taraftan da çoğulculuğun ve eklektizmin karmaşıklaşmış kültürel dünyası, kent sorunsalının yordanmasın da, sanatlararası bakışın gerekliliği ortaya konmuştur.

Kaynakça

- DÖBLİN.Alfred. *Berlin Alexanderplatz*. DTV.München. 1990
DÖBLİN.Alfred.Berlin-*Aleksander Meydanı*.Çev.A.Arpad.Alan Yayıncılık.İstanbul.1989
DÖBLİN.AlfredIm. *Spiegel der zeitgenössischen Kritik*, France Verlag. München .1973
ECEVİT;Yıldız *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, İletişim Yayınları.İstanbul 2011
HARVAY.Devid. *Postmodernliğin Durumu*,Çev.S.Savan.Metris Yay. İstanbul.2003
MARTİN,Fritz. *Das Wagnis der Sprache*, Klett. Stuttgart. 1963
NEİS.Edgar. *Dichtung in Theorie und Praxis*.Bange Verlag. München.1981
SCHWİMMER,Helmut. *Alfred Döblin- Berlin Alexsanderplatz* R.Oldenburg Verlag.München.1975
VEİT,Wolfgang. *Erzählende und erzählte Welt im Werk Alfred Döblins*. Leipzig. 1970
WEİSE,von Benno. *Der Deutsche Roman*, A.Begel Verlag Düsseldorf.1963
www.sinematurk.com/film/8382-kisa-ve-acisiz
www.sinemalar.com/film/907/eskiya

.

.

Tanzimat'tan Milli Edebiyat'a Kadınlara Yönelik Kullanılan Hitaplar

Arş. Gör. Hanife ALKAN ATAMAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Giriş

Sözlüklerde “1. Seslenmek işi. 2. Sözü birine veya birilerine yöneltme, hitap¹” şeklinde tanımlanan seslenme sözcükleri, bir konuşmada konuşanın muhatabı ile yakınlık derecesini, toplumda birbirlerine göre olan konumlarını yansıtan ve muhatabın konuşmaya dikkatini çekmeyi amaçlayan, genellikle cümle başında bulunan unsurlardır. Kişilerin birbirlerine sarf ettikleri hitap sözcükleri sayesinde o kişilerin birbirlerine yönelik durumları dışında, kültürel özellikleri, eğitim durumları, meslekleri, mutlu, samimi ya da üzgün, mesafeli, kızgın oldukları da anlaşılabilir. Bu nedenle hitaplar, diğer birçok dil birimi gibi dilin ifade gücünü ve o dilin konuşurlarının kültürel kimliğini yansıtan ayna vazifesi görür. Hitapların dilbilim sözlüklerinde *sesleniş* (Fr. *adresse*, İng. *address*, Es. T. *hitap*), *seslenme* (Fr. *adresser la parole* à, *allocution*, İng. *addressing*, *allocution*, Es. T. *hitap*, *hitap etme*), *seslenme sözcükleri* (İng. *address terms*, Es. T. *hitap kelimeleri*) (Göğüş, 1998: 115); *seslenme durumu* (Fr. *vocatif*, İng. *vocative*) (Vardar, 1998: 181), *seslenme ünlemi* (Korkmaz, 2003: 186) madde başları yanında tanımlarına rastlanmaktadır.

Tanzimat fermanı, Türk toplumunun yüzyıllardır içinde bulunduğu medeniyet dairesinden çıkarak başka bir medeniyet dairesi içine girmesine olanak sağlamıştır. Tanzimat'la birlikte sanat, bilim, askeriye, maliye, eğitim, sosyal hayat gibi çoğu alanda görülen Batılılaşma hamleleri, en büyük yankısını dilde ve dolayısıyla edebiyatta bulmuştur. Bu dönemden itibaren Türkçe, yazılı metinler aracılığıyla her dönemde olduğundan daha geniş kitlelere ulaşmıştır. Buna paralel olarak bu dönemde edebî türlerin ve ele alınan temaların yelpazesi de genişlemiştir. Bu nedenle Tanzimat ile Milli Edebiyat arası yenileşme dönemi, dil yönünden de üzerinde durulması gereken bir dönemdir. Bu çalışmada Tanzimat'tan Milli Edebiyat'a kadar olan dönemde belli başlı edebî şahsiyetlerin şiir haricindeki çeşitli türlerde vermiş oldukları eserleri üzerinde hitaplar (seslenmeler) özelinde durulmuştur. Bu metinlerde, toplumların yaşadığı siyasi ve sosyal durumların ve değişimlerin dilde bazı birimlerde olduğu gibi seslenmelerde de yansımaları bulmuş olduğu görülmektedir. Bu bağlamda söz konusu metinler taranmış ve eserlerdeki değişik katmanlardan ve konulardan şahısların kadınlara yönelik hitapları derlenmiştir. Derlenen hitap sözcükleri, bağlamın anlaşılması açısından kullanıldığı cümle içinde kimin kime seslendiği, alındığı metin ve yazarının adının kısaltılmış hali gösterilerek ayraç içinde belirtilmiştir. Bildirinin sınırlarını aşacağı kaygısıyla elde edilen malzemelerin hepsi çalışmaya dahil edilmemiştir. Bu noktada hitapların kuruluş düzeninin yanında bu dönemdeki Türk toplumunun kadına yaklaşımı ve bakış açısı gözler önüne serilmiştir.

Hitaplar

2.1. Ön Yargı Bildirmeyen Seslenme Amaçlı Hitaplar

Burada kişilerin toplumda değişik katmanlarda ve konumlarda farklı vazifeler üstlenmiş kadınlara ve kızlara yönelik sadece seslenme amaçlı hitapları söz konusudur. Bu tür hitaplarda konuşanın muhatabına yönelik herhangi olumlu ya da olumsuz bir duygu değeri bulunmamaktadır. Amaç, sadece muhatabın dikkatini konuşmaya çekmektir.

2.1.1. Anne, Büyükanne ve Kayınvalide Konumundaki Kadınlara Yönelik Hitaplar

1 Güncel Türkçe Sözlük. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.56fa76c8beb386.52560411. ET: 29.03.2016)

* **anne:** “Anne, ben artık yalnız yaşamaktan korkuyorum.” (Mihriban > Annesi, A.H.M., Hâristan, “Lâne-i Münkesir”, 52; H.R.G., Mutallaka, 224, 225)

* **valide:** “Valide, sana mühim bir şey daha söyleyeceğim ama korkuyorum.” (Mail Bey > Annesi, H.R.G. Mutallaka, 225)

“Valide hanım, ben ne vakit abur cubur yedim?” (Gelin > Kayınvalidesi, H.Z.U., Mektup Parçası (Solgun Demet), 138, 139; A.M.E., Hüseyin Fellah, 590)

* **nine:** “Nine, kendi kendine neye gülüyorsun?” (Küçük çocuk > Annesi Mihriban, A.H.M., Hâristan, “Lâne-i Münkesir”, 50; R.M.E., Vuslat yahut Süreksiz Sevinç, 152, 153)

“Aman hanım nine, acıyor, yandı.” (Küçük oğlan çocuk > Annesi, A.R., Şehir Mektupları, 33)

“Hanım nine, bak saçın kaç renge girmiş!” (Gülsüm > Kayınvalidesi, H.R.G., Tesadüf, 73; A.R. Şehir Mektupları, 34)

“Sen de tuhafsin molla nine!” (Mustafa Bey (evin beyi) > Saliha Molla (Mustafa Bey’in sütünesi), R.M.E., Vuslat yahut Süreksiz Sevinç, 204)

2.1.2. Evlat Konumundaki Kadınlara Yönelik Hitaplar

* **kız:** “Kız, bu kıyafet ne?” (Madam Döpre > Kızı Juli, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Diplomalı Kız”, 638)

“Kız Yekta Hanım, a kardeş, sen şu sandalyeleri filanı düzeltsene.” (Hesna Hanım > Üvey kızı Yekta, A.M.E., Açıkbaş, 90, 110)

2.1.3. Kardeş, Abla ve Hala/Amca/Dayı/Teyze Çocuğu Konumundaki Kadınlara Yönelik Hitaplar

* **hemşire:** “Hemşire, artık gidelim.” (Hamra > Kardeşi Kamra, A.H.M., Hâristan, “Lâne-i Münkesir”, 43; N.K., Kara Bela, 46)

* **abla:** “Değil mi abla, deve kırmızı olur değil mi?” (Bülent > Ablası Nihal, H.Z.U., Aşk-ı Memnu, 44)

2.1.4. Hala, Teyze ve Yenge Konumundaki Kadınlara Yönelik Hitaplar

* **hala:** Nakiye hala, sıcaklarla aran nasıl?” (Delikanlı > Nakiye Hala (babasının sütünesinin büyük kızı), A.H.M., Hâristan, “Nakiye Hala”, 98)

* **hanım teyze/hanım abla/hanım kız karındaş/hanım hemşire/hemşire hanım:** “Hanım teyze, ne güldün?” (Delikanlı > Teyzesi, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Gençlik”, 40)

“Vallahi hanım abla benim hiçbir kabahatim yoktur.” (Hasan Pehlivan > Ayşe (Arkadaşı Osman Çorbacı’nın karısı), A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Yeniçeriler”, 175)

“Hanım kız karındaş, gideceğimiz bağ şurada sol taraftadır.” (Hasan Pehlivan > Ayşe (Arkadaşı Osman Çorbacı’nın karısı), A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Yeniçeriler”, 174)

“Hanım hemşire, ben sana kıyamayacağım.” (Hasan Pehlivan > Ayşe (Arkadaşı Osman Çorbacı’nın karısı), A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Yeniçeriler”, 176)

“Ne istiyorsunuz hemşire hanım?” (Ahmet Şevki Efendi > İş arkadaşının eşi, H.Z.U., Mai ve Siyah, 110)

* **yenge:** “Yenge, bu telaşın ne?” (Fikriye (dul) > Dayısının eşi, H.R.G., Cadı, 23)

“Yenge hanım, yenge hanım, ağzından çıkan sözleri kulağın işitsin!” (Bedia > Yengesi, H.R.G., Aşk Batağı (Bir Muadele-i Sevda), 28)

“Yenge kadın, gelin hanımı çabuk dışarı çıkar da nikahını kıyan efendiyi çağırt.” (Ziba Dudu > Habbe kadın, Ş., Şair Evlenmesi, 84)

2.1.5. Gelin Konumundaki Kadınlara Yönelik Hitaplar

* **karı:** “Size ne el karıları!” (Gülsüm’ün kayınvalidesi > Gülsüm ve Gülsüm’ün annesi, H.R.G., Tesadüf, 73)

* **gelin:** “Sen kaynanana herkesten çok hizmet etmelisin a gelinim olacak haspa.” (Sabire Hanım > Neriman (hizmetçi), H.R.G., Nimetşinas, 39)

2.1.6. Eş Konumundaki Kadınlara Yönelik Hitaplar

* **hanım/hanımfendi:** “Ne oldu hanım, Sabire Hanım?” (Meftun > Eşi Sabire, A.M.E., Eyvah, 74; Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar, 308; A.H.M., Hâristan, “Tevcih-i Vecih”, 127; H.R.G., Aşk

Batağı (Bir Muadele-i Sevda), 74)

“Evet Bedia hanımefendi, ne kadar canım acısa bağırmayacağım.” (Naki > Eşi Bedia, H.R.G., Aşk Batağı (Bir Muadele-i Sevda), 82; Tesadüf, 207; A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Emanetçi Sıtkı”, 762)

* **kız/karı:** “Kız neyi söyledin?” (Meftun > Eşi Sabire, Eyvah, 43)

“Karı, canım karı, yavaş git!” (İvaz > Eşi Selime, A.V.P., Zoraki Tabip, 31, 36, 51; A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Diplomalı Kız”, 634, 650)

* **karı beşe:** “Ey karı beşe², gelindi barışalım.” (İvaz > Eşi Selime, A.V.P., Zoraki Tabip, 35)

* **bacı:** “Ah görüyorsun bacı, ah!” (İvaz > Eşi Selime, A.V.P., Zoraki Tabip, 86)

2.1.7. Nişanlı ve Sevgili Konumundaki Kadınlara Yönelik Hitaplar

* **hanım:** “Hoppala hanım, akşamdan ölümü istiyordun.” (Fettan > Sevgilisi Yekta, A.M.E., Açıkbaş, 123)

“Şöhret Hanım, fakat bazı haller var ki ...” (Mâil > Sevgilisi Şöhret, H.R.G., Tesadüf, 221)

* **matmazel:** “Evet matmazel, doğru söylüyorsunuz.” (Pol > Sevgilisi Margret, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Gönül”, 95)

2.1.8. Hoşlanılan Kadınlara Yönelik Hitaplar

* **hanım/hanım efendi/efendi/hanım kız:** “Nasıl hanım kız, beni kabul ettin mi?” (Kayıkçı delikanlı > Hoşlandığı genç kız, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Yeniçeriler”, 180)

“Vallahi Şehlevend Hanım, bana bu cesareti ...” (Hüseyin Fellah > Sevdiği kız Şehlevend, A.M.E., Hüseyin Fellah, 456, 471; Letaif-i Rivayat, “Bir Tövbekâr”, 430)

“Efendi Cuzella, hâk-pâyinize kul olmak için gösterdiğim ...” (Pavlos > Sevdiği kız Cuzella, Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar, 41)

“Hanımefendi, hanımefendi, siz henüz ahvalın dehşetini anlayamadınız.” (Feda > Sevdiği kadın Talat, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Bir Tövbekâr”, 430, 427; R.M.E., Araba Sevdası, 61-mektup)

* **kız:** “Kız, beni kabul ettin mi?” (Kayıkçı delikanlı > Hoşlandığı genç kız, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Yeniçeriler”, 180)

* **Allah’ın kulu:** “Allah’ın kulu, bak şu halime.” (Delikanlı > Sevdiği kız, A.R., Şehir Mektupları, 129) (mektup)

* **... karısı:** “Geri Kaplan Paşa karısı!” (Muhtar (kızgın) > Sevgilisi İsmet, N.K., Gülnihal, 71, 72)

2.1.9. Arkadaş ve Komşu Konumundaki Kadınlara Yönelik Hitaplar

* **kardeş/kardeş/hemşire:** “Kardeş, bu yeni manton mu?” (Hamra (genç kız) > Arkadaşı Mihriban, A.H.M., Hârîstan, “Lâne-i Münkesir”, 363, H.R.G., Nimetşinas, 10; Tesadüf, 263)

“Adam, niçin kendini esir edersin be kardeş?” (Civelek Mustafa > Arkadaşı Şehlevend, A.M.E., Hüseyin Fellah, 422, 423)

“Hemşire size görücüler geliyor mu?” (Gelin kız > Arkadaşı Nihal, H.Z.U., Aşk-ı Memnu, 144)

* **matmazel:** “Bonjur madmazel!” (Madam Luiz > Arkadaşı Margerit, A.M.E., Hük-m-i Dil, 184)

* **kız:** “Kız Ziba, hani ya sen şu Samurkaş Bey için ...” (Canfes > Arkadaşı Ziba, A.M.E., Çerkes Özdenleri, 306; H.R.G., Tesadüf, 25)

* **lostromo:** “Sabah şerifleriniz hayrolsun lostromo³ Alonzo!” (Hasan > Arkadaşı Alonzo, A.M.E., Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar, 67)

* **hanım nene:** “Hanım nene, iş şu merkezde.” (Ömer > Komşusu yaşlı kadın, A.M.E., Hüseyin Fellah, 541)

* **genç madam:** “Genç madam, bu şikayetlerinizle pek safderunluk göstermiş oluyorsunuz.” (Madam Balu > Komşusu Sesil, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “İki Hud’akâr”, 724)

* **hanım teyzesi:** “Kusurunu affediniz, bir parça yaramazdır hanım teyzesi”. (Ömer’in annesi > Komşu kadın, M.N., Ömer’in Çocukluğu, 25)

* **kadın:** “Vahide kadın, Meruşe daha gelmedi mi?” (Saide (komşu kızı) > Komşusu ve arkadaşının annesi Vahide Hanım, Ş.S., Besâ yahut Ahde Vefâ, 74, 75)

“Vahide⁴, ne yapıyorsun, nereye gidiyorsun?” (Saide (komşu kızı) > Komşusu ve arkadaşının

2 beşe kelimesiyle ilgili olarak kitapta şöyle bir açıklama yapılmıştır: “beşe”, ileri gelen, bir yerin itibar sahibi adamı demek anlamındadır. Vefik Paşa, lügatinde bu kelimenin sonradan “paşa” şeklini aldığını kaydetmektedir. Şark vilayetlerinde bazı ileri rütbeli memur ve subay eşlerine de “paşa” dendiği görülmektedir.

3 Kitapta “lostromo” hitabı ile ilgili şöyle bir açıklama getirilmiştir: “Lostromo” unvanı gemilerde güverte zabıtlarına verilir bir unvandır. İltifat etmek için kullanılmıştır.

4 Metinden anlaşıldığına göre Saide Meruşe’nin samimi arkadaşıdır. Ancak kendisinden büyük bir kadına bu şekilde adıyla

annesi Vahide Hanım, Ş.S., Besâ yahut Ahde Vefâ, 108)

2.1.10. Toplumdaki ve Evdeki Konumuna Göre Kadınlara Yönelik Hitaplar

* **melike:** Buyurunuz melike, şimdi efendimizle konuşabiliriz. (Burak Hacıp > Celal Şah'ın annesi Zahire, N.K., Cemaleddin Harzemşah, 236, 276)

* **büyük hanım/küçük hanım:** “Büyük hanım, bu evin ne kadar büyük ...” (Emine Yenge > Eşinin yaşlı bir yakını, H.R.G., Cadı, 36; A.M.E., Eyvah, 70)

“Şey dedi, şey, küçük hanım!” (Dadı > Evin genç kızı, A.H.M., Hâristan, “İlk Görücü”, 133; H.R.G., Tesadüf, 94; H.Z.U., Aşk-ı Memnu, 72)

* **banu:** “İşin ehemmiyetini anladın ya ey banu⁶?” (Vezir Piran > Şah kızı Firengis, Fûrs-i Kadim'de Bir Facia yahut Siyavuş, 276, 300)

2.1.11. Mesleki Konumlarına Göre Kadınlara Yönelik Hitaplar

* **kılavuz kadın:** “Yook bak kılavuz kadın, daha şimdiden söz kesmeye kalkma.” (Fikriye ve Habibe Hanım > Çöpçatan kadın, H.R.G., Cadı, 45)

* **ebe hanım:** “Ebe hanım, kadın elbisesini çıkar da şu erkek elbisesini giyin.” (Bir adam > Ebe, A.M.E., Dürdane Hanım, 63, 70)

* **hoca hanım:** “Affedersiniz hocanımfendi, davet nezri ne kadardır?” (Yaşlı kadın > Nefise Hoca, H.R.G., Tesadüf, 81)

* **usta kadın:** “Ah usta kadın, şu ders maddesini uydursak!” (Fitnat > Nakış hocası Şerife, Ş.S., Taaşuk-ı Talat ve Fitnat, 40)

* **dadı:** “Şey ne, şey kim dadı?” (Evin genç kızı > Dadısı, A.H.M., Hâristan, “İlk Görücü”, 133; Çengi yahut Daniş Çelebi, 231, 233)

“Daye, sen zaten çıldırmışsın.” (Behrever > Dadısı Mihridil, N.K., Kara Bela, 2, 45)

* **aşçı kadın:** “Aşçı kadın, senin illeti anladım.” (Doktor Yasef > Aşçı kadın, H.R.G., Nimetşinas, 109; N.K., Kara Bela, 44)

* **sütana:** “Vay sütana, sen ne geveze oldun!” (Hamza Ağa (evin beyi) > Halime (sütanne), Zoraki Tabip, 53)

* **kalfa:** “Gülbeyaz kalfa, biraz kapıyı açsana!” (Dürdane (evin genç kızı) > Dadısı, A.M.E., Dürdane Hanım, 74)

* **lala:** “Lala, Allah bağışlasın!” (Mahalleli satıcı > Sabit'in lalası, S.S., Küçük Şeyler, “Eski Bir Mektep”, 82, 83)

2.1.12. İlk Defa Karşılaşılan Kadınlara Yönelik Hitaplar

Bu tür hitapların içine dışarıda herhangi bir meslek grubundaki kişilerin kadın müşterilerine yönelik hitapları ile ilk defa karşılaşan kişilerin kadın muhataplarına yönelik mesafe, saygı ve sevgi çerçevesinde seslenmeleri dahil edilmiştir.

* **hala:** “Hala, Selimiye kışlasını niye sordun?” (Bir asker > Tanımadığı yaşlı Nakiye Hanım, A.H.M., Hâristan, “Nakiye Hala”, 99)

* **valide/ valide hanım:** “Şehit oldu valide ...” (Bir asker > Tanımadığı yaşlı Nakiye Hnım, A.H.M., Hâristan, “Nakiye Hala”, 99; A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Yeniçeriler”, 179)

“Pekiye valide hanım, ala'r-re'y kalkayım.” (Açıkbaş Hoca > Yaşlı kadın, A.M.E., Açıkbaş, 108, 109)

* **hanım/hanım nine/hanım hemşire/hemşire hanım/hanım abla/hanım kız:** “Açsanıza hanım, benim!” (Şehlevend'in annesi > Bir kadın, A.M.E., Hüseyin Fellah, 322; Letaif-i Rivayat, “Dolaptan Temaşa”, 675; Felatun Bey ile Rakım Efendi, 19; Hüseyin Fellah, 324)

“Efendim kokona⁶ hanım, lafını hiç anlamıyorum ...” (Aşçıbaşı Tosun Ağa > Mürebbiye Matmazel Anjel, H.R.G., Mürebbiye, 28)

“Hanım nine affedersiniz!” (Yazar > Yaşlı kadın, H.R.G., Gulyabani, 8 -mektup-; S.S., Küçük Şeyler, “Düğün”, 43; A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Yeniçeriler”, 178, 179)

“Hanım hemşire, ben biraz acayip düşünür bir adamım.” (Esirci Mehmet Ali Ağa > Yaşlı kadın, Hüseyin Fellah, 309, 334)

“Hemşire hanım, mahallenin fakir ve gani her sınıf halkına ...” (Mahalle imamı > Yaşlı kadın,

veya “Vahide kadın” şeklinde seslenmesi ilginçtir.

5 bânû: 1. büyük kadın, hanım 2. yeni gelin (Parlatır, 2006: 156)

6 kokona: 1. Frenk kadınlarına ve özellikle de Rum kadınlarına verilen unvan 2. süslü, süsüne düşkün kadın (Parlatır, 2006: 915)

Hüseyin Fellah, 331)

“Fikriye hanım kızım, gel sen şu adama var da ...” (Çöpçatan kadın > Fikriye (genç kız), H.R.G., Cadi, 34)

“Sen sağ ol hanım kız.” (Şövalye Jan > Ana (tanışmıyorlar), A.M.E., Ahz-ı Sâr yahut Avrupa’nın Eski Medeniyeti, 146)

“Ey hanım abla söyle bakalım!” (Kayıkçı delikanlı > Yaşı büyük müşterisi, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Yeniçeriler”, 178)

* **matmazel/madam:** “Madmazel madmazel, şurada hırsızlar bir adamı soymuşlar, ne olmuş?” (Köylüler > Genç kız Ana, A.M.E., Ahz-ı Sâr yahut Avrupa’nın Eski Medeniyeti, 145; Müşahadat, 52, 112)

“Daha yavaş yavaş açılır madam.” (Rakım > Madam Jozefino, A.M.E., Felatun Bey ile Rakım Efendi, 47; Letaif-i Rivayat, “Kısmetinde Olanın Kaşığında Çıkar”, 573)

* **kardeş:** “Allah Allah a kardeş, benim kim olduğumu görmüyor musunuz?” (Şehlevend’in annesi > Bir kadın, Hüseyin Fellah, 322)

* **kadın:** “Niçin sustun ey kadın?” (Hüseyin Fellah > Bir kadın, Hüseyin Fellah, 474, 578; A.V.P., Zoraki Tabip, 85)

* **dudu:** “Evet dudu⁷, hakkınız var.” (Ahmet Mithat > Vartov Dudu (tanışmıyorlar), Müşahadat, 15, 44)

* **analık:** “Merhamet et analık, Jozefin’i kim kaçırmış?” (Salpet (delikanlı) > Köylüsü kocakarı, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Cinli Han”, 357)

* **küçük/küçük hanım:** “Küçük, ne güzel bu siyah gözler!” (Celal > Dilber (ilk karşılaşma), S.S., Sergüzeşt, 43)

“Küçük hanım, küçük hanım, sen biraz arkaya dayanır mısın?” (Kayıkçı > Canan (genç kız), A.M.E., Felatun Bey ile Rakım Efendi, 123)

2.2. Olumlu Ön Yargı Bildiren Hitaplar

Burada konuşmacı, iyi niyetini göstererek ve buna paralel olarak olumlu hitaplar kullanarak muhatabının dikkatini konuşmaya çeker. Seslenmenin yanında olumlu yönde gelişen ifadeyi tamamlamak ya da kendisinden sonra gerçekleşecek ifadenin olumlu yönde olacağını sezdirmek amacıyla bu tür hitaplar kullanılır (Şen, 2008: 633).

2.2.1. Anne, Büyükanne ve Kayınvalide Konumundaki Kadınlara Yönelik Hitaplar

* **nineciğim/hanım nineciğim:** “Nineciğim!” (Mihriban’ın bebeği > Mihriban, A.H.M., Hâristan, “Lâne-i Münkesir”, 40, 48, 117, 167; A.M.E. Eyvah, 71; Çengi yahut Daniş Çelebi, 238)

“Hanım nineciğim, Şefika’nızdan o kadar bıktınız mı ki ...” (Şefika > Annesi, N.K., Zavallı Çocuk, 75)

“Nineciğim, beni arkamdan vurulmuş diye iştirsen ...” (Hasan > Babaannesi, A.H.M., Hâristan, “Nakiye Hala”, 100, 327, 329; H.Z.U., Bir Ölünün Defteri, 14)

* **anacığim/anneciğim/annem:** “Ah anacığim, iki gözüm anacığim!” (Sabire > Annesi Fitnat Hanım, Eyvah, 63; Çerkes Özdenleri, 318; Hüseyin Fellah, 284; Letaif-i Rivayat, “Felsefe-i Zenan”, 58)

“Hayır anacığim, ben böyle düşünmemekteyim.” (Ömer > Eski kayınvalidesi, A.M.E., Hüseyin Fellah, 328; Letaif-i Rivayat, “Yeniçeriler”, 181)

“Arslan anneciğim, çıldıracağım.” (Daniş Çelebi > Annesi, Çengi yahut Daniş Çelebi, 246, 227)

“Vallahi benim suçum yok anneciğim!” (Suat > Kayınvalidesi, M.R., Eylül, 23)

“Annem, Behram nereye gitti?” (Rüstem > Annesi, Ş.S., Gâve, 339)

* **valideciğim:** “Kalk valideciğim kalk.” (Siyavuş > Üvey annesi Sudabe, A.M.E., Furs-i Kadim’de Bir Facia yahut Siyavuş, 253; Hüseyin Fellah, 291)

“Valideciğim, sana bir iyi haber getirmeye geldim.” (Selfo > Babaannesi, Ş.S., Besâ yahut Ahde Vefâ, 123)

“Bilakis valideciğim, pek memnun oldum.” (Ömer > Eski kayınvalidesi, Hüseyin Fellah, 327, 328)

* **canım efendim:** “Ey canım efendim, mazur görünüz ...” (Fatin > Kayınvalidesi, M.R., Eylül, 273)

2.2.2. Evlat Konumundaki Kadınlara Yönelik Hitaplar

* **kızım/evladım/yavrum:** “Kızım, evladım, Sabire, kendine gel yavrum!” (Rifat Efendi > Kızı,

⁷ dudu: 1. tuti kuşu, papağan 2. hanım, kadın (Parlatır, 2006: 364)

A.M.E., Eyvah, 62; Açıkbaş, 87; Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar, 13; Hüseyin Fellah, 284; Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar, 418)

* **A banım cici kızım**, ben sana mamun demedim ..." (Namık Kemal > Kızı Feride, Namık Kemal'in Hususi Mektupları IV, 423)

* **iki gözüm**: "Evladım, iki gözüm aç gözünü!" (Fitnat Hanım > Kızı, A.M.E., Eyvah, 62; Hüseyin Fellah, 592)

* **elmasım**: "Kızım, elmasım!" (Fitnat Hanım > Kızı, A.M.E., Eyvah, 73)

* **arslanım**: "Niçin kendini üzüyorsun, arslanım?" (Fitnat Hanım > Kızı, A.M.E., Eyvah, 73)

* **efendim**: "Evet, seni istedim efendim!" (Hüsni Bey > Kızı, A.M.E., Açıkbaş, 86) (mesafe var)

* **canım**: "Canım bu Şehsuvar Bey maddesine ne cevap vereceksin?" (Hüsni Bey > Kızı, Açıkbaş, 86; Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar, 92, 17)

* **kuzum**: "Hey kuzum, hey ..." (Alfons > Kızı Cuzella, A.M.E., Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar, 15, 45)

* **ciğerparem/canpare**: "...evladım, ciğerparem, sen pek gençsin." (Anne > Kızı, A.M.E., Hüseyin Fellah, 285; Letaif-i Rivayat, "Ana-Kız", 826, 827)

"Ey canpare, senin pederin bir dine tabidir ki ..." (Ali Osman Topuz > Kızı, A.M.E., Müşahadat, 343) (mektup)

* **gözüm nuru/ nur-ı aynım**: "Ah gözüm nuru, sen daha dünyana doymadın." (Anne > Kızı, A.M.E., Hüseyin Fellah, 285; Letaif-i Rivayat, "Felsefe-i Zenan", 58)

"Her halde aziz ve berhudar ol nur-ı aynım." (Ali Osman Topuz > Kızı, Müşahadat, 345) (mektup)

* **çocuk**: "Hay çocuk hay!" (Anne (tatlı alay) > Kızı, A.M.E., Hüseyin Fellah, 312)

* **hanım kızcağızım**: "Baki gözlerini öperim, hanım kızcağızım ..." (Namık Kemal > Kızı Feride, Namık Kemal'in Hususi Mektupları III, 154)

"Komacan, komacan⁸ hanım kızcağızım, gelmeyin şöyle ..." (Namık Kemal > Kızı Feride (çocuk gibi konuşma taklidi), Namık Kemal'in Hususi Mektupları III, 439)

* **hanımefendi hazretleri**: "İrade-i şahane ile nikah olunacak hanımefendi hazretleri, nasılsın?" (Namık Kemal > Kızı Feride, Namık Kemal'in Hususi Mektupları III, 159)

* **pideciğim/çiçek halacığım**: "Efendim pideciğim, aferin çiçek halacığım, aferin!" (Namık Kemal > Kızı Feride Hanım (çocuk gibi konuşma taklidi), Namık Kemal'in Hususi Mektupları III, 221)

"Afim⁹ çiçek Alacığım, afim, sen gelmezsin ..." (Namık Kemal > Kızı Feride Hanım (çocuk gibi konuşma taklidi), Namık Kemal'in Hususi Mektupları III, 246, 257)

"Afim, çiçek Pideciğim, afim ..." (Namık Kemal > Kızı Feride Hanım (çocuk gibi konuşma taklidi), Namık Kemal'in Hususi Mektupları III, 264)

* **ruh-i evvelim**: "Ruh-i evvelim Feride'm, mektubun geldi." (Namık Kemal > Kızı Feride Hanım, Namık Kemal'in Hususi Mektupları III, 229)

* **anası**: "Anası¹⁰, bak Pide hanım asıl şimdi annası oldu da biz adını söylemiyoruz." (Namık Kemal > Kızı Feride, Namık Kemal'in Hususi Mektupları III, 440; Namık Kemal'in Hususi Mektupları IV, 235)

* **lebi kakış mucibem**¹¹: "Daha ne istersin lebi kakış mucibem?" (Namık Kemal > Kızı Feride, Namık Kemal'in Hususi Mektupları IV, 534)

* **oğullarım**: "Oğullarım, siz bana bakmayın ..." (Zübeyr Efendi > Çocukları Meruşe, Recep, Ş.S., Besâ yahut Ahde Vefâ, 55, 56; Ş.S., Seydi Yahya, 226)

* **köftehor**: "Yok yok köftehor¹², vakıa kibir ve gurur da ..." (Alfons > Kızı Cuzella, A.M.E., Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar, 15)

2.2.3. Kardeş, Abla ve Hala/Amca/Dayı/Teyze Çocuğu Konumundaki Kadınlara Yönelik Hitaplar

* **kardeşim/karındaşım/hemşirem**: "Şimdiki halde en ziyade bana yazık kardeşim, bana." (Nikola

8 "kocaman, kocaman!"

9 "Afim", "aferin" anlamında kullanılmış olmalı!

10 "torununun annesi!"

11 Bu ibarenin kitapta "dudakları kakışan, kendisinden istenileni, soruları yerine getirenim" anlamında kullanılmış olabileceği belirtilmiştir.

12 köftehor: Sevgiyle karışık bir azarlama sözü (Güncel Türkçe Sözlük. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.567be73311acf5.28673478, ET: 29.03.2016)

> Kardeşi Ana, A.M.E., Ahz-ı Sâr yahut Avrupa'nın Eski Medeniyeti, 141; H.Z.U., Mai ve Siyah, 276)
“Karındaşım ne yapalım?” (Akile > Kardeşi Zekiye, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Felsefe-i Zenan”, 59)

“Kendine gel hemşirem!” (Pavlos > Kız kardeşi, A.M.E., Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar, 423; Letaif-i Rivayat, “Felsefe-i Zenan”, 60)

* **yavrum:** “Yavrum, kanun-ı aşk alır mı verir mi diye hükmetmez.” (Nikola > Kardeşi Ana, A.M.E., Ahz-ı Sâr yahut Avrupa'nın Eski Medeniyeti, 141)

* **kuzum:** “Kuzum, senin bir vali konağına mukabil feda etmeyi ...” (Akile > Kardeşi Zekiye, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Felsefe-i Zenan”, 61, 69)

* **canım:** “Canım Akile, denizin bu halini görmeliydin.” (Zekiye > Kardeşi Akile, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Felsefe-i Zenan”, 64) (mektup)

* **iki gözüm:** “İşte iki gözüm karındaşım, tabiatın bu kadar masnuat-ı acibe ve ...” (Zekiye > Kardeşi Akile, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Felsefe-i Zenan”, 64) (mektup)

* **gözüm nuru/nur-ı ayınım:** “Gözüm nuru Zekiyeçim, ilk mektubun vasıl oldu.” (Akile > Kardeşi Zekiye, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Felsefe-i Zenan”, 65) (mektup)

“Nur-ı ayınım sevgili Akileçim, Halep'ten yazılan ...” (Zekiye > Kardeşi Akile, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Felsefe-i Zenan”, 67) (mektup)

* **tatlım:** “İki gözüm, tatlım, biraz siz çalsanız.” (Yenge Hediye > Pervin (eşinin yeğeni), M.R., Genç Kız Kalbi, 72)

* **elmasım:** “Elmasım, gözüm nuru Polin!” (Şarl > Kuzeni Polin, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Suizan”, 7)

* **bayan:** “Verdiğiniz müjdeye müjde bayan!” (Macit (mesafe) > Kuzeni Sermed, M.R., Ferda-yı Garam, 11)

* **miss:** “Miss, miss¹³!” (Macit (alay) > Kuzeni Sermed, M.R., Ferda-yı Garam, 15)

2.2.4. Hala, Teyze ve Yenge Konumundaki Kadınlara Yönelik Hitaplar

* **halacığım/teyzeciğim:** “Halacığım, Tanrı vermesin ...” (Küçük Rasim > Halası, A.R., Falaka Gecelerim, 53; M.R., Genç Kız Kalbi, 57, 71, 72, 90)

“Canım halacığım, senin beğenebileceğin kocayı ...” (Sesil > Halası, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “İki Hud'akâr”, 713)

“Canım teyzeciğim, bu benim başıma gelen hal nedir?” (Delikanlı > Teyzesi, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Gençlik”, 38)

* **yenge/yengeciğim:** “Kuzum hanım yenge, herkesin ömrünün sonunu ...” (Fikriye > Dayısının eşi, H.R.G., Cadı, 25)

“O eski usul yengeciğim.” (Fikriye > Dayısının eşi, H.R.G., Cadı, 34)

* **kerimemiz hanımefendi:** “Kerimemiz hanımefendi, arada karabet olmayan ...” (Namık Kemal > Arkadaşının eşi, Namık Kemal'in Hususi Mektupları III, 78)

* **hemşirem efendim:** “İffetli hemşirem efendim, bugünlerde beyinizin hanesinden ...” (Namık Kemal > Arkadaşının eşi, Namık Kemal'in Hususi Mektupları IV, 537)

* **dostum:** “Hayır dostum, ben o kadar çekici değilim.” (Rakım > Arkadaşının sevgilisi Polini, Felatun Bey ile Rakım Efendi, 99) (Yeni tanışıyorlar)

2.2.5. Gelin Konumundaki Kadınlara Yönelik Hitaplar

* **gelinim:** “Kahve gibi aziz ol gelinim.” (Sabire Hanım > Gelini olmasını istediği Neriman, H.R.G., Nimetşinas, 39; Mutallaka, 200)

* **kızım/hanım kızım/yavrum:** “Sakın kızım, sakın Mümin geldiği zaman ...” (Suleha'nın kayınvalidesi > Suleha, A.H.M., Hâristan, “Suleha'nın Günahı”, 145; H.Z.U., Mektup Parçası (Solgun Demet), 138; N.K., Celaleddin Harzemşah, 183)

“Benim hanım kızım!” (Süleyman Bey > Gelini Dilruba, N.K., Akif Bey, 59)

“Elmas kızım, senin elinden istedi gönül.” (Yaşlı kadın > Gelini, H.Z.U., Aşk-ı Memnu, 143; H.Z.U., Mektup Parçası (Solgun Demet), 138)

“Yavrum, gelinim, kapının önünden yemiş mi aldın?” (Gülsüm'ün kayınvalidesi > Gülsüm, H.R.G., Tesadüf, 40)

13 Burada şu şekilde bir ibare bulunmaktadır: “Örneğin o zamana kadar yalnızca “Sermed” demeye alışmış olan Macid, şimdi maskaraca bir tavırla “Miss, miss!” diye seslenmeye başlamıştı. Yavaş yavaş Macid bu isme sıfatlar eklemeye başladı. Bu sıfatlar her gün değişiyordu. Sonunda “şirin, hoş, güzel” anlamında olmak üzere “charming”de karar kıldı.”

* **meleğim:** “Yed-i kudretten henüz çıkmış ruhlar kadar letafetli meleğim!” (Zahire > Gelini, N.K., Cemaleddin Harzemşah, 183)

* **civanım:** “Merdivenlerden koşarak iniyorsun civanım ...” (Kayınvalide > Gelin, H.Z.U., Mektup Parçası (Solgun Demet), 137, 138)

* **kuzum:** “Oh kuzum, eski camlar bardak oldu.” (Kayınvalide > Eski gelini Akile Hanım, H.R.G., Mutallaka, 199)

2.2.6. Eş Konumundaki Kadınlara Yönelik Hitaplar

* **canım:** “Canım Esmâ Hanım, Allah aşkına olsun ...” (Hasan Mellah > Eşi, A.M.E., Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar, 315)

“İstersen sana nispetle Perizat deriz a canım!” (Halim > Eşi, A.H.M., Hâristan, “Ninni”, 179; A.M.E., Açıkbaş, 85; Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar, 298, 300)

* **karıcığım/kadınıcığım/hanımım/hanımcığım:** “Tamam karıcığım, tamam dört aydır bir gencin ...” (Mösyö İlia > Eşi, A.M.E., Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar, 224; Felatun Bey ile Rakım Efendi, 86; Letaif-i Rivayat, “Diplomalı Kız”, 608; H.R.G., Tesadüf, 111)

“Haydi kadınıcığım!” (İvaz > Eşi, A.V.P., Zoraki Tabip, 35)

“Vay hanımım, ne oldun?” (Adam > Eşi, H.R.G., Tesadüf, 32)

“Anladın mı sade fikirli hanımcığım?” (Naki’nin babası > Eşi, H.R.G., Aşk Batağı (Bir Muadele-i Sevdâ), 44)

* **zevcem:** “Gözümün nuru zevcem iffetlû hanımefendi ...” (Nihat > Eşi Talat, H.R.G., Nimetşinas, 141)

“Ah zevcem, zevcem!” (Mösyö İlia > Eşi, A.M.E., Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar, 226)

* **refikam:** “Refikam, müjdenizi isterim!” (Zübeyr Efendi > Eşi, Ş.S., Besâ yahut Ahde Vefâ, 78, 84; Ş.S., Gâve, 339)

* **elmasım:** “Sözümüne darıldınız mı elmasım?” (Miftun > Eşi, A.M.E., Eyvah, 38)

* **kuzum:** “A kuzum!” (Miftun > Eşi, A.M.E., Eyvah, 39; Açıkbaş, 85, 90; Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar, 315; Hüseyin Fellah, 615; Letaif-i Rivayat, “Teethül”, 46, 47, 48) (Merhamet)

* **iki gözüm/gözüm:** “Ah Leylacığım, iki gözüm!” (Miftun > Eşi, A.M.E., Eyvah, 50; Letaif-i Rivayat, “Teethül”, 55-mektup; Letaif-i Rivayat, “Emanetçi Sıtkı”, 763)

“Aklımı başına al gözüm!” (Mazlum > Eşi, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Teethül”, 49)

* **yavrum:** “Ağlama yavrum, ağlama kuzum!” (Hasan Mellah > Eşi, A.M.E., Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar, 299; A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Teethül”, 49)

* **melek-simâ/ meleğim:** “... benim kucacıma böyle atsan, ey melek-simâ.” (Hasan Mellah > Eşi, A.M.E., Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar, 310)

“Ah Esmacığım, Esmacığım, meleğim!” (Hasan Mellah > Eşi, A.M.E., Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar, 354; H.R.G., Tesadüf, 111)

* **muradımın tatlı mahsulu:** “A muradımın tatlı mahsulu, senin kulaklarını bükerim.” (İvaz > Eşi SElime, Zoraki Tabip, 32)

* **güzelim/güzellik perisi:** “Evet güzelim, beni o kadının ...” (Mâil > Eşi Saibe, H.R.G., Tesadüf, 111; Mutallaka, 212-mektup)

“Ey güzellik perisi, kımıldayınız.” (Naki > Eşi Bedia, H.R.G., Aşk Batağı (Bir Muadele-i Sevdâ), 22)

* **sevgilim:** “... diye giryeme gülme sevgilim.” (Mail > Eşi Akile, H.R.G., Mutallaka, 210) (mektup)

* **ruhum:** “Ruhum Akile, birinci tahassür-namemi ...” (Mail > Eşi Akile, H.R.G., Mutallaka, 221) (mektup)

* **gülüm:** “Bihter, daha yatmadın mı gülüm?” (Adnan Bey > Eşi Bihter, H.Z.U., Aşk-ı Memnu, 96, 124)

* **çocuk:** “Çocuk, hiç insan birkaç bardak sunun çağılıştından ...” (Akif > Eşi Dilrûba, N.K., Akif Bey, 40, 44)

* **kâfir:** “Ah kâfir¹⁴, ah, şu inadı etmesen olmaz mıydı?” (Hasan Mellah > Eşi Esmâ, A.M.E., Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar, 312)

2.2.7. Nişanlı ve Sevgili Konumundaki Kadınlara Yönelik Hitaplar

¹⁴ Burada “kâfir” hitabı kötü anlamda kullanılmamıştır. Bu şekildeki yergi sanılıp, aslında karşısındakine tatlı sitem edilerek övgüde bulunulması sanatına istidrak (eleştiri gibi övme: te’küdü’l-medh bi-mâ-yüşbihü’z-zem) denilir (Coşkun, 2012: 190-191).

- * **yavrum/yavrucuğum:** “Bir adamı çok sıkmamalı yavrum.” (Fettan > Sevgilisi Yekta, A.M.E., Açıkbaş, 119; Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar, 361; Letaif-i Rivayat, “Esaret”, 20)
- “Yavrucuğum, bir kadının aşığı olmak ...” (Adam > Sevgilisi, M.R., Bir Zambak Hikayesi, 25)
- * **Sevgili ...:** “Sevgili Cuzella, Cartagena’den seni ahz ile ...” (Hasan Mellah > Sevgilisi Cuzella, Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar, 387) (mektup)
- * **efendim/efendiciğim:** “Gel gel efendiciğim!” (Esat > Nişanlısı Dilruba, N.K., Akif Bey, 136)
- * **iki gözüm:** “İki gözüm, bizim için bu muvasalata zaten ümit yok idi ...” (Fatin > Sevgilisi Fitnat, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Esaret”, 28)
- * **gözüm nuru/nur-ı didem:** “Gözüm nuru Sinesaf Kalfa, benden ayrıldıktan sonra çektiğin ezalara ...” (Sıtkı > Sevgilisi Sinesaf, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Ölüm Allah’ın Emri”, 211) (mektup)
- “Nur-ı didem Sinesaf’ım, sitem-âميز mektubunu aldım.” (Sıtkı > Sevgilisi Sinesaf, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Ölüm Allah’ın Emri”, 212) (mektup)
- * **kuzum/kuzucuğum:** “Haydi kuzum, sen geldiğin yere git.” (Sıtkı > Sevgilisi Sinesaf, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Ölüm Allah’ın Emri”, 219)
- “Ah yosmam, ah sevgili kuzucuğum, gel kucağıma!” (İvaz > Sevgilisi, Zoraki Tabip, 42)
- * **nazlım:** “Gel bre nazlım, anam babam dilber Leyla!” (Yeniçeri Mustafa > Sevgilisi Leyla, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Dolaptan Temaşa”, 681)
- “Ah nazlım, şu bıçağı mı çeksen ...” (Yeniçeri Mustafa > Sevgilisi Leyla, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Dolaptan Temaşa”, 681)
- * **yosma:** “Gözlerini sevdiğim yosma!” (Yeniçeri Mustafa > Sevgilisi Leyla, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Dolaptan Temaşa”, 681)
- * **gözünü sevdiğim:** “Yanıyorum be gözünü sevdiğim, yanıyorum!” (Yeniçeri Mustafa > Sevgilisi Leyla, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Dolaptan Temaşa”, 681)
- * **sultanım:** “Uğurlar olsun sultanım!” (İvaz Ağa > Nişanlısı Ziyba, A.V.P., Zor Nikahı, 32)
- * **işvebazım¹⁵:** “Teşrifler böyle nereye ey işvebazım?” (İvaz Ağa > Nişanlısı Ziyba, A.V.P., Zor Nikahı, 32)
- * **sevgili nişanlısının aziz yavuklusu:** “Ey sevgili nişanlısının aziz yavuklusu!” (İvaz Ağa > Nişanlısı Ziyba, A.V.P., Zor Nikahı, 32)
- * **ciğerim ferahı:** “Ey bana vardığına hoşlanmıyor musun a ciğerim ferahı?” (İvaz Ağa > Nişanlısı Ziyba, A.V.P., Zor Nikahı, 34)
- * **güzelim:** “Vay güzelim Ziyba Hanım, şaka değil mi ...” (Hüsrev > Eski sevgilisi Ziyba, A.V.P., Zor Nikahı, 70)
- * **civanım:** “Kıskanıyor musun civanım?” (Behlül > Sevgilisi Bihter, H.Z.U., Aşk-ı Memnu, 133)
- * **küçüğüm:** “Baksana küçüğüm, sen hoş bir kızsın ...” (Delikanlı > Sevgilisi kız, H.Z.U., Birinci Perde (Solgun Demet), 167)
- * **ruhum:** “Ruhum, mektubunuzu aldım.” (Sevgili > Sevgili, M.R., Bir Zambak Hikayesi, 31; R.M.E., Vuslat yahut Süreksiz Sevinç, 177)
- * **çocuk:** “Hey çocuk hey, ne kadar olsa yine kadınsın.” (Fatin (tatlı kınama) > Sevgilisi Fitnat, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Esaret”, 19)
- * **ömrüm:** “Nedir ömrüm?” (Muhsin > Sevgilisi Vuslat, R.M.E., Vuslat yahut Süreksiz Sevinç, 184)
- * **zalim:** “Zalim, öyleydi de ...” (Muhsin (tatlı sitem) > Sevgilisi Vuslat, R.M.E., Vuslat yahut Süreksiz Sevinç, 179)
- * **hiyanet¹⁶:** “Hani hiyanet, gönderdiğim kağıdın cevabı?” (Muhsin (tatlı sitem) > Sevgilisi Vuslat, R.M.E., Vuslat yahut Süreksiz Sevinç, 182)
- * **merhametsiz:** “A merhametsiz, canım ağzıma geldi.” (Esat > Nişanlısı Dilruba, N.K., Akif Bey, 136)

2.2.8. Hoşlanılan Kadınlara Yönelik Hitaplar

- * **iki gözüm:** “Evet iki gözüm!” (Kamran > Âşık olduğu kadın, A.H.M., Hâristan, “Çiçekler”, 66-mektup; H.R.G., Gulyabani, 78)
- * **ruhum:** “Evet ruhum, ben gülü sevmem.” (Kamran > Âşık olduğu kadın, A.H.M., Hâristan, 15 işve-baz (Ar.+F.): 1. naz edici, işveli, edalı 2. çok tanınmış bir çeşit lale (Parlatır, 2006: 791)
- 16 hiyanet (Ar.): kendisine olan güveni sarsma, emniyet ve itimadı kötüye kullanma veya hilekârlıkta bulunma 2. kendi devlet ve memleketi aleyhinde düşmana hizmet etme (Parlatır, 2006: 631)

“Çiçekler”, 66-mektup; A.R., Şehir Mektupları, 132; M.R., Bir Aşkın Tarihi, “Böğürtlen”, 232)

* **meleğim**: “Peki öyle ise geliniz meleğim, geliniz!” (Kamran > Âşık olduğu kadın, A.H.M., Hâristan, “Çiçekler”, 67; Dürdane Hanım, 132-mektup; A.R., Şehir Mektupları, 132)

* **afet**: “Ey **afet**, el-aman!” (Hasan > Hoşlandığı Cuzella, A.M.E., Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar, 84)

* **canım/canımın içi**: “Canım ne ettim, bir kimseye sır mı vermişim.” (Trillo > Sevdigi kadın İlia, Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar, 211; Hüseyin Fellah, 478, 420, 439, 468)

“Canım, a güzelim, Bağlarbaşı’nda neyle gezilir?” (Mergup > Sevgilisi Dürdane, A.M.E., Dürdane Hanım, 133; H.R.G., Gulyabani, 75)

“Canımın içi, benim artık senden başkasını ...” (Duvarcı Hasan > Sevdigi kız Muhsine, H.R.G., Gulyabani, 104)

* **kuzum**: “Kuzum Şehlevendciğim, eğer bu sözüme de gücendin ise beni affet.” (Civelek Mustafa > Sevdigi kız Şehlevend, A.M.E., Hüseyin Fellah, 470, 564; Letaif-i Rivayat, “Esaret”, 24)

* **yavrum**: “Fatin’in değil yavrum, ikinci Fatin’in!” (Zeynel Bey > Sevdigi kız Fitnat, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Esaret”, 24)

* **ciğerköşem**: “**Nur-ı didem, ciğerköşem efendim**, hay gözlerinin nuru ...” (Kaplan Paşa > Sevdigi kız İsmet, N.K., Gülnihal, 35) (mektup)

* **arslanım**: “Size bunu haber veren yanlış haber vermiş arslanım.” (Mergup > Sevgilisi Dürdane, A.M.E., Dürdane Hanım, 134)

* **cism-i latif**¹⁷: “Bunun isbatı sizsiniz ey cism-i latif!” (Bihruz > Hoşlandığı kız Periveş, R.M.E., Araba Sevdası, 60, 110) (mektup)

* **cananım**: “Sevgili cananım, beni sönmez ateşlere yakan ...” (Delikanlı > Sevdigi kız, Şehir Mektupları, 77)

* **sevgili/dilber**: “Ey sevgili, ey her hareketi övülmeye değer olan dilber, ey cilvesiyle eşi benzeri olmayan!” (Delikanlı > Sevdigi kız, Şehir Mektupları, 132) (mektup)

* **nurum**: “... ne olursa olsun senin olmak için geldim nurum.” (Necip > Sevdigi kadın Suat, M.R., Eylül, 199)

* **elmasım**: “Sizin isminiz nedir elmasım?” (Behram Ağa > Leyla, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Dolaptan Temaşa”, 679)

* **civanım**: “Civanım, zorun ne, Mâil gelmezse gelmesin.” (Hayati > Hoşlandığı kadın Şöhret, H.R.G., Tesadüf, 258; H.Z.U., Aşk-ı Memnu, 89)

* **prensesim/sultanım**: “Bunların hepsi senindir prensesim!” (Pertev > Sevdigi kız Müjgan, M.R., Bir Aşkın Tarihi, “Böğürtlen”, 197)

“İzzetle **sultanım**, elmasım, hadi ben de seni Allah’a emanet ettim.” (Hakim efendi > Hoşlandığı kız, R.M.E., Çok Bilen Çok Yanılır, 311)

* **efendiciğim**: “Efendiciğim, biz vücuda gelen illetleri bilmek isteriz.” (Ata (delikanlı) (kibarlık) > Şefika (genç kız), N.K., Zavallı Çocuk, 64)

* **hanımefendi hazretleri**: “İffetli, ismetli hanımefendi hazretleri, geçenlerde ...” (Delikanlı > Hoşlandığı kız, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Gençlik”, 34) (mektup)

* **melek-i iffet**: “Ey melek-i iffet, evvela size yazmak cüretinde bulunduğum ...” (Nezih > Sevdigi kız Alis, H.C.Y., Hayal İçinde, 130) (mektup)

* **sebeb-i hayatım**: “Ah velinimetim, sebeb-i hayatım, Şehlevend, söylemeye ...” (Hüseyin Fellah > Sevdigi kız Şehlevend, A.M.E., Hüseyin Fellah, 444)

2.2.9. Arkadaş ve Komşu Konumundaki Kadınlara Yönelik Hitaplar

* **kardeşim/kardeşciğim/karındaşım/hemşirem**: “Selmacığım, kardeşciğim, düşün bütün çehrem kızarmış ...” (Azra > Yakın arkadaşı Selma, A.H.M., Hâristan, “İki Mektup”, 158) (mektup)

“Kardeşim, bahsimiz Samurkaş Bey’e çıkarılan şarkı bahsiydi.” (Fejidet > Arkadaşı Arslangöz, A.M.E., Çerkes Özdenleri, 308; Letaif-i Rivayat, “Diplomalı Kız”, 610)

“Bir Çerkes beyzadesi bildiğini bildiğinden başka türlü söyler mi kardeşim?” (Zan Bey > Arslangöz, A.M.E., Çerkes Özdenleri, 310, 354)

“Kardeşim, benim bugün buraya gelişimin ne için olduğunu bilir misiniz?” (Ulviye > Komşusu Dürdane, A.M.E., Dürdane Hanım, 190, 191, 200; Letaif-i Rivayat, “Diplomalı Kız”, 652)

¹⁷ cism-i latif (Ar.): melek, huri 2. körpe ve güzel kız (Parlatır, 2006: 260)

“Dürdane Hanım, karındaşım, ben size bir şey söyleyeyim mi?” (Ulviye > Komşusu Dürdane, A.M.E., Dürdane Hanım, 194)

“Ah hemşirem, sen Cenab-ı Hakka teşekkür etmelisin ki ...” (Saide > Arkadaşı Meruşe, Ş.S., Besâ yahut Ahde Vefâ, 101)

* **ruhum:** “Ruhum, başkasına edemeyeceğim gevezeliklerimi ...” (Azra > Yakın arkadaşı Selma, A.H.M., Hâristan, “İki Mektup”, 156) (mektup)

* **kuzum:** Ne oldu kuzum kardeş?” (Fikriye > Şükriye, H.R.G., Cadı, 44)

“Kuzum bacı, beni bekle emi?” (Nesrin > Şakire Hanım, H.Z.U., Aşk-ı Memnu, 47)

“Artık dayanamayacağım kuzum madmazel.” (Madam Luiz > Arkadaşı Margerit, A.M.E., Hükm-i Dil, 186)

* **gözüm/iki gözüm:** “Düşün gözüm!” (Azra > Yakın arkadaşı Selma, A.H.M., Hâristan, “İki Mektup”, 159, 166 -mektup; Hüseyin Fellah, 412)

“... saadetin için en saf, en samimi duacın benim iki gözüm.” (Selma > Yakın arkadaşı Azra, A.H.M., Hâristan, “İki Mektup”, 164) (mektup)

* **elmasım:** “Elmasım, bütün ciddiyetinle “akıllı kadın” olduğunu anlatmak ...” (Selma > Yakın arkadaşı Azra, A.H.M., Hâristan, “İki Mektup”, 163) (mektup)

* **canım:** “Canım ne diyeyim, hakkınız var.” (Madam Luiz > Arkadaşı Margerit, A.M.E., Hükm-i Dil, 186, 188; Çerkes Özdenleri, 309, 312)

* **sevgilim:** “Ne diyorduk sevgilim?” (Siranuş > Yakın arkadaşı Agavni, A.M.E., Müşahedat, 22, 23, 126)

* **dostum:** “Vallahi dostum, öyle bir adama kapılmaktansa ...” (Agavni > Yakın arkadaşı Siranuş, A.M.E., Müşahedat, 23)

* **azizem:** “Evet azizem, zannederdim ki onu senin elinden gaspetmek ...” (Agavni > Yakın arkadaşı Siranuş, A.M.E., Müşahedat, 23)

* **babam:** “Zararı ne olacak a babam?” (Civelek Mustafa > Arkadaşı Şehlevend, A.M.E., Hüseyin Fellah, 406, 407, 412, 420)

“Muhabbet ortalık götürmez kara babam, götürmez.” (Civelek Mustafa > Arkadaşı Şehlevend, A.M.E., Hüseyin Fellah, 411, 430, 443)

* **anacığım:** “Benim anacığım!” (Gülsüm > Komşusu Hoca Hanım, H.R.G., Tesadüf, 25)

“A Nefise anacığım!” (Gülsüm > Komşusu Hoca Hanım, H.R.G., Tesadüf, 25)

2.2.10. Toplumdaki ve Evdeki Konumlarına Göre Kadınlara Yönelik Hitaplar

* **sultanım/sultancığım/efendimiz/velinimetim/velinimetzadem/velinimetim efendim hazretleri:** “Böyle bir ihtimali düşünmek bile yersizdir sultanım.” (Vezir Mirza Süleyman > Şah’ın karısı Şehriyar, N.K., Cezmi, 290, 302)

“Sultancığım, sultancığım, işte senin gönlünü ...” (Mihridil Dadı > Hindistan şahının kızı Behrever, N.K., Kara Bela, 3)

“Bir işin önce kötü tarafını düşünmek umumi kaidedir efendimiz.” (Vezir Mirza Süleyman > Şah’ın karısı Şehriyar, N.K., Cezmi, 291)

“Hiddet buyurmayınız velinimetim.” (Koruyucu asker > Şah’ın karısı Şehriyar, N.K., Cezmi, 318; Kara Bela, 16)

“Velinimetzadem, velinimetim efendim hazretleri, Sarı Mustafa’nın ...” (Emanetçi Sıtkı Efendi > Eskiden efendisinin kızı Ayşe, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Emanetçi Sıtkı”, 754, 756) (mektup)

* **hanımcığım/hanımfendiciğım/efendiciğım/kadınım/kadıncağım:** “Ah hanımcığım, benim elimde mi?” (Çerçi kadın Elena > Hesna Hanım, Açıkbaş, 92; Felatun Bey ile Rakım Efendi, 21)

“Hanımfendiciğım, korkmayınız, üzülmeyiniz, biziz efendim.” (Çeşmifelek Kalfa > Ev sahibesi, H.R.G., Gulyabani, 59)

“Lakin iki gözüm efendiciğım, ben bir hizmetçi parçasıyım.” (Neriman (hizmetçi) > Talat, H.R.G., Nimetşinas, 158; Gulyabani, 66)

“Ağlama kadınım, hay Allah gözlerin kızaracak.” (Dadı > Evin genç kızı, A.H.M., Hâristan, “İlk Görücü”, 135; H.R.G., Gulyabani, 59)

“Kaderimmiş, nasılsa düştüm kadıncağım.” (Muhsine > Ev sahibi hanım, H.R.G., Gulyabani, 61)

2.2.11. Mesleki Konumlarına Göre Kadınlara Yönelik Hitaplar

* **ustacığım:** “Canım ustacığım, bana böyle sözler söyleme.” (Canan > Hocası Madam Jozefino,

Felatun Bey ile Rakım Efendi, 117, 180, 181)

* **hocahanımcığım:** “Hocanımcığım, kapıyı aç, şimdi şuraya düşüp bayılıvereceğim.” (Gülsüm > Hoca Hanım, H.R.G., Tesadüf, 24)

* **dadıcığım/dayeciğim:** “Çarpılıverirsin dadıcığım, çarpılıverirsin.” (Daniş Çelebi > Dilferah Dadı, Çengi yahut Daniş Çelebi, 233; Felatun Bey ile Rakım Efendi, 25; Dürdane Hanım, 80, 115)

“Dayeciğim, bir şeyim yok.” (Behrever > Mihrilil Dadı, N.K., Kara Bela, 1)

* **kalfacığım:** “Sahi dadı kalfacığım, o gün ne kadar eğlenmiştik.” (Canan > Fedayi Dadı, A.M.E., Felatun Bey ile Rakım Efendi, 107; H.R.G., Cadı, 56)

2.2.12. İlk Defa Karşılaşılan Kadınlara Yönelik Hitaplar

* **kızım/hanım kızım:** “A hanım kızım, niçin böyle söylüyorsunuz?” (Görücü kadın > Mihriban (gelinlik kız), A.M.E., Felatun Bey ile Rakım Efendi, 19; Letaif-i Rivayat, “Emanetçi Sıtkı”, 749)

“Vallahi kızım, sana ve validene acıdığım için söylüyorum.” (Esirci Mehmet Ali Ağa > Şehlevend, A.M.E., Hüseyin Fellah, 304; Müşahadat, 233, 234)

“Sen dün gece öyle geç vakit niçin sokağa çıkmıştın kızım?” (Yaşlı kadın > Küçük Dilber, S.S., Sergüzeşt, 25, 26)

* **yavrum/yavrucuğum/evladım:** “Şimdi yavrum, hulusla gönlünü, kalbini buna bağlayacak.” (Nefise Hoca Hanım > Genç hanım müşteri Saibe, H.R.G., Tesadüf, 82)

“Yavrucuğum, sen kimin kızıydın?” (Yaşlı kadın > Küçük Dilber, S.S., Sergüzeşt, 25, 26)

“Sen korkma, benim güzel evladım!” (Yaşlı kadın > Küçük Dilber, S.S., Sergüzeşt, 27)

* **kardeşim/hemşirem:** “Sizin eviniz neredir kardeşim?” (Yaralı delikanlı (tanışmıyorlar) > Şehlevend (genç kız), Hüseyin Fellah, 291)

“Neyse hemşirem, şimdi bu vadide sözü uzatmanın hiçbir faydası yoktur.” (Esirci Mehmet Ali Ağa (yardımsever rolünde) > Şehlevend’in annesi, Hüseyin Fellah, 309)

* **nineciğim/hanım nineciğim:** “Ayşe nineciğim, benim gibi çelimsiz bir kadın ...” (Muhsine (genç kadın) > Ayşe Hanım (bir yerden tanıdık yaşlıca kadın), H.R.G., Gulyabani, 16)

“Ah hanımnineciğim, dürbünlerden ...” (Yazar > Tanımadığı yaşlı bir kadın, H.R.G., Gulyabani, 8) (mektup)

* **anacığım/anneciğim:** “Temiz, namuslu bir yer olduktan sonra niye gitmeyeyim anacığım?” (Muhsine (genç kadın) > Ayşe Hanım (bir yerden tanıdık yaşlıca kadın), H.R.G., Gulyabani, 12)

“Anneciğim, gideceğimiz konakta yiyecek yok mu?” (Muhsine (genç kadın) > Ayşe Hanım (bir yerden tanıdık yaşlıca kadın), H.R.G., Gulyabani, 14)

* **ablacığım:** “İyilik ablacığım!” (Muhsine (hizmetçi kız) > Ruşen Kalfa (Arap), H.R.G., Gulyabani, 24)

* **kadıncığım:** “Aman kadıncığım, perilerin başı için beni beraber götür.” (Muhsine (hizmetçi kız) > Ruşen Kalfa, H.R.G., Gulyabani, 30)

* **hanım teyzeciğim:** “Aman hanım teyzeciğim, beni anneme götür.” (Ömer > Tanımadığı bir kadın, M.N., Ömer’in Çocukluğu, 53)

* **bülbülüm:** “Bir derdin mi var iki gözüm, bülbülüm?” (Nefise Hoca Hanım > Genç hanım müşteri Şöhret, H.R.G., Tesadüf, 84)

* **yosmam:** “Hay hay yosmam!” (Nefise Hoca Hanım > Genç hanım müşteri Şöhret, H.R.G., Tesadüf, 86)

* **güzelim:** “Adın ne güzelim bakayım?” (Nefise Hoca Hanım > Genç hanım müşteri Şöhret, H.R.G., Tesadüf, 86)

2.3. Olumsuz Ön Yargı Bildiren Hitaplar

Burada konuşmacı muhatabına yönelik olumsuz tavrını, kullandığı hitap aracılığı ile ortaya koyar. Hitaba bakılarak konuşmanın ilerleyen bölümlerinin olumsuz devam edeceği anlaşılır. Bunlar, içinde hakaret anlamı taşıyan unsurlardır.

* **bebeciğim:** “Ah bebeciğim, emziğini mi istiyorsun?” (Ayşe Hanım (bir yerden tanıdık yaşlıca kadın) (alay) > Tanıdığı genç kadın Muhsine, H.R.G., Gulyabani, 14)

* **çılğın:** “Çılğın, şimdi ağzına tokadı vururum.” (Ayşe Hanım (bir yerden tanıdık yaşlıca kadın) > Muhsine (genç kadın), H.R.G., Gulyabani, 12)

* **kırk merak karı:** “Aman, kırk merak karı, sus!” (Ayşe Hanım (bir yerden tanıdık yaşlıca kadın) > Muhsine (genç kadın), H.R.G., Gulyabani, 14)

- * **pis karı:** “Haydi oradan pis karı, murabiye senden temiz.” (Aşçıbaşı Tosun Ağa > Eda Kalfa, H.R.G., Mürebbiye, 85)
- * **çalçene karı:** “Çalçene karı, koca yalının içinde namaz kılacak ...” (Dehri Efendi > Eda Kalfa, H.R.G., Mürebbiye, 85)
- * **deli karı:** “Deli karı, sen mi anlayacaksın?” (Dilruba > Kamer (cariye), N.K., Akif Bey, 127)
- * **şehvetperest kız:** “Tüh sana şehvetperest kız!” (Anne > Kızı Şehlevend, Hüseyin Fellah, 314)
- * **yezid dilsiz:** “Ah bre yezid dilsiz, çok imtihan ettim ama ...” (Ahmet Bey > Hizmetçisi Şehlevend, Hüseyin Fellah, 585)
- * **hiyanet utanmaz:** “Behey hiyanet, utanmaz!” (Pervaz Kalfa > Behice, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Ölüm Allah’ın Emri”, 209)
- * **mürüvvetsiz:** “A mürüvvetsiz, latifenin bu derecesi caiz olur mu?” (Fil Tahsin > Eski cariyesi, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Obur”, 405)
- * **nankör:** “Nankör, şimdi günümüz kuru ekmeğe kaldığı için mi öyle söylüyorsun?” (Madam Döpre > Kızı Juli, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Diplomalı Kız”, 595)
- * **mekkare**¹⁸: “Hay mekkare hay!” (Paşalı Ahmet Ağa > Eşi Leyla, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Dolaptan Temaşa”, 690)
- * **nâ-bekar:** “Bre nâ-bekar, sen tövbe tutacak takımdan olsa idin ...” (Paşalı Ahmet Ağa > Eşi Leyla, A.M.E., Letaif-i Rivayat, “Dolaptan Temaşa”, 691)
- * **çatlayası postallar:** “Hay çatlayası postallar!” (İvaz Ağa > Çingene kadınlar, Zor Nikahı, 70)
- * **murdar leş:** “Seni murdar leş, sen belanı bul.” (İvaz > Eşi Selime, Zoraki Tabip, 28)
- * **Allah’ın budalası/budala:** “Hay Allah’ın budalası, bugün seninle sahiden derde çattım.” (Ayşe Hanım (bir yerden tanıdık yaşlıca kadın) > Tanıdığı genç kadın Muhsine,, H.R.G., Gulyabani, 16)
- “Senin için hayatını feda eder, öyle mi budala?” (Şehriyar (İran şahının karısı) (alay) > Görümcesi Perihan, N.K., Cezmi, 262)
- * **koca sersem:** “Hey koca sersem, bir kere yaşını düşün ...” (Perihan > Yengesi Şehriyar, N.K., Cezmi, 262)
- * **alık:** “Hay alık Çerkez hay!” (Ev sahibi hanım > Çeşmifelek Kalfa, H.R.G., Gulyabani, 62)
- * **yaban üvezi:** “Bana muşmula diyor, hele şuna bak yaban üvezi!” (Sabire Hanım > Şevkefza Kalfa, H.R.G., Nimetşinas, 40)
- * **köpek:** “Cellat yürekli köpek, silahını iyi seçmişsin.” (Perihan > Yengesi Şehriyar, N.K., Cezmi, 262)
- “Başından geçmemiş şey değil a, köpek ...” (Namık Kemal > Kendisini seven ve kızdığı bir kadın, Namık Kemal’in Hususi Mektupları III, 476; Gülnihal, 118)
- * **şom ağızlı:** “Sus, şom ağızlı!” (Behrever > Mihridil (dadı), N.K., Kara Bela, 4)
- * **ifrit yavrusu:** “Sus ifrit yavrusu, şimdi seni ayağımın altında ezer ...” (Kaplan Paşa > Sevdığı kız İsmet, N.K., Gülnihal, 45)
- * **yılan:** “Geri, nurdan derili yılan!” (Muhtar Bey > Sevgilisi İsmet, N.K., Gülnihal, 71)
- “Cehennem yılanı, başını gönlüme sokup da ...” (Kaplan Paşa > Gülnihal Dadı, N.K., Gülnihal, 117)
- * **güneş kıyafetli akrep:** “Geri güneş kıyafetli akrep!” (Muhtar Bey > Sevgilisi İsmet, N.K., Gülnihal, 71)
- * **can celladı:** “Anladın mı can celladı!” (Muhtar Bey > Sevgilisi İsmet, N.K., Gülnihal, 72)
- * **şeytan yavrusu:** “Şeytan yavrusu, benim gönlüm yok mu?” (Kaplan Paşa > Gülnihal Dadı, N.K., Gülnihal, 117)
- * **merkep/eşek:** “Mini mini merkebcğim, İzmir’den geldiğin zaman ...” (Namık Kemal > Kendisini seven ve kızdığı bir kadın, Namık Kemal’in Hususi Mektupları III, 476)
- “Seni çağırıyorum, kulağın sağır mı eşek?” (Behçet (kızgın) > Sevgilisi Dilsitan, S.S., Küçük Şeyler, “Düğün”, 46)

¹⁸ Osmanlı’da nakliyat işlerinde çalıştırılan hayvanlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Askeri teşekküllerde ordu ağırlıklarının nakli için at, deve, katır gibi hayvanlar bulundurulduğu gibi ordu birliklerinin bir yerden bir yere nakilleri sırasında ve daha ziyade harp zamanlarında halkın hayvanları satın alınır ve bazı vakitler muvakkat bir zaman için ordu hizmetine alınarak sahiplerine mahallerince tayin olunan ücretler verilir. Mekkâre, kira hayvanlarına yükletilmiş eşya ve levazım yerine de kullanılırdı. Ayrıca Bu meslekten yola çıkarak, Anadolu’da at, katır ve özellikle de eşek sırtında yapılan ticaret ve taşımacılığa “mekkâre”, bu işi yapan da “mekkâreci” denmiştir (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Mekk%C3%A2re>. ET: 28.03.2016)

- * **pis:** “Buraya gel pis Çerkez!” (Taravet (büyük cariyeye) > Dilber (genç cariyeye), S.S., Sergüzeşt, 20)
- * **dilenci:** “Buraya gel murdar dilenci!” (Taravet (büyük cariyeye) > Dilber (genç cariyeye), S.S., Sergüzeşt, 20)
- “Pis Çerkez, dilenci kız, gel mutfağa su getir.” (Taravet (büyük cariyeye) > Dilber (genç cariyeye), S.S., Sergüzeşt, 20)
- * **İnsan tüccarı, insan soyu haini:** “İnsan tüccarı, insan soyu haini, cehennem ol oradan!” (Celal Bey > Esirci kadın, S.S., Sergüzeşt, 93)
- * **nankör hınzır**¹⁹: “Vay nankör hınzır vay, seni bir dakika daha yaşatmak hatadır.” (Hükümdar Keykavus > Eşi Sudabe, Fürs-i Kadim’de Bir Facia yahut Siyavuş, 265)
- * **cadı:** “Ya a cadı, vaktiyle oğlunu neye cinlendirdin?” (Yahni Kapan > Saliha Molla, Çengi yahut Daniş Çelebi, 227)
- * **Allah’tan bulasica:** “Allah’tan bulasica, hizmetinde keşke biraz kusur etsen de ...” (Ahmet Bey > Şehlevend (hizmetçi), Hüseyin Fellah, 373)

3. Sonuç

Metinlerden derlenen hitaplara genel olarak bakıldığında kullanılan hitap biçimlerinin ön yargı taşıyıp taşımadığı, hitap sözcüklerinden sonra gelen I. tekil iyelik ekleri ve –ık+I. tekil iyelik ekleri vasıtasıyla tayin edilmiştir. Bu ekler kişiler arasındaki sevginin ve bağın göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Metinlerde annelere yönelik hitaplarda “ana/anacığım, anne/anneciğim, valide/valideciğim, nine/hanım nine/nineciğim” seslenme sözcüklerinin kullanıldığı görülmektedir. Günümüzde günlük standart dilde anneye yönelik “valide/valideciğim” ve “nine/hanım nine/nineciğim” ifadeleri kullanılmamaktadır. Gelinler kayınvalidelerine hitap ederken “hanım nine, valide hanım” gibi seslenme sözcüklerini kullanmışlardır. Bu seslenme şekilleri aradaki mesafeyi göstermektedir. Bu tür hitap biçimleri de günümüzde çok fazla kullanılmamaktadır.

Kız evlatlara yönelik hitap biçimlerinde genellikle I. tekil iyelik ekli biçimler ile küçültme eki+I. tekil iyelik ekli biçimler tercih edilmiş ve aradaki sevgi bağı vurgulanmıştır. “evladım, kızım, yavrum, çocuk, Şehlevend’im, Şehlevendeciğim, hanım kızcağızım, kızım efendim, cici kızım” gibi genel seslenme biçimlerinin yanı sıra özellikle metaforlar yolu ile oluşturulan “elmasım, gözüm/iki gözüm, gözüm nuru, nur-ı aynım, kuzum, canpare(m), ciğerparem” gibi şekiller kullanılmıştır. Metinlerde ayrıca kız evlatlara “arslanım” hitabının da kullanılması günümüzle karşılaştırıldığında dikkat çekicidir. Annelerin kızlarına seslenirken “kız” ifadesini kullandığı az sayıda örnek vardır. Bu durum annenin aldığı eğitim derecesiyle ilişkilendirilebilir. Aynı zamanda anne ve babaların kız ve erkek çocukları bir aradayken onlara “Oğullarım!” şeklinde seslenmiş olmaları, Eski Türkçedeki kullanım şekillerinin bu dönemde konuşulan dile de yansıdığının göstergesidir. Namık Kemal’in kızı Feride’ye yazdığı mektuplarında kızına hitap ederken “hanım kızcağızım, kızım efendim, hanımefendi hazretleri” gibi ciddi ifadeler yanında çocuk konuşmasını taklit ettiği ifadeleri de bulunmaktadır.

Kardeş ve ablalara seslenilirken “kardeş/kardeşim/karındaşım”, “hemşire/hemşirem” gibi kullanımların yanı sıra yine sevgi ve yakınlığı belirten “kuzum, canım, iki gözüm, gözüm nuru, nur-ı aynım, tatlım, elmasım” gibi hitap biçimleri de tercih edilmiştir.

Hala, teyze ve yenge konumundaki kadınlara yönelik hitaplar günümüzdeki gibidir. Ancak özellikle erkeklerin erkek arkadaşlarının eşlerine yönelik “yenge” hitabını değil, “kerimemiz hanımefendi, iffetli hemşirem efendim, madam, hanım abla, hanım kız karındaş, hanım hemşire” gibi hitap edenin muhatabı kadını; ablası, kız kardeşi gibi gördüğünü ifade eden mesafeli hitap biçimlerini kullandıkları görülmektedir.

Kayınvalidelerin gelinlerine yönelik hitaplarından aralarındaki ilişkinin nasıl olduğu da anlaşılmaktadır. “Kızım, hanım kızım, elmas kızım, yavrum, gelinim, kuzum, civanım, meleğim” gibi I. tekil iyelik ekli kullanımlar, kayınvalide ile gelinin arasında iyi bir ilişki olduğunu; “küçük hanım, el karısı” gibi ifadeler ise kayınvalide ve gelin arasında iyi bir ilişki olmadığını göstermektedir.

Eş, nişanlı, sevgili ya da hoşlanılan kadınlara yönelik hitap yelpazesi çok geniştir. Bu hitaplardan 19 1. Domuz. 2. Genellikle hoş giden bir davranış veya durum için şaka yollu söylenen bir söz. 3. Yaramaz, haylaz. 4. Katı yürekli, kötü düşünen, gaddar. 5. Kurnaz, içten pazarlıklı olan (Güncel Türkçe Sözlük. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.56fa765d9dfb25.40756154, ET: 29.03.2016)

“karı beşe” hitabı ile bu dönemde taranan metinlerde ilk kez karşılaşılmıştır. Bunun dışında “elmasım” hitabının kullanım alanı günümüzle karşılaştırıldığında oldukça fazladır. Beyler eşlerine seslenirken aradaki mesafenin ve eşlerine yönelik kızgınlıklarının ifadesi olarak genellikle 1. tekil iyelik eksiz hitap biçimlerini kullandıkları anlaşılmaktadır. Bunun dışında “karıcığım, kadıncığım, hanımım, hanımcığım, zevcem, refikam, efendim, efendiciğim, yavrum, canım, kuzum, elmasım, iki gözüm, meleşim, güzelim, sevgilim, gülüm, ruhum, gözümün nuru, nazlım, işvebazım, yosmam, sultanım, ciğerim ferahı, civanım, küçüğüm, ömrüm, afet, arslanım, cananım, canımın içi, prensesim” gibi aradaki sevgiyi ve bağı vurgulayan çok çeşitli hitap biçimleri tercih edilmiştir.

Samimi bayan arkadaşlar birbirlerine seslenirken aralarındaki yakınlığın kardeş kadar fazla olduğunu vurgulayan “kardeş/kardeşim, hemşire/hemşirem, baci” hitap biçimlerini kullanmışlardır. “gözüm, kuzum, iki gözüm” hitapları dışında eserin birinde kız arkadaşların birbirlerine seslenirken “sevgilim” ifadesini kullanmaları ilginç örnekler arasındadır.

Besa yahut Ahde Vefa adlı tiyatro metninde bir köyde yaşayan Saide adındaki kız, kız arkadaşı Meruşe’nin annesi Vahide’ye “Vahide, Vahide kadın!” şeklinde seslenmiştir. Genç bir kızın kendisinden yaşça büyük bir kadına bu şekilde seslenmesi de ilginç örnekler arasındadır.

Yine tek başına ya da özel isimlerle kullanılan “hanım, hanımefendi, kadın, kız” gibi sözcüklerin kullanımlarının kişiler yaşadığı yerlerin kırsal kesim veya kent olmasına göre değişiklik arz ettiği gözlemlenmiştir. Kent merkezlerinde tanınan veya önceden tanınmayan kadınlara yönelik hitaplarda “kız” ve “kadın” sözcüklerinin yerine gerekli görüldüğü durumlarda “hanım, hanımefendi” sözcükleri tercih edilmiştir.

Herhangi bir yerde ilk defa karşılaşılan yaşça büyük kadınlara yönelik “ana, anacığım, hala, valide, valide hanım, hanım nine, hanım hemşire, hanım teyze, hemşire hanım, analık” gibi kullanımlar tercih edilmiştir. Bunun yanı sıra genç hanımlara yönelik “kardeşim, hemşirem, küçük hanım, hanım kız(ım), hanım abla, yosmam” ve küçük kız çocuklarına yönelik “kızım, yavrum, yavrucuğum, evladım” gibi hitaplarda bulunduğu görülmüştür.

Konuşan muhatabının herhangi bir davranışıyla veya sözüyle ince bir şekilde alay ettiğini belirtmek için muhatabının yaşı ne olursa olsun cümleye “çocuk” hitabıyla başlamıştır.

Bu dönemde kadınlar ile nesneler, hayvanlar, varlıklar arasında aktarmalar yoluyla kurulan metaforlar vasıtasıyla o dönemde makbul olan veya olmayan nesneler, hayvanlar ve varlıklar konusunda da bilgi sahibi olmaktayız. Kadınlara yönelik hitapların kuruluş mantığı ile günümüzdeki mantığın bir çok noktada aynı olduğu görülmektedir. Bu durum hitaplar temelinde de kültürel devamlılığın sağlanmış olduğunun göstergesidir.

Kısaltmalar

A.H.M.	: Ahmet Hikmet Müftüoğlu
A.M.E.	: Ahmet Mithat Efendi
A.R.	: Ahmet Rasim
A.V.P.	: Ahmet Vefik Paşa
H.C.Y.	: Hüseyin Cahit Yalçın
H.R.G.	: Hüseyin Rahmi Gürpınar
H.Z.U.	: Halit Ziya Uşaklıgil
M.N.	: Muallim Naci
M.R.	: Mehmet Rauf
N.K.	: Namık Kemal
R.M.E.	: Recaizade Mahmut Ekrem
S.S.	: Samipaşazade Sezai
Ş.	: Şinasi
Ş.S.	: Şemseddin Sami

Kaynakça

Ahmet Mithat Efendi, *Felatun Bey ile Rakım Efendi*, İstanbul: Gözlem Yayıncılık 1992.

- _____, *Hüseyin Fellah, Ahmet Mithat Efendi Bütün Eserleri Romanlar I*, (Haz. M. Fatih Andı), Ankara: TDK Yayınları 2000.
- _____, *Letaif-i Rivayat*, (Hazırlayanlar: Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yayınları 2001.
- _____, *Dürdane Hanım*, (Haz. Kemal Bek), Bordo Siyah Klasik Yayınları 2004.
- Ahmet Rasim, *Şehir Mektupları*, İstanbul: Akvaryum Yayınevi 2007.
- _____, *Falaka Gecelerim*, İstanbul: Parıltı Yayıncılık 2014.
- Ahmet Vefik Paşa, *Zor Nikahı*, (Haz. Mustafa Nihat Özön), İstanbul: Remzi Kitabevi, 2. Baskı 1970.
- _____, *Zoraki Tabip*, (Haz. Mustafa Nihat Özön), İstanbul: Remzi Kitabevi, 2. Baskı 1970.
- ÇOLAK, Ali Şükrü, *Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar, Ahmet Mithat Efendi Bütün Eserleri, Romanlar II*, Ankara: TDK Yayınları 2000.
- COŞKUN, Menderes, *Sözün Büyüsü/Edebî Sanatlar*, Dergah Yayınları 2007.
- ENGİNÜN, İnci, *Ahmet Mithat Efendi, Bütün Oyunları (Eyvah, Açıkbaş, Ahz-ı Sâr yahut Avrupa'nın Eski Medeniyeti, Hükm-i Dil, Çengi yahut Daniş Çelebi, Fürs-i Kadim'de Bir Facia yahut Siyavuş, Çerkes Özdenleri)*, İstanbul: Dergah Yayınları 1998.
- TÖRE, Enver, *Şemseddin Sami'nin Tiyatroları (Besâ yahut Ahde Vefâ/Seydî Yahya/Gâve)*, İstanbul: Assos Yayınları 2008.
- GÖĞÜŞ, Beşir, *Anlatım Terimleri Sözcüğü*, Ankara 1998.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Gulyabani*, 6. Basım, İstanbul: Atlas Yayınları 1968.
- _____, *Nimetşinas*, 5. Baskı, İstanbul 1969.
- _____, *Aşk Batağı (Bir Muadele-i Sevda)*, 4. Basım, İstanbul: Atlas Yayınları 1972.
- _____, *Mürebbiye*, İstanbul: Morpa Kültür Yayınları 1995.
- _____, *Cadı / Toraman*, (Haz. Kemal Bek), İstanbul: Özgür Yayınları 1996.
- _____, *Tesadüf / Şeytan İşi*, (Haz. Kemal Bek), İstanbul: Özgür Yayınları 1997.
- _____, *Mutallaka*, Everest Yayınları 2012.
- PARLATIR, İsmail-Nurullah Çetin, "Şinasi Şair Evlenmesi", *Şinasi Bütün Eserleri*, Ankara: Ekin Kitabevi 2005, 80-90.
- KORKMAZ, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, Ankara: TDK Yayınları, 2003.
- Mehmet Rauf, *Genç Kız Kalbi*, İlya Yayınları 2004.
- _____, *Ferda-yı Garam*, Kitap Zamanı 2009.
- _____, *Bir Aşkın Tarihi*, Artemis Yayınları 2010.
- _____, *Eylül*, Ankara: Öteki Yayıncılık 2010.
- _____, *Bir Zambak Hikayesi*, Sel Yayıncılık 2015.
- Muallim Naci, *Ömer'in Çocukluğu*, (Haz. Ahmet Ramazan), İstanbul: Parıltı Yayıncılık 2013.
- MÜFTÜOĞLU, Ahmet Hikmet, *Hâristan*, İstanbul: Elips Kitap 2007.
- Namık Kemal, *Zavallı Çocuk*, (Haz. Mustafa Nihat Özön), 4. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi 1969.
- _____, *Akif Bey*, (Haz. Mustafa Nihat Özön), 2. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi 1972.
- _____, *Kara Bela*, (Haz. Feriha Sever), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1989.
- _____, *Cezmi*, (Haz. Bircan Lazım), İstanbul: Eflatun Yayıncılık 2004.
- _____, *Celeddin Harzemşah*, Haz.: Oğuz Öcal, Ankara: Akçağ Yayınları 2005.
- _____, *İntibah*, (Haz. Emre Erdoğan), Ankara: Kitap Zamanı 2006.
- _____, *Gülnehal*, İstanbul: Akvaryum Yayınevi 2007.
- _____, *Vatan yahut Silistre*, (Haz. Nilüfer Veliecioğlu), Ankara: Nilüfer Yayıncılık 2008.
- BİRİNCİ, Necat, *Müşahadat, Ahmet Mithat Efendi Bütün Eserleri, Romanlar XIII*, Ankara: TDK Yayınları 2000.
- PARLATIR, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi 2006.
- PARLATIR, İsmail-Nurullah Çetin-Hakan Sazyek, *Recaizade Mahmud Ekrem Bütün Eserleri (Afife Anjelik / Vuslat yahut Süreksiz Sevinç / Çok Bilen Çok Yanılır)*, İstanbul: MEB Yayınları 1997.
- Recaizade Mahmut Ekrem, *Araba Sevdası*, İstanbul: Kanaat Kitabevi 1940.
- Samipaşazade Sezai, *Sergüzeşt*, (Haz. Osman Sevim), İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 5. Basım 2012.

_____, *Küçük Şeyler*, (Haz. Osman Sevim), İstanbul: Akvaryum Yayınevi 2013.
Şemseddin Sami, *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*, (Haz. Sedit Yüksel), Ankara Üniversitesi Basımevi 1964.

ŞEN, Serkan, “Dede Korkut Kitabı’nda Kadına Yönelik Hitaplar”, *Turkish Studies*, Volume 3/2 Spring 2008, ss. 627-641.

TANSEL, Fevziye Abdullah, *Namık Kemal’in Hususi Mektupları III*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi 1973.

_____, *Namık Kemal’in Hususi Mektupları IV*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi 1986.

UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Aşk-ı Memnu*, İstanbul: Hamle Matbaası 1963.

_____, *Mai ve Siyah*, Haz.: Enfel Doğan, Özgür Yayınları 2001.

_____, *Solgun Demet, Hikâyeler*, (Haz. Dilek Soğanoğlu), Özgür Yayınları 2006.

_____, *Bir Ölünün Defteri*, Haz.: Orhan Oğuz, Özgür Yayınları 5. Basım, 2014.

VARDAR, Berke, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: ABC Kitabevi 1998.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, *Hayal İçinde*, Orion Kitabevi 2012.

Elektronik Kaynaklar

Güncel Türkçe Sözlük. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.56fa76c8beb386.52560411. (ET: 29.03.2016)

Güncel Türkçe Sözlük. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.567be73311acf5.28673478 (ET: 29.03.2016)

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Mekk%C3%A2re>. (ET: 28.03.2016)

Ukraynalı ve Türk Realist Yazarların Hikayelerinde Kadın Karakterlerinin Tipolojisi

Dr. Nadiya SENÇİLO
Milli Havacılık Üniversitesi / Ukrayna
Milli Havacılık Üniversitesi / Kiev

Giriş

Ukraynalı yazar Marko Vovchok ve Türk yazar Suat Derviş'in kısa romanlarının analizi; realizm edebiyat akımında kısa epik tür eserlerinde temel haline gelmiş kadın karakterinin ana tiplerinin belirlenmesi gibi bir vazifenin gerçekleştirilmesine ve ulusal yazarlıktaki rollerinin ortaya çıkarılmasına imkân sağlar. Bunun dışında söz konusu araştırmada Ukraynalı yazar Marko Vovchok ve Türk realist yazar Suat Derviş'in realist öykülerinin karşılaştırılmalı şekilde değerlendirilmesi için çabalarda bulunur. Seçilen yaklaşım ortak-özel-eşsiz ve evrensel-ulusal açılardan aralarındaki ilişkilerin daha detaylı bir şekilde anlaşılmasına ve incelenmesine izin verir. Araştırmada karşılaştırılan olaylar için ortak bir konsept-metodoloji düzlemini, tarz (hikaye), stil (çünkü sadece realist eserler analize edilecek), konu (sosyal sorunlar) ve tipolojik unsur (realist nesirde kadın karakterlerinin tipolojisi) oluşturur.

XIX. – XX. asırlarda toplum içindeki kadın konusuna farklı ülkelerde sadece yazarlar değil fakat bilim adamları da başvururlar. İvan Franko, XIX. asrı insanın özgürleşme dönemi olarak algılayarak “ruhsal yaşamın bütün alanlarında, bilim, edebiyat ve teknolojiye XIX. asır insanın ruhunu kelepçelemiş geleneksel kabukları kırmış, bütün dogmaları yok etmiştir... Her yerde özgür fikre ve bireyin ölçsüz yoğun emeğine geniş ve hür bir yol açılmış, her yerde onun gücü, uyanıklığı, özgünlüğü ve derinliğinin bütün araçlarının gösterilmesine izin verilmiştir” diye yazmıştır (Франко, 1990:207). Franko, yeniçağı şablonları ve kalıplaşmış yaklaşımları kararlı şekilde inkâr eden bir dönem olarak nitelendirmiştir ve bu sebeple bu dönemin kültüründe kadın yazarlığı ve kadın karakteri konusunun gelişimini mantıklı bir doğruluk olarak görmüştür.

Toplumsal cinsiyet araştırmaları çağdaş bilimde de kendi güncelliğini kaybetmemiştir. Bunun kanıtı olarak Avrupa ve Doğu ülkelerinin cinsiyet eşitliği konusuna adanan bir takım eserler yer almaktadır. Örneğin, “*Avrupa'nın Kenarında Kadınlar*” toplu çalışmalar kitapçılığında (Женщины на краю Европы, 2003) kadın tecrübesi, uygulanan yaşamı ve toplumsal cinsiyet ilişkileri sosyal organizasyonluğun merkezî kategorisi olarak değerlendirilir ve araştırmacılar (G. Derbina, L. Lyubomirsky, D. Rensel, M. Rutes, L. Startseva, A. Dedok, V. Shimanets, R. Ratchild ve diğerleri) Batı Avrupa'da farklı tarihi dönemlerinde gerçekleştirmiş kadın rolünü analize ederler. Özellikle kadın yurtseverliği modellerine odaklanarak dramaturgideki kadın karakterleri analiz edilir, kadının aile içindeki ekonomik rolü araştırılır, kadın yaratıcılığı vs. konulara değinilir (Женщины на краю Европы, 2003).

Türk edebiyatında kadın karakterine başvuran Sibel Bayram, kadının edebi bir karakter olarak oluşumunun aşamalarını inceler (Bayram, 2011, www.koprudergisi.com). Araştırmacı, kadının Divan edebiyatında her zaman soyut bir nesne olarak gösterildiğini ve ancak Tanzimat ve Servet-i Fünun dönemlerinde kadın karakterinde bir somutlaştırma yer aldığını belirtir. S. Bayram, Tanzimatçıları deneyen Namık Kemal, Şemsettin Sami, Recaizade Ekrem, Nabizade Nâzım gibi sanatçıların eserlerini analize ederken kendi sosyal faaliyetlerinde aile sınırları dışına çıkmayan kadın karakterini tespit eder. Araştırmacı, sosyal kalkınmanın edebiyattaki kadın karakterinin evrimini etkilediğini vurgular. Özellikle Halide Edib Adivar'ın romanlarında Batılı tip karakterinin özelliklerini kazanır (Bayram, 2011, www.koprudergisi.com). Onun karakterleri, Batı Avrupa edebiyatının tipik özelliklerini taşıyan, Osmanlı toplumunun o zamanki ataerkil düzeni şartlarında kişilik özgürlüğü için mücadele veren laik kadınlardır.

Hilmi Yavuz da, Türk edebiyatında somut kadın karakterlerinin ortaya çıkmasını Tanzimat dönemine bağlar (Yavuz, 2010, www.timeturk.com). Fakat bu araştırmacı ana özelliği entelektüel kabiliyetlerinin yanı sıra erkekler ile kurduğu ilişkilerindeki özgürlük olan modernleşmiş kadın karakterine odaklanır ve kadının bağımsız ve hür birey olarak öneminin altını çizer. H.Yavuz'un düşüncesine göre, evlilik

ile kısıtlanmayan özgür tip kadın bir ilk olarak Mehmet Rauf'un "Eylül" romanında meydana gelir (1901) (Yavuz, 2010, www.timeturk.com). Dolayısıyla toplumsal cinsiyet konuları XX. asır başında Türk romantizm akımında aktif şekilde gelişirdi.

Olena Yurchuk, Ukrayna edebiyatında erkek ve kadın arasındaki etkileşim modellerini araştırırken var olan bilgilere dayanarak Ukrayna'nın bir sömürge olmasının, edebiyatını etkilediğini ve yeni Ukrayna edebiyatının oluşması ile ilgili olan İ. Kotlyarevsky ("Natalka Poltavka" piyesi), G. Kvitka-Osnovyanenko ("Marusya" öyküsü) gibi yazarların eserlerinde kadın karakterinin öncelikle kusursuz ulusal kadını temsil ettiğini haklı olarak belirtir. Ukraynalı kadın olumlu fizyolojik (güzellik) ve ruhsal (çalışkanlık, dürüstlük, sadakat, iffet) özelliklere sahiptir (Юрчук, 2013:51-52). T. Shevchenko'nun ("Katerina", "Hizmetçi" gibi) eserlerinde etnik ilişkiler üzerine durulduğu gibi kadın karakteri, Ukraynalı bir kızın duygularının samimiyeti ile bir Moskovalının kurnazlığı ve sahtekârlığını yansıtan ulusal ve sosyal çelişki üzerinden anlatılır. Kadın karakterlerini ulusal bağımlılık pozisyonuna bağlayarak açıklama geleneği, otoriter ataerkil düzen sayesinde oluşturulmuş olup XIX. asır sonu ile XX. asrın başı arasındaki dönemde Ukrayna edebiyatında ilk kadın yazarların eserlerinde var olmaya devam eder.

1. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, XIX. asır sonu ile XX. asrın birinci yarısı arasındaki döneme ait Ukrayna ve Türk yazarlarının realist kısa eserlerinin baskın kadın karakterlerini analize etmektir.

2. Çalışmanın Kavramsal Çerçevesi

1.1. *Kadın yazarlığı hakkında*

Ukrayna edebiyatının gelişme sürecinde kadın yazarlığı XIX. asır sonu ile XX. asır başı arasındaki dönemde aktifleşmeye başlar. Öykülerinde kadın karakterlerini başkarakter olarak gösteren yazarlar Mariya Vilinska (takma adı Marko Vovchok) ve Oleksandra Bilozerska (takma adları Ganna Barvinok ve A.Nechuy-Viter) o dönemdeki realizm akımında oluşmuş tarihi arka plana uyarak kadın karakterini yorumlarlar. Bu yazarların kısa realist romanlarında en sıkça değinilen konular arasında aile despotizmi, mutsuz evlilik, cariyeye kadının zor hayatı, dayanılmaz fizik ve psikolojik şartlardaki yaşamıdır. L.Tomchuk, yazarların o dönemdeki geleneksel ataerkil kültür dünyasına girebilmek için kendilerine erkek takma adlarını seçtiklerini ve sıkça o dönemde egemen ve zorunlu olan erkek yazar tipi anlatımına başvurduklarını belirtir (Томчук, 2010:89). Fakat bu davranış, erkek takma adlarını taşıyan kadın yazarların eserlerinin önemini hiçbir şekilde azaltmaz çünkü bu eserler erkek yazarların eserleri kadar başarılıdır. L. Tomchuk, XIX. asrın ikinci yarısındaki Ukrayna kültürünün, Marko Vovchok gibi mühim bir kişiliğe sahipken kadın sorunlarının geniş bir şekilde aydınlatılmasını ve kadının yaratıcı işlevinin aktifleşmesini sağladığına vurgu yapar (Томчук, 2010:90). Marko Vovchok, Ukrayna kültüründe kadınların özgürleşme sembolü oldu. Marko Vovchok'un "Halk Öyküleri" eserinde Ukrayna edebiyatında ilk defa anlatım kadın karakteri tarafından gerçekleşir ve kadın karakteri hayatının gerçeklerini kendisi anlatır. İlâveten kadın karakterleri çok ustaca bir şekilde gösterilir.

Marko Vovchok'un realist (gerçekçi) öykülerinin arkitektonik ve semantik merkezi, o dönemde hükmeden tarihi şartlarda ve sosyal yapıda cariyeye kadının iç dünyasının ve eşitsiz, köle nitelikli aşağılayıcı halinin tablolarında bulundurulur. L.Tomchuk, Ukraynalı kadın yazarların nesrini incelerken pasif, yumuşak, itaate yatkın kalıplaşmış kadın tipinin, birçok asırdır erkek edebiyatı sayesinde sabitleştirildiğine vurgu yapar. Bunun neticesi, kadının bastırılmış hali ve geleneksel toplumun kurallarına uyumlaştırılmasıdır (Томчук, 2010:10). Marko Vovchok'un gerçekçi "Halk Öyküleri"nde dominant yeri tam bu "yumuşak huylu" kadın karakteri alır.

Ukrayna edebiyatında kadın karakteri için halkçı ve kararlı ataerkil gelenekle oluşturulmuş kalıplaşmış yaklaşımlar, XX. asır başında artık Olha Kobylanska, Natalia Kobrynska, Lesia Ukrainka gibi yazarların eserlerinde modernleştirilir. Onların eserlerinde bağımsız, güçlü kişiliğe sahip, kendini kanıtlamaya niyetli ve şartlar ve ortamın direncine rağmen hedefine ulaşan yeni bir kadın karakteri sunulmuştur.

XX. asrın başında Batının etkisi altında Türk edebiyatında Türk ataerkil toplumu için tipik

olmayan yeni bir kadın karakteri oluşur. Feminist bakışlar, sadece edebiyatta değil, fakat siyasi arenada da aktif pozisyonuna sahip kadın yazar Halide Edip Adıvar'ın eserlerinde ortaya çıkar. H. Adıvar'ın cesur, zeki ve güçlü karakterleri o dönemin entelektüel kesiminin gözünde bir uygarlık sembolü haline gelir. XX. asrın Türk edebiyatında kadın karakterlerini gösterme eğilimini destekleyen yazar ve sosyal eylemci Suat Derviş de (takma adları Hatice Hatip, Süveyda Hatip, Suat Süzan) bu konuyu sadece büyük tür formlarda değil fakat araştırmamıza konu öykülerde de gerçekleştirir. Edebiyat eleştirisi uzmanları Çimen Günay ve Hüseyin Özçelebi'nin araştırmalarının kanıtladığı gibi Suat Derviş'in çalışmalarında sosyal konulara önemli yer verilir (Günay, 2001; Özçelebi, 2008). M. Repenkova, Suat Derviş'in eserlerinde Türk kadının zor maddi durumu sorununun ele alındığını vurgular (Репенкова, 2008).

Kadın edebiyatı, sosyal ve kültürel alanlarda yer alan radikal değişikliklerin aynası haline gelip hâlâ sadece aile ile sınırlı olan geleneksel kadın rollerinin değişmesini göstermiştir.

3.2. Marko Vovchok'un "Sestra" ("Kardeş"), "Otets Andriy" ("Papaz Andriy") ve "İnstitutka" ("Kız Öğrenci") Hikâyelerinde yer Alan Kadın Karakter Tipleri

Marko Vovchok'un eserleri konusunda yapılan çağdaş araştırmalar, "Sestra", "Kozachka", "Çumak", "Odarka", "Son", "Gorpina", "Vıkup", "Svekruha", "Otets Andriy", "Maksim Grimaç", "Danilo Gurç" olmak üzere toplam 11 hikâyeyi içeren "Narodni Opovidannya" kitabındaki gerçekçi metinlerin geleneksel popülist anlayışından uzaklaşarak daha sıkça psikolojik yönlerine ve yazarın eserlerinde kadın duygularının zorlu tartışmalı nüanslarının gösterilmesine odaklanır. Vira Ageyeva "Üç Kader. Marko Vovchok Ukrayna, Rus ve Fransız Edebiyatlarında" kitabının önsözünde bunu özellikle vurgular (Агеева, 2002:5-6). M. Zerov'un fikrinde, Marko Vovchok'un hikâyelerini;

a) Gazetecilik üslubu eğilimini taşıyan günlük hayatı anlatan hikâyeler,

b) Karakterlerin psikolojisini vurgulayan günlük hayatını anlatan hikâyeler,

c) Halk öykülerine dayanan hikâyeler olmak üzere üç gruba ayrılabilir (Зеров, 2002:294). Fakat Maria Vilinska'nın hikâyelerinde sosyal konular ve kadınların kurtuluşu konusu inkâr edilemez ve defalarca anlatılmış bir unsurdur. Marko Vovchok'un dikkatimizi odakladığımız "Sestra", "Otets Andriy" ve "İnstitutka" eserlerinde kadın ana, kardeş, kaynana, cariyе, dul, teyze gibi farklı sosyal rollerde ya başkarakter ya da mühim bir karakter olarak sunulur. Ve eserlerde kadının ön plana çıkarılması, ataerkil ideolojinin etkisi altında hala erkek takma adıyla yazan yazarın çalışmalarındaki özgürlükçü eğilimleri gösterir. Bunun yanı sıra O. Yurchuk, Marko Vovchok'un bu yaklaşımına, Ukraynalı kadının erkeklerin gerçek kadınlık hakkındaki klişe anlayışının taklidinden faydalanarak kendi sesini arayışının ilk aşaması demiştir. Yazar, "kendi sesini metin anlamında aramamakta, ataerkil dünyaya hiçbir muhalefet kurmamakta fakat erkek sesini taklit ederek kullanarak", "arketip (archetype) Ukraynalı kadın oyununu yaparak" çalışmalarının edebiyat süreci dışına atılmamasının çabasıdır (Юрчук, 2013:60).

"Sestra" (kardeş) hikâyesinin ana karakteri köylü kadın, eserin başından sonunda kadar anonim kalarak kendi hayatının hikâyesini anlatır. Karakterin anonim kalması, olayın dönemine ve yerine tekabül eden bir karma kadın imgesi olmasına odaklanır. İç anlatıcıyı (hikâyenin içinde bir karakter olarak yer alan anlatıcı) öngören hikâye tipini seçen Marko Vovchok, aynı zamanda kendi hikâyesinin başkarakter olarak (kendi kendini anlatım), kız çocuğu, genç kız, eş, dul, kardeş, teyze, köylü kadın, cariyе gibi farklı aile ve sosyal rollerde kendisini gösteren karakterin önemliliği ve bağımsızlığını vurgular. Her şeyden önce yazar, kadının tanımlanmış alışagelmış sosyal düzlem dışına çıkmadan kendi hikâyesini tek başına anlatabildiğini gösterir. Kaderinin kendisine sunduğu farklı kadın rollerini deneyen başkarakterin, bu hikâye boyunca bir aile içinde kardeş ve sosyal çapta köylü cariyе rollerinde kalması "Sestra" hikâyesindeki kadın karakterinin tipolojisinin belirlenmesi için esas bir husustur. Marko Vovchok başkarakterini netleştirmek amacıyla aşağıdaki zıtlığı kullanır: Karakterin dünyaya bakışının doğal ve alışmış olduğu kırsal çevreyi şehir ortamı ile karşılaştırır ve bu şehir ortamı ise bir yandan görkemi ve ihtişamı ile şaşırtan ("... Kiev'e geldim. Aman Tanrım, ne kadar güzel ki! Kutsal kiliseler anlatılmaz bile! İnsanlar, insanlar! Sayısızca ve hepsi yabancı, sana bakmadan bile yanından geçer...") (Вовчок, 2013:260). Öte yandan ise zengin bayanın kibirli ve kaprisli yaklaşımı ile tiksindiren ve zulmeden bir ortam olarak gösterilmiştir ("Ne kadar zor çalışmışım - Tanrım, ne kadar zor! Tüm gün boyunca iş güç içinde, bir iş henüz bitmeden diğeri beni bekler. Bayan güneş doğarken de güneş batarken de naz yapar. Bu kötü şu kötü, yanlış konuşuyorsun, yanlış yürüyorsun...") (Вовчок, 2013:262).

Hikâyenin yapısına benzer yaklaşım, “Otets Andriy” (Papaz Andriy) hikâyesinde de kullanılarak hikâye birinci ağızdan olaya tanık cariyeye tarafından anlatılır. “Şehre çalışmaya gitmişim; bir baylarda cariyeye olarak çalıştım... ve her şey iyi idi, ta bay evleninceye kadar. Genç bir bayan ile evlendi... O ise her şeyi kendine göre değiştirdi, ona hiçbir şekilde uyulamazmış...” (Вовчок, 2013:268). Bu eserde cariyeye başkarakter değildir fakat kendisine verilen anlatıcı rolü sayesinde önemli ve simgesel bir karakter olup onsuz ortaya çıkarılmadan kalacak hikâyenin ortaya çıkmasını sağlar. Yazar bu ilk bakışta küçük karakterin önemliliğini vurgulayarak anlatıcının kendi duyguları ve fikirleri prizmasından olayları anlatmasına izin verir. Hikâyede kadın karakterleri cariyeye ve zengin bayan gibi iki karşıt tipe ayrılır.

“İnstitutka” hikâyesi, bir takım kadın karakterlerini sunar (genç cariyeler, yaşlı cariyeye, eş cariyeye, ev hanımı zengin bayan, entelektüel zengin bayan, eş bayan, özgür kadın), bu karakterlerin tipolojisinin esasında yazar için “cariye – zengin bayan” olan alışılmış tipoloji ilkesi bulundurulur. Ancak bu eserde cariyeye Ustina adlı başkarakterin imajı farklı şekilde gerçekleştirip kendisinin genç cariyeden bir eş ve özgür kadın rollerine kadar uzanan bir yoldan geçmesini sağlar. “İnstitutka” hikâyesinde Marko Vovchok yine alışagelmış hikâyenin iç anlatıcısı yaklaşımını korur fakat anonim kalan karma kadın karakteri yerine, cariyelikten kurtuluşu arayan ve bunu kendi imkânlarıyla olmasa yine de başaran Ustina adlı belirli kadın karakterini yerleştirir. “Kocama ta Kiev’e kadar eşlik etmişim. Kiev’de ise çalışmaya kaldım, kocam orduya katılıp uzaklara Litvanya’ya gitmiş... Ben ise bekliyorum... Gideli artık yedi yıl olmuş... Kocamı nasıl unutabilirim? O beni cehennemden kurtarmış!... Beni Tanrı bile gözden çıkarır! O benim kocam, benim efendim. Tanrı Anasına emanet olsun! Ben yürüyorum, konuşuyorum, bakıyorum, zenginlerin dünyada var olmaları umurumda bile değil” (Вовчок, 2013:319). Özgürlüğün kıymeti şükran ve sadakat ile birlikte Ustina için dış sosyal olayların etkisi altında oluşmuş kişisel değer sisteminde en önemlidir. Ancak kendisine bağlı olmayan olaylar, tam bağımlılıktan kişisel emansipasyonuna (bir topluma uygulanan ayırıcı yasaların kaldırılması, vatandaşlık ve eşitlik haklarının kendilerine verilmesi) geçişini sağlamıştır. Ve karakter anlatıcı hakkını kazanarak cariyelikten kurtulan kadının duygularının değerlendirilmesini yapar. Bu husus ise bir Ukraynalı kadının kurtuluşu sürecindeki pasif ve dağınık da olsa fakat inkâr edilemez önemli rolünü kanıtlar.

1.2. Suat Derviş’in “Hırsız”, “Cenaze”, “Yanından Geçtiğim Şehir” Hikâyelerinde Yer Alan Kadın Karakter Tipleri

Suat Derviş’in hikâyelerinde kadın sıkça başkarakter olarak yerini alır. Yazar değişmesini gerektiren kusurlu toplumun olumsuz yönlerinin gösterilmesinde kadına önemli bir rol verir. Ancak N. Senchylo’nun “XX. asrın birinci yarısının sosyal Türk öyküsü: Tarz özellikleri, kahramanların tipolojisi” adlı doktora tezinde, XX. asrın birinci yarısının Türk edebiyatının küçük epik öykülerinde cinsiyet eşitsizliği konusu, romanlarda yansıtıldığı kadar net şekilde özetlenmemiş ve bu sebeple bu konunun yok olduğunu iddia etme hakkına sahip olduğumuz belirtilir (Сенчило, 2013:26).

Suat Derviş “Hırsız” hikâyesinde o zamanki toplumda kadının sosyal güvensizliğini vurgular. Yazar, ömrü boyunca koşulların kurbanı kalan kadının toplumdaki zor durumunu canlandırarak bu koşulların kurbanı olmasına rağmen haksız yere suçlu ve toplum ortamının gerisine itildiğini gösterir. Yazar, her zaman kendi sorunları ile baş başa kalan, sosyal toplum tarafından dışlanan yalnız kadın ve ana kadın bir kahraman oluşturur. Ayşe, alaylara ve adaletsizliğine katlanmak zorunda kalmışken istismarlar ve ahlaki aşağılanmadan kendini koruyamaz, “on yıldır herkes ona hırsız denir” (Дервіш, 1962:115). S. Derviş, şehir çevresinin hikâye kahramanına yönelik düşmanlığı ve vahşetini gösterir. Hikâyenin dış anlatıcı tarafından anlatılması, yazarın kadının sosyal kurtuluşu sorununa yaklaşımını yansıtır.

“Cenaze” hikâyesinde başkarakter olarak dul gösterilmiştir. S. Derviş, kadının zor hayat koşullarında karşılaştığı ve dayanamadığı sosyal sorunlara ve ahlaki-etik adaletsizliğine dikkati çekmeye çalışır. Başkarakterin ömrü boyunca hiçbir hayali gerçekleşmemiş, kendisi sağlıklı çocuklara sahip olmayı, kocasının devamlı işinin olmasını, yarına korkusuzca bakarak yaşamayı hayal etmişken hiçbir hayali hayata dönüşmemiş ve Rukiye ömrünün sonunda yalnız ve ihtiyaçlarını karşılayacak paraya sahip olmadan kalır.

Suat Derviş’in “Yanından geçtiğim şehir” hikâyesi, ahlaksız kadın kahramanını canlandırarak sosyal olarak ahlaki düşük olan fahişe kadın karakterine odaklanır. Kadın ahlaksızlığı konusu dünya

edebiyatındaki realist yazarlar için son derece günceldi. Özellikle, Ukraynalı yazar Panas Mirny “Poviya” (Fahişe) romanında, Guy De Maupassant “Boule De Suif” öyküsünde, Rus yazar Anton Chekhov “Pristup” hikâyesinde ve Vsevolod Garshin “Prigoda” hikâyesinde vs. de bu konuyu ele almışlardır. Suat Derviş “Yanımdan geçtiğim şehir” hikâyesinde iç anlatıcı tipini kullandığı için bir şehir restoranında fahişenin karıştığı olayı izleyen bir yolcu tarafından anlatılır. Anlatıcı karakterin başkaraktere ikili yaklaşımı vardır. Yazar başkarakterin iki ana rollerini yani onun ahlaksız mesleğini ve sosyal rolünü açıklayarak ana kadın ve fahişe kadın olmak üzere iki karşıt kadın tipine dayanarak toplumun noksanlıklarını gösterir.

4. Sonuç

XIX. asrın sonu ile XX. asrın başı arasındaki dönemde dünyada gerçekleşen özgürleştirme süreçleri kadın yazarların yaratıcılığının varlığı hem Ukrayna edebiyatında hem de Türk edebiyatında edebiyat gelişiminin doğal faktörü haline getirmiştir. Hem Marko Vovchok hem de Suat Derviş için sosyal gerçeklik, oluşmuş durumu anlamalarında başlangıç noktası olmuştur. Toplumun ahlaki ve sosyal ortamlarının çok yönlü analizi, gerçekçi tip kadın karakterlerinin gösterilmesi, yaratıcı arayış sınırlarını genişleterek edebiyatı zenginleştirmiştir.

Ukrayna edebiyatında kadın karakterlerinin gelişiminde geriliği gözlemlemekteyiz. Bunu açıklayan ana sebep, Ukraynalıların millet olarak bağımlı durumunda bulunmuş olmaları ve kendi kimliğini savunmaya ihtiyacının uzun zamandır gereken şekilde ifade edilememiş olmasıdır. Uzun süreli köleleştirilmesi farklı ayrımcılık türlerinin norm olarak kabul edilmesine yol açtığından ötürü Marko Vovchok’un hikâyelerindeki kadın karakterlerine de yansımıştır.

Suat Derviş’in hikâyelerindeki kadın karakterlerinin tipolojisi kadının toplumdaki sosyal rolüne odaklanır. Yazar Türk kadınının Ukraynalı kadından farklı olarak cariye halinde bulunmadığı halde, sosyal şartların ve hayat koşullarının kurbanı durumunda bulunduğunu gösterir.

Yazarlardan her ikisinin sesi açık ve net bir şekilde duyulur, bu iki yazar sıradan insanın sorunlarına vurgu yapar. Bu kadın yazarların, erkek yazarlar ile birlikte üzerine aldıkları yurtsever ve demokratik bir görev, bunları insani değerlerin oluşturulması adına çabalamaya, mağdurları savunmaya, sözünü farklı şekilde gerçekleşen ayrımcılık ve sosyal adaletsizliğe karşı silah olarak kullanmaya teşvik eder.

Kaynakça

Günay, Ç. (2001). *Toplumcu Gerçekçi Türk Edebiyatında Suat Derviş’in Yeri*. Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Nazlıpınar, M. D. (2008). *The Female Exploration in a Patriarchal Society as Reflected in Virginia Woolf’s The Voyage Out And Halide Edip-Adivar Handan*. Master’s Thesis, Dumlupınar University, Kütahya.

Özçelebi, H. (2008). Türk Edebiyatında Toplumcu Gerçekçi Eleştiri Anlayışının Temelleri. *Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri Dergisi*, 38 (1), 1251-1276.

Вовчок, Марко (2013). Народні оповідання/Три долі. Повісті. Оповідання. Казки. Харків: «Фоліо», [Halk Hikayeleri/Üç Kısmet. Öyküler. Hikayeler. Masallar], С. 249–320.

Дервиш, С. (1974). Город, через который я проезжала/Плата за молчание. Рассказы. Сборник. Ленинград: «Художественная литература», [Yanımdan Geçtiğim Şehir/Sessizlik Ücreti. Hikayeler.], С. 209–212.

Дервиш, С. (1962). Воровка /Наша улица. Турецкая новелла XX века. Москва: Восточная литература, [Hırsız / XX.yüzyıl Türk Öyküsü], С. 110–115.

Женщины на краю Европы. (2003). [Под ред. Е. Гаповой]. Минск: ЕГУ. [Avrupa’nın Kenarında Kadınlar].

Зеров, М. (2002). Марко Вовчок. Творчість/Три долі. Марко Вовчок в українській, російській та французькій літературі. Київ: ФАКТ, [Marko Vovchok. Yaratıcılık/Üç Kısmet. Marko Vovchok Ukrayna, Rus ve Fransa Edebiyatında], [Упорядник В. Агеєва], С. 293–296.

Репенкова, М. (2008). Женщины Турции в литературе и обществе. Вестник Московского университета. Сер. 13. Востоковедение. N 2, [Edebiyatta ve Toplumda Türkiye’de Kadınlar], С. 69–

Сенчило, Н. О. (2013). Соціальна турецька новела першої половини XX століття: жанрові особливості, типологія героїв, дис. ... к. філол. н., Київ. [XX. asrın Birinci Yarısının Sosyal Türk Öyküsü: Tarz Özellikleri, Kahramanların Tipolojisi].

Томчук, Л. В. (2010). Слово сповідальне. Українська жіноча проза (1887-1914). Монографія. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова. [Namuslu Bir Söz. Ukrayna Kadının Düzyazısı].

Агеева, В. (2002). Три долі. Марко Вовчок в українській, російській та французькій літературі. Київ: ФАКТ. [Marko Vovçok Ukrayna, Rus ve Fransa Edebiyatının yazarı].

Франко, І. (1990). На склоні віку / Українська драматургія другої половини XIX – початку XX століття. Київ. [Yüzyıl Sonu. XIX. Asır Sonu ile XX. Asrın Birinci Yarısı Ukrayna Tiyatro Eserlerini].

Юрчук, О. (2013). У тіні імперії: українська література у світлі постколоніальної теорії. Київ: ВЦ «Академія». [İmparatorluk Gölgesinde: Sonrası Sömürge Teorisi Işığında Ukrayna Edebiyatı].

İnternet Kaynakları:

<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=1096>, Bayram, Sibel., *Tarih Boyunca Kadın ve Türk Edebiyatında Değişen Kadın İmgesi*, Köprü. 2011. Erişim tarihi: 17.04.2016.

<http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=1065391>, Yavuz, Hilmi, *Türk Romanında «Kadın Özgürlüğü»*, Zaman, 2010. Erişim tarihi: 01.04.2016.

<http://www.feminisite.net/news.php?act=details&nid=217>, Baş I., Dolaş D., Akatlı F., *Türk Romanında Kadın Yüzyılı*, 11 kasım 1999. Erişim tarihi: 17.04.2016.

<http://www.timeturk.com/tr/makale/hilmi-yavuz/kadin-ozgurluk-ve-anasoyluluk.html>, Yavuz H., *Kadın, Özgürlük ve Anasoyluluk*, Timeturk. 201. Erişim tarihi: 17.04.2016.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Suat_Dervi%C5%9F, *Suat Derviş*, Erişim tarihi: 17.04.2016.

<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/4653/unutulmus-bir-portre-suat-dervis>, Atakan Atacan., *Unutulmuş Bir Portre: Suat Derviş*, Agos, 23.03.2013. Erişim tarihi: 17.04.2016.

http://tr.writersofturkey.net/index.php?title=Suat_Dervi%C5%9F, *Suat Derviş*, Erişim tarihi: 17.04.2016.

http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=ktp&haberno=2675, Sezer, Sennur., “*Eğemedim Bu Kadının Başını*” Radikal. 23.04. 2004. Erişim tarihi: 17.04.2016.

Şehir Ve Kadın Bağlamında Mücellâ

Yrd. Doç. Dr. Şeyma Büyükkavas Kuran
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Giriş

Nazan Bekiroğlu'nun Kasım 2015'te yayınlanan romanı Mücellâ¹, bir Karadeniz şehrindeki mahalle kültürünü ve bir dönemin kadınlar dünyasını yansıtmaya bakımdan şehir ve kadın bağlamında dikkat çeker.

Ahmet Turan Alkan, "Üç Noktanın Söylediği"² adlı eserinde "Halamin Romanı Niçin Yazılmadı?" başlıklı bölümde Türk edebiyatına dair şöyle bir tespiti dile getirir: "Romancılarımız yıllar boyunca bize, Meşrutiyet devrinin Art Nouveau stili konaklarından mukim, alafranga temayüllerle meşbu paşa hanımlarından başlayıp uzun soluklu bunalımlar içerisinde bunalıkça bunalan feministlere kadar uzanan geniş yelpaze içinde Türk kadınından prototip örnekler sundular. Devlet Ana'dan Huzur'a, Yılanların Öcünden Sinekli Bakkal'a, Orda Kimse Var mı? dizisinden Fatih Harbiye'ye, Dersaadet'te Sabah Ezanları'ndan Hıçkırık'a kadar onca kurgulanmış hayat içinde iyi tasvir edilmiş kadınlar vardı. Hepsi de roman içinde yüklendikleri göreve uygun olarak derinliğine tahlil edilmiş ve ön plana çıkarılmışlardı. Şimdi yıllar sonra Türk romanlarında boy gösteren kadın portrelerini gözden geçirirken, kendimce çok mühim bulduğum bir eksikliğin farkına varıyorum. Annelerimiz, ninelerimiz, teyzelerimiz orada yoklar."

Bildiri konusu olan Mücellâ, işte bu anlatılmayan anneleri, teyzeleri, halaları başkışı olarak işlemekte, onların görünmeyen, kendine özgü, kapalı dünyalarına bir kapı açmaktadır.

Gerçi Halit Ziya Uşaklıgil'in Ferhunde Kalfası, Rasim Özdenören'in Çözülme adlı hikâyesindeki anne, Selim İleri'nin Gelinlik Kızı, Hüseyin Su'nun Gülşefdeli Yemeni adlı hikâyesindeki Halakız, Ahmet Turan Alkan'ın işaret ettiği eksikliği kapatan örneklerdir. Ferhunde Hala'dan, İncilâ Abla'dan, Halakız'dan izler taşıyan Mücellâ onlardan farklı olarak bir öykünün değil bir romanın başkışısıdır. Hem kendisi hem de çevresinde yer alan kadınlar; son derece tanındıkları. Annelerimizin, teyzelerimizin ya da mahalle komşularımızın özellikleri ile donatılmışlardır. Mahalle kültürünün kadınlar dünyasına ait yönünü ve günlük hayatı yansıtan eserde şehirde, geleneksel mahalle kültürü içerisinde yaşayan kadınların, alışkanlıkları, konuşma biçimleri, komşuluk ilişkileri; dinî, ahlakî ve toplumsal kuralları, ölüm, düğün, doğum geleneklerini bulmak mümkündür.

Kısaca romandaki olaydan bahsetmek gerekirse roman, başkışısı Mücellânın hayat hikâyesidir. Mücellâ daha annesinin karnında iken babasını kaybeder. Annesi Neyyire Hanım, onu kendi kurallarına göre büyütülür. Böylece Mücellâ toplumda kadınlara çizilen role uygun kurallar dairesinde yetişmiş olur. O, annesinin uslu ve hamarat kızı olarak bir hayat sürer. Annesi tarafından hayatın tehlikelerinden sıkı sıkıya korunur, bütün tehlikelerden uzak kalırken hayata karışamayan Mücellâ, -bir kız için en büyük hedef olması gereken- evliliği yaşayamaz, bir yuva kuramaz. Kuzeni Filiz'in söz, nişan ve düğün merasimlerinde en önde koşar, Filiz'in çocuklarını büyütür, akrabası Yusuf Ziya'nın hastalığında başında bekler. Mücellâ ancak elli yaşına geldiğinde mahallenin ve annesinin kurallarının gevşediğini hisseder. Ancak o zaman şehre, sokaklara, sinemaya korkusuzca gidebilme hakkı elde eder. Annesinin ölümünden sonra yaşının sağladığı itibarla mahallelinin ve akrabalarının dert ortağı olur.

Özetini kısaca böyle verebileceğimiz eserde Mücellâ'nın annesi Neyyire Hanım, mahalle kültürünün ve toplumun kadına bakışının cisimleşmiş hali gibidir. Kızı Mücellâyı her türlü tehlikeden korumak için ona, evlerinin bahçe duvarının kenarındaki karayemiş ağacıyla sınırlandırdığı bir dünya çizer. "Mücellâ çardağın altına atılmış kilimin üzerinde oturabilir, bahçede oynayabilir, karayemişe kadar gidebilirdi. Ama şu sokak tarafı var ya, Allah saklasın, görünür görünmez bütün tehlikeler o taraftan gelirdi. Sokağa adım atsa Mücellâsı hafazanallah münasebetsiz bir yığın şey öğrenir de Neyyire Hanım'ın ruhu bile

1 Nazan Bekiroğlu, Mücellâ, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.

2 Ahmet Turan Alkan, Üç Noktanın Söylediği, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998, s.141.

duymazdı. Bir şeyden korunmak, onunla hiç karşılaşmamakla mümkün olabilirdi en fazla.” (s.47)

Neyyire Hanım, içinde yaşanan kültüre ve adetlere sıkı sıkıya bağlıdır ve Mücellâyı da bu kurallara göre yetiştirir. O, bu şehrin kadına bakışı ve kadından beklediklerinin sözcüsüdür.

Neyyire Hanım da bütün eski kadınlar gibi “kız dediğin ne ki” der ve “kız beşikte çeyiz sandıkta” düsturuna inanır. “Beşten sonra okuyup da ne olacak! Okuyup allame mi olacak! Beşi bitirdi. Yeter de artar bile. Neme lazım, babasız kız çocuğu.” diyen Neyyire Hanım, beşi bitiren Mücellâyı diğer kızların gittiği ortaokula, akşam sanata adı çıkar korkusuyla göndermez, hemen çeyiz hazırlığına başlar. Neyyire Hanım hem kendisinin hem de içinde yaşanan kültürün kız çocuğuna yönelik algısını roman boyunca farklı yerlerde dile getirir. Mesela, ortaokul ve kız sanat alanında kız çocuklarının gönderilmemesi gereken yerlerdir. Burada kızların ahlakı bozulmaktadır.

Bir kız çocuğu için ailenin üstüne düşen vazife, kız ilkokulu bitirdikten evlenene kadar geçen süreyi kazasız belasız atlatabilmesini sağlamaktır.

“Kız dediğin iffetinden tanınır” diyen Neyyire Hanım’a göre kız kısmı ortalıkta fazla görünmemelidir. Bunun için gereken tedbirler alınmalı, kızların dizgini en baştan sıkı tutulmalı, düğümü sıkı atılmalıdır.

Kızlar boş durmamalıdır, boş durmak şeytanın işidir ve kızlar eğer meşgul olurlarsa canları da sıkılmaz.

Kızlara düşen susmak ve kendi işine bakmaktır.

Genç kızların, hatta parmak kadar kız çocuklarının adının, çarşıda pazarda, yolda izde öyle uluorta seslendirilmesini doğru bulmaz. Bir kadının en büyük erdemi isminden az bahsedilmesidir ve ismini korumak kız kısmının en önemli vazifesidir.

Aynalar tekin şeyler değildir. İnsanın kendi şekli ve şemaliyle fazla uğraşması hayra alamet değildir.

Kız kısmı ağır olup batman gelmelidir... gibi.

Neyyire Hanım bütün bu kurallar etrafında donmuş bir zaman telakkisi içerisinde kızını kazasız belasız yetiştirir. Mücellâ, bir kız çocuğunun ya da genç bir kızın, şehirde, mahallede kazasız belasız yaşayabilmesi için silinmesi, yok olması, görünmemesi gerektiğinin bir örneği haline gelir. O, yok olarak, görünmeyerek şehrin içinde bulunan tehlikelerden korunmayı başarır.

Bu sırada dünyada, Türkiye’de ve içinde yaşadıkları şehirde yaşanan sosyal, siyasî ve ekonomik olaylara bağlı olarak büyük değişimler yaşanır. 1930’lu yıllardan 1980’li yıllara değin Türkiye’nin siyasî olayları ve değişimi, gazete ve radyo haberleri ile roman boyunca fonda akar. Bu siyasî değişimler okuma yazma bilmeyen ya da ilkokulu zorla bitirmiş kadın dünyasının algıladığı oranda özetlenir. Yaşanan siyasî olaylar, içinden geçilen zor zamanlar bir an evvel atlatılması istenen, detayına inilmeyen, erkeklerin askere alınması, şeker, un gibi temel ihtiyaç malzemelerine ulaşmada yaşanan sıkıntılar gibi sonuçlarıyla fark edilir.

Kızlar ilkokuldan sonra ortaokula, akşam sanata, evin oğulları çalışmak üzere İstanbul’a giderler. Mahalle aralarında sinema makinesi dolaşmaya başlar. II. Dünya Savaşı patlak verir. Karaborsalar, tezgâh altılar, istifler, iltimaslar, adam kayırmalar, vurgunlar, yokluklar, kıtlıklar yaşanır.

Akşam sanata giden, yani karayemişin ötesine geçen bazı kızlar, tam da Neyyire Hanım’ın korktuğu gibi mesela Mücellâ’nın kuzeni Filiz ve arkadaşları savaşa, kıtlığa rağmen, başlarına takma topuz saç takarlar, saçlarını papatya suyuyla sarartırlar, yüzlerine kalemle ben koyarlar, tırnaklarını boyarlar. Çantalarının astarlarını sökerek içinde aşk mektupları saklarlar. Bu kızların bir kısmı okul bittikten sonra memur olarak çalışmaya başlar. Öte yandan bu kızların içinde Pervin gibi bozulmadan eğitimine devam eden ve okul bittikten sonra örnek aileler kuranlar da çıkar. Neyyire Hanım’ın kurallarına uygun yetişmeyen Filiz, kız sanatı bitirir, bankada çalışmaya başlar. Filiz, yeni nesil şehirli kadın tipidir. Saçlarını kısa kestirir, ipek çorap, kalın topuklu ayakkabı, diz altında kloş etekler giyer. Hakkında çıkan dedikodular, kendinden yaşça büyük fakat zengin bir adam olan Refik Bey’le evlenmesiyle sona erer. Filiz, halası Neyyire tarafından örneklenen eski şehirli kadın tipine uymadığı halde, tüm eski zaman kadınlarının kızları için dilediği mutlu sona ulaşır ve bir yuva kurar. Mücellâ ise Neyyire Hanım’ın kurallarına tamamen uygun olmasına rağmen bu yeni hayat içinde kendisine yer bulamaz.

Neyyire Hanım’ın kuralları artık işlemez hale gelmiş, üzerinde yaşanan dünyada olduğu gibi Türkiye’de de her şey değişmeye başlamıştır. Annesinin kurallarıyla büyüyen, varlığını, kimliğini silerek yaşama hakkı elde eden Mücellâ’ya hızla değişen bu hayatta yalnızca seyirci olmak rolü kalmıştır. Mücellâ, karayemişin ötesine geçmemiş, tehlikelerden korunmuş ama hayata karışmamış,

yuva kuramamış, hızla değişen, akıp giden hayat karşısında bir seyirci konumuna düşmüştür.

Çok partili dönemin başlaması, demokrat partinin başa geçmesi ve Amerika'nın yardımı ile fabrikalar, barajlar, yollar açılmıştır. Yollar açılırken kimi camiler, tekkeler, hanlar, hamamlar, sebiller, mescitler yıkılmıştır. Tıpkı yeni Türk toplumunda Filiz gibi yeni kadın tipi oluşurken Neyyirelerin, Mücellâların yok olup gitmesi gibi.

Sanayi hamleleri birbirini takip etmiş, makineli tarıma geçilmiştir. Türk askeri Kore savaşına gönderilmiş, Türkiye Nato'ya kabul edilmiştir. Sağ sol olaylarıyla ülke karışmış, Türkler, Almanya'ya işçi olarak gitmeye başlamışlardır. Almanya'dan yollanan paralar ile sık sık kesintiye uğrasa da evlere elektrik, su bağlatılmış, Almanya'dan gelen valizlerden çıkan radyo, ütü, saç kurutma makinesi, krem, çikolata, hazır kahve gibi nesneler de değişimi hızlandırmıştır.

Artık kızların evlenmesi için süse püse muhtaç olunan devirlere gelinmiştir. Bu sırada Neyyire Hanım da tavizler vermek zorunda kalır. Yaşı elliye gelen kızı Mücellâ'nın mürüvvetini görebilmek ümidiyle çaresizce bazı kurallarını bozar. Mücellâ'nın beyazlayan saçlarının boyanmasına, gözlerinin üstüne inen kaşlarına şekil verilmesine, yüzüne allık sürülmesine izin verir. O güne kadar Mücellâ'nın karayemişin öte tarafındaki şehirle mecburiyetler dışında bir irtibat kurması söz konusu bile değildir. Mücellâ, ancak aynı caddeden iki kez geçmemek, vitrinlere göz atmamak, tek başına pastaneye ya da sinemaya girmemek, işi çabucak bitirip hemen eve dönmek, hızlı yürümek, kimsenin yüzüne dikkatle bakmamak şartıyla pazara, bakkala, manava, elektrik, su faturası ödemeye, belediye, postane, hastane gibi yerlere gidebilmiştir.

Mücellâ ancak yaşı elliye vardktan sonra şehirle buluşma hakkına sahip olur. Artık bir iş için gittiği çarşıdan dönerken nefes almak için sahil yoluna iner, park ya da bahçelerde oturur. O kadar çok kınanan ve adına 'gezme tozma' denen şeyin tadına varır. Sinemaya tek başına gider, Kınalı Yapıncak'ı izler. Yıllarca sadece önüne bakarak, işini bir an önce bitirip eve dönmeye çalışan ve iki asabî çizgiyi iki kaşının ortasına bir maske gibi takan Mücellâ, çarşı caddesini hiçbir sebep olmadığı halde boydan boya iki kez geçer. Süslü vitrinlere uzun uzun bakar. Camlarda yansıyan görüntüsünden gözlerini kaçırmazken sırtını dikleştirir. Saçını düzeltir. Birkaç dükkâna girer, almayı düşünmediği bir şeyleri raflardan indirtir. Bir kitapçıya bu ayın *Burda* mecmuası geldi mi diye sorar. Eve dönmeden önce sağlı sollu atkestanesi, akasya ve çınar ağaçlarının arasından Meydan'a doğru yürür. Baylan pastanesine gelir...temiz bir mermer masa üzerinde muhallebiyi kaşıklarken yarım tül perdenin arkasından sokağı seyretmeye başlar..." (s.206) Mücellâ, elli yaşında karayemişin ötesine, şehre geçmiş ama artık pek bir şey bulamamış, merak edilecek bir şey görememiş, kocaman bir boşlukla karşılaşmıştır.

Olaysız geçen bir hayatın içinde yaşanan Mücellâ'nın yüzü gibi ülkenin, şehrin de çehresi değişmeye başlar. "Evi mütâite verdik" cümlesi bu değişimin başlangıcıdır. ...mahalledeki kadınlar gibi erkeklerde de aniden apartman yaşamının kolaylıklarına dair güçlü bir zihniyet gelişir. Çok geçmeden mandalina ve portakal ağaçlarıyla dolu bahçeler ve iki katlı evler uyanık müteahhitlerin eline düşer. (s.216) Konaktan apartmana, evden nohut oda bakla sofa beton manzaralı apartman dairelerine geçilir. Daireler büyürken bahçeler küçülür, sonunda tümüyle yok olur. Şehrin yüzü gibi kalbi de paragöz ve cingöz adamların gönlünce değişir, eski alışkanlıklar bir köşeye itilirken yeni adetler edinilir. (s.292) Sokakta, şehirde fazla görünmeyen, titizlikle muhafaza edilen kadınlar, yaşanan değişime paralel olarak mesela ellerinde bidon olduğu halde gazyağı bulabilmek için çarşıda dolaşırken görülür.

Etrafındaki her şey hızlıca akar ve değişirken olduğu yerde, donmuş bir zaman diliminde kalan Mücellâ, ömrünü, insanların hayatlarını seyrederken, kendisi için değil başkaları için yaşayarak geçirir. Mücellâ gibi kadınlar mahallede, şehirde var olan kültürü yaşamak, aktarmak ve olan biteni seyretmek dışında bir etkiye sahip olamazlar. Başa gelen kadere razı olurlar, hayatlarını ve kendilerini sorgulamazlar. Karayemiş ağacının ötesinde yaşanması muhtemel maceralara koşmazlar. Bu sebeple herhangi bir romana konu ya da kahraman olamazlar. Bu bağlamda Ahmet Turan Alkan'ın "Halamin romanı niçin yazılmadı?" sorusuna cevap olarak annelerimiz, teyzelerimiz, halalarımız birbirine çok benzeyen ortak bir kadere ve kendilerinin seçmedikleri hayata mahkûm oldukları için onların romanları yazılmamıştır cevabını verebiliriz. Fakat Nazan Bekiroğlu'nun eserinde Mücellâ, işte tam bu sebeple, içinde yazmaya değer bir şey olmayan, kayda değmeyen ömrüyle anlatılacak/okunacak bir masala dönüşür. Mücellâ her şeye razı, sormadan sorgulamadan kendisine sunulan hayatı tam bir teslimiyetle kabul eder. Bu teslimiyet ilk bakışta acı görünür. Fakat okur, romanda yer alan kadınlardan biri olan, kalbinin sesini dinleyen ve kendi tercihinin peşinden gidip perişan olan Güzide'nin acı sonundansa Mücellâ'nın sakin,

güvenli, tabiatla içiçe, aşksız ve günahsız, dingin hayatına yakınlık duyar.

Modern kadının yaşadığı Bovarist huzursuzluğu tanımayan Mücellâ'nın silik ve küçük dünyası, romana dönüştüğünde büyür, kutsallaşır. Mücellâ'nın masalsı hayatının içinde eski şehirli kadınların hayatlarına dair pek çok detay yine masal atmosferine uygun bir dekora dönüşür. Kumaş çeşitleri, iğne oyası adları, kadınlara özgü renk adları, çeyiz detayları, düğün hazırlıkları, gelin hamamı, ölüm ve mevlit adetleri, Hıdırellez gibi mevsim geçişlerine bağlı gelenekler, akrabalık ve komşuluk ilişkileri eski şehir hayatının masala dönüşmüş ayrıntıları olarak romanda yer alır.

Divan Şairinin Gözünden Osmanlı’da Kadın (Güzel, Sevgili)

Prof.Dr.Yavuz Bayram
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / samsun

Giriş

Divan Şiirinde Sevgili

Öncelikle akılda tutulmalıdır ki “divan şiirinde sevgili” denince akla sadece kadın gelmemelidir. Çünkü divan şiirinde sevgilinin anlam çerçevesi, günümüz Türk şiirinde veya günümüz sosyal-kültürel hayatında algılandığından çok daha geniş bir anlam çerçevesine sahiptir. Nitekim divan şairlerinin metinlerinde sevgili, memdûh (medh edilen, övülen) olarak *Allah*, *Hız.Peygamber*, *dört halife*, *Hız.Hasan*, *Hız.Hüseyin*, *on iki imam*, *padişah*, *sadrızam*, *diğer vezirler* gibi farklı kimliklerle karşımıza çıkabilir. Hız.Peygamber’in **dört halifesine** çehâr yâr-ı *güzîn* denmesini de bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Diğer taraftan dönemin sosyal ve ekonomik şartlarıyla bağlantılı olarak zaman zaman *at*, *buğday*, *arpa* gibi varlıkların veya İstanbul, Edirne, Amasya gibi şehirler de sevgili olarak şiirlerde yer almıştır.

Söz gelimi 13.yüzyıldan günümüze değin binlerce örneğine rastlanan tevhîdlerde ve münâcâtlarda sevgili Allah; na’tlarda ise Hız.Peygamber’dir. Bu bağlamda Fuzûlî’nin *su* redifli kasidesine özellikle değinmekte yarar vardır. Zira bu kaside, sevgili algısının doğru bir şekilde ortaya konmasında etkili örnekler barındırmaktadır. Söz gelimi bu kasidenin matla beytini oluşturan

Saçma ey göz eşkden **gönlümdeki** odlare su

Kim bu denlü dutuşan odlare **kılmaz çare su**

dizeleri, şairin içindeki coşkuya, başka bir ifadeyle aşka işaret ederken henüz sevgilinin kimliği hakkında bir ipucu taşımamaktadır. Kasidenin 5.beytini oluşturan

Suya virsün bâğbân gülzârı zahmet **çekmesün**

Bir gül açılmaz yüzün tek virse min gülzâre su

dizeleri ise sevgilinin *gül yüzlü bir güzel* olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Kasidede buna benzer daha başka birçok örnek bulunmaktadır. Özellikle günümüzün popüler aşk algısı, bu tür beyitlerdeki sevgiliyi sadece kadın olarak tanım(landır)ıma yatkındır. Oysa kasidenin sonlarına doğru muhatap olunan sevgilinin Hız.Peygamber olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır. Söz gelimi

Yâ Habîballah yâ Hayre’l-beşer müştâkunam

Eyle kim leb-teşneler yanup diler hemvâre su

dizeleri, Fuzûlî’nin kasidede doğrudan doğruya Hız.Peygamber’i sevgili olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Şu hâlde Fuzûlî’nin *Su Kasidesi*, Hız.Peygamber’i dikkate alınmadan değerlendirilemez. Diğer taraftan Hız.Peygamber’in övgüsü yapılırken de bugün için genel anlamda kadınlara ait kabul edilen birtakım güzellik unsurlarından yararlanıldığı dikkatlerden kaçırılmamalıdır. Bu, yerine göre güçlü ve kudretli, yerine göre güzel ve zarif yönleriyle tasvir edilen sevgilinin idealize edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Divan Şiirinde Kadın

Divan şiirinde kadın kavramının da bu çerçevede değerlendirilmesi gerekir. Kadını sadece bugünkü karşılığıyla değerlendirmek, yanlış yorumlara ve çıkarımlara sebep olacaktır. Kadın, divan şiirinde daha çok şairin ilhâm kaynağını oluşturan bir sevgili kimliğiyle yer edinmiştir. Bu kimlik, divan şairlerinin kadına bakış açılarını da çok güçlü biçimde etkilemiştir. Zira sevgili, divan şairinin hayal ve şiir dünyasında Allah’dan Peygamber’e, padişaktan mürşide veya güzele kadar uzanan geniş bir yelpazeyi ifade etmektedir. Dolayısıyla doğrudan doğruya hem toplum hem de şairler için idealize bir unsur ola-

rak dikkat çeker. Kadın, şiirde genellikle sevgili işleviyle yer almaktadır. Şairlerin sevgiliyi anlatırken sıklıkla mübâlağaya başvurmaktan çekinmemeleri de bir bakıma bununla ilgilidir.

Divan şiirinde kadının sevgili rolüyle değil de gündelik hayatın doğal bir parçası ve toplumsal bir figür olarak değerlendirildiği metinlerde ise olumsuz bakış açılarının da dikkat çekici boyutlara ulaştığı görülmektedir. Bildiride daha çok kadının sevgili olarak algılanışına dayalı örnekler üzerinden divan şairlerinin aşk algısı ve kadına bakış açılarının ortaya konması; böylece günümüz aşk ve güzel (sevgili) algısına yönelik eleştirel bir değerlendirme yapılmasına imkân sağlanması amaçlanmaktadır.

Divan Şairlerinin Gözünden Kadın (Güzel, Sevgili)

Divan şiirinin ilk örneklerine imza attığı kabul edilen Hoca Dehhânî, *eyledi* redifli gazelinde güzelin birçok özelliğinden bahsetmiştir. Gazelin çarpıcı bir beyti de şairin güzeli adaletli olmaya davet ettiği dizelerden oluşmaktadır. Şair, padişahların ülkelerini adaletli yönetimleri sayesinde, güçlendirmelerinden yola çıkarak güzele de adaletli olması gerektiğini hatırlatmaktadır. Zira güzellik ülkesinin **âbâd** olması için de adalet şarttır. Şairin güzele adalet çağrısı, aslında güzelin adaletsizlik yapma ihtimalinin güçlü olduğuna ve şairin bu ihtimale binâen bir bakıma uyarıda bulunduğu işaret etmektedir:

İster isen mülk-i hüsn âbâd ola dâd eyle kim
Pâdişehler dâd ile mülkini **âbâd** eyledi

İstanbul fâtihi İkinci Mehmed’e hocalık da yapmış olan Ahmed Paşa’ya göre hemdemi; yani zamanını birlikte geçirdiği kimse, gül yüzlü bir sevgili olanın evi cennete döner. Aşağıdaki dizelerden de anlaşılacağı üzere, 15.yüzyılda divan şairlerinin özellikle kaside sahasında **üstâd** saydıkları Ahmed Paşa, gül yüzlü bir güzelin insana dünyada cenneti yaşatabileceğine vurgu yapmaktadır:

Her kimin kim hemdemi **gül** yüzli bir cânân olur

Hânesi cennet gibi dâim bahâristân olur

[Her kimin ki hemdemi (eşi, arkadaşı, yoldaşı) gül yüzlü bir güzel olursa, evi barkı cennet gibi dâimâ bahar bahçeleri gibi olur.]

Aynı yüzyılda divan şairlerinin gazel sahasında **üstâd** saydıkları Necâtî Bey ise güzelin gamzesinin ve dudağının gücüne işaret etmektedir. Öyle ki şaire göre güzelin etkileyici gamzesinden bir tek kişinin bile canını kurtarması mümkün değildir. Öte yandan güzelin dudağı da öylesine canlı ve öylesine hayat doludur ki adeta dünyada ölüm yalan gibidir:

Gamzen anılrsa bir kişi cân kurtarır değil

La‘line baksa dünyâda ölmek yalan gibi

[Gamzen söz konusu olunca bir kişi (bile) canını kurtaramaz. La‘le benzeyen dudağın söz konusu olunca ise dünyada ölmek yalan gibidir.]

16.yüzyılın *sultânü’ş-şuarâ* unvanlı şairi Bâkî, bir gazelinde *sen* zamiriyle sevgiliyi, *ben* zamiriyle de âşığı tanımlamaya çalışmıştır. Söz konusu gazelin matla beytinde, sevgiliyi dudağı gocayı, yüzü gül bahçesini andıran bir güzel olarak tasvir eden şair, aynı beytin ikinci dizesinde âşığı üzüntü ve keder dikeninde ağlayıp inleyen bir bülbül olarak tasvir etmiştir. Beyit, divan **şairlerinin güzel algıları yanında âşık algılarını ortaya koyma bağlamında da dikkat çekicidir:**

Bir lebi gonca yüzi gülzâr dersen **işte sen**

Hâr-ı gamda andelîb-i zâr dersen **işte ben**

[Bir dudağı gonca, yüzü gül bahçesi dersen işte sen. Gam dikeninde ağlayan bülbül dersen, işte ben.]

Taşlıcalı Yahyâ Bey’e göre bir gül bahçesine benzeyen şu dünyada aşkın usûlüne **göre hareket etmek gerekirse âşıkların kâr zarar hesabı yapmaksızın deli dolu ve coşkunca hareket etmeleri doğaldır. Buna karşın güzellerin yine de akıllı uslu olmaları lâzımdır.**

Gülşen-i âlemde ey serv-i revânım bu gerek

Âşık olanlar delü mahbûblar uslu gerek

[Ey servi boylum! Dünya gülşeninde **âşık olanlara deli, sevgililere** ise akıllı olmak yakışır.]

Zira aynı yüzyılın **şâirlerinden** Vasfî'nin de vurguladığı gibi âşıklara yakışan her ne kadar yalvarmak yakarmak ise de güzellere yakışan nâz eylemektir. Bu, aslında kaderin bir cilvesidir. Bu sebeple âşığın sürekli sevgili uğrunda ağlayıp sızlanması; buna karşın sevgilinin kendini naza çekmesi doğaldır. Üstelik bu ezelde takdir edildiğine göre ebeye kadar da böyle devam edecektir.

Ben niyâz eyledüğimçe nola **yâr eylese** nâz

Ana **çün** nâz virilmiş ezeli bana niyâz

[Ben yalvardıkça yârim nazlansa ne olur? Zira ezelde ona naz, bana niyaz verilmiş.]

Sevgilinin özellikleri âşığı öylesine etkilemektedir ki aslında içinde saklaması gerektiğini düşündüğü duygularını kontrol edemez hâle gelir. Zira âşığın güzele karşı olan duyguları sînesinde yanan bir ateşe, diğer bir ifadeyle ateşe dönmüştür. Pamuğun olduğu yerde nasıl ki ateş gizlenmezse, Muhibbî gibi bir cihân pâdişâhı da olsa, âşığın gönlündeki ateşi gizlemesi imkânsızdır:

Kasd eyledüm ki **ışkum** o sînemde saklayam

Penbe **içinde ola mı âteş** nihân dahı

[Aşkımı gönlümde saklamak istedim; (ama) hiç pamuk içindeki ateşi gizlemek mümkün olur mu?]

17.yüzyılın şeyhülislâm **şâiri** Yahyâ, zamanı geçip solmuş gül imgesi üzerinden, âşığa her **önünne** gelen güzele gönül verilemeyeceğini hatırlatmaktadır. Ona göre solmuş bir gülde letâfet aramak boşunadır. Zamanı geçmiş; daha uygun bir ifadeyle iyice hırpalanmış bir gülün yapraklarında ne renk kalmıştır ne de canlılık. Gelip geçenin dokunması, sürtünmesi, ellemesi ile bir süre sonra gülün yapraklarındaki canlılıktan eser kalmaz. Özellikle taç yapraklarında izler, çizikler oluşur, bir süre sonra da zaten yapraklar dökülür gider. İşte şaire göre yabancıların eli değmiş bir güzelin de solmuş, çizilmiş; hatta dökülmüş gül yaprağından farkı; böyle bir güzele meyl etmenin de anlamı yoktur:

Meyl eyleme ol yâre ki ağyâr eli değmiş

Efsürde olan gülde letâfet bulunur mu

[Eline yabancıların eli değmiş olan güzele meyl etme. Hiç solmuş gülde zarâfet mi kalır?]

Aynı yüzyılın kaside **üstâdı** Nef'î, güzelin yumuşak huylu olmasını beklerken, karşısına hep onu hırpalayacak huyda güzellerin çıkmasından şikâyet etmektedir. Dolayısıyla sosyal yaşamdaki bir gerçeğe işaret bulunan aşağıdaki beyitte şair beklentisini dile getirirken güzelde aranan bir özelliğe de işaret etmiş olmaktadır. Güzel dediğin mülâyim; yani yumuşak huylu, narin ve hassas olmalıdır:

Nedir bu tâli' ile derdi Nef'î-i zârın

Ne **şûhı** sevse mülâyim dedikçe **âfet** olur

[Ağlayan Nef'î'nin bu talihle derdi nedir ki hangi işveli güzeli sevse, mülâyim dedikçe **âfet** olur.]

Yüzyılın diğer büyük **üstâdı** Nâbî, âşığın derdine kulak asmayışını eleştirirken bile sevgiliye karşı çok dikkatli davranmış ve edeb sınırlarını muhafaza etmeye özen göstermiştir. **Âşık, uzun zamandır sevgilinin bulunduğu mahalle(ye) gidip geldiği hâlde, sevgili bir kez olsun onun derdini ve talebini sormamıştır. Bu, sevgilinin âşığa karşı umursamaz tavrının bir göstergesidir. Bu noktada dikkatlerden kaçırılmaması gereken husus, âşığın nezâketi hiç elden bırakmamış olmasıdır. Beytin günümüze bakan yanını da bu nezâket oluşturmaktadır. Zira kadına şiddetin yoğun biçimde sürdüğü günümüzde bu nezâkete çokça ihtiyaç vardır.**

Bir gün demez o **şûh** ki aya murâdı ne

Çoktan bu kûya Nâbî-i **şeydâ** gelür gider

[O işveli güzel, bir gün (bile) 'Bu çılgın Nâbî, çok zamandır bu mahalleye gelip gider, acaba muradı nedir?' demez.]

Nahîfî, divan şairlerinin gözünde kadına bakış açısının zaman zaman hangi boyutlara ulaştığını gösteren aşağıdaki beytinde *hercâyî* kelimesini muhatabı güzel için sıfat olarak kullanmaktadır. Beytin ikinci dizesinde yer alan "*Hakikatli dil-rübâ yoğ imiş.*" ifadesi, hem bir hayal kırıklığına hem de kadınlara karşı bir güvensizliğe işaret etmektedir:

Görünce gamze-i hercâyî tab'ını bildim

Cihân **içre** hakikatli dil-rübâ yoğ imiş

[(Şu) uçarı gamzeye benzeyen huyunu görünce dünyada hakikatli (bir) gönül alıcı güzel olmadığını anladım.]

18.yüzyıl şairi Nedîm'in aşağıdaki dizelerinde güzelin dört özelliğinden övgü ile bahsedilmektedir. Bunlar güzelin cilvesi, gülüşü, konuşması ve edâsıdır. Şairin gözünde öyle bir yer edinmiş olacak ki güzelin hemen her şeyi Nedîm'i hayran bırakmaktadır:

Bir pür-nemek kırışmesi bir tatlı handesi

Bir **şekkerîn** tekellümü bir hoş edâsı var Nedîm

[Garip bir cilvesi, tatlı bir gülüşü, şeker gibi konuşması, hoş bir edâsı var.]

Divan şairlerinin sevgili bağlamında kadına bakış açısını yansıtan sayısız örneğin incelenmesi mümkünse de bildiri boyutlarını hesaba katarak somut birkaç örnekle yetinilmesinde yarar olacaktır. Söz gelimi Zâtî ve Nedîm'in aşağıdaki beyitleri, divan şairlerinin sevgiliye karşı hassasiyetlerini ve nezâketlerini ortaya koymaları bakımından uygun örnekler oluşturmaktadır.

Zâtî, sevgiliye karşı nezâketini ve ona verdiği değeri göstermek için her biri yaygın biçimde sevgiliyle ilgili benzetme ögesi olarak kullanılan gül ve goncadan yararlanmaktadır. Sevgili ile gülü ve goncayı karşılaştıran şair, dünyada sevgilinin mutluluğundan başka hiçbir şeye değer ve önem vermediğini üstüne basa basa dile getirmiştir:

Gül üzülün gonca açılın bana sen gül yeter

Ağlasun bülbüllerin ey gonca tek sen gül yeter

[Gül üzülün, gonca açılın; sen bana gül yeter. Ey gonca(m)! Bülbüllerin ağlasın, tek sen gül, yeter.]

Mübâlağa sanatının güzel bir örneğini de barındıran aşağıdaki beytinde Nedîm, güzelin giydiği elbesinin üzerindeki gül motifindeki dikenin gölgesinin bile sevgiliyi incitebileceği endişesini dile getirmektedir. Bu hassasiyet, bugün için fazlasıyla abartılı görünse de bir âşığın sevgilisine bakış açısını yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir. Önemli olan şairin ortaya koyduğu hassasiyet ve nezâkettir. Kadına yönelik şiddet bağlamında işlenen cinayetler dikkate alındığında divan şairlerinin ortaya koydukları âşık imgesiyle günümüz popüler aşk algısındaki âşık imgesi arasında büyük farklılıklar bulunduğu anlaşılabacaktır. Hiç Nedîm'in bahsettiği âşığın bugünkü bazı âşıklar gibi sevgilisinin yüzüne kezzap atması, onu maket bıçağıyla parçalaması, kurşun yağmuruna tutması, yumruklaması mümkün müdür?

Güllü dîbâ giydin ammâ ki korkarım âzar ider

Nâzenînim sâye-i hâr-ı gül-i dîbâ seni

[Nazlım! Güllü elbise giydin ama korkarım ki (o) elbisenin (üzerindeki) güldeki dikenin gölgesi seni incitir.]

Benzer nezâketi aşağıdaki dizelerde de gözlemlemek mümkündür. Şair, sevgilisine hep "Gülüm!.." demeye alışmıştır. Bu sebeple ne zaman gül çiçeğiyle karşılaşsa ona karşı içinden özel bir yakınlık, ayrı bir muhabbet duymaktadır. Dahası şair, sırf sevgilisine onun adıyla hitap ediyor diye gülü sevdiğini söylemektedir. Bu, aynı zamanda günümüz âşıklarının akıllarına zor getirebilecekleri bir kompliman anlamını taşımaktadır.

Gülüm şöyle gülüm böyle dimekdür yâre mu'tâdım

Seni ey gül sever cânım ki cânâne hitâbımsun Nedîm

[Yâre, "Gülüm şöyle, gülüm böyle." demeye alıştım. Ey gül! Gönlüm seni (çok) seviyor; çünkü yârime (senin adınla) sesleniyorum.]

Taşlıcalı Yahya Bey'in aşağıdaki dizeleri, günümüzde aşk algısının ne kadar yanlış bir noktaya vardığını ortaya koymaktadır. Şaire göre aşk, bir demir dağı delip boynuna almak kadar güç; daha doğrusu imkânsız bir şeydir. İkinci dize, şairin bu iddiâsını doğrulamak amacıyla ortaya konmuş bir mantık yürütmeyi yansıtmaktadır. Taşlıcalı Yahya Bey'e göre aşk, gerçekten kolay olsaydı herkesin âşık olması mümkün olurdu. Demek ki herkes âşık olamaz. Çünkü aşk, fedâkârlık ister, sadâkat ister, azm ü sebât ister, sabır ve kararlılık ister. Bu hasletler, günümüz aşk algısı bağlamında kendilerine yer edinememiş olacak ki hemen herkes kendisini âşık olarak görmektedir. Öyle ki sevgilisine her türlü eziyeti ve zulmü revâ gören biri bile kendini o mağdure karşısında âşık olarak tanımlamaktan utanmamaktadır. İnsanlar, ya aşkın kaldırabileceklerinden ağır bir yük ve sorumluluk olduğunun farkına vararak uzak durmalı ya da aşkın gereğini yaparak sevdiklerine şefkat, merhamet, anlayış göstermelidir; sabırlı ve sâdık olmalı.

Bir demir dağı delüp boynına almak gibidür
Her kişi âşık olurdu eger **âsân** olsa Taşlıcalı Yahya
[(Âşık olmak), demir bir dağı delip boynuna almak gibidir. (Öyle zannedildiğı gibi) kolay olsaydı herkes âşık olurdu.]

Sonuç ve Değerlendirme

Divan şiirinde kadın konusu, müstakil kitaplarla ve belki onlarca makale ile ortaya konabilecek kadar geniş iken burada bir bildirinin sınırlarında ele alınmaya çalışıldığı unutulmamalıdır. Bu bağlamda bildiri, metin içindeki örneklerden de anlaşılacağı üzere, daha çok günümüzdeki kadın algısıyla ilgili bazı sorunlu hususların gündeme taşınmasına katkı sağlamaya yöneliktir. Günümüzde kadınlara bakış açısında divan şairlerinin hassasiyetlerini, nezâketlerini, samimiyetlerini ve sadâkatlerini de etkili hâle getirmekte yarar olacaktır. Zira böylece gerçek aşk algısının oluşturulması ve geliştirilmesine de katkı sağlanmış olacaktır. Dolayısıyla günümüzde kanayan bir sosyal ve toplumsal yaraya dönüşmüş olan kadına şiddetle mücadele içinde önemli bir katkıya imkân ve zemin hazırlanabilecektir.

Örnek beyitlerin alıntılandığı kaynaklar

- AK Coşkun, *Muhibbî Dîvânı*, KTB Yay., Ankara 1987.
AKKUŞ Metin, *Nef'î Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1993.
AKYÜZ Kenan, BEKEN Süheyl, YÜKSEL Sedit ve CUNBUR Müjgân, *Fuzûlî Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1990.
BİLKAN Ali Fuat, *Nâbî Divanı I-II*, MEB Yay., İstanbul 1997.
ÇAVUŞOĞLU Mehmed ve TANYERİ M.Ali, *Zâtî Divanı III*, İÜEF Yay., İstanbul 1987.
ÇAVUŞOĞLU Mehmed, *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı*, İÜEF Yay., İstanbul 1977.
KAVRUK Hasan, *Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı*, MEB Yay., Ankara 2001.
KÜÇÜK Sabahattin, *Bâkî Divanı*, AKDTYK TDK Yay., Ankara 1994.
MACİT Muhsin, *Nedîm Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1997.
SOYKUT İ.Hilmi, *Açıklamalarıyle XII.Asırdan XX.Asra Kadar Türk Şiirinde Tasavvuf, Hikmet ve Felsefeyle Dolu Unutulmaz Mısralar*, Sönmez Neşr., İstanbul 1968.
TARLAN Ali Nihad, *Necâtî Bey Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1992.
TARLAN Ali Nihad, *Zâtî Divanı I*, İÜEF Yay., İstanbul 1967.
TARLAN Ali Nihad, *Zâtî Divanı II*, İÜEF Yay., İstanbul 1970.

Uyumsuzlar'da Kadın Konusu

Zeynep Sati Yalçın

Giriş

Toplumlarda Kadın Algısı:

Eski Romalılar ve Hintliler gibi bazı toplumlarda veya muharref Tevrat ve muharref İncil'deki çarpık anlayışıyla insan sayılan, her şeyi tekelinde bulunduran, insanca yaşama hakkına sahip sayılan yalnızca erkeklerdir. Muharref Tevrat'a göre erkek/Âdem önce yaratılmış, kadın/Havva ise onun eğri kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Bu nedenle kadın; tehlikeli, değersiz, güvenilmez bir varlık olarak tasvir edilmiş, erkeğe bağımlı hatta erkeğin ihtiyaçları için yaratılan ikinci sınıf bir varlık olarak telakki edilmiştir. İslam'da ise; Allah katında insan konumunda duran, akli melekesi olup vahye muhatap olan, erkekle beraber kadındır da aynı zamanda. Kur'an erkeğe değil, insana seslenir. Kadın da kendi aklıyla düşünerek doğruyu, Allah'ı bulabilir, dini inancı ve hayatı hakkındaki kararları bir erkekte olduğu gibi kendi başına alabilir, bunun sorumluluğunu da kendisi taşır.

Kadın; yanılma, unutma, akli kısa olma, erkeğin malı olma vb. aşağılayıcı, hatta ruhunun olup olmadığının, insan olup olmadığının sorgulandığı bir varlık değil; erkekler gibi ayet ve hadislerin doğrudan muhatabıdır. Ahzab suresinin 35. ayet-i kerimesinin Elmalılı Hamdi Yazır meali şöyledir. *“Şüphe yok ki müslüman erkeklerle müslüman kadınlar, mümin erkeklerle mümin kadınlar, itaat eden erkeklerle itaat eden kadınlar, sadık erkeklerle sadık kadınlar, sabreden erkeklerle sabreden kadınlar, mütevazı erkeklerle mütevazı kadınlar, sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkeklerle oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkeklerle ırzlarını koruyan kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkeklerle Allah'ı çok zikreden kadınlar var ya işte onlar için Allah; bir mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.”* Bu ve buna benzer Kur'ani referasları yok sayarak İslami ilkelere aykırı söylemlerle şekillenen bir toplumda kadın, ikincil varlık olarak algılanmıştır. Bu durum, toplumsal yabancılaşmanın göstergesidir.

Peygamber efendimiz Hz. Muhammed'den sonra yalancı peygamberler bir yana, hadis rivayetlerine o dönemde yaşayan Yahudi ve Hristiyan kültürüne ait inançlar da sızdırılmıştır. Dört halife sonrası, cahiliye döneminden beri devam eden ataerkil anlayışla Kur'an'ın yorumlanması ve cinsiyetçi bir ayrımın uygulanmasıyla kadın, İslam adına da sömürülmeye başlanmış, İslam'ın ona tanıdığı haklar elinden alınmış, ayrıca bu haklarını fark etmesini sağlayacak eğitim imkânları da elinden alınmıştır. Erkek üstünlüğü hatta kadının erkek için yaratıldığı gibi çarpık ve kadını öteleyip aşağılayan bir anlayış, hem dinin anlatıldığı bazı kitaplar hem de sanat ve edebiyat yoluyla toplumun hafızasına yerleşmiştir.

Uyumsuzlar'da Asıl Mesele

Rasim Özdenören'in Uyumsuzlar adlı öykü kitabı, 2015'te yayımlanmıştır ve 23 öyküden oluşmaktadır. Diğer öykü kitaplarında olduğu gibi öyküler rastgele değil, ortak bir tema etrafında toplanmıştır. Kitaptaki öykülerin tamamını, hatta diğer öykü kitaplarını da dâhil ederek diyebiliriz ki, Özdenören öykülerini tek bir öykünün farklı bölümleri gibi okumak da mümkündür. Öykülerdeki kahramanların her biri, tam anlamıyla 'uyumsuz'dur. Bu uyumsuzluk, gerçeklikten kopuk olma bağlamında değil; bizzat günümüz insanının yaşadığı fitri arayışları, toplumla uyumsuzlukları, maddeyle hayatla hatta kendi benliğiyle yaşadığı çatışmalar neticesinde oluşan uyumsuzluktur. Kahramanların yaşadığı tam anlamıyla bir yabancılaşmadır. Rasim Özdenören, yapıbozum tekniği ile insanın yabancılaşmasını anlatır. Özdenören öykülerinde, erkek veya kadının diğerine bir önceliği bir üstünlüğü yoktur. Eşit de

değillerdir. Yaratılıştaki farklılıklarıyla bir birlerinin eksik yanını tamamlayacak vasıflarla kendi içinde bir adaleti temsil ederler. Kahramanları kendi hallerine bırakır yazar. İster ki, kendileri konuşsun, kendilerini kendileri anlatsın. Öykülerde kadın, kendi varoluşunu kendisi sorgular. Bu sorgulamalar kendi içinde gerçekleşir ve tarihi bir gerçekliğin var ettiği 'sessiz kalma' davranışıyla sessiz kalır, bu sessiz kalış da uyumsuzluğu doğurur.

Özdenören, hem Batılı kaynakları çok iyi tahlil etmiş hem de kendi köklü Doğulu kültürümüze vakıf olan bir mütefekkidir. Bu yönüyle çok boyutlu düşünebilen, kültürlerarası etkileşimin farkında olan, geçmiş bugüne sağaltırken geleneği modernle harmanlayıp güncelleyebilen, bunları gerçekleştiren de aslında bir derdi olan ve derdine dermen arayan, bu arayışta net bir duruşu olan yazardır. Kardeşi Alaeddin Özdenören'e 15.3.1971'de yazdığı bir mektupta şöyle demektedir: *"Bizim için artık davadan başka bir şeyi konuşmak haramdır. Yani hikâye de yazsam davayı konuşmak istiyorum."* (Karataş-Dursun 2011: 351) Düşünce yazılarında öne sürdüğü her düşünceyi tek tek irdeleyip temellendirerek bir neticeye varırken, öykülerinde bu duruşu; örtük olarak, metaforlarla, yapıbozumla, göndermeler ve çağrışımlarla hissettirir.

Rasim Özdenören'in modern öykücülerimizden olduğu söylenirken Batı öykücülüğünün işaret edildiği sanılabilir. Rasim Özdenören, Batı anlatım biçimi ve tekniklerini ustaca kullanırken içerik olarak kendi kültür ve inancımızı, geçmişten günümüze kadar geçirdiği evrelerle, birikimlerle harmanlayarak modern insanı anlatır. Modern kadının, günümüz kadınının sorunlarını ele alışı, kadının kendi çevresindeki gelenekten yola çıkılarak yapılır. Çünkü bizim kadınıımız bizim toplumumuzda bizim kültürümüzle yoğrulmuştur. Bunun yanında insanın yaratılışı, arayışı, fitratı bakımından Doğulu Batılı, geçmişteki veya günümüzdeki vb. bir ayrım kesinleşmez, adım adım evrensel bir kadın anlayışına varılır. Kadın sorunlarının temelinde, yaratılışa dair İsrailiyat kaynaklı öğretilerden oluşan yanlış zihinsel kodlamalar olduğuna dikkat çeker. Ayrıca, ilk yaratılışa sık sık vurgu yapılması; Hz. Âdem'in cennette yalnızken gönlünden bir arkadaş özlemi geçirirken uyuyakalması; uyandığında Hz. Havva'yı görüp birden onu çok sevdiğini; bilmeden duyduğu bir özleyiş içindeyken, özlediğinin o olduğunu anlaması olayına göndermeler vardır. Kor, çamur, toprak ve su gibi yaratılışın unsurlarına vurgu yapılması da bu çıkarımlara işaret etmektedir.

Aşk, Uyumsuzlar'daki öykülerin temel meselesidir. Kadın ve erkek arasındaki çatışmaların, uyumsuzlukların, yakınlaşma veya uzaklaşmaların asıl sebebidir aşk. Rasim Özdenören'in; Aşkın Diyalektiği adlı eserinden de anlaşılacağı gibi aşk mevzusunu çeşitli boyutlarıyla İslam'ın, Doğu ve Batı felsefelerinin söylemleriyle ve gelenekle birlikte irdeleyerek adım adım İbn Arabî'nin aşk felsefesine ulaştığını söylemek yanlış olmayacaktır. "Dünyanızdan bana üç şey sevdirdi: kadın, güzel koku ve gözümün nuru namaz." Hadisi şerifine, İbn Arabî'nin getirdiği yorum şöyledir: *"Peygamberimiz önce kadını anarak namazı sonra söyledi. Bunun nedeni kadının varlık alanında erkeğin bir parçası ve Hakk'ın aynası olmasındandır. Nasıl ki insan, Allah'ın belirtilerindendir. Allah insanın aslı ve ilk kaynağıdır. Bundan ötürü, insanın kendi benliğini bilmesi, Rabbini bilmesine bir başlangıçtır. ...Hz. Muhammed'e kadın sevdirdi. O da kadına âşık oldu. Bu iştiaak, bütünü kendi parçasına olan tutkusudur. ... Kadının erkeğe vurgunluğu da bir şeyin kendi yurduna düşkünlüğüdür. Bu açıklamamıza göre, erkeğe kadın sevdirdi. Allah da kendi sureti üzere yarattığı kimseye sevgi gösterdi. Nurdan yarattığı meleklerin düzeyleri daha yüce ve doğal âlemden doğmuş olmalarına karşın, onları insana secde ettirdi. İşte erkekle kadın ve Allah ile insan arasındaki ilişki buradan başladı."* (Arabi, s:277-279)

Klasik edebiyatımızda kadın, ilahi aşka gidilen yolda karşılaşılan engellerden hatta en büyük engellerden biridir veya varılan her bir basamakta yeni basamağa ulaşmak için durmadan, yeniden yapıp inşa edilen bir basamaktır. İnsandaki en güçlü duygulardan biridir aşk. Aşılması, yenilmesi, vuslata erilmesi zordur. Hatta kendisinde çaresiz aşkın acısını yenmeği mümkün kılamayıp aklını kaybeden, ölen, öldüren insanlar da vardır. "Aşk, doğru mecrada yaşanıp engellere göğüs gerdikçe insanı Allah'a götürür." gibi düz bir çıkarımla klasik edebiyatımızda, İbn Arabî, Feridüddin Attar, Mevlana Celaleddin-i Rumi, Fuzuli gibi mutasavvıfların eserlerinde yer bulan anlayışı, Rasim Özdenören'in Uyumsuzlar öykü kitabında da görebiliriz.

Rasim Özdenören, Aşkın Diyalektiği'nde İbn Arabî, Mevlana, İmam Rabbani gibi bütün referans göndermelerini bir yana bırakarak kalbiyle baş başa kalıp düşünerek aşka şöyle bir tarif de getirir. *"Kalp sürekli yönelme istidadında olduğundan, hakikatine doğru yönelenemese, sahtesiyle de avunabilir: âşık olduğunu sanır. Hakikatini bulamayınca, kendi nesnesine erişemeyince, sahtesiyle oyalanmakta*

beis görmez. ...öyleyse aşkın beka ile olan ilintisinin onun sürekli arayış halinde olmasını ve menzilin ulaşılmazlığını gerektirdiğini söyleyebiliriz: her menzil bir sonrakinin uğrak yeri olabilirse, arayış da sonsuza değin sürer.” (A. D. , s:42) Uyumsuzlar’ın uyumsuzlukları, menziline varamayan kahramanların uğrak yerlerindeki sorgulamaları, pişmanlıkları, yeniden yola çıkmaları, yanılmaları, bir neticeden diğerine varmaları, ama bir türlü tatmin olamayışları üzerine kuruludur.

Tasavvuf yolculuğunun sebebi olan aşkın, birçok yüzü vardır. Bu aşkın tezahürü daima, trajediyi -seçme meselesi- oluşturan kendi açmazıyla beraber bir çatışma içinde verilir. Şaban Sağlık, “Öyküye dönüştürülen bir aşk olgusu belirli alt başlıkları gerektirir ki, buna ‘aşkın evreni’ diyebiliriz. Başka bir ifadeyle ‘aşkın evreni’ derken, bir aşk olgusunda ne gibi durumlarla karşılaşılabilceğini kastediyoruz. Şimdi bu durumları sıralayalım: Aşk ve güzellik, aşk ve zıtlıklar, aşk ve mantık, aşk ve hakikat, aşk ve arayış, aşk ve yolculuk, aşk ve sürgünlük, aşk ve çile, aşk ve korku, aşk ve nefis, aşk ve aldatma, aşk ve cinsellik, aşk ve kıskanma, aşk ve ayrılık, aşk ve yalnızlık, aşk ve mutluluk, aşk ve vuslat, aşk ve haya...” (Sağlık 2011: 275) demektedir. Aşk, tek başına bir gerilim oluşturmaz; ayrılıkla, yalnızlıkla, korku ve çileyle sınanarak yaşandığında yazılmaya değer bir olgu olur ancak. Öykülerde, aşkın oluşturduğu bu çetrefilli çatışmaların çözümlenememesi gerçek hayatta olduğu gibi yabancılaşmayı, yabancılaşma da Uyumsuzlar’da dile gelen katmerli uyumsuzluğu doğurur.

Rasim Özdenören’in öyküleri çok katmanlıdır. Her okuyanın -hatta aynı okurun da farklı okumalarında- birden fazla anlam çıkarması olasıdır.

İlk okumada, öykülerdeki kadınların birey olarak günümüz gerçekliğine uygun olarak ele alındığı görülür. Soyut bir sevgili, ideal bir kadın figürü değil; tam da toplumun bir parçası olan duyguları, işi, sevabı ve günahı olan, aldatılan, aldatan, âşık olan, özleyen, özlenen bir birey, bir insan olarak ele alınır. Kanlı canlı günümüz kadınları, onların bekleyişi; sevgi, ilgi arayışı; aldatılmışlığı, sabrı, bir kenara itilişleri, nazları, kıskançlıkları, modern yaşama bir kıyısından tutunmak için yaşadıkları karmaşa; geleneksel yaşam ile modern arasında bocalayışları; korunma ihtiyaçları ve naiflikleri dile getirilir. Çevremizde duyduğumuz, tanık olduğumuz, tanıdığımız kadınlardır bunlar.

Bunun yanında kadının şefkate daha çok muhtaç oluşuna, sevgi arayışına naif yaratılışına da işaret edilmektedir. Kadın, yazarın tasvirlerinin sınırlayıcılığından uzaktır. Kadınlar, içinde bulundukları durum üzere davranışları, diyalogları ve iç konuşmalarıyla yer alırlar. Kaşından, gözünden, boyundan, posundan bahsedilmez; okuyucu, anlatılan hal içindeki kadını kendi tasavvuruna göre şekillendirir.

İkinci katmanda ise kadın klasik edebiyatımızda olduğu gibi bir Leyla/Efendi/Tanrı yerine durmaktadır. Erkeğin iç konuşmalarında kadının böyle algılandığının ipuçlarını buluruz. İkinci katmanda tespit ettiğimiz bu anlam, örtülü olarak verilmektedir. Tam böyle düşünmüşken kadının bir aciziyeti bizi tekrar ilk katmandaki somut kadın varlığına götürür. Tarihi gerçekliğimiz içindeki fedakâr, sessiz, yalnız, eğitimden mahrum, ezilmiş hali canlanır gözümüzde. İlerleyen satırlarda; erkeğin iç konuşmalarına, kadını algılayış biçimine, zihninde onunla konuşmasına, kadından aldığı cevaplara bakıldığında kadının yine somuttan soyut bir sevgiliye hatta Tanrıya dönüştüğünü veya erkek tarafından öyle algılandığını söylemek mümkün. Hemen ardından tekrar somut dünyaya dönüşmesi, kadının aciz, kendini kaybetmiş, dünyasal cevapları veya davranışları bizi yine ilk katmana yani yüzeysel çağrışımsız anlamıyla düşünmeye götürür.

Bu durum bir tenakuz gibi dursa da gerçek yaşamında ruh ve bedenden meydana gelen insanın tam da böyle sıçramalar yaşadığına kendimizden de yola çıkarak şahit oluruz. Zihinde genişleyip çoğalan bir zaman algısıyla insanın iç yolculuğunda -geçmiş, an’ı, geleceği- yaşadıkları, reel hayattakinden çok daha uzun ve daha doyurucudur. Tasavvuf felsefesine göre de zaman diye bir şey yoktur, yalnızca mekân vardır ve insan o mekândan geçip gider.

Uyumsuzlar’daki Kadınlar:

İlk öykü, kitaba da adını veren **Uyumsuzlar** adlı öyküdür. Günümüz modern yaşamının gerçekliğini taşıyan ‘medeni iki insan gibi ayrılmak’ söylemini ifade eden bir durumu yaşıyor kahramanlar. Bir birini seven ama bir birine katlanamayıp ayrılan iki insanın tekrar buluşmalarıyla gerçekleşen diyalogları ve erkek kahramanın iç konuşmaları veriliyor. Yıllar önce ayrılan bu iki insan, irtibatı koparmamışlar, bir birlerini arayıp hatır sormuşlardır. Toplum tarafından tuhaf karşılanırsa da görüşmeleri devam eder. “Küs değillerdi. Ayrılmışlardı. Bir birlerini arayacaklarını biliyorlardı... Soruyorlardı ona: Nurşan’la

görüştüyor musun? Önce konuşmak istemedim, sinir bozucu soruyu her seferinde yüz geri döndürüyordum, yanıtlamak istemiyordum, küs değillerse niçin ayrılmışlardı, yeniden görüşecekler idiyse neden, neden, neden böyle bir yaşantıyı yeğlemiş olabilirlerdi? Bilmiyorum. Evet, bilmiyorum. Ama yaşantımız bu...” (U, s:9).

Erkek; zihninde kadına duyduğu aşkı anlatırken ilk karşılaşmalarını anımsar, insanın ilk yaratılış anına döner adeta. Hz. Âdem, cennette yalnız ve içinde ne olduğunu bilmediği bir boşlukla yaşarken Hz. Havva’nın yaratılışı ve ilk karşılaşmaları, Hz. Havva’nın ona eş olarak gönderildiğini söylemesiyle fitratındaki arayışın içinde duyduğu eksikliğin ne olduğunu anlaması anlatılır. Kadın da erkek de bir birine muhtaçtır, biri olmadan diğeri yarım kalacaktır. Ayet-i kerimede: *“Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir diğiden yarattık ve birbirinizle tanışasınız diye sizi milletlere, kabilelere ayırdık. Haberinizi olsun ki, Allah katında en şerefli, en takvalıdır. Muhakkak ki Allah, bilendir, her şeyden haberdardır.”* (Kur’an-ı Kerim-Hucurat/13) Allah; kadın insanın ve erkek insanın içine kendini eksik hissedeceği bir duygu ve bu eksikliği doldurmak için bir çaba, bir arayış duygusu da vermiştir. Burada cennet kent olarak ele alınır, Havva ile ilk karşılaşmasındaki Âdem’in şaşkınlığı, öykü kahramanı ile adeta yeniden tekrarlanır. *“Hadi, şaşkınlığımı anımsa. Kentin varoşlarını sersemce adımlıyordum. Sana nerede rastlayacağımı bilmek istiyordum, seni görmeden. Seni daha önce görmemiş olduğumu, ama seni görür görmez tanıyacağımı biliyordum. Bunu sana anlatamazdım, kimseye anlatamazdım, anlatsam da anlaşılmazdı. Aşkın düğümü orda gizliydi, o şaşkınlıkta. Şaşkınlık: daha önce hiç görülmemiş olan birini görür görmez tanıma şaşkısı...”* (U, s:10). Kadını görür görmez, aradığının kim ve ne olduğunu tam olarak bilmesede bulmuş olduğunu hissetmenin mutlu şaşkınlığıdır erkeğin yaşadığı. Havva ile Âdem’den beri insandaki arayış aynıdır.

Kadının, kendisine dönen ve onu özlediğini çok sevdiğini söyleyen erkeğe azarlarcasına konuşmaları, kovar gibi yaptığı tavırlarıysa bir nazdan ibaret olarak anlatılır. Erkek seven, arayan, özleyen; kadınsa sevilen, sevse de duygularını gizleyen ve naz makamında bir insan olarak yer alır. *“Dudağını onun yanağına dokundurdu. Kadın, erkeğin yakalarına dokunan parmaklarıyla hafifçe itti onu, çağırır gibi.”* (U, s:12)

Bu öyküyü beşeri bir aşk olarak okuyabileceğimiz gibi, tasavvufi aşk manasıyla da okuyabiliriz. Allah’ın insana kendi ruhunu nefyetmesi ve insanı kendi sureti üzerine yarattığını bildirmesiyle asıl sevmeye layık olan, sevilen (maşuk) Allah’tır. Aslında seven de Allah’tır. İbn Arabî’nin yorumuyla *“Cenabı Hak, kendi nefsinin de insanın çehresini görme konusundaki istek ve arzusunun şiddetiyle niteledi ve her iki âşık için Kur’an’da ‘Ey Davut, benim de onlara (yani bana iştiağ duyanlara) iştiağım çok şiddetlidir.’ buyurdu. Allah’ın bu arzusu, engelsiz olarak kuluna kavuşma isteğidir. Hz. Peygamber Deccal’a ilişkin bir hadisinde sizden biriniz ölmedikçe Rabbini göremez, buyurdu.”* (Arabî, s:277) Allah, bizi sıkıntılarla imtihan eder, biz O’na yaklaştıkça araya engeller girer, bu engeller aşkın daha çok artması için vardır. Engeller olmasa ve vuslat gerçekleşse gerilim ve heyecan biteceği için aşk sıradan bir sevgi ilişkisine dönecek ve insan o duyguyu yeniden yaşamak için tekrar tekrar bir arayışın içine girecektir. Kadının *“Neredeydin?”* sorusuna erkeğin *“Seni aradım, hep seni arıyorum.”* diye cevap verişinde; yine kadının *“Benden usanmak istiyorsun.”* sözünde bu arayışın izlerini görebiliriz.

Özdenören’in bu öyküsünde kadının, erkeği iterken istediği şeyse eskisinden daha fazla bir şevkle yaklaşılmasını sağlamaktır. İnsan sevdiğini hakikatte itmez, bu bir naz ve edadır. Halk tabirinde, kaçan kovalanır sözüyle deyimleşen durumdur. (Tacizde bulunan, istenmeyen birinin itilmesi, kadının savunma ve reddetme hakkı olup bu yorumun dışındadır.) İlahi aşk da ancak bu engeller aşıp iki karşı cinsin birbirine yönelen vuslat arzusunun ardında Allah’ı hissetmeleriyle gerçekleşir. Fuzulî’nin Leyla ile Mecnun mesnevisinde Kays’ın dilinden dökülen:

“Eğer ben ben isem, ey sevgili sen kimsin?

Eğer sen sen isen, bu inleyen ben kimim?”

Mısraları uzun süren bir kavuşma iştiağı, çabalar, savaşmalar, mecnunluklar sonrası varılan bir noktadır. Leyla’da Mevla’yı bulmaktır. Fenafillah’a ulaşan insanın Tanrısıyla arasında ‘sen’ ‘ben’ ayrımının ortadan kalkmasıdır.

Başka bir anlam olaraksa bu anlatılanların yaşanmadığını veya böyle bir buluşup konuşmanın olmadığını, yalnız bir kadının veya yalnız bir adamın bordo renkli duvarları olan kasvetli bir odada var oluşunu düşünüp bunları zihninde tasarladığını çıkarımlayabiliriz.

İkinci öykü **Deniz Feneri**’nde kahraman bir kadındır. Arayış içinde olan bu kadın, uzak bir

ülkeye uzun sürecek bir deniz yolculuğuna çıkar. Aslında her şeye sahiptir, onu çok seven bir babası vardır, tek eksiği küçükken kaybettiği annesidir. İçinde dolmayan bir boşluk, ne olduğunu bilmediği bir arayış vardır. Yolculuk sırasında denize bakıp kendisini sorgular; ne yaptığını, neden yaptığını, kim olduğunu sorar kendine. Babasının kızmış azarlamış olmasını, saçından tutup sürüklemiş olmasını ister ki, arayışlarına gidişine bir sebebi olsun. Yoktur. Rahatlıktan da rahatsız olur; çünkü içindeki boşluğu, dolmayan eksikliği fark etmiştir bir kere. Kendi benliğiyle konuşur, ikinci ben ona yapması gerekeni söyler. İkinci ben kadının aklısıdır, hisleridir. Burada kadının, bir erkek kadar doğru yolu kendi aklıyla, düşünerek bulma kabiliyetinde olduğu ifade edilmektedir. Aradığı aslında bir mürşittir. Mürşit, bir Deniz Feneri olarak sembolleşir öyküde. Denize Açılan Kapı adlı öykü kitabında da sembolleştirdiği şekilde “deniz” tasavvuf yoludur, vapur yaşamdır, köpüklerse insanın iyi veya kötü yaptıklarıdır. İnsan yaşadıklarına bakarak kendini bulmalı, hatalarını da savaplarını da iyiyi de kötüyü de tefekkür ederek kendi beninde bulabilmelidir. “Kendini bilen Rabb’ını bilir.” Hadis-i şerifine işaret etmektedir. Doğru veya yanlışla varmak, kadın veya erkek olmakla değil, insanî aklı kullanmakla ilgilidir.

İkinci bir okuma olarak da ‘deniz feneri’, kadının âşık olacağı evleneceği erkektir. Fıtratta bulunan sevmeye sevilme ihtiyacını karşılamak için seveceği sevilleceği insanı arar kadın. Gittiğimiz şey aynı zamanda bize gelendir. Seven, er geç sevdiğine kendisini sevdirecektir. Âşık maşuk, maşuk da âşık olacaktır.

Üçüncü okumada deniz feneri sembolünün Allah olduğu da söylenebilir. İnsan Allah’a ne kadar yaklaşırsa O, kuluna daha çok yaklaşır. Hidayet ancak araya verilir. “*Kulum bana bir karış yaklaşırsa Ben ona bir arşın yaklaşırım. O Bana bir arşın yaklaşırsa, Ben ona bir kulaç yaklaşırım. O Bana yürüyerek gelirse Ben ona koşarak giderim.*” Buhari, Tevhid 50; Müslim, Zikr 2, (2675); Tirmizi, Da’avat 142, (3598). Âşık olan insan bütün sıkıntılara, engellere, nazlara, cefalara katlandığı zaman maşuku da ona âşık olacak ve bir zaman sonra âşık maşuk; maşuk da âşık olacaktır. Sen ben ayrımı kalkacak; insan, tasavvufun duraklarından biri olan fenafillaha ulaşmış olacaktır.

“*Deniz feneri böyle aranmaz kıyım. O, karşına aramadan çıkar. Onu gördüğünde dümeni o istikamete çevireceksin. Karanlıkta dümeni o istikamete çevirdiğini nasıl mı anlayacaksın? Fenerin dümdüz sana doğru ilerlediğini gözlemeye çalış. Doğru yolda olduğun belli olur.*” (U, s:14) Bu konuşmayı yapanın da bir kadın olması olasıdır, hatta genç kadının hayalindeki annesi denilebilir. Yıllardır hasreti çekilen anne ikinci bir ben gibi konuşabilir. ‘kızım’ hitabını böyle yorumlamak da mümkündür.

Üçüncü öykü **Adımlar**, bacağı kopmuş bir gazinin ruh halini anlatırken aynı anda o gazinin nişanlısı olan genç kızın da ruh halini anlatmaktadır. İkisi için de kaldırılması zor bir imtihandır. Kadın ve erkeğin yaratılıştaki farklılıkları nedeniyle bir iş bölümü vardır aralarında; erkek cepheye askere gider; kadın, geride durup kalmanın gerektirdiği sıkıntılarla muhatap olur. Erkek, eksikliği yarımılığı ile sınanırken kadın, bu eksikliği kaldırabilecek gücü, vicdanı ve fedakârlığı ile sınanmaktadır. Hayatın kopuk bir bacakla karşısına çıkaracağı diğer zorluklardan bahsedilmez, ancak âşık olan iki insanın birbirini kabulü üzerinden sorunun ağırlığı dile getirilir. Toplumun kadına dayattığı ‘her şeye sessizce boyun eğme’ davranışı karşısına kadının duyguları da katılarak seçme şansı olması önerisi getirilmiştir. Kabul etmediğinde kınanmaması, erkek kadar kadının da hülyaları olduğu işlenmiştir. Başka bir önerme olarak da bir tasavvufi kapının varlığı, dolayısıyla Allah aşkı ile yeni bir umuda tutunulabileceğine işaret edilir. Bu işaretin nesnesi net değildir; kadın da erkek de olabilir. Erkek için ona ayak olacak bir kadın veya Allah’a ulaştıracak bir mürşit, kadın için onu Tanrısına götürececek bir eş.

Dördüncü öykü **Köçek** adını alan öykü, **Çöplükte Duran Cesetler** öyküsüyle çok az bir farkı olması dolayısıyla birlikte ele alınacaktır. Bu öykülerde; bir büyükşehirde vagonla bulvarda taştan lenduha binalar süpermarketler arasında seyahat eden kişi, çöpte önce bir genç kızın sonraki çöp yığımında ise iki genç kızın cesedini görür. Seslenmek ister sürücüyü, fakat sesi duyulmaz. Bu modern insanın kötülükleri görüp de sessiz kalmasına bir işarettir. Manken gibi uyumlu giyinmiş, gri takım elbiseli, yakışıklı bir köçek çıkar ve yüzünde ilkten kestirilemeyen bir uyumsuzluk vardır. Dikkat edilince anlaşılır ki, genç kızların cesetlerinin yattığı çöplükten parçalar, pislikler durmaktadır. Bu öykü günümüz toplumunu dile getirmektedir. Cesetle kastedilense kendini koruyamayan, aciz, terk edilmiş veya kendinde mevcut akla rağmen hakkını aramayan/arayamayan kadındır. Bunları yapamadığı için cesettir zaten, çünkü kıpırdamadan durmak ancak bir cesede yakışmaktadır. Erkek tarafından kandırıldıktan sonra veya aşk ilişkisi bittikten sonra terkedilen kadın, erkek için bir cesetten farksızdır ve o cesede yaraşansa bir şey yapmadan kıpırtısız durmak ve beklemektir. Manken veya

köçek, genç kızı yok saymıyor, ceset telakki ediyor. Bir şeyin yok sayılması için o şeye ait hiçbir izin olmaması lazım, oysa bir vakit var olmuş olan istesek de istemesek de iyi veya kötü izler bırakır üzerimizde, köçek/mankende olduğu gibi. Bu nedenle onu bir ceset olarak görüp üzerinden yürüyüp geçip gidiyor. Delikanlının onca özenli düzgün uyumlu kıyafetine rağmen bir uyumsuzluk vardır. Dışını doyurup süslemiş yani maddi yönünü toplumsal kabul göreceği şekilde donatmıştır, ama maneviyatı eksik ve kirlidir, insani yönden Kur'anî ifadeyle 'esfeli safilin' halindedir. Onu da ancak dikkatle bakan gözler, yüzündeki izlerden anlarlar. Nasıl ki "Onların alameti, simalarındaki secde izidir." (Fetih, 48/29) ayetinde işaret edilen nurun izini dikkatle bakanlar anlarsa, kiri de ancak o dikkatle bakan göz anlar.

Günümüzdeki kadın ve toplum algısını yansıtmaları açısından kitabın en önemli öyküleri olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda horlanan, ezilen, tecavüze uğrayan, terk edilen, şiddete maruz kalan kadınlara toplumun dikkatini çekmektedir. Hepimizin sessiz kalarak sadece izleyerek bu cürme ortak olduğumuzu işaret etmektedir. Sesini çıkarmayıp sessizce izleyen herkesin aslında kendisinin de bir ceset olduğunu kabul etmesi gerektiğini söyler. Müslümanın amacı; bir kişi bile olsa iyiliği yayıp kötülüğü engellemekken kötülüğe seyirci kalması, dilsiz şeytan olmayı seçmesi abestir. Bu öyküdeki soru cümleleri, anlatıcıdan okura yöneliyor. Soran anlatıcıdır, okur muhatabıdır soruların. Öyküyü okurken bu soruları ta içimizde duyup sorguluyoruz kendimizi, her gün ya görsel ve yazılı medyada ya da bizzat gözümüzle görüp şahit olduğumuz bu olaylar karşısında 'ben ne yapabilirim' diyoruz. Eğer köçek veya manken değilsek ne yapacağımızın cevabını vicdanımız bize söyleyecektir. Aksi ise öyküde söylendiği gibi "En iyisi cesedin üzerine basıp geçmek. O da öyle yaptı, bütün soruları sorulmamış sayarak cesedin üzerine bastı. Kaçtı oradan. Bir köçek olarak..." (U, s:21) Bu basıp geçme yabancılaştırmanın ve uyumsuzluğun katmerlisidir.

Yine bu öyküde 'köçek' kelimesinden farklı anlamlara ulaşmak mümkün. Köçek, sözlüklerde kadın kılığına girerek dans eden erkek, anlamına gelmektedir. Köçek, eskiden eşkiyaların köylerden kaçırıp oynattıkları kadındır aynı zamanda. Erkek eğlencelerinde neden erkekler erkek olarak oynamazlar da kadın kılığında bir erkeğin oynamasını tercih ederler? Kadın kılığına girmek, köçek sembolü ile gösterilse de kadın olmadığı halde kadın gibi davranmayı ve kadın gibi davrananları tercih edenleri temsil ettiği de söylenebilir. Onlar için de kadınlar ölü mesabesindedir. Toplum içinde kabul gören, adeta bir manken kadar şık kıyafetleriyle çıkıp dolaşırlar, uyumsuz yaşamları uzaktan fark edilmez, bunu dış görünüşleriyle örterler. Kadın cesetlerine (ceset olarak gördükleri) basıp geçerler. Ancak dikkatli bir göz bunu anlar, fakat anlamak yetmez, tepkisi yönünden kim olduğunu da yine insanın kendisi seçecektir.

Altıncı öykü, **Ölü Dünya**, öykünün adından da anlaşılacağı gibi, aşk olmadığı zaman Allah'a kavuşma iştiağı da olmayacağı için insanın çabası yalnızca dünyaya dönüktür ve o insanın dünyası ölüdür. Ölü olan yerdeyse bir şeyin yeşerip canlanması imkânsızdır. Aşk ki, Allah'ın kulunu sevmesi ve kulunun da kendisini sevmesi arzusudur, aşk insanın yaratılış sebebidir. "1) Söyle, Rabbi'nin adıyla, O ki (seni) yaratan. 2) ve Yaratan insanı alâkadan, ilgiden, aşktan. 3) Söyle, ikram sahibidir Rabb'in senin. 4) O'dur insana kalemle yazmayı öğreten. 5) O'dur insana bilmediğini belleten. 6) Yine de azıp sapıtır insanoğlu, hal böyleyken, 7) Görüp de kendisini yetkin ve zengin 8) Hâlbuki dönecektir o, muhakkak Rabb'ine senin." (Çam, s: 597) Alaka; ilgi, sevgi ve aşk anlamlarını da içerir. Aşk; insanın acizliğini Tanrı olamayacağını anlamasıdır. O aşk sebebiyle vuslat için çaba gösteren insan canlıdır, tüm sıkıntılara da vuslat umuduyla katlanır insan. İkisi de evli, fakat başkalarına âşık olan, bunun toplumsal kabulünün olmayışının vicdan azabını yaşayan bir kadınla erkeği anlatıyor. Kadın 'Babacık' diye hitap ediyor, erkek 'Bebecik' diye hitap ediyor, aralarında yaş farkı olan iki insan. "Neden sen kırk yıl öncesinde yoktun ve ben neden kırk yıl önce senin dünyanda değildim!" (U, s:32) Kadının aldatıldığı zannıyla yaşlı adama kocasından yakınmaları, ondan şefkat beklemesi, belki içindeki sevgi ve ilgi eksikliğinden yaşlı adamı sevmesi ve bu sevgiden evli olduğu için vicdan azabı yaşaması, temiz kalmayı istemesi anlatılıyor. Sırf kocası olduğu için onu sevmek zorunda hisseden, aldatılmayı bile evli olduğu için kabullenen kadın, günümüzdeki yanlış ilişkilere boyun eğen ve bu boyun eğişle kendini de yanlış ilişkiler içinde bulan kadını temsil ediyor. "Babacık, benim yakınmalarım mı seni kandıran? Ah, evet, kocamdan hep yakındım ben. Ama kocam o benim... Onun başkasına ilgisi olsa da değil mi? Kabahat bende, benim. Babacık, anla beni... Ben seni sevemem, sevsem de sevemem... Ben, temiz, kalmak..." (U, s:30) Toplumda "temiz kalmak" inancı da yalnızca kadının bir sorunu ve sorumluluğu olarak zihinlere kodlanırken erkek için böyle bir sorunun olmadığı hatta "elinin kiri" gibi durumu basitleştirici bir algı

mevcuttur. Oysa İslam'da aynı yasağa aynı emre muhataptırlar. Vuslat olmadığı, olamayacağı için, özleyen insana göre *özlemek, dokunulmaktan mahrum bırakılmışlık halidir*. Evli oldukları için birbirine dokunamayan kadın ve erkek elleri bir heykeldeki el gibi kalmaktadır. Kavuşmaya ramak kalmış, çok yaklaşılmış olsa da başka bağların olması ve nikâhlarının olmamasıyla dokunma gerçekleşmiyor, o yüzden aşk daha çok artıyor, kara sevda denilen püsküllü bir belaya dönüşüyor ve uzaklara gitmek isteyen âşık, maşukunu bırakıp gidemiyor.

Ceset, kitabın on birinci öyküsü. Çöl kuşlarına yurtluk edebilecek, uçurumlarla dolu susuz bir ülkedir mekân. Erkeğin taşıdığı bir ceset vardır ve kimin olduğunu sorgular kendi kendine. Kendi cesedi olduğunu bile düşünür; çünkü sevgili/kadın artık kendisi olmuştur. Klasik edebiyattaki âşık ve maşukun bir olup sen ben ayrımının ortadan kalktığını anlatan bir durumun içindedir kahraman. Sevgili ile konuşur, onu sevdiğini hep aradığını özlediğini dile getirmek ister, ama kadın buna inanmaz. Aldatıldığını düşünüp sürekli kaçan, sürekli kovalandığını kuran, kıskanan bir kadındır sevgili. Sevildiğine inanmaz, çünkü sadece isminin söylenmesiyle veya seviyorum demekle sevgi olmayacağını anlatır kadın.

Kadın, ceset olarak görülmek istemiyor; ancak bir ceset sessizdir, bir ceset boyun eğer her şeye. Bu kaçış, bu ölüme gidiş, erkeğin nezdinde aslında topluma bir isyandır. Kadının söylemek istediğiye; düşünen, duyguları, istekleri, nefretleri, beklentileri, kararları olan, sevmek sevilme ihtiyacında olan bir insan olduğudur. Erkeğin ise onu sadece bir kadın/beden olarak gördüğünü düşünüp sevildiğine inanmamaktadır. Kendini kadın olduğu için aşağılayan erkeklerden, sevmediği kocasından, seviyorum deyip sözün fiiliyata dönmemesinden yorulmuştur ve uçurumdan atlamayı kurmaktadır. Bir kaza sonrası kadın artık bir ceset olduğunu, erkeğin istediğinin bu olduğunu haykırır erkeğe “*Sen ceset istiyordun, işte artık bir ceset haline geldim, hala sevecek misin beni?*” (U, s:65)

Sevgiliyi Allah olarak düşündüğümüzde; yalnız Allah'ın adını anmakla bile insan huzur bulur, ancak sevginin göstergesi sadece O'nun adını anmak değildir. Emirlerine uyulmadığı zaman ve yasaklarından kaçınılmadığı müddetçe Allah aşkı gerçekleşmez.

Boşluğun Ortası öyküsünde aldatılmış, terk edilmiş veya ihmal edilmiş bir kadın durmaktadır. Öyle uzun zaman ihmale uğramıştır ki, birçok soru ve cevap üretmiştir kafasında. Kadın sessiz, mutsuz ve ilgisizse bu halin sebebi yine erkektir. Çözüm ise erkeğin kendi dönüşümünü zamanında yapmasıyla gerçekleşecektir. Geleneksel bir kadın görüntüsüdür bu, aldatan erkeği kapıda karşılar, eve çağırır, hep kendisinden beklendiği gibi susmakta ve kendi içinde konuşmaktadır. Kocasını görmek istemese bile onun hayatından çıkmasını istemez. Sevip sevmediğini bile bilmemektedir. Yalnız kadınlar için günümüz toplumunun bakış açısı içinde yaşam zordur, ihanete katlanmak bile daha kolay görünür. Sırf bu yüzden susar, erkeğin yaptığı şeyleri olmamış sayarak geri dönmesi, olanın olmamış sayılmasını beklemesi, pişkinliği, kadını içten içe kemirse de sessizce gözyaşı döker. Bu toplumun kadına biçtiği roldür veya toplumun belirlediği kaderdir. Erkekse ihanetini, ihmalini affettirmeyi sadece aklından geçirir, yüzüne bakılmamasının belki bir bedel olacağını düşünür. Yeter ki kadın karşısında dursun yeter. Bu çok hafif bir bedeldir aslında. Zaten o yüzden hiç evden ayrılmamış gibi, hep oradaymış gibi rahatça kalkıp mutfağa gider, kahve yapıp getirir ve kadına sokulur, duyup duymadığını kestiremediği cılız bir sesle onu sevdiğini söyler. Dönüşü de yine kendisi içindir, kadının gözyaşlarını bile göremez.

İkinci bir anlamla kadını yıllar önce aldatmıştır, dönmüştür, pişmandır. Fakat bu ağır sendromu yaşayan kadının psikolojisi bozulmuş, ilgisi azalmış, içine atmanın, ezilmenin, katlanmanın ağırlığına ilaçlarla katlanmakta ve o olayı yıllar geçse de unutamamaktadır. Bunca şeyden sonra artık erkeğin gelip gelmemesi, sevip sevmemesi, ilgilenip ilgilenmemesi önemini yitirmiştir. Kadın için erkek inanılmaz biridir sadece. “*-Sen inanılmaz birisin, diye fısıldadı.*” (U, s:75) Hem erkeğin pişkinliği karşısındaki şaşkınlığını hem de yalanlarından ötürü inanılmayacak biri olduğunu çok da açık olmayan bu fısıltılı sözlerle dile getirir.

Dolambaçta öyküsü tam bir zihni dolambaçtır. Okurken defalarca düşündüğüm bir öykü. Bu öyküde de kocasıyla parası için evlenen veya ailenin ekonomik durumunu düşünmeden harcama yapan kaprisli, şımarık bir kadın tipi çıkar karşımıza. Kadın eve öyle düşkündür ki, erkeğin gözünde kendini evin gündelikçisi olarak görmektedir. Elinde bir bezle mutfakla salon arasında koşturur. Eve eşyaya hizmet etmekten kocasıyla yeterince ilgilenmemektedir. Kadın kendini eve adanmış, doğru düzgün misafir bile kabul etmeden yalnız bir yaşamı seçmiştir ve bu durumda erkek kendisini evin ‘bekçi köpeği’ olarak tanımlar. Evliliği değil ‘evi’ kırıp dökmeden yürütmüşlerdir. Buraya kadar anlaşılırdır, erkek kadını istemediği bir yere götürmek istemektedir. O yerde diğer kadının ortaya çıkışıyla durum tam

bir dolambaca dönüşüyor. Diğer kadının kim olduğu verilmez, dört ihtimalden bahsetmek mümkün. Orada sandalyede oturan tek bir kadın vardır, metnin bütünüyle yeni okumalarımızda dört farklı kadın tipini bir arada görebileceğimiz bir öyküdür.

a) Diğer kadın, Nurlan'ın kayınvalidesidir. Kadın kayınvalidesini tanımamakta, tanımayı istememekte ve erkeğin tanıştırma isteğini hep reddetmektedir. Sonunda bir araya gelirler ve kadın kocasını annesinden kıskandığı için değil de hizmetçisi olacak kadar sevdiği evine almak istemediği için adamın annesine hakaret eder, hatta baygınlıklar geçirir.

b) Diğer kadın, Nurlan'ın kendi annesidir. İçinde büyüttüğü özlemi telefonda hayali bir anneyle konuşarak gidermektedir. Yıllar önce kimsesiz kalıp güçlüklerle hatta merdivenlerde kan içinde kalarak gerçekleştirdiği doğumu sonrasında kızını bırakıp gitmiştir. Kocasını bulmuş kızıyla barıştırmak istemektedir. Ancak Nurlan'ın içini kin bürümüştür ve annesini görmek tanımak istemez ve aşağılar.

c) Diğer kadın, evde 'bekçi köpeği' algısından uzaklaşmak, nefes almak isteyen kocanın dertleştiği orta yaşlarda, çok yakın bir arkadaşısıdır. Nurlan onu yanlış anlar.

d) Diğer kadın, erkeğin önceden boşandığı fakat görüşmeye devam ettiği eski karısıdır. Bir birini tanımayan iki kadını tanıştırmak amacıyla bir araya getirmeye çalışır.

Kısırılmış Aşıklar, bir otobüs kazası veya patlama sonrası kadın ve erkek kahramanın ruh hallerini anlatıyor. 'Komşularına rezil olma' korkusu ve aile içi şiddetle büyüyen bir kız çocuğu, babasının şiddetine de bu korku nedeniyle sessiz kalıyor. Annesinden gördüğü de budur: hep susmak... Susuyor. *"Kız cevap vermiyor. Asırlardır beklediği gibi beklemeye devam ediyor. Çünkü bir kelime söylese ağlayacağını biliyor. Kıyamet kopacak ve yeniden ta başa, en başa sürüklenecek. Oysa bunu istemiyor."* (U, s:100) Sevdiği delikanlıyla birlikte yaptığı kaçamak yolculuğu, kendisine altın kolye almasını, kendisini aynada beğenerek seyretmesini, özlemle hatırlıyor. Kepaze olma duygusuyla sevdiğini sevemeyen, rahatça konuşamayan, kendini savunamayan kadın profilini görmek mümkündür.

Bu öyküdeki ilk okumada kızın kazada öldüğünü, dünya yaşamındaki görüntülerinin 'tahta masa' sembolüyle kabrine döşenen tahtalardan gözünün önünden geçtiğini okuruz. İbn Arabi'nin yorumuna göre insanın Allah'a kavuşması ancak ölümüyle vaki olabilir. Ölümü Allah'a ve diğer sevdiklerine kavuşmasıdır. *"Hazreti Peygamber, Deccal'a ilişkin bir hadisinde 'sizden biriniz ölmekçe Rabbini göremez' buyurdu."* (Arabi, s: 277)

Yeni bir okumadaysa kızın, mürşidini ve tasavvufa bağlı arkadaşlarını göreceğinden duyduğu sonsuz mutlulukla yaptığı yolculukta geçmişindeki rezil olma kaygısını yeniden yaşamasını görürüz. İnsanın çocukluğunda yaşadıklarının hayatının her alanında karşısına çıktığını, çözilemeyen olumsuzlamaların bir anda ortaya çıkarak yeniden yaşandığını görmekteyiz. Eğitim ve şefkat bakımından yoksunluklar yaşamış bir kadına dikkat çekilmektedir.

Yumruk adlı öykü, kitabın son öyküsü, tepesine yumruğu yiye yiye öğrenen insanı anlatmaktadır. Toplumun yanlış kadın algısını ele alan bu öyküde de yine ilk yaradılışa atıfta bulunulur. Erkek egemen toplumlarda ve İsrailiyat kaynaklarındaki söylemlere göre kadını aşağılama, cazibesinden dolayı erkeği yoldan çıkardığına inanılarak onu suçlama; buna mukabil tüm zaafına rağmen erkeği süttan çıkmış ak kaşık gibi gösterme algısının hala toplum hafızasında kodlanmış oluşuna işaret edilerek kadının masumiyeti ağaç sembolü ile gösterilmiştir. *"İyi de sen değil miydin o güzelim hıştınla beni gölgende oyalanmaya çağıran? –Hayır, o ben değildim. O, sendin. Sen, kendi iç sesini bana yakıştırmaya çalıştın. Ben, bir ağacım ve ebediyen burada ağaç olarak durmaya memurum. Devinip duran sensin. Bana kur yapmaya kalkışan sensin. ... İsyan etmenin anlamı kalmamıştı. Neye isyan edecekti ki! Kendi aldanmasına mı? ... Onu aldatan, ayartan ağaç değildi, ağaç da eninde sonunda bir bahaneydi."* (U, s:148) Aldanışına, işlediği kabahatlere kılıf arayan akledip düşünmediği için de kadını suçlayan erkeğin eleştirisi yapılr bu öyküde.

Rasim Özdenören sorunlara yaklaşırken düşünmeyi en başa, insanın yaratılışına kadar götürür. Çünkü ilk insanlarla (Âdem ile Havva) beraber, onların hayat macerasıyla beraber kendini, eşyayı, nefisini tanıma anlamlandırma çabası da başlamıştır. Bu çabayla birlikte insanın zihni kodları da oluşmaktadır. Dinlerin amacı da bu yanlış kodlamaları düzeltmektir. Bu öyküde de Hz. Âdem'in yasaklanan ağaca el uzatarak aldanışına gönderme vardır. Ağaç ise insana; aldatanın da aldananın da kendisi olduğunu, aldanmaya sebep olarak gösterilen cezbedici çağrının adamın kendi iç sesi olduğunu söylüyor. Bu iç ses adamın nefsidir, *"Ona yaklaşma dedikleri ağaç tam da onun yaklaşmak istediği bir cazibeye bürünmüştü. Böyle olmasaydı, zaten ona yaklaşıp yaklaşmamanın anlamı kalır mıydı? Aylarca ağacın*

etrafında dönenip durdu. Onu sınıdı. Acaba onun daveti sahici miydi, değil miydi?” (U, s:144) İlk imtihanıdır bu insanın. Şeytanın iğvasıyla kadın ve erkek birlikte yönelmişlerdir yasak ağaca.

İsrailiyat öğretisine göre erkeği yoldan çıkararak kadındır. Yasak ağacın meyvesini ilk yiyen ve Hz. Âdem'e de onu kandırarak yediren Hz. Havva'dır. Bu nedenle erkeğin cennetten kovulmasına neden olmuştur, kendisi de lanetlenmiş, hayız ve doğum sancısı gibi ızdıraplarla cezalandırılmış ve erkekten aşağı kabul edilerek daima ona tabi olması gerektiği gibi bir düşünce üretilerek halk hafızasına yerleştirilmiştir. *“İslam dinine göre Âdem'in aldanişı Havva'dan dolayı değildir. Bilakis ikisi birden aldanmış ve şeytanın oyununa gelmiştir. (“Şeytan her ikisinin de ayağını kaydırıldı.” Bakara 2/36. Gözden kaçırılan diğer önemli husus ise, Kur'an'da isyan fiili, Havva'ya değil Âdem'e nispet edilmektedir: “Âdem Rabbine isyan etti ve azdı.” Ahzap 33/35.” (Kardivar; s:142) Kur'an'ın açık ifadesine rağmen ataerkil zihniyetin ve onun oluşturduğu kültürün hala devam ediyor olması gündelik yaşamın bu anlayışla düzenlenmesi günümüzde yaşanan kadına şiddetin, kadın cinayetlerinin temelini göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Ayrıca bu şiddet ve cinayet sonrası “tahrik unsuru, rıza” yaftasıyla kadının bir de iftiraya uğramasıyla erkeğin aldığı cezalardaki indirimin, bu köhnemiş anlayışın ürünü olduğu da söylenebilir. Kadın maruz kaldığı tecavüz sonrası aile bireyleri tarafından intihar süsü verilerek veya intihara zorlanarak öldürülürken, böylelikle ailenin namusu temizlenmiş sayılırken erkek; hiçbir şey olmamış gibi hatta bir kahraman gibi mankenvari kıyafetleriyle toplum içinde dolaşmakta rezilliğini övünerek anlatmaktadır. Bu çürümüşlük toplum olarak tepemize yediğimiz yumruklardır. Yanlış kodların silinmesi, yerine doğruların konulması için asli kaynağımız olan Kur'an'a dönüş yapmalı ve ondan beslenmelidir insan. Kendi içindeki benini, nefsini, ilahi emir ve yasakları öğrendiğinde kavuşacaktır huzura. Ya da Rasim Özdenören'in öyküdeki ifadesiyle “Tepesine yumruğu yiye yiye bunu da öğrenecekti. Herkes...” (U, s:149)*

Uyumsuzlarda Mekânlar

Uyumsuzlar'da yer alan öykülerdeki mekânlar çoğunlukla otel, otel lobisi, kahvaltı salonu, mola yerleri gibi insanın sahiplenemeyeceği gelip geçici olduğunu duyumsatan mekânlardır. Ya da dünya yolculuğunu, yine gelip geçiciliği ifade eden bir vagon, tramvay, otobüs, araba, vapur, tiren gibi ulaşım araçlarıdır.

Kent olarak tasvir edilen yerlerse belirsiz şehirlerdir. Hepsinde ortak nokta karanlık, pis, kapkara çeperleri olan lendum binalarla dolu caddeler; kirli, pis suların aktığı, dar, sıkıntılı sokaklardır. Kirli, irinli, çamurlu sular akar sokaklarda, et kırıntıları, çöpe atılmış, macunlaşmış cesetler vardır ortalık yerlerde. Uçurumlarla dolu yollar, dönemeçler vardır.

Mekânlardaki bu olumsuzluklar, kahramanların ruh halini doğrudan yansıtmaktadır. Öykülerde yer alan insanların içinde yaşadığı, yaşamak zorunda olduğu/bırakıldığı ortam öyle kötüdür ki, bu değersiz hissettiği/hissettirildiği ruh haliyle cennette olsa bile her yer ona cehennem gibi görünecektir.

Sonuç

Rasim Özdenören Uyumsuzlar'daki öykülerinde; insanın bugün yaşadığı olumlu ve olumsuz her şeyin temelini ilk yaratılışta olduğu tezini ortaya koyarak kitaptaki hemen her öyküde o asli öze dönüş yapma önerisini getirmektedir. Yaratılış, Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın yaratılışıyla beraber insani kodlarımızın ruhumuza ve bedenimize işlendiği andır. Öyküler, yeniden o anı düşünerek o ana varmayı deneyerek yazılmıştır. Yaratılış sebebimiz, Allah'ın kuluna duyduğu aşktır; kulun da bu dünya macerası sırasında her varlıkta bilhassa sevilende Allah'ı görmesi, Allah'a aşkını, emir ve yasaklara gösterdiği itina ile ifade etmesi gerekmektedir.

Uyumsuzlar'daki öykülerde yer alan şehir tasvirlerinde, insan davranışlarında, kahramanların konuşmalarında dikkatimizi çeken diğer bir nokta da yazarın, toplumun bahsedilen kadın karşısı inanç ve söylemlere karşı duyduğu endişe ve öfkenin satıraralarına yansımış olmasıdır.

İnsanın da her varlığın da bir kaderi vardır. Âdem ile Havva'nın ağaca birlikte uzanması da yeryüzüne gönderilmeleri için bir kaderdir. Kadın, erkekle aynı imtihanlara tabi olmuştur Birinin diğerini suçlaması, birinin diğerine üstünlük iddia etmesi, İblisin kibirlenmesi gibi abes bir durumdur. Allah Âdem'i yaratmayı dilediğinde, henüz yaratmadan evvel, meleklerin bir itirazı vardır, *“Hani, Rabbin*

meleklerle, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım!” demişti. Onlar, “Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.” demişlerdi. Allah da, “Ben sizin bilmediğinizi bilirim.” demişti. (Bakara, 2/30.) Bu, kadın ve erkek için kaderdir. Allah bizim de bilmediğimizi bilir. Bu ayet-i kerimede, insanın yaratılış hikâyesi anlatılırken ‘yeryüzünde’ ifadesi dikkat çekicidir. ‘Cennette’ demiyor da Allah (c.c), ‘yeryüzünde’ diyor. Öyleyse o yasağı birlikte çiğnemeleri de ilahi kurgunun bir parçasıdır. “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.” Sözüyle ifade edilen mana, bir yeryüzü hayatı sürecine işaret etmektedir. O halde insanın yeryüzüne inişi ve yeryüzünde halifelik konumuna layık görülmesi, Hz. Âdem ve Hz Havva’nın yanılmaları sonucunda, maruz kalınmış bir ceza değil; başka birçok örnekte de görüldüğü üzere, önceden takdir edilmiş olanın oldurulmasıdır.” (Tuksal, s:95) Kadın karşıtı söylemler, İslam dünyasına da İsrailiyat öğretilerinden sızdırılmıştır. Yoldan geçen herhangi bir Müslüman’ı durdursak ve ona cennette Hz. Âdem ve Hz Havva’nın cezalandırılmasına neden olan yasak ağacın veya meyvenin ne olduğunu sorsak “elma” diyecektir. Oysa Kur’an ve hadislerde böyle bir elma ifadesi yoktur. Bu soruya verilen cevap bir yabancılaşmadır, bireyin kendi dininin veya toplumunun inancıyla değil de Tevrat öğretisiyle konuşması ilk dinamiklerinin yanlış oluştuğunu gösterir. Temel eğri kurulunca sonrası hep eğri olarak devam edecektir. Temelin düzeltilmesinde kadın hakları ve kadın eğitiminden bahsederken erkek eğitimini de ihmal etmeden düşünmek, kadınların bu yönde de eserler yazmasını teşvik etmek gerekmektedir.

Kadın, sözüne de özüne de güvenilecek değerli bir insandır. Ancak, bunca vasıflara ve Yaradanın verdiği haklara rağmen kaynak kabul edilecek tefsirler, hadis, fıkıh, ilmihal kitapları kadınlar tarafından yazılmamış veya yazılsa da bahsettiğimiz nedenlerden dolayı kabul görmemiş yaygınlaşmamıştır. Akıllı, kısa, unutkan, geniş düşünemeyen, güvenilmez gibi gerçek dışı söylemlerle itibarı düşürülmüştür. Oysa hadis rivayetlerinde, nakilde bulunanlar tek tek incelenirken güvenilirlik noktasında şüphe edilen, rivayeti reddedilen erkekler olmasına rağmen, kadınlar için böyle bir durum olmamıştır. Kadın; erkek egemen söylemin aksine birçok vasfı gibi akıl, hafıza ve güvenilirlik vasıflarına da sahiptir. “Büyük hadis bilgini İmam Zehebi’nin şu tespiti, Müslümanların kadınlara bakış açısını yansıtmaya bakımından çok enteresandır: Zehebi hadis rivayetinde bulunan erkeklerin hayat hikâyelerini toplamış, onları bütünü ile tenkit süzgecinden geçirmiş ve bu konuda son derece titiz davranmış bir âlimdir. Bu vesile ile kendisinden şu söz nakledilmiştir: İslam tarihinde Hz. Peygamberden hadis rivayet edip yalan söylediği tespit edilen hiçbir kadın olmamıştır.” (Yavuz, s: 58) Bahsi geçen bu tür kitapların, artık kadınlar tarafından da yazılması, kabul görmesi yaygınlaşması gerekmektedir. Kadınların da kadın bakış açısıyla dini öğretileri anlatan kitaplar, kendi dinamikleriyle halkı besleyecek edebi eserler yazmasına ihtiyaç vardır.

Rasim Özdenören bu öyküleriyle geçmişten günümüze toplum sorunlarının en mühimi olan kadın erkek sorunlarını dile getirirken erkeği, kadına haklarını iade etmeye ve değer vermeye çağırır. Kadını da ceset olmamaya, Allah’ın yaratırken kendisine verdiği insani haklarını aramaya, kısacası hayata çağırır.

Kaynakça

- ÇAM, Nusret, (2011), Şiir Diliyle Kur’an-ı Kerim Meali (II. Baskı), Firuze Yayınevi, Ankara.
- İBN-İ ARABİ, Muhyiddin, (2014), Füsusu’l-Hikem, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul.
- KARATAŞ Turan-DURSUN Ali, (2011), Medeniyetin Burçları Rasim Özdenören Kitabı, Kayseri.
- KARDİVAR, Cemile, (2014), Zen-Kadın, Mana Yayınları, İstanbul.
- ÖZDENÖREN, Rasim, (2015), Uyumsuzlar, İz Yayıncılık, İstanbul.
- ÖZDENÖREN, Rasim, (2015), Aşkın Diyalektiği, İz Yayıncılık, İstanbul.
- SAĞLIK, Şaban, (2011), Medeniyetin Burçları Rasim Özdenören Kitabı, Kayseri.
- TUKSAL, Hidayet Şefkatli, (2012) Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzduşümleri, Otto Yayınevi, İstanbul.
- YAVUZ, Yunus Vehbi, (1999), Kur’an’da Kadın Hak ve Özgürlüğü, Bayrak Yayınları, İstanbul.

C

Kültür ve Değerlerde Kadın

Kadına Değer Vermek ve Kadın Cinayetleri

Em. Öğr. Görv. M. HÂLİSTİN KUKUL
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Belki de iki zıt veyâ uyuşmayan unsuru yanyana kullandım: ‘Değer’ ve ‘cinâyet’...

‘Kadına değer vermek’; insanın, kendi özüne / cevherine saygı göstermesi demektir. Umûmî ifade ile; insana saygı göstermeyen birinin, kadına saygı göstermesi mümkün müdür?

Birbirlerine göre ‘yarım’; kendilerine göre ‘tam’ olan bu iki cinsten biri -erkek- müteber de, öbürü -kadın- nasıl hakîr olabilir? Böyle bir anlayışın basitlik derecesini düşünmek lâzımdır.

Bir zihniyet; şâyet, sâdece insana, hayvana, bitkiye değil, cansız mahlûkata bile merhametsiz, hâin ve tahripkâr ise, ondaki menfî tavırların tedâvisi gerekir.

Bu saygı ve değer verme; insanın doğuşundan îtibâren âileden başlar / başlamalıdır. Hattâ; sosyo-kültürel bir vaka olarak, doğuş öncesinden, âilenin bağlı bulunduğu “cemiyet”ten intikal eder. Şâyet, cemiyette, ‘erkek talepli’ bir zihniyet hâkimse; bu durum ister istemez, fertlere de sirâyet edecek, onları nüfûzu atına alacak ve âilece ‘erkek çocuk talebi’yle başlayan bir farklı / ayırıcı yapı meydana gelecektir.

Bu noktada; “Cennet anaların ayağı altındadır” hadis-i şerîfi baştâcı yapılmasına rağmen, kız çocuklarına, gelinlere, halalara, teyzelere, eşlere / karılara / zevcelere... karşı takınılan menfî tavırlar, incitici, yaralayıcı hattâ paralayıcı olmaktadır.

Âile içinde, düşününüz ki, bir anne, oğlunu, kızına tercih eden bir tavır içersinde bulunursa, hâl nice olur. Bu hâlin maalesef birçok yerde şahidi oldum. Kaldı ki, bir anne, kız çocuk doğurduğu zaman, sanki bu durum onun elindeymiş gibi, somurtan nice babalar, kaynanalar ve kaynalar görmüşümdür.

Bu, belki, Türklerin, “ata erkil / pederşâhî “ bir âile anlayışına sâhip olmalarındandır, denebilir. Fakat hayır!..Bana kalırsa, bir yerlerde ve birçok şeyde ‘kimyâmız’ bozulmuştur. Kültürel bir buhran yaşamaktayız ve bu hâl, bunun netîcesi olmaktadır.

“Kadın gibi...” ile, başlayan ‘aşağılayıcı, küçümseyici ve küçültücü’ târifler, her yaştaki ve her mertebedeki insanlar tarafından telâffuz edilebilmektedir. Maalesef!..

Böyle bir cemiyette, isterseniz günün yirmi dört saatinde, “Cennet anaların ayağı altındadır” diye haykırınız, kadına karşı bu umûmî tavır sebebiyle, kadın ‘hakîr, noksan, kifâyetsiz...’ görülmeye devam edecektir. Reklâm vasıtası olmaktan ileri gidemeyecek, ‘asîl’ mevkiine yerleştirelemeyecektir.

“İslâmiyet, insanların, erkek ve kadın olarak, Allahü teâlânın kulları olduğunu, kadın erkek arasında zekâ, akl, düşünce ve ahlâk bakımından mühim fark bulunmadığını, beyân eder. Ancak, erkekler dahâ güçlü, kuvvetli yaratıldıkları için ağır, yorucu işler ve nafaka temini bunlara verilmiş, kadınlar, dahâ râhat, dahâ neş’eli bırakılmak sûreti ile mes’ûd kılınmıştır.” (1)

Büyük sosyoloğumuz S. Ahmet Arvasî, “İnsanların Eşitliği Meselesi” başlıklı yazısında şöyle diyor:

“Bugün, dünyamızda en çok istismar edilen konulardan biri de “eşitlik” meselesidir. Bu konuda, ilim adamlarının yaptıkları araştırmalardan haberli veya habersiz birçok “demagog”, akla hayale gelmez cambazlıklar yapmakta, kitleleri yanlış biçimde “şartlandırmaya” çalışmaktadırlar. Oysa, bu mesele de ilmî ve objektif bir kritiğe muhtaçtır.

Hemen belirtelim ki, “insan olmak haysiyeti” itibarı ile bütün insanlar, “eşit”tirler. Soyu, kültürü, cinsiyeti, yaşı, sağlığı, makam ve mevkii ne olursa olsun, “insan insan”dır. İnsan, “insan muamelesi” görmelidir.

Bu kesin ve açık gerçeğe rağmen, insanlar arasında, ihmal ve inkâr edilmesi mümkün olmayan “farklar” da vardır. İlim adamları, objektif araştırmalar ile isbat etmişlerdir ki, hem “fertler”, hem “cinsler” arasında, hemen hemen her konuda, nazara alınması gereken “önemli farklar” mevcuttur. Yani, konu, hem “fertler”, hem “cinsler” açısından ayrı ayrı incelenebilir ve incelenmiştir.”(2)

Demek ki, mes’eleye, “insan olmak haysiyeti itibarı ile”, bakmak lâzımdır. “İnsan olmak haysiyeti

itibarı ile” baktığımızda, Şanlı Peygamberimizin: “ İlim öğrenmek, kadın erkek herkese farzdır” buyruğuna ulaşırız.

DİĞER taraftan; bütün canlılarda olduğu gibi, insan ‘neslinin devamı’ için, “insan olmak haysiyeti” birinci şart ve ‘eşit’ unsurdur.

Yaşanmış bir hâdisedir: Adamın biri, son günlerini / son anlarını yaşamaktadır. Hasta yatağında, çocuk çocuğu etrafını kuşatmıştır. Mecâlsiz bir hâlde oğullarına seslenerek şu vasiyette bulunur: “Kız kardeşlerinizin de haklarını verin, olur mu?”

Olur!!!

Sen hayatta iken, sapaşğlam günlerinde, ‘ kızların’ aklının ucundan geçmesin ve onlara hakları olanı -en azından şifâhî olarak - verme, şimdi, bunu oğullarına havale eyle!..Olur!!!

Kadın cinâyetlerinin önlenmesi, ilk önce, ‘âile içi eğitimi’nden başlamalıdır. Erkek çocuklarını kız çocuklarından farklı değil, ‘üstün’ gören, onlara ‘tercih eden’ ve bunu da her söz ve davranışta alenen ifşâ ederek ‘kalb kıran - gönül yıkan anne- babalar’, en başta bu işin mes’ulüdürler.

Maârif sistemimizdeki, tatbikattaki birbirini tutmaz uçurum değişmeler, yakın ve uzak çevrelerin menfî tesirleri, bu işin ‘çıkılmaz’larını teşkil etmektedir.

Düşününüz ki, gencecik yaşında vahşice öldürülen kızının kaatillerine “ağırlaştırılmış müebbet cezası” kararının, “anne-babanın evlilik yıldönümünde verilmesi” ve “salondaki avukatlar tarafından alkışlar”la karşılanabilmesinin sevinci, sanki ‘huzur’ veriyor.

Bu, nasıl iştir?..Bu, nasıl sevinçtir?.. İnanın ki, şaşkıyım!..

Böyle bir karar nereye kadar caydırıcı olabilir?

Bir haber sunuyorum: “Türkiye’de 5 yıl içinde bin 134 kadın katledildi. Kadına yönelik şiddet, alınan tüm önlemlere rağmen gittikçe artıyor. 2015’in ilk on ayında 235 kadın çeşitli gerekçelerle öldürüldü. Kasım ayında 24 gün içinde ise 20 kadın canından oldu....Bahaneler arasında “erkeğin hizmet beklentisi” de var, namus ve töre, kıskançlık da. Faillerin yüzde 43.5’i öldürülen kadınların kocaları, yüzde 10.1’i erkek arkadaşları.” (3)

Peki, bu, nasıl ‘namus ve töre’dir, nasıl ‘hizmet beklentisi’ veya ‘kıskançlık’tır? diye sormak gerekmez mi?

Bir insan; sevdiği bir şeyi nasıl tahrip eder, parçalar, yok eder? Bir insan; sevdiği bir başka insanı nasıl katleder?

Türkiye’de ‘îdâm cezâsı’ nı kaldıranların bunda çok büyük veballeri olduğunu düşünüyorum.

Dünyada, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere (74) ülkede îdâm cezâsı uygulanmaktadır.

Cenâb-ı Allah’ın yarattığı bir kulu, bir canlıyı hiç kimse ‘haksız yere’ öldüremez. Ancak; mukaddes kitâbımız Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulmaktadır: “Ey îmân edenler! Öldürülenler hakkında size kısâs farz kılındı. Hür hür ile, köle köle ile, kadın kadınla kısas olunur...Ey kâmil akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır.” (4)

Bizim kültür ve medeniyetimiz, sevgi ve hoşgörü numûneleriyle doludur. Şifâhî ve yazılı edebiyâtımız, her yaştaki insanımıza ibret vererek hayâtı sevdirecek eserlerle donatılmıştır.

Bilhassa, son birkaç senedir yaşadığımız dehşet verici korkunç hâdiselerin sebeplerini âcilen tahlil etmek zorundayız. Sosyologlarımız, p(i)sikologlarımız ve p(i)sikiyatrlarımız, bütün güçlerini, bu işin üzerine teksif etmelidirler.

Bu iş, ellere pankartlar alıp yürümekle hâll edilmez. Bu iş, meydan nutuklarındaki ‘sathî’ - oyalayıcı - lâflarla da geçiştirilemez.

Bu iş, bir terbiye, bir ahlâk ve bir ilim işidir.

Bilinmelidir ki, bizim kültür ve medeniyetimizdeki, mecâzî aşk da hakikî aşk da mukaddestir. İnsan; hiçbir canlıyı ‘kasden’ öldüremez / öldürmemelidir. Hele de âşık olduğu birini!..

Shakespeare (1564 - 1616); sevgilisi Desdemona’ya kıskançlık nöbetine tutulan Othello adlı kişiye şöyle şu cümleleri söyletir: “Ah, o alçağın kırk bin canı olsaydı keşke. Öcümü almak için bir tanesi az gelir. Şimdi anlıyorum ki, doğruymuş. Bak buraya Iago, bu sersemce aşkıyım nasıl göklere savuruyorum, bak. Uçup gitti işte. Cehennemden uçurumlarından yüksel, kara intikam; ey aşk, tacını da, kalbimdeki tahtını da nefrete bırak! Yılan zehirleriyle dolu göğsüm, artık kabar!”(5)

“Saçının her telinde bile bir can olsaydı, benim bu büyük intikamım hepsini gebertirdi.”(6)

Halbuki; bizim kültür ve medeniyetimizde ‘aşk’, büyük şâirimiz Fuzûlî (1483- 1556)’nin, -Shakespeare’den neredeyse bir asır önce- ifade ettiği gibidir:

“Bin cân olaydı kâş men-i dîl’şikestede
Tâ her biriyle bin kez olaydım fedâ sana”
(*Gönlü kırık olan bende keşki bin cân olaydı da, her biriyle sana bin kere fedâ olaydım*)(7)
Necip Fâzıl, Yine Hâl başlıklı beytinde bir ibret vesîkası sunar:

“Kazanda su kaynasa sanki ben pişiyorum;
Bir kuş bir kuş öldürse ben can çekişiyorum...” (8)

Sâdece bizim değil; bütün insanlık âleminin, Fuzulî’nin ve Necip Fâzıl’ın bu idrâklerine ulaşması lâzımdır. Hakîkî aşka açılan kapı, onların söyledikleridir!..

*Ondokuz Mayıs Üniversitesi Em. Öğretim Görevlisi, Şâir ve Yazar

KAYNAKLAR

1. Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî, Herkese Lâzım Olan İmân, Terceme Eden: Kemâhlı Feyzullah Efendi, Hakikat Kitabevi, İstanbul 2013, Sf. 196)
2. S. Ahmet Arvasî, Size Sesleniyorum-1, Model Yayınları, İstanbul 1989,Sf. 363
- 3.Yeniçağ Gazetesi, 26 Kasım 2015, Sf.3
4. Bakara Sûresi, 178-179
- 5.William Shakespeare, Otello, Türkçesi: Ülkü Tamer, Varlık Yayınları, İstanbul 1964, Sf. 51
6. a.,g.,e., Sf. 84
7. Fuzulî, Hazırlayan: Nevzat Yesirgil, Varlık Yüyonlüro, İstanbul 1968, Sf. 16
8. Necip Fâzıl, Çile, b.d. yayınları, İstanbul 2005, Sf. 282

“Şehir ve Kadın Sempozyumu’nun Ardında

M.Halistin Kukul

Giriş

01-03 Nisan 2016 tarihlerinde, Samsun Canik Belediye Başkanlığı tarafından milletlerarası seviyede “Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın Sempozyumu” düzenlenmiştir. İlmî faaliyetlerin, dâimâ insanlığın önünü açtığını, yakından uzağa, günün haberleşme vasıtalarının da yardımıyla, ânında tesirini her mekânda gösterebildiğini ve bununla da büyük faydalar sağladığını her zaman müşâhede etmişizdir.

Mes’elere, mutlaka, insanlığa/cemiyete faydalı olmak açısından bakmak zorundayız ve ilmin aradığı ve tavsiye ettiği hakikat de budur.

Nerede ilmî faaliyet var ise, orada bulunmamız şarttır. Zîrâ; Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyuyorlar ki: “Ya öğreten, ya öğrenen, ya dinleyen ya da ilmi seven ol. Fakat beşincisi sakın olma; helâk olursun.”

Bu vesîleyle; ben de, “Necip Fâzıl’ın Şiirlerinde Kadın” mevzûlu bir tebliğ ile, bu sempozyuma katılarak, hem bu husustaki görüş ve bilgilerimi nakletmek ve hem de çok kıymetli konuşmacıların -mümkün olduğu nispette- fikirlerinden istifade etmeye gayret gösterdim.

Sempozyum Kurulu Başkanı olarak, Canik Belediye Başkanı Osman Genç’in, böyle faydalı ve verimli ilmî faaliyetlere öncülük etmesi takdire şâyândır. Ayrıca; O’nunla birlikte, bu geniş katılımlı sempozyumun yükünü taşıyan kıymetli kişileri de bilgilere sunmak vazifemizdir.

Bunlar; Genel Koordinatör: Prof. Dr. Osman Köse; Yürütme Kurulu: Prof. Dr. Zafer Gölen, Prof. Dr. Bünyamin Kocaoğlu, Doç. Dr. Türkmen Törelî, Doç. Dr. Dilşen İnce Erdoğan, Doç. Dr. Mucize Ünlü, Yard. Doç. Dr. Nurten Çetin ve Sekreteryâ: Cihad Lütfullah Gürler’dir.

Şehir ve Kadın Sempozyumu’na yüz ellinin üzerinde ilim adamı katıldı. Zübeyde Hanım, Fatma Aliye Hanım, Nene Hatun, Halime Hatun ve Altun Can Hatun isimlerini taşıyan salonlarda otuzüç oturum yapıldı. Bu salonlara isimlerini veren kıymetli hanımlarımız, sırayla: Zübeyde Hanım; Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün annesi; Fatma Aliye Hanım; Ahmed Cevdet Paşa’nın kızı; Nene Hatun; 93 Harbi’nde, Erzurum’da Aziziye kahramanı; Halime Hatun; Osmanlı Türk Cihân Devleti’nin kurucusu Osman Gaazi’nin annesi ve Altun Can Hatun, Tuğrul Bey’in hanımıdır.

Sempozyuma katılan konuşmacıların hepsinin isimlerini yazmam elbette mümkün değildir. Ancak, fikir verebilmek bakımından bâzı isimleri sunmamda da fayda vardır: Prof. Dr. Tuncer Baykara, Prof. Dr. Hatice Palaz Erdemir, Prof. Dr. Muhittin Eliaçık, Prof. Dr. Cevdet Yılmaz, Doç. Dr. Mucize Ünlü, Doç. Dr. Doğan Yörük, Yard. Doç. Dr. Suat Zeyrek, Yard. Doç. Dr. Mehmet Aydın, Yard. Doç. Dr. Orhan Bingöl, Prof. Dr. Dursun Ali Akbulut, Prof. Dr. Fahri Sakal, Doç. Dr. Leyla Murathan, Prof. Dr. Ulvi Koser, Prof. Dr. Alaattin Aköz, Prof. Dr. Havva Kurt Selçuk, Prof. Dr. Zafer Gölen, Doç. Dr. Ramazan Kazan, Doç. Dr. Ahmet İçli, Yard. Doç. Dr. Seher Boykoy, Doç. Dr. Mehmet Emin Üner, Doç. Dr. Mer-yem Kaçan Erdoğan, Doç. Dr. Dilşen İnce Erdoğan, Doç. Dr. Türkmen Törelî, Doç. Dr. Hasan Aydın, Doç. Dr. Gülzade Abdulova, Prof. Dr. Mehmet Beşirli, Prof. Dr. Bayram Akça, Prof. Dr. İlhan Ekici, Prof. Dr. Halil İbrahim Zeybek, Prof. Dr. Feriha Akpınarlı, Prof. Dr. Osman Köse, Prof. Dr. Hasan Ali Şahin, Prof. D. Nargiz Aliyeva, Yard. Doç. Dr. Şeyma Kuran, Prof. Dr. Nalan Genç, Prof. Dr. Mustafa Demirci, Prof. Dr. Yavuz Bayram, Yard. Doç. Dr. Seda Özsoy, Yard. Doç. Dr. Fatih Durgun, Doç. Dr. Se-bene Nimetsade, Yard. Doç. Dr. Yılmaz Irmak, Yard. Doç. Dr. Nurten Çetin, Dr. Yûnus Emre Tekinsoy...

Sempozyuma yüzellinin üzerinde ilim adamının katılıp tebliğ sunduğunu söylemiştim. Bunların, yarıdan fazlasının ‘hanım’ oluşu dikkatimi çekti. Bugüne kadar katıldığım sempozyumların hiçbirinde bu kadar hanım konuşmacıya rastlamadım. Bu hususta da, sempozyum tertip heyetini ayrıca tebrik ediyorum. Çünkü; başlıbaşına müstakil bir ‘mesele’ hâlinde ele alınan ‘kadına bakış’, maalesef, dînî, p(i) sikolojik, iktisâdî, içtimâî ve kültürel cepheleriyle ele alınıp, ‘hukukî zemin’de, kendisine istenilen yeri temin edememişti. Bunda, bu başarının da ilk adımının atıldığını müşâhede ettim.

Tabî ki, bunu; sâdece ‘kadın mes’esi’ olarak değil de, umûmî ‘insan mes’esi’ olarak ele alıp, ‘eğitim sistemini’ buna göre tesis etmedikçe; ve işlenen ‘suçun mukabilini’ de, ‘cezâ olarak tatbik etmedikçe’ yâni işlenen ‘suça, denk cezâ’ hükmü getirilmedikçe, herkes sâdece konuştuğuyla kalacak ve böylece de, âdeta havanda su dövülecektir.

Bu mevzû, ‘Kadına Değer Vermek ve Kadın Cinâyetleri” (Bknz: Denge Gazetesi, 14 Aralık 2015, Sf. 9) ve ‘Kadın Cinâyetlerinin Arka P(i)lânı,1-2’ (Bknz: Denge Gazetesi, 08-09 Mart 2016, Sf.11) başlıklı makalelerimde, bu cepheleriyle ele alınmış ve ‘hukukî zemin’de, ‘adâlet’in teminiyle, hâdiselerin önlenmesine çâre aranmaya çalışılmıştır.

Bir başka önemli husus da, sempozyuma sunulan tebliğlerin kitap hâline getirilme sözünün verilmesidir. “Söz uçar” -hattâ insan göçer- fakat “yazı” kalır.” Bu sebeple; millî mes’elemiz ve millî dâvâ-mız bu olmalıdır. Zâten; Peygamber Efendimiz de: “İlmi, yazıya bağlayınız” buyurmaktadır.

Bu hususta da güzel bir netîceye ulaşılmıştır ki, bu da, geçen yıl yapılan “Canik Belediyesi Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk Sempozyumu” tebliğlerinin birinci cildini 707 ve ikinci cildini de 685 sayfa olmak üzere toplamda 1392 sayfalık kitap hâline getirilerek bütün katılımcılara dağıtılmasıdır.

İlme değer vermek budur!..Kalıcı eser bırakmak budur!..Asıl hizmet budur!..Yol, kanalizasyon, köprü, park..yapmayan belediye mi var?

İnanıyorum ki; Canik Belediyesi’nin büyük hedefleri gözleyerek, büyük emek ve gayretlerle tertip ettiği bu başarılı sempozyum, istenilen ‘fayda’yı fazlasıyla temin etmiştir.

Şunu da ifade etmeliyim ki, mevcut şartlar içersinde, bundan daha mükemmeli de başarmak mümkün olamazdı.

Bu sebeple; başta Canik Belediye Başkanı Osman Genç olmak üzere tertip heyetini ve bütün emeği geçenleri tebrik ediyorum ve alkışlıyorum.

Sözü, konunun önemine binâen, Samsun’un,Türkiye’nin ve dünyâ fikir câmiasının kıymetli ilim adamı merhûm Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil’in bir sözüyle bağlıyorum.

“Gençlerle Başbaşa” adlı eserinde diyor ki:

“Kadınlara hürmet et. Düşün ki, kadınlık, insanlığın anasıdır.”

DENGE GAZETESİ, 03 NİSAN 2016, Sf. 6

Sosyo-Ekonomik Ve Dinî Açısından Osmanlı Kadınları, Bursa Şehri Örneği

Prof. Dr. Abdurrahman Kurt
Uludağ Üniversitesi / Bursa

Giriş

Tarihi kaynaklar, Bursa’da yaşayan Osmanlı kadınlarının diğer vilayetlere göre görece daha iyi konumda olduğunu gösteriyor. Bu bildirinin amacı, Bursalı kadınların sosyo-ekonomik ve dinî durumlarını tespit ederek farklılıklarını ortaya çıkarmaktır. Bunun için başta Şer’iye Sicilleri olmak üzere diğer tarihi kaynaklar hareket noktamızı teşkil edecektir.

Günümüzde bile kent nüfusunun yarısını oluşturmalarına rağmen kadınların, yerel karar alma süreçlerine tam ve eşit bir biçimde katılamadığı aşîkârdır. Zira şehir planlamaları, tüm dünyada geleneksel olarak erkekler tarafından yapılmakta ve kadınların ihtiyaçları göz önünde bulundurulmamaktadır. Bu yüzden kent ile kadınlar arasındaki ilişki, bütün sahici ilişkiler gibi, her zaman çok karmaşık ve çelişkili olmuştur. Kente dair yapılan güzellere karşın, kentin hiçbir zaman çelişkiden, şiddetten, tehlikeden uzak, uyumlu bir yer olmadığını da hatırdan çıkarmamak gerekir. Kent tarihinde sükûnet istisnai bir durumdur.¹

Bir şehrin köhne kesimleri ve sarayları, çıkmaz dar sokakları ve geniş ana caddeleri, özel randevu mekânları ve halka açık ana meydanları, yerleşik, meskûn alanları ve eğlence yerleri, okulları ve çetelerinin savaş alanları, iş merkezleri, parkları ve okulları; sosyolojik olarak, cami cemaatleri ve bey-namazları, iyi vatandaşları ve suçluları, ayıkları ve sarhoşları, dindarları ve dinsizleri, ahlâklıları ve ahlaksızları, helal yoldan ticaret yapanları ve kokain dağıtıcıları gibi karşıt insan grupları vardır. Bu türden karşıtlık oranları toplumların gelişmişlik ve sekülerlik düzeylerine göre farklılık göstereceği aşîkârdır.

Şehirler hiçbir zaman pembe tablolarla oluşmazlar; karanlık kuytu mekânları, ıslah edilmesi gereken vatandaşları hep var olacaktır. Burada yüz ağartıcı olan, olumsuz görüntülerin görece azlığıdır. Kuşkusuz politikacılar, kent yöneticileri, ebeveynler ve kendisini eğitici konumda gören herkes daima iyi, vicdanlı ve ahlaklı vatandaşlar yetiştirmek için çaba göstereceklerdir.

Böylesine bir çabayı toplumlar kuşkusuz sadece modern dönemde göstermiyorlar. Bunun temelleri insanlığın başlangıcına kadar gitmektedir. Zira şehirler, kozmopolitleştikçe aydınlık cihazlarının yanı sıra karanlık sokakları da her zaman var olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı dönemi boyunca kozmopolit bir yapı sergileyen Bursa şehrinin, kadınlar açısından olumlu sayılabilecek bir sosyal ilişkiler ağına sahip olduğu kadar bazen geleneksel bir yapıda beklenmeyecek türden sıra dışı olaylara da sahne olduğu görülecektir.

1. Kadınların Sosyal ve Dinî Statüleri

Kadın dindarlığına dair kurumsal uygulamalara temas etmeden önce kadınların isimlerinin başında ya da sonunda kullanılan unvan ve sıfatlara göz atmakta fayda mülâhaza ediyoruz. Zira kadınların unvanları onların sosyal statülerinin göstergesi olmasının yanı sıra dindarlıklarına ilişkin ipuçları da içerebilir. Kuşkusuz ailenin erkek üyelerinin sosyal konumları da kadınların statüleri hakkında fikir verebilir.

Kepecioğlu’nun *Bursa Kütüğü*’nde 15. Asrın sonlarına doğru Bursa’da “paşa” unvanı kullanan kadınlar görülmektedir. Sözgelimi I. Murad’ın eşlerinden birinin adı, *Paşa Melik Hatun*’dur. Aynı kaynakta 16. Asırda Hristiyan kadınlarda da görülen “Hundi” isminin kullanıldığı dikkat çekiyor. “*Hundi Hatun*” şeklinde 17 kadın adı zikredilmektedir. Üst sınıflara mensup bu kadınlardan ikisi ayrıca “paşa” unvanına sahiptir (Hundi Paşa Hatun). Bu kadınların çoğunun “Bursa Mizanı” ve “İpekçiler Mizanı” adı verilen birimden yevmiye

¹ Fatmagül Berktaş, *Kent, Özgürlük ve Kadın Üzerine*, Toplumsal Tarih, Mart, 2009, s. 19-21.

almaları² dikkat çekiyor.

16. yüzyılda kadınların isimleriyle birlikte kullanılan unvanlar genellikle “hatun, sultan, fahru’l-mu-hadderat (övgüye değer, örtülü, gizlenmiş kadınlardan), fahru’l-muhsanat (övgüye değer iffetli, korunan kadınlardan), kıdvetü’n-nisvan” (kendine uyulan, izi takip edilen kadınlardan) vbleridir.³ Sözelimi, İvaz Paşa vakıflarının nazırası, İvaz Paşa evladından Fahru’l-mu-hadderat, zahru’l muvakkarat (vakarın zirvesinde-ki kadınlardan) Fatma Hatun’dur. Bazı seyyid kızlarının isimlerinin sonunda “Şerife Edibe Molla örneğinde olduğu gibi “molla” unvanı görülüyor. Aşağıda görüleceği üzere, ilk isim olarak kullanılan “Şerife” çoğunlukla o kadının bir seyyid kızı, yani Hz Peygamber soyundan geldiğini imler. Erkeklerde ise “Seyyid” ismi, onun Hz. Peygamber soyundan geldiğinin göstergesidir.

255 Müslüman kadını kapsayan incelememizde 19. yüzyılın ortalarında (1839-1876) kadınların isimleri önünde veya sonunda yazılan ve onların statülerini gösteren unvanlar, genellikle, “hatun”, şerife”, “hanım” ve “kadın” gibi ibarelerdir.⁴ Burada kadınların statü gösteren unvanlar içinde en çok “hatun” sıfatı (45 kişi) kullandığı görülmektedir. Diğer unvanlardan “hanım” 13 kez, “kadın” (meselâ, Hatice Gülnar Kadın şeklinde) bir defa geçmektedir. ‘Hatun’ unvanını kullananların çoğu orta tabakaya mensuptur. ‘Şerife’ unvanı ile birlikte kullanılan ‘hanım’ ve ‘hatun’ unvanlı kadınlardan hiçbirisi alt tabakada bulunmamaktadır. Orta ve üst tabakadan iki kadının statü göstergesi ise “hâce”dir. Bundan yaklaşık bir asır öncesinde ise “Şerife Edibe Molla” ve Zekiye Molla⁵ tarzında “Molla” unvanlı kadınlar göze çarpmaktadır.

Sosyal statünün yanı sıra dinsel statüyü gösteren “el-Hac” unvanı, Hac ibadetini yerine getiren şahısların isimlerinin önüne konulurdu. Toplumda el-Hac unvanlı pek çok erkek bulunurken, 16. asırda sadece bir kadının bu sıfatı taşıdığı görülmüştür. Bir nikâh akdinde ismi geçen “el-Hac Hatun binti el-Hac Abdi”, bıkır-balığa genç bir kızdır.⁶ Bu genç kızın evlenmeden önce babasıyla birlikte hacca gittiği anlaşıyor. Ailenin Arap olması ve Anadolu’ya hacı olarak göç etmiş olabileceği de bir olasılıktır. O dönemlerde hac yolculukları, ulaşım imkânlarının yetersizliği ve her türlü tehlikeye açık oluşu nedeniyle Anadolu kadınlar için göze alınmayacak kadar riskliydi. Varlıklı kadınlar hacca bizzat gitmek yerine ölümlerinden sonra kendileri adına hacca gidebilecek bir şahıs için (genellikle ya azatlı kölelerinden ya da sulehadan biri) para vasiyetinde bulunurlardı.

19 yüzyılın ortalarında Hacı unvanlı bir kadın görülmemekle birlikte, ‘hacc-ı şerif bedeli’ olarak sulehadan bir kimseye verilmek üzere para vasiyetinde bulunan kadınlar vardır. Meselâ, hac bedeli olarak Şerife Hatice hatun 4500 krş; Şerife Zeynep hatun ise 3000 krş gibi hiç de az sayılmayacak meblağlarda bu iş için para vasiyetinde bulunmuşlardır. Buna karşılık 465 **Bursalı** erkeklerden % 17,8’i “el-Hac” unvanlıdır. 1797-1842 yıllarına ait **Samsun** halkıyla ilgili bir araştırmada erkek hacıların oranı % 26; aşağı yukarı aynı tarihlerde **Ankara**’da % 20’dir. Hac yolculuğu esnasında vefat eden Bursalı 20 kişiden bazılarının ‘el-hac’ unvanlı olmasına bakılırsa, erkekler arasında birden fazla hacca giden kimseler de bulunmaktadır.⁷

Müslüman kadınların sosyal ve dinî statüsünü gösteren bir başka nitelik, isimlerinin önündeki ‘şerife’ ve nadiren ‘seyyit’ unvanıdır. Bilindiği üzere soy şeceresi torunları Hüseyin kanalıyla Hz. Peygamber’e ulaşan kimselere ‘seyyit’; Hasan kanalıyla ulaşanlara ‘şerif’ unvanı verilmektedir. Ancak Bizim araştırma dönemimize ait kadı sicillerinde Hz. Peygamber’in soyundan gelen tüm erkeklerin isimleri önünde, ayırım gözetilmeksizin ‘es-Seyyit’ (nadiren ‘Seyyit’), kadınların isimleri önünde de ‘Şerife’ ibaresi kullanılmıştır. Hz. Peygamber’in soyundan geldiği farz edildiği için toplumda, diğer hemcinslerinden farklı imtiyaz, hürmet ve itibara sahip olan bu kadınların özel konumları vardı. Onların bu özel konumlarının kendileri için maddi bir avantaj sağlayıp sağlamadığı konusunda herhangi bir veriye sahip değiliz. Ancak bir ‘seyyid’ kızı olan ‘şerife’lerin evliliklerinin, hem ebeveynleri hem de “Nakîbu’l-Eşraf”⁸ tarafından kontrol edildiğini biliyoruz. Nakîbu’l-Eşraf’ın vazifelerinden birisi de Hz. Peygamber soyundan gelen kadınların dengi olmayanlarla evlenmelerini yasaklamaktır. Kadınlara göre seyyitler daha serbest evlilikler yaparak mühtedi hatta zenci kadınlarla rahatlıkla evlenebildikleri halde, kızlarının mühtedilerle izdivaçlarından kendilerine leke sürüleceği (âr lâ-

2 Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kültüğü*, c. II, s. 220; III/176; IV/334; V/363, 411; VII/59; X/17, 150.

3 Saadet Maydaer, *XVI. Yüzyılda Bursa Kadınları*, Emin Yay, Bursa, 2010, s. 119-121

4 Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, Sentez Yay, Bursa, 2013; “Osmanlı’da Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yay, 1999 Ank. S. 434-449.

5 Kepecioğlu, *age*, II/270.

6 Maydaer, *age*; Demirel’in araştırmasında 18. asrın ilk yıllarında Ankaralı sadece bir kadının hac ibadetini ifa ettiği belirtilmiştir. Bkz, Ömer Demirel, “1700-1730 Tarihlerinde Ankara’da Ailenin Niceliksel Yapısı”, *Belleten*, c.LIV, s.211, (Aralık 1990), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ank. 1991, s. 947.

7 Kurt, *agm*, s. 441.

8* Hz. Peygamber’in temiz soyundan gelenler arasından kendilerine baş olarak seçilen ve onların işleriyle ilgilenen kimse.

hık olma) gerekçesiyle bu tür beraberliği, mahkemenin de desteğiyle daha başından engelleyenler vardı.⁹

Mahkeme kayıtlarında azatlı cariyeleri tanımlayıcı nitelikli “atika”, “muarrere”, “mükâtebe”; azatlı olmayanlar için doğrudan “cariye” olarak ve roman kadınları tanımlamak üzere “kıptiye” (erkeklerde kıpti) zikredilen unvanlar görülmektedir. İncelediğimiz 19.yüzyıla ait “tereke defterleri”nde kıptiye denilen üç çingene ile üçü azatlı biri kalfa statüsünde dört cariyeye tespit edilmiştir.

Toplam 119 Gayrimüslim kadının isimleri yanında bir mesleğe mensubiyeti gösteren bir sözcüğe rastlamadığımız gibi, bir kadının isminin başında bulunan ‘hâce’nin dışında bir unvan da göremedik. Gayrimüslim kadınlara göre Müslüman hemcinsleri kıyas kabul etmeyecek ölçüde zengin ve renkli unvanlarla donanmışlardı.

2. Kadınların Sosyal ve Dinî Alandaki Etkinlikleri

Geleneksel bir İslam toplumunda sosyal ve dinî organizasyonlar birbirinden ayrılmayacak derecede iç içe geçmiş bir görünüm sergilerler. Sosyal ve dinî organizasyonların bu birlikteliği aşağıda görüleceği üzere Osmanlı kadınları için de geçerlidir.

a) Sosyal Organizasyonlarda Kadın Etkinlikleri

Kesin olmamakla birlikte 13. yüzyılın ikinci yarısında Ahiliğin kadınlar kolunu oluşturduğu ileri sürülen Kırşehir-Kayseri merkezli Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları) isimli kadın teşkilatı sosyal, dinî ve kültürel etkinliklerini bir tarikat disiplini içinde sürdürmüş olmalıydı. Anadolu Bacılarının Bursa’da bu isimle etkinlikte bulunduğu dair elimizde bir belge bulunmamaktadır. Bununla birlikte Kurucu Osman Bey’in önce, ünlü Ahi şeyhi **Edebâli**’nin kızı **Bâlâ Hatun**, daha sonra **Mal Hatun** (Orhan’ı annesi) ile evlendiğini biliyoruz. Gerek Bâlâ Hatun ve gerekse Mal Hatun ilk yıllarda Hacı Bektaş-ı Veli’ye intisaplı bir müride iken daha sonraları mürşidelik makamına ulaşan, -Ahiliğin kurucusu **Ahi Evren**’in eşi- Kayserili **Fatma Bacı** gibi etkin bir şekilde kadın organizasyonlarının içerisinde yer almış olabilirler.¹⁰

Osmanlı’nın ilk yıllarında Sultan ‘Hatunları’ toplumdan kopuk saraylarda yaşayan kimseler değildi. Devlet henüz ilk yıllarında olduğu için bir saray hayatı da henüz yoktu. Dolayısıyla kocaları gibi onlar da sosyo-politik hayatın aktif özneleriydi. Arap seyyah İbn Batuta, İznik şehrinin yöneticisi olarak Orhan Gazi’nin eşi **Nilüfer Hatun**’un adını zikretmekte; kendisini ziyarete gittiğinde Nilüfer Hatun tarafından ikram ve iltifata mazhar olduğunu bildirmektedir. Olgunluğu, hayırseverliği ve dindarlığıyla temayüz eden Nilüfer Hatun, Bursa’da bir tekke ve bir mescit yaptırmıştır. Bursa ovasından geçen çay üzerine köprü yaptırması sebebiyle bu çaya Nilüfer adı verilmiştir.¹¹

Bursa’da kadınların dinî ve iktisadi faaliyetleri daha sonraki asırlarda artarak devam etmiştir. Gelip geçenlerin barınması için yapılmış bir hayır kurumu olan ve sırf kadınlara mahsus olarak açılan *zaviyelerde* “şeyh” unvanlı kadınların bulunuşu dikkat çekicidir. 16. yüzyılın başlarına ait bir belgede, elinden alınan şeyhliği için “berat-ı Hümayün” talep eden **Zeynep Hatun** isimli kadının kısa öyküsü geçmektedir.¹² Zeynep Hatun’un talebinin nasıl sonuçlandığını bilmiyoruz ama Bursa’da 1596’da Tayyip Hoca mahallesindeki Karaca Ahmet zaviyesinde **Mustafa kızı Ayşe**’nin¹³; 1614’de yine aynı zaviyede **Ahmet kızı Cihan Hatun**’un¹⁴ şeyh oldukları görülmektedir. 17. yüzyılın ikinci yarısının başlarında da kadınlara ait iki zaviyenin varlığı dikkat çekmektedir.¹⁵ Burada zaviyenin bir ‘tekke’ olmadığını belirtmemiz gerekir. Zira kadınların şeyh olması, söz konusu zaviyelerin bir ‘tekke’ olmadığının göstergesidir.

Söz konusu örneklerden anlaşıldığı kadarıyla kadınlar, sosyo-kültürel ve ekonomik etkinliklerin

⁹ Kurt, *age*, s. 31.

¹⁰ Kurt, *agm*, s. 436.

¹¹ İbn Batuta, *İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler*; haz. İsmet Parmaksızoğlu, Milli Eğitim Basımevi, İst. 1971, s. 46-7; M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Yay, Ank, 1992, s.3-17.

¹² “Bursa’da Babamemiş zaviyesinden Zeynep nam Hatun kişi, sabıkan şeyh imiş, sonra mezkûreden alınıp Derviş Mehmet’e tevcih olunmuş imiş, ondan dahi alınıp mezkûrun oğlu Derviş Ahmet’e sadaka olunmuş imiş. Haliyen Derviş Ahmet fevt olup mezkûre Zeynep... berat-ı Hümayun sadaka olunmak için talep ettiği...” Bkz, Bursa Şer’iye Sicili (BŞS) A 23/25 150.

¹³ Kepecioğlu, *age*, I/101.

¹⁴ Kepecioğlu, *age*, I/320

¹⁵ Yediıldız, M. Asım, “Şer’iye Sicillerine Göre Bursa’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1656-1658), *Vakıflar Dergisi*, XXIII. Sayıdan Ayrı Basım, Ank. 1994, s. 189.

merkezleri olan zaviyelerde yalnız sıradan bir üye olarak değil aynı zamanda yönetici konumunda da yer almışlardır.

Diğer taraftan, 17. yüzyılda kadınların esnaf teşkilatlarına üye olma mücadelesi verdikleri görülüyor. Kadınların bu tür kurumlara üye olmaları alışılmış bir durum değildi. Gerber'in tespitine göre 1681 tarihinde babasından miras olarak intikal eden mum imalât hissesi sebebiyle esnaf teşkilatında üyeliğinin yasal olduğunu iddia eden bir kadına, diğer erkek üyeler 'o zamana kadar teşkilatta hiç kadın bulunmadığı gerekçesiyle itiraz etmişlerdi. Bundan 50 yıl sonra bir başka kadın, iki mum imalât hissesini satarak esnaf teşkilatından ayrıldığını ilân etmişti.¹⁶ Son hadise, kadınların loncalara üyeliğinin yasal olduğunu göstermekle birlikte, geleceğe aykırı gelişen oldubittilere karşı erkek baskılarının yoğunluğuna da işaret etmektedir. Bir kadın, karşıt cinslerden gelen baskıya dayanabildiği ve bu koşullarda ticari faaliyetini sürdürebildiği ölçüde üyeliğini devam ettiriyordu.

18. yüzyılın sonlarına doğru Bursalı Kadınların şehrin yerel yöneticilerine karşı ilginç bir protesto gösterisinde bulundukları görülüyor. Gösteri ilk etapta siyasi bir görüntüde olmakla birlikte esasında dinî bir nedene dayanmaktadır. 1794 yılı Ramazan ayının 28. günü bini aşkın kadın, bir Ermeni kilisesinin, tamir edilirken izin verilenden çok yüksek inşa edilmesini, duaların kabul olmamasının ve yağmurun yağmamasının sebebi olarak görmüşler ve Şeyhülislâm'ın fetvasına muhalif böyle büyük kilise inşa edilmesini, Kadı ve a'yân-ı belde'nin rüşvet almalarından kaynaklandığını ileri sürerek bir hoca kadının önderliğinde kiliseyi yakmışlar, kendilerine engel olmak isteyenleri de yaralamışlardır. Olay mahkeme-ye intikal ettirilince merkezden yapılan tahkikat sonucunda hem ihmali olanlar hem de kadınları kışkırttığı düşünülenler cezalandırılmıştır.¹⁷

Olayların yanlışlığı veya doğruluğu bir yana, bir grup kadının yine bir kadın öncülüğünde, yöneticileri yolsuzluk yapmakla suçlayıp eylem yapması, Bursalı kadınların sosyal olaylarda ne kadar etkin olduğunun bir kanıtıdır.

b) Vakıflarda Kadın Etkinlikleri

Vakıflar, sosyo-kültürel alanda kadın dindarlığını gösteren önemli kurumlardandır. Hayırseverliklerinin bir tezahürü olarak çok sayıda kadının vakıf kurucusu olduğu görülmektedir. Sosyal bütünleşme, milli dayanışma ve şefkat hislerinin bir ifadesi olan vakıf kurucuları arasında yer alan kadınların sayısı küçümsemeyecek bir nispettedir. Bursa'da 15. yüzyılda 303 adet vakıf kurucusunun % 51'ini kadınlar oluşturmaktadır.¹⁸ Farklı bölgelerden elde edilen verilere dayanan bir araştırmada vakıf kurucuları arasında kadın oranlarının % 17 ile % 50 arasında değiştiği ve vakıf kurucularının ortalama % 35'inin kadın olduğu görülmüştür.¹⁹

Vakıf kurucusu kadınlar arasında yönetici sınıfa ve üst tabakaya mensup maddi imkânları geniş olan kadınların yanı sıra, görece varlıklı sayılamayacak kadınlar da bulunmaktadır. Bunlar arasında Orhan Gazi'nin ikinci eşi **Asporça Hatun**'un; I. Murad'ın eşi ve Yıldırım Bayezid'in annesi **Gülçiçek Hatun**'un ve II. Bayezid'in eşi **Gülruh Hatun**'un vakfiyeleri dikkat çekicidir. Onların vakfiyelerinde geçen bazı cümleler, kendilerinin samimiyetini gösterir niteliktedir. Sözgelimi **Asporça Hatun** vakfiyesine; "*Şunu kesin olarak bildim ki, dünya fani, ahiret ise sağlam bir dayanak ve itibara şayandır*" dedikten sonra "*... Pazartesi ve Cuma geceleri hafızlardan üç kurra ruhuma ve çocuklarımla ruhuna Kur'an okuyalar; her yıl da mevlit okuyalar*" şartını eklerken, **Gülçiçek Hatun**'un vakfiyesinde ise "sadaka-i cariye" hadisi görülmektedir.²⁰

Son dönem Osmanlı bibliyografik tarihçisi Kepecioğlu'nun aktarımına göre, İsfendiyar oğlu İbrahim kızı **Hatice Hatun** sadece Bursa'da değil başka yerlerde de yaptığı hayır ve bağışlarla ünlendi. Hatice Hatun, Fatih'in öldürttüğü Sadrazam Bursalı Mahmut Paşa'nın karısıydı. Kocasının ölümünden sonra 28 yıl dul kaldı; Bursa'da yaptırdığı hayırlar arasında bir cami ve üzeri kurşun kaplamalı bir mektep vardı. O, söz konusu mektep ve caminin idaresi için 1501 yılında, Amasya'da Kerte köyünü, Merzifon'da

16 H. Gerber, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa 1600-1700", *International Journal of Middle East Studies* 12 (3), 1980, s. 237.

17 BŞS, B 251.. 56b, 3a; Kepecioğlu, Kâmil, *age*, II/359-60; Olayın sonuçları hakkında geniş bilgi için bkz, Karataş, A. İhsan, "Fethinden XIX Yüzyılın Sonlarına Kadar Bursa'da Ermeniler", *U.Ü.İlahiyat Fak. Dergisi*, S.2, 2005, s. 92 vd.

18 Yakup Tuncer, "Mahkeme Sicillerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları", *Yüksek Lisans Tezi*, Bursa 1992, s. 2.

19 Zikreden Ruth M. Roded, "Osmanlı Tarihine Cinsiyet Açısından Bakılması", *Osmanlı, c. V, Yeni Türkiye Yay*, Ank. 1999, s.20.

20 Sezai Sevim ve H. Basri Öcalan (haz), *Osmanlı Kuruluş Dönemi Bursa Vakfiyeleri*, Osmangazi Belediyesi Yay, Bursa, 2010.

Karacaviran ve Boğa köylerini, Yenişehir'deki bazı köyleri, Kite'de bir tarlayı, Bursa'da dört dükkânını, bir avlu içindeki sekiz odasını ve Dikencik köyündeki büyükbaş hayvanlarının cümlesini vakfetmişti. Mezar taşında isminin başında yer alan unvanlardan birisi “eş-şehide” idi. Yaptırdığı mektep ve caminin gelirlerini sağlamak amacıyla bir kadının bu kadar mal varlığını vakfetmesi, onun ne denli bir ‘infak’ ruhuna sahip olduğuna işaret eder. Vakıfların kuruluş gayeleri arasında yetim ve fakirleri, yolda kalmışları, hatta kuşları ve hayvanları koruma ve barındırma düşüncesinin de yer aldığı göz önünde tutulursa, Müslüman kadınların son derece şefkat ve merhamet hisleriyle dolu olduğu anlaşılır.

Vakfın dışında cami, medrese, han, çeşme, köprü, hastane, imaret ve aş ocakları gibi dinî yapı ve sosyal kurumların birçoğunun kuruluşuna kadınlar öncülük yapmıştır. Osmanlı kadınlarının tesis ettiği Gureba ve Nisa hastaneleri bugün bile hâlâ ayakta. Onların bu tür etkinlikleri, son dönemlere kadar artarak devam etmiştir. Kurucuları kadın olarak bilinen İstanbul'daki 69 okulun neredeyse tamamı 19. yüzyılda yaptırılmıştır.²¹

Ayrıca, ilgili dönem Bursa toplumunda, 47 fakir aile çocuğunu evlerinde barındırarak “koruyucu aile” hizmeti veren 47 kişinin 31'ini (% 66) kadınların teşkil etmesi, sosyal yaraları tedavi etmede, onların ne derecede etkin bir görev yaptıklarını göstermektedir.²² Bahsedilen örneklerden Osmanlı kadınlarının, ülkenin her tarafında, imkân bulunduğu her zaman gücü nispetinde hayır ve hasenatla ilgilenmiş olduğu sonucu ortaya çıkıyor.

3. Kadınların Ekonomik Faaliyetleri

İslam ve Osmanlı hukukuna göre kadınların erkeklerden farksız olarak mülk edinme hakları vardır. Bu hak kadınlar evlendiğinde de devam ediyordu. Eşler arasındaki mal ayrımı rejimi nedeniyle erkekler eşlerinin mal varlıklarına el koyma hakkına sahip değillerdi. Bu yüzden birçok Bursalı kadın, ekonomik hayatın içerisinde yer alıyordu. Mahkemeye yansıyan birçok belgede, gayrimenkul alım satımı yapan ya da kiralayan, ticaret yapıp kredi işlemlerinde bulunan, evinde işçi çalıştıran, vakıflardan ve şahıslardan ödünç alan, evleri, dükkânları ve atölyeleri olan kadınlar görülmektedir. Pazarlarda ürünlerini satan, gayrimenkul alım ve satım gibi ticari işlemlerini belgelemek için mahkemeye gelen, kocasının taksit borcu için kefil olan,²³ başka erkeklerle olduğu kadar eşlerine bile ödünç para veren ve alan,²⁴ hatta evlilik akdi esnasında kendisine vaat ettiği mehr-i müeccelini ödemediği için kocasını hapse mahkûm ettiren ve tüm bunları mahkemede tescil ettiren kadınlar vardı. Kadınlara ait işlere bakmak üzere kadın memurlar da istihdam edilebiliyordu.²⁵

Kadınların mal varlıkları daha çok nafaka ve boşanma ya da miras dağılımları esnasında veya mülk alım ve satımlarında tescil amacıyla mahkemeye başvurulduğunda ortaya çıkmaktadır. Onların mal varlığı miktarını görme yollarından birisi, nafaka ve boşanma davalarıdır. Bu şekildeki davalar, erken yıllardan itibaren varlıklı kadınların mal varlığını gözler önüne sermektedir. Burada 16. Asrın başında boşanma davası nedeniyle mahkemeye başvuran Hatice Hatun'un mal varlığını örnek verebiliriz. Öncelikle belirtelim ki, **Hatice Hatun**, Fatih'in komutanlarından ve halen Bursa'da metfun olan **Hamza Bey**'in kızıdır. Yeri gelmişken “Kâfir” ya da “Gâvur Samsun” olarak bilinen Hıristiyan Samsun'un Fatihi Hamza Bey'den bahsetmek istiyoruz. Kepeci-oğlu'nun Bursa Şer'ie Sicillerinden ve Başveکہlet Arşivindeki tapu defterlerinden derlediği malumata göre, II. Murat döneminde 1418'de “Kâfir Samsun”u zapt ederek Müslüman Samsun'un alınmasını kolaylaştıran Hamza Bey, daha sonra da isyancı Cüneyt Beyi tepeleyerek 1424'de Yahşi Bey'le birlikte İzmir'i fethedip Osmanlı'ya katan iki komutandan biriydi. O, Fatih Sultan Mehmet döneminde de önemli başarılarla imza atmış; bizzat İstanbul'un fethine katılarak Kaptan-ı Derya unvanını elde etmişti.²⁶ İşte onun kızı **Hatice Hatun**, yukarıda adından bahsettiğimiz İsfendiyar oğlu İbrahim'in kızı Hatice Hatunun da gelinidir. Yani Hamza Bey'in kızı olan Hatice Hatun, **sadrızam Bursalı Mahmut Paşa**'nın oğlu Süleyman Bey'in karsıdır. Evlilikleri iyi gitmediği için kendisini üç talakla boşayan kocası Süleyman Bey'i 1505'de Bursa mahkemesine getirtmiştir. Boşadığı karısıyla pazarlık masasına oturan Süleyman Bey, Amasya'daki mülk evlerine ilâveten 2000 nakit akçeyi verdiğine dair Osmancık kadısından aldığı hücceti mahkemeye ibraz etmiştir. Hatice Hatun, bunları garantine almak amacıyla, “El'an o evlerden davan ve nizam var mıdır?” diye soru yöneltmiş ve eski koca-

21 Altındal, Aytunç, *Türkiye'de Kadın*, Havas Yay, İst, 1977, s. 117.

22 Kurt, *age*, s. 91-102.

23 BŞS, A 153 73b.

24 Ali İhsan Karataş, “İsmail Hakkı Bursevî Dergâhı Şeyhlerinden Hikmetî Mehmed Efendi ve Hanımı Sâlihâ Hâtûn'un Terekeleri”, *U.Ü.İlahiyat Fak. Dergisi*, 24 (2015/1).

25 Kurt, *age*, s. 23, 54.

26 Kepecioğlu, *age*, II/1180.

sının, “O evler senin mülkündür, onlardan hiçbir davam ve nizam yoktur” sözlerini mahkemede kayıt altına aldırılmıştır. Daha sonra araya “muslihun” adı verilen sulh aracılarının girmesiyle 1507 yılında adı geçen kadına eski eşinden vakıf binaları, marangoz dükkânları, bir boyahane ve bazı yerlerin mukataaları intikal etmiştir.²⁷

Birçok örnek arasında dikkat çekici bulduğumuz bir başka örnek, Şerife Emine Hanım isimli bir kadın tarafından açılan nafaka davasıdır. 1876 yılında açmış olduğu boşanma davasını daha sonra nafaka davasına çeviren Şerife Emine Hanım’a kocasının, çeşitli kalemlerden oluşan toplam borcu 33.300 Kuruş’tu. Bursa’nın merkezi çarşılarından Kaygan (Kayan) çarşısında bir attar (aktar) dükkânının sahibi olan Şerife Emine Hanım’ın kocası el-Hac Mehmet Tahir Efendi’ye kadar ağır borç ibraz ettirmesinin nedeni, onun kendi üzerine kuma getirmesidir. 19. yüzyıla ait defterlerden terekelerini incelediğimiz kadınlar arasında en zengin olanı, 1275/1859’da ölen **Hatice Zekiye Hanım**’dır. Onun toplam terekesi 156.786 kuruş olup 55.000 kuruş tutarında iki ev, 3500 kuruş değerinde bağ-bahçe, çeşitli alacakları ve geniş bir mücevherat listesini içeriyordu. O dönemde bir koyunun ortalama fiyatının 40 kuruş, bir sığırın ise 100 kuruş civarında olduğunu düşünürsek, toplam mal varlığının yaklaşık 4000 koyuna veya 1600 sığıra denk geldiği anlaşılabacaktır. Hatice Zekiye Hanım “Hâce” unvanlı tek kadındır.²⁸

Ailevi davaların dışında kamusal alanda hak arayışıyla ilgili davalardan bizzat tekstil ticareti yapan kadınların olduğu anlaşılmaktadır. Evde imal ettiği mamulünü, çarşı ve pazarlarda piyasaya süren çok sayıda kadın, bir lonca sisteminin üyesi olmamakla birlikte, kendilerini mali yönden destekleyen tüccar ve diğer komisyonculardan tamamen bağımsızdılar. “Kazzaz” denilen ipek tüccarları loncasına mensup görevlileri 1682 yılında dava eden Bursalı sekiz kadın bunun dikkat çekici örneğidir: Bu kadınlar, ipek ipliği üretiyorlardı. Lonca görevlileri, rekabete yol açtıklarından dolayı onları engellemek isteyince, hiçbir şekilde rahatsız edilmeksizin şehirde rahatça dolaşabileceklerine ve diledikleri pazarda ürünlerini serbestçe satabileceklerine dair fermanı mahkemede ibraz etmişler ve “*el-kadim yutraku alâ kademihi*” (eskiden beri var olan öyle kalmaya devam eder) fahasınca davayı kazanmışlardı. Artık serbestçe mallarını piyasaya arz edebilirlerdi. Ama loncanın erkek görevlileri de boş durmuyordu. Bir yolunu bulup onları engellemek istiyorlardı. Bundan tam bir sene sonra durum tersine döndü. Bu defa, kendi pazarlarında satış yaptıklarından dolayı kadınların, loncanın vergi yükünü paylaşmaları gerektiğini ileri sürdüler. Daha önce verilen hüküm üzerine davayı yine kadınlar kazandı. Çünkü onlar vergiden muafı. Vergi muafiyeti, kadınlara tanınmış bir imtiyazdı.

Ölen bir kişinin kimliğini ve varislerini tanıtıcı bilgileri, borç ve alacaklarıyla birlikte mal varlığının bir listesini ihtiva eden tereke defterleri, birçok kadının gayrimenkul satma, satın alma ve kiralama faaliyetlerine katıldıklarını gözler önüne sermektedir. Gerber’in araştırmasında kullanılan 123 kadın terekkesinden 20’si çeşitli zenaat dallarında faaliyet gösteren kadınları içermektedir. Bazı kadınlar sahip oldukları topraklarda zirai üretim yaparken bazıları da ipek imalatı gibi endüstri kollarıyla ilgileniyorlardı. 1678 yılında Bursa’da toplam 387 adet mancınık tezgâhının 157’sinin kadınlara ait olması, onların tekstil imalatındaki etkinliğini göstermektedir. Terekelerindeki basit tezgâhlardan anlaşıldığına göre bunların çoğu iplik bükme ve örgü (trikotaj) yapıyordu.²⁹

19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Osmanlı devleti, gerçek sanayi işletmelerinin doğuşuna ve özellikle büyük şehir merkezlerinde işçi hareketinin oluşumuna şahit olundu. G. Perrot, türbe ve camilerle dolu Âl-i Osman’ın bu eski başkentinin, Avrupa sanayiinin Osmanlı’da şimdiye kadar kendisini en iyi şekilde dayattığı yer olarak zikreder. İlk dokuma fabrika İsviçreli bir müteşebbis tarafından 1840’larda kurulmuştu. Önceleri kadın işçi bulmakta zorlanan fabrikanın, 1864 yılında 100 kadın işçisi vardı. Bunların 10’u Müslüman, diğerleri Rum, Ermeni ve Yahudi kadınlarıydı.³⁰ 1863 tarihli bir belgede, Hürmüz, Akile ve Penbe isimli üç kız kardeşin, bir Gayrimüslime ait ipek fabrikasında çalıştıkları, ancak patronlarının ödemediği 17240 kuruş tutarındaki ücretlerini temin için mahkemeye gittikleri görülmektedir. 1894’lerde Bursa’yı ziyaret eden Mehmet Ziya Bey, Bursa’daki ipek ve koza fabrikalarında Müslüman, Hristiyan birçok fakir kız ve kadının büyük bir maharetle ipeği iplik haline getirmelerini, saatlerce temaşaya değer bir manzara olarak tasvir etmektedir.³¹ Leman Erişçi’nin tespitine göre, Gemlikli kadınlar ipek kozası (güğü) ve ipekten (harir) “pek nefis oda döse-mesi” imal edip satışa sunuyorlardı.³²

27 Kepecioğlu, *age*, II/221-222.

28 Kurt, *age*, s. 111.

29 Gerber, *agm*, s. 237-238; Kurt, *agm*, s. 437.

30 Neşe Günaydın ve Raif Kaplanoğlu, *Seyahatnamelerde Bursa*, Bursa Ticaret Borsası Yay, 2000, s.146, (George Perrot)’den.

31 Mehmed Ziya Bey, *Bursa’dan Konya’ya Seyahat*, İst. 1312, s. 113; Kurt, *agm*, s. 439.

32 Leman Erişçi, *Türkiye’de İşçi Sınıfının Tarihi*, İst.1951, s.7.

Anlaşılan, iktisadi şartlar gereği, büyük merkezlerde Müslüman kadınlarda artık fabrika vb. yerlerde işçi statüsüyle çalışmaya başlamıştır. Ancak burada dikkat çekici olan bir başka husus, yabancıların açtığı fabrikalarda çalışan işçilerin çalışma saatlerinin uzunluğudur. Çalışma saatleri güneşin doğuşundan batışına kadar; yazları 13, kışın 8 saat kadardır. Her ne kadar Maling, Şark'ta 'bir insanın kaldıracabileceğinden daha ağır bir süre değil' dese de bundan Karl Marks'ın (1818-1883) haberi olsaydı herhalde çok şeyler söylerdi. Aynı gözlemcinin, "fabrikalarda çalışan genç kızların süs ve gösterişe düşkünlüğü, sağlıkları pahasına kazandıklarını bu şekilde israf etmelerine yol açması gerçekten üzücüdür"³³ cümlesi de manidardır.

Bursalı Müslüman kadınların fabrikalarda işçi olarak çalışmaya başlamaları, geleneksel sosyal hayatı etkilememesi düşünülemez. Bunun ilk belirtisi, genç kız ve kadın giyiminde ve birbirlerine yabancı olan erkek ve kadınların muhtemelen ilk defa saatlerce bir arada çalışmasından kaynaklanan yakın sosyal ilişkilerdeki değişimlerdir. Özellikle üst düzey Devlet yönetiminin Batılılaşmayı hedefleyen düzenlemelerini ifade eden "Tanzimat"la birlikte bu değişimlerin hızında artış gözlenmiştir. Nitekim yabancı bir seyyahın 1835'deki gözlemlerine göre Bursalı erkeklerin, Sultan Mahmut'un "fes" giyilmesi emrine rağmen ısrarla "sarık" takmaya devam etmeleri³⁴ gibi kadınlar da kalın patiskadan "yaşmak" takmakta ısrarlıydılar. Oysa İstanbul'da yaşmak çok ince muslinden yapılır. Bunun arasından renkli hotozlar, onun üstündeki pırlanta iğneler, olduğu gibi gözükebilirler.³⁵ Bundan yaklaşık 30 sene sonra Bursa'ya gelen bir başka yabancı seyyah ise sanayileşmenin etkisiyle farklılaşan kadın kıyafetlerinden söz eder. Onun gözlemlerine göre Bursalı kadınlar, diğer Türk kadınlarıyla aynı erdemlere sahipler. Bununla birlikte "sanayi sağlıksız bir sosyal ilişki türü dayattığı için işçilerin ahlaki değerlerinin yozlaşmasına yol açmıştır. On yıl önce bir yabancıya yüzlerini göstermeye asla razı olmayan Türk kadınları diğer kadınlar gibi yüzleri açık çalışmaya başladılar. Müslüman hükümlerini unutmaya iten bu işe gittikçe daha çok müracaat ediyorlar."³⁶ Bu durum, teknoloji-değer ilişkisini gösteren çarpıcı bir örnektir.

4. Gayrimeşru Olayların İçinde Yer Alan Kadınlar

Kent merkezleri kadın dindarlığının izlerini her zaman taşımakla birlikte, aynı zamanda kadın dindarlığıyla bağdaşmayacak görünümlere de sahne olabilmektedir. Sıklıkları ve türleri, toplumların yapısıyla farklılık gösterse de, az ya da çok, şu ya da bu şekilde dindarlıkla bağdaşmayan tutum ve davranışlar her toplum için geçerlidir.

Mutasavvıf **Kutbuddin Muhammet İzniki**'nin (821/1418) şu cümleleri, dönemindeki kadınlarla ilgili endişelerini yansıtmaktadır:

"Zamane kadınları güzel elbiseleriyle süslenip sokaklara dökülürler. Kırılarda ve yollarda tozarlar. Gizli yapmaları gereken şeyi açıkta da yaparlar. Yabancı erkeklerin yanında ziynetlerini gizlemezler. Erkekleri kendilerine meylettirmek için düğünlerde oynarlar. Böylece Allah'ın gazabına uğrarlar. Bunların kocalarına bir din adamı nasihat etmek istese, dinlemezler ve: 'Sizin bu sözleriniz, eskilerin tekerlemeleridir...' diyerek acayip bir tarzda cevap verirler. Bu erkekler, karılarının İslami ve ahlaki olmayan yerlerde bulunmalarından iftihar ederler. Bunlar artık şeytanın kardeşi ve dostudurlar, kendilerinde kıskançlık ve gayret gibi erkeklere has güzel vasıflar kalmamıştır. Sakallarını karılarının ellerine verip dinlerini onların arzu ve heveslerine bırakmış bu kimseler fasıklar güruhundan olmuşlardır. Ne yazık ki, ortalık böylelerle dolmuştur. Dinin emirleri nerede kaldı? Allah'ın emirleri hiçe sayıldı. Allah hidayet eylesin."³⁷

Muhammet İzniki'nin sözleri, normal hayatını yaşayan genç kadınlara sınırları aşmamalarına dair bir uyarı niteliğindedir. Bununla birlikte bazen beklenmedik bir şekilde bir kadının fiili, o günün koşullarında suç kapsamında değerlendirilebiliyordu. Sözgelimi 1571 tarihinde *Sima Hatun* isimli musikişinas bir kadın, saz çalmakla itham edilerek hapsedilmekle birlikte zindanda hastalanarak ölme ihtimali belirdiğinden kefaletle serbest bırakılmıştır.³⁸ Sima Hatun'un zindan çıkmasını sağlayan iki kefilden birisinin yine bir kadın oluşu

33 Günaydın ve Kaplanoğlu, *age*, s.149 (İngiliz Viskonsülü Malingi'n Bursa'daki Zanaatkarların ve Diğer Çalışan Sınıfların Durumuna İlişkin Raporu, 1869)'dan.

34* "Allahım ne sarıklar, Tıpkı dağ gibi muslin, ya da kaşmir yığınları! Bunları Mahmut görse düşer bayılır".

35 Günaydın ve Kaplanoğlu, *age*, s. 87, (Miss Julia Pardoe, *The City of the Sultan and Domestic Manners of Turks*, London, 1837)'den.

36 Günaydın ve Kaplanoğlu, *age*, s.146, (George Perrot, *Suvenirs d'un Voyage en Asie Mineure*, Paris, 1864)'den.

37 Muhammed Kutbuddin İzniki, *Mürşidü'l-Müteehhil*, istinsah eden: Yahya b. Ahmed, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Bölümü, no: 930, 1092/1681, s. 1b-2a.

38 Kepecioğlu, *age*, IV/154.

(Hasan kızı Mazlume) dikkat çekiyor.

Ancak, mahkeme sicillerine yansıyan çok sayıda olay, bu tekil örneğin dışında normalin dışındaki suç kabul edilen patolojik davranış biçimlerine ilişkindir. Bunlar içinde en dikkat çekici olan içki ve fuhuş âlemleridir. Hiçbir zaman İslâm dışı toplumlardaki seviyeye ulaştığı söylenemezse de böylesine sapkın bir yaşam tarzı oldukça dikkat çekicidir. Muhammet İzniki'nin yaşadığı dönemden yaklaşık bir asır sonra sosyo-ekonomik ve siyasi yönden Osmanlı toplumunun artık çok farklı bir döneme girdiği anlaşıyor. 16. yy'ın başlarında Bursa'da Rus kadınlarını pazarlayan şahısların mahkeme sicillerine yansıdığı görülmektedir. O tarihlerde "ases" ya da "bölükbaşı" adı verilen özel görevlilerin takipleri sonucunda bu tür olaylar ortaya çıkıyordu. 1521 yılının Şaban ayında Bölükbaşı Mustafa, suçüstü yakaladığı bin Abdullah oğlu Mustafa'yı mahkemeye getirerek; "*Mustafa evine Rusi avretleri getirip zâni olan leventlerin akçelerini alıp onlara verip fesat ve şenaate mübaşeret*" etmesi daima âdetindendir diyerek şikâyet etmiştir. Mahalleden farklı şahitler de "*evine kahpe avretler gelir gider, fısık u fesat olur. ... Rusi avretleri evine götürüp leventlerin akçesin alup koşuverir*" gibi ifadelerle adı geçen şahsın aleyhine mahkemede şahitlik etmişlerdir. Bu olaydan yaklaşık üç ay sonra Bursa asesler başı Halil, Fatma isimli bir kadınla Celal ve Ali isimli şahısları mahkemeye getirip; "*mezburları birbirine ... mübaşeret ederken buldum*" diye dava edince olayın içinde olan Ali; "*mezbure Fatma Rusi'dir, odama götürdüm şarap ve kitap dahi ihzar etmiştim*" diyerek adı geçen kadınla birlikte suçlarını itiraf etmişlerdir.³⁹

Yukarıda geçen her iki vakada da olayın içerisinde mühtedilerin ve gayrimüslimlerin olduğu görülmektedir. İlk vakada babasının adının "*Abdullah*" olmasından Mustafa'nın bir mühtedi olduğunu anlıyoruz. Osmanlı toplumunda mühtedilerin babaları muhtemelen tanımlama amaçlı genellikle "*Abdullah*" olarak işaretleniyordu. Olaya karışan kadınlar ise Rus asıllıydı. İkinci vakadaki kadın da Müslüman adı kullanan bir Rus'tur. Mahkeme kayıtlarında 16. asır boyunca birçok mühtedinin bu türden olaylara adlarının karıştığı görülmektedir.

Çoğunlukla gayrimüslimlerin ya da Müslüman adı kullanan sözde mühtedilerin neden olduğu sapkın olaylarda, onların dışında, "*şeyh*" unvanlı iki kişinin de adının geçmesi dikkat çekiyor. 1521 yılında *Pınarbaşı Kalenderhanesi Şeyhi* Nebi oğlu Yakup, geceleyin evinde bir fahişe ile "*şer üzerinde iken*" görülmüş ve ikinci kez aynı fahişenin evinde yakalanarak mahkemeye sevk edilmiştir.⁴⁰ Bu olaydan yaklaşık bir asır sonra Cinci Arap şöretli Şeyh Abdullah, cincilik ve sihir yaparken bazı evli kadınları kandırıp kocalarından ayırıyor ve kendisine nikâhlıyordu. İstanbul'dan gelen müfettişler, durumu tetkik ettikten sonra onu İstanbul'a sevk etmişlerdi.⁴¹

16. asrın sonlarına doğru Bursa toplumunda kadınlarla erkeklerin birlikte gizlice içki içip eğlendikleri yerler arasında tarla ve bahçe gibi yerleşim alanından uzak, ıssız mekânlar ya da dükkânlar yer alıyordu. Genellikle devriye gezen "subaşılar" tarafından fark edildiklerinde erkekler kaçıyor, kadınlarsa yakalanıp mahkemeye çıkartılıyordu. Bazı kadınlar suçlarını itiraf ederken bazıları zorla götürüldüklerini iddia ediyorlardı. Ağzında "rayıha-ı hamr" yani içki kokusu bulunduğu tespit edilerek kayıtlara geçen çok sayıda erkekle birlikte daha az sayıda kadına da rastlamak mümkündür. Bir gayrimüslimle (Bekel Veledi Zekeriya) birlikte yakalandığı için Mahallenin ileri gelenleri tarafından fahişe olduğu iddia edilerek ihracı talep edilen Hani'nin babası Ahmet; "Cemaatim yaramaz deyücek, mezkûre Hani bana dahi gerekmez" diyerek kızının Sevindik mahallesinden ihracını bizzat kendisi de istemişti.⁴²

1634 tarihinde muhtemelen kendisi de mühtedi olan Eşrefiler mahallesinden Hüseyin bin Abdullah, bir gün sabah namazını camide cemaatle kılıp evine dönünce mühtediye olan karısını aynı mahalleden bir başka mühtedi ile bir arada "zinaya müteallik alâmeti faside üzere hareketlerini görerek silah ile üzerlerine hücum etmiştir." Mahkemede şahitler de bu duruma şahitlik etmişlerdir.⁴³

Bir İslam toplumunda gayri meşru cinsel ilişkilerin daha uç örneği, eşcinselliktir. Kepecioğlu'nun tespit ettiği tek bir sicil kaydı, yine içinde cariyelerin yer aldığı sapkın ilişki (sevicilik) türünü yansıtmaktadır.⁴⁴ Bu-

39 BŞS, A 32/29 147, 169/435.

40 BŞS, A 32/29 23a.

41 Kepecioğlu, *age*, I/323.

42 Maydaer, *age*, s.138-140.

43 BŞS, A 23/25; Kepecioğlu, *age*, 2/266.

44 Bu kayda göre Anadolu kazalarından birinde kadılık yapan Ömer Efendi'nin karısı Mahmud kızı Ümmü Gülsüm ile cariyesi Mülâyim, Enarlı mahallesindeki evlerinde gece boğulmuş olarak bulundular. İddiaya göre tellaklık yapan bir cariyeye de erkek kıyafetleriyle adı geçen kadının evine geceleri gidip geliyordu. Mahkemenin yaptırdığı tahkikat sonucunda Ümmü Gülsüm'ün zaman zaman kendileriyle birlikte olduğu iki kadın tarafından aralarına giren husumet sebebiyle öldürülmüş olduğuna karar

nun dışında lezbiyenliğe ilişkin başka bir örnekle karşılaşmadık.

Son olarak şunu da belirtmeliyiz: Bugün birçok modern toplumda gayri meşru ilişkileri sözde legal bir zeminde gösteren kurumsal nitelikli düzenlemelerin Osmanlı toplumunda varlığı beklenen bir durum değildir. 1898 yılına ait bir sicil belgesinde karşılaştığımız, Bursa Pazar-ı Esb (At Pazarı) mahallesinde ölen Han İsmail kızı Fevziye'nin isminin başında yer alan 'umumhaneci' unvanı, resmileşmiş kurumsal bir yapıya işaret etmez.⁴⁵ Adı geçen mahalle tarihi olarak "kıpti"lerin ikamet ettiği bir yer olması nedeniyle, söz konusu kadın muhtemelen bir romandı ve illegal tarzda bu işleri yaparken "umumhaneci" diye ünlenmiş olmalıydı.

Tüm bu olaylarda, mahallenin huzur ve asayişinden sorumlu 'ases' veya 'bölükbaşı' denilen bekçiler, çoğu defa 'cem'i ğafir',⁴⁶ 'mahalle cemaati', 'ahali-i mahalle', 'ehl-i mahalle' veya 'mahalle halkı' diye nitelendirilen bir topluluk, yanlarında imam ve son dönemlerde muhtar olduğu halde fuhuş yaptıklarından kuşku kullandıkları kimseleri evvelâ velilerine şikâyet ederek kendilerini defalarca uyarıyorlar; sonuç alamadıklarında da mahkemeye başvuruyorlardı. Bunun sonucunda haklı görüldüklerinde suçlular, çoğunlukla başka bir mahalleye ve bazen de şehir dışına sürgün ediliyordu. Bir zina fiilini tespitinin kolay olmayışı,⁴⁷ sürgün cezalarını yaygınlaşmasına yol açmıştır. Çünkü İslâm hukukuna göre, kadın-erkek arasındaki ilişkinin zina addedilebilmesi için olayı bizzat, perdesiz olarak gören dört erkek şahidin birden bulunması gerekmektedir. Aksi takdirde konuyla ilgili iddialar, 80 değnek vurulmasını gerektiren iftira suçunu doğurmuştur. İşte bu durum, âdetâ mahalle cemaatinin elini kolunu bağlamış ve onları ancak nasihat etmeye ve sürgünlerini sağlamak amacıyla mahkemeye başvurmaya yönlendirmiştir. Mahallenin ileri gelenlerinin topluca hareket etmelerinin örtük bir işlevinden söz edilebilir. Böylelikle tekil şahısların iftirada bulunmaları engellenmiş, kiskançlık yüzünden ortaya atılacak şayialardan bireyler bir bakıma korunmuştur. Ancak belirgin şekilde dikkat çekenler kimseler, tekil şahıslar tarafından değil bizzat mahalle ileri gelenlerince takibe alınmıştır. Burada mahalle grubunun, namuslu bireyler için derin bir güven duygusu yaratırken sapkın davranışlarda bulunanların hareketlerini sınırlayıcı bir engel oluşturduğu söylenebilir.

Zirai açıdan verimli topraklar üzerinde kurulu ve aynı zamanda uluslararası bir ticaret merkezi olan Bursa, birçok avantajları barındırdığı için, iç ve dış göçler için bir çekim alanıydı. Anadolu'nun Kuzeyi ve Doğusu başta olmak üzere neredeyse her bölgesinden, Balkanlardan, Kafkasya'dan, İran'dan, Orta Doğu'dan hatta Rusya'dan para kazanma ya da ticaret için gelenlerin bir uğrak yeri idi. Bunların bir kısmı muhtemelen evlenerek sürekli ikameti tercih ediyordu. Çok renkli demografik yapının içinde adları zaman zaman adli vakalara karışan medrese öğrencileri, ülkenin birçok merkezinde terör estiren Celali eşkıyası ile köle ve cariyeler (yaklaşık % 5) de yer alıyordu. Ayrıca nüfusunun önemli bir bölümü (% 40 civarında) gayrimüslimlerden (Hristiyan ve Yahudi) oluşuyordu. Onların içerisinde samimi olarak veya dışsal nedenlerle İslâm'a ihtida eden azımsanmayacak oranda mühtediler vardı. Yukarıda kısa bir özetini sunduğumuz gayrimeşru cinsel ilişkilerin ortaya çıkışında henüz İslamlaşmasını tamamlamamış ya da çıkarları gereği Müslüman adını kullanan sözde mühtedilerin önemli rolü vardı. Bu tür vakalar, Kepecioğlu'nun belirttiği üzere, "Cemiyetin, temiz ve yüksek ahlakının bu gibi aslı belli olmayan kadınlar tarafından nasıl bozulduğunu gösterir canlı bir vesikadır".⁴⁸ Oluşan farklı demografik görünüme sahip bir toplumda fuhuş, hırsızlık ve kaçakçılık gibi suç sayılan faaliyetler bazen organize bir karaktere bürünmekteydi. Suçların işleniş sıklığında Hüdavendigar vilayetinin merkezi olarak Bursa'nın, "İstanbul'a yakın olduğu için, başkentten kaçan tüm haydutların barındığı bir yer"⁴⁹ olmasının önemli etkisi olmalıdır. Bursa aynı zamanda İstanbul'da saltanatın istenmeyen kimseler için çok rahatsızlık vermeyen bir sürgün şehriydi.

16. yüzyıl Bursa şehrinde çok sayıdaki sapkın olayın varlığı, refah toplumunun bir yansıması olarak da yorumlanabilir. Burada sadece belirli örneklerle sınırlandığımız olaylar çoğunlukla, Kanuni dönemiyle (1520-1566) başlamakta, Lâle dönemini (1718-1730) müteakiben gerileme dönemini (1699-1792) kapsamaktadır. İşte tüm bunların sosyolojik harmanlanmasından, kendi boyutlarında çeşitli suçların işlendiği kozmopolit bir şehir ortaya çıkıyordu.

Sonuç Yerin

verilmiştir. Yabanda olan kocası Ömer Efendi'nin de Bursa'ya gelerek yoğun çabası sonucunda olayın faili olduğu anlaşılan iki kadın hapse atılmıştır. Bkz, Kepecioğlu, *age*, IV/4.

45 BŞS, C 164/738 6b.

46 Kepecioğlu, *age*, II/202.

47 Zina davalarında uygulanan 'had' cezasına ilişkin bkz, Kurt, *age*, s. 133.

48 Kepecioğlu, *age*, 1/3.

49 Günaydın ve Kaplanoğlu, *age*, s.138, (George Perrot)'den.

Çok eski bir yerleşim birimi olan Bursa şehri, Osmanlı'nın ilk başkenti olmasından da anlaşılacağı üzere, Osmanlı hinterlandında siyasi ve ekonomik açıdan stratejik bir konuma sahipti. Şehir, Osmanlıyla birlikte büyük ölçüde Türkmenlerin yerleşim alanı haline gelmekle birlikte çevre vilayet ve dış ülkelerden sürekli göçlere maruz kalıyordu. Göçmenlerin çoğu farklı etnik kökenlerden gelen Müslümanlardı. Bununla birlikte savaşlar ve esir ticareti gibi yollarla sadece etnik değil kültürel olarak da yabancı kim-seler topluma karışıyordu. Şehrin Bizans bakiyesi Rum ve Hristiyan nüfusu da varlığını büyük ölçüde varlığını korumaktaydı.

Farklı etnik ve dinsel yapıdan oluşan Bursa halkı, ekonomik açıdan da verimli zirai topraklara ve zenaat ve üretim imkânlarına sahipti. G. Perrot'un belirttiği gibi, "Türbe ve camilerle dolu Âl-i Osman'ın bu eski başkentinin Avrupa sanayiinin Osmanlı'da şimdiye kadar kendisini en iyi şekilde empoze ettiği yer" olmasında Bursa'nın bahsedilen tarihsel, toplumsal ve stratejik niteliklerinin rolü olabilir.

Bu panoramadan, Bursa halkının tarihsel olarak birbirine aykırı gözüken iki temel resminin öne çıkıyor: Muhafazakâr ve kozmopolit. Bir ulema, evliya, umera şehri olmasının yanı sıra, son dönemlerde Sultan Mahmut'un "fes" giyilmesi emrine rağmen ısrarla "sarık" takmaya devam eden erkekler ile ince muslinden yaşmaklı İstanbullu birçok hemcinsinin aksine kalın patiskadan "yaşmak" takmakta ısrarlı kadınlar Bursa'nın yeknesak, dindar ve muhafazakâr yönüne işaret ediyor. Tarihsel veriler, genel olarak Bursa'nın ah-laki yönden de seçkin bir kent olduğunu gösteriyor.⁵⁰ Ancak diğer taraftan şehir, çok farklı etnisite ve kültürü barındırdığı için de oldukça kozmopolit bir karakterde de karşımıza çıkabiliyor.

Şehrin bahsedilen niteliklerinin, demografik açıdan erkekler kadar, ister istemez kadınları da etki-lemiş ve oldukça farklı yelpazelerde seyreden sosyal ilişkiler ortaya çıkmıştır. Kadınlar, sosyal ve dinî hayatın içerisinde aktif olarak yer almışlardır. Bununla birlikte göç ve savaşların etkisine ilâveten kültürel farklılıkların ve ekonomik koşulların çok yönlü etkileriyle açıklanabilecek sapkın olayların içerisinde nesneleştirilmiş kadınlar da görülmüştür. Bu son resim, çoğunlukla toplumsal sorunların çözülmemek üzere iletildiği bir yer olan mahkemenin tuttuğu kayıtlarından elde edildiği için, hiçbir zaman toplu-mun genel karakterini göstermez. O halde şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: Patolojik sorunların dışında çoğunluğu oluşturan Bursalı kadınlar, belirli bir ekonomik ve toplumsal özgürlük içinde statüleriyle uyumlu unvanlarını kullanarak toplumun aktif özneleri halinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Kaynakça

- A. İhsan Karataş, "Fethinden XIX Yüzyılın Sonlarına Kadar Bursa'da Ermeniler", *U.Ü.İlahiyat Fak. Dergisi*, S.2, 2005.
- A. İhsan Karataş, "İsmail Hakkı Bursevî Dergâhı Şeyhlerinden Hikmetî Mehmed Efendi ve Hanı-mı Sâlihâ Hâtûn'un Terekeleri", *U.Ü.İlahiyat Fak. Dergisi*, 24 (2015/1).
- Abdurrahman Kurt, "Osmanlı'da Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yay, Ank. 1999.
- Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, Sentez Yay, Bursa 2013.
- Alan Duben ve Cem Behar, *Istanbul Households*, Cambridge University Press, 1991; Türkçesi, İstanbul Haneleri, İletişim Yay, İst. 1996.
- Aytunç Altındal, *Türkiye'de Kadın*, Havass Yay, İst. 1977.
- Bursa Şer'îye Sicilleri: A 23/25; A 32/29; A 153; B 251; C 164/738.
- Fatma Aliye, *Nisvan-ı İslâm*, İst. Tarihsiz.
- Fatmagül Berktaş, Kent, Özgürlük ve Kadın Üzerine, Toplumsal Tarih, Mart, 2009.
- H. Gerber, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa 1600-1700", *International Journal of Middle East Studies* 12 (3), 1980.
- <http://www.kadindostukentler.org/kdk-kadin-dostu-kent.php>
- İbn Batuta, *İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Milli Eğitim Ba-sımevi, İst. 1971.
- Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, Bursa Yazma ve Eski Eserler Kütüphanesi, No: 4519-4522; Türkçesi, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay, (c. I-IV) 2009.
- Leman Erişçi, *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi*, İst. 1951.
- M. Asım Yediyıldız, "Şer'îye Sicillerine Göre Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1656-1658),

50 Konuyla ilgili tartışma için bkz, Kurt, *age*, s. 135.

Vakıflar Dergisi, XXIII. Sayıdan Ayrı Basım, Ank, 1994.

M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Yay, Ank. 1992.

Mehmed Ziya Bey, *Bursa'dan Konya'ya Seyahat*, İst. 1312.

Muhammed Kutbuddin İznîkî, *Mürşidü'l-Müteehhil*, istinsah eden: Yahya b. Ahmed, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Bölümü, no: 930, 1092/1681.

Neşe Günaydın ve Raif Kaplanoglu, *Seyahatnamelerde Bursa*, Bursa Ticaret Borsası Yay, 2000.

Ömer Demirel, “1700-1730 Tarihlerinde Ankara’da Ailenin Niceliksel Yapısı”, *Belleten*, c.LIV, s.211, (Aralık 1990), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ank. 1991.

Ronald C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, New York and London, 1993.

Ruth M. Roded, “Osmanlı Tarihine Cinsiyet Açısından Bakılması”, *Osmanlı*, c. V, Yeni Türkiye Yay, Ank. 1999.

Saadet Maydaer, *16. Yüzyılda Bursa Kadınları*, Emin Yay, Bursa 2010.

Sezai Sevim ve H. Basri Öcalan (haz), *Osmanlı Kuruluş Dönemi Bursa Vakfiyeleri*, Osmangazi Belediyesi Yay, Bursa 2010.

Yakup Tuncer, “Mahkeme Sicillerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları”, U.Ü. Sosyal Bil. Enst. *Yüksek Lisans Tezi*, Bursa 1992.

Hokand Hanlığı Siyaset Ve Kültür Hayatında Bir Kadın: Mahlar Ayım

Doç. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK
Sakarya Üniversitesi / Sakarya

Giriş

1. Siyasi Ortam

Mahlar Ayım'ın¹ doğduğu ve yaşadığı coğrafya olan Fergana bölgesi Doğu Türkistan ile Batı Türkistan'ın birbirine çok yakın olduğu bir yerde konumlanmıştır. Bugün Özbekistan'ın güneydoğusunda, Tacikistan ile Kırgızistan sınırlarının kesiştiği, kuzeyinde Tanrı Dağları ile güneyinde Pamir Dağları'nın birbirine yaklaştığı bir yerde bulunan bölge bir yandan tarihî İpek Yolu'nun Doğu Türkistan'dan sonra dünyaya açılan en önemli noktası olarak, bir yandan da verimli tarım alanlarına sahip olması nedeniyle çok eski zamanlardan itibaren insanların ilgisini çekmiş ve önemli bir yaşam alanı olmuştur.

16. yüzyılın başında Buhara Hanlığı'nın idaresine giren Fergana bölgesi, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren merkezden kopmuş, yüzyılın sonuna doğru da bölgenin kuzeyinde yer alan Çadək şehri ve çevresinde Nakşibendiye tarikatına mensup Hocalar güç kazanmaya başlamışlardır.² Ancak Çadək Hocalarının iktidarını kabul etmeyen Özbek kabile beyleri o dönemde Özbeklerin Ming³ kabilesinin reisi Şahruh Biy'in idaresi altında birleşerek onların yönetimine son vermişlerdir.⁴ Böylece 1709 yılında Hokand Hanlığı ortaya çıkmıştır.

Cengizli gelenek nedeniyle hanlığın erken döneminde 'han' unvanı kullanmayan, bunun yerine 'biy' unvanı ile yetinen hanlık yöneticileri bir yandan Fergana bölgesine hâkim olmak için mücadele ederlerken bir yandan da hanlıkta imar ve iskân faaliyetlerine önem vermişlerdir.⁵ Ancak bu arada bir yandan Mangıt ve Keneges gibi diğer Özbek kabileleri ile üstünlük mücadelesi verilirken bir yandan da Kalmuk akınlarına maruz kalınmıştır.⁶ Bütün bu mücadelelerden başarıyla çıkan Hokand Hanlığı, İrdana Biy (1751-1762) zamanında, hanlığın ticari ilişkilerini geliştirme ve Buhara Hanlığı saldırılarına karşı destek elde etme amacıyla 1760 yılında Çin'e sözde de olsa tabiiyet bildirmiştir.⁷

1 19. yüzyıl Türkistanı'nda soylu kadınlar için hatun ve begüm unvanlarının kullanımı terk edilmiş, bunun yerine Fergana bölgesinde daha çok "anne" veya "bayan" anlamına gelen Ay veya Ayım unvanları kullanılmaya başlanmıştır. Bkz. Nurten Kılıç-Schubel, "Writing Women: Women's Poetry and Literary Networks in Nineteenth-Century Central Asia", *Horizons of the World: Festschrift for İsenbike Togan*, ed: İlker Evrim Binbaş, Nurten Kılıç-Schubel, İthaki Press, İstanbul 2011, s. 421, dipnot 39.

2 Muhtemelen onlar Doğu Türkistan'da güç ve nüfuz kazanan Akdağlı ve Karadağlı Hocaların izinden gitmekteydi. Çünkü Akdağlı ve Karadağlı Hocalar cemaatleri Yarkend Hanlığı'nda 16. yüzyılın sonundan itibaren etkin olmuşlar, 1680 yılında da hanlığın Cungar Hanlığı'nın himayesine girmesine, 1696 yılında da ortadan kalkmasına sebep olmuşlardır. Bkz. M. Bilal Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, IQ Yayınları, İstanbul 2013.

3 Pek çok yerde 92 kabileden oluştuğu söylenen Özbeklerin kabile listesi için bkz. Babayarov Gaybullı Bolliiev ve Kubatin Andrey Viktoroviç, "K Voprosu o Termine '92 Uzbekskih Plemenı' v Kontekste İstoričeskih Svyazey Tyurksih Narodov", *GLOBAL-Türk*, c: II, 2014, ss. 138-139.

4 B. M. Babacanov, *Kokandskoe Hanstvo: Vlast', Politika, Religiya*, Yengi Neşr, Tokyo & Taşkent 2010, s. 103; Timur Kasimoviç Beysembiev, *Tarih-i Şahrui' Kak İstoričeskiy İstočnik*, Nauka, Almata 1987, s. 11.

5 Bu anlamda özellikle başkent Hokand'ın kuruluşu ve inşası önemlidir. Bkz. Scott C. Levi, "The Ferghana Valley at the Crossroads of World History: The Rise of Khoqand, 1709–1822", *Journal of Global History*, c: 2/02, Temmuz 2007, s. 222.

6 Hanlığın Kalmuklarla erken dönem ilişkileri için bkz. V. A. Moiseev, *Cungarskoe Hanstvo i Kazahi (XVII-XVIII vv.)*, "Gılım", Alma-Ata 1991, ss. 161-173.

7 İrdana Biy Çin'e tabi görünse de, esasında bu ilişki ağından hanlığı daha kârlı çıkıştır. Çünkü az miktarda ödenen vergi karşılığında Hokand Hanlığı tebaası tacirler, ticaret vergisinden muafiyet ve gittikleri şehirlerde kervansaraylardan ücretsiz yararlanma gibi Çin pazarlarında büyük imkânlar elde etmişlerdir. Bkz. Toru Saguchi, "The Eastern Trade of the Khokand Khanate", *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko (The Oriental Library)*, No 24, Tokyo, 1965, ss. 49-50, 55-56, 58, 62-64; P. P. Ivanov, *Očerki po İstorii Sredney Azii (XVI-seredina XIX v.)*, İzdatel'stvo Vostočnoy Literaturı, Moskova 1958, s. 108; L. J. Newby, *The Empire and the Khanate: A Political History of Qing Relations with Khoqand c.*

18. yüzyılın ikinci yarısında hanlıkta iktisadi durum oldukça güçlenmiştir. Bunun en önemli göstergesi hanlığın para darp ettirmesidir. Narbuta Biy (1763-1798) *fulus* ismi verilen paralar bastırması ve bir fulus da bir koyuna eşitlenmiştir. Yine zenginliğin ve ihtişamın başka bir göstergesi olarak Narbuta Biy başkent Hokand'da bir saray inşa ettirmiştir.⁸

1798 yılında tahta çıkan onun oğlu Alim döneminde güçlü bir merkezî ordunun tesisi ile kapsamlı fetihler gerçekleştirilmiş, 1805 yılında Taşkent'in fethiyle birlikte de o artık 'han' unvanını kullanmaya başlamıştır.⁹ Güçlü bir yönetim ortaya koymasına ve gerçekleştirdiği fetihlere rağmen halka ve özellikle de din adamlarına yönelik sert uygulamaları nedeniyle 'Zalim Alim Han' olarak nitelenmiştir.¹⁰ Güney Kazakistan'ı içine alan kapsamlı bir seferi sırasında başarısız olup bu arada öldüğüne dair şayialar da çıkınca kardeşi Ömer 1809 yılında tahta geçmiş, ancak ölmediği anlaşıncı Ömer tahtı bırakmadığı gibi ağabeyi ile taht kavgası yapmıştır. Sonunda başarılı olarak Alim Han'ı ortadan kaldırmıştır.¹¹

Ömer Han döneminde başarılı seferler gerçekleştirilerek hanlık toprakları genişletilmiş, Buhara Hanlığı ile mücadele edilmiştir. Bunun yanı sıra kapsamlı imar ve iskân faaliyeti yürütülmüş ve başta vergi toplama usulleri olmak üzere şeriata aykırı uygulamalar yasaklanmış, ulema nüfuz kazanmıştır. Ayrıca kendisi de bir şair olan Ömer Han döneminde edebiyat ve sanat alanında gelişmeler kaydedilmiş, başkent Hokand bir ilim merkezi olmuştur.

30 Aralık 1821'de vefat eden Ömer Han'ın yerine kaynaklarda o sırada 12 veya 14 yaşında olduğu belirtilen oğlu Muhammed Ali geçmiştir. Yaşının küçüklüğü nedeniyle bu erken dönemde Muhammed Ali Han ülkeyi ancak naibi aracılığı ile yönetebilmiştir. İşlere çok da doğrudan müdahale edemeyen Muhammed Ali Han'ın bu döneminde onun hanlığına tehdit oluşturabilecek hanedan üyeleri ve saray mensupları ortadan kaldırılmıştır. Bu uygulamalardan dönemin dinî bürokrasisi ve zümreleri de nasibini almış, pek çok hoca ve seyyid ya öldürülmüş, ya da hanlıktan sürülmüştür.¹²

Onun döneminde güney Kazakistan ve Yedi-Su bölgesi fethini müteakip kuzey sınırların güvenliği için kaleler inşa edilmiştir.¹³ Bundan sonra Karatekin, Hisar, Bedeşşan, Dervaz ve Kulab hanlığına dâhil edilmiştir. İlerleyen süreçte Doğu Türkistan'a iki sefer düzenlenerek Çin ile bir anlaşma imzalanmış ve bölgede 1864 yılına kadar sürecek olan önemli iktisadi imtiyazlar elde edilmiştir.¹⁴

Bütün bu başarılarına rağmen, babasının eşlerinden birini nikâhına alması din adamlarının ona cephe almasına neden olmuş, o da pek çoğunu hanlık dışına sürmüştür.¹⁵ Bunun yanı sıra hanlık şehirlerinin valilerinin sıklıkla yerini değiştirmesi başka bir huzursuzluk kaynağı olmuştur. Muhalif gruba tacirler de destek verip onlar Muhammed Ali Han'a karşı Buhara emiri Nasrullah'ı hanlığa davet edince sorun daha da büyümüştür. Zaten Ura-Tepe hâkimiyeti konusu olmak üzere bazı nedenlerden dolayı Muhammed Ali Han ile arası bozuk olan Emir Nasrullah hanlığa üst üste seferler düzenleyerek sonunda başkent Hokand'ı işgal ettiği gibi, onu, kardeşini ve anneleri Mahlar Ayim'i öldürmüştür.¹⁶ Böylece Hokand Hanlığı'nda Muhammed Ali Han dönemi sona ermiştir.

2. Siyasetin İçinde Bir Kadın

Hokand Hanlığı'nın 19. yüzyıl eğitim ve kültür hayatında önemli izler bırakan Mahlar Ayim hakkında kaynaklarda parça parça bilgiler mevcuttur. Ancak kaynaklardaki genel kanı onun hayranlık uyan-

1760-1860, E. J. Brill, Leiden 2005, ss. 27-29; 48-50; Beysembiev, *a.g.e.*, ss. 13-14.

8 Saguchi, *a.g.m.*, ss. 57-58.

9 Muhammad Hakim Khan, *Muntakhab Al-Tawarikh (Selected History)*, c: II, ed: Yayoi Kawahara & Koichi Haneda, Research Institute for Languages and Cultures of Asia and Africa, Tokyo University of Foreign Studies (ILCAA), Tokyo 2006, ss. 87-88; S. H. İsanhanov, *Katalog Monet Kokanda XVIII-XIX vv.*, İzdatel'stvo "Fan" Uzbekskey SSR, Taşkent 1976, ss. 6-7; Timur Kasimoviç Beisembiev, *Annotated Indices to the Kokand Chronicles*, Research Institute for Languages and Cultures of Asia and Africa (ILCAA), Tokyo 2008, s. 14; Beysembiev, *a.g.e.*, s. 16, 97; Babacanov, *a.g.e.*, s. 126.

10 Üçler Bulduk, *Hokand Hanlığı ve İbret'in Fergana Tarihi*, Berikan Yayınları, Ankara 2006, s. 56.

11 Muhammad Hakim Khan, *a.g.e.*, ss. 115-124; Babacanov, *a.g.e.*, ss. 133-135.

12 Muhammad Hakim Khan, *a.g.e.*, ss. 284-310; Babacanov, *a.g.e.*, s. 164; Beysembiev, *a.g.e.*, s. 105.

13 Hamid Ziyayev, *Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele*, çev. Ayhan Çelikbay, TTK Yayınları, Ankara 2007, ss. 69-70; Beisembiev, *a.g.e.*, s. 15.

14 Newby, *a.g.e.*, ss. 184-209; Beysembiev, *a.g.e.*, s. 19; Victor Dubovitskii, Khaydarbek Bababekov, "The Rise and Fall of the Kokand Khanate", *Ferghana Valley: The Heart of Central Asia*, edited by S. Frederick Starr with Baktybek Beshimov, Inomjon I. Bobokulov, and Pulat Shozimov, M. E. Sharpe, Inc., New York 2011, s. 34.

15 Muhammad Hakim Khan, *a.g.e.*, ss. 462; 575-580; 594-600.

16 Muhammad Hakim Khan, *a.g.e.*, ss. 634-639; Dubovitskii-Bababekov, *a.g.m.*, ss. 334-335; Babacanov, *a.g.e.*, ss. 179-180; Beysembiev, *a.g.e.*, ss. 20, 109-110.

dıran şaireliğidir ve çağdaşları onun bu yeteneğine büyük saygı göstermişlerdir. Edebi faaliyetlerinin yanı sıra Mahlar Ayim siyasi, sosyal ve eğitim meseleleri ile de meşgul olmuştur. Dolayısıyla dönemine her açıdan damga vuran önemli bir sima olarak karşımıza çıkar.

Mahlar Ayim h. 1206 (m. 1792)¹⁷ yılında Hokand Hanlığı şehirlerinden biri olan Endican'da doğmuştur. Babası şehrin valisi Rahman Kulu Bey, annesi ise eğitilmiş bir kadın olan Ayşe Begim'dir.¹⁸ Alim Han'ın (1798-1809) babası Narbuta Biy (1763-1798), Rahman Kulu Bey'in kız kardeşi ile evlendiğinden Rahman Kulu, Alim Han'ın dayısıdır.¹⁹

İlk eğitimini *atin-ayiden*²⁰ alan Mahlar Ayim, ilerleyen süreçte kendi kendine öğrenmeye devam ederek doğu edebiyatının klasikleri üzerinde çalışmıştır.

Alim Han 1806 yılında kardeşi Ömer Bey'i Margilan valiliği görevine atamış, aynı zamanda da onun için Rahman Kulu Bey'den kızını istemiş, böylece Ömer Bey ile Mahlar Ayim evlenmişlerdir.²¹ 1807 yılında gerçekleşen ve o sırada 15 yaşında olan Mahlar Ayim, bu evlilikten Ömer Han'dan sonra tahta çıkacak olan Muhammed Ali ismini verdikleri çocuğunu 1808 yılında dünyaya getirmiştir. Ömer Bey Mahlar Ayim'in sadece kocası olmayıp aynı zamanda şiir ilmini öğreten hocası da olmuştur. Margilan'daki konakları kısa sürede bir ilim ve kültür yuvasına dönüşmüştür. Kendisi de bir şair olan ve *emiri* mahlasını kullanarak şiirler yazan Ömer Bey akşam yemeklerinde veya gece sohbetlerinde şiirler okumuş, Mahlar Ayim de bir süre sonra ona özenerek kendisi şiir yazmaya başlamıştır. Zaman zaman Ömer Han onu düzelterek şiirde ilerlemesine yardımcı olmuştur. Hatta zaman zaman Ömer Bey ona şiirle ilgili sorular sorarak yanıtlamasını istemiştir.²² Bunun yanı sıra kocasının bazı akşamlar düzenlediği ve şehrin ilim adamlarının katıldığı meclislere de iştirak etmiştir. Elbette o devirde kadınlı-erkekli toplantıların yapılmasının ne kadar zor olacağı göz önüne alınırsa, hem Ömer Bey'in hem de Mahlar Ayim'in bu girişimi dikkate değerdir. Ulema da Ömer Bey karşısında bu konuyu dillendirmeye cesaret edememiştir.²³ Bu meclisler han olduktan sonra da devam etmiş, hanlıkta Fazlı Nemanganî'nin isimlendirmesiyle *mecmua-i şairan* denilen bir şairler topluluğu ortaya çıkmıştır. Başta Fazlı olmak üzere, bu topluluğun en seçkinleri Nakib Aşık, Nola, Meyus ve Vezir'dir.²⁴ Onlar genelde Ömer Han'ı taklit ederek şiirler yazmışlar ve şiirlerinde de hanı yüceltmişler, yönetimi övmüşlerdir. Ancak bunun yanında şiirlerinde yönetimi eleştiren şairler de ortaya çıkmıştır: Cüneydullah Hazık (ö. 1843), Muhammed Şerif Gülhani (ö. 1827), Gazı, Madan, Mahmud Mahmur (ö. 1844). Onlar şiirlerinde adaletsizlik, hukuksuzluk, zorbalık ve zulümden şikâyetçi olmuşlardır.²⁵

Ömer Han'ın 1809 yılında Hokand'da tahta çıkıp han olmasıyla başkente taşınan Mahlar Ayim,

17 Onun doğum tarihini 1791 yılı olarak veren araştırmacılar da vardır: "Maknune der mah-i huti ruz-i çarşanbe-i sene-i 1206/1791 be dünya amede est." Bkz. Abdulazizova Ziba Sadullaevna, *Maknuna i yiyo Mesto v Literaturnom Krugе Kokandskogo Hanstva (Pervaya Polovina XIX Veka)*, Dissertatsiya, Duşanbe 2013b, s. 15.

18 Muhammad Hakim Khan, *a.g.e.*, s. 80; Mahbuba Kadirova, *Nadira: Oçerk Jizni i Tvorçestva*, Taşkent: İzdatel'stvo "Fan" Uzbekskoy SSR, *a.g.e.*, s. 18; Mahbûbe Kadirova, "Mâhlar Âyim Nâdire (Hayatı ve Sanatı)", *Bilgi*, c: 7, Güz 1998, s. 93.

19 B. R. Tursunov, "Nadirabegim-Predstvatel' nitsa Peoezii Kokoandskoy Şkolı i Gosdarstvenniy Deyatel'", *Vestnik Tacikskogo Gosudarstvennogo Universiteta Prava, Biznesa i Politiki*, No: 4 (60), 2014, s. 154; Selahittin Tolkun, "Son Devir Çağatay Edebiyatının İki Önemli Kadın Şairi: Nadire ve Üveysi", *İlmi Araştırmalar*, c: 12, İstanbul 2001, s. 168.

20 Atın-ayı (atin, atun, otin): kızlara evde okuma yazma öğreten kadın öğretmen. Bu öğretmen çoğu zaman imamın hanımı veya kızı olabiliyordu. Pek çok mahallede olan atinlere asil olmayan (sıradan) kızlar da gidebiliyor ve edebi kabiliyetlerini geliştirebiliyorlardı. Bkz. Kadirova, *a.g.e.*, s. 18; Kılıç-Schubel, *a.g.m.*, ss. 432-434. Sovyetlerin dağılmasından sonraki atin uygulaması için bkz. Habiba Fathi, "Otines: The Unknown Women Clerics of Central Asian Islam", *Central Asian Survey*, c: 16/1, 1997, ss. 27-43. Mahlar Ayim bu eğitimde İslam'ın temel esaslarını, imla ve yazı ile şiir ve kafiye'nin temel kurallarını öğrenmiştir. Bkz. Sadullaevna, 2013b, s. 16.

21 Akrabalık dolayısıyla annesi ile birlikte Mahlar Ayim sık sık hareme girip çıkabiliyorlardı. Bu gidip gelmeler sırasında Ömer Bey Mahlar Ayim'i görmüş ve ona bağlanmıştır. Ancak başlangıçta Rahman Kulu Bey'in bu evliliği onaylamadığını söyleyebiliriz. Ömer Bey annesi Ming Ayim aracılığı ile kızı istemiş, ancak olumlu cevap alamamıştır. Ancak araya Alim Han girince Rahman Kulu Bey teklifi kabul etmek durumunda kalmıştır. Alim Han, çift için bir ay süren ihtişamlı bir düğün tertip ettirmiş, gelin için de büyük bir çeyiz hazırlattırıştır. Bkz. Muhammad Hakim Khan, *a.g.e.*, ss. 80-81; Kadirova, *a.g.e.*, ss. 23-24; Aziz Kayumov, *Kokan Edebi Muhiti (XVIII-XIX Asrlar)*, Özbekistan SSR Fenler Akademiyası Neşriyatı, Taşkent 1961, ss. 219-220.

22 Kayumov, *a.g.e.*, s. 221; Tursunov, *a.g.m.*, ss. 155-156.

23 Tursunov, *a.g.m.*, s. 156.

24 Bu dönemde kaynaklarda 75 şairin ismi verilmektedir. Bkz. Ziba Abdulazizova, "Devletdari Ez Didgahi Meknune", *Peyami: Danişgah-i Milli-i Tacikistan (Mecelle-i İlmi)*, *Bahş-i Filoloji*, Duşanbe: "SİNO", 4/1 (105), 2013, s. 180.

25 Kadirova, *a.g.e.*, s. 27; Evelin Grassi, "Kokand Men and Women of Letters who Wrote in Both Chaghatay Turkish and Persian (First Half of the 19th century)", *Studia Iranica*, c: 42, 2013, ss. 233-237.

hanlık sarayını da kısa sürede bir ilim ve kültür merkezi haline getirmiştir. Bir yandan çocuklarının²⁶ eğitimi ile ilgilenirken bir yandan da edebiyatla uğraşmayı sürdürmüştür. Kısa süre sonra tanıştığı Cihanatun Üveysî'yi (1780-1845) saraya davet ederek onu çocuklarını eğitmekle görevlendirmiştir. Bunun yanı sıra, Üveysî hanlığın en seçkin şairelerinden biri olarak Mahlar Ayim'in can yoldaşı ve edebi meseleleri her zaman konuşup tartışabileceği biri olmuştur. Mahlar Ayim'den yaklaşık 12 yaş büyük olan Üveysî divan sahibi büyük bir şaire olarak aynı zamanda ona rehberlik (*mentor*) yapmıştır.²⁷

Ömer Han 30 Aralık 1821 yılında vefat edince Mahlar Ayim 30 yaşında dul kalmıştır. Ömer Han'ın onun üzerine üç kadınla daha evlenmesi²⁸ onu derinden yaralasa da o eşine karşı hep bağlı ve saygılı olmuş, ancak kıskançlığını ve elemiini satırlara dökmeden de edememiştir.²⁹ Onun ölümü üzerine "Fırak-Name" kaleme almış, şiirlerinde eşinin ölümünün yeri ve göğü titrettiğini söyleyerek Fergana'dan Çin'e kadar herkesin onun ölümüne çok üzüldüğünü ifade etmiştir.³⁰

Ömer Han'ın yerine tahta Muhammed Ali'nin çıkması konusunda Mahlar Ayim saray erkânı ile ortak hareket etmiş, bu çerçevede onun kardeşi Sultan Mahmud Han Şehrisebz valisi Muhammed Sadık Bey'in muhafazasına verilmiş, Taşkent valiliği yapan diğer kardeş Abdullah Sultan ise saraya davet edilerek öldürülmüştür.³¹ Bunun yanı sıra Muhammed Ali'nin hanlığı konusunda sorun oluşturabilecek, onu onaylamayacağından şüphelenilen ne kadar kişi varsa ya öldürülmüş, ya da sürülmüştür. Sürgüne gönderilenler arasında Alim Han ile Ömer Han'ın kız kardeşi ile evli olan devrin şeyhülislamı Masum Han Töre ile oğlu Hekim Han da vardı.³² Dönemin en önemli kaynaklarından "Müntehabü't-Tevârih" in müellifi olan Hekim Han, o güne kadar hep sitayişle bahsettiği ve annesi gibi gördüğünü ifade ettiği Mahlar Ayim hakkında bu olaydan sonra hoş bir şekilde söz etmemiştir.

Böylece 14 yaşında Muhammed Ali (Madali) tahta çıkmış, yaşının küçüklüğüne binaen de Mahlar Ayim onun naibesi olmuş, bu şekilde 1832 yılına kadar yaklaşık on yıl süreyle siyaset işlerinde de rol oynamıştır.³³ 1832 yılından itibaren ancak Muhammed Ali Han yönetimin dizginlerini tam olarak eline alabilmiştir.

Ömer Han'ın vefatından kendi vefatına kadar Mahlar Ayim'in siyaset alanında yaptıklarına dair elimizde çok az veri vardır. Bunlardan biri, oğlu Muhammed Ali Han'ın Çin seferine gitmesi konusundaki isteksizliğidir. Oğluna bu konuda başlangıçta engel olmuş, ancak bir süre sonra sefere gitmesine izin vermiş, hatta orduya at ve yük hayvanı temin ederek destek olmuş, oğlunun başarılı olmasına dair de bir şiir söylemiştir.³⁴

Naibe olduğu dönemde kültürel aktivitelere daha da ağırlık vermiş, Fergana, Taşkent, Hocend ve diğer şehirlerdeki bilim insanlarını, şairleri, edipleri, hattatları ve hakkakları çağırarak başkente toplamıştır.³⁵ Ayrıca bu dönemde hazineden büyük miktarda paralar kullanarak hamam, kervansaray, kapalı ve açık pazar, park, yetimhane, cami, kütüphane ve medreseler başta olmak üzere pek çok alanda kamu hizmeti gerçekleştirmiştir. İnşa ettirdiği medreselerden biri Dehme-i Şahan'da³⁶ olup ismi Çalpak, diğerinin adı ise Mahlar Ayim'dir. Bu medreseleri inşa ettirdikten sonra masraflarının karşılanabilmesi için

26 Ömer Han ile Mahlar Ayim'in üç oğlu olmuştur: Muhammed Ali (d. 1808), Sultan Abdullah (d. 1810) ve Sultan Mahmud (d. 1819).

27 Bu yüzden bazı kaynaklarda Mahlar Ayim'in şiir ilmini Cihanatun (Cihanatın, Cihan Hatun) Üveysî'den öğrendiğine dair bilgiler vardır. Kayumov, *a.g.e.*, s. 220.

28 Ömer Han 1819 ve 1820 yıllarında iki kadınla daha nikâhlanmış, müteakiben de maiyetinden Mahmud Han'ın ölümü üzerine onun dul kalan eşlerinden biriyle daha evlenmiştir. Bkz. Sadullaevna, 2013b, s. 21.

29 Abdulazizova Ziba Sadullaevna, *Maknuna i yiyo Mesto v Literaturnom Kruge Kokandskogo Hanstva (Pervaya Polovina XIX Veka)*, Avtoreferat, Duşanbe 2013a, s. 8. Onların özellikle ilk zamanlardaki birbirlerine duydukları sevgi, aşk ve muhabbet dillere destan olmuş, bu konuda Üveysî şu şiiri kaleme almıştır:

"O Yusuf idi budur Züleyha,

Ol Vamık idi bu erdi Azra,

Birisi Leyli idi biri Mecnun,

Birbirinin muhabbetine meftun" bkz. Sadullaevna, 2013b, s. 18.

30 Sadullaevna, 2013a, s. 10.

31 Babacanov, *a.g.e.*, s. 163.

32 Muhammad Hakim Khan, *a.g.e.*, ss. 284-310; Babacanov, *a.g.e.*, s. 164; Beysembiev, *a.g.e.*, s. 105.

33 Mahlar Ayim'in siyasete bu kadar yakın olması ve bu alanda faal olması Ömer Han'ın eşi olması ile alakalı değildir. O zaten seçkin bir Özbek beyinin kızıdır. Bkz. Kılıç-Schubel, *a.g.m.*, s. 421.

34 Babacanov, *a.g.e.*, s. 187.

35 Kadirova, *a.g.e.*, s. 36.

36 Dehme-i Şahan aslında Narbuta Biy Camii, Mir Medrese, Mader-i Han Türbesi ile birlikte bir külliye içinde olup Hokand'ın eski yerleşim bölgesindedir.

bazı yerleri vakfettiği gibi öğrencilerin giyim kuşamları ve kitap ihtiyaçları ile de yakından ilgilenmiştir.³⁷ Bu hizmetlerinden dolayı halk arasında “yegâne-i devran” ve “nadire-i zaman” olarak tanınmıştır.

Bu dönemde müzik alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bazılarına kendisinin de iştirak ettiği meclislerde geleneksel Özbek müziğinin icra edilmesi ve geliştirilmesine destek olmuştur. Müzisyenler ve raks edenler resepsiyonlarda ve meclislerde birlikte yer alıyorlar, şiirler okunuyor, tambura gibi müzik aletleri çalınıyor ve raks ediliyordu. Kaynaklarda Muhammed Ali Han’ın müzisyenler için özel odalar tahsis ettiğine dair kayıtlar vardır.³⁸

1832 yılından itibaren Muhammed Ali Han’ın yönetimin dizginlerini ele almasıyla bir yandan fetihler gerçekleştirilirken bir yandan da aslında hanlık içten içe kaynamaya başlamıştı. Bir yandan Muhammed Ali Han’ın babasının diğer eşlerinden birini nikâhına aldığına dair söylentiler, bir yandan devlet görevlilerinin zorbalıkları ve eziyetleri, bir yandan yeni vergilerin konulması, bir yandan da angarya işlerin çokluğu nedeniyle isyanlar çıkmıştır. Bütün bunlara ilaveten isyancıların ellerini güçlendirmek adına hanlığa Buhara emiri Nasrullah’ı davet etmeleri işleri hepten içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur. Onlara ilaveten Emir Nasrullah’ın Hokand Hanlığı’na yönelmesinin ardında kendi kişisel arzusunun yanı sıra hanlıktan sürülen ve çoğu Buhara’ya gidenlerin Nasrullah’ı kışkırtmaları da etken olmuştur.

Nasrullah 1842 yılında Hokond Hanlığı üzerine sefer düzenlemiş ve bu seferde Muhammed Ali Han’ın kardeşi Sultan Mahmud’u kendi safına çekmiştir. Hocend şehrini fethederek buranın yöneticiliğini ona vermiştir. İki oğlunun birbirine düşmekte olduğu gören Mahlar Ayim olaya müdahale ederek iki kardeşi uzlaştırmış, buna göre Ura-Tepe, Hocend ve Taşkent Sultan Mahmud’a bırakılırken Fergana vadisi Muhammed Ali Han’da kalmıştır. Böylece anneleri iki oğlunu barıştırmıştır.³⁹

Buna rağmen özellikle Buhara’daki sürgünlerin kışkırtmalarıyla Emir Nasrullah, Hokand Hanlığı’na yönelik bir sefer daha düzenlemiştir. Bunu haber alan Muhammed Ali Han, kardeşini han olması için başkente davet etmiştir. Ne var ki bu arada Buhara ordusunun başkentin önüne kadar gelmesi nedeniyle Sultan Mahmud gerekli hazırlığı yapamamıştır. Hokand halkından da bir grubun Nasrullah’a destek vermeleri ile başkent kolaylıkla ele geçirilmiştir. İşgali müteakip şehir yağmalanıp tahrip edilmiş pek çok insan da öldürülmüştür. Öldürülenler arasında Muhammed Ali Han ve Sultan Mahmud vardı. Oğulları öldürülen Mahlar Ayim o üzüntü ve kızgınlıkla Emir Nasrullah’ın yanına gitmiş ve ona oğulları ile birlikte pek çok masum insanı öldüren zalim biri olduğunu söyleyerek beddua etmiş, bağırıp çağırmıştır. Bunu kaldıramayan Emir Nasrullah onun da öldürülmesini emretmiş, onunla birlikte maiyetinden Hoşhal Bibi, Nar Bibi ve Muhammed Ali Han’ın hanımı Aybibiş de öldürülmüştür. Onların infaz tarihi 1 Rabiulahir 1258 (12 Mayıs 1842) Perşembe günüdür.⁴⁰ Öldüğünde yaşı 50 idi. “Garayib-i Sipah” adlı eserde “Mâder-i hân hem şehîd şud” ibaresiyle ölümüne tarih düşülmüştür.⁴¹

Muhammed Ali Han’dan sonra hükümdar olan olan Şir Ali Han, Emir Nasrullah’ın askerlerini hanlıktan kovup ülkeye hâkim olduktan sonra Mahlar Ayim’in oğullarından naaş adına kalan ne varsa hanedan mezarlığına (Dehme-i Şahân) gömdürmüştür. Mahlar Ayim ise 1825 yılında kayıvalidesi (Ömer Han’ın annesi) için yaptırdığı Mader-i Han Türbesi’ne defnedilmiştir.⁴² İlerleyen süreçte bu türbe hanedandan olan bütün kadınların gömüldüğü bir yer halini almıştır.

3. Sanatkâr Bir Kadın

Dünya yazın tarihinde kadın yazar ve şairler çok fazla yetişmemiştir. Türk-İslam dünyasında bu sayı daha da azdır. 19. yüzyılda Hokand Hanlığı’nda yaşamış olan Mahlar Ayim bu boşluğu önemli ölçüde doldurmuş, Ali Şir Nevâî’nin (1441-1501) kurucusu olduğu Özbek klasik edebiyatının da en

37 Kadirova, *a.g.e.*, s. 39; Kadirova, *a.g.m.*, s. 94; Sadullaevna, 2013b, s. 26.

38 Kadirova, *a.g.e.*, s. 55.

39 Muhammad Hakim Khan, *a.g.e.*, ss. 618-620; Kadirova, *a.g.e.*, s. 114. Muhammed Hekim Han eserinde der ki, hanlık ileri gelenleri artık Sultan Mahmud Han’a yönelmişlerdi. Eğer Sultan Mahmud, Muhammed Ali Han’ın yönlendirdiği annesinin barıştırma teklifini kabul etmeseydi, bütün hanlığa tek başına sahip olabilecekti.

40 Kadirova, *a.g.e.*, ss. 115-116; Tolkun, *a.g.m.*, s. 169; Sadullaevna, 2013b, s. 28. Mahlar Ayim’in nasıl öldürüldüğüne dair kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Onun darağacında sallandırıldığını söyleyenler olduğu gibi, kalabalık önünde dört parçaya bölündüğünü söyleyenler olmuştur. Bazı kaynaklarda da onun canlı bir şekilde toprağa gömülüp açlıktan ve susuzluktan ölmesi beklendiği bilgisi verilmektedir. Muhammed Ali Han ve Mahlar Ayim’e kızgın ve kırgın olan Muhammed Hekim Han ise onun vahşice öldürüldüğünü söyler.

41 Kadirova, *a.g.m.*, s. 100.

42 1825 yılında Mahlar Ayim tarafından yaptırılan türbe, yukarıda da ifade edildiği gibi bir külliye içinde yer alır.

önemli temsilcilerinden biri olmuştur. Nevâî onun sanatının şekillenmesinde başat bir rol oynamış, Nadire onun yetenekli ve zeki bir manevi öğrencisi olmuştur. Hem Özbekçe (Çağatayca), hem de Tacikçe (Farsça) yazdığı şiirlerle iki dilli bir şairdir. Hatta aynı şiirde iki lisanı da kullanmıştır.⁴³ İlim erbabı arasında Tacikçe (belki Tacikçe/Farsça da denilebilir) bilmek ve bu dilde eserler vermek takriben Timur-lu devrinden itibaren itibarlı bir durumdu. Ayrıca Hâfız (Hâfız-ı Şirâzî, 1325-1389), Lûtfî (1366-1465), Nevâî (1441-1501), Meşreb (1640-1711), Bîdil (1642-1720) ve Fuzûlî (1494-1556) gibi yazın ehlinin önde gelenleri de Tacikçeye (Farsça) önem verdiklerinden bu dile hâkimiyet önemli bir husus halini almıştı. Belki bu durum biraz da Türkistan'da Özbeklerle iç içe yaşayan ve sayıları hiç de azımsanama-yacak Tacik halkından dolayı da olmalıdır. Bilim insanları her iki dilde eser vererek bu iki halkın dost-luğuna ve birlikte yaşamasına katkı sağlamak istemiş olmalıdır. Fuzulî'den dolayı Nadire'nin şiirlerinde Azericenin de izleri görülür.⁴⁴

Mahlar Ayim şiir yazmasını, şiirle uğraşmasını şu şekilde gerekçelendiriyor: Gelecek nesillere ulaşmanın en iyi yöntemi şiir yazmaktır. Sadece üst düzey şiir insanları ölümsüz kılar.⁴⁵

Şiirlerini üç mahlastan birini kullanarak yazmıştır: Nadire, Kamile ve Meknune.⁴⁶ Yazdıkları incelendiğinde Özbekçe kaleme aldığı şiirlerinde Nadire ve Kamile, Tacikçe kaleme aldıklarında ise Mekkune mahlaslarını kullanmıştır. Nadire mahlası ile 180 şiirlik bir divan, Kamile mahlası ile 19 gazel, Mekkune mahlası ile ise 333 gazellik (yaklaşık 5.000 beyit) bir divan bırakmıştır.⁴⁷ Böylece onun yazdıkları 10.000 dizeyi geçmiştir.

Üç divanı bulunan şairenin iki divanı iki dilli, üçüncü divanı ise sadece Farsça yazılmış şiirlerinden oluşmaktadır. Onun Nadire ismi ile yazdığı şiirlerinin toplandığı ilk divanı 109 gazelden (81 tanesi Özbekçe-Çağatayca, 28 tanesi Farsça-Tacikçe) oluşmaktadır.⁴⁸ Nadire ve Kamile mahlasları ile yazdığı şiirlerinin toplandığı ikinci divanı ise 180 şiir ve 3.000 mısradan mürekkeptir. Bu şiirlerden 136 tanesi Özbekçe-Çağatayca, 44 tanesi ise Farsça-Tacikçedir.⁴⁹ Farsça-Tacikçe 333 gazelin yer aldığı üçüncü divanı ise Mekkune tahallusu ile yazılmıştır.⁵⁰

Özbekçe ve Tacikçe yazdığı gazeller aruz vezninde olup onlar genellikle 5, 7, 9, 12, 13 veya 18 beyitlik olsa da onların çoğu 7 veya 9 beyittir.⁵¹

Mahlar Ayim gazel, muhammes, müseddes, terci-i bend, terhib-i bend, tahmis, çistan gibi klasik edebiyatın pek çok türünde şiirler yazmıştır. Şiirlerinde temas ettiği en önemli konular ve alanlar şunlardır: aşk, adaletsizlik, zulüm, zalim, ikiyüzlülük, insan hakları, insanın yüceliği, sadakat, vefa, özveri, ayrılık, mutluluk, ihanet, tabiat, kalem ve hat (yazı), dünya, hayat, hayatın güzelliği, yozlaşmış ulema, dini fanatizm.

Nadire şiirlerinde bedii sanatlardan da yararlanmışır. Her olayı veya olguyu güzel bir sebebe bağ-lama sanatı olan *Hüsn-i ta'lil*, birbiriyle ilgili, birbirine uygun sözleri birlikte kullanma sanatı olan ve bölgede daha çok "Müraat-ı nazir" olarak nitelenen *tenasüp* sanatı, kendini övdüğü *fahriye* sanatı, bilinen bir hadise, kişi veya atasözünü dolaylı biçimde anlatma sanatı olan *telmih* sanatı başta olmak üzere birtakım edebî sanatları kullanmıştır. Bunun yanı sıra kinaye, mecaz, mübalağa, zıtlık (karşıtlam), canlandırma gibi sanatlarla mükerrer kelimeleri kullanarak şiirler yazmıştır.⁵² Bunlara klâsik şiirde, "sa-nayi-i bedîiyye" adı verilmektedir. Bunun yanı sıra şiirlerinde kafiye ve redif de kullanmıştır.

Nadire şiirlerinde edebî ve ağıdalı bir dil kullanabildiği gibi sözlü edebiyat ve folklorun zengin unsurlarından da yararlanmışır. Şiirlerinde güzel ve figürsel bir dil kullanmaya özen göstermiştir. O dili doğru, net ve zarif bir üslupla kullanmıştır. Ancak kullandığı dil içinde Arapça ve Farsça kelimeler yer almıştır.

43 Bu edebi nitelik "şir-u şeker (süt ve şeker)" olarak nitelendirilmiştir. Bkz. Grassi, *a.g.m.*, s. 228.

44 Mahlar Ayim'in de dâhil olduğu Özbek edebiyatındaki Fuzulî tesiri hakkında bkz. Selahittin Tolkun, "Özbek Edebiyatında Fuzulî Tesirleri", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c: XXVIII, 1998, ss. 479-503.

45 Sadullaeva, 2013a, s. 13.

46 Kadirova, *a.g.e.*, s. 7; Kayumov, *a.g.e.*, s. 221.

47 Nadira: *İzbrannye Stihovoreniya*, Prevod c Uzbekskogo i Tacikskogo-Persidskogo Sergeya İvanova, Taşkent: Glavnaya Redaktsiya İsdatel'sko-Poligraficheskoy Aktsionernoy Kompanii, "ŞARK", 2006, s. 1; Tursunov, *a.g.m.*, s. 156.

48 Özbekistan Bilimler Akademisi, Biruni Şarkşinas Enstitüsü, Yazma No: 4182, 1a-52b. Bkz. Kadirova, *a.g.e.*, s. 56; Grassi, *a.g.m.*, s. 231.

49 Grassi, *a.g.m.*, s. 231.

50 Özbekistan Bilimler Akademisi, Biruni Şarkşinas Enstitüsü, Yazma No: 7766. Bkz. Kadirova, *a.g.e.*, ss. 64-66; Grassi, *a.g.m.*, s. 231.

51 Kadirova, *a.g.e.*, s. 100.

52 Kadirova, *a.g.e.*, s. 104; Kadirova, *a.g.m.*, s. 99.

Mahlar Ayim'in sanatkâr kişiliği kendinden evvelki bazı ustalardan etkilendiği gibi, kendisinden sonrakileri de etkilemiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında eser veren Zakircan Furkat, Nâdim, Râcî, Hokandî gibi şairlere tesir etmiştir.⁵³ Çağdaşlarından şair Nadir, kaleme aldığı "Heft-Gülşen" isimli eseri ona ithaf etmiştir.⁵⁴

20 yüzyılda Rezezakov'un "Nadire" müzikal tiyatro oyunu, Turâb Tola'nın tiyatro oyunu, Kâmil Yarmuratov'un "Nadirebegim" adlı filmi, Mirzakerim Pirmatov'un "Mâhlerâyim" adlı romanı ona ithafen hazırlanmış, 1992 yılında da Özbekistan Devleti onun anısına bir pul bastırmıştır.⁵⁵

4. Şiirlerinden Örnekler

Mahlar Ayim evliliğinin ilk yıllarında eşine duyduğu aşk ve yaşadığı mutluluk dolayısıyla şu mısraları kaleme almıştır:

Bahar güzeldir, çünkü senin güzel vücudun genç bir ağaç gibidir,
Gözler ince belin sahibi ile karşılaştığında kamaşır.
Güzellik, ahenk, iyi huyluluk, hoşluk, bütün bunların hepsi,
Seni öven mektupların birinin içeriği sadece⁵⁶

Mahlar Ayim, kocası Ömer Han'ın kendisinin üstüne evlilikler yapması üzerine hissettiklerini şu mısralara dökmüştür:

Gerçeği söylersem senden ayrılık beni sabahtan akşama kadar yakar,
Uykusuzluğun sonucu üzüntü, uykununki ise ateş⁵⁷
Ancak yine de eşinin ölümü ile duyduğu üzüntüyü ise şu şekilde ifade etmiştir:
İçinde boğulduğumuz figan sütunları göğe ulaştı,
Fergana'dan Çin'e kadar insanlar senin yasını tutuyor⁵⁸
Dünya ve insan hakkındaki düşüncelerinin bir yansıması ise şu şekildedir:

Muhabbetsiz kişi insan değildir

Eğer insansan muhabbet et⁵⁹

Yine ilginç dörtlüklerinden biri şu şekildedir:

Bu dünya vefasızdır, yararlı yararsız her şey abes

Öyle ki bahar sefası, hüznün ve hazan hepsi abes

Şah odur ki halkına merhamet eder; eğer merhamet etmezse

Emniyet, güven ve yardımla ilgili bütün kurallar abes⁶⁰

Mahler Ayim'in Ali Şir Nevâî'nin gazellerine bağladığı tahmise örnek olarak şu şiiri verilebilir:

Kaşing yası temennasıdadur peyveste kaldım hem,

Yürek zehmige merhem isteb etmesmen tereddüd hem,

Köngül naveklerin zehmidin rahat taper her dem,

İngaç birle başakkim, tende kalmış-öldürür merhem,

Cununddinkim, fıraking okların cismimde sindurdum.⁶¹

Şaire hükümdarlarda bulunması gereken temel niteliklerden biri hakkında ise şu mısrayı kaleme almıştır:

Fukara halige ger bakmasa her şah anga,

Haşmet u, saltanat u, rıf'at u şan barça ebes.⁶²

53 Tolkun, *a.g.m.*, s. 169.

54 Tursunov, *a.g.m.*, s. 157.

55 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/12079,nadirepdf.pdf?0> (erişim tarihi: 11.01.2016); Evelin Grassi, "Nâdera", <http://www.iranicaonline.org/articles/nadera-poetess> (erişim tarihi: 15.03.2016)

56 Sadullaevna, 2013a, s. 10.

57 Sadullaevna, 2013a, s. 8.

58 Sadullaevna, 2013a, s. 10.

59 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/12079,nadirepdf.pdf?0> (erişim tarihi: 11.01.2016)

60 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/12079,nadirepdf.pdf?0> (erişim tarihi: 11.01.2016)

61 Açıklaması: Kaşının yassılığının selamıyla her daim kaldım ben. Yüreğin bu zahmetine merhem istesem de tereddüt ederim. Gönül, oklarının zahmetinden rahatlık bulamadı. Tende kalan bu acı, merhemsizlikten öldürür. Fırak oklarını, cun kuşu gibi bedenimde parçalandı. Bkz. Pınar Gümüş, *18. - 19. yy.da Yaşayan Türkistanlı Kadın Şairler (Hokand ve Harezm Şaireleri)*, Yayınlanmamış YLS Tezi, İstanbul 2013, ss. 63-64.

62 Açıklaması: Eğer şah, fukara haline bakmazsa; büyüklüğü, saltanatı, itibarı ve şanı gereksizdir, boşunadır. Bkz. Gümüş, *a.g.t.*, s. 72.

Sonuç

Nadire, Mekkune ve Kamile unvanları ile şiirler yazan Mahlar Ayim devrinin en yetenekli sanat-kârlarından biridir. O aldığı eğitim ve yeteneği sayesinde yazdıkları ve yaptıkları ile “Nâdire-i Devrân” olarak ünlenmiştir.

Şiir konusunda ilk eğitimini eşinden alıp kendisini oldukça geliştirmiş, devrin ünlü şairleri arasında yerini alabilmiştir. Şiirlerinde dünyaya bakışı ve eşine olan sevgisi başta olmak üzere pek çok konuyu görmek mümkündür.

Edebi kişiliğini yaşadığı ortama da yansıtmış ve Ömer Han zamanında Hokand Hanlığı’nda oldukça güçlenen edebi muhiti teşvik etmiştir. Bunun yanı sıra yaptırdığı hayır eserleriyle de dönemine damgasını vurmuştur.

KAYNAKLAR

BABACANOV, B. M., *Kokandskoe Hanstvo: Vlast’, Politika, Religiya*, Yengi Neşr, Tokyo & Taşkent 2010.

BEISEMBIEV, Timur Kasimoviç, *Annotated Indices to the Kokand Chronicles*, Research Institute for Languages and Cultures of Asia and Africa (ILCAA), Tokyo 2008.

BEYSEMBİEV, Timur Kasimoviç, *‘Tarih-i Şahrui’ Kak İstoriçeskiy İstoçnik*, Nauka, Almata 1987.

BOLLİEVİÇ, Babayarov Gaybulla - Kubatin Andrey Viktoroviç, “K Voprosu o Termine ‘92 Uzbekskih Plemeni’ v Kontekste İstoriçeskih Svyazey Tyurksih Narodov”, *GLOBAL-Turk*, c. II, 2014, ss. 137-147.

BULDUK, Üçler, *Hokand Hanlığı ve İbret’in Fergana Tarihi*, Berikan Yayınları, Ankara 2006.

ÇELİK, M. Bilal, *Yarkend Hanlığı’nın Siyasi Tarihi*, IQ Yayınları, İstanbul 2013.

DUBOVITSKII, Victor - Khaydarbek Bababekov, “The Rise and Fall of the Kokand Khanate”, *Ferghana Valley: The Heart of Central Asia*, edited by S. Frederick Starr with Baktybek Beshimov, Inomjon I. Bobokulov, and Pulat Shozimov, M. E. Sharpe, Inc., New York 2011, ss. 29-68.

FATHI, Habiba, “Otimes: The Unknown Women Clerics of Central Asian Islam”, *Central Asian Survey*, c: 16/1, 1997, ss. 27-43.

GRASSI, Evelin, “Kokand Men and Women of Letters who Wrote in Both Chaghatay Turkish and Persian (First Half of the 19th century)”, *Studia Iranica*, c: 42, 2013, ss. 227-248.

GRASSI, Evelin, “Nâdera”, <http://www.iranicaonline.org/articles/nadera-poetess> (erişim tarihi: 15.03.2016)

GÜMÜŞ, Pınar, *18. - 19. yy.da Yaşayan Türkistanlı Kadın Şairler (Hokand ve Harezm Şaireleri)*, Yayınlanmamış YLS Tezi, İstanbul 2013.

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/12079,nadirepdf.pdf?0> (erişim tarihi: 11.01.2016)

İŞANHANOV, S. H., *Katalog Monet Kokanda XVIII-XIX vv.*, İzdatel’sstvo “Fan” Uzbekskoy SSR, Taşkent 1976.

İVANOV, P. P., *Oçerki po İstorii Sredney Azii (XVI-seredina XIX v.)*, İzdatel’sstvo Vostoçnoy Literaturı, Moskova 1958.

KADİROVA, Mahbuba, *Nadira: Oçerk Jizni i Tvorçestva*, İzdatel’sstvo “Fan” Uzbekskoy SSR, Taşkent 1967.

KADİROVA, Mahbûbe, “Mâhlar Âyim Nâdire (Hayatı ve Sanatı)”, *Bilig*, c: 7, Güz 1998, ss. 92-101.

KAYUMOV, Aziz, *Kokan Edebi Muhiti (XVIII-XIX Asrlar)*, Özbekistan SSR Fenler Akademiyası Neşriyatı, Taşkent 1961.

KILIÇ-SCHUBEL, Nurten, “Writing Women: Women’s Poetry and Literary Networks in Nineteenth-Century Central Asia”, *Horizons of the World: Festschrift for İsenbike Togan*, ed: İlker Evrim Binbaş, Nurten Kılıç-Schubel, İthaki, Press İstanbul 2011, ss. 405-440.

KIZILTUNÇ, Recai, “Çağatay Edebiyatında Kadın Şairler”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, c: 7/2, Bahar 2012, ss. 731-759.

LEVI, Scott C., “The Ferghana Valley at the Crossroads of World History: The Rise of Khoqand,

1709–1822”, *Journal of Global History*, c: 2/02, Temmuz 2007, ss. 213-232.

MOİSEEV, V. A., *Cungarskoe Hanstvo i Kazahi (XVII-XVIII vv.)*, “Gılım”, Alma-Ata 1991.

MUHAMMAD HAKIM KHAN, *Muntakhab Al-Tawarikh (Selected History)*, c: II, ed: Yayoi Kawahara & Koichi Haneda, Research Institut for Languages and Cultures of Asia and Africa, Tokyo University of Foreign Studies(ILCAA), Tokyo 2006.

Nadira: İzbrannie Stihotvoreniya, Prevod c Uzbekskogo i Tacikskogo-Persidskogo Sergeya İvanova, Glavnaya Redaktsiya İsdatel’sko-Poligrafičeskoy Aktsionernoy Kompanii, “ŞARK”, Taşkent 2006.

NEWBY, L. J., *The Empire and the Khanate: A Political History of Qing Relations with Khoqand c. 1760-1860*, E. J. Brill, Leiden 2005.

SADULLAEVNA, Abdulazizova Ziba, *Maknuna i yiyo Mesto v Literaturnom Kruge Kokandskogo Hanstva (Pervaya Polovina XIX Veka)*, Avtoreferat, Duşanbe 2013a.

SADULLAEVNA, Abdulazizova Ziba, *Maknuna i yiyo Mesto v Literaturnom Kruge Kokandskogo Hanstva (Pervaya Polovina XIX Veka)*, Dissertatsiya, Duşanbe 2013b.

SAGUCHI, Toru, “The Eastern Trade of the Khokand Khanate”, *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko (The Oriental Library)*, No 24, Tokyo 1965, ss. 47-114.

TOLKUN, Selahittin, “Özbek Edebiyatında Fuzuli Tesirleri”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c: XXVIII, 1998, ss. 479-503.

TOLKUN, Selahittin, “Son Devir Çağatay Edebiyatının İki Önemli Kadın Şairi: Nadire ve Üveysi”, *İlmi Araştırmalar*, c: 12, İstanbul 2001, ss. 167-174.

TURSUNOV, B. R., “Nadirabegim-Predstvateľ nitsa Peoezii Kokoandskoy Şkolı i Gosdarstvenniy Deyatel’”, *Vestnik Tacikskogo Gosudarstvennogo Universiteta Prava, Biznesa i Politiki*, No: 4 (60), 2014, ss. 154-160.

ZİBA Abdulazizova, “Devletdari Ez Didgahi Mekkune”, *Peyami: Danişgah-i Milli-i Tacikistan (Mecelle-i İlmi)*, *Bahş-i Filologi*, “SİNO”, 4/1 (105), Duşanbe 2013, ss. 180-184.

ZİYAYEV, Hamid, *Türkistan’da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele*, çev. Ayhan Çelikkbay, TTK Yayınları, Ankara 2007.

XIX.Yüzyılda Osmanlı Kentlerinde Amerikalı Misyoner Kadınlar

Doç.Dr. Dilşen İnce Erdoğan
Adnan Menderes Üniversitesi / Aydın

Giriş

A-Amerika’da Dini Uyanışlar ve Misyonerliğin Doğuşu

Amerika, Avrupa’nın çeşitli bölgelerinden göç eden farklı kilise ve cemaatlere bağlı insanların kurdukları kolonilerin birleşmesi ile oluşan bir devlettir. Her bir koloni kendine has özelliklere sahip olmasına rağmen, benzer yönleri de bulunmaktadır. 1789’da John Jay, Amerikalıların ortak altı öğesinden bahsetmektedir. Bunlar, “*din, dil, yönetim ilkeleri, örf - adetler ve savaş deneyimidir.*” Bunların birkaçı değişime uğramış olsa da XX. yüzyılda Amerikan kimliğinin merkezinde din yerini korumaktadır¹. Dinin bu kadar merkezde yer alması Amerika’ya göçlerin temel nedenini teşkil etmesinden kaynaklanmaktadır. Her ne kadar göçlerin arkasında ekonomik nedenler varsa da ana neden, inançları özgürce yaşama isteğidir². Philip Schaff ise “*ABD, dünyanın gelmiş geçmiş en dindar, en Hristiyan ülkesidir ve bunun tek nedeni dinin orada her yerdekinden daha özgür olmasıdır.*”³ demektedir. Birçok farklı dini grupların olması Kuzey Amerika’nın kolonizasyon dönemini etkilemiş ve her koloninin bu yönde teşkilatlanmasına neden olmuştur. Örneğin New England⁴ kolonisi olan Connecticut, Massachusetts ve New Hampshire’da Kongregasyonistlerin Kalvanist Kilisesi, Maryland’da Katolikler, 1663’de kurulan Rhode Island’da Baptistler ve Kuveykirlar bulunmaktadır⁵.

Din, Kuzey Amerika’da yaşanan devrimin de temel dayanak noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. XVIII. yüzyılda Amerikalı liderler devrimi, din ile ilişkilendirmişler ve haklı göstermek için dine başvurmuşlardır. Amerikalılar için devrim, Tanrı ile yapılan anlaşmadır. Din ve devrim arasındaki bu bağlantı John Adams tarafından “*Bir Cumhuriyet ancak katıksız din ve ciddi ahlakla desteklenebilir*” denilerek belirtilmektedir. Dinin ana eksenini ise İncidir. Bu bağlamda İncil de “*Dünyada bir cumhuriyeti korumuş ve koruyacak olan tek sistem*” olarak sunulmaktadır⁶.

Amerika’da dindarlaşma ve din eksenini etrafında toplanma Amerikan devrimi öncesi başlamıştır. Amerika’ya gelen göçmenlerin zaman içerisinde kilise ile olan bağları zayıflamış ve toplum dinsizleşme ile karşı karşıya kalmıştır. Özellikle de şeytanın toplumu maddi çıkarlar doğrultusunda kandırdığı korkusu yayılmıştır. Bu durum Amerika’da “*Büyük Uyanış*” adı verilen dinsel tepkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur⁷. Amerikan Protestanlığında dört “*Büyük Uyanış*” saptanmıştır; her biri politik reforma yönelik büyük çabalarla ilişkindir.

1730 ve 1740’ların “*Büyük Uyanış*”ı George Whitefield öncülüğünde başlamış, geçici vaizler ile İncilin mesajları topluma aktarılmıştır. Harvard’lı bilim adamı olan Alan Heimert’a göre İncil mesajları ile Amerikan ulusçuluğu doğmuş, Amerikan demokrasisi tanımlanmış ve Amerikan birliği

1 Samuel P. Huntington, *Biz Kimiz?, Amerika’nın Uusal Kimliği, Arayışı*, Çev: Aytül Özer, Global Yay., 2004, s.60.

2 Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Yay., İstanbul, 2001, s.84.

3 Samuel P.Huntington, *a.g.e.*, s.83.

4 Amerika’ya, İngiltere’den göç eden Puritanlar tarafından kullanılmış ve kavramsal bir nitelik kazanmıştır. Bölge Connecticut, Rhode Island, Massachusetts, Vermont, New Hampshire, Maine bölgesini kapsamaktadır. Jerald C. Brauer, “Puritanizm, Dini Uyanış ve Devrim”, Çev: Mehmet Alıcı, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:19, İstanbul, 2009, s.159.

5 Ali Rafet Özkan, “Amerikan Fundamentalizminin Dünü Bugünü”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:18, Erzurum, 2002, s.33-34.

6 Samuel P.Huntington, *a.g.e.*, s.85.

7 Seçil Karal Akgün, “Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü”, *Atatürk Yolu*, (Mayıs-1988), Ankara, s.2.

oluşturulmuştur⁸. Bu yolla toplum doğru yola sevk edilerek kiliselerden kopuşun önüne geçilmiştir⁹. Sonuç olarak, 1730'lardaki "Uyanış", bağımsızlığa zemin hazırlayan sömürgeler arası politik hareketler için gerekli deneyim ve ortamı yaratmış, ayrıca "Amerikan kültüründe Hristiyanlığın gelişimine, Puritanizmin yenilenmesine ve kökten bir meydan okuyuşa" neden olmuştur. Uyanış ve Prutanizmin birlikteliği Amerikan Devrimini hazırlamış ve sonrasında da desteklemiştir¹⁰. John Adams'ın 1818 yılı gözlemlerine göre, < Devrim daha savaş başlamadan başarıya ulaşmıştır"¹¹.

I. Büyük Uyanış ile Amerikan tarihinin kolonileşme dönemi sona ermiş; 1800'lerden 1850'lere kadar yaşanan II. Büyük Uyanış ile birlikte erken ulusal dönem şekillenmeye başlamıştır. İncil öğretisine dayalı olarak gelişmiş olan II. Büyük Uyanış döneminde kurulan örgütler Don Herbert Yoder'e göre iki kategoride incelenmelidir. Bu örgütlerin bir bölümü Amerikan ve Protestanlık imajı ile toplumu reform etmek, diğer bölümü de misyonerlik ruhunu oluşturmak ve geliştirmek amacı ile kurulmuşlardır¹². II. Büyük Uyanışla birlikte misyonerlik faaliyetleri büyük önem kazanmıştır. Bu dönemde dini alanda gösterilecek başarıların anlamı; dünyanın dinini değiştirmek başka bir ifade ile Hristiyanlaştırmak ile eşdeğerdir. Amerikalı Hristiyanlar, Tanrının kendilerini dünyanın Hristiyanlaştırılması ile ilgili görevlendirdiğine inanmışlardır¹³. Misyonerlik faaliyetleri, II. Büyük Uyanışın erken döneminde(1797-1801) Connecticut'tan New Hampshire kadar ev misyonerliği şeklinde teşkilatlanmıştır. Bu dönemde kurulan misyoner teşkilatları, ayrıca dinsel bilincin uyanmasını da sağlamıştır. Büyük Uyanışla birlikte birçok erkek ve kadın, misyoner teşkilatlara üye olmak istemişlerdir¹⁴. Misyonerlik teşkilatına üye olanlar genellikle ilahiyat okullarından mezun kimselerdir. Misyonerler, dünyanın her yerinde ruhsal dirilişin simgesi olacaklarına, barışı getireceklerine, okullar ve kiliseler inşa edeceklerine inanmışlardır¹⁵. XIX. yüzyılda Amerika'da en güçlü misyonerlik teşkilatlarından biri olan 1810 yılında kurulan Amerikan Board'dur¹⁶. 1814 yılında ise American Baptist Missionary Board¹⁷ kurulmuştur¹⁸.

Sosyo-politik açıdan değerlendirildiğinde ise; 1820'ler ve 1830'larda II. Büyük Uyanış Robert Bellah'ın değimi ile "İkinci Amerikan Devrimi"'dir. Bu dönemin simgesi Charles G. Finney'dir ve o, onbinlerce Amerikalıyı kiliselere toplamayı başarmıştır. Amacı onlara inanma ihtiyacı olduğu kadar çalışma ihtiyacının da olduğunu anlatmaktır. Finney, "reform doğrultusunda güçlü bir etki" yaratmayı başarmıştır. Ayrıca Uyanış kölelik karşıtı hareketi de yaratmıştır. 1830'lu yılların başlarında canlanan bu hareket, kölelik sorununu ulusal gündeme güçlü bir şekilde yerleştirmiş ve sonraki çeyrek yüzyıl boyunca kölelerin serbest bırakılması ve eşit haklara sahip olması amacı doğrultusunda insanları yönlendirmeye çalışmıştır¹⁹.

XVIII. yüzyıl sonlarından XIX. yüzyıl başlarında Amerika'da İncil öğretilerini yaymayı amaç edinen misyoner örgütlenmelerle birlikte; İncil Toplulukları, Pazar Okulu Birlikleri, Risale Toplulukları

8 Samuel P.Huntington, *a.g.e.*, s.76.

9 Ali Rafet Özkan, *a.g.m.*, s.35-36.

10 Jerald C. Brauer, *a.g.m.*, s.174-175.

11 Samuel P.Huntington, *a.g.e.*, s.76-77; Cemal Yetkiner, *American Missionaries, Armenian Community and the Making of Protestantism in the Ottoman Empire 1820-1860*, Newyork, 2010, s.68.

12 William Strong, *The Story of the American Board*, Boston, 1910, s.23.

13 James A. Field, *From Gilbartar to the Middle East*, Chicago, 1991, s.70.

14 Cemal Yetkiner, *a.g.t.*, s.69; bu konuda ayrıca bkz: Sdney E. Ahlstrom, *A Religious History of American People*, NewHaven, 2004, s.415. 1796'da Newyork Missionary Society, İncilin yayılmasını sağlamak; 1797'de Amerika'ya yeni yerleşenlere Hristiyanlık hakkında bilgilendirmek ve Kuzey Amerika'daki dinsizleri Hristiyanlaştırmak için Connecticut General Association; 1799'da Massachusetts Missionary Society kurulmuştur. Tüzününde hem dinsizler hem de Hristiyan olmayan diğer insanlar arasında İncil öğretisini yaymak yazılıdır. A. Tibawi, *American Interest in Syria 1800-1901, A Study of Educational, Literary and Religious Work*, Oxford, 1966, s.4-8; bu konuda bkz: Cemal Yetkiner, *a.g.t.*, s.72. 1801'de New Hampshire Missionary Society(NHMS) kuruldu.

15 Cemal Yetkiner, *a.g.t.*, s.70.

16 William Strong, *a.g.e.*, Boston, 1910, s.23-25.

17 1814'de Triennial Conventiaon'da Kuzey ve Güney Baptistleri birleşmişlerdir. Fakat kölelik sorunu aralarında parçalanmalara neden olmuştur. 8 Mayıs 1845'de Kuzey Baptist Teşkilatı organize edilmiştir. Ayrıca hem denizasırlı ülkelerdeki hem de Amerika'daki misyonları desteklemek amacıyla Yabancı ve Yerli Misyon Teşkilatları kurulmuştur.

18 Anna Kay Windus, *The Roles and Identity of Missionary Women*, The Faculty of Southern Baptist Theologiol Seminary, 1999, s.17-18.

19 Samuel P.Huntington, *a.g.e.*, s.78.

ismiyle anılan birlikler de mevcuttur. Bu topluluklar, Amerika’da misyoner girişimin ve örgütlenmenin alt yapısını oluşturmuştur²⁰.

III. Büyük Uyanış ise 1890’lı yıllarda başlamıştır. Bu dönemde de daha önceki Uyanışlarda olduğu gibi reformistler adil ve eşit bir toplum yaratmak, şirket tekellerini ortadan kaldırmak, kadınların oy kullanma hakkını, kişisel girişimi, referandum ve görevden almayı, içki yasağını, demir yollarının düzenlenmesini sağlamak amacıyla çalışmışlardır. IV. Büyük Uyanış da 1950’ler ve 1860’larda İncil öğretisine dayalı Protestanlığın ilerlemesiyle ortaya çıkmıştır. Sidney Ahlstrom, “*Bu büyük uyanışın (en azından Amerika’da) insanlık manzarasını köklü biçimde değiştirdiğini*” ileri sürmüştür. IV. Büyük Uyanış, Amerika’da yaşanan iki reform hareketi ile ilişkilidir: ırk ayrımcılığına karşı oluş ve siyah azınlığın aleyhine davranılması²¹.

B-Amerika’nın En Güçlü Misyonerlik Teşkilatı: Amerikan Board ve Misyoner Kadınlar

1810 yılında Amerika’nın en güçlü ve tüm dünyada en etkili misyonerlik teşkilatı olan Amerikan Board (American Board of Commissioners for Foreign Mission-ABCFM) kurulmuştur. Genç, enerjik ve Protestan Amerikalıların kurduğu bu teşkilatın amacı “*Hristiyanlaştırma ve medeniyetleştirme*”dir²². Dünyanın dört bir yanına dağılacak, başlangıçta inançsızlar olmak üzere tüm insanlık Hristiyanlaştırılacaktır. Bununla da yetinilmeyecek gidilen her yerde Hristiyan kültürünün simgesi olan kiliseler inşa edilecek ve Hristiyan kültürü medeniyetleştirme adı altında dünya insanlarına benimsetilecektir²³. İsa’nın “*Gökte ve yerde bütün hakimiyet bana verildi, gidin ve yeryüzünde her yaratığa İncil’i vaaz edin*” sözlerinden ilham alarak yola çıkan misyonerler, iyi eğitim almış, gidecekleri ülkenin kültürel, dini, coğrafi, politik özelliklerini bilen, kendini İncilin hizmetkarlığına adanmış kimselerdir²⁴. Misyonerlik gönüllük esasına dayanır bu nedenle misyonerlere Board tarafından masraflar hariç hiçbir ücret ödenmemiştir²⁵.

Amerikan Board’un kurulduğu ilk günlerden itibaren Boston’daki merkezde çalışmalara maddi ve manevi bir şekilde kadınlar da destek vermişlerdir. Fakat kadınlar, misyoner olarak Board tarafından dış misyonlarda görevlendirilmemişlerdir²⁶. Kadınların misyoner olarak kabul edilmesi ve yardımcı misyoner sıfatı ile misyonlarda görevlendirilmeleri²⁷ özellikle kapalı yani Doğu toplumlarında karşılaşılan zorlukları aşmak adına yapılmıştır. Doğuda görev yapan erkek misyonerlerin gitmiş oldukları ülkelere karşılaştıkları zorluklar kadınların da bu bölgelerde görev almalarını gerektirmiştir. Erkek misyonerler evlerin içine girememekte kadınlar ve kız çocukları ile iletişime geçerek İncilin mesajını ulaştıramamaktadır. Bu durumda eğer İncilin mesajı dünyanın en ücra köşesine kadar ulaştırılacaksa bu sorumluluğu kadınlar üstlenecektir. Bu nedenle Amerikan Board kadınlara ihtiyaç duymuştur. Dış misyonlarda kadınların çalıştırılmasının diğer bir nedeni de “*işgal edilecek olan topraklarda*” erkek misyonerlere koruma sağlamalarıdır. Aileleri ile birlikte misyon bölgelerine gelen erkekler yerli halk tarafından daha az tehdit olarak görülmüştür²⁸.

20 J. Orin Oliphant, “The American Missionary Spirit 1828-1835”, *Church History*, Vol:7/2, (June-1938), 1938, s.125-127; İncil Toplulukları ülke içinde İncili dağıtmak, anlatmak ve farklı dillere çevirmek görevini üstlenmişlerdir. Pazar Okulu Birlikleri ise gençlere İncili anlatmışlardır. Bu tür topluluklar Amerika’daki milliyetçilik hareketlerinden etkilenmiştir.

21 Samuel P. Huntington, *a.g.e.*, s.77-78.

22 Dilşen İnce Erdoğan *Amerikalı Misyonerlerin Faaliyetleri ve Van Ermeni İsyanı(1896)*, İstanbul, 2008, s.57.

23 William Strong, *a.g.e.*, Boston, 1910, s.7-8.

24 Dilşen İnce Erdoğan, *a.g.e.*, s.22.

25 Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu’daki Amerika*, İstanbul, 2000, s.26-28.

26 David Brewer Eddy, *What Next in Turkey Glimpses of the Armenian Board’s Work in the Near East*, Boston, s.146; Salem’deki Bayan Norris’in Board’a 30.000 doları hediye olarak bırakmıştır. İlk yıllarda misyonerlik faaliyetlerine kendini adayan kadınlar çok küçük miktarlarda maddi destek göndermişlerdir.

27 ABCFM 16.7.9., Eastern Turkey Mission, Reel:695, December 17, 1892; 9 Haziran 1859 tarihine gelindiğinde misyonerlerin eşlerinin hala yardımcı misyoner olarak görev yaptığı belirlenmiştir. Anna Kay Windus, *The Roles and Identity of Missionary Women*, The Faculty of Southern Baptist Theological Seminary, 1999, s.20-35; R. Pierce Brever, *American Protestant Women in World Mission: A History of the First Feminist Movement in the North America*, 1968, s.53.

28 Anna Kay Windus, *a.g.t.*, s.20-35.

“*Panoplist and Magazine*” Dergisinin Nisan 1815 tarihli sayısında da erkek misyonerlerin evlenme nedenleri üzerinde durulmuştur. Bu yazıda misyoner kadınların misyonlar ve Amerikan Board içindeki rollerine de yer verilmiştir. Misyonerlerin evlenmeleri için nedenler bulunmaktadır. Birincisi, doğal olarak her erkeğin kadına duyduğu ihtiyaçtır; ikincisi, nerede olursa olsun din değiştiren aile bireylerinin ruhsal gelişimlerini Hristiyan ailesi örneğinde tamamlaması ve aile içinde farklı rolleri görerek öğrenmesidir. Çünkü kadınlık ve erkeklik, anne-baba ve çocuk ilişkilerini bekar bir erkek öğretmez. Evlenmenin gerekliliği yönündeki diğer bir neden; çocuklar ile ilgilidir. Hem neslin hem de hizmet için gidilen bölgede misyonun devamı için genç nesillere ihtiyaç vardır. Hristiyan anne-babalar çocuklarını çalışkan, hırslı, okumayı seven bir kimseler olarak yetiştirirler²⁹. Ayrıca özellikle Müslüman toplumlarda Hristiyan kadınlığını anlatabilmek için misyoner eşlere ihtiyaç duyulmaktadır. Erdemli, ailesine ve topluma yararlı, anne ve eş olması için onlara Hristiyan kadınlığının esaslarını öğretmek gerekmektedir. Hristiyan eşler ve anneler etkili bir şekilde bu esasları öğretir ve gösterir. Bu görev eşleri ile misyon bölgelerine gelen kadın misyonerlere verilmiştir³⁰. Dana Robert’de kadın misyonerlerin görev ve sorumluluklarının misyon bölgelerinin yapısı ve karakterine göre değiştiğini belirtmiştir³¹.

Evli kadınların misyonlardaki başarıları Amerikan Board’un dikkatini çekmiş, bekar kadınların da misyon bölgelerine gönderilmesine karar verilmiştir. Bekar kadınlar dış misyonlara ulaştıklarında genellikle evli çiftlerle birlikte yaşamışlar, onlara evlerinde ve misyonlarda yardım etmişlerdir. Bazı durumlarda bekar kadınların dış misyonlara erkek kardeşleri ya da diğer akrabaları ile gitmelerine de izin verilmiştir³². Bekar misyoner kadınların dış misyonlara gönderilmesinde özellikle bu bölgelerde yaşayan misyoner ailelerin talepleri de etkili olmuştur. Zaman içinde yatılı kız okullarının sayılarının artması buna bağlı olarak çocuklar ile ilgilenerek öğretmelerine duyulan ihtiyaç bu talepte etkili olmuştur. Bekar misyoner kadınlar ayrıca yetimhanelerde ve anaokullarında da görev yapmış kısacası evli misyoner kadınlara her alanda yardımcı olmuşlardır. Özellikle Ortadoğu’da bekar misyoner kadınların görev almaları 1842 yılında Rufus Anderson’ın bölgeye olan ziyareti etkili olmuştur. Bu ziyaret sonrasında bekar kadın misyonerler yönetici olarak da görev almaya başlamışlardır³³. Bekar kadınların misyonlarda görev almaları ve etkin olmaları konusunda “*Kadın Misyoner Dernekleri*” (The Women’s Missionary Societies) çok çalışmıştır. Erkek misyonerlerin engellemeleri ve şikayetleri karşısında yılmadan çalışan kadın misyonerlerin özellikle misyonlara büyük maddi katkı sağladıkları unutulmamalıdır³⁴.

Amerikan Board, kendini misyonerliğe adanmış olan aileleri dış misyonlarda görevlendirilmeye başlamıştır. Eşinin yanında misyonlarda hizmet edecek olan kadınlarında yetiştirilmesine büyük önem verilmiştir. Amerikan Board tarafından özellikle kadın misyonerlerin yetiştirmelerini sağlayacak okullar açılmıştır. Mount Holyoke, Abbott Female Seminary, Boston Female Society bunlardan sadece birkaçıdır. Bu okullarda ilahiyat eğitiminin yanında günlük hayatta gerekli olan pratik konularda da eğitim verilmiştir. Eğitimli kadınlar gittikleri misyon bölgelerinde gerektiğinde öğretmen gerektiğinde hastabakıcı ya da hemşire olarak görev yapmışlardır³⁵.

29 *Panoplist and Magazine*, X/4, April, 1815, s.118; bu konuda bkz: Lisa Joy Pruitt, *A Looking-Glass for Ladies: American Protestant Women and the Orient in the Nineteenth Century*, Doctorate Thesis, 1998, s.99. Amerikan Board’un Genel Sekreteri olan Rufus Anderson’da, “On the Marriage of Missionaries” başlıklı makalesinde bu prensiplerin benzerini 20 yıl sonra tekrarlamıştır. Anderson, bu makalesinde yabancı topraklardaki misyonlardaki misyon eşlerinin rollerini belirtmiştir. Çin, Japonya, Ceylan, Kûdus ve Suriye’den bahsetmiştir. Anderson’a göre misyonerlerin hanımları barışın sembolleri olarak hizmet etmelidir. Misyoner eşleri ve çocukları misyonlarda evlerinden daha önemlidirler. Bu sırada bir çok tartışmada gündeme gelmiştir. Bu tartışmalardan biri kadınların barbar ve vahşi insanların arasında yaşamak için gitmemeleri ile ilgilidir. Anderson ise misyoner ailelerin misyonlar için en iyi dünyevi koruma olduğunu iddia etmektedir. Anderson’a göre kadınlar ve çocuklar misyonların barışçıl olduklarının birer kanıtıdır. Lisa Joy Pruitt, *a.g.t.*, s.100-104.

30 Lisa Joy Pruitt, *a.g.t.*, s.105.

31 Dona Robert, “Evangelist Homemaker?: Mission Attrocities of Early Nineteenth Century Missionary Wives in Burma and Hawaii”, *Internationall Bulletin*, 19/1, 1993, s.4.

32 Anna Kay Windus, *a.g.t.*, s.17-18/26. R. Pierce Beaver, *a.g.e.*, s. 63.

33 M. Gökhan Dalyan, “Amerikan Misyonerliğinde Kadın ve Kadının Rolü(Ortadoğu Örneği)”, *Turkish Studies*, 6/2, (Spring 2011), s.347-348.

34 Anna Kay Windus, *a.g.t.*, s.35.

35 Leman Giresunlu, *American Women’s Travels to Turkey at the Beginning of the Twentieth Century*, Doctorate Thesis, 1999, s.27. 1837 yılında kurulan Mt. Holyoke İlahiyat Okulunun kurucularından bir tanesi Mary Lyon’dur. Amacı bu okulda genç misyoner kadınlar yetiştirmektir.

Amerikalı kadınların da misyonerlik faaliyetlerinde görev alabilmek adına vermiş oldukları çaba da gözardı edilmemelidir. 1800'lerde eğitilmiş fakat işsiz Amerikalı kadınlar için misyonerlik faaliyetleri özgürleşmek ve mesleklerini icra etmek anlamı taşımaktadır. Sonuç olarak, Amerikalı kadınlar hem mesleklerini yapmak hem de ülkelerine hizmet etmek imkanı bulmuşlardır³⁶.

Amerikan Board'a bağlı olarak çalışan misyoner eşleri ve bekar misyoner kadınların faaliyetlerinin zaman içinde artması ve misyon alanının genişlemesi çabalarının belli bir sistem dahilinde yapılması gerektirmiştir. Bu nedenle Amerikan Board'a bağlı olarak misyon alanlarında kadınlar arasında yapılacak çalışmaları düzenlemek amacıyla Kadın Misyoner Kurulu (Woman's Board of Mission-WBM), Dahili Kadın Misyon Kurulu (Woman's Board of Missions of the Interior-WBMI), Pasifik Kadın Misyon Kurulu (Woman's Board of Mission for the Pasific-WBMP) kurulmuştur³⁷. Woman Board of Mission çalışma alanı olarak Atlantik kıyıları tüm New England, New York'u çalışma alanı olarak belirlemiştir. Congregational House'da ofisleri bulunmaktadır burası da Amerikan Board'un hemen yanındadır. Women Board of Missionary of the Interior, Orta Batıyı çalışma alanı olarak kabul etmişti ki burası Ohio ve doğusunu kapsamaktaydı. The Woman Board of Missions of the Pasific'de, Kayalık dağlarının batısını çalışma alanı olarak belirlemiştir³⁸.

C- Osmanlı Topraklarında Amerikalı Kadın Misyonerler

14 Ocak 1820'de Levi Parsons ve Pliny Fisk öncü misyonerler olarak İzmir'e gelmişlerdir. Bölgede incelemelerde bulunan iki misyoner Rumlar arasında faaliyet göstermişlerdir. Parsons 1822'de, Fisk'de 1825'de ölmüştür. Jonas King, Elnathan Gridley ve Josiah Brewer, Rumlar arasında misyonerlik faaliyetlerine başlayan, Suriye, Mısır, Filistin ve Malta'da misyonerlik adına nelerin yapılabileceğini araştıran Fisk ve Parsons'un kaldığı yerden araştırmalara devam eden misyonerlerdir³⁹. Osmanlı topraklarına gelen öncü misyonerlerin tamamı erkektir. İlk olarak aileleri ile birlikte gelenler ise 1823 yılında Malta üzerinden Beyrut'a ulaşmış olan William Goodell ve Isaac Bird'dür⁴⁰. Yukarıda bahsedilen nedenler doğrultusunda Osmanlı topraklarına misyonerler eşleri ile birlikte gelmeye başlamışlardır.

Amerikalı misyonerler Osmanlı Devleti topraklarına geldiklerinde büyük zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu zorluklar erkek misyonerler tarafından aşılamamış ve Amerikan Board'un kadınların misyoner olarak çalıştırılması konusundaki politikasının değişmesine neden olmuştur. Özellikle bu politika Genel Sekreter Rufus Anderson döneminin kapanması ile başlamıştır. Amerikalı kadınların misyoner olarak Osmanlı topraklarında çalışmasını Doğu gelenekleri mümkün kılmışdır ve onlar toplumda kadının özgürleşmesini kendileri aracılığı ile geleceğine inanmışlardır⁴¹. Amerikalı kadın misyonerler, Osmanlı topraklarında kadınlar için yapmış oldukları çalışmalarda büyük başarı kaydetmişlerdir. Bu başarıyı açıklamak için ilk olarak bu çalışmalara nasıl başladıkları, hangi yöntemleri kullandıkları ve bu başarının Amerika için sonuçlarının neler olduğu sorularının cevaplanması gerekmektedir⁴².

Amerikalı misyonerlere göre, dünyanın hiçbir yerinde kadınların ve kızların durumları İslam dünyasındaki kadar kötü değildi. Özellikle misyonerler tarafından haremdeki kadınlar "ümitsiz ve sevgisiz hizmetçiler" olarak tanımlanmışlardır. Ayrıca Müslüman kadınların % 3'ünden daha azının hem okuyup hem yazabildiğini bu durumun da kadınların özgürlüğünün önündeki en büyük engel olduğunu belirtmişlerdir. Amerikalı misyoner kadınlara göre; müslüman kadının özgürleşmesi önündeki büyük engellerden

36 Leman Giresunlu, *a.g.t.*, s.19.

37 David Brewer Eddy, *a.g.e.*, s.148; Kadın Misyoner Kurulu (Woman's Board of Mission-WBM), Boston'da Ocak 1868'de, Women's Board of Mission of the Interior 1868 yılının Ekim ayında Chicago'da, Women's Board of Mission for the Pasific 1873'de San Fransisco'da kuruldu. Amerikalı kadınların misyoner olarak çalışmaları ve kadınlar için kurulan misyonerlik kurulları ile bu konuda bkz: Laura Swan, *Forgotten Desert Mothers: Saying Lives and Stories Early Christian Women*, Helen Barret Montgomery, *Western Women in Eastern Lands*, 1910, Mary Alice Shepherd, *Doctors' Care: Medical Mission in Turkey*, İstanbul, 1970.

38 David Brewer Eddy, *a.g.e.*, s.155.

39 David Finnie, *Pioneers East the Early American Experience in the Middle East*, Massachusetts, 1967, s.36-38.

40 Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s.26-28.

41 Gülbadi Alan, Gökhan Bulut, "The American Board and the Ottoman Women's Education", *History Studies, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı*, 2011, s. 110.

42 David Brewer Eddy, *a.g.e.*, s.153.

biri eğitimsizlik ise bir diğeri de peçedir⁴³. Amerikalı kadın misyonerler, Müslüman ailelerin evlerini ziyaret ettiklerinde sadece birkaç mutlu yüz gördüklerini, bu kadınların gençlik ve çocukluklarında yaşadıkları sıkıntılar nedeni ile kadınlıklarının ve anneliklerinin gölgelendiğini belirtmişlerdir. Onlar, Müslüman kadınları yemeklerini mutfakta kırık tabakta yiyen, kocası akrabaları ile otururken ayakta duran, kayınvalidesinin izni olmadan evden çıkamayan kadınlar olarak tasvir etmişlerdir. Buna karşın Ermeni ve Rum kadınlarının, Müslüman kadınlardan daha serbest olduğu Amerikalı misyonerler tarafından ifade edilmiştir⁴⁴. Müslümanlar arasındaki misyonerlik faaliyetlerinde başarılı olamayan Amerikalı misyoner özellikle Ermeniler üzerinde büyük başarı kaydetmişlerdir. Ermeni evlerinin içlerine kadar girilmiş, Amerikan kültürü ve Protestan inancı ile Ermeni kadınları tanıştırılmışlardır⁴⁵. Ermenilik ruhunun ve bilincinin canlandırılmasında, Ermenicenin diriltilmesinde ve en önemlisi de Amerikan kültürünün benimsetilmesinde Amerikalı kadın misyonerlerin etkisi büyüktür. Amerikalı kadın misyonerler, Ermeni kadınlarını evlerinde ziyaret etmişler, ayrıca kendi evlerinde onları ağırlamışlardır⁴⁶. Bu ziyaretler esnasında hem İncil anlatılmış⁴⁷, hem de Amerikan kültürü Ermenilere tanıtılmıştır. Bu bağlamda Amerikalı kadın misyonerler anne, eş ve ev hanımı rollerini bir arada taşıyan kültür elçileri olmuşlardır. Amerikalı kadın misyonerlerin yaptıkları toplantılarda Ermeni kadınlar onların hayat tarzlarını dikkatle incelemişlerdir. Bütün bunlar zaman zaman misyoner kadınlar açısından sıkıntı yaratmış olsa da sabırla katlanıldığı Boston'a gönderilen raporlarda belirtilmiştir⁴⁸. Amerikalı kadın misyonerlerin öncülerinden sayılan ve 1870 yılında Harput misyonuna gelen Maria A. West, "*Romance of Mission*" isimli kitabında "...Ermeni insanın ruhuna girdik, yaşamlarında ihtilal yaptık." demiştir⁴⁹.

Evlere yapılan ziyaretler ve misyonlarda yapılan toplantıların yanında Amerikalı kadın misyonerler eğitim ve sağlık alanında birçok çalışmaya imza atmışlardır. Onlar kızlar için okullar açılmasına önem vermişlerdir. Çünkü geleceğin anneleri bu okullarda yetiştirilecektir. İlk kız okulu 1832 yılında William Goodell ve eşi tarafından kendi evlerinde Rum kız çocukları için açılmıştır. Rum ruhban sınıfının tepkisi ile karşılaşmış ve bu durum onüç yıl boyunca kızların eğitimi konusunda atılacak olan adımların sekteye uğramasına neden olmuştur⁵⁰. 1845 yılında Goodeller bu defa da Ermeni kızları için yatılı bir okul açmayı başarmışlardır. Bu kurumun yönetimi daha sonra Harriet M. Lovell'e bırakılmıştır. Okul, 1862 yılında Merzifon'a taşınana değin Maria A. West tarafından yönetilmiştir. Aynı okul, 1865'de Merzifon'da Eliza Fritcher⁵¹ başkanlığında eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamıştır⁵².

Mt. Holyoke Kız İlahiyat mezunu olan Ann Eliza Fritcher, 1893 yılına kadar okulu yönetmiştir. Yardımcılarının ikisi de Mt. Holyoke İlahiyat Okulu mezunu olan S.Bllis ve Frances E. Washburn'dur. Bu okulda ilk önceleri orta okul seviyesinde eğitim verilmiş daha sonra lise programına doğru genişletilmiştir. Matematik, tarih, botanik, jeoloji ve fizik derslerinin yanında müfredatta felsefe ve ev idaresi derslerine de yer verilmiştir. Dikiş, nakış ve müzik dersleri, kızlardan ilave bir ücret istenmeden öğretilmiştir. Okulun 1898'den sonraki müdiresi Charlotte R. Willard'da maaşını İç Kadın Misyonları Kurulu'ndan almıştır⁵³. Kadın misyonerler, kız çocuklarına bu okullarda daha iyi yaşamasını, daha

43 David Brewer Eddy, *a.g.e.*, s.152; Lisa Joy Pruitt, *a.g.t.*, s.99.

44 David Brewer Eddy, *a.g.e.*, s.153- 154.

45 Seçil Karal Akgün, "XIX. Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyokültürel Etkilerin Amerika Boyutu", *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Sempozyumu*, Ankara, 1993, s.49.

46 ABCFM 16.7.9., Eastern Turkey Mission, Reel:703, "Report of Women's Work for Women of the Erzroom Field", 1906.

47 ABCFM 16.7.9., Eastern Turkey Mission, Reel:712, "Report of Women's Work for Women of the Harpot Station", 1910.

48 Leman Giresunlu, *a.g.t.*, s.130-135.

49 Bilal Şimşir, "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile Olan İlişkileri*, (8-12 Ekim 1984 Erzurum), Erzurum, 1984, s.96.

50 Frank A. Stone, *Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi (Anadolu'da Amerikan Misyoner Okulları)*, Çev: Ayşe Aksu, Dergah Yayınları, 2011, İstanbul, s.145-46-47; Dilşen İnce Erdoğan, "XIX. yüzyılda Ermenilerin Siyasal, Sosyal, Kültürel Hayatındaki Değişmelerde Amerika Birleşik Devletleri'nin Rolü", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi(ICANAS)*, 38, Ankara, 2007.

51 Eliza Fritcher, Mount Holyoke okulundan mezun olmuş 1893 yılına kadar okulun başkanlık görevini üstlenmiştir, bkz; A. Frank Stone, *a.g.e.*, s.82.

52 Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s.59-60.

53 Frank A. Stone, *a.g.e.*, s.150-156.

özenli ve düzenli toplumsal ilişkiler kurmasını da öğretmişlerdir⁵⁴. Sonuçta Ermeni çocuklar Amerikan okullarında iyi birer Hristiyan olmayı öğrenmişlerdir. Çünkü “Onlar, Anadolu topraklarında Amerikan halkını temsil edeceklerdir”⁵⁵.

Kadınların eğitimine büyük önem veren Amerikan Board, bu alanı kadın misyonerlere bırakmıştır. American Board’un üç yardımcı kadın kollarından biri olan Kadın Misyonları Kurulu (*Women’s Board of Mission*) kızlar için İstanbul da bir “Yuva Okul” (Home School) açmıştır. Öğretmenlerinin çoğu American Board’daki görevlerine devam etsede “Yuva Okul” resmi açıdan bir misyon müessesesi sayılmamıştır. Okulun, ilk yerleşim yeri Gedikpaşa’dır. 1876 yılında Boğaz’ın Asya kıyısındaki Üsküdar’a taşınmış ve 1914 yılına kadar burada faaliyetlerine devam etmiştir. Bu süre zarfında okul Amerikan Kız Kolejine dönüşmüştür⁵⁶. 1883’de Amerikalı kadın misyonerler arasında tecrübesi ve başarıları ile bilinen Mary Mills Patrick⁵⁷ 1883’de okulun müdürü olarak görevlendirildi. Okulun koleje dönüştürülmesi ise 1890 yılında gerçekleşti⁵⁸.

İstanbul’un yanında İzmir, Sivas, Adapazarı, Bursa Talas, Maraş, Antep, Adana, Haçin, Harput, Van, Erzurum, Bitlis ve Mardin’de kadın misyonerlerin faaliyet gösterdikleri özellikle de kız çocukları için çalıştıkları bilinmektedir. Kadın Misyoner Kurulları tarafından açılan gündüzlü ve yatılı kız okulları vardır. Harput misyonunda çalışan Dr. George C. Raynolds⁵⁹ ve Crosby H. Wheeler tarafından 1872 yılında kurulan Van istasyonu da bunlardan biridir. 21 Ağustos 1871’de Harput’tan yola çıkan iki misyoner 3 Eylül’de Bitlis’e oradan Van’a ulaşmışlardır. Ailesi ile birlikte Van istasyonunun kuruluşuna destek vermek üzere Annie Scott ve Joseph Scott’da Amerika’dan gelmişlerdir. Sarah Foster Greene, Helen Randle Barnum⁶⁰, Ellen Ropes Ladd Allen⁶¹, Martha W. Tinker Raynolds, Annie Elmer Higgins Scott⁶², Van istasyonunda bulunan kız okulunda, dispanserde ve anaokulunda görev yapan kadın misyonerlerden sadece birkaçıdır. 1890 yılından itibaren misyon faaliyetleri arasında öne çıkan Van sağlık misyonuna Dr. George C. Raynolds ve Martha W. Tinker Raynolds ile Grace Kimball’ın özverili çalışmaları damgasını vurmuştur. Martha W. T. Raynolds, 7 Aralık 1839 da doğmuş, Lyme Academy ve Mt. Holyoke İlahiyat Okulu’nu 1859’da bitirmiştir. George C. Raynolds ile 31 Ağustos 1869’da evlenmiştir. 45 yıl Bayan Raynolds eşine tüm çalışmalarında gerçek bir yardımcı olarak destek vermiştir. Dispanserde, yetimhanede ve okullarda çalışmıştır. Kendi çocukları olmadığı için yetimlerle özel olarak ilgilenmiştir. 1890-1894 Van’dan sağlık sorunları nedeniyle uzaklaşmış, ilk önce İstanbul’a oradan da Amerika’ya geri dönmüştür⁶³. Van’da çalışan diğer kadın misyoner de Sarah Foster Green’dir. 1868

54 Seçil Karal Akgün, *a.g.m.*, 51.

55 *Despatches From Consulate of United States*, T:68, Roll:1, No:68,1897.

56 Frank A. Stone, *a.g.e.*, s.145-146-147.

57 İstanbul Kız Koleji’nin ilk müdiresi olan Mary Mills çalışkanlığın ve bilgeliğin timsali olarak görülmektedir. İsviçre Bern Üniversitesi’nde yüksek onur derecesiyle Felsefe ve Yunanca doktorasını almıştır. Misyoner Patrick, hayranı olduğu klasik Yunan feministi Sappho üzerine daha sonra bir monografi yayınlamıştır. İngilizcenin yanında klasik ve modern Ermeniceyi, Fransızca’yı, Almancayı, Rumca’yı ve Türkçeyi, akıcı şekilde konuşmaktadır. Akademik başarılarına ilaveten dikkatli bir planlamacıdır. Frank A. Stone, *a.g.e.*, s149-150.

58 Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s.162-163.

59 Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s.77; Dr. George C. Raynolds’un 1869 yılında Anadolu’ya geldiğinden bahsetmektedir.

60 12 Haziran 1842’de Connecticutta’da doğdu. 10 Mart 1869’da Henry Barnum ile evlendi. 1869’da Harput’a geldiler. 1872’de Van’a transfer oldular. 13 Kasım 1884’de tekrar İstanbul’a döndüler. 31 Ocak 1914’de İstanbul’da öldü. 6 çocuğundan beşini kaybetmiştir. Sadece Harry adındaki oğlu yaşamıştır ve Robert Kolejin’de matematik profesörüdür. <http://dlir.org/arit-american-board-personnel.html>

61 Allen, 19 Eylül 1865 yılında Londra’nın Upper Clapton bölgesinde doğdu. Herbert M. Allen ile 10 Haziran 1893’de evlendi. 5 Temmuz 1893’de New York’dan yola çıktı ve Kasım 1893’de Van’a ulaştı. Eylül 1898 de Amerika’ya döndü ve emekli oldu. 8 Ağustos 1903’de tekrar atandı. 2 Eylül 1903’te Adapazarı’na ulaştı. 1905’te Adapazarı’ndan İstanbul’a geçti. 16 Nisan 1911’de Amerika’ya tekrar döndü. 27 Mayıs 1942’de öldü. Misyoner Lodd 1889’da Van’da Kız Okulunda öğretmenlik yaptı. 10 Haziran 1893’de Bangor’da Herbert M. Allen ile evlendi. Herbert Allen de, O.P Allen’nin oğluydu. <http://dlir.org/arit-american-board-personnel.html>

62 Bay ve Bayan Scott Van’a Ekim 1872’de ulaştılar. Kasım 1877’den 15 Şubat 1879’a kadar Amerika’da kaldılar. 19 Haziran 1879’da tekrar Van’a ;7 Ağustos 1881’de tekrar Amerika’ya döndüler. 1917’de öldü. Van’da bulunan Raynolds ve Barnumlarla birlikte 5 yıl geçirdi. Bu bölgede ilk defa kullanılan buharlı gemiler için buhar makinasını kullandı. <http://dlir.org/arit-american-board-personnel.html>

63 11 Eylül 1869’da New York’dan yola çıkmışlar ve 25 Kasım 1869’da Harput’a ulaşmışlardır.

yılında Andover’da doğan S. Green, Frederick D. Greene ile 1890’da evlenmiştir. Misyoner çift 12 Temmuz 1890’da Boston’dan yola çıkmışlar, 30 Ekim 1890’da Van’a ulaşmışlardır. S.Green, Van’daki en iyi Ermenice bilen misyonerlerden biridir. Bu bölgedeki ilk anaokulunu kurmuş ve buradaki kadınlar arasında çalışmalarda çalışkanlığı ile ön sırada yer almıştır. 1892’de oğlu Phillip Foster Greene ve 1894’de Doseph K. Greene doğmuştur⁶⁴.

Anadolu’da çocuklar için yapılan işlerin başında anaokullarının açılması gelmektedir. Çocukların yoksulluk ve acınası bir halde olduklarını belirten misyonerler ancak binlerce çocuktan sadece bir iki tanesinin kendilerine ait oyuncakları olduğunu raporlarında yazmışlardır. Van’da Carolina Silliman, Mardin’de J. Louise Graf, Trabzon’da Bayan Cole, Talas’ta Fannie Burrage ve Clara Richmond anaokullarının açılması konusunda öncü kadın misyonerler arasındandır. Bu okullarda çocuk eğitiminin prensiplerinin yayıldığı görülmektedir⁶⁵. Bayan Josephine L. Coffing, Corinna Shattuk, Esther Maltbie, E.R. Montgomery (Adana), Harriet Seymour (Harput), Mary Ely (Bitlis) Anadolu’nun dört biryanında kurulan okullarda Hristiyan liderler yetiştirmek için büyük gayret sarfetmişlerdir⁶⁶.

Görülen odur ki Amerikan Board Anadolu’yu Hristiyanlaştırmak adına Pavlus’un öğütlerine uymuşlardır. Kadınların misyoner olarak görev yapmalarına uzun yıllar karşı gelinmesine rağmen Anadolu topraklarını sessizce ve kansız bir şekilde işgal edebilmek adına misyonerler ilk olarak eşleri ile misyon bölgelerine gelmişlerdir. Görülen başarı üzerine bekar bayanların da misyoner olarak çalışmalarına izin verilmiştir. Özellikle gayr-i müslim kız çocukları üzerinde etkili olan kadın misyonerler Amerikan kültürünü evlerin içlerine kadar sokmayı başarmışlardır.

Kaynakça

ABCFM 16.7.9., Eastern Turkey Mission, Reel:712, “Report of Women’s Work for Women of the Harput Station”, 1910.

ABCFM 16.7.9., Eastern Turkey Mission, Reel:703, “Report of Women’s Work for Women of the Erzroom Field”, 1906.

ABCFM 16.7.9., Eastern Turkey Mission, Reel:695, December 17, 1892.

AHLSTOM, Sdney E., *A Religious History of American People*, NewHaven, 2004.

ALAN, Gülbadi, Gökhan Bulut, “The American Board and the Ottoman Women’s Education”, *History Studies, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı*, 2011.

AKGÜN, Seçil Karal, “Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü”, *Atatürk Yolu*, (Mayıs-1988), Ankara.

AKGÜN, Seçil Karal, “XIX. Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyokültürel Etkilerin Amerika Boyutu”, *Osmanlıdan Cumhuriyet’e Sempozyumu*, Ankara, 1993.

BRAUER, Jerald C., “Puritanizm, Dini Uyanış ve Devrim”, Çev: Mehmet Alıcı, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:19, İstanbul, 2009.

BREVER, R. Pierce, *American Protestant Women in World Mission: A History of the First Feminist Movement in the North America*, 1968.

DALYAN, M. Gökhan, “Amerikan Misyonerliğinde Kadın ve Kadının Rolü(Ortadoğu Örneği)”, *Turkish Studies*, 6/2, (Spring 2011).

Despatches From Consulate of United States, T:68, Roll:1, No:68,1897.

EDDY, David Brewer, *What Next in Turkey Glimpses of the Armenian Board’s Work in the Near East*, Boston.

ERHAN, Çağrı, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Yay., İstanbul, 2001.

FİELD, James A., *From Gilbartar to the Middle East*, Chicago, 1991.

FİNNİE, David, *Pioneers East the Early American Experience in the Middle East*, Massachusetts, 1967.

_____, GİRESUNLU, Leman, *American Women’s Travels to Turkey at the Beginning of the Twentieth*
64 Bay Greene Andover’de ilahiyat okulunda iken, onlar Doğu Türkiye’ye gitmek için Board tarafından atandılar. 7 Temmuz 1894’de New York’a döndü ve emekli oldu. 1946’da öldü. Bayan Foster ile Bay Greene 1889’da nişanlandılar. 1921-1923’de İstanbul’da ve 1923-1945’de Çin’de bulundu. <http://dlir.org/arit-american-board-personnel.html>

65 Eddy, a.g.e., s.155.

66 David Brewer Eddy, a.g.e., s.156.

Century, Doctorate Thesis, 1999.

HUNGTINGTON, Samuel P., *Biz Kimiz?, Amerika'nın Uusal Kimli, Arayışı*, Çev; Aytül Özer, Global Yay., 2004.

İNCE ERDOĞAN, Dilşen, *Amerikalı Misyonerlerin Faaliyetleri ve Van Ermeni İsyanı(1896)*, İstanbul, 2008.

İNCE ERDOĞAN, Dilşen, "XIX. yüzyılda Ermenilerin Siyasal, Sosyal, Kültürel Hayatındaki Değişmelerde Amerika Birleşik Devletleri'nin Rolü", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi(ICANAS)*, 38, Ankara, 2007.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Anadolu'daki Amerika*, İstanbul, 2000.

OLİPHANT, J. Orin, "The American Missionary Spirit 1828-1835", *Church History*, Vol:7/2, (June-1938), 1938.

ÖZKAN, Ali Rafet, "Amerikan Fundamentalizminin Dünü Bugünü", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:18, Erzurum, 2002.

Panoplist and Magazine, X/4, April, 1815, s.118

PRUITT, Lisa Joy, *A Looking-Glass for Ladies: American Protestant Women and the Orient in the Nineteenth Century*, Doctorate Thesis, 1998.

ROBERT, Dona, "Evangelist Homemaker?: Mission Attrocities of Early Nineteenth Century Missionary Wives in Burma and Hawaii", *International Bulletin*, 19/1, 1993.

SHEPHERD, Mary Alice, *Doctors' Care: Medical Mission in Turkey*, İstanbul, 1970.

STONE, Frank A., *Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi (Anadolu'da Amerikan Misyoner Okulları)*, Çev: Ayşe Aksu, Dergah Yayınları, 2011, İstanbul.

STRONG, William, *The Story of the American Board*, Boston, 1910.

SWAN, Laura, *Forgotten Desert Mothers: Saying Lives and Stories Early Christian Women*, Helen Barret Montgomery, *Western Women in Eastern Lands*, 1910.

ŞİMŞİR, Bilal, "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", Tarih Boyunca Türkler-in Ermeni Toplumu ile Olan İlişkileri, (8-12 Ekim 1984 Erzurum), Erzurum, 1984.

TİBAWİ A., *American Interest in Syria 1800-1901, A Study of Educational, Literary and Religious Work*, Oxford, 1966.

YETKİNER, Cemal, *American Missionaries, Armenian Community and the Making of Protestantism in the Ottoman Empire 1820-1860*, Newyork, 2010.

WİNDUS, Anna Kay, *The Roles and Identity of Missionary Women*, The Faculty of Southern Baptist Theological Seminary, 1999.

EK 1: Anadolu'da Görev Yapmış Amerikalı (ABCFM Arşivi, Bilken Üniversitesi)

İSİM(Name)	İSTASYON (Substation)	İSTASYON (Substation2)	From	To
Adams, Mrs. L.H., Augusta	Central Turkey	Kassab, Aintab	1865	1866
Adams, Mrs. L.H. Nancy D.	Central Turkey	Aintab, Adana	1866	1891
Adams, Lucie N.H.	Central Turkey	Kassab, Aintab, Adana	1865	1896
Adger, Mrs. J.B., Elizabeth	Western Turkey	Smyrna	1834	1847
Adkins, Mrs. L.J., Caroline	Central Turkey	Tarsus	1924	1927
Adkins, Leslie J.	Central Turkey	Tarsus, Aleppo	1924	1935
Ainslie, Mrs. J.A., Ellen	Eastern Turkey	Mardin	1881	1891
Ainslie, Kate E.	Central Turkey	Marash	1908	1922
Allen, Mrs. H.M., Ellen R.	W.and European Turkey	Van, İstanbul	1893	1898
Allen, Mrs. O.P., Caroline	Eastern Turkey	Harpoot	1855	1898
Andrus, Mrs. A.M., Louisa M.	Eastern Turkey	Mardin	1868	1873
Andrus, Mrs. A.M., Olive L.	Eastern Turkey	Mardin	1868	1916

Ashdown, Mrs. C.R.Jane	Eastern Turkey	Bitlis	1897	1898
Atkins, Eunice M.	Eastern Turkey	Erzroom	1908	1914
Atkinson,Mrs. H.H.,Tacy	Eastern Turkey	Harpoot	1901	1917
Calder, Matilda S.	Central Turkey	Marash	1900	1902
Carey,Mrs.E.F.,Lora G.	Eastern Turkey	Harpoot	1901	1905
Carey,Mrs. E.F.,Miriam V.	Eastern Turkey	Harpoot	1900	1912
Carrington,Mrs. T.S., Phebe W.	W.and European Turkey	Marsovan	1897	1909
Carrington,Thomas.S.,M.D	W.and European Turkey	Marsovan	1897	1909
Case,Mrs.E.P.,Florence F.	Eastern Turkey	Erzroom	1911	1921
Catlin, Ellen, W.	Eastern Turkey	Harpoot	1908	1933
Chamberlin,Laura B.	W.and Euopen Turkey	Sivas	1879	1893
Chambers, Effie M.	Eastern Turkey	Erzroom	1894	1899
Chambers,Mrs.R.,Bessie	Eastern Turkey	Ezroom,Bardizag	1879	1917
Chambers, Mrs. W.N., Cornelia	Eastern, Central Turkey	Ezroom, Adana	1879	1925
Chambers, Mrs. W.N.,Mary F.	Eastern Turkey	Ezroom	1879	1881
Childs, Harriet N.	Central Turkey	Marash	1880	1888
Christie,Mrs. T.B., Sarah C.	Central Turkey	Tarsus	1877	1921
Clark,Mrs. C.L.,Ina V.C.	W.and European Turkey	Sivas	1903	1942
Clark, Louise M.	Central Turkey	Aintab	1919	1923
Clark,Mrs.W.,Elizabeth W.	W.and European Turkey	İstanbul	1852	1861
Closson, Sarah H.	W.and European Turkey	Cesarea	1867	1903
Coffing,Mrs. J.G., Josephine	Central Turkey	Aintab	1857	1870
Cold, Edith	Central Turkey	Hadjin	1910	1934
Cole, Nellie A.	W.and European Turkey	Trebizond	1911	1924
Cole, Mrs. R.M., Lizzie	Eastern Turkey	Ezroom	1868	1910
Colmeger, Bertha D.	Central Turkey	Merzifon	1928	1936
Compton,Mrs. C., Ruth	W.and European Turkey	Marsovan	1917	
Crane, Mrs. O., Marion D.	Central Turkey	Aintab	1849	1863
Crawford, Mrs. L.S., Jeanie	W.and European Turkey	Brousa	1886	1889
Crawford, Mrs. L.S., Olive	W.and European Turkey	Brousa	1890	1923
Crawford, Mrs. L.S., Susie	W.and European Turkey	Manisa	1879	1884
Cull, Phebe Z.	W.and European Turkey	Manisa	1871	1906
Cushman, Emma D.	W.and European Turkey	Cesarea	1900	1907
Daniels, Mary L.	Eastern Turkey	Harpoot	1885	1917
Davis, Mrs. M.J., Isabella	W.and European Turkey	Cesarea	1879	1881
Day, Lucille E.	W.and European Turkey	Brousa	1924	1929
Dewey, Mrs. A.W., Elsie	W.and European Turkey	Istanbul,Talas, Aintab	1919	
Dewey, Diantha	Eastern Turkey	Mardin	1905	
Dewey, Helen L.	Eastern Turkey	Mardin	1886	1889
Dewey, Mrs. W.C.,Seraphina	Eastern Turkey	Mardin	1877	1920
Doane, Etta C.	W.and European Turkey	Marash	1881	1925
Dodd, Isabella F.	W.and European Turkey	Istanbul	1886	1909
Dodd, Mrs. W.F.			1953	

Dodd,Mrs. W.F., Mary B.	W.and European Turkey	Istanbul	1922	1937
Dodd, Mrs. W.S. Mary L.	W.and European Turkey	Cesarea	1886	1909
Dunmore, Mrs. G.W., Susan	Central Turkey	Aintab, Arabkir	1850	1861
Dwight, Miss Adelaide S.	Eastern and Central Turkey	Talas, Mardin	1902	1916
Dwight, Mrs. H.G.O., Elizabeth	W.and European Turkey	Istanbul	1830	1837
Dwight, Mrs. H.G.O., Mary	W.and European Turkey	Istanbul	1839	1860
Dwight,Mrs, H.O., Ardelle M.	W.and European Turkey	Istanbul	1874	1884
Dwight,Mrs, H.O.,Frances	W.and European Turkey	Istanbul	1900	1902
Dwight,Mrs, H.O., Isabella H.	W.and European Turkey	Istanbul	1887	1894
Eddy, Sylvia T.	Eastern Turkey	Talas	1924	
Elmer, Theodore A.	European Turkey	Marsovan	1905	1923
Elsworth, Laura	European Turkey	Sivas	1898	1900
Ely, Charlotte E.	Eastern Turkey	Bitlis, Erzurum	1868	1913
Ely, Mary, A.C.	Eastern Turkey	Bitlis, Erzurum	1868	1913
Emerich, Mrs. R.S.M., Jeannette	Eastern Turkey	Mardin	1905	1919
English, Mrs. W.F., Janet S.	European Turkey	Istanbul	1887	1892
Everett, Mrs. J.S.,Seraphina	European Turkey	Istanbul	1845	1854
Everett, Jeal S.	European Turkey	Istanbul	1845	1854
Farnham,Laura	European Turkey	Nicomedia	1871	1912
Farmsworth,Mrs. W.A., Caroline	W.and European Turkey	Cesarea	1852	1905
Feichtinger,Lisa	W.and European	Izmir	1928	1934
Fenenga, Agnes	Eastern Turkey	Mardin	1901	1945
Fensham, Flora A.S.	W.and European Turkey	Istanbul	1883	1905
Flint, Mrs. Lydia A.T.	W.and European Turkey	Izmir	1925	1936
Foote, Mary M.	Eastern Turkey	Erzoom	1899	1910
Foreman, Lucille	Central Turkey	Aintab, Aleppo	1894	1933
Fowle, Mrs. J.L.,Caroline P.	W.and European Turkey	Cesarea	1878	1913
Fowle, Mrs. L.R., Helen	European& Central Turkey	Aintab, Istanbul	1912	
Fowle, Mary C.	W.and European Turkey	Sivas	1906	1916
Frazer, Katherine B.	W.and European Turkey	Van	1892	1899
Fuller, Mrs. A., Amelia D.	Central Turkey	Aintab	1874	1907
Isley,Mrs. M.N., Mildred M.	W.and European Turkey	Istanbul,Gaziantep	1920	
Jackson, Mrs. W.C., Mary A.	Eastern Turkey	Erzroom	1835	1848
Jewett, Mrs. F., Mary Ann	W.and European Turkey	Marsovan	1853	1862
Jewett, Fayette, M.D.	W.and European Turkey	Marsovan	1853	1862
Jillson, Jeannie L.	W.and European Turkey	Izmir	1904	1938
Jillson, Rebecca G.	W.and European Turkey	Izmir	1885	1888
Jonhson, Lauraette	W.and European Turkey	Van	1882	1896
Jonhson, Mrs. T.P. Marianne C.	W.and European Turkey	Izmir	1833	1853
Jones, Anna B.	W.and European Turkey	Istanbul	1890	1931
Kimbal, Grace N., M.D.	W.and European Turkey	Van	1882	1896
Knapp, Mrs. G.C., Alzina M.	Eastern Turkey	Bitlis	1855	1896

Knapp, Mrs. G.P., Anna J.	Eastern Turkey	Bitlis	1890	1915
Knapp, Grace H.	Eastern Turkey	Bitlis	1895	1915
Kreider, Mrs. H.H., Hettie	W.and European Turkey	Istanbul	1926	1941
Ladd,Mrs. D., Charlotte H.	W.and European Turkey	Istanbul, Izmir	1836	1869
Ladd, Ellen, R.	W.and European Turkey	Van	1889	1893
Larkin, Mrs. R.B., Mary E.	Eastern Turkey	Mardin	1896	1898
Lawrence, Mrs. C.W.,Helen L.	W.and European Turkey	Izmir	1904	1933
Lawrence, Clorissa D.	W.and European Turkey	Manisa	1879	1907
Lee, Mrs. L.O., Clara H.	Central Turkey	Marash	1879	1902
Lee, Mrs. L.O. Eula G.	Central Turkey	Marash	1889	1910
Lee, Mrs. L.O. Mary E.	Central Turkey	Marash	1880	1885
Leonard, Mrs. J.Y., Amelia A.	W.and European Turkey	Cesarea Marsovan	1857	1882
Leslie, Mrs. F.H., Elvesta L.	Eastern Turkey	Oorfa, Aintab	1913	
Livingston, Mrs. W.W.	W.and European Turkey	Sivas	1860	1872
Lord, Agnes M.	W.and European Turkey	Istanbul	1881	1905
Loughridge, Stella M.	Eastern Turkey	Talas	1901	1939
Lovell, Harriet A.	Central Turkey	Marash	1892	1894
Lucas, Gladys M.	W.and European Turkey	Istanbul	1932	
Lyman, Mrs.J.K., Bessie M.	W.,Europ.&Central Turke	Marash, Istanbul	1913	
Mac Lachlan, Mrs. A., Rose H.	W.and European Turkey	Izmir	1891	1926
MacCallum,Mrs. F.W., Henrietta	Eastern Turkey	Erzroom	1890	1938
Marden, Mrs. H., Alice M.	Central Turkey	Marash	1878	1879
Marden, Mrs. H., Etta C.	Central Turkey	Marash	1881	1925
Marden, Mrs.H., Mary L.	Central Turkey	Marash	1869	1874
Marden, Mrs.J.K., Lucy H.	W.and European Turkey	Marsovan	1904	1911
Marken, Edith M.	W.and European Turkey	Marsovan	1952	
Markham,Mrs. R.F., Evangeline	W.and European Turkey	Istanbul	1920	1939
Martin, Mrs. J.C., Mary I.	Central Turkey	Aintab	1893	1927
Mattoon, Dora J.	Eastern Turkey	Harpoot	1911	1915
McLaren, Grisell Mc F.	Eastern Turkey	Bitlis	1900	1925
McNaughton, Mrs.J.P., Rebecca	W.and European Turkey	Istanbul	1885	1931
Mead,Mrs.W.W., Harriet N.	Central Turkey	Adana	1880	1899
Mellinger, Ida	Central Turkey	Adana	1890	1898
Melvin, Helen E.	W.and European Turkey	Istanbul	1883	1894
Merrill,Mrs.J.E.,Isabel	Central Turkey	Aintab, Aleppo	1900	1937
Meyering,Mrs.H.R., Fern J.	Central Turkey	Tarsus	1928	1936
Mills, Minnie B.	W.and European Turkey	Izmir, Athens	1897	1942
Milne, Mrs. J.A.,Arabella	Eastern Turkey	Harpoot	1867	1868
Montgomery, Mrs. G.F.	Central Turkey	Marash	1863	1898
Morley, Bertha B.	W.and European Turkey	Marsovan	1912	1945
Nason, Cora, A.	W.and European Turkey	Cesarea	1894	1902
Newell, Mrs. Fannie, B.	W.and European Turkey	Brousa, Istanbul	1881	1898
Nicholson, Priscilla	Eastern Turkey	Ezroom	1876	1878

Nilson, Mrs. P.Harriet,J.	Central Turkey	Tarsus	1918	
Nolan, Myrtle	W.and European Turkey	Istanbul	1920	1924
North, Rachel,B.	Eastern Turkey	Mardin	1911	1921
Norton, Harriet,C.	Central Turkey	Aintab, Aleppo	1903	1945
Norton, Susan, R.	W.and European Turkey	Van	1903	1908
Nosser, Marian, A.	W.and European Turkey	Istanbul	1925	1928
Noyes,Charlotte, L.	W.and European Turkey	Istanbul	1872	1875
Noyes, Fanny, G.	Central Turkey	Merzifon	1909	1937
Nute,Mrs. W.L., Mary	Central Turkey	Tarsus,Adana, Talas	1907	
Nutting,Mrs. G.B., Sarah, E.	Central Turkey	Aintab	1853	1854
Nutting,Mrs. G.B.,Susan	Central Turkey	Aintab	1858	1869
Nutting, Maria,G.	Eastern Turkey	Mardin	1886	1896
Odell,Elsie,J.	W.and European Turkey	Istanbul	1889	1898
Olmstead, Susan,H.	W.and European Turkey	Istanbul	1889	1898
Orris, Susan	W.and European Turkey	Cesarea	1902	1933
Page,Mary L.	W.and European Turkey	Izmir	1882	1892
Parmelee, Mrs. M.P.,Nellie A.	Eastern Turkey	Erzroom	1863	1870
Parmelee,Olive L.	Eastern Turkey	Mardin	1868	1906
Parmelee, Ruth A.,M.D.	Eastern Turkey	Harpoot	1914	
Parsons,Mrs. B., Sarah W.	W.and European Turkey	Sivas	1854	1860
Parsons, Edith F.	W.and European Turkey	Broosa, Izmir	1912	1946
Parsons, Electa C.	W.and European Turkey	Nicomedia	1873	1896
Parsons,Ellen C.	W.and European Turkey	Istanbul	1875	1883
Parsons,Mrs. J.W., Catherine	W.and European Turkey	Istanbul, Nicomedia	1850	1898
Partridge,Mrs.E.C.,Winona E.	W.and European Turkey	Sivas	1900	1933
Patrick,Mary M.	Eastern Turkey	Erzroom, Istanbul	1871	1913
Peabody, Mrs. J.,Mary L.	Eastern Turkey	Erzroom, Istanbul	1841	1864
Peck, Sara L.	Central Turkey	Adana	1908	1913
Pence,Mrs.H.T., Beulah S.	Turkey	Gaziantep	1927	1936
Perkins,Mrs. G.A.,Sarah E.	Central Turkey	Aintab, Marash	1854	1861
Perry,Mrs. E.T., Gwendolyn S.	W.and European Turkey	Brousa	1924	1933
Perry, Mrs. H.T., Jennie H.	Central Turkey	Aintab	1866	1884
Perry, Mrs.H.T. Mary H.	Central Turkey	Aintab	1892	1915
Phepls, Theda	Eastern Turkey	Talas	1911	
Pierce, EllenM.	Central Turkey	Aintab	1874	1904
Pierce,Mrs.I.W.,Georgina R.	Eastern Turkey	Harpoot	1914	1921
Pierce, Mrs. J.E.,Lizzie A.	Eastern Turkey	Erzroom	1868	1891
Pinney, Annie E.	W.and European Turkey	Izmir	1920	1943
Platt, Emily Cloribel	W.and European Turkey	Marsovan	1899	1912
Platt, Mariam V.	W.and European Turkey	Harpoot	1900	1910
Plumer, Mrs. A.R.	W.and European Turkey	Sivas, Trebizond	1854	1860
Pohl,Ilse,E.C.	W.and European Turkey	Izmir	1894	1936

Pollard,Mrs.G.A.,Mary H.	Eastern Turkey	Erzroom	1855	1869
Pond, Clarissa C.	Eastern Turkey	Harpoot	1864	1890
Pond, Mrs. T.S.,Julia H.	Eastern Turkey	Mardin	1868	1873
Poole,Maria B.	Eastern Turkey	Harpoot	1905	1911
Post,Mrs.W.Mcl. Annie G.S.	W. Europ.&EasternTurke	Talas, Cesarea	1904	1910
Powers, Mrs.P.O., Ann E.	Central Turkey, Persia	Aintab	1852	1865
Powers, Mrs.P.O., Harriet	W.and European Turkey	Brousa	1834	1842
Powers, Mrs. P.O., Sarah L.	W.and European Turkey	Brousa	1842	1862
Pratt,Mrs. A.T.,Sarah F.	Central Turkey	Aintab, Marash	1852	1888
Pratt, Clarissa H.	Eastern Turkey	Mardin	1875	1902
Preston, Abi L.	Eastern Turkey	Erzroom	1889	1891
Prime,Ida W.	W.and European Turkey	Istanbul	1884	1911
Proctor, Myra A.	Central Turkey	Aintab	1859	1885
Pye, Mrs. E., DeEtta D.	W.Europ. Turkey&Greec	Marsovan Athens	1911	1935
Rappleye,Julia A.	W.and European Turkey	Istanbul, Brousa	1870	1881
Raynolds,Mrs.G.C., Martha W.	Eastern Turkey	Harpoot	1869	1915
Reckman, Elsa	Central Turkey	Marash	1920	1922
Reed,Mrs. C.A., Rosalind	W.and European Turkey	Izmir	1916	1936
Rice,Nina E.	W.and European Turkey	Sivas	1903	1933
Richardson,Mrs.D.A.,Myra E.	W.and European Turkey	Erzingan	1888	1896
Richardson,Mrs.S.Rhoda A.	W.Europ&East.Turkey	Erzroom, Brousa	1854	1872
Richmond,Clara C.	Eastern Turkey	Talas	1909	1929
Richter, Emily F.	Central Turkey	Hadjin	1908	1913
Riggs,Mrs. C.W., Electa C.	Central Turkey	Aintab	1873	1896
Riggs,Mrs.E., Sarah H.	W.and European Turkey	Marsovan	1869	1916
Riggs,Mrs. E.W.,Alice C.	Eastern Turkey and Greece	Harpoot	1909	
Riggs,Mrs. H.H., Emma	Eastern Turkey	Harpoot	1904	1905
Riggs, Mary W.	Eastern Turkey	Harpoot	1902	1925
Riggs, Susan D.	W.and European Turkey	Marsovan	1892	1937
Riggs, Mrs. T.D., Winnifred C.	W.and European Turkey	Marsovan	1919	1925
Rogers,Mrs.D.M.,Mary P.	Central Turkey	Adana	1908	
Ryan,Mrs. A.C., Edith H.	W.and European Turkey	Istanbul	1911	1921

Çorum Milletvekili Ferit Bey'in Hayatı ve Vefatı Üzerine Ailesine Devlet Tarafından Yapılan Yardımlar

Doç.Dr. Edina SOLAK
Zenica üniversitesi / Bosna Hersek

Giriş

Tebliğimiz üç başlıktan oluşmaktadır. İlk bölümde Ferit Bey'in kısa bir hayat hikâyesini takdim edeceğim. İkinci bölümde Büyük Millet Meclisi'ndeki faaliyetlerinden bahsedeceğim. Tebliğimizin en orijinal kısmı olan üçüncü bölümde Ferit Bey'in vefatından sonra çocukları ve eşine devletin yapmış olduğu yardımlardan bahsedeceğim.

Tebliğimde ana kaynak olarak ise Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki Ferit Bey ile ilgili 10 adet belge ve Büyük Millet Meclisi zabıtlarını kullandım.

A- Ferit Bey'in Hayatı

1878'de İstanbul'da dünyaya gelen Ferit Bey'in babası İbrahim Recai, annesi Nefise Hanımdır.¹ İlkokulu babasının memuriyeti nedeniyle Kütahya'da okumuştur. Rüştüye'yi İstanbul'da bitiren Ferit Bey 1897'de İstanbul Mülkiye İdadisi'nden mezun olduktan sonra Hukuk Mektebi'ni de İstanbul'da tamamlamıştır. Arapça, Farsça ve Ermenice bilen Ferit Bey 1898'de memuriyete başlamıştır. İstanbul Bidâyet Mahkemesi Kâtipliği, Maliye Bakanlığı Kâtipliği, Darüşşafaka Tarih ve Özel Kitabet, Vefa İdadisi Tarih Öğretmenliği, Mümeyyiz Yardımcısı ve Mümeyyizliği, Personel Hesapları Kalemliği I. Mümeyyizliği ve Müdür Yardımcılığı, Emniyet-i Umûmiye Müdürlüğü Muhasebe Müdürlüğü, Diyarbakır ve Kastamonu Defterdarlığı görevlerinde bulunmuştur.

Başarılı çalışmaları nedeniyle 2 Ekim 1917'de Üçüncü Rütbeden Mecidi Nişanı ve daha sonraki tarihlerde de Gümüş donanma, Beyaz Şeritli Gümüş Harp Liyakat Muharebe Madalyası ve son olarak da Hükümet-i Milliye tarafından İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir.²

Çorum'da yapılan seçimlerde 73 (müntehib-i sanilerin- ikinci seçmenlerin) oy alarak Mebus seçilen Ferit Bey 4 Nisan 1920'de mazbatasını alarak 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi'ne katılmıştır.

31 Mart 1921'de Büyük Millet Meclisi Başkanlığı tezkeresi ile Ziraat Bankası Meclis İdare azalığına tayin edilmiştir. 17 Nisan 1923'te Kastamonu Valisi olarak görevlendirilmiştir.

Ferit Bey Büyük Millet Meclisi 1. Şube Başkanlığı, I. Dönem Muvazene-i Maliye (Bütçe) Encümeni Reisliği, II. Dönem Kavânîn-i Maliye (Mali Kanunlar) Encümeni Başkanlığı yapmıştır. 1923'te Çorum'dan tekrar milletvekili seçilmiş süresini tamamlamadan 12 Mart 1925 tarihinde vefat etmiş olup Karaca Ahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir.³ Hatice Kamuran Hanım ile evliliğinden Bahir ve Zahir adlarında 2 erkek çocuğu dünyaya gelmiştir.⁴ Tarih-i Umum ve Ef'tal-i Franseviyye Cedavili isimli 2 adet eseri vardır.

1 TBMM Albümü, C.I,(1920-1950),TBMM Yayınları,s.21

2 Tuğba Gülen, *İki Dünya Savaşı Arasında(1918-1939) Çorum'da İz Bırakanlar*, Çorum Belediyesi Kültür Yayını, Çorum 2015,s.89.

3 Gülen,a.g.e,s.90

4 *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)* 030.018.01.01.018.23.20.01.

B- Meclisteki Faaliyetleri

B.1. Önergeler ve Takrirler

B.1.a Önerge (Takrir)

1. Dönem

1- Nizamname-i Dahilî ahkâmından, kabil-i tatbik olmayanlar müstesna olmak üzere, bakisinin mer'i olmasına dair

2- Ereğli havzasındaki maden işletme ve şimendifer inşası ruhsatnamesinin yok sayılmasının kararlaştırılmasına dair.

3- 43 arkadaşı ile birlikte Başkumandanlık Kanununun uzatılması hakkında kanun teklifleri.

B.1.b. 2. Dönem

1- Emniyet Sandığı bütçe kanununun acele olarak ve öncelikli müzakeresi hakkında.

B.2. Kanun Teklifleri

B.2.a. 1. Dönem

1- İcra Vekilleri (Bakanlar kurulunun) seçilmesine dair kanunun tadil edilmesi hakkında (2/232)

2- Ankara Vali-i sabıkı (eski Ankara Valisi) Reşid Bey'in ailesine maaş bağlanmasına dair (2/309)

3- Merhum Kolağası Resneli Niyazi Bey ailesiyle Ankara Mebusu sabıkı Âtîf Bey'e evvelce ödenirken iken bilahare kesilmiş olan hidemat-ı vataniye tertibinden (vatana hizmet tertibinden) maaşlarının tekrar ödenmesi hakkında. (2/349) kanun teklini detaylı olarak aktarmak istiyorum.

Çorum Mebusu Ferit Bey, Resneli Niyazi Bey'in ailesine dört bin, Biga mebusu Sadık Atîf Bey'e 2000 kuruş yıllık toplamda 72.000 kuruş ödenmesine dair kanun teklifi vermiştir. Kanun teklifi 14.10.1922 meclisin 119.toplantısında görüşülmüştür. Resneli Niyazi Beyin ailesine *"Türkiye Büyük Millet Meclisinin idaresi haricinde ikamet edenlere maaş tahsisinin mümkün olmadığı"* gerekçesi ile bu konuda bir karar alınmamıştır.

Atîf Bey'e maaş verilmesi meselesine gelince; "Atîf Bey'in meşrutiyetin ilanı esnasında fedakarca çalıştığı ve Meşrutiyetten sonra da fedakarca çalıştığı" dikkate alınarak daha önceden vatana hizmet tertibinden kendisine aylık 2000 kuruş maaş bağlandığı, ancak Mondros mütarekesi (30 Ekim 1918) sonrası İngilizlerin kendisini Malta adasına sürgüne göndermesi sebebiyle maaşını almadığı, Büyük Millet Meclisinin teşebbüsü ile esaretten kurtulduğu ve sonrasında hemen milli irade girmesi nedeniyle, Malta'da esir iken geçirmiş olduğu hastalık neticesinde malûl kalmış olduğu için 1 Mart 1922 tarihinden geçerli olmak üzere kendisine aylık 1000 kuruş maaş bağlanması kararlaştırılmıştır.⁵

4- Başkumandanlık Kanununun 3 ay daha uzatılmasına dair.(2/447)

5- Mebuslardan ihtiyari olarak tekaüt (emeklilik) ve mazuliyet aidatı verecekler hakkında (2/614)

6- Memurini mülkiyenin tekaüt (emeklilik)Kanununun değiştirilmesi hakkında.(2/619)

B.2.b. II. Dönem 'de verdiği teklif ve önergeler

1- 49 arkadaşı ile birlikte Eski Kastamonu Mebusu İsmail Mahir Efendi zevcesiyle beş çocuğuna hidemat-ı vataniye (vatana hizmet) tertibinden beşer yüz kuruş maaş tahsisi hakkında.

B.3. Mecliste Yaptığı Konuşmalar

Burada Mecliste yaptığı bazı konuşmalardan örnekler verip diğerlerinin sadece isimlerini vermekle yetineceğim.

1- 1 Mayıs 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin 8. Oturumunda yani Ankara'da Büyük Millet Meclisi açıldıktan bir hafta sonra İcra Vekillerinin (Bakanlar Kurulunun) seçilmesi hakkında kanun görüşmeleri yapılırken söz almıştır. *"mademki heyet-i icraiye arasında bir uyum gerekiyor ve aheng-i efkar gerekiyor halde dogru olan reisin kendi arkadaşlarını seçmesidir. Reis olan zat her bakanlık için üç aday gösterebilir"*

⁵ TBMM Zabıt Ceridesi,C.4,İçtima 119,(14.10.1922),s.404.

ve bu üç adaydan birini Meclis seçsin.”⁶ ifadeleriyle konuya kendi yaklaşımını ortaya koymuştur.

2- İstiklal madalyası verilmesi ”kanunu münasebetiyle, 6 Eylül 1920’de Mecliste yapmış olduğu konuşmada“ *insanlar en ziyade yaptıkları bir hizmet ile iftihar ederler. Bunun takdir edilmesini herkes arzu eder. Ne olursa olsun, insan ne kadar fedakarlık etmiş olursa olsun, mutlaka onun manevi bir zevki olmak üzere muhitin kendisini takdir etmesini arzu eder. Bu bir emri tabiidir. Meclisce verilecek bir madalyanın maddi hiçbir kıymeti yoktur. Bir altın saatin veya Meclisce düzenlenecek bir takdirnamenin, maddi hiçbir kıymeti yoktur. Fakat milletin muhassılası olan bu meclis-i alinin kendisine yaptığı fedakarlığın bir hatırasını vermesi,onun ve mensup olduğu ailenin medarı iftiharı olur”* ifadeleriyle hizmeti geçen kişilere Meclis tarafından bir madalya verilmesini desteklediğini ifade etmiştir.⁷

3- 7 Temmuz 1920 tarihinde Meclisin 44. Oturumunda Maliye Encümeni Başkanı olarak “Aşar vergisinin” hakkında görüşmeler yapılırken şu konuşmayı yapmıştır. “Aşar vergisinin halkın üzerinde çok büyük bir yük olduğunu, ancak bir vergi hakkında düzenleme yapıldığında, yenisi yerine konuluncaya kadar aradan belirli bir zaman geçeceğini, içinde bulunulan zamanda vergiler üzerinde köklü bir değişiklik düşünülemeyeceğini, mali imkanların buna imkan vermediğini belirtmiştir.” Aşar vergisinin oldukça büyük ve derin bir konu olduğunu bu gibi konularla karşımızda bulunan düşmanla kozumuzu paylaştıktan ve istikbalimizi temin ettikten sonra uğraşacağız” ifadeleriyle bu konudaki görüşünü belirtmiştir.⁸

4-Yardıma Muhtaç efrat ailelerinin iâşesi hakkındaki kanun görüşmeleri esnasında, 22 Eylül 1921 tarihinde Meclisin 80. Oturumunda şu konuşmayı yapmıştır. “Muinsî zefrat ailesine verilen maaşın aslı 30 kuruştur. Ailesi üç kişi ise doksan kuruştur. 10 kişiden ibaret olan bir ailenin alacağı para ile yalnız ekmeklerini temin edeceklerdir. Bu para kuru ekmek almaya dahi yeterli değildir. Ancak bu parayı vermekle hükümet muinsiz efrat ailesine maaş veriyor dedirtmekten başka bir işe yaramıyor. Bu sözü söylemek için bütçeye asgari dört milyon para koymak gerekiyor. Hükümet 500 bin lira gelir elde etmek için ahalinin sırtına müteaddit yük yüklemek için kanun üstüne kanun çıkarırken, hiç kimsenin kuru ekmeğini almaya yetmeyecek kadar para verilen ve yekun olarak dört milyon lirayı sokağa atması makul olmaz” demektedir.

Bu efradın ailesine ahalinin yardım etmesi teklifleri karşısında ise şu görüşü savunmaktadır: “köy hayatını bilirsiniz, pekiyi takdir edersiniz ki köylerde zaten işe yarayacak adamlar askeredir. Gerisi ihtiyarlardır. Zaten zor geçinen köylülere birde birinin iâşesini yüklemek ne derece doğrudur. Onu sizin takdirinize bırakıyorum. Dünyanın her tarafında insanlar birbirlerine yardım için teşkilatlar kurmuşlardır. Yalnız hükümetin hazinesine göz dikildiği zaman hiçbir şey yapılamaz. Bizim için ölen, vatanın saadet ve selametini temin için çalışan, bütün memleketin ırz ve namusunu muhafaza için hayatını feda eden efradın ailesine bakmak geride kalanların vazifesidir. Bu vazife yalnız devlet hazinesinden yapılmakla yeterli olmaz. Birçok hayır cemiyeti vardır, onlar vasıtasıyla yapılması imkânı vardır. Bugün Hila-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti hükümete çok büyük hizmet etmektedir. Bu gibi şeyleri, yeni vergi koyarak, ahalinin zenginini, fakirini ve bilhassa çoğunluğunu teşkil eden fukara köylünün sırtına binmek suretiyle yapmaktan ise, Hilal-i ahmer gibi birçok cemiyetler kurarak yapmak daha uygundur” sözleriyle konuya farklı bir bakış açısı getirmiş ve belki de daha gerçekçi davranarak“ muinsiz efrad ailesi (yardıma muhtaç asker ailesi) verilmesi teklif edilen 30 kuruşu reddetmiştir.”⁹

B.3.a I. Dönem

Ferit Bey’in I. ve II. dönemlerde Mecliste şu konularda söz almıştır.

I. Dönemde;

- 1- Ağnam resminin indirilmesi hakkındaki teklife dair.
- 2- Hiyanet-i Vatanîye Kanunu münasebetiyle.
- 3- İcra Vekillerinin sureti intihabına dair Kanun hakkında.
- 4- Mebus intihabedilen Harput Defterdarı hakkındaki mazbata münasebetiyle.
- 5- Mubayaa suretiyle zürradan alınan zehair hakkındaki tahrir münasebetiyle.
- 6- İstanbul Hükümetince yapılacak her nevi terfi taltiflerin keenlemyekün addedilmesi hususunda

6 TBMM Zabıt Ceridesi, C.II, İctima 8,(01.05.1336),s.170

7 TBMM Zabıt Ceridesi, C.I, İctima 60 (06.09.1936),s. 573

8 TBMM Zabıt Ceridesi, C.II,İctima 44,(7.8.1336),s.124.

9 TBMM Zabıt Ceridesi,C.I,İctima,80,(22.09.1337),s.278.

Meclisçe bir karar ittihaz edilmesine dair Müdafaa-i Milliye Vekâleti tezkeresi münasebetiyle.

7- Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiye'si teşkili hakkındaki teklifi kanuni münasebetiyle.

8- Seyyar jandarma müfrezeleri teşkiline dair kanun lâyihası münasebetiyle.

9- Hiyanet-i vataniyeden küreğe mahkûm eşhasa ait evrakın gönderildiğine dair tezkere münasebetiyle.

10- Âşarın teslise raptı hakkında kanun lâyihası münasebetiyle.

11- Ankara Mebusu Rifat Efendinin müftülükle mebusluğun uhdesine cemetmesine müsaade olunmasına dair tezkere münasebetiyle.

12- Bolu Mebusluğuna intihap edilmiş olan Yusuf İzzet Paşanın intihap mazbatasının kabulüne ve Mithat Kemal Beyin mazbatasının reddine dair Üçüncü Şube mazbatası münasebetiyle.

13- Matbuat Müdür-i Umumisinin Meclisten intihabına dair teklifi kanuni münasebetiyle.

14- Anadolu hattı memurlarının mütedahil maaşlarının tesviyesi hakkındaki kanun lâyihası münasebetiyle.

15- Âşar mültezimlerinden edayı deyn edenlerin emlâki merhune-i mütefavvızalarının iadesine dair kanun münasebetiyle.

16- Memalik-i müstevliye ahalisi ile mehcurinden (yarahlılardan) 1336(1920) senesinden itibaren Emlâk ve Arazi ve Temettüat Vergisi ile küsuru munzammanın ahzi için 6 Mayıs 1335 (6 Mayıs 1919) tarihli Karamname ahkâmının tadiline dair kanun münasebetiyle.

17- Seferberlik müddetine münhasır olmak üzere hidamat-ı fiiliye, ihtiyatiye ve mustahfaza efradından bedeli nakdî ahzine dair Kanun münasebetiyle.

18- Meclisin şeklinin tesbitine ve nıسابı müzakereye ve tahsisata ve Meclis âzalığı ile içtima edebilecek memuriyetlere dair teklifi kanuni münasebetiyle.

19- Ahzi asker şubelerine memur zabitanın harcırahlarına dair kanun lâyihası münasebetiyle.

20- İstiklâl Madalyası Kanunu münasebetiyle.

21- Meşgul mahallerden gelen ve muhasebe-i hususiyeden maaş alanlara umumi bütçeden muavenet icrasına dair teklifi kanuni münasebetiyle.

22- Altı yıllık muvakkat Bütçe Kanunu münasebetiyle.

23- Çorum Mebusu Dursun Beyin, Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey hakkında şikâyeti mutazammın takriri münasebetiyle.

24- Temettü Kanunu münasebetiyle.

25- Kaymakam Tahir Beyin ailesine maaş tahsisine dair kanun münasebetiyle sözleri.

26- Tuz Resmi hakkındaki Kanun münasebetiyle.

27- Kastamonu Mebusu Doktor Suad Bey'in, Zonguldak ve havalisinde hastaneler küşadı hakkındaki teklifi kanuniye dair mazbata münasebetiyle.

28- Teşrinisani (Ekim) ve Kânunuevvel (Kasım) 1336(1920) aylarına mahsus muvakkat bütçe kanunu, Seferberlik ve Cephe Zammı Kanunu mucibince verilecek 1 800 000 liranın iki aylık muvakkat bütçeye ilâvesine ve Hudut sıhhiye bütçesine tahsisat ilâvesine dair Sıhhiye ve Muvazene-i Maliye Encümenleri mazbataları münasebetiyle.

29- Hazine-i Hassaya ait bulunan emlâk ve arazi muamelâtı tasarrufiyesine dair takrir münasebetiyle.

30- Azayı kiramdan on bir zata izin itasına dair Büyük Millet Meclisi Riyaseti tezkeresi münasebetiyle.

31- İcra Vekillerinin sureti intihabına dair Kanunun ikinci maddesinin tadili hakkındaki Kanun münasebetiyle.

32- Karesi Mebusu Vehbi Beyle arkadaşlarının, Teşkilâtı Esasiye Kanunu lâyihasının takdimen ve müstacelen müzakeresine dair takriri münasebetiyle.

33- Karahisar-ı Şarki Mebusu Mustafa Beyle rüfekasının, Konya hâdisesinde zimethal olmak üzere Divanı Harbçe maznun addolunan Konya Mebusu Abdülhalim Çelebi Efendi ile Kâzım Hüsnü Beyin evrakıyla Ankara'ya celbedilmelerine dair takriri münasebetiyle.

34- 1336 senesi bütçesinin heyet-i umumiyesi hakkında.

35- Muallimin ve talebenin askerlikten tecilleri hakkındaki Kanun münasebetiyle.

36- 1336 senesi Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesi ve o meyanda müzakere edilen teklifler ve sual takrirleri münasebetiyle.

37- 1336 senesi Maarif Vekâleti bütçesi münasebetiyle.

- 38- 1336 senesi İktisat Vekâleti bütçesi münasebetiyle.
- 39- Beyazıt Mebusu Dr. Refik Beyle arkadaşlarının, Nısab-ı Müzakere Kanununun tadiline dair teklifi kanunisi münasebetiyle.
- 40- Çorum Mebusu Haşim Beyin, mıntıkalarından avdet eden İstiklâl mahkemeleri azalarının netice-i icraatları hakkında izahat vermelerine dair takriri münasebetiyle.
- 41- İtalya’da bulunan mubayaa heyeti hakkında bir karar ittihaz olunmasına dair Nafia Vekâleti tezkeresi münasebetiyle.
- 42- Zâbitanın vazife esnasında telef olan hayvanlarının tazmini hakkındaki kanun lâyihası münasebetiyle.
- 43- Hiyanet-i vataniyeden mahkûm Ilgınlı İbrahimioğlu Mevlût hakkındaki Adliye Encümeni mazbatası münasebetiyle.
- 44- Muinsiz efrat ailelerinin infak ve iâşesi hakkındaki kanun lâyihası münasebetiyle.
- 45- Rus altınlarının kıymetinin neden artırıldığına dair istizah münasebetiyle.
- 46- Murakabe Encümeni azalığından istifası münasebetiyle.
- 47-Mezun bulunan Nafia Vekili Feyzi Beyin yerine bir vekil intihabatı tezkere münasebetiyle.
- 48- 1338 senesi Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umumiyesi bütçesi münasebetiyle.
- 49- Üç milyon lira avans itasına dair Kanun münasebetiyle.
- 50- Memurinden mebus olanların tekaüt ve ma’zuliyet haklarına dair kanun teklifi münasebetiyle.
- 51- Burdur’da müsadere olunan koyunlardan bir kısmının suiistimal edildiğine dair istinad hakkında Dördüncü Şube mazbatası münasebetiyle.
- 52- Teberru olarak terkine karar verilen Şubat maaşatının azayı kiram maaşatından on taksitte katına dair Divan-ı Riyaset kararı hakkında tezkere münasebetiyle.

II. Dönemde

- 1-Türkler ve Türk şirketleri tarafından iştirâ olunan buharlı sefainin gümrük resminden istisnasına dair kanun teklifi münasebetiyle.
- 2- Orta tedrisat muallimleri hakkındaki kanun layihası münasebetiyle.
- 3- 1340 senesi Muhasebatı Zatiye bütçesi münasebetiyle.
- 4- 1340 senesi Divanı Muhasebat bütçesi münasebetiyle.
- 5-1340 senesi Diyanet İşleri Reisliği bütçesi münasebetiyle.
- 6-1340 senesi Muvazene-i Umumiye Kanununun maddelerinin müzakeresi münasebetiyle.
- 7- Zonguldak Mebusu Halil ve Niğde Mebusu Galip Beylerin, esarın galası ve mesken ücretlerinin yüksekliği dolayısıyla Ankara şehrinde ifayı vazife eden memurini mülkiyeye zamaim icrasına dair teklifi kanunilerinin reddine dair mazbata münasebetiyle.
- 9- Şûrayı Askerinin teşkilat ve vazıfı hakkında kanun layihası münasebetiyle.
- 10-1341 senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu layihası münasebetiyle.
- 11-Aşarın ilgasıyla yerine ikame olunacak vergi hakkındaki Kanun münasebetiyle.
- 12-Muvazenei Maliye Encümeninin, bütçenin mali sene başından evvel çıkarılabilmesini te ‘minen haftanın beş gününün bütçe müzakeratına tahsisi hakkındaki isteği ve Menteşe Mebusu Esat Efendinin, bütçe müzakeratına devam edebilmek üzere sabah celseleri akti hakkındaki takriri münasebetiyle.

C-Ölümünden Sonra Ailesine Yapılan Yardımlar

C.1. Çocuklarının Eğitim Masraflarının Devletçe Karşılanması

Ölümünden sonra çocuklarının eğitim masraflarının karşılanması için Çorum Mebusu Münir Bey ve 29 arkadaşı tarafından bir kanun teklifi verilmiştir. Bu kanun teklifinde şu ifadeler yer almaktadır. *“Mücadele-i Milliye esnasından beri istiklal ve vatan uğrunda ve birinci ve ikinci Millet Meclisi azalığında bulunarak fedakarane hizmet-i vatanperveranesi takip eden Çorum mebusu merhum Ferit Bey’in elyevm Macaristan’da ziraat tahsilinde bulunan mahdumuyla (oğluyla) İstanbul’da hususi bir mektepde tahsil eden diğer mahdumunun ikmal-i tahsillerine kadar masarîf-i tahsiliyelerinin hükümetçe*

taht-ı te'mine alınması zımmındaış bu tahririn heyet-i celilece Başvekalet-i celileye tevdi'i rica olunur".¹⁰

Bu kanun teklifi 16 Mart 1341 (16 Mart 1925) tarihinde Büyük Millet Meclisi başkanlığınca şu ifadelerle Başvekâlete gönderilmiştir. *"Milli Mücadele esnasında güzel hizmetleri görülen Çorum Mebusu Ferit Bey'in ölümünden sonra iki oğlunun tahsil masraflarının hükümetçe karşılanmasına dair Çorum mebusu Münir Bey ve rüfekaı tarafından 12 Mart 1341 (12 Mart 1925) tarihli içtāmada heyeti umumiyece uygun görülen taktir"*.¹¹

Büyük Millet Meclisi tarafından Başvekalete gönderilen bu yazı üzerine, Başvekalet 14.13.1341 tarih ve 6/1338 sayılı yazısında şu ifadelerle Maarif Vekaletine gereğinin yapılması için talimat vermiştir. *"Çorum Mebusu Ferit Bey'in tahsilde bulunan iki mahdumuna ait masarır-ı tahsiliyenin hükümetçe taht-ı temine alınmasına dair Çorum Mebusu Münir ve arkadaşları tarafından verilen ve Büyük Millet meclis-i riyasetinin 14.03.1341 tarih ve 7/114 numaralı tezkiresiyle Başvekalete tevdi olunan temenni taktiri ifası muktezası sebebiyle leffen taktim edilmiştir. Başvekil."*¹²

Bu karardan sonra Çorum mebusu Ferit Bey'in birisi Macaristan'da Ziraat tahsili gören, diğeri İstanbul'da özel bir lisede okuyan çocuğuna eğitimleri tamamlanıncaya kadar hükümet tarafından maaş bağlanmıştır.

C.2. Ailesine Maaş bağlanması

11 Mayıs 1926'da Diyarbekir mebusu Zeki Bey Meclis Başkanlığına göndermiş olduğu teklifinde *"Çorum Mebusu Ferid Bey, Kastamonu defterdarı iken İstanbul'a cephe alarak umuru-ı vilayete vaziyet etmiş kuvayı milliye hakkıyla hizmet ettiği gibi ölünceye kadar da amal-i milliye dairesinde Mecliste çalışmış ve ailesi son derece muhtaç ve perişan bir halde bulunmuş olduğu için zevcesi Hatice Kamuran hanımla mahdumları Bahir ve Zahir beylere hıdmat-ı vataniye tertibinden maaş tahsisi zımmında iş bu teklif-i kanunun kabulünü arz ve istirham ederim"*, diye ifade ettiği kanun teklifi 3 maddeden oluşmaktadır.

Teklifin birinci maddesi;

Madde1- Çorum Mebusu merhum Ferit Beyin zevcesi Kamuran hanıma hıdmat-ı vataniye tertibinden 25 lira, mahdumları Bahir ve Zahir beylere ikmal-i tahsillerine kadar 10 lira maaş tahsis edilmiştir.

Madde2- İş bu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 3-İş bu kanunun ahkâmını icraya Maliye Vekili me'murdur.

Diyarbakır mebusu Zeki Beyin¹³ bu teklifini 12 Mayıs 1926 'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Başvekâlete göndermiştir.¹⁴

Başvekâletin MaliyeVekâlet'ine16 Mayıs 1926 tarihinde gereğinin yapılması için gönderdiği yazıda şu ifadeler yer almaktadır. *"Çorum mebusu Ferit Bey'in ailesine hıdmat-ı vataniye tertibinden maaş tahsisi hakkında Diyarbekir Mebusu Rıfki Bey tarafından verilen ve layih-i encümente muamele edildiği Büyük Millet Meclisi Riyasetinin 12 Mayıs 1926 tarih ve 574/1821 numaralı tezkiresiyle bildirilen teklif-i kanunun sureti taktim olunmuştur. Muktezasının ifasını rica ederim. Başvekil."*¹⁵

Bu yazışmalardan sonra başbakanlıktan çıkarılan bir kararname ile Çorum mebusu Merhum Ferit Bey'in refikası Hatice Kamuran Hanım ile mahdumları Bahir ve Zahir efendilere Büyük Millet meclisince Kabul olunan teklif gereğince Maliye Vekaleti bütçesinden maarif tertibinden 1000 lira verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁶

SONUÇ

Hüseyin Ferit Bey İstanbul'da doğmuş ve eğitimini Kütahya ve İstanbul'da tamamlamıştır. Önemli devlet hizmetlerinde bulunmuş ve Milli Mücadele'de Ankara hükümetinin yanında yer almıştır. Mecliste

10 BCA,0.30.10.00.00.74.483.8.3.

11 BCA,0.30.10.00.00.74.483.8.2.

12 BCA,0.30.10.00.00.74.483.8.4.

13 BCA,030.10.00.00.133.953.6.3.

14 BCA, 030.10.00.00.133.953.6.2.

15 BCA,030.10.00.00.133.953.6.1.

16 BCA,0.30.018.01.01.013.23.20.01.

önemli görevler yapmıştır. Vermiş olduğu kanun tekliflerinde ikisi vefat eden mebusların ailelerine hıdemat-ı vataniye (vatana hizmet) tertibinden maaş bağlanması ile alakalıdır. Kaderin bir cilvesi olacak ki kendisin ölümünden hemen sonra Diyarbekir Mebusu Zeki Bey tarafından eşi ve çocukları için hıdemat-ı vataniye tertibinden maaş bağlanması için kanun teklifi verilmiştir. Bu kapsamda olmasa bile Maliye Vekâleti Maarif kaleminden eşi ve çocuklarına geçimlerini temin etmek ve çocuklarının eğitimlerini tamamlamaları için yeterli miktarda yardım yapmıştır.

Tebliğimizde, Ferit Bey'in eşinin kaynaklarda Hatice olarak geçen isminin Hatice Kamuran olduğunu ve çocuklarının isminin ise Bahir ve Zahir olduğunu arşiv belgelerinden tespit etmiş bulunuyoruz. Ayrıca büyük oğlu Bahir'in Macaristan'da ziraat eğitimi aldığını, küçük oğlu Zahir'in ise İstanbul'da özel bir okulda eğitim gördüğünü tespit etmiş bulunuyoruz.

Hüseyin Ferit Bey Mecliste yaptığı konuşmalarda çok yapıcı davranmış, özellikle mali konularda teknik düzeyde konuşmalar yapmıştır. Dönemin şartları gereği oldukça gerçekçi tekliflerde bulunmuş, hem ahaliyi hem de devletin içerisinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durumu göz önünde bulundurarak orta yolu bulmaya çalışan teklif ve konuşmalar yaptığını görüyoruz.

Kaynaklar

Gülen Tuğba, **İki Dünya Savaşı Arasında(1918-1939) Çorum'da İz Bırakanlar**, Çorum Belediyesi Kültür Yayını, Çorum 2015,

TBMM Albümü I. Cilt.(1920-1950),TBMM Yayınları.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)Tarih :2/11/1925 Sayı : Dosya :7838 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No :74.483..16.

BCA. Tarih :18/3/1925 Sayı : Dosya :7830 Fon Kodu :30..10.0.0 Yer No :74.483..8.

BCA, Tarih :22/4/1925 Sayı :1806 Dosya : Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :13.23..20.

BCA, Tarih :18/5/1926 Sayı : Dosya :11836 Fon Kodu :30..10.0.0 Yer No :133.953..6.

Kadın Dostu Kent ve Kültür Varlıkları

Yrd. Doç. Dr. Gökçe Şimşek
Adnan Menderes Üniversitesi / Aydın

Giriş

Günümüzde kadın ve kültür varlıklarının giderek artan önemleriyle uluslararası toplumun gündeminde yer aldığına şahit olmaktayız. Bir taraftan, kadınlar temel eğitime erişim, siyasi ve ekonomik karar verme süreçlerine katılım, işsizlik gibi sorunlarla, eşitsizliklerle karşılaşmaktalar.¹ Kentlerin, kadın ve kız çocuklarının en kötü etkileriyle yüzleştiği yoksulluk alanları² olduğu belirtilmektedir. Bir diğer taraftan, kültür varlıklarının kalkınmayla ilişkisi kurulmakta³ ve kültür varlıkları, insanı merkeze yerleştiren yaklaşımla⁴ ele alınmaktadır. Belirtilen çerçevede bu yazı, kentte yaşayan kadınların yaşamlarını iyileştirmek amacıyla uygulanan Kadın-Dostu Kent modelinde kültür varlıklarının yeri ve önemi üzerine odaklanmaktadır. Açıklanan konuyla ilişkili olarak aşağıda, önce kadın ve kent ilişkisine, sonra kültür varlıkları üzerine odaklanılacaktır.

Kentlerde yaşayan nüfusun giderek artması⁵ ile kadınların yaşam koşulları ve kalitesinin iyileştirmek amacıyla çalışmalar yapıldığı bilinmektedir. Kadınların kentteki yerine ilişkin çalışmaların Avrupa'da 1980'li yıllarda başladığı bilinmektedir. Kentlerde seçilmiş kadın temsilciler tarafından ilk yerel ve bölgesel seçilmiş kadınlar konferansı 1983'de CEMR (*Council of European Municipalities and Regions*) tarafından Pisa'da (İtalya) düzenlenmiştir. Belirtilen çalışma sonrasında, 1992'de Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi tarafından kabul edilen Avrupa Kentsel Şartı ile cinsiyet, yaş, inanç, ekonomik, siyasal konum ayırımı yapmaksızın kentte yaşayan tüm bireylerin yaşadıkları kentten eşit olarak yararlanma hakkı olduğu⁶ düşüncesi gelişmiştir. Avrupa Birliği Fırsat Eşitliği Komisyonu'nun 1994-95 yıllarında yürüttüğü araştırma sonucunda yayınlanan "Kentlerdeki Kadınlar İçin Avrupa Sözleşmesi"nde kadınların günlük yaşamlarını etkileyen ve kadının görünür olacağı önceliklerden⁷ söz edilmektedir. Bu arada Pekin Deklarasyonu ile kadınlara ilgili sağlık, yoksulluk, eğitim, şiddet, ekonomi gibi birçok konu tekrar uluslararası toplumun gündemine gelir⁸. 2000'de kabul edilen Bin Yıl Kalkınma Hedefleri'nin neredeyse her birinin cinsiyet ve kentleşmeyle ilişkili olduğu ve örneğin, yoksulluk ve açlığın giderilmesi üzerine odaklanan birinci hedefin varoşlarda yaşayan kadınlara hitap ettiği belirtilmektedir⁹. Avrupa Belediyeler ve Bölgeler Konseyi (CEMR) tarafından 2006 yılında yayınlanan "Avrupa Kadın - Erkek Eşitliği Şartı (Yerel Yaşamda)"nda kadın - erkek eşitliğinin herkes için temel bir hak ve demokrasi için gerekli bir değer olduğu ve kaydedilen ilerlemelere rağmen, kadın erkek eşitliğinin günlük yaşamda halen gerçekleşmediği vurgulanmaktadır. UN-Habitat tarafından 2013'te yayınlanan raporda (*State of Women in Cities Report 2012/13*), kentsel refah cinsiyet temelli bakış açısıyla ele alınmaktadır. Çok-boyutlu refahın oluşturulabilmesi için kadınların enerji, dinamizm ve yenilik yaratma gücünün nasıl

1 UN, 2015, "The Millennium Development Goals Report 2015". [http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20\(July%201\).pdf](http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20(July%201).pdf) (ET: 30.05.2016).

2 Bakınız: <http://www.un.org/womenwatch/feature/urban/>

3 ICOMOS, "The Paris Declaration On heritage as a driver of development Adopted at Paris, UNESCO headquarters, on Thursday 1st December 2011". http://www.icomos.org/Paris2011/GA2011_Declaration_de_Paris_EN_20120109.pdf. (ET: 03.03.2016).

4 ICOMOS, "İnsani Değer Olarak Miras ve Peyzaj Hakkında Floransa Bildirgesi (2014)". http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_0480958001459594024.pdf. (ET: 03.03.2016).

5 Dünya Sağlık Örgütü'nün 2014 verilerinde belirtilmektedir. Bakınız: http://www.who.int/gho/urban_health/situation_trends/urban_population_growth_text/en/

6 Şartın İngilizce erişim adresi: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&id=887405&direct=true>

7 Öncelikler; (1) kent planlaması ve çevre, (2) hareketlilik, (3) kentsel güvenlik, (4) barınma ve (5) stratejilerdir. Detaylı bilgi için bakınız: <http://www.unesco.org/most/westeu20.htm>.

8 UN WOMEN, "Beijing Declaration and Platform for Action".

http://www.unwomen.org/~media/headquarters/attachments/sections/csw/pfa_e_final_web.pdf (ET: 30.05.2016).

9 <http://www.un.org/womenwatch/feature/urban/>

yönlendirilebileceğinin yollarına¹⁰ odaklanılmaktadır. Gerek Avrupa’da, gerekse dünyada yapılan çalışmalarla ilerlemeler kaydedilmesine rağmen, kentler hem ekonomik büyüme ve sosyal gelişmenin merkezleri, hem de özellikle kadın ve kız çocuklarının en kötü etkileriyle yüzleştiği yoksulluk alanlarıdır¹¹.

Yukarıda belirtildiği gibi kentlerde kadınların yeri üzerine çalışmalar günümüzde giderek artmakta ve derinleşmekte iken, kültür varlığı kavramı giderek genişlemektedir. İnsan, doğa etkileşiminin izlendiği alanlar, tarihi, mimari, estetik değer taşıyan varlıklar ve edebiyat, müzik, dans, el sanatları gibi somut olmayan öğeler ile taşınır ve taşınmaz nitelikteki somut öğeler “kültür varlığı” kabul edilmektedir. Kültürel varlığı ve kadın ilişkisi öncelikle somut olmayan kültürel varlığı bağlamında ele alınmıştır. Kadınların yemek, müzik, el sanatlarının üretilmesi gibi alanlarda uzmanlık bilgisine (*know-how*) sahip olduğu ve bu özellikleriyle, kültür varlıklarının koruyucusu olduğu uluslararası toplumun gündeminde yer almıştır. ‘Somut Olmayan Kültürel Mirasın Aktarılmasında Kadının Rolü’ (1999), ‘Kadın, Somut Olmayan Kültürel Miras ve Kalkınma’ (2001), Cinsiyet ve Somut Olmayan Kültür Mirası’ (2003) gibi belgelerde kadının, kültürü kullanmadaki becerileri dolayısıyla varlıkların koruyucusu, geleneksel bilginin aktarıcısı ve ekonomik refahın sağlayıcısı olduğu vurgulanmıştır¹² (Şimşek, 2013). Günümüzde, kültür varlıklarının barışçıl ve demokratik toplumların oluşmasında ve refahın sağlanmasında taşıdığı değerler, yerel toplulukların yararı için kullanımı ve geliştirilmesinin yolları¹³ tartışılmaktadır. Floransa Bildirgesi ile kültür varlıklarının korunmasının, yönetiminin insan-odaklı bir yaklaşımla ele alınması vurgulanmakta ve toplumu merkeze alan bir yaklaşımın geliştirilmesi teşvik edilmektedir. Kültür varlıklarının zenginleştirilmesinde toplumun sürece katılması, yerel toplulukların kendi kültür varlıklarıyla ilgilenmesi, tanınması ve saygı göstermesi topluluk-güdümlü koruma girişimlerinin uygulanması gerekliliği gibi vurgular yapılmaktadır. Namur Bildirgesi’nde ise kültür varlıklarının katılımcı yönetim modelleriyle ele alınması ve iyi yönetişimin gerçekleştirilmesi, yaşam ve çevre kalitesinin geliştirilmesi, insanların esenliği gibi olguların önemi ifade edilmektedir (2015).

Belirtildiği gibi kentlerde kadınların yeri ve toplum için kültür varlıkların insanlar ve topluluklar için önemi üzerine çalışmalar tüm dünyada yaygınlaşmaktadır. Kentlerde kadının yerini iyileştirmek ve kadınlar için kentleri daha yaşanabilir kılmak üzere Birleşmiş Milletler Kadın ve Kız Çocuklarının İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Ortak Programı (BMPO) çerçevesinde Birleşmiş Milletler Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Çalışma Grubunun girişimi olarak 2005’de Kadın-Dostu Kent Programı başlatılmıştır. Program, Şubat 2006’da Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA) ile T.C.İçişleri Bakanlığı arasında imzalanan çalışma protokolüyle uygulanmaya başlamıştır.¹⁴ Bu çalışmanın temel amacı, Kadın-Dostu Kentler Programında kültürel varlıklarına nasıl yer verildiğinin analiz edilmesi ve değerlendirilmesidir. Çalışmanın ana kaynağı, Birleşmiş Milletler Kadın Dostu Kentler Ortak Programı çerçevesinde geliştirilmiş “Yerel Yönetimler İçin Kadın Dostu Kent Planlama ve Tasarım İlkeleri Rehberi”dir (2015). Belirtilen amaç çerçevesinde çalışma dört ana aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada, “kadın-dostu kent” açıklanmaya çalışılacaktır. İkinci aşamada, kültür varlıklarının “Yerel Yönetimler İçin Kadın Dostu Kent Planlama ve Tasarım İlkeleri Rehberi”nde nasıl yer aldığı içerik analizi yöntemiyle incelenecektir. Üçüncü aşamada, kültür varlıklarının kadının kentteki yaşamlarının iyileşmesine yönelik katkıları değerlendirilecektir. Değerlendirme iki aşamadan oluşmaktadır; (1) içerik analizi yöntemi ve (2) Kadın Dostu Kent Modeli’nin araçlarından YEOP’lerde belirtilen acil **müdahale alanlarının gereksinimlerinin kültür varlıkları aracılığıyla karşılanıp karşılanmadığının değerlendirilmesidir**. Son olarak, kentlerde yaşayan kadınların yaşam kalitesinin yükselmesine kültür varlıkları nasıl katkı sağlayabileceğine ilişkin önerilere yer verilecektir.

Kadın Dostu Kent

“Kadın Dostu Kent” modeli, günümüzde kentlerin kadınlar ve kız çocuklarının kent yaşantısına eşit bireyler olarak katılmalarına, hizmet sunumundan ve imkânlardan eşit yararlanabilmelerine imkân tanı-

10 <http://mirror.unhabitat.org/pmss/getElectronicVersion.aspx?nr=3457&alt=1>

11 <http://www.un.org/womenwatch/feature/urban/>

12 Gökçe, Şimşek, “Somut Olmayan Kültürel Miras ve Kadın,” *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, Cilt III, Sayı 1, Haziran 2013, ss.225-236. http://www.mediterra.org/wp-content/uploads/MJH_III_1.pdf. (ET: 30.07.2014).

13 Detaylı bilgi için Namur Bildirgesi (2015) ve Floransa Bildirgesi (2014) bakınız.

14 Nevin, Şenol, vd. “Birleşmiş Milletler Kadın ve Kız Çocuklarının İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Ortak Programı, Kadın Dostu Kentler 2010”. http://www.unfpa.org.tr/rapyay/kadin_dostu_kentler_2010.pdf. (E.T. 14.02.2016).

madığı gibi sorunlar ve eşitsizlikler üzerine temellenmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliği prensiplerini temel almaktadır. Kadınlar için kentleri daha yaşanabilir yaşam alanlarına dönüştürmeye yönelik bir dizi uygulamalarla kadınları desteklemeyi amaçlamaktadır. “Kadın Dostu Kent” modelinin temel amaçlarını üç başlıkta sınıflandırmak mümkündür:

Kadının hizmetlere erişimini kolaylaştırma ve sağlama: Kadınların erişmekte zorlandığı sağlık, eğitim ve sosyal hizmetler, istihdam olanakları, ulaşım, barınma, güvenlik gibi kaliteli kentsel hizmetler ve şiddetle yüzleştiklerinde haklarını güvence altına alacak destekler gibi kentsel hizmetlere erişiminin kolaylaştırılması ve sağlanması

Kadın katılımını sağlama: Yerel yönetimlerin planlama ve karar alma süreçlerine kadın katılımının sağlanması. Kadınlar, kent nüfusunun yarısını oluşturmalarına rağmen kadınların yerel karar alma süreçlerine tam ve eşit şekilde temsil edilmedikleri sorununu baz almaktadır. Kadınların karar alma mekanizmalarında eşit temsil talebinin anayasal hak olduğu ve demokrasi ile sürdürülebilir kalkınmanın temel unsuru olduğu¹⁵ açıklanmaktadır.

Kentsel yaşamda erkeklerle birlikte eşit biçimde var olma: İyi aydınlatılmamış sokaklar, uzak noktalara hizmet vermeyen toplu taşıma araçları, üstgeçitler, yüksek kaldırımlar, kadına uygun olmayan spor ve hizmet alanları gibi çeşitli uygulamalar dolayısıyla kadınlar ve kız çocukları yaşadıkları kentin olanaklarından diğer kentlilerle birlikte eşit olarak yararlanamamaktadırlar. Bu tür eşitsizlikleri ortadan kaldırmaya yönelik ve kadınlar ile kız çocuklarının kent yaşantısından diğer kentlilerle eşit yararlanabilmelerinin sağlanması amaçlanmaktadır.

Belirtilen çerçevede “Kadın Dostu Kent”, “...kentin sunduğu ekonomik, sosyal ve siyasi fırsatlardan kentte yaşayan herkesin eşit bir biçimde yararlanabileceği kentler...”¹⁶dir. Altay-Baykan’a göre “Kadın-Dostu Kent”in hedefleri arasında “...fiziksel mekanın kadınların ve kız çocuklarının ihtiyaçlarını dikkate alacak şekilde daha düzenli, kolay ve sağlıklı hale getirilmesi...” yer almaktadır. Program amaçlarına ve hedeflerine ulaşmak için yerel yönetimler, kadın örgütleri ve kamu kurumları yerel düzeyde ana aktörler olarak düşünülmüştür. Programının bugüne kadar uygulandığı on iki kentin (**İzmir, Kars, Nevşehir, Şanlıurfa, Trabzon, Adıyaman, Antalya, Bursa, Gaziantep, Malatya, Mardin ve Samsun**) **kültür varlıkları açısından oldukça zengin merkezler** olduğu düşünülürse, Kadın Dostu Kent Programı’nda kültür varlıklarının yeri ve katkısının değerlendirilmesinin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Kadın dostu kent için yöntem ve araçlar tanımlanmaktadır. Yerel eşitlik eylem mekanizmalarının oluşturulması, kapasite geliştirme çalışmaları, il kadın profilinin tespiti, yerel eşitlik eylem planının hazırlanması, yıllık faaliyet planlarının oluşturulması, yerel eşitlik eylem planının kurumsal plan ve bütçelere dahil edilerek uygulanması, izleme ve değerlendirme tanımlanan yöntem ve araçlardır¹⁷. Bunlar arasında yerel eşitlik eylem planı (YEPP) kentlerde toplumsal cinsiyet eşitliği ilkelerinin tüm ana politikalarında ve süreçlerinde etkili olmasını sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. YEPP kapsamında acil müdahale gereken temel alanlar şöyle belirtilmektedir; (1) eğitim, (2) sağlık, (3) istihdam, (4) kadına yönelik şiddet, (5) karar mekanizmalarına katılım ve (6) kentsel hizmetler. Belirtilen yöntem ve araçların yanında, bugün özellikle mekân planlaması açısından kadınlar için eşit ve yaşanır bir kent oluşturmak üzere ilkeler ve stratejiler tanımlanmaktadır. Aşağıda, bu konuya odaklanılarak kadın-dostu planlama ve tasarımın ne olduğu ve kadın-dostu planlama ve tasarımda kültür varlığının yeri üzerine odaklanılmıştır.

Kadın Dostu Kent Planlama ve Kültür Varlıkları

Yakın zamana kadar mekânı biçimlendiren mimarlık ve planlama gibi alanlar “mekan”ı cinsiyet yüklü bir kavram olarak görmemişlerdir. 1970’lerin ortalarından itibaren eko-feminizmin gelişmeye başlaması, 1990’larda post-modern kentsel tartışmalar çerçevesinde mekân-zaman ilişkileri ve kimlik sorununun önemli hale gelmesi ve feminist coğrafya akımının gelişmesiyle Batıda kadınlar ve planlama hareketi etkili olmaya başlamıştır.¹⁸ Yaşlı, bebekli anne, kız çocuğu, çocuk büyüten yalnız anne, engelli

¹⁵ Ege, Tekinbaş, “Kadın Dostu Kent Uygulama Rehberi”.

<http://www.kadindostukentler.org/content/docs/kdk-uygulama-rehberi.pdf>. (E.T. 14.02.2016).

¹⁶ Ege, Tekinbaş, “Kadın Dostu Kent Uygulama Rehberi”.

<http://www.kadindostukentler.org/content/docs/kdk-uygulama-rehberi.pdf>. (E.T. 14.02.2016).

¹⁷ Age.

¹⁸ Ayten, Alkan, “Toplumsal Cinsiyet ve Kent Planlaması”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 54-4. <http://www.politics>.

gibi farklı toplumsal rollerde karşımıza çıkan kadınların bir taraftan erkeklerle eşit biçimde kentsel alanı kullanmadıkları sorun olarak görülmektedir. Bir diğer taraftan ise kadınların farklı durumları ve ihtiyaçlarıyla ilişkili olarak kentsel mekânda karşılaştıkları sorunların da farklılaştığı ve kentsel mekânı farklı deneyimledikleri kabul edilmektedir. Belirtilen farklılıklarla ilişkili olarak kadın-dostu planlama ve tasarım örnekleri, dünyada kadınların katılımıyla meydan ve kamusal alan düzenlemesi (İspanya), konut olarak yeniden işlevlendirme projesi (Kanada), ulaşım ve erişim düzenlemesi (Viyana¹⁹), güvenli kentsel alan oluşturma (Ekvator, Hindistan, Mısır²⁰) gibi konularda çeşitlilik göstermektedir.

Altay-Baykan, planlı kentleşmeyi gerçekleştirmiş ve temel kentsel sorunları çözmüş ülkelerde kadın dostu kent uygulamaları ile gelişmekte olan ülkelerdeki uygulamalar farklılık gösterdiğine²¹ işaret etmektedir. Sözgelimi, planlı kentleşmeyi gerçekleştirmiş ülkelerde, kadın-dostu kentler oluşturmak için mevcut planlama ve tasarım süreçlerinin “kadın bakışı” ile yeniden ele alınması ve tarihi, doğal çevreyi koruma, sürdürülebilirlik, farklı sosyo-kültürel gruplarının kenti eşitlikçi kullanımı gibi konulara odaklanılmaktadır. Sözgelimi, Toronto Kent Planı’nda kadın-dostu politikalar arasında kadınların gelir getirici işte çalışmayanlar olarak çoklu rollerinin iş ve ticaret alanlarının konumlanmasında ve tasarlanmasında dikkate alınması gereken bir konu olarak yer alması vurgulanmaktadır. Yeni politikalarda insan tabanlı planlama politikalarıyla istihdam ve ekonomik gelişmenin desteklenmesine yer verilmektedir²². Gelişmekte olan ülkelerde ise farklı uygulamalar izlenmektedir. Örneğin, Türkiye’de gerçekleştirilen projelerle kadınlar için ayrıştırılmış mekânların ortaya konduğu ve mevcut mekânların kadın-dostu olanaklarla ele alınmadan yeniden üretilerek “kadın pazarı”, “kadın kültür merkezi” gibi isimlerle anıldığına²³ dikkat çekilmektedir. Bu tür uygulamaların aslında ülkemizde kadın dostu planlama ve tasarım anlayışının yanlış yerleşmesine sebep olduğunu söylemek mümkündür.

Bu çerçevede, planlama ve tasarım süreçlerinin “kadın bakışı” ile ele alınması, kadınlar arasındaki farklılıkları, kadınların ihtiyaçlarını ve sorunlarını dikkate alarak, kadın katılımının sağlanarak planlamanın ve tasarımların yönlendirilmesi kadın dostu planlama ve tasarım olarak açıklanabilir. Kadın dostu planlama ve tasarım ile kültür varlıklarının “Yerel Yönetimler İçin Kadın Dostu Kent Planlama ve Tasarım İlkeleri Rehberi”nde nasıl ilişkilendirildiğine odaklanmadan önce “kültür varlıklarının kadın dostu bakış açısıyla ele alınması, tasarlanması ve kurgulanması nasıl gerçekleştirilebilir?” sorusu akla gelmektedir.

Belirtilen soruya yanıt vermek için hem kadınların yaşamları, ihtiyaçları ve sorunlar, hem de kültür varlıklarının sorunları, taşıma kapasitesi, yeniden kullanımı potansiyelleri ve değerleri gibi bir dizi karmaşık durumu anlamak gerekir. Kadınlar arasında ücretli çalışanlar, gelir getirici işte çalışmayanlar, bekar kadınlar, çok çocuklu kadınlar, yaşlılar, engelliler gibi farklılıklar mevcuttur. Ayrıca, kadınların kenti, mahalleyi, sokağı ve yapıyı kullanım şekilleri ve yoğunluğu da çeşitlenmektedir. Belirtilen çeşitlilik düşünülürse, kadınların durum, ihtiyaçları ve sorunlarını dikkate alarak ve kadınların katılımıyla kültür varlıklarının değerlendirilmesi ve yeniden kullanımı söz konusu olabilir. Burada dikkat edilmesi gereken konu, kültür varlığının mekânsal özellikleri, taşıma kapasitesiyle mahalledeki kadınların ihtiyaç ve isteklerine cevap verip veremeyeceğinin değerlendirilmesidir. Varlığın hem fiziksel özelliklerini, hem de mahalleliler, kentliler için değerleri, potansiyelleri ve sunduğu fırsatları iyi anlamak ve tasarım sürecine kadın katılımını sağlamak gerekir. Tasarım sürecine kadın katılımının sağlanması kadının kültür varlığı ve çevresiyle ilişkisini güçlendirilmesine ve kadınların kültür varlıklarını sahiplenmesine katkıda bulunacaktır.

Kadın Dostu Planlama Ölçekleri ve Kültür Varlığı

“Yerel Yönetimler İçin Kadın Dostu Kent Planlama ve Tasarım İlkeleri Rehberi”nde tüm kullanıcılar

ankara.edu.tr/dergi/pdf/54/4/aytenalkan (ET: 23.03.2016).

19 <http://www.citylab.com/commute/2013/09/how-design-city-women/6739/>

20 UN WOMEN, “Creating Safe Public Spaces”.

<http://www.unwomen.org/en/what-we-do/ending-violence-against-women/creating-safe-public-spaces>. (E.T: 11.06.2016).

21 Deniz, Altay-Baykan, “Yerel Yönetimler İçin Kadın Dostu Kent Planlaması ve Tasarım İlkeleri Rehberi”.

<http://www.kadindostukentler.org/content/docs/kadin-dostu-kent-planlamasi.pdf>. (E.T: 05.02.2016).

22 <http://www.twca.ca/wp-content/uploads/2013/02/TWCA-Official-Plan-Review-Policy-Proposals.pdf>. (E.T: 11.06.2016).

23 Deniz, Altay-Baykan, “Yerel Yönetimler İçin Kadın Dostu Kent Planlaması ve Tasarım İlkeleri Rehberi”.

<http://www.kadindostukentler.org/content/docs/kadin-dostu-kent-planlamasi.pdf>. (E.T: 05.02.2016).

<http://www.twca.ca/wp-content/uploads/2013/02/TWCA-Official-Plan-Review-Policy-Proposals.pdf>. (E.T: 11.06.2016).

için yaşanabilir kent planlamada “evrensel tasarım” ilkeleri²⁴ temel alınmaktadır. Fiziksel tasarım ve her türlü ürünün yaş, beceri ve durum farkı gözetmeksizin pek çok kişi tarafından kullanımını dikkate alan “evrensel tasarım” ilkelerinin tasarım ve mimarlık ile ilişkilendirilerek kadın-dostu kentler oluşturulabileceği düşünülmektedir. Baykan, kadın dostu kentler için planlama ve tasarım yaparken nelere özen göstermek gerektiğini ve kadının kentteki kamusal ve özel yaşamını sağlıklı, kolay hale getirebilmek için nelere dikkat edilmesi gerektiğine ilişkin soruları genelden özele dört farklı ölçekle ilişkili yanıtlamaya çalışmaktadır; (1) kent bütünü-bölgeler, (2) semt-mahalle, (3) sokak, (4) yapı. Belirtilen her ölçek için beş karar konusuyla ilgili açıklamalara yer verilmiştir. Bunlar; (a) genel ilkeler kalite ölçütleri, (b) ulaşım-erişilebilirlik, (c) kent merkezi/ kentsel hizmetler, (d) açık-yeşil alanlar parklar, (e) kamusal alanlar/ortak kullanım. Yukarıda belirtilen dört ölçekten her biri için beş karar konusu altında stratejiler, ilkeler ve ölçütler açıklanmaktadır. Bu yazıda, dört ölçeğe ilişkin açıklamalarda **kültür varlıklarına** nasıl yer verildiği içerik analizi yöntemiyle ele alınması ve değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

“Kültür Varlığı” ile İlişkili Kavramlar

“Yerel Yönetimler İçin Kadın Dostu Kent Planlama ve Tasarım İlkeleri Rehberi”nde, “kültür varlığı” ile ilişkili farklı kavramların kullanıldığı saptanmıştır. Bu kavramlar, “tarihi geçmiş ve miras”, “miras”, “kültür varlıkları”, “müze”, “tarihi sit”, “tarihi yapı”, “tarihi kaynak”, “tarihi anıt”, “tarihi değer”, “tarihi ve geleneksel öğeler”, “eski tarihi konut ve yapı stoku”, “tarihi ve doğal değerler”, “doğal, tarihi ve kültürel/etnik değerler”, “tarihi ve doğal çevre” ve “tarihi ve kültürel değer” ve “tarihi ve kültürel birikim” olmak üzere çeşitlilik sergilediği saptanmıştır. Rehberde bu kavramlara çoğunlukla tek defa veya bazı durumlarda iki defa yer verildiği saptanmıştır. Belirtilen kaynakta, kültür varlıklarıyla ilgili ifadeler ve vurgular dört ölçekle ilişkili olarak aşağıda analiz edilmiş ve değerlendirilmiştir.

Kent Ölçeğinde Kültür Varlığının Yeri

Kent ölçeğinde genel ilkeler, kalite ölçütleri olarak canlı ve yoğun kentsel mekânlar, güvenli kent, eşitlikçi küçük kentsel müdahaleler, uygun yerleşim düzeni, kadınlara yönelik veriler, tutumlu kaynak kullanımı, planlama ve karar süreçlerine katılım, “eşitlikçi” yaklaşım, toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı yaklaşım başlıkları vurgulanmıştır.

Kent ölçeğinde “genel ilkeler/kalite ölçütleri” karar konusu altında kültür varlıklarıyla ilgili üç ifadeye yer verildiği tespit edilmiştir. (1) “Benzer şekilde, kentteki tarihi ve kültürel birikimi de planlama kararları içinde birer kentsel zenginlik olarak görmek planlıkların görevi olmalıdır.” (2) “Bunu sağlamak için, su kenarına yerleşmiş kentlerde kıyı düzenlemeleri, kültür varlıklarına sahip kentlerde bu değerlerin çevresinde, kadınları içine dahil edecek faaliyetlerin ve düzenlemelerin yapılması kadınların kamusal alanı kullanımını ve kentsel hayata katılımını artıracaktır.” Üçüncü olarak, kent bütününde “kent tarımı” yapılmasıyla ilişkili olarak şu ifadeye yer verilmiştir. (3) “Yine resimde görülen Diyarbakır’da kent surlarının hemen bitişiğindeki Hevsel Bahçeleri de benzer bir örnektir. Bu bahçeler kadının istihdamını sağlamaya da imkân verecek potansiyel iş imkânları sunar.”

Kent Merkezi/Kentsel Hizmetler karar konusu altında iki ifadede kültür varlıklarından söz edilmektedir. (1) “Kültür merkezi tek bir yapıdan oluşmaz. Önünde bir meydan olması, diğer kentsel faaliyetlerle ilişkilenmiş olması, açık ve kapalı alanlardan meydana gelmesi ve birçok faaliyeti bir arada barındıran alanlar bulunması önemlidir. Bu sayede kullanımı artar ve merkez kente canlılık katar. ... Bu merkezlerin kentteki diğer kültürel alanlarla (müze, tarihi sit...) yakın konumlanması kullanımlarını kolaylaştıracak ve arttıracak bir diğer etkidir.” (2) “Kültür merkezleri, kentin kimliğinin ifadesi olarak düşünülmeli, bu kimliği taşıyacak öğelerle tasarlanmalıdır. Bu yapılar kent için birer nirengi noktası olacağından yeni bir yapı olarak tasarlanabilecekleri gibi, tarihi yapının dönüştürülmesi ile de oluşturulabilirler. Bu süreçte tasarım sürecine o kentte yaşayan kadınları dahil etmek ve/veya kadınlar için

24 “Evrensel tasarım” ilkeleri olarak yedi ilke tanımlanmaktadır; (1) tasarım farklı yeteneklerdeki herkes için kullanılabilir olmalıdır, (2) tasarımlar farklı kullanım biçimleri sunmalıdır, (3) tasarım herkes için kolaylıkla anlaşılabilir olmalı, (4) tasarım kullanıcı için gerekli bilgiyi etkin biçimde sunmalıdır, (5) tasarım kaza ve istenmeyen davranışlar sonucunda oluşacak tehlikeli ve olumsuz sonuçları en aza indirmelidir, (6) tasarım yorucu olmamalı ve rahat kullanılabilir olmalı, (7) kullanıcının fiziksel özelliklerinden ve becerilerinden bağımsız olarak kolayca ulaşılabilir, kullanılacak uygun boyut ve alanı sağlamalıdır.

önemli bazı sembolleri tasarımda kullanmak kadınların söz konusu merkezi daha çok sahiplenmelerini de sağlayacaktır.”

“Açık - Yeşil Alanlar, Parklar” ile ilişkili olarak kültür varlıklarına “kent bütününde doğal, tarihi kaynakların korunması ve sürdürülmesi” alt başlığı altında değinilmektedir. Burada şu ifadelere yer verilmiştir: (1) “Kentlerimizde doğal ve tarihsel zenginlik kaynaklarımızın korunması en önemli konulardan biridir. Bu kaynakların zarar görmemesi, korunup iyileştirilmesi ve kentlilerin kullanımına imkân verecek şekilde düzenlenmesi gerekir. Bu sayede, farklı amaçlarla kullanılarak kadınlar ve çocuklar için güvenlik riski oluşturan ve kadınların kenti kullanmasını olumsuz etkileyen bir mekân tam tersi bir işlev kazanabilir: Örneğin tarihi bir anıt veya yapının restorasyonu ve temizliği sağlanmalıdır.” (2) “Bu uygulamaların tarihi ve doğal değerleri koruyarak yapılmasına dikkat edilmelidir. Yapılan restorasyonların tarihsel dönemlere uygun ve teknik hassasiyetle gerçekleştirilmesi, vadilerin veya doğal sit alanlarının ise korunarak kullanımının sağlanması çok dikkatle üzerinde durulması gereken konulardır. Günümüzde, korunmaktan çok yeni ve yoğun yapılaşmaya açılan veya kentte sadece belirli bir kullanıcı gurubunun hizmetine sunulan dönüşüm veya geliştirme örnekleri ile karşılaşyoruz.”

“Kamusal Kullanım/ Ortak Kullanım Alanları” ve “Ulaşım-Erişebilirlik” karar konuları altında kültür varlıklarına ilişkin herhangi bir ifade saptanmamıştır. “Kamusal Kullanım Alanlar Ortak Alanlar” altında belirtilen “yörenin coğrafi, kültürel ve toplumsal değerlerini gözetim mimari dil” ile genellikle kültür varlığı olabilecek yerel ve geleneksel mimariye uyum anlaşıldığı için bu ifadeye yer vermekte fayda görülmektedir. “Kentsel mekânda hem fiziksel mekan kalitesini hem de toplumsal değerleri arttırıcı uygulamalar yapmak gerekir. Kentte kaliteli yapısal bir çevre, yörenin coğrafi, kültürel ve toplumsal değerlerini gözetim uyumlu bir mimari dil ile sağlanabilir” ifadesine yer verilmiştir.

Mahalle Ölçeğinde Kültür Varlığının Yeri

Kadının kent içinde en yoğun kullandığı ve deneyimlediği mekânın mahalle olduğu ve belirtilen yoğun kullanım sebebiyle, mahalle ölçeğinde kadın dostu plan, tasarım ve proje üretmenin çok önemli olduğu belirtilmektedir. Kültür varlıklarıyla ilişkili olarak “mahalleler belli bir tarihi geçmişe ve mirasa sahiptir” ifadesine yer verilmiştir. Bunun yanında, kültür varlıklarıyla ilişkili olan “mahalle kimliğiyle” ilgili şu ifadeye değinilmiştir: “Gelişim süreci içinde her bir mahalle coğrafyası, kullanıcıları, çevre koşulları ve ekonomik gücü dolayısıyla belli biçimlerde yapılaşır ve farklı kimlikler oluşturur”.

“Genel ilkeler/kalite ölçütleri” karar konusuyla ilişkili olarak mahalle kimliğiyle ilişkili olarak “koruma” sözcüğüne yer verilmiştir. “Her mahallenin bir kimliği vardır. Yeni yapılaşma, yoğunlaşma, onarım, yıkım, koruma mahallenin kimliğini değiştirebilir. Yeni müdahalelerde, mahallenin kimliğini korumak, yoğunluğunu değiştirmeyecek sağlıklı bir yapı düzeni önermek gerekir. Mahallelerde kadınların aidiyet duygusunu kaybetmemelerine dikkat edilmelidir.”

“Kent merkezi/kentsel hizmetler” karar konusunda doğrudan kültür varlığına ilişkin bir ifadeye yer verilmemiştir. Mahalledeki, kamusal alanların kadınların ve çocukların eğitimi ve kültürel gelişmelerine katkıda sağlama potansiyeline ve mahalle müzesine ise şu ifadelerle değinilmiştir: “Mahalle merkezinde kadınların ve çocukların eğitime ve kültürel gelişmelerine katkıda bulunacak bazı kamusal alanların yer alması çok önemlidir. Bunlar toplum merkezleri, kütüphaneler, yetişkin eğitim merkezleri ve meslek edindirme kursları, müzik okulları gibi yerler olabilir. Ayrıca mahallenin kendi tarihsel ve kültürel hatta yerel özelliklerini geliştirmeye ve tanıtmaya yönelik bir mahalle müzesi, mahalledeki başarılı yaşlıların veya topluma örnek oluşturacak yaşam deneyimleri olan kadınların öykülerinin yer aldığı ve mahallenin gündelik yaşamını betimleyen bir dokümantasyon merkezinin geliştirilmesi çok yararlı olabilir. Bu faaliyetler özellikle kız çocukları için güçlendirici bir çalışma olacak, aynı zamanda mahalleli kadınlar için farklı faaliyetlere katılma olanağı sunacaktır.”

“Kamusal alanlar/ortak kullanım alanları” karar konusu altında kadın dostu planlama ve tasarımı kültür varlıklarıyla ilişkilendirilmektedir. Mahalledeki “tarihi ve geleneksel öğeler”den şu ifadeyle söz edilmektedir: “Mahallede yer alacak kapalı ve açık kamusal alanlar ve yapılar belli bir dil ve üsluba sahip olmalı, tarihi ve geleneksel öğeler fiziksel tasarımda kullanılmalıdır. Bu tür bir dil birliği mahallenin kendine ait bu çevreyi kolay tanıması ve benimsemesi için önemli bir psikolojik değerdir.” Mahalle ölçeğinde, diğer karar konuları altında kültür varlıklarından söz edilmediği saptanmıştır.

Sokak Ölçeğinde Kültür Varlığının Yeri

Sokak, insanların yaya ve araçlı olarak dolaştıkları yaşam alanları ve kentin en önemli kamusal alanıdır. Kadınlar, sokakta toplumsal cinsiyet rolleri sebebiyle bakım yükümlülüğünü üstlendiği çocuklar, yaşlılar, engelli bireylerle, elinde çantası ve başka yüklerle hareket etmektedirler²⁵. Sokak ölçeğinde, trafik düzenlemesi, trafik işaretlemesi, yaya kaldırımı, sokak ağaçlandırılması gibi konulara yer verilmektedir. Sokak ölçeğinde kültür varlığına ilişkin ifadeler tespit edilmemiştir.

Yapı Ölçeğinde Kültür Varlığının Yeri

Kadınların en çok kullandığı konut yapıları, iş yapıları ile kamu yapılarının kadın dostu tasarım yaklaşımıyla ele alınması, kadınların daha mutlu yaşamalarına ve paylaşımcı bir yaşam sürmelerine katkı sağlayacaktır.²⁶ Değişen kullanıcı tiplerine ve farklı yaşam beklentilerine yanıt verecek şekilde yapı stokunun üretilmesi vurgulanmaktadır. Çeşitlenen yapı stoku içinde kadının ihtiyaç, yaşam biçimi ve beklentilerine uygun ortamı kolaylıkla bulması ve benimsemesi söz konusudur²⁷.

Yapı ölçeğinde, “genel ilkeler/kalite ölçütleri” karar konusunda eski yapılar ve kentsel çevrede mimari dil birliği başlığına ve bu başlık altında “kentsel-yapısal peyzaj” kavramına yer verilmiştir. “Kentsel-yapısal peyzaj” şu ifadelerle açıklanmıştır: “Kentsel-yapısal peyzaj, kültürel coğrafi ve mimari değerleriyle önemli bir miras oluşturur. Bu tip değerler kadınların daha da çok duyarlı olduğu öğelerdir. Bu tür alanları özelliklerini vurgulayacak şekilde korumak ve uygun kamusal kullanımlara ayırmak uygundur. Örneğin tarihi bir ilkokul binası veya bir sanatçının yaşamını sürdürdüğü konut, tarihi bir olayın gerçekleştiği bir kamusal yapı günümüz mahalle kullanımlarının arasına dahil edilip, hem eğitici anlamda varlığını sürdürmeli, hem de yapılaşma dili ve üslubu olarak tasarımcıların, mimarların mahallenin kimliğini oluşturacak bir çevre oluşturmalarında girdi teşkil etmelidir.”

Yapı ölçeğinde, “genel ilkeler/kalite ölçütleri” karar konusu altında bir kısmı korunması gerekli kültür varlığı olan yerel mimarlık ürünleri ve geleneksel yapılardan söz edilmektedir. Burada bu ifadelere yer verilmesinde fayda görülmektedir. “Kentlerimizde coğrafi özellikleri ve yerellikleri değerlendiren ve birbirine göre farklılıkları olan imar yönetmelikleri çerçevesinde yapı yapılması gerekmele birlikte, tüm ülkeyi aynı biçimde değerlendiren ve yöresel kimlik farklarını ortadan kaldıran mimari yapı uygulamalarına da rastlanmaktadır. Bu nedenle yöresel kimlik, kullanımda iklime bağlı ekonomiklik ve sağlıklı-güvenli yaşam koşulları sunan ekonomik/ekolojik yapılar üretmek gerekir.”

“Kamusal Alanlar / Ortak Kullanım Alanları” karar konusuyla ilişkili olarak ortak kullanılan yapıların doğru aydınlatılmasının önemli olduğu şu ifadelerle vurgulanmaktadır. “Ortak kullanılan yapılar doğru aydınlatılmalıdır. Aydınlatma kullanım ve amaca göre farklı olmalıdır. Örneğin, tarihi bir yapının aydınlatılması estetik kaygılar ve yapının güvenliği açısından önemlidir.”

Değerlendirme

“Yerel Yönetimler İçin Kadın Dostu Kent Planlama ve Tasarım İlkeleri Rehberi”nde “kültür varlığı”na ilişkin yukarıda belirtilen ifadelerin analizinde **cümle/paragraf** analiz birimi kabul edilmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi değerlendirmenin iki aşamadan oluştuğunu tekrar etmekte fayda vardır; (1) içerik analizi yöntemi ve (2) Kadın Dostu Kent Modeli’nin araçlarından YEOP’lerde belirtilen acil müdahale alanlarının gereksinimlerinin kültür varlıkları aracılığıyla karşılanıp karşılanmadığının değerlendirilmesidir.

Belirtilen ifadeler “koruma” disipliniinde temel kavramlarına **karşılık geldiği koşulda bu kavramlar** baz alınarak ya da metinde verildiği biçimle kodlanmaktadır (Tablo 1). **Aşağıda, beş karar** konusuyla (genel ilkeler/kalite ölçütleri, ulaşım/erişebilirlik, kent merkezi-kentsel hizmetler, açık-yeşil alanlar, parklar, kamusal alanlar/ortak kullanım alanları) ilişkili olarak değerlendirme gerçekleştirilmiştir.

25

26 ALTAY-BAYKAN, Deniz, “Yerel Yönetimler İçin Kadın Dostu Kent Planlaması ve Tasarım İlkeleri Rehberi”, <http://www.kadindostukentler.org/content/docs/kadin-dostu-kent-planlamasi.pdf>. (E.T: 05.02.2016).

<http://www.twca.ca/wp-content/uploads/2013/02/TWCA-Official-Plan-Review-Policy-Proposals.pdf>. (E.T. 11.06.2016).

27 Age.

Genel İlkeler/Kalite Ölçütleri

Kadın-dostu kent bağlamında kültür varlıklarına ilişkin kent, mahalle ve yapı ölçeğinde ilkelere yer verilmiştir. Kent ölçeğinde Tablo 1’de açıklandığı gibi üç konu vurgulanmıştır. İlk olarak, plancılının görevinin tarihi ve kültürel birikimi planlama kararlarında kentsel zenginlik olarak görmek olduğu belirtilmiştir. İkinci olarak, kültür varlıkları ve çevrelerinin kadınların kentsel hayata katılımını artırma potansiyeli olduğu vurgulanmaktadır. Üçüncü olarak ise, Diyarbakır Surlarının bitişiğindeki Hevsel Bahçeleri gibi alanlarının kent tarımıyla ilişkili olarak kadınlara istihdam fırsatları sunma potansiyeliyle ilişkilidir.

Mahalle ölçeğinde, mahalle kimliğinin korunmasının ve mahalle kimliğini bozmayacak nitelikte, mevcut düzene uygun sağlıklı yapı düzeninin önerilmesinin öneminden söz edilmektedir. Böylelikle, mahallelerde genellikle kültür varlığı niteliği sergileyen geleneksel doku ve yerel mimariye uyumlu yapılaşma düzeniyle kadınların güven ve aidiyet hissiyle yaşamasının sağlanacağı vurgulanmaktadır.

Yapı ölçeğinde, eski yapılar ve kentsel çevrede mimari dil birliğiyle ilişkili olarak kentsel-yapısal peyzajın kültürel coğrafi ve mimari değerleriyle önemli bir miras olduğu açıklanmıştır. Belirtilen değerlere kadınların duyarlı olduğu ve bu özellikleri vurgulayacak şekilde korumak ve uygun kamusal kullanımlara ayırmak uygun olduğu açıklanmaktadır. Eski yapıların ve kentsel çevrenin eğitim değeri, mimari değeri olduğu açıklanmakta ve tasarıma girdi olarak yeni yapılaşmada tasarımcı ve mimarlarca yol gösterici olduğu vurgulanmaktadır.

Ayrıca, yapı ölçeğinde tüm ülkeyi aynı biçimde değerlendiren coğrafi özellikleri, yerellikleri ve farklılıkları dikkate almayan imar yönetmeliğinin kentlerimizde yapı stokunun çeşitlenmesi karşısında bir engel olduğu belirtilmektedir. Özellikle yöresel kimlik, kullanımda iklimle bağlı ekonomiklik ve sağlıklı-güvenli yaşam koşulları sunan ekonomik/ekolojik yapılar üretmenin gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu açıdan, eski tarihi konut ve yapı stokunun yerel ve coğrafi özellikler kaynak olduğu belirtilmektedir.

Kent Merkezi-Kentsel Hizmetler

Kent ölçeğinde yukarıda açıklanan iki ifade ile kültür varlıklarıyla ilişkili üç konu vurgulanmaktadır: (1) Kullanım, (2) Katılım, (3) Sahiplenme. Birinci konuyla, kentteki kültür merkezleri ile müze, tarihi sit gibi kültürel alanlarının birbirine göre yakın konumlanmasının kadınların alanların kullanımını kolaylaştıracağı belirtilmektedir. İkincisinde, kültür varlıklarının kültür merkezi olarak yeniden işlevlendirilmesi ve bu tasarım sürecine kadınların katılımının sağlanması üzerinedir. Üçüncüsü ise tasarım sürecine kadınların dâhil edilmesiyle kadınların kent merkezini sahiplenmelerinin sağlanabileceğidir.

Mahalle ölçeğinde doğrudan kültür varlıklarıyla ilişkili olarak kararlara yer verilmemektedir. Ancak, burada bazı kamusal alanların kadınların ve çocukların eğitimi ve kültürel gelişmelerine katkıda sağlama potansiyeline işaret edildiği vurgulanmaya değerdir. Kadınların ve çocukların eğitimi için toplum merkezleri, yetişkin eğitim merkezleri, meslek edindirme kursları gibi mekânların yanında, mahallenin tarihsel, kültürel ve yerel özelliklerini geliştirmeye ve tanıtmaya yönelik mahalle müzesinin kurulabileceği açıklanmaktadır. Bu tür bir müzeyle kız çocuklarını güçlendirmek, kadınları faaliyetlere katılıma teşvik etmek için kadın öykülerine, mahallenin gündelik yaşamını betimleyen dökümantasyon merkezinin geliştirilmesine dikkat çekilmektedir.

Açık - Yeşil Alanlar, Parklar

Kent ölçeğinde kültür varlıklarının korunması ve kullanımının kentlerdeki önemli konulardan biri olduğu vurgulanmıştır. Kültür varlıklarının korunması, iyileştirilmesi ve kentlilerin kullanımı için düzenlenmesi gerekliliği açıklanmaktadır. Gerekli müdahalelerle korunmayan, bakılmayan kültür varlıklarının kadınlar ve çocuklar için güvenlik riski oluşturabildiği ve kenti kullanımlarını olumsuz etkileyebildiği belirtilmektedir. Bu sebeple, “tarihi kaynakların” kentteki önemli öğeler olduğu ve bunların korunup iyileştirilmesi ve kentlilerin kullanımına yönelik düzenlenmesi önemlidir. Bu çerçevede, kültür varlıklarının “restorasyon” ve temizliğinin yapılmasına dikkat çekilmektedir. Bunun yanında, “restorasyon”un nasıl yapılması gerektiğine ilişkin bazı vurgular yer almaktadır. “Restorasyon”ların tarihsel dönemlere uygunluğu ve teknik hassasiyetle gerçekleştirilmesi önemi vurgulardan biridir. Günümüzde ise, kentlerdeki kültür varlıklarını korumak yerine yeni ve yoğun yapılaşmanın tercih edildiği

belirtilmektedir.

Kamusal Alanlar/Ortak Kullanım Alanları

Kent ölçeğinde, “kaliteli yapısal çevre”nin nasıl olması gerektiği tanımlanmaktadır. Kentsel mekânda “kaliteli yapısal çevre”nin yörenin coğrafi, kültürel ve toplumsal değerlerini taşıyan yerel ve geleneksel mimarının özelliklerini gözetmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bununla birlikte, belirtilen değerlerle uyumlu mimari dil ile “kaliteli yapısal çevre” sağlanabileceği açıklamaktadır.

		Genel İlke-ler/ Kalite Öl-çütleri	Ulaşım/ Erişilebi-lirlik	Kent Mer-kezi/ Kentsel Hizmetler	Açık, Yeşil Alanlar-Parklar	Kamusal Alanlar/ Ortak Kul-lanım
ÇALIŞMA ÖLÇEKLERİ	Kent Bütü-nü/ Bölgeler	(1) plancılarının tarihi ve kültürel birikimi planlama kararların-da kentsel zenginlik olarak görme görevi, (2) kültür varlıkları ve çevrelerinin kadınların kentsel hayata katılı-mını artırma potan-siyeli (3) kültür varlıklarının kadınlara istihdam fırsatları sunması	-	(1) Kullanım (2) Katılım (3) Sahiplenme	(1) Koruma (2) Kullanma (3) Korun-mayan ve bakımsız alanların kadın ve çocuklar için risk oluşturmaması (4) Resto-rasyon ve nasıl olması gerektiği.	Yörenin değerlerini göze-ten ve değerlerle uyumlu mimari dil
	Semt/ Mahalle	(1) Mahalle kimliğinin korunması (2)Mahalle-lerde kadınların aidiyet duygusunun oluşturu-lması	-	(1) Kamusal alanların kadın-ların ve çocuk-ların eğitimi ve kültürel geliş-melerine katkıda sağlama potan-siyeli (2) Mahalle müzesinin kurul-ması	-	(1) Tarihi ve ge-leneksel öğelerin psikolojik değeri (2) Belirli dil ve üsluba sahip ol-manın psikolojik değeri
	Sokak	-	-	-	-	-
	Yapı	(1) “Kentsel-yapısal peyzaj” ve korunması (2) Eski yapılar ve kentsel çevreyi uygun kamusal kullanımlara açmak (3) Eğitim değeri (4) Tasarımcılar ve mi-marlar için mahallenin kimliğini oluşturacak bir çevre için kaynak oluşturmaları (5) ekonomik/ekolojik yapı olarak eski yapılar ve kentsel çevre	-	-	-	(1)Tarihi yapının aydınlatılmasının estetik ve yapının güvenliği açı-sından önemi ve kadınların güvenli-ğini sağlamak için önemi

Tablo 1. Çalışma ölçekleri ve karar konularında kültür varlığı

Mahalledeki tarihi ve geleneksel öğelerin mahallede yaşayanların fiziksel çevreyi kolay tanımasını, benimsemesini sağladığı ve özellikle psikolojik değeri açısından önemli olduğu belirtilmektedir. Aynı zamanda, yapıların belirli bir dil ve üsluba sahip olmasının mahalleliler için önemli bir psikolojik değer olduğu açıklanmaktadır. Belirtilen çerçevede, geleneksel dokular, karakteristik mimari öğeleri, malzeme ve yapım sistemi gibi özellikleriyle dil ve üslup birliği sunmakta ve dolayısıyla mahalleliler için önemli psikolojik değer taşımaktadırlar.

Yapı ölçeğinde, kamusal yapılarda ortak kullanım alanlarının doğru aydınlatılmasının kentliler ve özellikle kadınların güvenliğini sağlamak açısından önem taşıdığı belirtilmektedir. Bu konuyla ilgili olarak tarihi bir yapının aydınlatılmasının estetik kaygılar ve yapının güvenliği açısından ve kadınların güvenliğini sağlamak açısından önem taşıdığı Topkapı Sarayı aydınlatılması örnek verilerek açıklanmaktadır.

Değerlendirmenin ikinci aşamasında, Kadın Dostu Kent Modeli'nin araçlarından YEEP'lerde belirtilen acil müdahale alanlarının gereksinimlerinin kültür varlıkları aracılığıyla karşılanıp karşılanmadığının değerlendirilmesine yer verilmiştir. YEEP'in (Yerel Eşitlik Eylem Planı) temel altı alanından (1. kadınların yerel karar mekanizmalarına katılımı, 2. kent hizmetleri, 3. ekonomik güçlendirme ve iş hayatı, 4. eğitim hizmetleri, 5. sağlık hizmetleri ve 6. kadına karşı şiddet) dördünün kültür varlıklarının kadın dostu yaklaşımlarla ele alınmasıyla geliştirilebileceğini söylemek mümkündür. Kültür varlıklarının korunması, geliştirilmesi ve yönetimi aracılığıyla kadınların yerel mekanizmalara katılımının kolaylaştırılabileceği ve artırılabilirliği, kadınların yaşadıkları çevreye aidiyet duygusunun oluşmasına ve ekonomik güçlenmesine katkı sağlayabileceği ve kadınların eğitime olumlu etkileyebileceğini söylemek mümkündür.

Sonuç Yerine

“Yerel Yönetimler İçin Kadın Dostu Kent Planlama ve Tasarım İlkeleri Rehberi”nde “kültür varlığı”na ilişkin ifadelerde “tarihi geçmiş ve miras”, “miras”, “kültür varlıkları”, “müze”, “tarihi sit”, “tarihi yapı”, “tarihi kaynak”, “tarihi anıt”, “tarihi değer” gibi farklı kavramlara yer verilmesinin metinde tutarsızlık ve karmaşıklık oluşturduğu belirtilmelidir. Yukarıda belirtildiği gibi, kültür varlıklarının kadın dostu kent yaklaşımıyla ele alınmasının hem kültür varlıklarına, hem de kadına olumlu etkileri ortaya çıkmıştır. Kültür varlıkları açısından kadın-dostu yaklaşımın varlıkların kentsel zenginlik olarak görülmesi, korunması, kamu kullanımına açılması, aydınlatılması ve yaşatılması gibi katkılar sağladığı anlaşılmaktadır. Kadınlar için ise kültür varlıklarının kadınların kentsel hayata katılımını artırma potansiyeli, kadınlara istihdam fırsatları sunma potansiyeli, kadınların ve çocukların eğitime ve kültürel gelişmelerine katkıda sağlama potansiyeli ve kadınların aidiyet duygusunun oluşturulması gibi katkılar sağlamaktadır. Kadın Dostu Kent modelinde kültür varlıklarına vurgunun artırılması veya öncelik tanınması ile kent planlama ve tasarımında kadın dostu bakış açısının yerleşmesine olumlu katkılar sağlanacağını söylemek mümkündür.

Koruma disiplini açısından baktığımızda ise bazı konulara dikkat çekilebilir. Sözgelimi, tarihi kent merkezlerinin korunması ve geliştirilmesi için hazırlanan «koruma amaçlı imar planı» ya da yapıların onarım süreçlerine «kadın» katılımına özen gösterilmesi, toplumsal cinsiyete duyarlı planlama ve kentsel tasarım süreçlerinin gelişmesine ve yaygınlaşmasına katkıda bulunacaktır. Kent ölçeğinde kadınlara için kültür varlıklarına yönelik eğitim programlarının hazırlanması ya da kadına yönelik eğitim programlarına “kültür varlığı” boyutunun eklenmesi kadınların yaşadığı kenti tanıması, farkına varmasına ve kentlilik bilincinin gelişmesine katkıda bulunacaktır. Bunun yanında, tarihi yapılar ve sokaklarda kadınların ihtiyaçlarını dikkate alan yeniden kullanım projelerinin geliştirilmesi, hem yapılara, sokaklara, hem de kadınların var olma biçimlerine **yönelik farkındalığın artmasına** katkıda bulunabilir. Kadınlar yemek, müzik, el sanatlarının üretilmesi gibi somut olmayan kültür varlıkları üzerine uzmanlık bilgisine (*know-how*) sahiptir ve bu özellikleriyle kültür varlıklarının koruyucusudur. Kadın emeğine ve bilgisine temellenen bu ürünlerin üretiminin teşviki ve girişimciliğin desteklenmesi hem kadınların ekonomik güçlenmesi, hem de kültürel varlıklarının korunması açılarından önemlidir. Özellikle turizmin geliştiği kentlerde kadına bu tür alanlar açılması, geleneksel üretim bilgisine sahip kadınlara kent yaşamında yer açılması anlamına gelir. Ayrıca, kadınların katılımcı planlama süreçlerine katılımları arttırılarak koruma

ve planlamada kadın bakış açısının geliştirilmesi sağlanır ve böylelikle, kadınların koruma bilincinin ve kentlilik bilincinin gelişmesini destekler. Kadını hedefleyen kalkınma projelerinde kadına özgü kültür varlıklarının önemi gündeme gelmesi sağlanabilir. Böylelikle, kültür varlıkları, müzeler, kültür politikalarıyla ilişkili olarak kadın bakış açısının gündeme gelmesi ve kamuoyunun bilgilendirilmesi sağlanabilir.

“Yerel Yönetimler İçin Kadın Dostu Kent Planlama ve Tasarım İlkeleri Rehberi”nin ülkemizde yerel yönetimlerin kent planlama ve tasarımında kadın dostu yaklaşımların yerleştirmesinde yol gösterici olacak ve büyük katkılar sağlayacaktır. Kadın dostu kente ulaşmak için bu tür rehberlerin uygulanması ve uygulamalara kadın, erkek ve çocuklarla toplumdaki tüm bireylerin, kurumların katılımının sağlanması ve doğru yönlendirilmesiyle mümkündür.

Internet Kaynakları

ALKAN, Ayten, “Toplumsal Cinsiyet ve Kent Planlaması”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 54-4.

www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/54/4/aytenalkan. (ET: 23.03.2016).

ALTAY-BAYKAN, Deniz, “Yerel Yönetimler İçin Kadın Dostu Kent Planlaması ve Tasarım İlkeleri Rehberi”.

<http://www.kadindostukentler.org/content/docs/kadin-dostu-kent-planlamasi.pdf>. (E.T: 5.02.2016).

AVRUPA BİRLİĞİ KOMİSYONU, “The European Charter for Women in the City”.

<http://www.unesco.org/most/westeu20.htm>. (ET: 06.06.2016).

AVRUPA KONSEYİ, “European Urban Charter, Charter without the status of a convention”.

<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&id=887405&direct=true>

ICOMOS, “İnsani Değer Olarak Miras ve Peyzaj Hakkında Floransa Bildirgesi (2014)”.

http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_0480958001459594024.pdf. (ET: 03.03.2016).

ICOMOS, “The Paris Declaration On heritage as a driver of development Adopted at Paris, UNESCO headquarters, on Thursday 1st December 2011”.

http://www.icomos.org/Paris2011/GA2011_Declaration_de_Paris_EN_20120109.pdf. (ET: 03.03.2016).

ŞENOL, Nevin, vd. “Birleşmiş Milletler Kadın ve Kız Çocuklarının İnsan Hakların Korunması ve Geliştirilmesi Ortak Programı”. Kadın Dostu Kentler 2010”,

http://www.unfpa.org.tr/rapyay/kadin_dostu_kentler_2010.pdf. (E.T. 14.02.2016).

ŞİMŞEK, Gökçe, “Somut Olmayan Kültürel Miras ve Kadın”. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, Cilt III, Sayı 1, Haziran 2013, ss.225-236.

http://www.mediterra.org/wp-content/uploads/MJH_III_I.pdf. (ET: 30.07.2014).

TEKİNBAŞ, Ege, “Kadın Dostu Kent Uygulama Rehberi”.

<http://www.kadindostukentler.org/content/docs/kdk-uygulama-rehberi.pdf>. (E.T. 14.02.2016).

UN, “The Millennium Development Goals Report 2015”.

[http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20\(July%2015\).pdf](http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20(July%2015).pdf). (ET: 30.05.2016).

UN HABITAT, “State of Women In Cities 2012-2013 Gender and The Prosperity of Cities”.

<http://mirror.unhabitat.org/pmss/getElectronicVersion.aspx?nr=3457&alt=1>. (ET: 30.05.2016).

UN WOMEN, “Beijing Declaration and Platform for Action”.

http://www.unwomen.org/~media/headquarters/attachments/sections/csw/pfa_e_final_web.pdf (ET: 30.05.2016).

UN WOMEN, “Creating Safe Public Spaces”.

<http://www.unwomen.org/en/what-we-do/ending-violence-against-women/creating-safe-public-spaces>. (E.T. 11.06.2016).

<http://www.citylab.com/commute/2013/09/how-design-city-women/6739>. (E.T. 11.06.2016).

<https://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/6thConfCulturalHeritage/Namur-Declaration.pdf>. (ET: 30.05.2016).

<http://www.twca.ca/wp-content/uploads/2013/02/TWCA-Official-Plan-Review-Policy-Proposals.pdf>. (E.T. 11.06.2016).

<http://www.un.org/womenwatch/feature/urban>. (ET: 06.06.2016).

XIX-XX Yüzyıllarda Azerbaycanlı Kadınların Kıyafetlerinde Milli-Dini Değerler

Prof.Dr.Nargiz Aliyeva
Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi / Azerabycan

Giriş

İlk bakışta güzellik, rahatlık, etik normların düzenleyici olarak kabul ettiğimiz giysiler aynı zamanda her bir halkın ulusal müeyyenlik göstergelerinden biri olarak kabul ediliyor. İnsanlığın ilkinlik çağlarında sadece soğuktan korunmaya hizmet eden bürüncek-giysiler uzun süren tarihi gelişim sürecinde mükemmelleşerek zenginleşmiş, yeni içerik kazanmıştır.

Sınıf eşitsizliğinin oluşması giysilerin de tabakalaşmasını (sınıflanmasını) zorunlu etmiş, zenginler giyim kültürünün zenginleşmesinde lider mevkiye sahip olmuşlar (1, s.88).

Giym kültürünün araştırmacı F.Veliyev onun önemi hakkında yazıyor: «giysilerin ve süslerin öğrenilmesi her bir halkın ulusal özelliklerini, ekonomik ve kültürel yaşam seviyesini, tarım faaliyetlerinin yönünü, onun baska halklarla tarihsel ilişki ve etkileşim meselelerini, etik normlarını, estetik ve sanatsal zevkini, etnik ve sınıfsal mensubiyetini belirlemekte önemli bir kaynak niteliğindedir».

Giysilerin oluşmasında insanların dini akidesinde büyük etkisi olmuş, giyim öğelerinin bir kısmı hakim dinin taleplerine uygunlaştırılmıştır.

Dövlətçilik ve kültür tarihi çok eski olan Azerbaycan halkı 1500 yıldır oluşturduğu kültürel ve manevi değerlerini islam dini değerleri temelinde yaratmış, halkın ahlakının, adet ve geleneklerinin, bireylerin psikolojisinin şekillenmesinde olduğu gibi, giysilerin oluşmasında da bu dinin müstesna rolü olmuştur.

Mukaddes «Kur'an-ı Kerim» in Ahzab suresinin 59. ayetinde kadınların ve yetişkin kızların çarşaf kaplamaları tavsiye edilir: «Ey Muhammed. Eşlerine, kızlarına ve müminlerin eşlerine de ki, (namahrem yanında) çarşablarını örtünler. Bu, onların tanınması ve onlara eziyyet verilmemesi için daha münasiptir. Allah bağışlayan ve merhamet edendir ». Ayette belirtilen Arapça «calabib» kelimesi «cilbab» kelimesinin çoğulu olup, kadının vücudunu tamamen kaplayan gen elbise anlamını taşıyor.

Çarşabla bağlı ayanın na vaxt va hansı şaraitda nazil olması haqqında hadislaırda malumat vardır. Bu yönda İmam Buxarinin Müsalmanların edeb va ahlaki haqqında yazdığı “Edebu'l-müfrid” hadislar kitabında bela naql edilir. «Rasulullah (s) Medine'ye teşrif ettiği vakit ben on yaşında idim. Annelerim (Rasulullah'ın hanımları) Rasulullah'a hizmet etmek için bana görev veriyorlardı. Bu şekilde on sene Rasulullah'a hizmette bulundum. Rasulullah (s) âhirete irtihal ettiği vakit, ben yirmi yaşındaydım. Dolayısıyla örtü âyetinin inişini en iyi bilen benim. Örtü ile ilgili ilk âyet Rasulullah (s) Zeynep Bint-i Cahş ile evlendiği vakit inmiştir. Rasulullah (s), düğün sabahı sahabeyi davet edip onlara yemek ikram etti. Onlar yemekten sonra çıkıp gittiler. Ancak bir grup onun yanında kaldı ve beklemeye devam ettiler. Onlar oradan çıksın diye Rasulullah (s) çıkınca ben de çıktım. Ardından sahabenin oradan çıktığını zannederek geri dönünce ben de döndüm. Zeynep'in evine varınca insanların hala orada oturduğunu gördü. Derhal geri döndü, ben de döndüm. Aişe'nin evinin kapısına vardı. Onların çıktığını zannederek geri dönünce ben de döndüm. Onların çıkmış olduklarını gördüm. Rasulullah (s), bu sırada kendisiyle benim arama bir perde çekti ve o anda hicab âyeti nazil oldu.»

İslâm'ın Azerbaycan'da geniş yayılması kadınların yaşam tarzını ciddi bir şekilde etkilemişti. Bu etki kendini giysilerde de gösterdi. Kadın giysilerine başörtüsü, rübend gibi öğeler eklendi. Şehir ortamında yaşayan kadınların giysilerinde daha çok bağlılık var olmuştur ki, bu da nüfusun yoğun yerleşmesi ve etnik yapısının yekcins olmaması ile ilgiliydi.

Çadra

Köy ortamında kadınlar kırsal-tarım işleri ile meşgul oldukları için onların giysilerinde kapanıklık aşırı derecede olmamıştır. Sadece etekleri topuğu, gömlekleri bedeni ve kolu örtmeli, baş herhangi bir örtükle bağlanmalı idi. Yabancı ve yaşça büyük olan erkeklerin yanında yaşmaklanmak yeterliydi.

Kelağayı

Azerbaycanda kadın baş örtüleri deseniyle, form çeşitliliği ile seçilmiştir. Bu giysilere kalağayı, örpek, çarqat, şal gibi rübend, cadra, çarşab, duvaq, laçak, çalma, qıyqac, adyal yaylıq, esmeşal, libertin vb. aitti. Klasik literatürde «çarqat», «atkı», «kelağayı», «duvaq», «peçe», «örpek» «serendaz», «qesabe», «gazlı», «çalma», «petal», araçqın gibi baş örtülerinin isimleri çekilir. İri hacimli baş örtüleri «atkı», «yazlık», «çarqat», «örpek» adı altında geçiyor. Örpeklerin sırayla «xara», «naz-nazı», «gaz-gazı», «düşbere», «Zekiye», «Yusuf-Züleyha», «zerxara» vb. türleri bilinmektedir. MATM EF-de baş örtülerinden Xara, zerxara, Zekiye, tirme, düşbere, tor, naz-nazı, gaz-gazı, zeki, zarbürüncak, leçek (taç yaprağı) türleri korunmaktadır.

Çutqu ve içitük

Azerbaycanın XX yüzyılın başlarına kadar Bakü, Lenkeran, Nahçıvan şehirlerinde bağlı giyim tarzına ciddi bir şekilde riayet edilmiştir. Bu şehirlerde kadın giysilerine ilave edilen cadra, çarşaf, rübend gibi giysiler temel bayırlık kıyafetleri ve onlarsız evden dışarı çıkmak mümkün değildi.

Böyle bir fikir de mevcuttur ki, «gerek baş örtüsü, gerekse de yüzün yaşmaklanması gibi adet ve kurallar, aynı zamanda, kökeni itibariyle, kendi döneminin kadın ismeti ve heyasını içeren ahlak ve maneviyat göstergeleri olmuştur. Dikkate alınmalıdır ki, tarih boyunca ahlaki değerler ve bundan ileri gelen kurallar kendi biçimini değışse de, içeriğı itibariyle tüm türk-müslüman halklarında olduğu gibi Azerbaycan halkının ruhunda, onun aile ve sosyal münasebetlerinde bugün de yaşamaktadır». XVIII yüzyılın görkemli Azerbaycan şairi Molla Penah Vaqif kadınların yüzünü bürümesine karşı itiraz ederek yazıyordu:

Önce gözellerde gerekir çağlıq,
Ondan sonra ola sadelik, beyazlık:
Ne ağzında yaşmaq ne yüzde yaylıq,
Çirkinlik yüzünü bürüyandır (6, s.98).

İslam'ın etkisiyle yayılmış kadın giyim türlerinden en meşhuru çadradır. Azerbaycan'da da «çarşab» adı ile bilinen bu giyim türü kendine özgü lokal özelliklere sahip olmuştur. Azerbaycan'ın ayrı-ayrı bölgelerinde üç tip cadra türünden kullanılmıştır. Bunlara «kutu çarşab», oval ve dikdörtgen şekle sahip olan çadrılar içermektedir. Bu çadrılar çeşitli parçalardan, özellikle tirme, libertin, şedde, darayı, pamuk, ipek kumaşlardan yapılmış, hatta Arabistan'dan getirilmiş hazır çarşablardan

kullanılmıştır. Azerbaycan'da daha yaygın cadra türü ise darayı çadrılar olmuştur. Bu çadrılar kustar üretime dayanarak esasen şerbafe-hanelerde ham ipekten dokunuluyordu. XX yüzyılın başlarına kadar Azerbaycan'ın Şirvan ve Karabağ bölgelerinde darayı kumaşların geniş çeşidi dokunurdu. Aynı zamanda böyle çarşablar ev ortamında kadınlar tarafından da dokunurdu. Onların dokunmasında «keci» denilen ipek sapdan kullanılırdı. Keci sap yine de kadınlar tarafından ev ortamında üretiliyordu. Çarşab bürüncük fonksiyonunu yerine getirmekle kadının baştan ayakadek tüm vücudunu örtüyordu.

Böyle çadrılar dikdörtgen şekle sahip olup, bürüncük gibi kullanılıyordu. Azerbaycan kadın etekleri uzun ve enli biçilib- dikildiğine göre bazen çarşablar dize kadar oluyordu. Çarşab başa öyle örtülürdü ki, hem alın, hem de yüz bağlanıyordu. Bu durumda rübende gerek kalmıyordu. Ordubad şehrinde kullanılan çarşablar diğer bölgelerin çarşablarından farklıydı. Öyle ki, bölgeye özgü çarşablar oval formda biçilib-dikilirdi. Oval çarşabların alın bölümü, bazı durumlarda tüm çevresi çeşitli yöntemlerle süslenir, çenenin altında kapatmak için iki yandan özel ip ekleniyordu. Kutu çarşabların biçimi kendine özgülüğüne göre seçiliyordu. Bu çarşabların etek bölümü komple olup ayaktan giyilir, belde nifaya geçirilmiş ip vasıtasıyla büzülüp kapatılır, üst kısmı ise başka çarşablarda olduğu gibi bürünmekle bağlanıyordu.

Azerbaycan ve diğer Türk halkları arasında giyim hem de insanın yaşını belirleyen önemli maddi kültür öğelerinden biri olmuştur. Sürmeden-vesmeden, şuh renkli giysilerden, ber-bazaklardan, giyim süslerinden kızlar ve gelinler kullanıyorlardı. Yaşlı kadınlar ise koyu renkli giysiler giyiyor ve bezeklerden neredeyse hiç kullanmıyorlardı. Yapılan gözlemler gösteriyor ki, Azerbaycan'da 1920-1930 doğumlu kadınlar son dönemlere kadar bu geleneği korumuştur. « Gençlikte bezenmedim, hayıf bana, ihtiyarlıkta bezenmişim, ayıp bana» - atasözü bu fikri etnografik açıdan daha net açıklamak imkanını sağlıyor. Atalar sözünden de anlaşılmaktadır ki, geyinib-geçinmek sadece gençlik dönemi için uygundur .

Niqab «Kitab-ı Dede Korkut» destanından ortaya çıktı, özellikle erkekler tarafından kullanılıyordu. Azerbaycan'ın eski düğün adetleri arasında gelinin yüzünü duvaqla bağlamak adeti de olmuştur ki, bu da gelinin kötü ruhlardan, şer güçlerden korunmasına hizmet ediyordu. İslam Azerbaycan'da möhkamlandıkdan sonra niqab kadınlar tarafından kullanılmış ve Arapça'dan alınma «rübend» sözü leksikonumuza dahil edilmiştir. Rübandlar tirme, qanovuz, pamuk kumaşlardan, hatta at kılından da hazırlanmıştır. Rübend çadraya ya dikilir, ya da düğme aracılığıyla bend ediliyordu. Bazı durumlarda ise rübend üst kısmına ilave edilmiş katma veya köbe aracılığıyla başın arka kısmında bağlanıyordu.

Kadınlar onları çevre alemden tecrit eden bu giyim türüne sanatsal çalar katmakla adeta hayata iyimser bir ilişkilerini göstermek istiyorlardı. Rübandların gözlük bölümüne, bazense tüm yüzeyine çeşitli nakış desenler atar, yüksek becerilerini, manevi dünyalarını bu nakış ler ile ifade etmeye çalışıyorlardı. Etnografya fondunda korunmuş rübandlardan biri tirme kumaştan yapılmış, kenarlarına şahpasand (gülebetin bafta) verilmiştir. Gözlük hisse gülebetin sapla erseye getirilmiş tordan oluşmaktadır. Diğer bir rübend ise qanovuz kumaştan yapılmış, üzerine pilak dikme yoluyla buta tasvirleri işlenmiştir.

Bakü ve Şeki şehirlerinde bu giysilere çaxçur da ekleniyordu. Çaxçur iki ayrı taydan oluşan şarvar idi.

Azerbaycan milli kadın giysileri kompleksinde önemli yerlerden birini tutan etekler enli ve uzun olduğu için onları rüzgar kaldırması veya balağının çamura bulaşması ihtimali yüksekti. Bu yüzden de kadınlar evden çıkarken eteklerinin balağını bu şarvarlarının içerisine yığdılar.

Azerbaycan kadınının milli giyim takimini çorapsız tasavvur etmek mümkün değildir. Yukarıda belirttiğimiz gibi kadının topuğu görünmemeli idi. Dolayısıyla çoraplar kadın giyim takımının ayrılmaz hisselerinden birine dönüşmüştü. Kış çorapları bazen dize kadar, genelde ise dizden bir karış aşağıya kadar dokunurdu. Kadınlar sıcak yaz günlerinde bile, çorapla dolaşmak zorunda kalıyorlardı. Yaz çorapları nispeten kısa olup, topuğu örtüyordu. Koza üretiminin yaygın olduğu bölgelerde, özellikle Şeki, Gence, Şamahı, Karabağ ba Nahçıvan'da renkli, desenli «keçi çoraplar» giyilirdi. İster yün, ister ipek çorapların süs öğelerini yaratmakta yerel halı ornamentlerinden kullanılırdı. Bazen çoraba gülebetin ve boncuk dikme yöntemi ile de süs vurulurdu. Milli Azerbaycan Tarihi Müzesi Etnografya fondunda korunan EF - 9649 envanter numaralı çorap çeşitli renkli yün iplerden dokunmuş, halı toxuculuğunda kullanılan «boynuz», «damga», «su» öğeleri ile süs tertibatı verilmiştir. Boncuk dikme yöntemi ile vurulan desenler çorabın sanatsal kalitesini daha da artırmıştır.

Çorapın topuk ve uç bölümüne kondarma yönteminde süs vurarak estetik baxımlılığını, çekiciliğini yüksek seviyeye ulaştırmışlardır.

Maddi kültürümüzün zengin bazının toplandığı MATM Etnografya fondunda gülebetin dikme üsülü ile süslenmiş çoraplar da korunmaktadır. Bu çoraplar kırmızı renkte olup, boğazı topuğa kadardır, üzerinde gül motifleriyle dokunmuştur (EF 3638; 3919; 3920). Böyle çoraplar genellikle gelin xonçası için öngörülüyordu.

Diğer ilginç giyim, saçların namahramlardan gizlemek amacıyla kullanılan «içitük»dür (ona «cutqu» de denir). İçitük kadının başından saçlarının ucunadak ulaşan, her iki ucu açık, torba şekilli bir baş giysisi olup saçların gizleme amacını taşımıştır. Giyilmesini kolaylaştırmak için dikdörtgen olan içitükün başın arkasına düşen bölümü açık tutulur, başa geyindikdan sonra yanlara dikilmiş püsküllü ip aracılığıyla boyunun ardında bağlanıyordu. İçitük özellikle Şeki-Zakatala bölgesinde yaygın baş giyimi olmuştur.

Müze koleksiyonuna yeni dahil olan baş süsü - «çutqu» altın levhalarla işlenmiş ve sağlam şekildedir. Kendisinde yaşattığı tarihi lik açısından cutqu değerli bir saklanacaktır. Bu cutqu Azerbaycan kadınının yüksek sanatsal zevke, zengin giyim kültürüne sahipliğini göstermek için çok değerli bir delildir. Tafta kumaştan dikilmiş cutqunun süslemesinde zerbafta, 12 adet altın başlıklı püskül, şebeke yöntemi ile hazırlanmış «ay-yıldız» ve «çiçek», çaxmaqalib yöntemi ile hazırlanmış 54 adet «kelebek» ve 18 adet «midaxıl» veya «qoşasarma» öğelerinden kullanılmıştır. Çanaband gibi iki düzüm arpa uygulanmıştır. Genel olarak, islam aleminde başı açık gezmek kabahat sayıldığından kadın baş giysilerinin şekil ve türleri zengin olmuştur.

XX yüzyılın 20-30 yılları Azerbaycan tarihinin en mürekkebe, çelişkili ve karmaşıktı dönemlerinden birini teşkil ediyor. XX yüzyılın 20. yıllarının ortalarından başlayarak Sovyet rejimi Azerbaycan'da halkın milli geleneklerine, dini bakış açısına karşı mücadeleyi daha da güçlendirdi. Bu amaçla, 1924 yılında «Dine karşı mücadele» komisyonu oluşturuldu. Dinle mücadelede idari yöntemler yaygın olarak ona yol açmıştı ki, 1929 seçim kampanyası süresi 400 cami bağlanmıştı. Bu dönemde Sovyet rejimi Azerbaycan'da halkın milli geleneklerine, dini bakış açısına karşı mücadeleyi daha da güçlendirdi. Yirminci yüzyılın başlarında Azerbaycan'da yaşanan siyasi süreçler kendini kadınların hayatında da, onların bakış açısında da yansıtmaya başladı. Bu süreç kadınların giysilerine de etkili oldu. Marksist öğretiyeye dayalı Sovyet rejimi kadınların başörtüsü ile bürünmesi veya yaşmanması kadın hukuksuzluğunun, erkeklerin onlara karşı zorakılığının ifadesi olarak görüyordu (3, s.222; 4, S.114). Başörtüsü ile mücadelede komsomolçu gençlerin azgınlığı o dereceye ulaşmıştı ki, onlar sokağa çıkan başörtülü kadına saldırıyor ve çadralarını ayakları altına alıyordular.

1928 yılının yazında Azerbaycan'da başörtüsünün atılması kampanyası düzenlendi. Özellikle, Lenkeran, Nahçıvan ve Gence'de bu işi hızlandırmak öngörülmüştü. İlk olarak Bakü'de başörtüsünün atılması başladı, sonra diğer şehirlere de yayıldı. Yapılan kampanya sonucunda 1928 yılında 12573, 1929 yılında 20387 kişi kadın başörtüsünü atmıştı. Nahçıvan'da böylelerinin sayısı 3307 kişi idi. Çadraya karşı böyle şiddet içeren münasebet birçok bölgelerde dindarların, din adamlarının karşı çıkışlarına yol açmıştı. Öyle ki, Sovyet hükümetinin ciddi takiplerine rağmen dini inancına sadık kadınlar çadradan vazgeçemediler. XX yüzyılın 90'lı yıllarında bile Nahçıvan, Lenkeran ve Bakü'de başörtülü kadınlara rastlamak olurdu.

Anahtar kelimeler: Kadın, şehir, giyim, İslam, Azerbaycan

Kaynakça

1. Gülzada Abdulova. Azarbaycan milli qadın geyim va bazaklarına dair (Milli Azarbaycan Tarixi Muzeyinin materialları asasında)// Azarbaycan Milli Elmlar Akademiyası, Xabarlar (İctimai elmlar seriyası). № 4. Bakı, 2015.
2. Fazail Valiyev. XIX-XX asrın avvallarında Azarbaycanın maddi madaniyyati. Bakı, 2010.
3. Fridrix Engels. Ailanin, xüsusi mülkiyyatin va dövlatin manşayı. K.Marks, F.Engels. Seçilmiş asarlari, II cild, Bakı, 1953.
4. Fazail Valiyev. Geyimlar// Azarbaycan etnoqrafiyası. 3 cildde. II cild. Bakı, 2007.
5. Tural Şiriyev. Azarbaycanlıların geyim tarixinda islam madaniyyatinin izlari// Milli Azarbaycan Tarixi Muzeyi – 2015. s.347-350
6. Molla Panah Vaqif. Seçilmiş asarlari. Bakı, 1958.

7. G lzada Abdulova. Atalar s zlari va xalq masallari etnoqrafik duyum-yozum kontekstinda. Bakı, 2012.

Azerbaycan Kadını ve Kültür

Dr., Nurlane KERİML 
Azerbaycan Milli İlimler Akademisi / Azerbaycan

Giriş

Toplulukları millet haline getiren şey, kültürleridir. Bir milletin kültürü bir yolla yok edilirse yani kimliksizleştirilirse millet olmaktan çıkarılmış olur. Kültürü yok olan bir millet, sadece kimliğini kaybetmekle kalmaz; bütün değerleriyle birlikte şuurunu da yitirerek tarih sahnesinden silinir gider. Tarih sayfaları böyle nice kültürünü kaybettiği için yok olup giden milletlerle doludur.

Kadın tarih boyunca milli kültürün aktarımında en büyük rol oynamıştır. Mustafa Kemal Atatürk’e göre: *“Türk kadını dünyanın en münevver, en faziletli ve en ağır kadını olmalıdır. Ağır sıklette değil, fazilette ağır, vakur bir kadın olmalıdır. Türk kadınının vazifesi, T rk  zihniyetiyle, bazusiyle, azmiyle muhafaza ve müdafaaya kadir nesiller yetiştirmektir. Milletın hayat-içtimaiyenin esası olan kadın, ancak faziletk r olursa vazifesini ifa edebilir. Her halde kadın çok yüksek olmalıdır”*. Böylesi ince duyguların taşıyıcıları olan kadınların topluma etkileri de elbette olumlu yönde olacaktır. Bilinmektedir ki çağımızda kadın-erkek eşitliği dünyanın çözülmesi gerekli sorunları arasında anılmaktadır.

Batı ve Doğu uygarlıklarının kavşağında bulunan Azerbaycan toplumu milli-menevi değerlerle yaşamaktadır. O, değerler sayesinde ki kadın mukaddes ve saygın konumunu koruyabilmektedir.

Kadim Türk halklarında aile en ehemmiyetli birlik olduğundan, ailenin temelini teşkil eden kadın, yüce ve yüksek medeniyet sahibi olarak kabul edilir. Kadın, erkeğin yegane yoldaşı ve çocuklarının annesi olmak gibi önemli bir vazife üstlenmektedir. Dahası Türk halklarında kadın bereket kaynağıdır. Arap müellifi Qardizi, eserinde; «Malumdur ki, Türk kadınları çok iffetlidirler» derken Türk kadınının ahlaki temizliğini anlatmaktadır. Aynı şekilde İbn Battuta Şahname adlı eserinde Kırım hatıralarını naklederken; «Burada garip bir duruma şahit oldum, o da Türklerin kadınlarına gösterdiği hürmet idi. Burada kadınların kıymeti ve derecesi erkeklerden daha üstündür» demiştir.

Türk kadını, Roma kadınından da çok haklara sahipti. Roma hukukunda kadın, kendi malına h kmedemezdi. Zira Roma hukuku kadını varis kabul etmemişti. İran’da kendi soylarını korumak düşüncesiyle akraba evliliği uygun g r lm  ti. Bu anlayış ve uygulama sonucunda anaları ve kız kardeşleri ile evlenenler ortaya çıkmıştı.

İşte bu devirlerde Türk kızları ve kadınları, cemiyetin şerefli bir ferdi olarak itibar görmüşlerdir. Türk kadınının böyle saygı ve hürmet görerek yaşaması Türk medeniyetinin yüksek niteliğini göstermektedir.

İslam’dan önce Türk kadınının toplumda özel bir yeri vardı. Bu yerini İslam’ın kabulünden sonra da uzun bir dönem korumuştur. İtalyan seyyah Marco Polo (1254-1324) Türk kızlarının üstün mevkiinden, aile müdahalesi olmaksızın e  seçiminde  zg r oluşundan söz etmiştir.

Kadim Türkler, kadını kutsal addeden Şamanizm’in hakim olduğu dönemlerde toplantılarda daire şeklinde oturmakta, böylelikle kadın-erkek eşitliği sağlanmaktaydı. Özel törenlerde de bir kadın ve erkek el ele tutuşarak dans ederler, beraber kımız  erlerdi. Ortaçağ Arap dünyasında ilk çocuğun kız olması uğursuzluk sayılarak diri dir gömülür, deve kadından daha değerli sayılır, kadınlar eşya gibi alınır-satılırdı. İngiltere’de 11. Yüzyıla kadar kadının «murdar» olduğu kabul edildiği için kadın İncil’e dokunamazdı. Çin’de ise boşanma hakkı sadece erkeğe mahsus olup, ilk dönemlerde Budizm’e kadınlar kabul edilmeyip a ağılanmaktaydı. Aynı dönemlerde Türklerde kadın Han ile birlikte devleti yönetmekte idi.

Eski Türklerde kadın erkeğin silah arkadaşı, saygın bir dostu ve dayanağı idi. Erkekler, evlenmek istediklerinde iyi kılıç kullanma, ok atma, ata binme, g re me konusunda iyi olan kadını tercih ederlerdi. Aynı zamanda kadının da bütün bunları en iyi yapan erkeği eş olarak seçme hakkı vardı. Kızlar g re te kendisini yenemeyen erkeklerle asla evlenmezlerdi.

Kadın-erkek ilişkileri hakkında destanlarımızda da bilgiler mevcuttur. *Dede Korkut Destanı*'ndan anlaşılmaktadır ki, eşi, Deli Dumrul için canını vermeye hazırdır. Türk kadınının dövüşçü niteliğinin izlerini, Bamsı Beyrek hikayelerinde ve Nihal Atsız'ın *Bozkurtlar* romanında görmek mümkündür. Kazak Türklerine ait bir atasözünde "birinci zenginlik sağlık, ikinci zenginlik kadındır" denmektedir. Kırgız Türklerinin destanı *Manas*'ta kadın evin, aile namusunun koruyucusudur. İslam öncesi Türk toplumlarında kadınsız karar verilmez, kadın erkeğin tamamlayıcısı sayılırdı. Yabancı devlet elçilerinin kabulünde kadın hakanı solunda durur, tartışılan konularda fikrini söylerdi.

Birçok kaynakta dinin kadınlara çeşitli haklar tanıdığı belirtilmektedir. İslam'dan önce hangi kadının hakları yoktu ve din hangi kadınlara haklar verdi. İslam dininin yerleşmesi ile Arap dünyasında kadınlar çeşitli haklara sahip olmuştu. Lakin Türk kadını bu çerçevede ele alınamaz. Zira İslamiyetin Türk toplulukları arasında yayılması ile Türk kadınının hakları hayli sınırlanmıştır.

İslam öncesi dönemde at üstünde çeşitli işler yapan, kılıç kullanan, erkeklerle gürleşen, eşinin tek kadını olan Türk kadını yavaş yavaş ikini derece insana dönüşmeye başlamıştır. Türk saraylarında çok eşlilik gelenek haline gelmeye başlamış, kadınlara kara çarşaf giydirilmiş, boşanma yalnız erkeklerin hakkı olarak kabul edilmiştir.

Dünya halklarının tarihine bakıldığında açıkça görünmektedir ki kadın-erkek eşitliği bakımından Türkler olumlu manada bütün toplumlardan ileridir. Azerbaycan-Türk kadınına cemiyette ne kadar değer verildiği düşünce tarihimizde ve edebiyat eserlerimizde de somutlaşmaktadır. Günümüzden üç bin yıl önceki Türk devletlerinden olan Massagetler'in hükümdarının kadın (Tomris) olması kanıtlamaktadır ki kadın Türk halklarında en yüksek mevkiye layık görülmüştür.

Dede Korkut öykülerinde bir sıra olgun, güzel kadın suretleri vardır. Bu kadınlar dövüşçü, saf yüreklidir. Savaş günlerinde ata binip kılıç kuşanan kadınlardır. Gerekğinde Oğuz erkekleri ile beraber obanın şerefi uğruna savaşmışlardır.

Kadın hakkının Tanrı hakkı ile eşdeğer görüldüğü Oğuz illerinde annenin, kadının mevkii çok yüksek tutulmuştur. Aile şerefini korumak, yurt sevgisi, zorluklara metanetle göğüs germek, iffet, evlat ve büyüklere sevgi-saygı bu kadınların ayırt edici özellikleri olmuştur. Onlar İslam'dan önce yaşayan kara çarşaf bilmeyen Türk kadını örnekleridir.

Türk boylarında anneler öz çocuğunu ve eşini koruyabilecek yetenekte olanlardan seçilirdi. Hanın eşi şıklığı, becerisi ile sevilir ve örnek alınır. Türk toplulukları böyle yiğit, tedbirli kadınları, kızları olduğu yenilmemiştir.

Dede Korkut Destanı'nda Burla Hatun, Selcan Hatun yiğitliğ, ismeti ve güzelliği ile seçilen kadınlardandır. Kadına büyük saygıyla yaklaşan Nizami Gencevi yarattığı örneklerle kadınları en yüksek insani sıfatlarla göstermiş, İskendername eserinde gözden uzak kalmış kadın imgeleri yaratmıştır. Bunlardan biri de Nüşabe'dir. Akıllı, tedbirli, müdrik, uzak görüşlü ve cesaretli bir kadındır. Nizami onun simasında Azerbaycan kadınlarına mahsus olan en necip sıfatları kaleme almıştır. Nüşabe'nin, Makedonyalı İskenderle konuşmasında birçok farklı konuda ona söyledikleri, ne kadar yüksek bir insan olduğunun ispatı olmaktadır.

Erkek tinetliyem, olsam da kadın,
Her işi bellidir bana dünyanın.
Men de bir aslanam, düşünsen bir az,
Aslanın erkeği-dişisi olmaz.

Nizami'ye göre insanın üstünlüğü kadın veya erkek olması ile ilgili değildir. Eski Türk toplumlarında kadınlar erkeklerle beraber toplumsal hayata katılmış, hatta kahramanlığı ve başarısı sayesinde hükümdarlık seviyesine yükselmiştir. Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın annesi Sara Hatun 15. Yüzyılda sadece doğuda değil batıda da tek diplomat kadın olarak barışçı görevlerle birçok devlete seyahat etmiş, kanlı çatışmaları engellemeye çalışmıştır. Genel olarak tarihi tecrübe göstermektedir ki kadın hükümdarlar daha adaletli, daha barışçı olmuşlardır.

Doğu-batı uygarlığının kavşağında bulunan Azerbaycan'ın başarıları başlı başına kadın başarıları olarak bile sayılabilir. Bir kez daha şahit olmaktayız ki ilkçağlardan başlayarak kadınlarımız toplumun gelişmesine ve yönetilmesine katılmış, Azerbaycan kadını bütün medeniyet, ilim, ve güzel sanatlar alanlarında aktif olarak katkıda bulunmuştur. Bunun kanıtları geçmişten bugüne mevcuttur. O, güzel sanatların muhtelif örneklerini vermiş; halıcılık, dokuma, süslemecilik alanlarında kıymetli eserler yaratmıştır.

Azerbaycan halkının zengin menevi dünyasından ve yeteneğinden haber veren bütün bu güzel sa-

natlardaki yaratıcılığının eseri olan ürünlerden bugün de yararlanılmaktadır. Dokumacılık, Azerbaycan kadınlarının adeta irsi bir yetenek olarak nesilden nesile aktardığı bir biranştır.

Uzak geçmişte Azerbaycan'daki halı dokumacılığı hakkında bilgilere rastlanmaktadır. Batı bölgesinde, özellikle Borçalı ve şimdi Ermenistan sınırlarında kalmış olan alanlarda ortaya çıkarılmış epigrafik anıtlar 16-17. yüzyıllara ait mezar taşları üzerinde halı dokuyan kadınlar, halı tezgahları ve aletler tasvir edilmiştir (3, s. 38).

Halı üzerindeki süslemelere bakılınca insana iç huzuru veren, farklı duygulara yaratan nakışlar göze çarpmaktadır. Bu, Azerbaycan kadınının sanatsal yaratıcılığının ürünüdür. Onlar dokumalarında şekil ile mana arasında hayranlık uyandırıcı bir birlik yaratmışlardır.

Simetrik yapılara dokunma, insanın sinir sisteminde sadelik ve huzur hisleri doğurur, bedii hisler uyandırır. Azerbaycan kadınlarının halı dokurken oluşturdukları motifleri kavramaları, kolay hatırlamaları sanatsal yaratıcılıkları ve bedii zenginliklerinin kanıtı olsa gerektir.

Azerbaycan halılarında tasvir edilmiş kadın figürlerine sıkça rastlanmaktadır. Bunu, çocuğu dünyaya getirmesi sebebiyle, ilk zamanlardan beri insanların düşüncesinde kadının, ilahi varlık olarak kabul edildiğini göstermektedir. Ayrıca kaya resimleri ve halı üzerindeki tasvirlerinden anlaşılmaktadır ki bütün tören ve ayinlerde kadınlar önemli roller üstlenmişlerdir.

19. yüzyılda yaşamış Azerbaycan şairesi Han Kızı Natevan güzel şiirleri yanında zarif işlemlerin de yaratıcısı idi. Rengarenk boncuklarla bezediği işlemede duvak ağacı betimlenmiştir. Kaydedilmelidir ki günümüzde Bakü'de ve Azerbaycan'ın tarih ve sanat müzelerinde, Nateva'nın yüksek teknikle oluşturulmuş sanat eseri özelliği olan birçok işlemesi korunmaktadır.

Natevan, boncuklarla bezediği bir işlemeyi 1858'de Karabağ'a gelen Fransız yazar Aleksandr Düma'ya hediye etmiş, işlemeye hayran kalan Duma onu, "en kıymetli hediye" olarak nitelemiştir.

Onun el işleri ve resimleri devlerle Rusya'nın muhtelif şehirlerin sergilenmiştir. 1882'de Genel Rusya Sergisi'nin Kafkas şubesi vitrininde yer verilenler arasına Natevan'ın kızıl-gümüş ipliklerden dokuduğu eserleri özellikle seçilerek sergilenmiştir. Bu bilgiler Natevan'ın eserlerinin yaşadığı devirde de çok değerli ürünler olarak kabul gördüğünü ispatlamaktadır.

Azerbaycan'da halı sanatının gelişimi hakkında Herodot, Klavdi Elian, Ksenofon gibi önde gelen tarihçiler de bilgi vermişlerdir. Sasaniler döneminde (3-7. yüzyıllar) Azerbaycan'da halı sanatı daha da gelişmiş, ipek ve kızıl-gümüş iplikten halılar dokunmuştur.

Dede Korkut Destanı'nda (10-12. yüzyıl) rengarenk Azerbaycan halılarından söz edilmiştir. Flaman seyyahı rahi Rubruk (13. yüzyıl) ve Venedikli seyyah Marko Polo (13. yüzyıl) güzel Azerbaycan halılarına hayran olmuşlardır.

15. yüzyıldan başlayarak Avrupa ressamlarından Hans Qolbeynik, Hans Memlin'in ve diğerlerinin eserlerinde Azerbaycan halılarını tasvir etmeleri tesadüf olmamalıdır. İngiliz seyyah Antoni Cenkinsonun (16. yüzyıl) ve Hollandalı deniz seyyahı deniz seyyahı Yan Streysin yazılarında da Azerbaycan halılarına değinilmiştir. Azerbaycanlı kadın ustalar eliyle yaratılan halılar ve dokumalar Azerbaycan'ın ve birçok ülkenin müzelerini süslemektedir.

Azerbaycan'ın kadim tarihi ve sanatının menbaı olan Kobustan, kaya resimlerinin zengin tasvirleri ile kadının rolünü aşık etmektedir. Büyük miktarda tapınılan kadın resimlerinin varlığı kadın konusu açısından merak uyandırıcıdır. Üzerinde ok ve kılıç bulunan kadın resimleri 8. bin yıla aittir ki bu dönemde kabile reisi kadın idi.

Kobustan'da ve Karğalar tepesinde ve diğer alanlarda arkeologlarca gün ışığına çıkarılan mezolitik ve neolitik döneme ait kadın heykelcikleri de Azerbaycan'da anaerkilliğin kanıtıdır.

Ana-zağa mağarasının girişinde ve *Yedi Güzel* mağarasında da benzer kadın resimleri bulunmaktadır ve bazıları çıplak olarak tasvir edilmiştir. Kadın resimlerinin çokluğu mağaranın ismini belirlemiştir: *Ana-zağa*

Birçok kadın figürünün elinde kılıç olması silah kullandıklarına, ava iştirak ettiklerine işaret etmektedir (5, s.96). *Ana-zağa* mağarasının batısında yer alan devasa taşın üzerine dokuz adet resim yapılmış olup sekizi kadın tasviridir. Dört kadın tasviri öküzün önünde durmuş halde, ayakta ve ön cepheden resmedilmiştir. İlginçtir ki Kobustan'daki kadın figürlerin elleri yoktur.

Çok miktarda dikey oturtulmuş kayalar Sıxqaya ve Şonqardağ arazilerinde, Abşeron yarımadasında Merdekan, Şüvelen, Zire köylerinde, Qala köyünün yakınında, Hazar Denizi sahilinde (Dübendi Köyü), Pirallahi adası ile Abşeron yarımadasını birleştiren kara parçasının başlangıcında bulunmaktadır.

Buradaki kaya üstü şekiller Taş Devrine aittir.

Kobustan figürlerine benzer şekilde Kargalartepesi yerleşim yerinde de oturan kadın figürleri mevcuttur ki kadın-ana şeklinde olup bereketin sembolüdür. Bu figürler aynı zamanda birçok farklı ailenin tapınma ile ilgili rumuzudur. Bu tapınma ile alakalı “*Oturan Anailahe*”nin tasvirinin yaygınlığı, onun birçok yerleşim yerinin sanat numunesi haline geldiğini kanıtlamaktadır.

Son Paleolitik kadınların devirde kemik ve taştan yapılmış heykelleri onların kabile bağlarını göstermektedir. Esasen burada çıplak kadınlar gösterilir, ana-kadının annelik remizi olan cinsi organları daha kabarık şekilde tasvir edilir. Bilim adamları uzun zamandır bu kadın figürlerinin anlamını çözme-ye çalışmaktadırlar. Araştırmacıların bazıları bunları anne-kadın, ilk anne, anaerkillik devrinin ideoloji ve dünya görüşünü somtlaştıran bir imge olduğunu belirtmektedirler. Diğerleri ise bu figürleri hanenin sahibesi, ev hatunu olan kadının tecessümü olarak değerlendirmektedirler.

Anlaşılmıştır ki o devrin toplumunda kadın önemli bir yere sahiptir ve aynı dönemde yaşayan insanların tasavvurlarında dışa vurulmuştur. Bu heykelcikler şu olguyu desteklemektedir ki kadın-anne imgesi toplumsal bilincin merkezindedir. Bu imgenin fikri çeriği de devrin toplumsal hayatının mühim özelliği olan anaerkilliğe bağlı olmuştur.

Abşeron’da, Türkan köyü yakınlarındaki tepelerde kaba bir biçimde taş heykeller bulunmaktadır. Özellikle mezara dikilmiş, yerli ehenk taşından hazırlanmış olanlar, aynı yerde bulunan önceki dönemin tapınma ile ilgili anıtlarından farklı olması dikkat çekicidir. Bu heykelde baş, göğsünde çapraz bağlanmış kollar ve (adeta kemerle belirginleştirilmiş) bel bölümü bulunmaktadır. Bu, dinsel bağlılığı ve tapınmayı göstermektedir.

Kadının tapınılan öge olarak tasviri ateş ile de bağlantılıdır. Kadın ocağını koruyup sönmesine izin vermeyen, kabile üyelerine yemek yapan, ateş etrafında şarkı söyleyen dans edendir aynı zamanda. Kadınlar ava katılmakta, derileri işlemekten geçirip giysi dikmekte, eti pişirmekte. Bitkileri toplamaktadır.

Bütün bu olgular, kadın hakkında muayyen bir görüş, hürmet ve dinsel bir saygı atmosferi yaratmıştır. Kadının analık vazifesi, çocukları yetiştirmesi saygıyı daha da arttırmıştır. İlk zamanlarda kadının sanat, din ve birçok alanda, erkekten önce başlamış olan katkıları toplumun gelişiminde önemli rol oynamıştı. Önceleri erkeklere mahsus olan alanlara kadınları girmesi de, haklar yönünden kadın-erkek eşitliğinin gelişiminde belirleyici olmuştur.

Günümüzde Azerbaycan’ı iki yüzden fazla halk sanatı varlığını sürdürmektedir. Halıcılık, işlemecilik, metal ve ahşap işlemeciliği ilk akla gelenlerdendir. Varolan sanatsal örnekler büyük toplumsal kesimlerin olgunlaşmasına, gelişmesine hizmet etmekte, aynı zamanda manevi dünyalarının zenginleşmesine katkı yapmaktadır. Aksi halde insanlığın en yüce hislerini akstiren halk sanatı, güzel sanat eserlerinin yaratıcısı olamazdı. Azerbaycan kadınının yaratıcı ruhu bugün bizim başımız üzerinde dolaşmazdı. Bu ruhu bizlere aşıl原因, manevi dünyamızın daha da zenginleşmesine yardımcı olan, bu dünyadan göçüp gitse de ölümsüzleşmiş sanatkar kadınların ruhu bizimledir. Bize düşen görev, dünya durdukça bu kıymetli eserleri korumak, ziyaretlerle hatırlamak ve gelecek nesillere aktarmaktır.

Anahtar sözcükler: Kadın, Azerbaycan, türk halkları, etnik kültür, güzel sanatlar.

Kaynaklar

1. Hebiboğlu V. (1996), *Eski Türklerin Dünya Bakışı*. Bakü, Kartal, s. 222.
2. Kasımlı A.M. (2006), *Dünyanın Tacı Türkler:Tarihi, siyasal-ideolojik Eser*, Bakü, Zerdabi LTD, s. 352.
3. Smirnova Y.S. (1978), *Kafkas`da Etnik ve Meişet Prosesleri*, Moskova, Nauka, s. 280.

Karadeniz Türkülerinde Kadın Olmak

Yrd. Doç. Dr. Ümral Deveci
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / Muğla

Giriş

Gelenek çerçevesinde sözlü kültürün taşıyıcılığını yapan da türkülerini yakan dillendiren ve taşıyanlar da çoğunlukla kadınlardır. Türküler kadın ya da erkek söylemli olsun kadın taşıyıcılığına ihtiyaç duyar ve ağırlıklı olarak kadın duygu ve düşüncelerini içerirler.

Türkü metinlerinde de tıpkı diğer anlatılarda olduğu gibi kişiler, olaylar, zaman, mekân unsurları bulunur. Türkülerin yaratıcısı, yakıcısı konumunda kadınları gördüğümüz gibi, aynı zamanda kişiler açısından bakıldığında da türkülerin çoğunlukla kadın odaklı olduğu görülür. Bu bağlamda erkek söylemli türkülerin büyük bir çoğunluğu da, sevgili, eş, anne konumundaki kadına yönelik duyguların aktarıldığı, özlem, aşk, sevgi ya da ayrılıkların acısının işlendiği türkülerdir. Cinayetleri konu alan türkülerde de ölen öldürülen erkeklerin arkasından yaktıkları ağıtlarla yine kadınların acıları dillendirdiği görülür. Dolayısıyla hem yaratıcı, hem aktarıcı hem de konu olması itibarıyla kadınların türkülerdeki yeri tartışmasız oldukça belirgindir. Türkü metinlerini söylem açısından üç ana gruba ayırmak da mümkündür; kadın söylemli, erkek söylemli ve toplum söylemli türküler. Hedef kitle olarak da bu söylemlerin; sevgiliye, nişanlıya veya eşe, hemcinslerine, topluma, ebeveynlere hitaben söylendiği görülmektedir.

Türkülerde Kadın ve Şehir

Mekân açısından türküler incelendiğinde dağ, tepe, yayla, dere gibi coğrafi yer adlarına ya da şehir, köy, mahalle, ev, evin önü gibi yerleşim yerlerine göndermeler vardır. Özellikle şehirler, köyler, kasabalar ve coğrafi yerleşim yerlerinin özel adları da çokça kullanılmaktadır. Türkü metinlerinde yaşanan olaylar, duygular ve düşüncelerle ilgili yer bildirimlerini görmek mümkündür.

Ana vatan sözcüğünde de vurgulandığı gibi vatan ya da yaşanan şehirler, koruyup kollayan, saklayan, gereksinimleri karşılayan olması açısından genellikle dişil özelliklerle anılırlar. Başta İstanbul olmak üzere birçok şehir, kadın kimliği ile şiirlerde, edebi metinlerde yer bulmuş, kimi zaman özlenen sevgili, kimi zaman vefasız kadın gibi ilişkilendirmelerle şehirler değişik kadın kimlikleriyle örtüştürülmeye çalışılmıştır. Dişillik ve erillik tüm insanlarda birlikte bulunur, baskınlığına göre cinsiyeti ve kimliği belirler. Şehirleri de bu şekilde düşünmek mümkündür. Dişillikğin ağır bastığı şehirler daha çok kırsal kesimde özellikle tarımla geçinen şehirler olup öne çıkan belirgin bir iktidar kavgası olmayan şehirlerdir. Örneğin Ankara, İstanbul'un aksine eril olarak anılan bir şehirdir. Bürokrasinin ve siyasal yapılanmanın merkezidir, yönetici bir şehirdir. Takım elbise ve kravatla anılır. Karadeniz'deki pek çok şehir ise doğal güzelliğinin yanı sıra coğrafi koşulların zorluğu ve toprağa dayalı bir ekonomiye sahip olması, çalışan kadın nüfusunun yüksek olması, toprak ve doğa ile iç içe olması sebebiyle daha çok dişil özellikler içerdiği düşünülebilir.

Kadın ve şehir olgusunu birleştirdiğimizde Karadeniz yöresinde de dünden bugüne yakılan dillendirilen taşınan türkülerin pek çoğunun kadın bakış açılı ve kadına yönelik bakış açılı olmak üzere şehirle ve kasabayla, köyle ilişkilendirildiği görülmektedir. Örneğin, Samsun türkülerinin pek çoğunda sevdanın, ayrılığın, özlemin yaşandığı mekânlarla ilgili yer bildirimleri vardır. “Çarşamba dedikleri” türküsü bunlardan biridir. Bu türkü hem Çarşamba ilçesine bir güzellemedir hem de sevgiliyle ilgili göndermeler içerir. Erkek söylemli bir türkü olan “Çarşamba dedikleri / şekerdir yedikleri / Hiç aklımdan çıkmıyor / O yârin dedikleri” dördlüğünde Çarşamba halkının ve genç kızlarının tatlı dilli olduğu dolayısıyla da sevilen yârin tatlı dille söylediği şeyleri unutmamanın mümkün olmadığı ifade edilir. Türkünün bağlantı dördlüğünde ise Samsun ile ilişkili bir yer bildirimi vardır: “Ben Samsun’a gidemiyom kâr olmayınca/

Samsun bana haram olsun yar olmayınca.” Özellikle bu bağlantı dizelerinde net olarak kadın ve şehir ilişkisi birbirinin tamamlayıcısı olarak verilmiştir. Son dizede vurgulanan aşığının gözünde, sevgilinin/kadının yaşanılan şehri varlığıyla değerli kıldığıdır. Yine Samsun Çarşamba yöresine ait “Çarşambayı sel aldı/bir yar sevdim el aldı (aman aman) / Keşke sevmez olsaydım /Elim koynumda kaldı (aman aman)”² dördlüğüyle başlayan ve “Oy ne imiş ne imiş / Gizli sevda çekmesi / ateşten gömlek imiş (aman aman)” bağlantı dizeleriyle devam eden türkünün diğer bir dördlüğünde, Çarşamba’nın yolları ile sevgilinin kolları arasında bir ilişki kurulur: “Çarşamba yollarında / kelepçe kollarımda (aman aman) / Allah canımı alsın / O yârin kollarında (aman aman)” dizeleri -hikâyesi dışında- metin bağlamı değerlendirdiğinde ‘kelepçe’ ile somutlaştırılan şeyin gizli sevda çekmenin bağlayıcılığı ve tutuklayıcılığı biçiminde yorumlanabilir.

Samsun Terme’ye ait bir başka türküde “Hey Termeli Termeli / Nedir senin halların / Deniz dalgası gibi /Yalpa durur şalvarın”³ dördlüğüyle başlayan türküde de seslenilen sevgili yaşadığı yerle anılarak kimlik kazanır, bu dördlükte adı gizli tutulan ancak Termeli olduğunu açıklanan kız, yürüyüşü ve endamıyla, Karadeniz dalgalarını andıran şalvarının hareketli kıvrımlarıyla betimlenir.

“Hemşin’nin yaylaları/yaz gelince şen olur/sevip alamayanın hali perişan olur”⁴ dördlüğüyle başlayan ‘Ayşem’ türküsünde ise Hemşin yaylalarına çıkılması sonucu oluşan şenliğin, sevgililerin birbirlerini görmesi için fırsat yarattığı ve genç kızların yaylalarda boy göstermesi ile aşkların yeşerdiği anlatılır. Aynı türkünün bir başka dördlüğünde ise “Hemşin yaylalarına / Çoban olalım çoban / Görürse ikimuza / Ayşem ne eder buban” dizeleri kızların da erkeklerin de yaylalarda çobanlık yaptığına işaret ederken sevgililerin birbirini görmesine fırsat sağladığını da ortaya koyar.

Tokat-Niksar yöresine ait ‘Kalenin bedenleri’ diye anılan türkünün ilk dördlüğündeki ‘Niksar’ın fidanları’ dizesiyle o yöredeki genç kızlardan söz edilir: “Kalenin bedenleri (yar yar yar yandım) / koy-verin gidenleri (ninanay canım ninanaynay) / İpek bürük bürünmüş (yar yar yar yandım) / Niksar’ın fidanları (ninanay canım ninanaynay)” dördlüğünde ipek bürükle bürünmüş genç kızların görünümü, bahar ayında gelişen filizlenen dalların inceliğine ve narinliğine benzetilir.

Ordu’nun en bilinen türkülerinden biri olan ‘Ordu’nun dereleri’ türküsü, sevdiği uğruna tüm Ordu şehrini karşısına alacak bir başkaldırıyı dillendirir: “Ordunun dereleri aksa yukarı aksa / Vermem seni ellere / Ordu üstüme kalksa (Sürmelim aman)” dördlüğüne takip eden “oy Mehmedim Mehmedim / sana küstüm demedim / Beni sana geçmişler / Vallahi ben demedim (sürmelim aman)” dördlüğü kendini ifade etmeye çalışan kadının sesidir: ‘Beni sana geçmişler / vallahi ben demedim’ dizeleri üçüncü kişilerin araya karıştığını ve dedikodu üreterek arabozculuk yaptıklarına işaret eder. Türkünün bir başka dördlüğünde ise “Ordunun dereleri/ kara yosun bağlıyor/Kalk gidelim sevdiğim / Anam evde ağlıyor (sürmelim aman)” dizeleriyle, şehrin derelerinin bu ayrılıktan dolayı kara yosun bağladığı ifade edilerek şehir ve insan arasında bir duygudaşlık ilişkisi kuruluyor.

Kadın ve şehir ilişkisi çerçevesinde Karadeniz yöresinde türkü dizelerinden pek çok örnek vermek mümkündür. Kadın, türkülerde şehrin, köyün, kasabanın, yaylanın ayrılmaz bir parçasıdır. Çoğu zaman varlığıyla ve iş gücüyle yaşanılan yere, şehre anlam katarken kimi dizelerde de ‘Niksar’ın fidanları’ örneğinde olduğu gibi kadının, o şehrin özellikleriyle ilişkilendirilerek anıldığı görülür.

Türkülerde Sevgiliye Güzelleme

Pek çok erkek söylemli türküde de aranan, beklenen, özlenen sevgiliye, eşe güzelleme vardır. Tokat yöresine ait “Sabahın Seheri”⁵ adlı türkü de erkeğin ağzından sevdiği kadına bir güzellemedir. Kadının dış görüşünün betimlendiği bu türkünün ilk dördlüğünde “Sabahın seherinde ötüyor kuşlar / Balınan yoğrulmuş o sırma saçlar / Kudretten çekilmiş karadır kaşlar / İşte bu gönlümün cananı geldi” dizelerinde sevgilinin bal rengi sırma saçlarından, karakaşlarından söz ederken sabahın seheri ifadesiyle de sevgilinin genç kızlığına gönderme yapılır. İkinci dördlükte ise keklige benzetilen sevgilinin bir başkasıyla evlenme endişesi dile getirilir: Seher vakti keklik çıkar kabana / Sallandıkça püskül değer tabana / Korkarım sevdiğim vara yabana / İşte bu gönlümün cananı geldi” Son dördlükte ise bahar ile kadın örtüştürülür: “Yârim yine şekerlendin, ballandın / Alınan yeşili giydin sallandın / Kırılısın kolların

2 TRT Rep Nu:2040

3 TRT Rep Nu:4385

4 TRT Rep Nu:3783

5 Mehmet Özbek, *Folklor ve Türkülerimiz*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1975, s.68

ne tez çullandın /Aç gözlerini aç cananın geldi”

Sinop yöresine ait eski bir türkü olan “Ben giderim Batum’a” türküsünde Batum, bir bataklığa, sevgili ise bıldırcına benzetilir. Batum’a gitmeden sevgiliyle buluşmak isteyen erkeğin serzenişini konu alan türküde “Ben giderim Batum’a / Batum’un batağına / Pencereden içeri / Al beni otağına” söylemine karşılık olarak, sevgili daha cüretkâr bir dörtlükle cevap veriyor “Köşke serdim yatağı /Gel derdimin ortağı / Yataklar diken oldu / senden ayrı yatalı”, takip eden dörtlükte ise erkek ağzından “Bıldırcınım uçuyor / Kanadını açıyor / Bıldırcınki sevdiceğim / Bu yıl benden kaçıyor” diye devam etmektedir. Bağlantı dörtlüklerinde ise “Nazlı Yârim geldim sana / Fistanını toptasana / Kemençeler çalınıyor / Bize horon oynasana” nakaratıyla, delişmen, dans eden bir sevgili profili çiziliyor. Aynı profili, Trabzon yöresine ait “Oynayın kız oynayın” oyun havası metninde de görmek mümkündür: “Oynayın kızlar oynayın / Durmanın ne karı var /A bu köyün içinde /Acayip bekârı var” “Derüle del derüle”, “Oy kemençeci dayı / Sokma gözüme yayı / Kör ettin gözlerimi / Göremedim dünyayı”, “Oy kemençeci dayı / Sokma gözüme yayı / Ben gözümünden vazgeçtim /Çevirsene gaydayı”

Gümüşhane yöresine ait “Saç Bağı Oyun Havası”⁷ olarak nitelendirilen türkü metninde de gül dalına benzetilen delişmen ve vefasız sevgiliye duyulan aşk işlenir. Sevgilinin tercihini bir başkasından yana yapması sonucu âşık, sevgiliyi, kendisini ‘bir pula satmak’la itham eder: “Ey gül dalı gül dalı / Oldum sana sevdalı / Gördüğüm günden beri / Sinem aşkınla dağlı”, Güzel ağlatma beni / Yabana atma beni / Ben senin aşkınam / Bir pula satma beni”, “Pancar pezik değil mi / Ciğer ezik değil mi / Ben sevdim eller aldı /Bana yazık değil mi” Aynı türkünün nakarat bölümünde ise âşık, sevgilinin kendisiyle olan ilişkisini “Saçları sende/ saç bağı bende / Var git ey güzel / Küsmüşüm senden” dizeleriyle açık eder.

Tokat Reşadiye yöresine ait Kıymet adlı kıza yakılan “Ala çorap örmedim / Ayağıma geymedim (amma) / Çok güzeller sevdim (amma) / Kıymet gibi görmedim”⁸ türküsünde, kıymet sözcüğü hem kızın adı hem de ‘değer’ anlamında tevriyeli kullanılarak güzelleme yapılmıştır. Takip eden diğer dörtlüklerdeki “Ala çorap nakışı / Kıymet kıza yakışı / Çoklarını öldürür de / Kıymet kızın bakışı”, “Kiraz koydum sepete / Yâr oturu tepede / Kıymet kızın gözleri şan oldu memlekete” dizelerinde de kıymet kızın gözlerinin ve bakışlarının güzelliğinin tüm şehre nam saldıgı tüm şehri meşgul ettiğİ ifade edilir.

Atma Türküler

Karadeniz yöresine ait en dikkat çeken türküler kadınla erkeklerin rahatça konuşabildiğİ ve kadının özgüvenini, cesareti, samimiyetini ve duruşunu sergileyen atma türkülerdir. Bekir Sami Özsoy’un ifadesiyle atma türkülere, Batı Karadeniz’den Doğu Karadeniz’e kadar tüm Karadeniz’de rastlanmaktadır⁹. Atma türküler çoğunlukla mani dörtlüklerinden oluşurlar, doğaçlama söylenir ve ezgilenir. Karadeniz bölgesindeki pek çok şehirde kadınlar erkeklerle türkü metinlerinde atma manilerde karşı karşıya gelirler ve duygularını çoğu zaman erkeklerden daha fazla gerçekçi ve doğrudan ifade ederler. Örneğın Trabzon/Maçka’dan 1984 de derlenmiş ve TRT arşivine kaydedilmiş olan “divane âşık gibi”¹⁰ dizesiyle başlayan bir atma türküde, erkek aşkından divane olduğunu belirttiğİ kız için İstanbul’da kaldıgını başıboş yollarda dolaştıgını, “Divane âşık gibi / Dolaşırım yollarda / Kız senun sebebine / Kaldım İstanbullarda” dörtlüğüyle ifade ederken, kız doğrudan çözüm öneren cesur bir söylemle kendisini babasından gelip istemesini “Boban beni bobamdan / Bir kerrecük istesun /Allah’un emru ilan /gelunum olsun desin” diye dile getirir. Takip eden dörtlüklerde de erkek kıza onun gerçekte isteyip istemediğini “Sar beluna beluna da / Trabulus kuşağı / E kız sen de der misun / alsam ha bu uşağı” dizeleri ile bir kere daha sorar. Kız soruya “Yüksek dağın guşuyum da/ selviye konacağım / İste beni bobamdan / Vermezse kaçacağım” dörtlüğüyle ne kadar kararlı olduğunu ve kaçmayı göze alacak kadar sevgisine ve kendi duygularına sahip çıktıgını ifade eder. Türkü metninin son dörtlüğü estetik söylem ve imge kurgulaması açısından da dikkat çekicidir; “Al şalum yeşil şalum da/dünyayı dolaşalum/ Sen yağmur ol ben bulut/ Maçka’dan buluşalım”

6 Age, s.520,TRT Rep Nu:

7 Age, s.511

8 TRT Rep Nu:593

9 Bekir Sami Özsoy “Karadeniz’de Atma Türküler ve Atma Türkü Geleneğİ” *Karadeniz Araştırmaları* Sayı: 3 (Güz 2004) s.114-117

10 TRT Rep Nu:2598

Yine aynı yöreye ait bir başka atma türküsü “Maçka’nın yolu taşlık¹¹” türküsüdür. Türkünün ilk dörtlüğünde erkek, “Maçka’nın yolu taşlık / Fena şeydir sevdalık / Sen çiçek ben yaprağı / Hangi dallara uçtuk” dörtlüğüyle birbirine kavuşamamanın nedenlerine vurgu yaparken sevdanın zorluğundan yakınırken karşılıklarına çıkan engelleri de Maçka’nın yollarının taşlık olması ile somutlaştırmaya çalıştığı görülmektedir. Kızdan gelen dörtlükte “Maçkalıyım, Maçkalı” dizesiyle bir karşı duruş, bir meydan okuyuş vardır. Bu dizeyi yine cesur bir dize takip eder; “Sar bana kollarını” dizesi erkekten beklenen hareketi, davranışı da ifade eder. Sonraki “Uşak sana yedirdim / Kazandığım pulları” dizeleri kadının çalıştığını, kazandığı parayı erkekle birlikte harcadığını ya da ona verdiğini ifade eden dizelerdir. Kadının cesur söyleminin ardında ekonomik özgürlüğüne sahip olmasının da etkisi görülür. Sonraki dörtlüğün ilk iki dizesi arşiv metin dikkate alındığında kadın ya da erkek söylemli olarak açıklanabilir: “Oy kemençemin yayı / oynatıyor dünyayı / Uşak almazsan beni / Terk ederim dünyayı” Ancak, sonraki iki dize kadın söylemli olduğundan ilk iki dizenin de kadının sitemini anlatan dizeler olduğu söylenebilir. Erkeğin kemençesinin dünyayı oynatması, erkeğin ilk dizelerdeki ifadesiyle birleşince gözü dışarıda, kadını oyalayan bir profil çizdiğini göstermektedir. Takip eden dizelerde ise bu birlikteliğin sonuçlanmaması durumunda kadının intihar edeceğini ya da öleceğini söylemesi, kadının sevdâ karşısındaki kararlılığını ortaya koyar. Son dörtlük yine kadının erkeğe isteğini dileğini doğrudan ifade ettiği dizelerdir: “Başında Karakalpak / Oy birbirimizi alsak / Bu dünya böyle geçmez / ikimiz bir çift olsak”

Rize yöresine ait atışmalı bir türküde ise aynı dörtlük içinde kız ile erkek konuşurlar; “E paçı çeşanuni / Niçun bağladun yana / Çeşan benim değil mi / Uşak ne lazım sana”¹², dörtlüğüyle başlayan bu söyleşide erkek, yörede çeşan¹³ diye adlandırılan peştamale gönderme yaparak kıza peştamalını niye yan bağladığını sorarak seslenir, kız ise ‘sana ne’ diye cevap verir. “E paçı nerden aldın / Belundeki çeşanı / Ben her zaman bulurum / kendume yakışanı” dörtlüğünde ise erkeğin konuşmayı devam ettirmek için peştamalını nereden aldığını sorması üzerine kadının cevap olarak kendine güvenen bir ifadeyle kendisine yakışanı bildiğini ve bulduğunu söylemesi dikkat çekicidir. Son dörtlükte ise erkek niyetini açık eder ve kıza olan ilgisini “E paçı çeşanunun / Dali olayım dali / Değer mi çeşanuma / Uşak babanın mali” dörtlüğünde peştamalinin süsü, çiçeği ya da yaprağı, dalı olmayı dilediğini belirtir. Ancak kızın verdiği cevapta erkeğin babasının malının ya da parasının bile çeşanın değerini karşılayamayacağı dile getirilir, burada erkeğin hala ekonomik gücünün arkasında babasının olduğunu vurgulayan ve biraz da küçümseyen bir tavır sezilir, birçok türküde örneklendiği gibi bu türküde de ekonomik özgürlüğün verdiği özgüvenin Karadeniz kadınının söylemine yansıdığı görülmektedir.

Türkülerde Kadın ve Aile İlişkisi

Karadeniz türkülerinde, kadının ağızından, peşinden koşan gence, onun annesine, yani kaynanasına ve topluma iletileri de mevcuttur. Trabzon - Gomerâ Köyü’ne ait “Dirvana¹⁴” türküsü buna bir örnektir. Türkü metninde adı geçen ‘dirvana’ güvercin büyüklüğünde gri renkli göçmen bir kuştur. Türkü metnindeki kadının dirvana ile dertleştiği, söyleştiği türkünün ilk dörtlüğünde “Dirvana vurdum ucu / Tuyları tarlaya düştü (hey dirvana hey dirvana) / Ben ne ettum gaynana / Oğlun peşume düştü” dizeleriyle peşine düşen erkeğin annesine, oğlunun tavrından dolayı şikayetlenme vardır. Takip eden dörtlükte ise peşinden gelen oğlana diklenme, tavrını ve niyetini belli etmeye dayalı bir çeşit başkaldırı vardır: “Oğlan var git işüne / Düşme benum peşume (hey dirvana hey dirvana) / Altından tarak olsan / Koymam seni

11 TRT Rep Nu:1738

12 TRT Rep Nu:3565

13 **Makalı Peştamal - Çeşan:** Başa, çemberli veya çembersiz olarak takılan büyükçe bir başörtüsüdür. Yaklaşık olarak 1 m eninde, 1.75 cm boyundadır. Kenarları kalın çizgili, orta bölümleri düz ince çizgili olabildiği gibi, aynı kalınlıkta çizgilerden de oluşabilmektedir. Çizgiler çoğu zaman kırmızı, siyah, beyaz ve sarı renklerden oluşur. Ama bunların dışında diğer renklerin kullanıldığı da görülmektedir. Dokuma tekniğinden dolayı desenin ağız makasa benzediği için makalı adı verilmiştir. Genellikle başta kullanılan peştamal, bazı bölgelerde takım halinde hem belde hem de başta kullanılır. Trabzon’da yüzyıllardır dokunan Keşan kumaşıyla ilgili olarak ve İran’da meşhur Keşani peştamallarıyla bağlantı kurularak çeşan adı da kullanılmaktadır. Başa bağlama şekline gelince; peştamalin sağ ucu uzun, sol ucu daha kısa bırakılır. Sağ tarafta kalan uzun taraf, sol omuzdan atılarak boğazı saracak şekilde bağlanır. Kadınlar, bağa, bahçeye ya da çay toplamaya giderken ve buralarda çalışırken, peştamalin baştan düşmemesi ve daha rahat çalışması için bu şekilde bağlama en fazla kullanılan yöntemdir. Cimi’de, peştamal ortadan başa konulduktan sonra iki ucu yanlardan dolanarak omuzlara atılır. Daha sonra dilmelik adı verilen siyah renkli, ince dokulu kumaştan yapılmış çember biçiminde bir bağ ile başa bağlanır. (<http://biriz.biz/rize/giyim.htm>) 21.03.2015

14 TRT Rep Nu:1533

başuma (hey dirvana hey dirvana)”, sonraki dörtlükteki ileti her ikisine ya da toplumun tamamınadır. Kız niyetini açık ve cesurca dile getirir, sevdiği başka biridir, üstelik görünen o ki ya tek taraflı ya da imkânsız bir aşktır; “Tırabzon üstü Maçka / Benum sevdiğüm başka (hey dirvana hey dirvana) / Yaprak gibi sarardım / Tutulalı bu aşka (hey dirvana hey dirvana)”. Son dörtlükle durum açıklık kazanır ‘Hey dirvana’ diye seslendiği aslında o göçmen kuş gibi giden uçup giden haberi gelmeyen sevgilidir ya da dirvana sevgiliden haber getirmesi beklenen kuştur: “Dağdan gelir dirvana / Dallara kona kona (hey dirvana hey dirvana) / yardan haber almadım/ağlarım yana yan hey dirvana hey dirvana)”

Samsun Bafra yöresine ait kadın söylemleri bir türküde ise istemediği biriyle evlendirilmek istenen kızın annesine olan tepkisi ve başkaldırışı dile gelir: “Yol üstüne koydum kara kazanı / Ben isterim okuyanı yazanı /(vay vay) / Ben istemem meythane de gezeni¹⁵”, “Evlerinin önü tahta taraba /Ana beni niye verdin araba (vay vay) /Arap beni satar verir şaraba (vay vay). Aynı türkünün bağlantı bölümünde ise kendisiyle evlendirilen oğlana seslenir: “Var git oğlan var git / Ben almam seni (vay vay) /Anamdan babamdan intizar almam.”

Türkülerde Çalışan Kadın Profili

Karadeniz kadının hayatında ‘peştamal’¹⁶ çok önemli bir yer tutar. Türkü metinlerini incelediğimizde “peştamal = iş” gibi işlev görür. Peştamal yörelere göre fota, futa, çeşan gibi çok değişik adlarla anılır. Karadeniz bölgesindeki şehirlere göre renklilik gösteren bir nevi iş önlüğü olan peştamalı biri önlük gibi arkadan, biri yandan bağlama olmak üzere çoğunlukla kullanılan iki çeşit bağlama yöntemi vardır. Genç kızların ve kadınların özellikle rağbet ettiği bağlama şekli yan bağlamadır ve türkülerde de bu bağlama biçiminden söz edilir.

Karadeniz yöresine ait “Peştamal Tezgâhı”¹⁷ adlı türküde, el dokuması olarak evlerde üretilen peştamal dokumacılığının da ayrı bir iş kolu olarak kadınlar tarafından yürütüldüğü anlatılır. Türkünün ilk dörtlüğünde “Peştamal tezgâhına / Canım çıkayu canum/ Gideceğüm gocaya / Oturacağım hanum” dizeleri çalışmaktan yorulmuş bir kadının kurtuluşu evlenmekte bulunduğunu anlatan dizelerdir. Takip eden dörtlükte evlilik isteğinin sıradan olmadığını amacının sevdiği kişiyle evlenmek olduğu vurgulanır: “Ederum düğunumi / Şenleturum evimi / Dünyalar benim olur / Alırsam sevdiğumi” Diyaloglu/atışmalı mani dörtlüklerinden oluşan bu türkünün takip eden diğer dörtlüklerinde söyleyen değişir, bir başkasının ağzından annesi ya da bir yakını tarafından ya da sevdiğini söylediği gencin annesi ya da yakını tarafından kıza verilen öğütler niteliğindedir dörtlükler: “Gelin oldum deyine / Boş mu oturacağusun / Bizim çay bahçesine / Yaprak toplayacağusun”, “Bahçeye misirlari / Sen çapalacağusun / Ahıra iki siğir / Onlara bakacağusun”, “Uşağın ağladı mı / Oni da bakacağusun / Akşam yimekten sonra / Kapta yıkacağusun”, “Gız babanun evinde / Ötersin bilbil gibi / Sevdiğunun peşine gidersen maymun gibi”, “Göreceğusun ey a gız da / Çıkacak dediklerum / Gideceğusun gocaya /O zaman sana derum”. Bu öğütlerden sonra kızın düşüncelerinin değiştiği görülür. İlk dörtlüklerde söylediğinin tam tersi olarak evlenmek istemediğini, işinden memnun olduğunu, kaynana derdi çekemeyeceğini dillendirir: “Peştamal tezgâhında / Çok eyidur rahatum / Ben bekâr duracağım / Evlenip olmam hatun”, “Vazgeçtuk evlenmekten / Oturacağuz yalunuz /Çalışmayan geline / Kaynanalar der domuz”. Bu türkü Karadeniz’deki çalışan kadına bakış açısını göstermesi açısından dikkate değerdir. Genelde toplum, özelde ise gelin gittiği ev halkı ve kaynanası gelininin hem evde, tarlada hem de bağda bahçede çalışmasını bekler. Tarım toplumlarında eve gelen gelin eş ve anne olma görevinin yanı sıra işçi olarak da kabul görmüştür.

Karadeniz kadınının profilini çizen Trabzon/Maçka yöresine ait “Bizim köyün kızları”¹⁸ türkü-

15 TRT Rep Nu:3397

16 “Peştamal renkli çubuklu desenli olur. Keten ya da pamuk ipliğinden dokunur. Boyu bir metreden uzun eni 75-80cm kadardır. Eskiden peştamalların iki ucuna enlemesine işlemeler yapılırdı. Tümüyü sırma işlemeli peştamallar da vardır. Bazı peştamallar ise, üstlerine beyitler yazılarak süslenirdi. Farklı şekillerde kullanılır. Anadolu peştamalıının birinci kullanılış biçimi hamam peştamalıdır. Kadın erkek olarak ayrılır. Erkekler belden aşağı, kadınlar koltuk altlarından itibaren kullanılır. Enleri daha geniş, kenarları püsküllüdür. Diğer kullanılış şekli ise giysilik peştamallardır. Çeşitli yörelerde dolay peştamal olarak adlandırılan bu tür, genellikle çizgili, desenli, pamuklu dokumalardır. Tarlada, bahçede, evde, pazarda önlük olarak kullanılır. Renk ve ölçüleri yöreye göre değişmektedir. Karadeniz bölgesinde İnebolu -Akçaabat arasında kırmızı beyaz, Sürmene’de kırmızı-siyah, Rize’de kavuniçi-siyah peştamaller giyilmektedir. Artvin’de ise genelde siyah peştamaller giyiniilmektedir.” <https://tr.wikipedia.org/wiki/Peştamal> (30.03.2016)

17 Age, s.421-422

18 TRT Rep Nu: 3559

sünde “Bizim köyün kızları / Bakarlar aynalara / Giyuni kuşanile / Çıkarlar yaylalara” dördlüğüyle Karadeniz kadınının kendisine ve giyim kuşamına nasıl önem verdiği anlatılırken, Karadeniz kadının çetin şartlarda nasıl çalıştığını da “Şubat ayı geldi mi / Köyde beleme başlar / Arkasında sepeti içinde dolu taşlar”, “Yaylalarda o kızlar / İnerler mezeleye / Sonbahar aylarında / göçerler yine köye”, “Fındığı toplayıp da harmanda kurutacak / Kışa odun yakmaya ormanda toplayacak”, “Keseler mısırları / Değirmene giderler / Kimisi nişanlise / Düğününü ederler”, Belinde peştamali / Arkasında sepeti oy / Ne zaman tükenecek / Ha bu kızların derdi” dizeleriyle aktarırlar.

Rize yöresine ait “Mısırı kuruttun mi¹⁹” dizesiyle başlayan türkü metninde mısırın Karadeniz insanın hayatındaki yerine gönderme yapılır, mısırın kurutulması, ambarlarda saklanması, mısır unundan yapılan ekmekle birlikte koko adlı mısır çorbasına, mısırın sofralarındaki değerinin altınla eşdeğer olduğuna kadar mısırla ilgili pek çok şeyden söz edilir. Buna bağlı olarak türkünün ikinci dördlüğünde ise türküyü yakanın ağzından köydeki kızların yaşamından kesitler verilir: “Köydeki kızları / İrgatluklar ederdik / Mısırın püskülünden / Sigaralar içerdik” Özellikle köylerde gençler ya da tütün bulamayan yaşlıların mısır püskülünü mısır kabuğuna sararak sigara gibi içtikleri bilinmektedir. Rize yöresindeki kızların sadece çay toplamadıklarını mısır tarlalarında da çalıştıklarını fırsat bulduklarında ise bir mısır püskülünden sigara yapıp içtiklerini ifade eden bu dördlükte kızların rahatlığı ve özgüveni dikkat çekicidir. Belki de bu o özgüven bu türküde “Ninen çarık giyerdi / Bunları unuttun mi” dizesiyle dengelemeye çalışılır. Rize yöresine ait atışmalı bir türküde kızın erkeğe söylediği “Kayalardan kayarım / Yirmi dördtüt ararım / Sensiz geçen günleri / Ömürden mi sayarım” dördlüğünde kız kendi değerini yirmi dört arar altınla bir tuttuğu dile getirirken aynı zamanda, karşı tarafın da kendi değerini anlamasını bekler, bir taraftan da erkeğe olan ilgisini, onsuz geçen günleri ömürden saymadığı belirterek açık sözlülüğünü ortaya koyar. Takip eden dördlükte ise erkek sevdiği kıızı işaret ederek “Eminem çay toplayı / Gene girdi çayluğa / Hemen evelenecağuk / Bir girersem ayluğa” dizeleriyle ekonomik açıdan kızın çalıştığını erkeğin ise aylıklı bir iş kovaladığını ortaya koyar. Erkeğin işsizliğiyle geline son nokta kızla erkeğin kaçmasıdır. Son dördlükte bu niyet kız tarafından ortaya konur: “Duman dağın üstüne / Dumanlar horon eder / Gel beraber kaçalım / Büyüklerimiz ne der” kızdaki gelen bu teklifte dağ ve duman sembolleri dikkate alındığında dağın başı dumansız olmaz ortak söyleminden de çıkarılacağı üzere duman diye nitelendirilen sis ya da bulut adeta dağla buluşunca mutlu olur horon teper, bir o tarafa bir bu tarafa ağır gider. Kızın sevgiliyle buluşma isteği de bu sözcüklerle sembolleşir.

Türkülerde Kadın Adları

Karadeniz yöresinde genellikle Naciye, Emine, Ayşe ve Fadime adlarına gönderme yapan türküler yakıldığı görülmektedir. Bunların arasından da en çok türkü “Fadime” adına yakılır. Karadeniz fıkralarında da bilindiği üzere Karadeniz yöresine ait kadın fıkra tipi olarak Temel ve Dursun’un yanında Fadime’yi de görürüz. Örneğin Trabzon Maçka’dan derlenen “Yan yana oturalım / Dizim dizine vursun / Öyle bir kavuşalım / Akan dereler dursun²⁰” dördlüğüyle başlayan türkü metninde türkünün erkek ağzından Fadime’ye yazıldığı metnin ikinci dördlüğündeki seslenişle ortaya çıkar: “Kız Fadime Fadime / Ne meraklı adın var / Evvelen şeker idin / Şimdi baldan tadın var” dizelerinde, Fadime adının merak uyandıran bir yanı olduğuna da vurgu yapılır. Takip eden dördlükte Fadime’nin Hamsi Köylü olduğuyla ilgili bir yer bildirimi vardır: Hamsiköy dere içi / Yayılır koyun keçi / Kesme şekere benzer / Yavrum ağzının içi” ilk dördlükte geçen ve Fadime ile buluşma yeri olarak tasarlanan akan derelerin iki gencin aşkıdan duracağı söylenen yer Hamsiköy’le ilişkilendirilir. Fadime ile aşklarını yan yana, diz dize oturmak, ağzının içinin kesme şekere benzemesi, kızın şekerken daha da tatlılaşarak bala dönmesiyle ifade eden erkek söyleminde üstü örtülü cinsel göndermeler vardır. Fadime’nin bu aşka kayıtsız kalmadığı da son dördlüğü son iki dizesinde yine erkeğin gözlemleriyle dile getirilmiştir: “Ayağımı vuriyi / Yeni yolun daşları / Alış veriş edeyi / Gözleriyle gaşları”

Rize yöresine ait “Hayde gidelum hayde²¹” türküsü de köyün Fadimesine yakılır. 1989 da derlenmiş bu türkünün ilk dördlüğü “Hayde gidelum hayde / Şu dağın tepesine / Bu canım kurban olsun / Köyün Fadimesine” şeklindedir. Bir başka Rize türküsünün bir dördlüğünde “Fadimem çemberinin / İpek-

19 TRT Rep Nu: 3830

20 TRT Rep Nu: 2975

21 TRT Rep Nu: 3109

leri karalı / Salamaz seni benden/ Ha bu köyün kralı (of of Fadime)²² türküsü de Fadime'ye yakılmış türkülerden biridir. Yine bu yöreye ait “Derenin kuyuları²³” türküsünde ise türkünün nakarat bölümünde Fadimeye gönderme yapılır: “Ayşe Fadime çık kapıya çimene / Konuşalım seninle / Dertleşelim seninle / Anlaşalım seninle” Ağırlıklı olarak Rize türkülerinde karşımıza çıkan ‘Fadime’ adını Karadeniz’in diğer şehirlerine ait türkülerde de görmek mümkündür. Örneğin Trabzon yöresine ait “Anam vay olsun beni²⁴” türküsünde de ‘Fadime’ adı geçer: “Anam vay olsun beni / Öldüm yar diye diye / Benden selam söyleyin/ Zavallı Fadime’ye” dörtlüğünde örneklenebileceği gibi.

Sonuç

Karadeniz türkü metinlerinde, kişi ve mekân bağlamında kadın ve şehir ilişkisinin, şehirlerin, kasabaların, köylerin ve yaylaların özellikle türküde geçen kadınların yaşadığı yer olması, onlarla değer ve anlam kazanması işlenmektedir. Erkek söylemli türkülerde de sevilen kadına seslenen güzellmelerde yine kadın ve yaşadığı şehrin birlikte anıldığı görülmektedir. Kadın söylemli türkülerin çoğunluğunda ise türkü metinlerinde şehir adları yaşadıkları, çalıştıkları, sevdalandıkları yerler olarak vardır.

Karadeniz coğrafyasında kadın, çoğunlukla ev dışında da çalıştığı için ekonomik özgürlüğe sahiptir. Çoğu zaman çalışarak çeyiz ve düğün parasını kazanır, bu ona aynı zamanda ailesine, topluma, sevdiğine, erkeğine karşı kendini ifade etme, istediğini elde etme gücü ve özgürlüğü verir bunun da türkü metinlerine kadının söylemi olarak yansıdığı görülür. Türkü metinlerinde dokuma tezgâhlarında, çay, mısır, fındık işçisi olarak çalışan kadın anlatılır. Karadeniz’de ev dışında çalışan kadının simgesi olan “peştamal” türkü metinlerinde renkleri ve bağlanış biçimleriyle hem kadının nereli olduğunun hem de medeni durumunu simgeler biçimde kullanılır. Çalışan kadını simgeleyen bir başka araç da ürün toplamak için kullanılan sepetlerdir. Özellikle erkek söylemli türkülerde âşık, sevgilinin işinin ağırlığına gönderme yapılarak “sepetinin ipi” olmayı ve sevgilinin yükünü hafifletmeyi dillendirir. Türkü metinlerinde Karadeniz’de evde ya da dışarıda çalışmayan kadının, eşinin ailesi ve toplum tarafından da kabul görmeyeceği de vurgulanır. Türkülerde en çok geçen kadın adı Fadime’dir. Karadeniz fıkralarında da karşımıza çıkan kadın fıkra tipi de Fadime olarak bilinir. Özellikle Fadime adının Doğu Karadeniz bölgesi sahil kesiminde söylenen türkülerde daha çok kullanıldığı görülmektedir. Fadime adının dışında Karadeniz türkülerinde görülen diğer kadın adları Emine, Naciye, Ayşe ve Zühre olarak tespit edilmiştir.

Kaynakça

Mehmet Özbek, *Folklor ve Türkülerimiz*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1975
Bekir Sami Özsoy “Karadeniz’de Atma Türküler ve Atma Türkü Geleneği” *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 3 (Güz 2004)

<http://biriz.biz/rize/giyim.htm>) 21.03.2015

<http://notaarsivleri.com/turk-halk-muzigi.html> 30.03.2016

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Peştamal> 30.03.2016

22 TRT Rep Nu: 3564

23 TRT Rep Nu: 2753

24 TRT Rep Nu: 1860

D

Kadınların Mimari Alanda Faaliyetleri

Osmanlı Döneminde Samsun’da Bir Baniye

Ayşe Hanım ve Yapıları

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Sami BAYRAKTAR*

1. Giriş

Osmanlı’nın klasik döneminde önemli bir yeri olan Köprülüzadelerin annesi Ayşe Hanım’ın Samsun’da inşa ettirdiği yapıları konu alan bu çalışmada baniyenin yaptırdığı yapılar tanıtılıp değerlendirilecektir. Bilindiği üzere günümüz Türkçesinde “bani” kelimesi cinsiyet farkı gözetilmeksizin hem kadın hem erkek için kullanılmaktadır. Ayşe Hanım için kullandığımız “baniye” tabiri, Osmanlı kültüründe kullanılan¹ bir tabir olduğundan, bu şekilde bir kullanım tercih edilmiştir. Çalışmanın konusunu oluşturan yapılarla ilgili daha önce gerçekleştirdiğimiz yayınlar bulunması sebebiyle, burada önemine binaen bazı başlıktaki yapıları detaylıca tanıtmaya, diğerleri için tarihçeleri ve Ayşe Hanım ile irtibatları hususunu işleyip geri kalan kısımları için, ilgili yayınları kaynak gösterme yolu tercih edilmiştir. Yapıların karşılaştırma ve değerlendirme bahsini Ayşe Hanım’ın vakıf ve bani rolü ekseninde tutmayı tercih ettiğimizden belirtilen hususta detaylı bilgi için önceki yayınlarımıza bakılabilir.

1.1. Ayşe Hanım’ın Hayatı ve Vakıf Faaliyetleri

Ayşe Hanım’ın hayatı hakkında bilinenler son derece sınırlıdır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde, Ayşe Hanım adına düzenlenen, H. 1. Ramazan 1107 / M. 4 Nisan-Mayıs 1696 tarihli, dört sayfalık Osmanlıca vakfiyeye² göre Köprü³ voyvodası⁴ Yusuf Ağa’nın kızıdır. Ayşe Hanım daha sonra kendi kasabasına nispet edilerek Köprülü namını alacak olan Mehmed Paşa ile evlenmiştir. Tespit edebildiğimiz iki evladı vardır. Bunlar babaları gibi sadrazamlığa kadar yükselen Sadrazam Fazıl Ahmed ve Sadrazam Fazıl Mustafa paşalardır. 17. yüzyılda yaşayan Ayşe Hanım, vakıf kayıtlarına göre Vezirköprü, Bafra ve Samsun’da epey sayıda yapının inşa, tamir ve bakım işleriyle ilgilenmiş ayrıca bazı yapılara çeşitli vakıflar bağışlamış, bazı camilere imam ve hatip, müezzin, kayyum ve ferraş gibi görevliler atamıştır. Osmanlı’nın kudretli sadrazam ailesinin kadın efendisi Ayşe Hanım, Canik yöresinin önde gelen banilerinden biridir. Ayşe Hanım’ın, H. 1085 M. 1674’de vefat ettiği ve Kocasının İstanbul - Çemberlitaş’taki türbesine defnedildiği anlaşılmaktadır.⁵ Ayşe Hanım’ın Vezirköprü dışında, Bafra, Çarşamba ve Safranbolu’da çok sayıda cami ve mescit, namazgâh çeşme, han, hamam ve medrese yaptırdığı anlaşılmaktadır.⁶

2. Ayşe Hanım’ın Yaptırdığı Yapılar

Samsun il sınırları dahilinde Ayşe Hanım’ın yaptırdığını belgeleyebildiğimiz ve günümüze ulaşan yapılarını; Ayşe Hanım’ın kendisi adına yaptırdığı ve eşi Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa adına yaptır-

1 *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü. (msami.bayraktar@omu.edu.tr / ms.bayraktar@hotmail.com).

M. SÜREYYA, Sicill-i Osmanî, Osmanlı Ünlüleri, C. 2, İstanbul, 1996, s. 343.

2 Vakfiye, V.G.M.V.K.A., 604 numaralı defter, 208. sayfada, 229. sırada kayıtlıdır. Vakfiyede Ayşe Hanımdan “Hazreti Mustafa Paşa sehela’llâhu te’âlâ mâ yuridu ve mâ-yeşâ vâlide-i mâcideleri sultânü’l-muhadderât burhânü’l-muvakkerât aliyetü’z-zât sâhibetü’l-hayrât râğıbetü’s-sadakat ve’l-meberrât devletlü sa’adetlü Ayşe Hanım ibnet el-merhûm el-Hacc Yusuf Ağa” şeklinde söz edilmektedir.

3 Daha sonraları Sadrazam Mehmed Paşa’ya atfen Vezirköprü adını alacak olan Samsun’un ilçesi. Samsun’un Havza ve Ladik ilçeleri ile birlikte Vezirköprü idari olarak Osmanlı döneminde Amasya Kazasına bağlı kaza merkezi idi.

4 “Reis, subaşı, ağa” anlamlarına gelen Osmanlı Devletinde 17. yüzyılda başlayan bir memuriyet. Detay için bkz. M. Z. PAKALIN, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. 3, İstanbul, 1983, s. 598.

5 A. V. ÇOBANOĞLU, “Köprülü Külliyesi” mad., D.B.İ.A., C. 5, İstanbul, 1994, s. 90

6 K. YAŞAROĞLU, “Mehmed Paşa (Köprülü)” mad., Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul, 1999, s. 160.

dığı yapılar şeklinde iki gruba ayırabiliriz.

2.1. Kendi Adına Yaptırdığı Yapılar

İlgili başlıklarda değindiğimiz üzere Ayşe Hanım'ın kendi adına yaptırdığı ve günümüze ulaşan yapılar 6 tanedir. Bunları ilk inşa olarak yaptırdığı yapılar (3 adet) ve müceddeden (yeniden) yaptırdığı yapılar (3 adet) **şeklinde iki gruba ayırabiliriz.**

2.1.1 Kendi Adına İlk İnşa Olarak Yaptırdığı Yapılar

Bu başlık altında günümüzde ayakta olan 3 yapı incelenecektir. Fakat birtakım tarihi belgeye göre bu konumda olduğu halde akıbeti saptanamayan ve günümüze ulaşamayan Vezirköprü ve Bafra'da başka yapılar da görülmektedir. (Bkz. tablo 1 sıra 4-5, tablo 3 sıra 6, tablo 4 sıra 1-6, tablo 5 sıra 15-16).

2.1.1.1. BAFRA ULU CAMİİ (CAMİ-İ KEBİR) ÇİZİM 1 * FOTOĞRAF 1-15

Cami, ilçe merkezinde, Büyük Camii Mahallesi'nde bulunmaktadır. Caminin ikisi harime açılan kuzey kapısı üstünde, biri doğu duvarının güney ucunda, diğeri harimde, doğu duvarında olmak üzere, inşayla ilgili dört kitabesi bulunmaktadır.

1- Caminin harime açılan kuzey kapısı üstünde duvara yerleştirilen, mermer üzerine, kartuşlar içerisinde alınarak üç satır halinde, sülüs harflerle yazılan Osmanlıca kitabenin metni şöyledir:

“Ve ennel mesacide lillahi fela ted'u me'allahi
eheda¹

A'îşe Hatun diler cemi'sünenden ma'ada
Ta kıyamet camide ola farz eda tarih 1086.”

”و ان المساجد لله فلا تدعوا مع الله احد
عائشه خاتون ديلر جمعه سندن ما عدا
تا قيامت ا جامعه اوله فرض ادا تاريخ ٦٨٠١“

2- Bu kitabenin 0.35 m. kadar yukarısında, aynı şekilde duvara gömülü mermer üzerine, tek satır halinde sülüs harflerle yazılı Arapça kitabenin metni şöyledir:

“Lailahe illallah Muhammedurresulullah
Tarih sitte ve semanin ve elf (1086)”

”و قئس خيرات لئلا لوسر دمحم لئلا الال لئلا ال
فلا و نينامث“

3-Doğu duvarın güney ucunda, saçak altında, sıvalı yüzeye kabartılarak yazılmış yaklaşık olarak 0.65 x 0.25 m. ölçülerindeki tek satır celi nesih Osmanlıca kitabenin metni şöyledir:

“Târîh sene 1086.” “١٠٨٦ قئس خيرات“

“Cami-i Kebir” adıyla da bilinen mevcut yapının yerinde vaktiyle Emirza Bey tarafından yaptırılmış ahşap bir cami olduğu bilinmektedir.⁷ Söz konusu dönem Bafra'nın Candaroğulları'na tabi olarak, Bafra Beyi Emirza Bey tarafından yönetildiği 14. yüzyılın son çeyreği olmalıdır. Yukarıdaki üç kitabeden; caminin H. 1086 / M. 1675–76 yılında Ayşe Hatun tarafından yaptırıldığı anlaşılır. Bu durumda eski yapının yıkılarak yerine yeni bir cami yapıldığı anlaşılmaktadır. Tarih, üç kitabede de geçerken, baninin ismi, sadece bir kitabede kayıtlıdır.

4-Harimde doğu duvarda, vaaz kürsüsünün hizasında, üst pencereler arasındaki kalemişi panoda, siyah zemine beyaz nesih harflerle kutsal isim ve dua ifadeleri altında “sene 1217” yazılıdır. Buradan caminin içini süsleyen kalemişi nakışlarının 1802–03 yılında yapıldığı anlaşılmaktadır.

Eskiden alaturka kiremitle kaplı çatının kaplaması 1994 yılı onarımında kurşunla yenilenmiştir. 2002 yılından başlayıp 5-6 yıl kadar süren devam eden bir tamirde⁸ yapının son cemaat yerindeki muhdes yarım tuğla duvar kaldırılmış, kesme taşla kaplı yenisi yapılmıştır. Hazire duvarı, süslü pencere çevrelikleri de dahil olmak üzere benzer kesme taşla yenilenmiştir. Ancak eski taşın renk ve doku canlılığı yok edildiğinden şimdiki görüntü orijinal etkiyi vermekten uzaktır.

7 H. YİĞİT, Bafra Tarihi, Samsun, 1981. s. 34; A. O. BAŞ vd., Geçmişten Günümüze Kültür Değerleriyle Samsun, Samsun, 1997, s. 72; H. GÜNEŞ, Altın Yaprak Memleketi Bafra, Bafra (basım yılı belirtilmemiş), s. 11.

8 Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yaptırılan restorasyon sırasında sıvanın dökülen küçük bir kesiminin altında orijinal almalı örgü görülmektedir.

Batı haricinde duvarlarla çevrili geniş bir avlu içerisinde, düz bir alanda kurulan caminin kible yönünde duvarlarla çevrili küçük bir haziresi bulunmaktadır. Kible ve doğu yönde sokaklara bitişen avlu duvarının, güneybatısındaki kapısı orijinal olup kemerlidir. Avlu duvarlarının kuzey ve doğusundaki kapılar basit açıklıklardan ibarettir.

Dikine dikkörtgen plânlı cami, içten düz tavan, dıştan kırma çatıyla örtülüdür. Caminin kuzeyinde ahşap direklere oturan içten düz tavan, dıştan çatıyla örtülü bir son cemaat yeri, harimin kuzeyinde kadınlar mahfili yer alır. Harimin kuzeybatı köşesinde kare kaidesi üzerinde bir minare yükselmektedir.

13.30 x 20.70 m. ölçülerinde 1.10 m. kalınlığındaki duvarlarla çevrili harimin güneyinde, altı üstlü ikişer, kuzeyde iki alt, doğu ve batıda altı üstlü üçer ve birer üst olmak üzere, simetrik düzende yirmi pencere açılmıştır.

Duvarlar 0.50 m.ye kadar subasman seviyesinde taş, bunun yukarısında, bir sıra taş, üç sıra tuğla almaşıyla inşa edilmiştir. Duvarlar 0.25 m. kadar taşırılan iki sıra kirpi saçaklı kornişle son bulur.

Cami, ölçü itibarıyla büyük bir eserdir. Kuzeyde duvar ortasında açılan asıl kapının haricinde, batı duvarın kuzeyinde minare kaidesinin yanında ikinci bir kapı açılmıştır. Düzgün kesme taş çevrelilikli kapı açıklığı, basık yuvarlak kemerli olup son derece yalındır.

Caminin kuzeyinde yer alan son cemaat yeri, 15.50 x 7.00 m. ölçülerinde geniş bir mekândır. Profilli başlıklı, sekiz ahşap direk üzerinde yükselen, geniş saçaklı çatıyla örtülen son cemaat yeri, içten düz tavanla örtülmüştür. Son cemaat yerinin tavanı geometrik kompozisyonlu çıtalarla süslenmiştir. Direk hizasından 2.25 m. kadar taşırılan saçaklar, yapıya güzel bir görünüm vermektedir. Bu kesimdeki zikzaklı kahverengi, mavi ve pembe boyalar yenidir. Tavan direklerinin hizasındaki iç kesiminin boyaları yenilenmiş olup, orijinal tonları tamamen kaybolmuştur. Ancak çıtalama usulü yapılan geometrik kompozisyon orijinallliğini korumaktadır.

Caminin son cemaat yerine bakan kuzey duvarda son onarımda badana ile kapatılan kalemîşi nakışlar bulunmaktaydı.⁹ Kapı ve pencere çevreliliklerindeki nakışlarda, geç devir batılılaşma modasına uygun stilize bitkisel dekorlar, cami ve çeşitli yapı tasvirleri ve yazılar yer almaktaydı. Cami tasvirlerinin benzerleri, geç devirde Anadolu'nun pek çok yöresinde görülen hayali tasvirlerdir. Yapının inşa edildiği tarihe göre geç bir devre işaret eden nakışların caminin içerisindeki nakışlarla birlikte- harimin batı duvarındaki 1899 tarihli kitabenin işaret ettiği üzere- 1899 yılında yapılmış olabileceğini düşünmekteyiz.¹⁰

Harimin kuzeybatı köşesinde, cepheden batıya doğru taşan, kare kaide üzerinde yükselen minareye, kaidenin kuzey yüzünde açılan, kesme taş çevrelilikli, basık kemerli bir kapıyla ulaşılmaktadır. Minare kaidesinin takriben ilk iki metresi, düzgün kesme taş kaplamalıdır. Bunun yukarısı, duvarlarda olduğu gibi, bir sıra taş, üç sıra tuğladır. Kornişe kadar uzayan papuçluktan sonra, malzeme tuğlaya dönüşür. Sepet örgülü gövdenin üzerinde testere dişi şerefe altlığı yer almaktadır. Korkuluk kesme taş bloklarla teşkil edilmiştir. Taş blokların dış yüzünde ortada selvi, iki yanında birer daire kabartılmıştır. Silindirik peteğin kibleye bakan yüzünde yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı bırakılmıştır. Sıvayla kaplı konik bir külah ve alemle son bulan minare, takriben 25 m. yükseklikte olup yapıyla uyumlu bir elemandır.

Kible duvarının dış yüzünde, kornişin altında doğu üst pencerenin sağında, bir dizi halinde zikzaklar ve palmet dizilerine yer verilmiştir. İki pencere arasında orta kesimde, iki minareli tek kubbeli bir cami tasviri yer alır. Batı duvarın kible köşesine 0.25 m. kadar mesafede, pencere alınlıklarının hizasında, boya kullanılmadan, yaş sıva üzerine, yüzeysel bir rozet işlenmiştir. Aynı duvarın ortasında sıva üzerine aynı teknikle işlenmiş küçük, zarif bir ibrik motifine yer verilmiştir.

Harime, biri batıda minare yakınında, diğeri kuzey duvarının ortasında bulunan, iki kapıyla ulaşılmaktadır. Bugün kullanılmayan batı kapıya yukarıda değinmiştik. Kuzey kapı, diğeri olduğu gibi kesme taş çevrelilikli ve basık kemer açıklıklıdır. Kilit taşında yüzeyden kabartılan iki selvi ağacı, bunların ortasında küçük bir daire, hemen üstünde altı kollu bir rozet yer alır. Kapının dörder panoya ayrılmış çifte ahşap kanatları sade, fakat orijinaldir.

Camiye girilince derinlemesine mekân kendini hissettirir. Kapıdan girilip sağ ve sola dönülünce, harimin kuzeyini kaplayan müezzin mahfili sekisi görülür. Sağ ve soldaki ahşap merdivenlerle harimin yarısına yakın bir alanı kaplayan kadınlar mahfiline çıkılmaktadır. Kenarlarda duvar, ortada dört direk üzerinde yükselen mahfilin doğu ve batı kolları kibleye doğru uzatılmıştır. Mahfili taşıyan direklerin üs-

⁹ Nakışları 1994 yılındaki araştırmamızda belgelemiştik. Bu tarihte yenilenmek üzere yer yer raspa edilen yüzeylerdeki nakışlar, restorasyonda orijinale uyum olarak yenilenmişken 2002 yılında kapatılmıştır.

¹⁰ Caminin kuzey haricindeki dış duvarları sıvasızdır. Son cemaat yerine bakan kuzey duvar, 1899 yılında kalemîşi nakışlarla süslemek maksadıyla sıvanmış olmalıdır.

tündeki profilli başlıklar, direklerin üstüne bursa kemerli bir görünüm vermiştir. Direklerin taşıdığı kirişlerin üzerinde, basit profilli konsollar göze çarpar. Basit bir korkulukla sınırlanan mahfil katında, alttaki direkler aynen tekrar edilmiştir. 1994 yılında mahfilde bulunan ince çıtaların çaprazlama çakılmasıyla yapılan kafesler, sonradan kaldırılmıştır. Kapı-mihrap eksenini üzerinde yer alan korkuluk yenilenmiştir. Kaldırılan korkuluk küçük baklava dilimli ajurlarıyla diğerlerinden farklıydı. Mahfil tavanında, harim tavanında olduğu gibi, çıtalama usullü, geometrik kompozisyonlar görülür.

Kible duvarı ortasındaki mihrap, geniş ve yüksek tutulmuş olup alçı kaplamalıdır. Üç yüzlü mihrap nişinin üzeri, beş sıralı mukarnas kavsaralıdır. Kavsarayı çeviren bordürler ve köşe sütunceleri son onarımdaki yenilenmenin ürünüdür. Mihrabın orijinalliğini ne derece koruduğu belli değildir.¹¹

Kible duvarının batı ucunda bulunan minber, ahşaptan çakma tekniğiyle inşa edilmiştir. Minber kapısı çifte kanatlı olup, üstte kemer formu verilen her biri tek parça kanatların üzerinde, yüzeyin oyularak kabartılmasıyla beliren birer şemse-saalbek yer alır. Kanatların hemen tamamını kaplayan şemse ve saalbek in içi, simetrik düzende işlenen girift stilize bitkisel kompozisyonla -kıvrık dal, rumi ve palmetler- doldurulmuştur. Minberde ayrıca Selçuklu tarzında Kelime-İ Tevhid ve dini ibarelerden oluşan celi sülüs yazılar yer alır.

Kible duvarı boyunca mihrap önünde kesintiye uğrayan parmaklık, son onarımda ortadan kaldırılmıştır. Kible duvarı doğu köşesindeki vaaz kürsüsü yenidir. Caminin orijinal vaaz kürsüsü, doğu duvarda, kibleye yakın iki pencere arasında, duvara gömülü profilli iki taş konsol üzerinde kurulmuştur. Kürsü, ahşap bir korkulukla çevrilidir. Profilli babalar arasına alınan korkuluğun köşelerinde, zarif boğumlu çubuklar, ortada ise ajurlu oyma, sekiz kollu yıldızlardan oluşan geometrik bir kompozisyon yer alır.

Harim duvarları, mahfilin kuzey kesim hariç olmak üzere, alt kat pencerelerden tavana kadar kalemişi nakışlarla bezelidir. Doğru ve batı duvardaki kompozisyonlar, birbirinin simetriğidir. Kible duvarında, mihrabın sağ ile solunda, birbirinin aynı kompozisyonlar görülür. Tüm duvarlar birinci ve ikinci kat pencere hizalarında, iki kat halinde, yan yana dizilen panolara ayrılmıştır.

Kalemişi nakışlar son onarımda biraz kabaca yenilendiklerinden, kimi detaylar ve derinlik hissi bir hayli kaybolmuştur. Renkler değişmemekle birlikte, tonlamalardaki orijinal titizliğe uyulmadığından, nakışların zarafeti zedelenmiştir. Kompozisyonlarda yeşil ve sarı hakimdir.

Kompozisyonların büyük çoğunluğu, vazo, natüremort ve dekoratif sütunlarla zenginleştirilen, yarı natüralist bitki kompozisyonlarıdır. Bunları barok tarzı “C” ve “S” kıvrımları, kartuşlar ve stilize bitki kompozisyonları takip etmektedir. Yazı kompozisyonları da hatırı sayılır bir yer işgal etmektedir. Özellikle aynalı celi sülüs yazılı büyük kompozisyonlar dikkat çekicidir. Nakışlarda yarı natüralist çiçekler, çiçek demetleri, yaprak dizileri, ağaçlar, çam selvisi, açıkça tanımlanamayacak ağaç benzeri motifler, yaprak kümeleri, stilize kıvrık dallar, palmetler, “C” ve “S” kıvrımları, barok tarzı kıvrımlar, taş benzeri boyamalar, kemerli formlar, yazı panoları, alem, hilâl, vazo, şamdan, mum, kandil, kartuş gibi motifler görülür. Kalemişi nakışlarda, geç devir batılılaşma modasıyla, Anadolu’nun hemen her yerinde büyük bir zenginlikle karşımıza çıkan yarı natüralist bitkisel kompozisyonlar ağırlıktadır. Devrin modasıyla uyum gösteren nakışlarda, son cemaat yerinde sonradan kapatılan cami tasvirleri ile duvarlarının üst kesimindeki ağaç tasvirleri, geniş yüzeyleri kaplamasa da, geç devirde yaygın olarak karşımıza çıkan, manzara tasvirlerini akla getirmektedir.

Camideki bir başka süsleme alanı ahşap tavadır. Harimi örten tavanda ince çıtalarla meydana getirilen farklı geometrik kompozisyonlar görülmektedir. Kompozisyonda baklava dilimi, üçgen, kare, dört kollu yıldızvari biçimler ve yamuk altıgenler görülür. Tavandaki kompozisyonlarda tutarlı bir süsleme programı sergilenmiştir.

Hazire

Caminin kible yanında yamuk dörtgen bir alanda bulunan, etrafı duvarla çevrilmiş hazirede on dokuz mezar bulunmaktadır. Bunların bir kısmı, yörenin meşhur ayan aileleri Canıklılar ve Hazinedâr-zâdelere aittir.¹²

Hazireye, caminin batıya açılan, basit, sivri kemerli bir kapıyla geçilmektedir. Düzgün sarı kesme taş kaplamalı, harpuştalı duvarın batısında, kapıyla birlikte bir pencere açılmıştır. Pahlanan güneybatı köşede bir pencere, duvarın kible ve doğu yüzünde üçer pencere yer alır. Dikine dikdörtgen şeklinde,

11 Ayrıntı için bkz. M. S. BAYRAKTAR, Samsun’da Türk Devri Mimarisi, Samsun, 2016, s. 93.

12 Mezar taşlarında geçen tarih ve isimler için bkz. E. NEFES, Samsun Yöresindeki Tarihi Mezar Taşları, O.M.Ü.S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun, 2002, s. 16-55.

lokmalı demir şebekelerle muhafaza altına alınan pencere açıklıklarının, batıdaki düz lentolu, diğerleri kemerlidir. Pencere kemer çevreliklerinde taş oymalar dikkat çeker.

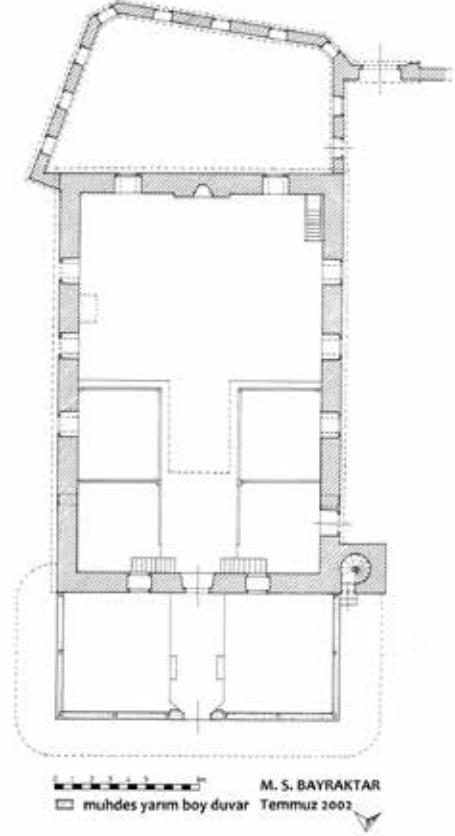
Hazirede gayet muntazam ve süslü mezarlar bulunmaktadır. Dördü kısmen tahrip olan mezarların taşları ve düzeni bozulmadan günümüze ulaşmıştır. Üzeri açık şahideli sandukalı mezarların bazıları gayet gösterişlidir. Mermer ve kalker taşı kullanılan mezarlardaki tarihler 1694 – 1841 arasındadır. Çeşitli kavuklu başucu şahideli mezarlarda, geç devir batılılaşma modasına uygun, gayet kaliteli bir taş ve mermer bezeme görülür. Stilize bitki motifleri “C” ve “S” kıvrımları, çelenkler, akant yaprakları, fiyonklar, perdeler, çeşitli kartuşlar, kâseler, sütunceler, vazodan çıkan çiçek buketleri, gül, selvi, üzüm, armut, erik, nar, gibi meyveler, basit geometrik kompozisyonlar gayet muntazam oyularak kabartılmıştır.

Foto. 1. Bafra Ulu Camii, harime açılan kapı üstündeki inşa kitabeleri.

Foto. 2. Bafra Ulu Camii, güneydoğu köşedeki kitabe.

Çizim 1. Bafra Ulu Camii plânı.

Foto. 3. Bafra Ulu Camii, kible cephesi.

Foto. 4. Bafra Ulu Camii, son cemaat yeri.

Foto. 5. Bafra Ulu Camii, batı cephe.

Foto. 6. Bafra Ulu Camii, avlu kapısı ve hazire girişi (2002 restorasyon öncesi).

Foto. 7. Bafra Ulu Camii, son cemaat yeri tavanı.

Foto. 8. Bafra Ulu Camii, son cemaat yerinde ortadan kalkan kalemî nakışlar (kapının solundaki pano)

Foto. 9. Bafra Ulu Camii, kible duvarı saçak altı, detay (cami tasviri).

Foto. 10. Bafra Ulu Camii, batı duvarı sıva üzeri kabartma.

Foto. 11. Bafra Ulu Camii, harimi kible kesimi.

Foto. 12. Bafra Ulu Camii, harimi kuzey kesim

Foto 13. Bafra Ulu Camii, haziresi.

Foto 14. Bafra Ulu Camii, minberi kapı kanatları.

Foto 15. Bafra Ulu Camii, harimi batı duvarı.

2.1.1.2. Vezirköprü Ayşe Hatun (Kale / Taşkale) Camii Çizim 2 * Fotoğraf 16-25

Cami ilçe merkezinde, Taşkale Mahallesi'nde bulunmaktadır. İnşa kitabesi bulunmayan yapının batısında, avlu duvarının üzerinde, sonradan konulduğu anlaşılan iki satırlık bir kitabe bulunmaktadır. Ayşe Hanım'ın H. 1077 / M. 1666 –1667 yılında yaptırdığı bir su yapısına işaret eden ve yapıyla ilgili bir bilgi vermeyen kitabe kanımızca cami ile ilgili değildir.¹³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde, Ayşe Hanım adına düzenlenen, H. Ramazan 1107 / M. Nisan-Mayıs 1696 tarihli, dört sayfalık Osmanlıca vakfiyeye¹⁴ göre cami, Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'nın eşi "Yusuf Ağa kızı Ayşe Hanım" tarafından yaptırılmıştır. Vakfiyede cami görevlileri¹⁵ ücret ve görev taksimatı, camiden başka aşağıda sayacağımız diğer vakıf eserleri için vakfedilen taşınmaz mallar, vâkıfın şartları vb. hususlarda geniş bilgiler yer almaktadır.

Vakfiyede camiden başka, Ayşe Hanım'ın Vezirköprü'de Toprakkale'de "müceddeden" inşa ettirdiği camiden (Toprakkale Camii), Taşkale içinde yaptırdığı bir çamaşırhanelen, çarşı içinde "müceddeden" inşa ettirdiği "iki kıt'a" hamamdan (Çifte Hamam ve Kale Hamamı olabilir),¹⁶ Gedegara Kasabası etrafında yaptırdığı bir takım çeşme¹⁷ ve bunların suyollarından, Ramazan ayında fukara için yemek pişirilip dağıtılmasına mahsus bir imareten¹⁸ ve bunlara vakfedilen taşınmazlardan¹⁹ söz edilmektedir.

13 Kitabenin işaret ettiği yapı çeşitli belgelerde adı geçen "Ayşe Hanım'ın Taşkale'de yaptırdığı çamaşırhane veya çeşmelerden" biri olmalıdır. Bkz. Tablo 1, sıra 4, Tablo 3, sıra 6, Tablo 4, sıra 6, Tablo 5, sıra 15.

14 Vakfiye, V.G.M.V.K.A., 604 numaralı defter, 208. sayfada, 229. sırada kayıtlıdır.

15 Yukarıda belirttiğimiz vakfiyede, Taşkale Camii için Kur'an okumakla görevli bir şahıs, müteveli, imam ve hatip, vaiz, iki müezzin, kayyum, ulemeden bir şeyh, Kur'an okuyacak bir başka "alim kişi", ferraş ve katipten oluşan geniş bir personel kadrosu görülmektedir.

16 Vakfiyede önce iki kıt'a (parça), sonra üç kıt'a şeklinde geçen hamamların isimleri kaydedilmediğinden, vakfiyede geçtikleri "Pazar içinde müceddeden bina buyurdıkları .. iki kıt'a hamamı ... ol üç hamam ... ol üç kıt'a ve hamam ve bezzazistan illesinden yevmi altı akçaya mütesarrıf ola..." şeklindeki ifadelerle bakarak, bunların bedesten yakınındaki Çifte Hamam ile konumuz olan caminin doğu bitişiğindeki Taşkale Hamamı olabileceği akla gelmektedir. Yine aynı ifadelerden, Çifte Hamam'ın "müceddeden" (yeniden) inşa edildiği anlaşılmaktadır. Hamamların gelirlerinden bir kısmının cami ve diğer eserlere vakfedildiği görülmektedir. Hamamlardan önce iki kıt'a (parça), sonra üç kıt'a şeklinde bahsedilmesine, Çifte Hamam'ın iki ayrı parça olarak düşünülmesi yol açmış olmalıdır.

17 Çeşmelerin sayı ve yerlerini vakfiyeden tespit etmek mümkün olmamakla birlikte, geçen ifadelerden, şehrin merkezinde ve çevredeki beş ayrı köyde çeşme ve suyolları yapıldığı gibi, bunlara personel tayin edildiği anlaşılmaktadır. Çeşmeleri bu gün tespit etmek mümkün değildir. Caminin avlu duvarında bulunan, yukarıda anlattığımız kitabe, bu çeşmelerden birine ait olmalıdır. Bugün, cami yakınlarında olması beklenen çeşmeden, bu kitabe dışında bir eser yoktur. Şehirde bilinen mevcut bazı çeşmelerin, vakfiyede geçen çeşmeler olabileceği akla gelmektedir. Ancak, hâlihazırda şehirdeki çeşmelerin birçoğunun, kitabe ve hatta bir isimden yoksun oluşu, konu hakkında kesin bir tespiti imkânsız kılmaktadır.

18 Vakfiyede Ramazan ayında fukaralara yemek dağıtılmasıyla ilgili ifadelerde, açık bir şekilde bir imaret binasından bahsedilmemekte, dolayısıyla bu fonksiyonu yerine getirecek yapının niteliği, açık bir şekilde anlaşılmamaktadır.

19 Yukarıda saydığımız eserlere gelir getiren taşınmazlar bir hayli yekûn tutmaktadır. "Bezzazistan"da (bugün Fazıl Ahmed Paşa/Köprülü Bedesteni olarak bilinen yapı) ve Han-ı Kübra'da (Bugün Taşhan adıyla bilinen yapı olabilir), bir takım dükkân, bedesten ve Çifte Hamam yakınlarında çok sayıda dükkân, "üç kıt'a" hamamın ve bedesten bunlar arasındadır.

Vakfiyeye göre cami, yakınında bir veya daha fazla çeşme ve çamaşırvhaneyle birlikte inşa edilmiştir.²⁰

Hüseyin Hüsameddin Ayşe Hanım'ın, kocası Köprülü Mehmed Paşa'nın başlattığı su yollarını tamamlattığını, bunlara ilaveten bir cami, iki hamam ve büyük bir bedesten yaptırdığını kaydetmektedir.²¹ Evliya Çelebi şehrin camilerini anlattığı satırlarında üç camiden bahsetmektedir. Bunların ilkinin bu cami olabileceği anlaşılamamaktadır.²² Yöreye ilgili bazı yayınlarda kaynak gösterilmeksizin yapının Köprülü Mehmed Paşa'nın eşi Ayşe Hatun tarafından 1659'da yaptırıldığı kaydedilmektedir.²³ Aslanapa'ya göre cami, Fazıl Ahmed Paşa Bedesteni ve Medresesiyle birlikte bir külliye dahilinde, Fazıl Ahmed Paşa tarafından yaptırılmıştır.²⁴ Darkot'a göre yapı, Vezirköprü Bedesteni ve Arasta'sı ve Çifte Hamam'la birlikte, bir külliye dahilinde Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır.²⁵

1943 depreminde caminin minaresinin ve son cemaat yeri kubbelerinin yıkıldığı, 1960'dan sonra aslına uygun olarak yenilendikleri anlaşılmaktadır.²⁶ Minarenin orijinale benzetilerek yenilendiği düşünülebilir. 2006 yılında vakıflarca elden geçirilen yapı bakımlı bir vaziyette olup ibadete açıktır.

Doğuda Kale Hamamı'yla kısmen bitişen, diğer yönlerden sokaklarla çevrilen ve düz bir alanda bulunan caminin duvarlarla çevrili küçük bir avlusu bulunmaktadır.

Cami tek kubbeli olarak ele alınmıştır. Tromplarla geçilen, sekizgen kasnaklı bir kubbeyle örtülü kare şeklindeki harimin kuzeyinde, kadınlar mahfili yer alır. Yapının önünde, sütun ve sivri kemerlerle taşınan üç gözlü, kubbelerle örtülü bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Son cemaat yerinden ulaşılan minare, caminin kuzeybatı köşesindedir.

Beden duvarlarının ilk 1.2 m.ye kadarı, büyük blok devşirme taşlarla²⁷ inşa edilmiştir. Bundan yukarıda alt kat pencere alınlıklarına kadar düzgün kesme taş kaplama, bunun da üstünde, üç sıra tuğla bir sıra kesme taş olmak üzere, almalı örgü görülür. Almalı örgü kubbe kasnağında da aynı düzende tekrar edilir.

Profilli bir kornişle son bulan beden duvarlarında, kuzeyde iki alt, diğer yönlerde ikişer alt, birer üst olmak üzere, üç kat halinde simetrik düzende, on bir pencere açılmıştır. Dikdörtgen açıklık ve sivri kemer alınlıklı alt pencereler, lokmalı demir şebekelerle muhafaza altına alınmıştır. Daha küçük tutulan üst pencereler, sivri kemerli ve ajurlu alçı şebekelidir. Kubbenin oturduğu sekizgen kasnağın dört yönünde, üst pencerelerin yakın benzeri, dört küçük pencere açılmıştır. Duvarlardan hafif içe çekilen sekizgen kasnağın köşelerinde, içteki tromplar, hafifçe dıştan belli olmayacak şekilde yükseltilmiştir. İki sıra kirpi saçakla son bulan kasnağın üzerinde, kurşunla kaplı, 10.80 m. çapındaki hafif basık kubbe yükselmektedir. Kubbe dış kitlede yapıya hakimdir.

Harimin kuzeyindeki son cemaat yeri revakı, pendentiflerle geçilen kasnaksız üç kubbeyle örtülü olup, sonradan camekânla kapatılmıştır.²⁸ Revakın batısı duvarla, doğusu ise yapıya bitişik durumdaki hamamla kapalıdır. Ön cepheye iki sütuna oturan, üç sivri kemerle açılan revakın zemini, iki yanda, 0.40 m. kadar yükseltilmiştir. Profilli kaidelerinin köşeleri prizmatik unsurlarla hareketlendirilen sütunların, gövdelerinin alt ve üstünde madeni bilezikler yer alır. Sütun başlıkları, prizmatik üçgenli olup yapının tarihiyle uyumlu unsurlardır. Caminin diğer yerlerinden farklı olan revakın örgüsünde, taş tuğla almalı yerine, beyaz ve kiremit kırmızısından oluşan, iki renkli taş işçiliği görülür. Ortadaki daha geniş tutulan

20 Aynı vakfiyeden, caminin doğu bitişiğindeki Ayşe Hatun (Kale) Hamamı, birkaç yüz metre ilerideki Çifte Hamam ve Fazıl Ahmet Paşa Bedesteni'nin, caminin inşasından önce mevcut oldukları anlaşılmaktadır.

21 Yazar yapıların isim ve yerleri konusunda bir açıklama getirmemektedir. Caminin Taşkale Camii, hamamların Taşkale ve Çifte Hamam, bedestenin ise Fazıl Ahmed Paşa Bedesteni olabileceği anlaşılmaktadır. Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi, C. 1 (Mukaddime), (Sadeleştirenler, A. YILMAZ – M. AKKUŞ), Ankara, 1986, C. I, s. 309.

22 Evliya Çelebi'nin ifadesiyle şehirde on biri minberli ("on bir hutbedir") olmak üzere kırk cami bulunmaktadır. Çelebi cami faslını "*Taş Kal'a da Hacı Yusuf Ağa Camii havz ve şâzîrvânî ve bir minareli rasâs-ı has ile mestur câmi'-i cedîddir. Ve Eski Câmi' dahi kurşunludur. Ve Mahkeme Câmi'-i tahta minarelidir*" ifadeleriyle tamamlamaktadır. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, Evliya Çelebi Seyehatnamesi (Hazırlayanlar, Z. KURŞUN – S. A. KAHRAMAN – Y. DAĞLI), İkinci Kitap, İstanbul, 1999, s. 209. Ancak görüldüğü üzere yapı Ayşe Hatun'un babası Hacı Yusuf'a maledilmektedir. Bunun ayrı bir cami olabileceği de ihtimal dahilindedir.

23 A. O. BAŞ vd., a.g.e., s. 126; S. CEMBELOĞLU- M. CEMBELOĞLU, *İlimiz ve Bölgemiz Samsun Kitabı*, Ankara, 1981, s. 139 (bu eserde tarih verilmemektedir.); Anonim, "Samsun" mad., Yurt Ansiklopedisi, C. IX, İstanbul, 1982–1983, s. 6647; İ. ÇAKAN, Karadeniz Bölgesi, Ankara, 1994, s. 481.

24 O. ASLANAPA, Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul, 1986, s. 357–58.

25 B. DARKOT, "Vezirköprü" mad., İ.A., C. XIII, İstanbul, 1988, s. 315.

26 V.G.M.A.Y.İ.D.A., 55 09.01/3 numaralı dosyadaki tarihsiz "Vezirköprü'de Taşkale Camisi" başlıklı rapor.

27 B. UMAR, Karadeniz Kappadokia'sı (Pontos), İstanbul 2000, s. 193.

28 A. O. BAŞ vd., a.g.e., s. 126.

kemerlerin kilit taşlarında, birer gülbezek kabartılmıştır.

Son cemaat yerine açılan, basık kemerli bir kapıyla ulaşılan minare, harimin kuzeybatı köşesinde, duvarla kaynaşmış bir kaide üzerinde yükselmektedir. Eski resimlerde gövde başlangıcından 1 m. kadar yukarısının sağlam olduğu görülen minarenin, bu kesimden yukarısı yenidir. Orijinal kesiminde düzgün kesme taş işçilik dikkat çekmektedir. Beden duvarlarının yarısına kadar yükselen ve bir silmeyle sınırlandırılan kaidenin üzerinde, prizmatik üçgenli bir papuçluk, bilezik ve çokgen gövde yükselmektedir.²⁹

Son cemaat yerinin doğu köşesinde, duvar içerisine açılan rampa tonozlu, merdivenli bir geçitle, kadınlar mahfiline ulaşılmaktadır. Geçidin mahfile dönen kesimi küçük bir tekne tonozla örtülüdür. Geçidin sonunda dıştan sivri kemer içerisine alınan basık kemerli bir kapı yer alır.

Harime, kuzey duvarı ortasında yer alan, kesme taş işçilikli, basık kemerli bir kapıyla ulaşılmaktadır. Silmelerle çevrilen kapının üstünde, kartuşlar içerisine alınarak yan yana tekrar edilen kitabede, iki ayrı Kelime-i Tevhid yazılıdır. Kitabede ve kapının diğer kesimlerinde görülen lacivert, sarı, kahverengi ve damarlı mermer görünümlü yağlı boyalar yenidir. Kapı kemerinin kilit taşında, iki kulplu bir vazodan çıkan natüralist çiçeklere yer verilmiştir.

Yaldız boyalı vazonun ortasından uzanan sapın ucunda altı kollu bir yıldız, bunun iki yanında ince dallarda yeşil yapraklar ile uçlarında birer lâle görülür. Fırçayla sürülerek işlenen bir başka kelem işi kompozisyon kapı kemeri köşelerindedir. Sağlı sollu simetrik kompozisyonda buket şeklinde, ince işlenmiş dallar, natüralist çiçek ve yapraklar yer alır.

Son cemaat yerine bakan pencere alınlıklarında, kapıdakinin benzeri kalemî nakışlar görülür. Kompozisyonda natüralist pembe bir gül, palmet dizileri, stilize kıvrık dal ve yapraklar görülmektedir. Harimde örtü ve geçiş unsurlarında görülen yeni kalem işlerinden farklı duran ve mihraptakilere benzeyen nakışların, orijinal olabileceklerini düşünmekteyiz.

Harime açılan kapının çakma tekniğinde yapılan ahşap çifte kanatları, iyi durumda olup simetrik düzende bezenmiştir. Kanatlarda, stilize çiçek ve palmet şeklinde, sarı yaldızlı metal plakalara yer verilmiştir.

Caminin iç mekânı alışıldık tek kubbeli cami düzenindedir. Pencere sayısının azlığı ve ölçü itibarıyla küçük tutulmaları, harimin biraz loş kalmasına sebep olmuştur.

Harimin kuzeyini kaplayan basit bir parmaklık sınırlanan kadınlar mahfili, ikisi ortada bağımsız olmak üzere, ahşap direkler üzerinde yükselmektedir.

Alt pencerelerinin çakma tekniğinde yapılan ve üçer panoya ayrılan ahşap çifte kanatlarında basit profilli biniler ve dekoratif madeni plakalar görülmektedir. Alt pencerelerden kuzeydoğudaki, yakın zamanlarda kapatılarak dolap nişi olarak düzenlenmiştir. Üst pencere içliklerinde görülen vitraylar yenidir.

Kible duvarı ortasında yer alan mihrap, yöresel tabirle “tatlı kireçten” yapılmıştır. Duvardan hafifçe harime taşan mihrabın beş köşeli nişi üzerindeki beş sıralı mukarnas kavsarasında, kartuşlar içerisine alınmış halde, yan yana iki ayrı Kelime-i Tevhid kitabesi yer alır. Mihrabın bordür, kitabelik ve taç kısmında ahşap kalıplar kullanılarak yapıldığını sandığımız alçı kabartmalar görülür. Mihrap nişi, kavsara ve kavsara köşeliklerinde fırçayla sürülerek uygulanan kalemî nakışlar yer alır. Nakışlarda yarı natüralist çiçekler, çiçek buketleri, palmet dizileri, perde, püskül, kandil, rozet, çok kollu yıldızlar ve basit renkli boyamalar görülür. Mihrabın orijinalliği konusu düşündürücüdür. İlçede yakın geçmişte “tatlı kireçten” yapıldığı bilinen birkaç mihraba³⁰ nazaran, çok daha gelişkin ve süslü duran mihrabın, orijinal olabileceğini düşünmekteyiz.

Mihrabın sağında yer alan ahşaptan çakma tekniğinde yapılan ve koyu siyah boyalı minber, gayet zengin bir bezeme ve güzel bir işçiliğe sahiptir. Klasik bölüm ve elemanlara sahip, camiyle uyumlu ve tüm kesimleri karşılıklı simetrik işlenen minber, derin olmayan düz satırlı oymalarla bezenmiştir. Minberde on kollu yıldızdan dağılan madalyon şeklinde geometrik bir kompozisyon, kıvrık dal ve rumilerden oluşan bordürler, stilize bitki kıvrımları, kıvrık dallar, stilize lâleler, rumi, palmet ve rozetler dikkat çeker.

Caminin iki vaaz kürsüsü vardır. Mihrap duvarının doğusunda bulunan ahşaptan çakma olarak

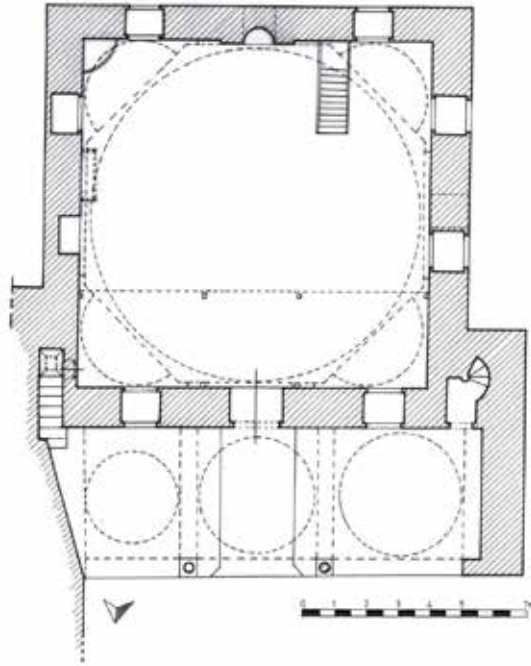
²⁹ Yenilenen gövde, üstten benzer şekilde bir bilezikle son bulmaktadır. Şerefe altı üst üste bindirilmiş profilli olup, korkuluk kesme taş bloklarla örülmüştür. Çerçeve içerisine alınan bir selvi ağacı motifinin kabartıldığı blokların, orijinale bakılarak yenilenmiş olabileceği akla gelmektedir. Kısa petek ile konik külahın da orijinale benzetilerek yenilenmiş olabileceği düşünülebilir.

³⁰ Vezirköprü’de Toprakkale Camii, Yukarı Nabantlı Camii (1748-49), Namazgâh Camii (1915) ve 1940’lı yıllarda yenilenen Abdulgani Camii’nde benzer mihraplar görülür. Bkz. M. S. BAYRAKTAR, a.g.e., s. 119, 214.

yapılan çeyrek daire şeklindeki kürsü, yeni bir görünüm vermektedir. Diğerı doğuda, iki alt pencere arasında, duvardan taşırılan iki taş konsol üzerinde yükselmektedir. Taş konsol üzerinde, ajurlu yıldız kompozisyonlu ahşap bir korkuluk yer alır. Duvar içerisinde açılmış bir çıkış yolu bulunmadığına bakarak, kürsüye dayama ahşap bir merdivenle çıkıldığı düşünülebilir. Caminin kubbe trompların içleriyle pencere çevrelıklarinde kalemişi nakışlar yer almaktadır. Stilize bitkisel bezemeli nakışların yeni oldukları anlaşılmaktadır.

Foto. 16. 1. Vezirköprü Ayşe Hatun (Kale / Taşkale) Camii 2. Vezirköprü Kale (Taşkale / Ayşe Hanım) Hamamı
3. Vezirköprü Toprakkale Camii 4. Vezirköprü Bedesten ve Arastası, Arasta Çeşmesi
5. Vezirköprü Çifte (Orta / Köprülü) Hamam

Çizim 2. Vezirköprü Kale Camii plânı (M. SÖZEN'den, işlenerek).

Foto. 17. Vezirköprü Kale Camii, batı cephe.

Foto. 18. Vezirköprü Kale Camii, son cemaat yeri.

Foto. 19. Vezirköprü Kale Camii, harim kible kesimi.

Foto. 20. Vezirköprü Kale Camii, harime açılan kapı.

Foto. 21. Vezirköprü Kale Camii, harim kuzey kesimi.

Foto. 22. Vezirköprü Kale Camii, pencere kanadı.

Foto. 23. Vezirköprü Kale Camii, mihrap.

Foto. 24. Vezirköprü Kale Camii, mihrap kavsarası üstü.

Foto. 25. Vezirköprü Kale Camii, minberi doğu yüzü.

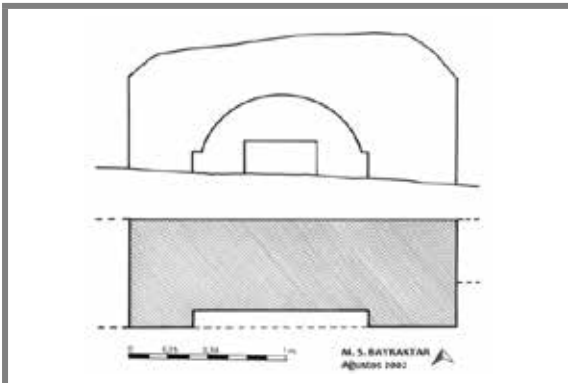
2.1.1.3. VEZİRKÖPRÜ AYŞE HATUN ÇEŞMESİ

ÇİZİM 3-4 * FOTOĞRAF 26-27

Çeşme, ilçe merkezinin batısında, Karlık Mezarlığı'nın yol aşırı karşısındadır. Büyük bir kısmı yolun altında kalan çeşmenin üzerinde, ilk iki satırı açıkta kalan bir inşa kitabesi bulunmaktadır. Kitabesi ikinci satırının alt kesimleri de dahil olmak üzere toprağa gömülü haldedir. Kesme taş üzerine celi sülüs hatla kabartılarak yazılan kitabenin üzerine çekilen badana, okunmasını hayli güçleştirmiştir. Dahası ikinci satırın alt kesimi noktalama hizası itibarıyla toprağa gömülü olduğundan, kitabenin ancak birinci satırını okuyabilmek mümkün olmuştur. Okuyabildiğimiz kesimin metni şöyledir:

“Sahibü'l-hayrat ve'l-hasenat Aişe Hatun”	“صاحب الخيرات والحسنات عائشة خاتون “
--	---

Mevcut haliyle 0.45 x 0.23 m. ölçüsündeki kitabenin alt kesiminde olması muhtemel tarih satırı, toprağa gömülüdür. İlk satırdan çeşmeyi “Ayşe Hatun”un yaptırdığı anlaşılmaktadır. Ayşe Hatun’un vakfiyesinde geçen yapılardan birinin de bu olduğu anlaşılmaktadır. H. Ramazan 1107 / M. Nisan-Mayıs 1696 tarihli, vakfiyeden Ayşe Hanım’ın kasabada ve civar köylerde külliyetli miktarda çeşme yaptırdığı anlaşılmaktadır. Çeşmenin vakfiyenin düzenlendiği H. 1107 /M. 1696 tarihinde veya birkaç yıl önce yapılmış olabileceği kabul edilebilir. Önünden geçen caddenin zamanla yükselmesiyle büyük kısmı toprak altında kalan çeşme, kendi haline terk edilmiştir. Çeşme, bugün arkasındaki Kur’an Kursu’nun duvarına bitişiktir. Mevcut haliyle 1.05 x 0.75 m.lik bir alana oturan çeşmenin, üstten 0.45 m. boyunda sıvayla kaplı kesimi, yuvarlak kemerle kuşatılmıştır. İnşa malzemesini gizleyen sıvanın, çeşmeyi korumak için sonradan yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Çizim 3. Vezirköprü Karlık Mezarlığı karşısındaki İsimsiz Çeşme cephe görünüşü.

Çizim 4. Vezirköprü Karlık Mezarlığı karşısındaki İsimsiz Çeşme plânı.

Foto. 26. Vezirköprü Karlık Mezarlığı Karşısındaki Çeşme.

Foto. 27. Vezirköprü Karlık Mezarlığı Karşısındaki Çeşme Kitabesi.

2.1.2. KENDİ ADINA MÜCEDDEDEN (YENİDEN) YAPTIRDIĞI YAPILAR BU BAŞLIK ALTINDA GÜNÜMÜZDE AYAKTA OLAN 3 YAPI TESPİT EDİLMİŞTİR.

2.1.2.1. VEZİRKÖPRÜ TOPRAKKALE CAMİİ

ÇİZİM 5 * FOTOĞRAF 28-30

Cami, ilçe merkezinde, Kale Mahallesi'nde bulunmaktadır. Cami adını, vaktiyle iç kaleyi çeviren, günümüze ulaşmayan toprak surdan almıştır.³¹ Caminin inşa kitabesi yoktur. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan H. Ramazan 1107 / M. Nisan-Mayıs 1696 tarihli, Ayşe Hanım adına düzenlenen bir vakfiyeye³² göre yapı, vakfiye tarihi olan 1696'dan önce, Ayşe Hanım tarafından "müceddeden" (yeniden) inşa edilmiştir. Şimdiki caminin yerindeki ilk caminin yenilenmeye ihtiyaç duyar bir vaziyette, 1695 yılından önce mevcut olduğu anlaşılar. Son derece sade tutulan ve mimari özellikleri bakımından geç devre işaret eden yapının, 1943 depreminde bir ölçüde zarar gördükten sonra elden geçirilmiş olabileceği akla gelmektedir. Kuzey cephede metal bir tabelada "yapılış tarihi 1658" şeklinde bir kayıt düşülmüştür. Yapının adı, yöresel araştırmalarda geçmez. Yapı 1997 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından elden geçirilerek güzel bir görünüme kavuşturulmuştur.

Düz bir alanda kurulan, kuzey ve doğusunda sokaklarla çevrilen caminin güneyinde, 3 m. arayla bir ev, batısında ise avlusuyla birlikte başka bir ev bulunmaktadır.

Cami dikine dikdörtgen plânlı olup, içten düz tavan, dıştan dört omuz kırma çatıyla örtülüdür. Kuzeyinde kadınlar mahfiline yer verilen harimin önünde bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Yapının girişi kuzeyde, minaresi ise son cemaat yerinin güneybatı köşesindedir.

6.15 x 14.25 m. ölçülerindeki yapı, dikine dikdörtgen bir form göstermektedir. Harim duvarında, kuzeyde iki alt, doğu ve batıda genişlikleri ve yerleri farklı, ikişer üst pencere açılmıştır. Son cemaat

31 İç kale civarında H. 1009 / M. 1600 yılında celâli isyanlarının şiddetlenmesi üzerine, eşkıyadan korunmak için toprak bir kale yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, a.g.e., s. 209, Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi, C. 1, Ankara, 1986; s. 306, B. DARKOT, "Vezirköprü" mad., s. 3156; Z. CEVHER, 1986 Vezirköprü Albümü, Vezirköprü, 1986, s. 19.

32 Vakfiyenin çeşitli yerlerinde Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın eşi, Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın annesi olarak geçen "Yusuf Ağa" kızı Ayşe Hanım'ın Vezirköprü'deki vakıfları arasında bulunan cami "Toprak Kalesi içinde müceddeden bina buyurdıkları camii şerif" şeklinde geçmektedir. Vakfiyeden cami için bir imam ve hatip, bir müezzin, bir kayyum ve ferraş görevlendirildiği anlaşılmaktadır.

yerinin kuzeyinde altlı üstlü ikişer pencereye yer verilirken, diğer kesimlerinde pencere açılmamıştır. Ön cephedeki pencereler, alttakiler küçük, üsttekiler büyük olmak üzere yuvarlak kemerlidir. Harim duvarlarının doğu ve batısındaki pencereler, yuvarlak kemerli ve büyükçedir. Doğu duvarın kuzey ucuna yakın bir yerde üst hizada bulunan dikdörtgen bir iz, burada sonradan kapatılan bir pencereye işaret etmektedir. Harimin kuzey duvarındaki pencereler dikdörtgen açıklıklıdır. Pencerelerin boyut ve şekil itibarıyla farklı oluşu, kuzey cephede alışıldığı tersine üst pencerelerin daha büyük tutulması, yapının pencereleriyle oynanmış olabileceğini göstermektedir. Basit bir açıklıktan ibaret pencerelerin kasa ve muhafazaları yenidir. Yeni kiremitlerle kaplı çatının saçakları duvarlardan 1.00 m. kadar taşırılmıştır.

Caminin minaresi son cemaat yerinin güneybatı köşesinde olup çıkışı, mahfil katından sağlanmıştır. Çinkoyla kaplı minare; ahşap silindirik gövde ve petek, konik bir külah ve basit bir şerefeden oluşmaktadır.

Kuzey cephenin ortasındaki basık kemerli geniş bir kapıyla girilen enine dikdörtgen şeklindeki son cemaat yeri, yapının dışında olduğu gibi oldukça sadedir. Son cemaat yerinin batı yanında, mahfile çıkış merdiveni, bunun güneyinde ise minare kaidesinin bulunduğu kesime denk gelen bir nevi depo gibi kullanılan kapalı bir bölüm yer alır. Harime dikdörtgen şeklinde basit bir kapıyla girilmektedir. Dikine dikdörtgen şeklinde ve pencerelerin yetersizliği nedeniyle hafif karanlık kalan harimin kuzeyini kaplayan kadınlar mahfili, son cemaat yerinin üzerine uzatılarak bir hayli geniş tutulmuş iken son restorasyonda araya bir duvar çekilmiştir. Son cemaat yerinin kuzeybatı köşesinden çıkılan mahfil, basit bir parmaklıkla sınırlandırılmıştır.

Kıble duvarının ortasında yer alan, harime doğru hafifçe girinti yapan beş köşeli mihrap mukarnas kavsaralıdır. Bitkisel kompozisyonlarla bezeli bordürlerle çevrilen, yörede eskiden beri bilinen “tatlı kireç” şeklinde tabir olunan bir cins kireç taşından yapılan mihrap, Cumhuriyet devri eseri olmalıdır. Kıble duvarının batı köşesindeki minber ve doğu köşesindeki vaaz kürsüsü de aynı şekilde tatlı kireç olup, mihrap gibi yakın zamanlardan kalmış olmalıdır.

Caminin duvarları, batı dış cephe haricinde iç ve dışta sıvalıdır. 0.16 m. kalınlıktaki (kıble duvarı 0.25 m.) duvarlar batı cephede görüldüğü üzere hımıştır. Ahşap iskelet kerpiç doldurularak sıvanmıştır. Doğu duvarı boyunca 0.60 m. genişliğinde, bir o kadar da yükseklikte bir taş subasman görülür. Bu cepheden geçen yol, yapı zemininden biraz yüksektedir.

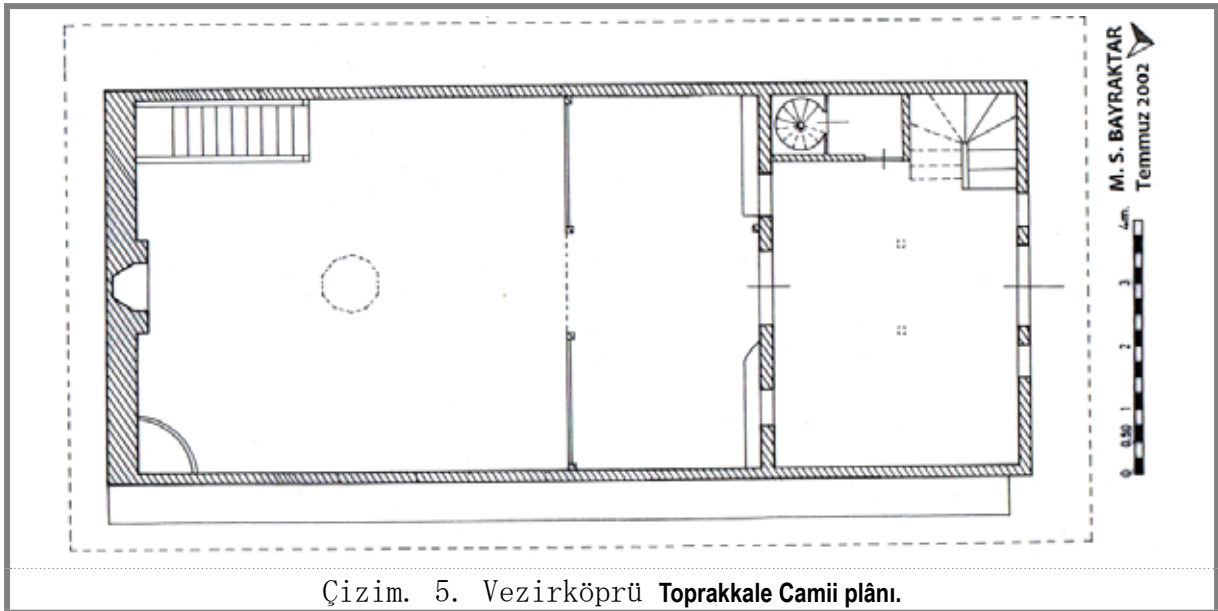

Foto. 28. Vezirköprü Toprakkale Camii, kuzeydoğudan.

Foto. 29. Vezirköprü Toprakkale Camii, mihrap.

Foto. 30. Vezirköprü Toprakkale Camii, minber.

2.1.2.2. VEZİRKÖPRÜ ÇİFTE (ORTA / KÖPRÜLÜ) HAMAM

ÇİZİM 6-8 * FOTOĞRAF 31-33

Hamam, ilçe merkezinde, Ganioğlu Mahallesi'nde, Hacıköy Caddesi üzerinde, Fazıl Ahmet Paşa Arasta ve Bedesteni'nin bitişiğindedir. Yapının inşa kitabesi yoktur. Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'nın eşi Ayşe Hanım adına düzenlenen, H. Ramazan 1107 / M. Nisan-Mayıs 1696 tarihli vakfiyede yapının, Ayşe Hatun tarafından "müceddeden" inşa edildiği kayıtlıdır. Hüseyin Hüsameddin'e baka-

rak yapının Ayşe Hatun tarafından yaptırılmış olabileceği düşünülebilir.³³ Evliya Çelebi'nin "... *Toprak Kal'a kapusundan taşra Çifte Hammâm, Ahmed Paşa'nındır ...*"³⁴ şeklindeki ifadelerine göre yapı, Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa (Ayşe Hatun'un oğlu) tarafından yapılmıştır. M. Sözen'e göre hamam, Ayşe Hatun tarafından yaptırılmıştır.³⁵ Bir başka araştırmada yapının Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa tarafından yaptırıldığı kaydedilmektedir.³⁶ Yerel yayınlarda yapının Ayşe Hatun tarafından 1660 yılında yaptırıldığı tekrar edilegelmiştir.³⁷

Yukarıdaki kaynak ve araştırmalar içinde en sağlıklı vakfiye görünmektedir. Vakfiyede geçtiği üzere hamam, Ayşe Hatun tarafından "müceddeden" inşa edilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan H. 1317 / M. 1899-1900 tarihli bir belgede de yapı, "Köprülü Mehmet Paşa'nın eşi Ayşe Hanım vakfı" olarak görülmektedir.³⁸ Bundan önceki yapının banisi ve tarihi konusunda elimizde bir belge yoktur.³⁹ Hamamın plân ve mimarisi "müceddeden" inşa edildiği, 1695-96 yıllarına uygun düşmektedir. Hamamın, 1964-65 ve 1976 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁰ Son olarak 2007 yılında elden geçirilerek bakımlı ve güzel bir görünüme kavuşturulan yapı, çifte hamam olarak fonksiyonunu sürdürmektedir.

Hamam doğudan batıya doğru alçalan bir arazide, aynı doğrultuda uzanan, dıştan 29.30 x 35.80⁴¹ m. ölçülerinde bir alana oturmaktadır. Yan yana eş büyüklük ve aynı plânda inşa edilen çifte hamamın erkekler bölümü, arastaya çıkan bir ara sokağa, kadınlar kısmı ise caddeye açılmaktadır. Araştırmamız sırasında kadınlar kısmına girmek mümkün olmadı. Ancak erkekler hamamını işleten şahıs, bu kısmın her yönüyle erkekler hamamıyla aynı olduğunu belirtmiştir.⁴²

Erkekler hamamı, tromplarla geçilen tek kubbeyle örtülü büyük bir soyunmalık, bunun önünde iki kubbeyle örtülü ılıklik, ılıkliğin iki yanında aynalı tonozlarla örtülü tuvalet (solda), bunun da önünde sıcaklık, sıcaklığın bitişiğindeki, su deposu, külhan ve odun deposundan oluşmaktadır. Sıcaklıkta, dört eyvanlı, dört köşe halvetli, klasik bir mekân düzeni görülür. Göbek taşının bulunduğu orta ve köşedeki halvetler kubbe, eyvanlar aynalı tonozlarla örtülüdür. Yapının soyunmalıkları ana çerçeveden biraz içeri çekilmiştir. Duvar köşelerinde güneydoğuda büyük, güneybatıda ise küçük bir pah görülür.

Dışta 1.45 m. iç bölmelerde 0.70-1.25 m. kalınlıktaki duvarlarda çoğu kaba yonu, bir kısmı kesme taş olmak üzere, bir sıra taş, iki ve üç sıra tuğla olmak üzere, almalı düzen görülmektedir.⁴³ Soyunmalık cephesini oluşturan batı duvarda alt kesimlerde, köşelerde iri olmak üzere, sadece taş örgü görülür.⁴⁴ Bu kesimde almalı örgü 1.80 m.nin üstünde görülmeye başlar. Batı cephe, arsanın eğimi sebebiyle diğerlerinden hayli yüksek tutulmuştur.

Dıştan son derece yalın ve sağır bir etki uyandıran duvarlar, dışa doğru, 0.30 m. kadar taşırılan iki sıralı kirpi saçakla son bulmaktadır. Duvarları çepeçevre kuşatan saçak, kubbelerin kasnaklarında da tekrar edilmiştir. Soyunmalık kubbeleri büyük ve yükseklikleriyle yapıya hakimdir. Bunlardan biraz daha alçak tutulan sıcaklığın orta kubbeleri diğer birimlerden hafif yüksek ve genişçe tutularak vurgulanmış, külhan ve odunluk, ana küttleden aşağıda tutulmuştur. Kadınlar hamamının güney doğusundaki

33 "Ayşe Hanım kendisi de bir cami-i şerif iki hamam ve büyük bir bedesten yaptırarak 1078 (1667) tarihinde bunların vakıflarını tanzim etmiştir" Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, a.g.e., C. I, s. 309.

34 Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, a.g.e., s. 210.

35 M. SÖZEN vd., Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, İstanbul, 1975, s. 273.

36 B. DARKOT, "Vezirköprü" mad., s. 315.

37 A. O. BAŞ vd., a.g.e., s. 128; R. GÖKÇEN- O. YALÇIN, Osman, Samsun ve Karadeniz Bölgesi, İstanbul, 1986, s. 45; İ. ÇAKAN, a.g.e., s. 480; H. YİĞİT, Samsun, Bafra, 2002, s. 251; Samsun Turizm Envanteri 2002, (basım yeri ve yılı belirtilmemiş), s. 153 (İlk yayında yapının Ayşe Hanım tarafından vakfedildiği geçmekte, diğerlerinde ise Ayşe Hanım yapının banisi olarak gösterilmektedir); Anonim, "Samsun" mad., Yurt Ansiklopedisi, s. 6648.

38 B.O.A., Y.E.E., d.n. 134, g.n. 27.

39 Taş Kale (Ayşe Hatun) Hamamı'nda bir ihtimal olarak düşündüğümüz gibi, yapının Ayşe Hatun'a, babasından intikal etmiş olabileceği düşünülebilir.

40 V.G.M.A.Y.İ.D.A., 55.09.01/4 numaralı dosyadaki, V.E.E.F.

41 Ölçüye odunluğu dahil etmedik. Mevcut haliyle orijinalliğini koruduğunu varsayarsak odunlukla birlikte yapının uzunluğu 43.60 m.yi bulmaktadır.

42 Samsun K.T.V.K.K.A.nde bulunan tescil fişinde hamamın kadınlar kısmını anlatan satırlar erkekler hamamıyla tamamen aynı görülmektedir.

43 V.G.M.A.Y.İ.D.A.ndeki 55.09.01/4 numaralı dosyadaki 1978 tarihli V.E.E.F.nde "dış duvarlarda taş, içte tuğla malzeme kullanılmıştır" şeklindeki ifade bugün içte tamamen sıvalı ve mermer kaplı duvarların tuğlayla örüldüğüne işaret etmektedir.

44 Bu kesimde iri birkaç devşirme taş görülmektedir. Umar bunların Roma veya Bizans'a ait olabileceklerini belirtiyor. B. UMAR, a.g.e., s. 194-95.

hariç olmak üzere, halvet kubbeleri kasnaklıdır. Bundan başka tüm kubbeler, sekizgen kasnaklara oturmaktadır. Kasnaklardan soyunmalıklıklar yüksekçe tutularak vurgulanmış, sıcaklık ortası, orta halli diğerleri ise oldukça kısa tutulmuşlardır. Bunlar bu halleriyle üst örtüde belirgin değildir.

Soyunmalık kubbeleri kasnaklarında birbirlerine bakan yüzleri hariç, tuğla çevrelilikli sivri kemerli üçer pencereye yer verilmiştir.⁴⁵ Soyunmalık kubbeleri oluklu kiremitlerle kaplı olup tepelerinde, sekizgen bir ışıklık bulunur. Açıklığın üstünde, 1994 yılında gördüğümüz, soğanvari minik bir kubbe görünümü veren, baldaken form, şimdi betonarmeyle yenilenerek bozulmuştur. Bunların da üzerinde metal alemler yükselmektedir. Soyunmalık kubbeleri dışındaki tüm örtü elemanlarının üzerindeki beton şap son restorasyonda kaldırılarak yerine aslına uygun olarak kurşun kaplama yapılmıştır. Eski resimlerde bunların soyunmalık kubbelerinde olduğu gibi oluklu kiremitlerle kaplı oldukları görülmektedir. Erkekler hamamının kuzey ve doğu cepheleri kısmen, Fazıl Ahmet Paşa Arastası'nın dış sırasındaki dükkânlarla bitişiktir. Hamamın girişi kuzey cephenin batı ucuna yakın bir yerde, bu duvara sonradan sıralanan yeni dükkânlar arasında kalmıştır. Dükkânlar arasında bırakılan boşlukla ulaşılan kapı, basık kemerli bir açıklık olup, soyunmalığa açılmaktadır.

Soyunmalık içten, 10.60 x 10.60 m. ölçülerinde, kare şeklinde olup, üstü tromplarla geçilen 10.40 m. çapında bir kubbeyle örtülüdür. Girişin karşısındaki dört soyunma hücresi ile kapının sağ yanındaki büro kısmı yenilenmiştir. Diğer kesimlerde, birer taş basamakla çıkılan sekiler yer alır. Sekilerin altı sivri kemerli nişlerle; papuçluk olarak değerlendirilmiştir. Soyunma hücrelerinin önünde üçer basamaklı taş merdivenler görülmektedir. Kubbeye geçişte mukarnaslı konsollara oturan, sivri kaş kemerlerle çevrilmiş, tromplar görülür. Trompların arasında aynı form, kör kemerlerle tekrar edilmiştir. Trompların bitimiyle sekizgen kasnak hizasında, köşelerde iki sıra mukarnas dizisine yer verilerek kubbeyle geçilmiştir. Kubbenin ortasındaki sekizgen ışıklık ve kasnak hizasındaki dört sivri kemerli pencere, soyunmalığı aydınlatmada yetersiz kalmış görünmektedir. Soyunmalığın ortasındaki sekizgen kaide üzerinde yükselen kesme taş bloklarla teşkil edilen, sekizgen şadırvanın, her yüzünde birbirinin aynısı taş bezeme görülür. Yüzeyden hafifçe kabartılan ve üzerine yağlı boya çekilen kompozisyonda ortada bir daire, iki yanında birer selvi ağacı görülmektedir. Motiflerde başka bir detay görülmez.

Soyunmalığın doğusundaki dikdörtgen kapı açıklığıyla, ılıkliğa ulaşılır. Ilıklık, ortada genişçe bir kemer ve iki yanında pandantiflerle geçilen iki kubbeyle örtülmüştür. Doğusunda sıcaklığa geçit veren kapının iki yanında, sivri kemerli birer niş yer alır. Ilıklığın sağ yanında basık kemerli bir kapıyla helâya, solunda ise aynı şekilde bir kapıyla tıraşlığa ulaşılır. Her ikisi de aynalı tonozla örtülüdür. Tuvalet-tekende dört, diğerinde üç altıgen ışıklık görülür. Ilıklık kubbelerinde ortada sekiz kollu yıldız, etrafında ise iki sıra halinde, her birinde on üç ışıklık açılmıştır.⁴⁶

Fırfırlı kör kemerle kuşatılan dikdörtgen açıklıklı bir kapıyla ulaşılan sıcaklığın ortasında, büyükçe sekizgen bir göbek taşı görülür. Mermerle kaplı göbek taşının 1978 yılından sonraya ait olabileceğini düşünmekteyiz.⁴⁷ Eyvan ağızlarındaki sivri kemerler ve duvarlara oturan sıcaklığın ortasındaki kubbe-ye, halvet kapılarının bulunduğu köşe hizasındaki pandantiflerle geçilmektedir. Kubbe eteğinde soyunmalık kubbesinde olduğu gibi mukarnas dizisi yer alır. Kubbenin ortasında sekiz kollu yıldız şeklinde bir ışıklık yer alır. Etrafında üç sıra halinde⁴⁸ altı köşeli kırk ışıklık açılmıştır.

Üçer yanı yıkanma sekisiyle donatılan birbirinin simetriği eyvanlar, dörder altıgen ışıklık açılan aynalı tonozlarla örtülüdür. Sıcaklığın ortasına bakan köşelerindeki, sivri kemerli kapılarla ulaşılan halvetler, üç yandan sekilerle çevrili olup, tromplarla geçilen kubbelerle örtülüdür. Halvetler üst örtüdeki ışıklıklar haricinde birbirinin simetriğidir. Halvet kubbelerinin ışıklıklarında sayı, düzen ve şekil bakımından bir çeşitlenme görülmektedir.⁴⁹ Hamamın zemin, seki ve duvarlarında takriben 1.80

45 Soyunmalık haricindeki kubbe kasnaklarında pencere görülmez.

46 Sağdakinde kenar sıradaki üç, soldakinde ise yine aynı yerde dört ışıklık sonradan kapatılmış gibi gözükmektedir. Solda bu kesimde, kubbeyi yırtarak dışa çıkan, ışıklıkların orijinal düzenini bozan muhdes olabileceğini düşündüğümüz bir baca dikkati çeker.

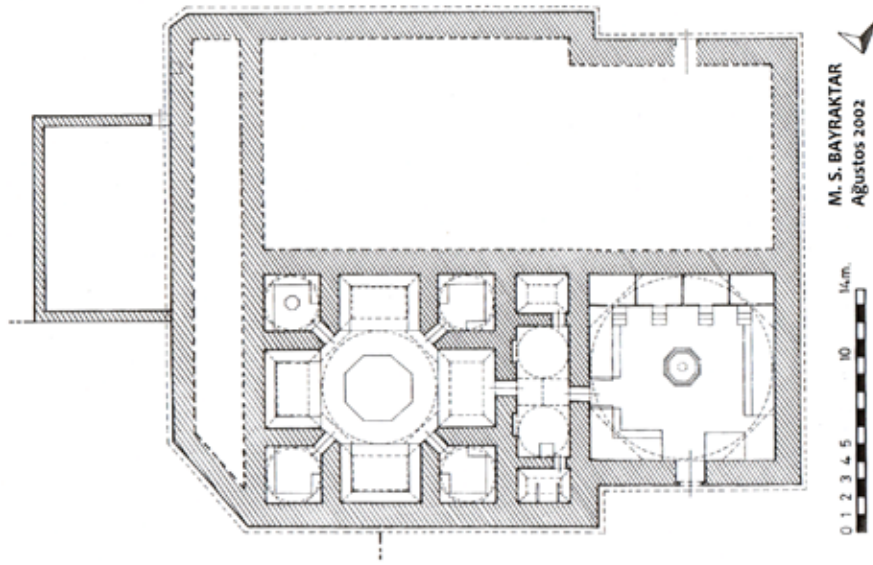
47 V.G.M.A.Y.I.D.A.nde bulunan 55.09.01/4 numaralı dosyadaki 1978 tarihli V.E.E.F.nde göbek taşının dikdörtgen şeklinde olduğu belirtilmektedir.

48 İçten dışa doğru; ilk sırada sekiz, diğer sıralarda on altıışar ışıklık görülmektedir. Bunlardan ilk sıradaki sekiz ışıklık, uçları ortadaki yıldızla doğru uzatılmış yamuk altıgen şeklindedir.

49 Soyunmalığa yakın sağ köşedeki kubbenin ortasında ışıklık görülmezken, etrafındaki yuvarlak çökertme içinde üç, etrafında sekiz olmak üzere, on bir altıgen ışıklık açılmıştır. Bunun karşısındaki sol halvetin kubbesinde, kilit taşında bir, hemen yanında dört olmak üzere, beş yuvarlak, bunların etrafında sekiz altıgen olmak üzere, toplam on üç ışıklık görülür. Külhane bitişik halvetlerden sağdakinin kubbesinde, ortadaki sekiz kollu yıldız şeklindeki ışıklığın etrafındaki

m.ye kadar görülen mermer kaplama, yakınlarda yenilenmiştir. Eyvan ve halvetlerde görülen kurnalar da yenidir. Bugün odunluğun kapısı önünde, üst üste yığılmış halde duran mermer kurnalardan bazıları kırılmıştır. Burada yer alan ince profilli ve köşeleri pahlı bir kısım kurna orijinaldir.

Hamamın doğu cephesi boyunca uzanan külhan ve su deposuna girilememiştir. Hamamda köşe geçişlerindeki mukarnas dizileri, dışta kirpi saçaklar ve tepe ışıklıklarının dekoratif görüntüsü ve şadırvanın su haznesinin dış yüzündeki taş kabartmalar haricinde, bir süs unsuru görülmez.

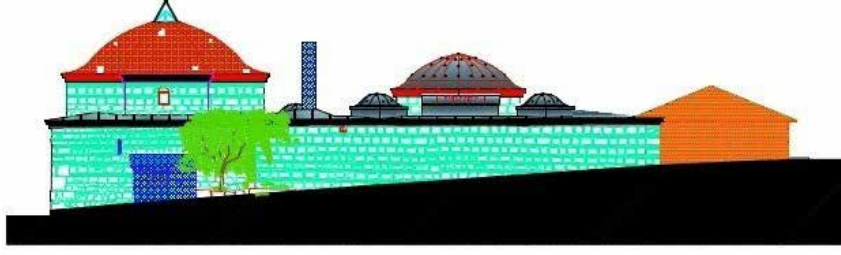

Çizim 6. Vezirköprü Çifte Hamam plânı.

Çizim 7. Vezirköprü Çifte Hamam doğu-batı kesiti kadınlar hamamı kesimi
(V. G.M.A.Y.İ.D.A.nden)esitleri (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden)

sekizgen çerçeve içinde dört ışıklık açılmıştır. Bunların ikisi sekiz kollu yıldız, diğer ikisi altıgendir. Dış sıradaki sekiz altıgen ışıklıkla birlikte sayı on üçü bulmaktadır. Bunun karşısındaki halvetin kubbesinde, ortada beş yuvarlak, etrafında önce sekiz yuvarlak, dışta ise sekiz altıgen olmak üzere, yirmi bir ışıklık yer alır.

Çizim 8. Vezirköprü Çifte Hamam rölöve doğu cephe görünüşü.

Foto. 31. Vezirköprü Çifte Hamam, güneybatıdan.

Foto. 32. Vezirköprü Çifte Hamam, soyunmalığı.

Foto. 33. Vezirköprü Çifte Hamam, soyunmalık şadırvanı.

2.1.2.3. VEZİRKÖPRÜ KALE (TAŞKALE / AYŞE HANIM) HAMAMI

ÇİZİM 9 * FOTOĞRAF 34-37

Yapı ilçe merkezinde, Taşkale Mahallesi'nde, Kale Camii'nin doğu bitişiğinde bulunmaktadır. Hamamın inşa kitabesi yoktur. Ayşe Hatun adına düzenlenen H. Ramazan 1107 / M. Nisan-Mayıs 1696 tarihli, dört sayfalık Osmanlıca vakfiyede geçen, "üç kıt'a (parça) hamamdan" birinin, bu yapı olabileceği anlaşılmaktadır. Vakfiyede geçen ifadelerden, hamamın, vakfiyenin düzenlendiği 1696'dan önce mevcut ve Ayşe Hatun'un tasarrufunda bulunduğu ve gelirinden bir kısmının Taşkale Camii ve diğer bazı eserlere vakfedildiği anlaşılmaktadır.

Yerel bazı yayınlarda yapının Ayşe Hanım tarafından 1659'da yaptırıldığı⁵⁰ belirtilmekle birlikte 50 H. YİĞİT, Samsun, s. 25; A. O. BAŞ vd., a.g.e., s. 129; S. CEMBELOĞLU - M. CEMBELOĞLU, a.g.e., s. 139 (Bu üç yayında tarih

herhangi bir kaynak gösterilmemektedir. Hüseyin Hüsameddin'in Ayşe Hanım'ın Vezirköprü'de iki hamam inşa ettirdiği şeklindeki ifadelerine⁵¹ bakarak birinin bu hamam, diğerinin çifte hamam olabileceği düşünülebilir. Evliya Çelebi'nin, Seyahatnamesi'nde "*Cümleden Hacı Yûsuf Ağa Hammamı'nın âb [u] hevâsı ve binâsı hûb hammâmdır*"⁵² ifadeleriyle, bu hamamı kastettiği düşünülebilir. Şu halde hamamın banisinin Ayşe Hanım'ın babası Hacı Yusuf Ağa olabileceği, Ayşe Hanım'ın yapıyı yenilemiş olduğu anlaşılır ki bu durum, yukarıda değindiğimiz vakfiyedeki kayda uygun düşer.⁵³ Hamamın vakfiyenin düzenlendiği 1696'dan biraz önce yapılmış olabileceğini düşünmekteyiz. İleride de görüleceği üzere hamamın mimari özellikleri de bu tarihe uygundur. 1945 yılı depremini ciddi bir hasar görmeden atlatan⁵⁴ yapı 1960'dan sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır. Son olarak Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce 2007 yılında restore edilerek bakımlı ve güzel bir görünüme kavuşturulan yapı, hamam olarak fonksiyonunu sürdürmektedir.

Üç yönden sokaklarla çevrili yapı, batıda Kale Camii ile bitişiktir. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan tek fonksiyonlu yapı, dıştan 12.60 x 28.50 m. boyutlarındadır. Girişi kuzey yönden sağlanan hamam, tek kubbeli, büyükçe bir soyunmalık, bunun önünde solu tuvalet olarak düzenlenen, kubbe ve beşik tonozla örtülü ılıklik, üç eyvanlı üç köşe halvetli bir sıcaklık buna bitişik su deposu ve külhanda oluşmaktadır.

Kalınlığı 0.85–1.10 m. arasında değişen moloz taş duvarların köşelerinde yer yer kesme taş, kubbe kasnaklarında, kasnak pencereleri çevreliğinde ve kasnak kornişlerinde ise tuğla kullanılmıştır. Kasnaklar tuğla moloz taşla birlikte alması düzensizdir.

Etrafındaki sokakların zamanla yükselmesi, duvarların basık görülmesine yol açmıştır. Duvarlarda yer yer kesme taş çörtlenler görülmektedir.⁵⁵ Son derece yalın tutulan duvarlarda herhangi bir bezeme unsuru yoktur. Diğer kesimlere nazaran yüksek ve büyükçe tutulan soyunmalığın hakim olduğu hamamda, sıcaklık kesimde de benzer şekilde, orta mekâna doğru bir kademelenme görülmektedir. Soyunmalık ve sıcaklığın orta kubbesi; diğerlerine nispetle biraz şişkince, kasnakları da yüksekçedir.⁵⁶ Soyunmalık kubbesi kasnağında ara yönlerde birer sivri kemerli pencere yer alır.⁵⁷

Soyunmalığın dışı hafifçe yansıtılan trompları ve kubbesi, oluklu kiremitle kaplanmıştır. Kubbenin ortasında küçük sekizgen bir ışıklık açılmıştır. Son restorasyondan önce beton şapla kaplı duran diğer örtü elemanları restorasyonda kurşun kaplanarak aslına uygun hale getirilmiştir.

Soyunmalığa açılan kapının önündeki küçük muhdes giriş mekânı son restorasyonda kaldırılmıştır. Hamama, soyunmalığın kuzey duvarının ortasında açılan basık kemerli, ortasında küçük bir rozet kabartılan, kesme taş çevrelikli bir kapıdan girilmektedir. Kapının içe bakan yüzü, sivri kemer açıklıklıdır. Soyunmalığın dört yanında, altları kemerli nişler şeklinde değerlendirilen, sekiler yer alır. Aralarında kör sivri kemerler atılan ve profilli konsollara oturan sivri kemerlerle kuşatılan trompların üstünde, kubbe yer alır.

Hamamın neredeyse tüm dörtgen mekânları hafif yamuktur. Duvarları köşelerde bozuk bir 90 derecelik açıyla birleşmektedir. Kimi yerlerde duvar kalınlıklarında hafif farklılıklar görülür. Yamukça kare şeklindeki soyunmalığın ortasında kesme taş işçilikli, sekizgen bir şadırvan yer alır. Ortasında, dörtgen şeklinde, kenarları fırfırlı yekpare bir çanak bulunan hazneye bitişik dikdörtgen taş bir kurna görülmektedir.⁵⁸ Zemin kesme taş döşelidir. Seki önlerinde birer taş basamak görülür.

Soyunmalığın güneyinde hafif sağa kaymış durumdaki sivri kemerli bir açıklıkla, ılıkliğe geçilir. Sol yanı, üç yönde, içine sekiler yerleştirilen nişlerle genişletilen ılıklığın ortası, beşik tonozla örtülüdür. Solunda küçük bir aynalı tonozla örtülü tuvalet yer alır. Sol taraftaki bölüm pandantiflerle geçilen bir verilmemektedir; İ. ÇAKAN, a.g.e., s. 480; Samsun Turizm Envanteri 2002, s. 153; R. GÖKÇEN- O. YALÇIN, a.g.e., s. 98.

51 Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, a.g.e., C.I, s. 309.

52 "*Ve cümle (...) hammâmdır. Cümleden Hacı Yûsuf Ağa Hammamı'nın âb [u] hevâsı ve binâsı hûb hammâmdır. Ve toprak kal'a kapusundan taşra Çifte hammâm, Ahmed Paşa'nındır ve cümle hammâmlardan rûşen binâdır. Ve Eski Câmî' kurbunda Eski Hammâm dahi latîfdir. Girdiğim hammâmlar bunlardır*" Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, a.g.e., s. 210.

53 Yukarıda değindiğimiz gibi vakfiyede geçen ifadelerden hamamın vakfiyenin düzenlendiği 1696'dan önce mevcut olup Ayşe Hatun'un tasarrufunda bulunduğu anlaşılmaktadır. Hamamın Ayşe Hatun'a babasından intikal etmiş olabileceği düşünülebilir.

54 S.K.T.V.K.K.A.nde bulunan "Vezirköprü'de Kale Hamam..." başlıklı bir yeni bir belge.

55 Kırmızımsı taş Karacaören taşına benzemektedir. Mevcut çörtlenler üç tanedir.

56 Diğer kubbeler kasnaklarıyla beraber gayet basık tutulmuştur.

57 Bunlardan camiye bakan batıdaki sonradan kapatılmıştır. Diğer kasnaklarda pencere görülmez.

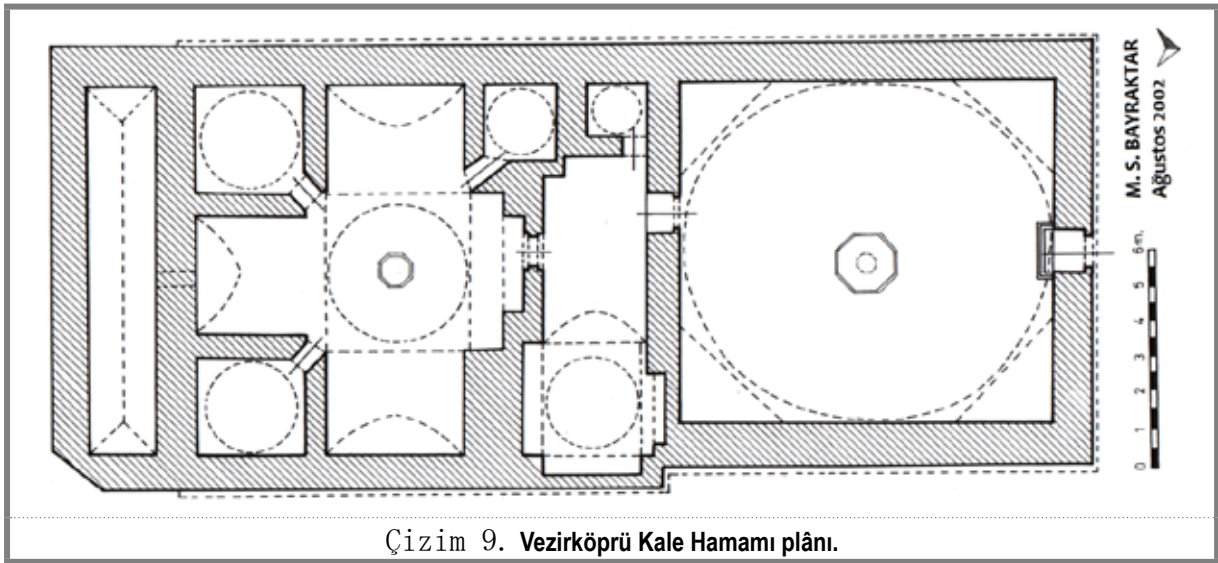
58 Üzerindeki yağlı boya taşın rengi ve cinsi hakkında fikir yürütmemize engel olmaktadır. Bunun da benzer örneklerde olduğu gibi kırmızımsı taş Karacaören taşı olabileceğini düşünmekteyiz. (Havza'nın Karacaören (Taşkaracaören) Köyü'ndeki taş ocağı. Bkz. M. S. BAYRAKTAR, a.g.e., s. 175.)

kubbeyle örtülüdür. Kubbede biri ortada, diğer dördü etrafında sıralanmış halde, beş tepe ışıklığına yer verilmiştir.

Sivri kemerli basit bir kapıyla ulaşılan sıcaklığın ortasında, sekiz köşeli su haznesi ve basit bir fiskiye'den oluşan, gayet alçak bir şadırvan yer alır. Burada olması beklenen göbek taşı görülmez. Sıcaklığın merkezini teşkil eden ve pandantiflerle geçilen tek kubbeyle örtülü merkezin üç yanında eyvanlar, köşelerde; güneyde iki halvet, soyunmalık tarafında tıraşlık olarak kullanılan küçük bir hücre görülür. Eyvanlar beşik tonoz, halvet ve tıraşlık pandantiflerle geçilen kubbelerle örtülüdür. Hücre ve eyvanlar sıcaklığın merkezinden 0.40 m. kadar yüksektedir. Girişin karşısındaki eyvanda 2 m. kotundaki yuvarlak kemerli pencere, gerideki halvete açılmaktadır. Halvet kapıları yüksekçe ve sivri kemer açıklıklıdır.

Sıcaklığın ortasındaki kubbede ortada bir, bunun etrafında ilk sırada dört, ikinci ve üçüncü sırada sekizden toplam, yirmi bir altıgen ışıklık açılmıştır. Halvetlerde ortada bir, etrafında dört olmak üzere, beşer altıgen ışıklık, eyvanlarda ise aynı şekilde birer ışıklık görülmektedir. Sıcaklıkta orijinal ve bezeli dört mermer kurma görebildik. Epeyce aşınan kurnalarda, köşelerde, mızrak ucuna benzer palmet ve püsküller, kenar ortalarında çok kollu yıldız ve hatayî tarzı rozet ve gülçeler görülür. Kurnalardan birinin, gayet zarif, mukarnas dizleriyle genişleyen bir kaidesi ilgi çekicidir. Bir başka kurnanın aynalı-ğında, ince silmeler içinde zarif kaş kemerle basit bir rozet yer alır.⁵⁹

Külhan, sıcaklık duvarı boyunca uzunca bir dikdörtgen alan olup doğu köşesinde genişçe bir pah, pahın bulunduğu yüzde ve sağ yanında iki açıklık bulunur. Bunlardan biri duvarda sonradan açılan bir deliktir. Diğer külhane giriş olmalıdır.⁶⁰ 1994 yılında pahlı yüzdeki delikten içeriye girerek külhanın cennemlik ağzındaki basık kemerli ocak ve bunun üstündeki sivri üçgen şeklindeki yaşmağı görebildik. Külhan, dışa semer dam şeklinde yansıtılan uzun bir tekne tonozla örtülmüştür.

Çizim 9. Vezirköprü Kale Hamamı plânı.

59 Benzerlerinin vaktiyle diğer kurnalarda da olabileceği akla gelmektedir.

60 Kilitli bu kapıya açmak mümkün olmadı.

Foto. 34. Vezirköprü Kale Hamamı, güneydoğudan.

Foto. 36. Vezirköprü Kale Hamamı, soyunmalık şadırvanı.

Foto. 35. Vezirköprü Kale Hamamı, soyunmalık kuzey cephesi

Foto. 37. Vezirköprü Kale Hamamı, kurnalarından.

2.2. EŞİ ADINA YAPTIRDIĞI VEYA TAMAMLATTIĞI YAPILAR

BU BAŞLIK ALTINDA TAMAMI VEZİRKÖPRÜDE BULUNAN 9 KADAR YAPI İNCELENMİŞTİR. AŞAĞIDA DA DEĞİNECEĞİMİZ ÜZERE BU YAPILARIN AYŞE HANIM İLE İLGİSİ KONUSUNDA KESİN BİR TESPİT MÜMKÜN OLMAMIŞTIR.

2.2.1. VEZİRKÖPRÜ BEDESTEN VE ARASTASI

ÇİZİM 10-16 * FOTOĞRAF 38-47

Yapı ilçe merkezinde, Orta Camii Mahallesi'nde, Orta Camii ile Çifte Hamam arasında bulunmaktadır.

Çeşitli yayın, belge ve halk nazarında “Köprülü”, “Fazıl Ahmet Paşa”, şeklinde adlandırılan yapıların inşa kitabesi yoktur. Evliya Çelebi, bedesteni çeviren arastadan bahsetmeksizin, bedestenin Hacı Yusuf Ağa hayratı olduğunu bildirmektedir.⁶¹ Hüseyin Hüsameddin yapının banisi olarak gösterdiği Köprülü Mehmed Paşa'nın şehirdeki diğer yapılarıyla birlikte H. 1078'de (M.1667) vakfiyesini düzenlediğini bildirmektedir.⁶² Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde, Ayşe Hanım adına düzenlenen, H. Ramazan 1107 / M. Nisan-Mayıs 1696 tarihli vakfiyede⁶³ adı sık sık geçen bedesten ve arastaya ait dükkânların, vakfiye tarihinden önce inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ayşe Hanım'ın Vezirköprü'deki vakıf eserlerine gelir sağlayan taşınmazlar arasında görülen bedesten ve arastanın inşası ve banisi konusunda vakfiyede bir açıklama görülmemektedir.

M. Tunçel, A. S. Ülgen'in bahsettiği vakfiyelere⁶⁴ dayanarak bedesten ve çevresindeki dükkânların inşasının Köprülü Mehmed Paşa tarafından başlatıldığını ölümü üzerine eşi Ayşe Hanım tarafından tamamlatılmış olabileceğini belirterek yapıyı, 1657–67 yılları arasında tarihlemektedir.⁶⁵ G. Özdeş ve M. Sözen kaynak göstermeksizin bedestenin, 17. yüzyılda Fazıl Ahmed Paşa tarafından yaptırıldığını bildirmektedir.⁶⁶ M. Cezar yapıyı, mimari görünüşüne göre 17. yüzyıl'a tarihlendirmekte, bedestenin banisi hakkında Evliya Çelebi'nin ifadelerine yer vermekte, arastanın ise Çelebi'de geçmediğine bakarak Çelebi'nin şehre geldiği tarihten (1645) sonra, Köprülüzâdelerden Mustafa Paşa, Numan Paşa veya bir başkası tarafından yapılmış olabileceğini belirtmektedir.⁶⁷ Darkot'a göre yapı, Vezirköprü Bedesteni ve

61 Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, a.g.e., s. 210.

62 Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, a.g.e., C. I, s. 309. Hüseyin Hüsameddin vakfiyenin nerede olduğuna dair bir açıklamada bulunmamaktadır.

63 Vakfiyede bedesten içinde 4 yeni dükkân, 66 adet dolap, bedesten dışında dört tarafa açılan 29 bab dükkân, bedestenin karşısında 58 dükkândan bahsedilmektedir.

64 Tunçel'in “H.1102 ve 1107 tarihli iki vakfiye ile mükerrer nüshaları” şeklinde bahsettiği vakfiyelerden 1107 tarihli Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulduğumuz ve yukarıda değindiğimiz vakfiye olmalıdır.

65 M. TUNÇEL, Osmanlı Mimarisinde Bedestenler, A.Ü.D.T.C.F., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1980, s. 124.

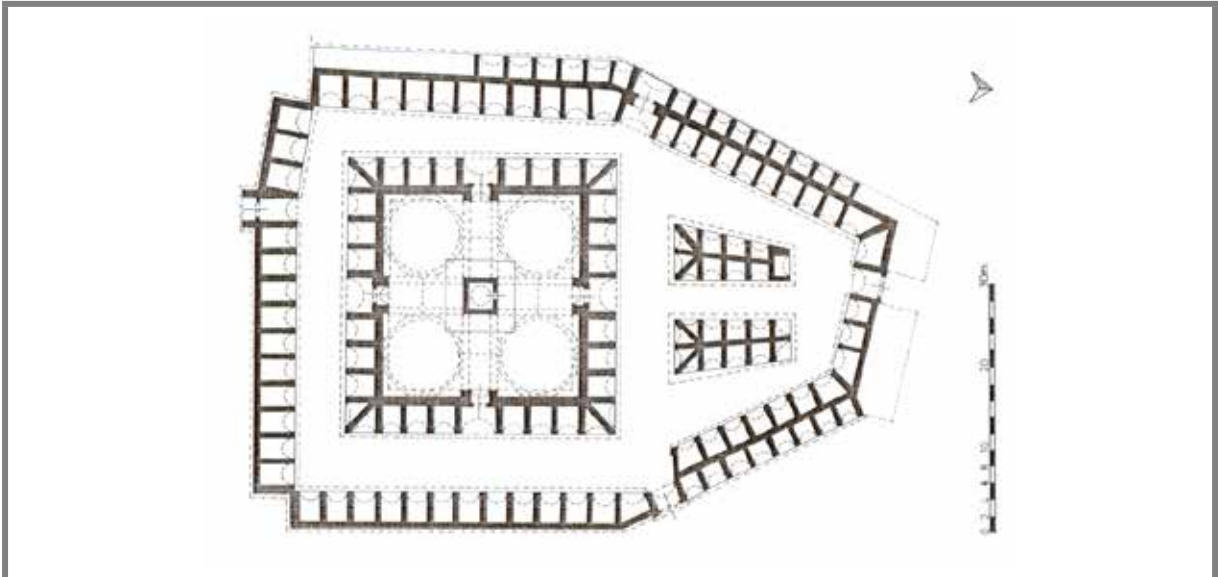
66 G. ÖZDEŞ, Türk Çarşıları, Ankara, 1998, s. 136; M. SÖZEN vd., a.g.e., s. 271

67 M. CEZAR, Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi, İstanbul, 1985, s. 282. Cezar,

Arastası ve Çifte Hamam'la birlikte, bir külliye dahilinde, Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır.⁶⁸ Yerel yayınlarda kaynak gösterilmeksizin yapının, Ayşe Hanım'ın babası "Yusuf Ağa" tarafından yaptırıldığı tekrar edilmektedir.⁶⁹ Yukarıdakilere nazaran kesin bir şey söylemek mümkün değilse de Ayşe Hanım adına düzenlenen vakfiyede, Ayşe Hanım'ın vakıflarına gelir sağlayan dükkânların anılan bedesten ve arastanın vakfiye tarihinden (1696) önce Köprülü Mehmed Paşa tarafından başlatılmış, ölümüyle yarım kalan inşanın hanımı tarafından tamamlanmış olabileceği düşünülebilir. Ancak Köprülü Mehmed Paşa adına düzenlenen ve Paşa'nın ilçedeki vakıflarından söz eden H. Evahir-i Şehri Zilkade 1064 / M. Ekim 1654 tarihli Osmanlıca vakfiyede,⁷⁰ bedesten ve arastadan bahsedilmemesi yapıların Köprülü Mehmed Paşa tarafından başlatılmış olabileceği ihtimalini zayıflatmaktadır.⁷¹ Bu durumda böylesine büyük bir yapı topluluğunun güçlü bir bani tarafından yapılabileceğini hesaba katarak baninin Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa veya oğlu Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa olması gerektiğini düşünmekteyiz. Yukarıdakilere nazaran yapıyı 17. yüzyılın ikinci yarısına tarihlemeyi uygun görmekteyiz.

Bedesten ve 134 dükkândan oluşan arasta; yaklaşık 77 x 55 m. ölçüsünde, geniş bir alana yayılan büyük bir ticari site/külliye oluşturmaktadır. Külliye'nin kuzeyinde sokak aşırı karşısında Orta Camii, güneybatı bitişiğinde Çifte Hamam, doğusunda Hükümet Konağı, batısında yol aşırı karşısında Üzüm Hanı bulunmaktadır. Arastanın kuzeydoğu kapısının sol iç yanındaki dükkânın, kibleye bakan duvarına bitişik halde bir çeşme bulunmaktadır. Güneybatıda arasta sokağının bedestene bakan yüzünde bulunan çeşme yenidir.⁷² Külliye'nin güneydoğu köşesinde, dükkânların arasında kubbeyle örtülü bir mescide yer verilmiştir. Külliye'ye biri kuzeyde, ikisi kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerde, diğeri ise güneyde orta eksenden biraz batıya kaymış durumdaki, anıtsal dört kapıyla ulaşılmaktadır. Külliye'nin ana yapısı olan bedesten, arastanın diğer birimlerinden hayli yüksek tutulduğundan, etkileyici bir tesir bırakır. Klasik Osmanlı bedesteni şemasında, bir birine eş büyüklükte dört kubbeyle örtülen 31.50 x 31.50 m. ölçülerinde kare şeklinde bir alana oturan yapının dört yönünde, kenar ortalarında sivri kemerli abidevi taçkapılar yer alır.

Oldukça büyük bir ticari muhit oluşturan yapıların Ayşe Hanım ile ilgisi bir ihtimal olarak kalmaktadır. Yukarıda değindiğimiz üzere Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa tarafından inşası başlatılan fakat muhtemelen ölümü üzerine yarım kalan yapıları eşi Ayşe Hanım tamamlamış olabilir.⁷³

Köprülüler hakkında bir kitabı bulunan Ahmed Refik ve Köprülüler'in hayır eserlerini yazan Mustafa Nuri Paşa'nın yapılardan bahsetmediğine dikkat çekmektedir. Cezar'ın dikkat çektiği gibi yukarıdaki kaynakların haricinde köprülüler hakkında bilgi veren diğer tarih ve kaynaklarda yapıdan söz edilmektedir.

68 B. DARKOT, "Vezirköprü" mad., s. 315.

69 A. O. BAŞ vd., a.g.e., s. 129; Samsun Turizm Envanteri 2002, s. 153.

70 Vakfiye V.G.M.V.K.A. nda 610. defterin 284. sayfasında kayıtlıdır.

71 Köprülü Mehmed Paşa'nın ilçedeki vakıfları konusunda bkz. M. S. BAYRAKTAR, a.g.e., s. 286-87,330.

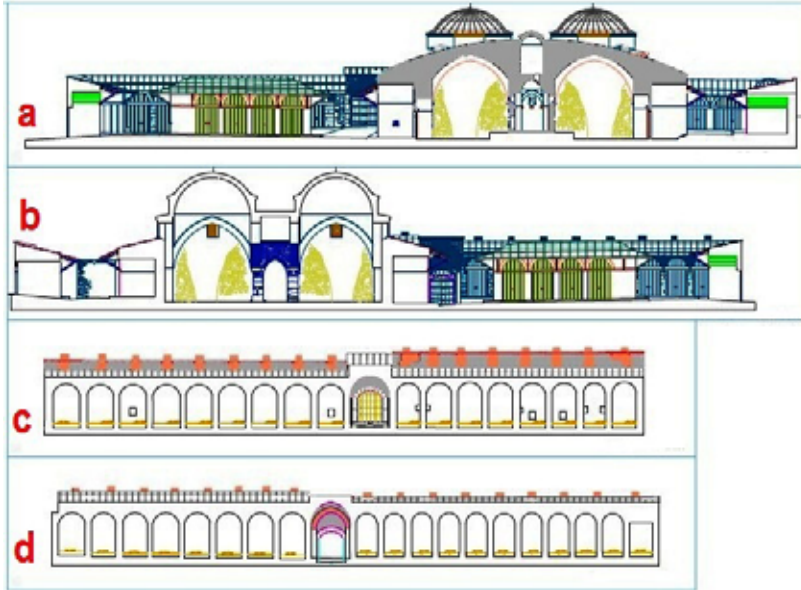
72 Bunun yerinde vaktiyle eski bir çeşme olabileceği akla gelmektedir.

73 Detaylı tanım için bkz. M. S. BAYRAKTAR, a.g.e., 265-273.

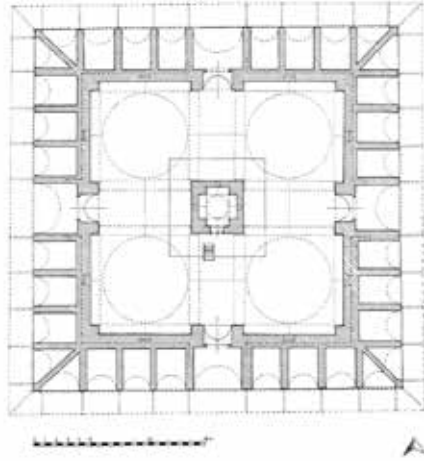
Çizim 10. Vezirköprü (Köprülü) Bedesten ve Arastası rölöve plânı (G. ÖZDEŞ' ten)

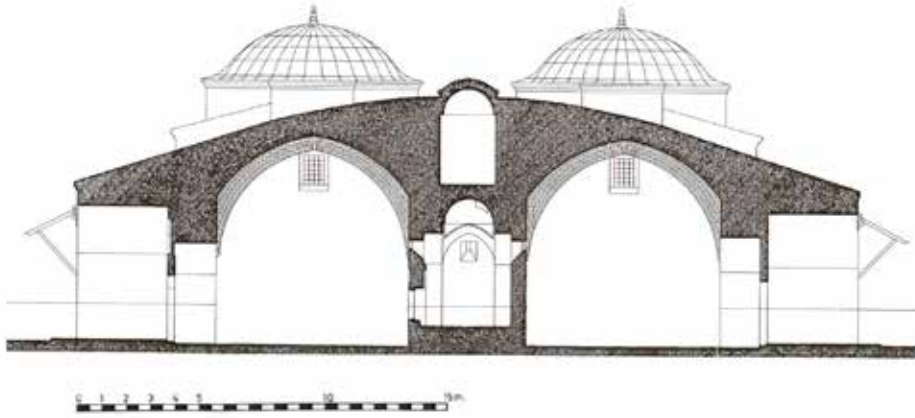
Çizim 11. Vezirköprü (Köprülü) Bedesten ve Arastası restitüsyon planı (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden)

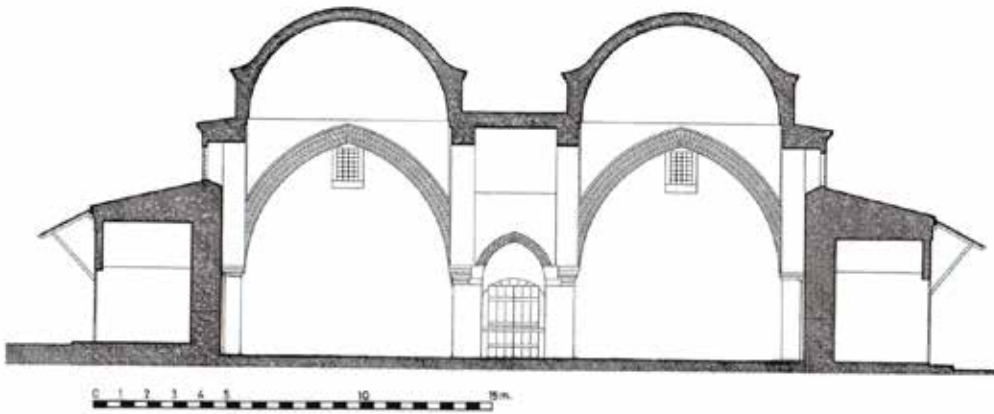
Çizim 12. Vezirköprü (Köprülü) Bedesteni ve Arastası restitüsyon kesitleri (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden)
a-Bedesten ve Arasta kuzey-güney kesiti (orta aks) b-Bedesten ve Arasta kuzey-güney kesiti (batı aks)
c-Arasta batı kol dış dükkânlar kuzey-güney kesiti d-Arasta batı kol iç dükkânlar kuzey-güney kesiti

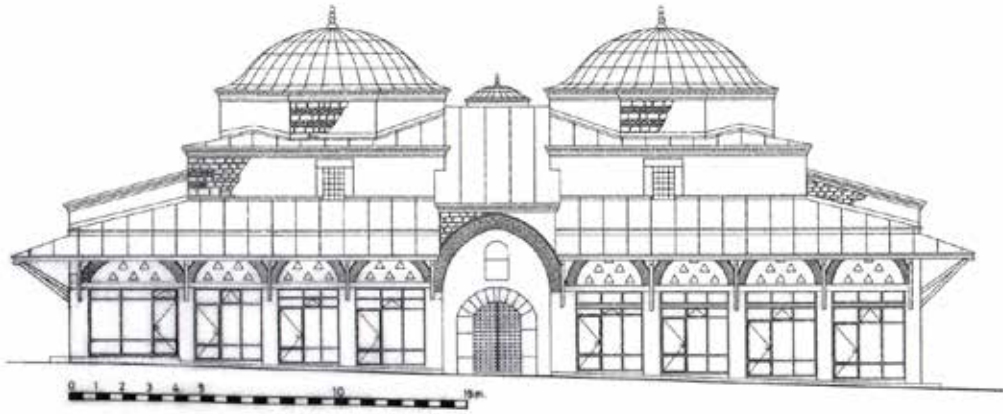
Çizim 13. Vezirköprü Bedesteni Plânı (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden).

Çizim 14. Vezirköprü Bedesteni kuzey-güney kesiti (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden).

Çizim 15. Vezirköprü Bedesteni doğu-batı kesiti (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden).

Çizim 16. Vezirköprü Bedesteni kuzey cephe görünüşü (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden).

Foto. 38. Vezirköprü Bedesten ve Arastası.

Foto. 39. Vezirköprü Arastası, doğu kapı (dıştan).

Foto. 40. Vezirköprü Bedesteni, kuzey taçkapı eyvanı.

Foto. 41. Vezirköprü Bedesteni, iç mekan batı kesim.

Foto. 42. Vezirköprü Bedesteni, orta paye.

Foto. 43. Vezirköprü Arastası, kuzeybatı kesim dışı bakan dükkânlar.

Foto. 44. Vezirköprü Arastası, batı taçkapı (dıştan).

Foto. 45. Vezirköprü Arastası, batı taçkapı (içten).

Foto. 46. Vezirköprü Arastası, güney kanat.

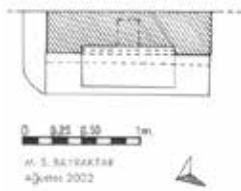
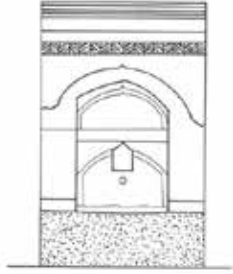

Foto. 47. Vezirköprü Arastası, kuzey blok ortası.

2.2.2. VEZİRKÖPRÜ ARASTA ÇEŞMESİ

ÇİZİM 17-18 * FOTOĞRAF 48

Çeşme, arastanın doğu kapısının yanındaki doğu kolda, içe bakan dükkânlardan kapıya yakın olanının güney duvarına bitişiktir. İnşa kitabesi bulunmayan çeşmenin, bedesten ve arastayla birlikte, 17. yüzyıl ortalarında yapılmış olabileceğini düşünmekteyiz. Yukarıda değindiğimiz üzere Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa tarafından inşası başlatılan fakat muhtemelen ölümü üzerine yarım kalan bedesten ve arasta ile birlikte, eşi Ayşe Hanım tamamlamış olabilir.⁷⁴

Çizim 18. Vezirköprü Arasta Çeşmesi cephe görünüşü.

Çizim 17. Vezirköprü Arasta Çeşmesi plânı.

Foto. 48. Vezirköprü Arasta Çeşmesi restorasyon sonrası.

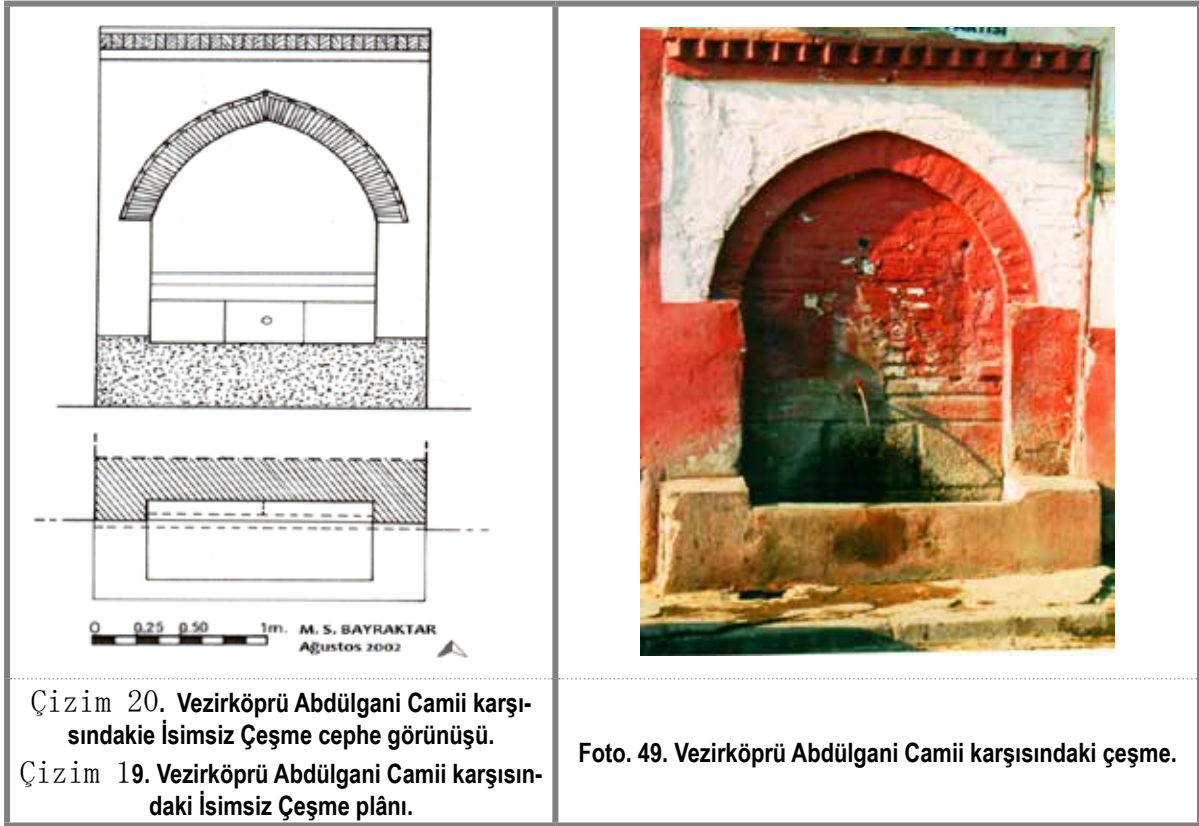
2.2.3. VEZİRKÖPRÜ ABDÜLGANİ CAMİİ'NİN KARŞISINDAKİ İSİMSİZ ÇEŞME

ÇİZİM

19-20 * FOTOĞRAF 49

74 Çeşme ile ilgili detaylı tanıtım için bkz. M. S. BAYRAKTAR, a.g.e., s. 332.

Çeşme ilçe merkezinde, Hacıköy Caddesinin kuzey kolu üzerinde Abdülgani Camii'nin karşısında bulunmaktadır. Çeşmenin inşa kitabesi yoktur. İlçedeki benzer diğer çeşmeler için de geçerli olabileceği gibi bu yapının da Köprülü Mehmed Paşa ve eşi Ayşe Hanım'ın vakfiyelerinde⁷⁵ geçen çeşmelerden biri olabileceği akla gelmektedir. Gayet yalın tutulan süslemesiz yapının, mimari özellikleri bakımından özellikle bir tarih tespit etmek hayli güç görünmektedir. Benzerleri gibi bunu da vakfiyelerdeki tarihlere bakarak 17. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirmeyi uygun görmekteyiz.⁷⁶

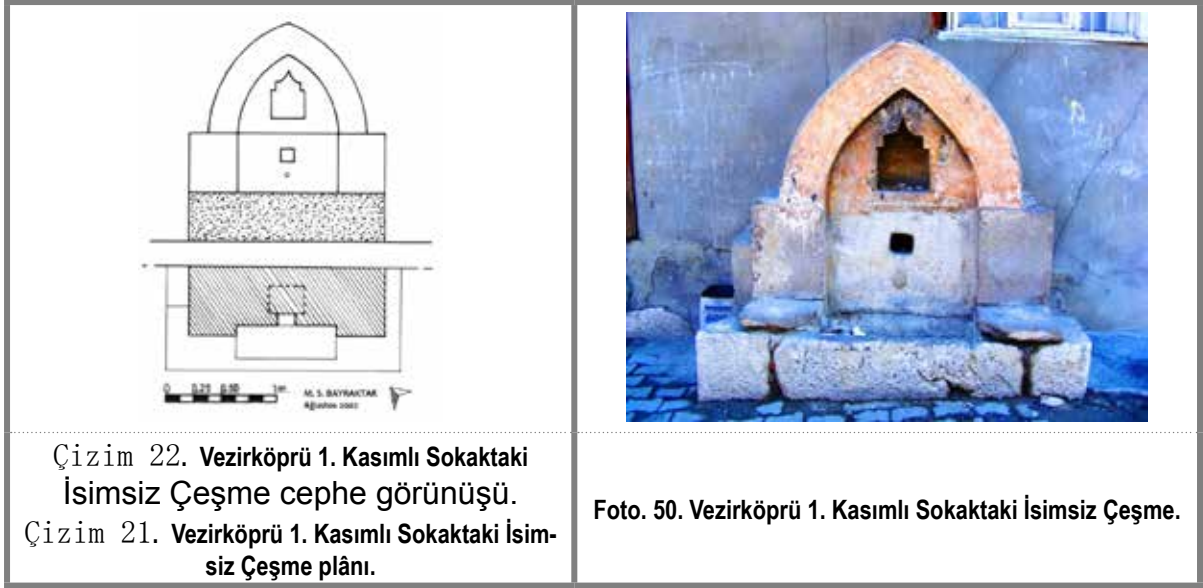
2.2.4. VEZİRKÖPRÜ 1. KASIMLI SOKAKTA İSİMSİZ ÇEŞME ÇİZİM 21-22 * FOTOĞRAF 50

Çeşme, ilçe merkezinde, Orta Camii Mahallesi'nde, 1. Kasım Sokak'ta bulunmaktadır. Yapının inşa kitabesi yoktur. İlçedeki diğer birçok çeşmede olduğu gibi bugün bir isimden dahi yoksun olan yapının kim tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Hiçbir bezeme unsurunun bulunmadığı çeşmenin mimarisi, belli bir tarihe işaret etmekten uzaktır. İlçedeki benzer diğer çeşmeler için de geçerli olabileceği gibi bu yapının da Köprülü Mehmed Paşa ve eşi Ayşe Hanım'ın vakfiyelerinde bahsedilen çeşmelerden biri olabilir. Benzerleri gibi bunu da Osmanlı dönemine, 17. yüzyılın 2. yarısına yüzyıla tarihlendirmeyi uygun görmekteyiz.⁷⁷

⁷⁵ H. 1064 / M. 1654 (Mehmed Paşa'nın vakfiyesi) ve H. Ramazan 1107 / M. Nisan-Mayıs 1696 (Ayşe Hanım'ın vakfiyesi). Vakfiyelere daha önce değinmiştik.

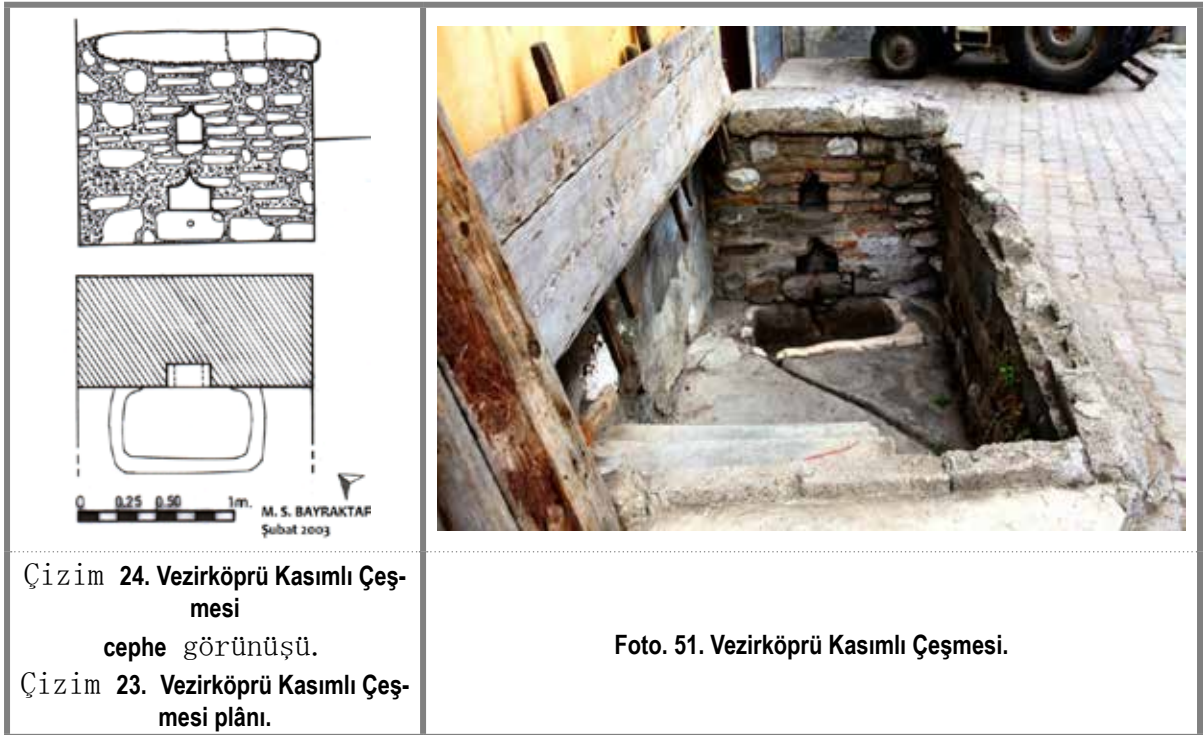
⁷⁶ Çeşme ile ilgili detaylı tanıtım için bkz. M. S. BAYRAKTAR, a.g.e., s. 353.

⁷⁷ M. S. BAYRAKTAR, a.g.e., s. 354.

2.2.5. Vezirköprü Kasımlı Çeşmesi Çizim 23-24 * Fotoğraf 51

Çeşme, ilçe merkezinde Orta Cami Mahallesi'nde, 1. Kasım Sokakta bulunmaktadır. İnşa kitabesi veya tarihlenmeye yardımcı olabilecek ilgili herhangi bir belgeye rastlayamadığımız çeşmenin, ne zaman ve kim tarafından inşa edildiği bilinmemektedir.⁷⁸ Osmanlı döneminden kalmış olabileceğini tahmin ettiğimiz yapının son derece yalın tutulan mimarisi, belli bir tarihe işaret etmekten uzaktır. Yukarıdaki çeşmeler gibi bu yapı da Köprülü Mehmed Paşa ve eşi Ayşe Hanım'ın vakfiyelerinde bahsedilen çeşmelerden biri olabilir. Benzerleri gibi bunu da 17. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirmeyi uygun görmekteyiz.⁷⁹

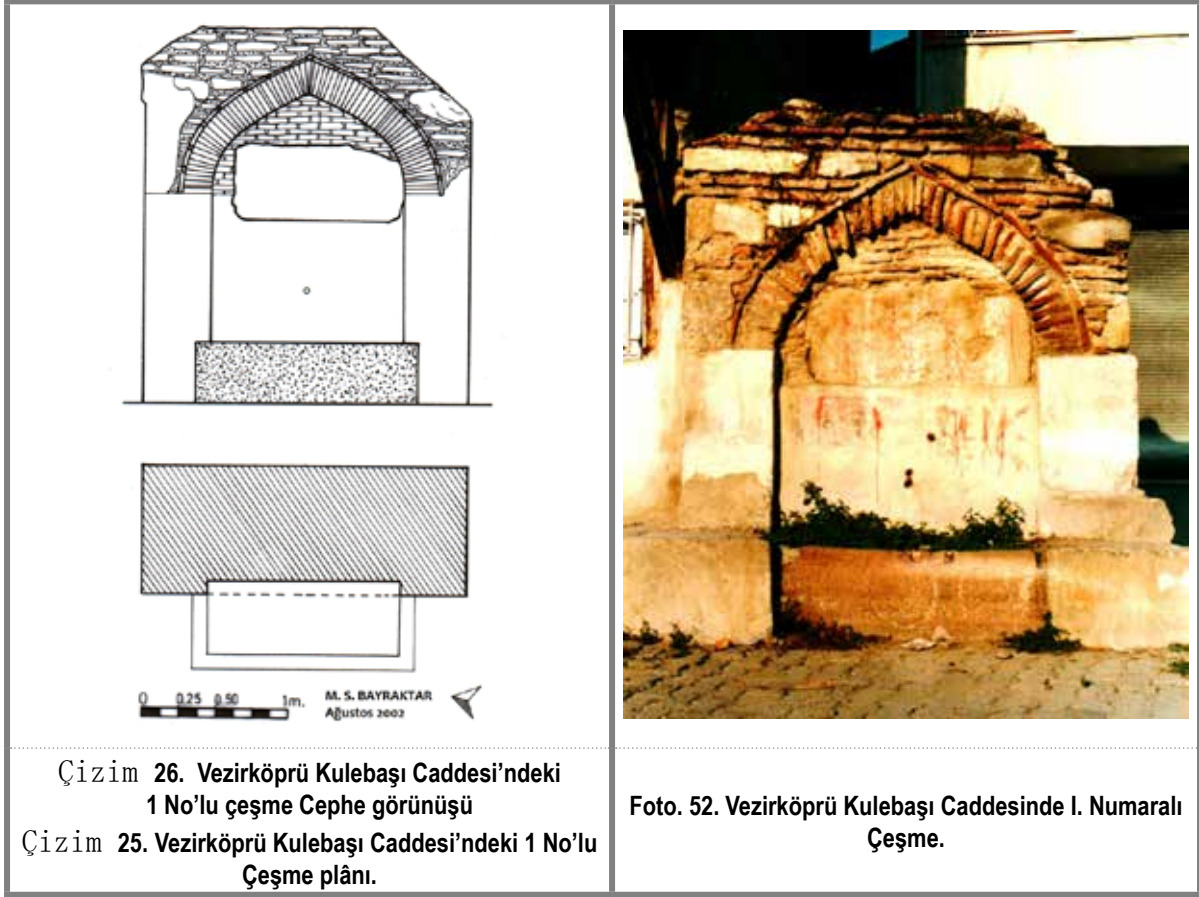

2.2.6. Vezirköprü Kulebaşı Caddesinde 1. İsimsiz Çeşme Çizim 25-26 * Fotoğraf 52

⁷⁸ Yöre sakinlerinden yaşlı bir hanım, çeşmenin Taceddin İbrahim Paşa'nın vakfı olduğu şeklinde bir rivayeti hatırladığını belirtmiştir. Ancak çeşmenin iki yüz metre kadar kuzeydoğusundaki Taceddin İbrahim Paşa Camii ve Hamamı'nın banisi İbrahim Paşa adına düzenlenen vakfiyede, herhangi bir çeşmeden söz edilmemektedir Vakfiye için camiler bahsine bakılabilir.

⁷⁹ Çeşme ile ilgili detaylı tanıtım için bkz. M. S. BAYRAKTAR, a.g.e., s. 355.

Çeşme, ilçe merkezinde, Ganioglu Camii'nin doğu cephesinden geçen Kulebaşı Caddesi'nin doğu kolu üzerinde, caminin 50–60 m. kadar güney doğusunda bulunmaktadır. Zamanla ismi unutilan ve inşa kitabesi bulunmayan çeşmenin, kim tarafından, ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Yukarıdaki çeşmeler gibi bu yapı da Köprülü Mehmed Paşa ve eşi Ayşe Hanım'ın vakfiyelerinde bahsedilen çeşmelerden biri olabilir. Benzerleri gibi bunu da 17. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirmeyi uygun görmekteyiz.⁸⁰

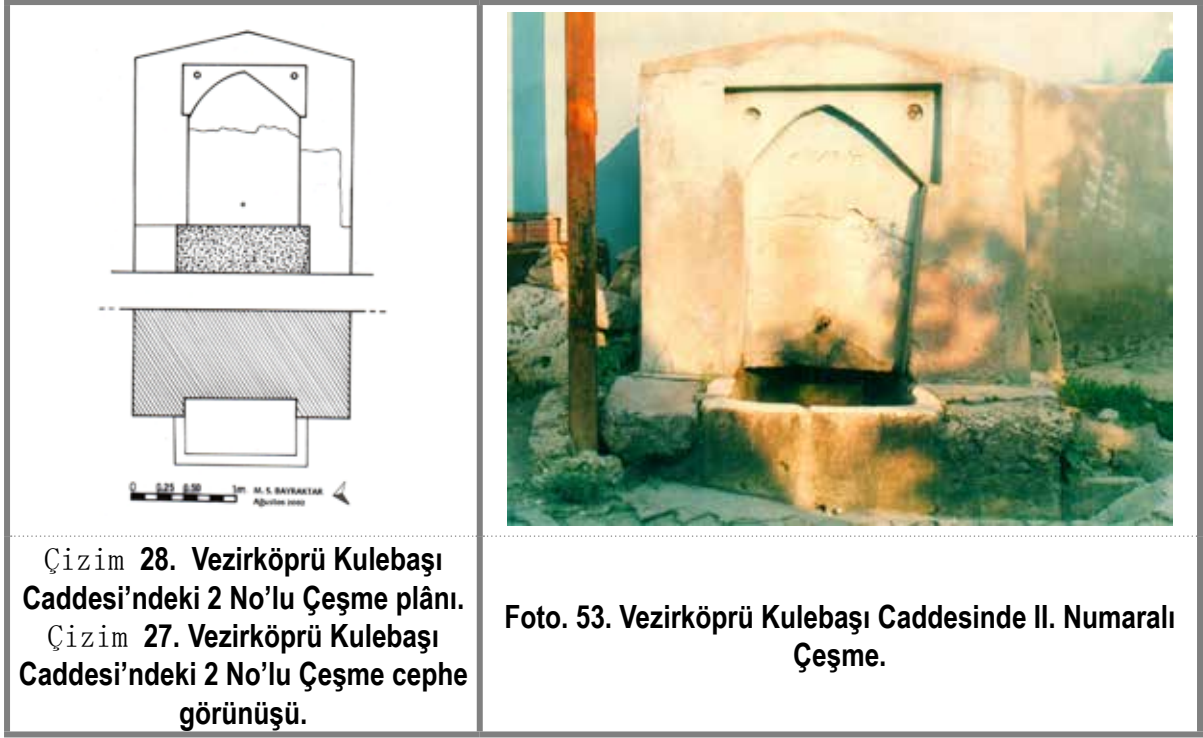
2.2.7. VEZİRKÖPRÜ KULEBAŞI CADDESİNDE 2. İSİMSİZ ÇEŞME

ÇİZİM 27-28 * FOTOĞRAF 53

Çeşme, ilçe merkezinde, Kulebaşı Caddesi'nin doğu kolunda bulunmaktadır. Yapının üzerinde kitabe yoktur. Bugün bir isimden yoksun olan eserin, kim tarafından ve ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Süslemesiz ve bir hayli tahrip olan çeşmenin mimarisi, belli bir döneme işaret etmekten uzaktır. Yukarıdaki çeşmeler gibi bu yapı da Köprülü Mehmed Paşa ve eşi Ayşe Hanım'ın vakfiyelerinde bahsedilen çeşmelerden biri olabilir. Benzerleri gibi bunu da 17. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirmeyi uygun görmekteyiz.⁸¹

⁸⁰ Çeşme ile ilgili detaylı tanıtım için bkz. M. S. BAYRAKTAR, a.g.e., s. 356.

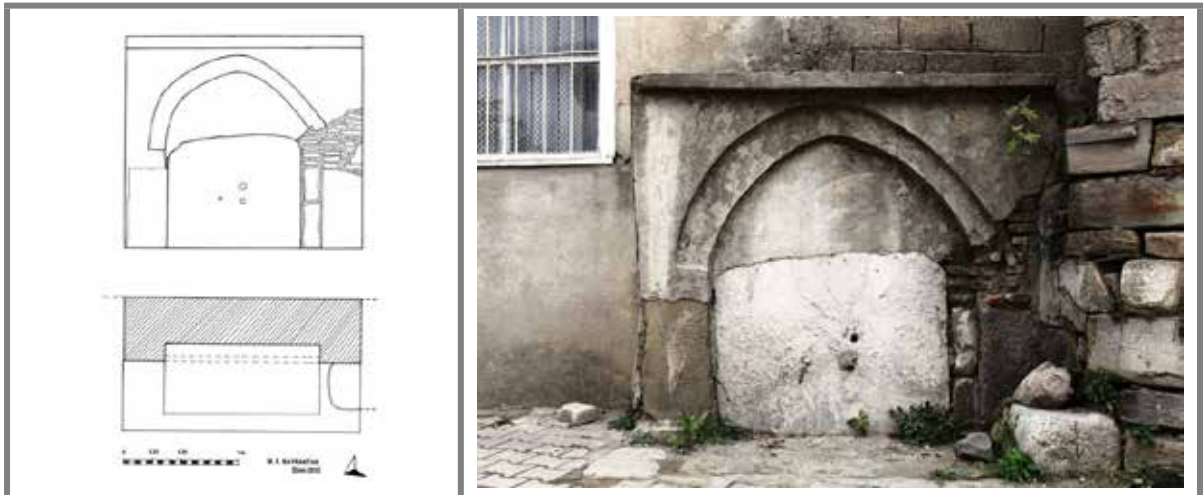
⁸¹ Çeşme ile ilgili detaylı tanıtım için bkz. M. S. BAYRAKTAR, a.g.e., s. 357.

2.2.8. VEZİRKÖPRÜ YÜZÜNCÜ YIL CADDESİNDEKİ İSİMSİZ ÇEŞME ÇİZİM 29-30 * FOTOĞ-

RAF 54

Çeşme, ilçe merkezinde, 100. Yıl Caddesi'nin güney kolunda bulunmaktadır. Yapının üzerinde kitabe yoktur. Bugün bir isimden yoksun olan eserin, kim tarafından ve ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Süslemesiz ve epey elden geçirilerek asli hali zedelenen çeşmenin mimarisi, belli bir döneme işaret etmekten uzaktır. Yukarıdaki çeşmeler gibi bu yapı da Köprülü Mehmed Paşa ve eşi Ayşe Hanım'ın vakfiyelerinde bahsedilen çeşmelerden biri olabilir. Benzerleri gibi bunu da 17. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirmeyi uygun görmekteyiz.⁸²

⁸² Çeşme ile ilgili detaylı tanıtım için bkz. M. S. BAYRAKTAR, "Vezirköprü'de Tarihi Yapı Mirasımız", Vezirköprü Araştırmaları (Editör, Cevdet YILMAZ), (Vezirköprü Sempozyumu, 9-10 Ekim 2010), Samsun, 2014, s. 355.

Çizim 30. Vezirköprü Kulebaşı Caddesi'ndeki 2 No'lu Çeşme plânı.

Çizim 29. Vezirköprü Kulebaşı Caddesi'ndeki 2 No'lu Çeşme cephe görünüşü.

Foto. 54. Vezirköprü Kulebaşı Caddesinde II. Numaralı Çeşme.

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Osmanlı toplumunda kadın vakıf kurucularının erkek vakıf kurucularına oranla daha az sayıda olduğu bilinen bir husustur.⁸³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunana vakıflara dayalı olarak özellikle 17. yüzyılda kadın vakıflarında önemli oranda bir artış olduğu görülmektedir.⁸⁴ Ayşe Hanım da bu yüzyılda yaşamış olup belirtilen genellemeye dahil edilebilir. Yine kadın vakıf kurucuları ve banilerin büyük bir kısmının saray veya saraya yakın üst düzey askeri ve bürokrat sınıfın yakınları olduğu⁸⁵ bilinmektedir ki Ayşe Hanım da benzer bir konumdadır.

Ayşe Hanım, sadrazam eşi ve annesi olması yanı sıra Vezirköprü Voyvodası kızı olarak yaşadığı il ve çevresinde, epey yapı yaptırmak bölgenin imarında önemli bir konuma yükselmiştir. Yapılarla banî ve vakıf olarak ilintisi yukarıda da değindiğimiz üzere çeşitli şekillerde olmuştur. Kimi eserleri kendi adına yaptırmıştır, kimilerini tarihi belgelerin işaret ettiği üzere eşi Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa adına yaptırmış veya tamamlatmıştır. Kendi adına ilk inşa olarak yaptırdığı ve günümüze ulaşan yapılar; Bafra Ulu Camii, Vezirköprü Ayşe Hatun (Kale) Camii ve Vezirköprü Ayşe Hatun Çeşmesi'dir. Bunlardan başka, kimi tarihi belgelere bakılarak Ayşe Hanım'ın Vezirköprü'de kendi adına ilk inşa olarak 4 cami, 1 mescid, 1 mektep, 1 çamaşırhane ve çeşmeler, Bafra'da 1 çeşme yaptırdığı anlaşılmaktadır.⁸⁶ Ayşe Hanım'ın kendi adına yaptırdığı yapılardan yukarıda sözünü ettiklerimizden başka bir grubu; müceddeden yaptırdığı yapılardır. Vezirköprü Toprakkale Camii, Vezirköprü Çifte (Orta) Hamam ve Vezirköprü Ayşe Hanım (Kale) Hamam bu grupta tespit ettiğimiz ve eserlerdir⁸⁷ ki bunların hepsi bugün mevcuttur.

Yukarıdaki camilerden en gösterişlisi halen il çapındaki en güzel camilerden biri olan Vezirköprü Ayşe Hatun Camii'dir. Kaliteli kesme taş işçiliğe sahip klasik Osmanlı üslubundaki eser, plan mimari ve süsleme bakımından geleneksel tek kubbeli yapıların iyi bir temsilcisidir. Ayşe Hanım'ın Bafra'da yaptırdığı Bafra Ulu Camii Karadeniz bölgesinde benzeri az sayıda kalmış abidevi düz tavanlı kırma çatılı büyük bir camidir.⁸⁸ Vezirköprü Toprakkale Camii mahalle ölçeğinde hizmet veren kısmen kâgir, kısmen hımsız duvarlı, kırma çatılı sade bir yapıdır. Vezirköprü Yukarı Nalbantlı Camii (1748-49) şehirdeki yakın benzeridir.

Ayşe Hanım'ın müceddeden yaptırdığı Vezirköprü'deki Çifte Hamam ve Ayşe Hanım Hamamı büyükçe eserlerdir. Çifte Hamam Samsun il sınırları dahilindeki tek çifte hamam ve en büyük hamamdır. Dört eyvanlı köşe halvetli tipiyle klasik bir mekân düzenine sahip yapı gösterişli bir eserdir. Ayşe Hanım (Kale) Hamamı tek fonksiyonlu daha küçük bir yapıdır. Üç

83 Hasan YÜKSEL, "Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI – XVII. Yüzyıllar)", Osmanlı, C. 5, Ankara, 2000, s. 51-52.

84 Hasan YÜKSEL, a.g.m., s. 51-52.

85 Hasan YÜKSEL, a.g.m., s. 52-55.

86 Bkz. 4. Tablo; 1. Tablo, 4 ve 5. maddeler ; 3. Tablo, 3,4,6. maddeler ; 5. Tablo, 14,15,16. maddeler.

87 Bkz. 1. Tablo, 6,7 ve 8. maddeler.

88 Çalışmamızda adı geçen yapılarla ilgili daha önce ayrıntılı bir tanıtım ve değerlendirme yaptığımızdan burada bize ayrılan sayfaları daha fazla aşmamak ve tekrara düşmemek adına çok genel bir değerlendirme yapmayı tercih ettik. Ayrıntılı bir tanıtım, karşılaştırma ve değerlendirme için bkz. M. S. BAYRAKTAR, a.g.e.; M. S. BAYRAKTAR, "Samsun ve Bafra Ulu Camileri", Geçmişten Geleceğe Samsun 2007, İkinci Kitap (Yayına Hazırlayan, C. YILMAZ), Samsun, 2007; M. S. BAYRAKTAR, "Vezirköprü'de Osmanlı Dönemine Ait Ticari Yapılar", 1. Uluslararası Canik Sempozyumu "Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik (Samsun)" (19 – 21 Ekim 2012), (Editör: Osman KÖSE), C. 1, Samsun, 2013, s. 343-367 ; M. S. BAYRAKTAR, "Vezirköprü'de Tarihi Yapı Mirasımız", Vezirköprü Araştırmaları (Editör, Cevdet YILMAZ), (Vezirköprü Sempozyumu, 9-10 Ekim 2010), Samsun, 2014, s. 293-428.

eyvanlı köşe halvetli tipiyle klasik Osmanlı hamamlarında çokça görülen bir şemaya sahip yapının yanı başındaki Ayşe Hanım (Kale) Camii ile birleşme detayları bir külliye olarak birlikte tasarlanmayıp caminin sonradan hamamın yanına yapıldığı izlenimi vermektedir. Yukarıda değindiğimiz üzere cami, Ayşe Hanım'ın kendi adına yaptırdığı bir eserdir.

Ayşe Hanım'ın eşi adına tamamlattığını düşündüğümüz Vezirköprü Bedesten ve Arastası, Arasta Çeşmesi ayrıca Vezirköprü'deki çok sayıdaki çeşme, yukarıdaki yapılarla birlikte bugün şehre damgasını vuran önemli eserlerdir. Bir kısmı Köprülü Mehmed Paşa adına yapılsa da Ayşe Hanım, şehrin imarı ile ilgilenmiş çok önemli bir şahsiyettir. Tarihi Vezirköprü'yü şekillendiren en önemli isimlerden biri olarak Ayşe Hanım özellikle Osmanlı döneminde benzerlerini zaman zaman gördüğümüz kadın baniyelerden biridir. Osmanlı kadın banilerinin birçoğunun hanedan mensupları veya üst düzey bürokrat yakınları olduğu söylenebilir. Ayşe Hanım hem eşi hem babası tarafından benzer bir konumdadır.⁸⁹ Samsun'da 289 vakfiye kaydında tespit edilen 307 vakıf kurucu ismin 81'i kadın olduğu (oran: % 38,36) şeklindeki tespiti⁹⁰ bakılarak genel sayıda kadın rolünün erkeklere nispetle daha zayıf kaldığı görülmektedir.

Kanımızca Ayşe Hanım servetinin büyük bir kısmını vakıf eserleri yaptırma ve tamir işlerinde kullanmıştır. Yaptırdığı veya tamamlattığı eserlerle Vezirköprü ağırlıklı olmak üzere Bafra'nın şekillenmesinde oldukça önemli bir paya sahip olmuştur. Adı geçen iki ilçedeki tarihi dokunun en göz önünde olan yapılarının bir kısmı Ayşe Hanım'ın eseridir.

4. KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.t.	adı geçen tez
A.Ü.D.T.C.F.	Ankara Üniversitesi, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
B.O.A.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bkz.	bakınız
C.	Cilt
D.B.İ.A.	Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
d.n.	dolap numarası
g.n.	gömlek numarası
H.	Hicri
İ. A.	İslam Ansiklopedisi
M.	Milâdi
m.	metre
O.M.Ü.S.B.E.,	Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
s	sayfa
S.B.E.	Sosyal Bilimler Enstitüsü
S.K.V.K.K.A.	Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Arşivi
sr.	sıra
Ü.	Üniversitesi
vd.	ve diğerleri

89 "Osmanlı toplumunda kadınların sosyal ve ekonomik hayattaki konumları daima önemli bir tartışma konusu olmuştur. Kadının özellikle ekonomik hayatta mal edinip edinmediği, malı tasarruflarda bulunup bulunmadığı ve eğer bulunduyorsa sahip olduğu serveti hangi yollarla elde ettiği merak uyandırmıştır... Kadınların Osmanlı klâsik döneminde servet edinebilecekleri başlıca dört kaynak/yöntem bulunmaktadır. Bunlar; aile bireylerinden birinin ölümü halinde kendilerine miras intikal etmesi, herhangi bir şekilde kendilerine mal varlığı hibe edilmesi, nikâh akitleri esna-sında ödenmesi gerekli olan mehir ve fiilî olarak bir işte çalışma olarak sıralanabilir." Bkz. Saadet MAYDAER, "Osmanlı Klâsik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları (Bursa Örneği)", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 15, S. 2, 2006, s. 365-66.

90 M. OKUDAN, Vakfiyelere Göre Osmanlı Döneminde Samsun'da Vakıflar, O.M.Ü.S.B.E., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2013, s. 130-132.

V.E.E.F.	Vakıf Eski Eser Fişi
V.G.M.A.Y.İ.D.A.	Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi Arşivi
V.G.M.V.K.A.	Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi

5. KAYNAKLAR

5.1. Basılı Yayınlar ve Yayınlanmamış Tezler

Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali (Hazırlayanlar: A.ÖZBEK vd.), Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara, 1993, ABDİK, Ertan vd., Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri 2009 (Basım yeri belirtilmemiş), 2009.

ABDİZÂDE HÜSEYİN HÜSAMEDDİN, Amasya Tarihi C. 1 (Mukaddime), (Sadeleştirilenler, A. YILMAZ – M. AKKUŞ), Ankara, 1986.

ANONİM, “Samsun” mad., Yurt Ansiklopedisi, C. IX, İstanbul, 1982–1983, s. 6540-6652.

ASLANAPA, Oktay, Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul, 1986.

BAŞ, A. Osman vd., Geçmişten Günümüze Kültür Değerleriyle Samsun, Samsun, 1997.

BAYRAKTAR, Samsun’da Türk Devri Mimarisi, Samsun, 2016.

BAYRAKTAR, M. Sami, “Vezirköprü’de Tarihi Yapı Mirasımız”, Vezirköprü Araştırmaları (Editör, Cevdet YILMAZ), (Vezirköprü Sempozyumu, 9-10 Ekim 2010), Samsun, 2014, s. 293-428.

BAYRAKTAR, M. Sami, “Samsun ve Bafra Ulu Camileri”, Geçmişten Geleceğe Samsun 2007, İkinci Kitap (Yayına Hazırlayan, C. YILMAZ), Samsun, 2007, s. 463-508.

BAYRAKTAR, M. Sami, “Vezirköprü’de Osmanlı Dönemine Ait Ticari Yapılar”, 1. Uluslararası Canik Sempozyumu “Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik (Samsun)” (19 – 21 Ekim 2012), (Editör: Osman KÖSE), C. 1, Samsun, 2013, s. 343-367.

CEMBELOĞLU, Sinan - CEMBELOĞLU, Mehmet, İlimiz ve Bölgemiz Samsun Kitabı, Ankara, 1981.

CEVHER, Zeki, 1986 Vezirköprü Albümü, Vezirköprü, 1986.

CEZAR, Mustafa, Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi, İstanbul, 1985.

ÇAKAN, İlker, Karadeniz Bölgesi, Ankara, 1994.

ÇOBANOĞLU, A. Vefa, “Köprülülük Külliyesi” mad., D.B.İ.A., C. 5, İstanbul, 1994, s. 89-90.

DARKOT, Besim, “Vezirköprü” mad., İ.A., C.XIII, İstanbul, 1988, s. 314-315.

EVLIYA ÇELEBİ B. DERVİŞ MEHEMMED ZİLLÎ, Evliya Çelebi Seyehatnamesi (Hazırlayanlar, Z. KURŞUN – S. A. KAHRAMAN – Y. DAĞLI), İkinci Kitap, İstanbul, 1999.

GÖKÇEN, Rifat – YALÇIN, Osman, Samsun ve Karadeniz Bölgesi, İstanbul, 1986.

GÜNEŞ, Altın Yaprak Memleketi Bafra, Bafra (basım yılı belirtilmemiş), s. 11.

MAYDAER, Saadet, “Osmanlı Klâsik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları (Bursa Örneği)”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 15, S. 2, 2006, s. 365-381.

MEHMED SÜREYYA, Sicill-i Osmanî, Osmanlı Ünlüleri, C. 2, İstanbul, 1996.

NEFES, Samsun Yöresindeki Tarihi Mezar Taşları, O.M.Ü.S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun, 2002, s.

OKUDAN, Mehmet, Vakfiyelere Göre Osmanlı Döneminde Samsun’da Vakıflar, O.M.Ü.S.B.E., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2013.

ÖZDEŞ, Gündüz, Türk Çarşıları, Ankara, 1998.

PAKALIN, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. 3, İstanbul, 1983, s. 598.

SÖZEN, Metin, vd., Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, İstanbul, 1975.

TUNÇEL, Mehmet, Osmanlı Mimarisinde Bedestenler, A.Ü.D.T.C.F., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1980.

UMAR, Bilge, Karadeniz Kappadokia'sı (Pontos), İstanbul 2000.

YAŞAROĞLU, K., "Mehmed Paşa (Köprülü)" mad., Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul, 1999, s. 160-162.

YİĞİT, Hasan, Samsun, Bafra, 2002.

YİĞİT, Bafra Tarihi, Samsun, 1981.

YÜKSEL, H., "Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI – XVII. Yüzyıllar)", Osmanlı, C. 5, Ankara, 2000, s. 49-55.

5.2. Basılı Olmayan Kaynaklar

5.2.1. Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi'nde İncelenen Vakfiyeler

V.G.M.V.K.A., 604 numaralı defter, 208. sayfada, 229. sırada kayıtlı vakfiye.

V.G.M.V.K.A. nda 610. defterin 284. sayfasında kayıtlı vakfiye.

5.2.2. Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi Arşivi'nde İncelenen Dosyalar

V.G.M.A.Y.İ.D.A., 55.09.01/3 numaralı dosya.

V.G.M.A.Y.İ.D.A., 55.09.01/4 numaralı dosya.

5.2.3. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin İnternet Sitesinde İncelenen Belge Özetleri*

B.O.A., Y.EE., d.n. 134, g.n. 27.

6. EKLER

6.1. EK 1

TAB- LO 1	AYŞE HANIM TARAFINDAN KENDİSİ ADINA YAPTIRILAN YAPILAR				
SIRA	YAPININ ADI	AYŞE HA- NIM İLE İLGİSİ	İNŞA TARİHİ	İLGİLİ BELGE	GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU
1	BAFRA ULU CAMİ	İlk İnşa	1675– 1676	H. 1086 / M. 1675-76 tarihli 3 ayrı inşa kitabesi (ikisi tarih biri tarih ve bani adı veriyor)	*İbadete açık ve ba- kımlı *Büyük ölçüde oriji- nallliğini koruyor
2	VEZİRKÖP- RÜ AYŞE HA- TUN CAMİİ	İlk İnşa	1696	H. Ramazan 1107 / M. Nisan-Mayıs 1696 tarihli vakfiye	*İbadete açık ve ba- kımlı *Büyük ölçüde oriji- nallliğini koruyor
3	VEZİRKÖP- RÜ AYŞE HATUN ÇEŞ- MESİ	İlk İnşa	1696 dolayları	Bani adını veren kitabe ve H. Ramazan 1107 / M. Ni- san-Mayıs 1696 tarihli vakfi- ye (dolaylı ilgili)	*Büyük kısmı toprağa gömülü ve atıl vazii- yette *Büyük ölçüde oriji- nallliğini koruyor
4	VEZİRKÖP- RÜ TAŞKALE ‘DE ÇAMA- ŞIRHANE	İlk İnşa	1696 dolayları	H. Ramazan 1107 / M. Nisan-Mayıs 1696 tarihli vakfiye, Tablo 3 sıra 6, Tablo 4 sıra 6, Tablo 5, sıra 15.	Ortadan kalktı. Kita- besi mevcut
5	VEZİRKÖP- RÜ ALACA MEKTEBİ	İlk İnşa	?	Bkz. Tablo 4 sıra 16	Ortadan kalktı. Yeri tespit edilemedi.
6	VEZİRKÖP- RÜ TOPRAK- KALE CAMİİ	“Mücedde- den” (yeniden) inşa ettirmiş	1696 dolayları	H. Ramazan 1107 / M. Nisan-Mayıs 1696 tarihli vakfiye	*İbadete açık ve ba- kımlı *Büyük ölçüde oriji- nallliğini koruyor
7	VEZİRKÖP- RÜ ÇİFTE HAMAM	“Mücedde- den” (yeniden) inşa ettirmiş	1696 dolayları	H. Ramazan 1107 / M. Ni- san-Mayıs 1696 tarihli vakfi- ye (dolaylı ilgili)	*Bakımlı ve hamam olarak kullanılıyor *Büyük ölçüde oriji- nallliğini koruyor
8	VEZİRKÖP- RÜ AYŞE HANIM HA- MAMI	“Mücedde- den” (yeniden) inşa ettirmiş	1696 dolayları	H. Ramazan 1107 / M. Ni- san-Mayıs 1696 tarihli vakfi- ye (dolaylı ilgili)	*Bakımlı ve hamam olarak kullanılıyor *Büyük ölçüde oriji- nallliğini koruyor

6.2. EK 2

TAB- LO 2	AYŞE HANIM'IN EŞİ SADRAZAM KÖPRÜLÜ MEHMED PAŞA ADINA YAPTIRDIĞI VEYA TAMAMLATTIĞI YAPILAR				
SIRA	YAPININ ADI	AYŞE HANIM İLE İLGİSİ	İNŞA TARİHİ	İLGİLİ BELGE	YAPININ GÜNÜMÜZ-DEKİ DURUMU
1	VEZİRKÖPRÜ BEDESTEN VE ARASTASI	Eşi adına inşa-yı tamamlatma (?)	17. yüzyılın 2. yarısı	H. Ramazan 1107 / M. Nisan-Mayıs 1696 tarihli vakfiye (dolaylı ilgili)	*Bakımlı ve kısmen ticari kullanılıyor *Büyük ölçüde orijinalliğini koruyor
2	VEZİRKÖPRÜ ARASTA ÇEŞMESİ	Eşi adına inşa-yı tamamlatma (?)	17. yüzyılın 2. yarısı	H. Ramazan 1107 / M. Nisan-Mayıs 1696 tarihli vakfiye (dolaylı ilgili)	*Kullanılıyor *Büyük ölçüde orijinalliğini koruyor
3	VEZİRKÖPRÜ ABDÜLGANİ CAMİİ'NİN KARŞISINDAKİ İSİMSİZ ÇEŞME	Eşi adına inşa-yı tamamlatma (?)	17. yüzyılın 2. yarısı	H. Ramazan 1107 / M. Nisan-Mayıs 1696 tarihli vakfiye (dolaylı ilgili)	*Kullanılıyor *Büyük ölçüde orijinalliğini koruyor
4	VEZİRKÖPRÜ 1. KASIMLI SOKAKTA İSİMSİZ ÇEŞME	Eşi adına inşa-yı tamamlatma (?)	17. yüzyılın 2. yarısı	H. Ramazan 1107 / M. Nisan-Mayıs 1696 tarihli vakfiye (dolaylı ilgili)	*Kullanılmıyor *Büyük ölçüde orijinalliğini koruyor, kısmen tahrip olmuş
5	VEZİRKÖPRÜ KASIMLI ÇEŞMESİ	Eşi adına inşa-yı tamamlatma (?)	17. yüzyılın 2. yarısı	H. Ramazan 1107 / M. Nisan-Mayıs 1696 tarihli vakfiye (dolaylı ilgili)	*Kullanılmıyor *Büyük ölçüde orijinalliğini koruyor, kısmen tahrip olmuş
6	VEZİRKÖPRÜ KULEBAŞI CADDESİNDE 1. İSİMSİZ ÇEŞME	Eşi adına inşa-yı tamamlatma (?)	17. yüzyılın 2. yarısı	H. Ramazan 1107 / M. Nisan-Mayıs 1696 tarihli vakfiye (dolaylı ilgili)	*Kullanılmıyor *Büyük ölçüde orijinalliğini koruyor, kısmen tahrip olmuş
7	VEZİRKÖPRÜ KULEBAŞI CADDESİNDE 2. İSİMSİZ ÇEŞME	Eşi adına inşa-yı tamamlatma (?)	17. yüzyılın 2. yarısı	H. Ramazan 1107 / M. Nisan-Mayıs 1696 tarihli vakfiye (dolaylı ilgili)	*Kullanılmıyor *Büyük ölçüde orijinalliğini koruyor, kısmen tahrip olmuş
8	VEZİRKÖPRÜ YÜZÜNCÜ YIL CADDESİNDE İSİMSİZ ÇEŞME	Eşi adına inşa-yı tamamlatma (?)	17. yüzyılın 2. yarısı	H. Ramazan 1107 / M. Nisan-Mayıs 1696 tarihli vakfiye (dolaylı ilgili)	*Kullanılmıyor *Büyük ölçüde orijinalliğini koruyor, kısmen tahrip olmuş

6.3. EK 3

TAB-LO 3	VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ VAKIF KAYITLARI ARŞİVİ'NDE BULUNAN H. 1. RAMAZAN 1107 / M. 4 NİSAN-MAYIS 1696 TARİHLİ AYŞE HANIM ADINA DÜZEN- LENEN VAKFİYEDE ADI GEÇEN AYŞE HANIM İLE İLGİLİ YAPILAR*	
SIRA	YAPININ ADI	VAKFİYEDE YAPIYLA İLGİLİ İFADE
1	VEZİRKÖPRÜ BEDESTENİ	“Vilâyet-i Anadolu'da nefis-i Kasaba-i Gedegar[a]'da silk-i milk-i lede'l-cîrân müşârûn-ileyhâya intimâ ile tahdîd ve tavsîfden müstağni' mâlike oldukları bezzâzistânı ve yine ...”
2	VEZİRKÖPRÜ'DE İKİ HAMAM (VEZİRKÖPRÜ ÇİFTE (ORTA / KÖPRÜLÜ) HAMAM VE VEZİRKÖPRÜ KALE (TAŞKALE / AYŞE HANIM) HAMAMI OLMA- LI)	“... ve yine kasaba-i mezkûrede pazar içinde mücedde- den binâ buyırdıkları ma'lûmetü'l-hudûd iki kît'a hamamı ...”
3	BAFRA'DA BİR ÇEŞME	“Bafra'da binâ olunan çeşmenin su yolcusına hizmeti mukâbelesinde ...”
4	VEZİRKÖPRÜ'DE ÇEŞME- LER	“Gedegara Kasabası etrâfında binâ olunan çeşmeler su yolcularına hizmetleri mukâbelesinde ...” “yine kasaba-i mezbûreye [Gedegara Kasabası] tâbî' beş kît'a karyelere cârî olan çeşmelerin su yolcularına ...”
5	VEZİRKÖPRÜ TOPRAK- KALE CAMİİ	“Toprak Kalesi içinde müceddeden binâ buyırdıkları câ-mi'-i şerîfde ...”
6	VEZİRKÖPRÜ TAŞKALE 'DE ÇAMAŞIRHANE	“Taşkale içinde binâ buyırdıkları çamaşırhâne kayyimine hizmeti mukâbelesinde ...”
7	VEZİRKÖPRÜ'DE MÜLK (KONAK) HAMAM** (Aile- sine ait Köprülü Konağındaki hamam olmalı)	“... mevzi'-i mezkûrda kârîb ta'mîr buyırdıkları muşahhasu'l-hudûd bir kît'a mülk hamamı ve yine ...”
* Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki “604 numaralı defterin 208. sayfa ve 303. sırasında kayıtlı Vezirköprü'de Ayşe Hanım ibnet Yusuf Ağa Vakfı'na ait gurre-i Ramazân 1107 târihli vakfiyyenin yeni harflere çevirisi” esas alınmıştır. ** Diğer maddeler inşa, bu madde tamir ile ilgilidir.		

6.4. EK 4

TAB-LO 4	VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ VAKIF KAYITLARI ARŞİVİ'NDE BULUNAN 2270 NUMARALI SAMSUN FİHRİSTİNDE ADI GEÇEN ANCAK GÜNÜMÜZE ULAŞAMAYAN YAPILARDAN AYŞE HANIM İLE İLGİLİ GÖRÜLENLER*	
SIRA	YAPININ ADI	
1	Vezirköprü Abdülganizade Mahallesi'nde Ayşe Hatun Camii	
2	Vezirköprü Abdülatif Mahallesi'nde Ayşe Hatun Camii	
3	Vezirköprü Debbağhane Mahallesi'nde Ayşe Hatun Camii	
4	Vezirköprü Yeni Mahalle'de Ayşe Hatun Camii	
5	Vezirköprü Taceddin Mahallesi'nde Şerife Ayşe Hatun Mescidi	
6	Vezirköprü Taşkale'de Ayşe Hanım Camii ve Çeşmeleri	

* Listede yer alan yapıların bir kısmının mahalle adının zamanla değişmesi gibi nedenlerle mükerrer yazılma ihtimali bulunduğu unutulmamalıdır. Kimi zaman banî adlarının farklı yazılması veya yapıların farklı zamanlarda farklı isimlerle anılması gibi veya yapının mahalle veya baniye nispetle adlandırılmış olabileceği durumlar da mükerrer yazıma sebep olabilmektedir. Yukarıda görülen kayıtlar şahsiyet kayıdır. Aynı fihristte günümüze ulaşan yapılar da kayıtlıdır. Ancak bu tabloda onlara yer vermedik. 6. Sırada “Taşkale’de Ayşe Hanım Camii ve Çeşmeleri” ifadesinden “Çeşmeleri” kısmına dikkat çekmek istiyoruz.

6.5. EK 5

TAB- LO 5	DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİ- VİNDE BULUNAN AYŞE HANIM’IN İMAR VE VAKIF FAALİYETLERİYLE İLE İLGİLİ GÖRÜLEN BELGE ÖZETLERİ*
SIRA	BELGE ÖZETİ KAYDI
1	Tarih :05/B /1235 (Hicrî) Dosya No :207 Gömlek No :10348 Fon Kodu :C..EV.. Gedegra’ya civar Köprü kasabasında Taşkale mahallesindeki Ayşe Hanım Camii Evka- fı’ndan cihet tevcihi.
2	Tarih :29/R /1165 (Hicrî) Dosya No :647 Gömlek No :32611 Fon Kodu :C..EV.. Köprü Mehmed Paşa’nın, halilesi Ayşe Hanım evkafından Köprü kasabasındaki ca- miinde bazı cihetlerin tevcihi. g.tt
3	Tarih :29/Za/1165 (Hicrî) Dosya No :550 Gömlek No :27769 Fon Kodu :C..EV.. Sadrazam Köprü Mehmed Paşa halilesi Ayşe Hanım’ın Köprü kasabasındaki cami hi- tabeti. (Mütevelli kaymakamı Sadık imzalı)
4	Tarih :15/Ra/1176 (Hicrî) Dosya No :1 Gömlek No :31 Fon Kodu :C..EV.. Köprü Mehmed Paşa zevcesi Ayşe Hanım’ın Anadolu Taşkale’deki evkafına tayin olu- nacak katib.
5	Tarih :12/Za/1191 (Hicrî) Dosya No :173 Gömlek No :8638 Fon Kodu :C..MF.. Sadrazam Köprü Mehmed Paşa evkafı mülhakatından Köprü kasabasında Ayşe Hanım Camii’ndeki dersiam cihetinin tevcihine dair, mütevelli Hacı Abdülvahid’in arzı.
6	Tarih :24/Ş /1199 (Hicrî) Dosya No :328 Gömlek No :16697 Fon Kodu :C..EV.. Sadrazam Köprü Mehmed Paşa Evkafı mülhakatından, Gedegra’da Ayşe Hanım’ın Taşkale Camii cüzhan cihetinin tevcihi.
7	Tarih :16/Ca/1312 (Hicrî) Dosya No :125 Gömlek No :75 Fon Kodu :ŞD. Sadr-ı esbak Köprü Mehmed Paşa zevcesi Ayşe Hanım Vakfı’nda Köprü Kaza- sı’ndaki Cami-i Şerif’in imamet ciheti mutasarrıfı Hafız Abdülbaki Efendi’nin ve Kay- yim ve Farraş Mesud Efendi’nin muhassas maaşlarına zam yapılması. (Evkaf 4)
8	Tarih :14/S /1302 (Hicrî) Dosya No :98 Gömlek No :40 Fon Kodu :ŞD. Amasya dahilinde Köprü Kazası’nda vaki Sadr-ı esbak Köprü Mehmed Paşa zevcesi Ayşe Hanım Vakfı’ndan olub harab olan Çifte ve Kala hamamlarının tamirine dair. (Ev- kaf 2)
9	Tarih :14/Ra/1316 (Hicrî) Dosya No :19 Gömlek No :1316 Fon Kodu :İ..EV.. Evkaf-ı mazbutadan Köprü Mehmed Paşa zevcesi Ayşe Hanım’ın Sivas vilayetinde yaptırmış olduğu hamamın tamiri.
10	Tarih :20/Ra/1316 (Hicrî) Dosya No :1173 Gömlek No :87942 Fon Kodu :BEO Köprü Mehmed Paşa’nın zevcesi merhume Ayşe Hanım’ın Sivas’ın Köprü kasabasın- da yaptırdığı hamamın tamiri. (Evkaf)
11	Tarih :16/N /1317 (Hicrî) Dosya No :24 Gömlek No :1317 Fon Kodu :İ..EV.. Amasya sancağı Köprü kasabasındaki Köprü Mehmed Paşa zevcesi Ayşe Hanım Vakfı’na ait olan hamamın tamiri.

12	Tarih :22/N /1317 (Hicrî) Dosya No :1433 Gömlek No :107461 Fon Kodu :BEO Amasya sancağının Köprü kasabasında, Köprülü-zade Mehmed Paşa zevcesi Ayşe Hanım Vakfı'ndan olan hamamın, iade kılınan keşif defteri mucibince tamiri. (Evkaf)
13	Tarih :14/B /1318 (Hicrî) Dosya No :145 Gömlek No :23 Fon Kodu :ŞD. Evkaf-ı mazbutadan Köprülüzade merhum Mehmed Paşa zevcesi Ayşe Hanım'ın Sivas vilayetinde Köprü kasabasında binagerdesi olan çift hamamın bazı mahallerinin icra-yı tamiriyle tesviye-i masarifi. (Evkaf 6)
14	Tarih :29/S /1278 (Hicrî) Dosya No :234 Gömlek No :15 Fon Kodu :A.}MKT.MHM. Müteveffa Sadr-ı Esbak Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'nın Validesi Ayşe Hanım Vakfı'ndan Vezirköprü'deki Çeşme yolunun keşif ve tamiri.
15	Tarih :29/L /1217 (Hicrî) Dosya No :116 Gömlek No :5793 Fon Kodu :C..BLD. Köprülü Mehmed Paşa Evkafı mülhakatından Ayşe Hanım Vakfı'ndan Gedegara'da Taşkale Camii çamaşırhanesinde kayyumluk cihetinin tevcihi. g.tt
16	Tarih :29/R /1165 (Hicrî) Dosya No :151 Gömlek No :7535 Fon Kodu :C..MF.. Köprülü Mehmed Paşa zevcesi Ayşe Hanım'ın Köprü kasabasındaki Alaca mektebinde muallimlik cihetinin tevcihi. g.tt
17	Tarih : Dosya No : Gömlek No :23678 Fon Kodu :EV.d.. Amasya sancağı dahilinde bulunan Haydar Bey Evkafı, Ayşe Hanım b. Yusuf Camii Evkafı ve defterde isimleri olan diğer vakıfların cihat tevcihi için verilen beratlardan elde edilen hasılat.
18	Tarih :10/Z /1109 (Hicrî) Dosya No :64 Gömlek No :3183 Fon Kodu :C..BLD. Bafra kasabasında Hasan Paşa Çeşmesi'nin evkafı mütevellisi Hacı Mustafa harap olan çeşmeyi tamir etmediğinden tevliyet-i mezkurenin Köprülüzade Mustafa Paşa validesi Ayşe Hanım Vakfı mütevellisi Abdullah Bey'e tevcihi.
* http://katalog.devletarsivleri.gov.tr/osmanli/arsiv.aspx (27.04.2016)	

6.6. EK 6

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 604 numaralı defter, 208. sayfada, 229. sırada kayıtlı Ayşe Hanım adına düzenlenen H. Ramazan 1107 / M. Nisan-Mayıs 1696 tarihli dört sayfalık Osmanlıca vakfiye sureti. (4 sayfa)

6.6. EK 6-1 : VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİ'NDE 604 NUMARALI DEFTER, 208. SAYFADA, 229. SIRADA KAYITLI AYŞE HANIM ADINA DÜZENLENEN VAKFİYE SURETİ - 1. SAYFA.

İslam Şehirlerinde Mahremiyetin Mekan’a Yansımaları

Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ

Selçuk Üniversitesi / Konya

“Utanırdı burnunu göstermekten süt annem

Kızım giydiği kefen bezine mahrem

Ey tepetaklak ehram, başı üstüne bina

Evde cinayet, tranvay arabasında zina”

Neceip Fazıl Kısakürek

Mekan sadece çevresel ve mimari kaygıdan ibaret değildir; tam aksine değerlerimiz, inançlarımız ve hayatımıza nüfuz eden bir parçamızdır. Değerlerimize ve inançlarımıza göre yapılanmış bir çevre olarak şehir bütün toplumlarda, insanın iç dünyasının dışa yansımasıdır. Yaygın deyişle: “içiniz nasılsa, dışınız da öyledir”. Bu anlamda şehir iç dünyamızdaki hayallerin, hassasiyetlerin, stratejilerin ve ideal-lerin maddi olarak dışımızda somutlaşmasıdır. Her toplumun ve her medeniyetin şehir prototipleri, fiziki yapısı, mimarisi zorunlu olarak farklılık arz eder. İçinde yaşadığımız mekan adeta ruhumuzu yansıtan aynaya dönüşür; onun imgesel yanına işaret eder, kendini mekanda gösterir. Bu karşılıklı bir ilişkidir. “Önce biz binalarımızı biçimlendiririz, sonra da binalar bizi”. “*Meskenlerimizi biz yaptığımızı zannederiz, ama aslında bizi yapan meskenlerimizdir*” dolayısıyla mekan ile interaktif bir ilişki içindeyiz. Bundan dolayı her medeniyet mutlaka kendine özgü bir mekan tasavvuruna sahiptir. İslam şehirlerini de şekillendiren ve ona fiziki formunu kazandıran aslında doğrudan İslam metafiziği ve onun Müslüman toplumun ortak ruhundaki ve iç dünyasındaki yankısıdır.

Bu yazı cinsiyet örüntülerinin mekana nasıl yansıdığını ve mahremiyet bağlamında ne tür düz-
nekler üretildiğini tarih, mimari gibi farklı disiplinlerin sunduğu imkanlar eşliğinde konuyu açıklamayı hedeflemektedir. Mekanın oluşmasında ve tasarımı mahremiyetin etkisi, ev, sokak, mahalle, şehir gibi iç içe girmiş halkalarda mahremiyetin tezahürüne dikkat çekilecektir. Bu yazı mahremiyet-mekan ilişkisinde bir karara varmaktan çok, bu konunun detaylarına dikkat çekmeyi hedeflemektedir. Daha özelde İslam şehirlerinde mahremiyetin nasıl uygulandığı, nasıl tatbik edildiği, nasıl bir mahremiyet anlayışı üzerinde hareket edildiğini tespit etmeyi ve mahremiyetin tezahürleri üzerinde tarih, mimari gibi disiplinlerin sunduğu imkanlar eşliğinde konuya farklı açılımlar sağlamaktır.

Mahremiyetin Tanımı ve Önemi:

Harem, sözlük anlamıyla bir mabet ya da kutsal alan olup “Dokunulmaz”, “Gizlilik” ve “Mahremiyet” anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Pierce’ye göre harem sadece İslam devletlerinde ve Osmanlı’da değil, Asur ve Bizans saraylarında da bulunurdu (Peirce 1993:36). Mahremiyet, genel girişin denetim altında olduğu ve içinde belirli davranış biçimlerinin yasak olduğu bir mekânı anlatır. Bir hanenin özel yaşamına ilişkin bölümlerine ve uzantısı olarak burada yaşayan kadınlara da harem deniyor olması, İslamiyet’in bu bölümlere özellikle, hane kadınlarıyla belirli bir kan bağının dışında kalan erkeklerin (namahrem) girişini kısıtlamasından kaynaklanır.

Köken itibarıyla, “yasaklamak, men etmek, mahrum etmek, mümkün olmamak, el sürmemek, herhangi bir şeyi terk etmek, kişinin namusunu koruduğu yakınları, saygı gösterilecek şey” manalarındaki haram kelimesinden türeyen mahrem ise “yasaklanan, haram olan şey, kutsal, mukaddes” anlamlarına gelir. Mahremiyet ise aynı kökten gelip, gizlilik, bir şeyin (mahrem) gizli hali anlamlarını içermektedir. Kelimenin kökü olan “hürmet” ve bu kökten türemiş olan “harîm” ile kelimenin etimolojisi, “dokunul-

ması ve ihlal edilmesi helal olmayan şeyleri” ifade etmek için kullanılmaktadır. Mahremiyet, kişilere, ailelere hatta topluma mahsus özel alanların dokunulmazlığıdır. Esas olarak “rahimiyettir”. Din kadını mahrem ve ziynet olarak tanımlar ve rahimiyetine alır. Burada kadın rahim-rahmet, merhamet kelimeleri ile düşünülmüştür. Şer’î bir hüküm olan mahremiyet kavramının, mahrem kavramına nispet edilen anlamlarıyla ilgili olarak, başta aile hukukuna ilişkin konularda kullanıldığı görülmektedir. Mahrem ve mahremiyet kavramları, kadın erkek ilişkilerinde özel bir kullanım kazanmış, özellikle cinsel dokunulmazlık alanı içerisinde algılanmıştır. Bunun içindir ki, mahremiyetin muhafazası, insandaki ar ve hayâ duygusunun korunmasının bir tecellisidir.

Mahremiyet, toplumumuza özgü bir kavram değildir; evrenseldir. Bütün toplumlar, ülkeler, dinler, etnik gruplar aslında mahremiyet üretirler. Mahremiyetin olmadığı bir toplum yoktur. Ancak, mahremiyetin mekansal imkanlar ve kültürel talepler doğrultusunda sınırları ve şekilleri, boyutları toplumlara, inançlara göre değişmektedir. Batı toplumları mahremiyeti, daha ziyade “özel hayat” ve “özgürlük” olarak görmekteler. İslam toplumları ise kamu-özel hayat ayrımını daha çok mahremiyet ekseninde tanımladığından İslam’ın aile hayatına ve mahremiyete verdiği önem hiçbir topluluk ve inançla kıyaslanamayacak kadar gelişmiştir. Tüm kültürlerde mahremiyeti düzenleyici kurallar bulunmakla birlikte, mahremiyetin düzenlenme şekli ve mekanizmaları kültüre özgüdür. Edward T. Hall’ın deyişiyle ‘her kültürde farklı duyumsal dünyalar (görme, koklama, duyma, dokunma, vb.) yüceltilir ve farklı mekanizmalar kullanılır’(Hall:1966, 1-2, 112). Sınırlarımızı, mesafemizi, duyarlılıklarımızı gösterdiğimiz ve yorumladığımız alan mekanda kendini gösterir. Her kültür ve toplum kendi tecrübe ve değerlerine göre tarih mesafesini ona göre ayarlamaktadır. Mesela İslam toplumlarında mahremiyet erkeğin bakışını dikkate aldığından mahremiyeti “*görme mesafesine*” göre ayarlarken, batı medeniyeti kadının “*dokunma mesafesini*” esas aldığından mahremiyetin mesafesini ve şeklini de ona göre ayarlamıştır. Bir erkek egemen bir toplumda kadını korumaya çalışırken, diğeri kadın egemen bir toplumda “*kadını sınırlama*” noktasından hareket etmektedir.

Bireysel olarak baktığımızda mahremiyet yine insanların inanç, çevre ve bilinçleri çerçevesinde değişmektedir. mahremiyet, özellikle aile hayatımızda oldukça hassas olduğumuz bir durumdur. Evlerimizde giriş, odaların formu mahremiyetin izlerini taşımaktadır. Lakin sokaklara, caddelere ve şehre baktığımızda mahremiyetin yok olmaya yüz tuttuğunu üzülenek görmekteyiz.

İslam şehirlerini anlamak için formek kurumlar ya da fiziki yapılardan ziyade onlara hayatiyet kazandıran metafizik arka planı doğru tespit etmek gerekir. Bu metafizik arka plan görünürdeki maddi yapıyı belirleyen görünmez olan iç yapıdır ve ona varlık kazandırır. Bu bakımdan islam şehirlerini anlamak için öncekle “mekan değil, işlevi temel olarak bu iç yapı anlaşılabilir. İslam şehrindeki sıradan bir ev, maddiliğinin ötesinde ayrı semboller, yaşam klavuzu, kültürel kodlar, uyulması gereken talimatlar ve bütün bunların yaşanmış halidir.

Mahremiyet, cinsiyet ve mekanın tasarımında sosyal hayata yansıtılmasında din en temel belirleyicidir. Çünkü din bireye zaman ve mekan bağlamında tanımlamalar ile sistemli bir dünya görüşü, hayat tarzı, değerler sistemi ve bakış açısı sunar:evinde, sokağında, mahallesinde yapılanması bu dünya görüşünün ürünüdür. Mekan sadece mimari bir kaygıdan ibaret değildir, aksine değerlerimizi, inançlarımızı, hassasiyetlerimizi, stratejilerimizi yansıtan bir parçamızdır. Bundan dolayı İslam şehirlerinde kadın-erkek ilişkileri, mahrem alanların tanzimi, meşruiyetini dinden almıştır. İslam şehirlerinde mekanı belirleyen en temel görünmez unsur olarak mahremiyete ilişkin konular gündelik hayatın detaylarına ve derinliklerine öylesine sinmiştir ki, diğer sektörlerden ayırt edilemeyecek derecede insan hayatının detaylarında eritilmiş vaziyettedir. Bu özelliğinden dolayı İslam şehirlerinin görünmeyen şekillendiren ve İslam şehirlerinin yapılanışını ve görüntüsünü belirleyen “*kök paradigma*” mesabesindedir. Her ne kadar mahremiyet meselesinin ana temasını kadın oluşturuyorsa da, *mahremiyet* konusunu sadece kadının görünürlüğü açısından değerlendirmek sınırlı bir yaklaşımdır. Mahremiyeti kadına indirgeyen bir bakış açısı, İslam toplumunun gramerinin ve toplumsal yapısının derinliklerinde yatan sayısız bileşenlerini es geçerek, toplumun bazı hayati tanımlamalarını ve sınırlılıklarını göz ardı eder. Bizim hipotezimize göre mahremiyet anlayışı, İslam şehirlerinin ince detaylarına kadar etkili olmuş örtük bir hassasiyeti temsil eder; kapı tokmağından, avlı duvarına, ev planından, çarşıda mesleklerin yapılanışına, pencerelerin yönünden, çıkmaz sokaklara kadar şehrin fiziki planını, insan ilişkilerini belirleyen bir etkiye sahiptir.

Endülüs İslam şehirleri üzerine yaptığı çalışmalar ile bilinen Auguste De Montequin, modernizmin tezahürleri ile geçmiş İslami merkezler arasında bir karşılaştırma yapmış, burada iki yaklaşımın ayrıntılı

analizini İspanya şehirleri hakkındaki incelemeleri sonucunda şu hükmü vermişti: “ *Geleneksel İslam şehri, hayatın mahremiyeti ve onun dini anlamı üzerine kuruludur; onun dış görünüşü ve çevresi bu düşünceye dayanır. Klasik İslam şehri, mahremiyet, tarafsızlık ve dindarlığı açısından bütün Müslümanların Allah katında eşit olduğunu gösteren büyük bir semboldür. Bu ‘eşitlik’, dindarlık ve mahremiyet terimleri, tabii ki batılı epistemolojiden farklı tanımlanmak zorundadır...* ”(Montequin:1987, 16)

Osmanlı şehirlerinde mahremiyet konusunu inceleyen Fikret Yılmaz, “*XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair*” başlıklı makalesinde tam da bu konuya değinerek Osmanlı toplumunu anlamının ve çözümlemenin yolu olarak toplumsal düzen içinde hakim olan, davranış akışkanlıklarına yön veren kavramlaştırılabilir alanlar bulunduğundan söz eder. Bu alanları yapılandıran zihniyeti çözümleyebilmenin yolu olarak kavramları tartışmanın önemini vurgulayarak şöyle der: “*XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunu anlamının ve çözümlemenin yolu buradan geçiyor. Bu nedenle, Osmanlı toplumunda özel alanın ve mahremiyet algısının sınırlarını tespit etmek, o toplumu oluşturan insanları tanıma iki açıdan işlevli görünüyor*” (Yılmaz: 2000, 92) Yazar burada kamusal ve mahrem alan ayrımının kültürün tanımlayıcı işlevi olduğunu belirtmektedir.

2-Mekan ve Medeniyet

Juan Campo İslam şehirleri hakkında yaptığı bir çalışmada şöyle der:“*İslam’ın kuruluşu, İslami konutsal mekanın kuruluşu, tahsisi ve gelişmesi ile yakından alakalıdır...*”(Campo:1991, 65). İslam şehirinde hiçbir şey tesadüfe bırakılmamıştır, ya hukuki yaptırımlarla sınırlandırılmıştır, ya da kültürel hafıza ve köklü gelenekler ile belirlenmiştir.

Şehirler dönüşüp değişirken, mekana ilişki değerler, inançlar ve medeniyet ufku değişmez. Çünkü bunlar bir medeniyet dünyasının mekanı belirleyen sabiteleridir. Eğer siz mekanı, mahalleyi, çarşayı, sokağı, evi kendi sabitelerinize göre inşa etmezseniz, başkasının mekanını inşa etmiş olursunuz. Dolayısıyla özgün bir toplumun evi, sokağı, mahalleyi, çarşısı ve sokağı da kendine göredir. Mekan kimliğini veren “*medeniyet ufkudur*”; değerler, inançlar, zihniyetler ve bütün bunların birleşiminden medeniyet oluşan medeniyet ufku ve bakış açısı, mekanı ve mahremiyetin sınırlarını belirler. Bu yüzden de mekanlar, bizim en temel değerlerimizi inşa ettiğimiz ve gösterdiğimiz yaşayan canlı bir anıttırlar. Dünya değişirken, mekanı yeniden yorumlamamızı sağlayan ve üretmemize imkan veren şey, yukarıda bahsettiğimi medeniyet ufkuna bağlı ve duyarlı yeni bir mahalle, sokak ve ev tasavvuru geliştirebilmektir (Alver:2007, 81-82).

Osmanlılarda kamu hakkının ve mahremiyetin korunması, yapılaşmanın denetimli şekilde gelişmesi, şehir görünümünün estetik bir biçime kavuşabilmesi veya var olan eski biçimin değişikliğe uğramaması için devlet tarafından zaman zaman birtakım kanunlar (fermanlar) çıkarılmış, nizamlar konulmuş ve geleneksel yapı korunmaya çalışılmıştır. Mesela; “*Medeni kanun Mecelle*’deki düzenlemelerde kadının mahremiyetinin korunmasına örnek teşkil etmektedir. Kadınlara ait yerler olarak tanımlanan (makarr-ı nisvan) mutfak, kuyubaşı ve avluların bir başka komşu evinden görülmesi yasaklanmıştır. Diğer bir evin kadınlara ait mekânlarını gören komşu, duvar ya da tahta perde yaptırarak görüşü engellemek ve verdiği ‘zararı’ telâfi etmek zorundadır” hükmünü getirmiştir. (Alkan : 1990, s. 88)

Osmanlı’daki bu değişim sürecine yakından bakılırsa Tanzimat’la birlikte ilk defa kadınların konumu, yani mahremiyet ve kamusal alandaki yerleri ile kadının özgürleşme problemi üzerine düşünölmeye başlandığı, bunun, zamanın yazarları tarafından sorunsallaştırılarak dönemin edebiyatı için önemli bir malzeme hâline getirildiği görülür. Çünkü Tanzimat dönemiyle birlikte modernleşme çabaları doğrultusunda Batılılaşmanın ölçütleri tanımlanmaya çalışılırken, kadınların mahremiyeti ve cinsler arası birlikteliğin sınırları tartışma konusu olmaya başlamıştır. Başka bir deyişle en basından beri Batı’ya yönelme, bir medeniyet projesi olarak sunulduğu için bu “medeniyet bilinci” de doğrudan cinsiyetler arasındaki ilişkilerin dönüşümüne, mekân düzenlemelerine ve yaşam biçimine bağlı olarak gelişme göstermiştir. Bu bağlamda evin içerisi ve dışarısı arasındaki sınırların ve düzenlemelerin Tanzimat dönemiyle birlikte farklı bir görünüm kazandığı söylenebilir.(Tanyeli:2012, 212-22). Tanzimat ile birlikte yaşanan dönüşümü ve cinsiyet ilişkileri mahremiyet alanını da etkilemiştir. “*Tanzimat’tan itibaren Batılılaşmanın ölçütleri tanımlanmaya çalışılırken, kadınların mahremiyeti ve cinsler arası birlikteliğin sınırları tartışma konusu olmaktadır. Başka bir deyişle Batı’ya yönelme, ‘medeniyet bilinci’, doğrudan cinsiyetler arasındaki ilişkilere, mekân düzenlemelerine, yaşam biçimine bağlı olarak*

gelişmektedir. Mahrem/Namahrem, (evin) içerisi/dışarısı arasındaki sınırlar ve düzenlemeler Tanzimat dönemiyle birlikte sarsıntıya uğrayarak, özellikle kadınların yaşamını değiştirmeye başlamıştır” (Işın:1988, s. 27)

Mahremiyetin İslam medeniyetinde ve şehirlerinde oynadığı rolü tam olarak anlayabilmek için teorik sipekülasyonlardan ziyade bizzat mekanda mahremiyetin sınırlarını belirlemek gerekir. Mekanın sınırları nedir? Gözün neyi görüp neyi göremeyeceği? ve görme ahlakının mimari olarak nasıl tasarlandığı? Bireysel olan ile kamusal olanın sınırlarının nasıl çizildiği ? gibi çok boyutlu sorular bizi doğrudan mahremiyetin şehir hayatında nasıl uygulandığı ve uulamada ortaya çıkabilecek sorunlar meselesine götürmektedir. Mahremiyet sadece bireysel hayatın değil yapılaşma faaliyetlerinin, fiziki planın ve mimarinin de en temel yönlendiricisidir. Burada “Duvar” ise hayanın koruyucusu ve örtüsü, helal ile haramın, seküler ile kutsalın, kadın ile erkeğin sınırını belirleyen bir vasıta olarak karşımıza çıkmaktadır. Şimdiye kadar müstakil bilimsel bir incelemeye konu olmayan “şehir ve mahremiyet” ilişkisini, klasik fıkıh literatürü ve şehir tarihi incelemeleri ile de destekleyerek ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Hadislerde Mahremiyet:

Hız. Peygamberin pek çok hadisi şerifinde Müslümanın gündelik hayatında mahremiyetin uygulanışına dair önemli uyarıları ve uygulamaları bulunmaktadır. Bu Hadislerinlerin birisinde buluşa ermiş çocukların ve özellikle de kız ve erkek çocuklarının odalarının ayrılması emredilir. Hız. Peygamber’in, evin içerisinde bir köşede, buluşa ermiş kızların kalması için “*hıdr*” denen bir çadır kurduğu nakledilir (Ebû Dâvud, Salat, 25; Hakim, Müstedrek, c.I, s.201; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c.VI, s.78). Hız. Peygamber’in yanında kalan çocuğu olmasa da, eşlerinin her biri için müstakil odalar yaptırdığı bilinmektedir. Bu düzenlemeler, gerçekleşmesi muhtemel aile içi mahremiyet ihlallerine karşı alınan tedbirler olarak değerlendirilebilir. Hatta “Hız. Aişe’nin hücrelerinde (ihtiyaç halinde) içerisine girilerek saklanan, hurma dallarından (sa’af) örülmüş bir çadır vardı” (Heysemi, Mecmu’z-Zevaid, c.IV, s.316). Tesettür ayeti nazil olunca kadınların def-i hacet için dışarıya çıkması mahzurlu oldu ve evlerin içine hız. Peygamber helalar yaptırdı. Semhûdî’nin kaydettiği bir rivayetten bu helânın Hız. Aişe’nin hücreleri ile kızı Fatıma’nın hücreleri arasındaki boşlukta yer aldığı anlaşılmaktadır (Semhûdî: 1971, II, s.466). Sünnetteki mesken tasarımı, helâ ilavesiyle inşaat planlarını değiştirmekle kalmamış, helânın yönünü de belirlemiştir (bkz. Buhârî,Vudu’, 11; İbn Mâce, Taharet, 16-17; Ebû Davud, Taharet, 21).

Bu rivayetlerden Hız. Peygamber’in hücrelerinde, mahremiyet ve başka amaçlarla perde germek, küçük çapta çadır kurmak gibi çeşitli tedbirleri alarak, evi daha rahat kullanma gayretinde olduğu anlaşılmaktadır. Evin müstemilatındaki oda, mutfak gibi unsurlar eskiden beri bütün evlerde mevcut olmasına rağmen, helâ, gusûlhane/banyo, misafir odası, haremlik-selamlık, namazgâh gibi bazı kısımların İslâmî kültürün gereği olarak ilave edildikleri söylenebilir.

3- Mahremiyetin Mekana Yansımaları:

Kültürle biçimlenen ve tanımlanan mekânlar, insanların ne şekilde kullandıklarını, değişik kültürel perspektiften okuyarak “mesafe analizi” kavramını geliştiren Edward T. Hall, insanın kendi kültürü ile biçimlenen ve diğer kişilerle iletişimini devam ettirdiği bireysel ve toplumsal hayatın geçtiği dört temel alan ortaya koymuştur: yakınlık duyduğu ve iç içe yaşadığı kişilerle paylaşılan “Mahrem Alan”, tanıdıkların ve yakın akrabaların girebildiği “Kişisel Alan”, fiziksel temasın kurulmadığı kişisel olmayan “Sosyal Alan” ve yabancılar ile sözsüz iletişim içinde(donuk tip), mesafeli olunan “Kamusal Alan” (Hall, 1996:118-124).

Bu durum benzer bir şekilde İslam şehirlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki İslam şehirlerinde mahremiyet kademeli bir şekilde yapılanmış halde, kamuya doğru ihtiyatlı bir açılım içindedir. Derin mahremiyet alanından “Yarı Mahrem” alanlara doğru bir seyir takip eder. Evin en dip yatak odasından başlayarak çarşıya kadar uzanan aşama aşama mahremiyet halkaları ile karşılaşırız. İşte İslam şehirlerine kimliğini veren ve yüzeyi belirleyen, şehrin derinliklerinde yatan, fakat ilk etapta fark edilmeyen bu gizli yapılarıdır.

1)Ev ve Avlu:

Mahremiyetin alanı içerisindeki en önemli hususlardan biri, mesken mahremiyetidir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğini gerçekleştirme noktasında mesken, mahrem bir alandır. İnsanın sığınma, korunma, gizlenme, sükûn ve huzur bulma yeri olan mesken, bu yönüyle “harem”dir. Genel kanaate göre evin, içinde yaşayanları sadece doğanın beklenen ve beklenmedik değişimlerine karşı korumakla kalmayıp aynı zamanda mahrem ve özel olanı, başkalarının gözlerinden gizlediği, müdahale ve tehditlerden sakındırdığını söylemek mümkündür. O açıdan kimsenin müdahale edemediği ev içi mahremdir. Mahremiyetin muhafaza edildiği mekân olması itibarıyla ev ve mahremiyet birbirinden ayrılmaz kelimelerdir. Mahremiyetin bütün unsurlarıyla var olması, mesken mahremiyetine bağlıdır (Yüksel: 2003, 182).

İslam’a göre ev, insanda fitrî olan mahremiyeti sağlama yeridir, sığınmadır, korunmadır, gizlenmedir; bir başka deyişle ev, dışarıya göre “harem”; ev hayatı ise mahremdir. Müslüman bir kadının gündelik hayatı, ev, avlu, sundurma ve sokakta geçmektedir. İslam medeniyetinin merkezinde insanın kendisinden başlayan, giyimine, odasına, evine, sokağına, mimarisine, şehrine ve ülkesine varıncaya kadar halka halka genişleyen ve her yere ölçü veren bir mahremiyet anlayışının olduğu söylenebilir. İslam’ın getirdiği ölçüler, meskenlerde köklü bir değişime sebep olmamıştır; ancak aile bireyleri arasındaki mahremiyete dikkat edilmesi açısından odaların ayrılması, evlere ve odalara izinsiz girilmemesi, belli bir yaşa gelen çocukların yataklarının ayrılması, komşunun hakkını ihlal etmeden binaların konumlandırılması gibi hususlar, Müslümanlara özgü bir mimari kimliğin oluşmasını sağlamıştır (Şencan:2014, 206-211).

İslam’a göre ev, insanda fitrî olan mahremiyeti sağlama yeridir, sığınmadır, korunmadır, gizlenmedir; bir başka deyişle ev, dışarıya göre “harem”; ev hayatı ise mahremdir. Pulhan’ın ifadesiye ev Müslümanın “*gizli cennetidir*” (Pulhan: 2013,195). İslam Medeniyetinin merkezinde insanın kendisinden başlayan, giyimine, odasına, evine, sokağına, mimarisine, şehrine ve ülkesine varıncaya kadar halka halka genişleyen ve her yere ölçü veren bir mahremiyet anlayışının olduğu söylenebilir. İslam’ın getirdiği ölçüler, meskenlerde köklü bir değişime sebep olmamıştır; ancak aile bireyleri arasındaki mahremiyete dikkat edilmesi açısından odaların ayrılması, evlere ve odalara izinsiz girilmemesi, belli bir yaşa gelen çocukların yataklarının ayrılması, komşunun hakkını ihlal etmeden binaların konumlandırılması gibi hususlar, Müslümanlara özgü bir mimari kimliğin oluşmasını sağlamıştır.

Evlelere giriş adab/isti’zan hakkında Kur’an ve hadislerde çokça örnek bulunmaktadır. Bunun sebebi, bir evin Mekke ve Medine’deki harem bölgeleri (Haremeyn) gibi bir insanın evi de o kadar kutsal ve harem alanı oluşundandır.(Omeara, 76-78.) Nitekim Hz. Peygamber “*Ev bir haremdir, kim hareminize izinsiz olarak girerse, onu öldürün.*” buyurmuştur (Ahmed b. Hanbel: 1994, , c.VIII, 317 (hadia no: 22836). Evin bu kadar hassas bir mahrem alanı olarak tanımlanmasının ana nedeni, evin öncelikle kadınların sahası olarak düşünülmesinden kaynaklanır. (Alshech: 2004, 291-332). Müslüman şehir kültüründe kadınların gözlerden uzak tutulması ve ne teoride, ne de pratikte kesin hükme bağlanmıştır. Kadınların bu denli gözlerden uzak tutulması konusunda Kur’an’da açık hükümler bulunmamasına rağmen, Hadislerde dolaylı olarak kadınların evlerinde kalmalarının tercih edilmesi ve vurgulanması,¹ İslam kültüründe ve şehir hayatında ev, “*manevi bir alan*” olarak tanımlanmıştır. Gelenekte ortaya çıkan bu durum, sosyal statüler, imkanlar ve bir takım faktörlerin sonucudur. Harem ve harim, hirmiyyat daha özelde evli hanımları ve diğerlerini ifade eder. Kültür terminolojimizde “Ev hanımı”, “ev kızı” ifadeleri, evin kadınların bir alanı olduğunu gösterir. Osmanlı terminolojisinde “Cins-i Latif” ve “Muhsine” olarak adlandırılan kadınlar, son derece saygıdeğer insanlardır. Kendileri ve evli olmayan bakire kızları evin mahremiyetine ve ya en azından kendi sokak veya mahallelerinin yarı mahremiyetine mensupturlar. Bu bakımdan evin duvarları sıradan bir duvardan öte Cezayirli bir kabile evi için Pierre Bordieu, vurguladığı gibi “*sihirli bir sınır,.. dünyanın tersine döndüğü yer...*” dir (Omeara, 81).

Kadınlar genellikle evlerinden çıkmamaya özen gösterirler, çıktıklarında da hicab denilen örtüleri ile çıkarlardı. Bu durum İslam şehirlerini gezen seyyah ve coğrafyacıların da dikkatini çekmiştir. Söz konusu durum aslında duvarın çifte işlevinin ve mantığının bir uzantısıdır, yani duvar bir çeşit örtüdür. Sözü ettiğimiz durum İbn Teymiyye tarafından şu şekilde dile getirilmiştir: “*Kadınlar evleri ve hicapları ile örtülü olmalıdırlar*” (bn Teymiyye: 1974, 32)

İngiltere büyükelçisinin eşi olan Lady Montagu, Edirne’deki bir Müslüman evini şöyle tarif eder: “*Buradaki evler küçük veya büyük, iki kısımdan ibaret, aralarında dar bir geçitle bağlantı sağla-*

¹ Ebu Davut’ta geçen bir hadis’te: “Kadınlarınıza camiye yasaklamayın, fakat evleri onlar için daha hayırlıdır.” Kitabı’s-salat, bab 52, no : 567; 53, 570. Bir başka hadiste “eğer kadınlarınız camiye gitmek isterse izin veriniz”, Müslim, (Kahire 1994) Bab salat bab 30,no: 135.

nyor. Birinci kısmın önünde geniş bir avlu ve etrafında da üstü örtülü galeriler var ki, bu benim çok hoşuma gidiyor. Galerilerin bütün odalara bağlantısı var. Odalar umumiyetle büyük. Renkli camlardan yapılmış iki sıra pencereleri var. İki kattan fazla evler çok az. Hemen hepsinin de galerisi var. Otuz basamağı geçmeyen merdivenler çok geniş. İşte bütün bu anlattıklarım ev sahibinin oturduğu kısımla ilgili. Kadınların oturduğu kısmın da -ki buraya harem diyorlar bir galerisi var, odaların pencereleri buraya bakıyor. Pencere sayısı diğer kısımlardaki kadar. Renkleri ve eşyaları itibariyle bu odalar daha ferah...”

Bundan dolayı bütün İslam şehirlerinde olduğu gibi Gaziantep, Trabzon ve Kıbrıs evleri üzerine yapılan araştırmalarda da görüldüğü üzere, İslâm kültüründe aile hayatının mahremiyeti de göz önüne alınarak avlu duvarları yüksek yapılmıştır. Avlu, mekânlar arası bağlantıların sağlandığı ortak alanlardan biridir. Ev halkının yaşamında önemli bir yer işgal eder. Avlu yan duvarları ise komşu duvarı veya sokağa bakan duvardır. Komşunun evi veya duvarına denk gelen bahçe duvarı mutlaka iki sıra duvar olarak yapılır. Her ev kendisine ait duvarını yapar. Kendi duvarının olduğunu belirtmek için bir pencere şeklinde duvar kalınlığı kadar derinlik bırakılır ve komşu evinin duvarının kalınlık sınırı belirlenmiş olur. evler sıcak iklim nedeniyle dar sokaklar içerisinde birbirlerine bitişik bir düzen içinde inşa edilmiş, ancak evlerin birbirlerini görmeleri engellenmiştir. Komşu eve bakan cephelere pencere konulmayarak komşuluk ilişkilerine dikkat edilmiştir. (Atalar:2004, 57; Şencan: 2014, 2012)

Lady Montagu’nun Türk hayatına ait bizzat yaptığı müşahedeler bir sosyal tarihçi için oldukça kıymetlidir. Bu müşahedelerin kıymeti daha ziyade ancak bir kadının görebileceği ev ve aile hayatı konusunda belli olmaktadır. Osmanlı evi batılılar için olduğu kadar bugünkü Türk’ler için de daima büyük bir tecessüs konusudur. Bilhassa büyük konakların ve sarayların haremlerinde kadınınn yaşadığı hayat, çoklarının muhayyalesinde binbirgece masallarındaki gibi birer egzotik manzara haline girmektedir; kalı duvarlar ve kapalı kapıların ardında cariyelerle yapılan sefahat alemleri, despot kocaların elinde inleyen, gün yüzü görmeyen kadınlar bu masal aleminin esas figüranlarıdır. Montagu’nun müşahedeleri bir taraftan bu batıl itikat ve hurafelere iyi bir cevap teşkil ettiği gibi, bir taraftan da kıymet hükümleri verirken o devrin kıymet sistemini mutlaka göz önünde tutmak gerektiğine dikkati çekmektedir.

Mesela Lady Montagu, Müslüman evlerini tarif ederken, “Buradaki evler küçük veya büyük, iki kısımdan ibaret, aralarında dar bir geçitle bağlantı sağlanıyor. Birinci kısmın önünde geniş bir avlu ve etrafında da üstü örtülü galeriler var ki, bu benim çok hoşuma gidiyor. Galerilerin bütün odalara bağlantısı var. Odalar turnusiyetle büyük. Renkli camlardan yapılmış iki sıra pencereleri var. İki kattan fazla evler çok az. Hemen hepsinin de galerisi var. Otuz basamağı geçmeyen merdivenler çok geniş. İşte bütün bu anlattıklarım ev sahibinin oturduğu kısımla ilgili. Kadınların oturduğu kısmın da --ki buraya harem diyorlarbir galerisi var, odaların pencereleri buraya bakıyor. Pencere sayısı diğer kısımlardaki kadar. Renkleri ve eşyaları itibariyle bu odalar daha ferah. İkinci sıradaki pencereler çok alçak. “seçkin bir zümreye dahil olmadıkça veya olağanüstü bir fırsat çıkmadıkça hiçbir Hristiyan, Türkiye’de kibar bir adamın evine giremez. Özellikle harem tamamen yasaktır. Bu yüzden basit seyyahlar içeriye nüfuz edemedikleri için evlerin ancak fazla gösterişli olmayan dış kısımlarını anlatabilmektedirler. Zaten harem arka tarafta olduklarından sokaktan görülemezler. Dışarıdan yalnız gayet yüksek duvarlarda çevrilmiş bahçeler görülebilir.Bahçenin ortasında büyük bir odadan ibaret bir köşk vardır. Bu odaya dokuz-on hasarnaklı bir merdivenle çıkılır. Duvar yerine yaldızlı pancurlar yapılmıştır. Etrafı yüksek ağaçlarla çevrelenmiş olan köşk, asmalar, yaseminler ve hanımelleri ile süslenmiştir. Eşler en gizli zevklerini burada yaparlar. Kadınlar burada elişi ve müzikle günlerini geçirirler. Kendi evinin bahçesine köşk yaptıramayanlar için de umumi bahçelerde köşkler vardır...” (Montagu: ty, 73)

Diğer taraftan İslam şehirinde evler içe dönük yapılmıştır; aleni bir şekilde dışa bakan pencere neredeyse çok azdır. Bu durum, içeriden dışarının görünmemesi için değil, dışarıdan içerinin görünmemesi içindir. Lakin Lady Montagu, bu durumu bir batılı mantığı ile düşünerek; “Türkler, kadınlar dışarıyı görmesinler diye sokak tarafına pencere koymuyorlar. Kıskaçlık ne iyi şey!” demektedir. (Montagu:ty, 156)

Tarih araştırmaları, bazı çevrelerin abartılı mahremiyet vurgularını doğrulamıyor. Yani İslam şehirlerindeki mahremiyet anlayışı, kamusal alandan kesin sınırlar ile yalıtılmış, özel alanın dışı kapalılığı olarak tarif edilemez. Hatta geleneksel mahremiyet, sanılanın aksine dışı kapalılıkla ve görünürlüğü kısıtlamakla tanımlanan statik bir olgu da sayılamaz. Bunun için evin iç mekanına takılmadan ev halkının dışarı ile bağlantısına da bakmak gerekmektedir. Mahremiyet merkezini oluşturan bir nüveden, yani evden başlayarak katman katman farklı düzeylerde mahremiyet imkanı veren dış mekana doğru bir

açılmadan söz edilebilir. Burada önce avlu, ardından sokak, daha sonra mahalle ve çarşıya doğru açılan bir kademeli yapı söz konusudur. Mahremiyetin özel dünyadan kamusal açılırken nasıl işlediğini ancak bu katmanları dikkatlice takip ederek görebiliriz. (Tanyeli: 2015, 18)

Yerleşme dokusu içinde bakıldığında evlerin dışarı ile bağlantısını kuran unsurların işlevleri, mahremiyet ile doğrudan ilişkilidir. İslam şehirlerinde eve dışarıdan bakıldığında ilk görünen şey *avlu*dur. Aile hayatını geçtiği alan ve makarr-ı Nisvandır. Sokak ile ev arasında bir geçiş elamanı olarak kullanılan avlu, Ev mahremiyetini koruyan ikinci mahrem halkadır. Aslında hane halkının ve kadınların gündelik hayatında çok önemli bir yer tutar. Avlular mahremiyet açısından da hem işlevseldir, hem de bir kategoridir. Bir anlamda dışarının işlevini yerine getirmektedir. Car-ı mulasık olan duvar komşusu, bitişik haneler içinde yaşayanların “müşterek” mahrem alanıdır. Üçüncü dış halka tarafından müdahale edilmeyen, ikinci bir halka olarak avlu önemli bir mahremiyet işlevi görür. Ayrıca fırın, kiler, çamaşır gibi bazı faaliyetler avluda gerçekleşir. Bu özellikleri ile avlu, evi sokakta ayıran ve dışarıdan içeriye geçişi yani mahrem alana girişin sağlandığı bir “ara mahrem mekan” işlevi görür. İslam şehri incelemelerinde avlu konusu mühim bir yer tutmaktadır. Kısacası avlu duvarı ve kapısı evin mahrem alanı ile dışarı arasında sınırı belirler. Evin içindekilerin izni olmadan kimse bu sınırları ihlal edemez. (Yılmaz : 2000, 105)

Kamusal-özel alan ayrımı, toplumsal cinsiyet ilişkileri üzerinden değerlendirildiğinde, kamusal alanın genel olarak erkeklerin egemenliğinde olduğu, özel alanın ise kadınlara aitmiş gibi gösterildiği bir durumla karşılaşılır. Kadın cinselliği, görünmez kılınmaya ve evcilleştirilerek eve tutulmaya zorlanır. Özel alanın içinde sıkışan kadın, mahremiyetini koruyarak kendine alternatif ara alanlar yaratmaya çalışır. “Ev ile sokak ‘ara’-sında, adı üstünde bir ‘*ara alan*’ vardır. Pulhan bu kısmı “sanki evin dış odası” olarak tanımlamıştır (Pulhan, 2013, 192). Bu alan hem eve dahil, hem de sokakla hemhal olmuş bir alandır. Aynı anda hem içeride, hem de dışarıda olmayı sağlayan, hem özel hem kamusal olarak işaretilenen alanlara temas eden bir “ara alan”. Beatriz Colomina’nın ifadesiyle, “görünür ile görünmez kesiştiği yerde, tarifsiz olana bekçi dikilenler”in (Colomina: 2011:233) alanı: Pencere kenarı, balkon ve kapı önü. Tarifsiz olanın bekçisi olarak ise kadın.” (Cantek, 2014, s. 122)

Yalnız burada önemli bir noktaya da dikkat çekmek gerekmektedir: mahremiyetin ideal anlamda uygulanabilirliği biraz da imkan meseledir. Uğur Tanyeli XVIII. ve XIX. yy’da bir odada kalan ailelerin mahremiyeti nasıl koruyabildiklerini dikkate aldığımızda, mahremiyeti “*lüksür*” demektedir. Ancak mahremiyetin genişliği ve darlığı üzerinden yaklaşarak mekan ne kadar geniş ise mahremiyet de o kadar vardır gibi bir sonuca da gidilmemelidir. Burada esas olan mekanın kısıtlılığı ve tasnifi değil, mahremiyetin nasıl yaşandığı ve uygulandığıdır. Çünkü her şartta insanlar mahremiyeti koruyacak bir usul geliştirebilmişlerdir. Asr-ı saadette tek odalı evlerde kalan aileler için Peygamber efendimiz yattıkça odaya çocuklar için çadır kurulmasını önermiştir. Bu tür evlerde insanlar hem ev içine, hem de dışarıdan geleceklere karşı her an hazırlıklı olmuşlardır. Osmanlı toplumunda bugünkü anlamda haremlik-selamlık uygulamasının olmaması, mahremiyetin uygulanışını ortadan kaldırmamıştır.

2) Bir Mahremiyet Alanı Olarak Sokak:

İslam şehirlerinde sokak, otomobillerin geçişine göre sokak ve caddeleri ayarlandığı modern zaman öncesi dinemlerde ikinci bir toplumsallaşma mekanıdır. Tüm şehirlilerin kullanımından daha çok sadece o sokakta oturanların kullanımına aittir. Dikkat edilirse sokak ne özeldir, ne de kamusaldır. Hall’in sınıflamasında tümüyle kamusal bir alan olan sokak, İslam şehirlerinde daha çok özel alandan kamusal alana geçişi temsil eder. Bundan dolayı özellikle çıkmaz sokak, ana caddeler ile ev arasında “*yarı mahrem*” ya da “*ikinci bir mahrem katman*” bir bölge oluşturmaktadır. O sınırın ihlaline sıcak bakılmaz ve zorunlu olmadıkça başka mahallenin sakinlerince çiğnenmesine müsaade edilmez. Bu, aynı zamanda o bölge sakininin güvenli bölgesi konumundadır (Şencan:2014, 215).

Çıkmaz sokakların şehrin merkezinde değil, şehrin konut bölgelerinde tercih edilmiş olması da mahremiyet düşüncesinin haklılığını ortaya koymaktadır. Bu şekilde bir şehir yapısı kurulduğunda, mükâfat olarak da tabiat ile barışık, insana huzur veren bir yol ağı ve şehir elde edilmiş olur. Turgut Cansever, bu durumu Osmanlı şehirlerini modern şehirler ile mukayese ederek şu şekilde ifade ediyor: “*Modern şehirde, insan hayatını sürekli birbirine benzer duvarlar arasına hap-seden, dünyaya, sırtını dönen, ona karşı duyarsız olan, hatta duyarsız olması da önemsiz sayılan*

bir insan telakkisi görüyoruz. Buna karşılık Osmanlı şehri, sakin, hareketli yol şeması üzerinde, yol boyunca yeri, biçimi, şahsiyeti, değişen evlerin arasında büyük abidelerin bulunduğu yerleri, büyük abidevi ağaçların bulunduğu meydanları, alçak duvarlardan sarkan çiçekleri yahut meyve ağaçlarının sarkan dallarını görerek ve parlak, farklı renklere sahip evlerin arasından geçerek, her an yeni bir güzellikle karşılaşarak yaşayan bir insan için vücuda getirilmiş bulunuyor. Burada önemli bir mesele var; birçok insan bu muntazam olmayan yol şebekesini kargaşa olarak görüyor. Oysa Osmanlı şehrinde bir taraftan sürekli değişmeyi yaşarken, bir taraftan da ‘değişme’den hiçbir rahatsızlık duymadan, onu tadı alınan bir güzellik olarak görebiliyorsunuz.”(Cansever: 2010, 16)

Günümüz Avrupa şehirlerini incelediğimizde ise farklı boyutlarda olsa bile mahremiyetin ve çocukların güvenliği ve rahatlığının ön plana çıktığını görmekteyiz. Son dönem yapılan şehir planları, bu iki olguyu güçlendirmekte ve getirilen kurallar ile de “suni” çıkmaz sokaklar meydana getirilmektedir. Bazı sokaklara yalnızca mukimlerin girmelerine müsaade edilmekte ve çıkmaz sokak mantığı işletilmektedir. Bu bölgelerde çocukların oyun alanı olduğu uyarısı yapılarak araç sürücülerinin yalnızca adım hızı ile (10 km/h) gitmelerine müsaade edilerek hem çocukların güvenliği düşünülmüş, hem de düşük hız nedeniyle mukim olmayanların ana yolları tercih etmesi istenmiştir. Mevcutta geniş olan bazı sokaklar çeşitli dekoratif düzenlemeler ile daraltılarak ve/veya bisiklet yolları oluşturularak, otomobil kullanıcılarının bu yolları “kısa yol” olarak kullanmasının önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Bu ise mahalle sakinlerinin hem daha sessiz ve huzurlu hem de daha güvenli bir ortama kavuşmalarını sağlamaktadır. İslam şehirlerinde öngörülmüş ve yüzyıllar önce gerçekleştirilmiş evi ve ailenin mahremiyetini ön plana alan uygulamanın, Batının modern şehirlerinde artan bir şekilde talep edildiğini ve uygulandığını görüyoruz.

3) Üçüncü bir Mahremiyet Halkası Olarak : Mahalle:

İslam şehirlerinde Mahalle kadınlar için “yarı mahrem” alanlardır. Müslüman ev bütünüyle duvar ile çevrili bir alanla sınırlandırılmamıştır. Üçüncü bir boyut ve orta mekan daha vardır: kadınların özgürce dolaşabildiği, mahallenin yarı şahsi toplumsal mekanıdır.(Josef:1978, 544-551) Bir birinden razı ve tanıdık insanların paylaştığı, buluştuğu, dışarıdan gelenin hemen nüfuz edemediği ve giremediği “üçüncü mahrem halka” ya da “yarı mahrem” alanıdır. Dıştan bir birini gözetken, içten ise alt özel kümelerden oluşan bir üzüm salkımı gibidir. Dahası mahalledeki ev kümeleri ve “tarik-i hass” ile eve kadar uzanan, çoğunlukla da avlu etrafında dizilmiş çıkmaz sokaklardan oluşur. Mahallenin meydanına açılan çıkmaz sokaklar, ailenin özel dünyasına dönüşür. Bu zincirin dip halkasını daima ev oluşturur. Bütün bu halkalarda farklı mesafelere göre ayarlanmış bir mahremiyet uygulanır.

İslam şehrindeki car-ı mulasıklar, belli ölçekte yakın komşular ile bir başka mahremiyet alanı oluştururlar. Komşular bazen birinci dereceden yakın akraba gibi algılanabilirler. Özellikle Hadsilerde dile getirilen ve İslam hukukunda formüle edilen “komşu hakları” böyle bir “yarı mahrem” alanın oluşmasına yol açmıştır. İnsanı ilişkiler ağına bağlı bir mekan mahremiyeti kategorisi kurulmuş olmaktadır (Ergenç:2013, 17).

Komşu binaların karşılıklı olarak birbirlerinin görünümünü bozmayacak, mahremiyetini ihlal etmeyecek şekilde yapılması toplumun birbiri üzerindeki en önemli haklardan sayılmaktaydı. Bundan dolayı, söz konusu rahatsız edici durumları tanımlayan “havâlesi olmak” genel ifadesi, kadı sicillerinde önemli bir şikâyet konusu olarak dikkati çekmektedir. Havale şikâyetlerinin, daha çok, evlerde “makarr-ı nisvân olan mahaller” ve “tarik-i hâs” ile ilgili olarak mahkeme kayıtlarına yansıdığı görülmekte ve mahremiyetin ihlal edildiğinin tespit edilmesi durumlarında gerekli şekilde tadel yoluna gidildiği anlaşılmaktadır. Yeniden inşa süreçlerinde ortaya çıkan söz konusu ihlaller, kimi zaman tarafların anlaşması, kimi zaman da iddianın ispatlanması neticesinde hükme bağlanabilmiştir. Uzun Şuca mahallesinde yeniden yapılan fakat komşu odanın “makarr-ı nisvân olan” yerlerine “havâle-i azîmesi” olduğu tespit edilen bir pencerenin kapatılması ve “tarik-i hâs” üzerine yapıp geçişe engel olan bir tahta-perdenin kaldırılmasına hükmedilmiştir. Diyarbakır’da Hoca Maksud mahallesinde, eskisinden yüksek yapılmasından dolayı komşu evin ışığını kesen bir bina ve eyvanın (teras), kadime aykırı olan kısımları yıktırılmış, mahremiyeti ihlal ettiği belirtilen merdivenler konusunda ise sulh olunmuştur.(Yılmaz:2000, s. 105-107)

Bütün bunlara rağmen mekanda mahremiyetin kuruluşunda taviz verilmemiştir. Mahremiyet kay-

gısından dolayı everin birbirlerini görüş açlarına ve yüksekliklerine bağlı olarak ayanlanmıştır. Osmanlı mahkemelerine bununla ilgili çok sık başvurulmuştur. Eğer bir birine yakın iki evden biri diğerine göre yüksek inşa edilirse, daha alçak olan evin sahibi mahremiyetinin ihlal edildiği gerekçesiyle mahkemeye gidebilir ve yüksek ev yıktırılabilir. Bu uygulama mesnedini hadislerden ve İslam hukukundan aldığından bununla ilgili problemlerin değişik boyutlarına işaret eden fetvalar bulunabilir. Öyle ki komşunun evinden yüksek olan bir oda dahi yıktırılabilirdi. Evlerin birbirine olan yüksellik ve yerleşim tercihleri üzerine yapılan bu ayrıntılı görüş beyanlarının sebebi, İslam şehirlerindeki mahremiyet algısıdır. Bütün bu evlerde yüksekliğin problem olmasının nedeni, komşu evin içinin ve avlusunun görünür hale gelmesiyle mahremiyetinin ihlali problemidir. pencereler de aynı kategoridedir. Burada temel ölçü, yan evdeki “*makarr-ı nisvan*” olan mahallin yani kadın bulunan yerlerin görülmesiydi. Bu tür davalık durumlarında mahkeme genellikle uzman kişilerden bir keşif heyeti göndererek durumu yerinde inceler ve ona göre karar verilir. Mahalledeki evlerin mahremiyet açısından bir biri ile ilişkisi bu denli ince hesap üzerine oturduğundan, şehirlerin fiziki yapısının da mahremiyet kaygısı ile şekillendiğini söyleyebiliriz. (Yılmaz :2000, 106) Bu yüzden Turgut Cansever: “İki ev arasındaki mesafe, her tür mevzuat ve idareyle ilgili sınırlamalardan azade hipotetik durumda, iki tür güç ve tavrın sonucudur: Birincisi korku, iş birliği ihtiyacı ve sosyal dayanışma, ikincisi ise güvenlik, mahremiyet ve ferdiyettir.”(Cansever:2006, 20)

Mahallenin bu denli etkin bir şekilde hukukî süreçte rol oynamasının sebebi, kişisel mahremiyetin ve özel yaşama ait sırların mahallenin kamusal denetimi ve kontrolüne açık olmasıdır. Toplumsallaşma dinamikleri, hukuksal normlar ve iktidarın denetim iştahının birlikte ürettiği Osmanlı mahalle düzeninde kamusal alanın adeta mahremiyeti yuttuğu bir sosyal bağlam yaratması, herkesin birbirini izlemesini ve karşılıklı kanaat sahibi olmasını sağlıyordu.

Bu yapı içinde mahalle aslında kendi içine kapalı, girip çıkıncı kontrollü bir kurumdur. Bu tür durumlarda mahalle kendisinden olmayan tüm ötekilere karşı kendini kapatıyor. Bu özelliğinden dolayı geleneksel şehirlerde mahalle, kendi mahrem alanını belirleyen bir özerkliğe sahip olduğundan “özgürleştirici yerleşme” ile tanımlanabilir. Kendi içine kapalı şekilde yapılmış bir mahallenin ortasından büyük bir cadde açılınca, çıkmaz sokakların, evlerin gizli arka taraflarının bulunduğu “mahallenin mahremiyeti bozulur”, herkese aleni hale gelir.(Bergen:2015, 40)

İslam şehirlerinde mahalle tanımlayıcı bir aidiyet çerçevesi ve daha özel ve yakın bir ilişkiler ağı ve mekan düzenlemesine sahip olduğundan dolayı, “üçüncü bir mahremiyet” halkası oluşturur. Geleneksel Anadolu şehirlerindeki mahalleler için kullanılan “mahallenin namusu” kavramı, mahallenin kendi içinde özel bir mahremiyet alanı oluşturduğunu gösterir. Çünkü mahallenin hem koruyucu hem de gözetleyici bir rolü vardır. Mahremiyeti korumak misyonuna sahiptir. Bir anlamda mahalle kurumsal olarak ahlak zabıtalığı yapmaktadır. Kadının bedeninin denetimi ev ve sokaktan sonra üçüncü aşamada mahalle tarafından yapılır. Bu kadının kamu ile kontrollü bir ilişkiyi yürütmesine de imkan sağlar. Aksi takdirde kadının kamudan dışlanması hem gündelik hayatı, hem de sistemi çökertir.

4-Mahremiyetin Örtüsü Olarak Duvar:

Mahremiyet, Türk-İslam toplumunun gündelik hayatının özünü ve bilinç altını oluşturur: taciz edemezsin, tecavüz edemezsin, malına, canına, namusuna dokunamazsın. Bu yönüyle mahremiyet geleneksel İslami hayatın vaz geçilmez bir varoluş şartıdır. Mahremiyet olmadan nerdeyse var olmak mümkün değildir. İslam şehirlerinde mahremiyeti sağlayan örtü evde duvardır, avluda kapıdır, çarşıda tesettürdür.

İslam şehirlerinde en küçük yerleşim birimi “dar” ile ifade edilen evdir. En basit tarifi ise duvarla çevrili yer anlamında odadır. Daha detaylandırılmış hali ise evdir. İslam şehirlerinde “dar” en temel mimari unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şehir tipinde her şey, avlu, sokak, cadde vs... aslında “*Gordiyon düğümü*” gibi duvarlar ile çevrilmiş vaziyettedir. İslam şehrinde duvarlar, hudullah’ı, Hadislerle beslenen Adab-ı muaşeret, helal-haram ve en önemlisis de mahremiyetayırımına kadar İslam toplumunun kırmızı çizgilerini ve refleksini yansıtır. Hayali ve fiziki varlığından öte, İslam şehirleri için hayatidir. Duvarsız bir ev veya avlu çıplaktır. Çünkü bu yüksek duvarlar, kadın mahremiyetini örten ve onu yabacılardan koruyan bir tesettür hükmündedir. Bu yönüyle İslam şehirlerindeki duvarlar, başka kültürlerdeki govenli vs. Amaçlı duvarlardan daha öte derin anlamları ifade ettiğinden şehir kültürünü düzenleyen ilkeler açısından değerlendirilmelidir.(O’meara:2014, 19).

Duvarların İslam toplumunda kuurumsal bir mana yükseklenmesi bizzat Hz. Peygamber tarafından

başlatılmıştır. Hz. Peygamber'in evlerinin bahçe duvarı muhtemelen hurma dallarından oluşuyordu. Resulullah'ın Dûme seferi sırasında Ümmü Seleme, "insanların, gözlerinden korunmak için" kerpiçten bir duvar yaptırmıştı. Hz. Peygamber döneminde her meskenin bahçesiyle birlikte sınırı ortaya konulurdu. Bundan hareketle yakın zamana kadar İslam şehirlerinde evler bahçeli olarak inşâ edilmiştir. Zamanımızın şartları, bilhassa büyük şehirlerde meskenlerde avlu veya bahçe mefhumunu unutturmak istikame-tinde gelişmekte, bu durum da mahremiyeti tehdit eden bir unsura dönüşmektedir. Duvarlar, bahçeleri birbirinden ayırmakla evlerin mahremine duyulan saygıyı ifade ediyordu. (İbn Sa'd: 1968, c.I, s.499)

İslam şehirlerinde ortak bir tema olarak duvarların bu kadar belirgin olması, özellikle yabancıların dikkatini çekmiş ve bu durumu anlamlandırmaya çalışmışlardır. Burada sözünü ettiğimiz duvarlar İslam şehrinin öz kimliğinin ve şahsi tarihinin tamamlayıcı bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü duvar bu şehirde bir erde ya da örtüdür; onun arkasında yaşayan insanların mahremiyetinin bir örtüsüdür. Onu bir perde veya elbise gibi kullanarak kendi öz dünyasını ve mahrem alanını korumaktadır. Bu durum duvarları ile ünlü Fez şehrinde yaygın bir darb-ı meselde şu şekilde dile getirilmiştir: "*Şayet Fez şehrinin duvarları kaldırılrsa, el değmemiş kara gözlü kızları ortaya çıkardı. Yine bu kara gözlü kızlar örtülerini çıkarsalardı, itibarlarının kaybolmasından ve solgunluktan hastalanıp perişan olurlardı...*" (Kettani: 2002, 39)

Burada dile getirildiği gibi İslam şehirde duvar sadece güvenlik aracı olarak düşünülemez. Elbette her toplum değişik maksatlar ile duvarları kullanmaktadır. Ancak İslam şehirlerinde duvar, daha çok helal ile haram olanı ayırmada kullanılan bir vasıta olarak konumlandırılmaktadır. Geleneksel İslam şehirlerinde duvar seküler olanı kutsaldan, kadınları erkeklerden(namahremden), içeriği dışarıdan ayırmada kullandığı bir araçtır. Burada duvarın koruyucu, örtücü ve tecrit edici bir işlevi vardır. Bu yüzden İslam şehirlerinde duvar, fiziki yapısından öte dini ve sosyal bir muhteva taşır. Kadınların geleneksel olarak dış dünyaya kapalı olması duvar ile sağlanmıştır.(Omeara:2014: 68, 84.) Bu yüzden duvarların sınır koyan ve perdeleyen işlevleriyle kültürün bağlantısı görünenden çok daha derindir. Çünkü Müslüman bireyler olarak gündelik hayatlarında Allah'ın koyduğu sınırları(*hududullah*) gözetmek zorundalar. Bu ihtiyaç şehir hayatında bazen bir hicab, bazen bir perde, burada anlatıldığı gibi bazen de bir duvar olarak karşımıza çıkmaktadır. Duvar sadece bu ayrımı yaptığı için değil, toplumun ona yüklediği mana dolayısıyla da sihirlidir. Kapı eşiği, balkon vs... Pierre Bordieu, Evin girişini karanlık ile aydınlığın, uykunun, bakire kızın duvarı olarak tanımlar (Omeara:2014,89).

Kur'an'da da geçen *umr* kelime kökünden türetilmiş olan *İmar/Mamur/Mimar/Umran* kelimelerini kullanmanın ve bunların ihtiva ettiği anlamları ortaya çıkarmanın ilk yapılması gereken eylem olduğunu ifade eder. Ömr;vahiyle gelen ilahi nizamın çerçevelediği fiziki dünyanın tanımıdır. İnsan içinde bu ahlaki kapasitesini onun tekrar inşası yoluyla yerine getirebileceği, değer merkezli çerçeveye sahip bir kainatla karşı karşıyadır. Bu inşa işlemi mikro ölçekte imaret, makro ölçekte umrandır.

Duvarın olmadığı ve kadının bütünüyle yabancılar ile iç içe olduğu zamanlarda ise kadın be defa kendi psikolojik duvarlarını örmektedir. Kadınlar, erkekler ile birlikte oldukları mekanda konuşma tarzı, ses tonu, göz hareketleri ve beden dili bir başka deyişle "*metaforik iffet dili*" ile erkeklere mesafe koyabilir, arasına psikolojik duvarlar örebilir. Kadın her şartta "*mahrem dil perdesi*" dediğimiz karşı cinse yönelik bedensel kontrol, bu metaforik iffet dili vasıtasıyla, öteki/yabancı ile bu semboller vasıtasıyla arasına mesafe koyulabilmektedir. Kadınları dışarıdan gelebilecek bir müdahaleyi veya tehlikeyi engellemek için psikolojik ve soyut olarak kendi çevrelerine ördüğü, ancak gözle görülmeyen bu engellemeleri Elif Evrim Şencan "*Cam Duvar*" olarak kavramsallaştırır(Şencan:2014, 215). Aynı durumu Hall, mesafe analizi yaparken "donuk tip(frozen styl) olarak tanımlanmıştır (Hall:1996, 125). Bu çizgilerin, sembollerin, refleslerin ve mesafelerin kaybolduğu yerde mahremiyette tükenmiştir. Bütün bunlar doğmatik değil, insanın kendini rahat hissetmesi için geliştirdiği pratik kurallardır. Ayıraca da kadının bu özelliği fitridir ve evrenseldir. Ancak burada sözünü ettiğimiz mesafe ve metaforik dil kültürden kültüre, topluma ve coğrafyaya göre farklılık arz eder.

5)Mahremiyetin Son Halkası ve Sınırı: Kamusal Alan ve Özel Alan Ayrımı:

İslam şehirlerinde kadınların dışarı çıkmaları çok istenen bir durum değildir. Bütün minyatürlerde ve XIX.yy romanlarında bu durumu görmek mümkündür. XX. Yüzyıl başında yazılan Mehmet Rauf'un "Bir Zambağın hikayesi" romanında " erkekler kadınları, ancak vapurda, Galata Köprüsünde ve ya

şimendiferde görebilirlerdi” demektedir. Modern zamanlara kadar şehirlerde kadınların görünmesi de çok nadirdir. Kadının kamusal alanda dolaşması sınırlı mekanlarda ve zaruret icabıdır. XVIII. Yüzyılda yazılan bir anonim metinde kadınların için sakıncalı yerler sayılırken, cuma günleri dışarı çıkanlar, kağıthaneye gidenler, donama günleri seyre çıkanlar...vs. sıralanmaktadır. Bu durumu kadınların o günün şartları içinde çarşı ve pazardan mümkün olduğunca uzak tutulduğunu ve korunduklarını yansıtır. Bu durum XVIII. Yüzyıldan itibaren yavaş yavaş değişmeye başlamış, kadının toplumsal hayatta daha görünür hale gelmesi uzun bir zaman almıştır. Zorla sokakğa çıkarak hamama giderek modernliğin mekanlarını ele geçirdiler. Modernliğin bazı mekanlarını bu şekilde kadınlar ürettiler, üretmeye de devam ediyorlar. (Tanyeli: 2012, 66-74)

Kamusallık ve literatürde birlikte anıldığı özel alan ile ilgili bir baska önemli nokta da bu alanların nerede başlayıp bittiği sorunsalıdır. Fikret Yılmaz, mahrem alanın baskalarına kapalı ve yalnız kişiye mahsus özel bir alana gönderme yaptığını, kamusal alanın ayırt edici yanının ise “alenilik” ve “izlenebilirlik” olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda da iki alanın birbiri içine geçtiği durumlar olduğunu ve kimi zaman “özel alanın kamusal alanın tahakkümüne maruz kaldığını” belirtmektedir: “Mahremiyetin kisisel olanı gizleme, mümkün olduğunca dışarıya kapatma karakteri, kamusal alanın herkese açık olma ve aleni kılma özelliği tarafından kontrol edilmeye müsaittir. Söz konusu iki alan arasındaki bu çelişik durumun hikâyesi bir açıdan da modern bireyin oluşumunu anlatmaktadır”. Sennett’in kadın bedeninin dissallastığı, mahremiyetinin ortadan kalkabildiği yani ahlakla kurdugu ilişki, üzerinde durulması gereken bir noktadır: “Ahlak dışı bir alan olarak kamu, kadınlar ve erkekler için çok farklı şeyler ifade ediyordu. Kadınlar için kamu, kirlenerek ve ‘kargaşa dolu, almış basını giden bir girdap’ içine sürüklenerek erdemlerini yitirme tehlikesine girdikleri bir yerdi. Kamu ile rezalet yakından ilişkiliydi. Bir burjuva erkek için kamu farklı bir ahlakî özellik taşıyordu” (40).

Geleneksel İslami hayat ile modern yaşam bu konuda taban tabana zıttır: gelenek hayatın esasını mahremiyet ve rahimiyet üzerine kurarak kadını mahrem ve ziynet olarak tanımlar ve sistemini bu mantık üzerine kurarken; modern toplum ise rahimiyet vasfından çıkarak “*pornografi*” üzerine yani gösterilen bir şeye dönüştürmüştür. (Öğüt:2010,s.80-87; Bergen:2015, 40) Biri kendini bir mücevher saklamışcasına gizlerken, diğeri olabildiğinde kendini sergilemek ve görünmek istemektedir. Geleneksel şehir olabildiğince mahremiyeti korurken, modern kapitalist şehir kadını sokağa atarak bir anlamda ziyneti kirlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında bütün bir modernleşme süreci esasında mahremiyete müdahale ve onun ihlalidir. Artık kadının kapitalist dünyada mahremiyeti kalmamıştır. Kapitalizmin ürettiği kent tasarımında savunmasız kalmıştır. Pratikte bakıldığında caddeye büyük pencereler, avlusuz ve perdesiz evler, plajlarda çıplak insanlar, dekolte kıyafetler moderniztenin zorunlu sonuçlarıdır. Modern mimarî tarzı yapılaşmalar ve konut tasarımlarında mahremiyetin sınırları değiştirilmektedir. Yeni mimarî düzenin getirdiği “açık mutfak, mekânlar arası saydamlık” gibi unsurlar, geleneksel mahremiyet açısından köklü bir değişiklik ve kopuş arz etmektedir. Günümüzde moda olan Fransız pencere/camlar ve storalar mesken mahremiyetini kaldıran, evleri dışarıya açan ve görünür kılan hususlardır.

Mesken mahremiyetinin ihlal edilmesiyle, İslam toplumunda aile hayatının ve özellikle de -bu hayatın merkezinde yer alan- kadının mahremiyetinin olumsuz etkilendiği açıktır. Öyle ki geleneksel pazar çantasında bile başkalarının görmesini engellemek için kılıf kullanırken, diğeri inadına aldığı her şeyi gösteren şeffaf çantalar kullanır. Hasır çantadan Pazar filesine geçiş, geleneğin mahremiyetinden modernliğin pornografik dünyasına geçişi ifade eder. (Öğüt: 2010, 83)

Sonuç:

Mekan, insanın ideal hayal dünyası içinde inançlarına, hassasiyetlerine göre şekillenen metafizik yapılardır. Her medeniyet kendi mekanını ve şehrini üretir. İslam şehirlerinde mekanı belirleyen en önemli unsurlardan biri de mahremiyettir. Mahremiyet fitri bir olgu olduğundan hiçbir zaman bütünüyle ortadan kalkmaz; bir hassasiyet olarak her daim vardır, ama tezahürleri farklı şekillerde ortaya çıkabilir. Toplumun farklı mekanlarında, koşullarında yaşayan kişiler ve cinsiyetler (özneler) için değişen çeperele (nesnelere) bürünerek varlığını devam ettirir. Her çağda mahremiyet değiştiği için başka başka mahremiyetler inşa edilir.

İslam, kadın mahremiyetini yalnızca fiziksel veya sözlü iletişimle değil, görme yoluyla dahi bozabilme olasılığını en aza indirgeyen katı ayrımcı kuralları getirir. Bunu da mahremiyet anlayışına bağlı

olarak kurumsallaştırır. Haremin yapısı, kapı ve pencerelerin yerleri ve şekilleri, mekânlar arasındaki uzaklık, bütün bunlar belli ölçüde ayrımcı kurallar ve normlardan kaynaklanırlar.

İslam şehirlerinde mahremiyet hayatın her alanında ve aşamasında erimiş halde bulunmaktadır. Bundan dolayı somut ve tek noktada aranmamalıdır. Mahremiyet ev planında, percere şeklinde ve yönünde, avlu duvarında, kapı tokmağında vs. Hayatın her noktasında yaşanan ve somut bir varlığa bürünen bir değerdir. Ancak modern kapitalist medeniyet ve iletişim imkanı mahremiyetin bilinen geleneksel sınırlarını yıkmıştır.

Kaynakça:

- Alada Adalet Bayramoğlu (2008), Osmanlı Şehirlerinde Mahalle, İstanbul.
- Alver Köksal (2015), Osmanlı'dan Günümüze Cinsiyet, Mahremiyet ve Mekan, Ankara.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. S. Muhammed Cabir el-Attar, (I-X), Beyrut 1994, c.VIII.
- Alshech Eli (2004), "Do not Entire Houses Other Than Your Own: Spher in Eraly Sunni Islamic Thought", *Islamic Law and Society*, 11/3, 291-332.
- Atalar Ali(2004), *Osmanlı Dönemi Antepepleri*, İstanbul.
- Bergen Lütfi, (2015) Osmanlıdan Günümüze Cinsiyet, Mahremiyet ve Mekan Çalıştayı, Ankara.
- Campo Juan (1991), The Others Sides of Paradise: Explorotons into the Religious Meanings of Dometic Space in Islam, Colombia 1991.
- Cansever Turgut (2006:), *İslam'da şehir ve mimari*. İstanbul Timaş Yayınları,
- Ergenç Özer(1984), Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşev ve Nitelikleri Üzerine", Osmanlı Aratırmaları Dergisi, IV, 69-78.
- Hall Edward T.(1966), The Hidden Dimension, Anchor Book, USA.
- Lady Montagu(t.y.), *Türkiye Mektupları*, trc. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 temel eser, İstanbul.
- Pulhan Hıfısiye, An Enclosed Court, A Conceptual Analysis of The Tradistionel Courtyard Hause in Cyrus, İnternational Seminer on Vernecular Settlement.
- Şencan Elif Evrim (2014), "Dört Mekan Bir Kadın: Osmanlı Döneminde Kıbrıs Adasında Yaşayan Müslüman Kadının Yaşam Alanının Mesafe Analizi Yoluyla İncelenmesi", Cumhuriyet Tarih Araştırmaları Dergisi X/20, 195-220.
- O'meara, Simon(2014), Mekan ve Müslüman Şehir Hayatı, trc.Hatice Orman Topçu, İstanbul.
- Öğüt Süheyb (2010), Pornografi ve Tesettür:Egemenliğin İki Difransiyeli, İstanbul Üniversitesi, SBE, Yayınanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Öğüt Süheyb (2015) Osmanlıdan Günümüze Cinsiyet, Mahremiyet ve Mekan Çalıştayı, Ankara.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed (1968), *Tabakât'ül-Kübrâ*, Dâru's-Sâdır, Beyrut.
- el-Kettani Muhammed (2002), *Fas Casimetu'l-İdarisa ve Resailu'l-Ukhra*, Kazablanka.
- Josef Suad (1978), "Women in the Neighborhood Street in Borj Hammoud, Lebanon", *Women in The Muslim World*, Lois Beck-Nikki Keddie, Camridge. (s.544-551).
- Yılmaz Fikret(2000), "Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Snırlarına Dair", *Toplum ve Bilim*, sy.83 Kış. İstanbul, 92-110.
- Yüksel Mehmet(2003), "Mahremiyet Hakkı ve Sosyo-Tarihsel Gelişimi", AÜSBFD, c. 58, sayı:1, Ankara.
- İbn Teymiye /1974), *El-Hicab li'l-Mer'e ve libasuha fi's-Salaat*, Dimaşk.
- Tanyeli Uğur (2012), İstanbul'da Mekan Mahremiyetinin İhlali ve Teşhiri, İstanbul.
- Işın Ekrem (1998), "Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat", İstanbul, *Tarih ve Toplum*, C.9 no.51.
- Semhûdî(1971), Nureddin Ali b. Ahmed, *Vefâu'l-Vefa bi-Ahbâr Dâri'l-Mustafa*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.

E

Vakıf Alanında Kadınlar

Osmanlı Dönemi Vakfiyelerinde Kadınlara Yönelik Hizmetler

Adnan TÜZEN
Vakıflar Genel Müdürlüğü / Ankara

Giriş

Vakıflar, birçok alanda kurumlar oluşturmuş ve bu alanlarda hizmet vermiştir. Bunlar arasında; eğitim, öğretim, sağlık, din, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, ulaşım, konaklama ve ticarete ait pek çok yapı ve kurum yer almaktadır. Bu müessese ayrıca bayındırlık, belediye ve sosyal güvenlik alanlarında da hizmet sunmuştur. Bu sayede devletin yerine getirmesi gereken pek çok hizmet vakıf kurumu sayesinde gerçekleştirilmiştir. Tüm bu hizmetler, yaratılmışların en şereflii olarak insan içindir. Bu makalede, vakıf kurumuna ve insanları vakıf kurmaya yönelten sebeplerin neler olduğuna değindikten sonra vakıflarda kadınlara yönelik hizmetlerden bahsedilecektir.

Vakıf Nedir?

Maddî bir karşılık beklemeden başkalarına yardım etmek gibi ulvî ve fevkalâde bir düşüncenin mahsulü olan vakıf müessesesi, yüzyıllardan beri İslâm ülkelerinde büyük bir önem kazanmış, sosyal ve ekonomik hayat üzerinde derin tesirler icra etmiş olan dinî ve hukukî bir kurumdur.

İnsan fitratında mevcut olan yardımlaşma hissi, şüphesiz ki insanlık tarihi kadar eskidir. Bu his, dinî emir ve hükümlerle birleşince daha bir kuvvet kazanır. İslâm ülkelerinde vakıfların, asırlarca büyük bir fonksiyon icra etmesinin sebebini burada (dinî his) aramak lazımdır. Çünkü “insanların en hayırlısı, insanlara faydalı olan, malın en hayırlısı, Allah yolunda harcanan (başka bir ifade ile vakfedilen), vakfın en hayırlısı da insanların en çok duydukları ihtiyacı karşılayandır” prensibinin anlamını çok iyi bilen Müslümanlar, bu yolda birbirleri ile âdeta yarış edercesine vakıf tesisler kurmuşlardır.

Vakıf, iktisadi anlamda, ferdi çalışma ve gayretle elde edilen imkânların ve mal varlığının gönül rızasıyla paylaşılmasını öngören hukuki bir sistemdir. Bu sistemde, her türlü hırs ve tamahtan uzak bir şekilde, şahsi mal varlığı, kamunun kullanımına aktarılmakta, böylece şahsi imkânlar kamu hizmetine dönüştürülmektedir. Burada faydacı felsefenin aksine, diğer insanların lehine, şahsın feragati ve fedakârlığı söz konusudur. Katılımcılık ve paylaşma ruhu hâkimdir. Zira toplumun huzuru sağlanmadıkça, bireyin mutluluğunun sürekliliğinden söz etmenin mümkün olmadığı düşünülmektedir.

O halde vakıf, bütün insanlığın mutluluğunu amaçlayan bir sistemler bütünüdür. Vakıf yapan kişi feragatin ve başkalarına yardımcı olmanın mutluluğunu; vakıftan yararlanan kişi ise, bir ihtiyacını karşılamış olmanın hazzını duymaktadır. Bu, birbiriyle çelişmeyen ve biri diğerinin hazzını azaltmaksızın dalgalar halinde cemiyetin bütün fertlerini saran, topyekûn bir mutluluktur.

Osmanlı sosyal müesseselerinin kurulup gelişmesinde büyük ve önemli hizmeti bulunan vakıfların kuruluş sebebini anlamak için yukarıda temas edilen anlayışa bağlamak gerekir. Ayrıca, Ebû Hüreyre’den nakledilen bir Hadis-i Şerifte Hz. Peygamber’in söyle buyurduğu belirtilmektedir: “İnsanoğlu öldüğü zaman bütün amelleri kesilir. Ancak devam eden sadaka (sadaka-i cariyeye), faydalanılan ilim ve kendisine dua eden bir evlat bırakanlarınkı kesilmez.” Hadisçiler, “sadaka-i câriyeyi” vakıf ile tefsir etmiş ve sadaka devam ettiği müddetçe sevabının da devam edeceğine kani olmuşlardır. Hz. Peygamberin bizzat kendisinin de vakıf yapmış olması, ashabının onu takiben böyle eserler meydana getirmesine sebep olmuştur. Nitekim Câbir (r.a.) “Ben, Muhacir ve Ensar’dan mal ve kudret sahibi bir kimse bilmem ki vakıf ve tasaddukta bulunmuş olmasın.” diyerek daha o dönemde bu gelişmenin hangi seviyeye ulaştığını belirtmek ister.

Lügat olarak pek çok manası bulunan “vakıf kelimesine farklı istilahî manalar verilmiştir. Bununla beraber bu manaların tamamı birbirlerine çok benzemekte ve ihtiva ettikleri anlamın, hemen hemen

birbirinin aynı olduğu görülmektedir.

İnsani Vakıf Kurmaya Yönelten Sâikler/Sebepler Ve Unsurlar

Ülkeler ve milletler arası münasebetlerde, siyasî ve sosyal sürtüşmelerin, hatta sıcak çatışmaların sebebi olan; fert bazında “canın yongası” olarak nitelendirilen taşınır ve taşınmaz mallar, ekonomik değer ve haklar, nasıl oluyor da gönül rızası ile şahsî servet olmaktan çıkartılabiliyor ve kamunun hizmetine sunulabiliyor? Bu yolla mektep, medrese, tekke ve kütüphane gibi eğitim ve ilim müesseseleri; cami, mescit ve namazgâh gibi dinî müesseseler; hastane, eramilhane, imaret ve kabristan gibi sosyal ve beledi müesseseler; yol, su, köprü, çeşme ve sebil gibi bayındırlık ve kültürel müesseseler; hangi evrensel ve insanî gayretlerin sonucunda meydana getirilmiştir?

Şüphesiz bu soruları daha da çoğaltmak mümkündür. Ancak biz bunlardan sarf-ı nazarla Osmanlı toplum yapısı ve kültür hayatı çerçevesinde, bu konunun dinamiklerini yakalamaya çalışacağız.

Vakıf kelimesinin Kur’an’da terim olarak geçmemesine ve hadiste de “sadaka-i cariye” olarak vasıflandırılmasına karşılık; vakıfların amacını teşkil eden her türlü “birr u hayr” ve “birr u takva” nasıta geniş çapta anlatılmış ve insanlar bu iyilik ve güzellikleri işlemeye teşvik edilmiştir. Kur’an’ın bu hükmü, “birr u takva” yönünde bir araya gelin yardımlaşın, dayanışma gösterin; yoksa “ism ve udvân” yönünde değil tarzında özetlenmiştir.

“Birr” nefsin bencilliğinden kurtulmak, kendi ihtiyacı olan nesneleri bile daha fazla ihtiyacı olana “infak” edebilmektir. “Takva” ise Allah’tan alınan güçle hukuka ve ahlâka aykırı yönlerde sevk eden “iğva”ya karşı koymaktır. “İsm” ve “udvân” ise, meşru ve iyi harcama biçimlerinin tam karşısı bir davranıştır. Cenâb-ı Hakk bu hükümlerle de yetinmez. Âdeti “canın yongası” olan dünya malı ile kulunu sınar. Kavramları yerli yerine oturtması ve olgunlaşması için onu eğitir. “Siz sevdiğiniz şeylerden harca-yıncaya kadar asla iyilik ve güzelliğe ulaşmış olamazsınız” (Bakara:92) fermanını kullarına vaaz eder. Ebu Talha(ra) bu ayeti işitince, sevdiği mallarından olan “Beyrahâ” adındaki bahçesini vakıf yapmıştır.

İnsanları vakıf kurmaya sevk eden sebep ve saiklerden birçoğunu, vakfiyelerin başlangıç kısımlarında yer alan ifadelerde bulmak mümkündür. Bu güzel ifadelerden birkaç örnek verilmek istenirse:

Edirne Selimiye Külliyesi’ne ait Padişah II. Selim (1566-1574)’in vakfiyesi şöyle başlamaktadır (VGMA, 1395: 1/1):

“Hamd O Allah’a ki, O’nun güç ve kudreti karşısında akıllar ve anlayışlar durup kalır. O’nun melekûtunu müşahedede büyük sultanların idrakleri hayrete düşer. Ebedilik ancak O’nun izzet ve şanına mahsustur...Ölüm herkesi yakalar. Servet kimseyi toprağa girmekten kurtaramaz...Ölümden ne peygamber(s.a), ne sultan, ne vezir, ne emir, ne hakim, ne de Süleyman(Kanuni) ve oğlu Selim kurtulur..”

“Hikmet ancak Hakk’ı bilmek ve O’na lââyık ibadet yapmaktır...Osmanlı hanedanı büyük ve ilâhî bir nimete mazhar olmuştur. Onlardan birinin parlak saadet yıldızı doğunca ilk işi, ahiret gününe faydalı olacak bir hayır yapmak olmuştur. Bu onların nesilden nesile gelen âdetleridir...Böylece nice büyük hayırlar, nice devamlı eserler meydana getirmişlerdir”

Şeyh Kenzi Hasan Efendi İbn-i Ahmet’e ait vakfiyenin giriş kısmında vakıf kurma amacı şöyle ifade edilmiştir (VGMA, 583: 52-53).

“Baki ve sabit olmayan bu dünya evinin nimetleri geçici bir gölge, onda oturmakta olan kimse ise, gitmek üzere olan misafir gibidir. Akıllı olan her insan gaflette olmaz. Geleceğini göz önünde bulundurarak ahirette vadedilen iyi mertebelere ulaşabilmek için, hayır ve iyilik tohumunu dünya tarlasına eker...Böylece vâkıf, iyilik ve hayırla uzun süre anılmak suretiyle ölümsüzleşmeyi düşünür”

Vakfın kuruluş amacına yönelik Ebu Bekir Efendi’ye ait bir başka vakfiyede şu ifadeler yer almaktadır (VGMA: 583: 118-119).

“Bu aldatici dünyanın mal, mülk ve itibarı kararsız, taht ve tacı emanettir. Allah’tan başka her şey yok olacaktır... Dünya bir kimse için devam edip kalacak olsaydı, Allah’ın Resulü onda ebedî kalırdı... Her olgun olan kimsenin yaşlanmadan önce, gücünün yettiği vakitte hayır ve iyilik yaparak ahiret ha-

yatını düşünmesi gerekir. Vakıf, hayır ve sadaka türlerinin en mükemmeli ve baki kalacak iyiliklerin en güzelidir”

İnsan bu dünyada ne kadar çok servet ve imkânlarla sahip olursa olsun, ömür denen olay, bir gün gelecek bitecektir. Oysa insan daha uzun süre yaşamak, bu dünyada çevresine karşı saygı ile anılacak bir mevkiye ulaşmak, ölümünden sonra da Allah’ın rızasını kazanmış bir kul olarak anılmak istemektedir.

İnsanları vakıf yapmaya yönelten bu sebep ve saiklerin yanında; İslâm toplumlarında meydana gelen siyasî ve sosyal değişimleri, servetin teşhiri ve transferine yönelik psikolojik arzuları, sosyo-ekonomik ihtiyaçları, toplumun ahlâkî, zihnî ve kültürel yapısını, elde edilen servetin müsadere veya miras yoluyla bölünüp parçalanmadan, emin bir şekilde gelecek kuşaklara intikâl ettirme düşüncesi¹³, devletin güç ve kudretinin sergilenmesi ve tebaanın nabzının tutulması ve daha bunlara benzer pek çok faktörleri saymak mümkündür.

Vakıfların Hizmet Sahaları

Allah’ın rızasını kazanmak gayesiyle, başkalarına karşılıksız yardım etmek gibi bir prensipten doğan vakıflar, toplumun hayır ve iyiliğine olan her yerde sağlam birer sigorta teşkilâtı gibi vazife görüyorlardı. Bu bakımdan, Anadolu başta olmak üzere İslâm âleminin hemen her yerinde rastladığımız vakıfların yardım elini uzatmadığı bir saha görmek mümkün değildir. Dünyanın, her dönem ve bölge- sinde görülebilen yoksulların elem ve ızdırabını gidermek, yollar, köprüler, çeşmeler, su bentleri, okul, cami, hamam, hastane, tekke, zaviye, mezarlık, piknik yerleri, kaldırım döşeme, yol yapımı, kaldırım döşenmesi vs. gibi daha nice hizmetleri yerine getiren bu müesseselerin pek çok çeşidi bulunmaktadır.

Fakir, dul, öksüz ve borçlulara para yardımı yapmak; öğrencilere elbise ve yemek vermek; evlenecek genç kızlara çeyiz hazırlamak; her günün ihtiyaçları yanı sıra efendileri azarlamasın diye kâse ve bardak gibi kap kaçak kıran hizmetçilere verilmek üzere para vakıflarının yapıldığını biliyoruz.

Ayrıca vakıfların hizmet sahalarını aşağıda görüleceği şekilde de bir tasnife tabi tutabiliriz:

- a) Dinî hizmetlerin ifası için yapılmış bulunan vakıflar: Cami, mescit, tekke, namazgâh vs.
- b) Eğitim ve kültürle ilgili vakıflar: Mektep, medrese, kütüphâne, dâru’l-hadis, dâru’l-kurra vs.
- c) Sivil ve askerî sahada hizmet eden vakıflar: Evler, saraylar, kışlalar, tophaneler, silah sarayları, bahçeler.
- d) Ekonomik sahada hizmet veren vakıflar: Çarsılar, bedestenler, arastalar, hanlar, kapanlar, dük- kânlar, imalathaneler vs.
- e) Sosyal hizmetler için kurulmuş bulunan vakıflar: Hastaneler, Dâru’sşifalar, Kervansaraylar, İmâretler, Dâru’l-acezeler, Miskinlerevi, Dullarevi, vs.
- f) Su hizmetleri ile ilgili vakıflar: Çeşme, sebil, şadırvan, su kemerleri, bentler, hamamlar, kaplı- calar vs.
- g) Spor hizmetleri için yapılmış bulunan vakıflar: Pehlivan ve kemankeş (okçuluk) tekkeleri, ok meydanları, spor abideleri.

Vakfiyelerde Yer Alan Kadınlara Yönelik Hizmetler

Vakfiyelerde yer alan kadınlara yönelik hizmetleri;

- A)** Konaklama ve barınma,
- B)** Beslenme,
- C)** Nakdi yardım ve ücretler,
- D)** Giyim kuşam,
- E)** Eğitim,
- F)** Sosyal içerikli hizmetler olarak sınıflandırmak mümkündür.

Bu noktada, söz konusu hizmetleri kısmen veya tamamen içeren vakfiyelerden yapılan alıntılara yer verilecektir.

1- Saffet Bey, 12 Temmuz 1916 tarihli bir vakfiye ile (VGMA, 608/1:251):

1 ¹³ A. Ziya ÜLKEN, ”Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği”, *Vakıflar Dergisi*, S.IX, 1971, s.32.

a) Bursa’da yaptırdığı eramilthane’nin (dullar evi) odalarında, mütevellinin uygun görüşü /belge ile savaş meydanlarında canlarını feda ettiği belirlenen Müslüman şehitlerin iffetli dul eşlerinin çocukları ile oturmasını,

b) Dükkan bitişiğindeki salonun ise sanat icra etmelerine mahsus olmasını, avlu ve bahçede el sanatlarıyla ilgili tezgah kurup geçimlerine katkıda bulunacak sanatlarla uğraşmalarının teşvik edilmesini,

c) Şehit eşi dul hanımlar bulunmadığı veya bu türden istekli olmadığı takdirde ikinci derecede dul kalmış, kimsesiz ve meskensiz iffetli kadınların, belirtilen şartlar uyarınca iskan edilmesini şart kılmıştır.

2- Bursa’da Bahri Dede oğlu Bostan Dede 1594 tarihli vakfiyesinde (VGMA, 731: 101):

Murad Çarşısı yanında erâmil (dullar) ve gureba oturması yedi adet oda vakfettiği, burada dul kadınlar iskan edilmesi, ihtiyaçlarının temin edilmesi ve odaların bakım onarım masraflarının vakıf tarafından karşılanması ön görülmüştür.

3- Neslisah Sultan binti Mehmet Bey, 1553 M tarihli vakfiyesinde azat edilmiş cariyeleri, hasta, kimsesiz kadınlar ve hizmetliler için Kasımpaşa’da bir hane vakfettiğini belirtmektedir (VGMA, 574: 37).

4- Sivas’ta bir ev ve bahçe vakfederek vakıf kuran Hattab bin SahibAhmed adlı kişi, 1321 tarihli vakfiyesinde yetimler, miskinler ve kadınlara yönelik şu şartları ön görmüştür (VGMA, 578: 3):

“..İşbu menzil ve bostanı vâkıf bilcümle hudud ve hukuku ile dahil ve hariç bütün merafiğ ve levahiki ile birlikte hastalık ve emsâli hadisat vekayi’ikevniye sebebiyle maişet hususunda ihtiyaç ve zaruret içinde bulunan Müslümanların yetimler ve dul hatunlardan ibaret bulunan fukara ve miskinlerin mesalihine ve vakf ve tahsis eyledi...”

5- Hattab bin Sahib Ahmet, vakfiyesinde ev ve bahçesini, hastalık ve benzeri olaylar nedeniyle geçim sıkıntısına düşen, yoksul, yetim ve dul hanımların ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik şartlar koymuştur. Vâkıf, bununla da yetinmeyerek, beş hisseye bölünen vakfın gelirinden bir hissenin, akrabalarından muhtaç olanlara, yetimlere dullara, kötürümlere, amalara, cüzzamlılara, mahpuslara, fukara nakit para ve eşya ve yiyecek yardımı yapılmasını, cenazelerinin techiz ve tekfin işlemlerinin eda edilmesini, fukara yetimlerine bakmayı üstlenen kişilere yetimlerin talim ve terbiyeleri için vakıftan ücret verilmesini şart kılmıştır (VGMA, 578: 3).

6- Saray Kethüdalarından Canfeda Hatun 25 Rebiü’l-ahir 1187 Hicri vakfiyesinde Eyüp’te Akba-ba Hazretleri merkadı civarında yaptırdığı 6 adet bekar odaları ile 7 adet evli odalarında kalan bekar kadın, erkek ve evliler için oda başına günlük iki akçe, kendisinin vefatından sonra cariyelerinden ve azatlılarından olan ve evlenmeyenlere günlük altı akçe veya evlendiği halde kocası fakir olanlara günlük üçer akçe verilmesini, yine yaptırdığı mektep’de okuyan 20 adet yetim talebenin Ramazan ve Kurban bayramlarında baştan ayağa giydirilmesini şart kılmıştır (VGMA, 741: 55).

7) Anadolu Kazaskeri olan Mehmed Efendi bin Abdullah, 1570 tarihli vakfiyesinde her yıl gelin olacak üç kızın bütün ihtiyaçları için her yıl 10.000 dirhem sarf edilmesini şart kılmıştır (VGMA, 624: 1).

8) Mehmed Hüsrev Paşa 1854 tarihli vakfiyesinde isimleri defterde kayıtlı olan fakir erkek ve kadınlara kendisi hayatta iken dağıtılan nakit 1500 kuruş yardımın vefatından sonra da aynen devam etmesini şart kılmıştır (VGMA, 747: 214).

9) Zekiye Hanım, 1894 tarihli vakfiyesinde vakfın gelirinden fukara ve dul kadınlara her yıl ellişer kuruş kömür parası verilmesini, dört yüz kuruş harcanarak yetim ve fakir bir kız ve bir erkek çocuğunun Ramazan bayramında giydirilmesini şart kılmıştır (VGMA, 610: 167).

10) Gelibolu’da Şeyh Mehmed Efendi, 1615 tarihli vakfiyesinde kırk adet dul, yetim ve miskinden her birine aylık on beş akçenin verilmesini şart kılmıştır (VGMA, 744: 509).

11) Süleyman Rasih Bey, 1855 tarihli vakfiyesinde her yıl Ramazan ayında 40 adet fakir dul kadın ile yetim ve yetimeye beşer akçe nakit para verilmesini şart kılmıştır (VGMA, 747: 226).

12) Hüsrev Paşa, 1588 tarihli vakfiyesinde Van Erciş ve Bitlis civarında yaptırdığı imaretlerinde pişirilen yemekten civarda bulunan ve imarete gelen dul, yetim ve sair muhtaçlara imarette pişirilen yemeklerden verilmesini, yirmi adet dul hatuna her gün sabah akşam ekmek ve yemek gönderilmesini şart kılmıştır (VGMA, 582/1:2).

13) Veziköprü’de bulunan Taşhan’ın bânisi olup Şehit Müftü adıyla bilinen Şeyh Mustafa Efendi Bin Ahmet Efendi ise 16 Zilkade 1212 Hicri tarihli vakfiyesinde Orta Câmi’-i şerifi yakının bulunan mektepte mu’allim-i sıbyan olan efendilere söz konusu kasab ve nalband dükkanları gelirinden olmak

üzere her ay yirmişer para verilmesini, kayınvalidesi Hatice Hatun hayatta oldukça kendisine her ay üçer kuruş ödenmesini, ancak ölümünden sonra bu paranın başkasına verilmeyip vakfın gelirine katılmasını şart kılmıştır (VGMA, 579: 38).

Bütün bu örnekler bize şunu göstermektedir ki, Müslüman kimliği taşıyan insanların devlet adamı olsun değişik halk tabakalarından olsun ayet-i kerimede emredildiği şekliyle “hayır işlerinde yarıştıklarının”² bir göstergesidir. Vakıf kurucularının hiç birinin vakıf kurarak halk arasında şöhret olmak gibi bir amaç taşımadıklarını, sadece Allah’ın rızasını kazanmayı hedefledikleri yine vakfiyelerinden anlaşılmaktadır.

Ayrıca günümüzde bile uygulanması önerilen ve sistem oluşturulmaya çalışılan ve koruyucu aile, yetimhane, dullar evi (kadın sığınma evleri) sistemleri gibi uygulamalarının Osmanlı Döneminde vakıflar eliyle oldukça başarılı bir şekilde yürütüldüğünü anlamaktayız.

Diğer bir husus ise vakfiyelerde vakıf kurucularının uygulanmasını istedikleri oldukça zarif ve latif şartların/hükümlerin bulunması, toplumun dini sade ve karmaşıklıktan uzak bir şekilde doğru algıladığı veya algılayanları dikkate aldıkları gerçeğidir.

Sonuç

Osmanlı Devleti bünyesinde kurulan vakıflar devlet yöneticileri ilim adamları ve din adamlarının hayal ettiği medeniyet tasavvurunu vakıflar yoluyla icra etmiştir. Tabi burada insanlara her alanda iyilik yapmayı, erdem sahibi insan olmayı, bilgiyi ve ilmi emr veya tavsiye eden dini kıymetlerin etkisi de yadsınamaz bir gerçektir. Zira vakfiyeleri incelediğimizde yapılan hizmetlerin büyük bir çoğunluğunun dinde bir karşılığın olduğunu bir kısmının ise örfte bir karşılığının olduğu müşahade edilebilir.

Yine vakıfları incelediğimizde kaynağının batıda olduğu öğretilmeye veya gösterilmeye çalışılan bir takım uygulamaların kendi geçmiş medeniyetimizde batının karanlıklar içerisinde bocalarken uygulandığını görmekteyiz. koruyucu aile ile ilgili hükümlerin 1321 miladi tarihli bir vakfiyede hüküm altına alınması, dullar evi uygulamasının oldukça yaygın olması bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Bizde bu gün büyük bir medeniyet tasavvuru iddiasında isek, geçmiş medeniyetimiz doğru uygulamalarını, günümüz şartlarına uygun hale getirerek geleceğimiz olan çocuklarımıza gerekli imkânları sunmamız ve neslimizin bilgi ve imanın kuşatıcılığında, aklı ve gönlü dingin bir şekilde yetişmesini sağlama amacı ve hedefiyle üzerimize düşeni yerine getirmek zorundayız.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- Bahri Dede oğlu Bostan Dede Vakfiyesi, VGMA, 731: 101.
Canfeda Hatun Vakfiyesi, VGMA, 609: 283.
Ebu Bekir Efendi Vakfiyesi, VGMA, 583: 118-119.
Hattab bin Ahmed Vakfiyesi, VGMA, 578: 3.
Hüsrev Paşa Vakfiyesi, VGMA, 582/1: 2.
Mehmet Hüsrev Paşa Vakfiyesi, VGMA, 747: 214.
Neslisah Sultan binti Mehmet Bey Vakfiyesi, VGMA, 574: 37.
Padişah II. Selim Vakfiyesi, VGMA, 1395: 1/1.
Safvet Bey Vakfiyesi, VGMA, 608/1: 251.
Süleyman Rasih Bey Vakfiyesi, VGMA, 747: 226.
Şeyh Kenzi Hasan Efendi İbn-i Ahmet Vakfiyesi, VGMA, 583: 52-53.
Şeyh Mehmet Efendi Vakfiyesi, VGMA, 744: 509.
Şeyh Mustafa Efendi Bin Ahmet Efendi Vakfiyesi, VGMA, 579: 38.
Zekiye Hanım Vakfiyesi, VGMA, 610: 167.

Araştırma ve İncelemeler

2 Kuran-ı Kerim, 2/148

ÜLKEN, A. Ziya, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", *Vakıflar Dergisi* , S.IX, 1971, s.32.
Kuran-ı Kerim, 2/148

Selçuklu'dan Osmanlı'ya Konya'da Vakıf Kuran Kadınlar

Prof. Dr. Doğan YÖRÜK
Selçuk Üniversitesi / Konya

Giriş

Osmanlı yönetimi kendisini İslam dininin “zarûriyyât-ı diniye” olarak tanımladığı can, mal akıl, din ve neslin korunmasına yönelik uygulamalar ve adaletin tesisiyle yükümlü kılarken, diğer alanları ise vakıflara bırakmıştır. Eğitim, sağlık, bayındırlık, din hizmetleri, sosyal yardımlaşma vb. gibi günümüzdeki sosyal devlet anlayışını doğuran faaliyetlerin hepsi vakıflar tarafından organize ve finanse edilmiştir. Bu vakıfların kimler tarafından kurulduğu üzerine B. Yediyıldız'dan itibaren devam eden zengin bir literatür bulunmaktadır¹. Daha çok ehl-i örf ve erkekler üzerinden giden bu çalışmalara son zamanlarda kadınlar da eklenmiştir.

Kadınlar, ailede; anne, eş, evlat, hizmetçi tarlada; çalışan yaylada; sürü güden ticari hayatta; müteşebbis siyasette; kocası veya oğlu için iktidar kovalayan, sosyal hayatta; anne şefkatiyle toplumun yaralarını sarmayan çalışan kişiler olarak karşımıza çıkmışlardır. Her bir faaliyet kendi içinde anlamlı olmakla birlikte günümüzden geçmişe yönelik kadınların toplum içindeki konumlarına baktığımızda daha çok ekonomik ve ticari hayattaki varlıkları üzerinden değerlendirmeler yapılabilmektedir. Bu husus kadınların bizzat çalışıp elinin emeği alınının teriyle kazandıklarının yanında, babadan ve kocadan kalma servetleriyle de ilgilidir. Kadınların veya erkeklerin elindeki servet ne şekilde elde edilirse edilsin, bunun yeniden topluma dönüşümü ancak ve ancak vakıflar eliyle gerçekleşmektedir. İşte bu bağlamda çalışmamızda, Selçuklulardan Osmanlı'nın son dönemlerine kadar Konya'da tesis edilen vakıfların ne kadarının kadınlar eliyle kurulduğu, bu kadınların kimlikleri, kurulan vakıfların belli bir hizmet alanı üzerinde yoğunlaşıp yoğunlaşmadığı ve başka şehirlerdeki vakıf kurucu kadınlar ile Konya şehrindekilerin benzerlik veya farklılıklar üzerinden değerlendirmeler yapılacaktır.

A-Konya Şehri

Bir şehrin sakinlerinin nitelik ve nicelik dağılımı o şehrin tarihi, kültürel, fiziki, siyasi ve ekonomik yapısıyla doğrudan ilişkilidir. Bu çerçevede, Konya Anadolu Selçuklu Devleti'nin ve Karamanoğulları Beyliği'nin başkenti, Osmanlı Devleti'nin ise Şehzade ve Paşa sancağı olması hasebiyle, Anadolu'daki pek çok şehirden farklı bir gelişim seyri izlemiştir. Öncelikle, Selçuklu hanedan üyeleri, üst düzey bürokratlar ve ümeranın XII. yüzyıldan itibaren kurdukları vakıflarla ilim, kültür, sanat ve ticaret merkezi haline gelmiştir. Ayrıca, Karamanlı ve Osmanlı yöneticileri de Selçuklu vakıf eserlerini destekledikleri gibi, yenilerini de ekleyerek şehrin gelişimine katkı sağlamışlardır. Bu vakıf eserler zaviye, cami, mescit, medrese, türbe, imaret vs. gibi müstakil yapılar halinde yapılabildiği gibi külliye adı verilen yapı topluluğu şeklinde de tesis edilebilmişlerdir. Şehirlerin fiziki gelişimine doğrudan etki eden faktörlerin başında gelen ve ilgili dönemde yaşayan insanlar için birer çekim merkezi olan külliyelerin varlığı, sayısı ve konumu ilgili şehirler açısından büyük önem arz etmektedir². Nitekim Sahipata, Konevi ve Mevlana külliyesi şehir surları dışında farklı yönlerde konumlanan Konya'nın fiziki yapısının şekillenmesine asırlarca hükmeden yapı toplulukları olmuşlardır.

Anadolu'yu doğu-batı, kuzey-güney istikametlerinden kat ederek gelen yolların kesiştiği bir noktada yer alan Konya'nın, ticari canlılığını geliştirmek ve korumak için Selçuklulardan itibaren bu yol güzergâhlarının emniyet ve güvenliği kervansaraylarla desteklenmiştir³. Şehir merkezinde ise pek çok

1*Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, dyoruk@selcuk.edu.tr

Bahaeddin Yediyıldız, “Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800”, *Osmanlı Araştırmaları* III, İstanbul 1992, s.143-164.

2 Ömer Lütfi Barkan, “Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından: Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, XXIII/1-2, İstanbul 1963, s.239-296.

3 Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kervan Yolları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 20017, s.92-93

esnaf grubunun mal üretip sattığı dükkânlar, iş hanları, çarşılar ve pazarlar tesis edilmiştir⁴. Yine bu dönemde kurulan medreseler Anadolu ve İslam dünyasının en parlak eğitim kurumları olarak öne çıkmış, İslam dünyasının çeşitli yerlerinden çok sayıda ilim adamı ve mutasavvıf Konya'ya gelmiş veya yerleşmiştir. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî bu minvalde zikredilebilecek en önemli şahsiyetlerdir.

B-Konya'da Vakıf Kuran Kadınlar

Baştan beri yapılan izahların hepsi Konya'nın gelişmiş, zengin bir kent olmasının yanında içinde yaşayan sakinlerin de oldukça nitelikli bir sosyal yapıya sahip olduğunu⁵ açıklamaya yöneliktir. Bu çerçevede maddi zenginlik ve servetin temsilcisi olarak gördüğümüz askerî sınıfın çeşitliliği, yanında ticaret erbabının varlığı vakıf kurucularının kimliğini doğal olarak etkilemiş olmalıdır. Nitekim Yediyıldız, XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumunda vakıf kuran kişilerin % 89-90'ının askeri, % 10'unun da reayadan olduklarını belirtmektedir⁶.

Konya özelinde Selçuklu, Karamanlı ve Osmanlı kadın vakıf kurucularının kimlikleri ilgili dönemlerdeki vakfiyelerden değil de XV-XVI. yüzyıl vakıf defterlerindeki isimlerden hareketle tespit edilmeye çalışılmıştır. Fakat tahrirlerde zikredilen vakıf adetleri Konya ile ilgili net sonuçları içermemektedir. Ermenek, Ilgın ve Belviran gibi Konya kazasının dışında bulunan vakıflar zaman zaman bu listelere girebilirken Konya içindeki vakıflar da zaman zaman farklı isimlerle kaydedilebildiği gibi, çeşitli sebeplerden yazılmayabilmektedir. Nitekim Ermenek'teki Halil Bey Medresesi⁷, Ilgın'daki Didiği Dede Zaviyesi ve Belviran'daki Sinan Seydi bin Ömer Zaviyesi'nin bazı vakıf gelirleri Konya'da olduğu için buranın vakıf listesine alınmıştır⁸.

Bölgeye ait en eski tarihli defter 1476 tarihini taşımakta, Selçuklu ve Karamanlılardan Osmanlılara geçen vakıfların adları ve durumları öğrenilebilmektedir. Bu bağlamda, mevcut vakıfların bir kısmı gerek Osmanlı-Karaman mücadelelerinin tahribatından, gerekse bakımsızlıktan harap hale geldiği anlaşılmaktadır. 1476'da harap veya işler vaziyette 140 vakıf görülmekte, bunlardan 10'unun kadınlar tarafından veya adına kurulduğu tespit edilmektedir⁹. Bir sonraki 1483 tarihli defterde vakıf sayısı 160'a kadın vakıfları ise 11'e çıkmıştır¹⁰. 1500 tarihli defterde vakıf sayısı 201'e çıkarken, kadın vakıfları da 14'e yükselmiştir¹¹. 1530 tarihli defterde vakıf sayısı 200'e, kadın vakıfları 9'a gerilemiştir¹². 1584 tahririnde ise vakıf sayısı 210'a çıkmış, kadın vakıfları 13'de kalmıştır¹³. Görüleceği üzere XV ve XVI. yüzyıl vakıflarından kadınlarla ilişkili olan vakıflar %4,5 - %7,14 gibi oldukça düşük düzeylerde seyretmektedir (Bkz. Tablo I).

Tablo I-XV-XVI. Yüzyıl Vakıf Kayıtları

Vakıflar ¹	1476		1483		1500		1530		1584	
	Erk.	Kadın	Erk.	Kadın	Erk.	Kadın	Erk.	Kadın	Erk.	Kadın
Camiler	13	-	14	-	15	-	14	-	17	-
Mescidler	48	2	44	2	60	2	59	2	56	1

4 Alaattin Aköz, *Konya'nın Kırk Çarşı ve Pazarı*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Konya 2015.

5 Doğan Yörük, "XV-XVI. Yüzyıllarda Konya Şehrinde Toplumsal Zümreler", *II. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi*, Konya 2012, s.611-625.

6 Yediyıldız, "Türk Vakıf", s.151.

7 Erdoğan, "Murad Çelebi", I, s.153;

8 Bkz. 387 Numaralı, s.43.

9 TKGM TT 564, vr.2b-23a, 29a-30b; Feridun Nafiz Uzluk, *Fatih Devrinde Karaman Eyâleti Vakıfları Fihristi*, Ankara 1958, s.9-24, 27-30.

10 MC.0.116/1, vr.1b-40b; Fahri Coşkun, 888 (1483) *Tarihli Karaman Eyaleti Tahrir Defteri (Tanıtım, Tahlil ve Metin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996, s.2-69; M. Akif Erdoğan, "Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilayetinde Vakıflar -I" *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII/1, İzmir 2003, s.119-160; M. Akif Erdoğan, "Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilayetinde Vakıflar -II" *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII/2, İzmir 2003, s.99-113.

11 TKGM TT 565, vr.1a-52b.

12 TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 387 Numaralı *Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri (937/1530)*, I, Ankara 1996, s.24-43.

13 TKGM 584, vr.1a-32b

Medreseler	11	0	12	-	12	-	12	0	13	-
Darülhuffazlar	12	3	18	7	21	9	26	3	18	6
Zaviyeler	19	2	25	1	33	2	35	2	35	1
Türbeler	4	3	4	1	6	1	6	1	4	1
Diğer	23	-	32	-	41	-	39	1	54	4
Toplam	130	10	159	11	187	14	191	9	197	13
	140	7,14	160	6,87	201	6,96	200	4,5	210	6,19

XV-XVI. yüzyıllarda vakıf kurucusu olarak karşımıza çıkan kadınların ekseriyeti hanedan ve ümera aileleri üyeleridirler. Bunların başında Selçuklu, Karaman ve Osmanlı hanedanına mensup olanların yanında Karaman beyliğinin en büyük aşiret topluluğu ve ümerasası olan Turgud ailesinin kadınları gelmektedir(bkz. Tablo II). Özellikle Ferhûniye (Fatma) Hâtun binti Sultan Alâeddin¹⁴, Fatma Hatun binti Keykavus bin Keyhüsrev¹⁵, Devlet Hâtun binti Bremoni¹⁶ Gömeç Hatun¹⁷ ve Zevle Sultan Selçuklu aile veya ümerasından iken, İlaldı Hâtun binti Sultan Mehmed Han bin Bayezid Han¹⁸ bir yandan Karaman hanedanına bir yandan da Osmanlı hanedanına mensuptur¹⁹. Yine, Hond Hatun binti Alaaddin Paşa²⁰, Paşa Hond binti Ömer Bey²¹, Bağdad Hatun binti Hüseyin Bey bin Emir Şah Bey²², Nefise Hatun²³ ve Sultan Hatun²⁴ gibi kadınlar da Turgut ailesinin fertleridirler. Konya’da vakıf kuran kadınların ekseriyetinin devlet sahibi hanedan üyeleri yerine buradaki büyük bir aşiret ve ümera ailesinin fertleri olması ilginçtir. Zira konar-göçer toplulukların reisi konumundaki aileler genellikle kendilerine temlik edilen toprakların yanında özellikle Karamanoğullarının başkenti Konya’da yaptıkları hayır eserleri dik-kate şayandır. Bu ailenin erkek üyeleri de kadınlarından geri kalmamışlar, çok sayıda vakıflar kurarak adeta bir birleriyle yarışmışlardır²⁶. Hanedan ve ümera ailelerine mensup kadınların oranı %70-90 arasında değişirken, kimliğini tespit edemediğimiz diğer kadınların da yönetici kesimin kadınları oldukları kabul edilmelidir. Bu dönemde kadınların darülhuffaz, zaviye, türbe ve mescid gibi ciddi servet ve sermaye gerektiren binalar vakfettikleri görülmektedir.

Tablo II- XV-XVI. Yüzyıl Kadın Vakıfları

Vakıf Adı ve Vâkıf	1476	1483	1500	1530	1584
Dârülhuffâz-ı Ferhûniye (Fatma) Hatun binti Sultan Alâeddin (Selçuk hanedanından)	+	+	+	+	-
Dârülhuffâz-ı (Paşa) Hond Hatun binti Alâeddin Paşa (Turgud ailesinden)	+	+	+	+	+

14 TKGM TT 564, vr.24b; 565, vr.15b.

15 TKGM TT 584, vr.13b.

16 Mehmet Ali Hacıgökmen, “Selçuklu-Danışmendli İlişkileri Çerçevesinde Kadınhanı’na Adını Veren Raziye Devlet Hatun”, *Vakıflar Dergisi*, 44, Ankara 2015, s.37-48.

17 İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Ankara 1997, s.600-605.

18 TKGM TT 564, vr.16a; 565, vr.24b; 584, vr.12a.

19 TKGM TT 564, vr.24b; 565, vr. 24b; 584, vr.12a.

20 Uzluk, *Karaman*, s.19

21 Mehmet Zeki Oral, “Turgut Oğulları, Eserleri – Vakfiyeleri”, *Vakıflar Dergisi*, III, Ankara 2006, s.31-64;

İsmet temel – Eşref Temel – Bekir Şahin, *Turgutoğulları Konya’daki Eserleri ve Kadınhanı*, Çizgi Yay., Konya 2015, s.16

22 Temel vd, *Turgutoğulları* s.15.

23 Temel vd, *Turgutoğulları* s.16.

24 TKGM TT 584, vr.30b; Hamit Şafakçı, “Turgutoğulları’ndan Sultan Hatun’un Vakfı”, *Vakıflar Dergisi*, 44, Ankara 2015, s.49-72; Temel vd, *Turgutoğulları* s.15

25 Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara 1942, s.359-362; Heath W. Lowry, *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi 1350-1550*, Çev. Ahmet Cemal, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s.15-106.

26 Oral, “Turgut Oğulları”, s.31-64; Faruk Sümer, “Turgutlular”, *İslâm Ansiklopedisi*, 12/2, MEB Yayınları, Eskişehir 1997, s.120-122; Temel vd., *Turgutoğulları*, s.13-64.

Dârülhuffâz-ı İlaldı Hâtun binti Sultan Mehmed Han bin Bayezid Han (Karaman ve Osmanlı hanedanından)	+	+	+	+	+
Dârülhuffâz-ı Hond(i) Hatun binti Ahmed Bey (ümeradan)	-	+	+	-	+
Dârülhuffâz-ı Paşa Hond binti Ömer Bey (Turgud ailesinden)	-	+	+	-	+
Dârülhuffâz-ı Bağdad Hatun binti Hüseyin Bey bin Emir Şah Bey (Turgud ailesinden)	-	+	+	-	+
Dârülhuffâz-ı Nefise Hatun (Turgud ailesinden)	-	+	+	-	-
Dârülhuffâz-ı Hâce Nefise Hatun	-	-	+	-	
Dârülhuffâz-ı Sitti Nefise Hatun binti Sufi (?) Çelebi	-	-	-	-	+
Dârülhuffâz-ı Gömeç Hatun evlâd-ı Şah Melek	-	-	+	-	-
Mescid-i Devlet Hâtun binti Bremoni (Selçuk bürokrasi-si ve hanedanından)	+	+	+	+	-
Mescid-i Zevle Sultan	+	+	+	+	+
Közhane-i (Türbe-i) Gömeç Hatun (Selçuk hanedanından)	+	-	-	-	-
Türbe-i Nefise Hatun (Turgud ailesinden)	+	-	-	-	-
Türbe-i Sultan Hatun (Turgud ailesinden)	+	+	+	+	+
Zaviye-i Fahrünnisa	+	+	+	+	+
Zaviye-i Hatun	+	-	-	-	-
Zaviye-i Hatice Paşa binti Abdülkadir	-	-	+	+	+
Muallimhane-i (Mektephane-i) Hatice binti Lutfi	-	-	-	+	+
Nefise Hatun (Turgud ailesinden)	-	-	-	-	+
Fatma Hatun binti Keykavus bin Keyhüsrev (Selçuk hanedanından)	-	-	-	-	+
Nefise Hatun binti Kara Ali	-	-	-	-	+
Toplam	10	11	14	9	13

Kadı Sicillerine intikal eden 1650-1910 yıllarına ait vakfiye kayıtlarından hareketle yapılan bir çalışmada²⁷ toplam 311 vakfiye tespit edilmiş, bunlardan 282'sinin (%90,68) erkek, 24'ünün (%7,72) kadın, 5'inin de (%1,60) kadın-erkek vâkıflar tarafından kurulduğu belirtilmiştir. Kadınlardan hâce (5) şerife (8) ve seyyide (1) gibi unvanlar taşıyanlar varsa da diğerleri hakkında herhangi bir unvan, sıfat ve lakap kullanılmamasından dolayı sıradan ve alt tabakaya mensup kişilerin kadınları veya kızları oldukları iddia edilmiştir²⁸. Bu husus bir yandan kadınların vakfettikleri gelirlerin parasal değerinin düşüklüğünü, diğer yandan da bina vakıflarından ziyade akar vakıflarının sayıca kabarıklığını beraberrinde getirmelidir. Nitekim toplam 24 kadından 5'inin bina ve yeni vakıf kurarken, 19'unun da mevcut vakıflara akar (para, bağ, bağçe, tarla, dükkân, değirmen veya bunlara ait hisseler) tahsis etmiş olması bu hususu teyit eder mahiyettedir. Bina vakıfları şunlardır: Safiye Hanım'ın Medrese Vakfı, İstanbullu Hâce Hatice Hanım'ın Çeşme Vakfı, Fatma Hatun'un Kuyu Vakfı, Saliha Hatun'un Kur'an-ı Kerim, Hâce Hatice Hanım'ın Han, Kuyu ve Köprü Vakfı'dır²⁹.

Kadınların sosyal statülerine işaret eden terimlerden hâce, erkeklerde uluslararası ticaret yapan zengin tüccarlar, kadınlarda ise hacca gidenler için kullanılmıştır. Seyyide ve şerife terimlerine gelince, bunlar da Hz. Peygamberin torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in soyundan gelen kadınların kullandıkları unvanlardır. Hacca gidip gelmenin günümüzdeki ulaşım imkânlarının kolaylaşması ve değişmesine rağmen ciddi bir ekonomik zenginlik gerektirdiğinden hareketle bu kadınların da baba, koca veya

27 İzzet Sak, *Kadı Sicilleri Işığında Konya'da Yapılan Vakıflar (1650-1910)*, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay., Konya 2012.

28 Sak, *Kadı Sicilleri*, s.217.

29 Bkz. Sak, *Kadı Sicilleri*, s.109, 160, 163, 177,194.

kendilerinden kaynaklı bir zenginliğe sahip oldukları söylenebilir. Ayrıca, seyyid unvanının zamanla ileri gelen devlet adamlarına saygı ifadesi olarak kullanıldığı zikredilmekle³⁰ birlikte, bu hususun kadınlara da teşmil edilip edilemeyeceği net değildir. Nitekim 1795'te Karaman eyaleti valisi olan vezir Ali Paşa ve 1716'daki İbrahim Paşa "seyyid" unvanı ile anılmışlardır³¹.

Kadınlara kurduğu vakıflardan 6'sı ibadethane, 3'ü eğitim-öğretim, 2'si tekke ve zaviye, 4'ü su hizmetleri, 4'ü avarız, 1'i kitap ve kütüphane, 4'ü de çeşitli hizmetlere yöneliktir³². Bunların gelir kalemlerine bakıldığında çeşitli müstemilatı olan evler, bağ, bahçe, dükkân, değirmen hissesi, üzerine medrese yapılmak şartıyla arsa, kahvehane ve ekmekçi fırını gibi gayr-i menkullere ilaveten para ve Kur'an-ı Kerim yer almaktadır³³.

Tablo III- Kadın Vakıfları (1650-1910)

Vakıf Çeşitleri	17. yüzyıl	18. yüzyıl	19. yüzyıl	20. yüzyıl	Toplam
İbadethanelerle İlgili vakıflar	2	1	3	-	6
Eğitim Kurumları ile İlgili Vakıflar	-	1	2	-	3
Türbe, dergâh, tekke ve zaviyelerle ilgili vakıflar	-	1	1	-	2
Su hizmetleri ile İlgili vakıflar	1	-	3	-	4
Avarızlarla İlgili vakıflar	1	3	-	-	4
Kitap ve kütüphane vakıfları	-	-	1	-	1
Çeşitli hizmetlere yönelik vakıflar	1	1	1	1	4
Kadın	5	7	11	1	24

1718-1730 yıllarını kapsayan bir çalışmada³⁴ toplam 425 vakıf adı tespit edilmiş, bunlardan sadece 11'i (%2,58) kadınlarla ilişkilendirilebilmiştir. Bu ilişki vakfiyelerden değil de vakıf isimlerinden hareketle tarafımızdan kurulmuştur. Bunlar: Ayşe Hatun Camii, Hatuniye/Devlet Hatun Mescidi, Fahrünnisa Mescidi, Zevle Sultan Mescidi, Keykavuz Kızı Fatma Hatun Mescidi, Keykavuz Kızı Fatma Hatun/Ferhuniye Dârü'l-huffâzı, Keykavuz Kızı Fatma Hatun Zaviyesi, Hatice Sultan Tekkesi, Ana Sultan Tekkesi, Bağdad Kızı Ümmühan Hatun Zaviyesi ve Cihan Hatun Zaviyeleridir³⁵. Mezkûr kadınların ekseriyetinin hanedan üyesi ve şöhretli ailelere mensup oldukları açıkça görülmektedir. Ayrıca, mektep/muallimhaneler (63) ve çeşmelerin (54) sayıları verilip, isimleri zikredilmediğinden burada dikkate alınmamış, fakat bu hizmet alanlarında da kadınların bulunma ihtimali göz ardı edilememelidir. Nitekim 1680, 1695 ve 1699 tarihli Hurufat kayıtlarında Şahbaz Hatun, Selime Hatun ve Mihriban Hatun gibi kadınlar tarafından inşa edilmiş mahalle/sıbyan mekteplerinin varlığı müşahade edilmektedir³⁶.

XVIII. yüzyılın ilk dönemini kapsayan Konya Şer'îye Sicillerindeki vasiyet yoluyla kurulan vakıfların konu edildiği bir başka çalışmada³⁷ ise kadın vâkıf sayısı tüm zamanların en üst seviyesine ulaşmıştır. İslâm hukukuna göre bir vakıf, kişinin bizzat vakfiyesini düzenleyip kadıya tasdik ettirmesiyle işlerlik kazanabileceği gibi ölüme bağlı vasiyet yoluyla da kurulabilirdi³⁸. Ölen bir kimse arkasında bıraktığı malından önce varsa borçlar ödenir, sonra teçhiz, tekfin, defin vs. masrafları çıkarılır, daha sonra kalan malın üçte biri hayır ve vakıf hizmetlerine harcanır, kalan üçte ikisi ise vârisler arasında paylaşı-

30 Ömer Demirel, *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü (1700-1850)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1991, s.168.

31 Sak, *Kadı Sicilleri*, s.221.

32 Sak, *Kadı Sicilleri*, s.14, 18, 24, 25, 26, 28, 99, 100, 109, 115, 130, 140, 152, 157, 160, 163, 165, 166, 167, 168, 177, 193, 194, 204.

33 Sak, *Kadı Sicilleri*, s.217.

34 Yusuf Küçükdağ, *Lale Devri'nde Konya*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 1989, s.72.

35 Küçükdağ, *Lale Devri'nde*, s.33-72.

36 VGMA HD. 1091, vr.79a; 1111, vr.4a; 1107, 39a.

37 İzzet Sak, *Şer'îye Sicillerine Göre Konya'da Vasiyet Yoluyla Yapılan Hayır ve Vakıflar (1700-1750)*, Selçuklu Belediyesi Yayınları, Konya 2008.

38 Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Vakıfları Örneği*, Ankara 2003, s.51; Sak, *Konya'da Vasiyet*, s.6-16.

lırdı³⁹. Böyle kurulan vakıf sayılarının kabarıklığı dikkate alındığında Konya sakinlerinin vasiyet kanalıyla yaygın bir şekilde kullandıkları söylenebilir. Elli yıllık dönemde görülen toplam 347 vakfın 178'i (%51,30) erkek, 169'u (%48,70) kadın vâkıflar tarafından tesis edilmiştir (bkz. Tablo IV)⁴⁰. Vakfiye ve kadı aracılığıyla vakıf kuran kadınların oranı %2,58-7,72 arasından değişirken, vasiyet yolunu kullanan kadınların oranının bu kadar yüksek çıkması, Konya'da vakıfların daha çok bu yöntemle kurulduğuna işaret etmektedir. Yine kişilerin daha çok ömürlerinin son demlerinde yaptıkları vasiyet vakıflarını ahiret duygusuyla ilişkilendirmek gerekir. İnsanoğlu her daim sonsuzluğu kovalamış, ortalama 40-50 yıllık ömür ile yetinmemiştir. Bu arayış içinde Hz. Peygamberin meşhur hadis-i şerifi⁴¹ Müslümanların imdadına yetişmiş, öldükten sonra da amel defterlerinin açık durmasını sağlayacak iyi, güzel ve hayırlı işlere sarf edilmek üzere mallarını kamu yararına Allah rızası için vakfetmişlerdir. Zira elli yıl gibi kısa bir sürede kurulan vakıf sayısının fazlalığını başka şekilde izah etmek mümkün değildir.

Erkek ve kadınlarda vakfa konu olan en düşük miktar 14-20 guruş aralığında iken, en yüksek meblağ erkeklerde 3000 guruş, kadınlarda ise 300-500 guruş arasında değişmektedir⁴². Alt seviyedeki rakamlar aynı iken en yüksek değerler arasında derin bir uçurum söz konusudur. Bu husus, kadınların erkekler gibi idarî görev ve ticaret hayatının içinde olmamalarından, yani zenginliklerini kendilerinden ziyade, baba, oğul ve kocalarının mallarından elde etmelerinden kaynaklıdır. Bu durumda bile insanlar zengin fakir servetlerinin miktarına bakmaksızın büyük küçük demeden mallarından bir şeyler vakfetme ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu yüzden vasiyetlerin ekseriyeti mevcut vakıflara akar gelirlerinden oluşmaktadır. Özellikle, mahalle avarız ve bedel-i nüzül vakıflarına, cami ve mescid kandilleri ile para vakıflarına, su ve çeşme hayırlarına, yol, kaldırım yapım ve tamirine tahsis edilmiştir. Bunun yanında az da olsa mûsilerin kendi adlarına kurdukları ve idaresini evlatlarına şart koştukları vakıflar da bulunmaktadır⁴³.

Vakıf kurucularının isimleri önündeki veya sonundaki sıfat, unvan ve lakaplardan hareketle sosyal statülerine dair de bir şeyler söylemek mümkündür. Ne var ki, Konya'da vakıf kuran 169 kadından hacı olduğunu belirten hâce (1), Hz. Peygamber soyundan geldiğine işaret eden şerife (9) unvanı dışında her hangi bir sıfat veya unvan kullanılmadığından 159'unun statüsü bilinmemektedir. Ancak bazı kadınların babalarının isimlerindeki hacı (37), seyyid (3), beğ (5), ağa (4) ve beşe (2) gibi sıfatlardan hangi sosyal zümreye mensup oldukları tahmin edilebilmektedir. Netice olarak vasiyetle vakıf kuranlar arasında yönetici kesimin kadınlarının yanında, ekseriyetinin sıradan kişilerin hanımları, kızları veya anneleri oldukları iddia edilebilir⁴⁴.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi bünyesindeki kayıtlardan XIII-XX. yüzyıl arasında Konya'da kurulmuş olan toplam 1538 vakıf tespit edilmekte, bunlardan 57'sinin (%3,70) kadınlardan (biri Ermeni cemaatine mensuptur) 1481'inin erkekler (%96,30) tarafından kurulduğu görülmektedir⁴⁵. Ancak listeler kurucuların isimleri üzerinden tutulduğundan ne tür vakıflar tesis ettiklerini ancak vakfiye veya vakıf kayıtlarından görmek mümkündür. Listelerdeki isimlerin önündeki veya sonundaki sıfat, unvan ve lakaplardan hareketle bu kadınların nitelik ve statülerinin zamana göre değiştikleri dikkat çekmektedir. Şöyle ki, XIII-XVI. yüzyıldakiler doğrudan Selçuklu ve Osmanlı hanedanı ile Turgud ve Şeyh Ebü'l-Vefa gibi tarikat ve ümera ailelerine mensubiyetleriyle öne çıkarılarken, XVII. yüzyıldan itibaren seyyide, şerife ve hâce unvanlı kadınlar daha fazla görülmekte, fakat sosyal statüsü bilinmeyen kadınların sayısı da artmaktadır. Bu husus vakıf kurucuların elit ve yönetici kesimden tabana doğru yayılmaya başladığına işaret etmektedir. Şayet, böyle bir gelişme varsa bunun aynı zamanda vakıf kurucularının sayısını da tetiklemesi beklenmelidir. Beklenen etki belki de kadın vâkıflar yerine erkek vâkıflarda gerçekleşmiştir. Nitekim Adana'daki Osmanlı dönemi vakıf sayısı toplam 716⁴⁶ iken, Yozgat'ta beylikler dönemi ile birlikte 708⁴⁷, Konya'da ise 1538'e ulaşması bu bağlamda düşünülebilir.

39 Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, s.50-53, 144-162.

40 Sak, *Konya'da Vasiyet*, s.41-42.

41 "Bir insan öldüğünde üç şey hariç amelî kesilir (amel defteri kapanır): Sadaka-i câriye (sürekli herkese faydası dokunan işler), faydalanılan ilim, kendisine dua eden hayırlı bir evlat" bkz. *Riyâzü's-Sâlihîn -Metin ve Çeviri-*, II, Tasnif Muhyiddin en-Nevevi, Çev. M. Emin Özafşar – Bünyamin Erul, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013, s.295.

42 Sak, *Konya'da Vasiyet*, s.34-39.

43 Sak, *Konya'da Vasiyet*, s.39.

44 Sak, *Konya'da Vasiyet*, s.54-55.

45 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi vakıf kayıtları otomasyon sistemi.

46 Mustafa Alkan, *Adana'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Adana Sancağı Vakıflarının Analizi –TÜSOKTAR Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2004, s.22.

47 Hamza Keleş, *Vakfiyelerine Göre Yozgat Vakıfları (1400-1920)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora

Tablo IV- Konya'daki Kadın Vakıf Kurucuları (XIII-XX. Yüzyıl)

	Vâkıf	Ailesi	Yeri	Kayıt
1	Devlet Hatun binti Abdullah	Selçuklu hanedanı	Konya	1213
2	Fatma Hatun binti Keykavus	Sultan kızı	Konya	13. yy
3	Zevle Sultan Mescidi	Selçuklu dönemi	Konya	1837
4	Hond Hatun binti Ahmed Bey	Turgud evladı	Konya	1459
5	Nefise Hatun	Turgud evladı	Konya	1827
6	Sultan Hatun binti Yusuf Şah Bey	Turgud evladı	Konya	1446
7	Bağdad Hatun binti Hüseyin Bey bin Eymir Bey	Turgud evladı	Konya	1860
8	Fakiye (Fakih) Hatun	Turgud evladı	Konya	1815
9	Acı (Bacı) Hatun	Mustafa bin Ahmed bin Yahya (Şeyh Ebü'l-Vefa)	Konya	1459
10	Ohlu Hatun (Hanut) binti Yakub bin Mahmud	Mustafa bin Ahmed bin Yahya (Şeyh Ebü'l-Vefa)	Konya	1459
11	Mahi Hatun	Mustafa bin Ahmed bin Yahya (Şeyh Ebü'l-Vefa)	Konya	1459
12	Cihan Hatun	Mustafa bin Ahmed bin Yahya (Şeyh Ebü'l-Vefa)	Konya	1480
13	Hüsnuşaz (Bahtışad) Hatun binti Abdülcelil	Şehzade Şehinşah Validesi	Konya	1497
14	Sitti Banu Hatun binti Ahmed el-Konevi	El-Konevi	Konya	1535
15	Neslihan Hatun binti Ebubekir	-	Konya	1721
16	Ümmi Hatun binti Musa Yasavul	-	Konya	1732
17	Şerife Emine binti Mehmed	-	Konya	1750
18	Ayşe binti İsmail	Abdülkadir Ağa ve rüfekaşı, el-Hâc, es-Seyyid	Konya	1763
19	Zeyneb binti Mehmed	Ashab-ı hayr	Konya	1763
20	Ayşe Hatun binti İbrahim	-	Konya	1773
21	Şerife Akife binti Mehmed	Seyyide Şerife binti Mehmed ve rüfekaşı	Konya	1799
22	Seyyide Şerife binti Mehmed	Seyyide Şerife binti Mehmed ve Rüfekaşı	Konya	1799
23	Saliha binti Abdullah	Seyyide Şerife binti Mehmed ve Rüfekaşı	Konya	1799
24	Şerife Emetullah binti Mehmed	Seyyide Şerife binti Mehmed ve Rüfekaşı	Konya	1799
25	Şerife Fatma Hatun	Abdülhay Efendi ve kızları (Şems-i Tebrizi Türbesi)	Konya	1802
26	Şerife Ayşe Hatun	Abdülhay Efendi ve kızları (Şems-i Tebrizi Türbesi)	Konya	1802
27	Şerife Saliha Hatun	Abdülhay Efendi ve kızları (Şems-i Tebrizi Türbesi)	Konya	1802

28	Şerife Hatice Hatun	Abdulhay Efendi ve kızları (Şems-i Tebrizi Türbesi)	Konya	1802
29	Ayşe binti Bayram Bey	Molla	Akşehir	1807
30	Esmahan (İsmihan)	Halil ve Rüfekası	Akşehir	1807
31	Hatice Hatun	Halil ve Rüfekası	Akşehir	1807
32	Ayşe Hatun	Halil ve Rüfekası	Akşehir	1807
33	Fahrünnisa Hatun Medresesi	-	Akşehir	1807
34	Alişan Cemaati Fatma (nd. Ayşe) Hatun Camii	-	İlgın	1808
35	Fatma Mürşide Hanım binti Hüsam Efendi	Hacı Hüsam Efendi'nin büyük kerimesi	Konya	1814
36	Zahide Hatun	-	Başara köyü	1820
37	Emine binti Ahmed	Ashab-ı hayrdan	Konya	1821
38	İne (Ayine) Hatun	-	-	1838
39	Hoşkadem Ağa	-	-	1848
40	Ayşe binti Abdullah	-	Hüyük	1852
41	Ayşe Hatun binti Mustafa	İbrahim Efendi b. Mustafa ve Rüfekası	Cihanbeyli	1868
42	Kezban Hatun binti Hasan bin Abdüllatif	Kamberoğlu, Hacı	Cihanbeyli	1868
43	Şerife Rabia Hatun	-	Konya	1872
44	Misk Sultan ve Güzeller Tekkesi	Ashab-ı hayr	Konya	1873
45	Şerife Saliha binti Lütfullah	Ashab-ı hayr	Konya	1880
46	Elmas Hatun binti Ahmed Ağa	-	Konya	1896
47	Saliha Hatun binti Ahmed Ağa	-	Konya	1896
48	Fatma Hatun binti Mustafa	Kara Hafız Mustafa'nın Karısı	Konya	1897
49	Asiye Hanım binti Mehmed Ağa	-	Seydişehir	1900
50	Hatice Hanım binti Mehmed Efendi	Hâce	Konya	1901
51	Şerife Hanım binti Muy ve Rüfekası	-	Konya	1902
52	Şerife Hanım binti Şerife	-	Konya	1902
53	Havva Hatun binti Mehmed	-	Konya	1908
54	Fatma Hatun binti Mehmed	-	Bozkır	1910
55	Ayşe binti Abdullah	-	Bozkır	1924
56	Dudu Hanım binti Mehmed	-	Akşehir	1925
57	Hantanat Hatun binti Betpüs	Ermeni	Konya	1910

Osmanlı Devleti genelindeki toplam 26.000 vakıftan 2309'unun (%8,88) kurucusu olan kadın⁴⁸ oranlarıyla karşılaştırıldığında Konya kadınları ortalamanın bir hayli altında kalmaktadır. Diğer şehirlerle baktığımızda da benzer şekilde düşük sonuçlar elde edilmektedir. 1700-1750 yılları arasındaki vasiyet vakıfları göz ardı edildiğinde, Konya vakıflarının ortalaması %3,70-7,72 arası kabul edilmelidir. Zira 3,70 oranı Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi vakıf otomasyonundaki 1538 vakıf kaydına, 7,72 oranı

48 *Tarihimize Vakıf Kuran Kadınlar: Hanım Sultan Vakıfıyeleri*, Edt. Tülay Duran, İstanbul Araştırma Merkezi Yay., İstanbul 1990, s.9; Söz konusu 26.000 vakfın %16,83'ü XVI. yüzyılda, %30,06'sı da XVII. yüzyılda kurulmuştur. Bkz. Hasan Yüksel, "Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI-XVII. Yüzyıllar)", *Osmanlı*, 5, Edt. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.51-52

da 1650-1910 arasında kurulan 311 vakfiyeye dayandığından daha sağlam verilerdir. Buna karşılık, Konya dışındaki şehirlerde ise kadın vâkıflarda daha yüksek oranlar elde edilmiştir. Örneğin, Sivas'ta %15,33⁴⁹-23,60⁵⁰, Bursa'da %24⁵¹, Canik'te 20,32⁵², Adana'da % 36,46⁵³, Ankara'da %9,5⁵⁴, İstanbul'da %36⁵⁵-40,73⁵⁶, Edirne'de %9-14⁵⁷, Mısır'da %25,4⁵⁸, Antep'te %17⁵⁹, Halep'te %6,5-51⁶⁰, Türkiye'de %17,03⁶¹, Osmanlı genelinde ise %6,67⁶² arasındadır. Osmanlı toplumunda vakıf kuran kadınların oranı bir çalışmaya göre %20⁶³, bir başka çalışmaya göre ise %30-40 aralığı verilmiştir⁶⁴. Tablo VI'nın dikkatle incelenmesi halinde kadın vakıflarının zamana ve bölgeye bağlı olarak değiştiği görülecektir. Ama her halükarda Konya kadınlarının bütün şehirlerin ve ülke genelinin altında kaldığı da bir gerçektir.

49 Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma (1585-1683)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1990, s.365.

50 Demirel, *Sivas Şehir Hayatında*, s.237.

51 Cafer Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, Gaye Kitabevi, Bursa 2004.

52 Muhammet Okudan, "Sosyal Statülerine Göre Samsun Canik Sancağında Vakıf Kurucuları", *Birey ve Toplum*, III/6, 2013, s.176. Canik'te toplam 289 vakıf olmasına rağmen, yazar sadece 123 kişilik askeri kesim içindeki 25 kadının varlığını haber vermekte, 166 kişilik reaya grubundaki kadınlardan söz etmemektedir. O nedenle bu rakama ihtiyatla yaklaşılması gerekir.

53 Alkan, *Adana Sancağı*, s.66.

54 Yüksel, "Vakıflar ve Kadın", s.52.

55 Murat Alanoğlu, "Halep'te Kadın ve Kadın Vakıfları (1700-1800)", *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri*, I, Gaziantep Üniversitesi-Gaziantep Üniversitesi Vakıflar Bölge Müdürlüğü Yay., İstanbul 2014, s.30'dan naklen Gabriel Bear, "Women and Waqf: A Analysis of the Istanbul Tahrir of 1546", *Asian and African Studies*, 17, 1983, s.9-27

56 Mehmet İpşirli, "İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri, 1009/1600 Tarihli, İstanbul'un 550. Fetih Yılı İçin, Haz. Doç. Dr. Mehmet Canatar, İstanbul Fetih Cemiyeti, 2004, LXXVI+ 824 sayfa.", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi/Türk Hukuk Tarihi*, S.5, Bahar 2005, s.825

57 Şerife Memiş, "17. ve 18. Yüzyıllarda Edirne'de Vakıf Kurucularının Toplumsal Statülerine İlişkin Bazı Tespitler", *Vakıflar Dergisi*, S. 36, s. 67-86, Aralık 2011, s. 77

58 Mary Ann Fay, "Kadınlar ve Vakıflar: 18. Yüzyıl Mısır'ında Mülkiyet, İktidar ve Toplumsal Cinsiyetin Nüfuz Alanı", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Çev. Necmiye Altay, Edt. Madeline Zilfi, İstanbul 2000, s.35-36.

59 Zülfiye Koçak – Uysal Dıvrak, "Ayıntab'da Kurulan Kadın Vakıfları (1600-1800)", *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri*, I, Gaziantep Üniversitesi-Gaziantep Üniversitesi Vakıflar Bölge Müdürlüğü Yay., İstanbul 2014, s.119; Antep'le ilgili bir başka çalışmada XVII. yüzyıldan Cumhuriyet dönemine kadar Antep kadın vakıflarını konu edinen başka bir çalışmada ise toplam 171 Müslüman kadın, 2 gayrimüslim kadın vâkıftan bahsedilmiş fakat erkek vâkıfların sayısı verilmediğinden kadın ve erkek oranlarını görmek mümkün değildir. Bkz. İsmail Kıvrım, "Osmanlı Döneminde Antep'te Kadınların Kurduğu Vakıflar (XVII. Yüzyıldan Cumhuriyete)", *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri*, I, Gaziantep Üniversitesi-Gaziantep Üniversitesi Vakıflar Bölge Müdürlüğü Yay., İstanbul 2014, s.104-106.

60 Margaret L. Meriwether, "Yeniden Kadınlar ve Vakıf Üstüne: Halep, 1770-1840", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Çev. Necmiye Altay, Edt. Madeline Zilfi, İstanbul 2000, s.129.

61 Yediyıldız, "Türk Vakıf", s.146; Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, TTK Yay., Ankara 2003, s.159.

62 Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1995, s.35, 50.

63 Yüksel, "Vakıflar ve Kadın", s.52.

64 Meriwether, "Halep", s.128.

Tablo V- Osmanlı Şehirlerindeki Vakıf Kurucu Kadınların Oranları (%)

Tarihler	Konya	Antep	Bursa	Sivas	Adana	Canik	Edirne	Ankara	İstanbul	Mısır	Halep	Türkiye	Osmanlı
1476	7,14	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1483	6,87	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1500	6,96	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1530	4,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1584	6,19	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1585-1683	-	-	-	15,33	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1400-1850	-	-	-	23,60	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1650-1910	7,72	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1718-1730	2,58	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1700-1750	48,70	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1770-1840	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	51	-	-
16. yy.	-	-	-	-	-	-	-	9,5	36	-	6,5	-	-
16-18. yy	-	17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17. yy.	-	-	-	-	-	-	9	-	40,73	-	26	-	-
18. yy.	-	-	24	-	-	-	14	-	-	25,4	37,19	17,03	-
19. yy.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	44	-	6,67
13-20. yy	3,70	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Osmanlı Dönemi	-	-	-	-	36,46	20,32	-	-	-	-	-	-	-

Acaba Konya kadınları Osmanlı genelindeki hem cinslerinden daha mı fakirdiler? Toplumun ihtiyaçlarına daha mı duyarsızdılar? Neden, farklı bir tavır veya tutum sergileyerek vakıf kurmada geri kaldılar? Ya da Konya'yı ve sakinlerini diğer şehirlerden farklı kılan bir özellik mi var? Bu ve bunun gibi soruları arttırmak mümkün elbette. Ancak biz, Konya'nın, eski bir başkent ve eyalet merkezi olmasının yanında, ticaret yolları üzerinde bulunması, kalabalık bir nüfusu barındırması, hem iç hem de dış pazarlara hitap eden iş kolları ve çok sayıda çarşı, pazar ve hanlarıyla önemli bir çekim merkezi olduğunu kabul etmekteyiz. Bu bağlamda, şehrin ticaret ve yönetimden kaynaklı bir zenginliği doğurduğunu da düşünmekteyiz. Vakıf kuran kadınların ekseriyetinin askeri (ehl-i örf) kesime mensubiyetleri önceki çalışmalardan itibaren bilinmektedir. Bu kadınların mehir, hibe ve miras yoluyla elde ettikleri malları⁶⁵ cömertçe hayır hasenata dönüştürdükleri de bir gerçektir. Bunun dışında bizzat iş hayatının içinde yer alan, emlak piyasasında ev, bağ, bağçe, tarla, arsa, dükkân alım ve satım yapan kadınlar da mevcuttur⁶⁶. Nitekim 1670-1680 yılları arasında Konya'da tespit edilen 450 ev satışından 124'ünde kadınlar satan taraf iken (%27,5) 39'unda ise satın alan durumundadırlar (%8,5)⁶⁷. Bu husus, zengin esnaf, tüccar ve askeri zümreye ilaveten, kendi mal varlıklarıyla iş yapan zengin kadınların varlığına ve kabarıklığına işaret etmekte, dolayısıyla Konya kadınlarının fakir olmadıklarına delalet etmektedir.

O halde problem nerede? Şehir tarihi araştırmaları bize her şehrin bir kimliğe sahip olduğu fikrini öğretti: Başkentler, mukaddes şehirler, sürgün şehirler, ticaret şehirleri, kale şehirler, şehzade şehirleri, muhalif şehirler, İslam şehri, Osmanlı şehri, Batı şehri⁶⁸ vs. gibi. Bu adlandırmaların dışında da elbette farklı tanımlamalar yapmak mümkündür. Bu çerçevede, Konya, Türk hâkimiyetine geçtiği andan itibaren baş şehir, şehzade şehri ve muhalif şehir olarak karşımıza çıkmakta ayrıca, hali hazırda dinî muhafazakârlığı ile de başı çekmektedir. Muhafazakâr davranışlar kendini en çok kadın erkek ilişkilerinde, özellikle kadının hareket alanının kısıtlanması ve temsil noktasında kendini gösterdiğine göre, söz konusu tavrın kökleri acaba, Selçuklu ve Osmanlı geçmişinde mi yatıyor? Emlak piyasasında alım-satım yapan, hak arama noktasında bizzat kendisi veya vekili aracılığıyla mahkemeyi kullanan pek çok Konyalı kadının varlığı bilinmekle⁶⁹ birlikte bunların ne kadarlık bir orana tekabül ettiği maalesef bizce meçhuldür. O nedenle askerî, idarî, ilmî ve dinî kesimi ifade eden ehl-i örf ile tüccar, ayan vs. gibi reaya kesimin kadınlarının zenginlikleri su götürmez bir gerçektir. Lakin bu kadınların vakıf kurucusu olarak farklı şehirlerdeki hem cinslerine göre daha az bir yekûn teşkil etmesi, belki de Konya şehrinin eskiden beri kimliğini oluşturan muhafazakârlığı ve erkeğin temsil gücünün çok daha ağır basmasıyla alakalıdır.

Sonuç

Konya'da vakıf kuran kadınlar Osmanlı genelinde olduğu gibi hanedan ve ümera ailelerine mensupturlar. Üst tabakaya ait gibi görünen bu özellik, zamanla tabana doğru yayılma eğilimi göstermektedir. Kadınlar başlangıçta mescid, zaviye, darülhuffaz, türbe gibi bina vakıflarına, bilhassa darülhuffazlara yönelirken, sonraki dönemlerde mevcut vakıflara akar tahsis etme yoluna gitmeleri, statü ve zenginliklerinin düşmeye başladığına işaret etmektedir.

Konya'da yönetim ve ticaretten kaynaklı bir zenginlik ve dinî referanslara bağlı infak duygusundan harekete çok sayıda vakıf kurulmuştur. Yapılan çalışmalara ve kaynaklara göre bunların sayısı değişmektedir. 1650-1910 arasındaki 311 vakıftan 24'ü (7,72), XIII-XX. yüzyıl arasındaki 1538 vakıftan 57'si (%3,70) kadınlar tarafından tesis edilmiştir. Bu oranlar Türkiye genelindeki kadın vakıfların %20'lik ve diğer şehirlerin ortalamalarıyla karşılaştırıldığında oldukça düşüktür. Kadınların bu alanda geride kalmaları, erkeklerin kadınlara göre aile ve toplum içindeki temsil gücünün çok daha baskın ve güçlü olmasıyla ilişkilendirilebilir.

65 Saadet Maydaer, "Osmanlı Klasik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları (Bursa Örneği)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV/2, 2006, s.365-381.

66 Zeynep Uysal, *Osmanlı Toplumunda Kadın (Konya Örneği:1670-1680)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2015, s.71-82.

67 İsmail Kıvrım, *Şer'îye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Konya ve Ayntâb Şehirlerinde Gündelik Hayat (1670-1680)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2005, s.216-217.

68 Korkut Tuna, *Toplum Açıklama Girişimi Olarak Şehir Teorileri*, İz Yay., İstanbul 2011, s.271-288.

69 Uysal, *Konya Örneği*, s.36-90; İzzet Sak – Alaattin Aköz, "Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma İle Sona Erdirilmesi: Muhâla'a (18.Yüzyıl Konya Şer'îye Sicillerine Göre)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.15, Konya 2004, s.91-140.

Kaynaklar

- Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Tahrir Defterleri (TKGM TK): 564, 565, 584
İstanbul Atatürk Kütüphanesi Muallim Cevdet Yazmaları (MC): 0.116/1
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Hurufat Defterleri (VGMA HD): 1091, 1107, 1111.
AKÖZ, Alaattin, *Konya'nın Kırk Çarşı ve Pazarı*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Konya 2015.
- ALANOĞLU, Murat, "Halep'te Kadın ve Kadın Vakıfları (1700-1800)", *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri*, I, Gaziantep Üniversitesi-Gaziantep Üniversitesi Vakıflar Bölge Müdürlüğü Yay., İstanbul 2014, s.23-41.
- ALKAN, Mustafa, *Adana'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Adana Sancağı Vakıflarının Analizi –TÜSOKTAR Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2004.
- BARKAN, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara 1942, s.359-362.
- BARKAN, Ömer Lütfi, "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından: Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, XXIII/1-2, İstanbul 1963, s.239-296.
- COŞKUN, Fahri, 888 (1483) *Tarihli Karaman Eyaleti Tahrir Defteri (Tanıtım, Tahlil ve Metin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.
- ÇİFTÇİ, Cafer, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, Gaye Kitabevi, Bursa 2004.
- DEMİREL, Ömer, *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü (1700-1850)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1991.
- ERDOĞRU, M. Akif, "Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilayetinde Vakıflar –I" *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII/1, İzmir 2003, s.119-160
- ERDOĞRU, M. Akif, "Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilayetinde Vakıflar -II" *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII/2, İzmir 2003, s.99-140.
- FAY, Mary Ann, "Kadınlar ve Vakıflar: 18. Yüzyıl Mısır'ında Mülkiyet, İktidar ve Toplumsal Cinsiyetin Nüfuz Alanı", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Çev. Necmiye Altay, Edt. Madeline Zilfi, İstanbul 2000, s.28-47.
- HACIGÖKMEN, Mehmet Ali, "Selçuklu-Danışmendli İlişkileri Çerçevesinde Kadınhanı'na Adını Veren Raziye Devlet Hatun", *Vakıflar Dergisi*, 44, Ankara 2015, s.37-48.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri, 1009/1600 Târihli, İstanbul'un 550. Fetih Yılı İçin, Haz. Doç. Dr. Mehmet Canatar, İstanbul Fetih Cemiyeti, 2004, LXXVI+ 824 sayfa.", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi/Türk Hukuk Tarihi*, S.5, Bahar 2005, s.823-828.
- KELEŞ, Hamza, *Vakfiyelerine Göre Yozgat Vakıfları (1400-1920)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1990.
- KIVRIM, İsmail, *Şer'îye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Konya ve Ayntâb Şehirlerinde Gündelik Hayat (1670-1680)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2005.
- KIVRIM, İsmail, "Osmanlı Döneminde Antep'te Kadınların Kurduğu Vakıflar (XVII. Yüzyıldan Cumhuriyete)", *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri*, I, Gaziantep Üniversitesi-Gaziantep Üniversitesi Vakıflar Bölge Müdürlüğü Yay., İstanbul 2014, s.103-111.
- KOÇAK, Zülfiye – Uysal Dıvrak, "Ayıntab'da Kurulan Kadın Vakıfları (1600-1800)", *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri*, I, Gaziantep Üniversitesi-Gaziantep Üniversitesi Vakıflar Bölge Müdürlüğü Yay., İstanbul 2014, s.113-124.
- KONYALI, İbrahim Hakkı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Ankara 1997.
- KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, *Lale Devri'nde Konya*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 1989.
- LOWRY, Heath W., *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi 1350-1550*, Çev. Ahmet Cemal, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.
- MAYDAER, Saadet, "Osmanlı Klasik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları (Bursa Örneği)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV/2, 2006, s.365-381.

- MEMİŞ, Şerife, “17. ve 18. Yüzyıllarda Edirne’de Vakıf Kurucularının Toplumsal Statülerine İlişkin Bazı Tespitler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 36, Aralık 2011, s. 67-86.
- MERIWETHER, Margaret L., “Yeniden Kadınlar ve Vakıf Üstüne: Halep, 1770-1840”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Çev. Necmiye Altay, Edt. Madeline Zilfi, İstanbul 2000, s.125-147.
- OKUDAN, Muhammet, “Sosyal Statülerine Göre Samsun Canik Sancağında Vakıf Kurucuları”, *Birey ve Toplum*, III/6, 2013, s.173-191.
- ORAL, Mehmet Zeki, “Turgut Oğulları, Eserleri – Vakfiyeleri”, *Vakıflar Dergisi*, III, Ankara 2006, s.31-64
- ÖZCAN, Tahsin, *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Vakıfları Örneği*, Ankara 2003.
- ÖZTÜRK, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1995.
- Riyâzû’s-Sâlihîn -Metin ve Çeviri-*, II, Tasnif Muhyiddin en-Nevevi, Çev. M. Emin Özafşar – Bün-yamin Erul, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013.
- SAK, İzzet, *Kadı Sicilleri Işığında Konya’da Yapılan Vakıflar (1650-1910)*, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay., Konya 2012.
- SAK, İzzet, Şer’iye Sicillerine Göre Konya’da Vasiyet Yoluyla Yapılan Hayır ve Vakıflar (1700-1750), Selçuklu Belediyesi Yayınları, Konya 2008.
- SAK, İzzet – Alaattin Aköz, “Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma İle Sona Erdirilmesi: Muhâla’a (18.Yüzyıl Konya Şer’iye Sicillerine Göre)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.15, Konya 2004, s.91-140.
- SÜMER, Faruk, “Turgutlular”, *İslâm Ansiklopedisi*, 12/2, MEB Yayınları, Eskişehir 1997, s.120-122.
- ŞAFAKÇI, Hamit, “Turgutoğulları’ndan Sultan Hatun’un Vakfı”, *Vakıflar Dergisi*, 44, Ankara 2015, s.49-72.
- Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar: Hanım Sultan Vakfiyyeleri*, Edt. Tülay Duran, İstanbul Araştırma Merkezi Yay., İstanbul 1990.
- TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri (937/1530)*, I, Ankara 1996.
- TEMEL, İsmet – Eşref Temel – Bekir Şahin, *Turgutoğulları Konya’daki Eserleri ve Kadınhanı*, Çizgi Yay., Konya 2015.
- TUNA, Korkut, *Toplum Açıklama Girişimi Olarak Şehir Teorileri*, İz Yay., İstanbul 2011.
- TUNCER, Orhan Cezmi, *Anadolu Kervan Yolları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 20017.
- UYSA, Zeynep, *Osmanlı Toplumunda Kadın (Konya Örneği:1670-1680)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2015.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800”, *Osmanlı Araştırmaları* III, İstanbul 1992, s.143-164.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, TTK Yay., Ankara 2003.
- YÖRÜK, Doğan, “XV-XVI. Yüzyıllarda Konya Şehrinde Toplumsal Zümreler”, *II. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi*, Konya 2012, s.611-625.
- YÜKSEL, Hasan, “Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI-XVII. Yüzyıllar)”, *Osmanlı*, 5, Edt. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.49-55.
- YÜKSEL, Hasan, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma (1585-1683)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1990.

(Footnotes)

1 Cami, Mescid, Medrese, Darülhuffaz, Zaviye, Türbe ve Diğer başlığı altında topladığımız bu gruplandırma sağlıklı bir yapılandırma değildir. Bu tür kayıtlar vakıf defterlerinde müstakil bir biçimde geçebildiği gibi birden fazla yapı topluluğu adı altında da yazılabilmişlerdir. Biz, ilgili vakıf kaydından sonra en başta hangi vakıf türü yazılmışsa o gruba dâhil ettiğimizden, bunların sayısı üzerinden yapılacak değerlendirmeler okuyucuyu yanlış sonuçlara götürebilir.

Osmanlı Hanım Sultanların Haremeyn ve Kudüs'e Yaptığı Hizmetler (XVI-XVII. Yüzyıl)

Doç. Dr. Meryem KAÇAN ERDOĞAN
Osmangazi Üniversitesi / Eskişehir

Giriş

“Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah lütfu geniş olandır; hakkıyla bilendir.”
(Kur'an-ı Kerim, Bakara Sûresi 2/261)

“Her kim susamış bir gönlü serinletirse Allah da ona cennet şarabından içirir.” (Hadis-i şerif)

Osmanlı Hanım Sultanları ve Hayırseverlik

Osmanlıların kuruluş yıllarından itibaren hanedan mensubu kadınlar tarafından çeşitli amaçlara yönelik birçok vakıf oluşturulmuştur. Toprakların genişlemesiyle beraber bu çabalar daha da artmıştır. Hanım sultanlar tesis ettikleri vakıfları finanse edebilmek için kendilerine tahsis edilmiş pek çok gelir kaynağından istifade etmişlerdir. Bu gelir kaynaklarından bir kısmını hükümdarların yaptığı nakdi yardım ve toprak bağışları oluşturmuş, diğer kısmını ise çeyiz, miras, düzenli gelir, yatırım ve hediyeler yoluyla elde etmişlerdir. Bu şekilde vakıf kurmak için gerekli sermayeyi sağlayan hanım sultanlar vakıf kurma ve yönetme konusunda da herhangi bir yasal kısıtlamaya maruz kalmamışlardır. Zira Osmanlı şehzadelerine verilmeyen bu ayrıcalık sayesinde hanım sultanlar, imparatorluk coğrafyasında çok sayıda vakıf kurarak hükümdarın gücünü de pekiştirmiş oluyorlardı. Hürrem Sultan dönemine kadar yaklaşık iki buçuk yüzyıl boyunca çoğunlukla taşra kasabalarında hayır ve hasanat amaçlı yatırım yapan hanım sultanlar, Hürrem Sultan ile beraber şehzade annesi olarak etkinliklerini ve hayırseverliklerini payitahtta göstermeye başlamışlardır.¹ Özellikle Hürrem Sultan, ayrıcalıklı konumunu büyük bir güce dönüştürmüş ve bu gücü Topkapı Sarayı'nda ikamet etmesi sayesinde iyice pekiştirmiştir. Kendinden önceki saray kadınlarının vakıf kurma geleneğini devam ettirmekle beraber Hürrem Sultan vakıflarını² taşra şehirlerinde değil, imparatorluğun başkentlerinde ve kutsal şehirlerde inşa ettirmiştir.³ Hayır işlerinde Mihrimah Sultan ile beraber kız evlatların rolü ön plana çıkmaya başlamış⁴, onlar vasıtasıyla sarayın hayırseverliğinin duyurulması daha da kolaylaşmıştır.⁵ Bu durum Hürrem Sultan ve kızı Mihrimah Sultan'dan sonra önemli bir konuma gelen valide sultanlar tarafından devam ettirilmiştir.⁶ Nurbanu Sultan'ın Üsküdar'daki Atik Valide Külliyesi, Safiye Sultan'ın başlatıp Hatice Turhan Sultan'ın tamamlattığı Eminönü'ndeki Yeni Cami Külliyesi ile Kösem Sultan'ın Üs-

1 Amy Singer, *Osmanlı'da Hayırseverlik Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmaret*, Çev: Dilek Şendil, İstanbul 2004, s.104-105, 109, 111; Lucienne Thys-Şenocak, *Hadice Turhan Sultan Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler*, Çev: Ayla Ortaç, İstanbul 2009, s.122-123.

2 Hürrem Sultan, İstanbul'da cami, mektep, medrese, imaret, hamam ve darüşşifa; Edirne ve Ankara'da cami; Trakya ve Karapınar'da derviş tekkeleri; Kudüs'te cami, kervansaray ve imaret, Mekke'de imaret ve dört medrese inşa ettirmiştir (Şenocak, *age*, s.104).

3 Singer, *age*, s.106-107.

4 Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı ve dönemin veziriazamı Rüstem Paşa'nın eşi olan Mihrimah Sultan, İstanbul Üsküdar'da cami, medrese, sıbyan mektebi, bimarhane ve imareten oluşan bir külliye ile kendisi için bir saray; Edirnekapı'da ise cami, çeşme, medrese ve hamam inşa ettirmiş; Mekke'de ise su yollarını genişleterek tamir ettirmiştir. II. Selim'in kızı Esmahan Sultan ise İstanbul Kadırga'da sahil sarayı yaptırarak dini yapılar dışında da Osmanlı hanım sultanlarının heybetli yapılar inşa ettirebileceklerini göstermiştir (Şenocak, *age*, s.106-107).

5 Singer, *age*, s.108.

6 Singer, *age*, s.107.

küdar'daki Çinili Camii bu gelişmenin bir yansımasıdır.⁷ Hayır eserleri vücuda getirirken kendilerinden önce yaşamış tarihî ve dinî kişiliklerle⁸ bağlantı kurmayı da ihmal etmemişlerdir. Bunu vakfiyelerinde kullandıkları lakap ve ünvanlardan başlamak üzere inşa ettirdikleri hayratların yeri, türü ve üzerindeki kitabelere varıncaya kadar çeşitli vesilelerle gösterme imkânı bulmuşlardır.⁹

Osmanlıhanım sultanları vakıf çalışmalarında kutsal beldeleri de gözeterek gelir kaynaklarının bir kısmını buraya aktardıkları gibi çok çeşitli girişimlerle hac yolculuğunu kolaylaştırıcı, hacıların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik tedbirler almışlar, bölgede yaşayan fakir-fukara için vakıflar kurmuşlardır. Bu şekilde Osmanlı hükümdarlarının İslam'ın koruyucusu sıfatıyla bölgede gerçekleştirdiği imar faaliyetlerini destekleyerek, yatırımlar yaparak Haremeyn ve kutsal şehirlerdeki Osmanlı algısının kuvvetlenmesinedekatkıda bulunmuşlardır.

I. Osmanlı Devleti'nde Hac Yolculuğu ve Kervan Yolları

Osmanlı döneminde günün koşulları dikkate alındığında hacca gitmenin büyük bir mali külfet ve fedakârlığa sebep olduğu açıktır. Mali külfet boyutunu zengin kişiler yanlarına aldıkları ticari mallarla kazanca dönüştürebilirken, fakir hacılar için bunu söylemek mümkün değildir. Onlar, yolculuk sırasında türlü sıkıntılara katlanmakta hatta bir kısmı dilenmek zorunda kalmaktaydı. Kuraklık, yiyecek kıtlığı ve bedevilerin saldırıları sonucunda çoğu hacı adayı açlıktan, susuzluktan ve açıkta kalarak hayatını kaybetmiştir. Hac kervanının Mekke'ye emniyetli bir şekilde gidip gelmesi Osmanlı padişahlarının meşruiyetini yakından ilgilendirdiği gibi Mekke, Medine ya da diğer kutsal şehirlerde inşa ettirdikleri vakıflar ve giriştikleri imar faaliyetleri ile de diğer İslam devletlerine karşı ayrıcalıklı konumlarını gösterme imkânı elde etmişlerdir. Ayrıca hacı adaylarının güvenliği için bölgeye gönderdikleri asker ve memurlar aracılığıyla payitahttan uzak bir bölgede varlıklarını daha güçlü bir şekilde hissettirmiş oluyordular.¹⁰

Her yıl yapılan hac hazırlıklarının ve Haremeyn'de inşa edilen yapıların maliyeti son derece yüksekti. Bu organizasyon, sayısız görevlinin çalışmasını gerektirdiği gibi hac yolunda ve hac sırasında iâşe, su, barınma ve güvenlik konusunda bir dizi tedbirin alınmasını zorunlu hale getiriyordu. Sistemin iyi işlemesi için Osmanlı idaresinin, en uzak bölgelerdeki kaynakları dahi Hicaz'a ve Kızıldeniz bölgesine kesintisiz bir şekilde götürmesi gerekiyordu. Bu durumun sonucu olarak İstanbul'un yanı sıra Rumeli bölgesindeki birçok yerleşim birimi de Haremeyn'e bağlanmış oluyordu.¹¹

Kahire ve Şam'dan Hicaz'a gitmek üzere yola çıkan iki resmi hac kervanı vardı. Anadolu ve Rumeli'den gelen hacı adaylarının çoğu Şam yoluyla seyahat ediyorlardı. Şam'dan Mekke'ye doğru giden hac güzergâhı ile resmi ulaklarca kullanılan güzergâh örtüşüyordu. Ayrıca Yemen'den yola çıkan hac kervanının yanında Basra'dan çıkıp Arabistan yarımadasını doğudan batıya doğru aşan bir kervan daha vardı. Arabistan yarımadasında yaşayan hacı adaylarının çoğu ile Kuzeybatı Afrika'dan gelenlerle her hangi bir resmi kervanakatılmaksızın Mekke'ye kendi imkânlarıyla gidiyorlardı. Şam ve Kahire kervanlarının organizasyonunda Osmanlılar, Memluk modelini yakından takip etmişlerdir.¹²

II. Osmanlı Hanım Sultanlarının Hac Yolu ve Kutsal Şehirlere Yardımları

1) Haremeyn Halkına İâşe Desteği

Osmanlı idaresi, Mekke ve Medine'nin ihtiyaçlarını karşılarlarken yerleşmiş kurallara mümkün olduğunca riayet etmiş, zamanın şartlarına göre artan talebi karşılamak için destekleyici ve takviye edici tedbirlerle bölgedeki sıkıntıları hafifletmeye çalışmıştır. İâşe konusunda Hicaz'da Memluk politikası- nı devam ettiren Osmanlılar, hacı adayları ile Haremeyn sakinlerine gösterdikleri cömertlikle hem tüm İslam dünyasında yaygın bir hayırseverlik biçimini devam ettirmiş, hem de Mekke şeriflerini ve Hicaz

7 Singer, *age*, s.107; Şenocak, *age*, s.109-114.

8 Özellikle bu kadınların başında tarihte iz bırakmış kadınlar ile Hz. Muhammed'in eşleri ve akrabalarının isimleri geliyordu. Mesela; Hürrem Sultan Zübeyde, Hadice, Ayşe ve Fatma; Safiye Sultan Hz. Muhammed'in eşi Safiye; Kösem Sultan Rabia, Fatma ve Ayşe; Turhan Sultan ise Hadice, Belkıs ve Meryem'in adını taşıyordu (Şenocak, *age*, s.99-100).

9 Şenocak, *age*, s.98-99.

10 Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar Osmanlı Döneminde Hac (1517-1638)*, Çev: Gül Çağalı Güven, İstanbul 1995, s.6-8.

11 Faroqhi, *age*, s.7-8.

12 Faroqhi, *age*, s.35, 37-38, 43.

ileri gelenlerini destekleyerek Hicaz'ı denetim altında tutmuş oluyorlardı.¹³

Mekke'nin hemen hemen hiç tarım alanına sahip olmaması nedeniyle, dışarıdan yapılan bağışlar olmadan çok sayıda hacı adayının iâşesinin sağlanması mümkün değildi. Medine'nin imkânları Mekke'ye göre daha iyi olmakla birlikte hacın ikinci bir durağı olması dolayısıyla talep burada da fazla idi. Bölgenin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Osmanlı dönemi öncesinde Haremeyn adına kurulmuş pek çok vakıf mevcuttu. XV. yüzyılda bu vakıfların çoğunluğu Mısır'da bulunmakla birlikte Osmanlılar ile birlikte XVI. yüzyılda Anadolu ve Balkan yarımadasında geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Mısır, hacı tahıl ve nakit olarak destekleyen temel bir kaynak durumundaydı. Memluk sultanları Mısır'ın yanı sıra Şam ve Halep'te bulunan birçok köyü Haremeyn halkı ve fakirlerine vakfederek burarlardan elde edilen hububatı “zahire” adıyla Haremeyn'e göndermişlerdir. Ayrıca Haremeyn fakirlerine “deşişe”¹⁴ pişirmek üzere çeşitli köyleri de vakfetmişlerdir. Bu köylere “deşişe köyleri” veya “deşişe vakfı”, elde edilen hububata da “deşişe hububatı” denilmiştir. Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı fethettiği zaman Memluk sultan ve emirleri tarafından kurulmuş ve Hicaz'a tahıl sağlayan çok sayıdaki vakfı muhafaza etmiş hatta yeni tahsislerle artırma yoluna gitmiştir. Fetihle birlikte bölgedeki deşişe vakıfları tekrar bir düzenlemeye tabi tutularak “Büyük Deşişe Vakfı (deşişetü'l-kübra)” oluşturulmuştur. III. Murad ise genellikle para veren “Küçük Deşişe Vakfı (deşişetü's-suğra, deşişetü'l-Muradiyye)”nı kurduğu gibi III. Mehmed de Mısır'daki bazı köyleri deşişeye (Mehemmediyye Vakfı) vakfetmiştir.¹⁵

Osmanlı hükümdarlarının yanı sıra hanım sultanlar da Haremeyn zahiresinin temininde hassasiyet göstermişlerdir. Hürrem Sultan, oğlu Şehzade Mehmed'in ruhu için Haremeyn fakirlerine yönelik olarak gerekli hububatı temin etmek üzere Mısır merkezli “Deşişe Vakfı”nı kurmuştur. Vakfın (Hasekiyye-i atik Vakfı) tevliyeti Mısır'da Azepler Ocağı'na verilmiştir. Yiyeceklerin buradan Mekke ve Medine'ye ulaştırılması için Süveyş ve Nil üzerinde işleyecek gemiler yaptırmış ve iskelelerde ambarlar inşa ettirmiştir. İskelelere getirilen yiyeceklerin iç bölgelere taşınması için de at ve develerin temini yoluna gitmiştir.¹⁶

1671 yılında Şam'dan Mekke'ye hareket eden Evliya Çelebi, Medine'nin iskelesi durumunda olan Yenbu limanına gelmiş ve burada Muradiyye, Mehemmediyye ve Haseki Sultan vakıflarına ait gemileri görmüştür. Sayısını 12 adet olarak belirttiği bu gemilerin Haremeyn'e miri hububat taşıdığından bahsetmiştir. Gemilerin Hindistan'dan gelen say, ayıt ve santa ağacı ile inşa edildiği ve yelkenlerinin İskenderiye pamuk bezinden imal edildiğine değinen Evliya Çelebi, her birinin 100.000 irdep¹⁷ hububat, bin beş yüz küp suileiki üç bin hacı ve tüccarı Süveyş'e getirip götürdüğünü kaydetmiştir.¹⁸

XVII. yüzyılın başlarından itibaren Haremeyn deşişesinde bazı usulsüzlükler görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde fakirlere tahsis edilen deşişeden mücavir devlet adamlarına da tahsisat ayrılması ve deşişe köylerinin kira yerine iltizama verilmesi gibi uygulamalar söz konusu olmuştur.¹⁹ Yüzyılın sonlarına doğru (1689-1690) Haremeyn ahalisinin merkeze gönderdikleri mahzardan anlaşıldığına göre Mısır'dan her yıl Haremeyn'e gönderilen hububat ve surre birkaç yıldır eksik gönderilmektedir. Zor durumda kalan fukara bakiyelerin mütevellilerden tahsil edilerek kendilerine ulaştırılmasını istemektedir. Merkezi idare, konunun önemine binaen mübaşirler görevlendirerek bakayanın tahsil edilerek Haremeyn'e gönderilmesini sağladığı gibi yolsuzluğun kaynağı olarak gördüğü Yeniçeri ve Azeb ocaklarından vakfın tevliyet görevlerini alarak bu göreve doğru ve dindar Mısır beylerinitayin etmiştir.²⁰

13 Faroqhi, , *age*, s.82-83.

14 Haremeyn fakirlerine verilmek üzere Mekke ve Medine imaretlerinde pişirilen bir tür çorbadır (Seyyid Muhammed Es-Seyyid, “Deşişe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, 9, İstanbul 1994, s.214.

15 Faroqhi, , *Hacılar ve Sultanlar*, s.82-83, 86, 88-92; Deşişe hakkında geniş bilgi için bk. Seyyid Muhammed Es-Seyyid, *agm*, s.214-215.

16 Şehri Kartal, *Haseki Hürrem Sultan Yapıları*, (İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2012, s.328.

17 Mısır'da tahıl ölçmek için kullanılan hacim ölçüsüdür. XIV.-XV. yüzyılda 1 irdep 69,6 kg buğday veya 56 kg arpa, hacim ölçüsü olarak 90 litreye denk gelirdi. XVIII.-XIX. yüzyıllarda ise irdep değerinin iki katına çıktığı tespit edilmektedir (WaltherHinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, Çev: Acar Sevim, *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 5, Yıl 1989, İstanbul 1990, s.47-48).

18 Evliya Çelebi b. Derviş MehmedZillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 9. Kitap, Haz.: Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, İstanbul2005, s.327, 412.

19 Seyyid Muhammed Es-Seyyid, *agm*, s.215.

20 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-iVekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, Haz.: Abdülkadir Özcan, Ankara

2) Hac Yolundaki Fakir Müslümanlar İle Haremeyn Fakirleri İçin Yapılan Giyecek Yardımı

Kutsal görev için yola çıkanların içinde hali vakti yerinde olmayanlar bulunduğu gibi yolculuk sırasında türlü sıkıntılarla karşılaşan hacı adayları da mevcuttu. Genellikle yaya olarak yapılan bu yolculuk sırasında hacı adayları ayakkabı ve kılık-kıyafetle ilgili bazı sorunlarla karşılaşabiliyordu.²¹ Mekke ve Medine fakirlerine giyecek temin edilmesi konusunda hayırsever hanım sultanların son derece duyarlı oldukları görülmektedir. Mesela; Mahpeyker Kösem Valide Sultan Evail-i Muharrem 1026/9-18 Ocak 1617 tarihli Haremeyn vakfiyesinde her yıl hac yolundaki muhtaç ve fakirlere dağıtılmak amacıyla her birinden 100'er adet olmak üzere gömlek, aba, harcidülbend ve arakiyyeninsatın alınmasını şart koştuğu gibi ayakkabısız kalanlar için de her yıl 400 çift pabucun dağıtılmasını istemiştir. Bu kapsamda Mekke ve Medine fakirleri için de 100'er adet gömlek ve 100'er adet abanın dağıtılmasını talep etmiştir. Ayrıca 100 çift iç edik ile başmağın satın alınarak 50 çiftinin Mekke, 50 çiftinin ise Medine'deki sulehaya tevzi edilmesini şart koşturmuştur.²²

3) Hac Yolunda Suyun Temini

Şam ile Mekke arasındaki yolun tamamı çöllerle kaplı olduğundan hac yolculuğu sırasında yeterli miktarda suya ulaşmak son derece önemli idi. Bu durum sadece hac kabileleri için değil, çöldeki hayvanlar ve diğer yolculuk yapanlar için de geçerliydi.²³ Anayollar üzerindeki kuyu ve sarnıçlarda su bulundurulması aynı zamanda çölde yaşayan ve suya ihtiyaç duyan bedevileri de yakından ilgilendiriyordu.²⁴ Su sıkıntısını aşmak amacıyla Osmanlı merkezi ve taşra idarecilerinin yanı sıra hayırseverler de büyük bir gayret sarf etmiştir. Osmanlı Devleti, kendilerinden önce kurulmuş vakıfları muhafaza ettikleri gibi mevcut su kuyularının tamiri ve yeni su kaynaklarının tedariki konusunda ciddi adımlar atmıştır. Hayırseverler ise su taşıyacak develerin kiralanması, hacılara su dağıtımını yapacak sakaların temin edilmesi ve su kaplarının tedarikiyle ilgili çeşitli vakıflar kurmuşlardır.²⁵ Bununla birlikte çöldeki uzun yolculuk sırasında hacılar yola çıkarken yanlarına mümkün olduğu kadar su almaya özen göstermişlerdir.²⁶

Osmanlı hanım sultanları da hac yolculuğundaki su ihtiyacının giderilmesine katkıda bulunmak amacıyla özel vakıflar oluşturmuşlardır. Bu vakıflardan biri de Mahpeyker Kösem Valide Sultan'ın Evâil-i Muharrem 1026/9-18 Ocak 1617 tarihinde tescil ettirmiş olduğu Haremeyn-i şerifeyn vakfıdır. Vâkıfe, bu vakfiyesinde gelirlerinden 6.000 sikke ayırarak hac yolundaki Müslümanların su ve giyecek ihtiyaçları ile kutsal beldelerdeki görevlilerin ücretlerine tahsis etmiştir. Kösem Sultan, II. Osman tarafından kendisine temlik edilen Eğriboz Sancağı'ndaki Livadya nahiyesinde bulunan Dadi, Rahove, Dikoz, File, Vadya, Eksehora, Martmojak ve Granitçe adlı 8 köyün gelirinden elde edilen parayı Şam'dan Mekke'ye giden hac kabilelerine sebil olmak üzere 30 adet devenin kiralanması için vakfetmiştir. Hanım Sultan'ın vakfiyesindeki şartlar şu şekilde özetlenebilir: Develerden 5 adedine sakaların çadırı ve diğer eşyaları, kalan 25 adedine ise su yüklenerek hac yolunda susuz kalmış olanlara sebil olunacaktır. Yine 30 adet deve kiralanıp su yüklenerek yollarda su bulunmayan ve sıkıntı çekilen yerlerde susuz kalanlara her gün su dağıtılacaktır. Bu amaçla 12 kişi ücret karşılığında tutularak altısı deveci, altısı da saka olarak hizmet görecektir. Bu kişilerin yiyecek ihtiyaçları için 7,5 şami kantar peksimed, yeteri kadar pirinç, mercimek, tarhana, bulgur, yağ, pekmez, peynir, nar ve soğan satın alınacaktır. Vakfiyede su tulumları ile ilgili malzeme de ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Buna göre tulumların üzerini örtmek için 30 adet keçe, altlarına yerleştirmek için 100 adet hasır, tulumların gerektiğinde tamir edilebilmeleri için 20 adet meşin, tulumlara su doldurmak için 4 adet kova, bir huni, zemmal urganı (yük urganı) adıyla 60 vukıyye/77 kg resen ve 60 adet çengel satın alınacaktır. Bunların dışında vâkıfe sakaların ihtiyaçlarına yönelik olarak her yıl bir çadır ile peksimed ve diğer

1995, s.359.

21 Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (16. Ve 17. Yüzyıllar)*, İstanbul 2011, s.76.

22 *Osmanlı Vâlide Sultanlarının Hayır Eserleri Mâhpeyker Kösem Vâlide Sultan'ın Haremeyn-i Şerifeyn Vakfiyesi*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, s.33-34.

23 Güler, *age*, s.74.

24 Faroqhi, *age*, s.5.

25 Güler, *age*, s.74; Singer, *age*, s.164.

26 Singer, *age*, s.163.

yiyecek maddelerini koymak için 6 çift garar (büyük çuval), bir çift sandık ve yemek pişirmek amacıyla bir kazan satın alınmasını şart koşturmuştur.²⁷ Vakfın 1054/1644 yılındaki muhasebesine göre Livadya nahiyesindeki vakıf köylerden tahsil edilen öşür, ispençe ve cizye gelirleri Haremeyn-i şerifeyn, sebil masrafları, hac yolundaki bi'r-i zümürüdü²⁸ muhafız ücretleri ile Kudüs'te bulunan Seyyid İbrahim için tahsis edilmiştir.²⁹

Hatice Turhan Sultan da 27 Receb 1073/8 Mart 1663 tarihinde tescil ettirdiği vakfiyesinde hac yolcularının su sıkıntısını ele almış ve bu sıkıntıyı hafifletmeye yönelik bazı düzenlemeler yapmıştır. Özellikle Şam'dan güneye doğru inildikçe suyun azlığı, keza Kerbela'dakisusukıntısı ve sıcak hava hac yolcularını büyük sıkıntıya düşürmektedir. Vakfiyesinde konunun önemi çeşitli hadis-i şeriflerle de³⁰ dile getirilmiş, susuzluğun giderilmesinin önemi ve mükâfatlarına vurgu yapılmıştır. Kurduğu vakıftan her yıl olmak üzere 7.800 riyalî kuruşu (702.000 akçe) bu amaca tahsis etmiştir. Su için vakfedilen bu meblağ mütevellî tarafından suyun temininden sorumlu sakabaşıya teslim edilecektir. Eski Saray teberdârlarından seçilecek sakabaşının güvenilir, dindar ve emanete sahip çıkacak özellikte olması istenmiştir. Sakabaşı, bu paradan 300 kuruşunu kendi giderleri için ayıracak, kalan 7.500 kuruşu ise yanına alarak İstanbul'dan Şam'a giden surreye katılacaktır. Şam'da sakabaşının gidiş-gelişlerinde ikamet ettikleri ve vakıf tarafından tamir ettirilen Sancaktar MusliSarayı'nı su dağıtım işleri için kullanacaktır. Yanındaki 7.500 kuruşu hacılara su dağıtmak amacıyla 65 adet devenin kiralınmasına sarf edecektir. Bu develerden beşine sakaların çadırı ve diğer eşyaları; altmışına ise her menzilde temiz su yüklenerek gidiş-gelişlerde hacılara içme suyu taşınacaktır.³¹ Ayrıca Hatice Sultan 1081/1670-1671 yılında aynı zamanda bir menzil noktası olan Bi'r-i Cedîd'de (Yeni kuyu) muazzam bir kuyu inşa ettirmiştir. Evliya Çelebi büyük bir hayrat olarak nitelendirdiği bu kuyuyla ilgili gördüğü bir olayı da seyahatnâmesine kaydetmiştir. Buna göre kırk kulaç derinliğinde ve yüz adım genişliğinde olan kuyu zaman zaman Arap eşkıyasının saldırısına uğruyordu. Yine bu saldırılardan birinde eşkıya kuyunun içini taş, tahta ve deve dikenini ile doldurmuş, suyu kullanılmaz duruma getirmiştir. Olay sonrası bölgeye gelen Hüseyin Paşa, askeri birlikleri görevlendirmiş, kuyunun temizlenmesi için büyük bir gayret göstermiştir.³²

Vâkıfenin şartları doğrultusunda vakfın gelirlerinden suyun teminine yönelik para tahsisleri artarak devam etmiştir. Zira vakfın 1700-1701 ve 1701-1702 yıllarına ait muhasebe bilançolarından anlaşıldığına göre her iki yılda Haremeyn-i şerifeyn için Darüssaade Hazinesi'ne 417.600 akçe teslim edildiği gibi hacıların su ihtiyacı için 10.000 kuruş, sakaların masrafı için 300 kuruş ve müjdecian için de 250 kuruş masraf yapılmıştır. Bu miktar vakfiyede belirtilen miktardan 2.500 kuruş daha fazla olup akçe olarak 1.266.000 akçeye denk gelmektedir. Ayrıca 1701-1702 yılı muhasebesinde Şam'da bulunan ve sakabaşının ikamet ettikleri mahallin tamiri için 35.100 akçe harcadığı tespit edilmektedir. Bu kayıtlar, aradan geçen yaklaşık 40 yıllık süre sonunda su dağıtım organizasyonuna yönelik tahsisatın arttırıldığını ve Haremeyn ile ilgili şartların hassasiyetle takip edildiğini göstermektedir.³³

4) Haremeyn'in Su Şebekesinde Yapılan İnşa ve Tamir Faaliyetleri

Suyun son derece az ve kıymetli olduğu bu bölgede büyük harcamalara sebebiyet veren girişimler genellikle devlet eliyle yapılmıştır. Bununla birlikte devletin girişimlerini kendi servetlerinden destekleyen hatta tek başına üstlenen hanedan mensubu kadınlarla da karşılaşılmaktadır.

27 *Mâhpeyker Kösem Valide Sultan'ın Haremeyn-i Şerifeyn Vakfiyesi*, s.32-35; Güler, *age*, s.75.

28 Burası çölde bir menzil olup suyu bulunmakla beraber son derece azdır. Bu nedenle hacı adayları ve yolcular arasında zaman zaman çeşitli kavgalar çıkmış ve hayatını kaybedenler olmuştur (Evliya Çelebi, *age*, 9, s.303).

29 15 Ramazan 1054/15 Kasım 1644 tarihli muhasebe kaydı: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA.d)*, 3624.

30 “Her kim susuz bir mü'mine su verirse Allah da ona kıyamet günü mühürlenmiş şaraptan içirir/Her kim susamış bir gönlü serinletirse Allah da ona cennet şarabından içirir” (H. Ahmet Arslantürk, *Turhan Valide Sultan Vakfiyesi*, İstanbul 2012, s.125; Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), 744, 112. Sayfa 29. Sıra; Mehtap Maçal, *Osmanlı Klasik Döneminde Üç Valide Sultan Vakfiyesi Mukayesesi*, (Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 2011, s.104-105).

31 VGMA, 744, 112. Sayfa 29. Sıra; Arslantürk, *Turhan Valide Sultan Vakfiyesi*, s.15, 21, 123-127; Maçal, *agt*, s.105-106; Güler, *age*, s.75-76.

32 Evliya Çelebi, *age*, 9, s.303-304.

33 Kadir Arslanboğa, “Hatice Turhan Sultan Evkafı'nın H.1111-12/1112-13 (M. 1700-1701/1701-1702) Tarihli Muhasebe Bilançoları”, *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, Number: 32, Winter III 2015, p.237-238, 246-247.

Öncelikle hac zamanı oldukça kalabalıklaşan Kâbe'nin çevresinin temiz tutulabilmesi su sisteminin ıslah edilmesiyle yakından ilgiliydi. Bu şekilde hem Mekke'ye gelen su hacminin artması hem de mevcut suyun şehrin çeşitli kesimlerine daha iyi dağıtılması mümkün olabilmıştır. Bu nedenle Arafat yaylasından Mescid-i Haram'a uzanan ana su boruları (Ayn-ı Zübeyde) Kanuni döneminde adeta yeni baştan inşa edilmeye başlanmıştır. İlk etapta şehir içindeki suyun getirdiği kum ve çakılla tıkanan su yolları temizlenmiş, çeşme ve havuzlar tamir ettirilmiş, Ayn-ı Zübeyde'ye yeni kanallar eklenmiştir. Bu amaçla temizlikçi personel ve köleler istihdam edilmiştir. Kanuni ayrıca Mekke halkına içme suyu sağlamayı amaçlayan bir vakıf kurmuştur.³⁴ Bununla birlikte Mekke'deki su kaynaklarının tabiat şartlarının etkisiyle 30 yıl sonra kullanılamaz hale gelmesi merkezi idareyi tekrar harekete geçirmiştir. Bölgeden gelen raporlarda su yollarının tamirinin 30.000 altın masrafla yapılabileceği öngörülmüştür. Kanuni'nin kızı Mihrimah Sultan, tamir işinde devletin imkânları yerine kendi servetinin kullanılması arzu etmiş ve bu amaçla gelirlerinden 50.000 altın tahsisat ayırmıştır. Su yollarının tamir ve ihyası 12 yıl sürmüş ve yaklaşık 1.000 kişi çalışmıştır. Uzun gayretler sonucu başka kaynaklarla takviye edilen su, yeni yapılan çeşmelerle Mekke'nin iç mahallelerine kadar ulaştırılmıştır.³⁵

Mihrimah Sultan'dan sonra Mekke'deki su sıkıntısına çözüm getirmek isteyen hanım sultanlardan birisi de Safiye Sultan'dır. Daha hasekiliği zamanında Haremeyn için ayrı bir vakıf kuran Safiye Sultan gelirlerinin bir kısmını bu amacasarfetmiştir. Evâhir-i Safer 1025/10-18 Mart 1616 tarihli vakfiyesinde belirtildiği üzere Mekke'de büyük ve görkemli bir kuyu kazdırmıştır. Bu kuyu Şebike kapısının karşısında Şeyh Mahmud b. Arif Ekrem'in mezarının yanında bulunmaktadır. Son derece derin olan kuyuyu taşlarla doldurup kova ve iplerini mükemmel bir şekilde tamamlatarak Müslümanların hizmetine sunmuştur. Ayrıca yine bu bölgede iki yolun kesiştiği yerde iki yeni sebil inşa ettirdiği gibi hayvanları sulamak için de havuz yaptırmıştır. Safiye Sultan sebiller için 2 saka görevlendirmiştir. Bu sakalar vâkıfenin inşa ettirdiği kuyudan su çekerek her gün sebillere yetecek kadar suyu doldurmakla sorumlu tutulmuşlardır. Kendilerine hizmetleri karşılığında günlük 5'er Osmanî verilecektir. Bu şekilde vâkıfe, buradan gelip geçen herkesin abdest almasını kolaylaştırmak, kendilerinin ve hayvanlarının su ihtiyaçlarını karşılamak için gayret göstermiştir. Bunun yanında yine aynı yerde mescit inşa ettirerek Müslümanların ibadetlerini rahatça yapmalarını temin etmiştir. Safiye Sultan, vakfiyesinde suyun temin ve tevziat işini yapacak görevliler ile su kaynaklarının bakımına önem vermiş, Mısır'daki arazi gelirlerinin öncelikle su kaynaklarının bakım ve tamir işlerinde kullanılmasını şart koşmuştur.³⁶

Medine şehrinde de zaman zaman çekilen su sıkıntısını aşmak amacıyla Osmanlı sultanları ile devlet adamlarının büyük çabaları söz konusu olmuş, hanım sultanlar çeşitli tahsisatlar ayırmak suretiyle sıkıntının giderilmesine katkıda bulunmuşlardır. Hatice Turhan Sultan, Medine şehri yakınlarında bulunan ve şehrin su ihtiyacının karşılanmasında önemli bir merkez olan Cedîre Birkesi'nin muhafızlarına 100 kuruş tahsis ettiği gibi su kaynağının tamir masrafları için de 70 esedi kuruş ayırmıştır.³⁷

5) Hac Yolunda Ulaşımın Kolaylaştırılmasına Yönelik Tedbirler

Çöl yolculuğunda ulaşımın en önemli unsuru deve idi. Şam-Mekke güzergâhının tamamen çöllarla kaplı olması hac yolculuğunda deveyi daha da önemli hale getirmiştir. Merkezi idarenin yanı sıra vakıflar aracılığıyla deve teminine yönelik çeşitli tedbirler alınmıştır.³⁸ Mesela; XVI. yüzyılın sonunda Şam kervanında yoksul hacı adayları için hayır amaçlı olarak 60 deve ayrılmıştır. Bunlardan 20'si ile peksimet başta olmak üzere çeşitli yiyecekler taşınmış, kalan kısmı ile acil durumlarda yoksul hacı adaylarının taşınması planlanmıştır. Kervan her mola verdiğinde yoksullar için özel çadırlar kurulmuş, padişahın ihsanı olarak sıcak yemek verilmiştir. Zaman zaman yoksullara sadaka olarak nakit dağıtılmış bazen de sadaka giysi ve pabuç olarak verilmiştir. Bunların dışında yoksul hacı adaylarına para yardımı yapan vakıflar vardı.³⁹

Kervan yönetiminin karşılaştığı en önemli sorunlardan biri de yeterli sayıda ve uygun özellikte

34 Faroqhi, *age*, s.119; Güler, *age*, s.79-80.

35 Ayn-ı Zübeyde su yolu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Güler, *age*, s.79-83.

36 Haseki Safiye Sultan'ın Haremeyn Vakfiyesi: Süleymaniye Kütüphanesi, *Lala İsmail Efendi*, nr.737, vr.9b, 11b. Vakfiyenin Arapça olarak yazılmış daha kısa bir sureti için bk. Süleymaniye Kütüphanesi, *Lala İsmail Efendi*, nr.737, vr.61a-67a.

37 Güler, *age*, s.85.

38 Güler, *age*, s.72.

39 Faroqhi, *age*, s.46.

devenin temini meselesi idi. Sadece asker ve memurlar için 600'den fazla hayvan gerekiyordu. Ayrıca uzun yolculuk dolayısıyla kayıpları telafi etmek için çok sayıda yedek deveye ihtiyaç vardı. Hacı adayları ve tüccar, binlerce deveyi kendi imkânları ile temin ediyordu. Devletin deve temin etmeyi kolaylaştırmak için bedevi ileri gelenlerine padişahın sancağını taşıma hakkı vermesi ve kendi develerini satın alarak Anadolu'daki otlaklara göndermesi yanında devlet adamlarının ve hanım sultanların da vakıflar kurarak buralara deve bağışlamaları son derece önemlidir.⁴⁰

Hanım Sultanlar özellikle yaya olarak hac yolculuğunu yapmak zorunda olan ancak yollarda yorulup kalan fakirler için develer vakfederek onların işlerini kolaylaştırmaya çalışmışlardır. Mahpeyker Kösem Sultan'ın bu konudaki teşebbüsü son derece dikkat çekici olup 1617 yılına ait Haremeyn vakfiyesinde fukaranın bir menzilden diğerine nakli için kiralanan develere her yıl 65 hasene ücret verilmesini şart koşturmuştur.⁴¹ Hatice Turhan Sultan ise develerinin telef olmasından dolayı yaya kalan hacı adaylarına deve kiralınması amacıyla 250 kuruş tahsis etmiştir.⁴²

6) Kutsal Beldelerde Yaşayanlara Yapılan Yardımlar

Osmanlı hanım sultanlarından bir kısmı kutsal beldeleri ilgilendiren vakfiyelerinde Mekke ve Medine'de yaşayan fukarayı da düşünerek bazı şartlar getirmişlerdir. Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan, Evail-i Zilhicce 965/14- 23 Eylül 1558 tarihli vakfiyesinde Mekke ve Medine fukarası için vakıf gelirlerinden 5.000 altın ayırmış ve bu paranın her yıl surre ile Haremeyn'e gönderilmesini talep etmiştir. Her birinde 2.500 altın olmak üzere iki mühürlü kese halinde Medine ve Mekke'ye ulaştırılan ve sadaka olarak dağıtılan paraların adil bir şekilde yetim, dul ve fukaraya verilmesi için görevlilerin hassasiyet göstermeleri istenmiştir.⁴³ Yine Mihrimah Sultan Tatarpazarı'nda vakfettiği arazilerin 3.000 sikkelik gelirinsurre emini vasıtasıyla Mekke ve Medine'deki fukara, miskin ve düşkünlere dağıtılmasını şart koşturmuştur.⁴⁴ Bunun dışında Nurbanu Sultan'ın vakfiyesinde belirtilmemesine rağmen vakıf gelirlerinden Haremeyn fukarasına tahsisat ayrıldığı görülmektedir. Vakfın muhasebe defterlerine göre Haremeyn-i şerife için ayrılan miktarlar şu şekildedir⁴⁵:

Tahsis yeri	1588	1589	1598	1664	1668	1671	1683	1694
Haremeyn-i şerife tahsisatı (akçe olarak)	304.100	399.720	120.000	399.720	334.100	334.100	399.720	334.100

Hanım sultanlar, bazen fukara ile mücavirin denilen Medine'de yaşayanları kastetmiş ve onlara yönelik bazı tahsisatta bulunmuştur. Bu hanım sultanlardan biri olan Mahpeyker Kösem Sultan da Haremeyn vakfiyesinde Medine-i Münevvere mücavirlerinden 12 kişiye değişen oranlarda yardımda bulunmuştur. Mesela; vakıf gelirlerinden 7 mücavire 10'ar hasene, birine 9 hasene, dördüne 8'er hasene verilmesini şart koşturmuştur.⁴⁶

Kutsal beldelerde yaşayanlara yapılan yardımların bir diğer çeşidini ise Kuran-ı Kerim ve dua okuyanlara ayrılan ödenekler oluşturmuştur. Bu grup içinde bulunan personel, kutsal mekânlarda başta Hazret-i Muhammed olmak üzere ashâbı ve ehl-i beyt için Kuran-ı Kerim okuyup salavat getiriyordu. Kutsal mekânlarda kendileri ve devrin padişahı için de Kuran-ı Kerim okunması ve dua edilmesini şart koşan bazı vakıflar bulunmaktadır.⁴⁷ Bunlardan biri de Mihrimah Sultan'a aittir. 978/1570-1571 tarihli vakfiyesinde Mihrimah Sultan başta Mekke ve Medine olmak üzere Halilü'r-rahman gibi mübarek yer-

40 Faroqi, *age*, s.51-52.

41 *Mahpeyker Kösem Vâlide Sultan'ın Haremeyn-i Şerife Vakfiyesi*, s.34; Güler, *age*, s.74.

42 Güler, *age*, s.74.

43 VGMA, 635/2, 62. Sayfa 8. Sıra, s.54 (8 numaralı vakfiye); 635 nolu defter, 97. Sayfa, 12. Sıra, s.78 (12 numaralı Arapça vakfiye); Güler, *age*, s.119.

44 Güler, *age*, s.119.

45 Tijen Sabırlı, *Vakfiyesi ve Muhasebe Kayıtları Işığında Nurbanu Atik Vâlide Sultan Vakfı*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2012, s.84.

46 *Mahpeyker Kösem Vâlide Sultan'ın Haremeyn-i Şerife Vakfiyesi*, s.35.

47 Güler, *age*, s.139.

lerde Hz. Muhammed, ashabı ve kendi ruhu için Kuran-ı Kerim okunması karşılığında çeşitli kişilere tahsisatta bulunmuştur. Buna göre Mekke’de Makam-ı İbrahim’de tecvid bilen ve uygulayan kuradan 30 kişinin her gün öğle namazından sonra birer cüz okuyarak sevabını vâkıfenin ruhuna bağışlamaları; Medine’de Mescid-i Nebevi’de yine 30 kişinin öğle namazından sonra toplanarak birer cüz okumaları ve okudukları on cüzün sevabını Hz. Muhammed’in, ikinci on cüzün sevabını ashabının ve üçüncü on cüzün sevabını vâkıfenin ruhuna hediye etmeleri; Halilü’r-rahman’da 30 kişinin öğle namazından sonra bir araya gelip tecvidli bir şekilde Kuran-ı Kerim’den birer cüz okuyarak sevabını yine vâkıfenin ruhuna bağışlamaları şart koşulmuştur. Bu üç gurupta reis, noktacı ve nazır olan 9 kişinin her birine günlük 3 akçe, cüzhanlara ise 2 akçe ödenecektir. Bahsedilen kişilerin ödenekleri ise evkaf mütevellisi tarafından her yıl olmak üzere Haremeyn’de iseler surre emini; diğer kutsal yerlerde iseler güvenilir bir kişi vasıtasıyla ulaştırılacaktır.⁴⁸

Nurbanu Sultan Vakfı’ndan da -vakfiyesinde belirtilmemekle birlikte- kutsal beldelerdeki görevliler ile Haremeyn fukarasına tahsisat gönderilmiştir. Mesela; 1589, 1594, 1595 ve 1598 yıllarına ait vakfın muhasebe kayıtlarına göre Medine’de görev yapan 33 cüzhan için günlük 132 dirhem; Kudüs’teki 33 cüzhan ve 1 vaiz için 81 dirhem; Şam’daki 42 cüzhana 102 dirhem ödemede bulunulmuştur. 1589 yılında bu bölgedeki görevlilere toplam 162.820 akçe; 1598 yılında ise 113.760 akçe ödenmiştir.⁴⁹

Safiye Sultan, Haremeyn vakfiyesi ile Mekke, Medine ve Kudüs’teki görevliler ile diğer masraflar için Mısır’da bulunan bazı arazilerini vakfetmiştir. Bu araziler Garbiyye nahiyesinde Kefir Nevayı el-Bakkal adlı köyde bulunmaktadır. Köyün 24 bölüğünden 7 bölümü Safiye Sultan’a aittir. Ayrıca 24 kırıttan 1 kırattın iki sub’u da hanım sultanın hissesidir. Vakfın mütevellilik görevine günlük 5 akçe 5 para ile Mısır’da mütekaiddin zümresinden Yakup b. Abdullah Ağa getirilmiştir. Mütevellinin görevini aksatması veya vefatı halinde kadı tarafından seçilen bir kişi bu görevi yürütecektir. Vakfiyede üç ayrı şehirde bulunan cüzhanlara ödenecek ücretlerin zamanı ile usul ve esasları da belirlenmiştir. Buna göre mütevelliler kiraya verilen arazilerin gelirlerini her yıl hac zamanında toplayarak Kahire’ye getirip nazır ile birlikteki ayrı surre teşkil edecektir. Surrelerin her birinde 330 filori bulunacaktır. Bu surreler mütevellî ve nazırın mühürleriyle mühürlenerek Hac emirine teslim edilecektir. Hac emiri Kâbe’ye ulaştığında surrenin birisini Mekke kadısına teslim ederek burada vâkıfenin tayin ettiği görevlilere 300 filorisini dağıtacak, 30 filorisini de kendisi alacaktır. Hac emiri haccı tamamladıktan sonra Medine’ye geçerek benzer işlemi burada da gerçekleştirecektir. Kudüs’teki görevliler için de mütevellî, gelirlerden 630 filori tahsis ederek Kahire divanında aynı uygulamayı yaptıktan sonra güvenilir bir kişi vasıtasıyla Kudüs mahkemesine gönderecektir. Burada Kudüs kadısı vakıftan tahsisat alan Mescid-i Aksa ve Sahratullah’ta görevli 60 cüzhanı davet ederek istihkaklarını kendilerine teslim edecek, 30 filoriyi de kendisi alacaktır. Her üç şehirdeki görevlilerden talep edilen tek şey her gün Kuran-ı Kerim’den bircüz okuyarak sevabını Safiye Sultan’a bağışlamalarıdır. Bahsedilen tahsisatla ilgili tablo aşağıda bulunmaktadır.⁵⁰

Görevin niteliği	Görevli-Sayısı	Ücreti (Günlük/Akçe)	Toplam (Yıllık/Filori)
Nezaret (Mısırbeylerbeyleri bu görevi yerine getirecektir)	1	10	
Tevliyet	1	5 akçe 5 para	
Mekke’deki görevliler			
Mescid-i Haram’da Kur’an-ı Kerim okumada uzman kişilerin her gün Kuran-ı Kerim’den bir cüz okumaları (Sevabını Safiye Sultan’a bağışlayacaklardır)	30		300
Medine’deki görevliler			

48 VGMA, 635/2, 83. Sayfa, 11. Sıra, s.71 (11 numaralı vakfiye); Güler, *age*, s.141.

49 Sabırlı, *agt*, s.74, 83; Vakfın 1591, 1593, 1594, 1595, 1598 yılı muhasebesi için bk. BOA, *Tsma.d.*, 1334, vr.8b, 48b, 60b, 73a, 84a, 96b.

50 Süleymaniye Kütüphanesi, *Lala İsmail Efendi*, nr.737, vr.10a-12b.

Mescid-i Nebevi’de Kur’an-ı Kerim okumada uzman kişilerin her gün Kur’an-ı Kerim’den bir cüz okumaları (Sevabını Safiye Sultan’a bağışlayacaklardır)	30		300
Kudüs’teki Görevliler			
Mescid-i Aksa’da Kur’an-ı Kerim okumada uzman kişilerin her gün Kur’an-ı Kerim’den bir cüz okumaları (Sevabını Safiye Sultan’a bağışlayacaklardır)	30		300
Sahratullah’da Kur’an-ı Kerim okumada uzman kişilerin her gün Kur’an-ı Kerim’den bir cüz okumaları (Sevabını Safiye Sultan’a bağışlayacaklardır)	30		300

Safiye Sultan Vakfı’ndan her yıl olmak üzere surre ile Mekke ve Medine’deki görevlilere ödenek gönderilmeye devam etmiştir. 1682 yılında vakıftan Mekke’de sabah, öğle ve ikindi vakitlerinde Kur’an-ı Kerim okuyan 91 görevli ile sabah namazı sonrasında devletin devamı için dua okuyan 40 görevliye 680 altın tahsis edildiği gibi⁵¹ Medine’de de aynı görevi yerine getiren 172 kişiye 880 altın verilmiştir.⁵²

Kösem Sultan’a ait olup 1617 yılı başlarında tanzim edilen vakfiyede bu vazifeliler ve görevleri hakkında aşağıdaki tabloda ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkündür.⁵³

Görevin niteliği	Görevli	Ücret (Kişi/ Yıllık)		Toplam Ücret (Yıllık)	
		Filori	Hasene	Filori	Hasene
İstanbul’daki görevliler					
Nazır-ı hasbî	DarüssaadeA-ğası		2.000		2.000
Mekke’deki görevliler					
Nezâret	Şeyhü’l-harem	20		20	
Mekke ağalarının her gün üçer İhlas-ı şerif ve birer Fatiha-yı şerife okumaları	33	10		330	
Mekke’de sabah namazından sonra Kur’an-ı Kerim’den bir cüz okumaları	19	10		190	
Zemzem suyunun hizmetçilerine	-		10		10
Mekke müşiddlerin0e	-		30		30
Kabe-i Muazzama’da imamlık yapanlara	2	5		10	
Medine’deki görevliler					
Nezaret	Naibü’l-harem		30		30
-	Şeyhü’l-harem		10		10
-	Hazinedar ağa		10		10
Medine ağalarının her gün üçer İhlas-ı şerif ve birer Fatiha-yı şerife okumaları	40		10		400
Medine’deki yedek ağaların her gün üçer İhlas-ı şerif ve birer Fatiha-yı şerife okumaları	25		10		250

51 BOA, *Tapu Tahrir Defteri (TT.d)*, 812, s.2-13; Güler, *age*, s.142.

52 Güler, *age*, s.143.

53 *Mâhpeyker Kösem Vâlide Sultan’ın Haremeyn-i Şerîfeyn Vakfiyesi*, s.34-35.

Nezaret	Naibü'l-harem	20		20	
Medine’de sabah ve ikindi vakitlerinde Kuran-ı Kerim’den her gün bir cüz okumaları	32		10		320
Ser-mahfil, hafız ve noktacıya	1		8		8
H. Muhammed’in camisindeki imamın seccadesini döşeyip kaldıran kişiye	1		5		5
Medine müşiddlerine	-		30		30
Ravza-ı MutahharaHaremi’ndeki kuyudan su çekenlere	2	5		10	
Medine-i Münevvere mücavirlerine	12		7X10 1X9 4X8		70 9 32
Kudüs’teki Görevliler					
Nezaret	1		20		20
Kudüs’te Hz-i Musa’nın Ravza-ı şerifesinde birer cüz okuyanlara	31		6		186

Hatice Turhan Sultan’ın da Mekke ve Medine’de Kuran-ı Kerim okunmasına yönelik vakıf gelirlerinden tahsisat ayırdığı görülmektedir. Görevlendirilen kişiler, okudukları cüzlerin sevabını Hz. Muhammed ile İslam büyüklerinin ruhlarına bağışlayacakları gibi padişahın sağlığı ve devletin devamı için hayır duada bulunacaklardır.⁵⁴

Görevin niteliği	Görevli	Ücreti (Kişi/Yıllık/Sikke)	Toplam
Mekke’deki görevliler			
Mekke ağaları ve feraşet hizmetçilerinden olup Kuran-ı Kerim okumada uzman kişilerin sabah namazını müteakip Enâm Suresi’ni okumaları	38	5	190
Kişilerden birinin enamhanlığına ilave olarak sandukî olarak görev yapması	1	5+2	7
Kişilerden birinin enamhanlığına ilave olarak muarraf olarak görev yapması	1	5+2	7
Kâbe’nin içinde sabahnamazından sonra birer cüz Kuran-ı Kerim okunması (Sevabını Hz. Muhammed’in ruhuna bağışlayacaklardır)	28	5	140
Kişilerden birinin eczahanlığına ilave olarak sandukî olarak görev yapması	1	5+2	7
Kişilerden birinin eczahanlığına ilave olarak muarraf olarak görev yapması	1	5+2	7
Kâbe’nin içinde öğlenamazından sonra birer cüz Kuran-ı Kerim okunması (Sevabını dört halifenin ruhlarına bağışlayacaklardır)	28	5	140
Kişilerden birinin eczahanlığına ilave olarak sandukî olarak görev yapması	1	5+2	7

54 VGMA, 744, 112. Sayfa 29. Sıra; Arslantürk, *Turhan Valide Sultan Vakfiyesi*, s.21-22, 127-134; Maçal, *agt*, s.106-108; Güler, *age*, s.145.

Kişilerden birinin eczahanlığına ilave olarak muarriif olarak görev yapması	1	5+2	7
Kâbe'nin içinde ikindi namazından sonra birer cüz Kuran-ı Kerim okunması (Sevabını Hatice Sultan'ın ruhuna bağışlayacaklardır)	28	5	140
Kişilerden birinin eczahanlığına ilave olarak sandukî olarak görev yapması	1	5+2	7
Kişilerden birinin eczahanlığına ilave olarak muarriif olarak görev yapması	1	5+2	7
Nezâret (Eczahan ve enamhan için)	Şeyhü'l-harem	14	14
Medine'deki görevliler			
Nezaret (Enamlara ve eczahanlara nazır olarak)	Şeyhü'l-harem (Ravza'da)	14	14
Medine'de Hz. Muhammed'in türbesinde feraşet hizmetlileri ile mücavir olanların Ravza'da sabah namazından sonra Enam suresini okumaları (Osmanlı padişahının ruhu için duada bulunacaklardır)	38	5	190
Kişilerden birinin enamhanlığına ilave olarak sandukî olarak görev yapması	1	5+2	7
Kişilerden birinin enamhanlığına ilave olarak muarriif olarak görev yapması	1	5+2	7
Medine mücavirlerinden olup Ravza'da her gün sabah namazından sonra Kuran-ı Kerim'den bir cüz okunması (Sevabını Hz. Muhammed'in ruhuna bağışlayacaklardır)	28	5	140
Kişilerden birinin eczahanlığına ilave olarak sandukî olarak görev yapması	1	5+2	7
Kişilerden birinin eczahanlığına ilave olarak muarriif olarak görev yapması	1	5+2	7
Ravza'da öğlen namazından sonra birer cüz Kuran-ı Kerim okunması (Sevabını dört halifenin ruhlarına bağışlayacaklardır)	28	5	140
Kişilerden birinin eczahanlığına ilave olarak sandukî olarak görev yapması	1	5+2	7
Kişilerden birinin eczahanlığına ilave olarak muarriif olarak görev yapması	1	5+2	7
Ravza'da ikindinamazından sonra birer cüz Kuran-ı Kerim okunması (Sevabını Hatice Sultan'ın ruhuna bağışlayacaklardır)	28	5	140
Kişilerden birinin eczahanlığına ilave olarak sandukî olarak görev yapması	1	5+2	7
Kişilerden birinin eczahanlığına ilave olarak muarriif olarak görev yapması	1	5+2	7

7) Vekâleten Hac Yaptırmak Amacıyla Kurulan Vakıflar

Osmanlı sultanları gibi hanım sultanlar da genellikle hac görevini vekâleten yerine getirmişlerdir. Bu amaçla kendileri için vekâleten hac yapacak kişiler görevlendirme yoluna gitmişlerdir. Birçok hayır

hizmeti görülen Mihrimah Sultan da her yıl olmak üzere kendisi adına hac yapmak üzere 3 kişiyi görevlendirmiş ve kendilerine hac bedeli olarak 6.000 dirhemden 18.000 dirhem tahsis etmiştir.⁵⁵ Benzeri bir girişim III. Murad'ın validesi Nurbanu Sultan tarafından yapılmıştır. Valide Sultan 1582 yılında tescil ettirdiği vakfiyesi ile kendi adına hac yapmaları için iki kişinin görevlendirilmesini istemiştir. Vâkıfenin seçilecek kişilerin özellikleriyle ilgili bazı şartları vardır. Buna göre bu kişilerin güvenilir, dindar, hac kurallarını bilen ve hac hizmetini yerine getirebilecek güçte olması, daha önce bir veya birkaç defa hac etmiş olanlar arasından seçilmesi gerekmektedir. Vâkıfenin özellikle vurguladığı hususlardan biri de seçilecek kişilerin herhangi bir memuriyetle bağlantılarının bulunmaması ve yerlerine bir başkasını göndermemeleridir. Valide Sultan, bu kişilere vekâleten hac karşılığında vezni ve ayarı tam olan 200 dinarın verilmesini şart koşmuştur.⁵⁶ Vakfın sonraki dönemlerine ait muhasebe kayıtlarına göre hac için görevlendirilen iki kişiye vakıf gelirlerinden tahsisat ayrılmaya devam etmiştir. Bu tahsisat bir kişi için 6.000 akçe olarak belirlenmiştir.⁵⁷

8) Kutsal Beldelerde Kurulan Sosyo-Kültürel Müesseseler

a) Kudüs'te İnşa Ettirilen Haseki Sultan İmaretİ

Hayır işleri yapmak Osmanlı Devleti'nde kadınlar için en önde gelen faaliyetlerden biri idi. Yiyecek vermek ise hayır işlemenin mükemmel bir yolu olarak görülmüştür.⁵⁸ Dolayısıyla ihtiyaç sahibi kişilerin barınma ve beslenmelerini karşılamak amacıyla çok sayıda imaret inşa ettirilmiştir. Bunlardan bir kısmı da Haremeyn ve Kudüs'te karşımıza çıkmaktadır. Kutsal yerleri ziyaret amacıyla gelen bu insanlara sıcak bir yatak ve bir tas sıcak çorba imkânı sunan imaretlerin Haremeyn'deki ilk örnekleri yine Kanuni tarafından Hürrem Sultan adına inşa ettirilen imaretlerdir.⁵⁹ Hürrem Sultan'ın sağlığında inşa ettirdiği imaret ise Kudüs'te bulunmaktadır. İmaretin de içinde bulunduğu külliye bölgede *et-Takiye*, *imaret el-Amire* ve *Haseki Sultan Tekkesi* olarak bilinmekte⁶⁰ ve yapı bugün yetimler yurdu, meslek okulu ve aşevi olarak kullanılmaktadır. Şehrin sosyal ve ekonomik hayatında önemli bir rol oynayan imaret, tamamen yeni bir inşaat olmayıp mevcut yapıların genişletilmesiyle oluşturulmuş⁶¹, tarihi süreçte pek çok onarım ve eklemelerle karşılaşmıştır. Mescit, kervansaray, mutfak binaları ve çifte hamamdan oluşan yapıların inşası yaklaşık olarak 10 yıl sürmüştür. İmarete yiyecek dağıtılmasına ise daha ilk vakfiyenin hazırlanmasından önce başlanmıştır.⁶²

1550-1557 yılları arasında Kanuni Sultan Süleyman Kudüs, Gazze, Nablus ve Trablusşam'da bulunan mülklerle ilgili⁶³ 10 adet mülknâme çıkararak bunları Hürrem Sultan'a devretmiş ve bu mülkler onun tarafından imarete vakfedilmiştir. Hürrem Sultan'ın ölümünden 2 yıl sonra Kanuni tarafından imarete yeni mülklerin bağışlandığı⁶⁴ görülmektedir. İmaret vakfiyesinin ilki Osmanlıca olarak 30 Cemâziyelevvel 959/24 Mayıs 1552 tarihinde diğeri ise Arapça olarak 964 yılı Şaban ayı ortaları /9-18 Haziran 1557 tarihinde yazılmıştır. Vakfiyelerde Hürrem Sultanın hayırseverliğini ve girişimlerini öven ifadelerle yer verilmiştir.⁶⁵

55 VGMA, 635, 97. Sayfa, 12. Sıra, s.82 (12 numaralı Arapça vakfiye); Güler, *age*, s.157.

56 VGMA, 1766, 151, s.168; Güler, *age*, s.157; Sabırlı, *agt*, s.57.

57 Sabırlı, *agt*, s.82; Vakfın 1594, 1595 ve 1599 yılı hac tahsisatı için bk. BOA, *TSM.A.d.*, 1334, vr.8b-9a, 21b-22a, 36b, 49a, 61a.

58 Singer, *age*, s.85, 151.

59 Güler, *age*, s.105.

60 Kartal, *agt*, s.246.

61 Vakfın kurulduğu arazide Memluk döneminde yapılan üç katlı Tunşuk Hatun Sarayı ile Bizans İmparatoru Konstantin'in annesi Helena'nın vakfının bulunduğu bilinmektedir (Kartal, *agt*, s.247-248).

62 Singer, *age*, s.48, 52, 124-125.

63 Bu mülkler ve gelir kaynakları, Trablusşam'da Şeyh Tutmac Hanı ve yanındaki dükkânlar, arsa, çarşı, sabun fabrikaları, su ve yel değirmenleri; yine aynı yerde yeni gelir kaynağı olarak sabun fabrikaları; Gazze sancağındaki Ludd köyü ile Keykuba mezarısı ve Kudüs'ün Cib köyünden alınan vergiler; daha önce bağışlanmış mülklerin el değiştirmesi sonucunda Trablusşam'daki Sadiyye ve Avamid sabun fabrikaları ile Sehyun yel değirmenleri yerine Kudüs ve Gazze bölgelerindeki 20 köy; Nablus sancağında bir köy ile mezradaki aşiretler üzerine konan vergilerdir. Vakfiyenin hazırlanmasından hemen önce başka değişiklikler de yapılmış ve bunlar da vakfiyeye yansıtılmıştır. Hürrem Sultan tarafından bağışlanan son mülk ise şehrin içinde ve imarete son derece yakın olan çifte hamamdır. İnşaatı yaklaşık iki yıl sürmüş ve 6.017 sikkeye mal olmuştur. İnşasının tamamlanmasından sonra kiraya verilerek vakfa gelir sağlanması amaçlanmıştır. (Singer, *age*, s.57-63, 137-138).

64 Bu mülkler arasında Sayda eyaletinde bir köy ile 3 mezra bulunuyordu (Singer, *age*, s.63).

65 Singer, *age*, s.52-54.

Kudüs için hatırı sayılır bir büyüklükte olan külliye binaları medrese⁶⁶ ile mescit, sebil, türbe, han (Hasekiyye hanı)⁶⁷, değirmen ve imaretle bağlantılı 55 odadan (ribat)⁶⁸ oluşuyordu. Memluk ve Suriye etkileri görülen külliye'nin imaret kısmındaise mutfak, fırın, kiler, ambar, odunluk, yemekhane⁶⁹, tuvaletler, han ve ahır gibi yapılar bulunuyordu. Bu yapılar içinde en faal olanı mutfak olup buradan düzenli olarak yemek dağıtılıyordu. Odalar ya da kervansaray ise muhtemelen tüccar, hacılar ve diğer yolculara üç günlük ücretsiz konaklama ve yiyecek imkânı sağlıyordu.⁷⁰

Vakfın bütün faaliyetlerinazır olarak İstanbul'daki BabüssaadeAğası'nın denetimine bırakılmıştır. Kudüs'teki vakıf personeli 1552 yılında 37 iken, 1557 yılında 49'a ulaşmıştır.⁷¹ Bu personelin önemli bir kısmını da imaret için çalışanlar oluşturmuştur. Burada hazırlanan en temel yemek çorba olup sabah akşam pişirilerek ekmekle birlikte verilmiştir. Personel, odalarda ikamet edenler ve fakirler için öğünlerde kişi başına düşen porsiyon miktarı farklı tutulmuştur. Buna göre personelin her birine bir kepçe çorba ile 2 somun ekmek, özel akşamlarda birer parça et; odalarda kalanlara her öğün birer kepçe çorba ve bir somun ekmek, bayramlarda bir parça et; 400 fakir, muhtaç, aciz ve çaresiz için iki kişiye bir tas düşecek şekilde bir kepçe çorba ve kişi başına bir somun ekmek ile bayramlarda iki kişiye tek bir parça et verilmiştir. Bu şekilde imaret mutfağından günde iki kez olmak üzere yemek yiyenlerin sayısı 500'ü bulmuştur. Herkesin yemeğini yemekhanede yemesi ve dışarıya yemek götürülmemesi gerekiyordu.⁷² Her üç din mensubunun da yemek yediği bu yapıda zaman zaman olumsuz siyasi koşullar, stokların tükenmesi veya imaret yöneticisinin sorumsuzluğu sonucu yemek verilemediği ya da imaretin tamamen kapatıldığı durumlar da olmuştur.⁷³

Evliya Çelebi 1670'lerde Kudüs'e geldiği zaman imareti işler halde bulmuştu. Şehirde 3 adet imaret bulunduğunu ve gelip geçene hizmet verdiğinden bahseden Evliya Çelebi, Hasekiyyeİmareti'nin son derece önemli olduğunu altını çizmiştir.⁷⁴

İmaretin inşasında Kudüs'ün seçilmesinin çeşitli nedenleri vardır. Bunlardan biri Kudüs sakinlerinden gelen talep üzerine bu şehrin seçildiğidir. İmaretin kurulmasını teşvik eden şeylerden biri de Osmanlılar zamanında şehrin nüfusunda hızlı bir artışın olmasıdır. Ayrıca şehir, hac yolundaki Yahudilerle Hristiyanların başlıca noktası olduğu gibi Müslümanlar için de Mekke ve Medine'den sonra ikinci bir durak idi. Bu şehirlerle beraber vergiden muaf tutularak ayrıcalıklı bir konuma ulaşan Kudüs⁷⁵ bu yönleri ile de vakıf kurmak için uygun bir yer olarak görülmüştür. Zira şehrin her yıl kalabalık bir ziyaretçi akınına uğraması, nüfusun artmasıyla daha fazla yiyeceğe ihtiyaç duyulması Kudüs'te böyle bir imaretin kurulmasını teşvik etmiştir. Böylece imaret yoluyla Osmanlı hayırseverliğine vurgu yapıldığı gibi bulunduğu konum itibarıyla da (imaretin Haremü'sş-şerife bakan tepede yer alması, Kut-sal Kabir Kilisesi'ne yakın olması) Müslümanların gücünü ve üstünlüğünü bölgedeki ve dünyadaki Hristiyanlara göstermiş oluyordu.⁷⁶

İmaret inşa edildiğinde ana su şebekesine bağlamak üzere su kanalları yapılmış, inşası süren yeni hamama da borular döşenmiştir.⁷⁷ 1549-1557 yılları arasında tamamlanan külliye'ye kısa süre sonra bir takım ilavelerde bulunulmuştur. Mesela 1559 yılında mutfak birimi genişletilmiş, 1565 yılında ise külliye'nin batısına salon yaptırılması için emir verilmiştir. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde vakfın gelirleri ile hayvan gücü ile çalışan bir at değirmeni inşa ettirilmiştir. Külliye'de zamanla meydana

66 Külliye'nin medresesi Remle'de bulunmaktadır (Kartal, *agt*, s.253).

67 Evliya Çelebi, Kudüs'te 6 adet büyük han olduğundan bahsederek Hasekiyye hanını da bu gruba dahil etmiş ve kale gibi olduğuna vurgu yapmıştır (Evliya Çelebi, *age*, 9, s.245).

68 Odaların, Adliye Dairesi'nin inşa ettirilmesiyle ortadan kalkmış olabileceği vurgulanmaktadır. Ribatın han olarak bilinen yapı olabileceği varsayımları da bulunmaktadır. Ayrıca oda sayısının da tutarlılık göstermediği, çeşitli arşiv kayıtlarında farklı rakamların verildiği görülmektedir (Kartal, *agt*, s.285-286).

69 Bu yapının üzerine XIX. yüzyılda yapılan tamir sırasında Adliye Dairesi ile kırma çatılı bir kat ilave edilmiştir (Kartal, *agt*, s.276).

70 Singer, *age*, s.54-56, 66; Kartal, *agt*, s.254, 258, 289, 294.

71 Vakıf personeli hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Singer, *age*, s.64-67.

72 Singer, *a.g.e.*, s.68-72, 74, 186. İmaret dışına yemek götürülmesinde sadece Kudüs'teki Siondağı'nda bulunan Fransiskan manastırında ikamet edip ibadet yapmalarına izin verilen tasavvuf lideri Şeyh ed-Deccâni ve on altı müridine ayrıcalık tanınmıştır (Singer, *age*, s.139).

73 Singer, *age*, s.46, 186-187.

74 Evliya Çelebi, *age*, 9, s.245.

75 Kartal, *agt*, s.244.

76 Singer, *age*, s.76-78, 81, 87, 158-159.

77 Singer, *age*, s.123-124.

gelen yıpranmadan dolayı bazı onarımlar da söz konusu olmuştur. 1753 yılında külliye'nin çatıları ile bazı odaları yenilenmiştir. XIX. yüzyıl ise külliye'nin ihmale uğradığı, harap hale geldiği ve bu nedenle çeşitli tamir süreçlerinden geçtiği bir dönem olmuştur. 1872 yılında Adliye Dairesi olarak kullanılmasıyla kaynaklı bazı eklemeler ve onarımlara sahne olan külliye, 1922 yılında İngiliz yönetiminin elinden alındığı dönemde tekrar bir onarıma tabi tutulmuştur. Külliye'nin en son onarımı 1994 yılında gerçekleşmiş ve bu maksatla 3 milyon dolar tahsis edilmiştir.⁷⁸

Külliye'nin en önemli birimi olan imaretin XIX. yüzyıl ortalarında personeli azalmasına ve yardım alanların çoğuna gıda maddeleri dağıtılmasına rağmen burada ikamet edenler için yemek pişirilmeye devam edilmiştir.⁷⁹ Yüzyılın sonlarında ise imarete yıllık olarak tahsis edilen meblağ yeterli olmamış, imaretin bir süre kapanma riski ortaya çıkmıştır. 1899 yılında Kudüs Sancağı İdare Meclisi'nin merkezi bilgilendirmesi üzerine daireler arası çeşitli görüşmeler yapılmış ancak bütçe dengeleri göz önünde tutularak tahsisin artırılmayacağı yönünde karar verilmiştir.⁸⁰

1920'lerden itibaren yetimhane ve meslek okulu (Darü'l-Eytamü'l-İslamiyetü's-Sina'îye) olarak işleyen bu kurum, yemek dağıtımını sürdürmüş, 1950'lerde Unescoda burada yemek dağıtmıştır. Günümüzde Ramazan ayında her gün, diğer zamanlarda ise Salı günleri piriñçli et ve sebze çorbası pişirilerek muhtaç kimselere verilmektedir.⁸¹

Kudüs'teki külliye'nin bir diğer yapısı ise Yeni Hamam, Haseki Sultan Hamamı veya Hamamü's-Sultan⁸² olarak bilinen çifte hamamolup⁸³ imaretin biraz uzağında bulunuyordu. İnşası 1554-1556 yılları arasında olmak üzere 2 yıl sürmüş ve öngörülenin iki katı bir masrafla (75 sultani altın) tamamlanabilmiştir. Külliye'nin diğer birimlerinde olduğu gibi Mimar Sinan tarafından tasarlanmış olması ve yerel mimarlar tarafından inşa ettirilmesi muhtemeldir. Usta inşaatçılar İstanbul ve Şam'dan, vasıfsız işçiler ise yakın çevreden temin edilmiştir. Hamamda genellikle yerli malzeme kullanılmış, mermerler ise Yafa limanından getirtilmiştir. Hamam, önünde üç gözlü ve üstü kubbe ile örtülü üç kemer açıklığı ile arkasında bulunan iki eşit kubbeden oluşmaktadır. Biri kadınlar diğeri erkekler için yapılmış yan yana iki hamamdan oluşan çifte hamamın suyu Kudüs'ün güneyinde Beytullahim yakınlarında bulunan ve Sultan Süleyman'ın adını taşıyan su depolarından toprak borular aracılığıyla getirtilmiştir. İnşaatın bitirilmesinden hemen sonra kiraya verilen hamam, zaman zaman yaşanan su sıkıntısı nedeniyle faaliyetine ara vermek zorunda kalmıştır.⁸⁴

XIX. yüzyıl ortalarında her iki hamamın harabe durumda olduğu anlaşılmaktadır. Hamamın bulunduğu arazi, önce Halidi ailesi vakfı tarafından kiralanarak dükkân olarak kullanılmıştır.⁸⁵ Sonraki süreçte ise Kudüs'ten merkeze gönderilen yazılarda bir heyet vasıtasıyla çifte hamamın keşfedildiği ve sonuçların Kudüs kadısı vasıtasıyla merkeze gönderildiği anlaşılmaktadır. Keşif raporunda hamamların, suyun azlığı ve kötü idare dolayısıyla harap hale geldiğine dikkat çekilmiştir.⁸⁶ Ayrıca kadınlar hamamının 100 yıldır işletilememesinden dolayı bu bölümdeki harabiyetin arttığı, erkekler hamamının ise 30 yıldır kullanılmadığına ve harap olduğuna vurgu yapılmıştır. Keşifte hamamın bulunduğu sahada ölçümler de yapılmış, uzunluğu 35 zira, genişliği 38 zira olarak hesaplanan (alanı 1330 zira) araziye 30.150 kuruş değer biçilmiştir. Fiyat tespiti sırasında hamamı satın alacak kişinin vekili de hazır bulunmuştur. Bu miktara sonradan 10.000 kuruş zam yapılarak hamamın bedeli 40.000 kuruşa yüksel-

78 Kartal, *agt*, s.294-296.

79 Singer, *age*, s.67.

80 BOA, *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT)*, 2166/71; Maliye Nezareti'nden gelen 23 Mart 1315/4 Nisan 1899 tarihli tezkire üzerine alınan karar: BOA, *DH.MKT*, 2190/83.

81 Singer, *age*, s.67; Can Alpgüvenç, *İki Hanım Sultan Hürrem ve Mihrimah*, İzmir 2013, s.102.

82 Evliya Çelebi, Kudüs'te eski hamamlar arasında Sultan Hamamı'nı da saymakta, hastalıklara son derece iyi geldiğini ifade etmektedir (Evliya Çelebi, *age*, 9, s.245).

83 Hamamın yerinde daha önce Our Lady of the Spasm Kilisesi mevcut iken burası yıktırılmış ve Sultan Hamamı inşa ettirilmiştir (Kartal, *agt*, s.315).

84 Kartal, *agt*, s.305-308, 311.

85 Kartal, *agt*, s.312.

86 Keşif heyeti, hamamların mevcut durumunu ayrıntılı bir şekilde rapor etmiştir. Rapordan hamamların fiziki yapıları hakkında da bilgi edinilmektedir. Her bir hamamın cemekehanları büyük kubbeler şeklindedir. Erkekler hamamının içinde birkaç kubbe ile iki halvet olup her birinin külhanı vardır. Ancak hamamlara yetecek suyun olmaması ve tamiratına gereken özenin gösterilmemesi nedeniyle halvetlerin kemerleri deprem ve şiddetli yağışlardan harap hale gelmiş, özellikle kadınlar hamamı toprak ile dolmuş ve içinde köpekler yatmaya başlamıştır. Hamamın tamamen harap hale gelmesi dolayısıyla içerisine girilememiş ancak dışarıdan görülebildiği kadarıyla teftiş edilebilmiştir [BOA, İrade *Dahiliye* (İ.DH), 414/27417].

miştir.⁸⁷

Hamama talip olan kişi ise Katolik Hoca Polsi Batros'un kızı Dırohi Hatun olup⁸⁸ Kudüs sakinlerinden Hoca Hınna Epokarno'yu vekil olarak tayin etmiştir. Kıymeti belirlenen hamamın *icareteyn* usulü ile satışı gerçekleştirilmiş ve vekil parayı Kudüs hazinesine ödemiştir.⁸⁹ Ancak hamamın satış sürecinde bazı farklı fikirler de gündeme gelmiştir. Şöyle ki, hamama talip olan kişi Fransa konsolosunun tercümanı olup satış işlemi eşinin üzerine (Dırohi) yapılmıştır. Kalabalık bir heyetin imza ve mühürlerinin yer aldığı yazıya göre; hamamın 1255/1839-1840 yılına kadar işletildiği, bölgedeki Harem hademeleri, seyyahlar, yolcular ve fukara için lüzumlu olduğu, yapıların hala sağlam olup sadece bazı kısımlarının az bir masrafla tamir edilebileceği, suya çözüm olarak da civarındaki havuzdan yararlanılabileceği ve satış bedelinin çok düşük olduğundan bahisle bunun vakıf için karlı bir satış olmadığı ifade edilmekte, çözüm yolu olarak da bir memurun tayin edilerek hamamın asli şekline uygun olarak tamiri ve masraflarının hazineden ödenerek *icare-i vahide* ile kiralanması teklif edilmektedir. Ayrıca ilgili yazıda hamamındaki mermerler ve diğer eşya haricinde sadece bakır kazanlarının satılması halinde bile 30.000 kuruş gelir elde edilebileceği, tercümanın görünüşte alıcı olduğu, gerçek niyetlerinin ise farklı olduğu iddiasında bulunulmuş, hamama yeni taliplerin çıktığı ve tekrar müzayede edilecek olursa satışın 150.000 kuruşu geçebileceği belirtilmiştir. Bu iddialara açıklık getirmek üzere merkezin olayı soruşturduğu görülmektedir. Buna göre Ermeni Katoliklerinin Kudüs'te misafirhaneleri olmadığı için Ermeni milletinin ileri gelenleri, kendilerine uygun yeri satın almak üzere Beyrut'ta ikamet eden Sayda Hazinesi Sarrafı Andon Bey'i görevlendirmiştir. Hamama başka talibin çıkmaması üzerine satış gerçekleşmiş, mazbata Ermenilerin ruhani liderine gönderilmiştir. Bu arada çifte hamama Avusturya tebaasından talipliler çıkmakla birlikte Ermeni milletinin ihtiyacına ve Katolik patrikhanesinin takririne⁹⁰ binaen tekrar bir müzayedeye gerek duyulmamıştır.⁹¹

Katolik bir kadın tarafından satın alınan⁹² ve onun tarafından Katolik Ermenilere satılan hamamın büyük bir kısmı yıktırılarak kalan kısmına bir şapel ilave edilmiştir. 1886 yılında ise merkezden verilen izinle burada bir kilise yaptırılmıştır. Bugün Ermeni Kilisesi'nde Sultan Hamamı'ndan kalan alan ve izler açıkça görülebilmektedir. Hamamdan günümüze kalan parçalardan birisi de dörtgen kesitli kurnasıdır.⁹³

b) Mekke ve Medine'de İnşa Ettirilen Sosyo-Kültürel Müesseseler

Osmanlı Devleti, Haremeyn'e çeşitli şekillerde götürdüğü hizmetleri sosyo-kültürel müesseseler ile de destekleyerek birçok imaret, medrese, mektep, kervansaray, misafirhane, darüşşifa, sebil ve hamamın kurulmasına vesile olmuştur. Bir kısmı devlet eliyle bir kısmı da devlet adamları ve hanım sultanlar tarafından inşa ettirilen bu müesseseler yoluyla yerel ihtiyaçların karşılanmasına ve İslam medeniyetinin gelişmesine katkıda bulunulmuştur. Kanuni'nin Hürrem Sultan adına Mekke ve Medine'de inşa ettirdiği medrese, imaret ve darüşşifa için vakıflar kurduğu bilinmektedir.⁹⁴ Haremeyn'de inşa ettirilen imaretler, bölgede Osmanlılar tarafından inşa ettirilen ilk imaretler olma özelliğini taşımaktadır. Bu imaretlerde Mekke ve Medine fukarasına her gün yemek verilmiştir.⁹⁵

87 Kudüs kadısının arzı için bk. BOA, İ.DH, 414/27417 (1 numaralı evrak).

88 Çifte hamamın senedinin gönderilmesine dair Maliye Nezareti'ne yazılan tezkire: BOA, *Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı (HR.MKT)*, 222/43 (14 Cemâziyelevvel 1274/31 Aralık 1857).

89 Paranın ödenmesi üzerine senedin hazırlanması ve gönderilmesiyle ilgili 27 Zilhicce 1272/29 Ağustos 1856 tarihinde meclis azaları ve reaya vekillerinin katılımıyla merkeze bir mazbata yazılmıştır [BOA, İ.DH, 414/27417 (2 numaralı evrak)].

90 İstanbul ve tevabi Katolik milletinin başpiskoposu olan Andon takririnde hamam yerinin, milletinin buradan geçen yolcuları için hasta ve misafirhane merkezi olmak üzere satın alındığını ifade ile Katolik milletinin merkezi olduğu ve bu niyetle alındığı iddialarının gerçeği yansıtmadığını belirtmiş, tekrar müzayedeye çıkarılmasının hamamların kıymetinde bir artışa sebep olmayacağı üstelik satıştan herkesin haberdar olduğunu dile getirerek hamamların ellerinde kalmasına izin verilmesini talep etmiştir (27 Şevval 1274/10 Haziran 1858 tarihli takrir: BOA, İ.DH, 414/27417 (6 numaralı evrak)).

91 9 Rebi'ülâhır 1274/27 Kasım 1857 tarihli Maliye muhasebe meclisinin mazbatası: BOA, İ.DH, 414/27417 (3 numaralı evrak).

92 10 Zilka'de 1274/22 Haziran 1858 tarihli belgede çifte hamamları satın alan kadının bundan feragat etmesi ve Katolik patriğinin konuyla ilgili merkezle yazışmalarından bahsedilmektedir [BOA, *Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT. MHM)*, 133/15].

93 Singer, *age*, s.123-124, 136; Kartal, *agt*, s.305, 312-314.

94 Güler, *age*, s.100, 103, 105.

95 Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, I, Haz.: Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1999, s.408.

Medine'deki medrese, Hz. Ali Kuyusu'nun yakınında inşa ettirilmiş ve Hasekiye Medresesi olarak adlandırılmıştır. Bugün mevcut olmayan medrese, Ayn-ı Zerka Kuyusu'ndan kanallarla Medine'ye ulaşan suyun son noktasında bulunmaktaydı. Medine'de sur dışında olduğu bilinen imaretin ise 1550 yılına ait bir kaydında mutfak, sebil, bahçe gibi bölümlerine değinilmekle birlikte yerine temas edilmemiştir.⁹⁶ Tezkiretü'l-Ebniye'de imaretin adı (Haseki Sultan İmareti) mevcut olduğuna göre yapının Mimar Sinan eseri olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁷ Sinan tarafından tasarlanan yapının yerel bir mimar eliyle inşa ettirilmesi de muhtemeldir. İmaretin ihtiyacı olan hububat Süveyş, Cidde, Bulak ve Tur iskeleleri yoluyla Mısır'dan getirilmiştir. 1548 yılına ait hububat kayıtları yapının daha önce tamamlandığını ve faaliyete geçtiğini göstermektedir. Medine'deki yapıların inşasından sorumlu olarak İstanbul'dan gönderilen Eski Saray Kethüdası Selman Ağa, Mısır beylerbeyi ve yerel idarecilerin yardımıyla gerek medrese gerekse imaretin inşa işlerini takip etmiştir. Buna göre 1547-1552 yılları arasında yapıldığı anlaşılan bu yapıların Haseki Sultan'ın kendisi tarafından mı yoksa Kanuni tarafından eşî için mi yaptırıldığı tam olarak anlaşılamamaktadır. Medrese ve imaret, günümüze ulaşmadığı için mimari yapısı hakkında da bilgi bulunmamaktadır.⁹⁸

Evliya Çelebi 1671 yılında Medine'ye geldiği zaman Hasekiye Medresesi ile imaretini de görmüştür. Davud Paşa hamamına yakın olarak tarif ettiği medresenin taş yapılı ve kale gibi olduğu imaret etmekte ve içinde hacıların dinlendiğini belirtmektedir. Şehir varoşunda bulunan dört büyük imaretten biri olarak saydığı Haseki Sultan İmareti'nde (Hasekiye-i atik imareti)⁹⁹ üçer kazan çorbanın (deşişe çorbası) bir ekmekle beraber gece gündüz hacılara, gariplere ve miskinlere dağıtıldığını ifade eden Evliya Çelebi, mübarek geceler ile Cuma gecelerinde zengin ve fakirlere koyun eti, pilav, zerde ve aşure verildiğini kaydetmektedir. Varoştaki imaretlerin kale içindekilere göre daha meşhur olduğunu söyleyen Evliya Çelebi, kale içindekilerin sadece hizmetli ve görevliler ile mücavirlere yemek verdiğini ancak varoştakilerin zengin fakir ayrımı yapmadan herkese hizmet verdiğini aktarmaktadır.¹⁰⁰

İmaretin inşasından yaklaşık 20-25 yıl sonra mutfak eşyalarının tamiri ve yenilerinin alınmasıyla ilgili bazı taleplerin İstanbul'a iletildiği görülmektedir. İmaret için istenen 5 adet kazan İstanbul'dan gönderilmiştir.¹⁰¹

Zaman içinde Medine'deki Haseki Hürrem Sultan yapılarında meydana gelen harabiyetin tamir edilmesi gerekmiştir. Mesela Medine'deki imaretin mütevellisi olan Hacı Mehmed Ağa, merkeze gönderdiği arzda imaretin vakıflarının Mısır'da olduğundan bahisle Şeyhü'l-beled olanların vakfın gelirlerini toplayarak her yıl Medine'ye buğday olarak gönderdiklerini ve imaretin tamirinin de eskiden beri onlar vasıtasıyla vakfın gelir fazlasının kullanılarak yapıldığını ifade etmiştir. Ancak gelir fazlası eski Şeyhü'l-beled olanların zimmetlerinde kalmış, hububat da gönderilmemiştir. Bunun yanında imaretin tamiri konusunda uzun zaman ilgisiz kalınması yapıyı harap hale getirmiştir. Müteveli, 1199/1784-1785 yılında da dile getirdiği tamir talebi sonrası kendisine ferman verilmesine rağmen emrin yerine getirilmediğini, imaretin tamir edilerek fukaraya hizmet verebilmesi için başta Mısır valisi olmak üzere kadısına ve şeyhü'l-belede ferman gönderilmesini rica etmiştir. Hükümet, zimmette kalan vakıf gelirlerinin tahsil edilerek Medine'ye gönderilmesini ve imaretin tamiri için Haremeyn bina eminine gerekli paranın teslim edilmesini emretmiştir.¹⁰² Medresenin ise inşasından yaklaşık 25 yıl sonra harap durumda olduğu tespit edilmektedir. Yapının tamiri için III. Murad tarafından Mısır Beylerbeyine ferman gönderilmiştir. 1847 yılına kadar faaliyetine devam eden medresenin bu dönemde fiziki durumunun eğitim için pek de uygun olmadığı anlaşılmaktadır. Zira sıcak hava dolayısıyla medresede ders yapılamamakta ve öğle saatlerinde kaleye çıkılmaktadır. Eğitimin devam edebilmesi için medresenin tamiri ve yanına ek bir binanın yapımı gündeme gelmiş ve bununla ilgili olarak merkez ile bazı yazışmalar yapılmıştır.¹⁰³

96 Kartal, *agt*, s.318-319.

97 Sâi Mustafa Çelebi, *Yapılar Kitabı Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye (Mimar Sinan'ın Anıları)*, Tıpkıbasım-çevriyazı-eleştirel basım Hayati Develi, Günümüz diline aktarım Hayati Develi-Samih Rifat, İstanbul 2002, s.115.

98 Kartal, *agt*, s.319-321.

99 XVIII. yüzyıl başlarında bu isimle de anılan imarette nazır olan Seyyid Mehmed, merkeze gönderdiği arzuhalinde vakfa dışarıdan çeşitli müdahaleler olduğundan bahisle bunların önlenmesini rica etmektedir [BOA, *Ali Emiri Ahmed III (AE.SAMD III)*, 81/8139].

100 Evliya Çelebi, *age*, 9, s.327.

101 Kartal, *agt*, s.322.

102 BOA, *Cevdet Evkaf (C.EV)*, 590/29799 (4 Rebi'ülâhır 1201/24 Ocak 1787 tarihli buyuruldu).

103 Kartal, *agt*, s.321-322.

Haseki Sultan'ın Mekke'deki yapılarından medrese, imaret, ribat ve darüşşifa ile ilgili olarak arşiv kayıtlarında çeşitli bilgilere rastlanmaktadır. Bunlardan medrese (Hasekiye Medresesi), imaret (Haseki İmareti) ve darüşşifadan ikisinin veya üçünün Mekke kapılarından birinin dışında olduğu sonucu çıkartılabilir. Bu kayıtlardan medrese ve imaretin birbirine yakın olduğu, imaret mutfağından gerek medresedeki ikamet edenlere gerekse fakirlere yemek verildiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁴ İmarette pişirilen yemekler arasında pilav, çorba, koyun eti bulunmakta olup sarf malzemeleri olarak Hint pirinci, sade-yag, soğan, nohut, tuz, biber ve ekmek için buğday kullanılmıştır. Ayrıca pişirmek için odun; imaret, medrese, değirmen ve fırındaki kandiller için susam yağı; değirmendeki katırlar için arpa ve ot satın alınmıştır. İmaret merkezli olarak istihdam edilen görevlilerin sayısı 20 olup bunlar arasında imaret nazırı, imaret vekilharç kâtibi, aşçı, değirmenci, fırıncı, hamurcu, kalburcu, saka, çöpçü gibi görevliler sayılabilir. İmaret ve medrese etrafında sıralanmış olan dükkânların mevkii, sayısı ile yıllık kira gelirlerinin kaydedildiği 1266/1849-1850 yılına ait deftere görebu dükkânlar Merve, Muhtata ve Zukak-ı Hüseyini'de bulunmakta olup toplam 31 adettir. Dükkânların 7 adedi sebze, 5 adedi kasap, 10 adedi-hıntacı dükkânı olarak kaydedilmiştir. Ayrıca imaret kapısının sağında ve solunda açıkta satılan paçacı benzeri sırdancılar sıralanmıştır. Bunların haricinde vakfın henüz kiraya verilmemiş 7 adet dükkânı bulunmaktadır.¹⁰⁵

Tezkiretü'l-ebniye'de Mekke'deki yapılardan sadece imaretin ismi geçmektedir.¹⁰⁶ Evliya Çelebi'nin 1672 yılında Mekke'deki hac ziyareti sırasında gördüğü bu yapılardan bahsetmiş olması onların işler durumda olduklarını göstermektedir. Evliya, medrese ile ilgili görüşlerini aktarırken Hasekiye Medresesi'ni Mekke'de bulunan 40 büyük medrese arasında saymaktadır. Diğer medreselerde olduğu gibi hacılar bu medresede de konaklamakta, günlük tayınları ve ihtiyaçları karşılanmaktadır.¹⁰⁷ Seyahatnamede Mekke'de Haseki Sultan'a ait bir de sebilden bahsedilmektedir. Suyunu Arafat nehrinden alan bu sebilin su yolu da Kanuni Sultan Süleyman'ın hayratı olarak kaydedilmiştir.¹⁰⁸

Ribat ise Mekke'de Kâbe'ye yakın Safa mevkiinde bulunmaktadır. XVIII. yüzyılın ortalarında bu ribat küçük sakabaşılar tarafından nüzülgâh olarak kullanılmıştır. 1760 yılında ribatın bazı kısımlarının harap olduğu ve tamir edilmesi gerektiği merkeze bildirilmiştir. Merkezi idare başta Şam valisi olmak üzere Mekke kadısı ve inşa konusunda uzman bir heyetin keşif faaliyetinde bulunarak tamir edilecek yerlerin isim, miktar ve masrafının bir defter halinde düzenlenmesini ve İstanbul'a gönderilmesini istemiştir.¹⁰⁹ Bu yapılar muhtemelen XX. yüzyıl içinde ortadan kaldırılmıştır.¹¹⁰

XIX. yüzyılda medrese, imaret ve diğer hayratın tamiri konusunda bazı girişimlerde bulunulduğu gibi¹¹¹ yapılarda görev alan hademenin maaş ve diğer ödemelerinde de bazı düzenlemeler yapılmıştır. 1888 yılında Mekke'deki Haseki Sultan İmareti'nde görevli 13 hademe için bu türden bir talep merkeze iletilmiş ve imaretin işlevine devam etmesi için hademelerin isteği kabul edilmiştir.¹¹² İmaretin XX. yüzyıl başlarında da faaliyetine devam ettiği tespit edilmektedir. 1915 yılında imaretin un ihalesini alan Müteahhit Abdülkadir, çeşitli bahaneler ileri sürerek taahhüdünü yerine getirmemiştir. Vilayet yönetimi mukaveledeki şartlar gereğince onun dışarıdan temin edilmesine ve aradaki farkın müteahhit tarafından ödenmesine karar vermiştir.¹¹³ 20 Receb 1267/21 Mayıs 1851 tarihinde¹¹⁴ 16 ay zarfında sarf olunan erzak masrafı ile tamir masraflarının çeşitli kalemlerden ödenmesine çalışılmış, bu arada vakfın Mısır'da bulunan gelir kaynaklarının kullanılması da kararlaştırılmıştır.

Mekke'deki bu yapılar da Medine'deki yapılarla birlikte eş zamanlı olarak muhtemelen Mimar Sinan tarafından tasarlanmış ve yerel bir mimar tarafından hayata geçirilmiştir. Her iki şehirdeki yapıların inşası için gerekli olan kereste, demir, tuğla, mermer, çivi ve kurşun gibi malzeme-

¹⁰⁴ Kartal, *agt*, s.323-324.

¹⁰⁵ 1 Muharrem 1266-30 Zilhicce 1266 (17 Kasım 1849-5 Kasım 1850) tarihleri arasında 24 dükkânın kira geliri 21.625 kuruştur [BOA, *Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d)*, 21748].

¹⁰⁶ Sâî Mustafa Çelebi, *Yapılar Kitabı*, s.115.

¹⁰⁷ Evliya Çelebi, *age*, 9, s.395.

¹⁰⁸ Evliya Çelebi, *age*, 9, s.397.

¹⁰⁹ BOA, *C.EV*, 49/2409 (Evahir-i Cemâziyelevvel 1173/10-19 Ocak 1760).

¹¹⁰ Kartal, *a.g.t.*, s.327.

¹¹¹ Kartal, *agt*, s.327.

¹¹² BOA, *İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD)*, 90/5365.

¹¹³ BOA, *Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı (DH.İ.UM.EK)*, 93/23.

¹¹⁴ BOA, *Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı (A.MKT.NZD)*, 34/92.

ler, imparatorluğun çeşitli bölgelerinden temin edilerek deniz veya kara yolu ile Mısır üzerinden bölgeye ulaştırılmıştır. Birçok malzeme ise İstanbul'da imal edilerek Haremeyn'e gönderilmiştir. Malzemelerde olduğu gibi inşaat işçilerinin temininde de bölge dışına müracaat edilmiş, işçiler Mısır ve Suriye'den getirilmiştir. Bütün bunlar Haremeyn'de inşa edilen yapıların maliyetini yükseltmiş, çalışmaların planlı bir şekilde sürdürülmesi için organizasyonun önemini artırmıştır.¹¹⁵

Sonuç

Osmanlı hanım sultanları kendilerine tahsis edilmiş olan gelir kaynaklarının bir kısmını başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun çeşitli şehirlerine inşa ettirdikleri vakıf eserlerle insanlığın hizmetine sunmuşlardır. Özellikle İslâm'ın kutsal şehirleri olan Mekke, Medine ve Kudüs gibi şehirlerde vücuda getirdikleri cami, mescit, medrese, mektep, imaret, tekke, ribat, hamam gibi yapılarla hem yerli reayanın hem de bu bölgelere ziyaret ve hac amacıyla gelenlerin ihtiyaçlarını karşılamada büyük bir çaba sarfetmişlerdir. Ayrıca Mekke ve Medine'nin iâşesine katkıda bulunmak amacıyla Mısır merkezli deşîşe vakıfları kurmuşlardır.

Hanım sultanlar, uzun ve meşakkatli hac yolculuğunu kolaylaştırmaya yönelik birçok hizmette de bulunmuşlardır. Kuşkusuz bu hizmetlerden en önemlisi hacı adaylarının yol boyunca ihtiyaç duyduklarını içme suyunun temin edilmesidir. Bu kapsamda hac güzergâhında yer alan menzillerde yeni su kuyularının açılması, mevcut olanların temizlenmesi, su kuyularının güvenliğinin sağlanması, suyun dağıtımını için saka, deve ve çeşitli teçhizatın oluşan organizasyonun hayata geçirilmesinin derece önemlidir. Benzer girişimler Mekke ve Medine şehirlerinin su tesisatlarının ıslah edilmesinde de görülmektedir. Bunun dışında fakir hacılar için tülbent, giysi, ayakkabı dağıtımı ile deve tahsisine yönelik vakıfların kurulması hanım sultanların insani hassasiyetlerinin boyutunu göstermesi açısından kayda değerdir.

Osmanlı hanım sultanları, vakıflar aracılığıyla başta Hz.Muhammed olmak üzere İslam büyüklerinin ruhları ile devrin padişahı ve devletin devamı için dua okumak üzere birçok kişiye tahsisat ayırmıştır. Bu durum İslam büyüklerine gösterilen saygının bir ifadesi olduğu gibi o bölgelerde yaşayan kişilerin hayatlarını idame ettirmek için bir gelir kapısının açılmasına da vesile olmuştur.

Osmanlı hükümdarları ile hanım sultanların Haremeyn ve diğer kutsal şehirlerdeki girişimleri ve hizmet anlayışları sonucu bu bölgelerde yaşayan veya geçici olarak ikamet edenler imparatorluğun gücünü ve himayesini daha yakından hissetmişlerdir.

Kaynakça

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Ali Emiri Ahmed III (AE.SAMD III), 81/8139.

Sadaret MektubiMühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM), 133/15.

Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı (A.MKT.NZD), 34/92.

Cevdet Evkaf (C.EV), 49/2409; 590/29799.

Dahiliye Nezaret Mektubi Kalemi (DH.MKT), 2166/71; 2190/83.

Dahiliye Nezaret İdare-i Umumiye Evrakı (DH.İ.UM.EK), 93/23.

Hariciye Nezaret Mektubi Kalemi Evrakı (HR.MKT), 222/43.

Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d), 21748.

İrade Dahiliye (İ.DH), 414/27417.

İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD), 90/5365.

Tapu Tahrir Defteri (TT.d), 812.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA.d), 1334, 3624.

B. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Mihrimah Sultan Vakfiyesi, 635/2, 62. Sayfa 8. Sıra, (8 numaralı vakfiye); 635/2, 83. Sayfa, 11. Sıra, (11 numaralı vakfiye); 635, 97. Sayfa, 12. Sıra, (12 numaralı Arapça vakfiye).

Nurbanu Sultan Vakfiyesi, 1766, 151.

¹¹⁵Kartal, *agt*, s.326-327.

- Turhan Valide Sultan Vakfiyesi, 744, 112.Sayfa 29.Sıra.
C. Süleymaniye Kütüphanesi
Haseki Safiye Sultan'ın Haremeyn Vakfiyesi, Süleymaniye Kütüphanesi, *Lala İsmail Efendi*, nr.737.
- ALPGÜVENÇ, Can, İki Hanım Sultan Hürrem ve *Mihrimah*, İzmir 2013.
- ARSLANBOĞA, Kadir, "Hatice Turhan Sultan Evkafı'nın H.1111-12/1112-13 (M. 1700-1701/1701-1702) Tarihli Muhasebe Bilançoları", *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, Number: 32, Winter III 2015, p.225-247.
- ARSLANTÜRK, H. Ahmet, *Turhan Valide Sultan Vakfiyesi*, İstanbul 2012.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, Haz.: Abdülkadir Özcan, Ankara 1995.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 9. Kitap, Haz.: Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, İstanbul 2005.
- FAROQHI, Suraiya, *Hacılar ve Sultanlar Osmanlı Döneminde Hac (1517-1638)*, Çev: Gül Çağalı Güven, İstanbul 1995.
- GÜLER, Mustafa, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (16. Ve 17. Yüzyıllar)*, İstanbul 2011.
- HINZ, Walther, "İslâm'da Ölçü Sistemleri", Çev: Acar Sevim, *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 5, Yıl 1989, İstanbul 1990, s.1-82.
- KARTAL, Şehri, *Haseki Hürrem Sultan Yapıları*, (İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2012.
- MAÇAL, Mehtap, *Osmanlı Klasik Döneminde Üç Valide Sultan Vakfiyesi Mukayesesi*, (Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 2011.
- Osmanlı Vâlîde Sultanlarının Hayır Eserleri Mâhpeyker Kösem Vâlîde Sultan'ın Haremeyn-i Şerîfeyn Vakfiyesi*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul.
- Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, I, Haz.: Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1999.
- SABIRLI, Tijen, *Vakfiyesi ve Muhasebe Kayıtları Işığında Nurbanu Atik Valide Sultan Vakfı*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2012.
- Sâî Mustafa Çelebi, *Yapılar Kitabı Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye (Mimar Sinan'ın Anıları)*, Tıpkıbasım-çevriyazı-eleştirel basım Hayati Develi, Günümüz diline aktarım Hayati Develi-Samih Rifat, İstanbul 2002.
- Seyyid Muhammed Es-Seyyid, "Deşişe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, 9, İstanbul 1994, s.214-215.
- SINGER, Amy, *Osmanlı'da Hayırseverlik Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti*, Çev: Dilek Şendil, İstanbul 2004.
- ŞENOCAK, Lucienne Thys, *Hadice Turhan Sultan Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler*, Çev: Ayla Ortaç, İstanbul 2009.

Şehirciliğe Katkısı Olan Hanımlar: İstanbul-Üsküdar Toptaşı (Atfık Valide) Nûrbânû Sultan Külliyesi

Sadi BAYRAM
Ankara

Giriş

Malazgirt Meydan Muharebesi ile ikinci defa¹ Anadolu'ya geri gelen Türk milleti, merkezi idare yerine, mahallinden idare mekanizmasını seçerek, devrin ileri gelen zenginleri, bürokratları, sultan eş-leri vakıflar yoluyla Anadolu'yu imâr etmişlerdir.

Selçuklu Hanım Sultanlardan Kayseri Hunat Hatun², Gevher Nesibe Sultan³, Mengücek Beyliğinden Valide Sultanı Turan Melike Hatun⁴ Külliyesiyle bizlere abidevî eserler bırakmışlardır. Osmanlılardan Nilüfer Hatun Bursa, İznik, Manisa Hafsa Sultan⁵, Hürem Sultan, Mihrimah Sultan, Nûrbânû Sultan⁶ da vakıf yolu ile İstanbul'u imâr eden kadın sultanlardandır. Sultan III. Ahmed, annesi Emetullah Gülnûş Valide Sultan⁷ için Üsküdar meydanında külliye, Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan İstanbul-Aksaray'da Cami ve sebîl, mektep yaptırmıştır.

Selçuklular ve Osmanlılar Döneminde bir şehrin, şehir olabilmesi için aşağıdaki şartlar gereklidir;

- 1.En merkezi yerinde bir ulu camisi,
- 2.Ulu Cami etrafında eğitim, sosyo-kültür, ticari hizmetleri ifâ edecek vakfedenin maddî durumuna göre külliye, veya medrese, muvakkithane, arasta, bedesten, v.b. eserler inşa edilir,
- 3.Kadısı, yani dâvâları sonuçlandıracak hakimi bulunur,
- 4.Pazarı olur,
- 5.Temizliği sağlamak üzere hamamı bulunması şarttır. Su ise insanlığın kaçınılmaz bir zaruretidir.

Son zamanlarda Osmanlı İmparatorları'nın Türk olmadıklarını belirtmek amacıyla Osmanlı Valide Sultanlarının birçoğunun Musevî, Rum, İtalyan asıllı oldukları vurgulanmaktadır. Ancak küçük yaşta getirilen bu kızlar, o devre göre kültür düzeyi yüksek eğitmenler, Enderunlu öğretmenler tarafından

1 Sadi Bayram, Sadi Bayram, *Mukaddes Kitaplara Göre Hz. Nuh'un Gemisi, Güney-Doğu Anadolu'da Proto-Türk İzleri Üzerine Bir Deneme*, X. Türk Tarih Kongresi, Kongresine sunulan Bildiriler, Ankara 1991, C.III, s.919-940. Bkz. Cumhuriyet Gazetesi, 23.9.1986, s. 14; Güneş Gazetesi, 23.9.1986, s. 3 *Türkler'in Ana Yurdu Güney-Doğu Anadolu'dur*, Bildiri, Sadi Bayram, *Nuh'un Gemisi, Güney-Doğu Anadolu'da Proto-Türk İzleri*, Belgelerle Türk Tarihi, S. 20:Ekim 1986, s. 26-35; Genişletilmiş baskı, Sadi Bayram, *Güney-Doğu Anadolu'da Proto Türk İzleri* "Mukaddes Kitaplara Göre Hz. Nuh'un Gemisi", Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları No: 30, Yenigün Matbaası, Ankara, 1988, 48 s.; Genişletilmiş yayın, Sadi Bayram, *Kaynaklara Göre Güney-Doğu Anadolu'da Proto-Türk İzleri*, Türk Dünyası Araştırmaları S.62, İstanbul, Ekim 1989, s. 9-118. Sadi Bayram, *Kaynaklara Göre Güney-Doğu Anadolu'da Proto-Türk İzleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Pamuk Ofset, İstanbul 1989, 126 s.

2 M.Yılmaz Önge; *Kayseri Huand (Mahperi Hatun) Külliyesinin Hamamı ve Yeni Bulunan Çinili Tezyinatı*, Önsay, C.IV, S.47, s.10-11, 17.

3 Selen B.Bostan; *Gevher Nesibe Darüşşifası Taç kapısı Üzerine Bir Yorum*, Prof.Dr.Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat yazıları, Kayseri 2001, s.97-101.

4 Doç.Dr.Yılmaz Önge- İbrahim Ateş-Sadi Bayram, *Divriği Ulu Camii ve Dar'üşşifası Yapılışının 750.Yılı Hatıra Kitabı*, Ankara 1978.

5 Prof.Dr.Hakkı Acun, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara,1999, s.146-166.

6 M.Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1980, s.40.; Sadi Bayram, *Nurbanu (Atik) Valide Sultan'ın Üsküdar'da 1582 tarihinde Tesis Ettiği Vakfıyesi Ve Kültür Değerleri*, 6.Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2009, s.107-132.

7 M.Çağatay Uluçay, A.g.e.s, s.80.

Arapça, Farsça ve Osmanlıcanın incelikleri, Osmanlı terbiyesini özümstediklerine kanaat getirildiğinde, Valide Sultanlar tarafından seçime tabi tutularak, şehzadelere takdim edilmektedir. Bununla birlikte azınlığa mensup bu cariyeler, valide sultan olduklarında geçmişlerini unutmakta, yaptıkları hayır kurumlarıyla öz be öz Türk olduklarını kanıtlamaktadırlar. Aslına bakılırsa 36 Osmanlı padişahının burnu karga burundur. Genlerin ekseriyeti babadan gelmektedir.

Hanım Sultanlardan Vakfiyesi olanların bazıları;

1. III. Murad'ın Kızı Ayşe Sultan'ın⁸ 26 Zilhicce 1013 H./15.05.1605 M. tarihli,
2. IV Mehmed'in annesi Hatice Turhan Sultan'ın⁹ 10 Receb 1094 H.7 05.07.1683 M. tarihli,
- 3.Sultan IV. Mehmed'in Başhasekisi, ve Sultan II. Mustafa ile III. Ahmed'in annesi Gülnûş Emetullah Valide Sultan'ın¹⁰ 9 Zilkâde 1127 H./ 17.11.1715 M. tarihli,
- 4.Safiye Sultan'ın¹¹ 15 Şaban 1154 H./ 30.04.1790 M. tarihli,
- 5.Mihrişah Valide Sultan'ın¹²:
 - a.15 Şaban 1204 H./30.04.1790 M. tarihli,
 - b.25 Ramazan 1204 H./08.06.1790 M. tarihli,
 - c.27 Rebiülevvel 1209 H./ 22.10.1794 M. tarihli,
- 6.Sultan III. Mustafa'nın kadınlarından *Adilşah Kadın*'ın¹³ 5 Ramazan 1218 H./ 19.12.1803 M. tarihli,
- 7.Sultan III. Mustafa'nın kızı Şah Sultan'ın¹⁴ 17 Recep 1216 H./ 23.11.1801 M. tarihli,
- 8.Sultan III. Mustafa'nın kızlarından *Beyhan Sultan*'ın¹⁵ :
 - a.Gurre-i Rebiülevvel 1219 H./ 10.06.1804 M. tarihli,
 - b.27 Muharrem 1220 H./ tarihli,
 - c.25 Şaban 1220 M./ 18.11.1805 M. tarihli,
 - d.23 Receb 1225 H./24.08.1810 M. tarihli
 - e. 07 Şaban 1230 H. / 15.07.1815 M. tarihli Haremeyn Müfettişi, büyük dedelerimden Amasyavî Akif-zâde Abdurrahim'in tasdik ettiği vakıfnâme,
 - f.Gurre-i Zilkâde 1233 H./ 02.09.1818 M. tarihli vakfiye,
 - g.25 Şevval 1239 H./23.06.1824 M. tarihli vakfiye,
- 9.Sultan I. Abdulhâmid'in kadını, Sultan IV. Mustafa'nın annesi *Ayşe Sine-Perver Valide Sultan*'ın¹⁶:
 - a.3 Cemaziyelâhir 1244 H./ 11.12.1828 M. tarihli vakfiye,
 - b.25 Muharrem 1225 H./ 02.03.1810 M. tarihli vakfiye,
 - c.15 Rebiülevvel 1229 H. / 07.03.1814 M. tarihli vakfiye,
 - d.17 Zilkâde 1252 H./23.02.1837 M. tarihli vakfiye,
- 10.III. Mustafa'nın kızı *Hatice Sultan*'ın¹⁷;
 - a.Gurre-i Rebiülevvel 1226 H./ 26.03.1811 M. tarihli vakfiye,
 - b.3 Receb 1226 H./ 24.07.1811 M. tarihli vakfiye,
- 11.Sultan I. Abdulhamid'in kadını, Sultan II. Mahmud'ın annesi *Nakş-ı Dil Valide Sultan*'ın¹⁸;
 - a. 25 Cemaziyevvel 1227 H./ 06.06.1812 M. tarihli,

8 İbrahim Ateş-Ülkü Özsoy-Gülgün Erişen; *Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar; Hanım Sultan Vakfiyeleri*, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, 1990, s.29.

9 İbrahim Ateş ve..., age.s.61,

10 İbrahim Ateş ve...,age.s.91.

11 İbrahim Ateş ve...,age.159,

12 İbrahim Ateş ve..., age.s.209.

13 İbrahim Ateş ve...,age.s.277.

14 İbrahim Ateş ve...,age..s.313.

15 İbrahim Ateş ve..., age.s.363.;

16 İbrahim Ateş ve...,age..391; Sadi BAYRAM; *Beyhan Sultan Vakfiyeleri ve Süslemeleri*, Kültür ve Sanat Dergisi, Türkiye İş Bankası Yayınları, Yıl 3, s.9, Ajans-Türk Matbaası, Ankara Mart 1991, s. 70-73; Beyhan Sultan *Trust Deeds And Illuminations*, s. 94.; Sadi BAYRAM; *Beyhan Sultan Vakfiyeleri, Tezyinatları ve Türk Tezhip San'atımızdaki Yeri*, XI.Türk Tarih Kongresi, Ankara 5-9 Eylül 1990, Bildiri özetleri Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990, s.69-70.; C.III, Ankara 1994, s.1127-1139, Levha.301-336.

17 İbrahim Ateş ve...,age.s.429.

18 İbrahim Ateş ve...,age..485.

b.29 Muharrem 1228 H./ 01.02.1813 M. tarihli vakfiye,
12. Sultan II. Mahmud'un eşi, Sultan Abdülmecid'in annesi *Bezm-i Âlem Valide Sultan*'ın¹⁹ ;
a.23 Rebiülevvel 1256 H./ 25.05.1840 M. tarihli,
b.21 Cemaziyelevvel 1256 H./21.07.1840 M. tarihli,
c.15 Rebiülevvel 1257 H./ 07.05.1841 M. tarihli,
d.17 Rebiülevvel 1257 H. 09.05.1841 M. tarihli,
e.19 Rebiülâhîr 1257 H./ 10.06.1841 M. tarihli,
f. Gurre-i Cemaziyelevvel 1257 H./ 21.06.1841 M. tarihli,
g. Gurre-i Şevval 1257 H./ 16.11.1841 M. tarihli,
h.12 Şaban 1258 H./ 18.09.1842 M. tarihli,
ı.21 Şaban 1258 H./27.09.1842 M. tarihli,
i.29 Muharrem 1260 H./ 19.02.1844 M. tarihli,
k.7 Rebiülâhîr 1261 H./ 15.04.1845 M. tarihli,
l.1 Şaban 1263 H./ 15.07.1847 M. tarihli,
m.1 Receb 1265 H./ 23.05.1849 M. tarihli,
n. Gurre-i Cemaziyelevvel 1267 H./ 04.03.1851 M. tarihli vakfiyelerle Rumeli ve Anadolu imâr edilerek şehirleşmede önemli rolleri olmuştur kadınların.

Mimarbaşı Koca Sinan'a sipariş edilen külliye konusuna girmeden, o döneme altın harflerle imza atan "*el-fakir Sinan*" a 3 Padişah, 4 padişah eşi veya kızı, 6 vezir, 18 paşa, 11 ilmîye mensubu şeyh, 8 defterdar veya nişancı, 10 saray görevlisi, 9 efendi abidevî eser siparişi vermiştir²⁰. İstanbul'un topografyasına uygun olarak da Sinan o eserleri İstanbul'un çeşitli tepelerine bina ederek, İstanbul'u taçlandırmış, şehirleşmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca islâm şûuru ile de şöyle seslenmiştir bizlere²¹:

*" Hak bilür yaptım nice beytu'llah
Nice bin mihrâbı kıldım secdegâh
Hamdülillâh saklayub İslâmımı
Adl ile hükm eyleyüb ahkâmımı,*

*Hasb-ı hâlim anlamam kasd-ı riya
Umarım kim ederler hayr duâ
Mâli olanlar ider camî bina
Bir duâ muhtacdır bây ü gedâ
Ben de umarım onlardan olayım
Rahmetullah-ı âleyhim ecma'in"*

1525-1593 yılları arasında yaşayan, Yahudi veya İtalyan asıllı olduğu söylenen²², Sultan II. Selim'in haremine Manisa'da giren, Sultan III. Murad'ın annesi olan, Atik Valide adıyla da anılan Nurbânu Sultan; Üsküdar-Toptaşı bölgesinde Mimar Koca Sinan'a inşa ettirdiği külliyesi ile İstanbul Üsküdar semtinin sosyo-kültürel-ekonomik kalkınmasına ve şehrin imârına, genişlemesine büyük katkı sağlamıştır. Abidevî yapıların dokuzu Üsküdar'da, biri Çemberlitaş'dadır. Üsküdar-Toptaşı semtinin teşekkülünü sağlamış, şehre abidevî kültürel yapıları olan bir mahalle kazandırmıştır.

Külliye²³ Cami, medrese, kervansaray, imâret, dar'üşşifa, tâbhane, hanigâh (tekke), hamam, aşçı-konağı, sıbyan mektebi gibi bölümlerden ibaret olup kompleks halindedir²⁴. XVI. Asırda cami ve tek-

19 Sadi BAYRAM; *Sağlık Hizmetlerimiz ve Vakıf Gureba Hastahanesi*, Vakıflar Dergisi, S.XIV, Önder Matbaası, Ankara, 1982, s. 101-118.; Sadi BAYRAM; *Bezm-i Âlem Valide Sultan Gurebâ-i Müslimin Hastahanesi*, Prof.Dr.Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat Yazıları, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kayseri 2001, s.79-95.; İbrahim Ateş ve..., age..s.529.

20 Doç.Dr.Abdulkadir Özcan, "*Mimar Sinan'a Siparişte Bulunanlar - Statesmen who ordered architectural Works to Sinan*" Ölümünün 400. Yıldönümü münasbetiyle *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, C.I, Editör, Sadi BAYRAM, Koordinatörler, Prof.Dr. Aptullah Kuran, Prof.Dr. Semavi Eyice, Prof.Dr. Doğan Kuban, Prof.Dr. Halûk Karamağaralı, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü ile T.Vakıflar Bankası'nın Kültür Hizmeti, İstanbul 1988, s.131-145.

21 Prof.Dr. Süleyman Hayri Bolay, "*Mimar Sinan'ın Manevî Dünyası*" *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, C.I, s.150.

22 M.Çağatay Uluçay, A.g.e, s.40,41,43.

23 Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, Hürriyet Vakfı Yayınları, Mas Matbaacılık, İstanbul 1986, s.175-190.

24 *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, C. II, resim. 320-333; 341-342.

kelerde ile insanların ruh temizliği, psikolojik ruhun tedâvisi, moral deposu; hamamlarla beden temizliği, imâretlerle yoksulların açlıklarının giderilmesi, kervansaraylarla tüccarların seyahat konaklama ihtiyacı, han, bedesten, arasta, kapalı çarşı ile alış-veriş ihtiyaçları; medrese-mektep-sıbyan mektebi, kütüphanelerle de eğitim ihtiyaçları, dar'üşşifalarda hastalıktan kurtulma, tedâvî yolları, Dar'ul-kurra-da Kur'an okuma imkânları sağlanmıştır. Dar'ülhâdis'te peygamberimizin sözleri tartışılarak sünnet olarak günümüze gelmesine sebep olmuştur. Bunların ilelebet devamı için de gelir getirici gayrimenkuller bırakarak, vakıfların idâmesi 437 yıl sağlanmış, aynı zamanda buraları çalıştırarak işletecek 210 personeline istihdamı ile yeni çalışma sahaları açmışlar, aileleriyle birlikte en az 1.500 kişinin maiyeti temine, inşa ettirdiği külliye ile Nûrbânû Sultan sebep olmuştur. İşte, XVI. asırda bir kadının İstanbul şehrine katkıları.

Sultan II. Selim'in eşi, Sultan III. Murad'ın annesi olan Nûrbânû (Atik) Valide Sultan, 990 H./1582 M. tarihinde İstanbul- Üsküdar-Toptaşı mevkiinde, zamanın Mimarbaşı Koca Sinan'a yaptırdığı Külliye'ye ait bir vakfiye²⁵ tanzim etmiş ve insanlığın hizmetine sunmuştur. Ancak Külliye'nin inşaatına 1570 yılında inşasına başladığı külliye'nin cami'in tamamlanması olan 1582 yılında tamamlandığı ve vakfiye'nin de ölümünden bir sene önce cami tamamlanınca fiilen yürürlüğe sokulduğu tahmin edilmektedir. Yani bazı binalar, tesisler camiden önce hizmete açılmış olmalıdır. Sinan üzerinde ömrünü veren rahmetli Prof.Dr.Aptullah Kuran²⁶ “*Dökmecizade Mehmed Efendi'nin 9 Muharrem 987 (7 Mart 1579) tarihinde Atik Valide Medresesine Müderris olarak atanması, medresenin 1579'da açılışa hazır olduğunu, Kervansarayın Toptaşı Caddesi üzerindeki kapısının sağında bulunan ve kitâbesinde Hasan Çavuş adlı hayırsever tarafından yaptırıldığı anlaşılan 987 tarihli çeşme de imâretin 1579-80 yıllarında- hatta daha önce-tamamlandığını gösterir*” demektedir.

Mimar Koca Sinan²⁷ tarafından inşa edilen İstanbul-Üsküdar Toptaşı'ndaki külliye²⁸; cami²⁹, medrese³⁰, mektep³¹, kervansaray³², han, tabhâne, imâret³³, dar'ül-kurra, dar'ül-hadis, hanigâh (tekke)³⁴, dar'üş-şifa³⁵, çifte hamam³⁶ gibi bölümlerden teşekkül etmiştir.

Nûrbânû Sultan'ın ayrıca İstanbul Divânyolu'nda Çifte hamam, Üsküdar Yeşil Direkli hamam, Lânga'da hamam, Lapseki'de bir cami, mektep, dar'ül-kurra, imâret de yaptırarak kamunun hizmetine vermiş, vakıflarına zeyl, (ilâve) yaptırmıştır.

Üsküdar-Toptaşı semtinin topoğrafyasına uygun olarak, külliye yerleşimine bakacak olursak; Dar'üşşifa, arkasında Tâbhâne, İmâret, yandan karşında, kervansaray, cami, kuzeyinde medrese, doğusunda müstakil yapı olan hânîkâh-tekke, güneyde dar'ül-kurra, batıda bütünleşmiş olarak dar'ül-hadis bulunur. Hamam ise, Kervansaray girişine yakındır. Çok daha aşağıda, Üsküdar Meydanı'nda ve Çemberlitaş'da ayrıca birer hamamı daha vardır.

Dar'üş-şifa binasında, geçen zaman içinde değişiklikler olmuş, III. Selim zamanında ordu kullanmış, daha sonraları hastane olarak hizmet etmiş, daha sonra Dar'üşşifa, Kervansaray, Tâbhane, İmârethane

25 Sadi Bayram, “Nurbanu (Atik) Valide Sultan'ın İstanbul-Üsküdar'da 1582 Tarihinde Tesis Ettiği Vakfiyesi ve Kültür Değerleri”, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi tarafından düzenlenen VI. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi-6th International Congress on Turkish Culture, 21-26.11.2005, Ankara, C. I, Ankara 2009, s.107-132

26 Aptullah Kuran, Mimar Sinan., s.187.

27 Prof.Dr.Metin Sözen, *Sinan Architect Of Ages, The 400th Commemorative Year of Mimar Sinan*, Ministry of Culture and Tourism of the Turkish Republic, Cem Ofset, İstanbul 1988, s. 326-329.

28 Ölümünün 400. Yıldönümü münasbetiyle tarafımdan hazırlanan *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, C.I, Editör, Sadi BAYRAM, Koordinatörler , Prof.Dr. Aptullah Kuran, Prof.Dr. Semavi Eyice, Prof.Dr. Doğan Kuban, Prof.Dr. Halûk Karamağaralı, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Türkiye Vakıflar Bankası'nın Kültür Hizmeti, İstanbul 1988, 640.s. 43 akademisyen yazarlı, C.II. Fotoğraf Albümü, 596 s.

29 Prof.Dr.Aptullah Kuran, “*Mimar Sinan'ın Camileri*” Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, C.I, İstanbul 1988,s.201.

30 Doç.Dr.Zeynep Ahunbay, “ *Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları* “, Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, C.I, İstanbul 1988,s.265.

31 Doç.Dr.Zeynep Ahunbay, “ *Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları* “, Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, C.I, İstanbul 1988,s.284.

32 Doç.Dr.Gönül Cantay, “ *Kervansaraylar* “ Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, C.I, İstanbul 1988,s.377.

33 M.Baha Tanman, “ *Mimar Sinan'ın İmâretleri* “ Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, C.I, İstanbul 1988,s.343-344.

34 M.Baha Tanman, “*Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları* “,Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, C.I, İstanbul 1988,s.319-320.

35 Doç.Dr.Gönül Cantay, “ *Dar'üşşifalar* “ Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, C.I, İstanbul 1988,s.359.

36 Prof.Dr. M.Yılmaz Önge, “ *Sinan'ın İnşa Ettiği Hamamlar*”, Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, C.I, İstanbul 1988,s.411.

cezaevine dönüştürülmüş, binanın üzerine bir kat çıkılmış, asli şekilleri günümüze kadar bozulmuştur.

Cami kapısı üzerinde kitâbe :

*Nûrbanu o zât-ı pür ismet,
Taraḫ-ı hayra eyleyüp niyet
İtti bu ma'bed-i lâṭif-i binâ
Habbezâ re'y-i ahsen ü ziba
Eser-i hâssıdır bu hayr-ı gûzin
Oldu târiḫ zihi bihişt-i berin 991*

Cami Sinan'ın altıgen plânlı camilerinden bir başka numunedir. 12.70 m. lik kubbe, önde ve arkada iki beden duvarına, sağda ve solda ise kahverengi somaki sütunlara oturtulmuştur. Sütunlar kemerlerle daha gerideki ayaklara bağlanmış, ana kubbe ikisi sağda, ikisi solda ve biri mihrap çıkıntısı üstünde olmak üzere beş yarım kubbe ile beslenmiş, yarım kubbe ile beslenen orta mekânın iki yanına çift kubbe hacimlerle cami enlemesine büyütülmüştür. Son cemaat çift revaklıdır. Camiin iki minaresinden biri XVIII. asırda şerefe altına kadar yenilenmiştir. İznik çinileri³⁷ de bulunan cami günümüzde restore edilerek görevini bu günde sürdürmektedir.

Vakfiye şartlarından anlaşıldığı kadarı ile ; camide 210 personel görevlidir. Günlük aldıkları ücret 769 dirhem, haftalık 5.383 dirhem, haftada bir Cuma günleri okunan Amenerresülü bedelini de katarsak 5.385 dirhem ödeme yapılacaktır. Ay takvimi kullanıldığından, 4 ile çarparsak ayda 21.540 dirhem, yıllık, 258.480 dirhem sadece cami personeline ödenen ücrettir.

Dolayısıyla, Osmanlıda zengin halk veya mevki sahibi kimseler, toplumda sosyal patlamaları önlemek için, dinî yoldan gelirlerinin büyük bir kısmını halka tekrar iade yollarını bu şekilde kullanmışlar, islâmda zekât müessesesini, görevle sosyalleştirmişlerdir. Ayrıca, verilen ücretlerden, o devrin ekonomisi hakkında da bilgi sahibi oluyoruz. Binalardan ise san'at değeri üzerinde fikir yürütme imkânına sahibiz. Kapı ve pencere kanatları sedef kakmalıdır. Mihrap çıkıntısında lâcivert zemin üzerine beyaz besmele ve *Ayet'el Kürsî* âyeti yazılı çini kuşak vardır. Gerçi cami dışında diğer yapılarda tarih yoksa da, başka kaynaklardan bazı yapıların camiden önce hizmete girdiğini anlıyoruz. Hanığâh, imâret, dar'üş-şifa, medrese gibi...

Dar'üş-şifa'ya atanacak doktorların ise; ilmî tıpta ve ilmî açıklamada uzman, ameliyat tecrübesi edinmiş, önemli teşhis sanatının usullerini kavramış, tabiatın sırlarına vakıf, bilgi sahibi, ilâcı şefkâtle veren, ilaç hazırlanmasında tecrübe sahibi, hastalara gerekli ilacı verme bilgisine sahip, ameliyat kararını müstakil verebilen, bilgisizliği kendine yakıştıramayan, hastaların tedavisinde bütün tedbirleri alan, hastalarla nazik konuşan, sert sözlerle onları kırmayan, kesinlikle hiç bir ihmal göstermeyecek, her an hastaların nabzını kontrol eden iki doktor tayin edilecek, birine günde 20, diğerine 15 dirhem ücret ödenecektir. Eğer herhangi bir ihmal olursa, aldıkları ücret haram olacak, ahrette devamlı bir azaba maruz kalacaklardır.

Hastaneye iki de cerrah alınacak, acil durumlarda son derece ustalıkla hastalara yardım edecekler, yaralara sürülecek merhem ve diğer hazırlanacak ilaçların yapımında usta olan, hastalara sevgiyle bakabilen ve ayırım yapmayan, verilen paranın karşılığını verebilecek insanlar tayin edilecek olup, bunların birine beş, diğerine dört dirhem ücret ödenecektir.

Ayrıca Dar'üş-şifa'ya iki göz doktoru alınacak, göz tedavisi konusunda uzman olacaklar, tedavide kullanacakları ilacı bilecekler, tecrübeleriyle meslektaşları arasında ünlü olacaklardır. Bu iki göz hekiminin birine beş, diğerine 4 dirhem ücret ödenecektir.

İlâç yapımında maharetli usta iki eczacı tayin edilecek ve günde 3'er dirhem ödenecek, ilâçları dövüp toz haline getiren 2 kişiye günde ikişer dirhem verilecektir.

Dar'üş-şifaya bir hiçbir çıkar ve kötülük düşünmeden hastaların ihtiyacını ucuz satın alacak bir vekilharç görevlendirilecek ve günde 3 dirhem yevmiye verilecektir. Dar'üş-şifaya 4 erkek görevli alınacak ve hastaların her türlü işlerini ve malzemelerini halledecekler, gece -gündüz yanlarında kalacaklar, sırayla nöbet tutacaklar ve 2'si gece, 2'si gündüz çalışacaklardır.

Dar'üş-şifada iki erkek aşçı görev yapacak, hastaların iyi pişmiş lezzetli yemek yemeleri sağlanacak, iştahları arttırılacaktır, Günde her birine 3'er dirhem ödenecektir. Ayrıca iki çamaşırcı görevlendirilecek hastaların çamaşırlarını ve yorganlarını yıkayacak, günde her birine üçer dirhem ödenecektir.

37 Prof.Dr.Şerare Yetkini, " *Mimar Sinan'ın Eserlerinde Çini Süsleme Düzeni* ", Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, C.I, İstanbul 1988,s.489.

Hastalara, hamamı ısıtıp hazırlayacak, onları keseleyecek bir külhana günde 2 dirhem, ferraşa bir dirhem, gerek görüldüğünde kâseleri taşıyana günde bir dirhem, hastaların şişe ve benzeri eşyalarına bakmak ve gündüzleri hizmetlerini yerine getirmek için nöbetleşe iş yapan iki kişiye günde 3 dirhem, hastaların ambarını koruyan, gerekli malzemeleri koyup-çıkaran ambarcıya günde 4 dirhem, iyileşmeye yüz tutmuş hastalara imamlık yapacak bir kişiye günde 4 dirhem, namaz vakitlerinde Dar'üş-şifa'da ezan okuyan, halkı ibâdetin en şereflişine çağırın müezzine günde iki dirhem,

Nûrbânû Sultan'ın Vakfiyesine koyduğu bu şartlar, insanlığın ihtiyaçlarına Valide Sultan'ın ne kadar düşkünlüğünü ve tebâsını daha sağlıklı görmesine verdiği önemi belirtmektedir.

Medreseye tayin edilecek elemanlarda aranan özelliklere konusunda Nûrbânû Sultan: Erdem sahibi, akranları arasında bilgi ve ilim sahibi, sorunları çözebilen, zamanını olgunlaşmak için harcayan, mevkilerde gözü olmayıp, kendini ilme ve öğretime veren, ilmi yaymasını bilen cömert bir kişinin müderrisliğe atanmasını, günde 60 dirhem ücret ödenmesini şartları arasında belirtmiştir.

Ayrıca medresedeki kitapları okuyabilecek 16 öğrenci seçilmesini, içlerinden en bilgili olanın öğretmen yardımcısı seçilmesi, muide günde 5, diğer öğrencilere günde 2 dirhem burs verilmesini vakfiyede belirtmiştir.

Medreseye bir kapıcı alınıp, kapıları açma-kapama, temizlik için günde 2 dirhem ücret ödenmesini belirtmiştir.

Okul'a gelince; Çocukları şefkâtle eğitecek, ahlâklarını yükseltecek bir terbiye sistemi içinde kendi çocuğu gibi bakacak, eğitim kurallarına uygun olarak onlara Kur'an'ı ve namazı, Müslümanlığı tam anlamı ile öğretecek, çok çalışacak bir öğretmen atanmasını ve günlük 8 dirhem ücret ödenmesini belirtir.

Dar'ül-Kurra: Arapça'da ve edebiyatta uzman, ilmi ve okumayı büyük şeyh ve imamlardan ders alarak öğrenen, ilmin inceliklerini bilen, ağırbaşlı, hayır sahibi ve büyüklerin namuslu özelliklerini kendisine mecz etmiş, büyük-küçük herkesin gözünde saygıdeğer bir Seyh'ül-Kurra atanmasını belirtir.

Dar'ül-Hadis: Temiz, bilgili, cömert, günahattan korkan, ilim ve ilâhiyat sahibi, nefsi güzel şeylerle doldurmuş, ömrünü bilgi alma-verme ile doldurmuş, çalışkan, bütün varlığı ile ibâdete yönelmiş bir kişinin Dar'ül-Hadis Şeyhliğine atanması ve günde 40 dirhem ücret ödenmesini, 12 öğrenci alınmasını, öğrencilere karşılıksız günde 2 dirhem burs verilmesini, öğrencilerin birtakım rezilliklerden uzak öğretmenlerinden ilim almalarını, Peygamberimizin hadislerini en doğru şekilde öğrenmelerini istemiştir.

Hanigâh, diğer adıyla **Tekke;** Allah'tan korkan, ibadetini yerine getiren, açık kalpli, kötülüklerden arınmış, gözü tok, bir çok büyük Şeyhlerin sohbetinde bulunmuş, yaramazlıktan uzak duran, doğru yolu gösteren Allah'a ulaşmaya çalışan, boş şeylere ilgi göstermeyen, ilim arayan, nefsi temiz bir şeyh görevlendirilmesini, şeyhin camide vaaz ve nasihat etmesini, müridlerine doğru yolu göstermesini ve bu görev karşılığında, günde 25 dirhem ödenmesini belirtir.

Tekkede ibadet edip, kalan 32 fakire, günde 2 dirhem ücret ödenmesini, bir kapıcı görevlendirilerek, etrafın temizlenmesini üstlenmesini, hanigâhın koruyuculuğunu da alarak, günde 2 dirhem ücret ödenmesi vakfiyede belirtilir.

İmâret Şeyhine gelince; yemek pişirme işlerine bakmak, vakfiye şartları gereği çerçevesinde yemek yemesi gerekli personel ve fakirlere dağıtılmasıyla ilgilenen, ahçı, ekmekçinin görevlerini hakkıyla yapıp-yapmadıklarını kontrol eden, dindar, akılı, gözü tok, uysal, asabî, olmayan, geniş kalpli imâret şeyhine de günde 15 dirhem ücret ödenmesini belirtir. Vekilharca 5 dirhem, imârete alınan malzemeleri eksiksiz yazan, yazmada ve hesapta becerikli, zeki kâtibe günlük 5 dirhem ödenmesi vakfiyede belirtilir.

İmâret ambarını gece gündüz açıp-kapayan ve mühürleyen mühürçüye güne 2 dirhem, odun kıran oduncuya günde bir dirhem, gerektiğinde odun taşıyana 2 dirhem, Buğdayı dövmek ve kabuğunu çıkaran 2 erkeğe günde ikişer dirhem, kepeği saklamakla görevli erkeğe günde bir dirhem, lezzetli ekmek yapan fırıncı baş ustaya günde 5, dört yardımcısına günde 4'er dirhem, lezzetli yemek yapan baş aşçıya günde 6 dirhem, beş yardımcısına günde dörder dirhem, Nakip tayin edilen 4 erkeğin ikisi et işlerine, diğer ikisi ekmek işlerine bakacak ve her birine günde üçer dirhem ödenecek. Yemek yendikten sonra kapları toplayıp yıkama yerine götüren 4 kişini her birine birer dirhem, Bulaşıkçı iki erkeğe günde dörder dirhem, Piriç ayıklayan dört kişinin her birine birer dirhem, biri et, diğeri un taşıyan 2 hamalın her birine ikişer dirhem, buğday ve un ambarını bekleyen bir kişiye günde 4 dirhem, ambara giren ve çıkanı kaydeden hesabı kuvvetli, hiçbir şeyi gözden kaçırmayan kâtibe günde 5 dirhem, arpa ambarını

koruyan, misafirlerin hayvanlarına israf etmeden, fazla da kısmadan yem veren bir kişiye günde 2 dirhem, helâların (WC) temizlik işleriyle uğraşan 2 erkeğe günde ikişer dirhem, temizlenmek isteyenler (su getirmek) için ıbrık dolduran iki ıbrıkçıya yine ikişer dirhem, ahırın temizlik işlerine bakmak için iki erkeğin her birine günlük ikişer dirhem, imâretin kapısını açan ve gelen misafirleri sıraya sokan ve kargaşayı önleyen 3 kapıcıya günlük ikişer dirhem, misafirlere yemek vermek, ve odaları temizleyen 4 erkek ferraşa günde dörder dirhem, imâreti süpürüp her türlü işi yapan iki ferraşa günde dörder dirhem, kubbelerin kurşunlarını yenileyen ve tamir eden kurşuncuya günde dört dirhem, duvarlara kalem işi yapan nakışçıya günde iki dirhem, imâretin her türlü tamir işlerini yürüten iki tamircinin her birine günde üçer dirhem ödenecektir.

İmâret Aşçısının yemekleri zamanında yetiştirmesi, kervansarayaya geç gelen misafirlerin ağırlanması için Nûrbânû Sultan Kervansaray girişinin yanına bir de Aşçıbaşı Konağı yaptırmıştır.

Ayrıca külliye gelen suların düzgün akması, İstanbul'un diğer yerlerdeki mahallerindeki suların düzgün akması için biri Bölükbaşı olan yani reisi olan yedi kişi görevlendirilmiş olup, her biri ayrıca kendilerine birer de çırak alacaklar, reis günde 10 dirhem, ustalar günde 5'er dirhem, çıraklar günde ikişer dirhem alacaklardır. Bu kişilerden biri Vakfın Üsküdar kasabasındaki camii şerifin avlusuna, medreseye, imârete, hamama gelen su yalakları, kasaba yakınındaki Sarı Kadı'ya gelen suya bakacak. İki kişi ise, İstanbul Dikilitaş yakınlarındaki hamama ve Ayaz Kapısı yakınlarından gelen suya bakacak. Bu su yolcularından birisi, İstanbul dışındaki Akyar, Kumlağı, Ali Paşa Çayırı, Güzelcehisar, Ayvalık, ve Şehit merhum Bayezid Han'ın Camisine akan su yollarına bakacak. İş yoğunluğu sebepleri zuhur ederse, birbirlerine yardıma gidecekler.

Bunlara ilâveten Nûrbânû Valide Sultan Sultan; Caminin kandillerini ve mumlarını yakmakla görevlendirilen dört çerağa, günlük 4'er dirhem, caminin temizliğini yapan 4 erkek ferraşul harem alınıp, her birine 4'er dirhem, Medresenin Müderrisi ve Dar'ül-Hadis'in şeyhine vakfedilen kitapları, onlardan başkasına vermeyen ve koruyan güvenilir iki kütüphaneci görevlendirilerek her birine günde 3 dirhem, Dar'ül-Kurra ve Dar'ül-Hadis'in kapısına açan ve kapayan kapıcıya günde bir dirhem, okulda çocuklara güzel yazı yazmasını öğreten usta öğretmene günde iki dirhem, okulun kapıcısına günde bir dirhem verilmesini şart kılmıştır.

Söz konusu külliye, vakfiye henüz tamamlanmadan önce hizmete girmiş olduğunu vakfiyede geçen şu sözlerden anlıyoruz :

“... Valide Sultan yukarıda isimleri geçen bütün mebaniyi, hal-i sıhhatinde bütün tasarrufatı sahih ve muteber iken vakfedip her birini teslimi lazım gelen ellere çok zaman evvel ayrı ayrı teslim etti. Mez-kûr cami ve mescide ehl-i islâmdan nice büyükler vakit namazları ve cum'a namazı kıldılar... imârette ve handa Müslümanlardan bir çok fukara ve sulehâya ikrâm ve i'tam yapıldı.”

Ancak; mütevellî olarak tayin edilen Mehmet Ağa bin Abdurrahman, vakfiyeyi kadıya onaylatmadan Valide Nûrbânû Sultan ebediyete intikal etmiş, bu durumda mallar Sultan III. Murad'a miras olarak kalmış, Sultan Murad da vakfiyede yazılan şartlar çerçevesinde, annesinin ruhu için söz konusu malları saygıdeğer Pir Ali bin Mustafa'ya teslim ederek vakfın onaylanmasını talep etmiştir. Vakfiye Hicri dokuz yüz doksan (1582) senesi başlarında düzenlenerek onaylanmıştır.

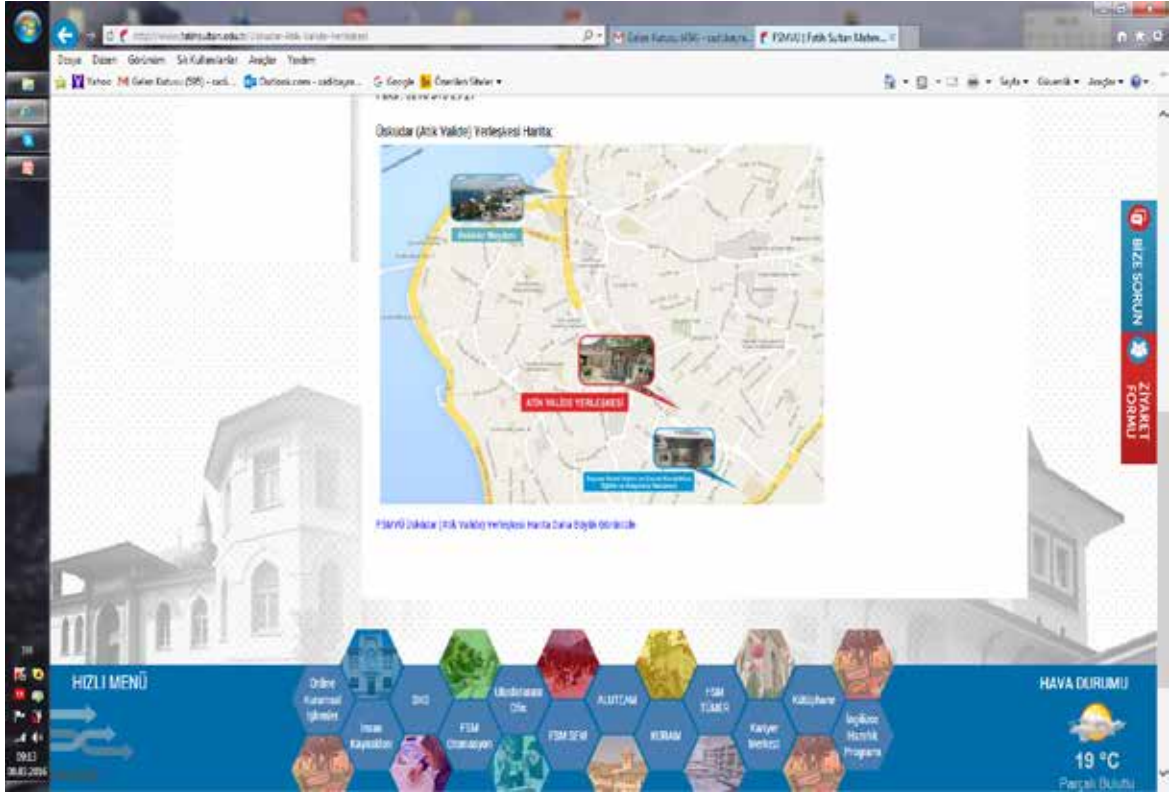
Günümüzde Dar'üşşifa ve Aşçıbaşı Konağı restore edilerek Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Bölümü olarak kullanılmaktadır. Kervansaray, Tâbhâne, İmârethanede restorasyon faaliyetleri başlamış olup, restore edilerek Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi tarafından kullanılacaktır. Tekke veya Hanigâh Nakış merkezi, Medrese İlim ve Hizmet Vakfı tarafından kullanılmaktadır.

Görüldüğü üzere Nûrbânû (Atık) Valide Sultan, İstanbul'un Üsküdar ilçesi Toptaşı mevkiinde inşasından bugüne 437 yıl geçen, sürekli insanlığın yararına onbir abidevî eser bırakan, halen de Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi tarafından altı abidevî eser restore edilerek, biri hizmete sunulmuş, diğerlerinin de restorasyonuna başlanmış, üçü halk tarafından halen kullanılarak İstanbul'un kültür ve sanatına, şehirleşmesine katkıda bulunmuş kadınlardan biridir.

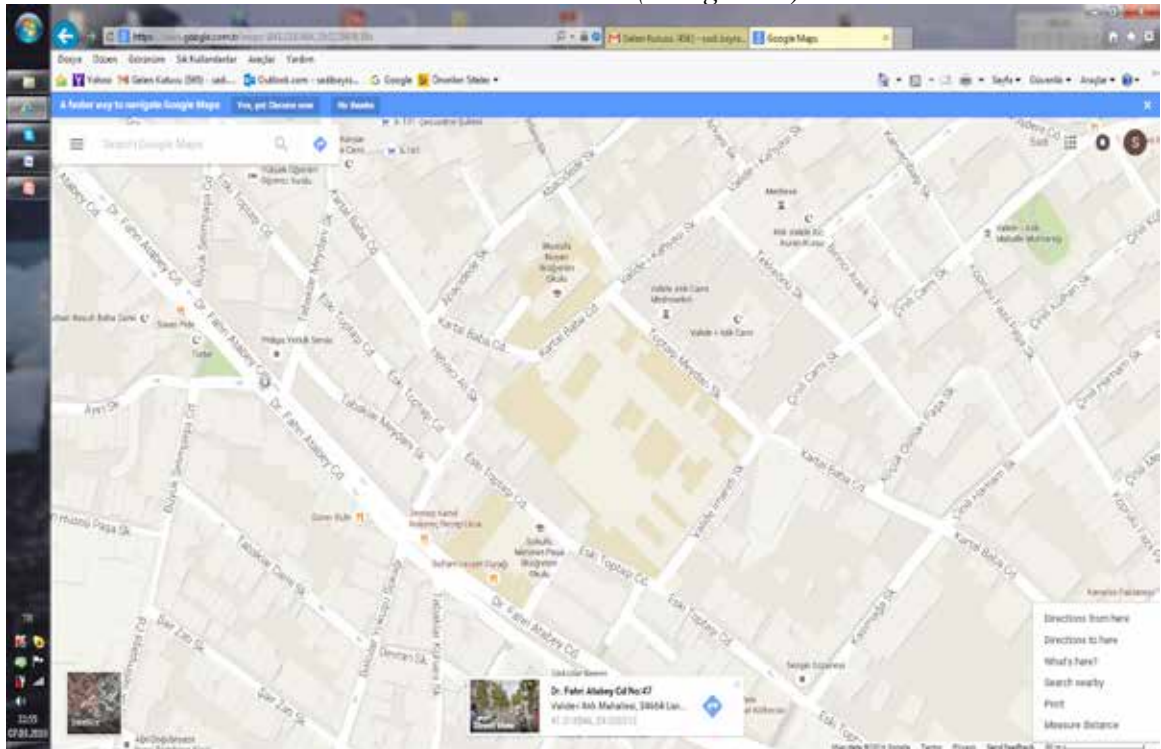
Sonuç olarak; Günümüzde Okul yaptıran hayırsever kadınlarımız var. Nice milyon dolarları bulan, ticaretle uğraşan başarılı işkadınlarımız mevcut. Neden âbidevî san'at ve mimarî, eserleri günümüzde ortaya çıkmıyor, maddiyata fazla mı daldık, gelenekleri mi unuttuk? Ekonomik durumumuz zirvelere tırmanırsa, kazanç bol olursa, ihsan da o nispette çok olur... Sanatçı sayısı da artar... Dünya üzerinde marifet, her zaman iltifata tabîdir.

Kaynaklar :

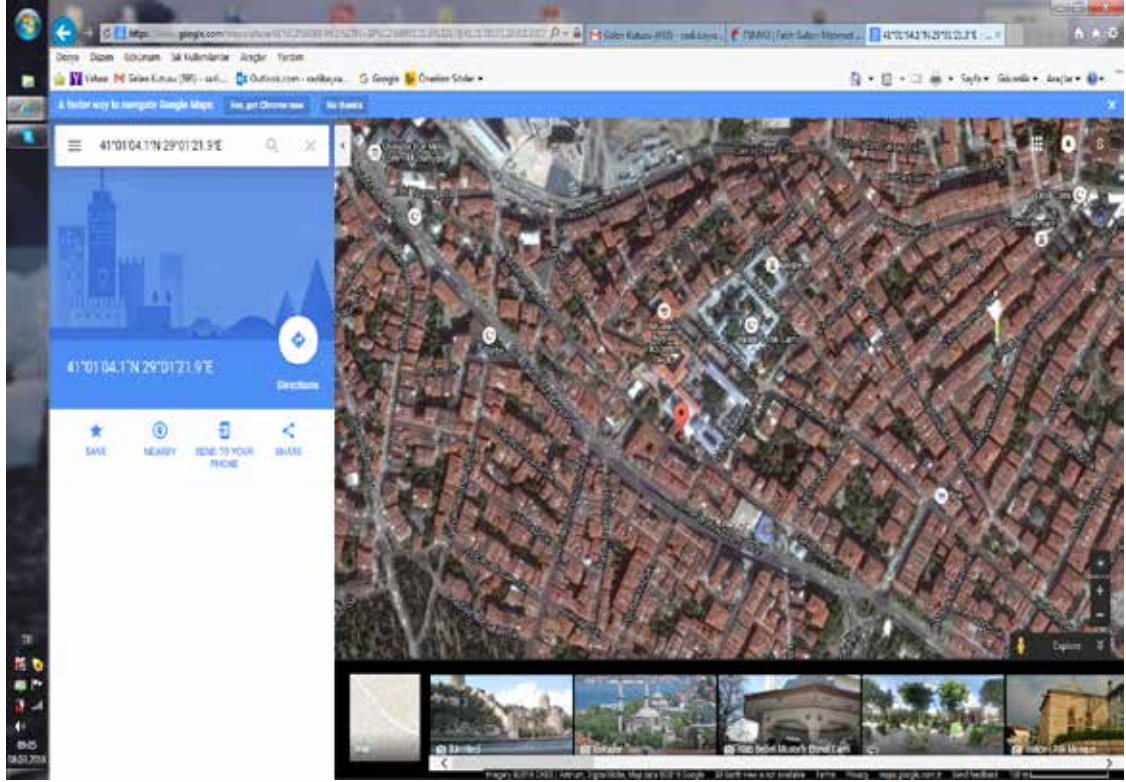
- Acun,Hakkı; *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara,1999.
- Ateş, İbrahim-Özsoy, Ülkü-Erişen, Gülgün;*Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar,Hanım Sultan Vakfiyeleri*, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, 1990,
- Bayram, Sadi; *Kaynaklara Göre Güney-Dogu Anadolu'da Proto-Türk İzleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Pamuk Ofset, İstanbul 1989,
- Bayram, Sadi; “*Nurbanu (Atik) Valide Sultan'ın İstanbul-Üsküdar'da 1582 Tarihinde Tesis Ettiği Vakfiyesi ve Kültür Değerleri*”, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi tarafından düzenlenen VI. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi- 6th International Congress on Turkish Culture, 21-26.11.2005, Ankara, C. I, Ankara 2009
- Bayram,Sadi; *Sağlık Hizmetlerimiz ve Vakıf Gureba Hastahanesi*, Vakıflar Dergisi, S.XIV, Önder Matbaası, Ankara, 198.;Sadi Bayram, Sadi; *Bezm-i Âlem Valide Sultan Gurebâ-i Müslimin Hastahanesi*, Prof.Dr.Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat Yazıları, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kayseri 20012,
- Bayram, Sadi; *Beyhan Sultan Vakfiyeleri ve Süslemeleri*, Beyhan Sultan Trust Deeds And Illuminations, Kültür ve Sanat Dergisi, Türkiye İş Bankası Yayınları, Yıl 3, s.9, Ajans-Türk Matbaası, Ankara Mart 1991,
- Bayram,Sadi; *Beyhan Sultan Vakfiyeleri, Tezyinatları ve Türk Tezhip San'atımızdaki Yeri*, XI.Türk Tarih Kongresi, Ankara 5-9 Eylül 1990, Bildiri özetleri Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990, s.69-70.; C.III, Ankara 1994.
- Bostan, Selan B; *Gevher Nesibe Dariüşşifası Taç kapısı Üzerine Bir Yorum*, Prof.Dr.Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat yazıları, Kayseri 2001
- Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, C.I, Editör, Sadi BAYRAM, Koordinatörler, Prof.Dr. Aptullah Kuran, Prof.Dr. Semavi Eyice, Prof.Dr. Doğan Kuban, Prof.Dr. Halûk Karamağaralı, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Türkiye Vakıflar Bankası'nın Kültür Hizmeti, İstanbul 1988, 640.s, 43 akademisyen yazarlı, C.II. Fotoğraf Albümü,
- Önge, M.Yılmaz; *Kayseri Huand (Mahperi Hatun) Külliyesinin Hamamı ve Yeni Bulunan Çinili Tezyinatı*, Önasya, C.IV, S.47, s.10-11, 17.
- Önge, M.Yılmaz- Ateş, İbrahim- Bayram,Sadi; *Divriği Ulu Camii ve Dar 'üşşifası Yapılışının 750. Yılı Hatıra Kitabı*, Ankara 1978.
- Sözen, Metin; *Sinan Architect Of Ages, The 400th Commemorative Year of Mimar Sinan*, Ministry of Culture and Tourism of the Turkish Republic, Cem Ofset, İstanbul 1988
- Uluçay, M. Çağatay ; *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1980

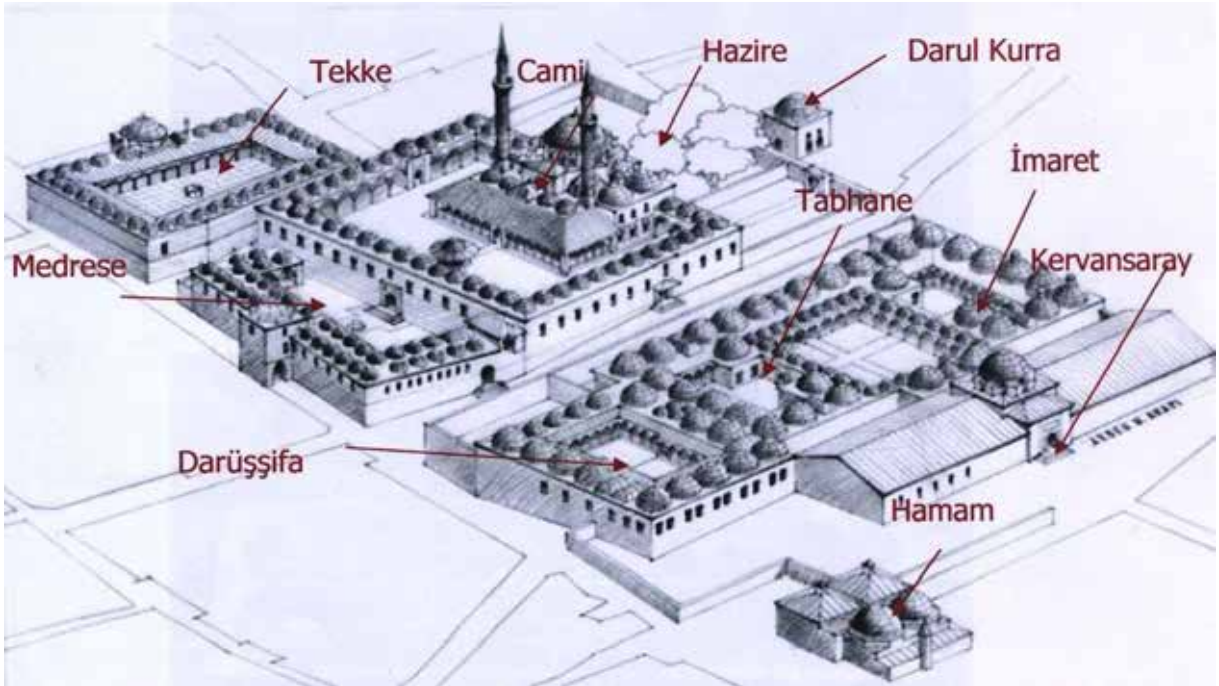
Nûrbânû Sultan'ın yaptırdığı külliye'nin Kervansaray, Dar'üşşifa, Tâbhane, İmârethane, Aşçıbaşı Konağı bölümleri Fatih Sultan Mehmet Üniversitesine tahsis edilmiş olup, şehirleşmedeki kadının rolünün bir numunesidir. (Google'den)

Külliye'nin bulunduğu çevrenin cadde ve sokaklarını gösterir harita (Google'den)

Şehir ve Külliye'nin havadan görünüşü(*Google'den*)

Mimar Koca Sinan tarafından 1570- 1592 yılları arasında yapılan Nûrbânû (Atik Valide) Sultan Külliyesinde bulunan âbidevi binaların çizimsel görünüşü.(www.Google'den)

Valide İmâret Sokağında Dar'ül Hadis ve külliye'nin doğusuna, Batıdan bir bakış.

Güneyden Külliye'ye bir bakış

Atik Valide Camii Haziresi

Caminin son cemaat mahalli

Son Cemaat mahalli İznik çinileri

Nûrbânu (Atık Valide) Sultan Camiî Avlusu ve revaklar.

Nûrbânu (Atik Valide) Sultan Camii Kuzeyden bir görünüş.

Şadırvan ve dört asırlık çınar ağacı.

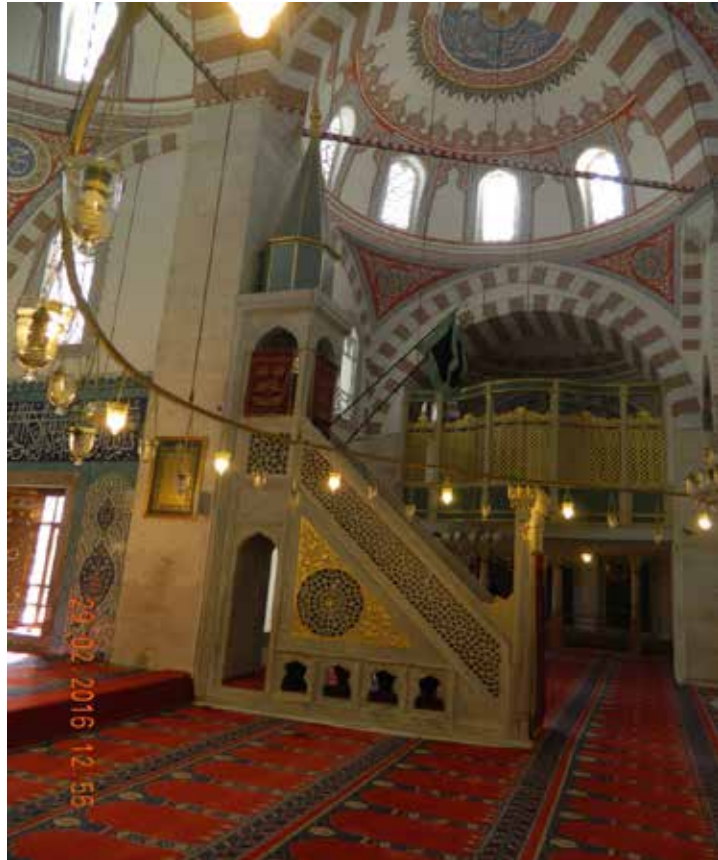
Ca
Cc Caminin kube tezyinatı.

Camiin ana kubbesini taşıyan yarım kubbe tezyinatları.

Camiin mihrabı ve İznik çinileri.

Camiin minberi.

Camiin Hünkâr Mahfili.

Cami kuzeyindeki Medrese girişi

Toptaşı Meydan Sokağı, solda Medrese ve sağda Dar'üşşifa, Tabhâne ve İmâret.

Valide Kâhyası Sokağındaki Medresenin Dar'ülkurrası

Valide Kâhyası Sokağındaki Medrese Dar'ülkurra altındaki çeşme.

Günümüzde İlim ve Hizmetler Vakfı tarafından kullanılan Medrese'nin avlusu ve revaklar.

Medrese'nin revaklarından bir görünüş.

Nûrbânu (Atık) Valide Sultan Medresesi,Dar'ülkurasına giriş merdivenleri ve kapısı.

Külliyenin doğusu ve kuzey-doğusundaki bugün Nakış Merkezi olan Tekke.

Caminin doğu dış duvarında, Tekke karşısındaki çeşme.

Camiin doğu giriş kapısından Nakış Merkezi olarak kullanılan Tekke'ye bir bakış.

Nakış Merkezi olarak kullanılan Hânigâh'ın (Tekkenin)avlusı ve revaklar.

Nûrbânû (Atik) Valide Sultan Aşçıbaşı Konağı, Kervansaray girişi yanındadır.

Kervansaray girişi sağındaki 987 H./ 1579 tarihli Hasan Çavuş çeşmesi.

Kervansaray, hapishane olunca bu duruma gelmiş...

Nûrbânu Sultan Kervansarayı, sol blok.

Tabhane avlusundan Kervansaray girişine bir bakış.

Atık Valide Sultan Külliyesi Tabhânenen bir görüntü, bir zamanlar hapishane olarak kullanılmış.

Tâbhaneden bir diğ er görünüş.

Tâbhane Dar'ülkurrası, arka kısımlar hapishane olunca ilâve edilmiş.

Tâbhane ve İmâret

Bir zamanlar hapishane olarak kullanılan Nûrbânû Sultan Külliyesi, İmâretten Tâbhaneye bir bakış ve giriş portalı.

Mimar Koca Sinan tarafından inşa edilen Nurbânû Sultan Külliyesi imâretinden bir görünüş.

Bir vaftiz teknesini Mimar Koca Sinan, tahminen malzeme yıkamak için imârette değerlendirmiş olabilir.

Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Bölümü tarafından kullanılan ve restore edilmiş Dar'üşşifanın kuzey cephesi ana girişi.

Dar'üşşifanın kuzey cephesi.

Restore edilen Dar'üşşifa revakları ve restore edilen bir koridor.

FSM.Üni. Ed. Fak. Türk Dili Bölümü tarafından kullanılan restore edilerek avlusu camla kapanmış Dar'üşşifa.

Kervansaray girişi sağ tarafı, Dar'üşşifanın batı dış cephesi

Dar'üşşifa'nın batısında Aşçobaşı Konağının kuzeyinde bulunan kalıntı.

Aşçıbaşı Konağı, arka yüz, kuzey cephesi.

Üsküdar-Toptaşı Nûrbânû Sultan Külliyesi Hamamı.

Mimar Sinan tarafından Üsküdar'a yapılan, Yeni Valide Gülnûş Emetullah Sultan Camii karşısında, Nûrbânû Sultan ikinci hamamı., bugün pasaj olarak kullanılmaktadır.

Mimar Sinan tarafından Üsküdar'a yapılan Nûrbânû Sultan ikinci hamamı., bugün pasaj olarak kullanılmaktadır.

Mimar Sinan tarafından Üsküdar'a yapılan Nûrbânû Sultan ikinci hamamı., bugün pasaj olarak kullanılmaktadır.

Nûrbânû Sultan'ın İstanbul-Çemberlitaş Hamamından bir görüntü.

F

Kadına Yönelik Suçlar

Eşlerarası Şiddet ve Din

Yrd. Doç. Dr. Ali BAYER
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi / Karaman

1. Giriş

Şiddet, günlük hayatımızı derinden etkileyen ve her geçen gün etkisini daha da hissettiren bir olgudur. Şiddetin bu denli yoğun olarak toplumsal hayatın içinde, sokakta, okulda, evde, tv.'de, yazılı-görsel medya vb. alanlarda yer alması, şiddetin bir anlamda “kanıksanmasına”, sıradanlaşmasına yol açmaktadır. Şiddet kavramı, anlamı dışında o kadar çok kullanılmaktadır ki bu kullanımlar şiddetin ne olduğu, neyi ifade ettiği, sınırlarını nelerin belirlediği gibi birtakım problemlere, kafa karışıklığına da yol açmaktadır. Gündelik hayatta şiddetin bu şekildeki kullanımı, şiddeti ‘anlamı belli olmayan, sıradan’ bir kavrama dönüştürmekte, kavram ilgili ilgisiz, çoğu zaman da anlamının çok ötesinde kullanımlara sahne olmaktadır.

Yapılan araştırmalarda aile içinde yaşanan şiddetin, özellikle kadına yönelik şiddetin, kadınlara eşleri, babaları, eşinin ailesi, erkek kardeşleri ve diğer aile üyeleri tarafından uygulandığını ortaya koymakta, aile bireylerine -çocuk, yaşlılar, eşler arası- yönelik ilgili araştırmalar şiddetin çok boyutlu ve çok yaygın bir sosyal problem olduğunu ifade etmektedir.

Ayrıca, eşler arasında kadına yönelik şiddetin, özellikle fiziksel şiddetin yaygınlığı ve namusun bedene indirgenmesiyle toplumsal cinsiyet ayrımcılığına dayalı olarak işlenen namus cinayetleri, kadına yönelik şiddetin aynı zamanda sistematik olarak işlendiğini göstermektedir.

Diğer taraftan, eşler arası şiddetin sadece kadına yönelik olmadığı; erkeğe karşı kadın tarafından fiziksel şiddetin dışında farklı şiddet biçimlerinin uygulandığı hem Batı’da yapılan araştırmalarda hem de ülkemizde yapılan araştırmalarda vurgulanmaktadır. Ancak erkeğe uygulanan şiddetin hem görünürlüğünü, hem de etkisini ölçmek çoğu zaman mümkün olmamaktadır. Ayrıca kadın tarafından erkeğe uygulanan şiddet, metodolojik çalışmalarda ve gündemde ihtilaflı bir konu olduğundan, üzerinde çalışılması da zordur ¹.

Aile içi konuların mahrem bir sorun olarak görülmesi, aile içinde meydana gelen şiddetin “aileyi ilgilendiren bir problem” olarak ele alınmasına neden olmuştur. 1960’ların sonuna kadar aile içi şiddet, çok ender yaşandığı düşünülen ve ağırlıklı olarak psikolojik sorunlar ve yoksullukla ilişkilendirilen bir olguyken, 1970’lerde bu durum değişmeye başlamıştır. Örneğin, ilk 30 yılında başlığında “şiddet” ismi taşıyan tek bir makale yayımlanmayan “Evlilik ve Aile Dergisi”nin² ikinci 30 yılında en çok yayın yapılan konulardan birisi, aile içi şiddet olmuştur ³. Ancak yakın zamanlarda “kadın hareketleri”yle ivme kazanan, yoğun tartışmalara kapı aralayan ve “kadına yönelik şiddet”le ilgili yapılan çalışmalar, aile içi şiddetin mahrem bir konu olmaktan çıkmasına yardımcı olmuş; özellikle kadına yönelik şiddetin geniş toplumsal çerçevede sosyo-kültürel bir sorun olarak ele alınmasını gerekli kılmıştır. Bu bağlamda aile içi şiddetin, insan hakkı ihlalleri çerçevesi içinde ele alınması, önlenmesi için gerekli tedbirlerin ortaya konulmasına yönelik araştırmaların ve yasal düzenlemelerin yapılması yönünde çok olumlu katkılar sağlamıştır⁴. (Yetim, 1998: 48).

Dünya genelinde olduğu gibi, kadına yönelik aile içi şiddetin, insan onuruna yapılan bir saldırı olduğu ülkemizde de kabul edilmekte ve en temel insan hakları ihlali olarak görülmektedir. Kadına yönelik aile içi şiddet konusundaki bu anlayış, yasalarımıza, özellikle son yıllarda yapılan düzenleme-

1 Straus, Murray A., “Women’s Violence toward Men Is a Serious Social Problem.” in Current Controversies on Family Violence, D. R. Loseke, R. J. Gelles, and M. Cavanaugh. Newbury Park: Sage Publications, 2005, ss. 55-77.

2 The Journal of Marriage and the Family dergisi 70 yıldır aile alanında önde gelen araştırma dergilerinin başında gelmektedir. Dergi, aileyle ilgili araştırma, teori oluşturma, yorumlama, değerlendirmenin yanı sıra evliliği bütün yönleriyle ele almaktadır. ABD’de yayınlanan dergi aynı zamanda Aile İlişkileri Ulusal Konseyi dergisidir.

3 Altınay Ayşe Gül, Arat Yeşim, Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet, İstanbul, Metis Yayınları, 2007, s.50

4 Yetim, Dilek, Edirne Şehir Merkezinde Kadınlara Yönelik Şiddet Sıklığı ve Etkileyen Faktörler, Uzmanlık Tezi, Trakya Üniversitesi Aile Hekimliği Anabilim Dalı, Edirne, Edirne, s.48.

lerle yansıtılmıştır. Yapılan bu düzenlemelerle birlikte, aile içi şiddet uygulayan kişilere yönelik cezalar da artırılmıştır. Bunun yanında, aile içi şiddete maruz kalanların sağlık kuruluşlarında muayene ve tedavi görmelerini sağlayan düzenlemeler de yapılmıştır.

İktidar olma dürtüsü, bireyin bir diğer bireyle karşılaşmasında ve birlikte yaşama tecrübesinde kendini gösterecektir. Bu bakımdan hegemonya ve şiddet arasında sıkı bir ilişki olduğu vurgulanmaktadır. Şiddet üzerine çalışmalarıyla bilinen Hannah Arendt, şiddeti egemenlik aracı olarak görür: “Şiddet, iktidarın göze batan dışavurumundan daha fazla bir şey değildir.” der ve C.Wright Mills’ten alıntı yapar: “Tüm siyasal çabalar iktidar mücadelesinden ibarettir, iktidarın nihai biçimi şiddettir.” Erkek kendi iktidarını korumak için kadının kendini gerçekleştirmesini engelleme yoluna gitmekte, bu şekilde kadını baskı altına almaya çalışmaktadır Evde eşler arasında ve aile içerisinde güç-şiddet ilişkisi daha ön plana çıkmaktadır. Erkek, “erk” sahibi olduğundan gücü aile bireylerine kolaylıkla uygulayabilmektedir. Aile bireylerine uyguladığı hegemonya sayesinde yaşanan şiddet aile dışına aktarılmamakta ve bu durumun bir sonucu olarak aile içi şiddet sürengenlik kazanmaktadır

İktidar hırsı içinde olan insan iktidarını kurduğu andan itibaren yeni bir aşamanın da başlangıç evresindedir. İktidarımı nasıl korurum düşüncesi ön plana çıkar. Çünkü iktidarı sürdürmek, iktidarı elde etmekten daha güçtür. İktidarını korumak isteyen erklerde her türlü yola başvurmadan kaçınılmazlar. İktidarını korumak isteyen erkin başvurduğu çeşitli yöntemler olabilecektir. İşte bu yöntemlerden bir tanesi de hegomonik bir söylemle baskı yaratmaktır.⁵

Evlilikte eşler arasında meydana gelen şiddet, her ne kadar iki insan arasında geçen bir olay olarak ortaya çıksa da sebepleri toplumsal yapı ve dinamiklerde olan, sonuçları da sadece bireysel değil, tüm toplumu etkileyen bir olgudur. Bu yüzden, şiddet olgusunu toplumsal bir sorun olarak tanımlamanın yanlış olmayacağı ve çözümün de herhangi bir kocanın karısı hakkındaki düşüncelerinde değil, genel olarak toplumun kadın ve erkek hakkındaki düşüncelerinde yatmakta olduğu düşünülmektedir. Toplumumuzdaki gizleme eğilimine karşın aile içi şiddetin yaygın bir fenomen olduğu bilinmektedir. Kuşaktan kuşağa geçmekte ve yalnızca şiddet gören kişiyi değil, şiddete şahit olan kişilerin psikolojik durumlarını, özellikle psiko-sosyal gelişimini etkilemektedir.⁶

Aile içi şiddet yaygın olmasına karşın gizlenen bir olgu olduğundan şiddet olaylarının araştırılması ve aydınlatılması birtakım güçlükler içermektedir. Şiddet uygulayan kişiler kimi zaman yaptıkları davranışların kaynağı olarak dini referans almakta, yaptığı davranışı dini motiflerle meşrulaştırmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde bile aile içi şiddetin ancak son 20-30 yıldır tartışılıyor olması bu konunun araştırmacılar tarafından ihmal edildiğini göstermektedir. Bu durumun birçok nedeni vardır. Bunlardan bazıları bu konunun ailenin kendi özel sorunu olarak görülmesi, kadına şiddet uygulamanın olağan sayılması, hatta toplumun çeşitli kurumlarınca (din, gelenek ve görenekler, medya, yasalar gibi) desteklenmesi olduğu söylenebilir. Pek çok otoriteye göre ise ekonomi, eğitim, rol ve statü açısından kadın ve erkek arasındaki güç dengesizliği, ailede kadına yönelik şiddetin diğer nedenidir. Güçlü olan kişi bu gücü «otorite», «manipülasyon» boyutunda kullanabileceği gibi, “şiddet” boyutunda bilinçli, amaçlı ve planlı olarak kullanabilmektedir⁷.

2.Şiddet Nedir?

Şiddet kavramı üzerin ilk kullanımından buyana birçok tanım yapılmıştır. Ancak her tanım, tanımı yapanın ilgi perspektifinden olguya yaklaştığı için olgunun bir yönünü ön plana çıkarmıştır. Şiddet kavramı köken olarak Arapça (şedde) olup sertlik, yumuşaklığın zıddı, sağlam yapılan her şey, kuvvetli sertlik, sert ve katı davranış, kaba kuvvet kullanma anlamını taşır. Mecazi anlamda şiddet ise duygu veya davranışta **aşırıya** gitmek; karşıt görüşte olanları ikna etmek veya onlarla uzlaşmak yeri-

5 Akyüz, Yakup, Hegemonik Dilin Felsefi Boyutta Edebiyata Yansıması, Hegemonya Karşı Hegemonya, 1. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Müslümanlar Kongresi Bildiriler Kitabı 5-7 Mayıs 2016, EKOPİ Yayınları, Konya, 2016, s. 589.

6 Sakallı-Uğurlu, Nuray, Sinan Ulu, Evlilikte Kadına Yönelik Şiddete İlişkin Tutumlar: Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik, Yaş, Eğitim ve Gelir Düzeyinin Etkileri, *Türk Psikoloji Yazıları*, 6, (11-12), 2003, s.54

7 Vatandaş, Celalettin, *Türkiye’de Eşlerarası Şiddet*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon, 2003, s. 20; Gömbül, Özen, Buldukoğlu, Kadriye, Hemşirelerin Kadın ve Kadına Yönelik Eş Şiddetine İlişkin Görüşleri, *Kriz Dergisi*, C. 5, S. 2, 1997, s. 104.

ne kaba kuvvet kullanmak⁸ şeklinde tarif edilmektedir. Şiddete başvurmak, kaba kuvvet kullanmak; şiddet göstermek; kaba ve sert davranmak; şiddet olayı ise çevreyi sindirmek için yaratılan olay veya girilen hareket⁹ olarak ifade edilmektedir.

Bu konuda Dünya Sağlık Örgütü şiddeti, “Kasıtlı olarak; tehditle veya fiilen kendine, diğer bireye veya bir grup ya da topluluğa karşı yaralama, ölüm, psikolojik zarar verme, engelleme veya yoksun bırakma ile sonuçlanan fiziksel güç kullanımı”¹⁰ olarak tanımlamıştır.

Aile içi şiddet ise; aralarında kan bağı ya da hukuksal bağlılık bulunan, birlikte yaşayan, kısacası kendisini aile olarak tanımlamış bir grup içinde zorlamak, aşağılamak, güç göstermek, öfke ve gerginlik boşaltmak amacıyla bir bireyden diğerine yöneltilen her türlü şiddet davranışıdır. Ailede ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürümesi sağlıklı bir toplum idealine ulaşmak için önemlidir. Ancak, yaşanan sosyal hayat içerisinde eşler arası ilişkilerin her zaman beklendiği ve istenildiği gibi yürümediği; zaman zaman çatışma, kavga ve şiddet ortamlarının meydana geldiği görülmektedir. Aile içi şiddetin, yaşanan değişime uyum sağlayamamaktan kaynaklanan gerilim ve çatışmalardan kaynaklandığı vurgulanmakta, bu değişime ayak uyduran ailelerin problemleri sağlıklı biçimde çözdükleri; uyum sağlayamayanların ise şiddet durumlarıyla karşı karşıya geldikleri görülmektedir. Eşler arasında meydana gelen şiddet durumlarında, çoğu zaman fiziksel şiddet ön plana çıkmaktadır. Eşler arası şiddetin psikolojik, sözel, ekonomik, cinsel yönleri de bulunmasına rağmen, bu şiddet türlerinin görünürlüğünün, ölçülmesinin, açıkça dile getirilmesinin zorluğu gibi nedenlerden dolayı, eşler arası şiddet neredeyse fiziksel şiddetle özdeş hale gelmektedir.

2. 1. Fiziksel Şiddet

Şiddet türleri içinde en sık rastlanan, kolayca fark edilebilen, aynı zamanda en yoğun olarak yaşanan şiddet türüdür. Fiziksel şiddet, kaba kuvvetin bir korkutma, sindirme ve yaptırım aracı olarak kullanılmasıdır. Tokat atmak, dövmek, vurmak, itmek, kemiklerini kırmak, duvara vurmak, saç çekmek, tekmelemek, bıçak çekmek, yaralamak ve ev eşyalarına zarar vermek¹¹ sık rastlanan örneklerdir.

Katılımcılara Göre Şiddetin Tanımı

Aşağıdakilerden hangisi size göre şiddeti daha iyi tanımlar?	n	%
Eşinin fiziksel görünümü ve fikirleriyle alay etmek, yakın akrabalarıyla bağlarını koparmak, çevreyle ilişkisini engellemek,	137	19,8
İstemediği halde eşini cinsel davranışa zorlamak, cinselliği eşine karşı bir silah/koz olarak kullanmak.	51	7,4
Eşini ekonomik yönden istismar etmek, çalışmasına engel olarak kendine bağımlı hale getirmek	82	11,8
Aşağılayıcı sözler söylemek, küfretmek, hakaret etmek	80	11,6
Dövmek, tokat atmak, vurmak, yaralamak	342	49,4
TOPLAM	692	100,0

Araştırma sonuçlarına bakıldığında fiziksel şiddetin ilk sırada yer alması zaten beklenen bir durumdur. Çünkü genel olarak şiddet denildiğinde, akla ilk gelen fiziksel şiddettir. Diğer yandan medyada sıkça yer alması, gazete ve televizyonlarda sürekli biçimde fiziksel şiddetin ön plana çıkarılması da

8 İbn-i Manzur, (1984), *Lisan'ul Arab*, Dar'ul Mearif Yayınları, Cilt 4, Kahire, 1984, s., 2214-2216.

9 Şemseddin, Sami, *Kamusu Türkî*, Hazırlayanlar: Raşid Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Bal, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.600.

10 WHO, World Report o Violence And Health, Edited by Etienne G. Krug, Linda L. Dahlberg, James A. Mercy, Anthony B. Zwi and Rafael Lozano, World Health Organization, Geneva, 2002, s. 2.

11 KADAV, *Kadına Yönelik Şiddet El Kitabı 2008*, Kadın Dayanışma Vakfı, İstanbul, 2008; Köse, Aslı, Ayşe, Beşer, Kadının Değiştirilebilir Yazgısı “Şiddet”, *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, C.10: S.4, 2007, s.117.

fiziksel şiddet algısının yüksekliğini etkilemektedir. Tılıç'ın¹² yaptığı çalışmada yalnızca aile içi şiddet değil de, genel olarak şiddet söz konusu edildiğinde, kadın ve erkeklerin çoğunluğu dayak ve tacizi şiddet tanımlarının en başında (% 28) saymaktadırlar. Tılıç'ın elde ettiği sonuçlarla bizim elde ettiğimiz sonuca karşılaştırıldığında, fiziksel şiddet tanımlarının ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Yine Tılıç'ın çalışmasında azarlamak (sözel şiddet) ikinci sırada (% 12,1), tehdit, hak ve özgürlüklerin engellenmesi, alay etmek (psikolojik şiddet) üçüncü sırada (% 9,4) yer almaktadır.

2. 2. Sözel Şiddet

Sözel şiddet, fiziksel şiddetten sonra karşılaşılan en yaygın şiddet biçimidir. Sözel şiddet, bir kişinin karşısındakine küçük düşürücü, kırıcı, alay edici sözler söylemesi, doğrudan ya da dolaylı bir şekilde karşısındakini aşağılaması, kötülemesi, kişiliğine saldırması, umudunu, beklentisini kırması, türlü söylentiler çıkarması, sert-kaba konuşmalarla sürekli engellemeler yapması olarak ifade edilmektedir. Ayrıca, bir kişinin erkekliğiyle-kadınlığıyla alay etme, beddualar etme ve **sözlü tehdit**¹³ de sözel şiddet içinde yer almaktadır. Diğer şiddet türlerinde olduğu gibi sözel şiddet, muhatabına karşı güç kullanma ve onu kontrol etme amacı taşır. Bu bakımdan söz ve hareketlerin, düzenli bir şekilde korutma, sindirme, cezalandırma ve kontrol etme aracı olarak kullanılmasıdır¹⁴.

Kadın Dayanışma Vakfının yaptığı araştırma sonuçlarına göre; araştırmaya katılan kadınların %26'sı kocasının zekâsını küçümsediğini ve aptalmış gibi davrandığını, yaklaşık yarısının kocasının başkalarının önünde kendisine hakaret ettiğini, %74'ü kocasının kendisine bağırıldığını ve azarladığını, %12'si kendisinin çirkin olduğunu söylediğini belirtmişlerdir. Şiddet uygulanırken, şiddetin aracı olarak en çok sözlü saldırı ve tacizin (% 73,7 oranında) kullanıldığı¹⁵ görülmüştür.

Eğitim düzeyi yüksek olan ailelerde fiziksel şiddet, sözel şiddete oranla daha az görüldüğü ifade edilmektedir. Bireyler fiziksel şiddetin görünürlüğü, anlaşılabilirliğinden dolayı sosyal statülerinden kaynaklanan ayıplama/ayıplanma endişesine karşı daha az kullanırken; küfür, hakaret, aşağılamayı oldukça yaygın bir şekilde kullanmaktadırlar. Bu da eğitimin henüz yeterince dönüştürücü bir güce sahip olmadığını göstermesi bakımından anlamlıdır. Aile içinde fiziksel şiddet azalmış olsa da duygusal şiddet genellikle devam etmekte ve zamanla fiziksel şiddetin vekili ve tehdidi olmakta, böylece karşısındakine her zaman dövülebileceğini hatırlatmaktadır. Follingstad ve arkadaşlarının (1990) belirttiği üzere fiziksel şiddete uğrayan kadınların çoğu (%72), sözel şiddetin fiziksel şiddetten daha olumsuz etki yarattığını belirtmişlerdir. Ek olarak sözel şiddet, fiziksel şiddetin yıkıcı etkilerini artırabilmektedir.¹⁶

2. 3. Psikolojik/Duygusal Şiddet

Kimi zaman “duygusal şiddet” olarak da isimlendirilen psikolojik şiddet, genel olarak tehdit unsurunu içerse de, kimi araştırmacılar¹⁷ tarafından sözel şiddetle birlikte ele alınarak değerlendirilmektedir.¹⁸ Duyguların ve duygusal ihtiyaçların, şiddet tanımında sayılan amaçlarla, karşı tarafa baskı uygulayabilmek için tutarlı bir şekilde istismar edilmesi, bir yaptırım ve tehdit aracı¹⁹ olarak kullanılmasıdır.

12 Rittersberger-Tılıç, H., Aile İçi Şiddet: Bir Sosyolojik Yaklaşım, 20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek Konferansı, 19-21 Kasım 1997, TODAİE Yayınları, Ankara, 1998, s. 123.

13 AAK, (1995), *Aile İçi Şiddetin Sebepleri ve Sonuçları* (Aralık 1993-Aralık 1994), Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, s.26

14 Köse ve Beşer, a.g.m., s. 117.

15 Ünlü, Sezen, Bayram, Nazlı, Uluyağcı, Canan, Uzoğlu Bayçu, Sevil, *Kadına Yönelik Şiddet: Tv. Dizilerinde Kadına Yönelik Şiddet Üzerine Bir Araştırma*, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 5, 4, 2009, s.102.

16 Özcan, Özcan, *Partneri Tarafından Duygusal ve Fiziksel Şiddete Uğramış ve Uğramamış Kadınların Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, s. 27.

17 Vatandaş, Celalettin, a.g.e., s. 58.

18 BKSGM, *Töre ve Namus Cinayetleri İle Kadınlara ve Çocuklara Yönelik Şiddetin Sebeplerinin Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan TBMM Araştırma Komisyon Raporu*, BKSGM Yayınları, Ankara, 2006, s. 9.

19 KADAV, a.g.e., s. 208; Köse ve Beşer, a.g.m., s. 117.

Fiziksel şiddet gibi görünürde iz bırakmadığından dolayı, daha az önemsenmektedir. Duygusal şiddet, örtülü bir biçimi olması ile farklılık gösterir. Oysa bireyin kendine olan güvenini, kimliğini tamamiyle yok edebilmektedir Eşlerin denetleyici davranışı genellikle hemen görülmemekte, zaman içinde yavaş yavaş gelişmektedir. Eşler yaşadıkları ilişkinin ne kadar yıkıcı olduğunu fark ettiğinde çoktan duygusal yatırımını yapmış ve eşine karşı bir bağıllık duygusu²⁰ geliştirmiş olabilmektedir. Bu bağıllık şiddetin sürmesine, kanıksanmasına, sıradan bir davranış olarak algılanmasına yol açmaktadır. Kendini güçsüz hisseden birey çevreyle bağıını koparacak, bu da çeşitli ruhsal problemlerin ortaya çıkmasına neden olacaktır.

Çalışmada katılımcıların psikolojik şiddet içeren davranışlara maruz kalmalarına ilişkin veriler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

	Hiçbir zaman	Nadiren	Bazen	Çoğu zaman	Her zaman	Toplam
Eşim, benim fikrimi önemsemez, her zaman haklı çıkmaya çalışır, kişiliğimle alay eder	421	175	65	21	10	692
n%	60,8	25,3	9,4	3,0	1,4	100,0%
Eşim bedensel yapımı tv.'deki mankenlerle kıyaslayarak fiziksel görünümümle alay eder	594	79	13	5	1	692
n	85,8%	11,4%	1,9%	0,7%	0,1%	100,0%
%						
Eşim dini inanç ve ibadetlerime müdahale eder, onlarla alay eder	647	28	10	5	2	692
n	93,5%	4,0%	1,4%	0,7%	0,3%	100,0%
%						
Eşim ailemi, arkadaşlarımı aşağılar ve onlarla görüşmemi istemez	257	152	177	95	11	692
n	37,1%	22,0%	25,6%	13,7%	1,6%	100,0%
%						

Araştırma sonuçlarına bakıldığında katılımcıların psikolojik şiddete maruz kaldıkları ve bu şiddetin de ne denli yaygın olduğu görülmektedir. cinsiyete göre psikolojik şiddete maruz kalma durumuna bakıldığında cinsiyet ile eşinden psikolojik şiddet görme durumu arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Araştırma bulgularına göre, erkeklerin % 39,8'i psikolojik şiddet görmezken; % 60,2'si eşinden psikolojik şiddet görmektedir. Kadınların % 34,6'sı şiddet görmezken, % 65,4'ü eşinden şiddet görmektedir. Diğer taraftan, oran olarak kadınlar daha fazla psikolojik şiddete maruz kaldığını ifade etseler de, şiddete her iki eş de maruz kalmakta, eşler karşılıklı olarak birbirlerine psikolojik şiddet uygulamaktadırlar.

Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması (2008: 53-55) sonuçlarına göre ülke genelinde kadınların % 44'ü duygusal istismarı hayatlarının herhangi bir döneminde yaşamışlardır. Her dört kadından biri son 12 ay içerisinde duygusal şiddet yaşamıştır. Duygusal şiddet, fiziksel

20 Polat Oğuz, *Klinik Adli Tıp, Adli Tıp Uygulamaları*, Seçkin Yayıncılık Ankara, 2004.

şiddet içermese de her an fiziksel şiddete dönüşme tehdidini taşımaktadır.

2. 4. Cinsel Şiddet

Cinselliğin bir tehdit, sindirme ve kontrol etme aracı olarak kullanılmasıdır. Cinsel şiddet, mahrem bir konu olduğundan açıklanması veya ortaya konulması zordur. Cinsel şiddet konusunda ayırıcı olan nokta, zor kullanmadır. Zor kullanma tecavüzden, el ile cinsel amaçlı dokunma, **göz ile kadını soyma ve söz ile taciz etmeye kadar değişen çeşitli davranışları kapsamaktadır.** Cinsel şiddet, aile içinde var olduğu gibi, toplumsal alanda da yoğun bir şekilde görülmektedir. Cinsiyetçi yaklaşımların özellikle kadını suçlayıcı tarzdaki ön kabulleri, kadına yönelik sistematik bir cinsel şiddetin göstergeleri olmaktadır.²¹ Örneğin, tecavüze uğrama durumunda tavır erkeği koruyucudur.

Cinsel şiddet, erkeğin kadını denetleme arzusu, kadının cinsel ilişkideki rolünü oynamaması ve erkeğin bu rolü kadına zorla kabul ettirmesi sonucu oluştuğu şeklinde sunulsa da, ülkemizde erkeğe verilen bu iktidar, kolay kolay kadınlar tarafından yıkılabilecek bir davranış olmadığından, genellikle sadece erkeğin istediği durumlarda ve kolayca uygulanabilen bir davranış şekli olarak ifade edilmektedir.²² Cinsel şiddet, yukarıda ifade edilen biçimiyle anlaşıldığında, mağdurların tamamının kadın olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bilinmektedir ki, ilişki tek başına yaşanan bir şey değildir. Dolayısıyla ilişki kavramını aynı zamanda muhapları gerektirir. Bundan dolayı eşler arası cinsel şiddet ifadesi hem kadın, hem de erkeğin dolaylı ya da dolaysız etkide bulunduğu bir davranış biçimidir.

Katılımcıların Cinsel Şiddete Maruz Kalma Durumlarını Gösteren Frekans Tablosu

		Hiçbir zaman	Nadiren	Bazen	Çoğu zaman	Her zaman	Toplam
Eşim ben istediğim zaman değil; kendi istediği zaman cinsel ilişkiye girer, benim duygularımı önemsemez.	n %	307 44,4	200 28,9	132 19,1	48 6,9	5 0,7	692 100,0%
Eşim beni sevmediğim ve istemediğim cinsel davranışlar yapmaya zorlar.	n %	608 87,9	68 9,8	10 1,4	6 0,9	0 0	692 100,0%

Katılımcılara sorulan sorulara “Nadiren” cevabından “Her zaman” cevabına kadar olan kısmı cinsel şiddetin varlığına işaret etmektedir. Tabloda cinsel şiddetin tüm gizleme eğilimlerine rağmen azımsanmayacak oranda yaşandığını göstermektedir. Ancak durum her ne olursa olsun, eşler arasında sağlıklı bir cinsel hayatın varlığı, evliliğin uyumlu, mutlu sürmesi ve geleceği açısından önemli görülmektedir.

Yapılan bir araştırmada (Bütün, 2002), kadınların neden kocaları ile cinsel ilişkide bulunmak istemedikleri sorgulanmış ve % 55’i “ruh halim iyi olmadığı için”, % 43’ü “kendimi iyi hissetmediğim için”, % 28’i “kocam alkollü olduğu için”, % 17’si “fazla cinsel ilişki kurmak istemiyorum”, % 16’sı “hamile kalmaktan korkuyorum”, % 14’ü «menstürasyon döneminde olduğum için», %14’ü “kocam çok sık cinsel ilişki istiyor”, % 12’si “kocamı artık sevmiyorum”, % 12’si “yer ve zaman uygun olmadığı için”, % 5 “kocam ters ilişki istediği için”, % 2’si ise “kocamı seviyorum ama cinsel ilişkide bulunmak istemiyorum” demiştir.²³

21 Richard J. Gelles, Murray Arnold Straus, *Intimate Violence, The Causes And Consequences Of Abuse In The American Family*, Published by Simon&Schuster Inc., New York, 1988, s. 64.

22 BKSGM, a.g.e., s. 92.

23 **Çiftçi, Özlem, Yaşadıkları, Şiddet Nedeniyle Sığınma Evlerine Başvuran Kadınların Umutsuzluk, Depresyon ve Üreme Sağlığı Durumlarının Değerlendirilmesi**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi

Antropolojik araştırmalar cinsel şiddetin; **kültürel tutumlara, kadın-erkek arasındaki iktidar ilişkilerine**, sosyo-ekonomik statüye ve toplumsal alanda yaşanan diğerk şiddet biçimlerinin yaygınlığına bağılı olarak gerçekteştğini ortaya koymaktadır. Diğerk yandan medyanın cinsel şiddete yaklaşımında erkeklik-kadınlık ve cinsellik ideolojilerini çarpıtarak sorunu olumsuz etkilediğı²⁴ ifade edilmektedir.

2. 5. Ekonomik şiddet

şiddet türlerinden sadece fiziksel şiddetin ön plana çıktığını; ama duygusal, sözel, cinsel gibi şiddet türlerinin de var olduğunu daha önce ifade etmiştik. Çoğuk zaman fiziksel ve sözel şiddet, yasalarda suç kapsamına dahil edilirken; bireyleri sömüren, kişiliklerini yok sayan ekonomik şiddet, genellikle yasal şiddet tipolojisine dahil edilmemektedir. Ekonomik şiddet; ekonomik kaynakların ve paranın bireyler üzerinde bir yaptırım, tehdit ve kontrol etme aracı olarak kullanıldığı²⁵ ve maddi açıdan emeğin sömürüldüğü davranışları içermektedir. Ekonomik şiddet gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin toplumsal ve ekonomik kalkınmalarına engel olmaktadır.²⁶

Kadına yönelik ekonomik şiddetin temelinde bir toplumun sosyo-kültürel ve dini normları ile pratiklerin büyük payı vardır. Örneğın Latin Amerika’da yapılan bir araştırmada kadınlar, erkeklerle fırsat eşitliğı içinde olmaları gerektiğini ifade etmişlerdir. İran, Meksika ve Uganda gibi ülkelerde erkeklerin 1/3’i bu konuda aynı düşüncededir. Orta Asya ve Kuzey Afrika ülkelerindeki erkeklerin % 82’si özellikle işlerin az olduğı zamanlarda o işi kadınlardan çok erkeklerin yapması gerektiğine inanmaktadırlar. Çin’de ayrımcılık 1/10 oranıyla daha az orandadır. Bu oran Amerika’da 1/13’dür. Bangladeş’te yapılan bir araştırmaya katılanların % 66’sı, üniversite eğitimini almada erkeklerin kadınlardan daha öncelikli olması gerektiğini ifade etmişlerdir.²⁷

Katılımcıların Ekonomik şiddete Maruz Kalma Durumlarını Gösteren Frekans Tablosu

		Hiçbir zaman	Nadiren	Bazen	Çoğuk zaman	Her zaman	Toplam
Yeterli geliri olduğı halde eşim ev harcamalarında cimri davranır.	n	361	77	119	120	1500	692
	%	52,2	11,1	17,2	17,3	2,2	100,0%
Eşim “Dinimize ve kültürümüze göre ev geçindirmek erkeğın görevidir” diyerek kendi kazancından ev için harcamaz.	n	599	23	37	26	7	692
	%	86,6%	3,3	5,3	3,8	1,0	100,0%

Katılımcıların, “Eşim ‘Dinimize ve kültürümüze göre ev geçindirmek erkeğın görevidir’ diyerek kendi kazancından ev için harcamaz” sorusuna katılımcıların büyük bir kısmının (% 86,6’sı) “hiçbir zaman” cevabını verdiğı görülmektedir. Soru, daha ziyade erkeklerin maruz kaldıkları ekonomik

Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2007, s. 13

24 Gölge, Z. Belma, *Irza Geçme Kavramına Karşı İlgili Meslek Gruplarının Yaklaşımları ve Düşünceleri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü, İstanbul, 1997, s. 37

25 Fawole, Olufunmilayo I., Economic Violence To Women And Girls Is It Receiving The Necessary Attention?, *Trauma, Violence, & Abuse*, Vol. 9 (3), 2008, s. 2.

26 Köse ve Beşer, a.g.m., s. 117.

27 Fawole, a.g.m., s. 4.

şiddeti ölçmeye yönelik olarak sorulmuştur. Ancak erkeklerin gördükleri şiddeti ifade etmede zorluk yaşadıkları görülmektedir. Katılımcıların % 13,4'ünün ekonomik şiddete maruz kaldıklarını ifade etmeleri, şiddetin varlığını göstermekte anlamlı bir sonuçtur.

Yapılan bir araştırmada, "ailenin geçiminden erkek sorumludur" ifadesini katılımcıların % 61'i desteklemekte, % 23,4'ü desteklememektedir. Cinsiyet açısından bu düşüncüyü kadınlar daha az desteklemekte, yaş ilerledikçe destek verenlerin oranı artarken, eğitim seviyesi yükseldikçe destek verenlerin oranı azalmaktadır.²⁸ Ataerkil toplum yapısında, erkeğe verilen ailenin nafakasını karşılama sorumluluğu, eğitim seviyesinin yükselmesiyle birlikte bu görüşte değişmelerin olduğu görülmektedir. Diğer yandan bireylerin tutumlarıyla bunları davranışa dönüştürmeleri arasında farklılıklar yaşanmaktadır.

3. Aile İçi Şiddet ve Din

İslam dünyasında kadın konusunu ele alan eserlerin azlığı dikkatleri çekmiş, bunlardan ikisi hariç, diğerlerinin çağdaş müelliflerin kaleme aldığı eserlerden oluştuğu belirtilmiştir. Bu durum aslında kadın konusunun klasik müellifler tarafından ihmalinin ve o dönem İslam düşüncesinin içinde bulunduğu durumun da bir göstergesidir.²⁹ Ancak unutulmamalıdır ki, o dönemde Batı dünyasında da, kadına karşı bakış açısının olumsuz olduğu kaynaklarda yer almaktadır. Dolayısıyla, kadının ikincil bir varlık olarak ele alınması, o dönemin bütün toplum ve kültür yapılarının özelliği olarak görülmelidir. Kadın konusundaki dini söylemlerdeki İslam'ın ruhuna uygun düşmeyen ifadeler İslam'dan değil, bireylerin dini anlayış, algılayış ve yorumlayışından kaynaklanmaktadır. Yani İslam ve Müslümanlık farklı şeylerdir. İslam bir dinin adı iken, Müslümanlık onun yorumlanıp, uygulamadaki biçimidir. İslam tek ve değişmezken, Müslümanlık çeşitli kişi, toplum ve kültürle göre farklılıklar sergilemektedir.

Yahudi-Hristiyan geleneğinde kadın, Tevrat'ın bildirdiğine göre, erkeğin kaburga kemiğinden ve ona yardımcı bir kişi olarak yaratılmıştır. Kadının yaratılış konusundaki bu veriler, tarih boyunca hep onun zayıf, hissi ve kırılgan olarak yaratıldığı şeklinde yorumlanmakla kalmamış; kendi başına fazla bir değer ifade etmeyen ve erkeğin yardımına koşmakla görevli bir varlık olduğu düşüncesine yol açmıştır. Kadın, bu zayıflığı nedeniyle, yine Tevrat'a göre, hilekâr yılanın sözlerine uyarak yasak ağaçtan meyve yemiş ve bu suça kocasını da ortak kılmıştır. İşte bu suç, dini gelenekte kadının tarih boyunca aşağılanmasıyla sonuçlanmıştır. Yahudi-Hristiyan geleneğinde kadın, asli günah işleyicisi ve zahmetli dünya hayatının müsebbibidir. Aristo'nun anlayışında kadın "eksik erkek"tir. Kadın konusunda eski Yunan'da başka düşüncelerde vardı. Platon'a göre kadın, eğer eşit eğitim olanaklarından faydalansa erkek kadar eşit haklara sahip olabilir. Ne var ki gerek İslami gelenek, gerekse Yahudi-Hristiyan geleneği ortaçağ boyunca kendisine Platon'u değil, Aristo'yu örnek almıştır.³⁰

Kuran'da yer alan hükümler, eşler arası şiddetin doğrudan kaynağı olmasa da-bireyler şiddet uygularken bu hükümlere göre şiddet uygulamıyorlar- kimi bakımlardan bireyler, yaptıkları davranışları meşrulaştırmak isterler. Bu bakımdan dini hükümler, insanların davranışlarını meşrulaştırıcı olarak sıklıkla kullanılmaktadır. Eşler arasında meydana gelen problemlerin daha iyi anlaşılması, her iki cinse ait hükümler yer almasına karşın, kadın konusunun isticmara açık olması göz önünde bulundurulmalıdır.

Katılımcıların din ve eşler arası şiddetle ilgili görüşlerine bakıldığında, araştırma bulgularına göre katılımcıların % 67'si kadının da dinen boşanma hakkına sahip olması gerektiğini düşünmekte, % 14'ü bu konuda kararsız kalmakta ve % 19'u da kadının boşanma hakkının olmaması gerektiğine inanmamaktadır. Kadınlar, erkeklerden daha fazla kadınların boşama hakkına sahip olduğu görüşüne katılmaktadırlar. Medeni Hukuk'ta böyle bir problem olmamasına karşın, dini kaygıları olan bireylerin boşama hakkının erkekte olduğunu, kadının boşanma yetkisinin olmadığı şeklinde bir algı vardır. Bu algı, evliliklerde, şiddet, tartışma ortamları artık katlanılamaz, evlilik yürütülemez hale geldiğinde dahi, boşanmayı engelleyici bir faktör olduğu görülmektedir. Katılımcıların maruz kalınan şiddete rağmen,

28 BASGM, *Aile Yapısı Araştırması 2006*, Ed. Mustafa Turgut, BKSGM Yayınları, Ankara, 2010, s. 118-120.

29 Yavuz, Yunus Vehbi, (1999), *Kuranda Kadının Hak ve Özgürlüğü*, Bayrak Yayınları, İstanbul, 1999, s. 10.

30 Canatan, Kadir, (2006), *Nisadan İnsana*, Çıra Yayınları, İstanbul, s. 46.

men evliliği sürdürmelerine “dinin boşanmayı hoş karşılamaması” seçeneğini ikinci sırada göstermeleri de, bu durumun yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Aslında, hiçbir eş,” din eş dövmeye izin veriyor, ben de dövüyorum” şeklinde bir anlayışla yola çıkmıyor. Ancak, böyle bir anlayışa sahip olan birey, yaptığı davranışın sonunda, vicdani rahatlamaya ulaşıyor. İşte, dinin şiddete izin vermediğini, gerek sosyal alanda gerekse aile içinde bireylerin birbirlerine iyi davranmalarını, birbiriyle iyi geçinmeleri gerektiği gibi ifadelerin sıklıkla vurgulanması ve şiddet uygulayan bireyin yaptığı davranışın aslında dine uygun bir davranış olmadığını bilmesi, bu vicdani rahatlamayı sağlamayacak, kişi yaptığıının sonucunun karşılığının farkında olacaktır. Kadına her durumda kocasına itaat etmesi istenmeyecek, “kocandır, hem döver, hem sever” biçiminde bir anlayışa sahip olmayacaktır.

Eş dövmeyle ilgili görüşlerine bakıldığında, katılımcıların çoğunluğunun (%77) dinin eşe şiddet uygulamaya izin vermeyeceği görüşünü destekledikleri görülmektedir. Ancak, şiddeti “bazı durumlarda” gibi şarta bağlı olarak sorduğumuz sorulara katılımcıların % 56’sının eş dövmeyi desteklemedikleri görülmektedir. Bu durum, dinin eş dövmeye karşı olmasına rağmen, “bazı durumlar” ifadesinin eş dövmeye ilişkin meşrulaştırıcı bir işlev gördüğü görülmektedir. Bu durumun geleneksel inançların etkisinden kaynaklandığı düşünülebilir. Dinin erkeğe karsını dövme yetkisi verdiği şeklinde bir inancın da varlığını sürdürdüğünü göstermesi bakımından anlamlıdır.

Aslında, hiçbir eş,” din eş dövmeye izin veriyor, ben de dövüyorum” şeklinde bir anlayışla yola çıkmıyor. Ancak, böyle bir anlayışa sahip olan birey, yaptığı davranışın sonunda, vicdani rahatlamaya ulaşıyor. İşte, dinin şiddete izin vermediğini, gerek sosyal alanda gerekse aile içinde bireylerin birbirlerine iyi davranmalarını, birbiriyle iyi geçinmeleri gerektiği gibi ifadelerin sıklıkla vurgulanması ve şiddet uygulayan bireyin yaptığı davranışın aslında dine uygun bir davranış olmadığını bilmesi, bu vicdani rahatlamayı sağlamayacak, kişi yaptığıının sonucunun karşılığının farkında olacaktır. Kadına her durumda kocasına itaat etmesi istenmeyecek, “kocandır, hem döver, hem sever” biçiminde bir anlayışa sahip olmayacaktır.

İslam dini sorumluluk bağlamında kadın ve erkeği eşit oranda muhatap kabul etmiştir. Biyolojik olarak farklılıklar olmakla birlikte, dini ve sosyal kaynaklara ulaşma bakımından farklılık yoktur. İslam’ın ilk dönemlerinde yolculuklara, savaşlara, ticaret hayatına, mescitte ibadetlere katılan kadın daha sonra direkt olarak dinden kaynaklanmasa da dini motiflerle desteklenen toplumsal baskılar neticesinde, kadın-erkek ayrımına gidilmiş ve kadın erkeğin yanında ikincil statüde konumlandırılmıştır. Kadının bu durumu erkeğin bilincinde kendisinin üstün olduğunu, kadınlar üzerinde hak sahibi olması gerektiği düşüncesini beraberinde getirmiştir. Kadın-erkek arasındaki eşitsizlik düşüncesi eşler arası şiddetin de nedenleri arasında yer almaktadır.

Eşler arası şiddeti meşrulaştırması nedeniyle toplumda bireylerin namus anlayışı çok önemlidir. Toplumun namus anlayışındaki çarpıklık şiddetin sürmesine neden olmaktadır. Soyut olan namus kavramının somut göstergesi olarak kadının bedeninin, cinselliğinin ve davranışının kullanılması ve namusun kadın üzerinden tanımlanması eşler arası şiddeti meşrulaştırmakta, töre ve namus cinayetlerine yol açmaktadır. Din, kadın ve erkeği eşit biçimde muhatap alarak namuslarını korumalarını istemiştir. Namus anlayışında ataerkil anlayış dini olanı bastırmış, kadının namusundan erkeği sorumlu tutmuştur. Sorumlu olan erkek, kadının giyim-kuşamından, pazardaki alışverişine kadar kadının her şeyine müdahale etmesine, aile içinde şiddet ortamlarının oluşmasına neden olmuştur. Çok geniş anlamla ele alınan namus kavramı dolayısıyla ülkemizde işlenen cinayetlerin % 29’unun töre ve namus cinayetleri olduğu bildirilmektedir.

Sonuç

Günümüzde aile içi şiddet -ailede etkilenen kişiye bağlı olarak- eşler arası, çocuğa yönelik ve yaşlıya yönelik şiddet olmak üzere üç grupta sınıflandırılmaktadır Aile içinde şiddet, aile büyüklerine ve çocuklara karşı yapılmakta olsa da daha çok eşe yönelik ve erkeğin kadına uyguladığı şiddet biçiminde olmaktadır. Birçok araştırmaya göre³¹ aile içinde şiddet mağdurlarının % 90’dan fazlasının kadın olduğu ifade edilmiştir.

Şiddetin özelliklerinden biri onun çok boyutlu olmasıdır. Şiddeti uygulayanların erkek,

31 Oskay, Ümran Yeşiltepe, Dikencik Birsan Küçük, Tecavüz ve Hemşirelik Bakımı, *Sağlık ve Toplum Dergisi*, 15 (1), 2005, s. 4.

mağdurların kadın olduğunu ifade etmek; şiddetin bir boyutu (örneğin fiziksel şiddet) göz önünde bulundurulurken varılan bir sonuç gibi görünmektedir. Oysa şiddetin psikolojik, cinsel, sözel, ekonomik vb. boyutları da vardır. Bu durumlarda erkeğin mağdur olduğu zamanlar da olmaktadır.

Aile içi şiddete maruz kalan kadınlar, sıklıkla itaatsizlikleri ve eşlik görevlerini yerine getirmemeleri veya sadakatsizlikleri nedeniyle şiddeti kışkırtmakla suçlanmaktadırlar. Oysaki aile içi şiddet sadece aile içindeki dinamiklerden değil; toplumun geleneksel, ekonomik, eğitimsel, siyasal ve hukuksal yapısı içinde erkeği egemen ve kadını ona bağımlı kılan tüm mekanizmalardan kaynaklanmaktadır. Yine namus algısının farklı toplum ve kültürlerde değişik biçimlerde algılanması, şiddetin anlaşılması, boyutunu ve sonuçlarını etkilemektedir.

Her ne kadar tanım, eşlerden birine yönelik ise de şiddete maruz kalanlar büyük oranda kadınlar olmaktadır. Yapılan araştırmalar, dünyada her üç kadından birinin dövüldüğü, cinsel ilişkiye zorlandığı ya da başka şekilde şiddete maruz kaldığı ve en fazla birlikte oldukları erkeklerden şiddet gördüklerini ortaya koymaktadır. Kadınların gördükleri şiddet konusunda dünya ortalaması gelişmişlik düzeyine bağlı olarak %3 ile %58 arasında değişmektedir. Bu oran Kanada'da % 29 olurken, Mısır'da % 35, Nikaragua'da % 52, Kenya'da % 58 olarak ifade edilmektedir. İkinci sıklıkta tecavüz veya zorlama cinsel ilişki olayları yaygınlık göstermektedir. Dünyanın en gelişmiş ülkeleri arasında ilk sıralarda yer alan Amerika'da bile oran % 15'lerde seyrediyor. Küçük kızların cinsel obje olarak kullanılması dünya ortalamasında % 7-36 aralığında bulunmuştur.³²

Yasal açıdan, aile içi şiddet kavramının genişletilmesi; sözel, ekonomik, psikolojik ve cinsel şiddet olaylarının da yasa kapsamına alınması ve bu kapsamın genişletilmesi gerekmektedir. Erkeklerin de tıpkı kadınlar gibi eşler arası şiddetin mağduru olabileceğini ve erkek ile kadının neredeyse aynı oranda birbirlerine şiddet uyguladığını ifade ettiği için «aile içi şiddet», «eşler arası şiddet», «evlilik içi şiddet» gibi terimler, erkek ve kadın arasındaki farkı gizlemektedir. Din insanlar arasında birliği, düzeni, istikrarı ve mutluluğu hedefler. İnsanlar ise yaşadıkları olayları anlamlandırmak ve yaptıkları davranışlarda dini meşrulaştırma aracı olarak kullanmaktadırlar.

Kaynakça

AAK, (1995), *Aile İçi Şiddetin Sebep ve Sonuçları* (Aralık 1993-Aralık 1994), Ankara, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.

Akyüz, Yakup, Hegemonik Dilin Felsefi Boyutta Edebiyata Yansıması, Hegemonya Karşı Hegemonya, 1. Uluslar arası Sosyal Bilimler ve Müslümanlar Kongresi Bildiriler Kitabı 5-7 Mayıs 2016, EKOPİ Yayınları, Konya, 2016, s. 588-594.

Altınay Ayşe Gül, Arat Yeşim, (2007), *Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet*, İstanbul, Metis Yayınları

BASGM, (2010), *Aile Yapısı Araştırması 2006*, Ed. Mustafa Turgut, Ankara, BKSGM Yayınları

BKSGM, (2006), *Töre ve Namus Cinayetleri İle Kadınlara ve Çocuklara Yönelik Şiddetin Sebeplerinin Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan TBMM Araştırma Komisyon Raporu*, Ankara, BKSGM Yayınları.

Çiftçi, Özlem, (2007), Yaşadıkları, Şiddet Nedeniyle Sığınma Evlerine Başvuran Kadınların Umutsuzluk, Depresyon ve Üreme Sağlığı Durumlarının Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü

Fawole, Olufunmilayo I., (2008), Economic Violence To Women And Girls Is It Receiving The Necessary Attention?, *Trauma, Violence, & Abuse*, Vol. 9 (3), ss. 167-177.

Gölge, Z. Belma, (1997), *Irza Geçme Kavramına Karşı İlgili Meslek Gruplarının Yaklaşımları ve Düşünceleri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü

Gömbül, Özen, Buldukoğlu, Kadriye, (1997), Hemşirelerin Kadın ve Kadına Yönelik Eş Şiddetine İlişkin Görüşleri, *Kriz Dergisi*, C. 5, S. 2, ss. 103-114

Halıcı, Coşkun, (2007), *Gazete Haberlerinde Kadına Yönelik Şiddet: Posta ve Takvim Gazetelerinde*

32 WHO, a.g.e., 2002, s. 48; Halıcı, Coşkun, *Gazete Haberlerinde Kadına Yönelik Şiddet: Posta ve Takvim Gazetelerinde Kadına Yönelik Şiddet Haberleri Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2007, s.34-35.

rinde Kadına Yönelik Şiddet Haberleri Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

<http://www.kadindayanismavakfi.org.tr/2005-Aile-İçinde-Kadina-Yonelik-Siddet-El-Kitabi> (10.11.2011)

İbn-i Manzur, (1984), *Lisan'ul Arab*, Dar'ul Mearif Yayınları, Kahire, Cilt 4, ss. 2214-2216

KADAV, (2008), *Kadına Yönelik Şiddet El Kitabı 2008*, Kadın Dayanışma Vakfı,

Köse, Aslı, Ayşe, Beşer, (2007), Kadının Değiştirilebilir Yazgısı “Şiddet”, *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, C.10: S.4, ss. 114-121

Oskay, Ümran Yeşiltepe, Dikencik Birsen Küçük, (2005). Tecavüz ve Hemşirelik Bakımı, *Sağlık ve Toplum Dergisi*, 15 (1):1-13.

Özcan, Özcan, (2009), *Partneri Tarafından Duygusal ve Fiziksel Şiddete Uğramış ve Uğramamış Kadınların Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Polat Oğuz, (2004), *Klinik Adli Tıp, Adli Tıp Uygulamaları*, Ankara, Seçkin Yayıncılık

Poloma, Margaret M., (1993), *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çev. Hayriye Erbaş, Ankara, Gündoğan Yayınları

Richard J. Gelles, Murray Arnold Straus, (1988), *Intimate Violence, The Causes And Consequences Of Abuse In The American Family*, New York, Published by Simon&Schuster Inc.

Rittersberger-Tılıç, H. (1998), Aile İçi Şiddet: Bir Sosyolojik Yaklaşım, *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek Konferansı, 19-21 Kasım 1997*, Ankara, TODAİE Yayınları, ss. 119-131

Sakallı-Uğurlu, Nuray, Sinan Ulu, (2003), Evlilikte Kadına Yönelik Şiddete İlişkin Tutumlar: Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik, Yaş, Eğitim ve Gelir Düzeyinin Etkileri, *Türk Psikoloji Yazıları*, 6, (11-12), ss.53-65

Straus, Murray A. 2005. “Women’s violence toward men is a serious social problem.” Pp. 55-77 in *Current Controversies on Family Violence*, D. R. Loseke, R. J. Gelles, and M. Cavanaugh. Newbury Park: Sage Publications

Şemseddin, Sami, (2011), *Kamusu Türkî*, Hazırlayanlar: Raşid Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Bal, İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık.

Ünlü, Sezen, Bayram, Nazlı, Uluyağcı, Canan, Uzoğlu Bayçu, Sevil, (2009), Kadına Yönelik Şiddet: Tv. Dizilerinde Kadına Yönelik Şiddet Üzerine Bir Araştırma, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 5, 4, ss. 95-104

Vatandaş, Celalettin, (2003), *Türkiye’de Eşlerarası Şiddet*, Afyon, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları

WHO, (2002) *World Report o Violence And Health*, Edited by Etienne G. Krug, Linda L. Dahlberg, James A. Mercy, Anthony B. Zwi and Rafael Lozano, World Health Organization, Geneva

Yavuz, Yunus Vehbi, (1999), *Kuranda Kadının Hak ve Özgürlüğü*, İstanbul, Bayrak Yayınları.

Yetim, Dilek, (2008), *Edirne Şehir Merkezinde Kadınlara Yönelik Şiddet Sıklığı ve Etkileyen Faktörler*, Uzmanlık Tezi, Edirne, Trakya

19. Yüzyılda Osmanlıda Bir Kadın Cinayetinin Anatomisi ve Kadın Cinayetleri

Prof. Dr. Ahmet AKSIN
Fırat Üniversitesi / Elazığ

Giriş

Kadın cinayetleri günümüzde olduğu gibi geçmişte de toplumumuzun önemli sorunlarından biridir. Bugün kadına şiddetin artmasının altında, geçmişten süregelen bir altyapısının olduğu muhakkaktır. Biz burada Osmanlı döneminde yaşanan kadın cinayetleri ile ilgili bir takım bilgileri arşiv belgeleri ışığında ortaya koymaya çalışacağız. Amacımız bugün yaşadığımız ve toplumumuzu derinden etkileyen kadına şiddet ve kadın cinayetleri olgusunun yalnızca günümüz sosyal ve ekonomik şartlarından kaynaklanmadığını da ortaya çıkarmaktır. Buna dayalı olarak toplumsal geçmişimizde de bu eğilimin var olduğunu ortaya koyarak, meseleye çözüm aranırken bu hususların da göz önüne alınmasını sağlayabilmektir. Zira Osmanlı Devletinde işlenen kadın cinayetlerinin aynen bugün olduğu gibi benzer gerekçelerle işlendiğini görmekteyiz. Bu gerekçeler genellikle namus, cinsel saldırı, miras, evlilik teklifini reddetmek gibi konuları içermektedir. Bu bakımdan geçmişte toplum içerisinde oluşan bazı yanlış saplantıların, yanlış algıların örf, adet ve gelenek halinde günümüze kadar maalesef sürdüğünü göreceğiz.

26 Nisan 1860 tarihinde miras gerekçesiyle işlenen bir kadın cinayetini geniş bir şekilde ele alıp daha sonra Osmanlı Arşivindeki belgeler ışığında diğer kadın cinayetleri ile ilgili bilgiler vermeye çalışalım.

Firdevs Hanım Cinayeti

Harput'un Kesrik köyünde yanındaki hizmetçisiyle birlikte yaşayan ve bekar bir kadın olan Firdevs Hanım 1860 yılının 26 Nisan gecesi yatağında on bir yerinden bıçaklanmış vaziyette ölü bulunur. Firdevs Hanım'ın saldırıya uğradığı sırada diğer odada uyuyan zenci cariyesi de bir şey duymamıştır. Firdevs Hanım'ın bu şekilde öldürülmesi ile ilgili soruşturma başlatılır. Yapılan ilk tahkikatlarda kendisinin husumet içerisinde olduğu kimsenin olmadığı anlaşılmıştır. Maddi durumunun oldukça iyi sayılabilecek düzeyde olması cinayetin maktulenin zenginliğini bilen ve ona yakın olan kişiler üzerine yoğunlaşmasına sebep teşkil etmişti. Şüphelerin üzerinde toplandığı kişi ise Firdevs Hanım'ın hizmetinde ara sıra çalışan Bayram isimli şahıs olmuştu. Diğer taraftan Firdevs Hanım'ın akrabaları da araştırılmaktaydı. Katil zanlısı olarak tutuklanan ve Firdevs Hanım'ın hizmetinde çalışan Bayram, sorgusunda Firdevs Hanım'ı öldürdüğünü itiraf etmişti¹. Ne amaçla öldürdün sorusuna da Firdevs Hanım'ın evinde bulunduğunu iddia ettiği paralarını almak için öldürdüm cevabını vermişti. Cinayeti soruşturan yetkililer bu cevaptan tatmin olmamış olacaklar ki akrabaları soruşturmaya devam etmişlerdir. Yapılan incelemelerde cinayeti itiraf eden Bayram ile Firdevs Hanım'ın başka bir köyde yaşamakta olan üvey kardeşleri ile görüştükleri anlaşılmıştır. Bu yüzden Firdevs Hanım'ın üvey babası ve kardeşleri de sorguya alınmışlardı².

Yapılan sorgular neticesinde olay gün yüzüne çıkmaya başlamıştı. Yapılan itiraflar dehşet verici boyuttaydı. Üvey babası ve kardeşleri Firdevs Hanım'ı öldürmesi için Bayram'ı başka bir şahıs aracılığıyla kiralık katil olarak 7500 kuruşa tuttuklarını itiraf etmişlerdi. Bayram ise bu paranın bir kısmını peşin kalanını ise cinayeti işledikten sonra aldığını itiraf etmişti. Artık sırada cinayeti niçin işledikleri sorusunun cevabını almak kalmıştı. Üvey baba ve kardeşlerin bu konuda söyledikleri ise oldukça ilginçti. Firdevs Hanım'ı namuslarını temizlemek için Bayram'ı kiralık katil olarak tuttuklarını ve ona öldürttüklerini söylemekteydiler. Onların iddialarına göre Firdevs Hanım evine, erkekleri almaktaydı ve “ bize baş eğmediğinden ma'ada bazı uygunsuz harekette bulunmağla mezburenin ol veçhile hareketleri

1 BA,İ. MVL. Dosya 456, Gömlek 20434 (10 Kasım 1860)

2 BA,İ. MVL. Dosya 456, Gömlek 20434 (12 Aralık 1860)

namusumuza dokunduğundan katl ettirmeyi üçümüz beynimizde müşavere ve ittifak ve ittihad”³ ettiklerini söylüyorlardı.

Kısacası Firdevs Hanım’ın bir veya birçok erkekle ilişkisi olduğundan bu durum Üvey baba ve kardeşlerinin namuslarına dokunmuş ve onu öldürmeyi kararlaştırmışlardı.

Peki bu husus ne kadar gerçektir? Üvey babanın ve kardeşlerin duyduğunu Firdevs Hanım’ın yaşadığı köyde duyan veya görenler var mıydı? Soruşturmayı yürütenler bu kez bu noktaya yoğunlaştılar. Çünkü bu iddialar doğrusa cezalarını hafifletici sebep sayılabilirdi⁴.

Nitekim zanlıların bu iddiası üzerine Harput Meclisi Firdevs Hanım’ın uygunsuz ilişkilerinin olup olmadığına dair geniş bir araştırma yapılması gerektiği kararını alır. Meclis kararında şöyle denilmektedir. *“Merkum Ömer ve Ahmed ve Abdülatif’in mezbureyi su’-i zan üzerine katl ettirmiş oldukları madde-i layıkıyla tahkike muhtaç bir şey olarak çünkü mezburenin mukaddem bir fena harekette bulunduğu tahkik eder ise bunlar yine cezadan kurtulmayub fakat görecekları cezanın esbab-ı mahfazasından ad olunabileceğinden bazı mertebe mücazaları kesb-i hiffet edeceği..... istihbar olunduğuna göre mezburenin yüz elli bin gurusluk haylice emval ve emlaki olarak bunlar bi’t-tevarüs validesine yani Abdülatif’in zevcesine intikal idüb merkuman Ömer ve Ahmed ögey karındaşları bulunduğundan bunların üçü de emlak ve emval-i mezbureye şu tarik ile zir-i tasarruflarına geçirmek için mezburenin bir ayak ol izalesine kasd etmiş olacakları dahi ba’zı emsali delaletle ihtimalden gayr-i ba’id olmasına nazaran eğer bu sureti tabiye ider ise bilahare merkumların mecazetleri dahi kesb-i şedid edeceğine göre bu babda daha ziyade icra-yı tahkikat olunması icab ve maslahattan bulunduğu...”⁵.*

Bu ifadeden anlaşılacağı üzere zanlıların iddiaları doğru değil ise yani Firdevs Hanım’ın uygunsuz olarak nitelenen tavırları sergilememişse, zanlıların cezası ağır olacaktı. Eğer Firdevs Hanım’ın uygunsuz bir tavrı var ise de cezaları hafifleyecekti. Eğer zanlıların iddiaları doğru değilse cinayetin işlenmesinde geriye tek bir miras meselesi sebep olarak kalacaktı. Zira Firdevs Hanım’ın ikinci evliliğini yapan annesinden ve dolayısıyla üvey kardeşlerinden başka akrabası yoktu.

Yetkililer Firdevs Hanım’ın köyünde birçok tanığı dinlerler ve sonuçta *“maktule-i mezburenin serbestisi işitilmiş ise de ba- hafiye fuhşiyat yolunda bir gûna hareketi görülmemiş ve işitilmemiş olduğu ve madde-i katlin vuku’u esnasında dahi bir şey görülmemiştir”* denilerek onun kendi halinde ehl-i namus bir kadın olduğu kanaatine varılmıştı⁶. Artık cinayetin sebebi ortaya çıkmıştır. Üvey baba ve kardeşler Firdevs Hanımı öldürterek onun mirasını sahiplenmek amacıyla Bayramı kiralık katil olarak tutmuşlardır.

Ancak üvey baba ve kardeşler hiçbir şekilde cinayeti miras meselesi yüzünden işlediklerini kabul etmemişler ve namuslarını temizlemek adına yaptıklarını ısrarla beyan etmişlerdi. Zanlıların ısrarla bu beyanlarına rağmen soruşturma bu yönde devam eder ve bu cinayetin işlenmesinde dahli olan herkes tutuklanır.

Artık olay tam anlamıyla açığa çıkmıştır. Mahkeme süreci sonunda suçlular şu cezalara çarptırılır⁷.

Kiralık katil Bayram, 15 sene kürek (vereseleri kısıstan affettikleri için ceza küreğe çevrilmiştir)

Üvey baba ve kardeşler, namuslarını temizleme adına cinayeti işlediklerini söylemeleri hafifletici sebep sayıldığından 5 yıl hapis. Bu arada Firdevs Hanım’ın üvey babası Abdülatif 5 yıl cezasının dolmasına 19 ay kala yaşlı olması gerekçe gösterilerek tahliye edilecektir⁸.

Kiralık katil ile azmettiriciler arasında irtibatı sağlayan Osman ve Katil Bayram’a cinayet sırasında gözcülük eden Cemal’e 3’er sene hapis.

Burada dikkat çeken husus mahkeme sonucunda cezalar açıklanırken üvey baba ve kardeşlerin cezası belirtilmeden önce kullanılan ifadelerdir. Kararda şöyle denilmektedir *“Mumaileyh-i merkumenin katline tasaddi edişleri su’-i if’al ve hareket cihetiyle vekaye-i namus için idüğü esbab-ı muhaffefeden olması ve muvakkat kürek cezasının irade-i mahsuse-i Hazret-i padişahi ile muvakkat kalebentliğe tahvili kanunen mecaz bulunması cihetiyle merkumların tarih-i habslerinden itibaren beşer yıl Erganide*

3 BA.İ. MVL. Dosya 456, Gömlek 20434 (31 Ekim 1860)

4 Bu dönemlerde işlenen kadın cinayetlerini incelediğimizde özellikle namus için işlenen cinayetlerde katillerin (genellikle baba, erkek kardeş olmaktadır) cezalarının hafifletildiğini görmekteyiz

5 BA.İ. MVL. Dosya 456, Gömlek 20434 (9 Nisan 1861)

6 BA.İ. MVL. Dosya 456, Gömlek 20434 (Şubat 1861)

7 BA.İ. MVL. Dosya 456, Gömlek 20434 (30 Ekim 1861)

8 BA. İ. MVL. Dosya 659, Gömlek 69 (4 Kasım 1863)

kalebend olunmaları...⁹”

Anlaşılaçağı üzere Firdevs Hanım’ı namuslarını temizlemek adına öldürttüklerini itiraf ve iddia eden üvey baba ve kardeşleri 10 ila 15 yıl süreyle kürek cezasından kurtulmuşlar ve 5 yıl hapis cezasına çarptırılmışlardır. Öte taraftan Firdevs Hanım’ın aynı zamanda varisleri de olan azmettiricileri onun bütün mirasını beytülmale devretmişlerdi.

Yapılan tahkikatta Firdevs Hanım’ın ehl-i namus bir kadın olmasına rağmen üvey baba ve kardeşlerinin cezasının neden hafifletildiğine gelince: Aslında durum burada ilginç hale gelmektedir. Zira Eyalet Meclisinde dava görülürken meclis azalarından biri Firdevs Hanım hakkında bazı dedikoduların var olduğunu söyleyerek davaya müdahil olmuştur. Meclis üyelerinden birinin böyle bir beyanda bulunması zanlıların iddialarını destekleyici bir delil sayılarak cezaların hafifletilmesi için geçerli bir sebep sayılmıştır. Mecliste mahkeme kararının açıklandığı belgede şu ifade geçmektedir.

“Gerçi mezburenin suret-i hareketi derece-i sübutta değil ise de beyne’l-ahali derece-i tevâtürde olduğu meclis azası canibinden ihbar olunmuş.....” denilmektedir. Görüldüğü gibi resmi görevlilerin Firdevs Hanım’ın yaşadığı köyde yaptıkları tahkikatta uygunsuz bir hareketinin görülmemiş ve ıstılmemiş olduğu yönünde bir sonuca vardıkları sabit olmasına rağmen, Meclis üyelerinden birinin dava görülürken bu konu ile ilgili öylesine bir beyanda bulunması olayın akışını bir anda değiştirmiş ve suçluların cezalarının hafifletilmesine sebep olmuştur.

Sonuç olarak kendi halinde ve namusuyla yaşayan zengin ve varlıklı bir kadın olan Firdevs Hanım hunharca katledilmiş onu katlettirenler ise bir meclis üyesinin bize göre (belgelerden anlaşıldığı kadarıyla) asılsız beyanıyla alacakları ağır cezalardan kurtulmuşlardır. Suçsuz günahsız bir kadın hiç yoktan katledildiği gibi öldükten sonra bir de iftiraya uğramıştır. Cinayeti para karşılığında işleyen kişinin yine (Firdevs Hanım’ın varisleri oldukları için) kendisini azmettirenler tarafından kısastan (idamdan) affedilmesi ise ayrı bir garip durum olmuştur.

Osmanlı Arşivindeki belgeler ve defterler incelendiğinde Firdevs Hanım benzeri birçok kadın cinayetine rastlanmaktadır. Bu kayıtlar incelendiğinde bu cinayetlerin gerekçelerinin yaşadığımız dönemde işlenen kadın cinayetlerinden pek farklı olmadığı görülecektir. Konuya açıklık getirebilmek için bu kadın cinayetlerinden bazılarını sırasıyla açıklamak faydalı olacaktır.

İstemediği bir adamla evlendirilmek istenen Şeker Hanım’ın Dramı

Ohri’nin Herak köyünde yaşayan Şeker Hanım abisi Bekir’in ısrarıyla istemediği biriyle nişanlandırılır. Ancak genç kızın gönlü başka birinde olmalı ki bir müddet sonra evden ve köyünden kaçar ve sonradan biriyle evlendiği ortaya çıkar. Genç kızın büyük ihtimalle sevdiği kişi olduğunu tahmin ettiğimiz kişi ile oturduğu eve gelen abisi Bekir, genç kızın kocasının evde olmamasından da yararlanarak onu zorla evinden alır ve köyün dışına çıkarır. Köyden uzaklaştıktan sonra yanındaki tüfekle genç kızı öldürür. Ocak 1861 tarihinde işlenen bu cinayetin mahkemesi sonucunda genç kızın abisi Bekir taammüden cinayetten idama mahkum edilir. Ancak diğer abisinin katil kardeşini affetmesi neticesinde katil ağabeye 15 yıl kürek cezası verilir¹⁰.

Miras veya parası için öldürülen kadınlar

Biraz önce bahsettiğimiz Firdevs Hatun cinayetinin mirası ve parasını sahiplenmek sebebiyle işlendiğinden bahsetmiştik. Osmanlı arşiv belgelerinde bu sebeple işlenen birçok cinayet vakasına rastlamaktayız. Burada dikkat çeken husus kadınların en az erkekler kadar bu cinayetlere maruz kalmalarıdır. Bırakacağı miras veya menkul varlığı sebebiyle öldürülen ve katledilenlerin kadın olduğu bazı belgeleri burada vermeyi uygun buluyoruz.

İnceleyeceğimiz ilk olay Mayıs 1847’de Erbil’de geçmektedir. Babalarından kalan miras üzerinde Şems Hanım ile kardeşi Mahmut arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Komşuların da şahit olduğu şiddetli bir tartışmanın akşamı Mahmut Kız kardeşinin evine, elinde büyük bir sopa ile gelir ve bu sopa ile kız kardeşinin başına defalarca vurup onu katleder. Bu cinayet sonrasında görülen mahkeme sonrasında Mahmut idama mahkum edilir ama diğer erkek kardeşi onu idamdan affettiği için kendisine 15 yıl kürek

9 BA, İ. MVL. Dosya 456, Gömlek 20434 (30 Ekim 1861)

10 BA, A.MKT. MVL; Dosya 124 Gömlek 36 (22 Ocak 1861)

cezası verilir¹¹.

Yine erkek kardeş cinayetine kurban giden Emine Hanımın da başına gelenlerin sebebi pek farklı değildir. Altmış beş yaşındaki ablaları Emine Hanım ile birlikte yaşayan kardeşleri Sait ve Arif bir sabah ablalarını su kuyusunun içinde bulurlar. Kuyudan çıkarıldığında kadın çoktan ölmüştür. Olay yetkililerce incelenir ve şiddetle inkar etmelerine rağmen iki erkek kardeş tutuklanır. Yapılan sorgular ve duruşmalarda suçları sabit görülür ve cinayetin sebebinin miras olduğu da böylelikle ortaya çıkar. Sonuçta iki kardeş akrabaları tarafından idamdan affedilir ve 15'er yıl kürek cezasına çarptırılırlar¹².

Diğer bir olay Trablusşamda geçer. Yalnız başına yaşayan Saime Hatun isimli yaşlı kadın evinde ölü bulunur. Yapılan soruşturmada Saime Hatun'un kendi öz yeğeni tarafından parasını almak amacıyla elleriyle boğarak öldürdüğü ortaya çıkar. Katil yeğen Hızır isimli şahıs taammüden cinayetten 15 yıl kürek cezasına çarptırılır¹³.

Bu konuda vereceğimiz son örnek ise 1850 yılında zorla kaçırılan bir genç kızın başına gelen olaydır. Hatice isimli genç kız kendi köyünden olan Ahmet tarafından zorla kaçırılıp bir evde alıkonulur. Yapılan aramalar sonunda kızın götürüldüğü köy tespit edilir. Olayı soruşturan zaptiye müdürü kızın alıkonulduğu köye onu getirmeleri için iki zaptiye neferi gönderir. Kaçırılan genç kızı alıkonulduğu evden alan zaptiye neferleri onu ailesine geri götürmek için yola koyulurlar.

Ancak mola verdikleri bir yerde genç kız, zaptiye neferleri tarafından ziynet eşyalarını almak amacıyla öldürülür. Ancak olay o bu şekilde kayıtlara geçirilmez. Zaptiye Müdürü olaya müdahil olur. Genç kızın cesedi evine götürülür ve babası tehdit edilerek “kızım eve geldikten sonra öldü” diye ifade vereceksin denilerek tehdit edilip tembihlenir. Bu arada zaptiye neferlerinden biri birkaç gün sonra evinde ölü bulunur. Olay derinlemesine soruşturulunca gerçek açığa çıkmaya başlar. Mahkeme sonunda Zaptiye Müdürü ve genç kızın babası iki yıl sürgün ve zaptiye neferi de 5 yıl kürek cezası alırlar¹⁴.

Sonuçta gencecik bir kız zorla kaçırılmış ve alıkonulmuş, onu evine geri getirmek için görevlendirilen zaptiyeler tarafından hiçbir suçu günahı yokken üzerindeki ziynetleri için katledilmiştir. Katillere ve cinayeti örtbas etmek isteyenlere verilen ceza ise devede kulak misali verilen cezalar olmuştur.

Kocaları tarafından Öldürülen Kadınlar

Eşlerinden şiddet gören kadınların sayısı günümüzde olduğu gibi geçmişte de bir hayli fazladır. Arşiv belgelerini incelediğimizde kadınların eşlerinden gördükleri şiddet dikkati çekmektedir. Bu kadınlardan bazıları sadece dövülmekle kalmayıp katledilmektedirler. Osmanlı Devletinde karısına şiddet uygulayan kocalara bazı yaptırımların olduğu görünmekte ise de bu yaptırımları pek çözüm olmadığını gözlemlemekteyiz. Karısına şiddet uygulayan bir kocaya uygulanan yaptırımı tespit ettiğimiz iki belge bu konuya iyi bir örnek olacaktır.

Olay 1850 yılı Nisan ayında Sivas'ta geçmektedir. Celal isimli şahsın karısına çok eziyet ettiği ve ona uyguladığı zulüm ve şiddetin artık herkesçe bilinir hale gelmesi üzerine komşuları tarafından resmi makamlara bildirilir. Bu ihbarlar üzerine konu liva meclisinde gündeme alınmış, Celal meclise çağrılarak eşinden boşanması ve nafaka bağlaması istenmiştir. Ancak Celal ısrarla boşanma talebini reddetmiştir. Bunun üzerine meclis, Celal'in karısıyla boşanması gerektiğini ve Celal'in Bolu'ya sürgün edilmesini, eşine de Celal'in emlak ve emvalinden nafaka bağlanması kararını almıştır. Alınan karar Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye gönderilmiş ve onaylanmıştır. İstanbul'dan Sivas'a gönderilen kararda karısına eziyet eden Celalin Bolu'ya sürgün edilmesi ve boşatılması onaylanmış ve nafakanın, kadının mağdur olmaması için kocası tarafından ödenmesine dikkat edilmesi istenmiştir. Bolu'ya Nisan 1850 de sürgün edilen Celal bir yıl sürgünde kalmıştır¹⁵.

1859 yılında İzmit'li Şerife Hanım da aynı dertten muzdariptir. Kocasından gördüğü eziyet yüzünden dedesinin yanına sığınmak zorunda kalmıştır. İzmit Kaymakamlığına yazdığı arzuhalinde “*Osman nam kimesneye ba- emr-i Hüda Şeriat-ı hazret-i Muhammedi üzere akd-i nikah ile tezvic olunup on sekiz*

11 BA, A.MKT.; Dosya 81 Gömlek 6 (13 Mayıs 1846)

12 BA, MVL; Dosya 1079 Gömlek 5 (29 Haziran 1867)

13 BA, A.MKT.; Dosya 43 Gömlek 35 (22 Ocak 1861)

14 Tuğba Acar Akıllı; 3 Nolu Nefy ve İtlak Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Gaziosmanpaşa Ünv. Sos. Bil. Ens. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat 2006, s.178

15 Tuğba Akıllı Acar; 3 Nolu Nefy ve İtlak Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, Gaziosmanpaşa Ünv. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2006, s. 150

mah taht-ı nikahında iken kendisi eşedd-i serhoş olduğundan bi-kes bulunmam mülabesesiyle akşam ve sabah döğmek ve çok vakitler bıçak altında kalmak ve gûnâ rencide ederek na- mizâc olup genç yaşımda tıfl halimde döşeklerde esir olarak bî-kes olduğumdan..” diyerek ne kadar zor ve aciz durumda olduğundan bahsetmektedir. Talebi olarak ise kocasından boşanmayı ve mihr-i müeccelinin tarafına verilmesi söylemektedir. Sonuçta Şerife’nin kocasından boşanması ve kocasının evinde kalan eşyalarının ve ziynetlerinin kendisine teslim olunması kararı verilmiştir. Kararda “*kadınların aciz ve korunmasız oldukları için zulüm ve eziyete uğramalarının şer’ en caiz olmayacağından*” denilerek böylesi olaylarda kadınların kollanıp gözetilmesi gerekliliğine vurgu yapılmıştır¹⁶.

Yürürlükteki kanunlar, yönetmelikler yukarıda verdiğimiz örnekte olduğu gibi bu olumsuzlukları engellemek noktasında bir çare gibi değerlendirilse bile hayatın akışı içerisinde pek fayda sağlamıyordu. Tabi ki her kadın bu örneklerdeki kadar şanslı! olmuyordu.

Varna’da Kasım 1856 tarihinde tartıştığı karısını büyük bir sopa ile başına vurarak öldüren tabur imamı Ahmet’in karısını taammüden öldürdüğü kararına varılmış ve 15 yıl kürek cezasına çarptırılmıştır¹⁷. Aynı şekilde Ocak 1861 tarihinde Maçin kazasında karısı Anika’yı aralarında çıkan tartışma sonucu öldürdüğünü iddia eden kocası Yivan’ın iddiası doğru bulunmamış ve taammüden öldürdüğü gerekçesiyle 15 yıl kürek cezası almıştır¹⁸. Burada dikkat çeken husus cezalarının daha az olacağı gerekçesiyle sanıkların özellikle eşleriyle kavga ettikleri sırada kazayla ölümüne sebebiyet verdiklerini iddia etmeleridir.

Nitekim Bağdatta “uygunsuz hareketlerin var” diyerek karısının boğazını elleriyle sıkarak öldüren Cesim’e¹⁹ ve Selanikte karısının boğazını bıçakla kesip öldüren kocası Hasan’a 5’er yıl pranga cezası²⁰ verilmiştir. Bu iki şahsın da iddiaları eşlerinin “etvar-ı na-hemvare” yani uygunsuz tavırlar sergilemeleri olmuştur.

Eski kocaları tarafından öldürülen kadınlar ile ilgili olarak Fatma Hatun cinayetini örnek verebiliriz. Fatma Hatun ikinci kocası Hasan ile araba ile bir yere giderlerken önleri eski kocası Reşid ve arkadaşı tarafından kesilerek saldırıya uğramışlardır. Bu saldırı neticesinde Fatma Hatun hayatını orada kaybetmiş ve kocası ise ağır yaralanmıştır. Eski koca ve arkadaşı cinayeti işlediklerini reddetmişler ise de mahkeme heyetine pek inandırıcı gelmemiş olay derinlemesine araştırılmaya devam etmiş sanıklara gereken cezalar verilmiştir²¹.

Osmanlının son yüzyılında kadınların bir kısmının ise aynen günümüzde gördüğümüz töre cinayeti benzeri eylemlerle cinayete kurban gittiklerini görmekteyiz. Nitekim Eğil kazasının bir köyünde yaşayan Nuriye isimli bekar genç kız hamile kaldığı için (kimden hamile kaldığı belli değil) ağabeyi tarafından tüfekte vurulup öldürülmüştür. Katil ağabey Mecid ailenin diğer üyeleri tarafından kısastan affedilmiş ve 5 yıl küreğe mahkum edilmiştir²². Benzer şekilde karısı hakkında başka bir erkekle ilişkisi var diye dedikodular duyduğu için öldüren İbrahim’in yapılan tahkikatta karısının günahını aldığı anlaşılmış ve 15 sene kürek cezası verilmiştir²³.

Zina ve fahişelik yaptığı için öldürülen kadınlar

Osmanlı Arşiv belgelerinde belki de en fazla kadın ölümleri ile ilgili rastladığımız belgeler ise fuhuş ve zina yaptığı veya iddia edildiği içi öldürülen kadınlar ile ilgilidir. Özellikle fahişelik yapan kadınların genellikle akrabaları veya müşterileri tarafından katledildikleri dikkat çekmektedir. Diğer taraftan dağlarda gezen eşkıya gurupları da kadın ve genç kızlar için ayrı bir tehlike arz etmektedir. Zira eşkıya gurupları köyleri, kasabaları bastıklarında, gözlerine kestirdikleri kadınları kaçırdıkları gibi fahişelik yapan kadınları da kaçırıp onları kendileriyle birlikte dağlarda yaşamaya mecbur bırakmaktaydılar. Bu kadınlar eşkıya topluluğu tarafından istismar edilmekte ve hayatları karartılmaktaydı. Dahası eşkıyaların devlet güvenlik güçleriyle girdiği çatışmalarda bu kadınlardan hayatlarını kaybedenler de

16 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü; *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı’da Kadın*, İstanbul 2015, s.236-237

17 BA, A.MKT.UM; Dosya 261 Gömlek 74 (25 Kasım 1856)

18 BA, A.MKT.MVL; Dosya 123 Gömlek 87 (6 Ocak 1861)

19 BA, A.MKT.MVL; Dosya 18 Gömlek 18 (26 Ağustos 1849)

20 BA, A.MKT.MVL; Dosya 44 Gömlek 78 (25 Ağustos 1851)

21 BA, MVL; Dosya 1013 Gömlek 37 (22 Haziran 1865)

22 BA, A.MKT.MVL; Dosya 14 Gömlek 16 (2 Nisan 1849)

23 Harun Çoban; 5 Numaralı Nefy ve İtlak Defteri’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Erciyes Ün. Sos. Bil. Enst. (basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Kayseri 2010, s.622

olmaktaydı. Sağ kurtulanların birçoğu da artık fahişe damgasını yedikleri için muhtemelen ailelerinin yanına dönememekte ve hayatlarını fuhuş yaparak devam ettirmektedirler²⁴.

Fahişelik yapmaya genellikle mecbur kalan bu kadınlar kendi ailelerinin de tehdidi altındaydılar. Bugün günümüzde olduğu gibi “töre” gereği olsa gerek, bu kadınların bazıları aile üyesi erkekler tarafından fahişelik yaptıkları için öldürülmektedirler. Osmanlı belgelerine yansıyan bu tür olaylara baktığımızda “töre cinayeti” diye nitelendirebileceğimiz cinayet vakalarını görmekteyiz. 1859 yılında fahişelik yaptığını duyduğu ama uzun zamandır bulamadığı kız kardeşi Hatice’yi ağabeyi bulup onu öldürmüştür. Bunun için görülen davada, Hatice’nin ve katil ağabeyinin annesi Hafize Hatun oğlunun fahişelik yapan kızını öldürmekle doğru bir eylemde bulunduğunu söyleyerek tahliyesini talep etmiştir²⁵. Öte yandan bu kadınların bazıları sadece fahişe olduğu için öldürülmekte²⁶, bazılarının ölüsüne bile, kimsenin sahip çıkmadığı görülmektedir²⁷.

Öldürülen fahişe kadınların bir kısmı da müşterileri tarafından katledilmektedirler. 1863 yılında Tekirdağ’da asker olan dört kişi fahişelik yapan Cemile adlı kadını alarak bir bağ evine gitmişler ve mahkemedeki söylenişle üç gün burada eğlendikten sonra dönerken yolda Cemileyi tüfekle öldürmüşlerdi. Cinayet anında sarhoş olduğunu iddia etmesine rağmen Cemileyi öldüren Halil’e on beş yıl diğerlerine de 5’er yıl kürek cezası verilmişti²⁸. Yine 1875 yılında Selanik’te müşterisi olduğu Ayşe isimli fahişeyi öldüren Abdullah Çavuş idam edilmesine²⁹ karşın 1867 de Tatarpazarcığında bir fahişeyi öldüren Ömer oğlu Ali’ye ise hapis cezası verilmiştir³⁰.

Bu ve benzeri olaylar sadece zina yapan kadınların öldürülmesiyle sonuçlanmamakta daha trajik sonuçlarla da karşılaşmaktadır. Nitekim Tikveş’te yaşayan Kıpti Gorki isimli kişi kızı Mitro’nun fahişelik yaptığını bildiği halde ona zarar vermemiş buna karşın kızının doğurduğu gayrimeşru çocuğunu elleriyle boğarak öldürmüştür. Bu vahşi cinayet sonrasında Gorki tutuklanmış ve mahkemeye çıkarılmıştır³¹. Yine aynı şekilde Selanik’te Mehmet isimli kişi küçük oğlunun veled-i zina olduğunu iddia ederek öldürmüş ve karısı tarafından dava edilmiştir³².

Arşiv belgelerinde rastladığımız kadın cinayetlerinin bir kısmı da zina konusu ile ilgilidir. Kadının zina halinde yakalanması halinde kocası veya oğulları tarafından öldürülmeleriyle ilgili çeşitli arşiv belgeleri bulunmaktadır. Bu suç işlerken öldürülen kadınların katili olan kocası veya çocuklarına ağır cezalar uygulanmamaktaydı.

4 Mart 1848 tarihli bir belgeye göre Dimetoka’da yaşayan Mehmet karısını başkasıyla zina ederken yakalayıp öldürmüştü. Mahkeme kendisine bir ceza verilmesine gerek duymamış ve tahliye edilmesini kararlaştırmıştı³³. Buna benzer sebeple karısını öldüren Ali’ye³⁴ ve Receb Çavuş’a³⁵ ve kızını öldüren İmam Mehmed Efendi’ye³⁶ bir ceza verilmemiş tahliye edilmişlerdir. Bu konuda vereceğimiz son örnek ise 1850 yılında Annesini zina yaptığı için öldüren oğlu Tahir için verilen karardır. Mahkeme annesinin katili olan evladı Tahir için tahliye kararı vermiş ve mirasından faydalanabileceğini hükme bağlamıştır³⁷. Bu cinayetler sonrasında görülen tahliyeler veya hafif cezalar taammüden işlenen cinayetler için de bir bahane veya gerekçe olarak ileri sürülmekteydi. Nitekim Antakya’da Kız kardeşini öldüren Hasan, cinayeti kız kardeşini zina yaptığı için öldürdüğünü söylemiş ise de mahkeme tarafından inandırıcı bu-

24 BA, C.DH. Dosya 272 Gömlek 13556 (10 Ekim 1763) “...Gümülcine ve havalisinde 40-50 kişi ve fahişe kadınlarla eşkiyalık eden eşkiyanın cezaları tertip olunmuş...”; BA; MVL; Dosya 36, Gömlek 35, (17 Haziran 1847); “Gasp, yol kesme, dağa fahişe kadın kaçırma gibi suçları olan Eşkiya Süleyman son olarak genç bir kızı dağa kaçırması üzerine takip edilerek öldürüldüğü hakkında.....”; BA; C.DH. Dosya 272, Gömlek 1306 (21 Ocak 1757 “Yanlarında fahişe kadınlarla eşkiyalık eden 40 eşkiyanın takip ve yakalanmaları hususunda...”

25 BA, MVL. Dosya 587 Gömlek 11 (23 Ağustos 1859)

26 BA, C.ADL. Dosya 49 Gömlek 2924 (14 Ocak 1797); BA; MVL. Dosya 1000 Gömlek 10 (18 Ekim 1864)

27 Siroz’da bir kadın cesedi bulunmuş ve yapılan otopsi ve tahkikat sonucu cesedin fahişelik yapan ve gayrimeşru çocuğu da olan fahişe Maria olduğu anlaşılmıştı. Kimse Maria’ya sahip çıkmamış günlerce ortada görünmemesine rağmen onun hakkında kimse kayıp başvurusunda bulunmamıştı. BA; TFR.I.SL, Dosya 78 Gömlek 7736 (20 Temmuz 1905)

28 BA, MVL., Dosya 971 Gömlek 24 (2 Ekim 1850)

29 BA; C.ADL. Dosya 53 Gömlek 3229 (4 Ağustos 1875)

30 BA, MVL., Dosya 1039 Gömlek 46 (13 Haziran 1867)

31 BA, TFR.I.SL, Dosya 72 Gömlek 7180 (21 Mayıs 1905)

32 BA, A.MKT. MVL; Dosya 32 Gömlek 73 (30 Eylül 1850)

33 BA, A.MKT. MVL; Dosya 7 Gömlek 11 (4 Mart 1848)

34 BA, A.MKT. MVL; Dosya 49 Gömlek 84 (8 Nisan 1852)

35 BA, A.MKT. MVL; Dosya 127 Gömlek 31 (7 Mayıs 1861)

36 BA, A.MKT. UM; Dosya 259 Gömlek 88 (5 Kasım 1856)

37 BA, A.MKT. MVL; Dosya 104 Gömlek 8 (20 Aralık 1850)

lunmamış ve kendisine idam cezası verilmiş ve bu cezası küreğe çevrilmiştir³⁸.

Bu verdiğimiz örneklerin dışında farklı vakalara da rastlanılmaktadır. Nitekim 1860 yılında Vidin Eyaletine bağlı Lofça Sancağında meydana gelen bir olayda Havva isimli bir kadın kendisine tecavüz etmeye çalışan Hüseyin isimli şahsı tabancayla vurarak öldürmüştür. Görülen davada Havva Hanım'ın canını ve namusunu korumak amacıyla bu cinayeti işlemek zorunda kaldığı belirtilmiştir. Mahkeme “ Ceza kanununa göre muhafazâ-yı nefis ve ırzı için vukûbular katl ve cerh fiillerinin fa'ili cezadan mu'afır” diyerek Havva Hanım'ın beratına karar vermiştir³⁹.

Ancak Kütahya'da yaşayan Hatice Hanım Havva Hanım kadar şanslı olamamış kendisine tecavüz amacıyla saldıran kişilere direnmiş ve yaralanmış, akabinde hayatını kaybetmişti. Katiller yakalanarak prangaya mahkum edilmişlerdi⁴⁰.

1858 yılında Filibe'de Gayrimüslim bir küçük kız çocuğunu tecavüz ederek öldürdüğü iddiasıyla yargılanan ve gayrimüslim olan Yolat isimli şahıs suçlu bulunmuş ve idamına hüküm verilmiştir. Mak-tulün ailesi katili kısıstan af ettikleri için 10 yıl tersanede kürek cezasına çarptırılmıştır⁴¹. Aynı şekilde yine Silistre Eyaletinde Ayşe isimli 4 çocuklu dul bir kadını bıçaklayarak öldüren (öldürme sebebi tespit edilemedi) Mustafa görülen davada idama mahkum edilmiş ve cezası infaz edilmiştir⁴².

Sonuç

Bu çalışmamızı tamamladığımızda aklımıza gelen ilk husus şu olmuştur. “yaklaşık 150-200 sene önce kadına karşı işlenen cinayetlerin veya uygulanan şiddetin neredeyse aynıları günümüzde işlenmeye devam etmektedir”. 1859 yılında 13- 14 yaşında evlendirilip kocasından sürekli şiddet gören ve gördüğü şiddetten dolayı bir buçuk yıl sonra, evinden kaçmak zorunda kalan ve kendisine yardımcı olunmasını isteyen İzmit’li Şerife Hanım ile 1850 yılında her gün dayak yediği için bu zulümden kurtulmayı talep eden Sivas’taki kadın ile bugün kadın sığınma evlerine yerleşmek zorunda kalan kadınlar arasında bir fark yoktur. 1843 yılında Kütahya’da tecavüzcülere, namusunu korumak adına direnen ve katledilen Havva Hanım ile daha kısa bir süre önce aynı kaderi paylaşan Özgecan kızımız arasında hiçbir fark yoktur. 1865 yılında eski kocası tarafından ikinci eşi ile birlikte saldırıya uğrayıp hayatını kaybeden Fatma Hatun ile bugün eski eşleri tarafından katledilen kadınlar arasında yine hiçbir fark yoktur.

Yönetmelikler, kanunlar cezalar Osmanlı döneminde de vardı bugün de var. Ancak sadece cezalandırmak veya kadınları koruma altına almak anlaşılabacağı üzere yeterli gelmemektedir. Zira dikkat edilirse Osmanlı Devleti kadına şiddet uygulayanları veya katledenleri o günün şartlarında en ağır şekilde cezalandırmaktadır. Ancak yine de tıpkı günümüzde olduğu gibi, bu olaylarda bir azalma görülmemektedir.

Osmanlı’dan günümüze rejimimiz, eğitim sistemimiz, toplumsal yapımız, teknolojimiz, algılarımız vs. epeyce değişti. Ama gelin görün ki kadına şiddet konusunda tabir-i caizse bir arpa yol kat edemedik. Bu marazî durumun tarihi zemininin oldukça sıcak bir şekilde toplumumuzda halen daha yaşadığı maalesef gözden kaçmamaktadır. Yaşanan üzücü olaylar karşısında, bir etkinlikte bulunmak, ellerde pankartlar sloganlar atmak veya idare-i maslahatta bulunmak şeklinde değil, gerçekten olayın temellerine inerek teşhisi doğru koyup doğru tedavilerle toplumun genetiğinden bu hastalığı çekip çıkartmak gerekmektedir. Bugün, başta sosyologlarımız, psikologlarımız ve pedagoglarımız olmak üzere tüm sosyal bilimlerle uğraşanlarımızın, bu husus üzerinde ciddi bir şekilde durması ve çalışmalar yapması gerekiyor. Eğer bu konuda ciddi çalışmalar yapılmaz ise bahsettiğimiz konularda, bizleri üzen ve derinden sarsacak cinayetleri ve saldırıları daha da görmeye devam edeceğimiz muhakkaktır.

Kaynaklar

A.MKT.	Dosya 81	Gömlek 6	(13 Mayıs 1846)
A.MKT.	Dosya 43	Gömlek 35	(22 Ocak 1861)
A.MVL.	Dosya 33	Gömlek 8	(9 Mayıs 1843)
A.MKT. MVL.	Dosya 104	Gömlek 8	(20 Aralık 1850)

38 BA, A.MKT. MVL; Dosya 62 Gömlek 25

39 BA, MVL; Dosya 919 Gömlek 55 (14 Kasım 1860)

40 BA, A.MVL; Dosya 33 Gömlek 8 (9 Mayıs 1843)

41 BA, 7 Numaralı Kısas Defteri, s.16, b.27 (1858)

42 BA, 7 Numaralı Kısas Defteri; s. 9, b.16

A.MKT. MVL.	Dosya 62	Gömlek 25	
A.MKT. MVL;	Dosya 123	Gömlek 87	(6 Ocak 1861)
A.MKT. MVL.	Dosya 18	Gömlek 18	(26 Ağustos 1849)
A.MKT. MVL.	Dosya 44	Gömlek 78	(25 Ağustos 1851)
A.MKT. MVL.	Dosya 14	Gömlek 16	(2 Nisan 1849)
A.MKT. MVL.	Dosya 124	Gömlek 36	(22 Ocak 1861)
A.MKT. MVL.	Dosya 7	Gömlek 11	(4 Mart 1848)
A.MKT. MVL.	Dosya 49	Gömlek 84	(8 Nisan 1852)
A.MKT. MVL.	Dosya 127	Gömlek 31	(7 Mayıs 1861)
A.MKT. MVL.	Dosya 32	Gömlek 73	(30 Eylül 1850)
A.MKT. UM.	Dosya 259	Gömlek 88	(5 Kasım 1856)
A.MKT. UM.	Dosya 261	Gömlek 74	(25 Kasım 1856)
C.ADL.	Dosya 53	Gömlek 3229	(4 Ağustos 1875)
C.ADL.	Dosya 49	Gömlek 2924	(14 Ocak 1797)
C.DH.	Dosya 272	Gömlek 13556	(10 Ekim 1763)
C.DH.	Dosya 272,	Gömlek 1306	(21 Ocak 1757)
İ. MVL.	Dosya 659,	Gömlek 69	(4 Kasım 1863)
İ. MVL.	Dosya 456,	Gömlek 20434	(30 Ekim 1861)
MVL.	Dosya 1079	Gömlek 5	(29 Haziran 1867)
MVL.	Dosya 971	Gömlek 24	(2 Ekim 1850)
MVL.	Dosya 587	Gömlek 11	(23 Ağustos 1859)
MVL.	Dosya 919	Gömlek 55	(14 Kasım 1860)
MVL;	Dosya 36,	Gömlek 35,	(17 Haziran 1847)
MVL.	Dosya 1039	Gömlek 46	(13 Haziran 1867)
MVL;	Dosya 1013	Gömlek 37	(22 Haziran 1865)
MVL.	Dosya 1000	Gömlek 10	(18 Ekim 1864)
TFR. I.SL.	Dosya 78	Gömlek 7736	(20 Temmuz 1905)
TFR. I.SL.	Dosya 72	Gömlek 7180	(21 Mayıs 1905)

Başbakanlık Arşivi; 7 Numaralı Kısas Defteri

Tuğba Acar Akıllı; 3 Nolu Nefy ve İtlak Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Gazi-osmanpaşa Ünv. Sos. Bil. Ens. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat 2006

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü; *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın*, İstanbul 2015

Harun Çoban; 5 Numaralı Nefy ve İtlak Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Erciyes Ünv. Sos. Bil. Enst. (basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Kayseri 2010

Kadın, Aile Ve Devlet Hamiliği: Osmanlı Devleti’nde Kadın Ve Aileye Yönelik Tehditler Karşısında Koruyucu Tedbir Ve Düzenlemeler

Prof. Dr. Alaattin AKÖZ¹

Tuğba Hilal KABAKÇI²

Giriş

Aile eski Yunan, Roma, Anadolu ve Doğu medeniyetlerinde soyun devamı, kurulan düzenin, devletin geleceği için önemli görülmüş ve toplumun temel birimi haline gelmiştir. Tarih boyunca bu önemli kurumun zedelenmemesi ve parçalanmaması için pek çok önlem alınmıştır. Toplumsal olarak soyun devamı ilkesi ön planda tutulduğundan ailenin devamı önemsenmiş ve onu tehdit eden her türlü unsurdan uzak tutulmaya çalışılmıştır. Devlet alanında ise nüfusun çoğalması açısından önem arzeden aile kurumu teşvik edilmiş ve dağılmaması için kanunlarda bununla ilgili hükümlere yer verilmiştir.

Ailenin temel unsuru olan kadın, neredeyse her toplumda geçmişten bu yana erkekten bir adım geride bırakılmış ve eksik görülmüştür. Bu anlayış İslamî kanunlara göre yönetilen Osmanlı’da da değişmemiştir. Kanunlar karşısında belirli haklarda eşitliği yakalayan kadın toplumsal kurallara takılı kalmış ve kendini kabul ettirmek için asırlarca mücadele etmiştir. Bu süreçte kadının toplum kuralları ve kanunlar önünde yaşadığı mağduriyetlerin giderilmesi için her iki unsur kendi içinde çözümler üretmeye çalışmıştır.

Ailenin kurulması ve devamının sağlanması için kadın ve erkeğe çeşitli sorumluluklar yüklenmiş olmasına rağmen bu görev toplumun doğasında kadınlara verilmiştir. Dolayısıyla kadınlar ailenin kurulmasında olduğu gibi devam edip etmemesinde de kilit rollerden birini üstlenmiştir. Kadının başına gelebilecek herşey aile kurumunu tehdit etmiştir. Bu tehditler, nedenleri ve toplumun ve kanunların bunlara getirdiği çözümler bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağlayan etkenlerin başında gelmektedir. Ayrıca toplum tarafından dayatılmış ve bir gereklilik haline gelmiş evlilik ritüelleri de incelenerek tehdit unsuru olup olmadığının üzerinde durulmuştur.

Çalışma sürecinde öncelikle arşiv belgeleri taranmış ve ilgili dava kayıtları, arzuhaller ve emirnameler incelenmiştir. Bununla birlikte konu ile ilgili yazılmış kitap ve makaleler çalışmada kaynak olarak kullanılmıştır.

Pek çok toplumda olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de toplumun temel birimi olarak kabul edilen ve üzerinde çokça çalışma yapılan “aile”, her devirde pek çok farklı nedene dayanarak parçalanma ve nihayetinde yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya gelmiştir. Toplumun sağduyusu ve devleti yönetenler ise bu tehditleri ortadan kaldıracak tedbirleri almakla meşgul olmuşlardır.

Ailenin sağlıklı bir şekilde devamını tehdit eden unsurların başında kadınların, boşanmalar ve eşlerinin vefatı sonucu genç yaşta dul kalmaları problemi sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Karaman Şer’iye Sicillerindeki farklı dönemlere ait nikâh kayıtlarında rastlanan dul-bakire evlenme oranları bahsettiğimiz durumu özetler şekildedir. XVI. yüzyıla ait bir defterde kayıtlı nikahların %55,9’u ilk evliliklere aittir ve bakire (bikren), %43,6’sı ise kadınların dul olarak yaptıkları evliliklerdir ve seyyibe (şeyben) olarak ifade edilmiştir³. XIX. Yüzyılın sonu XX. Yüzyılın başına ve yine Karaman’a ait bir defterde ise oranlar %39 Seyyibe ve %61 bakire olarak değişmektedir⁴. Görüldüğü üzere her iki dönemde de dul oranı neredeyse ilk kez evlenenlere eşit denecek kadar yakın bulunmaktadır. Aradan dört yüz yıl geçmesine rağmen dul oranında ciddi bir değişim görülmemektedir.

¹ Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

² Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi

³ Alaaddin Aköz, XVI. “Yüzyıla Ait Bir Nikah Defteri ve Bazı Değerlendirmeler”, İSTEM, III, Konya 2004, s.98.

⁴ Alaattin Aköz, 323 Numaralı Karaman Şer’iye Sicili 1897 – 1901 (R.1312 – 1317), Palet yay., Konya 2012, s. 23.

İlk Bölümde nikah defterlerindeki dul kayıtlarından hareketle bu oranların yüksekliğinin temel iki nedeni olan boşanma ve erkek ölümlerini ele alıp bu nedenleri, kendi içlerinde inceleyeceğiz. Öncelikle bu nedenlerden ilki ve en çok karşılaştığımız boşanmaların gerekçelerini ve kadın üzerindeki etkisini inceleyeceğiz. Osmanlı Devletinin taraflar arasında çıkan anlaşmazlıklara çözüm getirmek dışında hukuken boşanmalara müdahale ettiği görülmemektedir. Bundan dolayıdır ki kayıtlı boşanma nedenlerine daha çok suç olarak görülen filler meydana geldiğinde rastlamaktayız. Örfi ve Şer’î hükümlere göre yönetilen Osmanlı Devleti aile hususunda İslam hukukunun hükümlerini esas almış ve aynı zamanda verilen kararlarda toplumsal değerleri, gelenek ve görenekleri göz önünde bulundurmıştır.

Talak adı verilen boşanma, kocanın tek taraflı iradesi ile evlilik birliğine son vermesi demektir⁵. Talak hakkı Osmanlı hukukunda erkeğe verilmiştir. Ancak bazı durumlarda boşanma, yine kocanın kontrolünde kadınlar açısından kolaylaştırılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda kocanın boşanma yetkisini karısına havale etmesi veya boşanma işini vekiline ya da karısının velisine bırakması anlamında *Tefviz-i talaktan* söz edilebilir⁶. Koca, karısına “nefsini ihtiyar et, işin kendi elindedir, dilersem kendini boşa” gibi ifadelerden birini kullanarak yetkisini verebilir⁷. Kadının genellikle mihr ya da nafakası karşılığında kocasını boşanmaya razı etmesi yani karşılıklı anlaşmaya varılması durumuna da *mu-hala*’a denilmektedir⁸. Diğer boşanma şekillerine göre mahkemeye en fazla intikal eden, dolayısıyla sicillerde en çok karşılaştığımız boşanma yöntemidir. Bunun iki nedeni vardır; erkek için karısının boşanma karşılığında erkeğe terk ettiği hakların tescili, kadınlar için ise boşanmalarına rağmen bazen kocalarının kendilerine hala nikahlı eşiymiş gibi davranmalarını yani zevciyet muamelesi beklemelerini önlemek amacıyla boşanmış olduklarını mahkemeye tescil ettirmeleridir. Sadece bir örnek olması bakımından 1736 yılında Biremani Mahallesi sakinlerinden Maryem bint-i Sahak, kocasının kendisine *ba’de’l-yevm sen benim karındaşım ol icazetin yedinde olsun* deyip boşamasına rağmen kendisine hala kocasıymış gibi davrandığından bahsedip şikâyetçi olmuştur⁹. Kadının fedakârlık ederek muhala’aya razı olmasının gerçek sebepleri belli olmamakla beraber sicillerde geçen “*beynimizde hüsn-i zindegani olmamak, hüsn-i Muaşeret olmamak ve münâferet vuku’una binaen*”¹⁰ gibi ifadelerden dolayı bu tür boşanmaların genellikle şiddetli geçimsizlik nedeni ile gerçekleştiği anlaşılmaktadır. En azından bu şekilde formüle edilmiştir.

Pek çok alanda olduğu gibi şer’î hükümlerin boşanmalarda da, daha çok erkeği koruduğu görülmektedir. Sonuçta maddi anlamda kendini idare edemeyecek durumda olan kadınlar için yeniden evlenmenin yolu açılmış olmaktadır.

Tefrik adı verilen boşanma, devletin müdahalesi ve mahkemeye intikali bakımından farklılık arz etmektedir. Bu tür boşanmalarda, boşama yetkisi yalnızca hâkime aittir ve doğrudan sebep belirtilir. Taraflardan biri, genellikle kadınlar, evliliklerini geçersiz kılacak ya da sonlandıracak sebepler ibraz etmek suretiyle mahkeme huzurunda boşanabilmektedirler. Konumuz açısından önceliği olmadığı için bu kadarla yetinilecektir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz boşanmalar, sebepleri ve özellikle kadına verdiği haklar dolayısıyla Osmanlı’da aile birimini tehdit eden temel problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu sebeple ki evlenme ya da boşanma hususlarında kadınların yaşadığı mağduriyetler göz önünde bulundurulmuş ve çıkarılan kanunnameler çoğunlukla bu yönde olmuştur. Devlet boşanmaları kadınlar açısından kolaylaştırmak adına bazı adımlar atmıştır. Önceki dönemlerde Hanefi Mezhebinin boşanma konusundaki kurallarından dolayı kadınlar bu hakkı kolaylıkla elde edemezlerken, XIX. yüzyılın sonlarına doğru giderek artan savaşlarda eşlerini kaybeden kadınların nafaka temin edememeleri Hanefi Mezhebinin kanunlaştırılması ile oluşmuş kanunlardan ziyade artık bağımsız ve dönemin gereklerine uygun olarak 1917’de hazırlanmış Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile devlet evlenme ve boşanmalara doğrudan müdahale etmiştir. Evliliklere yaş sınırlaması getirmiş, on iki yaşından

5 Esra Yakut, “XIX. Yüzyılda Orta Anadolu Bölgesinde Evliliğin Ortaya Çıkışı, Sona Ermesi ve Sonuçları”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XII, S. I-II, 2008 Ankara s. 251.

6 Celal Yıldırım (Hazırlayan), *Kaynaklarıyla İslam Fıkhı*, C. III., Uysal yay, Konya s. 65.

7 Gül Akyılmaz, “Osmanlı Aile Hukukunda Kadın”, *Türkler*, X, Ankara 2002 s.369.

8 Aköz, *Nikah Defteri*, s. 11.

9 İzzet Sak, İbrahim Solak, *53 Numaralı Konya Kadı Sicilleri (1148/1149 – 1736/1737) Transkripsiyon ve Dizin*, Konya Büyükşehir Belediyesi yay., Konya 2016.

10 Akyılmaz, Osmanlı, s. 369.

küçük erkekler ile dokuz yaşından küçük çocukların (kızların) evlenmelerini yasaklamıştır. Böylece erken yaşta evliliklerin ve sonunda tercih hakkı doğduğunda meydana gelen boşanmaların önüne geçilmek istenmiştir. Bu durumun nedeni şu ifadeler ile açıklanmıştır: “*Evlenmede muayyen bir yaş şartı aranması ve belli bir yaşın altında bulunanların hiçbir şekilde evlendirilemeyeceği hükmü, henüz yeterli bir fizikî ve ruhî olgunluğa erişmemiş olan kadın ve erkekte evliliğin doğurabileceği maddi ve manevi zarar ve binnetice evlilik birliğinin karşılaşması muhtemel sarsılma veya yıkılma tehlikesi ile izah edilmektedir*”¹¹. Konumuzla alakalı olarak kararnamenin 130. maddesinde, “Zevceyn beyninde nizâ ve şikak zuhur edip de tarafeynden biri hâkime müracaat ederse hâkim tarafeyn ailelerinden birer hakem tayin eder.”¹² şeklindeki ifade boşanmaların şahitler huzurunda yapılması durumunu getirmiş ve boşanmaları zorlaştırmaya çalışmıştır. Nihayetinde evlilikler devlet kontrolüne geçmiş, nikahın hakim veya vekil huzurunda akdedilmesi ve kaydedilmesi esası getirilerek, aile yapılanmasının kolayca zedelenmesine ve yıkılmasına neden olan, erkeğin gerekçe göstermeden eşini boşayabilmesinin önüne geçilmeye çalışılmış, boşanma yalnızca toplumsal bir olgu olmaktan çıkarak hukuki bir durum haline gelmiştir.

Kadınların erken yaşlarda dul kalmalarının bir başka nedeni de eşlerinin erken ölümleridir. Osmanlı toplumunda erkek ve kadın toplumun öngördüğü birtakım kurallar çerçevesinde yaşamaya çalışmışlardır. Geleneksel toplumda erkek evin geçimini sağlayacak yegâne kişi olarak görülmüş kadın ise böyle bir amaçtan uzakta erkeğinin çocuklarını doğurmak, kocası ve çocuklarının hizmetkârı olma rolünü üstlenmiştir. Böylelikle erkeklerin dış dünya ile bağlantıları kadınlara nazaran hep daha fazla olmuştur. Bu da, erkeklerin salgın hastalıklara karşı da açık olduğu ve daha fazla yıprandığı gerçeklerini beraberinde getirmiştir. Ayrıca son dönemlerde savaşların sıklığı sebebiyle erkeklerin askere alınmaları ve pek çoğunun cepheye gitmesi sonucu erkek ölüm ve gâiplik oranları yükselmiş, tüm bu gerekçeler erkeklerin ömür sürelerini kısaltmış ve pek çok kadın genç denilebilecek yaşlarda dul kalmışlardır.

İkinci Bölümde Osmanlı Devleti’nde aile kurmayı ve sağlıklı bir şekilde devam ettirmeyi engelleyen bir diğer sebebi yani birtakım zorbaların evli kadınları veya genç kızları kaçırmakla aile kurumunu zedelemesini ve toplumun huzurunu bozmalarını ele alacağız. Osmanlı toplumunda kız veya kadın kaçırma olayları devletin güçlü ya da zayıf olması fark etmeksizin her dönemde gerçekleşmiştir.

Toplumun örf adet ve gelenek altında dayattığı bir takım zorlukları aşamayan bekar erkeklerin bakire kızları kaçırmalarının yanı sıra konumuzla alakalı olarak; Osmanlı toplumunda kirli bir para kazanma yolu olarak evli kadınların da kaçırılarak zorla başkalarına nikahlandıklarını görmekteyiz. İncelediğimiz belgelerde bu zorbalıkların kimi zaman ehl-i örf tarafından, kimi zaman sıradan zorbalar tarafından, kimi zaman ise bizzat kadının kocası tarafından mesela nikahlı eşini cariye olarak satması suretiyle gerçekleştiğine dahi şahit olmaktayız. Örneğimizde, Erzurum Valisi İbrahim Paşa’nın kahvecisi Uzun Mehmed’in karısı olan Dudu, evlendikten altı yedi ay sonra kocasının kendisi ve ablasını kendi vilayetine götürme bahanesi ile İbrail’e (Romanya) götürüp sattığını, kendisinin şuan Osman Beşe tarafından satın alınarak hürriyetine kavuştuğunu ancak ablasının hala el-Hac Salih’te olduğunu mahkemeye bildirmektedir¹³. Kadının, ablası ile birlikte kocası tarafından satılması, nadir de olsa bazı evliliklerin erkeğin kadını daha sonra para karşılığı cariye olarak satmak amacı ile gerçekleştiği durumunu aklımıza getiriyor.

23 Eylül 1856 tarihli bir belgede; Karahisar-ı Şarki Sancağında İskefsir Kazasından? Hasan Şeyh Karyesi sakinlerinden olan bir şahsın nikahında bulunan zevcesini, kaza müdürü Ağazade Murtaza ve kardeşleri Salih Ağa ve Abdülbaki, bir başkasına hile ile nikahlamışlar ve bunun karşılığında da 3800 kuruş para almışlardır.¹⁴ Söz konusu belgeden hareketle bunu kendine iş edinmiş kişilerin varlığından da söz edebiliriz.

1854 yılına ait Karahisar kaymakamına yazılmış bir arzuhalde, Karahisar Ortasakin? Kazası sakinlerinden Mahmud’un karısı ve Şatıroğlu Osman’ın kerimesi olan kadını kendisi Dersaadette iken aynı karyede bulunan Şeyh Abdullah oğlu Süleyman kendisine zorla nikâhlamıştır. Kocası Mahmud

11 Abdurrahman Yazıcı, “Osmanlı Hukuk-i Aile Kararnamesi (1917) ve Sadrettin Efendi’nin Eleştirileri”, *Ekev Akademi Dergisi*, S.62, Erzurum 2015, s. 572.

12 Yazıcı, “Hukuk-i Aile”, s.573.

13 BOA, CADC, 1331, 25 Muharrem 1175, (26 Ağustos 1761)

14 BOA, MKT DU, 110/57, 23 Muharrem 1273 (23 Eylül 1856)

mahkemeye müracaat ederek, boşatılmasını talep etmiştir¹⁵.

Mecidiye Kaymakamlığına Kırım muhacirlerinden Hayrettin'in yazdığı arzuhalde anlatıldığı üzere kendisi Sibir'e gitmiş ve daha sonra yaşadığı Mecidiye kasabasına geri dönmüştür. Ancak döndüğünde aynı kaza sakinlerinden İsmail ve Abdullah efendilerin Kala Kasabasından nikâhlısı olan Hanife Hatunu yine aynı kasaba sakinlerinden muhacir Neşet'e, kendisinin eşini boşadığına dair sahte mektuplar yazarak nikâhladıklarını görmüştür¹⁶. Bunun üzerine yazdığı arzuhalde konunun mahkemede görüşülmesi ve suçluların cezalandırılmasını talep etmiştir. Yazılan sahte mektuplarla ikna edilen kadın belki de dul olarak yaşamının zorluğunu düşünerek böyle bir nikâha razı olmuştur

Konya valisine yazılan bir başka dilekçede ise Battal adında bir adamın Atlantı Köyü'nden Mustafa'nın karısını başka bir yere götürüp kendisine nikâhladığına şahit olmaktayız. Olayın aydınlatılması halinde yalnızca failerin değil suça ortak olan herkesin cezalandırılması talep edilmiştir¹⁷. Belgelerde kadınların sahte mektuplarla ikna edilmesi ya da başka bir yere götürülerek nikâhlanması evlilik kayıtlarının ortak bir sistemde olmamasının bir göstergesidir.

İncelediğimiz belgelerde birden fazla suçun işlendiğini ve pek çok suçlunun olduğunu görmekteyiz. Kadınların nasıl kaçırıldıkları belli olmamakla birlikte bu kadınların nikâh için rızalarının alınmasının da çok önem arz etmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca kız kaçırma gibi ciddi bir suça nikâh görevlilerinin de dâhil olması, bu işi yapmak için önemli oranda rüşvet aldıklarını akıllara getirmektedir.

Genç kız ve evli kadınları kaçırma olaylarının yaygınlaşması esasen oldukça erken dönemlere kadar çıkmaktadır. Devletin en güçlü olduğu Kanuni dönemine ait 16 Şevvâl 972 / 17 Mayıs 1565 tarihli bir Mühimme kaydı, olayın mahiyetini ve devletin konuyla ilgili hassasiyetini göstermesi bakımından son derece dikkat çekicidir. Üstelik bu fermanın tek bir eyalet yerine Vilâyet-i Karaman, Elviye-i Şâm, Elviye-i Haleb, Elviye-i Zülkadir, Elviye-i Rûm, Elviye-i Diyârbekir, Elviye-i Erzurum, Elviye-i Anadolu'ya gönderilmek suretiyle neredeyse Anadolu'daki bütün sancaklara gönderilmesi problemin yaygınlığı bakımından oldukça dikkat çekicidir. Gönderilen bu hükümde; memleketin çeşitli yerlerdeki subaşılar, sipahiler, voyvodalar, naibler ve halktan bazı nüfuzlu kimselerin, fakir halkın kızlarını, velilerinin rızası olmadan, zorla kendi istedikleri kişilere nikâhladıkları ve yine bir kısım halka zorla hanımlarını boşatıp, kendilerinin istedikleri kişilerle evlendirdikleri ve başka şekillerde de halka zulmettikleri yolunda şikayetler olduğu, bu iddiaların bütün ilgili yerlerde süratle araştırılarak, bu şekilde davrananların şiddetle cezalandırılmaları ve "südde-i sa'adete" bildirilmeleri istenilmekte ayrıca bu konuda ihmali görülen görevlilerin hiçbir özrünün kabul edilmeyip, "*eşedd-i azâb ile siyâset*" olunacakları bildirilmektedir¹⁸.

Kadınları ya da kızları kaçırmak kişinin namusuna doğrudan bir saldırı olarak kabul edilmiş ve ırza tasallut cezası, ta'zir gerektiren bir suç olarak görülmüştür. Zaman zaman farklı uygulamalar da tatbik edilmiştir. Yine Kanuni Sultan Süleyman'ın gönderdiği siyasetnamede şu hükümler yer almıştır: "Kız ve oğlan kaçırmak, bir eve zorla girmek, bir kadın ya da kızı kaçırmaya teşebbüs etmek suçlarının cezası inciğinin kesilmesidir. Kız veya kadın kaçırarak zorla nikah ettiren zorla boşatılacaktır ve sakalı kesilerek döğülecektir¹⁹.

Başka bir buyruldu da taşrada ehl-i İslam ya da reaya kızlarının başka memleketlerde nikah akd etmek suretiyle kaçırıldıkları, böyle bir durumla karşılaşırsa nikahın gerçekleştirilmemesi, nikah talep eden kişinin vakit kaybedilmeden bildirilmesi ve cezalandırılması emredilmiştir²⁰.

Bakire olan genç kızların kaçırılması veya tecavüze uğraması halinde uygulanan cezalardan birisi de mahkemenin daha çok ömür boyu boşamama kararı vermesidir. İlk bakışta cezalandırma gibi görülmese de uygulamalar anlamını kendi zamanından aldığından bu cezanın mahiyetini de erkeğin talak hakkının elinden alınarak, cezalandırılması şeklinde anlamak gerekir. 1860 yılında kayıtlara yansıyan bir olayda Kütahya'da Meydan Mahallesi sakinlerinden Abdurrahman Mülazımoğlu İbrahim, bakire Ümmühan Ümüş adında bir kızın bokrini bozduğu için olay mahkemeye intikal etmiş ve 1200 kuruş

15 BOA, MKT DU, 80/47, 12 Safer 1271 (4 Kasım 1854)

16 BOA, MKT UM, 373/40, 27 Rebiülevvel 1276 (17 Kasım 1859)

17 BOA, MKT UM, 382/68, 08 Cemaziyevevvel 1276 (25 Kasım 1859)

18 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565), Tıpkıbasım, TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 28, Ankara 1995, s. 526; Aköz, "Nikah", s.92.

19 Abdurrahman Kurt, "Osmanlı'da Kadının Sosyo Ekonomik Durumu", *Osmanlı Ansiklopedisi*, V, 1999 Ankara, s. 443.

20 BOA CADL 4685, 16 Receb 1262 (10 Temmuz 1846)

mehr-i müeccel karşılığında nikahlanmıştır. Ancak daha sonra hul edilmiştir. Bunun üzerine babasının, kızının boşanması durumunda bulunduğu yeri terk etmek zorunda kalacağı durumunu da göz önüne alarak mahkeme ömür boyu boşamama kararı vermiştir²¹. Bu belge bize kız kaçırma olaylarının aile üzerindeki etkisini de ifade etmektedir. Kaçırılan kızının kendi yanında kalmasının onun üzerinde yaratacağı olumsuz imaj ve bunun sonucunda oluşan toplum baskısı açıkça görülmektedir. Ayrıca mahkemenin kararı da toplum baskısının varlığını kanıtlar niteliktedir.

Üçüncü bölüm aile kurmanın önündeki engellerin başında yer alan gelenek, görenek ve düğünler esnasında yapılan masraflar üzerinedir. İslam dini evlilikler hususunda kadının ve erkeğin sahip olduğu manevi sorumlulukları olduğu gibi maddi yükümlülükleri de açıkça belirtmiştir. Fakat Türk toplumunun geleneksel yapısı doğrultusunda bu yükümlülüklerin pek çoğu unutulmuştur. Halkın refah seviyesiyle bağlantılı olarak düğünlerde yapılan masraflar ziyadesiyle artmış ve bu durum zamanla evliliklerin önündeki en önemli engel haline gelmiştir.

Nihayetinde, evlenemeyen erkek ve genç kızların fuhuşa yönelmesi ve nüfusun azalması kaçınılmaz bir son olmuştur²². Bu durumun zamanla ciddi bir soruna dönüşmesinden dolayı Meclis-i Vala'ya bağlı olarak oluşturulan İmar Meclisleri evliliklerde yaşanan problemleri ele almış, 1844–1845 yıllarında evliliklerin kolaylaştırılması ve belirlenen miktardan daha fazla masrafın yapılmaması kararlaştırılmıştır²³. Bununla birlikte ilerleyen dönemlerde yıllardır evliliklerde kural haline gelmiş başlık parası da kaldırılmış, iziname harçları ile ilgili de düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca Bütün sancak ve kazalara gönderilen 06 Nisan 1850 tarihli fermada evlenecek olan kişiden kız babası veya akrabaları tarafından taşralarda “başlık” namıyla alınıp verilmekte olan akçanın lağv ve terkiyle herkesin kudretine göre uygun görülen mehr-i muaccelden başka bir akça istenilip alınmaması hükme bağlanmıştı²⁴.

Yalnızca masraflar değil işlerini gördürmek için kasıtlı olarak kızını ya da oğlunu evlendirmeyen aileler de imar meclislerinin görev alanları içerisinde bulunmaktadır. Bundan sonra kasaba ve köylerde bu gibi bakire kızlar, 15 yaşına ulaşmış talipleri çıkarsa ve eşi vefat etmiş hatunlara da rağbet bulunduğu babaları, kardeşleri, akraba ve yakınları yani velisi olan kişiden bakire veya dulların evlenmelerine engel olmamaları istenmiştir.

Devlet Tanzimat'tan sonra gerçekleştirdiği bu düzenlemelerle evlilik hususunda toplum uygulamalarının önüne geçememiş ve daha etkili yöntemlere başvurmuştur. Önce Yanya ve Tuna daha sonra ise Konya eyaletlerinde ilanname ve layihalar çıkartarak kararlaştırılan düzenlemeleri halka duyurmuştur. İlannamelerde çözüm önerilerinin yanı sıra evlenmelere ilişkin problemler de yer almıştır.

Mithat Paşa'nın valiliği sırasında 1865'te çıkarılan “İzdivaç ve Tenaküh Maddesi Hakkında Tenbihatı Havi İlanname” de; bir evliliğin seksen yüz kuruşa gerçekleşebilecekken masrafların gittikçe katlanarak beş on kese akça harcandığından bahisle bunun sonucunda bu kadar masrafa gücü yetmeyenlerin gereksiz yere borç altına girdikleri, evlenmelerin önünde zamanla bir engel teşkil etmesinden dolayı nüfusun azalmasına yol açacağı, insanları fuhuşa sevk edeceği belirtilmiştir. Ayrıca kızların evlenememelerinden dolayı kaçma yolunu seçmeleri ve kaçırılan erkeklerin cezalandırılmasıyla daha fena durumların ortaya çıktığı da belirtilmiştir. Bu ilannamede halk, düğünlerde yapacakları masraflar bakımından sahip oldukları servet ve şana göre dört sınıfa ayrılmış ve alıp verecekleri her şey tek tek yazılmıştır²⁵. 1865 yılında yayınlanan Yanya Valisi Vezir Ahmed Paşa'nın buyruldunda ise halk beş sınıfa ayrılmıştır²⁶.

İlannamenin birinci maddesi Türk toplumunda düğünün temel taşlarından biri olan nikahtan öncesi ve sonrası kız için yapılan alışverişe bir yasak getirmiş, mihr-i muaccelin kişinin belirtilen sınıfına göre verileceği hatta fakir ve veremeyecek durumda olanlardan alınmayacağı belirtilmiştir. Diğer maddelerde öncelikle düğünlerdeki hediyeleşmeyi ve kız için hamam ve süs malzemelerine yapılan masrafı kaldırmıştır. Gelinlerin düğün esnasında sokaklarda gezdirilmesini yasaklamıştır. Mad-

21 BOA, MKT UM, 436/21, 21 Rebiülahir 1277 (6 Kasım 1860)

22 Gökçen Alpkaya, “Tanzimat'ın Daha Az Eşit Unsurları: Kadınlar ve Köleler”, *OTAM*, S.I, Ankara 1990, s.3.

23 Tülay Ercoşkun, “Tuna Vilayeti Yanya ve Konya Eyaletlerinde Evlenmeyle İlgili Düzenlemeler”, *Tarih Dergisi*, S. 52 (2010/2), İstanbul 2011, s. 85

24 Tülay Ercoşkun, “Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Evlilik ve Nikah Dair Düzenlemeler,” Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 108.

25 Ercoşkun, “Osmanlı Tez”, s. 248.

26 Ercoşkun, “Tuna”, s. 94.

deler arasında düğün yemeklerinin muhtevasının dahi bildirilmesi, ailelerin bir araya gelerek yaptığı pek çok seremoninin yasaklanması²⁷ ve duyulması halinde yaptırımın uygulanması kişilerin ve devletin böyle durumlardan ne kadar muzdarip olduğunu ve konuyu ciddiyle takip ettiğini göstermektedir.

Konya İmar Meclisinin layihasında; düğünlerde yapılan masrafların git gide artması sonucunda kız ve oğlanların uygunsuz durumlara düştükleri, akrabaların ise bunu namus meselesi olarak algılaması ile öldürme ve yaralama olaylarına karıştıkları belirtilmiş ve onbir maddeden oluşan layihada Tuna ve Yanya eyaletlerindeki benzer kararlar yer almıştır. Yalnızca, diğer bölgelerde halk gelir statülerine göre değerlendirilirken Konya’da öncelikle şehir ve kaza olarak ayırımına gidilerek statülerine göre beş sınıfa ayrılmıştır²⁸. Konya ve kazalarında kız velilerinin üç bin kuruş ile on beş bin kuruşa kadar başlık parası aldıklarından, bu durumun şu andan itibaren yasaklandığı ve böyle bir işe girişenlerin ise derhal haber verilerek icabına bakılacağından söz edilmektedir. Kız tarafına alınacak bayramlık gibi hediyeler sunulması, çeşitli nedenlerle akraba ve komşuların davet edilerek ziyafet verilmesi, kız ve oğlan tarafının karşılıklı hediyeler göndermesi, erkek ve kız tarafında düzenlenen eğlenceler, ziyafetli ya da ziyafetsiz olmasına bakılmadan uygun görülmemesi gerekçesi ile yasaklanmıştır²⁹.

Gemlik kazasında on bin kuruşluk dört takım ağır elbise ve fazladan yapılan masraflar, kız tarafına on bin kuruşluk çehiz takı ve oğlan tarafına ayrıca yedi bin kuruşluk dört takım elbise ve eşya ve kız tarafına altı bin kuruşluk çehiz takı masraf yapılmaktadır. Düğünde bulunanlar da oğlan tarafına üç bin kuruşluk takım elbise ve eşya kız tarafına iki bin kuruşluk çehiz vermektedir. Dolayısıyla yapılan masraflar fazla bulunmuş ve bu durum yasaklanmış, sınırlamalar getirilmiştir. İsteddiği harcamayı yapabilecek güçte olanlar için oğlan tarafına üç bin kuruşluk takım elbise ve eşya, bin beşyüz kuruş düğün masrafı ve kız tarafına da üç dört bin kuruşluk olmak üzere çehiz verilmesi emredilmiştir³⁰.

Bahsedilen ilanname ve layihalardan da anlaşılacağı üzere yapılan masraflar bazında evliliklerin önündeki engel yalnızca tarafların yaptığı masraflar değil devletin de nikah karşılığında aldığı vergi ve ücretlerdir. Devlet her ne kadar öncelerde nikah işlemlerine müdahil olmuyor gibi görünse de XVI. yüzyıl öncesine ait bir çok sancak kanunnamesinde resm-i gerdek, resm-i arus, arusiye, gerdek degürü, gerdek hakkı, evlü cürmü gibi başlıklar altında vergilendirme yoluna gitmiştir³¹. Ayrıca nikah esnasında kadıların ya da nikah görevlilerinin alacakları harç vb. ücretler de bu kanunnamelerde belirtilmiştir.

Devlet tüm bu uygulamalarla öncelikle sınırlamalar getirerek harcamaların önüne geçmeye çalışmış ancak daha sonra mihir dışında tüm harcamaları yasaklayarak düğün geleneğini ortadan kaldırmak istemiştir. Bunun sebebi halkın izinname ve layihalara uymamasıdır. Bu durumun nedenleri arasında gelenekten kolaylıkla vazgeçilememesi ve halkın servetlerine göre sınıflandırılmasını gösterebiliriz. Böyle bir uygulamaya yer verilmesi toplumda ekonomik anlamda bir sınıflandırmanın adımı gibi bir algıya neden olabilir.

Devletin, toplumun sosyal bir problemi olan ve resmi işlemlerin dışında kayıt alınmasını gerektirmeyen evlilikler için yazılı emirler düzenlemesi, konuyu önemsemesi basit gibi görünen evlilik işlemlerinin aslında doğrudan toplum yapısını, dolaylı olarak da devlet yapısını olumsuz yönde değiştirmeye başladığını söyleyebiliriz.

Sonuç

Osmanlı Devleti, toplum yapısı, adet, gelenek ve görenekleri dolayısıyla erkekleri merkeze koyan bir anlayış üzerine kurulmuştur. Ancak bununla birlikte İslam Hukuku çerçevesinde gerçekleşen aile yapılanmasına da gereken özeni göstermeye çalışmıştır. Bu kurumun dejenerasyona uğramasını istememiş, bu anlamda gereken önlemleri almak istemiştir.

Özellikle Tanzimat döneminde pek çok alanda aileyi tehdit eden unsurlarla ilgili tedbirler alınmıştır. İncelediğimiz üç problemin her birinde toplumun kendi iç dinamikleri devlet kanunlarının

27 Ercoşkun, “Osmanlı Tez”, s.250.

28 Ercoşkun, “Tuna”, 97.

29 Ercoşkun, “Osmanlı Tez”, s. 258.

30 BOA MKT 26/64, 30Receb 1261 (4 Ağustos 1845)

31 Aköz, “Nikah”, s.93.

önüne geçmiştir. Bu durum devletin daha fazla önlem almasına ve işe ciddi bir şekilde yönelmesini sağlamıştır. Aile içinde kadını domine eden erkek, boşanmalarda ana karakteri oluşturmuştur. Boşanma hakkının erkeğe verilmesi kadınların çoğu zaman nedensizce boşanıp dul kalmalarına sebep olmuş fakat toplumun iç dinamikleri sayesinde, muhtemelen çok eşlilik ilkesinin varlığından dul kadınlar yeniden evlenebilmişlerdir. Her ne şekilde veya sebeple olursa olsun boşanan kadınlar mağdur konuma düştüklerinde uzunca bir süre dul olarak yaşamaktan ziyade yeniden evlenmeyi tercih etmişlerdir. Zira Belgelerdeki dul evlilik oranları devletin güçlü ya da zayıf olduğuna bakılmaksızın eşit denecek kadar bekar oranlarına yakındır. Bu da her dönem boşanmalar kadar yeniden evlenmelerin oldukça fazla olduğunu göstermektedir.

Kısacası toplum dul kalan kadının, hem kendi yaşamını sürdürebilmesi hem de ister işgücü olarak düşünülün, ister farklı anlam yüklenilsin nesillerin çoğalmasa için evlilikleri teşvik etmiş böylelikle sorunu kendi içinde çözmeye çalışmıştır.

Osmanlı ailesini tehdit eden en ciddi problem, geçmiş asırların sürekli problemi diyebileceğimiz eşkıyalık ve zorbalıktır. Nikah kaydının zorunlu olmayışı, yani evlilikler üzerinde devlet denetiminin boşluğundan yararlanmak suretiyle sadece bakire kızların değil evli kadınların dahi evli değilmiş gibi, bazen de zorla kocasından boşatılarak başka erkeklerle ticari bir anlaşma karşılığında nikahlanmaları en önemli toplumsal problemlerden birisi olmuş ve erken dönemlerden itibaren devlet, gerek takibat, gerekse şiddetli cezalandırmalarla problemin önüne geçmeye çalışmıştır. Bu hususta ne kadar başarılı olduğu, problemin her asırda varlığı göz önüne alındığında her zaman tartışmaya açık olmuştur.

Burada üzerinde düşünülmesi gereken hususlardan birisi de bu tür davranışlara maruz kalan kızların ve kadınların durumudur. Problemin mahkemeye yansması konu ile ilgili ipuçlarını bize sunmaktadır. Fakat mahkemenin ne sıklıkla kullanıldığını veya kaç kişinin başına geleni kaderim deyip kabullendiğini tespit etmek oldukça zordur.

Ancak bu çalışmada öne çıkan birincil problem; ne boşamaların sıklığı, ne de eşkıyalık hareketleri olmuştur. Neredeyse bütün ülkede ve halkın tamamı tarafından kabullenilmiş ve adeta yarışircasına uygulanmaya çalışılmış olan düğün gelenekleri olmuştur. Zira ilk iki problem var olan aile yapısını tehdit eden olaylar olarak görülürken, gelenekler doğrudan ailenin tesisini engelleyen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca diğerleri doğrudan hukuki yaptırım ve müdahale gerektirirken evlilik masrafları toplumsal bir konu olarak görülmektedir. Devletin ekonomisi ve buna bağlı olarak halkın gelir düşüklüğü artık eskisi kadar yüksek masraflı düğünlerle evlilik yapmanın zorluğunu ortaya koymuştur. Bu durumda ne toplumun ne de kanunların tolere edemeyeceği başka problemlerin ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Zamanla gelenek ve bağlı olarak düğün masrafı problemi o hale gelmiştir ki aslında toplumun doğrudan kendisinin çözmesi gereken bir konu iken toplumdaki gelenek ve göreneklere bağlı sosyal baskı buna maalesef izin vermemiş, bu aşamada devletin müdahalesini gerektirmiştir. Devletin ısrarlı takibi ne kadar sonuç vermiştir? Bunu tahmin etmek de kolay değildir. Ancak günümüze kadar uzanan düğün gelenek ve masrafları göz önüne alındığında; zaman zaman başarı elde edilse de toplumun geleneklerini terk etmekte zorlandığını ve bu zorlu şartlarda aile kurmaya çalıştığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565), Tıpkıbasım, TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 28, Ankara 1995

BOA CADL 4685, 16 Receb 1262 (10 Temmuz 1846)

BOA MKT 26/64, 30 Receb 1261? (4 Ağustos 1845)

BOA, CADL, 1331, 25 Muharrem 1175 (26 Ağustos 1761)

BOA, MKT DU, 110/57, 23 Muharrem 1273 (23 Eylül 1856)

BOA, MKT DU, 80/47, 12 Safer 1271 (4 Kasım 1254)

BOA, MKT UM, 373/40, 27 Rebiülevvel 1276 (17 Kasım 1859)

BOA, MKT UM, 382/68, 08 Cemaziyevevvel 1276 (25 Kasım 1859)

BOA, MKT UM, 436/21, 21 Rebiülahir 1277 (6 Kasım 1860)

Diğer Kaynaklar

- AKÖZ, Alaattin, “ XVI. Yüzyıla Ait Bir Nikah Defteri ve Bazı Değerlendirmeler”, İSTEM, III, Konya 2004, s.91-118.
- AKÖZ, Alaattin, *323 Numaralı Karaman Şer’iyye Sicili 1897 – 1901 (R.1312 – 1317)*, Palet yay., Konya 2012.
- AKYILMAZ, Gül, “Osmanlı Aile Hukukunda Kadın”, *Türkler*, X, Ankara 2002, 365-374.
- AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999’ a Kadar)*, Alfa yay., İstanbul 1999.
- ALPKAYA, Gökçen, “Tanzimat’ın Daha Az Eşit Unsurları: Kadınlar ve Köleler”, *OTAM*, S.I, Ankara 1990, 1-10.
- ALTINDAL, Meral, *Osmanlı’da Kadın, Altın Kitaplar Yayınevi*, İstanbul 1994.
- Ankara 1997.
- AVCI Yasemin, “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Döneminde Otoriter Modernleşme ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi”, *Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi*, XXI, 2007, s.1–18.
- AYDIN M. Âkif, “Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 3. Cilt, İstanbul, 1982, s. 1–12.
- ÇOLAK, Songül, “Bir İngiliz Hanımefendisinin –Lady Montegu- Gözüyle Osmanlı Kadını”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, VII/XIII, Hatay 2010, s. 386-403.
- DOĞRAMACI, Emel, *Türkiye’de Kadının Dünyası ve Bugünü*, Türkiye İş Bankası Kültür yay.,
- DÖNMEZ, İbrahim Hakan, “Yerli ve Batılı İki Seyyahın Gözü İle Osmanlı Kadını: Karşılaştırmalı bir Analiz”, *History Studies*, V, Ankara 2013, s. 93-105.
- DULUM, Sibel, “Osmanlı Devleti’nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)”, *Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Eskişehir 2006.
- ERCOŞKUN, Tülay, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. Yüzyılda Evlilik ve Nikaha Dair Düzenlemeler”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara 2010
- ERCOŞKUN, Tülay, “Tuna Vilayeti Yanya ve Konya Eyaletlerinde Evlenmeyle İlgili Düzenlemeler”, *Tarih Dergisi*, S. 52 (2010/2), İstanbul 2011, s.85-102.
- FAROQHI, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.
- GERNETT, Lucy M. J., *Türkiye’nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri*, Çev. Nurettin el-Hüseyn, Oğlak Yayınları, İstanbul 2009.
- İNAN, Afet, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, MEB Basınevi, İstanbul 1975.
- İPÇİOĞLU, Mehmet, *Konya Şer’iyye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, Nobel yay., Ankara 2001.
- KODAMAN, Bayram, “Tanzimattan Sonra Türk Kadını”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi eğitim Fakültesi Dergisi*, V, Samsun 1990 s. 131-177.
- KONAN, Belkis, “Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu”, *OTAM*, XXIX, Ankara 2011, s.149-171.
- KURT, Abdurrahman, “Osmanlı’da Kadının Sosyo Ekonomik Durumu”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, V, 1999 Ankara
- KÜÇÜKTİRYAKİ, Ahmet Yasin, “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Sonrası Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII, S.26, Çorum, 2014, 178-201.
- ORTAYLI İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- SEYİTDANLIOĞLU Mehmet, “Tanzimat Döneminde İmar Meclisleri”, *Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi*, 3. Sayı, Ankara, Ocak, 1992, s. 323–332.
- ÜNVER İsmail, “Bakire İzinnâmesi”, *Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi*, V, Ankara 1994, s.529–534.
- YAKUT, Esra, “Klasik Dönem Osmanlı Aile Hukukunda Kadının Konumu”, *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, I., S.1, Eskişehir 2015, s.1-23 (online)
- YAKUT, Esra, “XIX. Yüzyılda Orta Anadolu Bölgesinde Evliliğin Ortaya Çıkışı, Sona Ermesi ve Sonuçları”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XII, S. I-II, Ankara 2008.
- YAZICI, Abdurrahman, “Osmanlı Hukuk-i Aile Kararnamesi (1917) ve Sadrettin Efendi’nin

Eleştirileri”, *Ekev Akademi Dergisi*, S.62, Erzurum 2015.

YILDIRIM, Celal, (Hazırlayan), *Kaynaklarıyla İslam Fıkhi*, C. III., Uysal yay, Konya.

YILMAZ, Ahmet, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e: Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi”, *ÇTTAD*, IX/20-21, Bahar-Güz Ankara 2010, s. 191-212.

ZILFI, C.Madeline, ““Geçinemiyoruz’: XVIII. Yüzyılda Kadınlar ve Hull”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C, Zılfi, Tarih Vakfı Yurt Yay., Ankara 2000, s. 251-283.

Mahalle Baskısından Kaçış: Tövbe İstiğfar

Doç. Dr. Alpaslan DEMİR
Gaziosmanpaşa Üniversitesi / Tokat

Giriş

Bu çalışma, Konya sicillerinde kayıtlı dört, Manisa sicillerinde kayıtlı bir ilginç dava ile ilgilidir. Bunları ilginç kılan ise daha önce bu tür dava örneğine rastlanmamasıdır. Bu çerçevede özellikle şeriye sicilleri üzerine çalışmalar yapan hocalarla görüşüldü. Kayseri sicilleri üzerine çalışmaları olan Özen Tok,¹ Konya sicilleri üzerine çalışmaları olan İzzet Sak,² Adana ve Ankara sicilleri üzerine çalışmaları olan Yılmaz Kurt ve Bursa sicilleri üzerine çalışmaları olan Ömer Düzbakar³ ile yapılan görüşmelerde çalıştıkları siciller çerçevesinde bu tür dava örneklerine rastlamadıklarını belirterek konunun ilginç olduğu yönünde fikir beyan ettiler.

Bu davaları ilginç kılan ise Konya’da Fatma bint-i Hacı, Aişe bint-i Mehmed, Emine bint-i Hasan ve Neslihan bint-i Hüseyin; Manisa’da ise Ferhad kızı Fatma bint-i İsmail isimli beş kadının farklı zamanlarda mahkemeye başvurarak haklarındaki iddialar ile ilgili tövbe istiğfar etmeleridir. Farklı konularda tövbe istiğfar etmeyi sicillerde görmek mümkündür. Örneğin Trabzon kalesi azeplerinden bir şahıs içki içtiği için cezalandırılmış ve kendisi içkiye tövbe istiğfar etmiştir.⁴ Filibe dağlarında eşkıyalık yapan Durmuş da haydutluktan istiğfar etmiştir.⁵

Kadınların Tövbe İstiğfarı

Sicillere yansıyan bu dava örneklerinde durum farklıdır. Öncelikle 15 numaralı Konya sicil defterinde kayıtlı üç belge üzerinde konuşmakta yarar vardır. Üç belgede de kadınlar için “..... nâm hatun meclis-i şer’-i şerîfe gelüb takrir-i kelim idüb” ifadesini kullanmaktadır. Dolayısıyla kadınların kendi istekleri ile mahkemeye geldikleri anlaşılmaktadır. 23 numaralı Konya sicilinde ise “Neslihan 1 Özen Tok, “Kadı Sicillerine Göre Vadeli Alacakların Teminatında Rehin Uygulamaları (XVII. Yüzyıl Ortalarında Kayseri Örneği)”, *Turkish Studies*, 9/4, 2014, s. 1119-1132; Özen Tok, “Osmanlı Dönemi Hekim-Hasta İlişkileri (Kadı Sicillerine Göre XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)”, *Turkish Studies*, 3/4, 2008, s. 788-805; Özen Tok, “XVII. Yüzyıl Kadı Sicillerine Göre Kayseri ve Çevresinde Sulama Kaynaklarının Kullanımıyla İlgili İhtilaflar”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 23, 2007, s. 391-405; Özen Tok, “Kayseri Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 18, 2005, s. 155-173.

2 İzzet Sak, “Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma İle Sona Erdirilmesi: Muhâla’a (18.Yüzyıl Konya Şer’iye Sicillerine Göre)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 2004, s. 91-140; İzzet Sak, “Osmanlı Toplumunda Nâmzedin (Nişanın) Bozulması Ve Sonuçları: Konya Örneği (18.Yüzyıl Konya Şer’iye Sicillerine Göre)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 2006, s. 493-523; İzzet Sak, “Şer’iye Sicillerine Göre Kölelerin Milliyet ve Eşkali (17. ve 18. Yüzyıllar)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 1994, s. 377-394; İzzet Sak, “Konya Şer’iye Sicilleri, Konya Mahkemesi Kayıtları (1070-1071 / 1659-1661)”, *Yeni İpek Yolu, Konya Ticaret Odası Dergisi, Konya Kitabı VII*, Özel Sayı Aralık 2004, 2004, s. 13-33.

3 Ömer Düzbakar, “Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri”, *Uludağ Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(5), 2003, s. 97-108; Ömer Düzbakar, “17. Yüzyıl Bursa Şer’iyye Sicillerine Göre Konut ve Konut Terminolojisi”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(14), 2008, s. 87-96; Ömer Düzbakar, “Bribery in Islam-Ottoman Penal Codes and Examples From The Bursa Shari’a Court Records of 18th Century”, *Bilgi (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi)*, 51, 2009, s. 55-84; Ömer Düzbakar, “Bursa Şer’iyye Sicillerine Göre Esnaf Teşkilatı ve Kumaş Nizamı”, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, 2 (2), 2009, s. 44-57; Ömer Düzbakar, “Osmanlı Devleti’nin Dilencilere Bakışı (Bursa Örneği)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(5), 2008, s. 290-312.

4 Muhammet Yazıcı, “Osmanlı Dünyasında İçki İçme Suçuna Dair Bazı Gözlemler (XVI. Yüzyıl)”, *JASSS*, 5/8, Kasım 2012, s. 1329.

5 Mehmet Karagöz, “17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri (1680-1700)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 2, Elazığ 2006, s. 385

bint-i Hüseyin nâm hâtun meclis-i şer-i hâtır-ı lazımu't- tevkîrde"⁶ ifadesinden de anlaşılacağı üzere kendi isteği ile gelip gelmediği açık değildir. Fakat, bir şikayet sonucu mahkemeye getirilmiş olsaydı belgenin devamında karşı tarafla ilgili bir bilgi yazılmış olmalıydı. Dolayısıyla, Neslihan'ın kendi isteği ile mahkemeye geldiği söylenebilir.

Kadınların ifadesi olan "...ashâb-ı ağrâzîden ba'zı kimesneler benim için nâ-mahremden ictinâb eylemez ve levendât ile mu'âmele üzredir deyü kelimât eylemişler ..." sözlerinden de anlaşıldığı üzere her üç kadın için de namahremden kaçınmadığı ve erkekler ile muamele içerisinde olduğuna dair ileri gelen bazı kimseler tarafından sözler söylenmiştir. 23 numaralı sicilde ise yukarıdakilerden biraz farklı bir ifade kullanılmıştır. Neslihan'ın ifadesi belgede şu şekildedir: "erbâb-ı ağrâzîden ba'zı kimesneler ve su-başılar bana hilâf-ı şer-i şerif if'âl-ı kabiha ve evzâ'-i faziha zan idüb dahl ve rencideden hâli olmamalarıyla".⁷ Yukarıdakilerden farklı olarak subaşılar da işin içerisinde. Neslihan'ın ifadesiyle ileri gelen bazı kişiler ve subaşılar kanuna aykırı olarak kendisinin edepsiz tavırlar ve kabahatler işlediğini zannetmekte ve bundan dolayı kendisine müdahale ettikleri gibi rencide etmekten de geri durmamaktadırlar. Osmanlı Devleti'nde subaşının görev ve yetkileri kanunlarla belirlenmiştir. Ehl-i örf taifesi içerisinde yer alan subaşılar mahalli konularda, kanunların uygulanmasında söz sahibidirler. Suçluları arayıp bulmak ve adalet huzuruna çıkarmak da görevleri arasındadır.⁸ Nitekim, Konya'da subaşı olan Ali Ağa mahkemede Fatma bint-i Dilaver isimli kadından namahremden sakınmadığı için şikayetçi olmuştur.⁹ Yine Konya'da Subaşı Mahmut Ağa Sarı Hasan mahallesinden Marziye'den kendisine namahrem Ahmet ile aynı evde kaldıkları için şikayetçi olmuştur.¹⁰ Subaşılardan sadece kadınlardan değil fahişeler ile birlikte zaman geçiren erkeklerden ya da pezevenklik yapanlardan da şikayetçi olduğu görülmektedir.¹¹ Subaşılardan mahkemede içki içenler,¹² hırsızlar,¹³ vergi vermeyenler¹⁴ ya da aile içinde yaşanan sorunlar¹⁵ için de şikayeti söz konusu olabiliyordu.

Yukarıda bahsedilen durum kadınlara yönelik bir iftira mıdır? İftira durumu söz konusu olmasa gerek. Şayet iftira olsaydı kadınların bu sözleri söyleyenlere yönelik ifadeleri ve şikayetleri olmalıydı. Bir kişiyi zina ile suçlamak anlamında kullanılan terim Kazf'dır. Namuslu kişilere zina iddiasında bulunup bunu ispat için dört şahit getiremeyenlere seksener değnek vurulur ve bir daha şahitlikleri kabul olunmaz.¹⁶ Bu tür örnekler sicillerde rastlanmaktadır. Örneğin Konya'nın Hoca Hasan mahallesinde oturan Mehmed kızı Sakine, hakkında çıkan dedikodudan dolayı mahkemeye başvurarak mahalle ileri gelenlerinin görüşleri doğrultusunda hakkındaki iftiranın yalanlanmasını talep etmiştir.¹⁷ Konya'nın Karaarslan köyünden Muharrem oğlu Ali mahkemeye başvurarak el-hâc Ramazan oğlu Mustafa'yı kızına zina iftirası attığı için şikayet etmiştir.¹⁸ Konya'nın Dolabucu mahallesinden Es-seyyit Mehmet mahkemeye başvurarak kızı Amine'nin gebe olduğu iftirasını atan Es-seyyit İsmail'den şikayetçi olmuş ve yapılan muayene sonucunda kızın bakire olduğu anlaşılmıştır.¹⁹ Yine benzer bir vaka Konya'nın Gödene köyünde yaşanmıştır. Mahkemeye başvuran Emine isimli kadın kızı Havva'nın bakire olmadığı yolundaki iddiaları dile getirmiş ve yapılan muayene sonucunda Havva'nın bakire olduğu anlaşılmıştır.²⁰ Konya'nın Sadırlar mahallesinden Mahmud kızı Teslime de kendisine zina iftirası atan kişiyi şikayet için mahkemeye başvurmuştur.²¹

Dolayısıyla haklarındaki sözlere dair bir itirazları olmadığından bahsi geçen her dört belgede de kadınların üstü kapalı bir şekilde haklarındaki iddiaları kabul ettikleri söylenebilir. Bu söylentiler doğru

6 KŞS (Konya Şer'iye Sicili) 23, 42/2.

7 KŞS 23, 42/2.

8 Mücteba İlgürel, "Subaşı", **TDV.İA.**, s. 447; Fikret Yılmaz, "Zina ve Fuhuş Arasında Kalanlar Fahişe, Subaşıya Karşı", **Toplumsal Tarih**, 220, Nisan 2012, s. 22-31.

9 KŞS 33, 235/3.

10 KŞS 19, 47/3. Benzer davalar için bkz. KŞS 11, 133/3

11 Örnek davalar için bkz. KŞS 16, 20/4; 22/1; 130/3; 132/2; 147/3.

12 KŞS 16, 131/1; KŞS 17, 175/5; KŞS 20, 26/1.

13 KŞS 19, 66/4.

14 KŞS 20, 160/2; KŞS 36, 205/1.

15 KŞS 20, 16/3.

16 Salim Özer, "Günahların Affında ve Cezaların Düşmesinde Tövbenin Etkisi", **Bilimname**, XIV, 2008/1, s. 96; Nur Suresi, 4.

17 KŞS 25, 177/2.

18 KŞS 19, 138/4.

19 KŞS 53, 100/3.

20 KŞS 53, 159/2, 160/4.

21 KŞS 19, 109/1.

olmasaydı itiraz edecekleri muhakkaktır. Fakat zina söylentilerini mahkemede kabul etmeleri de kendilerini hukuki olarak zor durumda bırakacaktır. Arapça bir isim olan zina kelimesi anlam olarak gayri meşru ilişkide bulunmak, evli erkek veya kadının kendi rızaları ile eşinden başka biri ile cinsel ilişkide bulunması, kanun dışı cinsel buluşma, şer'i olarak aralarında cinsel ilişki için bir bağ olmayan erkek ve kadının cinsel ilişkide bulunması yada haram ferc tasarruf eylemek olarak tarif edilmektedir.²² Osmanlı ceza hukukuna göre suç ve cezalar üç grupta değerlendirilir. Birincisi: had cezaları (iffete iftira, hırsızlık, zina gibi konular); ikincisi: şahsa karşı işlenen suçlar ve üçüncüsü ise bunlar dışında kalan ta'zir ve siyaset cezalarıdır.²³ Dolayısıyla zina had cezaları kapsamına girmektedir. İslam hukukçuları zinanın itiraf dışında şahitlik yoluyla da sabit olabileceği konusunda hem fıkirdir. Zinanın şahitlik yoluyla kabul edilebilmesi için şahitlikte bulunan dört adil kişi olmalı, şahitlik edenler zina eden kadın ve erkeği cinsi münasebet sırasında görmeli, şahitler zinayı bizzat gördüklerini açıkça ifade etmeli, şahitler arasında zinanın işlendiği yer ve zaman konusunda ihtilaf olmamalı ve zinanın işlenmesi zaman aşımına uğramamış olmalıdır.²⁴ Kuran'da zina suçunun cezasının hapis, eziyet veya celde (sopa) olarak verilebileceğini belirten üç ayet vardır.²⁵ Hapise yönelik ayet, "Kadınlarınızdan fuhuş (zina) yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin. Eğer onlar şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye veya Allah onlar hakkında bir yol açıncaya kadar kendilerini evlerde tutun (dışarı çıkarmayın)."²⁶ şeklinde olup eziyete yönelik ayet ise "içinizden zina eden iki kimseye eziyet edin."²⁷ şeklindedir. Zina cezasının sopa şeklinde olduğunu belirten ayet ise "zina eden kadın ve erkeğin her birine yüzer değnek vurun." şeklindedir.²⁸ Kuran'da geçmeyen recm ise alimler arasında ihtilaf konusudur.²⁹ Dolayısıyla belgelerde bahsi geçen kadınlar "kelimât eylemişler" ya da "zan³⁰ idüb" diyerek zinanın varlığını hukuki olarak ortadan kaldırmakta, fakat bu sözleri söyleyen karşı tarafa her hangi bir dava açmayarak yani reddetmeyerek dolaylı olarak kabul etmektedirler.

Belgeler, "hâlen buna tövbe ve istiğfar eyledim ba'de'l-yevm benden bir fi'il-i kabiha sâdır olursa şer'en lazım gelen icra olunsun didikde"³¹ ya da "hala ben taibe ve mustagfire oldum ba'de'l-yevm benden hilaf-ı şer-i evza? ve etvâr sudûr iderse muceb-i şer' icra olunsun didikde"³² şeklinde devam etmektedir. Burada kadınlar tövbe istiğfar etmektedir. "Halen buna" diyerek kendileri için konuşulan sözleri ifade etmektedirler. Hukuki olarak kabul etmedikleri bir fiil için tövbe etmekte ve bir daha böyle bir kabahat olayı meydana gelirse şeren gerekenin yapılmasını ifade etmektedirler. Kuran'da zina ile ilgili ayetler bulunmaktadır. Örneğin, "içinizden zina eden iki kimseye eziyet edin, **tevbe edip düzelirlerse onları bırakın. Doğrusu Allah, tevbeleri daima kabul ve merhamet eder.**"³³

Burada cevaplanması gereken soru "Neden bu kadınlar mahkemeye başvurarak böyle bir davayı sicillere kaydettirdiler?" Burada birkaç ihtimal söz konusu olabilir. Yukarıdaki bilgilerden hareketle, bu kadınların isimlerinin halk arasında yeni çıktığı söylenebilir. Nitekim kadınları mahkemeye şikayet etmek yerine öncelikle mahallelinin bir psikolojik baskısı söz konusudur. Hattızatında bu konuda daha öncesinde sıklıkla sıkıntı çıkaran kişiler olması durumunda mahalle ahalilerinin bir şikayeti de söz konusu olabilirdi. Bu tür örnekler sıklıkla sicillere yansımaktadır. Örneğin, Ferhuni mahallesinden İstemihan isimli kadının kendisine na-mahrem erkekleri evine aldığı için mahallelinin şikayeti söz konusudur.³⁴ Fakih Dede mahallesinde sakin olan Nebi Beşe, kendisine na-mahrem olan Ayşe ve Alime isimli kadınları evinde bulundurduğu ve başka erkeklere pazarladığı için şikayet edilmiştir.³⁵ Konya'nın Türbe-i Celaliye mahallesinde oturan Mihribar isimli kadın da pezevenklik yaptığı için mahalleli tarafından

22 İbrahim Çalışkan, "İslam Hukukunda Zina Suçunun Mahiyeti ve Cezası", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXXIII, s. 62.

23 Özen Tok, "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)", s. 156.

24 İbrahim Çalışkan, a.g.m., s. 80-81.

25 Osman Kaşıkçı, "İslam Hukuku'nda Recm Cezası", s. 1.

26 Nisa Suresi, 15.

27 Nisa Suresi, 16.

28 Nur Suresi, 2.

29 Bkz. Osman Kaşıkçı, a.g.m., s. 1-18.

30 Zan kelimesinin sözlük anlamı "sanma, sanı, sezme, şüphe, işkil"dir.

31 KŞS 15, 74/3; KŞS 15, 77/1; KŞS 15, 86/5.

32 KŞS 23, 42/2.

33 Nisa Suresi, 16.

34 KŞS 16, 128/1.

35 KŞS 16, 130/3.

şikayet konusu olmuştur.³⁶ Fakat, bahsi geçen dört kadınla ilgili 15 ve 23 numaralı şer'îye sicilinde na-mahremle görüşme/zina konusunda her hangi bir şikayet davası bulunmamaktadır. Önceki defterlerde de en azından yapılan tarama sırasında her hangi bir kayıda rastlanmamaktadır. Dolayısıyla bu durum, adlarının yeni çıktığı ya da bu tür fiiliyata yeni başladığı varsayılabilir bu kişilerin mahallelinin baskısı sonucunda bu işleri bir daha yapmayacaklarına dair bir karar çıkartarak kendilerini temize çıkarma girişimi olabilir. Bir diğer ihtimal ise sicillerde kayıtlara rastlanmamasına karşın na-mahremle görüşme işini uzun süredir yaptıkları fakat mahalleden ihraç³⁷ edilme korkusu ile bu tür fiiliyatı bıraktıklarını sicillere kaydettirerek mahalle baskısından kurtulmak olabilir. Bir başka ihtimal ise gerçekten bu tür fiiliyatı yapmadıkları halde adları bir şekilde çıkartılmış kadınların muhtemelen korktukları için şikayetçi de olamamalarıdır.³⁸ Dolayısıyla kadınların yaptıkları bu hareket mahkemeden bu tür bir karar çıkartarak en azından üzerlerindeki halk veya idareci baskısını ortadan kaldırmaya yönelik de olabilir.

Fakat Manisa şeriye sicilinde kayıtlı dava Konya'dakilerden biraz farklı durmaktadır. Davanın kaydı Konya sicillerine nazaran çok kısadır. Belgeye göre Günzar Tekkesi mahallesi sakinlerinden Fatma binti İsmail isimli kadının mahkemeye geldiği ve utanılacak işleri (kast edilen zina) bundan sonra işlememek üzere tövbe istiğfar eylediği sicile kaydedilmiştir. Konya'daki kadınlar gibi hakkında her hangi bir iddia olduğuna dair bilgi bulunmamasına karşın katibin yazım formatından dolayı bu davaya bu tür ifadeler konulmamış olması olasıdır. Muhtemeldir ki bu kadın da hakkında çıkan gerçek ya da gerçek dışı dedikodulardan kurtuluşu mahkemede tövbe istiğfar ile bulmuştur.

Sonuç

Zengin içeriğe sahip Şeriyye Sicilleri içerisinde ilginç dava örneği olarak zikredebileceğimiz kayıtlardan biri de kadınların tövbe istiğfar etmesidir. Taranan Konya ve Manisa sicilleri içerisinde sadece beş kayda rastlanmıştır. Diğer bölgeler ile ilgili yapılan sicil çalışmaları içerisinde ise bu tür belgelere rastlanmamıştır. Haklarında çıkan gayri ahlaki söylentilere karşın kadınların bu tür gayri ahlaki ilişkiyi kabul etmemekle birlikte tövbe istiğfar etmeleri ve bunu kayıt altına aldirmaları kadınların mahalle baskısından kurtulmayı amaçlamalarından kaynaklandığı söylenebilir.

³⁶ KŞS 16, 167/4.

³⁷ Çeşitli sebeplerden dolayı mahallelinin bazı kişileri için mahalleden ihraç talepleri sicillere yansımaktadır, bkz. KŞS 11, 164/5; KŞS 19, 10/2; KŞS 45, 102/3, 154/5, 225/4; KŞS 47, 67/1, 130/4, 162/4, 182/1; KŞS 52, 177/3; KŞS 53, 52/4, 76/1, 77/1, 84/1, 174/3. Mahalleden ihraç konusunda ayrıca bkz. Özen Tok, "Kayseri Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 18, 2005, s. 155-173.

³⁸ Subaşların kanunsuz olarak ev basmalarından dolayı yapılan şikayetler sicillere yansımaktadır. Örneğin bkz. KŞS 11, 72/1.

EKLER

Mahmiye-i Konya'da Akbaş mahallesi sâkinlerinden râfi'atü'l-kitâb Fatma bint-i Hacı nâm hatun meclis-i şer'-i şerîfe gelüb takrîr-i kelâm idüb ashâb-ı ağrâziden ba'zı kimesneler benim için nâ-mahremden ictinâb eylemez levendât ile mu'âmelesi vardır deyü kelimât eylemişler hâlen tövbe ve istiğfar eyledim ba'de'l-yevm benden bir fi'il-i kabiha sâdır olursa şer'an lazım gelen icra olunsun didikde mâ-vaka' ketb olundu fi'l-yevmü'l-hâmis ve'l-işrîn min Şevvâli'l-mükerrem li-sene ahda ve semânîn ve elf

Yusuf Halife el-imâm
Mahmud³⁹

Seyyid Receb Çelebi ibn-i Seyyid Mevlüd

Hamza bin el-hâc

توبه خاطر
محمده اقباش محلله بکته لوند رافعة الکتاب طمبت حاجی نام خاتون مجلس شرعی کلوب
محمده قنیه ده اقباش محلله بکته لوند رافعة الکتاب طمبت حاجی نام خاتون مجلس شرعی کلوب
نور محمد ایدوب اصحاب اقباش محلله بکته لوند رافعة الکتاب طمبت حاجی نام خاتون مجلس شرعی کلوب
وارد دیو کلات لوند رافعة الکتاب طمبت حاجی نام خاتون مجلس شرعی کلوب
طاهر ایدی اولشون دیریکر واقع کتبه اولندرم فی الیوم الخامس والعشیر من شوال الحکم الامیر وکتابه
یوسف خلیفه
الامام
سید محمد
حاج محمد

Mahmiye-i Konya sâkinlerinden râfi'atü'l-kitâb Aîşe bint-i Mehmed nâm hatun meclis-i şer'-i şerîfe gelüb takrîr-i kelâm idüb ashâb-ı ağrâziden ba'zı kimesneler benim için nâ-mahremden ictinâb eylemez levendât ile mu'âmelesi vardır deyü kelimât eylemişler hâlen buna tövbe ve istiğfar eyledim ba'de'l-yevm benden bir fi'il-i kabiha sâdır olursa şer'en lazım gelen icra olunsun didikde mâ-vaka' bi't-taleb ketb olundu fi'l-yevmü's-sâni min Zi'l-ka'deti's-şerîfe li-sene ahda ve semânîn ve elf

Hüseyin bin Durmuş

Ali Çelebi bin Murad

Hamza bin Hacı Mahmud⁴⁰

77
توبه خاطر
محمده اقباش محلله بکته لوند رافعة الکتاب طمبت حاجی نام خاتون مجلس شرعی کلوب
محمده قنیه ده اقباش محلله بکته لوند رافعة الکتاب طمبت حاجی نام خاتون مجلس شرعی کلوب
نور محمد ایدوب اصحاب اقباش محلله بکته لوند رافعة الکتاب طمبت حاجی نام خاتون مجلس شرعی کلوب
وارد دیو کلات لوند رافعة الکتاب طمبت حاجی نام خاتون مجلس شرعی کلوب
طاهر ایدی اولشون دیریکر واقع کتبه اولندرم فی الیوم الخامس والعشیر من شوال الحکم الامیر وکتابه
یوسف خلیفه
الامام
سید محمد
حاج محمد

39 KŞS 15, 74/3

40 KŞS 15, 77/1

Ali bin Murad⁴¹

Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın |

Günzar Tekkesi mahallesi sâkinelerinden Ferhad kızı Fatma binti İsmail nâm hatun meclîs-i şerîfe gelüb bâde'l-yevm ef'âl-i şeni'yeyi irtikâb itmek üzere tövbe ve istiğfâr eylediği işbu mahale şerh verildi hurrere fi 18 Zî'l-ka'de sene 1213.⁴²

کنز ترکیه سی حدسی رنج روزم فرما دتوی فاطمه بنت اسمعيل نام خانم محبس شرعی
کلب بعد بوم افکار شنبه بی ارتکاب ایجا مکت اودره توبه دستغفاییدی
اشبه محمد شرع وردی هر ۱۸۹۵ دی کعبه ۱۲۱۳

Kaynakça

I- Arşiv Belgeleri

a) Konya Şeriye Sicili (KŞS): 11, 15, 16, 17, 19, 20, 23, 25, 33, 36, 45, 47, 52, 53.

b) Manisa Şeriye Sicili (MŞS): 234.

II- Telif Eserler

ÇALIŞKAN, İbrahim, “İslam Hukukunda Zina Suçunun Mahiyeti ve Cezası”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XXXIII, s. 61-100.

DÜZBAKAR, Ömer, “17. Yüzyıl Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre Konut ve Konut Terminolojisi”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 13(14), 2008, s. 87-96

DÜZBAKAR, Ömer, “Bribery in Islam-Ottoman Penal Codes and Examples From The Bursa Shari'a Court Records of 18th Century”, **Bilig (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi)**, 51, 2009, s. 55-84

DÜZBAKAR, Ömer, “Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre Esnaf Teşkilatı ve Kumaş Nizamı”, **Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi**, 2 (2), 2009, s. 44-57

DÜZBAKAR, Ömer, “Osmanlı Devleti'nin Dilencilere Bakışı (Bursa Örneği)”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 1(5), 2008, s. 290-312.

DÜZBAKAR, Ömer, “Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 5(5), 2003, s. 97-108

İLGÜREL, Mücteba, “Subaşı”, **TDV.İA.**, s. 447-448.

KARAGÖZ, Mehmet, “17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri (1680-1700)”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 16, S. 2, Elazığ 2006, s. 373-402.

KAŞIKÇI, Osman, “İslam Hukuku'nda Recm Cezası”, s. 1-18.

ÖZER, Salim, “Günahların Affında ve Cezaların Düşmesinde Tövbenin Etkisi”, **Bilimname**, XIV, 2008/1, s.79-107.

SAK, İzzet, “Konya Şer'iye Sicilleri, Konya Mahkemesi Kayıtları (1070-1071 / 1659-1661)”, **Yeni İpek Yolu, Konya Ticaret Odası Dergisi, Konya Kitabı VII**, Özel Sayı Aralık 2004, 2004, s. 13-33.

SAK, İzzet, “Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma İle Sona Erdirilmesi: Muhâla'a (18.Yüzyıl Konya Şer'iye Sicillerine Göre)”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 15, 2004, s. 91-140

SAK, İzzet, “Osmanlı Toplumunda Nâmzedin (Nişanın) Bozulması Ve Sonuçları: Konya Örneği (18.Yüzyıl Konya Şer'iye Sicillerine Göre)”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 16, 2006, s. 493-523

SAK, İzzet, “Şer'iye Sicillerine Göre Kölelerin Milliyet ve Eşkali (17. ve 18.Yüzyıllar)”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 3, 1994, s. 377-394

TOK, Özen, “Kadı Sicillerine Göre Vadeli Alacakların Teminatında Rehin Uygulamaları (XVII. Yüzyıl Ortalarında Kayseri Örneği)”, **Turkish Studies**, 9/4, 2014, s. 1119-1132

TOK, Özen, “Kayseri Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 18, 2005, s. 155-173.

42 Manisa Şer'iyye Sicili (MŞS) 234, 282/3.

TOK, Özen, “Osmanlı Dönemi Hekim-Hasta İlişkileri (Kadı Sicillerine Göre XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)”, **Turkish Studies**, 3/4, 2008, s. 788-805.

TOK, Özen, “XVII. Yüzyıl Kadı Sicillerine Göre Kayseri ve Çevresinde Sulama Kaynaklarının Kullanımıyla İlgili İhtilaflar”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 23, 2007, s. 391-405

YAZICI, Muhammet, “Osmanlı Dünyasında İçki İçme Suçuna Dair Bazı Gözlemler (XVI. Yüzyıl)”, **JASSS**, 5/8, Kasım 2012, s.1317-1332.

YILMAZ, Fikret, “Zina ve Fuhuş Arasında Kalanlar Fahişe, Subaşıya Karşı”, **Toplumsal Tarih**, 220, Nisan 2012, s. 22-31.

Osmanlı Devleti’nde “İskat-ı Cenini” (Çocuk Düşürme) Engellemeye Yönelik İdari Tedbirler

Yrd. Doç. Dr. Hürü SAĞLAM TEKİR
Sinop Üniversitesi / Sinop

Giriş

İskat-ı cenin, çocuk düşürme, yok etme, hükümsüz bırakma anlamlarına gelmektedir.¹ Çok eski dönemlerden itibaren çeşitli toplumlarda sık sık karşılaşılan, dini, hukuki ve ahlaki yönü üzerinde önemle durulan sosyal bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel süreçte çocuklara karşı takınılan tavır çeşitli toplumlarda farklı görünümeler arz etmiştir. Çocukların çeşitli vesilelerle kurban edilmesi birçok toplumda yaygın bir gelenek halini almakla birlikte genellikle dinler anne karnındaki çocuğun düşürülmesini yasaklamışlardır.²

Hinduizm’de çocuk düşürme yasaktır, bu suçu işleyen kadın bulunduğu kastın dışına atılırdı. Kutsal kitaplarından olan Atharvaveda’ya göre çocuk düşürmekten daha büyük günah yoktu. Budizm ve Zerdüştilik’te de çocuk düşürmek yasaktır. Buna karşılık eski Yunan’da aile fertlerinin sayısını sınırlandırmak için çocuk düşürülme vakaları görüldüğü gibi doğan çocukların öldürülmesi de söz konusuydu. Modern tıbbın babası sayılan Hipokrat, hekim andında hekim adaylarına “*kadınlara çocuk düşürmek için vasıtalar temin etmeyeceğim*” diye yemin ettirmiştir. Aristo ise ceninin sakat doğma ihtimali karşısında canlı hale gelmeden önce düşürülmesini tavsiye etmekteydi. Yahudi kutsal kitabında evlilik ve çoğalma emredilmiş olduğu için çok kadınla evlilik, kısır eşin boşanması ve cariyelik meşru sayılmış, dolayısıyla çocuk düşürme de yasaklanmıştır. Hristiyanlık’ta da çocuk düşürme büyük günah olarak kabul edilmiştir.³

Kur’an-ı Kerim’de, İsrâ suresi 31. Ayette, “*fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin, onlara da size de rızık veriyoruz. Doğrusu onları öldürmek büyük bir günahtır*” buyrulmaktadır. Ayet İslamiyet öncesi Arapların cahiliye devrinde yaygın bir uygulaması olan kız çocuklarını diri diri toprağa gömmeye adetlerini yasaklamakla ilgili olarak indirilmişse de geniş anlamıyla düşünüldüğünde ıskat-ı cenini de kapsadığı söylenebilir.⁴

İslam dini, neslin devamı ve çoğalmasına, Müslüman nüfusunun artmasına önem vermiştir. Peygamberimiz, “*Evlenin, evlat yetiştirip çoğalın, zira ben başka ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim*” buyurmuşlardır. Çünkü İslam dünyasının güçlenmesi için ilim, kültür ve teknolojinin yanında nüfus artışına da ihtiyaç vardı. Bu sebeple İslam dini, annenin hayatının korunması gibi haklı bir sebep dışında ıskat-ı cenine gidilmesini onaylamadığını net bir şekilde ortaya koymuştur.⁵

İslam hukukçuları çocuk düşürmenin dini hükmü konusunda iki gruba ayrılmışlardır. Çoğunluğun yer aldığı birinci gruba göre hamileliğin hiçbir döneminde meşru sebep olmaksızın çocuk düşürmek caiz değildir. İkinci grupta yer alan hukukçulara göre ise hamileliğin ilk dönemlerinde çocuğun düşürülmesi haram değildir.⁶

Osmanlı Devleti’nde ise büyük nüfus aynı zamanda büyük devlet olarak algılanmaktaydı, bu

1 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2007, s. 397.; Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1317.

2 Ömer Faruk Harman, “Çocuk Düşürme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, s. 363.

3 Mahmut Tokaç, “Osmanlı Belgelerinde Çocuk Düşürme (İskât-ı Cenîn)”, *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, S. 24, s. 20-23.; Harman, agm, s. 363.

4 Ece Cihan Ertem, “Anti-abortion Policies in Late Ottoman Empire and Early Republican Turkey: Intervention of State on Women’s Body and Reproductivity”, *Feminist Eleştiri*, C. 3, S. 1, Ankara 2011, s. 49.; Tokaç, agm, s. 20.

5 Kamil Şahin, “XIX. Yüzyılın Birinci Yarısında Belgelerle Osmanlılarda Çocuk Düşürme Problemleri Üzerine Bazı Gözlemler, Vakıf Doğumevi, Eczane Açılması”, *Vakıf Haftası Dergisi*, S. 12, 1995, s. 55.

6 Orhan Çeker, *İslam Dininde Çocuk Düşürme*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.8, s. 364.

sebeple de ıskat-ı cenin bazı yasalar ile düzenlenmiştir. İskat-ı ceninin yasaklanmasında hem nüfusu artırmaya yönelik politikalar hem de İslam Hukuku'na bağlı kalma etkili olmuştur.⁷

Osmanlı Devleti'nde cinsellik ve toplumsal cinsiyet çalışmaları oldukça yeni bir olgu olduğu için ıskat-ı ceninin tarihi de büyük ölçüde bilinmemektedir.⁸ İskat-ı cenin meselesi son derece mahrem ve özel olmasına rağmen, aslında son derece politik bir konu olduğu devletin müdahalelerinden anlaşıl-maktadır. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki nüfusuna ilişkin endişeleri ağırlıklı olarak kadın bedeni, doğurganlığı ve cinselliğine yönelik yasal, tıbbi ve söylemsel birtakım düzenlemeler aracılığı ile ifade edilmiştir. En özel, en mahrem deneyimler devlet ve toplumun geleceğine ilişkin en üst düzeydeki politik hedeflerin merkezi, kadın bedeniyse bu politikaların icra edildiği bir zemin haline gelmiştir.⁹ Devletin almış olduğu idari tedbirler de bu bakış açısını doğrulamaktadır.

1858 tarihli Ceza Kanunnamesi ıskat-ı cenin meselesi için çok önemlidir. Bu kanunname yürürlü-ğe girmeden önce Osmanlı Devleti'nde çocuk düşürme suçu çoğunlukla İslam hukuku esaslarına göre cezalandırılıyordu. Belgelerden yola çıktığımızda Tanzimat döneminden önce de bazı fermanlarda çocuk düşürmenin yasaklanmış olduğunu söyleyebiliriz.¹⁰ Çıkarılan bu fermanlarla amaçlanan nihai hedef ıskat-ı ceninin önüne geçmektir.¹¹

Osmanlı Devleti'nde ıskat-ı cenin bir suç olarak görülüyordu ve bu suçu işlemek ilahi iradeye karşı gelmekti. Bu yüzden kesinlikle yapılmaması gereken bir eylem olarak düşünülüyordu. Osmanlı Devlet yönetiminde ıskat-ı cenin yasağı sadece Müslümanlar için değil aynı zamanda Hristiyan ve Ya-hudiler için de geçerliydi; çünkü Allah'ın verdiği canı sadece Allah alırdı.¹²

Enderunlu Fazıl'ın Zenanname Adlı Eserinden Doğum Sahnesi

Osmanlı Devleti'nde İskat-ı Cenin ile İlgili Düzenlemeler

İskat-ı cenin ile ilgili ilk kapsayıcı devlet politikasını 1838'deki ayrıntılı ferman olarak kabul et-sek de bunun öncesinde de çocuk düşürmeyi önlemeye yönelik bazı uygulamalar vardır. İskat-ı cenine yol açabilecek ilaçların satışı için de devlet mümkün olduğunca yasaklamalar getirmiş ve bu durumla ilgili fermanlar yayınlamıştır.¹³

1838 tarihinde Meclis-i Umur-ı Nafia tarafından verilen kanun tasarısı, fermanların ayrıntılı bir

7

Mustafa Öztürk, "Osmanlı Döneminde

İskat-ı Ceninin Yeri ve Hükümü", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 1, Elazığ 1987, s. 202.

8 Tuba Demirci – Selçuk Akşin Somel, "Women's Bodies, Demography, and Public Health: Abortion Policy and Perspectives in the Ottoman Empire of the Nineteenth Century", *Journal of the History of Sexuality*, C. 17, S. 3, Eylül 2008, s. 379.

9 Gülhan Erkaya Balsoy, *Kahraman Doktor İhtiyar Acuzeye Karşı-Geç Osmanlı Doğum Politikaları*, Can Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 221.

10 BOA, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) Cevdet-i Adliye, (BOA. C.. ADL.), 97/5849, 27.L.1254.

Ahaliden ıskat-ı cenin irtikab edenlerle bu hususta mualecat verenlerin şiddetle cezalandırılmaları.

11 BOA. C. ADL., 2/108, 1204.L.9. *İskat-ı cenin cürmünü irtikab edenler hakkında icra edilecek tedibata dair ferman hükmünün umuma ilan olunduğu.*

12 BOA. Bab-ı Asaî Divan-ı Hümayun Name-i Hümayun Kalemî (BOA. A. DVN. NMH), 2/15, 29. Ş. 1254.

13 Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Son Döneminde İskat-ı Cenin Meselesi", *Kebikeç*, S. 12, 2002, s. 71-72.

şekilde düzenlenmesini içermektedir. Tasarıda bir milletin kuvveti ile saltanat ve gücünün artmasının ahalisinin nüfusunun çokluğuna bağlı olduğu bu nedenle nüfusu artırmanın ve nüfusu azaltan sebeplerin ortadan kaldırılmasının devletin temel görevi olduğuna değinilerek ilahi iradeye aykırı olan çocuk düşürme vakalarının devletin tüm tebaası özellikle İstanbul halkı arasında yaygın bir hal aldığına dikkat çekilmiştir. Cenini yaratan tanrı olduğuna göre onu düşürmek ilahi iradeye karşı gelmekle birlikte aynı zamanda katl-i nefis yani ruhu öldürmek anlamına gelir ki bu dinen büyük bir günahıdır. Layihadaki dikkate değer bir başka husus da cenini düşürenlerin diğer dünyada da cezalandırılacağından bahsedilmesidir. Hatta çocuğunu aldırın kadınlar o esnada hayatlarını kaybederlerse bunu fazlası ile hak ettikleri söylenmektedir. Halkı çocuk düşürmeye iten sebeplerin ortadan kaldırılması tavsiye edilmiştir. Buna göre de kendi keyfi duyguları ile çocuğunu aldirmaya gidenlere gerekli baskı yapılmalı ve yoksulluk nedeni ile çocuk aldirmak isteyenlere devlet maddi yardımda bulunmalıdır. Bunların yanında çocuk aldırma konusunda yardımda bulunanlar da unutulmamış ilaç satanların kontrol altına alınması ve gayrimüslim-Müslim tüm doktor, eczacı ve ebelere yemin ettirilmesi önerilmiştir. Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye, Meclis-i Umur-ı Nafia tarafından verilen bir kanun tasarısı ve Babiali'nin eklemesini dikkate alarak çocuk düşürmek isteyen hamile kadınlarla beraber kocalarının da cezalandırılacağı notunu da ekleyerek tasarıyı kabul etmiştir.¹⁴

1858 tarihli Ceza Kanunnamesi'nde ıskat-ı cenin konusu yer almaya başlamıştır. İlk kez 1 Ağustos 1858 (21 Zilhicce 1274) tarihli Ceza Kanunnamesi'nin 192. maddesinde¹⁵ bir kimsenin darp veya başka şekilde hamile bir kadının çocuk düşürmesine sebep olmaları halinde şer'i olarak diyet ödemele-ri, eğer kasıtlı olarak yapılmış ise kürek cezası ile cezalandırılmaları şeklinde hükmolunmuştur. Diyet olarak gurre¹⁶ denilen bir tazminat ödenirdi.

Ceza Kanunnamesi'nin 193. maddesinde ise¹⁷ çocuğun üçüncü kişilerce düşürülmesi yer almaktadır. Hamile bir kadına ilaç içirerek ya da gerekli malzemeleri sağlayarak ceninin düşmesine sebep olan kişiler altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Bu işi yapan eczacı, cerrah, doktor ise geçici kürek cezası verilir.¹⁸

Osmanlı Devleti, özellikle 18. yüzyıldan itibaren çocuk düşürmeyi engellemeye yönelik İslami esasların yanı sıra farklı düzenlemeler ile sistemli bir devlet politikası izlemiştir. Bunun en temel sebepleri de devletin nüfusunun dolayısıyla da gücünün azalmasını engellemektir. Devletin ıskat-ı cenin konusunda hassas davranması ve cezai işlemler uygulamasına rağmen bu işi yapan ve yaptıranlar her zaman var olmuşlardır.¹⁹ Osmanlı tebaasından olmayan bazı ecnebi kadınların ıskat-ı cenine yardımcı olduklarının anlaşılması üzerine sınır dışı edilmeleri için devlet yoğun mesai harcamıştır.²⁰

Çocuk düşürme karşıtı düzenleme, 19. yüzyılın ortalarında diğer demografik politikalar arasında çok önemli bir sorun olmuştur. Osmanlı devlet motifleri açısından çocuk düşürme; devletin Osmanlı Müslüman kadınları ve aileleri üzerinde denetim sağlaması şeklinde düşünülebilir.²¹

Iskat-ı cenin politikaları ile birlikte kadının en temel görevi çocuk yetiştirmeye, kadın kimliği ise anneliğe indirgenmiş, devletin kadın bedenine olan bu müdahalesi kadını kutsal çocuk yetiştirme görevi ile özdeşleştirerek onun toplumda ikincil konumunu pekiştirmiştir.²²

Eski pederşahi aile biçiminde dönüşüm olmuş bu sayede ailelerin çocuklarına yaklaşımı da değiş-

14 Belkıs Konan, "Osmanlı Devleti'nde Çocuk Düşürme Suçu", *AÜHFD*, 2008, s. 329-330.

15 "bir kimse darp yahut sair bir guna fiil ile hamile hatunun ıskat-ı cenin eylemesine sebep olursa diyet-i şerriyesi istifa olunduktan sonra eğer bu teaadisi an-kasd olmuş ise muvakkaten küreğe konulur"; 1858 tarihli Ceza Kanunnamesi, 192. ve 193. maddeleri için bakınız; Düstur, I. Tertip, C. 1, s. 578.

16 Gurre ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız; Muhsin Koçak, "Gurre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, s. 211-212.

17 "bir hamile hatunun gerek rızası olsun gerek rızası olmasın ıskat-ı cenin ettirmek içtün ilaç içirüp yahut esbab ve vesailini ta'rif edüp de eseriyle çocuğu düşürülür ise buna sebep olan kimse altı aydan iki seneye kadar hapsolunur. Ve eğer buna sebep olan tabib ve cerrah ve eczacı ise muvakkaten küreğe konulur." Düstur, I. Tertip, C. 1, s. 579.

18 Düstur, I. Tertip, C. 1, s. 579.

19 Fatma Şimşek-Haldun Eroğlu-Güven Dinç, Osmanlı İmparatorluğunda Iskat-ı Cenin (Çocuk Düşürme), *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi-The Journal of International Social Research*, C. 2, S. 6, 2009, s. 603.

20 BOA. İrade Hususi (BOA. İ. HUS), 122/1322, 1322. Ş. 4.; *Beyoğlu'nda icra-yı sanat etmekte ve ıskat-ı cenine delalet eylemekte olan Almanyalı Ziyold isimli kadının Memalik-i Şahaneden harice çıkarılması*.

21 Tuba Demirci, *Body, Disease And Late Ottoman Literature: Debates On Ottoman Muslim Family In The Tanzimat Period (1839-1908)*, (Bilkent Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2008, s.31.

22 Ece Cihan Ertem, "Anti-abortion Policies in Late Ottoman Empire and Early Republican Turkey: Intervention of State on Women's Body and Reproductivity", *Feminist Eleştiri*, C. 3, S. 1, Ankara 2011, s. 47. (s. 47-55)

miş, ailede çocuk değer kazanırken çocuğun aileye maliyeti artmış, kentli bir aile için çocuk ekonomik bir değer olmaktan çıkmış bu yüzden de aileler daha az çocuk sayısı yönünde tercihlerini bilinçli olarak kullanmaya başlamışlardır. Kadınlar, doğurganlıklarını sınırlandırmak amacı ile ilaç, muska, büyü ve dua gibi farklı kurtuluş çareleri de aramışlardır.²³

Resimli Ay Dergisinden Doğum Sahnesi

Sabah gazetesinde 1889 yılında “*Memâlik-i Osmaniye’de Tezayüd ve Tenakıs-ı Nüfus*” (Osmanlı Ülkesinde Nüfus Artışı ve Düşüşü) isimli bir makale yayımlanmıştır. Osmanlı Devleti’nde eskiye oranla nüfusun azaldığına ve bu azalmanın özellikle Müslüman cemaat için dramatik sonuçları olduğuna yönelik imzasız bir makaleydi. Yazara göre Osmanlı Müslüman nüfusundaki hızlı düşüşün sebepleri yüksek çocuk ölümü, zührevi hastalıklar, uygun olmayan ve düşüncesiz evlilikler ile ıskat-ı cenindi.²⁴

Sabah gazetesinde yine 1889 yılında “*ıskat-ı cenin*” başlıklı bir makale basılmıştır. Bu makalede bahsedilen önemli detaylar:

Bu sebeple (ıskat-ı cenin) tenakus-u nüfusun belki en müessiri değildir, lakin en müdhşidir. İskat-ı cenin bir tedbirsizlik, hata, kabahat değildir... dehşetli bir cinayettir... “o düşürülen çocuk insan değildir, bir parça kandan ibarettir” diyerek cinayetlerini zihinlerinde tehvin etmek ve vicdanlarını azabdan kurtarmak fikrinde bulunanlar da olduğu bilinir... lakin bunlar aldanırlar, çocuk validesinin rahmine düşmesiyle beraber hükm-ü ezeli ile mahluk bir insandır... kanun-u cezada ıskat-ı cenine dair bir madde olub... o da 193. maddedir... bir hamile kadının gerek rızasıyla ve düşürmek için ilaç içip veya esbab-ı vesaili tarif edip de çocuğu düşürülürse buna sebep olanın altı aydan iki seneye kadar habsolunduğu ve tabib ve cerrah ve eczacı olur ise muvakkaten küreğe (ebedi hapis) konulduğu beyan olunur... Elhasıl ıskat-ı ceninin men’i elzemdir.²⁵

1889 yılında II. Abdülhamid döneminde yasal olmayan şekilde çocuk düşürme vakaları artınca bu durumla mücadele edebilmek için padişah yeni yasalar koymuştur. Bu yasaları genellikle hem dini söyleme başvurarak hem de mevcut olan yasal literatürden seçimler yaparak uygulamıştır.

1890’da II. Abdülhamid bürokratlarından çocuk düşürmenin uygunsuzluğu ile ilgili İslami yasalara referanslar ile birlikte peygamberin çocuk düşürmenin uygunsuzluğu hakkında bir rapor hazırlanmasını istemiştir. Baş müftüden de bu raporun İslam’la uyumluluğunu incelemesini rica etmiştir. 17 Aralık 1890’daki kabine toplantısında bu rapor tartışıldı ve çocuk düşürmenin sadece bireyleri değil, İslam toplumu için de zararları olduğu bu raporla resmîyete döküldü. Raporun yayımlanmasının aynı zamanda halkı ikna etmede bir güç oluşturduğu söylenebilir.²⁶

Öksüzlere sütanneliği yapan bekâr ya da boşanmış annelere devlet belli bir gelir ayırmıştır. Bu gelirler 1903 yılında kanun olarak yasalaştırıldı ve bu kanuna göre iki çocuktan fazla çocuğa sahip ailelere finansal destek yapılmasına karar verilmiştir. Bu kanunun amacı çocuk düşürmenin önüne geçebilmektir.²⁷

19. yüzyılın başlarında İstanbul’da çalışan bir Osmanlı Musevi jinekoloğun şahsi hatıralarında,

23 Muhtar Çokar, *Kürtaj*, Babil Yayınları, İstanbul 2008, s. 96.

24 Alan Duben-Cem Behar, *İstanbul Haneleri-Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2014, s. 194.

25 “İskat-ı Cenin”, *Sabah*, sayı: 349, 3 Muharrem 1307/3 Ağustos 1889, s. 2.; Duben-Behar, age, s. 194-195.

26 Demirci – Somel, agm, s. 403.

27 Cihan Ertem, agm, s. 50.

kadınların kendi kendilerine çocuk düşürmeye çalıştıkları sırada meydana gelen komplikasyonlardan bahsetmekteydi. Bu vakaların sıkça görülmesi çocuk düşürmenin yaygın bir şekilde doğum kontrol aracı gibi algılandığını düşündürmektedir. Ayrıca çocuk düşürme, âletlerin temiz olmamasından dolayı kadınların ölümüne de sebep olmuştur.²⁸

Kadının beden sağlığı, tıpkı erkek vatandaş gibi kamusal yarar çerçevesinde araçsallaştırılır. Meşrutiyet, bedeni, özellikle de kadın bedenini doğurganlığı nedeniyle kamusal denetimin başlıca konularından biri haline getirmiştir. Beden sağlığının kadın vatandaş özelinde araçsallaştırılmasının en çarpıcı örneği, çocuk düşürmeye yönelik bakışta ortaya çıkmaktadır:

“Hele bazı münasebetsiz, terbiyesiz kadınların ıskat-ı cenine yani çocuk düşürmeye kalkmaları ne şeriatın, ne kanunun, ne de ilm-i ahlakın af edemeyeceği büyük bir cinayettir. (...) Saniyen –bu hal vatana, millete karşı büyük bir ihanettir. Çünkü: o düşürülen çocuk; yalnız validesinin değil vatanın milletin de malıdır. O doğacak, büyüyecek. Erkek ise asker olup vatani muhafaza eyleyecek, tüccar, zürra (çiftçi) olup vergi verecek, memur olup millete hizmet edecek idi. Kız ise ileride vatana birçok hayırlı çocuklar yetiştirecek, ondan birçok zürriyet hâsıl olacak idi. Salisen- çocuk düşüren kadınlar kendi nefislerine büyük bir zulüm etmiş olurlar.”²⁹

Bu alıntı paragraftan da açıkça gördüğümüz gibi, çocuk düşürme vatana millete büyük bir ihanet olarak değerlendirilmekte, kadının araçsallaştırılan sağlık konusu ise en son sırada yer almaktadır.

Savaşlar sadece ekonomik problemleri arttırmakla kalmamış yasal olmayan bir takım suçları da arttırmıştır. Kocaları ölen ya da savaşlarda ortadan kaybolan hamile kadınlar bebeklerini düşürmeyi bir çare olarak düşünmüşlerdir; çünkü bebekleri dünyaya geldiği takdirde bakamayacakları endişesine kapılmışlardır.³⁰

15. yüzyılda Doğum Aletleri

Osmanlı Devleti’nde Ebelik Mesleğine İskat-ı Cenin Açısından Yeniden Bakmak

28 Duben- Behar, age, s. 194-196.

29 Füsun Üstel, “Makbul Vatandaş” ın Peşinde-II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 115.

30 Ömer Düzbakar, “Abortion in the Islamic-Ottoman Legal Systems”, JISHIM, 2006, S. 5, s. 34.

Osmanlının sosyal yaşantısında ebelerin rolü büyük önem arz etmektedir. Bir mahallenin ebe hanımı o muntaka ailelerinin mahremlisi gibiydi diyebiliriz. Ailelerin arasına özellikle altıncı ve yedinci aydan sonra dâhil olan ebe hanım tüm süreçte annenin yanında olmaya gayret etmektedir. Sadece doğum anında doğumu yaptırmayıp bebeğin kundağının hazırlanmasına ve gerekli duaların okunmasına da katılmaktaydı. Anne adayının sancıları başladığında ebe hanım gerekli ilaçları hazırlayarak doğum saatini belirlerdi. Bebek doğarken, etraftakilere haber vermek için ebe hanım tekbir alarak kelime-i şahadet getirir ve etraftakiler de bu eyleme katılırdı. Ebe hanımın rolü bununla da bitmeyip doğumun kırkinci gününde bebeği anne, akrabalar ve komşularla birlikte hamamda belirli dualarla kırklayıp yıkardı.³¹

Iskat-ı cenini önleme açısından ebelerin tarihine bakacak olursak; ebelik kurslarının ilk olarak 1842 yılında başlamış olması aynı zamanda Osmanlı'nın gerilemesinin en önemli sebeplerinden birinin nüfusun azalması olarak görüldüğü yıllara rastlaması nedeniyle oldukça manidardır. Bu bakış açısı 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı entellektüelleri arasında yaygınlaşmıştır; çünkü nüfus oranının bir ülkenin ekonomik ve askeri gücü açısından hayati önem arz ettiğine inanmışlardır.³²

10 Mart 1827 tarihli bir belgede hamile kadınların çocuk düşürmelerine ilaç vererek destek olan ve bu yüzden kanlı ebe denilen Yahudi ebelerin olduğunu anlamaktayız. Ebelik yapan bazı kadınlar hamile kadınlara istemedikleri çocukları için hem ilaç hazırlayıp hem de bazı maddeler vererek çocuklarını düşürmelerine yardımcı olurken bazen de bu durum annelerin ölümüyle sonuçlanmıştır. Durumun ciddiyetini anlayan devlet görevlileri bu tür işleri yapan ebelere uyarılarda bulunmuştur. II. Mahmut zamanında, uyarılara rağmen hala bu işe devam edenler için Şeyhülislamdan meselenin İslam hukuku açısından hükmü sorulmuştur. Verilen cevapta ıskat-ı cenine sebep olan ve bu işlem esnasında annelerin hayatlarını kaybetmelerine vesile olan ebeler uyarılacak ve bu uyarıları dikkate almadığı takdirde sürgün gönderilecektir hükmü verilmiştir. Bu karar üzerine kanlı ebe denilen ebeler bir seneliğine Selanik şehrine sürgüne gönderilmişlerdir.³³

1838 tarihli belge ve fermanlarda II. Mahmut dönemi³⁴ yöneticileri, ebelerin kontrol altına alınmasında somut öneriler sunmuşlardır. Hekimbaşı, tüm ebelerin topluma çocuk düşürücü ilaçlar temin etmemesini, gayrimüslim cemaatlere mensup ebelerin halka çocuk düşürücü ilaç sağlamayacaklarına ilişkin patrik ve hahamları aracılığıyla yemin vermelerini, Müslüman ebelerin ise aynı yemini mahalle imamları aracılığı ile İstanbul kadısı huzurunda vermelerini istedi. Aslında tüm ebelere ıskat-ı cenin yapmaları yasaklanmıştı. Çocuk düşürmeye yardım eden ebeler Müslüman ise başka bir şehre sürgüne yollanırken gayrimüslim olanlar sınır dışı edilmişlerdir.³⁵ Nüfusu beş çocuğu geçen ve fakir olan aileler, durumlarını mahalle imamları vasıtasıyla resmi makamlara bildirebilecekler ve karşılığında ödüllendirileceklerdi.³⁶

Ebelerin eğitimine 1838 fermanından sonra önem verilmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde kadın adaylar için ebelik sınıfı ilk kez Galatasaray Tıbbiyesi'nde 1842 yılında açılmıştır. Kadın doğum hocası dersi, çizim ve modeller üzerinden teorik olarak verdikten sonra ebe adaylara uygulamalı eğitim veriyordu. Ancak dönemin içinde bulunduğu tutucu davranışlar nedeniyle Tıbbiye kliniklerine yatılı kadın hasta kabul edilemiyordu. Bu durum tıp öğrencilerinin ve ebelerin eğitiminde önemli bir eksiklik yaratmıştır.³⁷ Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane 'de 30 yıldan fazla ebelik hocası yapmış olan Dr. Vuccino, İstanbul'da çağdaş kadın doğum hekimliğinin öncülerinden biri olarak, eğitim görmemiş kadınların karanlık odalarda bilgisizce uyguladıkları doğum ve çocuk düşürme vakalarının önüne geçilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.³⁸

Osmanlı idaresi, halkın diploma sahibi olmayan ebelere başvurmaması için fermanlar yayınlarak bu tür ebelerin güvenilir olmadığını ve bu yüzden de güvenilmemesi gerektiğini ilan etmesine rağmen bu çabalar o dönemde çok da başarılı olmamıştır. Diplomalı ebelik ancak 1870 sonrasında yay-

31 Somel, agm, s. 79.

32 Gökçen Beyinli, *Elleri Tılsımlı-Modern Türkiye'de Ebeler*, Ayizi Yayınları, Ankara 2014, s. 17-18.

33 BOA. Cevdet-i Sıhhiye (BOA. C. SH), 437, 1242.Ş.12.

34 II. Mahmut döneminde nüfus politikaları için bakınız; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 176-192.

35 BOA. C.ADL, 97/5849, 1254.L.27.

36 Takvim-i Vekayi, 28 Şaban 1254, S. 173.

37 Yeşim Işıl Ülman, "Osmanlı Devrinin Kadın Doğum Hekimlerinden Dr. A. Vuccino (1829-1893)", *Hastane*, Eylül-Ekim 2006, S. 42, s. 32-33.

38 Ülman, agm, s. 32-33.

gınlık kazanmaya başlamıştır. İlk yasal çerçeve Memâlik-i Mahruse-i Şahane ‘de Tabâbet-i Beledîyye İcrâsına Dâir Nizamnâme (12 Ekim 1861/7 Rebiülahir 1278) ile birlikte çizilmiştir. Yasanın 3. madde-sine göre ancak diplomaları Mekteb-i Tıbbiye tarafından kabul edilen yerli ve yabancı ebeler görevle-rini yapabileceklerdi. Özellikle çocuk düşürmeyi engellemeye yönelik 8. madde dikkat çekicidir. Ebe kadınların mengene veya herhangi bir başka ebelik aletlerinden birini kullanmaları yasaklanmıştır.³⁹

Sonuç

Osmanlı Devleti, özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren bitmeyen savaşlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu savaşlar neticesinde devlet hem ekonomik ve siyasi hem de sosyal anlamda ağır kayıplar vermiştir. Önceleri kadın bedenini dinsel ve mahrem alan olarak düşündüğü için müdahalede bulunma-yan devlet, daha sonra kadının cinselliği ve doğurganlığına dünyevi bir ilgi duymaya başlayınca ka-dınları kontrole ve biçimlendirmeye yönelik politikalar oluşturmuştur. Bu politikalar nüfusu artırmaya yönelik olduğu için bir yandan anne ve çocuk ölümlerini azaltırken bir yandan da doğurganlığı teşvik etmeyi amaçlamaktaydı.

Devletin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik sıkıntılar vatandaşları da etkilemiş ve çocuklarına bakamama endişesi içerisine girmişlerdir. Bu düşünce ile de istenmeyen gebeliklere son verme isteği en kestirme çözüm olarak tercih edilmiştir. Savaşta eşini kaybeden gebe kadınlar çocuklarını düşür-meyi bir çare olarak görmüşlerdir. Belgelerden de anlaşılmaktadır ki; devlet bir takım önleme çabaları içerisine girmiş olsa da ıskat-ı cenin çok özel bir mesele olduğu için bu durumun tam anlamıyla önüne geçilememiştir. Kadınlar istemedikleri gebeliklerine bir şekilde yine de son vermişlerdir. Özellikle dikkat çeken temel bir husus da 1858 Ceza Kanunnamesi’nde ıskat-ı cenine ilişkin cezai yaptırımların temelde anne babaya yönelik olmayıp; çocuk düşürmek için uygun ortamı hazırlayıp yardım eden ebe-lere, cerrahlara, doktorlara ve eczacılara da yönelik olmasıydı.

Genel olarak incelemeye çalıştığımız ıskat-ı cenin meselesine devletin bakış açısı ve tedbirleri-nin, sadece biyolojik bedenle alakalı olmadığı aşikardır. Devletin nüfusu artırmak için kadınlara mü-dahalede bulunduğu son derece politik bir alandır. Aileler açısından bakıldığında ise temelde ıskat-ı cenine sebep olan şey ekonomik sıkıntılar olarak nitelendirilebilir.

Tüm kadınların çocuk doğuran bedene ya da nesneye indirgenmekten kurtulması ve annelik, evlilik ve ev arasındaki sıkışmışlığına bir son verilmesi umuduyla... Ve bu çalışma, ıskat-ı cenin girişi-minde bulunulup da yine de hayata tutunabilen tüm güçlü çocuklara ithafim olsun.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Name-i Hümayun Kalemî (A. DVN. NMH)
Cevdet-i Adliye, (C. ADL)
Cevdet-i Sıhhiye (C. SH)
İrade Hususi. (İ. HUS)

SÜRELİ YAYINLAR

“İskat-ı Cenin”, Sabah, sayı: 349, 3 Muharrem 1307/3 Ağustos 1889, s. 2.
Takvim-i Vekayi, 28 Şaban 1254, S. 173.

KİTAPLAR ve MAKALELER

BEYİNLİ Gökçen, *Elleri Tılsımlı-Modern Türkiye’de Ebeler*, Ayizi Yayınları, Ankara 2014.
ÇEKER Orhan, *İslam Dininde Çocuk Düşürme*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.8, s. 364-365.

³⁹ Somel, adm, s. 81.

- ÇOKAR Muhtar, *Kürtaj*, Babil Yayınları, İstanbul 2008.
- DEMİRCİ Tuba – SOMEL Selçuk Akşin, “Women’s Bodies, Demography, and Public Health: Abortion Policy and Perspectives in the Ottoman Empire of the Nineteenth Century”, *Journal of the History of Sexuality*, C. 17, S. 3, Eylül 2008 by the University of Texas Press, s. 377-420.
- DEMİRCİ Tuba, *Body, Disease And Late Ottoman Literature: Debates On Ottoman Muslim Family In The Tanzimat Period (1839-1908)*, (Bilkent Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2008.
- DEVELLİOĞLU Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2007,
- DUBEN Alan-BEHAR Cem, *İstanbul Haneleri-Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2014.
- DÜSTUR, I. Tertip, C. 1, s. 579.
- DÜZBAKAR Ömer, “Abortion in the Islamic-Ottoman Legal Systems”, *JISHIM*, 2006, S. 5, s. 28-38.
- ERKAYA BALSÖY Gülhan, *Kahraman Doktor İhtiyar Acuzeye Karşı-Geç Osmanlı Doğum Politikaları*, Can Sanat Yayınları, İstanbul 2015.
- ERTEM Ece Cihan, “Anti-abortion Policies in Late Ottoman Empire and Early Republican Turkey: Intervention of State on Women’s Body and Reproductivity”, *Feminist Eleştiri*, C. 3, S. 1, Ankara 2011, s. 47-55.
- HARMAN Ömer Faruk, “Çocuk Düşürme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, s. 363-364.
- KARPAT Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- KOÇAK Muhsin, “Gurre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, s. 211-212.
- KONAN Belkıs, “Osmanlı Devleti’nde Çocuk Düşürme Suçu”, *AÜHFD*, 2008, s. 319-335.
- ÖZTÜRK Mustafa, “Osmanlı Döneminde İskat-ı Ceninin Yeri ve Hükümü”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 1, Elazığ 1987, s. 199-208.
- SOMEL Selçuk Akşin, “Osmanlı Son Döneminde İskat-ı Cenin Meselesi”, *Kebikeç*, S. 12, 2002, s. 65-88.
- ŞAHİN Kamil, “XIX. Yüzyılın Birinci Yarısında Belgelerle Osmanlılarda Çocuk Düşürme Problemleri Üzerine Bazı Gözlemler, Vakıf Doğumevi, Eczane Açılması”, *Vakıf Haftası Dergisi*, S. 12, 1995, s. 55-76.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1317.
- ŞİMŞEK Fatma-EROĞLU Haldun-DİNÇ Güven, “Osmanlı İmparatorluğunda İskat-ı Cenin (Çocuk Düşürme)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi-The Journal of International Social Research*, C. 2, S. 6, 2009, s. 593-609.
- TOKAÇ Mahmut, “Osmanlı Belgelerinde Çocuk Düşürme (İskât-ı Cenîn)”, *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, S. 24, s. 20-23.
- ÜLMAN Yeşim Işıl, “Osmanlı Devrinin Kadın Doğum Hekimlerinden Dr. A. Vuccino (1829-1893)”, *Hastane*, Eylül-Ekim 2006, S. 42, s. 32-33.
- ÜSTEL Füsün, “*Makbul Vatandaş*” ın *Peşinde-II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

Konya Mahkemesi Kayıtlarına Göre Aile İçi Şiddet ve Çocuk Düşürme Vakaları (1650–1750)

Doç. Dr. Hüseyin Muşmal
Selçuk Üniversitesi / Konya

Müjgan Şahinkaya
Selçuk Üniversitesi / Konya

Giriş

Çalışmamızda, 1650–1750 yılları arasını ihtiva eden, yayınlanmış Konya Şer’iye Sicillerinde kayıtlı aile içi şiddet ve çocuk düşürme vakaları ele alınmıştır. Çalışmanın hareket noktasını, her iki dava türünün de merkezinde bulunan kadın oluşturmaktadır. Bu yönüyle, kadını merkeze alan çalışmamızda, aile içi şiddet ve çocuk düşürme eğilimlerinin tarihî kökenlerinin sorgulanması düşünülmüştür. Bu nedenle araştırmanın birincil amacı, Osmanlı döneminde Anadolu’nun en büyük şehirlerinden birisi olan ve bugün dahi Türkiye Cumhuriyeti’nin büyük şehirleri arasında bulunan ve aile yapısı açısından muhafazakâr kimliği ile tanınan Konya Şehri’nde aile içi şiddete dair eğilimlerin tarihi kökenlerine ulaşabilmektir.

Çalışmada ele alınan diğer bir konu ise, cenine karşı işlenen suçtur. Bu da kısaca gebe bir kadının dövülmesi veya korkutulması suretiyle, ceninin ölü doğmasına sebep olma olarak ifade edilmektedir. Burada Osmanlı’da kadınlara uygulanan şiddet vakaları ile bundan kaynaklanan düşüklere ve başkaları tarafından yapılan şikayetlerle mahkemeye taşınan, bilinçli bir şekilde sona erdirildiği iddia edilen gebelik örneklerine yer verilecektir. Yani elimizde mevcut örnekler üzerinden aile içi şiddetin kimler tarafından yapıldığı, bu şiddetin ne gibi durumlara yol açtığı, gebeliklerin şiddetten mi yoksa başka nedenlerle mi son bulduğu gibi konular açıklanmaya çalışılacaktır.

Bu genel amaca yönelik olarak, inceleme dönemimizde Konya mahkemesine yansıyan örnekler üzerinden şiddete uğrayan kadınlar konusunda ailenin diğer bireylerinin, şiddeti gözlemleyen veya şahit olan akraba üyelerinin ya da komşuların ve nihayetinde Osmanlı mahkemesinin gösterdiği tutum ve tavırların ne olduğu ve nasıl geliştiği de sorgulanmış olacaktır. Nihayetinde bu çalışma, aile içi şiddetin sebep ve sonuçları ile şiddete maruz kalan bireyin Osmanlı mahkemelerindeki yasal çabasının ve mahkemenin tutumunun nasıl olduğunu problem edinmiştir. Böylece, iki dava türünden hareketle, çalışmamızda erkek egemen bir toplumda aile içinde şiddete maruz kalan kadınların haklarını arama süreçlerinin tespiti; Konya mahkemesinin ve Osmanlı toplumunun, kadının hakları konusundaki duyarlılığı da sorgulanmış olacaktır.

Vakaların Türleri ve Nitelikleri

Çalışmanın hazırlık aşamasında, kaynakçada künyesi verilen, 1650–1750 yılları arasında farklı tarihlere ait yayınlanmış 13 adet Konya Şer’iye Sicili taranmak suretiyle, ilgili tarihlerde mahkemeye yansımış olan aile içi şiddet ve çocuk düşürme olaylarına dair belgeler tespit edilmiştir¹. Tespit edilen belgeler çocuk düşürme ve aile içi şiddet adında iki ayrı başlık altında tasnif edilmiştir. Vaka örnekleri kendi başlıkları altında, olayın zaman ve mekânı, türü, niteliği ve içeriği gibi alanlarda farklılık ve benzerlikleri oranında değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Yapılan değerlendirmelerde, inceleme dönemimizde aile içi şiddet ve çocuk düşürme vaka sayısının, sicil başına ortalama 5, toplamda ise 60 civarında olduğu görülmüştür. Tespit edilen örneklerin % 55’i aile içi şiddet, % 45’i çocuk düşürme ile ilgilidir. Çalışmada kullandığımız örneklerin en erken tarihli 6 Ekim 1660², en geç tarihli olanı ise 21

¹ Çalışmada kullanılan siciller ve tarihleri için ekler bölümünde Tablo 1’e bakılabilir.

² Konya Şer’iye Sicili (KŞS), Nr. 10/139-2.

Ağustos 1738 tarihlidir³.

Örneklerin önemli bir kısmı Konya şehir merkezinden olmakla birlikte, elimizde Konya'ya bağlı kırsal yerleşimlerden de bazı örnekler bulunmaktadır. Mahkemeye yansımış davaların % 78'inin şehir merkezinden, % 22'sinin ise kırsal kesimden olduğu anlaşılmaktadır. Şehir merkezinde *Abdülaziz, Aklan, Arablar, Bab-ı Aksaray, Çalıklar, Çifte Nerdiban, Çinioğlu, Dedemoğlu, Dinkeş, Dolabucu, Durak Fakih, Fakih Dede, Ferhuniye, Galebe, Hoca Habib, Karaarslan, Kerim Dede, Kürkçü, Sarı Yakub, Şekerfüruş, Şeyh Aliman, Topraklık, Türbe-i Celaliye, Ulurmak, Yenice ve Zincirlikuyu* mahallelerinde 1'er; *Sinan Perakendesi ve Polatlar Mahallesi'nde* 2'şer; *Elhac Emir, Nehr-i Kâfur, Pir Esed ve Sadırlar* mahallelerinde 3'er; *Elhac Cemal Mahallesi'nden* 4 örnek görülmektedir. Konya kırsalından ise *Adilli, Aksaray/Mehmed Beyli, Bayburd, Göçü, Beyşehir/Bekdemir, Ereğli, Kureyş/Gökosmanlı, Saideli/Meydan, Sille, Sudirhemî/Karadığın* gibi yerleşimlerden 1'er; *Çumra Köyü'nden* ise 3 örnek görülmektedir. Örnekler üzerinden bakıldığında şehir merkezinde Elhac Cemal Mahallesi'nin 4 örnekle⁴ öne çıktığı, kırsal kesimde ise Çumra Köyü'nün 3 örnekle⁵ dikkat çekici olduğu görülmüştür. Aşağıda aile içi şiddet ve çocuk düşürme vakaları ayrı başlıklar altında ele alınacaktır.

A. Aile İçi Şiddet

TDK sözlüğüne göre, şiddet: Bir hareketin, bir gücün derecesi, yeğlilik, sertlik; Hız; Bir hareketten doğan güç, "Rüzgârın şiddeti."; Karşıt görüşte olanlara kaba kuvvet kullanma; Kaba güç; Duygu veya davranışta aşırılık gibi çok çeşitli manalara gelmektedir⁶. Dünya Sağlık Örgütü'nün tanımına göre ise şiddet, fiziksel bir gücün veya herhangi bir baskının bilerek ve isteyerek bireyin kendisine, başka birine veya bir gruba yöneltilmesi ve bunun sonucunda yaralanma, ölüm, psikolojik zarar, gelişim geriliği veya yoksunluk durumunun ortaya çıkması veya ortaya çıkma olasılığına neden olan eylemdir⁷.

Şiddet, toplum veya aile içerisinde çeşitli nedenlerle meydana gelmekte ve fiziksel, sözlü, psikolojik veya toplumsal şiddet gibi türleri bulunmaktadır. Özellikle fiziksel şiddet hangi sebeple olursa olsun, yaralanma veya ölüm gibi çeşitli sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bu tür şiddet, doğrudan uygulandığı kişiye zarar verebildiği gibi, dolaylı olarak da birçok zarara sebebiyet verebilmektedir⁸. Örneğin, hamile birine uygulandığında anneye zarar vermenin yanı sıra bebeğin zarar görmesine ve hatta ölümüne bile sebep olabilmektedir. Bu tür durumların Osmanlı Devleti içerisinde de meydana geldiği, Şer'iyye Sicillerinde yer alan kayıtlardan anlaşılmaktadır.

1650–1750 yılları arasını ihtiva eden, yayımlanmış 13 adet sicilden tespit ettiğimiz aile içi şiddet davalarının büyük bir kısmı, yaklaşık % 70'i, doğrudan kocasından şiddet gördüğünü iddia eden kadınlarla ilgiliyken, aile içi şiddet vakalarının % 18'lik küçük bir kısmı ise, anne baba, damat, enişte, kayın, kız veya erkek kardeş gibi aile üyesi olan diğer bireylere, uygulanan şiddete dair örneklerdir⁹. Bununla birlikte aile içi şiddet davalarının % 12'sini çocuğa uygulanan şiddet davaları oluşturmaktadır¹⁰. Bunlar çocukların öz ya da üvey anne veya babalarından şiddet gördüklerine dair örneklerdir.

Örneğin, "Mahmiye-i Konya Kazâsı'na tâbi' Çumra nâm karye sâkinlerinden râfi'ü'l-kitâb Oruç bin Yûsuf nâm kimesne meclis-i şer'-i hafır-ı lâzımü't-tevkîrde zevcesi Kimyâ bint-i Receb nâm hatun mahzarında takrîr-i kelâm idüp **oğlum Süleymân'ı te'dîb için darb eylemek murâd eylediğim**de zevcem merkûmeye eğer araya karışursan benden üç talâk boş ol dimiş idim oğlum **mezbûr Süleymân'ı darb eylediğim**de aramıza karışmadı bu takdîrce fetvâ-yı şerîfe mürâca'at eylediğimde boş olmaz diyü fetvâ-yı şerîfe aldım su'âl olunsun didikde gibbe's-su'âl merkûme Kimyaoğlu mezbûr Süleymân'ı darb eylediğinde kat'a aralarına karışmadım diyücek ibrâz olunan fetvâ-yı şerîfeye nazar olundukda Zeyd oğlu Amr'ı darb itdikde zevcesi Hind'i eğer oğluma karışursan benden üç talâk boş ol diyüp Hind karışmasa mücerred bu söz ile Hind Zeyd'den boş olur mu el-cevâb olmaz diyü buyurulmağın ber-

3 KŞS, 54/91-3.

4 KŞS, 38/29-2; KŞS, 38/81-1; KŞS, 38/150-1; KŞS, 50/164-3.

5 KŞS, 10/139-2; KŞS, 38/52-2; KŞS, 41/128-2.

6 <http://tdk.gov.tr/şiddet>

7 *Dünya Sağlık Örgütü, Dünya Şiddet ve Sağlık Raporu: Özet*, Genova World Health Organization, 2002, s. 4.

8 *Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetin Nedenleri, Sonuçları, Alınacak Önlemler*, (Editörler: Ebru Hanbay Çakır, Işın Gürel, Nur Otaran), Merkezi Finans ve İhale Birimi, Avrupa Birliği Projesi, s. 12.

9 KŞS, 54/50-1; KŞS, 53/148-1; KŞS, 38/161-3; KŞS, 53/33-3; KŞS 47/57-4.

10 KŞS 10/139-2; KŞS 38/81-1; KŞS 47/14-4.

mûcib-i fetvâ-yı şerîfe li-ecli't-temessük bi't-taleb ketb olundu"¹¹

Elimizdeki örnekler incelendiğinde, aile içi şiddete maruz kalan bireylerin büyük bir kısmını kadınların oluşturduğu görülmektedir. Yalnızca bir örnekte, karısından darp gördüğünü söyleyen bir kişi mahkemeye müracaat etmiş ve durumunu şahitlerle ispatlamıştır:

14 numaralı Konya Şer'îye sicilinde kayıtlı bir örneğe göre "Mahmiye-i Konya'da Nehr-i Kâfir Mahallesi sâkinlerinden râfî'ü'l-kitâb Mehmed bin Sefer meclis-i şer'-i hatîr-ı lâzımü't-tevkîrde zevcesi Neslî bint-i Nûh nâm hatun mahzarında da'vâ ve takrîr-i kelâm idüp zevcem merkûme **Neslî beni mukaddemâ ve hâlâ darb idüp sakalımı yoldu deyu bir mikdâr sakal ibraz idüp** su'âl olunsun didikde gibbe's-su'âl ve 'akîbe'l-inkâr ve ba'de'l-istişhâd 'udûl-i müsliminden Mehmed bin Mustafâ ve Ca'fer bin Himmet ve Hüdâverdi bin 'Alî ve Mîrzâ bin Mahmûd ve Himmet bin Sefer nâm kimesneler li-ecli's-şehâde meclis-i şer'a hâzîrân olup eserü'l-istişhâd fî'l-vâki' merkûme Neslî zevci mezkûr Mehmed'i her bâri darb ider biz gördük deyu 'alâ tarîki's-şehâde haber virmeğin mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu"¹².

Mahkemeye yansımış olan dava içeriklerinden anlaşıldığına göre şiddete maruz kalan kadınlar, şiddet nedeniyle yaralanmış¹³, sakatlanmış¹⁴, evden ayrılmış¹⁵ yahut ölmüştür:

11 KŞS, 10/139-2, Sak, 10, s.203; Bir başka örnekte ise, "Mahmiye-i Konya'da mütesellim vekîli olan kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân İbrahim Ağa tarafından husûs-ı âtiyyü'z-zikre mübâşir ta'yîn buyurulan fahrü'l-akrân İsmâ'il Ağa ibn 'Abdullah nâm kimesne meclis-i şer'-i hatîr-ı lâzımü't-tevkîrde Zincirlikuyu Mahallesi sâkinlerinden Fâtıma bint-i 'Âşir Beşe nâm bîkr-i bâliğa mahzarında bi'l-mübâşere üzerine takrîr-i kelâm idüp mezbûre Fâtıma on gündür gâyib olup işbu hâzîr-ı bi'l-meclis olan Hasan nâm kimesne Bağıkutlu nâm karyeden menziline getirmiş mezbûr Fâtıma'dan su'âl olunup takrîri tahrîr olunması matlûbumdur didikde gibbe's-su'âl mezbûre Fâtıma cevâbında **babam âhar diyârda olmağla üvey vâlidem bana cevri ve eziyet itmekle ben dahî tahammül idemeyüp ricâl kıyâfetine girüp helâk olmak kasdıyla** Bağıkutlu nâm karyeye varup bir gice anda mekân idüp işbu hâzîr-ı bi'l-meclis olan merkûm Hasan beni şehre götürüp sekiz gün menziline sâkin oldum didikde mezbûre Fâtıma hamama gönderilüp kâbile hatunlar yokladıkda bâkire olduğunu haber ve mahallesi ahâlisinden olup zeyl-i kitâbda muharrerü'l-esâmî olan müslimîn hüsn-i hâlini haber virdiklerinden sonra mezbûre Fâtıma husûs-ı mezbûrda vechen mine'l-vücu ve sebeben mine'l-esbâb da'vâ ve nizâ'm yokdur kendi ihtiyârıyla gitdim kimesnin sun' ve medhali yokdur didikde mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu", KŞS, 47/102-1, İzzet Sak, 47 Numaralı Konya Şer'îye Sicili (1128-1129 / 1716-1717) (Transkripsiyon ve Dizin), Tablet Yayınları: 54, Konya, 2007, s.201; KŞS, 38/81-1; KŞS, 47/14-4.

12 KŞS 14/121-4; Fatih Küçük ve İzzet Sak, 14 Numaralı Konya Şer'îye Sicili (1080-1081 / 1669-1670): Transkripsiyon ve Dizin, Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2014, s.167.

13 39 numaralı Konya Şer'îye sicilinde kayıtlı bir örneğe göre; "Mahmiye-i Konya'da Bâb-ı Aksarây Mahallesi sâkinelerinden bâ'isetü'l-kitâb Kadem bint-i Hüseyin nâm hatun meclis-i şer'-i hatîr-ı lâzımü't-tevkîrde zevci Ahmed bin Mustafâ mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm idüp ben mezbûrun hizmetinde iktidârım mertebesinde sa'y ve ihtimâm üzere olup bir vecihle kusûrum ve şer'an te'dîb icâb ider hâlim yoğiken târîh-i kitâbdan iki gice mukaddem Madân nâm karyede vâki' menziliimde ben yatsu namâzı edâ iderken zevce-i âhardan oğlum Hüseyin yanıma gelmekle **mezkûr Ahmed benim yüzümü ve gözümü taşla darb ve mecrûh itmiştir ve sâ'ir eyyâmında dahî beni bilâ cürm darb itmekden hâlî değildir** su'âl olunup mûcib-i şer'îsi icrâ olunması matlûbumdur didikde gibbe's-su'âl mezbûr Ahmed cevâbında ben değirmenden henüz gelüp ol vakitte mezkûre bana etmek getirüp sâ'ir tâ'am getürmemekle bir tabanca darb eyledim deyu ikrâr idüp ve mezbûrenin yüzü ve gözü kara bere olduğu mu'âyene olduğundan sonra mahalle-i mezbûre ahâlisinden Seyyid Mehmed Çelebi ibn 'Alî Beşe ve 'Abdullah ibn el-Hâc Receb nâm kimesneler li-ecli'l-ihbâr meclis-i şer'a hâzîrân olup merkûm Ahmed mezkûre Kadem Hatun'u mahallemiz içinde dahî ekser eyyâmında bilâ cürm darb itmek üzeredir deyu bi'l-muvâcehe haber virmeleriyle ta'zîr bir le mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu." KŞS, 39/14-2, İbrahim Solak, İzzet Sak, 39 Numaralı Konya Şer'îye Sicili (1113-1113 / 1701-1702): Transkripsiyon ve Dizin, Konya 2015, s.25-26.

14 47 numaralı Konya Şer'îye sicilinde kayıtlı bir örneğe göre; "Mahmiye-i Konya'da Poladlar Mahallesi sâkinelerinden işbu râfî'atü'l-kitâb Şerife bint-i es-Seyyid Satılmış nâm hatun meclis-i şer'-i hatîr-ı lâzımü't-tevkîrde takrîr-i kelâm ve ta'bîr-i 'anî'l-merâm idüp zevcim olup hâlâ firâr ve huzûr-ı şer'a izhârı müte'azzir olan es-Seyyid 'Abdullah ibn Süleymân nâm kimesne târîh-i kitâbdan üç gün mukaddem **beni hilâf-ı şer'-i şerîf bıçak arkasıyla darb-ı şedîd ile darb idüp sağ elim bileğimden çıkup mecrûh olmuştur** işbu hâzîretân kâbile hatunlar nazar idüp keşf ve tahrîr olunmak matlûbumdur didikde dîndâr ve müstakîme kâbile hatunlardan Emine bint-i İbrahim ve Nisâ bint-i Mevlûd nâm hatunlar ba'de'n-nazar meclis-i şer'a hâzîretân olup mezbûre Şerife hatunun sağ eli bileğinden çıkup mecrûh olduğunu 'alâ tarîki's-şehâde haber verdiklerinde mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu" KŞS. 47/59-2, Sak, 47, s.114.

15 37 numaralı Konya Şer'îye sicilinde kayıtlı bir örneğe göre; "Mahmiye-i Konya Kazası'na tâbî' Sille nâm karye sâkinlerinden hâ-mil-i hâze's-sifr Eneştâş veled-i Yorgi nâm zimmî meclis-i şer'-i hatîr-ı lâzımü't-tevkîrde zevcesi Tütî bint-i Mihâyil nâm nasrânîyye muvâcehesin-de üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm idüp mezbûre benim zevcem olup **ilâ hâze'l-ân menziliimde benim ile ma'â müsâkene üzere iken babasının menziline gidüp anda meks itmekle menziliime da'vet eylediğimde muhâlefet üzeredir** su'âl olunup yedimde olan fetvâ-yı şerîfe mûcibince menziliime gelme-ğe tenbîh olunması matlûbumdur didikde gibbe's-su'âl merkûme Tütî cevâbında ben mezbûrun zevcesi olup lâkin mezbûr beni darb itmekle ben dahî ba'de'l-yevm eğer ben sana 'avrat olursam müslümân olayım deyu şart itmişidim hâlâ İslâm'ı kabûl itmek murâdım olmamağla zevciyetden imtinâ' eyledim deyucek merkûm Eneştâş'ın yedinde olan fetvâ-yı şerîfenin maz-mûn-ı dürrerbârında Hind-i zimmîye zevci Zeyd'e bir dahî sana 'avrat olur-sam müslümân olayım dise 'avrat olıcak şer'an müslime olmuş olur mu el-cevâb olmaz deyu buyurulmağın mûcib-i fetvâ-yı şerîfe zevci mezbûr ile ma'â menziliimde müsâkeneye mezkûr Tütî'ye tenbîh bir le mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu" KŞS. 37/107-2, İzzet Sak, 37 Numaralı Konya Şer'îye Sicili (1102-1103 / 1691-1692), (Transkripsiyon

37 numaralı Konya Şer'îye sicilinde kayıtlı bir örneğe göre; “Mahmiye-i Konya hâricinde merhûm Ateşbâz Sultân Merkadı kurbunda mecrûhaten maktûle olan Kara ‘Âyşe’nin vâlidresi ve vârisesi olan Kara Zeynî bint-i Kara ‘Alî ve karındaşı ve vârisi olan Kara Satılmış bin Kara ‘Alî nâm kimesneler meclis-i şer’-i hatîr-ı lâzîmü’t-tevkîrde maktûle-i mezbûrenin zevci olan bâ’isü’l-kitâb Velî bin Mustafâ mahzarında her biri ikrâr ve takrîr-i kelâm idüp mûrisemiz mezbûre Kara ‘Âyşe zevci mezkûr Velî ile mevzi’-i merkûmda bir bağda gice ile yaturken ‘ale’s-sabah mezbûre ‘Âyşe mecrûhen maktûle bulunup ve mezkûr Velî firâr ve gaybet itmekle kâtîli olmak üzere mazınna ittihâz idüp da’vâ sadedinde olmuş idik el-hâleti hâzihi her birimiz mûrisemiz merkûmenin dem ve diyetine mûte’allık da’vâmızdan meccânen fârigeyn olup merkûmun zimmetini ibrâ ve iskât eyledik min ba’d bu husûs için mezbûr ile da’vâ ve nizâ’ımız kalmadı di-diklerinde mâ-vaka’a bi’t-taleb ketb olundu”¹⁶.

1650-1750 yılları arasında Konya mahkemesi kayıtlarından elde edilen örneklerde şiddet gören kadınlar mahkemeye müracaat ederek kocaları tarafından darp edildiklerini iddia etmektedir. Kadınlar ya bizzat kendileri ya da vekilleri vasıtasıyla mahkemeye başvurmakta ve eşlerinden davacı olmaktadır. İncelediğimiz örneklerde yer alan iddialarda bazı kadınlar, kocalarının kendilerini yumruk¹⁷ ve tekme¹⁸ ile darp ettiklerini veya sopa¹⁹, değnek²⁰, odun²¹, bıçak²², urgan²³, taş²⁴, tüfek kundağı²⁵ gibi delici, kesici cisimlerle yaraladıklarını yahut sakatladıklarını dile getirmişlerdir²⁶. Şiddete maruz kalan kadınlar bu nedenle vücutlarının morardığını²⁷, şiştiğini²⁸ veya dişleri kırıldığını ifade etmişlerdir²⁹.

Şiddete yol açan sebeplere bakıldığında, aile bireyleri arasındaki basit anlaşmazlıkların, yanlış anlaşılmanın veya karı koca arasındaki kıskançlık durumlarının şiddet sebebi veya bahanesi olarak öne çıktığı anlaşılmaktadır. Mahkemeye yansıyan örneklerde şiddeti doğuran sebepler arasında, bazı enteresan durumlar da bulunmaktadır. Elimizdeki örneklerde kadınlar, gece yataklarına girmedikleri³⁰, komşuya giderken başını örtmedikleri³¹, yemek yapmadıkları³², yakacağı israf ettikleri³³ kocalarından izinsiz evden ayrıldıkları³⁴ gibi gerekçelerle şiddete maruz kalmışlardır. Bazı kadınlar da, kocalarının kendisini boşanmaya zorlamak için şiddet uyguladığını iddia etmişlerdir:

Örneğin, “Mahmiye-i Konya hâricinde Çalıklar Mahallesi sâkinelerinden Fâtıma bint-i Mustafâ nâm hatun meclis-i şer’-i hatîr-ı lâzîmü’t-tevkîrde sâbikan zevci olup tatlık iden bâ’isü’l-kitâb Şahin bin ‘Abdullah mahzarında üzerine da’vâ ve takrîr-i kelâm idüp mukaddemâ mezbûr Şahin benim zevcim olup beni mehr-i mü’eccelimden ve hukûk-ı zevciyemden ferâgat itmek için beni darb ve cebr ve

ve Dizin), (Konya Ticaret Odası Yayınları No: 52), Konya 2010, s.188–189.

16 KŞS 37/50-3, Sak, 37, s. 89-90.

17 KŞS 53/103-3; KŞS 37/85-3.

18 KŞS 37/85-3; KŞS 38/29-2.

19 KŞS 37/85-3.

20 KŞS 52/184-4.

21 KŞS, 10/220-3.

22 KŞS, 49/13-1; KŞS 47/59-2.

23 KŞS, 41/70-3.

24 KŞS, 39/15-2.

25 KŞS, 53/112-2.

26 KŞS, 47/59-2.

27 KŞS, 39/15-2; KŞS 41/70-3; KŞS 52/184-4.

28 KŞS, 37/85-3.

29 KŞS, 10/220-3.

30 KŞS, 37/109-1.

31 KŞS, 38/135-3.

32 KŞS, 39/15-2.

33 KŞS, 41/70-3.

34 Örneğin, “Mahmiye-i Konya’da Sadırlar Mahallesi sâkinlerinden Receb bin Nûrullah meclis-i şer’-i hatîr-ı lâzîmü’t-tevkîrde Tûrbe-i Celâliye Mahallesi sâkinlerinden ‘Abdulkerîm Halîfe ibn el-Hâc Er Baba mahzarında da’vâ ve takrîr-i kelâm idüp kızım Fâtıma mezbûr ‘Abdulkerîm’in zevcesi olup hilâf-ı şer’ darb itmeğe ben niçün darb idersin didiğimde mezbûr ‘Abdulkerîm Halîfe bana gidi ve pezevenk didi ve ‘avratımı Konyalı gibi giydürüp boynuzlarımı çardak idemem didi su’âl olunup takrîri tahrîr olunması matlûbumdur didikde gıbbe’s-su’âl mezbûr ‘Abdulkerîm Halîfe cevâbında zevcemi icâzetim olmadan gitme deyu darp eyledim ve kaftanı yırttım lâkin mezbûr Receb’e gidi ve pezevenk deyu şetm eylemedim deyucek mezbûr Receb’den takrîrine muvâfık beyyine talep olundukda ‘udûl-i müsliminden Mustafâ bin Bedel ve Receb Beg ibn ‘Abdugaffâr nâm kimesneler li-eclî’ş-şehâde meclis-i şer’a hâzîrân olup istişhâd olunduklarında fi’l-vâki’ mezbûr ‘Abdulkerîm Halîfe merkûm Receb’e bizim huzûrumuzda gidi ve pezevenk deyu şetm eyledi bu husûsa şahidleriz şehâdet dahî ideriz deyu edâ-i şehâdet-i şer’iye eylediklerinde şehâdetleri hayyiz-i kabûlde vâkı’a olmağın mûcibiyle mâ-vaka’a bi’t-taleb ketb olundu”, KŞS, 14/68-2, Küçük, Sak, 14, s.94.

ikrâh itmekle ben dahî onaltıbin akça mehrim ve nafaka-i ‘iddet-i ma’lûme ve me’ûnet-i süknâm üzerine muhâla’a olmuşidim lâkin cebr ve ikrâhla hul’ şer’an sahîh olmamağla hukûk-ı mezkûremi taleb iderin su’âl olunsun didikde gıbbe’s-su’âl merkûm Şahin cevâbında mezkûre Fâtıma hüsn-i rızâsıyla hukûk-ı mezkûresinden fâriga (ve) hul’u rızâsıyla kabûl eyledi ben darb ve cebr ve ikrâh itmedim deyucek mezbûre Fâtıma’dan müdde’âsını mübeyyine beyyine taleb olundukda ityân-ı beyyineden izhâr-ı ‘aciz ve istihlâf itmeğın husûs-ı mezbûr için merkûme Fâtıma’yı darb ve cebr ve ikrâh itmediğine mezkûr Şahin’e yemîn teklîf olundukda ol dahî ‘alâ vefki’l-mes’ûl yemîn-i billahî’l-‘azîm itmeğın husûs-ı mezbûr için bilâ beyyine da’vâdan mezbûreyi men’ bir le mâ-vaka’a bi’t-taleb ketb olundu”³⁵.

Kadı, şiddet gördüğünü iddia eden kadınları dinledikten sonra, durumu, şiddet uyguladığı iddia edilen kocaya da sormaktadır³⁶. Elimizdeki örneklerde istisnâî de olsa bazı kocalar karılarını darp ettiklerini itiraf etmelerine rağmen³⁷, çoğu davada, bunu inkâr etmişlerdir. Bu gibi durumlarda şiddete uğradığını iddia eden kadından iddiasını şahitlerle ispatlaması talep edilmektedir. Eğer durum şahitler aracılığı ile kanıtlanamazsa, davalıdan davacıya şiddet uygulamadığına dair yemin etmesi istenmektedir. Nihayetinde kadın tarafından, durum şahitlerle ispatlanamaz ve erkek de şiddet uygulamadığına dair yemin ederse, şiddete uğradığını iddia eden kadın davasından men edilmektedir³⁸. Kocasından darp gördüğünü iddia eden kadınların % 20’si şiddet gördüğünü mahkemede ispatlayamadığı için davasından men edilmiştir. Mahkemeye müracaat eden kadınların % 80’i ise, darp gördüğünü mahkemede ispatlayabilmiştir. Ancak koca şiddet iddiasını kabul ederse ya da inkâr etmesine rağmen durum şahitler ile ispatlanırsa davalı vakanın gereğince uygun bir cezaya çarptırılmaktadır³⁹. Elimizdeki örneklerde, karısına şiddet uygulayan kocaların pek çoğunun tazir ile cezalandırıldıkları görülmektedir.⁴⁰ Davaların sonuçları içeriğe göre değişmekle birlikte, iki örnekte koca, karısını darp etmesi halinde talak şart koşmuş bulunması nedeniyle, daha sonraki zamanlarda karısını darp etmesi ve bunun ispatlanmasıyla boşanmak durumunda kalmışlardır:

Örneğin; “Medîne-i Konya muzâfâtından Sudirhemi Nâhiyesi’ne tâbi’ Karadığın nâm karye sâkinelerinden zâtı bi’l-ma’rifeti’ş-şer’î mu’arrefe olan işbu râfi’atü’l-kitâb ‘Âyşe bint-i İbrahîm nâm hatun meclis-i şer’-i hatîr-ı lâzımü’t-tevkîrde zevci İbrahîm bin Süleymân nâm kimesne mahzarında üzerine da’vâ ve takrîr-i kelâm idüp zevcim mezbûr İbrahîm târîh-i kitâbdan dokuz ay mukaddem bana hitâb idüp **ba’de’l-yevm eğer seni darb idersem benden talâk-ı selâse ile mutallaka ol deyu** şart idüp ba’dehu üç ay mürûrundan sonra **beni darb etmekle şart-ı mezkûr vâki’ olmuşdur** deyu mezbûr zevcime bundan akdem da’vâ ol dahî bi’l-küllîye inkâr etmekle vech-i muharrer üzere şart eylediğini huzûr-ı şer’de Hâcî İsmâ’il bin Hâcî Hasan ve Mevlûd bin Ahmed nâm kimesneler şehâdetleriyle mezbûr İbrahîm’in üzerine isbât ve tescîl itdirüp lâkin darb etmekle şart-ı mezkûr vâki’ olduğunu isbâtıdan ‘âciz olmam ile kendüye yemîn virilmişidi hâlâ târîh-i kitâbdan yedi gün mukaddem yine mezbûr İbrahîm beni darb etmekle şart-ı mezbûr vâki’ olmağın mezbûr İbrahîm’dan talâk-ı selâse ile mutallaka olmuşumdur su’âl olunsun didikde gıbbe’s-su’âl mezbûr İbrahîm ber-vech-i muharrer târîh-i kitâbdan üç ay mukaddem talâk-ı selâseye şart eylediğini şâhidân-ı mezbûrân ile meclis-i şer’de muvâcehesinde isbât olunduğunu isbât ve mezbûre ‘Âyşe’ye yedi gün mukaddem darb eylediğini inkâr etmekle mezbûre ‘Âyşe’den ber-vech-i muharrer takrîrini mübeyyine beyyine taleb olundukda ‘udûl-i ahrâr-ı ricâl-i müsîliminden karye-i mezbûreden Ahmed bin ‘Abdurrahman ve ‘Abdullah bin Mehmed nâm kimesneler li-eclî’ş-şehâde meclis-i şer’a hâzırân olup eserü’l-iştîhâd fi’l-vâki’ târîh-i kitâbdan yedi gün mukaddem karye-i mezbûrda vâki’ çeşme başında mezbûr İbrahîm zevcesi işbu merkûme ‘Âyşe’yi bizim huzûrumuzda tüfenk kundağıyla darb eyledi biz bu husûsa bu vech üzere şâhidleriz şehâdet dahî

35 KŞS, 37/23-4, Sak, 37, s.39.

36 KŞS, 10/220-3.

37 Örneğin, “Mahmiye-i Konya’da Çinioğlu Mahallesi sâkinelerinden bâ’isetü’l-kitâb Fâtıma bint-i İbrahîm nâm hatun meclis-i şer’-i hatîr-ı lâzımü’t-tevkîrde zevci İbrahîm bin Mahmûd mahzarında üzerine da’vâ ve takrîr-i kelâm idüp târîh-i kitâbdan bir gün mukaddem ben kendi halîmde menzîlim içinde etmek tabh itmim ile zevcim mezbûr İbrahîm odunu çok isti’mâl ve isrâf eyledin deyu bahâne idüp urganla beni darb idüp topuğumdan başıma değin bi’l-cümle a’zâmı kara bere itmişdir su’âl olunsun mecûb-i şer’îsî icrâsı olunması matlûbumdur didikde gıbbe’s-su’âl mezbûr İbrahîm cevâbında husûs-ı merkûm için mezkûru darb eyledim deyu ikrâr ve i’tirâf itmeğın ta’zîr bir le mâ-vaka’a bi’t-taleb ketb olundu”, KŞS, 41/70-3, İzzet Sak, 41 Numaralı Konya Şer’iye Sicili (1115-1116 / 1703-1704): Transkripsiyon ve Dizin, Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2015, s.92; KŞS, 39/15-2.

38 KŞS, 10/220-3; KŞS, 37/23-4; KŞS, KŞS, 38/161-3; 47/48-4; KŞS, 49/20-2; KŞS, 53/103-3.

39 KŞS, 37/85-3; KŞS, 14/68-2; KŞS, 37/109-1.

40 KŞS, 37/85-3; KŞS, 37/109-1; KŞS, 39/6-1; KŞS, 39/15-2; KŞS, 41/70-3; KŞS, 47/59-2; KŞS, 52/184-4.

ideriz deyu her biri edâ-i şâhâdet-i şer'îye eylediklerinde ba'de't-ta'dîl ve't-tezkiye şehâdetleri makbûle olmağın ber-mûcib-i şehâdet-i şer'îye merkûme 'Âyşe mezbûr İbrahîm'den talâk-ı selâse ile mutallaka olmağın merkûme 'Âyşe'ye zevciyet mu'âmelesinden mezbûr İbrahîm men' olunup mâhûve'l- vâki' bi't-taleb ketb olundu."⁴¹

Bir diğerk örnekte ise, karısını darp eden kocanın akıl sağlığından şüphelenilerek mecnun olduğı düşünöldüğü için iyileşinceye kadar bimarhanede tutulmasına karar verilmiştir⁴². Yine bir başka örnekte, karısını bıçakla yaraladığını ikrar ve itiraf eden koca, tevkif edilmiştir⁴³. Elimizdeki bazı örneklerden anlaşıldığına göre, kocalarından şiddet gören kadınların bu durumlarını ilk olayda hemen mahkemeye yansıtmadıkları söylenebilir. Anlaşılan kadınlar, kocalarından gördükleri şiddeti başlangıçta sineye çekmekte, yuvasını veya çocuğunu koruma güdüsüyle şiddete bir süre tahammöl göstermektedir. Durum eğer kadın açısından tahammöl edilemez bir noktaya gelmişse kadının, aile büyükleri veya çevre tercihlerinden sonra çözümü mahkemede aradığı söylenebilir. Elimizdeki örneklerde defaatle şiddete uğradığı, hatta bunun kocası tarafından adet haline getirildiğine dair iddialar, kadınların mahkemeyi en son çare olarak gördüklerini de düşündürmektedir:

Örneğin, "Mahmiye-i Konya'da 'Abdul'azîz Mahallesi sâkinelerinden olup zâtî bi'l-ma'rifeti's-şer'îye mu'arrefe râfi'atü'l-kitâb 'Âyşe bint-i Ahmed nâm hatun meclis-i şer'-i hatîr-ı lâzîmü't-tevkîrde zevci Mustafâ bin İbrahîm nâm kimesne mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm idüp târîh-i kitâba gelince **üç gündür beni zevcim mezbûr Mustafâ kerrâren ve merrâren** değnek ile hilâf-ı şer' darb ider hâlâ ol darbin eserinden bütün a'za ve cevârihim kara beredir ba'de'n-nazar su'âl olunup cevâbı tahrîr ve mûcib-i şer'îsi icrâ olunmak matlûbumdur didikde diyânet ve istikâmetleri ma'lûme havâtîn irâ'etleriyle mezbûre 'Âyşe'nin a'zâ ve cevârihinin kara beresi şer'an zâhir ve nümâyân olduktan sonra gibbe's-su'âl mezbûr Mustafâ zevcesi mezbûre 'Âyşe'yi ber-vech-i muharrer hilâf-ı şer' darb ve eserinden bütün a'zâsını kara bere eylediğini ikrâr ve i'tirâf ile cevâb viricek mûcibince mezbûr Mustafâ'nın ta'zîriyle tenbîh olunup mâ-hûve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu"⁴⁴.

Şiddete uğrayan kadınlar, belki de aile veya mahalle baskısı gibi pek çok şeyi göze alarak mahkemeye müracaat etmelerine rağmen durumu ispatlamak hususunda çeşitli zorluklara sahip olmuşlardır. Darp görmeleri nedeniyle bazı kadınların, vücutları kara bere içinde kalmış, dişleri kırılmış olsa bile, kocasının inkârı ve yemini halinde, şiddete uğradıklarını şahitlerle ispatlayamadığı için davalarından men edilmişlerdir. Olayı görerek veya kadının feryatlarını duyarak şiddete şahit olan komşuların karı koca arasına dâhil olmak hususunda tereddüt göstermiş olmaları muhtemeldir.⁴⁵ Ancak bazı örneklerde kadınlar, şiddete uğradıklarına dair şahitler göstermek suretiyle kocalarının ceza almalarını sağlayabilmişlerdir⁴⁶. Bu noktada bazı komşuların, şiddet gören kadınları korumak ve 41 KŞS, 53/112-2, İzzet Sak, İbrahîm Solak, 53 *Numaralı Konya Şer'îye Sicili (1148-1149 / 1736-1737)*, (Transkripsiyon ve Dizin), Konya 2014, s.265; "Mahmiye-i Konya'da Pîr Esed Mahallesi sâkinelerinden bâ'isetü'l-kitâb Fâtîma bint-i Mustafâ nâm hatun meclis-i şer'-i hatîr-ı lâzîmü't-tevkîrde bundan akdem zevci olan Mehmed bin Ahmed mahzarında üzeri-ne da'vâ ve takrîr-i kelâm idüp mukaddemâ mezbûr benim zevcim olup bin yüz iki senesi Zî'l-ka'desinde beni darb itmekle ben da'vâ sâdedinde oldu-ğunda merkûm Mehmed eğer ba'de'l-yevm bir daha ben seni darb idersem sen benden üç talâk boş ol dimişiken hâlâ târîh-i kitâbdan altı gün mukaddem mezbûr beni darb itmekle ben mutallaka oldum tefrîk olunmak taleb iderin su'âl olunsun didikde gibbe's-su'âl mezbûr Mehmed cevâbında târîh-i kitâbdan altı gün mukaddem bir husûs için ben merkûmeyi darb eyledim lâkin mukaddemâ vech-i muharrer üzere şart itmedim deyucek müdde'îye-i mezbûreden şart-ı meşrûhu mübeyyine beyyine taleb olundukda 'udûl-i müsliminden Şekerfûrûş Mahallesi'nde sâkin İbrahîm Çelebi ibn Ahmed ve Mahalle-i Durak Fakîh sükkânından 'Osmân bin Mehmed nâm kimesneler li-ecli's-şehâde meclis-i şer'a hâzırân olup eserü'l-istişâh fî'l-vâki' merkûm Mehmed bin yüz iki senesi Zî'l-ka'desinde bizim huzûrumuzda eğer ba'de'l-yevm bir daha ben zevcem Fâtîma'yı darb idersem mezbûre Fâtîma benden üç talâk boş olsun didi biz bu husûsa şahidleriz şehâdet dahî ideriz deyu edâ-i şehâdet-i şer'îye eylediklerinde ba'de't-ta'dîl ve't-tezkiye şehâdetleri hayyiz-i kabûlde vâki'a olmağın üç talâkın vukû'una hükûm ve müfârekatına tenbîh bir le mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu", KŞS, 37/111-2, Sak, 37, s.196.

42 KŞS, 50/131-1.

43 "İkrâr ve i'tirâf etmeğın ikrârı mûcibince cerâhatda nazar-ı hâlâ olmayup mâ lehu olmağla cerh-i mezkûrun mûcib-i şer'îsi ber'ine tevkîf bir le mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu", KŞS, 49/13-1.

44 KŞS, 52/184-4, İzzet Sak, *Konya Kadı Sicili 52 (1143-1144 / 1730-1731)*, Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları No: 219, Konya 2014, s.361; KŞS, 37/107-2; KŞS 37/85-3.

45 KŞS, 37/109-1, Sak, 37, s.191-192.

46 Örneğin, "Mahmiye-i Konya'da el-Hâc Eymîr Mahallesi sâkinelerinden bâ'isetü'l-kitâb Şerîfe 'Âlime bint-i Seyyid Ahmed nâm hatun tarafından da'vâ-yı âtiyyü'l-beyâna vekili olup zâtını ma'rifet-i şer'îye ile 'ârifân olan Mehmed bin Muslî ve Sinân bin İbrahîm şehâdetleriyle şer'an vekâleti sâbite olan karındaşı oğlu Seyyid Mustafâ Çelebi ibn Seyyid Hüseyin nâm kimesne meclis-i şer'-i hatîr-ı lâzîmü't-tevkîrde müvekkile-i mezbûrenin zevci Ahmed bin İbrahîm mahzarında üzerine bi'l-vekâle da'vâ ve takrîr-i kelâm idüp mezbûr Ahmed müvekkile merkûmeyi târîh-i kitâbdan dört ay mukaddem bağının kapusu önünde bir def'a yumruğla darb idüp ve târîh-i kitâbdan on iki gün mukaddem menziline değnek ve depme ile darb idüp eykûleri(?) üzeri

haksızlığa karşı koymak hususunda cesur davrandıkları ve yardımcı oldukları da görülmektedir:

Örneğin “Mahmiye-i Konya’da Durakfakîh Mahallesi sâkinelerinden bâ’isetü’l-kitâb Fâtıma bint-i Süleymân nâm hatun meclis-i şer’-i hatîr-ı lâzîmü’t-tevkîrde zevci Süleymân bin Mehmed mahzarında üzerine da’vâ ve takrîr-i kelâm idüp mezbûr Süleymân zevcim olup benim şer’an darb olunmamı iktizâ ider cürmüm yoğiken bundan akdem **defa’âtle bi-gayr-ı hak beni darb itdiğinden mâ’adâ hâlâ dahî darb itmişdir** ve nafaka ve kisvemi dahî alıvırmez su’âl olunup mücib-i şer’îsi icrâ olunması matlûbumdur didikde gıbbe’s-su’âl mezbûr Süleymân cevâbında ben mezbûrenin nafaka ve kisvesini iktidârım mertebe alıvirürün ve bi-gayr-ı hak darb itmedim deyucek müdde’iye-i mezbûreden müdde’âsını mübeyyine beyyine taleb olundukda ‘udûl-I müsliminden ‘Abdurrahîm Efendi bin Mehmed Halife ve Mehmed bin ‘Alî nâm kimesneler li-ecli’ş-şehâde meclis-i şer’a hâzîrân olup eserü’l-istişâd fî’l-vâki’ **mezbûre Fâtıma husûs-I mezbûru i’lâm idüp biz dahî niçün bi-gayr-ı hak darb eyledin didiğimizde birkaç def ‘a darb eyledim deyu ikrâr eyledi biz bu husûsa şahidleriz** şehâdet dahî ideriz deyu edâ-i şehâdet-i şer’iye eylediklerinde ba’de’t-ta’dîl ve’t-tezkiye şehâdetleri makbûle olmağın ta’zîr bir le mâ-vaka’a bi’t-taleb ketb olundu”⁴⁷.

Mahkemeye yansımış olan örneklerde bazı kadınların, kocaları tarafından darp edilmeleri sonucunda hayatlarını kaybettikleri de iddia edilmiştir⁴⁸. Böylesi bir durumda kadı tarafından bir inceleme başlatılmakta ve bu incelemeler, yine kadı tarafından görevlendirilen mübaşirler aracılığıyla olay mahallinde ve ceset üzerinde gerçekleştirilmektedir⁴⁹. Kadınların bedeni üzerinde yapılacak olan incelemeler, kendisine güvenilir, dindar ve müstakime hatunlar tarafından gerçekleştirilmektedir:

şışmışdır ve bundan mâ’adâ mezbûreyi dâ’imâ darb ve ta’cîz itmek ‘âdet-i müstemesidir su’âl olunup mücib-i şer’îsi icrâ olunması matlûbumdur didikde gıbbe’s-su’âl ve ‘akîbe’l-inkâr ve ba’de’l-istişâd udûl-i müsliminden mahalle-i mezbûrede sâkin el-Hâc ‘Abdusselâm Efendi ibn ‘İvaz Efendi ve Eflâtûn Mahallesi’nde sâkin Mahmûd bin ‘Alî nâm kimesneler li-ecli’ş-şehâde meclis-i şer’a hâzîrân olup eserü’l-istişâd evvelâ mezbûr el-Hâc ‘Abdusselâm Efendi fî’l-vâki’ târîh-i kitâbdan on iki gün mukaddem ben mezbûr Ahmed’in kapusu önünden mürûr iderken zevcesi ümmet-i Muhammed yok mudur zevcim beni katl itmek ister deyu feryâd ve istigâse iderek kapudan taşra çıkup mezbûr Ahmed Dahî ardınca gelüp darb iderek menziline alup gitdi ben gördüm deyüp sâniyen mezkûr Mahmûd fî’l-hakîka târîh-i kitâbdan dört ay mukaddem mezbûr Ahmed zevcesi merkûmeyi bağının kapusu önünde benim huzûrunda yumruğla darb eyledi deyüp her biri biz bu husûsa şahidleriz şehâdet dahî ideriz deyu edâ-i şehâdet-i şer’iye eylediklerinde ba’de’t-ta’dîl ve’t-tezkiye şehâdetleri makbûle oldukdan sonra Karaarslan Mahallesi’nden el-Hâc Mehmed bin Halîl ve Mahalle-i el-Hâc Eymîr’den Molla Mehmed bin Ahmed Efendi ve Seyyid Mehmed Halife ibn Seyyid Süleymân Halife ve Bekir Çelebi bin Muharrem ve Hasan Çelebi ibn Mehmed ve Mevlûd bin Mehmed ve sâ’ir mahalle-i mezbûre ahâlisi olan müslimîn li-ecli’l-ihbâr meclis-i şer’a hâzîrân olup eserü’l-istişâd mezbûre ‘Âlime’nin dâ’imâ feryâdını istimâ’ ideriz merkûm Ahmed’in mezbûreyi darb itmek ‘âdet-i müstemesidir deyu her biri haber virmeğın ta’zîr bir le mâ-vaka’a bi’t-taleb ketb olundu” KŞS, 37/85-3, Sak, 37, s.149-150.

47 KŞS, 39/6-1, Solak,Sak, 39, s.9; “Mahmiye-i Konya’da Bâb-ı Aksarây Mahallesi sâkinelerinden bâ’isetü’l-kitâb Kadem bint-i Hüseyin nâm hatun meclis-i şer’-i hatîr-ı lâzîmü’t-tevkîrde zevci Ahmed bin Mustafâ mahzarında üzerine da’vâ ve takrîr-i kelâm idüp takrîr-i kelâm idüp ben mezbûrun hidmetinde iktidârım mertebesindesa’y ve ihtimâm üzere olup bir vecihle kusûrum ve şer’an te’dîb icâb ider hâlim yoğiken târîh-i kitâbdan iki gice mukaddem Madân nâm karyede vâki’ menziliimde ben yatsu namâzı edâ iderken zevç-i âhardan oğlum Hüseyin yanıma gelmekle mezkûr Ahmed benim yüzümü ve gözümü taşla darb ve mecrûh itmişdir ve sâ’ir eyyâmında dahî beni bilâ cürm darb itmekden hâlî değildir su’âl olunup mücib-i şer’îsi icrâ olunması matlûbumdur didikde gıbbe’s-su’âl mezbûr Ahmed cevâbında ben değirmenden henüz gelüp ol vakitte mezkûre bana etmek getürüp sâ’ir tâ’am getürmemekle bir tabanca darb eyledim deyu ikrâr idüp ve mezbûrenin yüzü ve gözü kara bere olduğu mu’âyene olduğundan sonra mahalle-i mezbûre ahâlisinden Seyyid Mehmed Çelebi ibn ‘Alî Beşe ve ‘Abdullah ibn el-Hâc Receb nâm kimesneler li-ecli’l-ihbâr meclis-i şer’a hâzîrân olup merkûm Ahmed mezkûre Kadem Hatun’u mahallemiz içinde dahî ekser eyyâmında bilâ cürm darb itmek üzeredir deyu bi’l-muvâcehe haber virmeleriyle ta’zîr bir le mâ-vaka’a bi’t-taleb ketb olundu. KŞS, 39/15-2, Solak, Sak, 39, s.25.

48 KŞS, 37/50-3.

49 Örneğin, “Mahmiye-i Konya’da Aklân Mahallesi sâkinelerinden iken târîh-i kitâb günü vefât iden Sâliha bint-i Mehmed’in sadrî kebîr oğlu işbu râfi’ü’l-kitâb İbrahîm nâm kimesne meclis-i şer’a gelüb takrîr-i kelâm ve ta’bîr-ı ‘anî’l-merâm idüp vâlidem müteveffîye-i mezbûre Sâliha’yı zevci üvey babam es-Seyyid Mehmed nâm kimesne târîh-i kitâbdan üç gün mukaddem tennûr demürü ile darb-ı şedîd ile darb itmeğın ol darbin te’sîrinden nâşî hâlâ vefât itmekle taraf-ı şer’-i mutahhardan üzerine varılup keşf ve tahrîr olunmak matlûbumdur didikde taraf-ı şer’den Mevlânâ Mehmed Efendi ibn İbrahîm Efendi irsâl olup ol dahî zeyl-i kitâbda muharrerü’l-esâmî olan müslimîn ve mahmiye-i merkûmede mütesellim olan kıdvetü’l-emâcid ve’l-ekârim (boş) ağa tarafından mübaşir ta’yîn buyurulan fâhrü’l-akrân Ahmed Ağâ ile mahalle-i mezbûrede vâki’ müteveffîye-i mezbûre Sâliha’nın menziline varup ‘akd-ı meclis-i şer’-i nebevî idüp müteveffîye-i mezbûre Sâliha’nın a’zâsına dîndâr ve müstakime kâlibe hatunlardan Ümmü bint-i ‘Alî ve Nisâ bint-i Hamza ve müteveffîye-i mezbûrenin vâlidisi ‘Âyşe bint-i Mehmed nâm hatunlar nazar idüp müteveffîye-i mezbûre Sâliha’nın cemî’ a’zâsına nazar eyledik aslâ ve kat’â eser-i cerâhata ve bereye müte’allık bir şey yokdur deyu haber virdiklerini mevlânâ-yı merkûm mahallinde ketb ve tahrîr ve ma’â ba’s olunan Çukadâr Mustafâ Beşe ve Muhzır Mustafâ ile meclis-i şer’a gelüp ‘alâ vukû’a haber virmekle mâ-vaka’a bi’t-taleb ketb olundu.”KŞS, 45/199-1, İzzet Sak, Cemal Çetin, 45 Numaralı Konya Şer’iye Sicili (1126-1127 / 1714-1715), (Transkripsiyon ve Dizin), Selçuklu Belediyesi Kültür Yayınları: 28, Konya 2008, s.474.

Örneğin “Mahmiye-i Konya’da Fakîhdede Mahallesi sâkinlerinden Ahmed bin Mehmed nâm kimesne tarafından vekîl-i şer’îsi ‘Osmân Çelebi ibn Velî nâm kimesne meclis-i şer’-i münîrde takrîr-i kelâm ve ta’bîr-i ‘anî’l-merâm idüp müvekkilim mezbûr Ahmed’in zevcesi Fâtîma bint-i ‘Alî nâm hatun mahmiye-i mezbûre hâricinde Aymanos nâm mevzi’de vâkî’ bağında sâkine iken târîh-i kitâbdan sekiz gün mukaddem mizâcın bozup ba’dehu tâ’ûn çıkarup mat’ûnen fevt olmağla ba’zı ashâb-ı ağrâz mezbûre Fâtîma’yı altı gün mukaddem zevci müvekkilim mezbûr Ahmed darb etmekle darbindan fevt oldu deyu üfk ve iftirâ etmeleriyle taraf-ı şer’den üzerlerine varılup keşf ve tahrîr olunması matlûbumdur didikde savb-ı şer’-i kavîmden Mevlânâ Ahmed Efendi ibn ‘Abdulkerîm Çelebi irsâl olunup ol dahî hâlâ Eyâlet-i Karaman mütesellimi fahrü’l-emâcid ve’l-ekârim es-Seyyid Mûsâ Ağa tarafından mübâşir ta’yîn olunan fahrü’l-emâsil İbrahîm Çavuş ile bağ-ı merkûma varup mezbûre Fâtîma’yı meyyiten bulup mezbûre Fâtîma kâbile hatunlardan Sâkine bint-i el-Hâc ‘Abdulfettâh ve Fâtîma bint-i Mahmûd ve Sâliha bint-i Molla ‘Abdî ve ‘Âlime bint-i Receb ve Kerîme bint-i Hâcî Mustafâ nâm hatunlara irâ’et olundukda mezbûreler müteveffîye-i mezbûrenin ba’de’l-keşf cemî’ a’zâsına nazar eylediklerinde kat’â bir yerinde eser-i cerh olmayup ancak boğazının iki tarafında tâ’ûn yerleri olup göğөрüp ve şişüp ve burnundan bir mikdâr kan cârî olduğunu ba’de’l-ihbâr mezbûre Fâtîma’nın boğazına mevlânâ-yı mezbûr ve mübâşir-i merkûm dahî nazar eylediklerinde fî’l-hakîka boğazının iki tarafında tâ’ûn bereleri olup göğөрüp ve üzerü şişüp ve ba’de’l-vefât burnundan bir mikdâr kan cârî olduğunu mu’âyene ve müşâhede eylediklerini mevlânâ-yı mezbûr müteveffîye-i mezbûrenin zevci merkûm Ahmed ve sâ’ir zeyl-i kitâbda muharrerü’l-esâmî müsîlimîn mahzarlarında mahallinde ketb ve tahrîr ve ma’â ba’s olunan ümenâ-i şer’den es-Seyyid ‘Alî bin Ahmed ve mübâşir-i merkûm ile meclis-i şer’a gelüp ‘alâ vukû’a inhâ ve takrîr etmeğîn mâ-hüve’l-vâkî’ bi’t-taleb ketb olundu”⁵⁰.

İddianın özelliğine göre, ceset üzerinde yapılan incelemede darp sonucunda meydana gelmiş olan morluklar veya yaralar müşahade edilmektedir. İncelemenin sonucunda elde edilen bulgular, kadı tarafından görevlendirilen mübaşirler aracılığıyla mahkemeye sunulmaktadır. Kadı, ceset üzerinde yapılan bu incelemeden sonra oluşturulan raporlar doğrultusunda davayı sonuçlandırmaktadır⁵¹.

B. Çocuk Düşürme

1650-1750 yılları arasını ihtiva eden şeriye sicillerinde tespit edilen örneklerin bazıları da, çocuk düşürme vakalarına dair iddiaları içermektedir. İslam hukukunda “ıskat-ı cenin” olarak adlandırılan ceninin düşürülmesi, incelediğimiz örneklerde, cenin ilkası⁵², sâkıt⁵³, vaz’-ı haml⁵⁴ ifadeleriyle geçmektedir. “İskat-ı cenin” terimi hem gebeliğin herhangi bir tıbbi sorun nedeniyle düşükle sonuçlanmasını hem de hamile kadının bilerek ve isteyerek gebeliğine son vermesini karşılar.⁵⁵ İskat-ı ceninin sözlük anlamı, ceninin ana rahminden atılmasıdır. Örtmek; örtünmek, gizlenmek” anlamındaki cenn kökünden türeyen cenin, sözlükte “gizli olan şey, anne karnındaki çocuk” gibi manalara gelmektedir. Henüz doğmamış çocuğa, doğum vaktine kadar anne karnında saklandığı için cenin denilmiş, kelime ayet ve hadislerde bu anlamda kullanılmıştır. Kur’an-ı Kerim’de insanın yaratılışı anlatılırken, anne karnında çeşitli safhalardan geçtiği ve belli bir süre sonunda rahimde gelişmesini tamamlayıp dünyaya geldiği belirtilmektedir⁵⁶.

Bu çalışmada ele alınacak olan vakalar, mahkemeye “kürtaj” biçiminde yansımamış/yansıtılmamış olan çocuk düşürme vakalarıdır. Dolayısıyla çalışmamızda, daha çok “kürtaj” karşılığında kullanılan “ıskat-ı cenin” tabiri yerine “çocuk düşürme” ifadesini kullanmayı tercih ettik. Zira elimizdeki belgelerde de bu tabir yerine “sâkıt vaki oldu”, “Cenin ilka eyledim” gibi ifadeler kullanılmıştır. Ancak tabiatıyla bu ifadeler kadının hamileliğini bilerek veya isteyerek sonlandırmadığı anlamına da gelmez.

İskat-ı cenin çok eski dönemlerden itibaren çeşitli toplumlarda sık sık karşılaşılan, dinî, hukukî ve

50 KŞS, 52/220-3, Sak, 52, s.435.

51 KŞS, 37/50-3; KŞS, 45/199-1; KŞS, 52/220-3.

52 “bir cenîn ilkâ eyledi”, KŞS, 45/39-1; “cenîn-i meyt ilkâ eyledi”, KŞS, 45/137-2; KŞS, 45/42-4.

53 “ol darbdan sâkıt vâkî” oldu”, KŞS, 10-169-2; “hâlâ hamlim sâkıt olmak”, KŞS,38/29-2; KŞS, 14/38-1; KŞS, 41/49-1.

54 KŞS, 49/58-2.

55 Gülhan Balsoy, “Politik Bir Alan Olarak Kadın Bedeni, Osmanlı Toplumunda Kürtajın Yasaklanması”, *Toplumsal Tarih*, S.223, Temmuz 2012, s.23.

56 Mustafa Uzunpostalcı, “Cenin”, *DİA*, 1993, vol. 7, s.369.

ahlakî yönü üzerinde önemle durulan bir sosyal olgudur. İlkel toplumlarda “çocuk düşürme” kadının beden bütünlüğünü ihlal eden fiillerden sayılmıştır. Esas olarak anne ve babanın çocuk üzerindeki tasarruf yetkisi üstün tutulmuş, bu nedenle de çocuk düşürme, anne veya babanın iradesi kapsamında gerçekleştirilirse ceza verilmemiştir. Örneğin İbranilerde, koca veya hâkim tarafından çocuk aldirmaya ilişkin karar verilebiliyordu. Rıza dışında gerçekleştirilen eylemler neticesinde kadın ölürse, genellikle ölüm cezası verilirdi. Eski Yunan’da fiilin cenine karşı islenmiş sayıldığı kabul edilmişti. Buna göre, cenin hayat kazanmış ise, fail hakkında ölüm cezası verilirdi, aksi halde ceza verilmezdi⁵⁷. Roma hukukunda ise, daha detaylı düzenlemeler yapılmıştır. Ancak bu düzenlemeler Roma İmparatorluğu’nun dönemlerine göre değişiklik göstermiştir. Cumhuriyet Roma’sında çocuk düşürme ebeveynin rızası ile gerçekleştirilmişse ceza verilmiyordu. Eğer kadın cebri yola başvurarak çocuğu düşürmüşse sürgün; hatta fiil hırs amacıyla islenmişse ölüm cezası bile verilebilirdi. Suça iştirak edenler de sürgün ile birlikte müsadere ile cezalandırılır, kadın ölürse ölüm cezası uygulanırdı. İlerleyen dönemlerde ise, çocuk düşürme sadece sağlık için gereken zorunlu durumlarda uygulanmıştır⁵⁸.

Çocukların çeşitli vesilelerle kurban edilmesi Ken’anilerden Greklere, Hintlilerden Çinlilere kadar birçok toplumda yaygın bir gelenek halini almakla birlikte genellikle dinler ana karnındaki çocuğun düşürülmesini yasaklamışlardır. Hinduizm’de çocuk düşürme yasaktır. Böyle bir fiili işleyen kadın bulunduğu kastın dışına atılır. Hinduizm’in kutsal kitaplarından Atharvaveda’ya göre çocuk düşürmekten daha büyük günah yoktur. Budizm ve Zerdüşlük’te de çocuk düşürmek yasaktır⁵⁹. Ahd-i Atik’e göre bir kimse ana karnındaki çocuğun düşmesine sebep olursa, kocanın belirleyeceği bir meblağı ödemek mecburiyetindedir. Bu olay kadının ölümüne yol açmışsa ölüme ölümlü karşılık verilecektir. Yahudi tarihçisi Josephus’a göre çarpma sonucu rahimdeki çocuğunun düşmesine sebebiyet veren kimseye, biri nüfusun azalmasına karşılık olarak, diğeri de zararın telafisi için, kadının kocasına verilmek üzere iki kat para cezası tertip edilirdi. Yine Josephus’a göre şeriat (Tevrat) bütün çocukların doğmasını emreder ve kadının çocuğunu düşürmesini veya tohumu imha etmesini yasaklar. Hristiyanlık’ta da çocuk düşürmek büyük günah kabul edilmiştir. Hristiyan geleneğine göre Tanrı, varlıkları belirli bir süre için yaratmıştır ve her hayat sahibi için fiziki ölümü mukadder kılmışsa da asıl hedef hayatın devam ettirilmesidir. Ortaçağ’da, cenine ilk haftalardan sonra ruh verildiği kanaati yaygın olmasına rağmen ilk günlerdeki çocuk düşürmenin de büyük suç olduğunda şüphe edilmemiştir⁶⁰. Kiliseler tarih boyunca hristiyan kadınların çocuklarını düşürmek için ilaç içmelerini yasaklamış ve kınamışlardır⁶¹.

Bir kadının düşük yapmasına, çocuğunu düşürmesine sebep olma İslam hukukunda da hep önemsenen ve cezalandırılan bir konu olsa da, isteyerek çocuk düşürme meselesi fazla öne çıkmamış, tartışıldığında farklı yorumlarla ele alınmıştır⁶². İslam hukukçuları çocuk düşürmenin dinî hükmü konusunda iki gruba ayrılırlar. Çoğunluğun yer aldığı birinci gruba göre hamileliğin hiçbir döneminde meşrû sebep olmaksızın çocuk düşürmek caiz değildir. Allah’ın yarattığı ceninin hayatına insan tarafından son verilmesi meşru olamaz. İkinci grupta yer alan hukukçulara göre ise, hamileliğin ilk dönemlerinde çocuğun düşürülmesi haram değildir. Bunlardan bazılarına göre böyle bir fiil mekruh, bazılarına göre de mubahtır. Hamileliğin ilk döneminde belli bir süre içinde çocuğun düşürülmesinin mubah olduğunu söyleyen âlimler genelde “ruhun üflenmesi” zamanını, bazan da ceninin anne karnında tam teşekkül etmesi safhasını esas alırlar. Başta bu olmak üzere birçok hadise göre ana rahmindeki cenine üçüncü kırk günün bitiminde ruh üflenir ve eceliyle kaderi belirlenir. Ancak fıkıh kitaplarının hemen hemen çoğunda, cenine ruhun ilk 120 günden sonra üflendiği hususunda bir görüş birliğine varıldığı görülmektedir. Bu anlayışta, ceninin anne karnındaki yaratılış safhalarından bahseden ayetin (el-Mü’minûn 23/12-14) dolaylı ifadesinin de önemli payı vardır⁶³.

Çocuk düşürme her türlü fiil veya araçla yapılabilir. Burada önemli olan failin hareketinin ve suçta kullanılan araçların gebe kadının çocuğunun düşmesine neden olup olmamasıdır. Cenin aleyhine

57 Burcu Dönmez, “TCK’da Çocuk Düşürme Suçu Mukayeseli Hukuk ve AİHM’nin Bakış Açısıyla Ceninin Yasama Hakkının Sınırlandırılması”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.IX, S.2, 2007, s.102.

58 Dönmez, “Çocuk Düşürme”, s.103.

59 Ömer Faruk Harman, “Çocuk Düşürme”, *DİA*, vol. 3, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s.363.

60 Harman, “Çocuk Düşürme”, 363.

61 Belkis Konan, “Osmanlı Devleti’nde Çocuk Düşürme Suçu”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.LVII, S.4, Ankara 2008, s.320.

62 Balsoy, “Kürtajın Yasaklanması”, s.23.

63 Orhan Çeker, “İslam Dininde Çocuk Düşürme”, *DİA*, vol. 3, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s.364.

işlenen fiil, yaralama, vurma, itme, ilaç vererek cenini düşürmeye çalışma gibi maddi bir eylemle ortaya çıkabileceği gibi; tehdit, korkutma, heyecan yaratarak hamile kadının cenini düşürmesine sebebiyet verebilecek manevi bir şekilde de ortaya çıkabilir⁶⁴.

Çocuk düşürülmesi hususunda kadının rızasının olup olmadığı önemlidir. Kadının rızası gebelik süresini 10 haftanın altında kalan anne karnındaki cenini öldürmeyi suç olmaktan çıkarmaktadır. Bu işleme halk dilinde çocuk aldırma denmektedir. Gebelik süresi on haftayı geçen ceninin öldürülmesinde kadının rızası olsa dahi, eylem suç olduğu gibi kadının rızası kendisini de sanık haline getirmektedir. Kadının rızasının olmadığı durumlarda cenin on haftanın altında dahi olsa çocuk düşürmek suç teşkil etmektedir⁶⁵.

Düşük yapmak konusunda 4 mezhep ve fakihler arasında görüş ayrılıkları olmakla birlikte; cenini öldürmek, İslam hukukunda bir cana kıymak ve bir insanı öldürmek olarak nitelenerek suç sayılmıştır. Hamileliğin dördüncü ayından sonra (120 gün) özürsüz olarak çocuk düşürmenin haram olduğu konusunda ilim adamları arasında ittifak vardır⁶⁶. İslamiyet'in dört ana mezhebinden Hanefilik mezhebi mecburiyet halinde 120 günün sonuna kadar kürtaja izin verirken, Malikiler çoğunlukla kürtajın yasak olması fikrini ileri sürmüşler, ancak zorunluluk olması halinde ilk 40 gün içinde çocuğun düşürülebileceğini kabul etmişlerdir. Hanbeli ve Şafililer ise, uygun olup olmaması konusunda Hanefilere katılırken, süre konusunda farklı düşünmüşlerdir. Tüm mezheplerin üzerinde anlaştıkları tek nokta ise, ceninin ana rahmine düşmesinden itibaren 4 ay sonra annenin hayatının tehlikede olması dışında kürtajın hiçbir şekilde kabul edilmemesidir⁶⁷.

Cenin aleyhine işlenen suçlarda faile verilecek ceza fiilin sonucuna göre çeşitlilik gösterir. Örneğin cenin, annesinin rahminden ölü olarak ayrılırsa suçlunun cezası beş deve kıymetinde bir köle veya cariye olan cenin diyetidir. Bir başka deyişle, ceninin 'gurre'sidir⁶⁸. Gurreyi, anne rahmindeki çocuğun (ceninin) düşürülmesinden dolayı ödenmesi gereken tazminat olarak tanımlayabiliriz. Gurre, tam diyetin yirmide biri olarak tespit edilmiştir. Ceninin müessir bir fiil, tehdit, korkutma veya ilaç kullanma sonucunda düşmesi⁶⁹, suçu işleyen ceninin annesi, babası veya üçüncü kişi olup olmaması, failin kasıtlı hareket edip etmemesi gurre cezasını etkilemez⁷⁰. Hz. Peygamber, iki kadın arasındaki bir kavga sonunda hamile olanın çocuğu düşünce bir köle veya cariye ödenmesine hükmetmiştir⁷¹. İslam hukukçuları, ceninin diyetinin annenin diyetinin onda biri (tam diyetin yirmide biri), yani beş deve, 50 dinar veya 600 dirhem (Hanefiler'e göre 500 dirhem) olduğunu ifade etmişlerdir. Bu miktar bir bakıma Resül-i Ekrem'in cenin için takdir ettiği gurrenin deve, altın veya gümüş cinsinden değeridir⁷².

XVIII. asır Osmanlı Şeyhülislamlarından Yenişehirli Abdullah Efendinin (Ö. 1156/1743) bir fetvasında: "Hind hâmil-i iskât-ı cenîn ile iddet-i münkadite olmak için deuâ içup bir hayy ve bir meyyit iki cenîn ilkâ idüp /layy olan dahi filhâl fevt olsa Hind'e meyyit için gurre hayy için diyet ve keffâret lâzıme olur" denilmektedir⁷³.

Iskat-ı cenin meselesine, Mecelle-i Ahkâm-i Adliye'yi hazırlayan cemiyetin üyelerinden Ömer Hilmi Karînâbâdîzâde'nin, Mekteb-i Hukûk-ı Şahâne (Hukuk Fakültesi) son sınıf öğrencilerine okutulan Kanun Mecmuası'nda da rastlanılmaktadır. Mecmuaya göre, iskat-ı cenine sebep olanların 500 dirhem ceza ödemeleri gerektiği, düşen çocuğun kız ya da erkek olmasının önemli olmadığı, hatta düşürülen çocuk te'vem (ikiz) ise cezanın iki katına çıkarılmasının gerekliliği belirtilmektedir. Öte yandan, çocuğu düşüren annenin, kocasının rızası olmaksızın çocuk düşürmesi halinde ceza olarak 500 dirhem para ödemesi ve ölen çocuğun mirasından mahrum bırakılması gerektiği, ancak kocasının izni olması halinde

64 Konan, "Çocuk Düşürme", s.325.

65 Halil Yılmaz, "Cenini Öldürme (Çocuk Düşürme/Düşürme) Suçu", *Ankara Barosu Dergisi*, 2001/2, s.77.

66 Yılmaz, "Cenini Öldürme", s.71.

67 Konan, "Çocuk Düşürme", s.323.

68 Muhsin Koçak, "Gurre", *DİA*, vol. 14, 1996, s.211.

69 "Latince adı lolium temelentum olan "mahmuzlu çavdar otu"nun Osmanlı kadınları tarafından kürtaj yapmak için kullanıldığı söyleniyor", Balsoy, "Kürtajın Yasaklanması", s.24.

70 Konan, "Çocuk Düşürme", s.326.

71 Ebü Davûd, "Diyat", 19; Tirmizi, "Diyat", 15; Nesai, "Kasâme", 39.

72 Koçak, "Gurre", s.211.

73 Kamil Şahin, "XIX. Yüzyılın Birinci Yarısında Belgelerle Osmanlılarda Çocuk Düşürme Problemleri Üzerine Bazı Gözlemler, Vakıf Doğumevi, Eczane Açılması", *XII. Vakıf Haftası Kitabı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1994, s. 57.

bu cezaların işlemeyeceği de belirtilmektedir⁷⁴.

Osmanlı Devleti'nde 1858 tarihli Ceza Kanunnamesi yürürlüğe girmeden önce çocuk düşürme ve kürtaj suçları İslam hukuku esaslarına göre cezalandırılırdı. Osmanlı hukuk sisteminde de temel alınan Hanefi hukukuna göre ıskat-ı cenin annenin hayatının tehlikede olduğu durumlarda gebeliğin ilk 120 gününde mekruh kabul edilmektedir; yani önerilmez ama günah olduğu da düşünülmez. Bu konuda çok kesin bilgiler olmamakla birlikte Tanzimat Dönemi'nden önce de bazı fermanlarda çocuk düşürmenin yasaklanmış olduğunu söylememiz mümkündür. İmparatorlukta çıkarılan bazı fermanlarla çocuk düşürme fiilinin önüne geçilmek istenmiştir⁷⁵.

Günümüz ceza kanunlarında yer alan ve cezaî yaptırımı olan ıskat-ı cenini yasaklama girişimleri, Osmanlı İmparatorluğu zamanında da ciddi olarak ele alınmış ve bu durum önlenmeye çalışılmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar şerî hükümlerle engellenmeye çalışılan ıskat-ı cenin, Tanzimat Fermânı'nın ilanından sonra bir suç kabul edilerek ceza kanunnamelerinde yer almıştır. ıskat-ı cenini engelleme çabalarının altında yatan en önemli nedenlerden biri imparatorluğun içine düştüğü nüfus darlığıdır⁷⁶. Osmanlı imparatorluğunda, öncelikli olarak, II. Mahmut'un 1838 tarihli fermanına kadar ıskat-ı cenin ile ilgili yasaklamaların olmasına rağmen henüz bir yasal düzenleme haline gelmediği, ancak 1838 tarihli ferman ile sistematikleştiği anlaşılmaktadır. ıskat-ı ceninin ceza kanunnamelerinde yer alması, fermanın ilanından yirmi yıl sonra, ilk kez 1858 yılında mümkün olmuştur⁷⁷.

Bu çalışmanın inceleme dönemi olan 1650-1750 yılları arasında ıskat-ı cenin ile ilgili yasaklamalar mevcut olmasına rağmen bu konuda henüz bir yasal düzenleme bulunmadığı, çocuk düşürmenin şer'i hükümlerle engellenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Çalışmamızda XIX. yüzyılda ortaya çıkan yasal düzenlemelerin olmadığı bir süreçte, çocuğunu düşürdüğünü beyan eden kadınlar üzerinden bu durumun başta şiddet olmak üzere hangi nedenlerle kaynaklandığı sorgulanacaktır.

Sicillerde yaptığımız taramalarda çeşitli sebeplerle çocuklarını düşüren kadınların davacı/şikâyetçi olmak veya sulh yapıldığını bildirmek amacıyla mahkemeye müracaat ettikleri görülmektedir. Ayrıca Mahalle arasında zaman zaman bazı kadınların çocuk düşürdüğü yönünde dedikodular yayıldığı ve bunun da aslı olup olmadığının tespit edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır:

Örneğin, "Medîne-i Konya'da Pîr Esed Mahallesi sâkinlerinden Fâtıma bint-i Ebûbekir nâm hatun tarafından zikri âfî ibrâyî ikrâra vekîli olup zât-ı mezbûreyi ma'riyet-i şer'îye ile 'ârifân olan 'Alî bin Ma'den ve Mustafâ bin Molla Mehmed nâm kimesneler şehâdetleriyle şer'an vekâleti sâbite ve sübût vekâletine hükm-i şer'î lâhık olan zevci 'Ömer bin Yûsuf nâm kimesne meclis-i şer'-i hatîr-ı lâzîmü't-tevkîrde yine mahalle-i mezbûre sâkinelerinden bâ'isü'l-kitâb 'Âyşe bint-i el-Hâc Hasan nâm hatun tarafın-dan tasdîka vekîl-i şer'îsi olan babası merkûm el-Hâc Hasan mahzarında bi'l-asâle ve'l-vekâle ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüp müvekkilem mezbûre Fâtıma'nın müvekkile-i mezbûre 'Âyşe ile bundan akdem beyanlarında münâza'a vâkî' olmakla **münâza'a esnâsında mezbûre Fâtıma bir cenîn ilkâ eyledi deyu elsine-i nâsda şâyi' olup lâkin mezbûre Fâtıma'nın cenîn ilkâ eylediğinin aslı olmamakla** merkûme 'Âyşe'den ve ahâli-i mahalleden ve sâyir bir ferdin da'vâ ve nizâ'ımız olmayup husûs-ı mezbûra müte'allık 'âmme-i de'âvî ve mütâlebâtıdan zimmetlerini ibrâ-i 'âmm ile ibrâ ve ıskât eyledik didikde gıbbe't-tasdîki's-şer'î mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu"⁷⁸.

1650-1750 yılları arasında yayımlanmış 13 adet sicilde yaptığımız taramalarda 30'a yakın çocuk düşürme davası tespit edilmiştir. Mahkemeye intikal eden örneklerde, davacı kadınlar çocuk düşürmelerine sebep olan olaylar veya şahıslar hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Bunlar arasında en **fazla rastlanılan** örnekler, hamile kadınların şiddete uğraması nedeniyle meydana gelen çocuk düşürme

74 Fatma Şimşek, Haldun Eroğlu, Güven Dinç, "Osmanlı İmparatorluğunda ıskat-ı Cenin (Çocuk Düşürme)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol.2/6, Winter 2009, s.601.

75 Örneğin, 9 L 1204 H. (M:1790) tarihli bir belgede, ıskat-ı cenin cürmünü irtikâp edenler hakkında icra edilecek tedbirlere ilişkin fermanın kamuya duyurulduğundan bahsedilmektedir. Konan, "Çocuk Düşürme", s.327.

76 Şimşek, Eroğlu, Dinç, "ıskat-ı Cenin", s. 595.

77 Şimşek, Eroğlu, Dinç, "ıskat-ı Cenin", s. 601; 1858 tarihli Ceza Kanunnamesi'nde çocuk düşürme fiili suç olarak düzenlenmiştir. "Bir kimse darp yahut sair bir guna fiil ile hamile hatunun ıskat-ı cenin eylemesine sebep olursa diyet-i şerriyesi istifa olunduktan sonra eğer bu teaddisi an-kasd olmuş ise muvakkaten küreğe konulur." şeklinde hüküm altına alınan 192. maddeden açıkça anlaşılacağı gibi hamile bir kadının çocuğunu düşürmesine sebep olan kişi öncelikle ceninin diyetini öder. Diyetin ödenmesinde fiilin kasıtlı veya kaza ile olması arasında bir fark yoktur. Ancak fail kasıtlı hareket etmiş ise, o zaman ayrıca muvakkat kürek cezası ile cezalandırılacaktır. Konan, "Çocuk Düşürme", s.330.

78 KŞS, 45/39-1, Sak, Çetin, 45, s.73.

vakalarıdır. Çocuğunu düşürdüğünü iddia edenlerin % 55'inin kocalarından veya aile bireyi olmayan başka kişilerden gördükleri şiddet nedeniyle çocuklarını düşürdüklerini iddia ettikleri görülmektedir. Ancak bunların sadece %7'si (2 kişi) kocalarının şiddeti nedeniyle çocuklarını düşürdüklerini iddia etmişlerdir:

Örneğin, "Mahmiye-i Konya'da el-Hâc Cemâl Mahallesi sâkinelerinden Fâtıma bint-i 'Abdî nâm hatun tarafından husûs-ı âtiyyü'l-beyânı da'vâya vekîl-i şer'îsi olan vâlidesi 'Âyşe bint-i Mehmed nâm hatun meclis-i şer'-i hafîr-ı lâzımü't-tevkîrde müvekkile-i mezbûrenin zevci bâ'isü'l-kitâb Hızır bin Hoca 'Alî mahzarında üzerine bi'l-vekâle da'vâ ve takrîr-i kelâm idüp mezbûr Hızır târîh-i kitâbdan iki gün mukaddem hâmil zevcesi olan kızım ve müvekkilem merkûme Fâtî'nin **belini darb itmişidi ol darbdan merkûme Fâtî târîh-i kitâbdan bir gün mukaddem biri müzekker biri mü'ennes iki sakt ilgâ idüp** müzekker olan saktı mezkûr Hızır ihfâ idüp ve mü'ennes olan saktı ben ahz eyledim nazar eyledim nazar ve su'âl olunup mûcib-i şer'îsi icrâ olunması matlûbumdur deyüp bir muzafa ibrâz eyledikde nazar olunup a'zâ-yı insâniyeden eser ve 'alâmet olmayup kanla mûltah lahm pâresi şeklinde bir şey olduğu mu'âyene olundukdan sonra gıbbe's-su'âl merkûm Hızır cevâbında mezbûre Fâtî benim iznim yoğiken konşuya gitmekle iki tabanca darb eyledim bundan mâ'adâ beline ve sâ'ir 'uzvuna darb itmedim deyu inkâr idicek müdde'îye-i merkûmeden sebep-i sakt olan beline darbu mübeyyine beyyine taleb olundukda ityân-ı beyyineden izhâr-ı 'aciz ve istihlâf itmeğin mezkûre Fâtî'nin beline darb itmediğine merkûm Hızır'a yemîn teklîf olundukda ol dahî 'alâ vefki'l-mes'ûl yemîn-i billahi'l-'azîm itmeğin bilâ beyyine da'vâ-yı mezkûreden men' bir le mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu."⁷⁹

Şiddet gördüğü için çocuğunu düşürdüğünü iddia eden kadınların % 93'ü ise, aile üyesi olmayan kişilerin kendilerini darp etmesi nedeniyle çocuk düşürdüklerini beyan etmişlerdir. Çocuğunu düşürdüğünü iddia eden kadınların % 45'i ise aile üyesi olmayan başka kişilerden kaynaklanan olaylarda yaşadıkları üzüntü ve korku nedeniyle çocuklarını düşürdüklerini iddia etmişlerdir. Bu örneklerde kocasının başkaları tarafından darp edildiğini öğrenip üzüntüden⁸⁰, başkalarıyla yaşadıkları tartışma

79 KŞS 38/150-1, İbrahim Solak, İzzet Sak, 38 Numaralı Konya Şer'îye Sicili (1103-1104 / 1692-1693): Transkripsiyon ve Dizin, Selçuk Üniversitesi Basımevi Yayınları, Konya 2014, s.245; KŞS, 54/884.

80 "Mahmiye-i Konya muzâfâtından 'Âdilli nâm karye sâkinlerinden Yitilmiş bin Sevindik nâm kimesne meclis-i şer'-i hafîr-ı lâzımü't-tevkîrde Ece nâm karye sâkinlerinden Koçi Beg bin Mehmed Ağa ve İbrahim Beg ibn Hüseyin ve Emîrler ve Şerbetci ve İsmîl nâm karyeler ahâlisinden Hâcî Ahmed ve Seyyid İbrahim Çelebi ve Kalender ve Hâcî Şahin ve Şa'bân ve Seyyid 'Alî Çelebi ve 'Abdulkerîm ve diğer 'Abdulkerîm nâm kimesneler mahzarlarında üzerlerine da'vâ ve takrîr-i kelâm idüp târîh-i kitâbdan otuz gün mukaddem mezbûrân kimes-neler cem'iyet ile zikr olunan 'Âdilli nâm karye mescidi önüne gelüp hâzır-ı bi'l-meclis olan Süleymân Beşe beni evimden çıkarup mescid-i mezbûr önüne vardığımda mezbûrân Koçi Beg ve İbrahim Beg beni değnek ile darb eylediler zevcem 'Âyşe nâm hatun evimde oturur-ken beni darb eylediklerini istimâ' idüp iki gün sonra merkûme 'Âyşe'den iki aylık sakt vâki' oldu su'âl olunup takrîrleri tahrîr olunması matlûbumdur didikde gıbbe's-su'âl mezbûrân Koçi Beg ve İbrahim cevâblarında mezbûr Yitilmiş Suğla suyunun bend kolu olup bendleri tutmayup sular tuğyan idüp her birimizin ekinlerine zarar olmağla mezbûr Yitilmiş'i darb eyledik deyu ikrâr idüp lâkin mezbûrânın vech-i meşrûh üzere mescid-i mezbûr önünde değ-nek ile darblarından ve merkûmün kimesnelerin cem'iyet ile karye-i merkûmeye vardıkların-da havf idüp sakt vâki' olduğunu mübeyyine beyyine taleb olundukda ityân-ı beyyine için yirmi gün imhâl olunup mehl-i şer'î temâmında gelmezsem hüccet-i şer'îye virile deyu mezbûr Yitilmiş ikrâr idüp mehl-i şer'î temâmında gelmemekle mezbûrân kimesneler fetvâ-yı şerîfe ibrâz idüp mazmûnunda Zeyd ve 'Amr ve Bekir Hâlid'e cevri idüp Hâlid'in evinde 'avratı Zeyneb'e haber vâsıl olup Zeyneb'in saktı vâki' olsa Zeyd ve Bekir ve 'Amr'a diyet lâzım olur mu el-cevâb olmaz 'avrata zarar etmedikçe deyu buyurulmağın ber-mûcib-i fetvâ-yı şerîfe hıfzen lil-makâl bi't-taleb ketb olundu.", KŞS, 14/38-1, Küçük, Sak, 14, s.52.

nedeniyle korkudan⁸¹, tartışma sırası itilip kakılmaktan⁸² veya tecavüze uğramaktan⁸³ dolayı çocuğunu düşürdüğünü iddia eden kadınlara rastlanmaktadır. Bazı kadınlar, çocuklarını düşürdükten sonra vefat etmişlerdir⁸⁴.

Çocuğunu düşürdüğünü iddia eden kadınlar, ya bizzat kendileri ya da vekilleri vasıtasıyla mahkemeye müracaat ederek, çocuğunu düşürmesine neden olan kişi veya kişilerden davacı olmaktadır. Kadı, davacının iddiasını dinledikten ve delilleri inceledikten sonra davalıya durumun davacının iddia ettiği şekilde olup olmadığını sormaktadır. Kadınların bizzat mahkemeye gidemediği durumlarda durumun mahkemeye intikal ettirilmesi üzerine, şiddete uğrayan kadınlar hakkında bizzat mahallinde sorgulama ve soruşturma da yapılmaktadır:

Örneğin, “Mahmiye-i Konya’da Karaarslan Mahallesi sâkinlerinden Mehmed Beşe ibn Mustafâ nâm kimesne meclis-i şer’-i şerîf vâcibü’t-teşrîfe gelüp takrîr-i kelâm ve ta’bîr-i ‘anî’l-merâm idüp vâlidem Ümmü bint-i Halîl nâm hatunu Bekir Beşe nâm kimesne bıçağla darb ve mecrûhe idüp ol darbdan vâlidemden bir sakt vâki’ olmuşdur cânib-i şer’den üzerine varılup cerâhatına nazar ve keşf ve tahrîr olunması matlûbumdur didikde savb-ı şer’den Molla Yûsuf bin ‘Abdullah irsâl olunup ol dahî mahalle-i merkûmede mecrûhe-i mezkûrenin menziline varup zeyl-i kitâbda muharrerü’l-esâmî olan müslimîn ile mezbûre Ümmü istintâk olundukda Karaciğân Mahallesi’nde Bekir Beşe nâm kimesne **beni sol uyluğundan bıçağla darb ve mecrûhe itmiştir ve ol darbdan benden bir sakt vâki’** olmuşdur deyup ba’de’l-keşf mezbûrenin sol uyluğunda bıçak cerâhati olduğuna nazar ve mu’âyene olunup mütehakkık olduğuna mezbûr Molla Yûsuf mahallinde ketb ve tahrîr idüp ba’dehu ma’â ba’s olunan Hasan ile meclis-i şer’de ihbâr itmeğin mâ-vaka’a bi’t-taleb ketb olundu”⁸⁵.

Keşifte, hadisenin boyutlarını ortaya çıkarabilmek için suç mahallinde ya da diğer herhangi bir yer veya kimse üzerinde araştırma yapılması söz konusudur. Soruşturmada olayın nasıl yapıldığını, olayın oluş şekli, olayda meydana gelen zarar ve ziyanın, suçlu ve mağdura ait suç delillerinin tespiti yapılmaktadır⁸⁶. Çocuğun düşmesine neden olan hadisenin içeriğine göre, zaman zaman düşen cenin de

81 “Medîne-i Konya’da Dolabucu Mahallesi sâkinlerinden kendi tarafından asil ve zevcesi Emine bint-i Ahmed nâm hatun tarafından vekil-i şer’îsi olan Mehmed bin Hüseyin nâm kimesne meclis-i şer’-i hatîr-ı lâzîmü’t-tevkîrde işbu râfî’atü’l-kitâb Şerîfe bint-i Mustafâ nâm hatun mahzarında üzerine da’vâ ve takrîr-i kelâm idüp târîh-i kitâbdan altı gün mukaddem vakt-ı duhâda mezbûre Şerîfe menziline gelüp müvekkilem zevcem mezbûre Emine’ye darb kasdiyle yedine bir taş alup mezbûre Emine’nin üzerine hücum eyledikde ol dahî firâr idüp lâkin zevcem mezbûre Emine hâmile olmağla mezbûre Şerîfe’nin taş ile hücumundan havf itmekle târîh-i kitâb günü havfından nâşî vaz’-ı haml eylemiştir deyu meclis-i şer’a haml-ı mezbûru ihzâr ve nazar olundukda gayr-ı müstebînü’l-hilka bir lahm pâresi olduğun mu’âyene olundukda mezbûr Mehmed’in takrîr-i meşrûhu üzere mezbûr Şerîfe’nin merkûme Emine’ye bir vecihle darb ve şetmi olmamağla mücerred taş havâle itmekle şer’an mezbûre Emine’ye bir nesne lâzım gelmeyüp ve su’âl dahî iktizâ itmemekle mezbûr Mehmed’i merkûme Şerîfe’ye bî-vech mu’ârazadan men’ bir le mâ-vaka’a bi’t-taleb ketb olundu”, KŞS, 49/58-2, İzzet Sak, İbrahim Solak, *49 Numaralı Konya Şer’iye Sicili (1135-1136 / 1723-1724): Transkripsiyon ve Dizin*, Palet Yayınları, Konya 2015, s. 132.

82 KŞS, 50/40-1.

83 “Mahmiye-i Konya’da Hâcicemâl Mahallesi sâkinelerinden Hûrî bint-i Hızır nâm hatun hâlâ Eyâlet-i Karaman vâlisi düstûr-ı mükerrerem müşîr-i mufahham nizâmü’l-âlem vezîr-i muhterem devletlü sa’âdetlü es-Seyyid el-Hâc İbrahim Pâşâ yesserallahü bi’l-hayr mâ-yürîd ve mâ-yeşâ hazretlerinin taraf-ı bâhirü’ş-şereflerinden husûs-ı âtiyyü’z-zikre mübâşir ta’yîn olunan (boş) müzâheretiyle mahalle-i mezbûre sâkinelerinden Hadîce bint-i Süleymân nâm hatunu meclis-i şer’a ihzâr ve mahzarında üzerlerine da’vâ ve takrîr-i kelâm idüp târîh-i kitâbdan dört gün mukaddem ba’de’l-âsır mezbûre Hadîce mahalle-i mezbûrede vâki’ menziline da’vet idüp ben dahî vardığımda mahalle-i mezbûre sükkânından işbu hâzır-ı bi’l-meclis İbrahim bin Mahmûd Beşe nâm kimesneyi ihtifâ etmekle mezbûr İbrahim beni kolumdan yapışup yedinde kılıç ve kebîr bıçak ile bana cebren ve kerhen tasarruf idüp firâr eylediği vakitte ben hâmile olmam ile üç gün mürûrundan sonra gayr-ı müstebînü’l-hilka bir cenîn ilkâ etmişidim kendiden su’âl olunup takrîri tahrîr ve mûcib-i şer’îsi icrâ olunmak matlûbumdur deyu bir hırka pâre içinde bir mikdâr lahm ibrâz idüp ba’de’n-nazar gıbbe’s-su’âl ve’l-inkâr müdde’iye-i merkûmeden vech-i meşrûh üzere müdde’âsını mübeyyine beyyine taleb olundukda ityân-ı beyyineden izhâr-ı ‘aciz idüp mezbûr İbrahim’e yemîn dahî virmemekle bilâ beyyine mezbûre Hûrî’yi mezbûr İbrahim’e bî-vech mu’ârazadan men’ bir le mâ-vaka’a bi’t-taleb ketb olundu.” KŞS, 50/164-3, İzzet Sak, Cemal Çetin, *Konya Kadı Sicili 50 (1138-1139 / 1726-1727): Transkripsiyon ve Dizin*, Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2014, s.379.

84 KŞS, 50/187-3.

85 KŞS, 41/180-2, Sak, s.41, 260; KŞS, 38/29-2.

86 Özcan Tok, “Kayseri Kadı Sicillerindeki Yaralanma ve Ölüm Vakalarıyla İlgili Keşif Raporları (1650-1660)”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 1, Kayseri 2007, s. 329.

mahkemeye delil olarak sunulmaktadır⁸⁷. Çocuk düşürme vakalarında, hamile kadına bizzat herhangi bir fizikî müdahale olmadığı müddetçe; kadının korkudan, tehditten veya üzüntüden dolayı düşük yapması halinde olaya neden olan kişilere herhangi bir cezaî müeyyide uygulanmamıştır. Bu konudaki bir örnekte “Zeyd ve ‘Amr ve Bekir Hâlid’e cevri idüp Hâlid’in evinde ‘avratı Zeyneb’e haber vâsıl olup Zeyneb’in saktı vâki’ olsa Zeyd ve Bekir ve ‘Amr’a diyet lâzım olur mu el-cevâb olmaz avrata zarar etmedikçe” şeklinde fetva verilmiştir⁸⁸.

Darp veya korku nedeniyle düşük yaptığını iddia eden kadınların bazıları, kendilerine karşı yapılan müdahaleyi ya da darbı izah ederken, darbin şekli ve biçimi hakkında bilgi vermişlerdir. Bu bilgilerden kadınların çoğunlukla yumruk ve tekmeyle darp edildikleri⁸⁹, başlarına taş ve karınlarına tekme vurulduğu⁹⁰, deynekle ve bıçak ya da kabzasıyla başından, sırtından veya karnından darp edildikleri⁹¹, kalbur kasnağı, pabuç vs. çeşitli aletlerle darba uğradıklarını⁹², kılıç ile tehdit veya zor kullanılarak tecavüz edildiklerini, bütün bu nedenlerle çocuklarını düşürdüklerini iddia etmişlerdir. Kadınların bazıları darp anında düşük yaptıklarını beyan ettikleri gibi, olaydan birkaç gün sonra veya bir iki hafta sonra düşük yaptıklarını beyan edenlere de rastlanmaktadır⁹³. Bazı kadınlar mahkemeye müracaat ettiklerinde düşük yaptıkları çocukları mahkemeye ihzar ettikleri⁹⁴, çocuğun cinsiyeti veya kaç aylık olduğu hakkında beyanlarda bulundukları görülmektedir. Cinsiyeti veya kaç aylık olduğunun beyan edildiği örneklerde ceninin 1,5 aylık⁹⁵, 2 aylık⁹⁶, 3 aylık⁹⁷ ve 4 aylık⁹⁸ iken düşükleri görülmüştür. Bunlar arasında kız⁹⁹ veya erkek¹⁰⁰ (cenin veya cenine¹⁰¹) olduğu beyan edilenler bulunduğu gibi biri erkek biri kız olan ikiz¹⁰² düşüklere de rastlanmıştır. Bazı kadınların düşüklerinin müstebînü’l-hilkat (organları belli olan) olduğunu veya olmadığını özellikle beyan etmişlerdir¹⁰³.

Mahkemeye yansımış şiddete bağlı çocuk düşürme vakalarının %50’sinde, davalının davacının iddiasını inkâr etmesi, davacının iddiasını şahitlerle ispatlayamaması ve nihayetinde davalının inkârını yeminle desteklemesi nedeniyle, davacılar davadan men edilmişlerdir. Darp nedeniyle çocuk düşürdüğünü iddia eden dava örneklerinin %15’i davalının itirafı veya durumun şahitlerle ispatı ile sonuçlanmıştır. Davasını ispat eden örneklerde, davalılara uygulanan cezai müeyyide hakkında detaylı bir bilgi verilmemiş, genellikle “mucibiyle ketb olundu” denilerek dava sonlandırılmıştır¹⁰⁴. Çocuk düşürme davalarında bazı örneklerde davacılar, davacı oldukları kişilerden, düşen çocuklarının guresini talep etmişlerdir:

Örneğin, “Kureyş Kazâsı’na tâbi’ Gök’osmânîlî nâm karye sükkânından olup kendi tara-fından asîl ve zevcesi Fâtıma bint-i İsmâ’îl nâm hatun tarafından zikri âtî sulh ve ibrâyî ikrâra vekîli olduğu zât-ı mezbûreyi ma’rifet-i şer’iye ile ‘ârifân olan ‘Ömer bin Hüseyin ve Hasan bin Hüseyin nâm kimesneler şehâdetleriyle şer’an sâbit olan zevci râfi’ü’l-kitâb İsmâ’îl bin Vezin nâm kimesne medîne-i

87 KŞS, 49/58-2.

88 KŞS, 14/38-1.

89 KŞS, 41/49-1; KŞS, 50/98-2; KŞS, 50/184-1; KŞS, 54/91-3.

90 KŞS, 38/20-2.

91 KŞS, 41/128-2; KŞS, 41/180-2, KŞS, 45/42-4, KŞS, 51/91-3.

92 KŞS, 50/98-2.

93 KŞS, 14/38-1; KŞS, 50/98-1; KŞS, 50/184-1.

94 KŞS, 38/150-1; KŞS, 49/58-2; KŞS, 53-117-3

95 KŞS, 45/42-4.

96 KŞS, 14/38-1; KŞS, 50/40-1.

97 KŞS, 50/12-1.

98 KŞS, 41/49-1.

99 KŞS, 41/128-2.

100 KŞS, 50/184-1.

101 “bi-kazâillahi te’âlâ müstebînü’l-hilka bir cenîn-i meyyit oğlan ilkâ etmekle”, KŞS, 52/197-3; “mezbûre Fâtıma havfından müstebînü’l-hilka bir cenîne-i meyyite ilkâ eyledi”, KŞS, 52/111-2.

102 KŞS, 38/150-1.

103 Örneğin, “dört aylık müstebînü’l-hilkat bir oğlum sakt vâki’ olmuşdur”, KŞS, 41/49-1; “darb itmekte benden müstebînü’l-hilkat bir kız sakt vâki’ olmuşdur”, 41/128-2; “havfından nâşî müstebînü’l-hilka bir cenîn-i meyyit ilkâ”, KŞS, 52/68-2; “darb etmekle hâmile olduğuma binâ’en üç gün mürûrundan sonra müstebînü’l-hilka bir cenîn ilkâ idüp” KŞS, 50/98-2; “gayr-ı müstebînü’l-hilka bir buçuk aylık cenîn ilkâ eyledim”, KŞS, 45/42-4; “üç aylık gayr-ı müstebînü’l-hilkâ bir cenîn ilkâ eylediğimde”, KŞS, 50/12-1; iki aylık gayr-ı müstebînü’l-hilkâ bir cenîn ilkâ eyledim 50/40-1; “ben hâmile olmam ile üç gün mürûrundan sonra gayr-ı müstebînü’l-hilka bir cenîn ilkâ etmişdim”, KŞS, 50/164-3.

104 KŞS, 38/29-2.

Konya’da meclis-i şer‘-i hatîr-ı lâzîmü’t-tevkîrde karye-i mezbûreden Sâdık Beg ve ‘Osmân ibn Ca’fer nâm kimesneler mahzarında bi’l-asâle ve’l-vekâle ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüp târîh-i kitâbdan üç ay mukaddem merkûmân Sâdık Beg ve ‘Osmân karye-i mezbûrede vâki’ menzili basup zevcem müvekkile-i mezbûre Fâtîma havfindan müstebînü’l-hilka bir cenîne-i meyyite ilkâ eyledi deyu bundan akdem guresini merkûmândan taleb ve da’vâ sadedinde olduğumuzda anlar dahî inkâr idüp sen bizleri bi-gayr-ı hak vâliye gamz ve mübâşir getirüp elli guruşumuzu aldırmağa sebep ve si’âyet eyledin deyu benden sebep da’vâsı sadedinde olup bu vech üzere beynimizde münâza‘ât-ı kesîre vâki’a olmağın el-hâleti hâzihi her birimiz da’vâ-yı mezkûremizden meccâ-nen fârîga olup husûs-ı mezbûrlara müte‘allık ‘âmm-i da’vâdan biri birimizin zim-metini ibrâ-yı ‘âmm ile ibrâ ve iskât eyledik ba‘de’l-yevm biri birimizde aslâ da’vâ ve nizâ‘ımız kalmadı didiklerinde gibbe’t-tasdîki’ş-şer‘î mâ-vaka’a bi’t-taleb ketb olundu.”¹⁰⁵

Örneklerin %35’i tarafların sulh yoluyla anlaştıklarına (hamile kadınların, karşı taraf ile yaptıkları sözlü tartışma ya da hafif darp gördükleri kavgalar sonucunda çocuk düşürmeleri halinde zararları karşılığında bir bedel talep ettiklerine¹⁰⁶) dair beyanları içermektedir. Sulh yoluyla anlaştıklarını beyan eden taraflar 10 kuruştan¹⁰⁷ 30 kuruşa¹⁰⁸ kadar değişen miktarlar üzerinde anlaşmışlardır. Yukarıda iafde edildiği gibi çocuğunu düşürdüğünü iddia eden kadınların %45’i ise aile üyesi olmayan başka kişilerden kaynaklanan olaylarda yaşadıkları üzüntü ve korku nedeniyle çocuklarını düşürdüklerini iddia etmişlerdir. Korku veya üzüntü nedeniyle çocuk düşürdüğünü iddia edenlerden %20’si davadan men edilirken¹⁰⁹, davaların %80’i ise büyük oranda sulh ile neticelenmiştir¹¹⁰.

Sonuç

Çalışmamızda 1650-1750 yılları arasını ihtiva eden yayınlanmış 13 adet şeriye sicilinden 60 adet aile içi şiddet ve çocuk düşürme vakası örneği ele alınmıştır. Vakaların % 55’i aile içi şiddet ve % 45’i de çocuk düşürmeye dairdir. Nüfus yoğunluğundan bağımsız olmamakla birlikte davaların % 80’i şehir merkezinden % 20’si ise kırsal kesimden mahkemeye yansımıştır. Aile içi şiddet davalarının % 70’i doğrudan kocası tarafından şiddet uygulanan kadınlarla ilgilidir. Kalan % 30 ise, aile bireylerinin birbirlerine uyguladıkları şiddete dairdir. Çocuk düşürme davalarının merkezini doğrudan kadın oluşturmaktadır. Çocuğunu düşüren kadınların % 55’i kocaları veya aile bireyi olmayan başka kişilerden gördükleri şiddet nedeniyle çocuk düşürmüşlerdir. Ancak kocalarının şiddeti nedeniyle çocuk düşürenlerin oranı, % 10’un altındadır. Çocuğunu düşüren kadınların % 45’i ise, yaşadıkları üzüntü ve korku nedeniyle düşük yapmışlardır.

Aile içi şiddet vakalarında, fail olma hususunda kocalar, aktif bir rol oynarken; çocuk düşürme vakalarında, koca şiddetinin neredeyse yok denecek kadar az olması bizi bazı ihtimalleri düşündürmektedir. Elimizdeki örnekler, kadına karşı şiddetin varlığını güçlü bir şekilde tescil etmekle birlikte, bunun sadece mahkemeye yansımış örnekler olduğu unutulmamalıdır. Günümüzde dahi, aile içi ilişkilerin ve şiddet vakalarının mahrem kaldığı, kadınların şiddeti uzun süre tolere ettiği düşünüldüğünde, inceleme dönemimizde kadına karşı şiddetin yaygınlığının elimizdeki örneklerden daha fazla olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla elimizdeki örnekler, aile veya çevresel baskıları aşarak yahut akraba, konu komşu gibi geleneksel çözüm ortamlarını da tüketerek mahkemeye ulaşmış örnekler olmalıdır. Şiddet davalarının bu oranda bile mahkemeye yansımış olması, kadınların Osmanlı toplumunda hak arama yollarının da işler olduğunu ortaya koymaktadır. Kocalarından görmüş oldukları şiddeti sonlandırmak hususunda kararlı olanların mahkemeye müracaatları neticesinde, büyük oranda sonuç aldıkları anlaşılmaktadır. Kocasından darp gören kadınların % 80’i durumu ispatlayabilmiş ve kocalarının tazir ile cezalandırılmasını temin etmişlerdir.

Korku ve üzüntü yoluyla çocuk düşürme vakalarındaki oranlar ise yukardaki oranların bütünüyle tersinedir. Zira bu davaların % 80’i sulh ile neticelenmiştir. Korkudan veya üzüntüden dolayı çocuk

¹⁰⁵ KŞS, 52/111-2, Sak, 52, s.212.

¹⁰⁶ Dörtok Abacı, Zeynep, “Bir Sorun Çözme Yöntemi Olarak Sulh: 18. Yüzyıl Bursa Kadı Sicillerinden Örnekler ve Düşündürdükleri”, *OTAM*, S.20, Ankara 2006, s.114.

¹⁰⁷ KŞS, 41/49-1; KŞS, 50/98-2.

¹⁰⁸ KŞS, 53/133-2.

¹⁰⁹ KŞS, 45/137-2; KŞS, 14/38-1.

¹¹⁰ KŞS, 52/68-2; KŞS, 52/111-2; KŞS, 50/12-1.

düşürdüğünü iddia ederek mahkemeye müracaat edenlerin % 80'inin davasını sulh ile neticelendirmesi, bize bu iddiaların arkasında başkaca sebep veya sebeplerin bulunduğunu düşündürmektedir. Doğum kontrolünün günümüzdeki gibi pratik olmadığı bu dönemlerde, hamile kadınların, kürtajın da yasak olması nedeniyle, istemedikleri hamilelikleri sonlandırmak adına bu yöntemi tercih ettikleri düşünülebilir. Çocuk sahibi olmak istemeyen kadınların, gerek kendi istekleri doğrultusunda ve belki de kocalarının da rızasıyla hamileliklerini sonlandırmak adına, yüksekten atlamak, bitkisel ilaç kullanmak gibi geleneksel yöntemlerle düşük yapmış olmaları halinde, durumu mahkemeye korkudan veya üzüntüden düşük yapmış gibi beyan etmiş olabilirler. Bu yönde bir bilgi bulunmamakla birlikte korkudan ve üzüntüden çocuk düşürdüğünü beyan edenlerin sıklığı bu durumu ihtimal dâhilinde tutmaktadır. Ancak çocuk düşürme vakalarında, kadınların durumu ispat etmek hususunda bu kadar şanslı oldukları söylenemez. Mahkemeye müracaat eden bu kadınların % 50'si delilleri bulunmasına rağmen şahitlerle durumu mahkemede ispat edememiştir. Mahkemeke yansıyan bu örneklerin %15'i davalının itirafı ile tescillenirken, %35'i sulh ile neticelenmiştir.

Kaynakça

BALSOY, Gülhan, "Politik Bir Alan Olarak Kadın Bedeni, Osmanlı Toplumunda Kürtajın Yasaklanması", *Toplumsal Tarih*, S.223, Temmuz 2012, s. 22-27.

ÇEKER, Orhan, "İslam Dininde Çocuk Düşürme", *DİA*, vol. 3, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s.364-365.

DÖNMEZ, Burcu, "TCK'da Çocuk Düşürme Suçu Mukayeseli Hukuk ve AİHM'nin Bakış Açısıyla Ceninin Yasama Hakkının Sınırlandırılması", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.IX, S.2, 2007, s.99-141.

DÖRTOK ABACI, Zeynep, "Bir Sorun Çözme Yöntemi Olarak Sulh: 18. Yüzyıl Bursa Kadı Sicillerinden Örnekler ve Düşündürdükleri", *OTAM*, S.20, Ankara 2006, s.105-115.

Dünya Sağlık Örgütü, Dünya Şiddet ve Sağlık Raporu: Özet, Genova World Health Organization, 2002.

HARMAN, Ömer Faruk, "Çocuk Düşürme", *DİA*, vol. 3, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s.363.

Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetin Nedenleri, Sonuçları, Alınacak Önlemler, (Editörler: Ebru Hanbay Çakır, Işın Gürel, Nur Otaran), Merkezi Finans ve İhale Birimi, Avrupa Birliği Projesi.

KOÇAK, Muhsin, "Gurre", *DİA*, vol. 14, 1996, s.211-212.

KONAN, Belkıs, "Osmanlı Devleti'nde Çocuk Düşürme Suçu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. LVII, S.4, Ankara 2008, s. 319-335.

KÜÇÜK, Fatih, İzzet Sak, *14 Numaralı Konya Şer'İye Sicili (1080-1081 / 1669-1670): Transkripsiyon ve Dizin*, Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2014.

SAK, İzzet, *10 Numaralı Konya Şer'İye Sicili (1070-1071 / 1659-1661): Transkripsiyon*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya 2003.

SAK, İzzet, *47 Numaralı Konya Şer'İye Sicili (1128-1129 / 1716-1717) (Transkripsiyon ve Dizin)*, Tablet Yayınları: 54, Konya 2007.

SAK, İzzet, Cemal Çetin, *45 Numaralı Konya Şer'İye Sicili (1126-1127 / 1714-1715): Transkripsiyon ve Dizin*, Selçuklu Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2008.

SAK, İzzet, *37 Numaralı Konya Şer'İye Sicili (1102-1103 / 1691-1692), (Transkripsiyon ve Dizin)*, (Konya Ticaret Odası Yayınları No: 52), Konya 2010.

SAK, İzzet, Cemal Çetin, *Konya Kadı Sicili 50 (1138-1139 / 1726-1727): Transkripsiyon ve Dizin*, Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2014.

SAK, İzzet, *Konya Kadı Sicili 52 (1143-1144 / 1730-1731)*, Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları No: 219, Konya 2014.

SAK, İzzet, İbrahim Solak, *53 Numaralı Konya Şer'İye Sicili (1148-1149 / 1736-1737), (Transkripsiyon ve Dizin)*, Konya 2014.

SAK, İzzet, *41 Numaralı Konya Şer'İye Sicili (1115-1116 / 1703-1704): Transkripsiyon ve Dizin*, Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2015.

SAK, İzzet, İbrahim Solak, *49 Numaralı Konya Şer'İye Sicili (1135-1136 / 1723-1724):*

Transkripsiyon ve Dizin, Palet Yayınları, Konya 2015.

SEVİCİ, Hatice, *54 Numaralı Konya Şer'îye Sicilinin (1-190) Değerlendirmesi ve Transkripsiyonu (H. 1150-1152 / M. 1738-1740)*, (SÜSBE Yüksek Lisans Tezi), Konya 2011.

SOLAK, İbrahim, İzzet Sak, *38 Numaralı Konya Şer'îye Sicili (1103-1104 / 1692-1693): Transkripsiyon ve Dizin*, Selçuk Üniversitesi Basımevi Yayınları, Konya 2014.

SOLAK, İbrahim, İzzet Sak, *39 Numaralı Konya Şer'îye Sicili (1113-1113 / 1701-1702): Transkripsiyon ve Dizin*, Palet Yayınları, Konya 2015.

ŞAHİN, Kamil, "XIX. Yüzyılın Birinci Yarısında Belgelerle Osmanlılarda Çocuk Düşürme Problemleri Üzerine Bazı Gözlemler, Vakıf Doğumevi, Eczane Açılması", *XII. Vakıf Haftası Kitabı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1994, s. 55-76.

ŞİMŞEK, Fatma, Haldun Eroğlu, Güven Dinç, "Osmanlı İmparatorluğunda Iskat-ı Cenin (Çocuk Düşürme)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 2/6, Winter 2009, s. 593-609.

TOK, Özcan, "Kayseri Kadı Sicillerindeki Yaralanma ve Ölüm Vakalarıyla İlgili Keşif Raporları (1650-1660)", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 1, Kayseri 2007, s.327-347.

UZUNPOSTALCI, Mustafa, "Cenin", *DİA*, 1993, vol. 7, s.369-370.

YILMAZ, Halil, "Cenini Öldürme (Çocuk Düşürme/Düşürme Suçu)", *Ankara Barosu Dergisi*, S.2, Ankara 2001, s.69-88.

Ekler

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Siciller ve Tespit Edilen Vak'a Sayısı

Sicil No	Hicrî Tarih	Miladî Tarih	Vak'a Sayısı
10	1070 – 1071	1659 – 1661	3
14	1080 – 1081	1669 – 1670	3
37	1102 – 1103	1691 – 1692	7
38	1103 – 1104	1692 – 1693	6
39	1113 – 1113	1701 - 1702	2
41	1115-1116	1703-1704	4
45	1126 - 1127	1714 - 1715	4
47	1128 - 1129	1716 - 1717	5
49	1135 - 1136	1723 - 1724	3
50	1138 - 1139	1726 - 1727	8
52	1143 - 1144	1730 - 1731	6
53	1148 - 1149	1736 - 1737	5
54	1150 - 1152	1738 - 1740	4
			Toplam:60

Cumhuriyet Döneminde Aile ve Kadın Problemleri

Family and Women Problems in Republic Period

Prof. Dr. Mehmet EVSİLE
Amasya Üniversitesi / Amasya

Giriş

1923-1960 yılları arasında Türkiye'nin nüfus politikasının tesbitinde; fazla nüfusun ülke için askerî ve siyasî güç kaynağı olarak kabul edilmesi, tarımdaki makineleşmenin yetersiz olması dolayısıyla **işgücüne olan ihtiyacın artması, ölüm oranlarının yüksek olmasının sonucu** olarak yaşanan kayıpların artacak **nüfusla kapatılması düşüncesi** ve diğer bazı faktörler belirleyici olmuştur. Bu hedeflere ulaşabilmek için **çok çocuk sahibi olan ailelerin yol vergisinden muaf tutulması, doğumevleri** açmak ve fakir vatandaşlara ücretsiz ilaç dağıtmak, bebek ölüm oranlarının düşürülmesi için çalışmak, yurtdışından gelen göçmenlerin ülke geneline dağıtım ve yerleştirilmesine gayret etmek gibi faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bu hususlar bazı akademik çalışmalara da konu olmuştur¹.

Bunlara ilâve olarak Medenî Kanunun uygulanmaya başlamasından sonra özellikle aile, kadın ve çocuk konularında pek çok aksaklık da ortaya çıkmıştır. Nikâh akdine dayanmayan evliliklerden doğan çocukların nesep affı konusu yakın zamanlara kadar gündemde olmuştur. **Nüfus kayıtlarındaki eksiklikler de ciddi problemlere sebep olmuş ve uzun yıllar çözülememiştir. İşte bu problemleri** Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesinden derlediğimiz bilgiler ışığında aşağıdaki başlıklar altında incelemek mümkündür.

1-Nüfus Problemleri

a-Nüfus Politikasının Tesbiti: Nüfus politikası hakkındaki ilk değerlendirmeler İkinci Dünya Savaşının yaşandığı yıllara denk gelmektedir. Konuyu ilk defa gündeme getiren Muğla milletvekili İzzettin ÇALIŞLAR, "... Nüfus siyasetine derhal başlanmalı ve nüfusu çoğaltacak bütün tedbirleri hiç vakit kaybetmeksizin ele almak farzdır" derken²; kendisine destek olan Bingöl milletvekili Feridun Fikri Bey, "Türk milletinin müstakbel mücadelesi kültürlü ailelerin, çok çocuk yetiştirerek, bugünkü ve yarınki harplerin muhtaç olduğu kültür ve fedakâr elemanları hazırlamak olmalıdır..." demiştir³. İddiasında ısrar eden İzzettin ÇALIŞLAR, 3 yıl sonraki bütçe görüşmelerinde de nüfus artışının yetersizliğinden şikâyet ederek, "Türkiye Cumhuriyeti, coğrafi vaziyeti itibarıyla hakikaten müstesna bir manzara arz etmektedir. Bütün dünyanın siyasî ve iktisadî cereyanlarının geçtiği yollar üzerindeyiz. Hiçbir tesirden azade kalamayız. Memleket nüfusunun bu raddede kalması hiçbir zaman caiz değildir. Bir an evvel nüfus siyasetine başlayarak, parti programında nüfusa verilmiş olan ehemmiyeti nazar ı dikkate alarak nüfusu çoğaltacak yeni tedbirler ve kanunlarla hükümetin meclise gelmesi ve bu işi az zaman içinde iyi bir neticeye götürmesi lâzımdır. Aksi takdirde Türkiye'nin dayandığı bu nüfus siyaseti iyi bir manzara arz etmemektedir." sözleriyle nüfusun artırılması konusundaki eksiklikleri eleştirmiştir⁴. Aynı oturumda eleştirilere cevap veren Sağlık Bakanı Dr.Ahmet Hulûsi ALATAŞ, nüfusu artırmak için sıhhat bakımından sağlam anne ve babalardan oluşan aileler kurmak ve bu ailelerden sağlıklı çocuklar dünyaya getirmek için ülkedeki sağlık hizmetlerinin artırılmasına gayret edeceklerini söylemiştir⁵.

1 Yaşar SEMİZ; "1923-1950 Döneminde Türkiye'de Nüfusu Artırma Gayretleri ve Mecburî Evlenme Kanunu (Bekârlık Vergisi)", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı:27, s.423-467, Konya, 2010.

2 Orgeneral İzzettin ÇALIŞLAR (Muğla); 27.05.1941, TBMM, **TBMM Zabıt Ceridesi**, (6.Dönem), Cilt:18, s.195.

3 Feridun Fikri DÜŞÜNSEL (Bingöl), 27.05.1941, TBMM, **TBMM ZC (6.Dönem)**, Cilt:18, s.212.

4 Orgeneral İzzettin ÇALIŞLAR (Muğla); 24.05.1944, TBMM, **TBMM ZC (7.Dönem)**, Cilt:10, s.233.

5 Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekili Dr. Hulûsi ALATAŞ (Aydın); 24.05.1944, TBMM, **TBMM ZC (7.Dönem)**, Cilt:10, s.239-240.

b-Nüfus Kayıtlarındaki Sıkıntılar:Nüfus kayıtlarında yaşanan eksiklikler ve sıkıntılar da dile getirilmiştir. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey, 25 Nisan 1928 tarihli konuşmasında nüfus işlemlerini kolaylaştırmak gerektiğini, bunun için bir kanun teklifi verileceğini ifade etmiştir. Böylece her vatandaşın bir nüfus cüzdanı olacağını ve her vatandaşın nüfus cüzdanını yananda bulunduracağını esas olacağını ifade etmiştir⁶. Buna rağmen sonraki yıllarda bu konuda yaşanan sıkıntılar Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine gelmeye devam etmiştir. Bursa milletvekili Rüştü Bey, 15 Temmuz 1931 tarihli konuşmasında, çocuğuna ancak beş yaşına geldikten sonra nüfus cüzdanı alabildiğini⁷; Kocaeli milletvekili Kılıçoğlu Hakkı Bey, Adapazarı'nda seçmen yaşına geldiği halde halâ nüfus cüzdanı olmayan vatandaşlara oy kullandırılması dolayısıyla seçimin iptal edildiğini beyan etmiştir⁸.

23 Mayıs 1944 tarihinde konuşan Bingöl milletvekili Feridun Fikri DÜŞÜNSEL, nüfus kayıtlarındaki eksiklikler dolayısıyla evlenmeler ve diğer şahsî işlemlerde gerekli işlerin yapılamadığını ifade etmiş⁹; aynı oturumda konuşan Eskişehir milletvekili Emin SAZAK ise, doğum ve ölüm gibi nüfus kayıtlarının muntazam bir şekilde yapılamadığını, nüfus cüzdanlarının makul bir sürede verilemediğini ve bu sıkıntıların ortadan kaldırılması için gerekli tedbirlerin alınmadığından şikâyet etmiştir¹⁰.

Daha sonraki yıllarda bu konudaki şikâyetlere cevap veren İçişleri Bakanı Ethem MENDERES, nüfus kütük defterlerinin çok eski ve dağınık halde olduğunu, bunların düzeltilmesi için çalışılacağını; ayrıca eski kayıtların arap harfleriyle yazılmış olduğu, yeni memurların bunları okuyamadığı için sıkıntılar yaşandığını, bunların aşılma çalışılacağını, hattâ nüfus cüzdanından başka bir de aile cüzdanı tesis edilerek gelecek zamanlar için ailelerin şecerelerinin tesbit edilebileceğini söylemiştir¹¹. Bütün bu iyi temennilere rağmen 1958 yılına gelindiği halde bu konudaki sıkıntıların aynı şekilde devam ettiği görülmektedir¹²: "Anadolu'nun iç taraflarına gitmeniz lâzım gelirse görürsünüz, 25-30 yaşına gelmiş bir vatandaşın daha anası babası nüfusa kayıtlı değildir, yine askerliğini yapmış olanların, 3-4 çocuk sahibi bulunanların nüfusa geçmemiş olduğunu görebilirsiniz. Bu gibi nüfusa kayıtlı olmayan şahısların memleket bünyesinde sebebiyet verdiği hadiseler mahkemelerin yükünü, vazifesini ağırlaştırmakta, idare amirlerinin vazifelerini ağırlaştırmaktadır."

2- Aile ve Kadın Problemleri

a-Nesep Düzeltme İşlemleri: Türkiye Cumhuriyeti'nin ilânından günümüze kadar gelen problemlerden birinin nikâh akdine bağlanmayan birleşmelerden doğan çocukların neseplerinin tescil edilerek meşruiyet kazanması, halk arasındaki tabiri ile "af kanunu" uygulamaları olmuştur. Bu konuda 1933 yılından 1991 yılına kadar aşağıdaki düzenlemeler yapılmıştır:

- 1- 28 Ekim 1933 tarih ve 2330 sayılı Af Kanunu'nun 16. Maddesi,
- 2- 15 Temmuz 1934 tarih ve 2576 sayılı Gizli nüfusların yazımı hakkında kanun,
- 3- 8 Mayıs 1945 tarih ve 4727 sayılı Tescil edilmeyen birleşmelerle bunlardan doğan çocukların tesciline ve gizli kalmış nüfus vak'alarının cezasız olarak kaydına dair kanun,
- 4- 7 Şubat 1950 tarih ve 5524 sayılı, Tescil edilmeyen birleşmelerle bunlardan doğan çocukların tesciline ve gizli kalmış nüfus vak'alarının cezasız olarak kaydına dair kanun,
- 5- 7 Şubat 1956 tarih ve 6652 sayılı Tescil edilmeyen birleşmeler ile bunlardan doğan çocukların cezasız tescili hakkında kanun,
- 6- 8 Nisan 1965 tarih ve 554 sayılı Tescil edilmeyen birleşmeler ile bunlardan doğan çocukların cezasız tescili hakkında kanun,
- 7- 28 Haziran 1974 tarih ve 1826 sayılı Tescil edilmeyen birleşmeler ve bunlardan doğan çocukların cezasız tescili hakkında kanun,
- 8- 22 Eylül 1981 tarih ve 2526 sayılı Bir evlenme akdine dayanmayan birleşmelerden doğan çocukların neseplerinin düzeltilmesine ve bu birleşmelerin evlilik olarak tescillerine ilişkin kanun,

6 Şükrü Kaya Bey (Dahiliye Vekili); 25.04.1928, TBMM, **TBMM ZC (3.Dönem)**, Cilt:3, s.269.

7 Rüştü Bey (Bursa); 15.07.1931, TBMM, **TBMM ZC (4.Dönem)**, Cilt:3, s.118.

8 Kılıçoğlu Hakkı Bey (Kocaeli); 15.07.1931, TBMM, **TBMM ZC (4.Dönem)**, Cilt:3, s.121.

9 Feridun Fikri DÜŞÜNSEL (Bingöl); 23.05.1944, TBMM, **TBMM ZC (7.Dönem)**, Cilt:10, s.202.

10 Emin SAZAK (Eskişehir); 23.05.1944, TBMM, **TBMM ZC (7.Dönem)**, Cilt:10, s.207.

11 İçişleri Bakanı Ethem MENDERES (Aydın); 23.02.1953, TBMM, **TBMM Tutanak Dergisi (9.Dönem)**, Cilt:20, s.806.

12 Halim ATEŞALP (Sivas); 25.02.1958, TBMM, **TBMM ZC (11.Dönem)**, Cilt:2, s.588.

9- 16 Mayıs 1991 tarih ve 3716 sayılı Bir evlenme akdine dayanmayan birleşmelerine evlilik ve evlilik dışında doğan çocukların düzgün nesepli olarak tesciline ilişkin kanun¹³.

Belli aralıklarla bu düzenlemeler hayata geçirilirken, konu, değişik vesilelerle Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine getirilerek gündelik hayattaki yansımalarına da dikkat çekilmiştir. 22 Mayıs 1945 tarihinde İçel milletvekili Şefik TURGAY, iki hafta önce yapılan düzenlemenin probleme geçici bir çözüm getirdiğini, bu konunun kalıcı bir şekilde çözülmesi için Adalet Bakanlığı'nın bu olayları önleyici tedbirler alması gerektiğini ifade ederek; evli bir erkeğin, nikâh akdine dayanmayan ikinci bir kadını alıp, ondan çocuk sahibi olmasının, nikâhlı kadının kocası ve nikâhsız kadın hakkında dava açabilme hakkının verilmesini istemiştir¹⁴.

Bu olayların çok yaşandığı Doğu Anadolu vilâyetlerinden Siirt milletvekili Behçet TÜRKAY, nesebi sahih olmayan çocukların durumunu düzeltmek üzere çıkartılan af kanununun ancak günü kurtaran bir tedbir olduğunu, bu durumda olan çocukların yüksek miktarda bulunduğunu; esasen bu çocukların doğumuna sebep olan nikâhsız birleşmelerin önlenmesi için hiçbir tedbir alınmadığını ifade etmiştir¹⁵. Behçet TÜRKAY, ikinci konuşmasında, konunun başka bir boyutuna dikkat çekmiştir¹⁶: "... bir ilçede bir hekimin bulunmayışı yalnız sağlık işlerinde zorluk doğurmuyor. Birçok sosyal sıkıntılar ve zorluklar ve mahzurlar doğuruyor. Meselâ hekim bulunmayınca evlenme zorlaşıyor. Arkadaşlar, bir ilçede veya civarındaki kazalarda hekim yoksa, evlenecek zavallı, fakir ve cahil köylü - nikâhsız birleşmeyi kastediyorum- muayene yaptıramıyor. Motorlu vesait bulunmayan yollarda yaya olarak ve 3-4 gün yürüyerek il merkezine gitmek mecburiyetindedir. İki gün de orada kalsa gidip gelme 7-10 günü geçecek demektir. Köylü zengin de olsa buna katlanmıyor ve katlanmak mecburiyetini duymuyor. Neticede nikâhsız birleşmeler çoğalıyor ve bunlardan doğan çocuklara biz nesebi sahih olmayan çocuklar diyoruz ve bunların artmasından da ürküyoruz." Aynı konuda görüşlerini ifade eden Siirt milletvekili Ali Rıza ESEN, özellikle doğu bölgelerinde ilçelerin tamamına doktor gönderilmesini, bu doktorlara köyleri dolaşarak evlenmek isteyenlere ve evlilik çağına gelen gençlere sağlık raporu düzenleme yetkisinin verilmesini, böylece sağlık muayenesi yaptıramadığı için nikâhsız evliliklerin ve nesebi tescil edilmeyen çocukların sayısının artmasının önlenmesini istemiştir¹⁷.

Seyhan milletvekili Sinan TEKELİOĞLU, Medenî Kanun'a göre her erkeğin bir kadın alabileceği hükme bağlanmışken özellikle köylerde iki, üç, hattâ dört kadın alanlar olduğunu; ancak Medenî Kanun'un bunlara bir müeyyide getirmediği için bunlardan doğan çocukları tescil etmek mecburiyetinde kaldığını¹⁸; Kocaeli milletvekili Sedat PEK de, kanunu tadil etmemek yüzünden bir önceki nesep affından sonra 300.000 nesebi gayrisahih çocuk doğduğunu ifade etmiştir¹⁹. Bu konuda dramatik bir örnek de Sivas milletvekili İsmail Mehmet UĞUR tarafından, muallâkta kalan çocuklar başlığı ile verilmiştir²⁰: "Arkadaşlar, köylerde gayrimüşru evlenmeler devam ediyor. Bunlardan çocuk doğuyor, ölüm vaki oluyor, babası ölüyor, çocuk muallâkta kalıyor. Bu olaylar o kadar acıdır ki, bunun içinden geliyorum, kendi köyümde gösteririm, yakındaki köylerden gösteririm size yüzlerce gösteririm. .. ona öteki çocuklar kendi aralarında konuşurken çok büyük hakaret ediyorlar: sen muallâktasın diyorlar. Senin baban, annen belirsizdir diyorlar. Bu çok ağır oluyor."

Nihayet 1951 yılına kadar çıkartılan kanunlarla birkaç milyon çocuğa nesep tescili yapıldığı dile getirilmiştir²¹.

b-Boşanmanın Zorluğu: Kadın problemlerinden biri de, evlilik hayatında sıkıntılar yaşayan kadınların boşanmalarının çok zor ve boşanma davalarının çok uzaması olmuştur. Seyhan milletvekili Sinan TEKELİOĞLU, bu konudaki tesbitlerini şu şekilde açıklamıştır²²: "... boşanma davaları, bunlar memleketin en acı dertlerindendir. Bazan bu mahkemeler senelerce devam eder. Hattâ 8 sene, 10 sene bitmeyen mahkemeler vardır. Bunları tesrî etmek lâzımdır. Bendeniz kendi kanaatime göre Kanun u

13 Bu kanunların uygulamaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Levent AKIN; "Nesebin İdarî Yoldan Düzeltilmesi", *Ankara Barosu Dergisi*, 1994/2, s.183-194.

14 Şefik TURGAY (İçel); 22.05.1945, TBMM, **TBMM TD(7.Dönem)**, Cilt:17, s.262.

15 Behçet TÜRKAY (Siirt); 19.12.1945, TBMM, **TBMM TD (7.Dönem)**, Cilt:20, s.209.

16 Behçet TÜRKAY (Siirt); 26.12.1945, TBMM, **TBMM TD (7.Dönem)**, Cilt:20, s.468.

17 Ali Rıza ESEN (Siirt); 26.02.1946, TBMM, **TBMM TD (8.Dönem)**, Cilt:3, s.568.

18 Sinan TEKELİOĞLU (Seyhan); 19.12.1946, TBMM, **TBMM TD (8.Dönem)**, Cilt:3, s.298.

19 Sedat PEK (Kocaeli); 23.02.1949, TBMM, **TBMM TD (8.Dönem)**, Cilt:16, s.489.

20 İsmail Mehmet UĞUR (Sivas); 23.02.1949, TBMM, **TBMM TD (8.Dönem)**, Cilt:16, s.493.

21 Tezer TAŞKIRAN (Kars); 22.02.1951, TBMM, **TBMM TD(9.Dönem)**, Cilt:5, s.464.

22 Sinan TEKELİOĞLU (Seyhan); 19.12.1946, TBMM, **TBMM TD (8.Dönem)**, Cilt:3, s.298.

Medenîmize tarafeynin rızasıyla boşanma şartını ilâve edecek olursak bir dereceye tadar bu mesele halledilmiş olur. İki eş birbirinden şikâyetçi olarak mahkemeye düştükten sonra tekrar birbirleriyle geçinmelerine kanî olmak ve o yüzden mahkemeyi uzatmak, benim kanaatime göre doğru değildir. Esasen hukukçular da ikiye ayrılmışlardır. Bir kısmı, çocuk yüzünden boşanmanın doğru olmadığını ileri sürmüşlerdir. Diğer bir kısmı da çocuk mânî olamaz, boşanmak doğru olur demişlerdir. Binaenaleyh öyle bir aile tasavvur edin ki, o ailede hergün kavga gürültü ve şiddetli geçimsizliği de var. Binaenaleyh bunları mutlaka ben bir arada bulunduracağım diye mahkemeyi uzatmakta hiçbir mânâ tasavvur edemiyorum. Tarafeynin rızasıyla boşanma kabul edilecek olursa onun için de ayrı bir müessese vücade getirilir ve her ikisi de ayrılır mesele bitmiş olur.”

Bu şikâyetlere karşılık, Adalet Bakanı Fuat SİRMEN, şu cevabı vermiştir²³: “... bazı arkadaşlar ne-sebi gayrisahih çocuklar bakımından bizde bazı mahzurlu neticeler tevellüt ettiğini söylediler. Bunu hep biliyoruz. Fakat arkadaşlar, bunun taallûk ettiği mevzu, bizim üzerinde o kadar kıskançlıkla durmamız gereken bir mevzudur ki, bunda bir gevşeklik yapmak Türkiye’de taaddüd ü zevcata gitmek demektir. .. Olsa bile biz zamanla üç sene beş sene geçtikten sonra çıkaracağımız af kanunlariyle bu çocukları meşru çocuklar haline getirmekle ne yapıyoruz? Yavaş yavaş o istikamete doğru yol alıyoruz demektir. Geriye dönmeye asla niyetimiz yoktur.

Bir arkadaşımız da karı koca ayrılmaya karar verdikten sonra hakim ne oluyor dedi... Biz aile müessesesini öyle iki kişinin keyfi ile bozulup, yine iki kişinin keyfi ile düzelen bir müessese telâkki etmiyoruz. Bu bakımdan da Medenî Kanunumuzda tadil yapmak niyetinde değiliz.”

Adalet Bakanı’nın Medenî Kanun’un ilgili hükümlerinin eksiksiz olarak uygulanacağını ifade etmesine rağmen, daha sonraki yıllarda da benzer şikâyetler gündeme gelmiştir. Kars milletvekili Tezer TAŞKINAN, Medenî Kanunun evlenme ve sağlık raporu ile ilgili şartların oluşturularak, bu hizmetin köylere kadar götürülmesini gerektiğini²⁴; Denizli milletvekili Hüsnü AKŞİT ise, geçimsiz eşlerin boşanmasının kolaylaştırılmasını teklif etmiştir²⁵. 1955 yılına gelindiği zaman bile boşanma işlemlerinin kolaylaştırılması talepleri dile getirilmiştir²⁶.

3- Çocuk Problemleri

a-Çok Çocuklu Ailelere Yardım: 6 Mayıs 1930 tarih ve 1593 sayılı Umumî Hıfzıssıhha Kanunu’nun 156. Maddesinde, “Bu kanunun neşriden sonra berhayat çocuğu altı veya altıdan fazlaya balığ olan kadınlara devletçe mükâfat-ı nakdiye verilmesi için her sene Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti bütçesine bir fasl-ı mahsus açılır. Arzu edenlere mükâfat-ı nakdiye yerine ihdas edilecek bir madalya verilir. Bu kanunun neşri tarihinde berhayat altı veya daha ziyade çocuğu olan kadınlara dahi bu madalya verilir” ibaresi yer almaktadır²⁷.

Çok çocuklu ailelere yardım etmek ve bu suretle nüfusu çoğaltmak gibi bir hedef tesbit edildiği halde²⁸, kanunun bu maddesi tam olarak uygulanamamış ve bu konudaki şikâyetler birçok kez Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine gelmiştir. Bu konudaki ilk şikâyet, Kâzım KARABEKİR tarafından, başlangıçta 50 lira olan ödeneğin 30 liraya düşürüldüğü ve bunun da 1933 yılına kadar tesbit edilen ailelere verildiğini; sonrakilere verilmeyişi, bunun için ayrılan ödenek miktarının artırılması gerektiğini söylemiştir²⁹. 1939 yılı bütçe görüşmeleri sırasında konuyu gündeme getiren Arzuhal Encümeni üyesi Samsun milletvekili Meliha ULAŞ, komisyona gelen şikâyetlerin bakanlığa gönderildiğini, bakanlığın bu dilekçeleri sadece sıraya koyduğunu, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938 yıllarında bu paraların ödenmediğini ifade etmiştir. İstihkak sahiplerinin çoğunun köylü vatandaşlar olması itibarıyla bu paraların ödenmesinin vatandaşların geçimine az da olsa bir kolaylık sağlayacağını ifade etmiştir³⁰. 1957 yılı bütçe görüşmelerinde ise bu ödeneklerin verilmemiş olmasından dolayı devletin çok çocuklu ailelere 4,5

23 Adalet Bakanı Fuat SİRMEN (Rize); 23.02.1949, TBMM, **TBMM TD (8.Dönem)**, Cilt:16, s.503.

24 Tezer TAŞKIRAN (Kars); 22.02.1951, TBMM, **TBMM TD (9.Dönem)**, Cilt:5, s.464.

25 Hüsnü AKŞİT (Denizli); 22.02.1951, TBMM, **TBMM TD (9.Dönem)**, Cilt:5, s.485.

26 Yakup ÇUKUROĞLU (İçel); 22.05.1955, TBMM, **TBMM ZC (10.Dönem)**, Cilt:5, s.505.

27 **TBMM ZC (3.Dönem)**, Cilt:18, s.95. Kanunun bu maddesi 01.04.1965 tarih ve 557 sayılı Nüfus Plânlaması hakkında kanunun 8. maddesi ile yürürlükten kaldırılmıştır.

28 Orgeneral İzzettin ÇALIŞLAR (Muğla); 22.05.1942, TBMM, **TBMM ZC (6.Dönem)**, Cilt:25, s.263.

29 General Kâzım KARABEKİR (İstanbul); 22.05.1939, TBMM, **TBMM ZC (6.Dönem)**, Cilt:2, s.152.

30 Meliha ULAŞ (Samsun); 24.05.1939, TBMM, **TBMM ZC (6.Dönem)**, Cilt:2, s.225.

milyon lira borcu olduğu ifade edilmiştir³¹.

b-Yardıma Muhtaç Çocukların Durumu: Kimsesiz ve bakıma muhtaç çocukların durumları da zaman zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda dile getirilmiştir. İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde yaşanan örnekler, milletvekilleri tarafından ifade edilmiştir. Bu konudaki ilk örnek İstanbul'da yaşayan çocuklar hakkında olmuştur³²: "İstanbul'da 3 yaşına kadar olan çocukların dilencilik etmesi, 7 yaşındaki çocuğun sırtında küfe ile hamallık etmesi. Bir kısmı da vardır ki avâre ve serseri olarak sokaklarda dolaşıyorlar. Bunlar sahipsiz çocuklardır." Aradan 10 yıldan fazla bir zaman geçtikten sonra aynı problemler dile getirilmeye devam etmiştir³³: "Birgün İstanbul'u teşrif ettiğiniz zaman vapur köprüye yanaştığı sırada paket, çanta almak için direnen bu çocukları göreceksiniz. Pejmürde bir kıyafet, kara, kirli bir gömlek, yarısı çıplak bir vücut. Zavallılar o günki nafakalarını almak için orada direnir dururlar, fakat polisler bırakmaz, yasaktır, çünkü hüviyetleri mechuldür, bir kayıp bir çalınma olabilir. Bunlar markalı hamallardan değildir. Bu itibarla paket taşıma hakları yoktur. Böyle olmakla beraber polisler bazen görmezler, onlar da gelir iş görürler. Bu onlar için hakiki bir bahtiyarlıktır. Çünkü akşama evine bir iki lira götürmezse üvey anası veya babası onu içeri almaz. Böyle olmakla beraber bu çocuklar bahtiyarlardandır. Çünkü bu, madalyonun bir yüzüdür. Madalyonun bir de ters tarafı vardır. O ters tarafta da o yaştaki çocuklarda içki, kumar, köprü altında yatma, meyhanelerde geceleme, nihayet hırsızlık ve daha büyük suçlar..." Ankara'dan bir örnek de şöyledir³⁴: "Ankara'da 11 yaşında gezip gazete satan veya boynunda işporta asıp dolaşan çocuklara sordum; ne alırsınız siz günde dedim: En aşağı 250 kuruş alırsınız dediler." Anadolu'nun geneli hakkında bir örnek de kendisi de öğretmen olan Hatay milletvekili Hasene ILGAZ tarafından verilmiştir³⁵: "Birgün bakıyorsunuz öğle zamanı okula bir çocuk geliyor. Bu çocuk yemeğini yememiştir, anahtarı belinde asılıdır, vazifesini tamamlamamıştır. Sebeplerini araştırıyorsunuz, evde hiç kimsesi olmadığını görüyorsunuz. Ne bakacak kimsesi, ne yakacak bir şeyi vardır. Bu, işe giden bir annenin çocuğudur, boş zamanlarında sokaklarda, harabelerin içinde kalıyor, birçok fena şeyler öğreniyor, artık okula uğramaz oluyor. Bir gün gelince öğretmenin istediği ders ve vazifelerinden sıkılıyor, kaçıyor. Bu suretle kendini hariçte buluyor, daha fena ve daha şumullü eğlenceler içine dalıyor." Bundan sonrasını da hakimlik ve cezaevi müdürlüğü yapmış bir milletvekili şöyle anlatıyor³⁶: "Bugün büyük şehirlerde, büyük şikâyetleri mucip olan bir cemiyet ıstırapı vardır. Mahalle aralarında, mektepler yanında açık bardakla şarap satılmaktadır. Bunları gören mektep çocukları, on kuruş verip bardakla oralarda şarap içmektedirler. Bakandan rica ediyorum, bu ciheti tetkik etsinler ve mümkün ise bir tedbir alsınlar."

Bazı milletvekilleri de bu konuda basından aldıkları istatistik bilgileri paylaşmışlardır. Kars milletvekili Esat OKTAY, korunmaya muhtaç çocuk adedinin İstanbul'da 10 bin, ülke genelinde 40-50 bin tahmin edildiğini³⁷; Ankara milletvekili Aliye TEMUÇİN, ailesinin elinde veya dışarıda suç işlemeye meyilli sahipsiz çocuk sayısının 2 milyon olduğunu ifade etmiştir³⁸. 1954 yılı itibariyle yıllık çocuk ölümlerinin 400 bin olduğu da başka bir milletvekili tarafından dile getirilmiştir³⁹.

Kimsesiz çocukların himayesinin nasıl yapılacağı konuları da görüşülmüştür. 1939 yılı itibariyle Hakimiyet-i Milliye ve Dumlupınar yatı mekteplerinin kapanması ile yurt toprakları üzerinde kimsesiz çocukların okuması için hiçbir okulun kalmadığı eleştirilmiştir⁴⁰. Bununla birlikte 30 Haziran 1921 tarihinde kurulan Ankara Himaye-i Etfal Cemiyeti (1935 yılından itibaren Çocuk Esirgeme kurumu adını almıştır) okul ve yurtlarının faaliyetleri anlatılmıştır. Buna göre, 1928 yılından itibaren cemiyet, bu alanda faaliyetlerine devam etmektedir. İki Ankara'da, biri Bursa'da, biri İzmir'de olmak üzere 4 adet lisesi, 8 yurdu olduğu ifade edilmiştir. Yurtlarda ve okullarda himaye edilen çocukların bir kısmı parasız, bir kısmı yarı paralı kalmaktadır. Cemiyetin, nizamnâmesi gereği okuma kabiliyeti olup da oku-

31 Hasan ERDOĞAN (Kars); 27.02.1957, TBMM, **TBMM ZC (10.Dönem)**, Cilt:17, s.1003.

32 Ruşenî Bey (Samsun); 17.05.1933, TBMM, **TBMM ZC (4.Dönem)**, Cilt:15, s.150.

33 Ali Kami AKYÜZ (İstanbul); 25.05.1944, TBMM, **TBMM ZC (7.Dönem)**, Cilt:10, s.263.

34 Eminittin ÇELİKÖZ (Balıkesir); 23.12.1946, TBMM, **TBMM TD (8.Dönem)**, Cilt:3, s. 364.

35 Hasene ILGAZ (Hatay); 25.05.1944, TBMM, **TBMM ZC (7.Dönem)**, Cilt:10, s.267.

36 Pertev ARAT (İzmir); 26.02.1953, TBMM, **TBMM TD (9.Dönem)**, Cilt:20, s.1136.

37 Esat OKTAY (Kars); 24.02.1953, TBMM, **TBMM TD (9.Dönem)**, Cilt:20, s.927.

38 Aliye TEMUÇİN (Ankara); 26.02.1957, TBMM, **TBMM ZC (10.Dönem)**, Cilt:17, s.880.

39 Ali Şükrü ŞAVLI (Sinop); 25.02.1954, TBMM, **TBMM ZC (9.Dönem)**, Cilt:28, s.979.

40 Nakiye ELGÜN (Erzurum); 22.05.1939, TBMM, **TBMM ZC (6.Dönem)**, Cilt:2, s.150-151.

tulamayan çocukları yurtlarına alıp okutmaya çalışmakta olduğu ifade edilmiştir⁴¹. Millî Eğitim Bakanı Tahsin BANGUOĞLU, altı yaştan yukarı olan çocuklar için Bilecik Yarhisar'da, Ankara Çayırhan'da ve Erzincan Tercan'da olmak üzere üç tane yetiştirme yurtları açıldığını; büyük şehirlerde ise, kimsesiz çocukların zabıta tarafından tesbit edilerek açılacak olan toplama istasyonlarına gönderileceğini ifade etmiştir⁴². 27 Mayıs 1949 tarih ve 5387 tarihli "Korunmaya Muhtaç Çocuklar hakkında Kanun"un yürürlüğe girmesiyle, "Beden, ruh, ahlâk gelişmeleri tehlikede olup ana ve babasız, ana ve babası belli olmayan ve Türk Medeni Kanunu hükümlerine göre haklarında korunma tedbirleri alınmasında zaruret görülen çocukların mahkeme kararıyla ve reşit oluncaya kadar bu kanunla belli edilen şartlar içinde bakılma ve yetiştirilerek meslek sahibi edilmeleri köy ihtiyar heyetleri, mahallî belediyeler, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığınca sağlanır." hükmü getirilmiştir⁴³. Bu kanunun uygulamasından doğan aksaklıklar, 15 Mayıs 1957 tarih ve 6972 sayılı "Korunmaya Muhtaç Çocuklar hakkında kanun" ile düzeltilmeye çalışılmıştır⁴⁴.

1952 yılı itibarıyla Çocuk Esirgeme Kurumu'nun 22 yuvasında 344 çocuğa daimî, 124.011 çocuğa da geçici olarak bakıldığı ifade edilmiştir⁴⁵. 1954 yılında yurt sayısı 26'ya, buralarda bakılan çocuk sayısı 2000'e⁴⁶; 1957 yılı itibarıyla yurt sayısı 41'e, çocuk sayısı 4052'ye yükselmiştir⁴⁷.

Zekâ özürü çocukların durumuna dikkat çekilmiş, bunların durumlarının malî, sosyal, ruhî, ahlâkî, kriminolojik açıdan önemli olduğu, buna rağmen hırsızlık, adam öldürme gibi suçlarda bu tür çocukların yüzde 60 gibi bir orana sahip oldukları ifade edilerek bu sıkıntıların ortadan kaldırılması için tedbir alınması istenmiştir. 1958 yılında bütçenin 429. faslına bu çocukların eğitimi için 50.000 lira ödenek konmuştur⁴⁸.

Gayrimeşru çocukların durumu da Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine getirilmiştir. Sinop milletvekili Ali Şükrü ŞAVLI, 27 Şubat 1952 tarihindeki konuşmasında, "... gayrimeşru olarak dünyaya gelen bir çocuğu barındıracak yer yoktur. Annesinin kucağında kalıyor, herhangi bir izdivaç vaidi ile aldatılan bu aile kızları ebeveyninden ve tanıyanlarından çekinerek kucağındaki bu çocuk ile sığınacak yer bulamıyor. Darülaceze, kimsesiz çocuklar için olduğundan nizamnâmesi mucibince bu tür çocukları alamıyor. Mecburen anne bu çocuğu gecenin karanlığından istifade ederek sokağa atıyor, bu zavallı masum sabaha kadar soğuktan donuyor, bazen köpekler tarafından yenildiğine bile tesadüf edilmektedir. Bu sebepten bu gibi çocuklar için ayrıca bir kreş lâzımdır" ifadelerini kullanmıştır⁴⁹. Antalya milletvekili Enver KARAN ise, 25 Şubat 1955 tarihinde, "Darülacezeye gayrimeşru doğan çocukların alınması için bir kısım vardır. Fakat orada fena bir adet vardır, anasının babasının olmaması şartıdır. Bu yüzden birçok gayrimeşru çocuklar öteye beriye atılmakta ve ölümleri intacedilmektedir. .. Bizdeki şart kalkmadıkça gayrimeşru çocuklar ölüme mahkûmdur. .. Sultanahmet'te bir zamanlar bir kadının ölüm istediğini, bağırıp çağırdığını tesbit etmişler. Akşamdan gayrimeşru çocuğunu, alsınlar diye Dikilitaş'ın altına bırakmış, gece çocuğu kimse görüp almamış, zavallı çocuk da ölmüş. Bundan dolayı feryat ediyormuş. Bir nizamnâme ise nizamnâme, kanun ise kanun teklif edelim. Böyle ana babası olmayan gayrimeşru çocuklar bir yere alınmalıdır, yetiştirilmelidir." sözleriyle yaşanan sıkıntıları dile getirmiştir⁵⁰.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin modern devletler seviyesine çıkartılması için siyasî, ekonomik, sosyal hayat, eğitim hayatı ve sair korularda pek çok düzenlemeler yapılmıştır. Nüfus politikaları, aile hayatı ve çocuk problemleri de bunlardan bazılarıdır. Yukardaki örneklerden de anlaşılacağı gibi bu konularda ilk dönemlerde fazla bir ilerleme sağlanamamıştır. Nüfus, halâ askerî varlık kaynağı olarak görülmüş; me-

41 Fakihe ÖYMEN (İstanbul); 25.05.1942, TBMM, **TBMM ZC (6.Dönem)**, Cilt:25, s.283.

42 Millî Eğitim Bakanı Tahsin BANGUOĞLU (Bingöl); 20.02.1950, TBMM, **TBMM TD (8.Dönem)**, Cilt:24, s.854- 855.

43 23.05.1949, TBMM, **TBMM TD(8.Dönem)**, Cilt:19,s.602.

44 Aydın ZEVLİLİLER; "Türk Hukukunda korunmaya Muhtaç Çocuklar", **AÜHFD**, Cilt:25 (1968), Sayı:1-2, s.173-236.

45 Abidin TEKÖN (İzmir); 26.02.1952, TBMM, **TBMM TD (9.Dönem)**, Cilt:13, s.920-921.

46 Esat OKAY (Kars); 24.02.1954, TBMM, **TBMM ZC (9.Dönem)**, Cilt:28, s.839.

47 Sabri Özcan SAN (Gümüşhane); 26.02.1957, TBMM, **TBMM ZC (10.Dönem)**, Cilt:17, s.880.

48 Şükrü ESEN (Kastamonu); TBMM, **TBMM ZC (11.Dönem)**, Cilt:2, s.772.

49 Ali Şükrü ŞAVLI (Sinop); 27.02.1952, TBMM, **TBMM TD (9.Dönem)**, Cilt:13, s.1066.

50 Enver KARAN (Antalya); 25.02.1955, TBMM, **TBMM ZC (10.Dönem)**, Cilt:5, s.758.

denî kanunun yürürlüğe girmesine rağmen birden fazla evlilikler önlenememiş, nesep afları ile adeta bu uygulamalar meşruiyet kazanmıştır. Çok çocuklu annelere ödenmesi taahhüt edilen ödemeler aksamış, bakımsızlık ve sahipsizlikten pek çok çocuk hayatını kaybetmiştir. Bu sıkıntılar kadının, toplumda bir “statü” sahibi olmasını engellediği gibi, özellikle köylerde kadınlık sahasında gereken inkılâbın yapılmasını geciktirmiştir⁵¹.

Kaynakça

- AKIN, Levent; “Nesebin İdarî Yoldan Düzeltilmesi”, **Ankara Barosu Dergisi**, 1994/2, s.183-194.
- SEMİZ, Yaşar; “1923-1950 Döneminde Türkiye’de Nüfusu Artırma Gayretleri ve Mecburî Evlenme Kanunu (Bekârlık Vergisi)”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı:27, s.423-467, Konya, 2010.
- ZEVKLİLER, Aydın; “Türk Hukukunda korunmaya Muhtaç Çocuklar”, **AÜHFD**, Cilt:25 (1968), Sayı:1-2, s.173-236.

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (3.Dönem)**, Cilt:3, Ankara.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (3.Dönem)**, Cilt:18, Ankara.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (4.Dönem)**, Cilt:3, Ankara, 1931.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (4.Dönem)**, Cilt:15, Ankara, 1933.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (6.Dönem)**, Cilt:2, Ankara, 1939.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (6.Dönem)**, Cilt:18, Ankara, 1941.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (6.Dönem)**, Cilt:25, Ankara, 1942.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (7.Dönem)**, Cilt:10, Ankara, 1944.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (7.Dönem)**, Cilt:17, Ankara, 1945.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (7.Dönem)**, Cilt:20, Ankara, 1946.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (8.Dönem)**, Cilt:3, Ankara, 1947.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (8.Dönem)**, Cilt:16, Ankara, 1949.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (8.Dönem)**, Cilt:19, Ankara, 1949.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (8.Dönem)**, Cilt:24, Ankara.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (9.Dönem)**, Cilt:5, Ankara, 1951.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (9.Dönem)**, Cilt:13, Ankara, 1952.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (9.Dönem)**, Cilt:20, Ankara, 1953.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (9.Dönem)**, Cilt:28, Ankara, 1954.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (10.Dönem)**, Cilt:5, Ankara, 1955.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (10.Dönem)**, Cilt:17, Ankara, 1957.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (11.Dönem)**, Cilt:2, Ankara, 1958.

51 Niyazi AKSU (Antalya); 18.02.1950, TBMM, **TBMM ZC (8.Dönem)**, Cilt:24, s.832.

20. Yüzyılda Osmanlı’da Kadın Mahkumlar

Yrd. Doç. Dr. Özlem POYRAZ
Ahi Evran Üniversitesi - Kırşehir

Giriş

Kamus-i Türki’de habs kelimesi “bir mücrimi mücazat nispetiyle veya davası görülünceye kadar kaçmamak için bir yere kapama, tutma, zapt etme ve istifade olunmayacak bir hal ve mevkide bulundurma” anlamlarına gelmektedir¹. Hukuki bir terim olarak ise; sanık veya suçlunun bir yere kapatılarak özgürlüğünün kısıtlanması anlamındadır². Cezaların infaz edildiği yerlere habs ya da mahbes denilirken, hapsedilen kişiye ise mahpus denilmektedir.

İslam hukukunda bedeni cezaların esas olması sebebiyle özgürlüğü bağlayıcı hapisaneler mevcut değildir. Osmanlı Devleti de şer’i hukuk ile yönetilen bir devlet olmasından hareketle Tanzimat dönemi-ne değin modern anlamda hapisane binalarına sahip değildir. Tanzimat’ın düalist yapısı ile birlikte şer’i hukukta yer almayan hapis cezasına doğru bir geçiş yaşanmıştır³. Böylece bedeni cezalardan özgürlüğü kısıtlayıcı cezalara geçiş yapılmıştır.

Tanzimat öncesi Osmanlı Devleti’ndeki hapis mefhumu, mahkeme öncesi kısa süreli bir tutuklama merkezi ya da kısa süreli uyarı amaçlı bir ceza kurumudur⁴. Hafif ve orta ağırlıktaki suçları cezalandırmak için para ve hapis cezası uygulanırken, ağır suçlar için 16. yüzyıldan itibaren kürek, 18. yüzyıldan itibaren ise kalebentlik cezası uygulanmıştır. Sürgün ile kalebentlik cezası dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Osmanlı’da da zindan hapsine göre yaygın cezalar olmuştur⁵.

19. yüzyılın ikinci yarısına değin Osmanlı Devleti’nde kale, kule, zindan, tersane gibi yerler mahbes olarak kullanılmıştır. Buralarda genellikle siyasi ve askeri suçlular yatmakta olup, bunların infazları da zindanlarda yapılmıştır⁶. 1831 yılında İstanbul zindanları kaldırılarak; yerine İbrahim Paşa Sarayı’nın bir kısmı, Mehterhane olarak da adlandırılan, hapisane-i umumi haline dönüştürülmüştür⁷. Hapisane-i umumi, 250 ve 500 kişilik olmak üzere iki koğuştan oluşmakta olup, İstanbul’un en büyük hapisane binası olarak hizmet vermiştir⁸.

Tanzimat Fermanı ile birlikte ilan edilen kanun önünde eşitlik ilkesi doğrultusunda 3 Mayıs 1840 tarihinde bir komisyon tarafından hazırlanmış olan bir mukaddime, bir hatime, 13 fasıl ve 41 maddeden oluşan ceza kanunu ilan edilmiştir⁹. Bu kanuna yapılan eklemeler yeterli gelmeyince 1851 yılında 3 fasıl ve 43 maddeden oluşan yeni ceza kanunu ilan edilmiş¹⁰ ve suç unsurları yeniden tanımlanmıştır. Bu ceza kanunu 1810 Fransız Ceza Kanunu’nun tam bir çevirisidir. Kanun, mukaddime, üç bab, 32 fasıl ve 264 maddeden oluşmuştur¹¹. 1880 yılında ise hapisanelerin yönetimine dair hükümler içeren Hapisane ve Tevkifhane Nizamnamesi yürürlüğe girmiştir¹². Böylece hapis cezası alan suçlu sayısında artış görülmüş

1 Şemseddin Sami, *Kamus-i Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996, s. 539.

2 Ali Bardakoğlu, “Hapis”, *TDVİA*, C. XVI, Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1997, s. 54.

3 Kızılkın, Ayşe Ö., *Osmanlı’da Kadın Hapishaneleri ve Kadın Mahkûmlar (1839- 1922)*, Basılmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2011, s. 2.

4 Nurgül Bozkurt, “20. Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapishanesinin Genel Durumu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. V, S. 21, Bahar 2012, s. 262.

5 Özgür Yıldız, “Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. IX, S. 17, Kış 2015, s. 93

6 Kızılkın, *age*, s. 64.

7 Bozkurt, *agm*, s. 262; Yıldız, *agm*, s. 94.

8 Özçelik, *agm*, s. 27.

9 Hatice Akın, “Osmanlı Devleti’nde Hapishane Islahatına Dair 1893 Tarihli bir Nizamname Önerisi”, *History Studies*, Vol. 3/3, 2011, s. 24.

10 *Agm*, s. 24.

11 *Agm*, s. 25.

12 *Agm*, s. 26.

ve mahbesler yetersiz kalmıştır¹³.

Hapishanelerdeki kötü koşullar ve hapishanelerin yetersizliği şikâyetlerin artmasına neden olurken, Osmanlı Devleti'ni dış devletlerin müdahalesine de maruz bırakmıştır. Özellikle İngiliz Büyükelçisi Lord Canning bu konu üzerinde fazlasıyla durmuş, Fransa ve İtalya büyükelçileri ile birlikte hapishane koşullarını yerinde incelemiş ve Osmanlı Devleti'ne raporlar sunmuştur¹⁴. 1845 yılında ise Lord Canning işkencenin kaldırıldığını ilan eden bir fermanın ilan edilmesine vesile olmuştur¹⁵. 1851 tarihli "Türkiye'deki Hapishanelerin İyileştirilmesi" adını verdiği raporunda, Osmanlı Devleti'ne konsolosların 5 sene önce sunduğu raporlarda merkezi hükümet tarafından taşraya müstakil binalar olarak mahbesler yapılması gerektiği bildirilmiş olmasına rağmen, devletin herhangi bir girişimde bulunmadığını belirtmiştir¹⁶. Söz konusu raporda ilk olarak İstanbul'da inşa edilmesi gereken hapishane binasının projesini de sunmuş ve bunun taşrada da yaygınlaştırılması isteğini bildirmiştir.

1880 tarihli Hapishaneler ve Tevkifhaneler Nizamnamesi¹⁷ birinci bölüm altıncı maddesi hapishanelerin ıslahı ve yeni binaların yapımı meselesi ele alınmıştır¹⁸. Bu madde de hemen her kaza, liva ve vilayet merkezinde birer kadın hapishane ve tevkifhane inşası, mümkün olmayan yerlerde uygun hanelerin kiralanarak geçici bir süre için kadın hapishanesi olarak kullanılması meselesi ile ilgili bilgilere yer verilmiştir¹⁹. Bir yandan var olan binaların tamirâtı yapılırken, diğer yandan yeni binalar inşa edilmiştir²⁰. Maddi yetersizlik ve kısıtlı bütçelerle yapılan hapishaneler, vali ya da hükümet konaklarının yanında iki katlı, taş yapılar olarak inşa edilmiştir. Isıtma, iâşe gibi meselelere çözüm getirilememiş ve hapishanelerin kapasiteleri de çoğunlukla yetersiz kalmıştır²¹. Aynı nizamnamede mahkûm ve tevkif edilenlerin ayrılması, hapishanelerin iâşe masraflarının devlet tarafından karşılanması, kadınlar ile çocukların ayrı koğuşlara konulması gibi hususlara da yer verilmiştir. Tüm çabalarına rağmen Osmanlı Devleti hapishane ıslahatı meselesine nihai çözümler getirememiştir.

Kadın (Nisa) Hapishaneleri

Hapishanelerde dini ve etnik kimliğe dayalı ayırım yapılmamış olup, tek tasnif cinsiyet ayırımı konusunda yapılmıştır ki neredeyse bütün hapishanelerde kadınların erkeklerden farklı yerlerde infaz edildiği anlaşılmaktadır; fakat nadiren bazı bölgelerde kadınların erkeklerle aynı yerde hapsedildiği de görülmüştür²². İstanbul'da fahişe mahkûmlar, şehrin en eski hapishanelerinden biri olan Baba Cafer Zindanı'nda tutulmuşlardır²³.

1912 yılına kadar kadın mahkûmların sayısının az olması nedeniyle ayrı bir hapishane binasının varlığından söz etmek mümkün değildir²⁴. Kadın mahkûmlara yönelik hapishane binalarının yapımı daima amaçlanmış olsa da fiiliyata geçirilememiştir²⁵. Devlet, mali imkânsızlıklar nedeniyle mevcut hapishanelerin bir veya iki koğuşunu kadınlara ayırmak yoluna gitmiş ya da güvenilir kişilerin evlerini kiralarak kadın mahkûmların infazını gerçekleştirmeye çalışmıştır.

25 Ekim 1892 (R. 13 Teşrin-i evvel 1308) tarihli evrakta Kastamonu vilayetinde kadınlara yönelik hapishane bulunmadığı için aylık 40 ya da 50 kuruş bedel ile bir hane kiralanarak Müslüman kadınların 13 Saadet Tekin, "Osmanlı'da Kadın ve Kadın Hapishaneleri", *A.Ü. Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XXIX, S. 47, 2010, s. 90.

14 BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), DH.MB.HPS (Dahiliye, Mabeyn Evrakı, Hapis) 98/22/2; BOA, DH.MB.HPS 98/22/3.

15 Kızılkın, *age*, s. 67.

16 Gültekin Yıldız, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012, s. 111.

17 6 fasıl ve 97 maddeden oluşturulmuş olan bu nizamnamenin, Avrupa nizamnamelerinden tercüme mi edildiği ya da Osmanlı bürokratlarının çabaları sonucunda mı oluşturulduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Söz konusu nizamname birkaç küçük değişikliklerle Türkiye Cumhuriyeti'nde de 1930 yılına dek yürürlükte kalmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız. Age, s. 382-406.

18 Bozkurt, *agm*, s. 263; Yıldız, *age*, s. 382.

19 Emine Gümüşsoy, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Eskişehir Hapishanesi (1890- 1920)", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 7, S. 20, Aralık 2014, s. 225.

20 Mücahit Özçelik, "Mütareke Dönemi'nde Osmanlı Hapishanelerinin Durumu", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmalar Dergisi*, Yıl 7, S. XIV, Güz 2011, s. 19.

21 Ömer Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak Avrupalaşma Sürecinde Hapishaneler*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007, s. 28.

22 Yıldız, *age*, s. 110-111.

23 Kızılkın, *age*, s. 76.

24 Yıldız, *age*, s. 157-158.

25 Kızılkın, *age*, s. 2.

hapsedilmesine karar verildiği²⁶; 2 Kasım 1898 (R. 21 Teşrin-i evvel 1314) tarihli evrakta Kırşehir sancağında kadınlara mahsus tevkifhane olmamasından dolayı kadınların imam evlerinde hapsedilmesi ve kadınlara yönelik bir hapishane inşa edilene kadar 40 kuruş ücretle bir hane kiralanması ve 150 kuruş maaşla bir de gardiyan tayinine karar verildiği²⁷; 24 Mart 1901 (R. 11 Mart 1317) tarihli evrakta Selanik vilayeti Gökbeli kazasında kadın hapishanesi bulunmadığından dolayı hapsi veya tevkifi icap eden kadınların imam ve papaz evlerinde infazına karar verildiği²⁸; 6 Ekim 1902 (R. 23 Eylül 1318) tarihli evrakta ise Vize kazasında kadınlara yönelik tevkifhane bulunmadığından aylık 40 kuruş bedel ile bir hane kiralanmasına, kazada bir tevkifhane ve hapishane inşa edilinceye değin mahkûmların tahsisat ücretleri verilerek uygun mahallerde tevkif edilmelerine karar verildiği tespit edilmiştir²⁹. Yenişehir kazasında da kadın mahkûm ve tevkif edilenler için uygun bir yer bulunmadığından cezaları infaz edilememiştir³⁰.

9 Haziran 1914 (R. 27 Mayıs 1314) tarihli Akçaabad kazası örneğinde ise hapishane üç koğuştan ibaret olup, bunlardan biri jandarma tarafından kullanıldığından diğer iki koğuşun mahkûm ve tevkif edilen kadınlara ait olduğu fakat hapishane ve tevkifhanenin yetersizliğinden bir kısım kadınların infazının gerçekleştirilemediği görülmüştür³¹.

Kadınlar için gerek görülen yerlerde mevcut erkek (zikur) hapishanelerine ilave olarak birer daire inşasına karar verilerek sorunun çözülmesine çalışılmıştır³². Bu doğrultuda 11 Eylül 1911 (R. 29 Ağustos 1327) tarihli Sivas örneğinde, hapishane-i umuminin tamirat bedeli olarak 39.966 kuruş; kadınlara yönelik hapishane inşası için ise 36.963 kuruş gönderilmiştir³³.

2 Kasım 1898 (R. 21 Teşrin-i evvel 1314) tarihli Kırşehir örneğinde ise kadın hapishanesi inşası için 153.929 kuruş tahsisat ayrılmış ve ilgili yere gönderilmiştir³⁴. Küçük çekmece kazasında kadınlara mahsus tevkifhane bulunmadığından uygun bir mahallin kiralanması ile gardiyan tayin edilmesi gerekliliğine karar verilmiş olup; yıllık 12.140 kuruşun, kadın hapishanesi inşa edilinceye kadar bu meseleler için sarf edilmesi uygun görülmüştür³⁵.

Hapishane Görevlileri ve Kadın Gardiyanlar

1880 Nizamnamesine göre hapishane personeli müdür, başkâtip, ihtiyaç nispetine göre kâtip, başgardiyan, ihtiyaç nispetine göre gardiyan, ihtiyaca göre dinleri temsil eden din adamı, doktor, çamaşırcı, işçi ve kadınlara mahsus hapishane ve tevkif odalarında da kadın gardiyan bulundurulması gerektiği bildirilmiş³⁶; fakat maddi imkânsızlıklar nedeniyle hükümler uygulanamamıştır. İlgili personellerin hepsi kadın hapishanelerinde bulunmamıştır çünkü kadın hapishaneleri müstakil binalar halinde değildir³⁷.

Nizamnamede hapishane görevlilerinin sorumlulukları üzerinde durulmuştur. Buna göre müdürlerin atanıp, azledilme yetkisi Adliye Nezareti'ne bırakılmıştır. Müdürlerin yetkileri hapishanenin düzenini sağlamak, yiyeceklere dair idarece kabul edilmiş olan hükümleri yerine getirmek, hapishane hizmetinde kullanılacak olan mahkûmları belirlemek, mahkûmların hapishaneye giriş çıkışlarının yapılmış olduğu kayıtları incelemek ve mahpusların yazdığı her türlü mektupların görülüp gönderilmesi gibi işlerden ibarettir³⁸.

Başgardiyan, müdür olmadığı zaman idari yetkiye sahip olan personeldir. Başgardiyanlar diğer gardiyanları denetleyebildikleri gibi mahkûmların havalandırılması görevi ile yoklama takibi işini üstlenmişlerdir. Gardiyanlarla ilgili ilk düzenleme ise 6 Nisan 1876 tarihinde Hapishane Gardiyanları Talimatnamesi ile yapılmıştır ki buna göre; gardiyanlar herhangi bir suça karışmamış olan, 25- 50 yaş arası her türlü Osmanlı vatandaşları arasından seçilebilmiştir. Hapishanelerin büyüklüğüne göre gardi-

26 BOA, DH.MKT (Dahiliye Mektubi) 2015/62.

27 BOA, DH.MKT 2127/34.

28 BOA, DH.MKT 2517/7.

29 BOA, DH.MKT 609/3/1.

30 BOA, DH.MKT, 2307/84.

31 BOA, DH.MB.HPS 7/3/2.

32 BOA, DH.MB.HPS 34/26/1

33 BOA, DH.MB.HPS 34/26/3.

34 BOA, DH.MKT 2127/34.

35 BOA, DH.MKT 623/14/1; BOA, DH.MKT 623/14/2; BOA, DH.MKT 623/14/3.

36 Yıldız, *age*, s. 383.

37 Kızılkın, *age*, s. 84.

38 Bozkurt, *age*, s. 217.

yan sayısı da değişiklik göstermiştir. Gardiyanlar mahkûmların ekmek ve suyunu dağıtmak, mahkûmların soğuktan korunmasına dikkat etmek, kandillerini yakmak, hasta mahkûmların hizmetlerini görmek, uygunsuz hareketleri hapishane zabıtasına bildirmek gibi görevler icra etmişlerdir³⁹.

Nizamnamenin 33. maddesine göre; kadın gardiyanlar da erkek gardiyanlarla aynı görevleri üstlenmişlerdir. 11 Aralık 1902 (28 Teşrin-i sani 1318) tarihli evrakta Küçükçekmece kazasında kadınlara mahsus tevkifhane mevcut olmadığından, uygun bir yerin kiralanması ve kadın gardiyan tayininin gerekliliği bildirilmiştir. Senelik olarak tahsis edilen 12.140 kuruşun kira bedeli, iki kadın gardiyanın maaşı, yakacak ve yiyecek masrafı olarak ayrıldığı görülmüştür⁴⁰.

Erkek gardiyanların, kadın gardiyanlardan daha fazla maaş almaları, Osmanlı hapishane personellerinde standart bir maaş uygulamasının bulunmadığını göstermektedir⁴¹. Bunun sebebinin erkek mahkûm sayısının kadın mahkûmlara oranla hayli fazla olduğu düşünülmektedir. 1880 Nizamnamesine göre hapishane personelinin görev tanımları da yapılmıştır ki böylece mahkûmlara kötü muamele yapılmasının önüne geçilmek istenmiştir. Ayrıca hapishane memurlarının, mahkûmları özel işlerinde kullanmaları, mahkûmlar ve akrabalarından para talep etmeleri ya da hediye almaları, mahkûmlar ile samimiyete girmeleri yasaklanmıştır⁴².

Kadın Hapishanelerinde Sağlık Koşulları ve Temizlik

Osmanlı Devleti için kadın hapishanelerinin kiralanması, yeni daireler inşası, kadın gardiyanlar tayini gibi meseleler yanında hapishanelerin sağlık koşullarında da ciddi problemler mevcuttur. Rutubetli, havasız, yer döşemesiz ve mevcut kapasitesinin üstünde insan barındırması gibi nedenlerle hapishaneler, salgın hastalıkların kolaylıkla yayılması için uygun ortamlar haline gelmiştir.

Hapishanelerde çeşitli dönemlerde kolera vakalarına rastlandığı görülmüş ve tedbirler alınması yoluna gidilmiştir. Buna İstanbul hapishane-i umumisinde rastlanan iki kolera vakası örnek olarak gösterilebilir⁴³ ki buradaki mevcut hastalara karantina uygulamasına gidilmiştir. Hapishaneye yeni getirilen mahkûmlar, beş günlük karantina uygulamasına tabi tutulmuştur ve böylece hariçten geleceklerin tevkifhanede bir bölgede bekletilmesi ve ardından hapishaneye kabul edilmesi⁴⁴ ile bulaşıcı hastalıkların yayılması önlenmek istenmiştir.

İki kolera vakasından dolayı 100 kadar hükümlüye birer kat elbise tedarik edilmek üzere 6 bin kuruşun sarf edilmesine⁴⁵ ki 100 mahkûmun aslında birer kat elbisesi olup, elbise ve yatakları dezenfekte edilene değin çıplak kalmaları ve kirli elbise ile yatmaları uygun görülmediğinden kişi başı 60 kuruş bedelle birer kat elbise daha tedarik edilmesine karar verilmiştir⁴⁶. 13 Aralık 1913 (R. 30 Teşrin-i sani 1329) tarihli evrakta hapishanenin lağımları, abdesthaneleri ve hamamı gibi genel kullanım alanlarındaki kötü şartlarının giderilmesi, mahkûmların hayat güvenliği için koleraya dair önlemler alınması, gayr-ı sıhhi olan 500 kişilik hapishanede 900'ün üzerinde mahkûm bulunduğundan dolayı yeni bir mahal tedarikine ve mahkûmlardan 200 kadar kişinin oraya nakledilmesine karar verildiği anlaşılmıştır⁴⁷.

Hapishanelerde verem vakalarına da rastlanmıştır. 21 Eylül 1920 (R. 21 Eylül 1336) tarihinde İstanbul hapishane-i umumisinde 44 mahkûmun tıbbi raporla verem olduğu kanıtlanmış olup ceza sürelerini tamamlayan 39 mahkûm ile birlikte bahsedilen 44 mahkûmun af kanunundan yararlanmaları uygun görülmüştür⁴⁸.

25 Aralık 1912 (R. 12 Kanun-i evvel 1329) tarihinde hapishane-i umumiye'nin sıhhi koşullarını iyileştirmek amacıyla Mehterhane kısmında hamam, kadınlar kısmında su ve hastane kısmında çeşme olmadığı anlaşılmış olup; Mehterhane kısmındaki kargir ve mermer döşemeli hamamın tamir edilmesi-

39 *Agm*, s. 271.

40 BOA, DH.MKT, 623/14/1; BOA, DH.MKT, 623/14/2; BOA, DH.MKT, 623/14/3; BOA, DH.MKT, 623/14/4.

41 Kızılkın, age, s. 87.

42 Yıldız, age, s. 383-384.

43 BOA, DH.MB.HPS, 72/26/13; BOA, DH.MB.HPS, 72/26/14; BOA, DH.MB.HPS, 72/26/15; BOA, DH.MB.HPS, 72/26/16; BOA, DH.MB.HPS, 72/26/17; BOA, DH.MB.HPS, 72/26/18.

44 BOA, DH.MB.HPS, 72/26/11; BOA, DH.MB.HPS, 72/26/12.

45 BOA, DH.MB.HPS, 72/26/13.

46 BOA, DH.MB.HPS, 72/26/5.

47 BOA, DH.MB.HPS, 72/26/13.

48 BOA, MV. (Meclis-i Vükela Mazbatası) 252/101.

ne, kadınlar kısmı ile hastaneye su götürülmesine karar verilmiştir⁴⁹. Mehterhane kısmında bulunan 15 kişilik harap hamamın 7.315 kuruş tamirat bedeli ile tamiri ve 628 kuruş ile Terkos Suyu'nun hastane ve hapishaneye ulaştırılması kararlaştırılmıştır⁵⁰.

9 Aralık 1913 (R. 26 Teşrin-i sani 1329) tarihinde hapishanelerin kapasitesinden fazla mahkûmu barındırmakta olduğu görülmüştür⁵¹ ki bu durum hapishanelerin sıhhi şartlarının çok iyi olmamasının ve bulaşıcı hastalıkların hızla yayılmasının başlıca sebebidir. Aynı zamanda hapishane odalarının hava ve ışıktan mahrum olduğu ve yerlerde tahta döşemelerin bulunmadığı anlaşılmıştır⁵².

30 Ocak 1900 (R. 18 Kanun-i sani 1315) tarihinde Eskişehir kazasında bulunan hapishanenin yeniden inşasına başlanan tahtalı katına mahkûm ve tevkif edilen kadınların nakledildiği fakat hapishane odalarının hava ve ışıktan mahrum olmak yanında 10'ar kişilik iki büyük ve 1'er kişilik üç küçük odası olduğu halde hapishanenin 61 kişilik bir mahkûmu barındırdığı tespit edilmiştir⁵³.

Akçaabad kazasında döşeme tahtaları olmayan ve havasız olan üç koğuş kadın mahkûmlar için ayrılmıştır. Fakat üç koğuştan biri jandarma tarafından kullanılmakta olduğundan diğer iki koğuş kadınlara kalmıştır. Devlet, infazı lazım gelen kadınların jandarma ile aynı alanda bulundurulmalarını kadın mahkûmların namus güvenliği açısından uygun görmemiştir. Kadın mahkûmların ceza infazlarını gerçekleştirebilmek için hapishaneye pencereler açılmasına, koğuşlara hava ve ışık girmesi için ortamın uygun hale getirilmesine, tahta döşemelerin yapılmasına ve kadın mahkûmların güvenli bir alanda kalabilmesi için uygun bir ortamın hazırlanmasına karar verildiği görülmüştür⁵⁴.

Kadın Mahkûmların İaşe ve Annelik Meselesi

Mahkûmlara verilen iaşe, 19. yüzyılda diğer devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de ekmek ve su idi. 1880 Nizamnamesi'nde mahkûmların çalıştırılması ile ilgili hükümlere de yer verilmiştir. Mahkûmlara çalışmalarının karşılığı olarak verilecek bedelin yarısı, kendilerine tahsis edilen iaşe ve diğer ihtiyaçları karşılığında kesilip; kalan miktar da tahliye durumunda kendilerine verilmiştir⁵⁵.

İstanbul hapishane-i umumisinde mahkûmlara günlük iki ekmek verilmekte iken, diğer hapishanelerde miktarın yarım ekmeğe kadar düştüğü görülmüştür. 22 Mart 1917 (R. 22 Mart 1333) tarihinde İzmit mutasarrıflığından gönderilen telgrafta hapishanelerdeki mahbusine 400 gram üzerinden verilmekte olan ekmek miktarının yeterli görülmeyerek İstanbul hapishanesindeki gibi 800 gram üzerinden dağıtılması gerektiği bildirilmiştir⁵⁶.

Osmanlı Devleti'ni kadın mahkûmların çocuklarının durumu da bir hayli meşgul etmiştir. Suç vakalarından dolayı kadın hapishanelerine hapis ve tevkif edilen kadınların bazıları hamile olmaları sebebiyle hapishanede doğum yapmış ve bazıları da küçük ve kimsesiz çocuklarını alarak hapishaneye gelmişlerdir⁵⁷. Ancak Hapishane ve Tevkifhane Nizamnamesi'ne göre kadın mahkûmların 5-6 yaşına kadar olan çocuklarının yanlarında kalmaları uygun görülürken, daha büyük yaştaki çocukların hapishanelerde kalması uygun görülmemiştir⁵⁸.

Hapishanelerde anneleri ile kalan çocukların iaşe meselesine bir türlü çözüm getirilememiştir. Nizamnamenin 53. maddesinde hamile olanlar ile sütte çocuğu olan kadınlara doktorun onayı üzerine gerekli miktarda erzak verileceği izah edilmiş ise de hapis ve tevkif olunan kadınlardan küçük ve kimsesiz çocuklarını beraberlerinde getirenler erzak verilmesine dair açık bilgilere yer verilmemiştir⁵⁹. Bu nedenle çocukların anneleri ile aynı yiyecek ve suyu paylaşmak durumunda kaldığı anlaşılmıştır.

SONUÇ

49 BOA, DH.MB.HPS, 72/26/19.

50 BOA, DH.MB.HPS, 72/26/21; BOA, DH.MB.HPS, 72/26/22.

51 BOA, DH.MB.HPS, 72/26/13.

52 BOA, DH.MB.HPS, 7/3/1.

53 BOA, DH.MKT, 2307/84.

54 BOA, DH.MB.HPS, 7/3/1; BOA, DH.MB.HPS, 7/3/2.

55 Yıldız, *age*, s. 388.

56 BOA, DH.İ.UM, 34/9/3.

57 BOA, DH.MKT, 1273/21.

58 Şen, *age*, s. 158.

59 BOA, DH.MKT, 1273/21.

Tanzimat'tan sonra ortaya çıkan hapishane kurumu ülkenin bir iç meselesi olmakla birlikte, yabancı devletlerin müdahalesine açık bir mesele haline gelmiş ve devleti hayli yıpratmıştır. Kadın mahkûmların sayısındaki artış ise devleti daha çok 20. yüzyılda meşgul etmeye başlamıştır.

Bahsedilen örnekler kadın hapishaneleri ile alakalı sorunlar olsa da gerçekte ülke genelindeki erkek ve kadın hapishanelerinin genel sorunlarıdır. Devletin ayakta durmaya zorlandığı buhranlı süreçte, maddi imkânsızlıkların da had safhada oluşu, kalıcı çözümler alınıp uygulanmasını olanaksız kılmıştır. Devlet tüm imkânsızlıklara rağmen mahkûmların hayatta kalması ve güvenliğini sağlayabilmek için gerekli ihtimamı göstermiş ve mahkûmların yaşam koşullarına imkânı elverdiği ölçüde dikkat etmiştir.

Hapishaneler hijyenik ortamlar değildir, bunun temel sebepleri; mahkum sayılarının fazla olması nedeniyle binaların yetersiz kalması, binaların hava ve ışıktan mahrum olup rutubetli ortamlar olmasıdır. Çeşitli nizamnameler ile problemlere çözüm sağlanmak istense de kesin ve kalıcı önlemler alınmamıştır.

Hapishanelerde çeşitli dönemlerde bulaşıcı hastalıklar da görülmüştür. Önlem olarak karantina uygulamasına gidildiği anlaşılmıştır. Hastalıkları ilerlemiş bir seviyeye gelen mahkûmların doktor raporu alarak af kanunundan yararlandığı tespit edilmiştir. Kadın mahkûmların kadın hapishaneleri olmayan yerlerde infazının gerçekleştirilemediği de görülmüştür.

Hapishanede doğum yapmak zorunda kalan ve kimsesiz çocuklarını beraberlerinde getirerek cezaları infaz edilen kadın mahkûmların, bir takım sıkıntılar yaşadığı görülmüştür. Devlet, 5-6 yaşından büyük olan çocukların ruh sağlığını düşünerek hapishanelerde bulunmalarını uygun bulmamıştır. Bundan dolayı 1880 Nizamnamesi'nde çocukların yiyeceklerinin temini ile alakalı bir hükme yer verilmediği düşünülmektedir.

Devlet, hapishanelerle ilgili bütün sorunlara çözüm getirebilmek amacıyla hayli çaba sarf etmiş, yeni kanunlar yayınlamıştır. Fakat maddi imkânsızlıklar ile ülkenin iç ve dış sorunlarla uğraşmak durumunda oluşu nedeniyle nizamname hükümleri sadece kâğıt üzerinde kalmış ve büyük kısmı uygulanamamıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılışından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Osmanlı hapishaneleri ile 1880 Nizamnamesi'ni belirli bir süre uygulamaya devam etmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), DH.İ.UM (Dahiliye, İrade-i Umumi), 34/9/3.

BOA, DH.MB.HPS (Dahiliye, Mabeyn Evrakı, Hapis), 7/3/1-2-3.

BOA, DH.MB.HPS, 34/26/1-2-3.

BOA, DH.MB.HPS, 72/26/5-11-12-13-14-15-16-17-18-19-21-22.

BOA, DH.MB.HPS, 98/22/2-3.

BOA, DH.MKT (Dahiliye, Mektubi), 609/3/1.

BOA, DH.MKT, 623/14/1-2-3-4.

BOA, DH.MKT, 1273/21.

BOA, DH.MKT, 2015/62.

BOA, DH.MKT, 2127/34.

BOA, DH.MKT, 2307/84.

BOA, DH.MKT, 2517/7.

BOA, MV. (Meclis-i Vükela Mazbatası), 252/101.

Telif ve Tetkik Eserler

Akın, Hatice, “Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatına Dair 1893 Tarihli bir Nizamname Önerisi”, *History Studies*, Vol. 3/3, 2011.

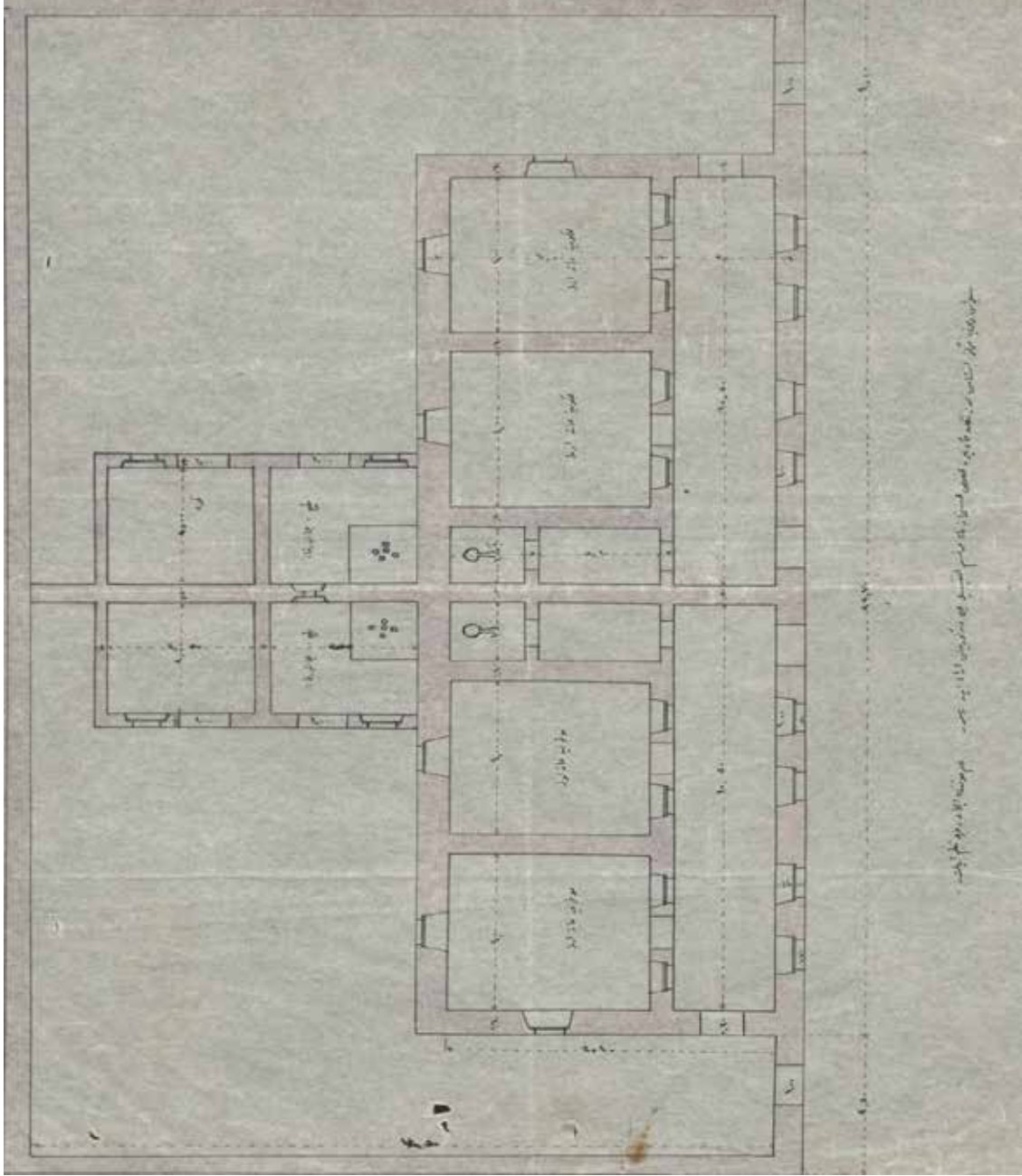
Bardakoğlu, Ali, “Hapis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XVI, Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1997.

Bozkurt, Nurgül, “20. Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapishanesinin Genel Durumu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. V, S. 21, Bahar 2012.

- Gümüşsoy, Emine, “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde Eskişehir Hapishanesi (1890- 1920)”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 7, S. 20, Aralık 2014.
- Kızıllan, Ayşe Ö., *Osmanlı’da Kadın Hapishaneleri ve Kadın Mahkûmlar (1839- 1922)*, Basılmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2011.
- Özçelik, Mücahit, “Mütareke Dönemi’nde Osmanlı Hapishanelerinin Durumu”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmalar Dergisi*, Yıl 7, S. XIV, Güz 2011.
- Sami, Şemseddin, *Kamus-i Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996.
- Şen, Ömer, *Osmanlı’da Mahkûm Olmak (Avrupalılaşıma Sürecinde Hapishaneler)*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007.
- Tekin, Saadet, “Osmanlı’da Kadın ve Kadın Hapishaneleri”, *A.Ü. Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XXIX, S. 47, 2010.
- Yıldız, Gültekin, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012.
- Yıldız, Özgür, “Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. IX, S. 17, Kış 2015.

EKLER

Ek-1 Sivas vilayetinde mahkûm ve tevkif edilen kadınlar için yapılması düşünülen hapishane projesi*

Projede mahkûm ve tevkif edilen kadınlar için hapishane binasının ikiye ayrıldığı, fotoğrafın sağ tarafındaki iki odanın kadın mahkûmlar için sol iki odanın ise tevkif edilenler için tasarlandığı görülmektedir. Projede kömürlük, mutfak ve çamaşırhane odalarına her iki bölümde de yer verilmiştir.

* BOA, DH.MB.HPS., 34/26/2.

Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Yerel Yönetimlerin Rolü

Zeynep Damla KARANUH
Marmara Üniversitesi / İstanbul

Yeşim ARSLAN
Marmara Üniversitesi / İstanbul

Giriş

Uygulayan ve maruz kalan boyutları ile şiddet, her iki tarafın da iyilik ve sağlık hallerinin yeterli seviyede olmamasından kaynaklanan bir olgudur. Literatürde farklı tanımları olan ve gün geçtikçe kapsam alanı genişleyen şiddet kavramının, doğru anlaşılabilmesi için şiddeti uygulayanın nedenleri ve maruz kalanda ortaya çıkan etkileri son yıllarda ağırlıklı olarak irdelenmektedir.

Toplumsal yaşamın bir çok alanında farklı uygulayıcı tipleri tarafından şiddet türleri görülmektedir. Bu konuyu, kişinin kendisine verdiği zarardan, kitle iletişim araçları tarafından kamuoyuna uygulanan şiddete kadar gidecek şekilde oldukça geniş yelpazede değerlendirmek mümkündür.

Toplumun en küçük yapı taşı olan ailenin, bireyin temel ihtiyaçlarının karşılandığı kurum olmasının yanı sıra psiko-sosyal iyilik sağlandığı yer olması beklenir. Bireyin bu dünyadaki algılama sürecinin anne karınında başladığı artık bilim dünyası tarafından kabul edilmektedir. Öğrenmenini ilk başladığı yer olan ailede ise beklenen iyilik halinin aksine şiddet vakaları görülmesi, şiddetin bireyde bir tepki aracı olarak algılanmasına da yol açmaktadır. Buna ek olarak, bireyin kendisinde ve çevresinde kısa ya da uzun vadede farklı etkileri de ortaya çıkmaktadır. En basit ifadesiyle daha güçlü olanın daha az güçlü olana uyguladığı şiddet, aile içinde de çok boyutlu olarak sınıflandırılmaktadır. Aile içi şiddet denildiğinde ilk akla gelen kadına yönelik şiddet olmakla birlikte ailenin diğer fertlerine yönelik olarak da gerçekleştirilmektedir. Bu çalışma kapsamında aile içi şiddet kadına yönelik olarak uygulanan şiddet boyutuyla ele alınmıştır.

Ülkemizde ve Dünya’da ölümle sonuçlanan vakaların her geçen gün artması, konunun önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Dünya Sağlık Örgütünün 2013 verilerine göre; Dünya’da her 3 kadından 1’i şiddete maruz kalmaktadır. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğünün 2008 Türkiye Raporunda ise; her 4 kadından birinin şiddete maruz kaldığı yer almaktadır (TKKA, 2014:1). Son yıllarda kadına yönelik olarak artan şiddete dair veriler değerlendirildiğinde; alınan önlemlerin etkinliğinin sağlanamamasının yanı sıra önceki yıllarda şiddet olarak algılanmayan ve kayıt altına alınmayan vakaların da tanımlandığı ve kayıt altına alındığı ancak, ortaya çıkan verilerin de gerçek sayıların altında olduğu düşünülmektedir.

Şiddet vakalarının azaltılmasına yönelik yapılan önleyici ve koruyucu faaliyetlerin başlangıç noktası aile olmalıdır. Sosyal devlet anlayışının gereği olarak merkezi yönetimin yanı sıra yerel yönetimlere de önemli sorumluluklar düşmektedir. Yerel yönetimler tarafından aile içi şiddetin önlenmesine yönelik olarak farkındalık oluşturulmasına katkı sağlanması ve şiddete maruz kalan tarafın güçlendirilmesini amaçlayan faaliyetlerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

1.Şiddet Nedir?

Şiddet; bireyin ruh ve beden sağlığını etkileyerek tehdit oluşturan, zarar verme amacı taşıyan, kişinin özgüvenini azaltan ve çaresizlik hissi yaratan bir olgudur. Dünya Sağlık Örgütü şiddeti, “*kişinin sahip olduğu fiziksel güç ve iktidarın, diğer insan(lar) üzerinde fiziksel ya da ruhsal bir yaralanmaya sebep olacak şekilde doğrudan ve dolaylı olarak etkilemesi*” şeklinde tanımlanmıştır.¹ Şiddet, en geniş anlamıyla uygulayıcısı tarafından maddi ya da manevi çıkar için maruz kalana ya da kalanlara zarar verilmesi olarak tanımlanmaktadır. Bunun sonucu olarak mağdurun haklarının geçici bir süre ya da ta-

1 <http://www.dokudanismanlik.com/makaleler-siddet-nedir.php>, Erişim Tarihi: 11.12.2015

mamen ortadan kaldırılmasıdır. ² Şiddet bu yönüyle, güç kullanımı üzerine temellenmiştir. Anayasada, devletin asli görevleri arasında ülke sınırları içerisinde yaşayan herkesin sağlıklı bir çevrede yaşayabilmesi yer almaktadır. Dolayısıyla, biyolojik ve fiziksel çevrenin yanı sıra sosyal çevrenin de sağlıklı olmasını istemek bireyin anayasadan doğan temel haklarından biridir.³

Birleşmiş Milletler Kadınlara Yönelik Şiddetin Önlenmesi Bildirgesi (Genel Kurul Kararı, 20 Aralık 1993)'nda kadına yönelik şiddeti, “İster kamusal, ister özel yaşamda meydana gelen kadınlara fiziksel, cinsel veya psikolojik acı veya ıstırap veren veya verebilecek olan cinsiyete dayanan eylemlerle tehdit etme, zorlama veya keyfi olarak özgürlükten yoksun bırakma” olarak tanımlanmaktadır.⁴ Kadına yönelik şiddet, her şeyden önce bir insan hakkı ihlalidir. Bu çalışmada şiddet, aile içi şiddet boyutuyla ele alınacaktır.

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün Aile İçi Şiddetle Mücadele El Kitabında Aile İçi Şiddet kavramına yer verilmiştir. Buna göre aile içi şiddet;

- Eşin; diğer eşe, çocuklarına ya da evde yaşayan diğer kişilere,
- Aynı evde yaşanan akrabaların, evdeki diğer aile üyelerine ,
- Evli olmasına rağmen mahkeme kararıyla ayrı olan eşin, diğer eşe,

Tehdit, baskı ve kontrol içeren; sonucunda fiziksel, cinsel, ekonomik veya psikolojik zarar görülmesine neden olan davranışlardır.⁵ Kadının, kendini güvende hissettiği temel kurum olan ailede şiddete maruz kalması diğer aile fertleri üzerinde önemli etkilere neden olmaktadır.

1. Evdeki Terör: Aile İçi Şiddet

İnsanların bakım, beslenme, barınma ve güven gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasıyla sosyal ve psikolojik dengesinin korunmasında ailenin önemli rolü bulunmaktadır. Belirtilen bu önemli görevlerine karşın aile, bazı durumlarda şiddetin beslendiği ve belirtilen huzur ortamının kaosa dönüştüğü mekan olabilmektedir.⁶ Aile içi şiddet; bireylerin yaralanmasına, sindirilmesine, öfkelenmesine veya duygusal olarak baskı altına alınmasına yol açan muameleler olarak tanımlanabilir. Dezavantajlı gruplar arasında yer alan kadınlar ve engelliler ile yaşlılar ve çocuklara uygulanan şiddet, kamusal alan içinde ya da dışında yani hayatın her alanında meydana gelebilmektedir. Aile içi şiddetin ağırlıklı olarak önemli bir boyutunu kadına yönelik olan şiddet oluşturmaktadır. Kadına yönelik şiddet; ülkemizde ve Dünya’da yaygın olarak görülen ve sayısı her geçen gün artan toplumsal bir sorundur. Kadına yönelik aile içi şiddeti ise; bir kadının güven içerisinde olması gereken ortamda, kendi evinde, sevgi-saygı beklediği insan(lar) tarafından şiddete maruz kalması olarak tanımlayabilmek mümkündür.⁷ Kadın; eşi ya da birlikte yaşadığı yakınları tarafından şiddete maruz kalabilmektedir. Kadına yönelik şiddet en basit haliyle, kadının kişiliği ve varlığına yönelik fiziksel güç kullanımı olarak da tanımlanabilmektedir.⁸

Aile içinde kadına yönelik şiddet, her yaştan, her öğrenim düzeyinden, her gelir düzeyinden, medeni durum ve yaşanan ülke ya da bölge ayrımı gözetmeden her kadının gerçeğidir. Tüm dünyada kadınlara kocaları, babaları, erkek kardeşleri ya da sevgilileri tarafından şiddet uygulanmaktadır. Aile içi şiddet ya da kadına yönelik şiddeti “erkeğin kadını dövmesi” biçiminde ifade etmek çok yetersiz bir tanımlamadır. Dayak, aile içi şiddetin tek bir unsuru değildir. Bireylerin sindirilmesi, korkutulması, yıpratılması veya duygusal olarak baskı altına alınmasına yönelik fiziksel ve sözel her türlü davranış, şiddetin kapsamında yer almaktadır.⁹ Aile içinde kadına uygulanan şiddet, gerek şiddet uygulayan gerek toplum ve kimi zaman da şiddete maruz kalan kadın tarafından meşru kabul edilmektedir. Ayrıca kadınlar yaşadıkları şiddetin sorumlusu olarak görülmekte, şiddetin hak edildiği inancı toplumda yaygın biçimde varlığını sürdürmektedir. Çok sayıda toplumsal faktör, aile içinde kadına uygulanan şiddeti

2 Yrd.Doç.Dr.Elif Yılmaz (2013). “*Ekonomik Sömürü ve Şiddet Mağduru Çocuklar: Sokakta Çalıştırılan Konular Sorunu*, Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt.1, sayı.1, s.2

3 Nükhet, Subaşı-Ayşe, Akın, http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/Sayfa/Dosya/kadina_yon_siddet.pdf, Erişim Tarihi: 20.01.2016

4 Aliye, Mavili (2014). *Aile İçi Şiddet: Kadının ve Çocuğun Korunması*. Elma Yayınları, Ankara,s.16

5 http://usad.org.tr/veriler/aile_ici_siddetle_mucadele_el_kitabi.pdf, Erişim Tarihi: 10.01.2016

6 Mavili, a.g.e, s. 15

7 Nazan, Moroğlu (2009). “*Kadına Yönelik Şiddet; Aile Mahkemeleri Yasal Çerçevesi ve Uygulama Sorunları*”, TBB Yayınları, s.1

8 Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu (2008), s. 7

9 Aytekin, Geleri (2010). *Suç Sosyolojisi*, Anadolu Üniversitesi Yayınevi, Ankara,s.1

ortaya çıkarmakta, meşrulaştırmakta ve pekiştirmektedir.

Şiddete maruz kalan kadınlar, şiddet gördüğü kişilerin yakınları olması nedeniyle çoğunlukla yetkili mercilere (polis, jandarma vb.) şikayet oluşturamamaktadır. Kadının şikayet etmesine engel olan birçok faktör bulunmaktadır:

-Eşi ya da birlikte yaşadığı (akrabası, nişanlısı, kardeşi vb) tarafından şiddet gören kadın; şiddet gördüğü kişinin ceza almasını istemeyebilir.

-Eşinin şiddet uygulaması halinde, ekonomik özgürlüğünün bulunmaması vb sebeplerle ceza almasını istemeyebilir ya da tehdit alması sebebiyle ihbar etmekten korkabilir.

-Bir değer nedenin; dış kaynaklı olduğu söylenebilir: “Kol kırılır, yen içinde kalır”, “Kocadır, döver de sever de” şeklindeki söylemler, genel toplumsal kurallar şeklinde kalıplaşmakta ve kadının mevcut süreci normalleştirmesinde etkin rol oynamaktadır. Kadına yönelik olarak aile içerisinde vuku bulan şiddet, ailenin diğer fertleri özellikle de çocuklar üzerinde kısa ve uzun vade de ciddi etkiler bırakabilmektedir. 13 Ocak 2015 tarihinde İstanbul’da Jandarma Genel Komutanlığı tarafından düzenlenen Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetin Önlenmesi Projesi kapsamında düzenlenen toplantıda¹⁰, şiddetin boyutlarıyla ilgili olarak, annesi şiddet gören erkek çocuğunun ileride eşi ya da kız kardeşine şiddet uygulama riskinin fazla olduğu ve yine annesi şiddet gören kız çocuklarının ileriki süreçte eşi (kocas) ya da erkek kardeşi tarafından şiddete maruz kalması halinde şiddeti normalleştirme eğilimi içerisinde bulunabileceği ifade edilmiştir.

Aile içi şiddet, son yıllara kadar göz ardı edilen bir vaka olmakla birlikte her geçen gün meydana gelen kadın cinayetleri (eşi tarafından öldürülen) sebebiyle yasal düzenlemeler ile iyileştirmeler gerçekleştirilmesi hedeflenen konu haline gelmiştir. Kadına yönelik şiddete ilişkin olarak, 1990’lardan sonra gelişen kurumsal politikalarla birçok araştırma ve tartışma yapılmıştır. Ancak çoğu zaman kadına yönelik aile içi şiddet aile ilişkilerine veya bireysel sorunlara indirgenmektedir.¹¹ Kadına ve çocuklara yönelik şiddetin suç olarak görülmesine engel oluşturan bazı unsurlar, hali hazırda pek çok toplumsal yapıda mevcuttur. Ancak hukuk sistemimizde, uluslararası müktesebata uygun bir şekilde düzenlemeler ve değişiklikler yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir.¹² 1982 Anayasasının Ailenin Korunması ve Çocuk Hakları başlıklı 41. Maddesinde; Devletin ilgili görevleri; ailenin huzur ve refahının korunmasının yanı sıra çocukların korunması, aile planlaması eğitimi olarak sınıflandırılmıştır.¹³

Şiddet, literatürde sıklıkla fiziksel ve cinsel biçimde yer bulmasına karşın uygulama yolu baz alınarak sınıflandırıldığında, duygusal şiddet, psikolojik ve ekonomik şiddet türleri de ortaya çıkmaktadır. Bu şiddet vakalarına örnek olarak; “kadının ev dışında çalışmasına izin vermemek, gelirine el koymak, ailesi ya da arkadaşlarıyla görüşmesine izin vermemek, hakaret etmek veya istemediği halde cinsel ilişkiye zorlamak biçiminde gösterilebilir. Bugün, fiziksel, duygusal/psikolojik, ekonomik, cinsel şiddet veya şiddet tehdidi yüzünden her kesimden milyonlarca kadın baskı altında yaşamakta, toplumsal hayata daha az katılmakta, zorla evlendirilmekte, maruz kaldığı şiddet dolayısıyla sakat kalmakta ya da öldürülmektedir. Üstelik şiddet aile içinde gerçekleştiğinde etkisi de daha yıkıcı olmaktadır.¹⁴ Ayrıca, bir şiddet türü farklı bir şiddetin oluşmasına zemin hazırlayabilmektedir. Fiziksel şiddete uğrayan bir kadın, aynı zamanda psikolojik olarak da zarar gördüğü aşıkardır ve uğramış olduğu fiziksel şiddetin yanı sıra ekonomik özgürlüğünün kısıtlandırılması (gelirine el konulması vb.) sonucu ekonomik şiddete de maruz kalabilmektedir. Bu yönüyle aile içi kadına yönelik şiddeti, zincirleme bir maruziyet olarak da değerlendirilebilmektedir. Fiziksel şiddete maruz kalan kadın, hem psikolojik hem cinsel hem de ekonomik şiddete de uğrayabilmektedir.

2.1 Fiziksel Şiddet

Kadının bedenine güç kullanmak suretiyle zarar verme amacıyla (darp vb.) gerçekleştirilen eylemlere fiziksel şiddet denilmektedir. Fiziksel Şiddete ilişkin sınıflandırma genel olarak aşağıda yer aldığı şekildedir:

10 Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Toplantısı Yayınlanmamış Toplantı Notları, 13.01.2015

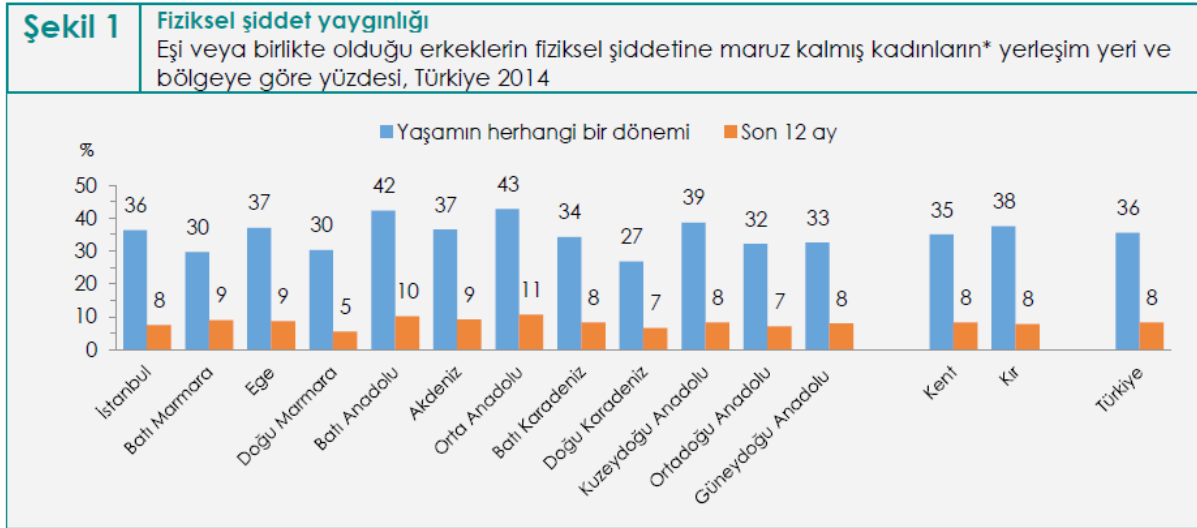
11 Yrd.Doç.Dr.Şenay Leyla Kuzu(2013). “*Toplumsal Cinsiyet Rejimi Bağlamında Aile ve Aile İçi Şiddet*”, Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.1, S.1,s.26

12 Mavili, a.g.e, s.18

13 <http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm>, Erişim Tarihi: 02.01.2016

14 <http://www.kadinininsanhaklari.org>, Erişim Tarihi: 10.01.2016

- İtip kakmak,
 - Tokatlamak,
 - Tartaklamak,
 - Tekmelemek,
 - Kesici ve vurucu aletlerle ya da yakıcı maddelerle bedene zarar vermek,
 - Sağlıksız koşullarda yaşamaya mecbur bırakmak,
 - Sağlık hizmetlerinden yararlanmasına engel olmak suretiyle bedensel zarara uğratmak.¹⁵
- Fiziksel şiddet sonucu hayatını kaybeden kadınlar oldukça fazladır. Her geçen gün sayısı hızla artmaktadır.

*Hesaplamalar en az bir kez evlenmiş kadınlar için yapılmıştır.

Şekil 1: http://tkaa2014.kadininstatusu.gov.tr/upload/Node/15063/files/TKAA_2014_OZET_RA-POR.pdf, Erişim Tarihi:10.12.2015)

Fiziksel şiddetin ülkemizdeki dağılımına yer verilen ve 2014 yılı verilerine dayanarak hazırlanan tabloda kır-kent ölçeğinde dağılım, yüzdelik dilimle ifade edilmiştir. Kırsal yerleşim yeri ile kent arasında birbirine yakın oran görülmektedir. Araştırmanın kısıtlılığını en az bir kere evlenmiş olan kadınlar üzerinde gerçekleştirilmesi oluşturmaktadır. Aile içerisinde şiddete maruz kalan kız çocukları araştırma kapsamı dışında tutulmuştur.

2.2 Cinsel Şiddet

Cinsel istismar, cinsel taciz, tecavüz gibi suçlar, cinsel şiddet başlığı altında toplanmaktadır. Fiziksel şiddet gibi cinsel şiddette, çok sık gerçekleştirilen vakalar bulunmaktadır. Kız çocukların ya da kadınların, cinsel şiddete maruz kalma halini ifşa etmeleri oldukça zordur. Bu durumun temel nedenlerini; hukuk sistemimizin geç tecelli etmesi ve toplumsal kültürümüzün mağdurun değil de şiddet uygulayıcının yanında yer alması olarak ifade edebilmek mümkündür.¹⁶Cinsel şiddete ilişkin örnekler aşağıdaki şekilde yer almaktadır:

- Kadının istemediği yerde, istemediği zamanda ve istemediği biçimde cinsel ilişkiye zorlamak,
- Çocuk doğurmaya zorlamak,
- Kürtaja zorlamak,
- Fuhuşa zorlamak vb.¹⁷

Cinsel şiddete uğrayan kadınlarda; fiziksel olduğu kadar psikolojik etkiler de görülmektedir:

¹⁵ <http://www.kadindayanismavakfi.org.tr/siddet-nedir> ,08.01.2016

¹⁶ Mavili, a.g.e, s.21

¹⁷ <http://www.kadindayanismavakfi.org.tr/siddet-nedir> ,08.01.2016

Cinsel Şiddetin Etkileri		
Psikolojik Etkiler	Fiziksel Etkiler	Gündelik Yaşama Etkileri
Depresyon, Kaygı, Şok, İnkâr	Baş Ağrısı, Yorgunluk	Akademik başarı ve mesleki başarıda düşüş
Öfke, Korku, Sinirlilik	Mide ve Cilt Rahatsızlıkları	Okul veya işe gidememe, isteksizlik ve odaklanamama.
Güven kaybı, Utanç, İhanete uğramışlık hissi	Kilo alma/verme, Uyku bozuklukları ve Kabus görme	Gelecek planlarının önceliklerinin değişmesi
Güçsüz hissetme, suçluluk, kendine güvenin azalması.	Cinsel bozukluklar	İlişkilerde bozulmalar, izolasyon ve öfke patlamaları

Tablo 1: http://www.bilgi.edu.tr/site_media/uploads/files/2013/12/02/cinsel_siddet.pdf, Erişim Tarihi: 10.01.2016

2.3 Ekonomik Şiddet

Ekonomik kaynakların kadın üzerinde bir yaptırım ve kontrol aracı olarak kullanılmasına ekonomik şiddet denilmektedir. Bu şiddet türü, kadını bağımlı hale getiren ve fakirliğe sürükleyen bir şiddet şeklidir. Kadınların yoksulluğundan çocukların olumsuz etkilenmemesini engelleyebilmek mümkün olmamaktadır. Ekonomik şiddet; fakirliğin hem nedeni hem de sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸ Kadının çalışmasını engellemek, gelirin el koymak ekonomik şiddetin en sık görülen türlerindendir. Ekonomik şiddete ilişkin örnekler:

- Kadının ekonomik olarak erkeğe bağımlı hale getirilmesi,
- Kadınların paraya ulaşım sınırlılığı,
- Mülkiyet hakları, boşanması sonrası ekonomik haklar vb konularda yasal ayrımcılık,
- Çalışma hayatına katılımda yaşanan güçlükler,
- Kadınlara eğitimde eşit fırsat tanınmaması¹⁹ şeklinde sıralanabilir.

2.4 Duygusal (Psikolojik) Şiddet

Kadına yönelik duygusal şiddet; diğer şiddet türlerinden daha zor kanıtlanabilen nitelikteki şiddet türüdür. Ancak, kadına yönelik şiddet türleri içerisinde yaygın olarak görülmektedir. Kadın üzerinde uzun vadede daha yoğun olarak etkilerinin ortaya çıktığı türü olan psikolojik şiddet, diğer şiddet türleri ile birlikte de uygulanmaktadır.

Türkiye genelinde kadınların yaşamlarının herhangi bir döneminde duygusal şiddet/ istismara maruz kalanların oranı yüzde 44, son 12 ayda ise yüzde 26'dır. Batı Anadolu ve Orta Anadolu bölgelerinde yaşayan kadınların yarısı yaşamlarının herhangi bir döneminde duygusal şiddet/istismara maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Son 12 ayda en fazla duygusal şiddete maruz kalan kadınlar ise yüzde 34 oranı ile Batı Anadolu bölgesinde yaşayanlardan oluşmaktadır²⁰

Hakaret, aşağılama, kötü sözler söyleme gibi tutumlar ile psikolojik şiddet, kadının özgüvenini yitirmesine, kendini çaresiz ve değersiz hissetmesine neden olmaktadır.

3.Şiddetle Mücadeleye Yönelik Gerçekleştirilen Yasal Düzenlemeler

Kadın haklarının ulusal düzeyde tanınması ve korunması, sosyal devlet anlayışına dayanan ekonomik ve sosyal hakların anayasada yer alması ile oluşmaktadır. Bu hakların amacı, bireyler arasındaki ekonomik ve sosyal farkları önemli ölçüde gidermek ve böylece bireyler arasında fırsat eşitliğini

18 Dolunay, Şenol-Sıtkı, Yıldız (2013). “Kadına Yönelik Şiddet Algısı: Kadın ve Erkek Bakış Açılıyla”, Mutlu Çocuklar Derneği Yayınları, Ankara, s.11

19 <http://www.kadindayanismavakfi.org.tr/siddet-nedir>,08.01.2016

20 http://www.hips.hacettepe.edu.tr/TKAA2014_Ozet_Rapor.pdf, Erişim Tarihi: 10.12.2015

yaratmaktadır.²¹ Kadına yönelik şiddetin her geçen gün arttığı bu süreçte, şiddetle mücadeleyle yönelik ulusal ve uluslararası yasal düzenlemeler gerçekleştirilmektedir. Ancak, bu yasal düzenlemelere rağmen şiddet önlenememektedir. 1998 yılında kabul edilen ve toplam dört maddeden oluşan 4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun, eşine şiddet uygulayan erkeğe 6 aya kadar evden uzaklaştırma cezası verilmesi, nafaka verme zorunluluğunun getirilmesi gibi hükümler getirmiştir.²² Ancak, vakaların her geçen gün artması ve kanunun bu doğrultuda ortaya çıkan önlem ihtiyaçlarına cevap verememesi nedeniyle 4320 sayılı kanun, yetersiz kalmıştır. Bu sebeple 2012 yılında 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun devreye girmiştir. Söz konusu kanun toplam yirmi-beş maddeden oluşmaktadır. Bir önceki kanuna göre daha etkili olabilecek düzenlemeler içermektedir. Yürürlüğe giren yeni kanunla koruyucu ve önleyici tedbirler, gizlilik, alınan tedbir kararlarının takibi ve bu tedbir kararlarının aykırılık hali, şiddet önleme ve izleme merkezlerinin kurulması ve destek hizmetleri hakkında daha detaylı düzenlemelere yer verilmekle birlikte şiddet uygulayıcısına karşı caydırıcılık arttırılmaya çalışılmıştır.²³ Ayrıca, 6284 sayılı kanunda; 4721 sayılı Türk Medeni Kanununda yer verilen önlemlerden farklı olarak; eşlerden ya da aile üyelerinden birinin aile içi şiddete maruz kalması durumunu, komşular ya da yakın çevreden birinin Cumhuriyet Başsavcılığına bildirmesi halinde Sulh Hukuk hakiminin resen konunun önemini göz önünde bulundurarak tedbirler alabileceğine hükmetmiştir. Ölümle sonuçlanan vakaların artması nedeniyle sadece hakimin verebileceği koruma tedbir kararının mülki amir ya da kolluk güçleri tarafından verebileceği yönünde de iyileştirmeler yapılmıştır.²⁴

Ulusal düzenlemelerin yanında şiddetle mücadeleyle yönelik uluslararası önlemler de gerçekleştirilmiştir. Birleşmiş Milletler (BM) bünyesinde 1946 yılında Kadının Statüsü Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon; 1979 yılında “Kadına Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Bildirgesi” (CEDAW) ni imzalamıştır. Bu bildirgenin ardından hazırlanan sözleşme, 1981 yılında 20 ülke tarafından imzalanmıştır ve ilgili sözleşme 14 Ekim 1985 yılında Türkiye tarafından imzalanmıştır. Bu sözleşmede ayrımcılığın önlenmesi için uygulanması gereken yöntemlere yer verilmiştir.²⁵

Türkiye tarafından da onaylanan Birleşmiş Milletler (BM) Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi öncelikli olmak üzere, İLO, OECD, AGİK gibi kuruluşların sözleşmenin iç hukukta uygulanmasına yönelik olarak gerçekleştirdiği çalışmaları devam etmektedir. Türkiye, 4. Dünya Kadın Konferansında yer alan Eylem Planını çekince koymadan kabul etmiştir. Konferansta Türkiye; 2000 yılına kadar anne ve çocuk ölümlerinin %50 azaltılması, zorunlu eğitimin 8 yıla, kadın okur-yazarlığının %100’e çıkarılması yönünde taahhütte bulunmuştur. Türkiye, 7 Nisan 2011 tarihinde “Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesini onaylayan ilk ülke olmuştur.”²⁶

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı; İl Müdürlükleri, Sığınma Evleri ve Şiddet Önleme Merkezleri, Kadın Konuk Evleri ile hizmet vermektedir. Alo 183 Hattına başvuran kadınlar, bu merkezlere yönlendirilmektedir. Bakanlık, gerçekleştirdiği proje ve hizmetlere karşın, şiddet gören tüm kadınlara ne yazık ki hala ulaşamamıştır. Merkez eliyle gerçekleştirilen hizmetler, ancak yerelde efektif bir biçimde sağlanabilir.

4.Yerel Yönetimlerin Önemi

Yerel yönetimler, mahalli müşterek nitelikteki ihtiyaçların karşılandığı, karar organı halk tarafından seçilen, idari ve mali özerkliğe sahip, kamu kuruluşlarıdır. Bu yönüyle, “*halka en yakın hizmet birimi*” niteliğine sahip olan yerel yönetimler; kentsel taleplerin yanı sıra hemşehrilik hukukunun (*Herkes, yaşadığı yerin hemşehrisidir. 5393/14*) bir sonucu olarak bireylerin ihtiyaçlarına en hızlı cevap verebilecek niteliklere sahiptir. Yerleşmenin öneminin arttığının vurgulandığı mevcut konjonktürde; yerel yönetimlerin yetki ve sorumluluk alanları da artmaktadır. ilkesinin hizmette yerellik (subsidiarite) ilkesinin bir sonucu olarak merkezi devletin ulaşamadığı birçok ihtiyaç sahibi ve mağdur durumdaki bireye, yerel yönetimler daha hızlı bir biçimde ulaşarak sorunlarının etkin bir biçimde çözülmesine olanak

21 Serap,Yazıcı (2012). Demokratikleşme Sürecinde Türkiye, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.349-350

22 Subaşı ve Akın, a.g.e, s.9

23 Stj.Av.Nehir,Bakar(2012). “Sığınma evleri: çözüm mü, araç mı ?” Hukuk Gündem Dergisi, s.1-s.91

24 Mavili, a.g.e, s.56

25 Subaşı ve Akın, a.g.e, s.9

26 <http://kadininstatusu.aile.gov.tr/>, 12.12.2015

sağlamaktadır.

Hizmet alanı açısından yerel yönetimlerde teknik hizmetlerin (yol, temizlik vb) yanı sıra, sosyal hizmetler de büyük önem taşımaktadır. Toplumsal yapı içerisindeki en küçük örgütsel yapı olan aile ile yerel yönetimlerin, birey odaklı ve hak temelli bütüncül sosyal hizmet yaklaşımı uygulamaları ışığında temas etmesi oldukça önem arz etmektedir. Bu bağlamda, şiddetin her çeşidi ile boyutunu azaltma ve önleme noktasında aile nasıl kilit bir rol oynuyor ise bütüncül bir yaklaşımla yerel yönetimlerin bireyi güçlendirmeye ve farkındalık oluşmasına yönelik etkinlikleri de benzer rol oynamaktadır.

6284 sayılı kanun kadına karşı şiddet ile mücadeleyi, koruma ve önleme ana temaları altında ele almaktadır. Son yıllarda kayıtlara geçen ve ölüme kadar varan şiddet olaylarının sayılarındaki artış; bu vakaların dile getirilebilmesindeki artışla birlikte kurumlarının koruma etkinliğini sağlayamadığı sonucunu da ortaya koyabilmektedir. Bu durumda da önleyici faaliyetlerin önemi daha belirgin olmaktadır.

Şiddet ile mücadelede kapsamında, hiçbir canlıya şiddet uygulanmaması düsturıyla yola çıkılarak toplumun genelindeki farkındalık oluşturulmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Bu da ancak, temel eğitim kapsamında bu konunun ele alınması ile mümkün olacaktır.

Dezavantajlı grupların tamamının özellikle de kadınların şiddet türleri açısından bilinçlendirilmesi şiddetin kabul edilebilirlik seviyesinde ciddi oranda bir azalma sağlayacağı düşünülmektedir. Bu noktada da yerel düzeyde toplum ile etkin ve etkili bir biçimde iletişime geçerek şiddetin uygulanmaması gerekliliğine vurgu yapacak yetkin kurumlardan bir tanesi de yerel yönetimlerdir. Eş zamanlı olarak kadınların kişisel gelişimlerini destekleyecek etkinlikler, mesleki eğitimler, kadın istihdamının artırılmasına katkı sağlanması ve psiko-sosyal açıdan kadınların güçlendirilmesi şiddet ile mücadelede önemli rol oynamaktadır.

Şiddetle mücadelede temel kurum olan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, yerel yönetimlere göre çok yavaş bir biçimde hizmetlere yanıt verebilmektedir. Bürokrasinin hantallığı, birçok vaka için geç kalınmasına neden olmaktadır. Sosyal hizmet uygulamalarının yerinde çözüm daha etkin çözülebileceği bakış açısıyla gün geçtikçe bu alandaki yetkinin yerel yönetimler aktarılacağı düşünülmektedir. Ülkemizde, Kadın Sığınma Evi ve Kadın Konuk Evi sayısı incelendiğinde Mart 2016 itibariyle Bakanlığa bağlı 2.651 kapasiteli 101 kadın konukevi, yerel yönetimlere bağlı 741 kapasiteli 32 kadın konukevi, sivil toplum kuruluşlarına ait 45 kapasite ile toplam 4 kadın konukevi, toplam 3.437 kapasite ile 137 kadın konuk evi bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye genelinde Bakanlığa bağlı 363 kapasite ile 25 ilk kabul birimi bulunmaktadır. İstanbul ilinde ise Bakanlığa bağlı 298 kapasiteyle 8 kadın konuk evi, yerel yönetimlere bağlı 188 kapasiteyle 9 kadın konuk evi, sivil toplum kuruluşlarına ait 24 kapasiteyle 2 kadın konuk evi, toplam 510 kapasiteyle 19 kadın konuk evi hizmet vermektedir. Ayrıca İstanbul'da Bakanlığa bağlı 52 kapasiteyle 2 ilk kabul birimi hizmet vermektedir.²⁷ Kadın Sığınma Evi ve İlk Kabul Birimlerinin her il ve ilçede yer almaması sebebiyle yetersiz kaldığı görülmektedir. Başvuru aşamalarından biri olan polis karakollarına yapılan ihbarlarda; ihbarın ardından güvenlik güçlerinin durumu Sulh Hukuk Hakimliğine bildirmekte gecikmediği ancak; hakim kararlarının denetiminin yapılmasında, karakollardaki profesyonel birimlerin ve kadın sığınma evi yetersizliği sebebiyle gecikmeler ve sorunlar yaşandığı görülmektedir.²⁸

Kadını öncelikli olarak sosyali psikolojik, ekonomik olarak güçlendirmeye yönelik çalışmaların sıkça yapıldığı yerel yönetimler tedbir-koruma kapsamında değerlendiriln Kadın Konuk evlerinin kurulmasında ise çekince görmektedir.

Sonuç

Aile içi şiddet; kadınlara, yaşlılara, çocuklara gerçekleştirilen şiddet olarak tanımlanmaktadır. Literatürde kadına yönelik şiddet, aile içi şiddet olarak yer bulmaktadır. Ülkemizde ve Dünya'da artan vakalar, konunun önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Bu yönüyle aile içinde kadına yönelik olarak gerçekleştirilen şiddet, küresel bir sorun oluşturmaktadır. Ülkemizde her 3 kadından biri eşinden ya da birlikte yaşadığı kişiler tarafından (kardeş, baba vb) şiddete maruz kalmaktadır.

Kadına yönelik olarak gerçekleştirilen şiddet; nedenleri ve sonuçları itibariyle önemle irdelenmesi gereken bir toplumsal sorundur. Kamusal alan içinde ya da dışında ortaya çıkarak tüm toplumu etkileyen

²⁷ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı İstanbul İl Müdürlüğünden 4982 sayılı Bilgi Edinme Kanunu çerçevesinde veri alınmıştır.

²⁸ Mavili, a.g.e, s.57

niteliğe kavuşmakta ve toplumun geleceğini tehdit eden bir sorun oluşturmaktadır.

Kadına yönelik şiddetle mücadele amacıyla ülkemizde gerek 2012 yılında yürürlüğe giren 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine dair kanun, gerek 1982 Anayasası (md:41), gerekse uluslararası hukuk prensiplerince hazırlanan sözleşmeler kadın-erkek fırsat eşitliğinin sağlanması, nafaka hakkının sağlanmasına rağmen şiddeti önleyecek caydırıcı önlemlere sahip olmaması nedeniyle yetersiz kalmaktadır. Merkezi yönetim, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile aile içi şiddete yönelik projeler geliştirmekte, sığınma evi ve kadın konuk evleriyle hizmet vermektedir. Bakanlığın il müdürlükleri ve hizmet alanları tüm ilçelerde yer almamaktadır. Bu durum, hizmetin efektif bir biçimde gerçekleştirilmesini önemli ölçüde etkilemektedir. Hizmetlerin etkinliği ve verimliliği için “halka en yakın hizmet birimi” olan yerel yönetimler aracılığıyla gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- BADUR, Emre (2009). “*Ailenin Korunması Alanındaki Son Gelişmeler*”. TBB Dergisi, s.63-92
- BAKAR, Stj. Av.Nehir (2012). “Sığınma Evleri: Çözüm mü, Araç mı?”, Hukuk Gündem Dergisi, Sayı:1, Ankara.
- Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu (1995), “Aile İçi Şiddetin Sebepleri ve Sonuçları: Aralık-1993, Aralık 1994”, Ankara, kütüphane_20_aile_ici_siddetin_sebepleri_sonuc.pdf, Erişim Tarihi: 05.11.2015
- 1982 Anayasası, <http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm>, Erişim Tarihi: 02.01.2016
- 5393 Sayılı Belediye Kanunu
- GELERİ, Aytekin (2010). Suç Sosyolojisi. Anadolu Üniversitesi Yayınevi, Ankara.
- GÜLER, Nuran- TEL, Hatice- ÖZKAN, Fatma (2005). “*Kadının Aile İçi Şiddete Yaşanan Bakış Açısı*”, s: 51-56.
- http://www.bilgi.edu.tr/site_media/uploads/files/2013/12/02/cinsel_siddet.pdf, Erişim Tarihi: 10.01.2016
- <http://dokudanismanlik.com/makaleler-siddet-nedir.php>, Erişim Tarihi: 11.12.2015
- http://usad.org.tr/veriler/aile_ici_siddetle_mucadele_el_kitabi.pdf, Erişim Tarihi: 10.01.2016
- <http://www.kadindayanismavakfi.org.tr/siddet-nedir>, 08.01.2016
- <http://kadininstatusu.aile.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 12.12.2015
- <http://www.kadinininsanhaklari.org/kadinin-insan-haklari/yasalardaki-haklarimiz/> siddet-goren-kadin-ne-yapabilir/kadina-karsi-siddet-ve-siddet-turleri/, Erişim Tarihi: 10.01.2016
- Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Toplantısı Yayınlanmamış Toplantı Notları, 13.01.2015
- LEYLA KUZU, Şenay (2013). “*Toplumsal Cinsiyet Rejimi Bağlamında Aile ve Aile İçi Şiddet*”, Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.1, S.1
- MAVİLİ, Aliye (2014). Aile İçi Şiddet: Kadının ve Çocuğun Korunması. Elma Yayınları, Ankara.
- MOROĞLU, Nazan (2009). “*Kadına Yönelik Şiddet; Aile Mahkemeleri Yasal Çerçevesi ve Uygulama Sorunları*”, TBB Yayınları.
- SUBAŞI, Nükhet- AKIN, Ayşe. “*Kadına Yönelik Şiddet: Nedenleri ve Sonuçları*”, http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/SayfaDosya/kadina_yon_siddet.pdf, Erişim Tarihi: 20.01.2016
- ŞENOL, Dolunay- YILDIZ, Sıtkı (2013). “*Kadına Yönelik Şiddet Algısı: Kadın ve Erkek Bakış Açılılarıyla*”, Mutlu Çocuklar Derneği Yayınları, Ankara.
- Türkiye’de Kadınlara Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması (2014), http://tkaa2014.kadininstatusu.gov.tr/upload/Node/15063/files/TKAA_2014_OZET_RAPOR.pdf, Erişim Tarihi: 10. 12.2015
- YAZICI, Serap (2012). Demokratikleşme Sürecinde Türkiye, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- YILMAZ, Yrd.Doç.Dr. Elif (2013). “*Ekonomik Sömürü ve Şiddet Mağduru Çocuklar*”, Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.1, S.1

G

Sosyal Hayatta Kadın

Aile ve İnsani İlişkiler Temelinde, Şehirde ve Kırdaki Kadının Hayattan Memnuniyet Durumu ve Yaşam Kalitesi

Doç. Dr. D. Ali ARSLAN¹

Giriş ve Yöntem

Aile kurumu toplumun temel yapıtaşlarından biridir. Çağdaş toplumlarda aile kurumu, bazı vazife ve işlevlerini, kısmen ya da tamamen diğer toplumsal kurumlara devretmiştir. Ne var ki bu durum aile kurumunun önemini azaltmamıştır. Aksine yaşananlar aile kurumunun toplum hayatı içindeki yerini ile yerine getirdiği temel toplumsal, sosyal-psikolojik ve demografik işlevleri çok daha belirgin ve önemli hale getirmiştir².

Nasıl ki aile toplumun temelini oluştursa, kadın da ailenin bel kemiğini oluşturur. Üstlendiği temel (analık, eşlik, kız evlatlık, büyükannelik, halalık, teyzelik, ablalık, yengelik vb) rollerle Türk kadını da, Türk aile hayatının temel direğini oluşturur. Bu çalışmada toplumun temel dinamiklerinden olan şehirde yaşayan kadınların, beşeri ilişkiler temelinde mutluluk ve hayattan memnuniyet seviyeleri araştırılması hedeflenmiştir. Unutulmamalıdır ki, şehir ve kırsal olguları birbirini tamamlayan iki önemli sosyolojik realitedir. Şehir, ancak ve ancak kırsal ile birlikte değerlendirildiğinde bir bütünlük kazanır. Hal böyle olunca çalışma da daha gerçekçi sonuçlara ulaşabilmek için, yerleşim yerine göre memnuniyet seviyelerindeki durumun tespitinde yönelik bulguların, şehir ve kırsalın mukayese edilerek ortaya konması kaçınılmaz oldu.

Öte yandan, bağlamda toplumun ve ailenin, iki farklı cinsiyetten fertlerin bir arada mevcudiyetiyle vücut bulduğu³ düsturundan yola çıkarak, seçilen değişkenler temelinde, kadınların yanı sıra erkeklerin içinde bulunduğu durum da incelenmiştir. Bu sayede, kadınların ve erkeklerin durumlarında, cinsiyet temelli bir farklılaşmanın olup olmadığının da tespit edilmesi ve daha analitik sonuçlara ulaşılması hedeflenmiştir.

Çalışmada araştırma evreni⁴ olarak, Türkiye geneli belirlendi. Örneklem zaman boyutunda sınırlandırıldı. Bu bağlamda Türkiye geneli bağlamında, 2003-2014 **dönemini kapsayan zaman dilimi araştırma kapsamında ele alındı. Araştırmada metodolojik⁵ açıdan ağırlıklı olarak ikincil** veri analiz tekniği⁶ kullanıldı. Tasviri (betimleyici) bir sosyolojik çalışma türünden tasarlanan araştırmada, temel veri kaynağı olarak, Türkiye İstatistik Kurumu'nun, Yaşam Memnuniyeti İstatistikleri Veri tabanı kullanıldı⁷. TÜİK'in verilerine ilaveten mümkün olduğunca öteki kurum ve kuruluşlar ile diğer araştırmacıların ortaya koyduğu bulgulardan da faydalandı.

1. Şehir ve Yaşam Kalitesi

Günümüz dünyasında her geçen gün güncelliği ve önemi artan toplumsal konulardan biri de yaşam kalitesidir. Genel anlamı itibarıyla yaşam kalitesi olgusu bireylerin, geleceğe yönelik ilgileri, hedefleri,

1 Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji bölümü öğretim üyesi. Sosyolog ve Siyaset Bilimci.

Adres: Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji bölümü, Çiftlikköy Kampusu, 33343-Mersin / TÜRKİYE,

Tel: (0324) 361 00 01/ 48 13, Belgeç: (0324) 361 00 46, GSM: 0553 666 06 06,

E-posta: cimderaslan@hotmail.com

2 Durmuş Ali Arslan, (vd.) "Türk Toplumunda Aile Kurumunun Dünü, Bugünü ve Yarını", ACED Uluslararası Aile Çocuk ve Eğitim Dergisi, S.6, 2015, s.149-172.

3 Durmuş Ali Arslan, "Kırsal Türkiye'de Geçmişten Geleceğe Kadın, Evlilik ve Aile", Selçuk Üniversitesi, Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.37, 2015, s.629-684.

4 Durmuş Ali Arslan, *Sosyoloji ve Yöntem Yazıları*, Kalkan Matbaacılık, Ankara 2012.

5 Remzi Altunışık, (vd.) *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (SPSS Uygulamalı)*, Sakarya Kitabevi, Sakarya 2004.

6 Nigel Gilbert, *Researching Social Life*, Sage, London 1994.

7 TÜİK, *Yaşam Memnuniyeti İstatistikleri Veri Tabanı*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara 2015.

beklentileri, standartları ile yakından bağlantılı olarak, yaşadıkları kültür ve değer yargılarının bütünü içinde kendi durumlarını algılama biçimi olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda yaşam kalitesi olgusunun bireylerin, öteki bireyler ile olan iletişim ve ilişkilerindeki memnuniyet durumu; toplumun kendisine sunduğu olanakların ve kamu hizmetlerinin yeterlilik düzeyi; ihtiyaç ve isteklerinin beklentilere paralel doğrultuda karşılanması ile yakından ilişkilidir^{8 9}.

Öte yandan bir başka çok önemli sosyolojik olgu ise şehir ya da öteki deyimle kenttir. Kent olgusu da çok köklü bir tarihi geçmişi olan toplumsal olgulardandır¹⁰. Tarihsel açıdan incelendiğinde ilk kentlerin varlığı, 6000 yılı aşan bir geçmişe kadar uzanır. Mezopotamya'daki Ur kentinin ya da Hindistan'daki Mohenjo-Daro'nun ortaya çıkışı M.Ö. 4000'e kadar uzanır¹¹. Hatta antik dönemde bazı kentler, aynı zamanda devlet olma özelliğine de sahipti. Klasik kent olgusunun en önemli belirleyici özelliği, toplumsal ve ekonomik hayatta ağırlıklı olarak, tarım dışı etkinliklerin hâkim olmasıydı. Böylesi kent devletlerinin ya da namı diğer kanton devletlerinin toplumsal hayatında ticaret, kültür ve ordu hayati derecede önem arz ederdi¹². Benzer şekilde, Akdeniz kıyılarında, M.Ö. 3000 yıllarında kurulmuş olan Fenike kentlerinin toplumsal ve ekonomik hayatında ise ticaret hâkimdi.

Günümüz dünyasında, şehir ya da kent oluşunun ayrı bir yeri ve önemi vardır. Çağdaş toplumların en önemli unsurlarından birini oluşturan kentler, sanayileşme sürecinin yarattığı toplumsal ve ekonomik koşulların bir ürünü olarak doğmuştur¹³. Çok boyutlu ve son derece karmaşık bir yapıya sahip olan **şehirleri**, mensubu oldukları toplumdan ayrı düşünülmesi imkânsızdır. Kendi toplumunun birçok özelliğini bünyesinde barındıran kentler bir bakıma, ait oldukları ülkenin ve toplumun aynası gibidirler. Kentlerin sosyo-ekonomik yapıları üzerinde, içinde bulundukları toplumun ekonomik ve teknolojik düzeyi de belirleyici rol oynar¹⁴.

Günümüz kentleri endüstriyel kapitalizmin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Simmel ve Chicago ekolünün temsilcilerinin de vurguladıkları gibi, kentler genellikle yeni ve modern olanın temsilcisi olarak algılanır¹⁵. Kentler, sanayi toplumunun en belirgin unsurlarından biri olsa da, 1930'lu yıllardan sonra, bir sanayi üretim merkezi olma özelliğini kaybedip, ağırlıklı olarak hizmetler sektörünün egemen olduğu toplumsal mekânlara dönüşmeye başladı. Buna karşı, endüstriyel üretim ise **çoğunlukla** kente yakın fakat kent dışı alanlara kaydırılmaya başladı.

Kenti oluşturan etkenlerin başında nüfus faktörü gelse de, nüfus faktörü tek başına kent olgusunu açıklamada yetmez. Kent olgusunu, yalnızca demografik temele indirgeyip, “çok sayıda insanın bir arada yaşadığı yerleşim birimleri” şeklinde tanımlamak sosyolojik açıdan büyük bir yanılgı olur. Kent olgusu, nüfus faktörünü de içinde barındıran ancak sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal boyutları da olan son derece önemli ve karmaşık bir bütünselliktir.

Farklı bakış açılarından hareketle, farklı kent tanımlamaları yapılabilir¹⁶. Çok öz olarak kent olgusu, “belli bir nüfus büyüklüğüne ve yoğunluğuna sahip, bireylerin ağırlıklı olarak tarım dışı etkinliklerle uğraştığı, iş bölümü ve uzmanlaşmanın had safhaya ulaştığı, kendine özgü bir kültürel dokusu ve örgütleniş düzeni bulunan, toplumsal ve idari yapılanmalar” şeklinde tanımlanabilir.

Günümüz şartlarında kent ya da şehir olgusu, gelişmiş toplumlar açısından olduğu kadar, gelişmekte olan toplumlar açısından da **çok büyük önem taşır. Şehir olgusunun en belirgin iki unsuru yaşayan nüfusun büyüklüğü ve kentleşmede ulaşılan aşamadır. Ne var ki günümüz toplumlarında, kentlerde gözlemlenen hızlı nüfus artışına paralel olarak, kentlerin içinde bulunduğu sorunlar da hızla artmış ve daha karmaşık bir hal almıştır.**

Türk toplumu da, özellikle **Üçüncü bin yılın sonlarına doğru çok hızlı bir kentleşme süreci ya-**

8 Durmuş Ali ARSLAN, “Mersin’de Yaşam Kalitesi”, Mersin Sempozyumu, Mersin Üniversitesi-Mersin Valiliği-Mersin Büyükşehir Belediye Başkanlığı, Mersin 2008.

9 Durmuş Ali ARSLAN, “Sosyal Boyutlarıyla Mersin’de Yaşam Kalitesi”, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi (International Journal of Human Sciences) - Political Science. C.6, S.1, 2009, s.557-582.

10 Mustafa Çağlayandereli - Durmuş Ali Arslan, *Her yönüyle Polatlı: Demografik ve Sosyolojik Analizler*, Polatlı Belediyesi, Ankara 2007.

11 William FLANAGAN, *Contemporary Urban Sociology*, Cambridge University Press, Cambridge 1993, s.1-2.

12 Orhan Hançerlioğlu, *Toplumbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986, s. 236-237.

13 Brian Roberts, *Cities of Peasants*, Edward Arnold Publishers, London 1978, s. 9-13.

14 Ruşen Keleş, *Türkiye’de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1983.

15 Mike Savage - Alan Warde, *Urban Sociology, Capitalism and Modernity*. The Macmillan Press, London 1973, s. 34-37.

16 Ömer Demir - Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Adres Yayınları, Ankara 2002, s.237.

şamıştır. 1980’li yılların başlarında, Türkiye nüfusunun yüzde 40’a yakını kentlerde yaşamakta iken¹⁷, bu oran günümüzde yüzde 70’leri **aşmıştır**. Ancak unutulmamalıdır ki, kentleşme oranının artması her zaman, gelişme ve kalkınma anlamı gelmeyebilir. Bunun sebebi ise kentleşme süreciyle, kentleşme süreci her zaman birbirine paralel doğrultuda **işlemeyebileceği** gerçeğidir. Kentleşme daha çok demografik ve fiziksel nitelikte bir olgudur. Buna karşı kentleşme olgusunda ise sosyal, kültürel ve psikolojik boyutları ağır basar. Son derece önemli bir toplumsal ve kültürel olgu olan kentleşme bireylerin kentlilik bilinci, kentin sosyal-kültürel yaşam formlarına etkin katılım, kentin sunduğu imkânların farkında olma, bu imkânlardan gerektiği şekilde yararlanabilmek, ...gibi birçok konuyu bünyesinde ihtiva eder.

Kentleşme ve kentleşme olgularıyla yakından ilişkili bir diğer olgu da yaşam kalitesidir^{18 19 20}. Bu realiteden hareketle araştırma kapsamında, bireylerin yaşadıkları kent ortamının toplumsal, kültürel ve fiziksel çevresi içinde kendi durumlarını algılama biçimi... gibi oldukça önemli hususları da içeren yaşam kalitesi konusu ele alındı²¹. Yaşam kalitesi olgusu²² bireylerin, öteki bireyler ile olan iletişim ve ilişkilerindeki memnuniyet durumu, toplumun kendisine sunduğu imkânların ve kamu hizmetlerinin yeterlilik düzeyi, ihtiyaç ve isteklerinin beklentilere paralel doğrultuda karşılanması gibi konularla yakından ilişkilidir²³. Bu çalışmada özellikle, şehirde ve kırdaki yaşayan insanların, özellikle de kadınların, insani ilişkiler temelinde yaşam kalitesi^{24 25} araştırıldı.

2. Türk Toplumunda Bireylerin Akraba İlişkilerinden Memnuniyet Durumu

Yaşam kalitesi²⁶ konusunda analizler yapılırken, sosyolojik ve sosyal psikolojik faktörler bir arada ele alınmalıdır. Arslan’ın da vurguladığı gibi²⁷, bireylerin içinde bulunduğu toplumsal çevreyle sağlıklı ilişkiler kurabilme becerisi ile yaşam kalitesi arasında doğrusal bir ilişki vardır. Daha net bir ifadeyle bireylerin sosyal çevresi ile etkili iletişim ve sağlıklı ilişkiler kurabilme becerisi arttıkça, günlük hayatlarında yaşam kalitesi de artmaktadır. Bu tespitten yola çıkarak çalışmada, Türk toplumunda yaşam kalitesi konusunu daha da netleştirebilmek için, bireylerin öteki bireyler ile iletişim ve ilişkilerinden memnuniyet durumu da araştırıldı. Konuya sistematik kazandırabilmek için tımdengelimci bir yaklaşım izlendi. Bireyler arası ilişkiler ise yakın çevreden uzağa doğru bir bakış açısıyla irdelendi.

Tablo 1: Cinsiyete göre akraba ilişkilerinden memnuniyet (2014)

	Çok memnun	Memnun	Orta	Memnun değil	Hiç memnun değil
Erkek	5,53	74,46	9,89	8,45	1,68
Kadın	6,52	77,73	8,95	5,69	1,11

17 Durmuş Ali Arslan, Mersin Küçük Sanayi Siteleri Esnaf Ve Sanatkarlarının Sosyal-Ekonomik Profilleri ve Temel Sorunları. Mersin Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği Araştırma ve Kültür Yayınları, Mersin 2015.

18 Didem Arslantaş, (vd.) “Eskişehir Mahmudiye İlçesi Yaşlılarında Yaşam Kalitesi”, Osmangazi Tıp Dergisi, C.28, S.2, 2006, s.81–89.

19 Vani Kant Borooah, “How Much Happiness is There in the World? A cross-country study”, *Applied Economics Letters*, C.13, S.8, 2006, s.483–488.

20 Sultan Eser (vd.), “Yaşlılar İçin Dünya Sağlık Örgütü Yaşam Kalitesi Modülü WHOQOL-OLD: Türkiye Alan Çalışması Türkçe Sürüm Geçerlilik ve Güvenilirlik Sonuçları” *Türk Psikiyatri Dergisi*, C.21, S.1, 2010, s.37–48.

21 Robert Marans, “Kentsel Yaşam Kalitesinin Ölçülmesi (Çev. H. Dülger Türkoğlu)”, *Mimarlık Dergisi*, S.335, 2007, s.23–35.

22 Faruk, Sapançalı, *Toplumsal Açından Yaşam Kalitesi*. Altın Nokta, İzmir 2009.

23 Durmuş Ali ARSLAN, “Mersin’de Yaşam Kalitesi”, Mersin Sempozyumu, Mersin Üniversitesi-Mersin Valiliği-Mersin Büyükşehir Belediye Başkanlığı, Mersin 2008.

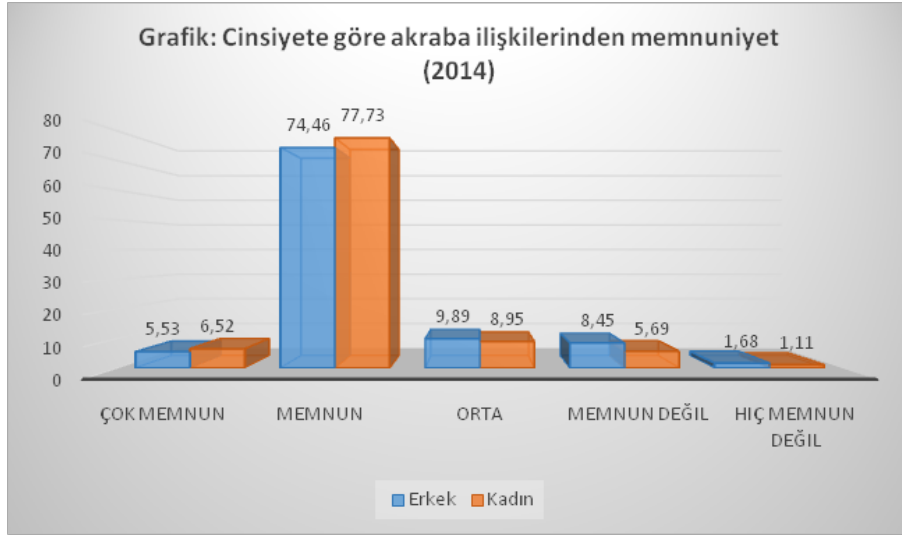
24 EUROFOUND, Quality of Life in EUROPE: First European Quality of Life Survey 2003, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg 2004.

25 Ali Gıtmaz - Göktuğ Morçöl, “Socio-economic Status and Life Satisfaction in Turkey”, *Social Indicators Research*. C.31, S.1, 1994, s.77–78.

26 Bruce Headey -Ruud Muffels – Mark Wooden, “Money does not Buy Happiness: Or does It? A Re-assessment Based on the Combined Effects of Wealth, Income and Consumption”, *Social Indicators Research*. C.87, S.1, 2008, s.65–82.

27 Durmuş Ali ARSLAN, “Sosyal Boyutlarıyla Mersin’de Yaşam Kalitesi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi (International Journal of Human Sciences) - Political Science*. C.6, S.1, 2009, s.557–582.

Grafik 1: Cinsiyete göre akraba ilişkilerinden memnuniyet (2014)

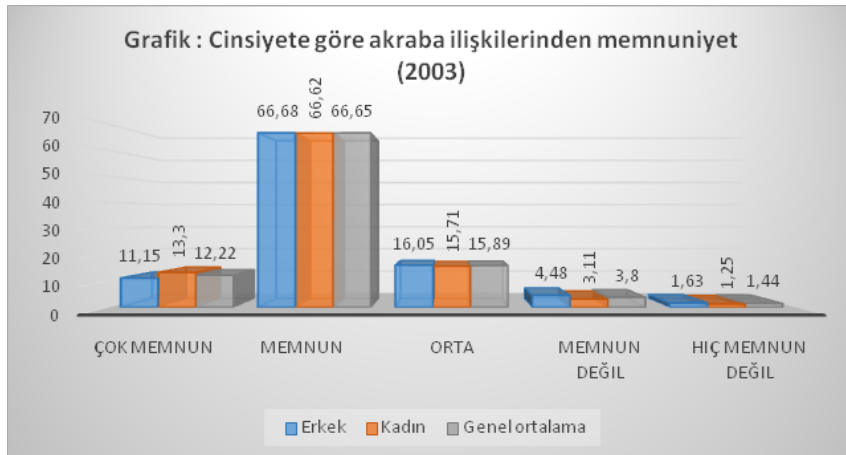

Araştırmada, yukarıda sözü edilen sistematik yaklaşım bağlamında önce, günümüz Türk toplumunda bireylerin, akraba ilişkilerinden memnuniyet durumu araştırıldı. Tablo 1 ve Grafik 1’de de görüldüğü gibi, bireylerin, akraba ilişkilerinden memnuniyet durumu oldukça yüksektir. Ancak bu memnuniyet daha çok orta seviyelerde bir memnuniyet durumu ifade etmektedir. Zira toplumsal hayatta akraba ilişkilerinden çok memnun olan bireyler arasında kadınların oranı 6,52 ve erkeklerin oranı da yüzde 5,53 civarındadır. Bu konuda dikkat çekici bir başka husus da akrabalık ilişkilerinden memnuniyetsizlik durumunun, erkekler arasında, kadınlara kıyasla daha yüksek düzeyde olmasıdır.

Tablo 2: Cinsiyete göre akraba ilişkilerinden memnuniyet (2003)

	Çok memnun	Memnun	Orta	Memnun değil	Hiç memnun değil
Erkek	11,15	66,68	16,05	4,48	1,63
Kadın	13,3	66,62	15,71	3,11	1,25
Genel ortalama	12,22	66,65	15,89	3,8	1,44

Grafik 2: Cinsiyete göre akraba ilişkilerinden memnuniyet (2003)

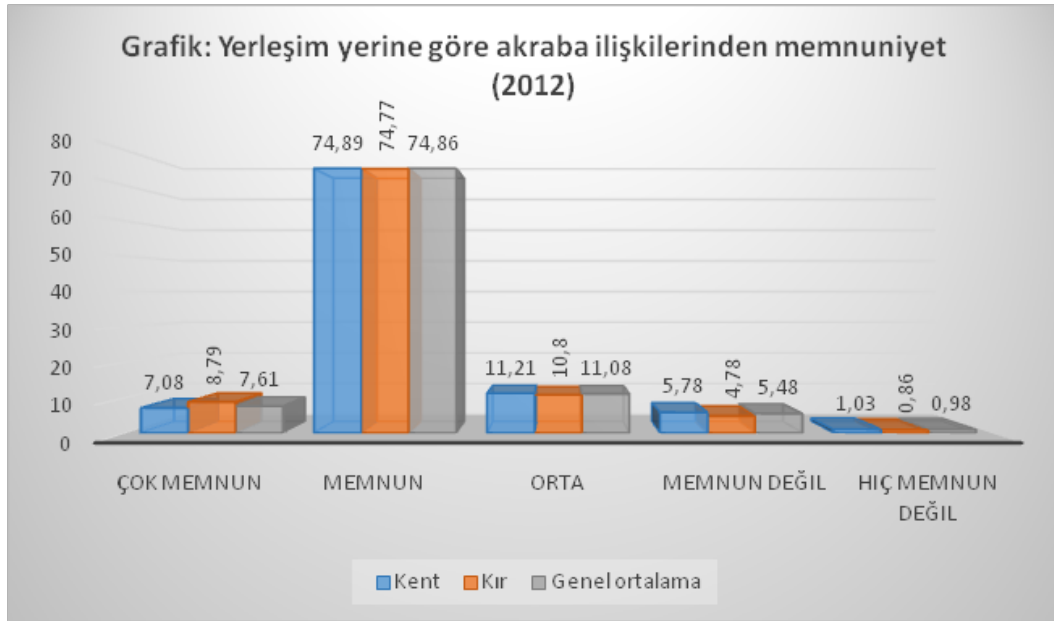

Öte yandan bireylerin akraba ilişkilerinden memnuniyet durumuna yönelik daha sağlıklı tespitlere ulaşabilmek için durumun, zaman içinde gösterdiği değişimin de incelenmesi gerekir. Tablo 2 ve Grafik 2’de sergilenen bulgular, Tablo 1’deki bulgularla birlikte değerlendirildiğinde, bu konu daha bir netlik kazanır. Daha açık bir anlatımla, 2003 yılından 2014 yılına geçen 11 yıllık süreçte, bireylerin akrabaları ile olan ilişkilerinde derece bakımından bir azalma yaşanmıştır. Bireylerin hoşnutsuzluk düzeylerindeki artış da bu durumu teyit etmektedir. Bir başka ifadeyle incelenen zaman diliminde, akrabaları ile olan ilişkilerinden memnun olmayan kadınların oranı yüzde 3,1’den yüzde 5,69’a, erkekler arasında da yüzde 4,48’den yüzde 8,45’e yükselmiştir. Daha net bir ifadeyle, toplum içinde akrabaları ile olan ilişkilerinden memnun olmayan oranı, kadınlar arasında yaklaşık yüzde 83 civarında, erkekler de yüzde 88,6 oranında artmıştır. Bütün bu bulgular, Türk toplumunda, akrabalık ilişkilerinde kısmi de olsa bir çözülme ve zayıflama yaşanmakta olduğuna bir işaret olarak da kabul edilebilir.

Tablo 3: Yerleşim yerine göre akraba ilişkilerinden memnuniyet (2012)

	Çok memnun	Memnun	Orta	Memnun değil	Hiç memnun değil
Kent	7,08	74,89	11,21	5,78	1,03
Kır	8,79	74,77	10,8	4,78	0,86
Genel ortalama	7,61	74,86	11,08	5,48	0,98

Grafik 3: Yerleşim yerine göre akraba ilişkilerinden memnuniyet (2012)

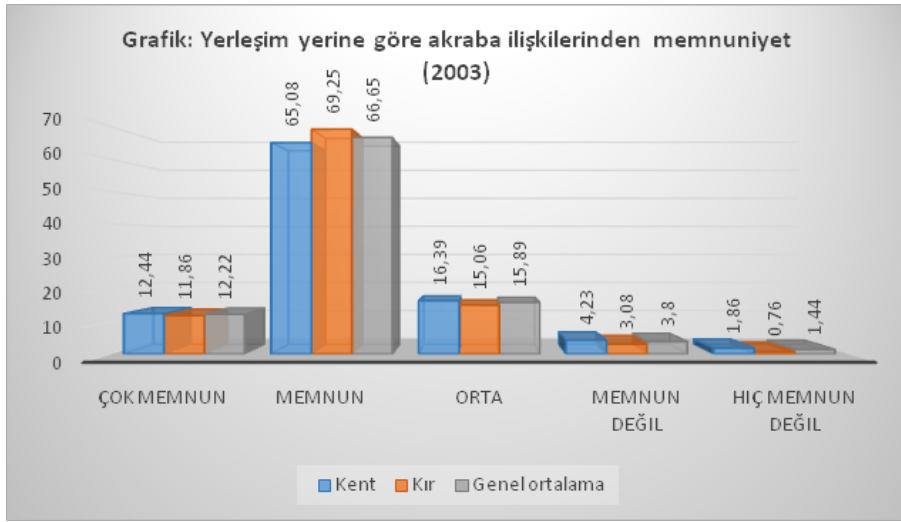
Bireylerin akraba ilişkilerinden memnuniyet durumları, yerleşim yeri değişkeni temelinde incelendiğinde, konu ile ilgili bulgular daha bir netlik kazanır. Yerleşim yeri temelli 2014 yılına ait veriler, TÜİK²⁸ tarafından henüz yayınlanmamış olduğu için bu değişken 2012 yılı verileri temel alınarak analiz edilecektir. Tablo 3 ve Grafik 3’te de görüldüğü gibi, bireylerin akrabalık ilişkilerinden memnuniyet durumu genel olarak değerlendirildiğinde, yerleşim yeri faktörü temelinde çok büyük farklılıklar arz etmemektedir. Ancak bu husus da, özellikle de memnuniyet derecesi hususundaki dikkat çekici iki bulgunun da gözden ırak tutulmaması gerekir: Kırdaki yaşayanlar arasında akrabalık ilişkilerinden çok memnun olanların oranı, şehirde yaşayanlara kıyasla daha yüksektir. Buna karşın akrabaları ile ilişkilerinden 28 TÜİK, *Yaşam Memnuniyeti İstatistikleri Veri Tabanı*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara 2015.

memnuniyetsizlik seviyesi, şehirde yaşayanlar arasında daha yüksektir.

Tablo 4: Yerleşim yerine göre akraba ilişkilerinden memnuniyet (2003)

	Çok memnun	Memnun	Orta	Memnun değil	Hiç memnun değil
Kent	12,44	65,08	16,39	4,23	1,86
Kır	11,86	69,25	15,06	3,08	0,76
Genel ortalama	12,22	66,65	15,89	3,8	1,44

Grafik 4: Yerleşim yerine göre akraba ilişkilerinden memnuniyet (2003)

Akrabalık ilişkilerinden memnuniyet durumuna dair daha anlamlı bulgulara ulaşabilmek için, bu durumun zaman boyutunda nasıl bir değişim göstermiş olduğunun da incelenmesi gerekir. Bu amaç doğrultusunda, Tablo 3 ve Tablo 4'teki bulgular bir arada değerlendirilmesi gerekir. Bulgular, incelenen süreç içinde akraba ilişkilerinde genel bir çözülme yaşanmakta olduğuna dair ortaya konan tezleri destekler doğrultudadır. Yaşanan süreçte, akrabalık ilişkilerinde genel bir memnuniyet artışı gözlemlenir. Buna karşın görüşülen bireyler arasında çok memnun olanların oranındaki azalma ile memnun olmayan-hiç memnun olmayanların oranındaki dikkat çekici artış bu durumu dengeler. Hatta bunun da ötesinde, zaman içinde akrabalık ilişkilerinde nitelik ve derece bakımında bir azalma yaşanmakta olduğunun da teyidi olarak kabul edilebilir.

3. Türk Toplumunda Bireylerin Arkadaş İlişkilerinden Memnuniyet Durumu

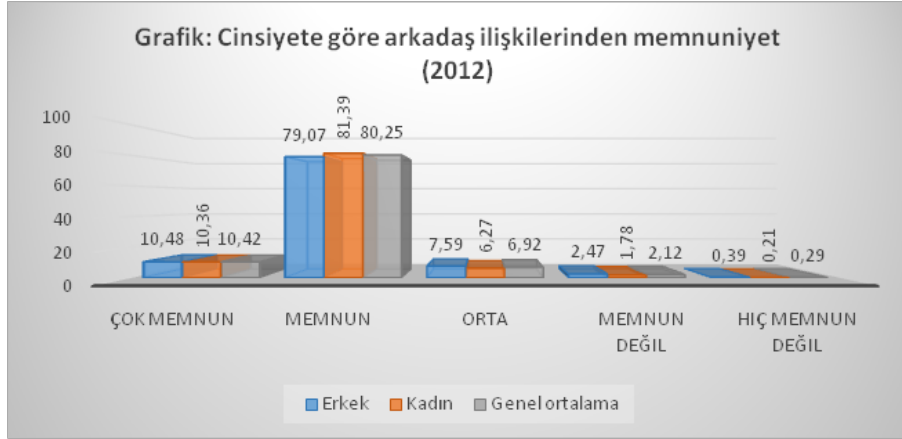
Bireylerin hayatında son derece büyük önem arz eden bir diğer toplumsal grup ise arkadaş grubudur. Arkadaş bireylerin arkadaş ilişkilerinden duydukları memnuniyetin seviyesi ile yaşam kalitesi arasında anlamlı ve yakın bir ilişki vardır. Daha net bir ifadeyle arkadaş ilişkilerinden memnuniyet durumu ile bireylerin yaşam kalitesi arasında yüksek düzeyde bir pozitif sebep-sonuç ilişkisi olduğu düşünülebilir. Bu tespitten hareketle araştırma kapsamında, bireylerin arkadaş ilişkilerinden memnuniyet durumu da araştırıldı.

Tablo 5: Cinsiyete göre arkadaş ilişkilerinden memnuniyet (2012)

	Çok memnun	Memnun	Orta	Memnun değil	Hiç memnun değil
Erkek	10,48	79,07	7,59	2,47	0,39

Kadın	10,36	81,39	6,27	1,78	0,21
Genel orta- lama	10,42	80,25	6,92	2,12	0,29

Grafik 5: Cinsiyete göre arkadaş ilişkilerinden memnuniyet (2012)

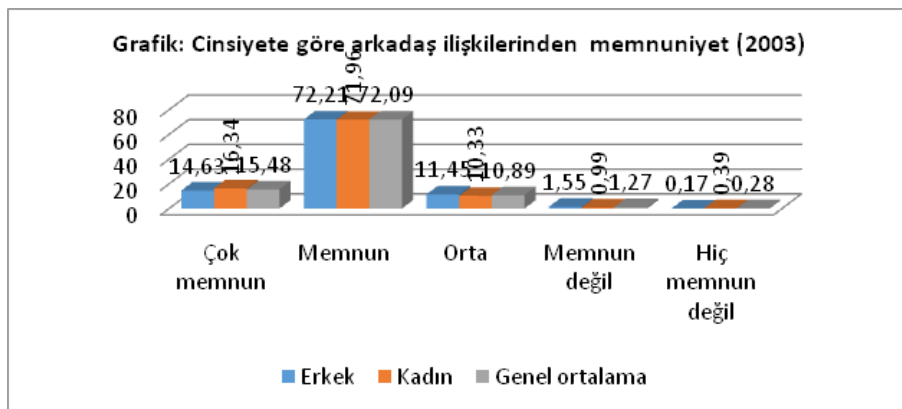

Bulgular, Türk toplumunda bireylerin arkadaş ilişkilerinden de oldukça memnun olduğunu göstermektedir. Tablo 5 ve Grafik 5'te de görüldüğü gibi, arkadaş ilişkilerini sorunsuz sürdüren bireylerin oranı yüzde 90 civarındadır. Memnun olmayanların oranı ise yalnızca yüzde 2,3'ü aşmaktadır. Bu durum, cinsiyet faktörü temelinde incelendiğinde de, kadınlar ile erkekler arasında, arkadaş ilişkilerinden genel memnuniyet durumu bakımından anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülür. Ancak arkadaşları ile sorun yaşayanlar arasında, erkeklerin oranının, kadınlara kıyasla daha yüksek olduğunu da vurgulamak gerekir.

Tablo 6: Cinsiyete göre arkadaş ilişkilerinden memnuniyet (2003)

	Çok memnun	Memnun	Orta	Memnun değil	Hiç memnun değil
Erkek	14,63	72,21	11,45	1,55	0,17
Kadın	16,34	71,96	10,33	0,99	0,39
Genel orta- lama	15,48	72,09	10,89	1,27	0,28

Grafik 6: Cinsiyete göre arkadaş ilişkilerinden memnuniyet (2003)

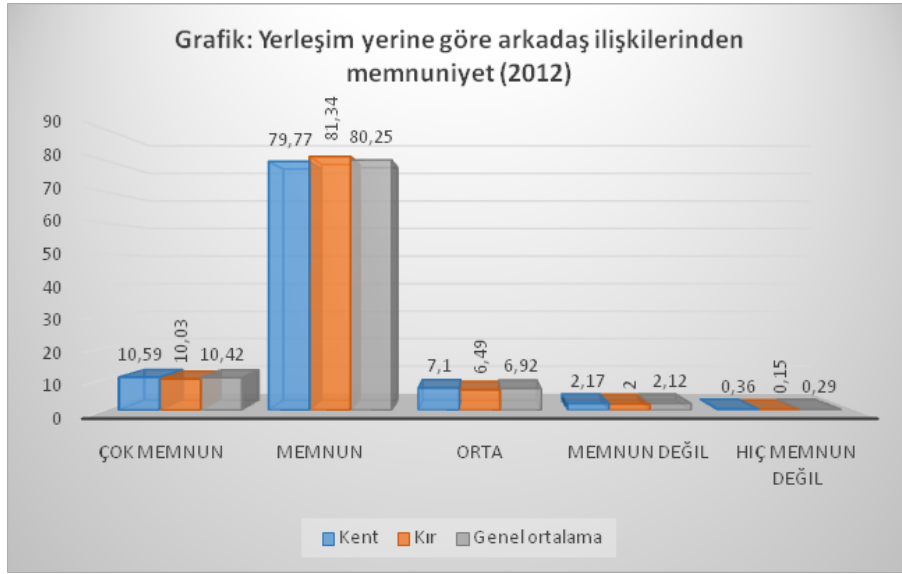
Konuya daha bir netlik kazandırabilmek için, bireylerin arkadaş ilişkilerinden duydukları memnuniyetin, zaman içinde değişimi üzerinde de durmak gerekir. Tablo 6 ve Grafik 6'da da görüldüğü

gibi, 2003'ten 2012 yılına geçen süreçte, arkadaş ilişkilerinden memnun olmayan bireylerin oranında önemi bir artış gözlemlenir. Daha net bir ifadeyle, incelenen dönemde arkadaşları ile sorun yaşayan kadınların oranı yüzde 1,55'ten, yüzde 2,41'e yükselmiştir. Yine aynı şekilde arkadaşları ile sorun yaşayan erkeklerin oranı da yüzde 1,72'den, yüzde 2,86'ya yükselmiştir. Bu bulgular, incelenen dönem bağlamında, erkeklerin arkadaş ilişkilerinden hoşnutsuzluk düzeyinde yüzde 55,48'lik, kadınların arkadaş ilişkilerinden hoşnutsuzluk düzeyinde ise yüzde 66,28'lik bir artışın yaşanmış olduğunu göstermektedir. Öte yandan aynı süreçte, arkadaş ilişkilerinden çok memnun olan bireylerin oranı da yüzde 15,48'den yüzde 10,36'ya düşmüştür. Bu da arkadaş ilişkilerinden üst düzey memnuniyet durumunda yüzde 33,07'lik bir gerileme anlamına gelmektedir. Bütün bulgular birlikte değerlendirildiğinde, bireylerin arkadaşları ile ilişkilerinde, derece ve nitelik bakımından bir azalma yaşandığı sonucuna varılabilir.

Tablo 7: Yerleşim yerine göre arkadaş ilişkilerinden memnuniyet (2012)

	Çok memnun	Memnun	Orta	Memnun değil	Hiç memnun değil
Kent	10,59	79,77	7,1	2,17	0,36
Kır	10,03	81,34	6,49	2	0,15
Genel ortalama	10,42	80,25	6,92	2,12	0,29

Grafik 7: Yerleşim yerine göre arkadaş ilişkilerinden memnuniyet (2012)

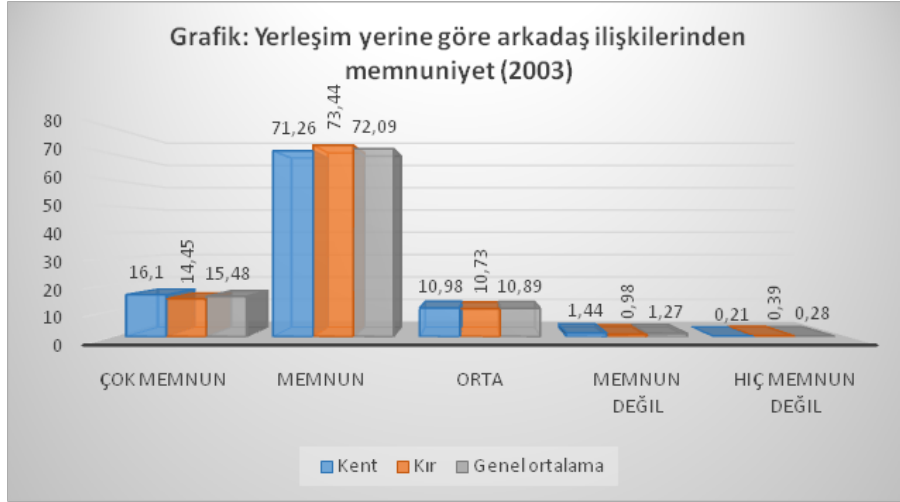
Bireylerin arkadaş ilişkilerinden memnuniyet durumlarına dair daha net sonuçlara ulaşabilmek için, yerleşim yerine göre arkadaş ilişkilerinden memnuniyet durumunun da incelenmesi gerekir. Bu bağlamda araştırmada, kır ve kent ortamında, bireylerin arkadaşları ile olan ilişkilerinin durumları araştırıldı. Tablo 7 ve Grafik 7'de de görüldüğü gibi, TÜİK verilerine göre yaşanan mekânın kır ya da kent olmasının, bireylerinin arkadaş ilişkilerinde, çok büyük farklılıklara yol açmamaktadır. Kır ve kent ortamlarında yaşayan bireyler, arkadaş ilişkilerinden yüksek oranda memnun durumdadır. Ancak arkadaş ilişkilerinden memnun olmayanların durumu incelendiğinde, kır ve kent ortamında dikkat çekici bir farklılık gözlemlenir. Daha net bir ifadeyle şehirde yaşayanlar arasında arkadaşları ile olan ilişkilerinden gayri memnun olan bireylerin oranı, kırdaki yaşayanlardan yüzde 17,67 daha fazladır.

Tablo 8: Yerleşim yerine göre arkadaş ilişkilerinden memnuniyet (2003)

	Çok memnun	Memnun	Orta	Memnun değil	Hiç memnun değil

Kent	16,1	71,26	10,98	1,44	0,21
Kır	14,45	73,44	10,73	0,98	0,39
Genel ortalama	15,48	72,09	10,89	1,27	0,28

Grafik 8: Yerleşim yerine göre arkadaş ilişkilerinden memnuniyet (2003)

Toplumumuzda, insanların arkadaş ilişkilerinin, kır ve şehir bağlamında sergilediği farklılıklara dair daha net bir hüküm verebilmek için, memnuniyet düzeyinin belirli bir zaman periyodunda gösterdiği farklılaşmanın da incelenmesi gerekir. Bu tespitten yola çıkarak çalışmada, Türkiye’de insanların arkadaş ilişkilerinden memnuniyet durumunda, 2003-2012 yılını kapsayan süreçte yaşanan değişim de incelendi. Tablo 7 ve Tablo 8’de de görüldüğü gibi genel olarak bakıldığında, ele alınan süreçte bireylerin arkadaş ilişkilerinden duydukları hoşnutsuzluk seviyesinde kısmi bir niceliksel azalma gözlemlenir. Daha net bir ifadeyle, arkadaş ilişkilerinden bir ölçüde de olsa memnun (çok memnun, memnun ve orta düzeyde memnun olanlar birlikte değerlendirildiğinde) olan bireyler oranı 2003’te yüzde 98,46’yı bulurken, 2012’ye gelindiğinde bu oran yüzde 97,59’a düşer.

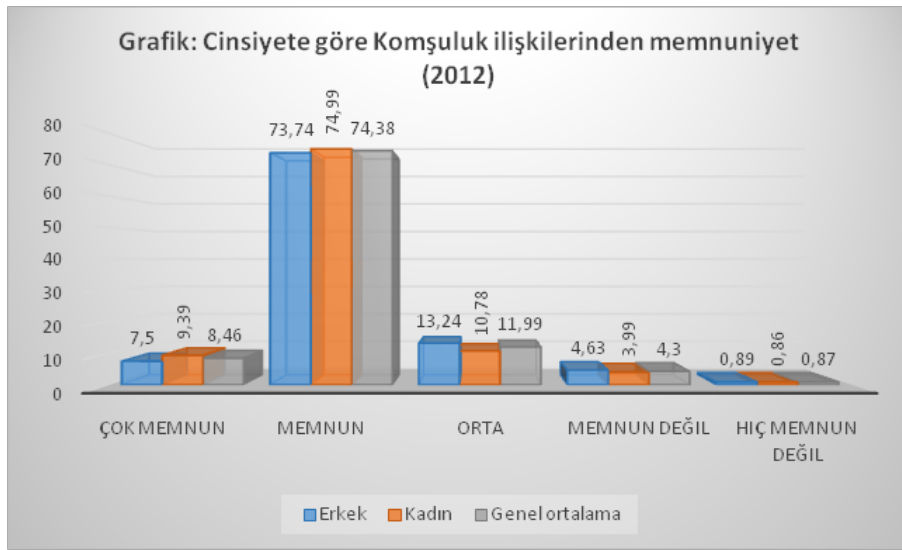
Bu hususta da asıl farklılaşma, arkadaşlar ile kurulan ilişkilerin derinliğinde yaşamaktadır. Bir başka ifadeyle arkadaş ilişkilerinden çok memnun olan bireylerin ortalama oranı 2003’te yüzde 15,48 iken, 2012’ye gelindiğinde yüzde 10,42’ye düşer. Bu ise 9 yıllık süreçte bu hususta yüzde 32,68’lik bir azalma anlamına gelir. Öte yandan, arkadaş ilişkilerinden memnun olmayan bireylerin oranının da aynı dönemde yüzde 1,55’ten yüzde 2,41’e yükselmiştir. Bu ise 9 yıllık süreçte, memnun olmayanların oranında yüzde 55,5’lik bir artış yaşandığı anlamına gelir. Bütün bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye’de zamanın arkadaş ilişkilerinin üzerinde yıpratıcı bir etki yaptığı, her geçen anın insan ilişkilerini bir kurt içten içe kemirerek niteliksel açıdan zayıflatmaya devam ettiği söylenebilir. Daha net bir ifadeyle toplumumuzda, bireylerin çevresindeki insanlarla olan beşeri ilişkilerinde, her geçen gün bir sığlaşma ve nitelik kaybı yaşanmaktadır.

4. Türk Toplumunda Bireylerin Komşuluk İlişkilerinden Memnuniyet Durumu

Bireylerin, toplumsal yapı içinde yakın ilişki içinde bulundukları toplumsal gruplardan bir diğeri de komşuluk grubudur. Özellikle geleneksel toplum kesimlerinde komşuluk ilişkileri ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Bu tespitlerin ışığında çalışmada, bireylerin komşuluk ilişkilerinden memnuniyet durumu da, yine baştan beri uygulanan bakış açısı ile irdelendi. Bu bağlamda bireylerin komşuları ile ilişkileri önce cinsiyet temelinde incelenerek, bu hususta kadın ve erkeğe göre bir farklılaşmanın olup olmadığı hususu irdelendi.

Tablo 9: Cinsiyete göre komşuluk ilişkilerinden memnuniyet (2012)

	Çok memnun	Memnun	Orta	Memnun değil	Hiç memnun değil
Erkek	7,5	73,74	13,24	4,63	0,89
Kadın	9,39	74,99	10,78	3,99	0,86
Genel ortalama	8,46	74,38	11,99	4,3	0,87

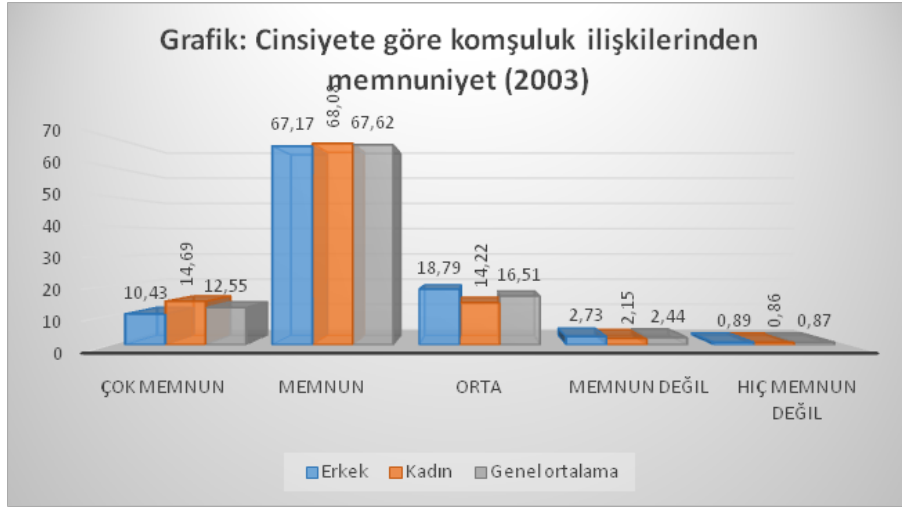
Grafik 9: Cinsiyete göre komşuluk ilişkilerinden memnuniyet (2012)

Araştırmanın bulguları, Türkiye genelinde insanların komşuları ile olan ilişkilerinde de oldukça memnun olduklarını göstermektedir. Tablo 9 ve Grafik 9’da da görüldüğü gibi, toplumumuzda insanların yüzde 95’e yakını, komşuları ile olan ilişkilerinde bir ölçüde de olsa memnun olduklarını ifade etmişlerdir. Ancak, komşuluk ilişkilerden çok memnun olanların oranı ise yüzde 8’lerde kalıyor olması da dikkat çekicidir. Bu konuda dikkat çeken bir başka bulgu da, toplumumuzda kadınların komşuları ile olan ilişkilerinden memnuniyet düzeyinin, erkeklere kıyasla daha yüksek olmasıdır. Bu durum, kadının toplumsal ve ekonomik hayattaki konumuna yönelik her geçen gün olumlu gelişmeler yaşanıyor olsa da, günümüz Türk toplumunda kadınların halen önemli bir kısmının ev kadını konumunda olduğu gerçeği ile yakından ilişkilidir. Hal böyle olunca, komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesinde ağırlıklı rolü kadınlar oynamaktadır.

Tablo 10: Cinsiyete göre komşuluk ilişkilerinden memnuniyet (2003)

	Çok memnun	Memnun	Orta	Memnun değil	Hiç memnun değil
Erkek	10,43	67,17	18,79	2,73	0,89
Kadın	14,69	68,08	14,22	2,15	0,86
Genel ortalama	12,55	67,62	16,51	2,44	0,87

Grafik 10: Cinsiyete göre komşuluk ilişkilerinden memnuniyet (2003)

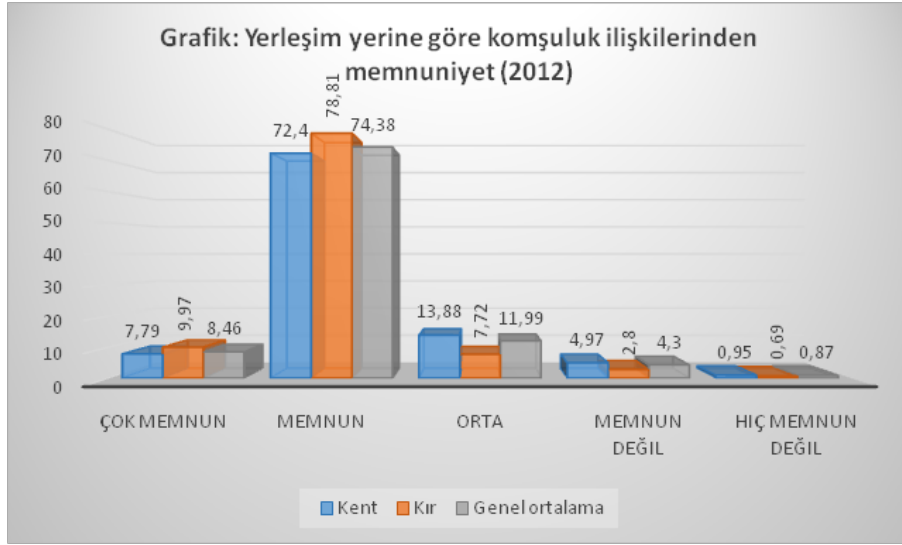
Bireylerin yaşam kalitesine yönelik daha ayrıntılı sonuçlara ulaşabilmek için, toplumsal hayatta bireylerin komşuluk ilişkilerinden memnuniyet durumunun, zaman boyutundaki değişiminin de incelenmesi gerekir. Bu sayılı dikkate alınarak çalışmada, 2003'ten 2012'ye geçen süreçte, bireylerin komşuluk ilişkilerinden memnuniyet durumunda yaşanan değişim de incelendi. Tablo 10 ve Grafik 10'da da görüldüğü gibi, ilişkilerinden bir ölçüde de olsa memnun (çok memnun, memnun ve orta düzeyde memnun olanlar birlikte değerlendirildiğinde) olan bireyler oranı 2003'te yüzde 96,68'i bulurken, 2012'ye gelindiğinde bu oran yüzde 94,83'e geriler. Bu hususta da asıl farklılaşma, komşular ile kurulan ilişkilerin derinliğinde yaşanmıştır. Bir başka ifadeyle komşuluk ilişkilerinden çok memnun olan bireylerin ortalama oranı 2003'te yüzde 12,55 iken, 2012'de yüzde 8,46'ya düşmüştür.

Çalışmada dikkat çeken bulgulardan biri de, komşuluk ilişkilerinden duyulan memnuniyetsizliklerde, dikkat çekici bir artışın yaşandığıdır. Bu memnuniyetsizlik artışını hem erkekler ve hem de kadınlar arasında gözlemlemek mümkündür. Daha net bir ifadeyle incelenen süreçte komşuluk ilişkilerinden duyulan memnuniyetsizlikte, kadınlar arasında yüzde 61,13'lük bir artış gözlemlenirken, erkekler arasında yüzde 52,5'lik bir artış yaşanmıştır.

Tablo 11: Yerleşim yerine göre komşuluk ilişkilerinden memnuniyet (2012)

	Çok memnun	Memnun	Orta	Memnun değil	Hiç memnun değil
Kent	7,79	72,4	13,88	4,97	0,95
Kır	9,97	78,81	7,72	2,8	0,69
Genel ortalama	8,46	74,38	11,99	4,3	0,87

Grafik 11: Yerleşim yerine göre komşuluk ilişkilerinden memnuniyet (2012)

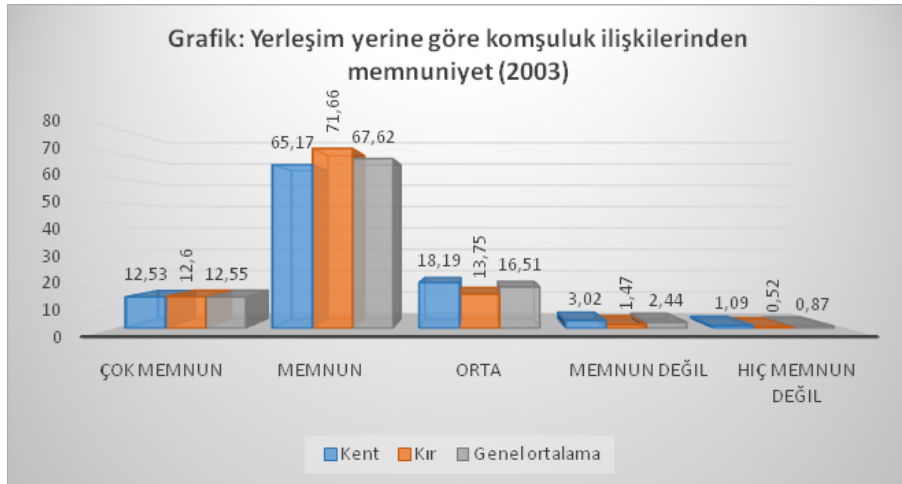

Bireylerin komşuları ile ola ilişkilerinden memnuniyet durumu, ikamet edilen yerleşim yeri temelinde incelendiğinde de oldukça önemli sonuçlar ortaya çıkar. Tablo 11 ve Grafik 11’de de görüldüğü gibi, kırsal alanlarda yaşayan bireyler arasında komşuluk ilişkilerinden memnuniyet durumu, şehirde yaşayan bireylere kıyasla daha yüksek seviyelerdedir. Yine aynı şekilde komşuluk ilişkilerinden hoşnut olmayan bireylerin genel oranı, kırdaki yaşıyor olup da komşuları ile ilişkilerinden memnun olmayanlardan çok daha fazladır.

Tablo 12: Yerleşim yerine göre komşuluk ilişkilerinden memnuniyet (2003)

	Çok memnun	Memnun	Orta	Memnun değil	Hiç memnun değil
Kent	12,53	65,17	18,19	3,02	1,09
Kır	12,6	71,66	13,75	1,47	0,52
Genel ortalama	12,55	67,62	16,51	2,44	0,87

Grafik 12: Yerleşim yerine göre komşuluk ilişkilerinden memnuniyet (2003)

Bireylerin komşuluk ilişkilerinden memnuniyet durumunun, şehir-kır faktörü temelinde sergilediği farklılaşmayı daha iyi anlayabilmek için, bu hususta zaman içinde yaşanan değişimde iyi incelenmesi gerekir. Bu bağlamda, 2003-2012 yıllarını kapsayan zaman diliminde, komşuluk ilişkilerinden memnuniyet seviyesinde yaşanan değişimin ayrıntıları, Tablo 11 ve Tablo 12 birlikte incelendiğinde daha bir netlik kazanır: 2003 yılında şehirde yaşayan bireylerin yüzde 95,89'e yakının, belirli ölçülerde de olsa komşuluk ilişkilerinden memnun olduğu görülür. 2012 yılına gelindiğinde şehirde yaşayan bireylerin bu memnuniyet seviyesinin yüzde 94'e gerilediği görülür. 2003 yılında, kırdaki yaşayan bireyler arasında ise komşuluk ilişkilerinden genel memnuniyet durumu, şehirde yaşayanlara kıyasla daha yüksek seviyededir. 2012 yılına gelindiğinde, kırdaki yaşayan bireylerin komşuları ile olan ilişkilerinden memnun olan bireylerin oranı yüzde 96,5'e düşer.

Bu konuda asıl dikkat çekici bulgular, komşuları ile olan ilişkilerinden memnun olmayan bireylerin durumundaki değişim incelendiğinde ortaya çıkar. Daha net bir ifadeyle 2003 yılında, kentsel mekânlarda yaşayan bireyler arasında, komşuları ile olan ilişkilerinden memnun olmayan bireylerin genel oranı yüzde 4,11 civarındadır. 9 yıllık süreçte ise bu oran yüzde 5,92'ye yükselir. Kırsal alanlarda yaşayan bireylerin durumunda da benzeri bir değişim söz konusudur. Kırdaki yaşayan bireyler arasında, komşuluk ilişkilerinden hoşnutsuz olan bireylerin oranı, 2003 yılında yüzde 1,99' iken, 2012 yılına gelindiğinde yüzde 3,49'a yükselir. Komşuluk ilişkilerinden çok memnun olan bireylerin oranında da, hem kırdaki ve hem de şehirde, çok ciddi düşüşler yaşandığı gerçeği de eklendiğinde, toplumumuzda komşuluk ilişkilerinde yavaşta olsa bir nitelik kaybı, bir zayıflama yaşanmakta olduğu gerçeği ortaya çıkar. Şehir ve kırdaki yaşayan bireylerin komşuluk ilişkilerine dair memnuniyetsizliklerinde yaşanan bu değişim bir, bir ölçüde de olsa, toplumumuzda bireylerin yaşam kalitesinde olumsuz yönde bir değişime yol açmaktadır.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Çok boyutlu bir varlık olan insan, yaratılışı itibarıyla toplumsal bir varlıktır. Toplum denilen sosyal gerçeklik, insanın çevresiyle ve doğayla baş edebilme çabalarının zorunlu bir sonucu olarak doğmuştur. Binlerce yıl öncesinde insanlar, kendi başlarına üstesinden gelemedikleri işlerin altından kalkabilmek için, öteki insanlarla iş birliği ve güç birliğinin kaçınılmaz olduğunu fark etmişlerdir. Bu da insanlar arasında karşılıklı etkileşimi ve iletişimi zorunlu kılmıştır. Bütün bunların neticesinde insanlar arası ilişkiler doğmuştur. Bu karşılıklı ve amaca yönelik ilişkileri sosyologlar toplumsal ilişki ya da beşeri münasebet olarak adlandırırlar. Toplum denilen soyut gerçekliğin temelini de insanlar arasında gerçekleşen bu sosyal ilişkiler oluşturur. Daha net bir ifadeyle toplum, insanların birbirleriyle ilişkiye girme mecburiyetinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Buradan hareket eden sosyologlar toplumu, "insanlar arasında gerçekleşen karşılıklı ilişkilerin sistemli bütünlüğü" olarak tanımlarlar²⁹.

Toplum hem demografik ve beşeri, hem sosyal, hem kültürel, hem de coğrafi faktörler tarafından belirlenen çok boyutlu bir varlıktır. Temelini insan ve insanlar arasında gerçekleşen sosyal ilişkiler oluşturur. Daha net bir ifadeyle toplum, insanların rast gele toplanmasından oluşan sıradan bir varlık değildir. İnsanlar arasında kurulan bu toplumsal ilişkiler de rast gele değil, belirli kuralların kontrolünde gerçekleşir. Bu toplumsal normlar ya da kurallar yazılı olabileceği gibi (hukuk kuralları), yazılı olmayan bir nitelikte de olabilir (örf, adet, gelenek-görenekler... gibi). Yine bu toplumsal ilişkiler bir coğrafi mekân üzerinde gerçekleşir ki, bu toprak üzerine yüce değerler yüklenerek çoğunlukla ülke veya "vatan" olarak adlandırılır.

İnsan, toplumsal hayatta sağlıklı bir şekilde yaşamını sürdürebilmek için öteki insanlara muhtaçtır. İnsanın hayatında mutlu ve huzurlu olabilmesi, ancak ve ancak çevresindeki diğer öteki insanlarla etkin ve sağlıklı bireysel ilişkiler kurabilmesi ile mümkündür. Günümüz toplumlarında her alanda yaşanan teknolojik ilerlemelere, artan toplumsal ve ekonomik imkânlarla rağmen, insanın öteki insanlara olan bağımlılığı azalmamış, tersine daha da artmıştır. Daha net bir ifadeyle, son derece karmaşık ve iç içe geçmiş sosyal ilişkiler ağının eseri olan günümüz toplumlarında dâhi insanlar, başta yakın çevresi olmak üzere, toplumdaki öteki bireylerin varlığına mahkûmdur. Çevresindeki öteki insanlarla karşılıklı bir şekilde etkin ve sağlıklı ilişkiler kurabilmesi, insanın hayatta kalabilmesi, insanca yaşayabilmesi için kaçınılmaz bir zorunluluktur.

İnsanın öteki insanlarla kurduğu beşeri münasebetlerinin niteliksel ve niceliksel durumu ile hayattan

29 Durmuş Ali Arslan, *Sosyoloji ve Yöntem Yazıları*, Kalkan Matbaacılık, Ankara 2012, s.14.

duyduğu memnuniyet, mutluluk ve yaşam kalitesi arasında yakın sebep sonuç ilişkisi vardır. Daha net bir ifadeyle bu illiyet bağının ortaya koyduğu realiteye göre, bireylerin çevresindeki diğer insanlarla kurduğu münasebetlerden duyduğu memnuniyetin seviyesi arttıkça, mutluluk seviyesi ve yaşam kalitesi de artmaktadır.

Bu tespitlerden yola çıkarak araştırmada, insani ilişkiler temelinde yaşam kalitesi konusu incelendi. En genel manasıyla yaşam kalitesi bireylerin, öteki bireyler ile olan iletişim ve ilişkilerindeki memnuniyet durumu, toplumun kendisine sunduğu imkânların ve kamu hizmetlerinin yeterlilik düzeyi, ihtiyaç ve isteklerinin beklentilere paralel doğrultuda karşılanması gibi konular ile yakından ilişkilidir³⁰. Araştırmada öncelikle bireylerin içinde bulunduğu toplumsal çevresiyle ilişkileri bağlamında günümüz Türk toplumunda yaşam kalitesi olgusu araştırıldı. Yaşam kalitesi olgusu incelenirken de özellikle cinsiyet ve yaşanan yerleşim yeri değişkenleri dikkate alındı. Bu iki temel faktöre ilaveten, toplumumuzda insanların beşeri münasebetlerinden memnuniyet düzeyinde, zaman içinde nasıl bir değişim yaşandığı da araştırıldı.

Araştırmanın bulguları genel olarak değerlendirildiğinde, günümüz Türk toplumunda yaşayan bireylerin, içinde bulunduğu sosyal çevresiyle ilişkiler kurabilme bağlamında, hayatlarından oldukça memnun olduğunu göstermektedir. Bulgulara göre insanlar, başta aile fertleri ve akrabaları olmak üzere, arkadaşları ve komşuları ile de son derece iyi ilişkiler kurabilmektedirler. Bütün bu faktörler ise bireylerin yaşam kalitesini olumlu yönde etkileyen unsurlardandır.

İnsanların³¹ çevresindeki bireylerle olan ilişkilerinden memnun durumu araştırılırken bireyleri önce akrabaları ile olan ilişkileri ele alındı. Bulgular kadınların erkeklere kıyasla daha yüksek bir memnuniyet seviyesi sergilediğini göstermektedir. Yine aynı şekilde, şehirde yaşayan bireyler, akrabaları ile ilişkilerinden, kırsal alanlarda yaşayanlara kıyasla daha düşük seviyede memnundurlar. Kırsal alanlarda yaşayanlar arasında akrabalık ilişkilerinden çok memnun olanların oranı da, şehirde yaşayanlara kıyasla daha yüksektir. Buna karşın akrabaları ile ilişkilerinden memnuniyetsizlik seviyesi, şehirde yaşayanlar arasında daha yüksektir.

Günümüz Türk toplumunda bireyler, arkadaşları ile ilişkilerinden de oldukça memnun görünmektedirler. Arkadaş ilişkilerinden memnuniyet durumu cinsiyet değişkeni bağlamında kayda değer bir farklılık sergilemez. Ancak, arkadaşları ile ilişkileri problemlili kadınların oranı, erkeklerden kısmi de olsa daha düşüktür. Yerleşim yeri değişkeni de, insanların arkadaş ilişkilerinden memnuniyet seviyelerinde ciddi bir farklılaşmaya yol açmamaktadır. Fakat şehirde yaşayanlar arasında arkadaşları ile olan ilişkilerinden gayri memnun olan bireylerin oranının, kırsal alanlardan yüzde 17,67 daha fazla olduğunu da unutmamak gerekir.

Toplumsal hayatta bireylerin yakın ilişkiler kurdukları bir başka toplumsal grup, komşulardır. Komşu komşunun külüne muhtaçtır özdeyişinin de net bir şekilde ifade ettiği gibi, komşuluk ilişkilerinin sosyokültürel hayatımızda ayrı yeri ve önemi vardır. Bulgular, toplumumuzda kadınların komşuları ile olan ilişkilerinden memnuniyet düzeyinin, erkeklere kıyasla daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, kültürel birikimimizin bir gereği olarak komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesinde ağırlıklı rolü kadınların oynadığı hakikatiyle de örtüşmektedir. Öte yandan, şehirde yaşayan bireyler de, kırsal alanlarda yaşayan bireylere kıyasla, komşularından daha az memnun durumdadır.

Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, günümüz Türk toplumunda bireylerin çevresi ile olan toplumsal ilişkilerinden memnuniyet seviyesinin bir hayli yüksek olduğu gerçeği ile karşılaşılır. Bireylerin mutluluk^{32 33} düzeyi ise bireylerin yaşam kalitesini olumlu yönde etkileyen bir durumdur. Ancak bireylerin içinde yaşadıkları toplumsal çevredeki bireylerle olan ilişkilerinin zaman içindeki değişimi incelendiğinde, son derece dikkat çekici bir gerçekle karşılaşılır. Daha net bir incelenen 9-10 yıllık süreçte, çevresindeki bireylerle ilişkilerinden çok memnun olan bireylerin oranında, hem kırsal alanlarda ve hem de şehirde, çok ciddi düşüşler yaşandığı gerçeği ile karşılaşılır. Bu bulgular, toplumumuzda beşeri ilişkilerde yavaşta olsa bir nitelik kaybı, bir zayıflama yaşanmakta olduğunu açık bir şekilde ortaya çıkar. Kadın ve erkek fark etmeksizin, şehir ve kırsal alanlarda yaşayan bireylerin insani ilişkilerine dair memnuniyet-

30 Durmuş Ali ARSLAN, “Sosyal Boyutlarıyla Mersin’de Yaşam Kalitesi”, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi (International Journal of Human Sciences) - Political Science. C.6, S.1, 2009, s.557-582.

31 Çiğdem Kağıtçıbaşı, Günümüzde İnsan ve İnsanlar, Evrim, İstanbul 2010.

32 Sibel Selim, “Türkiye’de Bireysel Mutluluk Kaynağı Olan Değerler Üzerine Bir Analiz: Multinomial Logic Model”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. C.17, S.3, 2008-a, s.345-348.

33 Sibel Selim, “Life Satisfaction and Happiness in Turkey”, *Social Indicators Research*, S. 88, 2008-b, s.531-562.

sizliklerinde yaşanan bu değişim bir, toplumumuzda bireylerin yaşam kalitesinde de olumsuz yönde bir etki yapacağını unutmamak gerekir.

Kaynakça

- ALTUNIŞIK, Remzi (vd.) *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (SPSS Uygulamalı)*, Sakarya Kitabevi, Sakarya 2004.
- ARSLAN, Durmuş Ali, *Mersin Küçük Sanayi Siteleri Esnaf ve Sanatkârlarının Sosyal-Ekonomik Profilleri ve Temel Sorunları*, Mersin Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği Araştırma ve Kültür Yayınları, Mersin 2015.
- ARSLAN, Durmuş Ali, “Kırsal Türkiye’de Geçmişten Geleceğe Kadın, Evlilik ve Aile”, *Selçuk Üniversitesi, Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.37, 2015, s.629-684.
- ARSLAN, Durmuş Ali, (vd.) “Türk toplumunda Aile Kurumunun Dünü, Bugünü ve Yarını”, *ACED Uluslararası Aile Çocuk ve Eğitim Dergisi*, S.6, 2015, s.149-172.
- ARSLAN, Durmuş Ali, *Sosyoloji: Günlük Hayatın Mimarisini Keşfetmek*. Nobel Yayınevi, Ankara 2013.
- ARSLAN, Durmuş Ali, *Sosyoloji ve Yöntem Yazıları*, Kalkan Matbaacılık, Ankara 2012.
- ARSLAN, Durmuş Ali, “Sosyal Boyutlarıyla Mersin’de Yaşam Kalitesi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi (International Journal of Human Sciences) - Political Science*. C.6, S.1, 2009, s.557–582
- ARSLAN, Durmuş Ali, “Mersin’de Yaşam Kalitesi”, *Mersin Sempozyumu*, Mersin Üniversitesi-Mersin Valiliği-Mersin Büyükşehir Belediye Başkanlığı, Mersin 2008.
- ARSLANTAŞ, Didem, (vd.) “Eskişehir Mahmudiye İlçesi Yaşlılarında Yaşam Kalitesi”, *Osmangazi Tıp Dergisi*, C.28, S.2, 2006, s.81–89.
- BOROOAH, Vani Kant, “How Much Happiness is There in the World? A cross-country study”, *Applied Economics Letters*, C.13, S.8, 2006, s.483-488.
- ÇAĞLAYANDERELİ, Mustafa- Durmuş Ali Arslan, “Adalet Algısının Yaşam Kalitesi Üzerindeki Etkileri” 13. *Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*, Azerbaycan Devlet Üniversitesi, Bakü – Azerbaycan 2015.
- ÇAĞLAYANDERELİ, Mustafa- Durmuş Ali Arslan, *Her yönüyle Polatlı: Demografik ve Sosyolojik Analizler*, Polatlı Belediyesi, Ankara 2007.
- DEMİR, Ömer - Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Adres Yayınları, Ankara 2002.
- ESER, Sultan (vd.), “Yaşlılar İçin Dünya Sağlık Örgütü Yaşam Kalitesi Modülü WHOQOL-OLD: Türkiye Alan Çalışması Türkçe Sürüm Geçerlilik ve Güvenilirlik Sonuçları” *Türk Psikiyatri Dergisi*, C.21, S.1, 2010, s.37-48.
- EUROFOUND, *Quality of Life in EUROPE: First European Quality of Life Survey 2003*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg 2004.
- FLANAGAN, William, *Contemporary Urban Sociology*, Cambridge University Pres, Cambridge 1993.
- GILBERT, Nigel, *Researching Social Life*, Sage, London 1994.
- GİTMEZ, ALİ - Göktaş Morçöl, “Socio-economic Status and Life Satisfaction in Turkey”, *Social Indicators Research*. C.31, S.1, 1994, s.77–78.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, *Toplumbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986.
- HEADEY, Bruce-Ruud Muffels – Mark Wooden, “Money does not Buy Happiness: Or does It? A Re-assessment Based on the Combined Effects of Wealth, Income and Consumption”, *Social Indicators Research*. C.87, S.1, 2008, s.65-82.
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem, *Günümüzde İnsan ve İnsanlar*, Evrim, İstanbul 2010.
- KELEŞ, Ruşen, *Türkiye’de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1983.
- MARANS, Robert, “Kentsel Yaşam Kalitesinin Ölçülmesi (Çev. H. Dülger Türkoğlu)”, *Mimarlık Dergisi*, S.335, 2007, s.23–35.
- ROBERTS, Brian, *Cities of Peasants*, Edward Arnold Publishers, London 1978.
- SAPANCALI, Faruk, *Toplumsal Açından Yaşam Kalitesi*, Altın Nokta, İzmir 2009).
- SELİM, Sibel, “Türkiye’de Bireysel Mutluluk Kaynağı Olan Değerler Üzerine Bir Analiz: Mul-

tinomial Logic Model”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. C.17, S.3, 2008-a, s.345-348.

SELİM, Sibel, “Life Satisfaction and Happiness in Turkey”, *Social Indicators Research*, S. 88, 2008-b, s.531-562.

SAVAGE, Mike - Alan Warde, *Urban Sociology, Capitalism and Modernity*. The Macmillan Pres, London 1973.

TÜİK, *Yaşam Memnuniyeti İstatistikleri Veri Tabanı*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara 2015.

TÜİK, *2006 Aile Yapısı Araştırması Veri Tabanı*, Türkiye İstatistik Kurumu Ankara 2009.

Muğla Güzelyayla Dokumacılar Kooperatifi (1942-1950)

Prof.Dr. Bayram Akça

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Bu çalışmada, 1942 yılında Muğlada 40 üyenin bir araya gelmesiyle kurulan Güzelyayla Dokumacılar Kooperatifi'nin kuruluşu, bu üyelerin 2/3'nün kadınlardan oluştuğu, kooperatifin kuruluş amacı, II.Dünya Savaşı döneminde bu kooperatifin Muğlalı dokumacılara ucuz iplik temin edip mamullerini uygun fiyata satmasına yardımcı olduğu, savaş sonrası ithalat ve ihracat kalemlerinin açılarak Muğla'ya ucuz ham madde ve mamullerin gelmesiyle kapanmak zorunda kaldığı ele alınmıştır.

Muğla Güzelyayla Dokumacılar Cooperative Of weavers

Prof.Dr Bayram Akça

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

In this study, in 1942, we examine Güzelyayla Cooperative of weavers which was established by 40 members, two thirds of whom were women, the aim of institutions was selling the products with suitable price in during the second world war. It was on service in the economy of Muğla during the war. After the war, the important and export components were authorized, therefore cheaper raw materials and products were imported to Muğla and this cooperative had to be closed

Muğla Güzelyayla Dokumacılar Kooperatifi (1942-1950)

Prof .Dr. Bayram Akça

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / Muğla

Giriş:

19.yüzyılın ikinci yarısı ile 20.yüzyılın ilk yarısında Muğla İl'inde dokumacılık hem çok yaygındı hem de önemli bir geçim kaynağı idi.

19.yüzyılın ikinci yarısında Muğla'da çulhacılık ile uğraşan 32 kişi, ipek dokumacılığı ile meşgul olan 5 kişi ve keçi kılından çul ve yem torbası dokumacılığı yapan 3 kişi vardı. Bunlar Muğla-Merkez'de Cami-i Kebir, Hacı Rüstem, Muslihittin, Yaka, Orta Kiramettin, Emir Küçük ve Kara Mehmet Mahallerinde yer alıyorlardı. Bundan başka şehirde 25 adet terzi de yer almaktaydı (Akgünlü,2008:34-35)

Cumhuriyetin ilk yıllarında ise Muğla'da dokumacılık geleneği aynen devam etti. Hatta bu dönemde dokumacılık devlet tarafından da bizzat desteklendi. Bu dönemde Muğla'nın ipekli ve pamuklu dokuma ihtiyacı el tezgahlarından temin edildiği için dokumacılık Muğla'da hem yaygın hem de kazançlı meslek kolları arasında yer alıyordu. Bu dönemde Muğla'da iki çeşit dokumacılık yapılıyordu. Bunlardan birincisi; Muğla'da devlet destekli olarak ipek böcekçiliği yapıldığı için ipekli dokumalardı. İkincisi

ise; pamuklu dokumalardı. İpekli dokumalar arasında bürümcek, sadakor ve yüzünakma sayılabilir. Pamuklu dokumaların en yaygını ise kaputbezi, pötikare, çarşaf, peştamal, sofralık ve namazlık idi (Akça,2002:178,Muğla Cumhuriyetin 15.Yılında 1938:54).

II. Dünya Savaşı yıllarının başında Muğla'da dokumacılık hala hem en yaygın hem de en önemli geçim kaynakları arasında yer almaktaydı. Hatta bu dönemde yurtdışından pamuklu ve ipekli dokuma ithalatı yavaşlayınca halkın dokuma ihtiyacı el tezgahlarında üretilen kumaşlardan karşılandı (Çolak,2002:69-84)

1941 yılında Muğla'da dokumacılığı meslek olarak 257 kişi ve aile ihtiyacı olarak da 1250 kişi icra etmekteydi. Bunlara ait ise 1557 adet tezgâh bulunmaktaydı (Muğla da Halk Gazetesi, 19 Temmuz 1941)

II. Dünya Savaşı'nın ilerleyen yıllarında ortaya çıkan ekonomik sıkıntılar Türkiye'de savaş ekonomisinin uygulanmasına neden oldu. İşte bu durum tüm ülkede olduğu gibi Muğla'da da ithalat ve ihracatın yavaşlamasına ve dolayısıyla Muğlalı dokumacıların iplik tedarik etme ve dokumalarını ihraç etme konusunda sıkıntı yaşamalarına neden oldu. Muğlalı dokumacılar bu sıkıntılarını aşabilmek için bir araya gelerek bir kooperatif kurma yoluna gittiler¹.

*Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Muğla Güzelyayla Dokumacılar Kooperatifi

Kooperatifin Kuruluşu: II. Dünya Savaşı'nın getirdiği olumsuz ekonomik şartlar tüm ülkede olduğu gibi Muğla'da da ithalat ve ihracatın yavaşlamasına ve dolayısıyla dokumacılığında olumsuz yönde gelişmesine neden oldu. İşte bu durum karşısında Muğlalı 40 dokumacı bir araya gelerek, ortaklarının her türlü hammadde ihtiyaçlarını temin etmek, imal ettiği malları iç ve dış piyasada uygun fiyata satmak, avans vermek, fiyat ve dağıtım politikasını takip etmek, mallarının kalite, standart, ambalaj ve sevk esaslarını denetlemek ve gerekli makine ve malzemeyi temin etmek amacıyla 25 Mayıs 1942 tarihinde "Muğla Güzelyayla Dokumacılar Kooperatifi"ni kurdu (BCA,030.18.01.02.107.86.11).

Kooperatifin Kurucuları:

Erkek Kurucular: 1-Şevket Gölcüklü, 2-Hayri Demiralp, 3-Osman Çüçen, 4-Mehmet Çüçen, 5-Mustafa Özbak, 6-Şerif Ali Akay, 7-Ahmet Ergin, 8- Selim Ergan,9-Hüseyin Özek, 10-Hilmi Giresun, 11-Şevket Tokat, 12-Musa Uygun, 13-Abdullah Üstekin, 14-Şevki Onay

Kadın Kurucular: 1-Ayşe Gökarp, 2-Ayna Ayvaz, 3- Emine Kaptan, 4- Fatma Süel, 5-Sultan Tahta, 6-Sadika Kerem, 7-Çiçek Mutaş, 8-Hafize Yalvaç, 9-Gülsüm Kale, 10-Kadriye Okan, 11-Sadika Demirtaş, 12-Habibe Saygın, 13-Azize Filibeli, 14- Habibe Şahin, 15-Ayşe Demir, 16- Fatma Demir, 17-Cemile Sertel, 18-Zehra Ata, 19-Sadika Koten, 20- Hatice Çetin, 21- Hafize Kaya, 22- Fatma Beyin, 23- Ayna Özyürek, 24-Bakiye Ölçer, 25-Sadika Bölü, 26-Naciye Zorba (Akça-Avcı,2012:5)

Kooperatifin Faaliyetleri:

25 Mayıs 1942 tarihinde 26'sı kadın 14'ü erkek olmak üzere toplam 40 iştirakçi ile kurulan Muğla Güzelyayla Dokumacılar Kooperatifi kurulduktan hemen sonra hızla çalışmalarına başladı. Kooperatif ilk olarak ülkenin değişik yerlerinden getirttiği iplikleri üyelerine dağıtarak bölgesinde dokumacılığın gelişmesi için çaba sarf etti (B.C.A,030.18.01.98.45.3)

1943 yılında ilk Heyet-i Umumiye toplantısını yapan kooperatif Muğla İl İktisat Müdürü Necdet Dinç'in teklifi ile Kızılay'a 500 Lira ve Türk Hava Kurumu'na da 400 Lira bağış yapma kararı aldı (Muğla'da Halk, 10 Nisan 1943)

1943 Eylül'ünde Muğla basınında çıkan bir haberde, 1941 yılında Muğla'da 240 adet el tezgâhının olduğu ve 1943 yılında ise bu tezgâh sahiplerine ikişer paket iplik dağıtımının yapıldığı yazıyordu. Haberin devamında ise 1943 yılı itibarıyla Muğla-Merkez'de 630 adet, Ula İlçesi'nde 44 adet ve Milas

¹ 25 Mayıs 1942 tarihinde "Muğla Güzelyayla Dokumacılar Kooperatifi"ni (BCA,030.18.01.02.107.86.11).9 Mayıs 1942 tarihinde Yeşil Ula Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi (030.18.01.02.98.40.6)ve yine 25 Mayıs 1942 tarihinde Denizova Dokumacılık Küçük Sanat Kooperatifi kuruldu (30.18.01.02.98.45.5).

İlçesi'nde de 70 adet el tezgâhının olduğu ve bu tezgâhlardan da Muğla-Merkez'de 70.000-80.000 Lira ve Ula İlçesi'nde de 4.000-5.000 Lira mamul üretildiği, belirtiliyordu (Muğla da Halk 4 Eylül 1943).

4 Eylül 1943 tarihli bir başka haberde ise, tarım ve hayvancılık bakımından fakir olan Muğla'da dokumacılığı teşvik amacıyla dokumacılık kursunun açılacağı ve bu kurslara katılanlara ücretsiz tezgah dağıtımının yapılacağı belirtiliyordu (Muğla da Halk 4 Eylül 1943).

16 Ekim 1943 tarihli yeni bir haberde ise Muğla Güzelyayla Dokumacılar Kooperatifi üyelerinin imal ettiği dokumalarının standartlara uygun olmadığı ve yapılacak kontrollerde bu tür mamullerin ortaya çıkması durumunda mamul sahiplerine Milli Korunma Kanunu gereğince cezai müeyyide uygulanacağı, belirtiliyordu (Muğla da Halk 16 Ekim 1943).

29 Ekim 1943 tarihine denk gelen Cumhuriyet Bayramı'nda kooperatif dokumacılığı özendirmek amacıyla kendi üyelerinin dokuduğu mamuller arasında bir yarışma düzenledi. Bu yarışmada ilk üçe giren dokuma sahiplerine Bayram yerinde ödülleri dağıtılarak Muğla'da dokumacılık teşvik edildi (Akça-Avcı,2012:7)

1944 yılı mart ayına gelindiğinde, Türkiye'deki tüm dokumaların aynı fiyattan satılması için İktisat Vekâleti'nden Muğla Valiliği'ne ve oradan da Muğla Belediyesi'ne gelen yazı üzerine Belediye Encümen Azası, Ticaret Odası üyesi, Kooperatif üyesi ve Ticaret Müdürlüğü üyesinden oluşan bir komisyon kuruldu. Belediye Başkanı Vekili Cavit Aker'in Başkanlığı'nda toplanan bu komisyon Muğla'da dokunan malların fiyatını tespit etti. Fiyat tespiti yapılırken her malın yıkama, boyama, kaynatma, haşıl, tarama, eşme gazder, masura, işçilik ve iplik masrafları üzerinden uzun hesaplamalar yapıldıktan sonra belirlenen fiyatlar uygulanmak üzere Muğla Valiliği'ne bildirildi. Böylece dokumacıların mal satımındaki fiyat farkının ve karaborsacılığın önüne geçilmeye çalışıldı (Muğla da Halk 18 Mart 1944).

1944 yılı itibariyle bu kooperatife bağlı olarak çalışan Muğla'da 630 adet dokuma tezgâh vardı (Akyol 5 Şubat 1944).

1947 yılına ait bir raporda ise, 1946 yılında kooperatifin ortaklarına en az ikişer paket iplik dağıttığı, ortakların bu iplikleri az bulduğu ve kooperatifin bu taleplere cevap vermek için yeni iplik siparişi verdiği belirtiliyordu(Akça-Avcı,2012:7)

17 Kasım 1948 tarihli bir haberde ise; Muğla merkezde bulunan Muğla Yeşilyayla Dokumacılar Kooperatifi'ne gerek kuruluşunda gerekse kuruluşundan bugüne kadar çeşitli sebeplerle üye olamayan hakiki dokumacıların bundan sonra üye olabilecekleri ve kooperatifte her dokumacıya şimdiye kadar olduğu gibi aylık ikişer paket iplik yerine dokumacının dokuyabileceği kadar iplik verileceğini, bildirdi. Gazete serbest dokumacıların bu fırsatı değerlendirerek kooperatif çatısı altında toplanmaları gerektiğini de yazdı. Böylece kooperatif kapılarını tüm Muğlalı halka açmış oldu (Muğla da Halk 17 Kasım 1948).

Kooperatifin Kongreleri:

Muğla Güzelyayla Dokumacılar Kooperatifi'nin kongre faaliyetlerini dönemin Muğla basınına izleyerek öğrenebiliyoruz. Bu bağlamda; 28 Ağustos 1943 tarihli bir ilanda, kooperatifin idare heyetinin, murakıp heyetinin ve evrak-ı varide gibi gündem maddeleri ile toplanacağı, bildiriliyordu (Muğla da Halk 28 Ağustos 1943).

25 Eylül 1943 tarihli ve 9 Ekim 1943 tarihli ilanlarda ise kooperatifin daha önce ilan edilen tarihlerde yeterli çoğunluğu sağlayamadığı için olağan üstü toplantılarını yapamadığı belirtiliyordu. Bu ilanlardan da anlaşılacağı üzere kooperatif kuruluşundan itibaren bir yönetim zafiyeti yaşamıştır. (Akça-Avcı, Mart 2012:8)

1943 yılında olağan veya olağan üstü toplantısını yapamayan kooperatif yönetimi bu toplantıyı ancak 31 Mart 1944 tarihinde yapabildi. Bu toplantıda, 1942 yılı bilançosu görüşüldükten sonra üyeler söz alarak memurların üyelere iyi davranmadığını, üyelere ikişer top iplik verilmesini, kooperatifin bir eksperinin olmasını ve bu kişinin üyelere yardımcı olmasını, üretilen mallarının tanıtılması için diğer illere mal gönderilmesi gerektiğini ve Muğla dokumacılığının diğer illerle rekabet edebilmesi için makineleşmeye geçmesi gerektiğini, belirttiler (Akyol,1 Nisan 1944)

1944 yılında kooperatifin yıllık toplantısı yapılamadı.1945 yılında ise uzun bir ilan sürecinden sonra kooperatif yıllık toplantısını yapabildi(Akça-Avcı, Mart 2012:8).

1945-1948 yılları arası üyelerini toplayamayan kooperatif 7 Şubat 1948 tarihinde Muğla Valisi'nin de katılımıyla yıllık olağan kongresini yaptı. Kongrede yıllık çalışma raporu, denetleme raporu ve

1948 yılı bütçesi kabul edildikten sonra üyelerden Mehmet Atilla söz alarak kooperatif memurlarının maaşlarının azaltılmasını, eğer bu olmazsa sayılarının azaltılmasını istedi. Bundan sonra idare kurulu seçimleri yapıldı. İdare kurulu daimi azalıklarına; Mehmet Atilla, Nazmi Ballı, Mehmet Nalbant, Abdurrahim Balcı ve Ali Şimşek, yedek azalıklara; Nadiye Konca, Sadıka Kerem, Nuri Şalk, Orhan Şengül, Muharrem Tulumcu, denetçi olarak; ortaklardan Emin Ulusoy, dışarıdan Nüfus Müdürü Şerafettin Onursal, yedek denetçi olarak da Varidat Müdürü Emin Kavuncu seçildi (Muğla da Halk 11 Şubat 1948).

16 Şubat 1949 tarihli Muğla da Halk Gazetesi'nin bir ilanında; Muğla Güzelyayla Dokumacılar Kooperatifi'nin 5 Mart 1949 tarihinde; Yönetim ve denetim kurulu raporlarının okunması, bilançonun okunması ve tasdiki, daha önce kararlaştırılan boyahane ve silindir teşkilatının hemen tamamlanması için alınacak tedbirler, yönetim kurulunun ibrası, 1949 yılı bütçesinin tespiti, yönetim ve denetim kurulu üyelerinin seçimi ve dilek ve temenniler gündem maddeleri ile toplanacağı duyuruldu (Muğla da Halk 16 Şubat 1949).

Yukarıdaki ilan gereğince 5 Mart 1949 tarihinde Muğla Güzelyayla Dokumacılar Kooperatifi yıllık olağan toplantısını Ticaret Bakanı temsilcisi, İl Maiyet Memuru Erdoğan Tüzel'in katılımıyla Muğla Halkevi Salonu'nda gerçekleştirdi. Toplantı başkanlığına Emin Ulusoy seçildi. Toplantıda yönetim ve denetim kurulu raporları okunduktan sonra rapor üzerine söz alan ortaklardan Mehmet Akar; kooperatifin 1948 yılı çalışmalarını övdü, kooperatifin geçirdiği buhranlı günlerde idarecilerin gösterdiği başarılı çalışmalarını tebrik etti ve 1949 yılı bütçesinin memur kadrosunda azaltmaya gidilerek memur ücretlerinin zamlandırılmasını istedi.

Bunun üzerine kooperatif başkanı Hüseyin Türtat söz alarak; kooperatif hakkında birçok dedikodunun çıkarıldığını, bunlardan kooperatifin zarar gördüğünü, her yıl olduğu gibi bu yıl da kooperatif idarecilerinin genel kurul huzurunda hesap verdiğini söyleyerek 1949 yılı bütçesinde her türlü tasarruf ilkesine bağlı kalındığını belirtti.

Daha sonra yönetim ve denetim kurulu raporlarında izah edildiği ve bütçe cetvelinde gösterildiği gibi kooperatif kadrosunda azaltmaya gidilerek 13 olan kadro sayısı 9'a indirildi. Bunların maaşlarına da % 30 zam yapıldı.

Bu arada söz alan ortaklardan Mehmet Ballı kooperatif yönetim kuruluna kadınların da seçilmesini teklif etti. Bu konuşmadan sonra boya ve apre santralinin yapılması oybirliği ile kabul edildi. Daha sonra kooperatif bilançosu tasdik ve yönetim kurulu ibra edilerek 1949 yılı bütçesi yönetim kurulunun teklif ettiği gibi çalışan eleman sayısı azaltılarak ve maaşlarına da zam yapılarak kabul edildi.

Bunun ardından seçimler yapılarak; yönetim kurulu asil üyeliklerine Muharrem Tulumcu, Hayri Demiralp, Ali Şimşek, Naciye Konca, Gülsiye Gürel, yedek üyeliklere; Salih Oktay, Abdurrahim Danişment, Mehmet Nalbant, Nazmi Ballı, Orhan Şengül, Denetleme Kuruluna; ortaklardan Emin Ulusoy, onun kabul etmemesi üzerine Baki Albay, yedek üyeliğe; Enver Özsoy, dışarıdan asil denetçi üyeliğe; M.Tevfik Kura ve yedek üyeliğe de Şerafettin Onursal seçildiler (Muğla da Halk 9 Mart 1949).

1945 yılında II.Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle önce Türkiye'ye sonra da Muğla'ya ipekli ve pamuklu dokumalar gelmeye başladı. Bu durum zaten yönetim zafiyeti yaşayan kooperatifin geleceğinin tartışmaya açılmasına neden oldu. Bunun üzerine gazeteye verilen bir ilanda 1 Ağustos 1949 tarihinde kooperatifin üyeleri olağan üstü toplantıya davet edildi. Fakat bu toplantı da zamanında yapılamadı.

1950 yılına gelindiğinde kooperatifin tasfiyesi tartışılmaya başlandı. Bunun üzerine Maden İrtibat Memuru Hamza Sadi Özbek kooperatifin müdür vekilliğine tayin edildi. Ancak 15 Aralık 1950 tarihinde dönemin Valisi Dilaver Argun Başkanlığı'nda yapılan yıllık olağan toplantıda yapılan oylamada kooperatifin tasfiyesi ret olundu. Bunun üzerine kooperatifin yeni idare heyeti seçildi (Akça,2002:200)

Sonuç

19.YY sonu ve 20.YY ilk yarısında Muğla'da önemli bir dokumacılık sektörü vardı. Ancak II.Dünya Savaşı'nın sebep olduğu olumsuz koşullar Muğla'daki dokumacılığı da etkiledi. Bunun üzerine devletin dokumacılığı teşviki konusundaki açıklamalarından da güç alan Muğlalılar 25 Mayıs 1942 tarihinde Muğla Güzelyayla Dokumacılar Kooperatifi'ni kurdu. Bu kooperatifin yapısı, işlevi ve kuruluş şekli açısından şu sonuçları çıkarabiliriz;

1-Bu kooperatifin en önemli özelliği kurucularının 2/3'nün kadın müteşebbislerden meydana gelmesidir. Bu da Muğlalı kadınların teşvik edilmesi durumunda kişisel veya grup olarak ne kadar

girişimci ruha sahip olduklarını göstermektedir.

2-Kooperatifin en önemli amacı üyelerine kolay iplik temin etmek ve mamullerini uygun fiyatta satmasına yardımcı olmaktır.

3-Bu kooperatif sayesinde Muğla dokumaları belirli bir kalite ve standarta ulaştı.

4-Bu kooperatif Muğlalı kadınların fırsat verilmesi halinde ev ekonomisine ne kadar katkı verebileceğini gösterdi.

5-Bu kooperatif, her ne kadar günümüzde yok olmuş olsa da, geçmişte Muğla'nın önemli ipekli ve pamuklu dokuma türlerine sahip olduğunu göstermektedir.

6-Bu kooperatif Muğla'da kadın-erkek işbirliği sonucu birçok çalışma yapılabileceğinin en güzel örneğini vermektedir.

EK:

Kooperatifin Tüzüğü:

1. Muğla Güzelyayla Dokumacılar Kooperatifi'nin kuruluş amaçları;

- Ortaklarının mesleki ihtiyaçlarını oluşturan her türlü hammaddeyi temin etmek,
- Ortakları tarafından imal edilen malları iç ve dış piyasada uygun fiyata satmak,
- Ortaklarına imal ettikleri mal ve kooperatifin gücü nispetinde avans vermek,
- İhtiyaç ve imkân nispetinde piyasanın fiyat ve dağıtım politikasını takip etmek
- Ortakların mallarının kalite, standart, ambalaj ve sevk esaslarını denetlemek
- Kooperatifin esas amaçlarından birisi olan sanatta yenilikleri takip etmek, bunlardan ortakların faydalanmasını sağlamak ve gerekli makine ve malzemeyi temin etmek idi.

2. Kooperatife ortak olma meselesi:

- Kanuni ve medeni ehliyete sahip olan,
- Kooperatifin amaçlarını kendine sanat edinen ve kooperatifin iş sahasında oturan,
- Kooperatifin iş sahasında hammadde ve mamul ticareti yapmayan,
- Kooperatifin kuruluş statüsünü benimseyen ve bu konuda noter tasdikli bir taahhüt mektubu getiren,
- Kooperatife girerken taahhüt ettiği iştirak hissesinin 1/4 peşin veren kişiler kooperatife üye olabilecekti.

3. Kooperatif ortaklarının görevleri:

- Taahhüt ettikleri kurallara uymak,
- Sanatlarını icra için gerekli malzemesi kooperatiftan almak
- Mallarını kooperatif aracılığıyla satmak
- Mali taahhütlerini zamanında yerine getirmek
- Kooperatif aleyhine faaliyette bulunmamak idi.

4. Kooperatif ortaklığından çıkma ve çıkarılma meselesi:

- Kooperatifin konusunu oluşturan sanatla ilgilenmekten vazgeçen,
- Kooperatifin faaliyet alanı dışına taşınan,
- Aynı bölgede aynı amaçla kurulan bir başka kooperatife üye olan,
- Kooperatifçe dağıtılan emtia veya avansı ticari amaçla kullanan,
- Meşru sebep olamadan kooperatif genel kuruluna asaleten veya vekâleten katılmayan kişiler idare heyetinin 2/3 kararıyla üyelikten çıkarılacaktır.

5. Kooperatifin sermaye, hisse ve mesuliyet durumu:

- Kooperatifin sermayesi ortakların taahhüt ettiği hisse tutarında olup bu en az 1600 Lira idi.
- Kooperatifin hisse senedi tutarı 5 Lira olup hiçbir ortak 100 Liradan fazla hisse senedine sahip olamayacaktı. Kooperatife ortak dokumacı aileler 4 nüfusa kadar bir tezgâh sahibi olabilecek ve bu da 8 hisse sermayeye karşılık gelmekteydi. Aile nüfusu dörtten fazlaysa her fazla nüfus için 1/4 fazla iplik

alacak ve bunun için de 2 hisse fazla taahhütte bulunacaktı.

c. Ortak hisse senetlerini idare meclisinin onayı ile satabilecek veya bir başkasına hibe veya miras yoluyla devredebilecekti.

d. Kooperatifte her bir hissenin bir sahibi olacaktı.

e. Ortaklar hiçbir surette kooperatifin sermayesi olan emvâl ve emlâkını haciz altına aldıramayacaktı.

f. Kooperatifin iflası durumunda taahhüt edilen hisse bedellerinden ödenmeyen kısmın hemen ödenmesi istenebilecekti.

g. Her ortağın kooperatife karşı mesuliyeti hisselerinin kıymeti nispetinde olacaktı.

6. Kooperatifin organları:

a. Umumi Heyet:

Bu heyet kooperatifin hâkim organı idi. Her ortak kooperatifin bütün işleri için burada oy kullanırdı. Her ortağın sermayesi ne olursa olsun burada bir oyu vardı. Bu organ; kooperatifin bilançosunu onaylama, faaliyet raporunu tutturma, idare meclisi ile mürâkıpların raporları hakkında karar verme, idare meclisinin vazifelerini belirleme, idare meclisi ve murakıpları işten el çektilme, maaşlarını belirleme, gayrimenkul alma veya kiralaması hakkında karar verme, idare meclisince verilen çıkarma veya tetkik kararlarını inceleme v.b yetkilere sahipti. Umumi heyet her yılın mart ayının dördüncü haftasında toplanacaktı. Ancak bu heyet idare heyetinin veya murakıpların daveti üzerine olağanüstü de toplanabilecekti. Umumi heyet ortakların yarısının bir fazlası ile karar alabilecekti.

b. İdare Meclisi:

Tüzük gereğince kooperatifin işleri Umumi Heyet tarafından en fazla iki yıl için seçilen, en az 5 en fazla 7 üyeden oluşan İdare Meclisi tarafından yürütülecekti. İlk İdare Heyeti; Şevket Gölcüklü, Şevki Onay, Osman Çüçen, Mustafa Özpak ve Şerifali Akay'dan oluşmaktaydı. Süreleri dolan İdare Heyeti üyeleri tekrar seçilebilecekti. İdare Meclisi içlerinden seçtikleri başkan veya onun vekilinin daveti üzerine toplanacaktı. İdare Meclisi; kooperatifin işlerinin iyi görülmesinden, hesapların düzgün tutulmasından, memurların dürüst çalışmasından ve kurumun para ve mallarının emniyetinden Umumi Heyete karşı sorumluydu.

c. Müdür:

Kooperatifin işleri müdür tarafından idare olunacaktı. Müdür, İdare Meclisi'ni mahkemelerde ve üçüncü şahıslara karşı temsil edecekti. Çalışan memurların tayin ve terfi işlemleri müdürden sorumluydu.

d. Murakabe Heyeti:

Kooperatifin işlerini denetlemek üzere Umumi Heyet tarafından 1 yıl süreyle ve en az 2 kişiden oluşan bir Murakabe Heyeti seçilirdi. Kooperatifin ilk murakıp Heyeti; Tahir Sural, Av. Ahmet Toker, ve Hayri Demiralp idi.

7. Kooperatifin Bilanço ve Netice Hesapları:

Kooperatif her yıl 31 Aralık'ta bütün hesaplarını tanzim edecek ve Umumi Heyet toplantısından 20 gün evvel bunları murakıpların tetkikine sunacaktı. Umumi Heyet toplantısından 10 gün evvel ortaklar kooperatif merkezine müracaat ederek bu hesapları inceleyebilecekti.

8. Kooperatifin Tasfiyesi Meselesi:

İflastan başka bir sebeple dağılan kooperatifin dağılmasına müteakip tasfiyesi icra olunacaktı. Kooperatifin tasfiyesine karar veren Umumi Heyet aynı zamanda tasfiye memurlarını da seçer ve bunlara idareye mezun kılınmaları hususunda ayrıca karar verecekti.

Tasfiyesine karar kılınan kooperatifin durumu birer hafta arayla üç defa ilan ettirilecekti. Feshine karar verilen kooperatifin bütün hesapları kapandıktan sonra sermayesi ortakları arasında hisseleri oranında taksim edilecekti. Tasfiyesine karar verilen kooperatifin evrakları tasfiye sonunda tasfiye memurlarının müracaatı üzerine en yakın Ticaret Mahkemesi tarafından tayin edilecek olan yedimeine verilecekti.

9. Kooperatifin İhtilafının Halli Meselesi:

Ortaklar ile kooperatif arasında bir ihtilaf ortaya çıkarsa ortaklar murakıplara müracaat ile hakkını arayabilecekti(Muğla da Halk 20 Haziran 1942).

Kaynaklar

Arşiv

BCA,030.18.01.02.107.86.11

B.C.A,030.18.01.98.45.3

B.C.A030.18.01.02.98.40.6

B.C.A.30.18.01.02.98.45.5

Gazeteler

Akyol Gazetesi

Muğla'da Halk Gazetesi,

Kitap ve Makaleler ve Bildiriler:

Akça Bayram (2002), *Sosyal Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla 1923- 1960* Ankara.

Akça, Bayram-Avcı, Mehmet, (Mart 2012), 1942-1950 Arası Anadolu'da Bir Dokumacılık Kurumu: Muğla Güzelyayla Dokumacılar Kooperatifi, Arış, Sayı.7, Ankara.

Akgünlü, Levent (2008), *Temettuat Kayıtlarına Göre XIX. Yüzyıl Ortasında Muğla'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Editör: Ahmet Yiğit, Muğla.

Çolak, Melek (2002), Cumhuriyet Döneminde Muğla'da İpekböcekçiliği ve İpekli Dokumacılık, 1920-1970), Muğla Üniversitesi, SBE Dergisi, Sayı.8 Muğla.

Muğla Cumhuriyetin 15.Yılında,1938,İzmir.

Kadın Girişimciler Kahramanmaraş Örneği

Kahramanmaraş Sample Of Woman Entrepreneurs

Prof. Dr. H. Feriha Akpınarlı
Gazi Üniversitesi / Ankara

Yrd. Doç Dr. Gülten Kurt
Gazi Üniversitesi / Ankara

Giriş

Günümüzde yaşanan bilimsel ve teknolojik gelişmeler, üretim sistemleriyle birlikte rekabette de önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişle önem kazanan olgulardan bir tanesi de girişimciliktir. Üretim faktörleri arasında yer alan girişimcilik, insanın düşünsel emeğinin ekonomik değere dönüşmesidir.¹

Geçmişte kullanılan ‘teşebbüs’ ve ‘müteşebbis’ kavramları yerine günümüzde daha çok ‘girişim’ ve ‘girişimci’ kavramları kullanılmaktadır. Girişim kelimesi bir işi yapmak için harekete geçme, başlama, kalkışma durumunu ifade etmektedir.² Girişimci, ekonomideki kullanılmayan üretim kaynaklarını yenilikçi bir tarzda bir araya getirip üretimin artmasına katkıda bulunmaktadır.³

Girişimci olan bireylerin bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu özellikler şöyle sıralanabilir; İş kurmaya hevesli, hoşgörülü, sabırlı, amaca ulaşmada ınatçı, kendini eleştirebilen, tarafsız, sürekli öğrenme ve anlama isteğinde bulunan, yeterli bilgi elde edinceye kadar kararını erteleyen, kendine ve iletişim kurdukları birey kurum ve kuruluşlara güven duyan, risk yönetimi, değişimi fırsat olarak gören, süreçte oluşacak problemlere karşı önlem alan, başarı güdüsü ve inisiyatif kullanan, zamanı iyi kullanan, Yaratıcı ve bütüne odaklanan bireylerdir.

Cumhuriyet döneminde girişimciliğin başlangıcı olarak 17 Şubat 1923’te İzmir’de toplanan 1. İktisat Kongresi kabul edilmektedir.⁴ Ekonomik alanda hızlı kalkınmanın olması ilkesiyle, Atatürk önderliğinde toplanan bu kongrede ülkemizde kalkınmanın girişimcilikle olacağı ifade edilmiştir.⁵

Bir ülkenin ekonomik ve sosyal yönden gelişmesinde, istihdam yaratılmasında, sermaye oluşumunda, “Girişimcilik” önemli bir rol oynamaktadır. Ülke nüfusumuzun yarısını kadınların oluşturmasına rağmen, erkek egemenliğinin yoğun olmasından dolayı, kadınlarımız iş alanlarında yeterince bulunmamaktadır. Bu da ülkemiz ve kültürümüz açısından ekonomik bir kayıp olarak değerlendirilebilir. Halbuki Anadolu’da yerleşik düzene geçmiş köklü Türk boylarında kadınlarımız, yönetimde yer almış, kendi topluluğu içerisinde her türlü fedakarlık ve azimle aile bütünlüğü ve aile kavramlarının şekillenmesinde en büyük rolü oynamışlardır.

Toplumumuzun en küçük birimini oluşturan ailede kadının rolü, taşıdığı sorumluluklar bakımından oldukça büyüktür. Bu sorumluluklar yaşadığı şehir, yaşadığı mekan, mesleği, bulunduğu statü, ekonomik gücü, aile yapısı, toplumun gelenek ve görenekleri doğrultusunda da şekillenmektedir.

Atatürk 1923’teki “Bizim toplumumuzun başarı gösterememesinin sebebi kadınlarımıza karşı gösterdiğimiz ilgisizlik ve kusurdan doğmaktadır.” sözüyle de çağdaş toplumun yaratılmasında kadının

1 GÜLEÇ, S., Kadın girişimciliği-Karaman örneği. Yüksek lisans tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman. 2011

2 GÜLEÇ, S. a.g.e. s.1

3 GÜLEÇ, S. a.g.e. s.3

4 MUMCU, A. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Anadolu üniversitesi A.Ö.F. (Yayın No:34), 6. Baskı Eskişehir. 2006.

5 GÜLEÇ, S. a.g.e. s.3

toplumdaki yeri ve önemine bir kez daha değinmiştir.⁶

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte, kadına sağlanan bir çok hak ve özgürlüklerle birlikte geçmişten günümüze, kapalı sosyal çevreden, toplumsal, kültürel ve ekonomik çevrenin içerisinde kendini bulan kadınlarımız, ülkenin gelişmesine katkı sağlayacak her alanda görev almıştır. Türkiye’de kırsal alanda ve metropollerde kadının güçlenmesi, yetenek ve becerilerinin, insan kaynaklarının etkili bir biçimde kullanılması, istihdam ve ekonomik özgürlüğünün sağlanması amacıyla, son yıllarda, bazı kurum ve kuruluşlar tarafından kadın girişimciler ekonomik yönden desteklenerek, her yönden ülke kalkınmasına katkı sağlamaları amaçlanmaktadır.

Kadın girişimciler, girişimcilik özelliklerini yansıtan, faaliyet ve süreçlerini benimseyip, uygulayan iş sahibi bireylerdir. Fırsatları değerlendirip, gerekli kaynakları başarı ile bir araya getiren aynı zamanda değişiklik içeren dinamik bir süreci başarı ile yürütüp, yönetirler.

Kadın girişimci kavramına, farklı yazarlar farklı anlamlar yüklemektedir. Genelde “işkadını” ve “kadın girişimci” kavramları birbiri ile eş anlamlı kullanılmaktadır. Fakat kadın girişimci, kendi adına iş yapar. Oysa “işkadını” denildiğinde bir iş yerinde çalışan tüm kadınlar anlaşılmalıdır. Kadın girişimciler, daha fazla risk üstlenmeye eğilimli olduğu gerçeği ile diğer kadınlardan farklı, çok daha kararlı ve dayanıklı olup, kendi kaderlerini kontrol etmede daha fazla istekli olan kadınlardır.⁷

Literatürde kadın girişimciliği tanımında şu ortak noktaların ön plana çıktığı söylenebilir.⁸ Ev dışı bir mekânda, kendi adına kurduğu bir işletmesi olan, tek başına veya çalıştırdığı diğer kişilerle birlikte çalışan veya sahibi olması sıfatıyla ortaklık kuran, iş ile ilgili olarak çeşitli kamu ve özel kuruluşlarla temaslara geçen, işletmenin geleceği ile ilgili planlar yapan, işletmeden elde ettiği kazancı, yatırım ve kullanım alanları üzerinde söz sahibi olan, işletmesi adına tüm riski üstlenen kadındır. Dolayısıyla eğitimi gördükleri alanlarda kendi mesleğini icra eden kadınlar herhangi bir riske girmeden çalıştıkları için girişimci olarak kabul edilmemektedirler.⁹

Anadolu, kendi coğrafyası üzerinde yaşamış bir çok uygarlığın zenginliğiyle harmanladığı kültürü, farklı etkilerle şekillenerek günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Bu zengin ve çok yönlü kültür içerisinde kadınlarımız tarafından yapılan çok çeşitli el sanatları ürünlerinin önemi büyüktür.

El sanatları; coğrafi koşullarla birlikte, yörede bulunan ham maddeleri değerlendirerek, günlük geçim kaynaklarını sağlamanın yanında, boş zamanlarda kişisel kullanımla birlikte günlük ihtiyaçları karşılamak amacıyla, küçük ve basit araç ve gereçlerle yapılan ürünlerdir. Geçmişten günümüze yapılan el sanatları ürünlerinin, teknolojik gelişme ve farklı ihtiyaçlar doğrultusunda üretimi azalmış ve hatta yok olmayla başlamıştır.

Ne yazık ki, ülkemizde el emeğine yeterince değer verilmemesi, yapılan bir işin çok beğenilmesine karşın, hak ettiği ekonomik değeri bulamaması, kadınlarımızın ürettikleri el sanatlarını genç kuşak aktarılamaması bu alandaki üretimin zorlandığı gözlenmektedir. Özellikle ev ortamında kadınlar tarafından üretilen, el sanatları ürünleri, bir çok yöremizde yapılmış ve yapılmaktadır. Bu yörelerimizden biri olan Kahramanmaraş İli kadınların ürettiği dokuma, işleme, örgü, vb. el sanatlarıyla ünlüdür. Günümüzdeki toplumsal değişimler ve teknolojik değişimler ve kadınların iş hayatında yoğun çalışmalarından dolayı, tarafından el sanatları ürünlerini evlerde yapan bireylerin sayısı azalmıştır. Eğitim alarak bir meslek sahibi olamayan ev hanımlarımızın aile ekonomisine, el sanatları ürünleri yaparak destek sağlamış ve sağlamaktadır.

Bu çalışmada Kahramanmaraş da girişimci olan, bir grup kadın tarafından işletmeler kurularak evlerde iş imkanı sağlandığı gözlenmiştir. Bu nedenle girişimcilik konusunda örnek olacak, bu kadınlarımızın çalışma durumları ve şartlarının incelenmesi amaçlanmıştır.

Çalışmada Kahramanmaraş il merkezinde ki girişimci kadınlardan, ev ortamında kadınlara iş olanağı sağlayan 10 işletme örneklem olarak alınmıştır. Bu işletmelerin yapısı, çalışma prensipleri ve üretimleri hakkında veri toplamak amacıyla, 30 soruluk anket geliştirilmiş ve işletmeciler kadınlara

6 ONUK, T. Yerel Kalkınma Projelerinde Paylaşma Ve Yardımlaşmanın Yeri ve Önemi, Türkiye Vakfı 15 Aralık 2008

7 KESKİN, S. Türkiye’de Kadın Girişimcilerin Durumu. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi (9:1) Journal of Entrepreneurship and Development. 2014

8 ECEVİT, Y. Kadın Girişimciliğinin Yaygınlaşmasına Yönelik Bir Model Önerisi, Kadın Girişimciliğe Özendireme ve Destekleme Paneli, Ankara, Devlet Bakanlığı Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Eğitim Serisi, Yayın No: 74. 1993

9 SOYSAL, A. Kadın Girişimcilerin Özellikleri, Karşılaştıkları Sorunlar ve İş Kuracak Kadınlara Öneriler: Kahramanmaraş İlinde Bir Araştırma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Nisan 2010, 5(1), 71-95) 2010

uygulanmıştır.

Kahramanmaraş Kadın Girişimciler ve Üretim Özellikleri

Kahramanmaraş'daki Kadın girişimciler, büyük oranda kendi çabaları ve aldıkları maddi destekle ilk etapta bütün yükü kendi bünyelerinde taşımaya ve başarılı olmaya çalışmışlardır. Bireysel olarak başladıkları ilk aşamada belli bir mesafe katederek başarıyı yakaladıkları ve kendilerine uygun pazar buldukları andan itibaren işlerinde kendi oranlarında yavaş yavaş büyüme girişimleri sağlamışlardır. Yıllar içinde kendi çevresindeki halkayı genişleterek devam ederken, farklı risk faktörlerini de görmeye ve bunlarla ilgili önlemler alarak, problemlere çözümler üreterek ekonomik ve sosyal bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Belli bir yaşam temposu içerisinde küçük işletmelerini işletirken, aynı zamanda yöre kadınlarına da iş imkanı sağlayarak, yöre ekonomisine önemli bir katkıda bulunmaktadır.

Kadın girişimcilere uygulanan anket sonucunda şu sonuçlar elde edilmiştir;

İşletmelerinin şehir merkezinde ve işletmenin sahibi oldukları, İşletmelerin % 20 1-5 yıl arasında, %30 6-10 yıl arasında ve % 50 11-15 yıl faaliyet gösterdiği, buna göre Kahramanmaraş ilinde, girişimci kadınların 11-15 yıldır faaliyet gösterdikleri tespit edilmiştir. İşletmelerde; %80 6-10 saat, % 20 11-15 saat çalışmaktadırlar.

İşletme sahiplerinin işyeri açmalarındaki faktörlerin neler olduğu sorulduğunda; % 6.25 hoby amaçlı, % 6.25 sosyal prestij, % 12.5 kötü ekonomik koşullar, % 25 ekonomik özgürlük, % 50 ise kendi işini yapma isteği olduğu tespit edilmiştir. Buna göre işletmelerin açılmasındaki en büyük faktörün kendi işlerini yapmak ve Kahramanmaraş el sanatlarını tanıtmak ve ekonomik özgürlüklerini kazanmak olduğu ortaya çıkmaktadır.

İşletmelerini kurma aşamasında aldıkları maddi ve manevi destekler sorulduğunda, manevi desteği % 82 ile aile bireylerinden, % 9.09 aynı meslek sahibi kişilerden ve % 9.9 ile KOSGEB aldıklarını belirtmişlerdir. Maddi destek ise % 80 aile bireylerinden, % 20 KOSGEB den almışlardır. Buna göre Kahramanmaraş girişimci kadınların en önemli destekçilerinin aileleri olduğu ortaya çıkmıştır.

İşyerlerini kurma ve sürdürmede karşılaştıkları sorunlar incelendiğinde; % 15 örgütlenmede zorlandıklarını, % 15 çalışanların eğitim düzeylerinin düşük olması, %15 kalifiye işçi eksikliği, % 25 araç gereç temininde zorlandıkları, % 30 ise maddi imkansızlıklar olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre atölye kurma da yaşadıkları sorunlardan en önemlileri ekonomik sorunlar olduğu karşımıza çıkmaktadır.

İşletmelerinde satış için ürettikleri ürünler yatak örtüsü (% 23.3), salon takımı (% 23.3), bindallı (16.6), seccade (% 13.3), bohça (% 13.3), yorgan (% 10) dır.

Sipariş üzerine çalıştığı ürünler ise; seccade (% 15) salon takım (% 15) yatak örtüsü(% 12.5), bindallı (%7.5), oyalı örtü (%12.5), mevlüt örtüsü(%7.5), sabahlık(%7.5), yatak takımı (%7.5), çocuk takımı (%7.5), bohça ve yorgandır (%7.5). Bu ürünlerin yapımında %100 nakış ve oya teknikleri kullanılmaktadırlar. Nakış olarak maraş işi (dival işi), sarma ve beyaz iş teknikleri ve oyalarından iğne oyası ve boncuk oyası teknikleri yoğun uygulamaktadırlar

Şekil. 1. Sarma tekniği ile yapılmış yatak örtüsü

Şekil.2. Oyalı şifon

Malzemelerini nereden temin ettikleri sorulduğunda % 71.42 yurt içi işletmelerden, % 28.57 yurt dışı işletmelerden temin ettikleri saptanmıştır. Yurt içi olarak sırasıyla, İstanbul, Bursa, Gaziantep, Adana, Kahramanmaraş ve denizlidir. Yurt dışından ise, İsviçre ve Hindistan dır.

Malzemeyi temin ederken karşılaşılan sorunlar, % 50 Maliyetin yüksek olması,

% 25 istenilen özellikte malzeme bulunmaması, % 25 ulaşım maliyetinin yüksekliğidir. Buna göre malzeme alımında karşılaşılan en büyük sorunlarının maliyet olduğunu söyleyebiliriz.

Üretimde kullanılan kumaş özellikleriyle ilgili verilerin değerlendirme sonuçları tablo 1 sunulmuştur.

Tablo. 1. Üretimde kullanılan kumaş özellikleri

Ürün Cinsi	İpek	Şifon	İpek şifon	İpek Saten	İpek Organze	Organze	Koton Saten	Kadife	Tafta
Başörtüsü	6	6	7	5	4	4	4	-	-
Masa örtüsü	6	5	5	6	4	7	7	4	2
Ranner	8	7	7	6	5	6	7	3	3
Fiskos	8	7	6	5	5	6	6	2	2
YatakÖrtüsü	8	5	6	5	5	6	6	5	5
Gecelik	7	5	5	5	5	5	8		3
Bohça	4	-	-	4	-	-	4	4	4
Seccade	-	-	-	4	-	-	4	8	4
Bindallı	-	-	-	-	-	-	-	8	-
Toplam	47	35	36	40	28	34	46	34	23
(323) %	14.5	10.8	11.1	12.3	8.6	10.5	14.2	10.5	7.2

Tablo 1. İncelediğinde; girişimci kadınlarımızın atölyelerinde üretilen el sanatları ürünlerinde en çok ipek kumaş ve koton saten kullanılmaktadır. Bunları sırasıyla ipek saten, ipek şifon, şifon organze, kadife, ipek organze ve tafta kullanılmaktadır. Ürün çeşitlerinden Masa örtüsü, ranner, fiskos, yatak örtüsünde kumaş çeşitlerinin hepsini kullandıkları, bu çeşitlerin kullanım yerine, tekniğe, siparişe ve fiyat durumuna göre değiştiği belirtilmektedir. Bindallılarda ise sadece kadife kumaşın kullanıldığı tespit edilmiştir.

İşleme ve örgülerin yapımında kullanılan iplik cinsleri ile ilgili verilerin değerlendirilerek sonuçları tablo 2 sunulmuştur.

Tablo .2.Ürünlerdeki işleme ve örgülerde kullanılan iplik cinsi

Ürün Cinsi	İpek	Pamuk	Sentetik	Sim
Baş Örtüsü	7	3	3	
Masa örtüsü	8	5	4	2
Ranner	6	4	6	2
Fiskos	8	5	5	
Yatak Örtüsü	6	7	4	4
Gecelik	8	4	4	
Bohça	8	3	3	3
Seccade	1	4	-	4
Bindallı	2	-	-	7
Toplam	54	35	29	22
140 %	38.5	25	20.7	15.7

Tablo 2 incelendiğinde ürünlerin işleme ve örgülerinde en çok ipek iplik kullanıldığı bunu pamuk, sentetik ve sim'in takip ettiği görülmektedir. Masa örtüsü, ranner ve yatak örtüsünde ipek, pamuk, sentetik ve sim 'in kullanıldığı, bunların kullanım yerine, tekniğe ve müşteri isteğine göre değiştiği tespit edilmiştir.

Ürünlerin ortalama yapım süreleri ile ilgili verilerin değerlendirme sonuçları tablo 3 sunulmuştur.

Tablo.3. Bir ürünün ortalama yapım süresi (gün)

Ürün Cinsi	1-5	6-10	11-15	16-20	21-25	30-34	35-39	40-yukarı
Baş Örtüsü	4	1	4	1				
Masa örtüsü	6		4					2

Ranner	5		4		3		2	
Fiskos	5		4					
Yatak Örtüsü			4		3	3	3	7
Gecelik		4	3				3	
Bohça			3			2	2	5
Seccade			2			2	3	5
Bindalli							3	6
Toplam	20	5	28	1	6	7	16	25
108 %	18.5	4.6	25.9	0.9	5.5	6.4	14.8	23.1

Tablo3 incelendiğinde ürünlerin yapım sürelerinin boyutlarına, teknik özelliğe ve bireylerin becerilerine göre farklılık göstermektedir. Ancak en çok %18.5 ile 1 ile 5 gün arasında ürünler tamamlanmaktadır.

Ürün yapımında izlenen aşamalar sorulduğunda; Ürünün özelliğine göre

1.aşama; %100 desenin seçimi

2.aşama; %50 İplik renklerini belirleme, %25 boyutları belirleme, %25 ise deseni kumaşa geçirme

3.aşama; % 50 desen geçirme,%20 boyut belirleme %20 İplik renkleri Belirleme %10 deseni kumaşa geçirme

4.aşama %60 boyut belirleme,%40iplik renkleri belirlemedir. Bireylerin hepsi ürün yapımında deseni belirleyerek başladıkları sonraki aşamalarda sıralamanın teknik özelliklere göre değiştiğini belirtmişlerdir.

Bitmiş Ürüne Uygulanan işlemler sorulduğunda; %50 süsleme ,%20 dikiş, %20 temizleme ve %100 ütüleme, paketlenme ve kontrol işlemleri uygulanmaktadır.

Ürünlerin fiyatları sorulduğunda 10TL ile 3000 TL arasında değiştiği belirtilmiştir. Bu fiyatlar Ürünün büyüklüğüne, kullanılan hammaddeye, kullanılan tekniğe, yapım süresine göre değişiklik göstermektedir.

İşletmelerde çalışan kişi sayısı incelendiğinde; 1-200 birey arasında değişmektedir. İşletmelerin %20sinde bir birey , %20sinde iki birey, %10 unda üç birey, %10 unda dört birey, %20 unda 50 birey, %10 unda 150 birey, %10 unda 200 birey çalışmaktadır. Bireylerin çoğunluğu evlerinde işleri yapmaktadır. İşletme sahibi aldığı işin özelliğine göre çalıştığı bireylerle iletişim kurarak siparişin özelliklerini konuşup desen v.b. hazırlık işlemlerini yaptıktan sonra evlerinde işleri yaparak teslim ederler. Son bitim işlemleri dikiş, ütü, kontrol, etiketleme ve paketlenme işletmede yapılmaktadır.

İşletmede çalışan bireylerin eğitim düzeyleri sorulduğundan; % 30 ilköğretim, %40 lise, %20 meslek lisesi ve %10 ön lisans eğitimi almış oldukları belirtilmiştir. Buna göre işletmelerde çalışan kadınlarımızın eğitim düzeylerinin yüksek olmadığı görülmektedir

İşletmede kadın bireylerin çalıştığı medeni durumlarının ise ; %50 evli, %20 bekar, % 20 dul ve %10 boşanmış olduğu tespit edilmiştir. Buna göre evli kadınların aile bütçesine katkı amacıyla çalıştıklarını görülmektedir.

İşletme sahibi kadın girişimcilerimize elemanlarınızı hangi kriterlere dikkat ederek seçtikleri sorulduğunda %26 mesleğini seven, % 21.7 iş bitirici, % 21.7 sorumluluk sahibi, % 17.3 iyi iletişim kurabilen, % 13 araştırmacı olarak belirtmiştir. Buna göre mesleğini seven, sorumluluk sahibi ve iş bitirici bireylerle çalışmayı istemektedirler.

Üretimlerini %50 atölye %50 ev ortamında yaptıklarını belirtmişlerdir.

Gelen siparişleri çalışanlara verirken nelere dikkat ettikleri sorulduğunda; sırasıyla beceri, uzmanlık, işi temiz yapma, dürüst ve sorumluluk sahibi olmalarına önem verildiği görülmektedir.

Atölyelerinde kurs düzenlemediklerini stajyer öğrenciler kabul ettiklerini belirtmişlerdir.

Firmalarının tanıtımı ile ilgili sırasıyla reklam, sergi, fuar ve yayın yaptıklarını bunu çoğunlukla yıllık etkinlikler olarak yaptıklarını belirtmişlerdir.

Ürünlerinin %80 yurt içi, % 20 yurtdışı pazarlarının olduğunu, yurt içinde en çok İstanbul, Ankara ve Gaziantep illeriyle ve Yurt dışı olarak Suudi Arabistan ve Almanya ile çalıştıklarını belirtmişlerdir.

Sonuç

Bu kapsamda özellikle kırılğan bir ekonomiye sahip olan ülkemizde de, ekonomiyi büyütmenin,

istihdamı arttırmanın ve kalıcı bir üretim ve pazarlama anlayışı ile dünya ölçeğinde faaliyet gösteren işletmelerin yaratılmasında kadın girişimcilerin önemli bir rol oynayabileceği dikkate alınmalı ve kadınların da üretim yaşamı içine katılımını arttırmak için kadın girişimcileri destekleyen politika ve programların ön plana çıkartılması sağlanmalıdır. Ancak bu program ve düşüncelerin başarılı olabilmesi için kadın girişimcilerin demografik özelliklerini, karşılaştıkları engelleri, çalışma koşullarını, yönetim biçimlerini, işlerini kurma ve geliştirme stratejilerini, gelecek yönelimlerini ve örgütsel ve çevresel fırsatları değerlendirme potansiyellerini bilmek gerekmektedir. Dolayısıyla bu konuları ortaya koyan kapsamlı araştırmalara gerek vardır.

Kaynakça

ECEVİT, Yıldız (1993); *Kadın Girişimciliğinin Yaygınlaşmasına Yönelik Bir Model Önerisi*, Kadın Girişimciliğe Özendirme ve Destekleme Paneli, Ankara, Devlet Bakanlığı Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Eğitim Serisi, Yayın No: 74

GÜLEÇ Sabite., (2011) Kadın girişimciliği-Karaman örneği. Yüksek lisans tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.

KESKİN Sevtap(2014) Türkiye’de Kadın Girişimcilerin Durumu. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi (9:1) Journal of Entrepreneurship and Development

MUMCU, A. (2006). *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, Anadolu üniversitesi A.Ö.F. (Yayın

No:34), 6. Baskı Eskişehir

ONUK, Taciser. (2008) “Yerel Kalkınma Projelerinde Paylaşma Ve Yardımlaşmanın Yeri ve Önemi”, Türkiyem Vakfı 15 Aralık

SOYSAL, Abdullah. (2010) Kadın Girişimcilerin Özellikleri, Karşılaştıkları Sorunlar ve İş Kuracak Kadınlara Öneriler: Kahramanmaraş İlinde Bir Araştırma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Nisan 2010, 5(1), 71-95)

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kadınların “Beden Terbiyesi” Meselesi

Yrd. Doç. Dr. Erol AKCAN
İğdır Üniversitesi / İğdır

Giriş

18. yüzyılın sonrasında Avrupa’da başlayan ve zaman içerisinde Kıta Avrupa’sına yayılan beden eğitimi ve spor faaliyetlerinden Osmanlı toplumunun etkilendiği bir vakıdır¹. İlk olarak 1834’te açılan Mekteb-i Harbiye’nin müfredatına giren jimnastik, sonraki dönemlerde Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) başta olmak üzere askeri ve sivil okulların ders programına dahil edildi². Jimnastik derslerini verebilecek öğretmenlerin henüz yetişmediği dönemlerde bu ders, Moiraux, Mösyö Curel, Mösyö Marinetti, Stangali gibi ecnebi öğretmenler aracılığıyla sonraki dönemde ise bahsi edilen okullardan yetişen Faik Bey(Üstünidman) , Selim Sırrı (Tarcan) gibi Türk hocalar tarafından verildi³. 1869 tarihinde çıkarılan *Maarif Nizamnamesi* ile jimnastik dersi bütün rüştiye okullarında zorunlu kılındı⁴. Buna rağmen 1900’lü yılların başlarında jimnastik, gerek bahsi edilen okullarda gerekse gayrimüslim unsurlar tarafından açılan jimnastik salonlarında icra ediliyordu. Okullarda ve özel salonlarda yapılan jimnastiğin yanı sıra Türkiye’nin ilk spor kulüpleri de bu tarihlerde kurulmaya başlandı⁵.

Türk spor tarihi ile ilgili eserlerde II. Meşrutiyet öncesinde kadınların beden eğitimi ve spor yaptığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Böyle olmakla birlikte dönemin süreli yayınlarında jimnastiğin önemini ve faydalarını anlatan çok sayıda makalenin neşredildiği göz önüne alınırsa⁶, Osmanlı kadınlarının okullar ve kulüpler vasıtasıyla beden eğitimi ve spor etkinliklerine dahil olamasalar da okur-yazar kadınların, bu sosyal gerçeklik karşısında farkındalık geliştirdiğini ve özel alanlarda jimnastik yapmaya çalıştığı söylenebilir. Yine, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Türk kadınının toplumdaki yerinin Osmanlı aydınları arasında önemli bir tartışma konusu olduğu ve mevcut duruma eleştirel bir yaklaşım geliştirildiği bilinmektedir⁷. Türkiye’de kadın hareketinin öncüleri olan Türk kadınlarının bu dönemde yetiştiği ve II. Meşrutiyet döneminde kadınların sosyal ve ekonomik alandaki kazanımlarında bu dönemde yetişen bir avuç kadın aydınının çaba ve gayretlerinin etkili olduğu yadsınamaz⁸. Öte yandan, 19. yüzyılın sonlarından itibaren kadın bedeninin nüfus politikalarıyla doğru orantılı olarak kamusal erkin ilgi alanına girmeye başladığını ve doğurganlıkla ilgili eserlerde kadın bedeninin terbiyesi üzerine ilk düşüncelerin ortaya konduğunu da hatırlatmakta yarar vardır⁹. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki II. Meşrutiyet öncesinde beden terbiyesi ve spor, Osmanlı kadınlarının yaşamına tam manasıyla girebilmiş değilse de özellikle büyük şehirlerde eğitim ve sosyal hayatın bir parçası olmuştur. Toplumdaki kadının rolü ile ilgili fikri birikim de bu dönemde oluşmaya başlamıştır.

II. Meşrutiyet Dönemi’nde Kadınların Beden Terbiyesi

1 Cem Atabeyoğlu, “Tanzimattan Cumhuriyet’e Spor”, *TCTA*, C. 6, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 1474-1478.

2 Selim Sırrı, *Terbiye-i Bedeniye Tarihi*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928, s. 142.

3 Selim Sırrı, *a.g.e.*, s. 42.

4 Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, TTK, Ankara 1999, s. 93.

5 Atabeyoğlu, “a.g.m.”, s. 1475.

6 Bu dönemde süreli yayınlarda çıkan jimnastik ile ilgili makaleler için bkz. Atıf Kahraman, *Osmanlı Devleti’nde Spor*, KB, Ankara 1995, s. 628.

7 Osmanlı aydınlarının kadının toplumdaki yeri ile ilgili tartışmaları için bkz. Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi*, Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2007, 12-24.

8 Geç Osmanlı kadın hareketi için bkz. Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yay., İstanbul 1996, s. 22-80; Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap*, Metis Yay., İstanbul 2003, s. 42-54.

9 Osmanlı’nın son döneminde nüfus politikalarının kadın bedenini nasıl kamusal erkin ilgi alanı haline getirdiği ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gülhan Balsoy, “Geç Osmanlı Nüfus ve Kadın Bedeni Politikaları”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 134, basım yeri 2015, s. 5-30.

II. Meşrutiyet Dönemi, kadınların sosyal ve ekonomik hayatta daha fazla görünür hale geldiği, dönemin aydınları arasında kadının toplumdaki statüsünün yoğun olarak tartışıldığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁰. Türk kadınının, sosyal hayata çıkmasında, aile hukuku başta olmak üzere sosyal ve ekonomik hayatta elde ettiği kazanımlar noktasında II. Meşrutiyet çok önemli bir merhaledir. Biz burada konumuzun dışına çıkmamak adına sadece beden terbiyesi ve spor alanındaki gelişmelere değinmekle yetineceğiz.

Kadınların beden terbiyesi ile ilgili düşünceler, II. Meşrutiyet Dönemi'nde yazılan müstakil eserlerde ve makalelerde ele alındı. Biz burada öncelikle bu eserlerde ve makalelerde meseleye teorik düzeyde nasıl yaklaşıldığını, sonrasında ise pratikte ne tür gelişmelere yaşandığını ortaya koymaya çalışacağız.

Bu açıdan bakıldığında bahsedilen dönemde bu konuda öne çıkan isimlerden birisi Selim Sırrı (Tarcan) dır. Selim Sırrı, II. Meşrutiyet öncesinde Galatasaray Lisesi'nde başlayan ve sonrasında kişisel merakıyla elde ettiği beden eğitimi ve spor konusundaki bilgi ve tecrübelerini aktif bir şekilde kamuoyuyla paylaşan isimlerden biridir¹¹. Selim Sırrı, bir taraftan dönem içerisinde yayımlanan muhtelif dergilerde beden eğitimi ve spor ile ilgili düşüncelerini ortaya koyarken diğer taraftan kendi imkânlarıyla açtığı *Beden Eğitimi Okulu'nda* bu düşüncelerini uygulamaya koymaya çalışmaktaydı¹². Ayrıca O, bu dönemde yazdığı ilk makalelerinde Müslüman toplumun, beden eğitimi ve spor konusunda Avrupa toplumlarından ve gayrimüslimlerden geri kaldığından, Müslüman erkek ve kadınlarının yaşam tarzında beden eğitimi ve spora gereken önemi vermediğinden yakınmaktaydı¹³. Diğer taraftan sürekli yayınlarda verdiği ilanlarla kamuoyunun beden eğitimi ile ilgili sorularını yanıtlandırmaya, bu konudaki yanlış algıları değiştirmeye çalışmaktaydı¹⁴. Selim Sırrı'nın asker kimliği ile birlikte yürüttüğü bu tür faaliyetler 31 Mart Ayaklanması'ndan sonra dönemin askeri yetkililerince tasvip edilmedi ve kendisi beden eğitimi tahsili için İsveç'e gönderildi¹⁵. 1911 yılı Mayıs ayı sonlarında İstanbul'a döndükten sonra ordudaki görevinden ayrılan Selim Sırrı, bu tarihten sonra Maarif Nezareti'nde Beden Eğitimi Müfettişliği görevine tayin edildi¹⁶. Bu görevini yürüttüğü sıralarda Terbiye ve Oyun isiminde bir dergi çıkararak oyun ve beden eğitiminin önemi konusunda fikirlerini kamuoyuyla paylaşmaya devam etti. Bu dönemdeki yazılarında daha ziyade "İsveç ekolü" jimnastiğin savunuculuğunu yaptı ve bu usulün okullarda yayılmasına hizmet etti¹⁷. Kadınların beden eğitimi ile ilgili ilk makaleler *Terbiye ve Oyun* dergisinde Selim Sırrı ve yakın arkadaşı Doktor İhsan tarafından kaleme alındı.

Doktor İhsan, derginin "Hanımlar İçin" başlıklı sütununda kaleme aldığı yazılarının ilkinde kadınlara hitap ederek onları hareketli bir yaşam tarzına, temiz havada yaşamaya, neşeli olmaya davet etmekteydi. Kadınlardan bu yaşam tarzını çocuklarına da kazandırmalarını istemekteydi¹⁸. İkinci makalesinde kadınlara "güzel kalmak ve şişmanlıktan kurtulmak için" beden eğitimi yapmalarını tavsiye etmekteydi¹⁹. Bir sonraki makalesinde geleceğin anneleri olacak olan genç kızlara seslenerek kızların fikri terbiyeleri gibi beden terbiyelerinin de ihmal edildiği kanaatindeydi. Bir taraftan genç kızların bedenlerinin sağlıklı ve güzel kalmasında beden eğitiminin ne kadar önemli olduğunu hatırlatırken diğer taraftan genç kızların ve kadınların vücut yapılarının bozulmasında taktıkları korsenin etkisine değinmekteydi²⁰.

10 II. Meşrutiyet Dönemi'nde kadınların elde ettiği kazanımlar ve bu dönemde kadınların toplumdaki statüsüyle ilgili Türkçü, Batıcı ve İslamcı aydınlar arasında yapılan tartışmalar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Erdem, *a.g.t.*, s. 71-95; Ayrıca bkz. Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türk Kadını*, MEB, İstanbul 1996, s. 20-71.

11 Selim Sırrı Tarcan'ın hayatı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. M. Şevki Çapan, *Türk Sporunda Selim Sırrı Tarcan*, Ünsal Yay., Muğla 1999, s. 1-39.

12 Bkz. Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yay., Ankara 1996, s. 153-157.

13 Selim Sırrı, "Mekteplerimiz ve Spor", *Musavver Muhit*, No:7, (4 Kanun-ı Evvel 1324). s. 162. ; Selim Sırrı "Gençlere", *Musavver Muhit*, No:6, (27 Teşrin-i Sani 1324) s. 89.

14 Selim Sırrı, "Nasıl Jimnastik Yapalım" *Resimli Kitap*, C. I, No: 5i (Kanun-ı Sani 1324). s. 600; Selim Sırrı, "Şişmanlara", *Musavver Muhit*, No: 22, (6 Mart 1325). s. 34.

15 Selim Sırrı Tarcan, *Hatıralarım, Canlı Tarihler*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946, s. 44.

16 Tarcan, *a.g.e.*, s. 45.

17 Selim Sırrı, İsveç Usulü Terbiye-i Bedeniye ve Mektep Oyunları, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, Dersaadet 1329/1913.; Selim Sırrı'nın Terbiye ve Oyun isimli dergide İsveç Ekolü jimnastiği savunan makaleleri için bkz. Çapan, *a.g.e.*, s. 28-39.

18 Doktor İhsan, "Hanımlar İçin", *Terbiye ve Oyun*, nr. (nr mı No mu makale bütünlüğü açısından birisine karar vermelisiniz. 1(1 Ağustos 1327), s.4-6

19 Doktor İhsan, "Hanımlar için. Terbiye-i Bedeniye'nin Lüzum ve Ehemmiyeti", *Terbiye ve Oyun*, nr. 3 (1 Eylül 1327), s. 36-38

20 Doktor İhsan, "Hanımlar İçin. Kızlık Hayatında", *Terbiye ve Oyun*, nr. 4, (15 Eylül 1327), s. 54-56

Genç kız ve kadınların zarif ve mütenasip bir vücuda sahip olmaları ve kuvvet kazanmaları için beden eğitime önem vermelerini isteyen Doktor İhsan²¹, bir sonraki yazısında Viyana'daki okullarda birlikte okuyan kız ve erkek öğrencilerinin aldıkları eğitimden bahsederek Avrupa kadınlarına nazaran Türk kadınının geri kalmışlığı üzerinde önemle durmaktaydı²².

Doktor İhsan'ın kadınlara sağlam ve sağlıklı olmak için jimnastik yapmalarını tavsiye eden bu yazılarından sonra bir kadın okurun kadınların en büyük kaygılarının erken yaşlanmak olduğunu ifade etmesi üzerine Selim Sırrı, Amerikalı bir yazarın eserinden hareketle hanımlara güzel kalmanın yol ve yöntemlerini anlatan bir yazı kaleme aldı²³. Bu yazısında Selim Sırrı, güzel kalabilmenin yollarından biri olarak gün içerisinde hanımlara İsveç Jimnastiği yapmalarını tavsiye ediyordu. Şehbal'de yayımlanan yazısının konusunu ise bir grup "münevver kadın" ın beden eğitimi konusunda kendisine yönelttiği sorulara verdiği yanıtlar oluşturmaktaydı²⁴.

Selim Sırrı, bu sorulardan ilkinde verdiği yanıtta, Avrupa kadınlarının Türk kadınlarından daha "çevik, tendürüst ve kavi" olduğunu ifade ettikten sonra bu durumu Avrupa kadınlarının sahip oldukları "sosyal şartlar"a ve "okulda verilen eğitime" bağlıyordu. Viyana'daki bir okulda kız öğrencilerin beden eğitimi derslerindeki gözlemlerini aktaran Selim Sırrı, Avrupa'da yapılan yarışmalara artık kadınların da katılımlarına işaret ediyordu. Avrupalı bir doktorun söylediği şu sözleri hatırlatarak soruya verdiği yanıtı sonlandırıyor: "Kızların terbiye-i bedeniyesi erkeklerden daha ziyade haiz-i ehemmiyettir. Kuvvetli bir milleti, kuvvetli valideler tevellüt eder. Böyle analar ise vücutları bir terbiye-i mahsusa görmüş kadınlardan teşkil eder²⁵."

Dönemin Türk kadınları belirtilen sosyal şartlardan ve eğitimden mahrum olduğuna göre, Avrupalı kadınlarla mukayese edilebilmeleri söz konusu değildi. İkinci soruya verdiği yanıtta Selim Sırrı, son zamanlarda kadınların beden eğitiminde suiistimallerin olduğu kanaatindedir. Kadınların erkekler gibi kaslarını güçlendirmeye dönük "sert jimnastikler", boks, eskrim, hokey vb. yapmalarını ifrata kaçma olarak nitelendirerek bu ifratlara taraftar olmadığı gibi balolarda sabahlara kadar dans edilmesine ve havasız salonlarda patenlerle uzun süre kayılmasına da karşıydı. Yazılarında Türk kadınlarının sosyal şartlarının bu spor eğlencelerine müsait olmadığını ifade etmekteydi. Selim Sırrı, kadın ve erkek fizyolojisinin farklılıklarına temas ederek kadınların vücutlarının daha mutedil bir terbiye görmesi gerektiğini savunmaktaydı. Odun kırmak, taş kırmak, toprak işlemek gibi ağır işlerde çalışan erkekler için güçlü kaslara ihtiyaç olduğunu, en önemli görevi çocuk yetiştirmek olan kadın için "aksam-ı batiniye" nin daha elzem olduğunu belirken Anadolu kadınlarının erken yaşlanmasını bu tür erkeklerin yapacağı ağır işlerde çalıştırılmalarından, sinir hastalıklarının ise sürekli oturmaktan kaynaklandığını dile getirmekteydi.

Üçüncü soruya verdiği yanıtta ise ev işlerinin beden eğitiminin yerine geçemeyeceğini ancak ev işleri yapmanın "köşeye çekilip cinayet romanı okumaktan" daha yararlı olduğunu üzerinde durmaktaydı. Son iki soruya verdiği yanıtta, eski Türk kadınlarının bugünkü gibi modayı bilmediklerini, yüksek ökçe- li ayakkabılar, yürüyemeyecek kadar dar etekler giymediklerini, fikirlerini bozmadıklarını için daha saf ve sıhhatli olduklarını ifade eden Selim Sırrı, kadınların yedi yaşından itibaren ömürlerinin sonuna kadar günün meşgalesi arasında jimnastiğe en az yirmi dakika zaman ayırmaya mecbur oldukları kanaatini paylaşılmaktaydı. Ona göre kadın jimnastikleri "sıhhi ve bedii" olmalıydı. Sağlıklı kısmını, iç organları kuvvetlendirecek beden hareketleri, yürüyüşler, oyunlar ve gezintiler, bedii kısmını da "teganniler" ve "rakslar" teşkil etmekteydi. Ailede ve okulda verilecek bu tarz bir terbiye sayesinde milletin neslinin düzeleceği ve kuvvet kazanacağı fikrindeydi.

Selim Sırrı, Mütareke Dönemi'nin sonlarına doğru kaleme aldığı bir makalesinde sultani derecesindeki kız öğrencilere okul bahçesinde "sessiz sakin ölü gibi dolaşmak" yerine "medeni milletlerin

21 Doktor İhsan, "Hanımlar İçin. Zerafet, Tenasib, Kuvvet", *Terbiye ve Oyun*, nr. 7, (1 Teşrin-i Sani 1327), s. 101.

22 Doktor İhsan, "Hanımlar İçin. Bizde ve Viyana'da Kadınlar", *Terbiye ve Oyun*, nr. 8, (15 Teşrin-i Sani 1327), s. 120 -125.

23 Selim Sırrı, "Hanımlar İçin. Güzel Olmak Sanatı", *Terbiye ve Oyun*, nr. 10, (15 Kanun-ı Evvel 1327), s. 155

24 Selim Sırrı'ya kadınların yönelttiği sorular şunlardır:

-Terbiye-i Bedeniye nokta-i nazarından Avrupa kadınları ile bizim aramızda ne farklar görüyorsunuz?

-Kadınlar da erkekler gibi jimnastik yapsınlar mı?

-Ev işleri jimnastik yerine kaim olmaz mı?

-Eski Türk kadınları vaktiyle jimnastik mi yaptılar?

-Avam-ı nas bize nispetle meşak-ı hayata daha çok tahammül ediyor, bu mukavemeti jimnastik mi temin ediyor? Bkz. Selim Sırrı, Kadınlar Nasıl Jimnastik Yapmalı, Şehbal, S. 99 (Haziran 1330) s. 54-55.

25 Selim Sırrı, "Kadınlar Nasıl Jimnastik Yapmalı", s. 55.

kızları” gibi hareketli olmalarını, koşup oynamalarını salık veriyordu Bizde yakın zamana kadar kadınların değil koşması, hızlı yürümesinin dahi ayıp sayıldığını hatırlatırken tenisin faydalı fakat masraflı olacağından hareketle kızlara voleybol oynamalarını tavsiye etmekteydi²⁶.

Avanzade Mehmet Süleyman tarafından II. Meşrutiyet döneminde yazıldığı kanaatine vardığımız bir eserde, şehir ve kırsalda yaşayan Türk kadınlarının sosyal şartlarındaki farklılıklar ve Avrupalı kadınların durumu mukayese edilmektedir²⁷. Yazar eserinde kızlarımızın ve kadınlarımızın hareketsizliğinden ve beden eğitimi alamadığından yakınmaktaydı. “Kızlarımızın evlenecekleri güne kadar keklik gibi sekmekten, tavşan gibi korkmaktan, ürküp kaçmaktan başka bir harekette” bulunmadıklarını ifade etmekteydi. Sağlıklı, sağlam ve düzgün bir vücuda, sahip olmak, kansızlık ve sinirlilik gibi hastalıklara yakalanmamak için jimnastik yapmayı, temiz, havadar ortamlarda yürümeyi, hareketli bir yaşamı tavsiye eder. O, bu şekilde yetişmeyen kadınların kendilerinin de çocuklarının da sağlıklı ve sağlam olamayacağı kanaatindeydi²⁸. Avanzade Mehmet Süleyman da tıpkı Selim Sırrı gibi kadınların fizyolojik olarak farklı olmaları nedeniyle jimnastik hareketleri konusunda mutedil olmaları gerektiği kanaatindeydi. Ona göre bir kadının pehlivan olmaya ihtiyacı yoktur²⁹.

Avanzade Mehmet Süleyman, genç kız ve kadınların sağlıklı ve sağlam bir bünyeye sahip olmaları, sağlam nesiller yetiştirebilmeleri için beden eğitimi almaları gerektiği kanaatindeydi. Ancak bunun için “İslam kadınları”nın talimgâhlara, jimnastik salonlarına gitmelerine, araç-gereç almalarına, masraf etmelerine gerek yoktur. İslam dininin faziletleri ve örtüne emri erkekler gibi kadınların da jimnastik yapmak üzere “öteye beriye” gitmelerine engeldir³⁰. Kadınlar ihtiyaç duyduğu jimnastik hareketlerini evlerinde de yapabilirler. Kadın ve kızlar erkekler gibi aynı mekân ve zamanda jimnastik yapmaya mecbur değildir. Bunun için kitapta gösterilen resimlere bakmak, eşlerden ve kardeşlerinden yardım almak kâfidir. Kadınların jimnastik yaparken hafif ve esnek kıyafetler giymelerinde yarar vardır³¹.

Kadınların beden terbiyesiyle ilgili bir başka eser Mehmet Fetgeri Şuenu ve M. Sami tarafından kaleme alınmıştır³². Mehmet Fetgeri Şuenu³³, böyle bir eseri yazmaya kendisini iten sebep olarak annesini ve kız kardeşini veremden kaybetmiş olmayı göstermektedir. O, eserinde Avrupa’nın dün ve bugün beden eğitimine verdiği önem ile Türk kadınının durumunu mukayese ederek, İstanbul’da Hristiyan ve Musevilerin kız mekteplerine jimnastik dersi koydukları, Beyoğlu, Hasköy, Balat gibi semtlerde jimnastik salonlarına kızların da girebildikleri hatırlatmaktadır. Eserde, bu karşılaştırma neticesinde Türk kadınının düştüğü durum karşısında ağlamamak için insanın kendisini zor tutacağı ifade edilmektedir. Şuenu, Erkeklerimizin kahvelerde, kadınlarımızın komşuda dedikodu etmekle ömür geçirdiklerini, birazcık yol yürüdükleri zaman yorulduklarını, kadınlarımızın pek çok yerde yürüdüğü, dağlara çıktığı için “zivanesiz”likle itham edildiği üzerinde özellikle durmaktadır³⁴. Yazar, kadınlarımızın düştüğü bu durumdan dolayı onları değil, özellikle erkekleri suçlamaktadır.

Kadınların sağlıklı ve sağlam olmalarının gelecek nesillerin de sağlıklı ve sağlam yetişmeleri anlamına geleceğine işaret eden yazar, Anadolu ve Rumeli kadınlarının ağır işler altında ezildiğinden yakınmaktadır. Kadınlarda görülen kansızlık, mide rahatsızlığı ve sinirlilik gibi hastalıkların açık ve temiz havada yapılacak beden hareketleriyle ortadan kalkacağına işaret etmektedir³⁵. Beden eğitiminin kadınlar için yararlı olduğu, sağlıklı ve sağlam olmak için beden eğitimine önem vermek gerektiği konusunda Mehmet Fetgeri ve M. Sami hem fikirdir. Ancak uygulamada nelere dikkat edilmesi gerektiği konusunda biraz daha ayrıntılı bilgi vermektedirler.

Eserde, kız ve erkek çocuklara küçük yaşlarda aynı usulle beden eğitimi yaptırılabilmesi ancak ergenlik çağına girildikten sonra aynı usulün tatbik edilemeyeceği üzerinde durulmaktadır. Her iki cinsin fizyolojik ve biyolojik farklılıklarından kaynaklanan sebepler nedeniyle kız ve erkeklere aynı usul

26 “Hanımlar Arasında. Top Oyunu-Voleybol”, Terbiye ve Oyun, 12. Sene, nr. 4, (Teşrin-i Evvel 1922), s. 57.

27 Avanzade Mehmet Süleyman, *Kızlara ve Hanımlara Jimnastik*, Araks Matbaası, Basım Yeri ve Tarihi (?), s. 2-4.

28 Avanzade, a.g.e., s. 10-19.

29 Avanzade, a.g.e., s. 18.

30 Avanzade, a.g.e., s. 11.

31 Avanzade, a.g.e., s. 46.

32 Mehmet Fetgeri Şuenu- Muallim M. Sami, *Kadın Jimnastiği Yahut Vücutun Terbiye-i Bedi’iyesi*, Zarafet Matbaası, İstanbul (?), sayfa

33 Mehmet Fetgeri Şuenu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Arzu Öztürkmen, “Mehmet Fetgeri Şuenu ve Kadında Terbiye-i Bedeniye”, *Tarih ve Toplum*, Sayı: 219, (Mart 2002), s. 4-10.

34 Mehmet Fetgeri Şuenu- Muallim M. Sami, a.g.e., s. 20.

35 Şuenu- M. Sami, a.g.e., s. 40

jimnastik uygulanmamalıdır. Yine kadınların hamilelik zamanında ağır jimnastik hareketlerinden kaçınılmalı, daha ziyade hafif yürüyüşlerle yetinilmelidir. Ani duygusal değişimlerden ve yüksek ökçeli ayakkabılar giymekten imtina edilmelidir³⁶.

Kadınların güzelliklerini muhafaza etmeleri için beden eğitimine, cilt ve ağız sağlığına, beslenmelerine dikkat etmeleri gerektiği eserde üzerinde durulan konular arasındadır. Kadınların nasıl jimnastik yapacakları, altı ders halinde resimlerle birlikte eserde gösterilmektedir³⁷. Bu altı derslik program, bir Fransız uzmandan iktibas edilmiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi'nin Batıcılık fikri etrafında toplanan aydınlarından birisi olan Celal Nuri de kadınların durumu ile ilgili benzer fikirlere sahiptir. Celal Nuri'ye göre, Türk kadınları, sürekli evde kapalı kalmaktan dolayı bedenleri "tedenni" ve "tereddi" ye uğramıştır³⁸. Şehirlerde, kadınların çıkabilecekleri Avrupa'daki gibi bahçeler, parklar, ormanlık alanlar oluşturulamamıştır. Celal Nuri'ye göre Türk kadınının bedenleri tereddiye uğramasından dolayı Türk ırkı günden güne çürümektedir. Yüksek seviyedeki Türk kadını "anormal" ve "amorof" şekil almıştır. "Semirtilmiş kaz gibi biçare hacineler" zor yürüyorlar, soluklanarak gezebiliyorlar. Genç kızlar -talimleri çıkmazsa- daimi bir sıkıntı hastalığına tutulmaktadır Türk kızları, gözünü açtığı günden itibaren müstakbel zevcesini düşünmekte ve bu nedenle evlenmekten başka bir "kariyer"leri yoktur³⁹.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde tamamı erkek yazarlar tarafından kaleme alınan eserlerde ve makalelerde kadınların beden terbiyesine bu şekilde yaklaşılmaktadır. Dönem içerisinde kadın yazar/lar tarafından bu konuyla ilgili yazılmış bir eser ya da makaleye sahip değiliz. Ancak, dönemin önde gelen kadın simalarından Neziha Muhittin'in kadınların erkeklerle aynı şeyleri yapmak için kendilerini zorlamasına karşı olduğunu biliyoruz. Ona göre, "kadın vücudunun bir pehlivan adalesi ile sarsılması, memleket namına hiçbir fayda vermemektedir. Pehlivan kadın çocuk yetiştirmekten nefret etmektedir. Kadın bünyesinin ancak çelik pazulu çocuk yetiştirecek kadar sağlam ve sıhhatli olması kâfidir⁴⁰." Görüldüğü gibi, Neziha Muhittin'in bu konudaki fikirleri Selim Sırrı ile benzerlik göstermektedir. Her ikisi de beden terbiyesi noktasında ifrata kaçılmasına karşıdır.

Buraya kadar teorik düzeyde ele aldığımız fikirler, II. Meşrutiyet Dönemi'nde uygulanma imkânı bulabildi mi? Meselenin pratikteki yansıması nasıl oldu? Bu sorulara yanıt aramadan önce şunu ifade edelimiz ki dönemin koşulları düşünüldüğünde kadınların beden terbiyesi alabilecekleri başlıca üç mekân olduğunu söyleyebiliriz: Ev, Okul, Jimnastik Salonu.

Dönemin kadınlarının evlerinde, beden terbiyesine dair edindikleri bilgilerden hareketle jimnastik yapıp yapmadığı ile ilgili elimizde bir veri bulunmamaktadır. Yukarıda, gayrimüslim kadınların İstanbul'un belli semtlerinde açılan jimnastik salonlarına devam ettiklerine ilişkin bilgi bir tarafa bırakılacak olursa, Müslüman kadınların jimnastik salonlarına devam ettiğine dair elimizde bir bilgi yok. Hal böyle olunca, geriye bir tek okul ortamı kalmaktadır.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde İttihat ve Terakki'nin özellikle Rumeli'nin kaybedilmesinden sonra okullarda ve toplumda beden eğitimi ve spor faaliyetlerine ayrı bir önem verdiği bilinmektedir⁴¹. Siyasi iktidarın bu desteğiyle birlikte dönemin kız okullarının farklı kademelerdeki müfredat programına beden eğitimi dersi dahil edildi⁴². Kız okullarındaki bu derslere Kuvarik Panosyan, Nebiha, Fevziye, Vantura Benyakar, Seniye Şevket, Matmazel Kordovero, Saime isimdeki kadın öğretmenler geliyordu⁴³. Dönem itibarıyla henüz beden eğitimi öğretmeni yetiştiren bir kurum olmadığı göz önüne alınacak olursa bu derslerin bu konuda özel kurs almış başka branştaki öğretmenler tarafından verildiğini söyleyebiliriz. Karma eğitimin olmadığı bu dönemde beden eğitimi dersi kadın öğretmenler tarafından verilmek zorundaydı. Erkek öğretmenlerin değil kız okullarındaki bu derslere girebilmesi, çoğu zaman erkek uzmanlar tarafından kadın öğretmenlere verilecek yetiştirme kursu dahi mutaassıp çevrelerde tepki doğurur mu kaygısına yol açıyordu. Beden Eğitimi Müfettişi Selim Sırrı, bu çevrelerden gelebilecek tepkileri göğüsleme pahasına Çapa Kız Muallim Mektebi'nde kadın öğretmenlere beden eğitimi kursu

36 Şuenu- M. Sami, a.g.e., s. 45.

37 Şuenu- M. Sami, a.g.e., s. 69vd.

38 Celal Nuri, *Kadınlarımız*, Matbaa-i İcâhat, İstanbul 1331 (H), s. 176-179.

39 Celal Nuri, a.g.e., s. 177.

40 Zihnioğlu, a.g.e., s. 103.

41 İttihat ve Terakki iktidarının bu konudaki politikaları için bkz. Erol Akcan, *İttihat ve Terakki Fırkası'nın Paramiliter Gençlik Kuruluşları*, TTK, Ankara 2015, s. 103.

42 Erdem, a.g.t., s. 153, 159, 245, 347,; Halil Aytekin, *İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*, Ankara 1991, s. 126-132.

43 Erdem, a.g.t., s. 318, 239, 211, 213.

vermeyi başarabilmişti. Ancak, kız okullarında yaptığı teftişler sırasında, beden eğitimi derslerinin uygulanışından memnun kalmamıştı⁴⁴. Muhtemelen benzer çevrelerin tepkisinden çekindiği için 1916 ve 1917 Mayıs ayı içerisinde gerçekleştirdiği “İdman Bayramı” gösterilerine yalnızca erkek öğrencileri dahil edebilmişti⁴⁵. Nisan 1916 yılında kurulan ve 12-17 yaş grubu arasındaki gençlerin katılma zorunluluğu olan Osmanlı Genç Dernekleri’nin bünyesinde kızlar yer almadığı gibi, teşkilatın yayımladığı Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası’nın içeriğinde kızların beden terbiyesine yönelik yazılara yer verilmedi⁴⁶. Birinci Dünya Harbi yıllarında ve Milli Mücadele Dönemi’nde ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü şartlar kadınların beden eğitimi meselesini- ister istemez- geri plana itiyordu. II. Meşrutiyet Dönemi’nde kadınların beden eğitimi, düşünce ortamının önemli konularından biri olabildi. Ancak, uygulama safhasında pek fazla ilerleme kaydedilemedi.

Cumhuriyet Dönemi’nde Kadınların Beden Terbiyesi

Cumhuriyet Dönemi’nde kadınların beden eğitimi meselesine nasıl yaklaşıldı? Bu yaklaşımın II. Meşrutiyet Dönemi’yle örtüşen ya da ayrışan tarafları var mıydı? Cumhuriyet Dönemi’nde kadınlar beden eğitimi yapabildi mi? Çalışmamızın bu kısmında bu türden sorulara yanıt aramaya çalışacağız.

Cumhuriyet Dönemi’nde kadınların beden eğitimiyle ilgili ortaya atılan fikirlere bakıldığında Meşrutiyet’ten farklı bir bakış açısıyla karşılaşılır. II. Meşrutiyet Dönemi boyunca ve 1930’lu yılların ortasına kadar uzun süre Beden Eğitimi Müfettişliği görevinde bulunan Selim Sırrı Tarcan’ın bu konudaki fikirleri, II. Meşrutiyet’ten farklı değildir. Cumhuriyet’in en önemli ilkelerinden birinin “kadınların da erkekler gibi fikren, ahlaken ve bedenlen inkişaf ve tekâmül etmeleri” olduğunu ifade eden Tarcan, kadınların biyolojik farklılıklarına ve erkeklerle ayrışan rollerine dikkat çekerek her iki cinsin aynı sporları yapmaya çalışmalarına ve birbirlerine benzeme gayretlerine karşı çıkmaktadır. Tarcan’a göre “Hayatta en mühim vazifesi çocuk doğurmak ve insan yetiştirmek olan kadınların göğüs ve kol adalelerinden ziyade karın, havsala ve kalça adalelerinin işlek ve kuvvetli olması” gerekmektedir⁴⁷. Bu konuda “ifrata ve tefrite” kaçılmamalıdır. Avrupalı kadınların her yaptığını taklit etmekten sakınılmalıdır. Ona göre spor, bir eğlence, moda ve yarış aracı değildir. Vücudun kudret ve kabiliyetini yükselten, ahenk ve güzelliğini, sağlık ve çevikliği kazandıran beden eğitiminin bir parçasıdır. Birkaç hanımın bazı sporlarda müstesna bir yetenek göstermesinden bir şey çıkmaz. Beden eğitimi, toplumsallaşmalı ve bilinçli bir şekilde yapılmalıdır. “Eğer spor vücudunuzu güzelleştirmiyor, ciğerlerinizi kuvvetlendirmiyor, iştihanızı çoğaltmıyor, neşenizi arttırmıyor, sizi haluk, nazik, becerikli, çalışkan, güler yüzlü, hayırhah bir hale getirmiyorsa yanlış yoldan gidiyorsunuz demektir. Çünkü spor bu vasıfları ila eden bir vasıttır⁴⁸.”

Cumhuriyet Dönemi’nin en fazla tanınan spor adamlarından biri olan Tarcan’ın bu konudaki fikirleri bir bakıma “resmi söylem”i yansıtır diyebiliriz. Tarcan’ın dışında kaleme alınan yazılarda aşağı yukarı benzer söylemler dillendirilmektedir⁴⁹. Beden eğitimi, geleceğin anneleri olan genç kızlar için sağlam, sağlıklı ve güzel bir vücuda sahip olmanın aracı olarak görülmektedir. Dönemin süreli yayımlarında, güzellik ya da spor müsabakalarında başarılı olan kadınlar, bu başarılarını spor yapmakla

44 Selim Sırrı, anılarında edindiği izlenimi şu şekilde anlatmaktadır: “Kızların jimnastik dersi için hususi kıyafetleri yoktu. Yine siyah yeldirmeler, yine aynı başörtüler! Muallimleri benden hususi surette ders almış olan Vanture ismindeki bir Yahudi kız idi. Her biri cansız birer taş bebek gibi dizilmiş bulunan kızlar kuklayı andırırcasına kollarını işlettiler, sağa sola döndüler, biraz yürüdüler. Kendi kendime acıdım. Benim İsveç’ten özene bezene getirdiğim, vücuda ahenk ve tenasüp veren terbiyevi jimnastikler, idman dersi şeklinde, bu taşlıkta bir karikatür olmuştu! Ne salon, ne alet, ne de kıyafet vardı.” Bkz. Tarcan, *Hatıralarım*, s. 51-52.

45 Bu tarihlerde düzenlenen İdman Bayramları için bkz. Özbay Güven, “19 Mayıs Atatürk’ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı’nın Tarihsel Arka Planı. Osmanlı’dan Cumhuriyete Gençlik ve Spor Bayramları”, *Toplumsal Tarih*, S. 65(Mayıs 1999) s. 33-39.; Mehmet Ö. Alkan, “Osmanlı İdman Bayramı’ndan Atatürk’ü Anma, Gençlik ve Spor ayramı’na”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 211, (Temmuz 2011), s. 30-40.

46 Bkz. Akcan, *a.g.e.*, s. 215-314.; Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası’nın fihristi için bkz. Sanem Yamak Ateş, *Asker Evlatlar Yetiştirmek. II. Meşrutiyet Dönemi’nde Beden Terbiyesi, Askeri Talim ve Paramiliter Gençlik Örgütleri*, İletişim Yay., İstanbul 2012, s. 551-560.

47 Selim Sırrı Tarcan, *Radıyo Konferanslarım*, Ülkü Basımevi, İstanbul 1932, s. 143.

48 Tarcan, *a.g.e.*, s. 148-150.

49 Ahmet Fetgeri, “Kadınlarımız ve Spor”, *Türkspor*, Sayı: 60, (20/11/1930); İ. Konak, “Kızlarımız ve Spor”, *Spor Postası*, Sayı: 64, (01/07/1934); “Bayanlarımız ve Spor”, *Top Mecmuası*, II/27, (25/05/1935); Fuat Pura, “Kadın ve Spor”, *Türk Spor Kurumu Dergisi*, Sayı: 1, (29/06/1936), s. 10.

ilişkilendirmektedir⁵⁰. Kadınların beden eğitimi söz konusu olduğunda, batılı, şehirli ve köylü kadın şeklinde üçlü bir kategorileştirmeye karşılaşılmaktadır. Çağlı'nın ifade ettiği gibi Kemalist rejim “beden terbiyesi ve spor politikalarında kadını kurgularken en çok ön plana çıkarılan özellikler kadın vücudu ve doğurganlığı olmuştur. Bu çerçevede ideal kadın, henüz genç kızken yetiştirilen, beden, akıl ve fikir terbiyesini bir arada alan, vücut tenasübüne önem veren, sağlıklı, güzel ırkı temsil eden ve bu üstün nitelikleri ile gürbüz çocuklar doğurabilecek, aynı zamanda modern batı dünyasının güzellik ve beden anlayışına da uygun olan kadındır⁵¹.”

Bu açıdan bakıldığında II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e kadınların beden eğitimi konusunda fikri devamlılıktan söz edilebilir. Aynı konuda uygulama safhasına gelince, benzer bir devamlılıktan söz edilebilir mi? Bu soruya yanıt verebilmemiz için öncelikle Cumhuriyet Dönemi'nin bu konudaki uygulamalarına göz atmamız gerekmektedir.

Atatürk Devrimlerinin, kadınları siyasi ve toplumsal alanda daha fazla görünür kıldığı ve bu alanlarda kadınların önündeki engelleri kaldırdığı bilinmektedir. Bu anlamda yeni rejim, batıya dönük yüzünü göstermesi açısından kadınlara sembolik/simgesel bir önem atfetmiştir⁵². Atatürk'ün destek ve direktifleriyle birlikte Türk kadınları başta atletizm, tenis ve yüzme olmak üzere sporun farklı alanlarında görünür hale gelmiştir. 1920'li yılların ortalarından itibaren kadınlar ulusal ve uluslararası müsabakalara katılarak yeni rejimin modern yüzünü temsil etmeye başladılar⁵³. Bunların yanı sıra 1926 Ekim'inde Çapa Muallim Mektebi'nin bünyesinde bayan beden eğitimi öğretmeni yetiştirmek amacıyla kurs açılması ve bu kurs için İsveç'ten iki bayan uzman getirilmesi kayda değer bir ilerleme olarak değerlendirilmelidir⁵⁴. Kuşkusuz bu tür uygulamalar kadınların spor yapmaya özendirilmesi ve bununla ilgili altyapının sağlanması açısından önemli uygulamalardır.

Dikkat çekici bir diğer uygulama ise ilk defa 1928 yılında İstanbul'da yapılan “Jimnastik Şenlikleri”ne kız ve erkek öğrencilerin ayrı gruplar halinde birlikte çıkarılmasıdır⁵⁵. İsveç'ten getirilen iki uzmanın kumandasında yürütülen bu gösteriler, bir yıl sonra tekrarlandı⁵⁶. Daha sonraki yıllarda İstanbul dışındaki illere de yayılan jimnastik şenlikleri, 1935 yılından itibaren 19 Mayıs tarihinde yapılmaya başlandı ve 1938 yılında Gençlik ve Spor Bayramı olarak resmi bayram haline getirildi⁵⁷. Bu şenliklere sadece kız-erkek öğrenciler değil, ayrı gruplar halinde halkevlerinde beden eğitimi alan kızlar da katılıyordu⁵⁸. Kız öğrencilerin hususi kıyafetleriyle şenliklere katılabilmesi II. Meşrutiyet'te erkeklerin kısa pantolonla dolaşmadığı günleri gören kimseler için çok büyük anlam ifade ediyordu⁵⁹.

Önemi yadsınamayacak bu ilerlemelere rağmen yeni rejimin beden eğitimi toplumdaki bütün kesimlerine yayma ve “beden kültürü” oluşturma konusunda başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir. Genç Cumhuriyet'in bu konuda çok büyük bir altyapı sorunu vardı. Müfredat programlarında beden eğitimi dersi olmakla birlikte ülkedeki okullaşma oranı ve beden eğitimi öğretmeni ihtiyacı istenen düzeyde değildi. Henüz merkezden uzak kırsal kesimlerde değil kızların erkeklerin dahi eğitime kazandırılmasında ciddi sıkıntılar vardı. Aynı şekilde spor kulüplerinin ve jimnastik salonlarının etki alanı belli şehir merkezlerinden öteye geçemiyordu⁶⁰. Türk toplumunun “sosyal şartları” ve “gelişmişlik düzeyi” Avrupalı toplumlardan farklıydı. Dolayısıyla, ülkede beden eğitimi ve spor yapan kadınlar olmakla birlikte, özellikle kırsalda yaşayan kadınların büyük bir kesimi için beden eğitimi ve spor henüz hayatın bir gerçeği değildi. Bu durumun farkında olan siyasi iktidar, yaklaşan İkinci Dünya Savaşı'nın da etkisiyle radikal adımlar atmak zorunda kaldı. 1938 Haziran'ında çıkan 3530 Sayılı Beden Terbiyesi Kanunu'yla

50 Yiğit Akın, *Gülbüz ve Yavuz Evlatlar: Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Beden Terbiyesi ve Spor*, İletişim Yay., İstanbul 2004, s. 118.

51 Elif Çağlı, “Türkiye’de “İdeal” Kadının Kurgulanmasında Bir Araç Olarak Spor ve Beden Terbiyesi”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 216, (Aralık 2011), s. 71.

52 Çağlı, “a.g.m.”, s. 66.

53 Bu müsabakalara katılan Türk kadınları için bkz. Cem Atabeyoğlu, *Atatürk ve Spor*, Ankara 1989, s. 85-87.

54 Selim Sırrı Tarcan'ın öncülüğünde açılan bu kurs için yine onun girişimleriyle İsveç'ten Inga Nerman ve Ragnar Johnsson getirildi. Bkz. Cem Atabeyoğlu, “Cumhuriyet Dönemi'nde Spor Politikası”, *C.D.T.A.*, VIII, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 2187.

55 Cumhuriyet, nr. 1441, 12 Mayıs 1928, s. 1

56 Nizamettin Rifat, “Jimnastik Şenlikleri”, *Hayat*, VI/132, (Haziran 1929), s. 9-12.

57 Bu kutlamalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hakan Uzun, “Milletin İradesiyle Oluşan Bir Bayram: Atatürk'ü Anma 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı ve Atatürk Döneminde Kutlanması”, *Karadeniz Araştırmaları*, VI/ 24, (Kış 2010), s. 109-125.

58 1937 tarihli Jimnastik Şenlikleri'ne katılan Beyoğlu ve Kadıköy Halkevi kızları büyük beğeni toplamıştır. Bkz. Cumhuriyet, nr. 4675, 20 Mayıs 1937.

59 Kazım Namı, “İrfan Ordusu”, *Hakimiyet-i Milliye*, (6 Haziran 1928) s. 3.

60 Gül İnanc, “Bir Memleket Davası: Beden Terbiyesi”, *Toplumsal Tarih*, III/14 (Şubat 1995), s. 59-64.

vatandaşlara beden terbiyesi mükellefiyeti getirildi. Kanun'un nasıl uygulanacağını gösteren 3 Nisan 1940 tarihli kararname ile 12 ila 45 yaşları arasındaki erkek ve kadın yurttaşlar beden mükellefiyetine dahil edildi⁶¹. Böyle olmakla beraber mevzuattaki bu hükümlerin savaş ortamında ne kadar uygulanabildiği tartışmaya açık bir konudur.

Sonuç

18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Avrupa'da önem kazanan beden eğitimi, 19. yüzyılın başlarından itibaren askeri okullar aracılığıyla Osmanlı toplumuna sirayet etmeye başladı. 19. asrın sonlarına gelindiğinde Osmanlı toplumunda beden eğitiminin geldiği seviye Avrupa toplumlarının bir hayli gerisindeydi. II. Meşrutiyet'in ilanı öncesinde toplumun beden eğitimiyle tanışan kesimi, askeri-sivil okullardan mezun olan aydınlar idi. Kuşkusuz bu aydınlar içerisinde kadınlar da vardı. Ancak, bu dönemde kadınlar arasında beden eğitimi bireysel bir tercih olmanın ötesine geçebilmiş değildi. II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Osmanlı aydınlarının en fazla üzerinde durduğu meselelerden birisi Osmanlı kadınının toplumdaki yeri idi. Bu çerçevede, beden eğitiminin kadınlar için önemi üzerinde durulan konulardan biri oldu. Bu konuyla ilgili, ilk müstakil eserler ve makaleler bu dönemde kaleme alındı. Bu eserlerde ve makalelerde, beden eğitiminin kadınlar için faydaları, kadınların niçin ve ne şekilde beden eğitimi yapacakları ele alınan hususlar arasındaydı.

Meşrutiyet dönemi aydınları, kadınların beden eğitimi yapmaları gerektiği konusunda hemfikirdir. Ancak, kadınların beden eğitimi konusunda erkeklerle aynı eğitime tabi tutulmasına biyolojik farklılıklar ve toplumsal roller nedeniyle karşıdılar. Bu konuda kadınların doğurganlığı ve annelik duygusu öne çıkarılmaktadır. Beden eğitimi, kadınlar için iyi bir anne olmak ve gelecek nesli yetiştirmek için bir araç olarak tasavvur edilmektedir. Sağlam nesillerin sağlıklı ve sağlam annelerden neşet edeceği hakim olan düşüncedir. Beden eğitimi bu amaca ulaşabilmek için bir araç olarak düşünülmektedir.

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e gelindiğinde kadınların beden eğitimiyle ilgili hakim olan bu bakış açısında bir devamlılıktan söz edilebilir. Ancak, uygulamada iki dönem arasında önemli farklılıklar vardır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde kadınların beden eğitimine katılımı mutaassıp çevrelerden gelebilecek tepkiler ve savaş koşulları nedeniyle daha ziyade teorik planda kalırken Cumhuriyet'le birlikte -devrim sürecinin sağladığı uygun ortam sayesinde- uygulamada önemli kazanımlar elde edilmiştir. Kadınların farklı spor dallarına katılımı teşvik edilmiş, ulusal ve uluslararası yarışmalara katılmaları sağlanmıştır. Bunların yanı sıra okullarda ve ulusal bayramlarda gerçekleştirilen beden eğitiminde kadınlar da yer almıştır. Böyle olmakla birlikte Cumhuriyet'in bu tür adımları simgesel ve seçkin bir yaklaşım olmaksızın öteye geçememiştir. Cumhuriyet Türkiye'si'nin sosyo-ekonomik şartları, şehirlerdeki ve kırsaldaki kadınlar arasında beden eğitiminin yaygınlaştırılmasına ve bir beden kültürü oluşturulmasına imkan vermemiştir.

Kaynakça

1- Tetkik Eserler, Anılar, Makaleler ve Tezler

- AKCAN, Erol, İttihat ve Terakki Fırkası'nın Paramiliter Gençlik Kuruluşları, TTK, Ankara 2015.
- AKIN, Yiğit, *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar: Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Beden Terbiyesi ve Spor*, İletişim Yay., İstanbul 2004, s. 118.
- ATABEYOĞLU, Cem, *Atatürk ve Spor*, Ankara 1989.
- ATEŞ, Sanem Yamak, *Asker Evlatlar Yetiştirmek. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Beden Terbiyesi, Askeri Talim ve Paramiliter Gençlik Örgütleri*, İletişim Yay., I. Baskı, İstanbul 2012.
- Avanzade Mehmet Süleyman, *Kızlara ve Hanımlara Jimnastik*, Araks Matbaası, Basım Yeri ve Tarihi (?).
- AYTEKİN, Halil, İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi, Ankara 1991.
- Celal Nuri, *Kadınlarımız*, Matbaa-i İttihat, İstanbul 1331 (H).
- ÇAKIR, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yay., II. Baskı, İstanbul 1996.
- ÇAPAN, M. Şevki, *Türk Sporunda Selim Sırrı Tarcan*, Ünsal Yay., Muğla 1999.
- ERGÜN, Mustafa, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yay., Ankara

61 İnanç, "a.g.m.", s. 62.

1996.

KAHRAMAN, Atıf, *Osmanlı Devleti'nde Spor*, KB, Ankara 1995.

KODAMAN, Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, TTK, Ankara 1999.

KURNAZ, Şefika, *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türk Kadını*, MEB, İstanbul 1996.

Mehmet Fetgeri Şuenu- Muallim M. Sami, *Kadın Jimnastiği Yahut Vücutun Terbiye-i Bedi'yesi*, Zarafet Matbaası, İstanbul (?).

TARCAN, Selim Sırrı, *İsveç Usulü Terbiye-i Bedeniye ve Mektep Oyunları*, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, Dersaadet 1329/1913.

TARCAN, Selim Sırrı, *Radyo Konferanslarım*, Ülkü Basımevi, İstanbul 1932.

TARCAN, Selim Sırrı, *Terbiye-i Bedeniye Tarihi*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.

ZİHNİOĞLU, Yaprak, *Kadinsız İnkılap*, Metis Yay., İstanbul 2003.

TARCAN, Selim Sırrı, *Hatıralarım, Canlı Tarihler*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946.

ALKAN, Mehmet Ö., “Osmanlı İdman Bayramı’ndan Atatürk’ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı’na”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 211, (Temmuz 2011), s. 30-40.

ATABEYOĞLU, Cem “Cumhuriyet Dönemi’nde Spor Politikası”, *C.D.T.A*, VIII, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 2187.

ATABEYOĞLU, Cem, “Tanzimattan Cumhuriyet’e Spor”, *TCTA*, VI, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 1474-1478.

BALSOY, Gülhan, “Geç Osmanlı Nüfus ve Kadın Bedeni Politikaları”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 134, (2015), s. 5-30.

ÇAĞLI, Elif, “Türkiye’de “İdeal” Kadının Kurgulanmasında Bir Araç Olarak Spor ve Beden Terbiyesi”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 216, (Aralık 2011), s. 71.

GÜVEN, Özbay, “19 Mayıs Atatürk’ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı’nın Tarihsel Arka Planı. Osmanlı’dan Cumhuriyete Gençlik ve Spor Bayramları”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 65, (Mayıs 1999), s. 33-39.

İNANÇ, Gül, “Bir Memleket Davası: Beden Terbiyesi”, *Toplumsal Tarih*, III/14, (Şubat 1995), s. 59-64.

ÖZTÜRKMEN, Arzu, “Mehmet Fetgeri Şuenu ve Kadında Terbiye-i Bedeniye”, *Tarih ve Toplum*, Sayı: 219, (Mart 2002), s. 4-10.

UZUN, Hakan, “Milletin İradesiyle Oluşan Bir Bayram: Atatürk’ü Anma 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı ve Atatürk Döneminde Kutlanması”, *Karadeniz Araştırmaları*, VI/24, (Kış 2010), s. 109-12.

ERDEM, Yasemin Tümer, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi*, Marmara Üniv. Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2007.

2- Süreli Yayınlar

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

Hayat

Musavver Muhit

Resimli Kitap

Spor Postası

Şehbal

Terbiye ve Oyun

Top Mecmuası

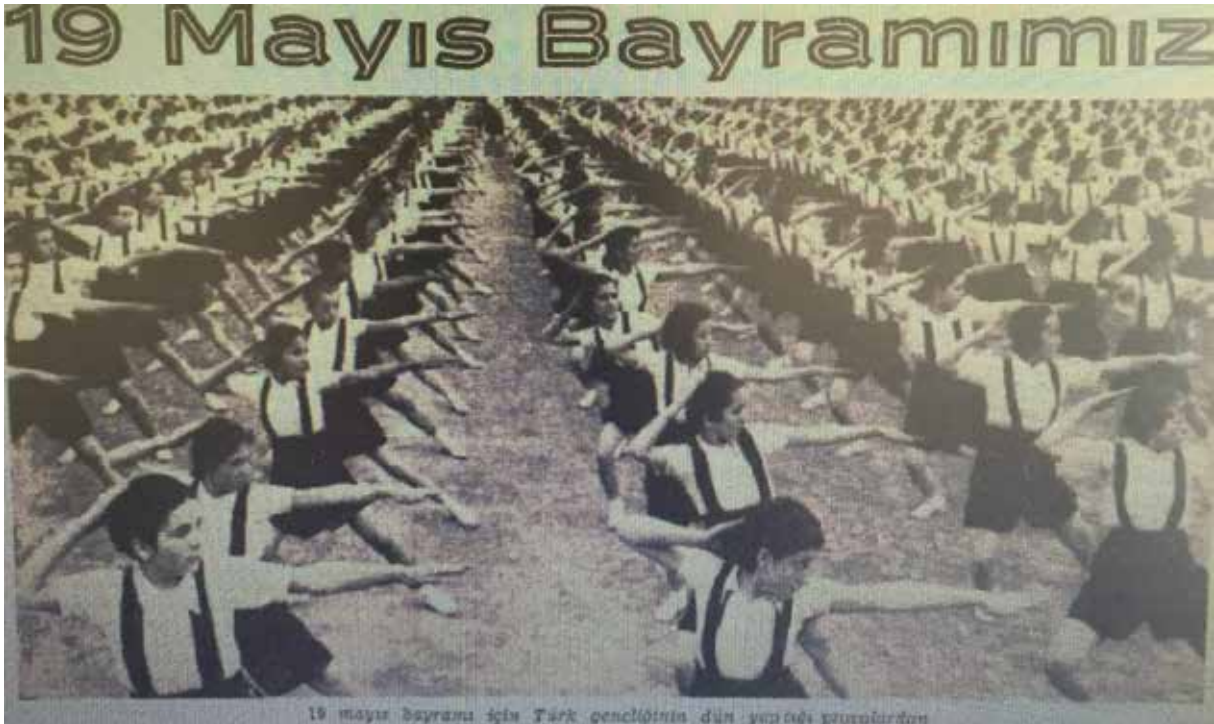
Türk Spor Kurumu Dergisi

Türkspor

Ekler

19 Mayıs 1936 yılı Jimnastik Şenliklerine katılan kız öğrenciler, beden hareketleri yaparken. Kaynak: Cumhuriyet, 20 Mayıs 1936, nr. 4315.

19 Mayıs Bayramı için hazırlık yapan kız öğrenciler. Kaynak. Cumhuriyet, 18 Mayıs 1937,

XVIII. Yüzyılda Sultanların Boğaz Yaşamına Katkıları

Büyük Esmâ Sultan

Eylül Aykan
Balıkesir Üniversitesi / Balıkesir

Doç. Dr. Zübeyde Güneş Yağcı
Balıkesir Üniversitesi / Balıkesir

Giriş

Türkçe sözlükte Müslüman hükümdarların kullandıkları bir unvan olarak tanımlanan Sultan kelimesi Arapça kökenlidir. Sellt veya Selata kelimelerinden türeyen kelime *hüccet*, *delil*, *kahr*, *kudret*, *satvet* ve *bunlara sahip olan kimse* anlamlarına gelmektedir¹. Kelimenin çoğulu *selatin* olup Kuran-ı Kerim’de *hüccet*, *mutlak güç*, *üstünlük* ve *mucize* manalarında geçmektedir². Dikkat çeken nokta kelimenin bütün kullanımlarında güç olmasıdır. Bu anlamlarının yanı sıra padişahların erkek ve kız çocukları ve anneleri için de unvan olarak *sultan* kelimesi kullanılmıştır. Bütün bu tanımların içinde bizi ilgilendiren padişahların kızları veya kız kardeşleri olan hanedan kızlarına verilen unvan olmasıdır. Bu unvanın hanedanın kızları için kullanımına Fatih Sultan Mehmed’den itibaren başlandığı bilinmektedir. Çünkü ondan önce hanedan kızları için hatun kelimesi kaynaklarda yer almaktadır³. Buna dair en önemli örneği Çelebi Mehmed’in kızı Selçuk Hatun’da görmek mümkündür. Kendisi Fatih Sultan Mehmed’in ölümünden sonrasına kadar yaşamış olmasına rağmen kaynaklarda *Selçuk Sultan* şeklinde değil *Selçuk Hatun* şeklinde geçmektedir⁴.

Osmanlı Devleti’nde padişahların kız ya da erkek çocuklarının doğumu büyük bir önem arz etmekteydi. Bu önemine binaen şatafatlı hazırlıkların olması doğaldı. Doğum hazırlıkları kapsamında anne adayına kıymetli kumaşlar ve mücevherlerle tezyin edilmiş doğum odası tahsis edilmekteydi⁵. Doğum gerçekleştiğinde ise padişahın bir çocuğunun dünyaya geldiği haberi öncelikle Darüssaâde Ağası’na haber verilir, ondan sonra Silahtar Ağa’ya müjdeli haber ulaştırılırdı. Silahtar Ağa aracılığı ile padişahın bir çocuğu olduğu sarayda duyurulurdu⁶. Daha sonra günde beş defa tekrarlanmak suretiyle üçer kez top atışı yapılarak İstanbul halkına padişahın bir kızının doğduğu ilan edilirdi⁷.

Devletin ilk dönemlerinde hanedan kızlarının evlilikleri daha çok siyasi nitelik taşımaktaydı. Başta I. Murad’ın kızı Melek Hatun olmak üzere birçok hanedan kızı Anadolu Beyleri ya da onların oğulları

1 *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.

* Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Aynı kökten gelen sult kelimesi ise tahakküm ve otorite” anlamına gelmektedir. Mustafa Öztürk, “Sultan”, *DİA*, XXXVII, 2009, s. 495.

2 Osman Gazi Özgüdenli, “Sultan”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 496.

3 Ahmet Şimşirgil, *Valide Sultanlar ve Harem*, İstanbul 2014, s. 75-76.

4 Mesela II. Bayezid ile Şehzade Cem arasında geçen taht mücadelesi sırasında Selçuk Hatun arabuluculuk görevi üstlenmiş, II. Bayezid’e giderek Şehzade Cem’in Anadolu’ya hükmetmesine izin vermesini istemiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara 1983, s. 163-164.

5 Ahmet Şimşirgil, *Valide Sultanlar ve Harem*, s. 76; II. Mahmud’un kızı Saliha Sultan’ın doğduğu odaya konulan eşyalar için bakınız: Fatma Menteş, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yenileşme Sürecinde Harem*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006, s. 107-109.

6 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, TTK, Ankara 1988, s. 171.

7 Bu arada Enderun’daki her oda padişahın kızının doğumu için üç kurban keserdi. Ahmet Şimşirgil, *Valide Sultanlar ve Harem*, s. 77; Padişahın erkek çocuğu dünyaya geldiğinde ise günde beş kez tekrarlanmak üzere yedi top atışı yapıldı. Ahmet Akgündüz, *Tüm Yönleriyle Osmanlı’da Harem*, İstanbul 2012, s. 180; Funda Acar, “Osmanlıda Padişah Oğulları ve Kızlarının Eşitlendiği Alan: Teşrifat”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV/27, Çorum 2015, s. 190; Ayrıca valide sultan hediye dağıtmaktaydı. Mesela Refia Sultan doğduğunda bu geleneğe uyularak valide sultan hediye dağıtmıştır. Ali Akyıldız, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, İstanbul 1998, s. 9.

ile evlendirilmişlerdi⁸. Fakat Anadolu birliğinin sağlanmasından sonra kızlar ile evlenecek hanedan kalmadığı için bu defa, vezirler, kaptan paşalar ve büyük devlet adamları damat olmaya başlamışlardır. Bunun ilk örneklerini de Fatih Sultan Mehmed döneminde görmek mümkündür⁹. Padişah kızı ile evlenecek olan damadın, eğer bir eşi var ise –ki yaşı gereği mutlak olurdu- onu boşaması gerekmektedir¹⁰. Ayrıca damat, sultan ile evlendikten sonra da başka bir eş alamazdı. Evlendikten sonra, damat İstanbul dışına tayin edilirse zevcesi olan sultan onunla birlikte gidemezdi. Yaşamlarına İstanbul’daki saraylarında devam ederlerdi¹¹.

Sultanların düğünlerine dair en geniş bilgilere 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ulaşılmaktadır¹². Bu düğünler yaklaşık bir hafta ile bir ay arasında sürmekteydi. Düğünlerin dikkat çeken özelliklerinden birisi de İstanbul’da halkın nişan, çeyiz ve gelin alaylarını heyecanlı bir şekilde izlemeleriydi¹³. Damat başta saraya gönderilecek değerli mücevherlerden oluşan hediyeler olmak üzere bütün düğün masraflarını karşılamak zorundaydı¹⁴. Hanedan düğünleri çok mutantan törenler oldukları için epey masraflı olurdu. Bu nedenle bazen 2 veya 3 sultanın düğünü bir arada yapılır ya da sünnet düğünleri ile birleştirilirdi¹⁵.

Hanedan kızlarının bir başka ifade ile sultanların, sultanefendilerin, 17. yüzyılda olduğu gibi 18. yüzyılın ikinci çeyreğine küçük yaşta evlilikler yapmışlardır¹⁶. Bundan sonra sultanların çocuk yaşta evlilikleri gittikçe azalmaya başlamıştır. Aynı dönemde karşımıza çıkan bir başka değişiklik ise sultanların doğumlarında ya da evlenmelerinde kendilerine konak, saray, kasır tahsis edilmesidir. Artık sultanlar evlendiklerinde bu konaklarda oturur oldular, yani Topkapı Sarayı’nın bir benzeri saraylarda yaşamaya başladılar. Damatlar ise eşlerini saraylarında ikamet etmek durumunda kaldılar. Böylece birçok saray artık sultanların adı ile anılır hale geldi. Bütün bu gelişmeler Osmanlı başkentinin silüetinin değişmesine yönelik faaliyetlerin artması neticesini doğurdu ki, Boğaziçi de bundan nasibini almaya başlamıştır¹⁷.

8 Bu evlilikler siyasi nitelik taşımaktaydı. Nitekim kendisi Dulkadiroğulları Beyi’nin kızı Sitti Hatun ile evlenirken kızlarından Gevherhan (ya da Gevher Mülük) Sultan’ı kendisine sığınan en büyük düşmanlarından biri olan Uzun Hasan’ın oğlu Uğurlu Mehmed ile evlendirmiştir. M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1992, s. 21; Babası II. Murad da kızlarını siyasi amaçlarla evlendirmişti. J. Van Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, II, s. 248, 249; Juliette Dumas, “Bir Prenses Bir Kulla Evlenirse: Osmanlıların Sıradışı Evlilik Sistemi (15. Yüzyıl Ortalarından 16. Yüzyıl Ortalarına)”, *Toplumsal Tarih* 210, Haziran 2010, s. 37.

9 Gevherhan Sultan’dan başka kızları olan Fatih Sultan Mehmed hem onları hem de şehzade Bayezid’in kızlarını devlet adamları ile evlendirmiştir. Mesela hanedan damatlarından birisi İstanbul’un fethinde büyük yararlılığı görülen Zağanos Paşa’dır. Feridun Emecen, “Zağanos Paşa”, *DİA*, XLIV, 2013, s. 73; Ancak bu uygulama II. Bayezid döneminde iyice yerleşmiştir. II. Bayezid’in kızlarından hepsi devlet adamları ile evlendirilmişlerdir. Juliette Dumas, “Bir Prenses Bir Kulla Evlenirse...”, s. 38. 10 Ali Akyıldız, *Refia Sultan*, s. 26; Hatta Hanedan kızlarının eşleri üzerinde büyük bir otoriteleri vardı. Yavuz Sultan Selim’in kızı Kanuni Sultan Süleyman’ın kız kardeşi Şah Sultan’a kocası Lütfi Paşa tokat attığında vezir-i azamlık makamını kaybettiği gibi Dimotoka’ya sürgüne gönderilmişti. Bu durum XIX. yüzyılda da devam etmekteydi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara 1983, s. 548.

11 Ahmet Şimşirgil, *Valide Sultanlar ve Harem*, s. 81.

12 Yinede daha erken tarihlere ait düğün bilgileri mevcuttur. Fatih Sultan Mehmed’in Sitti Hatun ile olan 1450’de yapılan düğünü 3 ay sürmüştür. Ebru Baykal, *Osmanlılarda Törenler*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2008, s. 82.

13 M. Çağatay Uluçay, “Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait Bir Araştırma”, *İstanbul Enstitüsü Mecmuası IV*, İstanbul 1958, s. 135,137.

14 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 161.

15 M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 86; Mesela IV. Mehmed şehzade Ahmed ve Mustafa’nın sünnet düğünleri ile birlikte kızı Hatice Sultan’ın düğünü aynı anda yaptırmıştır. Düğün günlerce sürmüştür. Rıdvan Canım, “Osmanlı Medeniyetinde Muhteşem Bir Payitaht ve Bir Kültür Şehri Olarak Edirne”, *Türkler*, XII, Ankara 2002, s. 56.

16 Mesela III. Ahmed kızı Fatma Sultanı daha beş yaşında iken Silahtar Ali Paşa ile nişanlamış, Paşa sultan buluş çağına gelemeden Petervaradin Savaşı’nda şehit olmuştu. Diğer Ümmügülüm Sultanı ise beşikte iken kubbe Veziri Abdürrahman Paşa ile nişan yapılmıştı. M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 84,85.

17 Tülay Artan, “Boğaziçi’nin Çehresini Değiştiren Soylu Kadınlar ve Sultaneferdi Sarayları”, *İstanbul Dergisi*, Sayı: 3, İstanbul 1992, s. 111; Boğaz kıyıları, Marmara, Haliç kıyıları gibi padişahların eğlendikleri, dinlendikleri sayfiye yerleri olmaları itibarıyla büyük ve güzel bahçelerin kuruldukları yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bahçelerden bazıları padişahlar tarafından kurulmuştur. Adlarını da içlerinde bulunan saray, yalı ve kasırlardan almaktadırlar. En ünlü bahçeler Tersane bahçesi, Karaağaç bahçesi, Büyükdere bahçesi gibi. Devlet adamlarının kurdukları bahçeler ise kurucularının adları ile anılmışlardır. Murat Yıldız, “Padişahların Dinlenme ve Eğlenme Mekânları: İstanbul Bahçeleri”, *Osmanlı İstanbulu*, II, Ed: Feridun M. Emecen-Ali Akyıldız-Emrah Safa Gürkan, İstanbul 2014, s. 650-651; Boğaziçi’nde Paşabahçe ile Beykoz arasında daha 16. yüzyılda kurulan Sultaniye Hasbahçesi 18. yüzyılda bir dinlenme ve eğlence mekânı olarak padişahlara hizmet vermiştir. Özellikle III. Mustafa ve III. Selim’in uğrak yeri olmuştur. Murat Yıldız, “Osmanlı Hasbahçelerinin Sultanı: Sultaniye Hasbahçesi”, *Belleten*, LXXVIII/282, Ankara 2014, s. 556; Tersane Bahçesi için bakınız: Volkan Ertürk, XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Sultanlarının Bir Eğlenme ve Dinlenme Mekânı Olarak Tersane Bahçesi, *Tarih Okulu Dergisi*,

Bütün bu gelişmelere hanedan kızlarına has ya da paşmaklık adı altında büyük meblağlarda gelirler verilmesi eklenmiştir. Artık sultanların bazılarının herhangi bir mukataanın gelirinden maaşları veya bazılarının ise geniş mukataaları vardı¹⁸. Mukataa ve yüksek maaş ekonomik ve politik gücü beraberinde getirdi¹⁹. Buna rağmen hanedan kadınlarına ve kızlarına Matbah-ı Âmire'den tayinatlar verilmeye devam edilmiştir. Ekmek, et, zeytinyağı gibi yiyecekler verilen tayinatlarda en başta gelmekteydi. Hatta zaman zaman iftariyelik bile verilmekteydi²⁰.

1-) Boğaziçi'nin Gelişimi ve Şehirleşmesi

Padişahların ve Sultanların hayatlarındaki değişim ile beraber İstanbul'da Boğaziçi mimarisi de değişmiştir. Artık Boğaziçi mimarisi, 16. yüzyılın ortalarında olduğu gibi değildi²¹. Geçen zaman içerisinde değişmeye başlamış, Boğaziçi'nin her iki yakasında sahil boyunca köyler kurulmaya başlamıştır. Tabii ki Boğaziçi'nin asıl değişimi başta hanedan mensupları olmak üzere devlet büyükleri tarafından yaptırılan köşkler²², kasırlar²³, yalılar²⁴, bahçeler, camii ve çeşmelerle olmuştur. Artık Boğaziçi eskisine nazaran daha kalabalık daha şenlikli ve daha güzeldi²⁵. Bu mimari eserlerin en başında Sultanlar için bina edilen hanedan ailesine ait olan saray, konak ve kasırlar gelmektedir ki, bu mimari yapılara *sahilsaray* adı verilmiştir. *Sahilsaray*, konak ve kasır kelimeleriyle eş anlamlı olarak sultan ve yakınları, saray erkânı genelde yazın göç ettikleri konut tipi olarak karşımıza çıkmaktadır²⁶. Sahilhane ise aynı türden yapıların hanedan mensubu olmayan devlet adamları ve zengin tüccarlar tarafından inşa edilen yapıdır²⁷.

Lale Devri adı verilen 1710 Patrona Halil ayaklanması ile sona eren dönemde Boğaziçi dahil İstanbul'un değişik yerlerinde saray, konak ve kasırların inşası büyük bir ivme kazanmıştır²⁸. Bunda bizzat III. Ahmed ve sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın rolü büyüktür. Mesela sadece Boğaziçi'nde

Sayı: 15, 2013, s. 91-125.

18 Mesela Saliha Sultan'ın vefatından sonra ona ait mukataalar miriye alınmıştır. BOA. *Cevdet Saray*, nr. 4887; Yine Edremit ve Kemer Edremit ve tevabii mukataası Saliha Sultan'ın uhdesinde olup, Edremit voyvodası Mehmed Emin'in uhdesine tevdi edilmiştir. *EŞS*, Nr. 1240, 2a-1, 1240, 86 a-2; Bu aşar-ı şer'i, rüsumat-ı örfiye, cürüm cinayet, bad-ı heva, beytülmal-ı amme, tapu-yu zemin ve sair aïdat ve varidat bu kapsamda olan vergilerdir. *EŞS*, Nr. 1241, 55-a-1.

19 Ahmet Şimşirgil, *Valide Sultanlar ve Harem*, s. 85; Ama sultanların vefatından sonra mal varlığı hazineye geçmekteydi. Ahmet Akgündüz, *Tüm Yönleriyle Osmanlı'da Harem*, s. 185.

20 Geniş bilgi için bakınız: Tülay Artan, "Osmanlı Elitinin Yemek Tüketiminin Bazı Yönleri", *Yemek ve Kültür*, Sayı: 7, İstanbul 2006, s. 48-95.

21 Bu değişim 17. yüzyılda başlamıştır. Evliya Çelebi'de yer alan sadece Ortaköy ile Kuruçeşme arasındaki kıyıda yapılan yalılar bu değişimin göstergesidir. Azmi-zade Yalısı, Baltacı Mahmut Paşa Yalısı, Bıyıklı Mehmet Paşa Yalısı, Çelebi Kethüda Yalısı, İshak Yahudi Yalısı, Kara Hasan Oğlu Yalısı, Mimar Mustafa Yalısı, Nakkaş Paşa Yalısı, Safiye Sultan Yalısı, Şekerci Yahudi Yalısı, Özlem Atalan, "17. ve 18. Yüzyılda, Görsel ve Yazılı Kaynaklara Göre Ortaköy-Kuruçeşme Arasında yer alan Kıyı Yapıları", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 28, 2014, s. 230- 231.

22 Köşk ise yüksek tabakadan birinin sarayı bahçesinde inşa edilen konutlardır. IV. Murad'ın Topkapı Sarayı içerisinde yaptırdığı Revan Köşkü bu neviden yapılara en iyi örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaten Türkçe sözlükte köşk için bahçe içinde yapılmış süslü ev tanımı yapılmaktadır. Aynı zamanda kasır ile eş anlamlı gösterilmiştir. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5762da3e24ae35.64943382.

23 Köşkten büyük yapılara kasır adı verilmektedir. Fakat dönemin yazarları bazen köşk ile kasrı aynı anlamda kullanmışlardır. Yaşar Çoruhlu, "Kasır", *TDVİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 557; Kelime Arapça kökenli olmasına rağmen Arapça'ya Latince *castrum* kelimesinden gelmiştir. Nicole Kançal-Ferrari, "Türk-Osmanlı Saray Literatürü (12.-20. Yüzyıl)", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, V/13, 2009, s. 205.

24 Yalı kelime manası itibarıyla sahil demektir. Yaşam alanı olarak ise kelime manası ile paralellik arz etmekte olup su kıyısında bina edilen büyük ve görkemli evlere yalı adı verilmektedir. http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.579a56d8a21254.58989125.

25 M. Tayyip Gökbilgin, "Boğaziçi", *DIİA*, VI, İstanbul 1992, s. 251.

26 Zafer Sağdıç, "Osmanlı Politik Sisteminin Osmanlı Saray Mimari Mekan Örgütlenmesi Üzerindeki Etkileri", *Türkler*, XII, Ankara 2002, s. 333.

27 A. Fulya Eruz, "Sahilsaray", *TDVİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 530.

28 Bu dönemde Kağıthane önemli bir yere sahiptir. Sâdabâd Sarayı gibi bir çok saray ve kasrın inşa edildiği Kağıthane deresinin etrafı kültür veya sanatta dâhil olmak üzere yeni yaşam biçimini temsil etmektedir. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", *Türkler*, XII, Ankara 2002, s. 771; Bu yüzyılda Sâdabâd Sarayı gibi ilgi gören bir başka saray Beşiktaş Sarayı'dır. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde Beşiktaş Sarayı, Topkapı Sarayı'nın dışında köşk ve kasırlarıyla en büyük saray kompleksi halini almıştır. Mustafa Cezar, "19. Yüzyılda Batı Tarzı Saray ve Mimaride Bünye Değişikliği", *Milli Saraylar Dergisi*, 1, 1987, s. 45.

saray adı verilen 16 büyük sultan konutunun inşası bu döneme tekabül etmektedir²⁹. Kağıthane’de İnşa edilen kasır ve sarayların sayısı ise 170’i bulmuştur³⁰. Dönemin ünlü sarayları Sa’dâbâd, Hüsrevâbâd, Emnâbâd, Hümâyûnâbâd, Neşâdâbâd, Şevkâbâd, Şerefabad’dır. Bu inşa faaliyeti süreci Patrona Halil isyanıyla zarar görmüş ve kesintiye uğramış ise de kısa süre zarfında III. Ahmed’in halefi I. Mahmud döneminde devam etmiştir. I. Mahmud dönemi inşa faaliyetlerinin selefi döneminden farkı mekanın Kağıthane’den kısmen Haliç’e³¹, çoğunluğunu da Boğaz kıyılarına kaymış olmasıdır³².

İnşa faaliyetlerine en büyük katkıyı yapanlardan bir başka padişah III. Mustafa’dır. O, 1766 yılında meydana gelen depremden sonra sur dışında şehrin çevresinde büyük bir yenileme hareketi başlattı. Bu süreci III. Selim devam ettirmiştir. Bu dönemde hanedan üyeleri için birçok saray ve kasır bina ettirilmiştir³³. Özellikle Bebek, Ortaköy ve Beşiktaş Boğaziçi’nin en revaçta semtleri olarak karşımıza çıkmaktadır³⁴. Nitekim Bebek’te Hümâyûnâbâd, Defterdarburnun’da Neşâdâbâd, Beşiktaş ile Ortaköy arasında Gülşenâbâd, İstavroz’da Şevkâbâd, Fındıklı’da Emnâbâd, Kuruçeşme’de Kadırga ve Tırnakçı, Çubuklu’da Feyzâbad, Kanlıca’da Mihrâbâd, Çengelköy ile Beylerbeyi arasında Ferahâbâd saray, kasır ve yalıları yer almaktaydı³⁵.

İster hanedan üyeleri ister devlet adamları tarafından inşa edilen bu yapılar XVIII. yüzyıl saray yaşantısının, davetlerin, şöenlerin ve şenliklerin hareketliliğine katkıda bulunan mekânlar olarak değerlendirilmelidir. Padişahlar buralara yazı geçirmek üzere gitmektedir³⁶. Ayrıca bu mekânlarda padişahlar onuruna devlet yöneticileri tarafından ziyafetler verilmekte ve değişik sebeplerle kutlamalar yapılmaktadır³⁷. Günü birlik de olsa yapılan bu ziyaretler sırasında verilen ziyafetler ve kutlamalar döneme genelde İstanbul yaşamına, özelde Boğaziçi’nin yaşamına damgasını vurmuştur. Boğaziçi’ndeki yeni sarayların mimarisi taş duvarlarla örülü kapalılığın aksine açıklığı, saydamlığı ve dışa dönüklülüğü **temsil etmektedir**³⁸. Artık geleneksel yaşam biçimi bir daha eskiye geri dönmek üzere değiştiğinin

29 A. Fulya Eruz, “Sahilsaray”, s. 531.

30 Aygün Ülgen, “Boğaziçi Sarayları”, *İstanbul Armağanı 2- Boğaziçi Medeniyeti*, İstanbul 1996, s. 129; Aynı yazar, “Osmanlı Saray, Kasır ve Köşkleri”, *Osmanlı*, Ed: Güler Eren, Ankara 1999, s. 410.

31 Haliç’te Tersane Sarayı, diğer adıyla Aynalıkavak Sarayı ünlüdür. Aygün Ülgen, “Osmanlı Saray, Kasır ve Köşkleri”, s. 410; Volkan Ertürk, “Saraydan Kasıra Aynalıkavak Sarayı”, *Tarihin Peşinde*, Sayı: 10, 2013, s. 338-340; Bu saray daha sonra Boğaz’da yapılan birçok saray, yalı, kasırın ilk modelini oluşturmuştur. A Hidayet Arslan, “Boğaziçi’nde 18. Yüzyıldan Kalma Bir İstanbul Evinin Durumu Hakkında Sanat Tarihi Bağlamında Yeni Değerlendirmeler”, *METU JFA*, XXXI/1, Ankara 2014, s. 97.

32 A Hidayet Arslan, “Boğaziçi’nde 18. Yüzyıldan Kalma Bir İstanbul Evinin Durumu...”, s. 97-98; <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/4524/001581845010.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (ET:14.07.2016) Halûk Y. Şahsuvaroğlu “Şerefâbâd Kasrı”, Haliç’ten sonra Boğaziçi’nde sivil mimarinin yoğunlaştığı bir yapıdır. Kasım İnce, “III. Selim-IV. Mustafa ve II. Mahmud Dönemi (1789-1839) Osmanlı Mimarisi Hakkında”, *Osmanlı*, X, Ed: Güler Eren, Ankara 1999, s. 280.

33 Shirine Hamadeh, *Şehr-i Sefa 18. Yüzyılda İstanbul*, Çev: İlknur Güzel, İstanbul 2010, s. 55-56.

34 Necla Aslan Sevin, “XVIII. ve XIX. Yüzyıl Sahil Sarayları”, *Osmanlı*, X, Ed: Güler Eren, Ankara 1999, s. 431.

35 Gülçin Canca Erol, “İstanbul’da III. Ahmet Dönemi Osmanlı Mimarisi” <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=352736> (ET: 13.07.2016); Boğaziçi’ndeki inşa faaliyetleri için bakınız: Mualla Bayar Erkilic, “Boğaziçi’ndeki Meskenlerin Şiirselliği”, *Osmanlı*, Ed: Güler Eren, Ankara 1999, s. 49-56; Necla Aslan Sevin, “XVIII. ve XIX. Yüzyıl Sahil Sarayları”, s. 429-434; Aygün Ülgen, “Osmanlı Saray, Kasır ve Köşkleri”, s. 400-428; M. Tayyip Gökbilgin, “Boğaziçi”, s. 251-262;

36 III. Ahmed sahilsarayları ve bahçeleri en çok kullanan padişahlardan birisidir. Mesela 1724 Haziran ayı geldiğinde padişah Beşiktaş Sahilsarayı’na göç etmiştir. Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târih-i Çelebizâde*, III, Haz: Abdülkadir Özcan-Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul 2013, s. 1384; I. Mahmud aynı geleneği devam ettirmiştir. Yine H. 1147 başlarında ki, yaz aylarına tekabül etmektedir- İstavroz Sarayı kurbundeki Beylerbeyi bahçesine gitmiştir. Vak’anüvis Subhi Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, Haz: Mesut Aydınar, İstanbul 2007, s. 225; I. Abdülhamid H. 1199 yılı bahar mevsimi geldiğinde Beşiktaş Sarayı’na vasil olmuştur. Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakaikü’l-Ahbâr*, Haz: Mücteba İlgürel, Ankara 1994, s. 255; II. Mahmud 1814’de Topkapı Sarayı’ndan önce Beşiktaş Sarayı’na oradan Dolmabahçe Kasrı’na geçmiştir. Hâfız Hızır İlyas Ağa, *Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat*, Haz: Ali Şükrü Çoruk, İstanbul 2011, s. 78-79; Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Padişahların Topkapı Sarayı’ndan başka saraylara gidişleri hakkında geniş bilgi için bakınız: Emine Dingec, “Osmanlı Padişahlarının Yazlık Saray Kültürü: Göç-i Hümayun (18. yüzyıl)”, *XVI. Türk Tarih Kongresi*, IV/ I, Ankara 2015, s. 229-252.

37 Vezir-i azam Nevşehirli İbrahim Paşa’nın III. Ahmed için düzenlediği ziyafetler önemlidir. Bu durumu en iyi Ahmet Refik Altınay Lal Devri adlı eserinde tasvir etmektedir. Ahmet Refik Altınay, *Lale Devri (1718-1730)*, İstanbul 2010; Ayrıca bu saray ve kasırlarda yabancı elçilere ziyafetler tertip edilirdi. Aygün Ülgen, “Osmanlı Saray, Kasır ve Köşkleri”, s. 411.

38 Türk mimarisinde batı etkisini 18. yüzyılın ortalarından itibaren açık bir şekilde görmek mümkündür. Artık Barok özellikli yapılar ve bu yapılarda Rokoko tarzı süslemeler sıradan hale gelmeye başlamıştır. Özellikle Hatice Sultan’ın Ortaköy’de yaptığı sahilsarayda yer alan Ağalar ya da Başağa dairesinde ve Beşiktaş Sarayı’ndaki valide Sultan Dairesinde Batı mimari etkisi açıkça görülmektedir. Mustafa Cezar, “19. Yüzyılda Batı Tarzı Saray...”, s. 21, 35; Bu etki II. Abdülhamid döneminde tersine bir gelişme çizgisi izleyerek Klasik Türk üslubuna dönüş yaşanmaya başlamıştır. Bunda Mimar Vedat ve Kemalettin

göstergesidir³⁹. Bunda batılılaşmanın etkisini görmek mümkündür⁴⁰.

2-) XVIII. Yüzyılda Boğazdaki Bazı Sultan Sahilsarayları

Boğaziçi'ndeki bu açılım sürecinde, hanedan kızları (sultan efendiler) evlendikten sonra Ortaköy-Kuruçeşme ve Akıntıburnu-Arnavutköy kıyılarında bina ettirdikleri sahil saraylarda ikamet eder olduklarını yukarıda belirtmiştik. Sultanların evli oldukları devlet adamlarının ikamet ettikleri mekânlar genellikle sahil saraylarının arka cephesinde sahilden bakınca görülmeyecek biçimde eklenmiş vaziyetteydi. Bu sürece tanıklık etmiş birkaç kişiden birisi Lady Mary Montegu'dur. Bir diğeri Dr. Dallaway ve 19. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'a gelen Miss Pardoe'dur. Bu kişilerden Lady Mary Montegu, III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın Üsküdar sarayına yaptığı ziyaretleri mektubunda bizlere tasvir etmektedir⁴¹.

Boğaziçi'nin ünlü sahil saraylarından bazıları şunlardır: 18. yüzyılda Boğaziçi'nde en ünlü saraylardan birisi Çırağan Sarayı'dır⁴². Sarayın tarihi aslında IV. Murad dönemine dayanmaktadır. Bu dönemde hasbahçe olan arazisi üzerine IV. Murad kızkardeşi için bir kasır inşa ettirmiştir⁴³. Melek Ahmed Paşa ve burayı yazlık saray olarak kullanmışlardır⁴⁴. Sonraki yıllarda terk edilen bina Damat İbrahim Paşa, yeniden yaptırmış ve eşi III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'a hediye etmiştir⁴⁵. Yapıldığı dönemde Beşiktaş Sarayı veya Yeni Beşiktaş Sarayı⁴⁶ olarak bilinen saray burada yapılan Çırağan şenlikleri nedeniyle Çırağan Sarayı adıyla nam salmış ve böyle bilinmiştir⁴⁷. Saray, Patrona Halil İsyanında Damat İbrahim Paşa'nın öldürülmesinden sonra eski önemini ününü kaybetmiştir⁴⁸. Fatma Sultan ise Eski Saray'a gönderilmiştir. Bir süre sonra Fatma Sultan I. Mahmud'dan tekrar Çırağan Sarayı'nda oturma izni almış 29 yaşında vefatına kadar burada ikamet etmiştir⁴⁹. Onun vefatından sonra saray bir başka hanedan kızı olan Zeynep Sultan'a tahsis edilmiştir. Zeynep Sultanın ikameti ile Fatma Sultan dönemindeki kadar etkin olmasa da varlığını ve güzelliğini devam ettirmiştir. Yüzyılın ikinci yarısında 1767 yılında III. Mustafa sarayı şeyhülislam İbrahim Efendi'ye vermiştir. Sarayın XVIII. yüzyıldaki son sakini III. Mustafa'nın kızlarından Beyhan Sultan'dır. Beyhan Sultan sarayı neredeyse yeniden yaptırmıştır denilebilir⁵⁰. Fakat Beyhan Sultan'ın bir süre sonra iade ettiği sarayı III. Selim bazı eklemelerle büyütmüş ve saltanatının son iki yazını burada geçirmiştir⁵¹. Çırağan Sarayı'nın sahiplerinden birisi de III. Mustafa'nın kızları olan *Beyhan Sultan*'dır. *Beyhan Sultan* ve *Hatice Sultan* da kendilerine ait sahil sarayları olan sultanlar arasında yer almaktadırlar. Beyhan Sultan, 1784 yılında 19 yaşında iken Halep Valisi Silahdar Mustafa Paşa ile evlendiğinde Çiftesaraylar'da bir saraya yerleşmiştir⁵². Ayrıca Bey gibi Türk mimarların etkisi önemlidir. Semavi Eyice, "Osmanlı Devri Türk Mimarisi", *Osmanlı*, X, Ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 98,

39 Shirine Hamadeh, *Şehr-i Sefa 18. Yüzyılda İstanbul*, s. 94, 95, 116.

40 Bu anlayışın mimariye yansımaları Boğaz'da yapılan sahil saraylarda görebiliriz. III. Selim bu anlamdan mimar ve ressam Melling'i İstanbul'a getirtmiş ve saray mimarı olarak görevlendirmiştir. Zafer Sağdıç, "Osmanlı Saray Mimari Mekan Örgütlenmesi", s. 338; Shirine Hamadeh, "Ottoman Expressions of Early Modernity and the "Inevitable" Question of Westernization", *Journal of the Society of Architectural Historians*, LXIII/ 1, 2004, s. 32.

41 Tülay Artan, "Boğaziçi'nin Çehresini Değiştiren Soylu kadınlar ve Sultane efendi Sarayları", s. 112.

42 Çırağan kelimesi mum anlamına gelen çırağdan gelmektedir. "Çırağ", mum demek olduğuna göre buranın ismi "mum eğlenceleri" anlamına gelmektedir. Shirine Hamadeh, *Şehr-i Sefa 18. Yüzyılda İstanbul*, s. 50; Türkçe sözlükte kelime Farsça kökenli olup, çırak demektir. Eski söyleniş çerağdır. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5762da429c8a71.72766155 (ET:14.07.2016); Osmanlıca Türkçe Lügat'de ise çırağ şeklinde yazılarak birinci anlamı fitil, kandil, mumdur. İkinci anlamı çıraktır. Kelimenin üçüncü anlamı ise tekaüt, emekli manalarına gelmektedir. Kelimenin talebe öğrenci anlamları bile vardır. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, İstanbul 2013, s. 191.

43 Ayşegül Demirebulak, Konut ve İdare Merkezi Olarak Osmanlı Sarayları", *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 6, İstanbul 2014, s. 40.

44 Murat Koç, *Yeni Türk Edebiyatı'nda Boğaziçi ve Boğaziçi Medeniyeti*, İstanbul 2005, s. 36.

45 M. Tayyip Gökbilgin, "Boğaziçi", s. 253.

46 Shirine Hamadeh, *Şehr-i Sefa 18. Yüzyılda İstanbul*, s. 50.

47 Niyazi Ahmet Banoğlu, *Tarihi ve efsaneleriyle İstanbul Semtleri*, İstanbul 2007, s. 164.

48 Halûk Y. Şehsuvaroğlu, *İstanbul Sarayları*, İstanbul 2011, s. 74.

49 Necdet Sakaoğlu, "Fatma Sultan", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1994, s. 273.

50 Halûk Y. Şehsuvaroğlu, *İstanbul Sarayları*, s. 74.

51 Selda Ertuğrul, "Çırağan Sahilsarayı", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 304.

52 Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, s. 138; Tülay Artan, "Boğaziçi'nin Çehresini Değiştiren Soylu kadınlar ve Sultane efendi Sarayları" s.113.

yüksek gelirli mukataaları tahsis edildiği için o da dönemin saray inşası geleneğine uymuş⁵³ ve 1795 yılında kendisine verilen Çırağan Sarayı'nı yeniden inşa ettirmiştir⁵⁴. 19 Ocak 1910 günü büyük bir yangınla 2 saat içinde sadece dört duvarı kalan saray⁵⁵ sonradan yeniden inşa edilerek otel olarak hizmet vermekte olup hala Boğaziçi'ne ayrı bir güzellik katmaktadır.

Beyhan Sultan'ın Boğaziçi'nde Akıntıburnu'nda, Eyüp'te biri Bostan İskeleyi diğeri Defterdar İskeleyi'nde olmak üzere üç sahilсарayı daha vardı⁵⁶.

Boğaziçi'nde saray yaptıran bir başka sultan III. Mustafa'nın bir diğеr kızı *Hatice Sultan*'dır. Hatice Sultan 16 yaşında Hotin Muhafızı Esseyid Ahmed Paşa ile evlendirildiğinde Ayasofya yakınındaki saraya gelin gitmiştir⁵⁷. Çünkü kendisine daha önce verilmiş olan Zeyrek'teki sarayı 1783'te yanmıştır⁵⁸. O da çağdaşı bazı diğеr sultanlar gibi özgür ve görkemli bir yaşam sürmeye başladığından bir taraftan 1796 yılında Eyüp'te Defterdar İskeleyi'ndeki sahilсарayı yenilerken, diğеr taraftan 1809 yılında da Arnavutköy'de bir arazi satın alarak kendi adına sahilсарay inşa ettirmiştir. Ayrıca III. Selim kızkardeşi Hatice Sultan'a Neşadâbâd Saray'ını hediye etti. Sultanefendi, iç dekorasyonunu ünlü mimar- ressam Antoine-Ignace Melling⁵⁹ yapmıştır. Melling, sarayın iç dekorasyonunu önceki çok renkli ve yaldızlı iç süslemelerinin yerine zarif ve sade bir süslemeyle değiştirmiştir⁶⁰. Hatice Sultan'ın ölümünden sonra Neşadâbâd Sarayı'nın yeni sahibi Beyhan Sultan olmuştur. Saray 19. yüzyılın sonlarında yıkılıncaya kadar padişahların kızları tarafından kullanılmıştır⁶¹. Yıkıldıktan sonra yerine, Sultan II. Abdülhamid'in kızları Zekiye ve Naime Sultanlar tarafından iki yalı inşa ettirilmiştir⁶².

Bütün sultanlar güçlü ve ünlü olmakla birlikte I. Abdülhamid'in kızı *Küçük Esmâ Sultan*'ın Osmanlı tarihinde ayrı yeri vardır. 1778 yılında doğan ve 1848 yılında 70 yaşında ölen Küçük Esmâ Sultan'ı III. Ahmed'in kızı Esmâ Sultan'dan (1726-1788) ayırt edebilmek amacıyla isminin önüne küçük sıfatı eklenmiştir. Böylece Esmâ Sultan kaynaklarda Küçük Esmâ Sultan olarak tesmiye edilmiştir. Küçük Esmâ Sultan, 1792 yılında Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa ile evlendirilmiş ve Divanyolu'ndaki bir beylik saray onarılarak kendisine tahsis edilmiştir. Daha sonra Ortaköy'de kendi adıyla bir yalı bina ettirmiştir. Bugün sadece duvarları bulunan ve birçok toplantı ve programa ev sahipliği yapan yalı da kendi adıyla, *Esmâ Sultan Yalısı* olarak tesmiye edilmiştir. Esmâ Sultan'ın bu yalidan başka Boğaz'da deniz kıyısında

53 Necdet Sakaoğlu, "Beyhan Sultan", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1994, s. 190.

54 Dr. Dallaway, 1797 yılında aldığı izinle inşası yeni bitmiş olan Beyhan Sultan Sarayı'nı gezmiştir. Çıkmlarla denize taşan ahşap sahilсарayın cephesinin 100 m'ye yaklaştığını söyleyen Dallaway, sarayın iç ve dış dekorasyonunda parlak aşırı parlak renklerin ve yaldızla boyalar ile gösterişli pirinç süslerin kullanıldığını anlatmıştır. Tülay Artan, "Beyhan Sultan Sahilсарayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1994, s. 191; Birinci kattaki salondan birçok odaya geçilen sarayın sadelikten uzak oldukça uzaktır. Feridun Dirimtekin, "On Sekizinci Asrın İkinci Yarısında İstanbul", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, Sayı: 4, İstanbul 1958, s. 133; İç mekanlarda yer alan renkler ve yaldızlar sadeliğin olmadığını göstermektedir. Aynı şekilde tavanlar da görkemlidir ve ahşap geçme pirinç rozetler süslüdür. Sarayın içinde yaldızlı kitabelerde Kur'an'dan ayetler, Hz. Peygamber'e methiyeler ve kasideler vardır. Dr. Dallaway ilginç bir ayrıntıya dikkat çeker. Sarayda soylu kadınların balık tutarak zaman geçirdikleri ve eğlendikleri ızgaralı bir odanın varlığından söz etmektedir. Tülay Artan, "Beyhan Sultan Sahilсарayı", s. 192; Aynı durum Neşetâbâd Sarayı'nda da bulunmaktadır. Sarayın bahçesinde yaptırılan küçük köşkün pencere kapakları kaldırıldığında olta ile balık avlanabiliyordu. <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/1564/001501016006.pdf?sequence=3> (ET:14.07.2016) Halûk Y. Şehsuvaroğlu, "19 uncu asırda Kuruçeşme", 23 Nisan 1930.

55 Reşat Ekrem Koçu, "Çırağan Sahilсарayı", *İstanbul Ansiklopedisi*, VII, İstanbul 1935, s. 3934.

56 Tülay Artan, "Beyhan Sultan Sahilсарayı" s. 191; Sultan'ın ölümünden II. Mahmud'un kızı Mihrimah Sultan'a verilmiştir. Mihrimah Sultan öldükten sonra kocası Said Paşa'nın adıyla tanınmıştır. Saray 19. yüzyılda yol çalışması sırasında yıktırılmıştır. A. Fulya Eruz, "Sahilсарayı", s. 532.

57 M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 104; Damat Ahmed Paşa Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr'da Hotin valisi değil Anadolu valisi olarak verilmektedir. Nikah akdedileceği zaman Anadolu Beylerbeyliği'nin merkezi olan Kütahya'dan gelmiştir. Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, s. 370.

58 Tülay Artan, "Boğaziçi'nin Çehresini Değiştiren Soylu Kadınlar ve Sultanefendi Sarayları", s. 113.

59 Sarayın inşasına başlanıldığı yıllarda İstanbul'da bulunan mimar-ressam ile Hatice Sultan irtibata geçmiş ve onunla yakınlık kurmuştur. Hatice Sultan'la daha rahat yazışma yapabilmek için Melling Türkçe öğrenmiştir. Buna karşılık Hatice Sultan'ın da Latin harfleriyle Fransızca yazmayı öğrendiği bilinmektedir. Hatta Hatice Sultan rahat çalışabilmesi amacıyla sarayının yanında Melling'e özel bir daire tahsis etmiştir. Tülay Artan, "Hatice Sultan Sahilсарayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1994, s. 19; Aynı yazar, "Boğaziçi'nin Çehresini Değiştiren Soylu Kadınlar ve Sultanefendi Sarayları", s. 113; Melling saray mimarlığı görevinde bulunmuştur. Zafer Sağdıç, S. 157.

60 Artan, "Hatice Sultan Sahilсарayı", s. 20; Melling önce balmumundan üç boyutlu bir model hazırlayarak Sultana ne yapmak istediğini göstermiştir. Özlem Atalan, "17. Ve 18. Yüzyılda, Görsel ve Yazılı Kaynaklara Göre Ortaköy-Kuruçeşme Arasında Yer Alan Kırı Yapıları", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sonbahar II, 2014, s. 241.

61 Aygün Ülgen, "Osmanlı Saray, Kasır ve Köşkleri", *Osmanlı*, X, Ankara 1999, s. 411; Bunlardan bir tanesi II. Mahmud'un kızı Adile Sultan'dır. Onu Fatma Sultan ve Münire Sultan izlemiştir.

62 Aygün Ülgen, "Boğaziçi Sarayları", s. 129.

olmasa da Anadolu tarafında Çamlıca'da, Rumeli yakasında ise Maçka'da köşkleri vardı. Eyüp'teki Saliha Sultan'a ait olan yalı, Maçka Sarayı ve Ortaköy Yalısı kendisine aitti.⁶³ Sultan düğününden sonra en çok Ortaköy'deki sahil sarayında yaşamıştır. I. Abdülhamid, Saliha Sultan'ın vefatından sonra kızı Esmâ Sultan'a, tahsis ettiği yalılardan birisi de Kuruçeşme civarındaki Tırnakçı Yalısı'dır⁶⁴. Yalı Tırnakçı Hasan Paşa tarafından yaptırıldığı için bu isimle anılmaktadır⁶⁵. XIX. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'a gelen Miss Pardoe, bu yalıya gitmiştir. Şiddetli bir baş ağrısına tutulan Sultan ile tanışmadan dönmek zorunda kalmışsa da sarayın her yerini gezip, tasvirini kaleme almıştır⁶⁶. Saray dış cephe özellikleriyle, klasik dönem sonrası sivil mimarlık özelliğini taşımaktadır⁶⁷.

Abdülmeccid'in kızı Seniha Sultan, Tırnakçı Yalısı'nın son sahibidir. Ancak bu yalı Aşçıbaşı Yetimleri Yalısı'ndan çıkan bir yangınla 1909 yılında yanmış ve kullanılamaz duruma gelmiştir⁶⁸. Esmâ Sultan, zevk ve eğlenceye düşkünlüğünün yanı sıra dört sultanın da gözdesi olarak ekonomik gücünün yanı sıra politik güce de sahip olmuştur⁶⁹.

Boğaz'ın saray yapılan bir başka mekanı Bebek'tir. III. Ahmed'in buradaki miri araziye iskana açması Bebek'in Boğaz'da en gözde mekan haline gelmesinin önünü açmıştır. XIX. Yüzyıl başlarında artık birçok yalı ve köşkün bulunduğu bir yer haline gelmiştir⁷⁰.

a-) Büyük Esmâ Sultan Sahilsarayı: Kadirga Sarayı

III. Ahmed'in kızı olan *Esmâ Sultan* 1726 yılında doğmuştur⁷¹. Aynı dönemde yaşayan I. Abdülhamid'in kızıdan ayırt etmek için "Büyük" Esmâ Sultan denilmiştir. I. Mahmud tarafından 1743'de Yakub Paşa ile evlendirilmişse de paşa bir yıl sonra vefat etmiştir. Bunun üzerine 1744 yılında I. Mahmud, Sultan'ı Adana Valisi Yusuf Paşa ile evlendirilmiştir. Kardeşi III. Mustafa, bu Paşa'nın da ölümüyle diğer dul kardeşlerini evlendirdiği gibi Esmâ Sultan'ı da 1758 yılında Muhsinzade Mehmed Paşa⁷² ile evlendirmiştir. Düğünleri de Kadirga Sarayı'nda yapılmıştır. Esmâ Sultan, III. Mustafa ve I. Abdülhamid zamanlarında geniş ve zengin mukataalara sahip olmuştur. I. Abdülhamid için de önemi büyük olan sultan, 1788 yılında vefat etmiş ve Eyüp'teki Muhsinzade türbesine defnedilmiştir⁷³.

Büyük Esmâ Sultan'a ait olan en büyük hanedan sarayı Kadirga⁷⁴ semtinde yer alan Kadirga Sarayı'dır⁷⁵. Bu sarayın banisi Büyük Esmâ Sultan olmayıp, 16. yüzyılda yaşayan II. Selim'in kızı ve 63 Necdî Sakaoğlu, "Esmâ Sultan (Küçük)", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1994, s. 207.

64 Türkan Duran, *I. Abdülhamid'in Kızı Esmâ Sultan'ın Hayatı (1778-1848)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), İstanbul 2007, s. 60.

65 Türkan Duran, *I. Abdülhamid'in Kızı Esmâ Sultan...*, s. 50, 51, 60.

66 Miss Julia Pardeo, *Şehirlerin Ecesi İstanbul Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*, Çev: Banu Büyükkal, İstanbul 2004, s. 180-182.

67 Tülay Artan, "Boğaziçi'nin Çehresini Değiştiren Soylu Kadınlar...", s. 114.

68 Türkan Duran, *I. Abdülhamid'in Kızı Esmâ Sultan...*, s. 60-61.

69 Tülay Artan, "Boğaziçi'nin Çehresini Değiştiren Soylu Kadınlar...", s. 116.

70 <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/1714/001501035006.pdf?sequence=3> (ET: 14.07.2016) Halûk Y. Şahsuvaroğlu, "XIX. Asırda Bebek Kıyıları".

71 Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, eserinde Esmâ Sultan'ın doğum tarihi tam olarak vermektedir ki, bu tarih H.10 Recep 1138, M 14 Mart 1726 günüdür. Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizâde*, s. 1483.

72 Muhsinzade Mehmet Paşa, Patrona Halil İsyanı sırasında yeniçeri ağalığı görevinde bulunan Muhsinzade Abdullah Paşa'nın oğludur. Babasının sadrazam olmasından sonra kapıcılar kethüdalığına ve daha sonra vezir olarak Maraş valiliğine getirilmiştir. Vezir rütbesi ile Özi, Hotin valiliği görevlerinde bulunmuştur. Halep ve devamında Anadolu valiliğine getirilmek amacıyla İstanbul'a davet edilmiş ve Esmâ Sultan'la evlendirilmiştir. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaş başlamasını uygun görmemiştir. Bu düşüncesi nedeniyle görevine son verilerek Bozcaada'ya yollanmıştır. Bir süre sonra yeniden göreve getirilen Muhsinzade savaş sırasında Mora'da denetimi sağlamış ve hemen ardından Bosna valiliğiyle beraber Rumeli seraskeri tayin edilmiştir. Rusya ile çatışmalar artmış ve netice de anlaşmanın yapılacağı Küçük Kaynarca kasabasına Sadâret kethüdâsı Ahmet Resmî Efendi'yi göndermiştir. Kendisinin de hastalığı arttığından İstanbul'a hareket etmiş ve 31 Temmuz 1774 yılında Karınâbâd Kasabasına gelindiğinde vefat etmiştir. Esmâ Sultan'ın arzusuyla Muhsinzade Mehmet Paşa gömüldüğü yerden getirilerek İstanbul'da Eyüp mezarlığına defnedilmiştir. Yuzo Nagata, "Muhsinzâde Mehmet Paşa", *DİA, XXXI*, İstanbul 2006, s. 49.

73 M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 90.

74 Kadirga; adını Bizans döneminde burada yer alan Kadirga Limanı'ndan almıştır. Bugün Kumkapı ile Çatladıkapı arasında bulunan bir semttir. Kadirga Limanı olarak da bilinmektedir. İ. Aydın Yüksel, "Kadirga", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, IV, s. 365.

75 Saray haricinde Esmâ Sultan'ın Kadirga meydanında 1781 yılında yaptırdığı çeşme ve namazgâhı vardır. Çeşme mermerden yapılmış olup düz bir çatı ile örtülüdür. Çeşmenin sağ tarafında yer alan bir merdivenle namazgâha çıkılmaktadır. Necdî Ertuğ, "Esmâ Sultan Çeşmesi", *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyyatı*, I, İstanbul 2006, s. 132-133.

Sokullu Mehmed Paşa'nın eşi olan İsmihan (Esmahan) Sultan'dır. Ünlü Mimar Sinan ise sarayın mimarı olarak karşımıza çıkmaktadır⁷⁶. 18. yüzyılda saray Büyük Esmâ Sultan'a tahsis edilmesi ile yeniden önem kazanmıştır. Nitekim Esmâ Sultan'ın üç evliliğinde de düğünleri burada yapılmıştır. Hatta saray 1755'de Bâbü'lî'nin yanması sonucu geçici bir süre Paşa kapısı olarak işlev görmüştür⁷⁷. Büyük Esmâ Sultan, öldükten sonra saray yeğeni Emine Sultan'a kısa bir süre sonra onun ölümüyle bir başka hanedan kızı olan Hibetullah Sultan'a intikal etmiştir. Hibetullah Sultan'a verildiğinde harap olmalı, çünkü 1767 depreminde yanmıştır. Bunun üzerine tamirat geçirmiştir⁷⁸. 1788 ve 1803 yılları arasında saray birine tahsis edilmemiştir. Bu boşluktan dolayı elden geçirilmiştir. Nitekim tamiratla bakımı yapılan saray 1803'te Hibetullah Sultan'ın Anadolu Beylerbeyi Alaeddin Paşa ile olan düğününe ev sahipliği yaptı. Saray, 1841'de Hibetullah Sultan'ın ölümüyle bir kez daha terk edilmiştir. Kadırga Sarayı'nın 1865'de yandığı tahmin edilmektedir.

Kadırga Sarayı Topkapı ve İbrahim Paşa sarayları gibi 16. yüzyıl saraylarının geleneksel yapısını muhafaza eden bir saraydı. Sarayın daireleri üç avlu etrafında yer almaktaydı. Bu daireler Enderun ve Birun halkıyla harem halkına ayrılmıştı. Sarayın üç tane giriş kapısı vardı. Bunlardan güneydeki kapının sağında ve solunda saray kethüdası ile kapı muhafızları, baltacılar ve mutfak aşhane, fırın, odunluk gibi hizmet mekânları bulunmaktaydı. Sarayda bahçe, havuz ve köşkler vardı. Bu bahçede sebze bile yetiştirilmekteydi⁷⁹.

Arşiv belgelerine göre Kadırga Sarayı'nın 1768 yılı ve 1769 yılının iki ayına ait bazı masrafları tespit etmek mümkündür. Buna göre; bekçilere, kömüre, araba bargirleri için samana harcama yapılmıştır ki, 51 kese 209 kuruş 3 paraya baliğdir⁸⁰. Ayrıca bu sırada sarayın mutfak ve su yollarının da tamirâtı için 15 kuruş masraf yapılmıştır⁸¹.

Bu masraflar dışında eşi Muhsinzade Mehmed Paşa'nın emriyle 18 Eylül 1767 tarihinde bir tamirat yapıldığını tespit etmekteyiz. Buna göre sarayın bahçe kısmı dahil olmak üzere çatı ve odaları tamirat geçirmiştir. Tamirat için kalas, ceviz tahtası, menteşe, İngiliz kilidi, bahçe kapısına kilit, çekmecelere kilit, alçı, bahçe tuğlası, gibi her çeşit malzeme satın alınmıştır. Bir de bu malzemeleri yerleştirecek ve tamiri sağlayacak işçilerin de masrafları vardı. Bunun için marangoz, duvarcı, taşçı, sıvacı çalıştırılmıştır. Deftere göre kereste, mermer, kilit ve amele ücretleri için 40433,5 kuruş 24 akçelik bir harcama yapılmıştır⁸².

Kadırga Sarayı özellikle I. Abdülhamid döneminde çok etkin idi. Çünkü padişah kendisinden bir yaş küçük kız kardeşini çok sever ve imkânı elverdiği ölçüde kız kardeşini ziyarete giderdi. Kimi zaman tebdil-i kıyafet ziyaret eder, ramazanda İftar açar, diğer zamanlarda onunla manzara seyredirdi. Özellikle Boğaz havasının latif olması itibarıyla Kadırga Sarayı yazın tercih edilirdi⁸³. Padişah için Kadırga Sarayı'na gitmek kardeş sevgisi ile birlikte Topkapı Sarayı'nın kasvetli havasından uzaklaşmanın bir yoludur. Bu nedenle Sultanlar padişahları ağırlamak amacıyla saraylarında ayrı odalar yaptırmışlardır. Bu sultanlardan bir tanesi Küçük Esmâ Sultan'dır. Miss Pardeo sultanı ziyareti sırasında padişah için ayrılan odaları tasvir etmektedir⁸⁴. Bu odalar çalışma odası, oturma odası, yatak odasından müteşekkildir. Büyük Esmâ Sultan da abisi padişah I. Abdülhamid için aynı türden bir düzenlemeyi Kadırga Sarayı'nda yapmış olmalıdır. Padişahın bu kadar sık ziyaret ettiği Kadırga Sarayı dönemin Boğaziçi yaşamının gözde mekanlarından biri haline gelmişti.

3-) Sultan Sarayları'nın Boğaz Yaşamına Etkileri

Saray kadınlarının yükselmesindeki ilk aşama, valide sultanların veya padişah eşlerinin yaptırdığı

76 Tülay Artan, "The kadırga Palace: An Architectural Reconstruction", *Muqarnas*, 10, 1993, s. 201.

77 Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi, Mür'it-Tevârih, I, Haz: Münir Aktepe, İstanbul 1976, s. 182.

78 BOA, *TS.MA.d.*, nr. 10718/3,

79 Tülay Artan, "(Büyük) Esmâ Sultan Sahilsarayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1994, s. 210-211.

80 BOA, *TS.MA.d.*, nr. 6438/1, 9 Zilkade 1182 (17 Mart 1769).

81 BOA, *TS.MA.d.*, nr.6438/10, Cemaziyelahir 1182 (Ekim/Kasım 1768).

82 BOA, *TS.MA.d.*, 10718/3, 23 Rebiülahir 1181 (18 Eylül 1767); Kadırga Sarayı haricinde Muhsinzade Mehmed Paşa'nın Kuruçeşme sahilinde bir yalısı daha vardır. Yalı bugün butik otel olarak hizmet vermektedir. Fulya Eruz, "Yalı", *DİA*, XLIII, İstanbul 2013, s. 302. Yalı 1767 yılında bir tamirat geçirmiştir. Bunun için toplam 2572,5 kuruş 46 akçe masraf yapılmıştır. *TSM.A.d.*, 10719/1, 8 Safer 1181 (6 Temmuz 1767).

83 Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid*, İstanbul 2001, s. 157-158.

84 Miss Julia Pardeo, *Şehirlerin Ecesi İstanbul...*, s. 181-182.

çeşitli imaretlerle olmuştur. Buna 16. ve 17. yüzyılda saray kadınlarının yaptırmış olduğu camii, imaret ve hamam gibi yapılar eklenmelidir. Böylece hanedanın kadın üyelerinin statülerini, zenginliklerini ve güçlerini göstermenin bir yolu olarak değerlendirilmelidir⁸⁵. Ancak 18. yüzyıla geldiğimizde hanedanın dışa dönük kısmını sultan efendiler icra etmeye başlamışlardır. Hanedan kızları olan sultanlar bu defa gücü cami, hamam gibi daha çok kamu yararına olan binalar ile değil Haliç'te başlayıp Boğaz'a kadar genişleyen saraylarla göstermeye başlamışlardır. Bu bir tercih midir ya da yeni iktidar gücünün sergileme biçimi olarak zorunluluk mudur? Hanedanın dışa dönüklüğü ve gücünü sergileme biçiminin hanedan kızlarına devrinin nedenleri ayrıca tartışılması gerekse de bu değişimin onlara tahsis edilen gelirlerle bağlantısı olduğu açıktır⁸⁶. Artık büyük zaferler getirmesi mümkün olmayan padişahların güç ve meşruiyetini büyük gelirler tahsis edilen hanedan kızları aracılığı ile göstermektedir. Bu ise girift akrabalık ilişkilerini doğurduğu gibi yüksek tabakadaki elitlerin de silikleşmeye başlamasına neden olmuştur. Öyle ki 17. Ve 18. yüzyılda hanedan damatları bu silikleşmeden nasibini almıştır. Önceden damatların görkemli köşkleri ve yalıları geri plana düşmüş ve sahil sarayların görkeminin gerisinde pekte bir varlık gösteremeyen yapılar haline gelmişlerdir⁸⁷. III. Ahmed dönemi ile daha belirgin hale gelen bu ilişkiler ağı ve hanedanın zenginliğinin gösterilme biçimi İstanbul halkının tamamına hitap etmekteydi. Zira yapılan sarayların herkesin görebileceği, her vesile ile göz önünde bulundurulacak yerlerde inşa edilmeleri bu düşünceden hareketle yapılmış olmalıdır⁸⁸. Tabii ki göz ardı edilemeyecek bir başka nokta ise hanedan kızlarına ait sahil saraylarının süslemelerindeki emek ve gösterişti. Bu öyle dikkat çekici bir nokta idi ki, şairlere de konu olmaktaydı⁸⁹. Kısaca 18. yüzyıl İstanbul'u, saray, elitler, kent ve kültürlerinin birbirine karıştığı akıcı ve hareketli bir toplumsal grubun ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır⁹⁰.

Hanedan kızlarının kendilerine ait sarayları olması onların daha özgür karar vermelerinin kapısını aralamış⁹¹ ise de hala kocalarının yokluğunda ikametgâhlarından çok fazla çıkmamayı tercih etmek durumunda kalmaktadırlar⁹². Daha önce rızaları alınmadan bir evlilikten diğerine geçen sultan efendilerden birçoğunun 18. yüzyıl boyunca giderek bağımsızlaştıkları ve kendi yaşantılarına dair seçimlerini özgürce yapmaya başladıkları görülmektedir. Sadece Büyük Esmâ Sultan değil, kuzenleri olan Beyhan, Hatice, Hibetullah sultanlar ve onları takip eden 19. yüzyıl hanedan kızlarından bazıları önceki sultanların aksine evlenmeyi reddedip, dul kalabilmişlerdir. Yani hayatları hakkında karar verme hakkına sahip olmuşlardır. Ancak bu karar verme hakkı ilk evlenmeleri ve boşanmaları için geçerli değildir. Çünkü 19. yüzyıl hanedan kızları arasında evlenmeyen yoktur. Onlar sadece dul kalmaya karar

85 Tülay Artan, "Boğaziçi'nin Çehresini Değiştiren Soylu Kadınlar...", s. 111, 112; Bu duruma Nurbanu Sultan'ın Üsküdar'da yaptırdığı Valide Sultan Camii ve külliyesi, Turhan Valide Sultan'ın Eminönü'nde bina ettirdiği Yeni Valide Sultan Camii, Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan'ın biri Üsküdar'da diğeri Edirne Kapı'da yaptırdığı camiler örnek olarak gösterilebilir.

86 Sultanlardan Saliha Sultan'ın gelirleri toplamı 250.480 kuruşa baliğdir. BOA. *Cevdet Saray*, nr. 4887.

87 Tülay Artan, "18. Yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 83, Kış 1999-2000, s. 229-300.

88 Yine değişimin bir başka ögesi mimaride kendini göstermiştir. Haliç ve Boğaz boyunca inşa edilen saray, köşk ve kasırlardaki süslemelerde Avrupa etkisi kendisini belirgin bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır. Ülgen, "Boğaziçi Sarayları", s. 129; Bu etkiyi 19. yüzyılda çok belirgin bir şekilde görmek mümkündür. Önceleri bir has bahçe olan Dolmabahçe Sarayı zamanla padişahların yaptırdıkları binalarla dolmaya başlamıştır. II. Mahmud, sahil saray konumuna gelen bu yapı kompleksini sürekli olarak kullanmayı düşünmüş ve 1809 yılında bazı eklemeler yaparak kullanıma uygun hale getirmiştir. Yeni bir anlam kazanan bu yapı bazen Beşiktaş sahil sarayı bazen de Dolmabahçe Sarayı adıyla anılmıştır. Abdülmecid tahta geçtikten sonra da bu sarayı, Avrupa Sarayları tarzında inşa ve dekore etmiştir. Netice itibarıyla batılı üslupla dekore ettirilip yenilenen saray, 7 Haziran 1856 tarihinde kullanıma açılmıştır. Metin Sözen, "Dolmabahçe Sarayı", *DİA*, IX, İstanbul 1994, s. 50; yine İstanbul'daki, 19. yüzyıl'ın önemli yapılarından bir diğeri de Ortaköy Camii'dir. Yapının bugünkü halini Sultan Abdülmecid 1854'de inşa ettirmiştir. Caminin içinde ve dışında yeni üslupla yapılan süsleme şekilleri kabartma ve oymalar görülmektedir. Bu açıdan Ortaköy Camii İstanbul Boğazı'nın önemli ve değerli mimari eserlerinden biri olmuştur. Filiz Gündüz, "Ortaköy Camii", *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 408, 409.

89 Mualla Bayar Erkilic, "Boğaziçi'ndeki Meskenlerin Şiirselliği", s. 52-55.

90 Emine Dinceç, "Göç-i Hümayun...", s. 243.

91 Evlenmeleri onların kendi hanelerini kurmaları anlamına geliyordu. Zira evlenmeden Topkapı Sarayı'nda yaşamlarını sürdürdüklerinde tayinatlarını anneleri ile birleştirmekte ve her gün ne kadar isterlerse Matbah-ı Âmire mutfaklarından sipariş etmekteydiler. Tülay Artan, "Osmanlı Elitinin Yemek Tüketiminin Bazı Yönleri", s. 57.

92 Malik Khanam, *Thirty Year in the Harem: or the Autobiography of Melek Hanum, Melek Hanum H.H. Kibrizli Mehemet Pahsa*, New York 1872, s. 182.

vermektedirler. Dul kalmayı seçen sultanlardan birisi Küçük Esma Sultan⁹³ bir diğeri Adile Sultan⁹⁴’dır.

Boğaz’da hanedan kızlarının özenle yaptırdığı veya tamir ettirerek yeniden faal hale getirdiği sahil saraylar sadece doğa güzellikleriyle ön plana çıkmamışlardır, kendileri de birer sanat eseri haline gelmişlerdir⁹⁵. Ahşap malzeme ile inşa edilen yalılar, zamanın getirdiği tahribatlar nedeniyle zaman zaman bakım ve tamirat geçirdiklerinde değişikliğe uğramışlar, ilk yapıldıkları hallerinden uzaklaşmışlardır. Ancak asıl büyük değişimleri ve yeniden yapıları büyük yangın ya da depremler sonrasında vuku bulmuştur. Çırağan Sarayı bu duruma örnek gösterilebilecek birçok sahil saray, yalı, köşklere sadece bir tanesidir. Yukarıda üzerinde durduğumuz gibi Hatica Sultan’ın sahil sarayında Melling’e yaptırdığı büyük değişimler yine bir başka örnek olarak karşımıza çıkmaktadır⁹⁶. Artık bu sahil saraylar devlet erkanının da davet vermek için tercih ettiği, hatta yabancı devlet elçilerine ziyafetlerin verildiği mekanlar olarak sık sık kullanılmaya başlanmıştır. 18. yüzyılda birçok devletin elçisi bu sahil saraylarda verilen ziyafetlerle ağırlanmıştır⁹⁷. Hatta yukarıda belirttiğimiz gibi Büyük Esma Sultan’ın sahil sarayı olan Kadirga Sarayı Bab-ı Ali yangınından sonra bir süreliğine hükümet binası olarak kullanılmıştır. Bu duruma padişahların bu mekanları ziyaretleri ve padişahlar adına verilen ziyafetleri eklemekten geçmemek gerekmektedir. Belki de Boğaz yaşamına en büyük katkıyı bu ziyaret ve ziyafetler yapmıştır demek yanlış bir betimleme olmayacaktır. Padişahların sahil saraylara yaptıkları ziyaretlere *Göç-i Hümayun* adı verilmektedir ki, *yürüyen bir saray* görünümündedir. Bütün bu olguları bir araya getirdiğimizde sahil saray ve köşkler eğlence içinde bir yaşamı temsil etmekte gibi görünmekteydiler. Fakat buraları aynı zamanda kültürel ortamların paylaşıldığı mekânlar olarak yorumlamak gerekmektedir⁹⁸.

Yine bu sahil saraylarda hanedan kızlarının gösterişli tüketim kültürüne dayanan bir yaşam biçimine teşvik edilmeleri amaçlandığı gibi dışarıdan halkın bakışlarını cezp etmiştir⁹⁹. Halk içini göremese de bu hareketli ve gösterişli Boğaz yaşamını uzaktan da olsa bir nebze görebilmek için çaba sarf etmekten geri durmayacaktır¹⁰⁰. Görülebilir yerde olması, sahil saraylardaki yaşamın biçiminin halka açık olduğu anlamına gelmeyeceğinden halkın izinsiz bakışlarını önlemek için gerekli tedbirler de alınacaktır. Bu görevi Bostancıbaşı ve emrindeki görevliler yerine getirecektir. Zaten onun görevi Boğaz’ın güvenliğinin sağlanmasıdır¹⁰¹. Boğaz’da sahil saraylar ve yalılar arasındaki ulaşımın çoğunlukla denizden sağlandığı düşünüldürse Bostancıbaşının görevinin ehemmiyeti anlaşılabilecektir. Çekdiri veya çifte kürekli kayıklarla sağlanan bu ulaşım ağında padişaha ait saltanat kayıklarının ayrı bir önemi vardır. Bostancı başı bu işle bizzat ilgilenmekte, özel diktirilmiş beyaz renkte diktirilmiş kıyafetler içerisinde saltanat kayığını yönetmekle görevlidir¹⁰².

93 Hüseyin Paşa’nın Derya kaptanlığı ve Vezirlik görevlerini başarıyla yerine getirmesi, III. Selim ile aralarında bir yakınlık olmasına neden olmuş ve bunun üzerine Sultan, amcasının kızı Küçük Esma Sultan’ı Hüseyin Paşaya vermek istemiştir. Padişah tarafından 19 Aralık 1792’de evlendirilmişlerdir. Türkan Duran, *agt*, s. 18; Küçük Esma Sultan’ın Hüseyin Paşa ile evliliği 11 sene sürmüş ve Hüseyin Paşa’nın 1803 yılında ölümüyle de Esma Sultan dul kalarak bir daha evlenmemiştir. M. Çağatay Uluçay, “Padişahların Kadınları ve Kızları”, s. 111.

94 Adile Sultan 7 gün 7 gece süren muhteşem bir düğüne Tophane Müşiri Mehmed Ali Paşa ile 1845 yılında evlenmiştir. Ancak paşanın ve 4 çocuğunun ölümünden sonra bir daha evlenmemiş, hayatını hayır işlerine vakfetmiştir. Tunca Özgişi, “Osmanlı’da Bir Kadın Eğitim Gönüllüsü: Adile Sultan”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VI/26, Bahar 2013, s. 464.

95 Tülay Artan, “Boğaziçi’nin Çehresini Değiştiren Soylu Kadınlar...”, s. 112.

96 Bu ziyafetlerde Amerika kökenli Avrupa’dan gelme domates bile vardır. Kırmızısı olmasa da kavata adıyla yeşil domates masraf defterlerinde yer almaktadır. 1694 tarihli Topkapı Sarayı’nın masraf defterinde kavata vardır. 1723 tarihli Damad İbrahim Paşa’nın hesap defterlerinde de kavata bulunmaktadır. Tülay Artan, “Osmanlı Elitinin Yemek Tüketiminin Bazı Yönleri”, *Yemek ve Kültür*, Sayı: 6, Temmuz 2006, s. 42-43.

97 1721-1722 yılları arasında İstanbul’a ziyaret gelen İran elçisi Murtaza Kulu Han ilk önce sadrazam İbrahim Paşa’nın huzuruna çıkmıştır. Daha sonra elçiye İstanbul’daki mesire yerleri, hasbahçeler ve sahil saraylar gezdirilmiştir. Elçi, 1722 yılının Mart ayında III. Ahmed’in Beşiktaş’taki sarayının bahçesinin içerisindeki kasra davet edilmiştir. Yine aynı yılın Şubat ayında da elçi için Kağıthane’de bir ziyafet verilmiştir. Ünal Araç, “Kültürel Rekabet ve Üstünlükler Bağlamında Osmanlı-İran İlişkileri (1718-1730)”, *Edebiyat Fakültesi Dergisi/JFL*, XXXII/1, s. 32-33.

98 Emine Dingiş, “Göç-i Hümayun...”, s. 243.

99 Tülay Artan, “18. Yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı”, s. 300.

100 Sahil sarayların içlerinde lüks kumaşlardan yapılmış perdeler, çeşitli eşyalar başı çekmektedir. Bunları avizeler, saatler, aynalar, gümüş ve kristal tabaklar, kristal bardaklar ve kadehler izlemektedir. Tabii ki, gösterişli kıyafetleri ve mücevherleri unutmamak gerekmektedir. Tülay artan elitin yemek kültürü s. 40.

101 Murat Yıldız, *Bahçivalıktan Saray Muhafızlığına Bostancı Ocağı*, İstanbul 2012, s. 242.

102 Shirine Hamadeh, *Şehr-i Sefa 18. Yüzyılda İstanbul*, s. 108, 115, 346; Bostancıbaşının bu işi yaparken tuttukları defterleri vardır. Bakınız: Reşad Ekrem Koçu, “Bostancıbaşı Defterleri”, *İstanbul Enstitü Mecmuası IV*, İstanbul 1958; Murat Bardakçı, *Üçüncü Selim Devrine Ait Bir Bostancıbaşı Defteri*, İstanbul 2013.

Haliç ve devamında Boğaziçi'ne sadece hanedan kızları yerleşmemiş, devlet erkanının birçoğu bu bölgeleri yalı köşk yapmak için seçmeye başladığında hanedana mensup olmayan birisi için bu hiç de kolay bir hadise değildir. Devlet hanedan dışından olan kişilere, ne kadar zengin olursa olsun izin vermekte bazen gönülsüz davranmış, bazen de hiç izin vermemiştir¹⁰³.

Her ne olursa olsun sahilsaraylar, mimari güzellikleri ile Boğaz'ın girintili çıkıntılı kıyılarında doğanın bir parçası gibi görünerek doğal ahengi bozmamışlardır¹⁰⁴.

Sonuç

18. yüzyıl birçok açıdan bir yüzyıl öncesine göre değişen bir anlayışı ve yaşam biçimi ifade etmektedir. Bunun bir parçasını ise Boğaz yaşamını biçimlendiren hanedanın kızları ile başlayan ve diğer devlet adamlarının bina ettirdikleri sahilsaray, köşk, yalı gibi mekanlar oluşturmuştur. Daha evlenmeden kendilerine tahsis edilen bu saraylar evlendiklerinde yaşamlarını idame ettirdikleri bir yer olmasının yanı sıra yüzyılın kültürel yapısını şekillendirmiştir. Sahilsarayların çoğunluğu ise sultanların kendi adlarını taşımaktadır. Artık İstanbul saray yaşamı Topkapı Sarayı'ndan ibaret değildir. Padişahlar da bu gidişata ayak uydurarak, sık sık Topkapı Sarayı'nı terk ederek sahilsaraylarda zaman geçirmeye başlamışlardır.

Hanedan kızlarının sarayları ile ayrı bir önem kazanan Haliç ve Boğaziçi kıyıları padişah ve hanedan üyelerinin yanı sıra devlet adamları tarafından da yoğun ilgi görmüştür. Haliç'te başlayan süreç Boğaziçi'nde devam etmiş, kıyıların çeşitli büyüklüklerde sahilsaray ve köşkler ile dolmasıyla Boğaz yeni bir görünüm kazanmıştır. Bu durum Saray ve yalıların hanedan ailesi için önemi 19. yüzyılda da devam etmiştir. Boğaz kıyılarındaki sahilsaraylara bakılarak buraların sadece sayfiye (yazlık) yeri olarak düşünülmemesi gerekmektedir. Çünkü Boğaziçi köylerinin yerleşik sakinleri, her iki sahilin biraz içerisinde balıkçılık, çiftçilik, odun ve kömürcülük, bahçıvanlık ve kayıkçılık yapmaktaydı. Sahilsarayların tüketimine hizmet etmeleri onların ekonomisine de katkı sağlamaktadır.

Sahilsaray, köşk, yalıların inşasında ahşap malzeme kullanılması yangın ve depremlerden çok kolay etkilenmelerine neden olmuştur. Birçoğu zaman zaman yeniden inşa edilmiş, birçoğu ise hem zamanın getirdiği tahribat hem de afetler nedeniyle günümüze kadar ulaşamamıştır. Yine de hanedana ait birçok saray, yalı ve köşkler çeşitli restorasyonlar neticesinde ayakta kalmayı başarmışlar ve Boğaziçi'nin her iki yakasına güzellik katmaya devam etmektedirler. O günden başlayan yaşam biçimi bugünkü Boğaziçi'nin yaşamının temellerini atmıştır.

Tablo Kadirga Sarayı'nın 1768-69 yılı masraflarının bir kısmı

YIL	AY	YEKÛN
1768	Şubat/Mart	116,10
1768	Mart/Nisan	3.748,38
1768	Nisan/Mayıs	5.872,10
1768	Mayıs/Haziran	1.252,10
1768	Haziran/Temmuz	3.219,17
1768	Ağustos/Eylül	76,26
1768	Temmuz/Ağustos	129,30
1768	Eylül/Ekim	843,28
1768	Ekim/Kasım	450,10
1768	Kasım/Aralık	2.962,15
1768-1769	Aralık/Ocak	304,7
1769	Ocak/Şubat	261,5
1769	Şubat/Mart	700,30
Toplam		51 kese 209,3

103 Fulya Erüz, "Yalı", s. 301.

104 M. Tayyip Gökbilgin, "Boğaziçi", s. 261.

KAYNAKÇA

- BOA, *TSMa.d.*, nr. 6438/1, 2, 3, 4, 5, 6, 10.
TSMa.d., 10718/3, 23 Rabiülahir 1181 (18 Eylül 1767).
TSMa.d., 10719/1, Tarih: 8 Safer 1181 (6 Temmuz 1767).
EŞS, Nr. 1241, 55-a-1.
EŞS, Nr. 1240, 2a-1, 86 a-2.
BOA. *Cevdet Saray*, nr. 4887.
- ACAR, Funda, “Osmanlıda Padişah Oğulları ve Kızlarının Eşitlendiği Alan: Teşrifat”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV/27, Çorum 2015, s. 183-202.
- Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, Haz: Mücteba İlgürel, Ankara 1994.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Tüm Yönleriyle Osmanlı'da Harem*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012
- AKYILDIZ, Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.
- ALTINAY, Ahmet Refik, *Lale Devri (1718-1730)*, İstanbul 2010
- ARAÇ, Ünal, “Kültürel Rekabet ve Üstünlükler Bağlamında Osmanlı-İran İlişkileri (1718-1730)”, *Edebiyat Fakültesi Dergisi/JFL*, XXXII/1, s. 29-44.
- ARSLAN, A Hidayet, “Boğaziçi’nde 18. Yüzyıldan Kalma Bir İstanbul Evinin Durumu Hakkında Sanat Tarihi Bağlamında Yeni Değerlendirmeler”, *METU JFA*, XXXI/1, Ankara 2014, s. 97-117.
- ARTAN, Tülay, “Boğaziçi’nin Çehresini Değiştiren Soylu Kadınlar ve Sultanefendi Sarayları”, *İstanbul Dergisi*, Sayı: 3, (Ekim 1992), s. 109-118.
- ARTAN, Tülay, “(Büyük) Esmâ Sultan Sahilsarayı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1994, s. 210-211.
- ARTAN, Tülay, “The kadirga Palace: An Architectural Reconstruction”, *Muqarnas*, 10, 1993, s. 201-211.
- ARTAN, Tülay, “18. Yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 83, Kış 1999/2000, s. 292-322.
- ARTAN, Tülay, “Osmanlı Elitinin Yemek Tüketiminin Bazı Yönleri”, *Yemek ve Kültür*, Sayı: 7, s. 48-95.
- ARTAN, Tülay, “Beyhan Sultan Sahilsarayı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1994, s. 191-193
- ARTAN, Tülay, “Hatice Sultan Sahilsarayı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1994, s. 19-20.
- ATALAN, Özlem, “17. Ve 18. Yüzyılda, Görsel ve Yazılı Kaynaklara Göre Ortaköy-Kuruçeşme Arasında Yer Alan Kıyı Yapıları”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sonbahar II, 2014, s. 225-251.
- BANOĞLU, Niyazi, Ahmet, *Tarihi ve efsaneleriyle İstanbul Semtleri*, Selis Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2007.
- BARDAKÇI, Murat, *Üçüncü Selim Devrine Ait Bir Bostancıbaşı Defteri*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2013.
- BAYKAL, Ebru, *Osmanlılarda Törenler*, (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2008.
- CANIM, Rıdvan, “Osmanlı Medeniyetinde Muhteşem Bir Payitaht ve Bir Kültür Şehri Olarak Edirne”, *Türkler*, XII, Ankara 2002, s. 53-81.
- CEZAR, Mustafa, “19. Yüzyılda Batı Tarzı Saray ve Mimaride Bünye Değişikliği”, *Milli Saraylar Dergisi*, 1, 1987,
- Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târih-i Çelebizâde*, III, Haz: Abdülkadir Özcan-Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul 2013.
- ÇORUHLU, Yaşar, “Kasır”, *TDVİA*, XXIV, İstanbul 2001, s.555-558.
- DEMİRBULAK, Ayşegül, Konut ve İdare Merkezi Olarak Osmanlı Sarayları”, *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 6, İstanbul 2014, s. 34-46.
- DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, İstanbul 2013.

- DİRİMTEKİN, Feridun, "On Sekizinci Asrın İkinci Yarısında İstanbul", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, Sayı: 4, İstanbul 1958, s. 93-134.
- DİNGEÇ, Emine, "Osmanlı Padişahlarının Yazlık Saray Kültürü: Göç-i Hümayun (18. yüzyıl)", *XVI. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. IV/ I. Kısım, Ankara 2015, s. 229-247.
- DUMAS, Juliette, "Bir Prenses Bir Kulla Evlenirse: Osmanlıların Sıradışı Evlilik Sistemi (15. Yüzyıl Ortalarından 16. Yüzyıl Ortalarına)", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 210, Haziran 2010, s. 36-42.
- DURAN, Türkan, *I. Abdülhamid'in Kızı Esmâ Sultan'ın Hayatı (1778-1848)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), İstanbul 2007.
- EMECEN, Feridun, "Zağanos Paşa", *DİA*, XLIV, 2013, s. 72-73.
- ERKİLİÇ, Mualla Bayar, "Boğaziçi'ndeki Meskenlerin Şiirselliği", *Osmanlı*, Ed: Güler Eren, Ankara 1999, s. 49-56.
- ERTUĞ, Necdet, "Esmâ Sultan Çeşmesi", *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyyatı*, I, İstanbul 2006, s. 132-134.
- ERTUĞRUL, Selda, "Çırağan Sahilsarayı", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 304-306.
- ERTÜRK, Volkan, XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Sultanlarının Bir Eğlenme ve Dinlenme Mekânı Olarak Tersane Bahçesi, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı: 15, 2013, s. 91-125.
- ERTÜRK, Volkan, "Saraydan Kasıra Aynalıkavak Sarayı", *Tarihin Peşinde*, Sayı: 10, 2013, s. 337-358.
- ERUZ, A. Fulya, "Sahilsaray", *TDVİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 530-532.
- ERUZ, Fulya, "Yalı", *DİA*, XLIII, İstanbul 2013, s. 301-305.
- EYİCE, Semavi, "Osmanlı Devri Türk Mimarisi", *Osmanlı*, X, Ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 79-101.
- FERRARİ, Nicole, Kançal, "Türk-Osmanlı Saray Literatürü (12.-20. Yüzyıl)", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, V/13, 2009, s. 205-240.
- FINDIKLILI, Mehmed Ağa, *Nusretname*, Yay. Haz. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1962.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip, "Boğaziçi", *DİA*, VI, İstanbul 1992, s.251-262.
- GÜNDÜZ, Filiz, "Ortaköy Camii", *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 408-409.
- Hâfız Hızır İlyas Ağa, *Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat*, Haz: Ali Şükrü Çoruk, İstanbul 2011.
- HAMADEH, Shirine, *Şehr-i Sefa 18. Yüzyılda İstanbul*, Çev: İlknur Güzel, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- HAMADEH, Shirine, "Ottoman Expressions of Early Modernity and the "Inevitable" Question of Westernization", *Journal of the Society of Architectural Historians*, LXIII/ 1, 2004, s. 32-51.
- HAMMER, Joseph V., *Büyük Osmanlı Tarihi*, II, Üçdal Neşriyat, İstanbul 2003.
- İNCE, Kasım, "III. Selim-IV. Mustafa ve II. Mahmud Dönemi (1789-1839) Osmanlı Mimarisi Hakkında", *Osmanlı*, X, Ed: Güler Eren, Ankara 1999, s. 276-286.
- KANÇAL-FERRARİ, Nicole, "Türk-Osmanlı Saray Literatürü (12.-20. Yüzyıl)", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, V/13, 2009, s. 205-240.
- KHANAM, Malik, *Thirty Year in the Harem: or the Autobiography of Melek Hanum*, Melek Hanum H.H. Kibrizli Mehmed Paşa, New York 1872.
- KOÇ, Murat, *Yeni Türk Edebiyatı'nda Boğaziçi ve Boğaziçi Medeniyeti*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2005.
- KOÇU Reşat, Ekrem, "Çırağan Sahilsarayı", *İstanbul Ansiklopedisi*, VII, İstanbul 1935, s. 3934-3936.
- KOÇU, Reşad, Ekrem, "Bostancıbaşı Defterleri", *İstanbul Enstitü Mecmuası IV*, İstanbul 1958, s. 40-90.
- MENTEŞ, Fatma, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Sürecinde Harem*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2006.
- NAGATA, Yuzo, "Muhsinzâde Mehmet Paşa", *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 48- 50.
- ÖZGİŞİ, Tunca, "Osmanlı'da Bir Kadın Eğitim Gönüllüsü: Adile Sultan", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VI/26, Bahar 2013, s. 463-469.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "Sultan", *DİA*, XXXVII, 2009, s. 496-497.
- ÖZTÜRK, Mustafa, "Sultan", *DİA*, XXXVII, 2009, s. 495-496.
- PARDOE, Miss, *Şehirlerin Ecesi İstanbul Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*,

Çev: Banu Büyükkal, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

SAĞDIÇ, Zafer, “Osmanlı Politik Sisteminin Osmanlı Saray Mimari Mekan Örgütlenmesi Üzerindeki Etkileri”, *Türkler*, XII, Ankara 2002, s. 332-343.

SAKAOĞLU, Necdet, “Beyhan Sultan”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1994, s.190.

SAKAOĞLU, Necdet, “Esmâ Sultan (Küçük)”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1994, s. 207-208.

SAKAOĞLU, Necdet, “Fatma Sultan”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1994, s. 273.

SEVİN, Necla, Aslan, “XVIII. ve XIX. Yüzyıl Sahil Sarayları”, *Osmanlı*, X, Ed: Güler Eren, Ankara 1999, s. 429-434.

SÖZEN, Metin, “Dolmabahçe Sarayı”, *DİA*, IX, İstanbul 1994, s. 503-507

ŞEHİVAROĞLU, Halûk Y., *İstanbul Sarayları*, İstanbul 2011.

ŞEM'DÂNİ-ZÂDE Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi, *Mür'it-Tevârih*, I, Haz: Münir Aktepe, İstanbul 1976.

ŞİMŞİRGİL, Ahmet, *Valide Sultanlar ve Harem*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

ULUÇAY, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, TTK, Ankara 1992.

ULUÇAY, M. Çağatay, “Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait Bir Araştırma”, *İstanbul Enstitüsü Mecmuası IV*, İstanbul 1958, s. 135-166.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, II, TTK, Ankara 1983.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, TTK, Ankara 1988.

ÜLGEN, Aygün, “Osmanlı Saray, Kasır ve Köşkleri”, *Osmanlı*, X, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s.400-427.

ÜLGEN, Aygün, “Boğaziçi Sarayları”, *İstanbul Armağanı 2- Boğaziçi Medeniyeti*, İstanbul 1996, s. 127-146.

Vak'anüvis Subhi Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, Haz: Mesut Aydın, İstanbul 2007.

YALÇINKAYA, Mehmet, Alaaddin, “XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)”, *Türkler*, XII, Ankara 2002, s. 762-821.

YILDIZ, Murat, *Bahçivalıktan Saray Muhafızlığına Bostancı Ocağı*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2012.

YILDIZ, Murat, “Osmanlı Hasbahçelerinin Sultanı: Sultaniye Hasbahçesi”, *Belleten*, LXXVIII/282, Ankara 2014, s. 547-597.

YILDIZ, Murat, “Padişahların Dinlenme ve Eğlenme Mekânları: İstanbul Bahçeleri”, *Osmanlı İstanbulu*, II, Ed: Feridun M. Emecen-Ali Akyıldız-Emrah Safa Gürkan, İstanbul 2014, s. 637-673.

YÜKSEL, İ. Aydın, “Kadırga”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1994, s. 365-367.

<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=352736> (ET: 13.07.2016)

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5762da3e24ae35.64943382 (ET:14.07.2016)

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/4524/001581845010.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (ET:14.07.2016)

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5762da429c8a71.72766155 (ET:14.07.2016)

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/1564/001501016006.pdf?sequence=3> (ET:14.07.2016)

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/1714/001501035006.pdf?sequence=3> (ET: 14.07.2016)

Osmanlı Ülkesinde Amerikan Board Kadınları

Prof. Dr. Gülbadi ALAN
Erciyes Üniversitesi / Kayseri

Giriş

Osmanlı ülkesinde ilk misyonerlik faaliyetleri 16. yüzyılın sonlarından itibaren Katolik misyonerler tarafından başlatılmış, 18. yüzyılın sonlarından itibaren bu çalışmalara Protestan misyoner örgütleri dahil olmaya başlamıştır. Harcanan emek ve vakit, elde edilen başarı dikkate alındığında bu gruplardan en başarılı olanları Protestan misyoner örgütleri olmuştur. Katoliklere göre Osmanlı topraklarındaki çalışmaları oldukça geç başlamış olmasına rağmen, Protestan misyonerler kendi adlarına ve ülkelerinin çıkarlarına oldukça büyük başarılarla imza atmışlardır.

Osmanlı ülkesinde Protestanlık adına çalışmalar yürüten örgütlerden ikisi çok önemlidir. Bunlardan biri Londra merkezli *The Church Missionary Society (CMS)*, diğeri de Boston merkezli *The American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM)*'dir. Bu iki cemiyetten CMS Mısır, Filistin ve İran bölgesinde, ABCFM ise İran, Lübnan ve Anadolu'da çok etkili olmuştur. Bu iki örgüte ek olarak Osmanlı ülkesinde *the London Jews Society (LJS)* 1826'dan itibaren İstanbul'da, 1833'ten itibaren Kudüs'te çalışmaları desteklemeye başlamıştır. 1842 yılından itibaren Anglo-Prusya piskoposluk Filistin'de Yahudiler arasında yürütülen çalışmalarda LJS'yle, Doğu Hristiyanları arasında yürütülen çalışmalarda da CMS ile işbirliği yapmıştır.

Araştırmamızın konusu, yukarıda bahsettiğimiz bu örgütlerden ikincisi olan ABCFM'nin, Osmanlı topraklarında devletin yıkılışına kadar geçen sürede yürüttüğü çalışmalarda görev alan bayan misyonerleri istihdam etme noktasında takip etmiş olduğu politikalarıdır. Bu çerçevede verilecek olan istatistikî bilgiler ışığında görevlendirilen bayan misyonerler ve faaliyetleri hakkında genel bir bakış açısı ortaya konmaya çalışılmıştır.

1.Kadınlar Arasında Yürütülen Misyonerlik Çalışmaları

Sadece Osmanlı ülkesinde değil bütün dünyada faaliyet yürüten misyonerlik örgütlerinin çalışmalarında kadın misyoner görevlendirme istekleri, gittikleri yerlerde bölgenin kız çocukları ve kadınlarına yönelik bir takım faaliyetler içerisine girme ihtiyaçlarından ortaya çıkmıştır. Katolik ve Protestan misyoner örgütleri kadınlara yönelik çalışmalarına oldukça önemli miktarda zaman, emek ve para harcamışlardır. Bu noktada ilk çalışmalar Katolik misyoner örgütleri tarafından misyonerlik tarihi açısından erken tarihlerde başlatılmış olmasına rağmen, 19. yüzyıldaki çalışmalara kıyasla oldukça yetersiz kalmıştır. Bu yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren kadın ve kızlara yönelik yürütülen faaliyetlere ayrılan personel, zaman ve para daha önceki zamanlara göre ikiye katlanmış, buna paralel olarak bu faaliyetlerden yararlanan kadınların sayısı da artmıştır. Neticede misyonerlik çalışmalarının etkisi altında kalan kadınların sayısı aynı durumda olan erkeklerin sayısına göre daha fazladır. Bu durum Osmanlı ülkesinde kadın ve kızlara yönelik yürütülen misyonerlik çalışmaları için de geçerlidir.

Osmanlı ülkesinde kadınlar arasında misyonerlik çalışmaları yürüten ve destekleyen birçok örgüt vardır. Bunlardan, özellikle bayan misyonerlerini Hindistan'a göndermiş olan *The Female Education Society (FES)* ve *The Society for Promoting Female Education in the East (SPFEE)* örgütleri, CMS ile Nasıra ve Filistin'de ortak yürüttükleri çalışmalardan sonra Osmanlı ülkesine, özellikle Ortadoğu'ya bayan misyoner göndermeye başlamışlardır. *The British Syrian Mission* (diğer adıyla *The Ladies' Association for Social and Religious Improvement of Syrian Females*) Mrs. Elisabeth Bowen Thompson ve Mrs. Augusta Mentor Mott'un girişimleriyle Suriye'de özel çalışmalar başlatmışlar ve binlerce öğrenciye eğitim veren tam teşekküllü kız okulları açmışlardır. Kadınlar için başlatılan özel misyonerlik faaliyeti girişimleri sadece bunlarla sınırlı değildir. Yine Caroline Cooper 1848'de Filistin'de kızlar için bir okul faaliyete geçirmiş, Mary Whately 1861'de Mısır'da kızlar için birtakım düzensiz okullar

açmıştır.

Osmanlı ülkesinde kadınlara yönelik çalışmalar yürüten başka misyoner örgütleri de vardır. Mesela *the American Presbyterians* örgütü Mısır'da, *the Scottish Presbyterian* örgütü Filistin'de, *the Free Church of Scotland* örgütü Suriye'de, *the Society of Friends* örgütü Filistin'de ve *the Lutherans and Anglicans* örgütü İran-Urmiye'de çalışmalar başlatmışlardır. 1870 yılında, *the Presbyterian Board of Foreign Missions* örgütü ABCFM tarafından Suriye ve İran'da yürütülen çalışmaları devralmıştır. Bütün bu misyoner örgütleri bir yandan kızlara yönelik eğitimleri bir şekilde desteklemişler, diğer yandan kadınlar arasında farklı çalışmalara imza atmışlardır¹.

Kadınlar arasında yürütülen çalışmalarda 1850 ve 1860'lı yıllardan itibaren Alman misyoner örgütü *the Kaiserswerth Deaconesses* de yer almaya başlamış ve 1851'de Kudüs'te, 1853'te İzmir'de, 1861'de Beyrut'ta kızlar için birer yetimhane ve okul açmıştır. Ayrıca 1851'de Kudüs'te, 1852'de İstanbul'da, 1857'de İskenderiye'de ve 1884'te Kahire'de birer hastane açmıştır. Buna bağlı olarak *Miss Wordsworth Smith's The Paletsine and Lebanon Nurses' Mission* vasıtasıyla hemşire yetiştirme projeleri de başlatmıştır. Yüzyıl boyunca da *The Deaconesses örgütü* kadınlar arasındaki çalışmalarda önemli bir rol almaya başlamıştır².

Osmanlı ülkesinde kadınlar arasında misyonerlik çalışmaları başlatan ve bu çalışmalarda önemli ölçüde başarılı neticeler alan bir başka örgüt de çalışma konumuzu oluşturan ABCFM olmuştur. Osmanlı ülkesinde kızlar için ilk eğitim kurumu Amerikan Board misyonerlerinden Mr. William Goodell ve Isaac Bird'ün eşlerinin küçük bir okul açmaları neticesinde bu örgüt tarafından 1824 yılında Beyrut'ta faaliyete geçirilmiştir³. Bu çalışmanın bir neticesi olarak 1835 yılında Amerikan Board örgütüne bağlı ilk bekâr bayan misyoner öğretmenler ülkeye gelmeye başlamıştır. Bunların öncüleri Beyrut'a gelen Rebecca Williams ile Kudüs'e gelen Betsey Tilden'dir. Bunu 1840 yılından itibaren diğer bayan öğretmenler takip etmeye başlamıştır. Mesela Fidelia Fiske İran'a gönderilmiştir. Bu gelişmelerin neticesinde Osmanlı ülkesinin hemen her köşesinde Amerikan Board adına birçok kız okulu açılmaya ve geliştirilmeye başlamıştır.

Aslında ilk başlarda misyoner örgütlerinin kadınlar arasında yürütülen çalışmalarında amaçları Osmanlı ülkesindeki Müslüman ve Yahudi kadınları Hristiyanlaştırmak idi. Ancak 1870'li yıllara kadar Doğu Hristiyan toplulukların kadınları çalışmaların merkezine oturtulmuştur. Bunun en büyük sebebi, Osmanlı hükümetinin ve yerel dini otoritelerin Müslümanlar arasında yürütülen misyonerlik faaliyetlerini zorlaştırırken Hristiyanlar arasındaki çalışmaları kabul etmeleridir. Ayrıca yerel Hristiyan dini liderler de bunu kabul etmişlerdir. Kısmen bu sebeplerden, kısmen de Müslüman ve Yahudilerin din değiştirmelerinin uzun bir süre alacağı düşünüldüğü için çalışmalar doğrudan Doğu Hristiyanları üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Buna rağmen Mısır'da Mary Whately ve Filistin'de LJS gibi sadece küçük misyon örgütleri Müslüman ve Yahudi kadınlar arasında çalışmalar başlatmaktan çekinmemişler ve bu çalışmalarını başarılı bir şekilde yürütmüşlerdir. Hatta 1870'lerden itibaren hepsi de kadınlar arasında çalışmaya büyük önem veren, İran'da Presbyterianlar, İran ve Mısır'da CMS ve Güney Irak ve Arap Yarımadası'nda *the American Dutch Reformed Church* tarafından, büyük misyoner örgütleri için Müslümanlar arasından çalışmalar yürütmek yeniden amaç haline gelmiştir. Bundan dolayı bir yandan bayan misyonerlerin sayısı artarken, diğer yandan Müslüman nüfusun kadınları arasında yürütülen çalışmalar artmaya başlamıştır⁴.

2.Kadınlar Arasında Yürütülen Misyonerlik Çalışmalarında Amerikan Misyoner Örgütleri

Genel olarak misyoner örgütleri genelinde durum bu iken Amerikan Protestan misyoner örgütlerinin faaliyetleri ve bakış açıları da kendilerine özgü bir gelişme göstermişlerdir.

19. yüzyılın ilk başlarında Amerikan Protestan misyoner örgütleri, dünyanın her yanına misyonerler

1 Helen Murre-van den Berg, "Nineteenth-century Protestant Missions and Middle Eastern Women: An Overview", **Gender, Religion and Change in the Middle East – Two Hundred Years of History**, Edited by Inger Marie Okkenhaug and Ingvild Flakerud, Oxford –New York 2005, s.103-105.

2 Osmanlı ülkesinde Alman misyoner örgütleri tarafından yürütülen çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Uğur İnan, **Osmanlı Devleti'nde Almanların Protestan Misyonerlik Faaliyetleri**, TTK Yayınları, Ankara 2015; Van den Berg, **agm**, s.105.

3 Abdul Latif Tbawi, **American Interests In Syria 1800-1901**, Oxford 1966, s.32.

4 Van den Berg, **agm**, s.105.

göndererek faaliyetlerini yaygın hale getirmişlerdir. Osmanlı ülkesi de bu bölgelerden biri olmuştur. Bu çalışmalar içinde kadınlara yönelik faaliyetler de önemli bir yer almıştır. Ancak bu çalışmaların köklü misyonerlik faaliyetleri haline gelmesinde ve köklü değişimlerin yaşanmasında kadınlar önemli rol oynamıştır.

Öncelikle 19. yüzyılın ilk başlarında kadınlar, okyanus ötesi misyonerlik çalışmalarına büyük bir coşkuyla gönüllü dernekler kurarak katılmışlardır. Bu faaliyetlerin başlangıç tarihi, Baptist ve Congregationalist kadınların bir araya gelerek erkek misyonerleri desteklemek amacıyla gelir kaynağı yaratmaya başlattıkları 1800 olarak tarihlendirilmektedir. Bu tarih aynı zamanda kadınların misyonerlik için ilk organize olmaya başladıkları tarih olarak da nitelendirilmektedir. Amerikalı kadınlar, gelişen misyon faaliyetleri için para ve gönüllü çalışan toplamak için yerel gruplar teşkil etmeye başlamışlardır. Oluşturulan bu yardımcı kadın grupları, erkekler tarafından idare edilen kilise örgütlerinin gözetiminde çalışmalarını devam ettirmişlerdir. Mesela Ellen Parsons, 1839 yılında 680 kadın örgütünün aktif olarak sadece Amerikan Board'a kaynak toplamak için çalıştığını kaydetmektedir. Bu yolla kadınların misyonerlik faaliyetleri içinde yer almaya başlaması, küçük yerel toplumlarda, kadınların ve oluşturdukları cemiyetlerin erkek egemen yapılanma içerisinde, hem ülke içerisinde hem de okyanus ötesi misyonerlik faaliyetlerinde önemli kaynak yaratma işini temsil etmesiyle şekillenmiştir⁵.

1800'de Mary Webb, şahsi olarak Amerikan Hristiyanlarının sosyal yardım misyonu ile ilgilenmeye başlamış ve *Misyonerlik Amaçları için Boston Kadın Derneğini* kurmak amacıyla Baptist ve Congregationalist (Cemaat) kadınları bir araya getirmiştir. Kısa bir süre sonra birçok yerde kadınlar, misyona para toplamak için *kadın cent (kuruş) toplulukları* olarak bilinen yapılanmaları kurmuşlardır. Bunun altında yatan mantık, bir kadının kendisiyle ilgili ufak şeylerden vazgeçerek haftada 1 cent biriktirebileceği üzerine kurulmuştur. Böylelikle kilise kadınları kendilerinin bu küçük katkılarının büyük değişiklikler yapabileceğine inanıyorlardı. Böyle bir başlangıçla *yardımcı misyon topluluklarının* bir örneği kurulmuştur. Bu noktada bayan misyoner örgütleri birer yardımcı kuruluş olarak görülmeye başlanmıştır⁶.

Ancak 1850'lerden sonra Amerikalı kadınlar, erkek egemen örgütlerden bağımsız çalışan kadın örgütleri kurmaya başlamışlardır. Beş büyük Protestan mezhebinin her birinde kadınlar, yabancı ülkelerin kadın ve çocuklarına yönelik kaynakları aktarmak için misyoner örgütleri kurmuşlardır⁷. Birçok bağımsız kadın misyoner örgütünün hikayesi, -erkekler tarafından kurulan örgütlerinden- bağımsız hareket etme tarihini, Mrs. Sarah Doremus'un New York'ta *Woman's Union Missionary Society*⁸ (WUMS)'u kurduğu 1861 yılına tarihlenmektedir. Erkekler tarafından çalışmaları onaylanmamasına rağmen, kadınlar giderek kendi küresel gündemlerini bütün dünyada kadın ve çocuklara İncil'i öğretmek ve eğitmek üzerine oturtmuşlar ve bu amaç çerçevesinde yapılanmalarını devam ettirmişlerdir. 1868'de Boston'da Congregational Kilisesi'nin *the Woman's Board of Missions* örgütü kurulduktan sonra bunu Presbiteryenler, Metodistler, Baptistler, Episcopalianlar, Luteryenler ve Hollandalı Reformcular gibi diğer büyük mezhepler hızla takip etmiştir. Böylece 1893'e gelindiğinde ABD'de 33 Amerikan bayan misyoner örgütünün etkili bir şekilde misyonerlik faaliyetleri içinde yer aldığı görülmüştür. Kadınların misyonerlik yolundaki bu girişimleri, ABD'deki ilk ve en büyük sosyal reform hareketlerinden biri olarak yorumlanmaktadır⁹.

19. Yüzyılın ortalarına kadar Protestanlığın önemli bir ekümenik kuruluşu olan Amerikan Board örgütünün kuruluşunda kadınların da büyük payı vardır. Bahsi geçen kadın cemiyetlerinin paralarının büyük bir kısmını Amerikan Board yönlendirmiş ve yönetmiştir. Hatta Hristiyan kadınların birçoğu vasiyet yoluyla miraslarını Amerikan Board örgütüne bırakmışlardır¹⁰.

5 Ayrıntılı bilgi için Bkz. Barbara Reeves-Ellington, **American Women's Foreign Mission Boards, 1800 to 1938: Over a Century of Organizing Denominationally, Ecumenically, Transnationally**, http://wasi.alexanderstreet.com/help/view/american_womens_foreign_mission_boards_1800_to_1938_over_a_century_of_organizing_denominationally_ecumenically_transnationally; "Women's Work and Women's Boards", **Hidden Histories in the United Church of Christ**, edited by Barbara Brown Zikmund, Volume I, Chapter 10, United Church Press, New York 1984.

6 "Women's Work and Women's Boards", Chapter 10.

7 Priscilla Stuckey-Kauffman, "Women's Mission Structures and the American Board", http://www.ucc.org/about-us_hidden-histories-2_womens_mission_structures_and_the_american_board.

8 Ekümenik bir örgüt olan WUMS, aynı zamanda farklı mezheplerde bağımsız kadın örgütlerinin kurulmasının itici gücü idi. Ellington, **agm**.

9 Ellington, **agm**; "Women's Work and Woman's Boards", Chapter 10.

10 "Women's Work and Woman's Boards", Chapter 10.

İlk başlarda, Amerikan Board, bekar bayanların misyoner olarak dışarıya gönderilmemesi gerektiğini savunuyordu. Sadece evli bayanlar tam teşekküllü bir misyoner olabilirlerdi. Zamanla bu düşünce değişti. Bu değişimin en büyük sebebi yine yurtdışına eşleriyle birlikte gönderilen bayanların gittikleri bölgelerden gönderdikleri bilgiler olmuştur. Misyoner eşlerinin mektupları Amerikan Board'ın, Hristiyan olmayan kültürlerde kadın ve kızların yoksunlukları ve kötü durumları hakkındaki farkındalığını yükseltmiştir. Bu kadınların içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarılması noktasında halk, sadece ev ve aile yükümlülüğü olmayan bekâr bayanların ihtiyaca cevap verebileceğini düşünmeye başlamıştır.

Ayrıca bazı misyonerler, Amerikan Board adına yürütülen misyon çalışmalarının yavaş yürümesini de kadınlar arasında çalışmaların yetersiz olmasına dayandırmaya başlamıştır. Bunlardan bir tanesi Çin'de ABCFM adına misyonerlik yapan Rev. David Abeel olmuştur. Abeel, dünya kadınlarının yarısından fazlasının, oryantal inzivada olduğunu savunuyordu. Onlar doğuştan şanssız doğuyorlar ve daha önce hiç görmedikleri birisiyle evlendiriliyorlardı. Diğer kadınların ve kocalarının öğrettikleri haricinde başka bir şekilde öğrenme şansları olmuyordu. Abeel, Amerika'ya dönmek ve *Doğu'da Kadın Eğitimini Teşvik Derneği*'ni kurma çalışmaları başlatmak için Amerikan Board merkezinden izin almıştır. Böylece çalışmalar yeterli olmasa da 1838 yılında olumlu bir sonuç vermiş ve Illinois'teki ilk Rockfork Congregational Kilisesi bünyesinde bir kadın misyon cemiyeti kurulmuştur. Bundan yaklaşık 30 yıl sonra, 1861'de, 6 Protestan mezhebine mensup kadınlar New York'ta erkek misyoner örgütlerinden bağımsız hareket eden *The Women's Union Missionary Society (Kadınlar Misyonerler Birliği Derneği)*'ni kurmuşlardır¹¹.

Nadir istisnalar hariç Amerikalı kadınlar 1860'lara kadar yurt dışında sadece birer misyoner eşi olarak misyonerlik hizmeti vermeye devam etmişlerdir. 1861 yılında erkek misyoner örgütlerinin bekar bayanları misyoner olarak atamaları yönündeki isteksizlikleri, kadınların kendi bağımsızlıklarını kazanmaları yönünde önemli bir etken olmuştur. Bu tarihten sonra kadın örgütleri yurt dışında bekâr bayan misyonerleri desteklemeye başlamışlardır. Bu tarihlere kadar birer misyoner eşi olarak bile kadınlar, daima misyoner gücünün en az yarısını temsil etmişlerdir. Misyonerlik çalışmalarının zirvede olduğu dönemlerde, yabancı ülkelerde faaliyet yürüten Amerikalı misyonerlerin yaklaşık üçte ikisini evli ve bekâr bayan misyonerler teşkil etmiştir¹². Bunun anlamı, yabancı ülkelerdeki misyonerlik girişimlerinin, kendi başına çok daha geniş ölçüde bir kadın girişi/çabası olduğu idi.

Kadınlar arasındaki bütün bu girişimler, 1868-1873 yılları arasında dört yeni bayan misyoner örgütünün kurulmasını sağlamıştır. Bu örgütler genelde kendi dini mezheplerinin misyoner kurumlarının ya yardımcı ya da işbirliği yaptığı örgütler olmuşlardır¹³.

1. The Woman's Board of Missions, Boston (WBM) (Kadın Misyon Kurulu/Örgütü) Ocak 1868;
2. The Woman's Board of Missions of the Interior, Chicago (WBMI) (Dahili Kadın Misyon Örgütü), Ekim 1868;
3. The Woman's Board of Missions for the Pacific, San Francisco (WBMP) (Pasifik Kadın Misyon Örgütü) 1873;
4. The Woman's Board of Missions for the Pacific Islands, Hawaii (WBMPI)¹⁴.

Bu örgütlerin ilk üçü Amerikan Board'a bağlı onunla işbirliği içinde çalışmalarını yürütmüştür. Board bünyesinde bu üç kadın misyoner örgütünün kurulması aynı zamanda, Amerikan Board'ın kadınlar arasında yürüttüğü faaliyetlerin ciddiye alındığını da göstermesi bakımından da önemlidir. Bu üç örgüt Amerikan Board'a bağlı olmasına rağmen, kendi misyonerlerini seçme, onları desteklemek için para kaynağı yaratma noktasında özgürce hareket etmişlerdir. Amerikan Board ise onların çalışmalarını denetlemiş, yaşam şartlarını düzenlemiştir. Kısacası bu örgütler Amerikan Board'a kısmen bağlı kalmış,

11 1868 yılı geliri \$59.599. 1969 yılı Ocak ayı itibarıyla bayan misyoner sayısı 19 idi. **Missionary Herald**, Vol. LXVI, October 1870, No:X, Alexandretta, s.310; *Women's Work and Woman's Boards*, Chapter 10.

12 Ellington, **agm**.

13 Papers of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (PABCFM), Unit 5, Item: (ABC 16.9.3), **Reel 505**, No:512, 730-731; **Missionary Herald**, Vol. LXVI, October 1870, No:X, Alexandretta, s.310; Fensham, Florence A.-Mary I. Lyman-H.B. Humphrey, **A Modern Crusade in The Turkish Empire**, Published by Woman's Board of Missions of the Interior, Chicago 1908, s.37; *Women's Work and Woman's Boards*, Chapter 10.

14 **Missionary Herald**, Vol. LXVI, October 1870, No:X, Alexandretta, s.310. WBM'nin ilk raporları, Hristiyan kadınların dolaylı gücünü vurgulamaktadır. *Women's Work and Woman's Boards*, Chapter 10; S. J. Humphrey, **Two Decades of the Woman's Board of Missions of the Interior 1868-1888**, Chicago 1889, s.7. İlk iki örgütün (a, b) hızla artan gelirleri örgüte bağlı 30'dan fazla bekâr bayanı, bazı yatılı kız okullarını ve bir kısım yerli İncil okuyucularını (Bible-readers) desteklemektedir.

hem yapısal olarak hem de yarattığı para kaynaklarını denetlemede Amerikan Board'dan bağımsız hareket etmiştir. Ayrıca bu üç örgüt kuruluşları esnasında çok katı idari kurallar da belirlemişlerdir. Mesela; Temin edilen para kaynakları bir sonraki yıla kadar kullanılmaması, sadece bekar bayan misyonerlerin görevlendirilmesi, istisnalar haricinde eşleriyle birlikte misyonerlik yapan kadınların Amerikan Board'ın idaresine bırakılması, yabancı ülkelerde yerli kadınları eğitmek ve para kaynağı sağlamak için yardımcı bir kol şeklinde sistematik olarak organize olmaları, örgütün omurgasını teşkil eden yerel yardımcılar için para sağlamaları¹⁵ gibi...

Bu dört örgütlerle birlikte ayrıca bir de 1869 yılında Metodist Piskoposluk Kilisesi Yabancı Kadınlar Misyoner Derneği (The Woman's Foreign Missionary Society of the Methodist Episcopal Church) kurulmuş ve Metodist Piskoposluk Kilisesi Misyoner Örgütü (The Board of Missions of the Methodist Episcopal Church) ile işbirliği içinde çalışmaya başlamış ve ülkenin çeşitli bölgelerinde şubeler açmıştır¹⁶.

ABD'de bayan misyoner örgütleri açısından bu gelişmeler yaşanırken Avrupa'da da benzer çalışmalar yapılmaktadır ve burada da benzer kadın misyoner örgütleri kurulmuştur. Bu örgütlerden bazı önemli olanlarının isimleri ve haklarında bazı istatistiki bilgiler şöyle tespit edilmiştir:

1. Hindistan ve Afrika'da Kadın Eğitimi İçin Bayanlar Derneği (The Ladies' Association for Female Education in India and Africa) 6 kadın misyoner, 34 yerli kadın yardımcı ve okullarda 2595 öğrenci bulunmaktadır. Bir önceki yıl (1869) geliri £ 3,088.

2. Doğu'da Kadın Eğitimi Destekleme Derneği (The Society for Promoting Female Education in the East) 30 kadın misyoner, 295 yerli yardımcı ve okullarda 15.000 öğrenci bulunmaktadır. Geliri £ 3969.

3. Batı Hint Adaları'da Eğitimi Destekleme Bayanlar Derneği (The Ladies' Association for Promoting Education in the West Indies): Geliri £ 631. Sağlam dini eğitim verilen okullarda hibe yardımları yapmaktadır.

4. Doğuda Kadınların Hristiyanlık Eğitimi İçin Berlin Kadın Derneği (The Berlin Woman's Association for the Christian Education of Females in the East): 4 bayan misyoner, okullarda 30-40 arası öğrencileri var. Geliri yaklaşık \$ 2,700.

5. Çin Bayanlar Derneği (The China Ladies' Association) [Berlin?]: 1 erkek ve 3 bayan misyoneri, 1 yerli öğretmeni, 40 komünyon ve 79 yetim öğrenci ile birlikte yaklaşık \$5,000 geliri var¹⁷.

3. Amerikan Board ve Kadınlar Arasında Yürüttükleri Misyonerlik Faaliyetleri

1866 yılına kadar Amerikan Board genel sekreterliği yapan Mr. Rufus Andersons'un hedefi, ABCFM'ye bağlı okul ve hastaneleri yerli liderler idaresinde kendine yeterli kurumlar haline dönüştürmektir. Ancak emekli olduktan sonra, onun bu düşüncesi taraftar kitlesini kaybetmiş ve Amerikan Board zenginliğinin büyük bir kısmını eğitim alanında yürütülen çalışmalara yani okullarına aktarmaya başlamıştır¹⁸. Amerikan Board'ın eğitim üzerine verdiği önem arttıkça, misyonerler arasında kadınların eğitilmesi gerektiği düşüncesi kuvvetlenmeye başlamıştır. Bu 19. yüzyıl Amerika'sında ilerici bir adımdır ve dünyanın diğer yerlerinde de doğrudan bir devrim niteliğindedir. Bununla birlikte, birçoğu Amerika'nın ilk kadın koleji olan Mount Holyoke ya da Amerika'nın ilk karma koleji olan Oberlin'de eğitim gören Amerikan Board misyonerleri sağlam adımlarla yürüterek, birçok ülkede ilk kız okullarını ve karma okulları açmaya başlamışlardır. Bu okulların bakımı ve idaresi her zaman kolay olmadığı için, Amerikan Board bu sorunu, 1868-1873 yılları arasında Amerikan Board bünyesinde kurulan üç bayan misyoner örgütünden biri ve en büyüğü olan *Kadın Misyoner Örgütü (The Woman's Board of Missions)*¹⁹ yardımıyla çözmüştür.

15 Kauffman, agm.

16 *Missionary Herald*, Vol. LXYI, October 1870, No:X, Alexandretta, s.310; Humphrey, age, s.7.

17 *The Missionary Herald*, Vol. LXYI – October, 1870, No: X, s.310.

18 *The Role of the American Board in the World*, Edited by Clifford Putney and Paul T. Burlin, Wipf and Stock, Eugene, Oregon 2012, s.xxii (Introduction).

19 Kadın Misyoner Örgütü, 1868 yılında kuruluşundan, 1927 yılında Amerikan Board ile hukuki olarak her açıdan birleşinceye kadar, kadınlar tarafından idare edilmiş ve ciddi bir şekilde kadın eğitimini onaylamıştır. Aynı zamanda *Life and Light for Woman* adlı bir dergi yayınlamış ve kadın misyonerler için mali destek sağlamıştır. 1877 yılı itibarıyla Boston merkezli WBM'nin -en büyük kadın misyoner örgütü- yaklaşık 480.000 \$ toplamıştır. 40 milyon sayfadan fazla misyoner edebiyatı ile ilgili baskı yapmıştır. Bu misyonerlerin birçoğu bekar bayanlar olarak başarılı bir şekilde görevlerini yerine getirmişler ve

1918 yılına gelindiğinde üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI ve WBMP) hâsılatı, Amerikan Board'ın toplam gelirinin % 20'sinin üstünde bir noktaya ulaşmıştır. Kadın örgütleri yeni üye sayısını artırmıştır. 1920 yılında Amerikan Board misyonerlik hizmeti için 73 yeni üye görevlendirmiş, bu sayının 47'si bekâr bayan, 9'u evli bayan ve 17'si erkek misyonerlerden oluşmuştur. Ayrıca bunların içinde 5'i bayan, 3'ü erkek olmak üzere 8 doktor yer almıştır. 1927 yılında Amerikan Board ve bayan misyoner örgütleri arasındaki ortaklık sona ermiş ve bu üç kadın örgütü Amerikan Board ile yeniden birleşmiş ve *the United Church of Christ*'in kurulmasından itibaren *the United Church Board for World Ministries*'in bir parçası olarak çalışmalarına devam etmişlerdir²⁰.

4.Amerikan Board'a Bağlı Kadın Misyoner Örgütlerinin Çalışmaları

Amerikan Board bünyesinde faaliyet gösteren üç bayan misyoner örgütü, Osmanlı ülkesindeki çalışma alanları noktasında kısmen de olsa kendi aralarında bir paylaşım yapmışlardır. Ancak WBM, bunlar içerisinde Osmanlı ülkesinin bütün misyon bölgelerinde çalışmalar yürütmüştür. Üç bayan misyoner örgütü içerisinde çalışma sahası en geniş olan örgüttür. Batı Türkiye Misyon Bölgesi sınırları içerisinde İstanbul, İzmir, Bursa, Trabzon, Sivas, Merzifon ve Kayseri; Merkezi Türkiye Misyon Bölgesi içerisinde Antep ve Kessab; Doğu Türkiye Misyon Bölgesi içerisinde Bitlis, Harput, Mardin ve Van; Avrupa Türkiyesi Misyon Bölgesi içerisinde Sofya ve Filibe'de etkili çalışmalar yürütmüştür. Kessab'daki çalışmaları burada faaliyet gösteren ilkokul üzerine yoğunlaşmıştır. Mardin'deki çalışmaları yatılı kız okulu, ilkokul, anaokulu ve İncil kadınları üzerine yoğunlaşmıştır.

WBMI da Osmanlı ülkesinde bütün misyon bölgelerinde faaliyet yürütmesine rağmen, WBM kadar çalışma alanı geniş değildir. Batı Türkiye Misyon Bölgesi içerisinde İzmir, Sivas, Merzifon ve Kayseri; Merkezi Türkiye Misyon Bölgesi içerisinde Adana, Haçin, Urfa, Maraş ve Kessab; Doğu Türkiye Misyon Bölgesi içerisinde Erzurum ve Mardin; Avrupa Türkiyesi Misyon Bölgesi'nde ise Kurtça, Manastır, Selanik ve Samokov'da faaliyetler yürütmüştür. 1918 yılından itibaren Filibe istasyonunda da faaliyetler başlatmıştır. Burada özellikle Bansko anaokulu, Koleshino ve Strumnitza'daki okulları desteklemiştir. Örgütün önemli çalışmalarından biri de Merzifon'da yıllık 30 dolar civarında verdiği Magoun Bursu (*Magoun Scholarship*)'dur.

Üç bayan misyoner örgütü içerisinde çalışma sahası en dar olanı WBMP'dir. Bu örgüt sadece Batı Türkiye Misyon bölgesi içerisinde faaliyetlerde bulunmuştur. Özellikle Bursa bu bölgede örgütün çalışma merkezi haline gelmiştir. Bunun yanında İzmir'de de çalışmaları vardır. Bursa'da Yatılı Kız Okulu ile İzmir'de Rum kızlara yönelik yürüttüğü çalışmalar dikkate değerdir. Ayrıca bu örgüt Sivas'ta da okula giden kızlar arasında yardım çalışmaları yürütmüş ve harcamaları da bunun üzerine yoğunlaşmıştır.

Çalışma alanları dikkate alındığında, 1910 yılı itibariyle Amerikan Board bünyesinde kurulmuş olan bu üç kadın misyoner örgütü tarafından desteklenen eğitim kurumlarının listesi şu şekilde tespit edilmiştir²¹.

Bağlı Olduğu Örgüt	İstasyon Adı	Eğitim Kurumu	Öğrenci Sayısı
WBM	Sofya	Kindergarten	50
WBM	İzmir	Amerikan Collegiate Enstitüsü	301
WBM	Merzifon	Anadolu Kız Okulu	250
WBM	Sivas	Yüksek Kızlar Okulu	726
WBM	Adapazarı	Yüksek Kızlar Okulu	293
WBM	İstanbul	Gedikpaşa Okulu	268
WBM	Talas	Yatılı Kızlar Okulu	147
WBM	Antep	Kızlar Semineri	156
WBM	Harput	Fırat Kız Koleji	395
WBM	Van	Yatılı ve Yüksek Kızlar Okulu	410
WBM	Bitlis	Yatılı Kızlar Okulu	41

gittikleri yerlerde batının ilk bayan doktoru, öğretmeni, hemşiresi vb. olmuşlardır. *The Role of the American Board in the World*, s.xxiii (Introduction); Van den Berg, *agm*, s.105; Humphrey, *age*, s.13.

20 Kauffkan, *agm*; "Women's Work and Woman's Boards", Chapter 10.

21 David Brewer Eddy, *What Next in Turkey, Glimpses of the American Board's Work in the Near East*, Boston 1913, s.162.

WBM	Mardin	Yüksek Kızlar Okulu	39
WBMI	Samokov	Yatılı Kızlar Okulu	100
WBMI	Manastır	Yatılı ve Yüksek Kızlar Okulu	68
WBMI	Kortcha	Yatılı Kızlar Okulu	76
WBMI	Maraş	Merkezi Türkiye Kız Koleji	118
WBMI	Adana	Kızlar Semineri	180
WBMI	Haçin	Haçin Ev Okulu	267
WBMI	Erzurum	Yatılı ve Yüksek Kızlar Okulu	200
WBMP	Bursa	Yüksek Kızlar Okulu	169

Bu kurumlardan bazılarının 6 Nisan 1916 tarihi itibarıyla değerleri aşağıdaki gibi tespit edilmiştir²²:
Amerikan Kızlar Collegiate Enstitüsü, İzmir

Baştan beri harcanan	160.000 \$
Binaların değeri	68.000
Ortalama yıllık harcama	6.400
İstanbul Kız Koleji, İstanbul ²³	
Baştan beri harcanan	1.800.000 \$
Binaların değeri	1.000.000
Yıllık harcama	60.000
Merkezi Türkiye Kız Koleji, Maraş	
Baştan beri harcanan	210.000 \$
Binaların değeri	95.000
Yıllık harcama	9.600

5. Amerikan Board ve Bağlı Kadın Misyoner Örgütlerinin Harcamaları

Amerikan Board ve bünyesinde faaliyet gösteren üç kadın misyoner örgütünün 1909-1918 yılları arasında Osmanlı ülkesinde yaptığı harcamaları²⁴ incelemek ve bunlar arasında bir karşılaştırma yapmak konuyu daha derinlemesine anlamamıza yardımcı olacaktır.

Amerikan Board ve üç kadın misyoner örgütünün Osmanlı ülkesinde yaptığı harcamalar üç alanda incelenmiştir: Maaşlar, genel çalışmalar ve özel çalışmalar. Amerikan Board genelde maaşlar noktasında çok özel durumlar hariç sadece kendi bünyesinde çalışan erkek misyonerlerin eşlerine ödeme yapmıştır. Ancak maaş ödeme ayrıntıları verilirken karı-koca misyonerlere ödenen maaş toplu gösterilmiş, ne kadarının kime ödendiği noktasında bir ayrıntı verilmemiştir. 1909 yılı için Mrs. Chambers, M. R. Trowbridge, S. Trowbridge, Goodsell, Rogers, Lee ve Macallum maaşı ödenen misyoner eşleridir. Ancak bunlara ödenen maaşlar ayrı ayrı gösterilmemiş, eşlerinin maaşlarıyla birlikte verilmiştir. Mesela Rev. ve Mrs. Chambers 282.70 TL (1243.88 \$) şeklindedir. Amerikan Board tarafından ödenen maaşlar az da olsa birbirinden farklılıklar göstermektedir. Ancak ortalama bir karı-koca misyoner maaşı 900-

22 PABCFM, Reel, 505, No:512-514.

23 PABCFM, Reel 505, No:737. Woman's Board of Missions tarafından 1871 yılında kiralanmış bir evde yüksek okul olarak açılmıştır. 1872 yılında Üsküdar'da iki dönümlük bir arazi seçilmiş ve 1876 yılı Ocak ayında okulun ilk binasına girilmiştir. 1890 yılında Massachusetts eyaleti tarafından İstanbul Amerikan Kız Koleji olarak onaylanan okul, 1893 yılında da bir irade ile Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmiştir. 1906 yılında Boğaz'ın Arnavutköy kısmında yaklaşık 50 dönümlük bir arazi satın alınmış ve 1914 yılının Haziran ayında 4 güzel bina inşa edilmiştir. 1916 yılında okulun 14 ayrı milliyeti temsil eden 280 öğrencisi ve 30 Amerikalı çalışanı vardır.

Okulun sahip olduğu özel mülk:

Üsküdar	53.614 \$ (ilave 45.000 \$ Bowher Hall vb.)
Arnavutköy arazisi	57.200 \$
Binalar	784.912

Tolam 940.726 \$

Binaların 1916 yılı itibarıyla değeri 879.803 \$

24 Belgelerde bütün rakamlar hem Osmanlı Lirası hem de Dolar değerinden verilmiştir. Rakamların verildiği dönemde 1 Osmanlı Lirası 4.4 Amerikan Doları olarak verilmiştir. Çalışmada, para değerlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için veriler Amerikan Doları cinsinden verilmiştir. 1909-1916 yılları arasında ödenekler hem Amerikan Board örgütü için hem de bu örgüte bağlı çalışan kadın örgütleri için ayrı ayrı verilmiştir. PABCFM, Reel 506, No:10-481.

1100 dolar civarındadır. Ancak her misyoner ailesinin sahip olduğu çocuk sayısı, oturdukları evlerin durumları (kira mı, misyonerlerin mülkü mü), misyoner eşlerinin misyon çalışmalarına yardım haricinde özel bir alanda öğretmenlik veya başka işlerle meşgul olup olmadıklarına göre az da olsa belli bir ilave yapılmıştır. Bu durumlar ödenen maaşın miktarını artırmıştır.

Bayan misyoner örgütlerinin doğrudan ödediği maaşlar, -istisnalar dışında- kendi atadıkları bekar bayan misyonerler olduğu için ayrı ayrı gösterilmiştir. Maaşlar genelde aylık ücretler ve ikamet ettikleri evlerin genel giderlerini içermektedir. Bekar bayan misyonerlere ödenen maaşlar ufak farklara rağmen birbirine yakın rakamlardır. Bir misyonere maaş olarak WBM tarafından yıllık ortalama ödenen maaş 450-550 dolar civarındadır. WBM tarafından ortalama ödenen yıllık ücret ortalama 450-650 dolar civarındadır. Buna *House Fund* adı ile ödenen ve yıllık ortalama 205.35 dolar olan kısım eklenince miktar artmaktadır. WBMP ise yıllık ortalama 500-650 dolar ödemektedir.

Misyonerlere ödenen maaşlar noktasında bütün misyoner örgütleri için geçerli olan husus, ödenen maaşların sadece misyonerlerin çalışma bölgelerinde verdikleri hizmet gününe göre belirlenmesidir. Mesela bir misyoner yılın sadece 6 ayında görev yapmışsa, sadece 6 aylık maaş ödenmektedir.

Yapılan harcamaların ikinci grubunu genel çalışmalar teşkil etmektedir. Bu grupta Amerikan Board tarafından ödenen paralar genelde yerel kurumlar, papazlık yardımları, misyonun yıllık toplantı giderleri, ruhban okulları için yapılan harcamalardır. Bu alandaki harcamalar konumuz açısından doğrudan ilgili değildir. Ancak bu alanda üç kadın misyoner örgütü tarafından yapılan harcamalarla karşılaştırma yaparak bir kanaate varabilmemizi sağlaması amacıyla ele alınmıştır.

Kadın misyoner örgütlerinin genel harcamalar alanında yaptıkları harcamalar, İncil kadınları (Bible Women) gibi yerli kurumlar için yapılan harcamalar, eğitim için yapılan harcamalar (yatılı yüksek kız okulları, orta dereceli okullar, ilkokullar, ana okulları ve küçük yerleşim yerlerindeki okullar için yapılan harcamalar, bu okullarda misyoner olmayan öğretmenlerin harcamaları, kız öğrencilere yapılan günlük yardımlar), yıllık toplantı giderleri, istasyon merkezlerinden çevre bölgelere ve dış istasyonlara düzenlenen turlar ve ziyaretler için yapılan harcamalar, postalama giderleri, kadınlar için özel düzenlenen konferans harcamaları, ev ve ardiye kiralrı, bekçi ücretleri, önemsiz veya küçük harcamalar ile ev ödenekleri gibi farklı alanlardaki harcamalar girmektedir. Hem Amerikan Board hem de kadın örgütlerinin bu alanda yaptığı harcamalar ayrıca vergi, tamirat ve sigorta paralarını da kapsamaktadır²⁵.

Üçüncü grup harcama ise özel çalışmalar için yapılan ödenekleri kapsamaktadır. Bu gruptaki harcamalar genelde beklenmedik şekilde ortaya çıkan ve daima olmayan harcamalardır. Amerikan Board'ın bu alanda yaptığı harcamalar genelde misyonerlerin yerel dilleri öğrenmeleri için yaptıkları harcamaları, yıllık toplantı tutanaklarının düzenlenmesi, misyon bölgesi içinde yapılan geziler ve ziyaretler için yapılan harcamaları içermektedir. Kadın misyoner örgütlerinin bu grupta yaptıkları harcamaları genelde okul binaları için yapılan harcamalar, tapu harcamaları, misyonerlere ve kurumlara su ulaştırmak için yapılan harcamalar, misyoner okullarına ya da alanlara bitişik arazilerin satın alınması için yapılan harcamalardır.

Amerikan Board ve üç kadın misyoner örgütünün 1909-1919 yılları arasında yaptıkları harcamaları, Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren misyon bölgelerine göre incelediğimizde şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır²⁶.

a. Batı Türkiye Misyonu ABCFM ve Kadın Misyoner Örgütlerinin Harcamaları

Tablo 1: 1909-1919 yılları arasında Batı Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board ve ona

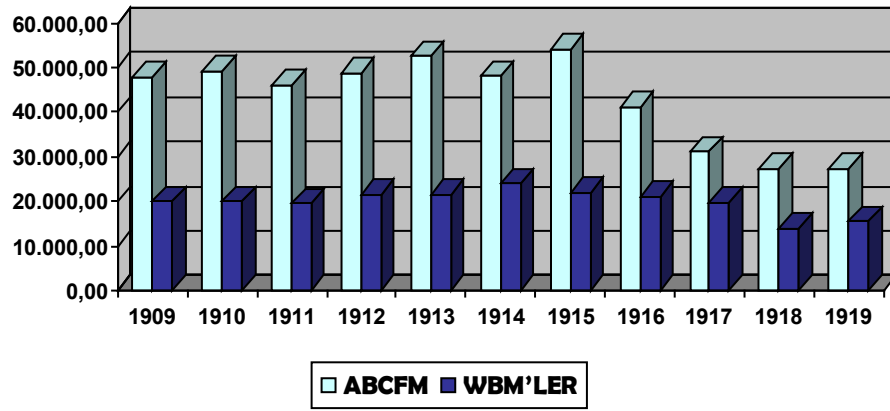
25 PABCFM, Reel 506, No:265.

26 PABCFM, Reel 506, No:265-481.

bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM'ler) harcama tablosu

Yıllar	ABCFM	WBM'LER
1909	47.856,60	19.877,03
1910	49.175,52	19.964,54
1911	46.199,47	19.436,95
1912	48.670,59	21.509,67
1913	52.571,64	21.626,96
1914	48.059,93	23.986,30
1915	54.240,03	21.941,76
1916	41.111,62	21.060,34
1917	31.122,48	19.592,44
1918	27.179,47	14.056,43
1919	27.186,22	15.561,57

Grafik 1: 1909-1919 yılları arasında Batı Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board ve ona bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM'ler) harcamalarının karşılaştırılması

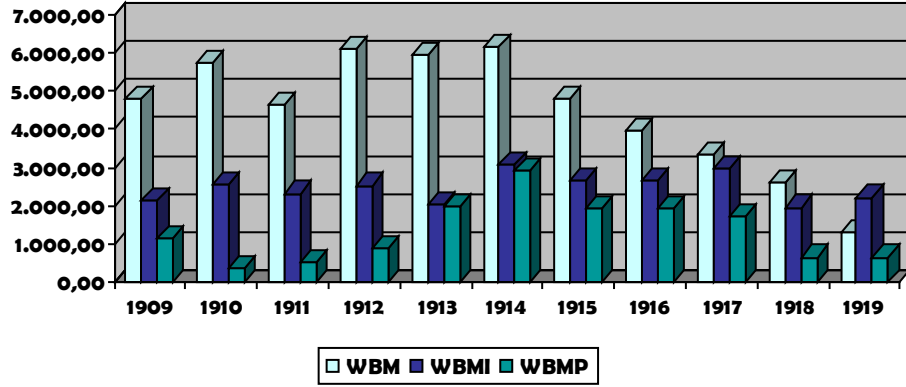

Tablo 1 ve Grafik 1 ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde, Batı Türkiye Misyonu sınırları içerisinde 1909-1919 yılları arasında Amerikan Board harcamalarının, ona bağlı kadın misyoner örgütlerinin harcamalarından (WBM, WBMI, WBMP) yaklaşık iki katı kadar fazla olduğu görülmektedir. Ancak 1916 ve sonrasında Amerikan Board'un harcamalarında, kadın misyoner örgütlerine kıyasla –muhtemelen Birinci Dünya Savaşı nedeniyle- hızlı bir düşüş olduğu gözlenmektedir. Kadın misyoner örgütlerinin harcamalarında da kısmen bir düşüş olmasına rağmen, çok ciddi derecede değildir.

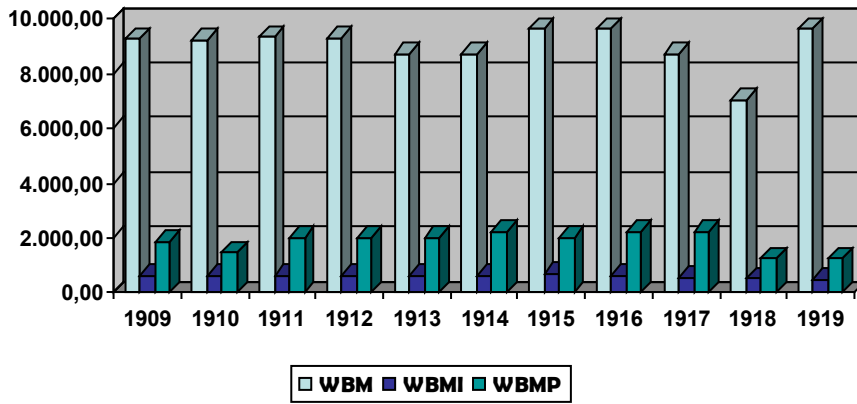
Tablo 2: 1909-1919 yılları arasında Batı Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board'a bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) harcama tablosu

Tarih	Maaşlar			Genel İşler			Toplam
	WBM	WBMI	WBMP	WBM	WBMI	WBMP	
1909	4814.61	2155.38	1158.20	9256.04	643.80	1849.00	19877.03
1910	5746.88	2561.42	343.20	9203.24	635.80	1474.00	19964.54
1911	4640.64	2325.27	500.00	9337.64	635.80	1997.60	19436.95
1912	6118.61	2530.62	909.20	9317.84	635.80	1997.60	21509.67
1913	5959.90	2046.62	2000.00	8737.04	635.80	2027.60	21626.96
1914	6164.84	3076.22	2909.20	8723.84	644.60	2247.60	23986.30
1915	4816.34	2658.22	1909.20	9625.80	674.60	2037.60	21941.76
1916	3987.72	2658.22	1909.20	9625.80	621.80	2257.60	21060.34
1917	3325.19	2992.05	1725.00	8725.80	566.80	2257.60	19592.44
1918	2624.38	1958.05	650.00	7046.80	527.20	1250.00	14056.43
1919	1312.19	2218.38	650.00	9625.80	505.20	1250.00	15561.57

Grafik 2: 1909-1919 yılları arasında Batı Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board'a bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) maaş harcama grafiği

Grafik 3: 1909-1919 yılları arasında Batı Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board'a bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) genel harcama grafiği

Batı Türkiye Misyon bölgesinde, Amerikan Board'a bağlı üç kadın misyoner örgütünün harcamalarına baktığımız zaman, Tablo 2, Grafik 2 ve Grafik 3'ten takip edilebildiği kadarıyla, bölgede üç kadın misyoner örgütünün üçünün de faaliyet yürüttüğü anlaşılmaktadır. Bunlar içinde bölgede en fazla harcama yapanı ise WBM'dir. Bu örgütün 1914 yılına kadar yaptığı maaş harcamaları diğer iki örgüte göre oldukça yüksek olmasına rağmen, 1915'ten itibaren hızlı bir düşüş içine girmiş, 1919 yılında ise diğer iki örgütün maaş harcamalarından daha aşağı seviyeye düşmüştür. Bu da göstermektedir ki, 1915 yılından itibaren WBM, bölgede daha az sayıda misyoner görevlendirmiştir. Diğer iki örgütten WBMI'nın maaş harcamaları çok ciddi bir değişiklik gözükmezken, WBMP'nin 1910-1912 ile 1918-1919 yılları arasında yaptığı maaş harcamalarında önemli bir düşüş yaşanmıştır. Yani bu yıllarda örgütün bölgede görevlendirdiği misyoner sayısında bir azalma olmuştur.

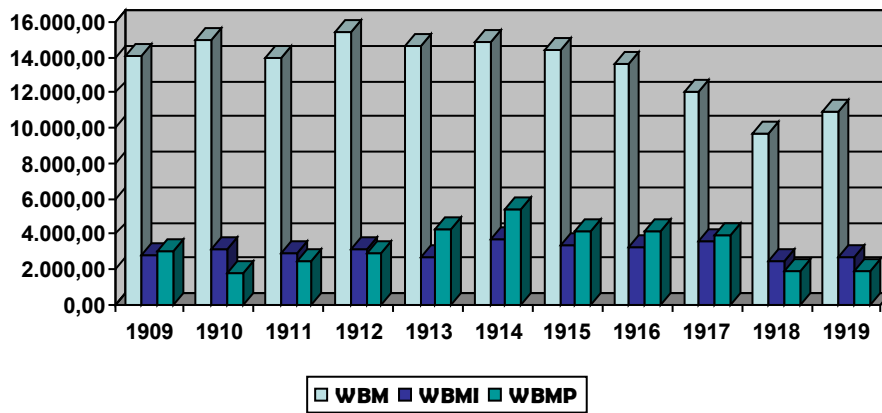
Üç kadın misyoner örgütünün bölgede yaptığı genel harcamalara bakıldığında, yine en fazla harcama yapan, başka bir ifadeyle en etkili olan örgütün WBM olduğu görülmektedir. Ancak üç örgüt açısından, genel harcamalarda, maaş harcamalarında görülen ciddi düşüşler ya da değişimler görülmektedir. Sadece WBM adına 1918 yılında diğer yıllara oranla bir düşüş görülmektedir.

Tablo 3: 1909-1919 yılları arasında Batı Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board'a bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) toplam harcama tablosu

Yıllar	WBM	WBMI	WBMP
--------	-----	------	------

1909	14.070,65	2.799,18	3.007,20
1910	14.950,12	3.197,22	1.817,20
1911	13.978,28	2.961,07	2.497,60
1912	15.436,45	3.166,42	2.906,80
1913	14.696,94	2.682,42	4.247,60
1914	14.888,64	3.720,82	5.376,80
1915	14.442,14	3.332,82	4.166,80
1916	13.613,52	3.280,02	4.166,80
1917	12.050,99	3.558,85	3.982,60
1918	9.671,18	2.485,25	1.900,00
1919	10.937,99	2.723,58	1.900,00

Grafik 4: 1909-1919 yılları arasında Batı Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board'a bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) toplam harcama grafiği

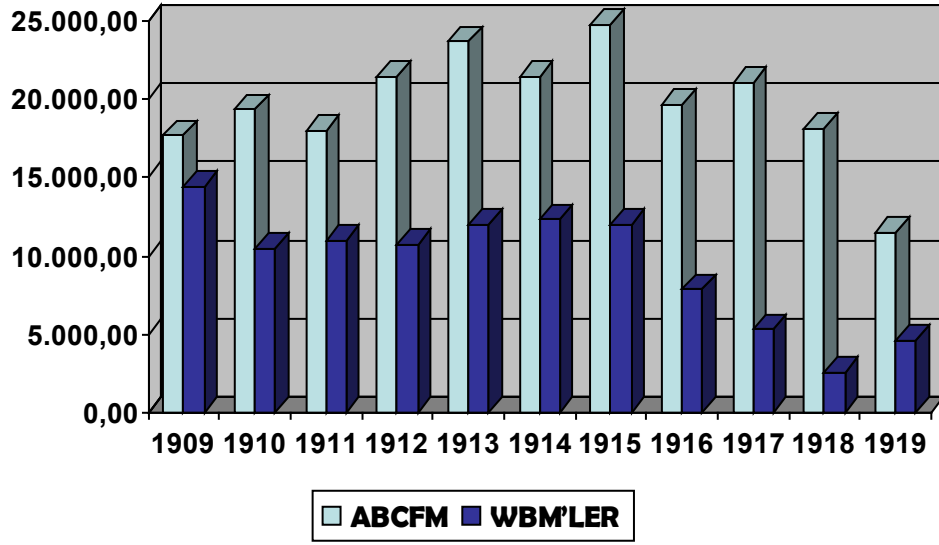
1909-1919 yılları arasında üç kadın misyoner örgütün toplu harcamalarının gösterildiği Tablo 3 ve Grafik 4 incelendiğinde, üç kadın misyoner örgütünün Batı Türkiye Misyon bölgesindeki toplu harcamalarında yine WBM'nin en önemli harcamayı yaptığı, başka bir ifadeyle diğerlerine göre en önemli faaliyetleri onun yürüttüğü görülmektedir.

b.Doğu Türkiye Misyonu ABCFM ve Kadın Misyoner Örgütleri

Tablo 4: 1909-1919 yılları arasında Doğu Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board ve ona bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM'ler) harcama tablosu

Yıllar	ABCFM	WBM'LER
1909	17.652,71	14.417,38
1910	19.324,57	10.479,56
1911	17.939,31	11.012,88
1912	21.408,90	10.698,67
1913	23.656,35	12.035,16
1914	21.383,95	12.305,54
1915	24.757,63	11.952,14
1916	19.628,90	7.843,44
1917	21.015,26	5.303,44
1918	18.065,42	2.580,46
1919	11.434,37	4.586,42

Grafik 5: 1909-1919 yılları arasında Doğu Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board ve ona bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM'ler) harcamalarının karşılaştırılması

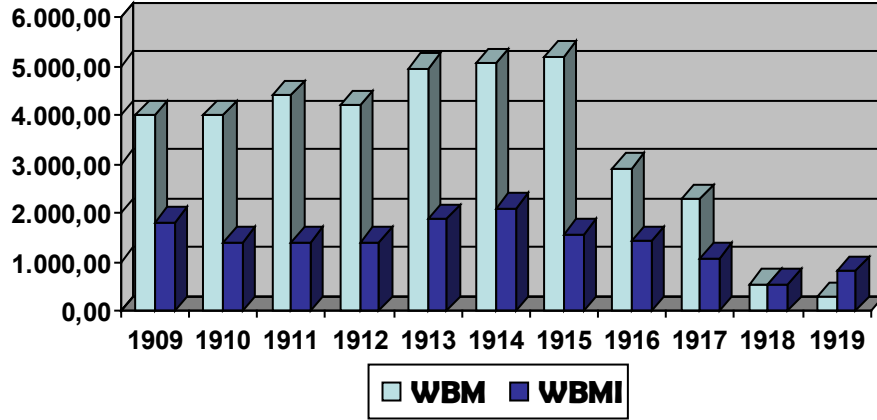

1909-1919 yılları arasında Doğu Türkiye Misyon bölgesinde Amerikan Board ve ona bağlı üç kadın misyoner örgütün harcamalarının karşılaştırıldığı Tablo 4 ve Grafik 5 ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde, Amerikan Board harcamalarının, kadın misyoner örgütlerinin harcamalarından fazla olduğu görülmektedir. Her iki tarafın harcamalarının birbirine en yakın olduğu yıl 1909'dur. Ancak 1916 ve sonrasında her iki tarafın da yaptığı harcamalarda gözle görülen bir düşüş olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle kadın misyoner örgütlerinin harcamaları 1918 yılında ciddi bir düşüş göstermiş ve en düşük seviyesine inmiştir. Bu durum muhtemelen devam etmekte olan Birinci Dünya Savaşı nedeniyle.

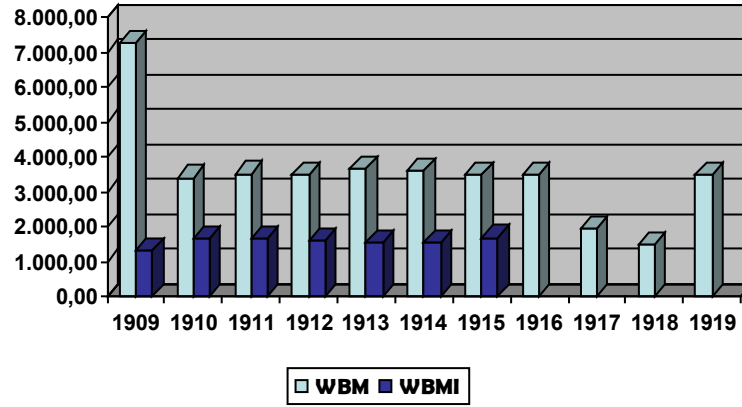
Tablo 5: 1909-1919 yılları arasında Doğu Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board'a bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) harcama tablosu

Tarih	Maaşlar		Genel İşler		Özel İşler		Toplam
	WBM	WBMI	WBM	WBMI	WBM	WBMI	
1909	4003.91	1821.42	7272.05	1320.00	-----	-----	14417.38
1910	4003.91	1407.91	3406.74	1661.00	-----	-----	10479.56
1911	4421.91	1407.91	3522.06	1661.00	-----	-----	11012.88
1912	4213.91	1408.00	3475.16	1601.60	-----	-----	10698.67
1913	4961.00	1870.00	3668.56	1535.60	-----	-----	12035.16
1914	5071.00	2095.50	3598.44	1540.60	-----	-----	12305.54
1915	5208.50	1560.00	3498.44	1685.20	-----	-----	11952.14
1916	2926.00	1419.00	3498.44	-----	-----	-----	7843.44
1917	2277.00	1072.72	1953.72	-----	-----	-----	5303.44
1918	543.95	543.95	1492.56	-----	-----	-----	2580.46
1919	271.98	816.00	3498.44	-----	-----	-----	4586.42

Grafik 6: 1909-1919 yılları arasında Doğu Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board'a bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) maaş harcama grafiği

Grafik 7: 1909-1919 yılları arasında Batı Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board'a bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) genel harcama grafiği

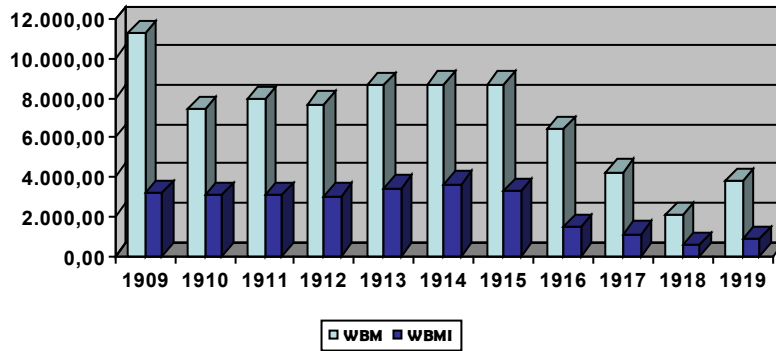

Doğu Türkiye Misyon bölgesinde, Amerikan Board'a bağlı üç kadın misyoner örgütünün harcamalarına baktığımız zaman, Tablo 5, Grafik 6 ve Grafik 7'den takip edilebildiği kadarıyla, bölgede üç kadın misyoner örgütünün sadece ikisinin (WBM, WBMI) faaliyet yürüttüğü anlaşılmaktadır. Bunlar içinde bölgede en fazla harcama yapanı ise WBM'dir. İki örgütün maaş harcamalarında 1916 yılından itibaren ciddi bir azalma olduğu görülmektedir. Bu durum savaş nedeniyle her iki örgütün de bölgedeki çalışan sayısını azalttığı anlamına gelmektedir. Örgütlerin bölgede yaptıkları genel harcamalara baktığımızda, WBM'nin özellikle 1909 yılında yaptığı genel harcamaların diğer yıllara oranla oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Muhtemelen bu yıl örgütün bölgede yaptığı özel harcamaların (arsa satın alma veya bina inşa etme gibi) miktarı artmıştır. Diğer yıllar yaptığı genel harcamalarda sadece 1917 ve 1918 yıllarında ciddi bir düşüş olduğu görülmektedir. WBMI'nın genel harcamalar noktasında, muhtemelen devam eden savaş şartlarından dolayı, 1916 yılından itibaren harcamaları tamamen kestiği görülmektedir. Netice itibariyle hem maaş hem de genel harcamalar noktasında bölgede en etkili örgütün WBM olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 6: 1909-1919 yılları arasında Doğu Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board'a bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) toplam harcama tablosu

Yıllar	WBM	WBMI
1909	11.275,96	3.141,42
1910	7.410,65	3.068,91
1911	7.943,97	3.068,91
1912	7.689,07	3.009,60
1913	8.629,56	3.405,60
1914	8.669,44	3.636,10
1915	8.706,94	3.245,20
1916	6.424,44	1.419,00
1917	4.230,72	1.072,72
1918	2.036,51	543,95
1919	3.770,42	816,00

Grafik 8: 1909-1919 yılları arasında Doğu Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board'a bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) toplam harcama grafiği

1909-1919 yılları arasında iki kadın misyoner örgütün toplu harcamalarının gösterildiği Tablo 6 ve Grafik 8 incelendiğinde, iki kadın misyoner örgütünden Doğu Türkiye Misyon bölgesindeki toplu harcamalarda yine WBM'nin en önemli harcamayı yaptığı, başka bir ifadeyle WBMI'ya göre en önemli faaliyetleri onun yürüttüğü görülmektedir.

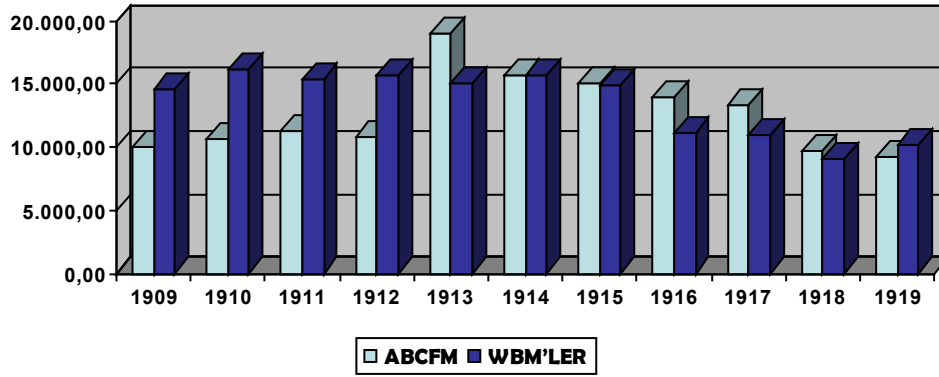
c.Merkezi Türkiye Misyonu ABCFM ve Kadın Misyoner Örgütleri

Tablo 7: 1909-1919 yılları arasında Merkezi Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board ve ona bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM'ler) harcama tablosu

Yıllar	ABCFM	WBM'LER
1909	9.936,47	14.552,97
1910	10.624,01	16.167,62
1911	11.226,72	15.413,94
1912	10.847,00	15.670,54
1913	18.937,43	15.107,12
1914	15.644,32	15.642,13
1915	15.041,60	14.919,43
1916	13.877,76	11.134,81
1917	13.318,72	10.966,03
1918	9.620,96	9.028,80
1919	9.157,58	10.147,52

Grafik 9: 1909-1919 yılları arasında Merkezi Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board ve ona

bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM'ler) harcamalarının karşılaştırılması

Tablo 7 ve Grafik 9 ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde, Merkezi Türkiye Misyonu sınırları içerisinde 1909-1919 yılları arasında Amerikan Board ve ona bağlı kadın misyoner örgütlerinin harcamaları incelendiğinde diğer misyon bölgelerine göre bu bölgede 1900-1912 yılları arasında kadın misyoner örgütlerinin harcamalarının Amerikan Board harcamalarından fazla olduğu görülmektedir. 1913, 1916 ve 1917 yıllarında Amerikan Board harcamaları, kadın misyoner örgütlerinden fazla olsa da aradaki farkın çok ciddi olmadığı görülmektedir. Bunun anlamı, bölgede kadın misyoner örgütlerinin çalışmalarının, Amerikan Board'a kıyasla daha ciddi ele alındığıdır.

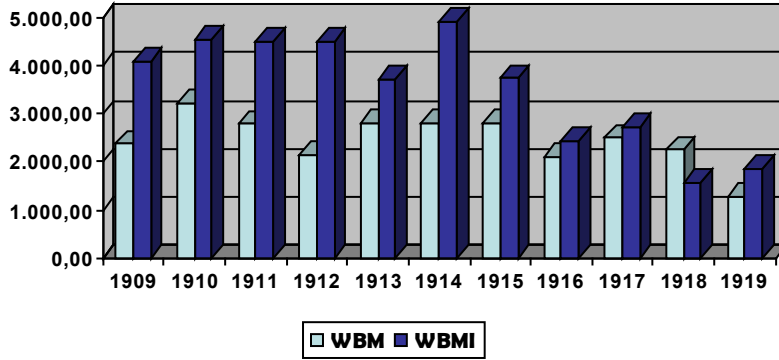
Ayrıca kadın misyoner örgütlerinin harcamaları 1909-1915 arasında neredeyse düzenli bir seyir takip etmesine rağmen, yine savaş şartlarından olsa gerek 1916 yılından itibaren 1919 yılına kadar bir düşüş göstermektedir. Amerikan Board harcamaları ise 1913 yılında yaptığı bir sıçrama göstermiş, daha sonraki yıllar kademeli olarak azalmıştır. Bu düşüş de muhtemelen savaş şartlarının bir neticesidir.

Tablo 8: 1909-1919 yılları arasında Merkezi Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board'a bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) harcama tablosu

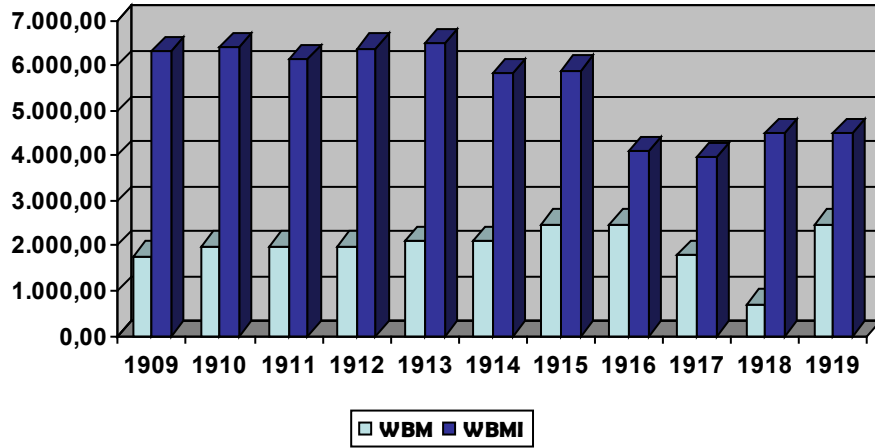
Tarih	Maaşlar		Genel İşler		Özel İşler		Toplam
	WBM	WBMI	WBM	WBMI	WBM	WBMI	
1909	2.373,80	4.089,80	1.762,40	5.975,50		351,47	14.552,97
1910	3.218,60	4.538,60	1.998,61	5.971,74		440,07	16.167,62
1911	2.785,20	4.513,20	1.981,01	6.134,53			15.413,94
1912	2.162,60	4.513,20	1.981,01	6.391,15			15.670,54
1913	2.796,20	3.710,20	2.091,01	6.509,71			15.107,12
1914	2.796,20	4.919,20	2.091,01	5.835,72			15.642,13
1915	2.796,20	3.742,20	2.487,01	5.894,02			14.919,43
1916	2.112,00	2.426,60	2.487,01	4.109,20			11.134,81
1917	2.499,64	2.720,18	1.787,01	3.959,20			10.966,03
1918	2.256,76	1.563,64	700,00	4.508,40			9.028,80
1919	1.285,24	1.866,87	2.487,01	4.508,40			10.147,52

Grafik 10: 1909-1919 yılları arasında Merkezi Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board'a

bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) maaş harcama grafiği

Grafik 11: 1909-1919 yılları arasında Batı Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board'a bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) genel harcama grafiği

Merkezi Türkiye Misyon bölgesinde, Amerikan Board'a bağlı üç kadın misyoner örgütünün harcamalarına baktığımız zaman, Tablo 8, Grafik 10 ve Grafik 11'den takip edilebildiği kadarıyla, Doğu Türkiye Misyon bölgesinde olduğu gibi, üç kadın misyoner örgütünden sadece ikisinin (WBM, WBMI) faaliyet yürüttüğü anlaşılmaktadır. Ancak bu sefer hem maaş hem de genel harcamalar açısından bölgede en fazla harcama yapan örgüt WBM değil, WBMI'dır. Maaş harcamalarına bakıldığında, her iki örgütün de harcamaları 1915 yılından itibaren –savaş nedeniyle- düşmeye başlamıştır. Yani iki örgüt de çalışan sayısını bu yıldan itibaren azaltmışlardır.

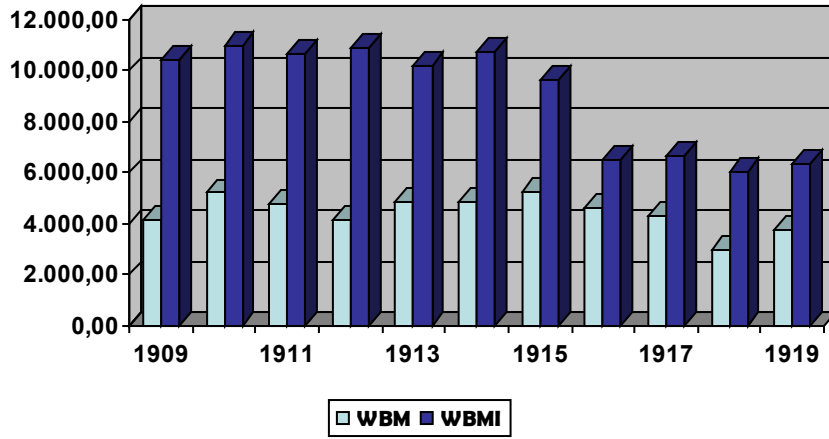
Her iki örgütün genel harcamalarına bakıldığında WBMI'nın 1916 yılı itibariyle harcamaları 1919 yılına kadar düşmüştür. WBM'ye baktığımızda sadece 1918 yılında çok ciddi bir düşüş olduğu görülmektedir. Bunun anlamı, WBM'nin bölgedeki faaliyetlerinin WBMI'ya göre daha istikrarlı olduğu görülmektedir.

Tablo 9: 1909-1919 yılları arasında Merkezi Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board'a bağlı iki kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI) toplam harcama tablosu

Yıllar	WBM	WBMI
1909	4.136,20	10.416,77
1910	5.217,21	10.950,41
1911	4.766,21	10.647,73

1912	4.143,61	10.904,35
1913	4.887,21	10.219,91
1914	4.887,21	10.754,92
1915	5.283,21	9.636,22
1916	4.599,01	6.535,80
1917	4.286,65	6.679,38
1918	2.956,76	6.072,04
1919	3.772,25	6.375,27

Grafik 12: 1909-1919 yılları arasında Merkezi Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board'a bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) toplam harcama grafiği

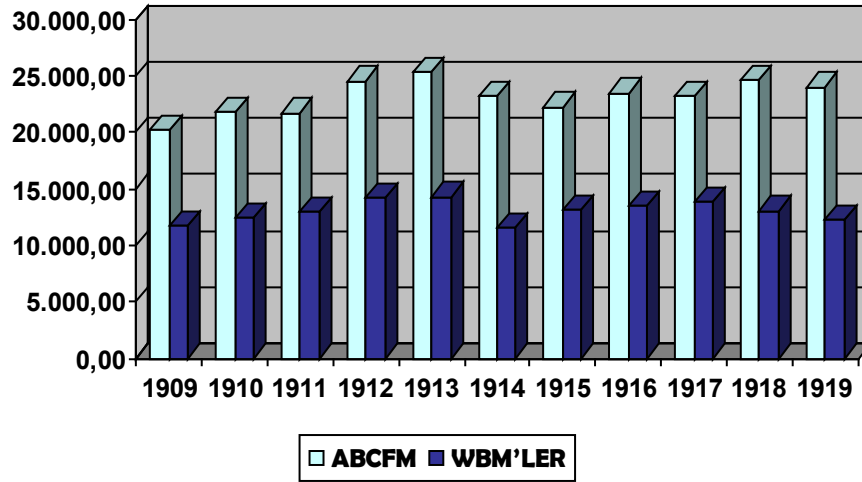
1909-1919 yılları arasında iki kadın misyoner örgütün toplu harcamalarının gösterildiği Tablo 9 ve Grafik 12 incelendiğinde, iki kadın misyoner örgütünden Merkezi Türkiye Misyon bölgesindeki toplu harcamalarda yine WBMI'nın en önemli harcamayı yaptığı, başka bir ifadeyle WBM'ye göre en önemli faaliyetleri onun yürüttüğü görülmektedir.

d.Avrupa Türkiye (Balkan) Misyonu ABCFM ve Kadın Misyoner Örgütleri

Tablo 10: 1909-1919 yılları arasında Avrupa Türkiye (Balkan) Misyonu'nda Amerikan Board ve ona bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM'ler) harcama tablosu

Yıllar	ABCFM	WBM'LER
1909	20.219,80	11.668,71
1910	21.836,82	12.422,78
1911	21.696,90	13.023,50
1912	24.549,13	14.247,45
1913	25.375,22	14.300,25
1914	23.159,66	11.568,93
1915	22.256,22	13.202,94
1916	23.475,38	13.550,57
1917	23.248,74	13.827,69
1918	24.599,18	13.049,73
1919	24.017,55	12.193,21

Grafik 13: 1909-1919 yılları arasında Avrupa Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board ve ona bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM'ler) harcamalarının karşılaştırılması

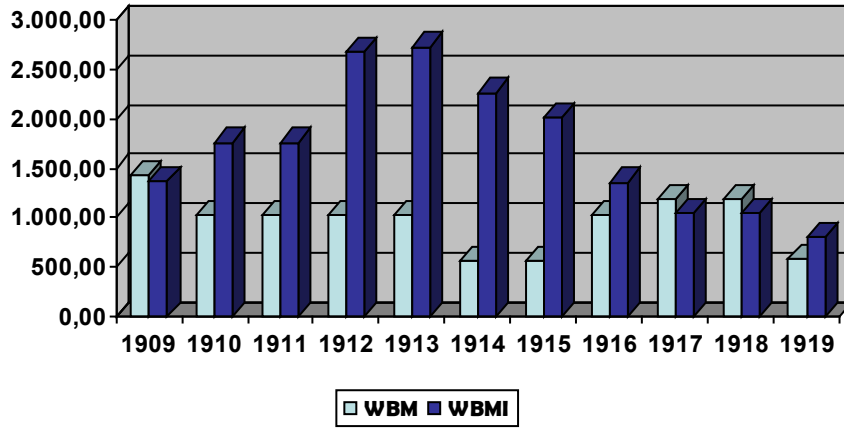
Tablo 10 ve Grafik 13 incelendiğinde, Avrupa Türkiye Misyonu sınırları içerisinde 1909-1919 yılları arasında Amerikan Board ve ona bağlı kadın misyoner örgütlerinin harcamaları incelendiğinde, Amerikan Board harcamalarının, kadın misyoner örgütlerine göre daha fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca her iki harcama kaleminde 1909-1911 arasında artarak giden bir yükseliş görülmesine rağmen, genelde Amerikan Board ve kadın misyoner örgütlerinin harcamaları düzenli bir seyir takip etmektedir.

Ayrıca her iki tarafın yaptığı harcamalarda artış veya düşüş esnasında aradaki mesafa düzenli bir şekilde korunmuştur. Yani Amerikan Board harcamaları arttığında neredeyse aynı miktarda kadın misyoner örgütlerinin harcamaları da artmış, düştüğünde yine yaklaşık aynı oranda düşmüştür. İki tarafın harcamaları arasında düzenli bir artış ve düşüş oranı görülmektedir.

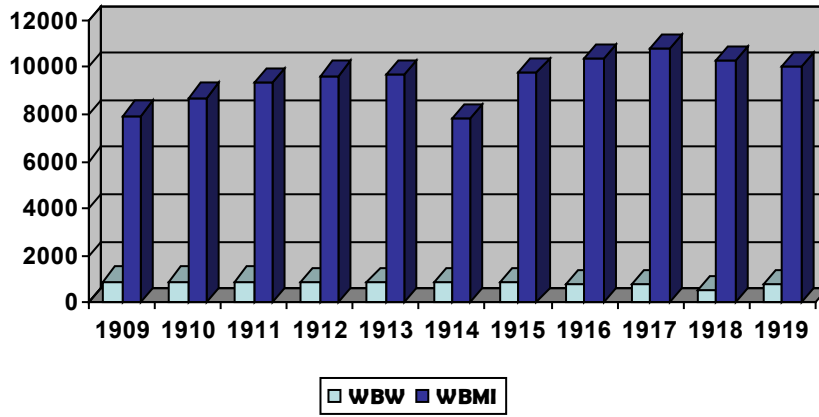
Tablo 11: 1909-1919 yılları arasında Avrupa Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board'a bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) harcama tablosu

Tarih	Maaşlar		Genel İşler		Özel İşler		Toplam
	WBM	WBMI	WBM	WBMI	WBM	WBMI	
1909	1430,00	1364,00	924,00	7950.71			11668.71
1910	1027,40	1760,00	924,00	8711.38			12422.78
1911	1027,40	1760,00	924,00	9312.10			13023.50
1912	1027,40	2684,00	889,94	9646.11			14247.45
1913	1027,40	2728,00	889,94	9654.91			14300.25
1914	565,40	2266,00	889,94	7847.59			11568.93
1915	565,40	2013,00	849,20	9775.34			13202.94
1916	1027,40	1358,81	813,56	10350.80			13550.57
1917	1181,51	1051,82	813,56	10780.80			13827.69
1918	1181,51	1051,82	520,00	110296.40			13049.73
1919	584,43	798,82	813,56	9996.40			12193.21

Grafik 14: 1909-1919 yılları arasında Avrupa Türkiye (Balkan) Misyonu'nda Amerikan Board'a bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) maaş harcama grafiği

Grafik 15: 1909-1919 yılları arasında Avrupa Türkiye (Balkan) Misyonu'nda Amerikan Board'a bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) genel harcama grafiği

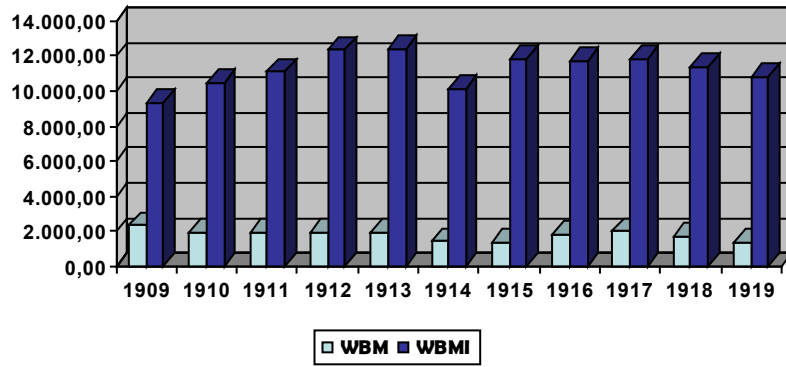
Avrupa Türkiye Misyon bölgesinde, Amerikan Board'a bağlı üç kadın misyoner örgütünün harcamalarına baktığımız zaman, Tablo 11, Grafik 14 ve Grafik 15'den takip edilebildiği kadarıyla, üç kadın misyoner örgütünden sadece ikisinin (WBM, WBMI) faaliyet yürüttüğü anlaşılmaktadır. Hem maaş hem de genel harcamalar açısından bölgede en fazla harcama yapan örgüt WBM değil, WBMI'dir. Maaş harcamalarına bakıldığında, her iki örgütün de harcamalarının birbirine zıt yönde artış ve düşüş gösterdiği gözlenmektedir. WBM'nin harcamaları 1909'dan 1914-1915 yıllarına kadar düşüş göstermekte, 1916 yılından itibaren yükselmektedir. 1919 yılında ise düşmektedir. WBMI'nin maaş harcamaları 1909'dan itibaren 1913 yılına kadar yükselmekte, bu yıldan itibaren 1919 yılına kadar düşmektedir.

Her iki örgütün genel harcamalarına bakıldığında WBMI'nin harcamaları ile WBM harcamaları arasında oldukça ciddi bir fark vardır. WBMI'ya oranla WBM harcamaları neredeyse yok denecek miktardadır. Yani bu bölgede kadın örgütlerinin çalışmaları noktasında bütün ağırlığın WBMI'nin üzerinde olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 12: 1909-1919 yılları arasında Avrupa Türkiye (Balkan) Misyonu'nda Amerikan Board'a bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) toplam harcama tablosu

Yıllar	WBM	WBMI
1909	2.354,00	9.314,71
1910	1.951,40	10.476,38
1911	1.951,40	11.072,10
1912	1.917,34	12.330,11
1913	1.917,34	12.382,91
1914	1.455,34	10.113,59
1915	1.414,60	11.788,34
1916	1.840,96	11.709,61
1917	1.995,07	11.832,62
1918	1.701,51	11.348,22
1919	1.397,99	10.795,22

Grafik 16: 1909-1919 yılları arasında Avrupa Türkiye (Balkan) Misyonu'nda Amerikan Board'a bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) toplam harcama grafiği

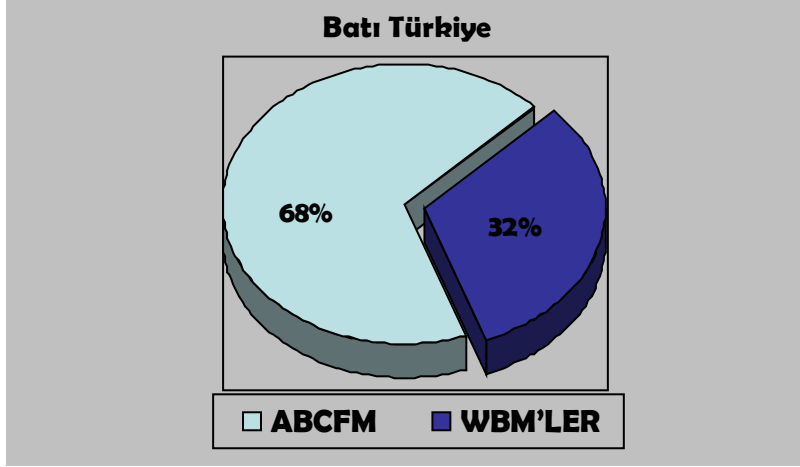
1909-1919 yılları arasında iki kadın misyoner örgütün toplu harcamalarının gösterildiği Tablo 12 ve Grafik 16 incelendiğinde, iki kadın misyoner örgütünden Avrupa Türkiye Misyon bölgesindeki toplu harcamalarda yine WBMI'nın en önemli harcamayı yaptığı, başka bir ifadeyle WBM'ye göre en önemli faaliyetleri onun yürüttüğü görülmektedir.

e. Batı Türkiye, Doğu Türkiye, Merkezi Türkiye, Avrupa (Balkan) Türkiye Misyonları'nda Amerikan Board ve Ona Bağlı Üç Kadın Misyoner Örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) Toplu Harcamaları

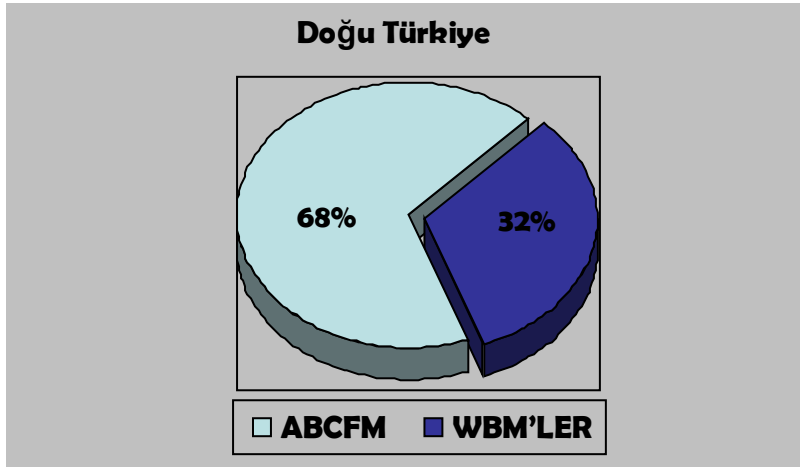
Tablo 13: 1909-1919 yılları arasında Amerikan Board ve ona bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) bölgelere göre toplam harcama tablosu

	ABCFM	WBM'ler
Batı Türkiye Misyonu	473.373,57	218.613,99
Doğu Türkiye Misyonu	216.267,37	103.215,09
Merkezi Türkiye Misyonu	138.232,57	148.750,91
Avrupa Türkiye Misyonu	254.434,60	143.055,76
Toplam	1.082.308,11	613.635,75

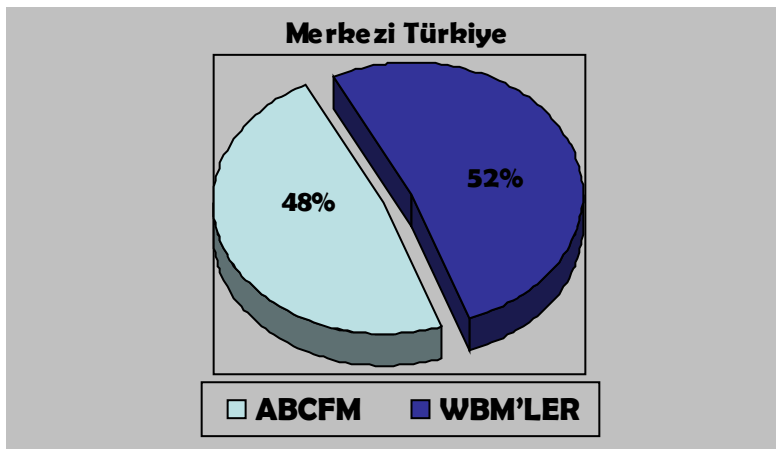
Grafik 17: 1909-1919 yılları arasında Batı Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board ve ona bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) toplam harcama yüzdesi grafiği

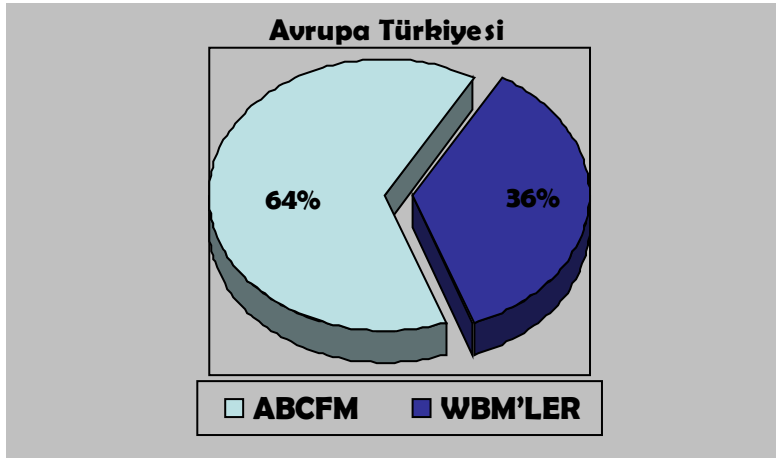
Grafik 18: 1909-1919 yılları arasında Doğu Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board ve ona bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) toplam harcama yüzdesi grafiği

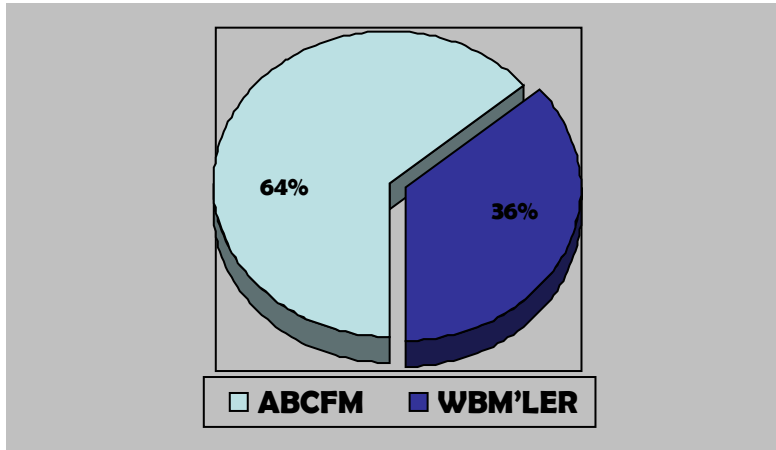
Grafik 19: 1909-1919 yılları arasında Merkezi Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board ve ona bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) toplam harcama yüzdesi grafiği

Grafik 20: 1909-1919 yılları arasında Avrupa Türkiye (Balkan) Misyonu'nda Amerikan Board ve ona bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) toplam harcama yüzdesi grafiği

Grafik 21: 1909-1919 yılları arasında Amerikan Board ve ona bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) bütün misyon bölgelerindeki toplam harcama yüzdesi grafiği

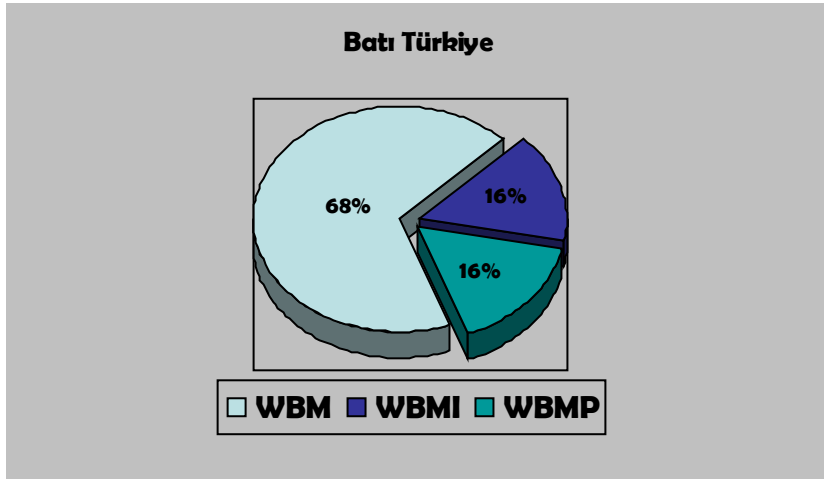
1909-1919 yılları arasında Amerikan Board ve ona bağlı üç kadın misyoner örgütünün Osmanlı ülkesindeki dört misyon bölgesinde yaptıkları harcama oranlarına baktığımızda, Tablo 13, Grafik 17, Grafik 18, Grafik 19, Grafik 20 ve Grafik 21'den takip edilebildiği kadarıyla, Batı ve Doğu Türkiye Misyonları'nda yapılan harcama oranları birbirine eşit (% 68 Amerikan Board, % 32 WBM'ler) oranlardadır ve Amerikan Board, kadın misyoner örgütlerinden daha fazla harcama yapmıştır. Benzer durum Avrupa Türkiye Misyonu için de farklı bir oranda (%64 Amerikan Board, %36 WBM'ler) gerçekleşmiştir. Ancak Merkezi Türkiye Misyonu'nda ise WBM'lerin yaptığı harcamalar Amerikan Board'dan fazladır (%48 Amerikan Board, % 52 WBM).

Netice itibariyle yüzdeler oranlarına baktığımızda sadece Merkezi Türkiye Misyonu hariç, Amerikan Board harcamalar noktasında daima kendine bağlı kadın misyoner örgütlerinden daha fazla para harcamıştır. Osmanlı ülkesi genelinde yapılan toplu harcama oranlarında Amerikan Board %64'e %38 oranıyla (Grafik 21) kendine bağlı kadın misyoner örgütlerinin yaptığı harcamanın neredeyse iki katını yapmıştır.

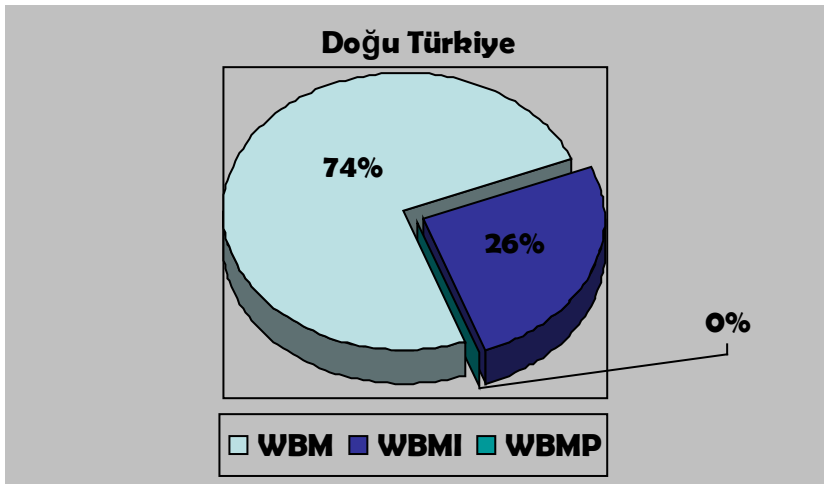
Tablo 14: 1909-1919 yılları arasında Batı Türkiye, Doğu Türkiye, Merkezi Türkiye, Avrupa (Balkan) Türkiyesi Misyonları'nda Amerikan Board'a bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) toplam harcama tablosu

Misyon Bölgeleri	WBM	WBMI	WBMP
Batı Türkiye Misyonu	148.736,90	33.907,65	35.969,40
Doğu Türkiye Misyonu	76.787,68	26.427,41	----
Merkezi Türkiye Misyonu	48.935,53	99.192,80	----
Avrupa Türkiyesi Misyonu	19.896,95	123.163,81	----
Toplam	294.357,06	282.691,67	35.969,40

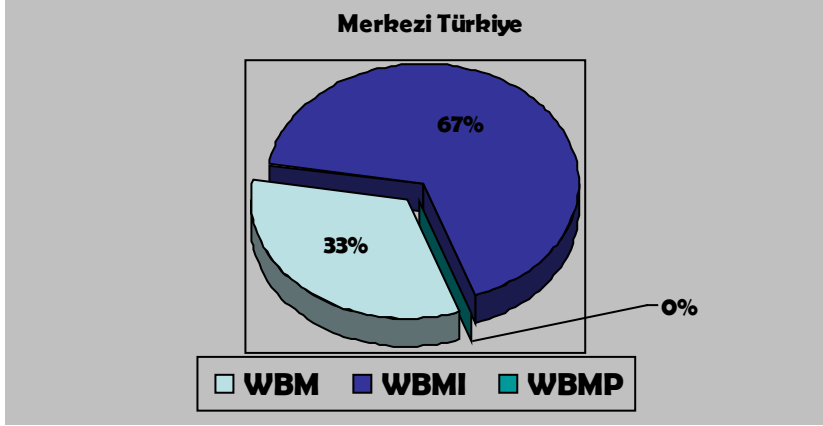
Grafik 22: 1909-1919 yılları arasında Batı Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board'a bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) toplam harcama yüzdesi grafiği

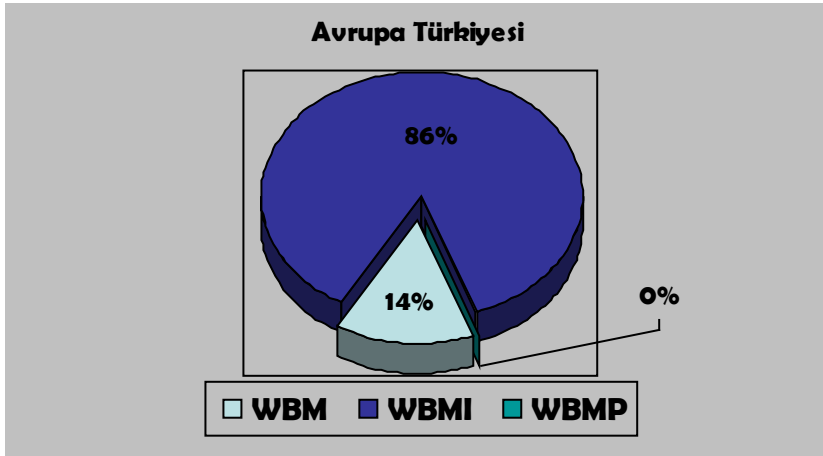
Grafik 23: 1909-1919 yılları arasında Doğu Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board'a bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) toplam harcama yüzdesi grafiği

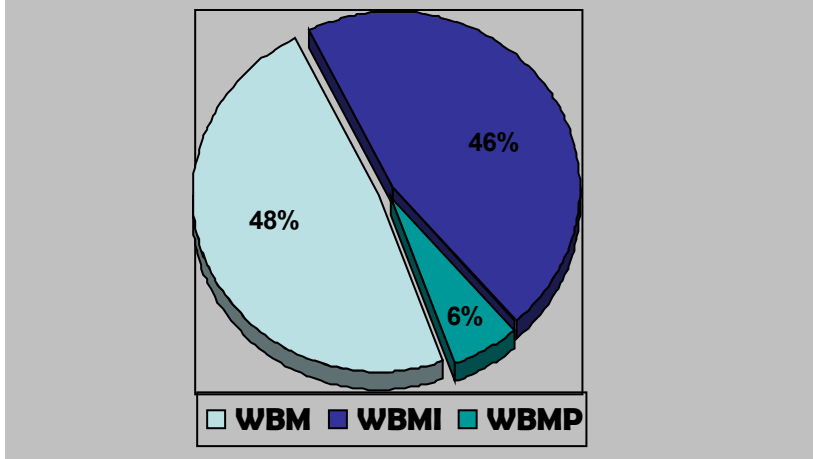
Grafik 24: 1909-1919 yılları arasında Merkezi Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board'a bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) toplam harcama yüzdesi grafiği

Grafik 25: 1909-1919 yılları arasında Avrupa Türkiye (Balkan) Misyonu'nda Amerikan Board'a bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) toplam harcama yüzdesi grafiği

Grafik 26: 1909-1919 yılları arasında Amerikan Board'a bağlı üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI, WBMP) bütün misyon bölgelerindeki toplam harcama yüzdesi grafiği

1909-1919 yılları arasında üç kadın misyoner örgütünün (WBM, WBMI ve WBMP) Osmanlı ülkesindeki dört misyon bölgesinde yaptıkları harcama oranlarına baktığımızda, Tablo 14, Grafik 22, Grafik 23, Grafik 24, Grafik 25 ve Grafik 26'dan takip edilebildiği kadarıyla, sadece Batı Türkiye Misyonun'da üç örgütün birlikte faaliyet yürüttüğü görülmektedir. Diğer üç bölgede sadece WBM ve WBMI faaliyet yürütmektedir. WBM'nin Batı ve Doğu Türkiye Misyonu'nda harcamalarda en büyük paya sahip olduğu görülmektedir. Ancak Merkezi ve Avrupa Türkiyesi Misyonu'nda WBMI'nin harcamalarda daha etkili olduğu anlaşılmaktadır. Üç örgütün Osmanlı ülkesindeki toplu harcamalarına bakıldığında WBM'nin %48 ile en büyük orana sahip olmasına rağmen, WBMI (%46) ile neredeyse birbirine yakın oranlarda harcama yaptığı görülmektedir.

7.Kadın Misyoner Örgütlerine Bağlı Çalışan Misyonerler ve Çalışma Merkezleri

Amerikan Board, misyonerlik faaliyetlerinde kesinlikle kadınların yardımı olmadan çalışmamıştır. Faaliyete başladığı tarihten itibaren çalışmalarında misyoner eşlerinin yanında ilk kırk yıl içinde -kendisine bağlı üç bayan misyoner örgütü kurulmadan önce- 170'den fazla bekar bayan misyoneri de görevlendirmiştir²⁷.

Amerikan Board'a bağlı üç kadın misyoner örgütünden WBMI'nin ilk gönderdiği bayan misyoner 1869 yılının henüz başlarında Pekin'e gönderilen Miss Mary H. Porter'dir. Aynı yıl Miss Jennie Dean İran'a gönderilmiştir. Miss Minnie C. Beach de Osmanlı ülkesine gönderilmiştir. 1869 yılı itibariyle 70 yardımcı, 52 yaşayan üye, 6 misyoner, 2 yerli İncil okuyucusu, 4 öğrenci ve 4096.77 dolar civarında geliri tespit edilmiştir²⁸. WBMI'nin ilk 30 yılında 153 misyoner atandı²⁹.

1887 yılı itibariyle Mrs. Albert Bunker'in başkanlığında WBM (Women's Board of Missions) 98 bayan misyoner, 48 İncil kadın, 27 yatılı ve 239 ilkokulu desteklemiştir. Aynı dönemde örgütün aboneliklerden, bağış ve miras yoluyla geliri 92.455,99 \$ olarak tespit edilmiştir³⁰.

1916 yılı itibariyle Osmanlı ülkesinde 450 civarında Amerikalı misyoner bulunmakta idi. Ancak bu sayının hepsi Amerikan Board ve ona bağlı bayan misyoner örgütlerine ait değildir. Diğer misyoner kurumlarının çalışanları da buna dahildir. Aynı yıl içerisinde Amerikalı misyonerlerin yaklaşık 10 katı kadar da yerli çalışan bu kurumlarda görev yapmaktadır³¹.

a. ABCFM Adına Çalışan Bayan Misyonerler³²

Batı Türkiye Misyonu

Mrs. Elizabeth K. S. Adger	1834	İzmir
Mrs. Caroline Goodale S. Adkins	1924	İstanbul
Mrs. Edith Sanderson Adkins	1923	İstanbul

27 Humphrey, *age*, s.7.

28 Humphrey, *age*, s.11.

29 Humphrey, *age*, s.94.

30 *The New York Times*, January 13, 1887.

31 PABCFM, *Reel 505*, No:515.

32 Osmanlı ülkesinde çalışan bayan misyonerlerin listesi hazırlanırken yararlanılan kaynaklar Amerikan Board'ın yıllık raporları, Amerikan Board belgeleri ve DRIL arşivinde yer alan misyoner kimlik kartlarıdır. Yıllık raporların tek dipnot altında verilmesi sayfa düzenini bozduğu için, bütün raporlar **Kaynakça** kısmında kullanılan sayfa numaralı ile birlikte verilmiştir.

Mrs. Susan D. Cole Aiken	1855	İzmir
Mrs. Ellen Dunham Ainslie	1881	Mardin
Mrs. Caroline R. Wheler Allen	1855	İzmir, Harput
Mrs. Ellen Ropes Ladd Allen	1889	İstanbul
Mrs. Louisa M. Andrus	1868	Mardin
Mrs. Matilda J. Layton Baldwin	1867	İstanbul
Mrs. Caroline W. Smith Ball	1853	İstanbul
Mrs. Martha Ann Haines Ball	1865	Edirne
Mrs. Helen P. Barnum	1869	Van
Mrs. Clara Storrs Freeman Barrows	1869	Kayseri
Mrs. Cornelia Camelia Barrows Bartlett	1867	Kayseri
Mrs. Blanche Easton Beach	1922	Kayseri
Miss Sarah Folsom Gordon Bird	1853	İzmir
Mrs. Anna Harlow Birge	1914	İzmir
Mrs. Ruby M. Phillips Birge	1927	İstanbul
Mrs. Lynda Goodsell Blake	1928	İstanbul
Mrs. Isabella Holmes Porter Bliss	1843	Trabzon
Miss Flavia S. Bliss	1868	Merzifon-Sivas
Mrs. Flora P. Stearns Bowen	1874	Manisa
Mrs. Ruth Hogue Bobb	1927	İstanbul
Mrs. Fanny Wallace Brooks	1874	Manisa
Mrs. Nellie F. Brooks	1922	İstanbul
Mrs. Harriet Brown	1925	İstanbul (Mrs.Helen Elgia Scott'ın annesi)
Mrs. Mary Emmons Ide T. Bryand	1865	Sivas
Mrs. Carrie Bruggeneate Caldwell	1903	İzmir
Mrs. I. N. Camp	1915	Sivas
Mrs. Phebe W. J. Carrington	1898	Merzifon
Mrs. Florence M. E. Fowler Case	1912	Merzifon
Mrs. Cornelia Pond W. Chambers	1879	İstanbul
Mrs. Cornelia P. Williams Chambers	1879	İstanbul
Mrs. Mary F. Bliss Chambers	1878	Trabzon
Miss Ursula C. Clarke	1868	Bursa
Mrs. Ina Clawson V. Clark	1903	Sivas
Miss Sarah Ann Closson	1867	Kayseri
Mrs. Ruth McGavren Compton	1913	Merzifon
Mrs. Marion Dunn T. Crane	1849	Bursa
Mrs. Susan Van V. D. Crawford	1879	Manisa
Mrs. Jeannie Grace G. Crawford	1886	Bursa
Mrs. Olive N. T. Crawford	1881	Bursa
Mrs. Isabella Charles Davis	1880	Sivas
Mrs. Dora Frances Shank Dewey	1929	İstanbul
Mrs. Elsie Greene Dewey	1920	Merzifon
Mrs. Mary Benedict Dodd	1925	Merzifon
Mrs. Mary Louise Carter Dodd	1886	Kayseri
Mrs. Ardelle Maria Griswold Dwight	1869	Kayseri
Mrs. Elizabeth Baker Dwight	1832	İstanbul
Mrs. Isabella Porter Bliss Dwight	1887	İstanbul
Mrs. Mary A. Bliss Dwight	1867	İstanbul
Mrs. Mary Lane Dwight	1839	İstanbul
Mrs. Hannah Maria C. Eddy	1852	İstanbul
Mrs. Henrietta M. Horsley Elmer	1905	Merzifon
Mrs. Janet Smith McCrone English	1887	Sivas

Mrs. Seraphina Haynes Everett	1845	İzmir
Mrs. Caroline E. Palmer Farnsworth	1853	İzmir
Mrs. Amy S. Ferguson	1908	Bardizag
Mrs. Esther Ferguson	1926	İstanbul
Mrs. Lydia Augusta Powers Flint	1928	İzmir
Mrs. Caroline Palmer F. Fowle	1878	Kayseri
Mrs. Helen Curtis Fowle	1911	Merzifon
Miss Anna Eliza Fritcher	1863	Merzifon
Mrs. Susan D. Riggs Getchell	1892	Merzifon
Mrs. Elizabeth F. Welling Giles	1864	Kayseri
Mrs. Catherine Jones T. Goodell	1854	Trabzon
Miss Mary Eunice Goodell	1854	İstanbul (Mrs. Barnum)
Miss Isabella Homes Goodell	1855	İstanbul
Mrs. Lulu S. Goodsell	1907	İstanbul
Mrs. Elizabeth A. Davis Greene	1859	İznik
Mrs. Ruth Altman Greene	1921	İstanbul
Mrs. Mathilda Meyer Greene	1895	İstanbul
Mrs. Elizabeth F. A. Hallock	1833	İzmir
Mrs. Harriet Martha Hamlin	1845	İstanbul
Mrs. Henrietta Ann L. J. Hamlin	1839	İstanbul
Mrs. Mary Eliza Tenney Hamlin	1856	Tokat
Mrs. Marion Stafford Harlow	1912	İzmir
Miss Melvina Haynes	1853	İzmir
Mrs. Hellen Morris R. Herrick	1859	İstanbul-Merzifon
Mrs. Esther Mary Hirst	1929	İstanbul
Mrs. Lucy Ann Rice Hitchcock	1869	İstanbul
Mrs. Anna W. Heath Homes	1841	Bursa
Mrs. Esther Finger Hoover	1906	Merzifon
Mrs. Mary R. Rowland Houston	1834	Sakız
Mrs. Emma R. Spencer Hubbard	1873	Sivas
Mrs. Foresta G. Hutchison	1858	İstanbul
Mrs. Genevieve Du Irwin	1903	Talas
Mrs. Marian Robinson Kennedy	1907	Bardizag
Mrs. Ruth B. Kingsbury	1919	Bardizag
Mrs. Ruth Beardslee Kingsbury	1919	Bardizag
Mrs. Alice McElroy Kingsbury	1912	Bağçecik
Mrs. Hettie Shoup Kreider	1926	İstanbul
Mrs. Julia H. G. Lanneau	1842	İzmir
Mrs. Helen Lewis Lawrence	1904	İzmir
Mrs. Clara H. Hamlin Lee	1879	İstanbul
Mrs. Emma L. Bliss Van Lennep	1840	İzmir
Mrs. Mary E. Hawes Van Lannep	1843	İzmir
Mrs. Emily Anna B. Van Lennep	1850	İstanbul
Mrs. Amelia A. Gilbert Leonard	1857	Kayseri
Mrs. Martha E. T. Livingston	1860	Sivas
Mrs. Henrietta W. Macallum	1890	İstanbul
Mrs. Rose H. MacLachlan	1893	İzmir
Mrs. Lucy Harriet Morley Marden	1910	Merzifon
Mrs. Evangeline M. Markham	1920	İstanbul
Mrs. Ursula C. Clarke Marsh	1868	Bursa
Mrs. McFarlane	1923	İzmir
Mrs. Rebecca G. McNaughton	1885	İzmir, Bardizag
Mrs. Fern Awrey Meyering	1928	İstanbul

Mrs. Susan H. Kellogg S. Morgan	1852	Merzifon
Mrs. Eliza Dorinda W. Morse	1857	Edirne
Mrs. Fannie M. Newell	1882	Bursa
Miss Roseltha A. Norcross	1867	Eski Zagra
Mrs. Catharine Parsons	1850	İznik
Mrs. Sarah W. Parsons	1854	İzmir
Mrs. Winona Graffam Partridge	1900	Sivas
Mrs. Martha H. Peet	1881	İstanbul
Mrs. Gwendolyn F. Perry	1924	İstanbul
Mrs. Jennie H. Perry	1866	Sivas
Mrs. Mary E.H. Perry	1892	Sivas
Miss Theda Belle Phelps	1911	Kayseri-Talas
Mrs. Elizabeth M. Plumer	1855	Tokat
Mrs. Anni G. Stabb Post	1904	Kayseri
Mrs. Harriet Goulding Powers	1835	Bursa
Mrs. Sarah L. Perry Powers	1843	Bursa
Mrs. Sarah F. Pratt	1852	İstanbul
Mrs. De Etta Dickison Pye	1911	Merzifon
Mrs. Rosalind C. Maclachlan Reed	1916	İstanbul
Miss Mary E. Reynolds	1863	Eski Zagra
Mrs. Martha J. Riggs	1832	İstanbul
Mrs. Rhoda Ann Richardson	1854	İzmir
Mrs. Sarah H. Dwight Riggs	1869	Sivas, Merzifon
Mrs. Electa C. Parsons Riggs	1873	İstanbul
Mrs. Mary Randle Steele Riggs	1900	Merzifon
Mrs. Winifred Clark Riggs	1914	Merzifon
Mrs. Edith Hoover Ryan	1911	Talas
Mrs. Mary R. Reynolds Schauffler	1830	İzmir
Mrs. Eliza C. Abbott Schneider	1834	Bursa
Mrs. Clara Gray E. Schauffler	1862	İstanbul
Mrs. Helen Elgia Scott	1925	İstanbul
Mrs. Sarah S. Smith	1874	Merzifon
Mrs. Susan M. Schneider	1833	Bursa
Mrs. Susan M. Schneider	1858	İstanbul
Mrs. Helen Elgie Scott	1925	İstanbul
Mrs. Lillian Cole Sewny	1901	Kayseri
Mrs. Lizzie Smith	1863	Merzifon
Mrs. Laura Elizabeth Smith	1863	Merzifon
Mrs. Georgia D. Spaulding	1871	İznik
Mrs. Abbie S. Walker Staver	1875	Kayseri
Mrs. Sophie D. Seymour Stearns	1875	Manisa
Mrs. Gladys Ruth Stephenson	1913	İzmir
Mrs. Laura Standish Stearns	1926	İstanbul
Mrs. Susan H. Sutphen	1852	Merzifon
Mrs. Martha Ely Temple	1833	İzmir
Mrs. Cora W. Tomson	1873	İstanbul
Mrs. Myra A. Part Tracy	1867	Merzifon-İstanbul
Miss Rebecca D. Tracy	1868	Sivas
Mrs. May S. Tracy	1904	İzmir
Mrs. Elizabeth B. Ussher	1899	Van
Mrs. Eliza M. Harding Walker	1853	İzmir
Mrs. Anna Theodosia R. Ward	1915	İstanbul
Mrs. Henrietta A. L. H. Washburn	1859	İstanbul

Miss Maria A. West	1853	İzmir
Miss Sarah Elizabeth West	1856	İzmir
Mrs. Lottie M. West	1859	İzmir, Sivas
Mrs. Edith Hazlett Wiley	1924	İstanbul
Mrs. Jane Caroline Smith Wingate	1887	Merzifon
Mrs. Helen L. Stuart Vrooman	1924	İstanbul
Mrs. Susan Anna Wheeler	1857	Harput
Mrs. Joanna Fisher White	1857	İzmir
Mrs. Esther B. Robbins White	1890	Merzifon
Mrs. Elsie Hoesley White	1928	Merzifon
Mrs. Fern E. Naugle White	1928	İstanbul
Miss Anna L. Whittlesey	1851	İzmir
Mrs. Caroline P. Barbour Williams	1857	İstanbul
Mrs. Harriet B. Harding Williams	1857	İzmir, Musul
Mrs. Janette S. Jones Winchester	1857	İzmir
Mrs. Jane C. Wingate	1887	Kayseri
Mrs. Martha Briggs Wood	1847	İzmir
Mrs. Sarah A. H. Wood	1871	İstanbul
Mrs. Alma Schafer Woodruff	1911	Samokov
Mrs. Pauline M. Woolworth	1920	İstanbul, Maraş

Doğu Türkiye Misyonu

Mrs. Ellen Ropes Ladd Allen	1889	Van
Mrs. Tacy A. Wilkinson Atkinson	1902	Harput-Mezereh
Miss Arabella Latham Babcock	1862	Harput
Miss Isabella Coffin Baker	1868	Harput
Mrs. Mary E. Barnum	1859	Harput
Mrs. Lucretia L. Barnum	1867	Harput
Mrs. Helen Randle Barnum	1869	Harput
Mrs. Flora E. Holmes Barton	1885	Harput
Mrs. Eunice Day Bliss	1847	Erzurum
Mrs. Leila Kendall Browne	1876	Harput
Mrs. Sarah S. Burbank	1860	Bitlis
Mrs. Lora G. Simmons Carey	1901	Harput
Mrs. Miriam Vedder Plat Carey	1901	Harput
Mrs. Mary F. Chambers	1878	Erzurum
Mrs. Elizabeth Lawson Chambers	1879	Erzurum
Mrs. Elizabeth W. Clark	1853	Arapkir
Mrs. Lizzie Cobleigh Cole	1868	Erzurum
Mrs. Olive T. Crawford	1881	Trabzon
Mrs. Mary Desiree Uline Dunlap	1910	Erzurum
Miss Charlotte E. Ely	1868	Bitlis
Miss Mary A. C. Ely	1868	Bitlis
Mrs. Sarah Anna Greene	1890	Van
Miss Mary G. Hollister	1867	Antep
Mrs. Alzina M. Knapp	1855	Bitlis
Mrs. Anna J. Knapp	1890	Bitlis
Mrs. Henrietta Reid MacCallum	1890	Erzurum
Mrs. Mary W. Maynard	1908	Bitlis (Van)
Mrs. J. A. McKeeman	1913	Van
Mrs. Arabella W. Milne	1867	Harput
Mrs. Nellie A. sarmelee	1863	Erzurum

Mrs. Julia Farr Parmelee	1871	Erzurum
Mrs. Mary L. Herbert Peabody	1841	Erzurum
Mrs. Martha H. Peet	1881	İstanbul
Mrs. Lizzie A. Gray Pierce	1868	Erzurum
Mrs. Georgina Ross Pierce	1914	Harput (Beyrut)
Mrs. Mary Hellen Pollard	1856	Arapkir
Mrs. Martha Wade T. Raynolds	1869	Harput
Mrs. Mattie Raynolds	1869	Harput
Mrs. Myra E. Newton Richardson	1888	Erzurum
Mrs. Alice A. Shepard Riggs	1910	Harput
Mrs. Annie Caroline Tracy Riggs	1904	Harput
Mrs. Annie M. Dennison Riggs	1919	Harput
Mrs. Emma Barnum Riggs	1889	Harput
Mrs. Annie Elmer Higgins Scott	1872	Van
Miss Hattie Harriet Seymour	1867	Harput
Mrs. Ida M. Salmond Stapleton	1898	Erzurum
Mrs. Elizabeth F. Barrows Ussher	1900	Van
Mrs. Martha Jane Tuckley Yarrow	1904	Van
Miss Cyrene Van Duzee	1868	Erzurum
Mrs. Charlotte E. Allen Ward	1907	Diyarbakır
Miss Mary E. Warfield	1867	Harput
Mrs. Susan Anna Wheeler	1857	Harput
Mrs. Emily Crosby Wheeler	1880	Harput
Mrs. Kate Pond Williams	1864	Harput
Mrs. Edythe A. Galdridge Woodley	1912	Maraş
Mrs. Martha Jane Tuckley Yarrow	1904	Van

Merkezi Türkiye Misyonu

Mrs. Augusta Susan Adams	1865	Kessab
Mrs. Nancy Dora Francis Adams	1866	Antep
Mrs. Ellen Durham Ainslie	1881	Mardin
Mrs. Kate E. Hopkins Ainslie	1908	Maraş
Mrs. Louisa M. Andrus	1868	Mardin
Miss Isabella C. Barker	1868	Mardin
Mrs. Sarah J. Beebee	1854	Antep
Mrs. Emily Hall Curtiss Bell	1874	Mardin
Mrs. Harriet Storrs Bickford	1874	Maraş
Mrs. Emily Ray Block	1919	Tarsus
Mrs. Cornelia P. Chambers	1879	Adana
Mrs. Sarah Carmelite B. Christie	1877	Maraş
Mrs. Sarah C. Christie	1877	Maraş
Mrs. Josephine Lemert Coffing	1857	Antep
Mrs. Seraphina Sheldon Dewey	1878	Mardin
Mrs. Susan Wheeler Dunmore	1851	Antep
Mrs. Jeannette Wallace Emrich	1905	Mardin
Mrs. Amelia Dawes G. Fuller	1874	Antep
Mrs. Emily C. Richter Gardner	1908	Haçin
Mrs. Mary Ellen Moore Gates	1883	Mardin
Mrs. Mary Ellen L. Goodale	1860	Maraş
Mrs. Lulu K. Service Goodsell	1907	Antep
Mrs. Elia T. Bray Graham	1885	Antep
Mrs. Ruth Dietz Haas	1911	Adana

Mrs. Zilpha Robbins Hill	1913	Antep
Miss Mary G. Hollister	1867	Antep
Mrs. Mildred Myers Isely	1920	Antep
Mrs. Mary A. Sawyer Jackson	1836	Trabzon
Mrs. Mary A. Brackett Jewett	1853	Merzifon
Mrs. Marianne C. Howe Johnston	1835	Trabzon
Mrs. Alzina M. C. Knapp	1856	Diyarbakır
Mrs. Mary E. Larkin	1896	Mardin
Mrs. Eula G. Bates Lee	1889	Haçin
Mrs. Mary E. Topping Lee	1880	Maraş
Mrs. Elvesta L. Thomas Leslie	1913	Urfa
Mrs. Bessie Mary Hardy Lyman	1913	Maraş
Mrs. Rose Blackner MacLachlan	1891	Adana
Mrs. Alice M. Kingsbury Marden	1878	Maraş
Mrs. Mary L. Cristy Marden	1869	Antep
Mrs. Mary Isabel Cameron Martin	1891	Tarsus
Mrs. Mary White Maynard	1908	Bitlis
Mrs. Isabel Bliss Trowbridge Merrill	1900	Antep
Mrs. Emily R. Montgomery	1863	Maraş
Mrs. Florence N. Andrews Neal	1884	Antep
Mrs. Maria Fannie Newell	1882	Bursa
Mrs. Harriet J. Fischer Nilson	1912	Adana
Mrs. Mary P. Christie Rogers Nute	1908	Haçin
Mrs. Sarah E. Nutting	1853	Antep
Mrs. Mary Elizabeth N. Nutting	1854	Diyarbakır, Antep
Mrs. Susan Alice Hodges Nutting	1856	Antep
Miss Olive L. Parmelee	1868	Mardin
Mrs. Sarah E. Perkins	1854	Antep
Mrs. Jennie H. Perry	1866	Antep-Maraş
Mrs. Julia H. Pond	1868	Mardin
Miss Harriet Goulding Powers	1868	Urfa
Mrs. Sarah F. Goodyear Pratt	1853	Antep
Miss Myra Allen Proctor	1859	Antep
Mrs. Mary P. Rogers	1908	Tarsus
Mrs. Grace Bingham Sander	1879	Antep
Mrs. Susan M. Abbot Schneider	1858	Antep
Mrs. Laura Tucker Seelye	1880	Haçin
Mrs. Fanny P. Shepard	1882	Antep
Mrs. Virginia Moffat Shepard	1919	Antep
Mrs. Fanny P. Andrews Shepard	1882	Antep
Mrs. Corinth S.E. Smith	1848	Antep
Mrs. Sarah E. Sears Smith	1874	Mardin
Mrs. Bessie Health Smith	1913	Antep
Mrs. Netta K. Stevens	1880	Antep
Mrs. Nettie Jackson Stevens	1880	Antep
Mrs. Mary F. Spencer Thayer	1868	Antep
Mrs. L. H. Park Thom	1874	Mardin
Mrs. Helen L. Dewey Thom	1886	Mardin
Mrs. Margaret Riggs Trowbridge	1855	Maraş
Mrs. Blanche Horton Trowbridge	1906	Antep
Mrs. Dora E. Judson Underwood	1902	Bitlis
Mrs. Clara C. Williams	1849	Mardin
Mrs. Edythe G. Woodley	1912	Maraş

Avrupa Türkiye (Balkan) Misyonu

Mrs. Emily M. Arms	1860	Eski Zagra
Mrs. Ellen Richardson Baird	1870	Bursa, Manastır, Samokov
Mrs. Ellen Henry Scranton. Belden	1879	İstanbul, Samokov
Mrs. Mary G. Wheeler Benjamin	1836	Atina
Mrs. Fannie G. Russel Bond	1868	Eski ZagraMrs. Ethel Estelle Bush
Brewster	1915	Selanik
Mrs. Margaret Esther H. Byington	1858	Edirne
Mrs. Isabella G. Davis Clarke	1859	Filibe
Mrs. Martha Gisler Clarke	1900	Selanik, SamokovMiss Minnie C.
Beach Clarke	1869	İstanbul, Samokov
Mrs. Eugenia R. Froelich Cooper	1912	Selanik, Filibe
Mrs. Lydia E. Babbitt Dodd	1849	Selanik
Mrs. Carrie L. Earl Erickson	1908	Tiran
Mrs. Margaret Bell Haskell	1862	Sofya, Filibe
Mrs. Martha H. Miller Haskell	1891	Samokov
Mrs. Elisabeth Froelich Haskell	1904	Selanik, Samokov
Mrs. Carrie L. Earl Erickson	1908	Arnavutluk
Mrs. Margaret Bell Haskell	1862	Filibe
Mrs. Martha Huntington Miller Haskell	1891	Samokov
Mrs. Elizabeth Hudson Holway	1901	Selanik, Sofya
Mrs. Katherine Turner Thomson Holway	1930	Filibe
Mrs. Elizabeth Hudson Holway	1901	Selanik
Mrs. Charlotte S. T. Holway	1922	Filibe
Mrs. Adeline Beers Susan House	1872	Eski Zagra
Mrs. Kate Maria Thrall Jenney	1873	Manastır
Mrs. Violet R. Bond Kennedy	1908	Kurtça
Mrs. Anna A. Mengous King	1831	Atina
Mrs. Mary Merrill King	1913	Samokov
Mrs. Luella Laughton O. Kingsbury	1881	Samokov
Mrs. Elizabeth W. Moseley Leyburn	1837	Atina
Mrs. Zoe Ann M. Noyes Locke	1868	Filibe, Samokov
Mrs. Mary E. Gall Markham	1912	Samokov
Mrs. Ursula Clarke Marsh	1868	Bursa, Eski Zagra, Filibe
Mrs. Celestia A. Kirk Maynard	1849	Selanik
Mrs. Susan Diamond Meriam	1859	Edirne
Mrs. Harriette G. B. Morgan	1852	Selanik
Mrs. Anna V. Mumford	1871	Eski Zagra, Samokov
Mrs. Mary Hollis Roys Ostrander	1902	Samokov
Mrs. Mary A. Hodgkins Page	1868	Filibe
Mrs. Catherine Jennings Parsons	1850	Selanik
Mrs. Cornelia B. Richards	1919	Selanik
Mrs. Martha Jane Daizel Riggs	1833	Atina
Mrs. Marion Allchin Rowland	1927	Samokov
Mrs. Clara E. Schaufler	1865	Samokov
Mrs. Mabel A. Sleeper	1882	Samokov
Mrs. Laura Standish Stearns	1926	İstanbul
Mrs. Agnes C. Turner Thomson	1881	Filibe, Samokov
Mrs. Mary Atkinson Whittle	192..	Selanik
Mrs. Alma Schafer Woodruff	1911	Filibe, Samokov

b. WBM Adına Çalışan Bayan Misyonerler

Batı Türkiye Misyonu

Miss Ida Ash	1912	Sivas
Miss Annie Mildred Barker	1894	İstanbul
Miss Fannie E. Burrage	1880	Kayseri
Miss Nellie Alice Cole	1911	Trabzon
Miss Lillian F. Cole		
Miss Helen Curtis	1911	Merzifon
Miss Adelaide Susan Dwight	1902	Kayseri
Miss Laura Farnham	1871	İznik
Miss Mary Carolyn Fowle	1906	Adapazarı
Miss Lydia A. Gile	1890	İstanbul (Mrs. Panaretoff)
Miss Madeline S. Gile	1907	Adapazarı
Miss Mary L. Graffam	1901	Sivas
Miss Charlotte F. Grant	1901	Merzifon
Miss Jessie Holeman	1912	İstanbul
Miss Sophie Sherman Holt	1901	Bursa
Miss E. Mary Jaynes	1907	Merzifon
Miss Everett Jillson	1909	İzmir
Miss Mary Ella Kinney	1899	Adapazarı
Miss Emily M. McCallum	1883	İstanbul
Miss Bertha Belle Morley	1912	Merzifon
Miss Marion Antoinette Nosser	1925	İstanbul
Miss E. Claribel Platt	1899	İzmir
Miss Ilse Charlotte Pohl	1894	İzmir
Miss Hattie G. Powers	1875	Manisa
Miss Clara Childs Richmond	1909	Kayseri
Miss Mary West Riggs	1902	Adapazarı
Miss Gladys R. Stephenson	1913	İzmir
Mrs. Myra P. Tracy	1867	Merzifon
Miss Mary Isabel Ward	1900	Merzifon
Miss Margaret Burrill White	1912	Merzifon

Doğu Türkiye Misyonu

Mrs. Olive L. Parmelee Andrus	1868	Harput
Miss Ellen Weston Catlin	1908	Harput
Miss Mary L. Daniels	1885	Harput
Miss Diantha Laura Dewey	1905	Mardin
Miss Charlotte E. Ely	1868	Bitlis
Miss Mary A. C. Ely	1868	Bitlis
Miss Isabelle Harley	1911	Harput
Miss Dora J. Mattoon	1911	Harput
Miss Grisel M. McLaren	1900	Harput, Van
Miss Maria Brooks Poole	1905	Harput
Mrs. Martha W. Raynolds	1869	Van
Miss. Emma Gertrude Rogers	1907	Van
Miss Caroline F. Silliman	1908	Van
Miss Myrtle Olive Shane	1913	Bitlis
Miss Mary D. Uline	1910	Erzurum

Merkezi Türkiye Misyonu

Miss Alice C. Bewer	1907	Antep (Mrs. Dağlıyan)
Miss Ellen Maria Blakely	1885	Maraş
Miss Lucie Eva Borel	1899	Adana
Miss Lucille Foreman	1894	Antep
Miss Anne Eliza Gordon	1901	Maraş
Miss Harriet Conant Norton	1905	Antep
Miss Ruth Tavender	1913	Antep
Miss Elizabeth Martha Trowbridge	1891	Antep

Avrupa Türkiye (Balkan) Misyonu

Miss Elizabeth Clapp Clarke	1899	Samokov
Miss Harriet Cole	1883	Samokov
Miss Ruth Ethel House	1914	Selanik
Miss Mary L. Matthews	1888	Manastır

c.WBMI Adına Çalışan Bayan Misyonerler

Batı Türkiye Misyonu

Miss Effie M. Chambers	1893	Urfa, Kessab
Miss Frances C. Gage	1893	Merzifon
Miss Johanna Louise Graf	1894	Mardin
Miss Anna Bancroft Jones	1890	İstanbul
Miss Martha A. King	1893	Merzifon
Miss Lizzie E. Kirtland	1889	İzmir (Mrs. Murray)
Miss Clarissa D. Lawrence	1880	İzmir
Miss Stella N. Loughridge	1901	Talas
Mrs. Etta C. Doane Marden	1881	İstanbul
Miss Minnie B. Mills	1897	İzmir
Miss Cora A. Nason	1894	Kayseri
Miss Susan H. Olmstead	1889	İstanbul
Miss Susan Wealthy Orvis	1902	Talas
Miss Ada Smith Miss Bertha Smith	1889	Merzifon
Miss Charlotte R. Willard	1897	Merzifon
Miss Johanna Zimmer	1890	Kayseri

Doğu Türkiye Misyonu

Miss Eunice M. Atkins	1908	Erzurum
Miss Myra L. Barnes	1880	Maraş
Miss Mary F. Bliss	1878	Erzurum (Mrs. Chambers)
Miss Augusta Burrows		
Miss Ruth M. Bushnell	1898	Erzurum
Mrs. J. L. Coffing	1857	Maraş
Miss Laura E. Ellsworth	1898	Harput
Miss Jennie Evans		
Miss Agnes B. Fenenga	1901	Mardin
Miss Alice Heald	1888	Harput (Mrs. Wheeler)
Miss Meda Hess	1893	Maraş
Miss Harriet A. Lovell	1893	Maraş
Miss Priscilla Nicholson	1876	Erzurum

Miss Mary Mills Patrick	1871	İstanbul
Miss Abi L. Preston	1889	Erzurum
Miss Corinna Shattuck	1873	Antep
Miss Vina May Sherman	1912	Erzurum (Mrs. Dodds)
Miss Cyrene O. Van Duzee	1868	Erzurum

Merkezi Türkiye Misyonu

Miss Kate E. Ainslie	1908	Maraş
Mrs. Cornelia Storrs Bartlett	1890	İzmir
Miss Virginia A. Billings	1904	Haçin
Miss Minnie C. Brown	1880	Haçin
Miss Ella L. Buell		
Miss Effie M. Chambers	1893	Urfa
Mrs. Josephine Lemert Coffing	1857	Antep
Miss Edith B. Cold	1910	Haçin
Miss Diantha Laura Dewey	1905	Mardin
Miss Charlotte Eleanor Ferguson	1924	Atina
Miss Annie Davis J. Graham	1886	Antep
Miss Bessie M. Hardy	1913	Maraş
Miss Ida J. Mellinger	1890	Urfa
Miss Maria Gilman Nutting	1886	Mardin
Miss Sarah Louise Peck	1908	Adana
Miss Mary Porter		
Miss Ida C. Richter		Haçin
Miss Corinna Shattuck	1873	Antep
Miss Alice Smith	1911	Adana, Maraş
Miss Agnes E. Swenson	1894	Haçin
Miss Grace C. Towner	1912	Adana
Miss Laura Tucker	1880	Haçin
Miss Louise Olive Unger	1909	Haçin
Miss Kathleen S. Van Cleft	1926	Adana
Miss Olive M. Vaughan	1904	Haçin
Miss Ida A. Verrill	1911	Antep
Miss Ida B. Verrill	1911	Antep, Urfa
Miss Elizabeth Stevens Webb	1886	Adana
Miss Mary G. Webb	1890	Adana
Miss Cora May Welpton	1902	Maraş

Avrupa Türkiyesi (Balkan) Misyonu

Miss Inez L. Abbott	1907	Samokov
Miss Agnes Mary Baird	1898	Samokov
Miss Harriet Cole	1883	Samokov
Miss Sophia Crawford	1880	Manastır
Miss Helen M. Crockett	1919	Samokov
Miss Delpha Davis	1911	Manastır
Mrs. Isabella C. Davis	1879	Sivas (Miss Delpha Davis'in annesi)
Miss Edith Leonone Douglass	1911	Samokov
Miss Grace M. Elliott	1920	Selanik
Miss Sara E. Graves	1881	Samokov
Miss Mary M. Haskell	1890	Samokov
Miss Edith Levagood		

Miss Lena Louise Lietzau	1919	Selanik
Miss Mabel Ethel Long	1920	Samokov
Miss Esther T. Maltbie	1870	Eski Zagra, Samokov
Miss Beatrice C. Mann	1919	Selanik, Manastır
Mrs. Mary Frost Popoff		
Miss Emily Lillian Spooner	1882	Manastır, Samokov
Miss Ellen M. Stone	1878	Samokov

d.WBMP Adına Çalışan Bayan Misyonerler

Batı Türkiye Misyonu

Miss Annie T. Allen	1890	Van, 1903 Bursa
Miss Jeannie Louise Jillson	1904	İzmir
Miss Edith F. Parsons	1912	Bursa
Miss Nina Ellen Rice	1903	Sivas

Aşağıda yer alan misyonerlerin ise sadece hangi yıl nerede göreve başladıkları tespit edilirken, ABCFM, WBM, WBMI veya WBMP örgütlerinden hangisi tarafından desteklendiği tespit edilememiştir.

Miss Virginia Allen	1911	İstanbul
Miss Andrews	1905	Adapazarı
Miss Mary Elizabeth Arnold	1928	Selanik
Miss Jane Ashdown	1897	Bitlis (Mrs. Dickie)
Miss Auchinvole	1904	İzmir
Miss Priscilla Baldwin		Merzifon
Miss Harriet Constance Barker	1919	Antep
Miss Sarah Beam	1925	Adana
Miss Cecelia Berg	1924	İstanbul
Miss Isabella Blake	1905	Antep
Miss Susan Parker Blake	1881	Sivas
Miss Sara Maria L. Bond	1909	Van
Miss Anne Bosshart	19..	Adana
Miss Mary Brackett	1927	İstanbul
Miss Lillian C. Brauer	1920	İstanbul
Miss Mary E. Brewer	1888	Kayseri
Miss Eshter Bridgman	1922	İstanbul
Miss Mary E. Brooks	1881	Erzurum
Miss Elizabeth A. Bury	1926	Adana
Miss Caroline Emily Bush	1870	Harput
Miss Matilda Calder	1900	Maraş
Miss Alice B. Caldwell	1910	Merzifon
Miss Laura Bradlee Chamberlain	1879	Sivas
Miss Lawson P. Chambers	1905	Bardizag
Miss Louise Morris Clark	1919	Antep
Miss Clark	1905	İzmir
Miss Sarah A. Clark	1902	Van
Miss Bertha Cold	1925	İstanbul
Miss Coleman	1908	İzmir
Miss Bertha Damaris Colmyer	1928	İstanbul
Miss Elizabeth Conklin	1930	Adana
Miss Sara R.N. Corning	1919	Merzifon
Miss Helen Craig	1921	İzmir
Miss Helen Crosby	1921	İzmir

Miss Phoebe L. Cull	1871	İzmir
Miss Emma Darling Cushman	1899	Talas
Miss Josephine Dana	1920	İstanbul
Miss Isabelle Caroline Darrow	1911	Merzifon
Miss Annie Davies	1914	Adana
Miss Lucille Elizabeth Day	1924	İstanbul
Miss Lena M. Dickinson	1919	İstanbul
Miss Isabel Frances Dodd	1882	İstanbul
Miss Cornelia Porter Dwight	1871	Sivas
Miss Elizabeth Ann Eastman	1926	Selanik
Miss Sylvia Thankful Eddy	1924	İstanbul
Miss Georgia Ely	1908	İzmir
Miss Eleanor Marjorie Emerson	1926	Atina
Miss Elsa Feichtinger	1924	İzmir
Miss Florence Amanda Fensham	1883	İstanbul
Miss Katharine Ogden Fletcher	1924	İstanbul
Miss Mary Myrtle Foote	1899	Urfa
Miss Katherine B. Frazer	1892	Van
Miss Martha W. Frearson	1900	Antep
Miss Martha Jane Gleason	1880	İstanbul
Miss Catherine Glennie	1896	İzmir
Miss Dorothy A. Goodenough	1929	Atina
Miss Olive P. Greene	1914	İzmir
Miss Gwen Griffiths	1904	İstanbul
Miss Florence Elizabeth Griswold	1891	İstanbul
Miss Gertrude Grohe	1920	İzmir
Miss Harriet Hale	1908	İstanbul
Miss Harriet Arline Hallett	1927	İstanbul
Miss Charlotte P. Halsey	1901	İzmir
Miss Caroline F. Hamilton	1892	Antep
Miss Sarah H. Harlow	1893	İzmir
Miss Hartman	1908	İstanbul
Miss Elizabeth Hawley	1904	Haçin
Miss Katherine S. Hazeltine	1914	Van
Miss Allen T. Hazen	1927	Tarsus
Miss Margaret Hinman	1919	Merzifon
Miss Constance Hickok	1906	İstanbul
Miss Mary Sayles Hill	1929	Selanik
Miss Marion Coe Hine	1928	Selanik
Miss Hitchings	1927	İzmir
Miss Marie A. Hoffman	1897	Talas
Miss Lillian Jeannette Honiss	1927	Adana
Miss Alden Robbins Hoover	1906	Merzifon
Miss Marjorie Ellen Hostetter	1928	Merzifon
Miss Hazel K. Hotson	1921	Adana
Miss Vincent Hughes	1927	İstanbul
Miss Vincent Humeston	1920	İzmir
Miss Elizabeth B. Huntington	1894	Van
Miss Theresa Lyman Huntington	1898	Harput
Miss Maria Jacobsen	1915	Harput
Miss Lauraette E. Johnson	1882	Van
Miss Grace Kellogg	1910	İstanbul
Miss Eleanor Ketchum	1920	İstanbul

Miss Grace N. Kimball	1882	Van
Miss Kenneth P. Kirkwood	1927	
Miss Grace H. Knapp	1893	Bitlis
Miss Margaret Knapp	1929	İstanbul
Mrs. Charlotte Holley K. Ladd	1836	Larnaka
Miss Helen Priscilla Larrabee	1924	Atina
Miss Martha E. Lawrence	1881	İstanbul
Miss Elizabeth Lee Lewis	1922	İstanbul
Miss Inez Lied	1919	Adana
Miss Alice Palmer Lindsley	1928	İstanbul
Miss Agnes M. Lord	1881	İstanbul
Miss Gladys Emily Lucas	1925	İstanbul
Miss Jessie Elizabeth Martin	1920	İstanbul
Miss R. N. Mathieson	1908	Talas
Miss Anna McCoy	1910	Merzifon
Miss Laura B. McDowell	1910	Van
Miss Janet S. McNaughton	1912	Bursa
Miss Ross A. McReynolds	1921	Selanik
Miss Harriet N. C. Mead	1880	Kessab
Miss Lucy Irene Mead	1927	İstanbul
Miss Helen E. Melvin	1883	İstanbul
Miss Emily V. Moore	1912	İzmir
Miss Moore	1905	Merzifon
Miss Margaret Nash	1927	İstanbul
Miss Sophia Newnham	1896	Bardizag
Miss Hertha Niese	1927	Merzifon
Miss Myrtle Nolan	1920	İstanbul
Miss Rachel B. Trudeau North	1905	Talas
Miss Susan R. Norton	1903	Van
Miss Charlotte L. Noyes	1872	İstanbul
Miss Fanny Gertrude Noyes	1910	Merzifon
Miss Mildred Myers Isely Nute	1920	İstanbul
Miss Elsie Jeanette Odell	1927	İstanbul
Miss Mary Lyon Page	1882	İzmir
Miss Ruth Azniv Parmelee	1914	Harput
Miss Ellen C. Parsons	1875	İstanbul
Miss Annie Abigall Phelps	1905	Merzifon
Miss Ellen M. Pierce	1874	Antep
Miss Mabel Lydia Pihl	1926	İzmir
Miss Anni Evelyn Pinneo	1910	İzmir
Miss Huldah Clarissa Pratt	1875	Mardin
Miss Ida Wood Prime	1884	İstanbul
Miss Ethel Winch Putney	1917	İstanbul
Miss Julia A. Rappleye	1870	İstanbul
Miss Ruth Elizabeth Razee	1913	Adapazarı
Miss Elsa Reckmann	1920	İstanbul (Mrs. Kerr)
Miss Beatrice Rohner	1899	İstanbul
Miss Agnes C. Salmond	1880	İzmir
Miss Isabel Saunders	1894	İzmir
Miss Marion Fiske Savage	1922	Atina
Miss Pavla Schaefer	192..	Maraş
Miss Carla Scheibel	1910	İstanbul
Miss Julia A. Shearman	1871	İznik

Miss Marion E. Sheldon	1886	Adapazarı
Miss Florence D. Short		Antep
Miss Helen Harriet J. Small	1928	Atina, Adana
Miss Edith Reed Smith	1915	Merzifon
Miss Margaret Ann Smith	1927	Merzifon
Miss Sarah E. Snell	1919	İzmir
Miss Julia W. Snow	1894	İstanbul
Miss Charlotte D. Spencer	1875	Maraş
Miss Rolla D. Stacy	1921	Tarsus
Miss Hariette Hopkins Steele	192,,	Sofya
Miss Sarah Foote Stone	1929	Adana
Miss Katherine Stucky	1905	Sivas
Miss Esther Sutton	1913?	Selanik?
Miss. Cora W. Thomson	1873	İstanbul (Mrs. Van Millingen)
Miss Manley D. Tibbetts	1919	Tarsus
Miss Susan Alice Tupper	1914	Merzifon
Miss Jean McGregor Turnbull	1919	Harput (Mrs.Marsh)
Miss Mary L. Wadsworth	1871	İstanbul
Miss Harriet E. Wallis	1897	Adana
Miss Norah Ward	1925	İzmir, Bursa
Miss Fannie Elizabeth Washburn	1872	Merzifon
Miss Elizabeth Bouton Webster	1930	Selanik
Miss Helen Anna Wells	1926	Adana
Miss Helen Lucy Wells	1887	Bursa (Mr. Kelsey)
Miss Sarah Wells	1927	Halep
Miss Henrietta Assadourian West	1884	Antep
Miss Whitelegge	1927	İstanbul
Miss Mabel H. Whittlesey	1912	Van
Miss Mary S. Williams	1871	Maraş
Miss Bertha Wilson	1903	Harput
Miss Woods	1927	Bursa
Miss Sarah Evelyn Woodward	1927	İstanbul
Miss Mary Page Wright	1881	Harput
Miss Harriet Yarrow	1927	İstanbul
Miss Emma Zbinden	1915	Merzifon
Miss Marie Zenger	1899	Sivas

Sonuç

Yukarıda elde edilen veriler, Amerikan Board misyonerlerinin sadece Osmanlı ülkesinde değil dünya genelinde yürüttükleri çalışmalarda evli ve bekar bayan misyonerler görevlendirme ihtiyacının, misyonerlik hizmeti götürülmek istenen yerlerde bölgenin kız çocukları ve kadınlarına yönelik bir takım faaliyetler içine girme ihtiyacından kaynaklandığını göstermektedir. Amerikan Board'da görev yapan misyonerlerin feminist görüşlere sahip eşleri ve Amerikan kadınlarını özgür kılma tutkusuyla, denizaşırı ülkelerde Board bünyesinde iş bulabilen Amerika'nın bekar bayanlarının bunda etkileri oldukça büyük olmuştur.

Amerikan Board idarecileri ortaya çıkan bu ihtiyacı karşılama noktasında başarılı olabilmek ve kadınlar arasında yürütülecek faaliyetlerden daha iyi neticeler alabilmek için kendi bünyesinde kadın misyoner örgütleri kurarak (WBM, WBMI, WBMP) bu alandaki çalışmaları bu örgütlere devretmiştir.

Amerikan Board'a bağlı olarak kurulan üç bayan misyoner örgütü, Osmanlı topraklarında kız çocuklarının yetiştirilmesinde büyük çaba, emek ve para harcamış, yatılı kız okullarında Protestan anneler ile kız okullarına öğretmenler yetiştirmeye gayret etmişlerdir. Bütün bu çalışmalar yürütülürken Amerikan Board halkının mali desteğini, oluşturdukları özel para toplama sistemiyle, daima arkalarına

almayı başarmışlardır.

Kaynakça:

1. Arşiv Belgeleri

Papers of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (PABCFM), Unit 5, Item: (ABC 16.9.3):

Reel 505, No:512-515, 730-731, 737

Reel 506, No:10-481

2. Yıllık Raporlar

Fifty-Ninth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at Pittsburgh, Pennsylvania, October 5-8, 1869, Cambridge, Printed at the Riverside Press, 1869, s.90-93.

Sixtieth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at Brooklyn, New York, October 4-7, 1870, Boston-Cambridge, Printed at the Riverside Press, 1870, s.120-123.

Sixty-First Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at Salem, Massachusetts, October 3-6, 1871, Boston-Cambridge, Printed at the Riverside Press, 1871, s.100-102.

Sixty-Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at New Haven, Connecticut, October 1-4, 1872, Boston-Cambridge, Printed at the Riverside Press, 1872, s.100-103.

Sixty-Third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at Minneapolis, Minnesota, September 23-26, 1873, Boston-Cambridge, Printed at the Riverside Press, 1873, s.125-127.

Sixty-Fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at Rutland, Vermont, October 6-9, 1874, Boston-Cambridge, Printed at the Riverside Press, 1874, s.108-111.

Sixty-Fifth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at Chicago, Illinois, October 5-8, 1875, Boston-Cambridge, Printed at the Riverside Press, 1875, s.98-101.

Sixty-Sixth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at Hartford, Connecticut, October 3-6, 1876, Boston-Cambridge, Printed at the Riverside Press, 1876, s.116-119.

Sixty-Seventh Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at Providence, Rhode Island, October 2, 1877, Boston-Cambridge, Printed at the Riverside Press, 1877, s.97-100.

Sixty-Eighth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at Milwaukee, Wisconsin, October 1, 1878, Boston-Cambridge, Printed at the Riverside Press, 1878, s.122-125.

Sixty-Ninth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at Syracuse, New York, October 7, 1879, Boston-Cambridge, Printed at the Riverside Press, 1879, s.125-128.

Seventieth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at Lowell, Mass., October 5-8, 1880, Boston-Cambridge, Printed at the Riverside Press, 1880, s.112-115.

Seventy-First Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at St. Louis, Mo., October 18-21, 1881, Boston-Cambridge, Printed at the Riverside Press, 1881, s.107-110.

Seventy-Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at Portland, Maine, October 3-6, 1882, Boston-Cambridge, Printed at the Riverside Press, 1882, s.96-99.

The One Hundred and First Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Milwaukee, October 10-13, 1911, Published by the Board Congregational House, Boston 1911, s.252-254.

The One Hundred and Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Portland, Maine, October 8-11, 1912, Published by the Board Congregational House, Boston 1912, s.238-240.

The One Hundred and Third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Kansas City, Missouri, October 26-28, 1913, Published by the Board Congregational House, Boston 1913, s.247-249.

The One Hundred and Fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Detroit, Michigan, October 13-16, 1914, Published by the Board Congregational House, Boston 1914, s.267-269.

The One Hundred and Fifty Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at New Haven, Connecticut, October 26, 1915, Published by the Board Congregational House, Boston 1915, s.298-300.

The One Hundred and Sixth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Toledo, Ohio, October 24, 1916, Published by the Board Congregational House, Boston 1916, s.294-296.

The One Hundred and Seventy Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Columbus, Ohio, October 15, 1917, Published by the Board Congregational House, Boston 1917, s.293-295.

The One Hundred and Eighth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions Together with the Minutes of the Meeting Held at Hartford, Connecticut, December 10, 1918, Published by the Board Congregational House, Boston 1918, s.254-255.

The One Hundred and Ninth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Hartford, Connecticut, December 10, 1919, Published by the Board Congregational House, Boston 1919, s.78-79.

The One Hundred and Tenth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Marietta, Ohio, October 12-15 1920, Published by the Board Congregational House, Boston 1920, s.99-101.

The One Hundred and Eleventh Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Hartford, Connecticut, October 11, 18-20 1921, Published by the Board Congregational House, Boston 1921, s.145-147.

3. Dergiler

The Missionary Herald, Vol. LXYI – October, 1870, No: X

The New York Times, January 13, 1887.

4.Tetkik Eserler

Eddy, David Brewer, **What Next in Turkey, Glimpses of the American Board's Work in the Near East**, Boston 1913.

Ellington, Barbara Reeves, **American Women's Foreign Mission Boards, 1800 to 1938: Over a Century of Organizing Denominationally, Ecumenically, Transnationally**; http://wasi.alexanderstreet.com/help/view/american_womens_foreign_mission_boards_1800_to_1938_over_a_century_of_organizing_denominationally_ecumenically_transnationally

Fensham, Florence A.-Mary I. Lyman-H.B. Humphrey, **A Modern Crusade in The Turkish Empire**, Published by Woman's Board of Missions of the Interior, Chicago 1908.

1 Humphrey, S.J., **Two Decades of the Woman's Board of Missions of the Interior 1868-1888**, Chicago 1889.

İnan, Uğur, **Osmanlı Devleti'nde Almanların Protestan Misyonerlik Faaliyetleri**, TTK Yayınları, Ankara 2015.

Kauffman, Priscilla Stuckey, "Women's Mission Structures and the American Board", http://www.ucc.org/about-us_hidden-histories-2_womens_mission_structures_and_the_american_board

Tbawi, Abdul Latif, **American Interests In Syria 1800-1901**, Oxford 1966.

Van den Berg, Helen Murre, “Nineteenth-century Protestant Missions and Middle Eastern Women: An Overview”, **Gender, Religion and Change in the Middle East – Two Hundred Years of History**, Edited by inger Marie Okkenhaug and Ingvild Flakerud, Oxford -New York 2005.

The Role of the American Board in the World, Edited by Clifford Putney and Paul T. Burlin, Wipf and Stock, Eugene, Oregon 2012.

“Women’s Work and Women’s Boards”, **Hidden Histories in the United Church of Christ**, edited by Barbara Brown Zikmund, Volume I, Chapter 10, United Church Press, New York 1984.

Osmanlı Devleti'nde Kadının Tabiiyeti

Doç. Dr. İbrahim SERBESTOĞLU
Amasya Üniversitesi / Amasya

Giriş

Tabiiyet, ferdi devlete bağlayan siyasi ve hukuki bağdır.¹ Terminolojik olarak irdelendiğinde tabiiyet, uyruklu, vatandaşlık ve yurttaşlıkla aynı manada kullanılmıştır. Aslında kavramlar özde birbirinden farklıdır. Tabiiyetin muhteva olarak vatandaşlığı kapsamadığını savunanlara göre tabiiyet, henüz halkın tam anlamıyla siyasallaşmadığı dönemlere aittir. Yani tebaanın siyasal haklardan mahrum olduğu zamanı kapsar.²

Osmanlı Çağdaş Devletlerde Kadının Tabiiyeti

Osmanlı Devleti'nin Batılı kanunlardan hareketle kanunlaştırma hareketlerini gerçekleştirdiği dönemde Batı'da kadın, baba veya evlenmesi halinde kocasının tabiiyetine geçerdi. Bu durum iki nedenden kaynaklanmaktaydı. Birincisi kocanın ailenin reisi olması; ikincisi de ailede uyruk birliğinin sağlanması düşüncesidir.³ 1790 tarihli kanunlar Fransa'da, Fransız kadınla evlenen yabancı erkeğin Fransız vatandaşı olmasını öngörürken, 1889 tarihli kanun kadının kocasının tabiiyetine geçebileceğini kabul eder.⁴ 1804 tarihli Fransız Medeni Kanunu'nda Fransız erkekle evlenen yabancı kadının Fransız tabiiyetine geçeceği hükmü yer alır.⁵ İngiltere'de 1844 tarihli kanun, yabancı bir kadının İngiliz'le evlenmesi durumunda İngiliz vatandaşlığına geçeceğini; İngiliz kadının yabancıyla evlenmesi durumunda da İngiliz vatandaşlığını sürdüreceğini belirtiyordu. 1870 yılındaki kanun ise İngiliz kadının, kocasının tabiiyetine geçeceğine hükmediyordu.⁶ 1894 tarihli İran tabiiyet kanununa göre bir İranlı ile evlenen yabancı kadın eğer İran'da ikamet ederse İran tabiiyetini kabul etmiş olurdu. Ancak İranlı kadın yabancı bir erkekle evlenirse kocasının vatandaşlığına geçerdi. Japonya'da ise 1898 tarihli kanun, Japon kadının yabancı bir erkekle evlenmesi halinde erkeğin Japonya vatandaşlığına geçeceğini belirtirken, 1916 yılında yürürlüğe giren kanun ise kadının kocasının tabiiyetine gireceğini kabul eder. ABD'de 1907 kanunu kadının kocasının tabiiyetine geçeceğini kabul ederken, ölüm ve boşanma durumlarında kadın bir sene içerisinde konsolosluklara müracaat edip tekrar ABD vatandaşlığına geçebilirdi.⁷

Osmanlı Devleti'nde Kadının Tabiiyeti ve Yaşanan Sorunlar

Osmanlı Devleti, seküler bir tabiiyet kanununu 1869 yılında uygulamaya koymuştur. Osmanlı Tabiiyet Kanunu hazırlanırken uzun tartışmalar yaşanmıştı. Bu tartışmalardan birisi de kadının evlenmesi durumunda değişecek olan tabiiyetinin eşinin ölümü sonrasında ne olacağına dairdi. Ecnebilerle evlenen Osmanlı kadınlarının, eşlerinin vefatı sonrasında tekrar Osmanlı tabiiyetine dönmelerini öngören yedinci maddedeki üç sene içinde ibaresi üzerinde de duruldu. Bazı üyeler süre sınırlandırmasının olmaması yönünde görüş belirtti. Tartışmalar sonucunda, herhangi bir dava esnasında kişinin tabiiyetinin sorun

1 Muammer Raşit Seviğ- Vedat Raşit Seviğ, *Devletler Hususî Hukuku (Giriş- Vatandaşlık)*, İstanbul 1967, s. 55.

2 Hande Ünsal, *Çifte Vatandaşlık* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi), Ankara 2005, s.11-12.

3 Rona Aybay, *Kadının Uyrukluğu Üzerinde Evlenmenin Tesiri*, Ankara 1980, s.3.

4 Abdülhak Kemal Yörük, *Devletler Hususî Hukuku: Kitap 1 Giriş Tabiiyet*, İstanbul 1938, s. 136.

5 Buna benzer maddeler 1832'de Avusturya, 1870'te İngiltere ve Almanya, 1881'de Belçika, 1889'da İspanya, 1896'da Rusya ve Mart 1907'de ABD'de yürürlüğe giren kanunlarda da mevcuttu. Bk: Rona Aybay, *Kadının Uyrukluğu Üzerinde Evlenmenin Tesiri*, s. 3-8; BOA, DH.HMŞ, 1-1/-8-5, Tebaa-yı Ecnebiye İle İzdivaç Eden Tebaa-ı Osmaniye'nin Tabiiyetleri Hakkında, 4 Temmuz 1333/4 Temmuz 1917.

6 Yörük, *Devletler Hususî Hukuku*, s.135.

7 Yörük, *Devletler Hususî Hukuku*, s. 86-135.

oluşturmaması için taslaktaki üç yıllık sınırlama aynen kabul edildi. Taslakta Osmanlı tabiiyetine geçecek kişinin Hariciye Nezareti'ne müracaatı öngörülmekteyken, taşradan müracaatın bazı kişiler için zor olacağı düşüncesiyle *bizzat veya bi'l-vasıta* ifadesi eklendi. Görüşmelerin ardından taslağa son şekli verildi ve irade-i seniyye ile Tabiiyet Kanunu olarak 28 Ocak 1869 tarihinde kabul edildi. Kabul edilen kanunun maddeleri şöyleydi⁸:

Madde 1: Ebeveyni veya babası Osmanlı tabiiyetinde olan kişi Osmanlı tebaası olarak kabul edilir.

Madde 2: Ebeveyni ecnebi olduğu halde Osmanlı topraklarında doğan kişi, reşit olduğu andan itibaren üç sene içinde başvurması halinde Osmanlı tabiiyetini talep edebilir.

Madde 7: Ecnebi ile evlenen kadın eşinin vefatı üzerine üç sene içinde isterse tekrar Osmanlı tabiiyetine geçebilir.

Böylece Osmanlı Tabiiyet Kanunu da kadının, kocasının tabiiyetine geçmesi kuralını kabul ediyordu. Ecnebi ile evlenen Osmanlı kadınının, kocasının tabiiyetine geçmek için izin almasına gerek yoktu. Evlenen kadının tabiiyet değişikliği otomatikman geçerli hale geliyordu.⁹ Buna rağmen ecnebiyle evlenen Osmanlı kadınları bazen Osmanlı muamelesine tabi tutuluyordu. Yerel idarecilerin bu gibi Tabiiyet Kanunu'na aykırı muameleleri, tabiiyet sorunlarının çıkmasına ve yabancı konsolosların müdahalelerine neden olmaktaydı. Böyle bir olay sonrasında Şura-yı Devlet, Yunan erkeklerle evlenen Osmanlı kadınının Yunanistan tabiiyetinde olduğuna karar vererek tartışmayı sonlandırdı.¹⁰

Kadının kocasının tabiiyetinde kabul edilmesi yalnız Osmanlı kadınlarının yabancılarla evlenmesiyle değil, Osmanlı erkeğiyle evlenen yabancı kadınların durumu dolayısıyla da sorun oluşturdu. Fransa ve İtalya, Osmanlı erkeğiyle evlenen kendi vatandaşlarının Osmanlı tabiiyetine geçmelerini kabul etmedi. Gerekçe olarak, yabancı bir erkekle evlenen Fransız kadınlarının, kocalarının tabiiyetine geçebilmeleri için kocalarının mensubu olduğu devletin kanunlarında açık hüküm olmasını gerektiğini gösterdiler.¹¹ Osmanlı Tabiiyet Kanunu'nda Osmanlı kadınlarının, kocalarının tabiiyetine geçecekleri belirtildiği halde, Osmanlı erkeğiyle evlenen ecnebi kadınların durumu açıkça ifade edilmemişti. Fakat içtihat olarak, kadının eşinin tabiiyetine geçmesinden hareketle ecnebi kadınların da evlilik yoluyla Osmanlı tabiiyetine geçtikleri Osmanlı Devleti'nce kabul edilmekteydi. Fransa ve İtalya bu içtihadı yok saymakta ve Osmanlılarla evlenen kadın vatandaşlarının aslı tabiiyetlerini kaybetmediklerine hükmetmekteydi.¹² Osmanlı hükûmeti, sorunun çözümü için şehbenderlerin yetki ve görevlerini düzenleyen nizamnamenin tescil-i tabiiyet kısmına özel bir hüküm ekledi.¹³ Buna göre, yabancı tebaadan olduğu halde Osmanlı erkeği ile nikâhlanan kadının, Osmanlı tebaası olarak kaydolunacağı belirtildi.¹⁴

Amerikan Tebaası Ermenilerin Eşlerinin Tabiiyeti

Osmanlı Devleti'nde kadının tabiiyetinin dolaylı da olsa tartışıldığı bir diğer konu Osmanlı topraklarında yaşadığı halde eşleri Amerika'ya göç edip, Amerikan vatandaşlığına geçmiş olan kişilere dairdi. Ermeni Osmanlı Ermenilerinin Amerika'ya göç etmesi sonrasında Amerikan vatandaşlığına geçen Ermeniler ailelerini yanlarına almak istiyorlardı. Bunlar arasında Amerikan vatandaşlığını geçip, geri döndüklerinde terör eylemlerine başvurduklarından Babıali yasaklayıcı bir politika izliyordu. Terör sorununun çözülmesi sonrasında daha özgürlükçü adımlar atabileceğini bildiriyordu.

Osmanlı Devleti, tüm çabalarına karşılık Amerikan hükûmetinden istediği desteği görmedi. Üstelik Osmanlı hükûmetine göre Amerika'ya göç eden Yahudilere uygulanan Amerikan vatandaşlığına kabul şartları, Ermenilere uygulanmıyordu.¹⁵ Amerikalı yetkililer, Osmanlı hükûmetinin bu iddiasını kabul etmediği gibi; ABD vatandaşlarının Osmanlı topraklarına seyahatinin, doğal hak olarak kabul edilmesi gerektiğinde ısrar ediyordu. İki devlet yetkililerinin ortak noktada buluşamamaları üzerine Osmanlı

8 BOA, Y.EE, 41/133, Tabiiyet-i Osmaniye Kanunu, 14 Şevval 1285/28 Ocak 1869.

9 BOA, Y.EE, 33/27, Tamim, 15 Ramazan 1304/ 7 Haziran 1887; İlhan Unat, *Türk Vatandaşlık Hukuku (Metinler- Mahkeme Kararları)*, Ankara 1966, s. 19-23.

10 BOA, İ. DUİT, 37/21, İrade-i Seniyye, 6 Rebiyülevvel 1339/ 18 Kasım 1920

11 İstişare, No: 11, 20 Teşrinisani 1324, s. 481-482.

12 BOA, Y.A.RES, 61/62, Arz Tezkiresi, 11 Mayıs 1308/ 23 Mayıs 1892.

13 Osman Fazıl Berki, "Türk Hukukunda Evlenmenin Tabiiyete Tesiri", *A.Ü.Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.3, S. 1-4, 1946, s. 49.

14 Bu tür sorunların Cumhuriyetin ilanından sonra dahi devam ettiği anlaşılmaktadır. İçişleri Bakanlığı Hukuk Müşavirliği, 1943'te Türk Vatandaşlık Kanunundan önce Türk erkeği ile evlenmiş olanların Türk olarak tescil edilmeleri gerektiğini söylemekteydi. Bk: Aybay, *Kadının Uyraklığı Üzerinde Evlenmenin Tesiri*, s. 72-73.

15 BOA, A.MKT. MHM, 547/13, Hariciye Nezaretine Takrir, 18 Cemaziyülahır 1320/ 21 Eylül 1902.

hükûmeti tek taraflı olarak yeni tedbirler aldı. İlk olarak yurtdışına göç edecek olan Ermenilere kısıtlama getirildi. İkincisi; firari olarak ülkeyi terk edenlerden, geri dönenler hakkında tahkikat yapıp vukuatı ve başka devletlerle ilişkisi olmadığı belirlenenlerin, sıkı kefaletle salıverilmesi uygulamasının devamına karar verildi.¹⁶ Bu bağlamda geri dönecek Ermenilerden, İstanbul'a, yalnızca ailesi ve evi olanlar girebilecekti.¹⁷ Alınan kararlar birlikte ABD pasaportuyla Osmanlı topraklarına gelmek isteyen Ermenilerin pasaportlarının vize edilmemesi şehbenderliklere bildirildi.¹⁸ Osmanlı hükûmetinin aldığı tedbirler karşısında Amerika'nın İstanbul elçisi Leishman ortamı yumuşatmaya çalıştı. Amerikan hükûmetinin, Osmanlı Devleti'nin görüşleri doğrultusunda bazı tedbirler alacağını belirtti.¹⁹

Osmanlı hükûmeti, kısa bir süre sonra Amerika'ya gitmiş olan Ermenilerin ailelerin göçlerini kısıtlamaktan vazgeçti. Ermeniler, daha önce eşlerini ve çocuklarını yanlarına alma taleplerini Amerikan elçiliği aracılığıyla Babiâli'ye bildirmişler fakat ret cevabı almışlardı. Ret cevabı karşısında ailelerden bir kısmı firarî olarak Amerika'ya göç etmiş iken bazıları Anadolu'da kalmıştı. Parçalanmış aileler ABD ile Osmanlı arasında sorun oluşturmuyordu. İstişare Odası, ailelerin gönderilmesiyle iki ülke arasında diplomatik sorunlardan birinin çözümleneceğini bildirdi. Gideceklerden, geri dönmemeleri için kefilli ve Patrikhane'den tasdikli evrakla birlikte, üç adet fotoğraf vermeleri isteniyordu. Bunların pasaportlarına bir daha Osmanlı topraklarına dönmeyeceklerine dair ibare eklenecekti.²⁰ Meclis-i Vükela ve padişahın onayı alındıktan sonra Ermeni ailelerin göçlerine müsaade edilmesi için vilâyetlere tebligat yapıldı. Ailelerin göçlerinde bazı vilâyetlerde sorunlar yaşanması üzerine Amerikan sefaretî devreye girerek, konsolosluk kavasları gözetiminde ailelerin en yakın iskelelere götürülmesini istedi. Osmanlı hükûmeti de yaptığı tahkikatta sorunun daha önceki uygulamalardan kaynaklı olduğunu tespit etti. Önceden, kişilerin şahsen Osmanlı tabiiyetinden çıkmak ve bir daha geri dönmek şartıyla gitmesine müsaade edilmekteyken; şimdi, ailelerin topluca ve üstelik tabiiyetten çıkartma işleminin gerçekleştirilmeden gönderilmesi kafaları karıştırmıştı.²¹ Oysa kadınların kocasının, küçük çocukların ise babasının tabiiyetinde oldukları dikkate alınınca; gidenler için ortada sorun yoktu. Gidenlerin eşleri veya babaları Amerika tabiiyetinde oldukları için bu kişiler de Osmanlı tabiiyetinden çıkmış ve Amerika tabiiyetine geçmiş kabul edileceklerdi. Yalnız Amerika tabiiyetine geçecek olan Ermenilerin, Osmanlı topraklarında kalacak olan gayrimenkullerini iki ay içerisinde satması gerekiyordu.²²

Rusya ve Kadının Tabiiyeti

Rusya himayesine giren Osmanlı tebaasının sayısındaki artış Osmanlı Devleti'ni yeni bir tabiiyet sorunuyla karşı karşıya bırakıyordu. Hemen harekete geçen Babiâli yaptığı görüşmeler sonucunda Rusya ile karma komisyon oluşturulmasına ve komisyonun aşağıdaki kararlar doğrultusunda faaliyetlerini gerçekleştirmesine karar verildi. 30 Ocak 1862 tarihinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki tabiiyet sorunlarını çözmesi planlanan kararlar kadına dair şu maddeyi içermekteydi²³:

Kadın kocasının, küçük çocuklar da babalarının tabiiyetinde kabul edilecek. Büyük çocuklar ise kendi tercihlerini yapabilecekler. Eğer ebeveynleri gibi Rusya tabiiyetine geçerlerse gerekli şartları yerine getirecekler.

Babiâli, tabiiyet değişikliği nedeniyle yerel idarecilerin yaşadığı tereddütlerden haberdar oldukça açıklama yapıyordu. Ancak savaş şartlarından dolayı yerel yöneticilere gönderilen bazı emir ve açıklamaların dikkate alınmadığı veya gözden kaçtığı anlaşıyor. 1914 yılının sonlarında eşleri veya ebeveynleri Rusya'da olan kadın ve çocukların sınır dışı edilmemesi Kudüs mutasarrıflığına bildirildi.²⁴

Cezayirli ve Fransa ile Yaşanan Sorun

Topraklarının Fransa tarafından işgali üzerine başta Suriye olmak üzere sair Osmanlı topraklarına

16 BOA, ZB, 316/78, Dâhiliye Nezaretine Tahrirat, 7 Haziran 1316/20 Haziran 1900.

17 BOA, A.MKT.MHM, 546/26, Sadarete Arz Tezkiresi, Kanunievvel 1317/Aralık- Ocak 1901-2.

18 BOA, Y.EE. KP. 86-20/1921, Aydın Vilâyetine Şifre, 20 Haziran 1319/ 3 Temmuz 1903.

19 BOA, İ.HUS, 1323.C/97, İrade, 14 Ağustos 1321/ 28 Ağustos 1905.

20 BOA, Y.A.RES, 120/13, Lef:1, Sadarete Arz Tezkiresi, 3 Mart 1319/ 16 Mart 1903.

21 BOA, Y.A.RES, 120/13, Lef:2, Sadarete Arz Tezkiresi, 15 Mart 1319/ 28 Mart 1903.

22 BOA, Y.A.RES, 120/13, Lef:3, Sadarete Arz Tezkiresi, 23 Mart 1319/ 5 Nisan 1903.

23 BOA, HR.TO, 472/31, Mazbata Tercümesi, 30 Kanunisanı 1862.

24 BOA, DH.ŞFR, 48/211, Dördüncü Ordu Kumandanlığına Şifre, 17 Kanunievvel 1330/30 Aralık 1914.

göç eden Cezayirliler de tabiiyet tartışmalarına sebep olmuşlardı. Osmanlı Devleti ile Fransa arasında yapılan görüşmede alınan kararlar şunlardı²⁵:

Fransız tabiiyetini kabul eden Cezayirlilerin, Osmanlı tebaası bir kadınla evlenmesi yasaktır. Bu yasağa uymayanlar Osmanlı topraklarını terk edecektir. Daha önce Fransız vatandaşı Cezayirli bir erkekle evlenmiş olan Osmanlı kadını, eşiyle gidip gitmeme konusunda serbesttir.²⁶

Suriye tarafına yerleşmiş olan Cezayir muhacirleri, Fransız tabiiyetinde kalıp, kapitülasyonların getirdiği imtiyazlardan yararlanmak istiyordu. Osmanlı hükûmeti, 22 Kasım 1889'da aldığı bir kararla, Cezayir göçmenlerinin, Osmanlı topraklarına geldiği andan itibaren, iki yıl içinde, ya Fransız vatandaşlığını seçmesi ya da Osmanlı tabiiyetini devam ettirip, kanunlara uyması gerektiğini bildiren bir karar aldı. Gelenler içerisinde Fransız pasaportu taşıyanlar da iki yıl içinde Osmanlı tabiiyetine geçmek zorundaydı. Osmanlı tabiiyetini kabul etmeyenler tıpkı İranlılar gibi Osmanlı kadınlarıyla evlenemeyecekti.²⁷

A. Çocukların Durumu

Kız çocuklarının tabiiyeti de genel olarak çocukların tabiiyeti çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Fransa tabiiyetine girmede kanunlar ilk zamanlarda ebeveynin tabiiyeti dikkate alınırken, sonra Fransa'da doğan çocuğun Fransız tabiiyetinde kabul edilmesine karar verildi. Ancak bu şekilde Fransız tabiiyetine giren çocuk reşit olunca tabiiyet değiştirme hakkına sahip olacaktı. İngiltere ve Portekiz tabiiyet kanunları da Fransız kanununa benzerlik göstermekteydi. İngiltere'de tabiiyet, babanın İngiliz olmasına veya kişinin İngiltere'de doğmaya bağlıydı. Anne- baba başka bir ülkenin vatandaşıysa, çocuk ancak reşit olduğunda İngiliz vatandaşlığını terk edebilirdi. Portekiz'de ise çocuklar reşit olmadan ebeveynler, çocuklarının tabiiyetini seçme hakkına sahiptiler. İtalya'da da tabiiyet anne- babanın tabiiyetine bağlı olarak kazanılmakla beraber, anne-baba eğer on seneden fazla bir süre İtalya'da ikamet ediyorlarsa çocuk İtalyan tabiiyetini kazanırdı. Çocuk reşit olduktan sonra da anne-babasının mensup olduğu yabancı tabiiyetine geçebilirdi. Almanya, Avusturya- Macaristan İmparatorluğu ve İsviçre'de yalnız babanın tabiiyeti dikkate alınmakta, doğum yerine bakılmamaktadır. Rusya, İspanya ve Belçika yalnız ebeveynin tabiiyetini dikkate almaktaydı. Norveç ve Danimarka'da ikamet dikkate alınırken, ABD'de istimlak veya bir Amerikalı kadınla evlenmekle ABD vatandaşlığına geçilmekteydi. Tabiiyet değiştirme, Osmanlı Devleti'nde, Fransa'da, Belçika'da ve İspanya'da, kişiye özgü bir değişiklik olarak kabul edilirken diğer devletlerde zevce ve çocuklar da tabiiyet değişikliğinin kapsamına alınmaktaydı. Ancak İngiltere, Almanya ve İtalya, kadının kocasına bağlı olarak vatandaşlığa kabullerini kabul etmekle beraber zevcenin de ülkede ikametini zorunlu saymaktadır.²⁸

Sonuç

Osmanlı Devleti, modernleşme sürecinde Fransa'dan örnek aldığı tabiiyet kanununu 1869 yılında kabul ederek, İslam dünyasında ilk seküler vatandaşlık kanununu uygulamaya koymuştu. Bu kanunda kadın genel teamüllere uygun olarak babasının ve eşinin tabiiyetinde kabul ediliyordu. Kadının tabiiyetine dair devletlerarasında yaşanan sorunlar da ikili anlaşmalarla çözümlenmeye çalışılıyordu.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Sürelî Yayın

İstişare, No: 11, 20 Teşrinisani 1324

Kitap ve Makaleler

AYBAY, Rona, *Kadının Uyraklığı Üzerinde Evlenmenin Tesiri*, Ankara 1980.

BERKİ, Osman Fazıl, "Türk Hukukunda Evlenmenin Tabiiyete Tesiri", *A.Ü.Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.3, S. 1-4, 1946, s. 46-61.

25 BOA, Y.A.RES, 49/39, Surat-ı İtilafiye, 1305/1888; BOA, Y. EE. KP, 86-39/3834, Arz Tezkiresi, 1305/1888; BOA, Y.EE. KP, 86/37, Takrir, 1305/1888; BOA, Y.PRK.EŞA, 10/7, Fransa Sefiri Kont Montebello Tarafından Sadrazam Kamil Paşa'ya Gönderilen Tahrirat Tercümesi, 17 Eylül 1889; Nedim İpek, İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler, Trabzon 2006, s. 239-240.

26 BOA, Y.EE.KP, 86-37/3643, Arz Tezkiresi, 1305/1888.

27 BOA, Y.EE.KP, 86-40/3981, Kamil Paşa'nın Mütalaası, 1305/1889; BOA, Y.EE.KP, 86-38/ 3709, Arz Tezkiresi, 1305/1889; Selim Deringil, *Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İstanbul 2007, s. 131.

28 Mahmud Fuad, *Tabiiyet*, İstanbul 1312, s. 10-29.

- DERİNGİL, Selim, *Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İstanbul 2007.
- İPEK, Nedim, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon 2006.
- Mahmud Fuad, *Tabiiyet*, İstanbul 1312.
- SEVİĞ, Muammer Raşit- Vedat Raşit Seviğ, *Devletler Hususî Hukuku (Giriş- Vatandaşlık)*, İstanbul 1967.
- UNAT, İlhan, *Türk Vatandaşlık Hukuku (Metinler- Mahkeme Kararları)*, Ankara 1966.
- ÜNSAL, Hande, *Çifte Vatandaşlık* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi- Ankara Üniversitesi), Ankara 2005.
- YÖRÜK, Abdülhak Kemal, *Devletler Hususi Hukuku: Kitap 1 Giriş Tabiiyet*, İstanbul 1938.

Osmanlı Döneminde Urfa’da Gündelik Hayatta Kadın

Doç.Dr. Mehmet Emin ÜNER
Harran Üniversitesi / Urfa

Giriş

“Gündelik hayat”, herhangi bir konu üzerinden değil de kendi başına bir kavram olarak ele alındığında hayatın neredeyse tamamını ifade eden genel bir biçime dönüşüyor. Büyük Türkçe Sözlük’te “gündelik”; her gün meydana gelen, günlük, yevmi,¹ “günlük” ise “güne ait olan, o günkü” gibi hayat içerisinde sıradan ve kesintisiz bir rutini işaret eden anlamlar ihtiva ediyor. Sosyolojide ise sıradan ama kesintisiz bir devamlılığı işaret eden bu dengenin tanımı diğer tanımlara göre daha gerçekçidir: Gündelik olan, bilebildiğimiz bütün toplumlar insan soyunun varlığını sürdürmek için geliştirdiği etkinliklerden oluşur: Yeme, içme, barınma, üretme, güvenlik, soyun yeniden üretimi gibi basit “insani” ihtiyaçları karşılamak üzere yapılan tüm etkinlikler. Gündelik yığılmış bilgilerin, ritüellerin, toplumsal işbölümünün arasına dağılmış bir yığın işi kapsar². Kısacası gündelik hayat hayatın her alanını –çalışma alanı, serbest zamanı, aile ve özel hayatı, sosyal hayatı vs.- kapsar.

Osmanlı döneminde Urfa’da gündelik hayatta kadın konusunu; “evdeki hayatı”, “mahalledeki hayatı”, “vakıf kuran kadınlar”, “aile reisi olarak kadın”, “kadının giyim ve kuşamı” ile “hak arama ve mahkemeye başvurma” gibi alt başlıklar altında incelenmiştir.

Evdeki Hayatı

Kadının gündelik hayatında elbette ki en önemli unsur “ev”idir. Onun için mahalle ve sokağın temelini oluşturan genelde “ev”den özelde ise “Urfa evleri”nden de bahsedilmesi gerekmektedir.

Ev veya meskenler insanların hayatlarını devam ettirebilmek için yapılır. Meskenin temel iki işlevi; dış dünyanın tehlikelerine karşı korunma, güvenlik ve aynı zamanda insanın rahatça istirahat edebileceği barındırma olurken diğeri de “ruhi” bir huzur ifade eden mahremiyettir.³

Urfa evlerini Cihat Kürkçüoğlu şöyle anlatır: “Urfa evleri genellikle ‘haremlik’ ve ‘selamlık’ olmak üzere iki bölümden oluşurlar. Bazen bu iki bölüm aralarından bir duvarla ayrılmış, sokak tarafından ayrı ayrı birer kapıları olan iki ayrı ev görünümünü verdikleri gibi bazen de tek kapıyla girilen, bir iki odalı ve küçük avlulu selamlıktan sonra ikinci bir kapıyla haremlığe geçilen bir plan gösterirler. Selamlık ve haremlik arasındaki duvara, kadınlarla erkeklerin birbirlerini görmeksizin haremde yemek almaya, erkek hizmetçilere iş sipariş etmeye veya eşya alıp vermeye yarayan, dikine bir mil üzerinde dönen bir tarafı açık ve raflı silindirik dönme dolap yerleştirilmiştir⁴.

Ev halkının ve kadınların oturduğu evin esas kısmını haremlik oluşturur. Selamlığa nazaran daha çok fonksiyonludur. Haremlik avlusunun kuzey tarafında cephesi güneye bakan ve “Kış Oturacağı” denilen ortada bir eyvan yanlarında birer oda, güney tarafında ise bunun simetrisi durumunda cephesi kuzeye bakan “Yaz Oturacağı” bölümü bulunur. Sedir görevi gören iki yanı taş sekili eyvanların arka duvarlarına hava cereyanını sağlayan ve yazın serinlik veren dam’la bağlantılı hava kanalları açılmıştır. Nadir de olsa bazı eyvanlara bölgedeki Artuklu geleneğini sürdüren “Selsebil”ler yapılmıştır. Eyvanların ikinci katta olanları genellikle cepheden iki sütun ve “Sakallı Kemer” tabir edilen kemerlerle üç göze ayrılmıştır⁵.

1 D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 1996, s. 438.

2 Özlem Şahin-Ecehan Balta, Gündelik Yaşamı Dönüştürmek ve Marksist Düşünce, *Praksis Dergisi*, Sayı 4 (2001), s. 185

3 Alexander Block, *Mesken İhtiyacının Tahmini*, çev. Ruşen Keleş, Ankara 1961, s. 15.

4 Cihat Kürkçüoğlu, “İmar Çalışmalarının Eski Urfa Evleri Üzerindeki Olumsuz Etkileri ve Kentin Tarihi- Mimari ve Dokusunun Korunması Yönünde Alınması Gerekli Tedbirler”, *Tarihi ve Kültürel Boyutları İçerisinde Şanlıurfa ve Güneydoğu Anadolu Projesi Sempozyumu*, (Haz. Abdülkadir Karahan), İstanbul 1988, s. 45.

5 Kürkçüoğlu, a.g.e, s. 46.

Eyvan ve odalar bazen yerden 1-2 metre yükseklikte olup alt kısımlarında kiler odaları ve mahzenler yer alır. Haremlik avlusunun diğer cephelerinde ise tandırlık (mutfak), hamam, odunluk gibi bölümler bulunur.

Nahit denilen düzgün kesme taş döşeli haremlik ‘hayat’ının ortasında mermer bir havuz, su kuyusu, içerisinde incir, dut, nar, portakal, zakkum ve asma gibi ağaçlardan biri veya birkaçı yer aldığı “çiçeklik” bulunur. Evin ihtiyaçları, kadınlar ve çocuklar yaz günlerinde eyvan ve bahçeyi kullanmakta; kışın ise sedirlere oturarak pencereden dışarıyı seyredebilmektedir. Kadınlar bu pencereler vasıtasıyla sokakta oynayan çocuklarını kontrol edebildikleri gibi sokaktan gelip geçenleri, avlu kapısını çalanları ve beylerinin akşam saatlerinde işyerinde eve gelişini de takip edebilmektedirler. Özellikle avlu, kadın ve yetişkin kız çocuklarının rahatça hareket edebildikleri, çamaşır, bulaşık yıkayıp, kurdukları salıncaklarla çocukları uyutabildikleri, komşu kadın ve kızları ile bir araya gelip sohbet ettikleri, dikiş- nakış işledikleri ve oynayabildikleri bir mekân olması itibarıyla, kadının dört duvar arasına sıkışıp kalmasını önleyecek bir işlev görmektedir. Evlerin bu şekilde iki bölümlü inşa edilmeleri ve sokak tarafından penceresiz yüksek duvarlarla çevrilerek gizlenmeleri İslâm’daki aile hayatının mahremiyeti gereği ortaya çıkmıştır. Bu şekilde dışarıya kapalı olan evlerin birer sarayı andırır ölçüde büyük yapılmasının sebebi birleşik aile düzeni ve dolayısıyla ailelerin kalabalık olmasındandır”.⁶

Yukarıda görüldüğü gibi Urfa’da ev, gündelik hayatta son derece önemli bir yer tutmaktadır. “Modern hayat”ın bize dayattığı “otel tarzı” bir evden çok farklıdır. Çünkü zamanın büyük bölümü evde geçmektedir. “Şifahi kültür” denilen sözlü kültür nesilden nesile burada aktarılmaktadır. Ailelerin kalabalık oluşu çok çocuklu olmaktan öte belki de üç neslin bir arada yaşamasından kaynaklanmaktadır. Zaten şifahi kültür aktarımı da ancak bu nesiller yoluyla yapılmaktadır. Bu tip evlerde dede, erkek torununu; büyük anne ise kız torununu hayata hazırlardı.

Mahalledeki Hayatı

Mahalle, idarî olarak Osmanlıdan beri bilinen haliyle idarî sistemin kentlerdeki en alt birimidir. Ancak aynı zamanda mahalle, Osmanlı’dan günümüze kent hayatının ve kültürünün en temel birimi ve ana taşıyıcısı da olmuştur. Gerek devlet, gerek birey açısından mahalle, Osmanlı toplumunun ana çekirdeğini oluşturmaktadır. Birey için öncelikle “toplumsal kimlik” aracı olarak mahalle, aynı zamanda birey ve toplum ilişkilerinin gündelik hayat boyutunda örgütlendiği bir toplumsal hayat alanıdır. Devlet için ise yönetilenlerle ilişkisini sağlayabilecek hem toplum ve hem de kurum olarak örgütlenmiş bir “ara birim”dir. Aynı zamanda toplumsal ve mali kontrol alanıdır. Her iki açıdan da bakıldığında mahalle, iktisadi, sosyal ve yönetim boyutları kapsamında Osmanlı kültürünü yansıtan bir toplumsal olgu olarak belirlenmektedir.⁷

Kadın mahallede bir açıdan daha özgürdür. Örneğin çarşı ve pazara fazla gidemezse de mahalle bakkalına ve mahalle fırınına daha rahat gidebilmektedir. Esasen mahallenin bakkalı da fırıncısı da dahil olmak üzere mahalle büyük bir “aile” gibi görülmektedir.

Mahallede de özellikle “çıkma sokak”ların gündelik hayatta kadın etkinliklerinde önemli bir rolü vardı ve bu yakın zamana kadar da devam etmiştir. Mahalle, gündüz erkeklerin “iş”de olmalarından dolayı kadınlara kalırdı. Onun için bu çıkma sokaklar kadınların ikinci sohbetlerinin yanı sıra nakış ve kanaviçe örneklerini birbirlerine aktarma alanı olmuştur. İslâm şehirlerinde dolayısıyla Urfa şehrinde de çokça rastlanılan çıkma sokaklar bu sözlü kültürün aktarma mekânları olarak algılanmalıdır.

Sadece Urfa’da değil İslâm şehirlerinin çoğunda bulunan bu çıkma sokaklar dışarıdan gelen insanların da dikkatini çekmiştir. Örneğin Yerasimos, çıkma sokakların mahremiyet için de çok uygun mekânlar olduğunu belirtir. Ona göre “İslâm kenti, bir uçtan öbürüne bir mahalleden diğerine kişilerin diledikleri gibi geçebilecekleri bir alan değildir; kapı, çarşı, ulu camii gibi kamusal niteliği en belirgin yerlerin en özel mekân olan eve büyük sokak, küçük sokak ve çıkma sokak aracılığıyla, yani gittikçe kamudan özele geçmeyi sağlayan bir ilerlemeyle varılabilir. Çıkma sokak mahremiyetin ve korunmanın bütün avantajlarına sahiptir”.⁸

6 Cihat Kürçüoğlu, “İmar Çalışmalarının Eski Urfa Evleri Üzerindeki Olumsuz Etkileri ve Kentin Tarihi- Mimari ve Dokusunun Korunması Yönünde Alınması Gerekli Tedbirler”, *Tarihi ve Kültürel Boyutları İçerisinde Şanlıurfa ve Güneydoğu Anadolu Projesi Sempozyumu*, (haz. Abdülkadir Karahan), İstanbul 1988, s. 42-49.

7 Adalet Bayramoğlu Alada, *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, İstanbul 2008, s. 123.

8 Paul Dumont-François Georjeon, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Çev. Ali Berktaş, İstanbul 1996, s. 10-11.

Kadının Giyim-Kuşamı

Gündelik hayat içinde bahsedilmesi gereken bir konu da giyim-kuşam ve mutfak kültürüdür. Ancak var olan kaynaklar bu konuda yeterli bilgiyi sunamamaktadır. Fakat şehri ziyaret eden yerli ve yabancı seyyahlar bu tür konulardan az da olsa bahsetmişlerdir. Evliya Çelebi kadın erkek ayrımı yapmadan dönemin ayan ve ileri gelenlerinin samur, sincap kürkü ve atlas giydiklerinden söz eder.⁹ Orta halli insanların ise daha ziyade pamuklu kumaşlardan çuka, kırmızı bez, has bez, ham bez ve kara bezden mamül giyecekler kullandıkları anlaşılmaktadır.¹⁰

XVIII. yüzyılın sonlarında Urfa'ya uğrayan ve onbeş gün kadar kalan Fransız hekim Olivier(ö.1814), giyim konusunu Evliya Çelebi'den daha ayrıntılı anlatmakta ve ona göre kadın, giyeceklerinden bahsederken sadece başlarından topuklarına kadar inen beyaz bir çarşafa büründüklerini ve yüzlerini bir siyah tül den bir peçe kapattıklarını söylemekle yetinir.¹¹ Başka elbise çeşitlerinden söz etmez. Şehirde yaşayan zengin kesimin eş ve çocukları elbiselik kumaş olarak muhtemelen daha çok ipek ve kadife tercih ederken, halkın ise daha çok pamuklu kumaş çeşitlerini kullandıkları dışardan şehre giren kumaş miktarlarından tahmin etmek mümkündür.¹²

Urfa'da kadının giyim kuşam kültürü Osmanlı döneminden Cumhuriyet dönemine intikal etmiş ve hatta 1970'lere kadar büyük ölçüde yaşamıştır. 1980'lerden sonra kadınların giyim tarzında büyük değişiklikler görülmeye başlamıştır. Aşağıda bahsedeceğimiz kadınların giyim tarzları bugün çok nadir kullanılmaktadır.

Urfa'da kadınların giyim tarzı kadınların evli ve bekâr olmalarına göre değişirdi.

Genç kızlar ve bekârlar bazen fes üzerine kesirvanlı puşu ya da ağabanı ile kırmızı veya yeşil renkli vâlâdan oluşturulan bir başlık ya da beyaz neçek takarlardı. Vâlâ İpek başörtüsüne verilen isimdir. İsim Farsça bir kelime olup yüksek, yüce anlamındadır¹³. Kırmızı valalar yüzyıllar boyunca gelinlere duvak olarak kullanılmıştır. Kırsal kesimde genellikle gelin duvağı al vala'dan olurdu. Vala aynı zamanda Şanlıurfa'da ipektan dokunan kadın başörtüsüdür¹⁴. Genç kızların taktıkları başlıkları takı yönünden ekonomik durumlarına göre farklı olurdu. Örneğin zenginler daha çok kıymetli takılar takarlardı.

Evlilerin taktığı başlığa ise "köfu" denilirdi. Köfular kırmızı fes üzerine kesirvanlı puşu sarılarak yapılırdı. Fesin içine de kalıbına göre karton konulurdu. Bu başa daha iyi oturmasını sağlardı. Üzerine de beyaz neçek örtülürdü. Ancak yakını vefat edenler "yas tutma" alameti olarak siyah renkli puşu takarlardı.

Fesin üst kısmına gümüşten tepelik ya da alnında ortası mavi boncuklu kaşlı ayn yani papatya çiçeğine benzeyen bir takı takılır, ön kısmına ise maddi durumuna göre kor sıralı denilen altından yapılmış takılar takılırdı. Ama bu daha ziyade ekonomik açıdan daha iyi durumda olanlar içindi. Fakirler ise ucuz altın olarak bilinen panazları takar ve yanlarına ise "reşme" denen gümüş takıları takarlardı. Kollarda da yine gümüş bilezik ya da kol bağı veya altın bilezik takılırdı. Buruna da altın ya da gümüşten yapılan hızma takılırdı. Boyunda ise bazen boncuk, bazen de kineyfir den yapılan lebe takılırdı. Kadınlar kutnudan yani camsire kumaştan yapılan "dizdonu" ve renkli kumaşlardan yapılan şalvarlar giyerlerdi. Bunların paçaları bol olup ayak bilezikleri lastikle büzülürdü. Üstüne de ayze (entari) denilen kollu, robalı ve ayağa kadar uzanan bir elbise giyilirdi. Entarinin üzerine "sıhma" denilen kalınca bezden yapılmış sıcak tutmaya yarayan bir yelek giyilir. Onun üstüne de kadife ya da normal bir kumaştan yapılan kollu ve önü açık yandan ise yırtmaçlı ve astarlı olan ve bazen de işlemeli olan "zubun" da denilen üç etek yani üçbeşli giyilirdi. Bunların üzerine de entarinin bel kısmından ayağa kadar uzanan önlük bağlanırdı. Önlüğün de renkleri siyah veya değişik renklerden olabilirdi. Bele ise elden yapılmış belbağı ya da gümüşten takılardan yapılmış kemer takılırdı. Üç etekler yandan toplanarak yanlardan bel bağlarının içine sıkıştırılırdı.

9 "Ayân ve ileri gelenleri hepsi samur, sincap kürkü ve atlas giyerler. Orta halli olanları çeşitli kısa elbise giyerler. Pamuk ipliğinden kaput gibi bezi olur ki, Musul bezinden daha güzel ve temizdir." Evliya Çelebi, *Seyahatname*, sadeleştiren: Tevfik Temelkuran-Necati Aktaş, İstanbul 1986, III-IV, s. 118

10 Mehmet Emin Ünner, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Urfa Tarihi*, Ankara 2009, s. 208 vd.

11 Guillaume Antoine Olivier, *Türkiye Seyahatnamesi*, Çev. Oğuz Gökmen, İstanbul, 1991, II, s. 120-121

12 Mehmet Emin Ünner, a.g.e, s. 208 vd.

13 Ziya Şükün, *Farsça-Türkçe Lügât*, İstanbul 1944, c. 2, s. 1951

14 Feriha Akpınarlı, *Şanlıurfa Cülha Dokumacılığı*, Şanlıurfa 1996, s. 53

Kadınların dışarıya çıkarken pratik olarak kullandıkları ve vücudun tamamını kapatan “ihram” denilen bir örtü kullanırlardı. İhram, baştan ayaklara kadar inen ve gözler açıkta kalacak şekilde el yardımıyla yüzü kapatan kadın boy örtüsüdür. İhramlar kamçılı tezgâhların 2-4 ayakla çalışan çeşidi olan “çekme” tezgâhlarda tümüyle doğal saf beyaz yünden dokunurlar. Tezgâhtaki genişlikleri 80-100 cm. arasında değişen ihramlar, kullanılmak üzere yan yana dikildiklerinde genişlikleri 180 cm. boyları da 225-230 cm. arasında olur. İhramların kenarları, çözgü uçlarının örülerek düğümlenmesi ya da bastırma ipliği kullanılarak saçaklanmaktadır¹⁵.

Yukarıda bahsedilen giyim şekli Osmanlı’dan yakın zamana kadar hatta çok nadir de olsa hâlâ kullanılmaktadır.

Giyim-kuşam konusunu Urfa’da uzun yıllar müftülük yapan Hasan Açıanal’ın şu şekilde anlatır: “Kadınlar başlarına halk arasında “kablak” adı verilen gülünç bir serpuş giyerlerdi. Ancak mutasarrıfın müdahalesi ve bunu menetmesi ile kadınlar bundan kurtulmuş ve başlarına fes giyerek üzerine mendil bağlamak suretiyle daha güzel bir baş tuvaletine alıştırmışlardı. Kadınların elbisesi Avrupa basmasından veya yerli alacadan dikilmiş üç etekli entari idi. Kadınlar ayaklarına sarı sahtiyandan papuç veya çizme giyerler, yüzlerini kıldan peçe ile örterler, tesettür için “ihram” denilen örtü veya “izar” (patiska çarşaf) kullanırlardı”¹⁶.

Aile Reisi Olarak Kadın

Osmanlı kentlerinde evlenmeden yalnız başına yaşayan kadınlara pek rastlanmazdı. Ama dul kalan kadınlar da her zaman bir erkek akrabasının evine taşınmazlardı. Koca daha evliliğin başında karısına, kendi ölümü halinde, paylaşılmadan önce mirastan alınacak ve kadının hemen eline geçecek bir miktar para verilmesini taahhüt etmek zorundaydı. Karısını düşünen bir koca ya da kızını korumak isteyen bir baba daha hayattayken ona bir şeyler bağışlar ya da bir aile vakfının mütevellisi yaparak oradan bir gelir elde etmesini sağlardı. Ama bu kaynaktan elde edilen gelir de çoğu kez yetmediğinden birçok dul kadın bir an önce yeniden evlenmek için fırsat kollardı. Bütün bunlar gerçekleşmezse, dul kadın çocuklarına bakabilmek için para kazanmanın yollarını aramak zorundaydı.

Yine devletin merkezinden hayli uzak bir taşra şehri Urfa’da kadınların mülkiyet sahibi olduklarını, bunları istedikleri şekilde tasarruf edebildiklerini ve ekonomik hayatta da rol oynadıklarını da müşahade etmek mümkündür. Kadınlar, kendine ait gayri menkullerini yine bir kadına¹⁷ satabildikleri gibi bu alım-satım işlerini erkeklerle¹⁸ de yapabilirlerdi. Bunların dışında kadının toplum içinde günlük hayatta yaşanan “normal” olaylara iştirak ettiğini alış-veriş yaptığını ihtiyaç duyduğunda ise başka erkeklerden borç para aldıkları da müşahade edilmektedir. Nitekim Ruha kadısına yazılmış 1195/1780 tarihli bir emirde Hacı Şeyh adlı bir kişinin alacaklı olduğu kimseler arasında bir kadının ismi de geçmektedir.¹⁹

Vakıf Kuran Kadınlar

Osmanlı toplumunda kadının durumu genel olarak İslâm toplumunda kadının sahip olduğu statüden farklı olduğu söylenemez. Ancak sosyal yapının milletten millete ve hatta bölgeden bölgeye değişebildiği göz önüne alınırsa İslâm toplumları arasında bu noktada farklı uygulamaların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bu sebeple geniş Osmanlı coğrafyasının her bölgesinde kadının sosyal hayatta oynadığı rol da aynı olmamıştır. Bir tarım toplumu manzarası arzeden Osmanlı toplumunda kırsal kesimler hariç,

¹⁵ Abuzer Akbıyık, Web Sayfası

¹⁶ Hasan Açıanal, “Ondokuzuncu Yüzyıl Sonlarında Urfa’da Sosyal Hayat”, *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, Sayı 22 (Mayıs 2015), s. 7

¹⁷ Meselâ Zeliha binti Mehmed Bâbü’l Emir mahallesinde bulunan bir meskûn ev, bir mahzen ve üstünde bin çardak, bir tandırlık vesaire müştemil evini Sultan binti Abdurrahman’a 43 esedi kuruşa sattığını ve parasını da aldığını mahkemede ikrar etmiş, evi satın alan Sultan da tasdik etmiştir. *UŞS*, Nr. 207, 32/72

¹⁸ Neslihan binti Hacı Hızır, Samsad kapısında bulunan kendisine ait bir büyük ve bir küçük ev ve bir tandırlık ve yeteri kadar avluyu müştemil evini Ziyad bin Mehmed’e 49 Esedî kuruşa satmıştır. *UŞS*, Nr. 207, 33/75.

¹⁹ “Ruha sakinlerinden Hacı Şeyh gelip Ruha mahalleleri sakinlerinden Seyyid Ebubekir ve Mehmed nâm kimesneler zimmetlerinde birbirleri kefaletleriyle 1190 senesinden beri 510 gurus alacak hakkı olup mükeddema sabit ve i’lam olunmuş iken vermeyüp ve bundan başka dahi 600 gurus olmağla ve yine Ruha sakinlerinden Vesile nâm hatun zimmetinde ba-temessük 600 gurus alacak hakkı olub...”, *BA, Rakka Ahkâm Defteri*, Nr. 25, s. 14.

kadın için bir çalışma ortamının ve günün şartları gereği bir çalışma ihtiyacının olmadığı ve kadının iktisadi hayatta erkekler kadar faal olması da söz konusu değildir. Şehirlerde yaşayan Osmanlı kadının hayatı eşi, çocukları, komşuluk ve akrabalık bağları çerçevesinde kendi sosyal çevresiyle sınırlıdır. Kadınların özellikle şehirlerde erkeklerle müşterek sosyal faaliyetler içerisinde yer almamaları kadının hemcinsleri arasında sosyal bir hayatının olmadığı ve her türlü sosyal faaliyetlerden mahrum kaldığı anlamına gelmemelidir. Aslında kadın, hukukî ve mali haklar bakımından da erkeklerden hemen hemen farksızdır. Kadının bir mülkiyet hakkı vardır. Kendisine intikal eden miras payını mihr olarak aldığı gibi diğer yollardan elde etmiş olduğu mal varlığını da serbestçe kullanma hakkına sahiptir. İslâm hukukunda sadece mal varlığı rejimi kabul edildiği için kadının malları evlenmekle kocasının mülkiyeti altına geçmezdi.

Osmanlı toplumunda hanımların mal edinme yollarına bakıldığında görüldüğü gibi Osmanlı toplumunda kadınların sosyal ve ekonomik hayattaki konumları daima önemli bir tartışma konusu olmuştur. Osmanlı toplumunda kadının özellikle ekonomik hayatta mal edinip edinmediği, malî tasarruflarda bulunup bulunmadığı ve eğer bulunduyorsa sahip olduğu serveti hangi yollarla elde ettiği merak konusu olmuştur. Şüphesiz kadınların belirli mal varlıkları bulunuyordu. Kadınlar, bu mal varlıklarını hangi yollarla kazanıyorlardı ya da elde edebiliyorlardı? Kaynaklara bakıldığında, Osmanlı toplumunda kadınların servet edinebilecekleri başlıca dört kaynak bulunmaktadır. Bunlar; aile bireylerinden birinin ölümü halinde kendilerine miras intikal etmesi, herhangi bir şekilde kendilerine mal varlığı hibe edilmesi, nikah akitleri esnasında ödenmesi gerekli olan mehir ve fiili olarak bir işte çalışma olarak görülmektedir.²⁰

Yukarıda sayılan herhangi bir yolla servete sahip olan kadın bu servetini istediği şekilde değerlendirme hakkına da sahipti. Urfa’da kadınların sahip oldukları mal varlıklarını çeşitli şekillerde değerlendirdikleri görülmektedir. Örneğin çok sayıda kadın vakıf kurarak değerlendirmiştir: Bunlardan bir kısmı ailevi vakıflar kurarken bir kısmı da hayır amaçlı vakıflar kurarak topluma faydalı olmaya çalışmışlardır. Ailevi vakıflar da kısmen topluma katkıda bulunan vakıflardır.

Hayır amaçlı vakıflar statüsüne girenler de bir kısmı müstakil vakıflar kurarken bir kısmı da daha önce kurulmuş bir vakfa katkıda bulunmayı esas almıştır. Böylece mevcut bir vakfa ait eserin bakım ve onarımı sağlanmıştır. Örneğin camii, mescid ve zaviye gibi “müessesat-ı hayriye”nin ısınma, aydınlatma, temizlik ve donatım giderlerini karşılanmış, buralarda hizmet gören personelin ücret ve sosyal haklarını iyileştirme yoluna gidilmiştir. Sonuçta bunların hepsinden daha fazla “uhrevî” mükafat arzusuyla kendisi için hatim, mevlid okutup dua ettirmeyi, hayrî ve sosyal gayelerle yardımda bulunmayı amaçlayan, eski dönemlere göre daha küçük kapsamlı vakıflar kurmayı tercih etmişlerdir. Kadınların kurdukları bu vakıfların mütevellisi kendileri olmuş ve bununla ilgili bütün işleri de bizzat kendileri yürütmüşlerdir. Bununla ilgili olarak Urfa’da birçok örnek göstermek mümkündür. Örneğin²¹ 1194/1779 tarihinde Dilaver Paşa Vakfı’nın mütevellisi olan Hatice Hatun, vakıf meskûkatından icâre verdiği “mütegalibe ve cebabireden” Hızarcıoğlu zimmetinde biriken meblağı ödemekten imtina edince Hatice Hatun, Urfa’dan İstanbul’a kadar gitmiş ve Hızarcıoğlu hakkında şikayette bulunmuştur. Hükümet de kadiya adı geçen şahısdan icâre parası olan meblağın tahsil edilip Hatice Hatun’a ödenmesini istemiştir.²²

Yukarıda görüldüğü gibi vakfın mütevellisi olan kadın, Urfa’daki işleri yürütmekle kalmamış, işleri hükümet merkezinde de takip etmiştir.

Sayıları azda olsa eğitim konusu ile ilgilenip bunun için medrese yaptıran kadınların da olduğu görülmektedir. Bu kadınlardan biri de Ahmed Paşazade Ömer Paşa’nın hanımı Ümmü Gülsüm’dür. Bugün mevcut olmayan Rızâiye Medresesi, Ahmed Paşazade Ömer Paşa’nın eşi Ümmü Gülsüm tarafından 1193/1779 tarihinde yaptırılmıştır. Aynı tarihli vakfiyeden, Ümmü Gülsüm Hanım’ın, genç yaşta vefat eden oğlu Ahmet Bey’in ölümüne çok üzüldüğü, bunun üzerine eşi Ömer Paşa bir “sadaka-i cariyeye” olmak üzere Rızâiye Medresesini yaptırdığı anlaşılmaktadır.²³

20 Saadet Maydaer, “Osmanlı Klasik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları (Bursa Örneği)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, XV, (Sayı 2), s. 365-381.

21 Mehmet Emin Üner, “Osmanlı Döneminde Urfa’da Hanımlar Tarafından Kurulmuş Vakıflar”, *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, 2014, (Sayı 18) s. 8-18.

22 “Hadice nâm hatun gelüp mütevellisi olduğu müteveffa Dilâver Paşa evkafı meskûkatından kaza-i mezbûre dahilinde medine-i Ruha’yakarib bir bâb vakıf değirmi ücretimu’accele ve mü’eccele mislinden noksan ücret ile nakise-i ücret olarak Ruha sakinlerinden mütegalibe ve cebabireden Hızarcıoğlu demekle ma’ruf kimesne...” BA, *Rakka Ahkâm Defteri*, Nr.25, 6/1.

23 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Nr. 588, s. 95.

Ayrıca Osmanlılarda bazı hayırsever kadınların sahip oldukları gayri menkullerini mescid veya hayır müesseselerine bağışladıklarını ve bunu da mahkemeye giderek kayda geçirdikleri görülmektedir. Sicillerde bunlardan bahsedilirken “sahibü’l hayrat ve’l-hasenât” diye bahsedilir. Bunlardan biri olan Saliha binti Elhâc Ramazan, Bâbü’l Bire mahallesinde bulunan bir meskûn evini Haremeyn-i Şerifeyn’e vakfederken,²⁴ Gülbeşe binti Mansur’un ise Bâbü’l-Mâ’ Mahallesi’nde bulunan evini Ağa Yusuf Mescid’inin halı ve kilimlerinin satın alınması için vakf ettiği bilinmektedir.²⁵

Burada şu da ifade edilmelidir: Urfa şehir merkezinde vakıf kuran hanımların hayatları hakkında bilgiye ulaşmak kolay olamamaktadır. Bunlar hakkında elde edilen tek bilgi vakfiyelerde geçen bilgilerdir ki bunlar da çoğunlukla baba isimleri ve doğup büyüdükleri mahalle isimlerinden ibarettir. Bazen de eşlerinin isimleri de geçmektedir.

Hak Arama, Mahkemeye Başvurma

Osmanlı kadını buluş çağına geldiğinde reşit olduğuna inanıldığı için hukukî kimliğini kazanırdı. Bir haksızlığa uğradığında mahkemeye başvurabilmekte ve haksızlığa uğradığı konuda hakkını arayabilmekteydi. Bu konuda şehirlerdeki kadınlar kırsal kesime göre daha şanslıydılar. Çünkü devrin ulaşım şartlarında kırsal kesimden şehre ulaşmak kadınlar için pek de kolay olmamaktaydı. XVI. yüzyıldan XIX. yüzyılın başlarına kadar şehirlerde yaşayan Osmanlı kadını hakkında bilgi edinilebilecek tek kaynak kadı sicilleridir. Bunun dışında ahkâm defterlerinde de azda olsa bazı bilgiler edinmek mümkündür. Kadı sicillerinde kadınların mahkemeye müracaatları küçümsenmeyecek kadar fazladır. Ahkâm defterlerinde de kadınların müracaat hükümlerinin görülmesi mümkündür. Anadolu’nun bir taşra şehri olan Urfa’dan devletin merkezine bir dilekçe veya dönemin ulaşım şartlarının zorluğuna rağmen bizzat merkeze giderek şikayetlerini dile getiren kadınlar bile olmuştur.

Nitekim Rakka Ahkâm defterinde 1189/1775 tarihli bir hükümde vefat eden Toğmakzâde Elhac Mehmed’e ait olan mal ve eşyanın, eşi ve iki evladına intikal etmesi gerekirken, Urfa sakinlerinden Abdulvahab adlı kişi tarafından bu eşya ve mallar zabtedilmiştir. Bunun üzerine bu sırada İstanbul’da bulunan eşi Fatma Hanım, Divan-ı Hümayun’a müracaat ederek söz konusu eşya ve malın kendisine ve evladlarına intikal etmesini istemiştir.²⁶ Yine 1130/1717 tarihinde vefat eden Urfa sakinlerinden Seyyid İbrahim’in mallarına Urfa kadısı el koyunca, kızları Havva, Safiye ve İsmet ile eşi Fatma, eşi ve babalarından kalan malların “irs-i şer’²⁷”le kendilerine ait olduğunu ve dolayısıyla kendilerine verilmesi gerektiği konusunda müracaata bulunmuşlardır.

Sonuç

24 “... Sahibü’l hayrat ve’l-hasenât Saliha binti Elhac Ramazan nûm hatun Meslis-i Şer’i Şerif-i Nebvî ve mahfil-i Mustafaviye hazır olup hali suretinde ve kemâl-i sıhhatinde olup ikrar ve i’tiraf edüp dahil-i Ruha’da Bâbü’l Bire mahallesinde vaki’ kibleten Ahmed vereseşi mülkü ve şârken tarîk-i âm ve şimâlen kezâlik tarîk ile ni’ mel bâb ve gârben Neccar Şah Hüseyin mülkü bu hudûd-i erba’a ile mahdud ...müştemil dârdan kaddince havşu ile yönü kibleye bir meskûn ev ve içinde bir çardak ve altında bir kab dehliz yönü şimale bir sofa ve altında bir ev ve bir tandırlık ve bir hela ve su kuyusu olan kendi nefsim ...benim ve benden sonra Haremeyn-i Şerifeyn makarasına vakf ve hibe edub ve tescil için mütevellînasb eylediğim işbu Şâh Hüseyin’e vakfı için teslim eyledum dedikte dedikte mezbure Saliha Hatun’un ikrar ve i’tirafı’l-muvâcehe mezkûr Şah Hüseyin tasdik ve mevkuf-u mezbûr darı şart-ı mezbûrüzrevakf-ı mezkûr içünkabz ve kabul eylediğine”, UŞS, Nr. 207, 162/364.

25 “... Gülbeşebinti Mansur nâm hatun mahfil-i şer’-i şerife gelüp mühtedî mütevellîsi Ahmed Beşe’nin tevliyeti mezbureye vekil olan karındaşı AğaYusuf bin Abdullah mahzarında ikrar ve i’tirafedüp dahil-i Ruha’daBâbü’l Mâ’ mahallesinde vaki’ kibleten Serçe Halil mülkü ve şârkentârîk ve şimâlen kezâliktarîk ve minel-mücâz ve gârben zımmî mülkü bu hudud ile mahdud iki küçük ev ve bir tandırlık ve bir su kuyusu ve kaddince havşumüştemil mülk-ü meşruh dârımı evvelâ kendü nefsim mademki hayatta mutasarrıf olup ve ba’del vefât mescid-i mezbûre halı ve kilim alınıp döşemek üzrekabz ve semen edüp lâcel tescil mütevellîsi vekili olan işbu Ağa Yusuf vakfı için teslim eyledum....”, UŞS.,Nr. 207, 187/428.

26 “Fatma nâm hatun gelub bunun zevci Toğmakzâde Elhac Mehmed demekle ma’ruf kimesne halinden fevt oldukça muhallefât ve bi’l-cümle emvâl ve eşyası bununla iki nefer evladına irs-i şer’le intikal etmiş iken bu ol vakitte İstanbul’da bulunmağla Ruha sakinlerinden müteveffa-yı mezbûrun hazinedarı olan Abdulvahab nâm kimesne 1180 senesinde mevcud-ı ma’lûm mikdar emval ve eşya ve 100 akçesiyle vesair eşyasını ahz eylediğinden ma’ada Ruha’da vaki’ emvâl ve eşya ve mülk-i menzili dahi zabt edüp gadr eylediğin bildirüp şer’le görülüp ihkak-ı hak olunmak bâbında hük-m-i hümayunum reca eylediği ecilden mahallinde şer’le görülüp ihkak-ı hak olunmak için emr-i şerif yazılmıştır”, BA, *Rakka Ahkâm Defteri*, Nr. 24, s. 247.

27 “Ruha sakinlerinden Seyyid İbrahim nâm kimesnenin kızları Havva ve Safiye ve İsmet ve zevcesi Fatma ve hemşiresi nâm hatunlar Sudde-i Sa’adetime arzuhal edüp bunlar Ruha sakinlerinden olup babaları mezbûr İstanbul’a geldikte binyüz otuz senesinde Üsküdar’da fevt olmağla mezbûrun Ruha’da vaki’ menzil vesair eşyaları bilcümle irs-i şer’le bunlara intikal ve bunların cümle kebîre ve sagire olub...”, BA, *Atik Şikayet Defteri*, Nr. 114, s.573.

Sonuç olarak hayatın bütün alanını kapsayan gündelik hayatta kadın ile ilgili bazı başlıklar tespit edilmiş ve sunulmuştur. Kadın, gündelik hayatın hemen her yerinde az ya da çok yer almaktadır. Evin içinde temel görevi çocukların eğitimini üstlenmiş ve zamanının büyük bölümü evin içinde geçmiştir. Mahalle hayatında kadınların ev işlerinde geriye kalan zamanlarını mahallede birlikte geçirdikleri bunun sonucunda komşuluk ilişkilerinin çok geliştiği de söylenebilir. Ayrıca aile reisi olan erkeğin evde bulunmadığı ya da dul kalan kadınların aile reisi görevini üstlendikleri dolayısıyla ailenin geçinimi sağladıkları da görülmektedir. Bunların dışında sahip oldukları mallarını vakfederek topluma faydalı olan kadınlara da rastlanmaktadır. Giyim kuşam konusunda kadın mahalli kıyafetler giymiştir. Her dönemde ziynet ve takı kadınların vazgeçemeyecekleri istekleri ve kıyafetlerine uygun ziynet eşyaları taktıkları görülmektedir.

Bibliyografya

- AKPINARLI, Feriha, (1996), Şanlıurfa Cülha Dokumacılığı, Şanlıurfa.
- AKBIYIK, Abuzer, Web Sayfası
- AÇANAL, Hasan, (2015), “Ondokuzuncu Yüzyıl Sonlarında Urfa’da Sosyal Hayat”, Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi, Sayı 22.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BA), *Atik Şikayet Defteri*, Nr. 114.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BA), *Rakka Ahkâm Defteri*, Nr.25.
- BAYRAMOĞLU ALADA, Adalet, (2008), *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, İstanbul.
- BEYDİLLİ, Kemal, (2001), *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmanın Günlüğü*, İstanbul.
- BLOCK, Alexander, (1961), *Mesken İhtiyacının Tahmini*, çev. Ruşen Keleş, Ankara 1961
- DOĞAN, D. Mehmet, (1996), *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul.
- DUMONT, Paul -François Georgeon, (1996), *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Çev. Ali Berktaş, İstanbul.
- Evliya Çelebi, (1986), *Seyahatname*, III-IV, Sadeleştiren: T. Temelkiran-N. Aktaş, İstanbul.
- FAROQHİ, Suraiya, (2000), *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Çev. E. Kılıç, İstanbul.
- KÜRTÇÜOĞLU, Cihat, (1988), “İmar Çalışmalarının Eski Urfa Evleri Üzerindeki Olumsuz Etkileri ve Kentin Tarihi- Mimari ve Dokusunun Korunması Yönünde Alınması Gerekli Tedbirler”, *Tarihi ve Kültürel Boyutları İçerisinde Şanlıurfa ve Güneydoğu Anadolu Projesi Sempozyumu*, (haz. Abdülkadir Karahan), İstanbul.
- MAYDAER, Saadet, (2006), “Osmanlı Klasik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları (Bursa Örneği)”, *Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15, 2.
- ŞAHİN, Özlem -Ecehan Balta, (2001), *Gündelik Yaşamı Dönüştürmek ve Marksist Düşünce*, Praksis Dergisi, Sayı 4.
- ŞÜKÜN, Ziya, (1944), *Farsça-Türkçe Lügât*, c. 2, İstanbul.
- Urfa Şer’iye Sicili, Nr. 207.
- ÜNER, Mehmet Emin, (2009), *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Urfa Tarihi*, Ankara 2009.
- ÜNER, Mehmet Emin, (2014), “Osmanlı Döneminde Urfa’da Hanımlar Tarafından Kurulmuş Vakıflar”, *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, 18.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi*, Nr. 588.

Kafkasya’da Aile Yapısı ve Kadının Yeri: Karaçay-Malkar Türkleri Örneği

Yrd. Doç. Dr. Merve Karaçay TÜRKAL
Gümüşhane Üniversitesi / Gümüşhane

Giriş

Karadeniz ve Hazar denizi arasında yer alan ve Avrupa ile Asya’nın sınırında bulunan Kafkasya, dünyanın en eski yerleşik toplumlarını barındırarak binlerce yıldır çeşitli kültürlerle ev sahipliği yapan bir bölgedir.

MÖ 3.000 yıllarında Koban kültürünü oluşturan Orta Kafkasların yerli kabilelerinin kurdukları temel üzerine Kimmer-İskit-Alan kavimleri ikinci katmanı, Miladın ilk yüzyıllarından sonra Hun-Bulgar-Hazar kavimleri üçüncü katmanı, X. yüzyıldan itibaren Kıpçaklar’ın da son katmanı oluşturarak şekillendirdikleri Karaçay-Malkar halkı, bu gün çoğunlukla bu bölgede Rusya Federasyonu’na bağlı Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti ile Kabardin-Balkar Cumhuriyeti’nde yaşamaktadırlar.¹

Yaşadıkları bölgede 1828 yılına kadar Rus idaresine tabi olmayan Karaçay-Malkar Türkleri, birçok ayaklanma ile Ruslara karşı çıkmışlardır. 1864 yılında Rusya’nın bölgeye hakim olmasıyla beraber Kafkasya’da büyük bir göç dalgası başlamıştır. 1880’li yıllardan itibaren Karaçay-Malkar halkının bir bölümü diğer Kafkas toplulukları ile birlikte Türkiye’ye, bir kısmı da Suriye’de Şam civarına göç etmişlerdir. 1943-1944 yıllarında ise soykırıma tabi tutulan Karaçay-Malkarlar ata yurtlarından Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Sibirya’ya, sürgün edilmişlerdir.² 1945 yılında mültecilerin bir kısmını kabul eden Amerika’ya da göç edilmiştir.

Rusya Federasyonu’na bağlı Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti’nde yaşayan Karaçay Türklerinin nüfusu, 2010 nüfus verilerine göre 194.324’tür.³ Kabardin-Balkar Cumhuriyeti’nde yaşayan Malkar Türklerinin nüfusu ise 108.577’dir.⁴

Kafkas toplulukları konusunda yapılan araştırmalarda Karaçay-Malkar Türkleri ile ilgili Türkiye’de en önemli çalışmaların Prof. Dr. Ufuk Tavkul tarafından yapıldığını görüyoruz. Karaçay-Malkar Türkleri’nde aile yapısı ile ilgili çalışma yapan tek kişi ise yine Tavkul’unkendisi olduğundan bu araştırmada Ufuk Tavkul’un çalışmalarından yararlanılmıştır. Bununla beraber şu an Rusya Federasyonu’na bağlı olarak Kafkasya topraklarında yaşayan Karaçay-Malkar Türkleri’yle yapılabilecek çalışması bildirilerek ilave edilerek yer yer diğer Kafkas topluluklarıyla karşılaştırmalar yapılmak suretiyle Karaçay-Malkarların Türk aile yapısıyla olan benzerlikleri de değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Karaçay-Malkar Türkleri’nde Aile Yapısı ve Kadının Yeri

Toplum olma anlayışının başlangıcı olan aile, birbirine akrabalık bağlarıyla bağlı olan fertlerin toplamıdır.⁵ 19. yüzyılın sonlarına kadar Karaçay-Malkar Türkleri’nde geniş aile yapısı mevcuttu. Eski Türklerde olduğu gibi bunlarda da ataerkil aile düzeni geçerliydi. Aile reisi olan evin en yaşlı erkeğine **üyürtamada** adı verilirdi. Aile reisi olan **üyürtamadanın** karısına da **üyürbiçe** (evin hanımı-prensesi) denirdi.⁷

Karaçay-Malkar Türkleri’ndeki ailede evin reisine işaret eden bu noktada saha çalışmasının ve-

1 Ufuk Tavkul, *Kafkasların Kalbine Yolculuk Karaçay-Malkar*, Bengü Yayınları, Ankara 2012, s. 56.

2 Ufuk Tavkul, *Kafkasya Dağlarında Hayat ve Kültür*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1993, s. 126.

3 <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kara%C3%A7ay-%C3%87erkesya>.

4 <https://en.wikipedia.org/wiki/en:Kabardino-Balkaria?uselang=tr#Religion>.

5 Salim Koca, “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, *Türkler*, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 15.

6 Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 237.

7 Tavkul, *Kafkasların Kalbine*, s. 139.

rileri kullanılmaya başlanabilir. Önce alan çalışmasını kısaca tanıtmak gerekirse genel olarak **şöyle nitelenebilir**: Çalışma, 10.03.2016/08.05.2016 tarihleri arasında Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyeti ile Kabardin-Balkar Özerk Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilmiştir. Uygulama kapsamında 13'ükadın 2'sierkek olmak üzere toplam 15 kişiyle görüşülmüştür. Katılımcıların yaşları 31 ile 51 arasındadır. 3 katılımcı bekar 13 katılımcı evlidir. Katılımcılarla Karaçay-Malkar dilinde mülakat yapılmış ve daha sonra bunlar Türkçe'ye çevrilmiştir. Görüşme yapılan tüm kişilere birbirinin aynı 6 soru yöneltilmiştir. Görüşme kapsamındaki sorular ve cevapları konunun akışına göre metnin ilgili başlıkları içerisinde değerlendirilmiştir.

Buna göre uygulama çalışmasından elde edilenlere göre bugünkü Karaçay-Malkar Türkleri'nde **çerkerdek** aile düzenine geçilmiş olmakla birlikte tevin reisi erkektir denebilir. Öyle ki katılımcıların 4'ü ailenin reisi olarak **erkeği işaret** etmiş; 8 katılımcı evin reisinin erkek olduğunu söylemiş fakat evle ilgili kararları beraber aldıklarını ifade etmiştir. 2 katılımcı evin reisinin olmadığını, kararları **eşlerin beraber aldıklarını**; 1 katılımcı da evin reisinin erkek olması gerektiğini fakat tam tersinin uygulandığını belirtmiştir.

Karaçay-Malkar ailesi içerisinde statüsü en güçlü kişi olan baba, kendisine karşı gelen evladını evden kovabilir, cezalandırılması **için köyün yaşlılarından oluşan töreme**clisine durumu haber verir ve bu çocuk reddedilerek sülaleden çıkarılabilir. Eski Türk geleneklerine bakıldığında da aynı şekilde ataya ve babaya karşı gelmek, onların **sözünden çıkmak** ceza gerektiren bir suçtur.⁸ **Çocuklarının evlenme ve başka yere yerleşme gibi konularda** babanın kararı önemlidir. Babaya etin yumuşak tarafı, yatağın iyisi verilir. Baba evin **tör** denilen başköşesinde otururdu. Yanında fazla konuşulmaz ve oturulmaz onunla sadece dengi olan kişiler oturup konuşur. O yatmadan yatılmazdı.⁹ Kafkasya topluluklarından olan Abhazlarda da durum çok farklı değildir. En yaşlı erkek aynı zamanda ailenin reisi en yüksek statüye de sahiptir.¹⁰ Adigelerde ise aile reisi olan baba aile üyelerine karşı ağırbaşlı ve şefkatli bir idareci rolündeyken aile üyeleri de ona karşı saygılı davranır ve tam bir bağlılık gösterirlerdi.¹¹

Karaçay-Malkar aile yapısında kadın, statü olarak önemli bir yerdedir. Anne, evin ocağını koruyan ve bekleyen biri olarak şerefli bir konuma sahiptir. **Üyürbiyçe** adı verilen evin hanımı evdeki bütün kadınlara **sözünü dinletir**. Kızların ve gelinlerin hangi işleri yapacağına o karar verir, evdeki hiçbir kadın ondan izinsiz bir yere gidemez. Yemek konusunda da tek karar mercii odur. Mote'ye **göre**: Karaçay-Malkar aile yapısının ataerkil karakterine rağmen Karaçay kadınları Kafkasya halkları arasında sosyal açıdan en hür ve en rahat olanıdır.¹² J. VonKlaproth'un 1807-1808'de Kafkasya'ya yaptığı geziyi ihtiva eden ve 1812'de Berlin'de basılan *Reise in den Kaukasus* adlı eserinde ise: "...Kadınlar Karaçaylar için hayat arkadaşlarıdır. Karaçaylar genellikle tek kadınla evlenirler ve karılarına karşı diğer dağlı halkların aksine müşfik ve insancıl bir şekilde davranırlar..."¹³ demektedir.

Yapılan saha araştırması çerçevesinde kişilere bu konuyla ilgili sorular yöneltilmiştir. Karaçay-Malkar erkeklerinin eşlerini dövüp dövmediğini sorumuza 12 katılımcı kesinlikle öyle bir şeye tanıklık etmediklerini veya duymadıklarını belirtmiştir. 2 katılımcı böyle bir olayı duyduklarını; 1 katılımcı ise buna benzer bir olaya tanık olduğunu belirtmiştir. Katılımcılardan biri "Kadına el kaldıran zaten erkek değildir, o, kendine güveni olmayan veya akli başında olmayan biridir" **şeklinde** bir ifade dile getirirken bir diğer katılımcı ise "**Böyle bir durumdan Allah korusun**" demiştir.

Eski Türk aile yapısında kadının statüsüne ve rolüne bakıldığı zamanki kadınların **her** konuda söz sahibi olduğu görülmektedir. Hatta devlet siyasetine yön verenler "naib" olarak devleti idare edenler bile vardı.¹⁴ Yabancı elçilerin kabulünde Göktürk hatunları hazır bulunurlardı.¹⁵ Hun İmparatorluğu adına Çin ile ilk barış antlaşma metnini imzalayan hatundur. Uygur Devleti'nin kuruluşu sırasında Hakan Alp **İlteber'in** annesi Uluğ Hatun ülkenin içinde bulunduğu anlaşmazlıkları çözüyordu.¹⁶ Göktürk ki-

8 M. Öcal Oğuz, "Yazılı ve Sözlü Hukuk Açısından Evlenme Pratikleri ve Töre Cinayetleri", *Milli Folklor*, Yıl 24, S.95, s. 109.

9 Ufuk Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s. 362.

10 Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, s. 354.

11 *age*, s. 357.

12 *age*, 362.

13 Hayati Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1989, s. 112.

14 M. Cihangir Doğan, "Eski Türk Ailesinin Yapısı ve Fonksiyonları", *MÜ. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, S. 8, Yıl 1996, s. 79.

15 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996, s. 232.

16 Necdet Sevinç, *Eski Türklerde Kadın ve Aile*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1987, s. 33; Osman Turan, *Türk*

tabelerinde Bilge Kağan: “Tanrı, Türk milleti yok olmasın diye babam ilteriş Kağan ile Bilge Hatun’u yükseltti” diyordu.¹⁷ Eski Türklerde devlet yönetiminin her kademesinde görev alan kadının yanısıra aile içinde ise kadınlar çocuğun terbiyesi, ailenin mali işleri ve evin diğer işleriyle meşgul olmandır. Türk kadını temizliği, cesareti, namus ve dürüstlüğüyle dikkat çekendir. Türk kadınının erkeklerle beraber avcılık ve kayak sporu yaptığı, ata binip ok attığı tarihi kayıtlarda mevcuttur.¹⁸

UlluÜyürdenilen Karaçay-Malkar geniş aile tipinde ortak mülkiyet düzeni vardı. Dolayısıyla dağılan bir evin mülkü kardeşler arasında eşit olarak paylaştırılırdı. Ev dağılırken küçük kardeşe anne ile oturmaya devam edeceği için babanın esas mülkü ona düşerdi. Buna da *atalık ülüş* (babalık hissesi) denirdi. Bu geleneğe eski Türk ve Moğol toplumlarında da rastlanırdı.¹⁹

Karaçay-Malkar Türkleri’nde aile oluşturulurkendikkat çeken bir konu; yedi kuşağa kadar birbiriyle akraba olanlar ve aynı soydan olanların evlenememesidir. Buna **günümüzde hala dikkat edildiği görülmektedir**. Dolayısıyla her Karaçay-Malkarlı yedi kuşak önceki dedesine kadar soyunu bilmek zorundadır. Akralalık erkek ya da baba soyu tarafından soy adı ve soyun damgası kullanılarak yürütülür.

Kırgız ve Altay gibi Türk toplumlarında da görülen yedi kuşağa kadar akraba olanlarla evlenememe geleneğinin, Hazar, Kıpçak ve Altınordu kavimleri aracılığıyla Kafkasya’ya gelip yayıldığı tahmin edilmektedir. Bu gelenek Kabardey, Abhaz ve Adigeler arasında da uygulanmaktadır. Ancak Dağıstanlılar ve Çeçen-İnguşlar arasında kardeş çocukları arasında bile evliliğe rastlanmaktadır.²⁰

Karaçay-Malkar Türklerinde Evlilik Biçimleri

Eski Türklerde olduğu gibi Karaçay-Malkar Türklerinde tek eşlilik esastır. Evlilik nikah ve kaçırma olmak üzere iki şekilde gerçekleşirdi. Nikah adetine göre evlilik ise **üç şekilde** olurdu:

1. Erkek ve kız tarafının karşılıklı anlaştığı ve erkek tarafının kız tarafına *kalın* adı verilen bir nevi başlık parası ödediği.²¹ Kalın geleneği eski Türklerde de oldukça yaygındır.²² Karaçay-Malkar’da kalın, aile için kızlarının satılması anlamına gelmez oğlan tarafın kıza verdiği değer bir göstergesi olarak kabul edilirdi. Kız tarafı kendilerine ödenen kalını kızlarının çeyizine ve erkek tarafına alacakları hediyelerin masrafını karşılamak için kullanırlardı. Kalını kendileri için kullanan anne-babalar ayıplanırdı.²³

2. **İki ailenin karşılıklı anlaşarak birbirlerinin oğullarına kızlarını verdikleri**.²⁴ Bu tür evlilikte Kalın ödenmez. Günümüzde ülkemizin bazı bölgelerinde uygulanan *berdele* benzetebiliriz.

3. Kocasız ölüp dul kalan bir kadının kocasının kardeşi ile evlenmesi. Bu evlilik biçiminde kalın ödenmezdi.²⁵ Eski Türklerde bu evlilik şekline *levirat* denirdi ve Türklerin her boyunda bu uygulamanın bulunduğu iddia edilmektedir.²⁶

Kaçırma adetine göre evlilik ise iki şekilde olurdu:

1. **İsteyerek Kaçırma**: Bu usul genellikle düğün masraflarından kaçınmak için uygulanırdı fakat erkek tarafı bu durumda da çoğunlukla kızın kalınını öderdi.

2. **Zorla Kaçırma**: Öncelikle kızın isteği olmadan zorla kaçırıldığı durumda kaçırılanlar ölümle veya çok ağır bedellerle cezalandırılırlardı. Ancak aynı kişi kızı bir daha kaçırmayı başarabilirlerse kızın ailesi kızı ona verirler kalın da almazlardı.

Kafkas halkları arasında kaçırma adeti yaygındır.²⁷ Erkul,²⁸ Eski Türklerde **özellikle de Altay Türklerinde evliliklerin kaçırma ve yağma yoluyla gerçekleştiğini** savunmakta fakat Ziya Gökalp,²⁹ Eğer *Cihan Hakimiyeti Mefkûresi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996, s. 126.

17 Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2000, s. 37.

18 Abdülkadir Donuk, “Çeşitli Toplumlarda ve Eski Türklerde Aile”, *İÜEF Tarih Dergisi*, S.33, , İstanbul 1980, s. 167.

19 Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, s. 363.

20 *age*, s. 364.

21 Tavkul, *Kafkasya Dağlılarında*, 126.

22 Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişim Çağları*, Kömen Yayınları, Ankara 1979, s. 268

23 Tavkul, *Kafkasya Dağlılarında*, 126.

24 *age*, 126.

25 *age*, 126.

26 Jean Paul Roux, *Türklerin Tarihi Pasifik’ten Akdenize 2000 Yıl*, Çev: Aykut Kazancıgil-Lale Arslan, İstanbul 2007, s. 135.

27 Tavkul, *Kafkasya Dağlılarında*, s. 126.

28 Ali Erkul, “Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 92.

29 Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, Tokar Yayınları, İstanbul 2010.

kız kaçırma veya yağma yolu ile yapılan evlilikler yaygın olsa idi sürekli akın ve yağma yapan Eski Türk toplumlarında kalın verme diye bir olgu ortaya çıkmazdı diyerek Türk mitolojisinden verdiği örneklerle de tezini güçlendirmektedir.

Yapılan alançalışmasında **günümüz** Karaçay-Malkar Türkleri'nde her iki şekilde evliliklerin gerçekleştiği bilgisi elde edilmiştir.

Karaçay-Malkar Türklerinde Sakınma Geleneği

Kafkas halkları arasında, yapılması hoş karşılanmayan bir davranış biçimi olan “sakınma” geleneği; **eşler** arasında, anne-baba ile çocukları arasında, kadın ile eşinin akrabaları arasında ve erkek ile eşinin akrabaları arasında olmak üzere dört şekilde uygulanır.

1. Eşler Arasında Sakınma Geleneği: Karaçay-Malkarlarda erkekler yabancıların yanında eşlerine dikkat etmiyormuş gibi görünürler eşleri de hiçbir yerde kocalarının adını telaffuz etmezlerdi. Başkalarının yanında eşlerin birbirine ilgi göstermesi ayıp karşılanırdı. Bu davranış biçimi Adigelerde, Kabardeylerde, Osetlerde ve Çeçenlerde de uygulanmaktadır.³⁰

Alan uygulamasında bu konuyla ilgili bir soru bulunmaktadır. Buna **göre** 11 katılımcı günümüzde bu geleneğin kalmadığını ifade etmiş; 4 katılımcı ise aile büyüklerinin yanında eşlerin birbirleriyle konuştuğunu fakat isimleriyle hitap etmediklerini belirtmişlerdir. Buna göre Karaçay-Malkar Türkleri'nde sakınma geleneğinin gittikçe kaybolduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

2. Anne-baba İle Çocukları Arasında Sakınma Geleneği: Kafkasya halkları arasındaki bu gelenek anneden çok babayı ilgilendirir. **Çünkü anne ile çocukları arasındaki sakınma gelenekleri babaya nazaran daha yumuşaktır.**

Karaçay-Malkarlı bir baba başta kendi anne-babası olmak üzere büyüklerin yanında çocuğunu kucasına alamaz, onlarla konuşamaz, oyun oynayamaz, ona sevgisini ve ilgisini belli edemez. Hatta büyükbaba ve büyükanne dururken çocukları üzerinde denetleme bile yapamazdı. Haklılığı ve doğruluğu şüpheli olan bu davranış biçimi bazen daha da abartılır, çocukları ölüm tehlikesinde bile olsa ona yardım eli uzatılamadığı durumlar yaşanırdı.

Bu noktada alan araştırması verilerinden yeniden yararlanılabilir. Mülakatlar neticesinde katılımcıların tamamı artık anne ve babanın, ebeveynlerinin ve aile büyüklerinin yanında çocuklarını abartmadan sevebildiklerini ve onlara isimleriyle hitap ettiklerini belirtmişlerdir.

Bu gelenek bazısında daha yumuşak bazısında daha katı olsa da Karaçay-Malkarların komşuları olan Adigelerde, Kabardeylerde, Osetlerde ve Çeçenlerde de mevcuttur.³¹

3. Kadın İle Eşinin Akrabaları Arasında Sakınma Geleneği: Bu gelenek genel anlamda kadının, başta eşinin anne-babası olmak üzere ailedeki büyüklere görünmeme, konuşmama, isimlerini söylememe gibi davranışlarını kapsar. Bir süre kendi odasından dışarıya çıkamayan gelinin, bir törenle “büyük ev” denilen evin salonuna kabuledilip artık ev halkına görünmeye başlamasıyla beraber bir yandan eşinin anne-babasına hizmet eder diğer yandansa bunlarla konuşmazdı. Ortalama olarak bir yıllık evliyen veya bir çocuk doğurduğunda artık gelin yine törenle ve hediyelerle konuşturulurdu. Bu kayınvalide ile olan süredir. Kayınbirader ile 3-4 yıl kayınpeder ile konuşmama süresi ise 4-5 yılı bulurdu.

Saha çalışmasından bu konuyla ilgili elde edilenlere bakıldığında söz konusu geleneğin halen yaşadığı söylenebilir. Öyle ki görüşme gerçekleştirilen katılımcılardan 12'si bu geleneğin bu gün devam ettiğini söylemiş; 2'si bunun artık köylerde sürdüğünü, **şehirlerde uygulanmadığını** belirtmiştir. 1 katılımcı ise bu geleneğin kalmadığını ifade etmiştir. Ancak katılımcıların tamamı bu geleneğin devam etmesi yönünde olumlu görüş bildirmişlerdir.

Bu gelenek diğer Kafkas halklarında da vardır ve benzer şekildedir.³²

4. Erkek İle Eşinin Akrabaları Arasında Sakınma Geleneği: Bir Karaçay-Malkar erkeği, evlendikten birkaç yıl sonra eşinin ailesi kendisini davet edinceye kadar sakınma geleneğini devam ettirirdi. Davete çeşitli hediyelerle giden damat kurban dahi kesilerek düzenlenen bu şölenin ardından sakınma geleneğini sona erdirirdi. Artık eşinin ailesine görünebilir, konuşabilir, onlarla aynı sofrada yiyip içebilirdi.³³

Karaçay-Malkarlarla, Adigeler ve Kabardeyler arasında benzerlik taşıyan bu gelenek, ataerkil hayat

30 Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, s. 368.

31 *age*, s. 369-370.

32 *age*, s. 371-372.

33 *age*, s. 374.

tarzının unsurlarından biri olan gençlerin yaşlılara şartsız itaat etmeleri gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Sakınma geleneği Osetler ve Çeçen-İnguşlar arasında daha zayıftır.³⁴

Yapılan uygulama çalışmasında katılımcılardan 1'i artık bu geleneğin uygulanmadığını iddia etmiş; diğer 14 katılımcı söz konusu geleneğin şehirlerde eskisi kadar önemli olmadığını, köylerde ise daha kısa süreli de olsa uygulandığını dile getirmişlerdir.

19. yüzyılın ikinci yarısında Orta Asya ve Sibirya'daki Türk toplulukları arasında araştırma yapan W. Radloff Altay ve Kazak Türkleri'nde de Kafkasya'dakine benzer sakınma geleneği olduğunu tespit etmiştir. Ancak Radloff, Orta Asya Türk Toplulukları'nda **görülen sakınma geleneğinin** Kafkasya'da uygulandığı kadar katı olmadığını belirtmiştir.³⁵

Karaçay-Malkar Destanlarında Kadının Yeri

Karaçay-Malkar mitolojisinin önemli bir bölümünü Nart destanları oluşturur. Nartlar, Kafkas kültürünü meydana getiren Abhaz, Adige, Karaçay-Malkar, Kabardey, Oset, Çeçen-İnguş ve Dağıstan halklarının ataları sayılan efsanevi bir halktır. Tavkul, günümüzde Kafkas halkları arasında yaşayan Nart destanlarının Kafkasya halkları arasında onların kültürlerini birleştirici bir rol oynadığını vurgulamaktadır.³⁶ Bir çok Karaçay-Malkar destanı hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan Ufuk Tavkul'un *Karaçay-Malkar Destanları*³⁷ adlı kitabında yer alan **Örüzmek** ve *SatanayBiyçe* ve *Kanşavbiy ile GoşayahBiyçe* destanı çalışmamıza Karaçay-Malkar Türklerinin kadına bakış açısıyla ilgili önemli katkı sağlayacaktır.

Örüzmek ve *SatanayBiyçe* destanında,³⁸ Satanay, Nartların lideri olan **Örüzmek'in eşidir**. Satanay-Biyçe **güzelliğin ve bilgeliğin sembolüdür**. **Babası güneş annesi aydır**. **Ünvanı** olan *Biyçe*, prenses anlamına gelmektedir. Bu destana göre SatanayBiyçe ile kocası **Örüzmek** mutlu bir hayat yaşamışlardır. SatanayBiyçe Nartları'na **düştükleri** sıkıntılı durumlardan keskin zekasıyla kurtarmayı başaran ve kocası **Örüzmek'e** de zor anlarında yardımcı olan bir karakterdir. Nartlar Satanay'a danışmadan hiç bir işe kalkışmazlar.

Kanşavbiy ile GoşayahBiyçe destanının konusu ise, Karaçay beyi Kanşavbiy ile onun güzelliği dilere destan karısı GoşayahBiyçe'nin birbirlerine olan bağlılığıdır. GoşayahBiyçe'nin **eşi** Kanşavbiy'e aşık olan bir kadının büyü yaparak onları ayırması ve Kanşavbiy'in **tüm olumsuzluklara rağmen güzel eşine kavuşma çabaları yer almaktadır**.³⁹

Sonuç

Binlerce yıldır Kafkasya'da Elbruz Dağı'nın eteklerinde yaşayan Karaçay-Malkarlar, Orta Asya bozkırlarından gelen Kimmerler-İskitler-Alanlar-Hunlar-Bulgarlar-Hazarlar ve Kıpçaklar gibi kavimlerle kaynaşarak onların örf ve adetleriyle kendi hayat tarzlarını birleştirmişlerdir. Diğer yandan etraflarında bulunan Kabardeyler, Adigeler, Abhazlar gibi çeşitli kavimlerle de hep kültürel iletişim içerisinde olmuşlardır.

Çalışmamızda faydalandığımız kaynaklara ve yapılan saha araştırması verilerine bakıldığında Karaçay-Malkar Türkleri'nin aile yapısında kadının önemli ve saygın bir yerde olduğunu rahatlıkla görebiliyoruz. Yabancı seyyahların ve sosyologların gözlemlerine dayanarak Karaçay-Malkar kadınların çevredeki diğer halkların kadınlarına göre daha rahat ve özgür bir konumda olduklarını da **söyleyebiliriz**.

Kaynakça

BİCE, Hayati, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*; Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1989.

DOĞAN, M. Cihangir, "Eski Türk Ailesinin Yapısı ve Fonksiyonları", *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, S. 8, Yıl 1996, s. 73-81.

³⁴ age, s. 377.

³⁵ age, s. 376.

³⁶ Tavkul, *Kafkasların Kalbine*, s. 170.

³⁷ Ufuk Tavkul, *Karaçay-Malkar Destanları*, TDK Yayınları, Ankara 2004.

³⁸ age, s. 34-44.

³⁹ age, s. 162-193.

- DONUK, Abdülkadir, “Çeşitli Toplumlarda ve Eski Türklerde Aile”, *İÜEF Tarih Dergisi*, S.33, İstanbul 1980, s. 147-168.
- ERKUL, Ali, “Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 90-106.
- GÖKALP, Ziya, *Türk Töresi*, Toker Yayınları, İstanbul 2010.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996.
- KOCA, Salim, “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, *Türkler*, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 15-37.
- OĞUZ, M. Öcal, “Yazılı ve Sözlü Hukuk Açısından Evlenme Pratikleri ve Töre Cinayetleri”, *Milli Folklor*, Yıl 24, S.95, s. 103-113.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişim Çağları*, Kömen Yayınları, Ankara 1979.
- ROUX, Jean Paul, *Türklerin Tarihi Pasifik’ten Akdenize 2000 Yıl*, Çev. Aykut KAZANCIGİL-Lale ARSLAN, İstanbul 2007.
- TAVKUL, Ufuk, *Kafkasya Dağlılarında Hayat ve Kültür*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1993.
- TAVKUL, Ufuk, *Karaçay-Malkar Destanları*, TDK Yayınları, Ankara 2004.
- TAVKUL, Ufuk, *Kafkasya Gerçeği*, Selenge Yayınları, İstanbul 2009.
- TAVKUL, Ufuk, *Kafkasların Kalbine Yolculuk Karaçay-Malkar*, Bengü Yayınları, Ankara 2012.
- TURAN, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996.
- SEVİNÇ, Necdet, *Eski Türklerde Kadın ve Aile*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1987.
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kara%C3%A7ay-%C3%87erkesya>.
- <https://en.wikipedia.org/wiki/en:Kabardino-Balkaria?uselang=tr#Religion>.

Ek 1: Katılımcı Görüşme Soru Formu

Demografik Veriler Yaş; Cinsiyet; Medeni Durum; Eğitim Düzeyi;...

- 1- Karaçay-Malkar Türkleri’nde evin reisi kimdir? Aile içerisinde kararlar nasıl alınır?
- 2- Kadın ile erkeğin birbirinin akrabalarına konuşmama ve görünmeme gibi sakınma gelenekleri hala devam etmekte midir? Bu gelenekle ilgili ne düşünüyorsunuz?
- 3- Yaşlıların ve aile büyüklerinin yanında eşler birbiriyle rahatça konuşur mu; birbirlerine isimleriyle hitap eder mi?
- 4- Eşler anne-babalarının veya yaşlıların yanında çocuklarını sevebilirler mi? Çocuklarına nasıl hitap ederler?
- 5- Karaçay-Malkarlar’da erkekler eşlerini döverler mi? Böyle bir olayı duydunuz veya buna tanık oldunuz mu?
- 6- Mevcut toplumsal yaşayışta kaç çeşit evlenme şekli söz konusudur? Kız kaçırma geleneği var mı?

Ek 2: Resimler

Карачаево-балкарская княгиня Кябахан Урусбиева в кругу семьи. Конец XIX в.

KabahanOrusbiy ve ailesi.

Кубань обл., Карачаевский округ, Карачи. Хаджи-мусулмансы Крым-Шамхалов и его семейство

Karaçay-Malkar Türkleri aile fotoğraf örnekleri

Karaçay tamadaları- 1880 yılında Karaçay'ın Kart-Curt elinde fotoğrafçı Yermakov tarafından çekilmiş olan fotoğraf.

Kart-Curt'lu Karaçaylıların yaptıkları eğlenceden bir görüntü.

Samsun Reji İdaresi ve Tütün İşçisi Kadınlar

Doç. Dr. Mucize ÜNLÜ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Giriş

Kırım Harbi sırasında ilk dış borçlanmasını yapan ve 1875 yılına kadar on beş kez borç alan Osmanlı Devleti bu tarihte mali iflasını ilan etmiştir. Devletin ödeyebileceğinden fazla miktarda borçlanması ve borç alınan paraların yatırıma dönüştürülememesi mali iflasta etkili olmuştur. Hükümet aslında 1865 yılından itibaren borçların ödenmesi konusunda sıkıntı yaşamaya başlamış ancak Osmanlı Bankası'ndan alınan avanslar ve yüksek faizli yeni borçlanmalar iflası on yıl geciktirmiştir. 30 Ekim 1875 tarihli Ramazan Kararnamesi ile hükümetin dış borçların yarısını ödemeyeceği ve bu meblağa karşılık on yılda ödenecek %5 faizli tahviller verileceğini ilan etmesi İngiltere ve Fransa başta olmak üzere özellikle borç alınan ve tahvil sahiplerinin çoğunlukta bulunduğu Avrupa ülkelerinde protesto edilmiştir. Bundan sonraki günlerde taahhüt ettiği yarım ödemelerini bile yapamayan hükümet, Nisan 1876'da ise bütün borçların ödemesini durdurmuştur¹.

22 Kasım 1879'da Osmanlı Devleti ile Osmanlı Bankası ve Galata bankerleri arasında Rüsum-ı Sitte Mukavelenamesi imzalanmış ve anlaşma gereği Galatalı bankerler alacaklarına karşılık olarak devletin damga, müskirat, balık avı, tuz ve tütün vergileri ile ipek öşründen oluşan altı gelir kaynağını işletme hakkını elde etmişlerdir. 20 Aralık 1881'de ise Muharrem Kararnamesi ile söz konusu gelirlerin yanı sıra daha birçok gelir kalemini devralan Düyun-ı Umumiye İdaresi kurulmuştur². Bu idare aracılığıyla verdikleri borcu geri alacaklarından emin olan Avrupa sermaye çevreleri, Osmanlı Devleti'ni yeniden borçlandırmaya çalışmışlardır. Nitekim Düyun-ı Umumiye İdaresi kurulduktan sonra Osmanlı ekonomisinin geniş bir alanı yabancı denetimi altına girmiş ve yeni düzende Osmanlı hazinesi değil yabancı sermaye sahipleri güçlenmişlerdir³.

Devletin önemli gelir kaynakları arasında yer alan tütünün geliri de Osmanlı borçlarının bitimine kadar Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne bırakılmış⁴ ve Osmanlı Devleti ile Düyun-ı Umumiye İdaresi bir tütün tekeli kurulması konusunda anlaşmışlardır. İmtiyazın gerçek sahibi olan Osmanlı Bankası, Viyana'da Kreditanstalt gurubu ve Berlin'de Bleichröder kuruluşları tarafından Mayıs 1883'de sözleşme imzalanarak Tütün Rejisi adıyla devlete ortak, imtiyazlı bir şirket tesis edilmiştir. İmtiyaz süresi 30 yıl olan şirket, ülke içinde tüketime ayrılan tütünlerin üretim, satın alma, depolama, işleme, sigara üretim ve satış aşamalarını gerçekleştirmek ve bu faaliyetleri Osmanlı Devleti adına yürütmek üzere kurulmuştur. Anlaşma çerçevesinde yeni işleme ve depolama tesisleri kuran ve bu merkezlere uzak olan üretim bölgelerinde temsilcilikler açan şirket, İstanbul'un yanı sıra tütün üretimi fazla olan Samsun, Adana, İzmir, Manisa, Beyrut, Şam, Halep ve Yafa gibi merkezlerde de fabrikalar tesis etmiştir. 1887 yılında Samsun'da kurulan tütün fabrikası İstanbul'dakinden sonra açılan ikinci büyük fabrikadır⁵.

Samsun Reji İdaresi

Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin en önemli kuruluşlarından biri olan Reji Şirketi, Samsun'daki bayındırlık faaliyetlerinde, eğitim ve sosyal hizmet alanlarında, bataklıkların kurutulması ve şehirde çıkan yangının söndürülmesi gibi hizmetlerde katkıda bulunmuştur. Katkılarından dolayı 1887

1 *Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü SAMSUN, munlu@omu.edu.tr

Faruk Yılmaz, *Devlet Borçlanması ve Osmanlıdan Cumhuriyete Dış Borçlar*, İstanbul 1996, s. 46-49.

2 Filiz Dıñoğlu, *Trabzon Reji İdaresi (1883-1914)*, İstanbul 2007, s. 28-29.

3 Yılmaz, s. 53-55.

4 Melda Yaman Öztürk-Nuray Ertürk Keskin, "Tütün Sektöründe Yabancı Yatırım: Reji Deneyimi Işığında Bugünü Anlamak", *Çalışma ve Toplum*, 2013/2, s. 96.

5 V. Necla Geyikdağı, *Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914*, İstanbul 2008, s. 187; Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara 1994, s. 76; Öztürk-Keskin, s. 96-98.

Mart'ında Samsun Reji nazırının taltifi için vilayetle merkez arasında yazışmalar yapılmıştır⁶. 1889 yılı başında ise Samsun'da inşa edilmekte olan hükümet konağının inşa masraflarına katkı olmak üzere Reji umumi nazırı tarafından 150 adet Osmanlı lirası yardım yapılmasını teşvik eden Samsun Reji nazırı Simla Efendi'nin taltifi uygun görülmüştür. Şehirde yangın çıktığında Reji tulumcularını alarak yangın yerine giden tütün fabrikası müdürüne de rütbe verilmiştir⁷. Şirket idarecileri vilayette düzenlenen at yarışlarına, spor müsabakalarına katılmışlar, balo ve çeşitli partiler düzenleyerek sosyal hayatta aktif olarak varlık göstermişlerdir⁸. Ancak Reji yönetimi, zamanla merkezi hükümet, yerel idare ve özellikle de tütünden geçimini sağlayan insanlarla ilişkilerinde sorunlar yaşamıştır. Şirketin kârını her şeyin üzerinde görmesi, çiftçinin tütününe düşük fiyat vermesi, imtiyaz sözleşmesinde olmadığı halde verdiği krediye %5 faiz istemesi gibi uygulamaları çiftçiye zor duruma düşürmüştür. Geçim zorluğu çeken çiftçi, kaçak tütün üretmeye ve bazı yerlerde ürününü Reji'nin verdiği fiyatın iki üç katını veren kaçak tütün tüccarına satmaya yönelmiştir. Bunun üzerine şirket, kaçakçılığı önlemek için kolcu denilen kendi silahlı güvenlik gücünü oluşturmuş, kolcuların kötü muameleleri ise ayrı bir sorun yaratmıştır⁹.

Reji'nin söz konusu uygulamaları sebebiyle duyulan rahatsızlık giderek artmış ve çeşitli tarihlerde devlet merkezine kurum ile ilgili şikâyetler iletilmiştir. Şirkete yönelik şikâyetler yalnız Samsun ile sınırlı değildir. 1887 yılı Şubat ayında hükümete Samsun'un yanı sıra Selanik vilayetinden de benzer içerikli telgraflar gönderilmiştir. Kavalatütün üreticileri ve tüccarı tarafından gönderilen telgraflar, Reji şirketinin nizamname hükümlerine uymadığı yönünde sızlanmaları içermektedir. Samsun'dan çekilen telgraflarda ise şirketin üreticilere uyguladığı baskılar sebebiyle halkın gruplar halinde hicrete teşebbüs ettiği bildirilmiştir. Kaldı ki rahatsızlık sadece üreticilere yapılan baskılardan kaynaklanmamaktadır. Reji şirketi kurulduğunda üreticilere bir kez borç vermiş, ikinci ve üçüncü yılların mahsulü bu borcukarşılık alındıktan sonra üreticiler borçlu bırakılmıştır. Daha sonra ise hiç borç para verilmemiştir. Bir diğer şikâyet konusu ambarlardır. Reji, nizamname gereği tesis etmek zorunda olduğu ambarları inşa etmemiş ve ürünler üreticilere muhafaza ettirilmiştir. Üstelik üreticilerin tütünlerine düşük fiyat teklif edilmekte, kabul etmeyenlerin ürünleri kolcuların baskısıyla ve üstelik üreticilerin imkanlarıyla Samsun'a göndertilmektedir. Belirlenen fiyatta uzlaşamaması halinde üreticilerin tütünleri reji görevlilerinin tayin ettiği fiyat üzerinden zorla satın alınmaktahatta tütünün eksik geldiği gerekçesiyle çiftçi para cezasına çarptırılmaktadır. Mahsulünü götürmeyen üreticilerin tütünleri evlerine gönderilen silahlı kolcular tarafından müsadere edilmekte, kolcular rastgele girdikleri evlerden zorla aldıkları tütünlerin kaçak olduğunu beyan ederek üreticilerinin hapsine sebep olabilmektedirler. Yaşanan bu usulsüzlükler sebebiyle beş altı yüz kişi göç etmiş, binlerce kişi de göç etmeye hazır hale gelmiştir. Gelişmeler karşısında hükümet vilayet yönetiminden ilgili nizamnamenin kaza ve nahiye yöneticilerine ulaştırılarak hem şirketin hem de üreticilerin hukukunun korunmasını istemiştir. Başka bölgelerden de benzer şikâyetler iletilmiş olmalı ki vilayetlere ve müstakil mutasarrıflıklara şirketin nizamname hükümlerine aykırı tasarruflarda bulunmaması bildirilmiştir¹⁰.

Tavsiye ya da uyarılar tütün üreticilerinin Reji'den şikâyetlerinin büyük bir protestoya dönüşmesini önleyememiştir. Bazı tütün tüccarının tahriklerinin de etkisiyle köylerdeki tütün üreticileri, 1887 yılı Şubat ayında hükümet konağı önünde toplanmışlar ve bir hafta süreyle şehir merkezine gelerek protestolarını sürdürmüşlerdir. Protesto sürecinde Reji binasını taşıyıp görevlilere saldırmışlardır. Kolculardan ve halktan yaralananlar olunca Reji memurları gelişmelerden kaygı duyarak işe ara vermiştir. Olayların daha da büyüyebileceği endişesiyle vilayetten takviye kuvvet istenmiştir. Bu süreçte çiftçiler, Reji'yi yerel yönetime şikâyet ettikleri gibi devlet merkezine de rahatsızlıklarını içeren arzu haller göndermişlerdir. Samsun'da tütün fabrikasının kurulduğu yıl gerçekleşen protesto gösterileri İstanbul basınında geniş yer bulmuştur. Bunun üzerine hükümet olayı araştırmak üzere bölgeye bir memur gönderilmesine karar vermiş¹¹ ve bu görev liyakati ve bölgedeki duruma vakıf olması dolayısıyla Maliye

6 BOA, *DH.MKT.*, Nr. 1403/62, 8 Cemaziyelahir 1304/ 4 Mart 1887.

7 BOA, *DH.MKT.*, Nr. 1584/3, 21 Cemaziyelahir 1306/ 23 Ocak 1889.

8 Dıñoğlu, s. 58. Örneğin İstanbul Reji yöneticisi İvanov 1889 yılında Samsun'da inşa faaliyeti sürdürülen hükümet konağı için 150 Osmanlı lirası yardımda bulunmuştur. (Mehmet Yavuz Erler-Kerim Edinsel, "Samsun'da Tütün Üretimi (1788-1919)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 18, 2011, s. 237).

9 Geyikdağı, s. 187, 206.

10 BOA, *DH.MKT.*, Nr. 1400/52, 24 Cemaziyelahir 1304/ 18 Şubat 1887.

11 BOA, *DH.ŞFR.*, Nr. 132/142, 20 Şubat 1302/ 4 Mart 1887; *DH.ŞFR.*, Nr. 132/131, 12 Şubat 1302/ 24 Şubat 1887; Öztürk-Keskin, s. 109.

Meclisi azası Zühdü Bey'e verilmiştir¹².

Samsun'da çok yönlü incelemelerde bulunan ve konunun bütün muhataplarıyla görüşmeler yapan Zühdü Beyayrıntılı bir rapor hazırlamıştır. Rapora göre Reji, üreticilerden aldığı tütünler düşük fiyat vermekte, nizamname gereği zorunlu olduğu halde çiftçilere borç vermekte zorluk çıkarmaktadır. Reji'nin 100 bin kıyye tütün üretilen her bir köyde bir ambar yapması gerekirken bunu yapmaması en büyük şikâyet konusudur. Tüccar ise yabancı ülkelere gönderecekleri tütünlerin idare tarafından geciktirilmesinden şikâyetçidir. Zühdü Beyraporunda Reji'nin özellikle ziraatçılara borç vermesiyle ilgili şartnamede bulunan vazifesini yerine getirmeye zorlanmasına vurgu yapmıştır. Söz konusu şikâyetler İstanbul'daki Reji genel merkezine aktarılmış ve genel merkez aracılığıyla Reji görevlilerine bundan sonra nizamnamenin çiftçi ve tüccar hukuku ile ilgili hükümlerinin uygulanmasına dikkat edilmesi bildirilmiştir¹³.

1887 yılı başındaki olaylardan sonra gerek mahalli gerekse merkezi yönetim Reji'nin şartname hükümlerini yerine getirmesi hususunda takibatını sürdürmüştür. Şirketin şartnameye göre 100 bin kıyye ve daha fazla tütün yetiştiren köylerin her birinde, birkaç köyün birlikte elde ettiği tütünün 100 bin kıyye olması durumundada bu köylerin orta yerinde bir ambar yapması gerekiyordu. Üreticiler, Reji'ye vereceği tütünleri on saatten uzak mesafeye nakletmeye mecbur değildi. Reji tarafından yapılan ambarlar tütün üretilen yere on saatten daha uzak mesafede ise idarenin bu tütünleri ambarına almak üzere bir memur görevlendirmesi gerekmektedir. Oysa Reji'nin bu şartları yerine getirme konusunda eksikleri vardı. Tedarik etmiş olduğu ambarlar yeterli değildi. Daha önce yapılmış ambarlardan uygun yerlerde olmayanların yerlerinin değiştirilmesi, uygun şartlarda olmayan binaların ıslah edilmesi gerekiyordu. Bu sebeple Reji'nin eksiklerini tamamlamasına dair irade çıkmıştır. Nitekim İlyasköy ve Kadıköy muhtarları çektikleri telgraflarda Reji'nin köylerinde ambar yapılmayarak köylüyü tütünlerini Samsun'daki ambara nakletmeye zorladığını yazmışlardır. Yani Reji memurları şartname hükümlerine aykırı tutumlarını sürdürmekte bunun da ötesinde bu uygulamalarına hükümeti aracı etmeye çalışmaktaydılar. Bukabul edilebilecek bir durum olmadığından mutasarrıflığa Reji idaresinin vazifesini yapmaya davet edilmesi bildirilmiştir¹⁴. Bunda Trabzon vilayet yönetiminin şirketin şartname hükümlerine uyması için Reji genel merkezine tebligat gönderilmesi talebi ve Canik'ten Reji'nin adletsiz uygulamaları hakkında gönderilen mazbatalar etkili olmuştur¹⁵.

Hükümete Samsun merkez dışındaki kazalar halkı tarafından Reji hakkında şikâyetler iletilmiştir. Bafra kazası imam ve muhtarları adına gönderilen telgraf¹⁶ ve Çarşamba, Terme ve Bafra kazaları ziraatçıları adına gönderilen arzu hallerde¹⁷ üreticilerin tütünlerinin usul dışı yöntemlerle müsadere edildiği belirtilerek Reji memurları şikâyet edilmekteydi¹⁸. Düzköy tütün üreticilerinden Yani ve arkadaşının gönderdiği telgrafta da Samsun tütün merkezine naklederek tüccara sattıkları tütünlerine Reji memuru tarafından el konduğu ve darp edildikleri ifade edilmiştir¹⁹. Samsun'dan Muhacirin Komisyonu Riyaseti'ne de Reji memurlarından görmekte oldukları saldırılardan şikâyeti içeren birçok tezkire gönderilmiştir²⁰.

Tütün üreticilerinden Karakaş Dimid'in Ağustos 1887'de Samsun'dan merkeze çektiği telgraf, Reji ile üreticiler arasında hukuki boyutta da problemler yaşandığını göstermektedir. Dimid, komşusu ile birlikte bir önceki yıl ürününden Reji'nin bilgisi dahilinde kendi mağazasına 9 bin kilo tütün koymuştur. Bir süre sonra kolcular tarafından tütünlerinin ruhsatsız nakledildiği gerekçesiyle el konmuş ve kendilerinden

12 BOA, *YA-HUS.*, Nr. 200/45, 10 Cemaziyelahir 1304/ 6 Mart 1887; *DH.MKT.*, Nr. 1403/101, 13 Cemaziyelahir 1304/ 7 Şubat 1887; *MV.*, Nr. 17/68, 10 Cemaziyelahir 1304/ 6 Mart 1887.

13 BOA, *DH.MKT.*, Nr. 1410/55, 12 Receb 1304/ 6 Nisan 1887; *DH.MKT.*, Nr. 1425/93, 22 Ramazan 1304/ 14 Haziran 1887. Olaylar sırasında Samsun sancağı idare meclisi azasından Mahmut Bey ile Belediye Reisi Ahmet Nafiz Efendi, Reji idaresinden şikâyet için kasabaya gelen köylülere teskin etmek ve geri dönmelerini sağlamak için büyük gayret göstermişlerdir. Bu davranışlarının mükâfatı olarak kendilerinin taltif edilmesi talep edilmiştir. (BOA, *DH.MKT.*, Nr. 1411/74, 11 Receb 1304/ 5 Nisan 1887).

14 BOA, *DH.MKT.*, Nr. 1411/24, 15 Receb 1304/ 9 Nisan 1887; *DH.MKT.*, Nr. 1348/20.

15 BOA, *DH.MKT.*, Nr. 1437/112, 19 Zilkade 1304/ 9 Ağustos 1887; *DH.MKT.*, Nr. 1462/71, 26 Safer 1305/ 13 Kasım 1887.

16 BOA, *İ.DH.*, Nr. 1016/80209, 23 Rebiülahir 1304/ 19 Ocak 1887.

17 BOA, *DH.MKT.*, Nr. 1764/47, 8 Safer 1308/ 23 Eylül 1890. Canik sancağında mahsulün en değerlisi ve en fazla üretileni tütündü. En iyi tütünler Samsun ve Bafra kazalarında üretilmekte ve bölge insanının refahına büyük katkı sağlamaktaydı. (*Trabzon Vilayeti Salnamesi*, 1888, C. 13, Hazırlayan: Kudret Emiroğlu, s. 281).

18 BOA, *DH.MKT.*, Nr. 1798/4, 26 Cemaziyellevvel 1308/ 7 Ocak 1891.

19 BOA, *BEO*, Nr. 47/3503, 16 Muharrem 1310/ 10 Ağustos 1892.

20 BOA, *DH.MKT.*, Nr. 1454/111, 27 Muharrem 1305/ 15 Ekim 1887.

yüklü miktarda nakit ceza talep edilmiştir. Ardından oğluyla birlikte tefkif edilen Dimid, hükümetten adalet talep etmektedir. Reji İdaresi ise Kara Samsun köyü ahalisinden Dimid ile oğlu Yorifa'nın izinsiz olarak sekiz kişiden 3.660 kilo tütün satın alarak mağazalarına koyduklarını iddia etmektedir. Reji İdaresine dair Yorifa'dan imzalı bir senet almıştır. Bu senedi göstererek mahkemeden tütünün müsadere edilmesi ve nakdi cezaya hükmedilmesini talep etmektedir. İlk etapta Dimid ve oğlunun tütünlerine el konulmasına, para cezasına çarptırılmalarına ve birer sene hapislerine karar verilmiştir. Dimid ve oğlunun itirazı üzerine tekrar görülen mahkemede tütün sahipleri ürünlerini muhafaza edecek yerleri olmadığı için emanet olarak saklamak üzere adı geçen kişinin mağazasına götürdüklerini belirtmişlerdir. Söz konusu senet de tütünlerinin bu şekilde Dimid'in mağazasında tutulduğuna dair verilmiştir. Senette yer alan satın alma ibaresi ile ilgili bilgilerinin olmadığını, Türkçe okuyup yazma bilmediklerinden bu tabirin senedi yazan Reji memuru tarafından konulduğunu ifade etmişlerdir. Konunun muhatapları ve şahitler dinlendikten sonra mahkemeden üreticiler lehine karar çıkmıştır. İlk hüküm düşerek tütünler iade edilmiş ve zikredilen kişilerin tahliyelerine karar verilmiştir. Ancak Reji'nin baskıcı tavırları bundan sonra da devam etmiştir. Kolcular, tütünleri köyden kaldırırken hasara sebep olmuşlar, tütün sahibi kadınları darp ederek yaralamışlardır. Reji'nin baskısından bıkararak göç eden tütün ziraatçılarının sayısı her geçengün artmıştır²¹.

Kurulduğu ilk yıllardan itibaren şikâyet konusu olan Reji Nezareti ileriki yıllarda da çeşitli uygulamaları sebebiyle tepkilerin hedefi haline gelmiştir. Örneğin şirketin 1905 yılı ortalarında tabip ücreti ve ecza bedeli olarak işçilerin yevmiyesinden haftada 100 para kesinti yapması işçilerin tepkisine sebep olmuştur²². Ama asıl büyük problem, 1908 yılında yaşanacaktır. Ülke genelinde görülen işçi hareketleri Samsun'da da yankı bulmuştur. Tütün üreticilerine verilen avans miktarı ve işçi yevmiyelerinin azlığından dolayı çalışanlar zam talebinde bulununca yevmiyelere %25 oranında zam yapılmıştır. İşçiler, bu miktarı az bularak zam oranının %30'a çıkarılmasını talep etmişler ve taleplerini kabul ettirmek için gösteriler yapmışlardır²³. Grevcilerin Reji Nezareti'ne saldırıları üzerine Almanya tebaasından olan Reji müdürü Marolis Almanya konsolosluğuna, Fransa ve Rusya tebaasından iki kişi de kendi konsoloshanelerine müracaat etmişlerdir. Olay yerine giden konsolosların talebi üzerine nezaretin korunması için jandarma gönderilmişse de grevciler bir sonraki gün tekrar çoğu Rum olmak üzere 800 kadar kişi ile Reji nezaretine saldırmışlardır. Nezareti korumak isteyen müdürün elbisesini parçalamışlar, altın saat ve kösteğini gasp etmişlerdir. Olaylarda 20 kişi yaralanmış, aynı gün Reji nazırının evine yapılan diğer saldırıda Marolis ancak Almanya konsolosunun kişisel müdahalesiyle kurtarılabilmıştır²⁴. Asayişin bozulmasına sebep olacak şekilde genişleyen gösteriler üzerine fabrikada çalışmaya ara verilmiştir. Olaylar büyüyüncetaki kuvvete ihtiyaç duyulmuştur. Trabzon'dan 50 kişilik müfreze sevki için emir verilmişse de bu müfrezenin yeterli olmayacağı düşünülerek Merzifon'dan iki bölük askerin gönderilmesi istenmiştir²⁵. Talep edilen takviye kuvvetlerin gecikeceği anlaşılmca da Ünye'de bulunan vilayet jandarma kumandanının maiyetiyle birlikte Samsun'a gitmesi bildirilmiştir. Ayrıca olaylara Reji nazırının uygunsuz tavırlarının sebep olduğu düşünüldüğünden oradan uzaklaştırılmasına dair vilayete art arda telgraflar gönderilmiştir²⁶. Reji Nezareti'nce işçi ücretlerine %30 zam yapılarak topluluk dağıtılıp işçiler işe başlatılmıştır²⁷. Bu olaylara mutasarrıfın müsamahasının sebep olduğuna dair vilayete telgraf çekilerek görevden uzaklaştırılması istenmiştir. Almanya Sefareti, mutasarrıfın uzaklaştırılmasının yanı sıra müdürün zararının karşılanması için de hükümete muhtıra vermiştir²⁸.

Olay bastırıldıktan sonra da konu ile ilgili tartışmalar devam etmiştir. Reji idaresi hükümete müesseselerine yönelik saldırılarda mahalli yönetimin üzerine düşeni yapmadığını ve kurumda çalışan ecneblerin kendi konsoloslarına başvurmak zorunda kaldıklarını yazmıştır²⁹. Ayrıca gerekli tedbirlerin alınmaması halinde vahim olaylar olabileceği belirtilerek bölgeye bu yönde acil emir gönderilmesi

21 BOA, *ŞD.*, Nr. 1841/12, 18 Zilkade 1304/ 8 Ağustos 1887.

22 BOA, *DH.MKT.*, Nr. 1002/56, 11 Ağustos 1321/ 24 Ağustos 1905.

23 BOA, *DH.MKT.*, Nr. 2635/81, 19 Eylül 1324/ 2 Ekim 1908.

24 BOA, *DH.MKT.*, Nr. 2634/96, 16 Ramazan 1326/ 12 Ekim 1908; *DH.MKT.*, Nr. 2648/63, 16 Kanun-ı Evvel 1324/ 29 Aralık 1908.

25 BOA, *DH.ŞFR.*, Nr. 405/82, 28 Eylül 1324/ 11 Ekim 1908.

26 BOA, *DH.ŞFR.*, Nr. 405/67, 23 Eylül 1324/ 6 Ekim 1908; *DH.MKT.*, Nr. 2635/98, 23 Eylül 1324/ 6 Ekim 1908.

27 BOA, *DH.MKT.*, Nr. 2635/81, 22 Eylül 1324/ 5 Ekim 1908.

28 BOA, *DH.MKT.*, Nr. 2634/96, 16 Ramazan 1326/ 12 Ekim 1908; *DH.MKT.*, Nr. 2648/63, 16 Kanun-ı Evvel 1324/ 29 Aralık 1908.

29 BOA, *DH.MKT.*, Nr. 2623/66, 23 Eylül 1324/ 6 Ekim 1908.

istenmiştir³⁰. Reji genel merkezi de hükümetegönderdiği yazıda iş bırakan işçilerin kötü niyetli, silahlı bir takım şahıslar ile nezaret dairesine saldırarak başlattıkları olaylarda silah sesleri her yerden duyulduğu ve mutasarrıflığa birçok kez müracaatta bulunulduğu halde olay yerine polis ya da jandarmanın gitmemesine dikkat çekmiştir³¹. 1908 yılı Ekim’inde yaşanan bu olaylardan sonra merkezden Trabzon vilayetine gönderilen şifrede, yabancı kuruluşlara yönelik saldırıların vahim sonuçlar doğurabileceği belirtilerek alınan tedbirlerin arttırılması, işçilere nasihatlerde bulunulması ve dışarıdan gösterilere katılanların engellenmesi istenmiştir. Ayrıca işçilerin taleplerinin incelenerek gereğinin yapılacağı ve kanuna aykırı hareket edenlerin cezalandırılacağına dair beyannameler hazırlanarak uygun yerlere asılması bildirilmiştir³². Olayların büyümesinden mahalli yönetimi sorumlu tutan Reji yönetimi, Amerikalı memurların böyle bir olayla karşılaşması halinde hükümetlerinin, zararlarını Osmanlı hükümetine tazmin ettireceğini söylediğinden, Amerika müesseselerini korumak için gerekli tedbirlerin alındığını düşünmektedir. Yani mahalli hükümetin ecnebilerin menfaatlerini muhafaza ettiği halde ortak menfaati olan kuruma karşı kayıtsız kaldığı kanaatinde idirler³³.

İşçilerin Ekim’de başlayan eylemleri Şubat ayınakadar devam etmiştir. Kasım ayı sonlarında işçiler ücret artışı talebiyle Reji müdürüne gittiğinde müdür bunlardan bir kısmını tevkif edince diğer işçiler şirket önünde toplanıp alıkonanların bırakılmasını istemişlerdir. Müdürün emriyle kolcular silah kullanınca 8 kişi yaralanmıştır. Bunun üzerine halk, taşlarla Reji dairesinin kapı ve pencerelerini kırmıştır³⁴. Reji nazırının durumun hassasiyetini göz ardı ederek münasebetsiz tavırlar sergilemesi üzerine halk nazırın evini kuşatarak “*kanımızın yerine kan isteriz*” gibi sözler sarf etmişlerdir. Bu sebeple nazırın korumasını yapan asker sayısı arttırılmıştır³⁵. İş bırakarak gösteriler yapan bütün işçileri tarafından çıkarılan olaylar bir süre sonra teskin edilmişse de nazır değiştirilerek yerine Vital Efendi tayin edilmiştir³⁶.

Reji’den memnuniyetsizliklerini sıklıkla merkeze ileten bütün üreticileri taleplerinin karşılanması noktasında hükümetin aracılığına başvurmaktan geri durmamışlardır. 1911 yılı Şubat ayı başında Reji tarafından ziraatçılara verilecek avansın eskisi gibi kile başına iki kuruşa çıkarılmasının sağlanması için hükümete tezkireler göndermişlerdir. Talep, Reji yönetimine iletildiğinde bölgedeki çiftçilere avans olarak bir önceki yıl 17 bin lira verilmişken içinde bulunulan yıl 25 bin lira tahsis edildiği ve sızlanmaya meydan vermeyecek şekilde dağıtıma devam edildiği cevabı verilmiştir³⁷.

Tütün İşçisi Kadınlar

Kadınlar işçi olarak tütün üretiminin bütün safhalarında yer almışlardır. Zahmetli bir iş olan tütün üretiminde tüm aile fertlerinin çalışması zorunlu olarak görülmekle birlikte kadınların hizmet alanı daha geniş kapsamlıydı. Tütün tarlalarında fideleri dikmek, çapalamak, yaprakları kırmak ve ardından toplayarak sıırıklara dizmek için çok sayıda işçiye ihtiyaç vardı. Tarlalardaki işçi ihtiyacı, kadın ve çocukların da işgücünden yararlanılmasını gerektirmekteydi ki tütün tarlalarında erkeklerden çok kadınların çalıştığı bilinmektedir³⁸. İngiliz konsolos Biliotti, Samsun’da tütünden bahsettiği 1883 yılına ait raporunda tütün yapraklarının kalitesine göre dört farklı zamanda toplandığını, kalan yaprakları Çerkez kadınlarının kendilerine kazanç elde etmek için topladıklarını ancak bunların satışının oldukça zor hatta imkânsız olduğunu kaydetmiştir. Konsolosun ifadesine göre Samsun pazarında beşinci kalite olarak sınıflandırılan bu tütün Bremen’de beşinci kalite tütünün yarı fiyatına satılmaktadır³⁹.

Tütün tarlaları dışında kadınların fabrikalarda da işçi olarak istihdam edildiği bilinmektedir. 20. yüzyıl başlarında Reji fabrikasını gezen yabancı bir gözlemci, gri renkli keten forma ve kasket giyen işçilerden bahsetmiştir. Muntazaman çalıştıklarını vurguladığı işçilerin çoğu kadın ve 14 yaş üstü kızlardan oluşmaktadır. Fabrika yöneticisinin bu işçilerle ilgili ifadeleri anlamlıdır. *Benim kızlarım*

30 BOA, *DH.MKT.*, Nr. 2627/45, 24 Eylül 1324/ 7 Ekim 1908.

31 BOA, *DH.MKT.*, Nr. 2627/45, 24 Eylül 1324/ 7 Ekim 1908.

32 BOA, *DH.MKT.*, Nr. 2625/31, 24 Eylül 1324/ 7 Ekim 1908.

33 BOA, *DH.MKT.*, Nr. 2648/63, 8 Şevval 1326/ 3 Kasım 1908.

34 BOA, *DH.MKT.*, Nr. 2639/33, 12 Teşrin-i Evvel 1324/ 25 Kasım 1908.

35 BOA, *DH.MKT.*, Nr. 2635/98, 24 Kanun-ı Evvel 1324/ 6 Ocak 1909.

36 BOA, *DH.MKT.*, Nr. 2723/48, 28 Zilhicce 1326/ 21 Ocak 1909.

37 BOA, *DH.İD.*, Nr. 95-1/14, 20 Kanun-ı Sani 1326/ 2 Şubat 1911.

38 *Trabzon Vilayeti Salnamesi.*, H. 1322, s. 118-119.

39 Musa Şaşmaz, *Trade Reports of The Trebizond Province On British Documents 1830-1914*, Vol. II, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2014, s. 782.

dediği çalışanlarının çok iyi işçiler olduğunu ve her birine güveninin tam olduğunu belirtir. Her yıl ellerinden iki milyon kilo tütün geçtiğini ifade ettiği işçiler, parça başına 75-80 kuruş kazanmaktadırlar. Yönetici, Amerika'daki Gary's için çalışanların da yaklaşık olarak aynı parayı aldığını belirtmektedir. Pek fazla olmasa da bu paranın onları idare etmeye yettiğini dile getiren fabrika yöneticisi, bu dönemde bir lokantada adam gibi bir yemek yemenin maliyetinin yaklaşık 25 kuruş olduğunu belirtir. Tütün fabrikasında kadınların yanı sıra önemli sayıda çocuk işçi de istihdam edilmiştir. 1912 yılında Amerikan Tütün Şirketi mağazasında 300 çocuğun çalıştığı bilinmektedir. Gündüz mağazalarda çalışan bu çocuklar, geceleri Amerikalıların açtığı gece mekteplerine devam etmişlerdir⁴⁰.

Reji fabrikasında çalışan işçi sayısını gösteren aşağıdaki tablo tütün sektöründe kadının yerini göstermesi bakımından anlamlıdır. Verilen rakamların asgari rakamlar olduğu, ihtiyaca göre işçi sayısının arttırıldığı kaydı düşülen Samsun Ticaret Rehberi kayıtlarına göre fabrikada ağırlıklı olarak kadınlar çalışmaktadır. Nitekim tablo incelendiğinde kadın işçi sayısının erkeklerin iki katından fazla olduğu görülür. İç hizmetler ve Kıyımhane dairesi dışında bütün bölümlerde çalışanların çoğu kadındır. Kutu dairesinde ise yalnız kadın işçiler istihdam edilmiş durumdadır.

1914 Yılında Reji Fabrikasında İstihdam Edilen İşçi Sayısı⁴¹

Çalıştığı Daire	Kadın	Erkek	Toplam
Sigara Dairesi	84	16	100
Harman Dairesi	109	18	127
Paket Dairesi ¹	52 (küçük kız)	29	81
Kutu Dairesi	19	-	19
Ambalaj Dairesi	1	3	4
İç Hizmetler	-	10	10
Kıyımhane Dairesi	-	30	30
Toplam	265	106	371

Tütün fabrikalarında kadın istihdamına daha fazla yer verilmesinde kadın emeğinin daha ucuz olması etkili olmuştur. Nitekim çocuklar da bu fabrikalarda çok düşük gündelikle ve kötü sağlık koşulları altında çalıştırılmışlardır. Osmanlı Devleti'nde endüstride çocuk emeğinin istismar edilmesinin o zaman Avrupalıların elinde bulunan tütün tekelinde başladığına dair değerlendirmeler vardır. Sözlü tarih araştırmalarına dayanarak hazırlanan çalışmalarda Reji İdaresi'nin bulunduğu kentlerde çocuk yaştaki kızların en çok “*Reji Geliyor*” ilanına sevindikleri aktarılmaktadır. Reji görevlileri geldiğinde yoksul ailelerin kızları mahallede sıraya girip heyecanla ellerini Reji görevlilerine uzatırlar, onlar da ellerini, ince parmaklarını beğendikleri çocukları işe alırlardı. O dönemde henüz sigara sarma makineleri mevcut olmadığından sigaraların ince ve düzgün sarılabilmesi için bu önemliydi. Küçük yaştaki bu kız çocuklarının büyük çoğunluğu genç yaşlarda akciğer rahatsızlıklarından hayatlarını kaybetmişlerdir⁴².

Tütün tarla ve fabrikalarında önemli bir yeri olan kadınların Reji'nin sıkı mücadele ettiği kaçakçılar ve kaçakçılarla mücadele eden kolcular arasında da yer aldığına dair kayıtlar bulunmaktadır. Öyle ki taşrada köylü kadınlardan kaçakçı kabileleri oluşturulması üzerine kadın kolculara ihtiyaç duyulmuştur. Kaçakçı kadınlar için hazırlanan özel elbiselerin iç kısmında dışarıdan bakıldığında belli olmayan kaçak tütün taşımak için yapılmış keseler bulunmaktaydı. Bunları tespit etmek için kadın kolcular görevlendirilmiş, halk kadın kolculara da diğer Reji görevlileri gibi tepki göstermiştir⁴³.

40 Filiz Dıñoğlu, “Samsun'da Sanayi, Ticaret ve Hizmet Sektörleri (1923-1950)”, *Gelenekten Moderniteye Samsun 1923-1950*, Samsun 2014, s. 20, 53.

41 *Samsun Ticaret Rehberi*, Şems Matbaası, Samsun 1339.

42 Gazi Giray Günaydın, “Canik Mutasarrıflığı'nda Tütün Rejisi Uygulamalarına Karşı Tütün Amelelerinin Tepkileri (1908)”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 7, 2009, s. 110.

43 Dıñoğlu, s. 127. İzmit havalisinde bazı köylü kadınlarının tütün kaçakçılığı yaptığının anlaşılması üzerine İstanbul'daki Reji yönetimi bunların zabıta memurları tarafından aranmalarını bildirmiştir. Ancak kadınların zabıta görevlilerince aranmaları uygun görülmediğinden Reji'ye bunun için kolcu kadınlar görevlendirmesi bildirilmiştir. (BOA, *DH.MUİ.*, Nr. 73-2/21, 15 Nisan 1326/ 28 Nisan 1910).

Sonuç:

Samsun ve çevresinde yetiştirilen tütün Türkiye’de hatta dünyada yetiştirilen en kaliteli tütünler arasındadır. Sigaranın bulunmasıyla İzmir ve Lazkiye tütünüyle birlikte Samsun ve Bafra tütünü de ün kazanmıştır. Bölgenin toprak yapısı ve iklimi tütüne kalitekazandırmıştır. Orient veya şark tipi tütün denilen Türk tütününün dışarıda tercih edilmesinde tatlı ve yumuşak olması ve sert nitelikli Amerikan blend tipi sigara harmanlarına karıştırılması etkili olmuştur. Canik sancağında yetiştirilen tütün Amerika, Avrupa ülkeleri ve Rusya’nın yanı sıra Mısır, Yunanistan, Avustralya, Malta, Hindistan, Tunus gibi ülkelere de tercih edilmiştir⁴⁴.

19. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan gelişmeler neticesinde Osmanlı tütünlerinin tekeli elde eden Reji, ilk fabrikalarından birini Samsun’da açmıştır. Reji idaresi kurulduğu andan itibaren bölgede sosyal ve kültürel hayata ve bayındırlık faaliyetlerine katkı sağlamıştır. Ancak bir süre sonra kuruma yönelik rahatsızlıklar ortaya çıkmış, mahalli düzeydeki şikâyetler zamanla merkezî bir boyut kazanmıştır. 1890 yılında Maliye Nezareti’ne Reji Şirketi ile ilgili şikâyetleri içeren ve tütün üretim ve satımının devlet tekeline alınmasını isteyen bir layiha sunulmuştur. Meşrutiyet’in ilanından sonra şirket aleyhindeki tutum daha da belirginleşmiştir. Çeşitli tarihlerde Meclis-i Mebusan’da yapılan konuşmalardan Reji idaresinin daha önceki yıllarda olduğu gibi şartname hükümlerinin en önemlilerini dahi yerine getirmediği anlaşılmaktadır. Konu hakkında meclise bir takrir sunulmuş, hükümetin yetkileri dahilinde gereğini yapması istenmiştir. Bunun üzerine Reji ile ilgili şartname hükümleri de dikkate alınarak ikisi Maliye Nezareti uzmanlarından ikisi de tütüncülükle ilgili yeterli bilgi ve donanıma sahip tüccardan oluşan dört kişinin şirkette incelemeler yapmak üzere görevlendirilmesine karar verilmiştir. Bu çerçevede Selanik vilayeti maliye müfettişi Rami, mahalli duyun-ı umumiye müdürü Rıfat Efendi, tütün konusunda yeterli bilgi ve ihtisasa sahip oldukları kabul edilen Samsun tüccarından Nemlizade Mithat ve Kula tüccarından Yordanus İlyanus Efendilerden oluşan bir teftiş heyeti oluşturulmuştur. Ancak Reji, hükümetin tayin ettiği memurların yapacağı teftişe muhalefet etmemekle birlikte tütün ihracatı yapan tüccar kanunen kendi kontrollerinde olduğundan şirketin kontrolü altında olan kişilerin teftişe katılmalarına itiraz etmiştir. Hükümetin yaptığı görevlendirmeye Reji’nin muhalefet edemeyeceği düşünüldüğünden şartnamenin 27. maddesi gündeme getirilmiştir. Bu maddeye göre hükümet ile şirket arasında çıkabilecek anlaşmazlık Nizamiye Mahkemelerinde görülecektir. Konu ile ilgili tartışmalarda Reji’nin imtiyazının feshedilebileceği dile getirilmiştir⁴⁵. Reji’nin imtiyaz süresinin sona ereceği 1914 yılı yaklaşırken şirketin feshedilip tütün gelirine devletin el koyması yönünde adımlar atılmıştır. Bu kapsamda 1911 yılında şirketin lağvedilmesi ve 7 yıl süreli bir devlet tekelinin kurulması kararlaştırılmış, 1912’de Tütün Tekeli Yasa Tasarısı hazırlanmıştır. Ancak I. Dünya Harbi’nin başlamasıyla hükümet, şirketin imtiyaz süresini uzatan yeni bir sözleşme yapmak durumunda kalmıştır. Devlete 1.500.000 Osmanlı lirası borç sağlayan Reji’ye 15 yıl daha Osmanlı tütünlerini idare etme yetkisi verilmiştir. Tütün Rejisi 26 Şubat 1925’te 4 milyon Türk lirasına satın alınarak devletleştirilecektir⁴⁶.

Yarım asra yakın bir süre mevcudiyetini sürdüren Reji, Samsun’da etkili bir müessese olduğu gibi Samsun’da Reji için önemli bir merkezdi. Şirketin uzun yıllar genel müdürlüğünü yapmış olan Louis Rambert Samsun’un kurumları için büyük önem arz ettiğini, ülkedeki en önemli merkezlerinden birinin Samsun olduğunu belirtmiştir. Nitekim Samsun tütün fabrikası İstanbul’dakinden sonra Reji’nin en büyük ikinci fabrikasıydı. 1909-1914 yılları arasında ihraç edilen tütünlerin %20’si Samsun’da yetiştirilmiştir⁴⁷.

Bibliyografya

Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

-BEO.

-DH.İD.

-DH.MKT.

-DH.MUI.

44 Öztürk-Keskin, s. 97-98.

45 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İctima Senesi: 1, C. 4, 16 Mayıs 1325 (29 Mayıs 1909), s. 5-6.

46 Öztürk-Keskin, s. 111.

47 Günaydın, s. 108.

-DH.ŞFR.
-İ.DH.
-MV.
-ŞD.
-YA-HUS.

Sürelî Yayınlar:

-*Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, İctima Senesi: 1, C. 4, 16 Mayıs 1325.
-*Samsun Ticaret Rehberi*, Şems Matbaası, Samsun 1339.
-*Trabzon Vilayeti Salnamesi*, 1888, C. 13, Hazırlayan: Kudret Emiroğlu.
-*Trabzon Vilayeti Salnamesi*, H. 1322.

Araştırma Eserler-Makaleler:

-Dığıroğlu, Filiz, *Trabzon Reji İdaresi (1883-1914)*, İstanbul 2007.
_____, “Samsun’da Sanayi, Ticaret ve Hizmet Sektörleri (1923-1950)”, *Gelenekten Moderniteye Samsun 1923-1950*, Samsun 2014, s. 203-256.
-Eldem, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara 1994.
-Erler, Mehmet Yavuz-Kerim Edinsel, “Samsun’da Tütün Üretimi (1788-1919)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 18, 2011, s. 230-247.
-Geyikdağı, V. Necla, *Osmanlı Devleti’nde Yabancı Sermaye 1854-1914*, İstanbul 2008.
-Günaydın, Gazi Giray, “Canik Mutasarrıflığı’nda Tütün Rejisi Uygulamalarına Karşı Tütün Amelelerinin Tepkileri (1908)”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 7, 2009, s. 105-116.
-Şaşmaz, Musa, *Trade Reports of The Trebizond Province On British Documents 1830-1914*, Vol. II, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2014.
-Yaman Öztürk, Melda-Nuray Ertürk Keskin, “Tütün Sektöründe Yabancı Yatırım: Reji Deneyimi Işığında Bugünü Anlamak”, *Çalışma ve Toplum*, 2013/2, s. 91-118.
-Yılmaz, Faruk, *Devlet Borçlanması ve Osmanlıdan Cumhuriyete Dış Borçlar*, İstanbul 1996.

(Footnotes)

1 Samsun Ticaret Odası Rehberi’ne göre 1923 yılında 52 küçük kız çocuğu paketleme bölümünde çalışmaktaydı. (Erler-Edinsel, s. 238).

Yakakent Ekonomisinde Kadını Yeri

The Place Of Women In Yakakent Economy

Mücahit YILDIRIM
Atatürk Üniversitesi / Erzurum

Giriş

Gerek çalışma şartları gerekse işgücüne katılımları açısından kadınların durumu ayrı bir incelemeyi gerektirmektedir. Sanayi Devriminden itibaren kadın işgücü hep ucuz emek olarak görülmüştür. Bu nedenle ekonomik krizler kadının işgücüne katılımını arttırmış ancak çalışma koşulları üzerinde olumlu bir etkisi olmamıştır. Kadınların işgücüne katılımını engelleyen faktörler aynı zamanda çalışırken karşılaştıkları sorunlardır. Bunlar ekonomik ve sosyal olmak üzere iki grupta toplanabilir. Ekonomik faktörler düşük ücret, sosyal güvenlik yoksun olma olarak sayılabilir. Sosyal faktörler ise düşük eğitim, toplumsal cinsiyet anlayışı, ataerkil zihniyet olarak özetlenebilir.

Çalışma sahasında da kadının önündeki engeller, küresel ölçektekinden farklı değildir. Oran olarak erkeklere nazaran düşük bir değerde kalan sahadaki çalışma hayatındaki kadınlar, yine genel ölçekteki karşılaşılan sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu çalışmada amaç, Yakakent ilçesinde kadınların ekonomiye katkısı konusunda sayısal verilerle kadının etkisini ortaya koymak, ilçede kadınların bu doğrultuda karşılaştıkları sorunları tespit etmek ve bu sorunların ortadan kaldırılmasına çözüm önerileri sunarak kadınların yaşam şartlarına ve ekonominin daha da iyiye gitmesine katkıda bulunmaktır.

Materyal ve Yöntem

Çalışmada, ulusal ölçekte kadının ekonomik hayatta yeri ve önemi ile ilgili dökümanlar ve veriler incelenmiş; yerel ölçekte ise sahadaki resmi ve özel kuruluşlarda çalışan kadınlara ait sayısal veriler elde edilmiştir. Elde edilen tüm verilen tablo ve grafiklerle şekillendirilerek yerel ve ulusal ölçekte kadının konumu karşılaştırılmıştır. Son olarak saha çalışması yapılarak Yakakent ilçesinde kadının ekonomiye katkısı üzerinde yoğunlaşarak kadınların karşılaştıkları zorluklar ve yaşadıkları sorunlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu sorunlara çözüm önerileri getirilerek kadınların ekonomideki yerleri ve katkılarının artırılması konusunda ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın Yeri ve Sınırları

Bu çalışmada Samsun ilinin Yakakent ilçesi araştırma sahası olarak seçilmiştir. Bu seçimde “Yakakent İlçesinin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası” konulu tez çalışmamıza yardımcı olabilmesi açısından sahanın ve konunun seçilmesi etkili olmuştur. Ayrıca alışılmışın dışında kadınların özellikle balıkçılık sektöründe sahada adından söz ettirmesi de ilçenin seçilmesinde etkili olmuştur. Çalışma Yakakent ilçesi idari sınırları ile sınırlandırılmıştır.

Bulgular

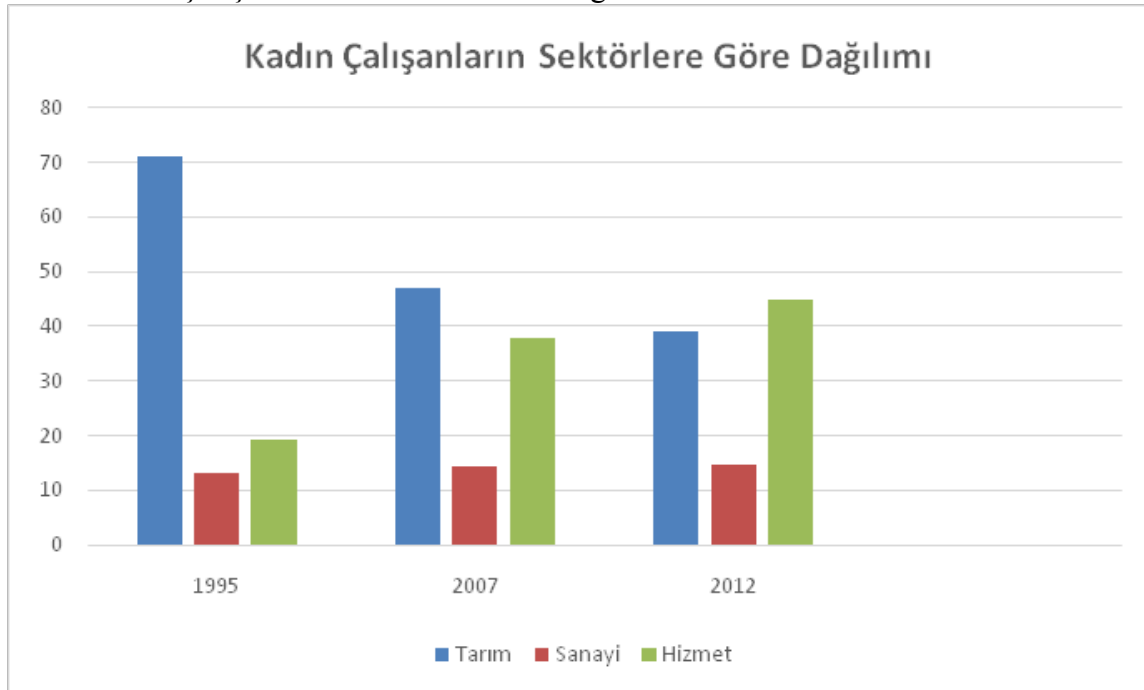
Küresel ölçekte kadının işgücüne katılması sanayileşmeyle başlamaktadır. Ancak Sanayileşme ile başlayan kadın işçiliği elbette sanayi ve fabrika sektörüyle bağlantılı olmaktadır. Halbuki kadınların tarım ve hayvancılık sektöründe iş hayatında olmaları, tarımın tarihi ile başlamaktadır.

Ülkemizde de kadınların iş hayatındaki yerlerini almalarının sanayileşme ile başladığı söylenebilir. Ancak tarihi süreç göz önüne alındığında, eski Türk tarihi ile başlamak doğru olacaktır. Bu zamanda Türk kadını, toplumsal etkinliklere katılan, siyasi ve sosyal kararların alınmasında söz sahibi olan, erkekle eşit haklara sahip olan bir birey görünümünde olmuştur. (Çitçi, 1982) Osmanlı zamanında daha çok kırsal alanda ücretsiz olarak üretime katkı sağlayan bir görünüm sergilemiştir. Tanzimat ile beraber ise kadın, toplumsal hayata katılmaya başlamıştır. Ekonomik düzeyi iyi olan kadınlar, gayrimüslim okullarda ve evde aldıkları eğitimle çalışma hayatına katılırlarken, düşük gelirli olanlar ise atölye tipi sanayilerde düşük gelirle çalışmaktaydı. Kırsal kesimdeki kadınlar da ya tarım sektöründe ücretsiz aile ekonomisine katkıda bulunan işçi pozisyonunda ya da batılı büyük şirketlere halı dokuyarak geçimlerini sağlamaktaydı. (Aslan, 2006)

Kurtuluş Savaşı'nda Türk kadınının cephede ve cephe gerisinde yaptığı kahramanlıklar ve hizmetler, hepimiz için bir gurur kaynağı olmuştur. Bu tarihlerden itibaren ise Türk kadını, ekonomik, sosyal, siyasal ve hukuksal alanda mevcut statülerini yükseltmeye başlamış ve toplum hayatına direk olarak etki etmeye başlamıştır. Nitekim 1927 yılında yapılan sanayi sayımında, 4 kişiden fazla işçi çalıştıran işletmelerde çalışan kadın oranı %25,58 olarak tespit edilmiştir. Bu oranın yüksek çıkmasında şüphesiz savaşlardan sonra erkek işgücünün eksilmesi, eşlerini savaşlarda kaybeden kadınların geçimini sağlayabilmek için çalışma hayatına girmesi etli olmakla birlikte, kadınların kazanmış oldukları haklardan kaynaklanan ilgi ve isteklerinin artması da söz konusudur.

2000'li yıllara gelinceye kadar kadının çalışma hayatına katılım oranlarında fazla bir değişiklik olmamıştır. 2006 yılında %25,4 olan kadının işgücüne katılım oranı, 2012 yılında %29,5 seviyesine yükselmiştir. 2014-2018 planlamalarında kadının işgücüne katılım oranı ise % 34,9 a, istihdam oranlarının ise % 31'e yükseltilmesi hedeflenmektedir.

Tablo: Kadın Çalışanların Sektörlere Göre Dağılımı

Faaliyet alanlarına bakıldığında ise, kadın işgücünün sektörlere dağılımı önemli ölçüde değişikliğe uğramaktadır. 1995 yılında istihdam edilen kadının %71,2'si tarımda, %13,2'si sanayide, %19,2'si hizmet sektöründe çalışmaktadır. 2007 yılında ise, Tarımda çalışan pay %47'ye düşmüş, sanayi %14,2'ye ve hizmet ise %37,9'a yükselmiştir. 2012 yılına gelindiğinde ise, tarımda çalışan kadın oranı %39,2'ye düşerken, sanayide %14,8'e ve hizmet sektöründe %45'e yükselmiştir. Bu oranlara bakıldığında kadının tarım sektöründeki çalışma oranı düşerken hizmet sektöründeki çalışma oranı ise hızla artmaktadır.

Ancak bu durum tarım sektöründe kadın işgücünün azalması ve diğer sektörlerde dağılımı gerektiği anlamına gelmemelidir. Kırsal alanda üretim faaliyetlerine yoğun bir şekilde katılan kadınlar, kırsal ekonomi için temel güç kaynağı konumundadırlar. Ancak bu güç kaynağı, çoğunlukla karşılığı ödenmeyen ücretsiz aile işçisi emeği olarak görünmekle birlikte tarımsal üretimin önemli bir bölümü bu emeğe dayanmaktadır. (Gökdemir, Ergün, 2012 S.71) Bugün kadın ve kalkınma konusu; kadının daha üretken olması, emeğini daha etkin kullanması değil, kadının güçlenmesi, üretim sürecindeki rolü, işgücüne katılımı, modern kurumlara ulaşabilme (yayım, eğitim, kredi, sağlık ve sosyal hizmetler vb.) yolları, kendi emeği ve gündelik yaşam üzerindeki denetim gücünü artırabilmesi, erkeklerle eşit bir biçimde kalkınma sürecine katılabilmesi biçiminde algılanmaktadır. (Alkan, 2009)

Toplumsal cinsiyet algısı, eğitim, medeni durum, ekonomik kaynaklar ve yerleşim yeri, kadınların işgücüne katılımını etkileyen en önemli faktörlerdir. Özellikle düşük eğitim düzeyi, kadınların işgücüne katılımı önünde önemli bir engel oluşturmaktadır. (Kılıç, Öztürk, 2014 s.127) Tüm bu olumsuzluklara rağmen; Türkiye'de eğitim seviyeleri gün geçtikçe yükselen kadınlar öğretmenlik, mühendislik, avukatlık öğretim üyeliği gibi mesleklerde giderek artan oranlarda yerlerini almaktadır. Ülkemizde kadınlar görünür olmaya ve daha önce bulunmadıkları alanlarda kendilerini göstermeye işgücüne katılımlarını arttırarak kavuşmaktadırlar. Tüm geleneksel sosyo-kültürel engellere rağmen, bir ülkenin tarihinde pekte uzun sayılmayacak bir sürede önemli aşamalar kaydetmişlerdir. Özellikle 1980'li yıllardan sonra, geleneksel olarak erkeğe özgü olarak nitelenen pek çok işte örneğin, girişimcilik, yöneticilik, turizmcilik, reklamcılık, bankacılık, sigortacılık vb. alanlarda yer almışlar ve yer almaya da devam etmektedirler. (Önder, 2013, s. 41)

Yakakent'te Kadının Ekonomideki Yeri

Yakakent ilçesi, genel olarak bakıldığında tarım, hayvancılık, turizm ve balıkçılık alanlarında ekonomik faaliyetlere sahip özellikler göstermektedir. Ülkemizin her yerinde olduğu gibi tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde Yakakent kadını önemli rol üstlenerek zaten adından söz ettirmekte ve bu sektörlerin devamının sağlanması konusunda üzerine düşeni yerine getirmektedir.

Foto 1: Saman balyası altında ezilmeyen kadın

Yakakent ilçesinde diğer yerlerden farklı olarak kadının ekonomideki yeri incelendiğinde, karşımıza iki sektör çıkmaktadır. Bunlardan biri turizm sektöründe kadınların hediyelik eşya ve sahilde kullanım amacıyla hasırdan yapmış oldukları el işlemleri ve yine turizm sektöründe gelen turistlere yönelik yeme-içme ihtiyaçlarını karşılamak üzere sac üzerinde yapmış oldukları gözleme türü yiyecek yapımıdır. Özellikle yaz dönemlerinde ve deniz turizmine uygun zamanlarda Yakakent kadını, özellikle hasır işlemeleriyle gelen turistlere yönelik yapmış oldukları süs eşyaları ve plajda kullanılabilen eşya yapımında kendilerini göstermektedirler. Yaptıkları bu el işlemesi ürünler sayesinde hem ilçe turizmine katkıda bulunmakta; hem de aile bütçelerine takviye yapmak suretiyle ekonomiye katkıda bulunmaktadır.

Foto 2: El işlemesi ile yapılan asma salıncak

Foto 3: El işlemeciliği ile yapılan süs eşyası

Ayrıca hasırdan süpürge yapımı da Yakakent kadınlarının ilçe turizmine katkısı bakımından ve öz kültürümüzün korunması, devam ettirilmesi açısından üzerinde durulması gereken bir eylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra Sarıgöl, Köseli ve Büyükkırık köylerinde halen geleneksel halı dokumacılığı devam etmekte ve kadınlar bu alanda da varlıklarını hissettirmeye devam ettirmektedirler.

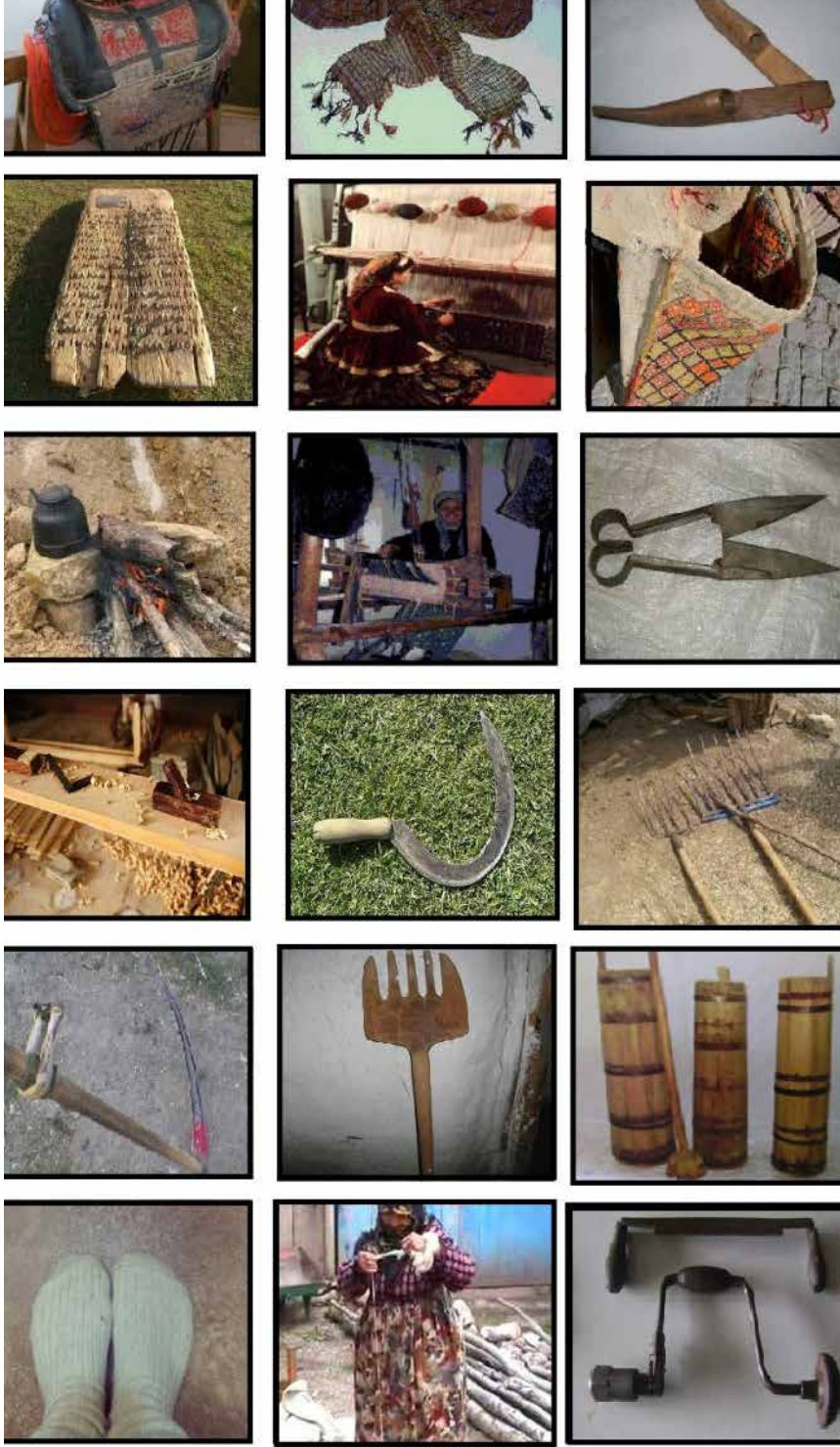

Foto 4: Kadınların söz sahibi olduğu el sanatları

Yakakent'te kadınların ekonomiye asıl katkılarının bulunduğu ikinci alan ise balıkçılık sektöründe karşımıza çıkmaktadır. Yakakent ilçesi, hemen her tür balığın bulunduğu ve tutulduğu bir bölge olarak Karadeniz Bölgesi'nde önemli bir yere sahiptir. Balığın tutulmasının yanı sıra balık unu-yağı ve deniz salyangozu fabrikalarında işlenmesi ve kullanıma hazır hale getirilip pazarlanması konusunda ilçede bulunan mevcut fabrikalarda çalışan kadınların emeğinden ve ekonomideki yerinden söz etmemek olanaksızdır. Yakakent'te yaşayan ve balıkçılıkla uğraşan erkekler, denize açılıp balık tutulması yönünde katkı sağlarken, kadınlar ise; çok nadir de olsa eşleri ile birlikte denize açılıp direkt olarak balığın tutulmasında rol oynarken, zaman zaman da balıkçı tezgahlarında ve dükkanlarında balık satıcısı olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Böylece ticari bir faaliyet içerisinde bulunarak resmi olarak çalışmış görünmeseler bile, ev ekonomisine direkt olarak katkıda bulunmaktadır. Öyle ki, Yakakent ilçesinde babasıyla balığa çıkan sağır ve dilsiz bir genç kızın hikayesi bir televizyon programına konu edilmiş ve belgesele dönüştürülmüştür.

Ancak; Yakakent kadınının asıl söz sahibi olduğu yer, ilçede bulunan balık unu-yağı-yemi fabrikası ve deniz salyangozu fabrikalarıdır. Sezon içerisinde yaklaşık 30-35 kadın, fabrikalarda aktif olarak çalışmaktadır ve bu sayı erkek çalışanlara oranla oldukça fazla bir sayısı ifade etmektedir. Sezon içinde fabrikalarda çalışan sayısının % 90'ını kadınlar oluştururken ancak % 10'luk bir kısmını erkekler oluşturmaktadırlar. Bu oran, fabrikalarda, dolayısıyla ilçe ekonomisinde kadının ne denli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Sezon dışında ise kadın çalışan sayısı oldukça azalmakta ve 2 veya 3 kadın çalışana kadar düşmektedir.

Sonuçlar

Ülkemizin genelinde kadınlarımızın yaşadıkları sorunlar ve karşılaştıkları sıkıntılar genel itibarıyla Yakakent ölçeğinde de geçerliliğini korumaktadır.

Ülkemizde de kadınların iş hayatındaki yerlerini almalarının sanayileşme ile başladığı söylenebilir. Ancak tarihi süreç göz önüne alındığında, eski Türk tarihi ile başlamak doğru olacaktır.

Osmanlı zamanında daha çok kırsal alanda ücretsiz olarak üretime katkı sağlayan bir görünüm sergilemiştir. Tanzimat ile beraber ise kadın, toplumsal hayata katılmaya başlamıştır.

Kurtuluş Savaşı'nda Türk kadınının cephede ve cephe gerisinde yaptığı kahramanlıklar ve hizmetler, hepimiz için bir gurur kaynağı olmuştur. Bu tarihlerden itibaren ise Türk kadını, ekonomik, sosyal, siyasal ve hukuksal alanda mevcut statülerini yükseltmeye başlamış ve toplum hayatına direk olarak etki etmeye başlamıştır.

2000'li yıllara gelinceye kadar kadının çalışma hayatına katılım oranlarında fazla bir değişiklik olmamıştır. 2006 yılında %25,4 olan kadının işgücüne katılım oranı, 2012 yılında %29,5 seviyesine yükselmiştir.

2014-2018 planlamalarında kadının işgücüne katılım oranı ise % 34,9 a, istihdam oranlarının ise % 31'e yükseltilmesi hedeflenmektedir.

2012 yılında tarımda çalışan kadın oranı %39,2'ye düşerken, sanayide %14,8'e ve hizmet sektöründe %45'e yükselmiştir. Bu oranlara bakıldığında kadının tarım sektöründeki çalışma oranı düşerken hizmet sektöründeki çalışma oranı ise hızla artmaktadır.

Yakakent ilçesi, genel olarak bakıldığında tarım, hayvancılık, turizm ve balıkçılık alanlarında ekonomik faaliyetlere sahip özellikler göstermektedir. Ülkemizin her yerinde olduğu gibi tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde Yakakent kadını önemli rol üstlenerek zaten adından söz ettirmekte ve bu sektörlerin devamının sağlanması konusunda üzerine düşeni yerine getirmektedir.

Özellikle yaz dönemlerinde ve deniz turizmine uygun zamanlarda Yakakent kadını, özellikle hasır işlemeleriyle gelen turistlere yönelik yapmış oldukları süs eşyaları ve plajda kullanılabilen eşya yapımında kendilerini göstermektedirler. Yaptıkları bu el işlemesi ürünler sayesinde hem ilçe turizmine katkıda bulunmakta; hem de aile bütçelerine takviye yapmak suretiyle ekonomiye katkıda bulunmaktadır.

Hasırdan süpürge yapımı da Yakakent kadınlarının ilçe turizmine katkısı bakımından ve öz kültürümüzün korunması, devam ettirilmesi açısından üzerinde durulması gereken bir eylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra Sarıgöl, Köseli ve Büyükkırık köylerinde halen geleneksel halı dokumacılığı devam etmekte ve kadınlar bu alanda da varlıklarını hissettirmeye devam ettirmektedirler.

Yakakent'te kadınların ekonomiye asıl katkılarının bulunduğu ikinci alan ise balıkçılık sektöründe karşımıza çıkmaktadır.

Yakakent'te yaşayan ve balıkçılıkla uğraşan erkekler, denize açılıp balık tutulması yönünde

katkı sağlarlarken, kadınlar ise; çok nadir de olsa eşleri ile birlikte denize açılıp direkt olarak balığın tutulmasında rol oynarken, zaman zaman da balıkçı tezgahlarında ve dükkanlarında balık satıcısı olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Böylece ticari bir faaliyet içerisinde bulunarak resmi olarak çalışmış görünmeseler bile, ev ekonomisine direkt olarak katkıda bulunmaktadırlar.

Yakakent kadınının asıl söz sahibi olduğu yer, ilçede bulunan balık unu-yağı-yemi fabrikası ve deniz salyangozu fabrikalarıdır. Sezon içerisinde yaklaşık 30-35 kadın, fabrikalarda aktif olarak çalışmaktadır ve bu sayı erkek çalışanlara oranla oldukça fazla bir sayısı ifade etmektedir. Sezon içinde fabrikalarda çalışan sayısının % 90'ını kadınlar oluştururken ancak % 10'luk bir kısmını erkekler oluşturmaktadırlar.

Sezon dışında ise kadın çalışan sayısı oldukça azalmakta ve 2 veya 3 kadın çalışana kadar düşmektedir.

Toplumsal cinsiyet algısı, eğitim, medeni durum, ekonomik kaynaklar ve yerleşim yeri, kadınların işgücüne katılımını etkileyen en önemli faktörlerdir.

Özellikle düşük eğitim düzeyi, kadınların işgücüne katılımı önünde önemli bir engel oluşturmaktadır.

Kız çocuklarının eğitimine önem verilmeli ve onların hayata dair beklentileri ve hedefleri doğrultusunda gelişimlerini sağlayabilecek, ilçe şartları ve potansiyeline göre eğitim verilerek onların hayata hazırlanmaları sağlanmalı.

Okul çağı dışında kalan kadınların Halk Eğitim Merkezleri aracılığıyla el sanatları ve ilçe potansiyelleri ile ilgili kurslar açılarak onların da işgücüne katılmaları sağlanmalı.

Kadınların ekonomideki katkıları ve işgücü içerisindeki önemleri konusu ilçe genelinde çeşitli eğitim seminerleri düzenlenerek halka anlatılmalı, halk bilinçlendirilmeli ve bu sayede cinsiyet ayrımcılığının önüne geçilmeli.

İlgili kurumlar tarafından özellikle turizm sektöründe kadınların yetenekleri ve potansiyelleri kullanılmak suretiyle kadınlar daha fazla işgücüne çekilmeli.

Cam Tavan olarak adlandırılan yönetim kademesinde kadın varlığının eksikliği giderilmeli ve bunun sayesinde işgücüne kadının katılımı için muhatap ve örnek alacağı hemcinsinin varlığı kadına hissettirilmeli.

Kaynakça

ALKAN, Süleyman, TOKSOY, Devlet, “Orman Köylerinde Kadın ve Kırsal Kalkınma”, 2. Ormancılıkta Sosyo-Ekonomik Sorunlar Kongresi, İsparta.

ASLAN, Onur Ender, “Kamu Personel Rejimi-S Hukukundan Esnekliğe” Todaie Yayınları, No: 326, Ankara, 2006, S. 120-121.

ÇİTÇİ, Oya, “Kadın Sorunu ve Kamu Kesiminde Kadın”, Todaie Yayınları, Yayın No: 200, 1982, S. 86-87.

GÖKDEMİR, Levent, ERGÜN, Suzan, “Kırsal Kalkınmada Kadının Rolü”, İnönü Üniversitesi, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, 2012, S. 67-80.

KILIÇ, Dilek, ÖZTÜRK, Selcen, “Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yollar=Bir Ampirik Uygulama”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt:47, Sayı:1, 2014, S: 107-130.

ÖNDER, Nurcan, “Türkiye’de Kadın İşgücünün Görünümü”, ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, 2013, S. 35-61.

Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Açılan Bir Hemşire Okulu: Hilâl-i Ahmer Hasta Bakıcılık Okulu'nun Açılması Ve İlk Mezunları

Prof. Dr. Osman AKANDERE
Necmettin Erbakan Üniversitesi - Konya

Giriş

Senelerden beri lüzum ve ihtiyacı hissedilmesine rağmen sıhî ve içtimaî bakımdan Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar gelişmemiş olan bir kurum ve meslek de “Hastabakıcılık”tır¹.

Hastabakıcılık bizde eskiden hastane teşkilâtı ile başlamış, başlangıçta tamamen erkeklere münhasır kalmış ve daha ziyade yaşlıların çalıştırıldığı bir hizmet alanı olmuştur. Özellikle askerî teşkilâtta, kura çekerek askere gelmiş olanlardan özür, sakat ve kabiliyetsiz olanları tabip, cerrah ve tımarcılar (yara bakıcı) emrine verilir, orada birkaç yıl geçirip bilgi ve tecrübesi artınca hastabakıcılara yardımcı yapıldı².

Kırım Savaşı esnasında şefkat ve merhamet duyguları ile dolu olan Florence Nightingale'nin gece gündüz yaralıların ve hastaların arasında kalarak onlarla ilgilenmesi, bu mesleğin daha ziyade kadınlara ait olduğunu bütün dünyaya göstermişti³. Bu tarihten itibaren hastabakıcılık, ilerlemiş ülkelerde kadınlara özgü bir meslek olarak gelişerek gayet esaslı teşkilât ve tesislerin kurulmasını sağladı.

Ülkemizde 14 Nisan 1877'de temel görevlerinden birisi “savaş alanlarındaki hasta ve yaralıların acılarını dindirmek olan “Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti” kuruldu⁴. Milletimizin önde gelen özelliklerinden biri olan yardımlaşma kavramı çerçevesinde kurulan bu cemiyetin ömrü fazla uzun sürmemiş, diğer bir çok cemiyet gibi Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, II. Abdülhamid'in yönetimdeki istibdat anlayışının kurbanı olarak kapatılmıştı⁵. Uzun yıllar boyunca kapalı kalan bu cemiyet, hem asli işlevi olan yardım çalışmalarından hem de kendi alanındaki çağdaş gelişmelerden uzak kalmıştı. Nihayet II. Meşrutiyet'in ilânıyla ülkede yeniden cemiyetlerin faaliyetlerine başlamasıyla birlikte Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de “İhyaen Tesis” olunmuş yani yeniden yapılanma girişimlerini başlatmıştı⁶.

II. Meşrutiyeti takip eden yıllarda bütün müesseselerde olduğu gibi hastabakıcılık alanında da bazı gelişme ve ilerlemeler oldu. Bu çerçevede hastane ve dispanser gibi müesseselerde yavaş yavaş kadın hastabakıcılar görünmeğe başladı⁷. Bunların bir kısmı hademe olarak hastanelerde birer vazife aldılar. İçlerinde kabiliyetli olanlar ise peyder pey hastabakıcılık hizmetine alınıyorlardı. Bu nedenle hastabakıcı kadrosunda okuyup yazanlar bulunabildiği gibi, hiçbir eğitim görmemiş olanlar da görev alıp hizmet görmüşlerdi.

Türkiye’de hemşirelik mesleğinin ve eğitiminin gelişmesi; bu sahada büyük çaba ve hizmetleri

1 Kızılay Hemşirelik Okulunun tarihinin belirtildiği bir kaynakta bu konuda; “Tarihin ilk devirlerinden itibaren sağlığa kıymet veren milletimiz daha o devirlerden itibaren memleketin muhtelif köşelerinde şifahaneler açtığı, 1826 senesinden beri modern bir Tıp Okuluna malik bulunduğu halde Cumhuriyet devrine kadar Türk hemşireliğinde bir hamle yapılamamıştır” denilmektedir. Bkz. *Kızılay Hemşire Okulunun 25 inci Yıldönümü*, Haz. Asuman Tümer, İstanbul 1950, s. 3.

2 Hastabakıcılık Teşkilâtı, *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası* (Bundan sonraki atıflarda “THAM” olarak kısaltılacaktır.), No: 60, 15 Ağustos 1926, s. 553.

3 Florence Nightingale Kırım Savaşı sırasında İstanbul’a gelmiş ve Üsküdar’da savaş yaralılarına büyük bir özveriyle bakmış, dikkat çeken önemli çalışmalar yapmıştı. Kendisi “Lambalı Kadın”(Lady With A Lamp) olarak ün yapmıştı. Bkz. Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, I. Kitap, Ankara 2000, s. 7.;

4 Akgün, Uluğtekin, *a.g.e.*, s.27.

5 Akgün, Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 27. Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, Hilâl-i Ahmer ve Kurtuluş Savaşı, *Askeri Tarih Bülteni*, ATASE yay., Yıl: 20, sayı: 39, Ağustos 1995, s. 117.

6 Akgün-Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, I. Kitap, s. 35-36.

7 Sultan II. Abdülhamit zamanında yapılan istek üzerine Almanya’dan 11 Rahibe Hemşire gelmiş ve bunlar Osmanlı ordusunun yaralılarına bakmakla görevlendirilmişlerdi. M. Filiz Ulusoy, Selma Görgülü, *Hemşirelik Esasları(Temel Kuram, Kavram, İlke ve Yöntemler)*, C.1, Ankara 1995, s. 17.

olmuş olan Dr. Besim Ömer Paşanın(Akalın)⁸ Paris’te hastanelerde eğitim görmüş hastabakıcılardan, hekimlerin ve hastaların ne kadar çok yararlandıklarına yakından tanık olması, 1887 yılında Londra’da bulunduğu sıralarda Florance Nightingale Hemşirelik Okulu’nu gezmesi, bu kuruluşun düzen ve disiplininin oldukça etkilenmesi ile yeni bir seyir kazanacaktır. Nitekim 1889’da İstanbul’a döndüğünde Tıbbiye bünyesinde çalışan ebelerin, hastabakıcılık görevlerini de dikkate alarak, ebelik eğitiminin birinci yılını hastabakıcılığa ayırmıştır. Kendisine göre, ilk hastabakıcılık eğitimi bu uygulamayla Tıbbiye’de başlamıştır⁹.

Bilahare Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi’nin kurularak faaliyete geçmesi, hastabakıcılık konusuna Türk kadınlarının da alaka göstermesine vesile olmuştu. Nitekim Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Başkan Vekili Dr. Besim Ömer Paşa tarafından hanımlara konferanslar verildiği gibi, Gülhane Hastanesi doktorlarından Asaf Derviş Bey de hanımların isteği üzerine 1910 yılı Mart ayında hastabakıcılık dersleri vermeye başlamıştır¹⁰.

Trablusgarb Savaşı esnasında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin hastabakıcı bulmakta karşılaştığı güçlükler karşısında¹¹, 28 Ağustos tarihinde cemiyetin “merkez-i umumiyesi” aldığı bir kararla Kadırga’daki Osmanlı Velâdethanesi’nde(Doğumevi) bir “hastabakıcılık kursunun” açılmasını kararlaştırmıştı. Kadın hastabakıcı yetiştirmek amacıyla açılan bu kurs, maddi imkânsızlıklar ve teşkilâtsizlik gibi diğer bazı sebeplerle okul haline dönüşmeden kapanmıştır¹².

Balkan Savaşları’nda da eğitim görmüş ve tecrübe sahibi hastabakıcı eksikliği acıyla hissedilir. Bu savaş esnasında yaralılarımıza bakmak amacıyla bazı ülkelerden Türk-Müslüman hanımlar ülkemize gelmiş ve dikkate değer yardım ve çalışmalarda bulunmuşlardı. Gerek bu hanımların çalışmaları ve gerekse hastabakıcıya olan acil ihtiyaç Dr. Besim Ömer Paşayı harekete geçirerek, Hilâl-i Ahmer Merkezi’nde, ülkemizin tanınmış ailelerine mensup hanımlara yönelik olarak hastabakıcılık dersleri vermesine neden olmuştur.

Dr. Besim Ömer Paşa tarafından Hilâl-i Ahmer merkez binasında verilen ve 1914 Haziran ortalarına kadar devam eden bu beş aylık kursa 50 kadın katılmıştı. Kurs sonunda yapılan sınavlarda kursiyerlerden 27’si başarılı olmuş ve kendilerine sertifika verilmişti¹³. Yine Dr. Besim Ömer Paşa tarafından Ekim 1914-Nisan 1915 tarihleri arasında Darülfünun konferans salonunda verdiği derslere bir çok kadın devam etmişti. Yetişen bu ilk hastabakıcı hanımlar Çanakkale Savaşı esnasında İstanbul’da Kızılay ve askerî hastanelerde görev yaptılar¹⁴.

8 Dr. Besim Ömer(Akalın): (1861-1940). 1884’de Tıbbiyeden mezun oldu. Daha sonra Parise giderek ünlü hocalarla çalıştı. 1887’de Kibâle Fennî Muallimi oldu. İlk Velâdethane’yi (Doğumevi) kurdu. Ülkemizde, doğumda eski usûlleri kaldırarak, antisepsiye dayanan usulleri öğretti. Çeşitli tıbbî kuruluşlarda(Bilhassa Hilâl-i Ahmer Cemiyetinde önemli görevler üstlendi) üyelik ve başkanlık yaptı. Darülfünun Eminliği’nde (Rektörlüğünde) bulundu. Sosyal tıpta tarihimize geçen hizmetler yaptı ve 80 kadar eserinden 60’ı yayımlandı. Özellikle “Çocuk Sağlığı” üzerine herkesin faydalanacağı eserler verdi. Ülkemizde Hıfzıssıhha’ya ait bilgilerin yayılmasına çalıştı. İlk hastabakıcılık okulunun kurulmasına öncülük etti. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından altın madalya ile ödüllendirildi. Büyük bir yardımsever olan Dr. Besim Ömer Paşa, Tıbbiye’de 48 yıl hocalık yaptıktan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne mebus seçildi. Bu görevde iken Ankara’da bir kalb krizi geçirerek vefat etti. Zuhâl Özaydın, *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sâlnâmesi*, (İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji Ana Bilim Dalı ve Tıp Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisan Tezi), İstanbul 1087, s. 49.

9 Kızılay Özel Hemşirelik Koleji 1925-1975, Kızılay Hemşireleri 50. Yıl İnsanlık Hizmetinde, Türkiye Kızılay Derneği Genel Merkezi, Ankara 1975, s. 36.

10 Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer’den Kızılay’a*, I. Kitap, s. 150.

11 Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Trablusgarb Savaşı’ndaki hizmetleri ve karşılaştığı güçlükler için bkz. Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, “ Hilal-i Ahmer ve Trablusgarb Savaşı, OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı 3, Ocak 1992, Ankara. s. 17-84; Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer’den Kızılay’a*, I. Kitap, s. 47-96.

12 Alınan kararla “Kadırga’daki Osmanlı Velâdethanesi’nin daire-yi mahsusunda kadın hastabakıcılık tedrisatına devam edecek 10 kadına ayda 16 gün tedrisatta bulunulması, bu 10 kadın haricinde tahsisat almamak üzere müracaat edecek olanlarında tedrisattan faydalandırılması” kararlaştırılmıştı. Bu kursa katılacak olanların; 1- okuyup yazma bilmesi, 2-İyi ahlâk sahibi olması, 3-Vücutça sağlam olması gerekiyordu. Bkz. *Kızılay Özel Hemşirelik Koleji 1925-1975*, Kızılay Hemşireleri 50. Yıl İnsanlık Hizmetinde, s. 35.; Orhan Yeniars, *Türkiye Kızılay Tarihine Giriş*, İstanbul 2000, s. 115-116.

Diğer taraftan erkek hastabakıcı yetiştirilmesi planlanmış, ancak bu kurs da maddi imkânsızlıklar ve teşkilâtsizlik yüzünden mektep haline gelmeden kapanmıştı. *Kızılay Hemşire Okulunun 25 inci Yıldönümü*, s. 3.

13 Hastabakıcılık öğrenimi gören ilk Müslüman kızların diplomalarını 13 Temmuz 1914’de Cemiyetin fahri başkanı olan başkadin efendi vermişti. Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer’den Kızılay’a*, I. Kitap, s. 151, Ayrıca bkz. Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1989, s. 68.

14 Çapa, a.g.t., s. 68. Bu kurslara devam eden 300 kadar hanımdan bir çoğu I. Cihan Harbi’nde çalışmışlardır. Mesela, Münire

1914’de Kadırğa Hastanesi Veladethanesi’nde kurulan 10 kişilik derslane ilk hastabakıcılık (hemşirelik) okulu sayılabilir; Nitekim buradan sertifika alan 10 hanım Kızılay Hastanelerinde hastabakıcı olarak görev aldı. 1916’da ise Kadırğa Hastanesinden diploma alan 7 hanım, Kızılay adına IV. Ordu emrindeki Kudüs ve Şam Hastanelerinde görev yapmışlardı¹⁵. Birinci Dünya Savaşı’nın son yılında ise Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumîsinin kararı ile seçilen 10 öğrenci, teorik ve uygulamalı eğitimden geçirilmiş ve bunun sonucunda da kendilerine Tıp Fakültesi’nden hastabakıcı diploması verilmiştir¹⁶.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında, düzenlenen kurslar neticesinde temel eğitim alarak hastabakıcılık yapan hanımların sayısı 353 kişiydi. Bunların 284’ü Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’ne kayıtlı olup Hilâl-i Ahmer’in askerî ve mülkî hastanelerinde hastabakıcılık yapıyorlardı. Yine bunlardan 20’si Hilâl-i Ahmer’den diploma almış olanlardı. Darülfünun’da verilen teorik derslere devam ederek hastabakıcılık yapanlar 36 kişiydi. Kadırğa Mektebi’ne devam ederek hastabakıcılık sertifikası alanların sayısı 37, Balkan Savaşı esnasında hastanelerde hastabakıcılık yapanların sayısı 35 ve herhangi bir diploma ve belgesi olmamasına rağmen gönüllü olarak hastabakıcılık yapanların sayısı da 156 kişiydi¹⁷.

Millî Mücadele yıllarında da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bünyesinde oluşturulan ve değişik bölge ve cephelerde faaliyet gösteren, “İmdat Heyetleri” ve “Hilâl-i Ahmer hastanelerinde” çok sayıda eğitilmiş ve gönüllü Türk hanımları hastabakıcılık hizmeti vermişti¹⁸. Nitekim Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Askerî Sağlık Dairesi ile işbirliği yaparak 1918 yılında geliştirdiği 3’er aylık acil yardım(samariten) kurslarında düzenli olarak yardımcı hastabakıcılar yetiştirmişti¹⁹.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, 3 Kasım 1922 tarihinde aldığı bir kararla; Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti olan ismini Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti olarak değiştirmişti²⁰.

I. Hilâl-i Ahmer Hastabakıcılık (Hemşirelik) Okulu’nun Açılış Çalışmaları Ve Hazırlanan Yönetmeliği

Tarihi gelişimini yukarıda belirttiğimiz “hastabakıcılık” eğitimi konusunda çok arzu edilmesine rağmen istenilen bir seviyeye Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar ulaşamamıştır. Ancak şunu hemen belirtmeliyiz ki, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bünyesinde bir hastabakıcılık okulunun açılması, Dr. Besim Ömer Paşa tarafından cemiyetin her meclis-i umumi toplantılarında dile getirilmiştir²¹.

Esasen Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Riyaseti, Hastabakıcılık Mektebi’nin açılmasından önce, hastabakıcı yetiştirmek amacıyla bazı teşebbüslerde bulunmuştu. Nitekim 9 Ağustos 1339(1923) tarihinde Tıp Fakültesi Direktörlüğü’ne başvurarak, Tıp Fakültesi bünyesinde hastabakıcı yetiştirilmesi konusunda talepte bulunmuştu. Tıp Fakültesi Direktörlüğü bu yazıya 11 Mart 1340 tarihinde cevap vermişti. Verilen cevapta hastabakıcı yetiştirilmesinin doktor yetiştirmek kadar önemli olduğu, ancak Tıp Fakültesi bünyesinde hastabakıcı eğitiminin arzu edilen amaca yeterince hizmet edemeyeceğini belirtmişti. Yazının devamında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin asıl görevlerinden birisinin de hastabakıcı yetiştirilmesi olduğu ifade edilerek, “*fakülte civarındaki bir binada hem mektep ve hem de yurt suretiyle bir mahal tefrikiyle talebatın burada iâşe ve ibate edilmesi ve tedrisat-ı nazariye ve tatbikat için fakülte seririyatlarına sevkleri ve tedrisatın fakülte tedrisiyesi tarafından deruhte edilmesi en münasip tarik*

İsmail Hanım, Kerime Salâh Hanım, Safiye Hüseyin Elbi Hanım gibi kadın hastabakıcılar gönüllü olarak cephelerde görev yapmışlardır. Bkz. *Kızılay Özel Hemşirelik Koleji 1925-1975, Kızılay Hemşireleri 50. Yıl İnsanlık Hizmetinde*, s. 37.

15 Çapa, a.g.t., s. 69.

16 Çapa, a.g.t., s. 69.

17 Akgün, Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer’den Kızılay’a*, I. Kitap, s. 170.

18 Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Mütareke ve Kurtuluş Savaşı yıllarındaki faaliyetleri konusunda geniş bilgi için bkz. Akgün, Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer’den Kızılay’a*, I. Kitap, s.245-210.

19 Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer’den Kızılay’a*, II Kitap, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara 2001, s. 86.

20 Cemiyet tarafından yayınlanan bildiride bu isim değişikliği şöyle duyurulmuştu. “Merkezi Ankara’da bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla Osmanlı Devleti’ne nihayet verilmesi ve saltanat-ı milliyenin teesüs etmesi üzerine 2 Teşrîn-i sâni 1338 tarihine müsadif Perşembe gününden itibaren Cemiyetimiz, Türkiye Devleti unvanına izafeten “ Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti” ve mecmuamızın da Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası” adı resmiyet kesb etmiştir”. Akgün, Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer’den Kızılay’a*, I Kitap, s. 308.

21 Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin; 1 Mayıs 1919, 30 Ocak 1920, 2 Eylül 1921, 3 Şubat 1922, 26 Mart 1922, 7 Temmuz 1922, 31 Temmuz 1922, 4 Mayıs 1923, 8 Ağustos 1923, 11 Ocak 1924, 23 Ocak 1924 ve 8 Kasım 1924 tarihlerinde yapılan Meclis-i Umumi toplantılarında bu konu gündeme getirilmiştir. Bkz. *Kızılay Özel Hemşirelik Koleji 1925-1975, Kızılay Hemşireleri 50. Yıl İnsanlık Hizmetinde*, s. 44.

olacağı” konuyla ilgili oluşturulan komisyonca kararlaştırıldığı belirtilmiştir²².

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bünyesinde bir Hastabakıcılık Mektebi’nin açılmasıyla ilgili ilk ciddi teşebbüs 1340 (1924) tarihli Meclis-i Umumi toplantısında olmuştur. 11 Kânûn-ı sâni 1924 Cuma günü Darülfünun salonunda toplanan²³ Meclis-i Umumîde açılışı fahri başkan Dr. Besim Ömer Paşa yapmıştı.; Hilâl-i Ahmer bünyesinde bir “hastabakıcılık okulunun” kurulmasıyla ilgili olarak on iki imzalı bir temenni önergesi verilmişti. Önergeyi verenler arasında Dr. Besim Ömer Paşa, Akil Muhtar Bey, Tevfik Bey, Ziya Nuri Paşa, Haydar Bey gibi isimler bulunuyordu²⁴. Önerge üzerinde gerekli görüşmeler yapıldıktan sonra, Operatör Emin Bey tarafından verilen bir diğer önerge ile hastabakıcılık okulunun kurulmasıyla ilgili temenni önergesinin esas itibarıyla kabul olunmakla birlikte, gerekli incelemelerin yapılması ve bir sonraki oturumda genel kurula sunulması amacıyla cemiyet merkez-i umumisine havale edilmesi kararlaştırılmıştı²⁵.

Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisi’nin 25 Kânûn-ı sâni 1340(1924) Cuma günü öğleden sonra Abdurrahman Şeref Bey’in başkanlığında yaptığı oturumda da, hastabakıcılık okulunun açılması için heyet-i merkeziyenin düzenlediği rapor okundu. Hastabakıcılık okulunun açılmasıyla ilgili teklif, yapılan oylama sonucunda bir karşı oya karşı, ekseriyetle kabul edildi²⁶. Hastabakıcılık okulunun Hilâl-i Ahmer’e getireceği mali külfet hususunda, Dr. Besim Ömer ve Esat Paşalar tarafından gerekirse Sıhhiye ve Müdafaa-i Milliye vekâletlerinden yardım istenmesi önerisi kabul edildi²⁷. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Meclis-i Umumisi’nin 15 Şubat 1340(1924) tarihine rastlayan Cuma günü yapılan beşinci toplantısında müzakere edilen konulardan birisi de “münasip bir mahalde hastabakıcılık okulu tesisi” idi²⁸.

Diğer taraftan Meclis-i Umumice açılmasına karar verilmiş olan hastabakıcılık okulunun programı ve yönetmeliğini hazırlamak üzere bir komisyon teşkil edilmişti. Dr. Besim Ömer ve Ziya Nuri Paşaların da içinde bulunduğu bu komisyon “Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı Mektebi Yönetmeliği”ni hazırlamıştı²⁹.

Bu yönetmeliğin önsözünde; “*Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, hastabakıcı yetiştirmek ve yetişenlerin bu meslekte ifa-yı hizmet etmelerini temin eylemek üzere ‘Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı Mektebi ve Yurdu’ tesis etmiştir*” denilerek amacın hastabakıcı yetiştirerek, bunların bu meslekte hizmet etmelerini sağlamak olduğu açıklanıyordu³⁰. Açılacak olan okul ve yurdun “Hilâl-i Ahmer Daimi Hastanesi” kurulunca buraya bağlanacağı yine yönetmeliğin önsözünde dile getiriliyordu.

Yönetmeliğin Heyet-i İdare ve Tedrisiye başlığı altında verilen hükümleri de şöyleydi:

Açılacak hastabakıcı okulunun ve yurdunun yönetimi, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin genel gelirlerinden ayrılacak bir tutar ve bilahare hastaneden alınacak ücretler ve yardımseverlerin okulun gelişmesini sağlamak amacıyla yapacakları bağışlar ile bu okuldan yetişecek hastabakıcıların hizmetlerinden elde edilecek gelir ile sağlanacaktı

Hastabakıcılık okulunun idare heyeti; ikisi hanım olmak üzere yedi üyeden oluşacaktı. Bu üyelerden erkek olanları genel merkez, kadın olanları ise hanımlar merkezi tarafından seçilecekti. İdare heyeti aralarından birini başkan seçecekti. Hesap işlerine ise genel merkez muhasebesi bakacaktı. Okulun memur kadrosunda, bir müdür, bir başhemşire ile memur ve müstahdem gibi görevliler bulunacaktı. Okulun müdürü İdare Heyeti tarafından belirlenecekti.

İdare Heyeti, okulun ve yurdun yönetimiyle ilgili konularla devamlı olarak meşgul olacaktı ve her üç ayda bir okul ve yurdun durumu ile yapılan işler hakkında Genel Merkeze rapor verecekti. İdare heyetince söz konusu olacak bir teklif, ancak genel merkez tarafından onaylandıktan sonra geçerli olacak ve yürürlüğe sokulacaktı.

22 Bu yazışmanın yer aldığı belge için bkz. Akgün, Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer’den Kızılay’a*, II Kitap, s. 379, Belge No: 18.

23 Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisi, Merkez-i Umumi azasıyla taşra merkezleri murahhasları ve İstanbul’da bulunan aza-yı amilenin ve bir çok kibar faziletli nisvânın huzur ve iştirakıyla Kânûn-ı sâni’nin on birinci Cuma günü Darülfünun ilk celsesini akt etmiştir. *Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Mecmuası*(bundan sonraki atıflarda THAM olarak kısaltılacaktır), No: 29, 15 Kânûn-ı sâni 1340(1924), s. 133.

24 *Kızılay Hemşire Okulunun 25 inci Yıldönümü*, s. 4.

25 THAM, No: 30, 15 Şubat 1340(1924), s. 175-176.

26 Meclis-i Umumi üyesi Celâl Muhtar Bey, az bir gelire sahip olan Hilâl-i Ahmer’in hastabakıcılık teşkilâtından dolayı ağır bir masrafa tahammül edemeyeceği mütalaasıyla teklife karşı çıkmış ve olumsuz oy vermişti. THAM, No: 30, 15 Şubat 1340(1924), s. 178-179.

27 THAM, No: 30, 15 Şubat 1340(1924), s. 178-179.

28 THAM, No: 31, 15 Mart 1340(1924), s. 214.

29 Akgün, Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer’den Kızılay’a*, II Kitap, s. 87.

30 Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı Mektebi Talimâtnamesi’nin tam metni için bkz. THAM, No:39, 15 Teşrin-i sâni 1340(1924), s. 83-86.

Okulun eğitim-öğretim programı öğretmenlerin de dahil olduğu okul idaresi tarafından düzenlenecek ve yine Genel Merkez tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girecekti.

Okul müdürü, okulun iç düzenini muhafaza ve sürdürmekten sorumluydu. Ayrıca öğrencilerin uygulamalı eğitim yapacakları hastanelere düzenli olarak devamlarını, istenildiği şekilde çalışma ortamına uyumlarını ve bilgi sahibi olmalarını sağlayacaktı. Öğrencilerin öğrenim durumlarını ve davranışlarını kontrol etmek, cezalandırılacak veya okuldan çıkartılacak olanları okul idare heyetine bildirmek de müdürün görevleri arasındaydı. Ayrıca müdür, öğrencilerin dışındaki diğer bütün memurların ödüllendirilmesi, cezalandırılması ve ihraçları konusunda İdare Heyeti'ne başvurabilecekti.

Okulda görev alacak öğretmenler, hazırlanan program çerçevesinde öğrencilere teorik ve pratik eğitim verecekler, eğitim ve öğretim konusunda okul İdare Heyeti'yle birlikte tekliflerde bulunabileceklerdi. Başhemşire ise bütün görevlerinde müdüre yardımcı olacak ve yokluğunda ona vekâlet edecekti.

Yönetmeliğin "Müddet ve Şerait-i Tahsiliye" kısmında da şu hükümler yer almıştı. Buna göre okulun eğitim süresi üç devreye bölünmek üzere "iki sene üç ay"dır. Eğitimin ilk üç ayı, bir öğretmenin gözetiminde hastanelerde geçecektir. Bu süre içerisinde öğrenciler; hasta koşullarındaki düzen ve temizliğe, hastalarla temasa ve ameliyathane ile laboratuvarlardaki işlere alıştırlılacaktı. Böylece öğrencinin hastabakıcılık mesleğine olan ilgileri öğrenilecek, sabır ve dayanırlıkları denenecekti.

Bu üç aylık tecrübe döneminden sonra düzenli eğitim senesi başlayacaktı. Bir yıl boyunca yapılan düzenli eğitimin sonunda öğrenciler oluşturulacak bir komisyonunun huzurunda sınav vereceklerdi. Bu komisyonda; eğitim heyeti, okul müdürü, okul idare heyeti ve genel merkez tarafından belirlenecek bir üye yer alacaktı. Bu sınavları başaran öğrenciler ikinci eğitim devresine geçeceklerdi. Bir yıl sürecek olan bu eğitim devresinin sonunda da öğrenciler, aynı heyet huzurunda mezuniyet sınavına gireceklerdi. Bu sınavdan da başarılı olan öğrencilere "hastabakıcılık şahadetnamesi" verilecekti.

Okula kabul edilen öğrenciler için, ilk üç aylık eğitim bir tecrübe devresi olduğu için, bu süre içerisinde öğrenciler gerek okul idaresi ve gerekse kendi istekleriyle herhangi bir kayıt ve şart aranmaksızın öğrenimi bırakabilirlerdi.

Öğrencilerin barınma, yemek ve giyim masrafları Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nce karşılanacaktı. Ayrıca öğrencilere ilk üç aylık tecrübe devresinden sonra zaman ve ihtiyaca göre Genel Kurulca belirlenecek aylık ödenek verilecekti. Bütün öğrenciler tecrübe devresinden sonra, derslere devamlarından itibaren Hilâl-i Ahmer tarafından "hayat sigortasına" kayıt edileceklerdi.

Öğrenimlerini tamamlayarak diploma almaya hak kazanmış olan öğrencilere "Hilâl-i Ahmer Hemşiresi" unvanı ve özel bir belge verilecekti.

Öğrenciler öğrenim süresi içinde, tatil zamanlarında olmak üzere yılda bir ay izin alabileceklerdi.

Diplomasını almış olan bir öğrenci göreve atandığı halde Genel Merkezce uygun görülecek bir mazereti olmaksızın, göreve başlamaz veya görevini sürdürmezse, yine her hangi bir sebepten dolayı meslekten ihraç edilirse ya da kendiliğinden görevini terk ederse "Hilâl-i Ahmer Hemşiresi" unvanından ve bununla ilgili kazanılmış haklar ve çalışmalardan beş yıl süreyle mahrum olacaktı.

Hemşire olarak mezun olmuş bir öğrenci, beş yıl süreyle Hilâl-i Ahmer Hemşiresi olarak çalıştıktan sonra, görevinden ayrılmak isterse, kendisinden öğrenimi sırasında yapılan harcamalarla ilgili olarak her hangi bir ödeme talebinde bulunulmayacaktı. Ancak kendilerine verilen Hilâl-i Ahmer hemşirelerine özgü özel belge geri alınacaktı.

Talimatnamede "Şerait-i Kabul" başlığı altında okula kayıt şartları da belirtilmişti. Buna göre; Türk tebaası olması, vücutça sağlıklı olması, iyi ahlâk sahibi olması, Türkçe okuyup yazmayı bilmesi, yirmi yaşından aşağı otuz yaşından yukarı olmaması, süslü olmaması okula kayıt olmak için aranan şartlardı.

Talimata göre Hilâl-i Ahmer Hastabakıcılık Okulu'na gündüzcü yani yatılı olmayan öğrenci de kabul ediliyordu. Bunların barınması, yiyecek ve giyimleri okul tarafından karşılanmayacaktı. Ayrıca kayıt kabul şartları arasında yer alan; "iyi ahlak sahibi olmak ve Türkçe okuyup yazma bilmek" esasları bu öğrenciler için geçerli olmayacaktı. Bu öğrencilere verilecek diplomaların "yatılı öğrencilere verilenlerden" bir farkı olmayacaktı. Bu öğrenciler, okuldan mezun olduktan sonra Hilâl-i Ahmer'e karşı hiçbir kayıt ile sorumlu olmayacaklardı.

Hastabakıcılık Okulu yönetmeliğinin hazırlanmasından sonra Hilâl-i Ahmer Cemiyeti İdare Heyeti, açılacak okul için bir bina arayışına geçmiş ve önce Nişantaşı'nda Karakolhane Sokağı'nda Ferit Paşa Konağı olarak bilinen binanın, aylık 275 lira kira bedeli ile tutulmasına karar vermişti³¹. Ancak

31 Hilâl-i Ahmer Cemiyeti İdare Heyeti üyelerinden Dr. Besim Ömer Paşa ve Akil Muhtar ile diğer üyelerin imzalarıyla alınan

hemen ifade etmeliyiz ki kiralanmasına karar verilmiş olan bu binadan bilahare vazgeçilmiş olunacak ki, okulun açılışı Aksaray'da Sinekli Bakkal Sokağı'nda Kazasker Ali Bey Konağı'nda yapılmış, eğitim ve öğretim burada başlamıştır³².

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin 11 Kânûn-ı evvel 1340 (1924) tarihinde İstanbul'da toplanan Meclis-i Umumi toplantısında Hastabakıcılık Okulu'nun açılması kesin bir karara bağlanmıştır³³.

II. Hilâl-i Ahmer Hastabakıcılık (Hemşirelik) Okulu'nun İdarî Yapılanması Ve Eğitim-Öğretim Hazırlıkları

A) İdare Heyeti'nin Oluşturulması

11 Aralık 1924 tarihinde toplanan Hilâl-i Ahmer Kongresi'nde "Hastabakıcılık Okulunun" açılması kararı kesinleştikten sonra, bu okul için hazırlanmış yönetmelik gereğince önce "Heyet-i İdare" belirlenmiştir. Okulun İdare Heyeti üyeliklerine Dr. Besim Ömer ve Ziya Nuri Paşalar ile Dr. Ömer Lütfi, Edhem Pertev ile Haydar Beyler Genel Merkez tarafından belirlenen erkek üyelerdi. Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi tarafından da Nezihe Veli ve Safiye Hüseyin Hanımlar, iki hanım üye olarak belirlenmişti³⁴. Bir süre sonra İdare Heyeti üyesi Haydar Bey'in bu görevden ayrılması üzerine yerine Dr. Galip Hakkı Bey seçilmişti³⁵. İlk açılıştaki oluşturulan bu İdare Heyeti üyelerinden bilahare üç tanesi 1926 yılında boşalmış ve yerlerine yeni üyeler belirlenmişti. Seçim yoluyla belirlenen bu yeni üyeler; Ticaret Odası Reisi Hüsnü Bey, Doktor Tevfik Selim Bey ve Neşet Ömer Beyden oluşuyordu³⁶.

B) Okul ve Yurt Binasının Belirlenmesi

Hastabakıcı Okulu'nun müdürlüğüne atanan Ömer Lütfi Bey ilk olarak okul için uygun bir bina aranmasına çalışmış ve netice olarak Aksaray'da Haseki Caddesinde Kazasker Ali Rıza Bey Konağı, okul binası olarak kiralanmıştı. Bu binanın kiralanmasındaki en önemli neden öğrencilerin uygulama yapacakları "Gureba-yı Müslimin, Haseki ve Cerrahpaşa hastanelerine" yakın olmasıydı. Aslında okul binası olarak kiralanın Kazasker Ali Rıza Bey Konağı, okul için hiç de uygun bir bina değildi. Ancak Dr. Ömer Lütfi Bey'in gayretleriyle gereken tadilatlar yapılarak bina eğitim ve öğretime uygun bir hale getirilmişti. Nitekim konuyla ilgili Hilâl-i Ahmer Mecmuasında yer alan bir haberde "*Talebatın tatbikat-ı ameliye görecekleri hastanelere yakın ve şeraiti matlubeye haiz Haseki caddesinde bir bina mektep ittihaz edilmek üzere isticar edilerek icap eden tamirat ve tefrişat ikmal edilmiştir.*" denilmekteydi³⁷.

Hastabakıcı Okulu'nun açılarak öğrenime başlamasından sonraki aylarda, Konya Mebusu ve Merkez-i Umumi Azası Refik Bey başkanlığında bir heyet, okulu teftiş etmişler ve bu teftişlerinin sonucunda Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisi'ne sunulmak üzere teftiş sonuçlarını ve görüşlerini ifade eden bir rapor hazırlamışlardı. Bu raporda okul binası ile ilgili "Bu mektep Yusuf Paşa'da Haseki Hastanesi'ne çıkan yokuş üzerinde kain bir binada tesis edilmiştir. Bina iyi tanzim ve tesis edilmiştir" bilgisi yer almıştır³⁸.

Binanın oldukça geniş sayılabilecek bahçesi vardı³⁹. Bu durum, ileriki yıllarda okulun genişlemesi ve yeni ek binalar yapılması için bir avantaj olacaktı. Nitekim 1926 yılı kongresinde Genel Merkez, okulun öğrenci sayısını bir kat artırmaya karar vermişti. Bu nedenle mevcut okul binasının, ihtiyaçlara cevap veremeyeceği göz önünde tutularak yeni dershanelerin yapılması kararı alınmıştı. Bina Hilâl-

bu kararla ilgili belge için Akgün, Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, II Kitap, s. 87, Belge No: 19,

32 Konuyla ilgili olarak bkz. Akgün, Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, II Kitap, s. 87. Ayrıca Hilâl-i Ahmer Mecmuası'nın 15 Ocak 1925 tarihli ve 41 numaralı sayısında "Yeniden tesis edilecek olan Hilâl-i Ahmer Hastabakıcılık mektebine bina olarak Haseki caddesinde Kazasker Ali Rıza Bey'in Konağı isticar edilmiştir" denilmektedir. *THAM*, No: 41, 15 Kânûn-ı sâni 1341 (1925), s. 179.

33 Akgün, Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, II Kitap, s. 86.

34 *THAM*, No: 41, 15 Kânûn-ı sâni 1341(1925), s. 179.

35 "Mektep Hey'et-i İdaresinde Haydar Bey'den inhilâl eden azalığa Doktor Galip Hakkı Bey intihâp edilmiştir." *THAM*, No: 42, 15 Şubat 1341(1925), s. 236-237.

36 *THAM*, No: 61, 15 Eylül 1926.

37 *THAM*, No: 45, 15 Mayıs 1341(1925), s. 347.

38 *THAM*, No: 48, 15 Ağustos 1341(1925), s. 72.; Teftiş Heyeti'nde yer alan azaların isimleri için bkz. *Kızılay Özel Hemşirelik Koleji 1925-1975, Kızılay Hemşireleri 50. Yıl İnsanlık Hizmetinde*, s. 46-48.

39 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası'nda verilen bir bilgiden binanın bahçesinin "dört dönüm" olduğu belirtilmektedir. *THAM*, No: 60, 15 Ağustos 1926.

i Ahmer'in mülkiyetinde değildi. Her yıl yeniden kiralanıyordu. 1926 yılında bina için ödenen kira miktarı "on bin lira" idi⁴⁰. Ancak okul mevcudunun artırılması, yeni dershanelerin yapılmasını zorunlu kılıyordu. Bu nedenle oldukça geniş olan okul bahçesine yeni dershanelerin yapılması, eski dershanelerin ise yatakhaneye dönüştürülmesi çalışmaları başlatılmıştı⁴¹.

Hastabakıcı Mektebi'nin dört dönüm kadar olan geniş bahçesine bir derslane ile dört odadan oluşan "kargir (betonarme)" bir binanın yapılması için 2 Ağustos 1926 tarihinde ihale yapılmış ve yapılan ihale neticesinde Mehmet Rüştü Bey İnşaat Müessesesi 8585 lira ile inşaatın yapımını üstlenmişti⁴².

Hastabakıcı Mektebi'nin yeniden inşa edilen betonarme binası, kısa zamanda bitirilmeye çalışılmış ve 1927 yılı öğretim yılında, bu yeni bina hizmete girmiştir. Bu binanın yanında yapılan dershanenin aynı zamanda konferans salonu işlevini de gördüğünü ve burada da ders yapıldığını, "*Merkez-i Umumi-mimiz tarafından mübâyaa edilen mektebin bahçesine müceddeden inşa olunan dairedaki konferans salonu açılmış ve burada tedrisata başlanmıştır*" bilgisinden anlamaktayız⁴³.

Yeni binanın yapılmasından sonra eski bina da geniş çaplı bir tamir ve tadilat görec, öğrenciler için yatakhane haline getirilmiştir⁴⁴.

C)Okul Yönetimi ile Öğretmen Kadrosunun Belirlenmesi

Hastabakıcılık Okulu'nun yönetmeliğine göre Genel Merkez ile Hanımlar Merkezi tarafından belirlenen İdare Heyeti üyeleri, yine yönetmeliğin öngördüğü şekliyle kendi aralarından bir üyeyi okulun müdürlüğüne seçmeleri gerekiyordu. İdare Heyeti yaptığı toplantı sonucunda bu belirlemeyi yapmış ve Gureba-yı Müslimin Sertabibi Dr. Ömer Lütfi (Eti) Beyi okulun müdürlüğüne seçmişlerdi⁴⁵.

Hastabakıcı Okulu'nun kadrosunda bulunan "başhemşirelik" için İdare Heyeti, ya ülke dışından bir yabancı başhemşire getirmeyi ya da ülkemizden yüksek tahsilli ve aranılan vasıflara sahip bir hemşireyi başhemşire olarak atamayı düşünmekteydi. Nitekim bu konuda birinci şık tercih edilmiş ve Alman asıllı olan "Pavlokoviç Hanım" başhemşireliğe getirilmişti. Pavlokoviç Hanım, bu göreve getirilmeden önce Almanya'da bir hastabakıcı mektebinin 8 yıl süreyle müdireliğini yapmış, mesleğinde muktedir ve bilgili bir başhemşire olarak tanınmaktaydı⁴⁶. Pavlokoviç Hanım öğrencilere aynı zamanda "Hastabakıcılık Usul ve Muaşeret" dersini de verecekti.

Okulun ilk açılışındaki öğretmen kadrosu üç kişi olarak belirlenmişti⁴⁷. Bunlar; Doktor Ali Eşref Bey, Doktor Osman Şerafettin Bey ve Operatör Ali Rıza Bey di. Ayrıca okulun müdürlüğü görevine getirilen ve aynı zamanda Gureba Hastanesi Sertabibi(baştabibi) de olan Ömer Lütfi Bey de öğretim kadrosunun başındaydı.

Okulun öncelikli olarak iyi yetişmiş, hastabakıcılık mesleği konusunda uzmanlaşmış eğitici ve öğretici personele ihtiyacı vardı. Oysa Cumhuriyetin ilân edildiği günlerde Türkiye'deki eğitimli ve nitelikli hastabakıcı sayısı bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar azdı⁴⁸. İşte bu sıkıntının yaşandığı 1925 yılında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin "Detroit"(Amerika Birleşik Devletleri) Şubesi yöneticileri, gösterdikleri yoğun çabanın sonucunda altı genç hanıma "Ford Foundation" bursu sağlamıştı. Maarif

40 THAM, No: 59, 15 Temmuz 1926, s. 531.

41 Konuyla ilgili verilen bir haberde "Bu binanın gayet vasi olan bahçesinde yeniden dershaneler inşası ve eski dershanelerin yatakhaneye kabli suretiyle icra kılınacak tadilata pek yakında başlanacaktır." denilmekteydi. Bkz. THAM, No: 59, 15 Temmuz 1926, s. 531.

42 " Bu sene mektebe yeniden kabul edilecek elli talebe için mevcut binanın gayr-i müsait olmasına mebni şimdiden mektep bahçesinde bir derslane ile dört odayı havi kargir bir binanın inşaatı takarrür ederek 2 Ağustos 1926 tarihinde yapılan münakaza-i aleniyede Mehmet Rüştü Bey İnşaat Müessesesi 8585 lira ile inşaatı deruhte etmiştir". THAM, No: 60, 15 Ağustos 1925, s. 562.

43 THAM, No: 66, 15 Şubat 1927, s. 216. Mektebin terakkisi için Merkez-i Umumi tarafından öteden beri ibzal olunan azim himmetlerle müessese büyük bir inkişâfa müzahir olmuştur. Evvel emirde mektep binası ve bahçesi geçen sene merkezi umumi namına iştirâ edilmiş ve mevcut binalara ilaveten bahçede yeniden konferans salonu ve dört odayı havi betonarme bir bina inşa edilmiştir. Bkz. THAM, No: 68, 15 Nisan 1927, s. 315.

44 THAM, No: 59, 15 Temmuz 1926, s. 531; THAM, No: 68, 15 Nisan 1927, s. 315.

45 Dr. Ömer Lütfi Bey bu okula müdür olarak atandığında Gureba Hastanesi Direktörlüğünü yapıyordu. Akgün, Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, II Kitap, s. 87.

46 Bu bilgi okul müdürü Dr. Ömer Lütfi Beyin Hilâl-i Ahmer Cemiyet-i Merkez-i Umumisine, okulun 1930 yılına ait faaliyet raporunda zikredilmektedir. Bkz. Akgün, Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, II Kitap, s. 398-399, Belge No: 30a-30b.

47 THAM, No: 42, 15 Şubat 1341(1925), s. 237.

48 Cumhuriyetin ilân edildiği günlerde Türkiye'deki Müslüman hemşire sayısının "4 " gibi çok az sayıda olduğunu görüyoruz. Bu bilgi için bkz. Akgün, Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, II Kitap, s. 86.

Vekâleti tarafından ABD'ye gönderilmesi uygun bulunan bu hanım kızlarımız “Semiha Suat Hanım, Esmâ İbrahim Hanım, Bedriye Mustafa Hanım, Fehime Fevzi Hanım ve Fahrünisa Ali Hanımlardan” oluşuyordu⁴⁹.

Yine 1927 yılında bu kez de Almanya'ya daha ileri bir öğrenim görmek amacıyla bir hemşire daha gönderilmişti. Berlin yakınlarında “Augusta Victoria Heim”de çalışan ve mesleki bilgisini geliştiren bu hemşirenin Türkiye'ye döndükten sonra Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı Mektebinde Başhemşire Muaviniği görevine getirildiği görülmektedir.⁵⁰

E) Dersler

Hastabakıcı Mektebi'nin ilk açılışında derslerin ameli ve nazari olarak yapılacağı, okulun hazırlanan yönetmeliğinde belirtilmişti. Yine kesin kabul ve kayıtları yapılan öğrencilerin, birinci sınıfa başlamadan önce üç ay sürecek olan bir tecrübe devresi geçirecekleri yönetmelikte yer almıştı. İşte bu ilk üç aylık tecrübe devresinde öğrenciler “tatbikat-ı ameliye” görmek için Gureba-yı Müslimin, Haseki ve Cerrahpaşa hastanelerine gideceklerdi⁵¹. Nitekim uygulamalı ders görmek amacıyla öğrenciler 10 Mart 1341(1925) tarihinden itibaren düzenli olarak devam etmeye başlamışlardır.

Tecrübe devresinden sonra başlayacak olan ilköğrenim yılında okutulacak dersler de hazırlanan program gereği şöyle belirlenmişti; Teşrih-i Fizyoloji(Anatomi), Hikmet-i Kimya, Nazari ve Ameli Hasta Bakımı Usûlü, Diyet, Hastabakıcılık Usul ve Muaşeret-i, Umur-u Beytiye.⁵² Bilahare bu derslere Bakterioloji ve Hıfz-ı Sıhha gibi derslerin ilave edilmiş olduğunu görüyoruz.

Her ders, bir saat çeyrek dakika olarak yapılacak ve öğrencilerin bir yıl boyunca görecekları ders saati toplamı “iki yüz seksen beş” olacaktır. İlk üç aylık deneme devresindeki dersler öğrencilerin uygulama yaptıkları Gureba, Haseki ve Cerrahpaşa hastanelerinde yapılacaktır. Deneme devresini geçiren yani 1. sınıfa geçen öğrenciler, her sabah 7-12 saatleri arasında hastanelerde çalışıp, öğleden sonra da okulda ders göreceklardı. İkinci sınıf eğitimi daha ziyade uygulamalı olacak ve dersler Gureba Hastanesi'nde yapılacaktır.

III. Hilâl-i Ahmer Hastabakıcılık (Hemşirelik) Okulunun Öğrenime Başlaması Ve Eğitim Faaliyetleri

A)Öğrenci Kabulü ve İlk Öğrenciler

Hastabakıcı Mektebi'nin ilk açılışında okula alınacak öğrenciler için kabul ve kayıt şartları basın yoluyla ilan edilmişti⁵³. Müracaat eden öğrenci adedi 32 kişi olmuş, ancak yapılan sınav sonucunda bunlardan sadece on biri kabul edilmişti⁵⁴. Başvuran öğrenci sayısının azlığı karşısında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi, Darüleytamlarda barınan aranılan vasıflara sahip ve aynı zamanda kişisel kabiliyeti olan yetim kız çocuklarını okula kabul ederek, öğrenci mevcudunu artırmak istiyorlardı. Darüleytamlardan alınacak öğrenciler için, Hastabakıcı Mektebi İdare Heyeti, bir inceleme yaptırmış ve yetim kız çocuklarının bu okul ve meslek için çok arzulu ve hevesli olduğunu görmüşlerdi. İdare Heyeti

49 Bu konuyla ilgili yazışmalar için bkz. Akgün, Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, II Kitap, s. 91, Belge No: 21a; s. 92, Belge No: 21b.

50 Hastabakıcı Mektebi Müdürü Dr. Ömer Lütfi Beyin konuyla ilgili olarak Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumi Riyasetine bilgi verdiği bu rapor için bkz. Akgün, Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, II Kitap, s. 386, Belge No: 22a; s. 387, Belge No:22b

51 Öğrencilerin uygulamalı öğrenim görecekları bu hastanelerin isimleri konusunda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nce yayınlanan Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası'nın 45. Numaralı sayısında farklı bir sıralama vardır. “Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı Mektebi” başlığıyla verilen bilgide öğrencilerin “10 Mart 1341(1925) tarihinden itibaren muntazaman Gureba ve Haseki ve Haydarpaşa hastanelerine devam etmekte” oldukları belirtilmektedir. Bkz. *THAM*, No: 45, 15 Mayıs 1341(1925), s. 347-348.

52 *THAM*, No: 45, 15 Mayıs 1341(1925), s. 348.

53 Okula alınacak öğrencilerin kayıt kabul şartlarının basın yoluyla duyurulduğu Hilâl-i Ahmer Mecmuasında;“ Mektebe alınacak talebat için matbuatla şerait-i kabul ilân edildikten sonra 32 hanım müracaat etmiş ve bunlardan ancak on biri kabul edilmişti.” şeklinde bir bilgi verilmiştir. Bkz. *THAM*, No: 45, 15 Mayıs 1341(1925), s. 347-348.

54 Okula başvuran öğrenci sayısı konusunda 15 Şubat 1341(1925) tarihli ve 42 numaralı Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası'nda farklı rakamlar verilmektedir. Mecmuanın ilgili haberinde “Şimdiye kadar Hilâl-i Ahmer Hastabakıcılık Mektebi'ne kayıt edilmek için müracaat eden 36 hanımdan ancak on dokuzu imtihana tabi olmuştur. Bunlardan imtihan neticesinde dördü ve muayene-i tıbbiye neticesinde reddedilmek suretiyle ancak on iki hanım kabul edilmiştir. *THAM*, No: 42, 15 Şubat 1341(1924), s. 236-237.

ayrıca ahlak ve tahsil bakımından da Darüleytam öğrencilerini çok elverişli bulmuşlardı⁵⁵. Bu konuda gazetelere “Hastabakıcı Mektebi”ne Darüleytamlardan talip olacak kız öğrencilerin tercihen kabul edileceğine” ilişkin haberler bile yayınlanmıştı. Hilâl-i Ahmer yöneticilerinin Darüleytamlarda barınan kız öğrencileri okula almayı düşündükleri bu günlerde, Hastabakıcılık Okulu’nun açıldığını gazetelerden öğrenen Maarif-i Umumiye Vekâleti, aynı fikirle hareket ederek Darüleytam talebelerinin bu okula kabul edilmesini Hilâl-i Ahmer Genel Merkezinden bir yazıyla rica etmişlerdi.⁵⁶ Bu teşebbüsün neticesinde Ortaköy Kız ve Validebağı Darüleytamlarından on beş öğrenci daha kabul edilerek öğrenci sayısı artırılmış ve 26’ya ulaşmıştır⁵⁷.

Nitekim okulun müdürü Dr. Ömer Lütfi Bey Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi’ne gönderdiği 29 Kânûn-ı sâni 1341(1925) tarihli yazısında; “*Hastabakıcı Mektebi’ne ilk sene-i tedrisiye için müracaat eden talebelerin miktarı kifayede olmaması ve bir kısım hanımın evsaf-ı matlubeyi haiz olmamalarını nazar-ı dikkate alan Heyet-i İdaremi bu sene için Darüleytamlardan Hastabakıcılığa pek müsait gördüğü 18 ve 19 yaşlarında 15 talebenin kayıt ve kabulüne karar verildiğini*” bildiriyordu. Dr. Ömer Lütfi Bey yazısının devamında da, Darüleytamlardan alınacak öğrencilerin 2 ay süreyle mensubu oldukları Darüleytamlarca kayıtlarının silinmemesini ve bu öğrencilerden kifayetname istenmeyeceğini de ifade ediyordu⁵⁸.

Gerek dışarıdan müracaat edip, yapılan sınavı kazanan ve gerekse Darüleytamlardan gelen Hastabakıcılık Okulu’nun ilk öğrencilerinin isimleri şöyleydi;

“Mihriban Salih Hanım, Nimet Halil Hanım, Fatma Kasım Hanım, Vahide Hamid Hanım, Nigar Halid Hanım, Fatma Osman Hanım, Ayşe Mustafa Hanım, Fehime Abdullah Hanım, Şükufe Abdullah Hanım, İsmet Bekir Hanım, Sıdika Rüşdü Hanım, İsmet Mehmet Hanım, Fatma Abdurrahman Hanım, Mürüvvet Süleyman Hanım, Adalet İbrahim Hanım, Hüsnüye Ahmet Hanım, Bedia Cemil Hanım, Vesile Ahmet Hanım, Hatice İsmail Hanım, Feride Kazım Hanım, Naciye Hüdaverdi Hanım, Reyhan Halid Hanım, Hayriye Mehmet Hanım, Naime İsmail Hanım⁵⁹.

Yukarıda isimlerini verdiğimiz bu öğrencilerin sayısı “24” olarak gözükmektedir. Oysa yapılan sınav sonucu öğrencilik hakkını kazanan ve Darüleytamlardan kabul edilerek gelen öğrenci mevcudu 26 kişi olarak belirtilmişti. Bu iki kişilik öğrenci azalması bilahare, iki öğrencinin sınavı kazanmasına rağmen kayıt yaptırmamasından kaynaklanmış olsa gerektir. Nitekim başlangıcından günümüze kadar Kızılay’ın tarihini, arşiv belgeleri ışığında “Hilal-i Ahmer’dan Kızılay’a” ismiyle iki ciltlik kitap olarak yayınlayan Seçil Karal Akgün ve Murat Uluğtekin kitaplarında bu konuya -çok doğru ve yerinde bir tespit ve yaklaşımla- şöyle açıklama getiriyorlar: “*Okul açılır açılmaz karşılaştığı üç büyük sorun aileler, öğretmenler ve öğrencilerle ilgiliydi. Ailelerle ilgili sorun ülkenin toplumsal sorunuydu. Hemşirelik mesleği, kadın erkek ayırımı gözetmeksizin hastalara ilgi ve bakım üzerine kurulmuştu. Kızların çalışmak bir yana, okumalarının bile henüz tam olarak benimsenmediği bir ortamda, kız çocuklarını hem de böyle bir meslek edineceği bir okula göndermeye aileler, hiç de gönüllü değillerdi.*”⁶⁰

Hastabakıcılık Okulunun ilk yıl eğitim-öğretim devresinin ortasına doğru açılması ve henüz kızların okuması ve çalışması alışkanlığının yerleşmemesi nedeniyle ailelerin kız çocuklarını okutmak ve meslek edinmekten alıkoymaları gibi nedenlerle, okula öğrenci kabul ve kaydında sıkıntıların yaşandığını ve okul yöneticilerinin bu nedenle Darüleytamlardan öğrenci kabul ettiklerini yukarıda belirtmiştik. Ancak diğer taraftan ülkenin çok sayıda hastabakıcıya ihtiyacının bulunduğu da bir vakıa idi. Bu nedenle 1341 yılı Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisi’nde konu tartışılmış ve “*bu okuldan arzu edilen faydayı sağlaya-*

55 THAM, No: 42, 15 Şubat 1341(1925), s. 346-347.

56 Darüleytamlar Müdiriyyet-i Umumiyesi adına Darüleytamlar Müdürü, Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumisine gönderdiği 10 Mart 1341(1925) tarihli yazıda “...İstanbul’da Haseki’de idare-i aliyyeleri tarafından açılan Hastabakıcı Mektebi’ne darüleytamlardan talip olan kızlarımızın tercihen kabul edilmekte olduğu gazetelerde nazar-ı şükranla görülmüş ve müessese müdürlerine vukuu bulan tebligat üzerine Ortaköy Kız ve Valdebağı Darüleytamlarından on, on beş kızımızın staj devresini ikmalden sonra kabul-i kati muameleleri yapılmak üzere müessese müdürleri ceryan eden muhabereleden anlaşılmış” denilerek halen darüleytamlarda 16-20 yaşları arasında 60-70 kız öğrencinin bulunduğu, bunların kısa süreli bir öğrenim sunucu hastabakıcı olarak yetiştirilmeleri halinde, bunların Maarif Vekâletince hizmete alınacağı belirtilmekte ve böylece de hem bu kimsesiz kız öğrencilerin istikballerinin temin edileceği hem de bunların sayesinde okullardaki öğrencilerin halen okullarda hastabakıcı olarak çalışan ancak meslekleri konusunda yeterli olmayan kişilerin elinden kurtulmuş olacağı ifade edilmektedir. Bkz. Akgün, Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer’dan Kızılay’a*, II Kitap, s.94-95, Belge No: 23.

57 Hilâl-i Ahmer’dan Kızılay’a, II Kitap, s. 94-95, Belge No: 23. Ayrıca bkz. THAM, No: 45, 15 Mayıs 1925, s. 347-348.

58 Bu yazı için bkz. *Kızılay Özel Hemşirelik Koleji 1925-1975, Kızılay Hemşireleri 50. Yıl İnsanlık Hizmetinde*, s. 43.

59 Akgün, Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer’dan Kızılay’a*, II Kitap, s.89, Belge No: 20c

60 *Age*, s. 90.

bilmek için öğrencilerin belirlenmiş olan sayısını çoğaltmak ve özellikle de okula genel rağbeti temin etmek gerekir şeklinde tavsiye kararı” alınmıştı⁶¹. Ailelerin bu okula kızlarını göndermelerini ve kamuoyunda genel bir rağbeti sağlamak için, her türlü teşvikin yapılması ama özellikle halen devam eden öğrencilerin gelecek endişesi taşımamaları için tedbir alınması belirtilmişti. Bu nedenle sıhhi müesseselerle anlaşarak, mevcut öğrencilerin okullarını tamamladıktan sonra hemen işe başlamalarının gereği üzerinde durulmuştu.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Teftiş Heyeti de, bu Meclis-i Umumi toplantısında “bu sene için münasip çareler düşünülerek yeni seneye daha fazla talebe ile başlanmasını tavsiye eden” görüşünü dile getirerek, bu okulun benzerlerinin diğer büyük merkezlerde de açılmasını istemişti⁶².

Hastabakıcı Okulu’na 1925 Teşrin-i evvelinde ikinci defa olarak yirmi beş öğrenci daha kabul edilmiştir. Bu öğrenciler, okul yönetmeliği gereği üç aylık tecrübe devresini tamamladıktan sonra, okula kesin kayıt ve kabulleri yapılmıştır. Okulun bu ikinci grup öğrencilerinin birinci sınıf eğitimleri ise 1926 Ocak ayından itibaren başlamıştır⁶³.

1926 eğitim-öğretim yılında kayıt yaptıran öğrencilerin isimleri şöyledir:

“Vedia İlhami Hanım, Şerife Mustafa Hanım, Saime Kadri Hanım, Leman Mustafa Hanım, Bedriye İbrahim Hanım, Belkıs İhsan Hanım, Muzaffer Mehmet Hanım, Fatma Seyfettin Hanım, Sıdika Nuri Hanım, Mesude Ahmet Hanım, Fatma Bayram Hanım, Hasene Mehmet Hanım, Müyesser Nuri Hanım, Bedriye Mümin Hanım, Nevzat Mehmet Hanım, Saniye Ömer Hanım, Meliha Murat Hanım, Melahat Fuat Hanım, Şadiye Mehmet Hanım, Mürüvvet Refik Hanım, Hamiyyet Hamdi Hanım, Mualla Hasan Hanım, Münire Vasıf Hanım, Hayriye Hüseyin Hanım, Zehra Mustafa Hanım”⁶⁴

Hilâl-i Ahmer Genel Merkezi 26 Mart 1926’da gerçekleştirdiği toplantıda, Hastabakıcı Okulunun öğrenci mevcudunun, belirlenen sayının bir misline artırılmasına karar vermiştir. Belirlenmiş öğrenci sayısının 25 olduğunu düşündüğümüzde, yeni eğitim-öğretim yılı için alınacak öğrenci sayısı 50 olarak belirlenmekteydi⁶⁵. Öğrenci sayısının yapılacak bu artışla yüz’e çıkartılması amaçlanmak istenmişti⁶⁶.

“Hayırlı Meslek” başlığıyla Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası’nda yer alan bir haberde “bu sene elli talebe alınacaktır. Müracaat edenlerin adedi fazla olursa müsabaka imtihanı yapılacaktır. Orta tahsil görmüş olanlar -müracaat fazla olsa da- tercihen imtihansız kabul edilecektir. Kayıt muamelesi Eylül nihayetine kadardır”⁶⁷ denilmektedir.

1927 yılı öğretim yılı için 1926 Ekim ayında kayıt ve kabul edilen yeni öğrenciler okul yönetmeliği gereği üç ay süreyle tecrübe devresini tamamlamışlar ve bu devreyi geçenler 1 Kânûn-ı sâni 1927 tarihinden itibaren birinci sınıfa nakil edilerek derslerine başlamışlardır.

Bu öğrencilerin isimleri de şöyledir:

“1927 senesinde Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı Mektebi’ne kayıt ve kabul olunan talebeler. Nebiye Mehmet Hanım, Fatma Şaban Hanım, Nihal Hamdi Hanım, Fevziye Ahmet Hanım, Yaşar Ahmet Hanım, Nazire Ömer Lütfi Hanım, Nazmiye Ömer Lütfi Hanım, Hayriye Abdullah Hanım, Müyesser Fehmi Hanım, Fatma Mustafa Hanım, Hüsnüye İbrahim Hanım, Neriman Abdullah Hanım, Fatma Salih Hanım, Hadiye İsmail Hanım, Şede Mehmet Hanım, Müzeyyen Şükrü Hanım, Adalet Mehmet Hanım, Makbule Marufi Hanım, Remziye Kemal Hanım, Hayriye Ahmet Hanım, Zahide Hüseyin Hanım, Huriye Yusuf Hanım, Cevahir İsmail Hanım, Nedime Veli Hanım, Mukaddes Ömer Hanım, İsmet Nüzhet Hanım.”⁶⁸

Görüleceği gibi Hilâl-i Ahmer Genel Merkezi’nin alınacak öğrenci sayısının miktarını, belirlenen rakamın iki katına kadar çıkarmasına rağmen, yine kontenjan dolmamıştır. Bu durum göz önünde tu-

61 THAM, No: 48, 15 Ağustos 1341(1925), s. 65-66.

62 THAM, No: 48, 15 Ağustos 1341(1925), s. 66.

63 THAM, No: 53, 15 Kânûn-ı sâni 1926, s. 297.

64 THAM, No: 53, 15 Kânûn-ı sâni 1926, s. 298. Hilal-i Ahmer’den Kızılay’a II, isimli kitaplarında Sayın Akgün ve Uluğtekin 1926 yılında Hastabakıcı Okuluna yeni kayıt yaptıran öğrenci sayısının 20 olduğunu belirtmektedirler. Bkz. Akgün, Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer’den Kızılay’a*, II Kitap, s. 96.

65 “Bu sene mektebe kabul edilecek elli talebe için mevcut binanın gayr-i müsait olmasına mebnî şimdiden mektep bahçesine bir dersane ile dört odayı havi kargir bir binanın inşası takarrür ederek...” THAM, No: 60, 15 Ağustos 1926, s. 562.

66 THAM, No:59, 15 Temmuz 1926, s. 520-521 ve 531.

67 THAM, No. 60, 15 Ağustos 1926, s. 563. Aynı haber Eylül ayında yayınlanan mecmuada da yer almıştır. Bkz. THAM, No: 61, 15 Eylül 1926, s. 25.

68 THAM, No: 65, 15 Kânûn-ı sâni 1927, s. 182-183; Hilâl-i Ahmer’den Kızılay’a II, isimli kitaplarında Akgün-Uluğtekin 1927 yılında kayıt olan öğrenci sayısını 27 kişi olarak belirtmişlerdir. Bkz. Akgün, Uluğtekin *Hilâl-i Ahmer’den Kızılay’a*, II Kitap, s. 96.

tularak 1928 yılı eğitim-öğretimi için Hilâl-i Ahmer Genel Merkezi, gazetelere ilân vererek, okul ve hastabakıcılık mesleği hakkında aydınlatıcı bilgi vermiştir. Verilen bu ilânda şu hususlara yer verilmiştir.

“Genç Türk Hanımlarına!

Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi yüksek bir fikr-i insani ile İstanbul’da bir hastabakıcı mektebi tesis etmiştir.

Bu aziz ve şerefli mesleğin mensûbini müstesna bir mevkiî sahibi olmakta ve her yerde el üstünde tutulmaktadır.

Hastabakıcılığın son senelerde vasıl olduğu tekâmül ve teceddüât sıhhi ve içtimai kadrolarda mensûbini hemen tabib muhassasâtına karib bir maaş temin etmektedir.

*Genç Türk Hanımları ! Sizi parlak bir istikbâl namzedi kılan bu ulvi ve mukaddes mesleğe hiç tereddüt etmeksizin kayıd ve kabul muamelesi Eylül’den itibaren başlıyor. Hemen, mektep idaresine müracaat ediniz.”*⁶⁹

B) Okuldaki Öğrenim

11 Kânûn-ı evvel 1340 tarihinde toplanan Hilâl-i Ahmer Kongresi’nde İstanbul’da bir Hastabakıcı Okulunun açılması kararı alınmıştı. Bu okulun öğretime hemen başlaması için gereken okul yönetimi, okul ve yurt binası, öğretmen ve öğrencilerin belirlenmesi gibi alt yapı hazır değildi. Bütün bunlar hızla oluşturulmaya ve sağlanmaya çalışılmışsa da okulun açılması ancak 1925 Şubat ayına sarkmıştı. Oysa öğrenime başlama tarihi önceden belirlenmişti. Nitekim alışlagelmiş olduğu şekliyle Ekim ayı başlarında olacaktı. Bu nedenle okulun ilk açılışı bir anlamda eğitim öğretim yılının ortasına rastlamıştı. Bu geç açılmanın yarattığı olumsuzluk, okula kabul edilmek için ilân edilen öğrenci sayısının dolmaması olmuştur⁷⁰.

Okul Müdürü Dr. Ömer Lütfi Bey, 29 Kânûn-u sâni 1341 (1925) tarihinde Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumisine gönderdiği yazıyla, Darüleytamlardan öğrenci alınacağını ve okulun 15 Şubat 1341 (1925) de açılmasına İdare Heyetince karar verildiğini bildiriyordu⁷¹.

Okul ve yurt binası, yönetim ve öğretim kadrosu ve öğrenci kabulü gibi alt yapısını tamamlayan Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı Okulu 21 Şubat 1341 (1925) tarihinde resmen açılmıştı. Okulun açılışını Müdür Ömer Lütfi Bey “Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Başkanlığı’na” 21 Şubat 1341 (1925) tarihli şu yazısıyla bildirdi:

“Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Riyaset-i Celilesine

Efendim Hazretleri:

Mesleğe aşına hastabakıcılar yetiştirmek üzere Merkez-i Umumilerinin mesai-i azamiyesiyle Türkiye’de ilk defa tesis edilen Hastabakıcı Mektebi bugünden itibaren küşad ve talebelere tatbikat-ı ameliye görecekları hastanelerde vazife ve hizmetlerine ve tecrübe devresine ait tedrisata ibtidar olundugunu zat-ı riyasetpenahilerine arz etmekle mübahiyim. Mektebe kayıt olan talebelerin esamisi merbuten arz ve takdim kılındı. 1 Mart 341(1925) tarihinden itibaren talebeler tatbikat-ı ameliye görmek üzere Gureba-yı Müslimin, Haseki, Cerrahpaşa hastanelerine devam edeceklerini arz ve cemiyet-i muhteremlerinin bu gibi insani ve yüksek pek çok asar ve müessesata mazhariyetlerini temenni ederim efendim hazretleri.

Hastabakıcı Mektebi Müdürü

*Doktor Ömer Lütfi”*⁷²

Bu belgeden de anlaşılacağı gibi okulun ilk açılışında öğrenim 1 Mart 1341 (1925) tarihinde öğrencilerin Gureba-yı Müslimin, Haseki ve Cerrahpaşa Hastanelerinde “tatbikat-ı ameliye” görecekları tecrübe devresiyle başlamıştır. Bu hususta Hilâl-i Ahmer Mecmuası’nda verilen bir bilgide öğrencilerin, “10 Mart 341 (1925) tarihinden itibaren düzenli olarak tecrübe devresi öğrenimine başladıkları, bu devrenin 12 Mayıs 341 (1925) tarihinde sona ereceği ve bu tarihten itibaren de düzenli eğitimin başla- yacağı” belirtilmektedir⁷³.

Tecrübe devresinde öğrenciler sabahtan öğleye kadar hastanelere devam ederek “ameli tatbikatı”

69 THAM, No: 71, 15 Temmuz 1927, s. 440-441. Aynı ilan için bkz. THAM, No: 72, 15 Ağustos 1927, s. 506.

70 THAM, No: 48, 15 Ağustos 1341(1925), s. 72.

71 Kızılay Özel Hemşirelik Koleji 1925-1975, Kızılay Hemşireleri 50. Yıl İnsanlık Hizmetinde, s. 43.

72 Bu belge için bkz. Akgün, Uluğtekin, Hilal-i Ahmer’dan Kızılay’a, II Kitap, s.88, Belge No: 20a.

73 THAM, No: 45, 15 Mayıs 1341(1925), s. 347-348.

takip etmişler ve her gün öğleden sonra da nazari tedrisata tabi tutulmuşlardı Okulun bu ilk öğrencilerinin büyük bir kısmının “tecrübe devresi” esnasında, mesleği tanıma ve mesleki bilgi edinme konusunda arzulu ve hevesli oldukları görülmüş ve hatta uygulama yaptıkları hastane yöneticileri ve çalışanları bu öğrencilerden, ilerisi için ümitli olduklarını belirtmişlerdir⁷⁴. Tecrübe devresini tamamlayan 21 öğrenciden yapılan imtihan neticesinde 17’si başarılı olmuştu. Bu öğrencilerin artık okula kabulleri kesinleşmiş ve bunlar birinci sınıfa başlamışlardır⁷⁵. Birinci sınıfa geçen bu öğrencilerin isimleri şöyleydi:

“Nimet Halil Hanım, Fatma Kasım Hanım, Vahide Hamiyet Hanım, Fatma Osman Hanım, Ayşe Mustafa Hanım, Fehime Abdullah Hanım, Şükufe Abdullah Hanım, İsmet Mehmet Hanım, Fatma Abdurrahman Hanım, Mürüvvet Süleyman Hanım, Adalet İbrahim Hanım, Vesile Ahmet Hanım, Hatice İsmail Hakkı Hanım, Feride Kazım Hanım, Nahiye Hüdaverdi Hanım, Hayriye Mehmet Hanım, Neditme Hasan Hanım”⁷⁶

Birinci sınıfa geçen bu öğrenciler sabahtan öğleye kadar hastanelere devam etmek suretiyle uygulamalı dersleri takip etmişler ve her gün öğleden sonra da okul binasında teorik derslere devam etmişlerdi.

Diğer taraftan 1925 yılının Ekim ayında okula ikinci defa 25 öğrenci daha kabul edilmişti. Bu öğrenciler de yönetmelik gereği üç aylık tecrübe devresini tamamlamışlar, tıpkı ilk kayıt olan öğrenciler gibi kesin bir şekilde kayıt ve kabul olunmuşlardı. Bu ikinci grubu oluşturan öğrencilerin eğitimleri 1926 Ocak ayı başında başlamıştı⁷⁷.

Okulun ilk kayıtlı öğrencileri yani birinci sınıfta okuyan öğrencileri ise bir komisyon huzurunda yapılan imtihanlar neticesinde ikinci sınıfa geçmişlerdi. İkinci sınıfa geçen öğrencilerin isimleri şunlardı:

“Fatma Abdurrahman Hanım, Nimet Halil Hanım, Fatma Kasım Hanım, Hatice İsmail Hanım, Feride Kazım Hanım, Nahiye Hüdaverdi Hanım, Hayriye Mehmet Ali Hanım, Ayşe Mustafa Hanım, Fehime Abdullah Hanım, İsmet Mehmet Hanım, Mürüvvet Süleyman Hanım, Şükufe Abdullah Hanım, Hatice Hakkı Hanım, Nazmiye Süleyman Hanım, Fikriye Mehmet Hanım, Vecide Mehmet Hanım, Fatma Osman Hanım, Vesile Ahmet Hanım, Vecihe Hüsnü Hanım”⁷⁸

İkinci sınıfa geçen bu öğrencilerin meslekleri açısından çok gerekli ve önemli olan uygulama alanında daha iyi yetişmelerini sağlamak amacıyla Gureba Hastanesi’nde ücretli olarak görevlendirilmiş ve burada çalışmaya başlamışlardır. Bu öğrenciler geceli gündüzlü hastanede çalışmak suretiyle teorik ve pratik bilgilerini artırmak imkânına kavuşmuşlardı⁷⁹.

Bu arada okulun birinci sınıf öğrencilerinin de imtihanları yapılmış ve yapılan imtihan neticesinde başarılı olanlar ikinci sınıfa geçmeye hak kazanmışlardır. 1926 Ekim ayı başında okula yeni kayıt ve kabul olunan öğrencilerin de tecrübe devresi öğretimleri sona ermiş ve bu öğrenciler de yapılan imtihan neticesinde birinci sınıfa geçmeye hak kazanmışlardı. Bu öğrenciler 1 Kânûn-u sâni 1927 tarihinden itibaren birinci sınıf öğrenimine başlamışlardı⁸⁰.

Okulun ilk öğrencileri yani ikinci sınıf öğrencileri, Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından belirlenmiş bir sınav heyetinin huzurunda mezuniyet sınavına girmişlerdir. Yapılan bu sınav sonrasında öğrencilerden on altısı sınavda başarılı olmuştur⁸¹. Böylece 21 Şubat 1341 (1925) tarihinde açılan Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı Okulu, ilk mezunlarını bu şekilde vermiş ve Türkiye’nin ihtiyacı olan eğitimli hemşire ihtiyacı bir ölçüde de olsa karşılanmaya çalışılmıştır.

C) Okuldaki Sınav Uygulamaları

Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı Okulu’nda öğrenimin her kademesine geçiş, yapılan sınavlar ile mümkün olabiliyordu. Burada yapılan sınav aşamaları şöyleydi;

1-Okula ilk müracaat esnasında yapılan sınav,

2-Tecrübe Devresi olarak bilinen üç aylık devrenin sonunda yapılan ve kesin öğrencilik hakkının

74 THAM, No: 45, 15 Mayıs 1341(1925), s. 348.

75 THAM, No: 47, 15 Temmuz 1341(1925), s. 408 ve No: 48, 15 Ağustos 1341(1925), s. 72.

76 THAM, No: 47, 15 Temmuz 1341(1925), s. 408.

77 THAM, No: 53, 15 Kânûn-ı sâni 1926, s. 297.

78 THAM, No: 56, 15 Nisan 1926, s. 394.

79 THAM, No: 65, 15 Kânûn-ı sâni 1927, 182-183.

80 THAM, No: 65, 15 Kânûn-ı sâni 1927, 183.

81 THAM, No: 68, 15 Nisan 1927, s. 315-316.

kazanılarak 1. sınıfa geçişi sağlayan sınav,

3- Birinci sınıftan ikinci sınıfa geçişi sağlayan sınav

4- İkinci sınıf öğrenimi sonunda okuldan mezuniyeti sağlayan “mezuniyet sınavı”

21 Şubat 1341 (1925) de öğrenime başlayan Hastabakıcı Okulu’nda yapılan ilk sınav, okula başvuran öğrencilerin belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. İlk açıldığı yıl okula müracaat eden öğrenci sayısı 32 kişi olmuş, ancak bunlardan sadece 17’si sınava katılmıştır. Bu 19 öğrencinin dördü yapılan sınav neticesinde elenmişti⁸². Yine ilk açılış yılında, başvuran öğrenci sayısının az olması karşısında Hilâl-i Ahmer yöneticileri Darüleytamlardan öğrenci alarak mevcut kontenjanı tamamlamak istemişlerdi. Darüleytamlardan alınacak öğrencilerin de Okul İdare Heyeti tarafından tetkik edildiğini ve bunun da adeta bir sınav yapısı içerisinde geçtiğini söyleyebiliriz.

Tecrübe devresini başarıyla tamamlayan öğrenciler, bu devrenin sonunda oluşturulan bir komisyonun huzurunda sınava tabi tutulmuşlardır⁸³. Bu sınavdan başarıyla geçen öğrenciler okula kesin kayıt ve kabul hakkını kazanarak birinci sınıfa başlamışlardır.

Birinci sınıfın sonunda da bir üst sınıfa geçmek için sınav yapılması, okulun yönetmeliğinde öngörülmüyordu. Nitekim yönetmeliğin ilgili maddesi “İlk sene-i tahsiliye nihayetinde heyet-i tedrisiye ve müdürden ve mektep heyetiyle merkez-i umumiden intihap edilecek azadan müteşekkil bir komisyon huzurunda icra edilerek muvaffak olan talebat ikinci devre-i tahsiliyeye geçer” demektedir⁸⁴.

Yönetmelikte de belirtildiği gibi, sınav komisyonu; okul müdürü, okulda ders veren öğretmenler okul idare heyetince ve yine Hilâl-i Ahmer Genel Merkezi’nce belirlenecek kişilerden oluşuyordu.

Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı Okulunun ilk öğrencilerinin birinci sınıftan ikinci sınıfa geçerken yapılan sınavlarına ilişkin Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası’nın bazı sayılarında bilgiler verilmiştir. Bu bilgileri yapılan sınavların daha iyi anlaşılması için vermek istiyoruz.

“Hastabakıcı Mektebimiz

Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin çok yüksek bir eser ve müessesesi olan Hastabakıcılık Mektebinin ilk imtihanları şehrimizin güzide itbası huzurunda nazari ve ameli bir surette icra edilmiştir.

Bir senelik ameli ve nazari hastabakıcılığın bahsettiği malumat ve temizlikle mücehhez genç hanımlarımızın çok terbiyeli ve nezih tavırları ve Heyet-i mümeyyizenin suallerine verdikleri emniyetli cevaplarıyla hepsi muallim ve mümeyyizenin takdirlerini celp etmiştir. Her imtihanı müteakip Doktor Ali Paşa, genç hanımlarımızı hararetle tebrik etmişlerdir...

Dün parlak imtihan veren genç hanımlarımız bu aziz ve mübarek mesleğin, bu ulvi sanatın pişdarı olacaktır(...) Cemiyetimizin bu gibi daha pek çok müesseselere müzahiriyetini temin ederken ilk talepleri hararetle tebrik ederiz...”⁸⁵

Mecmuada aynı sınavla ilgili verilen bir diğer bilgi de şöyleydi:

“Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı Mektebi

Yenibahçe Hastanesi’nin muhterem sertabibi ve hastabakıcı yurdunun müdürü aziz dostum Ömer Lütfi Bey beni telefonla Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı Mektebinin imtihanlarında mümeyyiz olarak bulumağa davet ettiği zaman, nihayet on beş sene cidalin bir semeresini görmek gibi samimi bir sevinç ile Aksaray’daki Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı evine koştum...

Biraz sonra mümeyyizler heyetinin önünde iftihar hissi verecek yeni bir ufuk açıldı; bir çoğu Türk-lüğün en mütevazi ve en mahrum muhitinde yetişmiş olan bu çok terbiyeli ve rabitalı hanım kızlar; tertemiz elbiseleri, elbiseleri kadar derdest ve fırsatbahş malumatları ile bizi son derece memnun ve mütehassıs ettiler.

Gülhane ilim ocağının müşkülpesent hevacelerinden Doktor Abdulkadir Bey’in genç hastabakıcı talebelere sorduğu güç ve ağır suallere müfid, vazih ve münekkah cevaplar alıyor idik.

82 “Şimdiye kadar Hilâl-i Ahmer Hastabakıcılık Mektebi’ne kayıt edilebilmek için müracaat eden 36 hanımdan 19’u imtihana dahil olmuştur. Bunlardan imtihan neticesinde 3’ü reddedilmek suretiyle ancak 12 hanım mektebe kabul edilmiştir.” THAM, No: 42, 15 Şubat 1341(1925), s. 236.

83 “Kayıt olunan talebe 21 olup, bunlardan 17’si nehriye devresinden sonra geçenlerde yapılan imtihanda muvaffak olmuşlardır” THAM, No: 48, 15 Ağustos 1341(1925), s. 72.

84 Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı Okulu Talimatnamesi’nin ilgili 7. maddesi için bkz. THAM, No: 39, 15 Teşrîn-i sâni 1340 (1924), s. 84.

85 THAM, No: 56, 15 Nisan 1926, s. 393-394.

Teşrih-i Fizyoloji, Bakteriyoloji, Hıfz-ı Sıhhati, Hikmet-i Kimyayı okumuş ve hasta bakım usullerini öğrenmiş bu Türk hanım kızlarının çok az müddet zarfında görüp öğrendikleri; bildikleri ve yaptıkları her şeyleri bu kadar yakından görüp takdir ettikten sonra kızlarımızın müstesna ve yüksek kabiliyetleri hakkındaki ümitlerimiz ve nikbinliklerimiz kat kat arttı...

*Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı Mektebinin sevgili ve çalışkan talebelerine, sabahları hastane koğuşlarında hasta başında, öğleden sonra evin mini mini dershanesinde hemcinslerine faydalı olmak için emek ve zaman sarfeyleyen muazzaz hemşirelerime bu sütunlarda mümeyyizler heyetinin takdir ve selamını iblâğ ederken...*⁸⁶

Yapılan sınavlarla ilgili olarak verilen bilgilerden anlaşılabacağı üzere, sınavlar nazari ve ameli olarak sınav komisyonunun huzurunda yapılmaktadır. Sınavda bütün komisyon üyelerinin öğrencilere soru yönelttiğini görmekteyiz.

Okulun ilk öğrencilerinin yani ikinci sınıf öğrencilerinin mezuniyet sınavları 1927 yılının Ocak ayında yapılmıştır⁸⁷. Bu sınavlarda görev alacak olan mümeyyizleri Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti belirlemiştir. Vekâletçe belirlenen sınav mümeyyizleri şu kişilerden oluşuyordu. Şişli Hastanesi Sertabibi Doktor Şefik Hidayet, aynı hastane doktorlarından Dr. İhsan Hilmi ve Sıhhiye Küçük Memurlar Mektebi Müdürü Dr. Muhiddin Bey.

Yapılan bu sınavı başarıyla geçen on altı öğrenciye diplomaları verilmiş ve bu öğrenciler okulun ilk mezunları olmuşlardır⁸⁸. Mezun olan bu öğrencilere “ Hilâl-i Ahmer Hemşiresi” unvanı verilmiştir.

D) Okulun İlk Mezunlarının İşe Yerleştirilmeleri

Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı Okulu’nda okuyan yatılı öğrencilerin barınmaları, iâşeleri ve kıyafetleri Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’ne aitti. Ayrıca öğrencilere ilk üç aylık tecrübe devresinden sonra “zaman ve ihtiyaca” göre aylık para ödenecekti. Bu paranın miktarı Hilâl-i Ahmer Genel Merkezi’nce belirlenecekti. Ayrıca öğrenciler, tecrübe devresinden sonra, derslere devamından itibaren Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından “hayat sigortası”na kaydedilmekteydi⁸⁹.

Bunun dışında okulun ilk öğrencileri ikinci sınıfa geçtiklerinde Gureba Hastanesi’nde ücret karşılığında görev yapmışlardır. Böylece öğrenciler bu hastanede geceli gündüzlü çalışarak hem mesleki bilgilerini artırma imkânı bulmuşlar hem de mensubu oldukları okula ve tabi dolayısıyla Hilâl-i Ahmer Cemiyetine para kazandırmışlardı⁹⁰.

Hastabakıcı Okulu’nun açılmasından sonra, bu okulun müdürlüğüne ülkenin değişik askerî ve sivil hastanelerinden “hastabakıcı” ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla talepler gelmeye başlamıştı. Nitekim IV. Kolordu Kumandanlığı, Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyaseti’ne başvurarak hastabakıcılara olan taleplerini dile getirmişlerdi. Bunun üzerine okul müdürü Dr. Ömer Lütfi Bey, Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyaseti’ne yazdığı 13 Kânûn-ı evvel 1341 tarihli yazısında “Hastabakıcı Mektebi henüz bir sene evvel tesis edilmiştir, ilk talebeler ancak gelecek sene nihayetinde tahsillerini ikmal edeceklerdir” diyerek şu an için hastabakıcı gönderilemeyeceğini bildirmişti⁹¹.

Yine Bursa Ahmet Vefik Paşa Hastanesi, hastanelerinde çalıştırılmak üzere, 2500 kuruş aylıkla diplomalı iki hastabakıcıya ihtiyaçlarının olduğunu belirterek, istekli olacak olanlar konusunda yardımcı olunmasını istemişti⁹². Mersin Beleye Başkanlığı da gönderdiği yazıda, Mersin Belediye Dispanseri pansumancılık kadrosunun boş olduğunu, ayda bin kuruş maaş verileceğini belirtmiş ve şayet istekli olan olursa bildirilmesini istemişti⁹³.

Bir diğer hastabakıcı ihtiyaç talebi de Erzurum Numune Hastanesi Baştabibliği’nden gelmişti. Hastane Baştabibliği; ameliyathane, dâhiliye ve hariciye servisleri ile diğer servislerde çalıştırılmak

86 THAM, No: 56, 15 Nisan 1926, s. 406-407.

87 THAM, No: 68, 15 Nisan 1927, s. 315.

88 Yapılan bu sınavda bir öğrenci bütünlemeye kalmıştı. Bkz. Akgün, Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer’den Kızılay’a*, II Kitap, s. 96.

89 Bkz. Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı Mektebi Talimatnamesi 9. ve 10. maddeler, THAM, No: 39, 15 Teşrin-i sâni 1340(1924), 85-86.

90 Hilâl-i Akmer 1926 senesi Meclis-i Umumisi Riyasetine sunulan 31 Kânûn-ı evvel 1341(1925) Devre-i Hesabiyesine Ait Tetkik Komisyonu raporu, THAM, No: 59, 15 Temmuz 1926, s. 520-521.

91 Bu belge için bkz. Akgün, Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer’den Kızılay’a*, II Kitap, s. 97, Belge No: 25.

92 Age, s. 391-392, Belge No: 26a

93 Aynı eser, s. 393-394, Belge No: 26b

üzere dört hemşirenin hastanelerine atanmasını istemişti. Yazıda bu hemşirelere ayda 800 kuruş maaş verileceği, iâşe ve ibatelerinin hastanece karşılanacağı da belirtilmişti⁹⁴.

Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı Okulunun mezun olarak hemşire diploması alan ilk öğrencileri, mezuniyetlerinden hemen sonra Sıhhiye ve İctima-i Muavenet Vekâleti tarafından Türkiye’deki değişik hastanelere atanmışlardı. Bu atamalar şöyle gerçekleşmişti;⁹⁵

Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı Mektebi Başhemşire Muavinliğine; Fatma Abdurrahman Hanım

İzmir Memleket Hastanesi Başhemşireliği’ne: Hatice İsmail Hanım

İzmir Memleket Hastanesi Hemşireliklerine: Mürüvvet Süleyman Hanım, Nahiye Hüdaverdi Hanım, Vesile Ahmet Hanım.

Etfal Hastanesi Hemşireliklerine: İsmet Celil Hanım, Fatma Osman Hanım.

Ankara Numune Hastanesi Hemşireliklerine: Fatma Kasım Hanım, Feride Kazım Hanım, Fehime Abdullah Hanım, İsmet Mehmet Hanım, Fikriye Mehmet Hanım, Vecibe Hüsnü Hanım.

Yenibahçe Gureba Hastanesi Hemşireliği’ne: Hayriye Mehmet Ali Hanım.

Samsun Memleket Hastanesi Hemşireliklerine Şükufe Abdullah Hanım, Vahide Hamid Hanım.

Okulun bu ilk mezunu olan hemşirelerin hepsi de görev bölgelerine giderek, görevlerine başlamışlardı.

Bilahare bu mezun olan hemşirelerden Hastabakıcı Mektebi Başhemşire Muavinliği görevine atandığı belirtilen Fatma Abdurrahman Hanım Samsun Memleket Hastanesi Başhemşireliği görevine atandığı ve ilk mezun grup içinde yer almayan ve büyük bir ihtimalle bütünlemeye kalmış olan Nimet Halil Hanımın da Zonguldak Memleket Hastanesi Başhemşireliğine atandığını görüyoruz⁹⁶.

Sonuç

Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin çok yüksek bir eseri ve kurumu olan ve 21 Şubat 1925 tarihinde eğitim ve öğretime başlayan Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı (Hemşirelik) Okulu, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarında gerçekleştirilen çok önemli bir gelişmedir. Çünkü 15 yıla yakın bir süre hep açılması istenilen ve kişisel bazda –Dr. Besim Ömer Paşa gibi- yoğun gayret ve çalışma gösterilmesine rağmen bir türlü gerçekleşmeyen bir rüya, Cumhuriyetin ilânını takip eden yıllarda fiiliyata konulmuştur.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, bu okulu, senelerden beri gerek askerî alanda yani savaşlarda ve gerekse sivil hayatta çok büyük eksikliği hissedilen “hastabakıcı (hemşire)” yetiştirmek ve yetişenlerin de bu meslekte görev almalarını sağlamak için açmıştır. Gerçekten de, memleketimizin mesleğin gerektirdiği bilgi ve ilmi tecrübe ile donatılmış hemşirelere olan ihtiyacı çok büyüktü. İşte Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bu okulu açmakla yüksek bir insani düşünce ile hem bu amacın gerçekleşmesine ve hem de memleketimizin genel sağlığına çok değerli ve ulvi bir hizmet gerçekleştirmiştir.

Hastabakıcılık Okulu, ilk açıldığı günden itibaren planlı ve programlı bir yapılanma ve gelişme göstermiştir. Başlangıçta, ailelerin kız çocuklarını bu okula gönderme konusundaki kararsızlıkları gibi bazı sorunlarla karşılaşılmasına rağmen, okul kısa zamanda, idaresiyle, ders veren öğretim kadrosuyla ve öğrencileriyle Türk eğitim sistemi içerisinde müstesna bir mevkie kavuşmuştur.

Eğitimin teorik ve pratik dersler şekliyle verildiği bu okulda, öğrenim “okul-hastane” işbirliğinin mükemmel uygulandığı bir yapıda yapılmış ve böylece öğrencilerin kısa zamanda mesleklerinin gerektirdiği bilgi ve beceriye sahip olmaları sağlanmaya çalışılmıştır.

Bu okulun Türk toplumu için diğer bir önemi de, henüz eğitim görme ve meslek edininip çalışma konularında kadınların büyük bir toplumsal baskı altında oldukları günlerde, kapılarını Türk kızlarına açması ve onlara istikballerini garantiye alacakları bir imkân sunmasıdır.

Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı Okulu’nun ilk öğrencileri, bu okulun bir anlamda medar-ı iftihar olmuşlar ve mezuniyetlerinden sonra ülkemizin değişik vilayetlerindeki hastanelerde sorumluluk üstlenerek, hem hemşirelik mesleği için hem de hemcinsleri için seçkin ve başarılı birer timsal olmuşlardır.

94 Aynı eser, s. 395-396., Belge No: 26c

95 THAM, No: 68, 15 Nisan 1927, s. 315-316.

96 THAM, No: 74, 15 Teşrin-i evvel 1927, s. 66.

Kaynaklar

a) Kitaplar ve makaleler

- AKGÜN, Seçil Karal, ULUĞTEKİN, Murat *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a, I. Kitap*, Ankara 2000.
- AKGÜN, Seçil Karal, ULUĞTEKİN, Murat *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a II Kitap*, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara 2001.
- AKGÜN, Seçil Karal, ULUĞTEKİN, Murat "Trablusgarp Savaşı ve Hilâl-i Ahmer", *OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Sayı: 3, Ocak 1992, Ankara, s. 17-84.
- AKGÜN, Seçil Karal, ULUĞTEKİN, Murat, "Hilâl-i Ahmer ve Kurtuluş Savaşı", *Askeri Tarih Bülteni*, ATESE yay., Yıl: 20, Sayı: 39, Ağustos 1995, s. 115-131.
- ÇAPA, Mesut, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, (Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1989.
- Kızılay Hemşire Okulunun 25 inci Yıldönümü*, Haz. Asuman Tümer, İstanbul 1950.
- Kızılay Özel Hemşirelik Koleji 1925-1975, Kızılay Hemşireleri 50. Yıl İnsanlık Hizmetinde*, Türkiye Kızılay Derneği Genel Merkezi, Ankara 1975.
- ÖZAYDIN, Zuhâl, *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sâlnâmesi*, (İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji Ana Bilim Dalı ve Tıp Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisan Tezi), İstanbul 1087.
- ULUSOY, M. Filiz, GÖRGÜLÜ, Selma, *Hemşirelik Esasları(Temel Kuram, Kavram, İlke ve Yöntemler)*, C.1, Ankara 1995.

YENİARAS, Orhan, *Türkiye Kızılay Tarihine Giriş*, İstanbul 2000.

b) Dergiler

Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası

- No: 29, 15 Kânûn-ı sâni 1340(1924)
- No: 30, 15 Şubat 1340(1924)
- No: 31, 15 Mart 1340(1924)
- No: 39, 15 Teşrin-i sâni 1340(1924)
- No: 41, 15 Kânûn-ı sâni 1341(1925)
- No: 42, 15 Şubat 1341(1925)
- No: 45, 15 Mayıs 1341(1925).
- No: 47, 15 Temmuz 1341(1925)
- No: 48, 15 Ağustos 1341(1925)
- No: 53, 15 Kânûn-ı sâni 1926
- No: 56, 15 Nisan 1926.
- No: 59, 15 Temmuz 1926
- No: 60, 15 Ağustos 1926
- No: 61, 15 Eylül 1926
- No: 65, 15 Kânûn-ı sâni 1927
- No: 66, 15 Şubat 1927
- No: 68, 15 Nisan 1927
- No: 71, 15 Temmuz 1927
- No: 72, 15 Ağustos 1927
- No: 74, 15 Teşrin-i evvel 1927

Ek 1: Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı Mektebi Talimatnamesi
(Sayfa: 1)

Kaynak: *THAM*, No:39, 15 Teşrîn-i sâni 1340 (1924), s. 83.

(Sayfa: 2)

<p>هلال احمر مجموعه بی</p> <p>وتدریسات حقیقه هیئت اداره ابله مشترکاً تکلیفات یا پایله جکدر . باش همشیره کافه وظایفند مدیره معاونت ایدم جک وغیر بنده آکوکالت ایلله جکدر . مرت وشرائط تحصیل ماده ۷ — مکتب مدت تحصیلی سی اوج دوره به تقیج اولونق اوزره ایکی-سه اوج آیدر . ایلك اوج ایدم طالبانک بر معلمه نك نظارتی آلنده خسته قنوشلرندکی تربیسات و قنوشلرانه و خستلرله تماس و عملیاتی و لابوراتوارده کی معاملاته آلیشدیراتی صورتیله خسته باقیجیلیق مسلکته درجه هوس و تحمیلی تجربه ایدیار . متماقیاً متظلم تدریسات سنمی باشلار . ایلك سنه تحصیلی نهایتنده هیئت تدریسه و مدیردن و مکتب هیئته مرکز عمومیدن انتخاب ایدله جک انتخاب متشکل رقومسیون-صورتنده امتحانلری اجرا ایدلرک موفق اولان طالیات ایکنی دوره تحصیلی به کچر . ایکنی دوره نهایتنده عینی هیئت مواجهه سنده خروج امتحانی اجرا ایدلرک موفق اولاجی طالبانه خسته باقیجیلیق شهادتنامه سی وریلر . ماده ۸ — مکتبه قبول ایدیان طالیات ایچون ایلك اوج آی تجربه دوره سی اولدیفندن بومدت طرفنده طالیات کرک مکتب اداره سی قراری و کرک کندی آرزوسیله بلا قید و شرط ترک تحصیل ایدمیلر . بو دوره دن سوکر اوپونون تحصیل آساننده احوال و حرکاتی خسته باقیجیلیق مسلکته تحصیلی دوامه مساعد اولماتلر هیئت اداره قراریلر در حال و هر زمان مکتبدن جیقاریلر . امتحانلرک زمان و صورت اجرای تعلیماتنامه ده تصریح ایدله جکدر . ماده ۹ — طالبانک اسکان و اطاشه والیای مصارفی هلال احمره هانددر . طالبانه ، ایلك اوج آیلق تجربه دوره سنندن سوکر ازمان و احتیاجه</p>	<p>سائر دن عبارتدر . بوزلرک انتخاب و صورت استخداملری حقیقه هیئته و بریلرک قرار مرکز عمومیجه تثبیت اولتور . مدیر هیئت اداره میاندن انتخاب اولوناماز . ماده ۴ — هیئت مکتب و بوردک اداره-نه مائد خصوصیات ایلله تادیب مشغول اولور . خسته باقیجیلیق تشکیلاتنه علاقه کوسترین و باخصوص آپریجه تبرطده بولونق صورتیله ابراز معاونت ایدن ذوات مرکز عمومی قراریلر فخری اعضا صفتی اکنسایب ایدر . اشیبو فخری اعضا هیئت اداره نك تنسیب ایدم جکی احتیاجلره و عمومی امتحانلر و مسامره و قنوشلر اسلام دعوت ایدیلر . هیئت اداره نكمه هراوج ایدم بر مکتب و بوردک وضعیت و معاملاتی حقیقه مرکز عمومی به اپور ورر . هیئت طرفندن واقع اولاجی تکلیفاتک مرععی مرکز عمومیك قبوله متوقفدر . تدریسات پروگرامی معلملر دخی داخل اولدینی حاله مکتب هیئتی طرفندن تربیت و مرکز عمومی طرفندن تصدیق اولتور . ماده ۵ — مدیر ، مکتبک انتظام داخلی مخاطفه و ادا و طالیات تدریساتک جهت عملیه سی ایچون کیده جکدری خسته خانه به متظلماً دواملری واوراده مطلوب وجهلر اکنسایب مامارسه و معلومات ایلری تأمین و طالبانک صورت تحصیل و خط حرکتلری تعقیب ایلل لازم کلسلری تجزیه ولدی الایحساب مکتبدن اخراج خصوصلری مکتب هیئته تکلیف اتمکله مکلفدر . مکتب داخلنده کی شون مأمورین و مستخدم مینک تظیف و تجزیه سی و لا عزل و اخراج حقیقه اسباب موجب بیایله مکتب هیئته مراجعت ایلك دخی مدرک جمله وظایفنددر . ماده ۶ — معلملر پروگرام داخلنده خسته قیجیلر تدریسات نظریه و عملیه ده بولونق</p>
--	---

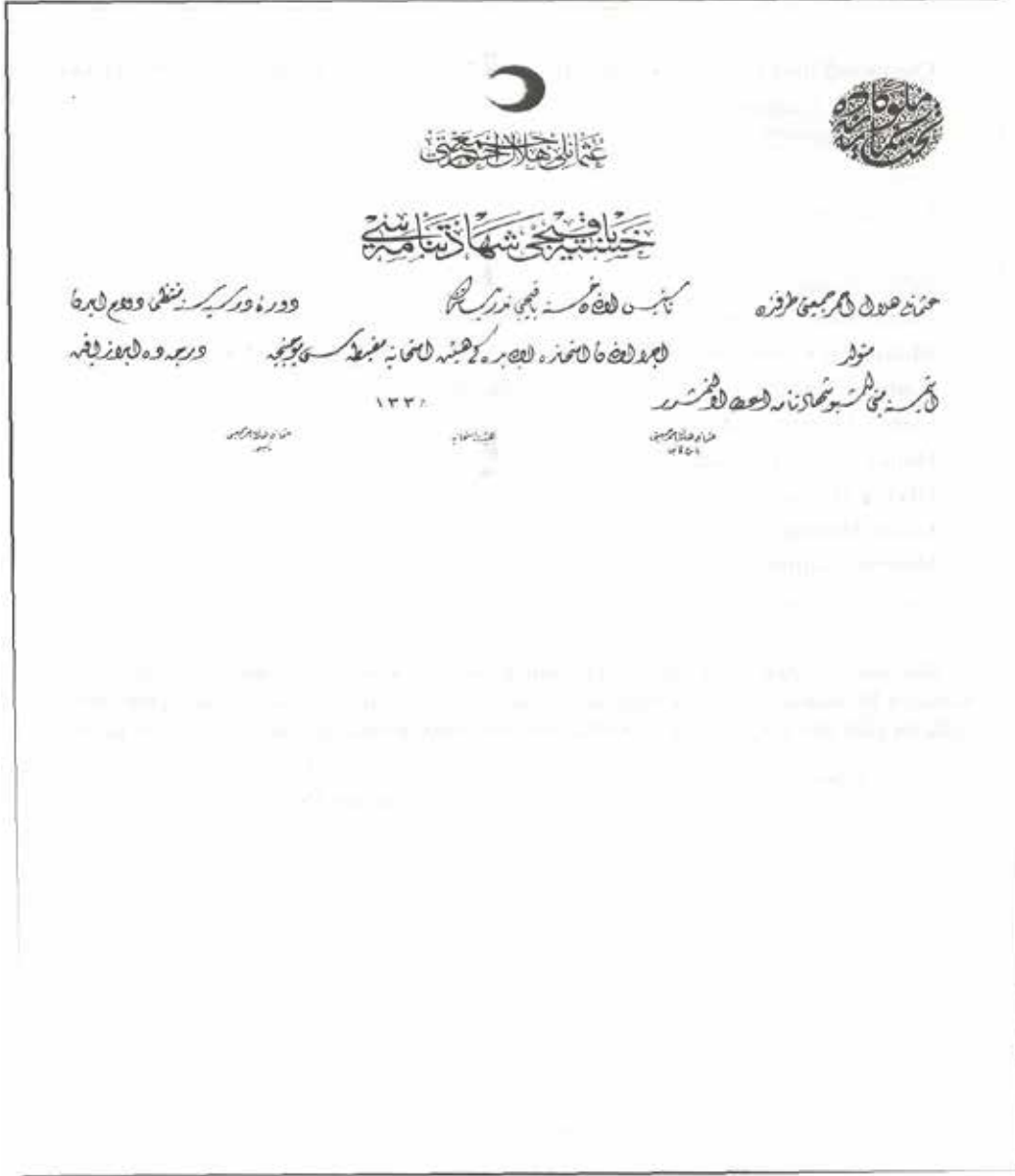
Kaynak: THAM, No:39, 15 Teşrin-i sâni 1340 (1924), s.84

هلال احمر مجموعه سی	هلال احمر مجموعه سی
<p>کوره هیئت مرکزی به تقدیر ابدیه جک تخصصات شهری اعطا اولتور . شهادتنامه اخذ ایدنلر یورد احکامنه نایه در .</p> <p>ماده ۱۰ — هر طایفه تجربه دوره ستدن سوکرا درس لره دوامندن اعتباراً هلال احمر طرفندن جیات سیغورطه ستده قید ایدیلر . سیغورطه معاملاتی تعلیمات مخصوصه سی احکامنه توفیقاً اجرا ایدیلر .</p> <p>اگان تحصیل ایله شهادتنامه آلاجلره « هلال احمر همشیره سی » عنوانی ویر « علامت مخصوصه » وریلر .</p> <p>ماده ۱۱ — مدت تحصیل ایشاندن طایفه اوله دلیل زماننده هر سنه آتقی بر آی مآذونیت وریلر . معافیه بر معذرت قوبه سی تین ایدنلره هیئت اداره قراپله نهایت درت هفته ده مآذونیت وریله بیلر . و بونوع مآذونیت ایشاندن طایفه تخصصاتی قطع ایدیلر . معافیه بر سنده ایکی آیدن زیاده مآذونیت آتقی مجبور ایدن قالدنلرک تخصصاتی قطع اولوندی کی غیوبت ایدیکی زمانی اورتی سنه اتمام ایدنکجه مدت تحصیلیه ییتیرمش سایلماز .</p> <p>ماده ۱۲ — شهادتنامه اخذندن اعتباراً آمورور ایدم جک بش سنه طیفنده یورد تعلیماتنامه سنه کوره دعوتنه اجابت ایتیه دن ویا بر مأموریت تعیین ایدیلر کی حالده هیئت مرکزی به شایان قبول بر معذرتی اولقیزین خدمتته دوام ایلیمین ویا هر هانکی بر سیدن طولانی اخراج ایدیلن ویا کندیلکندن ترک خدمت ایلیمین همشیره هلال احمر همشیره سی عنوانندن و بوکا عائد حقوق و مساعدندن محروم اولور . اختیار ایدیش اولان مصارف تحصیلیه بر موجب مقاوله کفیلندن طلب واسترداد اولتور . ایلک دوره امتحاننده شرائط مخصوصه سی داخاندن موفق اولامیان طالیات</p>	<p>بلاقید و شرط اخراج ایدیلر .</p> <p>ماده ۱۳ — ایشای تحصیلده جاد برخسته لغه دوچار اولان طالیات هلال احمر خسته خانه سی تأسیس اولونجیه قدر هلال احمرک گوسترمه جکی خسته خانه ده هلال احمر حسابنه نداوی اولتور . کندی خانه سنده نداوی اولونجی آرزو ایدنلره خسته خانه به وریله جک مصرفدن زیاده بر شی وریلر . خسته لقی نتیجه سنده طالیاتک تحصیله دوام ایدمیه جک سوریده علل اولدیی تین ایدنسه مکتبجه او زمانه قدر طالیبه ایدیش اولان مصرف طلب واسترداد اولونماز . طالیاتدن بریش اعظمی بر سنه دن فضله سوردن برخسته لقا معلول اولورسه بر سنه نهایتنده قیدی ترقین ایدیلر .</p> <p>ماده ۱۴ — مکتبده موجود مأمورین ایل طالیات و مستخدمینک تمیناتی مکتب هیئتی طرفندن ترتیب ایدیلر .</p> <p>ماده ۱۵ — همشیره لر میاننده بش سنه لک خدمت مجبوریه یی اغاندن سوکرا خسته باقچیلیق خدمتندن چیکلمک ایشیه نلردن مصارف تحصیلیه استرداد اولونماز . فقط هلال احمر همشیره لر به مخصوص علامت قارقه کری به آتیر . بو بش سنه دن سوکرا به هلال احمره مربوط قانق ایدنلر یور تعلیماتی احکامنه تبعاً خدمتارینه دوام ایدر .</p>
<p>شرائط قبول</p> <p>ماده ۱۶ — مکتبه قبول اولنقی ایچون :</p> <p>(ا) تورک تبعه سی اولنقی</p> <p>(ب) لدی المعاینه تام الصحه ، پوی و ثقات و تشکیلا بنجه الوریلی بولونقی</p> <p>(ب) اهل عفت و حسن اخلاق ایمانندن بولوندی عند التحقیق تین ایتک</p> <p>(ت) تورکچا او قویوب یازوق بیلیمک (تحصیل نالی کورمش اولانلر ترجیح ایدیلر .)</p>	<p>— ۸۰ —</p>

هلال احمر مجموعه سی	
<p>آنقره بولک ملت مجلسی ریاسته ایلك جمهوریت سنه دوربسی مناسبتیه هلال احمر مرکز عمومی الك حار تبریکاتی عرض ایدر . هلال احمر رئیس نایبی عاقل مختار هلال احمر رئیس نایبی عاقل مختار بکه جمهوریت اداره مرکز تأسیس و اعلانی سنه دوربسی مناسبتیه اظهار اولان حسیات صمیمانه تشکر اولور اقدم . تورک بولک ملت مجلسی برنجی رئیس وکیل عضمت</p>	<p>(ث) سناً یکرمیدن دون و اونوز بشدن افزون اولماق . (ج) متاعل اولماق . (د) اولونکینجی ماده ده بیان اولان احکامی ایضا ایده حکم داتر کفالت مالیه اعطایا ائیک لازمدر . نهای طابانک شرائط قبولی ماده ۱۷ — خسته باقیجی مکتبه نهای طالبات دخی قبول اولونور . نهای طالبات مکتبه اناه واطشه والیاس اولونماد قاری نی تخصیصات دخی آمازلر . حقارنده اون آلتنجی ماده ده محرو شرائط قبولن (ج) و (د) فقره لری جاری اولماز . آلاحقاری شهادتنامه لری قیمت قیسی لری طابانک شهادتنامه لری ایله مساویدر . آحق اکیل تحصیلن سوکرا هلال احمره قارشو هیچ بر قید ایله مکلف دکلدرلر .</p>
<p>دوقه تور بسیم عمر پاشا مرکزی اسویجورده اولان امفاله بن الملل معاونت هیئت اتحادیه سی طرفدن ویا دده عقد ایندیان قونفرانسده حایه اطفال جمعیتی تشکیل ایدن رئیس ثانی دوقه تور بسیم عمر پاشا درسعادته عودت ایتشد .</p>	<p>هلال احمر هوادنی</p>
<p>بین الملل صلیب احمر وارضروم فلاکزدکانی جنوره بین الملل صلیب احمر قومینه سنک ارضروم حرکت ارض مصایبی ایچون ۱۸ تشرین اول ۱۹۳۴ تاریخله صلیب احمر مراکزیه کوندر دیک تحریرات عمومی نیک ترجمه سیدر : صلیب احمر مراکز عمومی روسا واعضای افندیلر . ۱۳ ابولله ارضروم حواله دنده بر حرکت ارض وقوع بولدیقی تلغرافلر خبر وریلر . بوم مذکور تغیب ایدن ایلمده تکرر ایدن حرکات ارضیه قارص واردان ولایتلرینه تدریجاً ایدرک ۳,۸۷۸ خانمک نیمه خاک ایله یکسان اولمی و ۴۰۲۵ بیوت قسماً خرابی و یجروخیدن ماعداد ۲۰۲ نفوس ضایعی کوی خسارات عظیمه بی بادی اولمشدر .</p>	<p>جمهوریت اداره مرکز بیل دویمی مناسبتیه : رئیس جمهور و هلال احمر حسی مفیدی قاری اعظم مصطفی کمال پاشا حضر تلییه ایلك جمهوریت سنه دوربسی مناسبتیه هلال احمر مرکز عمومی ذات سامیلرینه الك حار تبریکاتی تمغیبات ایله عرض ایدر . هلال احمر رئیس نایبی عاقل مختار استانبول هلال احمر رئیس نایبی عاقل مختار بکه جمهوریت اعلانی سنه دوربسی تبریک مناسبتیه اظهار اولان حسیات تشکر ایدرم اقدم . رئیس جمهور قاری مصطفی کمال</p>

EK 2:

Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı Mektebi Mezunlarına verilen Şehadetname (Diploma)

Kaynak: Seçil Karal Akgün, *Murat Uluğtekin, Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, II. Kitap, s. 376, Belge No: 17.

**EK 2a: Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı Mektebi Mezunlarına verilen Şehadetname'nin (Diploma)
Bugünkü Dile Çevrilmiş Metni**

Taht-ı Himaye-i Mülukanede
Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti
Hastabakıcı Şehadetnamesi

*Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından tesis olunan hastabakıcı
tedrisatının devre-i dersîyesine muntazaman devam eden mütevellid
icra olunan imtihanda ol babsındaki heyet-i imtihanîye mazbatasını
mucibince derecede ibraz-ı liyakat etmesine mebni işbu şehadetname
ita kılınmıştır.*

1338 (1922)

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Heyet-i İmtihaniye Osmanlı Hilal-i Ahmer
Başkatibi Cemiyeti Reisi

(Boşluklar kişiye ve duruma uygun olarak dolduruluyordu)

Kaynak: Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, II. Kitap, s. 376, Belge No: 17.

EK 3: Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı Mektebi'ne Sene-i Tedrisede Kayıt ve Kabul Edilen Talebeler

<p>اساتیل سنال ۱۳۱۶ تلفرد: اساتیل ۲۲۰۹</p> <p>قوتلایک عزت</p> <p>صلاو جوفه فخر منہ اید شہید فید و فید ایله طبر</p>	
۱۲ - فاطمة عارفه خانم	۱ - محمد ناه خانم
۱۱ - مرز سنان خانم	۲ - نعت خلد خانم
۱۵ - عارفه ارفع خانم	۳ - فاطمة فاسم خانم
۱۶ - صبه احمد خانم	۴ - راحه محمد خانم
۱۷ - نیر علی خانم	۵ - زکاء خالد خانم
۱۸ - ریحانه احمد خانم	۶ - فاطمة عارف خانم
۱۹ - صبره اسحق خانم	۷ - عاتقہ رفقہ خانم
۲۰ - فیدہ کاکم خانم	۸ - فزہ عارف خانم
۲۱ - ناصہ فخر خانم	۹ - سمر فزہ خانم
۲۲ - نازانہ خالد خانم	۱۰ - عاتقہ نیر خانم
۲۳ - صبرہ محمد خانم	۱۱ - صدفہ محمد خانم
۲۴ - نعت اسحق خانم	۱۲ - فاطمة محمد خانم
۲۵ -	۱۳ -

Kaynak: Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, II. Kitap, s. 383, Belge No: 20c.

EK 3a:Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı Mektebi'ne Sene-i Tedrisede Kayıt ve Kabul Edilen Talebelerin İsimlerinin Bugünkü Dile Çevrilmiş Metni

BELGE 20 c

Kız. Arş. Kl. 330

HİLAL-İ AHMER HASTABAKICI MEKTEBİ'NE SENE-İ TEDRİSEDE

KAYIT VE KABUL EDİLEN TALEBELER

1. Mihriban Salih Hanım 2. Nimet Halil Hanım 3. Fatma Kasım Hanım 4. Vahide Hamid Hanım 5. Nigar Halid Hanım 6. Fatma Osman Hanım 7. Ayşe Mustafa Hanım 8. Fehime Abdullah Hanım 9. Şükufe Abdullah Hanım 10. İsmet Bekir Hanım 11. Sıdika Rüştü Hanım 12. İsmet Mehmet Hanım 13. Fatma Abdurrahman Hanım 14. Mürüvvet Süleyman Hanım 15. Adalet İbrahim Hanım 16. Hüsnîye Ahmet Hanım 17. Bedia Cemil Hanım 18. Vesile Ahmet Hanım 19. Hatice İsmail Hanım 20. Feride Kazım Hanım 21. Naciye Hüdaverdi Hanım 22. Reyhan Halid Hanım 23. Hayriye Mehmet Hanım 24. Naime İsmail Hanım

(Mühür: Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hastabakıcı Mektebi ve Yurdu)

Kaynak: Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, II. Kitap, s.89.

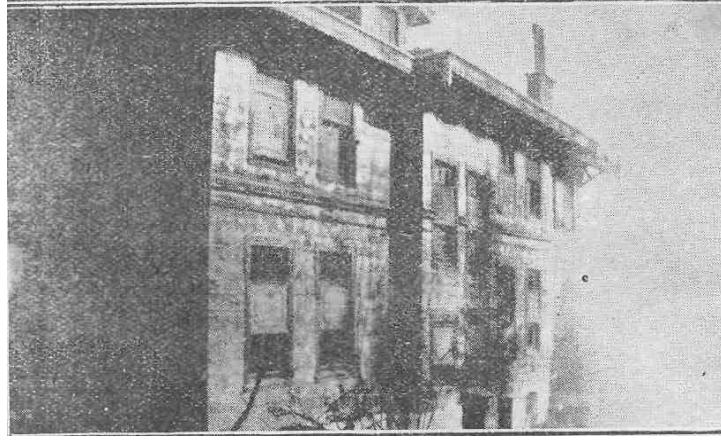
EK 4: Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı Mektebi Binası ve İlk Talebelerine Ait Resimler

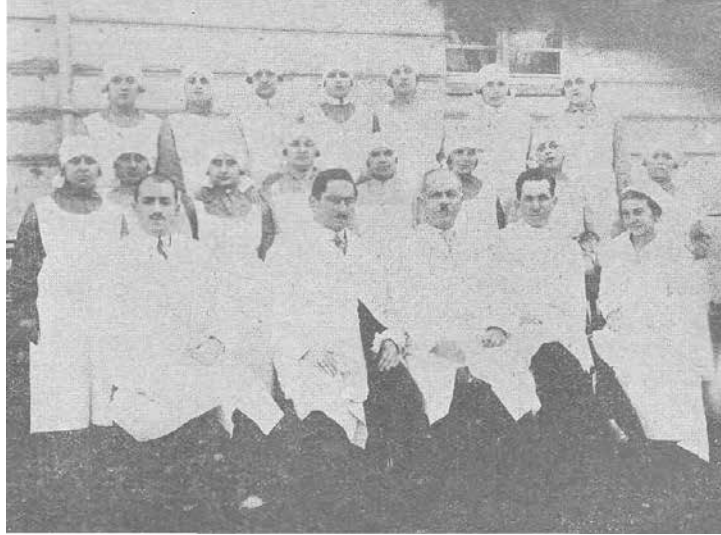
Resim 1: İstanbul'da Aksaray'da Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı Mektebi Binası (*THAM*, No: 68, 15 Nisan 1927, s. 316.)

Resim 2: Hastabakıcı Mektebinde Yeniden İnşa Edilen Konferans Salonu Dershane Binası. (*THAM*, No: 68, 15 Nisan 1927, s.317.)

Resim 3: İstanbul'da Yusuf Paşa'da Küşad Edilen Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı Mektebi (*THAM*, No:41, 15 Kanun-ı sani 1341(1925), s.180.

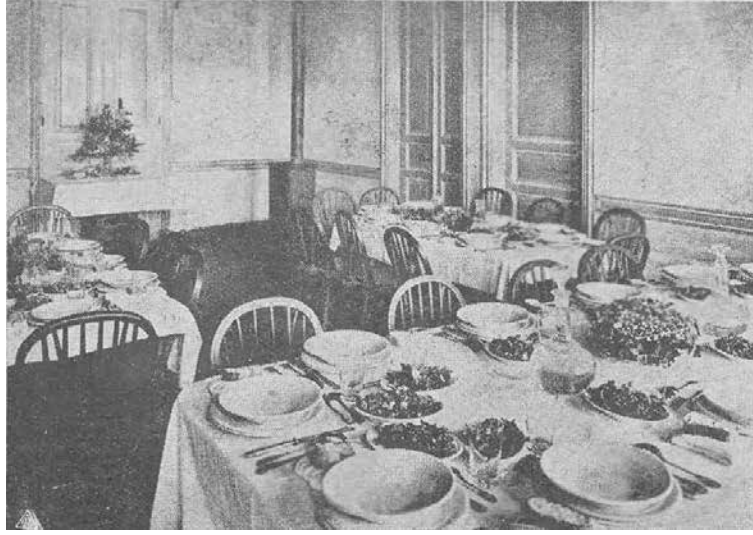
Resim 4: Hastabakıcı Mektebi Heyet-i Tedrisiyesiyle Son Sınıf Talebâtı Sağdan itibaren: Başhemşire Pavloviç Hanım, Doktor Ali Eşref Bey, Gureba Hastanesi Sertabibi ve Hastabakıcı Mektebi Müdürü Ömer Lütfi Bey, Doktor Osman Şerafettin Bey, Operatör Ali Rıza Bey. (*THAM*, No: 65, 15 Kanun-ı sani 1927, s.182.)

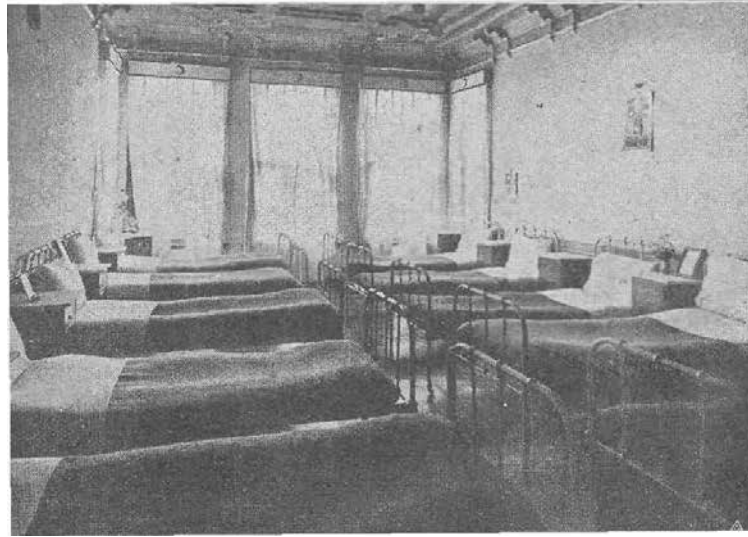
Resim 5a: Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı Mektebinin İlk Talebeleri. (THAM, No: 49, 15 Eylül 1341(1925), s.188.)

Resim 5b: Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı Mektebinin İlk Talebeleri. (THAM, No: 49, 15 Eylül 1341(1925), s.189.)

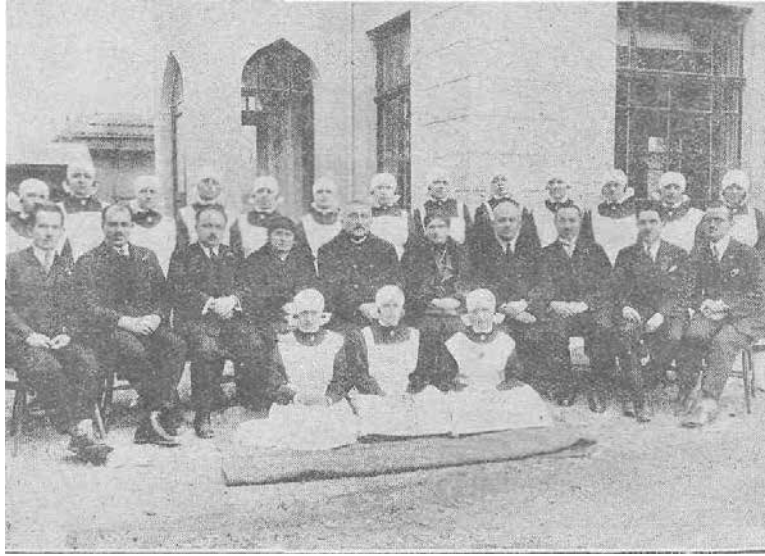
Resim 6: Hastabakıcı Mektebi Taamhane(Yemekhane). (THAM, No: 68, 15 Nisan 1927, s.318.)

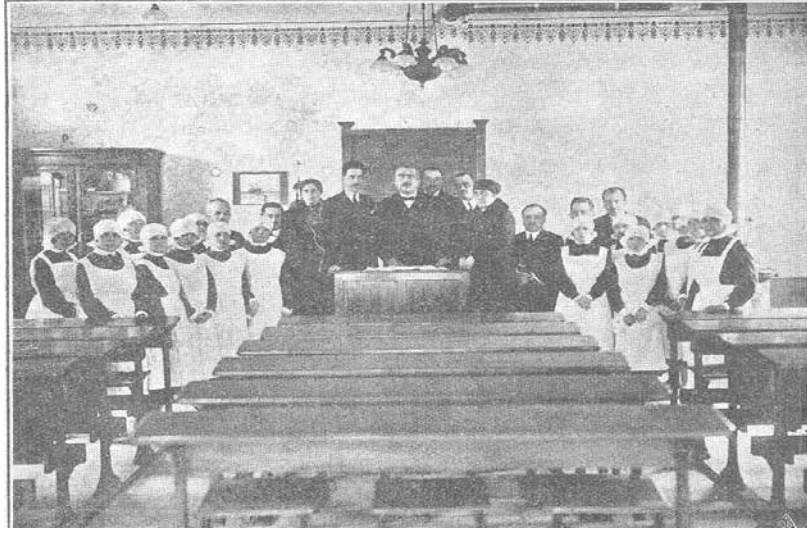
Resim:7 Hastabakıcı Mektebi Yatakhane. (THAM, No: 68, 15 Nisan 1927, s.319.)

Resim 8: Hastabakıcı Mektebi Yatakhane (THAM, No: 68, 15 Nisan 1927, s.319)

Resim 9: Hastabakıcı Mektebi Heyet-i Tedrisiye ve İdaresi (THAM, No: 68, 15 Nisan 1927, s.320.)

Resim 10: Hastabakıcı Mektebinden İlk Şehadetname(Diploma) Alan Hemşirelere Alâmet-i mahsusâ Taliki (*THAM*, No: 68, 15 Nisan 1927, s.320.)

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kadınların Siyasal Hayata Katılması Konusunda Kamuoyunda Yapılan Tartışmalar

Yrd. Doç. Dr.Recep Murat GEÇİKLİ
İğdır Üniversitesi / Iğdır

Giriş

Tarih boyunca Türklerde kadın, önemli bir yere sahip olmuştur. Her şeyden önce kadının temel nitelikleri arasında “Ana”lık olması nedeniyle saygı görmüştür. Göçebe yaşamı benimseyen Türklerin geleneksel kültürlerinde kadına kazandırdığı hüviyet canlı ve hareketli olmuş, kadına değer verilmiş ve yüceltilmiştir. Anne ve baba soyunun değerce eşit olarak görüldüğü eski Türkler hem demokrat hem de feministti. Şamanizm’in kadına yüklediği kutsallık feminist olmalarının önemli nedenlerindendi. Türk şamanları kadınlar gibi giyinir, saçlarını uzatır, seslerini inceltir, bıyık ve sakallarını tıraş ederlerdi. Töyonizm dini ise erkeğin kuvvetinde tecelli ederdi. Şamanizm ve Töyonizm kıymetçe eşit olması nedeniyle kadın ve erkeğin hukuken eşit olmasına sebep olmuştu. Hatta her işin gerek Şamanizm gerekse töyonizme dayanması gerekli olduğundan her toplantıda kadın ve erkeğin beraber bulunması şarttı. Mesela “*velayet-i amme*” Hakan ve Hatun’da ortak tecelli ettiği için bir emirname yazıldığı zaman “*Hakan emrediyor ki*” ile başlarsa geçerli olmazdı. Geçerli olabilmesi için kesinlikle “*Hakan ve Hatun emrediyor ki*” ile başlaması lazımdı. Hakan tek başına elçiye huzuruna kabul edemezdi. Şölenlerde, kengeşlerde, kurultaylarda, ibadet ve ayinlerde, savaş ve barış meclislerinde Hatun da mutlaka Hakan ile beraber bulunurdu. Binicilik, silahşorluk ve kahramanlık erkekler kadar Türk kadınlarında da vardı. Kadınlar doğrudan doğruya hükümdar, kale muhafızı, vali ve elçi olabiliyorlardı¹.

Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra kadının toplumdaki statüsü değişmiştir. Bir taraftan kendi örf ve adetlerini korumaya çalışırken diğer taraftan Arap ve fethedilen yerlerdeki Fars ve Bizans kültürünün de büyük ölçüde etkisi altında kalmışlardı. Bu kültür karışımı Türk kadınının statüsünde olumsuz yönde etki etmişti. Bu toplumların kültüründe kadına yönelik olumsuz tutum ve davranışların yansımalarıyla kadın, toplumda sahip olduğu mevkii kaybetmiş ve ikinci plana itilmişti. Selçukluların Anadolu’ya gelişlerine kadar, İslamiyet’in etkisine rağmen Türk kadını aktifliğini korumuştur. Ancak ilerleyen zamanlarda kadının sosyal durumu büyük değişikliğe uğrar. Osmanlı toplumunda ise özellikle kuruluş dönemlerinde dini inanışlara göre kadına sosyal hayatta bir yer tanınmış ancak bu durum gitgide kaybolmuştur. Bu durum, Arap kültürünün etkisi altında kalmasının bir sonucu olarak öne sürülebilir².

Türk kadınının durumu, bu haldeyken Avrupa’da da kadınlar benzer sorunlar yaşamaktaydı. Avrupa’da kadınların sosyal ve siyasi hak arayışları XVIII. yüzyılda belirmeye başlamıştı. Kadınların kitlesel olarak tarih sahnesine çıkmaları ilk kez Fransız Devrimi ile gerçekleşmişti. Devrimi başlatan halk ayaklanmalarından Bastille ve Versailles yürüyüşleri ve siyasi kulüplerin kurulması ile kadınlar devrime destek vererek katılmışlardı. Devrimin simgesi olan eşitlik, özgürlük ve kardeşlik gibi sloganlarla hak talebinde bulunmuşlardı. Kadınların bu desteğine rağmen Fransız Devrimi de cinsler arasındaki ikiliği sürdürmüştü. Ancak ilerleyen yıllarda eğitim, hukuk, çalışma ve siyaset gibi her alanda hak eşitsizliğinin kadınların üzerinde yoğun biçimde hissedildi. Dünyanın hızla yaşadığı değişimler yeni değer ve hakların ortaya çıkmasını sağladı. Ama bunların da kendilerini kapsamadığını fark eden kadınlar isyana yöneldi. Kadın işçiler düşük ücrete, işsizliğe ve çalışma koşullarının ağırlığına burjuva kadınları ise ekonomik ve siyasi haklardan yoksun bırakılmaya karşı başkaldırdı³.

Osmanlı Devleti’nde ise kapsamlı bir toplumsal değişmeye yol açan ilk önemli gelişme Tanzimat Fermanı’nın ilanı ile başladı. Toprak kayıplarının başlaması ve ardından askeri alanda yapılan yenileşme hareketleri kötüye gidişi önlemekte yeterli olamayınca siyasi ve sosyal hayatta da düzenlemelere ihtiyaç

1 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul, 1968, s.144-148.

2 Vahap Sağ, “Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk”, *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 2/1, (Doç.Dr. Feramuz Aydoğan’ın Anısına), s.14.

3 Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul, 2013, s.56

duyulacaktı. 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle birlikte hemen her alanda düzenlemeye gidildi⁴. Osmanlı toplumunda kadınla ilgili önemli gelişmeler Tanzimat'ın ilanı ile başladı. Ferman'da kadınlar için yeni hükümler olmamakla beraber bazı kanunlarda kadınlar lehine değişiklikler yapılmıştı. Kızlar için yeni okullar açılmış, yasaklar geniş ölçüde yumuşamıştı. Fikir ile edebiyat alanında kadının özellikle ailedeki hak ve yetkileri lehine yazılar yayınlanıyordu⁵. Batılılaşmanın etkisiyle olumlu adımlar atılmaya başlamış, bu doğrultuda Kız Sanayi Mektebi, Ebe Mektebi ve Rüştîyeler bu okulların öğretmen ihtiyaçlarını karşılama amacıyla da 1870'de Darülmuallimat (Kız Öğretmen Okulu) açıldı⁶. Ancak Osmanlı toplumunda kadın konusunda en önemli gelişmeler II. Meşrutîyet'in ilanı ile gerçekleşecekti.

II. Meşrutîyet Dönemi Kadın Hareketi

Osmanlı Devleti'nin Batı ile uyumlu olmaya çalıştığı Tanzimat Dönemi ile başlayan kadın hakları konusu II. Meşrutîyet ile daha ciddi olarak tartışılmaya başladı. Özgürlük sorununun tüm yönleriyle incelendiği, tartışıldığı ve çözüm arandığı bu dönemde kadınlar da tartışmalara dâhil olmuş ve birçok gazete ve dergi çıkarmışlardı. İstanbul ve Selanik'te çıkan Kadın, Mehasin, Kadın Bahçesi, Kadınlar Dünyası, Kadın Hayatı, Kadınlar Duygusu ve Kadın Kalbi gibi dergilerde kadınlar yazılar yazmaktaydı⁷. Bununla birlikte kadınlar İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi (1908), Cemiyet-i İmdadiye (1908), Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi (1908), Teal-i Nisvân Cemiyeti (1908), Osmanlı Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye (1909), Esirgeme Cemiyeti (1909), Teâl-i Vatan-i Osmanî Hanımlar Cemiyeti (1910), Donanma Muavene-i Milliye Cemiyeti Hanımlar Şubesi (1912), Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan (1913) gibi fikir, eğitim, kültür, siyasi, iktisadi ve mesleki cemiyetler kuruyor ve sosyal ve siyasi hayatta aktif rol almaya çalışıyorlardı⁸.

Kadınların bu faaliyetlerine karşın bu dönemde egemen olan İslamcı, Batıcı ve Türkçü düşünce akımlarından her birinin kadının toplumdaki yeri konusundaki düşünceleri farklılık gösteriyordu. Türkçüler ve Batıcılar, kadınların siyasi hayata dâhil olması meselesi üzerinde ilke olarak birliktelik sağlamışlardı. Kadını hemen her alanda hayatın içinde görmek isteyen Batıcılar, siyasi hayatta da kadınlarla birlikte olmaktan yanadırlar. Batıcılar arasında yer alan Abdullah Cevdet, Halil Hamdi ve Hüseyin Kâmi kadınların siyasi hayata girmesinden yana bir tutum göstermişlerdir. Türkçüler de kadınlara siyasi hak verilmesini savunmaktaydı. Ziya Gökalp bu düşünceyi savunmaların başında gelmekteydi⁹. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde aktif olarak görev alan Emine Semiye, II. Meşrutîyet'in ilan edilmesinin ardından Hürriyet Meydanı'nda "*Yaşasın vatan, yaşasın millet, yaşasın hürriyet!*" diye seslenerek coşkulu bir nutuk vermişti. Bununla birlikte İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinden Dr. Bahaettin Şakir cemiyette 40 kadın üyenin özellikle gazete ve mektupların gizlice dağıtılmasında önemli sorumluluklar aldıklarını belirtmekteydi¹⁰. İslamcılar ise kadınların siyasi hayata atılmasına kesinlikle karşıdılar. Mustafa Sabri ve Sait Halim Paşa başta olmak üzere bu akımın öncüleri kadınların devlet işlerine karışmaları konusunda katı bir tutum sergilemekteydi¹¹.

Bu düşüncelerle birlikte kadın dernekleri yayılarak toplumda bir kadın hareketi oluşturulmaya çalışıldı. II. Meşrutîyet'in ilanı ile İttihat ve Terakki C/P'nin kadını parti politikası içine almasıyla birlikte kadınlar eşitlik mücadelesini başlattı. Artık seçme ve seçilme hakkından da bahsetmeye başlamışlardı. 1913'de kurulan "*Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti*" Kadınlar Dünyası adıyla yayınladığı dergide kadın sorunlarına değinerek Osmanlı kadınının toplumsal hayatta etkin rol oynaması için çaba gösteriyordu. Dergi bu yönde batıdaki seçme ve seçilme hakkıyla ilgili tüm gelişmeleri okuyucularına duyurmaktaydı. Ancak aktif olarak siyaset yapmamışlardı. İttihat ve Terakki C/P'nin politikaları sa-

4 Mehmet Aktel, "Tanzimat Fermanı'nın Toplumsal Yansıması", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (1998-Güz) 3, s.178.

5 Tezer Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Ankara, 1973, s.25.

6 Emel Demir Görür, "İnas Rüştîye Mektepleri: Yanya Hamidiye İnas Rüştîye Mektebi Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/36, (Şubat-2015), s.314.

7 Bernard Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını I (1919-1970)*, (Çeviren: Ercan Eyüboğlu), İstanbul, 1999, s.80.

8 Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Ankara, 1998, s.38-44.

9 Şefika Kurnaz, *II. Meşrutîyet Döneminde Türk Kadını*, İstanbul, 1996, s.70-71.

10 S.Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.105-106.

11 Ş.Kurnaz, *II. Meşrutîyet Döneminde Türk Kadını*, s.70.

yesinde dernek faaliyetlerinde bulunup çalışma hayatına atılan kadınlar dernekleri vasıtasıyla yardım amaçlı paralar toplayarak kadınların eğitiminde ve kadın haklarını savunma yolunda kullanmışlardı¹².

Kadın derneklerinin yanı sıra Türk Milliyetçiliği ve Türkçülük ideolojisinden hareket eden Türk Ocakları, kadınların siyasi hak taleplerini haklı bularak destek vermekteydi. İslamiyet öncesi Türk kadınının erkeklerle eşit haklara sahip olduğu ancak kültür etkileşimleri sonucu kadının birçok alanda geri planda kaldığını ve geri kalmışlığın simgesi haline geldiği ileri sürülüyordu. Bu durumu ortadan kaldırmak ve kadının erkeklerle aynı sosyal, siyasi ve ekonomik haklara kavuşmasını sağlayacak faaliyetlerde bulunmaya gayret gösteriliyordu. Mevcut ortama ters düşse de kadınlarla erkeklerin beraber toplantılara katılmaları, kadın ve erkeğin birlikte oyun seyretmeleri, kadın konuşmacıların erkeklerin de bulunduğu topluluğa hitap etmesi ve aynı tiyatro oyununda rol almaları sağlanarak kadınların sosyal hayata her alanında görünür olmaları teşvik edilmekteydi. İlk eğitimin ana kucağında verildiğini, kadının çok iyi eğitilmesi gerektiği, bu nedenle de ülkenin geleceği düşünülerek kız çocuklarına milli ideallerin aşılması gerektiği fikrini savunuyorlardı. Kadınların milliyetçi nesillerin yetişmesindeki önemini anlayan ve toplantılarında bu konuya ağırlık vererek, onların bilinçlendirilmesine gayret gösteren Türk Ocakları, hükümetlere baskı uygulayarak kadınlara bazı haklar tanınmasını sağlamaya çalışıyordu. Hamdullah Suphi Bey, Türk Ocaklarının bu faaliyetleri hakkında “*Kalbinde Türk mazisinin hürmeti eksik olmayan Türk Ocağı, hür bir insan gibi yaşamak için lazım gelen vasıflara haiz Türk Kadını, kendi emeli için beraber çalışmaya daveti ilk vazifesi bilmiştir.*” sözleriyle bu çalışmalara desteğini göstermiştir¹³. Türk Ocakları Cumhuriyet’in ilanından sonra da bu çalışmalarına devam edecektir.

II. Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte hızlanan kadınların toplum hayatına katılma hareketi, Balkan Savaşlarında alınan yenilgiden sonra ivme kazandı. Mağlubiyetin hemen akabinde kurulan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti’nin bünyesinde Türk kadınları aktif rol aldı. Cemiyet’in cephenin ihtiyaçlarını karşılamaya dönük faaliyetlerinde ve halka açık konferanslar yoluyla ulusal bilincin uyandırılması noktasında Halide Edip başta olmak üzere dönemin öncü kadınları görev üstlendi¹⁴. Kısa bir süre sonra başlayan I. Dünya Harbi süresince Türk kadınları, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti ve Kadın Amele Taburları gibi dernekler bünyesinde örgütlenerek harp boyunca önemli vazifeler ifa etti¹⁵. Ayrıca Halide Edip ve Nakiye Elgün, Cemal Paşa’nın maiyetinde Suriye’ye giderek bölgedeki eğitimin yaygınlaştırılmasına katkıda bulundu¹⁶. Birinci Dünya Harbi’nin doğurduğu olağanüstü şartlar, kadınların ister istemez toplumsal hayata katılımının önünü açtı. Kadınlar çalışma hayatının önemli bir parçası haline geldi. 1917 yılında çıkarılan Hukuk-ı Aile kararnamesi kadınlara aile hayatında önemli haklar verdi¹⁷.

Mütareke Dönemi’nde başlayan işgal ve ulusal mücadele döneminde kadınlar, daha önce vermiş oldukları mücadelenin bir benzerini tekrarlamak zorunda kaldı. Milli Mücadele Dönemi’nde kadınlar gerek cephenin ihtiyaçlarını karşılama noktasında gerekse cemiyetler aracılığıyla ulusal bilince katkı yapma noktasında aktif görev aldı¹⁸. Cumhuriyet’e gelindiğinde Türk kadınının toplum hayatındaki yeri ve elde ettiği haklar, kadın hareketinin başladığı tarihten çok daha ileri durumdaydı. Lozan Antlaşması’nın imzalanma sürecinde Türk kadınının siyasi hakları elde etme mücadelesi Kadınlar Halk Fırkası’nın çatısı altında başlatıldı.

Cumhuriyet Dönemi Kadınların Siyasi Hak Arayışı ve Yaşanan Tartışmalar

Cumhuriyet’in ilanından önce BMM 1 Nisan 1923’de yeniden seçim kararı alınca seçim yasasında

12 Belkıs Konan, “Türk Kadınının Siyasi Hakları Kazanma Süreci” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 60/1, 2011, s.164-165.

13 L.Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, s.160-162.

14 Balkan Harbi’nde kadınların verdiği konferanslar için bkz. *Kadınlarımızın İhtimaları*, Tanin Matbaası, İstanbul, 1329/1913.

15 Kadınların bu cemiyetler bünyesinde yaptığı çalışmalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ş.Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, s. 193-204.;

16 Halide Edip ve Nakiye Elgün’ün Suriye’deki çalışmaları için bkz. İpek Çalışlar, *Halide Edip*, İstanbul 2010, s. 137-143; Mustafa Özyürek, *Türk Maarif, Cemiyet ve Siyasi Hayatında Nakiye Elgün* (1882-1954), Atatürk Üniv. A.İ.İ.T Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Erzurum 2011, s. 11-15.

17 Kadınların Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile elde ettiği kazanımlar için bkz. Zafer Toprak, *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2015, s. 11-14.

18 L.Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, s. 73-74.

bazı değişiklikleri öngören kanun mecliste müzakereye açıldı. Kanunun 2. maddesine göre 18 yaşını geçen her erkek seçme hakkına sahipti. Ayrıca önceki seçim kanununda yer alan “her 50 bin erkek” için bir mebusun seçilmesi yerine de 20 bin erkek için bir mebus seçilmesi öneriliyordu. Bu değişikliğin gerekçelerinden biri de kadınların oy kullanmak için henüz yeterli olgunluğa ulaşmamış olmasıydı. Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey kadınları savunmaya yönelik bir konuşma yapmaya gayret gösterdiyse de bazı mebuslar sıra kapaklarına vurarak Hilmi Bey’in konuşmasına izin vermedi. Nisan 1923 seçimleriyle ilgili kararın açıklanması üzerine Ahmet Emin (Yalman) ve Mehmet Asım (Us) Vakit gazetesinde “Kadınları İntihâb” başlıklı bir anket başlattı. Ankete büyük ilgi gösterildi. Vakit’in başlattığı bu tartışma ortamı kadınların siyasi hak taleplerinin yeniden yükselmesini sağladı. 30 Mayıs 1923’de Nezihe Muhittin’in de içinde bulunduğu “Türk kadınlığının en münevver tabakalarına mensup...on üç hanımın” siyasi hakların alınması için mücadeleye başladı¹⁹.

Kadınlar tarafından başlatılan bu siyasi hak kazanma mücadelesinin örgütlü olarak yürütülmesi adına bir siyasi parti çatısı altında birleşme kararı alındı. 15 Haziran 1923’de Darülfünun’da Kadınlar Şûrasıİctimaiyyesi’nde Kadınlar Halk Fırkasının kurulduğu, başkanlığa Nezihe Muhittin’in seçildiği Sûs dergisinde duyuruldu. Fırkanın kuruluş gerekçesi hükümete verilen beyanname ile “Kadın, ülkenin her yerinde yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik sorunların içinde olmasına ve bu sorunlardan etkilenmesine karşın, bu alanlarda gözle görülür biçimde çalışmamaktadır. Amaç, yer yer ortaya çıkan kadın varlığının ve kişiliğinin bir kitle hareketine dönüştürülmesidir.” şeklinde açıklanmıştı. Siyasi akımlara katılma arzusunun benimsenmeyeceği, kadınlık âleminin kitlevi harekete muktedir kılınacak bir dereceye getirilmesi ve özellikle ülkenin sosyal ve ekonomik ilerleme amacıyla olduğu belirtilmişti. Fırkanın amaçları ise “Kadınlar Halk Fırkası’nın programı, şimdiye kadar her fırsatta izaha çalıştığımız gibi kadının sosyal, iktisadi ve bilahare siyasi sahalarda haklarını, gelişmelerini sağlamaktır.” ifadeleriyle açıklandı. Fırka Genel Sekreteri Şükûfe Nihal yaptığı bir konuşmasında kadınların seçme seçilme hakkını dile getirmişti. Mevcut mebusları kendileri seçmiş gibi düşündükleri için saygı gösterdiklerini ancak benliğini daha iyi anlayan bir kadın çoğunluğuna ulaşıldığında kendi mebuslarını seçeceğini ve hatta kendisiyle ilgili konuların mecliste savunulması konusunda kendisini bizzat temsil etmeyi bir hak olarak bileceğini ifade etmekteydi²⁰.

Kadınlar Halk Fırkası’nın kurulmasının ardından 13 Haziran 1923’te The Nation dergisinde Arthur Moss-Florence Gilliam tarafından “Türk Efsanesi” başlığıyla bir yazı yayınlandı. Oy hakkının artık cins, renk ve ırk farkı gözetilmeden uluslararası bir özellik kazandığı belirtilerek Türkiye’de de son derece güçlü bir kadın partisinin varlığına işaret edilerek, kurulan partinin ABD’deki Ulusal Kadınlar Partisi’ne yakın gücü olduğu ileri sürülüyordu²¹.

Mustafa Kemal’in eşi Latife Hanım da kadınlara siyasi hak verilmesi konusunda ısrarcıydı. Kadınlara siyasi hak vermeyen yeni Seçim Kanunu’na rağmen Latife Hanım bu ısrarından vazgeçmedi. Latife Hanım’ın siyasete girme isteğini göz önünde bulunduran Mustafa Kemal, onu siyasi işlere dâhil etmeye başladı. Şöyle ki, Lozan’da bulunan İsmet Paşa’ya gönderilecek şifreli mektubu Latife Hanım’a yazdırmış ve 30 Mayıs 1923 tarihini taşıyan bu mektubu onun imzasıyla göndermişti. Haziran ayında yapılan seçimlerde kadınlar yoktu. Ancak erkek seçmenler bazı illerde Latife Hanım’ın arasında olduğu bazı öcü kadınlara aday olmadıkları halde oy vermişlerdi. Latife Hanım’a Konya’dan 39 oy çıkmıştı. Malatya ve Diyarbakır’dan Latife Hanım, Halide Edip, Mevhibe Hanım, Nezihe Muhittin, Kara Fatma, Müfide Ferit ve Aliye Fehmi’ye oy verenler olmuştu²². Ayrıca İzmir’den bir oy çıkmıştı. Halide Edip Hanım’a ise İzmir’den bir Şarki Karahisar’dan (Giresun’a bağlı bir ilçe) iki oy çıkmıştı²³.

Fırkanın yaptığı çalışmalar bazı çevrelerin tepkisine sebep olmuştu. Tepkilerin önüne geçmek amacıyla kadın heyeti Fethi Bey’in başkanlığında müşavirlik oluşturmuş ancak buna rağmen tepkilerde bir azalma olmamıştı²⁴. Bununla birlikte fırkanın yasal geçerlilik kazanmak için vilayetten izin alması gerekiyordu. Başvuru yapılmış ancak uzun bir süre cevap alınamamıştı. Siyasal haklarını elde edememiş kadınların bir siyasi parti kurmalarına izin verilmeyecekti. Nisan 1923’de kabul edilen seçim kanununda sadece erkeklere seçme ve seçilme hakkı verildiği için parti programı daha ılımlı hale getirildi ve 5

19 Yaprak Zihnioğlu, **Kadinsız İnkılap**, İstanbul, 2016, s.120-122.

20 S.Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s.126-127.

21 İpek Çalışlar, **Latife Hanım**, İstanbul, 2006, s. 199.

22 İ.Çalışlar, **Latife Hanım**, s.200-202.

23 Y. Zihnioğlu, **Kadinsız İnkılap**, s.139.

24 L.Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, s.140-141.

Şubat 1924’de vilayetten gerekli izin alındı. Ancak alınan izin parti için değil dernek içindi. Bu amaçla Türk Kadınlar Birliği adıyla yeni bir dernek kuruldu. Parti programında yer alan tüm siyasi içerikli maddeler çıkarıldı. Kurulan bu derneğin amacı ise Türk kadınının sosyal ve siyasi haklar karşısında her türlü sorumluluğa sahip çıkacak düzeye erdirmek olarak belirlenmişti²⁵.

Türk Kadınlar Birliği’nin siyasal talepleri Şubat 1925’te İstanbul’da yapılan bir ara seçim vesilesi ile yeniden gündeme geldi. TKB, basın yoluyla Halide Edip ve Nezihe Muhittin’i kadınlar adına aday gösterdi²⁶. Seçim mevzuatında kadınların siyasal haklarının henüz yer almadığı bir dönemde yapılan bu girişim siyasal bir propaganda niteliği taşıyordu²⁷. Ancak, kısa bir süre sonra başlayan Şeyh Said Ayaklanması ve arkasından gelen Takrir-i Sükûn kanunu ile TKB’nin bu talebi beklenen ilgiyi görmedi. Adaylardan Halide Edip, böyle bir adaylıkla ve siyasetle ilgisi olmadığını basın yoluyla duyurdu²⁸. Bu bir anlamda Türk Kadınlar Birliği’nin adaylık girişimini yaparken Halide Edip’ten bağımsız olarak hareket ettiği anlamına geliyordu.

Takrir-i Sükûn Kanunu ile başlayan Türkiye’nin gergin siyasal ortamından Türk Kadınlar Birliği de olumsuz etkilendi. TKB’nin 1926 yılı içerisindeki faaliyetleri daha önceki yıllara nazaran cılızdı. Bu yıl içerisinde TKB’nin siyasal faaliyet anlamında göze çarpan en önemli faaliyeti, CHF’ye üyelik müracaatında bulunmasıdır. Nezihe Muhittin tarafından doğrulanan bu başvuru, Cumhuriyet başta olmak üzere iktidar basını tarafından alaycı bir üslupla karşılandı. TKB’nin bu başvurusu, siyasal hayata atılmanın ve Meclis’e girmenin bir adımı olarak değerlendirildi²⁹. Nezihe Muhittin ve başında bulunduğu Kadınlar Birliği, 1926 yılı boyunca “ılımlı bir muhalefet çizgisi” sürdürdü. Dernek, siyasal hak mücadelesini sürdürürken Hükümet ve CHF ile daha uyumlu bir ilişki kurmayı tercih etti³⁰. Siyasal iktidar, bir yandan TKB’nin kadınların siyasal hayata katılım ile ilgili taleplerini ötelirken ve hoş karşılamazken diğer taraftan 1926 yılı içerisinde kabul ettiği Türk Medeni Kanunu ile kadınlara yeni hukuki haklar vermekten geri durmuyordu³¹. Öyle anlaşıyor ki, siyasi iktidar kadınların her türlü haklarını almasına karşı değildi. Fakat TKB’nin siyasal taleplerini zamanlama açısından uygun bulmuyordu.

II. Meşrutiyet Dönemi’nde kadın hareketine destek veren Türk Ocakları Cumhuriyet’in ilanının ardından da bu desteğini sürdürmüştü. Anadolu’nun işgaline tepki göstermesi nedeniyle İtilaf Devletleri’nin İstanbul’da kapattığı ilk cemiyetlerden biri olan Türk Ocakları çalışmalarına bir süre ara vermek zorunda kalmış Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte tekrar aktif olarak çalışmalarına devam etmişti. Cumhuriyet’in ilk yıllarında gerçekleştirilen inkılaplarda önemli rol üstlenmişti. Kadın haklarının tanıtılması ve halka benimsetilmesi konusunda çalışmalar yapan önemli cemiyetler arasında yer almıştır. Kadın hakları konusunda düzenlediği konferans ve yayınlarla kamuoyunu etkileyen Türk Ocakları, Medeni Kanun hazırlıklarında önemli kadın faaliyetlerine ev sahipliği yapmıştı³². Birçok alanda öncü çalışması olan, milli birlik ve beraberlik ruhu aşılamaya çalışan ve Cumhuriyet’in ilan edilmesinin ardından izlenen millileşme siyasetinin en büyük temel taşlarından biri olan Türk Ocakları, Türk kadınının hak ettiği statüsüne kavuşmasını kendisine vazife addederek kadınların en büyük destekçilerinden biri olmuştur.

Türk Kadını’nın bir diğer destekçisi ise Mustafa Kemal’dir. Daha 1916’da kadınlara eğitim ve çalışma hayatına girmesi haklarının verilmesini istediği bilinmektedir. Bu durum daha sonra gerçekleştireceği inkılapları önceden düşünmeye başladığını göstermektedir. Milli Mücadele boyunca sürekli olarak kadın cemiyetleri ile iletişim halinde olmuş onları takdir ve teşvik etmişti. Halide Edip’i Sivas Kongresi’ne davet etmiş daha sonra ise orduya kabul etmişti. Ancak Mustafa Kemal, zamanlama olarak kadınlara önce aile içi hakların verilmesi amacıyla Medeni Kanun’un yürürlüğe girmesini uygun bulmuştu³³.

TKB, kadınların siyasal hakları ile ilgili taleplerini neredeyse her seçim döneminde olduğu gibi 1927 Seçimleri sürecinde de gündeme getirdi. TKB, Mart 1927 yılında mevzuatında bir değişikliğe giderek siyasal hak taleplerini yeniden tüzüğe dâhil etti. Siyasal iktidar tüzükte yapılan bu değişikliğe onay verdi. Ancak, TKB’nin kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesine ilişkin talepleri siyasal

25 S.Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s.129.

26 Y. Zihnioğlu, **Kadınsız İnkılap**, s. 157.

27 Y. Zihnioğlu, **Kadınsız İnkılap**, s. 156.

28 İ. Çalışlar, **Halide Edip**, s. 318.

29 Y. Zihnioğlu, **Kadınsız İnkılap**, s. 177-180.

30 Y. Zihnioğlu, **Kadınsız İnkılap**, s. 186.

31 M. Özyürek, **Türk Maarif, Cemiyet ve Siyasi Hayatında NakiyeElgün**, s. 71.

32 L.Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, s. 162.

33 Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, Ankara, 1991, s.125-126.

iktidar tarafından karşılanmadı. Siyasal iktidarın bu taleplere karşılık vermemesi üzerine TKB, taktik değiştirerek bir erkek adayı Birlik adına aday gösterme girişiminde bulundu. Birliğin bu girişimi de siyasal iktidar tarafından kabul görmedi. Bu girişimlerden sonra, TKB ile siyasal iktidar arasında daha önce başladığını ifade ettiğimiz ılımlı ilişkilerin seyri değişti. Siyasal iktidar, elinde bulundurduğu kamusal gücü kullanarak Eylül 1927’de önce TKB’nin merkezinde bir polis araması, arkasından ise bu arama sonrasında tespit edilen usulsüzlük iddialarını gerekçe göstererek Nezihe Muhittin ve yönetim kurulunu görevden uzaklaştırdı³⁴. Nezihe Muhittin’in yönetimden uzaklaştırılmasından sonra TKB, siyasal taleplerde bulunmayan kamuya yararlı bir dernek hüviyetine büründü. Birliğin siyasal iktidarla olan ilişkileri ise 1935’te birliğin kendisini feshettiği tarihe kadar uyumlu seyir takip etti³⁵. Nezihe Muhittin’in yönetimden uzaklaştırılmasından sonraki süreçte siyasi iktidar, 1930 yılında kadınların belediye, 1933 yılında muhtar ve 1934 yılında milletvekili seçme ve seçilme haklarını düzenleyen yasalar çıkardı³⁶. Siyasal iktidarın kadınlara vermiş olduğu siyasal haklar, TKB’nin bir anlamda varlık sebebini ortadan kaldırmış oluyordu.

Sonuç

Türk kadınının, toplumdaki yeri tarihi seyir içerisinde farklılık göstermiştir. Bu açıdan bakıldığında Türk kadınının toplumdaki yerinin değişmesinde, Türklerin İslam dinini kabul etmesiyle birlikte başka kültürlerden etkilenmesi önemli bir faktör olmuştur. Hiç şüphesiz, bu etkinin ağırlığı şehirli kadınlar üzerinde daha fazla etkili olurken kırsal kesimde yaşayan Türk kadını, bu etkiden daha az etkileniyordu.

XIX. yüzyıla gelindiğinde, Türk toplumunda daha önce başlayan Batı kültürünün tesiri, her alanda etkisini gösterir duruma gelmiş idi. Tanzimat’la birlikte, bu etki toplumun bir parçası olan kadınları da etkilemeye başladı. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Türk kadının toplumdaki yeri, Osmanlı aydınları tarafından eleştirilen ve tartışılan önemli bir konu haline geldi. Yüzyılın sonlarına doğru bu tartışmalara yerli ve yabancı okullardan yetişen ve Osmanlı kadın hareketini başlatan bir grup kadın aydın da katıldı. II. Meşrutiyet’ten önce özellikle savaş dönemlerinde kadınlar tarafından oluşturulan derneklere rastlanmakla birlikte uzun soluklu ve örgütlü bir kadın hareketi bu dönemde ortaya çıkmadı.

II. Meşrutiyet Dönemi’nin fikir hareketleri arasında en fazla önemsenen ve tartışılan konulardan birisi kadınların toplumdaki yeri ve hakları oldu. Dönem içerisinde kadınlar ve kadın hakları üzerinde çok sayıda süreli yayın neşredildi. Kadınların toplumsal hayata katılımı ve yeni haklar elde etmesinde II. Meşrutiyet Dönemi’nde önemli kazanımlar elde edildi. Özellikle Balkan ve Birinci Dünya Harbi yıllarında kadınlar, farklı cemiyetler altında örgütlenerek ulusal bilincin uyandırılması ve savaş döneminin getirdiği sorumlulukları yüklenme noktasında önemli vazifeler ifa ettiler. Uzun süren savaş yılları, Türk kadınını kaçınılmaz olarak ekonomik hayatın bir parçası haline getirdi. Türk kadını, Milli Mücadele süresince de benzer sorumlulukları üstlenmekten geri durmadı.

II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e uzanan süreçte Türk kadınları önemli kazanımlar elde etti. Bu kazanımlardan hareketle, Nezihe Muhittin’in öncülük ettiği bir grup Türk kadını, siyasal haklar elde etmek amacıyla Kadınlar Halk Fırkası çatısı altında toplandı. Henüz Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanmadığı bir dönemde ortaya çıkan bu girişim, siyasal iktidar tarafından erken bir girişim olarak telakki edilerek tasvip görmedi. Nezihe Muhittin öncülüğünde kadınların siyasal haklarını almak için başlatılan hareket, kamuoyunda farklı açılardan değerlendirildi. Kimileri bu mücadeleye destek verirken kimileri ise mücadeleyi Nezihe Muhittin’in şahsına indirgedi. Nezihe Muhittin, mücadelesinde dönemin öncü kadınlarının desteğini almakta başarılı olamadı.

Siyasal iktidarın, Cumhuriyet’in ilk yıllarından başlayan muhalif gruplarla olan mücadelesi, Kadınlar Hareketi’ne de yansdı. İktidar, Kadınlar Halk Fırkası adıyla başlatılan bu mücadelenin, ismini değiştirmekten başlayarak mücadelesinin yönünü başka alanlara kaydırması gerektiği kanaatindeydi. Bu sebeptendir ki, Kadınlar Halk Fırkası adıyla başlayan hareket, kısa bir süre sonra Türk Kadınlar Birliği’ne dönüşerek siyasal faaliyetlerin dışında mücadele veren kamuya yararlı dernek hüviyeti kazandı. Siyasal iktidar, Türk Kadınlar Birliği’nin siyasal hak taleplerini zamansız bir girişim olarak değerlendirmeyordu. Ancak, Nezihe Muhittin’in öncülüğündeki kadın hareketi, siyasal hak taleplerinden vazgeçmeyerek neredeysse her seçim döneminde farklı yöntemlerle siyasal iktidardan benzer taleplerde bulunmaya devam

34 S. Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s. 130-131.

35 Y. Zihnioglu, *Kadınsız İnkılap*, s. 249-250.

36 T. Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, s. 129-136.

etti. Türk Kadınlar Birliği'nin bu taleplerindeki ısrarı, siyasal iktidarla olan ilişkilerinin gerilmesine sebep oldu. Türk Kadınlar Birliği'nin bu taleplerinden vazgeçmesi, Nezihe Muhittin'in Eylül 1927'de yönetimden uzaklaşmasıyla mümkün olabildi. Bu tarihten sonra Türk Kadınlar Birliği, siyasal iktidarın arzu ettiği şekilde, kamuya yararlı işlerle uğraşan bir dernek olarak varlığını devam ettirdi. Türk Kadınlar Birliği'nin bu varlığı ise, 1935 yılında kendisini feshetmesiyle sona erdi.

Kaynakça

- AKTEL Mehmet, "Tanzimat Fermanı'nın Toplumsal Yansıması", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (1998-Güz) 3, s.177-184.
- CAPORAL Bernard, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını I (1919-1970)*, (Çeviren: Ercan Eyüboğlu), İstanbul, 1999.
- ÇAKIR Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul, 2013.
- ÇALIŞLAR İpek, Halide Edip, İstanbul 2010.
- ÇALIŞLAR İpek, Latife Hanım, İstanbul, 2006
- GÖKALP Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul, 1968.
- GÖRÜR Emel Demir, "İnas Rüştiye Mektepleri: Yanya Hamidiye İnas Rüştiye Mektebi Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/36, (Şubat-2015), s.311-322.
- Kadınlarımızın İçtimaları, Tanin Matbaası, İstanbul, 1329/1913.
- KAPLAN Leyla, *Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Ankara, 1998.
- KONAN Belkıs, "Türk Kadınının Siyasi Hakları Kazanma Süreci" *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 60/1, 2011, 157-174.
- KURNAZ Şefika, II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını, İstanbul, 1996.
- KURNAZ Şefika, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, Ankara, 1991.
- ÖZYÜREK Mustafa, *Türk Maarif, Cemiyet ve Siyasi Hayatında Nakiye Elgün (1882-1954)*, Atatürk Üniv. A.İ.İ.T Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Erzurum 2011.
- SAĞ Vahap, "Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk", *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 2/1, (Doç.Dr. Feramuz Aydoğan'ın Anısına), s.9-23.
- TAŞKIRAN Tezer, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Ankara, 1973.
- TOPRAK Zafer, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2015.
- ZİHNİOĞLU Yaprak, *Kadınsız İnkılap*, İstanbul, 2016.

Osmanlı İmparatorluğunda Kadının Eğitimi (19. Yüzyıl ve Sonrası)

Arş. Gör. Senem Gürkan
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Giriş

Eğitim hakkı, doğası gereği eğitilebilen bir varlık olan insanın en temel hakları arasında bulunmaktadır. Bu hak bazı devletlerin gündemini yıllarca meşgul etmiş, bazı devletlerde ise ancak modernleşme hareketleriyle birlikte ivme kazanmıştır.

Eğitim tarihimizde son derece mühim bir yer teşkil eden kadının statüsü ve kadının eğitimine bakıldığında ise, Osmanlı devletinin kurulduğu yıllarda etken olarak siyasal alanda söz sahibi olan kadınların zamanla bu kimliklerini yitirdikleri görülmektedir. Ülke içerisindeki bir takım tarihsel dönüşümlerle kadınlar önceleri edilgen konuma gelmiş, zamanla kamusal alanla özel alan ayrımının netleşmesiyle de özel alanlarına çekilmişlerdir. Fakat dünyadaki çağdaş kadın hareketleriyle gelişen feminizmin etkisiyle eğitim haklarını elde etmek için bir takım eylemlerde bulunmuşlardır. Devlet değişen şartlara göre eğitim olanaklarını geliştirerek ve erkeklere verilen eğitim haklarının bir bölümünü kadınlara da uyarlayarak eğitimdeki gelişmelerin dinamizmini canlı tutmuş, kadınların eğitim alması yönünde adımların atılmasını sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyılın son yarısında başlayan modernleşme sürecinde birçok alanda reform yapılmaya başlanmıştır. Özellikle 19. yüzyıldan sonra önemli dönüşümler görülmüş, 2. Meşrutiyet'le Jön Türklerle birlikte bu çalışmanın konusunu oluşturan eğitim alanındaki değişimler göze çarpmıştır. Modernleşme hareketlerinin ekseninde konumlandırılan kadın, kamusal alanda hak elde etme mücadelesini, kısıtlı dahi olsa, elde ettiği eğitim imkânıyla pekiştirmiştir. Öte yandan devletin tarihini konu alan bir takım eserler incelendiğinde kadının hareketi bir yanda kalsın, kadın mefhumundan dahi bahsedilmeyen bir yazın göze çarpmaktadır. Patriarkal sistemin Osmanlı kadınına tümüyle etkisi altına aldığını çağrıştıran bu yazına, diğer bir deyişle Cumhuriyet öncesinde kadınlardan, kendi haklarını arama hususunda hiçbir talep gelmediği şeklindeki önyargılarla, kadınlar tarafından çıkarılan kırk aşkın kadın dergisi görmezden gelinmiş, kadın hareketi yok sayılmıştır.¹ Oysaki yirminci yüzyılın başından itibaren tüm dünyadaki özgürlük hareketi dalgası Osmanlı'da da hissedilmiş, kadın hareketi bizzat kadınlar tarafından başlatılmış ve yıllar sonra, bugün bahsi geçen önyargılara karşı birçok delil ve karşı tez bırakılmıştır.

Betimleyici yöntemle oluşturulmuş bu çalışmanın amacı, 19. yüzyıl ve akabinde Osmanlı Devleti'nin genel eğitim sistemi içerisinde kadınların edinmiş olduğu eğitim haklarını ortaya koymaktadır. Bu amaçla ilk bölümde, Osmanlı'da kadının statüsüne Klasik Dönem ve 19. yüzyıl sonrası olmak üzere iki alt başlıkta bakılacaktır. Çalışmanın ana konusunu oluşturan ikinci bölümde ise kadınların eğitim haklarını elde ediş kademeleri hakkında bilgi verilecek, eğitim aldıkları kurumlar ilk, orta, yüksek ve mesleki eğitim bağlamında örneklerle belirtilecektir.

1. Osmanlı Toplumunda Kadın

1.1. 19. Yüzyıla Kadar

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulduğu ilk dönemlerde etkisini gösteren Türk-Moğol siyasi geleneğine göre egemenlik hanedan ailesinin tümüne verilmiştir. Bu gelenek, yönetme hakkının sadece erkeklerin tekelinde olduğu şeklinde yorumlansa da, iktidarın elde ediliş yolları ve aktarımı göz önünde

¹ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınevi, İstanbul 2011, s.23.

bulundurulduğunda, kadınların da politik rol oynadıkları anlaşılmaktadır.² Bu noktada Osmanlı kadını otoriter, özgürlükçü ve üretici olarak karşımıza çıkmaktadır.

Her ne zaman imparatorluk sınırlarını genişleterek güçlenmeye başladı ve İstanbul fethedildi, kadınlar toplum hayatından gittikçe uzaklaştırılarak özel alana itildi. Ev içinde de ikincil planda kalmaya başlayan şehirli kadınlarda durum böyleyken, köydeki kadınlar erkeklerle birlikte tarlalarda çalışmıştır. Hem tarlada çalışıp hem evdeki çalışmalarıyla (kilim, eliş, örgü, halı, dikiş, vb.) ev ekonomisine katkı sağlamaktadır. Osmanlı toplumunda kadının evvelden sahip olduğu yerini kaybetmesinin temel etkeni, Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasından başlayarak Bizans kurumlarının etkisinde kalması ve harem kültürünün yerleşmesidir.³

“Osmanlı kadını” denince akla gelen ilk konu olan harem gerek tarihçilerimiz, gerekse Batılı tarihçiler tarafından ilgiyle ele alınmıştır. Kadınların siyasi, eğitim, sosyal ve ekonomik yönleri araştırmacıların dikkatini çekmiş, konu üzerinde çok sayıda araştırma yapılmıştır. Osmanlı harem, kadınların yalnızca kadınlarla ve ailelerindeki erkeklerle temas halinde olabilecekleri dar bir çerçevedir. Harem hayatı sadece başkent İstanbul'da değil, refah düzeyi yüksek olan diğer bazı kent merkezlerinde de görülmektedir. Kırsal kesimde ise harem hayatına uygun bir alt yapı olmamasından ötürü, tarım ekonomisine dayalı toplum hayatında kadın, yaşamını tarım yaparak idame ettirmiştir.⁴

Öte yandan imparatorlukta 16. yüzyılın ortalarında daha önce rastlanılmayan bir durum gerçekleşmiş ve kadınlar siyasi bir hüviyet kazanmaya başlamışlardır. Saray kadınları, bilhassa Valide Sultanlar, siyasi kimlik elde ettiler. Valide Sultanlar esas olarak hükümdarlığın bekçileri olarak görülmekteydi. Hükümdarlık gücünü kullanacakların eğitilmesi de onun tarafından sağlanıyordu. Hükümdarın yani padişahın bulunmadığı zamanlar, ya kendi bu gücü bizzat kullanarak bu otorite boşluğunu doldururlar yani oğlunun yerine yönetirler, ya da gücünü kullanamadığı zamanlarda koruma önlemleri alarak saltanatı muhafaza görevini yerine getirirlerdi. Ayrıca Valide Sultanlar, Osmanlı Hanedanının devamı konusunda da sorumluluk sahibiydiler. Bu sebeple çocuklarının cinsel ilişkilerini kontrol altında tutabiliyorlardı. Valide Sultanlar oğullarını saltanatı devralacak şekilde hazırlarlar ve onlara yol gösterirlerdi. Böylece hanedanın kuşakları arasındaki ilişkiyi denetim altında tutan, hanedan tehlikeye düştüğünde sürekliliğini sağlayan anaerkil otorite onlardı.⁵

Sultan kızlarının nüfuzları çok fazla olmasa bile politik yönleri oldukça fazlaydı. “*Bu sultanlar gerektiğinde siyasi bir aktör olarak ortaya çıkabilirdi. Bizzat kendisi böyle bir kimliğe girmese de onun adına bu politik gücü kullanacak damatlar yani sultan eşleri ortaya çıkabilecekti.*”⁶

Afet İnan'ın eserlerine göre, Osmanlı'da kadınlar kamusal alanda yazar, şair, hattat olarak yer almakta ve ticaretle uğraşıp mal ve köle alım satımında bulunmuşlar, mektepler, vakıflar, kütüphaneler ve medreseler yaptırmışlardır.⁷

Genel anlamda Osmanlı kadını 19. yüzyıl Osmanlı Modernleşme hareketlerinin başlamasına kadar olan dönemde harem ve toplumun tarım toplumu olmasının etkisiyle özel alanda kalmıştır.

1.2. 19. Yüzyıl ve Sonrası

Dünyadaki özgürlükçü akımlara paralel olarak, 19. yüzyıl ve sonrasında Osmanlı'da kadınların kamusal alana eğilimleri artış göstermiştir.

Aydınlanma hareketinin etkisiyle Osmanlı bürokratik eliti Batı'daki modernleşme hareketini Osmanlı'ya uyarlamaya çalışıyordu. Toplumla bu elit kesim arasında bu noktada fark olmasına rağmen, devleti kurtarma temel ereği ekseninde bir dizi değişim hareketi meydana gelmiştir. Osmanlı'daki bu modernleşme çabalarının birkaç noktada uç verdiğini söylemek mümkündür: Anayasal rejimin inşa edilmesi, parlamenter bir sistemin kurulması, idari reformların yapılması ve eğitimin modernleştirilmesi.⁸

“*On dokuzuncu yüzyılın başlarından başlayarak hızla devam eden yönetsel ve hukuksal reformlar*

2 Leslie Peirce, *Harem-i Hümayun*, 4. Baskı, Çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, ss. 18-20.

3 Emel Doğramacı, *Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1989, s.2.

4 Afet İnan, *The Rights and Responsibilities of the Turkish Women*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1981, s.241.

5 Peirce, a.g.e., s.21.

6 Yıldırım Kara, *Osmanlı'da Kadın Saltanatı*, Yeditepe Yayıncılık, İstanbul 2010, ss 15-16.

7 Afet İnan, *Atatürk ve Türk Kadınının Kazanılması: Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1975, ss.41-76.

8 Ömer Çaha, *Sivil Kadın*, Savaş Yayınevi, Ankara 2010, ss. 104-105.

on dokuzuncu yüzyılın üçüncü çeyreğinde Osmanlı meclisini ortaya çıkarmıştı. 1908 Sened-i İttifak, 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı, 1839-1876 yılları boyunca yönetsel ve siyasal alanda yapılan düzenlemeler, 1876 Kanun-i Esasi ve 1877 Osmanlı meclisi modernleşmenin önemli ürünleri olarak dikkat çekmektedir.”⁹ Tüm bu düzenlemelerle hukuksal bir kurumlaşmaya giden Osmanlı Devleti’nde dolayısıyla sosyal hayat da bir takım değişikliklere maruz kalacaktı. Tanzimat Fermanı ile ortaya çıkan bu değişimler, çeşitli haklardan yoksun olan Osmanlı-Türk kadınının statüsü gün geçtikçe geliştirmeye başlamıştır.

1839’daki Tanzimat hareketiyle başlayan çağdaşlaşma hareketi çerçevesinde Türk kadını gerek düşünce alanında, gerekse doğrudan doğruya siyasi ve toplumsal haklar yönünde ciddi adımlar atabilmiştir. Tanzimat döneminin reformcu havası içinde Namık Kemal, Şemseddin Sami, Abdülhak Hamit Tarhan gibi düşünürler, dönemin gazete ve dergilerinde kadın konusu üzerinde durmuşlardır. Batıdaki feminist hareketlerin etkisiyle Türk kadınının çeşitli mesleklerle kamusal hayata girişleri teklif edilmiş, görücü usulüyle evlenmenin zararları belirtilmiş ve Türk kadınının geçirdiği sarsıntıya işaret edilmiştir.

10

1856’daki Islahat Fermanında cinsiyet eşitliğinin kabul edilmesi (... mezhep ve lisan veyahut cinsiyet cihetleriyle sünuf-ı tebaa-i saltanat-ı seniyyemden bir sınıfın âher sınıftan aşağı tutulmaması...¹¹) kadın konusunda atılan bir diğer önemli adımdır.

Yine kadınlar açısından bu dönemde yapılan iki büyük düzenleme, 1858 yılında düzenlenen Arazi Kanunu ve 1881 yılındaki Sicil-i Nüfus Nizamnamesidir. Arazi Kanunuyla kadınlar da mirasa ortak kılınmış, Nüfus Nizamnamesiyle de devlet, Osmanlı tarihinde ilk kez evlilik kurumuna müsaade ederek ona resmi bir boyut kazandırmıştır.¹² Ayrıca kadını bir meta gibi gösteren başlık parasının kaldırıldığına dair bir emirname 1850’de çıkarılmıştır.¹³

1873’te bir kadının ilk defa öğretmen olarak atanması, 1881’de okul töreninde bir kadının ilk defa kamusal alanda konuşma yapması ve 1883’te okullara kadınların yönetici olarak atanması Osmanlı kadınlarının kamusal kurumlarda yer aldıklarının ilk göstergeleri olarak kabul edilebilir.¹⁴ 1908 yılında Jön Türklerin etkisiyle ilan edilen 2. Meşrutiyet, özellikle kadınların özgürlüğünün ilanı şeklinde algılanmış, kadınların çıkardıkları dergi sayısında artışlar yaşanmış, kadınlar derneklerde ve siyasi partilerde görev almaya başlamışlardır.¹⁵

Öte yandan kadının hukuksal statüsüne yönelik bazı çalışmalar yapılmıştır. Osmanlı tarihinde ilk, orijinal ve Osmanlı toplumunun özgürlüğünü göz önünde bulundurarak hazırlanan bir kararnameyle kadının yeri düzenlenmiştir. Osmanlı’da ilk defa aile hukuku ile ilgili bir kanun olan Hukuk-i Aile Kararnamesi (1917)¹⁶ hükümet tarafından görevlendirilen ve içinde değişik kesimlerin temsilcilerinin bulunduğu bir komisyon tarafından hazırlanmıştır. Bu komisyonda medrese kökenli ulema, Batı’da modern eğitim görmüş aydınlar ve Gayri Müslimlerin temsilcileri yer almıştır.¹⁷

Tüm bu çalışmalarla toplumda yerini edinen, görünür olmaya başlayan kadın, artık güçlenmiş, varlığı resmi olarak belgelenmiş, başka alanlarda da kendini ispatlamaya karar vermiştir. Aydın kesimin de desteğiyle, eğitim reformları içinde kadının eğitimi üzerinde önemle durulmuştur.

2. Osmanlı’da Kadının Eğitimi

Osmanlı modernleşmesinin önemli bir noktasını teşkil eden kadının eğitimi konusu, Batı’ya ayak uydurmanın en önemli göstergelerinden biri olmuş, kadının eğitiminde yapılan değişiklikler eğitim reformunun ana ayağını oluşturmuştur. Çaha’ya göre “*Batı medeniyetine dönüşün aktörü olarak benim-*

9 Metin Heper, “Center and Periphery in the Ottoman Empire With Special Reference to the Nineteenth Century”, *International Political Science Review*, London, 1, 1980, ss. 81-82.

10 Zübeyde Terzioğlu, *Basına Göre Türk Kadınının Siyasi Hakları*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), İstanbul 2007, s. 11.

11 *Islahat Fermanı*, <http://www.anayasa.gen.tr/islahatfermani.htm>, 06.02.2016.

12 Bayram Kodaman, “Tanzimattan Sonra Türk Kadını”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5., Samsun 1990, s.143.

13 Gül Akyılmaz, “Osmanlı Aile Hukukunda Kadın”, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=382117>, 07.02.2016.

14 Çaha, a.g.e., s. 112.

15 Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, Birikim Yayınları, İstanbul 1982, s.198.

16 1917’de yürürlüğe giren Aile Hukuku Kararnamesi, bir İslam ülkesinde aile hukukuyla ilgili hazırlanan ilk kanun metnidir.

17 Çaha, a.g.e., ss. 126-127.

senen kadınlar¹⁸”, Avrupa’daki emsalleriyle¹⁹ karşılaştırıldığında formel eğitim hakkını daha erken bir tarihte elde etmiştir.

Çalışmanın bu bölümünde 19. yüzyıldan sonra Osmanlı’daki eğitim reformları içerisinde kadının eğitimine bakılacak, eğitim reformları ele alınarak kadınların eğitim hakları ve eğitim gördüğü okullar örneklerle ortaya konulacaktır.

Tanzimat dönemine kadar olan eğitim sistemine bakıldığında, Osmanlı Devleti’nde kız çocukları bu döneme kadar sadece temel düzeyde eğitim almaktaydı. Kızlar 11 yaşına kadar sıbyan mekteplerinde eğitim görebiliyorlardı.²⁰

Öte yandan saraydaki kadınlar Harem’de eğitim görmekteydi. Cariyelikten Hasekilik ve Valide Sultanlığa kadar her kademedeki kadın, liyakat ve zekâsına göre eğitime tabi tutulmaktaydı. Okuma yazma, dikiş, nakış, dantel, örgü, Kur’an-ı Kerim ve Türkçe derslerinin yanı sıra, yemek pişirmek, servis yapmak, çamaşır yıkamak, temizlik ve ocakları yakmak gibi eğitimler de verilmekteydi. 7-8 yıl süren Harem eğitimi içerisinde bir kademede başarılı olmak kaydıyla bir üst kademeye geçilebilmekteydi. Padişah eşlerinin özel odalarında kitaplıkları bulunmakta, bu kitapları okuyarak veya kitaplar üzerine sohbet ederek vakit geçirmekteydiler. Tarih kitaplarına çok ilgi duyulmakla birlikte müzik eğitimine de önem verilirdi. Padişah kızlarının eğitimiyle anneleri, dadıları ve kalfalar ilgilenirdi. 19. yüzyıldan sonra Haremde okutulan derslere Fransızca, müzik ve piyano dersleri de eklenmiştir.²¹

Osmanlı’da batılılaşma hareketlerinin ve modernleşmenin etkisiyle eğitimde yenilikler yapılmaya başlanmıştır. Bu yeniliklerin arasında kadınların eğitimine ilk başlarda rastlanmazken, zamanla kadınlar da eğitim haklarını kademe kademe elde etme şansı bulmuşlardır.

Eğitim alanındaki ilk reform 2. Mahmut zamanında olmuştur. Padişah 1824’te “Talim-i Sıbyan” hakkında yayınladığı bir fermanla, ebeveynlerin çocuklarını mutlaka mektebe göndermesini istemektedir. Bunun nedeni ailelerin evlatlarını 5-6 yaşlarına geldiklerinde usta yanına vermesi ve bu çocukların öğrenimlerini sürdürmemesidir. Ayrıca öğrenimi tamamlamayanların mekteplerden alınmamasına da işaret eden padişah, ellerinde ilk mektep öğrenimi yaptıklarına dair tezkere olmayanları çırac olarak kabul etmemeleri için esnafı da uyarıyordu. Yapılan bir diğer reform ise, yine 2. Mahmut zamanında, 1838’de, öğretim birliği ve sınıf sistemi gibi yenilikler taşıyan ve ayrıca öğretmenin niteliğine de önem veren bir projeydi. Fakat bu iki ferman da sosyal ve ekonomik bir takım nedenlerden ötürü yürütülemedi.²²

Görüldüğü gibi devletin eğitim alanında yaptığı ilk reformda henüz kız çocuklarının ilköğretim çağındaki eğitimiyle ilgili bir düzenlemeye rastlanmamaktadır.

1839’da Tanzimat’ın ilanı ile birlikte ortaöğretim anlamına gelen “Mekatib-i Rüşdiye Nezareti” kurulmuş, 1845’te ise eğitim sistemini ilk, orta ve üniversite sisteminde basamaklandırarak olan “Geçici Eğitim Kurulu (Meclis-i Maarif-i Mukavvat) oluşturulmuştur. Yine bu kurulun kararı doğrultusunda ilköğretimin (sıbyan derecesinde) zorunluluğu, dayanın eğitim kurumlarından kaldırılması, ilkokulu bitirme sınavlarının konulması ve başarıların ortaokullara alınması kararları alınmıştır. Bu kararlar doğrultusunda görev yapacak olan “Okullar Genel Müdürlüğü” (Mekatib-i Umumiye Nezareti) ise 8 Kasım 1846 tarihinde kurulmuştur.²³

Tanzimat’a kadar salt kız çocuklar ekseninde olmayan eğitim düzenlemeleri, ancak Tanzimat’ın ilanından sonra 1869 Maarif Nizamnamesiyle yapılmıştır:

Md.9.Kızların 6-10, erkeklerin 7-11 yaşları arasında mektebe devamları zorunludur.

Md.15. Bir yerde iki sıbyan mektebi varsa, bunlardan biri kızlara, öteki erkeklere ayrılacaktır. Böy-

18 Çaha, a.g.e. s.106.

19 Avrupa’daki emsalleriyle karşılaştırıldığında Osmanlı’nın, kadının kamusal alandaki formel eğitim konusunda gerçekten birçok ülkeden daha erken adım attığını görüyoruz. Avrupa’da kadın eğitimi uzun yıllar boyunca kilisenin hakkı olarak kabul edildiği ve onun tekelinde yürüdüğü için kadının kamusal alanda kamu okullarında eğitilmesi beraberinde şiddetli tartışmalar getirmiştir. Kadın eğitimi uzun yıllar ya evlerde ya da kiliseye bağlı cemaat okullarında sürdürülmüştür. Avrupa’daki ülkelerin çoğunda kadınlar ancak on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru kamu kurumlarında formal eğitim alma hakkına kavuşmuşlardır. Örneğin İngiltere’de kadınlar 1870 yılında çıkarılan Eğitim Yasası’ndan sonra kamu okullarında formal eğitim hakkına kavuşmuştur. Örneğin İngiltere’deki kadınlar formel eğitim hakkını 1870’teki Eğitim Yasasından sonra, Fransa’daki kadınlar ise 1880’den sonra elde etmişlerdir. (Detaylı bilgi için bkz. Ömer Çaha, *Sivil Kadın*, ss.109-110).

20 Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, ss.85-86.

21 Songül Keçeci Kurt, *Haremden Mektebe*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2011, s.27.

22 S.Szylowicz, *Education and Modernization in the Middle East*, London 1973, s.140.

23 Aydoğan Ataunal, *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*, MEB Y., Ankara 1977, ss.5-6.

le olmayan yerlerde, kızlara mahsus mektepler yapılıncaya kadar onlar erkek çocuklarla aynı mektebe gidecekler, fakat onlarla karışık oturmayacaklardır.

*Md.16. Ayrı kız sıbyan mekteplerinin hoca ve dikiş ustaları kadın olacak, fakat yeterli sayıda ehliyetli muallimler yetiştirilinceye kadar “musin ve edib adamlardan muallim tayini caiz” olacaktır.*²⁴

Kadınların eğitimi üzerinde özellikle durulan 2. Abdülhamit döneminde 1876’da yürürlüğe giren 1. Meşrutiyet Anayasası (Kanun-i Esasi) ile eğitim, Osmanlı bireylerinin tümüne öğretimin ilk aşaması zorunlu olacak şekilde düzenlenmiş, böylece kadın ve erkeklerin eğitim hakkı hukuken belirlenmiştir.²⁵ Yine aynı dönemde eğitim kurtuluşa doğru bir çare olarak ele alınmış, 1899 tarihli bir raporla Dersaadet-i Mektebi- Tıbbiyesi’ne bağlı bir tıp şubesi açılması ve öğretmenlerin özelliklerinin düzenlenmesi yer almıştır. Rapora göre Beyrut kasabasında birinci ve ikinci derecede zükura mahsus 15, inasa mahsus 26 büyük mektep ve 169 farklı diğer tür okul mevcuttur:

Yabancıların açtığı bu okula karşı Beyrut’ta yalnız bir lise, bir askeri ortaokul, zükura (erkeklerle) mahsus dört ve inasa (kızlara) mahsus dört ilkokul ile yetersiz bir inas rüştiyesi ve devamlı ve kızların okutulduğu idaresi cemaate ait on kadar mahalle sıbyan mektebi vardır. Beyrut gibi büyük ve mamur bir şehirde Fransızların, İngilizlerin ve Amerikalıların kötü emellerini destekleyen papazların dairelerindeki mekteplerin ehemmiyetini çürütecek evvela bir mekteb-i sultani tesisi lazımdır. İdadi programlarında Avrupa’nın bir ticaret merkezi olması sebebiyle Fransızca ve İngilizcenin tahsiline önem verilmesi gerekmektedir.²⁶

Aynı dönemde yayınlanan ‘Hanımlara Mahsus Gazete’ de imzasız çıkan bir yazı da eğitimin kadın erkek her Müslüman için farz olduğu, aynı zamanda çocukları yetiştiren anaların bilhassa eğitim alması gerektiği şöyle dile getirilmiştir:

Kadınların tahsil ve terbiyesi elzem olduğu ve bu hususa sarf edilecek hizmetlerin saadet-i atıyeyi (gelecek) temin edeceği noktası ise bugün bütün erbab-ı akıl ve hikmet nezdinde ve bütün millet-i islamiyye arasında tereddüt ve şüpheden kurtulmuştur ve katiyyen müsellemdir (doğruluğu herkesçe bilinendir). Salık olduğumuz din-i mubin-i ahmedi tahsil-i ilim ve Kemali yalnız her Müslime değil, her Müslimeye de farz etmiştir. Millet fertleri çocuklardan teşekkül edecektir ve eftal-i memleket bir milletin istikbali demektir. Hâlbuki ki bunların ilk terbiyetgahı analarının kucağıdır. Terbiye-i esasiyyeyi burada alacaklar. Öyle bir terbiye-i esasiyye ki ileride terbiye-i Milliyye bununla hasıl olacaktır. Bundan başka saadet-i umumiyye ve Milli ilerleme, milletin ecza (kıismları) ve teali (yükselme) ve terbiyesi sayesinde husule gelebilir. Ricalin maarifte ve medeniyette terakkisiyle nisvanın (kadının) bu nimetten mahrumiyeti farz edilemez.²⁷

Yine bu dönemde çocuk eğitimin konusunda yazılmış ilk bilimsel makalemiz Münif Efendi tarafından 1862’de kaleme alınmıştır. Makalede zorunlu eğitime dikkat çekilerek, Almanya’da yedi yaşına basmış kız ve erkek çocuklarını okula göndermeyen ebeveynlerin cezalandırıldığı belirtilerek bilim ve ustalık ışığının her yere yayılması üzerinde durulmuştur.²⁸

İkinci meşrutiyet Dönemi’nde ise dünyadaki özgürlükçü ve modernleşme hareketlerinin etkisi Osmanlı’da da hissedilmeye başlanmış, Batı’ya yönelişte aktör olduğu bu çalışmada daha önce de belirtilen “kadın”, her kesim tarafından yazılmaya ve tartışılmaya başlanmıştır. Kadınlar çıkardıkları dergilerle, kurdukları dernekler ve bazı diğer çalışmalarıyla artık kamusal alanda varlık göstermeye başlamışlardır.

Bu dernekler arasında, Halide Edip ve arkadaşlarının kurmuş olduğu ve Nezihe Muhiddin’in üyesi olduğu Teali-i Nisvan Cemiyeti, Muhiddin’in sözleriyle bir dernek olmaktan ziyade, Halide Hanım’ın hanımları bir araya getirdiği, sohbet ve konferansların verildiği bir dernektir.²⁹ Sonradan Müdafai Hukuku Nisvan adını alacak olan bu kurum, kadınlarla erkeklerin aynı ortamda tartışmalara katılabildiği konferans ve oturumların düzenlendiği ilk kuruluşlar arasında yer almakta ve kadınlara okuma-yazma, çocuk bakımı, ev idaresi, yabancı dil kursları vermektedir. Bu feminist harekette yer alan diğer kadınlar ise Fatma Nesibe, Ulviye Mevlan (Civelek, Mükerrrem Belkıs ve Belkıs Şevket’tir.

Osmanlı’da ilk defa 2. Meşrutiyet sonrasında gündeme oturan Kadın Eğitimi Akımı’nın da

24 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s.108.

25 Tümer Erdem, a.g.e., s.94.

26 Keçeci Kurt, a.g.e., ss. 48-49.

27 Arzu Şeyda, *Hanımlara Mahsus Gazete (100-200)*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2003, s.89.

28 Cavit Binbaşıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, Anı, Ankara 2009, s.153.

29 Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, Numune Matbaası, İstanbul 1931, s.36.

temsilcisi olan Halide Edip romanlarında ve dönemin dergilerinde yayınlanan yazılarında kadın hakları, kadının kurtuluşu ve kadının eğitimi gibi toplumsal konulara değinmekteydi. O dönem için ölüm tehditleri almasında dahi neden olan nutukları, yazıları³⁰ ve fikirleri ile Cumhuriyet'in kurulmasının hemen öncesinde kadının eğitimi ile ilgili öne çıkan isimlerinden biri olmuştur. Kadının, kendisine sunulan haklardan tam olarak yararlanmasının eğitimden geçtiğini savunan bu akıma göre kadınlar sosyal haklarını ve bu haklardan yararlanma yollarını ancak alacakları eğitim neticesinde öğrenebilirler. Kadının eğitimine dair görüşlerine Halide Edip'in tüm eserlerinde (özellikle Yeni Turan'da) ve daha sonra atıldığı siyasi topluluklarda rastlamak mümkündür.³¹

Kadının eğitimini ve kamusal hayatla bütünleşmesini çağdaşlaşmanın bir sembolü olarak görüp destekleyen ve imparatorluğun geri kalmış konumunu kadının eğitimsizliğine bağlayan Batıcıların yanı sıra, kadının kamusal hayata çıkmasının aile yapısını bozduğunu iddia eden gelenekçiler arasında bu konuda tartışmalar olmuştur.³²

Tüm bu tarihsel hareketler neticesinde, kadınların özellikle 2. Meşrutiyet'ten sonra sınırlı da olsa eğitim haklarından faydalanmaya başladığı ve bu haklarını Cumhuriyet'e miras bıraktığı söylenebilmektedir. 2. Meşrutiyet itibarı ile kadınların eğitim hakkı sadece ilkokul seviyesiyle sınırlı kalmamış, öğretimin diğer basamaklarında da görünür hale gelmiştir. Bu bölümde, kadınların eğitim gördüğü okullara bakılacaktır.

2.1. Kadınların Eğitim Gördüğü Okullar

2.1.1. İlk ve Ortaöğretim

Ana mektepleri

Çocukların üç yaşından sonra aile dışında, maddi durumunun elverdiği ölçüde eğitim alması gerekirdi. Aile özel bir mürebbiye veya öğretmen tutamayacak durumdaysa, 4-6 yaş grubundaki çocukların eğitim alacağı ve ilköğretimin ilk adımı olan ana mektepleri kurulmalıydı. Buradan hareketle resmi olarak ilk anaokulu, 1913'ten sonra açılmıştır.³³

Ev Kadını Mektebi

Bu dönemdeki bir başka okul da Ev Kadını Mektebi'dir. 1912'de Göztepe'de açılmış, okulda 7 yaşına kadar erkek ve her yaştaki kız çocuğuna okuma, yazma, bilim, el işi, dikiş, nakış, piyano, Fransızca dersleri verilmiştir.³⁴

Sıbyan Mektepleri

Daha önce bahsi geçtiği gibi, Tanzimat öncesinde kız çocukları sadece 11 yaşına kadar temel düzeyde eğitim almaktaydı. Bu temel eğitimi mekteplerde veya "Dar ül-ilim, Muallimhane, Mektebhane, Taş Mekteb, Mahalle mektebi, Usul-i atika ve Sıbyan Mektebi" gibi eğitim kurumlarında almaktalardı. Ancak bu okullar sadece geniş kentlerde bulunduğu için ülkenin her tarafında eğitim görme şansına sahip değillerdi.

Kız çocukları sıbyan mekteplerinde hem erkeklerle hem de ayrı olarak bilimsel ve dinsel konularda eğitiliyorlardı. Bu mektepler Şeyhülislam'a bağlı olup, öğretmenleri erkek olduğu için aileleri tarafından bu eğitimin mahrem olacağı düşüncesiyle ve kız çocuklarının erkenden evlendirilmesiyle eğitimleri genellikle yarım kalmaktaydı. Varlıklı kesimin kızları ise ya kendileri, ya da tuttıkları özel "Hoca Hanım" larla kendi evlerinde tarih, müzik, hüsnü hat, Arapça, Farsça, edebiyat gibi dersler almaktaydı.³⁵

İbtidailer

2. Abdülhamit döneminde ilköğretimin zorunlu hale getirilmesi ile ilköğretimdeki eğitim ve eğitim programlarının daha fazla üzerinde durulmuştur.

30 Bernard Caporal; *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını II 1919-1970*, Çev. Dr. Ercan Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, ss.5-6.

31 Mustafa Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, Ocak Yayınları, Ankara 1996, ss.213-216.

32 Nilüfer Göle, *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*, Metis Yayınları, İstanbul 1992, s.24.

33 Tümer Erdem, a.g.e., s.115.

34 Şefika Kurnaz, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadınların Eğitimi", *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı:143, Ankara, 1999,s.165.

35 Tümer Erdem, a.g.e., ss.85-86.

1869 Nizamnamesi ile sıbyan mektepleri ıslah edilerek yerine ibtidai adı altında yeni bir eğitim kurumu açılmak isteniyordu ve 1872'den sonra ibtidailer açılmaya başlandı. Fakat eski düzen ile (medreseler/sıbyan mektepleri) yeni düzen (ibtidailer) arasında yöntem farkları gündeme gelmesi sonucunda, ilkokul medreselerden ayrılacak, öğretmenlere aylık bağlanacak, okuma yazma öğretiminde hece usulünden harf usulüne geçilecekti. Sıbyan mekteplerinin ıslahı çalışmaları devam ederken, bir yandan da ibtidailerin yaygınlaştırılması çalışmalarına hız verilmiştir, ancak devletin içinde bulunduğu yetersiz koşullar nedeniyle alınan kararlar tam anlamıyla uygulanamamıştır.³⁶

Okulun türü	1909-1910	1911-1912	1912-1913
Kız	19	14	23
Erkek	15	4	62
Karma	256	364	2
Toplam	290	382	87

Tablo 1: 2. Meşrutiyet'in İlanından Sonra İstanbul'da Bulunan İbtidai Okulları³⁷

Devlet eğitim politikasını sürdürerek, ilköğretim kademesindeki ibtidailerin sayısında 15 yıl içinde gözle görülür bir ilerleme kaydedilmiştir. 1877 yılında ibtidailerin sayısı 200'ün altındayken, 1894 ile 1895 yıllarında ülkede 4992 ibtidai okulu, 18893 sıbyan mektebi bulunmaktadır.³⁸ İbtidai mekteplerinde Kur'an-ı Kerim, Ahlak, İmla, Türkçe okuma, Hesap, Coğrafya, Tarih, Hat, El işi, Ziraat, Resim ve Musiki gibi dersler okutulmaktaydı.³⁹

Rüşdiyeler

Tanzimat döneminde ortaöğretimin ilk kademesini oluşturan mektepler Rüşdiyelerdir. Kızlara ortaöğretim alma hakkı ilk kez Tanzimat döneminde verilmiştir. İlk kız Rüşdiyesi 1859'da açılan Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi / Sultanahmet/ At Meydanı Rüşdiyesi'dir.⁴⁰

1869 Nizamnamesinde Kız Rüşdiyeleri ile ilgili olarak bir takım düzenlemeler yapılmıştır. (Öğretmenleri kadın olacak, öğretmen ihtiyacı olması durumunda yaşlı ve bilgili erkek öğretmenlerden yararlanılacaktır.) Rüşdiyelerin eğitim süresi dört yıl olup, ders programı Din bilimine giriş, Osmanlıcanın kuralları, Arapça ve Farçanın kuralları, İmla, İnşa, Tarih ve Coğrafya, Seçme Eserler, Ev İdare Bilgisi, Hesap ve Defter Tutmak Usulü, Resim, Terzilik İşleri, Musiki gibi derslerdir.⁴¹ Ancak erkek Rüşdiyelerindeki derslerden farklı olarak kız rüşdiyelerindeki derslerin daha çok kadının ev içindeki domestik alandaki hizmetlerine yönelik alındığı, kamusal alandaki varlığına yönelik olmadığı dikkat çekmektedir.

1870'li yıllarda rüşdiyelerin durumu devlet adamlarını etkilemiş, Takvim-i Vekayi'de "Devleti yüceltecek biricik yol genel eğitimin yaygınlaştırılmasıdır. Eğitimden, kız-erkek herkes yararlanmalıdır. Ailesini mutlu edecek kadın, din ve dünyasını bilmelidir. Kızların eğitimi, ana ve babanın borcudur." satırları yer almış, bu görüşlerle rüşdiyelerin sayılarında artış sağlanmıştır.⁴²

1877 yılında İstanbul'da bulunan Kız Rüşdiyelerinin durumu ise şu şekildedir:⁴³ Bu tabloya göre, o dönemde 9 kız rüşdiyesi bulunmakta, bu rüşdiyelerde 309 talebe, 38 öğretmen görev yapmaktadır:

36 Keçeci Kurt, a.g.e., ss. 70-75.

37 Tümer Erdem, a.g.e., s.101.

38 İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Eğitim Sistemindeki Değişmeler", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, 2.C., İstanbul 1985, s.460.

39 Akyüz, a.g.e., ss. 148-149.

40 Sedat Kumbaracılar, "İlk Kız Okullarımız Nasıl Kuruldu?", *Hayat Tarih Mecmuası*, S.1-4, 1969, s.80, aktaran Keçeci Kurt, a.g.e., s.90.

41 Akyüz, a.g.e., s.110.

42 Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 82.

43 Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Kültür Yayınları, İstanbul 1940, s.740.

	Talebe	Muallim
Sultanahmet Rüştîyesi	64	4
Şehzade Rüştîyesi	30	5
Eyüp Rüştîyesi	24	4
İbrahimpaşa Rüştîyesi	18	4
Aksaray Rüştîyesi	45	5
Eskiali Paşa Rüştîyesi	36	4
Üsküdar Rüştîyesi	39	4
Gülfemhatun Rüştîyesi	30	4
Atpazarı Rüştîyesi	27	4

Tablo 2: 1877 yılında İstanbul’da bulunan Kız Rüştîyeleri

2. Abdülhamit döneminden sonra rüşdiyeler İstanbul dışında da açılmaya başlanmıştır. Bu okulların 1899 yılındaki mevcudu aşağıdaki tablodaki gibidir:⁴⁴

Bulunduğu Yer	Bayan Öğretmen Sayısı	Kız Öğrenci Sayısı	Hademe
Edirne	4	93	6
Nefs-i Adana	3	137	2
Ankara	2	21	1
İzmir	2	50	1
Manisa	3	105	2
Denizli	2	66	1
Beyrut	1	14	1
Halep	2	93	1
Bursa	3	20	1
Diyarbakir	4	122	1
Selanik	5	273	1
Siroz	1	23	1
Şam-ı Şerif	4	134	1
Sivas	3	147	2
Trabzon	2	67	1
Canik	1	79	1
Kastamonu	4	52	1
Kosova	2	130	1
Konya	1	-	1
Mamüretü-l Aziz	3	35	1
Manastır	4	46	1
İzmid	2	95	1

Tablo 3: 1899’da İstanbul dışındaki kız Rüştîyelerinin Durumu

Osmanlı’da devlete bağlı resmi okulların yanında, hususi (özel) rüşdiyeler de bulunmaktaydı. 1903’te İstanbul’da 8 adet Hususi İnas Rüştîyesi (Özel Kız Rüştîyesi), 14 adet karma Hususi Rüştîye bulunmaktaydı.⁴⁵

⁴⁴ *Maarif Salnamesi 1316* aktaran Keçeci Kurt, a.g.e., s.99-100.

⁴⁵ *Devlet Salnamesi 1327*, s.426 aktaran Keçeci Kurt, a.g.e., s.107.

Kız Koleji

Yabancıların özel eğitim kurumu girişimlerinden biri de Kız Koleji'dir. 1871'de açılmış, daha sonra Arnavutköy Amerikan Kız Koleji adını almıştır.⁴⁶

İdadiler

İkinci Meşrutiyet döneminde kızlar için rüştiyeler üzerinde, lise düzeyinde eğitim veren Kız İdadisi kurulmuş (1880), aylık 30-40 Kuruşluk bir ücretle, 5 yıllık bir eğitim vermeye başlamıştır. Kur'an-ı Kerim, Hesap, Cebir, Coğrafya, Kimya, Tarih, Arapça, Farsça, Türkçe, Fransızca, Medeni Bilgiler, Muhasebe, Rusça, Bulgarca, Ermenice, Hat, Elişi, makine, dikiş, jimnastik, ipek işleri, ev idaresi, yemek pişirme, çocuk eğitimi dentela ve piyano verilen dersler arasındadır.⁴⁷ Ancak kızların orta öğretim almaları hususunda bu denli önemli olmasına karşın, 1882'de öğrenci sayısının azlığı nedeniyle kapatılmıştır.⁴⁸

Sultaniler

Osmanlı eğitim sisteminde ortaöğretimden yükseköğretime geçişte Sultaniler yer almaktaydı. Hem Müslüman, hem de Gayrimüslim öğrencilerin eğitim alabildiği bu kurumlarda (örneğin Galatasaray Sultanisi) kız öğrenciler, ancak 2. Meşrutiyet'ten sonra eğitim alabilmeye başladılar. 1913-1914 eğitim-öğretim yılı başında gündüzlü olan okulların yatılıya dönüştürülmesi ve 5 yıllık öğretime 5 yıllık ortaöğretim eklenerek 10 yıllık kız sultanisi açılması kararlaştırıldı. Bu okul, İstanbul İnas Sultanisi adını aldı. Fakat kız sultanisi açma fikri taşrada Cumhuriyet sonrasına kadar geliştirilemedi.⁴⁹

2.1.2. Mesleki Eğitim ve Yükseköğretim

Yükseköğretim yani Darülfünunlar (üniversiteler), Osmanlı'nın Batıya yaklaşması bakımından çok önemli bir öğretim kurumuydu. İlki 1863 yılında açılan darülfünunlarda ilk kez 1914 yılında kız öğrenciler eğitim alma hakkını elde ettiler.⁵⁰

Ebe Mektebi

Tanzimat'la birlikte kadınların toplu olarak sağlık konusunda eğitim almaları gündeme gelmiş, 1842'de Tıbbiye Mektebi'nde ebelik kurslarının açılması gündeme getirilerek kabul edilmiştir. Bu kurumlarda ebe hanımların erkek hocalardan ders alması, ilk defa Müslüman kadınların erkeklerden ders alması anlamına gelmektedir. Bu kurum ilk mezunlarını 1845'te vermiştir.⁵¹

Darülmuallimat (Kız Öğretmen Okulu)

Osmanlı'da eğitim reformlarının gelişmesi ve özellikle kız rüştiyelerinin çoğalmasıyla kadın öğretmenlerin gerekliliği ortaya çıkmış, bu doğrultuda bir takım hazırlıklar başlamıştır.

1870'te Darülmuallimat'ın açılmasıyla önceleri dikiş, nakış, elişi derslerini veren kadın öğretmenler, 1869 Nizamnamesi ile Kur'an-ı Kerim, Arapça, Farsça, Hat, Ders Verme Usülleri, Ahlak, Resim, Müzik, Hesap, Coğrafya, Tarih, Edebiyat, İktisat, Beden Terbiyesi, Sanayi, ziraye ve bahçıvanlık, çamaşır yıkama ve tamir, Sağlık gibi dersler almaktaydı. Var olan öğretmen okullarına 1913 ve 1915 yıllarında Darülmuallimin ve Darülmuallimat nizamnameleriyle yeni bölümler açıldı ve yüksek öğrenim içinde yer aldı. İnas Darülfünunuyla birlikte kız öğrenciler için de yükseköğrenim yolu açılmış oldu.⁵²

Öğretmenler sadece ilk ve ortaöğretimde ders verecek olmak üzere değil, aynı zamanda anaokulları için Ana Muallim Mektepleri açılarak anaokulu öğretmenlerinin yetiştirilmesi de sağlanmıştır.

46 Akyüz, a.g.e., s. 121.

47 Keçeci Kurt, a.g.e., ss.113-117.

48 Akyüz, a.g.e., s.151.

49 Arıbaş, Sebhattin, *Türk Eğitim Tarihi*, Lisans Yayınları, İstanbul 2008, s.166.

50 Tümer Erdem, a.g.e., s.363.

51 Kurnaz, a.g.m., s.5.

52 Keçeci Kurt, a.g.e., ss.134-136.

1914-1915 yıllarında 42 öğrenciyle başlayan Ana Muallim Mektebi, bir yıl sonra 34 adet ilk anaokulu öğretmenlerimizi mezun etmiştir.⁵³

Kadınların öğretmen okullarından mezun olmasıyla ortaya çıkan yeni aday öğretmenler, Osmanlı'nın ilk kadın devlet memurlarını oluşturmuştur.

1873'te mezun olan öğretmenler, Osmanlı devlet kadrolarının ilk kadın memurları olarak göreve başlamışlar, hatta 1881'den itibaren Dârülmuallimât'a yönetici olarak, Meşrutiyet'ten sonra ise Maarif Nezâreti tarafından okullara müfettiş olarak, 1917'de ise İnâs Dârülfünûnu'nda müdür muavini olarak atanmıştır.⁵⁴

Kız Sanayi Mektepleri

Tanzimat döneminde ortaokul kademesinde eğitim veren rüştiyelerin 1859'da ilk açılanı olan Cevri Kalfa İnâs Rüşdiyesi'nde "kadınlara mahsus sanayi" de okutulması kararlaştırılmış, bir nevi kızların teknik öğretimi ile ilgili ilk adım atılmıştır. Bu adımı 1864'te ve 1869'da yetim kızlar için, ordunun dikim ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan Islahhane ve Kız Sanayi Mektepleri İzlemiştir.⁵⁵

Ayrıca özel kız sanayi mekteplerinin de varlığı bilinmektedir. 1909'da açılan Osmanlı-Fransız Kız Sanayi Mektebi, Osmanlı İttihat ve Terakki İnâs Sanayi Mektebi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Nûr-ı Osmanî Kulübü tarafından 1911'de açılan mektep ve İbtidâi ve Rüşdî Kız Sanayi Mektebi bunların bazılarıdır.⁵⁶

İnâs Mekteb-i Sanayi-i Nefise-i Şahane (Kız Güzel Sanatlar Mektepleri)

Öncelerde erkekler için açılan bu okul, daha sonra 1914'te kız çocukları için de faaliyete geçmiştir. "İnâs Darülfünunu, ilk etapta binasını İnâs Sanayi-i Nefise Mektebi ile paylaşmış, İnâs Sanayi-i Nefise Mektebi'nin 1917-1918 ders yılı başında Zükur Sanayi-i Nefise Mektebi'ne taşınmasından sonra ise süresi dokuz ay olan ve Ticaret Mekteb-i Âlisi'ne bağlı olarak açılan "Kadınlara özel serbest ticaret dersleri" de bu binada görülmeye başlanmıştır."⁵⁷

İnâs Darülfünunu

Meşrutiyetle birlikte ortaöğretim görmüş kadınların sayısı arttıkça, kadınların yükseköğretime geçişi durumu ortaya çıktı. Bu ihtiyaçtan hareketle 1914'te İstanbul Darülfünunu'nda ilk kez kadınlar yükseköğretim dersleri almaya başladılar. Kadın hakları, kadın sağlığı, ilk yardım, iktisat, ev idaresi, tarih, pedagoji, kadın hukuku gibi dersler verildi. Katılımcı kadın sayısı 700'ü bulunca, bu girişim 1914'te İnâs Darülfünunu adıyla yükseköğretim kurumuna dönüştürüldü.⁵⁸

Bu eğitim kurumunda öne çıkan isimlerden biri Şukufe Nihal olmuştur. Kadınlarla erkeklerin birlikte eğitim almaları konusunda verilen mücadelelere yönelik olarak öncelikle bir istisna gerçekleştirerek yalnızca erkek öğrencilere yönelik bir sınavda başarılı olarak Darülfünun'dan mezun olan ilk kadın olmuştur. Fakat bir takım kaynaklara göre, Nihal öncülüğünde gerçekleşen karma eğitim boykotu (kız öğrencilerin eğitim sistemini protesto etmek amacıyla erkeklerle aynı dersanelerde derse girmeleri ve dersleri boykot etmeleri), İnâs Darülfünunları'nın sonunu getirmiştir.⁵⁹

Bu kurum, 15 Edebiyat, 28 Doğa Bilimleri ve 9 Matematik bölümlerinden olmak üzere toplamda 52 öğrenci mezun etmiştir. Talebin artması ve derslerin artış göstermesi sebebiyle hukuk bölümü de eklenmiştir.⁶⁰

Tıp, Dişçilik ve Eczacılık Eğitimi

53 Keçeci Kurt, a.g.e., s.136.

54 Kurnaz, a.g.m., s.17.

55 Akyüz, a.g.e., s.118.

56 Kurnaz, a.g.m., s.14.

57 Bahar Baskın, "II. Meşrutiyet'te Kadın Eğitimine Yönelik Bir Girişim: İnâs Darülfünunu", İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:38, Mart 2008, s.94.

58 Keçeci Kurt, a.g.e., ss. 149-150.

59 Baskın, a.g.m., ss.95-97.

60 Zehra Celasin, "Türk Kadınlarında İlk Yüksek Tahsil Merhalesi İnâs Darülfünunu, Kadın Gazetesi," 24 Eylül 1955.

1917’de Adnan Adıvar’ın kadınların da tıp eğitimi alıp hekim olarak çalışmaları için girişimde bulunmasından sonra, 1918 yılında meclis, kadınların tıp, dişçilik ve eczacılık eğitimi almasına izin verir. Kız öğrenciler ilk defa 1922 yılında tıp fakültesine kabul edilmiş fakat eğitime başlamaları 1923’ü bulmuştur. İlk mezun 1927 yılında verilmiş, fakat resmi çalışmadıkları için serbest çalışma fırsatı bulmuşlardır. Ayrıca kadınlara Meşrutiyet’le birlikte başlayan hemşirelik ve hastabakıcılık eğitimi verilme-ye başlanmıştır.⁶¹

Darülelhan(Konservatuvar)

1917’de kadınlar ve erkekler ayrı binalarda eğitim alacak şekilde açılmış, müzik tarihini ve Türk müziği ön planda olmak üzere Batı müziğini konu alan, bilim yapan müzik öğretmenleri yetiştirmek amacıyla açılmış bir okuldur.⁶²

Sonuç

On dördüncü ve on altıncı yüzyıllarda geleneksel Osmanlı döneminde kadının politik hakları bulunmakla beraber, tarihsel birtakım değişimlerle birlikte kadının konumunda edilgen bir konuma geçiş gözlemlenmektedir. Ne var ki Osmanlı kadınının konumu, modernleşmeye paralel olarak değişecektir. Kadının eğitilmesine ilişkin reform hareketleri modernleşme sürecinde başı çekecek, kadınlar kısıtlı da olsa eğitim haklarını elde etmeye başlayacak ve kamusal alana adım atacaktır.

Kadınların eğitim haklarını elde etme sürecine bakıldığında, klasik dönemde Osmanlı *eğitim sistemi içerisinde kadınlar sadece* sıbyan mekteplerinde eğitim görebilmekte oldukları bilinmektedir. Öte yandan saraylı kadınlar ise eğitimlerine haremde devam etmekteydi. Ancak 19. yüzyıldan itibaren yapılan bir dizi reform hareketi ve kökten değişim çabalarıyla, özellikle Tanzimat, Meşrutiyet ve diğer yenilik hareketleriyle halkın eğitimini sağlayacak kurumlar açılmıştır. Bunlar içerisinde en mühim olanlarından birisi de kızların eğitim görmeleri için açılan mekteplerdir. Anaokulu eğitiminden yükseköğretime kadar eğitimin her basamağından kadınların bu dönemde yararlanmaya başladıkları izlenmektedir.

Tanzimat dönemi, kadınlara resmi eğitimin verilmeye başlandığı bir dönemdir. 1869 Maarif Nizamnamesi ile mektebe devama zorunluluk getirilmiştir. Ardından erkekler gibi kadınlar için de rüştiye derecesinde okullar açılması gündeme gelmiş, açılan bu rüştiyelerde kadın öğretmene ihtiyaç duyulmasıyla kız öğretmen okullarının açılması sağlanmış, böylece kadınlara kamusal alana geçiş için bir imkân sağlanmıştır.

2. Meşrutiyet döneminde ise eğitim alanında büyük gelişmeler olmuştur. Kız mekteplerinin sayısı artmış, okulların kalitesi yükseltilmiş ve taşrada da kız okulları açılmıştır. 1913’te sultaniler ile lise eğitimi almaya başlayan kadınlar, 1914’te ise İnas Darülfünunu ile yükseköğretim haklarını elde etmişlerdir. 1917’de başlayan bir dizi girişimler neticesinde 1923’te kadınlar tıp fakültesinde eğitim almaya başlamış, 1921’de üniversitelerde karma eğitime geçilmiştir. Bu yıllarda batıda birçok ülkede kadınlara bu hakkın henüz sağlanmamış olması, konuya Osmanlı’da ne kadar önem verildiğinin göstergesidir.

Tüm bu bilgi ve belgeye karşın üzerinde durulması gereken nokta, erkek okullarındaki müfredata nazaran kadınların okullarındaki müfredatın daha çok kadının ev içindeki özel alandaki hizmetine yönelik olduğu ve kamusal alandaki varlığına yönelik derslerin ise geri planda kaldığıdır. Ayrıca İstanbul ve çevresi dışındaki tüm Osmanlı kadınının eşit eğitim hakkından yararlanamamış olması, kadının eğitimindeki dönüşümlerin her kesim için geçerli olamadığının bir göstergesidir. Hatta kız ve erkeklerin eşit haklarda eğitim görmesi Cumhuriyet sonrası dönemde, 3 Mart 1924 Tevhid-i Tedrisat (Öğrenim Birliği) kanunu ile gerçekleştirilecektir.

Kaynakça

AKYILMAZ, Gül, “Osmanlı Aile Hukukunda Kadın”, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=382117>, 07.02.2016.

⁶¹ Kurnaz, a.g.m., ss.104-105..

⁶² Kubilay Kolukırık, “Osmanlı Devleti’nde İlk Resmi Konservatuvar Olan Darülelhanda Derleme ve Yayım Faaliyetleri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.35, 2014 ss. 483-484.

- AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.
- ATAÜNAL, Aydoğan, *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*, MEB Y., Ankara 1977.
- BASKIN, Bahar, "II. Meşrutiyet'te Kadın Eğitimine Yönelik Bir Girişim: İnas Darülfünunu", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:38, Mart 2008, ss. 89-123.
- BİNBAŞIOĞLU, Cavit, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, Anı, Ankara 2009.
- CAPORAL, Bernard, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını II 1919-1970*, Çev. Dr. Ercan Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, ss.5-6.
- ÇAHA, Ömer, *Sivil Kadın*, Savaş Yayınevi, Ankara 2010.
- ÇAKIR, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınevi, İstanbul 2011.
- CELASIN, Zehra, "Türk Kadınlarında İlk Yüksek Tahsil Merhalesi İnas Darülfünunu, *Kadın Gazetesi*," 24 Eylül 1955.
- DOĞRAMACI, Emel, *Türkiye 'de Kadının Dünyü ve Bugünü*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1989.
- ERGİN, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Kültür Yayınları, İstanbul 1940.
- ERGÜN, Mustafa, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, Ocak Yayınları, Ankara 1996.
- GÖLE, Nilüfer, *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*, Metis Yayınları, İstanbul 1992.
- HEPER, Metin, "Center and Periphery in the Ottoman Empire With Special Reference to the Nineteenth Century", *International Political Science Review*, London, 1, 1980.
- İNAN, Afet, *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması: Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1975.
- İNAN, Afet, *The Rights and Responsibilities of the Turkish Women*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1981.
- Islahat Fermanı*, <http://www.anayasa.gen.tr/islahatfermani.htm> , 06.02.2016.
- KARA, Yıldırım, *Osmanlı'da Kadın Saltanatı*, Yeditepe Yayıncılık, İstanbul 2010.
- KEÇECİ KURT, Songül, *Haremden Mektebe*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2011.
- KODAMAN, Bayram, "Tanzimattan Sonra Türk Kadını", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5., Samsun 1990, ss.131-182.
- KOLUKIRIK, Kubilay, "Osmanlı Devleti'nde İlk Resmi Konservatuvar Olan Darüelhandı Derleme ve Yayın Faaliyetleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.35, 2014, ss. 479-497.
- KURNAZ, Şefika, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadınların Eğitimi", *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı:143, Ankara, 1999.
- MUHİDDİN, Nezihe, *Türk Kadını*, Numune Matbaası, İstanbul 1931.
- PEIRCE, Leslie, *Harem-i Hümayun*, 4. Baskı, Çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.
- SAKAOĞLU, Necdet, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.
- SEBAHATTİN, Arıbaş, *Türk Eğitim Tarihi*, Lisans Yayınları, İstanbul 2008.
- ŞEYDA, Arzu, *Hanımlara Mahsus Gazete (100-200)*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2003.
- SZYLIOWICZS, *Education and Modernization in the Middle East*, London 1973.
- TEKELİ, İlhan, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 2.C., İstanbul 1985.
- TEKELİ, Şirin, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, Birikim Yayınları, İstanbul 1982.
- TERZİOĞLU, Zübeyde, *Basına Göre Türk Kadınının Siyasal Hakları*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), İstanbul 2007.
- TÜMER ERDEM, Yasemin, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

Kadınlar Halk Fırkası'nı Kurma Teşebbüsü (15 Ağustos 1923) ve Nezihe Muhiddin'in Faaliyetleri

Doç. Dr. Suat Zeyrek
İstanbul Üniversitesi / İstanbul

Giriş

Son yüzyılını yenileşme yolları üzerinde yürüyen Türk milleti büyük inkılaplar içinde kadın hakları ile ilgili önemli atılımlar yaptı. Zaten eski Türklerde kadının sosyal hayatta saygın bir yeri vardı. Şamanî ayinlerinde kadın ve erkeklerin birlikte bulundukları, musiki ve şiir okudukları anlaşıyor.¹ Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinden sonra coğrafi ve kültürel nedenlerle bazı ayrışmalar ve farklı uygulamalar görüldü. Kadına her bakımdan yüksek bir değer verildi ve ötekileştirilmedi. Uluğ Bey'in Semerkand'da kurduğu medreselerin duvarına “*ilim tahsil etmek, erkek ve kadın her Müslümana farz-ıdır*” hadisi yazılıydı.² Ahmed Yesevi'nin zikir meclislerinde kadınlar ile erkeklerin bir arada bulundukları hakkında rivayetler vardır.³ Alp ve Arslan isimleri nadiren de olsa kadınlara veriliyordu. Hatta Selçuklu prenseslerinden birinin adı Arslan Hatun'dur.⁴ Ayrıca Hindistan Türk saraylarında “beg” kelimesinin kadın isimlerinde kullanıldığı görülüyor. İlhanlı hükümdarı Olcaytu'nun kızı Satı-Beg Han'dır.⁵

İstanbul'un fethiyle birlikte Bizans'ın etkisiyle Türk kadını sosyal hayattaki yerini kaybetmeye başladı.⁶ Bu kaybetme köy ve kasabalardan ziyade şehirlerde yaşayanlar için etkili oldu. Bununla birlikte bazı kadın teşkilatları da yok değildi. Bunların en önemlisi “Bâciyân-ı Rûm” yani kadınlar teşkilatıdır. Bektâşîlar'ın piri Hacı Bektâş Velî'nin bu teşkilatla yakın bir irtibat ve ilişkisi vardır. Bektâşi an'anesinde, tarikatten olan kadınlara umumiyetle *bacı* lâkabının verilmesi de bununla alakalı olmalıdır. Ayrıca önemli bir Anadolu Beyliği olan Dulkadiroğulları Beyliği'nin ordusunda 30.000 erkek asker varken 100.000'den fazla silahlı kadın asker bulunuyordu.⁷

Tanzimat'la birlikte batıdaki değişim ve gelişmelere paralel olarak azınlık okullarının da etkisiyle kadın hakları konusunda bazı değişimler başladı. Tanzimat'tan sonra özellikle şehirlerde kadının sosyal hayatın her şubesinde yavaş yavaş ön plana çıkmaya başladığını görüyoruz. Kızların okullaşma oranında II. Abdülhamid döneminde çok ciddi artışlar meydana geldi. İbtidai ve Rüştîye mektepleri ülke genelinde yaygınlaştı. İdadiler ise çok yetersizdir. Resmi devlet idadisi yoktur. Genellikle azınlık ve yabancıların açtıkları idadiler mevcuttur. Bununla birlikte mesleki eğitime ağırlık verilmeye başlandı. Türk kadınının memurluğu da 1913-1914'te başlamış oldu. Ancak Türk kadınının çalışma hayatında yer alması 19. yüzyılın sonlarına doğru başlamıştı. Özellikle II. Meşrutiyet'ten itibaren gittikçe hızlanan bu sürecin boyutları daha da genişler. Kadınlar artık geniş bir yelpazede değişik iş kollarında çalışmakta ve tercih edilmektedir. Bundaki önemli faktörlerden birisi kadınların aldığı ücretlerin düşüklüğüdür. Kadınların aldığı ücret erkeklerin aldığından altındaydı. Ücret dağılımından eşitsizlik açık olup 1/3 ile 1/6 arasında bir fark vardı.⁸ Kadınların düşük ücret almaları garip olmakla birlikte bugün dünyanın birçok yerinde halen devam ettiği bilinmektedir. Bu durum hiçte garipsenen bir durum değil gibi görünmektedir. Celal Nuri Bey, “Türkleri terakki ettirmek için işe kadın haklarından başlamak gerekir” diyerek kadınların aşağılanması en önemli sorun olduğuna vurgu yapmıştı. Tek taraflı boşanmanın kaldırıl-

1 W. Barthold, İslâm Medeniyeti Tarihi, Neşreden M. Fuat Köprülü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1984, s. 187.

2 Barthold, a.g.e., s. 69.

3 Barthold, a.g.e., s. 192.

4 M. Fuad Köprülü, İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi, Ötüken, İstanbul 1983, s. 120-121.

5 Köprülü, a.g.e., s. 233-234.

6 H.A. Gibbons Osmanlı cemiyeti üzerinde Bizans tesirinin daha İstanbul fethinden evvel başladığını, daha XIV. yüzyıl sonlarında Osmanlı sarayındaki merasim, yüksek sınıfların adetleri ve kadınların örtünmesine kadar, Bizans tesiri altında kaldığını iddia etmiştir. Bkz. M. Fuad Köprülü, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, Ötüken, İstanbul 1986, s. 7.

7 M. Fuad Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, TTK, Ankara 1991, s. 94.

8 Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, Ankara 1991, s. 100.

masını, bunun İslam'a daha yakın olduğuna işaret eder.⁹ Eğitimin düzelmesi sayesinde 10-15 sene içinde iktisadi olarak ta kalkınabileceğimiz hesapları yapılmaya başlanmıştı. Balkan Savaşı'nda zorunluluktan da olsa Müslüman Türk kadınlarına hastanelerde hemşire olarak çalışma imkânı verilmişti. Bundan sonra kadına meslek ne gerektir anlayışı büyük oranda yıkılmıştı. II. Meşrutiyet döneminde çok sayıda kadın derneği kurulmuş ve bunlar cemiyetin bütün sorunlarıyla ilgilenmişler ve somut çözümler üretmişlerdir. Bu dönemin kadınlar açısından belki de en şahika eseri İnas Darülfünunu olmuştur. 1914-1919 arasında faaliyet göstermiş, toplam 53 mezun vermiştir. 30 öğrenci Edebiyat Fakültesi'ne, 55 öğrenci de Fen Fakültesi'ne devretmiştir.¹⁰ İnas Darülfünunun başarılı mezunlarından olan Şükufe Nihal Hanım Osmanlı Kadın hareketinin önemli bir aktörü olmuş aynı zamanda Kadınlar Halk Fırkası'nın da kurucularındandır. Bu dönemde çok sayıda kadın dergileri çıktığı halde bu dergileri yazarları ve yöneticilerden hiç birinin 1923'te başlatılan kadın siyasî hareketinin içinde yer almadıkları görülmüştür.¹¹

Cumhuriyet hükümetleri başlangıçta 11 milyona inmiş bir nüfusla karşı karşıyaydı ve bunların çoğunluğu kadın nüfustu. Askerler I. Dünya Savaşı'nda çok büyük kayıplar verdiği için kadınlar çalışma alanına girmişti. İstemeseler bile mecburdular; kocaları yoktu, şehit olmuştu; çalışmak zorundaydılar. I. Dünya Savaşı'nda askere giden erkeklerden boşalan bazı devlet memurluklarına atanmışlar ve böylece iş hayatında görev almaya başlamışlardı.¹² Ayrıca kadın emeğine ihtiyaç arttığı için kadın çalıştırma cemiyetleri kuruldu. 1915'te kadınlar için bir çeşit mecburi hizmet kanunu kabul edilmiş ve ülkenin değişik yerlerinde kurulan fabrikalarda erkeklerin yerine kadın işçiler çalıştırılmaya başlanmıştır. Naciye Sultan'ın himayesinde kurulan "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi", en önemli derneklerden biridir. Kadınların namuslu bir şekilde çalışmaları sağlamak, kadın ve kız çocuğu işgücünü dul ve yetimlerden sağlamaktır.¹³ 1918 yılını müteakip kadınların Milli Mücadele ile ilgili örgütlenmelere katıldıkları görülmüştür. Bu arada Türk kadınının siyasi bilincinin örgütlenme düzeyinde geliştiği, kendini ifade edebilme kabiliyeti kazandığı ortaya çıktı. Türk kadınları bir yandan da iş hayatında 1919-1922 arasında yer almaya başladı. Milli Mücadele yıllarında erkeğin boş bıraktığı alanlarda çalışmaya başladılar. Ülkenin savunmasının her adımında yer aldılar. Ülke genelinde İzmir'in işgalini protesto amacıyla mitingler düzenlediler. Sadece miting düzenlemekle kalmayıp, fiilen savaşa da katıldılar. Önce çetelerde sonrada düzenli birliklerin içinde yer aldılar.

Atatürk ve Kadın

Türkiye'de kadının siyasi ve ekonomik hayattaki rolünü Mustafa Kemal'in düşüncelerinin dışında bir seyir izlediğini söylemek mümkün değildir. Bir toplum, erkek ve kadın denilen iki insan cinsinden meydana gelir. Milli Mücadele'nin başarıyla tamamlanmasıyla birlikte ekonomik, sosyal ve toplumsal dönüşümlere başlanacağı işaretleri verilmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu kadınının fedakârlığı ile ilgili takdirleri de bilinmektedir. Paşa'nın ilk başlarda kadınlarla ilgili görüşlerinin radikal olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Cumhuriyet'in kadın konusuna iki açıdan baktığı anlaşılıyor: *Birincisi nüfus sorunu*, ikincisi de laiklik ve çağdaşlaşma sorunu. Cumhuriyet'in ilk başta en önemli sorunu nüfustur. Mustafa Kemal Paşa dâhil önder kadro olaya bu açıdan bakmışlardır. Mustafa Kemal "Kadının en büyük vazifesi analıktır. İlk terbiye verilen yerin, ana kucacı olduğu düşünülürse bu vazifenin ehemmiyeti layıkıyla anlaşılır. Milletimiz kuvvetli bir millet olmaya karar vermiştir. Bugünün gereçlerinden biri de kadınlarımızın her hususta yükselmelerini temindir. Bu sebeple kadınlarımız da âlim ve teknik bilgi sahibi olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün tahsil derecelerinden geçeceklerdir. Sonra kadınlar sosyal hayatta erkeklerle beraber yürüyerek birbirinin yardımcısı ve koruyucusu olacaklardır (1923)". Atatürk'ün Cumhuriyeti kurduğunda kadın için düşündüğü vizyon çok açık bir şekilde kadının evinin hanımı ve çocuğunun anası olması yönündedir. Mustafa Kemal Paşa, "Belki erkeklerimiz memleketi istilâ eden düşmana karşı süngüleriyle, düşmanın süngülerine göğüs germekle düşman karşısında buldular. Fakat erkeklerimizin teşkil ettiği ordunun zayıf kaynaklarını kadınlarımız işletmiştir. Memleketin var olması

9 Kurnaz, a.g.e., s. 68.

10 Ali Arslan, Mustafa Selçuk, Mehmet Nam, İnas Darülfünunu 1914-1919, İdil yayıncılık, İstanbul 2012, s. 28-92.

11 Kurnaz, a.g.e., s. 101.

12 Afet İnan, *Tarihten Geleceğe*, Ankara 1974, s. 69.

13 Nermin Abadan -Unat, "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını", *Türk Toplumunda Kadın*, Der. Nermin Abadan -Unat, İstanbul 1978, s. 18; Şehmus Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, (TCTA), C:4, İletişim, İstanbul 1985, s. 871.

imkânını hazırlayan kadınlarımız olmuştur ve kadınlarımız olmaktadır.¹⁴ Kimse inkâr edemez ki, bu harpte ve ondan evvelki harplerde milletin hayat kabiliyetini tutan hep kadınlarımızdır. Dünyanın hiçbir yerinde hiçbir milletinde, Anadolu köylü kadınının üstünde kadın mesaisi zikretmek yoktur. Hiçbir kadın Anadolu kadını kadar fedakârlık yapmış değildir.¹⁵ Bu fikri iki yıl gibi kısa bir süre sonra değişmeye başlamıştır. Bunda Latife Hanım’dan boşanmış olmasının da etkisi olabilir. “Kabil midir ki bir kütlenin bir parçasını ilerletelim, diğerine müsamaha edelim de kütlenin hepsi yükselme şerefine erişebilsin? Mümkün müdür ki bir topluluğun yarısı topraklara zincirlerle bağlı kaldıkça diğer kısmı göklere yükselebilir? Şüphe yok yükselme adımları, dediğim gibi, iki cins tarafından beraber, arkadaşça atılmak ve ilerleme ve yenilik alanında birlikte yol almak gerektir. Böyle olursa inkılâp muvaffak olur” (1925).

Milli Mücadele’nin kazanılmasından sonra durum değişmeye başlamış, terhislerle birlikte erkeklerin evlerine ve işlerine dönmeleriyle kadınlar, 1923 yılı başından itibaren tekrar evlerine döndüler. Artık erkekler cepheden dönmüşler ve bıraktıkları işleri devralmışlardı. Tabii çalışan kadın nüfus daha çok işçiydi; hastabakıcılık veya hizmet işlerinde ve fabrikalarda çalışan kadınlardı. Nüfus o tarihten itibaren gerçekten yeni Cumhuriyetçiler için çok önemli bir sorundu. Cumhuriyet Halk Fırkası’nın 1931 programında “toplumsal sorun” başlığı altında sadece nüfus artırma sorunu vardı. Altı çocuklu annelere “kahraman anne” unvanı veriliyor, birtakım rozetler takılıyordu. Bu, antagonist bir çelişki doğuruyordu: Bir yandan Cumhuriyet’in yeni nesli olacak genç kızlar laikliğin devamını getirecek ve bunu yüklenec, savunacak, bir yandan da kadınlar evlerinde altı çocuk doğuracaktı.

İkincisi laiklik, çağdaşlaşma ve kalkınmadır. Laiklik çağdaş düzenin temelidir. Bu sistemde din ve vicdan hürriyeti vardır. Çağdaşlığın göstergesi de okur yazar oranının yüksekliğidir. Genel olarak nüfusun eğitimsizliği vakıa kadınlar için tehlike boyutlarındaydı. Osmanlı eğitim sisteminde kadın için uzun kayıp yılları vardı. Kadın eğitimi ve toplumsal statüsü konusunda en büyük mücadeleyi veren Celal Nuri olmuştur. O devrin ileri aydınları da duyarsız kalmamışlardır. Tevfik Fikret, “Hemşirem” şiirinde “Elbet değil nasibi mezellet kadınlığın, elbet sefil olursa kadın alçalır beşer” demektedir. Kızlarını okutmayan bir milletin oğullarını manevî öksüzlüğe mahkûm etmiş demektir. Hüsrana ağlasın, diyerek kadınların eğitimine vurgu yapmıştır.¹⁶ Atatürk “memleketler muhtelif, fakat medeniyet birdir ve bir milletin ilerlemesi için bu tek uygarlığa iştirak etmesi lazımdır” demekte ve bu konuda kadını temel unsur olarak görmektedir. Bu dönemde Avrupa’da da durum çok farklı değildir. Örnek olarak Almanya’nın Atatürk’ün daha çabuk karar vermeye zorlayıcı olmuştur. 1933’de Almanya’da iktidara gelen NSDAP Partisi, Alman kadınlarını 3K dedikleri “Kinder, Kirche ve Küche” ye (çocuk, kilise, mutfak) hapsetmişlerdi.¹⁷

Nezihe Muhiddin ve Kadınlar Halk Fırkası

Balkan Savaşı’nda çok olmasa da I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında Türk kadınının cephe gerisinde erkekleri tamamlayıcı nasıl bir rol üstlendikleri ve katkıları bilinen bir durumdur. Türkiye’de savaşlar döneminin bitmesiyle birlikte çok önemli bir hareket görmekteyiz. Kadınlar, hakları için mücadele etti mi, yoksa siyasal medeni ve vatandaşlık hakları Mustafa Kemal Atatürk tarafından mı verildi? Bu sorulara Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası (KHF) ve Kadınlar Birliği (KB) bağlamında cevap aramak gerekir. Aslında TBMM’de 3 Nisan 1339 (1923) oturumunda İntihabı Mebusan Kanunu muvakkatinin bazı mevaddını muaddil kanun görüşülürken milletvekilleri arasında çıkan tartışmalarda kadınlara seçme hakkı verilmesiyle ilgili bir gündem oluşmuş fakat bu değişik sebeplerden dolayı üzerinde fazla durulmadı. Hüseyin Avni Bey’in, “Kadınlar tekemmül edipte, rey hakkını istimal etmek derecesine gelinceye kadar onlar aile efradı beyrinde aile reislerine rey vermiş gibi telakki edilerek yirmi bin nüfusu zükûrda (erkek) bir mebus seçimini ittihaz etmiştir” izahına Tunalı Hilmi, “Kadınlık âlemimizin seciyelerinden hiç şüphem yoktur. İlim ve irfanlarını da tekemmül ettirirler. Onlarında erkekler gibi bu tarzda din ve diyanetleri ahkâm-ı diniyemiz dairesinde tekâmül eder ve onların da reylerine hürmet ederiz. Seçilmek ve seçmek hakkını vermiyorsunuz” diyerek itiraz etmişti.¹⁸ Ancak bu konu üzerinde başkaca söz alan kimse olmamıştı. Bu konu ile ilgili olarak 1924 yılı içinde de kadınların

14 Kurnaz, a.g.e., s. 125.

15 Utkan Kocatürk, *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, Edebiyat yayınevi, İstanbul ty., s. 30.

16 Kurnaz, a.g.e., s. 67.

17 Nermin Abadan –Unat, a.g.e., 27-28.

18 **TBMM ZC**, I. Devre, İçtima:17, C:28, Ankara 1961, s. 329.

seçme hakları tartışılmış biraz daha bir yumuşama olmuştu.¹⁹ Ancak 1930 yılında belediye seçimlerinde kadınlara seçme seçilme hakkı verilinceye kadar yoğun bir mücadele içine girildi. Türkiye'nin 1923-1927 yılları siyasi ve sosyal haklar mücadelesinde çok önemlidir. Nezihe Muhiddin önderliğinde bir grup öncü kadın 1922 yılının sonundan itibaren birinci dalga eşitlikçi feminizmin tezlerini kararlılıkla savunmaya başladılar.²⁰ Nezihe Muhiddin ilk toplumsal etkinliklerine II. Meşrutiyet döneminde başlamış bir Osmanlı-Türk kadın hakları savunucusudur. Muhiddin bir düşünür ve siyasi bir analisttir. II. Meşrutiyet dönemindeki Osmanlı Müslüman “hareket-i nisvan”ının, yani kadın hareketinin Cumhuriyet dönemine taşıyıcısıdır. Bu özelliği dolayısıyla Nezihe Muhiddin'i incelerken çok önemli bir konuyu da, dönemler arasındaki devamlılık ve değişimi de kavramış oluyoruz.

II. Meşrutiyet'ten sonra kadın hakları konusunda mücadelesi ile ön plana çıkan Nezihe Muhiddin ve yakın arkadaşları yeni dönemde yeni bir mücadelenin içine girdiler. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kadınlar kolunu oluşturmak üzere başvuru yaptılar. Bu arada 8 Nisan 1923'de de Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi olarak bir beyanname yayınladı. 9 Ummeden oluşan bu beyanname, mecliste var olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Halk Fırkası'na intikal edeceği, Halk Fırkası'nın halk hâkimiyetine, maddî ve manevî yenileşme esasına dayanan geniş ve olgun bir program yapacağı bu programın Halk Fırkası'nın üyelerinin onayına sunulacağı açıklandı.²¹ Muhiddin'in muhtemelen siyasi bir amacı olmayan bu harekete Mustafa Kemal ve arkadaşları cevap vermediler. Nezihe Muhiddin ve arkadaşlarının amacı siyasi olmayıp bütünüyle kadınlık aleminin sorunları üzerineydi. Memleketin sosyal ve iktisadi alanda ilerlemesi özellikle de kadınların aydınlatılması, onların gelecekte alacakları sorumluluklara hazırlamaktı. Nitekim 106 madde ve bir ekten oluşan Halk Fırkası nizamnamesinde kadınlarla ilgili bir madde olmadığı gibi kadın sözü bile geçmemektedir. İşte bu durum cinsiyet farklarına ve imtiyazlarına karşı mücadelede Nezihe Muhiddin'in öncülük ettiği bu hareketin dayanak noktasını oluşturdu. Bir grup kadının sesini gür çıkarmasına neden oldu. Buradan anlaşılıyor ki iktidar elitleri ile kadınlar hareketi arasında bir uyum yoktu. Buradan gereken yakınlığı ve uyumu göremeyen Nezihe Muhittin ve arkadaşları 15 Haziran 1923'te KHF adıyla yeni bir kadın hareketi başlattılar. KHF, Nezihe Muhiddin'e göre kadınların ekonomik ve sosyal haklarını kazanmak, savaş sonrası yaşanacak sorunların üstesinden gelmek amacıyla yeni rejimin güvencesi altında kadın haklarını savunmak ve kadınlığın statüsünü yükseltmek için mücadele etmektir.²² Buradan KHF'nin kadın politikaları yürüten siyasî bir yapıya dönüşeceği öngörülebilir.

KHF girişimi hükümetin izin vermemesi üzerine başarısızlıkla sonuçlandı. KHF'nin kuruluşuna hükümetin neden izin vermediğini anlamak için İleri Gazetesi'nde Nezihe Muhiddin'le yapılan uzun mülakata bakmak gerekir. Muhiddin “Aramızda hiçbirimiz vekil ya da sefir olmayı düşünmüyoruz. Mustafa Kemal'i ve onun kurduğu Halk Fırkası'nı kurtarıcı bir kuvvet olarak görüyoruz. Artık kadınların toplumsal ve iktisadi olarak gelişmeleri için zemin hazır. Mustafa Kemal Paşa'nın yayınladığı umdelerde kadınların ictimâî ve iktisadî inkişafı için münasip bir zemin ve geniş bir saha bulduk. Bu nedenle KHF adını aldık.”²³ KHF'nin kuruluşuna basında takip edildiği ve çok farklı şekillerde değerlendirildiğini görüyoruz. Hüseyin Cahid Bey, “Kadınlar fikri ve ictimâî yükselişi temin için siyasî bir isim tercih etmeselerdi belki maksatlarını daha iyi ifade edebilirlerdi” diyerek siyasî oluşuma taraftar olmadığını belli etti. Celal Sahir Bey ise kadın-erkek eşitliğini savunmakla birlikte, “Kadınlar Halk Fırkası tabirini hiç anlayamadım. Bizde bugün siyasî bir tek fırka vardır: O da Anadolu Müdafaa-i Hukuk Heyeti'dir. Ehemmiyetsiz ferdi gayret ve muhalefet müstesna olmak üzere karşısında müteazzi hiçbir siyasî hasım olmaksızın intihabatı o idare etti. Bu heyet ileride Halk Fırkası'na inkılap edeceğine dair Mustafa Kemal'in ifadelerinden işaretler gördük” demek suretiyle yeni oluşuma sıcak bakmadığını gösteriyor.²⁴ KHF'nin kuruluşuna hükümetçe izin verilmemesinin önemli bir nedeni de fırka programının kadınların haklarını en geniş kapsamıyla içermesi ve bu hakları örgütlü ve kararlı bir kadın grubunun savunmasıdır. KHF elitlerin engelini aşmak için önemli girişimde daha bulundu. Ankara'nın da yakın-

19 Kurnaz, a.g.e., s. 127.

20 Yaprak Zihnioğlu, **Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği**, Metis yayınları, İstanbul 2003, s. 119.

21 **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Nisan 1923.

22 Zihnioğlu, a.g.e., s. 127.

23 Zihnioğlu, a.g.e., s. 128; Nevin Yurtsever Ateş, **Yeni Harflerle Kadın Yolu/ Türk Kadınının Yolu 1925-1927**, İstanbul 2009, s. 36.

24 Zafer Toprak, “Halk Fırkası'ndan Önce Kurulan Parti: Kadınlar Halk Fırkası”, **Tarih ve Toplum**, C:9, sayı:51, Mart 1988, s. 31.

dan tanıdığı Mustafa Kemal'in de arkadaşı olan Ali Fethi Bey'i aday gösterse de KHF'ya yine onay verilmedi. Çünkü Halk Fırkası'nın kuruluş çabaları başlamış olduğundan KHF hareketi bölücü olarak değerlendirildi.²⁵ Zaten elitlere göre kadın kelimesi eklense de "Halk Fırkası" ile aynı ismi alması doğru değildi.

Bu hareketin ikinci başkanı Nimet Ramide, mesul murahhası Latife Bekir, umumi kâtibi Şükufe Nihâl, veznedar Matlube Ömer, muhasebecisi Nesime İbrahim, üyeleri ise Zaliha Tuğrul ve Faize Hanımlardır. Fırkanın amacı; "memleketin her noktasında siyasî, sosyal, iktisadî ve bütün meselelerde geri durumda bulunan kadınlara yardım etmektir."²⁶ Osmanlı-Türk kadın hakları savunucusu Nezihe Muhiddin ve KHF kurucularının Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında kadınların siyasî ve sosyal hakları için gösterdikleri mücadeleye tarihi bir sorumluluğun sonucudur. Çünkü Türk kadını savaş sonrası süreçte büyük sıkıntılarla karşı karşıya kaldı. Ekonomik ve geçim kaynaklı sorunlar kadınların istismara uğramalarına neden oluyordu. Tahmini olmakla birlikte I. Dünya Savaşı öncesinde 60.000 olan dul sayısı henüz savaş bitmeden çok yüksek bir seviyeye 800.000'e yaklaştı.²⁷ Kadınlar her bakımdan erkeğin yerini almışlardı ancak istismara açık hale geldikleri de açıktı. Türkiye'de adeta bir kadın meselesi ortaya çıkmıştı. I. Dünya Savaşı bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kadın hakları açısından bir dönüm noktası oldu.²⁸ I. Dünya Savaşı'nın ardından Anadolu'da frengi tipi hastalıklar yayılmaya başladı. Burada pratik olarak sorunlara hemen çözüm bulmak mümkün olamayacağı için kadın örgütlenmesi daha hızlı yapılabilecek gibiydi. Nitekim bu durum fırkanın kuruluş amaçlarında çok açık bir şekilde ifade edildi. Kadınların böylesine önemli sorunları varken Cumhuriyet elitleri kadınların etkinliklerini yok sayma ve sindirme yönünde stratejiler izlediler. Bunun üzerine örgütlü kadınlar çok cüretkâr bir adım atarak, 15 Haziran 1923'te KHF adıyla bir partinin kuruluş beyannamesini İçişleri Bakanlığı'na sundular. Olay basında "Kadınlar mebus olmak istiyor", "Tek gayeleri mebus olmak" şeklinde yer aldı. Henüz CHF bile kurulmadan KHF adlı siyasi partinin kuruluş çalışmalarını tamamlayarak Türkiye'deki ilk siyasal partinin kurucusu olmuştur. Cumhuriyet tarihinin ilk siyasal partisi oldu. Ne var ki kuruluş dilekçesine sekiz ay sonra ret yanıtı geldi. "1909 tarihli seçim kanuna göre kadınların siyasi temsiline mümkün olmadığı" gerekçesiyle parti kuruluşu için valilik tarafından faaliyet izni verilmemişti.

KHF ile ilgili dış basında da bazı haberlere rastlıyoruz. Daha çok Rusya ve Bakü kaynaklı basın da sol bir hareket olarak yer aldı. Kadınların erkeklerle birlikte mücadeleye ortak oldukları ve Milli Mücadele'nin sonucunda kadınların kendilerini hem sorumlu hem de cesaretli hissetmelerini sağladığı vurgulanır.²⁹

Kadınlar Halk Fırkası Nizamnamesi

KHF'nın merkezi İstanbul'da şubeleri de Anadolu'da kuruldu. 27 maddeden oluşan bir nizamnamesi vardır. Genel olarak bakıldığında geniş bir kadın hakları programı niteliğinde olduğu görülür. Fırkanın programı ilk dokuz maddede açıklandı. KHF nizamnamesi kadınları hem korumak hem de ülkenin sorumluluğuna dâhil etmek amacına yönelikti. Kadınların yerel yönetimlere katılma fikri ilk defa gündeme getirildi. Milli iktisat düşüncesinin kadın yönünden uyarlanması, bir iktisadi kadın programı oluşturulması hedeflendi. Kadının üretici gücüne vurgu yapıldı. Kadını üretimin asli bir unsuru haline getirerek, yerli malların kullanılmasını, tasarrufun sağlanması ve dolaşıma girmeyen ziynet eşyası ve altının sermaye haline getirilmesi ve buralarda kadın işgücünden yararlanılmasına çalışılacaktır.

Nezihe Muhiddin'in yaşamı boyunca benimsediği ve "kendi mefkûrem" diye adlandırdığı kadınlık mefkûresinde esas mesele cehaletle ve taassupla mücadeledir. Muhiddin'in düşüncesinde kadınlığın kurtuluşu öncelikle kadının aydınlatılması ve eğitilmesine bağlıdır. Şükufe Nihâl'de "Fırkamızın Mefkûresi" başlıklı bir konuşmasında partinin amacının öncelikle eğitim, aile hukuku ve çalışma hayatıyla ilgili haklar olduğunu ifade etmiştir.³⁰ Kadınların insan sayılması, sivil hayata iştirakleri, kamusal alanda

25 Toprak, **a.g.m.**, s. 31.

26 Leyla Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, ATAM yayınları, Ankara 1998, s. 140.

27 **Atı**, "Kadınların İktisadiyattaki Mevkileri", sayı:42, 11 Şubat 1334 (1918).

28 Batıda birçok ülkede savaş sırasında erkeklerle birlikte yurt savunmasını üstlenen kadına siyasi hakları verilmiş, parlamentolarda kadın vekiller görülmeye başladı. Türkiye'de de siyasi bakımdan örgütlenme Milli Mücadele yıllarının ertesine rastladı. Bkz. Toprak, **a.g.m.**, s. 30.

29 Mete Tunçay, "Türkiye'de Solun Tarihinden Kadınlar Halk Fırkası", **Tarih ve Toplum**, sayı:62, C:2, Şubat 1989, s. 46.

30 **Süs**, 30 Haziran 1923; Semra Gökçimen, "Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi", **Yasama Dergisi**, sayı:10, Eylül-Aralık 2008, s. 20.

yer almaları, her türlü memuriyetlere girmeleri, toplumsal konumlarının ve itibarlarının gerekir. Aynı zamanda eşit düzeyde yurttaş olmaları olmazsa olmazlardandır. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında kadın hakları için mücadele eden Nezihe Muhiddin'i incelerken, kadınlar yönünden var olan siyasetin alanının genişletilmek istendiğini ve kadınların her alanda aktif rolünün oluşturulmak istendiğini görüyoruz. Buna karşılık bazı elitlerin kadınları nasıl dışlamak istediği ve bunları hangi yöntemlerle gerçekleştirdiğini görürüz. Kız çocuklarının eğitimi çağdaş şartlara uygun hale getirmek önemli bir amaç olup, dul ve çaresiz kadınlar ile şehit ailelerinin de desteklenmesi hedefleniyordu.³¹ Dul ve kimsesiz kadınların ahlak ve ma'îşetini ve iş bulmalarını kolaylaştırmak için değişik kurumlar kurmak için fırkanın çalışmaları yapacağı belirtilmişti.³² Görüldüğü gibi kadınların maddi sıkıntılar sebebiyle istismar edilmelerini engellemek için yoğun bir çabanın içinde olduğu açıktır. Bu yönüyle KHF siyasi bir hareketten ziyade toplumsal ve beşeri bir hareketin sonucu olduğu ancak siyasi sonuçlar doğurdu.

Ayrıca kadınların gerektiği durumlarda yani savaş zamanlarında askerlik yapacakları taahhüt ediliyordu. Kadınların iyi bir evlilik yapabilmeleri içinde yasaların mükemmel hale getirilmesi için çalışılacaktı. Nizamname hükümlerinden anlaşıldığı kadarıyla KHF tam anlamıyla siyasi bir hareket olmayıp, içtimâî ve toplumsal bir harekettir. Devlet katında İstanbul Valisi Ali Haydar Bey'in beyanatına bakılırsa KHF'yi pek de ciddiye almadığı görülmüyordu.

Türk Kadın Birliği Cemiyeti'nin Kuruluşu

KHF, "Türk Kadınlar Birliği" adlı derneğe dönüştü. Amacı "Kadınlığı düşünsel ve sosyal alanlarda yükselterek modern ve olgun bir düzeye erdirmek" olan Türk Kadınlar Birliği'nin başkanlığını Nezihe Muhittin üstlenmiştir. Ardından 1924'te kendi imkânlarıyla "Türk Kadın Yolu" dergisini kurmuş ve 18 sayı çıkarmıştır. Nezihe Muhiddin çıkardığı bu dergiler için Dışişleri Bakanlığı'ndan iki sene boyunca üçer yüz lira destek aldığını belirtir. Bu aldığı yardım başka kaynaklarca da teyit edilmiştir. Ayrıca Hükümet kararıyla Avrupa'dan getirilecek otuz bin kilo kâğıdın gümrük resminde muafiyeti de sağlanmıştır.³³ Dergi genel olarak kadınların siyasal taleplerinin duyurulmasını kapsayan içeriği ile yayın yapmıştır.

Ali Fethi Bey'i getirerek tekrar başvurdularsa da yine kabul edilmedi. Bu sefer de o sırada kuruluş faaliyetleri süren CHF yüzünden "Halk Fırkası" adının bir kadın kuruluşu tarafından kullanılması bölücü bulundu. Nezihe Muhiddin ve arkadaşları bu engeller karşısında yılmadılar ve bazı taşkın maddeleri değiştirerek 7 Şubat 1924'te "Kadın Birliği" adıyla yeni bir dernek kurdular. KHF resmen Türk Kadın Birliği isimli cemiyete dönüşmüştü. Başında yine Nezihe Muhiddin vardı.³⁴ Kadın Birliği'ne Latife Hanım'da destek verdi. Nizamnamenin 3. maddesinde "Birliğin siyasetle alakası yoktur" denmesine bakılırsa, bir önceki tecrübeden fazlasıyla ders alınmıştı. Nitekim dernek kimsesiz çocuklara, fakir kadınlara yardım etmek, onlara aş ve iş sağlamak, yerli malını özendirmek gibi hayırseverlik işleriyle uğraştı. Kadın Birliği sert siyasî çıkışları bir tarafa bırakarak reel politik bir anlayışla hedef haline gelmekten kurtuldu. Çünkü kısa bir süre önce İstanbul'un ünlü gazetecileri ve baro başkanı İstiklal Mahkemesi'nde sorgulandı.

Hükümet kadın hakları konusunu bir yandan modernleşme, çağdaşlaşma programının önemli bir bölümü saymış ve Cumhuriyet'in göstergesi olarak kadın konusunu simgesel ele almıştı. Yapılan faaliyetleri de bu çerçevenin dışında görmek istemiyordu. Kadın sorunu Cumhuriyetle birlikte ivme kazanan modernleşme projesinin en problemlili ve içinden çıkılamayan alanlardan biri oldu.³⁵ KHF, hükümetin kadın hakları programına hem içerik hem zamanlama olarak bir müdahale niteliği taşıyordu. Fırkanın programından ve kurucularının basındaki açıklama ve yazılarından, bu sınırları aşacağı ve bu alanda bir otorite haline geleceği, hatta baskı grubuna dönüşeceği anlaşıyordu. İkinci olarak, Cumhuriyetin kurucu kadrosu "Kadınlara haklarını biz verdik" anlayışını hâkim anlayış haline getirmek tutumunu ön planda tutup, kadın hakları alanının getirilerini ve bunun öncü rolünü kimseye bırakmak istemiyorlardı. Kadınlar için uygun görülen hakları iktidar elitleri bizzat kendi elleriyle vermek istiyorlardı. Kadınlara bir müddet daha beklemleri söyleniyordu. KHF, bir grup aktivist ve aydın kadının hem kadın alanında

31 Zihnioğlu, a.g.e., s. 134.

32 Zihnioğlu, a.g.e., s. 135.

33 Ateş, a.g.e., s. 42.

34 Ateş, a.g.e., s. 40.

35 Tuba Dik, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ressentiment'in Dönüşümü: Nezihe Muhiddin*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2012, s. 30.

hem de ulusal inşa alanında siyasal ve toplumsal gücün paylaşımı talebiyle ortaya çıkmıştı. Ancak otoriter modernleşme kadına bir rol biçmişti: kadın vatana asker ve evlat yetiştirir.³⁶

Kadın Birliği programının, hükümetin kabul edebileceği sınırlarda hazırlandığı belliydi. Birliği oluşturan kadın liderlerin kadınlığa ilişkin görüşleri ve düşünceleri farklılıklar gösteriyor, hayırseverlikten başlayıp siyasal hukuk talebine varan geniş bir yelpazede yer alıyordu. Kadın Birliği 1925 Şubat'ında kadınların siyasal hakları henüz kazanılmadığı halde seçimlerde İstanbul'dan Halide Edib ve Nezihe Muhiddin'i mebus adayı gösterme girişiminde bulundu. Bu girişimin propaganda nitelikli olduğu açıktı; amaç seçimler sırasında konuyu gündeme getirerek kamuoyunu ve TBMM'yi kadınlara oy verme yönünde etkilemekti. Bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmakla birlikte siyasal hakların savunulmasına devam edildi. Ancak 13 Şubat 1925'te meydana gelen Şeyh Said isyanı, bazı gruplarla birlikte kadınların da siyasal taleplerine engel olmak çok geçerli bir bahane oldu. Ancak Cumhuriyet gazetesi bu adaylık meselesini olumlu karşılamış ve "Memlekete karşı yeni ve büyük ve aziz bir hizmettir" demiştir.³⁷ Ama Nezihe Muhiddin bu engeller karşısında yılmayarak, 1925 Temmuzunda "Kadın Yolu" isimli dergiyi çıkarmaya başladı. İlk yazısı kadınlara siyasal haklar tanınması üzerine olan dergide Enver Behnan (Şapolyo), Yaşar Nabi ve Fahrettin Kerim gibi kadın hakları savunucusu genç erkek yazarlar da yazıyordu. Ancak isyan bahanesi ile çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu etkisini gösterdi ve TKB ciddi bir 'öz sansür' uygulamaya başladı. 1926'da TKB, CHF'ye üye olmak için başvuruda bulundu. Cevap "kadınların hayır işleri ile uğraşmasının daha doğru olacağı" yolundaydı. Birlikten Mustafa Kemal'e yakın bazı kadınlar da yeni çıkan Medeni Kanun'la "kadınlara layık olmadıkları hakların bile verildiğini" söyleyerek siyasal taleplerde ısrar edilmesini eleştirmişlerdi. Ama Nezihe Muhiddin yine durmadı, 1927'de Denizli, Aydın, Afyon ve Diyarbakır'da şubeler açıldı ve CHF listelerinden genel seçimlere katılmak için kampanya başlatıldı. Elbette bu teklif de kabul edilmedi. Birlik bunun üzerine seçime erkek aday ile katılma kararı aldı. Ancak kendini "feminist erkek" diye tanıtan ve seçimler için bıyıklarını bile kestiren Kenan Bey alaylara tahammül edemeyince adaysız kaldılar. Nezihe Muhittin, kadınların siyasal haklarını elde etmedikçe sosyal hayatta yer alamayacağı tezinde ısrarlıdır. Bunun üzerine Muhittin ve arkadaşları bir süre sonra Birlikten uzaklaştırıldılar.³⁸ Nezihe Muhiddin, inkılapları doğuran çabalar ve mücadeledir diyerek hiç durmadı.

Cumhuriyet Türkiye'si laiklik anlayışıyla dolaylı ya da doğrudan bir şekilde kadın sorununa eğilmişti, zaten beşeri sermayenin bu denli yitirildiği bir evrede kadının toplumsallaştırılması zorunluydu. Kadının evinden çıkartılması I. Dünya Savaşı'nda başladı, çünkü kadın işgücüne muhtaçlık vardı; öğretmen, doktor ve hemşire olarak ihtiyaç vardı. Modernleşme bir ideal olarak ele alınmakla birlikte Cumhuriyet'in bir "cumhuriyet kadını" modeli vardı ve bu model üzerinden o kadın tipini oluşturmak için genç kızlara yönelik önemli projelere destek verildi. Okulların en iyi kız öğrencilerinin üniversite öğrenimi için Avrupa'ya gönderildi. 1926 Medeni Kanunu ile kadın toplum içinde kimliğini elde etmişti. Türkiye toplumu açısından Medeni Kanun çok önemli bir aşamaydı. Nezihe Muhiddin ve arkadaşları Medeni Kanunu bazı yönlerden eleştirdiler ancak hiçbir şekilde ciddiye alınmadılar.

Nezihe Muhiddin'in eleştirileri yine seçme ve seçilme üzerineydi. Muhiddin şunu soruyordu: Kanunlar karşısında eşit olan ve vergi vermek zorunda olan Türk kadını, seçmek ve seçilmek hakkından neden yoksun olacaktı? Türk Kadınlar Birliği kongresi ve 1927 kampanyasıyla Nezihe Muhiddin'in de başında bulunduğu Birliğin ismi artık değişmişti. Önce Kadın Birliği olarak kurulan teşkilat, sonra Türk Kadın Birliği olmuştu, o sırada ise Türk Kadınlar Birliği olarak varlığını sürdürüyordu. Siyasal haklar için 25 Mart 1927'de birliğin merkezinde toplanan kongrede bir girişim daha yapıldı. İstanbul başta olmak üzere Anadolu'nun birçok şehrinde propaganda amaçlı toplantılar yapılmaya başladı. Türk Kadın Birliği İstanbul'da bir kongre düzenledi.³⁹ Çünkü 1927 yılı Türk Kadın Birliği'nin daha mücadelecisi ve politik bir çizgide devam ettiği bir yıl oldu. Çünkü Medeni Kanun da bir cesaret vermişti.⁴⁰ Nezihe Muhiddin ve arkadaşları nizamnamenin 2. maddesinin "Kadın Birliği'nin siyasal hakların alınması için çalışacağı" şeklinde değiştirilmesi önerisini kongreye sundular ve bu öneri kabul edildi. Bu gelişmeye dayanarak Nezihe Muhiddin ve Kadın Birliği, kadınların siyasal haklarını 1927 Haziran seçimlerinde yeniden gündeme getirmek istediler. Ancak aksilik ve engeller birbirini takip etti. Hakk-ı intihab" kam-

36 Zihnioğlu, a.g.e., s. 22.

37 Cumhuriyet, 25 Şubat 1341/1925, no:290.

38 Gökçimen, a.g.m., s. 20.

39 Cumhuriyet, 26 Mart 1927.

40 Ateş, a.g.e., s. 44.

panyası yine sonuçsuz kaldı.

1927’de Nezihe Muhiddin haksız bir karalama kampanyasına uğradığı halde bir yandan da Nezihe Muhiddin ve Türk Kadınlar Birliği tarafından Kadın Yolu adlı dergi çıkarılmaya devam etti. Kadın Yolu Dergisi vasıtasıyla kadınların çaba ve maksatları kamuoyu tarafından öğrenilmeye çalışılıyordu. Bununla birlikte Nezihe Muhiddin örneğinde olduğu gibi bazı kadınların ön plana çıkmalarına pek sıcak bakılmıyordu. Burada sivrilmelerine sıcak bakılmayan sadece kadınlar değildi. Başka gruplara da aynı baskı politikası uygulanıyordu. Muhalif olan bütün siyasi gruplar buna dâhildi. Takip edilen politikalar Tanzimat’tan beri devam eden merkezîyetçi otoriter modernleşmenin devamı niteliğindeydi. Bununla birlikte 1927’ye kadar Kadın Birliği’nin kapatılmaması da önemlidir. 1925’te bütün dernekler kapatılırken Kadın Birliği, bütün gazeteler kapatılırken Kadın Yolu dergisi çıkmaya devam etti. Yine 1930’da Türk Ocakları dâhil olmak üzere bütün dernekler kapatılırken, Kadın Birliği devam etti. Çünkü Kadınlar Birliği’nin başında hükümete uygun, Mustafa Kemal Paşa’nın ve çevresinin görüşlerini benimseyen bir kişi vardı. Latife Bekir (Çeyrekbaşı) Hanımefendi. Bir beyanatında; “Biz hiçbir şekilde kadın haklarını savunmayacağız. Biz Atatürk’ümüzü destekliyoruz, o bize ne uygun görürse onu yapacağız” dedi. Latife Bekir Hanım bu teslimiyetine rağmen sadece 8. Dönemde (1946-1950) İzmir’den milletvekili seçilebilmiştir. Artık 1927’den sonra Kadınlar Birliği’nin hükümetin benimsemediği hiçbir şeyi yapması beklenemezdi. Latife Bekir Hanım’la birlikte Türk Kadın Birliği aktif mücadeleci ruhunu ve politik kimliğini kaybetmeye başladı.

Nezihe Muhiddin’in Yolsuzlukla Suçlanması ve Tasfiyesi

25 Mart 1927 günü Türk Kadınlar Birliği’nin merkezinde toplanan kongrede Nezihe Muhiddin’e karşı bir muhalefet başladı. Bazı üyeler basına, CHF’ye, Valiliğe ve Emniyet’e mektuplar yazarak Nezihe Muhiddin’in yolsuzluk yaptığını ayrıca kongrede yapılan usulsüz seçimler nedeniyle Kadınlar Birliği’nin gayrikanuni ilan edilmesi gerektiğini iddia ettiler. Ancak Nezihe Muhiddin hemen bir basın toplantısı düzenleyerek bütün iddiaları reddetti. Yeni program valilikçe onaylandı, yolsuzluk iddiaları da asılsız çıktı. 1927 seçimleri için çalışma başladı. Ancak 1927 kongresinde başlayan muhalefet, Ağustos 1927 sonuna doğru İstanbul Valiliği’nin, cemiyetin merkezini polis tarafından arama emri çıkarmasıyla üst düzeye ulaştı. Nezihe Muhiddin’e aynı yıl Türk Kadın Birliği de, “sahtekârlık ve emniyeti suiistimal” gerekçesiyle bir dava açmış ve aynı zamanda ABD’den birlik namına para almakla suçlandı.⁴¹ Dava süreciyle birlikte Muhiddin’in kadın alanında politika yapmasına imkân vermeyecek biçimde yolsuzlukla suçlanmasıyla son buldu.

TKB’nin siyasi haklar mücadelesi, Nezihe Muhiddin hakkında birliğin 500 lirasını kişisel amaçlarla harcadığı gerekçesiyle soruşturma açılması ve birlik yöneticiliğinden istifa ettirilmesiyle sona erdirildi. Nezihe Muhiddin’in Türkiye tarihinden silinmesi süreci mahkemelerle yıldırma, unutturulma ve reddedilişe dayalı bir yol izledi. Muhiddin, hem valilik hem de Türk Kadınlar Birliği tarafından aleyhinde yolsuzluk, sahtekârlık, emniyeti suistimal suçlamalarıyla birbiri ardına açılan davalardan aklanarak değil, 1929 yılındaki yeni Af Kanunu’yla kurtulabildi. Nezihe Muhiddin’e açılan davalar daha sonra TBMM’nin çıkardığı 13 Mayıs 1929 tarihli af kanunu ile düştü.⁴² Bu davalar kişisel itibarını, yeniden kamuoyu önünde kadın haklarını savunamayacak hale getirdi. Ardından Nezihe Muhiddin’in kamuoyu önünden çekilmesi dönemi başladı. Büyük mücadele kadını için bundan sonra dışlanma ve unutturulma yoluna gidildi.

Muhiddin Valilik ve Türk Kadınlar Birliği tarafından birbiri ardına açılan yolsuzluk ve sahtekârlık davalarından ancak 1929 yılındaki Af Kanunu ile kurtulabildi. Kişisel itibarı zedelenen Muhiddin, bir suskunluk dönemine girdi. 1930 baharında kadınlara belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı tanınmasıyla yeniden harekete geçti. Atatürk’ün demokrasi arzusunun bir ürünü olarak ortaya çıkan Serbest Fırkası Nezihe Muhiddin’i Beyoğlu’ndan İstanbul Şehir Meclisi’ne aday gösterdi.⁴³ Fakat seçilemedi. Kadınlar Birliği de 11 Nisan’da Sultanahmet Meydanı’nda bu karara teşekkür mitingi yaptı. Ardından Nezihe Muhiddin ve bir grup arkadaşı, CHF’ye üye olmak için başvurduklarında cevap yine olumsuz oldu. 1933’te Cumhuriyet’in 10. yılı dolayısıyla 1934’te Kadınlara seçme ve seçilme hakkı 11

41 Cumhuriyet, 2 Haziran 1928.

42 Cumhuriyet, 30 Mayıs 1929.

43 Gökçimen, a.g.m., s. 21.

yıl sonra tanınmış oluyordu.

Türk Kadın Birliği ve 12. Uluslararası Kadın Birliği Kongresi

Nezihe Muhiddin'in saf dışı kalmasına rağmen Kadınlar Birliği aktif olup, dünya çapında bir organizasyona hazırlanıyordu. 1930'da Belediye kanununun değişmesi ve kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi, daha sonra da 1934'de milletvekili seçme ve seçilme hakları Avrupa'da kadın hakları konusunda mücadele eden grupların Türkiye'ye doğru dikkatini çekti. Bunun üzerine Uluslararası Kadın Birliği 12. Uluslararası Kadınlar Birliği Kongresi'ni 18-24 Nisan 1935'te İstanbul'da toplamaya karar verdi. Kadın kongresinin İstanbul'da yapılmasının bir sebebi de kongrenin bir yandan Avrupa ülkelerine karşı bir gösteri olmasıydı. Tabii ki hazırlıklar çok önce başlamış ve bunu Türk Kadın Birliği ile yapmışlardı.⁴⁴ Kongre Yıldız Sarayında toplanan kongreye 37 devletin temsilcisi kadınlar katıldı. Bütün dünya kadınları Atatürk'e hem yaptıkları konuşmalarda hem de kendisine çektikleri telgrafta hayranlıklarını ifade ettiler.⁴⁵ Kongreye katılan birçok temsilci Türkiye'de böyle bir kongrenin toplanacağı bundan birkaç yıl önce hayal bile edilemediğini ifade ettiler.

Ancak açılışa Latife Bekir Hanım'ın yaptığı bir konuşma kongrenin niyet ve sonucunu ortaya koymaktadır. Türk Kadın Birliği Başkanı Latife Bekir'in kongre açılışında yaptığı konuşma, bir yanıyla kendi birliğinin kapanış konuşması gibi oldu: "Bundan böyle Türkiye'de bir kadın meselesi yoktur ve burada erkek gibi kadında bir tek şefin idaresi altında memleketin iyiliği için çalışmaktadır".⁴⁶ Zaten bu konuşmada kongre sonrasında TKB'nin hemen kapatılacağına işaretini veriyordu. Nitekim kongre ertesinde Kadın Birliği kapatıldı. Kongrede ilginç gelişmelerde yaşandı. Müslüman Hintli kadınlarla vapurda yapılan mülakatın TKB üyeleri tarafından engellendi. Latife Bekir Hanım'ın sert tutumu bazı işaretler vermektedir. TKB burada Türk kadınının zaferini dünyaya göstermek istiyor, bunu yaparken de sorun çıkarabilecek beyanların dışarıya sızmasını engellemek istiyordu.⁴⁷ TKB'nin kapatılma cinsiyet sorunuyla bağlantılı değildi; Kongrede savaş karşıtı ve silahsızlanma yanlısı bir söylem sergilenmesi etkili oldu.⁴⁸ Bazı ülkelerde kadın örgütlerinin büyük ölçüde yasak olduğu bir dönemde bu kongre Türkiye'de kadın hakları konusunda bir dönüm noktası oldu. Savaş rüzgârlarının dünyayı sardığı, Almanya ve İtalya gibi devletlerin bazı savaş adımlarının görüldüğü bir zamanda kongrede barış mesajlarının verilmesi halkı olası bir savaş karşısında duyarsız hale getirmek anlamına gelecekti. Bundan yeni kurulan ulus devletler ve emperyal güçler hoşnut değillerdi. 1932 yılında yaklaşık 18 milyon kadın silahlanma aleyhindeki beyannameye imza atmışlardı.⁴⁹ Kongreye katılan kadın temsilcilerin yaptıkları konuşmalar ve kongre öncesi tutum ve Filistin gibi bölgeleri ziyaretleri önemli bir mesaj taşımaktadır.

Kadınlar Birliği Kongresi ancak ikinci çağrı ile 10 Mayıs 1935'te toplanabilmiş ve kongreye 500 azadan ancak 17'si katılabılmıştır. Kadınlar Birliği Başkanı Latife Bekir'in açıklamasına göre "Biz kendi kendimizi feshettik, biz artık bundan sonra kadın hakları için bir çalışmanın gerekli olmadığını düşünüyoruz yeni Teşkilat-ı Esasiye buna ihtiyaç bırakmamaktadır" ifadesiyle kapandı. "Derneğin bütün faaliyetleri lüzumsuz hale gelmiştir, gereksizdir, o halde biz kendi kendimizi feshediyoruz" dediler ve 10 Mayıs 1935'te kapatıldı. Zaten O tarihe kadar gelebilmiş başka bir dernek te yoktu. Birliğin eşyaları CHF'ye, kasasında bulunan 184 lira beş kuruşta Çocuk Esirgeme Kurumu'na bağışlandı.⁵⁰ Kadınlar Birliği'nin kapatılma sürecini otoriter yapılanmanın bir parçası olarak görmek de mümkündür.

Recep Peker ve Kadınları Askerlikle Korkutma Girişimi

1924 yılı ilkokul programında beden eğitimi dersleri, silahla atış yapmayı da içeren bir çeşit askerliğe hazırlık dersi gibiydi. Kâzım Karabekir Paşa, Şubat 1925'te Maarif Vekâleti bütçesi görüşülürken, "artık milleti müselleha devrinin geldiğini kabul etmek gerekir" dedikten sonra beden eğitimi dersleri-

44 **Cumhuriyet**, 3 Şubat 1935.

45 Ateş, **a.g.e.**, s. 46.

46 **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1935.

47 Nazlı Ökten, "1935 İstanbul Uluslararası Kadınlar Birliği Kongresi Otuz Yurdun Kadınlar", **Tarih ve Toplum**, C:37, sayı:219, Mart 2002, s. 58.

48 Nazlı Ökten, **a.g.m.**, s. 55.

49 Ateş, **a.g.e.**, s. 47.

50 Ateş, **a.g.e.**, s. 48.

nin daha ciddiyetle işlenmesini, silahla başarılı atış talimleri yapılmasına önem verilmesini istemişti. Nitekim 1926'dan itibaren tüm okullarda kız ve erkek öğrencilere askerlik dersi vermeye başlandı. Ancak 21 Haziran 1927 günü Meclis'te sadece erkekleri yükümlü tutan Askerlik Kanunu çıktı. Bu kanun için "En büyük kanun", "Vatanın selameti en büyük kanundur" denildi.⁵¹ Askerlik Kanunu üzerine görüşmelerde Hakkı Tarık (Us) Bey kadınların seçme ve seçilme hakkından yana olduğunu söyleyince, Recep (Peker) Bey "Kadınlar Türk vataniyle bu denli ilgili iseler önce askerlik yapsınlar" diyerek fitrata aykırı görüş ortaya attı. Kadınların askerlik meselesi gündeme gelmiş ancak dünyada kadınların askerliği ile ilgili bir kanun olmadığı gibi sebeplerle erkeklere mahsus kılınmıştır. 1927 yılı aynı zamanda ilk nüfus sayımının yapıldığı yıldır. Elbette bu tesadüf değildi, çünkü asker alımının başarısı, güvenilir bir nüfus sayıma bağlıydı. 1927'deki asker sayısı 1922'deki asker sayısından birazcık daha fazlaydı ki bu rakam 78.000 kişi civarındaydı. Kanun görüşülürken Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Us Bey bir vesileyle kadınların seçme ve seçilme hakkından yana olduğunu söyleyince, Milli Müdafaa Vekili Recep Peker, "kadınlar Türk vataniyle bu denli ilgili iseler önce askerlik yapsınlar" diyerek işi yokuşa sürmüştü. Hatırlanacağı üzere daha önce kadınların parti kurmaları "askerlik yaparız" dedikleri için engellenmişti.

Suad Derviş 12. Uluslararası Kadınlar Birliği kongresi sırasında görüştüğü her kadına üç sorudan oluşan bir anket uyguladı. Sorulardan biri de "Kadın asker olabilir mi? Kadınların çoğunluğu ağız birliği etmişçesine, kadın tabiatının savaşıma müsait olmadığı, çocukları doğuranlar olarak şefkat duygularını daha fazla barındırdıklarını söylediler.⁵²

Sonuç:

Tarihimizde ismi silinmiş ya da görmezden gelinen çok kimse vardır. Bunlardan biri de araştırmamıza konu olan Nezihe Muhiddin'dir. Önemli bir kadın şahsiyet olan Nezihe Muhiddin konusu incelendiğinde, susturulmuş bir kadının kişisel acılarını, hayal kırıklıklarını ve nasıl engellendiğini ve yaşadıkları sıkıntıları ortaya çıkacaktır. Tabi ki Nezihe Muhiddin'in yaşadığı dışlanmışlıkların nedeni kişisel çıkarlar ya da kişisel çatışmalar değildir. Bu çatışmaların arka planında, çatışmanın taraflarının zihniyet uyuşmazlıkları vardı. Büyük bir beşeri sermaye kaybıydı ve Cumhuriyet'in aslında kadının doğurganlığı üzerine kurulu bir politika izlemesi gayet doğaldı. Cumhuriyet'in kurucuları ve o kuşağının temsil ettiği iktidar ve siyaset anlayışları kadınlar konusunda sert ve katı idi. Adeta Osmanlı-Türk kadın hareketinin öncüsü olan kadın düşünürleri ile Cumhuriyet'in kurucusu olan erkek kadrolar karşı karşıya geldiler. İktidar elitlerinden haklarını açık açık isteyen ve bir Osmanlı aydını olarak, standart kalıplara sığmayan Nezihe Muhiddin, 1927'den sonra siyasetten uzaklaştırıldı.

İddia dildiği gibi 5 Aralık 1934'te Türk kadınlara muasırlarından önce seçme ve seçilme hakkı tanınması bir 'lütuf' değildi. Aksine, uzun bir 11 yıllık mücadelenin sonunda Cumhuriyetin önder erkek kadrosunun 11 yıl boyunca kadınlara bu hakkı vermemek için direnişlerine rağmen kazanılmıştır. Kadınları yıldırma, küçük görmek ve itibarsızlaştırmak için türlü yollara başvurulduğu halde Nezihe Muhiddin'in önderliğindeki bir avuç kadının başarısı ve zaferidir denilebilir. Cumhuriyetin ilk yıllarında önder kadrodan güçlü erkeklerin bile idama mahkûm edildiği süreçte sürdürülen mücadeleler sonucu kazanılmış bir haktır. Yakın zamanlara kadar genel kabul gören bir yanlış vardı. O da kadınlara verilen hakları Atatürk'e isnat etmeleriydi. Kaldı ki; Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan da önce kurulmuş ve II. TBMM tarafından aşırı bulunarak Türkiye'nin kapatılan ilk siyasi partisi "Kadınlar Halk Fırkası" olarak

51 Cumhuriyet, 22 Haziran 1927, no:1119.

52 Nazlı Ökten, a.g.m., s. 58.

tarihe geçmiştir.

Kaynakça

- TBMM ZC**, I. Devre, İçtima:17, C:28, Ankara 1961.
- Atı**, “Kadınların İktisadiyattaki Mevkileri”, sayı:42, 11 Şubat 1334 (1918).
- Cumhuriyet**, 19 Nisan 1935.
- Cumhuriyet**, 25 Şubat 1341/1925, no:290.
- Cumhuriyet**, 22 Haziran 1927, no:1119.
- Cumhuriyet**, 26 Mart 1927.
- Cumhuriyet**, 2 Haziran 1928.
- Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1929.
- Cumhuriyet**, 3 Şubat 1935.
- Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Nisan 1923.
- Süs**, 30 Haziran 1923.
- Arslan, Ali, Selçuk, Mustafa, Nam, Mehmet, İnas Darülfünunu 1914-1919, İdil yayıncılık, İstanbul 2012.
- Ateş, Nevin Yurtsever, **Yeni Harflerle Kadın Yolu/ Türk Kadınının Yolu 1925-1927**, İstanbul 2009.
- Barthold, W., İslâm Medeniyeti Tarihi, (Neşreden M.Fuat Köprülü), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1984.
- Dik, Tuba, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ressentiment’in Dönüşümü: Nezihe Muhiddin**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2012.
- Gökçimen, Semra, Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi, **Yasama Dergisi**, sayı:10, Eylül-Aralık 2008.
- Güzel, Şehmus, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Toplumsal Değişim ve Kadın”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, (TCTA)**, C:4, İletişim, İstanbul 1985.
- İnan, Afet, **Tarihten Geleceğe**, Ankara 1974.
- Kaplan, Leyla, **Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, ATAM yayınları, Ankara 1998.
- Kocatürk, Utkan, **Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri**, Edebiyat yayınevi, İstanbul ty.
- Köprülü, M. Fuad, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, Ötüken, İstanbul 1986.
- Köprülü, M. Fuad, İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi, Ötüken, İstanbul 1983.
- Köprülü, M. Fuad, **Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu**, TTK, Ankara 1991.
- Kurnaz, Şefika, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, Ankara 1991.
- Ökten, Nazlı, “1935 İstanbul Uluslararası Kadınlar Birliği Kongresi Otuz Yurdun Kadınlar”, **Tarih ve Toplum**, C:37, sayı:219, Mart 2002.
- Toprak, Zafer, “Halk Fırkası’ndan Önce Kurulan Parti: Kadınlar Halk Fırkası”, **Tarih ve Toplum**, C:9, sayı:51, Mart 1988.
- Tunçay, Mete, “Türkiye’de Solun Tarihinden Kadınlar Halk Fırkası”, **Tarih ve Toplum**, sayı:62, C:2, Şubat 1989.
- Unat, Nermin Abadan, “Toplumsal Değişme ve Türk Kadını”, **Türk Toplumunda Kadın**, Der. Nermin Abadan –Unat, İstanbul 1978.
- Zihnioğlu, Yaprak, **Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği**, Metis yayınları, İstanbul 2003.

Kırgız Toplumunda Kadın

Dr. Tamara ÖLÇEKÇİ
Başbakanlık / Ankara

Giriş

20.yüzyılda teknoloji, bilim, kültür ve diğer faktörlerin gelişmesiyle insanlığın potansiyel büyümesi ve yükselmesi yaşanmıştır. Bu yüzyılda dünyadaki kadınların rolünde köklü değişiklikler yaşanmış ve cinsiyet eşitliği hakkında fikir insanların düşüncesine yerleşmeye başlamıştır. Çoğu devletlerde 20. yüzyıl ile geçmiş asırlar karşılaştırıldığında kadınların toplumdaki yeri belirgin bir ölçüde değişmiştir. 20.yüzyılda çoğu ülkede kadınlar ilk kez seçme ve seçilme hakkına sahip olmuştur. Kadınlar toplumun siyasi sürecinde eşitlik kazanarak aktif görevlerde bulunmaya başlamışlardır. Tarihi arenada ‘kadın devrimi’ yaşanmıştır.

Kadın faktörü ısrarla çağdaş dünyanın tablosuna girerek, medeniyetler tarafından belirlenen ve temellenen, kalıplaşan kadın hakkındaki fikri, çerçeveyi yeniden düşünülmesini sağlamıştır. Kadının toplumdaki yerini belirlemede yeni aktüel problemler ortaya atılarak, kadın sorununu çözmeden toplumda ilerleme ve sürdürülebilir kalkınma olmayacağı dile getirilmektedir. Birleşmiş Milletler ve Dünya Sağlık Örgütü gibi uluslararası örgütler ve kuruluşlar modern dünyada ve toplumda kadın meselesi insanlığın küresel sorunlarından biri olduğunu vurgulamaktadır.

Çalışma 20. ve 21. yüzyılları kapsamaktadır. Özellikle 20. yüzyıl Kırgız toplumunun büyük değişiklikler yaşadığı dönemdir. Doğal olarak kadın da çalkantılı süreçten geçmiştir. Sovyet döneminde Kırgızistan’da kadın meselesi çözümünün yolu ve yöntemi 70 yılı aşkın sürede tarihi gerçeklerde olduğu gibi kadın meselesi da çelişkiliydi.¹

Uluslararası kuruluşlar kadın ve erkek eşitliği için gerekli çalışmaları yürütmekte ve toplumun bu meseleye dikkat etmesini istemektedir. Küreselleşme ve bilgi akımı süreçleri, Kırgızistan Cumhuriyeti’nin uluslararası topluluklarla bütünleşmesi, kadınların sosyo-politik aktif faaliyete geçmelerine büyük etki yaratmaktadır. Günümüzde bağımsız Kırgızistan’da Kırgız kadınların siyasete atılmaları, kendine saygı ve benliklerin yükselmesi, aktifleşmeleri gibi gelişmeler kadın konusunu her açıdan araştırmak için ilgi uyandırmaktadır.

Tarihi Süreçte Kırgız Kadınları

Kırgız toplumunda kadınların mevcut durumuna ve cinsiyet ilişkilerine tarihi faktörlerin büyük ölçüde etkili olduğu görülmektedir. Erkek ve kadınların aile ve sosyo-üretim durumundaki farklılaşmaları çok eskiye dayanmaktadır. Kırgızlarda eskiden beri kadınlara değer verilmiştir. Göçebe toplumunda kız çocuklarını hor görme, kötü davranma geleneği yaşanmamıştır. Evleninceye kadar serbest büyüyen kız çocukları mevcuttur. Evlendikten sonra hakları kısıtlanmış, rahatlık kalkmıştır.

Erkeklerin sosyal ilişkilerde baskın olduğu ataeril dönemde kadınlara ‘ev ocağının koruyucusu, ev kadını’ gibi geleneksel görevler verilmiş ve hakları sınırlanmıştır. Bununla birlikte mitler, efsaneler ve rivayetlerde Türk göçebe uygarlığı zamanında kadınlara hak verilmiş ve kadının akli, kahramanlığı, heybeti, mahareti dile getirilmiştir. Kırgızların eskiden beri tanımladığı mitolojik tasvir, verimliliğin ve başlangıcın örneği Umay Ana olmuştur. Ana adı kutsal sayılmaktadır. Anadan vazgeçme halkına ihanet ile bir sayılmaktadır.

Kırgızların ansiklopedisi ve zengin halk sanatı Manas Destanı’nda halkın kadınlara olan ilişkileri, davranışları geniş bir şekilde yansıtılmıştır. Manas döneminde kadınlar erkeklerle birlikte çalışıyor, toplum hayatında aktif faaliyetlerde bulunuyor ve toplumda önemli yer alıyordu. Tarihte Kırgız kadınları kocalarına tarihi ve sosyal meseleleri çözmede yardımcı olmuş ve bazı kritik durumlarda halkın

¹ K.A.Bekturganova, “İstoričeskaya Rol Jenşini v Sotsiaslno-Ekonomičeskoy i Kulturnoy Jizni Kirgizstana: XX Vek”, *Kirgizsko-Rossiyskiy Slavyanskiy Universitet*, yayınlanmış doktora tezi, Bişkek, 2009, s.23.

geleceği ile ilgili tüm sorumlulukları omuzlarına almış, kararlar verebilmiştir.

Kırgız kültüründe kadınların rolü Zulayka, Tomris, Kanıkey, Aruuke, Saykal, Canıl Mirza gibi birçok kadın karakterler ve kahramanların masallarda, mitlerde ve efsanelerde anlatılmaktadır.²

Kırgızlarda kadınlara bir taraftan ‘ana’ olarak yüksek değer verilmiştir. Az sayıda kadın aklı, yeteneği ve uygun şartları kullanarak toplumda önemli yere gelebilmiştir. Eş ve kadın rolündeki kadınlara verilen değer da farklıdır. Ana ile eşin aynı statüde olamaması Kırgız göçebe toplumunun ilginç yanı ve özelliği diyebiliriz.

1) Tanınmış Kırgız Kadınları

Tarihi süreç içerisinde kuşkusuz çok sayıda tanınmış ve cesur Kırgız kadınının varlığına şahit olunmaktadır. Her kadın kendince ve elinden geldiği kadar ne kadar zorluklara katlanabileceklerini, istediklerinden vazgeçmeyeceklerini yaptığı işlerle göstermiştir. Hepsine değinmek başka bir makale konusu olacağından, Kırgız tarihine damga vuran birkaçını örnek vermek zarureti doğmaktadır. Tüm Kırgız kadınlarının gönlündeki istek Kurmancan Datka gibi olmaktadır.

Sovyet döneminde hiç değinilmeyen konulardan biri de Kurmancan olmuştur. Sovyet ideolojisine uygun olmadığından dile getirilmesi yasaklanmıştır. Fakat Kırgız halkı her zaman Kurmancan’ı baş tacı etmiş ve her Kırgız onu öğrenmiştir. Hakkında çıkan kitap, araştırmalar ve heykelinin dikilmesi, filminin çekilmesi egemenlikten sonra gerçekleşmiştir.

Kurmancan Datka Kırgız kadınlarının en parlak örneğidir. Kırgız kadınları arasından çıkarak devlet yönetiminde bulunan ilk liderdir. Orta Asya’da ve tüm Doğu Müslüman bölgesinde ona ‘Alay Çarıçesi’ veya ‘Milletin Anası’ ismiyle hitap edilmiştir. Kurmancan, hem saygı hem Datka³ unvanını iki kere kazanmıştır. Datka unvanını alan eşsiz bir kadındır. Kurmancan Datka, Müslüman Devletin başına geçebilen sayılı kadın kategorisine girmektedir.

1811 yılında Alay bölgesinde doğan Kurmancan’ı yaşça büyük adamla evlendirmişlerdir. Durumunu kabul edemeyen Kurmancan, o zamanların adet ve geleneklerini hiçe sayarak baba evine dönmüştür. Hokand Hanlığı’nda datka olan Alimbek, Kurmancan’ın aklına, konuşmasına hayran olmuş ve 1832’de evlenmiştir. Kocasını yokken tebaasını yöneten ve Alimbek datkaya danışmanlık yapan Kurmancan 1862’de saray entrikalarında vefat eden Alimbek datkanın yerine geçmiştir. Halkın Kurmancan’a olan saygısını ve halk üzerindeki otoritesini gören Buhara ve Hokand hanları Kurmancan’ı saraya davet ederek datka unvanı vermiştir.⁴ Bu hanlıklarda törenle kabul edilen ilk ve tek kadın Kurmancan olmuştur.

Alay Bölgesi 1876’da Rusya’ya dâhil edilmiştir. İyi bir diplomat ve politikacı Kurmancan Rusya ile iyi ilişkileri sağlamıştır. Ruslara direnerek boşuna halkının kanını dökmeyi istememiştir. Rus generali Skobelev’le anlaşmaya varmıştır. Hem Rusya, hem diğer hanlıklar ile ustalıkla iyi geçinmeyi başarmıştır. 1907 yılında ölünceye kadar Alay halkının başında kalan Kurmancan halkın işgalden az zarar görmelerini ve onurlu bir yaşam sürdürmelerini sağlayan lider olduğu için ‘Alay Çarıçesi’ unvanı ile anılmaktadır.⁵

Kırgızistan’ın güney bölgesinden çıkan Urkuya Salyieva kadın hakkını savunmuş ve kadınların erkeklerle eşit çalışabileceğini kanıtlamıştır. Urkuya Salyieva, kısacık ömrüne birçok başarı dolu çalışmalar sığdırmıştır. Yaşadığı çalkantılı dönemde yeniliklere kucak açması ve zorluklardan korkmaması onun ne kadar cesur olduğunu göstermektedir. Yaşadığı dönem, bir taraftan sosyalizm, diğer taraftan Kırgızların dinin ağır bastığı Güney bölgesinde Sovyetlere karşı tepkilerin olduğu, sıradan halkın hangi tarafı destekleyeceğini bilmeden kararsızlık geçirdiği bir zamandır.

1910 doğumlu Urkuya kadınların içinden ilk olarak Komsomol’a,⁶ sonra Komünist Partisi’nin üyeliğine girenlerdendir. Karşı çıkan, tehdit eden unsurlara aldırmadan kadınların hürriyeti için savaş vermiştir. Nerdeyse tamamen cahil halka yeni rejimi, terimleri ve sloganları anlatmak ve Sovyetlere çekmenin zorluklarını göğüslemiştir.

Urkuya 1928’de doğduğu köyün Sovyet köy kurulu başkanı seçilmiş ve bir yıl sonra ‘Kızıl As-

2 C.S. Tatibekova, *Velikiy Oktyabr i Jenşini Kirgizstana*, Frunze: “Kırgızstan”, 1975, s.37.

3 Hokand ve Buhara Hanlıklarında verilen yüksek unvanlardan biri. Datka’nın görevi yönettiği bölgenin vatandaşlarının istek ve şikâyetlerini Han’a bildirmektir. Aynı zamanda generale eşdeğerdir.

4 R.N. Nabiye, *İz İstori Kokandskogo Hanstva*, Taşkent: Fan, 1973, s.108.

5 A. Gaziye, *Kurmancan-Datha-Nekoronovannaya Tsaritsa Alaya*, Bışkek: İlim Yayınevi, 1991, s. 46.

6 Komünist Gençler Birliği

ker' kolhozunu oluşturmuştur. Zorluklara rağmen kolektifleştirme işine aktif katılmıştır. 1934'de Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Merkezi İcra Komitesi'nin üyesi seçilmiştir. Urkuya 24 yaşında kocasıyla birlikte Sovyetlere karşı olanlar tarafından öldürülmüştür.

Urkuya Salyieva için Bişkek'in merkezinde ve doğduğu köyde heykeli dikilmiş, belgesel roman yazılmış ve filmi çekilmiştir.

Kırgızistan'ın eski Cumhurbaşkanı Roza Otunbayeva, Urkuya Saliyeva hakkında; "Urkuya büyük tarihî değişimde insanlara yol gösteren şahıslardandı. O yeni zamanın önemli temsilcisiydi. Onun yaptıkları halk için yeniydi, olaydı. Ben, kızlarımızı ve kadınlarımızı amaçlarına ulaşmaları ve toplumda aktif rol oynamaları için Urkuya gibi iradeli ve kararlı olmaya çağırıyorum" demiştir.⁷

Günümüzde cesur kadınlara verilebilecek bir diğer örnek kuşkusuz Roza Otunbayeva'dır. Kırgızistan'da yaşanan 2010 yılındaki devrim sonrası zor zamanlarda bütün yükü ve sorumlulukları çekimeden almış, devletin başına cumhurbaşkanı olarak geçmiştir. Roza Otunbayeva ülkeyi parçalanmaktan kurtarmak, yeni düzene koymak ve devletin demokratik gelişimini devam ettirmek için cesurca uğraş vermiştir. R. Otunbayeva sadece Kırgızistan'a değil tüm dünyaya iktidarın barış yoluyla da teslim edilebileceğini göstermiştir. Bağımsızlıktan sonra Dışişleri Bakanı görevini yürütmüştür. Roza Otunbayeva dış dünyaya Kırgızistan'ın saygınlığını oluşturmada katkı sağlamıştır. Günümüzde ülkeyi sosyal ve ekonomik açıdan geliştirme programlarını destekleme ve gerçekleştirme yönünde çalışan uluslararası fonun yöneticisidir.

Sovyet Öncesi Kırgız Kadınlarının Durumu

Kadın ve erkeğin ailedeki, toplumdaki ve üretimdeki konumu ve ayrımı çok eskilere dayanmaktadır. Tarihi, sosyal ve ekonomik şartlarda kadının özellikle ailedeki durumu çok önceden belirlenmiştir. Kadınların görevi; çocuk doğurma, büyüme, çocuk ve yaşlıların bakımı, yemek hazırlama, tarımla uğraşma vs. olarak günümüze kadar süregelmiştir.

Göçebe hayat sayesinde Kırgız kadınları belli bir derecede bağımsızlık kazanmıştır. Kadına ayrılan iş bölümü ister istemez onlara bağımsızlık tanımıştır. Kadın sadece ana, eş, kardeş, evlat değil aynı zamanda aile ocağının koruyucusu ve halkın bağımsızlığının sembolüdür. Ancak Kırgızların geleneksel toplum şartlarında kadınların rolü günlük hayattaki fonksiyonları ile sınırlandırılmıştı. Kadın hakkı fizyolojik imkânları, etnik gelenek ve göreneklere göre belirlenmiş ve dini görüşlere göre ayarlanmıştı. Ne kadar kadına önem verilse de genellikle göçebe hayatındaki Kırgız kadınlarının toplumdaki durumu tüm kültürlerde olduğu gibi 'ikinci derecedeki sosyal varlık' olarak algılanmaktaydı. Aile ilişkilerinde kadın bağımsız değildi ve kocasına, babasına veya vasisine bağlı biriydi.

Göçebe ve yerleşik hayat sürdüren Türkistanlıların hayat tarzı ve geleneklerinde kadınlara yönelik ayrımcılık mevcuttur. Kırgızların göçebe yaşamında günlük iş hayatı zordu ve işlerin çoğu kadınların omuzlarına yüklenmişti. Maddi sıkıntı, yorgunluk kadınların zamanından önce yaşlanmasına, doğumlar ise erken ölümlere neden olmuştur.

Kadına, aile hayatında kocasına boyun eğen, ekonomik bağımlılık gibi rol uygun görülmüştür. Başlık parasını ödeyen kocası eşini her zaman kendi mülkiyeti gibi görmüştür. Orta ve zengin katmanlarda çok eşlilik mevcuttur. Çok eşlilik itibar, maddi durumunun yüksek olduğunu yansıtır düşüncesi yaygındı. Fakat daha eskiye gidersek, göçebe hayatında çok çocuğu olan aile güç ve imkân sahibi olabilirdi. Komşu göçebe boyların saldırılarına karşı savunmada sayıca üstünlük her zaman avantajdı.⁸ Levirate ayrımcı geleneği yaygındı (dul kalan kadının ancak kocasının ailesinden birileri veya yakınları ile ikinci kez evlenme zorunluluğu). Bununla birlikte Kırgız halkının gelenek ve göreneklerinde eskisi gibi analara özel yer verilmiş ve saygı görmüştür. Tüm sosyal eşitsizliklere rağmen anne statüsü her zaman yüksekti. Müslüman toplumunda Kırgız kadını Kurmancan Datka Alay bölgesinin çaricesi olmuştur. Hokand Hanlığı'nda Şerali Han'ın anası ve Hudayar Han'ın eşi Çarkın Ayım büyük saygıya sahipti.⁹ Türkistan'ın kendine has ve ayırt edici farkını özellikle belirtmek gerekmektedir.

7 Bekturganova, *Kırgızstandın Asıl Kızdarı*, Bişkek: Mamleketik Til cana Entsiklopediya Borboru, 2006, s.120; R. Otunbayeva, *Urkuya Saliyeva Sovet Biyliğin Kırgızstanda Ornoşuna Çon Salım Koşkon*, <http://barakelde.turmush.kg/news:164020>.

8 S.M.Abramzon, *Kırgızı i ih Etnogenetiçeskie i İstoriko-Kulturnie Svyazi*, Frunze: "Kırgızstan" 1990, s.143.

9 P. Düyşenbayev, *Tört Handı Tarbiyalagan Çığaın Ayal Çarkınayım*, <http://aimak.kg/taryhyi-okuyalar/2424-trt-handy-tarbiyalagan-chygaan-ayal-zharkynayym.html>, 29 Kasım 2014.

Kırgız toplumunda ve kültüründe tender normları yer almıştır. Fakat genelde 19. yüzyılın sonlarında Kırgız kadınları eşitsiz durumdaydı. Onların hayatı dini ve teamül hukuk normları ile nizam edilmekteydi.

Sovyet Döneminde Kırgız Kadınları

Sovyet dönemi Kırgız halkının sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında kökten değişikliklerin yaşandığı tarihi bir dönemdir. Kırgızların hayatının tüm yönlerine büyük etki gösteren bu dönem kadın haklarına da önemli katkıda bulunmuştur. 1917 Ekim Devrimi, Sovyetlerin kadınların toplumdaki statüsünü değiştirme deneyimlerinin dönüm noktası olmuştur. Sovyet yönetimi sırasında kadının statüsünü değiştirmek için verilen uğraşın dünyada eşine ve benzerine rastlanmaz, inanılmaz denemeler uygulanmıştır. Bu denemeler, ideolojik uygulamaları ve gerçekleştirme hızının yanı sıra uzun vadede sonuçları ile kendi zaman ölçeğinde çok büyük bir olaydı. İnsanların bilincinde bir darbe yaşanmış, halkların kültür yaşamında ve ailede derin bir değişim yapılmıştır. Kadının özgürleşmesinde ve kurtuluşunda büyük gelişmeler ya da kadın meselesi devrimsel yenilik yaşamıştır.¹⁰ Kadın meselesini çözmede devletin hedefi kadının toplumdaki statüsünü yükseltme yönündeydi. Kadınların özgürleşme süreci onların geleneksel görevlerini yerine getirme çerçevesinden çıkarak daha çok sosyalleşmeye yönelmiştir. Komünist Partisi tarafından Doğu kadınları arasında çalışmak için (yerli halkın özelliklerini hesaba katarak) özel usul ve yöntemler geliştirilmiştir. Kadınları özgürleştirmede çalışma yöntemleri bölgeye göre değişmekteydi.

1917'den başlayan kadın erkek eşitliği meselesi, sadece devrimci değil aynı zamanda ilerici adımdı. Kadın devletin çeşitli kurumlarına seçme ve seçilme hakkına sahip olmuştur. Kadına çalışma, eğitim ve toprak sahibi olma hakları tanınmıştır. Başlık parası, zorla ve erken evlendirme, çok eşliliğin yasaklanması asırlık ataerki dayanaklara darbe vurmuştur.¹¹ Kadınlar aktif şekilde toplumun her yerinde görev almakla beraber omuzlarına fazla yük almıştır. Çalışma saati sonrası gönüllü Sovyetlerde çalışan kadınlar zamanların çoğunu harcamakla birlikte ücret almıyorlardı.

Sovyet Hükümetinin ilk kanunları ve özel kararnameleleri, kadınların toplum ve aile içinde eşit haklarını onaylayarak yasal hale getirmiştir. Kadınları özgürleştirmede Sovyetlerin kararnameleleri 1919-1920'li yıllarda parti komitelerinde oluşturulan kadın bölümlerinde hayata geçirilmekteydi. Kadın bölümleri çiftçi ve işçi kadınların konferanslarını yapıyor, delege toplantılarını çağırıyor, kadınları sendika ve diğer kamu çalışmalarına ve iş hayatına çekiyorlardı. Kadın bölümlerinde kulüpler, delege toplantıları, kızıl köşeler, likbezler (okuma yazma bilmemesizliği giderme), kooperatifler vs. organize edilmekteydi. Tüm bu faaliyetler devlet kurumları ile geniş kadın kitlesinin bağlantı kurmasına hizmet etmiştir. Kadın bölümleri parti kontrolü altında olsa da, bağımsız değilse de, ne kadar dekoratif görünse de toplumun sesi olmuş ve iktidarın kadın sorunlarına önem verdiğini göstermiştir.

Sovyetlerin uyguladığı kotaya göre kadınlara ekonomi ve devlet yönetiminde üst düzey görevlerin üçte biri ayrılmıştır. Kadınların istihdamı ve çalışma koşulları için devlet denetimi uygulanmıştır. Çok çocuklu aile, kahraman anne¹² ve emziren kadınlara sınırlı da olsa muafiyet, kolaylıklar verilmiştir.

Yerel halk temsilcilerini devlet yönetim işlerine çekme, kançılara ve resmi yazışma işlerini yerel halkın diline çevirme çalışmaları Sovyet iktidarının kitle ile yakınlaşmasına ve kadınların Sovyet kuruluşuna katılımında büyük rol oynamıştır.

1920'li yıllarda gerçekleştirilen toprak-su reformu sayesinde göçebe hayatı yerine yerleşik yaşam tarzı uygulanmaya koyulmuş ve kadınlar kooperatiflere dâhil edilmeye başlamıştır. Toplumun siyasi ve kültür hayatında kadınların eşit üyesi olarak katılması kolektifleştirme zamanında tam olarak gerçekleşmiştir. 1930'da Kırgızistan'daki kolhozcuların yüzde 50'sini kadınlar oluşturmuştur. Gerçi kolhozcuların ağır emeği neredeyse bedava olsa ve çoğu haklardan mahrum kalsa da kadınların sosyal statüsü değişmeye yüz tutmuştur. 1935'de kolhoz başkanlarından 53'ü, Köy Sovyetlerinin başkanlarından 19'u, yardımcılardan 47'si kadın idi. Kadınlar işçi sınıfında da kalabalıklaşmaya başlamıştır. 1940'da 53 bin kadın çalışıyor ve bütün işçilerin yüzde 32'ni oluşturuyordu.¹³

10 C.S. Tatibekova, *Velikiy Oktyabr i Jenşini Kirgizstana*, Frunze: "Kırgızstan", 1975, s.112.

11 C.S. Tatibekova, *C.S. Raskrepoşeniye Jenşini-Kirgizki Velikoy Oktyabrskoy Sotsialističeskoj Revolyutsiei*, Frunze: "Akadmiya Nauk Kirgizskoy SSR" 1975, s.27.

12 Kahraman Ana, eski SSCB'de 10 ve üzeri çocuk doğuran ve büyüten annelere verilen en yüksek unvan. SSCB Yüksek Kurul kararı ile 8 Temmuz 1944'de uygulanmaya başlamıştır.

13 C.S. Tatibekova, *Jenşina Sovetskogo Kirgizstana v Borbe za Sotsializm i Komunizm*, Frunze: İlim, 1967, s.89.

Kadınlar için kurultay, konferans verme isteklerine yönetim önem vermiyordu. Yönetimde kadınlara garanti edilen kota gerçek hayatta uygulanmıyordu.

Toplumun kültür ve siyasi çalışmalarına kadınların katılması edebiyat, basın ve radyo, kültür müesseseleri, tiyatro gibi faaliyetlerin sayesinde artmıştır. Ülkede eğitim kurumları, enstitüler, kütüphaneler, kulüpler, müzeler açılmış ve Kırgız dilinde gazeteler çıkmıştır.

1925 Mart ayında Pişpek'te çiftçi, işçi ve gündelikçi kadınların Birinci Bölge Kurultayı gerçekleştirilmiştir. Kırgız halkının tarihinde ilk kez kadınlar, Komünist Partisi ve Sovyet hükümetinin temsilcileri ile 'kadın sorunundaki' ilk sonuçları gözden geçirmiş ve kadınların toplumda aktifleşmesi için tedbirlerin ana hatlarını belirlemiştir.

1925-1926 yıllarında eğitim işlerinde ilerleme devam etmiştir. Okuryazarlık okulları ile birlikte açılan teknik, tarım, pedagoji ve mesleki eğitim okulları ve kurslarda kızlar eğitim görmüştür. Moskova, Leningrad, Taşkent gibi şehirlere eğitim için kadınlar gönderilmeye başlamıştır. Tüm bunlarda Komünist Partisi Orta Asya Merkezi Bürosu'nun önceliği ile oluşan 'Hücum' kadın hareketi etkili olmuştur.¹⁴ Hücum hareketi kadınların asırlardır eve kapatılmasına, toplumdan izole edilmesine karşı çıkan bir kuruluştur.

1934 yılından itibaren Kırgız kızları ve erkekleri düzenli olarak Leningrad (şimdiki Petersburg) koreograf yüksek okuluna gönderilmeye başlamıştır.¹⁵ Devlet politikası Kırgız aydınlarının gelişmesini sağlamıştır. Aydınların arasında kadın sayısı az değildir.

Kırgız kadınları özellikle sanat ve edebiyat dünyasında kendi varlığını hissettirmiştir. Sinema, tiyatro, bale, yönetmenlik mesleklerinde ilk adımlarını atan ve unutulmaz iz bırakanlar Kırgız kadınları arasında; Tattıbübü Tursunbayeva, Bübüsara Beyşenaliyeva, Sabira Kümüşaliyeva, Baken Kızıkeeva, Darkül Küyükova, Sayra Kiyizbayeva, Nurkamal Cetikaşkayeva, Camal Seydakmatova, Dinara Asanova ve diğerleri sayılabilir.

İkinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Kadın

İkinci Dünya Savaşı sırasında Kırgız kadınlarının tarihi rolü büyüktür. Kadınlar, savaşın ilk günlerinden itibaren erkek mesleklerini öğrenerek tarım ve sanayi çalışmalarını aksatmadan yürütmek zorunda kalmışlardır. Cepheye 1395 kadın gitmiştir.¹⁶ Bunların bir kısmı pilot, keskin nişancı ve mitralyözcü görevinde bulunmuştur. Diğer kısmı hemşirelik yaparak binlerce askerin hayatını kurtarmıştır. Partizan (gerilla savaşı) bölüklerinde radyotelgrafçılık ve istihbarat, keşif kolunda başarılı olmuşlardır.

İkinci Dünya Savaşı ülkenin toplum hayatındaki durumunu kökten değiştirmiştir. Kadınlar kitle şeklinde toplumla bütünleşmiştir. Kadınlar hakkındaki ezelden mevcut olan genel görüş köklü değişime uğramıştır. Kadının çalışmadığı hiçbir kurum, müessese kalmamıştır. 1941 yılında sanayide 12 bin 600 kadın çalışıyorsa, bu sayı 1944'de 22 bin 300'e kadar çıkmıştır. Kırgızistan'ın kadınları savaş döneminde ağır yükü sonuna kadar taşımıştır.

Savaşın sonuçları demografik yapıya ve kadınların çalışma hayatına büyük etki göstermiştir. Çalışan kadınların sayısı 1982 yılında 1940 yılına nazaran yüzde 13 artmıştır. Makine ve metal işletme şubelerinde kadınların sayısı çoğalmaya başlamıştır. Belirtilmesi gereken kadın gücü şehirden çok kırsal kesimlerde tarımda ağır ve az maaşlı işlerde çok kullanılmıştır. Pamuk, tütün toplama ve onların ilk işlenmesi kadınların (daha çok doğum yapma yaşındaki) 'imtiyazlı' iş alanı olmuştur. Fakat kadınlar hem ağır hem zararlı işlerde de çalışmalarını yürütmüştür. Kadınlar kolhoz çiftçiliğin ve tarımın gelişmesi için aktif çalışmayı sürdürmüştür. Bir sürü Kırgız kadını kolhoz başkanı, kolhoz yönetimi görevinde ve tarım çalışmalarında başarıları ile tüm ülke tarafından tanınmıştır. Örneğin, Zuurakan Kaynazarova¹⁷ tarımda şeker pancarı üretiminde Kırgızistan'ı tüm SSCB'ye tanıtmada en parlak örneklerden biri sayılmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında farklı davranışı ile insanları şaşırtan diğer bir kadın Toktogon Altıbasarova olmuştur. Leningrad şehriden tahliye edilen çocukların bakımı ile uğraşan Toktogon

14 A. Kanimetov, *Razvitie Narodnogo Obrazovaniya v Sovetskoy Kirgizii*, Frunze: "Mektep", 1969, s.33.

15 A.E. İzmaylov, *Oçerki po İstorii Sovetskoy Şkoli v Kirgizii za 40 let*, Frunze: "Nauka", 1957, s. 41.

16 Jivotovskaya, N.P. *Jenşini Kirgizii-Patriotki Svoey Rodini (Trudovie Podvigi i Uçastie Jenşin Kirgizstana v Velikoy Oteçestvennoy Voyne Sovetskogo Soyuza 1941-1945gg.)*, Frunze: Kirgosizdat, 1963, s.75.

17 *Vosstanovlenie i Razvitie Narodnogo Hozyaystva (1946-1964)*, <http://www.open.kg/about-kyrgyzstan/history/kyrgyzstan-during-the-soviet-period/561-vosstanovlenie-i-razvitie-narodnogo-hozyaystva-1946-1964.html>, 13 Haziran 2014.

Altıbasarova'ya hemşerileri 'efsane kadın' diyorlardı. Toktogon kendi 8 çocuğu ile '150 çocuğun anası' olarak da bilinmektedir. 16 yaşındayken kimsesiz Rus çocuklara sahip çıkmış ve 1942'den itibaren 10 sene boyunca ilgilenmiştir. Toktogon, dağılıp giden Rus çocukları öz çocukları gibi sevdiğini belirtmiştir. Hakkında belgesel çekilmiş ve heykeli Bışkek'e dikilmiştir. Toktogon vefat edince başsağlığı dileyen Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev; "Toktogon Apa'nın hayatı ve cesareti her zaman Kırgızlar için parlak bir örnek olacağını" belirtmiştir.¹⁸

Kadınların ev hayatından 'kurtuluş' hareketi önemli ölçüde meslek edindirme temposundan geride kalmıştır. Çünkü Sosyal altyapının geliştirilmesi planlanana göre çok daha yavaştı. Sovyet ekonomisi derinlemesine değil ekstensif, yayılan ve genişleyen faktörler esasında ucuz işgücü, nüfusun doğum oranının artışı sayesinde gelişmekteydi. Bundan dolayı 1970'li yıllarda kadın ve erkek eşitliği nasıl olmalı düşüncesi değişime uğramış ve 'aile politikası' teorik açıdan incelemeye alınmıştır. Araştırmacılar, doğum oranının azalmasını 'kadınların ikili yükünden' (hem ev işleri, hem çalışma hayatı) kaynaklandığı sonucuna varmıştır.¹⁹ Bundan dolayı kadınların yükünü azaltma önlemleri alınmaya başlamıştır. 'Aile politikasının' temeli çalışan kadınlara maddi yardım ve çok çocuklu annelere çeşitli kolaylık sağlama olmuştur.

Eğitim gibi sağlık hizmetleri de bedava idi. Fakat sağlık alanında çözülmemiş bir sürü sorun mevcuttu. Kadın ve bebek ölümleri yüksekti, kırsal bölgelerde kadınlar ve çocukların yüzde 80'i kansızlıkla boğuşmaktaydı, yeni doğan bebeklerde raşitizm, zayıflık, bağışıklık sorunları ve buna benzer hastalıklar artmıştı.²⁰ Tüm bunlara rağmen kadınlar, kültürel ve eğitim kurumlarının, kütüphanelerin, müzelerin, kulüplerin, filmin, radyonun ve televizyonun gelişmesinde aktif katılımında bulunmuştur.

Kırgızistan kadınlarının şimdiki durumunun kökleri Sovyet döneminde yatmaktadır. Bu dönemde kadının statüsünün genişletilmesindeki başarılarla rağmen teori ile pratik hayatta tutarsızlık devam etmiş ve ayrımcılık yer almıştır. Sonuç olarak, Sovyetlerin deneme yanılma kararnameleleri ile kadın hakları toplumda ve ailede iyi ya da kötü eşitlenmiştir. Ne ilginçtir ki, Kırgızistan'ın Sovyet döneminde 'kadın meselesi' ilmi araştırma konusu olarak çalışılmamıştır.

Kadınların Kırgız toplumundaki yeri ve rolü Kırgızistan'ın sosyal, ekonomik, siyasi ve kültür hayatında yaşanan köklü değişikliklerle ve süreçlerle sıkı bağlıdır. Kırgızlar, Çarlık Rusya İmparatorluğu'na dâhil edilince Batı uygarlığı ve kültürüne doğru yön almıştır. Özellikle Sovyet döneminde kadın eşitliği konusunda değerler ve tutumlarda ileri adımlar atılmıştır. SSCB zamanında kadın sorunundaki olumlu gelişmeler ve süreçler katı ideoloji diktesinde parti ve kurumlar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Belgeler, Sovyet hükümetinin yüzyılların oluşturduğu geleneksel ailedeki hak ve sorumlulukların dağılımını değiştiremediğini göstermektedir. Tam tersi kadınların evdeki görevlerine ek olarak yeni bir sömürü şekli 'toplum işlerinde ve üretimde' çalıştırma gibi yeni bir boyut kazanmıştır. Bu yüzden geçmiş abartmak ve idealize etmek hata olur. Zıtlıklar, kadınların milli, mesleki, bölgesel gibi farklı alanlarda eşitsizlikleri, anne ve çocuk sağlığını korumada sorunları her zaman hayatın gerçeklikleri olmaya devam etmiştir. 1990'lara kadar kadın ve erkek eşitsizliği ekonomi ve siyasette belirgindir.

Sovyet döneminde kadın meselesinde devrimsel gelişmeler, birçok başarılı çalışmalar yürütülmekle birlikte cinsiyet eşitsizliği giderilmemiştir. Sovyet dönemindeki kadın sorunlarını ilgilendiren kaynaklar, kitaplar ve bilgiler eleştirel yaklaşımla ele almayı gerektirmektedir.

Bağımsız Kırgızistan Dönemi

1) Pazar Ekonomisine Geçiş Sürecinde Kadınların Rolü

Kırgızistan'ın bağımsızlık kazanması ile başlayan dönemde, ulusal ve sivil kimliğin yeni eşitliği sorununa özel bir ilgi duyulmaktadır. Günümüzde, bir yandan Kırgızların milli, manevi ve kültür geleneklerini canlandırma uğraşı verilirken, diğer yandan cinsiyet politikasını gerçekleştirmek için küresel ve liberal eğilimleri uygulama çalışmaları yürütülmektedir. Bu dönemde, demokratik yönetime ulaş-

¹⁸ Atambayev: Toktogon Apa 16 Caş Külğün Kuragında 150 Balaga Ene Bolgon, <http://sputnik.kg/society/20150613/1016036051.html>, 13 Haziran 2015.

¹⁹ S.Bekhodjayeva, Sotsialno-Ekonomiçeskie Problemy Truda Jenşin v Narodnom Hozyayastve Kirgizii, Frunze: İlim, 1978, s. 78-79.

²⁰ K.A.Bekturganova, "İstoriçeskaya Rol Jenşini v Sotsiaslno-Ekonomiçeskoy i Kulturnoy Jizni Kirgizstana: XX Vek", *Kirgizsko-Rossiyskiy Slavyanskiy Universitet*, yayınlanmış doktora tezi, Bışkek, 2009, s.54.

mada ve pazar ekonomisine geçişte toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için yeni imkânlar meydana getirmekle beraber engeller de oluşmuştur. Katı bir merkeziyetçi planlamasına, Sovyet ilkesinin eşitlikçi ve sosyal güvenlik ortamına alışkın insanların çoğunluğu için pazar ekonomisine geçiş yolu oldukça zor olmuştur. Kadın ve erkek eşitliği konusu gerilemeye yüz tutmuştur. Kadınların toplumdaki durumu da zayıflamaya başlamıştır. Yeni tarz ekonomiye geçişte ortaya çıkan manzara, şiddetli işsizlik olmuştur. 2002 yılında kadınlarda işsizlik oranı % 14,3, erkeklerde % 11,2 idi.²¹ Kadınlarda işsizlik oranının en yüksek seviyede seyrettiği yerler kentsel bölgelerde (% 21,4) olmuştur. İşsizlik beraberinde ülkeye moral çöküntüsü ve yoksulluk doğurmuştur. Yoksulluk ülkenin en hassas sorunlarından biri olarak seyretilmiştir. Halkın yüzde 71'i yoksulluk çekmekte idi ve bunların yüzde 20'si yoksulluk ötesinde içler acısı hayat sürdürmektedir.

Ekonomi ile sosyal durumun yaşadığı şokun, kadın ve erkek eşitliğine etkisi ve tepkisi oldukça sarsıcı olmuştur. Bu şok erkeklerde ortamı suçlama, yetersizlik tablosu, suça yönelme, kompleksli davranma, alkolizm gibi çaresizliklerle kendini göstermiştir. Kadınlar ise ailesini koruma içgüdüsü ile pazar ekonomisi ilişkilerine çabuk uyum sağlamıştır. Kadına karşı artan baskıya rağmen, ailesini ayakta tutabilmek için kadın içgüdüsü ile daha önce yapmadıkları basit ticaret ve el sanatları gibi işlere yönelmiştir.

Yüksek işsizlik koşullarında kadın girişimciliği (özellikle küçük işletmeler) birçok aile için esas geçim kaynağı olmuştur. Kırgızistan'da kadın girişimciliği sanayi, el sanatları, danışmanlık, eğitim, geleneksel tıp, güzellik hizmetleri gibi alanlarda yaygınlaşmıştır. Malı toptan fiyattan satın alarak perakende pazarına tüketim malı tedarik eden (çelnochny biznes) küçük çapta ticarete uğraşanların yüzde 70'ini kadınlar oluşturmıştır.²² Yurtdışından mal alıp satma işinde, orta ve yüksek okul mezunları olan kadınlar öncülük etmiştir. Günümüzde Kırgızistan'ın pazarı giysi, mobilya, gıda ve teknoloji aletlerinin ucuzluğu ve bolluğu ile bilinmektedir. Bu da kadınların emeği ve büyük katkısı sayesinde gerçekleşmiştir.

Mal alıp satma veya üretme kadınlara iş deneyimi kazandırdı, yaşam koşullarını iyileştirdi, iletişim çemberini genişletti, özgüven kazanmalarını sağladı. Öte yandan küçük çaptaki ticaret kadınların sağlığını olumsuz etkiledi, ailesi ve evine zaman ayırmada, dinlenmede büyük sıkıntı, zaman yetersizliği yarattı. Kadınların benzer çalışmalarda ödediği bedel ciddi boyutlara ulaştı.

Ekonomik reformların, dönüşümlerin en acı süreçlerinden biri özelleştirme olmuştur. Özelleştirme toplumun sosyal ve manevi yapılarını kökten değiştirmiştir. Bu özelleştirmeye kadınların katılımı eksik kalmış ve verdiği kayıp sadece ekonomide değil siyasette de belirginleşmiştir. Sosyal güç olarak kadının bu sürecin kenarına itilmesi günümüze kadar yönetim tarafından tanınmamaktadır.

İşgücü piyasasında zor durumda kalan kadınların en savunmasızları; küçük yaşta çocuk sahipleri ve engelli çocukları olan kadınlar, dul veya boşanmış kadınlar, eğitim kurumunun yeni mezunları, evlenmemiş anneler olmuştur. Nüfusun savunmasız katmanlarına çoğunlukla kırsal kesimde yaşayan çok çocuklu aileler de eklenmiştir. Çok çocuklu ailelerin yoksulluk oranı yüzde 90'a varmaktadır.²³

Kadınların omzuna yüklenen fazla sorumluluk hem kadınların, hem çocukların sağlığına zarar vermektedir. Çocuk ve kadınların ölümü yüksek orandadır. Hamile kadınların yüzde 60'ı kansızlıkla mücadele etmektedir. Eskiden de sayısı yetersiz olan kreşler kapanmakta, devletin çocuk beslenmesine yardımı gittikçe azalmaktadır. Tüm bunlar Kırgız milletinin sağlıklı neslinin oluşmasına büyük engel oluşturmaktadır. Ekonomik krizde çok çocuklu ailelerin durumu büyük sorun haline gelmektedir.

Sözleşmeye dayalı iş verme sistemine geçiş ve devletin kadro politikası üzerinde eksikliği, pazar ekonomisinde kadınların korunmasını zayıflatmıştır. Örneğin, 2006'lı yıllarında erkeklerin maaşı (3057,2 som) kadınların maaşından (1909,5 som) 1,6 kat yüksekti. Ortalama emekli maaşı kadınlarda 784 som ise, erkeklerde 920 som idi.²⁴ Kadına yönelik şiddet sorunu artmış ve kız kaçırma geleneğinin tekrar arttığı görülmüştür. Din, toplumun artan manevi yoksullaşmasından kurtulmanın tek çaresi olarak algılanmaya başlamıştır. Geçmişe dönme arzusu kadının toplumdaki statüsünü sarsmaya başlamıştır.

2015 istatistiklerine göre Kırgızistan'da, 2 milyon 917 bin erkek ve 2 milyon 978 bin kadın mev-

21 Jenşini i Mujçini Kırgızskoy Respubliki 2010-2014, 'Natsionalny Statışeskiy Komitet Kırgızskoy Respubliki', Bışkek: 2015, s.13.

22 Konventsia o Likvidatsii Vseh Form Diskriminatsii, www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/0360795R.pdf.

23 T, Umetaliyeva, E. Aytkulova, A. Solomatova, *Rol Gosudarstva v Prodvijanii Prav Jenşin v Kırgızstane*, s.9, www.gender.cawater-info.net/.../umetalieva_aytkulova_solo..

24 Jenşini i Mujçini Kırgızskoy Respubliki, s.15.

cuttur. Diğer bir deyişle bin kadına 980 erkek, yüzde 50,7 kadın ve yüzde 49,3 erkek demektir.²⁵ Sosyologlara bakılırsa, kadın erkek sayısındaki farka rağmen kadınların istihdamı erkeklere nazaran fazladır. Sosyologlar, erkeklerin geleneksel mesleklerde çalışmayı tercih ettiklerini, kadınların ise yeni meslekleri öğrenmeye çalıştıklarını belirtmekte. Fakat kadınlar ailesini geçindirmek için birkaç işte çalışmaktalar. Hatta kadınların bir kısmı çocuklarını akrabalarına bırakıp para kazanmak amacıyla komşu ülkelere gitmişlerdir. Buna benzer sorunlardan dolayı kadınların yönetici kademelere gelmesi de zorlaşmaktadır.

Yine de, sosyal ve ekonomik dönüşümler kadınların toplumdaki konumunu radikal şekilde değiştirmiştir. Pazar ve piyasa ilişkileri, yeni bir toplumsal katmanı yani kadın girişimcileri ortaya çıkarmıştır. Kadınlar Kırgızistan ekonomisinin yeniden dönüşümünde faal harekette bulunmuş ve kendilerini başarılı lider ve güvenilir ortak olarak göstermişlerdir.

2) Kadın Kuruluşları ve Çalışmaları

Kırgızistan, Türkistan'da bir "demokrasi adası" olarak kabul edilmektedir. Bu unvan bölgede sadece tek parlamenter ülke olduğu için değil, aynı zamanda kadın ve erkek eşitliği için de şartları geliştirmeye çalıştığından verilmektedir. Bağımsız Kırgızistan döneminde cinsiyet eşitliği, kadının gerçek potansiyelini ortaya çıkarmada ve toplum hayatına uyum sağlamada şartlar oluşturmaktadır. Sovyet dönemindeki Kırgız kadınlarının sorunlarını tekrar gözden geçirme, yeniden değerlendirme ve eleştirel düşünceye ihtiyaç doğmuştur.

Ülkede cinsiyet politikasıyla ilgili bilimsel konferanslar, sempozyumlar, yuvarlak masa tartışmaları gerçekleştirilmiştir. R.T. Aytmatova, G.K. İbrayeva, A.K. Karasayeva, M.A. Karıbayeva, L.Ç. Sıdkova, A.S. Tabışaliyeva, B.G. Tügelbaeva, A.B. Elebayeva ve diğer bilim adamları ile siyasi figürlerin ilgi çekici çalışmaları meydana gelmiştir.

Sovyet döneminde Cumhuriyet Kadın Kurulu, Merkezi Kadın Komitesi öncülüğünde partinin direktifleri ve yönetmelikleri doğrultusunda Sovyet kadınları arasında önemli çalışmalar yürüttüğü gibi; günümüzde kadının toplum ve devlet yönetimine çekmede önemli rolü, sivil toplum kadın kuruluşları, ulusal ve uluslararası örgütler yerine getirmektedir. Toplumun siyasi hayatında çok çeşitli kadın müesseseleri ve kuruluşları meydana gelmiştir. Kadın kuruluşlarının çalışmaları, amaçları ve anlamları farklı olmakla beraber emelleri tek konuda, Kırgızistan kadınlarının sosyal-ekonomik statüsünü yükseltmede birleşmektedir. Ama yine de Kırgızistan Cumhuriyeti'nin modern kadın hareketi, toplumun siyasi hayatında bireysel girişimcilerin inisiyatifine dayalı olarak tanımlanmakta ve çoğunlukla marjinal bir durum gibi algılanmaktadır. Sonuçta kadınların kamu politikası üzerindeki etkisi zayıf kalmaktadır. Cinsiyet politikasını başarılı yürütmek için devlet ile sivil toplum kuruluşların birlikteliği gerekmektedir.

Günümüz Kırgızistan'ında 2 bin civarında sivil toplum kuruluşu faaliyet göstermektedir. Bunların 160'ı kadın haklarını koruma alanında çalışmaktadır.²⁶ Çoğu kadın STK'ları uluslararası kuruluş ve hareketler ile birlikte çalışmaya uğraşmakta ve başarmaktadır. Kırgızistan'ın sivil toplum kuruluşları ülkeye çeşitli uluslararası kalkınma ajanslarının gelmesiyle hızla gelişmeye başlamıştır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, kadın sivil toplum kuruluşlarının teşkilatlanmasına ve gelişmesine yardımcı bulunmaktadır. **Ülkenin başkenti Bişkek'te** cinsiyet sorunları ile ilgili 65 sivil toplum kuruluşu bulunmakta ve kadın hakları, yardımlaşma, kredi birlikleri gibi alanlarda çalışmaktadır. Bu kuruluşların bazıları eğitim gibi birçok konuda (proje ve program hazırlama vs) danışmanlık hizmetini de vermektedir.²⁷

Kadın Sivil Toplum Kuruluşları cinsiyet politikasının ilerlemesi sürecinde aktif **çalışmaktadır**. Bunlar, Kırgızistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı nezdinde Milli Konsey ve Kırgızistan Cumhuriyeti Hükümeti nezdinde Kurumlar arası Konseyine dâhil olarak ulusal kalkınma programlarının uygulanmasına katkıda bulunmakta, Çalışma ve Sosyal Koruma Bakanlığında fikir alış verişini yapmakta ve insan haklarının korunmasına ilişkin süreçlerde önemli rol oynamaktadır. Kadın STK'ların "Kırgızistan Cumhuriyeti Aile Kanunu" tartışmasına ve kabulüne önemli katkıları vardır. **Özetle, Kırgızistan'daki kadın hareketi daha yolun başında** diyebiliriz. Örgütler arasında birliktelik mevcut değildir ve genel durum konusunda bilgi eksikliği vardır. Ama yine de onları birleştiren amaç; kadın gücünü, potansiye-

25 Jenşini i Mujşini Kırgızskoy Respubliki, s.13.

26 A. Karasayeva, Kırgızkaya Obşına: Traditsiya Nasiliya Nad Jenşinoy, Nenadejnost Tendernoy Zaşıtı, Bişkek: Soros, 1996, s.46.

27 A.B. Elebayeva, Mesto i Rol Jenşini v Tsivilizovannom Obşestve, Jenşina i Obşestvo, Bişkek 1996, *Sborniki, Dokladi PROON, Otçeti Kırgızskoy Respubliki po Çeloveçeskomu Razvitiyu za 1995-2006gg. i dr.* s.29.

lini toplumda, siyasette ve ekonomide yükseltmedir. Son zamanlarda ise cinsiyet eşitliği fikrini gerçekleştirmeye yönelmektedir.

3) Cinsiyet Politikası

Sovyet zamanında, kadın milletvekili kotasında yüzde 30'luk oran oluşturulmuştur. Bağımsız Kırgızistan'da ise eski Sovyet kota sisteminden vazgeçilerek eşit haklarda seçilme yoluna başvurulmuştur. Bu da kadınların seçilmesinde sayının azalmasına yol açmıştır. Örneğin 1995 seçimlerinde "Cogorku Keneş"e (Meclis'e) ancak 5 kadın girebilmiştir. 1999'da ülke çapında 102 yöneticiyi göreve atamada ancak 5 kadın bürokrat olabilmıştır. Bölge, şehir ve reyon yönetiminde kadınlar yüzde 23,6'lık pay kazanabilmiştir.²⁸ Kırgızistan'ın yüzde 52'lik nüfusuna sahip olmakla birlikte, kaderini belirleyen yapı ve yönetimden nasibini alamamış durumda kalmışlardır. Siyaset ve siyasi yapıda erkeklerin dünya bakışı hâkim olmaktadır. Bu da kadın sorununun çözümsüz kalışını ispatlamaktadır.

Seçimlerde kadınların bu kadar zayıf olmasının diğer bir nedeni de, Kırgız toplumunun arayış içinde olmasıdır. İşsizlik, ekonomik çöküntü ve çaresizlik insanları geçmişe ve milli değerlere dönüş, dini canlandırma, tüm sıkıntıları din üzerinden çözmeye çalışmak gibi çarelere sarılmasına sebep olmuştur. Aile geçimini sağlamak için uğraşan, yurtdışında çalışan ve zaten zayıf olan kadın statüsü siyasi alanda sarsılmış gereken atılımı yapamamışlardır.

Kırgızistan'da kadın ve cinsiyet sorunlarının gözden geçirilmesi ve yeniden düşünülmesi 1995'de başlamıştır. Kırgızistan Cumhuriyeti Cogorku Keneş'i, kadın haklarına ilişkin BM'nin 4 maddesini onaylamıştır. 1996 yılı kadın yılı ilan edilmiştir. Aynı yıl Hükümetin nezdinde Aile, Kadın ve Gençlik Komisyonu, Kırgız Cumhuriyeti Parlamentosunda Aile ve Kadın İşleri Komisyonu kurulmuştur. Kırgızistan'daki erkek ve kadınların durumunu, ülkenin sosyal-ekonomik sürecine katkısını, faaliyetini araştırmak ve kadın sorununa ilgi çekmek amacıyla Milli İstatistik Komitesi bilgileri ve verileri kullanarak her sene istatistik bilgi çalışması yayınlanmaktadır. Kadınların ilerlemesi için ulusal 'Ayalzat'(kadın) (1996-2000 yy) ulusal programı geliştirilmiştir. Ayalzat'ın programında- yoksullukla mücadele etme, kadınların sağlığını koruma ve eğitimini ilerletme, girişimciliği geliştirme, karar almada kadın temsilcilerin seviyesini yükseltme vs. yer almaktadır. Tüm bölgelerde, programların uygulanması için 'Bilim', 'Madaniyat' (Medeniyet), 'Manas', 'Araket' (Hareket), 'Emgek' (Emek) kadın merkezleri oluşturulmuştur.²⁹ 'Bilim'- eğitim geliştirme stratejisi, eğitim reformu, kadınların eğitimini yükseltme; 'Madaniyet'-kadınların kültürünü toplumun değişimine göre yönlendirme, toplumun kadınlara olan ayrımcı düşüncesine karşı savaşıma, kadınların durumuna katkısı olan milli gelenekleri destekleme; 'Manas'- kadın sağlığını korumada ve onların sağlığını koordine etme; 'Araket'-yoksulluğu ortadan kaldırma, kadınların istihdamı, kadın girişimciliğini geliştirme; 'Emgek'-kadın işsizliğini azaltma, kısa kurslar sayesinde kadınlara yeni iş yeri oluşturma gibi görevleri üstlenmiştir.

Eylül 2000'de Kırgızistan'ın da dâhil olduğu 191 ülke binyılın bildirisini kabul etmişlerdir. Deklarasyonda tüm ülkelerin barış, güvenlik, kalkınma, çevre sorunları, insan hakları ve yönetim gibi ortak aktüel sorunları ve görüşleri yansıtılmaktadır. Cinsiyet politikasının devlet yapısında ilerlemesinde Kırgızistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 27 Ağustos 2002'de kabul ettiği 'Kadınları devlet yönetimine çekme' kararnamesi etkili olmuştur. Kararname sonucunda bazı devlet yönetim makamlarına kadın liderler atanmıştır. Fakat 2005'de 'Kırgızistan Cumhuriyeti'nde Cinsiyet Eşitliğinin Sağlanması' adıyla gerçekleşen Milli Cinsiyet Kongresi, devletin planladığı cinsiyet eşitliği çalışmasının yeterli olmadığını belirtmiştir. 2005 yılında milletvekilliği seçim sonucunda Meclise bir tane bile kadın seçilememiş ve Cumhurbaşkanı'nın kararnamesi ile Mecliste cinsiyet gelişimi üzerine özel temsilcilik kurulmuştur. Fakat 2007'de bu kararname iptal edilmiştir.

Kırgızistan'ın cinsiyet politikasına verdiği önem 2006'da Kırgızistan Cumhurbaşkanı'nın "Cinsiyet politikasını geliştirme üzerine tedbirler" adlı kararnamesinde kendini göstermektedir. Kararnamede, ekonomi ve siyasetteki yapısal değişimler cinsiyet politikası açısından tam olumlu adım atılmadığını, kadınların erkeklerle eşit şekilde hak, hürriyet ve şartlar oluşturmadığını vurgulamıştır. Kadınların devlet yönetiminde, kamu kurumları ve yerel yönetimlerde, karar alma mevkilerinde ancak yüzde 30'luk azın-

²⁸ A.B, Elebayeva, Mesto i Rol Jenşini v Tsvilizovannom Obşestve, Jenşina i Obşestvo, Bişkek 1996, *Sborniki, Dokladi PROON, Otçetti Kirgizskoy Respubliki po Çeloveçeskomu Razvitiyu za 1995-2006gg. i dr.s.82.*

²⁹ T, Umetaliyeva, E. Aytkulova, A. Solomatova, *Rol Gosudarstva v Prodvijenii Prav Jenşin v Kirgizstane*, s.12, www.gender.cawater-info.net/.../umetalieva_aytkulova_solo.

lıkta kaldığı da belirtilmiştir.³⁰

Cinsiyet politikasının geliştirilmesinde önemli başarılarından biri de meclis seçimleri için parti listelerinden kadınlara ayrılan adaylar kontenjanının Seçim Kanunu'na dâhil edilmesi olmuştur. Bundan dolayı 2007'de mecliste kadınların sayısı yüzde 25'e çıkabilmiştir. Bir başka deyişle, Müslüman ülke sayılmasına rağmen yönetimde kadınların sayısı zamanla artmaktadır. Kadınlar, mecliste yüzde 20 ile 30 arasında, Merkezi Yönetim Komitesinde yüzde 33 civarında ve Yüksek Mahkeme yargıçlarının yüzde 60'nı kadınlar oluşturmaktadır. Ülkenin eski Cumhurbaşkanı Roza Otunbayeva'nın: "Meclisteki yüzde 30'luk kadın varlığı bile zorluklarla elde edilmiştir. Önümüzde 2030 yılına kadar kadınların sayısını yüzde 50'ye çıkarma görevi beklemektedir"³¹ sözü çok yerindedir. İleride kadınları sadece pasif yönetimde değil önemli görevlere getirmeyi planlanmaktadır.

Günümüzde cinsiyet politikasını uygulamak için çok sayıda kamu kurumları ağı mevcuttur:

1. Kırgızistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı altında Kadın, Aile ve Cinsiyet Gelişimi ile ilgili Ulusal Kurul;

2. Cumhurbaşkanlığı idaresinde Ekonomik ve Sosyal Politikalar Bölümü;

3. Hükümet idaresinde Sosyal Kalkınma Bölümü;

4. Mecliste, Gençlik, Cinsiyet Politikası, Beden Eğitimi ve Spor Komitesi;

5. Bakanlık ve diğer kuruluşlarda cinsiyet politikasıyla ilgili yetkili şahıslar ve yapılar.

Böylece Kırgızistan'da son yıllarda cinsiyet eşitliği hareketinde gözle görülür gelişme yaşanmıştır. Cinsiyet politikasını başarılı uygulamada devletin ve sivil toplum kuruluşlarının birlikteliği ve yeni yollar aramada toplumun ve siyasetin anlaşma noktasını bulma arayışı gerekmektedir. Kadınların toplumdaki net olmayan konumu, Doğu'da 'kadın sorununu' çözmede karışıklıkların çokluğu ve kadın hareketini çağımızda geliştirmede zorlukların olması bir gerçektir. Bazı dini ve kültür gelenekler, kadınların karar alma aşamasına geçmesine engel olmaktadır. Örneğin, son dönemlerde popülerlik kazanan ve hükümet tarafından desteklenen 'Aksakal Sotu' (yaşlılar mahkemesi) mevcut. Fakat bu mahkeme sadece yaşlı erkeklerden oluşmaktadır. Böylece akıl ancak erkeklerde olur ortaçağ düşüncesi ve mantığı tekrar canlanmaktadır.

Siyasi partilerde de kadınlara nerdeyse yer verilmemektedir. Hiçbir siyasi parti kadınları siyasi güç, ülkenin stratejisini tek başına belirlemede yetenek olarak görmemektedir. Partilerin programında kadınların siyasete ve parti işlerine katılımını sağlama ve üst makamlara getirme gibi teşvik ve niyet eksiktir. Kadın, durumunu dışarıdan düzeltilmesi gereken bir nesne olarak kabul edilmekte veya görülmektedir. Kadının kendi inisiyatifini geliştirmeye ihtiyaç duyulmamaktadır. Muhtemelen bu nedenle kadınlar siyasi partilerde çoğunluk kazanamamaktadır.

Tüm zorluklara rağmen, Kırgızistan'da kadınların rolü gittikçe sağlamlaşmaktadır. Devletin gereken desteği ve uluslararası kuruluşlarla çeşitli alanlarda planlanan faaliyetlerin uygulanması yoluyla Kırgız kadınları ülkenin gelişmesine katkıda bulunacak tüm yeteneklere sahiptir.

Sonuç

Tarihi süreçte Kırgız kadınlarının görevi ve fonksiyonları geleneklere göre ayarlanmıştır. Kırgızların, Çarlık Rusya'ya dâhil olmakla beraber geleneklerinde belirgin değişiklikler yaşanmamıştır. Esas değişim Sovyet döneminde gerçekleşmiştir. Sovyetler, Kırgız halkını cinsiyet yapısı dâhil her açıdan, hayatın her alanında etkilemiştir. Kadınların bağımsızlığında ve azat edilmesinde şüphe götürmez başarılar yaşanmıştır. Kadın sorununu çözmek için Sovyetlerin belli bir amaçla güdülen politikası alkışlanacak bir durumdur. Kadın çalışmaları Komünist Partisi kontrolünde gösteriş için yapılsa bile toplumda kadının durumunu anlamaya ve yükseltmeye atılan adımlardır. Fakat kadın erkek eşitliği pratikte ve teoride farklı olarak varlığını yürütmekteydi. Kadın ve erkeğin cinsiyet rolleri Sovyet ideolojisine göre yapılmaktaydı. Çoğu durumlarda olduğu gibi Sovyet rejiminin kadın konusunda iyi ve eksik yanları görülmektedir. Bir taraftan göstermelik, vitrin gibi kullanılmakta diğer taraftan da kadınlara bazen gerçek, bazen eksik olsa da haklar tanınmıştır. Özellikle sömürü bölgelerindeki kadınların sağlık durumları, hayat ve çalışma şartları ağırdı. Her Sovyet vatandaşı gibi kadın her çeşit işte çalışmak

30 A. Karasayeva, Kırgızkaya Obşına: Traditsiya Nasiliya Nad Jenşinoy, Nenadejnost Tendernoy Zaşıtı, Bişkek: Soros, 1996, s.56.

31 Roza Otunbayeva: Jenşini v Kırgızstane-Samaya Obrazovannaya Çast Obşestva, <http://knews.kg/2013.03.08/roza-otunbaeva-jenschinyi-v-kyrgyzstane---samaya-obrazovannaya-chast-obschestva/>.

zorundaydı. Çalışma, kadınlara fazladan yük getirirse de, toplumda yer edinme ve hayatını kazanabilme konusunda iyi bir sonuç elde etmiştir. Fakat abartıldığı kadar da kadınların durumuna çare bulunmamış ya da bulunmak istenmemiştir.

Günümüzde, Kırgız kadınları özellikle eğitim, sağlık, sanat ve hukuk alanında çoğunluk sağlamış durumdadır. Politika ve yönetimde kadınların eksikliği görülmeye devam etmektedir. Politika dünyası çoğu ülkelerde olduğu gibi erkeklerin egemenliği altındadır. Seçimlere aday kadınlara karşı seçmenlerin yaklaşımı da düşündürücüdür. Geçmiş değerlere, geleneklere, kültüre ve dine dönüş görüşü, kadınların geleneksel rollere bürünmesini istemektir. Erkeklerin siyasetteki üstünlüğü, toplumun sosyal ihtiyaçların a tek taraflı yaklaşma, önyargı gibi tehlikeleri ortaya çıkarabilir. Kadının isteklerini erkek politikacı anlayamaz ve kadın adına karar almada yanlış ve eksik yanları doğurur.

Sancılı geçiş dönemin olumsuz etkileri ve sonuçları tüm Kırgız halkına yansımıştır. Fakat hayatta kalma sınavında en çok kadınlara yük yüklenmiştir. Kırgız kadınlarının en büyük özelliği güçlü olmasıdır. Tüm dönemlerde, bütün zorluklara göğüs gererek iyi anne, eş, kardeş ve sadece kadın olarak kalmayı her zaman başarmışlardır.

Çağımızda Kırgızistan'da kadının yeri ve rolü yeniden tanımlanmaktadır. Son dönemlerde cinsiyet politikasında belirgin gelişmeler yaşanmaktadır. Cinsiyet politikası tüm toplumlarda sosyal adaleti sağlamak için güçlü bir silahtır. Kadınlar toplumun yarısını oluşturdıklarından hayatın her alanında kendini göstermektedir. Ancak, kadınlara karşı ayrımcılık yasaklansa da, anayasal hak verilse de, eşitlik sağlansa da kadın sorunu bazı sebeplerden dolayı zorluklarla karşılaşmaktadır. Bunlar, toplumun dini ve ataerkil gelenekleri; Sosyalizmin ve totaliter rejimin etkileri. Sosyalizmde, gösteriş toplantıları ve özel kotalar dışında kadınlara yönelik çalışmaların laik karakter taşımasına rağmen, kadınları kamu ve siyasi yaşama katılımı için yeni yöntemler ve teşvikler üretilmemiştir. SSCB'de seçimlerde kadınlara yapay özel kota ayrılmış ve kadınlar karar alma organlarda gerçek yetkisi yoktu. Siyasi hayatta da aktif olamıyordu. Bu nedenle kadınlar eskisi gibi ne zaman fark ediliriz ve devlet yönetimine davet ediliriz diye pasif rolde beklemektedir. Kadınların bizzat siyasi mücadeleye hazır olmayışı ve toplumda kadın liderlerin popülerliğinin zayıf kalması diğer bir sebeplerden biridir.

Kırgız kadınları siyasette neden aktif olamıyorlar? Toplumda 'kadının yeri' belli düşüncesi mi, yoksa yeterince bilgi sahibi olmaması mı? Kadın yönetime hazır değil görüşü de mevcut olmakla beraber, parlamento seçim çalışmaları para gerektiren faaliyettir. Kadınlar maddi açıdan zayıf olduklarından erkeklerle gereken rekabeti yürütememektedir. Seçimlerdeki hile işlerinde ve çalışma yöntemlerinde zayıf kalmaktadır. Cinsiyet politikasını başarılı uygulama görevi devletin çalışmasına bağlıdır. Politikada zayıf olan kadınlara siyaset eğitimi vermek, onları siyasete çekmek gerekmektedir.

Gelecekte, toplumun modernleşmesi ve küreselleşmesi süreci kaçınılmaz olarak cinsiyet eşitliğinde yeni sorunları ortaya çıkaracaktır. Bu yüzden devletin, toplumun 'narin, hassas' sosyal ilişkilerine dikkat etmesi gerekecektir. Kırgızistan Cumhuriyeti, kadınların toplumdaki durumu ve rolünü tarafsız analiz ederek, cinsiyet politikasını başarılı şekilde uygulayarak güvenle dünya topluluğuna girebilir.

Görüldüğü gibi, Kırgız toplumu kadın konusunda belli bir aşamaya gelmiş ve ilerleme göstermiştir. Fakat kadın halen ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Kadın sorununda başarılı olmak için insanların görüş, düşünce, algısı ve toplumun kadınlara olan yaklaşımını, tutumunu olumlu yönde etkilemek, değiştirmek ve eğitmek gerekmektedir. İnsanların, kadına bir anne, eş ve çalışan şahıs olarak bakmalarını sağlamak en önemli ve temel görevimizdir.

Kaynakça

- Abramzon, S.M, *Kirgiz i ih Etnogenetiçeskie i İstoriko-Kulturnie Svyazi*, Frunze-Kırgızistan 1990.
- Bekturganova K, *Doçeri Zemli Kirgizskoy*, Frunze-Kırgızistan 1983.
- Bekturganova, K. A, "İstoričeskaya Rol Jenşini v Sotsiaslno-Ekonomiçeskoy i Kulturnoy Jizni Kirgızstana: XX Vek", *Kirgızsko-Rossiyskiy Slavyanskiy Universitet*, yayınlanmış doktora tezi, Bişkek 2009.
- Bekhodjayeva, S, *Sotsialno-Ekonomiçeskie Problemi Truda Jenşin v Narodnom Hozyayastve Kirgizii*, İlim, Frunze 1978.
- Elebayeva, A.B, "Mesto i Rol Jenşini v Tsivilizovannom Obşestve, Jenşina i Obşestvo", *Sborniki, Dokladi PROON, Otçeti Kirgızskoy Respubliki po Çeloveçeskomu Razvitiyu za 1995-2006gg. i dr.* Biş-

kek 1996,

Gaziyev A, *Kurmancan-Datha-Nekoronovannaya Tsaritsa Alaya*, İlim Yayınevi, Bişkek 1991.

İzmaylov, A.E, *Oçerki po İstorii Sovetskoy Şkolı v Kirgizii za 40 let*, Nauka, Frunze 1957.

Jenşini i Muşını Kırğızskoy Respubliki 2010-2014 '*Natsionalny Staticheskiy Komitet Kırğızskoy Respubliki*', Bişkek 2015.

Jivotovskaya, N.P, *Jenşini Kirgizii-Patriotki Svoey Rodini (Trudovie Podvigi i Uçastie Jenşin Kirgizstana v Velikoy Oteçestvennoy Voyne Sovetskogo Soyuza 1941-1945gg.)*, Kirgosizdat, Frunze 1963.

Kanimetov, A, *Razvitie Narodnogo Obrazovaniya v Sovetskoy Kirgizii*, Mektep, Frunze 1969.

Karasayeva, A, *Kırğızkaya Obşina: Traditsiya Nasiliya Nad Jenşinoy, Nenadejnost Tjernoy Zashiti*, Soros, Bişkek 1996.

Karibayeva, M.A, Jenşini Kirgizstana: Resursı Politicheskoy Aktivnosti, *Jenşina i Vlast: İtogi Vıborov i Perspektivi*, Bişkek 2000.

Nabiyev, R.N, *İz İstorii Kokandskogo Hanstva*, Fan, Taşkent 1973.

Rol i Mesto Jenşini v İstorii Kırğızstana (XIX - naçalo XXİveka), *Tsentral Gosudarstvennogo Yazıka i Entsiklopedii*, Bişkek 2006.

Tabışaliyeva A.S, *Otrajenie Vo Vremeni*, Fond "Soros-Kırğızstan", Bişkek 1998.

Tatıbekova, C.S. *Raskrepoşeniye Jenşini-Kırğızki Velikoy Oktyabrskoy sotsialisticheskoy revolyutsii*, Akadmiya Nauk Kırğızskoy SSR, Frunze 1963.

Tatıbekova, C.S, *Jenşina Sovetskogo Kirgizstana v Borbe za Sotsializm i Komunizm*, İlim Yayınevi, Frunze 1967.

Tatıbekova, C.S, *Velikiy Oktyabr i Jenşini Kirgizstana*, Frunze-Kırğızstan 1975.

Umetaliyeva, T, Aytkulova, E, Solomatova, A, *Rol Gosudarstva v Prodvijeniı Prav Jenşin v Kırğızstane*, s.12, www.gender.cawater-info.net/.../umetalieva_aytkulova_solo.

Çadırın Efendileri: Yörük Kadınları

The Masters Of Tenting: Yuruk Womens

Arş. Gör. Yakup YILMAZ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi – Samsun

Giriş

Yörük kelimesinin manası izhar etmeye çalışan birçok tanım yapılmıştır. Bu tanımlamalarda onların iktisadi, tarihi, sosyal ve karakteristik durumlarına dokunularak bir sonuca varılmaya çalışılmıştır. Onlarının konar-göçerliğine dem vurarak Yörük adının “yürümek-yörümek” fiilinden geldiğini¹ ya da böyle bir fiili temsil etmesinin aksine “yügrük” sıfatıyla yani yiğit anlamıyla ilişkili olduğu aktarılmaktadır.² Tüm bu kavramları desteklemek ya da muhalif olmak yerine saha çalışmalarında mülakat edilen Yörüklerin kendi tanımlarına da bakma zarurietiyi vardır. Akşehir Deveboynu, Şarkıraağaç-Sindel, Adana-Sarıçam, Atalya-Aksu-Manavgat, Kayseri-Yahyalı, Konya-Ermenek, Mersin-Mut bölgelerinden elde edilen görüşme sonuçları damıtıldığında Yörük kavramı için; “konar-göçer, mal güden³, yörük-lük yapan, hareketli, yiğit, Horasan’dan gelen, çobanlık yapan...” gibi tanımlamalar ortaya çıkmıştır.⁴ Yörük kavramı hakkındaki rivayet ve teoriler ile ilgili müstakil bir çalışma yapılabilecek kadar çok veri vardır. Lakin Yörüklerin yaptıkları bu tanımlamalar bu kaynakların en öz halini teşekkül eder. Bunlarla birlikte Yörük kavramının en öz hali “Türkiye’de konar-göçer olarak yaşayan Oğuz Türkeri’dir.” denebilir.

Anadolu yarımadasının Türk ve İslamlaşmaya başlamasıyla birlikte Türkmenler şehirlerde, yaylak ve kışlaklarda kendilerine yer bulmuşlardır. Bu Türkmenler özellikle Türkiye’nin batı ve güney yayla ve sahillerini zapt edip buraları şenlendirmişlerdir. Yazları serin olan yaylalara, kışları ise ılıman sahil veya alçak kesimlere göçmüşlerdir. Bu dikey göçe hareketi bin yıla yakın bir süre Türkiye coğrafyasında devam etmektedir. Onların hayat şekli konar-göçerlik ve onun bağlı olduğu hayvancılık üzerine bina edilmiştir. İslam öncesi Oğuz olan, İslamlaşmayla birlikte Türkmen adını alan ve en sonunda Osmanlıların, Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleriyle arasındaki kötü münasebetler sebebiyle Kızılırmak’ın batı kesimindeki kendi topraklarında bulunan Türkmenlere İran sınırında kalan soydaşlarından ayırt edebilmek için Yörük adını vererek başka bir isme daha bürünmüşlerdir. Osmanlıların kendi sınırları içerisindeki Türkmenleri İran topraklarındakilerden ayırmak için ortaya çıkan Yörük ifadesi zamanla siyasî bir anlam niteliği de kazanmıştır. Böylece Kanunnamelerde söylene söylene kalıcı bir hale gelmiştir.⁵

Yörüklerin hayat temeli konar-göçerlik ve hayvancılığa dayanır. Hıdırellez ile birlikte konalgalar denilen dinlenme yerlerinde durarak yaylalarına göçerler. Yaylalarda hayvanları taze ve besleyici otlarla beslediklerinden burada peynir ve yağ gibi ürünleri elde ederek bunları paraya dönüştürürler. Aynı zamanda yün, keçi kılı, deri vb. birçok hayvansal ürünü de işleme ve satma imkânı da bulurlar. Bunların dışında devleriyle nakliyecilik yaparak kendilerine ek gelir sağlarlar. Gelirleri genelde hayvancılığa dayanan bu insanların kullandıkları eşyalar da aynı şekilde hayvancılıktan temin edilir. Ayaklarındaki yün çoraplardan, bizim çadır onların ev olarak tanımladıkları kara çadıra kadar, eşeğin heybesinden, içine su vb. ürünler koydukları tuluklara kadar hep hayvanlarından temin ettikleri ürünleri kullanırlar. Neredeyse hayvanlarından hiçbir şeyi israf etmeden mümkün olduğunca dışarıya az bağımlı bir şekilde ve hayatla-

1 Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, Ötüken, İstanbul, 2003, s.43; Mehmet Eröz, **Yörükler**, T.D.A.V., İstanbul, 1991, s.20-21.

2 Mehmet Eröz, **Yörükler**, s.20-21.

3 Burada “mal gütmek” derken hayvancılık yapmak anlamında kullanılmıştır. Besledikleri hayvanlara “mal” demektirler. Ek 1: Murat Bulut, Dikme

4 Ek 1: Murat Bulut, Dikme; Baki Aydın, Yağcıoğlu; Ali Uçar (Kuş Ali), Mut; Zeki Oğuz, Konya.

5 Orhan Sakin, **16. YY. Osmanlı Arşivlerine Kayıtlarına Göre Anadolu’da Türkmenler ve Yörükler**, Ekim Yay. 2. Bas. İstanbul, 2010, s.22-23; Bkz. Mehmet Eröz, **Yörükler**, s.23.

rını pratikleştirecek çözümler üreterek yaşarlar. Göçlerine engel olacak, hiçbir şeyin onların hayatında yeri yoktur. Doğum olsa bebek tuzlanır kundaklanır deve sırtına bağlanır, ölüm olsa yakında bir köy veya benzeri bir yerleşim yeri yoksa gerekli şekilde öldüğü yere gömülür. Yörüklerin değımiyle “Yörüklikte malı olan ölüsüne ağlayamaz. Ölüye mi ağlasın yoksa malına mı baksın?”⁶ Yörüklerin hayatı belirlenen planda akmak zorundadır. Bu sebeple Torosların birçok yerinde tek mezarlar görebilirsiniz. Eğer devamlı o yolu kullanıyorlarsa gelip geçerken mezarın etrafına taş koyarlar ve mezar kaybolmaz. Aksi takdirde kaybolan binlerce mezardan biri olurur.

Yörük hayatı ve tarihini anlatmak hem hayat şekilleri gibi pratik, hem de hayat şartları gibi zordur. Konunun muhtevasını bozmadan kısa bir şekilde bir Yörükün hayatı nasıldır değinmek gerekir. Sadelik ve mütevazılık, edep ve temizlik Yörükleri ana karakterlerindendir. Şehir hayatında olduğu gibi birçok ihtiras ve rekabet onların hayatlarında pek görülmez. Herkes olabildiğince yoğundur. Bu yoğunluk daha çocukluktan başlar, güçten düşene kadar da devam eder.

Bir Yörük kılçadırında doğar. Onu doğurtan ebe veya evin anası onu tuzlayıp kundağına sarar. Birkaç günlük bile olsa yeni doğmuş bir oğlakla birlikte devenin üstüne sarılır. Biraz büyüüp canlandı mı yavaş yavaş oğlakların kuzuların peşine koşturur. Zamanla sorumlulukları daha da artar. Sünnet olur. Askere gider. Evlilik çağı geldi mi genelde kız kaçırarak evlenir. Ya babasının yanında kalır ya da yeni bir çadır kurarak kendi yoluna düşer. Çocukları olur, sürüsünü büyütür, göçüne devam eder ve muhtemelen de bir göç yolunda hayatı sona erer. Öldüğü yerde bir mezarlık eşilir ve gömülür. O güne kadar büyütüp baktığı obası onu orada bırakır ve göçüne devam eder. Bir Yörükün en yalın hikâyesi budur. Onun en büyük yardımcısı da karısıdır.

1-Yörük kadınları: evlilik ve ailedeki yerleri

İnsan türünün devamı için iki ayrı tür olan kadın ve erkeğin evlenerek aile kurması gerekir. İnsan toplumlarının en ilkelinden en modernine kadar tarihin hemen her aşamasında evlenmenin, her zaman ve her yerde yaygın bir toplumsal ve kişisel davranış olduğu görülür. Evlenme, kişisel olduğu kadar toplumun tümünü etkileyen temel bir kurum özelliği taşımaktadır.⁷ Türk ve Moğolların sosyal durumlarıyla alakalı yapılan bazı çalışmalarda evliliğin iki kişiyi birleştirmesinden öte iki aileyi birleştirdiği söylenmektedir. Yani yapılan evlilik akdi sadece evlenen iki kişi arasında değil, aynı zamanda iki aile arasında da yapılmaktadır. Böylece iki aile arasında hısımlık bağları oluşmaktadır.⁸

Evlenme⁹ ve yuva kurma eski Türk toplumları ve Türk devletinin temeli idi. Aile ise çekirdeğidir. Türklerde aile denilince akla ana, baba ve çocuklar gelir. Aileyi meydana getirmede önemli bir adım olan evliliğin sembolü ise “eb” yani evdir. Evin ve yuvanın sembolü ise ocaktır. Yakutlarda evlilik “Sönmez bir ateş yakma”dır. Eve gelen gelin ise, “Evi aydınlatan bir ateştir”. Diğer Türklerde ise “Yanan ocağın neşesinden” bahsedilmektedir. “Ateşin sıcak olsun.” denir. Yörükler arasında ise “aile ocağı”, “ocak sönmesi”, “baba ocağı” gibi ifadeler söylenegelmektedir¹⁰. Kısacası Yörüklerde çadır önüne yakılan ateş yuvanın devam ettiğini gösteren bir nişandır. O ateş her daim yanar. O ateşi de evin kadını yakar. Yakar ki ocak hep sıcak ve daim olsun. Evlilik sonrası yeni kurulacak bir çadır yeni yanacak bir ocağın da habercisidir. Yörüklerde yanan bu ocak evliliğin, var olmanın en önemli simgelerindendir. Bir diğer simge de çadırın direğidir. Bu direk erkeği temsil eder. Kısacası bir evin yurt olabilmesi, şenlenebilmesi için bir direk ve bir ateşe ihtiyaç vardır ki bu ateşi yakanda kadındır.

Kimi görüşmelerde kadını çadırın direğine de benzetirler. Aslında burada anlaşılması gereken kadınsız çadırın ayakta duramayacağı, ateşinin tütemeyeceğidir. Peki, çadırın direği ocağın dumanı olan bu kadınlar nasıl evlenir ve nasıl eş seçerler?

2011 baharında Şarkıraağaç Sindel yaylasında Honamlı Yörükleri ile mülakatlar gerçekleştirdik.

6 Ek 1:Ali Ötkün, Akşehir.

7 Ali Erkul, “Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri” **Türkler**, III, Yeni Türkiye Yay., 2002, s.58.

8 Lawrence Krader, **Social Organization of the Mongol-Turkic Pastoral Nomads**, Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, Mouton & Co., Netherlands, 1963, s.342-343.

9 Türklerde evliliği Radloff (Sibiryadan, I.324.) şu şekilde izah etmiştir: Yanaklar birbirinden nasıl ayrılmazsa; zırhın yakası, nasıl zırhtan kopmazsa; kayın ağacının kabukları ve katları nasıl sağlam; ince çift dikişler, nasıl sık ve bitişik ise evlilik de öyledir.” Bahaeddin Ögel, , **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, T.D.A.V., İstanbul, 2001, s. 254.

10 Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s.253-254.

Bu mülakatların bir tanesinde bir çadır içerisinde Yörüklerin giyim kuşam, yeme içme ve daha çok kadınları ilgilendiren konuları sormaktaydık. İş aile kurma sorularına geldiğinde evliliklerin çoğunun kız kaçırma ve iç evlilik olarak gerçekleştiğini tespit ettik. Oradaki mülakatımızda ve daha sonraki görüşmelerimizde bu tespiti doğrulayabildik. Zaten araştırmalarda bunları doğrular niteliktedir. Bunlara göre Yörükler genelde endogami denilen iç evlilik uygulamasına rıza gösterirlerdi. Dışarıdan kız alma ve dışarıya kız vermeye pek sıcak bakmazlardı. Bununla alakalı Sıraçlı Aşiretinin bir sözü vardır. “*Ya-ban yerden alma düğeyi, çeker gider boğayı.*”¹¹ Görüşülen Yörüklerin söyledikleri de bunu doğrular niteliktedir. Örneğin; “*Genelde kardeş olarak göçtükleri için başkalarıyla bir araya çok gelinmiyordu. O yüzden akraba evlilikleri çok oluyordu.*”¹² “*Genelde kendi çevremizden evlenirdik*”¹³ gibi Honamlılarda “endogami” üzerine sözler duyulmuştur. Bu şekilde hem dışarıyla çok bağlantının olmayışı, hem var olan malın bölünmemesi için dışarıdan pek evlenilmezdi. Ya aile içerisinde ya da tanıdık aşiretlerden kız alınıp kız verilir.¹⁴

Oba içerisinde bu tarz evliliklerin yanında kız kaçırma ve kız kızın ere kaçması vakası da sıklıkla görülebilmektedir. Anlaşan kız ve oğlan bir şekilde başka bir yere kaçar ve genelde daha sonra aileler barışarak evlendirilirler. Buradan kızların eş seçme ile alakalı kendilerine seçenek oluşturdukları görülebilmektedir. Zorla evlendirmeler görüle de gönül rızası da Yörüklerin evlenmelerinde önemli bir yer tutmaktadır. Çalışmaya örnek teşkil edebilecek misaller araştırma süresince elde edilmiştir. Sindel Yaylası’nda konuşma fırsatı bulunan Ötgnülü Yörük kadınlarından bu konu hakkında bilgiler alınmıştır ve konuşulan bayanlardan dört tanesinden üçü kaçarak evlenmişlerdir.¹⁵ Yine Yahyalı’da beş erkek kardeşten üçünün kız kaçırma yoluyla evlendiği de ortaya koyulabilecek misaller arasındadır.¹⁶

Gönül rızası veya kaçarak evlenen Yörük kadınlarının evlenirken bile kendisine söz hakkı tanınması kurduğu ailede de bir statüsünün olacağı anlamına gelmektedir. Kocasının bir değer olarak ortaya çıkmasının kadının payı ziyadesiyle çoktur. Erkek daha hırçın ve baskın görünse de kadının onun üzerindeki gizil gücü yadsınamayacak durumdadır. Bu sebeple aralarındaki ilişki eşitliğe yakın ve dışarıdan görünen ile aile içerisinde farklılık gösterebilmektedir. Yörük çadırındaki yapı dışarıdan ataerkil görünse de Yörük kadınlarının erkek kadar inisiyatif ve söz sahibi oldukları görülebilmektedir. Özellikle bir kısım eski Türklerde anaerkil ve ataerkil yapılar mevcuttu. Yörük ve Türkmenlerin aile yapısı ile ilgili İngiliz araştırmacı Lefeyld şu sözleri sarf etmektedir:

“*Türkmen ailesi nne pederşâhî ve ne de mâdersâhi bir nev’idi. Bu ailede, pederle validenin aynı kıymeti hâ’iz oldukları görülüyor. Hem ihtiyar kadın, hem ihtiyar erkek ocak addolunuyor. Sonra aile hâkimiyeti de bu iki unsur elindedir. Bunların kuvvetleri müsavidir ve aynı zamanda müddet-i hayatlarında iftiraklarının da imkânı yoktur... Buradan anlaşılacak mana hem validenin hem de pederin ayrı ayrı birer aile teşekkül edebilmesidir.*”¹⁷

Aktarımdan da anlaşılacağı üzere sorumlulukları paylaşmaktadırlar. Yörük ailesi içerisinde herkes birbirini tamamlar. Karı ve koca dış çevrede ve aile içerisinde birbirlerinin statüsünü sağlama alırlar. Şöyle ki, Yörük kadını güçlü ve mücadeleci bir yapıda olmasına nazaran dış çevrede kocasını yücelten ve ön plana çıkartan bir yapıdadır. Ayrıca çadır içerisinde de kocasının çocuklarına karşı otoriter yapısını korumasına yardımcı olur. Eğer kocası evde yoksa onun yapabileceği işleri ve alabileceği bütün sorumlulukları alır.¹⁸ Erkeğin evde ve dışarıda otoriter görünmesini kadının arka plandaki hareketleri belirler.

Kısacası Yörük kadınları ev içerisinde söz, sorumluluk ve yetki sahibidirler. Dışarıdan bakan bir göz aileyi ataerkil görse de kadının kocasının en büyük destekçisi olduğu aşikârdır. Bunlarla birlikte git-

11 Mehmet Eröz, **Yörükler**, T.D.A.V., İstanbul, 1991, s.53.

12 Ek 1:Cevat Sarı, İmamoglu.

13 Ek 1:Ali Korkmaz, Musulumenteş.

14 Yörüklerde endogami ile alakalı bazı yabancı kaynaklarda “cousin marriage” durumundan bahsedilir. Bu bahsi geçen akraba evliliğidir. Bkz. Daniel G. Bates, “Normative and Alternative Systems of Marriage among the Yörük of Southeastern Turkey”, **Anthropological Quarterly, (Kidnapping and Elopement as Alternative Systems of Marriage (Special Issue))**, Volume 47, No:3, The George Washington University Institute for Ethnographic Research, 3th July, 1974, s.271; Ayr. Sarıkeçili Yörükleri üzerinde yapılan çalışmalarda da benzer durumlar mevzubahistir. Bkz. Gökhan V. Köktürk, “Sarıkeçili Yörüklerinde Geçiş dönemi”, **Son Konar-Göçerlerin (Sarıkeçili Yörüklerinin) Sosyo-Kültürel Yapısı**, Edi: M.C. Özönder, E.Aksoy, G.V. Köktürk, Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara, 2005, s.51-53.

15 Ek 1:Fatma Toşur, Gedikli; Ayşer Güral, Gedikli;

16 Ek 1: Murat Bulut, Teslime Yılmaz, Dikme.

17 Doktor Fraylıç, Mühendis Raulig, **Türkmen Aşiretleri**, Kütüphane-i Sûdî, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul, H.1334, 218-219.

18 Erdal Aksoy, “Konar-Göçer Yörük Alt Kültüründe Kadın Kimliği”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yörükler ve Türkmenler**, Phoenix Yay., Ankara, 2008, s.18.

tikçe küçülen Yörük obaları artık birer çadır konup göçmektedir. Bu da Yörüklerin birçoğunun çekirdek aile yapısına geçtiğinin bir göstergesidir. Sarıkeçili ve Honamlılar üzerine yapılan saha çalışmalarında bu görülebilmektedir. Çadırın-evin çekip çevrilmesinde, hayvanların otlatılmasında, dokuma işlerinde, süt sağımında ve daha birçok işte kadının sorumluluk aldığı görülebilmektedir. Bir Yörük obasında kundaktaki bebek ve yatalak yaşlılar ve hastalar dışında herkese bir görev vardır. Durmaksızın akıp giden göç hayatında herkes sorumluluğunu yerine getirmeli ki işler dönsün, karınlar doysun. Bu devir dayım sürecinin akmasını sağlayan en önemli karakter belki de dirayetli bir kadındır.

2-Yörük kadının bir günü

Yaklaşık yedi yıldır gerçekleştiriyor olduğumuz saha çalışmalarındaki gözlemlerimiz neticesinde Yörük kadınlarının bir günü oldukça yoğun geçmektedir. En güncel saha çalışmamız olan Sarıkeçili Yörüklerinden Kuş Ali'nin obasında müşâhede edebildiğimiz Hatice Ana üzerinden anlatılarımızı gerçekleştirmek yeterli olabilecektir. Bu anlatımımız diğer aşiretlerden yapabildiğimiz gözlemlerin de bir yansıması olacaktır.

Yörük kadının yarına bırakmak durumunda olduğu bir işi yoktur. Her şey zamanında yapılması gerekmektedir. Daha gün ağarmadan güneşten önce onlar güne doğarlar. Genelde koşar adım çalışırlar. Bir yandan çadırın içini düzenler bir yandan ateş yakar, sokum, sıkma vb. yufka arası peynir gibi kahvaltılıkları hazırlar. Eline bir ekmek bir bardak çay alan işine koyulur. Oğlak sürüsüyle ilgilenen onları götürür, emlikleri (oğlak) ayırır, sağılması gereken hayvan varsa onlar kadın veya evin ergin kızları tarafından sağılır. Ardından sürü yayılmak üzere yola düşer. Bazen çalışacak adam sıkıntısı yaşandığında evin kadını da mecburen çobanlık yapmak durumunda kalabilir. Evin yaşlı anası genelde bebek veya küçük çocuk varsa ona bakar, kirmen çevirir, ip eğirir, örgü örer. Eğer göç vakti değilse çulhalarda kilim, çadır, çuval dokunur. Bunların dokunması da ayrı ayrı bir sürü zahmet gerektirir. Öncelikle keçi ve koyunların kırılması, iyi yün ile yapağı olanların birbirinden ayrılıp-yıkayıp kirmen veya çıkırık ile eğrilmesi, daha sonra hazırlanan doğal bitkisel özlerle kaynatılarak yün iplerin boyanması ve ıstar veya çulhanın kurularak dokuma işleminin gerçekleştirilmesi işlemleri yapılır. Bu işlemler neredeyse bir Yörük kadının bir yılına mal olur. Yaptığı bu işlemler ile hem çadırını düzer hem de satarak gelir elde edilir. Yörük kadının dokumacılığı onun çadırından bebeğinin çorabına kadar sirayet eder. Zira hayvan bakımının yanında bu tarz meşgaleler de onun günün belli bir kısmını daha alır.

Dokuma tarzı işlerin dışında kadın ailenin beslenmesinde de sorumludur. Öncelikli yapacağı işlerden bir tanesi ekmek yapımıdır. Bu genelde Yörük kültüründe yakılan ateşin üzerine konulan sacda yufka ekmek yapılmasıyla gerçekleştirilir. Bir kere yufka ekmek yapıldığında aileye baya bir vakit yetebilecek kadar pişirilir. Bu yufkalar Yörük beslenmesinin ana unsurlarından bir tanesini meydana getirir.

Ekmek dışında bulgur aşı,¹⁹sıkma,²⁰ azık dürümü,²¹ süt çorbası,²² oğmaç,²³ bulamaç,²⁴ üfelemeç, kahve ve çay beslenme kültürü içerisinde Yörük kadınlarının ve kızlarının sıklıkla yaptıklarındandır. Kadınlar genelde kısıtlı zamanlarında pratik bir şekilde karın doyurabilecekleri yiyecekleri yaparlar. Bunların dışında özellikle yayla mevsiminde hayvanların sütlerinden peynir, tereyağı, çökelek, akkakat, yoğurt, kölemeç, gibi ürünler üretirler. Bu uğraş verici işler beslenmelerinin devamı için hayati bir öneme sahiptir. Zira un, çay, tuz ve şeker gibi dışarıdan aldıkları ürünler dışındakilerin bir çoğunu kendileri üretmek ve bu diğer ürünleri onlardan edindikleri gelirle almak durumundadırlar.

Yörük kadınlarının hayatı basit ama meşguliyeti bir hayli çoktur. Çadırı çekip çevirme, ailenin karnını doyurma, temizlik, hayvanlarla ilgilenme ve onları sağma, dokuma işleri, çobanlık, annelik ve kocasına yardımcılık yapmak durumundadır. Bir günü, bir ayı, bir mevsimi, bir yılı ve ömrü böyle koş-

19 Ek 1: Ali Korkmaz, Musulumenteş, Fatma Doğanay, Niğde.

20 Ek 1: Havva Tosun, Çirışgediği, Fatma Doğanay, Niğde; Cahide Sağdıç, Antalya; Araştırma safhasında gezilen şenliklerde ve köylerde bizlere de ikram edilmiştir. Özellikle sabah kahvaltılarında tüketilir. Sıkma, yeni pişirilmiş yufka ekmeği ya da bazlamanın içerisine peynir veya çökeleğin daha sıcakken konulup dürümlenip sıkılmasıyla yapılır. Böylece içerisine konulan peynir erimeye başlar. Tercihen içerisine soğan da konulur. Bizlere ikram edildiği kadarıyla Akşehir'de yenilen sıkma soğan yoktu fakat Sarıçam-Çirışgediği Köyü'nde ikram edilen sıkmalarda soğan da bulunmaktaydı.

21 Ek 1: Hüseyin Öter, **Hacı Abdil'in Soy Kütüğü**, Kişisel Basım Isparta, 2011, s.458.

22 Ek 1: Teslime Yılmaz, Dikme.

23 Ek 1: Elif Dinler, Karahamzalı; Bu yiyecek günlük öğünlerde tüketilmek üzere yapılan pratik bir yemektir. Ekmeğin yumurta ve yağla kızartılması sonucunda elde edilmektedir.

24 Ek 1: Havva Tosun, Çirışgediği.

turmaca ve mücadele ile geçmektedir.

3-Yörük kadınlarının giyim ve kuşamı

Tarihte konar-göçer Yörüklerin kendi kıyafetlerini genelde kendileri imal ettikleri bilinen bir durumdur. Dokuma ve deri ürünleri imalatında Yörüklerin ne kadar maharetli oldukları da ayrıca malumdur. Bu becerileriyle beraber birçok ihtiyaçlarını giderdikleri gibi hayvanlarından kıyafet gereksinimlerini de giderirlerdi. Onların yününden, kılından ve derisinden kendilerine uygun giysiler dikerlerdi. Onların hayatında çok ehemmiyetli yeri olan ve temel iktisadî faaliyetlerini oluşturan hayvancılık, onlara böylece giysilerini de temin ederdi.

Yörük kıyafetleriyle ilgili tetkik eserler ve terike kayıtlarında bilgiler bulabilmek mevcuttur. Ama en güzel ve etkili yöntem eğer imkân var ise doğrudan Yörükler üzerinde görmektir. Ya da onlardan dinlemek ve sakladıkları eski elbise ve fotoğraflardan bilgi edinmektir. Bu bilgiler Yörüklerden edinilebilecek durumdadır. Hala konar-göçer olan Yörüklerde özellikle kadınlarda giyim şeklindeki fark kendisini göstermektedir. Erkeklerde günümüzle kıyasla tarihsel doku çok fazla korunamamışsa da kadın giyimi daha çok muhafaza edilebilmiş durumdadır. Saha çalışması boyunca Yörüklere giyim kuşam ile ilgili sorulan soruların sonucunda alınan cevaplarda hayli fazla kıyafet adı duyulmuştur. Onlar geçmişte giydikleri bu kıyafetler günümüz giyimiyle kıyaslandığında bazen daha süslü ve daha gösterişli bile durmaktadır. Rengârenk, aksesuarlı bir kıyafet çeşitliliği görülebilmektedir. Yörüklerdeki giyim kuşam çeşitliliğinin yanı sıra sade tarzda kıyafetler de ağırlıktadır. Bu kıyafetlerin şekli özel günlerle ve biraz da maddi durumla alakalı olabilir. Kimileri manda derisi çizmeler, İngiliz kilodu denen pantolonlar, gömlekler, poşiler, yün çoraplar, işlemeli içlik ve yün ceketler ile günümüz zenginlerini kışkandırabilecek şatafatlı görünüşte bir giyim şekline sahipti. Kimisi ise altında şalvarı, üstünde habası (aba), kepe-nek ve çarığıyla gayet sade ve mütevazı bir giyim şekline bürünmekteydi.

Yörük kadınlarının giyim tarzı gözlemlendiğinde ortaya konulabilecek bazı genel sonuçlar bulunmaktadır. Giydikleri giysiler vücut hatlarını tamamıyla örtmekteydi. Kıyafetler genelde bol ve dokuma ürünlerden oluşmaktaydı. Ayrıca Yörük gelinleri kıyafetlerin yanı sıra kekil²⁵ ve zülûf²⁶ bırakırlardı. Durumu olanlar bol miktarda altın ve gümüş takarlardı. Bu altınlar genelde alın kısmından sarkacak şekilde dizilir ve aynı zamanda boyunlarına da asarlardı.²⁷

Antalya bölgesinden Niğde'ye göçmüş olan bir Honamlı Yörük kadını giydiği kıyafetleri şöyle sıralamaktadırlar: Üç etek²⁸ (üç parça), cepken, gömlek, dolama (belden lastikli etek), paçası lastikli pijamalar (önceden lastik yerine ip takılırmış), kara şalvar, kadife ceket ve yağlık (başörtüsü, eşarp). Ayrıca yağlığın veya daha önceleri fesin üzerine ince eşarplardan farklı üç renk bir araya getirilerek kadınların alınlarına bağlanırmış. Üzerine de altın takılırmış.²⁹

Tarihi kaynaklarda Yörük kadınlarının giyimleriyle alakalı bilgiler bulunmaktadır. Genelde görüşülen Yörüklerle ve bakılan tereke kayıtlarında benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Kaynaklarda, kadının ayağında çarık, yün çorap, basma don, dolama etek, kuşak, fermana (beden bölümünde cepken tarzı bir kıyafettir), yağlık, tepelik gibi kıyafetlerden bahsedilir.³⁰

Antalya 31 numaralı şerhiye³¹ sicilindeki 1886-1888 yılları arasında bilgiler veren terekelerde de kadınlar için şu kıyafetler tespit edilmiştir: Alaca entari, don paçası, acem şalı, basma, allı basma, tül-bent, parça tülbent, şal, kaba yazma, adi kuşak, telli entari ve bunlara benzer kıyafetler.³² Ayrıca kadın

25 Saçın ön taraftan kesilip alında görünecek kadar bırakılmasıdır. Bkz. Hasan Hüseyin Çabuk, **Çukurova'da Yörükler**, Kişisel Basım, Adana, 2008, s.118.

26 Saçın her iki şakak tarafının kesilip, yan taraflardan sarkıtılmasıdır. Hasan Hüseyin Çabuk, **Çukurova'da Yörükler**, s.118; ayrıca Yörük kadınları zülûf kesim şeklini kızla kadının ayırımı için farklı şekillerde yaparlar. Kızlar kulak arkasına atar, kadınlar ise yanaklarına bırakır. Bkz. Mehmet Eröz, **Yörükler**, T.D.A.V., İstanbul, 1991, s.61.

27 Hasan Hüseyin Çabuk, **Çukurova'da Yörükler**, s.118-119; Ek 1:Fatma Doğanay, Niğde.

28 Aynı zamanda entari adı verilen kutni kumaştan yapılmış belden aşağı üçe bölünmüş bir şekilde topuğa kadar uzanan elbise. M. Zeki Türker, **Tarihi ve Sosyolojik Yönüyle Çumra Yörük Köyleri**, Kişisel Basım, 2. Bas. Konya, 2003, s.455

29 Ek 1:Fatma Doğanay, Niğde.

30 Ali Tanyıldız, **Honamlı Yörükleri** (Orta Asya'dan Gedikli Köyüne), 4. Bas. Kişisel Basım, Isparta, 1990, 112-114.

31 Bu şerhiye sicili Yüksek Lisans tezi olarak da latine edilmiştir. Bkz. Fatih Çil, **31 Numaralı Antalya Şerhiye Sicil Defterinin Transkripsiyonu, Tarihi ve Sosyo-Ekonomik Açısından Değerlendirilmesi H.1303-1306 M (1886-1888)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, Ankara, 2005. Bu tez içerisinde birçok terike kaydında Yörük kıyafetlerinden bahsedilmiştir.

32 B.O.A. 31 Numaralı Antalya Şerhiye Defteri (H.1303-1036), 23, 28, 29,51, 55, 57, 77, 86 Numrolu tereke kayıtları.

ziynet eşyaları hakkında bazı unsurlar görülebilmektedir. Bunlardan bazıları, gümüş bilezik, yirmilik altın, mihir altınları, Mahmudiye altını, Rubbiye altınıdır.³³

Anlaşılabacağı üzere Yörük kadınları maddi imkânlarına göre gösterişli ve özellikle kendi üretebilecekleri kıyafetleri giyerlerdi. Mülkün olduğunca renkli ve altın, gümüş gibi takıları kullanarak vücutlarını örten ve ailedeki statülerini uygun olarak seçilen kıyafetleri giyerlerdi. Evin annesini, gelini ve kızını giydikleri, kıyafetten, başörtülerini örtme şekllinden, kekil(kâkül) ve zülüflerini salış şekillerinden tanıyabilmek mümkündü. Böylece özellikle bekâr gençler evlilik yaşına gelmiş kızları fark edebilir ve gelin olanlara da herhangi bir şekilde göz koyma durumu gerçekleşmezdi. Bu kıyafet seçme şeklinin Yörüklerde toplum düzenini sağlamada ve aile kurmada ne kadar ince düşünülmüş bir sistem olduğunu ortaya koymaktadır.

4-Halk hekimi olarak Yörük kadınları (ebeleri)

Halk hekimliğinin tarihi insanlık kadar eskidir. İhtiyaçlarına göre insanlar zamanla kendi hekimleri ve eczacıları olmuşlardır. Tedavide yetersiz kalınan durumlarda insanlar sebebi yıldızlar, fırtınalar, ay tutulması ve daha başka doğa olaylarında aramışlardır. Bu yüzden de insanoğlu tedavi etmede sihir ve büyü gibi uygulamaları kullanmıştır. Bunlara yönelik muska ve düğme gibi bazı inanç unsuru yöntemler kullanılmıştır.³⁴

Yörük obalarında doğum, hastalık veya yaralanma gibi birçok durumda ehil olan bir Yörük kocası genelde müdahalede bulunurdu. Birçok uygulama genelde Yörük kadınlarının sorumluluğunda gelişirdi. Hamile kadınların doğum işlemleri, loğusa bakımları, hastalıklara bitkisel ilaçlar hazırlama ve geleneksel bazı tedavi yöntemleri uygulardı. Yaylada, kışlakta veya göç sırasında meydana gelecek ve tıbbi müdahale edilecek durumlarda yerleşim yerlerinden genelde uzak kalınması Yörüklerin yüzyıllardır kendilerince geliştirmiş oldukları bazı tedavi yöntemlerini doğurmuştur. Bu da özellikle halk hekimliği konusunda Yörük kadınlarının (Ebe) oba içerisinde aldıkları başka bir sorumluluk olarak kendisini göstermiştir.

Tedavi yöntemlerinin yanı sıra dikkati çeken bir unsur günümüzdeki gibi çok fazla tıbbi müdahalelere ihtiyaç duymamalarıydı. Çünkü doğal yaşam içerisinde doğal besleniyor ve pisliklerden de uzak kalıyorlardı. Konuşulan Yörüklerden misal vermek gerekirse özellikle doksan yaşını geçenlerden bazılarının hala doktor yüzü görmediklerinden bahsedilir. Bunlardan Ali Korkmaz, “*Doktorum yok, doksan yaşında takvim yaprağını gözüksüz okurum.*” demektedir. Buna benzer diyaloglar Havva Ana ve Mustafa Ay ile yapılan görüşmelerde de görülmüştür. Onlar da çok uzun süre doktor yüzü görmediklerini, eğer ki hastalanırlarsa dağda topladıkları otlardan kendilerine ilaç yaptıklarını söylemektedirler.

Yörük kadınlarının halk hekimliği ile ilgili özellikle Honamlı Yörük kadınlarında bazı hastalıklar ve onların tedavi yöntemlerini dinleme fırsatı bulduk. Hayli ilginç anlatımlarda bulunmuşlardır. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

Yörükler karın ağrılarında göbeğe yakı yakarlar. Bu yakılar birçok hastalıkta sıklıkla kullanılmaktadır. Yakı içerisine Polatlı’dan öğrenildiği kadarıyla ebeğümeci ve arpa unu katılırdı. Yine bu karışıma katran da eklenirdi.³⁵ Bununla ilgili Akşehir’de görüştüğüm zaman (2011 yılında) yaşı seksen beşi geçmiş olan Havva ile gerçekleştirdiğimiz mülakatın neticesinde kendisi yakı yapımını şu şekilde izah etmiştir: “*Hastalık oldu mu bulabildiğimiz otları toplarız. Döverek yakı yaparız. İçerisine oğlan otu, kekik, ebeğümeci, ardıç, karahan, bodur mahmut gibi otlar atarız. Karnın ağrırsa karnına, omzun ağrırsa omzuna koyardık. Bu şekilde ben şimdiye kadar hiç doktor yüzü görmedim.*” Bu şekilde bulundukları doğa içerisinde atalarından öğrendikleri kadarıyla bir karışı yapıp bundan da sonuç aldıkları bir gerçektir. Bu yakı Yörük kadınlarının sıklıkla kullandıkları çok yaygın bir metottur.

Verem hastalığının Yörüklerdeki adı “ıskıçça” hastalığıdır. Verem hastalığına yakalanmış kişinin kafasının arka tarafında ense kısmında bir nokta bulunur ve burası kazınır. Kazınan yer bal mumuyla sıvanır. Buraya yirmi santimlik bir çivinin arka kısmı ısıtılarak değdirilir. Çivi oraya değince “şak” diye bir ses çıkar. O zaman hastalığın iyileşeceği anlaşılr.³⁶ Verem ile alakalı Niğde’deki bazı Yörük kadınları de şunları aktarmaktadırlar: “*Ebem üç kapı yaylasında doktorluk yaparmış. Veremden bir adamı*

33 B.O.A. 31 Numaralı Antalya Şer’iye Defteri (H.1303-1036), 50, 81, 100, 116, Numrolu tereke kayıtları.

34 Erman Artun, **Türk Halk Bilimi**, Kitabevi Yay., 5. Bas., İstanbul, 2009, s.201.

35 Ek 1: İsa Dinler, Karahamzalı.

36 Ek 1: Rıfat Görar, Gedikli.

iyileştirmiş. Adamı tedavi ederken önce yüz üstü yatırmış. Büyük çiviler varmış o zaman. Onu ateşte ısıtmış, kıpkırmızı etmiş. Zaten çivi kızarmazsa olmazmış. Çiviye iki kürek kemiği arasındaki ciğerin üzerine bastırmış. Sonra bir koyun kestirmiş, derisini yüzdürüp içerisine baharatlar attırmış (ardıç tohumu, katran). Adamı o derinin içine sarıp üç dört saat bekletmiş. Sonra kaldırıp adamı banyo yaptırmış. Adam 15 gün boyunca keçe içerisinde koyunların arasında yatmış. Çünkü veremlinin insanlar içerisine girmesine izin vermezlermiş. Sonuçta adam 15 gün içinde veremden kurtulmuş.”³⁷

Yörükler içerisinde yaygın tedavi yöntemlerinden bir tanesi de göze kan damlatmadır. Eğer birinin gözüne kan oturmuşsa, kızarmış ve acıyorsa o kişiye kan damlatma tedavisi yapılır. Bu tedaviyi yapmış olan Honamlı Yörükleri tedaviyi şu şekilde anlatmaktadırlar: “ Göze kan oturmuşsa kendi parmağıma iğne batırıp kızartırım daha sonra ğulhuyu (İhlâs Suresini) okur, parmağımdaki kanı gözüne damlatırım. Damlattıktan sonra o göz artık iyileşir gider.”³⁸

Kayseri ve Adana’daki Honamlı Yörükleri damak veya boğaz kaldırma tedavisi uygulamışlardır. Bu tedaviyi genelde ebe denilen evin yaşlı kadını gerçekleştirir. Damağı düşen kişinin çenesinin altına bir bez genişçe konur ve iki ucundan tutulur. Daha sonra damağı kaldıracak kişi bu işi bir anda yapmak durumundadır ve hastayı rahatlatmak için onu konuşturur. Ona “Beni yudabilin mi?” diye sorar, hasta “Yutabilirim.” der. Daha sonra “Dünyayı yudabilin mi?” der ve cevap alınca bezi bir anda yukarı kaldırır ve bu şekilde damağı veya boğazı yerine getirirmiş.³⁹

Saha çalışmalarında duyduğumuz fakat ayrıntılı şekilde öğrenemediğimiz bir tedavi yöntemini tetkik eserlerde görebilmekteyiz. Bu yöntem beyinden kan alma yöntemidir. Beyinde biriken kirli kanın yapmış olduğu etki ile aşırı unutmaya ve baş ağrısı ortaya çıkmaktadır. Yörük kocaları da bunu nasıl tedavi edeceklerini bilirler. Bununla alakalı annesi Honamlı olan bir yazar bu tedavi yöntemini şöyle izah etmektedir:⁴⁰ “Anam beni önüne oturtuverdi. Kafatasımın sol üst kısmındaki kılları kazıyverdi. Atalarından kalan kuru öküz boynuzunu, sandığındaki özel bohçasından çıkardı. İri yorgan iğnesini de gömleğinin yakasına iliştirdi. Ucu kesilmiş ve ardından bal mumuyla kaplanmış ve iğneyle delik açılmış boynuzun içerisindeki havayı ağızla boşaltıyordu. Daha sonra boynuzu kafatasının jiletlenmiş yerine koyarak o bölgenin kabarmasını sağladı. Daha sonra kabaran yere jilet darbeleriyle kesikler attı. Havası alınmış öküz boynuzunu bu kesiklere koyarak beyindeki pis kanın emilmesini sağlıyordu. Bu şekilde kanı boşaltıyor ve aynı zamanda da enseme masaj yapıyordu. Daha sonra bir anda beynim şarkadanak açılıverdi.” Bu tedavi yöntemi günümüzün hacamat tedavisine benzemektedir. Yörüklerde bu tedaviyi gerçekleştirmek için öküz boynuzları ve bardaklar bulundurulardı. Hala Yörüklerde bu bardaklardan görme şansı bulunmaktadır. Çalışma sırasında Adana Sarıçam’da bu bardaklardan görme durumumuz olmuştu.

Verilen örneklerle Yörük ebeleri şaşkınlık veren tedavi yöntemleriyle birer halk hekimi durumundadırlar. Yörük kadınları ebelerinden analarından öğrendiklerini ailelerine uygular ve gelecek nesillere aktarırlar. Doğal beslenip doğal yaşadıklarından hastalıklara dirençli olan Yörükler özellikle Yörük kadınlarının elinden şifa bulurlardı. Tarihsel birikimlerinden dolayı bilinen hastalıklara doğadan edindikleriyle ve içerisinde dini unsurları da katarak tedavi etmeye çalışırlardı. Böylece kadınların sadece ana, eş, dokumacı olmaları yetmez aynı zamanda bir halk hekimi ve halk baytarı da olmaları gerekmektedir.

5-Sonuç

Yörük kadını yaşadığı hayat şekline paralel olarak şartların getirdiği tüm zorlukların altından kalabilecek kapasitede yetişmektedir. Her işini koşturarak yapar. Dikkatli bir gözlem yapıldığında işlerine koşar adım gittiği gözlemlenebilir. Bir keçi kesildiğinde onu tek başına yüzüp parçalayabilir. Birçok örnekte yaşandığı gibi istediği ere verilmediğinde gerekirse kaçır hatta gerekirse kendisi kaçırmaya yeltebilir (çok ender bir durumdur).⁴¹ Yörük kadını çoğu zaman kendi başına doğum yapmak zorunda bile

37 Ek 1: Fatma Doğanay, Niğde.

38 Ek 1: Ümmühan Karataş, Gedikli.

39 Bu tedavi şekli Kayseri’de bire bir gözlemlenmiştir. Ek 1: Teslime Yılmaz, Dikme.

40 Ali Çelik, **Bir Yörük Çocuğunun Sergüzeştî ve Yörüklerin Dünyası**, Kardelen Sanat Yay., 3. Bas., Kişisel Basım, Isparta, 2006, s.191-192.

41 Bu örneğe Honamlıların Hacımolla Obasında rastlanıldı. Yaklaşık 80 yıl önce cereyan etmiş bu olayda evlerine gelen bir mollayı evin kızı beğenir ve müsait bir zamanda kendisini kaçırmayı ister. Kaçırmazsa kendisinin onu zorla kaçıracakını söyler. Molla da kızı beğenince kızı babasından ister ve evlenirler. Bu gün on çocuk ve otuza yakın torunları vardır. Ek 1 : Murat, Bulut Dikme.

kalabilir. Kendi çocuğunun göbek bağına kesen çok ana vardır. Onlar iyi birer ana, iyi birer ebe, sadık bir eş, Türk kültürünün devamını sağlayan köprü, güçlü ve çalışkan karakteriyle kervanı yola düşüren bir bireydir. Öz güvenleri yüksek erkeklerden çekinmez ve korkmaz, yeri geldiğin kırma tüfeği sırtına takıp sürülerinin anında kurtlara ve insanlara karşı durabilir. Yörük kadının her hareketinde güç, dirayet ve sorumluluk alma inisiyatifinin yüksek olduğunu görebilmekteyiz. Unutulmamalıdır ki göç zamanı kervanı bile bir Yörük kadını çeker. Çadırın ocağının ateşidir. Kimilerine göre çadırın direğidir. Onsuz ocak tütmez çadır dikilmez.

Kaynakça

- Aksoy, Erdal; “Konar-Göçer Yörük Alt Kültüründe Kadın Kimliği”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yörükler ve Türkmenler**, Phoenix Yay., Ankara, 2008
- Artun, Erman; **Türk Halk Bilimi**, Kitabevi Yay., 5. Bas., İstanbul, 2009
- B.O.A. 31 Numaralı Antalya Şer’iye Defteri (H.1303-1036)
- Bates, Daniel G.; “Normative and Alternative Systems of Marriage among the Yörük of Southeastern Turkey”, **Anthropological Quarterly, (Kidnapping and Elopement as Alternative Systems of Marriage (Special Issue))**, Volume 47, No:3, The George Washington University Institute for Ethnographic Research, 3th July, 1974, ss.87-207.
- Çabuk, Hasan Hüseyin; Çukurova’da Yörükler, Kişisel Basım, Adana, 2008
- Çelik, Ali; **Bir Yörük Çocuğunun Sergüzeştî ve Yörüklerin Dünyası**, Kardelen Sanat Yay., 3. Bas., Kişisel Basım, Isparta, 2006
- Çil, Fatih; **31 Numaralı Antalya Şer’iye Sicil Defterinin Transkripsiyonu, Tarihi ve Sosyo-Ekonomik Açından Değerlendirilmesi H.1303-1306 M (1886-1888)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, Ankara, 2005
- Doktor Fraylıç, Mühendis Raulig; **Türkmen Aşiretleri**, Kütüphane-i Sûdî, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul, H.1334.
- Erkul, Ali; “Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri” **Türkler**, III, Yeni Türkiye Yay., 2002, ss.58-66
- Eröz, Mehmet; **Yörükler**, T.D.A.V., İstanbul, 1991
- Johansen, Ulla; **50 Yıl Önce Türkiye’de Yörüklerin Yayla Hayatı**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2005.
- Köktürk, Gökhan V.; “Sarıkeçili Yörüklerinde Geçiş dönemi”, **Son Konar-Göçerlerin (Sarıkeçili Yörüklerinin) Sosyo-Kültürel Yapısı**, Edi: M.C. Özönder, E.Aksoy, G.V. Köktürk, Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara, 2005, ss.43-58
- Krader, Lawrence; **Social Organization of the Mongol-Turkic Pastoral Nomads**, Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, Mouton & Co., Netherlands, 1963.
- Ögel, Bahaeddin; **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, T.D.A.V., İstanbul, 2001
- Öter, Hüseyin; **Hacı Abdil’in Soy Kütüğü**, Kişisel Basım Isparta, 2011
- Sakin, Orhan; **16. YY. Osmanlı Arşivlerine Kayıtlarına Göre Anadolu’da Türkmenler ve Yörükler**, Ekim Yay. 2. Bas. İstanbul, 2010
- Tanyıldız, Ali; **Honamlı Yörükleri (Orta Asya’dan Gedikli Köyüne)**, 4. Bas. Kişisel Basım, Isparta, 1990
- Turan, Osman; **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, Ötüken, İstanbul, 2003
- Türker, M. Zeki; **Tarihi ve Sosyolojik Yönüyle Çumra Yörük Köyleri**, Kişisel Basım, 2. Bas. Konya, 2003

Ek 1: Mülakat Listesi

- Ali Korkmaz, Musulumenteş Köyü - İmamoğlu.
- Ali Ötkün, Akşehir (Konya), okur-yazar, çiftçi
- Ali Uçar (Kuş Ali), Mut (Mersin), (konar-göçerlik yapmakta)
- Ayşer Güral, Gedikli Köyü - Şarkıkaraağaç
- Baki Aydın, Yağcıoğlu Köyü - Polatlı, okur-yazar, çiftçi
- Cevat Sarı, İmamoğlu, Honamlı Yörüşü, okur-yazar
- Elif Dinler, Karahamzalı - Polatlı, ev hanımı

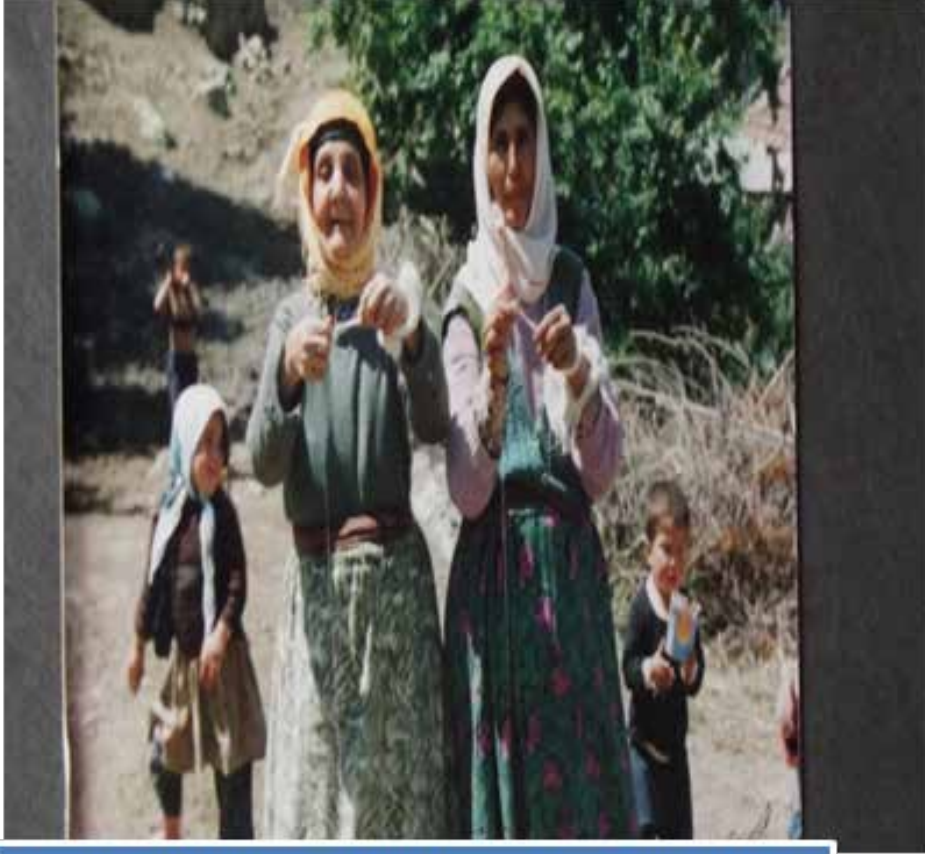
Fatma Doğanay, Niğde, ev hanımı, okur-yazar
Fatma Toşur, Gedikli Köyü - Şarkikaraağaç
Havva Tosun, Çirişgediği Köyü – Sarıçam, evhanımı
İsa Dinler, Karahamzalı – Polatlı
Murat Bulut, Dikme Köyü - Yahyalı, çiftçi, okur-yazar
Rıfat Görar, Gedikli Köyü - Şarkikaraağaç
Teslime Yılmaz, Dikme Köyü - Yahyalı
Ümmühan Karataş, Gedikli Köyü - Şarkikaraağaç
Zeki Oğuz, Konya, araştırmacı-yazar

Ek 2: Fotoğraflar

Ek 2: Fotoğraflar

Karakeçili Yörük kadınları (Süleyman Toygar Arşivi)

v

Sarıkeçili Yörük kızları (Zeki Oğuz arşivi)

Sarıkeçili Kızlar (Zeki Oğuz Albümü)

Yörük ebesi ve torunu (Zeki Oğuz Albümü)

Geleneksel kıyafetleri ile bir Yörük gelini (Ulla Johansen, 50 Yıl Önce Türkiye’de Yörüklerin Yayla Hayatı.)

Keçi derisi yüzen bir Yörük kadını (Ulla Johansen, 50 Yıl Önce Türkiye’de Yörüklerin Yayla Hayatı.)

Sarıkeçili Yörüklerinden Hatice Ana ve kızlarının dokuduğu Çuval ve örtüler

Yörük göçünü çeken Hatice Ana

Batı Avrupa’da Yaşayan Göçmen Türk Toplumunda Kültür Aktarımı Bakımından Kadınların Rolü

The Role Of The Women With Regard To Transmission Of The Culture In The Turkish Immigrant Society Lives In The West Europe

Yrd. Doç. Dr. Yılmaz IRMAK
Bingöl Üniversitesi / Bingöl

Giriş

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra sanayi bakımından hızlı bir kalkınma hamlesi başlatan Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika ve İsveç gibi Batı Avrupa ülkelerine Türkiye’den kitlesel bir işçi göçü akımı başlamıştır. Türkiye ilk kez resmi olarak; 1961’de Almanya, 1964’te Avusturya, Belçika ve Hollanda, 1965’te Fransa, 1967’de ise İsveç ile işçi gönderme anlaşmaları imzalayarak bu ülkelere işçi göndermiştir.¹ Çoğunluğu Türkiye’nin kırsal bölgelerinden Almanya’ya göç eden ilk Türk işçiler, Almanya’nın en büyük kentlerini mesken tutmuşlar, bu durum ise kent yaşamına uyum bakımından birtakım sorunları beraberinde getirmiştir.² Türkiye’den Almanya ve Batı Avrupa ülkelerine yapılan göçte iki unsur öne çıkmaktadır. Birincisi; tarım toplumundan sanayi toplumuna göç, ikincisi ise; İslam toplumundan Hristiyan toplumuna göçtür.³ Büyük çoğunluğu kırsal bölgelerden kendi geleneksel ve kültürel değerleri ile Avrupa ülkelerine göç eden birinci kuşak, şehirleşme sürecinin yarattığı sosyo-kültürel koşulların da etkisiyle sanayileşmiş şehir ortamında başta dil sorunu olmak üzere kültürel çatışma ve uyumsuzluk sorunu yaşamışlardır. Bu sorunlara çözümler bulmak için ise kendi aralarında öncelikli olarak işçi dernekleri, cami dernekleri ve dinî cemaatlerin öncülüğünde birtakım sivil toplum örgütleri kurma yoluna giden bu kuşak,⁴ yabancı bir kültür içerisinde asimile olmamak ve dinî değerlerinden kopmamak için mücadele vermişlerdir.

1960’lı yıllarda çoğunluğu erkeklerden oluşan ve ekonomik amaçlı yapılan göç sürecinde pansiyonlarda, barakalarda kalan erkek işçiler kendi aralarında hemşericilik esasına dayalı bir dayanışma ağı oluşturmuşlardır. Göçün başladığı yıllarda bir müddet çalışıp tasarruf yaparak vatanına geri dönmeyi hedefleyen Türk işçilerin bu tutumlarında 1970 yılına gelindiğinde değişme olmuş ve bunun bir sonucu olarak da eş ve çocuklarını bulundukları ülkelere götürmüşlerdir. “Aile birleşimi” yoluyla Türkiye’de yaşayan eşlerin ve çocukların Avrupa ülkelerine gelmeye başlaması, göçe farklı bir boyut kazandırmıştır. İlk yıllarda erkek aktörlüğünde başlayan hareket, kadının göç sürecine dâhil olmasıyla kalıcılığa dönüşmeye başlamış, bir başka ifadeyle; kadınların sürece katılmasıyla sosyokültürel bir hareket haline gelmeye başlayan işçi göçü, doğal olarak kendine özgü bir toplumsal yapı ve kültürel anlamda göçmen Türk toplumunu inşa etmeye başlamıştır.⁵ Böylece işçi alımıyla erkek göçü olarak başlayan süreç, “aile birleşimi” yoluyla kadının etkin olduğu bir göçe dönüşmüştür. Kadınların göç sürecine katılmasıyla beraber birey merkezli cemiyet tipiden kolektif cemaat tipine geçişin tohumları atılmıştır. “Aile birleşimi”yle birincil ilişkilerin şekillendirdiği dayanışma ağı merkezinde organize olmuş bir topluluğun yerini, kültürel mirasın devamlılığını öngören bir toplum biçimi almıştır.

1980’li yıllarda “aile birleşimi” yoluyla göç eden çocukların 1990’lı yıllardan itibaren evlenmeye

1 Kadir Canatan, *Göçmenlerin Kimlik Arayışı*, Endülüs Yayınları, İstanbul 1990, s. 14.

2 Bedrettin Kesgin, “Geçicilikten Kalıcılığa Göçün 50. Yılında Göçmenler” *Perspektif Dergisi*, Eylül-Ekim, Kerpen / Almanya, 2011, s.7.

3 Recep Karagöz, *Almanya Yeni Yurt*, Fide Yayınları, İstanbul 2007, s. 21-22.

4 İsmail Altıntaş, *Dış Göç ve Din*, Dem Yayınları, İstanbul 2008, s. 101.

5 *İlkay Şahin, “Eşikte Yaşamak-Bir Kadın Tecrübesi Olarak Göç ve Ritüel” Turkish Studies Volume 4/8 Fall, 2009, s. 2064*

başlamalarıyla birlikte evlilik yoluyla Avrupa'ya gelen ikinci tip bir göçmen kuşağı ortaya çıkmıştır. Belçika ve Avrupa'da yaşayan Türklerle ilgili yapılan araştırmalar; Belçika'da yaşayan göçmen Türk toplumunda gerçekleştirilen evliliklerin üçte ikisinin Türkiye'den yapılan evlilikler olduğunu ortaya koymuştur.⁶ Bu dönemde erkek çocukların Türkiye'den gelin getirmek suretiyle, kız çocukların ise damat getirmek suretiyle evlendirildiği bir evlilik tipi ortaya çıkmıştır. Bu evlilik Batı Avrupa Türk toplumunda "milli damat", "ithal damat" ve "ithal gelin" olgusunu ortaya çıkarmıştır. Patrilokal tipi bir evlilikle Avrupa'ya gelen akraba kızlarının genellikle köylerde büyümüş, eğitim düzeyleri düşük, geleneksel sözlü kültüre dayalı bir aileden gelmiş olmaları; aile içi otorite ilişkilerinin, geleneksel ataerkil sisteme dayalı rol dağılımlarının güçlenerek devam etmesinde ve geleneksel değerlerin göçmen Türk toplumuna aktarılmasında etkili olmuştur.⁷ Aile birleşimiyle Batı Avrupa ülkelerine göç eden kadınların Türkiye'de kaldıkları süre boyunca eşlerinin olmayışına bağlı olarak elde ettikleri sosyal statü ve güçlerini çocukları üzerinden aile yaşamına aktarmaları, aile ile ilgili her türlü etkinliğin kadınlar tarafından organize edilmesinde etkili olmuştur. Göçmen Türk toplumu Anadolu'dan taşıdığı ataerkil değerler sistemine bağlı kalmakla birlikte kadının evcil otorite ve gücüne, sosyal organizasyon sistemindeki aktif ve baskın rolüne bağlı olarak matrilokal bir yapısal dönüşümle karşı karşıya kalmıştır. Türkiye'de patrilokal bir özellik taşıyan evliliklerin göçmen Türk toplumunda kadının aile fertleri ve aile işlerinin organizasyonundaki otorite ve gücüne bağlı olarak matrilokal bir nitelik kazanması göçün yarattığı önemli yapısal dönüşümlerden birisi olarak kabul edilir. Bu yapısal dönüşüm; "ithal damatlar" olgusunda tipik bir biçimde kavramlaştırılmıştır.⁸ Bu anlamda "ithal damat" kavramlaştırması ataerkil değerlerin kodlarındaki bir aşınmayı, ataerkil yapıdaki bir kırılmayı ve buna bağlı olarak yaşanan çatışmaları gözler önüne sermektedir. Yeni kurulan evlilik içinde erkeğin otoritesinde bir aşınma meydana gelirken kadının, özellikle de matrilokal yapı ve bu yapı içindeki annenin otoritesi belirgin bir biçimde güçlenmiş ve kana dayalı dayanışma ağları matrilokal bir niteliğe bürünmüştür.

Günümüzde başta Almanya olmak üzere, Batı Avrupa ülkelerinde çok sayıda vatandaşımız bulundukları ülkelerin vatandaşlığına geçerek çifte pasaport ve vatandaşlık sahibi olmuşlardır. Avrupa ülkelerinde yaşayan özellikle ikinci ve üçüncü kuşak Türklerin birçoğu işçilikten işverenliğe yükselmişler, yüksek tahsil yapmışlar, bulundukları ülkelerin parlamentolarına, belediye meclislerine seçilmişler ve çeşitli yönetim kademelerinde görev almaya başlamışlardır⁹ (Kafkasyalı, 2005: 242). Dolayısıyla bugün Batı Avrupa'da artık geçicilikten kalıcılığa dönüşen 3 milyondan fazla nüfusuyla "Batı Avrupa Göçmen Türk Toplumu" adıyla örgütlenmiş bir toplumun varlığını sürdürdüğünü söyleyebiliriz.

2. Göçmen Türk Kadını ve Kültür Aktarımı

Göç sürecinde göçmen Türk kadınları geleneksel sözlü kültürün ve ataerkil değerler sisteminin Almanya, Hollanda, Fransa ve Belçika gibi ülkelerde sosyal yapının geleneksel değerlere göre inşa edilmesinde etkin bir rol oynamışlardır. Bu anlamda gelinler 1960'lı yılların geleneksel algısına bağlı olarak oluşmuş göçmen toplumunun değerler sistemine kolaylıkla uyum sağlamışlar, geleneğin aktarımında önemli bir rol oynamışlardır. Birinci kuşağın toprak vurgusuna dayalı geri dönme hedefine karşın ikinci kuşak, yaratılan göçmen kültürü bağlamında yaşadıkları ülkelerde yeni bağlar inşa etmişlerdir. Genellikle kırsal kesimden göç eden ilk kuşak ataerkil kültürün değerlerini de beraberinde taşımıştır. Böylece Anadolu'nun kültürel değerler sistemi kadınlar vasıtasıyla Batı Avrupa ülkelerine taşınmıştır. Dolayısıyla "ithal gelinler", geleneğin göçmen Türk toplumuna aktarılması bakımından önemli bir kanal işlevi görürken; "ithal damatlar" da eğitim düzeylerinin yüksekliğinden ve nitelikli olmalarından dolayı Türkiye'de yaşanan değişimin aktarıcısı olmuşlardır. Avrupa ülkelerinde doğup büyüyen gençlerin çoğunlukla Türkiye'den evlilik yapması ise, bu ülkelerde ana dilin sürekli olarak canlı ve diri kalmasını sağlamıştır. Çünkü dil kültürün asıl aktarıcısıdır ve Türk dilini konuşmak, Türk kültürünü yaşatmak demektir. Son yıllarda yapılan araştırmalar, yabancı bir dil öğrenmede ilk önce ana dilin öğrenilmesinin

6 Yılmaz Irmak-Ertuğrul Taş, "Tersine Dönen Bir Evlilik Modeli Olarak Sakarya'da Damat Alma Geleneği ve Psikolojik Etkileri" Millî Folklor, S. 96, 2012, s.217.

7 *İlkay Şahin*, *Göçmen Kadınların Dini Ritüellere Katılımı: Amersfoort (Hollanda) ve Boğazlıyan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme* (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri 2008. s.113.

8 Agt, 2008, s.113

9 Ali Kafkasyalı, "Batı Avrupa'ya Giden Türklerin Sosyal ve Kültürel Meselelerinin Anadolu Âşık Edebiyatına Yansıması", A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı: 28 (Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu Özel Sayısı) Erzurum, 2005, s.242.

gerekli olduğunu ortaya koymuştur. Ana dilini annesinden öğrenen çocuklar ikinci bir dili öğrenmede daha başarılı olmaktadır.

Avrupa ülkelerine Anadolu kadınlarının, Anadolu'nun sözlü kültürünü ve geleneksel değerlerini de beraberlerinde taşımış olmaları üzerinde durulması gereken çok önemli bir sosyo-kültürel olgudur. Göç eden bu kadınların, doğum, evlilik ve ölüm gibi geçiş dönemleri olarak adlandırılan Anadolu'nun gelenek ve göreneklerini göçmen Türk toplumunda icra ederek yaşatmaya çalışmışlar, ayrıca sözlü kültür aracılığıyla kadınlar tarafından aktarılan atasözü, deyim, dua, beddua, masal, hikâye, bilmece, tekerleme, ninni, ağıt ve halk inançları gibi kültürel kodlar, Batı Avrupa'da göçmen Türk toplumunun kültürel ağlarını örmüştür. Ziyaret kültürü çerçevesinde kadınlar, ev oturmaları, gözün aydın, geçmiş olsun ya da başın sağ olsun gibi sosyal dayanışma ağının kültürel bir eylemi olan ritüeller vasıtasıyla geleneksel değerleri ve âdetleri uygulamaya koymuşlardır.¹⁰ Zira kadınlar sayesinde bu geleneklerin ritüel boyutuyla icra edilmesi, dinî ve kültürel bakımdan Türkiye'ye bağlılığı pekiştirmiştir. Bu ritüellerin uygulanmasında kadınlar bir aktör olarak görev alarak "ziyaret" ritüeli kapsamında; bebek görme, hasta ziyareti, başsağlığı, hayırlı olsun ziyaretleri, nişan ve düğün organizasyonları gibi gelenekler, insanları birbirine kaynaştırmış ve aynı zamanda geleneksel değerlerin korunmasına ve yaşatılmasına katkı sunmuştur.

Ziyaret kültürü yanında diğer kültür aktarım araçları ise kutlama ve anma ritleridir. Göçmen Türk toplumu gerek dinî ve resmî bayramlar gerek sünnet, nişan, evlilik, yaş günü gibi ritlerle kutlama ritlerini icra etmişlerdir. Anma ritleri ise dinî inançlarla şekillenmiş olan ve atalar kültürüne dayanan ritlerdir. Ölen kişilerin arkasından "ölü aş" adı verilen cenaze yemeğinin verilmesi, Kur'an-ı Kerim ve Mevlit okutulması, ölünün ilk gecesi, yedisi, kırkı, elli ikisi, kara bayramı ve sene-i devriyesi gibi uygulamalar anma ritleridir. Bu ritlerde de yine kadınlar ön plandadır. Kutlama ritlerinde yaş ve kana bağlı statü kaynaklarının etrafında şekillenen, sosyal yaşamın temel ilişki biçimlerinden biri olan ziyaret söz konusuyken; anma ritlerinde atalar, evliyalar, peygamber kültürü gibi kültürel inançlara bağlı olarak kutsallaşmış şahıslar söz konusudur.

Sözlü kültür geleneksel değerleri kapsayıcı ve taşıyıcı niteliğiyle toplumsal hafızayı oluşturmakta, toplumsal hafıza ise sosyal eylemleri ritüeller vasıtasıyla kalıcı hale getirmektedir. Dolayısıyla sözlü kültür aracılığıyla aktarılan geleneksel kodlar, sosyal eyleminin bir biçimi olan ritler vasıtasıyla eyleme dönüşmektedir. Doğum, evlilik, ergenliğe geçiş ve ölüm gibi bireylerin yaşamındaki statü dönüşümünü işaret eden durumlar kadınların aktörlüğünde kültürel anlam dünyası ile ilişkilendirilmekte ve gelenek tarafından meşrulaştırılmaktadır. Öyle ki; bir erkek riti olmasına rağmen sünnet düğünü bile çoğunlukla kadınlar tarafından organize edilmekte, soy ve kana dayalı süreçsel ataerkil değerler sistemi ve yapılanmanın devamlılığı sağlanmaktadır. Başka bir deyişle kadınlar ataerkil değerler sisteminin taşıyıcı belleğini, kültürel belleğini oluşturmaktadır. Kadınların sözü edilen ataerkil değerler sisteminin de dâhil olduğu geleneğin taşınmasındaki kanalları ise sözlü kültürdür.

Sonuç

1960'lı yıllarda başlayan işçi göçü, ilk yıllarda geçici olarak planlanmış ancak kadınların göç sürecine dâhil olmasıyla kalıcı bir boyut kazanmıştır. Anadolu'nun geleneksel değerlerinin, kolektif bilincinin, kültürel kodlarının kadınlar vasıtasıyla Avrupa'ya taşınması, Batı Avrupa'da "Göçmen Türk Toplumu"nun inşâ edilmesinde son derece etkili olmuştur. Gerek "aile birleşimi" yoluyla olsun, gerek daha sonraki yıllarda Türkiye'den evlilikler yoluyla olsun Batı Avrupa ülkelerine göç eden kadınlar Anadolu ile bu ülkeler arasında sözlü kültürün aktarıldığı bir kanal olmuştur. Bir başka deyişle kadınlar, bulundukları ülkelerde sosyo-kültürel ağları inşâ etmişlerdir. Ziyaret, anma ve kutlama ritleri vasıtasıyla Anadolu'nun sözlü kültürünü ve geleneksel değerlerini genç kuşaklara aktaran Türk kadını, elli yıldır Batı Avrupa'da Türk toplumunun asimile olmamasında son derece etkili olmuş, Türk dilinin yaşatılmasında, konuşulmasında bir aktarıcı işlevi görmüştür. Sonuç olarak bu çalışmada; geçicilikten kalıcılığa dönüşen göç sürecinde göçmen Türk toplumunun Batı Avrupa ülkelerinde inşâ edilmesinde ve Türk kültürünün genç kuşaklara aktarılmasında göçmen Türk kadınının taşıyıcı- kültürel bellek rolüne dikkat çekmek istiyoruz.

¹⁰ İlkay Şahin, 2009, s. 2067

Kaynakça

- ALTINTAŞ, İsmail, *Dış Göç ve Din*, Dem Yayınları, İstanbul 2008.
- CANATAN, Kadir, *Göçmenlerin Kimlik Arayışı*, Endülüs Yayınları, İstanbul 1990.
- IRMAK, Yılmaz-Taş, Ertuğrul, “Tersine Dönen Bir Evlilik Modeli Olarak Sakarya’da Damat Alma Geleneği ve Psikolojik Etkileri” *Millî Folklor*, S. 96, 2012, s.216-228.
- KAFKASYALI, Ali, “Batı Avrupa’ya Giden Türklerin Sosyal ve Kültürel Meselelerinin Anadolu Âşık Edebiyatına Yansıması”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 28 (Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu Özel Sayısı) Erzurum, 2005, s.241-255.
- KARAGÖZ, Recep, *Almanya Yeni Yurt*, Fide Yayınları, İstanbul 2007.
- KESGİN, Bedrettin, “Geçicilikten Kalıcılığa Göçün 50. Yılında Göçmenler” *Perspektif Dergisi*, Eylül-Ekim, Kerpen / Almanya, 2011, s.6-7.
- ŞAHİN**, İlkay, *Göçmen Kadınların Dinî Ritüellere Katılımı: Amersfoort (Hollanda) ve Boğazlıyan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme* (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri 2008.
- , “Eşikte Yaşamak-Bir Kadın Tecrübesi Olarak Göç ve Ritüel” *Turkish Studies* Volume 4/8 Fall 2009, s.2056-2081.

H

Savaşta ve Barışta Kadın

Klâsik Türk Edebiyatında Aşk Konulu Anlatılarda Savaşan Kadın Kahramanlar

Heroines Fighting in Stories with Theme of Love in Classical Turkish Literature

Doç. Dr. Ahmet İÇLİ
Ardahan Üniversitesi-Ardahan

“Bir mü’ennes yeg durur kim ehl ola
Bin müzekkerden ki ol nâ-ehl ola
Bir mü’ennes yeg ki zihni pâk ola
Bin müzekkerden ki bî-idrâk ola”
Mihri Hâtun¹

Giriş

1. Klâsik Türk Şiirinde Kadın

Yüzyıllar boyunca farklı bakış açılarıyla ifade edilmeye çalışılan kadın algısı, dönemin yaşam şartlarına da bağlıdır. Türk toplumunda kadınlar, ataerkil algıya göre, “erkek” karakterine yaklaşıırken sonraları daha önceki aktif durumunu kaybederek edilgen bir konuma çekilir. Bu çekilme, hem fiziksel hem de algısal boyuttadır. Türklerde “yaşanan medeniyet ve kültür değişimi ile tesir ve nüfuzuna maruz kaldıkları ataerkil aile hayatı ve çeşitli ülkelere yapılan fetihler sebebiyle yabancı milletlerle ilişkiler, kadının toplumdaki yeri ve önemini büsbütün değiştirmiştir.”²

Dolayısıyla aşkın varlığına sebep olan kadın, artık iç dünyasına ulaşma imkânı bulunmayan ve kapalı alanlarda keşfedilmeyi bekleyen bir arzu nesnesine dönüşür. Bu sebeple tercih etme hakkı elinden alınarak varlık alanı sınırlandırılan kadın, tinsel varlığından soyutlanarak maddi cazibesi ile ön plana çıkar.

Klasik Türk şiirinde kadın, tüm uzuvlarıyla güzellik unsuru olarak da yer alır. O, “haddeden geçmiş” bir incelikle şiirlerde maşuk/sevgili olarak tasvir edilir. Boyu servi, kaşı hilal, gözü nergis, yanındaki ayva tüyleri reyhan, yüzü gül bahçesidir. Uğruna canlar feda edilen, saçlarının tuzağına nice gönül kuşunun düştüğü bir peri-surettir. “İş, onun güzelliğini anlatmaya gelince yeryüzü ile gökyüzü arasında bulunan her güzel şey, onun vasıflarını anlatmada kullanılan bir benzetme unsuru olarak karşımıza çıkar”³ Bu da sevgiliyi, reel bir varlıktan ziyade düşünsel bir dünyanın güzellik şahı yapar. Kadın bu özellikleriyle varlığın güzelliğine de simge değer olur.

Kadıun ‘arar saçun ‘anber tenün nesrin benün müşkîn

Gözün nergis sözün şeker yüzün lâle dişün lü’lü’⁴

(Boyun/endamın dağ servisi, saçın anber, tenin/bedenin yabani bir gül, vücudundaki benin de misk; Gözün nergis çiçeği gibi mahmur bakışlı, sözün tatlılıkta şeker, yüzün lâle, dişin inci)

Aynı zamanda yay, hançer gibi kaş; ok, kılıç gibi kirpikler, kadının bir güzellik öznesi olarak algılanmasından ziyade savaşçı hususiyeti gösterdiğinin kanıtıdır. Görüldüğü üzere, bu dizelerde sevgilinin güzellik unsurları savaş malzemesi olarak da tarif edilebilmektedir:

Gamze midür ol ya hancer mi ya-hûd tîr-i hadeng

1 Mehmet Arslan, *Mihri Hatun Divanı*, Amasya Valiliği Kültür yayınları, Ankara, 2007, s. 389.

2 Ülkü Çetinkaya, “Divan Edebiyatında Kadına Genel Bakış”, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 3/4 Summer 2008, s. 281

3 Mehtap Erdoğan, *Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013, 2013: XIV

4 Yaşar Akdoğan, *Ahmedî Divanı*, E-kitap <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/> s. 526

Saç mı ol yâ dır '-ı Dâvudî veyâ anber-kemend⁵
(Sevgilinin süzgün bakışı/gamzesi hançer mi yahud mızrak/ok mudur? Sevgilinin saçı Davud'un savaşta giydiği zırh mıdır yoksa kemend midir?)

Aşağıdaki dizede de sevgilinin gamzesi bir cellâda benzetilmiştir. Klasik Türk şiirinde sevgilinin göz süzüşü olan gamze, aşğın canını yaksa da arzulanan bir güzellik unsurudur çünkü kavuşmaya bir kapı aralar. Gamze bazen aşğın efsunlayan bir cadı, bazen devayı saklayan bir hekim, gül yüzünün diken, âlemi birbirine düşüren bir gammazdır/fitnecidir. Ahmedî'nin beytinde ise gamze bir cellattır; ancak âşık canını vermeğe taliptir. Nitekim sevgilinin İsa gibi ölüyü diriltten dudağı/sözü/nefesi vardır.

Ne gam cellâd oldıysa gamzen / Çün oldı dudaguñ İsí-i Meryem⁶
(Bakışının bir cellad oluşu ve beni öldürmesi mühim değildir. Çünkü dudağın İsa gibi can verir. Bu ölüm bir problem yaratmaz. Bir öpüşünle beni tekrar diriltirsin)

Bâkî'den alınan aşağıdaki dizede ise sevgili, tüm âlemi gözetken bir padişah, ulu bir sultandır. Onun cihan halkını yönetme biçimi ise bakışları ve kaşları ile. Süzgün bakış bir anlamda etkisi altına almayı, müjgân da savaş aletlerinden olan yaya teşbih edildir:

Gözedden 'âlemi müjgânun ile gamzendür⁷

Nedim'in beytinde anlam bulan sevgili, dönemin kadın algısını özetlemektedir. Öyle ki reel dünyada böyle bir kadın yoktur. Şairin dünyasını anlamlandıran bu sevgili, yaşamın içinde görülmez, ulaşılmaz olması sebebiyle bir hayal unsuru olarak kalmıştır.

Yok bu şehir içre senin vâsf ettiğın dilber Nedîm

Bir perî-sûret görünmüş bir hayâl olmuş sana⁸

(Ey Nedim, senin tasvir ettiğın güzel/kadın burada yok, galiba hayal görmektesin, belki de sana bir peri yüzü görünmüştür.)

2.Tahkiye Dayalı Aşk Konulu Anlatılarda Kadın Savaşçılar

Klasik Türk Edebiyatında, hikâye etme tekniğine dayalı manzum ve mensur birçok (roman, hikâye) eser bulunur. Bunlar olay merkezli anlatı metinleridir. Doğu edebiyatlarında mesnevi çatısı altında ortak işlenen bazı konular, Türk edebiyatına nazire ve çeviri yoluyla da girmiş olan bu eserler, şairlerin üsluplarıyla zenginleşmiştir. Eserleri yeniden yazma faaliyeti olarak değerlendirilen bu faaliyetin felsefi, konunun ne olduğundan çok *nasıl anlatıldığıdır*. Hüseyin Ayan bu konuda, "İslâm medeniyeti sahasında kaleme alınan hikâyelerimiz, asıl kaynağını nereden alırsa alsın, Türk damgasını taşır. Ama bu medeniyetin müşterek malı olmasını engellemez. Bu itibarla 'tercüme, nazîre, taklîd' gibi ifadeler, eserin değerini düşüremez. Çünkü tercüme, nazîre veya taklîd denen hikâyelerin içinde şairin görüp geçirdiği, yaşadığı olaylar da yer alır. **Bunlar hikâyelerimizin en orijinal taraflarıdır**"⁹ demektedir. Dolayısıyla şairin muhayyilesinde, Türkçenin potasında eritilip yeniden şekillenen bu eserler, konu olarak aynı olsa da işleniş olarak farklılık arz eder ve şahsileşir. Böylece yazıldığı kültürün kolektif bilincini de yansıtır.

Türk Edebiyatında başlangıçtan bugüne destan, mesnevi, roman gibi isimlerle devam eden anlatı geleneği ile birçok dini, tasuvvufi, ahlaki, tarihi, menkabevi ve aşk konulu eser kaleme alınmıştır. Gelecekteki kültürden beslenen çift kahramanlı mesneviler/hikâyeler, konusu itibarıyla halk hikâyelerine de geçtiği için önemli bir yer teşkil eder.

Leyla vü Mecnun, Yusuf u Züleyha, Hüsrev ü Şirin, Vamık u Azra, Varka ve Gülşah, Mihr ü Mâh gibi âşık ve maşukların hikâyeleri, şairler tarafından kendi üslubunca işlenmiştir. Bu anlatılarda entrik kurguyu oluşturan aşk, kimi zaman beşeri hususiyet gösterirken kimi zaman da imgesel/sembolik olarak "insan-tanrı" ve "insanın kâinat" ile olan bilgi iletişimi şeklinde işlenir.

Aşk olgusunu tümleyen karakterlerden olan âşık -erkek kahramanlar- savaşçı, cesur, ilim ve irfan sahibi, genellikle soylu ailelere mensup refah içinde yaşayan tek boyutlu karakter iken, bir resim, bir ayna, bir kuş veya sohbet esnasında duyulan bir övgü ile bir güzele meftun olur. *Kadın ise erkek için bir arzu nesnesi, onları gaflet uykusundan uyandıran bir kendilik sesidir. Bu sese kulak veren âşık, kendini*

5 Ahmedî Divanı, s. 283

6 Ahmedî Divanı, s.470

7 Sabahattin Küçük, *Bâkî Divanı*, TDK Yayınları, Ankara, 1994, s. 142

8 Muhsin Macit, *Nedim Divanı*, Akçağ Yayınları Ankara, 1997, s. 89

9 Hüseyin AYAN "Mesneviler Manzum Romanlarımız Olabilir mi? *Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Uluslararası Kongresi 7-8 Nisan 1999*, Bildiriler, Konya 2000, s. 71

tamamlama yolunda dağlar, ovalar aşar; kaleler fetheder; bazen rakipleriyle bazen de devler ve ejderhalarla savaşı ki bu mücadele, kahramanın aşkı kazanmasıyla sonuçlanır.

Esas konumuz olan kadın -maşuk- ise anlatılarda Klasik Türk şiirinde olduğu gibi güzellik unsurlarıyla bezeli, letafet ve kabiliyette dillere destan şah kızlarıdır. Bu karakterler, Klasik Türk edebiyatında görülen yüzleriyle, *sosyal hayattan soyutlanmamışlardır*. Onlar, artık iç dünyasından bihaber olduğumuz, varlıklarını gizleyen, ötelenmiş kahramanlar değildir. Dolayısıyla özellikle hikâyelerdeki kadın, tıpkı Dede Korkut Hikâyelerinde anlatılan kadın karakterler gibi “güzellik, asalet, zekâ, akıl, iyi yetişmiş ve eğitilmiş olma, devletin en üst makamlarını temsil edebilme, muktedir olma, iyi ata binme, silah kullanma, savaşabilme gibi özelliklerinin yanı sıra yardımseverlik, cömertlik, sadık ve eşine yardımcı bir hayat arkadaşı¹⁰ olarak görülmektedir.

2.1. Vâmık u Azrâ Mesnevisinde Savaşçı Kadın(lar)¹¹

Lami’i’nin Vâmık u Azrâ mesnevisindeki hemen hemen tüm kadın kahramanlar savaşçıdır. Azrâ, Kaf sultanının kızı Ferî ve Azrâ’nın (çocukluktan beri annesi gibi olan ve onu yetiştiren) Daye’si yeri geldiğinde erkeklerle sırt sırta mücadele eder. Mesnevi Çin hakanı Taymus Han ve Turan Hanının kızının evlilikleri ve Vâmık’ın doğumu ile başlar. Vâmık, yiğit, ilim irfan sahibi bir genç olarak yetişir. Kahramanlığı ve güzelliği dilden dile dolaşarak Gazneyn ülkesine varır ülkenin padişahın güzellikte eşsiz kızı Azrâ da Vâmık’ın methini işitir ve ona âşık olur. Bu durumu öğrenen dayesi Azrâ’yı tüm güzelliğiyle ipekler üzerine resmettirir böylece ilden ile onun güzelliği efsaneleşir. Hayatı zevk ü sefayla geçen Vâmık, bu resmi görüp âşık olur ve Azrâ’yı bulmak için arkadaşı Behmen’le yola çıkar. Azrâ da erkek kılığına girerek Vâmık’ı aramaya yola çıkmıştır. Bu arada yolu bir çeşme başına varan Vâmık, burada dinlenip aşk üzerine şiirler okurken Lahicân adlı Elbruz dağının peri şahıyla karşılaşır. Birbirleriyle dost olan ikili, Lahicân’ın sarayına gidip aşk üzerine söyleşirler. Bu arada Lahicân’ın âşık olduğu Kaf sultanının kızı Ferî, ordusuyla meclisi basar. Burada ağlayıp aşk üzerine şiirler söyleyen Vâmık’ı görünce sözlerinden etkilenip savaştan vazgeçer ve Lahicân’ın aşkını kabul eder.

Sonrasında Vâmık ve Behmen’in yolu Erdeşîr denilen kan dökücü bir hükümdarın yurduna düşer. Burada avlanmaları savaş sebebi sayılır. Savaş sonunda Erdeşîr yenilir. Erdeşîr’in güzel kızı Dilpezîr, esir düşen babasını geri almanın karşılığında hileyle zehirlenen Vâmık’ı kurtarmayı taahhüt eder, Behmen’le birlikte babasının çok iyi korunan kalesi Dilgüşâ’yı fethederler.

Dilpezîr’in nişanlısı Belh sultanı Tûr-ı Kahraman Erdeşîr’in başına gelenleri duymuş ve kaleyi basmıştır. Vâmık hala toparlanamamıştır. Dilpezîr, Tûr’un teslim olma çağrısına aşağılayıcı bir mektupla cevap verir. Bu mektuba sinirlenen Tûr, kaleye saldırır. Vâmık henüz iyileşmediği için Behmen tek başına savaşımaya karar verir. Vâmık’ı emanet ederek meydana çıkar, yenilerek esir olur. Bunu gören Dilpezîr, Pîr’in yardımıyla Vâmık’ı gece karanlığında kaleden kaçırıp, Dilgüşâ hisarına götürür.

Öte yandan aşkı için Dayesiyle birlikte yola çıkan Azrâ, erkek kılığında Herat şehrine varır. Orada bir yaşlı kadının evinde konaklarken Vâmık’ı kaybeden Dilpezîr ve pîr ile karşılaşır. Vâmık’ı hisarda yatar bulan Lahicân ve Ferî onu Kâf dağına götürmüşlerdir. Sonunda dördü birden Vâmık’ı bulmak için tüccar kılığında bir gemiye binerler. Gemide ayrılık ateşiyle ağlayıp dururlarken Vâmık için Azrâ’yı aramaya çıkan peri Lahicân onları bulur. Âşıklar Kaf sarayında buluşur ancak Behmen tutsaktır. Dilpezîr ağlayıp sızlamaktadır. Behmen için tekrar yola koyulurlar ve Tûr ile hep birlikte savaşır.

Akşam karanlığından faydalanan Tûr, kaçıp Anton-ı Firenk’e sığınır. Kahramanlarımız, zindanda tutulan Behmen’i kurtarır, bir ay boyunca işret edip eğlenirler. Bu sırada Tûr ve Anton’un geri geldiğini haber alırlar. Bezmi terk edip savaşa hazırlanırlar. Uzun süren cenk sonunda Vâmık ve ordusunu yene-meyeceğini anlayan Tûr ve Anton Vâmık’ı tuzağa düşürüp esir alırlar. Diğerleri feryat figan ağlayarak şehri savunmaya devam ederler. Bir taraftan savaşımaya devam edip bir taraftan dua ederlerken Tûs şehriyârı Mîzbân onları görüp kurtarır. Bir süre Vâmık’ın izini sürerler sonunda bir tüccar kervanıya Hint iline varırlar. Yol üstündeki bir hisar, yol kesen zencilerin inidir. Buradan geçerken saldırıya uğrarlar. Zencilere esir olurlar. Dilpezîr ve Azrâ, zenciler şahı Helhelân’a sunulmak üzere ayrı yerde tutulurlar. Helhelân Azrâ’nın güzelliği karşısında büyülenir ve sarılmaya kalkar. Azrâ kendini savunur ve bu yüz-

¹⁰ Hamiyet Duran, , “Burla Hatundan Terken Hatuna”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* S:79 s.32

¹¹ Çalışmamızda esas aldığımız metin için şu eserden faydalanılmıştır: Gönül Ayan, *Lâmi’i Vâmık u Azra- İnceleme Metin-AKM Yayınları*, Ankara, 1998.

den ağaca bağlanarak cezalandırılır.

Vâmık, Anton ve Tûr Hint ilinde yerlilere tutsak olurlar. Yerliler Tûr, Anton ve Vâmık'ı ateşe atarlar ancak Vâmık keramet gösterip atıldığı ateşte yanmayınca serbest bırakılır ve arkadaşlarını aramaya çıkar. Sonunda Vâmık, Azrâ ve Dilpezîr'i tutsak oldukları Helhelân'dan Mizbân'ın yardımıyla kurtarır. Mizbân tarafından düğünleri yapılacakken peri dostlarının tutsak olduğu haberini alır. Onları kurtarmak için Kaf dağına gider. Başarıyla geri döndüğünde Vâmık ile Azrâ, Behmen ile Dilpezîr, Dâye ile Pîr, Mizbânla Helehelân'ın kızı Hümâ ve periler Lahicân ile Ferî evlenirler.

Bu anlatıdaki kadınların hepsi savaşçıdır. Küçük bir kadın ordusu görünümü arz ederler. Mesnevinin başında Azrâ, aşkı için dadısıyla erkek kılığına girip Vâmık için yollara düşer.

Böyle diyü aldı hâdimlerden ol /Câme-i Türkâne vü bôrk-i mogul

Girdiler yekser erenler tavrına / İrmedi bir cân bu işün gavrına¹²

(Azra, yanına birçok savaşçı kadın aldı, Türk savaş elbiselerini giydi, Mogol kalpağını taktı, Dayesiyle ve ordusuyla erkekler gibi oldular. Hiç kimse de bu işin sırrına hakikatine eremedi.)

Vâmık'ın karşılaştığı periler şahı Lahicân'ın sevdiği (anlatının ikincil kahramanlarından) Ferî, ordusuyla Lahicân ve Vâmık'ın eğlendiği meclisi basar, onlarla savaşır.¹³ Bizzat Ferî'nin komuta ettiği dev ordusu önce yenilir, sonra toparlanıp yeniden saldırmak için saraya döner. Buradaki kadın (Ferî), komutandır.

Diğer yandan Erdeşîr'in kızı Dilpezîr, Behmen'le birlik olup babasının kalesini basar ve kaleyi fetheder. Birlikte savaşır:

Bir yana ol bir yanadan Dilpezîr /Cân u dilden itdiler bir dârûgîr

Oldı hayranı anun çarh-ı berîn / Sâm u Rüstem görse dirdi âferîn¹⁴

(Bir taraftan Behmen diğer taraftan Dilpezîr, gönülden bir savaşa tutuşurlar. Felekler, kâinat bu savaşa hayran kalmış, Sâm ve Rüstem de savaşı görseydiler onlara “âferin” deyip takdirlerini belirtirler.)

Hikâyenin ikincil kahramanlarından Dilpezîr, en az Behmen kadar iyi savaşmaktadır. Bir koldan Behmen atılsa Dilpezîr diğer koldan mücadeleye girer. Dilpezîr'in nişanlısı Belh sultanı Tûr-ı Kahraman'ın gelip Erdeşîr ve Dilpezîr'i istediği mektubuna karşın Dilpezîr meydan okur ve erkeklerden önce kalkıp kılıç kuşanıp harbe hazırlanır. Hatta savaşı erkeklerden önce haber alır ve onları uyarır:

Hâbdan Behmen dahı kalkup revân / Vâmıkun yanına geldi şâdumân

Anı gördiler ki irdi Dilpezîr /Çeşmi pür-hûn u elinde tîg u tîr

Didi gâfil olmanız irdi adu¹⁵

(Behmen uykudan uyanıp Vâmık'ın yanına mutlu bir şekilde gelir. İkisi Dilpezîr'i gözü kan çanağına dönmüş ve elinde de kılıç ve mızrağıyla görürler. Dilpezîr onlara düşmanın geldiğini bildirip gâfil olmamalarını söyler.)

Tûr, kaleye saldırınca Behmen tek başına savaşmaya karar verir. Onu engellemek isteyen Dilpezîr ortaya atılır.

Himmet it düşmenden alam kînemi/Hûna gark idüp sovudam sinemi¹⁶

(Bırakın da düşmandan kinimi, öfkemi alayım, onları kana bulayıp yüreğimi soğutayım)

Behmen esir düştüğünde de Dilpezîr, Pîr'in yardımıyla kaleyi kuşatır, ele geçirir ve Vâmık'ı gece karanlığında kaleden kaçıtır. Dilgüşâ hisarına getirir:

Kal'ayı zabt itdi Pîr ü Dilpezîr¹⁷

Öte yandan aşkı için yola çıkan Azrâ, Vâmık ve diğerleriyle buluştuktan sonra Behmen'i kurtarmak için yine savaşa hazırlanır. Diğer kadınlar, Dilpezîr ve yaşlıca bir kadın olan Dayeyi bile savaş meydanında merdane cenk ederken görürüz:

Bir yanadan irdi 'Azrâ berk-vâr / San güneşdür elde tîg-ı zer-nigâr

Bir yanadan hamle kıldı Dilpezîr / Bir yanadan Dâye vü bir yana Pîr¹⁸

(Bir taraftan Azra, yıldırım gibi ve elinde güneş gibi parlayan altın sarısı kılıcıyla, bir taraftan

12 Vâmık u Azra, s. 266

13 Vâmık u Azra, s. 208

14 Vâmık u Azra, s. 235

15 Vâmık u Azra, s. 237

16 Vâmık u Azra, s. 245

17 Vâmık u Azra, s. 250

18 Vâmık u Azra, s. 322

Dilpezîr, diğer taraftan Dâye ve Pir hamle kılarlar)

Savaş sonunda Behmen kurtarılır; ancak bu mutluluk uzun sürmez. Kadınlar sevdikleriyle birlikte tekrar savaşmak zorunda kalır. Azrâ bir komutan edasıyla sancağı alır. Sağında Dilpezir, solunda Dâye ile bir kadın birliği oluştururlar:

Dilpezîr 'i sagına alup nigâr / Dâyeyi solına kıldı ihtiyâr

Yürüyüp Behmenle Vâmık ilerü / İrişüp düşmenle oldı rûberü¹⁹

Anlatıdaki kadın kahramanlar, erkeklerden geri durmaz. Onlar öne atılınca kadınlar gözlerini kırk-madan korkusuzca onları takip ederler. Kadın erkeğin yanında ölümü dahi göze alır. Savaşta sırt sırta cenk ederler:²⁰ Mesnevideki kadınlar da erkekler gibi hep bir mücadele içindedir. Onları güzel kıyafetler içinde eğlence meclislerinden çok savaş meydanında ellerinde kılıçla görürüz. Yolları Hindistan'a varınca yol kesen zencilerle karşılaşır ve tüm mesnevide olduğu gibi yine tereddüt etmeden mücadeleye girerler:

Behmen ü 'Azrâ vü Pîr ü Dilpezîr / Göricek bu hali kıldılar nefîr

Na'ra urup yerlerinden turdular / Tîg u tîr u gürze eller urdılar²¹

(Behmen, Azra, Pir ve Dilpezir olumsuz durumla karşılaşınca, savaş için seferber olurlar. Naralar attılar. Ellerindeki kılıç, mızrak ve topuzlar nice elleri/erleri vurdu.)

Kadın sadece sevgili ya da savaşçı değildir. Aynı zamanda o, bir namus timsalidir. Ancak namusunu korumak için bir kurtarıcı, bir erkek beklemez. Sonuna kadar kendisi mücadele eder. Hint iline varıp da zenciler şahına esir olduklarında Azrâ ve Dilpezir umutsuzluğa kapılıp kendilerini bırakmazlar. Sevdiklerinin geleceğinden emindirler aynı zamanda üzerlerine düşeni yapar, mücadeleye devam ederler. Azrâ, namusuna el uzatan Helhelân'a attığı yumrukla ona haddini bildirir. Azrâ öyle güçlüdür ki bir vuruşla onun bağrını kan içinde bırakır :

Geldi 'Azrâ tünd olup bir muşt-ı dest / Kim mu'allaklar dönüp ol div-i mest

Bagrı kanı oldı azgından revân / Az kaldı kim vire derd ile cân²²

(Azra, ona/Helhelân'a sert bir yumruk atar, o havada boştaki sallanarak dönüp durur. Ciğerinden, yüreğinden ve göğsünden çıkan kanlar ağzından dökülür. Neredeyse ölecekti.)

2.2. Varka ve Gülşâh Mesnevisinde Savaşçı Kadın Kahraman²³

Bir aşk ve kahramanlık hikâyesi olan eserdeki olayların Hz. Peygamber zamanında geçtiği rivayet edilir. Mekke'de Zahir İbni Hayy Benî Şeybe adındaki kavmin "Hilâl ve Hümam" adlı iki reisi vardır. Hilâl'in **Gülşâh**, Hümam'ın **Varka** adlı çocukları olunca beşik kertmesi yaparlar. Çocuklar birlikte büyür. Onları ayırmak istemezler öyle ki Gülşâh bir kız olmasına rağmen Varka'yla birlikte silah kullanma ve ata binme eğitimleri alır. Zamanı gelince iki genci evlendirmeye karar verirler ancak Gülşâh'ın dille-re destan güzelliğini duyup ona âşık olan Benî Amr, altmış bin askeriyle düğünü basıp Gülşâh'ı kaçıır. Hilal ve Hümam hemen peşine düşerler. Annesinin tavsiyesiyle önce Gülşâh'ı kaçıranın kim olduğunu araştıran Varka, bir gece baskınla Gülşâh'ı kurtarır. Bunu öğrenen Benî Amr, yeniden gençlerin peşine düşer. Tekrar savaş kapıya dayanınca Varka, savaş meydanına atılmak ister ama Gülşâh ondan evvel davranıp meydana çıkar. Yaptığı hamleleri savuşturan Benî Amr, Gülşâh'ı yenip tekrar esir alır ve Varka'nın babasını da öldürür. Gülşâh, gidişatın iyi olmadığını görünce Benî Amr'ı kandırarak aslında Varka'yı sevmediğini, ondan korktuğu için öyle davrandığını ifade eder. Benî Amr, Varka'yı esir alıp getirince Gülşâh, onu kendisinin öldürmek istediğini söyler. Elleri bağlı Varka'yı itip kakar. Sonra bir fırsatla ellerini çözer. Bu hali gören Benî Amr'ı bir şekilde kandırıp kendi hançeriyle onu öldürür. İki âşık askerleri perişan edip kabilelerine dönerler. Gülşâh'ın annesi, Varka babasız ve parasız kaldığı için onu damatlığa kabul etmez. Bunun üzerine dayısı Yemen Şahı'nı ziyarete gidip yardım istemeyi murat eden Varka, dayısının esir olduğunu görür ve onları kurtarmak için savaşır. Bu sırada Şam sultanı Melik Muhsin, Gülşâh'ı istemiş, aile de bu izdivacı uygun görmüştür. Ancak Gülşâh kendisini öldürmeye kalkınca Melik Muhsin ona dokunmamaya ant içmiş, sevdiği gençle onları bir araya getirme sözü vermiştir.

19 Vamık u Azra, s. 329

20 Bkz. Vamık u Azra, s. 335-336

21 Vamık u Azra, s. 361

22 Vamık u Azra, s. 370

23 Çalışmamızda esas aldığımızı metin için şu eserden faydalanılmıştır: Kazım Köktekin, *Yûsuf-ı Meddâh, Varka ve Gülşah*, TDK Yayınları, Ankara, 2007.

Evine başarı ve ganimetle dönen Varka'yı ise bir koyun ölüsünün başına götürüp Gülşâh'ın mezarı olduğunu söylemişlerdir. Ancak Gülşâh'ın arkadaşı kırk gün sonra gerçeği açıklamış, Varka'yı Gülşâh'ın sarayına göndermiştir. Sarayda bir şekilde buluşan gençlere Melik Muhsin hoşgörü gösterse de bu durumu gururuna yediremeyen Varka oradan ayrılır ve yolda vefat eder. Ölüm haberini alan Gülşâh da mezar başında canına kıyar. Hz. Peygamber çiftin mezarından geçerken olayı öğrenir ve onun duasıyla gençler dirilir. Kırk yıl mutlu bir ömür sürerler.

Bu mesnevideki kadın kahraman Gülşâh, küçük yaştan itibaren Varka ile birlikte silah eğitimleri almış, ata binmeyi öğrenmiştir. Benî Amr tarafından kaçırılınca, kendisini kurtarmak için savaşmak isteyen Varka'yı engelleyip önce kendisininin savaşacağını söyler:

*Dileridi Varka meydâna gire / Nicedür erlik ana bir göstere
Komadı Gülşâh men' itdi anı / Didi ben öldüreyin ol hâyini
Darb uram anı yıkam yüzün koyu / Şöyle katuna getürem sürüyü*²⁴

(Varka savaş meydanına girmeyi ve erkeklik göstermeyi diler ama Gülşâh onu men eder. Hayini/ Beni Amr'ı kendisinin öldüreceğini söyler. Varka, onu ve askerlerini yüzü koyun bir sürü gibi Varka'nın katına getirmeyi diler.)

Gülşâh, Dede Korkut hikâyesindeki Banu Çiçek misali, erinden önce ata binen, savaştan kaçmayan cesur bir kadındır. Varka'nın itirazına rağmen silahını, zırhını kuşanır, atını meydana sürüp Benî Amr'a hamle yapar:

*Kendüye sâz u silâhın bağladı / Varkanın likîn yüregün tağladı
Geydi yatın sürdi meydâna atın/ Harbe elinde bürümüş suretin
İrdi şol dem hamle kıldı hamlesin / Savdı anun hamlesin Amr-ı Lain
Ol ho gürbüz pehlivânıdı be-nâm / Eyledi üç hamle ol bedr-i tamâm*²⁵

(Gülşâh, savaş zırhını ve silahını kuşanır, onun bu durumu Varkanın yüreğini dağlar. Gülşâh ise, savaş teçhizatını alarak atını meydana sürer. Elindeki mızrak onun yüz ifadesiü gibi keskindir. Fakat rakibi de güçlüdür.)

Gülşâh, savaşın sonunda kendisini esir eden kişiyi öldürür. Daha sonra da öldürdüğü kişinin atını savaş ganimeti olarak Varka'ya hediye eder. Böylece erine olan saygısını da belirtir. Bu durum, Gülşâh'ın savaşçı olmakla birlikte erdem sahibi bir kişiliğinin de olduğunu gösterir.

*Ol sünü hod harbe-idi gey iti / Urdı Gülşâh bağrından ol iti
Geçdi bağrından u gövdesinden yara / Düşdi öldi çün katı oldu yara
Varkaya ol kâfirün virdi atın / Didi bin hoş sağı solu ok atın*²⁶

(Gülşâh'ın elindeki keskin mızrak, kılıç ve süngüyle rakibini/köpeği bağrından vurur, yaralar onun içinden dışından gövdesinden açılır ve yaralarından dolayı da ölür. Gülşâh ganimet olarak ele geçirdiği atı Varka'ya verir.)

Gülşâh, sadece intikamını almakla kalmaz, Varka'yı Beni Amr'ın atına bindirip kurtarır. Kendisi silahını tekrar alarak Beni Amr'ın askerlerine karşı Varka'yla sırt sırta savaşmayı da önerir:

*Hamle kılalum gel ikimiz bile / Biz yiterüz bunlara bugün belâ*²⁷
(Gel ikimiz birlikte savaşalım, Bugün bunlara sıkıntı yaratmada ikimiz yeterliyiz.)

Gerçekten de kadın, erkeğin yanında büyük bir destek, iyi bir savaşçıdır. Birlikte oldukları sürece tüm düşmanlara galip gelirler.

3.3. Mihr ü Mâh Mesnevisinde Savaşçı Kadın Kahraman²⁸

İncelenen bir diğer mesnevi olan Zarîfî'nin Mihr ü Mâh eserinde Mâh, Çin şahı Hilal'in oğludur. Hilal, güzelliği, mertliği ile nam salmış oğlunun temkinsiz davranışlarını bildiği için emrine yüz cesur genç vermiş yalnız dolaşmaması için onu tembihlemiştir. Padişah, Hoten Hanının yardım çağrısına mukabil sefere çıkıp tahtı oğluna bırakır ve halka karşı iyi ve adil olmasını öğütler. Mâh babasını aramaz ancak eğlenceye düşkündür. Bir gün eğlence meclisinde arkadaşlarından biri ölünce ölümü düşü-

24 Varka ve Gülşâh, s. 143

25 Varka ve Gülşâh, s. 144

26 Varka ve Gülşâh, s. 154

27 Varka ve Gülşâh, s. 154

28 Bu eserin özeti ve alıntılar için Turhan'ın yüksek lisans çalışmasından faydalanılmıştır. Bkz. Vedat Nuri TURHAN, *Zarîfî ve Mihr ü Mâh Mesnevisinin Tenkitli Metni ile İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1995.

nür tövbe eder ve gece rüyasında gördüğü peygamber, onun affedildiğini belirtip Mihr adlı bir güzelle av vasıtasıyla karşılaşacağını söyler. Şehzade hemen ava çıkar. Arkadaşlarıyla avlanırken kaybolur ve Pervin denilen gayrimüslim bir şahın köşkünde sabahlar. Pervin askerleriyle köşke gelince Mâh'ı görür hiddetlenip onu tutsak eder. Zindana atılan Mâh'ın bir padişah oğlu olduğunu anlayınca onu dininden vazgeçirip yanlarına çekmeyi düşünürler ve bunun için kızı Mihr'i öne sürerler. Mihr'i görünce rüyasındaki kız olduğunu anlayan Mâh ona âşık olur. Duyguları karşılıksız değildir. Pervin'in planı da işe yaramaz aksine Mihr Müslüman olur. Bir gece savaş kıyafetlerini giyinen çift gizlice kaçarlardı. Pervin ve adamları gençlerin peşine düşer. Kaçışın olmadığını görünce Mihr meydana atılır. Merdane savaşan Mihr'in esir olduğunu gören Mâh kendisi de yaralı ve yalnız olduğu için bir şey yapamaz sadece dua eder. Babası Hilal'in rüyasına Kadir Gecesi Hz. Muhammed girer ve oğlunun durumunu kendisine bildirir. Hilal, üç gün boyunca kan revan içinde cenk eden oğlunu görünce öfkelenir Pervin'in askerlerini kılıçtan geçirir, oğlu Mâh'ı kurtarır ve Pervin'i yenip kızı Mihr'i de alıp ülkesine döner. Hilal ölünce tahta çıkan Mâh, ülkeyi adil bir şekilde yönetir ama aniden hastalanıp vefat eder. Mihr de onun acısına dayanamaz ve çok geçmeden o da ölür.

Özetlediğimiz bu mesnevide kadın kahramanı babasına karşı savaşırken görürüz. Babası onun güzelliğini kullanarak düşmanına galip gelmeye çalışır. Ancak Mihr, sadece güzellikten ibaret biri değildir. O kendi istek ve arzuları olan, gerekirse kaderini kendi çizme adına babasıyla bile savaşmayı göze alacak bir bireydir. Nitekim sevdiği adamı saraydan çıkarırken cenk kıyafetlerini giyinmiş gerekirse ölümü göze almıştır. Gece boyunca at sürer, Peşlerine düşen babasının adamlarıyla savaşmak isteyen Mâh'ı, engelleyerek kendisi meydana atılır:

Çü Mihr andan işitdi böyle güftâr / Hemân-dem at depüp ol mâh-ruhsâr

İrüp hışm ile ol kelb üzre bî-bâk / Urup şemşîr itdi anı ihlâk²⁹

(Mihr savaşta kendilerini öldürmeleri yönündeki sesi duyunca atına binip düşman komutanının üzerine korkusuzca saldırır ve onu bir kılıç darbesiyle öldürür.)

Uzun çarpışmalar ardından birçok savaşçıyı kahramanca öldüren Mihr meydana sürekli savaşacağı düşman savaşçısı ister.

Muhassal gün batup irişmedin dün / Yarar yetmiş la'în öldürdi ol gün

Görüp Mihrün bu cengin Mâh ol an / Isırup barmagın kalmışdı hayrân³⁰

(Gün daha kararmadan Mihr, düşmanın saflarını yararak yetmiş kişiyi öldürür. Mihrin kahramanca savaştığını gören Mâh hayretler içinde parmağını ısırır.)

Meydana cesurca atılan Mihr'in savaşını gören Mah, kendisi de iyi bir savaşçı olduğu halde şaşkınlık içindedir. "Parmağını ısırıp" hayranlıkla sevdiği bu savaşçı kadını izler.

Mihr, öylesine iyi savaşmaktadır ki tek başına öncü birliklerini perişan etmiş, karşısında savaşacak kimse kalmamıştır. O ise hala savaşacak er istemekte ama karşı tarafta kendine eş birini bulamamaktadır:

Çü bî-cân itdi bunları o dilber / Çağırup istedi cenge yine er

Nidâ itdi nice kim ol dilârâm / Kimesne kalmadı cengine ikdâm³¹

(Mihr savaşta birçok askeri öldürür; fakat savaş meydanına yeni savaşçı ister. Birçok kez haykırmasına rağmen kimse onunla savaşmaya cesaret edemez.)

Bu hal, atının ayağı sürçene kadar devam eder. Ancak atından düşünce esir alınabilir. Mihr, esir alındıktan sonra erkeğin yani Mâh'ın düşman karşısında çaresiz kalışı ve ağlayışı da kadının erkeğin yanındaki yerini belirtmesinde önemli bir ayrıntıdır. Bir yönüyle kadınsız kalınca umudunu yitiren bir erkek kahraman görülür:

Çün ol Mihr-i kamer-ruh oldı mahbus/Pes oldı hâli günden güne ma'kûs

Firak-ı Mâhla döndi hilâle / İrişdi hüsnî gün gibi zevâle

Bu cevre itmeyüp sabr ol yüzi gül / İderdi nâleler mânend-i bülbül

Döküp geh nergisinden eşk-i pür-hûn / Kılurdu câmesin ol gonca gül-gûn³²

(Ay yüzlü Mihr, esir alınınca Mâh'ın hali günden güne kötü olur, Aşkın ayrılığından dolayı yeni ay gibi incecik olur, güzelliği de güneşin batması gibi yok olur. Mâh, bu acıya sabredemez, bülbül gibi feryat figana başlar. Gözünden yaşlar akıtıp elbisesini parçalayıp vücudundanki kanlar ile kırmızıya boyar.)

29 Mihr ü Mâh, s. 154

30 Mihr ü Mâh, s. 155

31 Mihr ü Mâh, s. 156

32 Mihr ü Mâh, s. 157

Örneklediğimiz mesneviler dışında diğer anlatılarda da erkek kılığına girip sevdiğini aramaya yola çıkan, her türlü güçlüğü ve tehlikeye göğüs geren, savaşta dahi gözünü budaktan sakınmayıp düşmanlarına kök söktüren kadın kahramanları görürüz. Bu anlatılar içinde, mensur bir Mihr ü Mâh hikâyesi de önem arz eder.

Erkek kahraman Mihr'in, kadın kahraman Mâh'a ulaşma serüveni, ikisinin mektuplaşmaları, düşmanla savaşmaları ve kavuşmalarını konu edinen eserde ikinci derecede birçok kadın ve erkek savaşçı kahramanın olduğunu görürüz.³³

Şeyhoğlu Mustafa'nın Hurşîd-nâme'sinde kadın kahraman Hurşîd, göreni hayran bırakan hatta öldüren güzelliği ile meşhurdur. Ayrıca zaman zaman erkek kılığına girerek ava çıkar. Kendisini babasından zorla isteyen Hitay Ülkesinin padişahı Boğa Han'ı oyuna getirir. Savaş meydanına erkek kılığında çıkar ve yüzünü açınca güzelliği karşısında bayılan Boğa hanı öldürüp savaşın sona ermesini sağlar.³⁴

Cemâlî'nin Hümâ vü Hümâyûn adlı mesnevisinde de kadın Kahraman Hümâyûn, sevgilisi Hümâ'yı kıskanır ve onu istemez. Hümâ, sevdiğini ikna edemeyince soğuk kış gününde ağlayıp inleyerek yola çıkar. Hümâyûn, yaptıklarının yanlışlığını anlayınca atına binip sevgilisinin peşine düşer ve onu bir dere kenarında görüp gönlünü alır.³⁵

En çok bilinen mesnevilerden Leyla vü Mecnun, Hüsrev ü Şirin, Yusuf u Züleyha mesnevilerinde de kadın, savaşçı olarak görülme de aşklarını ifade edişleri, aşk uğruna gayret göstermeleri ve sonunda kendilerini feda edişleriyle klasik şiirin pasif kadın algısından farklı bir hususiyet gösterirler.

3.Sonuç

Sosyal, siyasal, dinsel ve bireysel faktörlerin etkisiyle yüzyıllar boyunca farklılaşan kadın algısının, gerçeğin algısal refleksi olan edebiyata yansıdığını görmek mümkündür. Hayata yeni bir kapı aralayan edebî eserler, hakikatten bir parçadır. Toplumsal gelişmeler doğrultusunda algılar değişse de kadının, yaşamı yönlendiren ve tamamlayan yönü, sanatçının fikir dünyasında göz ardı edilmemiştir.

Klâsik Türk edebiyatının önemli manzum eserlerinden olan mesnevilerde ve mensur anlatılarda kadın kahramanlar, güzellik unsuru olmanın dışında, fiziksel ve düşünsel varlığına yaşam alanı yaratmaya çalışan bir karakter görünümündedir. Kadın karakterlerin duygu ve davranış biçimleriyle entrik kurgunun zenginleştirildiği mesnevilerde “savaşçı kadın” tiplerinin ortaya çıktığı görülür. Bu kadın tipleri kendilerini dış dünyaya açarak bireysel yaşamlarını yönlendirme yeteneğini kazanırlar ki onlar aynı zamanda kurgulanan hikâyelerin seyri içinde çoğu zaman idealize edilen ataerki toplumlardaki erkeğin rolünü ödünçler. Bu tür mesnevilerde kadın, hem esas/birincil kahraman olarak, hem arzu edilen kişi olarak hem de yardımcı karakterler bağlamında savaşçı rolüyle karşımıza çıkar.

Türk geleneğinde paylaşımcı, tamamlayıcı ve kurtarıcı gibi birçok özelliğiyle kendini toplumda var eden kadın, Klâsik Türk edebiyatı anlatılarında da aynı özellikleriyle yaşar. Her ne kadar Klâsik Türk şiirinde kadın profilinin resmedildiği birçok gazelde kadının sesini duymasak da o vazgeçilmez esas unsur olarak görülür. Şiirlerde bazen, âşığın yani erkeğin ağlayıp inlemelerine şahit olsak da kadının duygularından bihaber kalırız. Çünkü kadın bazı şiirlerde zihni bir tasavvurdan ibaret kalır, duygusal-düşünsel boyutuyla etkin değildir. Aynı toplumsal algının ürünü olsa da birçok edebî eserde kadın, farklı bir bakış açısıyla ele alınır. Kadının etkin rol üstlendiği bu anlatılarda onları, erkeğin yanında bazen de önünde görürüz.

Kadın kahramanlar sadece isteklerini belli etmekle kalmaz, aşk için yola düşer, erkek gibi kılıç kuşanıp meydana at sürerler. Düşmanlarından intikam alıp esir düşen sevdiklerini kurtarırlar. Bu eserlerde onlar yazgıya boyun eğen pasif bir görünümün aksine, kaderini yönlendiren, baskılara başkaldırıp kendi hayatını kuran, kahramanlık hikâyeleri yazan birer kişiliktirler.

Kadınlar güzellikleriyle dolunay ve güneş olarak tasvir edilseler de çoğu anlatıda, ellerinde ok ve kılıçlarıyla meydana erkekleri geride bırakan üstün bir savaşçılık kabiliyeti gösterirler.

Klasik Türk şiirinde kadının erkek için önemi ve aşk anlatılarında karakter olarak olay örgüsünde

33 Eser, Ahmet İçli tarafından bir makale formunda tanıtılmıştır. Yazarın bu konudaki kitap çalışması da devam etmektedir. Geniş bilgi için bkz. Ahmet İçli “Türk Dilinde Yazılmış Mensur Mihr ü Mâh Hikâyesi”, *TEKE, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* Sayı: 4/3, 2015 s. 1055-1073

34 Ahmet Kartal , *Doğu'nun Uzun Hikayesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul, 2013, s. 547

35 a.g.e., s. 550

yer alan kadının duruşu önemlilik arz eder. Edebiyatımızdaki kadın hiçbir zaman kendisini sosyal hayattan soyutlamamıştır. Hem şiirlerde hem de hikâyelerde gördüğümüz kadın, iç dünyasından habersiz olduğumuz, varlıklarını gizleyen, ötelenmiş kahramanlar değillerdir.

Kaynakça

- AKDOĞAN, Yaşar, *Ahmedî Divanı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/>
- ARSLAN, Mehmet, Mihri Hatun Divanı, Amasya Valiliği Kültür yayınları, Ankara, 2007.
- AYAN, Gönül, *Lâmî’i Vâmık u Azra- İnceleme Metin-* AKM Yayınları, Ankara, 1998.
- AYAN, Hüseyin “Mesneviler Manzum Romanlarımız Olabilir mi? *Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Uluslararası Kongresi 7-8 Nisan 1999*, Bildiriler, Konya 2000, s. 69-71.
- ÇETİNKAYA, Ülkü, “Divan Edebiyatında Kadına Genel Bakış”, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/4 Summer 2008*.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 26. Baskı Aydın Kitapevi, Ankara 2010.
- DİLÇİN, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1983.
- DURAN, Hamiyet, “Burla Hatundan Terken Hatuna”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* S:79 s:32, 2004.
- ERDOĞAN, Mehtap, *Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013.
- İÇLİ, Ahmet “Türk Dilinde Yazılmış Mensur Mihr ü Mâh Hikâyesi”, *TEKE, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* Sayı: 4/3, 2015 s. 1055-1073
- KARTAL, Ahmet, *Doğu’nun Uzun Hikayesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul, 2013.
- KÖKTEKİN, Kazım, *Yûsuf-ı Meddâh, Varka ve Gülşah*, TDK Yayınları, Ankara, 2007.
- KÜÇÜK, Sabahattin, *Bâkî Divanı*, TDK Yayınları, Ankara, 1994.
- KÜLEKÇİ, Numan XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, 2 Cilt, Aktif Yayınları, Erzurum 1999
- MACİT, Muhsin, *Nedim Divanı*, Akçağ Yayınları Ankara, 1997.
- REDHOUSE, Sir James W, *Turkish and English Lexicon*, Çağrı Yay., İstanbul 2006.
- TURHAN, Vedat Nuri, *Zarîfî ve Mihr ü Mâh Mesnevisinin Tenkitli Metni ile İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1995.

Türklerde Hükümdar Eşlerinin Oturduğu Hatun Kentler ve Şehirlerin Savunmasında Kadınlar

Prof.Dr. Hava SELÇUK
Erciyes Üniversitesi / kayseri

Giriş

Türklerin yerleşik hayata geçmeleri Uygur Devleti'nden itibaren görülmektedir. Zira kalabalık Çin nüfusu karşısında varlığını muhafaza etmenin tek yolu konar-göçer yaşantıyı devam ettirmektir. Eğer ki yerleşik hayata geçilirse, kalabalık Çin nüfusu karşısında asimile olmak çok kolaydı. Bu nedenle Türklerin bir ev yaparak yerleşik kültüre geçmeleri daha çok İslami dönemle bağlantılı olarak ortaya çıkmıştı. Bununla birlikte konar-göçer yaşantıyı devam ettiren Türklerin belli bir düzenleri bulunmaktaydı. Bu düzen dahilinde Türk kadınlarının kendilerine ait çadırları ve bir yaşam alanları bulunmaktaydı.¹

Türk tarihinde kadın her zaman erkeğin yanında yer alan, onunla birlikte hareket eden, birlikte ata binen, kılıç kuşanan, birlikte çadır kurup birlikte yaylak ve kışlak hayatı sürdüren bir konumdadır. Bu itibarla Türklerde kadın ve erkek ayırımı yapıldığına pek rastlanmamıştır. Hunlardan beri ata binip ok atabilen, top oynayan, güreş gibi ağır sporlar yapabilen ve savaşa katılabilen namus ve iffetine düşkünlüğü yabancı kaynaklarda bilhassa belirtilen Türk kadınının savaşta düşman eline geçmesi büyük zillet sayılırdı.²

Hükümdar ailesine mensup kadınlar hükümdar sefere çıktığı zaman genellikle korunaklı yerlerde bırakılırlardı. Zaten hükümdarın ve eşinin bulunduğu şehirler genellikle ulaşılması zor ve dağlık kesimlerde bulunmaktaydı. Türklerde hükümdar *ordusu*, mesela Göktürklerin beşiği, tulga şeklindeki ormanlı Altın Dağ, Altın Yış(Altay); Göktürk ve Uygur ordu merkezlerinin bulunduğu ormanlı dağ Yış Ötüken; Ordu-balık yakınındaki Kut Dağı(Karakurum); Çu Nehri'nin 20 km kadar kuzeyinde bulunan ve Batı Türk kağanlarının seçildiği, bir diğer rivayete göreyse beylere merteye verildiği Kie-tan Dağı; Batı Türk hükümdarlarının Kuça'nın kuzeyinde Yulduz Vadisi'ndeki *ordusunun* bulunduğu Akdağ; Beş-balık yakınlarındaki Kin-ling(Altın Dağ) gibigenellikle şehrin kuzeyinde bir dağ üzerinde veya dağa benzer bir set üzerinde bina edilmekteydi.³

Türklerin "hatun"ları, "konçuy"ları "kuy"larda otururdu. Türk erkekleri, kuy'daki kadınlarına doyamadan ömürlerini savaş ve mücadele ile tükettiklerinden içlerindeki özlemi mezar taşlarına kazdırmışlardır. Yazıtlarda "kuydaki konçuya, öz (yazı)daki oğula doyulmadan" ayrıldığı söz edilmektedir. Burada sözü geçen "kuy" kelimesini, Malov ve arkadaşları Rusça "terem", yani "ev, bina, yapı" anlamında okumuşlardır. Fakat unutmamak gerekir ki yapılarda sadece kadınlar kalmaktaydı. H. Namık Orkun da bu kelimeyi kadınların yaşadıkları ayrı bir yer olarak anlamakla beraber, tam ve açık bir karşılık verememiştir. Pek çok arkaik Türkçe kelime ve tabirleri hala muhafaza eden Tuva lehçesinde bu kelimenin "*ordu*" ile karşılanması da dikkati çekmektedir. "*Ordu*" bizzat hükümdar, han karargâhı anlamında olmakla beraber, herhalde buradaki manası hükümdarın kadınlarına mahsus karargâh olmalıdır.⁴

Eski bir Uygur yazıtında geçen "... (Anası) Katun, balıkta, ediz kalıkta, yatıp udiyor erken", yani "*Annesi hatun, surlar ile çevrilmiş şehirde, yüksek bir kulede, uyuyor iken*"⁵ ifadesi, savaşlar sırasında kadınların korunaklı bir mekanda muhafaza edildiklerinin belirtisidir. Kadınlar sefere çıkıldığı zaman

1 Çadırlar oldukça genişti. Mesela Göktürkleri ziyarete gelen Zemarkous taşlardan yapılmış bir saraya değil, kocaman bir çadırın içinde ağırlandı. L. Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, Macarcadan çeviren: Sadrettin Karatay, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1998, s.64-65; Hatice Palaz Erdemir, *VI. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre Göktürk-Bizans İlişkileri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003, s.46-48.

2 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1987, s.16-17.

3 Emel Esin, *Türklerde Maddi Kültürün Oluşu*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006, s.42-43.

4 Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları I-IV*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1986, s. 450; Tuncer Baykara, *Türk Kültürü*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005, s.498-499; Selçuk, "Türk Kültüründe Kale(Kale Anahtarından Temsili Şehir Anahtarına Uzanan Bir Gelenek Üzerine), s.293-314.

5 Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C.I., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.299.

korunaklı, güvenli yerlerde bırakılsalar da zaman zaman baskına uğrayabilmekteydi. Nitekim Bilge Kağan Yazıtı'nın kuzey tarafında yazılı olan “*Amga kalesinde kışlayıp ilkbaharda Oğuzlara doğru ordu çıkardık. Kül Tegin başkumandan tayin edip(?) gönderdik. Düşman Oğuzlar karargâhı bastılar. Kül Tegin Öksüz(denilen) atına binip dokuz eri mızrakladı. Karargâhı vermedi. Anam katun ile birlikte kaynanalarım; hala ve ablalarım; gelinlerim, prenseslerim bütün bunların içlerinde sağ kalanlarınız cariye olacaklardı, ölümlerinizi de yurttan yolda yatıp kalacaktınız..*”⁶ ifadesi bunu açıklamaktadır.

Göktürk kitabelerinden öğreniyoruz ki, belki Kül Tegin'in ölümü ile neticelenen savaşlar, *orduda*, özellikle Göktürklerin soylu kadınlarının bulunduğu kısımda cereyan etmiştir. Düşmanlar buraya saldırmakla Göktürlere en tesirli darbeyi vuracaklarına onların şerefine ayakaltına alacaklarını düşünmüş olmalıdırlar. Burada sözü geçen *orduyu* Hakan'ın kadın ve çocuklarının bulunduğu yer olarak anlamak daha doğru olsa gerek. Zaten Tuva lehçesinde *kuy'* *aordu* karşılığı verilmesi de dikkati çekmiştir. Ancak bu kısmın sadece kadınlara tahsis edilip edilmediği açıkça belli değildir. Fakat başka yerlerden, *Han* ve *Hatun* için ayrı *ordular* olabileceği görülebilmektedir⁷.

Ebul'-Gazi Bahadır Han Oğuz iline beylik yapan kızlar kısmında; Yedi kızın Oğuz ilinde beylik yaptığını ifade etmektedir. Bu hatunlar, Altun Közeki Sundun Bay'ın kızı ve Salur Kazan Alp'in karısı Boyı Uzun Burla, Karmış Bay'ın kızı ve kabri Sir suyunun yakasında olup halk arasında meşhur olan Mamış Bik'in karısı Barçın Salur, Kayı Bay'ın kızı ve Çavul'dur Bala Alp'in karısı Şabatı, Kondı Bay'ın kızı Biyeken Alp'in karısı KüninKörkli, Kondı Bay'ın kızı Kalkın Konak Alp'in karısı yine bir Künin Körkli, Alp Arslan'ın kızı, KestanKara Alp'in karısı Kerce Buladı, Kınık Bay'ın kızı, Dudal Bay'ın oğlu Kımaç'ın karısı Kugadlı,⁸ Maveräünnehr bölgesinde hüküm süren hatunlar olarak zikredilmektedir.

A.Hatun-Kentler

Hatun kent olarak adlandırılan şehirler; *Fan Hatun Kent*, *K'o-tun Ch'eng* (*Hatun şehri*), *Hatun Kath*-“*Hatun-şehri*”, *Barçınlıg kent* ve *Hatun-kale*'dir.

1. Fan Hatun Kent

MÖ. 91 yılında Çinliler ile Hunlar arasında büyük bir savaş meydana gelmiş ve 140.000 kişilik büyük bir Çin ordu gurubu, Hunlara karşı akına geçmişti. Orta yoldan, Wuyüan'dan çıkan Başkomutan LiKuang-li, Hunlara esir düşmüş ve 30.000 kişi ile Hsi-ho'dan yola çıkan General Shang ise, Hun ülkesinin içinde gezmiş ve Hunlara rastlamadan geri dönmüştür. Kansu'dan batıya doğru 40.000 atlı ile yola çıkan General MaT'ung ise Turfan'dan öteye geçememiştir. Bunun üzerine başkomutan da, Çin'e bağlanmış olan Hun atlılarından 2.000 atlı bir birlik göndermiştir. Hun öncüleri, Çin birliklerini görünce geri çekilmişler ve Çin ordusu, Hun öncüleri ittikten sonra, “Fan Hatun Kenti”ne gelmişlerdir. Hatun Kenti'ne Göktürk çağında sıklıkla rastlanır. Hunlar ile Çinliler arasındaki bir savaşta, Çin general ölmüş ve bunun üzerine ordunun kumandasını karısı almıştır. Bu sebeple Çinliler bu kente “Fan Hatun Kenti” demişlerdir. Fan ailesinin, Çin'e sığınmış bir Hun ailesi olduğunu belirtenlerde vardır. Kentin adının bir efsaneye dayanması da muhtemeldir. Hunlar burada fazla durmamışlar, askerî taktik gereğince çekilip gitmişlerdir⁹.

2. K'o-tun Ch'eng (Hatun şehri)

Türklerde Hatunların kendilerine ait otağları bulunmakta idi. Bu otağlardan başka prenseslerin oturdukları şehirler de vardı. 981-984'te Çin'den Uygurlara giden elçi Wang Yen-Te seyahatnamesinde, “*Burası Ho-lo-ch'uan(Etsina Nehri'dir). T'ang sülalesi zamanındaki Uygur prensesleri burada durdular. Şehrin duvarları hala duruyor. Burada sıcak su gölleri vardır*” demektedir. Bu şehir gibi, Uygur prenseslerinin yaşadığı diğer şehirler de mevcut olmuştur. K'o-tun Ch'eng (Hatun şehri) olarak bilinen bu şehirlerden çok sayıda bulunduğu anlaşılmaktadır. Paul Pelliot, üç tane bu isimde şehir olduğunu kaydetmektedir¹⁰.

6 Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*I-IV, s.50.

7 Tuncer Baykar, “Türk Şehircilik Tarihinden: *Hatun Şehirleri*”, *Belleten*, XLIV/ 175, Temmuz 1980”, s.504.

8 Ebülğazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime*(Türklerin Soy Kütüğü), Tercüman 1001 Temel Eser serisi, Hazırlayan: Muharrem Ergin, s. 96-97.

9 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, C.II, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1981, s.109-111; Selçuk, *Türk Tarihinde kadın ve Savaş*, s. 42.

10 Özkan İzgi, “İslamiyetten Önce Türklerde Kadın”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1973-75, s.152; Selçuk, *Türk Tarihinde kadın ve Savaş*, s. 42.

3. Hatun Kath- “Hatun-şehri”

Taşkent yöresinde Binkent civarında Hatun Kath’dan bahsedilmektedir ki bu “Hatun-şehri”dir. Bu şehrin yakınlarında birkaç fersah mesafede vaktiyle bir askerî ordugâh olan ancak zamanla küçük bir kasaba haline dönüşen Yabgu şehri vardır. Hatun ve Yabgu şehirlerinin birbirine yakın şekilde bulunduğu görülmektedir. Hazar ülkesinde *Hatunbalık*¹¹ isimli bir şehir bulunuyordu. Hükümdar ise başka bir şehirde ikamet ediyordu. Türk şehircilik tarihinde Han karargâhlarının yakınında ayrıca Hatunların da karargâhları bulunuyordu. Bu karargâhların etrafında zamanla şehirler teşekkül etmiştir¹².

4. Barçınlîğ kent

Karmış Bay’ın kızı ve MemişBeğ’in karısı Barçın Salur’a ait olduğu tahmin edilen *Barçınlîğ kent* adı verilen bir şehir bulunmaktadır. SirSuyu’nun yakasında bulunan ve halk arasında ün salmış Barçın Salur’a ait olduğu belirtilen çini süslemeli bir mezar bulunmaktadır. XII. yüzyıldan itibaren Sir Suyu kıyısında Barçınlîğ Kent adlı bir şehir görülmektedir¹³.

5. Hatun-kale

Ebulgazi Bahadır Han bazı Türkmen hatunlarının hükümdarlık ettiklerinden bahsettiği Sırderya boylarındaki Oğuz ülkesinde de bir “Hatun-kale” vardı. Hatun şehirleri arasında bugünkü adı ÇinTolgoy-bas olan eski H’otun-Hot, yani Hatun şehri bulunmaktadır. Uygur çağına ait olan bu şehir X. yüzyılda Liao/Kıdanlar tarafından tamir edilmiştir. Bu Hatun şehirler pek kuvvetli bir savunma sistemine sahipti.

Bu yönüyle Hatun şehirler Türk içtimai hayatının kadına verdiği önemin açık bir gerçeğidir¹⁴. Bunun yanı sıra Hatunun hükümdarın devlet merkezi olarak kullandığı şehrin yakınlarında, yönetimi kendisine ait, ordusu ve idarecileri bulunan şehirlerde ikamet ettikleri görülmektedir.

İbnBatuta, İznik şehri ile ilgili bilgi verirken burada ikamet eden Nilüfer Hatun’dan ve hükümdar eşinin kaldığı şehrin fiziksel özelliklerinden bahsetmektedir. İbnBatuta, “Şehre girmek için evvela köprü gibi bir yolu takip etmek gerekiyordu. Oradan da ancak bir süvari geçebilir. Bu yüzden şehir iyi korunmuştur. Göl onu her yandan çeviriyor. Şimdi bomboş olan şehirde saray *hizmetkarlarından bir kaçı ve sultanın hanımı Beylûn(Nilüfer) Hatun oturuyor. Şehir ahalisine hükümrânlık eden erdemli, iyi yürekli bir kadın... Şehir üzerinde dört sur bulunuyor. Her iki sur arasında su dolu hendekler açılmış. İçeri girmek için tahta köprülerden geçilir. Diledikleri zaman köprüleri kaldırırılar*”¹⁵ şeklinde şehri ve Nilüfer Hatun’un konumunu aktarmaktadır. Bu ifadelerden İznik şehrinde hükümdarlık eden Orhan Bey’in eşi Nilüfer Hatun’un ne kadar korunaklı bir şehirde kaldığı görülmektedir.

B.Kadınlar Tarafından Yönetilen ve Savunulan Şehirler

1.Kabac Hatun/Kınık Hatun/Hınık Hatun

Buhara, kaynaklarda Kabac Hâtûn, Kınık Hâtûn, Hayl Hâtûn, Feth Hâtûn veya sadece Hâtûn olarak isimlendirilen Türk melikesi tarafından yönetilmekteydi. Hınık Hatun oğlu Tultşadın(Tuğşad)yerine velayeten uzun zaman Buhara melikesi olmuştur. Tarihî kaynaklardan hakikaten çok dirayetli ve ayrıca idareci bir kişiliğe sahip olduğunu anladığımız bu Hatun’un gerçek adının ne olduğu hakkında çeşitli rivayetler vardır. Bazı kaynaklarda asıl adının Kıbac-Hatun olduğu, bazılarında ise Feth-Hatun olduğu ifade edilmiştir. İbn Hubeyb’in eserinde ise Arapları bir hayli uğraştıran bu kadının ismi Kınık Hatun olarak geçmiştir.Hatunun asıl adını Kıyık veya Kıyığ olarak kaydedenlerde olmuştur. Böylece onun büyük Türk boylarından biri olan Kayı boyundan olduğuna işaret edilmek istenmiş olmalıdır¹⁶. Ubeydullâh’ın Buhara kapılarına dayandığı 673 senesinde Kabac Hatun/Kınık Hatun, Buhâr Hudât Bîdûn’un (Beydûn) zevcesi olup bir süre önce kocası ölmüş, kocasının yerine geçmesi gereken oğlu Tuğşâde (Tuğşâd/ Tultşad) henüz süt çocuğu olduğu için Buhara tahtına oturarak -muhtemelen oğlu adına- şehri yönet-

11 Balık: İslamlıktan çok evvel Türk dilince, sığınak, kale, şehir demektir. Uygurcada dahi böyledir. (Kaşgarlı Mahmud, *Divan ü Lûgat-i t-Türk*, Çeviren: Besim Atalay, C.I, TTK, Ankara, s. 379.

12 Baykara, “Hatun Şehirler”, s. 504-505.

13 Faruk Sümer, “Oğuzlara Ait Destanî Mahiyette Eserler”, *AÜDTCF Dergisi*, C.XVII, Sayı: 3-4, Ankara 1959, s.394.

14 Baykara, “Hatun Şehirler”, s.507-509-510.

15 İbnBatuta *Seyahatnamesi*, C.I., Çeviren: A. Sait Aykut, YKY Yayını, İstanbul 200, s. 430-431.

16 Zekeriyâ Kitapçı, “Çeşitli Yönleri ile Emeviler Devrinde Arap Ordularındaki İlk Türkler”, s.159-160.

meye başlamıştı¹⁷. KabacHâtûn, Buhara ve çevresinde Batı Göktürk hâkimiyetinin inhitata uğramasıyla birlikte başlayan (630) ve söz konusu devletin tamamen Çin hâkimiyetine girmesiyle (658) devam eden siyasî kargaşa ve otorite boşluğu döneminde Buhara Melikesi olan Türk kökenli mahallî idarecilerden biridir. Kabac Hatun/Kınık Hatun, 670'li yıllardan itibaren on beş yıl boyunca Buhara'da hüküm sürmüş olup, Buhara Melikesi olarak bulunduğu 673-681 yılları bilhassa önemlidir. Zira bu dönemde, Emevî orduları Âmûderyâ (Ceyhûn) Nehri'nin ötesine yani Mâverâü'n-nehr'e geçerek Buhara'ya üç önemli sefer düzenlemişlerdir. Bu seferler, Müslümanlar ile Türkler arasındaki ilk ciddi münasebetler olup, Kabac Hâtûn hakkında bu dönemde bilgiler mevcuttur¹⁸.

Belazuri'nin Fütühü'l-Buldan'ında, Ziyad vefat edince Muaviye Horasan'a vali olarak onun oğlu Ubeydullah b. Ziyad'tayin ettiğini, ardından Ubeydullah'ın Ceyhun Nehri'ni geçerek Buhara'ya doğru ilerlemeye başladığını kaydetmiştir. Ayrıca eserde Arap ordularının Buhara'ya yaptığı saldırılara karşı Buhara Melikesi Kabac Hatun/Kınık Hatun'un nasıl karşı koyduğu anlatılırken, son derece dirayetli ve idareci bir kişiliğe sahip olduğu belirtilmiştir¹⁹. Ubeydullah'ın Baykent'i geçip de Buhara'ya doğru ilerlediği duyulunca Hınık Hatun/Kabac Hatun, civar şehirlerdeki Türk mahalli hanlıklarına haberler göndererek bu Arap valisine karşı koymak için yardım talebinde bulunmuştur. Pek hazırlıksız bir şekilde oldukları anlaşılan ve acele Hatun'un yardımına koşan bu Türkler ne yazık ki, daha Buhara'ya yaklaşma imkânı bulamadan Arap askerler tarafından önleri kesilerek tamamen yok edilmişlerdir. Ceyhun'u geçen Ubeydullah, Maveraünnehr'in önemli şehirlerinden birisi olan Buhara'da Türklerle karşılaşmıştır. Türk hükümdarları Kabac Hatun/Kınık Hatun adında bir kadındı. Bu muharebede Müslümanlar Türkleri ani bir bozgunla mağlup etti. Bu o kadar ani olmuştu ki, Hatun Ubeydullah'ın askerlerinin eline geçmemek için aceleden çorap ve ayakkabı çiftlerinden ancak birer tanesini giyme fırsatını bulabilmişti. Kabac Hatun'un altın ve mücevherlerle kaplanmış çorap ve ayakkabı çiftlerinden 200.000 dirhem değerini bulan birer tanesi Ubeydullah'ın askerlerinin eline geçti.²⁰

Bundan sonra Araplar kendilerinden emin bir şekilde Buhara'ya girdiler. Hatun, sulh talebinde bulunmaktan başka çıkar bir yol bulamamıştı. Ubeydullah, ancak kendisine 100.000 kişinin esir olarak verilmesi şartıyla bu barış teklifini kabul etti. Ubeydullahesir aldığı bu Buharalıların bir kısmını Basra'ya beraberinde götürerek yerleştirmiş ve ayrıca onlara maaş da bağlamıştır²¹.

2.Parsbit Hatun(Bars Bike)

Hazarlar, Arapların ardı arkası kesilmeyen saldırılarına cevap olarak ciddi hücumlar organize ettiler ve 730/731'de büyük bir Hazar ordusu Azerbaycan'a girdi. Arap kaynaklarına göre, Hazar ordusunun başında Hakan'ın oğlu Barcil, Gevond'a göre ise başkumandan Tarmaç vardı. Yine Gevond'a göre bu sırada Hazar Hakanı ölmüş ve ülke yönetimini anası Parsbit üstlenmiştir. Ölen Hakan'ın oğlu olmasına rağmen, anası Parsbit'in nasıl olup da devletin başına geçtiği konusu açıklığa kavuşturulmuş değildir.²² Bununla birlikte eşlerinin ölmesi durumunda küçük erkek çocukları büyüyünceye kadar anneleri devletin her türlü idarî, askerî işlerini üstlenmiş oldukları görülmektedir.

3.Akkara Hatun

Devletin ve kabilelerin başında bir kadının bulunması, Azak-Hazar denizleri arasında yaşayan Hunno-Bolgarlar'da da eskiden beri bilinen bir durumdur. 576'da Kuzey Kafkasya şehirlerinden birini de Utigur hükümdarı Anagey'in yerleştirdiği Akkara adlı bir kadın yönetmişti. Türklerde erkek çocukların küçük yaşlı olmaları halinde müteveffa kocanın dul eşi bazen onun mevkisini devralırdı²³.

17 Ebu Bekr Muhammed b.Cafer en-Narşahi, *Tarih-i Buhara*, Farsça'dan Tercüme ve notlar: Erkan Göksu, TTK yayını, Ankara 2013, s. 13-14.

18 Erkan Göksu, "Buhara Melikesi Kabac Hatun", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:29 <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s29/goksu.pdf>, 26.12.2013.

19 El-Belazuri, *Fütuh'l-Buldan*, Çeviren: Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara 1987, s.596-598; Zekeriyâ Kitapçı, "Müslüman Arap Ordularında Çarpışan ilk Türkler" *Diyanet Dergisi*, cildXII, sayı 4, s.239-244

20 Ali Dadan, *Taberi Tarihindeki Türklerle ilgili Rivayetlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi (Hz. Peygamber Döneminden Emevîler'in Sonuna Kadar)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006, s.37.

21 Zekirya Kitapçı, "Çeşitli Yönleri ile Emevîler Devrinde Arap Ordularındaki İlk Türkler", s.159-160.

22 Artamonov, *Hazar Tarihi, Türkler, Yahudiler, Ruslar*, s.280; Selçuk, *Türk Tarihinde Kadın ve Savaş*, s. 112-113.

23 Artamonov, *Hazar Tarihi, Türkler, Yahudiler, Ruslar*, s.280; Selçuk, *Türk Tarihinde Kadın ve Savaş*, s. 112-113.

4.Mama Hatun

Mama Hatun, Saltuklu hükümdarı II. İzzeddin Saltuk'un dört kızı arasında en zekisi ve en cevval olanı idi. Ağabeyi Nasreddin Muhammed'den sonra erkek yeğenleri olmasına rağmen devletin başına geçmeyi başarmıştı. Saltuklu Devleti'nin başına geçmeden Erzurum Melikesi olmuş ve bu süreçte başarılı bir idareci olarak adından söz ettirmişti²⁴.

Mama Hatun 1191 yılında Melike unvanı ile Erzurum şehir ve bölgesini idare etmiştir²⁵. II. İzzeddin Saltuk'un 1168 yılında ölüp yerine oğlu Nasreddin Muhammed'in tahta geçtiğini çağdaş müellifler yazmakla birlikte Eyyubiler Ahlat ülkesini istilaya giriştikleri ve Saltuklular onlara karşı yardıma gittikleri zaman, 1191 yılında devletin başında Nasreddin Muhammed'in değil, hemşiresi Mama Hatun'un bulunduğu anlaşılmaktadır. Salahaddin Eyyubi bu tarihte yeğeni Ömer bin Şahin-şah'ı Ahlat fethine göndermiş; o da Muş ovasına varıp bir kalede hapsedilmiş olan Ahlat vezirini hapisneden çıkartmıştı. Ömer bin Şahin-şah Malazgird kalesini de muhasara edince, Saltuk'un kızı Mama Hatun da Erzurum askeriyle ve Selçuklu heybetiyle Ahlat'a harekete geçmiştir²⁶. Mama Hatun Ahlat Şahı Seyfettin Begtemür'ü ağır bir yenilgiye uğratmış ve Hani'yi ele geçirmiştir. Kazandığı bu başarı ile yetinmeyen Mama Hatun, bu kez de Takiyyüddin Ömer'e yardım etmek için Selçuklu orduları gibi azametli ve ihtişamlı ordusuyla Malazgirt'e yönelmiştir. Mama Hatun Malazgirt'e ulaştığı sırada Takiyyüddin Ömer'in man-cınıkları şehrin surlarını dövmekteydi. Uzun süre devam eden Malazgirt muhasarası, Mama Hatun'un desteğine rağmen Takiyyüddin Ömer'in ölümüyle yarım kalmış ve Eyyubiler netice alamadan geri dönmüşlerdir. Savaş yapmaksızın durağan bir şekilde devlet yönetmesi devlet adamları tarafından eleştirilmesine neden olmuş ve ilk fırsatta tahtan indirilmişti²⁷. Mama Hatun Tercan'da bir kervansaray ve kendisi içinde bir türbe yaptırmıştır. Kervansarayın bulunduğu yer günümüzde kendi adıyla anılmaktadır²⁸.

5.Fatma Hatun

Kayseri'ye giren Moğol ordusunun (1243) almış olduğu çok sayıda genç kızla birlikte esirler arasında Ahi Evren'in karısı Fatma Hatun'un da yer almıştı²⁹. Anadolu Bacıları teşkilatı (Bacıyân-ı Rum), Ahi teşkilatından ayrı bir kuruluş olmayıp ahi teşkilatının kadınlar veya genç kızlar koludur³⁰. Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde varlığı bilinen "Bacıyan-ı Rum" teşkilatı, uçlardaki Türkmen kabilelerinin silahlı savaşı kadınları idiler³¹.

6.Bosnalı Kadınlar

Bosna Kadısı Ömer Efendi eserinde Bosnalı kadınların kale savunmasında yaptıkları kahramanlıklardan bahsetmiştir. 1736-1739 Osmanlı-Avusturya Savaşlarında memleketi Bosna'da kadı olan Ömer Efendi şahit olduğu muharebeleri kayıt altına aldığı eserde Bosnalı kadınlarla ilgili şu bilgileri vermektedir:

Muhasarada Bulunan Ostroviça-i Atik Kalesinin Durumu

"Ostroviça-i Atik kalesi, on beş günden fazla bir zamandır düşmanın muhasarası altında bulunuyor ve kale ahalisi gece gündüz tazyik görüyordu. Müdafaaaya katılan erkeklerden gayri, kadınlar da Bosna'nın eski adeti olduğu üzere büyük bir istekle muharebe meydanına atıldılar. Kadınlar muharebe eden askerler gibi, başlarına kalpaklar ve şebkulâhlar(Cebecilerin giydikleri bir cins başlık. Dört taraflı yeşil çuha siperli, üstü düz, tepesi ağzından biraz genişçe olup iki tarafından omuzlarına doğru sarkan kalın kordonları vardır) giydiler. Çabuk ve hızlı hareket etmeleri için de poturlar giyip kahramanca,

24 Haşim Şahin, *Orta Zamanın Türkleri, Ortaçağ İslam ve Türk Tarihine Dair*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s. 107.

25 Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, C.II, s. 730.

26 Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993, s.19.

27 Şahin, *Orta Zamanın Türkleri, Ortaçağ İslam ve Türk Tarihine Dair*, s.108-109.

28 Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, C.II, s. 730.

29 Mikail Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyân-Rum(Anadolu Bacıları Teşkilatı)*, Nüve Kültür Merkezi yayını, İstanbul 2008, s. 48-49; Selçuk, *Türk Tarihinde Kadın ve Savaş*, s. 144.

30 Mikail Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyân-Rum(Anadolu Bacıları Teşkilatı)*, s. 61.

31 Cemal Anadol, *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnameler*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 2001, s. 87.

hizmete koşular. Kadınlar taifesinden bir bölük, çeşitli silahları ile muharebe meydanına girdi. Böylece üzerlerindeki uzun kamaları, süngüleri, kezzap ve su ile cilalanmış paluşları, karşısında bulunanın gözünü alan parlak kılıçları ile düşman nazarında gayet heybetli bir manzara teşkil etmiş oldular. Kadınların bir bölüğü de mücahitlerin hizmetine koşup, icab eden mahallere gülle, mermi vesaire harp mühimmatı götürüp yardımcı oldular. Bu işlere muktedir olmayan zayıf ve acizler dahi, ellerinde göze, testi vesaire su kablaları ile İslam dini uğruna düşmanla muharebe ederken susayan mücahitlere (Sebi-lullah) diyerek su taşıyorlardı. Bir kısmı gerekli yiyecekleri pişirmekle uğraşırken, diğer bir kısım da yaralıların tedavisi ile meşgul oluyordu”³².

Bujin Kalesinin Durumu

Bujin kalesi gayet sağlam bir kale idi. Ancak içinde muhafız ve ahali çok azdı. Lakin bu şehrin kadınları, belki erkeklerden ziyade şeci, bahadır ve gayretli kimselerdi. Ekseriyezevclerine mahsus olan işleri kendileri görürlerdi. Muharebelerde düşman ile mücadele ve çarpışmalarda erkeklerden noksan ve aşağı kalır tarafları olmazdı. Bu muhasarada dahi müdafaada gösterdikleri gayret ve kahramanlıkları, Bosna diyarında gerek havas ve gerekse avam arasında destanlaşmıştır³³.

Ostroşça Ahalisinin Savaşı

Küffar diyarında üç bin Hırvat keferesi olup Bosna hududuna yakın bir yerde bulunan Ostroşça kalesi ahalisine baskın yapmak sevdasına düştüler. Bu maksatla bir gece ansızın kale yakınına geldiler. İçeri girmek için fırsat kollamaya başladılar. Karanlıktan istifade ederek nöbetçilere sezdirmeden beraberlerinde getirdikleri merdivenleri kale duvarına dayadılar. Gayeleri içeriden kapıyı açarak dışarıdaki arkadaşlarını içeri almak ve baskınla Müslümanları kılıktan geçirmektir. Kapıyı açmaya uğraşırken o anda çocuğunu emzirmekte olan bir hatun, keyfiyeti hissedip, derhal kale kapdanına haber vermeye koştu. Kapdan dahi uyanık bulunduğundan derhal tüfek alarak kale muhafızların ikaz etti. Ve kale küffar eline geçmesi engellendi³⁴.

Sonuç

Türk tarihinde kadın, erkeklerden ayrı olarak düşünülmemekle beraber zaman zaman kadınların ve neslin devamı olan çocukların korunması amacıyla özel korunaklı şehir veya bölgelerin yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte hükümdar eşlerinin kaldığı ve onlara özgü şehirlerde bulunmaktaydı. Erkekler savaşa gittikleri zaman eğer eşlerini yanlarında götürmemişler ise, onları düşmanın ulaşması güç olan korunaklı şehirlere bıraktığı görülmüştür. Bu yerlerde yaşayan kadınlar bir düşman işgaline karşı kendilerini savunacak beceriye sahiplerdi. Kale veya şehirlere yerleşen kadınların bulundukları şehirler veya kaleler bir şekilde işgale uğradığı zaman silahları ellerine alarak mücadele ettiği de tarihi bir hakikat olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

ANADOL, Cemal, *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvet-nâmeler*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 2001.

ARTAMONOV, *Hazar Tarihi, Türkler, Yahudiler, Ruslar*, Çeviren: Ahsen BATUR, Selenge yayının, İstanbul 2004.

BAYKARA, Tuncer, “Türk Şehircilik Tarihinden: Hatun Şehirleri”, *Belleten*, XLIV/ 175, Temmuz 1980, 497-510.

BAYKARA, Tuncer, *Türk Kültürü*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005,

BAYRAM, Mikail, *Fatma Bacı ve Bacıyân-Rum(Anadolu Bacıları Teşkilatı)*, Nüve Kültür Merkezi yayını, İstanbul 2008.

DADAN, Ali, *Taberî Tarihindeki Türklerle İlgili Rivayetlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi (Hz. Peygamber Döneminden Emevîler’in Sonuna Kadar)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006.

EBU BEKR MUHAMMED B.CAFER EN-NARŞAHİ, *Tarih-i Buhara*, Farsçadan Tercüme ve notlar: Erkan Göksu, TTK yayını, Ankara 2013.

32 Ömer Efendi Bosna Kadısı, *Bosna Savaşları*, Baskıya hazırlayan: Mehmet Açıkgozolu, İstanbul 1977, s.27-28.

33 Ömer Efendi Bosna Kadısı, *Bosna Savaşları*, s.61-62.

34 Ömer Efendi Bosna Kadısı, *Bosna Savaşları*, s.90.

- EBÜLGAZİ BAHADIR HAN, *Şecere-i Terakime(Türklerin Soy Kütüğü)*, Tercüman 1001 Temel Eser serisi, Hazırlayan: Muharrem Ergin.
- EL-BELAZURİ, *Fütuḥ 'l-Büldan*, Çeviren: Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara 1987.
- ESİN, Emel, *Türklerde Maddi Kültürün Oluşu*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006.
- GÖKSU, Erkan, “Buhara Melikesi Kabac Hatun”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:29 <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s29/goksu.pdf>, 26.12.2013.
- İBN BATUTA SEYAHATNAMESİ, C.I, Çeviren: A. Sait Aykut, YKY Yayını, İstanbul 2000.
- İZGİ, Özkan, “İslamiyetten Önce Türklerde Kadın”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1973-75, s.15.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Bozkır Kültürü*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1987.
- KAŞGARLI MAHMUD, *DivanüLûgat-i 't-Türk*, Çeviren: Besim Atalay, C.I, TTK, Ankara.
- KİTAPÇI, Zekeriya, “Müslüman Arap Ordularında Çarpışan ilk Türkler” *Diyanet Dergisi*, cildXII, sayı 4, s.239-244
- KİTAPÇI, Zekeriya, “Çeşitli Yönleri ile Emeviler Devrinde Arap Ordularındaki İlk Türkler”, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 1975, sayı: 1, s.153-169.
- LİGETİ, L. Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, Macarcadan çeviren: Sadrettin Karatay, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1998.
- ORKUN, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları I-IV*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1986.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, C.II, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1981.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C.I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C.VII, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- ÖMER EFENDİ BOSNA KADISI, *Bosna Savaşları*, Baskıya hazırlayan: Mehmet Açıkgözoğlu, İstanbul 1977.
- PALAZ ERDEMİR, Hatice, *VI. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre Göktürk-Bizans İlişkileri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003.
- SELÇUK, Hava, “Türk Kültüründe Kale(Kale Anahtarından Temsili Şehir Anahtarına Uzanan Bir Gelenek Üzerine)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Prof. Dr. Kemal Göde Armağan Sayısı, s.293-314, 2013.
- SELÇUK, Hava, *Türk Tarihinde Kadın ve Savaş*, Çizgi Kitabevi yayını, Konya 2014.
- SÜMER, Faruk, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, C.II, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1999.
- SÜMER, Faruk, “Oğuzlara Ait Destanî Mahiyette Eserler”, *AÜDTCF Dergisi*, C.XVII, Sayı: 3-4, Ankara 1959, s.394
- ŞAHİN, Haşim, *Orta Zamanın Türkleri, Ortaçağ İslam ve Türk Tarihine Dair*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.
- TURAN, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993.

Avrupa'ya Modern Zamanların Sınır Ötesi Umudu: Suriyeli Mülteciler (Paris Örneği)

Dr.İsmail KIRAN

Ecole DesEtudes Hautes En Sciences Sociales(EHESS) / France

Giriş

Suriye'den Paris'e gelen mülteciler için eğitim, barınma ve sağlık hizmetleri yeterli düzeyde verilemediği gibi hukuken de Suriyeliler tanımlanamamaktadırlar. Diğer yandan göç ettikleri için tepkileri ölçülememekte ve sonuçta bu mülteciler hangi ülkeye giderlerse gitsinler birkaç kuşak boyunca entegrasyon sorunu yaşayacaklar ve sonunda bulundukları ülkeler kendileri için yeni "anavatan"lar olacaktır. Böylece Maalouf'un ifadesiyle kimliğin bir tebessüm kadar saf olmadığını ve onun daha çok ölümcül olabileceğini fark edeceklerdir. Kimlik, bir taraftan büyüklerimizden öğrendiğimiz "Besmele" kadar saf ve temiz dururken diğer yandan da binlerce insanın hayatını ve bir ülkenin de geleceğini yıka-
cak kadar acımasız ve ölümcül olabilmektedir. Örneğin aynı dine inanan iki toplum aralarında din birliği olmasına rağmen savaşmaktan veya ayrılmaktan vazgeçemeyebilirler. Yıllarca kendi aralarında savaşan İslam ve Katolik dünyası ile Çek ve Slovakların ayrılması gibi.¹

Kimliğin ölümcülüğünü 17 Aralık 2010 tarihinde kendisini belediye binası önünde yakan 26 yaşındaki Tunuslu Muhammed El-Buazizi'nin öfkelerini kendi öfkeleriyle birleştiren gençler "Arap Baharı"nın fitilini ateşlemiş böylece Tunus'la başlayan ve ardından Mısır, Libya ve diğer Arap ülkelerine yayılan Arap Baharı bunu takip eden 15 Mart 2011 tarihinde de Suriye'ye sıçramıştır. Bu şekilde başlayan iç savaş Ortadoğu'yu çok yakından etkilemiş ve bu tarih aynı zamanda büyük bir insani trajediye de neden olmuştur. Bu tarihten itibaren 252 kişiden oluşan Suriyeli mülteciler Türkiye'ye ilk defa 29 Nisan 2011 tarihinde² Hatay'ın Yayladağı İlçesi'nden sınırı aşarak giriş yapmışlardır. Akabinde sığınma talebinde bulunmaları o gün "Bir mülteci krizi ile mi karşı karşıyayız?" sorusunu Türkiye gündemine taşımıştır. Türkiye başta Bulgaristan ve Irak olmak üzere buna benzer göç hareketlerine yabancı değildi çünkü Anadolu topraklarının ezelden beri çok zengin ve kendine özgü niteliklere sahip olması onun çok farklı göç deneyimlerini yaşamasına neden olmuştur. Bugünkü kültürel çeşitliğini bu süreçler sonrasında kazanmasına rağmen³ gruplar halinde göç dalgasını başlatan mültecilerin bir kısmı Türkiye'nin "müstakbel vatandaş"ı olmanın yanı sıra asıl kitle Türkiye'yi kendileri için "transit ülke" olarak gördükleri için Akdeniz'i kendilerine "Cehennem çukuru" yapan insan tacirlerine rağmen Avrupa'ya göç etmeyi tercih etmişlerdir.

Tarih, Akdeniz'in soğuk sularının dün Afrika ve Uzakdoğu'dan bugün ise İran, Irak ve özellikle de Suriye'den gelenlere mezar olduğuna dair belgelerin sunumunu yaparken edebiyat ve sosyoloji gibi bilimler ise onların yaşadıkları duygu selini ve içine girdikleri ekonomik darboğaza dair sahnenin yeniden kurulmasına şahitlik etmektedir.

Hukuka hiçbir zaman uyulmayan bir iç savaş ve bundan beslenen bir devlet terörü karşısında yaşam mücadelesi vermeye çalışan mülteciler Avrupa'ya sığınmayı kendileri için sığınabilecekleri son liman olarak görmüşlerdir.

Yöntem

Bu araştırmanın tamamlanmasında izlenen yöntem iki aşamalı olmuştur. Birincisi, derinlikli mülakat yöntemi uygulanmıştır. Suriye'den Paris'e gelmek için hayati tehlikeyi göze alan ve büyük ço-

1 Amin Maalouf, *Les Identités Meurtrières*, Grasset, 1998, Paris, s.20.

2 Derya Kap, (2014), Suriyeli Mülteciler: Türkiye'nin Müstakbel vatandaşları, *Akademik Perspektif*, Aralık 2014, s.35.

3 İlhan Tekeli, (2007) Türkiye'nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler, Kökler ve Yollar Türkiye'de Göç Süreçleri, Der: Kaya, A., Şahin, B., İstanbul Bilgi Üniv.Yay., 159, *Göç Çalışmaları* 7, Şubat, İst., s.453.

ğunluğunun kendi imkanlarını kullanarak deniz ve kara yolunu kullanarak gelmesi sonucu 17'si bayan ve 33'u erkek toplam 50 Suriyeli mülteciyle Paris'te Saint Germain Des Prés Kilisesi'nin bünyesinde bulunan ve yabancılara fransızca öğreten Cercle International de L'ARC'a gelen ve onların aracılığıyla tanıtılan diğer mültecilerle yüzyüze yapılan görüşmeler ve akabinde bu görüşmelerin kayda geçirilmesiyle elde edilmiştir.

İkinci veri ise göç ve göçmenler konusunda yapılan araştırmalardan istifade edilmiş ve ilgili kaynakların taranması yoluna gidilmiştir.

Araştırmanın evreni Paris'e gelen mültecilerdir.

Araf'a İtilen Mülteciler

Dünya genelinde hemen her ülke göçten etkilenmiştir. Özellikle 20'nci yüzyılın ikinci yarısı toplu nüfus hareketlerine şahitlik etmiş ve son elli yıllık dönemde de 175 milyondan fazla insanın kitlesel olarak göç ettiği bilinmektedir. Birleşmiş Milletler'in küresel göç verilerine göre dünya üzerinde bulunan nüfusun %3.2'sine tekabül eden 232 milyon kişi uluslararası göçmenlerden oluşmaktadır.⁴

Türkiye, coğrafi ve stratejik konumu nedeniyle tarih boyunca kitlesel sığınma hareketleri de dahil olmak üzere geniş anlamda göç hareketlerinin nihai durağı olmuş ve milyonlarca göçmene ev sahipliği yapmıştır. Bulunduğu coğrafyada çatışma ve istikrarsızlıkların yaşandığı bazı Ortadoğu ve Asya ülkeleriyle diğer taraftan da refah düzeyi ve insan hakları standartları yüksek Avrupa ülkeleri arasında köprü konumundadır. Türkiye'nin son yıllarda artan ekonomik ve siyasi gücünün yanı sıra istikrarlı yapısı onu düzenli ve düzensiz göç hareketleri için çekim merkezi haline getirmiştir. Bu durum sonuçta göçün Türkiye'nin ekonomik, sosyokültürel ve demografik yapısı ile kamu düzeni ve güvenliği üzerindeki etkilerini gündeme getirmiştir.

Göç, "bir kişinin veya bir grup insanın uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde bir yerden başka bir yere gitmesi" olarak tanımlanmakta süresi, yapısı ve nedenine bakılmaksızın insanların yer değiştirmesi sonucunu doğuran nüfus hareketleri bu kapsama dahil edilmektedir.⁵ Ya da ekonomik, siyasi, çevre veya kişisel nedenlerle bir bölgeden başka bir bölgeye yapılan kısa, orta veya uzun vadeli geriye dönüş ya da sürekli yerleşim amacı güden coğrafik, toplumsal ve kültürel bir yer değiştirme hareketidir.⁶ Silahlı çatışmalar, doğal afetler, siyasal veya ekonomik nedenlerle milyonlarca insan doğup büyüdüğü toprakları terk ettiği için göç kavramının içine mülteciler, sığınmacılar, ekonomik göçmenler, düzensiz göçmenler ve çeşitli nedenlerle yerinden edilmiş insan grupları dahil edilmektedir.

Mülteci, "ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı nedenlerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen; veya tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden ikamet ettiği ülkesinin dışında bulunan oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen kişi veya kişiler olarak tanımlanmıştır.⁷ Sığınmacı ise mülteci statüsü almaya yönelik başvurusu henüz karara bağlanmamış kişiler için kullanılan bir terimdir. Aynı zamanda henüz başvuru yapmamış veya başvurusu hakkında cevap bekleyen kişiler de sığınmacı olarak tanımlanmaktadır. Göçmene gelince, siyasi kriterler nedeniyle değil de sırf ekonomik nedenlerle daha yüksek bir hayat standardı yakalayabilmek için vatandaşı olduğu ülkeden bir başka ülkeye göç eden kişiye denir.⁸

Türkiye'nin de tarafı olduğu ve uluslararası mülteci hukukunua esas alan iki temel metin bulunmaktadır. Bunların birincisi 1951 tarihli mültecilerin hukuki durumuna dair Cenevre sözleşmesidir diğeri ise 1967 tarihli mültecilerin hukuki statüsüne ilişkin New York protokolüdür. Türkiye, devletlerin mültecilerle ilgili uluslararası koruma hükümlülüklerini düzenleyen her iki metne de coğrafi sınırla-

4 Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın No:4, Pozitif Matbaa, Ankara, 2013, s.5.

5 Bülent Çiçekli, Açıklamalı *Göç ve İltica Hukuku Terimleri Sözlüğü*, (Basım yeri belirtilmemiştir), Nisan 2013, s.39-40.

6 Cemal Yalçın, *Göç sosyolojisi*. Ankara, Anı, 2004, s.14.

7 Tamer Kılıç, "Türkiye'de Mültecilerin Hukuki Durumu, Uyum Meselesi", Uzm.Servet Karaca ve Araş.Gör.Üğür Doğan (Eds.), *Suriyeli Göçmenlerin Sorunları Çalıştayı Sonuç Raporu*, Mersin Üniversitesi, Mersin, 2014, s. 7.

8 Kılıç, age., s.8.

mayla imza atmıştır. Buna göre Avrupa'dan gelen kimselere mülteci olma hakkı tanınırken Avrupa dışından gelenlere bu hak tanınmamakta ancak üçüncü ülkelere geçebilecekleri süre boyunca sığınma hakkı verilmektedir. Buradaki gelen misafirlerin çoğu üçüncü ülkeye geçme amacıyla değilde tekrar şartlar olgunlaştığında ülkelerine dönme amacı taşıdığı için kendilerine mülteci statüsü verilmemektedir. Küreselleşmeyle beraber dünyadaki göç hareketleri gerek kapsam ve gerekse de niceliksel olarak yoğunlaşmış hem yasal göç, hem yasadışı göç, hem de iltica hareketlerinin sayısı büyük rakamlara ve daha çok ülkeyi kapsar duruma gelmiştir. Başka bir ifadeyle dünyadaki insanların hareketlerindeki artış ve göç küreselleşmenin kaçınılmaz sonuçları olarak değerlendirilmektedir. Küreselleşmenin insani boyutu olarak adlandırılan “göç” ün devletlerin kültür, ekonomi ve siyasetlerinin üzerinde geniş etkileri bulunmaktadır. İnsanlar çeşitli nedenler sonucu kendi ülkelerini terk ederek başka ülkelere göç etmekte ve hiçbir ülke kendini göçün doğurduğu sonuçlardan soyutlayamamaktadır. Söz konusu yoğun göçün toplumsal, ekonomik ve politik neticeleri uluslararası düzeyde toplumların gündemini meşgul etmekte ve bunun sonucunda göçmenlik olgusu giderek artan ölçüde hem devletlerin ve hem de hükümet dışı örgütlerin temel sorunlarından biri haline gelmektedir.⁹

Türkiye'ye gelen Suriyelilere mülteciler denilmektedir. Oysa Suriye'den gelen bu insanlar hukuki anlamda mülteci değildir. Çünkü Türkiye'de uygulanmakta olan mevzuata göre Türkiye'nin mültecilik başvurusunu kabul edebileceği ülke sayısı sınırlıdır. O ülkeler arasında da Suriye ve Ortadoğu ülkeleri bulunmamaktadır. Ama herkes Suriyelileri genelde mülteci olarak tanımlamaktadır. Doğrusu Suriyelileri Birleşmiş Milletler'in de uygun gördüğü bir tabir olan “geçici sığınmacı” veya “koruma altındaki geçici misafirler” olarak tanımlamak gerekir. Çünkü onlardan iltica başvurusu alınmamakta alınan başvurular sadece batılı ülkeler ve batılı ülkeler listesine ilave edilen diğer bazı kuzey ülkelerinden gelebilecek başvurularla ilgili olarak onlara mültecilik hakkı vermek için kabul edilmektedir. Suriyeli mülteciler bu hakka sahip olamadıkları için de öncelikli olarak çalışma iznine sahip olamamakta sağlık ve eğitim hizmetlerinden de yararlanmamaktadırlar. Bu da onları “kapitalist piyasanın insafı”na bırakmaktadır. Diğer taraftan Türkiye, Suriye'den gelenlere başından beri “açık kapı” politikası uygulamış sonrasında da bu durumu “geçici koruma” ile ilgili yasal bir çerçeveye oturtmuştur.¹⁰

Hakikatte ise Türkiye ve diğer komşu ülkeler evrensel “açık kapı” politikasının mağduru haline gelmişlerdir. Çünkü her bir komşu ülke için yaşanan uluslararası kriz bir iç krize dönüşme potansiyeli taşımaktadır. Bu durum gelecekteki krizlerde komşu ülkeleri daha temkinli ve hatta kapalı davranmaya itebilir, çok ciddi insanlık dramları ve katliamlar yaşanabilir.¹¹ Ancak onlar başından beri belli bir zamana kadar “mülteci” olmaktan ziyad “misafir” olarak tanımlanmıştır. Türkiye, bir tarftan göçmen gönderen bir ülke olduğu için hem bir göç köprüsü vazifesi görmek ve hem de çeşitli göçmenler için de hedef ülke konumuna yükselmektedir.

Türkiye, sık sık yasadışı göçmen istilasına uğramakta onlardan oluşan “düzensiz göçmen”ler burayı kendileri için “transit ülke” olarak görmektedirler. Transit ülke olmanın ilk aşaması Türkiye üzerinden çoğunlukla göçmen kaçakçılığı organizasyonları yoluyla Avrupa'ya geçmeyi amaçlayan göçmenlerden oluşmaktadır. Türkiye'yi transit ülke olarak kullanmak isteyen göçmenlerin öncelikli hedefi Ege Denizi'nden Yunanistan'a ve oradan da İtalya, Almanya, Fransa, Kanada ve İsviçre gibi Avrupa ülkelerine ulaşmaktır. Bu kapsamda Yunanistan ve Türkiye arasında göçmen kaçakçılığı konusunda sağlanacak stratejik işbirliği önem taşımaktadır.¹² Buna da kendileriyle görüşülen mülteci temsilcilerinin anlatımlarına göre temel sorun “Türkiye toplumunun Suriyeli mültecilerin Türkiye'deki varlıklarını geçici olarak görmelerinden kaynaklandığını” söylemektedirler. Bu algı toplumsal entegrasyonun destekleyicisi olan eğitim ve istihdam alanlarında bütünlüklü bir yaklaşımın geliştirilememesine neden olmaktadır. Yasal statülerin belirsizliği eğitim ve istihdamdaki belirsizlikler Suriyelilerin Türkiye'de gelecek tahayyülü kurmalarını ve kendilerini gerçekleştirmelerini imkansız kılan bir gri alanlar olarak görülmektedir.

Türkiye üzerinden gerçekleşen göçler 1980 öncesi ve sonrası olmak üzere iki tarihsel döneme

9 Cansu Güleç, “Avrupa Birliği'nin Göç Politikaları ve Türkiye'ye Yansımaları”, *Tesam Akademi Dergisi - Turkish Journal of TESAM Academy* Temmuz-july 2015. 2(2). S.82.

10 Kemal Kirişçi, *Misafirliğin Ötesine Geçerken: Türkiye'nin “Suriyeli Mülteciler” Sınırı*, Çev.: Sema KARACA, Brookings Enstitüsü & Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), 2014, s.7.

11 Murat Erdoğan, *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Araştırması*, Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, 2014, s.4.

12 Taşkın Deniz, “Uluslar Arası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye”, *TSA / YIL*: 18 S: 1, Nisan 2014, s.188.

ayrılabilir. 1923-1980 yılları arasındaki ilk dönem daha çok Türk kökenli göçmenler tarafından gerçekleştirirken 1980 sonrası dönem ise daha çok yabancı kökenli göçmenler tarafından gerçekleştirilen göçler olmuştur.¹³ Eğer mültecilere bırakılırsa neredeyse tamamı Avrupa ülkelerine göç etmek istemektedirler. Paris’e gelen mülteciler “Kendi ülkeleri olan Suriye’de yaşadıkları “Cehennem”i bir daha hatırlamak istememekte ve beraber yaşadıkları coğrafyayı da kendilerini için bir “Araf bataklığı” olarak” görmektedirler. Mültecilerin yapmaya çalıştığı aslında Avrupa’nın Hristiyan topraklarında “Cennet”i arama telaşıdır”. Çünkü deniz ve kara yoluyla Avrupa ülkelerine kaçmaya çalışmak için binlerce dolar ödemekte Ege ve Akdeniz’in soğuk sularında insan tacirleri tarafından kendilerine tahsis edilen botlarla adeta telef olacaklarını bile bile.

Le Monde, 6 Septembre 2015

Örneğin Ege ve Akdeniz’de bu şekilde hayatını kaybeden yüzlerce Aylanlara tahsis edilen her mekan bir şezlongunun işgal ettiği yer kadardı. Onun bu masumane duruşu bütün insanlığa siz rahatınıza bakın sizleri daha fazla rahatsız etmeden burada gerçek uykuya devam edeceğinin isyanıdır. Oysa onun kıyıda ölüme şahitlik eden bedeni o güne kadar bu trajedinin farkına varamayan insan ruhunun yüceliğini taşıyan herkese acı vermiştir.

Dünya, 2 Eylül 2015 tarihinde üç yaşında Suriyeli küçük bir çocuk ve ailesinin yanı sıra sekiz yolcuyla birlikte Türkiye’nin Bodrum İlçesi’nden Yunanistan’ın İstankoy Adası’na (Kos Adası) geçmek için girişimde bulunma eyleminin faciayla sonuçlandığı duyduğu zaman, Ege ve Akdeniz’in binlerce göçmene mezar oluşunun üzerinden aylar geçmişti.

Uluslararası Göç Örgütü (IOM), 2015’in başından bu yana Avrupa’ya kaçak yollardan girmek isterken Akdeniz’de can veren göçmenlerin sayısının 2 bin 365’i bulduğunu ve yarısı Suriyeli olmak üzere 255 bin 152 göçmenin de Avrupa ülkelerine ulaşmayı başardığını bildirdi. IOM’nin güncellenmiş son verilerine göre yıl başından 20 Ağustos’a kadar geçen sürede Avrupa’da deniz yoluyla en fazla göçmenin giriş yaptığı ülke Yunanistan olmuş ve bu ülkeye 149 bin 28 göçmen giriş yapmıştır. İkinci sırada yer alan İtalya’ya ise Akdeniz’i geçerek gelen göçmen sayısı 103 bin 864’dır.¹⁴

Göç, insanlık tarihi boyunca görülen ve uygarlıkların şekillenmesinde önemli rol oynayan bir olgudur. İnsanlar tarihin eski dönemlerinden beri başta ekonomik nedenler olmak üzere siyasi çalkantılar, refah arayışları, savaşlar ve benzeri nedenlerle göç etmişlerdir. Tarihi çok eskilere dayanan göç olgusunun etkisi son dönemlerde küreselleşme ile beraber daha da artmıştır. Bugün dünya genelinde uluslararası göçmenlerin sayısı 232 milyona ulaşmıştır. Birçok sosyal bilimci de içinde bulunduğumuz dönemi “göçler çağı” olarak adlandırmaktadır.¹⁵

¹³ Deniz, agm, s.193.

¹⁴ www.trthaber.com/.../akdenizde-bogulan-gocmen-sayisi-2-bin-36. erişim tarihi: 29.6.2016.

¹⁵ Hıdır Apak, (2014), Suriyeli Göçmenlerin Kente Uyumları: Mardin Örneği, *Mukaddime*, 5 (2), s.54.

tr.sputniknews, 29.12.2015

Buna benzer acının ikinci örneğini ise ailesiyle İzmir sahilinden bu kez Midilli'ye geçmek isteyen 10 yaşındaki Afgan kızının kıyıda bekleyen bedeninin trajik ölümü kendini insanların suratına ikinci defa vurmuştu. Her ne kadar tokası ve üstünde güzelliğinin nişanesi sırma saçlarını suda ağırlık yapmasın ve bu yüzden de bindikleri botu batırmasın diye aceleyle kestirmiş olsa bile. Oysa onun kıyıya atılmış saçları uzun süre kendisinin bile haberi olmadan televizyon ekranlarının süsü olmuştu. O saçlar belki de yıllarca anne şarkısı eşliğinde anlatılan hikâyelerin şahitliğiyle örülen saçlardı. Ama tarih onu bir seferliğine bile olsa kıyıya vurmuştu artık ve her ne kadar saçlarının kökü onda kalsa bile. Onun da figanı bilinmeyen yakın bir tarihte Akdeniz'in soğuk sularına karışmıştır ve hem de hiç duyulmamacasına. Onların yaşadıkları acıya ve mazlum olduklarının nişaneliğine ancak Ege ve Akdeniz şahitlik edebilir.

Kıyılarda hayatını bu şekilde kaybeden her bedenin görülmesi buralarda yaşamını yitirenlerin baklıklar değil de insanlar olduğu gerçeğini hatırlatmaktadır.

Modern Zamanların Sınır Ötesi Umudu: Neden Avrupa?

Suriyeli mültecilerin ülkelerini terk etme ve özellikle de Avrupa ülkelerine gitmek için insan tacirlerine alet olmayı göze alarak Ege ve Akdeniz'in soğuk sularının kendilerine mezar olacağını bile bile göç sürecini hızlandırmaları süreci Müslüman kesimi derin düşünmeye sevk etmelidir. Burada da sorulması gereken başat soru Türkiye ve Ürdün'ü ayrı kategoriye dahil etmekle beraber eğer din veya inanç kardeşliği ya da ümmet birliği o kadar önemli ise neden Müslüman ülkelere gelen mülteciler Suudi Arabistan, Katar, Bahreyn, Umman, Kuveyt ya da Birleşik Arap Emirlikleri gibi çok zengin bilinen ülkelere bulunan "kardeşler"inin yanına değil de Hristiyan Avrupa ülkelerine gitmeyi tercih etmektedirler? Bu sonuç zor günde dahi anlam ifade edemeyen "İslam kardeşliği algısı"nın illüzyondan öte bir anlam ifade edemediğinin de göstergesidir.

Daha da acıklısı kendisine kol kanat gerdiği gibi kendisine ev sahipliği yapmaktan da gayet memnun olan ve kendisiyle aynı dine inanan insanların çoğunlukta olduğu Türkiye, 2014 tarihi itibarıyla Suriye'den gelen mülteciler için oluşturulan 21 kampa rağmen¹⁶ onlar Türkiye'de kalmak yerine baş-

16 Osman Bahadır Dinçer, Vittoria Federici, Elizabet Ferris, Sema Karaca, Kemal Kirişçi, Elif Özmenek Çarmıklı, *Suriye Mülteciler Krizi ve Türkiye Sonu Gelmeyen Misafirlik*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Brookings Enstitüsü(USAK), Kasım 2013, s.7.

ta Batı Avrupa ülkeleri olmak üzere İsveç, Norveç ve İsviçre gibi ülkelere gitmeyi tercih etmeleri düşündürücüdür. Kendisiyle görüşme yapılan Suriyeli mülteciler “Ülkelerinde zor şartlara katlandıklarını can güvenliklerinin olmamasının yanı sıra ekonomik sıkıntılar nedeniyle Fransa’ya ve diğer Avrupa ülkelerine göç ettiklerini” söylemişlerdir.

Suriyeli mültecilerin %90’na yakını hem Müslüman ve hem de Araptır. Üstelik yukarıda sözü edilen ülkelerle aynı dili konuşmakta aynı dine inanmakta ve aynı kültürü paylaşmaktadırlar. İslamın şiarı olan ezan bu ülkelerde günde beş vakit okunmakta ve bunun verdiği psikolojik güçle sözü edilen ülkeler ekonomik açıdan da son derece iyi durumda olmalarına rağmen mülteciler bu ülkelerin hiç birine gitmeyi tercih etmemektedirler. Bunun yerine 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Müslümanların Yahudilerden sonra Avrupa’nın yeni “ötekileri” oldukları ve bununla beraber minare, türban, peçe ve Hz. Muhammed tasvirleri Avrupa için kendi sınırları içindeki öteki İslam’ın korkulan sembolleri olduğu bir dönemde Danimarka, Fransa, İngiltere gibi Avrupa ülkelerine gitmeyi tercih etmektedirler.¹⁷

Dinlerin toplumlar üzerinde meydana getirdikleri etkileri fazlaca abartılmakta ve buna karşın toplumların dinler üzerinde meydana getirdiği etkiler ise inkar edilmekle beraber hadisenin özeti şudur ki Müslüman kesim yüzyıllardan beri birbirine karşı girişmiş oldukları kirli pazarlığın sonucunda İslami değerler ayaklar altına alınmış bunun sonucunda yaşatılan düşünce krizi İslami kimliğin içini boşalttığı için de İslam coğrafyasında İslam yaşanılır olmaktan çıkmıştır. Avrupa’ya göç edecek olan Müslümanların orada meydana getireceği değerler Müslümanların kendi kimlikleriyle yüzleşmelerine neden olacaktır. Bunu tamamlayıcı mahiyette Suriyeli on iki bayanın “Kendi ülkelerinde onurlu yaşamayacaklarına inandıkları için aileleriyle beraber Paris’e göç etmek zorunda kaldıklarını” söylemeleri düşündürücüdür.

Bunun yanında gerek mülteci ve gerekse de sığınmacı olarak hayatı pahasına Avrupa’ya gitmeyi başaranların yakasını ise yeni sorunlar bırakmamaktadır. Çünkü hayallerini kurdukları Avrupa; zorlu, uzun ve bazen sonu belli olmayan bir yolculuğun başlangıcı olarak karşılarında durmaktadır. Çünkü bu insanlar, bürokratik engellemeler, ekonomik sorunlar, dil bilmeme, eğitim haklarından yararlanamama, sosyal kabullenme ve psikolojik sorunlarla mücadele etmek zorundadırlar. Örneğin kendileriyle görüşülen bazı mültecilerden sekizi “Fransa’da “kağıtsızlar” brokraisine takılanlardan ve yaşatılan “ret politikaları”ndan söz etmişlerdir”. Öte yandan kabul alan mültecilerin peşini de kötü yaşam şartları bırakmamaktadır. Çünkü iltica kamplarının elverişsizliği ve barınma sorunu en ciddi problem olarak varlığını ve ciddiyetini muhafaza etmektedir. Ancak bu sorunlar ülkeden ülkeye de değişmektedir.

Avrupa’ya göç eden ve sosyal yaşama aktif bir şekilde katılamayan mültecilerden oluşan bu insan kaynağını fırsat olarak gören bir pazar vardır: Nitekim mülteciler potansiyel ucuz iş gücü olarak görülmektedir. Kendileriyle görüşülen ve oturma izni almak için müracatta bulunan yedi Suriyeli “Kendilerinin oturma iznine sahip olamamaları nedeniyle inşaatlarda sigortasız ve yarım yevmiye ile çalıştıklarını” söylemişlerdir. Bu şekilde “kayıtdışı”na dayanan bir sektörün varlığından da söz etmek mümkündür. Aynı mültecilerden ikisi “Yeni doğan çocuklarına kimlik kartı çıkartamadıklarını ve bu nedenle de “vatsansızlık” problemi yaşadıklarını” söylemişlerdir. Anlaşılan mülteciler bu masumane talebin dışında 21. yüzyıl insanının “kimlik”ten kaynaklanan sorunlarından bihaber yaşamaktadırlar. Çünkü Maalouf’a göre ise kimlikten kast olunan ne insanın bağlı olduğu milliyeti, ırkı ve ne de inandığı dinidir. Kimlikle kastedilen bu değerlerin de bir arada bulunduğu o insanı özel olarak tanımlayan aidiyetlerdir. Kimlik sadece cebimizde taşıdığımız “doğum yeri”, “dini” ve “nüfusa kayıtlı olduğu yeri” içeren nüfus cüzdanından ibaret değildir. Kimlik, sadece bu bilgilere indirgenirse o zaman da insanların sınıflandırılmasına neden olur. Ama insan sadece bunlardan da ibaret değildir. Örneğin deniz kıyısında büyüyen birisi için deniz kokusu bile onun kimliğine bir değer katar. Bütün aidiyetler her zaman ve her yerde aynı derecede önem taşımazlar. Ama hiçbirisi de birbirinden bağımsız değildir. Bunlar kişiliğin yapı taşları oldukları ve doğuştan da gelmedikleri için onları “ruhun genleri” olarak tanımlamak gerekir.¹⁸

Yaşadığımız çağ, post modern çağ olmaktan ziyade modernliğin bunalımlarının yaşandığı çağdır. Bu nedenle bu dönemde önemli olan öge “özne”dir. Özne de birey olmaktan ziyade soyut bir olgudur. Burada mülteci olmak bir olgudur. Suriyeli göçmenlerin durumu bunun gibidir.¹⁹

17 İsmail Kıran, “İslamofoby: Avrupa’da İslam’ın Ötekileştirilmesi ve Avrupa İslamı”, *Uluslararası I.İslamofoby Sempozyumu*, Merak Yay., İstanbul, s.46.

18 Maalouf, age, s.17.

19 Alain Touraine, *Pourrons-Nous Vivre Ensemble?*, Paris, Fayard, 1997, s.79-88.

Mültecilerin veya kâğıtsızların genellikle hukuki ve dil sorunlarından dolayı kendi etnik toplumlarının içinde iş bulabildiği gözlemlenmektedir. Bu durum onların kendi etnik grupları içinde sosyal çevre kurmalarına ve psikolojik destek bulmalarına olumlu katkı sağlarken ekonomik açıdan da sömürülmelerine neden olmaktadır. İçinde bulundukları ülkenin vatandaş olmadıkları ve çalışma izni alamadıkları için Avrupa'nın bütün illerinde kaçak çalışan bu ucuz işçiler emeklerinin karşılığını alamamaktadır. Çünkü kâğıtsız sığınmacıların en zayıf yönü kendilerinin hukuken var olduğunu ispat edecek bir belgeden yoksun olmalarıdır. Ancak sığınma süresinin uzunluğu ve çözüme dair belirsizlik göz önüne alınarak bu insanların kendi hayatlarını idame ettirebilmeleri için gerekli olan geçici çalışma izni sağlanmalıdır.

Mülteciler “oturma izinleri bile şarta bağlı olduğunu ve vatandaşlığa geçmeleri henüz konuşulmadığını, çocuklarının eğitim imkânlarının yok denecek kadar kısıtlı olduğunu ve sağlık hizmetlerinin de ciddi manada yetersiz olduğunu” söylemektedirler. Avrupa'nın her ülkesinde Suriyeli mültecilerle ilgili sorunlar var fakat henüz kapsayıcı bir politika geliştirilmemiştir. Üstelik hemen herkesin hemfikir olduğu konu Suriyelilerin Avrupa'da kalıcı olduğu ve bu kalıcılıkla ilgili adımlar atılmış değildir. Dün Avrupa ülkelerine gelenler buralarda geçici olarak kalmayı düşünmedikleri için artık bu ülkelerde kalıcı olarak kalmayı ve bu ülkelerin vatandaşı olmayı hesaplamaktadırlar. “Acilen hukukî statülerinin belirlenmesi gerektiğini söylemektedirler”. Gerçekten de pek çok sorunun kaynağında bu durum yatıyor.

Paris'in günlük yaşamında Suriyeli mülteciler korumaya ve yardıma muhtaç insanlar olarak düşünülmektedirler. Bunun yanında onlara acıyan ve ekonomik açıdan da şefkat duygusunu esirgemeyen insanlarda bulunmaktadır. Ama bu olgu Suriyelilere pek yaramamaktadır. Çünkü sokağın diğer ucunda bulunan Parisli “Suriyelileri dilenci ve boş boş gezen insanlar olarak tanımlamakta, çoğu zaman bu insanların başka şansları olmadığını da pek düşünmemekte” ve Suriyelilerin, sokaklardaki dilencilerin “profesyonel” olduğunu, Suriye’de de dilencilik yaptıklarını söylemelerine rağmen. Aynı kesimlerin en büyük korkusu artan işsizlikle beraber işlerini kaybetmek istememeleri ve sağlık sektörünün yaşayacağı aksaklıklardır. Aynı zamanda toplumda Suriyeliler “bizden birileri” ve çok az kesimin dışında “din kardeşi” olarak algılanmamakta yalnızca “yardıma muhtaç” oldukları ve “zulümden kaçtıkları” konusunda hem fikirdir toplum.

Bunun yanında kayıtdışı mültecilerin barınma, sağlık ve yiyecek gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için seferber olan yardım kuruluşları ve kiliseler gelen mültecileri maddi ve manevi açıdan desteklemektedirler. Paris’te bugün dahi dilencilik ve hırsızlık gibi olgular yabancılar tarafından yaşanmakta bu risk yüksek olmakla beraber bu işe karışan ve kayıtdışı çocukların tespiti ise en acil gündem maddesi olarak yerini korumaktadır.

Sonuçta Avrupa'nın içindeki sınırların kaybolması ve ulusal hükümlerinin çözülmesi aynı zamanda Avrupa'nın dış sınırlarının daha sıkı bir biçimde tesis edilmesine yol açmaktadır. Dış sınırların katı göç politikalarıyla denetim altına alınması kimi zaman “Avrupa kalesi” denen olguyla sonuçlanmıştır. Buna paralel olarak iç sınırların fiziksel anlamda kaybolması aynı zamanda daha görünmez olan yeni sınırların ve bariyerlerin tesis edilmesini beraberinde getirmiştir.²⁰ Diğer bir konu da şimdilerde görmezden gelinen bu sorunlar zamanla toplumun bütün kesimlerini şu veya bu şekilde ilgilendirecektir. Bilhassa “yabancılar” yönelik ırkçı ve ayrımcı politikalar özellikle kadın ve çocuklar üzerinde sosyal ve psikolojik sorunlara neden olmakta doğal olarak da bu sorun toplumun tamamını etkileyecek bir mesele olarak geleceği tehdit etmektedir. Suriye’den Paris’e gelen göçmenler genelde varoşlarda yaşadıkları için buralarda “gettolaşma” ihtimali belirmiştir. Kendisiyle görüşülen Suriyeli mültecilerden on sekiz aile Paris banliyölerinde yaşadıklarını söylemişlerdir. Bu da bazı Fransızları ve özellikle de aşırı sağcı kesimi ürkütmektedir. Örneğin aynı hadise Müslüman ülkelerde vatandaşlar arasında kendini ırk, din ya da mezhep üzerinden dayanışma olarak gösterebilmekte örneğin Kürtler, Kürtlerle; Araplar, Araplarla ve Aleviler, Alevilere bir süreliğine sahip çıkmaktadır. Ancak bunun da uzun vadeli olması mümkün değildir. Görüşülen Suriyelilerin öncelikli talepleri arasında “Çalışma hakkı, çifte vatandaşlık ve eğitim hakkı ön planda” gelmektedir.

Gelişmiş ülkelerin adeta “Doğu sınırını sonuna kadar açın ama Batı sınırlarınızı sıkı sıkı kapatın bize gelmesinler” şeklindeki politikası, Türkiye’nin yaptığının değerini de ortaya koymaktadır.²¹ Buna rağmen Suriye’de devam eden çatışma ve mülteci sayısının sürekli artması bütün Avrupa ülkeleri için

20 Meyda, *Avrupa’da İslam, Göçmenlik ve Konukseverlik*, İstanbul Bilgi Ün. Yay., İstanbul, 2016, s.3.

21 Murat Erdoğan, *Türkiye’deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Araştırması*, Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, 2014, s.8.

sorun olmaktadır. Evvela mültecilerin yakın bir zamana kadar ülkelerine geri dönmeleri uzak bir ihtimal olarak gözükmemektedir. Bu durum hükümetlerin önüne Suriyelilerin Avrupa’da kalma ve topluma entegre olmalarını kolaylaştıracak imkânları verip vermeyeceğinden acil eğitim ihtiyacına, iş, sağlık, barınma ve diğer ihtiyaçlara kadar son derece zor bir dizi hassas ve karmaşık konuyu gündeme getirmektedir. İkinci olarak Avrupa’ya başlayan mülteci akımının devam etmekte olduğu ve bu sayının hergün artarak devam ettiğidir. Üçüncü olarak da sürekli büyüyen Suriyeli mülteci nüfusunun varlığı Avrupa ülkelerini ekonomik, sosyal ve siyasal alanda düşündürmektedir. Bunu engellemek için de AB ve AB’ye üye devletler göçmen ve mültecileri daha Avrupa’nın fiili sınırlarına ulaşmadan durdurmak amacıyla komşu ülkelerin göç kontrol sistemlerini desteklemeye yönelmektedir. Libya, Fas, Türkiye ve Ukrayna gibi üçüncü ülkelerle yapılan işbirliklerin giderek artması bu nedenledir. Sonuçta bu ülkeler AB sınırındaki tampon bölgeler haline getirmek amaçlanmaktadır.²²

Kimlik konusunda bütün dünyada hâlâ ağır basan “kabile” kavramı böyle bir sapmayı desteklemektedir. Yerel ya da kabile kimliklerinin aşılammaması katı ve sorgusuz bağlılık “ölümcül kimlikleri”nin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Maalouf’a göre ölümcül kimlikler, kişileri mantıklı karar verme yerine taraf tutmaya ve hoşgörölü, saygılı ve kapsayıcı olmak yerine katı, baskıcı ve farklı kimliklere yaşam hakkı tanımayan bir dışlayıcı tavır takınmaya zorlayarak, tekilci kimliğe sahip olmaya iter ve reddedilmesi gerekir. Entegrasyon süreci başarılı yönetilmesi durumunda uzun vadede toplumsal zenginliğe, çok kültürlü yapının gelişmesine katkı sağlayacaktır. Bu sağlanamadığı takdirde güvenlik endişesi, hırsızlık, çeteleşme ve radikal cihatçıların kapı komşuları olma ihtimali gibi toplumları korkutucu eylemler var olmaya devam edecektir. Maalouf’a göre “ölümcül kimlikler” kendilerini değişik etnik, dil, din, millet ya da ırk biçimlerinde ortaya koyabilmekte ve bunun örneklerini gelişmiş, gelişmekte olan ve geri kalmış tüm ülkelerde görmek mümkündür. O, bu duruma “zamanın havası” demektedir.²³

Bu yüzden kimliklerin ölümcül olmaması için kimliğe bir takım eklemlemeler yapılmalı ve onu aidiyetler üzerine bina etmekten kaçınılmalıdır. Kimlik, sadece bireyleri birbirinden ayıran farklılıklardan ziyade farklılıkların da bir arada bulunabileceğini mümkün kılan süreçtir. Çünkü bir insanın hangi kimliğe sahip olduğu kendi iradesi çerçevesinde gerçekleşmemekte bunun yerine mensubu bulunduğu ırk, yaşamak zorunda kaldığı coğrafya ve çoğu zaman da ailesinden gelen dini inançlar bunu belirlemektedir. Bu yüzden de bu farklılıklar bilinçli bir ayrımcılık nedeni olarak görülmemelidir. Ben kimim ve nereye aitim? Doğulu muyum yoksa Batılı mı? Nereye aitim ve kültürel özellikler beni ne kadar ben yapıyor? Toplumsal yapı beni ne kadar belirliyor? Toplumsal ve kültürel koşullanmalardan ne kadar bağımsız düşünebiliyor ve ne kadar özgür hareket edebiliyorum? Baktığım aynalar sürekli çatlayıp kırılıyor. Gerçekten ben, düşündüğüm ben miyim yoksa bir yanılsamanın içinde debelenip duran ben miyim? Bu nedenle Maalouf, bir kimliğe yapışıp kalmanın ne kadar ölümcül olabileceğini, insanın hiç bir kimliğini öne çıkarmadan bütün kimliklerini sevgiyle kucaklaması gerektiği anlatır.²⁴ Bu sevgi Avrupa’ya gerek Suriyeden ve gerekse de üçüncü dünyadan gelen mültecileri içselleştirdiği zaman gerçek sevgi olur ve o zaman “ölümcül kimlikler” ölür.

Sonuç

Deniz yoluyla Avrupa’ya gelen Asyalı mültecilerin büyük çoğunluğu insan kaçakçılarının insafına terk edilmişlerdir. Ege ve Akdeniz’in o soğuk suları yıllardan beri Asya ve Uzakdoğu’dan gelen gerek Aylanlara ve gerekse de yoksul binlerce isimsiz mülteciye mezar oluşu biraz da bu yüzdendir. Bu nedenle “insan kaçakçılığı” bir terör suçu olarak görülmeli ve organize suç kapsamına alınmalıdır. Bu anlamda insan kaçakçılığında kullanılan malzemelerin müsadere edilebilmesi için yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Bu suçları işleyenlere yönelik cezalar artırılmalı ve katalog suçlar haline getirilmesi için yasal tedbirler alınmalıdır. Öbür türlü bu mülteciler “sınır ötesi umut”larını modern zamanların Avrupa’sına taşımak için aynı yöntemleri sürdürmeye devam edeceklerdir.

Bugün Suriye’de kalıcı bir barış sağlansa dahi göç edenlerin büyük çoğunluğu Suriye’nin dışında kendileri için bir hayat kurdukları için bir daha geri dönmeyecekler. çünkü Paris’te kendileriyle görüşme

²² *Kale Avrupası’nın İnsani Bedeli. Avrupa Sınırlarında Göçmen ve Mültecilerin Karşılaştıkları İnsan Hakları İhlalleri*, Amnesty International 2014, s.13.

²³ Maalouf, age, s.40.

²⁴ İbrahim Yılmaz,(2007), *Amin Maalouf’un Tarihî Romanları*, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 34, Erzurum 2007, s.93.

yapılan göçmenlerin çoğunun beyan bu yönde olmuştur. Bu şekilde kendini var eden bir düşünce biçimi de yüzyılların değişmez kuralı olan “toprağa bağımlılık”, “kimlik aidiyeti” ve “vatanın kutsiyeti” gibi kavramları da anlamsızlaştırmaktadır. Sonuçta ortaya çıkacak olan tablo herkes için evvela “güvenlik” ve mevcut kimliklerin “ölümcülüğü” gibi belirleyici talepleri ön plana çıkarmaktadır.

Suriyeli göçmenler, ülkelerinde yönetimden kaynaklı insani ve ahlaki dejenerasyona şahit oldukları için modern zamanda Avrupa kıtasına yaptıkları göç kendileri için sığınabilecekleri son liman olmuştur.

Kaynaklar

APAK, Hıdır, (2014), “Suriyeli Göçmenlerin Kente Uyumları: Mardin Örneği”, *Mukaddime*, 5 (2), s.54-70.

ÇİÇEKLİ, Bülent, Açıklamalı *Göç ve İltica Hukuku Terimleri Sözlüğü*, (Basım yeri belirtilmemiştir), Nisan 2013.

DENİZ, Taşkın, “Uluslar Arası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye”, *TSA / YIL*: 18 S: 1, Nisan 2014, ss.175-204.

DİNÇER, Osman Bahadır, Vittoria Federici, Elizabet Ferris, Sema Karaca, Kemal Kirişçi, Elif Özmenek Çarmıklı, *Suriye Mülteciler Krizi ve Türkiye Sonu Gelmeyen Misafirlik*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Brookings Enstitüsü(USAK), Kasım 2013.

ERDOĞAN, Murat, *Türkiye’deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Araştırması*, Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, 2014.

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın No:4, Pozitif Matbaa, Ankara, 2013.

GÜLEÇ, Cansu, “Avrupa Birliği’nin Göç Politikaları ve Türkiye’ye Yansımaları”, *Tesam Akademi Dergisi - Turkish Journal of TESAM Academy* Temmuz-july 2015. 2(2). S.81-100.

Kale Avrupası’nın İnsani Bedeli. Avrupa Sınırlarında Göçmen ve Mültecilerin Karşılaştıkları İnsan Hakları İhlalleri, Amnesty International 2014.

KAP, Derya, (2014), Suriyeli Mülteciler: Türkiye’nin Müstakbel vatandaşları, *Akademik Perspektif*, Aralık 2014, 30-35.

KILIÇ, Tamer, “Türkiye’de Mültecilerin Hukuki Durumu, Uyum Meselesi”, Uzm.Servet Karaca ve Araş.Gör.Uğur Doğan (Eds.), *Suriyeli Göçmenlerin Sorunları Çalıştayı Sonuç Raporu*, Mersin Üniversitesi, Mersin, 2014.

KIRAN, İsmail, “İslamofobya: Avrupa’da İslam’ın Ötekileştirilmesi ve Avrupa İslamı”, *Uluslararası İslamofobya Sempozyumu*, Merak Yay., İstanbul, s.43-57.

KİRİŞÇİ, Kemal, *Misafirliğin Ötesine Geçerken: Türkiye’nin “Suriyeli Mülteciler” Sınavı*, Çev.: Sema KARACA, Brookings Enstitüsü & Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), 2014.

MAALOUF, Amin, *Les Identités Meurtrières*, Grasset, Paris, 1998.

TEKELİ, İlhan, (2007) Türkiye’nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler, Kökler ve Yollar Türkiye’de Göç Süreçleri, Der: Kaya, A.; Şahin, B., İstanbul Bilgi Üniv. Yay., 159, *Göç Çalışmaları* 7, Şubat, İst., ss.447-473.

TOURAİNE, Alain, *Pourrons-Nous Vivre Ensemble?*, Paris, Fayard, 1997.

YEĞENOĞLU, Meyda, *Avrupa’da İslam, Göçmenlik ve Konukseverlik*, İstanbul Bilgi Ün. Yay., İstanbul, 2016.

YALÇIN, Cemal, *Göç sosyolojisi*. Ankara, Anı, 2004.

YILMAZ, İbrahim,(2007), *Amin Maalouf’un Tarihî Romanları*, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 34, Erzurum 2007, ss.79-97

www.trthaber.com/.../akdenizde-bogulan-gocmen-sayisi-2-bin-36. erişim tarihi: 29.6.2016

tr.sputniknews.com/.../izmir-dikili-siginmaci-yunanistan-afgan.htm.. erişim tarihi: 29.6.2016

Mübadele ve Kadın

Prof. Dr. Kemal ARI
Dokuz Eylül Üniversitesi / İzmir

Giriş

“Kadın” deyimi, Türk toplumunda genel olarak evli olan bayan için kullanılan bir deyimdir. Ancak söz konusu olan şey, cinsiyet üzerinden bir tanımlama yapmaksa insan, dişi ve erkek olarak iki tanımlama grubundan birine dâhil olduğuna göre, geniş anlamda “kadın” deyiminden, bu cinsiyet grubunun tümünü anlamak olanaklı olabilir. Bu nedenle bir sınırlama yapmak durumundayız. Bu çalışmada “kadın” deyiminden anlaşılması gereken şey, belli bir cinsiyet olgunluğuna ulaşmış kişi olarak ele alınmıştır.

Bunu geçelim.

Mübadele konusu için de küçük bir anımsatma:

Mübadele, Türk-Yunan Savaşı’nın sonunda, 1923 ile eylemli olarak 1925 yılları içinde yaşanan ve Türkiye’li Ortodokslar’la Yunanistan’lı Türkler’in karşılıklı olarak değişimini öngören bir sözleşmedir. Bu sözleşmenin tarafları Türkiye ve Yunanistan’dır; ancak savaşa katılmış öteki devletlerin de öngörü, istek ve çabaları doğrultusunda biçimlenmiştir. İstanbul ve Batı Trakya mübadelenin dışında bırakılmıştır¹.

Bu süreçte kadının rolünü ve onun karşılaştığı zorlukları ele aldığımız zaman, bu zorlukların doğrudan kadının cinsiyetiyle ilgili olan boyut ile yaşanan tarihsel zor dönemecin zorunlu olarak dayattığı konulardan oluştuğunu söyleyebiliriz.

En başta üzerinde durmamız gereken şey, Mübadeleye giden sürecin kendine özgü özellikleridir. Her ne kadar sözleşme 30 Ocak 1923 günü imzalanmışsa da mübadelenin resmi boyutu hemen ardından yürürlüğe girememiştir. Sözleşmenin imzalandığı tarihte zaten hem Türkiye’den Yunanistan’a hem de Yunanistan’dan Türkiye’ye doğru büyük kitlelerin göç süreci başlamıştı. Her iki tarafta da evini barkını bırakan insanlar, karşı tarafa geçmenin yollarını arıyorlardı. Göç yolları perişan insan görüntülerine tanık oluyordu. Yunanistan’a gitmek isteyen Ortodoks Rumlar Batı Anadolu’dan ve Doğu Trakya üzerinden karşı tarafa geçmeye çalışıyorlardı. Bu süreçte özellikle küçük çocukları olan, çoğu kez de yayan yürümek durumunda kalan kadınların, ne denli güçlük çektiğini tahmin etmek zor değildir².

Yunanistan’dan Türkiye’ye yönelik göçlere baktığımız zaman da orada da büyük faciaların yaşandığı görülmüyordu. Yenik biçimde savaştan çıkmış olan Yunanistan’da güvenlik kalmamıştı. Anadolu’dan göç ederek Yunanistan’a yığılmış olan Ortodokslar büyük bir yığılmaya neden oldukları için, ev gereksinimleri karşılansın diye Türkler resmi yollarla baskıya uğruyor ve evlerinden atılıyorlardı. Bu da ister istemez perişan insan görüntülerinden oluşan sahneler yaratıyordu.

Bu zorlu bir süreçti. Yunanistan’ın dağlık yörelerinden yollara çıkarak, bir liman kentine ulaşmak için insanlar çaba gösteriyorlardı. Bir ailede anne, baba, çocuklar ve varsa öteki aile büyükleri baskıdan kaçmak için çaba göstermekteydiler. Burada en önemli etken, ağır hava koşullarıydı. Yunan Ordusu 1922 yılı Eylül ayından bu yana ülkeye yığıldıkça, Türkler üzerindeki baskılar daha da artmış; böylece kentlerden ve köylerden kıyı liman kentlerine doğru yolculuk başlamıştı. Bu yolculukların başladığı yer, kimi zaman çok uzaklarda olabiliyor ve bu süre içinde insanlar her türlü şiddet ve hakaretle karşılaşabiliyorlardı. Bu göçte, kendi çocuğunun elinden tutarak ya da sırtına alarak veya kucaklayarak yolculuk yapmak durumunda kalan pek çok kadın görüntüsü dönemin olayları içinde gözle çarpıyordu. İnsanların henüz mübadelenin hükümlerinden bile haberleri yoktu. Yunanistan’dan Türk-Müslüman nüfus adeta sökün etmiş, bir an önce liman kentlerine ve oradan da bir gemi bulunabilirse Türkiye’ye

1 Bkz. Kemal Arı, *Büyük Mübadele*, 6. baskı, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul, 2012, s.15-16.

2 Kemal Arı, “Kurtuluş Savaşının Bitiminde Türkiye Dışına Yönelik Göçler ve Sonuçları”, *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri: Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açından Türkiye* (İstanbul, 23–25 Ekim 1995), Gnkur. ATASE yay., Ankara, 1995, s.496-504.

gitmek düşüncesi tek kurtuluş yolu olarak görülüyordu. Güvenlik kalmadığı ve var olan kolluk güçleriyle de Türk ve Müslüman düşmanlığı nedeniyle olaylara pek müdahale edilmediği için bu insanlar her türlü güvenlikten yoksun bulunuyorlardı.

Bu yolculukta ve dönemi bütünüyle kapsayan süreç içinde kadının serüvenine baktığımız zaman; elbette ilk güçlük her türlü güvenceden yoksun olarak yola düşen kadınların karşılaştığı güçlüklerdi. İnsanlar evlerini barklarını bırakıp, ancak birkaç parça eşya ile yanlarına alabildikleri –eğer varsa- paralarıyla göç ediyorlardı. Kadın, bu yolculuk sırasında da ailesinin yeme ve içmesinde en başta gelen rolü oynuyordu. Göçler genel olarak bir bölgeden kalkan sivil halkın, topluca göçü biçiminde gerçekleşiyordu. Taşıma aracı olarak atlı yaylı arabalar ve kağnılar, hatta at, eşek, katır gibi hayvanlar da kullanılıyordu³. Genellikle kadınların ata ya da katıra binmesi ayıp sayıldığı için, kadınlar ya yayan yürümek ya da kağnılara ya da yaylı at arabalarına binerek yolda yürümek durumundaydılar. O koşullarda Yunanistan’da yoğun bir kıtlık ve piyasada mal darlığı bulunuyordu. Fiyatlar tavan yapmış, en temel tüketim ürünleri bulunamaz olmuştu. Halkın, daha büyük bir felaketle karşılaşma riskine karşı, evlerinde gıda ve diğer zorunlu malzemeleri ya da ürünleri stokladığı görülüyordu. Bu durumda da göç eden Müslüman ailelerin yolculuk boyunca bir şeyler satın almasını olanaksız kılıyor; çoğu kereler, yollarda ekmek bile bulamıyorlardı. Bu kimi zaman yokluktan kimi zaman da Türkler’e karşı kabarmış fanatik tutumun bir sonucu olarak ortaya çıkıyordu. Bu nedenle ailelerin, göç ederken yanlarına alabildikleri gıda ürünleri ile yolculuk sırasında açlığa karşı önlemler alınıyordu⁴.

Çocuğunu koruyan, ailesinin geçiminde önemli bir rol üstlenmiş kadınlar, bu yolculuk sırasında elbette büyük bir yükün altına da girmiş bulunuyorlardı. Kimi duraklama yerlerinde, odun ateşi yakmak, onun üzerine konulabilen bir tencere içinde sıcak bir çorba ya da herhangi bir yemeği hazır edip, aile üyelerinin önüne sürmek de kadının göreviydi.

Bu durum, liman kentlerine varınca da değişmedi. Öncelikli olarak kentlerin limana yakın yerlerinde, Türk ve Müslüman kitlelerin kalabileceği boş araziler bulunuyordu. Buralarda insanlar ilk başlarda basit çadırlar kurarak onların içinde barınmaya çalışıyorlardı⁵. Anne, bu çadır evlerde ya da sığınma yerlerinde de kendisinden beklenen işleri yapmak durumundaydı. Erkekler gruplar halinde toplanıp, karşılaştıkları durumun kritiğini yapan görüntüler ortaya koyarlarken, kadınlar çocuklarının başlarında onları nasıl doyurup giydireceklerinin hesabını yapıyorlardı. Derleme çadırlar ve basit kulübeler Türk göçmenlerin toplandığı yerlerde çoğalmaya başladığında, başka sorunlar kendini gösterdi. Örneğin tuvalet, sağlık, içme suyu ve temel tüketim ürünlerine ulaşamama bu dönemin en önemli sorunlarıydı. Öyle ki kışın soğuk günlerinde günlerce yolculuk yaptıktan sonra, liman kentlerine ulaşmış olan ailelerin bu derme çatma mekânlarda ısınma olanakları bulunmuyordu. Genellikle çadırların ya da kulübelerin önünde ya da yakın çevresinde yakılabilen ateşler üzerinde sıcak bir kap yemek pişirme derdinde olan kadın, bu sıkışık yaşam biçiminin en acınacak aktörü konumundaydı. Açlıktan, üşümekten ya da hastalıktan dolayı ağlaşmakta olan çocuklarıyla ilgilenmek annenin göreviydi. Yokluk içinde kıvranan ve bir kap sıcak yemeğe muhtaç biçimde günlerini geçiren bu insanların ilerleyen zaman içinde yaşamlarında kimi değişimler oldu. Örneğin Türkiye’nin girişimleriyle bu tür toplanma yerlerine temiz su getirmek için çabalar gösterildi. Bazı yerlerde boru içinde içilebilecek nitelikte temiz su getirmek mümkün olmuştu. Bu dar olanaklar içinde su bulabilmek bile kadının gündelik yaşamında sanki yaşamına sunulmuş bir hediye gibi olmuştu⁶.

Soğuk hava koşullarında gittikçe özellikle çocuklar, yaşlılar ve hamile kadınlar için yeni güçlükler kendini gösterdi. Yetersiz ve niteliksiz beslenme nedeniyle beden gücü düştükçe, hastalıklar da artıyordu. Giderek ölümler meydana gelmeye başlamıştı. Bu süre içinde hep Türkiye’den gelecek gemilerin kendilerini alması için bekleyen mülteci Türkler’in durumu gittikçe ağırlaşıyordu. Koşullar ağırlaştıkça, erkek gibi, kadının da yükü artıyordu. Bu kimi zaman dayanılacak gücün çok üzerinde bir baskıya da döndü. Odun ve kömür bulunamıyordu. Türkiye ile Yunanistan arasında bu dönemde yaşanan kimi gerilimler nedeniyle Türkiye’nin bunlara yardımcı olamadığı da görülmekteydi. İmdad-ı Sıhhi Heyetleri gibi kimi sağlık kurulları ve Kızılay adına görevlendirilmiş sağlık ekipleri bir süre sonra bölgede görev yapmaya çalışsa da bu hiçbir zaman etkili bir sonuç getiremedi. Yunan zulmü ve baskısı gittikçe arttı. Örneğin, Serfice Nahiyesi’nin Taklı Karyesi’nden kış mevsiminin soğuğu nedeniyle, yakacak

3 Şahabettin Ege, “Eski İzmir’den Anılar”, *Demokrat İzmir*, 18 Mart 1976, s. 5.

4 Bkz: Arı, *a.g.m.*, çşt.syf.

5 *Türkiye Hilal-i Ahmer Mec.*, III/31 (15 Mart 1924), s. 226.

6

gereksinimini karşılamak üzere Emirbey adlı bölgeye odun kesmeye giden bir grup Müslüman-Türk, jandarma Aleksandros'un teşvik ettiği bir Rum göçmen kafilesinin saldırısına uğramış; bu saldırıda, Salim Ramazan adlı kişi omuzundan ve kolundan, Ahmet ve Hayrettin adlı kişiler kol ve bacaklarından ağır biçimde yaralanmış; Âli ve Zekeriya adlı kişiler de yedikleri dayaktan "bi'tab" bir biçime düşmüşlerdir⁷. Yine Drama'nın Çeç Nahiyesi'nden elli kişi, Yunanlılar tarafından ağaçlara asılmış, iki gün sonra beş kadın, altı erkek parça parça edilerek öldürülmüş ve cesetleri sokaklara atılmıştır. Ravika Karyesi'nden Kotuk Hasan Ağa başta olmak üzere, on dokuz erkek ve kadın parça parça edilerek ağaçlara asılmışlardır. Sarışaban Karyesi'nde, altı kişi gaz dökülerek yakılmışlardır. Çağlayan Deresi'nde, on iki Müslüman-Türk'ün cesedi bulunmuştur. Gümölcine ve İskeçe'de ileri gelenler idama ve kürek cezasına mahkûm edilmişlerdir. İdama mahkûm edilenlerden Hocazade Tevfik Efendi, hapishane köşelerinde, dayak atılarak öldürülmüştür. İskeçe'nin dindar kişilerinden olan Eşref Efendi, gözlerinin önünde karısının öldürülüşüne tanık olmuştur. Meriç'in kenarında, Ahırköy adlı köye Yunanlı bir grup gelerek, Türklerin köyü terk etmelerini istemiştir. Köylüler kendilerinin mübadele kapsamına girmedikleri bu isteğe karşı koymuşlar, bu kez Yunanlıların saldırısına uğramışlardır. Bu saldırı üzerine köyde neleri varsa bırakıp, Meriç'i geçerek, Türkiye'ye sığınmışlardır. Bu arada, Meriç'i geçemeyen bazı köylüler boğularak ölmüştür⁸. Bu bilgileri, Menteşe Mebusu Hoca Esat Efendi meclis kürsüsünden mebuslara vermiştir ve gösterdiği belgelerle de, bunların doğruluğunu ispatlamıştır⁹. Gerçekten de, dönemin kaynaklarında bu yöndeki örnekler o kadar çoktur ki, Hoca Esat Efendi'nin sıraladığı örneklerde, abartı payının olmadığı bunlara dayanılarak, rahatlıkla ileri sürülebilir. Örneğin bir İzmir gazetesinin Selanik muhabiri, 22 Temmuz 1923 tarihli mektubunda şunları yazmaktadır: "Zulüm, Yunanlıların ezeli zevkidir. Onlar, İzmir'in istirdadından evvel, Yunanistan'da kalma bedbahtlığında bulunan Müslümanlar'a kahr işkenceler yaparlar ve bundan zevk duyarlardı. İzmir'in ordumuz tarafından istirdadından sonra işkencelere, kıt'allere, şiddet tecziyesini ilk defa tasmiye karşısında sakın iken, İslam ahalisinde tecrübe ettiler. Yerli ve muhacir Rumlarla ve Ermenilerden mürekkep bir cani kafilesi, Berber Mehmet ve Aziz İbrahim Efendi'lerin aileleriyle ikamet eyledikleri bu iki haneye gittiler. Ellerinde demir parçaları, satırlar, usturalar, baltalar vardı. Biçarelerin kapılarını kırdılar. Ellerindeki demirlerle on beş harikzede çocuk, kadın erkekten ibaret olan aile efradını öldüresiye kadar dövdüler. Zavallılar kan, bere, yara içinde kaldılar ve hepsini sokağa atarak, iki eve kendileri yerleştirdiler. / Her gece Müslümanlar evlerinden tardolunuyorlar. Tam gece yarısı oldumu, Selanik sokakları müthiş feryatlarla çınlıyor. Aileler, çocuklar ağlaşıyorlar; sabah olunca, bu feryatların neticesi olan şehitlerin cesetleri sokaklarda görülüyor; evler, eşyalar yağma edildi ve edilmektedir. / Kimsede tek metelik kalmalı. Açlık dehşetle hükümfermadır. Bunlardan başka her gün takım takım Müslümanlar tevkif olunmaktadır. Hapishanelerdeki işkenceleri tarif, muhaldir. Bizi kurtarmaya çalışınız ve neye mal olursa olsun, kurtarınız. / Selanik'te hâl böyle; bir kere de köylere atf-ı nazar edelim. Bütün köyler evvel emirde İzmir ve havalisinden ve öteden beriden gelen Rumları iaşeye mecbur tutulmuştur. Kendilerine bakamayan köyler, bunlara bakmaya çalışırken, mezalime maruz kalmaya başlamışlardır. Ellerinden bütün menkûl, gayrimenkul mallar birer birer müsadere olunmuş ve ekserisi pek feci bir surette katledilmiştir. Canlarını kurtarabilenlerin bir kısmı nasılsa Selanik'e can atmaya muvaffak olabilmişlerdir. Fakat Selanik emin mi? / Hayır; zavallılar açlıkla beraber, aynı mezalime Selanik'te de maruzdurlar. Bunlardan her gün açlıktan ölen ve sokaklarda zevk için öldürülenler pek çoktur. Şayan-ı dikkattir ki, bu müthiş mezalim devam ederken, ...hainler de ellerinden geldiği kadar Türklük'ü, İslamlık'ı öldürmeye, Yunanlılarla adeta rekabet ediyorlar. Hele firari Çerkesler'i sormayın... / Selanik köylerinde Müslüman kalmamıştır"¹⁰.

Türk gemileri ancak 1923 yılının Ekim ayından sonra Yunanistan limanlarına gelip, bekleyen göçmenleri alarak Türkiye'ye getirmeye başlayabilmişlerdi. Taşıma işi Türk Vapurcular Birliği'nin oluşturduğu grup içinde yer alan gemilerle yapılacaktı. Bu gemilerin hemen tümü kuru yük taşıyacak özellikte gemilerdi. İstanbul Liman İdaresi'ne gemilerin gidip gelişinde kimi önlemler almak, kurallar koymak ve bunları denetlemek yetkisi verilmişti. Göçmen getirmek için yola çıkacak bir gemi bu kuruma başvurarak, durumunun göçmen getirmek için uygun olduğuna ilişkin rapor almak zorundaydı. Bu raporu alabilmek için de gemilerde kimi ön hazırlıklar yapılması gerekliydi. Bu zorunluluklar gereğince, yaşlı, hasta ve küçük çocukların yanı sıra; hamile kadınlar da kamaralarda taşınacaktı. Yine her

7 Bkz: *TBMM Zabıt...*, Devre:II, İçtima:II, C.VII/1, Ankara, 1968, s.742.

8 A.g.e., s.742.

9 A.g.e., Devre:II, İçtima: I, C.III, Ankara, t. y. , s.319.

10 *Ahenk*, 29 Temmuz 1923.

gemide su sarnıçları bulunacak; gıda gereksinimlerini karşılamak için hazırlıklar yapılacaktır; en az bir doktor ve iki sağlık memuru görev yapacaktır¹¹.

Bu koşullara göre, bir sağlık sorunu olmayan kadınların büyük ölçüde erkeklerle birlikte güvertede yolculuk etmesi gerekliydi. Her ne kadar ilgili kurul, bu tür koşullar getirmiş olmasına karşın, büyük ölçüde bunlara uyulmadı. Gemilerde kimi hazırlıklar yapılsa da; önceden tam olarak planlama yapılamadığı ve büyük bir kargaşa içinde gemilere binildiği için, kamaralara ne kadar ve kimlerin bineceği hesabı hiçbir zaman tam olarak yapılamadı. Yunanistan'daki limanlarda bindirme kurulları vardı. Onlar kabaca gemiye bindirilen göçmenlerin meslek, cinsiyet ve yaş durumlarını gösteren listeler oluşturmaya çalışsalar da; her zaman durumun ivediliğine ve zorunluluk ilkesine göre hareket ediliyordu. Tam bir düzensizlik vardı. Hangi limanda ne kadar göçmenin beklediği; bunlara iç bölgelerden ne kadar göçmen ekleneceği, yola çıkmamış olanların bulunup bulunmadığı önceden tam bilinmiyor; sağlıklı çizelgeler hazırlanamıyordu. Bu karmaşa ortasında genellikle limanda bekleyen göçmenlerin gemiye alınması yoluna gidiliyordu. Kadın göçmenler, ailenin en temel birleştirici ögesi olarak, çoluk ve çocuğunu yanına alıp, gemiye getirebildiği birkaç parça eşyası, varsa battaniyesi ile güvertenin bir köşesine büzülüp oturuyorlardı. Kış aylarında, soğuk havalar nedeniyle, genellikle battaniyeye sarılı biçimde, çocuklarını da sarıp sarmalayıp gövde gövdeye göç etmek durumunda kalan kadın göçmenler vardı. Yanlarında küçük sepetler ve bohçalar gibi eşyalar bulunuyordu. Yük gemilerinde kamara sayısı zaten çok azdı. Dolayısıyla hamile kadınların kamaralar içinde yolculuk etmesine çalışılmışsa da bu her zaman olanaklı olmadı. Yüklü kadınlar da öteki kadınlarla birlikte güvertede yolculuk etmek zorunda kalıyorlardı. Pek çok geminin güvertesinde, yağacak yağmur ve karı engelleyecek tenteler olmadığı, bu nedenle açıkta göç etmekte olan göçmenlerin olumsuz yönde bundan oldukça etkilendiği görüldü. Bir süre sonra bakanlık gemilere, güvertelere tente takma zorunluluğu getirmiş olsa da, yine de sert rüzgârlarda bu tentelerin parçalandığı ve işlevini yitirdiği görülmekteydi. Bu koşullar altında göçü yaşayan gruplar içinde kadınların, kendi özel gereksinimlerini karşılama olanakları da neredeyse yok gibiydi. Kadın olma özelliğinden kaynaklanan kimi sağlık bilgisi gereksinimleri doğal olarak giderilemiyordu. Tuvaletler az ve yetersiz, temiz su olanağı gemilere su sarnıçları konulmasına karşın kıttı¹². Yolculuk göçmenin gemiye binmesiyle göçmenin Türkiye'de karaya inmesi arasındaki süre aralığın büyüklüğüne göre uzamasına karşın, ortalama dört günün üzerinde sürüyordu. Göçmenlerin Türkiye'ye ayak bastıklarında karantinalarda sağlık denetimlerinin ve aşı uygulamalarının gerçekleştirilmesi gerekiyordu. Ardı ardına gemiler bir karantinaya yaklaştığında, örneğin geminin birisi, karadaki yoğunluk nedeniyle kıyıya yakın biçimde demirleyip; göçmenlerin karaya inmeden günler boyunca gemide kalması gibi olumsuzluklar kendini gösteriyordu. Özellikle soğuk ve sıcak aylarda bu durum göçmenler için gemiyi dayanılmaz bir duruma getirebiliyordu.

Bu süreçte en büyük zorluk, sağlık bilgisi, sağlık ve beslenme zorluğuuydu. Yüklü kadınların kimileri yolculuk sırasında doğum yaptı¹³. Bu kimi zaman bir sağlık ekibinin müdahalesiyle gerçekleştirilirken, kimi zaman da geleneksel yöntemlerle kadınlar arasında olabiliyordu. Kadının doğum yaptıktan sonraki lohusalık dönemi iskeleden gemiye, gemiden karaya ve karadan da yerleşim yerine aktarma süreçleri bütünüyle göz önüne alındığında bütünüyle yollarda geçebiliyordu. Bu da ister istemez anne ve çocuk sağlığı konusunda ciddi sorunlar yaratabiliyordu. Göçmen grupları arasında hamile kadınların doğum sonrasında önemli bir hastalığa yakalanması, özellikle temiz korunma, barınma ve yiyecek zorlukları gibi nedenlerle karşılaşılan zorluğun daha da artması her an olasıydı. Bakanlık bir genelge yayınlayarak, bu durumda olan kadınlar için gemilerde süt bulundurma zorunluluğu getirmişti. Ancak yine de bunun tam olarak denetlenebildiği, göçmenlerin de bu genelgeden haberdar olup, gereksinim durumunda süt talebinde bulunduğu pek de görülmüyordu. Kimi doğumlarda ise anne ve çocuk ölümü gibi durumlarla karşılaşıyordu. Bu durumda geminin güvertesinde göçmenler dini ritüelleri kendi aralarında yapıyorlar; ardından da ölen kişiyi denize atıyorlardı. Doğum sonrasında göç halinde olan annenin çocuğuna sunacağı olanaklar elbette sınırlıydı. Bir dayanışma duygusuyla, gemi elemanları ve öteki göçmenlerin desteğiyle doğum yapan kadın göreceli olarak daha dokunaklı bir yere alınıyor; var olan olanaklar kadına olabildiğince sunuluyordu. Ancak bu çabalara karşın, sonu acıyla biten olaylar da olmuyor değildi.

Gelen göçmen aileler yerleşim alanlarına gönderilmeden önce bir süre karantinada kalıp sağlık denetimlerini yaptırmak durumunda kalıyorlardı. Gemiden göçmenler karaya ininceye dek kimi zaman

11 Bkz: TBMM Zabıt..., Devre:II, İçtima:II, C.X, Ankara, 1975, s. 48.

12 Hakimiyet-i Milliye, 6 Eylül 1923.

13 Ahenk, 4 Kanunuevvel 1923.

uzun bir bekleyiş oluyordu. Kış aylarının dondurucu soğuğu altında bekleyen gemilerde ısınma olanağı olmadığı için, çocuklarını açlıktan ve soğuktan korumak güdüsüyle kadınlar yoğun sıkıntılı anlar yaşıyorlardı. Aynı şey yaz aylarında gelen göçmenler için de geçerliydi. Özellikle güney ve batı Anadolu'ya göçmen taşıyan gemilerin çelik ve sac gövdeleri yoğun güneş altında kızınca kapalı yerlerde kalmak son derece güçtü. Gemi yolculuk bitip de, göçmenlerini karantinaya indirmeden önce kimi zaman günlerce karantina açıklarında demirleyip beklemek durumunda kalıyordu. Sıcak aylarda kullanım ve temiz su kaynakları yeterli gelmediğinden; bu kez de kimi zaman üç dört çocuğu olan ya da yeni doğum yapmış kadınlar çocuklarının gereksinimlerini karşılamak için büyük güçlükler yaşıyorlardı. Kimi zaman onları kendi öz yurtlarından terk etmeye zorlayan nedenler ve süreçlerin de yarattığı psikolojik baskıyla, karşılaşılan yeni zorluklar onlar için büyük bir yük halini alabiliyordu. Böylelikle gelen göçmenler arasında özellikle kadınların çocuklarına sarılarak ağlaştıkları, dualar ettikleri ve kimi zaman da terk ettikleri topraklarda ölüp kalmış atalarını akıllarına getirerek ağıtlar yaktıkları görülüyordu.

Bu tür acıklı sahneler aslında göçmenleri bekleyen Türkiye'deki toplum kesimleri arasında da vardı. Pek çok yerde gelecek göçmenler için halkın yardım toplama çalışmaları yaptığı biliniyordu. Sivil kesimin girişimiyle gündeme gelen bu yardım çabalarına resmi devlet kurumları da katıldılar. Başta Himaye-i Etfal ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti olmak üzere, hastaların ve özellikle doğum yapmış kadınlarla daha yakından ilgilenmek gibi bir çaba içine girdiler. Örneğin Hilal-i Ahmer Cemiyeti göçmen misafirhanelerinin olduğu yerlere birer sağlık dispanseri açmak gibi bir çaba içine girmişti¹⁴. İskeleye çıkan göçmenlere kısa süre içinde karınlarını doyurmak için yiyecek dağıtılıyor; ardından da aşıları yapılmak üzere kısa bir dinlenmeden sonra karantinalara gönderiliyordu. Yolculuğun bu evresinde göçmenlerin yanlarında koyunları, inekleri ve öteki hayvanları da bulunuyordu. Çoluk çocuk karantinaya alınan göçmenlerin titizlikle sağlık denetimleri yapıyordu. En korkulan şey, gelen göçmenlerle Anadolu'ya bulaşıcı hastalık virüsü taşınma olasılığıydı. Bu nedenle tahaffuzhanelerde göçmenler tek tek sağlık işlemlerinden geçiriliyorlardı. Bu evrede eğer göçmende hastalık riski varsa, karantinaya alınıp, bir süre burada kalmak durumu söz konusu olabiliyordu. Kadın göçmenler için buralarda kalma riski daha fazlaydı: Çünkü genellikle bulaşıcı hastalıkların çocuklarda bulunduğu görülmekteydi. Bir göçmen çocuğun salgın hastalığa neden olabilecek bir bakteri taşıyıcısı olduğu anlaşıldığında ya da doğrudan çocuk kendisi hastaysa ve bakımı gerekiyorsa, bu karantinalarda günler süren bir bekleyiş söz konusu olabilmekteydi. Burada ilginç olan şuydu: Göçmenlerin karaya çıktıkları zaman karantina ve geçici misafirhanelerde kalma süreleri üç gündü. Bu üç günün sonunda göçmenlerin yerleşim alanlarına aktarılması ve onlara olanaklar içinde birer terk edilmiş ev verilmesi yoluna gidiliyordu. Ancak öngörülen bu şeyler her zaman istendiği gibi olmuyordu. Diyelim ki bir ya da birkaç köy bir gemiyle bir iskeleye getirilip indirildiğinde, önceden onların yakın bir yere yerleştirileceği gibi bir düşünce bir anda geçersiz kalabiliyordu. Aşırı yoğunluk, iletişim eksikliği ve düzenli olmayan planlama nedeniyle bir iskân yöresine yerleştirilmek için göçmen getirildiğinde, pekala oraya daha önce gelmiş bir göçmen grubunun yerleştirildiği görülebiliyordu. Bu durum büyük bir karmaşaya ve kaosa neden olabiliyordu. Her ne kadar Hilal-i Ahmer Cemiyeti gibi önemli kurumlar hastaların, yaşlıların ve doğum yapmış kadınların yürümeden olabiliyorsa otomobillerle, olamıyorsa yaylı at arabaları ve kağnılarla taşınmasını öngörse de uygulamada hiç de bu titizlik görüleliyordu. Dönemin kaynaklarının aktardığına göre, bir iskân memurunun başında bulunduğu göçmen kitleler, yerleştirilecek yer bulabilmek için oradan oraya dolaşıp duruyorlardı. Bu kimi kez, İzmir'den Ankara'nın Keskin ilçesine ya da Yozgat'a kadar sürecek zorlu bir yolculuğu gerektirebiliyordu.

Burada önemli bir ayrıntı da şuydu: Varsayalım ki bir ailede herhangi bir bireyde ya da kadında bir hastalık tespit edildiğinde; bu birey kendi bakımını sağlayamayacak kadar güçsüzse, örneğin yaşlı, hasta ya da küçük çocuksa, başında aileden bir kadının hasta başında kalması gerekebiliyordu. Hastanın bakımını üstlenmek için refakatçi olarak kalan kadın ya anne, ya eş, ya kardeş ya da ailede daha büyük yaşta bir aile üyesi olabiliyordu. Hastalık nedeniyle karantinada kalan birey ve onun başında bekleyen genellikle aile içinden bir kadın, hastanın karantinası bitene kadar ya yanında ya da bulaşıcı hastalık söz konusuysa karantinaya yakın bir yerde beklenmeyen gereksinimler için beklemek durumundaydı. Köyün ve bağlı oldukları ailenin diğer bireyleri iskân edilmek üzere yola çıktıkları için, geride kalan bu insanları bu kez büyük bir dram bekliyordu. Çoğunun ailelerinin ya da komşularının hangi yöreye gittiklerine ilişkin bilgiler yoktu. Yönelebilecekleri bir adres olmadığı için, örneğin karantinadan hasta

14 Türkiye Hilal-i Ahmer Mec., III/28.

çocuğunu alan bir anne, yabancı olduğu yeni topraklarda nereye gideceğini bilmediği için, büyük bir boşlukta kalabiliyorlardı. Bu kopukluk ve dağılma giderek parçalanmış ailelerin ortaya çıkmasına ve belki de yıllar sonra aile bireyleriyle ancak buluşabilme gibi ağır koşulları da yanında getirebiliyordu. Bu çoğunlukla kadınların yaşadığı büyük bir dramdı. Ailesinden çocuğuyla birlikte kopmuş bir kadının, tanımadığı çevrede ailesine kavuşuncaya kadar ortaya koyduğu çaba göz önüne getirildiğinde, bu göçmenler arasında genellikle kadının yaşadığı büyük bir tragedia idi.

Göçmenlerin yerleşme ve üretici duruma gelme süreçlerinde göçmen kadınların yaşadıkları sürecin zorluğu elbette bunla da sınırlı değildi. Dönemin Mübadele İmar ve İskan Bakanı Mustafa Necati, anne ve çocuğun ağır göç koşullarından daha çok etkileneceği düşüncesiyle kimi genelgeler yayınlarak, göçmen yerleştirme işiyle uğraşan komisyon ve görevlilerin daha titiz davranmasını istese de bu sahneler yaşamın doğal akışı içinde yaşanıyordu.

Gelen göçmenler için dul ve kimsesiz kadınlar da vardı. Genellikle eşini ya da öteki aile bireylerini o ya da bu nedenle yitirmiş, tek başına kalmış kadınlar kendi bağlı oldukları göçmen gruplarıyla birlikte karaya ayak bastıklarında, onların daha çok bakıma ve ilgiye gereksinimi olduğu görülüyordu. Bu nedenle dul ve kimsesiz kadınların üç aylık zorunlu iâşe sürecinde darü'l eytamlara ve darü'ül acezerelere yerleştirilmesi planlanmıştı. Normalde göçmen aileleri için hükümet tarafından öngörülen iâşe süreleri üç aydı. Üç ayın sonunda artık göçmen aile, kendi iâşesini kendisi sağlamak durumundaydı. Yapılan bir düzenleme ile dul ve kimsesiz kadınların iâşelerinin kendilerini iâşe edinceye dek sürdürülmesi kararı verildi¹⁵.

Kadına yönelik taciz olayları da bu sürecin değişmeyen olgularından biriydi. Her ne kadar göçmenler topluluklar halinde yerleşecekleri yerlere götürülseler ve iskan memurları tarafından bir yere iskan edilseler de; gerek çevreden ve gerekse doğrudan memurlardan kaynaklanan sözlü taciz olayları bir biçimde görülüyordu. Mustafa Necati'nin ardından Mübadele Vekili olmuş olan Mahmut Celal Bey (Bayar) doğrudan Samsun'da iskan sürecinde kadınlara karşı iskan memurlarının nasıl hoyratça davranıldığını şu sözlerle aktarmıştı: "İskan memurlarından Refik Efendi'nin mahalle aralarında, bilhassa kadınlara karşı çirkin bir şekilde ifade-i kelim ettiğini ve halkın izzet-i nefsinin rencideye yeltendiğini teessüfle haber aldık. Böyle nezaketsiz bir surette olursa, halk arasında çok fena tesirler yapar. İskan memurlarının bu hafta içinde sebebiyet verdiği meşum vakayı memlekette çalkalanıp duruyor"¹⁶.

Sonuç:

Görüldüğü gibi mübadele sürecini yaşamış olan kadınlar, sırf kadın olmaktan kaynaklanan zorluklarla karşılaşmışlar ve üstlendikleri cinsiyet rolünün toplumun ortak algı düzeyine göre bu zorluklarla mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Her kadın gibi, göçmen kadın da anne ve eştir. Toplumsal yaşam biçiminin ve oluşturulan yazılı olmayan kuralların belirlediği ölçüler içinde onun eşine, çocuklarına, aileye ve hatta topluma karşı sorumlulukları vardır. Bu sorumluluk düzeyinin yüksekliği, daha baştan erkeğe göre daha büyük zorluklarla uğraşma zorunda bırakmıştır. Mübadele gibi geniş ve kapsamlı bir göç olgusunun, göçü yaşayan bütün bireylerine büyük yükler yüklediği yadsınamaz bir gerçektir. Göçü yaşayan her birey gerek sosyal konumundan ve gerekse cinsiyet rolünden dolayı o ya da bu biçimde zorluklarla karşılaşmışlardır. Örneğin erkek olan göçmenlerin yerleştirilen alanlarda çevre düzenlemesi ya da temizliği gibi işlerde angarya düzeyine varan uygulamalarla karşılaştıklarını biliyoruz. Böyle de olsa kadın kimliği, her çağda, her dönemde ve her toplumsal yapı içinde, sırf ona yüklenen cinsiyet ve toplumsal roller gereği daha fazla yük altında kalmak ve onunla uğraşmak durumundadır. Bu mübadele göçü için de geçerlidir. Mübadele sürecinde gerek göç olgusunun doğasından ve gerekse mübadelenin kendi özelinden kaynaklanan zorluklar göçmenleri çok daha ağır güçlüklerle karşı karşıya bırakmıştır. Her şeyden önce aile içinde örnek bir model olan kadın, çocuklarını da yanına alarak, Balkanlar'ın özgürlükçü havasına ilişkin alışkanlıklarıyla Türkiye'ye gelmiştir.

Türkiye'nin toplumsal yapısına uyum süreçlerinde de kadının kendi toplumsal statü ve cinsiyete dayanan rolü nedeniyle daha güçlüklerle karşılaştığını sonraki süreçte de gözlemlemekteyiz. Örneğin, özellikle Girit'ten gelen kadınların bir çoğu Türkçe bilmiyordu. Değişik yerlere yerleştirilen bu kişilerin kimisi hiç Türkçe öğrenmeden, ölüp gitti. Kimisi de sonradan öğrendiği Türkçe'yle toplum içinde

15 *Ayın Tarihi*, s.20; *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Haziran 1924.

16 *Haber*, 13 Haziran, 1924.

kendini anlatma konusunda ciddi sorunlar yaşıadı. Türkçeyi daha iyi öğrenen genç kuşaklar toplumsal yapıya uyum süreçlerini daha az sancısız yaşarlarken, hem kadın hem de belli bir yaşın üzerinde olan göçmenler, bu zorlukları derinden duydular ve yaşadılar.

Rus İşgalinden Sonra Afganistan Şehirlerinde Kadın

Yrd. Doç. Dr. Nasirüddin Mezheri
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi / karaman

Giriş

Afganistan'ın nüfusu 28 milyon olarak tahmin edilmektedir. Bu nüfusun yaklaşık %49'unu kadınlar oluşturmaktadır. Genel nüfusun ancak %20'si şehirlerde yaşamaktadır. Böylece sonuçta şehirlerde yaşayan kadınların oranı ancak %9'dan ibarettir.¹ Çoğunluğu oluşturan kırsal kesimlerdeki kadınlar, ataerkil ve katı muhafazakâr geleneğin altında ezilmiş, ferdi, medeni hatta şer'i haklarından bile mahrum olarak yaşamaktadırlar.

Geleneksel burkaya bürünmüş olan bayanlar toplumun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Bu kadınlar genelde eğitim, tıbbi hizmetler ve diğer sosyal, ekonomik ve siyasi faaliyetlerden mahrumdurlar. Bunların aksine burka takmayan yüzü açık eğitilmiş, kültürlü ve yabancı dil bilen bayanlar da vardır. Bunlar azınlığı oluşturan ve bazıları yabancı ülkelerde bir müddet yaşamış olanlardır.

İllerin, başka deyişle şehirlerin kültür seviyesi, tarihi geçmişi, coğrafik konumu, etnik yapısı ve kültürel farklılığından ötürü kadınların sosyal yaşamlarındaki statüleri deda değişiklik arz etmiş ve etmektedir. Mesela Belh, Herat, Gazne, Kabil gibi tarih boyunca medeniyetin beşiği olan şehirlerde kadınların yaşamı ile güney kesiminde bulunan şehirlerde yaşayan kadınların yaşamı kıyas edilemez bir şekilde farklılık göstermektedir.

Medeniyet, ilim, irfan ve kültürel gelişme bakımından Horasan şehirlerinin başında gelen Herat, Belh ve Gazne şehirleri bağrından dünyaca meşhur âlim, şair tabip ve filozof yetiştirmiştir. Tarih boyunca bu şehirlerde erkeklerin yanında kadınların da ismi zikrediliyor. Nitekim Herat şehrinde Timur'un gelini olan Gevher Şad Bigum, Belh'te Rabiye'yi Belhi, Zergune, Melaley, Aişe-i Durani gibi cesareti, ilmi, şiir, sanatıyla figürleşmiş kadınların ismi halkın dilindedir. Hala da Herat, Belh ve Gazne gibi şehirlerin kadınlarının kültürel ve ilmi bakımından ileri seviyelerde olduklarını söylemek mümkündür.

Afganistan'daki şehirlerde yaşayan kadınlar özellikle de yirminci yüz yılın sonlarında çok acılar yaşamıştır. Siyasi iktidarların el değiştirmesi ile birlikte şehirlerde yaşayan kadınların yaşamı büyük çapta etkilemiştir. Büyük İskender, Moğollar, Timurler, İngilizler, Ruslar, Taliban örgütü ve sonunda da Amerikalıların akınlarına uğrayan Afganistan'ın büyük şehirleri, kadınların sosyal hayatını da tarih boyunca etkilemiştir. Bazı dönemlerde şehirli kadınlar bütün maddi ve manevi imkânlardan yararlanırken bazı dönemlerde ise birçok eziyetlere maruz kalmışlardır. İdeolojik ve düşünce sistemi bakımından birbirine taban tabana zıt olan yakın dönemdeki değişik yönetimlerin tutum, dayatma ve uygulamaları şehirde yaşayan kadınların sosyal hayatını altüst etmiştir. Yakın zamandaki komünist rejimin kadınlara getirdiği söylem Afgan kadını dininden, kültüründen, örf ve adetlerinden uzaklaştırıp yabancılaştırırken, Talibani şeriat ve dayatmalarda onu bedevi bir hayata çağırmıştır. Bu anlamda Afganlı şehirli kadınlar değişik dönemlerde çalkantılı ve çelişkili bir hayat yaşamıştır.

Konunun genişliğini dikkate alarak biz bu tebliğde ancak Rus işgalinden günümüze kadarki tarihi süreçte şehirli kadınların durumunu ana unsurlarıyla ele almaya çalışacağız.

Rus İşgalinden Sonraki Dönem (1979-1989)

Ruslara karşı direniş ve ayaklanma kırsal kesimlerden başladığından bu dönemde en fazla eza ve cefayı kırsal kesimlerde yaşayan kadınlar çekmiştir. Var güçleriyle erkeklere destek veren ve cihada katkı sağlayan kırsallardaki çilekeş Afgan kadınlarının fedakârlığı takdire şayandır. Hatta bazı kesimlerde düşmana karşı silah kaldırmış cesaretiyle dillere destan olmuş, emrinde onlarca erkeğin bulunduğu

¹ <http://www.bbc.com/persian/afghanistan/2013> (16.02.16)

kadın komutanlar da bulunmuştur.²

Ruslardan önceki dönemlerde büyük şehirlerde yaşayan kadınların durumu nispeten iyi diyebileceğimiz konumda iken işgalden sonra türlü türlü sıkıntılarla karşı karşıya kalmışlardır. Rusların işgalinden en az erkekler kadar etkilenen ve rahatsızlık duyan şehirli kadınlar işgal ve zorbalığa karşı erkeklerle birlikte direniş ve mücadeleye girişmişlerdir. Hatta Rusların işgaline karşı başkentte düzenlenen yürüyüşün ilk kurbanı Nahid adıyla liseli bir genç kız olmuştur. Bu yürüyüşe yüzlerce liseli ve üniversiteli genç kız katılmıştır.³

1989 yılından 1994 yılına kadarki süreçte iktidar komünist partilerin elindeydi. Bunlar Afganistan halkının kökleşmiş gelenek ve göreneklerini görmezden gelip, özellikle şehirlerde yaşayan kadınların yaşam tarzlarına yönelik köklü değişiklik yapmaya çalıştılar. Komünist yönetimlerin radikal uygulamaları, geleneksel ve yeni sistemi benimseyen kadınlar arasında büyük bir farklılık ortaya çıkarmıştır.⁴ Bu da daha sonra Mücahitler döneminde tepkiye sebep olmuş, kadın haklarıyla ilgili yeni düzenlemeler ortaya atılmıştır. Daha sonra Taliban döneminin gelişile her şey darmadağın olup kadınlar için kara günler başlamıştır. Şimdi bu dönemin karakteristik özelliklerini yeni başlık altında kısaca ele almaya çalışacağız.

Taliban Dönemi (1994-2001)

Kuşkusuz her açıdan Afganistan tarihinin en karanlık dönemi Taliban dönemi olmuştur. Bu dönemde Afganistan maddi, manevi, kültürel, tarihi, sanatsal büyük kayıplar yaşamıştır. Açık ve kapalı tüm müzeler, kültürel alanlar, sinema ve tiyatro salonları, su barajları, alt yapı, arşivler, el yazma eserleri, Ruslara karşı cihattan geriye kalan kalıntılar, hatta yeşillik ve meyveli ağaçlar bile ya yok edilmiş ya da büyük zararlara uğramıştır.⁵

Taliban örgütü, 1994'te Kandahar'ı,⁶ 1995'te Herat'ı, 1996 yılında ise Afganistan'ın başkenti Kabil'i; ayrıca stratejik ehemmiyete sahip olan Celalabad şehrini ele geçirdiler.⁷ Özellikle de başkent Kabil ele geçirildiğinde halk panik ve korku içindeydi. Taliban'ın kadınlara karşı müsamahasız tutumunu bilen kadınlar evlere kapandı. Ertesi sabah sanki başkent sadece erkeklerle ait bir şehir haline gelmişti. Yaklaşık iki milyon bayanın erkeklerle hemen hemen her alanda aktif olarak yaşadığı ve çalıştığı şehirde ertesi gün sokaklarda serapa kapalı tek tük yaşlı dilenci bayan dışında, başka hiçbir bayan sokaklarda görünmüyordu.⁸

Erkeklerin de çok zulüm ve eziyet çektiği bu dönemde kadınlar için tam bir felaket olmuştur. Adeta kadın karşıtı bir politika izleyen Taliban, ilk olarak kadınların eğitim görmelerini yasakladı. Birçok şehir merkezi Taliban'ın elinde olduğundan en çok eziyete maruz kalan da şehirde yaşayan kadınlar olmuştur. Endişmend'in dediğine göre Taliban yönetimi kadınların haklarına savaş açan, dünyada tek yönetimdi.⁹

Kısaca zikredecek olursak bu dönemde Afganistan'ın şehirlerinde yaşayan kadınlar en önemli doğal haklarından mahrum edildi. Mesela eğitim hakkı, çalışma hakkı ellerinden alındı; hatta alış verişe bile çıkamaz hale geldiler. Böylece kadınlar bu dönemde bütün ilmi, kültürel, sanatsal ve toplumsal faaliyetten uzaklaştırıldılar.¹⁰

Kadınların okumasına karşı olan Taliban yönetimi zamanında onlarca kız okulu kapatıldı. On binlerce kız öğrenimden mahrum edildi. Binlerce bayan öğretmen görevden alındı. Sadece Kabil üniversitesinde 4 bin bayan öğrenci ve öğretmen okuldan ve görevden atıldı. Böylece 1998 yılında UNESCO raporuna göre kızların %90'ı ve erkeklerin %66'sı okula kayıtlı olmayıp eğitimden mahrum bırakıldı.¹¹

Ayrıca bu dönemde tüm spor aktiviteleri yasaklandı. Hamamların kapıları bayanlara kapatıldı.

2 <http://www.pajhwok.com/dr/2012> (16-02-2016)

3 <http://www.payam-af-tab.com> (16-02-2016)

4 <http://www.goftogu.com/article/2013/07> (19-02-2016)

5 Ansari, Beşir Ahmed: *Mezheb-i Taliban*, s. 40, 2013

6 Seyid Mesut: *Poşt-i Perde Kesi Hest*, İntişarat-ı Ferheng, s. 74, Kabil 2009

7 Seyid Mesut: *Poşt-i Perde Kesi Hest*, s. 58.

8 Seyid Mesut: *Poşt-i Perde Kesi Hest*, s. 58.

9 Endişmende, Muhammed İkrâm: *Nehzet-i İslami Afganistan (Devleti Mücahidin, İmaret-i İslami, Cemhur-i İslami)* İntişarât-i Said, s. 287, Afganistan, Kabil 2009.

10 Ebu Müslim Şirzad: *Taliban Der Puşt-i Nikab*, İntişarât-i Said, s. 76, Afganistan, Kabil, 2008.

11 Ahmed Reşid: *İslam Neft ve Baziy-i Bozurg-i New Der Asiyây-i Miyane*; İntişarât-i Meyvend, Afganistan, Kabil 2008

Düğünlere gitmek, alkışlamak, tırnakları boyamak, erkek terziye elbise diktirmek, her türlü müzik dinlemek, fotoğraf çekmek, süslenmek, topuklu ayakkabı giymek ve modaları takip etmek yasaklandı. Bu kanunlara karşı çıkan, başkaldıran veya toplu protesto yapan bayanlara karşı sert tepki gösterildi. Nitekim Herat şehrinde hamamlar kadınların yüzüne kapatılınca yüzlerce bayan protesto amacıyla şehre inince dipçik, kırbaç, tekme tokat ile feci bir şekilde dağıtılıp eşleri, kardeşleri ve yakınları tehdit edildi.¹²

Ayrıca bu dönemde kadınlara kem gözle bakıldı. Kadınlar hor görüldü, taşlandı, kırbaçlandı. Ekonomik kaynaklar ellerinden alındı ve evlere kapatıldı. Fitne fesat unsuru olarak görüldüler; din, şeriat ve İslam adına mahremiyetlerine girildi, türlü türlü cezalar verildiler, onurları ayaklar altına alındı, yüzleri hatta elleri bile avrat sayıldı. Tek tip ve belli bir etnik grubun simgesi haline gelmiş başörtü onlara dayatıldı.

Aslında İslam adına uygulanan bu kurallar mecmuası İslami olmaktan daha ziyade uygulayanların bedevi kültüründen kaynaklanıyordu. Nitekim Taliban örgütünün üst kadrosunun hemen hemen hepsi Afganistan'ın güneyinde yaşayan en fakir ailelere mensuptu. Mesela Taliban'ın lideri olan Molla Ömer'in köyünde kız okulu yoktu, eğitim dâhil kadınlar için hiçbir faaliyet alanı bulunmuyordu. İkinci sınıf muamelesi gören kadınlar, onların yaşadığı bölgelerde bütün haklarından mahrumdu. Bu kesim İslami eğitimden de gerektiği şekilde nasipleri olmadığı gibi Afganistan tarihinden de bîhaberdi. Bu bölgenin (Afganistan'ın güneyi ve batı güneyi) bütün sosyal anlaşmazlıklar, çekişmeler, adam öldürmeler vesaire halkın kendi aralarında oluşturdukları toplantılar vasıtasıyla çözüme kavuşturuluyor ve hala da bu şekilde devam etmektedir. Böylece güneyde anlaşmazlıkların çözümü konusunda kanun ve devletin pek bir sözü olmazdı. Aslında bakılırsa sosyal sorunlarda ortaya attıkları ve uyguladıkları örfi kuralların İslamiyet ile uzaktan yakından alakasının olmadığı aşîkârdır.

Afganistan'ın diğer bölgelerinde ise durum farklıydı. Dolayısıyla Afganistan'ın medeniyet ve tarihinden bîhaber olan Taliban örgütü, bölgesel ve kabilelerine özgü olan gelenek ve göreneklerini şehirlerde yaşayan bütün bayanlara ve kesimlere zorla dayatmaya kalkışınca millet ve halkın nefret ve tepkisini üzerlerine topladı. Bunun yanı sıra, İslamiyet'ten bildikleri yetersiz, sığ ve yüzeysel bilgileri şeriat adına millete uygulamaları ile hem erkek hem de kadınlara zor günler yaşattılar.¹³

En Son Dönem (2001-2016)

Bu 15 yıllık dönem içerisinde Afganistan her alanda özellikle de kadınların hukuku bakımından büyük mesafeler kat etmiştir. Belki dememleket tarihinde özellikle de kadınların eğitimi yönelik eşsiz çabalar sarf edildiğini söylemek mümkündür.

Bu dönemin 14 senesi Hamid Karzay'ın yönetiminde geçti. Karzay bu dönem zarfında sağlıklı, güçlü ve muktedir bir devlet inşası konusunda başarısız olup çok ciddi fırsatları elden kaçırmış olsa da, bazı alanlarda kayda değer gelişmeler de ortaya koymuştur. Basın özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, siyasi partilerin ortaya çıkması, sivil toplum kuruluşların yaygınlaşması, eğitim alanında gelişmeler, ilk defa gerçek bir şekilde kadın ve erkeklerin seçime yoğun bir şekilde katılması gibi faaliyetler bu dönemin en önemli gelişmelerinden sayılmaktadır. Hatta rakamlara göre son seçimde %38 kadın seçmen sandıklara gitmiş ve oy kullanmıştır.¹⁴

2013 yılına kadar 70 kadar değişik televizyon kanalların yayına başlamasıyla Afganistan nüfusunun %80'i televizyon ve radyo hizmetlerinden faydalanmıştır. Bazı eksik yönlerine rağmen Afganistan bu dönemde modern anayasaya sahip olmuştur. Anayasanın kadınları ilgilendiren en büyük tarafı ise parlamentonun kürsülerinin %25'i kadınlara tahsis edilmesiydi. Aslında bu kanun sayesinde katı ve muhafazakâr bir toplum, çağdaş ve modern topluma doğru ilk adımını atmış olduğunu söylemek mübalağa olmasa gerek.¹⁵ Şu an yaklaşık 70 kadın milletvekili mecliste görev yapmaktadır.¹⁶ Merkezi ve büyük şehirlerde sosyal alanda kadınların durumu rahat iken bazı şehirlerde hala kadınlara karşı geleneksel düşünce hâkimdir. Nitekim geçen yıl Gur ilinde devlet tarafından tayin edilen Sima Cüyende adlı kadın vali, daha başkentten göreve gitmeden Gur ilindeki Mollalar kadının valiliğinin caiz olmadığını

12 Ahmed Reşid: *İslam Neft ve Baziy-i Bozurg-i New Der Asiyây-i Miyane*, s. 166

13 Ahmed Reşid: *İslam Neft ve Baziy-i Bozurg-i New Der Asiyây-i Miyane*; s. 161-162

14 <http://www.avapress.com/vdchi-nzq23nvkd.tft2.html> (16-02-2016)

15 Endişmende: *Nehzet-i İslami Afganistan (Devleti Mücahidin, İmaret-i İslami, Cemhur-i İslami)* s. 275

16 <http://mowa.gov.af/Content> (16-02-2016)

söyleyip, bu vesile ile de ona mektup göndererek göreve gelmemesini istemişlerdi.¹⁷

Bu dönemde eğitim alanında kaydedilen gelişme diğer dönemlere göre göz kamaştırıcıdır. Mesela şu an okul ve üniversitelerde 9 milyona yakın öğrenci okumaya devam etmektedir. Bu sayının yaklaşık 3 milyonu kızlardan oluşmaktadır.¹⁸

Kadınların işlerini, ihtiyaçlarını ve tüm sorunlarını giderme amacıyla kadınlara mahsus bir bakanlık da kurulmuştur. Şehirde yaşayan bayanların bir umut ışığı haline gelmiş olan bu bakanlığın hizmetleri ve faaliyeti maalesef hiçbir alanda doyurucu ve tatmin edici olmamıştır.¹⁹ Sembolik bir makam haline gelmiş olan ve kadınlara karşı şiddet ve adaletsizliği sadece kayıt etmekle meşgul olan bu bakanlık, kırsal kesimlerde yaşayan milyonlarca bayanın sorunlarına, ulaşmak ve çözüme kavuşturmak şöyle dursun, merkezdeki şehirli kadınlara bile yetişememektedir. Mesela kadınlara karşı çeşitli haksızlıklar, özellikle giderek artan ailevi şiddete karşı hiçbir tedbir ve kanun koyamamıştır; koymuşsa da parlamentodan geçirememiştir. Hatta resmi rakamlara göre Kabil, Herat ve diğer büyük şehirde kadınların kendilerini yakma ve ailevi şiddetten dolayı intihar vakalarının ürpertici rakamlara ulaştığını göstermektedir.²⁰

Askeri alanda da bu dönemde yüzlerce kadın polis, askerî hizmete başlamıştır. Taliban dönemi müstesna, geçen diğer dönemlerde de askeri alanda kadınların katkısı sınırlı bir şekilde mevcuttu. Ancak yeni dönemde erkeklerden teşkilatları ayrı olmakla beraber kadınlar için yeni bir sayfa açılmıştır. Ancak Afgan toplumu muhafazakâr toplum olması hasebiyle ailelerin bu alanlara rağbeti azdır.²¹ Yine de askeri ve polisin açık kadroları genelde Hazara etniğine mensup olan gönüllü kızlar tarafından doldurulmaktadır.²²

Son dönemde sporun çeşitli alanlarında kadınların katılımı çoğalmıştır. Özellikle futbol, voleybol, karate, boks ve diğer alanlarda kadınlara ait yaklaşık 25 spor takımı faaliyet içindedir. Özellikle de 2007’de kurulan kız milli futbol takımının peş peşe madalya kazanması takdire şayandır.²³

Bu dönemde de Taliban örgütünün militanları bazı bölgelerdeki kız okullarını yakıp, öğretmen kadınları ve kızları tehdit edip, okul çıkışlarında yüzlerine asit döküp, hatta içtikleri kuyu suyunda zehir katıp yüzlerce masum kızı zehirlemiş, onların eğitimine engel olmaya devam etmektedirler. Ancak bayanların eğitim konusundaki kararlı duruşu bu çabayı boşa çıkarmaktadır.²⁴

Terör faaliyetlerini sürdüren Taliban örgütü bu dönemde de Afganistan’ın değişik bölgelerinde bayan milletvekilleri, radyo spikerleri ve televizyonların çeşitli programlarında rol alan, şarkı söyleyen, hatta teknik alanında çalışan bayanları bile hedef alıp öldürmüş ve öldürmektedir.²⁵

Tıbbi alanda kadınların karşılaştığı ciddi sorunlar hala kaygı vericidir. Hemşire sayısının yetersizliği Afgan kadının sağlık hizmetine ulaşmasını engellemektedir. Sağlık Bakanının açıklamasına göre “sadece Afganistan’daki kadınların %34’ü hastanede doğum yapabilme imkânına sahiptirler. Bütün Afganistan’da ebelerin sayısı ancak 4 bin kişidir. Bu sayı 10 sene önce 450 kişi idi. 10 sene önce ancak % 6 oranında doğumlar uzmanlar tarafından yapılabilirdi, şimdi ise her üç doğumdan bir tanesi uzman tarafından gerçekleştirilmektedir. Böylece Afganistan’ın genelini dikkate alacak olursak yine de doğum esnasında anne ve bebeklerin ölüm oranı diğer ülkelere nazaran çok yüksektir”.²⁶

Hala bir iki şehir hariç diğer büyük şehirlerin camilerinde bayanlara ibadet için ayrı yer tahsis edilmemiştir. Alışveriş ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak için çarşıya çıkan bayanlar abdest ve namaz için uygun yer bulamadıklarından namaz vakitlerini kaçırmakta ve ancak evlerine döndüklerinde kaza etmektedirler.²⁷ Son dönemde kadınları ilgilendiren iyi gelişmelerin yanında hala birçok konuda ciddi eksikliklerin mevcudiyetinden söz edilebilir.

17 <http://www.bbc.com/persian/afghanistan> (16-02-2016)

18 Endişme: *Nehzet-i İslami Afganistan (Devleti Mücahidin, İmaret-i İslami, Cemhur-i İslami)* s. 276

19 <http://www.bbc.com/persian/afghanistan/2011/11/11> (16-02-2016)

20 <http://www.bbc.com/persian/afghanistan/2014/03/14> (16-02-2016)

21 <http://fararu.com/fa/news> (16-02-2016)

22 <http://www.hazarapeople.com> (16-02-2016)

23 <https://fa.wikipedia.org> (16-02-2016)

24 <http://www.bbc.com/persian/afghanistan/2008> (16-02-2016)

25 <http://www.tolonews.com/fa/afghanistan> (16-02-2016)

26 <http://www.bbc.com/persian/afghanistan/2013/06/13> (16-02-2016)

27 <http://www.darivoa.com/content/kabul-city> (16-02-2016)

Sonuç

Yukarıdaki metnin muhtevassından şu sonuçları çıkartmak mümkündür:

1-Rus işgalinden 2001 tarihine kadarki dönem demokratik yollar dışında hatta darbeler ve işgallerle ortaya çıkan kısa ömürlü yönetimler ortaya çıkarmıştır. Bu yönetimlerin ideolojisi ve düşünce sistemi bir birilerine zıt kutuplar olunca, yönetimlerin el değiştirilmesiyle ister istemez etki tepki söz konusu olmuştur. Böylece kadınlar hukuku dâhil, sistemin tamamı her dönemde sıfırdan inşa edilmeye çalışılmıştır. Bu süre zarfında ortaya çıkan yönetimlerin (sağcısı, solcu İslamcı) icraat bakımından bazı ortak özellikleri vardır. İlki: zikredilen her dönemde şehirde yaşayan kadınların açık veya kapalı olma meselesi üzerinde yoğun bir şekilde durulmuş, başörtüsü takma veya takmama gelenekçilik veya çağdaşlık simgesi haline getirilmiştir. İkincisi: günlük örf ve geleneğin bir parçası haline gelmiş olan başörtü meselesi ideolojik söyleme dönüştürülmüştür. Üçüncüsü: halkın iradesi olmadan yönetimi ele geçirmiş olan belli bir kesimin, kadınlar ve erkekler hakkında benimsedikleri yaşam tarzı kanunlaştırılıp tepeden millete dayatılmıştır. Hal böyle olunca şehirli kadınlar her alanda yaşamın doğal seyrinden dışarıya itilip büyük travmalar yaşamışlardır.

2- Son dönemde kadınlara verilen sembolik bakanlık, parlamentodaki kürsüler ve diğer yüksek makamlarda çalışan kadınların sadece o makamlarda bulunan bayanların istifadesine yönelik olarak sınırlı kalmıştır. Kadınların geneline yönelik hizmetler ve çeşitli yönlerden onları geliştirecek projeler, her türlü şiddetten onları koruyacak tedbirler ve kanunların bulunmayışı iddiamızın ispatine delildir.

3- Demokrasinin işleyişi ve çok sayıda sivil toplum örgütü, kadın hakları örgütlerinin artmasına rağmen, şehirli ve kırsal kesimde yaşayan kadınlara karşı şiddet gösterme oranı hala yüksektir. Metinde zikredilen rakamlarda resmi olan ve kayıtlı rakamlardır. Muhafazakâr Afgan toplumundaki ailevi sorunlar, anlaşmazlıklar ve şiddet vakaları genellikle örtbas edilip, devlet ve sorumluların gözetiminden çok defa uzak kalabilmektedir; değilse şiddet olaylarının oranı daha vahim ve yüksektir.

4- Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesine tereddüt etmeden imza atan Afganistan devletinin taahhüdü icraat yönden bakılırsa sadece kâğıt üstünde kalmıştır. Çünkü kadınlara karşı şiddetin yaygınlığı, küçük yaşta evlendirme, birden fazla evlilik, zorla evlendirme, berdel olayı, törelerle karar alma, damattan yüklü miktarda başlık parası alma gibi hukuki ve İslami kanunlara uymayan uygulamalar büyük çapta hala devam etmektedir. Böylece bu konuda mesul olan devlet kadınların hukukunu savunmaktan aciz kalmıştır. Böylesi durumların devletin zaafından kaynaklandığı aşikârdır.

5- Son dönemde büyük şehirler kırsal kesimlerden çok yoğun göç almıştır. Büyük şehirlere göç eden insanlar genelde şehrin içinde veya etrafında kendi aralarında mahalle oluşturmaktadır. Hal böyle olunca yıllar geçmesine rağmen insanlar köyün örf ve adetlerini terk edemeyip ne tam şehirli ne tam köylü olmaktadır. Mesela bunların birçoğu kız çocuklarını liseye kadar okutup, üniversiteye gitmelerine izin vermeyip aynı zamanda birçok sosyal ve kültürel faaliyetten de kızlarını mahrum tutmaktadır.

6- Şehirli kadınlar arasında çok büyük fark uçurumu görmek mümkündür. Mesela belli ve azınlık bir kesimi oluşturan sınıf siyasi, ekonomik ve kültürel bakımından yüksek yerleri ele geçirirken, çoğunluğu oluşturan kesim ise temel hak ve hürriyetlerinden bile mahrum kalmıştır. Bu da geleneksel yaygın zihniyet ve nisbi demokrasi sonucunun tezahürüdür. Hal böyle olunca sorulması gereken soru şudur: Bu dönemin şehirli kadınlara getirdiği nisbi özgürlük ve rahatlama eskiden olduğu gibi gelecekte yine muhafazakâr kesimin tepkisine maruz kalacak mı? Yoksa devlet bu kadınlar arasındaki uçurum farkını kapatarak bütün kadınların haklarına kavuşabilen bir ortam oluşturmayı sağlayabilecek mi? Bu sorunun cevabını da zaman gösterecektir...

Tebliğimi bu rica ile bitirmek istiyorum: Türkiye'nin Afganistan'la siyasi, tarihi, kültürel, dini hatta mezhebi olarak çok güçlü bağları vardır. Bu kardeşlik ve dini bağlardan dolayı Afganistan halkı tarih boyunca Türk devletine ve halkına güvenmiştir. Türkiye her alanda gelişmiş bir kardeş ülke olması hasebiyle askeri alanda yardım ettiği gibi özellikle de tıbbi, teknolojik ve teknik alanlarında da milletimize daha güçlü el uzatmasını istiyoruz. Özellikle de mazlum ve mahrum olan kadınlara yönelik çeşitli projeler geliştirmesi, kız öğrenci getirip özellikle de tıbbi alanlarda okutulmasını istiyoruz.

Kaynakça

Karadavi, Muhammed Yusuf el-Karadavi, *Keyfe Neteamel Maa's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Dâru's-Şuruk Kahire 2002.

Endişmende Muhammed İkrân: *Nehzet-i İslami Afganistan (Devleti Mücahidin, İmaret-i İslami, Cemhur-i İslami)* İntişarât-i Said, s. 287, 2009 Kabil afganistan.

Habibi, Abdu'l-Hay, *Tarih-i Afganistan Badez İslam*, İntişarat-i Efsun, Tahran, 1380.

Ansâari, Hâce Beşir Ahmed Ansâri, *Mezheb-i Talibân*, 1, bs, 2013.

Resmi Ceride, *De Afganistan İslâmi İmâret Resmi Ceride*, sayı 799, Afganistan, Kabil, 1998.

Ahmed Raşid, *Taliban, İslam, Neft ve Bazi Bozurg-i New Dar Asyay-i Miyane*, (tr, Abdul Vedud Zaferi), *İntişarat-i Meyvend*, Kabil, 2008.

Muhammed Muctehid Şebusteri, *Resmi Dini Söylemin Eleştirisi*, (tr. Ebuzer Dişkaya) İlimYurdu, İstanbul, ts.

Endişmend, *Nehzet-I İslami Afganistan Devlet-i Mücahidin, İmaret-i Taliban, Cumhur-I İslami*, İntişarit-i Said, Kabul, 1392.

Bros Raydel, *Hem Aguşi Mergbâr, Pakistan, Emrika ve Ayendey-i Cihad-I Cihani*, (tr. Bahar Mihr, Tabiş Forog), İntişarat-ı Emiri, Kabul 1391.

Şirzad Ebu Müslim, *Taliban Der Puşt-I Nikab*, İntişarat-i Said, Afganistan, Kabil, 1393.

Muhiq, Muhammed, *Çeşm Hara Bayed Şust*, ts. Kabil

Stiwchol, *Tarihçey-I Müdahilat-i CIA, ISI, KJB*, (tr. Muhammed İshak, İntişarat-ı Meyvend, Kabul, 2008).

Kurtuluş Savaşı'nda Bir Kadın Örgütü: Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti

Doç. Dr. Necdet Aysal
Ankara Üniversitesi / Ankara

Giriş

Tarihsel gelişim süreci içerisinde kadının varlığı, statüsü ve hakları sürekli gündemde kalmış, dünya genelinde kadın haklarının kazanılması ise çok sıkıntılı ve uzun bir süreçte gerçekleşmiştir.¹ Osmanlı Devleti'nde aile ile ilgili kurallar, İslâm hukuku esaslarına göre düzenlendiğinden toplumsal hayatta kadınların haklarına çeşitli sınırlandırmalar getirilmiştir.² Kadın konusu ile ilgili toplumsal değişmeye yol açan en önemli gelişme, şüphesiz Sultan Abdülmecit döneminde başlayan Tanzimat Dönemi'dir. Osmanlı Devleti'nin sosyal yapısında ciddi değişimlerin yaşandığı bu dönemde, kadının bir meslek sahibi olmasına yönelik ilk defa yeni eğitim kurumları açılmıştır. Belirli bir mesleği olmayan, çamaşırcılık ve bohçacılık gibi işler yapan kadına çalışma hakkı tanınmış³ ve kadınlar ağırlıklı olarak dokuma sanayisinde çalışmaya başlamışlardır.⁴ 1844 nüfus sayımında erkeklerin yanı sıra ilk kez kadınlar da sayıma tabi tutulmuşlardır.⁵

Tanzimat Dönemi öncesi Osmanlı Devleti'nde siyasi örgütlenme için herhangi bir kanun, örf veya düzenlemenin bulunmadığı, 1857 Ceza Kanunnamesi'ne göre yasak olduğu görülmektedir. Osmanlıda ilk siyasi örgütlenmenin temelini ise 1859 yılında gizli olarak kuruluşu gerçekleşen “*Fedailer Cemiyeti*” atmıştır.⁶ Osmanlıda sivil toplum cemiyetleri, bu olaydan sonra kurulmaya başlayacaktır. Bu bağlamda Tanzimat dönemi sonlarında kadın sorunlarının basında da yer almaya başladığı görülmektedir. Özellikle “*Terakki*” ve “*Terakki Muhaderât*” gazetelerinde kadınlara öğrenim hakkı, kadın-erkek eşitliği ve çalışma olanaklarının verilmesi gibi konular ele alınmış ve tartışılmaya başlanmıştır.⁷

Meşrutiyet dönemi, kadın faaliyetlerinin yaygınlaşması ve örgütlenmesinde büyük rol oynamıştır. 23 Aralık 1876 tarihli Osmanlı Anayasası, kız-erkek bütün çocukların ilköğrenimini zorunlu kılmıştır. Bu dönemde hükümetin de desteğini alan kadınlar, haklarını savunmak ve eğitimlerini sağlamak için dergiler, günlük gazeteler çıkarmaya başlamıştır.⁸ Bu faaliyetlerin dışında ülkede yaşanan olumsuz

1 Emel Doğramacı, *Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1989, s. 3-8.

2 Okullar, meslekler toplantılar, kıyafet, miras, şahitlik gibi konularda getirilen sınırlamalarla kadınlar toplumda daima küçümsenmiş ve ikinci plana atılmıştır. Afet İnan, *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması*, MEB Yay., Ankara, 1968, s. 53; Burhan Göksel, “Atatürk ve Kadın Hakları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. I, No. 1, s. 213-215; Sağ, a.g.e., s.14-15.

3 1858'de Kız Rüştîyeleri, 1869'da Kız Sanayi Mektebi ve 1870'de Dâr-ül Muâllimat Okulları bu dönemde açılmıştır. Bkz., Tezer Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yay., Ankara, 1973, s. 27.

4 1864'te Bursa'da bir dokuma tezgâhında 100 kadar kadın işçinin çalıştırıldığı bilinmektedir Bkz. Ayşegül Yaraman; *Resmi Tarihten Kadın Tarihine*, Bağlam Yay., İstanbul, 2001, s. 99.

5 Ekrem Işın, “Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat”, *Tarih ve Toplum*, C. 9, Sayı 51, İletişim Yay., İstanbul, 1998, s. 22.

6 Tanzimat'a ve başlatılan modernleşme hareketlerine karşı bir tepki şeklinde kurulan bu gizli cemiyetin mensupları, kısa süre içerisinde yakalanmış ve İstanbul Kuleli Askeri Kışlası'nda yargılanmışlardır. Bu olay Osmanlı tarihlerine “*Kuleli Vakâsı*” olarak intikal etmiştir. Hücre sistemine göre örgütlenen bu gizli örgütün amaçları ve üyeleri hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak yakalanan örgüt üyelerinin sorgusunda Cemiyet Başkanı'nın Nakşi Şeyhi Ahmet olduğu ve cemiyetin üyeleri arasında yüksek rütbeli subaylar, aydınlar, medrese öğrencileri, bir şeyh, müftü ve hocanın yer aldığı; örgütün kuruluş amacının ise, padişahı öldürüp hükümeti devirmek ve Tanzimat rejimini ortadan kaldırmak olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Uluğ İğdemir, *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 2009.

7 Ali Reşit ve Filip Efendi'nin çıkardıkları Terakki gazetesi, 15 Haziran 1868 tarihli sayısında kadınlar için “*Muhadderat*” isminde bir ek yayınlamıştır. “*Kapalı, örtülü, namuslu Müslüman kadını*” anlamına gelen bu ekte isimleri zikredilmeden kadınlardan gelen mektuplara yer verilmiştir. Bkz., Gülden A. Pınarcı, “Kadın Dergileri”, *Atılım Üniversitesi E Bülten*, Sayı 29, Yıl 8, Mart 2013, s. 1-6; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları*, II. B., Cem Web Ofset, Ankara, 2006, s. 20.

8 1874-1876 yılları arasında çıkarılan bir diğer kadın dergisi ise “*Âyine*”dir. Selanik'te çıkarılan Âyine, kadınlar ve çocuklar için pazar günleri yayınlanmıştır. 1883-1884 yılları arasında “*çiçek yeri, çiçek bahçesi*” anlamına gelen “*Şükûfezâr*” adıyla

gelişmelerden üzüntü duyan ve bir şeyler yapmak isteyen aydın kadınların da bir araya gelerek cemiyetler kurduğu ve yardım kampanyaları başlattığı görülmektedir. 1876 yılında Mithat Paşa'nın eşi tarafından "Yaralılara Yardım Komitesi" kurulmuş ve ailelerden aynî ve nakdî yardımlar toplanmıştır. Komitenin kapsamlı büyük yardım toplama faaliyeti ise 1897-1898 Osmanlı-Yunan Savaşı (Dömeke Meydan Muharebesi) sırasında gerçekleşmiştir.⁹

1908 yılında kurulan kadın cemiyetleri arasında Cemiyet-i İmdâdiye (İmdâd Derneği),¹⁰ Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti, İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi, Teâlî-i Nisvan Cemiyeti ve Osmanlı Kadınları Şefkât Cemiyet-i Hayriyesi yer almaktadır.¹¹ Bu cemiyetlerin yanı sıra 1909'da Osmanlı Cemiyeti Hayriye-i Nisvaniye, Mamulât-ı Dâhiliye Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi ve Esirgeme Derneği; 1910'da Teâlî-i Vatan-ı Osmanî Hanımlar Cemiyeti; 1913'te Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Heyeti ve Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti; 1915'te Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti ve 1916'da Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin kurulduğu görülmektedir.¹² Osmanlı Devleti'nde XVIII ve XIX. yüzyılda yaşanan siyasi ve ekonomik bunalımlara, XX. yüzyılın başlarında üst üste kaybedilen ve toprak-itibar kaybına yol açan savaşların gerekli kıldığı yüksek askeri harcamalar da eklenince büyük bütçe açıkları oluşmuş ve bu durum giderek artan bir şekilde ekonomiyi sarsmaya başlamıştır.¹³ Böyle bir ortamda kadınlar tarafından kurulan bu cemiyetler, ağırlıklı olarak askerlere yiyecek ve giyecek (çorap, fanila, battaniye vs.) toplamak, kermesler, piyangolar düzenlemek, göçmenlere yardım etmek, hastanelerde hastabakıcılık yapmak, yetim çocukların eğitimi gibi konulara eğilmiş ve aynı zamanda topluma kurtarıcı olarak yön vermişlerdir.

Anadolu'da "Kara Fatma" lakabıyla ön plana çıkan kadın kahramanlar ise topluma öncülük etmiş ve vatan savunmasında düşmana karşı direnişin sembolü olmuşlardır. Kara Fatma lakabını kullanarak düşmana karşı vermiş olduğu mücadele ile Anadolu'nun takdirini kazanan kadın kahramanlarımız arasında Osmaniye'li Asiye Hatun¹⁴, Erzurumlu Nene Hatun¹⁵, Fatma Seher, Şerife, Gülizar ve Name Kadınlar yer almaktadır.¹⁶

Balkan ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında vatanın kurtuluşu için Halide Edip, Fatma Aliye, Nigar Binti Osman, İhsan Raif gibi aydın hanımlar, yaptıkları konuşmalarla Anadolu kadınlarını yardıma ve vatan savunmasına davet etmişlerdir. Anadolu kadının ülkesi ve milletine sahip çıkma özelliğinin Türk

çıkarılan kadın dergisinin 15 günde bir yayımlandığı görülmektedir. 1885-1886 yılları arasında "cömertlik, mertlik, yiğitlik" anlamına gelen "Mürüvvet" isimli dergi yayınlanmıştır. İstanbul'da haftalık olarak yayınlanan bu dergi, Mürüvvet gazetesinin kadınlar için çıkardığı özel sayıdır. "Hanımlara Mahsus Malûmat" isimli kadın dergisi, 1894-1896 yılları arasında İstanbul'da yayınlanmaya başlamıştır. 1893-1908 yılları arasında ise "Hanımlara Mahsus Gazete" yayınlanmıştır. 1908'de *Mehâsin, Demet ve Kadın*; 1911'de *Musavver Kadın, Kadınlar Dünyası*; 1913-1918 yılları arasında kadınlara yönelik *Hanımlar Âlemi, Kadınlar Âlemi, Seyyâle, Siyânet, Kadınlık, Bilgi Yurdu Işığı*; 1918-1923 yıllarında *Genç Kadın, Türk Kadını, İnci, Kadınlar Saltanatı, Hanım, Ev Hocası* gibi dergiler yayınlanmıştır. 1924-1926 yılları arasında *Süs, Çalıkuşu, Yıldız, Firuze Asar-ı Nisvan, Kadın Yolu*; 1926-1934 tarihleri arasında ise *Kadın Yazıları, Yeni Kitap, Hanımlar Âlemi, Elişi, El Emekleri, Aile Dostu, Salon, Cumhuriyet Kadın Dergisi* yayınlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Pınarcı, a.g.m., s. 1-6; EK-2.

9 1854'te Kırım Savaşı nedeniyle İstanbul'a gelen ve savaşın yapıldığı bölgeye geçip yaralılara büyük yardımlarda bulunan Florence Nightingale ve Miss Stanley'in faaliyetleri, Anadolu kadınlarına örnek teşkil etmiştir. Bkz., Ferhat Uyaniker, *Millî Mücadele'de Türk Kadını, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s. 9.*

10 Adı geçen Cemiyet, 1908 yılında Fatma Aliye Hanım başkanlığında Rumeli hududunda görev yapan askerlere kışlık giyecek yardımı sağlamak için kurulmuştur. Bkz., Burhan Gökse, *Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1988, s. 143.

11 Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, 2. B., Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara, 1991, s. 77.

12 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 503.

13 Ahmet Fazıl Özsoylu, *Türk Maliye Tarihi* (Ders Notları), Çukurova Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Masaüstü Yayınları, Adana, 1999, s. 41; Memduh Yaşa, *Devlet Borçları*, 3. Baskı, Has Kurtulmuş Matbaası, İstanbul, 1981, s. 35.

14 Asiye Hatun, 1854 Osmanlı-Rus (Kırım) Savaşı sırasında Tuna boylarında, Silistre ve Babadağı tabyalarında yanında götürdüğü gönüllülerle ordunun ileri hatlarında düşmanla savaşmış ve askere cesaret aşılamıştır. Bkz., Cezmi Yurtsever, "Osmaniye'li Millî Kahraman Kara Fatma", *Tarih İçinde Bütün Yönleriyle Osmaniye*, I. Sempozyum 15-18 Kasım 1993, Ed. Prof. Dr. Kazım Tülüçü, Çukurova Üniversitesi Basımevi, Osmaniye, 1995, s. 62-63.

15 Nene (Kırkgöz) Hatun, Erzurum'un Pasinler ilçesi Çeperli köyünden olup, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Aziziye Tabyasının Rus kuvvetlerinden geri alınması için yapılan çarpışmada kahramanlığı ile tanınmıştır. Bkz., Salihattin Tansel; *İstiklâl Harbi'nde Mücahit Kadınlarımız*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 1991, s. 5-7. Aynur Mısıroğlu; *Kuvayı Milliye'nin Kadın Kahramanları*, Sebül Yay., İstanbul, 1994, s. 38-41.

16 Fevziye Abdullah Tansel, *Kurtuluş Savaşı'nda Kadın Askerlerimiz*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 15-17.

toplumlarında çok ileri seviyelere kadar çıktığının en son kanıtı ise Ulusal Bağımsızlık Savaşı'dır. Bu savaşla ilgili olarak varılacak birçok hükümden birisi, kuşkusuz her siyasal örgütlenme ve mücadele biçiminde erkeklerin daha etkin olarak rol oynadıklarıdır. Ancak, bağımsızlık mücadelesinin bir halk hareketi olarak başladığı ve başarıya ulaştığı tezi kabul ediliyor ise, bu süreçte kadınların oynadığı rolü de belirginleştirmek gerekir. Melek Reşit Hanım¹⁷, Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın örgütlenme evresi olarak kabul edilen 1919 yılı içinde, kuruluşuna ön ayak olduğu “*Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*” aracılığı ile ülkenin kurtuluşuna dolaylı ama kesin bir katkı sunmuş kadınlarımızdandır.

1. Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın Örgütlenme Aşaması

Birinci Dünya Savaşı sonunda 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı Devleti için bir ölüm fermanı olmuştur. Antlaşmanın ağır hükümlerinin hiç vakit kaybetmeksizin uygulamaya konulmasıyla birlikte Anadolu hızlı bir şekilde işgal edilmeye başlanmıştır¹⁸. Türk halkının, Hükümetin ve Padişahın umutsuzluk içinde bulunduğu bir dönem olan 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelen Mir-liva (Tuğgeneral) Mustafa Kemal Paşa, zayıf kadro ile vatanın kurtuluşunun mümkün olamayacağını anlamıştır. O artık kendisini, milli kurtuluş hareketini başlatacak ve yönetecek bir önder olarak görmektedir. Sonunda beklenen kararını vermiş,¹⁹ “*Anadolu'ya geçecek, orada milli bir teşkilat kurup mücadeleye başlayacak ve bu mücadelesini millete mal ederek milli egemenliğe dayalı bir devlet kuracaktır.*” Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın “*Dokuzuncu Ordu Müfettişi*” görevi ile 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasıyla Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın gerçek anlamda başladığı görülecektir²⁰.

“... Ne denli zengin ve müreffeh olursa olsun, bağımsızlıktan yoksun bir ulus, uygar insanlık karşısında uşak olma durumunda kalmaktan kendini kurtaramaz. Oysa Türk'ün onuru ve yetenekleri çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir ulus, tutsak yaşamaktansa yok olsun daha iyidir. Öyleyse ‘Ya İstiklâl Ya Ölüm’²¹ parolasıyla başlayan ve bir ölüm-kalım mücadelesinin cereyan ettiği bu dönem, zengin olaylar, olgular ve kişiler galerisidir. Bu galeride Saltanat-Hilafet savunucularını, İngiliz işbirlikçilerini, ABD mandası taraftarlarını, bölgesel kurtuluşu amaçlayan örgütleri, tam bağımsız ve yeni bir devlet kurma uğrunda mücadele edenleri görmek mümkündür.”²²

Mondros Mütarekesi sonrasında gelişen işgallere karşı, Saray ve Hükümetin sessiz kalması ve teslimiyetçi politikalar izlemeleri, Anadolu'da sivil örgütlenmenin yolunu açmıştır. Bu sivil örgütlenmenin askeri kanadını dağınık da olsa Kuvayı Milliye oluştururken, siyasi nitelikli mücadeleyi ise Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri gerçekleştirecektir. Kuvayı Milliye, düzenli ordunun henüz kurulmadığı, hükümetin işgallere sessiz kaldığı günlerde, düşmanın ilerleyişini durdurmak, asıl ordu kuruluncaya kadar zaman kazandırmak, halka moral aşılamak ve iç ayaklanmaları bastırmak gibi görevleri üstlenmiştir.²³ 1 Kasım 1918'de başlayan işgallere karşı, bölgesel özellik taşıyan çok sayıda cemiyet kurulmuştur. Bu cemiyetler, kendi bölgelerinin kurtuluşu için işgalleri protesto eden mitingler, gösteriler düzenlemiş ve telgraflar çekmiş; bölge halkını başlayan mücadeleye ortak etmek için çok çeşitli adımlar atmışlardır.²⁴

17 Sivas Valisi Mehmet Reşit Paşa'nın ikinci hanımıdır. Mehmet Reşit Paşa, 1895 yılında Mülkiye Mektebi'nden hocası Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Emine Seniye Hanım'la evlenmiş ve bu evlilikten Ahmet Cevdet isimli çocuğu olmuştur. 1907 yılında Emine Seniye Hanım'dan ayrılan Mehmet Reşit Paşa, Meşrutiyetin ilanından sonra 9 Ağustos 1908'de Edirne Valiliği'ne atanmış ve 21 Eylül 1909'da ise Cezayir Bahr-i Sefid (Akdeniz Adaları) Valisi olmuştur. Bu görevde iken ikinci evliliğini Melek Hanım'la yapmıştır. Bu evlilikten ise Mahmut Aziz, Nimet, Celal, Hikmet ve Fikret isimli çocukları olmuştur. Bkz., Enis Şahin, “*Sivas Kongresi Hazırlıkları ve Sivas Valisi Reşid Paşa*”, *Sivas Kongresi III. Uluslararası Sempozyumu (2-3 Eylül 2004)*, Yay. Haz., Nilgün İnce, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, s.183-184; Cevdet Reşit Yularkıran, *Reşit Paşa'nın Hatıraları (Sivas'ta Harekâtı Milliye Başlangıcından Sivas Kongresi ve Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar)*, Tan Matbaası, İstanbul, 1939, s. 1-164.

18 Seha L Meray - Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977, s. 1-5.

19 Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953, s. 49.

20 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, C. 1, 8. Basım, Kastaş AŞ Yayınları, İstanbul, 1987, s. 238.

21 Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. II, 14. B., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982, s. 8-10.

22 Necdet Aysal, Hasan Dinçer, “Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın Örgütlenme Aşamasında Melek Hanım ve Faaliyetleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi*, C. XII, Sayı 24, Bahar 2012, s. 149-150.

23 Kuvayı Milliye birlikleri türdeş olmayıp, gönüllülerden eşkıyalara, eski askerlerden, efelere kadar çeşitli unsurları içinde barındırmıştır. Liderleri de eski veya yedek subaylar, tanınmış efeler ya da eşraftan kişiler olabilen Kuvayı Milliye, çete, milli müfreze, milis gibi isimlerle de anılmıştır. Düzenli ordunun kurulmasından sonra, bir askeri güç olarak ortadan kalkan Kuvayı Milliye, direniş ruhunu simgelemesi açısından, halkın zihninde sürekli yer eden bir anlayış haline dönüşmüştür. Bkz., Fahrettin Çiloğlu, *Kurtuluş Savaşı Sözlüğü*, Doğan Kitap, İstanbul, 1999, s. 137-138.

24 *Albayrak Gazetesi*, “Hanımlarımızın Müracaatı”, Sayı 51, 11 Kanun-i evvel 335 (11 Aralık 1919), s. 1-2.

Anadolu'da Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın örgütlenme aşaması devam ederken, bu süreçte Sivas'ta 9 Aralık 1919'da kadınlar tarafından "*Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*" adıyla bir cemiyet kurulacaktır. Cemiyetin kurucu üyelerinden birisi olan Melek Reşit Hanım²⁵, Cemiyet başkanı olarak tüm Anadolu kadınlarını başlatan bu mücadeleye ortak etmek için çalışacak ve vatanın kurtuluşuna katkılar sağlayacaktır.

2. Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlayan Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın örgütlenme yılı olan 1919'da, sırasıyla 28 Mayıs'ta Havza Tamimi ve 21/22 Haziran'da Amasya Genelgesi yayınlanmış, 23 Temmuz-7 Ağustos'ta Erzurum ve 4-11 Eylül 1919'da ise Sivas kongresi toplanmıştır. Sivas Kongresi'nde işgaller sonrası Anadolu'da kurulan direniş örgütleri "*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*" çatısı altında birleştirilmiş ve Heyet-i Temsiliye resmen çalışmalarına başlamıştır. Bu bağlamda Ulusal Mücadele'nin ve yeni Türk Devleti'nin üzerinde yükseleceği temel prensipler de belirlenmiş oluyordu.

18 Aralık 1919 tarihine kadar Sivas'ta kalan Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa ve üyeler, 20-22 Ekim 1919'da Amasya Görüşmeleri'ni gerçekleştirmiş ve 16-29 Kasım 1919'da ise Sivas Komutanlar Toplantısı'na katılmışlardır. Bu yoğun çalışma ortamı içerisinde Sivaslı kadınların da boş durmadığı ve zaman zaman Sivas Valisi Reşit Paşa'nın eşi Melek Hanım'ın başkanlığında bir araya gelerek, çeşitli toplantılar düzenledikleri görülmektedir.²⁶ Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin kuruluş temelleri, bu toplantılarda atılmıştır.

26 Kasım 1919'da Melek Reşit Hanım'ın başkanlığında, Jandarma Tabur Komutanı Kemal Bey'in eşi Şefika Hanım, Defterdar Tevfik Bey'in eşi Sâmiye Hanım, Çankırı Memlehası (Tuzlası) Müdürü Raif Efendi'nin eşi Emine Hanımlar, Cemiyetin kuruluş dilekçesini Sivas Valiliği'ne teslim etmişlerdir. 27 Kasım'da ise Sivas İnâs Dar'ül Eytâm (Yetimler Yurdu) Müdiresi Makbule Hanım²⁷ ve Sivas Mektûb-i Memeyyizi (Yazı işleri Müdürü) Ali Efendi'nin eşi Ayşe Hanımlar, Sivas Valiliği'ne ikinci bir dilekçe vererek 28 Kasım 1919 Cuma günü saat sekizde Kal'a-i atık (Eski Kale) mahallesindeki Numune Mektebi'nde kadınların katılımlarıyla gerçekleşecek toplantının yasal iznini talep etmişlerdir. Sivas Valiliği'nin vermiş olduğu izinle 28 Kasım 1919'da Numune Kız Mektebi'nde genel bir toplantı düzenlenmiştir.²⁸ Bu toplantıda Cemiyet'in başkanı olacak olan Melek Reşit Hanım ile Yetimler Yurdu Müdiresi Makbule Hanım son derece anlamlı birer konuşma yapmışlardır. Özellikle Melek Hanım'ın konuşması, duygusallığın ve gerçekçiliğin iç içe geçtiğini ortaya koyan cümleler ile yüklüdür²⁹:

25 Sivas Valisi Mehmet Reşit Paşa'nın ikinci hanımıdır. Mehmet Reşit Paşa, 1895 yılında Mülkiye Mektebi'nden hocası Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Emine Seniye Hanım'la evlenmiş ve bu evlilikten Ahmet Cevdet isimli çocuğu olmuştur. 1907 yılında Emine Seniye Hanım'dan ayrılan Mehmet Reşit Paşa, Meşrutiyetin ilanından sonra 9 Ağustos 1908'de Edirne Valiliği'ne atanmış ve 21 Eylül 1909'da ise Cezayir Bahr-i Sefid (Akdeniz Adaları) Valisi olmuştur. Bu görevde iken ikinci evliliğini Melek Hanım'la yapmıştır. Bu evlilikten ise Mahmut Aziz, Nimet, Celal, Hikmet ve Fikret isimli çocuklar olmuştur. Bkz., Şahin, a.g.e., s. 183-184; Yularkiran, a.g.e., s. 1-164.

26 Melek Hanımın başkanlığında Sivas Erkek İlkokulu'nda yapılan toplantıya Kız Öğretmen Lisesi öğrencileri de katılmıştır. Emekli öğretmen Asiye Ülker anılarında bu toplantıdan şöyle bahsetmektedir: "*Sivas Kongresi'nin yapıldığı yıllarda ben Kız Öğretmen Okulu ikinci sınıf öğrencisiydim. Gündüzleri kendi binamızda okur, geceleri ise yatmaya Yetimler Yurdu binasına giderdik. O yıllarda Melek ve Makbule Hanımlar, bütün güçleriyle Sivaslı Hanımları Milli Mücadele amacına yöneltmeye çalışıyorlardı. Bu çalışmalarında en yakın yardımcılardan birisi de bendim. Genç yaşıma rağmen büyük bir milli heyecan içinde verdikleri her hizmeti yapardım. Henüz Atatürk'ün Sivas'ta bulunduğu sıralarda bir gün Sivas Erkek İlkokulu'nda Melek Hanım'ın başkanlığında Sivaslı Hanımlar bir toplantı yaptılar. Öğretmen Okulu birinci sınıfından Münire ve son olarak ta ben heyecanlı birer konuşma yaptık. Toplantı sonunda kadınlardan yardım toplandı. Sivas'ın yurtsever kadınları hemen üzerlerindeki değerli eşyaları (bilezik, yüzük, küpe vs.) bağışladılar. Sivas'ın tanınmış ailelerinden birine mensup olan Emine Hanım ise bunları bir çekmece içerisinde topladı. Bende makbuzlarını yazıp kayıtlarını yaptım. Sivaslı Hanımlar büyük bir Milli Mücadele heyecanı içine girmişlerdi...*" Bkz., Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi-II Sivas Kongresi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 257.

27 Makbule Hanım, Sivas Yetimler Yurdu Müdiresi iken Cemiyetin kuruluşunda aktif görevler almıştır. Vali Reşit Paşa'nın eşi Melek Hanımın da akrabası olan ve Mazhar Müfit (Kansu) Beyle evlenen Makbule Hanım, 3 çocuk annesidir. Bkz., Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları*, II. B., Cem Web Ofset, Ankara, 2006, s. 135-136; Goloğlu, *Sivas Kongresi*, s. 257.

28 Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, 2. B., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 115; Bekir Sıtkı Baykal, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1986, Belge 2.

29 Baykal, a.g.e., s. 41-42.

“Muhterem Hemşirelerim!

Bugün buraya toplanmaktaki maksadımız, memleketimiz hakkında biraz görüşmek, dertleşmek, ağlaşmak, Cenabı Hakka yalvarmak, lâzım gelirse vatanın müdafaası için hatta ölüme bile katlanmaktır. Çünkü istiklâlini kaybeden bir millet, en büyük rahata nail olsa bile artık o memleketin sahibi değildir; esiridir. Bir insan, küçük bir evin hanımı olmayı elbet büyük bir evin hizmetçisi olmaya tercih eder. Hâlbuki memleketini kaybetmek, hizmetçilikten de esaretten de güçtür, İzmir’in muvakkat bir işgali esnasında bile dindaşlarımıza ne hakaretler yapıldığını görüyoruz. Hâlbuki biz daha istiklâlini muhafaza eden, parlak bir tarihe sahip olan bir milletiz. Hülâsa hemşirelerim, bizim için ya ölüm ya istiklâl! Bunu düşünerek “Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti” namı ile sırf seslerimizi, memleketimizi parçalamak isteyenlere işittirmek için delâletinizle bir cemiyet teşkil etmeye karar verdik. Bu cemiyet, sırf müşterek hukukunuzu müdafaa edecektir. Memleketimizin mukadderatı belli olup sulh imza edilinceye kadar bu cemiyet devam edecektir. Memleketimizin muhafazası için ne lâzım gelirse her şeyi yapacak, bütün yaptıklarını ve yapacaklarını yine sizi toplayıp haberdar edecek ve reyinizi alacaktır. Bu cemiyet efradının heyet-i idaresi on altı kişiden ibaret olacaktır. Kimleri intihap etmek isterseniz memurin ve yerli haremlelerinden intihap ediniz. Yalnız, sizin hukukunuzu mümkün olduğu kadar müdafaa edebilecek liyakatte hanımlar olsun. Maksadı teşekkül memleketin müdafaasıdır. Hemen Cenabı Hak teşebbüsümüzde muvaffak bil-hayır eylesin, Âmin!”

Makbule Hanım ise yapmış olduğu konuşmada, “... Bugün için en önemli düşüncelerimiz vatan kaygısı, en büyük vazifemiz istiklâlimizi muhafaza etmek, vatanımızı kurtarmak ve düşman eline teslim etmemektir. Bir tek Türk Müslüman kalıncaya kadar müdafaa etmek...” diyerek kadınlara da düşen sorumluluğu dile getirmiştir. Toplantı sırasında bütün kadınların onayı alınarak, Padişaha, Sadrazama ve Dâhiliye Nazırına telgraflar çekilmiştir. Türk milletine karşı yapılan haksızlıkların bir an önce düzeltilmesi ve Hükümetin bu konuda sessiz kalmaması ve girişimlerde bulunmasının istendiği bu telgraflar da³⁰, aynı zamanda Cemiyetin kuruluş amacının da açıklandığı görülmektedir.³¹ “Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığında Osmanlı Devleti’nin kontrolünde olan toprakların kurtarılması yolunda mücadele etmek”

Numune Kız Mektebi’nde yapılan bu toplantıda Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti’nin yakın zamanda kurulacağı, ilk kez burada halka duyurulmuştur.³² Cemiyetin, Başkan Melek Reşit, İkinci Başkan Sâmîye, Yazman Şefika Kemal ve Veznedar Emine Hanımlardan oluşan Yönetim Kurulu, hazırladığı Nizamnameyi³³ ve Cemiyet mührünü 7 Aralık 1919 da Valiliğe sunmuş ve yasal işlemin tamamlanmasını rica etmiştir.³⁴ Valiliğe teslim edilen yazıda Cemiyet merkezi olarak Melek Reşit Hanımın evi gösterilmiştir. Sivas Valiliği ise yaptığı incelemeler sonunda, 9 Aralık 1919 tarihli yazısıyla “Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti”nin kuruluşunu resmen onaylamıştır.³⁵ Aynı günlerde Cemiyet, 11 maddeden oluşan nizamnamesini küçük boyda bir broşür şeklinde bastırması ve üyelik başvurusunda bulunanlar için “Giriş Belgesi” niteliğinde mühürlü kâğıtlar hazırlatmıştır.

Cemiyetin 11 maddelik nizamnamesinin birinci maddesinde, Merkezi Sivas’ta kurulmuş olan bu Cemiyetin, Anadolu’nun belirli bölgelerinde “Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti” adıyla birer şubelerinin açılacağı yer almaktadır. İkinci madde, Erzurum ve Sivas Kongresi’nin kabul ettiği ve Misâk-ı Milliye temel teşkil edecek olan siyasi sınırları çizmektedir. Mondros Mütarekesi imzalandığında Osmanlı Devleti’nde kalan ve çoğunluğu Müslüman olan bu bölgelerin birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğu, buradaki halkın ise birbirinin ırk ve sosyal durumuna saygılı, kadın ve erkeklerin birbirlerine

30 Ayşe Afetinan, “Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti”, VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler, III. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, s. 1996.

31, A.g.m., s.1997.

32 Sarıhan, a.g.e., 136-137.

33 On bir maddeden oluşan Cemiyet Nizamnamesi için bkz.: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, K. 28, G. 98, B. 98-a 001; K. 28, G. 98, B. 98-b 001; K. 28, G. 98, B. 98-c 001; K. 28, G. 98, B. 98-d 001, EK-1, 1a ve 1b.

34 Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Yönetim Kurulu’nda Reise-i evvel (Birinci Başkan) Melek Reşit, Reise-i sâni (İkinci Başkan) Sâmîye, Kâtibe Şefika Kemal, Veznedar Emine Hanımlar bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz; Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, (Editör, Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan), Siyasal Kitabevi Yay., Ankara, 2011, s. 87; Baykal, a.g.e., s. 3.

35 Vali Reşit Paşa’nın imzasıyla yürürlükteki yasalara uygun olarak kuruluşu onaylanan, “Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti”nin kurucuları arasında şu isimler yer almaktadır: “Sivas Valisi Reşit Paşa Hazretlerinin refikası Melek, Defterdar Teyfik Bey refikası Sâmîye, Jandarma Tabur Kumandanı Kemal Bey refikası Şefika, Çankırı Memlehası Müdürü Raif Efendi refikası Emine Hanımlar” Bkz; Genelkurmay Başkanlığı, Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920), Cilt II, 2. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1991, s. 107-108.

kardeş duygularıyla bağlı olduğu belirtilmektedir. Üçüncü maddede, her türlü işgal ve iç işlerimize karışmaya karşı konulacağı, Müslüman olmayanların Osmanlı egemenliğine ve İslam hukukuna karşı bir harekette bulunmadıkları sürece onların her türlü hukukuna, dinine, geleneklerine, İslam kadınlarının daima saygılı olacakları dile getirilmektedir. Bununla birlikte millet ve vatana yöneltilen her türlü saldırı ve girişime karşı erkeklerle birlikte yurdun savunulacağı ifade edilmektedir. Dördüncü maddede ise, amaca ulaşmak için bütün İslam kadınlarının birlik olarak çalışacakları, ancak işgal bölgelerinde bulunan kadınlar rahat hareket edemeyecekleri için şimdilik onların özürü sayılacağı vurgulanmaktadır.³⁶

Nizamnamenin 5. ve 6. maddeleri teşkilat, 7. ve 11. maddeleri ise Cemiyetin görevlerine yer vermektedir. Adı geçen maddelerde Cemiyet Yönetim Kurulu'nun 16 kişi olacağı, kurul seçiminin gizli oyla yapılacağı ve kurulun 15 günde bir toplanacağı, üç kez özürsüz olarak toplantıya gelmeyenlerin istifa etmiş sayılacağı belirtilmektedir. Cemiyetin bütün yazışmalarında resmi mühür ile Başkan veya Başkan Vekili ile Yazmanın imzalarının bulunacağı belirtilerek, bu üç kişinin hükümete karşı da sorumlu olacakları dile getirilmektedir. Cemiyet harcamalarının Yönetim Kurulu kararıyla yapılacağı, bütün Yönetim Kurulu üyelerinin üye kaydı ile görevli olduğu, hesap işlerini Başkan, Yazman ve Veznedardan oluşan üç kişilik kasa heyetinin idare edeceği, bunların Yönetim Kurulu'na karşı sorumlu olacağı, Cemiyetin çağırısı ile üç ayda bir toplanan Genel Kurul'un ise hesap ve yönetim hakkında bilgi olarak onları denetleyeceği bilgileri yer almaktadır.³⁷ Cemiyetin gerektiğinde maaşlı memur da kullanabileceği, gerekli görüldüğü hallerde üyelerin bir araya gelerek bağış toplayabilecekleri açıklanmakta ve Cemiyet Nizamnamesinin ancak Genel Kurul kararı ile değiştirilebileceğine dair hükümler yer almaktadır.³⁸

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, resmi olarak kuruluşunu müteakip Melek Reşit Hanımın başkanlığında ilk toplantısını yapmış ve Nizamnamenin 5 ve 6. maddeleri uyarınca, seçimle 16 kişiden oluşan bir Heyet-i İdare (Yönetim Kurulu) oluşturmuştur. Cemiyet Yönetim Kurulu'nda görev alan kadınlar şunlardır:³⁹

“Reise-i evvel Melek Reşit, Reise-i sâni Samiye Tefik, Kâtibe-i mes'ûle Şefika Kemal, Veznedar Emine Raif, Aza Neyyire, Aza Ayşe, Aza Nuriye, Aza Makbule, Aza Tacürrical, Aza Behire, Aza Memduha, Aza Kamer, Aza Şerife, Aza Ferruh, Aza Safiye ve Aza Ayşe Şuhude”

Cemiyet Yönetim Kurulu, ilk resmi yazışmasını Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile yapmıştır. Cemiyetin 12 Aralık 1919 tarihli yazısı, resmi üsluptan farklı bir içtenlikle kaleme alınmıştır. *“Muhterem ve mübeccel kardeşlerimiz! Sizleri kendimize rehber edinerek Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti adıyla bir dernek kurduk. Nizamnamemizi takdim ile övünüyoruz.”* şeklinde başlayan yazıda, Cemiyetin kuruluş amacı ve yapacağı çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.⁴⁰ Cemiyetin göndermiş olduğu bu yazıya, 13 Aralık 1919'da Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa, son derece anlamlı bir cevap vermiş ve Cemiyetin kuruluşu hakkında görüşlerini şu sözlerle dile getirmiştir:⁴¹ *“... Anadolu'nun bilhassa pek büyük inkılaplara muhtaç olan kadınlık hayatında, gelecekte pek büyük ilerleme ve uyanış eserleri vaat eden ve bu takdire değer teşebbüs, memleketin her türlü selamet ve saadetini gaye edinmiş olan heyetimizin şükranını hakkıyla gerektirdi.”*

Cemiyet'in kuruluşunu büyük bir takdir ile karşılayan Mustafa Kemal Paşa, Maraş'ta yaşanan gelişmelerden İzmir'i Yunanistan'a ilhak etme çalışmalarına, Avrupa basınında yer alan haberlerden Ermeni faaliyetlerine kadar önemli siyasi gelişmeler konusunda Cemiyet'i bilgilendirmiştir.⁴² Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası Avrupa kamuoyunda işgalleri meşrulaştırmak yolunda Türklerin uygar olmadığına dair yoğun bir propaganda yürütüldüğünü dile getiren Mustafa Kemal Paşa, Cemiyetin

³⁶ Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, “Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Nizamnamesi”, Kutu 28, Gömlek 98, Belge 98001; Bkz., EK-1, 1a ve 1b.

³⁷ Ayşe Afetinan, *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, 4. B., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982, s. 127-129.

³⁸ Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Nizamname Sureti için bkz., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, K. 28, G. 98, B. 98001-a,b,c,d.

³⁹ Baykal, a.g.e., s. 4.

⁴⁰ Cemiyet, 16 kişilik bir yönetim kurulu seçtiğini, bütün kadınları derneğin doğal üyesi saydıklarını ve bir taraftan da üye kayıtlarını devam ettirdiklerini, birkaç günlük bir çalışmayla sekiz yüzden fazla üye kaydettiklerini ve pek yakın bir zamanda Sivas'ta üyeleri olmayan hiçbir kadının kalmayacağını dile getirmekte ve bütün Anadolu'daki hemşirelerinin de her ilde birer bağımsız cemiyet kurarak kendilerine katılacakları temennisinde bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Sarıhan, a.g.e., 140.

⁴¹ Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. 5, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, 363.

⁴² Afetinan, a.g.m., s. 1998-1999.

kurtuluşa yapacağı katkı yanında, bu propaganda konusuna da temas etmiştir. Cemiyet'in kuruluşunun, Avrupa'da Türkler hakkındaki önyargıların kırılmasında oynayacağı müspet role değinen Mustafa Kemal, ayrıca Ulusal Mücadele'ye katılımı artırmak konusunda erkekler üzerinde yapacağı olumlu tesiri de hatırlatmıştır.⁴³ Mustafa Kemal Paşa bu anlamlı yazıda, Temsil Heyeti'nin de görüşlerini paylaşarak, bu girişimlerin bütün dünyaya örnek olacağını ve kadınların ruhi ve fikri ortaklığının milli kurtuluş inancını arttıracaklarını dile getirmiştir. Cemiyetin kuruluşunun Anadolu'nun bütün bölgelerinde duyurulmasını isteyen Mustafa Kemal Paşa, bütün Türk hanımlarının da aynı girişimlerde bulunmalarını istemekte ve yeni kurulan bu Cemiyete her türlü yardımı yapmaya hazır olduğunu bildirmektedir.⁴⁴

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, yapmış olduğu tüm çalışmalarından Temsil Heyeti'ni haberdar etmiş ve Temsil Heyeti ise memnuniyetini teşekkür telgraflarıyla Cemiyete iletmıştır. Kısa süre içerisinde Temsil Heyeti'nin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubelerine göndermiş olduğu yazıların bir suretlerini de bu Cemiyete göndermesi⁴⁵, adı geçen Cemiyetin ARMHC şubesi gibi işlem gördüğünün bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.

3. Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin Örgütlenmesi

Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, kuruluşu ve başarılı çalışmalarıyla kısa süre içerisinde pek çok il ve ilçede şubelerini açmış, aynı amaçlarla çalışacak kadın cemiyetlerinin de kurulmasında etkin rol oynamıştır. Cemiyet, 18 Aralık 1919'da yayımladığı genelge ile tüm Anadolu kadınlarını kendilerine katılmaya davet ederek, onlardan Cemiyetin Anadolu'da şubelerini açmalarını rica etmiştir.⁴⁶ Anadolu kadınlarının ise bu davete uydukları ve “Kangal, Konya, Burdur, Viranşehir, Yozgat, Pınarhisar, Niğde, Erzincan, Aydın, Balıkesir, Eskişehir, Amasya, Antalya, Kayseri ve Bolu” olmak üzere Cemiyetin benzer ya da aynı isimle şubelerini kurmuşlardır.

Amasya Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Amasya Tümen Komutanı Cemil Bey'in kız kardeşi Asiye Remzi Hanım başkanlığında 11 Ocak 1920'de kurulmuştur.⁴⁷ Amasyalı pek çok kadının katılımıyla kurulan Cemiyetin İkinci Başkanlığını Nazik Hanım ve Yazmanlık görevini ise Nimet Hanım üstlenmiştir. Başkan Asiye Remzi Hanım, Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'ne göndermiş olduğu telgrafta, Sivas'tan gelen telgraf çerçevesinde Amasya'da bir şube açıldığı ve bu şubenin 5 Ocak 1920'de yapılan ilk kongresinde 16 kişilik Yönetim Kurulu'nun oluşturulduğu ve çalışmalarına başladığını bildirmektedir. Bunun yanı sıra adı geçen telgrafta Başkan Asiye Remzi Hanım'ın kongrede yapmış olduğu konuşma metninin bir suretinin yayınlanması amacıyla İrade-i Milliye gazetesi ve Matbuat Cemiyeti'ne gönderildiğine dair bilgiler mevcuttur.⁴⁸

Balıkesir Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, 14 Ocak 1920'de Kız Öğretmen Müdiresi Makbule Hanım tarafından kurulmuştur. Cemiyet, Balıkesir eşraf ve asker ailelerinin katımlarıyla Sultani Mektebi'nde ilk toplantısını yapmış ve 16 kişilik Yönetim Kurulu'nu oluşturmuştur.⁴⁹ Yardım malzemeleri toplayarak çalışmaya başlayan Cemiyetin Yunan işgaline maruz kalması nedeniyle çalışmalarının uzun ömürlü olmadığı görülmektedir.

Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Hanımlar Cemiyeti, 18 Ocak 1920'de Mevlevi Şeyhi Amil Çelebi'nin eşi tarafından kurulmuştur. Cemiyet, yapmış olduğu ilk toplantısında Yönetim Kurulu üyelerinin seçimini yapmıştır. Bu toplantıda Cemiyet ikinci başkanlığına Polis Müdürü Halil Bey'in eşi Zekiye Hanım; Genel Yazmanlığa Sağlık Müdürü Dr. Ferruh Niyazi Bey'in eşi Saime Hanım ve Saymanlığa Reji Müdürü Ömer Bey'in kızı Neyyire Hanımlar getirilmişlerdir. Yönetim Kurulu'nun üyeleri arasında

43 “... Türk kadınlarının nezaket ve ciddiyet-i mefkûreleri... Fedakârlıkları bu gibi içtimai vesilelerle tezahür ettikçe bütün cihan nazarında, hususiyile Avrupa'nın bize muhalif olan efkâr-ı umumiyesi muvacehesinde müstakbelin asri bir Türkiye'sine vücut verecek kabiliyet-i milliyemizi ispat edeceğinden menafi'-i milliye ve vataniyede hanımefendilerin de müşareket-i fikriye ve ruhiyesi memleket namına mucib-i iftiharlıdır... Hanımlarımızın mesai-i milliyede metanet ve ciddiyetle terakkileri erkekler için medar-ı teşvik ve ensâl-i müstakbele için de numune-i imtisal olacaktır.” Bkz., Baykal, a.g.e., s. 4-5.

44 Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. 5, s. 363; TİTE Arşivi, K. 27, G. 178, B. 178-1; Bkz., EK-3.

45 Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde, Temsil Heyeti'nin yaşanan gelişmelerle ilgili olarak Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'ne gönderdiği pek çok belge vardır. Bkz., TİTE Arşivi, K. 27, G. 169, B. 169-001; TİTE Arşivi, K. 27, G. 175, B. 175-001.

46 Baykal, a.g.e., s. 41-42; Afetinan, a.g.e., 130.

47 TİTE Arşivi, K. 18, G. 62, B. 62-1, 2.

48 TİTE Arşivi, K. 18, G. 62, B. 62-1, 2; İrade-i Milliye, “Amasya Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Reise-i Muhteremesi Asiye Remzi Hanımefendi'nin Kadınlara İrat Ettiği Nutuk”, 26 Kanun-i sani 1336 (26 Ocak 1920), s. 1-2.

49 Sarıhan, a.g.e., s. 171-172.

ise Defterdar Ferit Bey'in eşi Kâmuran, İzbeli Oğlu'nun eşi Hafız Selma, Maarif Müdürü Talat Bey'in eşi Bedriye Hanım, Müdafaa-i Hukuk Reisi Ziyaeddin Bey'in eşi Hafız Nebiye Hanımlar yer almaktadır.⁵⁰ Cemiyet, konferanslar, müsamereler vererek sergiler açmış ve yardımlar toplamıştır.

Kayseri Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, 22 Ocak 1920'de Seyyide Hanım'ın başkanlığında kurulmuştur. Cemiyetin üyeleri arasında Feride Hanım ve Kayseri'nin ileri gelenlerinin eşleri bulunmaktadır. Başkan Seyyide Hanım'ın 22 Ocak'ta Sivas'ta bulunan Genel merkeze gönderdiği yazı, Cemiyetin kuruluş amacı hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir.⁵¹

Eskişehir Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, 3 Şubat 1920'de şehrin ileri gelen seçkin ve aydın düşünceli hanımları tarafından kurulmuştur. 18 Ocak 1920'de yapılan toplantıda Cemiyetin Yönetim Kurulu oluşturulmuş ve Sivas Merkez Heyeti tarafından kendilerine gönderilen nizamname çerçevesinde milli ve vatani görevlere başlayacaklarını, Eskişehir Mutasarrıflığı aracılığıyla Sivas'a bildirmişlerdir.⁵² Cemiyet hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşılamamıştır.

Niğde Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, 4 Şubat 1920'de Ayşe Feride Hanımın başkanlığında kurulmuştur. Kurucular arasında yer alan Yazman Mükerrerem Hidayet, Nezahat Cemil ve Niğdeli kadınlar, 26 Ocak 1920'de Kız Numune Mektebi'nde bir toplantı yaparak Cemiyetin 16 kişilik Yönetim Kurulu seçimlerini gerçekleştirmişlerdir. Cemiyetin kuruluşunun ilan edildiği tarihlerde üye sayısının yaklaşık 1100 kişiye ulaştığı görülmektedir.⁵³

Erzincan Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, 4 Şubat 1920'de şehrin aydın ve ileri gelen kadınları tarafından kurulmuştur. Cemiyet ilk toplantısında Yönetim Kurulu'nun seçimini yaparak, Sivas Merkez Heyeti'ne 12 üye imzalı yazıyı göndermiş ve çalışmalarına resmen başlamıştır.⁵⁴

Kırklareli/Pınarhisar Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, 14 Şubat 1920'de Refia Hanım'ın başkanlığında kurulmuştur. Cemiyet, kuruluş öncesi 6 Şubat 1920'de geniş katılımlı bir toplantı gerçekleştirmiş ve 16 kişilik Yönetim Kurulu'nu oluşturmuştur. Cemiyetin Trakya'da açılan tek şubesi Pınarhisar'dır.⁵⁵

Konya Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, 5 Mart 1920'de Kevser Hanım'ın başkanlığında kurulmuştur. İkinci başkanlığını Şerife Hanım'ın yaptığı Cemiyet, kuruluşla ilgili ilk toplantısını 24 Aralık 1919'da Konya Kız Öğretmen Okulu'nda yapmış ve yöneticilerini belirlemişlerdir. Cemiyet Yönetim Kurulu'nda Konya'nın ileri gelenlerinden Tahir Paşa'nın kızı Şerife, Kara Hafız Mustafa Bey'in eşi Aliye, Binbaşı Rüştü Bey'in eşi Zehra Hanımlar yer almaktadır.⁵⁶

Yozgat Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, 16 Şubat 1920'de Nasra Necip Hanım'ın başkanlığında kurulmuştur. Cemiyetin 10 Şubat günü Ravza-i Nisvan Mektebi'nde bir toplantı düzenlediği ve bu toplantı sırasında Maraş mezalimi için yardım topladığı belgelerde açıkça görülmektedir. Cemiyetin Yazmanlık görevini Fitnat Hanım üstlenmiştir.⁵⁷

Burdur Müdafaa-i Hukuk Kadınlar Cemiyeti, 19 Şubat 1920'de Fitnat Hanım başkanlığında kurulmuştur. Aynı gün toplanan kongrede 16 kişilik Yönetim Kurulu'nun seçimi yapılmış ve Cemiyet başkanlığına İlköğretim Müfettişi Bekir Sıtkı Bey'in eşi Fitnat Hanım; İkinci başkanlığa Bahaddin Bey'in kızı Zekiye Hanım; Yazmanlık görevine Şehit Asım Bey Kız Mektebi Başöğretmenlerinden Fatma ve Saymanlık görevine ise Demir-zade Mustafa Efendi'nin kızı Hayati Hanım seçilmişlerdir. 19 Şubat'ta Burdur Askerlik Şubesi Başkanı İsmail Hakkı Bey, Temsil Heyeti'ne, Cemiyetin kuruluşunun tamamlandığı ve çalışmalarına başladığı haberini vermiştir.⁵⁸

Sivas/Kangal Kadınları Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 3 Mayıs 1920'de Kaymakam Ömer Bey'in kayınvalidesi Ulviye Hanım tarafından kurulmuştur. Cemiyet ilk toplantısında Yönetim Kurulu'nu oluşturmuş ve yardım toplama çalışmalarına başlamıştır. Yönetim Kurulu'nda İkinci Başkan, Küçük Kangal Ağası'nın eşi Elife; Veznedar, Şube Yüzbaşısı İsmail Bey'in eşi Necmiye; Yazman, Mektep Öğretmeni Hasna; Üye olarak Şube Yüzbaşısı Rasim Bey'in eşi Feride, Ceza Reisi Şükrü Bey'in eşi

50 Cemiyetin kurucusunun ismi belgelerde geçmemekte ve yalnızca Mevlevi Şeyhi Amil Çelebi'nin eşi ifadesi yer almaktadır. Bkz., Afetinan, *a.g.e.*, 122-124; Sarıhan, *a.g.e.*, s. 172-174.

51 *TİTE Arşivi*, K. 27, G. 187, B. 187-1.

52 Sarıhan, *a.g.e.*, s. 165.

53 Baykal, *a.g.e.*, s. 59-61; Sarıhan, *a.g.e.*, s. 166-167.

54 Baykal, *a.g.e.*, s. 49; Sarıhan, *a.g.e.*, s. 166-166.

55 *TİTE Arşivi*, Kutu 27, Gömlek 55, Belge 55-1.

56 Sarıhan, *a.g.e.*, s. 163.

57 Baykal, *a.g.e.*, s. 49; Sarıhan, *a.g.e.*, s. 166.

58 Baykal, *a.g.e.*, s. 69; Sarıhan, *a.g.e.*, s. 168.

Kamer, Hâkim Efendi eşi Şaziye, Kaymakam Ömer Fuat Bey'in eşi Mürşide, Jandarma Yüzbaşı Menâil Bey'in eşi Firdevs, Telgraf Müdürü'nün eşi Feride, Savcı Hamdi Bey'in eşi Edibe, Mal Müdürü Muavini Tahir Efendi'nin eşi Emine, Zaim-zade Hacı Mehmet Efendi'nin kızı Fatma Hanımların isimleri yer almaktadır. Kangal Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Başkanı Ulviye Hanım'ın, 9 Mayıs 1920 tarihinde Sivas'taki Genel merkeze göndermiş olduğu yazı, Kangal Şubesi'nin kuruluşu ve kurucuları hakkında, ayrıntılı bilgiler içermektedir.⁵⁹

Viranşehir Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Hasene Hanım'ın başkanlığında kurulmuş ve Cemiyetin Sivas Merkez Heyeti'ne göndermiş olduğu tarihsiz telgrafta, Kilis'te yaşanan Fransız mezalimi protesto edilmiştir. Cemiyetin ne zaman kurulduğu ve üyelerinin kimler olduğu hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.⁶⁰

Aydın Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin kuruluşuna dair bilgiye ulaşılamamıştır. Aydın Mutasarrıf Vekili Hüseyin Naci Bey imzasıyla 9 Şubat 1920 tarihinde Sivas'ta bulunan Genel Merkeze gönderilen yazıda, il merkezi ve bağlı yerlerde cemiyet şubelerinin açılması için gereken tebligatın yapıldığı bildirilmektedir.⁶¹ Ancak Aydın ve çevresinin Yunan işgali altında bulunması, bölgede kadın cemiyetlerinin kurulmasını engellediği görüşü hâkimdir.

4. Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin Faaliyetleri

İngiltere, Mondros Ateşkesi sonrasında Urfa, Antep, Maraş, Adana illerini işgal etmiş kısa süre sonra da bu bölgeyi Fransa'ya devretmişti. Fransa adı geçen şehirleri işgal ederken Ermenileri de kullanmış, bu tutumu da kanlı olaylara zemin hazırlamıştır. Cemiyet, 1 Şubat 1920'de Sadrazam'a ve İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraflarda, Fransızlarla Ermenilerin Maraş'ta yaptıkları mezalimin durdurulmasına yönelik girişimlerde bulunulması talebini iletmıştır.⁶²

"... Mütarekeden beri memleketimizin düçâr olduğu tarizât ve tecavüzât-ı hak-hakşıkenaneden müteessir ve meysus olarak... Hürriyet ve adalet vaat eden Düvel-i İtilafige mümessillerine müracaatla hakk-ı meşruamızın tanınması... Haksızlıkların bir an evvel tamiri... Talep ve rica edilmiş olduğundan hükümet-i Seniyye'nin de teşebbüsât-ı cedidede bulunarak bu maksadın bir an evvel husulüne sarf-i mesai eylemesi..."

Hükümet'ten Maraş'taki dindaşların kurtarılması istenmiş, bunun sözle değil fiiliyatla gösterilmesi istenerek, Maraş'taki kardeşlerini kurtarmak için kadınların erkeklerle birlikte gideceği, ülkenin savunması için erkeklerle birlikte mücadele hususunda yemin ettikleri bildirilmiştir. Cemiyet, ülkede yaşanan hemen her önemli siyasi gelişme ve haksızlıklarla ilgili olarak Hükümeti uyarmış, sorumluluklarını hatırlatmıştır. İstanbul'a telgraflar yoluyla iletilen talepler ve uyarılar içinde en ağır ifadeler Damat Ferit Paşa için kullanılmıştır.⁶³

"... Cemiyet'in maksadı memleketimizi parçalamak isteyen düşmanlara kadın ve erkek vatanın müdafaaı için birleşmiş olduğumuzu ispat etmek ve aynı zamanda Türk kadınına yakışacak bir surette... Memleketimize hizmet etmekten ibarettir... İngilizler İstanbul'u tamamen işgal ederek memurlarımızı birer uşak gibi maiyetlerinde kullanarak Padişahımız ise mahsur kalmıştır... İngilizler Ferit Paşa'yı Sadrazam intihap ettiler... Onun Sadrazam olması memleket için bir felakettir. İngiliz paraları ile memleketi satmak isteyen... Böyle bir vicdansız, Anadolu'nun saf ve temiz ahalisi onu Sadrazam diye kabul etmiyor ve etmeyecektir... İngiliz paralarını cebine doldurarak memleketi sevk, Müslümanlığı muhafaza etmek isteyen dindaşlarımıza ettiği eziyetleri Ankara, aldığı havadisi bütün vilayetlerdeki kadın cemiyetlerine bildiriyor. Biz de... Size bildiriyoruz. Siz de kazanızdaki bütün hanımlara anlatırsınız..."

Amasya Genelgesi ile başlayan Erzurum ve Sivas kongreleri ile merkezileşen ve halk ile bütünleşen Kurtuluş Hareketi, 1919 yılı sonlarında İstanbul Hükümeti'ne genel seçim yapılmasını kabul ettirmişti. Cemiyet, çektiği telgraf ile siyasal açıdan izlenmesi gereken yolu Meclis'e hatırlatmış, uyarılarda bulunmuştur. 21 Şubat 1920 tarihli telgrafta mebuslardan, kişisel ihtiraslardan uzak kalmaları

59 Başkan Ulviye Hanımın imzasıyla gönderilen yazıda, 14 kişilik Yönetim kurulu üye isimleri ve toplanan yardım paraları hakkında bilgiler mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz., Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, K. 28, G. 59, B. 59-1; EK-4, 4a.

60 Baykal, a.g.e, s. 45.

61 Sarıhan, a.g.e, s. 170.

62 Baykal, a.g.e., s. 20-21.

63 Baykal, a.g.e, s. 73-74.

ve münakaşa ile vakit geçirmemeleri istenmiştir. Mütareke imzalandığında Osmanlı egemenliğinde olan toprakların Osmanlı mülkü olduğu, Mondros sonrası gerçekleşen işgallerin uluslararası hukuka aykırı ve zalimce olduğu ifade edilmiştir.⁶⁴ Barış görüşmeleri sırasında bu duruma aykırı olan koşulların kabul edilmemesi, aksi halde barışın kurulamayacağı vurgulanmış, Meclis'ten bu yolda çalışmasının beklendiği bildirilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında aralarında yapılan gizli paylaşım anlaşmaları doğrultusunda İngiltere, Fransa ve İtalya Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Anadolu'yu işgal etmişlerdi. Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Ateşkes sonrası yaşanan haksız işgaller ve bu işgallerle paralel giden elim olaylardan İtilaf devletlerini sorumlu tutmuştur. Bundan dolayı, İtilaf devletlerinin İstanbul'daki siyasi temsilcilerini protesto etmek, Cemiyet'in mesaisi içinde geniş yer tutmuştur.⁶⁵

Cemiyetin ilk telgrafı 28 Kasım 1919 tarihli. ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya siyasi temsilcilerinden yapılan haksızlıkların düzeltilmesi istenmiş, Avrupa ve ABD kamuoylarının Türkiye'de yaşanan facialara önem vermediği belirtilmiştir. İşgaller ertesinde yaşanan acı olayların milletler tarihinde nadir rastlanır düzeyde olduğu ifade edilmiş, Yunan işgali ile İzmir'den kaçan insanların açlıkla pençelediği vurgulanmıştır. Aynı telgrafta, Türklerin zulüm ve haksızlıklarla mücadele konusunda kararlı olduğu vurgulanmış, Avrupa ve ABD'nin, uygar toplumlara yakışır bir tutum takınacakları umudunun korunduğu dile getirilmiştir.⁶⁶

İzmir'in Yunanistan'a bağlanması çalışmalarının hız kazandığı günlerde, 17 Ocak 1920'de çekilen telgrafta ise Wilson İlkeleri temelinde Türklerin haklılığı savunularak, mücadele kararlılığı dile getirilmiştir:⁶⁷

"... İzmir, tarihen ve ırken Türk olduğu gibi bugün de yarın da Türk olacaktır.... Biz Türkler böyle istiyoruz.... Biz Türkler artık bu sürüncemeli hayattan bıktık. Ya insanca yaşamak ya ölüm! Yaşamak bizim hakkımızdır. Ölüm ise katillerin bizi öldürmesi ile kabil olabilir. Bunu da medenî Avrupa ve Amerika milletlerinden beklemiyoruz... Bütün milletler, devletler bilsinler ki Türkler, Anadolu'da ikinci bir Makedonya ihdasına asla müsaade etmeyeceklerdir."

Cemiyet'in 24 Aralık 1919 tarihinde, İstanbul'daki ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya siyasi temsilcilerine çektiği telgrafta ise Güney Cephesi'nde Fransa'nın daha kanlı olaylara sebebiyet verebilecek tutumuna dikkat çekilmiştir. Fransa'nın, işgalci olarak bulunduğu Kilis'te yayınladığı ve keyfi olarak silah kullanacağını haber veren beyanname ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Afrika içlerinde vahşilere uygulanmamış muamelenin şanlı bir tarihe kadim bir uygarlığa sahip olan Müslümanlara reva görüldüğü ifade edilmiş, beyanname Avrupa ve ABD'nin uygar toplumları nezdinde protesto edilmiştir.⁶⁸

İstanbul'daki siyasi temsilcileri protesto faaliyeti yanında Cemiyet, eşleri aracılığıyla ilgili devletlerin Cumhurbaşkanlarına etki etmeye de çalışmıştır. Bu konuda Halide Edip'in fikri sorulmuş, hangi kadın cemiyetlerine telgraf çekebilecekleri konusunda yardımı istenmiştir. Fransa Cumhurbaşkanı Poincaré'nin eşine 17 Ocak 1920'de çekilen telgraf, çekilen acıları anlatmaya dönük duygulu ifadeleri içermektedir:⁶⁹

"... Anadolu kadınları sizin ali vicdanınıza, pek müşfik olacağı tabii olan kadın kalbinize danışıyor. Cihana sulh ve müsalet temini için harp ettiğini söyleyen zevçlerinizin, milletlerinizin bu fecâyî karşısında sükût etmesi yakışır mı? Aziz madamlar! Biz Türk kadınları tekrar sizden rica ediyoruz. Zevçlerinize hak ve adaleti kendilerinden isteyen bir kadın tahakkümü ile söyleyiniz.... Mütarekenin imzalandığı gün elimizde olan memleketlerimizin her türlü müdahaleden azade olarak bilâ-kayd ve şart bizim elimizde kalması lazım gelir. Biz Anadolu kadınları sizin vicdanınızın emrine razıyız. Çünkü kadın kalbi haksızlığa razı olamaz... Memleketlerinin müdafaası yolunda evlatlarını, kocalarını, kardeşlerini kaybeden Anadolu'nun gözleri yaşlı anaları, kızları, kardeşleri size hürmet ve tazimlerini yollar..."

ABD Başkanı Wilson'un eşine gönderilen telgrafta ise 14 Nokta Bildirisi hatırlatılmıştır:⁷⁰

64 Sarıhan, a.g.e., s. 144-145.

65 Afetinan, a.g.m., s. 1998.

66 Baykal, a.g.e., s. 220-221.

67 Baykal, a.g.e., s. 29.

68 *İrade-i Milliye*, "Dersaadet'te İngiltere, Fransa, Amerika, İtalya Mümessil-i Siyasiliği Cânib-i Âlisine", 12 Kanun-i sani 1336 (12 Ocak 1920), s. 3; Sarıhan, a.g.e., s. 144-145.

69 *İrade-i Milliye*, "Fransa Cumhuriyeti Fehimesi Reisi Mösyö Ponkaran'ın Zevce-i Muhteremeleri Madam Cenaplarına, Haşmetlü İngiltere ve İtalya Kraliçeleri Hazretlerine", 2 Şubat 1336 (2 Şubat 1920), s. 2; Bkz., EK-6.

70 Baykal, a.g.e., s. 32; Sarıhan, a.g.e., s. 145.

“Sulh ve selamet-i cihanın iade ve idamesi için Yenidünya’nın âlim, filozof muallimi olarak zevc-i muhtereminiz Mister Wilson tarafından... İlan olunarak... Büyük bir memnuniyetle mazhar-ı hüsnü kabul olan prensiplere biz Türkler de... İzhar-ı itimat eylemiştik.” Bu telgrafta, Mütareke’nin akabinde bu prensiplere uyulmadığı belirtilmiş, Wilson’un, bu ilkeleri hayata geçirmek yolunda çaba harcaması istenmiştir. Aynı tarihte Amerika Âyanına çekilen 27 Mart 1920 tarihli telgrafta da benzer düşüncelere yer verilmiş, İstanbul’un resmi işgaline değinilmiştir. İşgal esnasında Meclis’in basılması hatırlatılmış; Türk milletini boğmak amaçlanıyorsa hiçbir milletin tamamen öldürülemeyeceği belirtilmiştir. Avrupa medeniyet hak ve adalete davet edilmiş, yıkıcı uygulamaların sürmesinin ise kurtuluş mücadelesini daha da güçlendireceği vurgulanmıştır.⁷¹ Cumhurbaşkanı eşlerine çekilen telgraflarda göze çarpan en ilginç nokta ise Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na giriş nedeni konusunda yapılan değerlendirme olmuştur: “Türk milleti Almanla iştirak-i ilmiden ve irfanından istifade ettiği, evlatlarını gönderip o memleketlerde tahsil ettirdiği... Fransa’ya... İngiltere’ye harp etmek için... Yapmadı”⁷² denilerek Osmanlı-Alman ittifakının Rus tehlikesinden kaynaklandığı ifade edilmiştir.

Maraş, İzmir gibi çeşitli mezalimlerin yaşandığı şehirler için para yardımında bulunmak,⁷³ askerler için çorap örme kampanyası açmak, yine askerler için kullanılmak üzere Sivas’ta kesilen kurbanların derilerini nakde çevirmek, yetim kız çocukları için kavurma yapmak, Cemiyet tarafından gerçekleştirilmiş diğer önemli faaliyetlerdendir.⁷⁴ 6 Nisan 1920’de Anadolu Ajansı’nın kuruluşunu sevinçle karşılayan Cemiyet⁷⁵, Ajans’ın haberlerinin Sivas köy ve kasabalarına ulaştırılması hususunda ciddiyetle çalışılacağını Mustafa Kemal’e bildirmiştir. Cemiyet yine bu çerçevede Ankara’da yayınlanmaya başlanan Hâkimiyet-i Milliye gazetesine abone olmuş, 15 Şubat 1920 tarihli telgrafi ile de İrade-i Milliye gazetesinden, 6 Şubat 1920’de gerçekleştirdikleri Genel Kurul toplantısında yapılan konuşmaları yayınlamasını rica etmiştir.⁷⁶

“Efendim!.. Cuma günü Numune Mektebi’nde tilâvet buyurulan hatm-i şerife duasını müteakip okunan müheyyiç nutuklar üzerine, hemşirelerimiz galeyana gelip Maraş’taki kardeşlerimizin müdafaası için iane cem’ etmeğe başladılar ve yarım saat içinde 290 lira toplanmış ve bugün de 338 lira Maraş sefaletzedelerine olmak üzere Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine, 100 lirası İzmir felâketzedelerine muâvenet-i naçizane olmak üzere vilâyet vasıtasıyla Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’ne teslim edilmiştir. O gün irat edilen nutuklarla çocukların okudukları manzumelerden bazılarını takdim eyledik. Kıymetli sahifelerinizi işgal etmezse, derç etmek lütfunda bulunursanız memnun oluruz Efendim.”

Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, İstanbul basınının işgal yıllarında oynadığı menfi rolü de fark etmiş ve tepki göstermiştir. İstanbul Osmanlı Matbuat Cemiyeti’ne 8 Ocak 1920’de çektiği telgrafta, toplumun birlik halinde bulunmasını gerektiren ağır koşulları hatırlatmış, tam da bu koşullarda İstanbul gazetelerinin toplumda ikilik oluşturmaya dönük yayın yaptığını belirtmiştir. Ülkenin kurtuluşu için çalışanların İtilafçı ve İttihatçı olarak nitelenmek suretiyle bozgunculuk yapıldığı belirtilerek, Anadolu’nun, fırkaları ve fırkacılığı reddettiği ancak işgale kaşı mücadele edenleri sahiplendiği vurgulanmıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Anadolu ile İstanbul’un karşılıklı durumlarına da yer verilerek, Anadolu’nun acıları ve kayıpları yaşadığı bu savaş yıllarında, İstanbul’un üst tabakalarının rahat bir hayat sürdüğü ifade edilmiştir. Telgrafın sonunda, bağımsızlık mücadelesine sekte vuracak biçimde yayın yapan gazetelerin bu tutumlarını sürdürmeleri halinde boykot edileceği, hatta Anadolu’ya sokulmayacağı belirtilmiştir.⁷⁷

Cemiyet, Temsil Heyeti’nin Ankara’ya gidişinden sonra da Heyet ile yazışmalarını sürdürmüş, özellikle TBMM’nin açılışını millet yolunda daha verimli çalışmanın bir aşaması olarak değerlendirmiştir. İstanbul’un resmen işgalinden sonra Bekir Sami ve Hamdullah Suphi Beylerin ve Halide Edip Hanım’ın Ankara’ya gelişlerini kutlamış, övgü dolu mesajları ile memleket yolunda çalışmaya teşvik etmiştir.⁷⁸

71 Baykal a.g.e., s. 38.

72 Baykal, a.g.e., s. 30.

73 15 Şubat 1336 (1920) tarihli belgede, Cemiyetin Maraş felaketzedeleri için 318 lira yardım topladığı görülmektedir. Bkz., TİTE Arşivi, K. 20, G. 17, B. 17-1.

74 Genelkurmay Başkanlığı, Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920), s. 108.

75 Kocatürk, a.g.e., s. 148.

76 İrade-i Milliye, “Yardım ve Uyanıklık Vatanı Kurtaracaktır, Hanım Hemşirelerimiz de Durmuyor Çalışıyor”, 16 Şubat 1336 (16 Şubat 1920), s. 2.

77 Baykal, a.g.e., s. 26-28.

78 “İstanbul’daki medeni zalimlerin elinden tahlis-i nefse muvaffak olarak selamet ve sıhhat Ankara’ya muvasalatını...” Cemiyet tarafından Halide Edip’e çekilen 3 Nisan 1336 tarihli hoş geldin telgrafi için bkz.: Baykal, a.g.e., s. 71.

5. Melek Reşit Hanım'ın Cemiyet Başkanlığı'ndan Ayrılması

Kuruluşundan yaklaşık iki ay sonra, Cemiyet'in yaptığı çalışmalar hakkında üyeleri bilgilendirmek ve yeni faaliyetleri saptamak için genel kurul toplantısı yapılmıştır. 6 Şubat 1920 Cuma günü toplanan Genel Kurul'da Başkan Melek Reşit Hanım ülkenin genel durumuna dair değerlendirmelerde bulunmuş; kadınlara düşen sorumluluğu hatırlatmış, Sivaslı kadınları maddi yardımda bulunmaya çağırmıştır.⁷⁹

"...Vatanımız ölüm halinde bir hasta... Müşfik hastabakıcılar hemen etrafını almazsa vatan, bütün milletin anası olan vatan ölür ve milyonlarla evladını sefil, perişan yabancı ellerin zulüm ve kahrına terk edip gider. Bugüne kadar yetiştirdiği, büyüttüğü, şerefle yaşattığı evlatlarını telin ederek ölür... Vatanımızı kurtaracağız... Anaya daha şefkatle bakan, kız evlattır. Erkek evlat müdafaa eder. İşte hemşirelerim, vatana vazifemizi ifa edeceğimiz gün bu gün, saat bu saattir. Maraş'taki din kardeşlerimize imdat için bugün erkek kardeşlerimiz müdafaaya gittiler ve daha da gidiyorlar. Biz de onların kardeşleri isek hiç olmazsa küçük bir ihtiyaçlarını temin için bir kız kardeşe düşen vazifeye hemen şitâp edelim... Sizi bugün bu vazifeye davet etmekle pek mesudum... Anadolu hanımları böyle küçük şeylere değil, lazım geldiği vakit pek büyük fedakârlığa da şitâp ederler..."

Eşi Sivas Valisi Reşit Bey'in 16 Ekim 1920'de Kastamonu'ya atanması nedeniyle şehirden,⁸⁰ dolayısıyla Cemiyet başkanlığından da ayrılmak zorunda kalan Melek Hanım'ın, eşiyle gitmek zorunluluğunu anlatan veda mesajı son derece anlamlıdır.⁸¹

"...Memleketin istiklâli, millet-i Osmaniye-i muhteremenin hürriyeti istihsal olununcaya kadar bu vazife-i mukaddesede devam olunacağından ümidim ber-kemaldir. Zevcimin Kastamonu'ya tahvil-i memuriyetinden dolayı meysen iki gün sonra terk etmeye mecbur olduğumuz güzel Sivas'ta Cemiyetimizce yapılacak pek çok işler vardır. Cemiyetin memleketi kurtarmak için vâki olacak teşebbüsât-ı esâsiyesine zamîmeten cephelerde düşmanlarla çarpışan asker kardeşlerimize çamaşır, çorap vesaire tedariki ile yardım etmek, memlekette teessüs eden ve mevcudu şüheda ve muhacirin cemiyetlerden mürekkep olan darüleytâmların temin-i ihtiyacı için hanımefendiler arasında iane cem olunarak devam ve bekasını temin eylemek, memleketin fukarasına karşı kadın şefkatiyle muavenette bulunmak, gelip geçen yersiz yurtsuz muhacirlere elden geldiği derecede yardım etmek, Sivas'ta hanım kızlara bıçkı, dikiş nakış talim ettirmek üzere müesseler açmak gibi hususâtı da vakt-i merhûnunun hulûlünde vücuda getirmeye çalışmak suretiyle hizmet-i vataniye ve medeniyesini ifâ edeceğinden eminim. İşte Cemiyetimizin bundan sonra ittihaz edeceğini kaviyyen ümit ettiğim şu hat ve harekette muvaffakiyetle hatve-endâz olmasını temenni ederek cümlenize veda ediyorum ve cemiyete ait evrakı da heyet-i idarenize takdim eyliyorum. İnşallah Umumî Kongrenin içtimasında bu temenniyatımın hayz-ârây-ı husul olması için heyet-i muhteremeniz delâlet-i ciddiyede bulunur Efendim."

Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Başkanı Melek Hanım'ın hazırladığı bu mesaj, bir ayrılık mesajından daha çok, ülkenin kurtuluşu için mücadele edenlere destek olunması, kimsesiz çocuklara ve muhacirlere yardım edilmesi gibi, o güne kadar yürütülmüş çalışmaların, sürdürülmesi yolundaki rica ve temennilerini yansıtmaktadır. 1920 yılı sonbaharında Melek Hanımın eşiyle birlikte Sivas'tan ayrılmasıyla birlikte Cemiyetin etkisini yitirdiği ve bir şubeye dönüştüğü görülmektedir.⁸² Bunun nedenleri arasında Cemiyetin kuruluşunu zorunlu kılan tarihsel koşulların artık ortadan kalkması, Temsil Heyeti'nin Sivas'tan Ankara'ya taşınması, 1920'de TBMM'nin açılması ve aynı yılın sonlarına doğru işgalci devletlerin Anadolu'dan çekilmeye başlaması vs. gösterilebilir. Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin yaptığı kapsamlı işleri, Sivas'tan sonra yeni Türk Devleti'nin merkezi olan Ankara'da, Hilâl-i Ahmer Kadınlar Şubesi üstlenmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, 21 Mart 1923'te Konya'da Türk kadınları hakkında şu değerlendirmeyi

79 Aynı toplantıda Yüzbaşı Rıza Bey'in eşi Fehime Hanım, Veznedar Emine Hanım'ın kızı Belkıs Raif Hanım, Bıçkı Salonu Müdüresi Tacürrical Ali Hanım, Eski Polisi Müdürü Hüseyin Efendi'nin kızı Münire Hanım, Cemiyet Kâtibesı Şefika Kemal Hanım ve Dârü'l Eytam Müdüresi Makbule Hanım da birer konuşma yapmışlardır. Baykal, a.g.e., s. 50.

80 Sivas Valisi Mehmet Reşit Paşa, sağlık sorunu nedeniyle 16 Ekim 1920'de Kastamonu Valiliği'ne atanmıştır. 10 Kasım 1920'de burada göreve başlayan Reşit Paşa, görevde bulunduğu süre içerisinde rahatsızlığının devam etmesi ve doktorlar tarafından kendisine deniz kenarında bir yerde oturması tavsiye edildiğinden, 2 Ağustos 1921'de Valilik görevinden ayrılmıştır. Bir süreliğine İnebolu'da ikamet eden Mehmet Reşit Paşa, daha sonra İstanbul'a yerleşmiş ve 14 Nisan 1924'te 56 yaşında vefat etmiştir. Bkz., Şahin, a.g.m., s. 184.

81 Baykal, a.g.e., s. 79.

82 Sarihan, a.g.e., s. 159.

yapmıştır.⁸³ “... Bu son senelerin inkılâp hayatında, hummalı fedakârlıklarla dolu mücadele hayatında, milleti ölümden kurtararak, kurtuluş ve istiklâle götüren azim ve faaliyet hayatında, her millet ferdinin çalışması, gayreti, himmeti, fedakârlığı geçmiştir. Bu meyanda, en ziyade yücelterek anılmak ve daima şükranla tekrar edilmek lâzım gelen bir himmet vardır ki, o da Anadolu kadınının göstermiş olduğu çok ulu, çok yüksek, çok kıymetli fedakârlıktır...” Mustafa Kemal Paşa, yapmış olduğu konuşmalarda Türk kadınına daima güvenini belirtmiş, onu daima yüceltmiş ve Türk kadınından beklenen fazileti tekrarlamıştır.

Sonuç

Temel amacını, Nizamnamesinde Mondros Ateşkesi imzalandığında Türklerin kontrolünde olan toprakların savunulması olarak ifade eden Cemiyet, ülkede yaşanan hemen her önemli olayla yakından ilgilenmiş, Temsil Heyeti ile yoğun işbirliğinde bulunmuştur. Cemiyet, öncü rolü ile Kangal, Konya, Burdur, Viranşehir, Yozgat, Pınarhisar, Niğde, Erzincan, Aydın, Balıkesir, Eskişehir, Amasya, Antalya, Kayseri ve Bolu da Milli Mücadele’ye katkıyı hedefleyen kadın cemiyetlerinin kuruluşunda etkili olmuştur. Bu mücadeleye daha çok erkeklerin öncülük ettiği bilinmekle beraber, Cemiyet’in toplumun diğer yarısını mücadeleye ortak etmede büyük katkı sağladığı söylenebilir. Ülkede Türkler aleyhine yaşanan her olayla yakından ilgilenen Cemiyetin, bu bağlamda İtilaf devletlerini protesto ettiği, İstanbul Hükümetlerini Türk’ün haklarının korunması konusunda sürekli uyardığı da görülmektedir.

Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti’nin yapmış olduğu faaliyetler arasında, Mütareke döneminde çeşitli mezalimlerin yaşandığı şehirler için para yardımında bulunmak, askerler için çorap örme kampanyaları açmak, yine askerler için kullanılmak üzere Sivas’ta kesilen kurbanların derilerini nakde çevirmek ve yetim kız çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamak gibi çalışmalar gösterilebilir. Melek Reşit Hanım’ın Sivas’ta bir cemiyet kurma girişiminde; eşinin ilin valisi olmasının, Sivas Kongresi’nin bu şehirde yapılmasının cesaretlendirici ve teşvik edici olduğu muhakkaktır. Ancak o günkü olumsuz koşullar, Melek Reşit Hanım’ın yürüttüğü çalışmaları ve net bir biçimde Mustafa Kemal’in safında yer almasını, mücadelecî, bağımsızlıkçı kişiliğine yormak yanlış olmasa gerektir. Başkan olarak, başka illerde Cemiyet’in şubelerinin açılması konusundaki çabası ve başarısı da, Melek Hanım’ın, küçük bir şehirde sıkıldığı için kendini oyalamaya çalışan bir bürokrat eşi değil, memleketin kurtuluşu için samimiyetle çalışan bir Türk kadını olduğunu kanıtlamaktadır.

Anadolu’da işgalcilerin sebep olduğu insanlık dışı olaylara dikkati çekebilmek için ABD ve bazı Avrupa devletlerinin Cumhurbaşkanlarının eşlerine telgraf çekilmesini de, Milli Mücadele yıllarında geçerli olan mücadele metotlarından oldukça farklı, kadınca bir yöntem olarak değerlendirmek gerekir. Maddi yokluklar içinde sürdürülen silahlı mücadele yıllarında, askerler için çorap ördürmek ve kurban derilerini nakde çevirmek, yetim kız çocukları için kavurma yapmak gibi faaliyetleri de Melek Hanım başta olmak üzere Türk kadınının geleneksel kucaklayıcılığının ve şefkatli yüreğinin nişanesi olarak yorumlamak hakşinas bir tutum olacaktır.

Kaynakça

I. Arşiv

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, “Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Nizamnamesi”, Kutu 28, Gömlek 98, Belge 98-1.

TİTE Arşivi, K. 18, G. 62, B. 62-1, 2.

TİTE Arşivi, K. 20, G. 17, B. 17-1.

TİTE Arşivi, K. 27, G. 178, B. 178-1.

TİTE Arşivi, K. 27, G. 169, B. 169-1.

TİTE Arşivi, K. 27, G. 175, B. 175-1.

TİTE Arşivi, K. 27, G. 55, B. 55-1.

TİTE Arşivi, K. 27, G. 187, B. 187-1.

TİTE Arşivi, K. 28, G. 98, B. 98-1-a,b,c,d.

⁸³ Mustafa Kemal Paşa, bu konuşmayı Konya’da Hilâl-i Ahmer Kadınlar Şubesi’nin düzenlediği çay ziyafetinde yapmıştır. Bkz., *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C. II, 5. B., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 151.

II. Kitap, Makale ve Gazeteler

- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. II, 5. B., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 5-6, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.
- AFETİNAN, Ayşe, *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, 4. B., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982.
- _____, “Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti”, *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler*, III. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, s. 1993-2000.
- AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.
- Albayrak Gazetesi*, “Hanımlarımızın Müracaatı”, Sayı 51, 11 Kanun-i evvel 335 (11 Aralık 1919), s. 1-2.
- AŞKUN, Vehbi Cem, *Sivas Kongresi*, 2. B., Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, 1963.
- AYSAL, Necdet, Hasan Dinçer, “Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın Örgütlenme Aşamasında Melek Hanım ve Faaliyetleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi*, C. XII, Sayı 24, Bahar 2012, s. 149-169.
- Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (Editör, Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan), Siyasal Kitabevi Yay., Ankara, 2011.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1986.
- ÇİLOĞLU, Fahrettin, *Kurtuluş Savaşı Sözlüğü*, Doğan Kitap, İstanbul, 1999.
- Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920)*, II. Cilt, 2. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1991.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Milli Mücadele Tarihi-II Sivas Kongresi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- _____, *Milli Mücadele Tarihi-I Erzurum Kongresi*, Nüve Matbaası, Ankara, 1968.
- GÜRER, Cevat Abbas, *Ebedi Şef, Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak*, İstanbul, 1939.
- İĞDEMİR, Uluğ, *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 2009.
- İrade-i Milliye*, “Dersaadet'te İngiltere, Fransa, Amerika, İtalya Mümessil-i Siyasiliği Cânib-i Âlisine”, 12 Kanun-i sani 1336 (12 Ocak 1920), s. 3.
- _____, “Amasya Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Reise-i Muhteremesi Asiye Remzi Hanımefendi'nin Kadınlara İrat Ettiği Nutuk”, 26 Kanun-i sani 1336 (26 Ocak 1920), s. 1-2.
- _____, “Fransa Cumhuriyeti Fehimesi Reisi Mösyö Ponkaran'ın Zevce-i Muhteremeleri Madam Cenaplarına, Haşmetlü İngiltere ve İtalya Kraliçeleri Hazretlerine”, 2 Şubat 1336 (2 Şubat 1920), s. 2.
- _____, “Yardım ve Uyanıklık Vatanı Kurtaracaktır, Hanım Hemşirelerimiz de Durmuyor Çalışıyor”, 16 Şubat 1336 (16 Şubat 1920), s. 2.
- KURNAZ, Şefika, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, 2. B., Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara, 1991.
- KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, 1. B., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- MERAY, Seha L.,-Olcay, Osman, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması, İlgili Belgeler)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977.
- ÖZKAN, Abdullah, *A'dan Z'ye Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi*, Boyut Yayıncılık ve Ticaret AŞ, İstanbul, 2005.
- ÖZTOPRAK, İzzet, *İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.

PINARCI, Gülden A., “Kadın Dergileri”, *Atılım Üniversitesi E Bülten*, Sayı 29, Yıl 8, Mart 2013, s. 1-6.

SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Kadınları*, II. B., Cem Web Ofset, Ankara, 2006.

SELEK, Sabahattin, *Anadolu İhtilâli*, C. 1, 8. Basım, Kastaş AŞ Yayınları, İstanbul, 1987.

ŞAHİN, Enis, “Sivas Kongresi Hazırlıkları ve Sivas Valisi Reşid Paşa”, *Sivas Kongresi III. Uluslararası Sempozyumu (2-3 Eylül 2004)*, Yay. Haz., Nilgün İnce, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, s. 183-214.

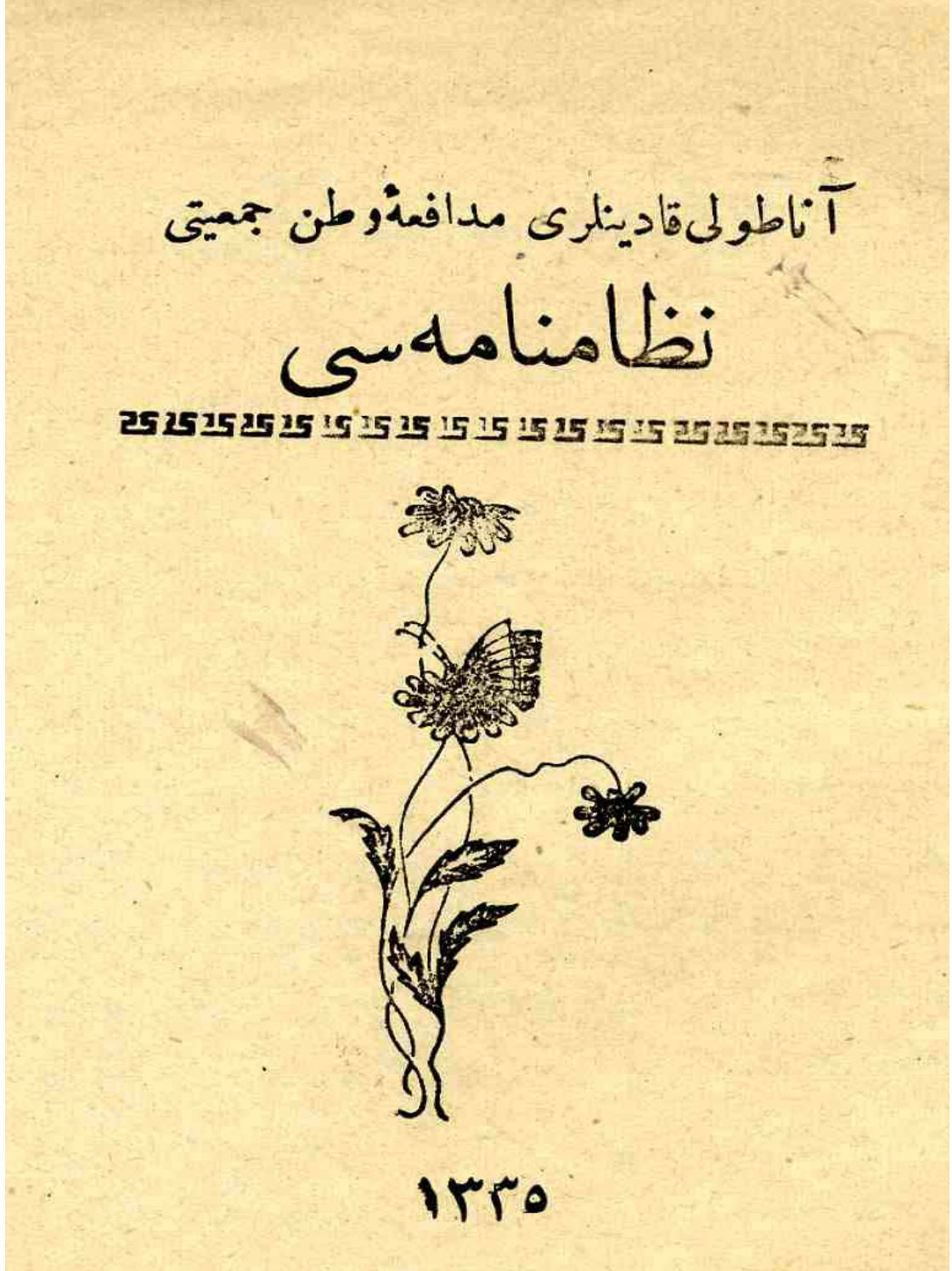
UYANIKER, Ferhat, *Milli Mücadele’de Türk Kadını*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

YULARKIRAN, Cevdet Reşit, *Reşit Paşa’nın Hatıraları (Sivas’ta Harekâtı Milliye Başlangıcından Sivas Kongresi ve Birinci Büyük Millet Meclisi’nin Açılışına Kadar)*, Tan Matbaası, İstanbul, 1939.

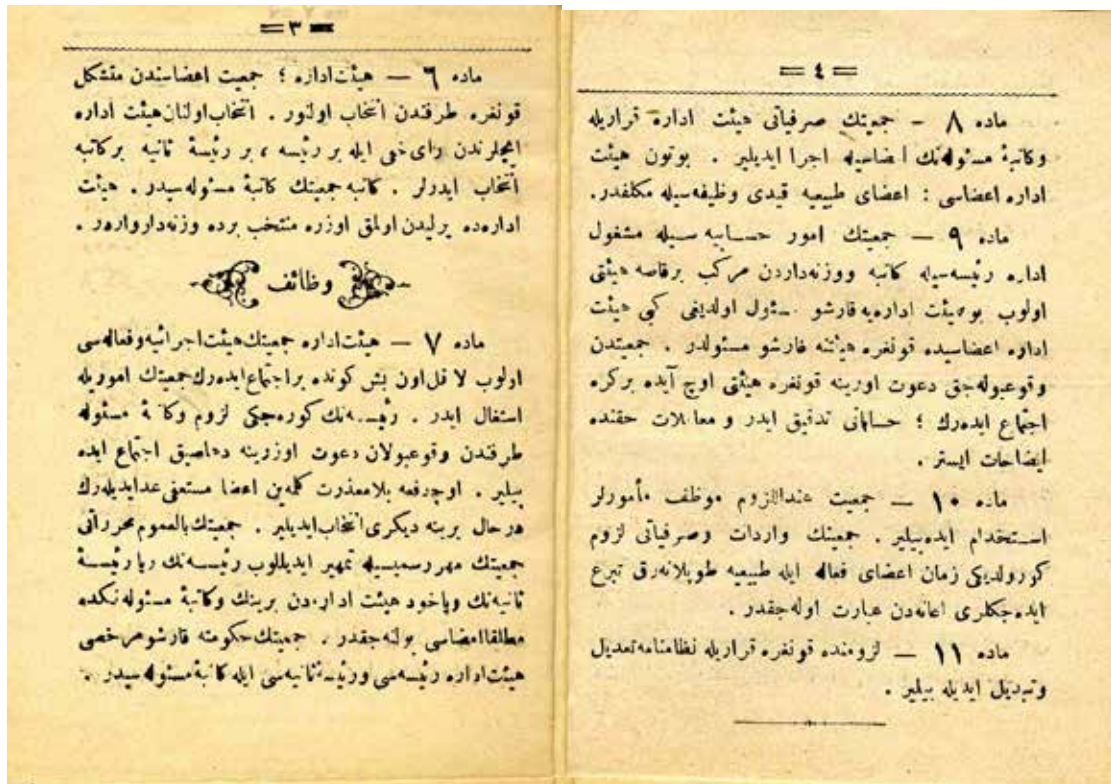
TANSEL, Fevziye Abdullah, *Kurtuluş Savaşı’nda Kadın Askerlerimiz*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 2001.

TARIKAHYA, Ergün, *Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti-Milli Mücadele Döneminin Tek Kadın Derneği*, Sivas Valiliği Yayınları, Sivas, 2013.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)*, C. I, İletişim yayınları, İstanbul, 1998.

“Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Nizamnamesi-1335”
Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, K. 28, G. 98, B. 98-1.

"Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Nizamname Sureti"
Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, K. 28, G. 98, B. 98-1-a,b,c,d.

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Nizamnamesi
1335 (1919)
Nizamname Suretidir.

Madde 1- Merkezi Sivas'ta olmak ve bütün Anadolu'nun icap eden mahallerinde birer müstakil şubeleri bulunmak üzere "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti" namı ile birer cemiyet teşekkül etmiştir.

Madde 2- Devlet-i Âliyye-i Osmaniye ile Düvel-i İtilâfiye arasında münâkid mütarekenâmenin imza olunduğu 30 Teşrin-i evvel sene 335 tarihinde elimizde kalan ve her noktasında ekseriyeti İslamlar teşkil eden aksâm-ı memalik-i Osmaniye yekdiğerinden ve camia-i Osmaniye gayr-i kabil tecezzi (bölünme) ve infikâk bir küldür. Bil-cümle Anasır-ı İslamiye yekdiğerine karşı hürmet-i müteakabile ve hiss-i fedakârı ile meşhûn (dolu) vaziyet-i ırkıyye ve içtimaiye ve şerait-i muhîtiyelerine riayetkâr kadın ve erkeklerden mürekkep hakiki kardeşlerdir.

Madde 3- Her türlü işgal ve müdahalenin ve bil-hassa Rumluk ve Ermenilik teşkil-i gayesine matuf harekâtın redd-i hususlarında Cemiyetimiz mukavemet ve müdafaa için lazım gelen her şeye tevessül edecektir (başvuracaklardır). Gayr-ı Müslim vatandaşlarımızın Hâkimiyet-i Osmaniyye ve Hukuk-u İslamiyemizi haleldâr edecek bir vak'aya kendileri tarafından sebebiyet verilmedikçe hukuk-u tâbiyetlerine ve muktezayâtı ve diniye ve ananât-ı milliyelerine İslam kadınları daima riayetkâr kalacaktır. Fakat millet ve vatanımızın zararını mucib olacak her teşebbüsü redd ile erkeklerimizle beraber ve bütün varlığımızla müdafaa olunacaktır.

Madde 4- Cemiyetimiz aza-yı faale ve tabiyeden müteşekkildir. Bütün İslam hanımları aza-yı tabiyesindendirler. Bu mukaddes gayemizin temini için bil-cümle İslam hemşirelerimiz müttehiden (birlikte) çalışacaklardır. Yalnız taht-ı işgalde bulunup arzularını bil-fiil istimâl ve serbest izhâr edemeyen hemşirelerimiz şimdilik mazur görüleceklerdir.

Teşkilat

Madde 5- Cemiyetin umur ve idaresi 16 kişiden mürekkep bir heyet-i idare (Heyet-i Faale) tarafından tedvîr edilir.

Madde 6- Heyet-i idare; Cemiyet azasından müteşekkil kongre tarafından intihap olunur. İntihap olunan Heyet-i İdare içlerinden rey-i hafî ile bir reise, bir reise-i sâniye, bir kâtibe intihap ederler. Kâtibe, Cemiyetin kâtibe-i mes'ulesidir. Heyet-i İdarede yerliden olmak üzere müntahap bir de veznedar vardır.

Vezâif

Madde 7- Heyet-i İdare, Cemiyetin heyet-i icraiyye ve faalesi olup lak'il on beş günde bir ictima' ederek Cemiyetin umurıyla iştigâl eder. Reise'nin göreceği lüzum ve kâtibe-i mes'ûle tarafından vuku bulan davet üzerine daha sık ictima' edebilir. Üç defa bilâ-mazeret gelmeyen aza müstâfî addedilerek derhal yerine diğeri intihap edilir. Cemiyetin bil-umum muharreratı, Cemiyetin mühr-ü resmiyesiyle temhîr edilip (mühürlenip) reisenin veya reise-i saniyenin veyahût heyet-i idareden birinin ve kâtibe-i mes'ûlenin de mutlaka imzası bulunacaktır. Cemiyetin hükümete karşı murahhası, Heyet-i İdare Reisesi ve Reise-i saniyesi ile kâtibe-i mes'ulesidir.

Madde 8- Cemiyetin sarfiyâtı, Heyet-i İdare kararıyla ve kâtibe-i mes'ûlenin imzasıyla icra edilir. Bütün Heyet-i İdare Azası, aza-yı tabiiyye kaydı vazifesiyle mükelleftir.

Madde 9- Cemiyetin umur-u hesabıyesiyle meşgul idare reisesiyle, kâtibe ve veznedardan mürekkep bir kasa heyeti olup, bu heyet idareye karşı mes'ul olduğu gibi, Heyet-i İdare azası da Kongre Heyetine karşı mes'ûldür. Cemiyetten vuku bulacak davet üzerine Kongre Heyeti, üç ayda bir kere ictima' ederek; hesabâtı tedkik eder ve muamelât hakkında izahat ister.

Madde 10- Cemiyet, indellüzüm (gerekirse) muvazzaf memurlar istihdam edebilir. Cemiyetin varidât ve sarfiyâtı lüzum görüldüğü zaman aza-yı faale ile tabiiyye toplanarak teberrü edecekleri ianeden ibaret olacaktır.

Madde 11- Lüzumunda Kongre kararıyla, nizamname tâdil ve tebdil edilebilir.

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, K. 28, G. 98, B. 98-1-a,b,c,d.

Sükûfezar

Hanımlara Mahsûs Malumat

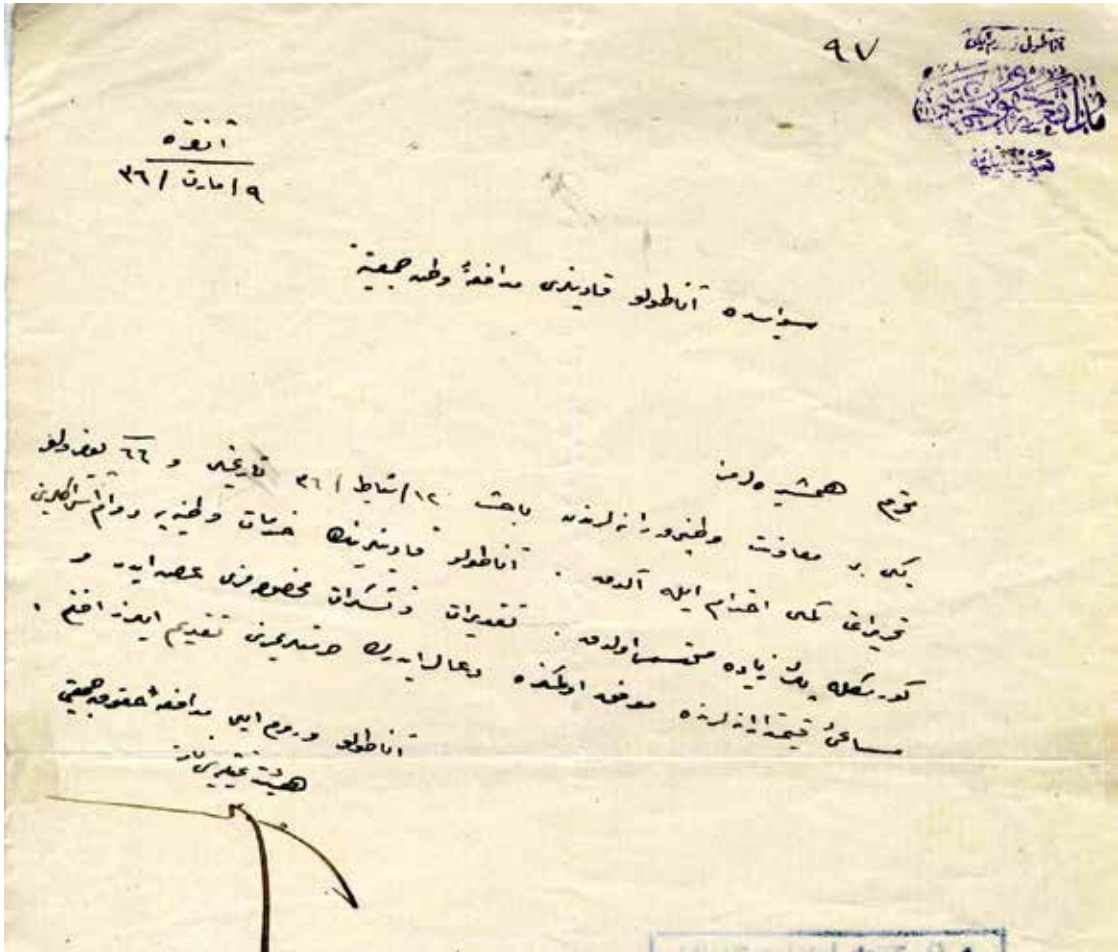
Mehâsin

Nisvân

Sivas'ta Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'ne
Muhterem Hemşirelerimiz

Yeni bir muavenet-i vatanperverânelerinden bahs 12 Şubat 36 tarihli ve 66 numrolu tahrirâtı kemal-i ihtiram ile aldık. Anadolu kadınlarının hidemât-ı vataniyeye devam-ı iştiraklerini görmekte pek ziyâde mütehasşis olduk. Takdirât ve teşekkürât-ı mahsûsamızı arz ider ve mesai ve kıymetdârânelerinde muvaffak olmanıza dualar iderek hürmetlerimizi takdim ideriz efendim.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Heyet-i Temsiliyesi Namına
Mustafa Kemal

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, Kutu 27, Gömlek 178, Belge 178-1.

Sivas'ta Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti Hey'et-i
Muhteremesi Reîse-i Âliyesi'ne

Lirâ-yı Osmanî aded 6,5	Gümüş para aded 962	Evrak-ı nakdiye aded 2790
Altıbuçuk aynen lira-yı Osmanîdir.	Dokuz yüz altmış iki guruşdur.	İki bin yedi yüz doksan guruşdur.

Muhterem Hanımefendi Hazretleri

Bu def'a irsâline inâyet buyurulan nizâmnâme'yi aldık. Emr-i âlileri üzere cemiyetimiz, leyle-i Berât'a müsâdif 3 Mayıs 36 Pazartesi günü müctemiân Mevlûd-ü şerif ile küşâd olundu. Ma'lûm-ı âlileridir ki burası köy halinde gâyet ufak bir kasabadan ibâret bulunduğundan nazara çarpacak derecede iane derç edilmemiş ise de karınca kadarınca fehvâsınca bu himmet şerefinden istifâde ümidiyle ve bâlâda gösterildiği veçhile iâne derç olunduğu ve cemiyetimizin mühr-ü resmîsi bulunmayıp burada bi-t-tabî hakkâk dahi olmadığından oraca bir mühür kazdırarak irsâliyle esmânının iş'âr buyurulması ve cemiyetimizi teşkil eden hanımların da esâmisi bervech-i zîr derç edildiği ma'rûzuyla Cenâb-ı Hakk din ve millet ve vatanımızı her türlü ekdâr-ı kevnîyeden ve istilâ-cûyâne hareketlerden masûn ve azâde buyurmasını temenni ve niyâzla teveccühât-ı ismet-penâhîlerinin bekâsını istirhâm eyleriz. Hanımefendimiz Hazretleri. 9 Mayıs 36

Anadolu Kadınları Müdâfaa-i
Vatan Cemiyeti Kangal Şubesi

Reise-i Evveli
Kaymakam Ömer Fuat Bey Kayın
validesi Ulviye

Kâtibe-i Mesûle
Hesnâ

- 1 Reise-i Evveli, Kaymakam Ömer Fuat Beyin Kayınvalidesi Ulviye
- 1 Reise-i Sâniye, Küçük Kangal Ağası Hacı Ağa haremi Elife Hanım
- 1 Veznedar-ı Şube, Yüzbaşı İsmail Efendinin haremi Necibe Hanım
- 1 Kâtib-i mes'ûle, Mekteb Muallimesi Hesnâ Hanım
- 1 Aza-yı Şube, Yüzbaşı Rasim Efendi haremi Feride Hanım
- 1 Aza-yı Şube, Ceza Reisi Şükrü Bey'in haremi Kamer Hanım
- 1 Aza-yı Şube, Hâkim Efendinin haremi Şaziye Hanım
- 1 Aza-yı Şube, Kaymakam Ömer Fuat Bey'in haremi Mürşide Hanım
- 1 Aza-yı Şube, Jandarma Yüzbaşısı Mekail Efendi'nin haremi Firdevs Hanım
- 1 Aza-yı Şube, Telgraf Müdürü'nün haremi Feride Hanım
- 1 Aza-yı Şube, Müdde-i Umumî (Savcı) Hamdi Bey'in haremi Edibe Hanım
- 1 Aza-yı Şube, Mal Muavini Tahir Efendi'nin haremi Nazife Hanım
- 1 Aza-yı Şube, Çerkeş Hasan haremi Emine Hanım
- 1 Aza-yı Şube, Zaim-zâde Hacı Mehmet Efendi'nin hemşire-zadesi Fatma Hanım

14

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, Kutu 28, Gömlek 59, Belge 59-1.

Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti
Sivas Heyet-i Merkeziyesine

Maraş felâket-zâdegânını kurtarmak üzere gerek kuva-yi milliye efrâd-ı hamiyetinden bir muâvenet-i naçizâne olmak üzere Sivas'ta Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti'nin delâletiyle Sivas Nisvan hamiyet-perverânından teberrû edilen mebâlîğ üç yüz on sekiz lira cemiyetin bir kıt'a tezkere-i mahsûsasıyla birlikte taraf-ı âliyelerine irsâl kılınmakla makbuzunun irsâli temennî olunur efendim. 15 Şubat 336

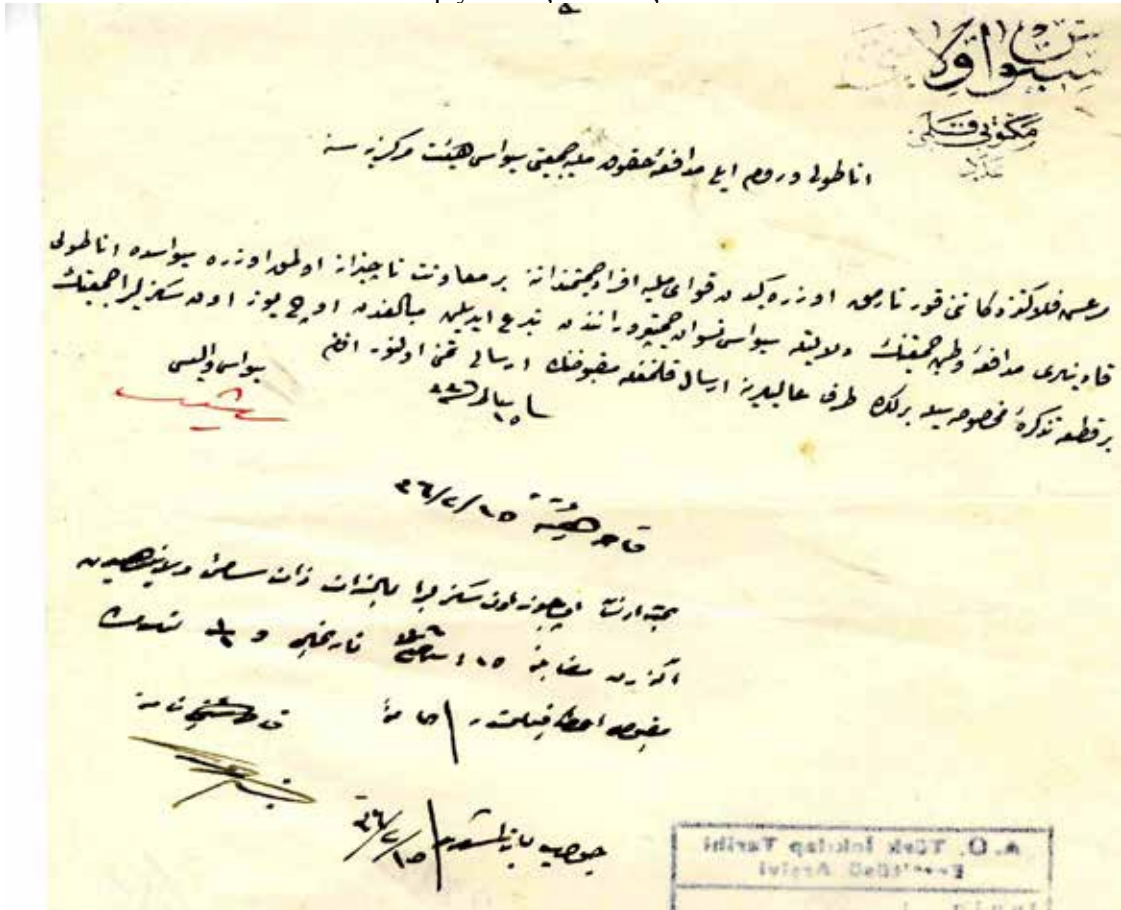
Sivas Valisi
Reşid

Kasa Heyetine 15/2/36

İtibarın üç yüz on sekiz lira bi-z-zât zat-ı sâmiyi vilâyet-penâhîden alınarak müzacere 15 Şubat 336 tarihli ve 1/1 temdi makbuzu itâ kılınmıştır. Minh.

Faâle Heyet-i Namına

Cevap yazılmıştır 15/Şubat/36

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, Kutu 20, Gömlek 17, Belge 17-

İrade-i Milliye, “Fransa Cumhuriyeti Fehimesi Reisi Mösyö Ponkaran’ın Zevce-i Muhteremeleri Madam Cenaplarına, Haşmetlü İngiltere ve İtalya Kraliçeleri Hazretlerine”, 2 Şubat 1336 (2 Şubat 1920), s. 2.

Kıbrıs'ta Bir Nene Hatun

Dr. Ayten Berkalp

Prof. Dr. Ulvi Keser
Kıbrıs Amerikan Üniversitesi / Girne

Asporça Melis Keser
Bilkent Üniversitesi / Ankara

Giriş

2. Dünya Savaşı Öncesinde Kıbrıs'ın Genel Durumu

Savaş öncesi dönemde de Rumların adanın statüsünün değiştirilmesi ve Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhak edilmesi yönündeki faaliyetleri devam eder. Enosis fikrinin ilk defa ortaya atıldığı 18 Ekim 1828'den tam 103 yıl sonra ilk ciddi Rum ayaklanması gerçekleşir ve Rumlar 21 Ekim 1931'de İngiliz idaresine karşı isyan başlatırlar. Bunun sonucunda Kıbrıs Valisi Sir R.Storss'a 12 Kasım 1931'de verilen olağanüstü yetkiler sonucu İngiliz İdaresi'nce uygulanan yaptırımlar sadece Rumları değil Türkleri de kapsar. Anayasa, Yasama Meclisi, Belediye seçimleri, siyasi partiler askıya alınır, basına sansür uygulanır, eğitim üzerinde sıkı bir denetleme başlar. Yunan ve Türk tarihinin okutulması kısıtlanır ve devlet büyüklerinin resimleri okul duvarlarından kaldırılır. İngiliz yönetimi okullara ve camilere Türk bayrağı asılmasını, 19 Mayıs ve 29 Ekimlerde bayram kutlamalarının yapılmasını, Türkiye'den kitap getirtilmesini, kitaplarda bulunan bayrak ve Atatürk resimlerini bile yasaklar.¹

“Okulla ilgili anlatabileceğim şu, daha önce de bahsetmiştim. Benim nesil Türk bayrağına, Türkiye'ye, işte Atatürk, İnönü, Atatürk devrimlerini çok yakından izledik çünkü Türk bayrağına hasretle büyüdük. Çünkü yasaktı ve bayrağı çekemiyorduk. Bayrak çeken öğrencilerden okuldan atılanlar oldu. Cumartesi ve Pazar gezilerimiz olurdu. Bizi sıraya dizerlerdi bizi, başta nöbetçi hoca kimse ve diğeri de kimse işte o. O zamanlar Dereboyu'nda hiç ev yoktu düşün bombos o yol ve kenarda Meluşa laleleri, kırmızı laleler olurdu. Bu lalelerin oralarda yürür, büyük bir tur atar, tekrar Girne yolundan dönerdik. Biz hep ısrar ederdik ‘Girne yolundan dönmeyelim de şu aradan dönelim.’ diye. Hep yolu uzatırdık, o yoldan değil de Türk konsolosluğu önünden yürümek isterdik hep konsolosluktaki Türk bayrağını görebilmek için. Böyle bir hasretle büyüdük. Dolayısıyla 1948'de ilk kez Türk öğretmen kafesi Hasene Ilgaz² ve İffet Halimoğlu başkanlığında geldiği zaman biz bayram yaptık çünkü her taraf bayraklarla ilk kez süslenmişti. Belki izin almışlardı (bayraklarla ortalığı süslemek için) bilemiyorum. Yerler Mersin dallarıyla ve bu benim en heyecanlı günümüdü. Mikrofondada konuşmayı açmış, ‘Ya İstiklal Ya Ölüm’ parolası ve daha ‘Kıbrıs Türk'tür Türk Kalacaktır.’ parolası bundan sonraki adımdı. O sırada pek yoktu bu parola çünkü biz Kıbrıslıyız ve Kıbrıs'ta Rumlarla beraber yaşıyoruz. Eğer Kıbrıs'ı İngilizler terk edecekse Türkiye'ye versinler, yani böyle bir görüş vardı bizde. Nitekim EOKA da 1955 yılında o şekilde çıkmıştı. Sözde Rumlar da Kıbrıs için bağımsızlık istiyorlardı ve biz de Türk Mukavemet Teşkilatı'nı, ayrıca 9 Eylül, Karaçete veya Volkan teşkilatlarını kurduk sırf savunma amaçlarıyla. Rum'a karşı bizi korumak istediler çünkü o sırada Rumlar ilk İngilizlere, sonra Türklere saldırdılar. Çünkü İngilizler de Rumlara karşı bizi sürdü ileriye. Ben anımsıyorum bütün auxiliary (yardımcı) polisi, yardımcı polisleri bu tip görevlere hep Türkleri aldılar, gönüllü Türkleri aldılar ve yemin ettirdiler. Ben de birkaç yıl sonra, 55 yılıydı galiba ve babam emekli oldu bir sebepten ötürü. O emekli olur olmaz ben de sırf babam emekli oldu, biraz yardımım olsun diye woman

¹ TMT Limasol kadrosundan merhum Mehmet Y. Manavoğlu ile 25 Ağustos 2004 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

² Hasene Ilgaz, “Kıbrıs'tan İntibalar”, Kıbrıs Meselesi ve Türkiye, İstanbul, 1954, s. 39-42. Hasene Ilgaz, Kıbrıs Notları, İstanbul, 1949, s. 62.

(kadın) polis yazıldım. O sırada hiç kadın polis yok. Hâlbuki Rum tarafı (EOKA'yı kastediyor.) hep kadınlar sayesinde silahları kaçırıyorlar ve getiriyorlar ve o şekilde Sampson ve adamları yakalanmıyorlar veya hastanede hemşireler Sampson'a yaptıkları gibi yardım ediyor, çarşafı bağlayıp ip yapıyorlar. Yorgacis³ ve Sampson örneğin bu şekilde iki defa hastaneden kaçmış. Dolayısıyla ben de öyle bir şey yapabildim ve bu işi bir yaz ancak yapabildim çünkü babam karşıma dikildi. Barikatlarda arabaları durduruyor, bunları check (kontrol) ediyor, üst baş yokluyor, bir kadının araması gerekli o tip şeylerde veya bir köy basıyoruz. Orada araştırma yapılacak ve biz de bulunuyoruz. Sonradan baktım herkes yazılıyor. Sonradan Bakan olan arkadaşlarım vardı İstanbul'a giden, Ankara'da okuyan arkadaşlarım falan herkes yardımcı polis yazılıyor. Ben niye yazılmayayım? Babam polis, bunda ne kötülük var ama babama söylemeden Kraliçe'ye yemin ettik. Gene ben Kıbrıs'tayken İngiltere'den Mss. Taylor diye bir izci hocası gelerek Kıbrıs'ta izci teşkilatını kurmuştu Türkler, Ermeniler, Rumlar arasında çünkü bu 3 okul vardı. Belki İngiliz okulları vardı veya Amerikan Okulu ayrı olarak. Larnaka'da da vardı erkeklerin okulları. Yazın izcilik kampları yapılır, biz 2 Türk çadırı, 2 Rum çadırı, 1 Ermeni çadırı şeklinde başta hocalarımız da olmak üzere böyle kamplara girer, orada da çeşitli müsabakalar, çeşitli yarışmalar, koşullar yapardık. Koşularda birinci gelirdim, eskiden beri meraklıydım çünkü koşulara. Düğünler, shareknots vs. onları öğrenmiştik. Bir de iz sürme, sonda mektubu bulma vs. bu konularda biz çok iyiydik ve daima birinci geliyorduk. Ödüller almıştık. Bir seferinde izci günleri yapıldı. Valinin konağında yapıldı ve ben anımsıyorum izcilikle ilgili Bayan Baiden Powel izcilik liderinin hanımıydı ve izcilik lideriyle ilgili küçük bir şiir yazmıştım iki kıtalı. Müzik hocamız Jale Hanım da bestelemişti. Biz o şarkıyı söyleyerek orada da bir derece almıştık. Valinin elinden, hanımının elinden zannediyorum ödüllendirilmişti. O şiiri çok az hatırlarım. 'Mavi gökte parladıkça eşsiz bir güneş. Güneş şeklinde gök ve sarı bir şey vardı. İşte Powel en büyük liderimiz.' şeklinde bilmiyorum. Bir orada böyle bir şiir yazdığımı anımsıyorum. Bir de Lise 1'de 'Türkiye'de en heyecanlandığımız günü şiir şeklinde yazın.' demişti Türkçe hocamız ve ben heyecan deyince benim aklıma 1948'deki ziyaret (Hasene Ilgaz liderliğindeki öğretmenlerin Kıbrıs ziyareti), bayraklar, Mersin dalları gelmişti. 'Ya İstiklal Ya Ölüm ve İstiklali' ben o zaman yeni öğreniyordum ne anlama geldiğini. Biraz da destanımsı şeklinde 1,5 sayfa yazmıştım ve zorlandığımı hatırlıyorum. Kafiye, ağıdalı, hem Türkçemiz ağıdalı hem serbest vezin değildi. Dolayısıyla zorlandığımı anımsıyorum uygun bir kafiye bulmak için. O benim ilk ve son denemem oldu, 100 aldım elbette. Çok hoştu, bilmiyorum şimdi hiç hatırlamıyorum neler olduğunu, olayı hatırlıyorum, bayrakları vesaire, bayrak hasretimi."

İngilizlerin bu davranışının arkasında İngiliz idaresinin özellikle Kıbrıslı Türkleri sindirmeye yönelik olarak planlı bir girişimi söz konusudur.⁴ İngiliz idaresinin 'böl ve yönet' politikasına ve sistemli olarak Türklük duygusunun ortadan kaldırılarak Kıbrıs Türk toplumunun İslamlaştırılması çabalarına özellikle gençlerin tepkisi yavaş yavaş da olsa kendisini gösterecektir.⁵ İngilizlerin Kıbrıslı Türkleri Türkiye'den uzaklaştırma çabaları sonraki yıllarda da devam edecektir.⁶

"...Babam polis komutanıydı Limasol'da.⁷ Babam Kuklalı (Sakaryalı), ilkokulu Baf/Kukla köyünde orada bitirmiş 12 yaşında. Sesi güzelmış, camide ezan okuturlarmış kendisine. Bir yıl devam etmiş orada ve ondan sonra. Sayın Denktaş'ın dedesi benim büyükannemle evlenmiş. Kocası vefat etmiş Kıbrıs dışında, 3 kız çocuğuyla beraber kabul etmiş adam bunu, annem, küçük ablası ve ablası. Babam Lefkoşa'ya okumaya gelmek istemiş, teknik okula gelmek istemiş, tarım okuyacaktı... Bu sefer de savaş başladı 2. sınıftayken. Okul önce kapatıldı ama uzun süre kapatamadılar ve okul bile Mağusa'dan Larnaka yoluna giden 4.5 kilometre uzakta, Mağusa dışında

3 Polikarpus Yorgacis EOKA teşkilatı içerisinde aktif görev almış, 16 Ağustos 1960'da kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nde İçişleri Bakanı olarak görev yapmış, 21 Aralık 1963 sürecinde adada yaşayan bütün Kıbrıslı Türkleri ortadan kaldırmak üzere hazırlanmış olan Akritas Planı denilen katliam planını hazırlamış kişidir. Yıllar sonra kendi iç çatışmaları sonrasında Kıbrıs'ta kendi adamları tarafından arabasının içinde suikaste kurban gitmiştir.

4 TMT Limasol kadrosundan merhum Macit Aydınova ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

5 Erol Atabek, "Suphi Benli", Kıbrıs Mektubu Dergisi, Ankara, Temmuz 1997, Cilt 10, No.4, s.26-28.

6 Kıbrıs Konsolosluğu'nun 14 Eylül 1938 tarihli raporu. BCA.030.10.124.887.3. BA.030.10.130.28.19.

7 Ayten Berkalp'in babası Salih Bey 1900 yılında Sakarya olarak bilinen Baf'ın Kukla köyünde ve fakir bir Kıbrıslı ailenin çocuğu olarak doğmuştur. Babası Salih Bey sesinin güzel olması nedeniyle Tarım Meslek Okulu'ndan arta kalan zamanlarında camiye gider ve orada ezan okur. Böyle olunca da babası onun camide görev yapmasını ve muezzin olmasını çok arzu eder; ancak Salih bey bambaşka bir yol seçmiştir kendisine.

çıkarıldı, tüm aileler köylere gitti. O zaman gitme gelme çok zor babam da bize oralardan bir çiftlik buldu bağları olan, bir yere biz, ikinci yere mahallede karşımızdaki aileyi üçüncüye onların ailesini derken 4 aile bu şekilde yan yana yerleştik. Rumlar çıktılar ve buraları bize para karşılığı kiraladılar. Çıktığımız zaman böyle yokuşun üstüne orada da okulumuz vardı. 4.5 mildi. Demek ki kilometre olarak biraz daha fazlaydı ve o uzaklıktaki okula çıktığımızda oradan biz Mağusa'nın Almanlar ve İtalyanlar tarafından bombalandığını görebiliyorduk savaştayken, 2. sınıftayken. İtalyanlardı daha çok bombalayanlar ama Almanlar da bombalıyordu. İtalyanlar Akdeniz'de yakın oldukları için onlar daha fazla bombalıyordu. Savaş zamanı gene Hint askerlerin geldiğini anımsıyorum. Hatta babam rütbesinde yüzbaşılardan eve bize yemeğe geldiğini anımsıyorum. Annem genellikle babamla kalıyordu ve hayret herhalde deniz tarafından daha yakın olduğu için daha önce duyuyordu bomba uçaklarını ve kaç kere babama telefon ettiğini anımsıyorum. Arada bir biz de giderdik çünkü düşman uçakları geldi diye, birkaç kez annemin babama uçaklar geldi diye haber verdiğini ben kulaklarım ile duydum, daha şeyler çalışmadan, yani sirenler çalmadan fark edebiliyordunuz çünkü İtalyan uçakları daha değişik geliyordu diğer İngiliz uçaklarına göre. Limanımız vardı ve limanımızı bombalıyorlardı. Yani Lefkoşa'da uçak alanını, Mağusa'da ise limanı bombalamak istiyorlardı çünkü İngiliz askerleri gemilerle geliyorlardı. Orada evimizin olduğu yerde işte bağlar vardı böyle, asmalar vardı Ve bir sabah, ben işte orada öğrendim dolma yapmasını. Şöyle şöyle sarıyorsunuz ince ince ve İngiliz askerleri geçiyorlar böyle ve her taraf İngiliz askerleri ve İngiliz askerleri geçiyordu biz de dolma yapıyorduk, 'Nedir bu yaptığınız?' diye sordular biz de bir Türk yemeği olduğunu söyledik.⁸ 'Peki tadabilir miyiz?' dediler. 'Tabii bekleyin, beklerseniz tabii ki tadabilirsiniz.' edik. Sonra onlara da ikram ettik. O günlerin hatırası olarak ben şimdi hala daha çok güzel dolma sararım o günlerin hatırası olarak."

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından o güne kadar İngiltere'de askere yazılmak isteyen Kıbrıslıların askere alınmalarına müsaade etmeyen ve reddeden İngiltere, artan asker ihtiyacını karşılayabilmek için bu kuralları 'riske atarak' Kıbrıslıları da askere almaya başlar.⁹ Bütün dünyayı kasıp kavuran 1929 ekonomik buhranından harap çıkmış adada tarım ve hayvancılıkla geçinmeye çalışan, bazıları da özellikle Lefke bölgesindeki madenlerde çalışan insanlar büyük bir yoksulluk ve sefalet içerisindeydiler.¹⁰ Bu sıkıntılı dönemde İngilizlerin Türk ve Rum gazetelerine verdikleri ilanlar adada yaşayanlar için başlangıçta en azından ekonomik anlamda tam bir kurtarıcı gibi gelir.¹¹ Büyük oranda işsizlik ve ekonomik sıkıntılara karşı koymak gibi sebeplerle askere yazılmalar söz konusu olurken özellikle maden işinde çalışan bazı Kıbrıslı Türk ve Rumların faşizme karşı koymak ve olası bir Alman işgali karşısında adada hayatın çok daha çekilmez olacağı yönündeki kaygıları da ön plana çıkar. 30'lu yıllardaki Lefkoşa ise gerek sosyal hayat ve gerekse imkânlar bağlamında bugünküyle kıyaslanamayacak kadar kötü bir durumdadır.¹² Bu şartlarda insanların ekonomik olarak rahatlayabilmek amacıyla asker yazılmaktan başka seçenekleri de kalmamaktadır.¹³ Bu şekilde askere yazılan Kıbrıslı Türkler 'General Pack Transport' adı verilen genel yük taşımacılığı işinde çalıştırılmak üzere katırcı ve kazmacı olarak geri cephelerde görev alırlarken muharip ve asıl güçler de ön cephelere gönderilir.¹⁴

"...Dr. Burhan Nalbantoğlu bir gün hatırlıyorum ben 3. sınıftaydım ve bana sordu 'Ayten voleybol oynar mısın?' dedi. Ben daha 3. sınıftayım, ilkokul 3. sınıftayım ve daha o sıralar ilkokullar arası voleybol karşılaşmaları yok. 'Ben pek bilmiyorum efendim.' dedim. 'Haydi bakalım.' dedi ve gidip bir top getirdi ve bana 'Haydi bakalım.' deyip bir top attı. Tabii evde, mahallede falan top oynuyordum ama o kadar hızlı geldi ki top ellerimin üzerinden geriye gitti, bana nasıl voley-

8 Bu dönem Ayten Berkalp ve ailesinin İngiltere'nin savaş kısıtlamaları nedeniyle üzümlü ekmek yedikleri bir dönem olacaktır.

9 CO.67/297/9 Notice W.Calder, 3.2.1939'dan aktaran Jan Asmussen, "The Cyprus Regiment:Greek and Turkish Cypriots in a Joint Military Force", Journal of Cyprus Studies, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Special Issue 26/27, Volume 10, Cilt 2004, s. 141.

10 CY/19614 sicil numaralı Ali İbrahim Yaran'dan aktaran Mehmet Ali İzmen, İkinci Dünya Savaşı ve Kıbrıslıların Katkısı, Ankara, 2005, s. 61.

11 Ahmet C. Gazioğlu, İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II, Enosis Çemberinde Türkler,1996, Lefkoşa, s.321.

12 Hüseyin Özdemir, Kıbrıs'ta 60 Yıl, Volkan Yay., Şubat 1997, İzmir, s.20. Fikret Demirağ, Şu Müthiş Savaş Yılları,Kültür Yay., Lefkoşa, 1999, s. 9.

13 Hasan Yücelen, Akıncılar (Luricina) Türklerinin Yüz Yıllık Varoluş Mücadelesi, Lefkoşa, Mart 2006, s. 80.

14 12 Mart 1911 Baf doğumlu Hüseyin Seyitali Eyiç'ten aktaran Zarfı Soybay, Kenan Bahçeci, İbrahim Denizler, Dinçer İzcan., Kıbrıs'ta Yaşlıların Anıları,1992. KTMA.TK.061.1951.

bol oynanacağını ilk Dr. Burhan Nalbantoğlu öğretti. ‘Ablanlar çok güzel top oynuyorlar, hele büyük ablan.’ dedi.¹⁵ O zaman daha bilmiyordum voleybolu. Şimdi voleybol ayaklar yan yana oynanıyor; ancak o zaman bir ayak önde, bir ayak arkada oynanıyordu ve bana nasıl voleybol oynayacağımı Dr. Burhan Nalbantoğlu öğretmenim olarak öğretti. Üçüncü sınıfta Limasol’a gittiğimde ilk büyük romanımı okudum yalnız başıma. Ablamlardan aldığım bir kitap ve bana çok büyük bir kitap gibi geldi. Sonradan gördüğümde incecikmiş ve Vala Nurettin’in bir kitabıymış. İsmi beğenmediğim için romanın, Hayatımın Erkeği miydi neydi böyle bir şeydi adı romanın. Utanıyorum da hem okuyorum, biri görürse şimdi ‘Ne oluyorsun?’ diye yatağın altına girdim ve bir haftada her gün bir saat, iki saat okuyarak sıcaktı hava ancak mermer soğuk ve serin ve gayet güzel bir ortamda hiç kimse rahatsız etmeden o kitabı bitirdim. Ondan sonra tarihi kitaplar vardı. O şimdiki Hürrem Sultan, Turhan Sultan, Hürrem Sultanların böyle küçük yaşamlarıyla ilgili, Kanuni’nin yaşamıyla ilgili küçük hikâyeleri ben okur, okula gittiğim zaman da kızlara anlatırdım çünkü evde onlara anlatamıyoruz ya okulda onlara anlatırdım. Bu şekilde çok erken kitap okumaya başladım. 3. sınıftayken yazardım kimden hangi kitabı aldığımı, kitabın adını vs. o zaman ve 2.000 kitap okumuştum. Kimin evine gidersem oradan o kitapları alıyor, okumaya çalışıyordum. Bizim ebenin dahi evinden kitap aldığımı, okuduğumu anımsıyorum ama ne kitaplar vardı o zamanlar. Mesela Muazzez Tahsin Berkant, Mefrur Ayırok’u hatırlıyorum, Mükerrrem Kamil Su’yu hatırlıyorum. Vala Nurettin, Reşat Nuri’nin, Ömer Seyfettin’in hikâyeleri vardı. Mesela ben hatırlıyorum Orta 3’te Türkçe imtihanına giderken kapıda herkes bir şeyler çalışıyordu. Ben hatırlıyorum elimde Matmazel Noraliya’nın Koltuğu diye felsefi bir kitap vardı. Peyami Safa’nın kitabıydı ve ben onu okuyordum. Ağır da bir kitap. Başka da kalmamış kitap çünkü hepsini okumuş bitirmişim.

Kıbrıs’ta Yeraltı Faaliyetleri Ve Türk Mukavemet Teşkilatı

İkinci Dünya savaşı sonrasında 21 Kasım 1949 tarihinde BM’ye müracaat eden Yunanlar adanın ilhakını talep eder ve 15 Ocak 1950 Pazar günü¹⁶ Kıbrıs adasında Makarios’a göre “Neticesi önceden belli olan” bir plebisit yaptırırlar. Seçime katılan toplam 224.700 seçmenden 215.108’inin (%96’sı)¹⁷ lehte kullandığı oylarla Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhakı sonucu çıkar; ancak Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhakını sağlamak amacıyla Rumların başlattığı taşkın hareketlere karşı sert tedbirlerin alınacağını duyulması üzerine Rumlar ada sathında 12 Ağustos tarihinden itibaren protesto ve grevlere başlarlar. Neticede 17 Aralık 1954’te BM Genel Kurulu 8 çekimser oya karşılık 50 oyla Kıbrıs meselesinin şimdilik görüşülmemesi kararına varır.¹⁸

“İki tane voleybolcu arkadaşım vardı ki bu resimlerde hep yan yana. Ben ortada ve bir tarafımda Alem, bir tarafımda Deniz. Alem’in annesi Ankara’da çok meşhur bir terziydi. Adnan Menderes’in hanımı Berrin Hanım’ın elbiselerini diken bir terziydi. O vesileyle Atatürk’ün Etnografya Müzesi’nden Anıtkabir’e taşınması esnasında biz Ankara’ya gitmiştik. İzci olarak ben de törene katılmıştım ve Türkiye’de o kızın annesinin dikiş atölyesinde Berrin Hanım’la tanışma fırsatını bulmuştum. Kıbrıslı olduğumu duyunca ‘Ay Kıbrıslı mısın?’ diye biraz da konuşmuştuk. Sınıfın veya okulun en iyilerinden olunca, boyunuz bosunuz olunca katılıyorsunuz tabii böyle törenlere... Biliyorsunuz lise 1, 2, 3 ve bir de 4’de lise bölümünde askerlik dersi vardı ve Kıbrıslılar Türk uyruklu olmadıkları için bu derse girmekle mükellef değildiler. Hatta girmemeleri gerekliydi. Sanki gizli bir şey mi söyleyecekler de biz de öğreneceğiz? Ben girdim bu derse ve çok da memnunum. Lise 2’de hocamız Turgut Sunalp¹⁹ Binbaşı veya Yarbay o arada bir görevde idi

15 Özellikle 1942-1943 döneminde ve İkinci Dünya Savaşı henüz sonuçlanmamışken Letafet ve Kıymet Salih kardeşler Mağusa’daki Türk Kulübü’nün isteği doğrultusunda bir tiyatral faaliyet gerçekleştirmek amacıyla hummalı bir çalışmanın içine girmiş durumdadırlar. Sahneleyecekleri oyun ise Akın’dır. Bu tiyatro oyunu dışında farklı ailelerden kızlar da çeşitli halk dansları gösterileri yapmak üzere ailelerinin de izniyle hummalı bir çalışmaya girişmiş durumdadırlar.

16 Suat Bilge, Le Conflit De Chypre Et Les Cypriotes Turcs, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., Ankara, 1961, s. 31.

17 Achille Emilianýdes, Histoire De Chypre, Paris, 1963, s. 109.

18 Kıbrıs’taki İngiliz idaresi tarafından basılan yıllık rapordan (Annual Report) istifade edilerek hazırlanmış 3 yıllık değerlendirme raporu. Government of Cyprus, Review of Events In Cyprus 1955-1957, Lefkoşa, 1958.

19 16 Ağustos 1960 tarihinde Kıbrıs Cumhuriyeti resmen kurulduktan sonra 650 kişilik Kıbrıs Türk Kuvvetleri Alay Komutanlığı da Kıbrıs’a gelir. Adada bugüne kadar en uzun soluklu görev yapan bu birliğin ilk komutanlığını da Kur. Alb.

ve hiç unutmuyorum 1960 da mı yok 1960 değil, ben okulu bitirmeden. Ama ben daha gelmemiştim Kıbrıs'a çünkü ben ihtilalden ötürü birkaç ay kaybetmiştim. Eylül dönemi mezun olacaktım, Kasım'da mezun oldum ve geldiğimde Turgut Sunalp'i burada buldum. Hiç unutmuyorum Turgut Sunalp'in nişanlandığını duyduğumuzda sınıfa girerken tahtaya iç içe iki tane alyans yüzük çizmiştik ve mutluluklar dilemiştik kendisine. Hiç unutmuyorum o sınıfa girerken ben sınıf kaptanıydım mesela ve 'Rahat! Hazır ol! Dikkat!' çekiyorum ve herkes ayağa kalkıyordu. Ondan sonra oturuyorduk. Bunu sadece askerlik dersinde yapıyorduk. Kıbrıs'a geldiğimde ise onu ziyarete gittim, kucaklaştık yeniden. ”

Adada Rum tedhiş faaliyetlerinin artış göstermesiyle birlikte 19 Aralık 1954 tarihinden itibaren polis tarafından bazı ilave emniyet tedbirleri alınır. Umumi yerlerde beşten fazla insanın bir araya gelmesi yasaklanır. Bu şekilde toplananların polis gücüyle dağıtılacağı, her türlü silah, taş, sopa gibi maddelerin taşınmasının, bulundurulmasının yasaklandığı, aksine davrananların en az üç yıl hapis cezasına çarptırılacakları duyurulur.²⁰ Ancak bütün bunlar bir sonuç vermez ve adada EOKA terör örgütünün kuruluş süreci hızlandırılır. Yunanistan'ın büyük desteğiyle 1955 yılı ortalarında kuruluşunu tamamlayan EOKA (Ethniki Organosis Kibriyon Agoniston)²¹ tedhiş örgütünün siyasi lideri Makarios, askeri lideri ise Yunanistan iç savaşı sırasında “X” kod adıyla bir yeraltı örgütü kuran ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra örgütü aşırı uçta partileştiren George Grivas'tır.²²

“Çamlica Kız Lisesi'nde hem voleybol, hem basketbol, hem atletizm, Atatürk koşuları şampiyonuydum, ayrıca uzun atlama. Spor salonunda, galiba kızlarda şimdi unuttum da yüksek atlama 1.40'a çıkmıştım çünkü onun kompetanı değildim. Benden sonraki Fenerbahçeli arkadaşım ilk defa 1.41'le rekor kırmıştı. Fenerbahçeli Caner bakın onu da anımsıyorum. Başka hangi branşlarda çalıştım? Küreğe Fenerbahçe'de başladım, dolayısıyla orada kürek yoktu. Onun için tekrarlıyorum belki, geçen sefer söylememiştim. Sene sonunda atletizm şölenleri yapılyordu İnönü (Mithatpaşa) Stadyumu'nda. Ben Çamlica'nın bütün sporcularını Fenerbahçe'ye aldım. Mesela Sevgi atletizmde Fenerbahçe'de oynadığımız sürede koşuda birinci geldi, sonradan yüksek atlamada rekor kıran. O herhalde bizle okumamıştı. O sonradan bize katılmıştı. Çiğdem diye bir kız arkadaşım vardı. O da benden bir sınıf aşağıdaydı çok çalışkan bir kızdı. O da iyi bir koşucuydu. Ben 3 numaraydım 4 x 100 koşusunda ve Sevgi son koşucuydu, ben ondan bir önceydim. Başka 1. koşucu ve diğer ikisini pek hatırlamıyorum, 3 kişi hatırlıyorum Sevgi, Çiğdem ve ben. Dördüncüyü hatırlayamadım ve dediğim gibi biz hem voleybol hem basketbol, bir sene sadece voleybolu altı yılda bir kez veya bir maç Kandilli'ye verdik bir tek maç.

Bu noktada Cumhuriyet gazetesinde Halit Deringör tarafından kaleme alınan Ayten Salih Berkalp'le ilgili “Jeanne d'Arc” başlıklı yazıyı okumakta fayda var,²³

‘Kim bu Jeanne d'Arc? Halk kahramanı değil, sporcu bir kahraman. Sık sık yarattıklarımız gibi de değil ama tarihin derinliklerine gömülmüş ve unutulmuş. Yıl 1956, Fenerbahçe; Çamlica ve Erenköy liseleri öğrencilerinden kız basketbol takımı kuruyor. Bir ilke imza atılıyor. Koçları da Dr. Önder Dai ve gelişmelerde yardımı büyük oluyor. Kurulan bu takım ilk çalışmalarında

Turgut Sunalp yapacaktır. Alb. Sunalp Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmadan önceki süreçte de müzakereler devresinde aktif olarak görev yapmış ve Türkiye'yi temsil etmiştir.

20 BYGM., “Kıbrıs Meselesi”, Ankara, Aralık 1954, No. 253, s. 105.

21 Charles Foley, Guerrilla Warfare and EOKA Struggle; General Grivas, Longman yay., Londra, 1964, s. 109

22 KTMA, EOKA Bildirileri Dosyası No.1318 ve 1319.

23 Aynı yazı çerçevesinde ilgili web sitesinde Ayten Salih Berkalp'in adının yaşatılması bağlamında “...Ayten Salih Spor Salonu; Sonda söyleyeceğimi başlıkta söyledim. Meramım budur. ‘Türkiye’de Kadın Olmak’ konulu tartışma açıldığı zaman haklı olarak ‘Bu ülkede kadınlara değer veren ilk spor kulübü bizdik.’ deyip öne fırlayan Fenerbahçe camiası tarihinin en başarılı kadın sporcusu Ayten Salih şahsında bütün kadın mensuplarına aslında gecikmiş bir jesti çok görmesin artık. Yeni yapılan kompleksin içerisinde yer alan iki salondan birisini Fenerbahçe’yi Fenerbahçe yapan kimsenin adını anmadan ‘kurumsallık, kapitalizm ve reklâm’ üçgeninde yitirdik. Bari öbür salonu kurtaralım. Taraftar, yönetim, eski ve yeni sporcular olarak bir ayağa kalkılsa olur bu iş. Aslında sadece kadın taraftarlar / kongre üyeleri uğraşsa o bile yeter. Uğraşırlar mı? İnşallah. Zira öyle ya da böyle bu işin olması için iki önemli neden var. Birinciye geleni Fenerbahçe tarihine dair bilgimizin ve saygımızın, gaipten gelen ‘Uyduyum hazır olan sponsora, maneviyat niyetine.’ sesleri eşliğinde, her gün biraz daha toprak altına gitmesi. Aslında Lefter vefatıyla bile bu konuda büyük bir ders verdi. Tarih denen şeyin sadece kağıt üzerine senelerin ve skorların kaydedilmesinden ibaret olmadığını, insanların arasındaki bağı nasıl da güçlendirdiğini gösterdi. Fenerbahçe camiası Lefter’in bıraktığı yerden devam ederek büyük bir işe daha imza atabilir. Sürekli terennüm edilen ‘Güzel Geçmişe Özlem’ şarkılarının bir nebze de olsa gerçeğe dönmesi sağlanabilir...” Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan Jeanne d'Arc başlıklı bu makaleyle ilgili kupür Sayın Ayten Salih Berkalp'in özel arşivinden alınmıştır. Ayrıca bkz. <http://12numara.org/yazar/7/papazin-cayiri-183/Ayten-salih-spor-salonu>

kondisyonlarının artması amacıyla Fenerbahçe erkek yıldız takımıyla beraber çalıştırılıyor. İlk yıl İstanbul şampiyonluğunu kazanıyorlar. İşin en ilginç yönü aynı takım oyuncuları aynı zamanda voleybol oynayıp onda da şampiyon oluyorlar. Bu maçlarda takımın kaptanı esmer, yürekli, adaleli bir genç kızdır. Basketbolda 25 sayı yaparak Türkiye’de kişisel rekor kırıyor. 1957 yılında Fenerbahçe bu dalların dışında bir kürek takımı kuruyor. Yine takım şampiyondur ve kaptan da yine aynı genç kızdır. Sonra atletizm takımı kuruluyor ve yine aynı genç kız sokak koşusunda birinci oluyor. Bu genç kız değil Türkiye’de, belki de dünyada ilk komple sporcu unvanına sahip oluyor. Bütün bu sporları yaparken aynı zamanda Tıp Fakültesi öğrencisidir. Atatürk’ümüzün istediği gibi sağlam vücudunda sağlam kafaya sahiptir. Bu genç kız okulunu bitirdikten sonra ülkesi olan Kıbrıs’a, Limasol’a dönüyor. Kısa bir süre sonra da Londra’da reanimasyon ihtisasını yapıyor. Bu sıralarda Kıbrıs’ta ortam iyiden iyiye gerginleşiyor. Genç kız hemen vatanına, Limasol’a dönüyor. Gerginleşiyor. Genç kız hemen vatanına, Limasol’a dönüyor. Çatışmalarda yaralanan mücahitlere yapılan ameliyatlarda bulunuyor. Onlara yapılan gayri insani davranışlar karşısında isyan ediyor. Ama Rumlar, böyle bir narkozitöre ihtiyaçları olduğundan ses çıkarmıyorlar. Büyük şöhret yapan bu genç kız, doğal olarak Makarios’un da büyük ilgisini topluyor. Genç kıza yakın kişilerden bir takım bilgiler topluyor. Onu, bulunduğu hastaneden alarak kendi malikânesinde görevlendirmek istiyor. Ama genç kız, hekimliğinden ve insanlığından hiç ödün vermiyor. Bu nedenle 20 Türk hemşire ve sağlık personeli oda hapsine alınıyor. Kıbrıs harekâtından sonra onu KKTC Sağlık Bakanlığı Müsteşarlığı’nda görüyoruz. Verdiği çabalarla Kıbrıs’ın bir numaralı insanı oluyor. Herkesten saygı ve sevgi görüyor. Şimdi sporun Jeanne d’Arc’ı emekli. Ama böyle bir insan nasıl emekli olabilir? Nasıl mücadeleden ayrı durabilir? Kıbrıs’ta federe hükümet bu değerli sporcuyla ve mücadelecisi insanı bırakmıyor. Kamu hizmetleri yapan dört üyeden oluşan komisyona başkan yardımcısı seçiyor. Tayinler bu dördünün önerisi doğrultusunda yapılıyor. İşte bu, sporun Jeanne d’Arc’ının adı, Ayten Salih Berkalp, namı diğer Arap Ayten. Kısa bir süre önce Kıbrıs’ta, bu kahraman insan için bir gece tertipledik. Merasimde, Fenerbahçe’de ter döktüğü takımların formalarını giydirdik. Bizlere teşekkür ederken sicim gibi gözyaşlarının formasına döküldüğünü gördük. Meğer kahramanlar da ağlarmış...’ Halit ağabey’in yazısı üzerine söz olmaz ama bir kaç kısa cümle yazacağım için beni affetsin. ‘Fenerbahçe sevgisinin adı konamaz.’ cümlesini dört bir yana yazmaktan kolay şey yok. Hepsini otuz küsur klavye vuruşu ama Fenerbahçe sevgisini dünyalara sığdıramayan Ayten Salih’in adını salona verip, sözü eyleme dökmek de kolay olmalı bizler için. O salona Ayten Salih’in adı verilmeli, orada oynanacak ilk kadın basketbol maçının hava atışını efsane kaptan yapmalı.”

Ayten Salih Berkalp yıllar sonra Fenerbahçe ve Fenerbahçeliliğiyle ilgili olarak çok hoş sözler de sarf edecektir;²⁴

“Biz sadece voleybol oynamaya gelmedik Fenerbahçe’ye. Atletizm, yüzme, kürek, basketbol ne varsa hepsinde varız. Teşvik Turnuvası’nda bütün maçları kazanarak galip olduk. Bunu gören kulübümüz Bulgaristan’dan antrenör getirdi. Sonra Darüşşafaka’dan Alaattin Hoca geldi. Sonra bu şekilde 1960 yılına kadar şampiyon olduk. Onlara ‘Yarın Türkiye Şampiyonluğu maçına çıkıyoruz. Başımızda bir yönetici Sedat Bayur ve antrenörümüz var. Kimsesiz çocuk yurdunda kalıyor ve kendimizi kimsesiz hissediyoruz. Eğer maçımıza birkaç yönetici gelmeyi lütfederse çok mutlu olup, kendimiz yalnız hissetmeyeceğiz.’ cümlelerini yazdığım bir telgraftı. Maç günü uzaktan yöneticilerimizi getiren 3 tane Mercedes gördüm. Şimdi bile anlatırken heyecanlanıyorum. Hepimiz ağlıyorduk. Şu an yine ağlıyorum ve o heyecanı yaşıyorum. Fenerbahçe taraftarı gibi bir taraftar kitlesini dünyanın hiçbir yerinde bulamazsınız. Kıbrıs’ta çok Fenerbahçeli vardır. Bu kötü günlerin altından kalkacağımıza inancım sonsuz. Çamlıca Kız Lisesi’nde okudum. 1951 yılında lise birdeydim. İki erkek kardeşim vardı. Onları da ailem Haydarpaşa Erkek Lisesi’ne göndermişti. İki kardeşim de Fenerbahçeliydi. Özellikle bir tanesi tam bir tutkunduydu. Her gün futbol oynar. Maçlara gider, Lefter ne söylemiş, Mehmet Ali ne söylemiş gelir duyduklarını anlatırdı. Zaten Anadolu yakasında olup da Fenerbahçe’yi tutmamak mümkün değil, değil mi? Lisede spor yapıyorduk. Spora önem verilen bir dönemdi, ‘Üniversitede spor yapacak mıyız?’ diye çok düşündük, eksiklik hissettik.

24 <http://www.sibelinsahasi.com/?&Syf=1&Id=135467&pt=Fenerbah%C3%A7e%20Ayl%C4%B1k%20Resmi%20Dergisi%20R%C3%B6portajlar%C4%B1m>

Fenerbahçe kız takımı diye bir şey yoktu. ‘Acaba tekrar açılabilir mi, bir ilki başlatabilir miyiz?’ diye düşündük. Bir gece maçı sonrası Fenerbahçe Spor Kulübü’ne yanaştık. ‘Kız basket takımında olursak voleybol da arkasından gelir.’ dedik. Ne yol parası, ne şort, ne eşofman hiçbir şey istemedik. Antrenör zaman problemi yüzünden biraz sorun çıkardı. Fakat Fenerbahçe kongre üyelerinden Altan Dinçer ‘Ben yardım edebilirim, sizi çalıştırabilirim, hemen konuşalım.’ dedi. Kararlaştırdık. 1 Eylül 1954’de halk eğitimde buluşmak üzere sözleştik. İnci Önen ve ben öncülük ettik. Yine Çapa Kardeşler vardı. Onların babaları Selim Çapa da hem Fenerbahçe’de üye, hem de Reşat Dermanver’den sonraki doktordu. O da ‘İki kızım da aranızda katılabilir.’ dedi. Genelde Çamlıca Kız Lisesi’nden topladık. Çünkü son 4 yıl hep şampiyonduk. Erenköy Kız Lisesi’nden de Seta’yı aldık. O sene Kıbrıs’a tatile geldiğimde 1 Eylül’de döneceğimi öğrenen babam ‘Üniversite 1 Ekim’de açılmayacak mı? Niye erken gidiyorsun?’ diye sordu. Ben de Fenerbahçe Spor Kulübü’ne başlayacağımı söyledim. 1 Eylül’de kızlar babalarıyla geldi. İlk basketbol antrenmanını yaptık. Lisans falan çıkarılacaktı. Yönetime gittik. Ertesi gün bir baktık gazetede bir ilan ‘Galatasaray Kız Voleybol Takımı’nı Kurdu.’ ve ardından Voleybol Teşvik Turnuvası ilan edildi. İnci geldi, Ayla geldi. İlk basket antrenmanını yapmıştık. Hemen Çamlıca Kız Lisesi’nden voleybolcuları alıp biz de hazırlandık. Hatta kulübümüz jest yapıp Çamlıca’nın müdüre hanımına kupa hediye etti. Apar topar çalışmaya başladık. Antrenörümüz bize ‘Niye yalan söyleyeyim, siz daha iyi biliyorsunuz.’ dedi. İlk maç mağlup olduk. Sonra Teşvik Turnuvası’nda bütün maçları kazanarak galip olduk. Bunu gören kulübümüz Bulgaristan’dan **antrenör getirdi. Sonra Darüşşafaka’dan Alaattin Hoca geldi. Sonra bu şekilde 1960 yılına kadar şampiyon olduk... Evet, (Bize yazılarında ‘Fırtına Kızlar’ diyen) Cem Atabeyoğlu’nu çok severdim.**”

“Kıbrıs Mücadelesi Ulusal Örgütü” olarak adlandırılan bu örgütün ulusal kavramıyla kastettiği Elen düşüncesi ve Enosis fikrinden başka bir şey değildir.²⁵ Altyapısı hazırlanan EOKA 1 Nisan 1955 gecesi adayı tam anlamıyla kan gölüne çevirir ve Kıbrıs’ta yer yerinden oynar, adanın dört bir tarafında bombalar yağmaya başlar. İngilizlerin o gün içindeki zararları yaklaşık olarak 60.000 Sterlin civarındadır.²⁶

Efendim 1949 Temmuz başı veya Haziran sonunda eniştem beni ve ablamı ilk kez Türkiye’ye götürme görevini babamdan devraldı. Deniz yoluyla gittik (Türkiye’ye). İki türlüydü yollar. Bazı seneler hızlı gidiş olurdu, o da 4 limana uğrar, hemen İstanbul’a giderdi. Bir de İskenderun’a gider, Antalya’ya gider, Rodos’a geçer, Rodos’tan sonra Marmaris, İzmir, İstanbul ve bu 6 gün sürerdi. Biz 4 günlük bir yolla hızlı gitmişiz yani. Sonraki yıllarda ben diğer arkadaşlarımdan kopya çektim. Bak biz buradan almıştık biletleri hep gitmiştik. Bana dediler ki ‘Hayır. Biletimizi, yani deniz yolu biletimizi sadece Limasol-Hayfa için alacağız. Gemi bazen Hayfa-Beyrut’a giderdi ikinci liman olarak. İlk de Hayfa’ya gitmiştik ve İsrail 1948’de kurulmuş ve Türkiye de tanımıştı kendilerini kurulur kurulmaz. Onun için çok iyi karşılanmıştık hatırlıyorum ve yurttan annemin akrabaları vardı, teyze çocukları falan. Bir kez onlarla karşılaşmıştık. Bir yolu buradan Kıbrıs’tan aldığımız biletle giderdik. Türkiye’ye girdiğimiz anda iç hatlar bileti alıyorduk daha ucuz olsun diye ve bunu öğrendik ve bu sefer ikinci mevkiye geçiyorduk. Orada kamaralara geçiyorduk. İlk değil üçüncü mevkiye geçiyorduk veya böyle şey vardı, böyle güverte vardı ve bütün çocuklar otururduk böyle güvertelere. Hatırlarım son yılda, 4. yılda lise 4’de annemi dâhil böyle bölümde rahat etsin diye anneme çok ısrar ettim ‘Siz neredesiniz ben de orda olacağım.’ demiştim. Onun için annem dâhil orada gitmişti. Bu güverte yolculuklarından birinde işte hem benim süt kardeşimin abisini, Ulus Ülfet’i²⁷ falan hep onlarla, bütün Kıbrıslılarla bir araya gelir-

25 “Ya özgürlük, ya ölüm” parolasıyla hareket eden Grivas’ın ‘Agoratos Anthropos/Görünmeyen Adam’ olarak nitelendiği Atina’da Makarios’la ilk tanışması 1946 yılında Atina’da olmuştur. Grivas, St. George isimli tekneyle 10 Kasım 1954 tarihinde gizlice adaya gelir ve ‘Dighenis Burada/Akritas Burada’ parola ve işaretiyle adaya çıktıktan sonra Digenis kod adıyla yayımladığı bildirilerde amaçlarının Enosis fikrini gerçekleştirmek olduğunu, bu doğrultuda İngilizlerle Türkleri düşman kabul ettiklerini ve düşmanlarının her ne pahasına olursa olsun bertaraf edileceğini açıklar. R. R. Denktash, The Cyprus Triangle, Lefkoşa, 1982, s. 22. KTMA, EOKA Bildirileri Dosyası No.1318 ve 1319.

26 Kıbrıs’taki İngiliz idaresi tarafından basılan yıllık rapordan (Annual Report) istifade edilerek hazırlanmış 3 yıllık değerlendirme raporu. Government of Cyprus, Review of Events in Cyprus 1955-1957, Lefkoşa, 1958.

27 TMT teşkilatlanması öncesinde Kıbrıs’ta ortaya çıkan örgütlerden birisi de 9 Eylül olmuştur. 9 Eylül grubunda lider kadro olarak ortaya çıkan isimler Ulus Ülfet, İsmail Beyoğlu, Kubilay Altaylı ve Mustafa Ertan

dik gece 12'lere kadar kızılı erkekli."

Merkezini EOKA'nın oluşturduğu "su üzerinde küçük bir buz parçası olarak görünen ancak suyun altında kalan kısmında bütün Yunan nüfusunun direnişinin şekillendirdiği bir aysberg" ortaya çıkar. Artık "sadık vatandaşlara tehditlere ilaveten ilham kaynağı olan EOKA tarafından organize edilen kanunsuzluklar ve zorbalıklar" dönemi başlayacaktır. Bu kanunsuzluk ve zorbalıklar öncelikle cinayetler, sabotajlar, kundaklama faaliyetleri, duvarlara EOKA ve Enosis yanlısı sloganlar yazılması ve bildiriler dağıtılmasıyla gerçekleşir.²⁸ 1 Nisan 1955 günü başlayan EOKA tedhiş ve terör hareketleri özellikle 1963'e kadar geçen dönemde yüzlerce masum ve silahsız Kıbrıslı Türk insanının da hayatını kaybetmesine, binlerce Kıbrıslı Türk'ün de evlerini terk etmesine neden olacaktır.²⁹

Evet tekrar konuya dönecek olursak Kıbrıs'a geldim okul sonrasında ve Dr. Necdet Bey'e gittim. Konuşuyoruz ve Dr. Necdet Ünel bana 'Ayten durum pek parlak değil. Her an Türklerle Rumlar arasında hadise çıkabilir. Dolayısıyla bizim Türk doktorlara çok ihtiyacımız var. Gel sen vazgeç bu Türkiye'ye dönmek işinden. Gitme Türkiye'ye.' dedi. Düşünün bu hadise 1960 yılında oluyor ve ben tabii o zaman bilmiyordum Necdet Bey'in durumunu ve Dr. Necdet Sancaktarlığın değil bütün Bayraktarlığın, bütün Kıbrıs'ın DAL-6 sorumlusuymuş. Öte yandan ben zaten Fenerbahçe'de oynayacaktım ve Haseki Hastanesi'ndeki Kadın-Doğum Uzmanı hocam yıldızlı 10 almışım diye bana hemen öneride bulundu ve 'Yarın gel başla.' dedi. Yani 'İki yerim var çalışmak için.' dedim. Babam 'Hala mı daha sporu düşünüyorsun? Doktor çıktın, vatanını düşünecektin, hizmet edecektin ya şimdi artık ona başlayacaksın. Ya İngiltere'ye gideceksin ya da burada kalacaksın.' dedi. Necdet Bey de dedi ki 'Bence burada kalırsan bir mecburi hizmet var. O mecburi hizmeti 1.5 yıl yapıp ondan sonra hangi bölüme ayrılırsa ona göre göndeririz İngiltere'ye. Yani bu 1.5 yıl en azından burada bir başlasın.' dedi ve ben başladım, mecburi hizmetimi yaptım. Dediğim gibi mecburi hizmet şuydu; Büyük dallarda 3 ay, küçük dallarda 2 ay 15'er gün ve toplamda 1.5 yıldır. Ben başladığımda ise 1 yıla düştü. Böyle bir çalışmaydı işte. Hastanede kalıyorsunuz ve devamlı bir doktorun yanında, yani bir uzmanın altında çalışıyorsunuz ve ondan bir onay alıyorsunuz. Mesela size kürtaj yaptırıyorlar ve bir pratisyen hekim dahi olsanız bu görevi yapabilirsiniz artık. Hakikaten hem İngilizcemi geliştirme imkanı buldum hem bu sırada ve hem de birçok ufak tefek işleri, tırnak çekmeler, kürtaj, küçük ameliyatlara, dikiş atmalar, pratik işler hepsini kapsıyor ama ben bir araştırma yaptım. Daha doğrusu babam söyledi ve 'Limasol'daki Türk doktoru Lefkoşa'ya gelmek için müracaat etti. Huzursuz olacağız orada. Tam da senin için bir yer açılmış oluyor burada (Limasol'da). Pratisyen hekim olarak hemen tayin olabilirsin.' dedi.

'Ama ben pratisyen hekimliği bilmiyorum.' dedim. 'Şart değil bilmen, biraz çalış ve ondan sonra Celal'dır. Bu dönemde 9 Eylül ismi Kıbrıs Türkleri tarafından özellikle seçilmiş önemli bir tarihtir. Çünkü gerek İzmir'in Yunan işgalinden kurtulması ve gerekse 1571'de Kıbrıs'ın fethi sırasında Lefkoşa'nın fethi hep aynı tarihte olur; ancak 9 Eylül'ün faaliyetleri de profesyonel EOKA karşısında çok fazla etkili olmayacaktır. 9 Eylül ile ilgili olarak ortaya çıkan en belirgin isim bu örgütün lideri konumunda olan Ulus Ülfet'tir. Ulus Ülfet'in Küçük Kaymaklı'da Gardiyan Mustafa'nın evinde meydana gelen beklenmedik patlama sonrasında bu örgüt de fazla bir varlık göstermeden ortadan kalkar. Lefke ve civarındaki maden ocaklarında çalışan arkadaşlarından veya alçı ocaklarında çalışanlardan barut temin eden, adaya uğrayan ve Limasol'a demirleyen bir Türk gemisinden malzeme temin eden, çok zor şartlarda başka kaynaklardan patlayıcı yapımında kullanılacak malzemeyi alan örgüt mensupları böylece su boruları veya karyola demirleri içine alçı, barut demir parçaları koyarak ilk iptidai bombalarını da yaparlar. 31 Ağustos 1957 akşamı, Ulus Ülfet arkadaşı Mustafa'dan diğer arkadaşları İsmail Beyoğlu'na da haber vermesini ister. Bütün hazırlıklar tamamdır. Babası emekli ilköğretim müdürü Mehmet Ülfet ve küçük oğlu Orhun Akıncılar köyünde, Ulus Ülfet'in kız kardeşi Sevim İngiltere'de, diğer kız kardeşi Taşkent de bir gezi için üç haftalığına Türkiye'de olduğundan Lefkoşa Reşadiye Sokak'ta bulunan Ulus Ülfetlere ait ev toplantılar yapmak, bildiri hazırlamak ve bomba yapımı için kullanılmaktadır. Ailenin eve dönecek olması sebebiyle çalışmalar Reşadiye Sokak'taki eve aktarılır. Akşam Küçük Kaymaklı'daki eski bir evin kumesinde buluşmak üzere ayrılırlar. O sırada Türkiye'de bulunan Dr. Burhan Nalbantoğlu haricinde o gece evde başka 9 Eylül Cephesi üyeleri de vardır ancak bomba yapımıyla uğraşanlar bu dört gençtir. Aynı gece yarısı Küçük Kaymaklı sakinleri gece saat 23.00 sularında kulakları sağır eden bir patlama sesiyle yataklarından fırlar. Üzerinde dumanlar yükselen hapishane gardiyanlarından Mustafa'nın yıkık evine yaklaştıklarında 4 gencin kanlar içindeki vücutlarıyla karşılaşılır. Patlamayla beraber olay yerine ilk gelen İngiliz askerleri Ulus Ülfet'i İngiliz Asker Hastanesi'ne, diğer yaralıları ise Genel Hastane'ye sevk ederler. Tamamen bir rastlantı mı, sorgulamak için mi, EOKA'nın tepkisinden korktuklarından mı yoksa yaralı ailelerince rahatsız edilmeden bilgi alabilmek için mi böyle yaptıkları ise hala bilinmez.

28 Aydın Samioğlu ile 29 Kasım 2004 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

29 KTKD İzmir Şubesi Başkanı merhum Mustafa Tunçalp ile 18 Ekim 2002 tarihinde yapılan görüşme

uzmanlığa geçersin.’ dediler. Sonra bu 1 yılı tamamlayınca pratisyen olarak kal ve biraz daha çalışıp uzmanlığa geçiş oluyor. Böyle bir teşvik de olunca kimseyi de kırmak istemedim. Babam da hasta işte ve son senesi ve maalesef 1960’ın Eylül ayında kaybettik. Kolu ağrıyor falan ve öyle bir duruyor işte ve ben ‘Peki’ dedim, kabul ettim bu pratisyen hekimliği Limasol’da ve 9 Nisan 1962 tarihinde gittim hemen... Dolayısıyla ben 1 yıl kadar kaldım; ancak bu arada münhal ilan edilmedi. 4 ay sonra münhal (açık pozisyon/görev) ilan edildi ve ben müracaatımı yaptım ve böylece Lefkoşa’da kaldım ve gene anesteziye devam ettim. Hep anesteziye devam ettim. Hiç unutmuyorum birkaç kez yakalandığı ve oradan (hastaneden) kaçtığı için Yorgacis, Yorgacis’in adamı Papadopoulos bizim çocuklarla (hastane çalışanlarıyla) çok senli benliydi. Dr. Skarponis vardı bir de. Ayakkabı anlamına mı ne geliyor skarponis? Ben bir Rum kızıyla beraber aşağı katta, altta kalırdım. Onlar üst katta yatıyorlardı ve bizim kocaman bir yemekhanemiz vardı. Hatta bazen yemekhaneye (Sağlık Bakanlığı) müsteşar dahi geliyorlardı ve yemeklerini bizimle alıyordu. Bu beyler de hep akşamları yemeğe geliyordu ama ben Yorgacis’i orda görünce, (ayrıca) babam da hastaydı ve yemek yemeden kaçıyordum (gidiyordum). Daha sonra yiyordum, gidiyordum. Birkaç kez çağırdılar beni ama ben hiç gitmedim ama sonradan TMT’de istihbarat görevi alınca başladım oraya yemeğe gitmeye. Papadopoulos yemeğe başlayınca ben de başladım yemeğe. Onlar yemekten sonra dışarı çıkarken ben başlangıçta hiç dışarı çıkmıyordum ama acaba böyle bir durumda TMT istihbaratında görevli olarak bir şeyler öğrenebilir miyim diye biraz aralarına girmeye çalışmıştım. Dedim ya sonradan babamı kaybettik. Neticede bu 1 yıl 4 ayı bitirmiş oldum. 9 Nisan 1962’de pratisyen hekim olarak Limasol’a tayinim çıktı. Limasol’a gittim 1 yıl kadar işte, 1962’de gittim ve 1963’ün başına kadar orada polikliniğe gittim. İlk gün hiç unutmuyorum, bana hasta çıkarmaya başladılar ve saat 14.00’e kadar ben 72 hastaya baktım ve çok şaşırdım çünkü bu kadar hasta bir hekim için çok fazla. İlk gün 72 hastaya baktım ve ertesi gün 90 hastaya baktım bu sefer. ‘Ne oluyoruz?’ dedim kendi kendime ve gelen Rum kadıncıklardan birine sordum ‘Niye sen bana geldin? Kartına baktım, önceden başka bir Rum doktora gidiyormuşsun.’ diye. Kadın dedi ki ‘Duydum ki sen çok iyi ve hassas muayene ediyormuşsun.’

Bu çabalar dâhilinde karşımıza çıkan son derece amatör, tamamen mahallî ve etkisiz örgütlenmeler arasında vatansever ve cesur Kıbrıs Türk gençleri tarafından oluşturulmaya çalışılan Üçok, Kıbrıs Türk Fedailer Birliği, Limasol’da I-I Like It, Volkan, Karaçete (Karapençe), 9 Eylül gibi örgütlenmeler söz konusudur.³⁰ Rauf R. Denктаş da Karaçete’yi ulusal yeraltı faaliyetleri arasında olumlu bir hareket olarak değerlendirmez.³¹ İngiliz idaresinin “son derece sıkı kenetlenmiş, çok sadık ve çok disiplinli” olarak nitelendirdiği³² Türk Mukavemet Teşkilatı’nın tesis edilmesi ve Kıbrıs Türk’ünün malını, canını koruyabilmek için mücadeleye başlaması Türkiye ve Kıbrıs’ta yapılan çalışmaların bir sonucudur.³³ Gerek Kıbrıs’ta Kıbrıs Türk toplumunun dağınık, askeri faaliyetleri doğal olarak bilemeyen, teçhizattan yoksun olarak mukavemet hareketine başlamaları ve örgütlenmeleri, gerekse bu konuyla ilgili olarak Ankara’da yapılan askeri hazırlıklar Kıbrıs üzerinde birleşir ve TMT ortaya çıkar. EOKA’ya karşı mücadele edecek daha organize, daha profesyonel ve kapsamlı teşkilatlanmanın Kıbrıs’taki ilk adımı ve Türk Mukavemet Teşkilatı’nın kurulma kararı ilk defa 15 Kasım 1957’de Rauf Denктаş, Dr. Burhan Nalbantoğlu ve Lefkoşa Büyükelçiliği’nde kripto memuru olarak çalışan Mustafa Kemal Tanrısevdi arasında alınır ve bu kişiler TMT’nin Kıbrıs’taki kurucuları olarak tarihe geçerler.³⁴ ‘Bu işin ancak silahla halledilebileceğine inanmış’³⁵ olan ve Kıbrıs’ta Türkiye’nin hamiliğinde bir teşkilatın kurulmasının elzem olduğu konusunda arkadaşlarıyla görüş birliğine varan³⁶ Dr. Fazıl Küçük ise gerek bu dönemde, gerekse daha sonraki süreçte siyasi faaliyetlerle ilgilendiğinden TMT oluşumuyla doğrudan fazla ilgilenmez ve çok fazla ön plana çıkmaz.³⁷ “İhaneti katiyet kesbetmedikçe hiçbir Türk’ün burnunun kanatılmasına, tek bir Türk’ten tek bir kuruş alınmasına müsaade edilmeyecektir.”³⁸ parolasıyla kurulan ve bunu gerek Kıb-

30 Erdoğan Tilki ile 10 Temmuz 2003, Kemal Mişon ile 11 Temmuz 2003 ve TMT Lefkoşa Sancağı Kovanbeyi Nevzat Uzunoğlu ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne’de yapılan görüşme

31 Soyalp Tamçelik “Türk Mukavemet Teşkilatı’nın Bilinmeyen Bazı Yönleri”, Türk Yurdu, Sayı 71, Temmuz 1993, İstanbul, FO.371/168967-XC.14311.

32 Fuat Veziroğlu ile 16 Kasım 2003 tarihinde Lefkoşa’da yapılan görüşme

34 KKTC’nin ilk Cumhurbaşkanı Rauf R. Denктаş ile 8 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa’da yapılan görüşme.

35 TMT Komutanı Rıza Vuruşkan’dan aktaran Derviş Manizade, a. g. e., s. 581.

36 Lefkoşa Kovanbeyi merhum Nevzat Uzunoğlu ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne’de yapılan görüşme.

37 Osman Güvenir’den alınan 20 Temmuz 2005 tarihli bilgi notu.

38 Ortam, 29 Mayıs 1997.

rıs Türk halkına ve gerekse TMT mensuplarına bir direktif olarak bildiren ve halkın moralini dağıtılan bildirilerle ayakta tutmaya çalışan TMT ada sathında ikinci bültenini de 13 Aralık 1957 günü dağıtır.³⁹

1963 başında ben Lefkoşa'ya gittim ve büyük ameliyathanede, ana cerrahide görev yapmaya başladım. Bir hafta Dr. Vedat, bir hafta da ben nöbetçiydim acil vakalar için. Ama gündüz 13.00-14.00'e kadar ikimiz de hastanedeyiz. Bu sırada ben ayrıca Türk Tabipler Birliği'ne de üye olmuştum ve Tabipler Birliği de o zamanlar Mısırlızade Apartmanı'nda bir yer edinmişti. Tabipler Birliği'nde sık sık toplanır, orada konferanslar verirler, etkinlikler yaparlardı. Aşağı yukarı 1 yıl, 21 Aralık 1963 tarihine kadar Lefkoşa'da çalıştım. En kötü zamandı. Herkes bir şeyler olacağını biliyor, bekliyordu. Herkes böyle diken üzerineydi ve derken bir gün, bir Cuma akşamı, Cumartesi sayılan bir gün bana bir telefon geldi. Odamdaydım o sırada ve 'Çabuk ameliyathaneye gel, acil vaka var.' diye çağırdılar. Bana da hastanede küçük bir flat (daireden küçük, kalınacak yer anlamında söylüyor.), karşıda bir hasta yemekhanesi, yanında da doktor yemekhanesi var. Oradaydım. İki kişiydik orada. Başhemşire Türk ve başhekim de Rum'du, Nikos Sampson'un kayınbabası Dr. Fesas. Evet ben o gün en alt kattan koşuyorum ameliyathaneye çıkacağım. 2. ve 3. katta da diğer ameliyathaneler var. Ben koşarken bir de baktım ki bir kalabalık, sivil, yarı resmi bir kalabalık var hastanenin içinde ve koridorlarda. İlk defa böyle bir şey oluyor galiba çünkü gece saat 01.00'de böyle bir şey olmaz. Öyle bir insan kalabalığı görülmez hastanede o saatte. Karşımdan da Kan Bankası Müdiresi geliyor, o da Türk ve beni görünce durdu ve 'Galiba Türklerle Rumlar arasında bir şeyler olmuş Doktor Hanım.' dedi. Böyle bir ipucu verdi sadece. Ben koşarak yukarıya çıktım ameliyathaneye. Baktım, sonra bütün cerrahlar da geldi. Bütün Rum cerrahlar geldi. Sadece Dr. Kaya (Bekiroğlu) Bey yoktu. Hemen yarım saat geçmeden ilk yaralımız geldi. İlk Rum yaralı içeriye girdi. Çarpışma neticesi değildi pek yarası. Bu arada iki Türk öldürülmüş.⁴⁰ Rum polis tarafından yoklanmak istemişler. Neyse Rum yaralının ameliyatını yaptık, kanını verdik, iyileştirdik. Ertesi sabah Tabipler Birliği'ne gittim. Bütün doktorlar oradaydı. Dr. Necdet Bey de geldi ve 'Hemen toplantı yapacağız.' dedi.⁴¹ Necdet Bey durumu anlattı kısaca. 'Rumlar kesin bir şeyler çıkaracak. Mutlaka bir şey olacak, bekliyoruz. Aldığımız duyum, bilgi bu. Bu sefer cevap vereceğiz çünkü bu artık son şey. Bıçak kemiğe dayandı. Şimdiye kadar mecbur oldukça silah atılırdı veya Rum bize bir şey yapar ve karşılığında da bizimkiler bir şey yapardı. Ama bu sefer TMT yeryüzüne çıkacak, karşılığında çıkacak. Böyle bir şey başlarsa bu sefer karşılığında bizi bulacaklar.' dedi ve bizi hazırladı. Ama daha biz oradayken ikinci hadise cereyan etti. İçişleri Bakanı Polikarpos Yorgacis yanındaki adamlarla beraber Türk bölgesinden geçiyor ve bizim liseliler de onlara 'Yuh' çekmişler. Lisede o zaman insan yok, sadece leyliler (gececiler) var. Cumartesi günü lisede talebe mi olur ki? Rumlar hm onları (liselileri) hem de Atatürk Heykeli'ni taramışlar. Dolayısıyla ikinci hadise çıktı ve yaralılar var. Necdet Bey 'Gördünüz mü ikinci olay da oldu. Arkadaşlar hemen gittiler yardım etmeye. Peki ne yapacağız? Plan, program yapıyoruz.' diye konuşuyor. Ben gayri ihtiyarı bekliyorum ve 'Peki, biz göreve gidecek miyiz Pazartesi günü gitmeyecek miyiz?' dedim. 'Belli değil.' dedi Necdet Bey. 'Biz ne yapacağız?' diye sorunca 'Siz burada görev yapacaksınız. Hadise çıkarsa hafta sonu, Pazartesi de gidilmeyecek hastanelere artık.' dediler. En

39 Limasol Sancağından merhum Mehmet Y. Manavoğlu ile 25 Ağustos 2004'de Girne'de yapılan görüşme. KKTC'nin ilk Cumhurbaşkanı Rauf R. Denktaş ile 8 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme

40 KGMA. K-4709.1964.9-4/1 Kıbrıs. Adnan Öztrak'ın Kıbrıs'a Ait Notları ve Emirleri Dosyası

41 Bu toplantıya katılanlar arasında ayrıca Dr. Kaya Bekiroğlu, Dr. Ali Niyazi Fikret ve Dr. Necdet Ünel de vardır. 22 Aralık 1963 Cumartesi akşamı yalın bu toplantının ardından hastanede Pazartesi günü itibarıyla Dr. Kaya Bekiroğlu tarafından ameliyat edilecek hastalar arasında Dr. Ali Niyazi Fikret de bulunmaktadır ve onu aynı gece hastaneden arabasıyla alıp Lefkoşa'nın güvenli Türk bölgesine getirense Dr. Necdet Ünel olmuştur. Dr. Ali Niyazi Fikret Rum tarafında kalan devlet hastanesinden ayrılırken kendisini meraklı gözlerle izleyenlere ise ameliyatının Pazartesi günü olacağını, o yüzden haftasonu izinli çıktığını belirtir. Dr. Ali Niyazi Fikret ise o gün yaşadıklarını "1963 Aralık ayının yirmisinde Devlet Hastanesi'nde fitik ameliyatı olmam konusunda Dr. Kaya ile anlaştık. Ameliyatı o yapacaktı. O Cumartesi sabahı özel koğuşa yatmışım. Ameliyat için son hazırlıklarımı yaparken Dr. Necdet Ünel hastaneye geldi. Dr. Ünel DAL-6 koduyla TMT'nin sağlık işleri sorumlusuydu. Durumum çok kritik olduğunu ve oradan hemen ayrılmamız gerektiğini söyledi. Bu uyarı üzerine valizimi de hastanede bırakarak Vedia Hemşire'yle birlikte ve Dr. Ünel'in kullandığı arabada aceleyle hastaneden ayrıldık. Hastanenin doktoruydum ve orada kendime ait aletleri de bırakmışım. Ancak 1964'ün mart ayında nefes borusunda sorun olan bir çocuk gelince ve aletlerime acil ihtiyaç duyulunca Dr. Fazıl Küçük'ün tavassutuyla hastaneye gidip aletlerimi geri alabildim." diyerek aktarır. Dr. Kaya Bekiroğlu ise bu durumu "TMT'de bir hareketlenme var. Durum gerçekten vahim..." diyerek değerlendirir. Filiz Besim ve Ahmet Tolgay, Kıbrıs Tıbbına Adanmış Yaşamlar; Dr. Kaya, Kıbrıs Türk Tabipleri Odası Yay., Lefkoşa, 2014, s. 190-191.

büyük klinik Naim Adiloğlu Kliniği polislin karşısında⁴², bir kahvenin üstünde, 14 yataklı bir klinik ve biz orada çalışacağız. Vedat Bey anestezi yapacak, Ayten Hanım diğer 3 yeri idare edecek, doğumları idare edecek. Kadın doğum klinikleri var ve tabii doğumlar olabilecek gene ama fitiktir vs. gibi asit vakalar yapılmayacak kliniklerde. Doğumlar yaptırılacak. Acil vakalara bakılacak ama öncelik yaralılara verilecek. Böyle bir soğuk program (önceliği acil vakalara veren bir program) yaptık. 3 kadın doğum kliniği vardı o zaman Lefkoşa’da; Dr. Necdet’in kendi kliniği, Dr. Reşat Bey ve Dr. Zekai Ereş’in kadın doğum kliniği vardı. Bu arada benim aklımda da iki sordu vardı. ‘Hastalarımız ne olacak? Çünkü orada, Lefkoşa’daki Genel Hastane’de Türk hastalarımız da vardı. Ayrıca Türk hemşireler, hastabakıcılar ne olacak? Onlar kime emanet edilecek? En az 30 tane Türk var oradaki hastanede ve onlar ne olacaklar? Orada gece nöbetinde olan hemşireler, hastabakıcılarımız ne olacak? Biz hiç gitmezsek o hastaneye doktorların canı onlardan daha mı kıymetli? Sonra ya hiç olay olmaz da biz Pazartesi gidersek ve bir hasta gelir ve anesteziyisen Türk, başka da anesteziyisen yok hastanede ve bizim yüzümüzden gecikir ve o hasta ölürse ne olacak?’ dedim. Çünkü anestezi teknisyenlerinin ikisi de Türk. Biz yemin ettik dil, din ayırt etmeyeceğiz diye, herkesi tedavi edeceğiz diye ve ben niye itiraz etmeyeyim göreve gitmek için. ‘Bilmiyorum ben bir doktor olarak bundan rahatsızım.’ dedim. ‘Tamam, bunu teyit ettirelim.’ dedi Necdet Bey ve Sağlık Bakanı Manyera’ya açtı telefonu ve dedi ki ‘Biz böyle bir karar aldık, Türk doktorlar göreve gitmeyecekler. Yalnız başıma odama gittiğimde biraz havalandırayım diye kapıyı açtım. Kapıyı açıp dışarıya bir baktım ve karşıda da Ledra Palas’a giden yolun üstünde köprü gibi bir yer var ve oralarda, köprüünün altında silahlı Rum askerler, gözümle gördüm. Hemen telefon ettim ve Tabipler Birliği’nde kim varsa bilgi verdim belli yerlerde silahlı Rumlar var diye. ‘Tamam, biliyoruz. Sen kendine iyi bak. Kapa kapını, dış kapını falan.’ dediler. Neyse biz girdik, yattık içeride. Cumartesi günü böyle geçti. Cumartesi günü Dr. Aydın Hanım’dı hastanede nöbetçi ve ben bir ara Dr. Aydın Hanım’a bilgi verdim hastaneye gelmeyeceksiniz artık diye. ‘Tamam, nöbetim bitince üzerimi değiştireceğim ve sonra eve giderim. Teşekkür ederim.’ dedi bana ve o ayrıldı sonradan. Neyse sonra hastanede tek Türk doktor olarak ben kaldım. Bir de nöbetteki kişiler kaldı bir yukarıdan, bir aşağı taraftan. Hatta ben inerken Dr. Kaya (Bekiroğlu) Bey çıkıyordu.⁴³ Biraz sonra da Kaya Bey indi ama Kaya Bey’in kafası o kadar meşgul ki inanamıyormuş böyle bir şey olduğuna ve merdivenlerden çıkarken Kaya Bey beni görmedi. İşte ben ona seslendim ve ‘Kaya Bey merhaba.’ dedim. ‘Ne oluyor? Geldim yarın pazartesi ve yapılacak ameliyatlarmı göreyim. Ameliyat edeceğim vakaları gördüm de gidiyorum.’ dedi. Ben de’ bütün Türk has-

42 Lefkoşa’da Mahkemeler olarak bilinen İngiliz döneminden kalma bölgenin hemen karşısında ve Polis Sokağı’na bakan köşede bulunmaktadır. Hemen altında Mulla Hasan Kahvehanesi olarak bilinen kahvehane de özellikle Rumların 21 Aralık 1963 günü başlayan saldırılarının ardından hastane ve morg olarak da kullanılmaya başlanır. Hemen birkaç dükkan aşığıda bulunan binanın üst katındaki Lis Mzeunlar Derneği ise basit vakalar için hastane olarak kullanılmaktadır. Bu binanın ve Bozkurt gazetesinin tam karşısındaki iki katlı bina ise morg olarak kullanılmaktadır. 23 Aralık 1963 günü Kumsal bölgesinde katledilen Dr. Binbaşı Nihat İlhan’ın eşi ve üç çocuğu Türkiye’ye nakledildikleri 28 Aralık 1963 tarihine kadar burada tutulmuşlardır. 4 Ocak 1964 tarihine kadar Kıbrıslı Türklerin fiili olarak çalışan bir hastaneleri yoktur. Bu dönemde özellikle Dr. Burhan Nalbantoğlu’nun müthiş gayretleri ve çabaları sonrasında eski bir sigara fabrikası olan Abdi Çavuş Sokağı’ndaki bina alınır ve çok kısa bir süre içerisinde tamamlanarak Lefkoşa Türk Genel Hastanesi haline dönüştürülür. Böylece Ayten Berkalp de Kumul Hemşire ile birlikte hemen morgun üzerinde ve içerisinden pis suların geçtiği küçük bir odada kalmaya başlar. Öte yandan 21 Aralık 1963 sonrasında Lefkoşa ve çevresinde çeşitli yerlerde öldürüldükten sonra Rum tarafında kalan Lefkoşa Devlet Hastanesi morguna toplanan Kıbrıslı Türklerine naaşlarının buradan alınması maksadıyla 4 Ocak 1964 tarihinde Kıbrıslı Rumlar tarafından Kızılhaç aracılığıyla bir mesaj gönderilmesine rağmen buradaki naaşlar maalesef alınamamıştır. Buradaki Türklere ait naaşlar daha sonar Ayvasıl’daki Türk mezarlığı dışında toplu bir mezara alınmış ve kesin olmamakla beraber 21 veya 22 Şubat 1964 tarihinde de bu sefer Kıbrıslı Türkler tarafından bulundukları yerden çıkartılarak Tekke Bahçesi’ne gömülmüşlerdir. Bu insanlar halen Ayvasıl Şehitleri olarak bilinmektedir. Burada hassas bir konu ise Ayten Berkalp’in de barış Gücü yetkilileriyle birlikte biszzat giderek müşahade ettiği Barbarlık Müzesi oln evde katledilen Bnb. Nihat İlhan’ın eşi ve 3 çocuğuna ait naaşların ise önce Adiloğlu Kliniği’ne getirilmiş olması, hemen ardından Bozkurt gazetesi karşısında morg olarak kullanılan eve taşınmalarıdır. Buraya daha sonra İngiliz üslerinden sağlanan ve cesetleri bozulmadan muhafaza etmeye yarayan sandukalardan da getirilmiştir. Bunlar daha sonra Genel Hastane’nin devreye girmesiyle hastaneye monte edilmiştir.

43 Dr. Kaya Bekiroğlu ile ilgili ayrıntılı bir biyografik çalışma için bkz. Filiz Besim ve Ahmet Tolgay, Kıbrıs Tıbbına Adanmış Yaşamlar; Dr. Kaya, Kıbrıs Türk Tabipleri Odası Yay., Lefkoşa, 2014.

taları dolaştım.’ dedim. Kaçtı şimdi unuttum vallahi ama 400 hasta varsa 180 kadar da Türk hasta vardı, yarı yarıyaydı neredeyse. Çünkü daha zenginler, Rumlar özelde ameliyat olabiliyorlardı. 180 Rum hasta vardı ve bunlardan bir tanesi kadın doğumdaki, doğum yapmış gebelik ...(anlaşılamadı.) Ablama benzettim kadını ve özellikle de dikkat ettim ...(anlaşılamadı.) tek yetmezliğe girebilir, böbrek yetmezliğine girebilir diye. Tek önemli ve önemsedığım oydu. Bir doktorun, doktor hanımın erkek kardeşi vardı ve o yeni ameliyat olmuştu. Biraz daha zamana ihtiyacı vardı ve tam istediği hale gelmemiştii henüz. Kaya Bey’in ameliyat ettiği bir başka çocuk vardı. O da yeni ameliyatlı ve yani birkaç vaka vardı hastanede ondan sonra birinci vaka geldi. Genç bir çocuk ve üç asker getirdi onu. Kardeşleri miymiş, yakın arkadaşları mıymış hepsi birden girdiler ameliyathanelere ve çıkmazlar. Ben hastayı uyutacağım bakıyorum. ‘Please, will you go out/Lütfen dışarıya çıkar mısınız?’ dedim ama cevap vermezler bana. Sözde İngilizce bilmiyor gibi davranıyorlar. Baktım başka bir asker geldi. ‘Hah bitireyim işimi de tekrar konuşayım.’ dedim. Taktım hemen aleti ve hemen yanıma geldi bir kız ve yardım etti bana da uyuttuk hastayı. Açtılar ameliyat olacak hastayı ve tam ameliyata başlıyorlar ki söyledim ‘Beyefendi biz burada kepimizle, eldivenlerimizle, önlüklerimizle çalışırken bu üç adamın burada silahlarla benim yanı başımda böyle durmalarını ben yadırgıyorum.’ O da döndü dedi ki ‘Doktor hanım Türk’tür. Sizden ve silahlarınızdan korkuyor. Arkadaşınıza zararlı korkudan ötürü, yani hata yapabilir. Bir şey olabilir. Lütfen acaba kapı dışında bekler misiniz?’ Ben oysa öyle söylemedim. Ben hijyen yönünden, hastanedeki hijyenik durumdan ötürü öyle söyledim. Septik bir şey olmasın diye öyle söyledim. Hasta mikrop kapsa gidecek. Zaten tehlikeli, kurşun yarası var ve mermi buradan girmiş ve buradan çıkmış. 16 yeri delinmiş. Biz o bağırsakların bir kısmını kapatıp, bir kısmını da aldık dışarıya ve attık. Çünkü çok yerinden delinmişti, kısalttık bağırsaklarını falan böyle bir ameliyat oldu. Ben de başındayım ama insan hakikaten ilk anda heyecanlanıyor. Yani çıkaracağım gibi hissediyorum kendimi. Kapıyı (kan bankasının kapısını) kırmışlar veya orada görevli 4. adamı, Rum’u bulmuşlar ve gitti getirdi bana getirdi 2 şişe kan. Neyse kan geldi ve kendi ellerimle taktım kanı. ‘Hızlı taktım kanı ama arada bir gelip yavaşlatacağım. Siz de bakarak olun. Yok ki yarım saatte bitsin kan.’ dedim hemşireye. ‘Biz kanı normalde 4 saatte veririz hastaya ama en azından 1 saat, 1.5 saat olsun bu.’ diye de ekledim. Baktım hastanın başında başı sarıklı, siyah şalvarlı bir adam var. Bana (o anda) çok yaşlı göründü, 70-75 yaşlarında falan. Meğer daha gençmiş adam, sonradan öğrendim. Birinin adı Yusuf Ahmet, hastanın adı Ahmet Yusuf. Birbirine çok yakın 2 isimdi. Gittim. Gece yarısı saat 02.00’de çok hafif bir ara verdik. Baktım bir el dokundu bana. ‘Don’t touch me./Bana dokunma.’ dedim. Baktım ki Sağlık Bakanlığı Müsteşarı ve ‘Sana müjdeyi vereyim. Makarios’tan emir geldi. 4-5 şişe kan veriyoruz Türk hastalar ve yaralılar için.’ dedi. Sonradan bir hastayı çıkarttım ama işte onu yavaşlattım ve bir daha da o odaya (Ahmet Yusuf ve Yusuf Ahmet’in odasına) girmedim artık çünkü çok çok çoğaldı hastalar artık. Ben hemşireleri yolluyorum artık çünkü hemen onu yapıp (hastanın işini halledip) üçüncüyü uyutuyor, dördüncüyü uyutuyorum. Bir ara iki ameliyathaneyi birden açtık. Sırf basit vakaları, iki ameliyathaneyi birden idare etmek için bir hemşire oturttum oraya. (Böyle yaparak artık daha) organize oluyorum. Sağlık Bakanlığı Müsteşarına ‘Teşekkür ederim (kanlar için), sağ olun.’ dedim. O sırada biri geldi ve ağzıma yiyecek bir şeyler tıkadı çünkü hemşirelerin akşam saati, yemek saatiydi saat 11.00-12.00 veya 12.00-01.00 arası. Birileri bir şeyler koydu ağzıma. ‘İstemem, yiyemem. Rahatsızım yiyemem.’ dedim. Galiba ya patates ya da köfte gibi bir şeydi verdikleri ama bilemiyorum tam olarak. Hop yine girdik içeriye. Sabah çıkıyorum artık ameliyathaneden ve geçeyim hastaya bakayım da ondan sonra giyinip gideyim çıkayım dışarıya diye düşündüm. Bir baktım hasta oturuyor. İkinci kanı da vermişler. İyi durumda ama yüzü gülmüyor. ‘Hayrola, nasılsınız? Akşam geldiğinizi hatırlıyor musunuz? Şoktaydınız. Şimdi daha iyisiniz.’ dediğimde ‘Merhaba, çok iyiyim. Bana kan taktınız değil mi? Çok iyiyim. Ben iyiyim ama babama üzülüyorum. Babamı götürdüler kan vermeye.’ dedi. ‘Nasıl olur anlamadım. O yaştaki adamdan kan mı alırlar? Biz 60 yaş üstü insanlardan kan almıyoruz.’ dedim. ‘Tamam, ben bununla alakadar olurum. Sen merak etme.’ dedim çocuğa. Çocuğu bıraktım ve gidip işimi bitirdim. Gidip 1-2 saat uyuyayım diye düşündüm çünkü hastanedeki herkes zorladı beni ‘Sen de git şimdi dinlen.’ diye. Biraz hafıfladı hastanede işler. Devam ediyor ama hafif hafif devam ediyor. Şimdi Türk jeti bildiğin gibi pencereleri bir açtım bakıyorum falan, çocuklar <Müjdeee Türk jetleri geçiyor.> diye bağırıyorlar.

Birden aşağı balkondan bir şey uzandı böyle, böyle bir baktım ki iki defa silaha karşı yani hissettim silahı çenemde, bir de Makarios'un elinde 'İçeri içeri' diye bana. Neyse kapattık kapıları, tekrar içeri girdik, pencereleri daha doğrusu ama Türk jetlerinin geçmesi bizi çok memnun etti. Kızların birinde bir transistör vardı. Açtık 'Türk jetleri şu anda Lefkoşa üzerinde uçuyor.' diyor. Yani milli marşlar çalıyor radyoda falan. 'Haydi çocuklar.' dedim. 'Ne olacak yani?' dedi bir tanesi bana. Dedim 'Türkiye geliyor.' 'Bizi bunlar sağ mı bırakacak zannediyorsun Türkiye geliyor-sa?' İlk defa bana çıkış yaptı kızlardan bir tanesi böyle. Dedim ki 'Biz ölsek de anan, baban, kardeşlerin hepsi kurtulacak. İstemez misin onların kurtulmasını?' dedim. Ne diyeyim başka çocuğa? 'Tamam, tamam.' dedi gitti falan. O geceyi öyle geçireceğiz zannederken saat 20.00'de beni aşağı çağırdılar 'Çabuk gel.' diye. Merak da ettim, koşarak indim aşağıya. Kısa kollu gömlek, ameliyathane kıyafeti, ayağımda sabolar, o ayakkabıları biliyorsunuz. İndim, ondan sonra lastik pabuç buldular bana daha rahat edeyim diye çünkü inip çıkarken düşeceğim merdivenlerden. Ameliyathanede kullanırız onları ama bir de baktım ki Makarios, bir askeri komutan, polis komutanları, büyük doktorlar falan hepsi dizilmişler orada böyle ama sabah ben Sayın Cumhurbaşkanını Muavinine telefon etmek istedim ve gittiğimde izin verdiler. Türk bölgesine gittik, Dr. Fazıl Küçük'ün ofisine gittik çünkü gene o zaman cumhurbaşkanı muaviniydi. Orada bana hemen bir görev verdiler ve dediler ki 'Beraberinizde birçok yabancı gazeteci geldi. O gazetecilerle beraber bir de subay, Türk Kıbrıslı bir subay arkadaş sizi bir yere götüreceğim. Refakat eder misin gazetecilere?' Türkan Hanım da hemşirelere refakat etti, o Kızılhaçlı St. John grubuna ve biz önde tabii, ben onu görüyorum, beraber bir yerlerden dolaştık. Baktım nerdeyse Kumsal bölgesine çıkıyoruz. Hastane olaylarını anlatıyorum ben. Birdenbire bir banyo odasına girdik. Bir örtü örtülüydü. Örtüyü kaldırdılar ve ben o manzarayla, o resimde gördüğümüz manzarayla karşı karşıya kaldım. Düşünün 5 gün en zor şartlar altında, zaman zaman kavga ederek, zaman zaman aç kalarak, sigara içerek kendine güç, moral veren kız birdenbire böyle bir manzarayla karşılaşılıyor ve bir kadıncağzı uzanmış bir kolunda iki çocuk, diğer kolunda bir çocuk daha üç çocuk böyle kucaklamış. Kanlar içinde, yerleri olduğu gibi kan kaplamış.⁴⁴ Bir gün önce olmuş olay zaten. Çarşamba gününden sonra olmuş galiba. Görünce artık bu manzarayı benim ayakta duracak hiç halim kalmadı, neredeyse düşüp bayılıyordum. Ben hayatta kan görmeye alışık biriyim ama böyle bir manzaraya alışık değilim ve yüksek sesle bayağı hıçkırığa hıçkırığa ağlamaya başladım. Baktım oradan bir kol beni tuttu. Böyle bir subay görüyorum, Kıbrıslı Türk (veya) bilmiyorum kimdi ve çekti. Ağladım, ağladım ben ve 'Hemşire Hanım ağla. Ağla Hemşire Hanım ağla korkma. İnti-

44 Kumsal Katliamı sırasında aynı evde bulunan ve bu evin Barbarlık Müzesi olması için yoğun uğraşlar veren Hasan Yusuf Kudum o günü şöyle anlatır; "24 Aralık 1963 gecesi, eşim Feride ile komşumuz Bnb. Nihat İlhan'ın evindeydik. Yine komşularımızdan Meriçli (Mora) Ayşe Hanım, kızı Işın ve Ayşe Hanım'ın kız kardeşi Növber de bizimle beraberdi. Akşam yemeği yiyorduk. Ansızın Kanlıdere tarafından eve kurşun yağmaya başladı. Kurşunlar yağmur gibi yağıyordu. Bulunduğumuz yemek odası tehlikeliydi. Çabucak banyoya koştuk. Burasının daha güvenli olduğunu düşünmüştük. Dokuz kişiydik. Eşimden başka herkes banyoya sığınmış, eşim tuvalete saklanmıştı. Korku ve dehşet içinde bekledik. Bnb. doktorun hanımı Bayan İlhan banyoda, kollarında çocukları Murat, Kutsi ve Hakan olduğu halde ayakta duruyordu. Ansızın sokak kapısının büyük bir gürültü ile kırıldığını işittik. Makineli tüfeklerle eve giren Rumlar her tarafı taramaya başlamışlardı. Bir ara Rumca bir sesin 'Taksim istersiniz ha.' diye bağırdığını işittim. Tekrar kurşun yağmuru başlamıştı. Bayan İlhan üç çocuğuyla birden bire küvetin içine yığılmıştı. Vurulmuşlardı. Bu esnada banyoya giren Rumlar, silahlarındaki kurşunları tekrar üzerimize boşalttı. Bnb'nin çocuklarından birisinin inlemesini işittim ve kendimden geçtim, bayılmışım. İki üç saat sonra ayıldığım zaman Bayan İlhan'ın ve çocuklarının küvette ölü yattıklarını gördüm. Ben ve diğer komşular ağır yaralıydık. Eşime ne olmuştu acaba? Derhal tuvalete koştum. Yerde yatıyordu ve en vahşi bir şekilde öldürülmüştü. Sokaktan silah sesleriyle karışık 'İmdat! Yetişin! Bizi kurtaracak yok mu?' feryatları geliyordu. Çok korkmuştum. Yatak odasına geçtim ve karyolanın altına saklandım. Bir saat daha geçmişti. Uzaktan silah sesleri gelmeye devam ediyordu. Ağzım kupkuruymuştu. Karyolanın altından çıkıp biraz su içerek tekrar banyoya geçtim. Bir saat önceki gibi, herkes olduğu yerde duruyordu. Yaralı olan Ayşe Hanım'a ve Növber Hanım'a su verdim. Sabah saat beşe kadar banyoda bekledik. Hiç sabah olmayacak sanmıştım. Hepimiz yaralıydık ve hastaneye gitmemiz gerekiyordu. Növber ve ben yürüyebiliyorduk. Yardım buluruz umuduyla sokağa çıkmaya karar verdik ve Köşklüçiftlik'e kadar yürüdük. Orada bazı kimselere rastladık. Bizi alıp hastaneye götürdüler. Yolda giderken evde daha yaralıları bulunduğunu söyledim..." Merhum Hasan Yusuf Kudum ile 8 Ağustos 1991 tarihinde Lefkoşa-Kumsal bölgesindeki müzede yapılan görüşme. Tbp. Bnb. (Emekli Tuğgeneral Nihat İlhan'la değişik tarihlerde Ankara ve Lefkoşa'da yapılan görüşmeler.

kamlarını alacağız.’ dediler. Tok bir ses böyle ve hoşuma da gitti. Böyle bir ürperdim falan ve sonra ‘Kendine gel Ayten.’ dedim. Böyle bir yüzümü de sildim. Beni hemşire zannettiler bu arada. Bekledik, çıktık dışarıya. Arkadaşlar resimlerini çektiler evin ve katliamın. Ondan sonra ben oraya ilk resimle ki hakiki anlamda biri (çocukların) bir tarafta, biri (çocukların) bir taraftadır. Sonradan bizim Enformasyon Dairesi, ailesi belki istemediler gösterebilir belki. Biliyorsunuz o evde ailesini kaybeden kişi Türk Alayı’nın doktoruydu. Benim gördüğüm resim bu resim değildi. Benim gördüğüm manzara iki ve tek (olarak) yani üç çocuğunu kucaklamış vaziyetteydi kadın. Anne görünüyordu. Anne de gözüküyordu. Yani belki bu resmi çekerken, daha sonra çekilen bir resim bu, daha sonraki resimlerde anneyi biraz şey ettiler, çocuğu öne geçirdiler. Yani daha tepeden çekmek lazım fotoğrafı bu çocuğu görmek için. Yani iki çocuk ve anne gözükecek böyle yandan çekselerdi. Çünkü anne daha yüksek ve çocuğu kapatıyor. Ben böyle baktığım için gördüm. İki çocuk, yanda bir çocuk, kadın ortada. Sonradan söylediler zaten böyle bir şey yaptıklarını, pozisyonunu biraz değiştirdi kadın diye. Benimle beraber orada ben, o bey, yani Manyera’nın oğluymuş, Niyazi Manyera’nın, benim bakanın oğluymuş, ben ve yabancı gazeteciler vardı. Benden sonra zaten işte Türkan Aziz Hanımlar görmüş olabilir bilemiyorum. Başka ne yapayım derken döndüm ondan sonra ve gittim hastanede hemen görev yapmaya başladım Dr. Naim Adiloğlu Kliniği’nde. Alt katta bir kahvehane vardı ve onu ilk yardım merkezi yapmışlar. Yukarıda o gece Sayın Bayraktar geldi. Hepimizi topladı. Beni de tanıştırdılar. Dedi ki ‘Biz mücahit, Sancaktarlık, Bayraktarlık hepimiz ne görev yapıyorsak sizin de bizim kadar kıymetli ve özel bir görev yaptığınızı biliyoruz. Sizinle bizim bir farkımız yok. Ben hepinizi şu andan itibaren mücahidim kabul ediyorum.’ Kalktı tahtaya ve ‘Mücahit eşittir doktor, doktor eşittir mücahit.’ diye yazdı ve bizi resmen, yani resmen yemin etmeyenleri de, yeminli olmayanları dahi almış oldu bu vaziyette görev yerlerimize mücahit olarak. Ben o gece tabii ‘Kimin evinde kalayım?’ diye düşünüyorum çünkü evim yok benim ve ben hastanede kalmışım (her zaman) aşağıda muayene masasının birinin üstünde yattım. İkinci gece ‘Doktorun evine gireyim.’ dedim. Hemen karşıda da Naim Adiloğlu’nun evi vardı. Bir gittim ki bütün odalar dolu olduğu gibi koridor da dolmuş. Giriş yeri, yani giriş holü de dolu ve orada bir yere oturup arkamı dayadım ve ayaklarımı uzattım ve ikinci günü de böyle geçirdim. Üçüncü günü bir doktor arkadaşım beni alıp evine götürdü. Soğuk bir kış ve buz gibi bir misafir odasında misafir etti beni. Sabaha kadar uyuyamadığımı hatırlıyorum çok soğuktan. Çok soğuk bir kıştı. Yani artık şaşırdım nereye nasıl gideceğimi ama işte sağdan soldan gelen teklifler de vardı. En sonunda başka arkadaşlar buldum. Bunlar üç kız kardeşti. Sonra ikisi doktor, iki doktor arkadaşımızla evlendiler. Bir avukatın kızlarıydılar. Ben ilk tanıştığım da uyutmuştum küçük kızlarını yıllar önce. Onlar beni evlerine aldılar. Hep beraber bir yerde yattık onlarla beraber bir süre. Şöyle bir hafta sonra ilk kez ‘Dağa çıkalım. Neler oluyor?’ dedik. Çünkü her şey düşmüş. Girne tamamen onların olmuş ama Boğaz’ı bizimkiler akıllılık edip tutmuşlar, oradaki tepeleri tutmuşlar. Şu yanda Şahinler ve St. Hilarion duruyor. Diğer tarafta da Bozdağ ve Bozdağ’da daha tam Sancaktar gelmemiş, onlar daha Erenköy’deymiş ve çocuklar 8 gün 8 gece Bozdağ’da çatışma yaptılar. Birkaç Türkiyeli komutan, Kıbrıslı Osman Efe oradaydı. Aşağıda Hasan Çingri vardı, Yeşiltepe gibi bir yerde. Yukarıda St. Hilarion’da Yaman Bey⁴⁵, Şahinler’de

45 Burada Yaman Bey olarak anılan kişi Yüzbaşı Hasan Aşıcı’dır. Onunla ilgili olarak Fazıl Küçük anılarında şu bilgiyi vermektedir; “...1960 anlaşmaları çerçevesinde Üçlü Karargah’a getirilen Türk subaylarının arasında Yzb. rütbesiyle görev yapan prensip sahibi, idealist, cesur bir askerdı Hasan Aşıcı. Kısa bir süre içinde yalnız yüksek rütbeli Türk subaylarının değil, Rumların da dikkatini çekmiş, sevgi ve saygı kazanmıştı. Erler ona o kadar ısınmış, o kadar sevmişlerdi ki her emrine kayıtsız şartsız itaatten zevk duyuyorlardı. 21 Aralık 1963 gününden evvel. Bir gün beni ziyarete gelerek ‘Endişeliyim. Yunan subaylarının hareketlerinde son günlerde büyük değişiklikler görüyorum. İlk günlerin sahte de olsa samimiyeti kalmadı. Bir araya oturup kahve, çay içtiğimiz günleri kapattılar. Selamlar bile değişti. Rum askerleri de öyle. Türklere uzaklaştıkça uzaklaşıyorlar. Bakışları dost bakışı değil, düşman bakışı’ dedi. 21 Aralık günü Ledra palas yanındaki çalışma dairemde yeteri kadar nöbetçi bırakıp yanına aldığı askerlerle ikametgaha gelmiş, karargahını kurmuştu. Tahtakale baskınının basit bir polisiye vaka olmayıp ciddi bir konu olduğunu söylüyor, alınacak tedbirlerin hesabını yapıyordu. Zekası ve askerlik bilgisi onunla ilk tanışana da güven verdiğinden ikametgahın ve civarın bütün mesuliyetini kendisine bırakmışım. ... Ateşkesten sonra ikametgahta görevine devam etmişse de Rumların Boğaz bölgesine giriştikleri dağı zapt etme saldırılarında Hasan Aşıcı’yı buluyoruz oralarda. Girne boğazının sağ ve sol tepeleri ilk günlerde tamamen kontrolümüz altında bulunuyordu. Komutanlar Kıbrıslı mücahitlerden müteşekkildi. Şunu da itiraf etmeliyiz ki askeri bilgileri tetik çekmekten öteye gidemiyordu. 5 mil boyundaki arazi bu fedakar ve cesur çocuklarımız tarafından korunuyor, Rumlar daha ileri adım atamıyordu. EOKA’cılar ve Rum askerleri birkaç defa sızma hareketine teşebbüs etmişlerse de sonuç alamamışlardı. Gecenin 1’inde karanlıkta Karava köyünden keçi yolunu takip ederek karşılarında en küçük mukavemeti bulmadan St. Hilarion’a doğru ilerlemeye başladıkları

Zorlu Bey vardı. Zorlu Bey daha sonra özel bir ekip kuruldu ve ona komutanlık yaptı. Bütün bu bölgeler hep tutuldu, hep Türk bölgesi ve daha sonra Rumlar oradan ancak BM konvoyu halinde, başında ve sonunda BM eskortu olmak şartıyla ancak konvoy halinde geçebildiler. Türkler, mücahitler tabii oraya hep intikal etti. Boğaz'a intikal etti mücahitler. Arif Hocalar'ı hatırlıyorum o arada ayrıca, daha sonra ölen bir arkadaşımızla birlikte. 15. gün, yani 15 gün sonra Dr. Necdet Ünel bir Kan Bankası hemşiresiyle beraber bütün dış cephelerde dolaşmaya başladı ki kan kontrollerini yapabilsin mücahitlerin. O sırada eniştem Ziya Rızkı geldi ve 'Biz Ayten'i istiyoruz. O bizim anesteziistimizdir.' dedi. Sancaktar ise 'Hayır, Ayten sizin değil olmaz. Onu bizim bölgeye aldık artık. Hayır vermiyorum. Çünkü burası merkezdir. Her çarpışma çıktığında ağır vakalar buraya geliyor. Onun için vermiyoruz.' dedi. Bu arada bize bir de... (Anlaşılmadı ama muhtemelen Red Cross) kan vermedi. Kızılay ise ertesi gün 80 şişe kan gönderdi bir göndermede. Seden (Seder Özer) Hemşireyi gönderdi Kızılay ayrıca. Daha sonra o hemşire bizim Kan Bankası müdiresimiz oldu ileride.⁴⁶ Önce memure oldu ve daha sonra da Cumhuriyet gazetesi muhabiriyle evlendi Seder Hemşire..."

21 Aralık 1963 tarihinde Rumların Lefkoşa'da başlayan Türklere yönelik saldırıları adanın her tarafında artarak devam etmektedir ve Bozdağlarda mücahitlere destek vermek üzere görevlendirilen Dr. Ayten Berkalp bu sefer Baf bölgesine ve istihbarat faaliyetlerine destek vermek üzere gidecektir;

15. gün o acele bir şey yazdı 'Baf bölgesinde bir çarpışma oldu. Ben de Baf'tayım şu anda, yani Mevrit Bölgesi, okulların olduğu bölge düştü. Biz içerideyiz. Acele bir cerrahi ekip gelsin.' diyor. Çarpışmalar böylece başladı. Nasıl gideceğiz? BM bize hemen zırhlı bir araç buldu: Önüne bir sürü insan koydu, arkaya ilk defa bir sağlık ekibi çıkıyor. Tam gidiyoruz ki Dr. Burhan Nalbantoğlu geldi ve bana yaklaştı. Bir şeyler yapıyor, koynuma bir şey sokuşturmaya çalışıyor. 'Bunu yarı yolda Geçitkale'ye vereceksin.' dedi. 'Bu saatte ve aracın içinde nasıl yapayım?' dedim. 'Sen becerirsin.' dedi. Bir tek ben vaktiyle TMT için yemin etmişim diye ve öteki doktorlar daha yeni mücahit hepsi ve belki ben daha kolay bu işi hallederim diye bana verdi herhalde. Bu sefer nasıl çıkarayım, nedir, ne olduğunu dahi bilmiyorum. Silah mıdır nedir, parça mıdır bilmiyorum ama göğsümde bir şey var. İçeride silahlı bir adam oturuyor kapının önünde. Biz böyle daracık bir yerlere sıkışmışız. Hemşire, 4 doktor ve Dr. Naim Adiloğlu'nun karısı da geldi. Bir de pratisyen hekim ve ben de anestezi doktoru olarak gidiyoruz, cerrahi ekip olarak. Biraz sonra başladım ben öğürmeye. Öğürüyorum, bilmem bağıriyorum, ölüyorum falan demeye. 'Ne oldu?' dedi bana arabadaki. 'Ben çok hasta oldum, durmak istiyorum. Food poisoning (zehirlenme) yüzünden kusmak istiyorum. Lütfen beni bir yerde indirin. Türk bölgesinde duralım da sizleri de tehlikeye sokmayayım.' dedim. Tam yolun yarısında Geçitkale-Lefkoşa'dayız ve daha Limasol ve Baf'tan da geçeceğiz. Artık ben 'Durun.' dedim ve fırladım koştum dışarı. Girdim salonu açıp çünkü bu insanları tanıyorum. Çünkü yarı yol durağımız orasıdır hep. 'Acaba tuvaletiniz nerededir Alpaz Bey?' dedim. Adamları da tanıyorum, ismini de biliyorum ve şaşırıyor adamcağız 'Nasıl olur Doktor Hanım bilmiyor mu tuvaletin yerini? Kaç defa geldi hâlbuki buraya.' diyerek. Geldi

zaman dağda büyük panik kopmuştu. Haber bize geldiği zaman Yzb. Hasan Aşıcı yanında kaç kişi varsa hepsini alıp Boğaz'a yetişebilmişti. Rumlar havan toplarıyla Türk tarafını dövmeye başlamıştı. Mücahitler buna nasıl karşı koyacaklarını bilemediklerinden çekilmekten başka çare bulamıyorlardı. Rumlar St. Hilarion kalesine oldukça yaklaşmışlardı. Bu tepe düşecek olursa kolayca Boğaz'a kadar inebilecekler, Girne yolunu da Türklere kapatmış olacaktı. Bu panik karşısında soğukkanlılığını bozmayan Yüzbaşı, Rum hücumlarını püsürtebilmiş, kaybedilen birçok yeri geri alarak ateşkes ilan edilinceye kadar Rumları oldukça geriye atabilmişti ve ndan sonra da Sancaktar olarak getirilen Albay Lütfi Eren (Fırtına) ile yapılan işbirliği sonucu bu dağların en sarp tepelerine hakim olabilmişlerdi. Buraları kuş uçmaz kervan geçmez yerlere çevirmişlerdi. Yüzbaşı Hasan Aşıcı buraya geldikten sonradır ki mücahitler arasında Yaman ismiyle, Albay Lütfi Eren de Fırtına ismiyle anılıyordu. Yaman geceleri bir tepeden diğerine koşar, nöbetçilerin uykuda olup olmadığına bakardı. Yaman'ın günlük istirahati sadece iki saatlik bir uykuydu. Fırtına da aldığı görevin ağırlığını duyan birisiydi. Bu iki kahraman askerin aralarında kurdukları samimiyet, dostluk sarp tepelerde 1974'e kadar Türk bayrağını şerefle dalgalandırmış, onlar da görevlerini yerine getirmenin bahtiyarlığını duymuşlardır. Bugün hayatta olan o günün müdafileri olan mücahitler bu iki simayı hiçbir zaman unutmayacak, yaşadıkları en zor, en yoksul günleri hafızalarında ebediyete kadar saklayacaklardır. Sırtlarındaki yırtık elbiselerle, başlarını sokacak bir yer bulamayıp açık havada yağmur altında dağın iliklere kadar işleyen rüzgarının önünde elindeki silahıyla nöbetini bekleyenler bugünlerin yaratıcılarının öncülleri değil de nedir? Fırtına ve Yaman isimleri St. Hilarion ve Boğaz'ın diğer tarafındaki tepelerin her taşına öylesine kazılmıştır ki ne zamanın yağmurları ne de rüzgarları bu isimleri silebilecektir." Fazıl Küçük, Mücadelemizin Görkemli Günleri, (Yayına Hazırlayan Çiler İncirli), KKTC Dışişleri ve Savunma Bakanlığı Tanıtma Dairesi, Lefkoşa, Mayıs 2002, s.179-180.

46 Başhemşire Seder Özer ve Dr. Necmettin Mizan tarafından Kızılay Genel Müdürlüğüne gönderilen 1 Temmuz 1972 tarih ve 1 (24052) sayılı yazı. KGMA. K-5553, (K-3352) 1971/9-4 Kıbrıs Dosyası

benimle beraber ve girdi içeri. Beraber girdik ve tuvalete ve ben derhal çıkarıp verdim koynuma koydukları o parçayı. Ardından da hemen çeşmeyi açıp yüzüme su dökerken kapılar açılıp içeriye silahlı adamlar girdi. ‘Ne oluyor?’ dediler. ‘Bu da Türk’tür. Bir şey olmuyor merak etme.’ dedim. Ertesi gün orada yine çarpışmalar devam etti. Bayağı korktuk hani bir şey olacak diye. Ertesi gün bayramdı. Sabah sabah uyandık ve maalesef bir şehidimizi getirdiler. Çok iyi nişan almış gavur kimse. Aradan böyle uzatmış bakarken ve kurşun geliyor şurasını (boğazını) deliyor. Bir doktorumuzun babasıymış. Biz ilk defa orada cerrahi bir ekip kurduk ve cerrahi alet vs. götürdük zırhlı araçla gittiğimiz için. Bizden sonra oraya, daha sonra ikinci esas Baf’ın düşmesinde Dr. Kaya Bey gittiğinde Dr. Kaya Bey ‘Kaybettik, bir şey bulamadık.’ dedi ama orada battaniye vs. ile merkezi belki çok iyi değildi fazla kullanamadık çünkü bir 15 gün, 3 hafta kadar kaldık.

Mart ayının başlangıcında ikinci olay oldu (Baf’ta) ve biz sıramızı savdığımız için bu sefer büyük bir ekip gitti oraya. Kaya Bey, Vedat Bey falan gitti Baf’a. Üç gün de onlar kaldı ama Baf düştü ama gene de Rum tamamen aralarına giremedi. Çok şey (Muhtemelen şehit verdiler demek istiyor.) verdiler ve onlar döndükten sonra bir arkadaş gitti Baf’a ve 1 hafta kaldı orada. Sonra ben bir arkadaşla tekrar Baf’a gittim. Artık bu sıralar Nisan başı falan ve bahçelerde bademler falan da açılmış durumda. Biz helikopterle gittik bu sefer Baf’a. Helikopterde pilotun yanında bir arkadaş oturuyor, yan tarafta birisi oturuyor ve biz hep böyle konuşarak gittik Baf’a. Yanımızda yine bir sürü ilaç, malzeme var ve şunu götürüyoruz, bunu götürüyoruz falan. Egemen Bey diye Türkiye’den olan ve o sıralarda Kıbrıs’a gelmiş olan ve Lefke bölgesinden bir doktor arkadaşımız vardı. Onunla böyle konuşa konuşa gidiyoruz ve helikopterden indiğimiz zaman helikopterin komutanı Binbaşı Macey bana dönüp ‘Elinin hamuruyla erkek işine karışıyorsun.’ dedi. Çok da mahcup oldum ve korktum bunun üzerine. Ertesi gün Major Macey yanımıza gelip ‘Mademki köylere gitmek istiyorsunuz size eskort vereceğim.’ dedi çünkü bütün köylerde çarpışmalar oluyor. Rum o sırada bizleri tek tek buldu. Her çarpışmanın sonunda da ben köye gitmeye çalıştım. Sırf acaba köylü ne oldu, ne kaldı, ne kadarını kaybettik köylünün diyerek. Hem bilgi alma ve toplama ve hem de ilk aşamada ‘Sizler yalnız değilsiniz. Bakın ben köyünüze geldim. İstedığınız bir şey var mı? Sizlere (yakınlarınızdan) mektuplar getirdim.’ diyebilmek amacıyla. O şekilde bir dönem geçirdik bölgede. Gene bu defa Nisan’ın ortalarına kadar, Mart-Nisan hemen çarpışmalardan sonra 1 ay kaldık orada. İlk seferinde dediğim gibi bölgeyi helikopterle dolaştım. Birkaç kez de zırhlıyla dolaştım etrafı. Ondan sonra (o bölgede) doktor arkadaşlarla tanıştım. Doktor arkadaşların cipleriyle dolaştım köyleri. Mesela bir köye gidiyordum. Bir vadi boyunca mesele 5 tane köy var. Böylece neredeyse bütün Baf köylerini dolaşmış, görmüş oldum. Bir gün hiç unutmuyorum babamın köyü Kukla’da bir hadise oldu ve ertesi gün ben Kukla köyüne gittim. Mücahitler geri çekilmişler ama köye (Rumlar tarafından) girilmemişti ve Türkler bir tarafta, Rumlar bir taraftaydı ve birkaç tane yaralı vardı. Basit yaralardı ve onları hallettik. Sorumluyula görüştüm ve bana bir rapor, mektup falan filan verdi. Neyse gene bir 6 hafta orada kaldıktan sonra adım zaten ‘Flying Lady Doctor/Uçan Kadın Doktor’a çıkmıştı. Gittiğimiz köylerde çocuklar çiçek falan getirirdi bana. Arada bir tane falan çiçeği seçer ve geri kalanı da şoförüne, (yanımdaki diğer) doktoruma ya da beni götüren zırhlının mensuplarına (verirdim.) ‘Aa Lady Doctor bana çiçek verdi. Lady Doctor’u biz götürelim.’ diye o da söylerdi hep. Böylece hem onlar için de değişik bir hava olurdu bu. Ben de istediğimi bu arada elde ettim, istediğim yere gidebilirdim, ulaşabilirdim. Sonra döndüm gene geriye. Daha Bayraktar henüz gelmemişti. Ben gittim ve o akşam da Bayraktar geldi. Ertesi gün de Bayraktar’la (Muhtemelen Sancaktar Lütfi Eren) olacak.) tanıştık. Bayraktar da bizim orada petrol istasyonu sahibi Salih Bey’in evinde kalıyordu. Orada kalıyordu ve sabahları mutlaka bize uğrardı. Kahve içer, bizim kızlarla arada bir mektup gönderirdim, rapor yollardım. Sıcak bir nane çayı, şu bu falan çünkü böyle zayıf görmüştüm adamı ama meğer adam atlı grubundanmış ama tank sınıfındanmış. Süvari birliğinde de çalışmış. Benim Boğaz Sancaktarlığı’ndaki görevim de bu şekilde başlamış oldu ve ben 1967’ye kadar gerçi arada bir fasıl vermişimdir ama bu şekilde görev yaptım. 2-3 ay ben yukarıda dağda kaldıktan sonra Baf’a, Geçitkale’ye ve Akıncılar’a doktor gönderirdim birer aylık sürelerle. 4 ayda bir sıra bana da gelirdi. O zaman ben bırakır dağdaki görevi ve giderdim ve Baf’taki ilk yardım görevimi yaptım. O sırada bir doktor her gün sabah akşam giderdi ve akşam kalmazdı dağda. Ondan sonra (görevimi tamamladıktan sonra) tekrar gelirdim (dağa) ve gecede kalarak. Çünkü benim

zaten evim de yok ve oda bana aitti, yatma odası. (Odayı) kitler giderdim göreve. Eşyalarım da oradaydı. Başka evim de yok. Orada kalıyordum. Görevlerim arasında o bölgedeki halkın sağlığı da benden soruluyordu. Tüm mücahitlerin sağlığı da benden soruluyordu. Ama en önemli görevlerimden bir tanesi ise Sancaktar olay yerine geldiği zaman, Fırtına Bey (Sancaktar Lütfi Eren) bekleyen biri vardı onu. (Sancaktarlıkta) iki numara Rüzgar Bey'di. Üç numarası Yaman Bey, dört numarası Zorlu Bey ve beş numarası da Şahin Bey'di ve o şekilde (devam edip) gidiyor. Fırtına Bey bana 'Görevlerin arasında istiyorum ki bütün siperleri dolaşacaksın ve ilk yardım yuvaları kuracaksın ve ilk yardım malzemesi bırakacaksın.' dedi ve bunun üzerine bütün mücahitlere orada dolaplar hazırladık falan. Bütün mücahitler için Lefkoşa'daki bütün kadınlar seferber oldular ve herkese harp paketi hazırladılar. Bu harp paketi açıldığı zaman içerisinde yara bantları vardır ve (yaraları bunlarla) sararsınız. Uzun da şeyleri vardı ki istediğiniz kadar sıkarsınız. Eğer yukarıda kanama varsa kanamayı durduracak etki de yapabilecek bir turnike görevi görürdü ve yarayı da direkt bağlayan bir şeydi. Herkese, her gittiğim yere bundan dağıttık. Lefkoşa'da (bu harp paketlerinden) 40.000 adet yapmışlar.

Son derece kısıtlı bir şifre sistemi üzerine kurulan TMT bu yüzden 21 Aralık 1963 Kanlı Noel'iyle beraber yer üstüne kendi isteğiyle çıkıncaya kadar ne İngilizler ne de Rumlar tarafından varlığından haber alınabilen bir teşkilat vasfını kazanır. Tehlike ve güçlüklerle dolu TMT'nin eğitimleri üç ayrı kategoride görülebilir. Bunlar "Hasret'te" yapılan esas eğitim, ada içerisinde yapılan eğitim ve kovanların kendi birimleri içerisinde yaptıkları eğitimlerdir. Ada içerisindeki kamplarda yapılan eğitimlerle ilgili olarak dört ayrı yerde TMT mensupları için izci kampı adı altında askeri kamplar açılır. Çiçeklik⁴⁷, Küçükusu, Yağmuralan, Esentepe ve Kümürlü'deki bu kamplarda eğitim öğretmenler veya maarifçilere yaptırılır ve personel silah atışı hariç çeşitli konularda eğitime tabii tutulur.⁴⁸ Bu sıkıntılı süreçte TMT Bayraktarlığı ise (X) gününün geldiği fikrinden hareketle 21 Aralık 1963 günü başlayan ve Kıbrıs tarihine Kanlı Noel olarak geçen günün ardından 22 Aralık 1963 Pazar günü bütün sancaklara harekete geçmeleri için emir verir.⁴⁹

"Dediğim gibi zaman zaman diğer köylere de ziyaretlere gidiyorduk. Özellikle de Akıncılar'a giderken bir kuyruk olurdu ki şimdi 'Utanç Barikatu' diyorlar ya hiç kimse giremiyor içeriye. Rumlar kurmuştu bu barikatu ve dışarıdan Lefkoşa'ya hiç kimse giremiyor, yiyecek getiremiyor ve aklıktan bizi öldürtmeye kalktılar. Sağ olsun Kızılay ki biz o günlerde hep Kızılay yardımları yedik. Hepimiz, yani doktorlar ailelere, halka Kızılay yardımlarını dağıttık. Türkiye bizi sadece bir can harçlığı ile desteklemedi. İlk önce maaşlarımız düştü 1/3 seviyesinde. 90'lardan, 100'lerden, 120'lerden, 150'lerden maaşlarımız düştü ve 30 Kıbrıs Lirası almaya başladık. Yüksek maaş alanlar da hep 30 Lira almaya başladı. Evliler, kadınlar, evli kadınlar 15 Lira aldı. Yani ikisinin, kadın ve kocasının maaş toplamı 45 lira olacak, daha fazla olmayacak. Bu şekilde eşitlik sağlandı. Kimse itiraz edemedi o zaman. Ama bu yardımlardan, Kızılay yardımlarından herkes de yararlandı. Ben mesela hastanede yiyip içip yattım kaç zaman. Daha 4 ay dolmadan gene Dr. Burhan Nalbantoğlu Bey'in çok yardımlarıyla birçok zengin inşaatçıdan aldığı bedava demirler, inşaat malzemeleriyle EOKA döneminde yıkılmış, yakılmış büyük bir sigara fabrikasını hastane haline getirdik. Yukarıya ikinci bir kat daha yaptık. Hatta onun üzerine de bir kat yaptık. Bu şekilde o küçük 14 yataklı hastaneden kurtularak 4 ay sonra (hastane yaptığımız) sigara fabrikasına geçtik ve 1978'e kadar o sigara fabrikasında kaldık. Ama bu arada tabii Dr. Fazıl Küçük'ün muayenehanesini aldık, polikliniği başka yere taşındık. Kızılay Hastanesi'ne çocuklarımızı gönderdik. Bu arada Rum tarafında bıraktığımız benim zamanımdan kalan hastaların bazıları bize iade edildiler. Onların maalesef 10 tanesi ölü olarak, resmen şehit olarak geldi. İçlerinde bir arkadaşımız vardı Kızılay Hastanesi'nde, bir uzmanımız vardı patoloji uzmanımız ki kanı çekilmiş. Başlarken size söylediğim gibi bazı hastalarımızın durumu diğerlerinden daha ağırdı ve 10 hastamız bize şehit olarak geldi, 20 kaybımızla geldi. Bilmiyoruz onlara ne olduğunu, ne yapıldığını. Erkekler çoğu zaman alındılar o zaman ki İngilizler kötü şeyler söylediler bu erkeklerin akıbeti hakkında 'Et makinesinde kıyıldılar, şu oldu, bu oldu ne oldular bilmiyoruz.' diyerek. Birini bulduk galiba. Kutlay Erk'in babası bulundu da bizim bakanın, CTP'den Bayiz Bey'in babası bulunamadı. O da oradaydı. Hastaydı, hastalar arasındaydı. Hiç bulunamadı o. Görevlerimiz arasında Baf'a

47 KTMA, TMT Özel Arşivi, Dosya No. 1188/37 ve 298/007.

48 TMT Derneği Başkanı Yılmaz Bora ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

49 Osman Güvenir'den alınan 3 Haziran 2005 ve 20 Temmuz 2005 tarihli bilgi notu.

gitmek, Erenköy'e gitmek de vardı ve Erenköy Lefke'ye bağlıydı. Lefke'de 1 ay kaldığımız esnada haftada 1-2 defa da Erenköy'e de gidip hasta görüyorduk. Bu gidişlerimden bir tanesinde bana bir hasta gösterdiler. Yani bir karın ağrısı, apandisit, akut apandisit yapılması gereken bir vaka. Öğleden sonra gelebildi o hasta. Ben sabahki hastaları gördüm ve Erenköy'den ayrılmadan önce de o geldi. Ben de hemen temas kurdum BM ile. BM'nin Irish (İrlandalı) doktorları var bölgede çalışan ve o geldi. 'Ne diyorsunuz Doktor Hanım?' dedi bana. Dedim ki 'Tansiyon edilmesi gereken bir hasta. Onun için sizi çağırdım. Acele edelim çünkü geç oluyor (hasta için.) Geç olmadan bir ambulans helikopter getirilsin. Karadan bu çocuk gidemez çünkü Erenköy'dedir ve Lefke'ye geçerken zorla Rumlar tarafından alıkonulacaktır. Onun için şimdi lütfen dokunmayın.' 'Ama geç oldu, yarına kalsın.' dedi ve gündüzün sabah 08.00'e doğru helikopter geldi ve daha akşam olmadan gittik oraya, hastayı sardık ettik. Biliyorsunuz Erenköy çarpışmaları çıktığı zaman hemen uçakları gönderdiler ve biliyorsunuz Yzb. Cengiz Topel⁵⁰ şehit oldu. Bana orada Lefke'deyken nereye düştüğünü, nereden nasıl alındığını gösterdiler. Ben de zaten daha sonra gördüm Yzb. Cengiz Topel'in cesedini tabii. Ben Lefkoşa'daydım o sırada ve patolog bir arkadaşaya yardım ediyordum. Galiba Dr. Kaya (Bekiroğlu) Bey almıştı cenazeyi Lefkoşa'da bir hemşireyle beraber. Çok ezgi görmüş, bütün göğsü berbat durumdaydı. Bir de ölüm nedenini bulacağız diye otopsi yapmışlar. Biz de ikinci bir otopsi yaptık ama aynı yerden girdik ki parçalanmasın fazla. Yani cinsel organları bile simsiyahtı, ezilmişti."

Limasol'da hastanede görevli olduğu süreçte Dr. Ayten Berkalp ayrıca Doğan Türk Birliği isimli futbol kulübünün başkanlığı yanında TMT'nin de sağlık işlerinden sorumlu DAL-6 denilen biriminin de başına getirilecektir. Bu görevin bir adım sonrası ise ilk ve son defa bir Kıbrıslı kadının yönettiği şekilde Limasol Sancaktarlığı görevi olacaktır;

Ben 1970-1971 döneminde Limasol Hastanesi Başhekimi ve aynı zamanda oradaki sancaktarlığın (TMT Limasol Sancaktarlığı) da DAL-6 sorumlusu oldum. Dolayısıyla son yıllarda bir de ikinci kez herhalde 1967'de İngiltere'ye giderken mücahitlikten terhis olduğum için yeniden bir yemin ettirdi beni son sancaktarlardan biri. Anlayamadım da yeni bir şey mi kuruldu yoksa eskinin devamı mıdır? Biliyorsunuz bu konuda (TMT konusunda) da pek konuşmuyorlar. 'Biz sizin mücahit yemini etmenizi istiyoruz. Bir hücre olacak tanımiyorsunuz ama tanışacaksınız. Birkaçıyla tanışacaksınız sadece. Üstünüzü (amirinizi) göreceksiniz sadece.' falan bir takım sözler dedi Sancaktar. Neyse dedim 'Her zaman hazırım.' Zaten akabinde de tekrar bir istihbarat eğitimi gördüm ve çalışmaya başladım istihbarat için. O sıralarda da EOKA Makarios' a biraz karşı gelmeye başlamış ve Yunanistan'da da Albaylar Cuntası var yönetimde. Hatta hiç unutmuyorum bize Bayraktarlıktan sorular gelmişti. Bir küçük araştırma yapın tanıdığınız Rumlar arasında neler oluyor? Ne var, ne diyorlar bu kargaşaya, daha doğrusu çatışmaya? Yunanistan ve Makarios karşı çıkıyor. Yani Makarios hükümetin, daha doğrusu cumhuriyetin devamından yana çünkü kendisi bu devletin cumhurbaşkanı ve yaptığımız araştırmada sanki çok yakında bir şeyler olacakmış gibi bir izlenim edinmiştik. Son yaptığımız çalışmadan aşağı yukarı 15 gün önce İngiltere'ye ait üslerde çalışanlar, bazı köy çalışmaları, benim gittiğim bazı yerler falan derken bir de o zamanlar (Bayraktarlık tarafından teşvik ediliyordum «Şuraya katıl, buraya katıl. Rum doktorların yemeklerine, onların kutlamalarına katıl.» denilerek. Hastaneye gitmiyordum ama hastaneden öneri almıştım gidip anesteziist olarak çalışmak için ama kabul etmemiştim. «Yine bir hadise olur, hastanede kısırlım yine hiç gerek yok.» dedim kendi kendime. Onun için (bu teklifi) kabul etmemiştim. Onun için de pek şaşırmadık 15 Temmuz 1974 Pazartesi sabahı erken erken Makarios'a karşı Rumların çatışmaya giriştiklerine ve Makarios'un öldüğüne. Bu arada bunlar hep anons ediliyordu. Limasol'daki çatışma çok kısa sürede EOKA'cılarının zaferi ile neticelendi. Kaçanlar çeşitli barikatlardan ki biz de barikat kurduk ve bütün yollarda aşağı yukarı barikatlar vardı. İki ana yol açıktı, yani barikat var ama açılabilirdi yollar ve arabalar geçebiliyordu. Biri deniz yolu, diğeri de daha ileride bir yoldu. Diğer barikatlardan kaçan bazı Makariosçular bile yaralı vaziyette bize sığındılar. Hastanelerimizde onları o gün tedavi ettik. Bir kapıdan aldık ve bir başka kapıdan yolcu ettik çünkü sırf 'Onları niye alıyorsunuz? Niye tutuyorsunuz onları?' diye bir mazeretle bize saldırmaları diye çalıştık. İlk 5 gün öyle geçti. O 5 gün esnasında biz hasta-

50 Yzb. Cengiz Topel 8 Ağustos 1964 tarihinde Erenköy bölgesinde uyarı uçuşu yaparken uçağının isabet alması üzerine paraşütle atlar ve Rumlara esir düşer. Teslim edildiğinde ise artık çok geçtir ve hayatını kaybetmiş durumdadır.

nemize dönebilirler (bize saldırabilirler.) diye düşündük. Hastanenin eksikliğini gediğini hazırladık. Nitekim de öyle oldu ve yavaş yavaş bize yönelik hareketler de başlamıştı. 19 Temmuz 1974 Cuma günüydü hiç unutmuyorum geç vakit Sancaktarlık ki Sancaktarlık şurada, ben buradayız ve aynı apartmandayız ve ben üst katta oturuyorum, yani onları (TMT Sancaktarlık personeli) da görebiliyordum. Zaman zaman komutanlarla buluşuyor, konuşuyor ve bir de dediğim gibi TMT Limasol Sancaktarlığı DAL-6 sorumlusu olmuştum artık. Bütün mücahitlerin sağlık sorunlarını, halkın sorunlarını müştereken götürüyoruz. Bir yönetim kurulmuştu ve kaymakamlıkların ki biz Kaza İdare Amiri diyorduk ve onlar da komutana bağlı olarak çalışıyorlardı. Komutan 1 numaraydı. Yine Baf Sancaktarı geçerken komutana uğramış, oradaki komutana seslenmiş, yemeğe çıkmışlar ve beni de davet ettiler. Bu sonradan kaçırmak durumunda kaldığımız Komutan (Baf Sancaktarı) Cengiz Bey’le bu yemekte tanışmıştım ve bir takım da sosyal faaliyetlere devam ediyordum. İzcilik, Çocuk Esirgeme Kurumu, Kızılay vs. yanında buraya (Lefkoşa’ya) geliyorum ve Tabipler Birliği, Tıp Sendikası’nın kuruluşuna katıldım. Bir de Akrotiri’deki konferanslara katılıyorum sık sık. Onlarla temaslarımız oluyor, onların kokteyllerine, konferanslarına katılıyorum. Onlar da bizimkilere geliyorlar gidiyorlar. Bir de o sıralarda Türkiye’den bize yönelik tiyatro faaliyetleri oluyor. Efendim şarkıcılar geliyor, modeller geliyor, moda defileleri oluyor. Yani bu eski savaş hali biraz normale girmişken Rumların bu hareketiyle her şey birden bire değişiyor ve o Cuma akşamı gittiğimde komutanı ilk kez ki çünkü 1963’de yapılan anlaşmadan sonra, 1963 Limasol çarpışmalarından sonra Limasol’da şöyle bir karar çıkmıştı ‘Limasol açık şehir olacak. Biz size karışmayacağız, siz de bize karışmayacaksınız ama geçiş olacak.’ O yüzden mücahitlerimiz askeri kıyafetle idiler kendi bölgelerinde ve benim söylediğim kışlalarında oturuyorlar, çalışıyorlar ama komutan sivil olarak dolaşıyordu ve ben ilk kez Limasol Sancaktarını resmi kıyafeti ile gördüm ve heyecanlı gördüm. ‘Hayrola?’ dedim. ‘Eh galiba beklediğimiz müjde geliyor Ayten Hanım.’ dedi. Beni özel olarak odasına aldı. ‘Onun için senden rica ediyorum lütfen. Çok muhtemelen yarın sabah bizimkiler çıkabilir.’ dedi.

20 Temmuz 1974 Öncesi Kıbrıs’ta Durum

1970’li yıllara girildiğinde Yunanistan’la Türkiye arasındaki problemler sadece Kıbrıs’la sınırlı kalmayacaktır. Özellikle 1 Nisan 1955 tarihinde EOKA’nın Grivas’ın komutasında adada giriştiği tedhiş eylemleri sonucunda önce 1955–1958 döneminde, daha sonra da 1958–1960 döneminde adayı yaşanmaz bir kan gölüne çeviren Yunanistan destekli Kıbrıslı Rumlar Kıbrıs Cumhuriyeti’nin de yaşatılması konusunda fazla çaba harcamazlar. 21 Aralık 1963 tarihinde başlatılan Rum saldırılarıyla Kıbrıs Cumhuriyeti fiilen yıkılırken bunu 1967 olayları ve Türkiye’nin askeri çıkarma hazırlıkları izler. Bu dönemde Kıbrıs adası Yunanistan tarafından fiilen işgal edilmiş durumdadır ve bu durum BM raporlarıyla da tespit edilmiştir.⁵¹ Bunun devamında ortaya çıkan durum ise 21 Nisan 1967 tarihinden itibaren işbaşında olan Yunan Cuntası tarafından Kıbrıs’ta gerçekleştirilen de facto darbe ve Türkiye’nin garantör devlet olarak adaya müdahalesi söz konusudur. Bu dönem Yunanistan’daki Albaylar Cuntası ile Kıbrıs’ta Makarios arasında yaşanan bir güç kavgasına da şahit olur ve Atina çıkışlı talimatları yerine getirmekte nazlanan ve sahip olduğu makamın tadını çıkarma konusunda kararlı Makarios arasında Enosis yolunda ayrılıklar baş gösterir ve 15 Temmuz 1974 günü Albaylar Cuntası tarafından desteklenen Nikos Sampson adada bir darbe gerçekleştirerek kendisini cumhurbaşkanı ilan eder.

“...15 Temmuz 1974 gecesi içi asker dolu 80 küsur kişilik bir askeri aracın, kocaman bir araçla, o kamyonetler 40–45 kişi alabilir mi bilmiyorum ama ellerinde silahlar arabaların pencerelelerinden sarkarak, bağırarak, bir takım marşlar okuyarak, ‘Zito Makarios’ diye Rumların Limasol’a giriş yaptıklarını, Çiftlikler bölgesinden Rum bölgesine geçtiklerini gördüm ben. İşte böyle ve bir de istihbarat var ve ben bir bir saydım bu araçları. Sonradan da silah sesleri duyduk. Zaten silah sesi vardı, birden arttı akşam üzeri herhalde bunlara (şehre giren Rumlara) karşılık. Saat 10.30, 11.00’e doğru, 12.00’ye doğru, geç vakit, bu araçlardan ancak 15 tanesinin geri döndüğünü, içlerinde 5–6 kişinin yaralı, kan içinde olduğunu fark ettim. Çünkü o anda ışıklar açık ve görüyorsunuz, zaten önümden de geçiyorlar. Yani büyük bir çoğunluğu demek ki telef olmuş. Bu geri kalan 10–15 aracın da ertesi sabah BM Bülten’inden okuduğuma göre Limasol’un ilk köyü deniz

51 Sabahattin İsmail, Kıbrıs’ta Yunan Sorunu (1821-2000), Akdeniz Haber Ajansı Yay., Lefkoşa, s. 102.

kenarından gidildiği zaman Koloş köyünde pusuya düşürüldüklerini ve hepsinin telef olduğunu öğrendim. Bunu şunun için söylüyorum. Rumlar hep ısrar ediyorlar «Şu kadar kaybımız var.» diye ama kendi kayıplarından, yani kendilerinin öldürdüklerini pek söylemiyorlar. Hâlbuki biliyorum bir ara çağırılmışlar bir Rum papazı Lefkoşa'daki bir mezarlığa (orada öldürülenler için) dua okusun diye. Onun bir itirafı vardı gazetelere geçmiş olan «Bunların çoğu ölmedi, gömmeyin, daha nefes alıyorlar.» diye itiraz etmiş (Rum papaz) ve bunu açıkladı gazetede bir Rum papaz. Kim bilir o 15 arabadakiler nereye gömüldüler, ne vaziyetteydiler veya o ilk giden ve bunların hepsi bir 400-500 (asker) eder mi bilemiyorum, 80 arabayı 45 ile çarparsanız Yani böylesi bir durum da var. Ben bunu bizim Kayıplar Komitesi'ne de anlatıp 'Böyle bir olayı duyurun ve şu Rum Kayıp Şahıslar Komitesi'ne de bildirsinler, bir de oradan arasınlar.' dedim. Yine Baf'a ilk gidişimde Baf'ta o kadar çok siyah matem elbisesi giyen, başları siyah bağlı, göğüslerinde haç dolaşırlarken beni şaşırtacak derecede çok insan gördüm ve gene bu olayı anımsadım. Dolayısıyla demek ki bunların çoğu ölmüş ama bu bizim Barış Harekâtı'ndan sonra olduğu için hiç kimse onlara açıkça bunların kendileri tarafından öldürüldüğünü herhalde söylememiştii. Bilen belki birkaç komutan, üst kademe mutlaka vardır ama açıklanmamıştı bu durum. Evet, bunu bilhassa araya sokmak istedim. Ben o gece saat 24.00'e kadar hep arkadaşları ayakta tuttum. 24.00'den itibaren yakın olanları, hepsinin zaten telefonu var, evlerine veya yakın akrabalarına, komşulara falan gönderdik ama benim doktor odamda sabahlayanlar da oldu. Ben de o ilk gece hastanede kaldım. Kalan bütün personelin isimlerini size yazılı olarak verebilirim. O arada Türkiye'den tatile gelen doktorlarımız da vardı. Mesela bir röntgen uzmanımız vardı hastanede. Kardeşi Erenköy'de şehit olan bir başka ortopedi uzmanımız oradaydı ve onların hanımları ordaydı. Yani daha geniş bir ortamımız olmuştu, daha değişik branşlardan doktorlar da bulunuyordu. Dolayısıyla pek çoğu dağıldı saat 24.00'den sonra ama çok yakın yerlerde, hem ulaşacağımız yerlerdeydiler. Tembihle dağıldılar 'Bilgisayar (Siren) sesi duyduğunuzda hemen geleceksiniz.' diye, işte görev bölümü yapıldı vesaire. Sabah saat 06.00 civarında biz uyanmaya, kahvaltı vermeye başlarız. Yani geceler uyanıp hastaları da uyandırıyorlar, el yüz yıkama vesaire. O esnada biri radyoyu açmış, baktım marşlar duyuluyor. Tabii ben de kalktım çünkü gürültü oldu, odama geçmiştim. Odam boşaltılmıştı ve odamdaydık. İşte marşlar okunuyor radyoda, 'Marşlar okunuyor Doktor Hanım nedir?' diye merak ettiler. Sonradan hem (Bülent) Ecevit'in hem Sayın Denktaş'ın konuşmalarını bizzat dinledik. Büyük bir sevinç, Türkiye nihayet Barış Harekâtı yapıyor, Kıbrıs'ı kurtarmaya nihayet geliyor. Çünkü bizimle alay ediyorlardı 'Bekledin de gelmedi.' Diyerek. Biz her seferinde Türkiye gelecek zannediyorduk. Önce Lefkoşa hadiseleri, sonra Limasol, sonra Baf ve biz üçüncü günü hep bekliyorduk 'Gelecekler, gelecekler.' filan diye. İlk defa geleceklerini bir başbakanın işitiyorduk, yola çıkıldığını işitiyoruz 'Başlamıştır Barış Harekâtı.' diye; ancak 1-2 saat geçmeden bu Barış Harekâtı'nın nerelerden olacağı belirlendi, çünkü zaten çıkmaya başlamışlardı ve sahilden gözükmüşlerdi. Üsler bölgelerine yakın olan yerlerde böyle bir harekâtın olmayacağını işittik. Bizim Limasol şehri Akrotiri üssüne 14 kilometre uzaklıktaydı ve Larnaka'da Dikelya, Limasol'da Akrotiri üsleri vardı. Dolayısıyla bizim yelkenler hemen suya düştü, 'Eyyvah biz ne olacağız?' endişesi başladı ama millet büyük bir galeyan içindeydi. Bütün bir gece mücahitlerimiz bulundukları siperlerin ön tarafını takviye etmekle bayağı yorulmuşlardı.

Bu dönemde Türkiye'nin girişimleriyle Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcısı Sisco, Atina ve Ankara arasında mekik diplomasisi uygular ve sorunun masa başında çözülmesi için çaba sarf eder. Girişilen diplomatik faaliyetlerin bir sonuç vermemesi üzerine "Barış Harekâtı" için bütün hazırlıklar tamamlanır ve harekât 20 Temmuz 1974 günü Girne'nin Pladini Plajı'nda başlatılır.⁵² Çıkarma birlikleri 19 Temmuz 1974 günü saat 11.00 sularında Mersin'den hareket ederler ve Girne'nin 10 kilometre kadar batısında bulunan Pladini bölgesine gelirler. Mayın arama birliklerinin sahil taraması sonrasında da ilk araçlar saat 08.50 civarında karaya çıkmaya başlarlar.⁵³

Sabah çocuklar uyandı ama hepsi aç ve yiyecek istiyorlar. Bitişikteki bütün evleri de (hastaneye) gelirken Rumlar bütün evleri açmışlar, kırmışlar, ne var ne yok içeride diye bakmışlar. Pahada kuvvetli olan para, mücevheratları almışlar sadece ceplerine ama kapılar kırık, pencere-reler kırık. Tam karşımızda bir market vardı, muhtarın marketi. Yanımdakilere 'Bakın kapı-

52 Bedrettin Demirel, "Bir Savaş Hatırası", Kara Kuvvetleri Dergisi, Sayı 44, Ankara, Aralık 1974, s. 18.

53 TMT Mağusa Sancağı Arşivi

lar, pencereler kırık. Girin o markete ve ne kadar süt varsa getirin. Bir de kazan getirin. Bizde hastanede zaten büyük tencereler var. Kaynatın bu sütleri de çocuklara dağıtalım. Pastörize ise de ısıtın.’ dedim. Galiba uzun ömürlü süt çıkmıştı o zaman. En azından onları yaptık. Bu arada bir yorgani kaldırdık ki gece geç vakit gelen bir arkadaş, yaşlıca bir bey yorganın altında ölü bulundu. Bir taraftan mevziler yanıyor, yakılıyor. Orada bir kadıncağız yanık olarak bulundu, ölmüş. Onu buldular getirdiler ve tabii bizden olanları da. O sabah herkes dağılmaya başladı ve ‘Haydi gidin evinize. Gidin hiç olmazsa biz buraları temizleyelim. Bir gidin bakın evinize de tekrar gelirsiniz. Gitmek, bakmak istemiyor musunuz?’ dediler. ‘Biz korkarız. Gidip de ne yapacağız? Kocalarımız yok, erkeklerimiz yok.’ dediler. Ben de ‘Gidip bir bakın evinize de yine gelin. Biz buradayız merak etmeyin.’ dedim. Gittiler hakikaten. Gittiler ve biraz sonra da geri döndüler. Bu arada İngiliz tabiiyetinde olanlar için üslerden arabalar geldi ve İngiliz tabiiyetinde olanları kontrol ederek aldılar ve üslere götürdüler. Onların canları kurtuldu çünkü üslerde çalışan çok personelimiz vardı. Dolayısıyla buradakiler de birilerinin eşleri durumundaydı. Birileri telefon etti herhalde bu insanlar için. İngilizlerin (Esasında İngiliz tabiiyetinde olan Kıbrıslı Türkleri kastediyor konuşmacı.) bir kısmını Akrotiri üssünden İngiltere’ye götürdüler. Bu şekilde en azından bir grup kurtulmuş oldu. O günü biz temizlikle, hastanenin önünü, tören alanını temizlemekle, yaralılarımızı ayırmakla, hangilerini nereye sevk edeceğimizi tespit etmekle geçirdik çünkü çok ağır yaralılarımız vardı. BM’ye müracaat ettik ve onlar ambulanslarla gelip bu yaralıları, ağır yaralılarımızı alıp götürdüler. Polis başta izin vermek istemedi. Yollar hep barikatlarla falan doluydu. Sokaklarımız da böyle hep çevriliydi. ‘Sokağa çıkma yasağı var.’ dediler Rumlar. Bir de çıkamıyorsunuz, arayamıyorsunuz, soramıyorsunuz. Yine de İngilizler çok iyi davrandı bize. BM diyorum ama hep İngilizlerdi o güçte çalışanlar ilk dönemlerde. Akşama doğru oldukça rahatladık. Tabii yine geldiler Rumlar ve bayraklar indi. Rum bayrakları çekildi hem şehitliğe hem de bize (hastanenin önüne). Bütün erkekleri, bütün mücahitleri, aramızda kalanları bizden teslim alıp gittiler. Ama bu arada personelin yakınları ‘Biz kalıyoruz Ayten Abla.’ dediler. ‘Kalabilirsiniz ama sizi ne kadar koruyabileceğimi bilemiyorum. Buradan da zorla götürülebilirsiniz.’ dedim. Bu arada bizim 14 personelimiz 140 oldu. Ayrıca üst kademelerden bir komutan vardı ve o da baktı bana. ‘Hiç yeltenme, seni burada tutamam çünkü tanınan birisin ve kendin git, herkese karış. Böylesi daha kolay, idare edersin.’ dedim ve onları da o şekilde gönderdim. Ondan sonra bir kısmını öğrenmişler ya da bir kısmını veya zorla konuşturdular birini. Tabur Komutanı, Tabur Komutan Muavini olan benim küçük eniştemi de, onları da alıp direk polise sorgulamaya götürmüşler. Kavgı, vurma, kırma ve onları maalesef bulamadık. Dolayısıyla ilk gün böyle geçti. Fakat o ilk gece susmayan (çarşımalara katılan) Vietnam’daki (Limasol’da bir bölge) 3 arkadaşımızı ki 2 milletvekilimiz de bizimle kalmıştı. Onlar direk hastaneye bize iltihak etmişlerdi. Sonradan ben bunlara oda da verdim ‘Orada bizimle beraber kalsınlar ve eğer sizi götürmezlerse’ diye. Onlar da kaldılar hakikaten hastanede bizimle. Onlar da araya girerek yavaş yavaş o 3 çocuğu Vietnam’daki mevzilerden geri çekmeye çalıştık. Bu arada aynı hikâye için kamptaki Ziya Rızıkı Bey’i çağırmışlar ‘Git o 3 çocuğu bize getir. Sen girişken, girgin görünüyorsun.’ diye. O da istememiş tabii ama görev ve bir zırhlı içinde 3 veya 2 arkadaş gene İngilizlerle birlikte yolladılar bu sahil yolundan ve aynı yere kadar geldiler. Ama Ziya Bey ‘Ben bu işi yapamam çünkü biliyorum bu 3 çocuk teslim olmadı, çarpışmaya devam etti. Belki de geri giderlerse öldürülecekler.’ deyip onlardan rica etmiş ve ‘Bizi serbest bırakın.’ demiş. Hakikaten serbest bırakmışlar ve onlar da yürüyerek üslere geçmişler ve bu şekilde üslere geçen ilk 3 kişi orada bir Türk kanton bölgesi oluşturdular.

Barış Harekâtında Türk Mukavemet Teşkilatı

TMT’nin vazifesi Türkiye’nin Kıbrıs’taki hak ve menfaatlerini, Kıbrıs Türk toplumunun can ve mal emniyetini korumak, Türkiye’nin müdahale harekâtı esnasında müdahale kuvvetlerine azami yardımı sağlamak ve adadaki Türk mukavemetinin devamını mümkün kılmak olan TMT, Barış Harekâtı sırasında adada son derece önemli bir kilit rol oynar; ancak bu dönemde Türk ordusunun Limasol’a yönelik bir harekâtı söz konusu olmadığından Limasol bölgesi esir düşer ve ardından bütün erkekler stadyuma toplanıp psikolojik ve fiziki işkencelere maruz kalırken geride kalan kadınlar

ve çocuklar ise Dr. Ayten Berkalp'in eline bakmaktadırlar.

Bu insanlar tam 8 gün o güneşin altında orada kaldılar. O gün bana bir Ayandonlu çocuk, stadyuma gönderilen 3 kişiden bir tanesi, Barbaros benim ilkokuldan sınıf arkadaşım 'Ayten biz 6 kişiydik. Üçümüz buraya geldik. Diğer üçü nerede göremiyorum.' deyince ben hemen endişe etmeye başladım neden üçü geldi de diğer üçü gelmedi diye. Nitekim akşama doğru bize bir telefon 'Falan köprüünün altında 3 Türk cesedi var. Gelip alın.' Aradık taradık bulamadık çünkü biz bu 3 kişiyi daha önce. Gittik, köprüünün altına baktık yok. Meğer daha ileride su varmış da onun içine atmışlar cesetleri. Geç vakit bize şöyle kepçeli, hani inşaatlarda kullanılıyor ya kepçeli bir araç getirdiler. 'Bırakın bize de aşağıda alalım biz o cesetleri.' dedik. Hayır, vermediler. Açtılar çukuru suyun içinde kepçeyle ve 3 ceset pat diye yere düştü. İlk gittik yanlarına, hepsinin şişmiş yüzler. Yakından taranmışlar böyle delik deşik. Yüzlerden hiçbirine böyle teşhis koyamadık ama ben biliyorum bunlar o 3 kişi. Oradaki arkadaşım bana kimler olduğunu söylemişti daha önce ve ben 'Şu, şu, şu olabilir.' dedim. Hemen o bölgeden çıktık, artık mücahit değil ama hastabakıcı benim. Gece bir diş hekimi arkadaşla Nermin'di galiba bir liste yaptık. İşte bize kalanlar, şunlar hasta taşıyıcı, şunlar ilk yardıma getirenler, mezar kazıcılar, gömücüler derken 160 kişinin hepsine bir görev çizelgesi yaptık ki sanki onlar bize o şekilde verilmiş de biz de o şekilde koruyormuş gibilerinden. Dolayısıyla onlardan birkaçı, o bölgeden gelen arkadaşlar bulduğumuz o 3 kişinin cesetlerini tanıdı ve 'Bu filan, şu filan, bu filan olabilir.' dediler. Bir de baktık hepsi sivil kıyafetli ve Rum askeri bize 'Haydi yine aynı şekilde çukur açın ve gömün şunları.' dedi. Ben de 'Aynı anda açın şu çukuru, 1 değil, 3 çukur.' dedim. 'Ne yapıyorsunuz?' dedi Rum. 'Siz 1 dediniz, biz 3 çukur açıyoruz. Ne fark eder sizin için? Neden itiraz ediyorsunuz ki? Biz istiyoruz ki bunları ayrı ayrı gömelim.' dedim. Neyse vazgeçtiler itirazlarından ve biz Dr. Şefik Bey'le tekrar oturduk ve hazırladığım ölüm listelerinde de var zaten bütün bu söylediklerim bu şekliyle ve 'Kahverengi fitilli pantolonlu, Salih hasan saçlar kısa, burnu hafif şu, kırmızı gömlek, kahverengi pantolon, çorap, geniş siyah kemer. Öteki Taner Akif koyu yeşil çizgili gömlek, kahverengi pantolon, siyah çorap, bağlı siyah ayakkabı, diğeri pantolon, kendinden kemerli beyaz gömlek, kırmızı çorap, kırmızı tespih, bilmem ne yüzük' şeklinde üçünü de tespit ettik. Aynı anda gömdük ve en çok ertesı günü Cemaliye Hanım'la beraber bir hoca getirdik, okuduk ve bunlar şehittir dedik. Böyle bir resmim var Cemaliye Hanım'la birlikte ve böylece Ayandon şehitlerini de hem tespit etmiş ve hem de gömmüş olduk. Hemen akabinde Polemidya (Binatlı) en yakın köy, bize 3 kilometre ötededir. Oradan 4 şehit geldi. Bir tanesi de bizim muhtarın yanında çalışan Ertan. Çırağıydı bizim muhtarın. Bize yakın ve acil bir şey olduğunda annem bazen ekmek, yemek rica ederdi. 100 metre ötede oturuyorduk. Ortada da muhtarlık vardı ve bize bu çocuk yiyecek getirirdi. 17-18 yaşında ve onun cesedini de tandım. Onları tespit ettim, yazdım Polemidya'dan gelen 4 kişi diye. Bu şekilde aşağı yukarı 23 kişi yazmışım ama toplam 27 şehit gömmüş olduk biz. Limasol'daki ezgi, tabii başta telefonları açmadılar bize. Sonradan dinleme yaparak, dinleme cihazı koyarak açtılar. Biz konuşabileceğimizi konuştuk ama dinlendiğimizi biliyorduk. Bazen farklı sesler dahi duyuyorduk telefonda. İşte Limasol'un, stadyumun durumunu anlattık. Gazeteciler aradı beni birkaç kez ve daha sonra stadyumu ve Limasol'u bir kara şehir, kara stadyum gibi böyle isimler yaptı. Kötülükleriyle, ezgileriyle, Rumların Türk esirlerine yaptıklarını hatta BM duydu. Bizim yanımıza hemen konuşlandırıldı bir küçük birlik, ayrıca ileriye konuşlandırıldı Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelere bize bir şey gelmesin gibilerden ve nihayet baskı, zor altında 10. gün bu arkadaşlar stadyumdaki bu ezgi sona erdi. Daha ileride, bize daha yakın bir yerde, burası çünkü Limasol'un sonuydu. Böyle yüksekokul, açık okul, birinci okul, ikinci okul gibi ve bu iki okula getirilip paylaştırıldılar ve bu arada tabii poliste bir de askerler vardı. Bir gün bir iş için, bir izin için polise gittik. Tam da hafif tutukluların kaldığı yerlerde bir Türkçe konuşma duyunca hemen yaklaştık biz. İkimiz de hiç onlara bakmadan konuşuyoruz şimdi içerdeki personelle. 'Biz Türk'üz.' dedim. 'Nedir durum orada?' İşte anlattı oradaki tutuklu Türk 'Bir Kıbrıslı grubu var. Türkiyeli bir grup var. Ayrıca üç tane gazeteci var falan (diye.) Meğer bizim o gazeteciler hep Limasol'a götürülmüş, hani Âdem Yavuz vb. Bunun üzerine bir baktım 'Hiç polise gidip de polisteki tutuklularını ziyaret eden personel var mı, yani polisteki tutukluları ziyaret eden biri var mı?' dedim. Bana dediler ki Tabur Komutanı Mehmet Rıza'nın oğlu ve babası gidiyor. Lütfen benden geçsinler.' dedim. 'Allah aşkına lütfen komutana, tabur komutanına söyleyin Ayten Hanım bilgi

istiyor kimler var? Neler var?’ Çocuk oturdu o belgeyi hazırlamaya başladı. Ben şimdi bu Hasan-cık dediğim 8–10 yaşlarında bir çocuktı. Bana kahve termosu içinde kahve götürdü, babasına götürmüş daha doğrusu. Onun kapağının içinde bana bir kâğıt belge çıkardı verdi. Onun üzerinde kimlerin orada olduğu isim bazında hepsi yazılmış vaziyette. İşte komutanları, bu gazetecileri de belirten bir liste gönderdi. Derken ne oldu? ‘Lefkoşa’ya biz bir gidiş yapalım, bazı ağır hastalarımızı yollayalım.’ dedik. BM bazılarını kaldırmıştı üslere bize yardım ettiler ve bulduk bu 5–6 kişiyi. Kimden izin alacağız yine? İlk olarak yine gittik biz belediye başkanına. Belediye başkanına gidelim dedik. Sağ olsun Ayhan Bey ve Ekrem Bey bana izin aldılar Cemaliye Hanım’la iki kişi. Cemaliye Hanım arabayı kullanacak çünkü erkek adam koyamıyoruz, kendi şoförümüzü kullanamıyoruz onu yoldan alabilirler diye. Cemaliye Hanım doğruldu arabaya, direksiyona geçti. Ben yanımdayım. Zaten benim kıyafetim bir ameliyathane kıyafeti idi ve onunla idare ettik. İki tane kıyafet verdi bana sağ olsun Cemaliye Hanım. Eve gidemedim, değişemedim, banyo yapamadık. Neyse bir 10 Ağustos günü İkinci Barış Harekâtı’ndan hemen önceydi. Yola çıktık ama yola çıkmadan bir mesaj aldık. Bize Baf Sancaktarımızı soruyor Lefkoşa. Şimdi açıkça da soramıyorlar şimdi, şey diyor kız ‘Benim bir amcam var. Benim tanıdığım bir kız arkadaş telefon ediyor Baf’tan. Bir de oğlu var onun. Acaba ne oldu, yaşıyorlar mı?’ diyor mesajda. Bu kızın amcası yok. ‘Tera’dalar mı?’ dedim, Tera’dan geliyorlar diye. ‘Yok canım sen tanırsın benim amcamı. Sizden geçtiydi, beraber bir öğle yemeği yemişsiniz.’ falan deyince anladım komutanı soruyor. Dedim ki ‘İlk fırsatta sana mesaj vereceğim.’ Ertesi gün Cemaliye Hanım’ı aldım, bir de başka bir kız otobüsle gittik polise, polis komutanına. İki numaralı polis komutanına dedim ki ‘Bakın bu kız Baf’tan geliyor, ailesi Baf’ta. Bu hadiseler oldu ve hiç görüşemedi.’ Bu arada yanımda götürdüğümle ‘Ben söyleyince hemen ağlayacaksınız, başlayacaksınız ağlamaya.’ dedim. ‘Nasıl ağlayacağız?’ diyor kız, ‘Acaba şey mi süreyim?’ ‘Kokusu var. Sakın öyle bir şey yapma.’ dedim. Tabii kız geldi, o diyor ‘Soğan mı sürsem?’ ‘Mukaddes Hemşire, hayır. Annenizi, babanızı, ezgi gördüğünüzü düşünün.’ dedim orada. Dedim ki polis kumandanına ‘Bir de şu var bize müsaade etmiyorsanız kuzeye geçmemiz için ama biz kuzeye gitmiyoruz ki batıya gidiyoruz daha. Yani sizin daha içinizdeki anne babalarınızı ziyarete gitmek istiyorlar. Ne var bunda? Hangi kötülük var?’ ‘Peki yav, hadi izin vereceğim gidebilirler.’ dedi polis kumandanı. Bunlar gittiler ama Cemaliye bir geldi, Cemaliye Hemşire diyeyim de çünkü başhemşiremizdi ve geldiğinde yüzü gözü kıpkırmızı. ‘Hayrola?’ dedim, ‘Beni casus zannettiler galiba. Soruşturma yaptığım için cevap vermediler bana. Ondan sonra senin söylediğin beye gittim. Sonra gelersen şu şu şu beye git.’ dedim, beni tanıyan bilen birkaç arkadaş. en azından çayda olduğumu bilen birkaç arkadaş. Onlara gitmişler onlar da ‘Ayten Hanım’a selam söyle o sorduğunuz kişi hayattadır, saklıdır, saklanıyor, muavin (Sancaktar Muavini) de öyle. O kadar söylenenler ama nerede saklı olduğunu söylemiyor, istemiyor zaten Sancaktar fazla bilgi vermek. Yani yaşıyor ve Lefkoşa TMT Bayraktarlığı bunu merak ediyor.’ demişler. Bunun üzerine biz açtık telefonu ve ‘Tamamdır, sağdırlar.’ diye mesajı verdik.

Türkiye’nin garantör devlet olarak Kıbrıslı Türklerin haklarını korumaya yönelik olarak yapacağı herhangi bir harekât olsun veya olmasın TMT teşkilatlanmasını tamamladıktan sonra Türkiye’nin Kıbrıs’taki hak ve menfaatlerini haleldar edecek veya Kıbrıs Türk toplumunun can ve mal emniyetini tehlikeye düşürecek bir düşman saldırısına takaddüm eden günlerde veya saldırı vuku bulduğunda bu saldırıyı asgari hasar ve zayıyla karşılamak, düşmana azami zayıat verdirmek, herhangi bir kesimde düşman kuvveti toplanmasına mani olmak, Rum halkının moralini bozmak, yöneticilerine karşı itimatlarını sarsmak maksadıyla bütün imkânlarını kullanır ve bu maksatla düşman tarafından icrası muhtemel baskın ve pusulara karşı her an hazırlıklı bulunacak ve gerekli tedbirleri barış zamanında alarak bütün bu tedbirleri aralıksız devam ettirecektir.

Derken ne oldu? ‘Lefkoşa’ya biz bir gidiş yapalım, bazı ağır hastalarımızı yollayalım.’ dedik. BM bazılarını kaldırmıştı üslere bize yardım ettiler ve bulduk bu 5–6 kişiyi. Kimden izin alacağız yine? İlk olarak yine gittik biz belediye başkanına. Belediye başkanına gidelim dedik. Sağ olsun Ayhan Bey ve Ekrem Bey bana izin aldılar Cemaliye Hanım’la iki kişi. Cemaliye Hanım arabayı kullanacak çünkü erkek adam koyamıyoruz, kendi şoförümüzü kullanamıyoruz onu yoldan alabilirler diye. Cemaliye Hanım doğruldu arabaya, direksiyona geçti. Ben yanımdayım. Zaten benim kıyafetim bir ameliyathane kıyafeti idi ve onunla idare ettik. İki tane kıyafet verdi bana sağ olsun Cemaliye Hanım. Eve gidemedim, değişemedim, banyo yapamadık. Neyse bir 10 Ağustos günü

İkinci Barış Harekâtı'ndan hemen önceydi. Yola çıktık ama yola çıkmadan bir mesaj aldık. Bize Baf Sancaktarımızı soruyor Lefkoşa. Şimdi açıkça da soramıyorlar şimdi, şey diyor kız 'Benim bir amcam var. Benim tanıdığım bir kız arkadaş telefon ediyor Baf'tan. Bir de oğlu var onun. Acaba ne oldu, yaşıyorlar mı?' diyor mesajda. Bu kızın amcası yok. 'Tera'dalar mı?' dedim, Tera'dan geliyorlar diye. 'Yok canım sen tanırsın benim amcamı. Sizden geçtiydi, beraber bir öğle yemeği yemişsiniz.' falan deyince anladım komutanı soruyor. Dedim ki 'İlk fırsatta sana mesaj vereceğim.' Ertesi gün Cemaliye Hanım'ı aldım, bir de başka bir kız otobüsle gittik polise, polis komutanına. İki numaralı polis komutanına dedim ki 'Bakın bu kız Baf'tan geliyor, ailesi Baf'ta. Bu hadiseler oldu ve hiç görüşemedi.' Bu arada yanımda götürdüklerime 'Ben söyleyince hemen ağlayacaksınız, başlayacaksınız ağlamaya.' dedim. 'Nasıl ağlayacağız?' diyor kız, 'Acaba şey mi süreyim?' 'Kokusu var. Sakın öyle bir şey yapma.' dedim. Tabii kız geldi, o diyor 'Soğan mı sürsem?' 'Mukaddes Hemşire, hayır. Annenizi, babanızı, ezgi gördüğünüzü düşünün.' dedim orada. Dedim ki polis kumandanına 'Bir de şu var bize müsaade etmiyorsunuz kuzeye geçmemiz için ama biz kuzeye gitmiyoruz ki batıya gidiyoruz daha. Yani sizin daha içinizdeki anne babalarınızı ziyarete gitmek istiyorlar. Ne var bunda? Hangi kötülük var?' 'Peki yav, hadi izin vereceğim gidebilirler.' dedi polis kumandanı. Bunlar gittiler ama Cemaliye bir geldi, Cemaliye Hemşire diyeyim de çünkü başhemşiremiydi ve geldiğinde yüzü gözü kıpkırmızı. 'Hayrola?' dedim, 'Beni casus zannettiler galiba. Soruşturma yaptığım için cevap vermediler bana. Ondan sonra senin söylediğin beye gittim. Sonra gelersen şu şu beye git.' dedim, beni tanıyan bilen birkaç arkadaş. En azından çayda olduğumu bilen birkaç arkadaş. Onlara gitmişler onlar da 'Ayten Hanım'a selam söyle o sorduğunuz kişi hayattadır, saklıdır, saklanıyor, muavin (Sancaktar Muavini) de öyle. O kadar söylenenler ama nerede saklı olduğunu söylemiyor, istemiyor zaten Sancaktar fazla bilgi vermek. Yani yaşıyor ve Lefkoşa TMT Bayraktarlığı bunu merak ediyor.' demişler. Bunun üzerine biz açtık telefonu ve 'Tamamdır, sağdırlar.' diye mesajı verdik.

Ondan sonra zaten ayın 10'unda, 10 Ağustos'ta İkinci Barış Harekâtı öncesi gittik oraya. Bu hastaları götürdük ama bize belediye başkanı 'Gidiyorsunuz ve ben bu müsaade yazısını sadece Limasol bölgesi için veriyorum bu ulaşma iznini size. Yani Limasol dışına çıkarma hakkım yok çünkü ben belediye başkanıyım ve Limasol bölgesi için dolaşma izni veriyorum size ama dışına veremem.' dedi. 'Biz karşılaştığımız zaman durumu atlatırız.' dedim ama tabii biz biraz da rahatız çünkü Kızılhaç ambulansında gidiyoruz ve ikimiz gözüküyoruz sadece önde ve arabanın arkası kapalı. Yatılı bir hasta var arabada, birkaç da yani ne kadar sığarsa hasta ve yaralı koyduk. İşte en az 8-10 kişi vardı. Ve hiç unutmuyorum 12 barikat geçtik. Son barikatta işte Limasol'un başında her geçişimizde biz 'Şükür bir barikat daha geçtik. Şükür bir barikat daha geçtik.' diye diye en son barikata geldik. En son barikatı da 'Yaralı getirdik.' diye durdurulduk tabii. Orada gelip baktılar, açtılar arabanın içini. Tabii 'İznimiz de var.' dedik ve böylece bize kimse dokunmadı. Limasol Rum Kaymakamı verdi o izin belgesini bize ve biz barikatlardan rahatça geçebildik, hastaları indirdik. Bir baktım karşımda Bayraktarlığın DAL-6'sı Dr. Necdet Ünel var ve bana 'Gel buraya.' dedi. Beni çeke çeke bir yere götürüyor. Nereye gidiyoruz diye ben merak ettim ve bir de baktım ki Lefkoşa'da askeri şubeye gittik. Burcun üstünde Asal (Asker Alma) Şube oradaydı o zaman. Oraya gittik, yeraltına indik. Yeraltında iki komutan oturuyor. Bir tanesini tanıyorum. Bayraktar gidememiş Türkiye'ye ve yenisi de gelmiş Türkiye'den. İki Bayraktarlıyız biz o sırada. Başka komutanlar, üs kademe, başka birileri daha var ve beni takdim etti Necdet Bey. Dedi ki 'Limasol'da subay olarak başka hiçbir şey (hiç kimse) yok. Yani mücahit komutanlığı yapacak başka hiç kimse yok. Şimdi Ayten'i getirdim size.' Onlar da birilerini arıyorlarmış Limasol'da, onlarla temas kurmaya çalışıyorlar. Bunun üzerine komutan bir bana baktı ve 'Ayten Hanım işte 63'de de çalıştı. İşte şurada.' dediler. Bunun üzerine Bayraktar 'Peki Ayten Hanım biz güneyle temas kuramıyorduk. Şimdi sizin bulunuşunuz çok iyi oldu. Ben sizi güneyin sancaktarı tayin ediyorum. Yazın Ayten Hanım'ın yazısını. Ayten Salih Sancaktar olarak görev yapacak.' dedi. 'Durun efendim lütfen. Bunu bana yazılı olarak vermeniz bir şey ifade etmiyor benim için çünkü ben bu kâğıdı saklayacağım. Belki zor bir durumda yırtıp atacağım. Belki yutacağım. Öyle bir durumda kalabilirim çünkü hastanenin içi silahlı Rum çapulcularla dolu hatta. Onun için ben bu görevi aldım kabul ettim. Memnuniyetle yapacağım ama onun için bana yazılı bir şey vermeyin.' dedim. Şimdi millet yıllar sonra söyler 'Ayten Hanım Limasol Sancaktarı olmuş ama elinde yazılı kâğıdı

yoktu.’ diye hiç önemli değil. Ben bir görev aldım ve bana da söylenen şu. Gerek oradaki komutanlar, gerek daha sonra ziyaret ettiğimiz barış gücü komutanları benle şöyle konuştular ve ben onlara ‘Ben bir doktorum çünkü ben asker değilim ve insan öldürmem, öldüremem. Yani Rum, Türk, İngiliz neyse hangi din, dil, ırk hepsi gelse hizmet etmekle mükellefim ama önce bir Türk kızımı, yani bir Türk mücahidiydim, yani yemin etmiş bir mücahideyim.’ dedim. Dedim ya 1971 yılında tekrar bir yemin etmişim, ikinci kez girdim mücahitliğe. Bunun üzerine bana söylenen şu, Girne kuzeyde, aşağıda da üçgene yakın bir durumumuz var, şu kadar işte km karelik bir sahada. Barış gücü komutanı söylüyor tabi bana bunu, ‘40 bin askerim var.’ dedi bana hiç unutmuyorum. ‘Şu sahada 40 bin askerim var. Eğer siz bize Rum’un harekâtını bir saat veya yarım saat önce çünkü hareket ettikten sonra 1 saat sürecek mesela suçlular, eğer siz bize Rum’un harekâtını bir saat önce dahi bildirseniz binlerce Türk askeri kurtulabilir veya onların da müdahalesiyle binlerce halk kurtulur, yani karşılık verilecek durumda. Gerçi biz aynı yerdeyiz ama savaş durumuna geçeceğiz biz de. Bizim sizden sadece istediğimiz bu. Lütfen kendini tehlikeye atmadan bize bu istihbaratı geçeceksiniz. Yani biz senden başka hiçbir şey istemiyoruz. Bilhassa canına dikkat et çünkü biz sonuna kadar seni kullanmak istiyoruz.’ Ne istersem bütün karargaha bilgi verebilirim hemen. Yani diğer bölgedeki yerler duruyor, hemen yani diğer tevzisi olan yerler duruyor hala.

Hatta ‘İşte gördüm şeye bakarlardı, binaya.’ dedi. ‘Ne olmuş bakarsak? Yürüdük yorulduk, biraz dinleniyorduk, dayandık.’ dedim. ‘Bu hanımları sen biliyor musun kimdir? Biri başhemşire, öteki başhekimdir. Buda sosyal işler uzmanıdır bu hanımlar. Bizi tercih ettiler. Kuzeye gidebilecekleri halde gitmiyorlar, bizimle yaşamak istiyorlar. Siz böylemi muamele edersiniz bu insanlara?’ dedi ve bir azarladı adamı bir daha dikkatli olalım diye. Yani bu komik aslında söylemek istediğim size burada. Daha sonra işte dediğim gibi şey faslı çıktı esirlerin değişimi (faslı) çıkarken bir komite kuruldu. Bu komitede bir Rum, bir Türk ve Sayın Denktaş esirlerin temsilcisi olarak beni görevlendirmişti. Bir Türk, bir Rum ve bir de BM’den birileri vardı orada. Her gelene soruyorlar ‘Nereye çıkmak istiyorsun? Nerede serbest bakılmak istiyorsun?’ Herkes ‘Kuzeye çıkmak istiyorum.’ diye cevap vermiş. Ertesi gün de ben gittim neticeleri almaya. Oradaki kamp komutanı mıydı gene iki numara, üç numara falan polisler ‘Hep’ dedi bir tanesi ‘bu işler senin başının altından çıkıyor.’ ‘Anlamadım.’ dedim. Sana o zamana kadar gayet iyi muamele eden bir kişinin böyle bir konuşma tarzı beni tabii bozdu. ‘Allah var.’ dedim. Ne öğrendi, ne yapıyor da bize çullandı. Dedim ki ‘Anlamadım neden böyle bir şey söylüyorsunuz, bana hakaret ediyorsunuz? Nedir başının altından çıkıyor falan?’ ‘Buradaki Türklerin sadece 40 kişi ki onlar da üslerde çalışıyor, sadece onlar üslere çıkmak istediler. Geri kalan herkes kuzeye geçiyor, bir tek kişi kalmak istemedi. Bunları sen zorladın.’ dedi. ‘Buyur sor bakayım bir tek kişi beni size şikâyet eden, bu konuda bir tek kişi bul bana.’ Hasta görmeye gidiyoruz ya her gün yaptık, her gün konuştuk, her gün mektuplar gitti geldi. Götürdük transistor, götürdük transistor şeyleri, bataryaları götürdük dinlesinler, bilgi alsınlar ve hepsi kuzeye çıksın. Yani böyle bir durum var çünkü zaten erkekleri geçerse (kuzeye) geri kalan, diğer insanlar da geçecek ve bu iş tamamlanmış olacak. ‘Sen bana bunun üzerine (ne yapacaksın?)’ tabii yapamadı, bulamadı öyle birini veya yapmak istemedi. ‘Yani bilmeden beni tenkit ediyorsunuz. Ayıp ediyorsunuz.’ dedim. Yani döndü bana ‘Senin enişten dahi kuzeye çıkmak istedi ablanın kocası ve enişten.’ ‘Ben o ablam ve eniştem için size kaç kez müracaat ettim. Yani kamp müdürüne söyledim. Siz söyler misiniz kaç kez ben müracaat ettim onlar için biletleri ellerinde pasaportları her şeyleri hazır Avustralya’ya gidecekler Avustralya polisi geldi bunları almak için ve çıkarmadılar. Ne isterdiniz dedim siz onları çıkarıp yollamadınız şimdi size nasıl güvenip de kuzeye çıksınlar ve gene gidemeyecekler, burada da kapalı kalacaklar. Kuzeye geçmeyi tercih ediyorlar oradan gidecekler. ‘Söyleyin çıksınlar kuzeye, Limasol’a serbest bırakılsınlar. Ben götüreceğim onları şeye.’ dedi. ‘Nedir biletleri?’ dedi, ‘Biletleri Atina’ya gidecekler; ancak kaybettiler o biletleri ve yeni bilet alacaklar ve Atina’ya gidecek. Atina’dan gemiyle değil uçakla gidecekler.’ dedim.”

TSK tarafından yapılan çıkarma ve indirme harekâtı esnasında müdahale kuvvetlerinin ulaştığı bölgelerdeki TMT birlikleri bu kuvvetlerin emrine girerek harekâta devam etmiş, bu esnada ihtiyaç hissedilecek kılavuz ve kilit personeli hazır bulundurulmuştur. Müdahale esnasında veya müdahale olmadığı zamanlarda bir çatışmada mukavemetin çökmeye yüz tuttuğu bölgelerde düşmana teslim olması muhtemel zinde kuvvetin aynı yerde kalarak erimeye terk edilmesi yerine silahlı çatışmanın düşman

lehine döndüğü sorumluluk sahasının düşman eline geçeceği kanaati mahalli komutanda belirir belirmez zinde güç bölgesinden sızarak en yakın Türk köyü veya mukavemet üssünde toplanmış veya bu yeni bölgeden mukavemete devam etmiştir. Böylece Türk bölgeleri parça parça düşman eline geçse bile mukavemetin devamlılığını sağlamıştır.

Ben 20 Temmuz 1975'te kuzeye geldikten sonra çok deşifre olduğum gerekçesiyle artık güneye gönderilmedim. Eylül 1975'te Sağlık Bakanlığı'nda müdür muavini olarak göreve başladım. 1978'de Sağlık Müsteşar Vekili, 1982'de Sağlık Müsteşarı atandım. Benim Sağlık Bakanlığına atanmamla ilgili kararnameyi imzalayan Sayın Manyera 'İhtisasını yapan her doktor anesteziist olabilir ama herkes iyi bir yönetici olamaz. Güneyde çok iyi bir lider ve yönetici oldun. Sağlıkta da iyi işler başaracağına inanıyor ve seni yanıma alıyorum.' dedi. Çalıştığım sürece onu utandırmamaya gayret ettim. Günde 18 saat çalıştım. Kendimi bir nevi sağlık hizmetlerine adadım. İlk olarak 1971'de inşaatına başlanan Lefkoşa Devlet Hastanesi'nin tamamlanması çalışmalarına katıldım. Sonra oranın aletlerinin temini ve donanımı için uğraştık. 13 Şubat 1978 tarihinde TBMM Başkanı ve TC Sağlık Bakanının katılımı ve görkemli bir törenle Lefkoşa Devlet Hastanesi'nin açılışını yaptık. Daha sonra bu hastanemizin adı inşaatında çok emeği geçen Sayın Bakanımıza atfen Dr. Burhan Nalbantoğlu Hastanesi'ne dönüştürüldü. 1978-1980 arası bu hastanemizin Koroner Bakım Ünitesi gibi eksik servisleri tamamlanırken bir taraftan da Ruh ve Sinir Hastanesi'nin inşaatına başladık. UNHER yardımlarıyla ve Prof. Vamık Volkan ve arkadaşlarının yol göstericiliğiyle personel de ABD'de yetiştirildi ve 1981 yılında bu tesis de Barış Hastanesi olarak hizmete sunuldu. 1981 yılı Temmuz ayında ben de yine UNHRER bursu ile İngiltere'de 3 aylık Sağlık Yüksek Yöneticiliği adlı kursa katıldım. Bu kursa hala daha WHO denen Dünya Sağlık Örgütü'nün katkılarıyla International Hospital Federation (IHF) tarafından yürütülüyor ve her yıl en az 8-10 medikal toplantı düzenliyor. Ben yılda en az bir kere IHF'nin İngiltere, İsviçre, İsveç, Macaristan, Polonya, Belçika, Norveç, Finlandiya, ABD ve Avustralya'daki toplantılarına katılarak hem bilgi ve görgümü arttırdım, hem de yeni açacağımız servisler konusunda araştırmalar yaptım. Halen IHF üyeliğimi devam ettiriyor, dergi ve kitaplarını okumaya çalışıyorum. Nihayet 1978'den beri Müsteşar Yardımcısı olarak yürüttüğüm görevimde terfi alarak Sağlık Müsteşarı görevine atandım. Sağlık Müsteşarı görevim sırasında 1982 yılında böbrek diyalizi hastalarımız için hastanemizin zemin katında 8 yataklı hemodiyaliz ünitesini açtık. 1972 yılında İngiltere'de kurs gördükten sonra Limasol'da ilk olarak Limasollu bir Türk hastamı evde hemodiyaliz uygulaması ile tedavi etmiş ve Limasol çarpışmaları sırasında dahi bu hastamı korumaya devam etmiş, aynı hemodiyaliz metoduyla tedavi gören Rum hastamı da ihmal etmemiştim. Kıbrıs için çok önemli bir sağlık sorunu olan Talasamia hastaları ile ilgili çalışmalarımıza derneğin kuruluş tarihi olan 1978 yılında başlamıştık. İngiltere'den Dr. Model ve Türkiye'den Prof. Aksoy'un başkanlığında 5 profesörden oluşan bir ilmi heyetle hazırladığımız Talasamia Kontrol Programı adlı proje ile hem yeni hasta çocuklarımızın doğumu, hem de mevcut hastaların en iyi şekilde tedavisini kapsayan bu çalışmalarımız 1983 yılı sonunda hedefine ulaşmıştı ama 1984 yılında yine UNHCR ve anavatanın katkılarıyla inşaatına başlanan Talasamia merkezimiz ancak 1988'de TC Sağlık Bakanı ve Kıbrıs işlerinden sorumlu bakanın, yabancı profesörlerin de katıldığı bir tören ve onu izleyen çok başarılı enternasyonel bir seminerle açılmıştı. Ameliyat esnasında hastalarımız için çok gerekli olan oksijen ve Nitröz Oksit gazlarının üretimiyle ilgili iki imalathaneyi daha devreye sokmuş ve bu konuda Rum'a bağımlılıktan kurtulmuştuk. Temel sağlık hizmetleri konusunda parasal sıkıntılarımız dolayısıyla 1975-1976 yılından itibaren sadece aşı uygulama hizmetlerini yürütüyor, Malarya ve Tüberküloz hastalıklarını kontrol altında tutmaya çalışıyorduk. 1976'da anavatanından gönderilen bir ekiple bir yılda 80.000 kişi Mantou test ve mikro göğüs filmleriyle taranmış, TB olgu sayısı ile bulaşma oranı saptanmıştı. Daha sonra TB konusundaki çalışmaları yürütmek üzere Lefkoşa polikliniğinde Kamu Sağlık Dispanseri açılmış, bir doktorumuz verem ve diğer göğüs hastalıkları konusunda eğitildikten sonra Gönyeli dışında yatılı hastalar için küçük bir göğüs hastanesi kurmuştur ki bu binanın ön kısmı o zamana kadar huzurevinde barındırılan ve uzun süreli tedaviyi gerektiren hastalar için bir Kronik Hastalıklar Hastanesi'ne dönüştürülmüştü. Dr. Nalbantoğlu Hastanesi'ndeki röntgen servisi önce bir mamografi ve ultrasound cihazı ile takviye edilmiş, en sonunda da toplum bireylerinin katkısıyla tomografi cihazı alınmıştır. Kanser hastalarının tedavisiyle ilgili olarak radyoterapi, kemoterapi ve nükleer tıp uygulamaları

için son 4 yılda başlattığımız inşaat çalışmaları tamamlanarak cihazlar satın alınmış, personel eğitilmiş ve 1989'da radyoterapi, kemoterapi ve nükleer tıp merkezi hizmete girmişti. 1989'da yasa çalışmaları tamamlanarak Temel Sağlık Hizmetleri Müdürlüğü oluşturularak 8 yeni sağlık merkezi inşa edilerek sayıları 16'ya yükseltilmiş, koruyucu ve önleyici sağlık hizmetlerinin de düzeyi yükseltilmiştir. Tedavi hizmetleri çerçevesinde Mağusa Hastanesi'nde de yeni bir dahiliye ve çocuk servisi inşa edilmiş, koroner bakım ve hemodiyaliz üniteleri kurulmuştur. Güzelyurt'taki sağlık merkezi küçük bir hastaneye dönüştürülmüştür. 1990'da, yani emekliliğe ayrılmamdan bir yıl önce katkı koyduğum son görevler arasında Eğitim Bakanlığı ile yürüttüğümüz spastikler merkezinin hizmete girmesi, Girne Hastanesi'nin ve devlet laboratuvarının projelerinin tamamlanması ve temel atma törenlerinin yapılarak inşaatlarının başlatılmasıydı. 1975'de başladığım sağlık yöneticiliğim esnasında mevcut tesisleri iyileştirmek, eksikleri tamamlamak üzere hazırladığımız plan, program ve projelerde ilk aşamada hedeflere ulaştığımız için 1991'de emekliye ayrıldım. Emekliye ayrıldığım 1991 yılında Demokrat Parti'nin kuruluşunda görev almamdan ve 1991-1994 yılları arasında partinin Girne Kadın Kolları Başkanlığını yürütmemden dolayı 1993'te partiden aday listesine girip de kazanamayışımı, diğer seçimlerde listeye dahi giremeyeişimi umursamayıp 1995 yılına kadar Demokrat Parti'de çalışmaya devam etmiş isem de cumhurbaşkanınca Kamu Hizmeti Komisyonu'na atanınca partiden istifa edip komisyonda çalışmaya başladım. Kuruluşundan 1994 yılına kadar Milli Olimpiyat Komitesi Yönetim Kurulu'nda görev yaptım. Spor çalışmalarımın ödürü 2003 yılında Spor Bakanlığı plaketine ve Spor Yazarları Derneği'nin Üstün Hizmet Ödülü'ne layık görüldüm. Müzik ve tiyatro çalışmalarına daha ortaokul sıralarında başlamıştım. Ablamların tiyatro etkinliklerinde senaryo, adaptasyon çalışmalarına katıldım. Özellikle suflörlük, reji asistanlığı gibi sahne önü ve arkasında hizmet ettim. 1970'lerden itibaren rejisörlüğe terfi ettim. En hoş ve güzel çalışmam Çöl Faresi idi. Tiyatro çalışmalarım için de Kıymet ablam ile beraber 2001 yılında Hizmet Ödülü aldık. 1970'lerden itibaren Limasol'da hizmet ettiğim ve yönetim kurulu başkanlığını yürüttüğüm gönüllü kuruluşları şöyle sıralayabilirim; Amme Memurin Cemiyeti, Yardım Severler Derneği, Kız İzçiler Örgütü, Çocuk Esirgeme Kurumu, Kızılay Derneği ve Huzurevi Yönetim Kurulu ve benzeri yardımsever kuruluşlara ek olarak birkaç kez de Kıbrıs Türk Tabipler Birliği Yönetim Kurulu'nda görev yaptım. Şimdilerde sadece İHF ve Tabipler Birliği ve Mücahitler Derneği üyeliğimi sürdürüyor, onların dergi ve jurnalleri ile bol bol kitap ve gazete okuyup TV izliyor ve her gün 40-50 dakika yürüyerek sağlıklı bir yaşam sürdürmeye çalışıyorum..."

Kaynakça

A-Arşiv Kaynakları

- 1- Kıbrıs Türk Milli Arşivi (KTMA)/Girne
- 2- İngiliz Dışişleri Arşivi (Foreign Office)/Londra
- 3- Genelkurmay ATASE Arşivi/Ankara
- 4- Kızılay Genel Müdürlüğü Arşivi (KGMA)/Ankara
- 5- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)/Ankara

B- Basılı Kaynaklar

- BASIN YAYIN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, **Documents, Volume I**, İkinci Baskı, Ankara
- BEY, M. Selahaddin, **İttihad ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, İstanbul, 1989
- BİLGE, Suat, **Le Conflit De Chypre Et Les Cypriotes Turcs**, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1961
- BYGM., **Kıbrıs Meselesi**, Ankara, Aralık 1954, No. 253, s. 105.
- BYGM, Olayların Takvimi, **Kıbrıs Meselesi**, Ankara, Ağustos 1954, No. 249, s. 181.
- CYPRUS VETERAN ASSOCIATION, **World War II, 50th. Anniversary of the Antifascist Victory 1945-1995; Participation and Contribution of Cyprus in the Second World War**, Nicosia, 1995
- DEMİRAĞ, Fikret, **Şu Müthiş Savaş Yılları**, Kültür Yay., Lefkoşa, 1999

- DENKTASH, R. R., **The Cyprus Triangle**, Lefkoşa, 1982.
- DENKTAŞ, Rauf R., **Rauf Denктаş'ın Hatıraları**, Cilt III, Mart 1997, İstanbul
- DRUŞOTİS, Makarios, **Karanlık Yön EOKA**, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa, 2005
- EMİLİANYDES, Achille, **Histoire De Chypre**, Paris, 1963
- ENER, Kasım, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, Ankara, 1996
- FOLEY, Charles, **Guerrilla Warfare and EOKA Struggle; General Grivas**, Longman Yay., Londra, 1964
- FOURTONİ, Eleni, **Yunan İç Savaşında Direnen Kadınlar**, Koral Yay., Mart 1990, İstanbul
- GAZİGİRAY, A. Alper, **Ermeni Terörünün Kaynakları**, İstanbul, 1982
- GAZİOĞLU, Ahmet, İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II, **Enosis Çemberinde Türkler**, 1996, Lefkoşa
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, **Güncel Konular**, Ankara, Ağustos 1987
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, **Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi**, Ankara, 1966
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, **Tarih Boyunca Ermeni Meselesi**, Ankara, 1979
- GOVERNMENT OF CYPRUS, **Review of Events In Cyprus 1955–1957**, Lefkoşa, 1958.
- HARP AKADEMİLERİ KOMUTANLIĞI, **Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Yarını**, İstanbul, 1995
- KÜRŞAD, Fikret, **Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi**, İstanbul, Haziran 1978
- MANİZADE, Derviş, **Kıbrıs Dün Bugün Yarın**, KTKD İstanbul Bölgesi Yay., İstanbul, 1975
- ILGAZ, Hasene, "Kıbrıs'tan İntibalar", **Kıbrıs Meselesi ve Türkiye**, İstanbul, 1954
- ILGAZ, Hasene, **Kıbrıs Notları**, İstanbul, 1949.
- İSMAİL, Sabahattin, **Kıbrıs'ta Yunan Sorunu (1821–2000)**, Lefkoşa, s. 102.
- Özdemir, Hüseyin, **Kıbrıs'ta 60 Yıl**, Volkan Yay., Şubat 1997, İzmir
- YÜCELEN, Hasan, **Akıncılar (Luricina) Türklerinin Yüz Yıllık Varoluş Mücadelesi**, Lefkoşa, Mart 2006

C- Makaleler

- ASMUSSEN, Jan, "The Cyprus Regiment:Greek and Turkish Cypriots in a Joint Military Force", Journal of Cyprus Studies, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Special Issue 26/27, Volume 10, Cilt 2004, s. 141.
- ATABEK, Erol, "Suphi Benli", Kıbrıs Mektubu, Ankara, Temmuz 1997, No.4, s.26–28.
- KESER, Ulvi, "İkinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Ordusunda Görev Yapan Kıbrıslı Katırcılar", Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı 143, İstanbul, Kasım 2005, s. 56–67.
- MUTLUÇAĞ, Hayri, "Bir İşbirlikçi Vezirin Marifetleri", Türk Tarih Dergisi, Eylül 1970, Sayı 36, s. 75–78
- NESİM, Ali, "Bir Kalebend", Yeni Kıbrıs Dergisi, Nisan 1989, s. 29
- SONYEL, Salahi R., "Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni Tehcirleri", Belleten, Cilt XXXVI, Sayı 141–144, Ankara, 1972, s. 43.
- TAMÇELİK, Soyalp, "Türk Mukavemet Teşkilatı'nın Bilinmeyen Bazı Yönleri", Türk Yurdu, Sayı 71, Temmuz 1993, İstanbul

Ç- Süreli Yayınlar

Halkın Sesi
Ortam
Cumhuriyet
Zafer
Yeni Kıbrıs
Kıbrıs Mektubu

D- Sözlü Tarih Çalışmaları

- 1- Aydın Samioğlu ile 29 Kasım 2004 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.
- 2- Yılmaz Bora ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.
- 3- Kemal Mişon ile 11 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

- 4- Fuat Veziroğlu ile 16 Kasım 2003 tarihinde Lefkoşa’da yapılan görüşme.
- 5- Erdoğan Tilki ile muhtelif tarihlerde Lefkoşa’da yapılan görüşme.
- 6-Nevzat Uzunoğlu ile 13 Temmuz 2003’te Girne’de yapılan görüşme
- 7-Mehmet Y. Manavoğlu ile 25 Ağustos 2004 tarihinde Girne’de yapılan görüşme.
- 8- Rauf R. Denktaş ile 8 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa’da yapılan görüşme.
- 9- İsmail Tansu ile muhtelif tarihlerde Ankara’da yapılan görüşme.
- 10- Macit Aydınova ile 13 Temmuz 2003’de Girne’de yapılan görüşme.

Darağacından Özgürlüğe Kahraman Bir Kadın: Gülten Tilki

Prof. Dr. Ulvi Keser
Kıbrıs Amerikan Üniversitesi / Girne

Asporça Melis Keser
Bilkent Üniversitesi / Ankara

Giriş

1 Nisan 1955 Ve Eoka'nın Ortaya Çıkması

Erkek egemen bir toplumda ailede evin bireyleri tarafından, sosyal hayatta çevre tarafından, resmîyette ise devlet eliyle kanunlar ve kurallarla ezilmiş bir kadın olmak, bu yetmezmiş gibi anne olmak ve üstelik bütün bunları bir savaş ortamında yaşamak ve savaş ortamında kadın olmanın zorluklarına katlanmak doğaldır ki kolay kolay üstesinden gelinemeyecek bir yük getirir insanın omuzlarına. Savaşın belki de en berbat ve acımasız yönü sivillere ve genellikle de kadınlara yönelik tarafıdır. Yakın dönemde eski Yugoslavya'da, Bosna-Hersek'te, Kosova'da, Arnavutluk'ta, hemen ardından Afganistan ve Irak'ta savaşın kadınlara yüklediği ağır ve insanlık ayıbı yük hala belleklerde. Kıbrıs'ta ise bilinenin aksine **“Erkek sadece cephede, kadın her cephede savaşmıştır.”** Bu çalışma bu bağlamda esasında hep göz ardı edilen, unutilan, ön plana çıkartılmayan, çıkartılmayan, zaman zaman yok kabul edilen genelde Kıbrıslı Türk kadınlarının mücadelesini, direnişini, acılarını yansıtmak amacıyla kaleme alınmış bir deneme olarak değerlendirilebilir. Bir toplum için yoklukların, baskının, korkunun, göçlerin yanında, var olma mücadelesinin umutla, canla başla verildiği, dayanışmanın birlik duygusunun her zamankinden daha çok hissedildiği ve sergilendiği bir dönemdir bu ve her milli mücadele tarihi isimsiz kahramanları barındırır bağrında. Tarihte kahramanlar denilince hep ön cephede çarpışanlar ya da erkekler akla gelmektedir. Çünkü savaşçılık, cesaret, güç ve korkusuzluk, yani gözünü budaktan esirgememe erkek cinsiyete çocukluktan itibaren yüklenen geleneksel toplumsal cinsiyet özelliklerindendir. Milletlerin var olma savaşında kadınlar da zaman zaman ön cephede yer almalarına rağmen, daha çok arka planda görünmez bir şekilde, erkeklere destek veren güçler olarak tanımlanmışlardır. Çünkü kız çocuklarına, geleceğin kadınları olma yolunda, çocukluktan itibaren daha çok ev içi sorumluluklar verilerek, anlayışlı, şefkatli, sabırlı, fedakâr tutum ve kişilik özellikleriyle, yetişmesi hem telkin edilir hem de davranışlarına az ya da çok bu yönde müdahale edilir. Bu durum geleneklerin insan davranışları üzerinde, sosyal ilişkilerde, hayatın her safhasında etkisini hissettirdiği ve sınırlandırdığı, cemaat tipi sosyal yapıların ve küçük sosyal çevrelerin görünümüdür. Özellikle konumuz olan zaman diliminde Kıbrıs Türk toplumunun sosyo-kültürel özellikleri, taassup bir aile yapısı ve toplumsal cinsiyet ayrımcılığının, bu güne göre yoğun olduğu bir süreci göstermektedir.¹ Bu sebepten olsa gerek milli mücadelelerin erkek kahramanları bilinir de kadın kahramanları anılmaz bile.

Önce Ayios Georghios gemisinin Baf yakınlarında adaya EOKA adına silah boşaltırken yakalanması ve ardından İngiliz istihbaratının EMAK ile ilgili bilgilere ulaşması ve ardından adada bir şeyler olacağı yönünde hareketlenmesinin ardından 1 Nisan 1955 günü EOKA giriştiği eylemlerle varlığını ilk defa deşifre eder.² Makarios'la 25 Mart³ akşamı mı yoksa 1 Nisan akşamı mı olsun tartışmalarından son-

1 Hasan Alicik, Kıbrıs Türk Ailesi, Lefkoşa, Işık Kitabevi Yayınları: 56, 2009, s. 178–231.

2 Makarios Druşotis, Karanlık Yön EOKA, Galerî Kültür Yay., Lefkoşa, 2005, s.70-71.

3 Adaya gizlice gelmesinden sonra 10 Ocak 1955 tarihinde Makarios'la bir görüşme yapan Grivas burada eylemlere başlamak için daha erken bir tarih isterken, Makarios ise 25 Mart tarihini uygun gördüğünü açıklar. Bunun üzerine Grivas ise harekete geçmelerinin ertelenmesinde bazı sıkıntılar bulunabileceğini belirtir ve bir an önce eyleme geçmek ister; “...1- Harekât ve faaliyetlerimizi o tarihe kadar gizli tutamamak tehlikesi ve muvaffakiyetin %90'ını teşkil eden sürpriz yapma imkânlarının tehlikeye düşmesi, bütün bu hükümet daireleri muhafaza altında olmadığına, hatta askeri kamplardaki emniyet tedbirleri pek

ra o gece Kıbrıs'ta yer yerinden oynar, Gece 03.00'de elektrikler kesilir, daha sonra da bombalar patlar, makineli tüfekler rastgele ölüm saçar, çeşitli işyerleri, İngiliz bankaları havaya uçurulur. Genel Valilik, Müsteşarlık Dairesi, Wolseley Kışlası'nda bulunan Ortadoğu İngiliz Kara Kuvvetleri Genel Karargâhı ve radyo istasyonu da patlamalardan nasibini alır. İngilizlerin o gün içindeki zararları yaklaşık olarak 60.000 Sterlin civarındadır.⁴ Markos Dragos ve dört adamı radyo istasyonunu basıp içeride bulunanları etkisiz hale getirirler ve binayı havaya uçururlar. Markos Dragos'un grubunda radyo istasyonunu havaya uçuranlardan birisi olan Panayiotis Papanastasiou o gün yaşadıklarını "31 Mart 1955'i 1 Nisan 1955'e bağlayan gece Lefkoşa'daki evde Markos Dragos'un yanında toplanan 4 kişiden birisi de bendim. Geceyarısı bize saat 00.30'da radyo istasyonuna saldırılabileceğimiz haberi geldi. Her tarafı dikenli tellerle çevrili ve 1 Rum ve 1 Türk tarafından korunmakta olan istasyona doğru derhal harekete geçtik. Dikenli tellere yaklaştık ve Markos elindeki aletle telde bir delik açtı ve hepimiz binaya doluştuk. Muhafızlar etkisiz hale getirildi ve telefon hatları da kesildi. Patlayıcıları binanın değişik yerlerine yerleştirip cihazların üzerine benzin dökerek ateşe verdik. Ortaya çıkan zarar çok büyüktü." diyerek aktarır. Larnaka'da Mahkeme, Valilik ve polis karargâhı da bombalanır.

Öte yandan Yunanistan hükümetinin ve Kıbrıs Rumlarının Birleşmiş Milletlerde diplomatik yoldan bir sonuca varamaması şiddet ve terör yoluyla emellerine ulaşma gayretine dönüşür. Bu konuyla ilgili olarak bilinmesi gereken husus ise Kıbrıs Rum lideri Başpiskopos Makarios ve George Grivas'ın Kıbrıs milliyetçisi değil, Yunan milliyetçisi olduklarından, gayeleri iki toplumlu bağımsız bir devlet kurmak değil, Kıbrıs Türklerine hiç yer vermeyen Enosis (Yunanistan'la birleşme) ve adanın Yunanlaştırılmasıdır. Yunanistan'ın büyük desteğiyle 1955 yılı ortalarında kuruluşunu tamamlayan EOKA (Ethniki Organosis Kibriyon Agoniston) tedhiş örgütünün siyasî lideri Makarios, askerî lideri ise Yunanistan iç savaşı sırasında "X" kod adıyla bir yeraltı örgütü kuran⁵ ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra örgütü aşırı uçta partileştiren George Grivas'tır. "Kıbrıs Mücadelesi Ulusal Örgütü" olarak adlandırılan bu örgütün ulusal kavramıyla kastettiği Elen düşüncesi ve Enosis fikrinden başka bir şey değildir. 1950 yılı başında adanın nüfus çoğunluğunun Rumlarda olduğunu ileri sürerek adada bir halk oylaması yaptıran ve daha sonra da Birleşmiş Milletlere müracaat eden Yunanistan bu müracaatının reddedilmesi üzerine⁶ Kıbrıs adasının silahlı mücadeleyle Yunanistan'a bağlanması yönünde girişimlere başlar ve EOKA tedhiş örgütünü kurdurur.

İngilizler yanında Türkleri de adadan atmak ve ortadan kaldırmak niyetinde bulunan EOKA'nın kasabalarda teşkil ettiği ve polis arabalarına saldırı düzenlemek, askeri birliklere, askerlere, askeri kamplara saldırmak ve İngiliz İstihbarat Servisi'ne mensup olanları öldürmeye yönelik çalışan kasaba gruplarının yanında sadece İngilizleri ve Türkleri katletmeye yönelik olarak kasaba ve köylerde diğerlerinden bağımsız çalışan ve özellikle el bombası ve yakın dövüş konusunda eğitim gören grupları da faaliyetlerini iyice hızlandırırlar. Aynı gün adanın pek çok bölgesinde Digenis⁷ imzasıyla ilk EOKA

chemmiyetsiz olduğundan geceleyin buralara kolaylıkla yaklaşmak imkânlarını haiz olduğumuza göre hükümetin şimdiye kadar bize karşı emniyet tedbirleri almamış olması. 2- Pek lehimize olan bu kış mevsiminin yağmur, kar ve fırtınalı havalardan istifade etmeliyiz. Aynı zamanda bütün hareket ve faaliyetlerimizi saklayacak olan gecelerin uzunluğundan istifade etmeliyiz." İngiliz askerleri tarafından Trodos Dağları'nda yapılan Haziran 1956 tarihli "Lucky Alphonse/Şanslı Alfonso" isimli harekatta yakalanmaktan bir köpeğin havlaması sayesinde kurtulabilen Grivas'ın EOKA faaliyetleri başta olmak üzere Makarios ve Yunan yetkilileriyle yaptığı görüşmeler de dahil 250.000 kelimelik günlüğü de ele geçirilir. Grivas'ın kimliğini İngilizlere jurnalleyen ve satan ise bir EOKA mensubu olan Paschalis Papadopoulos olmuştur. Her ne kadar Grivas yakalanamasa da EOKA'nın stratejileri, uyguladığı taktikler, personel ve silah gücü, kasaba ve köylerdeki örgütlenmeleri, EOKA mensubu Rumlar, ayrıca yardım ve yataklık edenlerle EOKA'nın para kaynakları, suikast, kundaklama, sabotaj girişimleri ve bunlarla ilgili takip ettiği yol gibi örgütün yavaş yavaş da olsa tepe noktasına kadar her türlü bilgi artık İngiliz istihbaratının elindedir ve özellikle 1956-1959 sürecinde EOKA ve Grivas için çember gittikçe daralmaktadır. Bununla birlikte neredeyse bütün yazışmalarını özel kuryeler vasıtasıyla yapan ve bazen günde ortalama 20 direktif kaleme alan Grivas'ın bu kadar temkinli ve tedbirli davranması nedeniyle yakalanması hiç de kolay olmayacaktır. Örneğin 1957 yılında yakalanan EOKA'nın alt birim liderlerinden birisi sadece kendisine bizzat Grivas tarafından kaleme alınmış EOKA mücadelesini anlatan 30-50 civarında mektup aldığını kaydetmektedir. Halkın Sesi, 28 Ağustos 1956.

4 Kıbrıs'taki İngiliz idaresi tarafından basılan yıllık rapordan (Annual Report) istifade edilerek hazırlanmış 3 yıllık değerlendirme raporu. Government of Cyprus, Review of Events in Cyprus 1955-1957, Lefkoşa, 1958.

5 Charles Foley, Guerilla Warfare and EOKA Struggle; General Grivas, Longman Yay., Londra, 1964, s. 109

6 Evanthis Hatzivassiliou, "Cold War Pressures, regional Strategies, and Relative Decline: British Military and Strategic Planning for Cyprus 1950-1960", The Journal of Military History, Ekim 2009, Cilt 4, Sayı 73, s. 1150.

7 Yunan döneminin efsanevi halk kahramanı. Digenis kod adını "Nom de Guerre" Şövalye ve asillerin harp için aldıkları takma isim" olarak alan Grivas eylemlerine başlar. Colin Thubron, Journey Into Cyprus, Middlesex, 1986, s.24-25.

bildirileri dağıtılır ve tedhiş hareketinin nedenleri ve EOKA'nın amaçları ilk defa açıklanır;⁸

“Hürriyetimizi kendi elimizle ve kanımız pahasına da olsa kazanmağa hazır olduğumuzu bütün dünyaya göstermemiz zamanı gelmiştir. Yirminci asırda insanların hürriyetlerini temin için kan akıtmaya mecbur bırakılışından dünya diplomasisi utanmalıdır...”

Kıbrıslı Türklerin Eoka Karşısındaki Mücadeleleri

EOKA'nın önce İngilizlere, daha sonra da Türklere ve kendilerine yardım edip destek olmayan Rumlar da dâhil bütün ada insanına karşı giriştiği terör ve tedhiş hareketleri karşısında Kıbrıslı Türkler de önce çok küçük çaplı ve bölgesel örgütlenmelerin içerisine girmeye ve kendilerini ellerinden geldiğince Rum saldırılarından korumaya çalışırlar.⁹ Aynı örgütlenme ve teşkilatlanma faaliyetleri hemen bütün köylerde yavaş yavaş ortaya çıkmaktadır. Kıbrıs Türk Mukavemet Birliği isimli teşkilatlanma konusunda sağlıklı bilgi olmamakla beraber bu oluşumun da fazlaca etkili olmadığı ve Kıbrıslı Türkler tarafından oluşturulan mahalli ve yetersiz bir teşkilatlanma olduğu düşünülmektedir. Aynı günlerde kendi aralarında örgütlenmeye çalışan ve bir şeyler yapmanın gerekliliğine inanan Kıbrıslı gençler Türkiye’de de böyle organizasyonların içine girerler ancak bunlar son derece etkisiz ve duygusal çabalardan öteye gitmez. Siyaset sahnesinde Dr. Fazıl Küçük ve Rauf Raif Denktaş’ın liderliğinde haklarını savunma mücadelesine girişen bu insanlar siyasi, kültürel, sosyal gelişmelerin yanı sıra askeri alanda da Türk insanının yazgısıyla doğrudan ilgili bir başka çalışmanın içerisine girerler. Özellikle EOKA terör örgütünün ortaya çıkmasıyla birlikte bütün ada sathında Türkler üzerinde yoğunlaşan saldırılar Türk gençlerinin kendi aralarında gizlice teşkilatlanmalarına sebep olur ve teşkilatlanmaya giden adım da böylece atılmış olur. Kendi aralarında iptidai usullerle teşkilatlanan bu gençler ilk etapta Karaçete isimli teşkilat bünyesinde toplanırlar;⁹ ancak yapılanlar Türk bölgelerinde yaşayan tek tük Rum aileleri taciz etmekten ileriye geçmeyen disiplinden uzak hareketlerdir. Karaçete’yi oluşturanlar ise daha çok kasaplardır. EOKA'nın tedhiş, terör, baskı ve yıldırma hareketlerinin Türkleri de hedef alarak öldürmeye varan şiddet hareketlerinin baş göstermesi üzerine Dr. Fazıl Küçük’ün gayretleriyle Volkan kurulur; ancak küçük merkezlerde ve özellikle köylerde mahalli örgütlenmeler de devam etmektedir. Adını “Var Olmak Lazımsa Kan Akıtmamak Niye”¹⁰ ifadesinin baş harflerinden aldığı iddia edilen Volkan teşkilatının ilk nüvesi Dr. Fazıl Küçük tarafından 1955 yılı Nisan ayında arkadaşı Şakir Özel’le beraber atılır. Parti Başkanı olması münasebetiyle teşkilatın faaliyetlerini perde arkasından idare eden Dr. Küçük bir yandan siyasi faaliyetler yaparken bir yandan da Kıbrıs Türk halkını teyakkuz durumunda tutarak onları bilinçlendirmeye çalışır ve hürriyet mücadelesinin meşalesini de böylece ateşler. EOKA mensuplarına göre ise Volkan’ın ve daha sonra da TMT’nin kuruluşunda Kıbrıslı Türkleri cesaretlendiren ve arkalarında duran İngilizlerdir. Rumlara göre İngilizler, Volkan teşkilatını desteklemeseydi adada azınlık durumunda bulunan Kıbrıslı Türklerin EOKA’ya karşı bu şekilde karşı koyması ve mümkün olmazdı. Bu şekilde örgütlenme çabaları içine giren Volkan örgütü bir yandan da dağıttığı bildirilerle varlığını gerek Rumlara ve gerekse Kıbrıslı Türklere duyurmaya çalışır ancak henüz ciddi bir organizasyon söz konusu değildir. Grivas’a göre ise Volkan üyeleri gizlice Türkiye’den gelmiş genç Türk subayları ve İngiliz istihbarat görevlileri tarafından eğitilirler. Ancak bir süre sonra Kıbrıs Türk halkına moral ve motivasyon kazandırmak amacıyla Volkan teşkilatının ilk bildirileri de kamuoyuyla buluşmaya başlar. Öte yandan Kıbrıslı Türkler arasında Türklük bilinci ve kendini müdafaa etme konusunda kıpırdanmalar böylece daha bariz şekilde görülmeye başlar. 1 Nisan 1955 tarihinden itibaren Kıbrıs’ı tam manasıyla kan gölüne çeviren ve başta Valilik, Müsteşarlık Dairesi ve İngiliz Genel Karargâhı olmak üzere Lefkoşa, Mağusa, Larnaka ve Limasol’da bombalar patlatıp radyo istasyonunu ateşe veren ve sokaklarda ihtilal beyannameleri dağıtan EOKA lideri Grivas birçok adamı öldürüldüğünden, tutuklanıp hapse atıldığından veya idam edildiğinden örgütünü yeniden toparlayabilmek için yeni planlar hazırlamaya başlar.¹¹ 16 Ağustos 1956 tarihindeki 10 günlük bir suskunluk dönemi haricinde o güne kadar silahlarını hiçbir şekilde susturmayan Grivas pek çok militanı Kıbrıs ve İngiltere’de hapse atılınca siyasi çözüm arayışlarına destek

8 Halkın Sesi, 2 Nisan 1955.

9 Hüseyin Feridun Tilki ile 15 Kasım 2013 tarihinde Girne’de yapılan görüşme.

10 Kemal Mişon ise böyle bir şeyin söz konusu olmadığını belirterek ‘Hep bunlar yalan. İsmi Volkan. O kadar. İnanma sen. Burada ne kadar yalan duyarsan inanma. Ben, yani ne Denktaş bilir, ne hiç biri bilmez.’ diyerek bu konuda her şeyi kendisinin bildiğini ileri sürer. Kemal Mişon ile 11 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa’da yapılan görüşme.

11 Georgios Grivas, EOKA Mücadelesi Tarihi 1955-1959, Lefkoşa, 1972, Ek. s.10-14.

olmak amacıyla 14 Mart 1957’de “İngiltere ve Kıbrıslıların hakiki lideri Başpiskopos Makarios arasında yeniden müzakerelere girişilmesini kolaylaştırmak için Başpiskopos serbest bırakılır bırakılmaz bütün faaliyetlerimizi muvakkaten durdurmaya hazırız.” diyerek sözde mütareke ilanında bulunur; ancak, Dr. Fazıl Küçük bunu aldatmaca olarak nitelendirir. Volkan örgütlenmesi sonrasında teşkil edilen örgütlerden birisi de 9 Eylül’dür. Karaçete mensuplarıyla mukayese edildiklerinde daha eğitilmiş ve bilgili gençlerden kurulu olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde 9 Eylül ismi Kıbrıslı Türkler tarafından özellikle seçilmiş, önemli bir tarihtir. Çünkü gerek İzmir’in Yunan’dan temizlenip kurtuluşu ve gerekse 1571’de Kıbrıs’ın fethi sırasında Lefkoşa’nın fethi hep aynı tarihte olur.

Volkan Örgütlenmesi Ve Gülten (Tuncel) Tilki

EOKA’nın 1 Nisan 1955 tarihinden itibaren Kıbrıs adasında silahlı mücadeleye girmesi ve hemen ardından İngilizlere, Türklere ve kendilerine yardım ve yataklık etmeyen Rumlara karşı giriştiği kıyım ve terör ortamında Kıbrıs Türkleri de nefsi müdafaa mücadelesine girmişlerdir. Bu dönemde karşımıza çıkan insanlardan birisi de Gülten (Tuncel)¹² Tilki’dir. Kendisinden önce vefat eden erkek kardeşinin ismini aile ona vermiştir; ancak ne genç kızlığını yaşayabilir ne de düzenli olarak okuluna devam edebilir. Kıbrıslı Türklerin kendilerini korumaya yönelik teşkilatlanma faaliyetleri sırasında bir anda kendisini tam da çatışmaların içerisinde bulur. Tıpkı EOKA’nın Rum kızlarını kendi kanlı teşkilatına aldığı gibi, 1955–57 sürecinde adada etkin olan Dr. Fazıl Küçük’ün kurduğu Volkan teşkilatı da görev yapmak isteyen herkesi olduğu gibi özellikle Lefkoşa’da Viktorya Kız Lisesi öğrencisi genç kızları Rum terörüne karşı can ve namuslarını koruyabilmek amacıyla bu Türk direniş örgütüne almakta ve onları Rum bölgelerinde ve özellikle de EOKA terör örgütünün faaliyette bulunduğu yerlerde bazen ajan, bazen kurye olarak kullanmaktadır. Söz konusu genç kızlar bir yandan okulda eğitimlerine devam ederken bir yandan da istihbarat çalışmaları yapmakta, kendilerine verilen görevler doğrultusunda özellikle EOKA ile ilgili bilgi ve belge toplamakta ve fotoğraflar çekerek üstlerine ulaştırmaktadırlar. Türk nüfusun adada son derece az olduğu ve Rumlara karşı mücadelenin güçlüğü göz önüne alınacak olursa Kıbrıs Türklerinin bu mücadelesinde yaşlı genç ayrımı göz edilmeksizin gönüllü ve cesur bütün insanlardan istifade yoluna gidilir. Zaman içinde Kıbrıs Rum toplumunun ileri gelenleri de bu olup bitenleri eleştirmek yerine susmayı ve daha sonra da desteklemeyi tercih ederler. Çünkü aynı günlerde bu sözde halk hareketinin liderlerinin EOKA saldırılarını desteklemeyen ve İngiliz yanlısı hareket eden Rumları da katledeceği ortaya çıkar.¹³ Öte yandan Amerikalıların aldıkları istihbarat bilgisinde bu olaylar sırasında EOKA mensuplarının “muhtemelen” adadaki askeri tesislere saldırmayacakları, sabotajda bulunmayacakları, buna karşılık adadaki bazı komünist unsurların İngiltere’nin NATO içindeki müttefikleri arasındaki itibarını hırpalamak amacıyla İngiliz üslerine saldırmabilecekleri belirtilmektedir.¹⁴

Bununla birlikte adadaki İngiliz idaresi ise her şeyin güvenlik güçlerinin kontrolü altında bulunduğunu ve önünde sonunda EOKA yeraltı örgütünü ortadan kaldıracaklarını belirtmektedirler.¹⁵ Atina Radyosu ise “Özgürlük ancak kan ile alınır.” çığırtağıyla olanları körüklemeye devam eder ve Kıbrıs Radyosu adını kullanır.¹⁶ Atina Radyosu’nda görevli hemen bütün spikerler ellerinden gelen tüm çabayı göstererek gün boyu EOKA’ya bağlı direniş gruplarını kışkırtmaya yönelik konuşmalar yaparlar. Böylece Kıbrıs’ta yeni bir dönem de başlayacaktır.¹⁷

“...1 Nisan 1955’te EOKA’nın başlamasıyla Kıbrıs’ta durum geniş yankı ve endişe yarattı. Çünkü sömürge idaresi terör hareketine hazır değildi. 1 Nisan 1955’e kadar İngiliz sömürge idaresi 4 plan önermişti; Winston Planı, Jackson Planı, Macmillan Planı ve Heading Planı. İngiliz hükümeti, Rumlar ve Türklerle bu planları müzakere ederken Rumlar EOKA’yı geliştirerek, ge-

12 Kendisinden önce doğan erkek kardeşinin ölmesi ve dönemin zor şartları içerisinde babasının yeni bir nüfus kağıdı çıkarma konusunda zorluk yaşamasının ardından o kimlik kendisine verildiğinden her ne kadar resmi kimliğinde ismi “Tuncel” olarak geçse de onu herkes “Gülten” ismiyle tanıyıp bilmektedir. Bu çalışmada her iki isme de yer verilmiştir.

13 CIA Archive, Nationalist Violence on Cyprus File, Current Intelligence Weekly Review, Copy No.133, SC No. 02037/55, 14 Nisan 1955 tarihli rapor.

14 CIA Archive, Nationalist Violence on Cyprus File, Current Intelligence Weekly Review, Copy No.133, SC No. 02037/55, 14 Nisan 1955 tarihli rapor.

15 CIA Archive, Nationalist Violence on Cyprus File, Current Intelligence Weekly Review, Copy No.17, OCI No. 5253/57, 17 Ekim 1957 tarihli rapor.

16 Lawrence Durrell, a. g. e., s. 205.

17 Aydın Samioğlu ile 29 Kasım 2004 tarihinde Lefkoşa’da yapılan görüşme.

nişleterek güçlü bir kuruluş haline getirdikten sonra faaliyete geçti. İngiliz gafil avlandı...”

1 Nisan 1955 günü başlayan EOKA tedhiş ve terör hareketleri özellikle 1963’e kadar geçen dönemde yüzlerce masum ve silahsız Kıbrıslı Türk insanının da hayatını kaybetmesine, binlerce Kıbrıslı Türk’ün de evlerini terk etmesine neden olacaktır. Bu durum Kıbrıs Türklerinin Kuvayı Milliye Mücadelesi olarak adlandırılan özellikle 1955-1963 dönemi göz önüne alındığında Sakarya Muharebesi öncesinde İngiliz yazar Ann Bridge’in “Devrim Yolu” olarak adlandırdığı Küre Dağları’ndan kağnılarla silah ve askeri malzeme taşıyan fedakâr ve kahraman Türk kadınlarının takındıkları tavırdan pek de farklı değildir. Gülten (Tuncel) Tilki de Viktorya Kız Lisesi’nden arkadaşları Ayfer Hasan, Ümrân Behiç, Selma Hasan, Sevim Ülfet’le Lefkoşa’da Ortaköy Spor Kulübü’nün lokalinde İttihat ve Terakî’den başlayarak yeraltı teşkilatlarında olduğu üzere silah, bayrak ve Kur’an üzerine yemin ettirilerek teşkilata alınır ve Lefkoşa’da toplantılara katılmaya başlar. Bu toplantılar genellikle Lefkoşa’daki Yenicami, Sönmezler ve özellikle Çetinkaya spor kulüpleri gibi herkesin kolayca bir araya gelebileceği ve genellikle şüphe çekmeyen yerler olduğu gibi zaman zaman okullar ve cami ve mescitler de karargah ve toplantı yeri olarak kullanılır. Örneğin Gülten Tilki’nin bu tip toplantılara katıldığı yerler arasında Lefkoşa’da bulunan Ortaköy spor kulübü binasıyla Kıbrıs adasının minaresiz tek camisi olma özelliği taşıyan ortaköy Camisi de bulunmaktadır. Öte yandan kişisel çıkarları için yaşadıkları toplumun geleceğine yönelik yanlış hareketlerde bulunan ancak ne yaptıklarını bilmeyenler de vardır ve gerek Kıbrıs Türk toplumunu, gerekse TMT’yi rahatsız etme noktasına gelmişlerdir,¹⁸

“...Lefkoşa’da Ortaköy semtinde oturduğumuz dönemde mahallede ‘Kara pazarcı’ dediğimiz birisi vardı. Rum tarafından getirdiği malları bize pahalı bir şekilde satmaya çalışırdı. Karaborsacılık yapardı yani. O yüzden ‘Kara pazarcı’ derdik ona. Fakat zamanla baktık ki sadece karaborsa ile uğraşmıyor. O zaman daha TMT teşkilatı yeni yeni kuruluyordu ve biz Volkan’ı biliyorduk. Ne zaman Volkan üyesi gençler bir yere giderler Rumlara tepki göstermek için bir bakarsın bütün Rumlar orada ve hazır bekliyorlar. Bir sefer böyle, iki sefer böyle olunca şüphelenmeye başlandı kendisinden. Bir seferinde yine böyle Rum tarafına duvarlara yazı yazmaya gideceklerdi gençler ama gidince bir de bakarlar ki her taraf Rumlarla kaynıyor. Canlarını zor kurtarırlar. En son seferde ise bir grup EOKA üyesinin Kızılbaş’taki köprüden geçeceğini öğreniyoruz ve gençler orada bunları beklemeye başlıyorlar. Ancak ne gelen var, ne giden var. Meğerse Karapazarcı Hasan durumu derhal yetiştirmiş Rumlara. Baskın boşuna oldu yani. Bunun üzerine artık bu adama bir ders verme zamanı geldi diyerek gençler bunu bir güzel patakladı ve mahallelerden kovdu...”

Özellikle 1955–1974 sürecinde Kıbrıs Türklerinin EOKA terörüne karşı verdikleri mücadelede özellikle Doğan Türk Birliği, Yenicami, Çetinkaya, Baf Ülkü Yurdu, Ortaköy gibi pek çok spor kulübü son derece önemli rol oynamaktadır. EOKA’ya karşı alınacak her türlü savunma tedbirleri, her türlü toplantılar ve önemli kararların alındığı yerler bu spor kulüpleridir. Bu bağlamda Lefkoşa’da bulunan Ortaköy spor kulübünde yemin ettirilen Kıbrıslı Türk genç kızlar da Volkan teşkilatına alınırlar ve kendilerine kuryelik, istihbarat, istihbarata karşı koyma, silahlı mukavemet, propaganda gibi psikolojik harp ve gerilla harbi bağlamında çeşitli görevler verilir. Örneğin zaman zaman Lefkoşa’nın en tehlikeli bölgesi olarak nitelendirilen ve EOKA’nın eli kanlı adamlarından Nikos Sampson’un pek çok masum insanı öldürmekle övündüğü Uzunyol’a, Baf Kapısı’na, ayrıca Rumların ve özellikle EOKA mensuplarının toplandıkları bölgelere giderler, İngiliz üslerinde casus olarak çalışırlar ve EOKA’nın nerelere baskın yapacağını öğrenip kimsenin dikkatini çekmeyecek şekilde görevi tamamlayarak geri dönerler. Ancak o dönemde gerek EOKA’nın şiddet eylemlerine, gerekse İngiliz idaresinin yanlış politikasına karşı protesto eylemleri ve gösteriler düzenlenir,¹⁹

“Olayların patlak verdiği o dönemde Lefkoşa’da Ortaköy’ün içinde oturuyorduk. Mağusa milletvekili olan, çok iyi görüştüğümüz, konuştuğumuz ve devamlı yardımını gördüğümüz Dr. Hasan Adnan Güvener vardı. Kendisi Dr. Küçük’ün adamıydı. Bir gün Ortaköy’de oturduğumuz mahalleye geldiler, bizi bir yerde topladılar. Bu toplantılar genellikle spor kulüplerinde oluyordu. ‘Bizimle çalışacak kimler var? Cesur, gözü pek adam lazım bize.’ dediler. Ayfer Hasan, Selma Hasan, 30 Ağustos 1957 akşamı Küçük Kaymaklı’da bir patlama sonucu hayatını kaybeden 9 Eylül

¹⁸ Volkan mensubu Gülten Keser ile 15 Ağustos 2004 tarihinde Anamur’da yapılan görüşme.

¹⁹ Gülten Tilki ile 18 Mayıs 2003 tarihinde Anamur’daki evinde yapılan görüşme.

yeraltı örgütü liderlerinden Ulus Ülfet'in kız kardeşi Sevim, Ümran Behiç vardı, ben vardım. Bizi görevlendirdiler. Diğer mahallelerden başkalarını da seçtiler ve buluşma yerimiz olan Kuruçeşme'deki okuldan seyyar hastaneye çevrilen yere gelmemizi emrettiler. Toplantılarımızı hep hiç kimsenin ilgisini çekmeyecek yerlerde yapardık. Bazı akşamlar da Ortaköy Spor Kulübü binasında toplanır, gençlerin ne yapacaklarını, görevlerinin ne olduğunu anlatırlardı bizlere. Hepimizin konumumuza uygun değişik görevleri olurdu. 'Yarın Uzunyol'a gideceksiniz, Baf Kapısı'na gideceksiniz. Ne konuşurlar, ne yaparlar? Hangi köyü basacaklar? Öğrenmeye çalışın.' derlerdi. O zamanlar henüz TMT kurulmadığı için yerinde Volkan vardı.

Yaptığımız mitinglerde 'Ya Volkan Ya Ölüm.' 'Ya Taksim Ya Ölüm.' diye bağırır, 'En Büyük Desteğimiz Anavatan, Onlara Güvenimiz Tamdır. Hürriyet İmtiyaz Değil Haktır. Hakkımız Çiğnenirse Tarih Üçüncü Bir 9 Eylül Görmeğe Hazırlansın. Esaretten Bıktık Usandık. Türk Öldürülür Fakat Mağlup Edilemez. Yaşasın Volkan, Kahrolsun EOKA.' şeklinde pankartlar taşırdık. Bir gün aynı şekilde Doktor'dan bize görev geldi. Baf Kapısı'nda bir fotoğrafçı dükkânına gitmemiz emredildi. Fotoğrafçı dükkânına girdik. Rumca konuşuyoruz; ancak bizi devamlı oralarda gördüklerinden bizden şüphelendiler. Hemen bölgeyi terk etmemiz emredildiğinden bisikletlerle bölgeden çıktık; ancak onlar da peşimize düştüler. Fotoğraf stüdyosunda bulunan bir papaz ve adamları Digomo yoluna kadar, şimdiki Ortaköy İlkokulu'na kadar bizi takip ettiler. Ben ve yanımdaki arkadaşım değişik istikametlere yöneldik. Arkadaşım ara sokaklara dalarken ben de o köşede bulunan bir İngiliz'in evine girdim. Derken diğer arkadaşların yardımlarıyla kurtulduk. Ertesi gün Rum gazetelerinde daha önceleri olduğu gibi yine bizimle ilgili yazılar vardı."

Volkan teşkilatının yeni yeni ortaya çıkmaya başladığı dönemde EOKA üyeleri de hemen bütün ada sathında silahlanmakta ve kendilerine potansiyel tehlike olarak gördükleri Türkleri de yakın takibe almaktadırlar. Ancak henüz organize olamamaları da istihbarat ve takip faaliyetleri Kıbrıs Türkleri için geçerlidir.²⁰ Gülten (Tuncel) Tilki de bu kapsamda yaklaşık 8 ay boyunca mükemmel İngilizce ve Rumca bilmesi sayesinde İngiliz askeri özerk bölgesindeki Agrotur ve Dikelya İngiliz askeri üslerinde hayatını tehlikeye atarak casusluk yapar, istihbarat çalışmalarına katılır ve topladığı bilgileri Volkan karargâhına ulaştırır. EOKA kuşatması altındaki köylerden sağlıklı haber alınabilmesi, farklı karargâhlara haber iletilmesi, hasta ve yaşlılara ilaç ve gıda yardımı ulaştırılması gibi farklı görevler de hep bu genç kızlar vasıtasıyla yapılmaktadır. Bu arada bu tip faaliyetlerde görev alan Rum ve Türk kızlarının genellikle bisikletli olması yüzünden İngiliz idaresi ise 27 yaşın altındaki herkese bisiklete binme yasağı getirmek zorunda kalır. Bugün Güney Kıbrıs Rum Yönetimi topraklarında kalan ev 16 Ağustos 1960 tarihinde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından İngiltere'ye bırakılan Agrotur ve Dikelya özerk askeri üsler bölgesinde de zaman zaman casusluk görevleri yapan Gülten Tilki zaman zaman ölüm tehlikeleri de atlatır. Gülten (Tuncel) Tilki kendisine verilen pek çok tehlikeli görev dışında adanın Yunanistan'a ilhakını önlemek ve Kıbrıs Türklerinin sesini duyurmak amacıyla yapılan mitinglere de katılır ve bu mitinglerde bütün Kıbrıslı Türkleriyle birlikte "Ya Volkan Ya Ölüm. Ya Taksim Ya Ölüm." diye sloganlar atar, ayrıca "En Büyük Desteğimiz Anavatan. Yaşasın Volkan, Kahrolsun EOKA." şeklinde pankartlar taşır. Öte yandan Yunanistan destekli ve tamamen profesyonel ve gerilla harbi konusunda uzman askeri personel tarafından yönetilen EOKA karşısında 1958 yılından itibaren Türkiye'nin devreye girmesi ve dönemin Adnan Menderes hükümetinin meşru onayı ve direktifleri sonrasında tamamen profesyonel ve Türk Silahlı Kuvvetleri mensubu subaylar idaresinde kurulan Türk Mukavemet Teşkilatı'nın devreye girmesinin ardından Volkan teşkilatı da tarihteki yerini alacaktır. Gülten (Tuncel) Tilki de ailesinin bütün bireyleri gibi TMT için mücadele etmeye başlar ve kendisine verilen görevleri kahramanca yerine getirir.

Gülten (Tuncel) Tilki bu tehlikeli görevlerden birinde bir gün EOKA'nın toplanma merkezi olarak

20 Bu olay sonrasında olup bitenleri Dr. Fazıl Küçük'e anlatmak üzere muhtar, şirket sahibi birkaç ileri gelenle beraber yola çıkılır ve Dr. Küçük'e 'Biz bunun ceremesini çekmeye hazırız ama demeyesiniz lider olarak bize haber vermediniz. İşte geldik ve size anlattık. Eğer silah varsa bize veriniz. Zor durumdayız.' denilerek durum anlatılır. Ancak Mehmet Ali Tremeşeli'nin ifadesine göre Dr. Fazıl Küçük kendilerini dinler, devamlı olarak sigara içer ve sonra 'Benim size söyleyecek tek şeyim gidin o silahları aldığınız yere atın da başınızı beladan kurtarın.' olur. Yine Mehmet Ali Tremeşeli'nin ifadesine göre Dr. Küçük'e 'Biz liderimiz olarak sana durumu bildirdik ama bu emrini kabul etmemize imkân yok. Bizim başımız zaten belada ve biz başımıza geleceğe razıyız.' cevabı verilir. O silahlar geri verilmez ve daha sonraki faaliyetlerde 'çok işe yarar.' Mehmet Ali Tremeşeli'den aktaran Ortam, 24 Nisan 1992.

bilinen bir fotoğraf stüdyosunda istihbarat çalışması yaparken kendisinden şüphelenen bir papaz tarafından yakalanmaktan bir İngiliz'in evine sığınarak kıl payı kurtulur. Ertesi gün Rum gazetelerinde fotoğrafı yayımlanmıştır ve aranmaktadır. Adadaki İngiliz idaresinin esasen EOKA tedhiş örgütüne yönelik olarak uyguladıkları sıkıyönetim kapsamında üzerinde tek bir merminin bulunması bile idam sebebidir ve sokağa çıkma yasağının uygulandığı saatlerde sokağa çıkan, sıkıyönetim uygulamalarına muhalif girişimlerde bulunan herkes son derece ağır bir şekilde cezalandırılmaktadır. Kıbrıslı Türkler bir yandan Karaçete, Volkan, Dokuz Eylül gibi teşkilatlarla EOKA'ya karşı mücadele ederken 27-28 Ocak 1958 tarihinde Lefkoşa'da EOKA faaliyetlerine göz yuman İngiliz idaresine karşı da bir gösteri düzenlenir ve İngiliz idaresinin yanlış siyaseti protesto edilir. Tek gayeleri 'Taksim' lehinde gösteri düzenlemek olan Kıbrıs Türklerine karşı İngiliz askerlerinin tepkisi son derece sert olur;²¹

"Hiçbirinde silah yoktu. Türk bayraklarını almış, 'Ya Taksim, Ya Ölüm', 'Taksim İsteriz.' diye haykırıyorlardı. Hepsini bir ümit, bir heyecan sarmıştı. Volkan gibi taşmışlardı. Taksim olacak, Türk askeri Kıbrıs'a çıkacaktı... Enosis mitingi yapan Rum gençlerine yumuşak davranıp tahammül edebilen İngiliz sömürge güçleri çıldırmış gibiydi. Ellerindeki gaz bombalarını göstericilerin üzerine atıyorlardı. Yüreklarindeki inançtan başka silahları olmayan Türkler daha bir çelikleşti, dinçleşti. Ne yağın şiddetli yağmur, ne de sömürgecilerin gaz bombaları onları durduramazdı. Gözleri yaşarmıştı ama dağılmıyorlardı. İngiliz sömürgeciler daha da öfkelenildiler... Kalkanlarını aldılar, zırhlı araçlarını çıkardılar. Makineli tüfeklerini kurdular... Zırhlı araçları ve landroverleri büyük bir hızla kalabalığın arasına daldı. Araçlardan biri Şerife Mehmet ninenin üzerine üzerine gitti. Birden kemik sesleri yankılandı. Bir dakika sonra da Mehmet Ahmet'i çiğnediler..."

İngiliz sömürgeciler makineli tüfeklerini çıkarıp kurdular. Onlar ateş ediyor, kalabalık yürüyordu. Ve yere yığıldı Halk Sineması'nın önünde terzi İbrahim Ali. Sırtladı arkadaşını dülger Sermet Kanatlı ile kunduracı Mustafa Ahmet. İngiliz sömürgeciler arkalarından ateşe devam ettiler. Arabaları kalbura dönmüştü. Vücutlarına giren mermiler ile bombaların çıkardığı gazı teneffüs ederken son nefeslerini 'Taksim' sözcüğünü haykırarak verdiler..."

İngilizlerin ifadesiyle 'ellerinde taşlar ve şişeler bulunan binlerce Türk genci'²² Atatürk Meydanı'nı saatlerce kuşatırlar. İngiliz askerlerinin araçlarını 'vahşi kurtlar gibi'²³ Kıbrıs Türklerinin arasına sürmeleri sonucu Lefkoşa'da Mora köyünden 50 yaşındaki Şerife Mehmet,²⁴ İbrahim Ali, Mustafa Ahmet,²⁵ Sermet Kanatlı, 1912 Zeytinlik (Alifodez) doğumlu 8 çocuk babası Mehmet Ahmet Bondigo hayatını kaybeder. Mağusa'da ise amelelik yapan 1930 Boltaş (Litrangomi) doğumlu Safer Muharrem ve yine Mağusa'da amelelik yapan 1912 Mağusa doğumlu Fuat Yusuf hayatlarını kaybeder.²⁶ Kalabalığın dağılmaya başladığı bir anda²⁷ göstericilerin üzerine askeri aracın sürülmesiyle tırmanan olayların yaşandığı o gün Lefkoşa'daki gösteriye katılanlar arasında Gülten (Tilki) Keser de vardır.²⁸

Adanın dört bir tarafından gelmiş binlerce sivil Kıbrıslı Türk'ün katıldığı bu yürüyüş bir anda kana bulanır. Bu gösteride en başta yürüyenlerden birisi de Gülten (Tuncel) Tilki'dir. Ancak ne acıdır ki kalabalığın gösterinin sonunda sessiz bir şekilde dağılmaya başladığı bir anda İngiliz askerlerin göstericilerin üzerine Land Rover araçlarla saldırması sonrasında olaylar iyice tırmanır ve 7 Kıbrıslı Türk hayatını kaybeder. Hala bilinmeyen bir nedenle bölgede güvenliği sağlamakla görevli İngiliz binbaşı

21 M. Ali Gökdel, "İngiliz Sömürge Zincirlerinin Kırıldığı Gün, Güvenlik Kuvvetleri Dergisi, Mart 1998, Sayı 34, Lefkoşa, s. 1.

22 Nancy Crawshaw, The Cyprus Revolt, George Allen and Unwin Press, London, 1978, s. 276.

23 Halkın Sesi, 28 Ocak 1958.

24 Kıbrıs'a Anadolu'dan ilk silah naklini gerçekleştirenlerden birisi olan, ayrıca İngilizlerin oluşturduğu Komandolar polis gücünde de çalışan Kemal Sahilboylu da Moralıdır ve Şerife Mehmet'i de yakinen tanımaktadır. Kemal Sahilboylu ile 15 Temmuz 2003 tarihinde Girne'de yapılan görüşme

25 Mustafa Ahmet, 1940 Lefkoşa doğumludur ve kunduracıdır. Türk Cemaat Meclisi Sosyal İşler Dairesi, Şehitler Albümü, (Söz konusu albüm Şehit Aileleri ve Malul Gazileri Derneği yayını olarak 2 cilt halinde Kasım 2001 ve Ekim 2002 tarihlerinde yeniden yayımlanmıştır.), Lefkoşa, 19 Mayıs 1963

26 Hürriyet, 29 Ocak 1958.

27 Nancy Crawshaw, a. g. e., s. 276.

28 Bu araştırmanın yazarının annesi olan Gülten Tilki bugün bile kollarında ellerinin üzerinden geçen İngiliz askeri araçlarının izlerini taşımaktadır. Öte yandan aradan neredeyse 50 yıl geçtikten sonra, bugün Kıbrıs Rum kesiminde yaşamayı tercih eden bazı sözde aydınlar tarafından bu olaylarda hayatını kaybeden Kıbrıs Türklerinin TMT tarafından katledildikleri yönünde akıl ve havsala sınırlarını ciddi ölçüde zorlayan ithamlarda bulunmaktadır. Gülten Tilki ile 16 Nisan 2004 tarihinde Anamur'da kendi evinde yapılan görüşme.

askerlere ‘Ateş.’ emri verir. Ardından askeri araçlarla kalabalığın içine dalarlar ve yüzlerce insan arabaların altında kalarak ezilir. Bu arada Tuncel Tilki de pek çok gibi yere düşmüştür. İngiliz askeri cipi parmaklarının üzerinden geçer ve bugün dahi parmaklarında o günün izlerini acıyla taşımasına neden olur. Gözlerinin önünde masum insanların İngilizlerce öldürüldüğünü görünce hemen doğrulur ve beline sardığı Türk bayrağını çıkararak sallamaya başlar. Diğer elinde ise gaz bidonu vardır ve arkadaşlarıyla Girne Kapısı yakınlarında bugün Tekke Bahçesi Şehitliği olarak bilinen noktadaki Ford Garajı denilen yeri ateşe verirler. Lefkoşa’da tam bir kargaşa ve panik havası söz konusudur. Şehir adeta kan gölüne dönmüştür ve öfkeli insanlar İngilizlere ait nöbetçi kulübeleri, araçlar, NAAFI²⁹ denilen askeri kantinler de dâhil olmak üzere İngilizlerin askeri merkezlerini tahrip ederler. Lefkoşa sokakları hakkını ararken katledilen masum insanların kanlarıyla sulanmıştır ve İngiliz askerlerine muazzam bir tepki vardır. Olaylı iki günden sonra İngilizler mitingde çektikleri fotoğrafları gazeteler aracılığıyla yayımlayıp onu da kara listeye alırlar ve hakkında ölüm emri verirler. Bundan sonraki 2 yıl ise onun için tam bir ıstırap haline dönüşür. Aynı gece acilen İngiliz sıkıyönetim mahkemesi resimlerden tespit ettiği 4 genç kızı gıyabında idama mahkum etmiş ve bunu resmi gazetede de yayımlamıştır. Bir yandan Kıbrıs Türkleri için mücadele ederken bir yandan da yakalanmamaya çalışır, ta ki 21 Nisan 1960 gününe kadar. Ne okuluna devam edebilmiştir ne de huzurlu bir hayatı olmuştur. O günden kalan tek hatırası ise İngiliz askeri aracının parmaklarının üzerinden geçerken bıraktığı izlerdir. 21 Nisan 1960 günü evlenmek üzere Larnaka’dan gemiyle İskenderun’a gidecektir ve geminin kalkmasına az bir süre kalmıştır; ancak onun pasaportunu kontrol eden EOKA’cı polis ondan şüphelenmiştir. Pasaportu, kimliği ve bileti elinden alınır ve ardından ve “Burada bekle.” denilince tahta iskelede gergin bir bekleyiş başlar. Tuncel Tilki başlangıçta gayet rahattır; ancak onu tanıyan bir Türk gümrük görevlisi “Kızım seni tutuklayacaklar. Hemen geminin içinde bir yerlere saklan.” deyince pasaportsuz, kimliksiz ve biletsiz bir şekilde gemiye koşar ve geminin makine dairesinde bir gres yağı varilinde saatlerce hiç kıpırdamadan saklanır. Gümrük alanında müthiş bir hareketlilik başlar. Silahlı Rumlar, İngilizler ve gümrük görevlileri köşe bucak her yerde onu ararlar; ancak saatler geçmesine rağmen bulmaları mümkün olmaz. Gemi uzun zaman hareket edemez, gemideki yolcularla tartışmalar başlar. Pek çok yolcu gemiyi terk eder, iş bir anda ülkelerarası bir skandala dönüşmeye başlar. Rumlar da, İngilizler de tam anlamıyla alarma geçmişlerdir; ancak bütün aramalara rağmen bulunamayınca da gemi İskenderun’a doğru hareket eder. Neredeyse 10-12 saatlik bir arama faslından sonra gemi hareket edince gecenin karanlığında saklandığı makine dairesindeki varilden sessizce ve gizlice çıkar. Üşümüş, yorgun, aç ve heyecanlıdır. Kendisini gemiden birisinin jurnallediği düşüncesiyle diğer yolcuların bulunduğu güverteye değil, güvertedeki cankurtaran sandallarının birinin içine saklanmayı planlar. Uzun ve gergin bir bekleyişin ardından yine de yakalanma korkusu içindedir ve kamara yerine gizlice güvertedeki cankurtaran sandallarına tırmanıp İskenderun’a kadar 17 saat sürecek bir yolculukta aç susuz orada saklanır. Grasso (gres yağı) bidonunda saatlerce saklandığından çok pis durumdadır, karnı acıkmıştır, korkmuş ve üşümüş bir haldedir. Buna rağmen direnir, saklanır ve anavatan Türkiye topraklarına İskenderun’da ayak basar. Böylece o günden beri yaşamakta olduğu Türkiye’ye pasaportsuz ve kimliksiz olarak girmiş olur;³⁰

“...Sarayönü’nde büyük bir miting olacaktı. İngiliz askerleri Land Rover araçlarla miting alanındakilerin arasına daldılar. Arabalarıyla gelişigüzel bir ileri bir geri giderken 3-4 kişiyi gözlerimizin önünde ezip şehit ettiler. Bu arada ben de yere düştüm, İngilizler ellerime basıp geçtiler. Belimde Türk bayrağı sarılıydı, bir elimde de gaz bidonu vardı. Orada Büyük Hamam’a saklanıp daha sonra Girne Kapısı’nı hemen dönünce Rumların meşhur Ford Garajı’nı yaktık. İngilizler, bizim isimlerimizi bulamayınca miting sırasında çektikleri fotoğrafları gazeteler ve televizyon aracılığıyla yayımlayıp bizi de kara listeye aldılar ve hakkımızda ölüm emri verdiler. Hatta ben bundan (28 Ocak 1958 gösterilerinden) yaklaşık 2 yıl sonra evlenmek üzere Larnaka’dan gemiyle İskenderun’a gidiyordum.

Hiç unutmuyorum 21 Nisan 1960 günüydü. Geminin kalkmasına az bir süre kalmıştı ve benim pasaportumu kontrol eden polis ‘Burada bekleyin.’ diyerek gemiden indi ve kendi binasına girdi. Başlangıçta hiç şüphelenmemiştim; ancak beni tanıyan, soyadını şimdi hatırlayamadığım Larnaka gümrük bölgesinde çalışan rahmetli Mustafa Dayı ‘Kızım seni tutuklayacaklar. Hemen geminin içinde bir yerlere saklan.’ deyince pasaportumu ve kimliğimi bırakıp geminin içinde

²⁹ “Navy, Army, Air Field Institution” kelimelerinin baş harflerinden oluşan bu tesis adada görev yapan İngiliz askerleri için bir çeşit orduevi olmanın yanında askeri kantin olarak da hizmet vermektedir.

³⁰ Gülten Tilki ile 16 Nisan 2004 tarihinde Anamur’da kendi evinde yapılan görüşme.

grasso (gres yağı) variline saklandım. Geminin çıkışına İngilizler müsaade etmezken Rumlar da benim peşime düşmüşlerdi. Geminin makine dairesinde saatlerce hiç kımıldamadan ve neredeyse hiç soluk almadan bekledim. Beni bulamayınca mecburen gemiye müsaade ettiler; ancak bu sefer de acaba beni gemidekilerden birisi mi jurnalledi düşüncesiyle akşam karanlığında varilden çıktığımda güverteye ve kamaralara değil, güvertede asılı cankurtaran filikalarından birinin içine saklandım. Gelip beni buluncaya kadar da geminin hareket etmesi gerektiğinden ben de canımı kurtardım. Neredeyse 1.5-2 günlük maceralı, heyecanlı ve zorlu bir yolculuktan sonra anavatan topraklarındaydım; ancak aç, yorgun, üşümüş ve makine yağlarıyla berbat bir durumdaydım. İskenderun’da Türk topraklarına ayak basıncaya kadar yerimden kıpırdamadım; ancak Türkiye’ye pasaportsuz ve kimliksiz, yani kaçak olarak gelebildim.”

Silahlı Rumların bütün aramalarına rağmen geminin makine dairesinde gresyağı varilinin içine saklanan ve neredeyse 13 saat boyunca oradan çıkmayan Gülten Tilki bütün aramalara rağmen bulunmayınca silahlı Rumlar da mecburen geminin limandan ayrılmasına müsaade ederler. Gecenin bir yarısında larnaka limanından ayrılan ve İskenderun’a doğru yola çıkan gemide Gülten Tilki de saklandığı gresyağı varilinden sessizce çıkar ve kendisini gemiden birilerinin jurnallediği düşüncesiyle herkesin bulunduğu salonlar yerine gizlice güverteye gelerek cankurtaran filikalarından birinin içine saklanır. Yaklaşık 17 saatlik bir yolculuk sonrasında İskenderun limanına geldiklerinde neredeyse 30 saattir aç susuz ve perişan haldeki Gülten Tilki de herkesle birlikte karaya ayak basar; ancak ne kimliği, ne bileti ve ne de pasaportu vardır ve bu durum “kırık Türkçesiyle de” birleşince uzun süre polis sorgusunda da kalmasına neden olacaktır. Uzun soruşturmalar sonucunda gerçek durum ortaya çıktığında artık serbesttir; ancak hakkında verilen idam cezası nedeniyle uzun süre Kıbrıs adasına dönemeyecektir. Bugün Türkiye’nin Kıbrıs’a en yakın noktası olan Anamur’da eşi Nazmi Bey’le mutlu bir hayat sürmekte olan bu güzel, cesur ve kahraman kadını Kıbrıs toprağını vatan yaptığı için ben çok seviyorum ve hürmetle ellerinden öpüyorum çünkü o benim biricik annem.

Sonuç

Kıbrıs Türk kadınları Birinci Dünya Savaşı’ndan itibaren 20 Temmuz 1974 Kıbrıs Barış Harekati’na kadar geçen süreçte “Erkekler cephede, kadınlar her yerde savaştı.” sözünü doğru çıkartırcasına kimi zaman Nene Hatun, kimi zaman Elif Bacı olmuş ve tıpkı Anadolu’daki Milli Mücadele’de olduğu üzere kendilerine verilen görevi en üst dereceden ve başarıyla yerine getirmişlerdir. Anadolu’da Milli Mücadele’ye destek veren Dr. Esat Bey’in karısı Faika Esat’tan başlayarak her cephede görev almışlardır. Bu kadınlar hiçbir zaman ün, nam, paye peşinde koşmamışlar, aldıkları talimatları ve emirleri eksiksiz yerine getirmenin gururu ve kıvancı içerisinde ve görevi yerine getirmenin hazzıyla köşelerine çekilmişler, tıpkı ettikleri yeminde olduğu üzere her şeyi kendileriyle birlikte mezara götürmeye hazırdırlar. Kimi zaman aşçı, kimi zaman terzi, kimi zaman silah taşıyan ve Kıbrıs’ta “Bereketçi” olarak adlandırılan insanlardan telsiz operatörüne, istihbarat sorumlusuna kadar kadınlar hayatın her alanında erkeğiyle omuz omuzadır. Bu kadınlardan birisi de Gülten Keser olmuştur ve kendilerin görev tevdi edildiğinde tereddütsüz kabul etmiş ve ölümü göze alarak verilen her görevi başarıyla tamamlamıştır. Bu insanların üstün gayretleriyle ki bugün yaşadıkları toprak vatan olmuş ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti adını almıştır.

Kaynakça

A- Arşiv Kaynakları

- 1- ABD Merkezi Haber Alma Teşkilatı (CIA) Arşivi
- 2- Government of Cyprus, Review of Events in Cyprus 1955–1957, Lefkoşa, 1958.

B- Basılı Kaynaklar

- ALİCİK, Hasan, Kıbrıs Türk Ailesi, Lefkoşa, Işık Kitabevi Yayınları: 56, 2009
CRAWSHAW, Nancy, The Cyprus Revolt, George Allen and Unwin Press, London, 1978.
DRUŞOTİS, Makarios, Karanlık Yön EOKA, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa, 2005
FOLEY, Charles, Guerilla Warfare and EOKA Struggle; General Grivas, Longman Yay., Londra,

1964

GRIVAS, Georgios, EOKA Mücadelesi Tarihi 1955-1959, Lefkoşa, 1972.

THUBRON, Colin, Journey Into Cyprus, Middlesex, 1986

C- Makaleler

GÖKDEL, M. Ali, “İngiliz Sömürge Zincirlerinin Kırıldığı Gün, Güvenlik Kuvvetleri Dergisi, Mart 1998, Sayı 34, Lefkoşa, s. 1.

HATZIVASSILIOU, Evanthis, “Cold War Pressures, regional Strategies, and Relative Decline: British Military and Strategic Planning for Cyprus 1950-1960”, The Journal of Military History, Ekim 2009, Cilt 4, Sayı 73, s. 1150.

D- Süreli Yayınlar

Halkın Sesi

Ortam

Hürriyet

Güvenlik Kuvvetleri Dergisi

E- Sözlü Tarih Çalışmaları

1- Volkan üyesi Gülten Tilki ile 18 Mayıs 2003, 16 Nisan ve 15 Ağustos 2004 tarihinde Anamur’da kendi evinde yapılan görüşme.

2- TMT üyesi Kemal Sahilboylu ile 15 Temmuz 2003 tarihinde Girne’de yapılan görüşme

3- TMT üyesi Aydın Samioğlu ile 29 Kasım 2004 tarihinde Lefkoşa’da yapılan görüşme.

4- TMT üyesi Hüseyin Feridun Tilki ile 15 Kasım 2013 tarihinde Girne’de yapılan görüşme.

5- Volkan kurucularından Kemal Mişon ile 11 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa’da yapılan görüşme.

F- Diğer Kaynaklar

Türk Cemaat Meclisi Sosyal İşler Dairesi, Şehitler Albümü, Lefkoşa, 19 Mayıs 1963

Balkan Savaşları'nda Propaganda Unsuru Olarak Kadın ve Kadın Fotoğrafları^{1*}

Woman and Women Photos As a Propaganda Tool in the Balkan Wars

Dr. Yunus Emre TEKİNSOY
Gaziosmanpaşa Üniversitesi - Tokat

Giriş

Balkan Savaşları'nda Osmanlı kadınlarının durumu üzerine bir çalışma yapılacağı zaman dönemin şartları öncelikle ele alınmalıdır. Savaş şartlarında kadınları merkeze alan propagandanın (propaganda malzemesi olarak kadın/propaganda da hedef kitle olarak kadın) gerçekleştirilmesinde, Balkan Savaşları'nın ortaya çıktığı dönemde Osmanlı Devleti'nin durumu ve yirminci yüzyıl başlarında Dünya'nın geldiği yer önem arz etmektedir.

Balkan Savaşları Osmanlı Devleti açısından öncelikle II. Meşrutiyet Dönemi içerisinde gerçekleşen bir muharebe sürecini ihtiva eder. Bu dönem, bünyesinde kendisinden önceki dönemin şartlarını taşımasına rağmen, “hürriyet, müsavat, uhuvvet ve adalet”² kavramları ile sistemleştirilmiş, Osmanlı toplumu açısından yepyeni bir paradigmayı³ da ortaya koyma iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Nitekim sloganlaşan bu dört kavram çerçevesinde yeni bir toplum inşa etme düşüncesi, toplumun cinsiyet yönüyle yarısını oluşturan kadınların da bu söylem etrafından statüsünün belirlenmesini zorunlu kılmıştır.

Gerçekten de II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı kadınları açısından ilk kez geniş çapta örgütlenme ve seslerini duyurma dönemi olarak kabul edilebilir⁴. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte birçok kadın cemiyeti faaliyete geçerken⁵, kadınlar tarafından seslerini daha gür bir şekilde duyurabilmek amacıyla ga-

1 * Bu çalışma Yunus Emre Tekinsoy tarafından Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanan ve 2015 yılında sunulan “Balkan Harpleri Esnasında Osmanlı Kamuoyu (1912-1913)” başlıklı tezden yararlanılarak hazırlanmıştır.

2 II. Meşrutiyeti ilan eden kadrolar tarafından seslendirilen bu dört kavram, Fransız İhtilalini hazırlayan Jakobenler tarafından “Liberté, égalité, fraternité” (Özgürlük, eşitlik, kardeşlik) sloganıyla sistemleştirilen söylemin benzeri olarak kabul edilebilir. Bu bakımdan II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi en azından devrin aydınları açısından Fransız İhtilaline bir nazire niteliği taşımakta ve yepyeni bir dönemin habercisi olarak görülmektedir. Fransız İhtilali'nde Jakobenlerin tutumu ile ilgili bkz. Michael G. Roskin, Çağdaş Devlet Sistemleri Siyaset Coğrafya Kültür, Çev. Bahattin Seçilmişoğlu, Adres Yayınları, Ankara 2009, s. 112.

3 Bu kavramlar ve ortaya koyduğu paradigma Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip eden Osmanlı aydınları açısından yeni olmamasına rağmen, toplumun geneli için pek de bilinmeyen kavramlar olarak kabul edilmelidir. “Yepyeni bir paradigma” ifadesi bu bakımdan değerlendirilmelidir.

4 Ancak Meşrutiyet Döneminin getirdiği hürriyet ortamı bile kadınlar için bütün sorunların halli anlamına gelmemiştir. Nitekim Osmanlı toplum hayatı açısından Müslüman kadınlara göre gayrimüslim kadınların görece haklar bakımından daha rahat bir durumda olduğu söylenebilir. Ayrıca bu dönemde Rumeli'de yaşayan bir kadının Anadolu'da yaşayan bir kadına göre toplum hayatındaki konumu farklılık arz etmektedir. Burada özellikle Müslüman kadın vurgusunu yapmamızdaki maksat azınlık unsurlara mensup kadınların toplum hayatında yer alma ya da cemiyetleşme noktalarında Müslüman kadınlar ölçüsünde sorun yaşamamalarıyla ilgilidir. Tunaya, “Müslüman olmayan kadınlar için sorun çözülmüştü. Asıl sorun, Türk-İslam toplumları içinde zorluklar doğurmuştur.” diyerek Müslüman kadınların haklar elde etme konusunda ciddi sıkıntılar içerisinde olduğunu belirtmektedir. Tunaya bu dönemde Osmanlı toplumunda kadınların durumlarıyla ilgili coğrafi farklılıklar olduğundan da bahisle Rumeli'de yaşayan bir kadınla Anadolu'da yaşayan bir kadının toplum hayatı açısından türdeşlik ve özdeşlikten yoksun olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler – II. Meşrutiyet Dönemi*, C. 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 476.

5 Bu dönemde kurulan kadın dernekleri kuruluş amaçları ve faaliyetleri açısından birbirinden farklılık arz etmektedir. Cemiyet faaliyetlerinde bulunup, çalışma hayatına atılan kadınlar kurdukları cemiyetler aracılığıyla yardım amaçlı paralar toplayarak bu paraları daha çok kadınların eğitiminde ve kadın haklarını savunma yolunda kullanmışlardır. Bu dernekler yardım, eğitim ve kültür amaçlı dernekler olabildiği gibi, içlerinde ülke savunmasına katkıda bulunan derneklerle siyasal partilerin kadın dernekleri de vardır. Bkz. Belkıs Konan, “Türk Kadınının Siyasi Hakları Kazanma Süreci”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 60, S. 1, Y. 2011, s. 164.

zete ve mecmualar⁶ çıkarılmaya başlanmıştır. Meşrutiyet'in getirdiği şartlar kadınlara toplum nezdinde hürriyeti, eşitliği ve adaleti sağlamak zorundadır. Bu bakımdan düşünüldüğünde kadınların hak talepleri ve bu talepler üzerinden gerçekleşen tartışmalar Bakan Harbine gidilen süreçte kadınların toplumun gündeminde daha çok yer bulmasına neden olmuştur.

Balkan Savaşlarına gidilen süreçte dünyanın aldığı hal ise savaş döneminde kadının neden bir propaganda unsuru olarak kullanıldığını ortaya koymak bakımından önemlidir. 20. Yüzyıl birçok alanda olduğu gibi savaş konusunda da yeni durum ve kavramların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nitekim siper savaşı, yıpratma savaşı, topyekün savaş, psikolojik savaş⁷ gibi daha önce görülmemiş olan durumlar, yirminci yüzyılda savaşın farklı bir mahiyet almasına, geniş alanlarda uzun süren muharebelere dönüşmesine neden olmuştur. Bu durum beraberinde devletlerin ekonomik olarak harbi sürdürebilmesi için kendisine yeni kaynaklar oluşturmalarını zorunlu kılmıştır. Cephe gerisi kavramının İngilizce karşılığı olan "homefront" bu bakımdan anlamlıdır. Nitekim cephe gerisinde yaşayan sivil halk askerler gibi düşmana karşı muharebe etmese de askerin ihtiyaçlarının giderilebilmesi ve cephenin etkinliğinin artırılabilmesi için üretime katkı sağlamaya, beslenmesi ve giyimi gibi yaşam standardıyla ilgili alanlarda fedakârlık etmeye yönelmiştir. Bu bakımdan halkın cephe gerisinde örgütlenebilmesi savaşın kaderini önemli ölçüde etkilemiştir. Balkan Savaşları Döneminde cephe gerisinde bulunan halkın örgütlenmesi ve savaşa olan ilgi ve desteğinin artırılması için propaganda faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi de bu yönü ile önem arz etmektedir.

1. Propaganda ve Kitlelerin Telkini Üzerine Birkaç Söz

Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı kamuoyu Balkan devletlerine karşı mücadele eden orduyu destekleyebilmek için mitingler düzenlemişler, ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için yardım toplamışlar, gönüllü olarak orduya katılmışlardır. Ancak kamuoyunun tamamı savaş karşısında aynı şekilde tutum sergilememiş, döneme ait kaynaklarda belirtildiği gibi kamuoyunun bir kısmında umursamaz bir tutum göze çarpmaktadır⁸. Balkan Savaşları'nda kullanılan propaganda yöntemlerinin etkinliği kamuoyunda oluşan kanaat üzerinde etkili olmuştur.

Kamuoyu oluşturmak veya oluşmuş bulunan kamuoyunu yönlendirmek bireylere veya kitlelere belirli fikirlerin telkin edilmesi ile mümkün olmaktadır. İşte bu noktada devreye propaganda girmektedir⁹. Savaş gibi olağanüstü şartlarda kamuoyunun desteğinin sağlanabilmesi ise propagandayı zorunlu kılmaktadır. Kamuoyunun propagandaya tabi tutulması öncelikle kitle psikolojisini bilmek ve yönlendirebilmekten geçer. İnsanlar yaradılışları gereği, "bir grubun üyesi, kalabalıkların kişisi veya kamuoyunun parçası"¹⁰ olma dürtüsüne sahiptir. "Kitleyi meydana getiren bireyler kimler olurlarsa olsun; yaşama biçimleri, işgüçleri, karakterleri yahut zekâları ister benzer, ister ayrı olsun, kalabalık haline gelmiş olmaları onlara bir nevi kolektif ruh aşılar"¹¹. Kitleler, kendi düşünce, duygu ve iradelerini kalabalıkların

6 II. Meşrutiyet Döneminde kadınlar tarafından alınan gazete imtiyazlarını toplamı 17'dir. Bunlardan 11 gazete imtiyazı Müslüman, 7 gazete imtiyazı ise gayrimüslim kadınlar tarafından alınmıştır. Bu dönemde kadınlarla ilgili olan gazete ve mecmualar şunlardır: Arnavud Kadınlar, Asâr-ı Nisvân, Genç Kadın, Genç Kızlar Âlemi, Hanım, Hanım Duygusu, Kızlar Âlemi, Küçük Hanım, Şûrâ-yı Nisvân, Kadın Duygusu, Kadın Dünyası, Kadın Hayâtı, Kadın Kalbi, Kadınlık Hayatı, Kadınlar Âlemi, Hanımlara Mahsus, Hanımlar Âlemi, Aile Hayatı, Aile Ocağı, Anne Bebek Mecmuası'dır. Bkz. Ahmet Ali Gazel - Şaban Ortak, "İkinci Meşrutiyet'ten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve Mecmualar (1908-1927)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. 1, Y. 2006, s. 226-227.

7 Erol Köroğlu, bu kavramları I. Dünya Savaşı ile ilgili olarak ele almakta ve ilk kez bu dönemde ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bkz. Erol Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) Propagandadan Milli Kimlik İnşasına*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 35.

8 Balkanlarda Osmanlı Ordusunun ağır yenilgiler aldığı günlerde, Müdâfaa-i Milliye Cemiyet adına Dârü'l-fünûn Konferans salonunda yaptığı bir konuşmada bu durumu Mustafa Satı Bey şöyle izah etmektedir: "Efendiler, bir müddetden beri uğradığımız âci, elim felâketler... pek âci – belki onlar kadar âci – olan bir hakikati artık hiç şüpheye imkân bırakmayacak derecede bedihî bir hale getirdi; herkese gösterdi ki: Bizde vatan muhabbeti pek zayıf, vatan fikri pek mübhemdir." Bkz. Satı Bey, "Vatan Fikri ve Vatan Muhabbeti", *Vatan İçin Beş Konferans*, Kader Matbaası, Dersaadet-i Sultânî 1329, s. 2; Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Hasip Saygılı, "Balkan Harbi'nde Osmanlı Bozgununun Karanlık Yüzü: Dönemin Tanıklarının Gözüyle Müslüman Ahalide İnsan Kalitesi ve Sosyal Çözüm Problemi", *Bir Asır Sonra Balkan Savaşları (Utanç Verici Bir Hezimetin Muhasebesi)*, Cedit Neşriyat, Ankara 2014, s. 149-160.

9 Derya Çağlar, *Kamuoyu Oluşturulmasına Bir Örnek: 1945-1955 Yılları Arasında Gazetelerde Antikomünizm*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 15.

10 Halis Çetin, *İnsan ve Siyaset Siyasetin Psikolojik Temelleri*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2003, s. 121.

11 Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, Yay. Haz. Yunus Ender, Hayat Yayınları, İstanbul 1997, s. 23.

eline terk etmiş olan bireylerden oluştuğundan, en kolay yönlendirilebilen topluluklar haline gelirler. Bu nedenle propaganda ile istenilen yönde hareket ettirilebilirler.

Kamuoyunun yönlendirilmesi yahut kitlelerin istenilen şekilde harekete geçirilmesi ise belli yöntemlerin kullanılmasını gerektirmektedir. Örneğin; kitleleri istenilen yönde harekete geçirmek için abartma ve coşku unsurlarına sık sık başvurulur. Şayet kitleler ustalıkla telkin edilirse fedaya ve fedakârlığa hazır hale gelebilir¹². Örneğin; miting meydanlarında ya da minberlerde yapılan etkileyici bir konuşma kitle üzerinde derin etkiler bırakabilir. Savaş şartlarında bu türden bir konuşmaya maruz kalan kişilerin maddi fedakârlığın yanında bizzat canını ortaya koyarak savaşa katılması söz konusu olabilir.

Propagandanın önemli araçlarından birisi ise kahramanlardır. Kitle ve kahramanlar adeta bütünleşmiş gibidir. Kahramanlar savaş gibi olağanüstü şartlar içerisinde kitlelerin moral ve motivasyonunu artırıcı bir özelliğe sahiptir. Kitle kahramanlarla kendini özdeşleştirir.

Propaganda aracılığıyla düşman küçümsenir. Düşmana olumsuz adlar takılarak kamuoyu nezdinde düşman hakir gösterilir. Ayrıca toplumda itibar gören ve karşılığı olan saygın kişilerin desteği kullanılır. Ünlü ve saygın kişilerin desteği, propagandaya etkinlik sağlar. Savaş esnasında halk nezdinde saygın bir kişinin savaşa gönüllü olarak katılımı propagandayı güçlendirir.

Propagandanın başarıya ulaşabilmesinin en önemli şartlarından birisi ise kitlelere ulaşabilmektir. Bu yönü ile Balkan Savaşları'nın gerçekleştiği dönem dikkate alındığında; mitingler, kahvehaneler, ibadethaneler ve konferans salonları gibi toplanma alanları propagandacı ile halk arasında iletişim kurulabilmesi için uygun ortamlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca basında yer alan yazılar, şiirler, haberler, hikâyeler ve fotoğraf, karikatür, resim gibi görsel unsurlar propagandanın gerçekleştirilmesinde önemli araçlardır.

2. Kadınlara Yönelik Propagandayı Zorunlu Kılan Nedenler

Balkan Savaşları'nda kadına yönelik propaganda birçok bakımdan, aslında yirminci yüzyılda savaşın aldığı halle ilgilidir. Harbin siperlere kayması, uzaması ve cephede bulunan askerin sürekli olarak desteklenmesinin gerekliliği Balkan Savaşlarında kadınların yardımı ile ordunun ihtiyaçlarının giderilmesi ihtiyacını doğurmuştur.

Öyle ki cephede savaşan askerin en önemli ihtiyaçlarından birisi iç çamaşırıdır. Yüz binlerce kişinin, hele ki beklenmeyen bir savaşta¹³ bu türden ihtiyaçlarının giderilmesi gerekmektedir. Bu ihtiyacın giderilmesi ise bıçkı nakış işlerinden en iyi anlayan kadınlarla sağlanabilecektir.

Ayrıca savaşabilecek durumda olan erkeklerin askere alınması ve bunlardan azami oranda yararlanmanın yolu ise yardımcı faaliyetlerin kadınlar eliyle yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Balkan Savaşları'nda kadınların hastabakıcılık hizmetlerini¹⁴ üstlenmesi bu açıdan değerlendirilmelidir.

Kadının savaş şartları içerisinde en önemli vazifelerinden birisi ise devlet tarafından ekonomik olarak savaşın devam ettirilebilir kılmasıdır. Keza savaşabilecek durumda olan askerlerin askere alınması (ki bu erkekler aynı zamanda tarım gibi alanlarda çalışabilecek en önemli iş gücü durumundadır) Anadolu'da tarlaların boş kalmasına, doğal olarak da ekonomik kayıp ve hatta kıtlık tehlikesinin ortaya çıkmasına neden olacaktır¹⁵. O halde Osmanlı Devleti açısından ekonominin lokomotifinde bulunan

12 Çetin, *age*, s.127.

13 Balkan Harbi'nin başlangıcı olarak kabul edilebilecek ilk olay Karadağ'ın Osmanlı Devletine karşı harp ilan etmesidir. Karadağ'ın harp ilanı dönemin Hariciye Nazırı Nerodongyan Efendi'ye sunulduğunda, nazır tarafından hayretle karşılandığı devrin gazetelerinde yer bulmuştur. Örnek oluşturması açısından, Tanin Gazetesi'nde yer alan bir haberde Karadağ'ın harp ilanı ile ilgili tebliği Hariciye Nazırı'na sunulduğunda ortaya çıkan durum şu şekilde aktarmaktadır: “İlan-ı harbin bu suretle vuku bulacağını hiçte intizar edilmediği için bu hareket birden bire hayretle telkin edilmiştir.” Bkz. “Muharebe Başladı – Evvela Karadağ”, *Tanin*, 9 Teşrin-i evvel 1912 (26 Eylül 1328), N. 1465, s. 1.

14 Osmanlı Devleti'nde ilk kadın örgütlenmeleri de yine bir başka savaş (1853-1856 Kırım Harbi) esnasında yaralı askerlere hastabakıcılık hizmetlerinin verilmesi ile ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Kırım Harbi sırasında yaralı askerlere ve göçmenlere yardım etmek amacıyla İstanbul'a gelen yabancı kadınların faaliyetleri, savaş alanlarında yaralı askerlere bakacak Müslüman kadınların bulunmadığı şikâyetine neden olmuştur. “Neden Müslüman kadınlar hastabakıcılık yapmıyor, askere yardım etmiyor evlerine kapanıp oturuyor” soruları ve göçmenlerin sıkıntıları kadın örgütlenmelerini hızlandırmıştır. Bkz. Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998, s. 36.

15 Renin Gazetesinde Talebe-i Ulûm'dan M. Bahaaddin imzasıyla medrese talebelerine yönelik yayınlanan bir çağrıda; “... zaten derslerin tatili hasebiyle şurada burada gezeceklerine memleketlerine giderek harb münâsebetiyle askere alınan akraba ve komşularının tarla ve arazilerinin mehemâ imkân-ı imârına ve erkeksiz kalmış kadınların imdâdına şitâbet olsalar eminim ki en büyük bir hizmet ifa etmiş olurlar.” ifadelerinden de anlaşılabileceği gibi Anadolu'da erkek iş gücünün askere alınmasından

tarımın devam ettirilebilmesi tarlaların boş kalmamasını zorunlu kılmaktadır. Kadın bu noktada erkeklerin yerine iş gücü eksikliğini doldurmak zorunda kalmıştır.

Kadınlara yönelik propagandanın en önemli sebeplerinden birisi ise meşrutiyet dönemi ile birlikte haklar elde etmeye çalışan kadının bir bakıma rüştünü ispat etmek istemesidir. Öyle ki toplumun ileri gelen kadınları bu dönemde bizzat yardım faaliyetlerinde öncü ve teşvik edici bir tutum izlemişlerdir.

Kadınlara yönelik propagandanın bir diğer yönü ise yardım faaliyetlerine kadınları aktif olarak dâhil etme düşüncesidir. Bu dönemde Hilâl-i Ahmer¹⁶, Donanma Cemiyeti¹⁷ gibi dernekler ve bizzat Harbiye Nezareti tarafından açılmış olan iâne (yardım) sandıkları aracılığıyla orduya yardımlar toplanmaktadır. Bu sandıklara kadınlarında aktif olarak bağışta bulunmasının sağlanmak istenmesi temel amaçlardan birisidir.

Balkan Savaşları döneminde kadın ve propaganda kavramlarının bir arada kullanılmasının diğer boyutunu ise kadınların bizzat meydanlara inerek birer propagandacı olarak faaliyette bulunmalarındır. Özellikle Hilâl-i Ahmer bünyesinde faaliyet gösteren kadınların sokaklara inerek cemiyete ait rozetleri satarak yardım toplamaları bunun önemli örneklerinden biridir. Yardım faaliyetlerinde bir kadının erkeklerden yardım isteğinde bulunması¹⁸ etkileyiciliği ve geri dönüşü açısından oldukça etkili olmuştur.

Ayrıca kadınlar üzerinden yapılan propaganda, kadınların Osmanlı toplumu içerisinde rolü ve kadınlara olan bakış açısı önem arz etmektedir. Osmanlı toplumu açısından korunması gereken, namus kavramı ile özdeşleşmiş kadınların aciziyetini ortaya koyan haberler ve fotoğraflar, namus gibi kavramların ön plana çıkarıldığı yazılar üzerinden savaşın mahiyetinin ortaya konulmaya çalışılması propagandanın bir başka yönünü ifade etmektedir.

3. Kadınlara Yönelik Propaganda Faaliyetleri

Balkanlarda bir harp tehdidinin baş göstermesine karşı Osmanlı toplumunda ilk fiili tepki mitingler yoluyla ortaya çıkmıştır. İlk örnekleri İstanbul'da olmak üzere, kısa sürede ülkenin birçok kentinde mitingler tertip edilmiştir. Bu mitinglerde bir taraftan orduya katılım teşvik edilirken, diğer taraftan yardım faaliyetleri organize edilmeye çalışılmıştır. Halkın geneline yönelik düzenlenen bu mitinglerde hatipler, irad ettiği etkileyici konuşmalarda; Allah, vatan, millet, birlik ve beraberlik, fedakârlık gibi toplumun diğer fertlerinde olduğu gibi kadınları da etkileyecek konuşmalar yapmışlardır¹⁹. Mitinglerde

dolayı tarımsal üretimin yükü kadınların üzerine kalmıştır. Bkz. "Medreseler", *Renin*, 6 Teşrin-i Sanî 1912 (24 Teşrin-i Evvel 1328), N. 1496, s. 3-4.

16 Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi esnasında savaş alanında yaralılara yardım etmek amacıyla devrin Padişahı II. Abdülhamid'in himayesinde 17 Nisan 1877'de kurulmuştur. İlk toplantısını Beşiktaş Sarayı Paşa Dairesi'nde yapan cemiyetin ilk başkanı olarak Meclis-i Umumi Sıhhiye İkinci Reisi Hacı Arif Bey seçilmiştir. 93 Harbi'nde önemli yaralılıklar göstermiş olmasına rağmen cemiyet, harbin sonra ermesiyle birlikte dağılmıştır. 1897 Türk-Yunan Harbi dolayısıyla yeniden canlanan cemiyet bu savaştan sonrada faaliyetlerine son vermiştir. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin gerçek anlamda faaliyetlerine başladığı dönem ise II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonraki dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bkz. Seçil Karal Akgün - Murat Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, Kızılay Yayınları, Ankara 2002, s. 27-28; Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türk Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2010, s. 12, Ahmet Zeki İzgeör - Ramazan Tuğ, *Padişah'ın Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı*, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara 2013, s. 29-30.

17 Donanma Cemiyeti, II. Meşrutiyet Döneminin getirdiği şartlar içerisinde 6 Temmuz 1325 (19 Temmuz 1909) tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Cemiyetin kuruluş amacı nizamnâmesinin ikinci maddesinde, "Osmanlı Devleti'nin Düvel-i Muazzama arasındaki mevkiini muhafaza ve menâfi-i umûmiyeyi ve münâsebât-ı ticâriyesini te'min için ihtiyâcâtımızlamütenâsib bir kuvve-i bahriye vücuda getirmek maksadıyal teşkil etmiştir. Ve bu maksada vusûl için maddi ve ma'nevi lazım gelen tedâbir ve vesâit-i meşrûaya mürâcaatla mükellefdir." şeklinde ifade edilmiştir. Cemiyetin kurucuları arasında Doktor Hafız İbrahim, İsmail Hakkı, Ser Mühendis Haşim ve Muharrir Aciz Beyler yer almıştır. Donanma Cemiyeti II. Meşrutiyet döneminde kurulmuş ilk uzun soluklu derneklerden birisidir. Cemiyet yarı resmi bir hüviyete sahipti ve gelişen siyasi olaylar nedeniyle devletin bekası için donanmanın gerekliliğine dair kamuoyunda üst düzeyde duyarlılığın olduğu bir ortamda, Osmanlı Donanması'nı güçlendirmek amacıyla merkezi İstanbul'da olmak üzere iâne toplamak amacıyla kurulmuştur. Bkz. *Donanma-yı Osmânî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti Nizamnâme-i Esâsisi ve Usûl-ı Cibâyet Ta'limât nâmesi*, Târih-i Te'sisi: 6 Temmuz 1325, Edeb Matbaası, Dersââdet 1327, s. 1; *Donanma Mecmuâsı*, Mart 1326, Numro 1, s. 3; Selahittin Özçelik, *Donanmayı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 11; Nurşen Gök, "Donanma Cemiyeti'nin Örgütlenmesine İlişkin Gözlemler", *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Dergisi*, S. 43, Mart 2008, s. 79.

18 Besim Ömer Paşa'nın Kızılay Arşivinde bulunan Balkan Harbi yıllarına ait resim koleksiyonunda bu türden fotoğraflara rastlamak mümkündür. Hilâl-i Ahmer yararına rozet satan kadınlarla ilgili resimler "Propaganda Unsuru Olarak Kadın Fotoğrafları" başlığı altında yer almaktadır.

19 Bu türden konuşmalara örnek oluşturması açısından Sabah Gazetesi'nin başmuharriri Diran Kelekyan'ın Muhâzeret Mitinginde yaptığı konuşma için bkz. Diran Kelekyan, "Yaşasın Harb", *Sabah*, 5 Teşrin-i evvel 1912 (22 Eylül 1328), N. 8276,

söylenen marşlar ve şiirler halkın harbe olan ilgisini ve desteğini²⁰ arttırmıştır²¹. Bu türden mitingler doğal olarak muhatabı durumunda olan kadınlar üzerinde de derin etkiler bırakmıştır. Örneğin Kayseri Mutasarrıflığı tarafından gönderilen ve İkdâm Gazetesinde yayınlanan bir telgrafta, büyük bir mitingin tertip edildiği, nümayişe 50.000 kişinin katıldığı belirtildikten sonra alınan kararlar sıralanmıştır. Alınan kararlardan beşincisi, mitinglerin kadınlar üzerinde bıraktığı etki konusunda ipucu vermektedir. Kararda, kadınlarımız ve erkeklerimiz mallarını vermek için çalışıyorlar. Dört gündür Kayseri’de savaş yardımı toplanıyor. Binlerce lira ve yüzlerce at veriliyor. Dükkân toplantıda Germir Kasabası yarım saatte 150 lira, 16 at yardımı yaptılar. Hükümet müsterih olsun. Savaştan çekinmesin²² ifadelerine yer verilmiştir. Nitekim döneme ait yardım çağrılarında sık sık mitinglerde ki heyecana gönderme yapıldığını görmek mümkündür.

Balkan Savaşları boyunca Osmanlı gazetelerinin bir numaralı gündemi harbin bizatihi kendisidir. Gazete başmakalelerinde harp değerlendirilirken, cepheden haberler ve yardım sandıklarına yapılan bağışlar gazetelerin denilebilir ki hemen hemen tamamını kaplamıştır. İşte bu türden yardım sandıklarına yapılan bağış listelerinde sık sık kadınların isimlerine²³ rastlamak mümkündür. Bu listeler²⁴ bir taraftan bağışçının onurlandırılması amacıyla yayınlanırken, diğer taraftan toplumun diğer fertlerini yardımda bulunmaya teşvik etme amacı taşımaktadır.

Kadınların yardımları yalnızca maddi yardım şeklinde gerçekleşmemiştir. Kadınlar ayrıca cepheye giden askerlerin en önemli ihtiyaçlarından olan iç çamaşırlarının hazırlanması işleriyle de ilgilenmiştir. Tanin gazetesinde yer alan habere göre taşrada bulunan Osmanlı hanımları askerlerin çamaşır ihtiyaçlarını dikmek için başvuruda bulunmuşlar, bu olumlu karşılandığı için bu işe başlamışlardır²⁵. Kadınların bu tür faaliyetin içerisine girme nedeni ile ilgili Cenin Gazetesi’nde “Orduya Yardım” başlığıyla çıkan bir çağrı şu şekildedir: “Vatandaşlar, muharebenin artık tahakkuk etmekte olduğunu görüyorsunuz. Bir taraftan harb geldi, diğer taraftan kış geliyor. Çok şükür, her gün İstanbul sokaklarından şevk ve şetâfetle istasyona doğru süzülüğünü gördüğümüz vatanperverânelerin elbise-i askeriyeleri bizi ezher cihet memnun edecek bir haldedir. Fakat şurasını unutmayalım ki harbde iç çamaşırı vermek her devletin kârı olmadığı gibi bilhassa Anadolu ve Rumeli köyleri iç çamaşırlarını beraber alıp harbe gidecek kadar mürevveh ve mesud değildirler. Şu halde bizim için pek büyük bir vazife var demektir: Hududlarımızda düşman kurşunlarına göğüs geren kahramanlarımızın sırtlarını soğuğun acı ve keskin dişlerinden korumak onu iki türlü zulüm tehdidi altında bırakmamak. Çok şükür görüyoruz ki birçok hanımlar hudud boylarında döğüşmek üzere giden gardaşlarını unutmayarak hem de lüzumunu kendi paralarıyla tedarik etmek şartıyla birçok iç çamaşırları dikiyorlar ve bunları memurini aidesine teslim ediyorlar. Fakat orduda iç çamaşırına olan ihtiyaç derecesi hakkıyla bilinmediği için yine görüyoruz ki bu sarf-ı kalbden gelen sefaikle yapılan şeyler matlub olan süratle gitmiyor. Bizim aldığımız malumata göre köylerinde birden bire harb davullarının çalındığını duyarak derhal silah başına koşmuş olan kahramanlarımız için pek çok iç çamaşırına ihtiyaç vardır. Biz eminiz ki şu satırları okuyan kâr ve bi’l-hassa kâr’ielerimiz

s. 1-2.

20 Mitingler toplum nezdinde o derece etkili olmuştur ki, ordu için oldukça fazla yardım toplanmıştır. Örnek oluşturması açısından 4 Ekim’de Ali Galip Bey’in öncülüğünde Kayseri’de tertip edilen mitinge Müslüman ve Hristiyan 20.000 kişi katılmış, “yaşasın harb! Sofya’ya!” sloganlarının atıldığı mitingde yarım saatlik bir süre içerisinde 1000 lira toplanmış, 4000 kişi yardım sözü vermiş, her bir köy ordu için 200 beygir vermeyi vaat etmiştir. Bkz. “Kayseri”, *Tanin*, 6 Teşrin-i Evvel 1912 (23 Eylül 1328), N. 1462, s. 3.

21 Balkan Harbi henüz başlamadan İstanbul’da bir dizi miting tertip edilmiştir. Bu Mitinglerden en önemlileri Dârü’l-fünûn Mitingleri, Hürriyet ve İtilaf Fırkası öncülüğünde tertip edilen “Muhâzeret” ve İttihat ve Terakki Fırkası tarafından tertip edilen “Harb” mitingleridir. Mitingler dönemin İstanbul basınında geniş yer bulmuştur. Mitinglere dair basında yer alan haberler için bkz. “Dükkân Tezahürat-ı Vatanperverâne”, *Sabah*, 4 Teşrin-i evvel 1912(21 Eylül 1328), N. 8275, s. 2; “Dar’ul-fünun Herkese Hitab Ediyor”, *Tanin*, 4 Teşrin-i evvel 1912 (21 Eylül 1328), N. 1460, s. 4; “Kabl’elharbDar’ul-fünun talebesinin harb lehinde nümayiş”, *Resimli Kitâb*, Eylül 1328, C. 8, N. 44, s. 598; “Müzâheret Mitingi”İkdâm, 3 Teşrin-i evvel 1912(20 Eylül 1328), N. 5610, s. 1; “Harb Mitingi”, *Tanzimat*, 4 Teşrin-i evvel 1912 (21 Eylül 1328), N. 380, s. 2; “İkinci Miting”, *Sabah*, 5 Teşrin-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 8276, s. 2.

22 “Kayseri’de”, İkdâm, 9 Teşrin-i Evvel 1912 (26 Eylül 1328), N. 5615, s. 3.

23 Müstakil bir yardım örneği oluşturması açısından Tanin gazetesinde yer alan habere göre merhum Abdurrahman Paşa’nın kızı Rukiye Hanım ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için 10 Osmanlı lirası bağışta bulunmuştur. Bkz. “Harb İanesi”, *Tanin*, 6 Teşrin-i evvel 1912(23 Eylül 1328), N. 1462, s. 2.

24 Balkan Harbi boyunca yayınlanan bu tür listelerden bazıları için bkz. “Onbeşinci Daire-i Belediyeden”, *Sabah*, 16 Teşrin-i evvel 1912 (3 Teşrin-i evvel 1328), N. 8288, s. 3; “İlane-i Harbiye”, *Sabah*, 18 Teşrin-i evvel 1912 (5 Teşrin-i evvel 1328), N. 8292, s. 3; “Hilal-i Ahmer”, *Cenin*, 14 Teşrin-i evvel 1912 (1 Teşrin-i evvel 1328), N. 1470-42, s. 5.

25 “Türk Kadınları”, *Tanin*, 6 Teşrin-i evvel 1912(23 Eylül 1328), N. 1462, s. 2.

derhal kendileri için en mühim vazifenin gardaşlarımıza iç çamaşırı tedarik etmek olduğunu görerek bu büyük vazifenin ifasına koşacaklardır. Evet, vatandaşlar, bu vazife hem pek büyük, hem de pek sehlü'lidir. Bunun için erkeklerimizin küçük sermayeleri ve kadınlarımızın da bitmez tükenmez şefkatleri kâfidir. Hemen küçük bir sermaye ile biraz levazım alıp kadınlarımıza verelim; onlar bunu çabukça dikerler ve kalhanedeki elbise deposuna götürüp teslim ederler.” Çağrıdan da anlaşıldığı gibi savaş şartlarında askerin en önemli ihtiyaçlarından birisi iç çamaşırı ihtiyacıdır ve bunun giderilebilmesi için kadınlar faaliyet göstermişlerdir.

Aslında kadınların Balkan Savaşları esnasında yardım faaliyetleri içinde aktif olarak yer alması gerçekleştirilen propaganda faaliyetleriyle yakından alakalıdır. Bu propagandanın en ilginç örneğini ise bizzat kadınların kadınlara yönelik olarak uyguladığı propaganda oluşturmaktadır. Bu türden propagandayı gerçekleştirmenin en kolay ve etkili yolu ise basın aracılığıyla yardım çağrılarında bulunmaktır. Bu türden çağrılara örnek oluşturması bakımından tanınmış devlet adamlarından Ahmet Cevded Paşa'nın kızı olan Emine Semiye Hanım'ın Tanîn Gazetesinin 9 Teşrîn-i evvel 1912 tarihli sayısında “Hamiyetli Osmanlı Kadınlarına”²⁶ başlıklı çağrısında kadınlara şöyle seslenmektedir: “Milli mızıkamız olan davul zurnalarımızın ve harp isteriz sadâlarının akisleri arasında dalgalanan hilâlimizin şan ve şerefini muhâfâza için milletimizin bu galeyanlı hâhişlerini biz kadınlar da yüreklerimiz kabarak, gözlerimizden yaşlar boşanarak temâşa ederken vazifemizi de anlıyoruz. Kalplerimizin cesur çarpıntıları evvelce harp safları arkasında gazilere su yetiştiren, mecruhlara merhem uran ceddelerimizin, o gayyure şeci' Türk kadınlarının hafîdeleri olduğumuzu bize öğretiyor. Şimdi vazife başına koşmaklığımız da lazım geliyor... Silah atmaktan aciz ellerimiz, onları kahraman askerimize uzatacak ve dağıtacak kudrete haizdir. Buna muktedir olamayanlarımız ise ‘Hilâl-i Ahmer’ cemiyeti gurupları teşkil ederek hain düşmanlarımızın murdar ayaklarıyla çiğnemek istedikleri hilâlimizi kanlarıyla yıkamaya azm eden vatan evladımızın yaralarını sarmaya ve onların eninlerini (inleme) şecaatlerini tebrikle unutturmaya hazırlanmalıdır. Buna da muktedir olamayanlarımız mâlen fedâkarlık etmelidir. Yenilikler içinde müterakki bir sima gösteren Edibe Halide hanımefendi hamşiremizin pek beğendiğimiz tabiri üzerine “yeni turan kadınları yani bizler sırtımıza cebe gibi bir şey giyerek, başlarımızı ceddelerimize müşabih bir surette sararak niçin hududa koşmayalım? O hududu ki şehitlerimizin mübârek cesetlerinden kalelerle takviye etmek ve masum çocuklarımızın figanlarından mürettebneşîdelerle doldurmak mecburiyetinde bulunuyoruz!!! Hemşirelerim Arş.. Hududa Koşalım! Şehidlerimizin muhterem cesetlerini taşıyarak vahşilere çiğnettirmemeye... Yetimlerimizi hararetle kucaklarımıza alarak ısıtıp susturmaya can atalım! İmanımızın bahşettiği kuvvetten damarlarımızı milliyetperver bir hisle kaynatan Türklüğümüzde ki necabetten istifade edelim. Hemşirelerim arş... hududa koşalım! Mezbuhaneye bir hayata mahkûm... Addederek müstehzibâne bakan ‘Sâlib-i Ahmer’e mensub Bulgar kadınlarına karşı.. Türklüğümüzdeki hamiyet ve şecaati göstererek ispat edelim! İşte bu (acize) hududa koşacakların birincisi olarak kendini meydana atıyor.. Arş ileri... Hamiyetli Osmanlı kadınları...”

Sabâh gazetesinde yer alan benzer bir çağrıda ise Sadıka isimli bir hanım, “Osmanlı memleketini, Osmanlı namusunu tehdid eden sefil kuvvetlere karşı dilâver erkeklerimize ne kadar büyük bir vazife-i vatanperverane tertib ediyorsa kadınlarımıza, bize de o kadar mühim bir iş, o kadar ciddi bir fedakârlık tevci ediyor. Ne duruyorsunuz? Mezarlarımızı kazmak isteyen düşmanlarımızın kadınları hudud boylarında, Sâlib-i Ahmer heyeti arasında kendilerine yapacak iş arıyorlar. İşte ben gidiyorum! Yanımda etrafımda hudud boylarında Osmanlı hanımlarını görmek beni en ziyade mesud edecek bir hal olacaktır”²⁷.” diyerek kadınları savaşa katılmaya çağırılmaktadır.

Bu dönemde gazetelerde yer alan haberlerde sık sık kadınların yaptıkları faaliyetlere yer verilmiştir²⁸. Bu türden faaliyetlerin gazete sütunlarına yer bulmasında, yardım faaliyetlerine katılan kadınların diğer kadınlara da örnek teşkil etmesini sağlama gayesi güdülmüştür. Bu türden haberlerde ilgi çeken unsurlardan birisi ise kadınların gerçekleştirdiği faaliyetlerin daha çok müstakil faaliyetler olmayıp, cemiyetler aracılığıyla örgütlenmiş faaliyetler olmasıdır. Senîn Gazetesi'nde, “Osmanlı Hanımlarının Hamiyeti” başlığıyla çıkan haberde, Kadıköy Donanma-i Osmanî Hanımlar Cemiyeti tarafından beş yüz takım iç çamaşırı, fanila ve çorapları Sirkeci Garından cepheye hareket etmek için bekleyen askerlere

26 Emine Semiye, “Hamiyyetli Osmanlı Kadınlarına”, Tanîn, 9 Teşrîn-i Evvel 1912 (26 Eylül 1328), Nu. 1465, s. 4.

27 “Osmanlı Hanımlarına Bir Hitâbe”, Sabâh, 8 Teşrîn-i evvel 1912 (25 Eylül 1328), N. 8280, s. 3.

28 Tanîn Gazetesinde yer alan haberde “Taşrada bulunan Türk kadınlarının vatani için hududlarda çarpışmasına mahya bulunan erkekleri çamaşırlarını dikmek için vaki olan müracaatları tasvip edilmiş olan ve şimdiden işlere başladıkları haber alınmıştır.” Türk Kadını”, Tanîn, 6 Teşrîn-i Evvel 1912 (23 Eylül 1328), N. 1462, s. 3.

dağıttıkları bildirilmektedir²⁹.

Balkan Savaşları döneminde kadınların gerçekleştirdiği ve en çok ses getiren olay ise Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin 8-13 Şubat tarihleri arasında gerçekleştirmiş oldukları iki toplantıdır. Bu toplantıya kadınlar hem konuşmacı hem dinleyici olarak katılmışlardır. Konuşmacılar arasında Halide Edib, Fatma Aliye, Nigâr Hanım, İhsan Raif gibi meşhur isimler de yer almıştır. Dârü'l-fünûn konferans salonunda gerçekleştirilen toplantıya 4-5 bin kadın katılmış, muhtevalı ve heyecanlı konuşmalar neticesinde önemli miktarda yardım toplanmıştır. Şefika Kurnaz'ın verdiği bilgiye göre bu toplantı kadın faaliyetlerinde bir dönüm noktası olarak değerlendirilmelidir. Bundan sonra kadın hareketlerinde büyük bir canlanma meydana gelmiş; kadın yayın organları ve derneklerin sayısında gözle görülür bir artış olmuştur³⁰.

Kadınlara yönelik propaganda yalnızca yardım faaliyetleri ile sınırlı da değildir. Kadın unsuru Balkan Savaşları boyunca o kadar fazla işlenmiştir ki edebî eserlerin birçok türünde bunu görmek mümkündür. Harp döneminde kaleme alınan tiyatro eserleri³¹ kadın temalı propagandaya sık sık yer vermiştir. Mehmed Sırrı'nın "Türk Kanı" isimli tiyatro eserinde bunun örneklerini görmek mümkündür. Eserin kahramanları olan Orhan ve Nadir'in karşısında kötülükle özdeşleştirilen Bulgar subayı yer almaktadır. Bunun yanında eserde yan rol olarak nitelendirilebilecek bir diğer kişi ise Bulgarların elinde esir durumunda bulunan ve eserde "Türk Kızı" olarak nitelendirilen kişidir. Balkan Savaşları Meşrutiyet Döneminin de getirdiği etkiyle kadınların sosyal hayatta aktif rol almaya başladığı dönemi ifade etmektedir. Daha önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi Osmanlı tarihinde belki de ilk kez kadınlar savaş alanlarında bu kadar aktif rol üstlenmeye başlamışlardır. Eserde geçen bir sahnede Bulgar subayı Türk kızının yaralarını sarması için bir doktorun getirilmesini ister. Türk kızı ise buna cevap olarak:

"İstemez – İstemez, bana hayat da verecek olsa yine bir Bulgar elinin vücuduma değmesini istemem."³²

Sözleriyle karşılık verir. Burada açık bir şekilde Bulgarlara duyulan "nefret", diğer taraftan ise Türk kadını ile özdeşleştirilmiş olan "iffet" duyguları ortaya konulmaktadır. Bu iffetli duruşa karşı Orhan ise Türk Kızına şöyle seslenir:

"Hürmet sana ey sevimli, hamiyetli Türk Kızı

Vatanımın: Siyah göğün parıldayan yıldızı"³³

Burada verilmek istenen duygu, Türk kadını ve erkeğinin kahramanlık hasletleri ve bu hasletlerin yüceliğidir. Nitekim eserde Orhan'ın bu veciz sözleri karşılıksız kalmaz. Türk kızı ise Orhan'a şöyle seslenir:

"Takdis sana fikri ulu kahraman

Biz ölsek de yaşayacak bu vatan."³⁴

Edebiyatın en önemli dallarından olan şiir Balkan Savaşları boyunca kadın unsurunun sık sık işlendiği bir dal olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınların kirletilen namusu, annelik vazifeleri, vatanın anneye benzetilmesi, Türk Kadının fedakârlığı sık sık işlenmiştir³⁵. Balkan Savaşları Döneminde kadın hikâyelere de konu olmuş, evlatlarını cepheye gönderen anneler, şehit düşen eşlerinin arkasından ağıtlar yakan ancak metanetini hiç kaybetmeyen eşler konu edilmiştir³⁶.

Kadın merkezli propaganda karikatür dergilerine bile yansımıştır. Karagöz Mecmuası'nın 5 Ekim 1912 tarihli sayısında Karagöz elinde tüfeği ve sırtında çantası ile asker kıyafetleri içerisinde karşımıza çıkmaktadır. Bu karikatürde herhangi bir diyalog ya da yorum yer almamaktadır. Ancak karikatürün yanında bir şiire yer verilmiştir. "Karagöz ne diyor?" başlığı altında verilen şiirde;

"Bak asıl annen vatandır; el uzandıkça ona

29 *Senîn*, 24 Teşrîn-i Evvel 1912 (13 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 1480-51, s. 3.

30 Şefika Kurnaz, *Balkan Savaşında Kadınlarımız*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012, s. 9 (önsöz).

31 Süleyman Sırrı'nın kaleme aldığı "Gayz" eserinde bu türden vurguya rastlamak mümkündür. Mutavassıt (orta halli)" bir Osmanlı ailesi üzerinde kurulan hikâyede, yenilgileri hazmedemeyen bir baba, batı kültürünü örnek alan bir mülkiye öğrencisi ile fedakâr bir Türk kadını betimlenmektedir. Genç Osmanlı münevver adayı Rıza'yı harbe gönüllü olarak katılmaya ikna eden yaralı askerlere hastabakıcılık hizmeti veren ablası olacaktır. Bu eserde Türk Kadını hastabakıcılık yaparak fedakârlıkta bulunan ve erkekleri cepheye gitmekte yüreklendiren bir rol üstlenmektedir. Bkz. Süleyman Sırrı, *Gayz*, Nefaset Matbaası, İstanbul 1328.

32 Mehmed Sırrı, *Türk Kanı*, Şems Matbaası, İzmir 1329, s. 23.

33 *Age*, s. 23.

34 *Age*, s. 23.

35 Bkz. Yusuf Sinan, "Ak Gel...", *Senîn*, 23 Teşrîn-i evvel 1912 (10 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1479, s. 4; Aka Gündüz, "Bozgun", *Tanîn*, 31 Kânûn-ı sâni 1912 (18 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1497, s. 3.

36 Bkz. Ali Rıza Seyfi, "Cenk Ninnisi", *Donanma*, Eylül 1328, N. 31-7, s. 304.

Her kılın bir süngü, her uzvunda kalkan olmalı!”³⁷

Mısralarında vatan kadın kimliği ile bütünleştirilmiş, anneye benzetilmiştir. Karagöz mecmuasının aynı sayısının Muharebe bölümünde ise Karagöz’ün gönüllü olarak orduya katılması konu edilmiştir. Bu bölümde öncelikle Karagöz ve Hacivat arasındaki konuşmalara yer verilmiştir. Ardından konuşmalara Karagöz’ün karısı da dâhil olmuştur. Karagöz bir mizah dergisi olmasına rağmen bu diyaloglarda mizaha ya da hicivlere yer verilmemiş doğrudan vatanını savunmaya giden bir kişinin duyguları ortaya konulmaya çalışılmıştır³⁸. Karagöz’ün karısının vefakâr bir Türk kadını olarak gösterildiği bu bölümde, Karagöz’ün karısına vasiyeti şöyledir: “Zevcem mümkünse çocukları bir komşusuna emanet ederek o’da gelsin, çadırlarda yaralıları eski Arab mücâhideleri gibi su taşısın, onların yaralarını sarsın...”³⁹ Yazının devamında Karagöz ve karısı arasında diyalog şöyle gelişir: Karagöz’ün karısı ağlamaktadır. Karagöz karısına; “ne için ağlıyorsun gidiyorum diye müteessirmisin?” diye sorar. Karısının verdiği cevap ise şöyledir: “Müteessirim, fakat bu tesirim senin gideceğin için değil, çocuklarımızın muharebe edecek bir seneye gelmiş bulunmadıkları için... Ahhh ne olurdu bugün onlarda on sekiz yirmişer yaşlarına geleydiler de babalarıyla beraber muharebeye gideydiler... O zaman bende beraber gelirdim. Hilâl-i Ahmer’de hıdmet ederdim.” Karagöz karısının bu sözlerine cevaben; “Ne çare sevgili zevcem. İnşallah çocuklarımız büyüdükları zaman onlar da vatanlarını Müdâfaa için ne lazımsa yaparlar. Bugün sıra benimdir.”⁴⁰ Bu yazıda da görülebileceği gibi Türk kadınından beklenen fedakarlık ve metanettir.

Kadın konusu propaganda da o derece fazla işlenmiştir ki bazen bir cami vaazında dahi kadın unsuruna rastlamak mümkündür. Ahmet Hamdi Akseki Balkan Harbini konu alan vaazında bu konuyu şöyle dile getirmiştir: “İlân-ı harbdan beri Bulgaristan’da bulunan bed-baht Müslümanlar ne hâlde bulunuyorlar? O vahşi haydûd Bulgarlar dokuz yaşında olub henüz bülûğa vâsıl olmamış olan kızların bile nâmûsuna taarruz etmiyorlar mı? Muhadderât-ı İslâmiyenin cevher-i nâmûsunupây-mâl etmediler mi? ‘İslâm kadınlarının gençleri kucağa, ihtiyârları ocağa’ diye şarkılar söylemiyorlar mı?”⁴¹ Bu türden örnekler Balkan Savaşları boyunca birçok kanaldan vurgulanmış, kadın üzerinden gerçekleştirilen propaganda ile toplumun harbe olan ilgisi artırılmaya çalışılırken, kitlelerin harbi desteklemesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Miting meydanlarından, basına, tiyatrodan edebî eserlere kadar pek çok alanda kadınlara yönelik olarak uygulanan propagandanın bir diğer boyutunu ise görsel propaganda ve bunun en önemli örneği durumunda olan kadın fotoğrafları oluşturmaktadır.

4. Propaganda Unsuru Olarak Kadın Fotoğrafları

Savaş dönemlerinde gerçekleştirilen propagandanın en önemlilerinden birisi ise resimler üzerinden gerçekleştirilen propagandadır. Bu tür propaganda yazılı basının etkilediği okuma yazma bilen kitleden, çok daha geniş bir kitleyi etkileme gücüne sahiptir. Okuma yazma bilmeyen kişiler görselliği ön planda olan bir gazete ya da dergiyi incelediklerinde belli bir konu ya da olay hakkında tatminkâr bilgilere ulaşabilmektedirler⁴². Bu bakımdan düşünüldüğünde görsellik ve görselliğin kaynağı durumunda olan fotoğraf kitlelerin yönlendirilmesinde önemli bir etkiye sahiptir.

Yazılı sözcüklerin soyutluğuna karşın fotoğraf somuttur. Sadece yazılı yayın yapan bir basın kuruluşunun verdiği haberler insanın gözünde canlandırabildiği kadar gerçekliğe sahiptir. Yani yazılı haberlerin kapsamı insanların tahayyülü kadar genişliğe ulaşabilir. Ancak fotoğraf bu işi bir tahayyülün ötesinde, dünyayı görebilme becerisine dönüştürmüştür⁴³. Yazılan bir habere uygun bir fotoğrafın eklenmesi o haberin değerini artırdığı gibi, haberin akılda kalıcılığını güçlendiren⁴⁴ en önemli unsurlardan

37 *Karagöz*, 22 Eylül 1328, N. 453, s. kapak.

38 Benzer bir örnek Cem Mecmuasında yer almıştır. “En Rahat Yer: Muharebe Meydanı” başlığını taşıyan yazıda Askerlik vazifesi için bedel-i nakdi ödemiş olmasına rağmen, vatan savunması için orduya gönüllü olarak katılan bir kişi anlatılmaktadır. Bkz. Kanber, “En Rahat Yer: Muharebe Meydanı”, *Cem*, 6 Teşrin-i evvel 1328, N. 43, s. 3-4.

39 “Muhâvere – Yaşanın Muhârebe”, *Karagöz*, 22 Eylül 1328, N. 453, s. 2.

40 *Age*, s. 2.

41 Ahmet Hamdi Akseki’nin vaazının tam metni için bkz. Aksekili Ahmed Hamdi, “İslamiyet ve Taaddüd-i Zevcâd - 5”, *Sebilürreşad*, 23 Rebi’ül-evvel 1332 (6 Şubat 1329), C. 12, A. 284, s. 379-381.

42 Ahmet İmançer, *Türk Gazeteciliğinde Basın Fotoğrafçılığının Kamuoyu Oluşturulmasındaki Rolü*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yay. Doktora Tezi, İzmir 1993, s. 42.

43 Gisele Freund, *Fotoğraf ve Toplum*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 96.

44 Özer Kanburoğlu, “Kitle İletişiminde Haber Fotoğrafının Yeri ve Önemi”, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi,

birisi olarak kabul edilebilir.

Müziğin ya da sözün kattığı yorumla her şey olduğundan daha güzel görünebilir. Ancak tek bir fotoğraf, bütün yalanlara rağmen gerçeği anlatabilir. Savaş sırasında işkence sonucu öldürülmüş bir adamın fotoğrafı⁴⁵ hangi gerekçe ileri sürülürse sürülsün savaşın insanlık dışı bir eylem olduğunu ortaya koymaktadır.

Ancak bir tek fotoğrafın verdiği mesaj, altına eklenen bir yazı ile çok farklı bir anlam ifade edebilmektedir. Bu tür yazılar neredeyse görüntünün yerini alan, onu yeniden kurgulayan, izleyiciye ne görmesi gerektiğini dikte eden metinlerdir⁴⁶. Bir fotoğrafın altına eklenecek olan bir yazı bazı durumlarda var olmayan ya da gerçek olmayan bir mesajın kişilere iletilmesini sağlayabilir⁴⁷. Bu durum kamuoyunun yönlendirilmesi konusunda fotoğrafın propaganda malzemesi olarak kullanılmasıyla doğrudan ilişkilidir.

Basın işletmeleri okuruna sunduğu yazı ve fotoğraflar ile kendi politikası doğrultusunda kamuoyunu bilgilendirmek ve oluşturmak üzere propaganda yapmaktadır. Bunu gerçekleştirirken olayların ve fotoğrafların seçimi önemlidir. Okurun gazetede; manşet, fotoğraf, yazı üçlüsünün yanı sıra sayfadaki yer ve boyutuna göre habere olan ilgisi ve okunmasının sağlanması ile gazete kendi politik propaganda amacına ulaşmaktadır⁴⁸. Basın fotoğraflarının kamuoyunu oluştururken temel hedefleri sıralandığında: Dikkatin fotoğrafa çekilmesi, okuyucuya iletilen fotoğrafın kabul görmesi, fotoğrafın okuyucu üzerindeki etkisinin korunması, fotoğrafın zaman içinde belge niteli kazanması, toplumsal denetimde gazete-fotoğraf ve kamuoyu ilişkisinin sağlanması⁴⁹ olarak nitelendirmek mümkündür. Fotoğrafların insanları etkileme sonucunda savaş istemi yaratmak gibi bir özelliğinin varlığı bilinmektedir⁵⁰. Nitekim Balkan Savaşları döneminde Osmanlı basınında fotoğraflar birer propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır. Şehbâl⁵¹, Resimli Kitab⁵², Servet-i Fünûn ve Donanma Mecmuaları bu bakımdan önemli bir yere sahiptir. Resimler üzerinden yapılan propagandada yayın organları sadece resimleri koymakla yetinmemişler, mutlaka altlarına açıklamalarda koymuşlardır. Burada üzerinde durulması gereken mesele, resmi açıklayan yazıların üslubu meselesidir. Fotoğrafların seçiminde halkın savaşa olan ilgisini artırmak düşüncesi etkili olduğu gibi kullanılan dil nedeniyle de savaşın adeta teşvik edildiği görülmektedir.

Balkan Savaşları Dönemi Osmanlı tarihi açısından ilk kez kadınların da ön plana çıktığı bir savaş niteliği taşımaktadır. Meşrutiyetin getirdiği ortam içerisinde cemiyet faaliyetleri içerisine giren kadınlar, Balkan Savaşları'nda aktif olarak faaliyetlerde bulunmuşlardır. Döneme ait mecmualarda az da olsa kadın fotoğraflarının da yer aldığını söylemek mümkündür⁵³. Osmanlı kadınları savaş sırasında askerle-

S. 12, Y. 2002, s. 404.

45 Özer Kanburoğlu bu konuyla ilgili şöyle bir tespitte bulunmaktadır: “Fotoğraf”ın sinema ve televizyona karşı bir üstünlüğü vardır. Müziğin ya da sözün kattığı yorumla her şey olduğundan başka güzel görünebilir. Oysa yapayalnız duran bir fotoğraf, çevresini saran yalanlara karşı gerçeği anlatır. Napalm bombasıyla yanmış bir çocuğun fotoğrafı, bunun için hangi gerekçe ileri sürülürse sürülsün, savaşın insanlık dışılığını anlatmaktadır.” Bkz. Kanburoğlu, *agm*, s. 405.

46 Nazım Serhat Fırat, *Savaş Fotoğraflarının Kullanımı Bağlamında Propaganda ve Manipülasyon*, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yay. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 30.

47 Bu konuyu ele alan Hüseyin Eryılmaz, fotoğrafların altına eklenen yazıları şu şekilde değerlendirmektedir: “Altıyazı bize fotoğrafın ne olduğunu basitçe söyler ve böylece onu dünya ile ilgili deneyimlerimize içine istenilen biçimde yerleştirmemizi sağlar. Çünkü adlandırmaların her biri bilgi niteliğindedir. Bilgi kavramının alternatif olabilirliklerin sayısını azaltan veri olduğunu düşünürsek, yapılan her bir adlandırma eş deyişle açıklama, belirli anlamları kapatacak ve bizi diğer anlamlara (var olmayan ya da gerçek olmayan) yönlendirebilecektir.” Bkz. Hüseyin Eryılmaz, *Bir Kitle İletişim Aracı Olarak Haber Fotoğrafı ve Manipülasyon*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yay. Doktora Tezi, Eskişehir 1999, s. 41.

48 İmançer, *agt*, s. 74.

49 İmançer, *agt*, s. 84.

50 Fotoğraflarla etkilenme sonucu savaş istemi hakkında bkz. İmançer, *agt*, s. 118-122.

51 Şehbâl Dergisi 14 Mart 1909'da yayın hayatına başlamıştır. Hüseyin Sadeddin (Arel) tarafından çıkarılan dergi toplam yüz sayı çıkmış ve 23 Temmuz 1914'de kapatılmıştır. Bkz. Kabacalı, *age*, s. 137-138. Ayrıca Şehbâl'le ilgili geniş inceleme için bkz. Ahmet Ölmez, *Şehbâl Mecmuası*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 1988.

52 Resimli Kitab Dergisi Eylül 1908 ile Şubat 1913 tarihleri arasında toplam 51 sayı çıkmıştır. Aylık olarak yayınlanan derginin çıkış maksadı, toplumu her konuda haberdar etmek, bilgilendirmek, geniş bir kesime hitap etmek, onları gazete ve dergi okumaya sevk etmektir. Ayrıca resimli olarak çıkmasındaki maksat, dergiyi daha cazip bir hale getirerek okuyucunun gözüne de hitap etmek, ilgisini artırmaktır. Dergi, topluma her konuda tercüman olmayı da amaçları arasına koymuştur. Fakat bunu yaparken gerçeklerin tercümanı olma ilke edinilmiş ve belli bir seviye takip edilerek neşrolunmuştur. Çıkarılmasında Ubeydullah Esad ve Faik Sabri önemli bir yere sahiptir. Bkz. Rasim Ustaoglu, *Resimli Kitab (1324/1908-1329/1913) ve Resimli Gazete (1339/1923-1929)'nin Dil Edebiyat ve Kültür Yazılarının Sistematik İndeksi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, İstanbul 2000, s. V.

53 Kadınların faaliyetleriyle ilgili fotoğraflara örnek oluşturması bakımından bkz. *Servet-i Fünûn*, 25 Teşrin-i evvel 1328, A.

rin ihtiyaçları için yapılan imalat işlerinde ve tedavisinde rol oynamışlar, bu faaliyetleri ise fotoğraflara yansımıştır.

Resimli Kitap Mecmuasında yer alan bir fotoğrafta Hilâl-i Ahmer Cemiyetine mensup kadınların yaralı askerlerin tedavisi için kullanılacak sargıların imalatı için yaptıkları çalışmalar yansıtılmıştır⁵⁴.

(Resimli Kitâb, Teşrîn-i evvel – Teşrîn-i sâni 1328, C. 8, N. 45, s. 681.)

Ayrıca Osmanlı kadınlarının muharebe esnasında kurulan hastanelerde yaptıkları faaliyetler de mecmualarda yer bulmuştur. Şehbâl Mecmuasında yer alan iki fotoğrafın altında, “Güllhane Tabâbet-i Askeriye Tatbikatı Mektebinde mecruh gaziler”⁵⁵ açıklamasına yer verilmiş, fotoğrafta askerlere hasta-bakıcı kadınlar yer almıştır.

(Şehbâl, 15 Kânûn-ı evvel 1328, A. 67, s. 369.)

Bir diğer fotoğrafta kadınların ilaç imalatı ile uğraştıklarına dair bilgi verilmiştir. İki Osmanlı kadınının yer aldığı fotoğrafın altında yer alan bilgi şu şekildedir: “Güllhane Tabâbet-i Askeriye Tatbikatı Mektebinde edviye (ilaç) tabletleri imal eden Osmanlı hanımları.”⁵⁶

1118, s. 604.

54 Fotoğrafın altındaki açıklama: “Mecruhin’in yaralarını sarmak için hamiyet ve şevkatle sargı imalathanelerine devam eden Hilâl-i Ahmer’e mensub hanım hemşirelerimizden bazılarının imalathane dâhilinde hücre-i faaliyetleri” Bkz. Resimli Kitâb, Teşrîn-i evvel – Teşrîn-i sâni 1328, C. 8, N. 45, s. 681.

55 Şehbâl, 15 Kânûn-ı evvel 1328, A. 67, s. 369.

56 Şehbâl, 15 Kânûn-ı evvel 1328, A. 67, s. 369.

(Şehbâl, 15 Kânûn-ı evvel 1328, A. 67, s. 369)

Ayrıca kadınların yaralı askerler için tedavi malzemesi hazırladıkları fotoğraflara da yer verilmiştir. Fotoğrafın altındaki açıklamada, “Gülhane Tababet-i Askeriye Tatbikatı Mektebinde Osmanlı Hanımları mecruhlarımız için tımar malzemesi istihzarı - Mecruhlarımızın mehat oldukları hale-i (ışık) şefkat etrafında”⁵⁷ ifadelerine yer verilmiştir.

(Şehbâl, 15 Kânûn-ı evvel 1328, A. 67, s. 369)

Bu dönemde mecmualarda yer alan kadınların faaliyetlerine ait fotoğrafların bir kısmı ise Osmanlı vatandaşı olmayan yabancı kadınlara aittir. Servet-i Fünûn Mecmuasının 9 Ocak 1913 tarihli sayısında yer alan bir fotoğrafta Fransız kadınların Osmanlı yaralıları için Fransa sefaretinde yaptıkları faaliyetlere ait fotoğraf paylaşılmıştır.

57 Şehbâl, 15 Kânûn-ı evvel 1328, A. 67, s. 369.

فرانسىز سفارتخانه سنده عثماني مجروحلىرى ايتون جالديپورلر .
Les dames de la colonie française travaillant pour les blessés ottomans à l'Ambassade de France.

(*Servet-i Fünûn*, 27 Kânûn-ı evvel 1328, N. 1127, s. 197.)

Fotoğrafın altında “Fransız Sefârethânesinde Osmanlı Mecruhları için çalışıyorlar”⁵⁸ açıklamasına yer verilmiştir. Aynı mecmuanın 23 Ocak 1913 tarihli sayısında ise bu kez Mûdâfaa-i Milliye Cemiyeti’nin de kurulmasında etkin rol üstlenen dört Tatar kızının resmine yer verilmiştir. Fotoğraf’ın altında, “Rusya’dan Hilâl-i Ahmer’e hıdmet etmek için gelmiş olan dört Tatar kızı”⁵⁹ açıklaması yer almaktadır.

(*Servet-i Fünûn*, 10 Kânûn-ı sâni 1328, N. 1129, s. 249.)

Osmanlı vatandaşı olmayan kadınların yaptıkları faaliyetlerle ilgili bu tür fotoğrafların paylaşılmış olması kadınlara yönelik propagandanın bir yansımasıdır. Nitekim gazeteler aracılığıyla da sık sık kadınların yardıma çağrıldığı bir ortamda, Osmanlı vatandaşı olmayan kadınların dahi yardım faaliyetlerinde aktif olarak yer almaları, Osmanlı kadınlarını teşvik edici örnekler olarak sunulmuş olmalıdır. Kadınlara ait bu tür fotoğrafların yayınlanması bir taraftan, Balkan Savaşları’nda erkeklerle birlikte kadınların da

58 *Servet-i Fünûn*, 27 Kânûn-ı evvel 1328, N. 1127, s. 197; Benzer fotoğraflar *Servet-i Fünûn* Mecmuasında yer almaktadır. Osmanlı askerlerinin tedavisi için gönüllü olan “Madam La Baron Dörojen” mecmuanın 16 Ocak 1913 tarihli sayısının kapak fotoğrafında yer almıştır. Kapak fotoğrafının altında “Belçikalı Baron Dörojen ile ayağı kesilmiş mecruhın” açıklaması yer almaktadır. Bkz. *Servet-i Fünûn*, 3 Kânûn-ı sâni 1328, N. 1128, s. kapak.

59 *Servet-i Fünûn*, 10 Kânûn-ı sâni 1328, N. 1129, s. 249.

çalışmalara katıldığı vurgusunu ortaya koyarken diğer taraftan ise özellikle ordunun ihtiyaçlarının karşılanması, yaralı askerlerin bakımı gibi meselelerde önemli yararlılıkları görülen kadınların fotoğraflarına yer vererek, diğer kadınlarında bu tür faaliyetler içerisinde yer almasını sağlamaktır.

Balkan Harbi esnasında kadınlar bir taraftan hastabakıcılık eğitimine tabi tutulurken, diğer taraftan ordunun ihtiyaçlarının giderilmesi için kadınların seferber olduklarına dair Besim Ömer Paşa'nın Kızılay Arşivinde bulunan ve henüz tasnif edilmemiş fotoğraflarında da kadınları görmek mümkündür. Besim Ömer Paşa'nın fotoğraf koleksiyonunda yer alan bazı fotoğraflarda Müslüman kadınların Hilâl-i Ahmer rozetleri satarak yardım topladıkları görülmektedir⁶⁰.

Hilâl-i Ahmer Faidesine rozet satan Müslüman kadınlar.
(KA, BÖK, f1- KA, BÖK, f2)

Aynı koleksiyonda yer alan diğer bazı fotoğraflarda ise rozet satışını gerçekleştiren kadınların arasında kıyafetlerinden anlaşıldığı kadarıyla gayrimüslim kadınlar da yer almıştır⁶¹. Hilâl-i Ahmer faidesine bu türden rozetlerin kadınlar tarafından satılması kadınların aktif olarak faaliyetlere katılmasının yanında, toplum nezdinde desteğin artmasını sağlamaya yönelik bir adım olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca bu tür satışlarda gayrimüslim kadınların da yer alması etkileyiciliği daha da artırmaya yönelik bir adım olarak düşünülmelidir.

Hilâl-i Ahmer Faidesine rozet satan Gayrimüslim kadınlar.
(KA, BÖK, f3 - KA, BÖK, f4)

Kadın unsurunun kullanıldığı görsel propaganda malzemeleri yalnızca fotoğraflardan ibaret değildir. Kadın bir propaganda unsuru olarak Karikatür ya da kartpostallarda da kullanılmıştır. Karagöz Mecmuasının 28 Mart 1913 tarihli sayısında Müslümanlara karşı yapılan zulmü konu alan bir karikatüre yer verilmiştir. Karikatürde Bulgar subayı silahını Müslüman kadınlara doğrultarak, "Ya Hristiyan olursun

⁶⁰ Besim Ömer Paşa'ya ait koleksiyon tasnif edilmediğinden numaralandırmayı kendimiz yaptık. (KA: Kızılay Arşivi, BÖK: Besim Ömer Paşa Koleksiyonu, f1: Fotoğraf 1), Bundan sonra (KA, BÖK, f...); KA, BÖK, f2.

⁶¹ Muhtemelen Levanten olan bu kadınların fotoğrafları için bkz. KA, BÖK, f3; KA, BÖK, f4.

yahud öldürürüm.” demektedir. Bunu gören Karagöz ise; “De gidi medeniyet de... Biz bu hareketi altı yüz sene evvel bile yapmamışdık. Bulgar komşularımız yirminci asırda yapıyor.”⁶² diyerek bir taraftan medeniyet eleştirisi yaparken, diğer taraftan okuyucu kitleye bu tür baskıların asıl sebebinin İslam’ı Balkanlardan silmek olduğu mesajı verilmiştir.

(Karagöz, 15 Mart 1329, N. 520, s. 4.)

Karikatürde kendilerini savunamayacak durumda olan kadınlar ve korktuğu için annesine sarılan bir çocuk resmedilmiştir. Mazlum zalim karşılaştırmasının yapıldığı bu tür fotoğraflar kamuoyuna yönelik doğrudan propaganda çizimleridir.

Sonuç

Balkan Savaşları Osmanlı Devleti’nin tek başına girdiği son savaştır. Trajik bir yenilgi ve sonrasında onur kırıcı bir anlaşmayla sonuçlanan bu muharebe süreci, beş yüz yıldır Türk hâkimiyeti altında bulunan toprakların da kaybını beraberinde getirmiştir. Ancak Balkan Savaşları diğer taraftan Osmanlı Devleti ve Türk toplumu açısından peş peşe gerçekleşecek olan Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele için tecrübe kazandırmıştır. Harp esnasında kazanılan tecrübe Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti gibi topyekûn mücadeleyi merkeze alan bir örgütlenmenin oluşmasını sağlarken, II. Meşrutiyet sürecinde toplumsal hayatta daha aktif bir rol üstlenmeye başlayan kadınların da harpte kendilerine yer bulmalarını sağlamıştır.

Balkan Savaşları’nda Osmanlı kadını muharip olarak mücadeleye katılmasa da yardım faaliyetleri, hastabakıcılık hizmetleri, ordunun çamaşır ihtiyacının giderilmesi gibi faaliyetlerle orduyu desteklemiştir. Diğer taraftan kadınlar bu dönemde ilk kez gazeteler aracılığıyla gerçekleştirdikleri yardım çağrıları ve mensup oldukları cemiyetler aracılığıyla propaganda faaliyetlerinde aktif rol üstlenmişlerdir.

Bu süreçte kadın propagandanın önemli bir unsuru haline gelmiştir. Osmanlı toplumu için iffet, namus, fedakârlık gibi kavramlarla özdeşleştirilen kadın; makaleler, haberler, tiyatro ve edebî eserler aracılığıyla toplumun savaşı desteklemesi için propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır. Gazetelerde sütunlarında kadınlara karşı işlenen savaş suçları kendilerine yer bulurken, hutbelerde bu türden fiiller topluma dikte edilmiş, bu sayede toplumun harbe olan desteği artırılmaya çalışılmıştır. Hikâyeler ve tiyatro eserleri gibi çeşitli propaganda malzemeleri aracılığıyla kadınlara fedakârlık göstermeleri konusunda telkinde bulunulmuştur.

Savaş sürecinde propagandanın bir diğer boyutunu ise görsel propaganda oluşturmuştur. Özellikle resimli mecmualar aracılığıyla ordunun muzafferiyeti için mücadele eden, yardım faaliyetlerinde yer alan kadın fotoğraflarına sık sık yer verilmiştir. Böylece bir taraftan toplumu oluşturan fertlere fedakârlık yapmaları telkin edilirken, diğer taraftan kadınlara, hemşirelerinin faaliyetlerini örnek olarak gösterilmiştir.

Balkan Savaşları’nda kadınların aktif olarak katılmaları ve kazanılan tecrübe Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerinde daha aktif rol üstlenmelerine zemin hazırlamıştır.

62 Karagöz, 15 Mart 1329, N. 520, s. 4.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

Kızılay Arşivi *Besim Ömer Koleksiyonu*

B. Gazete Ve Mecmualar

Cem

Donanma

İkdâm

Karagöz

Resimli Kitâb

Sabah

Sebilürreşad

Servet-i Fünûn

Şehbâl

Tanîn (Renîn, Cenîn, Senîn)

Tanzîmat

C. Telif ve Tetkik Eserler

AKA GÜNDÜZ, “Bozgun”, *Tanîn*, 31 Kânûn-ı sâni 1912 (18 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1497, s. 3.

AKGÜN, Seçil Karal – Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer’den Kızılay’a*, Kızılay Yayınları, Ankara 2002.

AKSEKİLİ AHMED HAMDÎ, “İslamiyet ve Taaddüd-i Zevcâd - 5”, *Sebilürreşad*, 23 Rebî’ül-evvel 1332 (6 Şubat 1329), C. 12, Aded 284, s. 379-381.

ALÎ RIZA SEYFÎ, “Cenk Ninnisi”, *Donanma*, Eylül 1328, N. 31-7, s. 304.

ÇAĞLAR, Derya, *Kamuoyu Oluşturulmasına Bir Örnek: 1945-1955 Yılları Arasında Gazetelerde Antikomünizm*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, İstanbul 2006.

ÇAPA, Mesut, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türk Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2010.

İZGEÖR, Ahmet Zeki - Ramazan Tuğ, *Padişah’ın Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı*, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara 2013.

ÇETİN, Halis, *İnsan ve Siyaset Siyasetin Psikolojik Temelleri*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2003.

DİRAN KELEKYAN, “Yaşasın Harb”, *Sabah*, 5 Teşrin-i evvel 1912 (22 Eylül 1328), N. 8276, s. 1-2.

Donanma-yı Osmânî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti Nizâm-nâme-i Esâsisi ve Usûl-ı Cibâyeta’limât-nâmesi, Târih-i Te’sisi: 6 Temmuz 1325, Edeb Matbaası, Dersaâdet 1327.

EMİNE SEMİYE, “Hamiyyetli Osmanlı Kadınlarına”, *Tanîn*, 9 Teşrin-i Evvel 1912 (26 Eylül 1328), Nu. 1465, s. 4.

ERYILMAZ, Hüseyin, *Bir Kitle İletişim Aracı Olarak Haber Fotoğrafı ve Manipülasyon*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yay. Doktora Tezi, Eskişehir 1999.

FIRAT, Nazım Serhat, *Savaş Fotoğraflarının Kullanımı Bağlamında Propaganda ve Manipülasyon*, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yay. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

FREUND, Gisele, *Fotoğraf ve Toplum*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2008.

GAZEL, Ahmet Ali; Şaban Ortak, “İkinci Meşrutiyet’ten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve Mecmualar (1908-1927)”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. 1, Y. 2006.

GÖK, Nurşen, “Donanma Cemiyeti’nin Örgütlenmesine İlişkin Gözlemler”, *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Dergisi*, S. 43, Mart 2008.

İMANÇER, Ahmet, *Türk Gazeteciliğinde Basın Fotoğrafçılığının Kamuoyu Oluşturulmasındaki Rolü*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yay. Doktora Tezi, İzmir 1993.

KANBER, “En Rahat Yer: Muharebe Meydanı”, *Cem*, 6 Teşrin-i evvel 1328, N. 43, s. 3-4.

KANBUROĞLU, Özer, “Kitle İletişiminde Haber Fotoğrafının Yeri ve Önemi”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 12, Y. 2002.

KAPLAN, Leyla, *Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştır-

ma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.

KONAN, Belkıs, “Türk Kadınının Siyasi Hakları Kazanma Süreci”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 60, S. 1, Y. 2011.

KÖROĞLU, Erol, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) Propagandadan Milli Kimlik İnşasına*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

KURNAZ Şefika, *Balkan Savaşında Kadınlarımız*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

LE BON, Gustave, *Kitleler Psikolojisi*, Yay. Haz. Yunus Ender, Hayat Yayınları, İstanbul 1997.

MEHMED SIRRI, *Türk Kanı*, Şems Matbaası, İzmir 1329.

ÖLMEZ, Ahmet, Şehbâl Mecmuası, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 1988.

ÖZÇELİK, Selahittin, *Donanmayı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

ROSKIN, Michael G., Çağdaş Devlet Sistemleri Siyaset Coğrafya Kültür, Çev. Bahattin Seçilmişoğlu, Adres Yayınları, Ankara 2009.

SATI BEY, “Vatan Fikri ve Vatan Muhabbeti”, *Vatan İçin Beş Konferans*, Kader Matbaası, Dersaadet-i Sultânî 1329.

SAYGILI, Hasip, “Balkan Harbi’nde Osmanlı Bozgununun Karanlık Yüzü: Dönemin Tanıklarının Gözüyle Müslüman Ahalide İnsan Kalitesi ve Sosyal Çözülme Problemi”, *Bir Asır Sonra Balkan Savaşları (Utanç Verici Bir Hezimetin Muhasebesi)*, Cedit Neşriyat, Ankara 2014.

SÜLEYMAN SIRRI, Gayz, Nefaset Matbaası, İstanbul 1328.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler – II. Meşrutiyet Dönemi*, C. 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.

USTAOĞLU, Rasim, *Resimli Kitap (1324/1908-1329/1913) ve Resimli Gazete (1339/1923-1929)’nin Dil Edebiyat ve Kültür Yazılarının Sistemik İndeksi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, İstanbul 2000.

YUSUF SİNAN, “Ak Gel...”, *Senîn*, 23 Teşrîn-i evvel 1912 (10 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1479, s. 4.

I

Modernleşmede Kadın

Ukraynalı ve Türk Realist Yazarların Hikayelerinde Kadın Karakterlerinin Tipolojisi

Dr. Nadiya SENÇİLO
Milli Havacılık Üniversitesi / Kiev

Giriş

Ukraynalı yazar Marko Vovchok ve Türk yazar Suat Derviş'in kısa romanlarının analizi; realizm edebiyat akımında kısa epik tür eserlerinde temel haline gelmiş kadın karakterinin ana tiplerinin belirlenmesi gibi bir vazifenin gerçekleştirilmesine ve ulusal yazarlıktaki rollerinin ortaya çıkarılmasına imkân sağlar. Bunun dışında söz konusu araştırmada Ukraynalı yazar Marko Vovchok ve Türk realist yazar Suat Derviş'in realist öykülerinin karşılaştırılmalı şekilde değerlendirilmesi için çabalarda bulunur. Seçilen yaklaşım ortak-özel-eşsiz ve evrensel-ulusal açılardan aralarındaki ilişkilerin daha detaylı bir şekilde anlaşılmasına ve incelenmesine izin verir. Araştırmada karşılaştırılan olaylar için ortak bir konsept-metodoloji düzlemini, tarz (hikaye), stil (çünkü sadece realist eserler analize edilecek), konu (sosyal sorunlar) ve tipolojik unsur (realist nesirde kadın karakterlerinin tipolojisi) oluşturur.

XIX. – XX. asırlarda toplum içindeki kadın konusuna farklı ülkelerde sadece yazarlar değil fakat bilim adamları da başvururlar. İvan Franko, XIX. asrı insanın özgürleşme dönemi olarak algılayarak “ruhsal yaşamın bütün alanlarında, bilim, edebiyat ve teknolojiye XIX. asır insanın ruhunu kelepçelemiş geleneksel kabukları kırmış, bütün dogmaları yok etmiştir... Her yerde özgür fikre ve bireyin ölçsüz yoğun emeğine geniş ve hür bir yol açılmış, her yerde onun gücü, uyanıklığı, özgünlüğü ve derinliğinin bütün araçlarının gösterilmesine izin verilmiştir” diye yazmıştır (Франко, 1990:207). Franko, yeniçağı şablonları ve kalıplaşmış yaklaşımları kararlı şekilde inkâr eden bir dönem olarak nitelendirmiştir ve bu sebeple bu dönemin kültüründe kadın yazarlığı ve kadın karakteri konusunun gelişimini mantıklı bir doğruluk olarak görmüştür.

Toplumsal cinsiyet araştırmaları çağdaş bilimde de kendi güncelliğini kaybetmemiştir. Bunun kanıtı olarak Avrupa ve Doğu ülkelerinin cinsiyet eşitliği konusuna adanan bir takım eserler yer almaktadır. Örneğin, “*Avrupa'nın Kenarında Kadınlar*” toplu çalışmalar kitapçılığında (Женщины на краю Европы, 2003) kadın tecrübesi, uygulanan yaşamı ve toplumsal cinsiyet ilişkileri sosyal organizasyonluğun merkezî kategorisi olarak değerlendirilir ve araştırmacılar (G. Derbina, L. Lyubomirsky, D. Rensel, M. Rutes, L. Startseva, A. Dedok, V. Shimanets, R. Ratchild ve diğerleri) Batı Avrupa'da farklı tarihi dönemlerinde gerçekleştirmiş kadın rolünü analize ederler. Özellikle kadın yurtseverliği modellerine odaklanarak dramaturgideki kadın karakterleri analiz edilir, kadının aile içindeki ekonomik rolü araştırılır, kadın yaratıcılığı vs. konulara değinilir (Женщины на краю Европы, 2003).

Türk edebiyatında kadın karakterine başvuran Sibel Bayram, kadının edebi bir karakter olarak oluşumunun aşamalarını inceler (Bayram, 2011, www.koprudergisi.com). Araştırmacı, kadının Divan edebiyatında her zaman soyut bir nesne olarak gösterildiğini ve ancak Tanzimat ve Servet-i Fünun dönemlerinde kadın karakterinde bir somutlaştırma yer aldığını belirtir. S. Bayram, Tanzimatçıları deneyen Namık Kemal, Şemsettin Sami, Recaizade Ekrem, Nabizade Nâzım gibi sanatçıların eserlerini analize ederken kendi sosyal faaliyetlerinde aile sınırları dışına çıkmayan kadın karakterini tespit eder. Araştırmacı, sosyal kalkınmanın edebiyattaki kadın karakterinin evrimini etkilediğini vurgular. Özellikle Halide Edib Adivar'ın romanlarında Batılı tip karakterinin özelliklerini kazanır (Bayram, 2011, www.koprudergisi.com). Onun karakterleri, Batı Avrupa edebiyatının tipik özelliklerini taşıyan, Osmanlı toplumunun o zamanki ataerkil düzeni şartlarında kişilik özgürlüğü için mücadele veren laik kadınlardır.

Hilmi Yavuz da, Türk edebiyatında somut kadın karakterlerinin ortaya çıkmasını Tanzimat dönemine bağlar (Yavuz, 2010, www.timeturk.com). Fakat bu araştırmacı ana özelliği entelektüel kabiliyetlerinin yanı sıra erkekler ile kurduğu ilişkilerindeki özgürlük olan modernleşmiş kadın karakterine odaklanır ve kadının bağımsız ve hür birey olarak öneminin altını çizer. H.Yavuz'un düşüncesine göre, evlilik

ile kısıtlanmayan özgür tip kadın bir ilk olarak Mehmet Rauf'un "Eylül" romanında meydana gelir (1901) (Yavuz, 2010, www.timeturk.com). Dolayısıyla toplumsal cinsiyet konuları XX. asır başında Türk romantizm akımında aktif şekilde gelişirdi.

Olena Yurchuk, Ukrayna edebiyatında erkek ve kadın arasındaki etkileşim modellerini araştırırken var olan bilgilere dayanarak Ukrayna'nın bir sömürge olmasının, edebiyatını etkilediğini ve yeni Ukrayna edebiyatının oluşması ile ilgili olan İ. Kotlyarevsky ("Natalka Poltavka" piyesi), G. Kvitka-Osnovyanenko ("Marusya" öyküsü) gibi yazarların eserlerinde kadın karakterinin öncelikle kusursuz ulusal kadını temsil ettiğini haklı olarak belirtir. Ukraynalı kadın olumlu fizyolojik (güzellik) ve ruhsal (çalışkanlık, dürüstlük, sadakat, iffet) özelliklere sahiptir (Юрчук, 2013:51-52). T. Shevchenko'nun ("Katerina", "Hizmetçi" gibi) eserlerinde etnik ilişkiler üzerine durulduğu gibi kadın karakteri, Ukraynalı bir kızın duygularının samimiyeti ile bir Moskovalının kurnazlığı ve sahtekârlığını yansıtan ulusal ve sosyal çelişki üzerinden anlatılır. Kadın karakterlerini ulusal bağımlılık pozisyonuna bağlayarak açıklama geleneği, otoriter ataerkil düzen sayesinde oluşturulmuş olup XIX. asır sonu ile XX. asrın başı arasındaki dönemde Ukrayna edebiyatında ilk kadın yazarların eserlerinde var olmaya devam eder.

1. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, XIX. asır sonu ile XX. asrın birinci yarısı arasındaki döneme ait Ukrayna ve Türk yazarlarının realist kısa eserlerinin baskın kadın karakterlerini analize etmektir.

2. Çalışmanın Kavramsal Çerçevesi

1.1. *Kadın yazarlığı hakkında*

Ukrayna edebiyatının gelişme sürecinde kadın yazarlığı XIX. asır sonu ile XX. asır başı arasındaki dönemde aktifleşmeye başlar. Öykülerinde kadın karakterlerini başkarakter olarak gösteren yazarlar Mariya Vilinska (takma adı Marko Vovchok) ve Oleksandra Bilozerska (takma adları Ganna Barvinok ve A.Nechuy-Viter) o dönemdeki realizm akımında oluşmuş tarihi arka plana uyarak kadın karakterini yorumlarlar. Bu yazarların kısa realist romanlarında en sıkça değinilen konular arasında aile despotizmi, mutsuz evlilik, cariyeye kadının zor hayatı, dayanılmaz fizik ve psikolojik şartlardaki yaşamıdır. L.Tomchuk, yazarların o dönemdeki geleneksel ataerkil kültür dünyasına girebilmek için kendilerine erkek takma adlarını seçtiklerini ve sıkça o dönemde egemen ve zorunlu olan erkek yazar tipi anlatımına başvurduklarını belirtir (Томчук, 2010:89). Fakat bu davranış, erkek takma adlarını taşıyan kadın yazarların eserlerinin önemini hiçbir şekilde azaltmaz çünkü bu eserler erkek yazarların eserleri kadar başarılıdır. L. Tomchuk, XIX. asrın ikinci yarısındaki Ukrayna kültürünün, Marko Vovchok gibi mühim bir kişiliğe sahipken kadın sorunlarının geniş bir şekilde aydınlatılmasını ve kadının yaratıcı işlevinin aktifleşmesini sağladığına vurgu yapar (Томчук, 2010:90). Marko Vovchok, Ukrayna kültüründe kadınların özgürleşme sembolü oldu. Marko Vovchok'un "Halk Öyküleri" eserinde Ukrayna edebiyatında ilk defa anlatım kadın karakteri tarafından gerçekleşir ve kadın karakteri hayatının gerçeklerini kendisi anlatır. İlâveten kadın karakterleri çok ustaca bir şekilde gösterilir.

Marko Vovchok'un realist (gerçekçi) öykülerinin arkitektonik ve semantik merkezi, o dönemde hükmeden tarihi şartlarda ve sosyal yapıda cariyeye kadının iç dünyasının ve eşitsiz, köle nitelikli aşağılayıcı halinin tablolarında bulundurulur. L.Tomchuk, Ukraynalı kadın yazarların nesrini incelerken pasif, yumuşak, itaate yatkın kalıplaşmış kadın tipinin, birçok asırdır erkek edebiyatı sayesinde sabitleştirildiğine vurgu yapar. Bunun neticesi, kadının bastırılmış hali ve geleneksel toplumun kurallarına uyumlaştırılmasıdır (Томчук, 2010:10). Marko Vovchok'un gerçekçi "Halk Öyküleri"nde dominant yeri tam bu "yumuşak huylu" kadın karakteri alır.

Ukrayna edebiyatında kadın karakteri için halkçı ve kararlı ataerkil gelenekle oluşturulmuş kalıplaşmış yaklaşımlar, XX. asır başında artık Olha Kobylanska, Natalia Kobrynska, Lesia Ukrainka gibi yazarların eserlerinde modernleştirilir. Onların eserlerinde bağımsız, güçlü kişiliğe sahip, kendini kanıtlamaya niyetli ve şartlar ve ortamın direncine rağmen hedefine ulaşan yeni bir kadın karakteri sunulmuştur.

XX. asrın başında Batının etkisi altında Türk edebiyatında Türk ataerkil toplumu için tipik

olmayan yeni bir kadın karakteri oluşur. Feminist bakışlar, sadece edebiyatta değil, fakat siyasi arenada da aktif pozisyonuna sahip kadın yazar Halide Edip Adıvar'ın eserlerinde ortaya çıkar. H. Adıvar'ın cesur, zeki ve güçlü karakterleri o dönemin entelektüel kesiminin gözünde bir uygarlık sembolü haline gelir. XX. asrın Türk edebiyatında kadın karakterlerini gösterme eğilimini destekleyen yazar ve sosyal eylemci Suat Derviş de (takma adları Hatice Hatip, Süveyda Hatip, Suat Süzan) bu konuyu sadece büyük tür formlarda değil fakat araştırmamıza konu öykülerde de gerçekleştirir. Edebiyat eleştirisi uzmanları Çimen Günay ve Hüseyin Özçelebi'nin araştırmalarının kanıtladığı gibi Suat Derviş'in çalışmalarında sosyal konulara önemli yer verilir (Günay, 2001; Özçelebi, 2008). M. Repenkova, Suat Derviş'in eserlerinde Türk kadının zor maddi durumu sorununun ele alındığını vurgular (Репенкова, 2008).

Kadın edebiyatı, sosyal ve kültürel alanlarda yer alan radikal değişikliklerin aynası haline gelip hâlâ sadece aile ile sınırlı olan geleneksel kadın rollerinin değişmesini göstermiştir.

3.2. Marko Vovchok'un "Sestra" ("Kardeş"), "Otets Andriy" ("Papaz Andriy") ve "İnstitutka" ("Kız Öğrenci") Hikâyelerinde yer Alan Kadın Karakter Tipleri

Marko Vovchok'un eserleri konusunda yapılan çağdaş araştırmalar, "Sestra", "Kozachka", "Çumak", "Odarka", "Son", "Gorpina", "Vikup", "Svekruha", "Otets Andriy", "Maksim Grimaç", "Danilo Gurç" olmak üzere toplam 11 hikâyeyi içeren "Narodni Opovidannya" kitabındaki gerçekçi metinlerin geleneksel popülist anlayışından uzaklaşarak daha sıkça psikolojik yönlerine ve yazarın eserlerinde kadın duygularının zorlu tartışmalı nüanslarının gösterilmesine odaklanır. Vira Ageyeva "Üç Kader. Marko Vovchok Ukrayna, Rus ve Fransız Edebiyatlarında" kitabının önsözünde bunu özellikle vurgular (Агеева, 2002:5-6). M. Zerov'un fikrinde, Marko Vovchok'un hikâyelerini;

a) Gazetecilik üslubu eğilimini taşıyan günlük hayatı anlatan hikâyeler,

b) Karakterlerin psikolojisini vurgulayan günlük hayatını anlatan hikâyeler,

c) Halk öykülerine dayanan hikâyeler olmak üzere üç gruba ayrılabilir (Зеров, 2002:294). Fakat Maria Vilinska'nın hikâyelerinde sosyal konular ve kadınların kurtuluşu konusu inkâr edilemez ve defalarca anlatılmış bir unsurdur. Marko Vovchok'un dikkatimizi odakladığımız "Sestra", "Otets Andriy" ve "İnstitutka" eserlerinde kadın ana, kardeş, kaynana, cariyeye, dul, teyze gibi farklı sosyal rollerde ya başkarakter ya da mühim bir karakter olarak sunulur. Ve eserlerde kadının ön plana çıkarılması, ataerkil ideolojinin etkisi altında hala erkek takma adıyla yazan yazarın çalışmalarındaki özgürlükçü eğilimleri gösterir. Bunun yanı sıra O. Yurchuk, Marko Vovchok'un bu yaklaşımına, Ukraynalı kadının erkeklerin gerçek kadınlık hakkındaki klişe anlayışının taklidinden faydalanarak kendi sesini arayışının ilk aşaması demiştir. Yazar, "kendi sesini metin anlamında aramamakta, ataerkil dünyaya hiçbir muhalefet kurmamakta fakat erkek sesini taklit ederek kullanarak", "arketip (archétype) Ukraynalı kadın oyununu yaparak" çalışmalarının edebiyat süreci dışına atılmamasının çabasıdır (Юрчук, 2013:60).

"Sestra" (kardeş) hikâyesinin ana karakteri köylü kadın, eserin başından sonunda kadar anonim kalarak kendi hayatının hikâyesini anlatır. Karakterin anonim kalması, olayın dönemine ve yerine tekabül eden bir karma kadın imgesi olmasına odaklanır. İç anlatıcıyı (hikâyenin içinde bir karakter olarak yer alan anlatıcı) öngören hikâye tipini seçen Marko Vovchok, aynı zamanda kendi hikâyesinin başkarakterleri olarak (kendi kendini anlatım), kız çocuğu, genç kız, eş, dul, kardeş, teyze, köylü kadın, cariyeye gibi farklı aile ve sosyal rollerde kendisini gösteren karakterin önemliliği ve bağımsızlığını vurgular. Her şeyden önce yazar, kadının tanımlanmış alışagelmiş sosyal düzlem dışına çıkmadan kendi hikâyesini tek başına anlatabildiğini gösterir. Kaderinin kendisine sunduğu farklı kadın rollerini deneyen başkarakterin, bu hikâye boyunca bir aile içinde kardeş ve sosyal çapta köylü cariyeye rollerinde kalması "Sestra" hikâyesindeki kadın karakterinin tipolojisinin belirlenmesi için esas bir husustur. Marko Vovchok başkarakterini netleştirmek amacıyla aşağıdaki zıtlığı kullanır: Karakterin dünyaya bakışının doğal ve alışmış olduğu kırsal çevreyi şehir ortamı ile karşılaştırır ve bu şehir ortamı ise bir yandan görkemi ve ihtişamı ile şaşırtan ("... Kiev'e geldim. Aman Tanrım, ne kadar güzel ki! Kutsal kiliseler anlatılmaz bile! İnsanlar, insanlar! Sayısızca ve hepsi yabancı, sana bakmadan bile yanından geçer...") (Вовчок, 2013:260). Öte yandan ise zengin bayanın kibirli ve kaprisli yaklaşımı ile tiksindiren ve zulmeden bir ortam olarak gösterilmiştir ("Ne kadar zor çalışmışım - Tanrım, ne kadar zor! Tüm gün boyunca iş gücü içinde, bir iş henüz bitmeden diğeri beni bekler. Bayan güneş doğarken de güneş batarken de naz yapar. Bu kötü şu kötü, yanlış konuşuyorsun, yanlış yürüyorsun...") (Вовчок, 2013:262).

Hikâyenin yapısına benzer yaklaşım, "Otets Andriy" (Papaz Andriy) hikâyesinde de kullanılarak hikâye birinci ağızdan olaya tanık cariyeye tarafından anlatılır. "Şehre çalışmaya gitmişim; bir baylarda

cariye olarak çalıştım... ve her şey iyi idi, ta bay evleninceye kadar. Genç bir bayan ile evlendi... O ise her şeyi kendine göre değiştirdi, ona hiçbir şekilde uyulamamış...” (Вовчок, 2013:268). Bu eserde cariyeye başkarakter değildir fakat kendisine verilen anlatıcı rolü sayesinde önemli ve simgesel bir karakter olup onsuz ortaya çıkarılmadan kalacak hikâyenin ortaya çıkmasını sağlar. Yazar bu ilk bakışta küçük karakterin önemliliğini vurgulayarak anlatıcının kendi duyguları ve fikirleri prizmasından olayları anlatmasına izin verir. Hikâyede kadın karakterleri cariyeye ve zengin bayan gibi iki karşıt tipe ayrılır.

“İnstitutka” hikâyesi, bir takım kadın karakterlerini sunar (genç cariyeler, yaşlı cariyeye, eş cariyeye, ev hanımı zengin bayan, entelektüel zengin bayan, eş bayan, özgür kadın), bu karakterlerin tipolojisinin esasında yazar için “cariye – zengin bayan” olan alışılmış tipoloji ilkesi bulundurulur. Ancak bu eserde cariyeye Ustina adlı başkarakterin imajı farklı şekilde gerçekleştirip kendisinin genç cariyeden bir eş ve özgür kadın rollerine kadar uzanan bir yoldan geçmesini sağlar. “İnstitutka” hikâyesinde Marko Vovchok yine alışagelmış hikâyenin iç anlatıcısı yaklaşımını korur fakat anonim kalan karma kadın karakteri yerine, cariyelikten kurtuluşu arayan ve bunu kendi imkânlarıyla olmasa yine de başaran Ustina adlı belirli kadın karakterini yerleştirir. “Kocama ta Kiev’e kadar eşlik etmişim. Kiev’de ise çalışmaya kaldım, kocam orduya katılıp uzaklara Litvanya’ya gitmiş... Ben ise bekliyorum... Gideli artık yedi yıl olmuş... Kocamı nasıl unutabilirim? O beni cehennemden kurtarmış!... Beni Tanrı bile gözden çıkarır! O benim kocam, benim efendim. Tanrı Anasına emanet olsun! Ben yürüyorum, konuşuyorum, bakıyorum, zenginlerin dünyada var olmaları umurumda bile değil” (Вовчок, 2013:319). Özgürlüğün kıymeti şükran ve sadakat ile birlikte Ustina için dış sosyal olayların etkisi altında oluşmuş kişisel değer sisteminde en önemlidir. Ancak kendisine bağlı olmayan olaylar, tam bağımlılıktan kişisel emansipasyonuna (bir topluma uygulanan ayırıcı yasaların kaldırılması, vatandaşlık ve eşitlik haklarının kendilerine verilmesi) geçişini sağlamıştır. Ve karakter anlatıcı hakkını kazanarak cariyelikten kurtulan kadının duygularının değerlendirilmesini yapar. Bu husus ise bir Ukraynalı kadının kurtuluşu sürecindeki pasif ve dağınık da olsa fakat inkâr edilemez önemli rolünü kanıtlar.

1.2. Suat Derviş’in “Hırsız”, “Cenaze”, “Yanından Geçtiğim Şehir” Hikâyelerinde Yer Alan Kadın Karakter Tipleri

Suat Derviş’in hikâyelerinde kadın sıkça başkarakter olarak yerini alır. Yazar değişmesini gerektiren kusurlu toplumun olumsuz yönlerinin gösterilmesinde kadına önemli bir rol verir. Ancak N. Senchylo’nun “XX. asrın birinci yarısının sosyal Türk öyküsü: Tarz özellikleri, kahramanların tipolojisi” adlı doktora tezinde, XX. asrın birinci yarısının Türk edebiyatının küçük epik öykülerinde cinsiyet eşitsizliği konusu, romanlarda yansıtıldığı kadar net şekilde özetlenmemiş ve bu sebeple bu konunun yok olduğunu iddia etme hakkına sahip olduğumuz belirtilir (Сенчило, 2013:26).

Suat Derviş “Hırsız” hikâyesinde o zamanki toplumda kadının sosyal güvensizliğini vurgular. Yazar, ömrü boyunca koşulların kurbanı kalan kadının toplumdaki zor durumunu canlandırarak bu koşulların kurbanı olmasına rağmen haksız yere suçlu ve toplum ortamının gerisine itildiğini gösterir. Yazar, her zaman kendi sorunları ile baş başa kalan, sosyal toplum tarafından dışlanan yalnız kadın ve ana kadın bir kahraman oluşturur. Ayşe, alaylara ve adaletsizliğine katlanmak zorunda kalmışken istismarlar ve ahlaki aşağılanmadan kendini koruyamaz, “on yıldır herkes ona hırsız denir” (Дервиш, 1962:115). S. Derviş, şehir çevresinin hikâye kahramanına yönelik düşmanlığı ve vahşetini gösterir. Hikâyenin dış anlatıcı tarafından anlatılması, yazarın kadının sosyal kurtuluşu sorununa yaklaşımını yansıtır.

“Cenaze” hikâyesinde başkarakter olarak dul gösterilmiştir. S. Derviş, kadının zor hayat koşullarında karşılaştığı ve dayanamadığı sosyal sorunlara ve ahlaki-etik adaletsizliğine dikkati çekmeye çalışır. Başkarakterin ömrü boyunca hiçbir hayali gerçekleşmemiş, kendisi sağlıklı çocuklara sahip olmayı, kocasının devamlı işinin olmasını, yarına korkusuzca bakarak yaşamayı hayal etmişken hiçbir hayali hayata dönüşmemiş ve Rukiye ömrünün sonunda yalnız ve ihtiyaçlarını karşılayacak paraya sahip olmadan kalır.

Suat Derviş’in “Yanından geçtiğim şehir” hikâyesi, ahlaksız kadın kahramanını canlandırarak sosyal olarak ahlaki düşük olan fahişe kadın karakterine odaklanır. Kadın ahlaksızlığı konusu dünya edebiyatındaki realist yazarlar için son derece günceldi. Özellikle, Ukraynalı yazar Panas Mirnyy “Poviya” (Fahişe) romanında, Guy De Maupassant “Boule De Suif” öyküsünde, Rus yazar Anton

Chekhov “Pristup” hikâyesinde ve Vsevolod Garshin “Prigoda” hikâyesinde vs. de bu konuyu ele almışlardır. Suat Derviş “Yanımdan geçtiğim şehir” hikâyesinde iç anlatıcı tipini kullandığı için bir şehir restoranında fahişenin karıştığı olayı izleyen bir yolcu tarafından anlatılır. Anlatıcı karakterin başkaraktere ikili yaklaşımı vardır. Yazar başkarakterin iki ana rollerini yani onun ahlaksız mesleğini ve sosyal rolünü açıklayarak ana kadın ve fahişe kadın olmak üzere iki karşıt kadın tipine dayanarak toplumun noksanlıklarını gösterir.

4. Sonuç

XIX. asrın sonu ile XX. asrın başı arasındaki dönemde dünyada gerçekleşen özgürleştirme süreçleri kadın yazarların yaratıcılığının varlığı hem Ukrayna edebiyatında hem de Türk edebiyatında edebiyat gelişiminin doğal faktörü haline getirmiştir. Hem Marko Vovchok hem de Suat Derviş için sosyal gerçeklik, oluşmuş durumu anlamalarında başlangıç noktası olmuştur. Toplumun ahlaki ve sosyal ortamlarının çok yönlü analizi, gerçekçi tip kadın karakterlerinin gösterilmesi, yaratıcı arayış sınırlarını genişleterek edebiyatı zenginleştirmiştir.

Ukrayna edebiyatında kadın karakterlerinin gelişiminde geriliği gözlemlemekteyiz. Bunu açıklayan ana sebep, Ukraynalıların millet olarak bağımlı durumunda bulunmuş olmaları ve kendi kimliğini savunmaya ihtiyacının uzun zamandır gereken şekilde ifade edilememiş olmasıdır. Uzun süreli köleleştirilmesi farklı ayrımcılık türlerinin norm olarak kabul edilmesine yol açtığından ötürü Marko Vovchok’un hikâyelerindeki kadın karakterlerine de yansımıştır.

Suat Derviş’in hikâyelerindeki kadın karakterlerinin tipolojisi kadının toplumdaki sosyal rolüne odaklanır. Yazar Türk kadınının Ukraynalı kadından farklı olarak cariye halinde bulunmadığı halde, sosyal şartların ve hayat koşullarının kurbanı durumunda bulunduğunu gösterir.

Yazarlardan her ikisinin sesi açık ve net bir şekilde duyulur, bu iki yazar sıradan insanın sorunlarına vurgu yapar. Bu kadın yazarların, erkek yazarlar ile birlikte üzerine aldıkları yurtsever ve demokratik bir görev, bunları insani değerlerin oluşturulması adına çabalamaya, mağdurları savunmaya, sözünü farklı şekilde gerçekleşen ayrımcılık ve sosyal adaletsizliğe karşı silah olarak kullanmaya teşvik eder.

Kaynakça

Günay, Ç. (2001). *Toplumcu Gerçekçi Türk Edebiyatında Suat Derviş’in Yeri*. Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Nazlıpınar, M. D. (2008). *The Female Exploration in a Patriarchal Society as Reflected in Virginia Woolf’s The Voyage Out And Halide Edip-Adivar Handan*. Master’s Thesis, Dumlupınar University, Kütahya.

Özçelebi, H. (2008). Türk Edebiyatında Toplumcu Gerçekçi Eleştiri Anlayışının Temelleri. *Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri Dergisi*, 38 (1), 1251-1276.

Вовчок, Марко (2013). Народні оповідання/Три долі. Повісті. Оповідання. Казки. Харків: «Фоліо», [Halk Hikayeleri/Üç Kısmet. Öyküler. Hikayeler. Masallar], С. 249–320.

Дервиш, С. (1974). Город, через который я проезжала/Плата за молчание. Рассказы. Сборник. Ленинград: «Художественная литература», [Yanımdan Geçtiğim Şehir/Sessizlik Ücreti. Hikayeler.], С. 209–212.

Дервиш, С. (1962). Воровка /Наша улица. Турецкая новелла XX века. Москва: Восточная литература, [Hırsız / XX.yüzyıl Türk Öyküsü], С. 110–115.

Женщины на краю Европы. (2003). [Под ред. Е. Гаповой]. Минск: ЕГУ. [Avrupa’nın Kenarında Kadınlar].

Зеров, М. (2002). Марко Вовчок. Творчість/Три долі. Марко Вовчок в українській, російській та французькій літературі. Київ: ФАКТ, [Marko Vovchok. Yaratıcılık/Üç Kısmet. Marko Vovchok Ukrayna, Rus ve Fransa Edebiyatında], [Упорядник В. Агеєва], С. 293–296.

Репенкова, М. (2008). Женщины Турции в литературе и обществе. Вестник Московского университета. Сер. 13. Востоковедение. N 2, [Edebiyatta ve Toplumda Türkiye’de Kadınlar], С. 69–84.

Сенчило, Н. О. (2013). Соціальна турецька новела першої половини XX століття: жанрові

особливості, типологія героїв, дис. ... к. філол. н., Київ.[XX. asrın Birinci Yarısının Sosyal Türk Öyküsü: Tarz Özellikleri, Kahramanların Tipolojisi].

Томчук, Л. В. (2010). Слово сповідальне. Українська жіноча проза (1887-1914). Монографія. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова. [Namuslu Bir Söz. Ukrayna Kadının Düzyazısı].

Агеева, В. (2002). Три долі. Марко Вовчок в українській, російській та французькій літературі. Київ: ФАКТ. [Marko Vovçok Ukrayna, Rus ve Fransa Edebiyatının yazarı].

Франко, І. (1990). На склоні віку / Українська драматургія другої половини XIX – початку XX століття. Київ. [Yüzyıl Sonu. XIX. Asır Sonu ile XX. Asrın Birinci Yarısı Ukrayna Tiyatro Eserlerini].

Юрчук, О. (2013). У тіні імперії: українська література у світлі постколоніальної теорії. Київ: ВЦ «Академія». [İmparatorluk Gölgesinde: Sonrası Sömürge Teorisi Işığında Ukrayna Edebiyatı].

İnternet Kaynakları:

<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=1096>, Bayram, Sibel., *Tarih Boyunca Kadın ve Türk Edebiyatında Değişen Kadın İmgesi*, Köprü. 2011. Erişim tarihi: 17.04.2016.

<http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=1065391>, Yavuz, Hilmi, *Türk Romanında «Kadın Özgürlüğü»*, Zaman, 2010. Erişim tarihi: 01.04.2016.

<http://www.feminisite.net/news.php?act=details&nid=217>, Baş I., Dolaş D., Akatlı F., *Türk Romanında Kadın Yüzyılı*, 11 kasım 1999. Erişim tarihi: 17.04.2016.

<http://www.timeturk.com/tr/makale/hilmi-yavuz/kadin-ozgurluk-ve-anasoyluluk.html>, Yavuz H., *Kadın, Özgürlük ve Anasoyluluk*, Timeturk. 201. Erişim tarihi: 17.04.2016.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Suat_Dervi%C5%9F, *Suat Derviş*, Erişim tarihi: 17.04.2016.

<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/4653/unutulmus-bir-portre-suat-dervis>, Atakan Atacan., *Unutulmuş Bir Portre: Suat Derviş*, Agos, 23.03.2013. Erişim tarihi: 17.04.2016.

http://tr.writersofturkey.net/index.php?title=Suat_Dervi%C5%9F, *Suat Derviş*, Erişim tarihi: 17.04.2016.

http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=ktp&haberno=2675, Sezer, Sennur., “Eğemedim Bu Kadının Başını” Radikal. 23.04. 2004. Erişim tarihi: 17.04.2016.

Tarihte Kadın ve Aile Anlayışlarından Hareketle Kayseri-Samsun Örnekleri ile Cumhuriyet döneminde Türk Ailesi

Prof. Dr. Fahri SAKAL
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / samsun

“Yuvayı dişi kuş kurar” (Türk atasözü.)

Giriş

Kadın birçok medeniyette tarih boyunca ikinci sınıf insan görüldüğü gibi, bazı toplumlarda tamamen eşya veya mülk vaziyetine de düşürülmüştür. Birçok kültür ve din muhtelif bahanelerle kadını aşağılamıştır. Pagan kültürlerde olduğu gibi Hristiyanlıkta da kadın günah keçisi durumundadır: Hristiyan inancına göre ilk günah suçunu Havva anamız cennette Âdem babamızı aldatmakla işlemiştir. Dolayısıyla bugün kadınlar bu suçu taşımaktadır ve buna göre dindar bir erkek böyle günahkâr kadınlardan üstün olmalıdır. Birçok toplumda akla hayale gelmez evlilik şekilleri vardır ve hepsinde kadın aleyhine bir durum söz konusudur. Buna benzer inanç diğer din ve kültürlerde de bulunmakta, bir de fiziki güç eşitsizliği ve mülkiyetin korunmasına yönelik kadının güçsüzlüğü eklenince bilinen eşitsiz durum gerçekleşmiştir. Musevilikteki On Emir inancında kadın ev, köle, cariye, öküz ve eşek ile birlikte kocanın mal varlığı arasında sayılmıştır.¹ İslam’da kadın mal sahibi olma, evlenme ve boşanmalarda erkeğe yakın haklara sahiptir. Miras hakkı erkek kardeşine göre yarım olmasına rağmen birçok açıdan korunmakta olduğu gibi eşini de boşayabilir.² Poligami, normal bir hüküm değil; eşlere adil davranılması şartıyla sadece müsaade edilen bir zorunlu hal durumudur. Ancak kadınlar arasında adaletin sağlanması sanıldığından daha zor olduğundan aslında çok evliliğin yapılmaması tavsiye edilmiştir.³ Peygamber de hanımlar arasında adaletin sağlanmasının zorluğunu hatırlatarak çok kadınlı evliliği hiç tasvip etmemiştir.⁴

Tarih boyunca toplumlarda başlıca iki evlilik türü tecrübe edilmiştir: Eksogami (dıştan evlenme) yabancıardan veya kan bağı olmayanlardan kız almadır; endogami (içten evlenme) bu da aile içinden, yakın akrabalarından kız alma yoluyla evliliktir. Ancak bunların ötesinde başka açılardan farklı evlilik uygulamaları da vardır. Mesela Araplarda İslam öncesinde nikâhsız çok evli yaşama, süreli nikâh, eşleri karşılıklı değiştirme, asil bir erkekten çocuk sahibi olmak için eşi ona sunma ve çocuk olana kadar ona yanaşmama gibi evlenme şekilleri vardı.⁵ Özellikle yaygın olan dıştan evlilik, başlangıçta kız kaçırma fiili ile başlamış, bu fiil asırlarca toplumlarda uygulanmaya gelmiştir. Geçen yüzyıla kadar Kızılderililer, Ruslar ve Sırlarda bu gelenek yaygın olarak devam etmekteydi.⁶

Türkçedeki “yuvayı dişi kuş kurar” sözü sosyologlar başta olmak üzere birçok bilim dalında çalışanların üzerinde çok durmaları gereken bir konudur. Gerçekten kadının bu alandaki yeri ve rolü o kadar önemlidir ki, deyimler ve kelimeler bunun eski dönemlerden beri böyle olduğunu bize göstermektedir. Türkçede “ana” ile başlayan birleşik isimler kadının ailedeki yerini göstermektedir. Anayol, ana fikir, anavatan vs. ifadeler alanlarındaki “ana unsuru” anlatmakta; bunların “ana” ile ifade edilmesi de ailede ananın temel unsur olduğundandır. Aslında ilk cemiyetlerde ailede kadın daha önemliydi. İşleri

1 Mehmet A. Aydın, “Aile”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.II, s.197.

2 Mehmet Coşkun, **Samsun Şer’iye Sicili H.1285-1286(1868-1869)**, Yüksek Lisans Tezi, Samsun, s. 206-207. Hanefi Fıkhi boşanmaya pek müsamahakâr bakmadığından Osmanlılar ve İslam Âlemi Şafiliği esas alarak boşanmaları mümkün hale getirmişlerdir. Bkz. M. Akif Aydın, **İslam Osmanlı Aile Hukuku**, s116-117.

3 **Kur’an**, Nisa, 3: “Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın”.

4 Rıfat Özdemir, Harput ve Çemişkezek’te Asker Ailelerinin Sosyo ekonomik Yapısı, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C.V, İzmir 1990, s.62.

5 Mehmet A. Aydın, s.198.

6 Will Durant, **Medeniyetin Temelleri**, Boğaziçi Yayınları İstanbul, 1978, s. 85.

o yapar, hayvanları o ehlileştirir, çocukları büyütürdü. Hatta birçok toplumda anaerkil aileler yaygın durumdaydı. Ancak zamanla tarım ve hayvancılık gelişip de hayvanlar ve ekilen araziler kâr getirici hal alınca bu alanların, hayvanların ve araçların korunması gerekti; o ana kadar avcılık-toplayıcılık yapan erkekler kaba kuvvetleri ile bu korunacak alanlara hâkim olmaya başladılar; güçlendikçe de kadınlardan da sadakat bekler oldular. Mülkü kocadan sonra onun oğlu koruyabileceğinden miras sistemi babadan oğla geçmeye ve dolayısıyla ataerkil aileye dönüşmeye zemin hazırlanmış oldu. Böylece kadın babasının, ağabeyinin ve evlenince kocasının mülkü oldu. Hatta bazı yerlerde (Yeni Gine, Hindistan vs) öteki dünyada da kocasına hizmet etsin diye kocasının ardından kadın da öldürüldü veya kendini öldürmesi istendi. Hindistan’da kadın tevarüs edilen iktisadi bir meta idi. Birçok toplumda kadına zamanla çok kötü davranılır oldu: Rusya’da baba kızını evlendirirken ona bir kamçı vurur, sonra da kamçıyı damada teslim ederdi. Kızıl derililer kadına köpek muamelesi yaptılar. Birçok yerde kız çocuk doğunca pek sevinilmezdi. Bazı toplumlarda anneler kızlarının ileride yaşayacakları çilelerden kurtulması için onları öldürdüler. Fiji’de erkekler kadınlarını bir tüfekte değiştiriyorlardı. Kaledonya’da erkek içerde uyurken, kadın dışarıda veya ahırda uyurdu.⁷ Çin’de birçok yörede kadının ismi yoktu ve numara ile anılırdı. Miras sahibi olamazdı. Hind’de kocasının adını bile anamazdı, kocası onun için bir nevi mabud idi. Japonya’da kocası ve oğullarıyla bile sofraya oturamazdı. İyi yemekleri yiyemezdi. Kızların ve kadınların eğitiminde kendilerini süfli bir yaratık olarak görmeleri aşılırdı. Japonya’da aileler kızlarını 12 yaşından itibaren para kazanmaları için kâr-hanelere gönderirlerdi.⁸ Kadınların ve ailenin durumunu araştıranlar genel olarak milletleri ikiye ayırmışlardır. Ağaoğlu Ahmed’e göre kadınlara zulüm ve haksızlık yapanlar, gerekirse öldürenler: Hindular, Latinler, Araplar. Anlayışlı olanlar ise Türkler, Cermenler, İskandinavlar, Anglo-saksonlar ve Yunanlılardır.⁹

Namus her iki tarafın da uyması gerekli vecibelerden olduğu halde, tarih boyunca ekseriyetle kadından beklenen bir ahlakî düstur olarak görüldü.¹⁰ Kız veya kadın bu konuda bir “*yasak ilişkiye*” girince uygulanan yaptırımları biliyoruz. Toplumdan dışlanma en hafifi iken, “*namus cinayeti*” ile “*lekeyi temizlemeye*” kadar giden kültürü Türkiye örneğinden biliyoruz. Türkiye’de zina fiili duyulursa “*zâniye*” cezalandırılır, herkes onunla alakasını keser, evden kovulur... Ama “*zâni*” için bir müeyyide yoktur.¹¹ Başka cemiyetlerde de üç aşağı beş yukarı benzeri hükümler vardır. Hâlbuki erkek bu fiili işleyince adı sadece “*çapkınlık*”¹² olur; böyle bir hadise vuku bulunca “*ya kız tarafı hakkını ararsa ne yaparız, kız üstüne kalır*” diye çareler aranır. Bu konuda cinsiyetler arası “*eşitlik*” olmadığı da toplumda farklı kültür ve ahlak algısına göre farklılıklar arz eder. Evlilik öncesi tecrübeleri yapma oranı erkeklerde daha yüksek, kızlarda düşük oranda olduğu biliniyor. Bu durumu insanların bazıları “*cinsel tecrübe*” olarak algılamak bazıları da ahlaksızlık olarak görmektedir. Bekâret tabiatın da verdiği bir hususiyet olarak kızlardan beklenirken, erkekler için hiçbir dil ve kültürde bunun karşılığı yoktur.¹³

Eski çağlarda, diğer bir ifade ile toplumların aile ve namus anlayışlarının olduğu zamanlarda bekâret değil, kadının doğurganlığının ispatı önemli idi. O zamanlarda gerdek gecesinde “*kız çıkan*” gelinin annesine sitem edildiği de oluyor, kızını evliliğe yeterli hazırlamadığı hatırlatılıyor, “*kızının yetiştirilmesinde ihmalkâr davranmışsın*” gibi kınayıcı ifadeler kullanılıyordu. Bu toplumlarda haliyle bekâret evlilik yolunda bir engel kabul ediliyordu: “*Ya kısır çıkarsa!*” “*Bal vermeyen arı ile döl vermeyen karı*” hiç istenmezdi. Genç kızlar bir şekilde bekâretlerinden kurtulamamışlarsa, “*o işi*” hallettirmek için yoldan geçen birilerine rica ediyordu!

Bekâreti bir kabahat olmaktan çıkarıp fazilet haline getiren ve onu bütün yüksek medeniyetlerin ahlaki düsturu yapan etken mülkiyet müessesesi idi. Bekâret kızlar için geçerliydi. Tarihte hiçbir ce-

7 Durant, s.73.

8 Celal Nuri, **Kadınlarımız**, Matbaa-i İctihad, İstanbul 1331, s.25-30.

9 Ağaoğlu Ahmed, “Kongre Münasebetiyle” **Cumhuriyet**, 20 Nisan 1935; “Kongre Münasebetiyle 2” **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1935.

10 Durant, s.70-72.

11 Ağaoğlu Ahmed, Üç medeniyet, Türk Yurdu Matbaası İstanbul 1927, s. 47.

12 Türkiye’de erkek çocuklar sevilirken, “*benim oğlum çapkın olacak*” mealinde sözler sarf edilir ve adeta bu sahada çocuk teşvik edilerek büyütülür. Kızların aynı fiilleri işlemesi ise o....’tur.

13 Gerçi Arapçada “*bakire*” ve “*bakir*” kelimeleri vardır, ama o dilde bulunan müennes (feminin=dişil) ve müzekker (maskulin=eril) ifadeler bütün kelimeler için geçerlidir. Bakire denince kızlar için anlaşılan kızlık hali olmasına rağmen, bakir denince aynı şey erkekler için akla gelmez. Bakir alanlar, bakir konular ve bakir ormanlar gibi ifadelerle el değmemiş ve işlenmemiş konular akla gelir.

miyet erkeğin evleninceye kadar saf kalmasını istemedi; bakir bir erkek için hiçbir dil kelime yapmadı.¹⁴

Çalışkanlığı tarih boyunca kadının başına bela oldu. Çünkü ailesi veya kabilesi ucuz işgücü olan kızını yabancılara vermek istemezdi; kaçırmak ve kavgaya-gürültüye meydan vermek de riskli idi. Para vererek almak daha mantıklı yol olarak görüldü ve başlık denen olgu böylece gündeme geldi. Kadın almak başlangıçta bu açıdan tamamen ekonomik saiklarla oluyordu; neslin devamı ve cinsi arzular sonradan aileye eklemelendi.¹⁵ Bu gibi hükümleri bilim adamları ileri sürseler de, bu aile, evlilik, beşeri ve cinsi ilişki normlarının medeniyetten medeniyete, toplumdan topluma ve çağdan çağa değişeceğini kabul etmek gerekir. Diğer bir ifadeyle bir aile prototipi tesbit edip bunu dünyaya teşmil etmek sosyolojik olarak doğru sayılamaz.¹⁶

Aile ve namus anlayışları toplumdan topluma ve çağdan çağa değişse bile aile medeniyet ve insanlık tarihinde en önemi müesseselerden biridir. Toplumun en küçük yapıtaşı olan aile hangi mahiyette olursa olsun çok önemli ve devletten daha eski bir kurumdur. Birçok bilim ve kültür insanı devletin menşei bile ailede aramışlardır. Patriarkal ailenin genişlemesiyle önce aileler birliği, sonra şehir devletçikleri ve nihayet devletler doğmuştur. Bu teoriyi savunanlar arasında Louis de Bonald, Henry Maine, Woodrow Wilson ve bunlar gibi daha nice âlimler vardır.¹⁷ En etkili ve en sürekli kurum olarak aile “*beşeriyetin temel hükümeti, bütün tarihi müesseselerin en derin köklüsü halinde zamanımıza kadar geldi.*”¹⁸

Aile sosyal bilimcilerce toplumun en küçük birimi ve yapıtaşı sayılmaktadır. Bu açıdan toplumların ahlak, zihniyet, namus, çalışkanlık-tembellik ve sair hususiyetlerini belirleyen en temel okul sayılır. Dolayısıyla umumi veya belli alanlarda kalkınma, gelişme ve hatta sanayileşme olguları üzerindeki aile etkileri düşünürlerin ilgisini çekmiştir. Kalkınmanın bir zihniyet dünyası tarafının bulunduğu kabul edildiğine göre, bu zihniyetin en belirgin şekilde aileden tevarüs edildiği düşünülürse, ailenin bu alandaki etkisi belli olur. Aileden edinilen bu zihniyet dünyası gelişme ve kalkınma olgusunu müspet veya menfi yönde etkilemektedir.¹⁹ Ailenin toplum ve fertler için taşıdığı önem, bir bakıma mutlulukların, üzüntülerin ve beklentilerin paylaşıldığı birim olmasından gelmektedir. Dolayısıyla beklentilerin karşılanması için işbölümü ve sorumluluk üstlenme hassaları ailede başlar. İşte fertlerin ailedeki bu konumu ve aldığı vazifeler ailede yerleşmiş örf ve adetlere göre gerçekleşir. Sonunda aile içindeki geleneklere göre alınan mevki ve üstlenilen sorumluluklar bireyi toplumun diğer kurumlarındaki sorumluluklara hazırlamış olur. Bu aile etkisi zamanla değişime uğrasa bile, şüphesiz hiçbir zaman tamamen yok olmayacak, insanlıkla beraber ilâ nihaye devam edip gidecektir.

Türk Ailesi ve Kadın

Türk ailesinin de diğer toplumlarda olduğu gibi başlangıçta anaerkil yapıda olduğu tahmin edilmektedir. Aile müessesesi anaerkil başlamış, sonradan ataerkil yapıya dönüşmüştür. Türk boyları içinde sadece Yakutlar yakın zamana kadar anaerkil yapıyı korumuşlar, onlar da XIX. Asır içinde dönüşümünü tamamlayarak kısmen ataerkilliğe ulaşmışlardır. Ancak yine de Türk toplumlarında baba, anneye göre üstün sayılmış ve ailede velayet hakkını kullanmıştı. Diğer bir ifadeye göre baba Latince ifadesiyle “*primus inter pares*” (eşitler arasında birinci)’nin biraz daha üzerinde evin reisi sayılırdı. “*Koca*” ifadesinin Türkçedeki “*büyük*” anlamını kadınlar eşleri (kocaları) için tam da bu anlamda kullanırlardı.²⁰ Türk topluluklarında farklı aile tipleri olsa da aralarında büyük zıtlıklar yoktur. Kırgızlar ve diğerleri pederşahi, Altay kabileleri ise orta tip aileye sahiptirler. Bu kabilelerde erkek kadına saygılıdır ve Radloff’a göre bir erkeğin bir kadına dayak atması duyulmamış şeydir. Ancak yine de kadın birçok yer ve zamanda ikinci sınıf sayılır ve miras hep erkek çocuklara kalırdı.²¹ Buna rağmen Roma, İslav ve Arap ailelerinde olduğu kadar babanın yetkileri çok değildi: Çocukları öldürme veya satma hakları yoktu. Bundan dolayı

14 Durant, s.91-92.

15 Durant, s.86-89.

16 Mustafa Erkal, Türkiye’de Aile, Boşanmalar ve Bazı Sapma Davranışlar, **Türk Yurdu**, C.10, S.40, sh.24.

17 R. Galip Okandan, **Devletin Menşei**, İstanbul 1954, s.13-28.

18 Durant, s.64-65.

19 M. Erkal, Türkiye’de Aile, s.24.

20 Türkçede bulunan iki fiil bu konuda bize çok iyi ipucu vermektedir. “*Kocamak/kocalmak*” (büyümek, ihtiyarlamak) erkeğin ihtiyarlaması anlamına gelmektedir ve kocamış olan erkek için de kocaman ifadesi kullanılır. Diğer fiil ise “*karımak*” (kadının büyümesi ve daha ziyade ihtiyarlaması demektir ki, bu gün bu anlamı dilden düşmüştür ve pek bilinmez. Dede Korkut’ta “*evde karımış bir anam var*” ifadesi bu konuda açıklayıcı olabilir.

21 Mehmet Eröz, **Türk Ailesi**, İstanbul 1977, s.8-16.

Ziya Gökalp ve bazı araştırmacılar Türk ailesine pederşahi yerine pederi aile demişlerdir.²² Bazı bilginlere göre eski Türkçe’de ikinci kadın için bir kelimenin bulunmaması eski Türklerin tek eşli, ataerkil ve eksogami ile tarih sahnesine çıktığını göstermektedir.²³ Zaman içinde, özellikle Ortadoğu toplumlarıyla kaynaşınca Türk ailesinde anne aday kızlar, gelin, anne ve büyük anne erkeklerle kıyaslandığında mağdur taraf durumuna düşmüşlerdir. Evlilik gelenekleri, satılmayı andıran başlık parası uygulamaları, çok karılılık, aile içi şiddete daha çok kadınların uğraması gibi gelenekler vardır. Ancak yine de bazı toplumlardaki kız evlada sahip olmanın “*utancı*” Türklerde yoktu. Dede Korkut’ta Bay Bican Bey diğer beylere şöyle seslenmişti: “*Beyler benim dahi hakkımda dua eyleyin. Allahu tealâ bana da bir kız vere*”. Bunun üzerine “*Kalın Oğuz beyleri el kaldırdılar; dua eylediler. Allah sana da bir kız vere dediler.*”²⁴ Türk kültürü aslında buna mümasil birçok örnek barındırmaktaydı.

Ortaasya Türk ailesinin temellerinin sağlam olduğunu ve günümüze kadar bozulmadan geldiğini belirten araştırmacılar, Türklerin dünyanın dört bucağına dağılmalarına rağmen varlıklarını yitirmemelerinin aileye verdikleri önemden kaynaklandığını düşünmektedirler. Ailenin Türklerde güçlü olduğunun delili olarak da hiçbir dilde bulunmayan sayıda akrabalık nüanslarını Türkçenin ifade ediyor olmasıdır.²⁵ Bilindiği gibi çok işlenmiş batı dillerinde bile amca-dayı ve hala-teyze ayrımı bulunmadığı gibi, birçok dilde ağabey ve ablanın karşılığı da yoktur.

Aileyi kuran kadın, anne olarak başta bulunduğu müddetçe o yuvanın kolay dağılmayacağı bilinmekte, diğer bir ifade ile baba ölse veya bir şekilde ortadan kaybolursa anne yuvayı ve çocuklarını korumaktadır. Hâlbuki annenin yokluğu ya o yuvanın dağılmasına yol açmakta veya üvey ana elinde hazin hikâyeler yaşanmaktadır. Türk kültüründe kadın aile için yuva kurucu olarak görüldüğünden Dede Korkut’ta vasıflarına göre kadınlar dörde ayrılmış, biri “*solduran soptur*”, diğeri “*dolduran toptur*”, üçüncüsü “*evin dayağı*” ve sonuncusu da “*ne söylersen bayağı*” olarak adlandırılmışlardır. Evin direği olan için Dede Korkut “*Aişe - Fatıma soyundan*” ifadesi kullanır ve onlara dua eder: “*Onun bebekleri yetsün, ocağına buncılayın avrat gelsün.*” Haliyle diğerleri olumsuz tiplerdir ve onlar için Dedem Korkut bedduada bulunur: “*Onun gibisinin bebekleri yetmesün, ocağına böyle avrat gelmesün.*” Torosların Yörükleri de kadını üçe ayırır: “*biri er avradı, biri ev avradı, birisi de zallanzort.*”²⁶ Anadolu’da şu söz çok sevilerek anlatılır: “*Bal vermeyen arıdan, başak vermeyen darıdan, kocasından sonra kalkan karıdan insana fayda gelmez.*”

Deyimler ve kelimeler ailede kadının önemini ve rolünü gösteriyor demiştik. Bunlardan birisi olan “*evlenmek*” ifadesi, küçük aile kurumunun Türklerde yaygın olduğunu anlatmaktadır. Diğer taraftan “*hanım*” ifadesi kadının ailede ve toplumda yerinin ne kadar asil ve yüce olduğunu göstermekte, ancak bugün dildicilerin haricinde kimse bunu yeterince bilmemekte, dildiciler de yeterince anlatmamaktadır. Hanım aslında Han (hakan) isminin müennes (feminin) halidir.²⁷ Bu ifade, bir zamanlar Türk erkeğinin eşini “*evin sultanı*” olarak gördüğünün bir göstergesidir. Ev dışında da kadınların “*hanım*” olarak adlandırılması bizce daha asil ve daha bilime uygundur.²⁸

Poligami ve Kadını Tahkir

Poligami (çok eşlilik) birçok toplumda görüldüğü gibi Türklerde de görülmektedir. İslam öncesi

22 Mehmet A. Aydın, s.199.

23 Orhan Türkdoğan, Eski Türklerde Aile Tipolojisi, **Türk Yurdu**, C.10, S. 40, sh. 6.

24 Ziya Gökalp, **Türk medeniyeti Tarihi**, İstanbul 1976, s.303.

25 İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Yay. İst., 1983, s. 216.

26 Eröz, s.21.

27 Bilindiği gibi Türkçede bazı diller gibi kelimelerin maskulin-feminin (müzekker-müennes) halleri yoktur, daha doğrusu öyle sanılır. Ancak üç kelime bu özellik bulunmaktadır. Han-hanım, beg-begüm, sü-süyüm. Bir kadın, han olarak devletin başına geçerse hanım oluyor veya hanın karısı da hanım diye adlandırılıyordu. Bir kadın beglik/beglik/beylik makamına geçerse begüm oluyor veya beğın (beyin) eşiyse ona begüm deniyordu. Hindistan’da Raziye Begüm ile Babür’ün kızı Gülbeden Begüm buna birer örnektir. Bugün Hindistan ve Pakistan yörelerinde bazı kadınlara begüm isminin verilmesi bundandır. Bir kadın sü yani asker (komutan) olursa veya askerin eşiyse ona süyüm deniyordu. Süyüm Bike örneğinde olduğu gibi.

28 Bey yerine bay, hanım yerine de bayan denmesinin hiçbir bilimsel doğruluğu yoktur. Bunlar batıdaki gibi birer asalet unvanı sanılmış ve bey ile hanım maalesef Türkiye’de bir zamanlar yasaklanmış, ancak bilim dışı bir yasak olduğundan kimse bu yasağa uymamıştır. Hâlbuki bay zengin demektir ve bayan da galiba zenginleştiren anlamındadır ve hükümdarların isim veya sıfatı olarak kullanılmışlar. Türk tarihinde Göktürkler, Avarlar ve Bulgarlar birer Bayan Han (halkını zenginleştiren han) isimli yöneticiye sahiptirler. Bay ve bayan bugün mektup zarflarında ve tuvalet kapılarında kullanılmaktan öte geçememiş; halk bey ve hanım diye hitap etmeyi tercih etmektedir.

göçebe, çadır hayatı buna pek elverişli olmadığından tarihin o dönemlerinde Türk ailesi tek eşli ve dıştan evlenme (eksogami) kuralına göre oluşuyordu. Ev-lenmek fiili, bir kadınla yuva kurmayı anlatır. Ancak Ortadoğu toplumlarında kölelik, cariyelik ve çok kadını haremde toplama kültürü yaygın olduğundan İslamiyet böyle bir coğrafya ve kültürde doğunca bunu tamamen kaldıramadı. Ayrıca tamamen kaldırılması da mümkün değildi. İslam esas olarak tek eşliliği almış, ikincisi zorunlu ise aralarında eşitliği tam sağlama şartıyla buna cevaz vermiş, bunun da çok zor olduğu hatırlatılarak en iyisi tek kadınla yuva kurmanızdır, denmiştir.²⁹ Kadının kısır, uzun süreli hasta ve benzeri kusurları varsa erkeğin yasak ve nikâhsız ilişkilere ve yanlış yollara başvurmamasını ve kadının evden atılmasını önlemek için ikinci evliliğe izin verilmiştir; erkeğin zevkini tatmin için değildir.³⁰

Poligami'nin İslam'da tam olarak yasaklanmamış olmasının diğer bir nedeni de, tarih boyunca savaşlar ve diğer ölümcül etkinliklerde erkek nüfusun daha çok kırılması ve cinsiyete göre nüfus dengesinin erkeklerin azalması şeklinde bozulmasıdır. Osmanlılar son yıllarında (1878-1918) savaş ve isyanlarda 5,5 milyon civarında kayıp vermişlerdir.³¹ Bunun herhalde çok büyük ekseriyeti erkektir. Sürekli savaş yılları olan 1911-1922 arasında ise kayıp 3 milyon kadardır. Savaşlarda ölenlerin evlilik çağına insanlar olduğunu düşünürsek, bu kadar kız ya yavuklusunu kaybetmiş veya bu kadar kadın dul kalmış demektir. Sürekli savaş yıllarında evlilik yaşındaki erkek zayıyatı bazen % 10 oranlarına çıkıyordu ki, bu sosyal ve demografik dengeleri altüst edecek bir vakıdır. Sanıldığı gibi aksine böyle durumlarda medeni kanunun gösterdiği istikamette hareket edip bir kadınla evliliği zorlamaya çalışmak erkeklerin lehine ve kadınların aleyhinedir. Zira bu hallerde 90 erkek 100 genç kız arasından eşini seçme şansına sahip iken kızların 10 kadarı en azından o an için “evde kalacaktır.” Gelecek yıl evlenecek 110 genç kıza karşılık 90 erkek üçüncü yıl 120 kıza veya bayana karşılık 90 erkek olacak ve erkekler eşlerini seçerken seçilemeyen kızlar için resmen talisiz bir durum oluşacaktır. Çünkü devletlerin ve toplumların sosyal güvenlik uygulamalarının söz konusu olmadığı ve kadınların çalışıp ekmeğini kazanamadığı o yıllarda bu evlenemeyen bayanlar, erkek kardeşinin, yeğenlerinin ve yengelerinin evinde ömür boyu sığıntı olarak yaşayacaklardı. Demek istediğimiz bu iş çok iyi sosyoekonomik tahliller yapılmadan açıklanamaz ve ideolojik yorumlar gerçeği gösteremez. Netice olarak İslam bütün zamanları düşünerek ona göre karar vermiştir. Çok kadınlı evlilik kerhen verilen bir müsaadedir, mecburiyet hali evliliğidir. Buna izin vermeyen toplumlarda kadın başkasıyla gayri meşru ilişkilere alışmış, ahlaki çöküş ve tefessühe maruz kalmıştır. Çünkü bu durumdaki kadın ya başkasıyla gizli veya açıkça “*beraber yaşamaya*” itilmiş veya resmen fuhşa mecbur kalmıştır. Bütün mesele bu durumda şu soruların cevabında saklıdır: Savaş ve benzeri felaketli yıllarda kadın birilerinin kuması mı, metresi mi olacaktır; yoksa ömür boyu yalnız ve eşsiz mi yaşayacaktır?

Bizde ise isteyerek veya istemeyerek kumalığa razı olmuş; ama böylece namus ve şerefini korumuştur.

Türk halk edebiyatı, halk türküleri, divan edebiyatı ve benzeri kültürel geçmişimiz de bu konuyu daima gündemde tutmuş, tek eşliliği terviç etmiştir. Meşhur divan şairi Urfalı Nabi'nin bu konudaki hikmetli sözlerini görelim: “*Dünyaya bu telaşın nedir ey esir-i nefis/ Rahat bulur mu avret alan avret üstüne*”. Başka bir şair Hüseyin Şakir de şöyle buyurmuştur: “*Her kimin olsa evinde düzeni/ Bozulmuş o kişinin düzeni*”. Bunlar Türk cemiyetinin sanıldığı gibi çok eşliliğe öyle birilerince sanıldığı gibi çok da hevesli olmadığını göstermektedir. Atasözlerimiz de bu konuyu gündemde tutmuştur: “*Bir eve bir baca, bir kadına bir koca*”. “İki karının kocası şeytanların hocası”, “Bir karı bir koca, helva yerler her gece” sözlerini hatırlatmalıyız. Yani Türk toplumu iki zevceliliği pek onaylamamıştır. Ancak yukarıda anlatıldığı gibi savaş ve benzeri sebeplerden dolayı erkek nüfusun kadınlara göre daha fazla kaybedilmesi nüfus dengesini bozunca sosyal bir sorun ortaya çıkıyordu. Devletin ve toplumun sosyal güvenlik politikasının bulunmadığı o çağlarda dul bir kadın veya yavuklusunu kaybetmiş bir kız güzel ve de alımlı değilse ne yapacaktı? Tek eşliliğin olduğu ülkelerde bazı yollara başvururdu.

Araştırmalarda bulunan sonuçlar da muharebelerdeki erkek nüfus kaybının biraz üzerinde çift evlilik oranını göstermektedir. 19. Asır başlarında Tokat'ta tek evlilik yüzde 85 oranındadır, üstelik bazılarının ilk eşi öldüğünden ikinci evliliği yapmışlardır.³² Bu dönemde Türkiye genelinde aynı çati

29 Kuran, Nisa 3. Ağaoğlu Ahmed, İslam'da ve İslam Âleminde Kadın, İst. 1959, s.32.

30 Bayram Kodaman, “Tanzimattan Sonra Türk kadını” OMÜ Eğitim Fak. Dergisi, 1990, s.5, sh141.

31 Justin McCarty, Ölüm ve Sürgün, TTK Yay, Ankara 2014, s. 359-360.

32 Rıfat Özdemir, Tokat'ta Ailenin Sosyo Ekonomik yapısı (1771-1810), Türk Tarih ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, Gelişim Matbaası Ankara 1987, s.106.

altında iki kadınla yaşayanların oranı ise % 6.66 kadardı. Aynı anda 3 veya 4 kadınla evli olanı ise araştırmacılar hiç görememişlerdir.³³

Ancak kadınlığın aleyhinde tek uygulama poligami değildir. Birçok tahkir edici sözlerimiz de vardır. “Eksik etek, ayağı kanlı veya kanayaklı,³⁴ köroğlu, kaşık düşmanı, cariyeniz, çocukların anası...”³⁵ Birçok toplumdan verdiğimiz fena örneklerin benzerleri ne yazık ki Türkiye’de de görülmektedir. “*Namus cinayeti*” adı altında bilinen ilkelik, tecavüzcüsü ile evlendirme uygulamaları gibi daha nice sosyolojik hastalıkları hatırlamakta yarar görüyoruz. Yukarıda bahsedilen “*kaşık düşmanı*” yakıştırmaları ile ilgili bir hazin hikayeyi burada nakletmeliyiz. Çocukluğumuzda büyüklerimizden dinlediğimiz Gülizar’ın Hikayesi her hatırlayınca bizi, anlatınca da dinleyenleri üzüntüye gark etmektedir. Seferberlik yıllarında Türkiye’nin birçok yerinde eli silah tutanların silâhına alınmasından dolayı tarlalar sürülemez, tarım ve hayvancılıkta işgücü eksilmesinden ötürü gıda ve zahire kıtlığı açlık ve sefaletle yol açmıştır. Böyle bir zamanda bizim köyümüzde³⁶ Gülizar isimli özürü bir kız çocuğu kaybolmuş, ailesi günlerce aramış, sonunda bir kuyuda zavallı Gülizar’ın cesedi bulunmuş. Köylülerdeki genel kanaat, ailesinin özürü ve çalışamaz haldeki kızlarını son derece kıt olan gıdalarını onunla paylaşmamak için, ‘yani sofradan bir kaşık eksilsin’ diye kuyuya ittikleri istikametindedir. Çünkü kaybolduğu günlerde bir çoban Gülizarı ve babasını o kuyunun bulunduğu istikamete doğru giderlerken gördüğünü söylemiş. Çocukluğumuzda o yörede oynarken bize bu olay anlatılır ve biz “Gülizar’ın Kuyusuna” çocukça bir merak ve üzüntüyle bakardık.

Ailede Yozlaşma

Türk ailesinin son asırlarda toplumla beraber batılı etkilere açıldığı bilinmektedir. Bu süreç aileyi haliyle etkilemiştir. Kadın ve ailenin maruz kaldığı bu değişimi muhafazakârlar tamamen menfi değerlendirirken, batıcı aydınlar bile bunları çürüme olarak görme eğilimindedirler. Batı etkisi muhafazakârlara göre aileyi bozmuştur. Bunların içinde Ahmed Mithat Efendi kadına “iffeti”, ailede “mahremiyeti” esas almasıyla birçok aydından ayrılmıştır. Diğerlerinin eleştirdiği aile yapımızı hep övmüş, batılı aileler karşısında Osmanlı ailesinin faziletini romanlarında göstermeye çalışmıştır.³⁷ Halid Ziya Aşk-ı Memnu’ da, Y. Kadri Kıralk Konak’ta Reşat Nuri Yaprak Dökümünde, M. Şevket Esendal Ayaşlı ve Kiracıları’nda batılılaşmanın Türk ailesini yozlaştırdığını işlemişlerdir.³⁸ Bilhassa Alafrangacılığın aileyi nasıl çözülmeye mahkûm ettiğini taaşuk-ı Talat ve Fitnat ile Şair Evlenmesi’nde ayrıntılı olarak görmekteyiz. Aileyi bozan amillerden bir diğeri olarak mürebbiyelerin üzerinde durulmuştur. H. Rahmi Gürpınar’ın Mürebbiye’si bu konuda güzel bir örnektir. Güya çocuklarımızı eğitmek için ailelere sızmış olan bu kadınların nasıl aile facialarına yol açtıkları anlatılır. Alafranga züppe tipler olarak edebiyatta işlenen kişiler H. Rahmi, Şık, Recaizade, Araba Sevdası ve Şipsevdi romanlarında karşımıza çıkar.³⁹ Kısacası bu Aşırı Batılılaşma⁴⁰ en ciddi etkisini ailede göstermiştir. Tanzimat sonrasında açılan batılı tarz mekteplerin de Türk aile ve toplum yapısı üzerinde çok yönlü etkileri olduğunu biliyoruz. Özellikle bazı hususi kız mektepleri kızlarımızın eğitiminde çok etkili oldular. Şüphesiz bilim, kültür ve medeniyet alanlarında da hizmetleri olmuştur. Tanzimat ile 1914 arasında İmparatorlukta 1000 yabancı mektep ve 3000 adet de gayrimüslim okulu açıldığını biliyoruz. Bunları “Avrupa emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğuna giriş vasıtaları” sayanlar tamamen haksız olabilirler mi?⁴¹ Galatasaray Sultanisi –ki

33 Rıfat Özdemiş, Harput ve Çemişkezek’te Asker Ailelerinin ... **Tarih İncelemeleri Dergisi C.V**, İzmir 1990, s. 63-66. Gerçi Cumhuriyetin ilk yıllarında durum ve oran bu rakamların üzerindedir. Çünkü 1911-1922 arasında kesintisiz muharebeler erkek nüfusu çok kırmış, birçok kadın yetimleriyle dul kalmıştır; böylece bu kadınlar kendilerini koruyup kollayacak ve ekonomik olarak doyuracak birini aramak zorunda kalmışlardır. Anne ve baba tarafından her iki dedemiz bu yolla iki ve üç eşli hayat yaşamışlardır(F.S.).

34 Halk türkümüz “**Çamlıbel’den çıktım yayan** /*Dayan ey dizlerim dayan/Kardeş atlı bacı yayan*” diyor. Acaba bu “yayan” yolculukları çıplak ayakla yaptıkları için mi “ayakları kanlı”, “kanayaklı” idiler?

35 Cahit Öztelli, “Tarih Boyunca Türk Kadın Tipleri” **Sivas Folkloru**, S. 39, Nisan 1976, s. 4.

36 Giresun, Dereli, İçmesu Köyü. Gülizar’ın kuyusu Keşap ilçesinin Çamlıca köyü sınırları içindeki Kaçamak mevkiindedir.

37 Mehmet Tekin, “Ailedeki Sosyal değişme ve bu değişimin Türk Romanına Yansıması”, **Milli Kültür**, Kasım 1990, S. 78, s. 42.

38 M. Tekin, s. 43.

39 M. Tekin, s. 41-42.

40 Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İletişim İstanbul 1992, s. 23-81.

41 B. Kodaman, “Tanzimattan Sonra Türk Kadını”, **OMÜ Eğitim Fakültesi Dergisi**, s. 5, s.153.

sözde devlet okulu idi-, Robert Koleji ve diğer “ajan okulları”⁴² rahip ve rahibelerin öğretim kadrosunu oluşturduğu kurumlardı. Bu okulların Türk kızlarını nasıl yozlaştırdığı hakkında Müfide Ferid’in Per-vaneler adlı kitabı okunmalıdır. Müstear adla Bizans Kolej-ki Robert Kolejin kastedildiği bellidir- diye adlandırılan bir okulun kız öğrencileri “mezun olunca Texas’lı bir toprak ağasının sarı saçlı mavi gözlü oğlu bizi alıp Amerika’ya uçursa” diye hayal kurarlarmış!

Batılılaşma akımına mensup olanların kadın ve evlilik anlayışları da aile konusunda biraz muhafazakâr mevkide kalmıştır. Abdullah Cevdet gibi tam batılılaşma yanlıları bu alanda azdır. Celal Nuri mutedil bir batıcı anlayışıyla Türk ailesinin temellerinin korunmasını isterken sadece çok eşliliğe, cahil imamların nikâh kıymasına, çocuk evliliğine ve talak uygulamalarına karşı çıkmıştır.⁴³ Aynı şekilde Ağaoğlu Ahmed de katıksız batıcılardan olduğu halde ailede mutedil yenilikçi durumundadır.⁴⁴ Yazara göre şarkı gerileten illetlerin başında kadının esareti gelir. Esir kadının yetiştirdiği çocuk mükemmel olamaz. Türk inkılâbı bu meseleyi halletmiş ve gerçek münevver hanımlar yetiştirmiştir. Ancak ona göre bazı kötü gelişmeler de vardır. “*Süse israfı düşkünlük kadınlar arasında yayılmaktadır. Ayrıca serbest kadın, şimdiye kadar aileye yabancı olan kumar iptilasına da tutulmuştur. Briç ve poker Türk kibar evlerine de giriyor. İngiliz sefresi İstanbul’da muhtaç çocuklara yardım topluyor, bizimkilerin umurunda değil, onlar kumar oynuyor.*” Edebiyat ve eğitim yoluyla kadını eğitmeli, edebiyatta Türk kadınlığına örnek olacak tipler canlandırılmalıdır.⁴⁵ Ağaoğlu modern hayat hevesinin Türk aile ve kadını yozlaştıracığını düşünmekteydi: “*Türk kadını daima iffet ve ismetin timsali kalmış*” ancak zamanla “*en mühim vazifesi olan anne ve ev kadını olmak*” yerine dünyadaki içtimai ve ahlaki çöküşlerden etkilenecek “*birkaç büyük şehrimizde (...) süs, lüks ve eğlence kadını*” olmayı; ev işlerinden hoşlanmamayı ve anne olmaktan kaçmayı arzular hale gelmiştir. Yazar kadınlar için medeni hayatın, eğlence ve mesleklerin dışında kalsınlar ve gelişmesinler demediğini, ancak körü körüne garbe ben-zemesinler, garbin muzır ve yaldızlı taraflarını almanın fenalık olduğunu anlatmaktadır. “*Bize ilim, meslek, iş kadını da lazım. Kadınlarımızın eğlenceye de ihtiyaçları ve hakları vardır. Lakin bütün bunlarla beraber, hatta bütün bunların fevkinde her Türk kadını, tam manasıyla anne ve tam manasıyla ev kadını olmalıdır. Yalnız süs, yalnız lüks ve yalnız eğlence! Hayır, hayatı ve garplılığı bundan ibaret sanan kadınlar, temiz ve rahat bir aile yuvası kuramazlar, vatanın beklediği dinç ve seciyeli çocukları yetiştiremezler. Evvela ev kadını ve anne olmak, en sonra da süs, lüks ve eğlence! Bize kalırsa işin doğrusu budur: Siz ne dersiniz?*”⁴⁶ Ailenin yıpratıcısı musibetlerden biri olarak içki ve kumar iptilas olduğunu biliyoruz. Muhafazakâr aydınların buna karşı oldukları bellidir. Ancak batıcı ve inkılâpçı aydınlar da bu konuda şikâyetçi durumdadırlar. Ağaoğlu “içkinin aile bahçesinde yeri olabilir mi? Aile ismini mukaddes tutmak, onu en cüz’i istihfafın gölgesine bile uğratmamak milli vazifelerin en büyüğüdür” “*Aile edep, terbiye ve ahlak ocağıdır*” gibi ifadeleriyle hatırlanıyor.⁴⁷

Cumhuriyet dönemi Türk aile yapısı da toplumla beraber değişime uğramaktadır. Köyler ve kasabalar boşalırken şehirler ve gecekondular dolmakta, gerek eski köy ve kasaba konakları, gerekse büyük şehirlerdeki konak ve yalılar varlığını sürdürürken artan nüfus ya gecekondulara veya apartman dairelerine dolmaktadır. Başka dillerde bulunmayan gecekondular kavramı Türkiye’de yaşanan şehirleş(eme)meyi ve ailelerin sığındıkları mekânların kalitesizliğini göstermektedir. Gerek bu mesken problemi gerek geleneğin terk edilerek tanımı yapılamayan bir modernliğe insanların adeta mahkûm edilmesi aileyi olumsuz etkilemiş ve Türkiye’de refahın, modernliğin ve şehirleşmenin artmasıyla boşanma ve zinalar da artmıştır. 1935’te 2 257 boşanma yaşanırken 1955 yılında rakam 10 455’e baliğ olmuştur. 20 Yılda evli nüfus %58 artarken, evlenmeler %207, boşanmalar ise %343 artmıştır ki bu boşanma oranlarının en ziyade İzmir, İstanbul, Ankara ve Bursa gibi büyük ve modernleşmiş şehirlerde görülmeleri manidardır. Boşanma sebepleri arasında geçimsizlik ve zina ilk sıraları paylaşmaktadırlar.⁴⁸

Başlık Parası ve benzer gelenekler

42 Bu okullar için kullanılan bu adlandırma çok manidardır. Bkz. Necdet Sevinç, *Ajan Okulları*, İst, 1970.

43 M. A. Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, s.166-168.

44 Fahri Sakal, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1999. S.136 ve d. Özellikle yazarın İslamîlikta ve İslam Âleminde *Kadın*, Nebioğlu Yay, İst. 1959 adlı eserine bakılabilir.

45 Ağaoğlu Ahmed, “Serbest kadın” *Akın*, 25 Haziran 1933.

46 Ağaoğlu Ahmed, “Türk Kadını” *Akın*, 11 Ağustos 1933.

47 Ağaoğlu, “Aile adını taşıyan Müesseseler” *Akın*, 10 Ağustos 1933.

48 Mehmet Eröz, *Türk Ailesi*, İst. 1977, s. 42.

Türk cemiyetinin diğer bir alışkanlığı da evlilikteki başlık parası uygulamasıdır. Bunun yanı sıra diğer adetlerin de aşırı masrafa ve hatta israfa yol açmakta olduğu bilinmektedir. Bu konuda 8 Mart 1948 tarihinde CHP Kayseri İl İdare Kurulu Başkanı Necmeddin Feyzioğlu'nun partisine (hükümete) sunduğu bir teklif vardır ki burada özetleyerek sunuyoruz:

Feyzioğlu başkanlığında hazırlanan ve Kayseri dolaylarında düğün adetlerini israfa yol açtığı için eleştiren ve bunları önlemek için hazırlanan talimatname aşağıdadır.⁴⁹

“Düğünler Kayseri’de çok israfa yol açmaktadır. Nişan, evlilik ve doğum esnalarında yapılan masraflar aileler için taşınması müşkil bir yük halini almıştır. Askerlerin göğüslerine taktıkları çapraz fişeklik gibi nişanlanan kızlara çaprazvari takılan beşi bir arada altınların adedi yüz yirmiye çıkmıştır. 50-60 altından yaptırılan ve burma tabir edilen bilezik ile her koluna ayrıca takılan 8-10’ar tane ince altın bilezikler, elmas küpeler ve yüzükler yapılması zaruri hale gelmiştir.

İki taraftan kıza yapılan elbiselerin adedi otuzu bulmakta ve birkaç sene sonra kumaşların cinsi ve biçimleri itibariyle demode olarak kalmaktadır. Düzinelerle iç çamaşırları, akrabalara verilen hediyeler, törenlerdeki yemeklerdeki israf haddi aşmıştır. Kıza babası tarafından verilen ve bir evin bütün ihtiyacını temin edecek raddede olan mobilya ve diğer levazım miktar ve fiyat itibariyle temini mümkün olmayacak durumdadır. Bu cihazlar teşhir edilmekte olduğundan düğüne başlayan aileler bir taraftan kendi çocuklarını emsalinden geri bırakarak mahzun etmemek ve diğer cihetten fazla cihaz vermek bir şeref ve izzet-i nefis meselesi telakki edildiğinden itibarını korumak için aileler arasında adeta bir yarış yapılmakta ve bu tavır gün geçtikçe daha da artmaktadır.

Bu vaziyetin tevlit ettiği mahzurlar

1-Evlilerin evlilik hayatında geçim ve refahlarını temin edecek sermayenin mühim bir kısmı bu yolla harcanmaktadır.

2-Altın olarak meydana getirilen ziynetler ileri için bir ihtiyat akçesi teşkil etmiş olsa dahi uzun müddet nemalandırılmaktan mahrum kalmaktadır.

3-Orta servetli adamlar göreneğe tabi olarak sermayesinin mühim bir kısmını düğün dolayısıyla sarf etmek mecburiyetinde kaldıkları cihetle ticari işleri aksamaktadır.

4-Serveti müsait olmayanlar bu âdeti yerine getirmek için borçlanmak durumunda olduklarından, borcu ödeyemedikleri takdirde, evlenen kıza verdikleri ziynetleri geri almak mecburiyetinde kalmakta ve bu da aile saadetinin bozulmasına ve hatta bazen boşanmaya ve yuvanın bozulmasına vesile olmaktadır.

5-Göreneğin ve âdetin yerine getirilmesini temin edemeyen çiftlerin bunun temini için senelerce bekledikleri ve evleri bir duvarla ayrılmış bir amca kızı ile amca oğlunun düğün noksanlarının ikmali için yedi sene intizar ettikleri birer hakikattir.

Dünya milletlerinin iktisadi bünyelerini kuvvetlendirmek için azami tasarrufa yöneldikleri bu zamanda bu israfların şahısları aşarak milli bünyemize de tesir edeceği şüphesizdir. Eskiden parası çok olan bir daha evlenerek parayı harcayacak bir yer bulurdu. Şimdi medeni kanunumuz zevcenin taaddüdünü men ettiğinden bu içtimai hastalığımız bir daha nüksetmeyecek bir tedaviye mazhar oldu.

Gerçi israfın men’i için 25.11.936 tarih ve 55 sayılı bir kanun vardır. Buna göre vilayet umumi meclislerince de talimatnameler yapılmıştır. Ancak bunlar hiç bir işe yaramamıştır. İsraf sürmektedir.

Kanun düğünlerde cihazın teşhirini ve açıktan naklini men etmişti. Teşhir edilmeyen ve açıktan naklolunmayan cihaz memnu değildir. Erkek tarafından iki kattan fazla elbise ihdası men edilmiş, fakat yüz beşbirlik hakkında bir sarahat yoktur. Kısaca bu kanun derde deva olmamıştır.

*Genel başkan Vekili Hilmi Uran Dâhiliye Vekili iken vilayetlere yazdığı 6.2.945 tarihli yazıda **Men’i İsrifat Kanunu**’nun uygulama sahası bulunup bulunmadığını sormuş, bu konuda neler yapılabilirliğinin bildirilmesini istemiştir. Mevcut kanun işe yaramadığına göre, yeni bir kanun yapılmalı ve bu kanuna riayet etmeyenler savcılıkça resen takip edilmelidir. “Yarım tethir ile israf önlenmez.”*

*Her yörede farklı adetler bulunduğundan, mahalli meclislerce bunları men edecek talimatnameler yapılması ve bunlar **Men’i İsrifat Kanunu** ve diğer kanunlara aykırı düşmeyecek şekilde düzenlenmelidir. Bakanlar kurulu ve Danıştay’ca da bunlar onaylandıktan sonra uygulamaya konursa kimseler bunlara karşı çıkamaz.*

Nişandan itibaren başlayan ve düğünün bir yıl sonrasına kadar insanların nizami düğün masrafı dışında harcamalar yapmaları yasaklanmalıdır. Bundan sonra nasıl olsa insanlar evlatları için istedik-

49 BCA, **CHP K.** 490.01/478.1947.1.

leri harcamayı yaparlar. İstemedikleri masraflardan kurtuldukları için de memnun olurlar.

Kayseri Genel Meclisi’nce yapılan ve mahkemece uygulanmayan talimatnamenin bir nüshası bağli olarak sunulmuştur.” Kayseri Halkevi’nde parti il, ilçe ve bucak idare kurulları ile ocak başkanlarının ve mahalle muhtarlarının huzurunda yapılan bir toplantıda düğünlerdeki israfın men’i hakkındaki konuşmaların ve düşüncelerin partiye sunulmasına karar verildiğini beyan eden yazı Necmeddin Feyzioğlu imzasıyla gönderilmiştir. Kayseri dolaylarındaki düğün, öncesi ve sonrası adetlerini ayrıntılı olarak sunan bu yazı folklor araştırmaları için de önemli veriler sunmaktadır:

Düğünlerde israfatın meni hakkındaki kanunun tatbik suretine ait talimatname

“Düğün:

M.1-Düğün, nişandan sonra muayyen günlerde kadın ve erkeğin evlenmeleri için yapılan merasimdir.

Cihaz ve cihazın şümüli:

M.2- Cihaz kadının ve erkeğin giyinmelerine, kullanmalarına mahsus şahıslarına ve evlerine ait eşyalardır. Bu itibarla başkalarına hediye edilmek üzere hazırlanan eşya cihazdan sayılmaz.

Cihazın Teşhiri:

M.3-Cihazın duvara asılması, yere serilmesi, ipe gerilmesi, erkek ve kız evlerinde herhangi bir suretle gösterişli bir şekilde nakli teşhir sayılır.

Ağırlık:

M.4-Ağırlık umumiyetle altın ve altından mamul ziynet eşyası ile elmas, inci ve diğer kıymetli maddenlerden mamul eşya ve mücevherler ve kumaşlar ve bunlara benzer menkul ve gayrimenkul şeylerdir.

Çevre Merasimi:

M.5-Çevre merasimi evlenmeyi müteakip kadın tarafından erkeğin akrabalarına çevre ve çamaşır veya diğer hediyeler gönderilmesidir.

Köçek Oynatılması:

M.6-Menfaat mukabilinde oyun oynamayı sanat ve itiyat edinmiş olan kimselerin oyunu köçek oyunu sayılır.

Nişan Merasimi:

M.7-Nişan münasebetiyle merasim yapılması ve bu sebeple erkek tarafından kadına ve kadın tarafından erkeğe altın, kumaş, tuvalet takımı, diğer hediyeler gönderilmesi ve yine erkeğin ve kadının akrabaları arasında hediyeler teati edilmesi, şerbetlik hediyeleri, sürahi ve çamaşır gönderilmesi israftır. Ancak milli ve mahalli anane olmamakla beraber namzetlik alameti olarak kadın ve erkeğin birbirlerine kıymeti ellışer lirayı geçmemek üzere yüzük vermeleri caizdir.

Nişanın Tespiti:

M.8-A) Namzetliliğin tespiti için iki taraftan en fazla on beşer erkek ve kadının iştirakiyle kahve içme toplantısı yapılabilir. Bu münasebetle erkek tarafından şeker yollanması ve şerbetlik adı altında elbise vesaire gönderilmesi ve kız tarafından da çamaşır, sürahi ve emsali şeyler gönderilmesi israftır.

B)Nişanla düğün arasında geçen günlerde ve bilhassa bu günlere rastlayan bayramlarda ve başkaları için yapılan düğünlerde tarafların akraba ve ahabları tarafından herhangi bir vesile ihdasıyla kadına kurbanlık, elbiselik veya sair hediyeler gönderilmesi ve mukabeleten kadın tarafından erkek tarafına ve akrabalarına çamaşır ve yolluk namıyla hediyeler yollanması, ziyafetler verilmesi, damadın hediye ve çerez götürmesi ve damada hediye verilmesi israftır.

Erkeğin düğünde verebileceği şeyler:

M.9-Erkek tarafından düğünde hediye (düzen) olarak bir yüzük, teki 50 ve çifti 100 gramı geçmemek üzere bir çift altın bilezik ve şapkadan ve eşarptan ayakkabıya kadar giyilecek eşya ve çamaşır dahil olmak üzere iki kat elbise, bir çanta, bir kumaş manto verilebilir. Fazlası israftır.

Kadının gönderebileceği şeyler:

M.10-Kadın tarafından düğünde ancak kıymeti yüz elli lirayı geçmemek üzere bir küpe bir yatak takımı, bir yan halısı, bir taban halısı veya bir kilim, bir halı seccade, altı yastık, perde, bir masa örtüsü ve 12 peçete, altı takım elbise, iki hama takımı, yarım düzine fanila gömlek, yarım düzine çorap, yarım düzine mendil, (erkek için ayrıca iki pijama, yarım düzine gömlek fanila yarım düzine çorap, yarım düzine mendil, iki gömlek, iki boyun bağı ve bir sandık) bir bakır sini, bir kuşane, üç adet kapaklı sahan,

bir tas, bir ibrik, bir el leğeni, bir kahve takımı verilebilir. Fazlası israf sayılır.

İsraf sayılan hediyeler:

M.11-Kadın ve erkeğin kanunda ve talimatnamede yazılı birbirlerine verebilecekleri şeyler hariç olmak üzere tarafların akrabaları arasında düğünle alakalı her türlü hediye verilmesi ve alınması yasaktır. Kasın ve erkek tarafından birbirine veya akrabalarına başlık, yolluk ve çamaşır göndermek, altın takmak gibi her ne nam altında olursa olsun bir şey verilemez.

Nişandan ve düğünden evvel veya sonra muayyen bir zamanla mahdud ve mukayyet olmayarak verilen alınan düğünle alakalı altın ve altın mamulleri ve benzerleri inci ve elmas gibi ziynet eşyası ve kumaşlar düğünlerde verilmiş ağırlık sayılarak müsadereye tabi olur.

Memnu ziyafetler:

M.12-Nişan esnasında ve nişandan sonra verilen ziyafetler düğünlerde verilmiş sayılır.

M.13-A)Düğünde bir günden ziyade ziyafet verilmesi ve çalgı çaldırılması yasaktır. Ziyafet 40 kişilikten fazla olmaz. Bunun, halin icabına göre bir veya ziyade sofrada verilmesi caizdir. Ziyafette meyveden başka 6 kaptan fazla yemek verilemez. Düğün ziyafetlerinde işret memnudur.

B) Mahalli adet vechile damadın düğünden sonra yapacağı ziyarette hediye ve çerez götürmesi ve mukabeleten ve mukabeleten damada çamaşır ve hediye verilmesi israftır.

C) Kız arkası ve gelin gezdirme adıyla şehirde sayfiye ve bağlarda toplantılar yapılması, ziyafet verilmesi, hediyeler gönderilmesi, götürülmesi ve götürülmesi israftır.

Ç) 1336 Tarihli Men'ı İsrâfat Kanunu ile bu kanunun tatbiki suretini gösteren ve Meclis-i Umumi'ce kabul edilen bu talimatname ile bundan evvelki talimatnamelerde tesbit ve tayin edilenlerden maada yapılmış veya alınmış olan altın, beşi bir yerde, burma, inci ve elmas gibi ziynet eşyasının kullanılması ve takılması israfın fiilen devamı (mahiyetinde) bulunduğundan yasaktır.

D) Kahvede, nişanda ve düğünde her hangi vesile ile olursa olsun bahşış verilmesi ve gösterilmesi yasaktır.

Hamam ve Kına Merasimi:

M.14-Hamam merasimi yapılması ve kına gecesinde çerez yedirilmesi yasaktır.

Gelin Alma Merasimi:

M.15-Gelinin erkeğin evine götürülmesi merasiminde gerek şehirde ve gerek şehir haricinde her ne suretle olursa olsun araba ve tenezzüh otomobili olarak beşten fazla nakil vasıtası kullanılamaz. Gelin alma şehir haricinde ve kamyonla olduğunda üç kamyonun fazla nakil vasıtası bu işe tahsis edilemez. Merasime atlıların (seymenlerin) iştiraki halinde bunların miktarları tahdide tabi değildir.

Sünnet Düğünleri:

M.16- Sünnet düğünü memnu olduğu gibi sünnette çalgı çalmağı sanat ve itiyat edinmiş olan kim-selere çalgı çaldırmak, köçek oynatmak ve ziyafet hediyeleri vermek ve altın takmak yasaktır. Hayır cemiyetleri veya resmi teşekküller tarafından yaptırılan sünnetler bu kayıtlardan müstesnadır.

Beşik:

M.17-Doğumda beşik gönderilmesi, çamaşır hediye edilmesi, altın takılması ve ziyafetler verilmesi yasaktır.

Müsadereye Tabi Eşya:

M.18-Kanunda ve talimatnamede teşhiri veya açıktan nakli men edilen eşya ile adet ve miktarı takdir edilenden fazla verilen eşya ve takılması ve kullanılması men edilen altın, beşi bir yerde, yarım beşi bir yerde ve benzeri altınlarla burma ve benzeri altından mamul ziynet eşyaları, inci ve elmas gibi mücevherat her ne suretle ve her ne zaman verilirse verilsin müsadereye tabidir.

Talimatnamenin Tatbik Sureti:

M.19- Kanuna ve bu talimatnameye aykırı harekette bulunanlar haklarında kanunun ceza ve müsadere hükümleri tatbik okunmak üzere emniyet, jandarma veya belediye makam ve memurları tarafından tanzim edilecek zabıt varakaları suç mevzuu olan eşya ile beraber cumhuriyet savcılığına verilir.

M.20-İşbu talimat ile men edilen ve israf telakki olan işleri yapanlar hakkında men'i israfat kanununun ceza hükümleri tatbik ve müsadereye tabi olan eşya müsadere olunur."

Samsun'da Aile Hakkında

Samsun aile yapısı ve gelenekleri cihetiyle Türkiye ortalamasını temsil eden bir ildir. Hem Bal-

kanlardan mübadil ve muhacir aileleri hem de Kafkasya ve başta Doğu Karadeniz olmak üzere muhtelif illerden epeyce göç almıştır. İlin yerlileri bu yeni gelenlerle elbette uyum sorunu da yaşamış, ama bu bir kavga veya travmaya dönüşmemiştir. Yerli halk yabancı ile kaynaşmak istemedikleri için onlarla kız alış verişinden uzun süre kaçınmışlardır. Kurupelit yöresinde yaptığımız sözlü tarih çalışmalarında aldığımız şu bilgiler bu konuda yeterli açıklamayı sunmaktadır: “Yabancıyı aralarına sokmamak için kızları yakınlarla verirlerdi. Büyükler araya girer “...buraya yabancı girmesin, sen kızını falancıya ver” derlerdi.⁵⁰ Bir başka vatandaş da aynı bilgiyi doğrulamıştır: “Bu köy yabancıyı istemedi. Yabancı gelin almak isteyen bile döverlerdi. Lazlardan filan... Bu köy tutkundu, aramıza yabancı sokmadık. Köye yabancı giremezdi.”⁵¹

Kayseride olduğu gibi Samsun’da da pahalı takılar ve ziynet eşyası geleneği vardı: “Gelinlerin altın fes âdeti vardı. Şimdi kalmadı.⁵² Yedi tane gazi takılırdı gelinlere.⁵³

Kalabalık ve büyük aile tipi de Samsun’da yaygındı. Hali vakti yerinde olanlar köylerde birkaç oğlunu evlendirdince onlarla hep beraber bir konakta yaşarlardı. Bazen evi küçük olanlar da evli birkaç oğlunu ayırmazlardı. Böyle aileler için sözlü kaynağımız şu ifadeyi kullanmıştır: “4-5 gelin bir arada yaşardı. Gelinler kaynana ve kaynatanın işlerine karışamazdı. Görücü usulü evlenirdik biz. Babalarımız “sana şu kızı alacağım” deyince yüzümüz utançtan ateş gibi kızarırdı. Şimdi gençler kendisi konuşup karar veriyor.”⁵⁴

Düğünler: Düğünler kaynağımıza göre Samsun’da şöyle yapılıyordu:⁵⁵ “Kadınlar def çalardı düğünlerde. Düğün hazırlığı Çarşamba öğleden sonra başlardı. Davul gelir, çalmaya başlar, imeciyle keşkek dövmeye başlanırdı. Dibek taşını bir kişi getirir, buğdayı sıra ile gayet ahenkli olarak döverlerdi. Hereni⁵⁶ kazanında et ve keşkek yapılırdı. Perşembe günü düğünler yapılırdı. Düğünlerde başlık verilirdi, ben yengenize 1950’de bin lira verdim.” Bir diğer bilgi veren kaynağımız düğüne davetin küçük küçük dilinmiş sabun parçaları dağıtılarak yapıldığını söylemiştir.⁵⁷ O zaman davul ve def olur mevlitli düğün yapılmazdı. Gelinlerin bellerine altın kemer, koluna bilezik ve başlarına fes konurdu.⁵⁸

Doğum ve bebeklerle ilgili adetler: Samsun’da da bebekler için ölü⁵⁹ toprağı kullanıldığını görüyoruz “Bebeği toprağa belerdik. Bu toprağı önce kalburdan elerdik. Bebekleri belediğimiz bu toprağa öllük toprağı denirdi. Toprak ısıtılır. Üzerine bez serilir, bebek beze yatırılırdı. Sabah olunca toprak aynı ısıyı muhafaza etmiş olurdu.”⁶⁰

Bir canlı tanığımızın anlattığı⁶¹ şu hikâye çok manidardır: “Ben seferberlikte doğmuşum. O zamanlar eli silah tutanları hep askere alırlarmış. Köyün dul ve asker karısı kadınları Samsun’a kağı ile odun götürürlermiş. Odun satıp tuz, gaz ve bez alıyorlarmış. Bana hamile anam da bir seferinde böyle bir sefere katılmış. Gece yarısı Oyumca’dan yola çıkıp sabah ezanı ile Kürtün Irmağı’na varmışlar. Şafak vakti anam orada hastalanmış, doğum sancıları başlamış. Tanıdıkları bir kadının evine sabah ezanı vakti varmışlar; kadına “bizi bir süre merdiven altına alır mısın, hamile hastamız var, dinlenelim” demişler. Ev sahibesi kadının gözleri sevgi ve şefkatle gülümseyerek “ah bacım niye merdiven altına alayım” demiş, “Hicaz ayağıma geldi, mübarek sabah ezanı vakti.” Anamları içeri almış.

50 Kurupelit Köyü’nden Hüseyin Çakır ile yapılan mülakat.

51 Karaoyumca’dan Mehmet Aslan.

52 Hüseyin Çakır.

53 Mehmet Aslan.

54 Mehmet Aslan.

55 Şakir Tan

56 Yörede kullanılan benzerlerinden daha büyükçe kazan, pekmez ve turşuluk sebze kaynatmak için kullanılır.

57 Fatma Tan

58 Mihri Çakır.

59 Ölümek/ hölümek bazı Karadeniz, Doğu ve İç Anadolu yörelerinde ıslanmak anlamında bir Türkçe fiildir. Sıfat şekli “höl” ise ıslak anlamında kullanılır. Höllük, “eledim eledim, höllük eledim/ Aynalı beşikte canan bebek beledim” diye başlayan Erzurum türküsünde de görüldüğü gibi toprağın elenerek içindeki sert çakıllardan ayıklanmasıyla elde edilen ve ısıtılınca üzerine konan beze bebeklerin belendiği bir topraktır. Bebeğin vücudunun terini aldığı için höllük denmiştir. Bebek sağlığı açısından oldukça iyi bir tarihi bebek yetiştirme uygulaması. Höllük bebeğin vücudunu sıcak ve tersiz tutar, dolayısıyla hastalanmaya karşı koruyucu bir önlemdir.

60 Şakir Tan.

61 Fatma Tan, 7. 2. 2008 tarihli mülakat.

Soba'yı yakmış, yakında evi bulunan bir ebeyi çağırması ve ben orada doğmuşum. Babam askermiş, 12 yıl askerlik yapmış.” Bu bilgi Türk insanının alamet-i farikasıdır. Meşhur Türk misafirperverliğinin aile içinde ve dışarıda hiç değişmeden nasıl kutsal bir dava halinde sürdürüldüğünün göstergesi ile karşı karşıyayız. Ayrıca bu hikâyecik, ailenin temeli olan kadın ve bir doğum olayının nasıl da kutsandığının bir işaretidir. Halkımızın tabiriyle “mübarek sabah vakti” doğum sancılıyla kapsına gelen bir anne adayı kadını “Hicaz’ın ayağına” gelmesi olarak gören bir medeniyet zirvesi ve bir terbiye numunesidir.

Sonuç

Toplumlar için ailenin ne kadar önemli olduğu her geçen gün yapılan araştırmalarla ortaya konulmaktadır. Tarih boyunca ailenin bu önemini ve toplum üzerindeki olumlu etkisini sürdürmekte kadın ve anne sanıldığı aksine babadan daha etkili olmuştur. İlk ailelerin anaerkilliği ve sonraki asırlarda ataerkile dönüşse bile, annenin aileyi koruma ve sürdürmede babaya göre daha etkili olması sonucu Türkçeye “yuvayı dişi kuş kurar” sözü tarihi bir hakikati ifade etmek üzere yerleşmiştir. Netice olarak hakkı yenen, baskı ve zulme uğrayan taraf olduğu halde kızlar ve kadınlar birçok toplumda olduğu gibi Türk toplumunda da yuvanın kurucusu, ailenin ve aile saadetine temin edicisi olarak görülmüşlerdir. Ancak bu önemlerinden dolayı bir ekonomik değer ifade ettiklerinden ötürü babalar “ucuz işgücü” olarak gördükleri kızlarını elden çıkarmak istememişler, karşı taraf da onları ele geçirmek için “ederlerini” ödemek yoluna gittiklerinden başlık, kalın, hediye ve sair ekonomik ödentilerle “değiştirilmek” durumunda kalmışlardır.

Bütün olumsuzluklara rağmen kadın yuvanın temel direği sayıldığından dilimizde bütün “temel direkler”i ifade etmek için “ana” kelimesi kullanılmaktadır: “Anayol, ana fikir, anavatan ve kadınların hakkını yeterince koruyamayan “anayasa”!

Kaynakça:

Sözlü Kaynaklar:

Samsun Atakum İlçesi Kurupelit Köyü’nden Hüseyin Çakır ile yapılan mülakat.

Aynı ilçe Karaoyumca Köyü’nden Mehmet Aslan.

Hüseyin Çakır.

Mehmet Aslan.

Mehmet Aslan.

Oyumca’dan Şakir Tan

Oyumca’dan Fatma Tan

Kurupelit’ten Mihri Çakır.

Arşiv belgeleri:

BCA, CHP K. 490.01/478.1947.1.

Basın:

Akın

Cumhuriyet

Hatıralar, Makale ve Kitaplar:

Ağaoğlu Ahmed “Aile adını taşıyan Müesseseler” **Akın**, 10 Ağustos 1933.

Ağaoğlu Ahmed, “Kongre Münasebetiyle” **Cumhuriyet**, 20 Nisan 1935; “Kongre Münasebetiyle 2”

Ağaoğlu Ahmed, “Serbest kadın” **Akın**, 25 Haziran 1933.

Ağaoğlu Ahmed, “Türk Kadını” **Akın**, 11 Ağustos 1933.

Ağaoğlu Ahmed, İslamîlikta ve İslam Âleminde Kadın, Nebioğlu Yay, İst. 1959.

- Ağaoğlu Ahmed, Üç medeniyet, Türk Yurdu Matbaası İstanbul 1927.
- Aydın, M. Akif, İslam Osmanlı Aile Hukuku, İstanbul 1990.
- Aydın, Mehmet A. “Aile”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.II. İstanbul 1989.
- Celal Nuri, **Kadınlarımız**, Matbaa-i İctihad, İstanbul 1331.
- Coşkun, Mehmet, **Samsun Şer’iye Sicili H.1285-1286(1868-1869)**, Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 1990.
- Durant, Will, **Medeniyetin Temelleri**, Boğaziçi Yayınları İstanbul, 1978.
- Erkal, Mustafa, Türkiye’de Aile, Boşanmalar ve Bazı Sapma Davranışlar, **Türk Yurdu**, C.10, S.40.
- Eröz, Mehmet, **Türk Ailesi**, İst. 1977.
- Fahri Sakal, **Ağaoğlu Ahmed Bey**, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1999.
- Gökalp, Ziya, Türk medeniyeti Tarihi, İstanbul 1976.
- Kafesoğlu, İbrahim, Türk Milli Kültürü, Boğaziçi Yay. İst., 1983.
- Kodaman, Bayram, “Tanzimattan Sonra Türk Kadını” **OMÜ Eğitim Fak. Dergisi**, 1990, s.5.
- Kur’an**, Nisa, Ayet 3.
- Mardin, Şerif, Türk Modernleşmesi, İletişim İstanbul 1992.
- McCarty, Justin, Ölüm ve Sürgün, TTK Yay, Ankara 2014.
- Okandan, R. Galip, **Devletin Menşei**, İstanbul 1954.
- Özdemir, Rıfat, “Tokat’ta Ailenin Sosyo Ekonomik yapısı (1771-1810)”, **Türk Tarih ve Kültüründe Tokat Sempozyumu**, Gelişim Matbaası Ankara 1987.
- Özdemir, Rıfat, Harput ve Çemişkezek’te Asker Ailelerinin Sosyo ekonomik Yapısı, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C.V, İzmir 1990.
- Öztelli, Cahit, “Tarih Boyunca Türk Kadın Tipleri” **Sivas Folkloru**, S. 39, Nisan 1976.
- Sevinç, Necdet, **Ajan Okulları**, İst, 1970.
- Tekin, Mehmet, “Ailedeki Sosyal değişme ve bu değişimin Türk Romanına Yansıması”, **Milli Kültür**, Kasım 1990.
- Türkdoğan, Orhan, Eski Türklerde Aile Tipolojisi, **Türk Yurdu**, C.10, S. 40.

Samsun İlinde Kadın ve Suç Dağılımına Bir Bakış (2015)

Yrd. Doç. Dr. Muhammet BAHADIR
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Prof. Dr. Halil İbrahim ZEYBEK
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Prof. Dr. Ali UZUN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Arş. Gör. Hasan DİNÇER
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Arş. Gör. İlder Kutlu HATİPOĞLU
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Giriş

Suç ve suçların dağılımı günümüzde birçok etkene göre farklılıklar göstermektedir. Suç kavramı geçmişte olduğu gibi günümüzde de farklı disiplinler tarafından ele alınmaktadır. Özellikle coğrafya açısından suçun mekânla ilişkisi, etkileşimi ve dağılışı konularında sıkı ilişkileri bulunmaktadır. Nitekim bu konuda literatüre çok sayıda katkı sağlanmıştır.

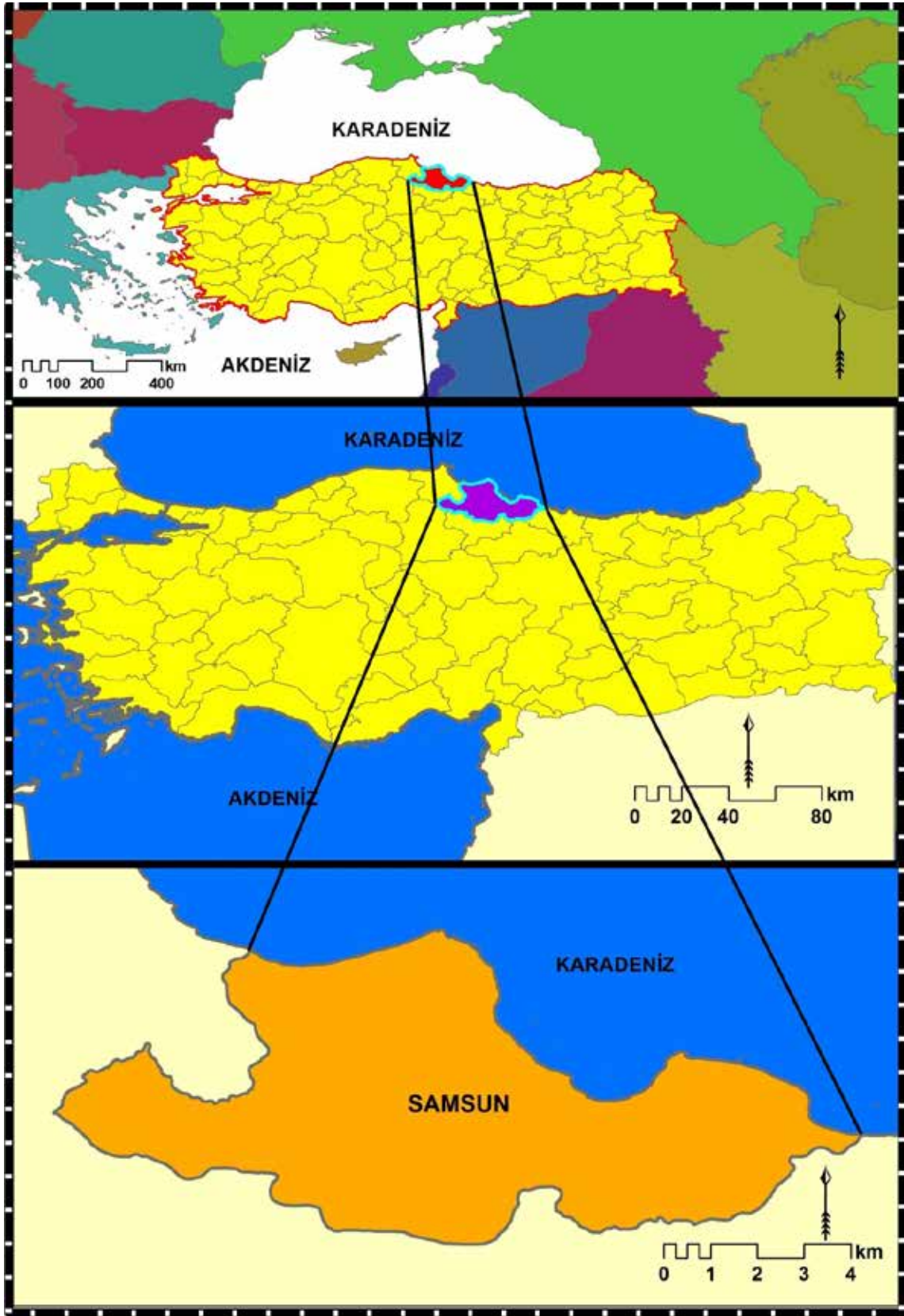
Suçların ve kadın suçluların mekânsal dağılımı konusunda bilgiler veren çalışmalar incelendiğinde farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Değişen sosyo-ekonomik şartlara ve zaman göre kadın suçluluğundaki değişimi konu alan çalışmalarında İçli ve Ögün (1988), ‘‘Suç ve suçluluk konusundaki çalışmalar suçun, yaş, medeni hal, eğitim durumu, meslek, yerleşim yeri, siyasal ve ekonomik dalgalanmalar, coğrafi koşullar gibi birçok faktöre bağlı olarak değişiklikler gösterdiğini kanıtlamıştır. Bu faktörlere ek olarak, günümüzde suç türleri, suçun işleniş biçimi ve suç sebepleri ile ilişkisi yönünden üzerinde sıklıkla durulan bir başka değişken de, cinsiyettir’’ demektedirler. Aynı çalışmalarında ‘‘erkek ve kadın suçluluğu arasındaki oranın sabit olmamakla birlikte erkek suçlulukların oranının kadın suçlulardan daha yüksek olduğu, bu durumunda değişik çalışmalarda kadının fizyolojik özelliklerine bağlandığını’’ belirtmişlerdir (İçli ve Ögün, 1988).

Birçok farklı çalışmada ise suç ve suçların türleri, coğrafi dağılışı üzerinde durulmuştur. Bu çalışmaların bazıları ise doğrudan coğrafya bilimi mensuplarına ait olup, suç dağılışlarının haritalanmasına önem verilmiştir. Bu çalışmalar incelendiğinde suç araştırmaları beşeri coğrafyanın önemli bir konusu olmuş ve ayrıca mekânsal yapılarında suç oranı ve dağılımında etkili olduğu görülmektedir (Özey, 2004; Karakaş, 2004; Karakaş 2005a; 2005b; Karakaş, 2009; Aliağaoğlu, 2007).

Bazı çalışmalar ise konuyu daha özele indirgemişlerdir. Özellikle mala karşı işlenen suçların dağılımı üzerine durulan birçok çalışma da yapılmıştır (Aliağaoğlu ve Alaeddinoğlu, 2005; Uzun ve Aliağaoğlu, 2009; Aksak ve Çalışkan, 2010).

Bu çalışmada Karadeniz Bölgesi’nin, Orta Karadeniz Bölümü’nde yer alan ve bölgenin en fazla nüfusa sahip ili olan Samsun’da kadına yönelik suçlar ve ilçelere göre kadın nüfusun dağılımı üzerinde durulmuştur (Şekil 1). Son yıllarda kadına yönelik işlenen suçların toplumumuzda infial uyandırması ve ciddi boyutlara ulaşması konunun hassasiyetini ortaya koymaktadır. Bu tür çalışmaların farklı disiplin-

lerle ortak yapılması da net sonuçlara ulaşılması açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmada il genelinde 2015 yılına ait mevcut durum tespiti yapılarak, suç dağılımlarının haritalanması amaçlanmıştır.

Şekil 1. Samsun ili lokasyon haritası

Malzeme ve Yöntem

Çalışmada kullanılan veriler, Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi'nden istenmiş ve Samsun Emniyet Müdürlüğü aracılığı ile tarafımıza verilmiştir. Veriler uzun yıllık talep edilmiş, fakat gizlilik nedeni ile sadece 2015 yılına ait veriler tarafımıza verilmiştir. Söz konusu veriler bu çalışmada bilimsel araştırma kapsamında kullanılmıştır. Verilerin paylaşımı söz konusu değildir. Bu nedenle eldeki mevcut veriler ile çalışma sadece 2015 yılına ait durum tespiti niteliği kazanmıştır.

Bu tür çalışmalarda özellikle verilerin coğrafi bilgi sistemleri programları aracılığı ile haritalanması yapılmaktadır. Bu nedenle çalışmada coğrafi bilgi sistemlerinin yoğunluk analizleri ve grafikleme tekniklerinden yararlanılmıştır. Ayrıca suç vakalarının yoğunluğunu tespit etmek amacı ile Harita Genel Komutanlığı tarafından yayımlanan ilçelerin yüz ölçümlerinden de km^2 'ye düşen suçlu sayısının hesaplanması yapılmıştır. Bu sayede il genelinde kadın suçlularının dağılımı ve kadına yönelik şiddet olaylarının mekânsal yoğunlukları ve dağılımları haritalanmıştır.

Çalışmada TÜİK tarafından yayınlanan 2015 yılı nüfus verileri kullanılarak il ve ilçe toplam nüfusları ile ilçelerde yaşayan kadın toplam nüfusları kullanılmıştır. Bu değerler ile suç ve kadın nüfusu arasındaki ilişki kurulmaya çalışılmıştır.

Analiz ve Bulgular

Suç çalışmalarında suçu işleyen insan olduğu için ilk olarak nüfus verilerinin analiz edilmesi büyük önem taşımaktadır. Öyle ki nüfusun fazla olduğu merkezlerde suç oranları ve suçlu sayıları artmaktadır. Kuşkusuz bu durum nüfusla suç arasında doğru bir orantı olarak karşımıza çıksa da her zaman bu şekilde olacak diye bir kural da yoktur. Eğitim durumu, ekonomik ve etnik yapı, sosyal yaşam biçimlerinin uygun olduğu yerlerde nüfus fazla bile olsa suç oranı düşük olabilir. Ancak çalışma sahasında nüfus ile suç dağılımları karşılaştırıldığında ve istatistiksel korelasyon analizleri yapıldığında aralarında pozitif yönlü doğrusal bir ilişki olduğu görülmektedir.

Samsun ilinde nüfusun 2015 TÜİK verilerine göre dağılımı incelendiğinde en kalabalık ilçelerin merkez ilçeler olduğu görülmektedir. Merkez ilçelerden İlkadım ve Atakum il toplam nüfusunun %40'ını oluşturmaktadır. Bu ilçeleri Bafra ve Çarşamba izlemektedir. Merkez ilçelerden İlkadım, Samsun şehrinin çekirdeğini oluşturmakta ve geçmişten günümüze en kalabalık merkez durumundadır (Tablo 1).

Tablo 1. Samsun ilinde ilçelere göre kadın suçlu, kadına yönelik şiddet ve nüfusları (2015).

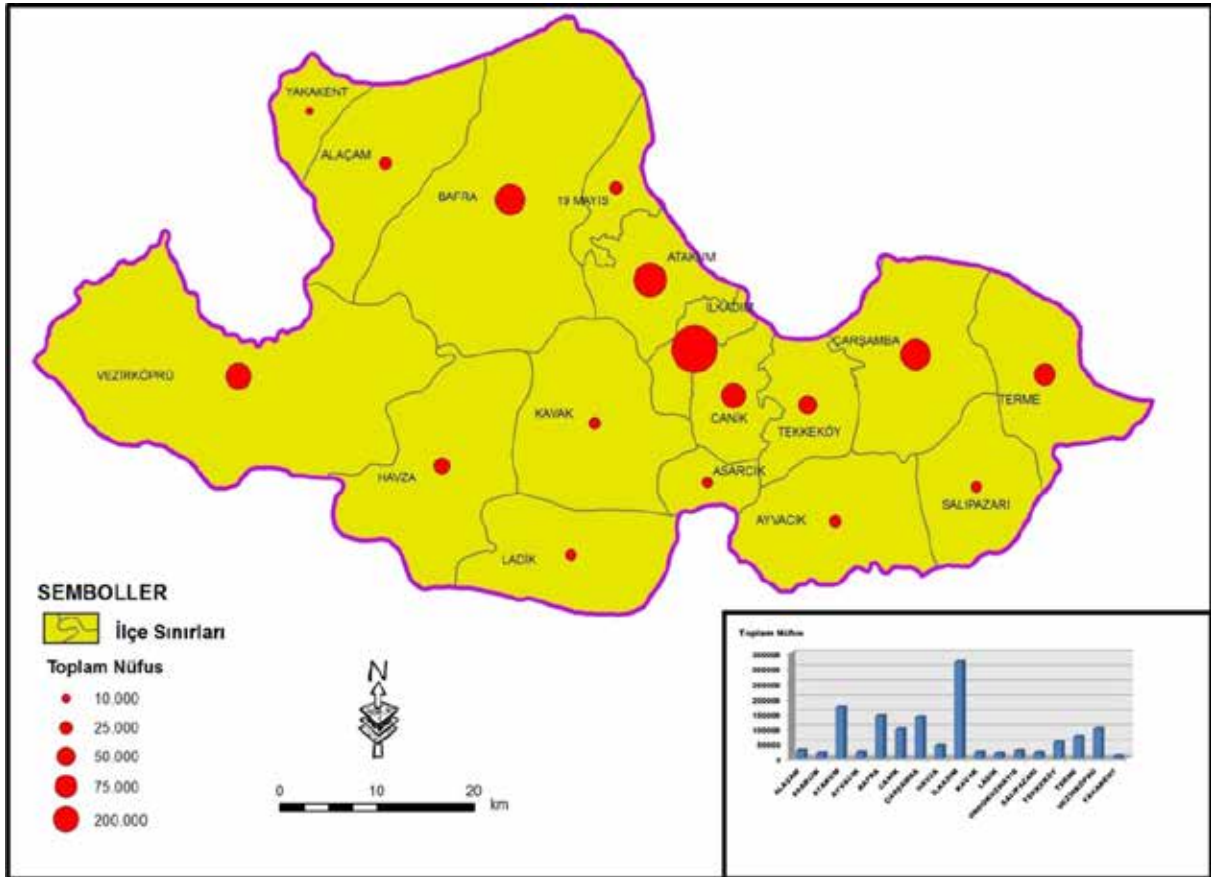
2015 YILINDA SUÇA KARIŞAN KADIN SAYISI		Km^2 Düşen Suç	2015 YILINDA KADINA KARŞI ŞİDDET- SUÇ SAYISI		Yüzölçümü Km^2	Toplam Nüfus
ALAÇAM	202	0,33	ALAÇAM	5	598	26301
ASARCIK	38	0,15	ASARCIK	0	253	17238
ATAKUM	2273	6,47	ATAKUM	28	351	169809
AYVACIK	104	0,27	AYVACIK	3	382	20619
BAFRA	1225	0,81	BAFRA	57	1503	141401
CANİK	1343	5,08	CANİK	35	264	96541
ÇARŞAMBA	968	1,25	ÇARŞAMBA	36	774	136775
HAVZA	368	0,42	HAVZA	11	865	41146
İLKADIM	4793	30,92	İLKADIM	112	155	321714
KAVAK	180	0,25	KAVAK	1	697	20130
LÂDİK	78	0,14	LÂDİK	4	541	16474
ONDOKUZMAYIS	185	0,79	ONDOKUZMAYIS	3	234	24627
SALIPAZARI	128	0,35	SALIPAZARI	0	356	18869
TEKKEKÖY	530	1,62	TEKKEKÖY	11	326	52843

TERME	492	0,89	TERME	23	548	71910
VEZİRKÖPRÜ	327	0,19	VEZİRKÖPRÜ	7	1674	97815
YAKAKENT	101	0,49	YAKAKENT	5	204	8672
GENEL TOPLAM	13335		GENEL TOPLAM	341	9725	1284884

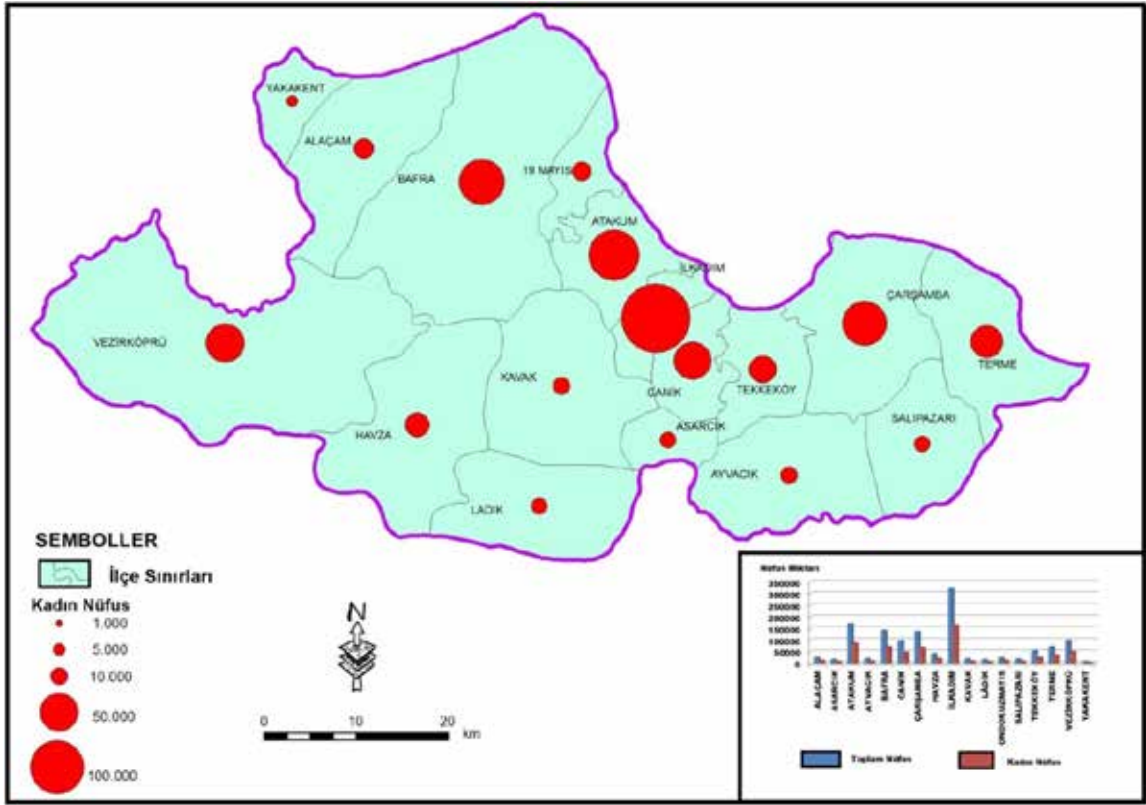
Kaynak: Tablodaki verilerden suç ile ilgili olanlar Samsun Emniyet Genel Müdürlüğü’den, nüfus verileri TÜİK’ten, yüzölçümü verileri Harita Genel Komutanlığı web sitesinden temin edilmiştir (URL – 1).

Çalışma sahasında nüfusun alansal dağılımı incelendiğinde kıyı kesimlerde yoğunlaştığı görülmektedir. Kıyıdaki ilçelerde toplam nüfus miktarının fazla olmasında arazinin düz, verimli tarım alanlarının varlığı, ulaşım kolaylığı önemli rol oynamıştır. Bununla birlikte iç kesimlerde nüfus miktarı azalmaktadır. Engebenin artması, ulaşımın zorlaşması, kısmen iklimin sertleşmesi, sanayii alanlarına uzak kalınması bu durumun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Özellikle Ayvacı, Asarcık, Salıpazarı, Lâdik ilçelerinde toplam nüfus 20 bin civarındadır (Şekil 2).

İlçelere göre kadın nüfusun dağılımı incelendiğinde hemen hemen tüm ilçelerde kadın erkek oranı yarı yarıya çıkmaktadır. Bu durumda nüfusun cinsiyet yapısı optimum düzeyde olmaktadır. Bu duruma göre toplam nüfusun fazla olduğu İlkadım, Atakum, Bafra, Çarşamba ilçelerinde kadın nüfus miktarı en fazladır. Nüfusun en az olduğu Yakakent’te ise kadın nüfusu en azdır (Şekil 3).

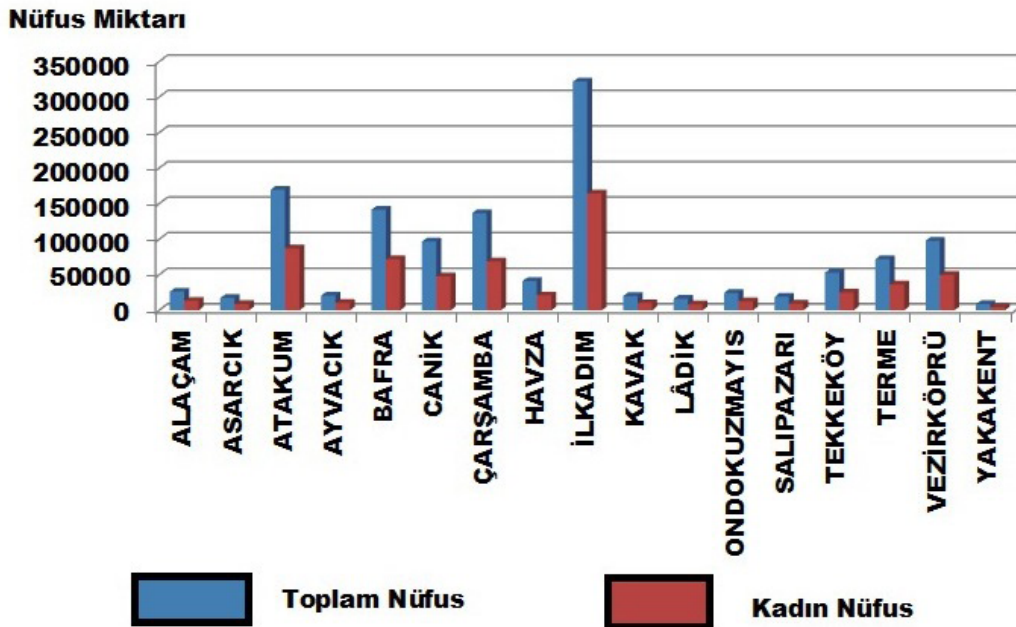

Şekil 2. Samsun ilinde ilçelere göre toplam nüfus miktarları.

Şekil 3. Samsun ilinde ilçelere göre kadın nüfusun dağılımı

Kadın nüfusun ilçe toplam nüfuslarına oranının dengeli dağılması suça karışan kadın ve şiddete uğrayan kadın sayılarının da benzer dağılım göstermesini doğurmuştur. Samsun ilinde kıyı ilçelerinde kadın nüfusu yoğunlaşmış, kadınlar genel olarak tarım sektöründe çalışan ev hanımları olarak yaşamalarını idame ettirmektedir. İlkadım ilçesinde yaşayan kadın nüfus diğer ilçelerin toplam nüfusundan fazladır (Şekil 4). Buna bağlı olarak gerek kadına yönelik şiddet, gerekse kadın suçlu sayısı daha yüksek çıkmaktadır.

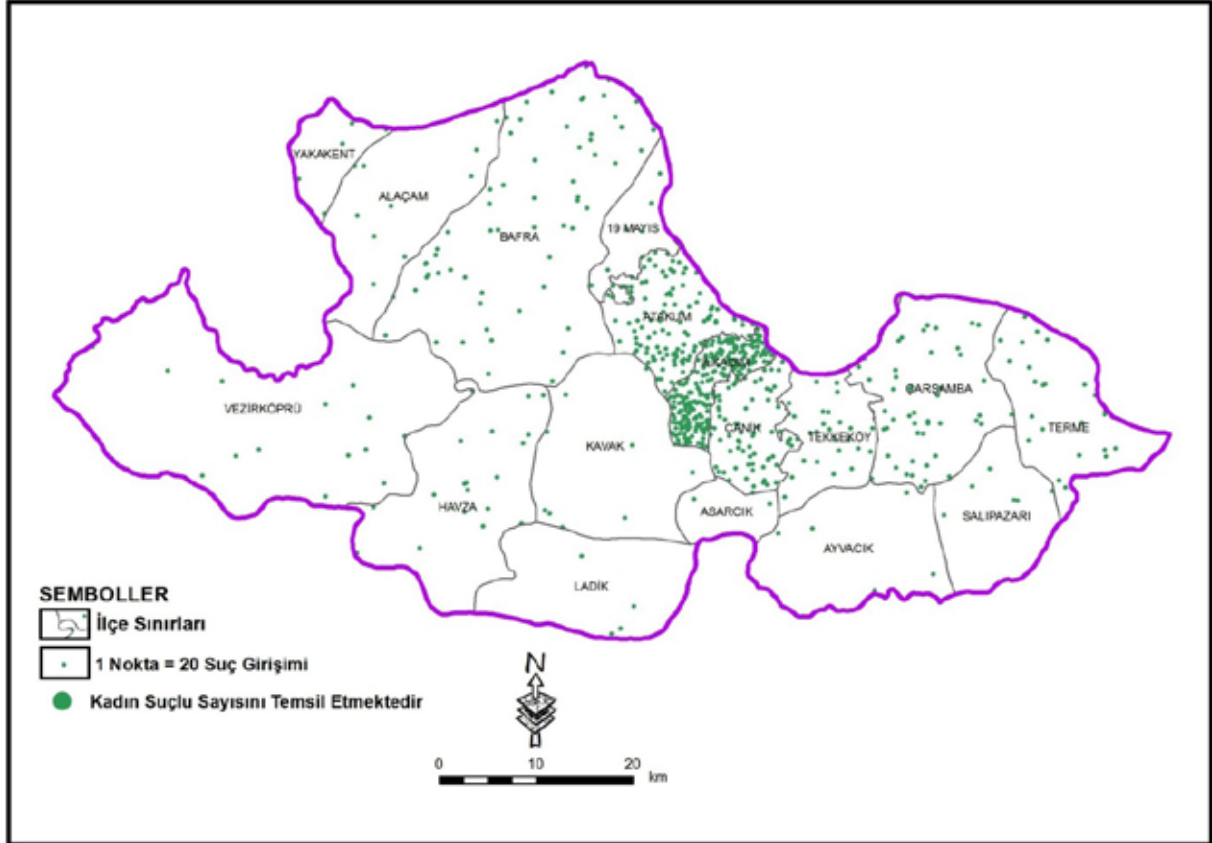

Şekil 4. Samsun ilinde toplam ve kadın nüfusun ilçelere göre dağılımı.

İl genelinde kadınların suç olaylarına karışımını ortaya koymak için mevcut olan 2015 yılı veri-

lerinden yararlanılmıştır. Verilerin sadece 2015 yılına ait olması çalışmanın bu yıla ait durum tespiti niteliği kazanmasına yol açmıştır. İl genelinde kadınların suç olaylarına katılma durumu incelendiğinde şu bulgulara ulaşılmaktadır.

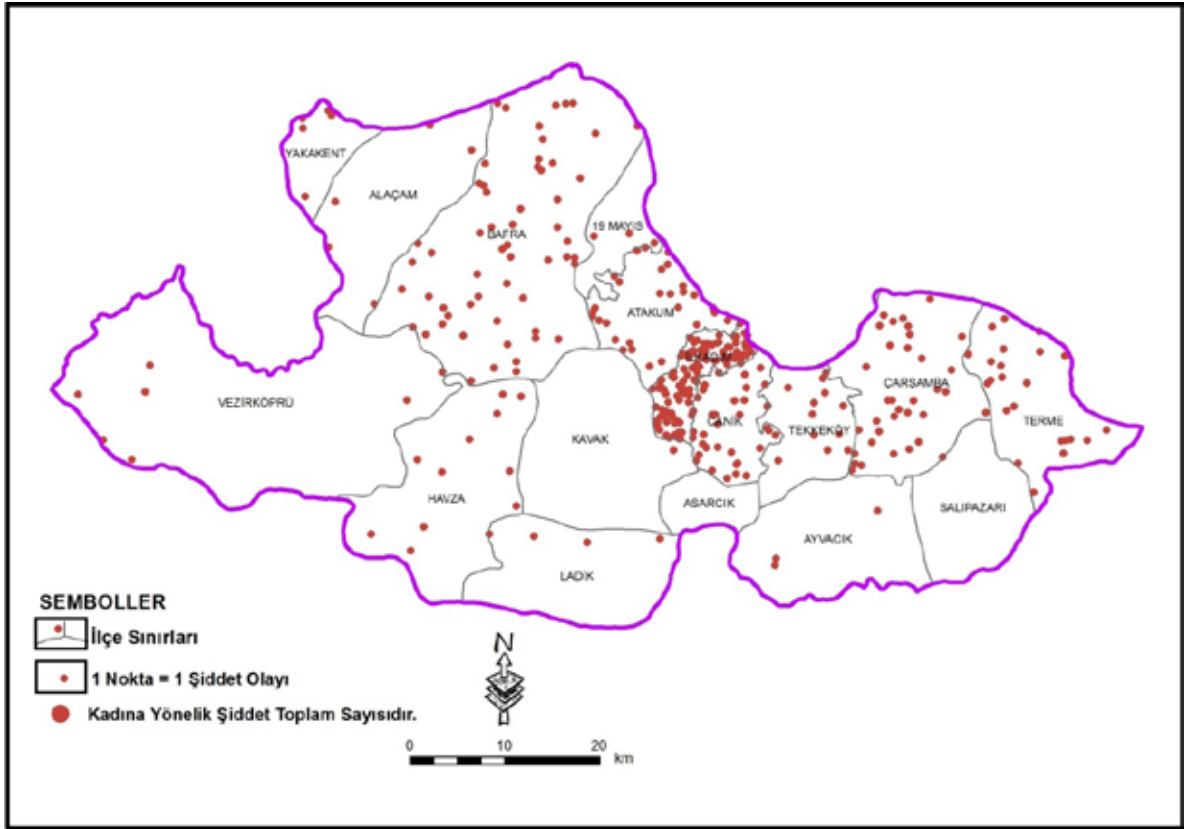
Samsun ilinde 2015 yılında suça katılan kadın suçlu sayıları incelendiğinde en yüksek değere İlkadım'da ulaşılmış (4793), bu ilçeyi sırası ile Atakum (2273), Canik (1343) ve Bafra (1225) izlemiştir. Aynı zamanda bu ilçelerde kadın nüfusun fazla olması bu durum ile doğru orantılıdır. Suç olayına katılan kadın nüfus incelendiğinde en düşük değere ise Asarcık'ta (38) ulaşılmıştır. Bu ilçeden başka Lâdik (78) ve Yakakent (101) suç olayı ile en az olan ilçeler olmuştur. Suçların km²'ye düşen kadın suçlu oranının da en düşük olduğu ilçeler Lâdik (0,14) Asarcık (0,15) ve Vezirköprü (0,19) olmuştur. En yüksek olduğu ilçe İlkadım (30,92) olmuştur (Şekil 5).

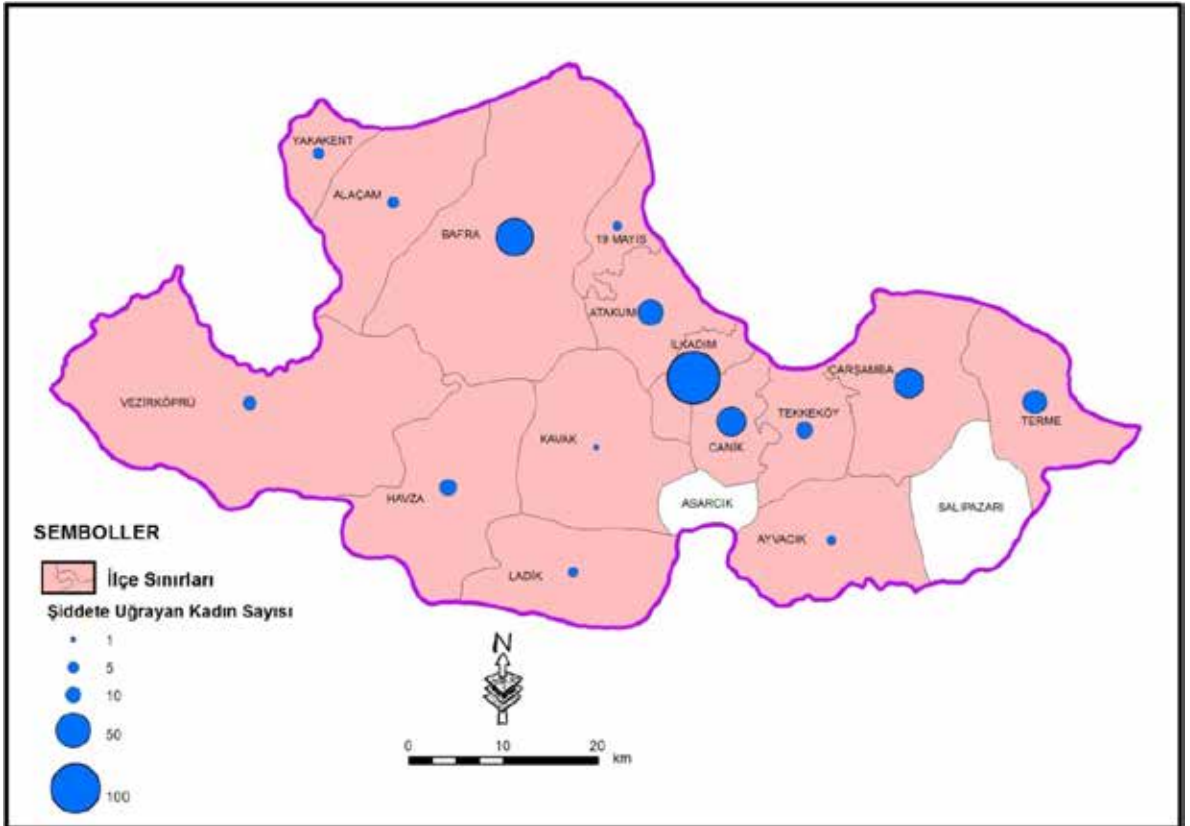
Şekil 5. Samsun ilinde kadınların ilçelere göre suça katılma eğilimleri.

Kadına yönelik şiddet olayları incelendiğinde en yüksek miktarın 112 vaka ile İlkadım ilçesinde olduğu görülmüştür. Bu ilçeyi Bafra (57) ve Çarşamba (36) ilçeleri takip etmiştir. Ancak bazı ilçelerde gerek toplam nüfusun az olması gerekse daha kapalı bir yapıya sahip olmaları nedeni ile şiddet kaydı olmamıştır. Özellikle Asarcık ve Salıpazarı ilçelerinde 2015 yılı içerisinde kadına yönelik şiddet olayı gerçekleşmemiştir (Şekil 6 ve 7).

Samsun ilinde kadın suçluların dağılımı ve kadına yönelik şiddet olaylarının ilçelere göre farklı değerler göstermesinde başta nüfus miktarlarının farklı olması, sosyal olgular, aile yapısı, eğitim durumu, ekonomik yapı, çevresel diğer faktörlerin etkileri kaçınılmazdır. Bu tür çalışmalarda farklı disiplinlerle ve çok değişkenli verilerle çalışmak her zaman daha sağlıklı sonuçlar verecektir.

Şekil 6. Samsun ilinde kadına yönelik şiddetin ilçelere göre yoğunluk dağılımı.

Şekil 7. Samsun ilinde kadına yönelik şiddetin ilçelere göre miktar olarak dağılımı.

Tartışma ve Sonuç

Aile ve aile kavramı üzerine çok farklı disiplinlerin farklı görüşmeleri bulunmaktadır. İslam dininin en temel kaynakları olan Kuran-ı Kerim ayetleri ve Hadisi Şerifler aile yaşamına yönelik çok net bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Bu bağlamda 13 Mayıs 2016 tarihinde yayımlanan Cuma Hutbesinde aile ve aile yaşantısına yönelik olarak konu ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır.

Hutbede okunan ayeti kerimenin mealı “*kendileri ile huzura eresiniz diye sizin için eşler yaratması ve aranızda sevgi ve merhamet var etmesi de Allah’ın varlığının ve kudretinin delillerindendir*” çevrilmiştir. Aynı hutbede okunan Hadisi Şerif ise “*En hayırlınız ailesine karşı en hayırlı olanınızdır*” şeklindedir (Url- 2).

Hutbede ayrıca “*Ailenin bir mahremiyeti ve bir saygınlığı vardır. Bu mahremiyet ve saygınlığı zedelemeye, tahrip etmeye hiç kimsenin hakkı yoktur. Ancak ne acıdır ki, günümüzde ailenin bu saygınlığını tehdit eden birçok olumsuzluk bulunmaktadır. Özellikle bazı yayınlarda ve sosyal medyada hiçbir değer ve sınır tanımaksızın aile mahremiyeti gözler önüne serilebilmektedir. Zaman zaman da gayr-ı meşru ilişkiler, nikâhsız birliktelikler adeta özendirilmektedir. Şüphesiz ki bu durum, toplumumuzun en önemli değerlerinden olan aile kurumunu yıpratmaktadır*” denilmiştir (Url-2).

Konuya sosyologların yaklaşımı ile bakmak gerekirse Eyce’nin Erkal (1984)’e atfen verdiği bilgilere göre, “*toplumun en küçük birimi olan aile endüstrileşen dünyada giderek önemini artırmaktadır. Aile sadece ferdin temel ihtiyaçlarına cevap veren bir sosyal kurum değil, aynı zamanda sosyal gelişme içinde karmaşıklaşan hayatın getirdiği sıkıntılarında sığınağı durumundadır*” bu yaklaşımla aile toplumları bir arada tutan en temel yapı taşı niteliği taşımaktadır. Bu çekirdek yapı bozulduğunda genel anlamda toplumların bağı zayıflamakta ve bağı çözülmektedir. Yine, Eyce’nin Erkal (1984)’e atfen belirttiği gibi sağlam yapılu bir aile güçlü bir milletin, güçlü bir millet ise güçlü bir devletin ortaya çıkmasını sağlar (Url -3).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere toplumların aile yapısı ve yaşantısı üzerine en fazla etki eden faktörlerden birisi dini inanışlarıdır. Bununla birlikte sosyal ve ekonomik yapı, eğitim durumu, stres yönetme becerisi, gelir düzeyi gibi birçok etken rol oynamaktadır.

Bu gibi nedenlerden dolayı toplumda aile bireyleri arasındaki iletişim bozukluğu artmakta, aile içi şiddet olayları çoğalmaktadır. Toplumdaki tahammülsüzlüğün artması da aile içi şiddet olaylarının çoğalmasına sebep olmaktadır. Özellikle kadınların suça yönelmesi daha iyi yaşam imkânlarına kısa sürede sahip olmak isteğinden kaynaklanmaktadır. Bu duruma yönelimde sosyal yaşam koşulları, ekonomik zorluklar, aile içi davranış bozuklukları farklı şekilde etkili olmaktadır.

Toplumdaki kültürel bozulma, inanç değerlerinde ve algılanmasındaki değişim, hayat tarzını etkilemekte ve kadının toplum içindeki statüsü ve kadına olan bakışın değişmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Bu nedenle kadınların bir toplumun yapı taşı olduğunu, inanç değerleri ile örtüşürerek, *aileyi dışı kuş yapar* felsefesinin egemen olduğu, *Cennet anaların ayaklarının altındadır* Hadisi Şerifine uygun bir aile yapısı ile bozulan aile içi anlayışın, sevginin ve saygının kazanılması gerekmektedir. Böylece toplumumuzda kadının hak ettiği değeri kazanacağını ümit ediyoruz...

Katkı Belirtme ve Teşekkür:

Bu çalışmada verilerin sağlanmasındaki yardımlarından dolayı Samsun İl Emniyet Müdürlüğü çalışanlarına yazarlar olarak teşekkür ederiz.

Kaynakça

Aksak, P ve Çalışkan V., (2010), **Çanakkale Kentinde Mala Karşı İşlenen Suçların Coğrafi Dağılışı Özelliklerinin İncelenmesi**, Marmara Coğrafya Dergisi Sayı: 22, Temmuz - 2010, S. 245 – 275.

Aliağaoğlu, A.; Alaeddinoğlu F., (2005), Erzurum Şehrinde Mala Karşı İşlenen Suçlar: Coğrafi Bir Yaklaşım, Polis Bilimleri Dergisi, Cilt 7, Sayı 1.

Aliağaoğlu, A., (2007), Balıkesir Şehrinde Suçlar: Coğrafi Bir Yaklaşım (2005), Detay Yayıncılık, Ankara.

Eyce, B, (?), Tarihten Günümüze Türk Aile Yapısı, **URL – 3:** dergipark.ulakbim.gov.tr/selcuksbmyd/article/download (SET:16.05.2016).

Karakaş, E., (2004), “Elazığ Şehrinde Hırsızlık Suç Dağılışı ve Özellikleri”, Fırat Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:14, sayı:1, 19–39.

Karakaş, E., (2005a), *Uygulamalı Coğrafyada Suç Haritaları I: Veri Kaynakları*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:15, sayı:1, s. 57-69, Elazığ.

Karakaş, E., (2005b), *Uygulamalı Coğrafyada Suç Haritaları II: Suç Harita Tipleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:15, Sayı:2, s. 31-50, Elazığ.

Karakaş, E., (2009), *Suç Coğrafyası Çalışmalarında Veri Kaynakları*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 19, Sayı: 2, Sayfa: 25-41, Elazığ.

Özey, R., (2004), *İnsan Davranışları*, Hukuk, Güvenlik, Suç ve Coğrafya, Emniyet Genel Müdürlüğü, Polis Dergisi, 159. Yıl Özel Sayı, Ocak-Şubat-Mart 2004, Ankara, Yıl:10, Sayı 39, 386–393.

Uzun, A.; Aliagaoglu, A., (2009), *Tokat Şehrinde Mala Karşı İşlenmiş Suçlar*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 430–444.

İçli, T., ve Öğün A., (1988), *Sosyal Değişme Süreci İçinde Kadın Suçluluğu*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 5/ Sayı 2 Ss. 17-32.

URL 1: http://www.hgk.msb.gov.tr/images/urun/il_ilce_alanlari.pdf (SET:16.05.2016)

URL 2: <http://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/SiteAssets/Lists/DuyurularListesi/NewForm/Huzur%20ve%20Muhabbet%20Oca%C4%9F%C4%B1%20Ailemiz.pdf>: 13 Mayıs 2016 Tarihli Diyanet İşleri Başkanlığı Ülke Genelinde Yayımlanan Cumaa Hutbesi (SET:16.05.2016)

TUİK 2015 Türkiye Nüfus Verileri

Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (Samsun İl Emniyet Müdürlüğü).

Samsun İlinde Kadın İntihar Vakalarının Coğrafi Analizi

Geographical Analysis Of Female Suicides İn Samsun Province

Prof. Dr. Halil İbrahim ZEYBEK
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Prof. Dr. Ali UZUN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Yrd. Doç. Dr. Muhammet BAHADIR
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Yrd. Doç. Dr. Faruk AYLAR
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Araş. Gör. İlter Kutlu HATİPOĞLU
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Araş. Gör. Hasan DİNÇER
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Giriş

İntihar, kısaca insanların çeşitli sebeplerin etkisi ile kendi hayatına son vermesi olayı olarak tanımlanabilir.

Hastalıklar, aile geçimsizliği, geçim zorluğu, ticari başarısızlık, hissi ilişki ve istediği ile evlenememe ile öğrenim başarısızlığı insanları intihara iten başlıca sebeplerdir.

Türkiye’de intihar oranlarının bölgesel değişimi incelendiğinde, Ege Bölgesi’nin 100.000’de 3.74 ile en yüksek intihar oranına sahip olduğu görülmektedir. İntihar oranının en düşük olduğu bölge ise 100.000’de 1.86 ile Karadeniz Bölgesi’dir (38,43). Türkiye’de intihar edenlerin 15 – 34 yaş grubunda yoğunlaştığı ve kadınların erkeklere nazaran daha genç yaşta intihar ettiği gözlenmektedir (Harmancı, 2015).

Bu çalışmada Samsun ilinde kadın intihar vakalarının coğrafi bir bakış açısı ile incelenmesi amaç edinilmiştir.

2000-2014 yılları arasındaki verilere göre Türkiye’de dalgalanmalar göstermekle birlikte, toplam intihar vakalarında artış gözlenmektedir. Nitekim 2000 yılında 1 802 olan vaka sayısı 2014 yılında 3 065’e çıkmıştır. Aynı dönem içerisinde toplam intihar sayısının en fazla olduğu yıl ise 3 287 vaka ile 2012 olmuştur (Tablo 1). 2000 yılında intihara dayalı ölümlerde toplam vaka sayısı içinde kadınların payı % 38,2 iken 2014 yılında bu oran % 25,7’ye düşmüştür. Her iki dönem arasında toplam vaka içerisinde kadın sayısı aslında 688’den 789’a yükselmiştir. Fakat erkeklerdeki artış miktarının fazlalığı, intihara dayalı ölümler içerisinde kadınların oranını düşürmüştür.

Türkiye’de yıllar itibariyle intihar vakalarında erkek ölüm sayılarının her yıl için kadınlardan fazla olduğu dikkati çekmektedir.

Tablo 1. Türkiye’de yıllar itibariyle erkek, kadın ve toplam intihar sayıları.

Yıl	Erkek	Kadın	Toplam
2000	1 114	688	1 802
2001	1 677	907	2 584
2002	1 392	909	2 301
2003	1 574	1 131	2 705
2004	1 681	1 026	2 707
2005	1 740	963	2 703
2006	1 782	1 047	2 829
2007	1 808	985	2 793
2008	1 924	892	2 816
2009	2 111	787	2 898
2010	2 073	860	2 933
2011	1 876	801	2 677
2012	2 377	910	3 287
2013	2 382	870	3 252
2014	2 276	789	3 065

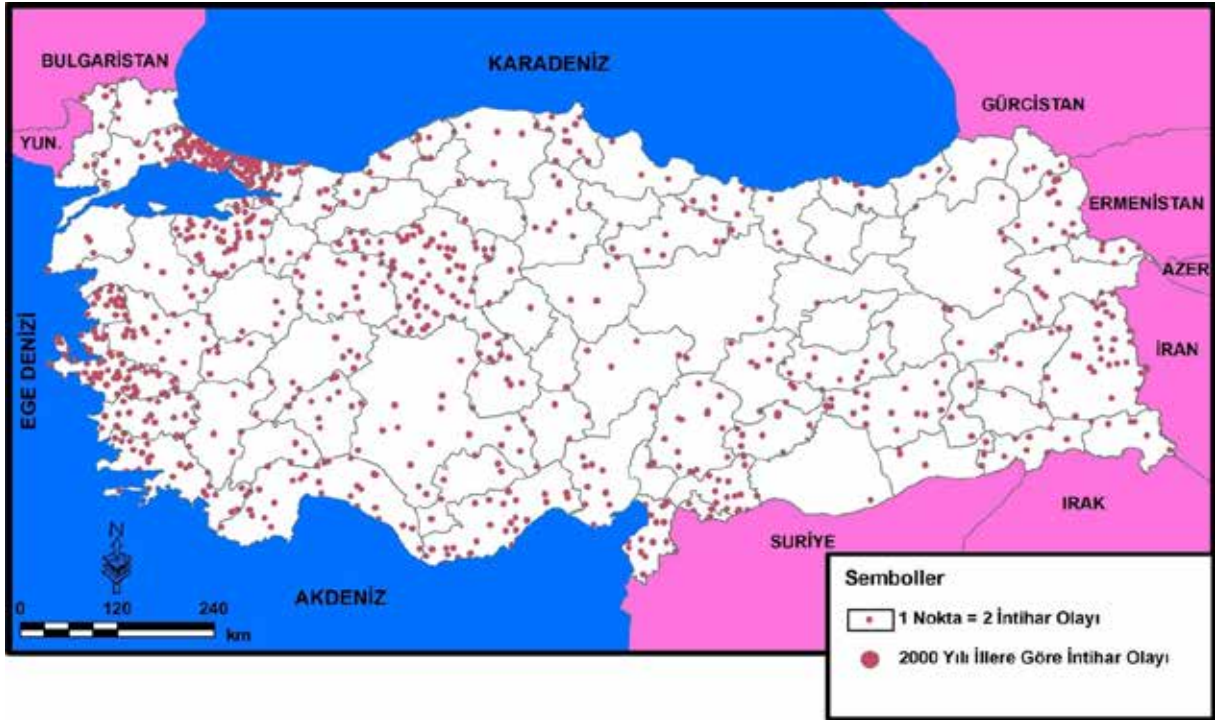
Kaynak: TÜİK, 2015

İller itibariyle toplam intihara dayalı ölüm vakalarının en fazla İstanbul’da olduğu görülmektedir (Tablo 2, Şekil 1). İstanbul’u sırasıyla İzmir, Ankara, Bursa ve Van gibi iller izlemektedir.

Tablo 2. Türkiye’de 2000 yılında intihara dayalı ölüm vakalarının en fazla olduğu iller

İl adı	Kadın	Erkek	Toplam
İstanbul	69	175	244
İzmir	71	106	177
Ankara	50	104	154
Bursa	28	53	81
Van	39	23	62
Muğla	28	28	56
Antalya	18	35	53
Mersin	18	29	47
Konya	9	27	36
Gaziantep	17	16	33
Diyarbakır	16	16	32

Kaynak: TÜİK, 2015

Şekil 1. Türkiye’de 2000 yılında intihara dayalı ölüm vakalarının illere göre dağılışı

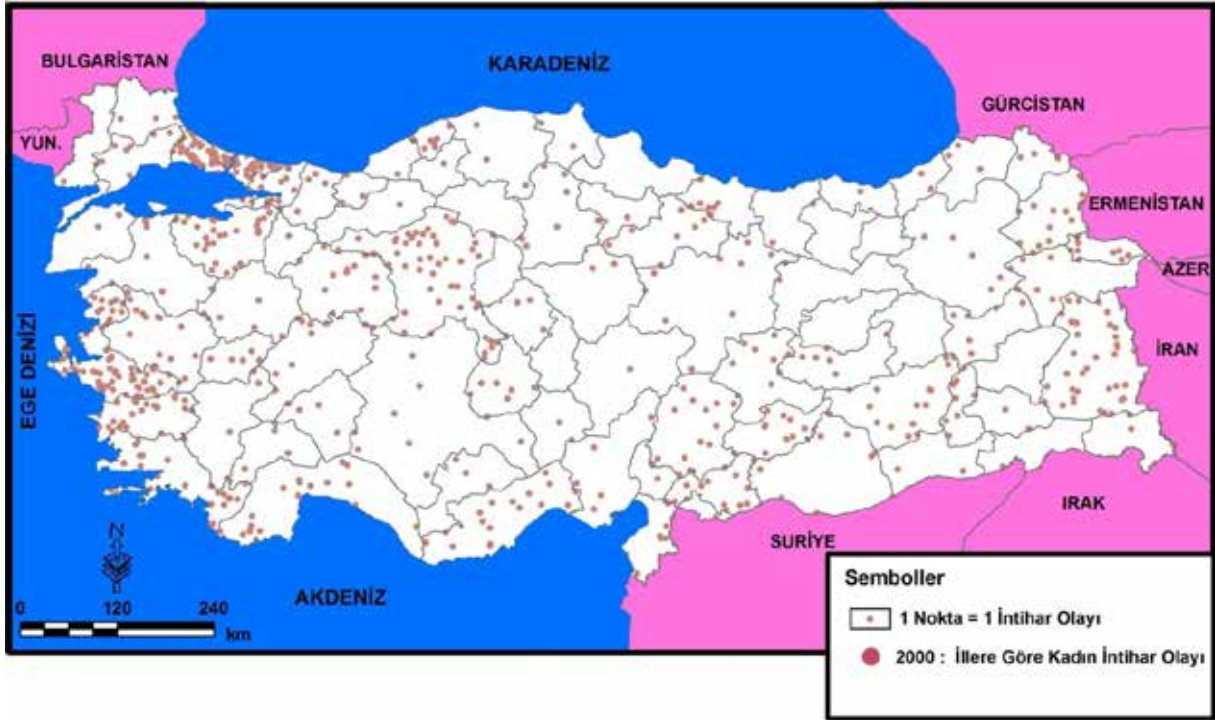
2000 yılı verilerine göre Bayburt ve Bingöl illerinde resmi kayıtlara geçen intihara dayalı ölüm vakalarına rastlanmazken, Çankırı ve Tunceli’de birer sayı ile vaka sayısının az olduğu diğer illeri oluştururlar (Tablo 3).

Tablo 3. 2000 yılında intihara dayalı ölüm vakalarının en az olduğu iller

İl adı	Kadın	Erkek	Toplam
Bayburt	-	-	-
Bingöl	-	-	-
Çankırı	-	1	1
Tunceli	-	1	1
Siirt	2	-	2
Bolu	2	-	2
Kilis	1	1	2
Osmaniye	1	1	2
Erzincan	1	1	2
Nevşehir	-	2	2

Kaynak: TÜİK, 2015

2000 yılı verilerine göre Türkiye’de ölüm sebebi olarak kadın intihar sayılarının en fazla olduğu iller İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa ve Van’dır. Aynı dönemde Bayburt, Bingöl, Çankırı ve Tunceli’de kadın intihar kaynaklı ölüm vakalarına rastlanmazken, Kilis, Osmaniye ve Erzincan birer vaka resmi kayıtlara geçmiş bulunmaktadır (Şekil 2).

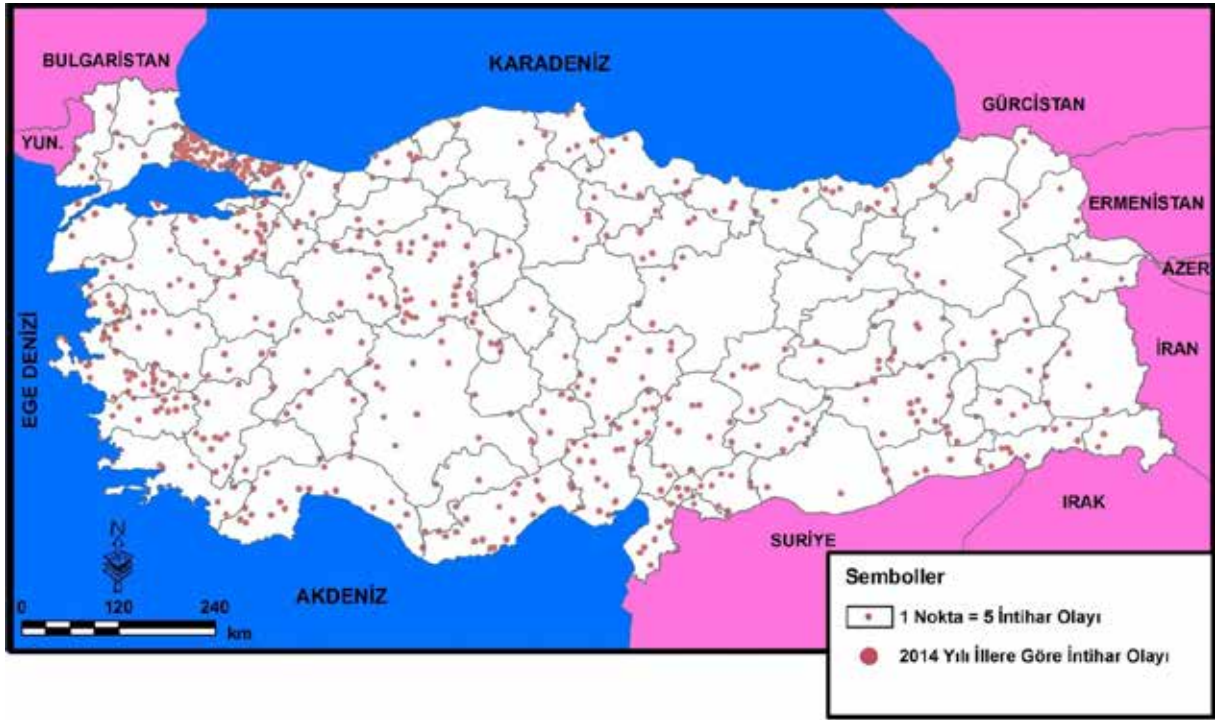
Şekil 2. Türkiye’de 2000 yılında intihara dayalı kadın ölüm vakalarının illere göre dağılışı

2014 yılı verilerine göre hem cinsiyetlere göre, hem de toplamda intihara dayalı ölüm vakalarının en fazla olduğu il yine İstanbul’dur (Tablo 4, Şekil 3). 2014’te 2000 yılından farklı olarak kadın ve toplam olarak intihara dayalı ölüm vakalarının en fazla olduğu il sıralamasında Ankara 2. sırada yer almaktadır. İzmir, Bursa ve Mersin toplam intihar sayılarının nispeten fazla olduğu diğer illerdir. Vaka sayısı bakımından ilk sıralarda yer alan iller içerisinde Mersin’de, intihara dayalı ölüm sayısı bakımından kadınların fazla oluşu dikkati çekmektedir. Benzer şekilde Antalya’da da toplam intihara dayalı ölüm vakalarında kadın sayısı diğer illere göre nispeten fazla bulunmaktadır.

Tablo 4. Türkiye’de 2014 yılında intihara dayalı ölüm vakalarının en fazla olduğu iller

İl adı	Kadın	Erkek	Toplam
İstanbul	107	312	419
Ankara	51	166	217
İzmir	40	156	196
Bursa	17	99	116
Mersin	39	76	115
Adana	28	81	109
Antalya	35	72	107
Konya	16	60	76
Diyarbakır	23	43	66
Aydın	11	55	66
Kayseri	20	46	66

Kaynak: TÜİK, 2015

Şekil 3. Türkiye’de 2014 yılında intihara dayalı ölüm vakalarının illere göre dağılışı

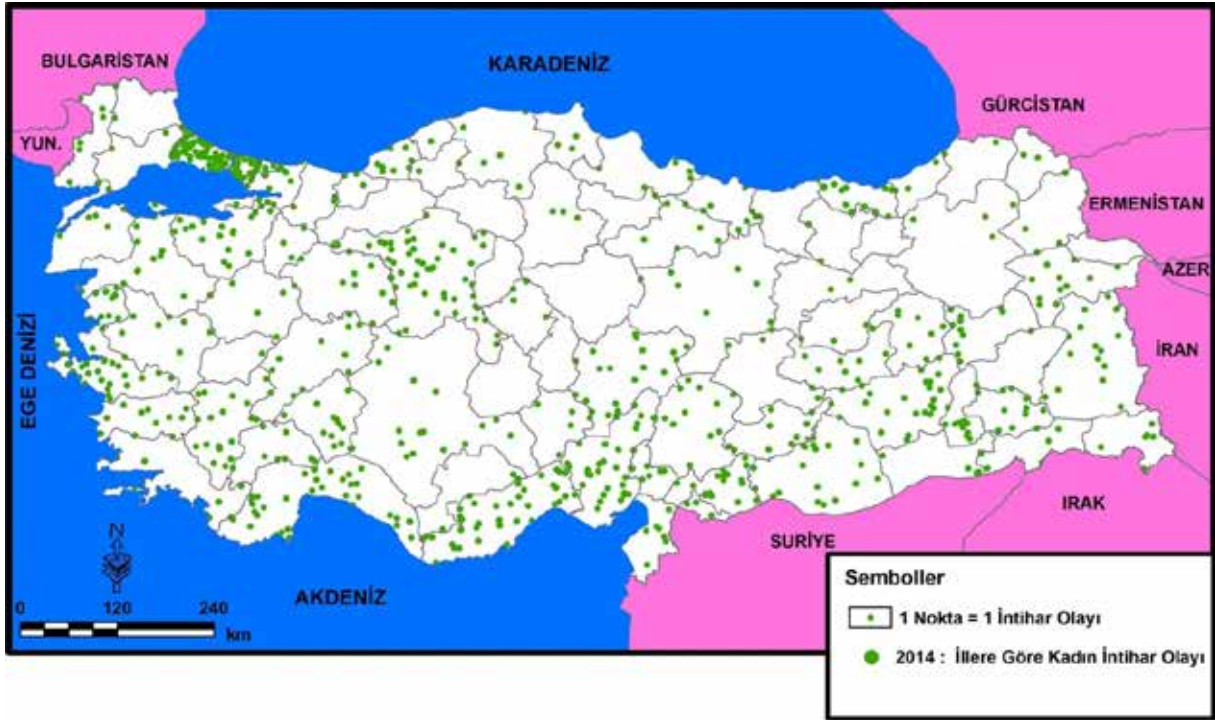
2014 yılı verilerine göre intihara dayalı ölüm vakalarının en az olduğu il Bayburt’tur (Tablo 5). Bayburt’ta aynı yıl içerisinde tek bir intihar vakası gerçekleşmişken, Çankırı, Bartın, Yalova ve Gümüşhane vaka sayısının az olduğu diğer illeri oluşturmaktadır.

Tablo 5. Türkiye’de 2014 yılında intihara dayalı ölüm vakalarının en az olduğu iller

İl adı	Kadın	Erkek	Toplam
Bayburt	-	1	1
Çankırı	-	2	2
Bartın	1	1	2
Yalova	1	2	3
Gümüşhane	1	3	4
Karabük	2	2	4
Kilis	3	1	4
Aksaray	-	5	5
Iğdır	1	4	5
Yozgat	-	6	6
Ardahan	4	2	6
Erzincan	2	4	6
Nevşehir	1	5	6

Kaynak: TÜİK, 2015

Türkiye’de 2014 yılı verilerine göre intihara dayalı kadın ölüm vakalarının en fazla olduğu iller İstanbul, Ankara ve İzmir’dir (Şekil 4). 2000 yılına göre 2014 yılında ilk üç il içerisinde İzmir ve Ankara’nın yer değiştirdiği dikkati çekmektedir.

Şekil 4. Türkiye’de 2014 yılında intihara dayalı kadın ölüm vakalarının illere göre dağılışı

2. YÖNTEMLER VE MALZEME

Çalışma hazırlanırken Emniyet Genel Müdürlüğü ve Jandarma Genel Komutanlığı, kurumlarda meydana gelen olaylara dair verilere dayalı TÜİK istatistiklerinden faydalanılmıştır. Çalışmada açıklanmaya çalışılan intihar olayları 2000-2014 yılları arası dönemi kapsamaktadır. Elde edilen veriler tablo ve grafiklere dönüştürülmüş, Coğrafi Bilgi Sistemleri programları ile dağılışı haritaları hazırlanmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Samsun İlinde Yıllar İtibariyle İntihara Dayalı Kadın Ölüm Vakaları

2000-2014 yılları dönemini kapsayan verilere göre 2000 yılında Samsun ilinde bir ölüm sebebi olarak kadın intiharı resmi kayıtlarda görülmemektedir. Aynı dönemde Samsun’da intihara dayalı kadın ölüm vakalarının en fazla olduğu yıl 2007 (36) olmuştur (Tablo 6, Şekil 5). Bu yıl Türkiye’deki intihara dayalı kadın ölüm vakalarının % 3,65’i Samsun’da gerçekleşmiş bulunmaktadır. 23’er vaka ile 2004 ve 2006 yılları intihara dayalı ölüm sayısının fazla olduğu diğer yıllardır. 2014, 5 vaka ile Samsun ilinde 2000 yılı dışında intihara dayalı kadın ölüm vakalarının en az olduğu yıl olmuştur. Bu sayı, 2014 yılında Türkiye’de bir ölüm sebebi olarak kadın intiharlarının % 0,63’üne karşılık gelmektedir.

Tablo 6. Samsun’da yıllar itibariyle toplam kadın intihar vakalarına dayalı ölüm sayıları

Yıllar	Türkiye Toplam	Samsun	%
2014	789	5	0,63
2013	870	8	0,91
2012	910	9	0,98
2011	801	9	1,12
2010	860	10	1,16

2009	787	14	1,77
2008	892	15	1,68
2007	985	36	3,65
2006	1047	23	2,19
2005	963	20	2,07
2004	1026	23	2,24
2003	1131	19	1,67
2002	909	7	0,77
2001	907	12	1,32
2000	688	-	

Şekil 5. Samsun’da yıllar itibariyle toplam kadın intihar vakalarına dayalı ölüm sayıları

3.2. Sebeplerine Göre Samsun İlinde İntihara Dayalı Kadın Ölüm Vakaları

Hastalık, aile geçimsizliği, geçim zorluğu, ticari başarısızlık, hissi ilişki ve istediği ile evlenememe, öğretim başarısızlığı genel anlamda intihar vakalarının başlıca sebepleri durumundadır. Samsun ilinde 2000-2014 döneminde söz konusu sebeplerden ticari başarısızlıkla ilgili ölümle sonuçlanan intihar vakasına rastlanmamıştır. Söz konusu dönemi kapsayan verilere göre Samsun ilinde hastalık ve aile geçimsizliği, intihara dayalı ölüm vakalarının asıl sebepleri olarak dikkati çekmektedir (Tablo 7).

Tablo 7. Sebeplerine göre Samsun ilinde intihara dayalı kadın ölüm vakaları

	Toplam	Hasta- lık	Aile Ge- çimsizliği	Geçim Zorlu- ğu	Hissi İlişki ve İsteddiği ile Evlene- meme	Öğretim Başarısızlığı	Diğer	Bilin- meyen
2014	5	1	1	-	1	-	-	2
2013	8	1	2	-	-	-	1	4
2012	9	2	1	-	-	1	-	5
2011	9	2	2	-	-	-	-	5
2010	10	2	6	1	-	-	-	1
2009	14	2	-	1	-	-	-	11
2008	15	2	4	1	-	-	-	8
2007	36	10	9	-	4	-	2	11
2006	23	7	9	-	1	1	1	4
2005	20	6	5	-	-	-	-	9
2004	23	5	4	1	-	-	-	13
2003	19	7	8	-	1	1	2	-
2002	7	3	1	-	2	1	-	-
2001	12	4	5	-	2	1	-	-
2000	-	-	-	-	-	-	-	-

Kaynak: TÜİK, 2015

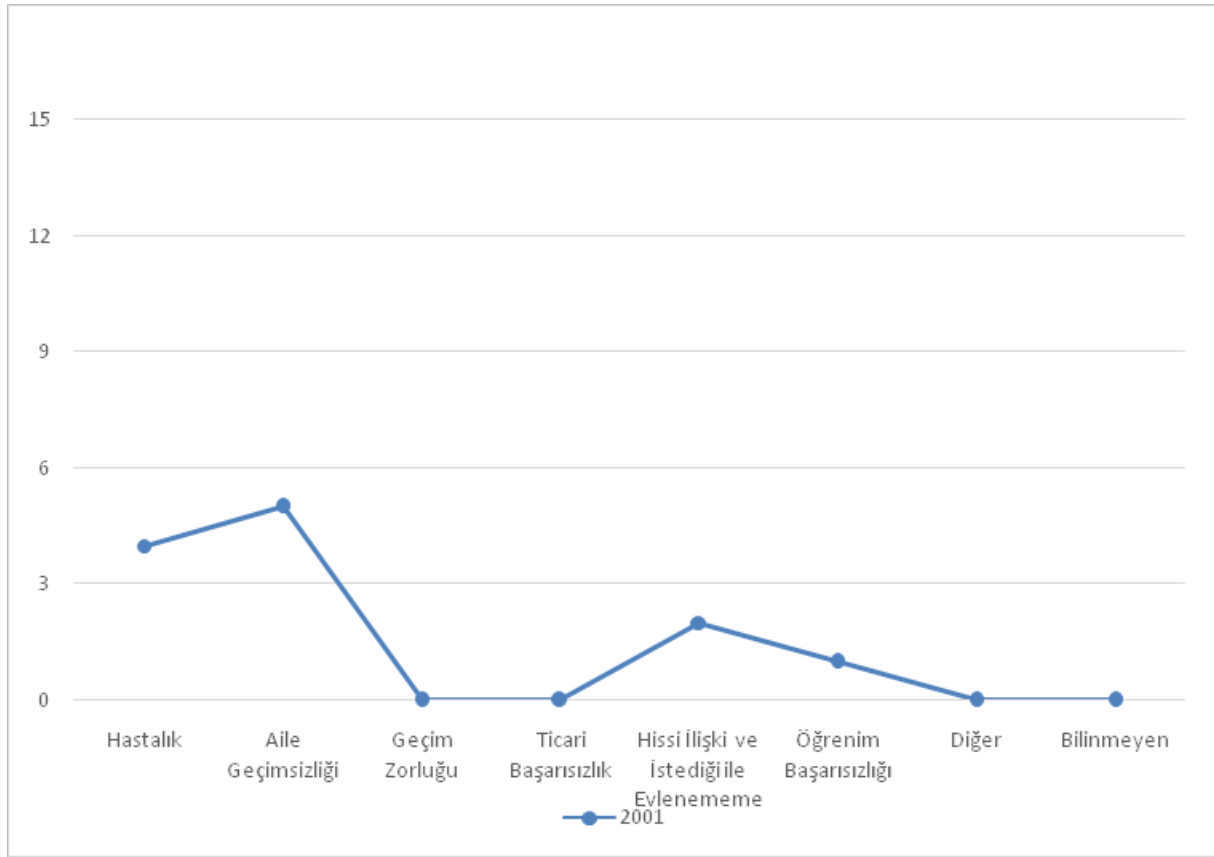
2001 yılında toplam 12 vakanın 5’i ailevi geçimsizlikle ilgiliyken, 4’ü ise hastalık kaynaklıdır (Şekil 6). Aynı yıl hissi ilişki ve istediği ile evlenememe kaynaklı 2, öğretim başarısızlığı sebebiyle ise

ölümle sonuçlanan 1 kadın intihar vakası gerçekleşmiş durumdadır.

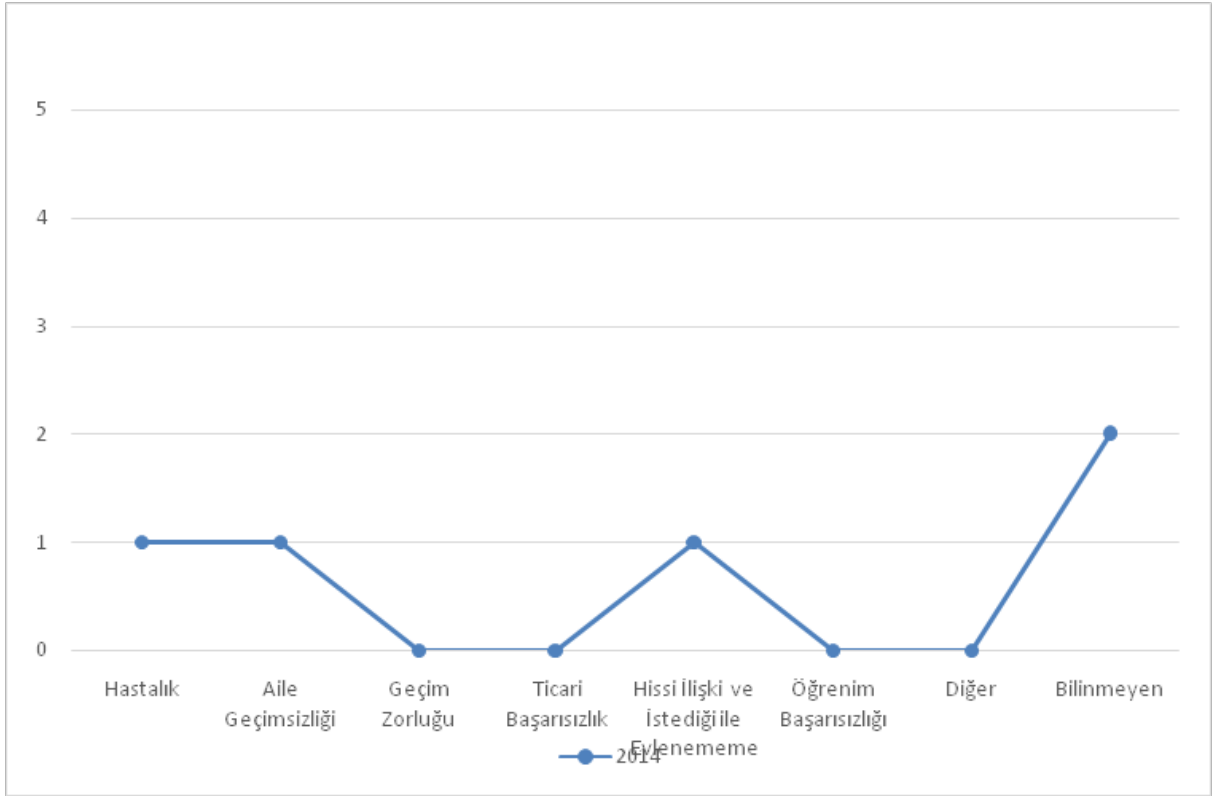
2014 yılında Samsun ilindeki toplam 5 vakanın birer tanesi hastalık, ailevi geçimsizlik, hissi ilişki ve istediği ile evlenememe sebepli olarak gerçekleşmişken, iki intihara dayalı ölümün sebebi bilinmeyen olarak resmi kayıtlara geçmiştir (Şekil 7).

Resmi kayıtlara göre 2000 yılı bir kenara bırakılacak olursa hastalık sebebiyle gerçekleşen intihara dayalı ölüm vakasına Samsun ilinde her yıl rastlanmıştır (Şekil 8). Hastalık yüzünden gerçekleşen kadın intihar vakasının en fazla olduğu yıl 2007'dir (10). Hastalık kaynaklı ölümle neticelenen kadın intiharlarının nispeten fazla olduğu 2003 ve 2006 yıllarında ise 7'şer vaka kayıtlara geçmiştir.

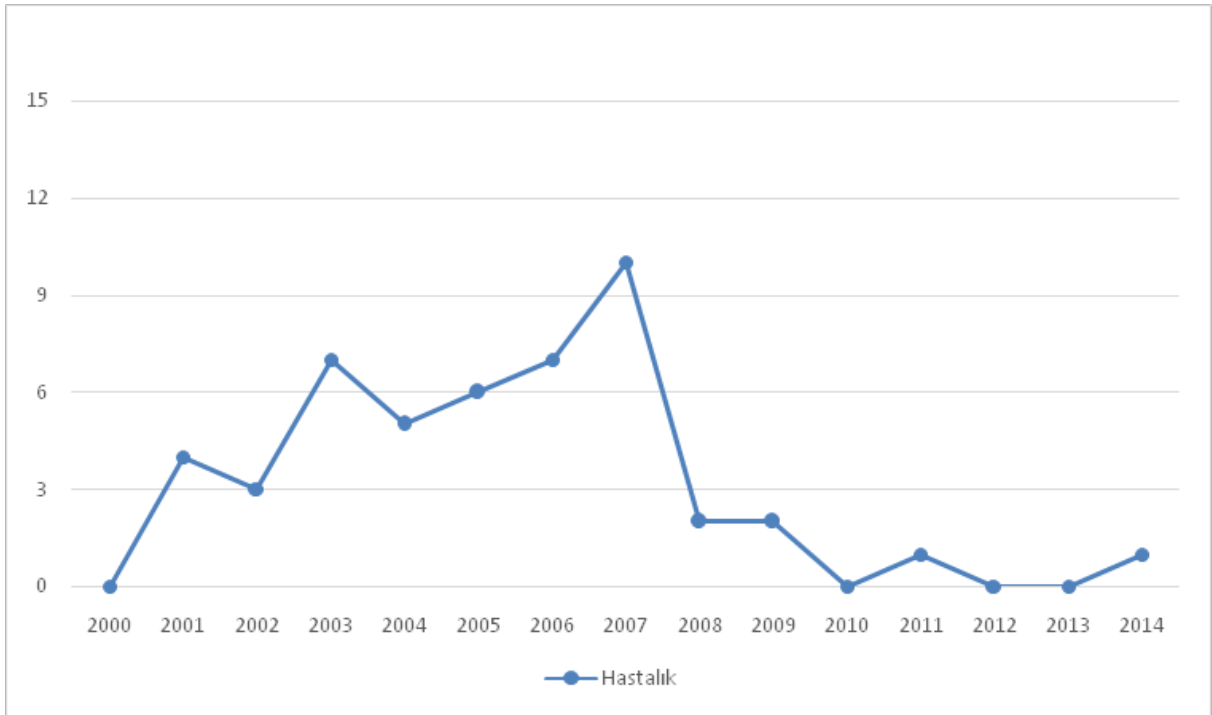
2000-2014 arası dönemde 2000 ve 2009 yılları hariç aile geçimsizliği kaynaklı ölümle sonuçlanan kadın intihar vakalarına Samsun ilinde her yıl rastlanmıştır (Şekil 9). Aynı dönem içinde ailevi geçimsizliğe bağlı olarak 2006 ve 2007 yılları 9'ar vaka ile intihara dayalı ölümlerin en yüksek olduğu yıllar olarak dikkati çekmektedir.

Şekil 6. 2001 yılında sebeplerine göre Samsun ilinde intihara dayalı kadın ölüm vakaları

Şekil 7. 2014 yılında sebeplerine göre Samsun ilinde intihara dayalı kadın ölüm vakaları

Şekil 8. 2000-2014 döneminde Samsun ilinde *hastalık* sebebiyle intihara dayalı kadın ölüm vakaları.

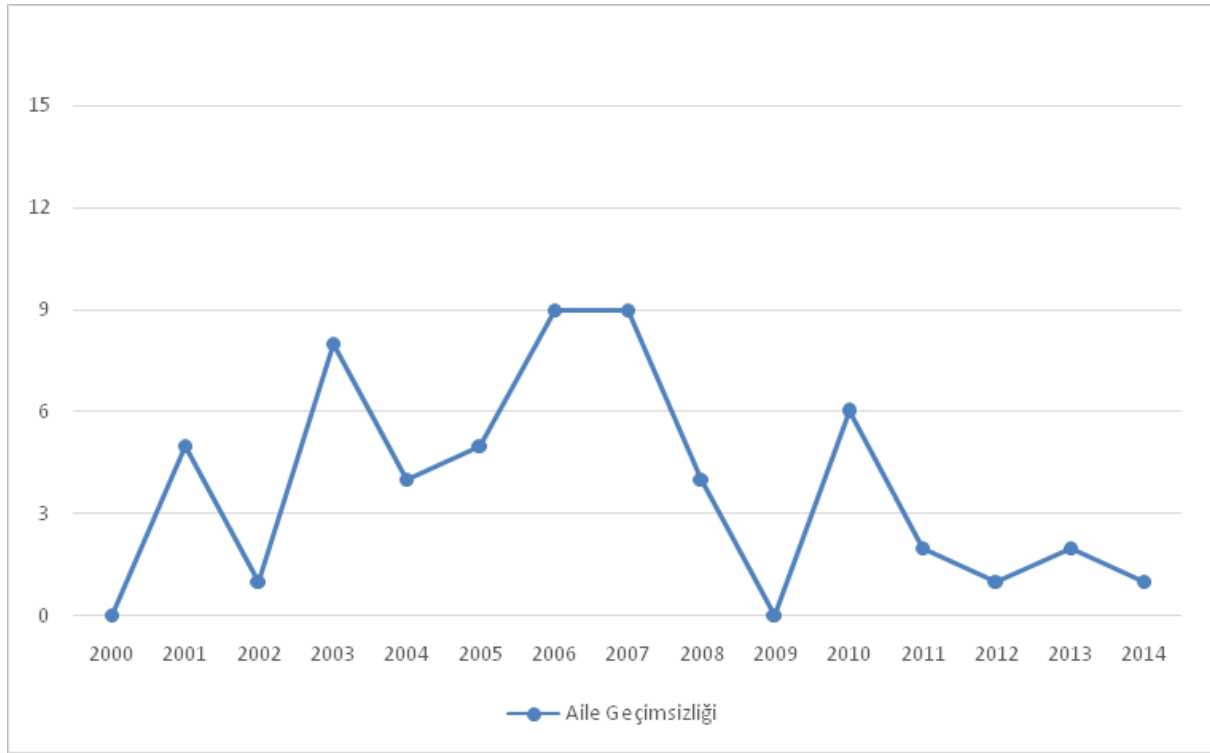
Samsun ilinde geçim zorluğu nedeniyle gerçekleşen kadın intiharları bahsedilen dönemde her yıl

yaşanmamıştır. Geçim zorluğuna dayalı kadın intihar vakaları sadece 2004, 2008, 2009 ve 2010 yıllarında birer adet gerçekleşmiştir (Şekil 10).

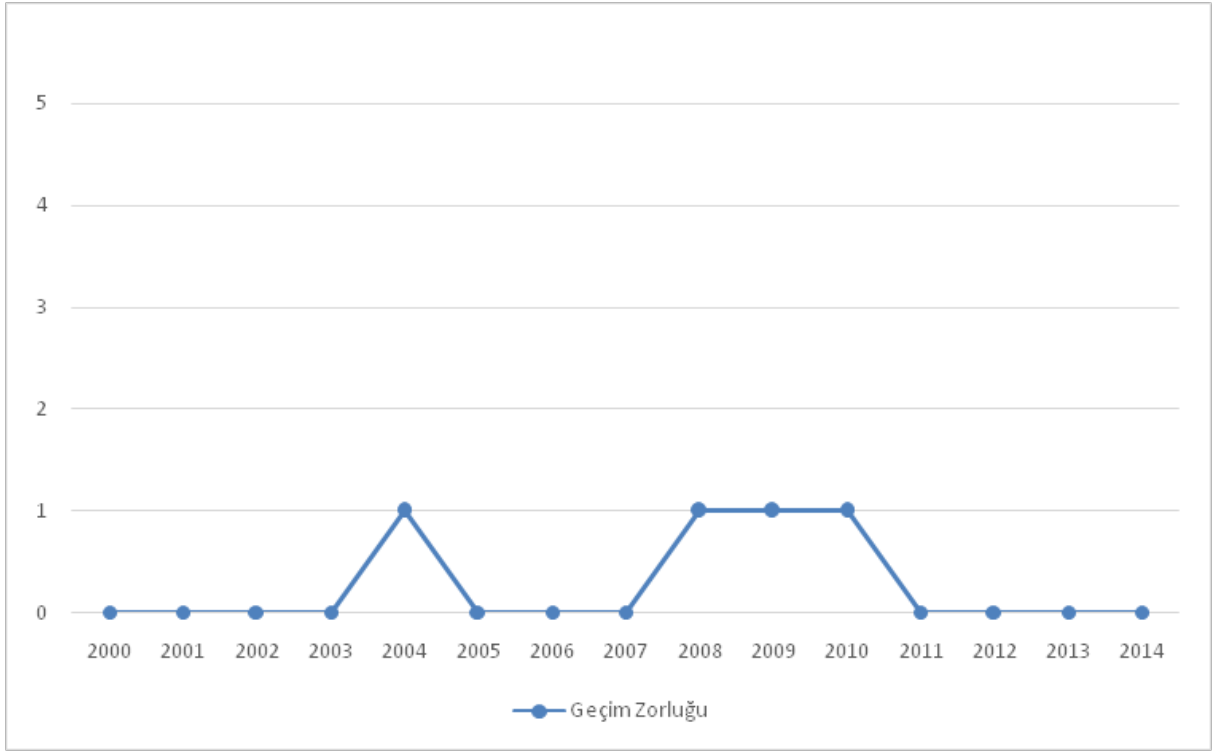
Hissi ilişki ve istediği ile evlenememe Samsun ilinde intihara dayalı kadın ölümlerinin bir diğer sebebini oluşturmaktadır. İlde bu sebeple ölüm 4 vaka ile 2007 yılında en yüksek seviye çıkmıştır. 2001 ve 2002 yılları da 2'şer vaka ile hissi ilişki ve istediği ile evlenememe nedeniyle gerçekleşen intiharların sayıca nispeten fazla olduğu diğer yılları oluşturlar (Şekil 11).

Samsun ilinde kadın intiharlarının bir diğer sebebini de öğrenim başarısızlığı oluşturmaktadır. 2001, 2002, 2003, 2006 ve 2012 yıllarında öğrenim başarısızlığı nedeniyle ilde 1'er kadın hayatına son vermiştir (Şekil 12).

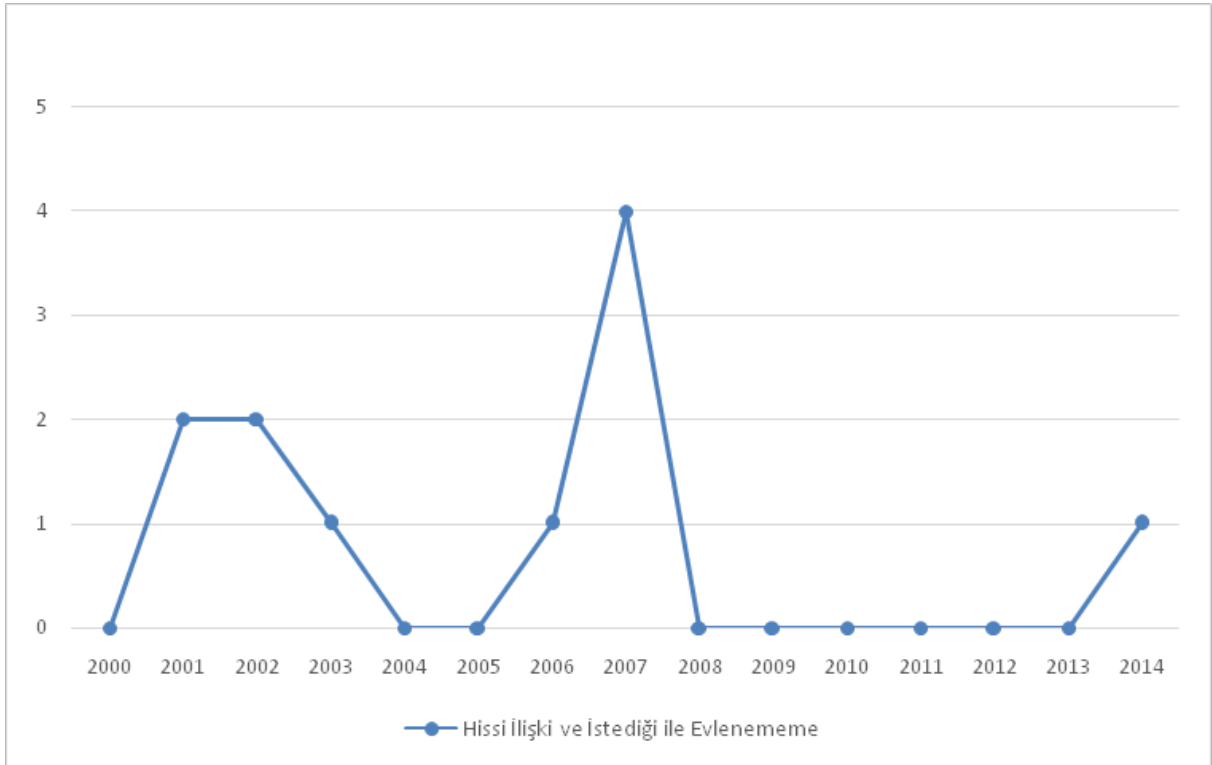
Samsun ilinde bir ölüm sebebi olarak kadın intihar vakaları arasında yukarıda sayılan sebeplerden herhangi birine sokulamayan, diğer ve bilinmeyen başlıklı sebepler arasında gösterilen vakalar da dikkati çekmektedir (Tablo 7). Tablodan da anlaşılacağı gibi 2003 ve 2007 yıllarında diğer başlıklı kadın intihar vakaları kayıtlarda yer almaktadır. Aynı tabloda intihar sebebi bilinmeyenler başlığındaki sayılar ise daha yüksek bulunmaktadır. Nitekim 2004 yılında Samsun ilinde gerçekleşen 23 kadın intihara dayalı ölümlerin 13 tanesi sebebi bilinmeyen vakalar içerisinde yer almaktadır. Yine 2007 ve 2009 yıllarında 11'er vaka sebebi kesin olarak bilinmeyen intiharlar arasında gösterilmiştir.

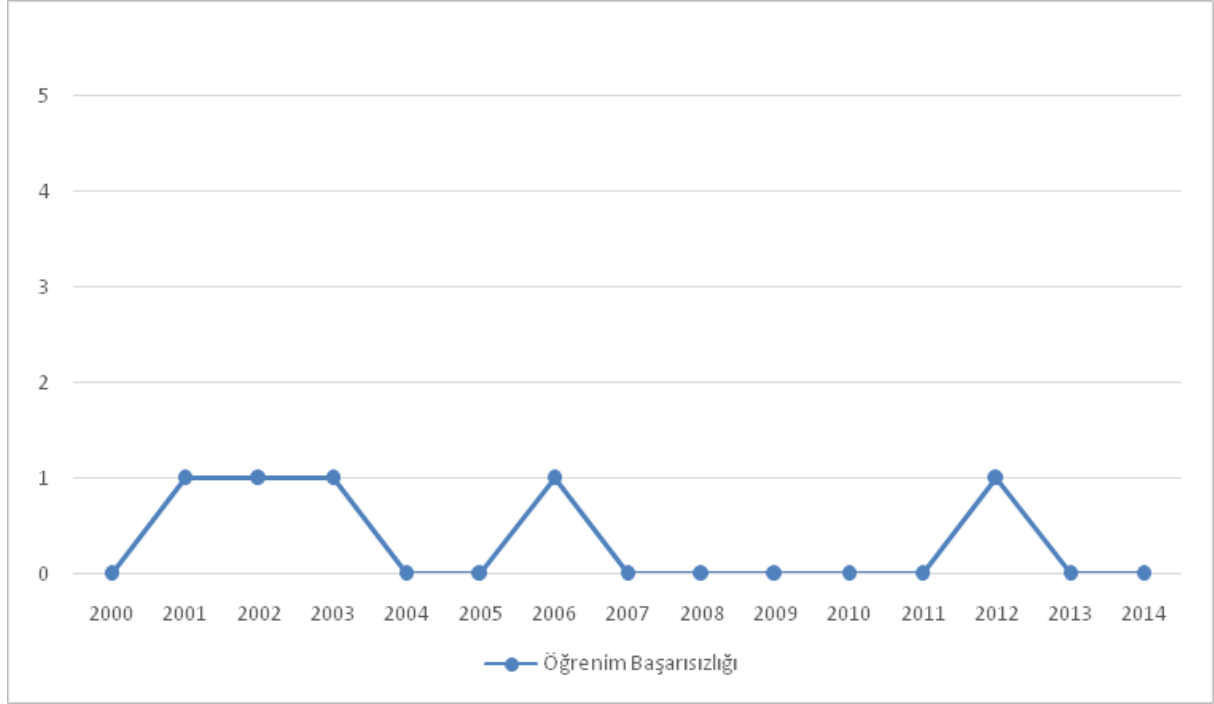
Şekil 9. 2000-2014 döneminde Samsun ilinde *aile geçimsizliği* sebepli intihara dayalı kadın ölüm vakaları.

Şekil 10. 2000-2014 döneminde Samsun ilinde *geçim zorluğu* sebepli intihara dayalı kadın ölüm vakaları.

Şekil 11. 2000-2014 döneminde Samsun ilinde *hissi ilişki ve istediği ile evlenememe* sebepli intihara dayalı kadın ölüm vakaları.

Şekil 12. Samsun ilinde öğrenim başarısızlığı sebepli intihara dayalı kadın ölüm vakaları (2000-2014).

3.3. İntihar Şekillerine Göre Samsun İlinde İntihara Dayalı Kadın Ölüm Vakaları

Samsun ilinde kadın intiharları asarak, kimyevi madde kullanarak, yüksekten atlayarak, ateşli silah kullanarak ve tren veya başka bir motorlu aracın altına atlayarak gerçekleşmiştir (Tablo 8). İlde, ülkemiz genelinde görülebilen intihar şekillerinden kendini yakarak, kesici bir alet kullanarak ve doğalgaz veya tüpgaz kullanarak gerçekleştirilen intihar vakalarına rastlanmamıştır.

Toplam vaka içerisinde asarak ve kimyevi madde kullanarak gerçekleştirilen kadın intiharları sayıca fazla bulunmaktadır. Nitekim 2001 yılında meydana gelen toplam 12 kadın intihar vakasının 6 tanesi asarak gerçekleşmiştir (Şekil 13). Aynı yıl 3 vaka yüksekten atlayarak, 2 vaka ise kimyevi madde kullanılarak gerçekleştirilmiştir. 2001 yılında bir intihar da ateşli silah kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

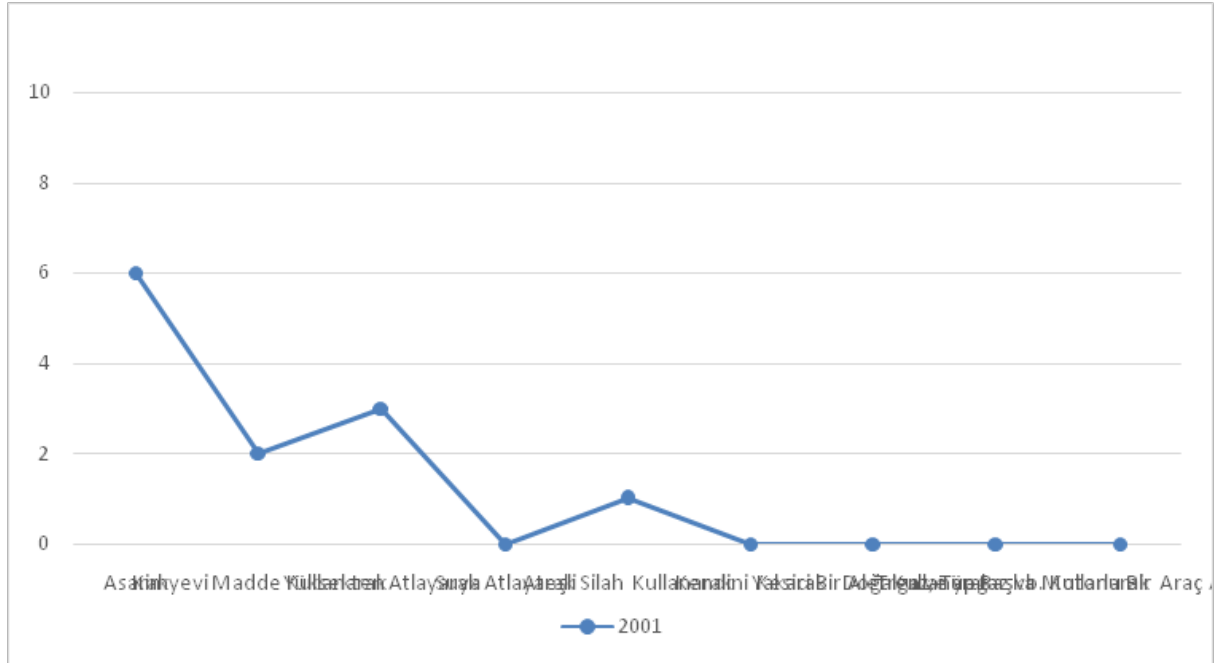
2014 yılındaki kadın intihar vakalarında da asarak intihar biçimi, diğer intihar biçimlerinden fazladır (Şekil 14). Söz konusu yıl meydana gelen 5 intihar olayının 2'si asarak, 1'er tanesi ise kimyevi madde kullanarak, yüksekten atlayarak ve suya atlayarak gerçekleştirilmiştir.

Samsun ilinde 2000-2014 arası dönemde her yıl asarak gerçekleştirilen kadın intiharlarına rastlanmaktadır (Şekil 15). İlde asarak gerçekleşen kadın intiharlarının en fazla olduğu yıllar ise 10'ar vaka ile 2004 ve 2007 yılları olmuştur. Bir ölüm sebebi olarak kadın intiharlarında 8'er vaka ile 2003, 2005 ve 2006 bu yılları izlemektedir. 2000 yılı hariç, 2002, 2013 ve 2014 ise 2'şer vaka ile Samsun'da asarak gerçekleştirilen kadın intiharlarının en az olduğu yıllardır.

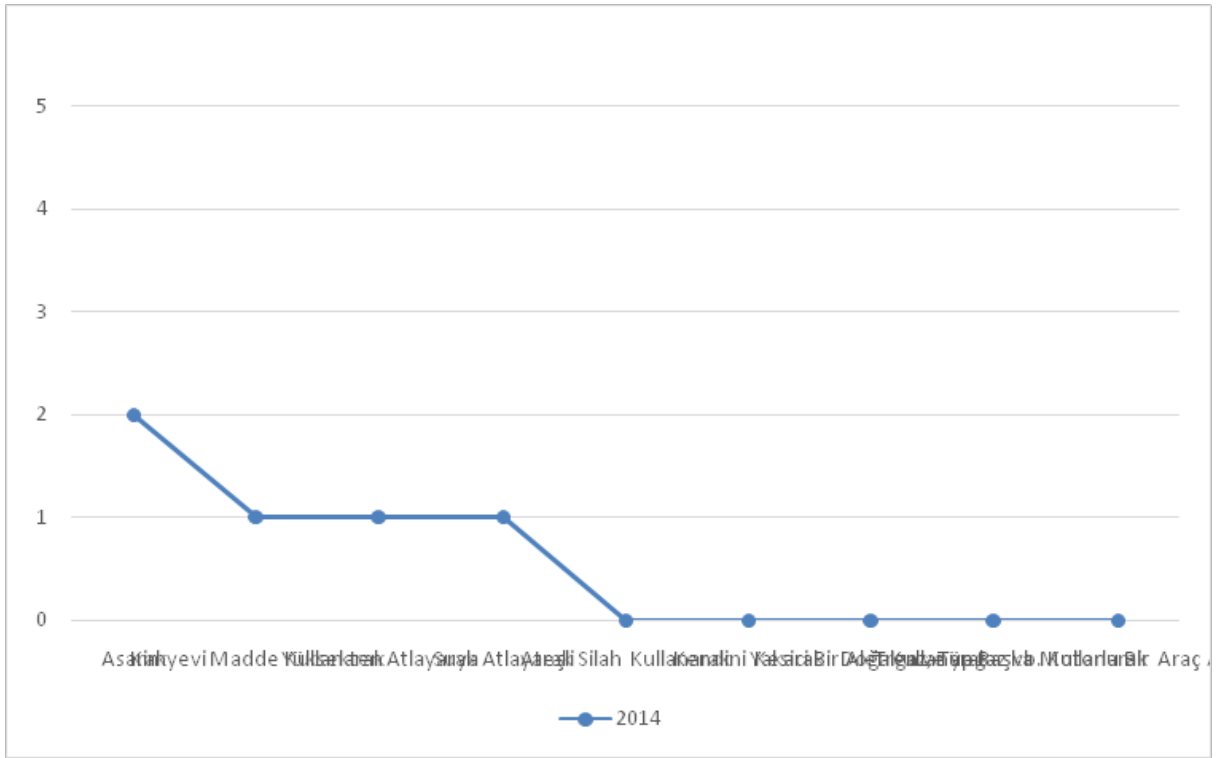
Tablo 8. Samsun’da yıllar itibariyle intihar şekline göre kadın intihar vakalarına dayalı ölüm sayıları

	Top- lam	Asarak	Kimyevi Madde Kullanarak	Yüksekten Atlayarak	Suya Atla- yarak	Ateşli Silah Kullanarak	Tren ve ya Başka Motorlu Bir Araç Altına Atlayarak
2014	5	2	1	1	1	-	-
2013	8	2	3	-	-	1	-
2012	9	5	1	1	-	2	-
2011	9	6	-	-	1	2	-
2010	10	3	-	3	-	3	-
2009	14	5	1	1	-	5	1
2008	15	5	6	2	-	1	-
2007	36	10	20	4	1	1	-
2006	23	8	9	2	-	3	1
2005	20	8	2	1	-	9	-
2004	23	10	8	2	-	3	-
2003	19	8	4	5	-	2	-
2002	7	2	2	2	1	-	-
2001	12	6	2	3	-	1	-
2000	-	-	-	-	-	-	-

Kaynak: TÜİK, 2015

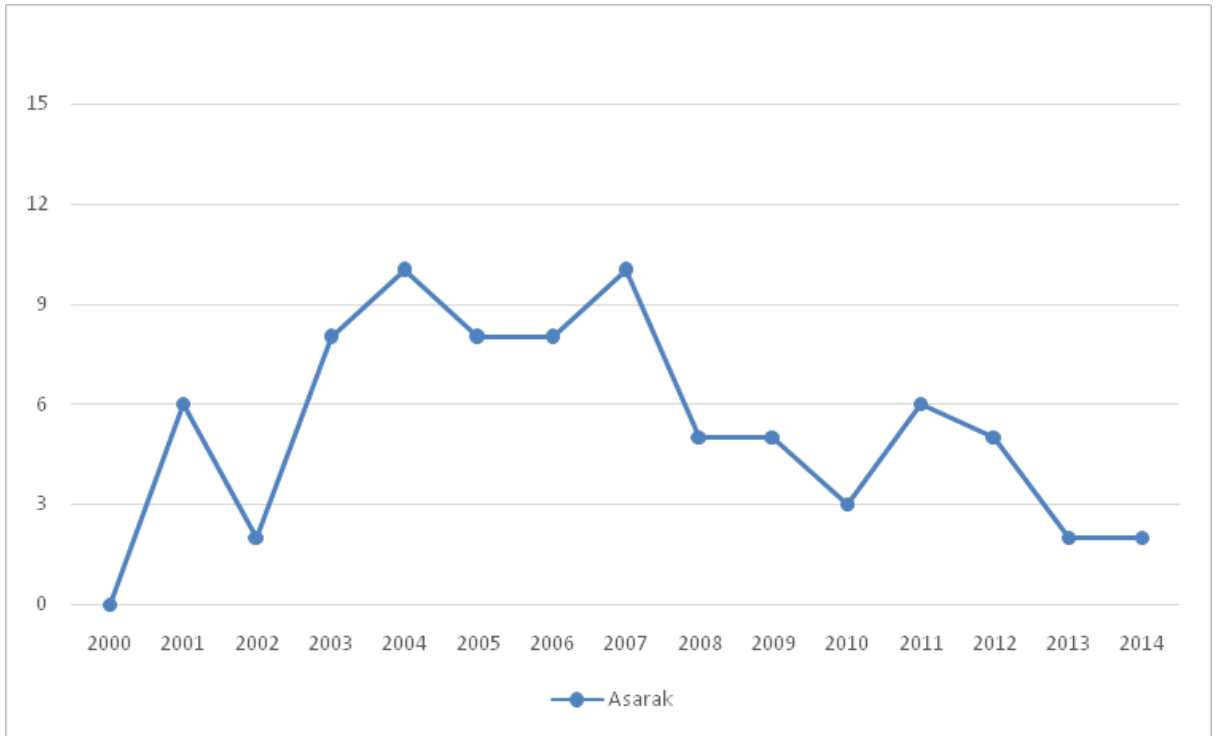

Şekil 13. Samsun ilinde 2001 yılında İntihar şekline göre kadın intihar sayıları

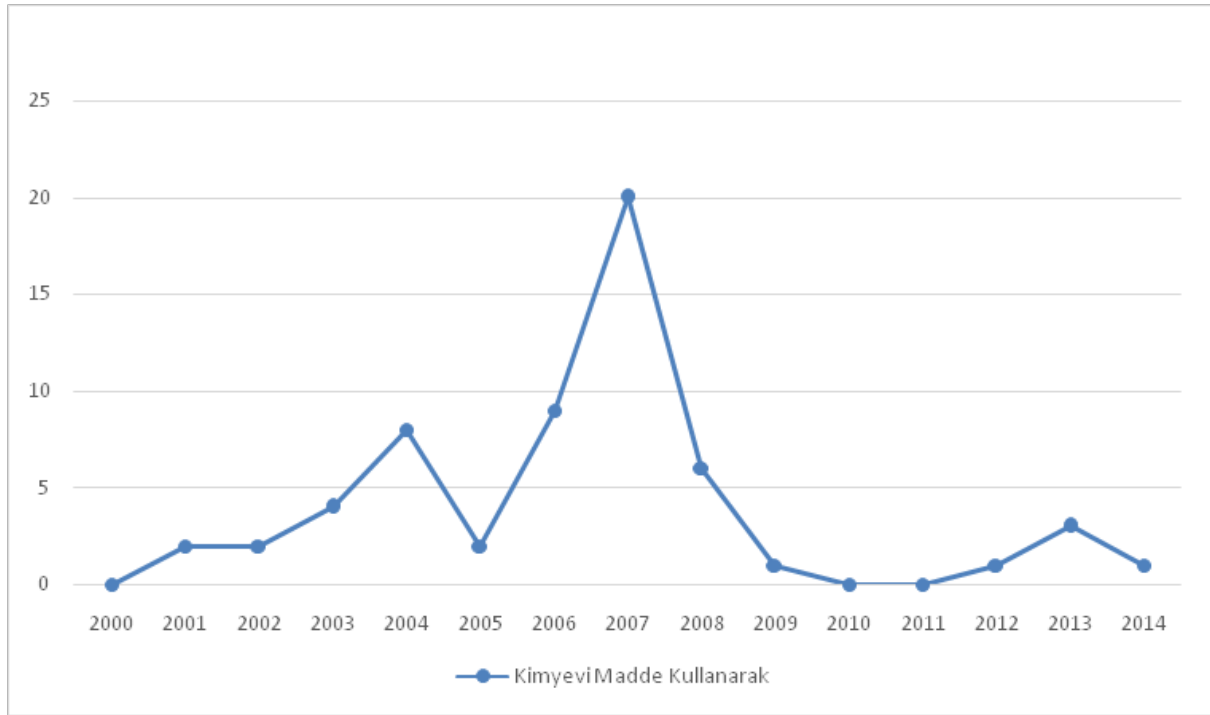

Şekil 14. Samsun ilinde 2014 yılında İntihar şekline göre kadın intihar sayıları

Samsun'da tüm intihar biçimleri içerisinde aynı yıl gerçekleşen olaylar içerisinde vaka sayısının en fazla olduğu intihar biçimi 20 vaka ile 2007 yılında kimyevi madde kullanılarak gerçekleştirilenler olmuştur. Kimyevi madde kullanılarak gerçekleştirilen kadın intiharlarının nispeten fazla olduğu diğer yıllar ise 2006 (9) ve 2004 (8) olmuştur. 2010 ve 2011 yıllarında kimyevi madde kullanılarak gerçekleştirilen kadın intiharlarına Samsun'da rastlanmamıştır (Şekil 16).

Şekil 15. Samsun ilinde yıllar itibariyle asarak intihar yoluyla kadın ölümleri

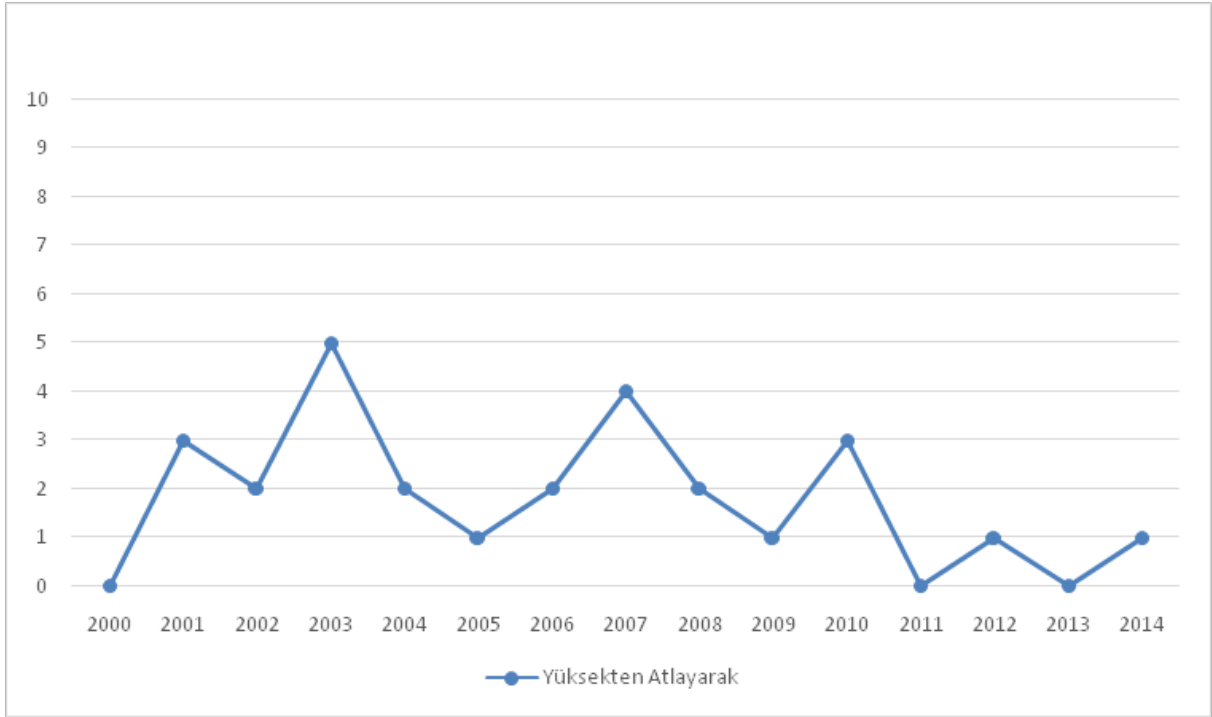
Şekil 16. Samsun ilinde yıllar itibariyle *kimyevi madde kullanarak* intihar yoluyla kadın ölümleri

Samsun ilinde kadın intiharlarının bir kısmı da yüksekten atlamak biçiminde gerçekleşmiştir. 2011 ve 2013 yıllarında ilde yüksekten atlayarak gerçekleştirilen intihar vakasına rastlanmamaktadır. Buna karşılık bu tür vaka sayısının en fazla olduğu yıllar ise 2003 (5) ve 2007 (4)'dir (Şekil 17).

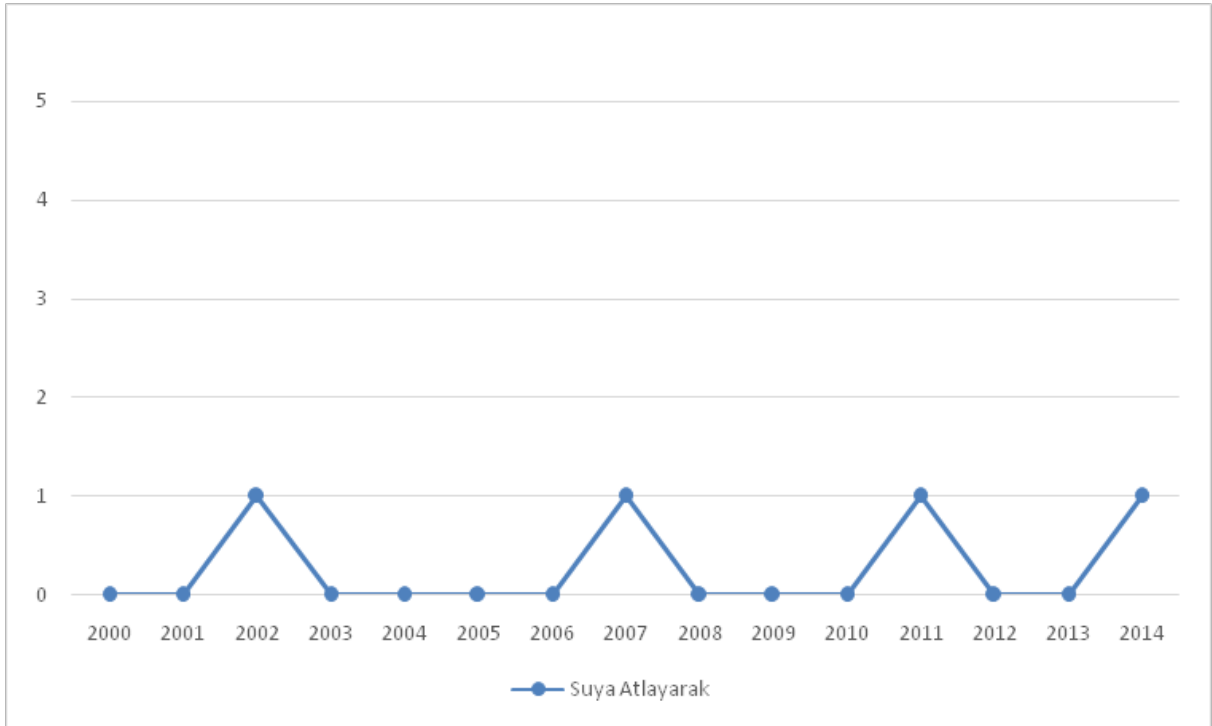
Samsun'da yaşanan kadın intiharları arasında suya atlayarak gerçekleştirilenlere de zaman zaman rastlanmaktadır. Nitekim 2002, 2007, 2011 ve 2014 yıllarında ilde 1'er intihar vakası suya atlamak suretiyle meydana gelmiştir (Şekil 18).

2000-2014 yılları arasını kapsayan dönemde Samsun ilinde kadın intiharlarının bir bölümü de ateşli silah kullanmak suretiyle gerçekleştirilmiştir. İlde ateşli silah kullanmak suretiyle gerçekleştirilen kadın intiharlarının en fazla olduğu yıl 9 vaka ile 2005'tir (Şekil 19). 5 vaka ile 2009 yılı bu yılı izlemektedir. Samsun'da 2002 ve 2014 yıllarında ise ateşli silah yoluyla gerçekleştirilen kadın intiharlarına rastlanmamaktadır.

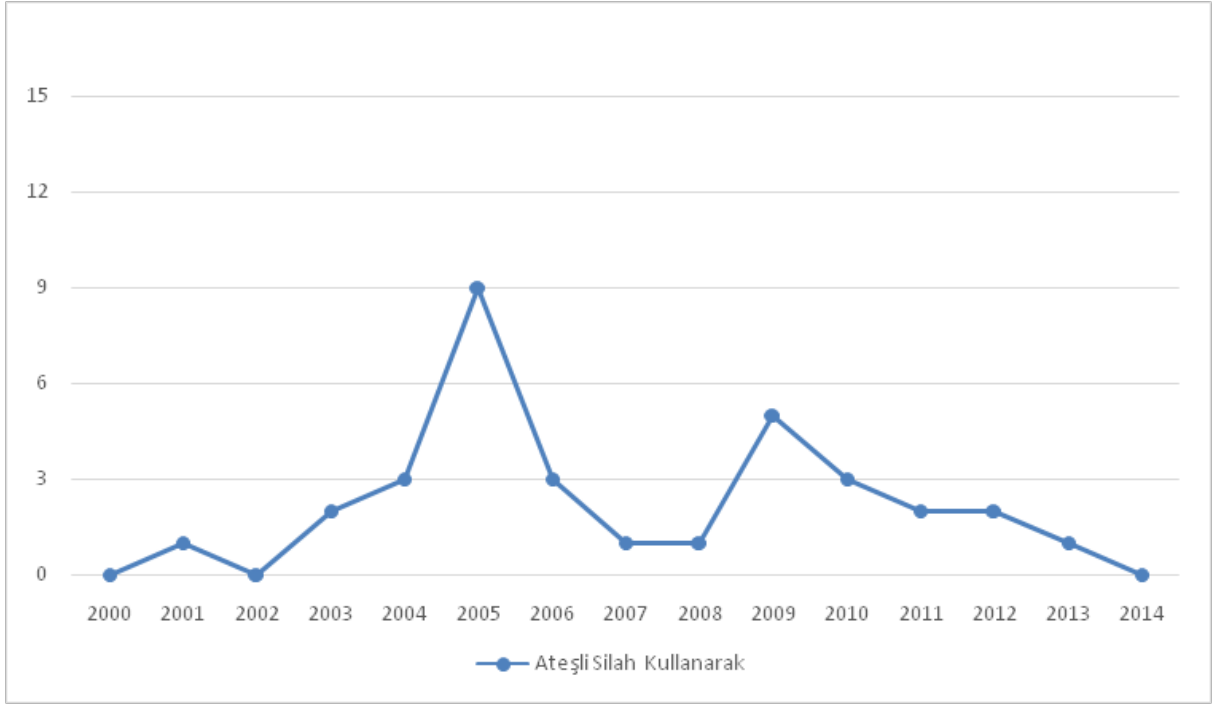
Sayıları az da olsa Samsun'da kadın intiharlarının bir başka biçimini de tren veya başka motorlu bir araç altına atlayarak gerçekleştirilenler oluşturmaktadır. İlde bu tür yolla 2006 ve 2009 yıllarında 1'er adet ölüm vakası gerçekleşmiştir (Şekil 20).

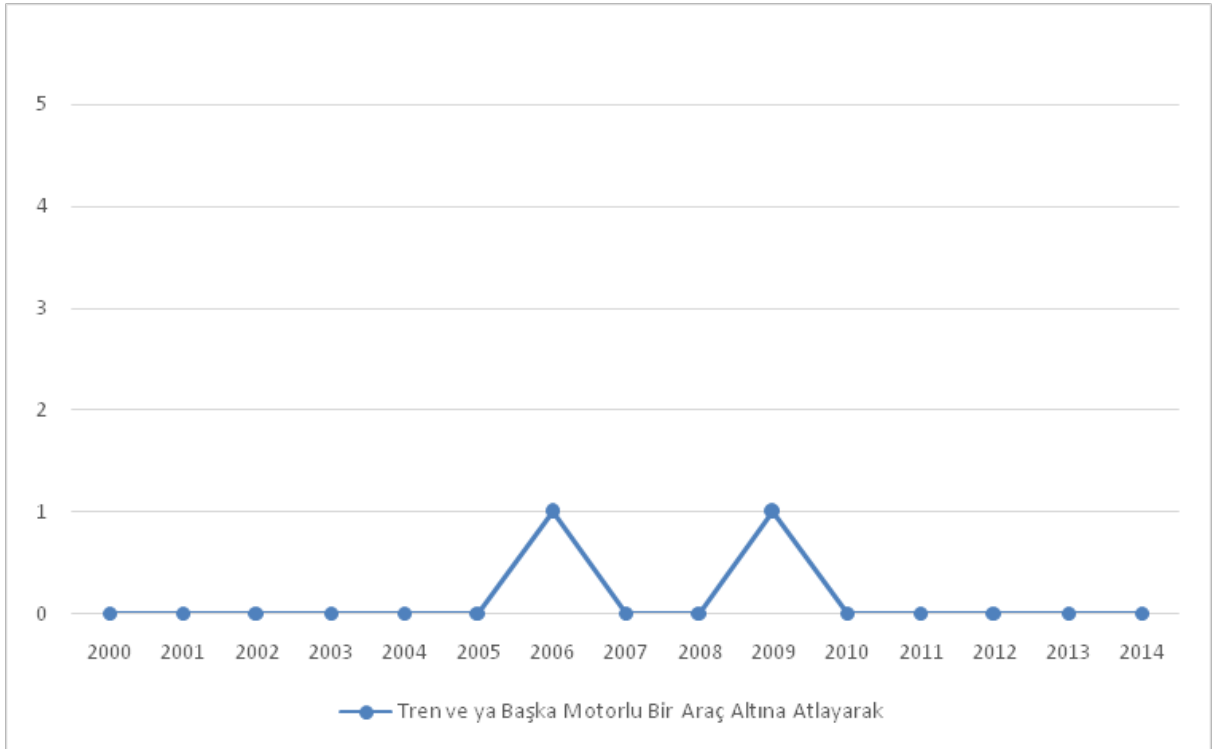
Şekil 17. Samsun ilinde yıllar itibariyle *yüksekten atlayarak* intihar yoluyla kadın ölümleri

Şekil 18. Samsun ilinde yıllar itibariyle *suya atlayarak* intihar yoluyla kadın ölümleri

Şekil 19. Samsun ilinde yıllar itibariyle *ateşli silah kullanarak* intihar yoluyla kadın ölümleri

Şekil 20. Samsun ilinde yıllar itibariyle *tren veya başka motorlu bir araç altına atlayarak* intihar yoluyla kadın ölümleri

3.4. Yaş Gruplarına Göre Samsun İlinde İntihara Dayalı Kadın Ölüm Vakaları

Türkiye’de yaş gruplarına göre intihar vakaları ile ilgili TÜİK verileri 2001 yılına kadar 10’ar yaş aralığıyla, 2002’den itibaren ise 5’er yaş aralığıyla düzenlenmiş bulunmaktadır. Bu nedenle Samsun ilinde de kadın intiharları bu farklılık dikkate alınarak açıklanmaya çalışılacaktır.

Samsun ilinde 15 yaş altı grup da dâhil olmak üzere her yaş grubunda intihar vakalarına rast-

lanmaktadır. 2002-2014 yıllarını kapsayan dönemde toplamda 39 vaka ile kadın intiharlarının en fazla yaşandığı yaş aralığı 15-19 olup, bunu 34 vaka ile 20-24 yaş grubu izlemektedir. 40-44 yaş grubu ise 2 intihar olayı ile en az vaka görülen yaş aralığıdır.

2001 yılında Samsun'daki toplam 12 kadın intihar vakasının % 50'si 15-24 yaş grubu içerisinde yer alır. Aynı yıl verilerine göre 2'ser vaka da 25-34 ve 35-44 yaş gruplarında yer almaktadır (Tablo 9).

2002 yılında ilde bir ölüm sebebi olarak kadın intiharlarının en fazla olduğu yaş aralığı 20-24'dür. Bu yaş aralığında toplam 3 vaka yer alırken, 1'er vaka ise 15-19, 50-54, 65-69 ve 70-74 yaş gruplarında gerçekleşmiş bulunmaktadır (Şekil 21).

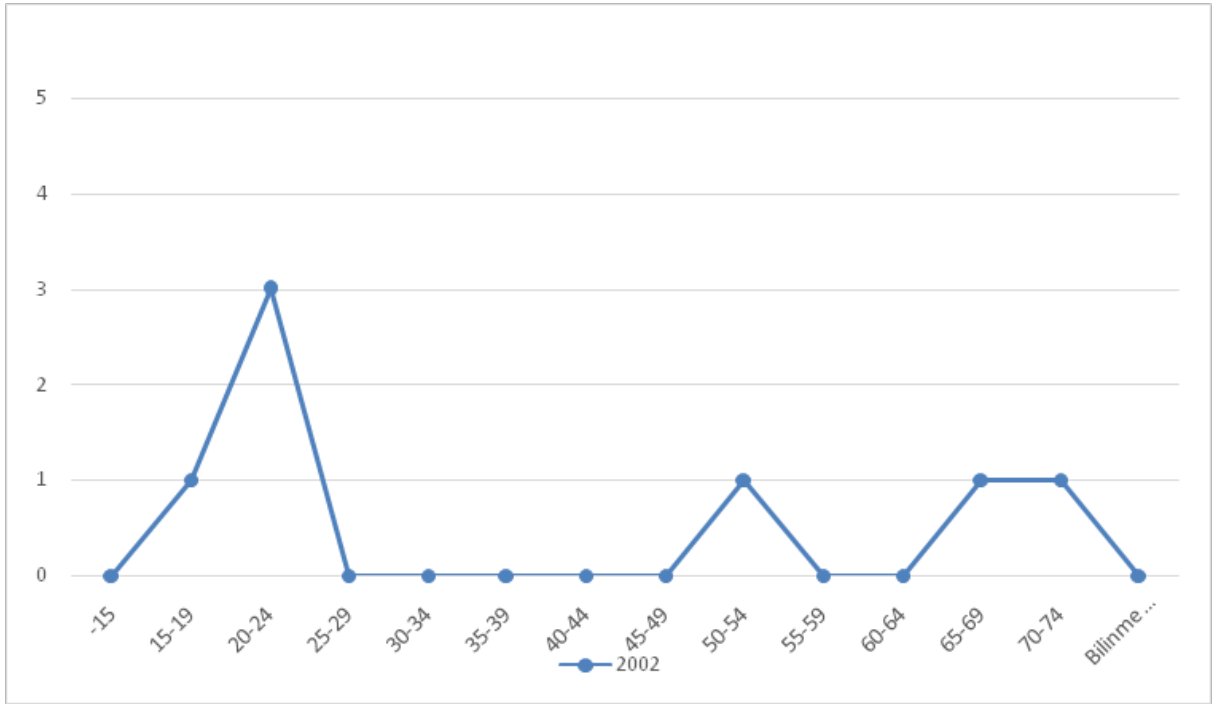
Veri temin edilebilen dönem içerisinde 2000 yılı hariç Samsun ilinde kadın intihar sayısının en az olduğu 2014 yılında ise vaka sayısı en fazla 30-34 yaş grubunda görülmektedir (Şekil 22). 2014 yılında 1'er vaka da 15-19, 20-24 ve 50-54 yaş grupları içerisinde yer almaktadır.

Samsun ilinde 15'ten küçük yaş grubu içerisinde yıllara göre intihar vakalarına bakıldığında en fazla sayının 3 vaka ile 2005'te görüldüğü anlaşılmaktadır (Şekil 23). 2007 yılı 2 vaka ile intihara dayalı bayan ölümlerinin nispeten fazla olduğu bir diğer yılı oluşturmaktadır.

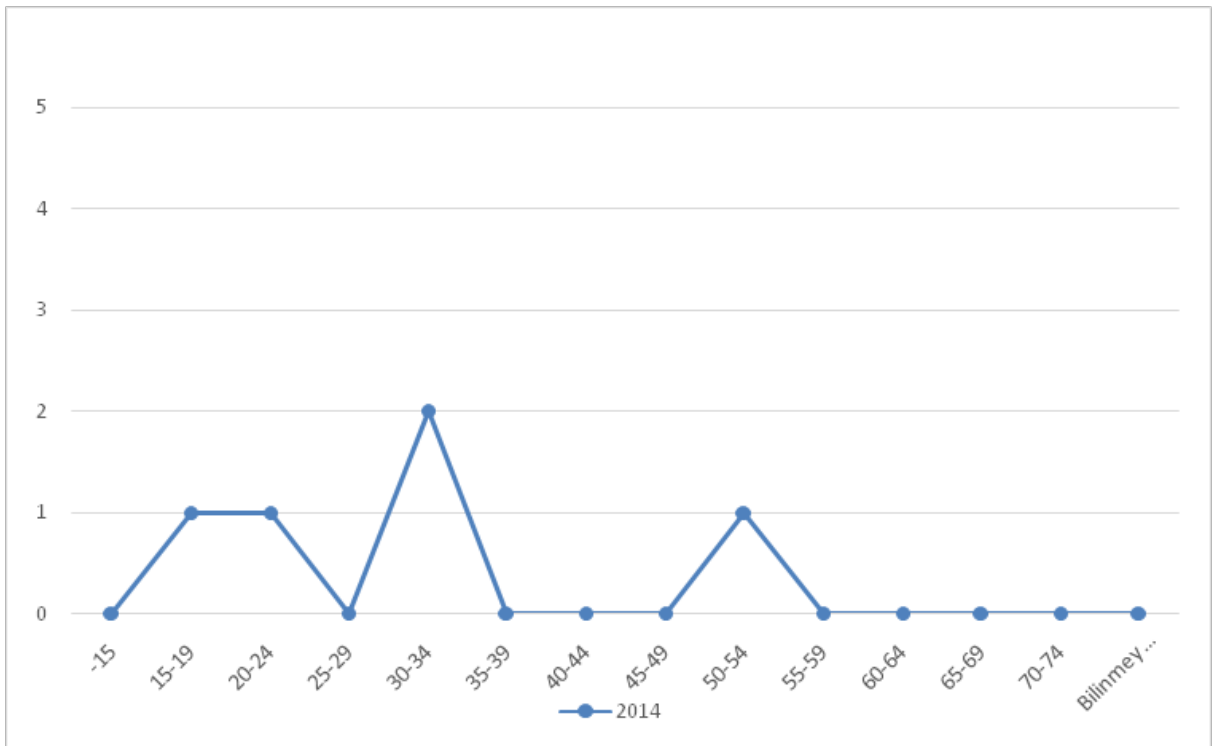
Tablo 9. Samsun ilinde yaş gruplarına göre ölüm sebebi olarak kadın intihar vakaları

	Toplam	-15	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65-69	70-74	Bilinmeyen
2014	5	-	1	1	-	2	-	-	-	1	-	-	-	-	-
2013	8	-	1	3	2	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
2012	9	-	4	-	-	1	1	-	-	1	-	1	1	-	-
2011	9	-	2	2	1	2	-	-	-	1	-	-	1	-	-
2010	10	-	1	-	2	-	2	-	1	-	2	-	-	1	1
2009	14	-	3	3	1	2	-	-	2	-	1	1	-	1	-
2008	15	1	3	-	2	2	4	1	-	-	-	1	-	-	-
2007	36	2	3	7	3	6	1	-	-	1	1	-	1	-	1
2006	23	-	4	5	2	3	2	-	-	1	-	-	1	-	1
2005	20	3	3	2	5	1	1	-	1	-	-	-	2	-	2
2004	23	2	6	4	-	5	1	1	1	-	1	-	-	2	-
2003	19	-	7	4	1	1	2	-	1	-	-	1	1	1	-
2002	7	-	1	3	-	-	-	-	-	1	-	-	1	1	-
	Toplam	-15	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75+						
2001	12	1	6	2	2	-	1	-	-						
2000	-	-	-	-	-	-	-	-	-						

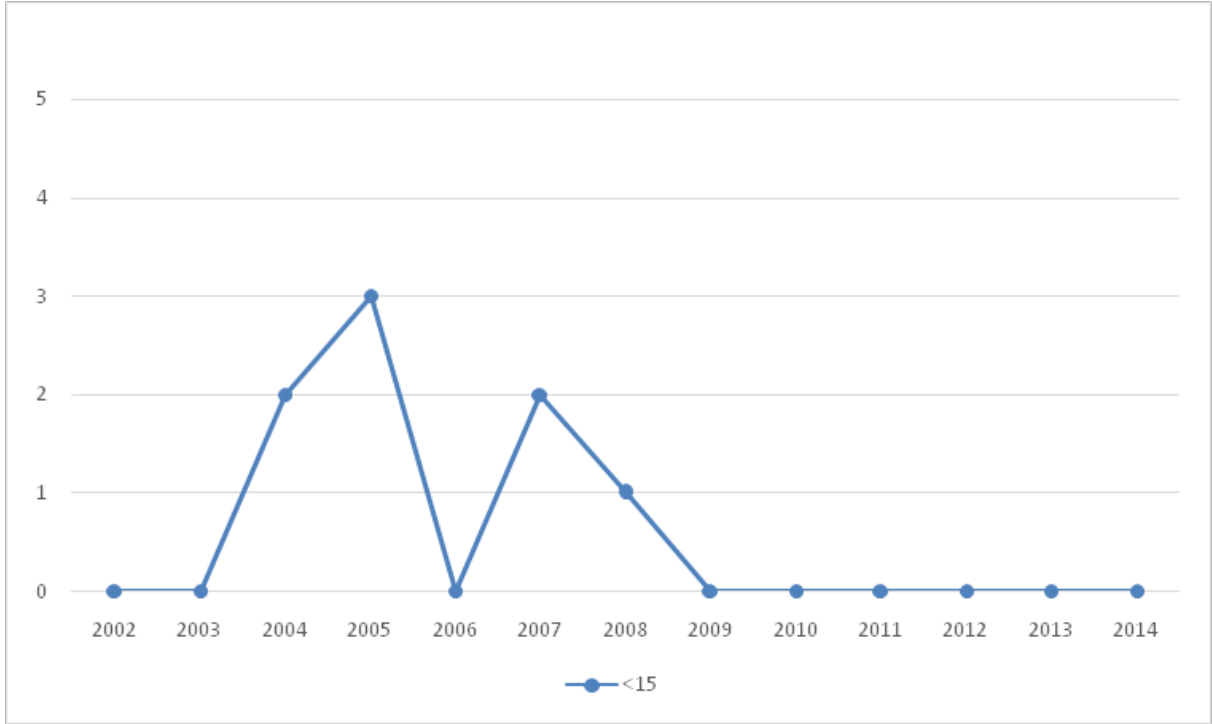
Kaynak: TÜİK, 2015

Şekil 21. Samsun ilinde 2002 yılında yaş gruplarına göre ölüm sebebi olarak kadın intihar vakaları

Şekil 22. Samsun ilinde 2014 yılında yaş gruplarına göre ölüm sebebi olarak kadın intihar vakaları

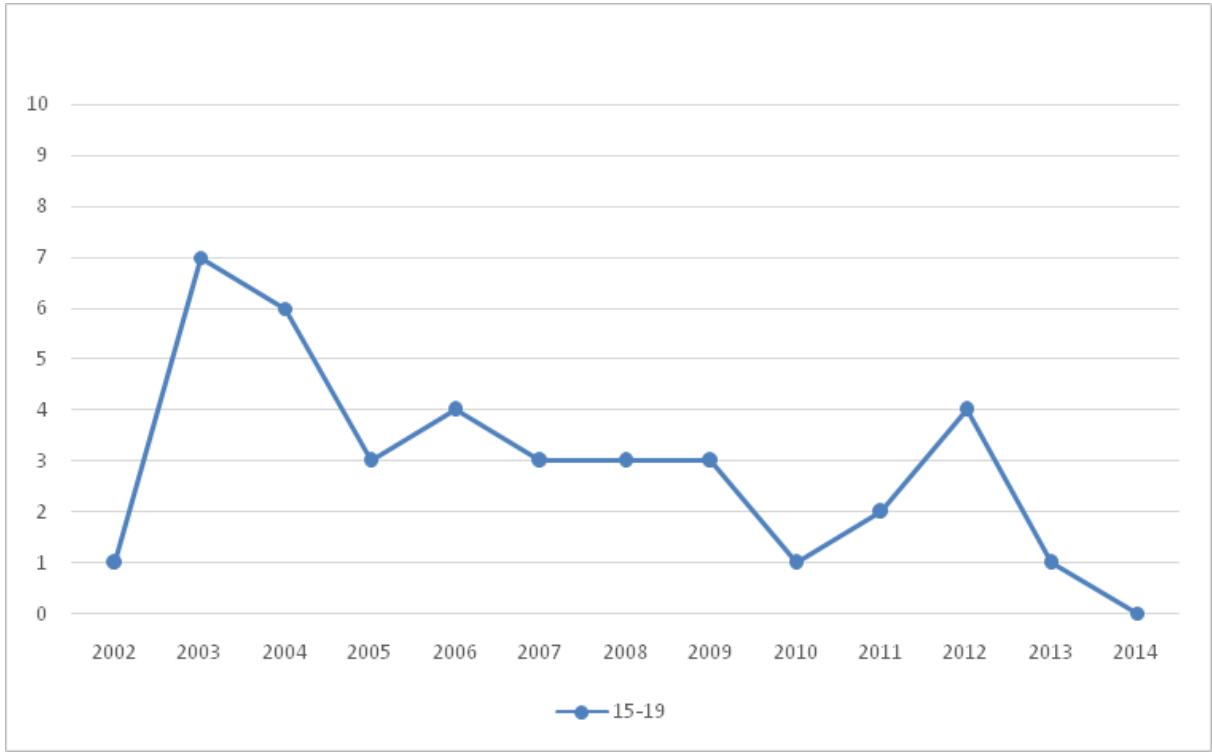

Şekil 23. Samsun ilinde yıllar itibariyle ölüm sebebi olarak 15 yaştan küçük bayan intihar vakaları

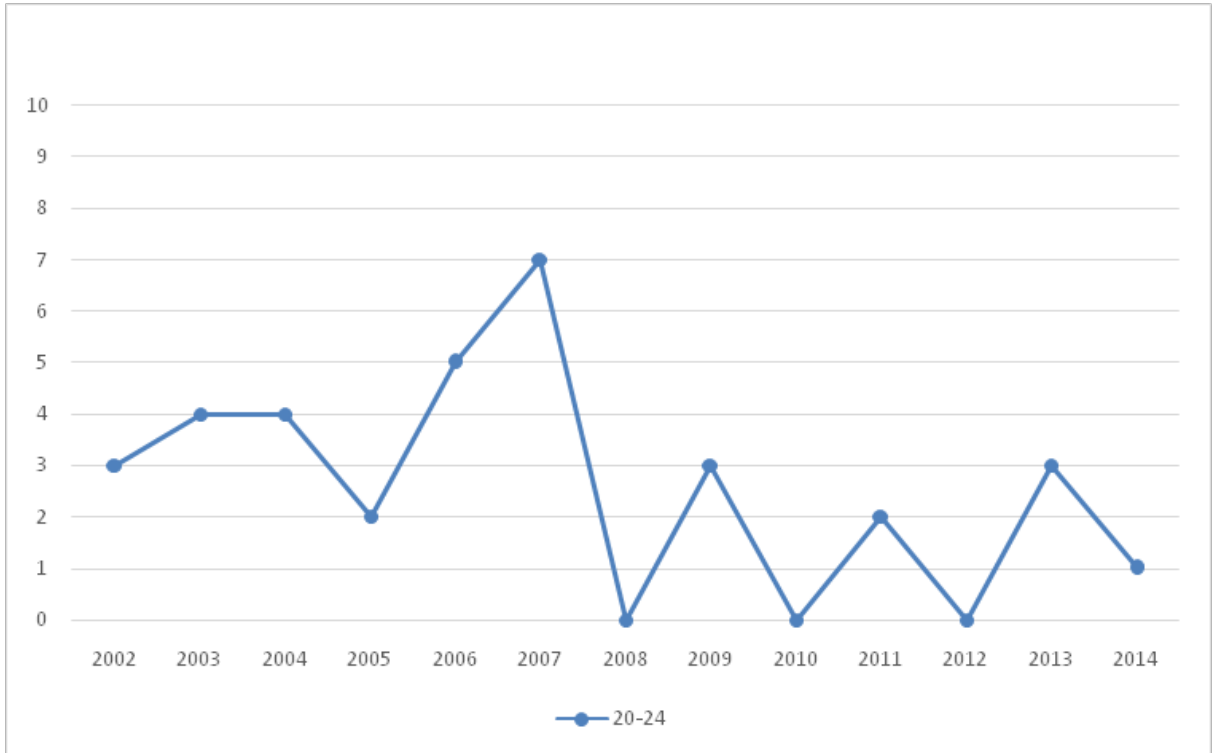
Verilerin esas alındığı dönem içerisinde Samsun ilinde toplamda kadın intihar vakaları içerisinde ölüm sayısının en fazla olduğu yaş aralığını 15-19 yaş grubu oluşturmaktadır. Ergenlik problemlerinin zaten gençlerin intihara eğilimli olmalarında önemli bir sebep olduğu bu yaş grubunda öğrenim başarısızlığı ve duygusal ilişkilerle ilgili sıkıntılar vaka sayısının fazla olmasını dağlayan diğer önemli nedenlerdir. Bu yaş grubu içerisinde vaka sayısının en fazla olduğu yıl ise 2003 olup, söz konusu sene 7 kadın intihar vakası ölümle neticelenmiştir (Şekil 24). 2004 yılı 6 vaka ile bu yılı izlemektedir. Resmi kayıtlarda hiçbir intihar vakasının görülmediği 2000 yılı hariç, 15-19 yaş grubunda vaka sayısının görülmediği yıl bulunmamaktadır.

Samsun ilinde 20-24 yaş grubunda ölümle neticelenen kadın intihar vakalarının en fazla olduğu yıl 2007'dir (Şekil 25). 7 vakanın görüldüğü bu yılı 5 vaka ile 2006 yılı izlemektedir. 2008 ve 2012 yılları ise ilde bir ölüm sebebi olarak kadın intihar vakaları yaşanmamıştır.

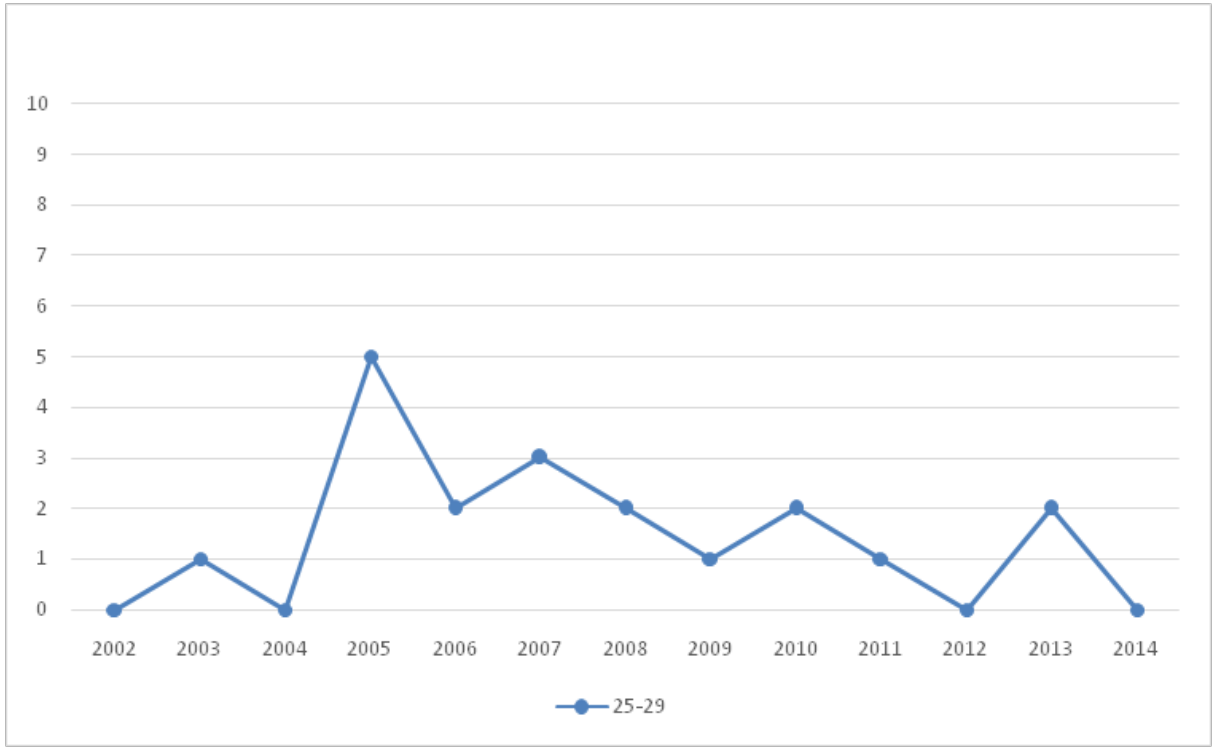
25-29 yaş grubu kadın intihar vakalarının Samsun'da en fazla görüldüğü yıl 2005'tir. Toplam 5 vakanın görüldüğü bu yılı 3 vaka ile 2007 yılı izlemektedir (Şekil 26). Bu yaş aralığında 2002, 2004, 2012 ve 2014 yıllarında kayıtlarda kadın intihar vakasına rastlanmamaktadır.

Şekil 24. Samsun ilinde yıllar itibariyle ölüm sebebi olarak 15-19 yaş arası bayan intihar vakaları

Şekil 25. Samsun ilinde yıllar itibariyle ölüm sebebi olarak 20-24 yaş arası kadın intihar vakaları

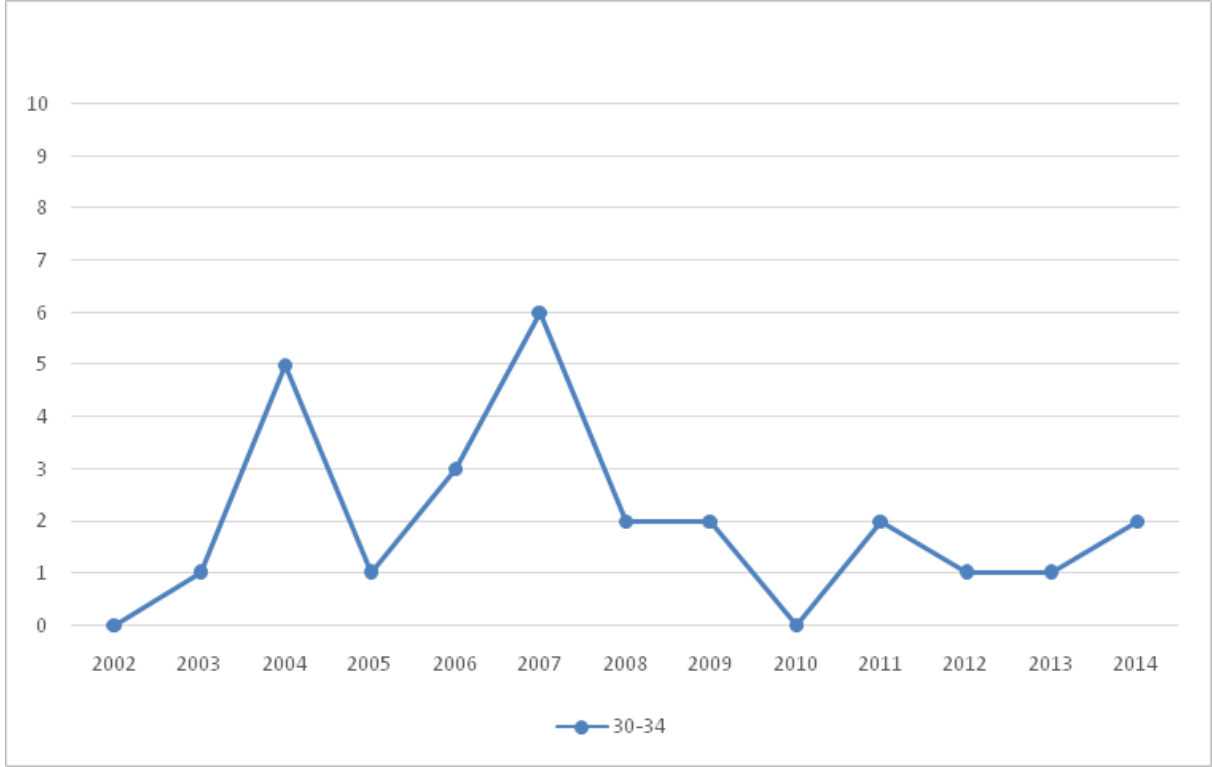

Şekil 26. Samsun ilinde yıllar itibariyle ölüm sebebi olarak 25-29 yaş arası kadın intihar vakaları

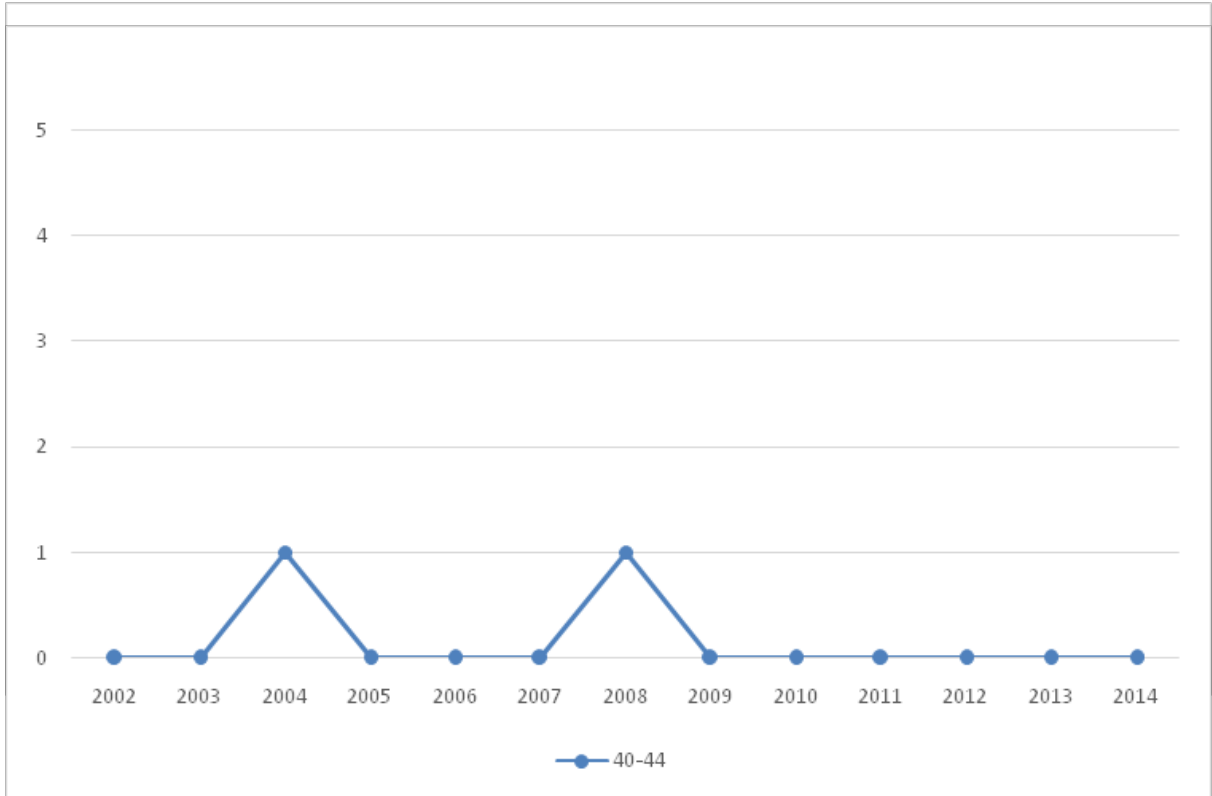
30-34 yaş grubunda Samsun ilinde ölümle sonuçlanan kadın intihar vakalarının en fazla olduğu yıl 2007'dir (Şekil 27). 6 vakanın görüldüğü bu seneyi 5 intihar olayı ile 2004 yılı takip etmektedir. Bu yaş aralığında 2002 ve 2010 yıllarında ise ölümle sonuçlanan kadın intihar vakası görülmemiştir.

35-39 yaş grubunda Samsun ilinde en fazla kadın intihar vakası 2008 yılında 4 olarak gerçekleşmiştir (Şekil 28). 2003, 2006 ve 2010 yıllarında ise bu yaş grubunda 2'şer intihar ölümle sonuçlanmıştır. 2000, 2002, 2009, 2011 ve 2014 yıllarında bu yaş grubunda kadın intiharına rastlanmamaktadır.

40-44 yaş grubu, 2002-2014 yılları arasındaki dönemde 2 ölüm ile Samsun ilinde tüm yaş grupları içerisinde toplamda vaka sayısının en az olduğu dilimi oluşturur. Ergenlik ve gençlik dönemleri problemlerinin bu yaş grubunda artık geride kalmış olması, hayatı daha iyi okuyabilme, sorunları çözebilme tecrübesinin kazanılmış olması, geleceğe dair daha iyimser bakabilmeyi öğrenmiş olma, iş ve eş gibi insan ruh halini derinden etkileyen beklentilere çoğunlukla karşılık bulunmuş olunması ve hayatın olgun dönemine karşılık gelmesi gibi sebepler bu yaş diliminde kadın intiharlarının azalmasının temel sebepleridir. Söz konusu iki vakanın biri 2004'de, diğeri ise 2008 yılında meydana gelmiştir (Şekil 29). Bu yaş aralığında diğer yıllarda ise intihar vakasına rastlanmamıştır.

Şekil 27. Samsun ilinde yıllar itibariyle ölüm sebebi olarak 30-34 yaş arası kadın intihar vakaları

Şekil 29. Samsun ilinde yıllar itibariyle ölüm sebebi olarak 40-44 yaş arası kadın intihar vakaları

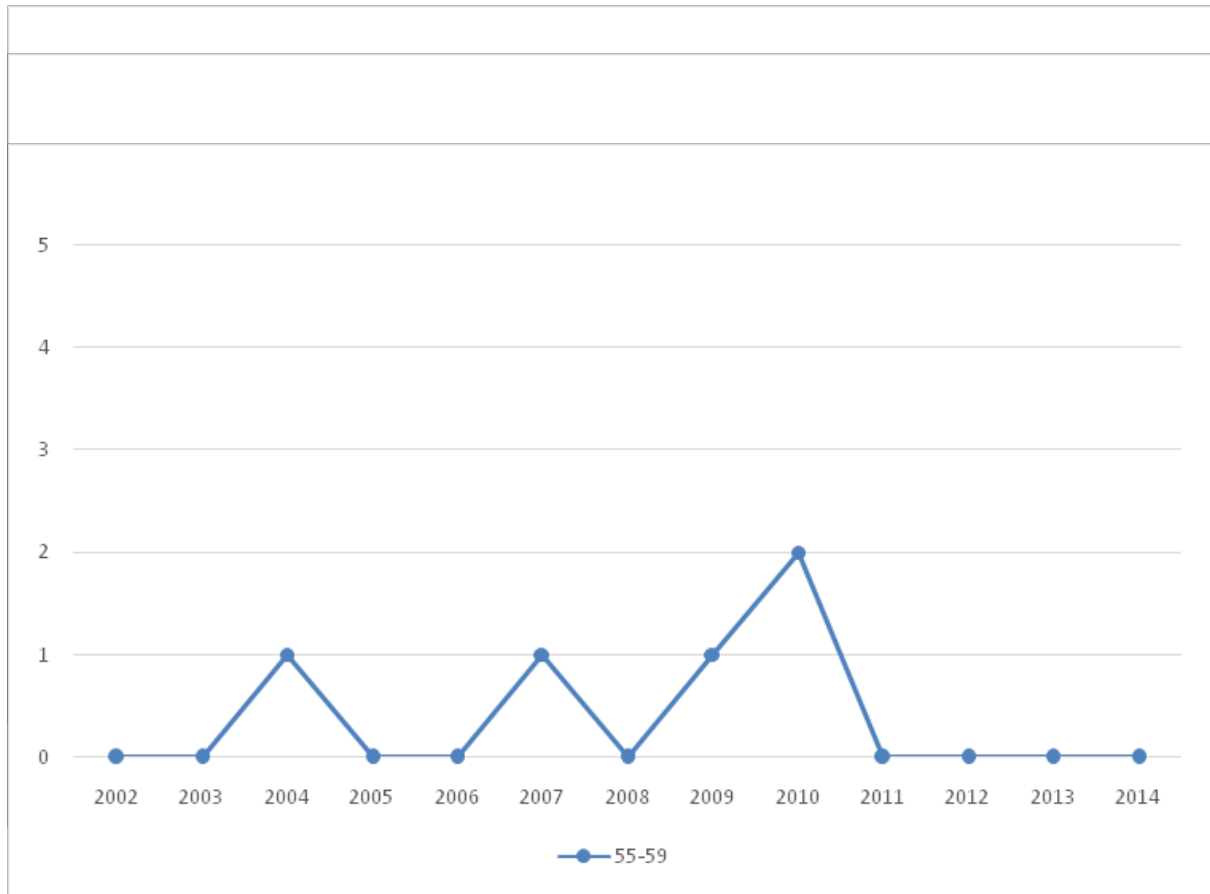
Samsun ilinde 45-49 yaş aralığında, bir önceki döneme göre kadın intihar vakalarının arttığı ve 2002-2014 arasında toplam sayının 6'ya yükseldiği görülmektedir (Şekil 30). Bu yaş grubunda 2009 yılında 2 kadın intiharı kaynaklı ölüm vakası yaşanmışken, 2003, 2004, 2005 ve 2010 yıllarında 1'er

vaka resmi kayıtlara geçmiştir. Verilerin kullanıldığı diğer yıllarda ise Samsun’da bu yaş diliminde kadın intiharlarına rastlanmamaktadır.

50-54 yaş grubunda da ilde toplamda ölümle sonuçlanan 6 kadın intihar vakası bulunmaktadır. Söz konusu intiharlar 2002, 2006, 2007, 2011, 2012 ve 2014 yıllarında 1’er vaka olarak gerçekleşmiştir (Şekil 31). Verilerin esas alındığı dönemdeki diğer yıllarda ise ilde ölümle sonuçlanan kadın intiharına rastlanmamıştır.

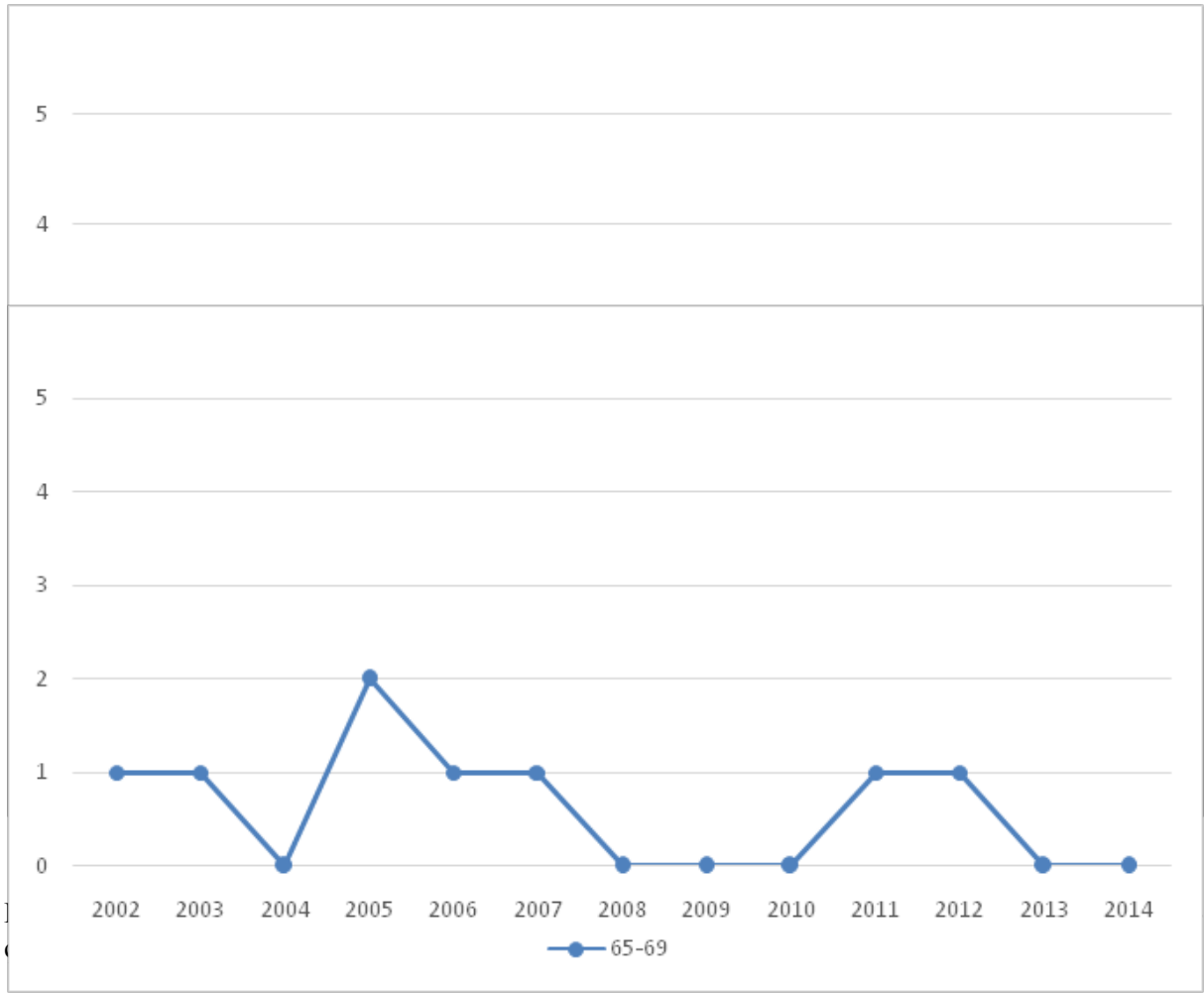
55-59 yaş diliminde çalışılan dönemde ölümle sonuçlanan toplam 5 kadın intihar vakası meydana gelmiştir. Bunlardan 2 tanesi 2010 yılında, 1’er tanesi ise 2004, 2007 ve 2009 yıllarında gerçekleşmiş olup, diğer yıllarda bir ölüm sebebi olarak kadın intiharlarına rastlanmamaktadır (Şekil 32).

60-64 yaş grubunda Samsun ilinde sadece 2003, 2008, 2009 ve 2012 yıllarında birer kadın intiharı gerçekleşmişken, diğer yıllarda bu olay sebebi ölüm gerçeğleşmemiştir (Şekil 33).

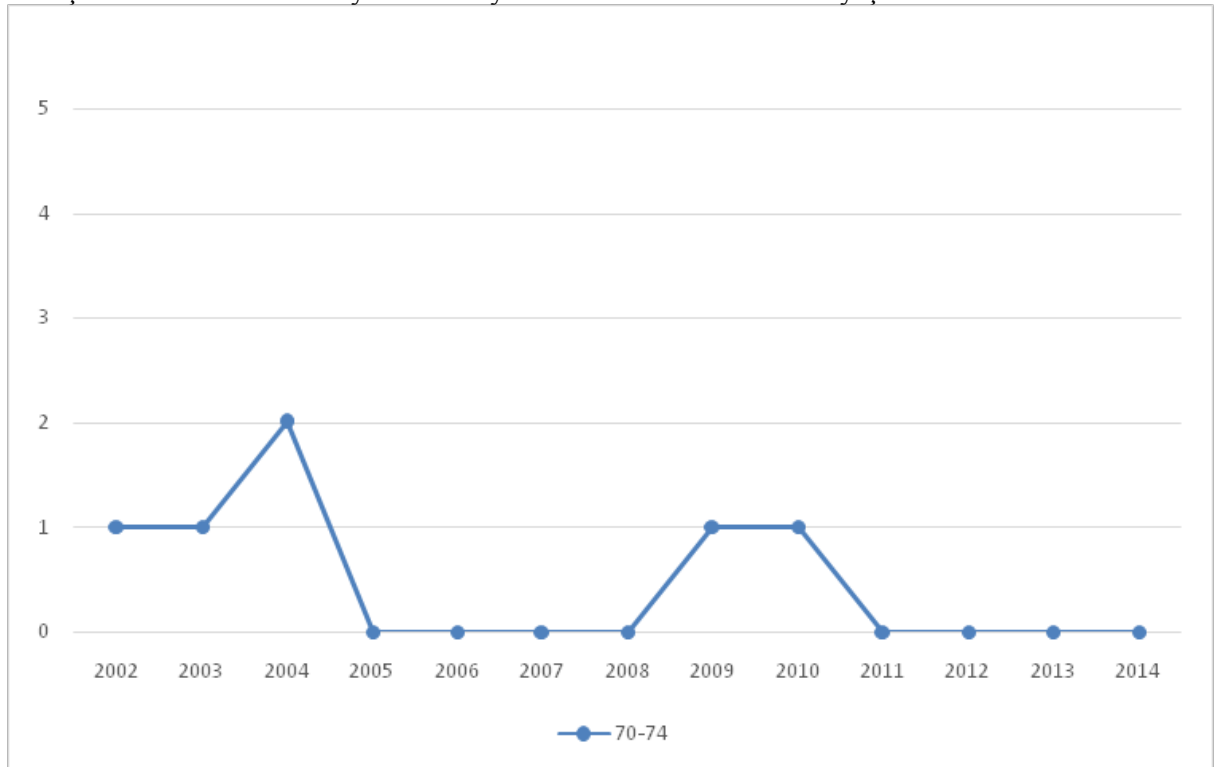

Şekil 32. Samsun ilinde yıllar itibariyle ölüm sebebi olarak 55-59 yaş arası kadın intihar vakaları

Samsun ilinde yaşlı nüfus içerisinde kadın intiharına dayalı ölüm vakasının en fazla olduğu yaş grubunu 65-69 yaş grubu oluşturmaktadır. Nitekim bir önceki yaş grubunda 4 vaka yaşanmışken, bu yaş diliminde vaka sayısı 8’e yükselmiştir. Ölümle neticelenen kadın intiharlarının 2 tanesi 2005 yılında gerçekleşirken, 1’er vaka da 2002, 2003, 2006, 2007, 2011 ve 2012 yıllarında meydana gelmiştir (Şekil 34). Diğer yıllarda ise bu yaş grubunda kadın intiharı resmi kayıtlarda gözükmemektedir.

Şekil 34. Samsun ilinde yıllar itibariyle ölüm sebebi olarak 65-69 yaş arası kadın intihar vakaları

4. Sonuçlar Ve Tartışma

Samsun ili bir ölüm sebebi olarak kadın intihar vakaları bakımından 2000-2014 yılı arası göz önüne alındığında Türkiye’de orta sıralarda yer almaktadır. İlde aynı dönem içerisinde en az vaka 2000 yılında (0), en fazla ise 2007 yılında(36) yaşanmıştır. Samsun ilinde kadın intiharları daha çok asarak ve kimyevi madde kullanılarak gerçekleştirilmiştir. İlde kadın intiharlarına en fazla 15-19, 20-24 ve 30-34 yaş gruplarında rastlanmakta olup, bu intiharlar daha çok hastalık ve aile geçimsizliği gibi sebeplere dayalı olarak gerçekleşmiştir.

İntihar sadece Samsun’un veya ülkemizin bir sorunu olmayıp, global ölçekli bir problem özelliği bulunmaktadır. Bu konuda Sainsbury tarafından 1956 yılında Londra’da yapılan çalışmada intihar olaylarında toplumdan kopma duygusunun etken olduğu bulunmuştur. Yap’ın ise, 1958 ‘de Hong Kong’da yaptığı çalışmasının bulguları özellikle kırsal bölgelerden göç etmiş kişiler arasında intihar etme oranının daha yüksek olduğunu saptayarak toplumsal etmenlerin önemini bir kez daha doğrulamıştır (Geçtan, 1995).

Samsun ili için 2000-2014 yılları arasında yapılan bu çalışmada intiharların büyük bölümünü ailevi geçimsizlik ve duygusal sebepler oluşturmaktadır. Bu durum, Deniz ve Diğerleri (2001) nin yaptığı çalışmada da görülmekte ve örneğin ABD’de intiharların yüksek olmasını araştırmacılar parçalanmış aile yapısı, dini inanç azlığı, silahların kolay elde edilmesi, madde kullanımı ve bağımlılığı ile açıklamaktadırlar. ABD’de yapılan çalışmalar, intiharın beyaz erkeklerde, intihar girişiminin ise kadınlar arasında yüksek olduğunu göstermiştir. Yine araştırmalar, duygusal zorluklar yaşamış sorunlu bireylerin intihara tanıklık etmesinin, daha kolay intihara yol açtığını ve medyada görülen intiharların da taklit edildiğini göstermektedir.

Ailevi geçimsizlik ve duygusal nedenlere bağlı Samsun’da görülen intihar olayları diğer ülkelerde de yaygın bir intihar sebebidir. Örneğin, Pakistan’da 2 yıl boyunca yayınlanan gazetelerdeki intihar haberlerinin analizi sonucunda elde edilen veriler değerlendirildiğinde, 208’i erkek, 98’i kadın olmak üzere 306 intihar vakasında; erkeklerin çoğunun bekar olmasına karşın, kadınların çoğunluğunun evli ve büyük bir kısmının 30 yaşın altında olduğu görülmüştür. En sık rastlanan İntihar nedeni ise, «Aile içi problemlerdir. İntihar edenlerin yarıdan fazlası, fosfat (organophosphate) türü tarım ilacı kullanmışlardır (Deniz ve Diğ. 2001).

Dünyanın en yüksek intihar oranlarına sahip ülkelerinden biri olan Rusya’da son dönemde olumlu bir gelişme yaşanmıştır. 1994 yılında bu ülkede 100 000 kişiye düşen intihar sonucu ölümlerin oranı 42,1 iken 2009 yılında bu oran 26,5’e düşmüştür. Türkiye’de ise tam tersi bir durum yaşanmaktadır. Son çeyrek yüzyılda düşük bir tempo ile de olsa Türkiye’de intihar oranlarının giderek arttığı gözlenmektedir. Samsun ilinde 15 yaş altı grup da dâhil olmak üzere her yaş grubunda intihar vakalarına rastlanmaktadır. 2002-2014 yıllarını kapsayan dönemde toplamda 39 vaka ile kadın intiharlarının en fazla yaşandığı yaş aralığı 15-19 olup, bunu 34 vaka ile 20-24 yaş grubu izlemektedir. 40-44 yaş grubu ise 2 intihar olayı ile en az vaka görülen yaş aralığıdır. 12 Radikal gazetesinde 21 Mart 2010 tarihinde yayınlanan “Türkiye’nin intihar analizi” yazısında Türkiye’de intihar eden erkeklerin yarısının 35, kadınların ise 25 yaşından daha küçük oldukları belirtilirken, kadınların daha çok psikolojik, erkeklerin ise daha çok ekonomik nedenlerle intihar ettikleri vurgulanmıştır (Atasoy ve Ertürk, 2014). Bu durum Polatöz ve Diğ. (2011) yaptığı çalışma ile de uyumlu görülmektedir. Bu çalışmada, intiharla ilgili genel nüfustaki epidemiyolojik çalışmalarda intihar davranışı veya parasuicid ile ilişkili tanımlanan en önemli risk etkenleri, genç yaşta olma ve kadın cinsiyetidir. Diğer risk etkenleri ise, bekâr veya boşanmış olma, işsizlik, yaşam düzeninde yeni değişiklikler olması, ruhsal bozukluğun varlığı ve geçmişte intihar davranışı öyküsü bulunmasıdır. Türkiye’de yapılan intihar çalışmalarında, intihar girişimiyle ilgili risk etkenleri olarak, genç yaşta olma ve kadın cinsiyeti verilmektedir (Polatöz ve Diğ. 2011).

Durkheim’in (1992) belirttiği gibi cinsiyet etkeni Türkiye’deki intiharlarda da etkisini göstermektedir. Türkiye’de intihar eden erkeklerin sayısı kadınlardan iki kat fazladır, ancak bunun tam aksine intihara teşebbüs eden kadınların sayısı erkeklerden iki kat daha fazladır (Diğdem ve Siyez, 2006; Yüksel, 2001). Kadınların intihara daha çok meyilli olmasına gerekçe olarak kadınlara toplumlar da çocuk bakımı, ev ve aile düzeni, para kazanma gibi ağır sorumlulukların yüklenmiş olmasına rağmen kadınların

bu yükleri kaldırarak kadar güçlü olmamaları gösterilmiştir (Delice ve Teymur, 2012).

Dünyada yapılan araştırmalar erkeklerde intiharın, kadınlarda ise intihar girişimlerinin daha sık olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ülkemizde yapılan araştırmalarda, intiharların en önemli nedeni %36'lık bir oranla hastalık olarak bulunmuştur. İntihar nedenlerinde aile geçimsizliği ve geçim zorluğu ise ikinci ve üçüncü sırada yer almaktadır. Samsun ilinde kadın intiharları asarak, kimyevi madde kullanarak, yüksekte atlayarak, ateşli silah kullanarak ve tren veya başka bir motorlu aracın altına atlayarak gerçekleşmiştir. Ülkemizde intiharların %51'i kendini asma, %17'si ateşli silah kullanma, %13'ü de kendini yüksekte atma şeklindedir (Deniz ve Diğ. 2001).

Bununla birlikte toplumun intihar konusunda bilinçlenmesi, tehlikeye karşı duyarlılığının artması ve konunun uzmanlarının, intihar düşünceleri, tehditleri ve girişimlerine gereken müdahaleyi yerinde ve zamanında yapması halinde intiharların çoğunluğu önlenabilir.

Samsun ilinde intihar eğilimlerini artıran işsizlik, yoksulluk, baskı, şiddet gibi nedenlerin kaynakları araştırılarak bunların çözülmesi yoluna gidilmelidir.

Hastalık kaynaklı intiharlar ilk sıralarda yer aldığı için ruh sağlığı sorunu yaşayan fertlerin rahatlıkla ulaşabileceği sağlık üniteleri ilde yaygınlaştırılmalıdır. İntihar vakalarında ilk başvurulanan merkezler acil servisler ve 112 olmaktadır. Bu nedenle acil servislerdeki personelin intiharın fizyolojik sonuçlarına karşı çok iyi eğitilmiş olması gerekir.

İntihar vakalarının yaygınlaşması sadece fertlerin hayatının sona ermesine yol açmamakta, aynı zamanda toplum düzenini tehdit etmekte, geride kalanlara acı vermekte, önemli ve verimli olabilecek insan kaynağının kaybedilmesine yol açmaktadır.

İntihara eğilimli kişinin sorunlarına çözüm üretmede yardımcı olma, empati kanallarını açık tutabilme, kişiyi ve aileyi güçlü kılma, bu kişilerin toplumsal sorumlulukları yerine getirmelerinde destek olma intiharları azaltmada yapılacak başlıca işlemlerdir.

Küçük yaşlardan itibaren insanlarımızı zamanı verimli kullanma, spor yapma, iletişim kurabilme ve sorun çözebilme gibi ruh sağlığını koruyucu alışkanlıkları kazandırabilmeliyiz.

Kaynakça

Atasoy, E.- Ertürk, M. 2014, İntiharlar Coğrafyası: Rusya Örneği, Doğu Coğrafya Dergisi, Cilt: 19, Sayı 31, s. 37-63, Erzurum.

Deniz, İ.- Ersöz, G. A.- İldeş, N.- Türkarıslan, N., 2001, 1995-2000 Yılları Resmi Kayıtlarından Batman'da Gerçekleşen İntihar ve İntihar Girişimleri Üzerine Bir İnceleme. Aile ve Toplum Dergisi, Yıl. 4 Cilt: 1 Sayı 4, Eylül-Aralık 2001, ISSN: 1303-0256

Diğdem M. ve Siyez, D. M., 2006, "Ergenlik Döneminde İntihar Girişimleri: Bir Gözden Geçirme". Kastamonu Eğitim Dergisi, Sayı 14, s. 413-420, Kastamonu.

Delice, M.- Teymur, S., 2012, Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki İntiharların İncelenmesi: Batman İli Örneği. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2012 16 (1): 57-80. Erzurum.

Durkheim, E., 1992, İntihar (Çev. Ö. Ozankaya). İmge Kitabevi, Ankara.

Güçlü, F., 2001, İntihar, Umutsuzluğun Tırmanışı. Sabev Yayınları, Ankara.

Geçtan, E., 1995, Psikodinamik Psikiyatri ve Normal Dışı Davranışlar İstanbul: Remzi Kitabevi.

Harmancı, P., 2015, Dünya'daki ve Türkiye'deki İntihar Vakalarının Sosyodemografik Özellikler Açısından İncelenmesi. Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal, Vol 1, No Suppl 1 (2015), Ankara.

<http://www.tdk.gov.tr>

<http://www.e-psikiyatri.com>

TÜİK, 2015, Ölüm Sebepleri. Ankara.

Peker, H., 1987, "İntihar, Sebepleri Nedir ve Ona Nasıl Engel Olunur?," Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 2, s. 105-115, Samsun.

Polatöz, Ö.-Kuğu, N.-Doğan, O.-Akyüz, G., 2011, Sivas İl Merkezinde İntihar Davranışının Yaygınlığı ve Bazı Sosyo-demografik Faktörlerle İlişkisi. Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi Sayı 24, s. 13-23.

Ünlü, G.- Aksoy, Z.- Ersan, E. E., 2014, İntihar Girişiminde Bulunan Çocuk ve Ergenlerin

Değerlendirilmesi. Pamukkale Tıp Dergisi, 7(3):176-183, Denizli.

Yüksel, N., 2001, “İntiharın Nörobiyolojisi”. 3. Biyolojik Psikiyatri Kongresi, Kapadokya, Nevşehir.

Zeybek, H. İ., 2006, “Sosyoekonomik Kriterlere Göre Samsun İlinin Karadeniz Coğrafi Bölgesi ve Türkiye’deki Yeri ”, Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu (4-6 Mayıs 2006), Samsun.

Zeybek, H.İ.-Yılmaz, C., 2016, Samsun Coğrafyası. Canik Belediyesi Kültür Yayınları, No: 11, Samsun.

Iraqi Woman's Association and its Role in Feminism Movement in Iraq 1958-1963

Prof. Dr. Inaam Mahdi Ali Al-Salman
Baghdad University / Irak

The study of feminism in Iraq has great importance, particularly when we know that claim to liberate women and to spread social and educational knowledge for women appeared in late 19th and early 20th centuries. Those claims, adopted by a number of scholars and poets most prominent of among them was Jameel Sidqi Al-Zahawi(1) , resulted in establishment of the first school for Muslim girls, which were opened under WaliNamiq Pasha (1899-1902) (2). Al-Zahawi continued to support women's education and defend their being. He published in 1910 an article in Egyptian newspaper, in which he called to liberate women from societal oppression, encountering attacks and criticisms by conservative elements(3) .

Women's conditions didn't improve after occupation of Iraq by Britain (1914-1920), especially under feudal dominion supported by occupation forces. Even those schools for girls were restricted number of girls of elite class(4) .

However, despite all restraints that women faced in Iraqi society, she had her own honorable role in the big first mass demonstration against British mandate through their role in June, 30, 1920(5).

We do not exceed truth when we say that the history of feminism, in its distinct form, in Iraq dates to the years after the establishment of Iraqi State in 1921. But the objection against the movement was that it was elitist; its members belonged to the ruling class and a number of women from wealthy families in the country. Feminism expressed itself during 1920's through the first journal that concerned with women questions: Layla, magazine issued by Bolina Hassoon, whose first issue came out in 1923, and continued for two years. Its article dealt with women's concerns and oppression she suffered by society. (6)

Issuance of Layla magazine make possible for Hussein Al-Rahhal, who is one of the first to call to spread Marxism in Iraq, to issue Al-Saheefa newspaper in 1924, which called for defend women's freedom(7) . We, in this direction, cannot leave out the role played by King Faisal b. Hussein (r. 1921-1933), who realized need of the nation for education and knowledge(8) . Moreover, he was not content with that; he urged to established the first feminist organization in Iraq, Al-Nahdha Woman Club.(9)

Over years, Iraqi feminism crystallized and ripened, particularly through influences feminism in old Syria and Egypt, and influences by mutual visits to/from Arab countries, especially by Al-Nahdha Woman Club members; where Mrs. Amina Al-Rahhal participated in the first women's conference held in Damascus in July, 1930(10) .

Women's activity began to expand through charitable women Association founded during 1930's, providing Iraqi women the opportunity to take part in them, starting from their responsibility and discernment of the necessity for to have a role in this field. Most important of those Associations in which Iraqi women participated were Red Crescent, Eradication of Illiteracy Association, Child Protection Association, Disinfection of Social Maladies, and others, which introduced, through charitable action, services to society(11) .

Iraqi women did not only continue in participation in charitable activities, she soon penetrated political spheres through participation in national demonstrations and protestations against colonization and ruling authority, consolidating their position in Iraqi society. Among female pioneers in those activities, there were Nazeeha Al-Dulaimi(12) , whose role was great in the crystallization of women's activity, Safirah Jameel Hafiz, Khanum Zuhdi and Mubajjal Baban. Years of WWII (1939-1945) and victory of the Allies, as well as difficulties Iraqi people faced as war events, led to ripen feminism, particularly that Iraqi Communist Party, who move secretly in Iraqi streets, supported feminism and its pioneers) .13(

Feminism continued its activity until March, 10, 1952, when Dr. Nazeeha began to establish Asso-

ciation of Defense of Iraqi woman's Rights after holding a secret meeting in a woman's home. In point of view of that meeting, the organizational commission of the Association was formed, presided by Dr. Nazeeha Al-Dulaimi. The importance of establishment of the lies Association in being the first women's organization through which Iraqi women could practice their social and political role in country(14) . It later succeed to exert an influence on political leadership to issue decrees which promote women's role and make justice to them, as we shall see later.

During the six years following its establishment, the association had secret activity both locally and internationally through its participation in many national and international conferences. Also, Iraqi Communist Party maintained to support association(15). When July, 14, 1958 Revolution, which changed the polity from kingdom to republic, broke out, it had a great effect, reflecting positively upon the activity association of Iraqi Woman Defense, which in turn initiated to congratulate leaders of Revolution since its first day. Association of Iraqi Woman Defense, since then, began unprecedented activity in its whole history; it set up permanent seat; according to Dr. Nazeeha's instructions, members of the association began to form female teams to explain and support revolution's goals. Then, it was licensed to work formally in January, 20, 1959, to become the first mass women's organization in the country to which joined thousands of women(16) . Licensed, the Association began an intense activity by introducing Iraqi women in cultural and social activities through opening workshop for females. It also opened centers for teaching read/write skills (17). The activities of the Association materialized in many other fields. During five years since Revolution, the association could hold, for the first time in its history, three local public conferences, in which female representatives of many Arab and foreign countries, and had approval of then Prime Minister Abdul-Kareem Qasim, who protected such conferences with his personal attendance. Those conferences were held once annually on 8th of March, which falls on International Women's Days(18).

The activity of the Association was not limited to local conferences; many of its members participated in international female conferences, like in People's Republic of China Meeting in 1959, Copenhagen Conference in 1960, Vienne Conference in 1962 and Moscow Conference 1962.

In appreciation of struggle of the Association by 14 July Revolution, Prime Minister Abdul-Kareem Qasim decided to select its president Dr. Nazeeha Al-Dulaimi and appoint her in a political position as Minister of Municipalities according to Republic Decree No. 48 on 13th of July, 1959. So, Nazeeha Al-Dulaimi is the first woman in modern history of Iraq and Arab East to attain a ministerial position) . 19(

The activity of Association and Al-Dulaimi's presence in the political leadership of country reflected upon Iraqi government and pushed it to issue Personal Law No.188 of 1959. This law represents the first progress law not in Iraq alone, but in whole region, and a bold step on the way to develop women's conditions. It, in many articles, did justice to women in inheritance, polygamy, family relationships, period of nursery and alimony, as well as achievement of equality and justice in formal and customary rights that the state legislated. Also, the law effected the assignment of the first female judge in the Law Status Personal Court .(20)

The nomination the Association suggested at its establishment did not continue. After the issuance of Personal Status Law in 1959, Prime Minister asked Association of Defense of Women's Rights to omit the word (Defense), because women attained all their rights. The name became (Iraqi Women's Association), and t his name is still used till this time.

Though we define the most important activity of the Association in the period 1958-1963, it does not mean that its activity remains at its highest. The Iraqi Woman's Association began to suffer hampering by some parties, especially Muslim clergymen who saw the issuance of Personal Status Law contradicts with Islamic rules. Therefore, many of offices of the Association in various provinces and cities in Iraq were closed and attacked many of Association members who were accused of membership of Iraqi Communist Party. It was dangerous for many members to go out to their work, and many of school of eradication of illiteracy controlled by the Association were about to be closed. This campaign increased until 8th of February, 1963 coup d'état, when the Iraqi Woman's Association was exposed to cruelest elapse in its history(21) .

**1- Photos of a number of
Iraqi Woman's Association cofounders.**

Dr. Nazeeha Al-Dulaimi

2-

Mrs. Safirah Jameel Hafiz

Mrs. Mubajjal Baban

Mrs. 'Oomah Al-Masri

بشرى برتو احدى المؤسسات لرابطة المرأة العراقية

سلوى زكو مسؤولة التحرير في الصحف

خانم زهدي عضوة في الرابطة وحدى المؤسسات الاوائل

فتحية محمد مصطفى

عميدة مصري

فتحية محمد مصطفى من الرابطيات الرائدات بأنتمائها الى الرابطة وساهمت في العديد من المظاهرات والمسيرات كما شاركت في المؤتمر الاول لرابطة المرأة العراقية الذي عقد في بغداد عام 1959 وكانت من الرائدات في لجنة الدفاع عن حقوق المرأة في اربيل وقد تعرضت الى شتى انواع المضايقة والملاحقة من قبل الانظمة الرجعية والدكتاتورية بسبب نضالها القومي والوطني ومن اجل حقوق المرأة العراقية .

فتحية محمد مصطفى , فيروز , نجيبة الحيدري , شكرية محمد , سامية شاكر

المؤتمر الاول لرابطة المرأة العراقية - بغداد 1959

The first conference of the Association of Iraqi Womens
Baghdad 1959

Bibliography

- 1-Khadir Al-Abbasi, women's emancipation between Al-Zahawi and Alrsavi the history of the feminist movement in Iraq, Baghdad, d.t, p. 34.
- 2- Thikra Adel Abd-Al-Qader, The Iraqi Association and its Role in the Feminist Movement in Iraq 1952-1975,baghdad,2014,P.14.
- 3-MIR BASRI, Notify literature in modern Iraq. P.15.
- 4 -Sabiha Sheikh Dawood, the first road to Renaissance women, Baghdad, 1958, p. 49.4-
- 5-Fariq mazhir Al Firown,The facts spotless in the Iraqi Revolution of 1920, Baghdad, 1952, p. 496.
- 6-inaam Mahdi Ali Al- Salman,Thikra Adel Abdel-Qader, layla magazine and its role in the feminist movement in Iraq, bayt alhakma, the magazine of January 2016.
- 7- Thikra Adel Abd-Al-Qader,op.cit,p.25.
- 8-Alaa Jasim Harbi, King Faisal I, political role in Arabic revolution, Syria and Iraq, 1883-1933, Baghdad, 1980, p. 235.
- 9-Khadir Al-Abbasi,op.cit,p.50.
- 10-Thikra Adel Abd-Al-Qader,op.cit,p.33.
- 11--Khanum. Zuhdi, stations of feminist history and the role of the Iraqi women's **Association** , Baghdad, d. t., p. 84.
- 12- -Feminist activist and President of the Association for the defence of Iraqi women and the first Minister in the history of modern Iraq and then exonerated to devote themselves to the work of the Association of Iraqi women, managed to escape from arrest after the coup of 8 February 1963 to travel outside Iraq. continued until her death in militant activity of Germany in, born in 1924, after finishing her studies at the primary and secondary entered the Faculty of medicine at the University of Baghdad College lub to the Iraqi Communist Party in its struggle against the continued deteriorating situation that prevailed the country. The revolution of July 14, 1958, appointed Minister of municipalities until 1960
- Mowaffak khalf Ghanem,Nazeeha al-Dulaimi and her role in national and political iraqi movement,Baghdad,2014.
- 13--Afifa Rauf Mukhlis, women and revolution, Baghdad, 1958, p. 13. .
- 14-Thikra Adel Abd-Al-Qader,op.cit,p.63.
- 15-.Hanna batatu, social classes and the revolutionary movements of the Ottoman Empire until the establishment of the Republic, translated by Afif Al-razaz, book 1, Tehran, 2006, p. 31
- 16-Thikra Adel Abd-Al-Qader,op.cit,p.108.
- 17-Ibid,p.135.
- 18--Dr.Nazeeha Duleimi ,A Glimpseof the History of Womens movementin Iraq,Baghdad,1959.p.20
- 19- Mowaffak khalf Ghanem,op.cit,p.124.
- 20-Ibid.p.126
- 21- Thikra Adel Abd-Al-Qader,op.cit,p.200.

Türk Modernleşmesinde Kadın Kimliğinin İnşası: Halkevlerinin Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme (1932-1951)

Doç. Dr. İsmet Türkmen
Gaziosmanpaşa Üniversitesi / Tokat

Giriş

Türk modernleşmesi sürecinde, “kadın meselesi”, Türk aydınları tarafından Tanzimat’tan Cumhuriyet’in erken dönemlerine değin “modernleşmeci yaklaşım”ın bir parçası dahilinde ele alınmaktadır. Bu bağlamda “kadın kimliği” tanımlamasında Cumhuriyetin erken dönemlerinde dikkat çeken tartışma kadının bir mesele olarak değerlendirilmesi idi¹. Bu yaklaşımın temelinde yatmakta olan gerçeklik ise, kadının toplumun geri kalmışlığında bir odak olmak üzere seçilmiş ve toplumun ilerlemesi için çözümlenmesi gereken bir mesele olarak üzerinde durulmuş olmasıdır. Burada iki yönlü bir çaba dikkat çekmektedir: ilki, kadın meselesi üzerinde çalışma yapanların çoğu modernleşme yanlısı erkeklerdir. Diğeri ise, kadın yazarların genellikle bu söylemin içinde yer almış olmalarıdır. Onlara göre; kadın toplum yaşamına dahil edilmeli, kadın haklarının milli bir dava olarak görülmesi vatanperverlik adına savunulmalıydı. Bu türden yaklaşımların sahipleri aynı zamanda Avrupa taklidi olarak feminizme karşı bu sayede milliyetçi bir söylem de geliştirmişti. Modernleşme yanlısı Osmanlı aydınlarının dönemin kadın yazarlarıyla kurdukları ittifak temelinde, kadının geleneksel konumunu, çözüme kavuşturulması gereken bir “mesele” olarak görülmesini gerektirmiştir.

Bu doğrultuda Halide Edip Adıvar 1909’da şu ifadelerle yer vermektedir: “Bir kadın evvela Osmanlı, bir vatanperverdir. Vatanın hukuku kadınlık hukukundan bin kat mühim ve muhteremdir, onun için kadınlar bugün hukukumuz diye haykırırken bunu kendileri için değil, vatana yetiştirecekleri evlada lazım olan terbiyeyi verebilmek için olduğunu der-hatır etmelidirler...Kadınlar vatan için deruhte edeceğiniz en müşkil, en uzun teşebbüslerinizde size yardım edecek tabii ve hakiki arkadaşlarınızdır. Onlar milletin müntehâ-yı tekâmülüne doğru açtığınız yola işleyen yoldaşlarınız, meslektaşlarınızdır...”² Dikkat edileceği üzere, Meşrutiyet yönetiminin “kadın algısı”nda öncelikle kadının yeni bir “terbiye-i vicdaniye ve ahlakiye” ile donatılması vatana evlat yetiştirecek sorumluluk duygusuna haiz anneler olarak, “terbiye-i dimağiye ve ahlakla” medeni milletlerin kadınları arasında yer almaları savunulmaktaydı. Bu dönemde batılı aydınlar, İslam ülkelerindeki geri kalmışlığın temel sebebini, kadının “cehaleti” ve “toplumsal statüsü” ile ilişkilendirmiştir³. Bu kaygılar etrafında birleşen dönemin aydınları için kadınların toplumsal alana katılmalarını ve bu sayede özgürleşmelerini desteklemek öncelikle şu iki sorumluluğu ortaya koymuştur: Birincisi, Osmanlı toplumu için “yeni” olan kadın imajının meşruiyetini sağlamaktır. İkincisi ise, Batı kültürü ile geleneksel kültür arasında orta yol bulmak, modernleşme

1 Ayşe Durakbaşı, “Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu”, *Tarih ve Toplum*, Cilt: 9, Sayı: 51, (Mart 1988), s. 39; Tanzimat sürecinden itibaren, Cumhuriyet’in ilk dönemi ve sonrasındaki gelişmeler kapsamında ele alan ve döneme hâkim siyaset, hukuk anlayışı ve pratikleri temelinde çeşitli çalışmalar mevcuttur. Modernleşme deneyimlerini yaşayan bir toplumun da kendine özgü kültürel ilişkileri ve yapısı, o toplumsal yapı içindeki iktidar ilişkileri ve biçimlerine ilişkin güçlü referanslar sunmaktadır. Bkz. Ekrem İşin, “Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat”, *Tarih ve Toplum*, C. 9, S. 51, (Mart 1988), s. 22-23.

2 İ. Enginün, *Halide Edip Adıvar’ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978, s. 401-403.

3 Bu çerçevede Meşrutiyet dönemin reform yanlıları, kadının toplumsal konumunu, dinsel ve kültürel unsurlarla belirlenen giyim, mekânsal sınırlılıklar, aile ve evlilik pratikleri çerçevesinde değerlendirmeye almıştır. Bkz. İ. Tekeli – Ş. Gencay, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, *Toplum ve Bilim*, (Yaz-Güz 1978), s. 100; Bu çalışmalar içinde, Batılı aydınlar için temel kaygı şeriat yasalarının hâkim olduğu siyasal sistemlerin batılı tarzda modernleşme biçimine uyum sağlayıp sağlayamayacağı konusu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu noktadan hareketle; Osmanlı örneğinde “kadın meselesi”, muhafazakâr ve reformcular tarafından batı karşıtlığında değerlendirilmiştir.

yolunda önemli bir görev haline dönüşmüştür⁴.

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan süreçte batılılaşma söylemi kültürel kimlik temelinde şekillenmiştir. Kültürel kimlik konusu ise öncelikli olarak kadının aile içindeki “eş ve anne” rolleri temelinde, batılılaşma olgusunun ana motiflerinden biri olarak değerlendirilmiştir⁵.

Meşrutiyet döneminden Cumhuriyet Türkiye'si'ne geçiş aşamasında üst üste karşılaşılan travma ve savaş gerçeği doğal olarak toplumsal yaşamın parçası olan kadının idealize edilmesinde de etkili olmuştur. Bu süreçte kadın da erkek gibi Milli Mücadele'nin bir parçası olarak, “vatana hizmet etmelidir” vurgusu ön plandadır. İdealize edilen bu “yeni kadın” savaş gerçeğinden de hareketle savaş sahasında erkeklerle birlikte yerini alacak, böylelikle tüm vatanın anası olarak yüceltilen kadın, toplum içerisinde “Türk kahramanlığı” ve fedakârlığı kaidelerinin taşıyıcısı olacaktır⁶. Ayrıca bu dönemde Türk kadını, mevcut sosyo-kültürel ortamda yapılması imkânsızmış gibi görülen işlere de imza atacaktır. **Türk kadının ilk defa sahneye çıkışı, Türk Ocakları sahnelerinde gerçekleşmiş, bu sayede Türk kadınının sosyal hayata katılımı ocaklar vasıtasıyla başlamıştır.**

1. Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Kadın Kimliği

Tarihsel sürecin bir devamı olmak üzere, Cumhuriyet'in ilk dönemlerine Osmanlı aydınları tarafından taşınan **gerçeklerden birisi** de kadının toplumsal konumunun bir “mesele” olarak telakki edilmesidir. Kadın meselesini çözümleme önerisi nihayetinde Cumhuriyet döneminde, kadının toplumsal statüsünün iyileştirilmesini “medeni olan” ile “milli olana” referansla gerçekleştirilmiştir. Bu yönüyle millet inşa projesi kapsamında oluşturulan “yeni kadın” kimliği, medeni ve milli olana dair tanımlamaların kılavuzu olma niteliğindedir.

Cumhuriyet Türkiye'sinin çağdaş batılı milletler arasında yerini alması, cumhuriyet ideoloji çerçevesinde şekillenen yeni siyasal rejimde hukuki, siyasi, ekonomik alanlarla birlikte gündelik yaşam pratiklerinin, yeniden düzenlenmesine, buna bağlı olarak kadın ve erkek kimliklerinin yeniden tanımlanmasını gerektirmiştir⁷.

Modernleşmenin doğru anlaşılması konusunda Behram Altay bu süreçte bir yazı kaleme almıştır. Altay, yazısında Avrupa ülkelerinde kadın tahakkümünün erkeği alt ettiğinden, erkeğin otoritesinin yok olması neticesinde toplum hayatında büyük bir boşluk olduğundan, bunun sonucunda da aile bağlarının çözüldüğünden, geleneklerin unutulduğundan eve kumar, içki, dans gibi alışkanlıkların girdiğinden, çocukların yeterince terbiye edilemediğinden bahsetmiş ve Türk milletine hitaben şu sözlerle yer vermiş-

4 Kadın hareketinin, devleti kurtarma arayışlarına yönelik proje ve uygulamalarının hakim olduğu böyle bir süreçte filizlenmesinin sebebi, Osmanlı erkek aydınlarının çözümünü bulduğu geleneksel sistemin yeniden üretilmesinde tercihini modernleşmeden yana kullanması ve çağdaşlaşma idealini kadının toplumsal konumuyla bizzat ilişkilendirmesi olmuştur. Nitekim özellikle II. Meşrutiyet süreciyle birlikte tartışmaların gündemi, kurumsal düzeyde reform uygulamalarının giderek etkilerinin toplumsal alana yansımaları yön değiştirmiş. Osmanlı modernleşme deneyimi sonrasında batı kültürü, giyim, yemek yeme, yazı yazma alışkanlıkları, vs. yaşamın her alanına nüfuz etmiştir. Bkz. (Nilüfer Göle, *Modern Mahrem Medeniyet ve Örtünme*, Metis Yayınları, İstanbul, 1991, s. 91).

5 Bu çerçevede kadının toplumdaki rolü ve kimliği döneme hâkim yaklaşımlarla irdelenerek, onların da erkekler gibi bir birey olduğu vurgulanmıştır. Nitekim özellikle Türkçülük akımı, kadının da erkek gibi bir akla sahip olduğunu ileri sürerek, onların “malı, mülkü, ya da eğlencesi, süsü” olmadıklarını savunmuşlardır. Bkz. Ayşe, Durakbaşı, “Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu”, *Tarih ve Toplum*, 9, 51 (Mart), 1988, s. 40-41.

6 Kütahya Mebusu Besim Atalay düşmanın yurttan atılması sonrasında yaşanan gelişmeleri izah ederken mevcut durumu şöyle eleştirdi. “Bu memleketlerin kurtulması ve bugün vaki olan suiistimal Hoca Sadi'nin meşhur kuzu hikâyesini andırdı. Kurdun elinden kuzuyu kaptı fakat kesti kendi yedi. Arkadaşlar üç senedir kadınlara cephaneye mi taşıtmadık, tuzdan vergi mi almadık, undan vergi mi almadık vesairenden vergi mi almadık, kadınlardan mı şehit vermedik, haki gazaya masumlar mı defnetmedik? Neticede ne oldu biz memleketleri kurtardık fakat peşkeş yaptık. Gidin görün arkadaşlar Türk kalbi sızlayacak, ağlayacak çıldıracaktır. İzmir sokaklarını çeşit çeşit vatanperverler, çeşit çeşit insanlar çeşit çeşit tüccarlar doldurmuştur... Biz sözde halkçıyız diyoruz. Sözde bu memleketin evladına bu memleketi idare ettireceğiz diyoruz. Neden böyle eski işe komisyonları tarzında memuru mahsus göndererek, harcırahlar vererek yabancıların eline terke diyoruz? Bunu yerli heyetlere, belediye heyetlerine meclisi idarelere, halktan doğmuş idarelere terk etmiyoruz? Onlar gelsin onlar baksın çalacaksa onlar çalsın...” Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Yüz kırk beşinci İçtima, 25.11.1338, s.75. ; *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Teşrinisani 1338, S.672.

7 Cumhuriyet Türkiye'si, bu bağlamda kadın haklarına karşı tepkilerin yükseldiği diğer Müslüman ülkelerin modernleşme deneyimleri ile kıyaslandığında, hem batı ile olan ilişkisinin niteliği, hem de devlet eliyle toplumda kadının statüsünü belirginleştirmiş olması açısından farklı bir yapıya sahip olmaktadır. Bu farklılık, cumhuriyet kadrolarının yeni siyasi yapısının ve milli kimliğinin kurgulanmasında tercihini “modern kadın” davranış kalıplarından yana kullanmasında netlik kazanmaktadır. Bkz. Deniz, Kandiyoti, *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, Metis Yayınları, İstanbul, 1997.

tir: “*kanında mevcut asaletinle, erkek vasfınla öğünebilirsin, medeniyet istediği kadar kadınlaşsın, sen erkek doğdun, erkek kalacaksın işte istiklalinin temeli budur*”⁸.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, Meşrutiyet döneminin gerek psiko-sosyolojik gerekse tarihi birikimi neticesinde kadınlar, Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nde, Yardımseverler Derneği’nde, Halkevleri’nde, Kadınlar Birliği’nde sosyal etkinliklere katılarak İttihat Terakki dönemindeki geleneği sürdürebilmişlerdir. Ayrıca, “*Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*”nin üyeleri olmak üzere iktisadi mücadelenin içinde de yerlerini almışlardır. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin İstanbul Şubesi’nce Darülfünun konferans salonunda düzenlenen 10 Ocak 1930 tarihli toplantıda Nakiye Hanım bu toplantı sırasında milli iktisat için yerli malı ve kadınlar arası dayanışmanın önemini şöyle özetlemektedir: “*Vatan için ölmeyi bilen Türk kadını biraz fedakarlık etmeyi bilmez mi? Milli iktisat bizden giyinmemeyi değil, giyinirken dahilde bulunan şeyler için harice para verilmemesini istiyor. Her şeyde olduğu gibi bu milli iktisat ve tasarruf mesailinde de ön safta kadın olacaktır.*”⁹

Esas itibarıyla, Cumhuriyet ideolojisinin Batı kültürü ile medeniyet arasında kurduğu ilişki çerçevesinde, yeni kadroların kazanmak istedikleri yeni görünüm ve modern devlet imgesi açısından çok önemlidir. Bu durum Ayşe Durakbaşı’na göre Cumhuriyet kadrolarının önceki yaklaşımların aksine; “*Kemalist kültürel modelinde ilk kez açıkça kadının (kamusal) toplumsal görevleri ev içi geleneksel rollerinden daha üstün olarak değerlendirildi ve meslek sahibi, eğitilmiş kadın, geleneksel ev kadınlarına göre üstün saygın bir statü ile ödüllendirildi.*”¹⁰ Kadının meslek kadını olarak toplumdaki yeni rolü geleneksel rolü olan annelik rolü de önemli görülmektedir. Cumhuriyet dönemi kimlik politikasının millet olma hedefi çerçevesinde bir yönü ile araç olarak değerlendirilen “*cinsiyet rollerinin belirlenmesi*”ne ilişkin söylem ve yasalaştırma hareketleri, kadın kimliğinin kurgulanmasında önemli diğer bir aşama olarak dikkat çekmektedir. Bu kapsamda kadına bahsedilen öncelikli rol “*annelik*” olmuştur¹¹. Eğitimci iyi bir anne, erkeğinin başarısını temin edecek iyi bir eş” olarak kadın, millet inşa sürecinin en önemli dayanağı haline getirilmiştir. Modern aile kurumu içerisinde yeni kadın milletin annesi olarak gelecek neslin gerek kültürel ve düşünce temellerinin yeniden yapılandırılması aşamasının işlevsel anlamda öncelikli kişisi olmuştur¹².

Bu bağlamda, medeni kanun yürürlüğe girmesiyle birlikte, kadının aile içindeki konumu karşısında erkeğin yinelenen üstünlüğüne rağmen, her iki cinsin hakları kıyaslandığında kısmen eşitliğin sağlanmış olduğu gözlenir. Cumhuriyetin kurucu kadrolarına göre, Medeni Kanun kadın ve erkek, çocukları üzerinde eşit haklara sahiptir. Her ikisinin aile içindeki birincil görevi ise bu çerçevede çocuklarını en iyi şekilde yetiştirmek olarak belirtilmiştir. Ancak medeni kanunda, kadın ve erkeğin rolleri “*ev içi*” ve “*ev dışı*” olmak üzere yeniden düzenlenmiştir. Böylece çekirdek yapıya bürünen modern Türk ailesinde erkek evin geçiminden sorumlu tutulurken, evin iç idaresi kadına bırakılmıştır¹³. Yeni Kadın kimliğine atfedilen bu değer, Cumhuriyet dönemi modern erkek ve kadınına yüklenen görevlerin kendi içinde eşitlik arz etmemesine ve böylelikle cinsler arası eşitsizliğin bu anlamda yeniden üretilmesine sebep olmuştur. Bu durumun nedeni, toplumsal bilinç düzeyinde kadınların kamusal alanda görünürlüğünün oluşmasına karşı bakış açısının istenilen yönde değişim yaratılamamış olmasında yatmaktadır.

Bu sayede kadın haklarının yukarıdan aşağı devlet eliyle gerçekleştirilmesi, bir yandan uygar bir toplum görünümü için gerekli olan hukuki düzenlemelerin yerine getirilmesini hızlandıracak, diğer yandan bu hakların toplumsal ahlakı yozlaştırması tehlikesi karşısında, kadınların özgürleşmesinin sınırları da devletin denetimine girmiş olacaktır. Medeni Kanun ve diğer hukuki düzenlemeler, kadınların kendilerine olan saygılarını kaybetmemeleri ve toplumsal ahlakı bozucu nitelikteki giyim tarzı ve hareketler-

8 Behram Altay, “Medeniyet Kadınlaşıyor”, 4 Eylül, S.25–41, Y.7, 30 Mart 1941, s.1.

9 “Yerli Malları Dün Hanımlara Teşhir Edildi”, Cumhuriyet, 11 Kanunusani 1930, s. 1.2.

10 Ayşe Durakbaşı, “Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu”, Tarih ve Toplum, Cilt: 9, Sayı: 51, (Mart 1988), s.43.

11 Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt III, AAM yay., Ankara,1997, s.153.

12 Kadının erkek yurttaşlar gibi eğitim görebileceklerine, her türlü meslek kolunda yerini alabileceğine ilişkin anlayış, kadının ilk defa toplumsal rolünün, “annelik” rolünden daha baskın olduğunu göstermesi olmuştur. Bkz. (Ayşe Durakbaşı, “Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu”, Tarih ve Toplum, Cilt: 9, Sayı: 51, (Mart 1988), s.43.).

13 Atatürk’ün Türk kadını hakkındaki söylemlerinde, kadının en mühim görevinin annelik ve değerli çocuklar yetiştirmek olduğu ve her şeyden önemlisi kadınların kendileri için de bu görevin “*en ehemmiyetli, en hayırlı, en faziletkâr*” olduğunun ifade edilmesi, bu görüşü desteklemektedir. Bu bağlamda, annelik görevini yerine getirecek kadının ulusal faydalı evlatlar yetiştirmesi kadının eğitim görmesi zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Bkz. Nilüfer Göle, Modern Mahrem Medeniyet ve Örtünme, Metis Yayınları, İstanbul,1991.

den kaçınmaları koşuluyla bahşedilmiş haklar olmuştur¹⁴. Kanun ile ayrıca, kadının iş hayatına katılma hakkı ise erkeğin iznine tabi tutulmuştur. Böylelikle kadın ev içinde özgülleştirilirken, ev dışındaki özgür yaşamını destekleyici hukuksal düzenlemelere rağmen, “*milli faydalı nesiller yetiştirmekle yükümlü*” anne rolüyle kısıtlanmış olmaktadır¹⁵.

Meşruiyeti Medeni Kanun ile de sağlamlaştırmış olan kadına atfedilen annelik rolünün öncüllüğünde Cumhuriyet ideolojisinin modernleşme projesinin taşıyıcısı, milli değer ve ideallerin kültürel aktarıcıları olarak Türk kadını, eğitici olmasının yanı sıra, Türklerin modern bir millet olarak kendilerini kabul ettirmelerinin simgesi olarak konumlandırılmıştır. Bu açıdan modernleşmeci çabanın aile kurumuna dayandırılması ve kadınların bu projeye dâhil edilmesinde getirilen kıstaslar birtakım eksiklik ve eşitsizliklere rağmen bir iyileşmenin de ürünüdür. Tekeli’nin de ifadeleri ile, “*Modern Türk kadını hem okuyacak, öğretmen olacak, ülkenin modernleşmesinde katkıda bulunacak, hem de aynı zamanda ideal bir eş olacak, kocasına çocuklarına bakacak, onları yetiştirecek bir iffet simgesi olacak*”tır¹⁶.

1930’lu yılların başında, Türkiye nüfusunun 14 milyonu yani %82’si köylerde yaşıyordu. Köyde yaşayan bu nüfusun okuma-yazma oranı erkeklerde %17 kadınlarda %4.2 ve ortalama %10.5 idi. Bazı bölgelerde bu oran %1’e kadar düşüyordu. 14 milyon köylünün ilköğretim çağındaki 1.680.000 çocuğundan yalnızca 276.688’i okula kavuşmuştu. Kent ve kasabalarda ise ilköğrenim olanakları %85 dolayında sağlanmıştı. Eğitim sorunu yalnızca bundan ibaret değildi. Örgün eğitim sistemindeki çocuk ve gençler kadar bu imkânlardan mahrum olarak yetişmiş ve toplumun büyük bir kısmını oluşturan okuma-yazma bilmeyen halk tabakasının da belirli bir seviyede eğitimden geçirilmesi gerekmekteydi. Halk eğitiminin ise ülkemizde yetersiz olması yüzünden inkılâplar kitlelere zamanında ve tam olarak yansıyamıyordu. Türk milletini okuyup yazar hale getirmek ve temel bilgileri kazandırmak maksadıyla 1928–1929 ders yılı başında faaliyete başlayan Millet Mektepleri, halk eğitimi bakımından yararlı bir hareket olup halkın eğitimi seferberliğinde ilk adımdır. Bu okulların faaliyeti 1928’den 1935’e kadar aralıksız devam etmiştir. Bu süre içerisinde 60.373 dersane açılmış, buralarda kadın, erkek, 2.486.845 vatandaş okuma yazmayı ve lüzumlu ana bilgileri öğrenmişlerdir¹⁷.

Bu doğrultuda Türk kadınının çağın gerekleri doğrultusunda yetiştirilmesi, Cumhuriyet yöneticilerinin başlıca hedefiydi. Bu hedefe ulaşmanın aracı olarak tasarlanan Millet Mektepleri’ni, planlı olarak devlet eliyle başarılı kılmak için, oluşan ayrıntılı bir talimatname hazırlandı. “*Millet Mektepleri Teşkilat Talimatnamesi*” adını taşıyan ve 51 maddeden oluşan bu programda, “*Her Türk vatandaşı, kadın ve erkek bu teşkilâtın azasıdır.*” denilmekteydi.¹⁸ Mustafa Kemal Atatürk, 9 Ağustos 1928 günü Sarayburnu’nda halka şunları söylüyordu. “*Çok işler yapılmıştır ancak bugün yapmaya zorunlu olduğumuz son değil, fakat çok gerekli bir iş daha vardır. Yeni Türk harfleri çabuk öğrenilmelidir. Vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalciya öğretiniz. Bunu vatanseverlik ve milliyetseverlik görevi biliniz. Bu görevi yaparken düşününüz ki bir milletin bir sosyal topluluğun %10’u bilir %90’ı bilmezse bu ayıptır.*”¹⁹

1931 yılında ise bu sorulara ve sorunlara çare olmak üzere bir dizi siyasi adım atılmıştır. 1931 yılında dönemin iç ve dış gelişmeleri göz önüne alınarak CHP’nin III. Büyük Kongresinde tek parti yönetiminin pekiştirilmesi yolunda önemli değişiklikler gerçekleştirilecektir.

2. Halkevleri ve Çalışmalarında Kadın Faaliyetleri

Cumhuriyet tarihimizin ilk yıllarında bir kültür kurumu olarak kurulan Halkevleri, sosyal ve kültürel değişim sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Halkevleri ilk kuruldukları 19 Şubat 1932

14 Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt III, AAM yay., Ankara, 1997, s. 147-154.

15 Ayşe Durakbaşı, “Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu”, *Tarih ve Toplum*, Cilt: 9, Sayı: 51, (Mart 1988), s. 43.

16 Şirin Tekeli, “Tek Parti Döneminde Kadın Hareketi de Bastırıldı”, *Sol Kemalizme Bakıyor* içinde, Levent Cinemre ve Ruşen Çakır (Röp.), Metis Yayınları, İstanbul, 1991, s. 100.

17 *Türkiye’de Yetişkinler Eğitimi*, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayınları, s. 4; Fuat Baymur, “Halk Eğitimi Davamız”, *Ülkü*, Ankara 1943, S. 51, s. 18.

18 “Millet Mektepleri Teşkilat Talimatnamesi”, *Düstur*, III. Tertip, C. 10, s. 7–17; *Resmi Gazete*, 24.11.1928; En az 15, en fazla 40 öğrencisi olan bu dershanelere ilkokul dışındaki, kadın, erkek bütün vatandaşlar kabul ediliyordu. Bu okulların faaliyeti 1928’den 1935’e kadar aralıksız devam etmiştir. Bu süre içerisinde 60.373 dersane açılmış, buralarda kadın, erkek, 2.486.845 vatandaş okuma yazmayı ve lüzumlu ana bilgileri öğrenmişlerdir. Bkz. *Türkiye’de Yetişkinler Eğitimi*, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayınları, s. 4

19 Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt III, AAM yay., Ankara, 1997, s. 734.

tarihinden 1951 yılına kadar toplumsal kalkınmanın önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. 1932 yılında faaliyete başlayan 14 Halkevi Türk modernleşme sürecine yaptıkları katkı ile halkın her türlü sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını temin edecek bir müessese haline gelmiştir²⁰. Atatürk'ün sınıfsız bir toplum öngören halkçılık ilkesi doğrultusunda; Halkevlerinin yaş, cinsiyet ve sosyal statü ayırt etmeksizin bütün bir halka hitap etmesi düşünülmüştür. Ayrıca, Halkevlerine aydın ile halkı, köylü ile şehirliyi aynı çatı altında birleştirme ve kaynaştırma görevi yüklenmiştir²¹. Bu durum, İdare ve Teşkilat Talimatnamesi'nin 2. maddesinde şu şekilde ifade edilmiştir: “Halkevleri, bütün devlet memurlarının, vatandaki bütün entelektüel sınıfın, bütün ilerlemek isteyen unsurların müşterek malı ve müşterek yetişme vasıtası olduğuna göre, Halkevlerinin herhangi bir muvaffakiyetsizlikten doğacak herhangi bir mesuliyet, birinci derecede o muhitteki bu elemanların boynundadır.”²² Nafi Atuf Kansu Halkevlerinin kuruluşuna ilişkin şu ifadelerle yer vermiştir; “...Türk sosyetesinin yeniden medeni temeller üzerinde kurulması hakikaten çok güçlü. Bunun kurulabilmesi evvela, eski kayıtsızlıklardan, alışkanlıklardan, göreneklerden sıyrılmaya, sonrada yeni ve medeni ihtiyaçlara sahip olmaya bağlı idi. Azami çalışkan, azami bilgili, azami heyecanlı ve uyanık bir cemiyeti istihdaf eden Türk İnkılâbı, her yeni kurumu ile bu yeni cemiyet binasının bir temel taşını koymuştur. Halkevleri bu temel taşlardan biridir.”²³

Bu amaçları hayata geçirmek amacıyla kurulan Halkevleri çalışmalarını kendine ait bir çalışma planı ve programı olan şu dokuz kol çevresinde düzenlemiştir: Dil-Tarih ve Edebiyat Şubesi, Güzel Sanatlar Şubesi, Temsil Şubesi, Spor Şubesi, Sosyal Yardım Şubesi, Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi, Kütüphane ve Yayın Şubesi, Köycülük Şubesi, Müze ve Sergi Şubesi.

Amerika'nın tanınmış bir halk eğitimcisi olan Prof. Kerman MEB tarafından halk eğitimi hususunda fikir almak üzere Türkiye'ye davet edilmiştir. Prof. Kerman, yaptığı incelemeler sonucunda “...Halkevlerinize siz halk eğitimi sahasında Amerika'dan ileri gitmişsiniz. Size bu hususta tavsiye edecek başka bir çare bilmiyorum” demiştir²⁴. Diğer bir örnekte ise, Lilo Linke, 1935 yılında Samsun Halkevi'ni ziyaret etmiş ve Samsun Halkevi hakkındaki şu izlenimleri Halkevlerinin bulundukları şehrin kültürel çehresini ne surette değiştirdiğinin açık bir göstergesidir: “Küçük bir evde bir kaç insanın bu kadar canlılık yaratması doğrusu hayret edilecek bir şey. Üç erkek ve bir kadın bir düzine küçük odayı bütün bir kentin kültür merkezi haline getirmeyi başarmışlardı. Halkevine kayıtlı olanlar ancak halkın 40'ta biri olmasına rağmen, neredeyse herkes şu veya bu şekilde Halkevinin etkinliklerinden yararlanmaktaydı”²⁵.

2.1. Kadın Üyelikleri

Cumhuriyet gazetesinin Ankara Halkevi'nin açılış sürecine dair değerlendirmesinde özellikle birkaç hususun altı çizilmektedir. “19 Şubat'ta yapılacak açılış için gazetelerde yapılan ilan, haber ve davetlerde halkevlerinde hiç kimse için özel yer ayrılmayacağı ifade edildiğinden Halkevine çağrılanlar bilâkaydıışart istedikleri loca ve mevkilerde oturduklarından ve genel sekreterlikçe de bu prensiplere kesin suretle riayet edildiğinden localar ve mevkilerde bakanların milletvekillerinin halkın kadın ve erkeğin hep beraber ve karışık oturdukları görülmüyordu. Hiç kimse için hiçbir surette özel bir muamele yapılmamıştı.”²⁶. Özellikle kadın ve erkeklerin bir arada eğlenebileceği çeşitli etkinlikler düzenleyen Halkevleri, yalnızca erkeklerin ibadet amaçlı toplandıkları camiler dışında kadın ve erkeklerin bir arada toplanabileceği yeni bir toplantı yeri haline gelmiştir. Her Halkevi kendi balolarını ve aile toplantılarını düzenleyerek bulundukları yerde yeni bir sosyal çevrenin oluşmasına katkı sağlamıştır²⁷.

20 Hakan Yaşar, “Yurtdışında Bir Kültür Kurumu: Londra Halkevi”, *AÜ TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, Y. 23, C. 12, S. 45, Bahar 2010, s. 178.

21 İsmet Türkmen, *Kastamonu Halkevi ve Türkiye'nin Modernleşme Sürecine Katkıları (1932-1951)*, Ankara 2013, s. 61-65.

22 *Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesi*, Ankara 1940, s. 3

23 CHP Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesi, Ankara 1940, s. 4.

24 *Halkevleri Hakkında Genel İdare Kurulu'nun Açıklaması*, (26.XI. 1951), Ulus Basımevi, s. 8; İsmail Özer, “İngiliz Kültür Heyeti (British Council) İle Halkevleri Arasındaki Kültürel Münasebetler”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y.14, S. 2, Ağustos 2010, s. 105.

25 Lilo Linke, “1935'de Samsun Halkeviden İnsan Manzaraları”, Çeviren: Frengiz Somel, *Mülkiye*, S. 227-228, C. XXV, Mart-Nisan 2001, s.215.

26 “Ankara'da Küşat Merasimi”, *Cumhuriyet*, 20.2.1932.

27 Sinop Halkevi tarafından halka kadın ve erkek bir arada eğlenme alışkanlığı kazandırma maksatlı düzenlenen aile toplantılarına 1935 yılında da devam edilmekle birlikte, halkın ilgisini bu toplantılara çekebilmek amacıyla Sinop gazetesine Halkevi tarafından bir ilan verilmiştir. Bkz. Hakan Yaşar, *Sinop Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1951)*, (Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat 2008, s.158-159.

Halkevlerinin faaliyetlerinde gerek nicelik ve gerekse nitelik olarak ilk on yıllık süre içerisinde önemli başarılar elde edilmiştir. Ayrıca üye sayısında da çok önemli bir artış olmuş fakat CHP'nin bütün telkin ve teşviklerine rağmen bayan üye sayısı istenilen seviyeye ulaştırılamamıştır. Nitekim 1942 yılında bizzat İsmet İnönü tarafından kadın üye sayısının istenilenden düşük olduğu belirtilmiş ve bu hususa Halkevi mensuplarınca önem verilmesi istenmiştir²⁸. Bu süreçte Halkevlerinin genelinde açılışlarını takip eden ilk iki yıl kadın üye sayısı erkek üye sayısının %10'unu geçememiştir. Bu bağlamda dikkat çeken diğer bir husus ise, Halkevleri şube komitelerinde özellikle kadın öğretmenlerin ağırlığı hissedilmekteydi.²⁹

1939 yılı itibarıyla ise 348 halkevinde 1467 Hukukçu, 1419 Doktor, 434 Mühendis ve Mimar, 373 Eczacı, 13705 Öğretmen ve 22715 Memur gibi aydın bir kitle olup, bu önderlik vasıflarına sahip elemanlar halkevlerine kayıtlı tüm azaların %30'unu oluşturmaktaydılar³⁰.

Tablo: 1932-1939 Yılları Arasında Halkevlerinde Üyelik Dağılımı

Yıl	Halkevi Sayısı	Kadın ve Erkek Üye Sayısı	Konferans	Konser	Temsil	Sinema
1932	34	2629-32629				
1933	55	3893-45922	915	373	611	
1934	80	4725-50273	1547	402	539	
1935	103	5198-69230	2243	776	782	636
1936	136	6005-98325	2929	1049	1330	713
1937	137	6215-130320	3056	1164	1549	910
1938	209	6215-130320	2727	1420	1703	1760
1939	367					

2.2. Halkevleri ve Yardım Dernekleri Balolarında Kadınlar

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında Halkevleri ve yardım derneklerinin balolarında erkeklerle birlikte, yerli kumaşlardan modern giysileriyle katılan kadınların bu yeni görünümeleri "İzmir'de Balo" başlıklı Cumhuriyet gazetesi haberinde şu ifadelerle özetlenmekteydi: "...Uzun zamandan beri hazırlanmakta olan Hilâl-i Ahmer'in senelik balosu dün gece hükümet dairesinin vâsi salonlarında verilmiştir. Baloya şehrimizin ecnebilerin pek çoğu iştirak etmişlerdir. Baloya iştirak eden hanımefendilerin hemen hepsi yerli kumaş giymek sureti ile milli seferberliğe de iştirak etmişlerdir. Yerli kumaşların madamlar tarafından da kullanıldığı memnuniyetle görülmüş..."³¹

Milli bir görev yüklenmiş "eğitilmiş-meslek kadını" yaklaşımına, kültür kurumlarında veya derneklerde bu misyonu sürdüren "sosyal örgütlerde aktif kadın" imgeleri eklendi. Görüleceği üzere,

28 Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı, 1 Ocak 1944'ten 1 Ocak 1945 Tarihine Kadar, C.21, Ankara 1945, s.148; Bu ifadelerle kanıt oluşturma amaçlı Kastamonu Halkevi'nde, CHP Genel Sekreterliği'nin direktifleri doğrultusunda sürekli olarak üye kaydına devam etmiş ve üye sayısı 1932 yılının sonuna kadar 23 kadın ve 211'i erkek olmak üzere toplam 234 kişiye ulaşmıştır. Bkz. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490.01/846.346.1; 1933 yılında da üye kaydına devam edilmiş, Temmuz 1933'e kadar üye sayısı 29'u kadın olmak üzere 326'ya yükselmiştir. BCA, 490.01/1005.879.1; Aynı yılın sonunda ise bu sayı 37'si kadın olmak üzere 392'ye ulaşmıştır. Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hılasası, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1934, s.82-118; İsmail Özer, "İngiliz Kültür Heyeti (British Council) İle Halkevleri Arasındaki Kültürel Münasebetler", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Y.14, S. 2, Ağustos 2010, s. 123.

29 BCA, 490.01/1005.879.1

30 "CHP Genel Sekreterliği tarafından 379 Halkevi Reisliğine gönderilen 16.12.1940 tarih ve 1931 sayılı yazı" Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı, Temmuz 1940'dan 31 Birincikanun 1940, C.17, s.128. ; Wilson ise özetle şu ifadelerle yer vermektedir: "Halkevlerinde çalışmalar kimlerin katıldığını ve bunların mesleklerini gösteren istatistiklerden ciddi olarak şüphe etmek lazımdır. Halkevi çalışmalarına katılanların sayısını ve sosyal menşelerini tayin etmek için halkevlerinde hiçbir istatistik çalışması olmamıştır. Örneğin daha 1934 yılında 3339 işçi üyesi olduğu belirtilen Ankara Halkevi'nin çalışmaları da bu satırların yazarı beş yıl katıldığı halde tek bir işçi üyeye rastlamamıştır. Halkevi Başkanları genel merkeze çalışma raporlarını bildirirken hayali ve şişkin rakamlar bildirerek çalışmalarının günden güne geliştiğini ispat etmek istemişlerdir". Bkz. Howard E. Wilson, İlhan Başgöz, Türkiye Cumhuriyetinde Milli Eğitim ve Atatürk, Ankara 1968, s. 198.

31 Cumhuriyet, 18 Kanunusani 1930, s. 3.

bu dönemde kadın imgesi tek bir imge olmamakla beraber birbiri ile örtüşebilen birkaç idealden oluşmaktadır. Bu yaklaşımlardan ağır basmakta olanı ise “eğitimli-meslek kadını” olandır.

Bu tarihsel ve sosyolojik birikimin de sağladığı destekle Halkevleri diğer pek çok faaliyetinde olduğu gibi milli bayramların kutlanmasında da halk terbiyesini sağlamak, milli birliği ve şuuru pekiştirmek gibi amaçlar gütmektedir. Ayrıca milli bayramların kutlanmasından beklenen bir diğer pratik yarar ise toplumun her kesiminden insanın kaynaşmasını temin etmektir³². CHP Genel Sekreterliği’nden, 6 Temmuz 1938 tarihinde 209 Halkevi Başkanlığı’na gönderilen genelgede bir Halkevinin mevcut ve faal sayılabilmesinin aşağıdaki asgari faaliyetleri yerine getirmesine bağlı olduğu, “...Ayda bir kadınlı erkekli aile toplantılarının yapılması” ifade edilmekteydi.

Bu amaçla faaliyet gösteren Halkevleri Sosyal Yardım Şubeleri’nin öncelikli amaçları Halkevleri Talimatnamesi’nde şu şekilde belirtilmiştir: “Cezaevlerinde bulunan muhtaçları gözetmek ve kimsesiz çocukların giyecek, yiyecek, ikamet ve bakımlarıyla özel olarak ilgilenmek, tedavi kurumlarında yatırırlarak bakılması lüzumlu olan hastaların mahalli hastanelere kabul ve tedavilerine yardımcı olmak. Ayrıca evlerinde yatan kimsesiz hastalara ve doğum yapan muhtaç kadınlara yardım etmek, Düşkün yoksul kadınlara para ile yardımda bulunmak...”³³ Bu amaçla Halkevleri genelinde 1941 yılında Yardım Sevenler Cemiyeti adına esaslı bir kaynak temin etmek için gelirinin tamamı bu cemiyete bağışlanmak üzere her Halkevi sinemasında kadınlara toplumsal filmler gösterilmesi kararı alınmıştır³⁴.

Ülke genelinde faal çalışan Halkevlerinin birkaçının ilgili şubelerinde dikkat çeken girişimleri şu şekilde özetlenebilir. Kastamonu Halkevi 1944 yazında başlayan ilköğretim seferberliğinin gerçekleşmesi için ciddi bir alaka göstermiştir. 1944 Şubat’ının başından itibaren hapishanede ve Halkevinde kadın ve erkek gruplara A ve B dershaneleri açılmıştır. Ayrıca Fransızca ve İngilizce kursları da açılmıştır³⁵. Şubenin, Tosya yolu üzerinde Kaşçılar ve Fadara bölgelerinde yaptığı köy gezisi gerek geziye katılanlara gerekse köylülere yararlı olmuştur. Bu köy gezileri neticesinde, Halkevi idarecilerinde iki kanaat uyandırmıştır: “Köylü katiben taassupkar bir yapıda değildir. Dış hekimine ve doktora muayene olunanlar erkekten ziyade kadınlardır”³⁶.

Sinop Halkevi’nde, 1936 yılında düzenlenen 34 aile toplantısına, 2.500 kadının katılmış olması³⁷, Halkevinin bir yıllık süre içerisinde söz konusu amaca yönelik önemli bir mesafe aldığını göstermektedir. Sivas Halkevi’nin ilgili şubesi geçici mahiyetteki yardımların yanı sıra 1941 yılında “İş Bürosu”nu da kurmuştur. Bu sayede, çalışabilecek güçte olan amele, kalfa ve usta gibi vatandaşlara iş bularak çeşitli inşaat işlerine sevk etmek; çeşitli daire ve müesseselerde hademelik veya evlerde hizmetçilik etmek isteyen erkek ve kadın bütün vatandaşlara iş bulmak hedeflenmiştir³⁸.

Cizre Halkevi’nde ise, 1940 yılının ilk altı ayına ait raporlarına bakıldığında 900’den fazla üye kayıtlı olduğunu ve bunlardan 140’ının Sosyal Yardım Şubesinde çalıştığı görülmektedir. Dikkate değer bir nokta da şubede yazılı 49 bayandan hiçbirinin öğretmen veya memur gibi resmi bir vazife ile mükellef olmayıp hepsinin de ev kadını olmalarıdır³⁹. Diyarbakır-Çınar Halkevinin Sosyal Yardım Şubesi’nde de 45 bayan aktif bir biçimde görev yapmaktadır⁴⁰. İzmir Halkevi’nde ise Sosyal Yardım Şubesi, evlerinde çalışan fakat çalışma semerelerini satmaya imkan bulamayan veya düşük fiyatlarla satan kadınlar için bir satış mağazası açmıştır⁴¹. Diyarbakır Halkevi Sosyal Yardım Şubesi, Yardımsevenler Derneği ve Diyarbakır Halkevi salonunda bir toplantı gerçekleştirerek görme engellilere, fakir, kimsesiz kadınlara, okula devam eden kimsesiz annelerin çocuklarına yardım yapılması kararı alarak ve bu amaçla takip eden aylarda müsamereler düzenlenmesi kararlaştırılmıştır⁴². Dikkat çeken diğer bir teşebbüs ise, Diyarba-

32 Nusret Kemal, “Milli Bayramlar ve Halk Terbiyesi”, Ülkü, C.II, S.9, Birinci Teşrin 1933, s.247-249.

33 BCA, 490.01/847.353.3.

34 “Çok Güzel Bir Teşebbüs”, Sinop, 24 Birincikanun 1941.

35 Doğru Söz, 9 Mart 1945.

36 “Halkevi Köycülük Kolunun Gezisi”, Doğru Söz, 11 Haziran 1937.

37 “Hakan Yaşar, Sinop Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1951), (Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat 2008, s. 39.

38 “Halkevi Sosyal Yardım Kolu” Sivas Gazetesi, 24.5.194; “Sosyal Yardım Kolunun Yeni Bir Teşebbüsü”, Sivas Postası, 24 Mayıs 1941; Sivas Postası, 13 Mayıs 1941.

39 “Cizre Halkevinde Sosyal Yardım Faaliyeti”, Ülkü, C.16, S.91, Eylül 1940, s.73.

40 “CHP Kırklareli Milletvekili Nafî Atıf Kansu tarafından Çınar Halkodası Başkanlığına gönderilen 16.3.1943 tarih ve 5/55154 sayılı yazı”, BCA, 490.01/ 832.284.1.

41 “İzmir Halkevinin Güzel Bir Kararı”, Yeni Asır, 24.4.1938. ; Behçet Kemal Çağlar, “Halkevlerinde Göze Çarpan Çalışmalar ve Beliren Değerler”, Ülkü, C.XI, S.64, Haziran 1938, s.363.

42 İsmail Özer, Türk Modernleşmesinde Halkevleri ve Diyarbakır Halkevi Örneği, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler

kır Halkevi çabaları ile 1935 yılı içinde köylüler arasında müsabakanın yapılmış olması ve buna kadınların da katılmalarıdır: “Özlü ve kültürel çalışması gittikçe artan bu komitemiz geçen yıl olduğu gibi bu yıl da köylülerimiz arasında açmış olduğu Türkçe ve Yurt Bilgisi müsabakasını geçen mayısın son Cuma günü 10 kişilik bir heyet önünde yaptı. Bu seneki müsabakaya 8’i kadın olmak üzere 100 köylü girmişti. Türkçe bilmeyen köylülerimize Türkçe öğretmek ve Türkçeye karşı sevgi ve ilgilerini çekmek emeliyle yapılan bu müsabakaya 100 köylünün birden girmesi temine dilen başarı için delil sayılabilir”⁴³.

2.3. Halkevi Temsil Şubelerinde Kadın Faaliyetleri

Dönemin şartları itibarı ile Anadolu’da tiyatro, sahne ve hatta sinema pek yaygın olmadığından hayatlarında ilk tiyatroyu Halkevi sahnelerinden, Halkevi salonunda gören vatandaşların sayısı on binlere ulaşmıştır. Eskiden toplanacak bir tek büyük salonu olmayan birçok şehir ve kasabada Halkevlerinin temsil şubeleri aracılığıyla “salon ve sahneleri memleket için hayırlı ve zevkli toplantılara” vesile olmuştur⁴⁴.

Halkevi sahneleri elbette Türk milletinin ideali bir sahne değildi. Ancak, kadının sahneye çıkışını göz önüne getirince devlet ve parti eliyle tutulan bir sahne hareketinin ne derin bir mana taşıdığı kolaylıkla anlaşılabilir⁴⁵. Halkevlerinde sahneye çıkacak bayan bulunması durumu en çok zorlandığı konulardan birisi olmuştur. CHP Genel Sekreterliği, “Bize göre vatandaşlar arasında terbiye zevk ve milli vazife noktai nazarından kadın ve erkek unsur yoktur, sadece vatandaş vardır. Büyük bir salahiyetle hakimlik kürsüsüne, mühendislik sandalyesine oturan hanımlarımızın böyle milli bir vazife almak hususunda göstermek istedikleri tereddütleri ifade ve izah edebilmek cidden müşküldür”⁴⁶ şeklinde bir çok defa görüş beyan etse de değişen pek fazla bir şey olmuyordu⁴⁷. Halkevleri ise bu durum karşısında, duruma çare bulabilmek için yalnız erkekler tarafından temsil edilebilecek piyesleri tercih etmeye çalışsa da piyeslerin hemen hepsinde bayan rolleri olduğundan bu mümkün olmuyordu. Bu çaresizliği yaşayanlardan birisi de Silvan Halkevi Başkanı ve aynı zamanda Silvan Kaymakamı Mümtaz Arkan’dı. “Halkevleri sahnelerinde oynanabilecek eserler arasından yalnızca erkekler tarafından temsili mümkün olanlarından bir düzine kadar piyesin halkevimiz namına gönderilmesini dilerim”⁴⁸ şeklinde CHP Genel Sekreterliği’ne gönderdiği dilekçe “bayansız piyes oynamak prensip itibarıyla halkevlerinin amacına uygun olmadığından kadın elemanlar bulunması gerekir” şeklinde cevaplanmıştır⁴⁹. CHP Genel Sekreterliği Türk kadınına toplum içerisinde hak ettiği yeri verebilmek adına hiçbir taviz vermeyecek ve Halkevleri Çalışma Talimatnamesi’nin “Piyelerdeki kadın rolleri hiçbir bahane ile erkeklere verilemez.”⁵⁰ şeklindeki 46. maddesini asla deldirmeyecektir ve sonunda sahneye çıkmakta arzuları olduğu halde çevreden çekindikleri için mütereddit davranan hevesli ve yetenekli bayanlar bu anlayışları yıkarak tiyatro şubelerinde faal vazife almanın artık mahzurlu olmayacağını zamanla hissetmeye başlamışlardır.

Bazı Halkevlerinin kadın rollerinde oynatacak tek bir oyuncu bulamadığı için oyunlarını sahneyememesine karşılık Sinop Halkevi’nde altı ay içerisinde sahnelenecek oyunlarda 35 kadının görev

Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2010, s. 671; “Halkevi Tarafından Tertip Edilen”, *Diyarbakır*, 16 Nisan 1945.

43 “Halkevleri Nasıl Çalışıyorlar”, *Ülkü*, C.5, S.30, Ağustos 1935, s. 480.

44 *CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, s.5 ; Necip Ali, “Halkevleri Yıldönümü Nutku”, *Ülkü*, C.3, S.13, Mart 1934, s.12; Temsil şubeleri çevrelerindeki eski milli kıyafetleri tespit etmek ve koleksiyonunu yapmak, milli oyunlara önem vermek ve bazı müsamerelerinde onların hevesli ve yeteneklilerini toplayarak bu oyunları yaşatmak ve gençlere öğretmek vazifesini de üzerlerine almışlardır. “Halkevleri Temsil Şubelerinde Nasıl Bir Çalışma Tarzı Vardır”, *Ulus Halkevleri İlavesi*, 19.2.1938, s. 5; *BCA*, 490.01/1277.247.1.

45 Nafi Kansu “Halkevlerimiz”, *CHP 1939’da Halkevleri*, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara 1939, s. 4; *BCA*, 490.01/963.728.1.

46 “Halkevleri Yıldönümünde Necip Ali Beyin Nutku”, *Ülkü*, C.1, S.2, Mart 1933, s. 111.

47 Zaman içerisinde bütün çabalara rağmen Halkevindeki bayan oyuncu sıkıntısı aşılamamıştır. Nitekim O. Tekin, 23 Şubat 1947 tarihinde *Ülke Gazetesi*’nde yayınlanan “Halkevleri” adlı makalesinde Sivas Halkevi’nin diğer şube çalışmalarında gösterdiği başarıları sıraladıktan sonra, Temsil Şubesi’nin durumunu şu şekilde ifade etmiştir: “Sivas Halkevi aylardan beri bir piyesi sahneye koyamamıştır. Çünkü kız eleman bulamamıştır. Bugün bulduğu iki gün sonra caymış veya caydırılmıştır. Bu durum karşısında temsil kolunun kusuru nedir... ?” O. Tekin, “Halkevlerimiz”, *Ülke*, 23 Şubat 1947.

48 Silvan Halkevi Başkanı Kaymakam Mümtaz Arkan tarafından CHP Genel Sekreterliğine gönderilen 28.12.1939 tarih ve 4/32 sayılı yazı” *BCA*, 490.01/920.583.2

49 “CHP Genel Sekreterliği tarafından Silvan Halkevi Başkanlığına gönderilen 12.1.1940 tarih ve 5/20345 sayılı yazı” *BCA*, 490.01/920.583.2.

50 *Halkevleri Çalışma Talimatnamesi*, Ankara 1940, s. 15 ; *BCA*, 490.01/1063.1082.1.

alması Sinoplu kadınların sosyal hayatta aktif olarak yer alması adına önemli bir başarıdır⁵¹. Kastamonu Halkevi Temsil Şubesi'nin üye sayısı ilk yılında 4'ü bayan olmak üzere 36 olmuştu. Şubeye kayıtlı olan bayanlardan biri öğretmen diğerleri ise ev kadınlarından oluşmaktaydı ve bayan öğretmenlerden sadece birinin Halkevi sahnesinde görev alması Kastamonu Halkevi'ni teftiş eden müfettiş tarafından eleştirilmiştir⁵². Siirt Halkevi'nde bayanlar sahnede vazife olarak halkın kültür seviyesini yükseltmeye çalışmışlardır⁵³.

2.4. Halkevi Kurs Programlarında Kadınlar

Bu dönemde halkın %75'i kırsal kesimde yaşamaktadır. Bu kesimin içinde ise ancak %10,6'sı okuma ve yazma bilmekte ve bu oranın yalnızca %3,7'si kadınlardan oluşmaktadır⁵⁴. Okuma yazma oranının bu kadar düşük olduğu bir dönemde kurulan Halkevleri gerek açtığı okuma ve yazma kurslarıyla ve gerekse halkın hizmetine sundukları kütüphane ve okuma odalarıyla okur-yazar oranının artmasına küçümsenemeyecek derecede katkıda bulunmuştur. Ülkede okur-yazar oranının artması, Halkevi kütüphanelerinin ve bunlardan faydalananlarında sayılarının artmasına vesile olmuştur. 1935-1936 eğitim öğretim yılında Halkevlerinin 22 kütüphanesi ve bu kütüphanelerdeki 45.789 kitaptan faydalananların sayısı 257.588 iken, 1943-44 yıllarında 392 kütüphanede bulunan 626.082 kitaptan yararlananların sayısı 1.229.540'a yükselmiştir. Bu okuyucuların ise sadece 155.496'sının kadın olması, kadınlardaki okuma yazma oranının erkeklere göre çok düşük olduğunun bir göstergesidir⁵⁵.

Sivas Halkevi Kütüphanesi'nde bulunan 2666 kitabın türlerine göre dağılımı ve kütüphaneye 1944 yılı içerisinde gelen okuyucu sayısı aşağıdaki gibiydi:

Kütüphanedeki Kitapların Türlerine Göre Dağılım									Bir yıldaki Okuyucu Sayısı			
Genel Eserler	Felsefi Eserler	Dini Eserler	Filoloji	Nazari Bilimler	Tatbiki Bilimler	Güzel Sanatlar Ait Eserler	Edebî Eserler	Tarihî ve Coğrafi Eserler	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
98	151	5	543	35	235	103	85	468	2666	4036	82	4118

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Halkevlerinin diğer faaliyetlerinde olduğu gibi burada da kadınların sayısı erkeklere oranla çok düşüktü ve erkek ile kadın okuyucular arasındaki farkın bu derece fazla olması aynı zamanda okuma ve yazma bilen kadın sayısının azlığının da göstergelerinden biriydi.

Bu rakamlar Halkevi kütüphanelerinin bulundukları devrin şartları düşünüldüğünde kütüphane faaliyetlerine ne derecede önem verildiğini ortaya koymaktadır.

Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi tarafından çeşitli kurumlarda çalışan işçilerin çalışma kalitesini artırmak için kurslar da açılmaktaydı. Bu kapsamda Sivas Halkevi bünyesinde 1940 yılında bütün devlet dairelerinde çalışan hademelere, kendi meslekleri ile ilgili bilgiler vermek, onları çağın gerekli kıldığı bir takım zaruri bilgiler ve ilk yardım hakkında bilgilendirmek amacıyla kurslar açılması kararlaştırılmış⁵⁶. Alınan karar doğrultusunda Nisan 1940'ta hem erkeklere hem de kadınlara yönelik "Hizmet Kursları" açılmıştır⁵⁷.

Diyarbakır Halkevi'nde ise 1945 yılı içinde cezaevinde 50 ve ilkokullarda da 526 erkek ve kadına okuma-yazma öğretilmekteydi. Yabancı diller için de bir Fransızca bir de İngilizce olarak iki kurs açıl-

51 Hakan Yaşar, *Sinop Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1951)*, (Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat 2008, s. 168-171.

52 *BCA*, 490.01/1005.879.1.

53 *CHP Halkevleri ve Halkodalarının 1942 Çalışmaları*, Ankara 1943, s.6.

54 Yasemin Doğaner, "Atatürk İnkılabının yerleşmesinde Halkevlerinin Rolü", *Kök Araştırmalar*, C.2, S. 2, Güz 2000, s. 84.

55 Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim Genel Kitaplıklar ve Müzeler ile Halkevleri, Odaları ve Okuma Odaları Kitaplıkları İstatistikleri 1943-1944*, Pulhan Matbaası, 1946, s.II; Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim Genel Kitaplıklar ve Müzeler İle Halkevleri, Odaları ve Okuma Odaları Kitaplıkları İstatistikleri 1943-1944*, Pulhan Matbaası, 1946, s. 33.

56 "Halkevimizin Faaliyeti", *4 Eylül*, Y.6, S. 12-28, 1 Şubat 1940, s. 11.

57 "Halkevimizin Bir Yıllık Çalışmaları", *4 Eylül*, Y. 7, S. 24-40, 28 Şubat 1941, s.7.

mişti. İngilizce ve Fransızca kursları Şubat ayı içerisinde A ve B şubelerine ayrılarak dört kurs halinde çalışmaya başlamış ve bilhassa öğrencilerin gösterdikleri ilgi ve heves beklenilenin üzerinde bir başarı sağlamış⁵⁸ kurs Nisan ayı sonuna kadar devam etmiştir⁵⁹. Diyarbakır gazetesinde şube çalışmalarından övgüyle bahsedilmiş ve sık sık haberleri verilmiştir: “Halkevi tarafından Diyarbakır’da ilkokullarda açılmış olan halk dershaneleri bir ay süresince devam etmiştir. A ve B dershanelerini ihtiva eden bu dershanelerden A dershaneleri okuma-yazma bilmeyenlere ve B dershaneleri de, az bilenlerin bilgilerini arttırmak için bu dershanelerde, ayrıca yurt bilgisi de öğretilmiştir. Kadın-erkek dahil bu dershanelere devam eden öğrenci sayısı 544’ü bulmuştur. Ayrıca, Halkevinde İngilizce ve Fransızca kurslarının verildiği iki kurs bürosu da açılmıştır. Bu kursları, lise öğretmenleri idare etmekte olup, Fransızca kursuna devam edenlerin sayısı 109, İngilizceye devam edenlerin sayısı 87 kişidir”⁶⁰.

2.5. Konferans ve Bilgilendirme Toplantılarında Kadın Temaları

Halkevlerinin en faal ve en başarılı çalışma alanlarından bir tanesi şüphesiz konferanslar olmuştur. Halkevlerinde verilen konferansların konuları oldukça çeşitlidir. Dönemin mevcut şartları içinde halkın işine yarayacak her türlü konuda konferanslar verilmiş, ayrıca ülke ve dünya gündemi takip edilerek bütün gelişmeler halka aktarılmaya çalışılmıştır. Halkevleri hayatın her alanına ilişkin konferanslar vermektedir.

Halkevleri inkılâplar için de hem dolaylı hem de doğrudan bir uygulatma aracıydı. Soyadı kanunu çıktıktan sonra milletin konuya dikkatini çekmek ve onları aydınlatmak için ilk akla gelen yerlerden birisi Halkevleri olmuş ve halkevlerinden yardım istenilmiştir⁶¹. TBMM’nin 5 Aralık 1934 tarihinde kabul ettiği kanunla Türk kadınının seçme ve seçilme hakkına kavuşması dolayısıyla bunun millete duyurulması ve öneminin anlatılması görevi halkevlerinin vazifesi olmuştur. CHP Genel Sekreterliği hemen bir yazı tebliğ ederek 7 Aralık 1934 tarihinde tüm Halkevlerinde ve Halkodalarında kadınlar tarafından toplantılar yapılmasını istemiştir⁶². CHP Genel Sekreterliği konu üzerinde hassasiyetle duracak ve Türk kadınına sosyal hayata adapte etmek için halkevlerini etkin bir şekilde kullanmaya çalışacaktır: “Biz, kadınlara sözde bir seçim hakkı vermek için değil erkek arkadaşları gibi aslından yüksek olan Türk kadınına pek samimi olarak devlet idaresine iştirak ettirmek için bu yola girdik. Halkevlerinin zaten seçim hakkı ile alakalı olmayan milli çalışmalarında da kadınlara verdiğimiz yer dardır. Kadınları yalnız seyirci olarak değil çalışıcı olarak da halkevleri hayatına iştirak ettirmemiz lazımdır”⁶³. Nitekim bu konu üzerinde asla geri adım atılmamış ve Halkevlerine sık sık yazılar tebliğ edilerek dikkatleri uyanık tutulmuştur: Milli kültür hayatımızın en değerli unsuru olan Türk kadınlığını milli hareketlerimizin içinde şuurlu ve uyanık tutmak Halkevlerimizin başta gelen vazifelerindendir. Bunun için her fırsatta kadınlığa seslenmememizi, onun sosyal hayatını ve milli heyecanlarını geliştirmenizi, halkevlerinde kadınlığa

58 “Kurslar”, *Karacadağ*, C.7, S.75, Şubat 1945, s.16.

59 “Halkevi Haberleri”, *Karacadağ*, C.7, S.77, Nisan 1945, s.16.

60 “Halkevi Tarafından Açılan Halk Dershanelerine Devam Edenlerin Adedi 544’ü Buldu”, *Diyarbakır*, 9 Şubat 1945; Halkevi Başkanı Reşid İskenderoğlu bu dönemdeki şube faaliyetleri ile alakalı şu değerlendirmelere yer vermiştir: “*Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi* şehirde ekonomik sosyal ve aile gibi muhtelif sebeplerle okuma-yazma nimetinden mahrum kalmış olanlar için her yıl on kadar kurs açmaktadır. 1947 yılı Haziran ayı itibarıyla kurslara 152 erkek, 110 kadın devam etmektedir. Okula gidememiş birçok yurttaşlar da bu kurslara arzu edilen ilgiyi göstermektedirler. Ancak devam edenlerin miktarı Mayıs ayından itibaren iş durumu yüzünden azaldığından yaz aylarında ders evleri çalışmalarına ara verilmektedir. Ben nedense kurslara devam edenlerin sayılarını az buldum. Milli Eğitim Müdürümüz 23 Nisan’da irad buyurdıkları bir nutukta, Diyarbakır’da 5000 çocuğun okula devam etmediği söyledi. Halbuki kurslara 250 kişi devam ettiğine göre, devam nisbeti %5’tir. İşte Halkevimizin üzerinde duracağı bir cemiyet meselesi...Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi’nden arzu ettiğimiz verimi alabilmemiz için okuma yazma bilmeyen yurttaşlardan, gireceği işlerde bu evlerden alınmış belgeler istenmelidir. Bu hal zannederim ki çok uygun ve faydalı olacaktır. Bu komitemiz bundan başka bilhassa öğrencilerin faydalanacağı kurslar açmak suretiyle faaliyetlerde bulunmaktadır”. Bkz. İsmail Özer, *Türk Modernleşmesinde Halkevleri ve Diyarbakır Halkevi Örneği*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2010, s. 608-609.

61 “Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği tarafından CHP İlyönkurul Başkanlığına yazılan 1.3.1936 tarih ve 691 sayılı yazı” *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi*, 1 İkincikânun 1936’dan 30 Haziran 1936 sonuna kadar, C.8, Ulus Basımevi 1936, s.65.

62 “Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Katıblığı tarafından Vilayet İdare Heyeti Reisliklerine yazılan 6.12.1934 tarih ve 410 numaralı yazı” *Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Kâtipliğinin Fırka Teşkilâtına Umumî Tebligatı*, Temmuz 1934’ten Birincikânun 1934 sonuna kadar, C.5, Ulus Matbaası 1935, s. 19.

63 Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Kâtipliği tarafından yazılan 12.12.1934 tarih ve 413 numaralı yazı” *Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Kâtipliğinin Fırka Teşkilâtına Umumî Tebligatı*, Temmuz 1934’ten Birincikânun 1934, C.5, s. 21.

layık olduğu mevkiin verilmesinde ısrarla durmanızı ve onları halkevine ısındırarak kadın üyelerinizi çoğaltmak yollarınızı araştırmanızı isterim⁶⁴.

Türk kadınlarına seçme ve seçilme hakkının verilmesinden sonra ilk törenin yapıldığı yerde yine bir Halkevleri olacaktır. Ankara Halkevi'nde Mevhibe İnönü, Afet İnan, Meveddet Özalp gibi kadınların önderliğinde bir toplantı yapılarak, TBMM'ye bu konuyla alakalı bir teşekkür mesajı gönderilmiştir⁶⁵. Halkevlerinin konuya ilgisi sadece Ankara, İstanbul, İzmir gibi eğitim seviyesi yüksek bölgelerle sınırlı kalmamıştır.

1934 yılında Diyarbakır gibi muhafazakar çevrenin de hakim olduğu bir bölgede ve o sosyal yapı içerisinde Türk kadınına seçme ve seçilme hakkının verilmesinin etki uyandırması hatta aydın kesim dışında duyurulması bile çok zor bir olaydı. Diyarbakır Halkevi'nde, 13 Şubat 1934 tarihinde büyük bir konser programının takiben Halkevi Başkanı Cahit Çubukçu tarafından "*Gazi İnkılâbında Kadın Mefhumu*" adında bir konferans verilmiştir⁶⁶. Bunları dinlemek için Halkevine gelenler arasında 500'den fazla Diyarbakırlı hanım da bulunmuş ve Türk İnkılâbı'nı ve Mustafa Kemal Atatürk'ü en yüksek şükran hisleriyle ve "*yaşasın büyük halaskar!*" diye tezahüratta bulunarak alkışlamışlardır⁶⁷. Diyarbakır Halkevi Dil Edebiyat Şubesi'nin 1942 yılına ait konferans faaliyetlerine ilişkin ilk kayıt 10 Mart 1942 tarihlidir. Diyarbakır Halkevi salonunda 10 Mart günü Halkevleri Müfettişi ve Antalya Milletvekili Dr. Münir Soykam "*ailenin, milletler hayatında önemini ve fertlere temin ettiği yararları*" üzerinde vurgu yaptığı "*Ailede Erkek ve Kadın Ödevleri*" konulu bir konferans vermiştir⁶⁸.

Kadınların sosyal hayatını iyileştirici her türlü etkinliğin içerisinde Halkevleri önemli görevler üstlenmişlerdir. Teknik bilgiyi, medeni yaşayışı ve görgüyü köylünün ayağına götürmek için MEB tarafından açılmış köy kadınları gezici kurslarından⁶⁹ doğuda bulunanlarında görev yapan 15 köy öğretmenine halkevleri ödeneğinden⁷⁰ ayda 40'ar lira üzerinden teşvik primi verilmiştir⁷¹. 217 numaralı Bingöl Merkezde açılan Köy Kadınları Gezici Kursu Bingöl Halkevi binasının iki odasında çalışmaktaydı⁷².

Elazığ Maden'de verilen Köy Kadınları Gezici Kursu Halkevi binasında verilmekte ve halkevi tarafından kurs için binanın ikinci katındaki sahne ve salon bölümü tahsis edilmişti⁷³. Tunceli Çemişgezek Köy Kadınları Gezici Kursu Çemişgezek Halkevi binasında eğitim vermiştir⁷⁴. Hakkari merkezde bulunan 221 numaralı Köy Kadınları Gezici Kursu Hakkari Halkevi binasındaki halkevi kitaplığında eğitim vermiştir⁷⁵. Erzurum-Hınıs'ta bulunan 221 numaralı Köy Kadınları Gezici Kursu Hakkari Halkevi binasında eğitim vermiştir⁷⁶. Köy Kadınları Gezici Kurslarından ikisi Çapakçur ve Maden'de halkevleri binasında açıldı⁷⁷. Çoruh'un Şavşat ilçesinde kızlara ve kadınlara mahsus bir sanat kursu Şavşat

64 "CHP Genel Sekreterliği tarafından Halkevleri ve Halkodaları Reisliklerine yazılan 17.4.1942 tarih ve 5/2292 sayılı yazı" *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin...*, C.20, s.148.

65 *TBMM Zabıt Ceridesi*, On Üçüncü inikat, 6.XII.1934, s. 90.

66 Bunları dinlemek için Halkevine gelenler arasında memur eşleri ve bayan öğretmenler dışında 500'den fazla Diyarbakırlı Hanım da bulunmuş ve bunlar Türk kadınına layık olduğu hakları veren Türk inkılâbını ve Mustafa Kemal Atatürk'ü en yüksek şükran hisleriyle ve "*yaşasın büyük halaskar!*" diye tezahüratta bulunarak alkışlamışlardır. "Diyarbakır Kadını Halkevinde Kadına Hak ve Mevki Veren Gazi'yi Alkışladı" *Anadolu*, 14.2.1934

67 "Diyarbakır Kadını Halkevinde Kadına Hak ve Mevki Veren Gazi'yi Alkışladı" *Anadolu*, 14.2.1934

68 "Halkevinde Dün Gece Bir Konferans Verildi", *Diyarbakır*, 11 Mart 1942; Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Özer, *Türk Modernleşmesinde Halkevleri ve Diyarbakır Halkevi Örneği*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2010, s. 454-455.

69 Köy Kadınları Gezici Kursları 1938 yılında kurulmuştur. Kursların amacı genç kızlara ve köy kadınlarına ev yönetimi ve analık için gerekli bilgiler vermek ve ev ile ilgili sanatlarda kendilerine beceri kazandırmaktır. İlköğrenimini tamamlayan kızlar ile 45 yaşına kadarki kadınların devam edebilecekleri bu kursları Milli Eğitim Bakanlığı yönetmekteydi. Bir kurs bir köyde sekiz ay kaldıktan sonra başka bir köyde açılmaktadır. Bkz. Mahmut Tezcan, "Köy Kadınları Gezici Kursları ve Erkek Kursları Üzerine", C.15, s.1, *AÜ Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1982, s. 131-132.

70 "Köy Kadınları Kursu" *BCA*, 490.01/1006.884.1.

71 "Halkevleri Bürosunun Aralık 1947-Ocak 1948 Arası Faaliyetleri" *BCA*, 490.01/30.135.2.

72 "Bingöl 217 Numaralı Köy Kadınları Gezici Kursu ile İlgili 10.6.1948 tarihli Denetleme Raporu" *BCA*, 490.01/1060.1072.1

73 "Elazığ-Maden 220 Numaralı Köy Kadınları Gezici Kursu ile İlgili Denetleme Raporu" *BCA*, 490.01/1060.1072.1.

74 "Tunceli-Çemişgezek Köy Kadınları Gezici Kursu ile İlgili Denetleme Raporu" *BCA*, 490.01/1060.1072.1.

75 "221 Numaralı Hakkari Köy Kadınları Gezici Kursu ile İlgili Denetleme Raporu" *BCA*, 490.01/1060.1072.1.

76 "225 Numaralı Erzurum-Hınıs Köy Kadınları Gezici Kursu ile İlgili 11.6.1948 tarihli Denetleme Raporu" *BCA*, 490.01/1060.1072.1; "CHP Genel Sekreterliğinden Erzurum Valisi Cemal Dinç'e yazılan 8/1862 sayılı yazı" *BCA*, 490.01/1060.1072.1; CHP Genel Sekreterliğinden Hakkari Valisi Yahya Cahit Ortaç'a yazılan 8/1864 sayılı yazı" *BCA*, 490.01/1060.1072.1.

77 "CHP Genel Sekreterliğinden CHP Elazığ Bölge Müfettişi ve Bursa Milletvekili Sadık Tahsin Arsal'a yazılan 3.7.1947 tarihli yazı" *BCA*, 490.01/1060.1072.1; "CHP Genel Sekreterliğinden Elazığ Valisi Raşit Demirtaş'a yazılan 8/1863 sayılı

Halkodasında açılmıştır⁷⁸. Hınıs⁷⁹ Bismil⁸⁰, Nusaybin⁸¹, Siirt⁸², Muş⁸³ Bitlis⁸⁴ Bingöl⁸⁵ ve Ağrı⁸⁶’da açılan gezici kursların mekanı yine halkevleri olmuş, maddi manevi tüm destek sağlamıştır.

Sivas Halkevi’nde, kadınlar özelinde onların genel kültür bilgisini yükseltmeye yönelik, sosyal ve kültürel içerikli çok farklı konularda konferanslar verildiğini görmek mümkündür: Bedia Tan: “*Batıl İtikatlara İnanmayalım*”⁸⁷, “*Büyük Türk Kadınları*”⁸⁸, Bedi Ziya: “*Cemiyet*”⁸⁹, Dr. Sırrı Alıçlı: “*Cemiyet Ahlakı*”⁹⁰, Öğretmen Belkis Aydınoglu: “*Küçük Yaşlarda Çocuk Terbiyesi*”⁹¹, Dr. Fevzi: “*Muasır Avrupa’da Ahlak Telakkisi*”⁹², Milli Eğitim Müdürü Refik Durlu: “*Evlilik Hayatı*”.

Bu faaliyetlerin yanında kadınların kıyafetlerini düzenleyen herhangi bir yasa olmamasına karşın, CHP Genel Sekreterliği tarafından 22 Mayıs 1933 tarihinde 55 Halkevi başkanlığına gönderilen bir tamimle, kadın kıyafetlerinin özellikle İç Anadolu’da gerilik arz ettiğine işaret edilmiştir. Ayrıca bu tamimde, Halkevlerinde tertip edilen toplantı, konferans ve benzeri etkinliklerde zorlama olmaksızın modern kıyafetlerin halka sevdirmesi için telinde bulunulması, kadınların Halkevlerine kayıt yaptırımlarının ve faaliyetlere katılımlarının teşvik edilmesi gerektiği önemle belirtilmiştir. Yine aynı tamimde, yukarıda belirtilen hususlarda kesinlikle kalp kırıcı, zorlayıcı ve ürkütücü ifadelerin kullanılmaması gerektiğinin üzerinde özellikle durulmuştur⁹³. Bu esnada, Sinop Halkevi’nin kadın kıyafetlerini modernize etmeye yönelik girişimlerinde CHP Genel Sekreterliği’nin telkin ve direktifleri belirleyici rol oynamıştır. Nitekim, 1932 yılında Genel Sekreterlik’ten gönderilen tamim doğrultusunda, Halkevi tarafından Sinoplu kadınların peçe ve çarşaf giyinmelerinin önüne geçilmesine çalışılmıştır. Bu amaçla Halkevinde iki aile gecesi düzenlenmiş ve bu gecelerin her birine 50’şer kadın katılmıştır⁹⁴. Benzer bir çalışmanın Diyarbakır Halkevi’nde gerçekleştiğini görmek mümkündür. Halkevi Başkanı Tahsin Cahit Çubukçu’nun 1935 yılı çalışma raporunda şubenin faaliyetlerini özetlediği yazısında; “...Halkevinde “*Kadınlar Derneği*” açılmıştır. Bu dernek Diyarbakır kadınlarının çarşaf ve peçeden çıkmaları ve sosyal hayata atılmaları için çok önemli bir surette çalışmış halkevinde yirmi büyük toplantı yaparak Halkevi başkanı Cahit Çubukçu ile dernek başkanı Behiye Baturay tarafından konferanslar verilmiştir. yazı” BCA, 490.01/1060.1072.1.

78 “CHP Genel Sekreterliğinden CHP Trabzon Bölge Müfettişi ve Giresun Milletvekili Kazım Okay’a yazılan 5.7.1947 tarihli yazı” BCA, 490.01/1060.1072.1; “CHP Genel Sekreterliğinden Çoruh Valisi Abdullah Zeki Köymen’e yazılan 8/1860 sayılı yazı” BCA, 490.01/1060.1072.1.

79 “CHP Genel Sekreterliğinden CHP Erzurum Bölge Müfettişi ve Bitlis Milletvekili Muhtar Ertan’a yazılan 5.7.1947 tarihli ve 8/1874 sayılı yazı” BCA, 490.01/1060.1072.1.

80 “CHP Genel Sekreterliğinden Diyarbakır Valisi Yahya Asım Türelî’ye yazılan 8/1869 sayılı yazı” BCA, 490.01/1060.1072.1

81 “CHP Genel Sekreterliğinden CHP Diyarbakır Bölge Müfettişi Hıfzırahman Raşit Öymen’e yazılan 5.7.1947 tarihli ve 8/1873 sayılı yazı” BCA, 490.01/1060.1072.1; “CHP Genel Sekreterliğinden Mardin Valisi Yahya Ömer Eryetkin’e yazılan 8/1866 sayılı yazı” BCA, 490.01/1060.1072.1

82 “CHP Genel Sekreterliğinden Siirt Valiliğine yazılan 8/1868 sayılı yazı” BCA, 490.01/1060.1072.1

83 “CHP Genel Sekreterliğinden Muş Valiliğine yazılan 8/1867 sayılı yazı” BCA, 490.01/1060.1072.1

84 “CHP Genel Sekreterliğinden Bitlis Valisi Saracettin Saraç’a yazılan 8/1859 sayılı yazı” BCA, 490.01/1060.1072.1

85 “CHP Genel Sekreterliğinden Bingöl Valisi Ömer Cevat Ökmen’e yazılan 8/1858 sayılı yazı” BCA 490.01/1060.1072.1

86 “CHP Genel Sekreterliğinden Ağrı Valisi Memduh Payzın’a yazılan 8/1858 sayılı yazı” BCA, 490.01/1060.1072.1

87 “Halkevinde Konferans”, *Kızılırmak*, 5 Haziran 1933.

88 “Dil Tarih Edebiyat Kolu Yönetim Kurulu Üyesinden Bayan Bedia Tan Tarafından 18 Şubat 1938 Cuma Günü verilen Konferans”, *Kızılırmak*, 11 Mart 1938; “Dil Tarih Edebiyat Kolu Yönetim Kurulu Üyesinden Bayan Bedia Tan Tarafından 18 Şubat 938 Cuma Günü Verilen Söylev”, *Kızılırmak*, 4 Mart 1938; “Halkevinde Konferans”, *Sivas Postası*, 25 Şubat 1938; *Ortayayla*, Y.2, S.12–13, II. Kanun-Şubat 1937, s.5–11; *Ortayayla*’nın 12.–13. sayısında Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi Yönetim Kurulu üyesi olan Bedia Tan’ın Halkevinde vermiş olduğu “*Büyük Türk Kadınları*” konulu konferansın metni yayınlanmıştır. Bedia Tan, bu konuşmasında ilkçağlardan itibaren Fenikelilerin, Romalıların ve Arapların kız çocuklarını nasıl katlettiklerini anlatmış, aynı dönemde Türklerde ise kadının, çok yüksek bir sosyal mevkie sahip olduğunu belirtmiştir. Tan, yine aynı konuşmasına zaman içinde Türk kadınının sosyal hayattaki mevkiini kaybettiğini ve Atatürk tarafından tekrar Türk kadınının hak ettiği mevkiine yükseltildiğini belirtmiştir. Bkz. Bedia Tan, “*Büyük Türk Kadınları*”, *Ortayayla*, S.12–13, Y.2, 2. Kanun-Şubat 1938, s. 5–7.

89 “Haberler ve Çalışmalar”, *4 Eylül*, Y. 6, S. 14–30, 30 Nisan 1940, s.15.

90 “Cemiyet Ahlakı 11 Şubat 1941 Tarihinde Dr. Sırrı Alıçlı Tarafından Sivas Halkevinde Verilen Konferansın Hülasası”, *4 Eylül*, Y. 7, S.25–41, 30 Mart 1941, s.2–3,16.

91 Türk kadınına ilişkin bir başka yazıda Belkis Aydınoglu tarafından yüksek tahsil kadın için lüks müdür? Sorusu tartışılmış ve kadının benliğini kaybetmeden büyük bir idealle yurduna, ailesine ve kendine faydalı olacaksa yüksek tahsile devam etmesi gerektiği fikri savunulmuştur. Bkz. Halkevinde”, *Ülke*, 10 Nisan 1946.

92 “Halkevinde Konferans”, *Kızılırmak*, 10 Şubat 1938.

93 BCA., 490.01/1005.879.1.

94 BCA, 490.01/1005.879.; Hakan Yaşar, *Sinop Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1951)*, (Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat 2008.

Bu toplantılara iki binden fazla Diyarbakırlı kadın katılmıştır. Bu derneğin özlü ve inanlı çalışması sayesinde bu gün Diyarbakır'da bir tek peçeli ve çarşafli kadın kalmamıştır... ”⁹⁵.

Sonuç

Cumhuriyeti kuran kadrolar sosyo-kültürel sahada tecrübi bir birikimin üzerine yeni değerleri eklemiştir. Ayrıca Meşrutiyet Dönemi yaklaşımında “yeni kadın” imgesi vurgulanırken, Cumhuriyet idaresinde daha çok “sosyal kadın” tanımlaması ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Bir başka ifade ile Cumhuriyet kadroları, kadınların toplumsal hayata katılımını geleneksel rollerinin yanında bir meslek kadını olmak üzere statü yüklenmelerini de savunmuşlardır. Halkı aynı ideale bağlı kaynaşmış bir kütle haline getirmek adına bu kadrolar 1929 ve 1930’lu yıllarda yaşanan olumsuz siyasi gelişmeler üzerine halk arasında birlik ve beraberlik ortamını oluşturmak duygusundan hareketle, CHP dışındaki örgütlerin etkinlikleri sona erdirmeye yoluna başvurmuştur. Türk Ocaklarıyla birlikte “Türk Halk Bilgisi Derneği”, “Muallim Birlikleri”, “Kadınlar Birliği” ve “Talebe Birliği” de feshedilmiştir.

CHP’ye bağlı birer kültür kurumu olarak hayata geçirilen Halkevleri düşüncesinin temelinde cumhuriyet ideolojisi doğrultusunda vatandaşlar yetiştirme gereksinimi yatmaktadır. Halkevlerinin açıldığı dönemde Türkiye, dünya ekonomik buhranının da etkisiyle ekonomik açıdan oldukça geri bir vaziyettedir ve bu gerilik kendini kültürel ve sosyal hayata da yansıtmıştır. Halkevleri, tek parti döneminde, CHP’nin fikirlerini, prensiplerini, umdelerini, halka taşıyan kültürel kurumları olmuştur.

Halkevleri özelinde kadınların sosyal hayata katılımlarını artırmak ve onları modern yaşamın gereklerine uydurabilmek adına pek çok faaliyette bulunulmuştur. Bu kapsamda pek çok kadına okuma-yazma öğretilmiştir. Özellikle bayanlara yönelik piyano, keman, mandolin ve daktilo kursları açılmıştır. Ülke genelinde yaygınlaşan ve sayıları 478’e ulaşan Halkevleri beraberinde 4322 Halkodası ile Türk kadınları ilk kez erkeklerle aynı sahneyi paylaşmıştır. Ayrıca genel olarak tiyatroya ve tiyatro sanatçısına pek iyi gözle bakılmadığı bir dönemde, yüzlerce Türk kadınının Halkevi sahnelerinde oynanan oyunlarda görev alması kadınların sosyal hayata katılımı konusunda atılan önemli bir adımdır. Bu sayede Temsil Şubeleri vasıtası ile zevk ve terbiye bakımından aralarında hiçbir fark olmayan kadın ve erkekleri sadece vatandaş olarak ortak bir noktaya toplamaya onları sosyal hayata girmeye zorlamıştır.

Bu faaliyetlerin yanında kadınların kıyafetlerini düzenleyen kanun düzenlemesi olmamasına karşılık, ülke genelinde kadınların giyim kuşamlarını sosyal hayatın gereklerine uydurma yönündeki girişimleri görmek mümkündür. Halkevlerinde tertip edilen toplantı, konferans ve benzeri etkinliklerde zorlama olmaksızın modern kıyafetlerin halka sevdirmesi için telkinde bulunulması, kadınların Halkevlerine kayıt yaptırımlarının ve faaliyetlere katılımlarının teşvik edilmesi gerektiği önemle belirtilmiştir. Yine aynı tamimde, yukarıda belirtilen hususlarda kesinlikle kalp kırıcı, zorlayıcı ve ürkütücü ifadelerin kullanılmaması gerektiğinin üzerinde özellikle durulmuştur.

CHP’nin, Temsil Şubesi’nin faaliyetlerini de denetim altında tutmak amacıyla yalnızca kendisi tarafından onaylanan piyeslerin oynanmasına izin vermesi dikkat çekicidir. Dikkati çeken başka bir husus ise, kadınlara piyeslerde rol vermek suretiyle onları sosyal hayata adapte etme çabasıdır. Halkevlerinde kadın rolü olmayan piyesler sahnelenebilmekle birlikte içinde kadın rolleri olan piyeslerden bu rollerin çıkarılması veya erkeklerin kadın rolleri oynaması CHP tarafından uygun görülmemiştir.

Sonuç olarak, Halkevlerinin kuruluş amaçları doğrultusunda tam manası ile başarılı olduklarını söylemek çok zordur. Ancak ellerindeki kısıtlı imkânlar ile en üst seviyede hizmet verildiğini söyleyebiliriz. Halkevliğin halkevinin bütün çalışmalarını gönüllü yaptıkları ve hiçbir ücret veya ödül almadıkları düşünüldüğünde faaliyetlerin önemi bir kez daha artar.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

BCA Cumhuriyet Halk Partisi Tutanakları “Halkevleri”.

95 “Diyarbakır Halkevi Başkanı Cahit Çubukçu tarafından CHP Genel Sekreterliğine gönderilen 23.12.1935 tarih ve 9 sayılı rapor” BCA, 490.01/ 984.814.2.

2. Resmî Yayınlar

- TBMM Zabıt Ceridesi*, TBMM Basımevi, Ankara 1951.
- Türkiye’de Yetişkinler Eğitimi*, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayınları.
- Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumî Tebligatı*, Temmuz 1939’dan 31 Birincikânun 1939 Tarihine kadar, C.15, Zerbamat Basımevi 1940.
- Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesi*, Ankara 1940.
- Halkevleri Hakkında Genel İdare Kurulu’nun Açıklaması*, (26.XI. 1951), Ulus Basımevi, Ankara.
- Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hülasesi*, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1934.
- Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı*, Temmuz 1940’dan 31 Birincikanun 1940, C.17.
- Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi*, 1 İkincikânun 1936’dan 30 Haziran 1936 sonuna kadar, C.8, Ulus Basımevi 1936.
- Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Kâtibliğinin Fırka Teşkilâtına Umumî Tebligatı*, Temmuz 1934’ten Birincikânun 1934 sonuna kadar, C.5, Ulus Matbaası 1935.
- CHP Halkevleri ve Halkodalarının 1942 Çalışmaları*, Ankara 1943.
- CHP 1939’da Halkevleri*, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1940.
- CHP Temsil Kolları İçin Kılavuz*, CHP Yayımı Kılavuz Broşürler: 1, Ankara 1945.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Milli Eğitim Genel Kitaplıklar ve Müzeler İle Halkevleri, Odaları ve Okuma Odaları Kitaplıkları İstatistikleri 1943–1944*, Pulhan Matbaası, 1946.
- Resmi Gazete*, 24.11.1928,
- Düstur*, III. Tertip, C. 10, s. 7-17,

3. Süreli Yayınlar

Hâkimiyet-i Milliye, Cumhuriyet, Sinop, Doğru Söz, Sivas Postası

4. Makaleler ve Kitaplar

- “Ankara’da Küşat Merasimi”, *Cumhuriyet*, 20.2.1932.
- “Cemiyet Ahlakı 11 Şubat 1941 Tarihinde Dr. Sırrı Alıçlı Tarafından Sivas Halkevinde Verilen Konferansın Hülasesi”, *4 Eylül*, Y. 7, S.25–41, 30 Mart 1941.
- “Cizre Halkevinde Sosyal Yardım Faaliyeti”, *Ülkü*, C.16, S.91, Eylül 1940.
- “Dil Tarih Edebiyat Kolu Yönetim Kurulu Üyesinden Bayan Bedia Tan Tarafından 18 Şubat 1938 Cuma Günü verilen Konferans”, *Kızılırmak*, 11 Mart 1938.
- “Dil Tarih Edebiyat Kolu Yönetim Kurulu Üyesinden Bayan Bedia Tan Tarafından 18 Şubat 938 Cuma Günü Verilen Söylev”, *Kızılırmak*, 4 Mart 1938.
- “Diyarbakır Kadını Halkevinde Kadına Hak ve Mevki Veren Gazi’yi Alkışladı” *Anadolu*, 14.2.1934
- “Evimizin Bu Yıl İçindeki Çalışmasından Bir Yaprak”, *Dıranaz*, C.I, S.10, 29.10.1936. “Halkevi Sosyal Yardım Kolu” *Sivas Gazetesi*, 24.5.1941.
- “Haberler ve Çalışmalar”, *4 Eylül*, Y. 6, S. 14–30, 30 Nisan 1940.
- “Halkevi Haberleri”, *Karacadağ*, C.7, S.77, Nisan 1945.
- “Halkevi Köycülük Kolunun Gezisi”, *Doğru Söz*, 11 Haziran 1937.
- “Halkevi Tarafından Tertip Edilen”, *Diyarbakır*, 16 Nisan 1945.
- “Halkevimizin Bir Yıllık Çalışmaları”, *4 Eylül*, Y. 7, S. 24–40, 28 Şubat 1941.
- “Halkevimizin Faaliyeti”, *4 Eylül*, Y.6, S. 12–28, 1 Şubat 1940.
- “Halkevinde Dün Gece Bir Konferans Verildi”, *Diyarbakır*, 11 Mart 1942.
- “Halkevinde Konferans”, *Kızılırmak*, 10 Şubat 1938.
- “Halkevinde Konferans”, *Kızılırmak*, 5 Haziran 1933.
- “Halkevinde Konferans”, *Sivas Postası*, 25 Şubat 1938.
- “Halkevinde”, *Ülke*, 10 Nisan 1946.
- “Halkevleri Temsil Şubelerinde Nasıl Bir Çalışma Tarzı Vardır”, *Ulus Halkevleri İlavesi*, 19.2.1938.
- “Halkevleri Yıldönümünde Necip Ali Beyin Nutku”, *Ülkü*, C.1, S.2, Mart 1933.

- “Halkevleri Yıldönümünde Necip Ali Beyin Nutku”, *Ülkü*, C.1, S.2, Mart 1933.
- “İzmir Halkevinin Güzel Bir Kararı”, *Yeni Asır*, 24.4.1938.
- “Kurslar”, *Karacadağ*, C.7, S.75, Şubat 1945.
- “Sosyal Yardım Kolunun Yeni Bir Teşebbüsü”, *Sivas Postası*, 24 Mayıs 1941.
- “Yardımsevenler Cemiyeti Mutat Toplantısını Yaptı”, *Dişarbakır*, 6 Kasım 1942.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt III, AAM yay., Ankara, 1997.
- BAYMUR, Fuat, “Halk Eğitimi Davamız”, *Ülkü*, Ankara 1943, S. 51, s. 17-18.
- Behram Altay, “Medeniyet Kadınlaşıyor”, 4 *Eylül*, S.25-41, Y.7, 30 Mart 1941.
- CİZRELİ, Metin, “Halkevi Başkanıyla Bir Konuşma”, *Dişarbakır*, 9 Haziran 1947.
- ÇAĞLAR, Behçet Kemal, “Halkevlerinde Göze Çarpan Çalışmalar ve Beliren Değerler”, *Ülkü*, C.XI, S.64, Haziran 1938.
- DOĞANER, Yasemin “Atatürk İnkılâbının yerleşmesinde Halkevlerinin Rolü”, *Kök Araştırmalar*, C.2, S. 2, Güz 2000, s. 71-84.
- DURAKBAŞI, Ayşe “Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu”, *Tarih ve Toplum*, Cilt: 9, Sayı: 51, (Mart 1988), s. 39-43.
- ENGİNÜN, İ., *Halide Edip Adivar’ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978
- ERGÜN, Mustafa, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ocak Yayınları, Ankara 1997.
- GEDİKLİOĞLU, Şevket, “Halkevlerinde Köycülük ve Halk Eğitimi”, *Halkevleri Dergisi*, Yıl: 5, S. 62, Aralık 1971, s.9-15.
- GÖLE, Nilüfer, *Modern Mahrem Medeniyet ve Örtünme*, Metis Yayınları, İstanbul, 1991.
- Halkevleri Nasıl Çalışıyorlar”, *Ülkü*, C.5, S.30, Ağustos 1935.
- İŞİN, Ekrem, “Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat”, *Tarih ve Toplum*, C. 9, S. 51, (Mart 1988), s. 22-27.
- KANDİYOTİ, Deniz, *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, Metis Yayınları, İstanbul 1997.
- KANSU, Nafi, “ Halkevlerimiz”, *CHP 1939’da Halkevleri*, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara 1939.
- KEMAL, Nusret, “Milli Bayramlar ve Halk Terbiyesi”, *Ülkü*, C.II, S.9, Birinci Teşrin 1933, s.247-249.
- LİNKE, Lilo, “1935’de Samsun Halkevinden İnsan Manzaraları”, Çeviren: Frengiz Somel, *Mülkiye*, S. 227-228, C. XXV, (Mart-Nisan 2001), s.195-215.
- NECİP, Ali, “Halkevleri Yıldönümü Nutku”, *Ülkü*, C.3, S.13, Mart 1934.
- Ortayayla*, Y.2, S.12-13, II. Kanun-Şubat 1937, s.5-11.
- ÖZER, İsmail, “İngiliz Kültür Heyeti (British Council) İle Halkevleri Arasındaki Kültürel Müna-sebetler”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y.14, S. 2, Ağustos 2010, s. 95-138.
- ÖZER, İsmail, *Türk Modernleşmesinde Halkevleri ve Dişarbakır Halkevi Örneği*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2010.
- TAN, Bedi, “Büyük Türk Kadınları”, *Ortayayla*, S.12-13, Y.2, 2. Kanun-Şubat 1938, s. 5-7.
- TEKELİ İ. – Ş. Gencay, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, *Toplum ve Bilim*, (Yaz-Güz 1978), s. -87-103.
- TEKELİ, Şirin, “Tek Parti Döneminde Kadın Hareketi de Bastırıldı”, *Sol Kemalizme Bakıyor* içinde, Levent Cinemre ve Ruşen Çakır (Röp.), Metis Yayınları, İstanbul, 1991, s. 100.
- TEKİN, O., “Halkevlerimiz”, *Ülke*, 23 Şubat 1947.
- TEZCAN, Mahmut, “Köy Kadınları Gezici Kursları ve Erkek Kursları Üzerine”, C.15, s.1, *AÜ Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1982, s. 121-139.
- TÜRKMEN, İsmet, *Kastamonu Halkevi ve Türkiye’nin Modernleşme Sürecine Katkıları (1932-1951)*, Ankara 2013.
- WILSON, Howard E. -İlhan Başgöz, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Milli Eğitim ve Atatürk*, Dost Yayınları, Ankara.
- YAŞAR, Hakan, “Yurtdışında Bir Kültür Kurumu: Londra Halkevi”, *AÜ TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, Y. 23, C. 12, S. 45, Bahar 2010, s. 177-215.
- YAŞAR, Hakan, *Sinop Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1951)*, (Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal

Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat 2008.

CHP'nin Doğu İllerindeki Kadınların Eğitimiyle İlgili Faaliyetlerine Bir Örnek “Köy Kadınları Gezici Kursları”

Dr. Nermin Gümüşalan
İstanbul

Giriş

Kadın Eğitimi genel eğitimin bir bölümüdür ve bugün genellikle tüm uygar devletlerde önemli bir yer tutmaktadır. Ama tarihte her zaman böyle olmamıştır. Eski Uygarlıklara baktığımızda kadın çoğu zaman yok sayılmıştır. Bu süreç 1789 Fransız İhtilaline kadar ufak tefek değişikliklerle bu şekilde devam etmiştir. İhtilal sonrasında yayınlanan İnsan Hakları Beyannamesiyle birlikte Avrupa’da kadının varlığı görülmeye başlamıştır¹.

Bize geldiğinde süreç biraz daha farklılaşır. Türklerin tarih boyunca kurduğu devletler içerisinde kadın daima önemli roller üstlenmiştir. Bu roller devletten devlete ve coğrafyadan coğrafya farklılık gösterdiği gibi etkileşim içerisinde bulunan kültürler ve dinler de kadına bakışta etkili olmuştur.²

Eski Türklerde hâkim olan pederi aile yapısında kadın daima eşinin yanında yer almış, özellikle devletin başı olan hakanın eşi katun (hatun) devlet işlerinde söz sahibi olmuştur. Bu hatunlar içerisinde devlet siyasetine yön veren, devlet reisliği yapan, elçi kabul edip, devletin meclisinde yer alan güçlü kadınlar yer almıştır³.

İslamiyet’in X. yüzyıldan itibaren yeni bir din olarak benimsenmesiyle birlikte Türkler, İslam Hukukuna dayalı sosyal bir sistem ve hayat tarzı benimsemişlerdir. İslamiyet Türk kadınlarının hayatında bir takım değişiklikler meydana getirmiş, bu değişimde hem dini kuralların hem de temas edilen Bizans, İran ve Arap kültürlerinin tesirleri olmuştur. Böylece Türk kadınları İslamiyet öncesinde sahip oldukları önemli mevkileri büyük ölçüde kaybetmişlerdir.⁴

Tanzimat Fermanıyla başlayan modernleşme sürecinden kadın da bir ölçüde etkilenmiştir. Ancak sosyal statüsünde pek bir değişiklik olmamıştır. Asıl farklılaşma süreci II. Meşrutiyetle başlamıştır. Bu süreçte Osmanlı Devletine yön veren düşüncelerin kadına bakışı da farklı olmuştur. İslamcılar, kadının aile içerisinde çıkıp çalışmasını ve erkekle aynı ortamda olmasını eleştirirken Türkçüler, kadının sosyal hayatta yer almasını savunmuştur⁵.

Modernleşme süreci kapsamında kadın ve erkeğin birlikte eğitilmesinin toplumun kalkınmasında önemli bir unsur olduğunun kabul edilmesiyle birlikte sıbyan mekteplerinin yanında II. Meşrutiyet döneminde kadınlar için ortaokul ve lise düzeyinde okullar açılmıştır. Bu okulların yanı sıra kızlarını değişen ve yenileşen topluma uyum sağlayacak şekilde yetiştirmek isteyen ailelerse, mesleki eğitim veren okulları tercih etmişlerdir. Bu okullar içerisinde ebe okulu, kız sanayi mektebi ve kız öğretmen okulları yer almıştır⁶.

Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte başlayan yeni dönem, batılılaşma fikri temelinden yola çıkan yeni kadronun, eski toplum yapısını kaldırmak suretiyle yerini çağdaş bir yapıya bırakmak için yaptığı bir

1 Hasan Ali Koçer, “Türkiye’de Kadın Eğitimi”, *dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/489/5740,24.03.2016*, s.1,84.

2 Sibel Dulum, *Osmanlı Devletinde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)*, Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yakınçağ Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2006, s.1.

3 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2014, s.259.

4 Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s.XII-XIII; Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998, s.1.

5 Sibel Dulum, *a.g.t.*, s.14, 15, 20.

6 Necdet Sakaoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s.77-79; Sibel Dulum, *a.g.t.*, s. 37; Nevin Meriç, “Kadında Meydana Gelen Değişimlerin Tarihselliğinden Birkaç Kesit”, *Osmanlıdan Cumhuriyet’e Kadının Tarihi Dönüşümü*, Pınar Yayınları, İstanbul 2000, s.60,61.

dizi inkılâba sahne olmuştur. Bu değişim kadın hakları açısından da birçok yeniliği beraberinde getirmiştir. Cumhuriyetin yeni ideal kadını yaratma düşüncesi sonucu ortaya çıkan yeni kadın profili bilgili ana, tutumlu ev hanımı, eşine can yoldaşı ve düşünce arkadaşı gibi birçok özelliği bir arada toplamıştır.⁷

Atatürk, Türk Milletini çağdaş bir toplum haline getirmek için gerçekleştirmiş olduğu inkılâplarda millet kavramını oluşturmaya çalışırken aynı zamanda kadını da ön plana çıkararak toplumların ilerlemesinde kadın ve erkeğin birlikte eğitilmesinin gerektiğine vurgu yapmıştır. Türk kadınlarının bilim, ahlak, sosyal konular, siyaset ve ekonomide erkeğin yanında eşit şartlarda yer almasını isteyen Atatürk, “Milli Türk Kadını” kimliğinin oluşturulması için yoğun çaba harcamış ve bu çabasını şu sözlerle dile getirmiştir. “*Kadın varlığı milletin bin bir noktadan temelidir. Milletimiz kuvvetli bir millet olmaya azmetmiştir. Bugünün levazımından biri de kadınlarımızın her hususta yükselmelerini temindir*”.

Çağdaşlaşma yolunda yapılan inkılâplarda Türk kadınının yeteneğini ortaya çıkarmak hedeflenmiş ve şu esaslara dayandırılmıştır: “*Çağdaşlaşırken kadına kendi değer yargılarını kaybettirmemek, milli bir kimliğe sahip kılmak, kadını eğitmek ve bilinçli olarak toplum hayatına katmak ve saygın bir konum kazandırmak; kadını iyi eş, iyi anne, iyi vatandaş olmaya özendirmek; vatanın geleceğinde önemli bir güç haline getirmek; kadın erkek eşitsizliğini gidermek.*”⁸

Cumhuriyet’in ilk yıllarında yapılan inkılâplarla halkın bütününe değişimi planlanmış ve bu değişim içinde halkın kadın ve erkeğiyle bir bütün olarak eğitimi önemli bir yer tutmuştur. Özellikle 1928 yılındaki harf inkılâbından sonra kurulan millet mektepleri, ülkede yaşı 15-45 arasında olan kadın erkek, okula gitmemiş tüm vatandaşları öğrencisi olarak kabul etmiştir⁹. Yine 19 Şubat 1932 tarihinde kurulan halkevleri, 9 kolda hizmet vermeye başlamıştır. Bu kollar; dil, tarih ve edebiyat kolu, güzel sanatlar kolu, temsil kolu, spor kolu, sosyal yardım kolu, halk dershaneleri ve kurslar kolu, kitaplık ve yayın kolu, köycülük kolu, tarih ve müze kolu olarak belirlenmiştir¹⁰. Halkevleri, halka okuma yazma, biçki, dikiş, nakış, yabancı dil, fen ve yurttaşlık bilgileri vermişler, ayrıca halkı aydınlatacak, eğitecek, ulusal değerleri tanıtacak, gelenek ve göreneklerimizi yaşatacak çalışmalar yapmışlardır¹¹.

Çalışmamıza konu oluşturan “Köy Kadınları Gezici Kursları” ise çevre halkını iş içinde yetiştirmek, tam bir sanat ve meslek sahibi yapmak, çeşitli el ve tarım sanatlarını yaymak ve geliştirmek üzere 1938 yılında Gezici Kadın ve Erkek Kursları adıyla açılmaya başlamıştır. Bu kurslar, köylerde ilköğretim çağını aşmış 14 ila 60 yaş arasındaki genç kadın ve erkeklere temel eğitim, ev ve aile yönetimi, el sanatları bilgi ve becerileri kazandırarak, onları üretken duruma getirmeyi hedeflemiştir. Bu kurslar ayrıca bulundukları çevrenin ihtiyaç duyduğu iş ve mesleklerde eleman yetiştirerek. O bölgenin kalkınmasında da rol oynamışlardır¹².

Kadın eğitimine yönelik bu çalışmalar ilk olarak 1938’de Bursa’da Gürsu Bucağında Köy Kadınları Gezici Kursları ve Akşam Sanat Okulunun açılmasıyla başlamıştır. Bu alan eğitimin pratik olması ve hitap ettiği kitleye sağladığı imkânlar nedeniyle daha hızlı ve yaygın gelişmiştir. Pratik Kız Sanat Okulları, Olgunlaşma Enstitüleri (ilki 1945’te Ankara’da) Halk Eğitimi kapsamındaki Gezici Biçki-Dikiş, Ev- Ekonomisi, Halıcılık, Yorgancılık, Çiçekçilik vb. kurslar; bu kurslara öğretmen yetiştirmek amacıyla da okul bünyelerinde ayrıca kurslar açılmıştır. (1938’den 1964’e kadar Kız Meslek Liseleriyle Pratik Kız Sanat okullarına bağlı kalan Gezici Kadın Kursları, bu tarihte Köy İşleri Bakanlığına verilmiştir.) İlk örnekleri 1928’de hizmete sokulan Pratik Kız sanat Okulları, okur-yazarlık kazandırmaya öncelik tanıyan, 14-70 yaş arasındaki kadınlara açık, okuma-yazma, vatandaşlık (yurt) bilgisi, giyim, el sanatları, nakış, uygulamalı resim, çocuk gelişimi ve eğitimi, aile ekonomisi ve beslenme dallarında 7-8 aylık kurslar şeklindedir¹³.

Doğu Vilayetlerinde Köy Kadınları Gezici Kursu

7 Derya Genç Acar, *Aydın Tarihinde Kadın (1923-1996)*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2007, s. 10.

8 Leyla Kaplan, *a.g.e.*, s.172-174.

9 Necdet Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.32

10 Anıl Çeçen, *Atatürk’ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2000, s.105-109.

11 *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, MEB Devlet Kitapları, MEB Basımevi, İstanbul 1983, s.483.

12 *A.g.e.*, s.483,484; Mehmet Reşit Sevinç- Müge Kantar Davran- Gönül Sevinç, “Osmanlıdan Günümüze Kırsal Alanda Uygulanan Eğitim Politikaları”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.15, S.56, Kış 2016, s.260; Cevat Geray, *Halk Eğitimi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1978, s.362.

13 Necdet Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.219.

Yukarıda adı geçen halk eğitimi uygulamaları çerçevesinde CHP doğu illerinde bulunan kadınların eğitilmesi konusunda aldığı bir kararla önceden belli edilmiş olan bir kısım doğu vilayetinde 15.7.1947 tarihinden itibaren genç kız ve kadınlara mahsus olmak üzere sanat kursu açma kararı almıştır. Bu kursların açılacağı yerler ve görev yapacak öğretmenlerin isimleri aşağıdaki şekilde belirlenmiştir;¹⁴

Kursun Açılacağı Yer	Öğretmenin Adı
Ağrı Merkez	Muazzez Sevimli
Bingöl Merkez (Çapakçur)	Lebizer Çetiner
Bitlis Merkez	Sabahat Arslan
Diyarbakır (Bismil)	Maksuda Malatacık
Elazığ (Maden)	Kadriye Şensu
Hakkâri Merkez	Mesrur Uz
Mardin (Nusaybin)	Türkan Tanyeri
Muş (Merkez)	Vedide Olgun
Siirt (Merkez)	Halide Zengil
Erzurum(Hınıs Merkezi)	Neriman Erguvan
Kars (Iğdır Merkezi)	Behice Yaldızkaya
Çoruh- Artvin (Şavşat)	Fahriye Başkaya
Van	Necla Çilingiroğlu

Bu kurs merkezlerinde verilecek olan kurslar, CHP'nin il idarelerine bildirdiği şekilde, bulunduğu yerin halkevi veya odalarında faaliyet göstermek üzere planlanmıştır. Ancak bu bina merkezleri kurs vermeye uygun değilse merkezi bir ilkokulda ya da müsait olan herhangi bir binada açılacaklardır. Kursu idare edecek öğretmenlere, kurs devam ettiği müddetçe açıldıkları halkevi veya halkodası adına ayda 40 lira ücret verilecekti. Açılışından yılbaşına kadar öğretmen ücreti il idare kurulu adına gönderilecekti. Bu süreçte kursların devamlı ve verimli olması konusunda da azami dikkat edilecekti.¹⁵

Nitekim adı geçen merkezlerde kurslar açıldıktan sonra kurs binasının durumu, öğretmenin verimliliği, öğrencilerin durumu ve başarısı gibi konular İl Milli Eğitim Müdürlerince yapılan incelemeler neticesinde Milli Eğitim Bakanlığına dönem içerisinde üç kez rapor edilmiştir. Bu raporlar aynı zamanda bölge ahalisinin durumunu, bu eğitimlere göstermiş olduğu ilgi ve alakayla birlikte, bölgenin kazanımlarını da ifade etmektedir.

Bizde bu raporlardan yola çıkarak Doğu Anadolu'da başlatılan bu eğitim seferberliğinin il il yansımalarını vermeye çalışacağız¹⁶.

Bingöl Köy Kadınları Gezici Kursu

Bingöl merkezde açılan kursun denetlenmesi sonrasında oluşturulan rapor verilerine göre bu bölgedeki kursun öğretmenliği Lebizer Çetiner tarafından yapılmıştır. Kurs, halkevinin iyi durumda olan iki odasında başlatılmıştır. Öğretmenin kaldığı yerin durumu iyi görülmüş, kullanılan binanın sağlık kaidelerine uygun ve temiz olduğu tespit edilmiştir.

Öğretmenin şahsi olarak kullandığı eşyalarda ve kursa ait olan demirbaşlarda herhangi bir bozulma ya da kırılma görülmemiş bakımın iyi olduğu anlaşılmıştır. Öğretmenin eğitim verirken bir eksiğinin olup olmadığı gözden geçirilmiş ve bir çalar saate ihtiyaç duyduğu tespit edilmiştir¹⁷.

Yine rapor verilerine göre kurs eğitiminde öğretmenin ne derece yeterli olduğu konusu üzerinde durulmuş ve mesleki anlamda bilgisinin tam olduğu, kendi alanıyla ilgili kitap ve mecmuaları takip

14 *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072 Sıra No:1, s.119, 72.

15 *BCA*, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072 Sıra No:1, s.75,76.

16 Ancak elimizde bulunan raporlardan yola çıkarak edindiğimiz bilgilere göre ilk kurs açılacak yerler belirlenip faaliyete geçtikten sonra listede adı olduğu halde Artvin (Şavşat) gibi raporları olmayan kurs merkezleri olmuştur. Bu durum tahminlerimize göre kursun gerek coğrafi şartalar gerekse öğrenci sayısı açısından yeter sayıya ulaşmaması sebebiyle açılmadığını açılma da devam ettirilemediğini göstermektedir. Çalışmamızda ilk listede olmayan ama tahminimizce daha sonra eklenen bir takım kurs merkezlerine rastlanmıştır. Bu sebeple söz konusu açılış listesinde görünen bir takım merkezlerle ilgili raporlara ulaşılamazken listede görünmeyen Urfa (Siverek), Tunceli (Çemişkezek), Elazığ(Palu) gibi şehirlerin kurs raporlarına rastlanmış ve bu raporlar metin içerisinde kullanılmıştır.

17 *BCA*, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.6

ettiği tespit edilmiştir. Bu anlamda öğrencilere faydalı olduğu, bulunduğu çevrede işini düzgün yapması sebebiyle sevilip sayıldığı da ayrıca belirtilmiştir. Öğretmenin bulunduğu konumda bir sıkıntısının olmadığı anlaşılmaktadır.

İlgili dönem içerisinde kursa 30 öğrencinin kayıt olduğu bildirilmiştir. Öğrenciler kursa düzenli devam etmişlerdir. Almış oldukları eğitim sayesinde kılık kıyafetlerinde, yaşayışlarında, temizlik ve düzen anlayışlarında gözle görülür değişikliklerin fark edildiği anlaşılmaktadır. Öğretmen, müfredata körü körüne bağlı kalmadan bölgenin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak çalışmalarını sürdürmüştür. Öğrencilerinin ihtiyaç duyduğu malzemeleri kendilerine tahsis edilen ödenekten temin eden öğretmen, bu bölgede daha faydalı olunabilmesi için adı geçen kursun Akşam Kız Sanat Okuluna dönüştürülmesi gerektiğine dikkat çekmiştir¹⁸.

Denetlemeyi gerçekleştiren Milli Eğitim Müdürü Sıtkı İnal, kurs programına moda, çiçek ve yemek derslerinin de eklenmesini istemiştir. Ayrıca öğretmenin dersleri yaparken ihtiyaç duyduğu malzemeyi temin edebildiğini, örneğin; manken ihtiyacının tümence karşılandığını bildirmektedir. Bunun haricinde kursun herhangi bir ihtiyacının olmadığını ancak il merkezi olması dolayısıyla, kursun ikinci dönemde devam etmesinin yerinde olacağını iletmiştir¹⁹.

Milli Eğitim Bakanlığından rapora verilen cevapta ise kursa devam eden öğrencilerin iyi bir şekilde yetiştirilmesinden memnunkluk duyulduğu bildirilmiştir. Fakat kurs denetçisinin kursa yeni derslerin eklenmesi ve Akşam Kız Sanat Okulunun açılması konusundaki isteklerine maddi gerekçeler sebebiyle olumsuz cevap verilmiştir. Kursun ihtiyacı olan çalar saatin ise temin edileceği ama postaya verildiği takdirde kırılma olasılığı yüksek olacağından tatil aylarında Ankara'ya gelecek memur ve öğretmen olursa onlara teslim edilebileceği bildirilmiştir.

Son olarak kursun bu şekilde senede üç defadan az olmamak kaydıyla denetlenmesi ve hazırlanacak raporların Bakanlığa gönderilmesi rica olunmuştur²⁰.

Bitlis Köy Kadınları Gezici Kursu

Bitlis'te açılan kursun öğretmenliğini Sabahat Arslan yapmıştır. Kursun denetlenmesi sonrasında hazırlanan rapora göre, şehirde eğitim Merkez Birinci İlkokulunun eliş salonunda verilmiştir. Eğitim öğretim sürecinde öğretmenin kendisine tek odalı bir yer kiraladığı ve orada yatıp kalktığı tespit edilmiştir. Kurs binasının temizliği konusunda yapılan denetimde ise temizliğin orta derecede olduğu ve sağlık kaidelerine uyulduğu tespit edilmiştir. Ancak öğretmenin kurs eşyaları ve kendisine verilen özel eşyalar konusunda özensiz olduğu pek çok demirbaşın bu sebeple zarar gördüğü anlaşılmıştır. Özellikle yemek ve mutfak takımları üzerinde durularak kötü kullanımdan ötürü ezildikleri ve iyi durumda olmadıkları bildirilmiştir. Öğretmenin, evinin tertip ve düzeni de yukarıdan anlaşılabileceği üzere zayıf olarak değerlendirilmiştir²¹.

Öğretmenin, kurs süresince mesleki anlamdaki yeterliliği sorgulandığında sadece köylerde açılacak kurslarda görev alabilecek kapasitede olduğuna karar verilmiştir. İl merkezinde açılan kursta başarısız olduğu tespit edilmiştir. Başarısızlığın sebepleri araştırıldığında ise öğretmenin şahsi bir takım sorunları olduğu, özellikle bulunduğu çevrede dedikoduculuk yapması sebebiyle sevilmediği anlaşılmıştır. Öğretmen kurs derslerine doğru dürüst devam etmeyişi ve yaşadığı olumsuzlukları anne ve babasından ayrı olmasını bağlamıştır.

Yapılan teftiş neticesinde kursun başladığı tarihlerde 31 kız öğrencinin kayıt yaptırdığı ancak bir ay sonra randıman alınmayınca çoğunluğunun kursu terk ettiği, sadece 12 kişinin kaldığı tespit edilmiştir. Kursa devamın sağlanamayışına sebep olarak, öğretmenin şehir kadın ve kızlarını yetiştirecek mesleki bilgi ve iktidardan yoksun oluşu gösterilmiştir. Ancak her şeye rağmen kurs öğretmenin kapasitesi doğrultusunda öğrencilerini, temizlik, giyiniş, yaşayış ve intizamları konusunda belli ölçüde de olsa etkilediği fark edilmiştir.

Öğretmenin kursta verdiği eğitim ve öğretim, müfredata körü körüne bağlılık gösterip çevre şartlarını göz önünde bulundurmadığı için eleştirilmiş ve uygulamada başarısız bulunmuştur. Öğrencilerini bir metod dâhilinde yetiştiremeyen öğretmen, öğrencilerinin yapacağı çalışmaların malzemelerini temin

18 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.7

19 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.8

20 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.5

21 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.15

konusunda da yetersiz görülmüştür. Çevreyle olan ilişkilerinde ailelerin içerisinde yer alıp onlara faydalı olmaya çalışmak yerine il merkezinde çalışmış ve istenen başarıyı yakalayamamıştır.²²

Denetlemeyi gerçekleştiren Milli Eğitim Müdürü Hamdi Türe'nin yorumlarına gelince; açılan programın iyi olduğunu düşünen Türe, programı tatbik edecek kişinin mesleki bilgi ve iktidara sahip bir öğretmene ihtiyaç duyduğunu, öğretmenin malzeme temininde zayıf kaldığını, bu tür bir kursun il merkezi yerine ilçelerden birinde açılmasının daha uygun olacağına bildirmektedir. Ayrıca böyle bir kurstansa şehrin Akşam Kız Sanat Okuluna daha çok ihtiyacı olduğunu da ifade etmektedir²³.

Milli Eğitim Bakanlığından bu rapora yazılan cevapta; Öncelikle kursun açıldığı muhitte başarısız olmasının sebebinin, öğretmenin mesleki bilgi ve iktidarsızlığı olduğunun anlaşıldığı bildirilmiştir. Sonrasında öğretmenin temizlik, düzen ve intizam konusunda yetersiz oluşunun kursa da yansımış olduğunun fark edildiğinden söz edilmiştir. Kurs malzemelerinin hor kullanılması, derslerin devamlı olarak yapılmaması ve en önemlisi öğretmenin dedikoduculukla uğraşması yüzünden, bulunduğu çevrede kabul görmediğinin açık olduğu ifade edilmiştir.

Bakanlık çözüm olarak bir sonraki sene bu kursla birlikte çalışmak üzere bir kursun daha açılmasının planlandığını, atanan yeni öğretmenle beraber diğer öğretmenin de gayrete gelip çalışmasının beklendiğini bildirmiştir. İl merkezinde bir Akşam Sanat Kız Okulu açılıncaya kadar bu şekilde devam edilmesi gerektiğinin ise altı çizilmiştir. Bu arada bakanlık Sabahat Arslan'ın görevini iyi yapması için uyarılmasını, mesleki bilgisini arttırmak için üstün gayret sarf etmesini ve teknik yenilikleri takip etmesini istemiştir. Dedikoduculuk yaparak öğrencilerinin kursa olan hevesini kırmaması gerektiğinin kendisine özellikle bildirilmesi istenmiştir. Kurs öğretmenin o güne kadar yaptığı işler uygun görülmemiştir. Nitekim bir dönem daha öğretmenin deneneceği eğer bir düzelme olmazsa geçici öğretmen olarak istihdam edildiği için görevine son verileceğinin kendisine bildirilmesinin uygun görüldüğü ifade edilmiştir²⁴.

Van Köy Kadınları Gezici Kursu

Van'da açılan kursta görev yapan öğretmen Nezahat Özyurt'tur. Bu şehirle ilgili tutulan raporda kurs binasının açıldığı yerle ilgili bilgi verilmemiştir. Ancak kurs öğretmenin öz amcasının evinde kaldığı ve kurs binasının temizliği ve sağlık koşullarına uygunluğu konusunda yeterli olduğu tespit edilmiştir.

Kursun genel durumuyla ilgili raporda verilen bilgilerden anlaşılan sahip olunan demirbaş eşyanın durumunun pekiyi olmadığıdır. Ancak bunun o günlerde görevde olan öğretmenle bir ilgisinin bulunmadığı, malzemeyi bu şekilde devir aldığı ifade edilmiştir. Öğretmen göreve başlarken zarara uğrayan eşyaların tespiti yapılmamıştır. Kursun ihtiyacı olarak bir gardırop, bir de ütü için kol tahtası gösterilmiştir²⁵.

Öğretmenin mesleki bilgisiyle ilgili tutulan raporda, hakkında fazla bir şey bilinmediği ancak ahlakı ve yaşayışıyla mazbut bir görüntü çizdiği ve öğrencilerine faydalı olduğu bildirilmektedir. Kursta 19 kayıtlı, 12 devam eden kız öğrenci tespit edilmiştir. Öğrencilerin devamsızlığı konusunda ise şehrin çok dağınık olması, halkının fakirliği ve yolların olmayışı sebep olarak gösterilmiştir. Kursa katılım konusunda öğretmenin üzerine düşen görevi yerine getirdiği ve gerekli propagandayı yaptığı ifade edilmiştir. Kurs öğrencilerinin kurs boyunca almış oldukları eğitim neticesinde giyinişleri, yaşayışları, temizlik ve intizamları konusundaki değişimleri fark edilir düzeyde bulunmuştur. Öğretmenin aileler ve öğrencileri üzerindeki etkisi olumlu görülmüş ve çevrenin ihtiyacına göre derslerini ayarlamış olması beğeniyle karşılanmıştır.

Kurs boyunca öğrencilerin istenen düzeyde eğitilip eğitilmediği konusunda rapora kayıt düşmekten kaçınılmış, diğer şehirlerde olduğu gibi burada da öğretmenin isteğinin kursun Akşam Kız Sanat Okuluna çevrilmesi olduğu belirtilmiştir²⁶. Kurs denetçisi, kursla ilgili detaylı yorum yapmaktan kaçınmış, başöğretmen olmadığı için bu raporun tarafından doldurulduğunu da ifade etmiştir²⁷.

22 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.16

23 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.17.

24 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.13,14.

25 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.10.

26 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.11.

27 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.12.

Bakanlığın rapor üzerine vermiş olduğu cevapta; yapılan işlerden memnuniyet duyulduğu belirtilmekle birlikte kursun bir il merkezinde bulunmasına rağmen 12 öğrenci sayısının az olduğu üzerinde durulmuştur. Bir sonraki dönem sayının arttırılmasına çalışılması istenmiştir. Ayrıca kurs binası konusunda bir açıklama olmamasına dikkat çekilerek bina hakkında bilgi istenmiştir. Maddi sebeplerden ötürü şehirde yakın zamanda bir Akşam Sanat Kız Okulunun açılmayacağı bildirilirken dönem içerisinde en az üç kez kurs teftiş raporlarının kendilerine iletilmesi istenmiştir²⁸.

Hakkâri Köy Kadınları Gezici Kursu

Hakkâri merkezde açılan kursun öğretmenliğini Mesrure Aydın yapmıştır. Kurs dönem başında ilkokul binasında açılmış ama aynı binada ortaokulun da bulunması sebebiyle yer darlığından ve uygun bir bina bulunamamasından ötürü zorunlu olarak halkevinin arka kısmında koridor gibi dar bir alana sıkıştırılmıştır. Bina denilemeyecek durumda olan bu kurs odasında öğrenciler, sayıları fazla olmadığı için barındırılabilmiştir. Kurs eşyalarının bir kısmı öğretmenin evinde muhafaza edilmeye çalışılmış ancak kurs öğretmeni ailesiyle birlikte olduğu için iki oda da yeterli gelmemiştir.

Herşeye rağmen binanın temiz tutulmaya çalışıldığı ama odaların sağlık açısından elverişli olmayışı yüzünden başarılı olunamadığı tespit edilmiştir. Kursun, kapı ve pencerelerinin gayri muntazam ve çoğu camının da eksik olduğu anlaşılmıştır. Kursun mobilyasına iyi bakılmış ve muhafaza edilmiştir. Kırılıp dökülen kullanılamayacak şekilde olan yoktur. Aynı şekilde öğretmenin de eşyaları iyi korunmuş ve düzenli görülmüştür. Öğretmen için gazocağı, bayrak ve patron kâğıdına ihtiyaç olduğu bildirilmiştir. Aslında adı geçen bu eşyaların öğrenim yılı başında listelerde adı geçtiği için gönderildiği anlaşılmakla beraber kurs hocasının eline geçmemiş yolda kaybolduğuna hüküm edilmiştir.

Öğretmenin, işini düzgün yapan, bulunduğu çevrede bilgisi ve iktidarıyla sevilen bir kişi olduğu ve aynı zamanda iyi ahlaklı oluşu sebebiyle de halk üzerinde olumlu tesirler bıraktığı tespit edilmiştir.

Verilen rapora göre şehirde, öğretim yılı başında kursa 23 kişi kaydedilmiş ancak çalışmaların bütün gün sürüyor olması sebebiyle evli bayanların kursa devam etmesi engellenmiştir. Böylece sayı 18'e inmiştir.²⁹ Bu öğrencilerden üç tanesi öğrenim yılı başında iki tanesi de öğrenim yılının sonlarına doğru ayrılmış, kurs 13 mevcutla öğrenim yılını tamamlamıştır. İlin halkının pek çok konuda cahil kaldığı anlaşılmaktadır. Özellikle aileler kızlarını eve kapatıp dışarıya çıkarmamış, ilkokula dahi göndermemişlerdir. Halk dışarıdan gelen memuru Müslüman olarak kabul etmemiş ve çoğunlukla “rumi” diye hitap etmiştir. Özellikle kursların açılması konusunda direnç gösteren halka karşı, dönemin valisinin ve eşinin yoğun çaba gösterdiği, ahaliyle görüşüp ikna etmeye çalıştığı kayıtlarda yer almıştır. Ayrıca kurs öğretmenin de halkla görüşüp kursun faydalarını anlatmaya ve katılımı sağlamaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Kursun genel durumuyla ilgili verilen bilgiler ışığında, devamlı öğrencilerde temizlik ve intizam konusunda, belirgin şekilde değişiklikler tespit edilmiştir. Öğretim konusunda bulunulan çevrenin ihtiyaçları doğrultusunda hareket edildiği ve müfredata çok bağlı kalınmadığı anlaşılmıştır. Öğrencilerin iyi şekilde yetiştirildiği ve dönem sonunda açtıkları sergiyle büyük beğeni topladıkları belirtilmiş ayrıca sergide satılan malzemelerden temin ettikleri parayla kursun ihtiyaçlarını karşıladıklarını bildirmişlerdir.

Kursu denetleyen öğretmen, kurs öğretmenin pek çok konuda yeterli olduğunu, ufak tefek eksikliklerin de kurs öğretmeni tarafından karşılandığını ifade etmektedir. Bu kursun ileride açılacak olan Akşam Kız Sanat Okulunun nüvesini oluşturacağını bu yüzden de kursların merkezde devam etmesini istediklerini bildirmiştir³⁰.

Bakanlıktan rapora verilen cevapta kurs öğretmenin gayreti takdir edilmiş ancak kurs binasının elverişsiz oluşu eleştirilip daha uygun bir yere geçişin sağlanması istenmiştir. Kursun eksik olan malzemelerinin temin edilip en kısa zamanda gönderileceğini bildiren bakanlık, kursiyer olarak 13 öğrencinin mezun olmasını az bulmuş, sayının arttırılması için kurs öğretmenin halkla sık sık temasa geçmesini, yapılan işlerin götürülüp gösterilmesini böylece kursa ilgi ve alakayı arttırmasını istemiştir. Diğer illerde olduğu gibi dönem içerisinde buradan da en az üç kez teftiş raporlarının bakanlığa ulaştırılması talep edilmiştir³¹.

28 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.9.

29 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.50.

30 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.50.

31 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.48.

Ağrı Köy Kadınları Gezici Kursu

Ağrı merkezde açılan kursun öğretmenliğini Muazzez Sevimli yapmıştır. Rapora göre kurs bir süre önce ilkokul olarak kullanılan üç odalı bir binada açılmıştır. Odanın birinde öğretmen kalmış diğerleri ise dersane ve depo olarak kullanılmıştır. Kursun temizliğinden sorumlu bir hademesi olduğu ve mümkün oldukça sağlık kaidelerine uygun hareket edildiği bildirilmiştir. Kursun, eşya ve mobilyaları hakkında verilen bilgilerden güzel korundukları herhangi bir eksikleri olmadığı anlaşılmıştır. Sadece dersler esnasında zamanın ayarlanması açısından bir adet saate ihtiyaç olduğu bildirilmiştir.

Kursta görevli öğretmenin ihtisas sahasının nakış üzerine olmasına rağmen yöre halkının durumu da gözeticilerle öğretmenin dikiş üzerine yoğunlaşması istenmiştir. Müfettiş raporuna göre kurs dönüş-türülebilirse Akşam Kız Sanat Okuluna dönüştürülmeli ya da dikiş konusunda uzmanlığı olan bir başka kurs öğretmeniyle takviye edilmelidir.

Rapor, görevli öğretmenin iş disiplinine ve mesai saatlerine uymadığına dair noktalara değinmiştir. Örneğin, öğretmen mesai saatinde uygulamalı olarak yapılması gereken dersleri yapmamış, bunun yerine öğrencilere bu uygulamalı işleri kendi evlerinde yapmalarını telkin ederek eğitimi ve öğretimi öğleden önce sonlandırmıştır. Gerekçe olarak ise ortaokulun biçki-dikiş öğretmenin olmaması sebebiyle buranın 6 saatlik dersinin de kurs öğretmene verilmiş olması gösterilmiştir. Kurs faaliyetlerinin aksadığının görülmesi üzerine yeni dönemde bu duruma bir çare düşünülmesi gerektiği bildirilmiştir³².

Kursa dönem başında 43 kişinin kayıt edildiği ancak devam eden sayısının 14 kişiyle sınırlı kaldığı tespit edilmiştir. Mevcut bu devamsızlığın sebepleri araştırıldığında, öğrencilerin büyük bir kısmının görgülü aile kızları olduğu ve aslında öğretilen pek çok şeyi daha önceden bildikleri anlaşılmıştır. Duruma öğretmen açısından bakıldığında ise öğretmenin öğretim konusunda yanlış bir seçim yaptığı kolaydan zora doğru bir yöntem takip etmesi ve özellikle biçki dikiş üzerinde durması gerekirken, yapılan uyarılara rağmen ısrarla nakış üzerinde durduğu anlaşılmıştır. Öğretmenin ailelerle iletişim kurmaması ve öğrencilerine malzeme temini konusunda yetersiz kalışı ise bir diğer eleştiri konusu olmuştur.

Kurs ile ilgili yapılan değerlendirmede Milli Eğitim Müdürü İbrahim Aydın, kursun şehir merkezinde devam etmesini uygun görmüştür. Özellikle dikiş hususunda pratik bilgilere sahip, ikna kabiliyeti fazla, tecrübeli bir öğretmenle kursun takviyesine ihtiyaçları olduğunu bildiren Aydın, mümkünse gönderilecek olan öğretmenin evli olmasının tercih sebebi olduğuna dikkat çekmiştir³³.

Milli Eğitim Bakanlığından rapora verilen cevapta, köy kadınları gezici kursu için hademe kadrosu verilemeyeceği, müfredatlarında ev idaresi dersi olduğu için öğrencilerin sırayla atölyenin temizliğini yapmaları gerektiği bildirilmiştir. Kursun ihtiyaçları doğrultusunda duvar saatinin yaz döneminde Ankara'ya gelecek birisiyle gönderileceği ama soba ihtiyacı için 50 liralık ödenek gönderilemeyeceği bulunduğu mahalden temine çalışmaları istenmiştir. Ağrı ilinde maddi imkânsızlıklardan ötürü 1948-49 eğitim öğretim yılında Akşam Kız Sanat Okulu açılmayacağı, ödenek ve kadro durumu müsait olmadığı için de kursun ikinci bir öğretmenle takviye edilemeyeceği bildirilmiştir³⁴.

Siirt Köy Kadınları Gezici Kursu

Siirt merkezde açılan kursun öğretmenliğini Halide Zengil yapmıştır. Verilen bilgilerden kurs binası olarak Merkez Gazi Okulundan bir odanın gösterildiği ve öğretmenin de yine aynı okulda bir başka odada kaldığı anlaşılmaktadır. Kurs odasıyla birlikte öğretmenin odasında sağlık kurallarına tertip ve düzene imkânlar dâhilinde dikkat edildiği belirtilmektedir.

Kurs eşyalarının bakımı iyi görülmüştür. O güne kadar kaybolan veya kırılan bir şeye rastlanmamıştır. Öğretmen kendisine ayrılan odada annesiyle birlikte kalmış tertip ve düzeni iyi bulunmuştur. Öğretmenin bulunduğu yerde öğrencilerinin yaptığı işleri korumak amaçlı bir dolaba ihtiyaç olduğu belirtilmiştir³⁵.

Kursun öğretmeni hakkında verilen bilgilerden mesleki anlamda yeterli olduğu tespit edilmiş, ağırbaşlılığı ve sağlam karakteriyle öğrencilerine örnek olduğu ve onların düzenli kursa devamını sağladığı anlaşılmıştır. Öğretmeni üzen tek şeyin binasızlık ve yersizlik olduğu vurgulanmıştır.

32 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.22.

33 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.23.

34 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.21.

35 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.19.

Kursa sene başında 71 kız öğrencinin kayıt olduğu ama yersizlik yüzünden Milli Eğitim Müdürü Muzaffer Ergün'ün tavsiyesiyle sayının 17'e indirildiği ifade edilmektedir. Kayıtlı olanların düzenli olarak kursa devam edip diplomalarını aldıkları ve bu öğrencilerin üzerinde kursun olumlu etkilerinin fark edildiği bildirilmektedir.

Öğretmenin programa bağlı kalmakla birlikte imkânları nispetinde bulunduğu çevrenin ihtiyaçlarına da cevap vermeye çalıştığı anlaşılmıştır. Öğrencilerini iyi yetiştirmiş, yapacakları işlerin malzemelerini de mevcut ödenek ve kursiyerlerin yardımıyla sağlamıştır. Kurs il merkezinde açılmış, öğretmen tahminen dedikoduyu önlemek açısından sınırlı ailelerle temas ederek kursa olan ilgi ve alakayı arttırmaya çalışmıştır. Kursun daha faydalı olması için muhakkak bir bina temin edilmesi lüzumunu da dile getirmiştir³⁶.

Bakanlıktan rapora verilen cevapta kursun bulunduğu bölgede faydalı olmasının memnuniyetle karşılandığı ancak bina sorununa acil bir çözüm getirilmesi gerektiği üzerinde durularak, yeni bir yer bulunamadığı takdirde ilkokulda ayrılan odada eğitime devam etmeleri gerektiği bildirilmiştir. İstekler konusunda ise öğrenciler tarafından yapılan işlerin muhafazası için bir dolaba gerek olmadığı bildirilmiştir³⁷.

Mardin /Nusaybin Köy Kadınları Gezici Kursu

Nusaybin'de açılan kursun öğretmenliğini Türkan Tanyeri yapmıştır. İlçede müsait bir yer bulunmadığı için ilkokulun ufak bir odası kurs için ayrılmıştır. Öğretmenin durumuyla ilgili verilen bilgilerden ilçenin iyi bilinen ailelerinden birinin yanına yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Okul binası tümüyle kursa ait olmadığı için kurs öğretmeni sadece kendine ayrılan bölümün temizlik ve düzeni üzerinde durmuş, sağlık kurallarına uygun hareket etmiştir.

Okul eşyalarının genel olarak iyi durumda olduğu tespit edilmiş sadece öğretmen için ayrılan odaya sandalyeler sığmadığı için ilkokul tarafından kullanılmıştır. Kurs eşyalarından prova aynasının bir kanadı kırık görülmüştür ancak onun da kursun açılışında yapılan malzeme gönderimi sırasında kırıldığı ifade edilmiştir. Demirbaş ve öğretmene ait eşyaların iyi korunduğu anlaşılmıştır. Öğretmenin evindeki tertip ve düzeni iyi görülmüş, öğretim ya da öğretmen için ekstra eşyaya ihtiyaç olmadığı tespit edilmiştir³⁸.

Köy Gezici Kursu için öğretmenin bilgisi idare eder görülmüş, hiç bilgisi olmayan köy kızlarının ihtiyacına bir ölçüde cevap verdiği bildirilmiştir. Çok genç olmasına rağmen görevine bağlılığı, dürüstlüğü ve iyi ahlakıyla çevrede takdirle karşılanmıştır. Öğretmenin tek sıkıntısının okulun bir kurs için imkânlarının çok kısıtlı olmasından kaynaklandığı ifade edilmiştir.

Kursa eğitim öğretim döneminde 25 kişinin kayıt olduğu bunlardan 19 tanesinin devam ettiği bildirilmiştir. 1947'de Nusaybin, şehircilik anlamında müfettiş raporlarında oldukça pis ve bakımsız olarak anlatılmıştır. Ancak öğretmenin bu olumsuz koşullarda dahi temizlik konusunda öğrencilerini güzel yönlendirip etkilediği anlaşılmaktadır. Kursun sonunda sadece kursiyerlerin değil aynı zamanda bütün çevre ahalisinin üzerinde iyi bir etki yapmış olan öğretmenin, öğrencilerinin kılık kıyafetlerinde de büyük değişiklik fark edilmiştir.

Öğretmenin, öğretim esnasında bulunduğu çevrenin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak çalıştığı anlaşılmıştır. Elinden gelen gayretle öğrencilerini eğiten öğretmen, köy kızları üzerinde etkili olmuştur. Öğrencilerin yaptıkları işlerde ihtiyaç duydukları malzeme ihtiyaca göre kullanmış böylece sıkıntı yaşanmamıştır. Yapılan değerlendirmede yaradılışı itibarıyla çok girişken olmayan öğretmenin, çevreyle temasının çok fazla olmadığı ancak öğrencileri vasıtasıyla etkisinin fark edildiği ifade edilmiştir. Bulunulan çevredeki taassup sebebiyle öğrencilerin müstakil bir binada ders almalarının hem sayıyı arttıracığı hem de kursun daha faydalı olacağını düşünüldüğü bildirilmiştir³⁹.

Kurs sergisini açtıktan sonra daha çok kıymetlenmiş, ikinci devrenin de açılması halk tarafından istenmiştir. Bu bakımdan ikinci devreyi de aynı köyde açmanın faydalı olacağı belirtilmiştir⁴⁰.

Rapora gelen cevabi yazıda kursun çevresine faydalı olması kursa devam eden öğrencilerin giyi-

36 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.20.

37 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.18.

38 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.25.

39 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.26.

40 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.27.

niş, temizlik ve düzenlerinde hissedilir değişiklikler görülmesi memnuniyetle karşılanmıştır. Kursun bir sonraki dönemde daha iyi çalışabilmesi için elverişli bir binanın şimdiden araştırılması istenmiştir. Müdürlüğün ya da Akşam Kız Sanat Okulu Müdürlüğünün yılda üçten az olmamak koşuluyla kursu denetlemesi ve raporları bakanlığa göndermesi istenmiştir⁴¹.

Diyarbakır /Bismil Köy Kadınları Gezici Kursu

Diyarbakır/ Bismil'deki kurs öğretmeninin adı Maksude Malatacaktır. Kurs binası göçmenler için yapılan iki toprak oda ve bir ahırdan meydana gelmiş küçük bir evde faaliyete geçirilmiştir. Yeni yapılan ve hiç kullanılmamış olan bu binanın bir odası atölye diğer küçük odası öğretmenin yatması için, ahırda mutfak olarak kullanılmıştır. Binanın betondan yapılması konusunda ilçe kaymakamına istekte bulunulmuş söz de alınmıştır ancak yaptırılmadan kurs aynı vaziyette çalışmalarına devam etmiştir. Dolayısıyla temizlik konusu binanın durumu elverdiği şekilde sağlanmıştır.

Kursun mobilya ve eşyası İzmir Göztepe Akşam Kız Sanat Okulu, Beyoğlu Akşam Kız Sanat Okulu ve Ankara İsmet Paşa Kız Enstitüsünden gönderilmiştir. Gönderilen malzemeden prova aynasının bir tarafı ortasından çatlamış, cetveller tamamen kırık, küvetlerin sırları dökülmüş, ağaç metrenin biri kırık, bir tanesi hiç gelmemiş, 4 makastan 3 mevcut biri noksan, listede gösterilen 3 dikiş makinesinden 2'si gelmiş 1'i gelmemiş, sağlık çantası da bulunamamıştır. Bu durumda kursun devamı boyunca kullanılan eşyaların bakımı da yapılamamıştır. Teftiş için kursa gidildiğinde ütü tahtalarının rutubetten korunması için öğretmenin yatak odasında yere konulduğu görülmüş ve uygun bulunmamıştır. Dikiş makinelerinin temizliği yeterli bulunmamış kendisine sorulduğunda binanın toprak olması sebebiyle toz kalktığı ve kirlendiği belirtilmiştir.

35 adet portatif sandalyenin 8 tanesinin kursta olmadığı görülmüş ve sorulduğunda Milli Eğitim memuru tarafından kullanılmakta olduğu ve istenildiği halde verilmediği tespit edilmiştir. İlkokula gidildiğinde sandalyelerden 4 tanesinin Milli Eğitim memurunun odasında, diğer 4 tanesinin de evinde kullanıldığı anlaşılmıştır. Yapılan sayımlarda 3 adet ütüden birinin kapağındaki açma vidasının kırık olduğu gözlemlenmiştir. Kursu ait olan eşyaların ambalajları Milli Eğitim memuru tarafından ilkokulun tuvaletlerinin inşası sırasında çatı ve kapı olarak kullanılmış bu durum Milli Eğitim Müdürlüğüne bildirilmiştir. Eşyaların Diyarbakır'a nakli esnasında ambalajların yapılması hususunda⁴² Milli Eğitim memuruna emir verilmesi rica edilmişse de kurs eşyaları ve makineler, ayna ve yazı tahtası hariç masa ve sandalyeler ambalajsız olarak tellerle bağlanarak gönderilmiştir.

Öğretmene ait olan eşyaların bakımı konusu yetersiz görülmüştür. Mutfak eşyasına ait sandığın kapağının yağ lekeleriyle dolu oldu tespit edilmiş, öğretmenin yatıp kalktığı yerde ki temizlik ve intizam beğenilmemiştir. Eğitim ve öğretimde kullanılmak üzere küvet ve kırık cetvellerden başka malzemeye ihtiyaç görülmemiştir.

Kurs öğretmenin mesleki bilgisi orta derecede tespit edilmiş ve öğrencilerine bilgisi nispetinde faydalı olduğu söylenmiştir. Öğretmenin çevresinde bıraktığı etki geçimsiz olduğu şeklindedir. Milli Eğitim memuruyla yaşamış olduğu problemler yüzünden kurs binası önünde öğretmenin iki tarafa da yakışmayacak şekilde münakaşa ettiği ağza alınmayacak laflar sarf ettiği tespit edilmiştir. Öğretmenin müdürlüğe yapmış olduğu yazılı başvuru Milli Eğitim Müdürlüğüne iletilmiş ancak sonuç alınamamıştır.

Öğretmenin sağlığının bozuk olması sebebiyle bir takım aksaklıklar yaşansa da müfredat yetiştirilmiş, kursa 23 kişi kayıt olmuş 11 kişi devam ederek mezun olmuştur. Devam edemeyen öğrencilerden birisi ilköğretim çağında, bir diğer öğrencinin ailesinin taşınması sebebiyle, diğer 8 öğrenci için de kışın yukarı Bismil'de bulunan kurstan aşağı Bismil'e gidiş ve dönüşte çok fazla yağmur ve çamur olması sebebiyle devam edemedikleri belirtilmiştir. Aynı zamanda kurs öğretmeniyle Milli Eğitim memuru arasında yaşanan daimi anlaşmazlık ve bu anlaşmazlıkta Kaymakamın daha fazla memuru tutuyor olmasının kurs kayıtlarını etkilediği de düşünülmüştür.

Her şeye rağmen kurs öğretmeni vermiş olduğu derslerle öğrencilerin yaşayışlarındaki temizlik ve düzen anlayışı üzerinde etkili olmuş ve ciddi değişiklikler gerçekleştirmiştir. Öğrencilerin bulundukları çevreye uygun bir şekilde yetiştirilmelerini sağlamıştır⁴³.

Kurs sonunda yapılan sergide öğrencilerin aldıkları yol görülmüştür. Biçki dikiş, nakış, erkek ve

41 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.24.

42 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.29.

43 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.30.

kadın çamaşırları üzerinde yetiştirilmişler ama ev idaresi ve çocuk bakımı konusunda yeterli bilgiye sahip olamamışlardır. Öğretmen, öğrenci aileleriyle kaynaşmış elinden geldiğince onlara faydalı olmaya çalışmıştır.

Kursu denetleyen Diyarbakır Kız Enstitüsü Müdürü Güzin Çevik; kursun bulunduğu çevreye göre müfredat değişikliğine ihtiyacı olmadığını ancak, ev idaresi ve çocuk bakımı konusunda çevrenin durumuna göre bilgilendirme yapılmasını istemektedir. Yine öğrencilerin malzeme konusunda sıkıntı çekmediğini enstitü için ayrılan Amerikan kontenjanından kursa destek çıkıldığını ifade etmektedir. Kursun eşyası ve bakımı konusunda görülen eksiklikler öğretmene yerinde bildirilmiştir. Mobilya ambalajları Milli Eğitim memuru tarafından kullanıldığı için eşyalar nakil edilirken Bismil Kaymakamından yardım istenmişse de maalesef yardım yapılmamıştır. 1948-49 eğitim ve öğretim yılında kursun açılacağı yere eşyaların kırılmadan ve bozulmadan nakil edilmesi için ambalaj yaptırılmasına ihtiyaç olduğu ve bu işi Diyarbakır Erkek Sanat Enstitüsünün yapmasına izin verilmesi gerektiği ifade edilmektedir⁴⁴.

Rapora Bakanlıktan verilen cevapta; kurs öğretmeninin mesleki bilgisini arttırması gerektiği ayrıca kursta temizlik ve intizam kurallarına uyulmasını, eşya ve mobilyalara iyi bakmasını aksi takdirde görevine son verileceğinin kesin olarak kendisine bildirilmesi istenmiştir. Kursun eşyalarının bir başka memurca özel olarak iş ve ev ortamında kullanılması kanunen suç sayılmaktadır. Ayrıca bakanlıkça yaptırılan ambalaj sandıklarının bozulup başka amaçlarda kullanılması da uygun değildir. Bunu yapan kişinin adı geçen olaylardan ilköğretim müfettişleri tarafından soruşturulması ve neticenin Bakanlığa iletilmesi istenmektedir.

Kurs öğretmeni ve memurun Milli Eğitim mensuplarına uymayacak şekilde kavga etmeleri uygun görülmeyip iki tarafın da uyarılması istenmiştir. Bu kurs Bismil’de daimi olarak faaliyet göstermek için açılmıştır. Ancak 11 öğrencinin ilgi göstermesi bu ilçede faaliyette bulunulmasına gerek kalmadığını ifade etmektedir. Bu sebeple kursun daha fazla rağbet görebileceği bir ilçe merkezinde açılmasının uygun olacağı bildirilmiştir. Ayrıca kursun zarar gören malzemesinin Diyarbakır Erkek Sanat Enstitüsünde tamir edilmesi istenmiştir⁴⁵.

Urfa/ Siverek Köy Kadınları Gezici Kursu

Bu bölgede açılan kursun öğretmenliğini Makbule Özel yapmıştır. Kurs için tahsis edilen yer uygun bulunmuş öğretmene de aynı yerden bir oda gösterilip öğrencileriyle daha yakından ilgilenmesi sağlanmıştır. Binada temizlik ve sağlık koşullarına uygun hareket edilmiştir.

Kurs eşyalarına azami dikkat gösterilmesine rağmen nakliye esnasında banyo küvetinin sırları dökülmüş, bir ütü de kullanılamayacak hale gelmiştir. Öğretim esnasında iki cetvel kırılmış, öğretmene tahsis edilen eşya temiz ve bakımlı bulunmuştur. Ayrıca öğretmenin evi de aynı şekilde temiz ve düzenli görülmüştür.

İhtiyaç listesinde belirtildiği gibi kursun bir kol tahtasına, bir dolap ve küçük bir ecza dolabına ihtiyacı olduğu bildirilmiştir.

Öğretmenin mesleki konuda yeterince iyi olduğu kendini yetiştirmek için mümkün oldukça çalıştığı ifade edilmiştir. Öğretmenin ahlakı ve yaşayışı bakımından çevrede bıraktığı etki olumlu olmuş ve mesleki anlamda mümkün olduğu kadar öğrencilerini iyi yetiştirmiş, işine düzgün devam etmiştir. Öğretmenin ihtiyaçlarını temin konusunda özellikle kendi evine mahrukat temin etme açısından sıkıntı çektiği, bunları mahallen temin edemediği ifade edilmiştir.

Kursa dönem başında 22 kişi kayıt olmuş, 15 kişi devam edebilmiştir. Devam edemeyenlerin bir kısmı ya kursun bulunduğu çevreden uzaklaşmış ya da evlenmiştir⁴⁶. Kursa devam eden öğrenciler ilk zamanlarda biraz düzensiz ve kirli, hatta yıkanma konusunda sıkıntılıyken, sonradan öğretmenin gayretiyle bu durum ortadan kaldırılmıştır. Öğretmen onları ders esnasında beyaz önlük ve ders dışında intizamlı giydirmeye alıştırmıştır. Derslerde müfredat takip edildiği gibi bölgenin ihtiyaçları da göz önünde bulundurulmuştur. Yapılacak çalışmalarda kullanılan malzeme mahallen Sümerbank’tan temin edilmiş öğrenciler bu konuda serbest bırakılmışlardır. Öğretmen köyde ailelerin içine karışmış onlarla temas halinde olmuştur. Kursun bulunduğu çevre ileri bir seviyede olduğu için elbise modellerinde ve

44 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.31.

45 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.28.

46 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.45.

çamaşırlarda değişiklik yapılmıştır⁴⁷.

Kursun ikinci devresinin de aynı ilçede geçirilmiş olmasından ötürü bir üçüncü devreye ihtiyaç görülmemiştir.

Kız Enstitüsü Müdürü Muazzez Sümer'in hazırlamış olduğu rapora bakanlıkça verilen cevapta öğretmenin mesleki bilgisini artırması için okula gelip atölyede çalışması gerektiği, ilçe merkezine göre öğrenci sayısının yetersiz olduğu, öğretmenin kurs başladığında malzeme ve yer konusunda sıkıntı çekmemesi için gerekli önlemlerin alınması gerektiği bildirilmiştir⁴⁸.

Elazığ/ Maden Köy Kadınları Gezici Kursu

Maden köy kadınları gezici kursu öğretmenliğini Kadriye Şensu yapmıştır. Kurs binası ve öğretmenin durumuyla ilgili verilen bilgilerden, Kursun Halkevi binasında açıldığı anlaşılmaktadır. Yapı, iki katlı ve betonarmedir. İkinci katında bulunan sahne ve salon kurs için tahsis edilmiştir. Sahnedeki fazla eşyalar perde arkasına kaldırılmış, dört büyük pencereden ışık alan salonun zemini çimentodan yapılmıştır. Binada elektrik olduğu vurgulanmıştır. Öğretmenin kaldığı yer halkevi binasında salona bitişik bir oda olarak tarif edilmiştir. Oda tek geniş pencereli olup, zemini çimentodan yapılmış ve elektriği olan güzel bir oda denilmektedir. Binada su olmadığı için bahçeden taşınıp temizlik yapıldığı ifade edilmektedir. Ders salonunda temizliğe uygun hareket edildiği, sadece odada ısınma konusunda sıkıntı yaşandığı kaydedilmiştir. Salon büyük olduğu için İlçeden verilen odun sobası yetersiz kalmıştır. Kurs eşyasının bakımı iyi görülmüş, öğretmenin kaldığı oda temiz ve düzenli bulunmuştur. Kendisinin biraz daha eşyaya ihtiyacı olduğu bildirilerek, köy veya kaza sosyetesıyla görüşecekse hiç olmazsa bir sedir-cik yapabilecek şekilde bir yatak, iki yastık ve bunların örtüleri verilmeli denilmiştir. Kursta kullanılan ayna haricinde öğretmenin eşyaları arasına ayna verilmesi ayrıca soğuk olan bölgeler için iki battaniyenin yeterli olamayacağı buna bir de sobanın ilave edilmesiyle öğretmenin kimseye muhtaç kalmadan işini ifa edeceği belirtilmektedir⁴⁹.

Öğretmenin mesleki bilgisi ve iktidarı yeterli seviyede olmasa da ahlaki ve yaşayışı bakımından bıraktığı etki beğenilmiştir. Kursa dönem başında 45 kişi kayıt yaptırmış bunlardan 42'si devam etmiş, gelmeyenler ise ev işlerini yetiştiremediklerinden ve yalnız olduklarından kursa devam edemediklerini bildirmişlerdir. Kursa devam edenlerin temizlik ve düzeni mükemmel bulunmuştur. Öğretmen, öğrencilerinin ve çevrenin isteğine cevap verecek şekilde bir program takip etmiş, sadece müfredata bağlı kalmamıştır. Nakış ve çamaşırdan daha ileri işler yapmış, öğrencilerinin çoğunluğunu biçip dikecek hale getirmiştir. Maden ilçesi diğer ilçelere nazaran daha müreffeh olduğu için malzeme temininde sıkıntı yaşanmamıştır. 1947 yılında okula 20 000 metre kontenjan ayrılmış bunun 1000-2000 metresi pamuklu mensucat ihtiyaçlarına sunulmuştur. Fabrika erkânı iyi kumaşlar üzerinde çalışmayı tercih etmiştir. Bölgedeki gelir düzeyi bakımından öğretmen iki farklı gurupla çalışmak zorunda kalmıştır. Biri fabrika erkânı diğeri de normal yerli halk, her ikisiyle de teması iyi olan öğretmen yerli halk için daha verimli olmuştur. Maden fabrika erkânı içerisinde iki çeşit sosyeteden bahsedilmektedir. Bunlardan ilki memur diğeri ise işçiler sosyetesı olarak ifade edilmiştir. İşçiler gurubuna faydalı olabilmek için öğretmen okul kütüphanesinde bulunan "görgü" isimli kitaptan da faydalanmıştır⁵⁰.

Kursu teftiş eden Elazığ Kız Enstitüsü Müdürü Sıdika Avar'ın kurs hakkındaki yorumlarına bakıldığında kursta gelinlik ve kostüm ihtiyacının karşılandığı ancak başka kurslarda kadın çantası, para çantası, iş çantası gibi şeylerin yapıldığı ve kişilerin memnun kaldığını kendi kurslarının müfredatına da bu işlerin eklenebileceğini belirtmiştir. Öğretimde lüzumlu olan renkli ve dantel kukalar, jartiyer takımları ihtiyacı bildirilip vilayetten kooperatifçe temin edilmiştir. İlçede elektrik olması sebebiyle elektrik ütüsü okul demir başından geçici olarak temin edilmiş, temizlik bez ve süpürgeler de yine okuldan temin edilmiştir. Kurs daimi olarak Maden ilçesine gelmiş ve her dönem kursun en az 25 öğrenciyle eğitim yapabileceği belirtilmiştir⁵¹.

47 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.46.

48 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.43.

49 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.33.

50 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.34.

51 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.35.

Elazığ/ Palu Köy Kadınları Gezici Kursu

Kurs, Aşağı Palu'da bir yerli evinde öğretmen Muazzez Hava Tuğrul tarafından başlatılmıştır. Evin sahibinin muhtar olduğu anlaşılmaktadır. Bu ev halkın ısrarıyla hem güvenilir hem de en büyük ev olarak seçilmiştir. Bir önceki yıl belediye binasının arkasından seçilen kurs yeri sebebiyle 29 kayıt olmasına rağmen sadece 8 memur hanımı devam edebilmiştir. Çünkü yöre halkı tutucudur. Çarşıdan hanımlar geçemez, özellikle de hükümetin arkasına ders yapmaya gidemezlerdi. Bu konuda ikna edilmeye çalışıldılarsa da başarılı olunamamıştır. Devamı sağlamak için her türlü tedbire başvurulmuş, Aşağı Palu'ya otobüs tahsis edilmiş, kapı üzerine ikinci bir kapı yaptırılmış, pencereler perdelenmiş, arka taraftan giriş çıkışı temin için kurs hocası, okul müdürü ve iki ameleyle birlikte kaldırım bile döşendiği halde yine de devam sağlanamamıştır.

Bir önceki yıl yaşanan bu sıkıntılar sebebiyle seçilen yeni yerin 4 odasının ve içli dışlı bir sofasının olduğu bildirilmektedir. Odaların zemini toprak, tavanlar kavak ağaçları üstünde çalılarla, damda topraktan yapılmıştır. En küçük rüzgârda tavandan topraklar dökülmüş, yerler süpürülmekten ziyade üstünden süpürgeyle çöpler alınır vaziyette gelmiştir. Mutlaka ıslak bezle çamur üzerinden bir kez geçme lüzumu görülmüştür. Alt kat tamamen ahır olarak kullanılmıştır. Binada yer alan her iki tuvaletin de lağımı ön alt kat içinde açık vaziyette kullanılmıştır. Üst kat sofada el yıkanınca çirkef suların bu açık lağıma dökülmesi için üst kat zeminin o kısmı açık bırakılmıştır. Onun için bu çevre daima lağım kokan, sinek yapan ve her gün gazlanması gereken bir alana dönüşmüştür. Evin bir odasında ev sahibi ya da emniyetli bir kiracı oturmuş, bunlar çoluk çocuk tek odaya sığmamış ailenin gürültüsü ve pisliği kurs öğretmenine uzunca bir süre yük olmuştur. Öğretmen kurs binasında kalamamış çünkü bina tepe üstünde fırtınalı ve soğuk bir yerdeymiş. Daha büyük çarşısı olan Yukarı Palu'da bir oda tutmak suretiyle kız kardeşiyle kalmıştır.

Kursun temizliği yukarıda bahsedilen şartlar doğrultusunda ne kadar sağlana bilirse sağlanmaya çalışılmış ve yere serilen hasırlar sayesinde tozun önüne geçilmek istenmiştir. Yazın açık lağıma gaz dökülerek hijyen sağlamaya çalışılmıştır⁵².

Yapılan teftişte, kurs malzemelerinin güzel korunduğu, öğretmenin dikkatli ve temiz olduğu tespit edilmiştir. Öğretmenin halkla temasa geçip misafir kabul etmesi için bir sedir, bir yatak (ottan olabilir) iki yastığa ve sedir örtüsüne ihtiyacı olduğu bildirilmiştir. Ayrıca içilecek su, kullanılabilecek kalaylı bir bakır ibrik ya da bakraca her kursta gerek görülmüştür. Öğretmene özel ayna da ihtiyaçlar arasında sayılmıştır.

Öğretmen, mesleki bilgisi ve öğrencilerini iyi yetiştirmesiyle beğenilmiş, görevine bağlılığı ve iyi ahlakıyla da sevilmiştir.

Kursa dönem başı 18 kişi kayıt yaptırmış, 16'sı düzenli devam etmiştir. İki öğrenci kış aylarında devam edememiş birisi siyatikten diğeri de soğuk algınlığından gelememiş ama baharda devam etmişlerdir. Temizlikleri iyi görülmüş ancak düzen bakımından çok şey beklenmemesi gerektiği söylenmiştir. Bölge çok mutaassıp olduğundan açık sayılanlar mantoyla, yerli halk ise çarşaf ve peçeyle gezmektedir. Kurs ancak iç giyimlerinde ev eşya ve sofa takımlarında değişiklik yapmaya muvaffak olmuş toprak evlerin temizliği nispetinde temizlik telkin edilmiştir.

Öğretmen öğrencinin durumunu göz önünde bulundurarak ihtiyaca cevap vermiş müfredata bağlı kalmamıştır. Öğrencilerin çoğunluğu biçki dikişi öğrenmiş bir kısmı yaşının küçüklüğü ve görgüsü sebebiyle sadece dikecek hale getirilmiştir. Yapılacak işlere gerekli olan malzemenin temini konusunda okul kooperatifinden, ilçedeki birlik eşyasından ve cihaz sandıklarından getirdiklerinden faydalanılmıştır. Aslında başka türlü öğrenciyi tutmanın da mümkün olmadığına vurgu yapılmıştır. Çünkü "çaput" a para vermeyi makul görmeyen bir çevrede çalışılmıştır. Adı geçen yıllarda onların zenginlikleri boyunlarında ve kollarında gezdirdikleri altınlardan ibaret görülmüştür. Öğretmen ailelerin içine karışmış ve yardımcı olmaya çalışmıştır. Kursun faydalı olabilmesi için de öğretmenin sabırlı olması gerektiği ifade edilmiştir.

Kursu denetleyen öğretmenin kursla ilgili görüşleri ise şöyledir; kurs programında değişikliğe gerek görülmemiştir. Kursiyerler kadın iç çamaşırlarını günah diye yapmak istememişler, dikilen pantolonların da günah diye sergiye konmaması ısrarla rica edildiyse de bebe pantolonları sergilenmiştir.

52 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.37.

Kursun ihtiyaçları enstitüye bildirilmiş ve kooperatif vasıtasıyla temin edilmiştir. Kurs eşyasında eksik görülmemiş ancak kursun üç odada devam ediyor olması bir sobaya daha ihtiyaç doğurmuş, enstitüde bulunan fazla saç soba, boru ve dirsekleriyle kursa verilmiş, yakacak konusu da yine enstitüden temin edilmiştir.

İki ders yılı verilen kursun bu bölge için yeterli olduğu bir üçüncüsüne katılımın çok az olacağı anlaşılmıştır. Aslında bölgede kursa devam edebilecek 400’den fazla öğrenci olmasına rağmen katılımın sağlanamadığı ifade edilmektedir. Yapılan serginin bile fikirlerini değıştirmedeğise ayrıca not düşülmüştür⁵³.

Bakanlığın Maden ve Palu ilçelerinin denetleme raporlarına verdiği cevapta; Her iki kurs öğretmenin de öğrencileri üzerindeki etkisinden ve mesleki bilgilerinden memnun olduğunu ancak öğretmene verilen özel eşyalar arasına aynanın konulamayacağı öğretmenin kendi parasıyla aynasını satın alması gerektiği bildirilmiştir. Maddi sebepler yüzünden mobilya eksiğise için de şunda bir şey yapılamayacağı eklenmiştir. Palu ilçesinde öğrenci sayısı 25’e ulaşmadığı takdirde kursun başka bir ilçede faaliyet göstermesinin uygun olacağı bildirilmiştir⁵⁴.

Tunceli/ Çemişkezek Köy Kadınları Gezici Kursu

Tunceli/ Çemişkezek ilçe merkezinde açılan Köy Kadınları Gezici Kursunun öğretmenliğini Naim Sungur yapmıştır. Kurs halkevi binasında açılmış, geniş bir giriş üzerinde 6 oda ve 1 mutfaktan meydana gelmiştir. Bir odası halkevi eşyasıyla dolu ve kapalı vaziyettedir. Diğer kalan odalar kursa tahsis edilmiştir. Binada bulunan odalardan kapıya en yakın olanı kabul odası olarak hazırlanmış ve kursa gelenler o odada kabul edilmiştir. Öğretmen kurs binası dışında bir ev kiralamış ve orada ikamet etmiş, temiz, tertipli ve düzenlidir.

Binada temizliğe azami önem verilmiş, nöbet usulü ile öğrenciler temizliği teşvik edilmiş ve başarılı olunmuştur. Kurs binasında sağlık koşullarına uygun hareket edilmiş tuvaletler temiz, kurs binası sineksiz, kokusuz ve sağlık koşullarına uygun görülmüştür.

Yapılan teftiş sonucuna göre kurs mobilyalarının durumu çok iyi bulunmuş, bakımlı temiz ve kırksız olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Öğretmene ait hususi eşyanın da tamamı kurs binasında kullanılmış, hazırlanan kabul odasına konulmuş, hatta sürahi bardak ilave edilmiş, Amerikan boyamak suretiyle kabul odası için masa örtüsü, dolap örtüsü ve iskemle minderi yapılmış ve kurs eşyasına eklenmiştir. Öğretmenin evinde tertipli, düzenli ve temiz olduğu ancak doğu görevi yapanlara birer battaniye daha verilmesinin uygun olduğu kararlaştırılmıştır. En önemli eksik olarak ecza çantasının olmayışı gösterilmiştir.

Öğretmen, kurs öğretmenleri içerisinde en başarılı ve verimli olan kişi kabul edilmiştir. Mesleki başarısı, köy kurs öğretmenliğinin her türüne hâkim olması açısından başarılı görülmüştür. Öğrencilere azami faydası olan öğretmen, öğrencilerini gerek sanat bakımından gerek bilgi bakımından gerekse içtimai bakımdan çok güzel yetiştirmiş, üç seneden beri bölgede üstün başarı sağlamıştır. Öğretmen ahlakı ve yaşayışı bakımından çok takdir görmüş, öğrencileri tarafından çok sevilmiş, bir papaz gibi kendisini maddi ve manevi kursuna adanmıştır. Bunun için de üstün başarı kazanmıştır⁵⁵.

Sene sonunda yapılan sergide üç büyük sınıf ve bir salon kullanılmasına rağmen yapılan işlerin tamamı sergilenememiştir. Bütün bu çalışmalar karşısında herkes hayretler içerisinde kalmıştır. Böyle başarılı bir öğretmenin sadece okul müdürü tarafından takdir görmesi yeterli görülmemiştir. Öğretmenin başarısının anlatılıp müfettiş ve devlet büyüklerinin davet edilmesine rağmen bir sonuç alınamayışı karşısında idarecilerin sıkıntıya girdiğise öğretmene karşı mahcup duruma düşüldüğü belirtilmektedir.

Dönem başlarken kursa 130 kişi kayıt edilmiştir. Teknik öğretim yüksek katından bir öğretmen istendiğinde öğrencilerin yarısının seneye kalması söylenmiş böylece kurs ikiye ayrılmış ama geriye kalanlar içerisinde ikna olmayan, ağlayıp sızlayan hatta bayılanlar olunca mecburen ilk gurubun sayısı artırılmış rakam 72’ye ulaşmıştır. Bu sayıdan 60 tanesi kursa devam edip belge almaya hak kazanmıştır. Devamsız 12 kişiden 4’ü doğum, 7’si evlenme, 1’i hırsızlık yüzünden kursu bırakmak zorunda kalmıştır.

Kursa devam eden öğrencilerin temizlik ve intizamı mükemmel bulunmuştur. Kursun öğretmenler tarafından ziyareti esnasında öğrencilerin pek çoğu görevlendirilmiş, misafirleri ağırlayıp ikramda bu-

53 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.38.

54 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.32.

55 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.40.

lunmuşlar, kılık kıyafetleri ve misafir ağırlamaları çok beğenilmiştir.

Öğretmen kursta öğrencilerinin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde eğitim vermiş güzel eserler meydana getirmiştir. Cihaz sandıklarından, eski kumaş ve elbiseleri bozarak yeni tip tuvaletler, sabahlıklar, gecelikler ve kostümler yaptırmış çok da başarılı olmuştur. Yapılan sergide öğrencinin ihtiyacına göre gelinlikten, bluzlara, sofrta takımlarından, bulaşık bezlerine, erkek çamaşırından, kravatlara kadar hazırlanmış her çeşit eşyayı görmek mümkün olmuştur. Kursta 67 tane erkek gömleği dikilmiş, kursa devam etmeyenler bile kravatın biçilip dikileceği günler kursa gelmiştir.

Yazılan raporda, kursta yetişen öğrencilerin şehirde yaşayan kızların seviyesine ulaştığı ve bu başarıda kabul odası oluşturulmasının önemli bir yer tuttuğu vurgulanmıştır. 15 günde bir burada öğrenci ve aileleriyle toplantılar yapılmış, bütün ikram ve misafir ağırlama işleri öğrencilere yaptırılmış, bu da aslında onlara öğrendiklerini tatbik etme imkânını sağlamıştır. Eski köy eğlencelerinin yanı sıra modern danslı eğlencelere de yer verilmiştir. Öğretmen öğrenci aileleriyle de temas kurmuş aileler arasında sevilen sayılan bir kişi olmuştur. Ayrılırken 200 den fazla genç kız ve aileleri onu ağlayarak uğurlamışlardır. Öğretmen, kursun daha faydalı olması için bir adabı muaşeret kitabı, bir terazi ve bir et makinesi istemiştir⁵⁶.

Kursu denetleyen öğretmen kurs programına ekleyecek herhangi bir şey olmadığını zaten öğretmenin fazlasıyla verici olduğunu ve yenilikleri kursa getirdiğini bunu da yaptığı toplantılarla desteklediğini bildirmiştir.

Bakanlık rapora verdiği cevapta memnuniyetini dile getirerek öğretmenin gösterdiği üstün başarının kendilerince değerlendirileceğini Okul müdürünün bir takdimnameyle öğretmenin ödüllendirilmesi isteğinin göz önünde bulundurulacağını bildirmiştir⁵⁷.

Erzurum/ Hınıs Köy Kadınları Gezici Kursu

Erzurum/ Hınıs köy kadınları gezici kursu, öğretmen Neriman Erguvan tarafından başlatılmıştır. Kurs binası halkevi tarafından temin edilen cam, kapı ve döşemesi bozuk bir vaziyette olan 2 odalı bir yerdir. Odanın birinde öğretmen kalmış diğerinde kurs devam etmiştir. Odalar kuzeye baktığı için yeterli ışık yoktur. İki kez yapılan teftişte öğretmenin bina ve mahrukat konusunda sıkıntılı olduğu tespit edilmiştir. Birkaç kez durum ilçe kaymakamlığı ile görüşülüp daha uygun bir bina ve mahrukat sağlanması konusu dile getirildiği halde başka seçenek olmadığı cevabı verilmiştir. Bunun üzerine hiç olmazsa öğretmenin biraz rahat etmesi için Hınıs Merkez İlkokulunda görev yapan 3 bayan öğretmenin evine yerleştirilmiştir.

Kurs binasının temizliği ve öğrencilerin tertip, düzen ve intizamı takdirle karşılanmıştır. Öğretmen gerek kursa gerekse kendisine verilen eşyaları dikkatle korumuş ve temiz tutmuştur. Öğretmenin sadece bir mankene ihtiyacı vardır⁵⁸.

Öğretmen mesleğinde başarılı bulunmuştur. Bilgisini öğrencilerine aktarabilmiştir. Öğrenciler çeşitli mahrumiyetler içerisinde olsalar da bu bilgiyi almışlardır. Tamamen Kürtçe konuşan bu çevrede öğrencilere bir şeyler anlatmak çok güç olsa da öğretmen öğrencilerine hem temiz bir Türkçe konuşmasını öğretebilmiş, hem de iğneye iplik takmasını bilmeyen zavallı memleket çocuklarına biçki dikiş zevki verebilmiştir. Bölgede önceleri kursun önemi anlaşılamayıp öğretmene çeşitli zorluklar çıkarılmışsa da sonradan işin önemi anlaşıncaya öğretmene yardımcı olunmuştur. Çevrede öğretmenin bıraktığı etki olumlu görülmüştür. Kurs bir sonraki yılda da Hınıs ilçe merkezinde devam ettiği takdirde ciddi başarı sağlanacağı bildirilmiştir.

Kursun açıldığı tarih olan 1.10.1947 de öğretmen 22 kişiyle başlamış ancak kış aylarına doğru öğrenci devamsızlığı artarak devam etmiş, aralık ayında sayı yarı yarıya düşmüştür. Nisan ayında yapılan teftişte kursta 4 kişi olduğu görülmüştür. Sebebi araştırıldığında çoğu öğrencinin evinde yalnız olduğu işlerini kendilerinden başka yapacak kimse olmadığı için gelemelikleri anlaşılmıştır. Ayrıca bölge hayvancılıkla uğraştığı için hayvanların bakımı da kursa geliş gidiş konusunda sıkıntı yaratmıştır. Kurs ders yılı sonunda sergisini açmış ve halk hayretler içerisinde kalmıştır. Akın akın ziyarete gelmişlerdir.

Öğretmen, öğretimde müfredata göre değil bölgenin ihtiyaçlarına göre hareket etmiştir. Tamamen ilkel bir şekilde giyinip kuşanan, giyimde iktisat ve zarafetten anlamayan Hınıs'ın kız çocukları

56 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.41.

57 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.39.

58 BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.53.

öğretmenin büyük bir itina ve heyecanla sarf ettiği emek neticesinde tamamen kılık ve kıyafetlerini değiştirmiş, daha temiz ve düzenli olmuşlardır. Öğretmen kurs binasında toplantılar yapmamış ama tek tek öğrencilerinin evlerine giderek onlara kursun gayesini bu hususta devletin fedakârlıklarını anlatmıştır. Kursun daha verimli olması için öğretmenle birlikte yapılan görüşmelerde programa yemek derslerinin konması gerekli görülmüş, okur yazar olmayan öğrencilerin teknik malzemeleri kullanmaları zorlaştığı, bunun da öğrenimde kademeler meydana getirdiği, üzerinde durulup özellikle programa Türkçe ve aritmetik derslerinin eklenmesinin uygun olacağı belirtilmiştir. Yine ilçeye her üç ayda bir verilen Sümerbank yerli mallarından kursa ayrılması için gerekli iznin verilmesi, şehirde bulunmayan bazı kumaş ve ipekli parçaları şehir dışından getirtmek için kursta kooperatif kurulması istenmektedir. Bu sayede daha başarılı çalışmalar yapılacağı düşünülmektedir⁵⁹.

Bakanlık yazılan rapora verdiği cevapta kursun Hınıs ilçesinde devam etmesini istemiş, kurs öğretmenin özveri çalışması sayesinde bölgede başarı sağlanması memnuniyetle karşılanmış ancak kurs için elverişli bir binanın temin edilmesi için erkenden çalışmalara başlanması bina bulunamaz ise ilkokulun bir iki odasından faydalanılması istenmiştir. Yakacak konusunda öğrencilerin ve öğretmenin sıkıntı çekmesi hoş karşılanmamış yakacak ihtiyacının önceden temin edilmesi gereği bildirilmiştir⁶⁰.

Sonuç

“Köy Kadınları Gezici Kursları” ülkemizde başlayan çağdaş değişim ve gelişim süreci içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu kurslar, devletin ulaşamadığı ve okul açmada sıkıntı yaşadığı nüfusu az olan bölgelerde kız enstitüleriyle, kız akşam sanat okullarının çekirdeğini oluşturmuştur. Devletin halkın eğitimi konusunda yapmış olduğu yatırımlardan birisi olan bu kursların özellikle Doğu Anadolu halkı üzerinde bıraktığı etki olumlu olmuştur. Yukarıda verdiğimiz şehirler ve buralarda açılan kursların aslında gerçekten büyük imkânsızlıklar içerisinde yaşayan vatandaşlarımıza bir ışık olduğu, onlara yol ve yön verdiği anlaşılmaktadır.

Maddi imkânsızlıklar sebebiyle devletin bu kurslara olan yatırımı tam manasıyla yeterli düzeyde olamamıştır. Ancak her şeye rağmen 1947 yılında bir proje olarak hazırlanan “Doğu Anadolu Köy Kadınları Gezici Kursu” müfredatı ve açıldığı çevrenin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak vermiş olduğu eğitimle her bölgede az ya da çok etki bırakmıştır. Kursların açıldığı çevreler genelde mahrumiyet bölgeleridir. Halk yolsuz, elektriksiz ve kimi zaman sağlıklı koşullarda yapılmış bir evden bile yoksun vaziyettedir. Tüm bu şartlar altında bölge kadınlarının bu kurslara dâhil olması ve yöre şartlarına uygun bilgiler ışığında kendisini geliştirmeye çalışması ve bunu yıl sonu sergileriyle ifade etmesi takdire şayandır.

Kursların istenilen ölçülerde başarı sağlaması için, dönem Milli Eğitim Bakanlığının kursun devam ettiği süreler içerisinde en az üç kez teftiş edilip raporlarının kendisine ulaştırılmasını istemesi ve bu raporlara cevap verip durum değerlendirmesi yapması, bu işe vermiş olduğu önemi de göstermektedir. Bu sayede hem kurs öğretmenleri hem de kursun açıldığı yerdeki görevlilerin görevlerini eksiksiz yapmaları temin edilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.119, 72.

BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072 s.75,76.

BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.6

BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.7

BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.8

BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.5

BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.15

⁵⁹ BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.54.

⁶⁰ BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.52.

BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.16
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.17.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.13,14.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.10.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.11.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.12.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.9.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.50.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.50.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.48.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.22.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.23.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.21.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.19.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.20.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.18.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.25.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.26.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.27.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.24.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.29.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.30.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.31.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.28.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.45.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.46.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.43.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.33.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.34.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.35.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.37.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.38.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.32.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.40.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.41.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.39.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.53.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.54.
BCA, Fon No:490.1 0 0 Kutu No:1060 Dosya No:1072, s.52.

Araştırma Eser, Tez ve Makaleler

ACAR, Derya Genç, *Aydın Tarihinde Kadın (1923-1996)*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2007.

GERAY, Cevat, *Halk Eğitimi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1978.

Cumhuriyet Döneminde Eğitim, MEB Devlet Kitapları, MEB Basımevi, İstanbul 1983, s.483.

ÇEÇEN, Anıl, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Cumhuriyet Kitapları, 2. Baskı, İstanbul 2000.

DULUM, Sibel, *Osmanlı Devletinde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)*, Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yakınçağ Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2006.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, 37. Baskı, İstanbul 2014.

KAPLAN, Leyla, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştır-

İl adı : Bitlis
İlçe adı : Merkez
Kurs No. 218
Kurs Öğretmenin adı ve soyadı: Sabahat Arslan

A. MADDİ DURUM:

1- Kurs binasının durumu :	Kurs merkez birinci ilkokulunun elişleri salonunda açılmıştır.
2- Öğretmenin yatıp, kalktığı yerin durumu :	İcarla tutulmuş bir odalı evdir.

B. TEMİZLİK:

1- Binada temizliğe ne derecede riayet ediliyor :	Orta derecede
2- Sağlık kaidelerine dikkat ediliyor mu? :	Dikkat edilmiştir.

C. EŞYA MOBİLYALAR VE BAKIMI:

1- Kursun mobilya ve eşyalarının durumu nedir? Kırılmış, Bozulmuş ve kaybolmuş var mıdır? Varsa nasıl olmuştur? Bakım ne haldedir? İyi tertip edilmiş midir?	Mobilya ve eşyalara iyi bakılmıştır. Kırıklar tamir ettirilmiştir.
2- Öğretmene mahsus eşya ve mobilye ne haldedir? Bakımı nasıldır? Kırılmış, bozulmuş, kaybolmuş var mıdır? Varsa nasıl olmuştur?	Öğretmen kendisine ait mobilyayı iyi kullanmamıştır. Yemek ve mutfak takımları ezilmiştir.
3- Öğretmenin yatıp kalktığı yerde tertip ve intizam ne haldedir?	Ortadır.
4- Gerek Öğretim için ve gerekse Öğretmen için başka eşya ve mobilyalara ihtiyaç var mıdır? Bunlar nelerdir?	Öğretmen talim sicillinde ihtiyaçlarını bildirmiştir.
5- Gerek Öğretim ve gerek Öğretmen mobilya ve eşyasında kullanılmayan ve lüzumu olmayan var mıdır?	Yoktur.

B. ÖĞRETMENİN DURUMU:

- 1- Öğretmenin mesleki bilgi ve iktidarı nedir?
- 2- Öğrencilere faydalı olmuş mudur?
- 3- Öğretmenin ahlaki ve yaşayışı bakımından dışarıda bıraktığı tesir?
- 4- İşine muntazaman devam ediyormu?
- 5- Öğretmenin bir sıkıntısı varmıdır?

Ancak köylerde açılacak kurslarda vazife yapabilir.

İl merkezinde açılan kursta faydalı olmamıştır.

Dedikoducudur. Muhitte iyi bir tesir bırakmamıştır.

Derslerine muntazaman devam etmediği görülmüş olduğundan ikaz edilmiştir. Anne ve babasından ayrı olması başlıca sıkıntısıdır.

C. ÖĞRENCİNİN DURUMU:

- 1- Kursta kaç kişi kayıtlıdır?
- 2- Devamsızlık varsa sebepleri nelerdir?devamı sağlamak için ne gibi teşebbüsler yapılmıştır?
- 3- Kursta gelen öğrencilerin temizlik ve intizamı? iyidir.
- 4- Kurs öğrencilerinin giyimışlerinde, yaşayışlarında temizlik ve intizam telakkilerine tesirler yapmış mıdır?

31 kız kaydolmuş, bir ay sonra randıman alamadıklarını anlıyorlar kursu terketmişlerdir. Ancak 12 öğrenci ile kurs devam etmiştir. Devamsızlığa sebep Öğretmenin şehir kadın ve kızlarını yetiştirecek mesleki bilgi ve iktidarı olmamasıdır.

Yapmıştır.

D. ÖĞRENMİN DURUMU:

- 1- Öğretmen öğretimde muhit ve öğrencilerin ihtiyaçlarını gözönünde bulundurmuş mudur?Yoksa müfredat programına körukörüne mi bağlanmıştır?
- 2- Öğrencileri ne dereceye kadar yetiştirmiştir ?
- 3- Temrin malzemesini ne suretle sağlıyor? Öğrencileri bunun için sıkıştırıyor mu?
- 4- Öğretmen köyde silelerin arasına karışmış, onlara faydalı olmak için onlarla temas etmiş midir?
- 5- Öğretmen kursun daha faydalı olabilmesi için neler düşünüyor?

Bulunmamıştır. Müfredat programına körukörüne bağlanmış, bunu da ikmal edememiştir.

Öğrencileri metodlu bir şekilde yetiştirememiştir.

Her öğrenci temrin malzemesini kendi temin etmiştir.

İl merkezinde çalışmıştır.

Talim sicillinde düşüncelerini yazmıştır. Bu kurs köylerde faydalı olabilir.

E.DENETLEYİCİNİN MÜTALÂASI:

1- Bu kursun bulunduğu yere göre programlarında değişiklik yapma ihtiyacı varsa bunlar ve programa ilaveler yapmak lazımsa bunlar nelerdir?

Program iyidir. Fakat programı tatbik edecek meslekî bilgi ve iktidarı haiz öğretmene ihtiyaç vardır.

2- Öğretimde lüzumlu olan esaslı temsini malzemesi noksanları varsa denetleyici öğretmen bunları sağlamak için ne gibi teşebbüsler yapmıştır?

Temrin malzemesi öğrenciler tarafından piyasadan temin edilmiştir.

3- Kursun; mobilya, eşyalarında ve diğer ihtiyaçlarında gördüğü noksanlar, onarımlar için merkeze döndüğü zaman neler yapmıştır?

İl merkezinde açılmış olan kursun mobilya ve makinalarındaki arızalar tamir ettirilmiştir.

4- Kursun içinde devrede aynı yerde geçirmesine lüzum varmadır?

Kursun il merkezinde tekrar açılmasına lüzum yoktur. İlcelerden birine gönderilmesi lazımdır. Şehir kız ve kadınları için Akşam Kız Sanat Okulu açılmasına kat'î ihtiyaç görülmektedir.

Millî Eğitim Müdürü
Hamdi Türe

8. VII. 1948

218 numaralı kursun raporu hak.

Millî Eğitim Müdürlüğüne
Bitlis

C. 23/VI/1948 tarih ve 10/835-50 sayılı yazıya :

218 numaralı Köy Kadınları Gezici Kursunun denetlenmesine ait rapor incelenmiştir :

Öğretmenin meslekî bilgi ve iktidarına bağlılığı dolayısıyla kursun muhitine faydalı olamadığı, kursta temizlik ve intizam kaidelerine riayet yeteedilmediği ve kursun eşya ve mobilyelerinin bakımının az olduğu ve Öğretmenin derslerine muntazaman devam etmediği, dedikoducu olması dolayısıyla muhitte iyi bir tesir bırakmadığı anlaşılmıştır.

Önümüzdeki yıl 218 numaralı kursla birlikte çalışmak üzere İl emrine bir kurs daha ayrılmıştır. Öğretmeni tayin edilip geldiği zaman iki Öğretmen kursun çevresine daha faydalı olması için üstün bir gayret sarfetmelidirler. İl merkezinde bir akşam kız sanat okulu açılınca ya kadar kurs iki Öğretmenle faaliyetine devam edecektir.

218 numaralı kurs Öğretmeni Sabahat Arslan'a vazifesine daha iyi bağlanması, ve meslekî bilgisini artırması için üstün bir gayret sarfetmesi, günün teknik yeniliklerini takip etmesi ve dedikodu yaparak öğrencilerin kursa karşı olan heveslerini kırmaması lâzımgeldiği kesin olarak ihtar edilmelidir.

Kız Enstitüsünde evidaresi dersi görmüş olan kurs Öğretmeninin kursta temizlik ve intizam kaidelerine riayet etmemesi, kursa ait eşya ve mobilyelere iyi bakmaması doğru görülmemiştir.

Sabahat Arslan bir devre daha kursta geliştirilecek ve önümüzdeki Öğretim yılında da muvaffak olamadığı takdirde esasen 4644 sayılı kanunun 11 inci maddesi gereğince muvakkat Öğretmen olarak istihdam edildiği için görevi üzerinden alınacaktır.

Keyfiyetin buna göre ilgiliye tebliğ edilmesini ve kursun
öğretim yılı içerisinde üç defadan az olmamak şartıyla denetlenmesini
ve hazırlanacak raporların Bakanlıkta incelenmek üzere gönderilmesini
rica ederim.

M. Eg. Bakanı

MS. HÜ.
1711/948

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ

Ankara

Nr. 77354
7660

C. H. P. Genel Sekreterliği Yüksek Katına

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ödenecek ve gönderilecek paranın

Bütçe yılı : 1948
Bölümü : XIV
Maddesi : 9
Tertibi :
Tutarı : 240 Lira - kuruş

Yalnız — İki yüz kırk — Lira — kuruştur.

Para ödenecek makam veya şahsın öz ve soy adı : C. H. P. Milletvekili Kurumu Başkanlığına

Gideceği yer ve adresi : Olayış

Ne için gönderildiği : Palu'daki Köy kadınları peşisi Kurumu öğretmeninin ayda 40 TL'den 1.1.1948'den 30.6.1948 tarihine kadar 6 aylık öğretmen ücreti

Yukarıda yazılı — 240 — lira ve kuruşun ödemesi için — Büroya havalesine yüksek tensip ve müsaadelerini saygılarımla dilerim. / / 194

Uygun

BÜRO VII ŞEFLİ
Kanya MİLLETVEKİLİ

Büroya
/ / 194
C. H. P. GENEL SEKRETERİ

Ajda Pekkan Özelinde Türk Popüler Kültüründe Modern Kadın İmajı

Yrd. Doç. Dr. Orhan Bingöl
Gümüşhane Üniversitesi / Gümüşhane

Giriş

Türk Modernleşmesinde Milat: Cumhuriyet

Modernlik, ortaya çıktığı vakitten itibaren radikal bir biçimde toplumların gündemine girmiştir. Merkez olarak Avrupa ya da Batı coğrafyasından yükselen modernlik, kısa zamanda evrensele doğru sınır aşırı bir yayılım göstermiştir. Büyük çoğunluk, modernliği ortaya çıkaran kaynaklar üzerinde hemfikirdir. Bu anlamda “Jeanniere, modernliğe geçişi sağlayan dört temel devrimden bahsetmektedir. Jeanniere... Aydınlanma bağlantılı pozitivizmi, siyasal devrimden demokrasiyi, kültürel devrimden laikliği, endüstriyel devrimden endüstriyalizmi kastetmektedir”(Kızılçelik, 2000: 166). Modernliği yaratan bu unsurlar, yine çoğunluğa göre her yere aynı şekil ve kanallarla akmamıştır. Buna bağlı olarak modernliğin taşıdığı şeyler homojen olmamış ve gittiği yerlerde farklı oluşumlara yol açmıştır. Modernliğe dair mevcut tartışmalar daha çok burada yoğunlaşmaktadır: Modernlik, genellikle bir örnek olmayan sonuçlar ve ikili yapılar doğurmaktadır. Bu yönüyle “bir proje olarak modernlik... Tek yönlü ve yalnız olumlu nitelermelere haiz... bir paradigma değildir”(Çağan, 2003: 20-21). Ancak bu, modernliğin kader tayin edici ağırlığını hafifletmemektedir.

Dünya, modern atılımların başlaması ve ilerlemesiyle birlikte geri dönülmez bir evreyi arkada bırakmıştır. Modernlik, tercihen ya da mecburen neredeyse tüm devletler ve toplumlar için önemli bir eşğin karşılığıdır. Devletler ve toplumlar, yolları, süreçleri ve sonuçları kendi aralarında birbirini tutmayabilse de kendi içlerinde modernliğe tutunarak yol almaktadır. Bu ilerleyişte modernleşme hareketlerine ivme katan ve modernleşmeyi somutlayan belli başlı göstergeler bulunmaktadır. Modernleşme sürecindeki “... Ana kavramlar kentleşme, endüstrileşme, okuryazarlık düzeyi, kitle iletişim araçlarının gelişimi ve iletişimasyon ile ekonomik ve politik katılım, bireyin diğer rollerini anlama yeteneğinin gelişimidir”(Doğramacı, 1993: 9). Bunların yanına kadın ve modernlik ilişkini de eklemek gerekir. Çünkü modernliğin getirdiği yenilikler dünyasında kadına dair önemli iddialar ve deneyimler dikkat çekmektedir. Zaten modernleşme sürecindeki gelişmelere bakıldığında hemen hepsinin birbirleriyle ilişkili, birbirlerini destekler ve tamamlar nitelikte olduğu görülmektedir. Bu yüzden modernleşme, kadın konusunu da içermesi münasebetiyle bütüncül ve topyekûn bir irade gerektirmektedir.

Bu iradenin Türk dünyasındaki dışavurumları Cumhuriyet’le birlikte zirve yapmışsa da önce Osmanlı’daki modernleşme sürecine hızlıca değinilmelidir. Osmanlı’da devlet ve toplum ayaklarındaki modernleşme girişimleri, kadın için özel vurgulara da gidilerek Tanzimat’tan başlatılabilir. Öyle ki “Türkiye’nin yapısını oluşturan modernleşme hareketlerinin Tanzimat’la başlayan bir bütün olduğunu görmemek olanaksızdır”(Katoğlu, 2005: 417).

Osmanlı için Tanzimat, döneme damga vuran uluslararası gelişmeler ışığında ilk ciddi iyileşme reçetelerinden biridir. Tanzimat’la beraber Osmanlı, o güne dek yönetim yapısında, siyaset kültüründe ve toplumsal yaşam alanlarında aşına olmadığı yeniliklerin kapılarını aralamıştır. Bu gibi tecrübeler tarihin izini süren her devlet ve toplum için aslında kaçınılmazdır. Toplamda kendi serüvenini daima sürdüren tarih, bu dönemde hemen hiçbir devleti başına buyruk bırakmamıştır. Söz konusu evrim, Osmanlı’nın o dönemki tarihi gelişmelere yüksek hassasiyet taşıdığını hatırlatmaktadır. Bazılarının gözünde bu hassasiyet neredeyse hayati yoğunluktadır. Örneğin Lewis’e göre 19. ve 20. yüzyıllar dünyasında Osmanlı, ya modernleşmek ya da mahvolmak durumundadır. Tanzimatçılar, ileri de yapılacak olan çok daha köklü modernleşme deneyimleri için bu zorunlu temeli kurmuşlardır (Akt. Katoğlu, 2005: 417). Tanzimat’la başlayan temelin yapı taşları, bundan böyle dökülmeye devam edilecek olan zeminin harcına destek

sağlamıştır.

Tanzimat'ın ardından gelen Meşrutiyet modernleşme hareketlerinde bir başka dönüm noktasıdır. Meşrutiyet'in çizmeye çalıştığı tablo Tanzimat'ınkinden farklı değildir: Osmanlı İmparatorluğu ve toplumu kesinlikle yenilenmelidir! Bu nedenle Osmanlı (ya da Türkiye) 1919, 1920 ya da 1923'teki macerasına aslında 1908'de atılmıştır. II. Meşrutiyet'in suları Cumhuriyet'in sularına göre belki cılız veya bulanıktır ama gidiş o gidiştir (Akşın, 2005: 11).

Bütün bunların kadının dünyasına yansımaları gecikmemiştir. Tanzimat ve beraberinde gelen bazı gelişmeler kadınların cephesinden şu şekilde özetlenebilir:

“Tanzimat Fermanı'nda kadınlar için yeni hükümler yoktur. Fakat Tanzimat'ın getirdiği yenilik zihniyeti bütün memleket işlerinde olduğu gibi kadınlara ait konularda da görülmüştür. Kızlar için ebelik öğretimi, kız rüştiyeleri (bir çeşit ortaokul) ilk defa 1858'de, kız öğretmen okulları 1870'de açılmıştır. Terzilik, öğretmenlik, hemşirelik, eczacılık vb. meslek ve sanatlarda kadınlara yer verilmesi Meşrutiyet'ten (1908) sonra başlamıştır. 1909'da Halide Edip'in kurduğu Teali-i Nisvan-Kadınların Yükselmesi Derneği ile 1913'te Nuriye Ulviye tarafından kurulan Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan-Kadın Haklarını Korumaya Derneği dikkat çekicidir”(Nirun, 1994: 320-321).

Yukarıda geçenler Tanzimat ve Meşrutiyet'in kadına dair eğitim, kurumlar, meslek, sosyal bilinç ve örgütlenme alanlarındaki yeniliklerine değinmektedir. Bu yenilikler adı üzerinde henüz çok gençtir ve toplumsal tabana yerleşecek sisteme, zamana, yaygınlığa daha erişmemiştir. Ama toplumun belli bir kesimi bunları dilemektedir. Tıpkı devletin kendisi gibi toplumun isteği de bir nevi kimlik değişimidir. Ve bu sürecin ileri ki aşamalarında toplumun kimliğine Türkiye Cumhuriyeti yazmanın zamanı artık gelmiştir.

Kongar'ın deyişiyle Türkiye “toplumsal ve kültürel olarak Osmanlı'nın mirası ile Batı uygarlığının bir biresimidir”(2004: 15). Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte modern Türkiye'nin kuruluşu öncelikle teoride ve resmîyette tepeden tırnağa gerçekleşmiştir. Devlet idaresinden okullaşmaya, ulaşım ve haberleşme giyim kuşama, genel kültürel dokudan kadın erkek eşitliğine kadar hemen her alanda ciddi yenilikler ortaya konmuştur. “Cumhuriyet Türkiye'si'nde kökleşen birçok kurum o çağda meydana çıkmaya başlamış, birçoklarının da düşünsel temelleri atılmıştır... Genç Türkiye'nin kurucuları bu anlayışları tam olarak benimsemiş, kurumlaştırmış, geliştirip yeni ilaveler yapmış, modernleşmeye boyut ve çeşitlendirme kazandırmışlardır”(Katoğlu, 2005: 418). Böylece Türkiye'de modernleşme, Cumhuriyet'le birlikte (o tarih ve evreye göre) en önemli aşamaların zincirlerini birbirine bağlamıştır.

Cumhuriyet'in farklı alanlardaki uygulamalarına toptan bakıldığında bunların sistemli ve birbirlerini tamamlar nitelikte olduğu görülmektedir. O nedenle Türkiye Cumhuriyeti'nin ve “Atatürk devriminin kalkınma siyaseti bütünsel kalkınma modeli diye tanımlanabilir”(Akşın, 2005: 17). Bu bütünsel kalkınma tek bir yöne ve odağa nişan almış haldedir: Batı ve Batı'nın modernliği. Böyle bir amaca yönelmek yukarı doğru meyleden bir eğime, yani zor yerlere hedeflenmek demektir. Karşılaşılan tüm güçlüklerle rağmen Mustafa Kemal'in ve Cumhuriyet'in tartışmasız meselesi Batılı, modern, yeni bir devlet ve toplum inşa etmektedir. Eski halin geçersizliği kendi kendini kanıtlamış olduğundan devralınan yapıyı ve toplumu öncelikle “değiştirmek” gerekmektedir.

“İnsanlar arası ilişkilerin değişmesi demek olan toplumsal değişme, hem üretim hem mülkiyet ilişkilerinin değişmesine hem de anlamların, değerlerin, kuralların değişmesine bağlıdır”(Kongar, 2006: 24). Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Türkiye'si için bu gerekli ve güç değişime inanmayı, tutunmayı sağlayacak kuvvetli bir dünya görüşü, işlevsel bir ideoloji şarttır. Öyle ki yeni bir ideoloji neredeyse yeni bir devlet, kültür ve toplum anlamına gelmektedir. Bu nedenle “yerleşik bir kültürün yerine yeni bir kültür getirilmek istendiği zamanlarda ideoloji önemli yer tutar. Çünkü... önerilen norm, değer ve rollerin ussallaştırılmasından başka hiçbir dayanağı yoktur yeni kültürün”(Duvarger, 2002: 113). Dolayısıyla Türkiye'nin ve toplumun yeni kültürü, devlet eliyle, Batının yürüdüğü yolu dünya görüşü olarak seçmiştir. Bu uğurda ortaya konanlar hem maddi hem manevi kültürün yenilenmesine hizmet etmiştir.

Cumhuriyet'in uygulamaları arasında kadına yönelen direkt ya da dolaylı girişimlerse bu bütün içerisinde özel anlam ifade etmektedir. Bir proje ve süreç olarak modernleşme toplumun tamamına hitap edecekse, fonksiyonelliği toplumun tamamına değinmekle pekişecekse, bu doğrultuda kadına karşı ihmalkâr olmak mümkün değildir. O yüzden Mustafa Kemal ve Cumhuriyet, Türk kadınının modernleşmesi sürecinde şu gibi yeni uygulamaları getirmiştir:

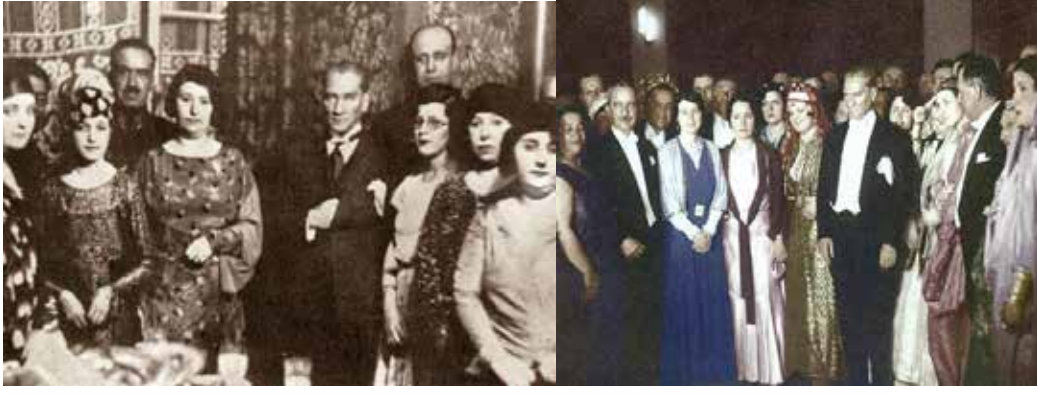
“1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu, 1924 Anayasada ilköğretimin zorunlu ve parasız olduğunun yer

alması, 1926 Türk Medeni Kanunu'nun kabulü, 1930 Belediye seçimlerinde kadınlara seçme ve seçilme hakkı, 1930 Doğum izni düzenlemeleri, 1933 Kız Teknik Öğretim Müdürlüğü'nün kurulması, 1933 Kadınlara köylerde muhtar olma ve köy heyetine seçilme hakkı, 1934 Kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı...”

Cumhuriyet'in gerçekleştirdiği bu siyasi ve resmi gelişmelerin yanı sıra işin bir de imaj kısmı söz konusudur. Atatürk ve Cumhuriyet, Türk kadınına modernleşmesi yönünde Batılı bir görüntü çizmeye çalışmıştır. Çeşitli kutlamalar, organizasyonlar ya da ziyaretlerle bunu topluma açmış, Türk kadınının nasıl bir imajla daha modern sayılabileceği hususunda topluma bir algı sunmuştur. Kandiyoti (1997: 175) bunun bazı görüntülerini şu örneklerde bulur: “Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni kadını rejimin simgeleştirilmesinde ön planda rol oynadı. Törenlerde şortlu gösteri yaptı, okul ya da asker üniformasıyla bayrak taşıdı ya da balolarda Batı modasına uygun gece elbisesiyle dans etti. Atatürk'ün erkek çocukların tercih edildiği ataerkil bir toplumda kız çocuklarını evlat edinmesi de bu bağlamda anlamlı bir olguydu.”

Altındal, Cumhuriyet'in yeni Türk kadınının imajının bu gibi yansımalarını genel bir değerlendirmeye sokmaktadır. Ona göre Türk kadınının modernleşme sürecindeki bazı göstergeleri ciddi eleştirilere ve hicivlere açıktır. Altındal (2004: 122-139, 140) şöyle yazmaktadır:

“Batılı özellikle de Amerikan kadınının Türkiye kadınına örnek gösterilmesi ve Türkiye kadınlarının bu tip kadınlara benzetilmeye çalışılması ve bunun da Batılılaşma olduğu inancının yaygınlaştırılması II. Meşrutiyet döneminde başlatılmışsa da en etkin biçimde Cumhuriyet dönemine rastlamaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında genel eğilim Fransız ve İngiliz kadını tipine doğrudur... Kendilerini soylu sayanlar kızlarına, öteden beri olduğu gibi Fransız ya da İngiliz kültürlerini aşlamaya ve kızlarını tam anlamıyla bir İngiliz leydisi ya da Fransız matmazeli gibi yetiştirmeye gayret etmişlerdir... O günlerin Fransız ve İngiliz kültürlü burjuva kadınlarının halk kadınlarıyla ilgilenişleri şöyle özetlenebilir: Bu kadınların kendileriyle ilgili ilk ve en önemli sorunları daha güzel olmak ve Avrupalı kadınlara benzeyebilmektir. Kendilerini ‘sosyete’ kabul eden kadınların gençlerinin tek uğraşı bu iken, bu şansı (yaşlarının geçkinliği nedeniyle) yitirmiş olanların tek uğraşları da yine balolar, kermesler ya da toplantılar düzenleyerek, kendi aralarında dedikoduyla karışık ‘halk’ kadınının içler acısı durumunu konuşmak, yerine göre bu kadınların yaptıklarını alaya almak, yerine göre iç çekmek, yerine göre de ‘kusurlarını’ bağışlamak hanımefendiliğini (!) göstermekten ibarettir. İşçi-köylü kadının ne günün Paris modasından haberi olmuştur ne de kimler tarafından nasıl bir yönetim biçimiyle yönetilmekte olduğunu kavrayabilmişlerdir.”

Cumhuriyet'in gerek resmi ve siyasi gerekse gayri resmi ve imajlara yönelik projeleri bazı açılardan yorumlanabilir. Öncelikle Cumhuriyet'in yeniliklerini toplumdaki kesimlerin/kadınların tamamen içselleştirip yaşama döktüklerini söylemek (belki bugün bile) fazla iddialı görünmektedir. Çünkü Cumhuriyet, Türk toplumuna ciddi değişikliklerle gelmiştir. Hatta bazı uygulamalar zamanının ötesine bile geçmiştir. Bunların bir başka ortak noktası pek çoğunun Batı merkezli, hızlıca ve daha çok

devlet kararlarıyla gerçekleştirilmeleridir. Dolayısıyla yaşananlar, topluma yabancı kaldıkları yönünde eleştirilebilmektedir. Ancak devletin yeni kuruluyor olduğu düşünüldüğünde eleştirilerin gerekçesi güçsüzleşmektedir. Yeni kurulan bir devletin kendini var etmeye çalıştığı aşamalarda toplumun buna hazırlanmasını, ikna olmasını ve onay vermesini beklemesi bir lüks gibi görülebilir. Bu hazırlık aşamaları ve kararlarının toplumsal tabandan beslenerek gelmesi daha işlevselse de Türk modernleşmesinde bu böyle gerçekleşmemiştir. Ayrıca toplumun belirli bir dilimi bu yenilikleri Osmanlı'dan beri zaten dilemekte ve beklemektedir. Bunlar tamamıyla tepeden inme değildir. Nitekim bu bekleyiş Cumhuriyetin idealize ettiği kültürle nihayete ermiştir.

Ne var ki ideal kültür ile gerçek ve/veya popüler kültür aynı şeyler değildir. İkisinin arasında birtakım ortaklıklar ve zıtlıklar bulunmaktadır ve bu bazı toplumsal açılımları anlamaya yardımcıdır. İdeal kültüre karşılık popüler kültür realitesi toplumu ve toplumsal kesimleri çözümleyebilmek için değerli bir kaynaktır. Örneğin bir toplumda bazıları niçin popüler kahramanlar olarak yükselir? Onların yaptıkları, kimlere ne gibi mesajlar iletir? Böylesi popüler iletiler hangi tarihi veya imgesel gerçekliklerden beslenir? Bu ve benzeri sorular Türk popüler kültürünün ve bunun içindeki kadın modernliğine dair eğilim ve dışı vurumların çözümlemesini gerektirir. Ancak Türk popüler kültürüne girmeden önce popüler kültür ve kadın konusuna değinmek yerindedir.

Popüler Kültür ve Kadın

Popüler kültür hareketli, hızla yenilenen ve kapsamlı bir doğaya sahiptir. Bu, popüler kültürün ve ürünlerinin toplumsal hacmiyle ilgilidir. “En geniş anlamıyla popüler kültür herhangi bir toplumun, herhangi bir zamanda egemen olan kültürü ne ise odur. Revaçta olan kişiler hakkında yapılan konuşmalar, haklarında yazılan yazılar; dini, sosyal, siyasi gelişmeler hakkında medyada yapılan tartışmalar ya da gündelik hayatta bireylerin... ilgili konuları kendilerince yorumlamaları popüler kültürün alanına girer”(Sözen, 2005: 4). Bu tanıma göre popüler kültürün kapsamına girmeyen şey yok gibidir. Popüler kültür dâhilindeki tüm siyasi, toplumsal ya da sanatsal şeylerin yaşandığı yer ise günlük yaşamın kendisidir. O nedenle gündelik yaşam ve popüler kültür ilişkisi önemlidir. Bu ilişki birtakım hayati kaynaklardan beslenmektedir.

Örneğin “iktidar ve ekonomi bütün maddilikleri ve ağırlıklarıyla... gündelik hayatta işler. Tüm ideolojik biçimlenmeler... gündelik hayatta gerçekleşir. Gündelik hayat yönetenleri ve yönetilenleri yan yana getirir. Bu sınıf katmanlar gündelik hayatın kültürel ve simgesel pratikleri içinde şu ya da bu ölçüde zaman zaman ortak bir paydaya sahip olarak iletişim ve etkileşime girerler”(Çağan, 2003: 34). Sonunda bu etkileşimlerin (geçici) toplamı toplumun popüler kültürünü örür. Bir toplumun korkularını, arzularını, çekincelerini, ideallerini, eşitsizliklerini ve hassasiyetlerini göz önüne sererek popüler kültürünün temel kanallarına sirayet eder.

Popüler kültürün en önemli araçlarından biri müziktir. Pop müzik, popüler kültür okumalarında özel bir yerdedir çünkü seslendiği kesim oldukça geniştir. “Pop müzik türünün beğeni oranı diğer müzik türleriyle kıyaslandığında % 47'ye kadar çıkmaktadır”(Mete, 1999: 69). O nedenle pop müziğin yaygınlığı, bu müziğin içeriğine, icracılarına ve genel kültürüne eğilmeyi haklı çıkarır. Popüler kültür çalışmalarında müzik gibi dikkate değer öteki alan modadır. Moda, kendini üretenlere ve tüketenlere ticari, cinsel, simgesel, kültürel ve toplumsal bir göstergeler şöleni sunmaktadır. Bu, moda üzerinde araştırma yapanlar için de zengin bir harmanı yansıtır. Modayla ilgili yansımaların bireysel ifadeleri ise genellikle benzer doğrultudadır: “Modaya uymak, hem toplumsal kimliğinizi onaylayan, bütünü içerisinde olduğunuzu ve onun bir parçası olduğunuzu belgeleyen bir göstergedir hem de aynı zamanda birey olarak kendinizi başkalarından ayırt etmenizi sağlar” (Çağan, 2003: 118). Moda aracılığıyla kendini diğerlerinden ayırt edenler, aynı zamanda kendi içlerinde ayrı bir kültüre yaklaşmış ve bunu simgelemiş olurlar. Bu anlamda moda, belirli bir kültürü yansıtanları temsil ederek popüler göstergelerin tespit ve mukayesesinde önemli roller oynar.

Müzik ve moda da dâhil popüler kültürün tüm kanalları, ürünleri ve aktörleri iki büyük perspektiften değerlendirilebilir. Bunlardan biri eleştirel ya da Marxist pencereden görünenlerdir. “...Popüler kültüre herhangi bir Marxist yaklaşımın, kapitalizmin koşulları altında kültürün giderek metalaştırıldığını ve... kapitalizm altında toplumsal üretim ilişkilerinin tahkim edileceğini, yeniden üretileceğini teslim etmesi gerekir. Böylece popüler kültür sınıf iktidarı ya da öbür iktidar oluşumlarıyla derinden bağlantılı olarak teorileştirilir” (Rowe, 1996: 27). Popüler kültürü böyle bir zeminden yükseltmek, onun kapitalist çelişki ve eşitsizlikleri içerdiğini, bunları körüklediğini ya da en azından kapitalist düzenin gölgesinde

geliştiğini söylemek demektir.

Marxist bakışa göre popüler kültür ve sınıf iktidarları arasındaki bağlar şüphesiz ekonomik kökenlidir. Bunun en açık örnekleri popüler kültürün ürünleri aracılığıyla gözlenebilir. Frankfurt Okulu üyeleri, popüler kültür mahsullerinin üretim sahasını bir endüstriye, kültür endüstrisine benzetir. “Kültür endüstrisi, kültürün endüstrileşmesine vurgu yapar... En genel hatlarıyla kültür endüstrisi, Horkheimer ve Adorno’nun görüşleri bağlamında kendiliğindenliği (doğallığı) olmayan, yönlendirilen, şey(sel)leşmiş-maddeleş(tiril)miş, gerçek olmayan bir kültürdür” (Kızılçelik, 2000: 225). O yüzden kültür endüstrisince imal edilen her film, dergi, program, şarkı ya da şarkıcı örneğin bir otomobilden, telefondan, sandalye veya elbise gibi endüstriyel diğer ürünlerden prensipte çok farkı değildir. Bunlarda duygu veya sanat yerine para ve kâr kaygısı egemendir.

Popüler kültürü eleştirel açıdan değerlendirenler, bu olup bitenleri mevcut sistemin ustalıklı perdelediği görüşündedir. Mevcut sistem, nüfuzlu ve zengin olanların; egemen sınıfın düzenini işaret etmektedir. Egemen sınıf, yarattığı yapay gündemler ve ısrarcı kültürel atmosferle kitleleri kendi inisiyatifleri çerçevesinde yönlendirmektedir. Bu süreçte kullanılan vazgeçilmez araçsa popüler medyadır. Popüler medya, egemen sınıfın renkli ve hipnoz edici biricik silahlarından. Bu, medyanın gücüyle de alakalıdır. İçeriği ne olursa olsun “medya meşrulaştırır. Tartışılmaz derecede normalleştirici, olağanlaştırıcı etkisi olduğundan medya aracılığıyla oluşturulan her türlü kanaat kitlelerin zihninde mümkün tek gerçeklik olarak hemen yer eder; bir şey medyada görüldüğü, medyadan izlendiği gibidir, başka türlü olamaz” (Aymaz, 2004: 23). Başka türlü olanların olduğu gibi gösterilmeye çalışılması ise genellikle sansürlenmek istenir ve engellenir. Dolayısıyla medyaya hâkim olmak, onun muhataplarını kontrol etmeye eşdeğer gibidir.

Popüler kültürü inceleyen öteki büyük yaklaşım daha dolaylı bir biçimde yine kapitalist gidişat üzerinden yol alır. Bu yaklaşımın gözünde popüler kültür, modern kapitalizme geçiş aşamalarında ortaya çıkmıştır. Örneğin Montaigne’e göre “geleneksel toplumdan modern topluma geçişteki ahlaksal ve ruhsal belirsizlikler yüzünden bireyin bocalamadan sıyrılmasının tek yolu eğlencedir ve toplumla birey arasındaki çatışma eğlence aracılığıyla hafifletilebilir... Rahatlama, dinlenme gereksinimini sağlayan popüler kültür ürünleri ve aktörleridir” (Akt. Uygunkan, 2007: 20). Burada önemli olan modern kültürün nasıl bir yaşam getirdiği ve buna bağlı olarak üretilen popüler enstrümanların hangi özellikleri gösterdiğidir. Bu açıdan popüler kültür, modern kültürle gelen yeni yaşam koşullarının ve bir örnek olmayan hayat standartlarının daha çekilir kılınmasında önemli bir köprü görevindedir. Popüler kültür, modernliğin çelişik kültürel gelişmeleri ile gündelik hayat arasında bir çeşit arabulucu gibidir. Ve gerek popüler kültüre gerekse bu kültürün ürünlerine, ünlülerine duyulan “hayranlık... en zararsız halinde bile modern hayatın eksikliklerini umutsuzca telafi etme çabasını içerir” (Demiray, 2003: 149).

Burada, modernliğin bir ürünü olan popüler kültüre, yine modernliğin derinleştirdiği açmazlara karşı bir kalkan veya panzehir işlevi atfedildiği görülür. Popüler kültür ve popülerler, kitlelerin içine giremedikleri ya da içinden çıkamadıkları gerçekliklerden ötürü sarıldıkları birer üründür. Öyleyse “insanlar popüler kültür ürünlerini aptallıkları ya da kandırıldıkları için beğenmezler; popüler kültür, kitlelerin içinde yer aldıkları reel hayat nedeniyle yaşamak zorunda oldukları kültürdür” (Aymaz, 2004: 38). Söz konusu reel hayat ve kitleler ilişkisini daha özelleştirmek gerekir. Çünkü reel hayat prensipte herkes içindir ama herkes bunun ağırlığını aynı şiddetle hissetmemektedir. Ayrıca toplumun her kesimi popüler kültürle eşit mesafelerde değildir. Böyle yaklaşıldığında reel hayat ile popüler kültürün “kadın” kategorisinde kesiştiği görülmektedir.

Örneğe “Mayer, GTudor ve Morin’in yıldız ve izleyici ilişkisine dair yaptıkları çalışmalardan elde ettikleri verilere göre yıldızın ağırlıklı izleyici kitlesi kadınlar ve ergenlerdir. Kitlenin bir kısmını da erkek eşcinseller oluşturmaktadır. Bunun nedeni kadınlar, ergenler ve eşcinsellerin hemen hemen her toplumda egemen olan heteroseksüel yetişkin erkek söylemi tarafından dışlanmaları ve baskılanmalarıdır” (Uygunkan, 2007: 66–67). Bu vurgu öncelikle niceliksel bir tespiti ortaya koymaktadır: Kadınlar, popülerlere diğerlerinden daha fazla bağlanmaktadır. Ardından bunun belirgin bir sebebi yorumlanmaktadır: Kadınlar popüler kültürle kurdukları yakınlıklarda “kadın oluşlarının” ortaklığını paylaşmaktadır. Toplumca yükseltilip yüreklendirilen erkeklere kıyasla kadınlar, cesaretleri törpülenerek ikincil ve atıl konumlara sıkıştırılmaktadır. Kadınların popüler kültür ve ürünleriyle kurdukları güçlü ilişkiler onların bu pozisyonlarıyla yakından alakalıdır.

Bu noktada konu toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine yaklaşmaktadır. Şayet kadınlar öncelikle cinsi-

yetlerine dayanarak popüler kültürle ilişkilendiriliyorlarsa, bu, toplumsal cinsiyet meselesine gönderme yapmaktadır. Toplumsal cinsiyetçi kabul ve yargıların yansımaları sosyal yaşamın hemen her noktasına yerleşme ısrarındadır. Kadının neredeyse tüm toplumsal kaderi sanki bu belirlenimine bağlıdır. Örneğin siyaset, ekonomi veya bilim gibi hayati alanlarda kadınlar, toplumsal cinsiyetleri sebebiyle ötekileştirmeye varan uygulamalarla karşılaşmaktadır. Kendilerini bağımsız olarak var edecek güçlü statülerin uzağında kalan kadınlar buna binaen başrollerde değil, ikinci ya da üçüncü sıralarda bulunmaktadır. Yardımcı rollerle toplumsal hayatın geri planında, sahne arkasında durmaktadır.

Bunun karşısında kadınlar çeşitli telafi yolları, geçici avantajlar ve mutluluk kaynakları aramaktadır. İşte popüler kültür ve yıldızlar bunun için kullanılan alternatiflerin başında yer almaktadır. Kadınlar bazı özel isimleri, kendilerinin adına ya da kendilerinin yerine seçerek onları ön plana, sahneye çıkarmaktadır. Böyle alındığında alkışlanan, takdir ya da taklit edilen popülerler, aslında gerçekleştirememiş birtakım realitelerin onarılmaya çalışıldığı ironik ürünler olarak anlaşılmaktadır. O halde Jarvie'nin popülerleri kastederek söylediği "Beceri, imajdan sonra var olur" (Akt. Uygunkan, 2007: 58) sözü haklı durmaktadır.

Bu ilişki, popüler kültürün ve popülerlerin kadınlara ilettikleri üzerinde de etkin görünmektedir. Kadın kitlesi toplumsal cinsiyetçi eşitsizliklerin ürettiği gerekçelerle popüler kültüre yaklaşırken, popüler kültür de kadınları yine toplumsal cinsiyet ayrımına hizmet eden şeylerle meşgul etmektedir. Bu karşılıklı etkileşimde reklam, tüketim, manipülasyon gibi değişkenler bulunabilmektedir. Fakat değişmez görünen yön, kadının öncelikle "dişiliğine" dikkat çekildiğidir. Örneğin "1960'lı yılların ortalarından 1990 yılına kadar Amerikan televizyonlarında yayınlanan programların içerik analizlerinde... erkek karakterler için yaş bir ölçü olarak ele alınmazken, kadın karakterler için yaşlı olmak istenmeyen bir durumdur. Kadının kişisel karizması ve çekiciliği genç ve güzel olmakla tanımlanırken, erkek için mesleki başarı, para ve entelektüel kapasite karizmanın merkezini oluşturmaktadır"(Timisi, 1998: 409). Buna benzer örneklere göre popüler kültürün kadın kitlesiyle kurduğu alışverişlerde gençlik, güzellik, çekicilik gibi cinsiyetçiliği pekiştiren mesajlar ve imajlar yaygındır. Kadın kitlesi, genel kültürün toplumsal cinsiyet üzerine inşa ettiklerini popüler kültür dünyasıyla süslemekte gibidir.

Bu durum, kadınların toplumsal yaşam ve kalkınmada üstlenecekleri daha ciddi, gerçekçi ve işlevsel nitelikleri perdelemektedir denebilir. Kadınlar, güzel, genç veya alımlı gibi tamamlayıcı sıfatlarla eşdeğer görülmeden önce bilgili, başarılı ya da bağımsız statülerle birlikte değerlendirilebilir. Ama popüler kültürün mevcut tablosu bunun böyle olmadığını resmetmektedir. Üstelik tablonun Batıda çizilmeye başlandığı hatırlanınca, modernliğin henüz kıramadığı çelişkili söylemleri tekrar gündeme gelmektedir. Modernlik, geleneksel topluma zıt olarak kadın erkek eşitliği, kadının dişiliğinden önce bireyselliği ve toplumun kadını bu doğrultu değerlendirmesi türünden iddiaları benimsemiştir. Fakat bunlar mevcut kültürde ve onun bir aynası sayılabilecek popüler kültürde gerçekleşmişe benzememektedir.

Türk Popüler Kültürü ve Ajda Pekkan

Modernleşme sürecine Batı'nın yordamıyla başlayan Türkiye'de, kadın modernleşmesindeki popüler yüzün Batı'nınkinden izole olmadığı söylenebilir. Türkiye'de popüler kültürün modern tarihçesi ve başlıca aktörlerinden Ajda Pekkan'ın temsil ettiği kadın modernliği bunun göstergelerini özetlemektedir. Pekkan'ın kariyeri ile yakın dönem Türk popüler kültürü hemen hemen yaşıt sayılabileceğinden bu ikisi tek başlıkta ele alınabilir. Önce genel bir değerlendirme gerekirse Sözen (2005: 6), Türk popüler kültürünün gösterdiği ana gelişmeleri şöyle ifade etmektedir:

"Türkiye'de popüler kültür tarihi iki ayrı dönemde incelenebilir: İlki Tanzimat dönemi ve Cumhuriyet dönemi yeniliklerine ilişkindir. İkinci ise 1950'lerden sonra bir kent kültürü olarak gelişme göstermiştir. Tanzimat döneminde popülerleşen-popülerleştirilen kültür, Fransız kültürü ve Fransızcadır... Fransızca konuşmak, bir Fransız gibi giyinmek, Fransız düşünürlerden ilham almak vs. Cumhuriyet döneminin yeniliklerine bakıldığında ise Batı kültüründen ziyade, topyekûn bir Batı medeniyetine odaklanılır. Köyden kente yoğun göçlerin yaşandığı 1950'li yıllara gelindiğinde, kültürler arası karşılaşmaların (köy-kent karşılaşması) kültürel hayatı yeniden etkilediği görülür. Türkiye'de popüler kültürün en iyi gözlemlendiği arabesk müzik ve yeni hayat tarzlarının ortaya çıkışı bu dönemdedir. Yaşadığımız son onlu yıllarda ise halk kültürünün unsurları kent kültürü içinde yeşermeye başlar. Yeni açılan türkü barlara giden müşterilerin çoğalması, Anadolu usulü gözlemelerin ve lahmacun satışının artışıyla mutfak ve yerel kıyafetlerin artışı gibi yerel unsurlar ön plana çıkar. Aslına bakılırsa 1980 sonrası kültürel duruş... ne olduğu pek de belli olmayan topyekûn popülerleşme üzerinedir"

Türk popüler kültürünün cumhuriyetten önceki yansımalarında dönemin konjonktürü ve devletin resmi politikaları oldukça egemendir. Kendini ayakta tutmaya çalışan bir devlet (Osmanlı), kurtuluş yollarını aradığı yerin (Batı'nın) kültüründen elbette etkilenecektir. Cumhuriyet'ten sonraki yıllarda ise toplumun zorunluluklardan ziyade kültürel meraklar ve tarihi alışkanlıklarla Batı'ya yönelişi söz konusudur denebilir. Kendi çekirdeğini oluşturmuş ve sağlama almış Türk toplumu bundan böyle kabuğundan çıkmak istemektedir. "Dışarıda" olup bitenleri merak etmektedir.

Toplumun bu merakı, hem tek taraflı hem de bütünüyle tek istikametli gibidir. Türk popüler kültürüne ilk yansıyanlar bunu açıkça göstermektedir. Örneğin popüler kültürümüzün ilk sinema ve magazin dergileri bize Hollywood yıldızlarının hayatlarını nakletmiştir. İlk pop müzik şarkılarımız yabancı müzik üzerine yazılmış Türkçe sözlü aranjmanlarla ortaya çıkmıştır. İlk çizgi romanlarımız Ten Ten, Texas ve Süpermen; ilk televizyon dizilerimiz Kaçak, Küçük Ev ve Dallas'tır (Aymaz, 2004: 162). Kısacası popüler kültürümüze giren ilk ürünler kültürler arası güç dengesizlikleriyle, tarihi hassasiyetlerimizle ve özgün popüler aktörlerden yoksun oluşumuzla ilgili olarak neredeyse sırf Batılıdır.

Batı'ya duyulan sempatinin artarak sürdüğü bu yıllarda Batı'ya açılma arzusu da giderek yükselmektedir. Batı'yla yarışmak, Batı'ya yaraşmak ve oralara kendimizden bir şeyler taşımak o dönemki Türk popüler kültürünün en gözde meselelerindendir. Buna yönelik ilk girişimler 1960'lı yıllardan itibaren kendini göstermiştir. Ajda Pekkan, Türk Popüler kültürünün bu anlamdaki ilk temsilcilerindendir. Pekkan'ın biyografisi (Gürsoy, 2015: 294-299; Dilmener: 2007) hem kendisinin hem de Türk popüler kültürünün söz konusu serüvenini özetlemekte gibidir.

Ajda Pekkan 1946 İstanbul doğumludur. Bir deniz albayı yani asker kızıdır. Çocukluğu Amerikan askerleri ve aileleri arasında Gölcük'te geçmiştir. Konservatuvaryı kazanmasına rağmen akademik eğitime devam edememiştir. Ajda Pekkan'ın yaşamını ve sanat kariyerini inceleyen 3 kitap ve 2 yüksek lisans tezi yazılmış, çeşitli kitaplarda Pekkan için bölümler ayrılmış, müzikli televizyon belgeselleri çekilmiş ve yayımlanmıştır. Pekkan, bugüne kadar 20'ye yakın müzik albümü hazırlamış ve yaklaşık 280 Türkçe şarkı seslendirmiştir. İngilizce ve Fransızca bilmektedir. Çocuğu yoktur.

Ajda Pekkan'ın profesyonel kariyeri Ses Dergisi'nin 1963 yılında açtığı kapak yıldızı yarışmasındaki birinciliğiyle başlamıştır. Pekkan, bu birincilikle beraber sinema sektörüne girerek çoğu başrol olmak üzere 45 civarında filmde yer almıştır. Çekirge ve Köklü'ye (1998: 18, 19) göre Pekkan'ın farkı ilk olarak sinemada ayırt edilmeye başlanmıştır. Yazarların "Ne bir yalıya gelin olarak alınırdı, ne de Ömerciğin saçlarını ayna karşısında tarayan bir anne olması istenirdi ondan" şeklinde tarif ettikleri Pekkan'ın rol aldığı filmler klasik Yeşilçam yapımlarıdır. Ama kendisi klasik bir Türk kadını gibi değildir. Sarışın, uzun boylu ve cürekâr görüntüsüyle Pekkan, Anadolu'nun beyaz perdelerinde bu portreyle ünlenmiştir.

Aynı dönemde İstanbul'un çeşitli mekânlarında sahneye çıkan Pekkan, asıl yükselişini 1965 (Her Yerde Kar Var), 1967 (İki Yabancı) ve 1970 (Sensiz Yıllarda) senelerinde müzik alanında gerçekleştirmiştir. Özleyiş ve Perhaps One Day şarkıları ile Atina'daki Uluslararası Apollonia Müzik Festivali'nde üst üste kazandığı iki derece, Barcelona'da Türkiye adına yarıştığı Akdeniz Şarkıları Festivali ve Zeki Müren'in kadrosunda yer aldığı gazino programlarıyla Pekkan artık tüm ülkenin tanıdığı bir şarkıcıdır.

Bu yıllarda Ajda Pekkan'ın içinde yer aldığı müziğe bakmak gerekebilir. Çünkü popüler müzik,

diğer türlere nazaran toplumlar arasındaki hareketliliği nedeniyle kültürel ilişkileri açıklamada elverişli bir zemindir. Dünyadaki kültürlerin birbirleriyle kurdukları yoğun ilişkiler düşünüldüğünde popüler müziğin rolü daha derinleşmektedir. Özellikle Türkiye gibi modernleşmekte olan ülkelerin pop müziği, daha modern olan ülkelerin müziğinin etkisindedir. Hatta müzik, bazı ülkelerin modernleşmek için ithal ettikleri materyallerin içerisinde bile görülebilmektedir (Lull, 2000: 3). Nitekim Türk pop müziğinin başlangıcı da bu şekildedir.

Pekkan'ın çıkış yaptığı yıllarda Türk pop müziği; yerli pop şarkılar, şarkıcılar, besteci ya da söz yazarları neredeyse yok gibidir. Mevcut şarkılar ve şarkıcılar Türk sanat müziği veya Türk halk müziği kökenlidir. Bunların dışında yer almaya çalışan nadir caz ve pop eserlerse üretildikleri dillerde; İngilizce, Fransızca ve İtalyanca icra edilmektedir. Ajda Pekkan da önce bu çizgiyi takip etmiş, repertuarındaki şarkıları orijinal dillerinden seslendirmiştir. Pekkan daha sonra besteleri yabancı olan bu şarkıların, üzerine Türkçe sözler yazılmış versiyonlarına ağırlık vermiştir. Ajda Pekkan, Kanal D'de yayımlanan Beyaz Show adlı programda (2009) meslek hayatının ilk aşamalarını işaret ederek şunları söylemiştir:

“Henüz bir sistem yoktu. Konsept olarak Türk pop müziği denilebilecek bir şey yoktu. Bütün bunlarla tek başıma uğraştım. Çok yanlışlar oldu zamanında, çok eleştirildim. Çünkü cover söylüyordum! Ama sonra bu yolu ben açtım. Bu güzel bir şey değil mi?”

Pekkan'ın açtığı bu yola eşlik edenler kısa zamanda çoğalmıştır. Sezen Aksu, Nilüfer, Zerrin Özer, Nükhet Duru, Ayşegül Aldinç, Yeşim Salkım, Aşkın Nur Yengi, Sertab Erener hatta Selda Bağcan gibi isimler, bu konuda Pekkan'ın kendilerine önderlik ettiğini dile getirmektedir. Gerçi Ajda Pekkan örneğin Sezen Aksu kadar yaygın ya da Selda Bağcan gibi siyasi bir kimlik değildir. Ancak Türk popüler kültüründe başta Ajda Pekkan olmak üzere birçok kadın star, 70'lerin ortalarından itibaren artık vardır. Üretilen eserlerin çoğu aranjman/cover şarkılardır. Bu durum belli bir dönemden sonra kırılmaya başladıysa da Pekkan aranjman söylemekten çok uzun yıllar sapmamıştır. Ajda Pekkan, kariyerini yükselttiği bu yıllarda Boş Sokak, Kimler Geldi Kimler Geçti, Hancı, Viens Dans Ma Vie, Olanlar Oldu, Hoşgör Sen, Yeniden Başlasın, Ya Sonra gibi gibi şarkılara imza atmıştır. Bu esnada bazı söz yazarları ona önemli katkılar sağlamıştır. Söz konusu isimler Ajda Pekkan'ın repertuarının değişimi de yansıtmaktadır. Örneğin “Pekkan'ın, Fecri Ebcioğlu ve Sezen Cumhur Önal gibi erkek şarkı sözü yazarlarıyla çalıştığı dönem ile kadın şarkı sözü yazarları Fikret Şeneş ve Ülkü Aker'le çalıştığı dönem karşılaştırıldığında ve seslendirdiği şarkılardaki sözler incelendiğinde arada ciddi bir fark olduğu göze çarpmaktadır. Fikret Şeneş ve Ülkü Aker'in kadınların dünyasından, kadınlara dair yazdığı şarkı sözleriyle birlikte Ajda Pekkan da artık ayakları yere basan ve daha cesur bir kadın imgesi yansıtmaya başlamıştır” (Ak-kaya, Çetin, 2006; 40-53). Pekkan'ın özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllar ile son dönemlerde de söylediği bu içerikteki şarkılardan bazıları şunlardır: Çapkın, Bilmece Bildirmece, Palavra Palavra, Erkek Adın, Sana Neler Edeceğim, Kime Ne, Kim Ne Derse Desin, Ne Varsa Bende Var, Sakın Ha, Bambaşka Biri, Yaz Yaz Yaz, Eline Gözüne Dizine Dursun, Yakar Geçerim, Ara Sıcak, Yakarım Canını...

Pekkan'ın seslendirdiği bu eserler çoğunlukla popüler müzik piyasasına dönük şarkılardır. Müzik endüstrisi çerçevesinde, güncel eğilimlere hitap eden ve satış beklentisini de içeren çalışmalardır. Dolayısıyla popüler müzik piyasasına aykırı ve muhalif ürünler değildir. Bunda müzik endüstrisinin ticari atmosferi baskın görünmektedir. Ancak müzik ürünlerinin üretim aşamasından sonra müziğin kullanım evresi gelmektedir. Bu süreçte ise dinleyiciler daha etkindir. Dolayısıyla “müzik endüstrisi, belki müziğin üretildiği repertuarı belirleyip kontrol edebilir, fakat asla müziğin nasıl kullanılacağını ve kullanacak olanların ona yükleyeceği anlamları belirleyip kontrol edememektedir” (Storey, 2000: 119). O nedenle birçok şarkıcı için geçerli olduğu gibi Ajda Pekkan şarkılarında da dinleyicilerin duyguları ve şarkılara atfettikleri anlamlar kendi içinde bir devinime sahiptir. Bu devinim, Pekkan'ın repertuarı ile ilişki halindedir.

Ajda Pekkan'ın seslendirdiği eserlerin besteleri, kendimize göre daha modern gördüğümüz Batı'da üretilmektedir. Şarkıların sözleri Batı dillerinden olabildiği gibi çoğunlukla Türkçedir. Ama bu Türkçe sözler, o senelerde yeni ve modern kabul edilebilen şeyleri dile getirmektedir. Pekkan örneğin ağlayan, ağdalı aşk şarkılarından ve yorumundan ziyade daha mesafeli, erkeğe meydan okuyan ve özgür olmak isteyen bir kadın imajı çizmektedir. Dinleyicilerin nezdinde arabesk ya da alaturka şarkılar Ajda Pekkan'da sahici görünmemektedir. Pekkan'ın 80'li yıllarda hazırladığı iki alaturka albümün ve 2015'te çıkardığı sanat müziği çalışmasının düşük satışları bunu işaret etmektedir. Zaten Ajda Pekkan'ın söyleyeceği şarkıların seçiminde ve onların Türkçe sözlerinde yaklaşık 30 yıl aynı ismin, Fikret Şeneş'in im-

zası vardır. O yüzden Pekkan'ın müzikal çizgisinde bir tutarlılık izlenmektedir. Bu, onun söylediklerini daha inandırıcı kılmıştır denebilir. Çünkü "her yorumcu, dinleyiciye, kendine özgü mesajlar ileten bir müzik tarzı, geleneği ve repertuarı vücuda getirir. Eğer bir şarkıcı şakalar yaptıktan ve aşk şarkıları söyledikten sonra bir protesto şarkısı söylerse, dinleyici olaya bir eğlence gözüyle bakacaktır" (Lull, 2000: 69). Dolayısıyla Fikret Şeneş'in yazdığı, Ajda Pekkan'ın seslendirdiği şarkıların çoğunun özellikle kadın dinleyicilere bazı mesajlar verdiği söylenebilir. Pekkan'ın kendisi de imajında önemli yer tutan eski şarkılarını şöyle değerlendirmektedir:

"Şarkılarım genelde kadınlardan taraf algılanıyor. Aslında o dönemler için çok radikal kararlardı o şarkılar... Feministler en büyük hayranlarım olmuştur hep. Bu nedenle yıllarca feministlerin safında ben de bir feminist gibi yer aldım. Ama ben hayata unisex olarak bakıyorum..."

Ajda Pekkan'ın ortaya koyduğu Türkçe müzik kadar yurtdışındaki çalışmaları ve Türkiye'de kayda aldığı yabancı şarkıları da onun modern kadın imajını beslemiştir. O yılların Türk popüler kültüründeki modern kadın algısı Batı'da yaşayan, Batı şarkıları söyleyen, onların dilinden konuşan kadın imajıyla örtüşmekte gibidir. Bu algıya karşılık gelen örneklerin başında yer olan Pekkan, belki buna dayanarak ya da bunu kullanarak 70'li yıllarda Philips firmasının Türkiye'den seçtiği bir star olarak yurtdışı serüvenine başlamıştır. Pekkan, farklı dillerde okuduğu şarkılarla Yunanistan, Fransa, Almanya, Japonya gibi ülkelerde şansını aramıştır. Çalışmalarının Fransa'da ses getirmesi üzerine Paris Olympia'da Enrico Macias ile seri konserler düzenlemiştir. Bu yıllarda Türkiye'de Türkçe ve Fransızca, Fransa'da yalnızca Fransızca kayıtlarına devam eden Pekkan, 1977'de Tokyo'daki Yamaha Müzik Festivali'nde Türkiye'nin değil Fransa Philips firmasının sanatçısı olarak A Mes Amours adlı şarkı ile derece elde etmiştir.

Ajda Pekkan'ın mesleğinde önemli noktalardan birini temsil eden bu yıllar, Pekkan'ın yurtdışına geliş gidişleri, zaman zaman müziğinden çok görüntüsü, giyimi ve estetik arayışlarıyla dikkat çekmeye başladığı senelerdir. Bu anlamda Pekkan, farklı tepkiler alabilmektedir. Örneğin Perihan Mağden'e göre Ajda Pekkan estetik saplantısıyla dünyada Michael Jackson ile yarışabilecek düzeyde arabesk bir bilim kurgu yaratmıştır. Adının yazılmasını istemeyen ünlü bir psikolog için pamuk prensesin üvey annesini yaya bırakacak derecede hırslı ve müptezel bir narsisttir. Vazgeçilmez olandır. Üst kimliktir. Ayrıcalıklı ve toplumbilimsel bir olgudur (Çekirge, Köklü, 1998: 7-10). Pekkan'ın geçirdiği estetik operasyonlar ve beğeni toplayan giyim stili ile gündemden düşmediği bu dönem, aynı zamanda Türk popüler basınında Ajda Pekkan manşetlerinin en yoğun görüldüğü dilimlerden biridir. Ajda Pekkan ya da popüler olan başka isimler ile izleyici ve dinleyiciler arasındaki bu haberler genellikle benzer karakterdedir. Magazin haberleri popüler kültür aktörleri ile muhatapları arasındaki iletişimin politik kurgularını resmetmektedir. Haberlere konu edilen kesimlerin başında popüler elitler gelmektedir. Onların karşısında bu haberleri hevesle takip eden kitleler beklemektedir. Ve aslında popüler magazin haberlerinin satır arasında bu kitlelerin arzuları, dilekleri, mevcut konumları teşhir edilmektedir (Storey, 2000: 96).

Can Dündar, Pekkan'ın basınla, Türk popüler kültürüyle ve Türk kadınıyla kurduğu iletişimi kendi hazırladığı belgeselinde özetlemektedir. Dündar'ın TRT arşivinin katkılarıyla ve Ünsal Öskay'ın danışmanlığında kayda alıp yayımladığı Aynalar (1997) adlı belgeselde şu ifadeler geçmektedir:

"Onun kişisel öyküsü Türkiye'nin Batı'ya tutku ve nefretle bağlanışının özetidir adeta... Ajda Pekkan'daki değişim tutkusu, modernleşen Türkiye'nin değişim arayışlarıyla çakışmıştır. Herkes kabuk değiştirme sancıları içinde kendini ararken, Ajda'nın kati yenileşme çağrısı toplumda karşılık bulmuştur... O, yeni yetişen kızların gözünde Batı'ya, dışarıya, güzelliğe ve özgürlüğe açılan bir pencereydi. Türkiye'ye her gelişinde bavulundan çıkardığı giysiler önce manşet sonra moda oluyordu. Bavulunu kapıp gittiğinde ona özenen koca bir kuşak onunla birlikte Batının kapısını aralıyor, düşlerini Ajda'da yaşıyordu. O da bu misyonu taşıyabilmek için bütün enerjisini ve parasını döküp yaşadığı tüm zorluklara rağmen hep diri, hep yeni, hep moralli görünmeye çalışıyor ve Türkiye'ye her gelişinde kıyametler koparıyordu... Ajda, tüketen, modernleşen kadınlar için bir model, bir eylem kılavuzuydu. O yüzden ne yapsa taklit edildi. Ama onlar daha Ajda'nın yeni saçını, yeni makyajını, yeni kıyafetini taklide çalışırken Ajda çoktan bir yenisinin arayışına koyulmuş oluyordu. Böylece hem tüketim kamçılanıyor hem de orta sınıf, yaşadığı hayatın asli unsurlarını değiştiremedikçe tarihi değişikliklerle saçını, burnunu, kılık kıyafetini, tipini yenileyerek teselli arıyordu."

Yukarıda bahsedilenler, popüler basın haberlerine konu edilen iki cephe arasındaki ilişkilerle paralellik göstermektedir. Burada özel olarak vurgulanansa Ajda Pekkan ile hitap ettiği kadın kitlesidir. Pekkan Batı modasına, Batılı yaşam tarzına, güzellik anlayışına ve popüler sanat akımlarına yönelik

atılımlarıyla özellikle kentli kadınların gözünde bir modernlik simgesi gibidir. Değişmeyi Batı'nın kalıplarıyla öğrenen, uygulayan ve bu yolla modernleşmeye çalışan kadınlar için Pekkan ve benzerlerinin imajı, adeta popüler birer yol göstericidir. Toplumsal değişimde simgelerin ve imajların önemine değinen Boulding'e göre (Akt. Kongar, 2006: 222) bu tarz popüler alışverişler toplumun bazı kesimlerinde değişmeyi tetikleyebilmektedir. Çünkü imajlar idealist taraftan bakılırsa birtakım beklentileri, eğilimleri ve davranışları şekillendirmeye yardım etmektedir. Toplum, özellikle belli konularda bir doygunluğu yakalamışsa, imajlar değişmeyi daha olanaklı hale getirmektedir. Buna göre örneğin modernleşme hususunda zaten hassasiyet taşıyan Türk kadınının elit ya da kentli kesimi, Ajda Pekkan gibi popüler bir örneğin imajından etkilenecek değişme yolunu seçebilecektir. Ancak bu etkilenenin biçimleri, niteliği ve dışa vurdukları modernleşmenin boyutlarında belirleyicidir. Ajda Pekkan ya da herhangi bir popüler ile takipçileri arasındaki etkileşim değerlendirildiğinde, ortaya çıkan kadın modernleşmesinin daha çok taklitçi, şekilci ve yüzeysel olduğu söylenebilir.

70'li yılların sonuna gelindiğinde yaşanan Eurovision deneyimi Ajda Pekkan'ın kariyerinde farklı bir yeredir. Pekkan, 1980'de TRT'nin yaptığı atama üzerine Petrol isimli eserle Eurovision'a katılmış ve yarışmadan oldukça düşük bir dereceyle ayrılmıştır. Bunun peşinden ABD'ye yerleşen Pekkan, sonraki yıllarda Türkiye'ye dönmüş ve bir evlilik yaşamıştır. 80'li yıllarda Süperstar serisi olarak bilinen albümlerini kısa aralıklarla piyasaya süren Ajda Pekkan bu çalışmalardan Haykıracak Nefesim, Yeniden Başlasın, Bir Günah Gibi, Son Yolcu, Dile Kolay, Uykusuz Her Gece, O Benim Dünyam isimlerinde hitler çıkararak yüksek başarı grafikleri yakalamıştır. Pekkan, pop müziğinin ve pop şarkıcılarının adeta yeniden doğduğu 90'lı yıllarda da albüm, klip ve konser çalışmalarına devam etmiştir. Bu dönemde yerli bestecilerle çalışan ve genelde başarısız bulunan Ajda Pekkan, Oyalama Beni, Ağlama Anne ve Eğlen Güzelim gibi birkaç gözde şarkı seslendirebilmiştir. 1990'ların sonunda çıkardığı Best of albümüyle satışlarını tekrar artıran Pekkan'a 1998'de Devlet Sanatçısı unvanı takdim edilmiştir. 2000 senesinde Monaco'da Monte Carlo Sporting D'été Müzikholünde uluslararası starlarla birlikte sahne alan Pekkan, bu organizasyonda "Prestige de la Turquie avec Ajda Pekkan (Türkiye'nin Prestiji Ajda Pekkan)" isimli bir konser vermiştir.

2000'lerden bu yana yeni albüm ve single çalışmalarını, TV programlarını, konserlerini ve evsiz hayvanlarla ilgili gönüllü faaliyetlerini sürdüren Pekkan, bu yıllarda Sen İste, Aynen Öyle, Flu Gibi, Vitrin, Resim, Yakar Geçerim, Arada Sırada isimli popüler şarkılar üretmiştir. Pekkan ayrıca bir giyim markasıyla ortak çalışarak kendi tasarladığı kıyafetleri satışa çıkarmıştır. Ajda Pekkan'ın kariyeri boyunca aldığı ödüllerden bazıları özel anlamlar taşımaktadır. Bu açıdan Fransa Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı'nın sanat ve edebiyat alanında fark yaratan kişilere sunduğu bir Fransız nişanı olan "Chevalier dans l'Ordre National des Arts et Lettres/Sanat ve Edebiyat Şövalyelik Nişanı" 2013'te Ajda Pekkan'a verilmiştir. Aynı yıl Türk Patent Enstitüsü Ajda Pekkan'ın ismini tescillemiş ve kendisine "Tüm Zamanların

Değişmeyen Markası Ödülü”nü vermiştir. Pekkan halen müzik ve konser çalışmalarını sürdürmektedir.

Ajda Pekkan, Türk popüler kültürünün bugüne dek uzanan modern dilimine tanıklık etmiştir. Pekkan, 50 yılı aşkın süredir Türk popüler kültüründe; Türk pop müziğinde, Türk kadınının plakçalarında, dergilerinde ve televizyonunda yer almıştır. Pekkan’ın biyografisinin özellikle 1960’lı ve 70’li yıllara denk düşen kısmı, o dönemki modernleşme eğilimlerinin ve deneyimlerinin popüler yüzünü ifade etmekte gibidir. Ajda Pekkan, 80’li ve 90’lı yıllarda hızlı değişimler yaşamış Türkiye ve Türk popüler kültüründe de varlığını muhafaza etmiştir. Pekkan, son onlu yıllarda toplumun Batılı modernleşme algısının değişmesine, geleneksel ve dini unsurların popüler kültür içerisindeki yükselişine, modernleşme konusunun kadının popüler gündemindeki yerinin küçülmüş gibi görünmesine rağmen müziğini ve bedenini yenileyerek kendi güncelliğini devam ettirmiştir, ettirmektedir. Bugün için Ajda Pekkan, medyada, meslektaşlarının arasında ya da hitap ettiği kadın kitlesinin nazarında takdir, taklit, tenkit, hayret veya alay edilen bir isim olarak revaçta kalmayı sürdürmektedir.

Ajda Pekkan, konuk olduğu bir show programında (2009) yaşam ve sanat serüvenini Türk popüler kültürü içindeki yerine de değinerek şöyle özetlemiştir:

“Her insan gibi, her kadın gibi, hele göz önünde olan bize benzer insanlar gibi ben de kendime bakmak mecburiyetindeyim. Ama herkes bunun formülünü şehir efsanesi olan estetikle özdeşleştiriyor! Estetik anlamda radikal müdahaleler evet oldu, olabilir. Ben bunu hiçbir zaman gizlemedim, tam tersine çok açık yüreklilikle herkese söyledim, tavsiye ettim. Ama bu sadece kendine estetik yaptırmakla olmuyor. Bundan sonrasını hep upgrade etmek lazım. Benim üzüldüğüm, insanların yanlış yönlendirilmesi, yanlış bilinçlendirilmesi. Yani bence bunların hepsi bir paket... Vizyonun olacak, hayata bakış açın olacak, gündemi takip edeceksin, sporunu yapacaksın, iyi besleneceksin, hayatla iletişimin olacak, dünyayla entegre olacaksın, kendinle barışık olacaksın ve bir genetik mirasın olacak... Buna mukabil yıllardır kendime verdiğim emek; gerek sesime gerek fiziğime yani kendime yaptığım yatırım... En önemlisi ki en önemlisi bu... Sadece güzel kadın! Ben güzel kadın olmayı istemedim hiçbir zaman. Ben özel kadın olmayı istedim. Ve oldum da. Modada öncü oldum, şarkıcılıkta öncü oldum, Batı yüzü, modernlik... Derken bu kez ben kendi içimde bir paradoksa girdim. Fakat ben şimdi o paradokstan çıktım. Tarih içinde, yaşam içinde bütün bunlar tekâmül ettikçe ve kendi evrimimi yarattıkça algıladım, öğrendim ve tespit ettim. Farkına vardım. İşte bu farkındalık insanı çok başka yerlere götürüyor...”

Sonuç

Son birkaç asra damga vuran modernliğin en tarafsız bölgeleri bilimsel ve teknolojik alanlardır denebilir. Bunların dışındaki neredeyse tüm ögeler modernliğin kaynak aldığı bölgeden, Batı'dan güçlü esinler içermektedir. Batı'nın modernliği ve bundan destek bulan gücü, oranın kültürünün de modern olduğu gibi bir algıyı uyarmıştır. Bu algının yayılım kazandığı en geniş, hareketli ve eğlenceli alanların başında popüler kültür yer almaktadır. Popüler kültür, kitle iletişimi, popüler sanatlar ve küreselleşmeyle birlikte kısa sürede Batı'nın kent kültürünün sınırlarından taşmıştır. Popüler kültür aslında her toplumda izlenen hem tarihi hem de gerçek ve güncel şeylerin okunabileceği verimli bir arenadır. Ama kimi toplumların popüler kültüründe Batılı unsurlara yoğunlukla rastlanmaktadır. Bu, modernleşmenin güzergâhını Batıda arayan Türkiye gibi ülkelerde daha olasıdır.

Türk modernleşmesi kendine has nitelikler göstermekle birlikte büyük payla Batı'yı eksen olarak yola çıkmıştır. Özellikle Cumhuriyet dönemi Türk modernleşmesi, siyasi ve ideal kültür açılarından en yumuşak ifade ile “o dönem için mecburi gibi görünen” Batı şablonlu bir zeminle işe başlamıştır. İlerleyen yıllarda da uyulmaya çalışılan bu şablon toplumda zaten var olan bazı çelişkileri sanki daha açığa çıkarmıştır: Ya Batılı gibi modern olmalı, ya da kendimiz kalarak halimizden memnun durmalıdır.

Bunun geçişleri toplumun popüler kültürüne de yansımıştır. 1960'lı yıllardan itibaren yükselen popüler trendler bize Batı müziğini fısıldamış, Batılı giyim stilini yakıştırmıştır. Batılı popüler göstergeler, Türk modernleşmesinde özel bir anlam taşıyan kadın konusunda da fazlasıyla bulunmaktadır. Bu açıdan Türk toplumu ve popüler kültürü Batılılara benzeyen, Batılılar gibi yaşayan ve onların dillerinden şarkılar söyleyen bir kadını, Ajda Pekkan'ı starlaştırmıştır.

Ajda Pekkan, Türk popüler kültüründe modern kadın imajını resmeden örneklerin başında yer almaktadır. Pekkan'ın biyografisi, onun modern kadın anlayışı ve buna yönelik adımları ile doğru orantılıdır. Pekkan'ın kişisel öyküsünün toplumla paylaşarak bir simgeye dönüşmesi ise 60'lı yıllardan itibaren başlamıştır. Ajda Pekkan'ın istikrarlı kariyeri, kendi kabiliyetleri, gustosu ve popüler kültürün var ettiği kurgu ile birlikte değerlendirildiğinde karşılıksız kalmamıştır. Yansıttığı modern kadın imajı ile Pekkan, özellikle belirli bir dönem kentli kadın kitlesinin büyük kesimince ilgiyle karşılanmıştır. Söz konusu ilginin belirlediği alanlar imaj, tüketim, taklit, güzellik ve gençlik arayışlarıyla alakalıdır.

Bütün bunlar kadın modernleşmesi konusunda belki son rötuşları tamamlamaya yardımcı olabilecek deneyimlerdir. Oysa gerçekçi ve işlevsel kadın modernleşmesi bilimde, ekonomide, fırsat, çalışma ve üretim eşitliği ile cinsler arasındaki reel işbirliklerindedir. Ne var ki gerek genel açıdan modernlik ve popüler kültür gerekse Türk popüler kültürünün kadın modernliğiyle ilgili göstergeleri bunları hayata geçirmiş gibi görünmemektedir.

Kaynaklar

- Akkaya, A., Çelik, F. (2006) 60'lardan 70'lere 45'lik Şarkılar, İstanbul: BGST Yayınları.
- Akşin, Sina. (?), “Önsöz”, (Yayın Yönetmeni: Sina Akşin), Yakınçağ Türkiye Tarihi 1, İstanbul: Milliyet Kitaplığı.
- Altındal, Aytunç. (2004) Türkiye’de Kadın, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Aymaz, Göksel. (2004) Popüler Gerilim, İstanbul: Yeni Hayat Kütüphanesi.
- Çağan, Kenan. (2003) Popüler Kültür ve Sanat, Ankara: Altınkure Yayınları.
- Çekirge, Pınar, Köklü Nuh. (1998) Profili Olmayan Kadın Bir Süperstar’ın Yaşamından, İstanbul: Cep Kitapları.
- Demiray, Uğur. (2003) “Genel İletişim”, (Editör: Uğur Demiray), Genel İletişim, Ankara: Pagem A Yayıncılık.
- Dilmener, Naim. (2007) Hür Doğdum Hür Yaşarım Ajda Pekkan Kitabı, İstanbul: Everest Yayınları.
- Doğramacı, Emel. (1993) Atatürk’ten Günümüze Sosyal Değişmede Türk Kadını, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Duvarger, Mourice. (2002) Siyaset Sosyolojisi, (6. Basım), (Çeviren: Şirin Tekeli), İstanbul: Varlık Yayınları.
- Gürsoy, Yaşar. (2015) Allah Kadını Yarattı Devrimi Kadınlar Yapar, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

- Kandiyoti, Deniz. (1997) *Cariyeler Yurttaşlar Bacılar Toplumsal Kimlikler ve Dönüşümler*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Katoğlu, Murat. (?) “Cumhuriyet Türkiye’sinde Eğitim, Kültür, Sanat”, (Yayın Yönetmeni: Sina Akşin), *Yakınçağ Türkiye Tarihi 2*, İstanbul: Milliyet Kitaplığı.
- Kızılçelik, Sezgin. (2000) *Frankfurt Okulu Eleştirel Teori*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kongar, Emre. (2004) *21. Yüzyılda Türkiye (35. Basım)*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kongar, Emre. (2006) *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği (11. Basım)*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Lull, James (2000) *Popüler Müzik ve İletişim*, (Çeviren: Turgut İbلاغ), İstanbul: Çivi Yazıları.
- Mete, Mehmet (1999) *Televizyon Yayınlarının Türk Toplumu Üzerindeki Etkisi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları/Sayı: 189.
- Nirun, Nihat (1994) *Sistemantik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını/Sayı: 73.
- Rowe, David (1996) *Popüler Kültürler Rock ve Sporda Haz Politikası*, (Çeviren: Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sözen, Edibe (2005) “Popüler Kültüre Yorumcu Yaklaşım”, (Editör: Birgül Kâhya,) V. Türk Kültür Kongresi Kitle İletişim, Bilişim, Medya, Popüler Kültür, Cilt XVI, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı.
- Storey, John (2000) *Popüler Kültür Çalışmaları Kuram ve Metotlar*, (Çeviren: Koray Karaşahin), İstanbul: Babil Yayınları.
- Timisi, Nilüfer (1998) “Medya ve Kadın: Temel Sorunlar”, (Editör: Oya Çitci), 20.Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek, Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü-İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi
- Uygunkan, Sanem Bengü (2007) *Yıldız Sistemi ve Popüler Kültür Arasındaki İlişki: Türkiye’nin Süperstar’ı Ajda Pekkan Örneği (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi.
- Medya Kaynakları
- Aynalar Belgeseli: Süperstar. (1997) Hazırlayan ve Sunan: Can Dünder, Yönetmen: Musa Çimen, Danışman: Ünsal Öskay, Show TV
- Beyaz Show. (2009) Hazırlayan ve Sunan: Beyazıt Öztürk, Yönetmen: Kadir Burnalı, Erhan Öz, Kanal D

Kadının Gizemli bir Enstrümanı; Makyaj

Doç. Dr. Recep Cengiz
Ondokuz mayıs Üniversitesi / Samsun

Armağan Ustabas
Ondokuz mayıs Üniversitesi / Samsun

Ayşe Nur Ceylan
Ondokuz mayıs Üniversitesi / Samsun

Buşra Yıldırım
Ondokuz mayıs Üniversitesi / Samsun

Fatmagül Akman
Ondokuz mayıs Üniversitesi / Samsun

Giriş

İnsan, bedeni ve onun şahsında kadın bedeni, İlk çağdan, Ortaçağa ve Fransız Devrimi'nden günümüze kadar hemen her dönem "mistik beden"¹ ve "modern beden" tanımlamaları ile araştırılması gereken bir konu olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Bedeni, dogmatik özelliklerinden arındıran ve bedeni iktidarın bir "nesnesi" olarak ortaya koyan Foucault, bedeni disipline edilmiş, oldukça "normalleştirilmiş" olarak tasavvur etmektedir. Bu bağlamda ona göre kadın bedeni, bir ucu kışkırtıcı özgürlüğe diğer ucu da aslında "siyasi baskının araçsallığına" bir anlamlılık ve görünürlük sağlayan bir araç olarak varlık kazanmaktadır. Kadın bedeninin kışkırtıcılığına verilebilecek görece bir örnek, Başkent Caracas'ta (Venezüella) düzenlenen ve dünyanın birçok yerinden dövme meraklılarının ilgi gösterdiği fuarda, Maria JoseCristerna'nın titanyumdan boynuzları, sivriltilmiş dişleri, lensleri ve vücudunun tamamını kaplayan dövmeleriyle dikkatleri üzerine çekmesidir. Böyle bir duruş sergileyerek onun, kendine yönelik değerlendirmesi ve bu şekilde güzel ve çekici olduğuna inanması önemli görülmesi gereken bir gerçek olmaktadır. Aynı şekilde kadın bedeninin "siyasi baskının bir aracı olarak değerlendirilmesine verilebilecek tipik bir örnek ise, Avrupa'da 18.yy aydınlanmasında kadının cinsellikten ideolojik özgürlük talebine kadar geniş bir yelpazede bir siyasal aktör olarak ortaya çıkışıdır.

Bir toplumun üyeleri için estetik görünüme sahip olma anlayışı, toplumsal nüfus bileşenlerinin yapısına, sosyal değer ve normlar gibi sosyolojik esaslara göre belirginleşmektedir. Bu bağlamda toplum üyelerinin güzelleşme girişimlerinin toplumsal bir talep olduğuna yönelik şu sosyolojik argümanlar ileri sürülebilir. Bunlardan birincisi, bedensel güzellik algısını belirleyen faktörlerin toplumdan topluma hatta aynı bir toplum içinde zamandan zamana farklılık göstermesidir. İkincisi, mükemmel bir bedensel görünüme sahip olmanın kültürel değer ve normlara uygunluğu teşvik edici sosyal kontrol tiplerinden birini oluşturmasıdır. Üçüncüsü, bedensel güzelliğin toplumun sahip olduğu endüstrileşme ve teknolojiye bağlı olarak gelişme göstermesidir. Sonuncusu ise, dünya üzerindeki toplumların kaynakları eşitsiz bir şekilde dağıtmasıdır.²

Sübjektif bir olgu olarak güzelliğin objektifleştirilmesi meselesinde geleneksel toplumdan modern topluma ayrı ayrı bakıldığında şu görünümle karşılaşılmaktadır. Geleneksel toplum tipinde her tür bedensel estetik girişimde tıbbi bitkilerin, hayvanlardan elde edilen belirli terkipte tüketilen unsurların ve

1 "Mistik beden", gizli güçlerin ve değerli nesnelerin etkisinde olan beden olarak algılanırken, modern beden ise, bunlardan bağımsız olarak tasavvur edilen Rönesans'ın ateşlediği kültürel unsurların içinde kendine has özellikleriyle sivrilmiş bir "beden" olarak karşımıza çıkmaktadır.

2 Recep Cengiz, Estetikleşen/Estetikleştirilen Birey/Kadın, Türk Dünyası araştırmaları, S.161, Mart-Nisan 2006, Özenk Matbaa, İstanbul, s. 140-142

madenlerin kullanıldıkları görülmektedir. Bu konuda tarihsel süreç içinde birçok kitabın yazılmış ve resmedilmiş olduğunu söyleyebiliriz.³ Örneğin vücut ağırlığının boya göre fazla olması durumu olarak nitelendirilen ve çeşitli toplumlarda bir çirkinlik olarak kabul edilen şişmanlığın, Isırgan otu kaynatılıp içirilerek giderilmeye çalışılması bu durumun tipik bir göstergesidir.⁴

Geleneksel toplumdan farklı olarak modern toplumda⁵ ise makyaj araçları, kendine özgü yapısıyla güzelleşmeye yönelik toplumsal hizmet veren bir görünüm arz etmektedir. Modern bilimsel gelişmelerle birlikte zamanla uzmanların insan anatomisi, psikolojisi ve biyokimyası hakkında daha fazla bilgi edinmeleri güzellik standartlarında önemli gelişmeler sağlamıştır. Makyaj ürünleri, bilimsel ve resmi normlarla belirlenerek hizmet sunan unsurlar haline gelmiştir.⁶

Modern kapitalist toplumda estetik beden, doktorların, hastanelerin, ilaç ve makyaj araçları üreten endüstrinin kazanç unsuru haline gelmiştir. Bu nedenle, artan karlar hakkındaki bilgiler, makyaj ürünleri üzerine yapılan tetkik testler, makyajın oluşturduğu cerrahi yöntemler ve reçetelendirme gibi uygulamalar da yeni tartışma alanları oluşturmuştur. Örneğin, dünyanın çeşitli ülkelerinde kullanılan dudak boyalarının (ruj) yeterince güvenilir olmadığı bu durumun tipik bir göstergesidir.

Çalışmada, makyaj vasıtası ile güzel bir bedene sahip olma pratikleri teorik ve anket tekniği vasıtasıyla derlenen bulguların sosyolojik yorumuyla sınırlıdır. Yine makyaj kullanımına yönelik bir davranış geliştirme hedeflenmemiştir. Ayrıca araştırma belli zaman diliminde yapıldığından, zamanla tutum ve davranışların değişebileceği düşünüldüğünden araştırma gerçekleştirildiği zaman dilimiyle sınırlı kabul edilmiştir. Araştırmanın evreni Ondokuzmayıs Üniversitesi olarak belirlenmiştir. Araştırmanın örneklemini evrenden seçilen kadın cinsiyeti olmuştur. Araştırmada anket formlarındaki veriler SPSS istatistik programı kullanılarak değerlendirilmiştir.

2. Kadının Gizemli bir Enstrümanı; Makyaj

Genel olarak makyaj, bireyin çeşitli kozmetik ürünlerle dış görünüşü üzerinde değişiklikler yapma ve kusurlarını kapatma girişimi olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda kadının makyaj yapma amacındaki gerçeği, güzelliği ön plana çıkarma olarak görebiliriz. Aynı şekilde makyaj uygulaması sadece kadınların değil bakımlı olmak isteyen erkekler içinde geçerli bir uygulama olarak söylenebilir. Bu nedenle makyajın kullanım alanlarını ve amaçlarını yer, zaman ve ihtiyaçlar açısından ele almak daha doğru bir yaklaşım olmaktadır. Örneğin filmler, tiyatro veya diğer sahne oyunlarında oyunculara farklı makyaj tekniklerinin uygulanması da bu bağlamda bir ihtiyaca cevap verme olarak değerlendirilebilir. Şüphesiz, sahnelerde yapılan ve sanatçıların kullandıkları makyaj türleri sadece güzellik açısından değil, aynı zamanda rollerin belirlenmesi açısından ortaya çıkan bir işlem olarak tanımlanabilir. Sanatın icrasında yüz hatlarını tanımak, tonlamalara özen göstermek ve yere göre makyaj yapmak sonuçlara ulaşılma açısından önemli faktörler olarak söylenebilir.

Sanat faaliyetleri dışında bireysel tercihlere bağlı olarak güzellik merkezlerinde dudaklara, gözlere, yanaklara vb alanlara renklendirmelerle çok farklı görünümler sağlanabilmektedir. Bu nedenle zaman, yer, isim ve statü gibi faktörlerin etkisi altında gerçekleştirilen birçok makyaj türünden söz edilebilir. Örneğin, sıradan bir günde günlük makyaj yapılması uygun iken gece; gece makyajı yapmak daha uygun olabilir. Aynı şekilde evlilik gününde porselen makyaj yapılması, dizilerde rol yapan oyunculara dizi makyajı yapılması uygunluk açısından yerinde görülebilir. Bu bağlamda makyajı çeşitlere ayırarak şöyle tanımlayabiliriz.⁷

Dış görünüş, insan ilişkilerinde olumlu ya da olumsuz önyargılar oluşturabilir. Zira ilişkilerin başlangıcının göz teması olması dış görünüşün önemini arttırabilmektedir. “Hale etkisi”⁸ olarak da adlan-

3 Yazma Eserlerden Tıbbi Bitki Hayvan ve Madenler Sergisi, 38. Uluslararası Tıp Tarihi kongresi, *Tıbbi bitkiler Sergisinin Hikayesi*, s.8

4 Samsun ve civarında geleneksel olarak obezite ile mücadelede kullanılan bir tedavi yöntemi örneklerindendir.

5 Modern sanayi toplumu ise tasvirini tam olarak yapma olanağı bulunmasa da sosyal örgütlülük açısından oldukça karmaşık bir yapı sergilemektedir. Bu tür toplumda yatay ve dikey hareketlilik yoğunlaşmış kentleşme ile sosyal hayat alanları daraltılmış ve en önemlisi dini olanla olmayanın ayrıştığı seküler yapının ön plana alındığı, kurumsallaşmanın mümkün olduğunca objektif kriterlere bağlandığı bir toplumdur.

6 Kamu Hukuku Arşivi, *İdarenin Sağlık Kamu Hizmetlerinden Kaynaklanan Hukuki Sorumluluğu*, Eylül, 2003, s. 157

7 Recep Cengiz, *Estetikleşen/Estetikleştirilen Birey/Kadın*, Türk Dünyası araştırmaları, S.161, Mart-Nisan 2006, Özrenk Matbaa, İstanbul, s. 142-145

8 Bir insanın ya da herhangi bir nesnenin hakkındaki genel izlenimin, bu adı gecen insanın ya da herhangi bir nesnenin daha özel durumlarda bıraktığı/bırakacağı izlenimin önüne geçmesi... Bu etki dış görünüşleri güzel olan insanların içlerinin de güzel,

dırılan bu durum, bir kişinin olumlu ya da olumsuz özelliklerini, ona dair bir önyargının oluşmasını ve diğer bütün özelliklerini değerlendirmeye yol açabilmektedir. Fiziksel görünüşü iyi olanların, hayatın diğer alanlarında da çoğunlukla başarılı olduklarına dair bir inanç eğilimi bu durumu doğrulayan bir kanıt olarak söylenebilir. Bu nedenle dış görünüşe yoğun ilgi, ince görünme çabası, kilo almaktan korkma, bireylerde zaman zaman anoraksiya ve bulimia nevroza yeme bozukluğu gibi hastalıklara neden olabilmektedir.

Dikkati üzerlerinde toplayacak biçimde güzel görünme çabası, bireylerde dekolte giymeyi ve ağır makyaj yapmayı tercih etmelerinde bir neden olarak değerlendirilebilir. İlgiyi üzerine çekmek için sürekli fiziksel görünümlerini kullanan bireyler makyajı, açık kıyafetleri, yapılı saçları, büyük parlak aksesuarları bir enstrüman olarak kullanabilmektedirler. Kadınlar, makyaj ve dekolte kıyafetlerle, sürekli değişikliklerin olduğu bir yaşama tutunmaya, gelişen ve değişen bir hayat içinde yer almaya, âşık olmaya v.b durumlarla yüzleşmeye çaba sarf etmektedirler.

Kadın cinsiyetini erkek cinsiyetinden ayıran en belirgin özellik, onun çeşitli faktörlerin etkisi altında süslenmeye güdülenmiş ve yönlendirilmiş olmasıdır. Zira süslenmenin bir unsuru olan makyaj meselesi kadın cinsiyeti açısından kadim tercih alanlarından birini oluşturmaktadır ve çok faktörlü sosyolojik bir gerçek olma özelliğini sürdürmektedir. Kadının fitratında bulunan süslenme ve kendini beğendirme arzusu küçük yaşta başlamakta. Kız çocuklarının annelerinin ayakkabılarını giymeye çalışmaları ve boyalarını kullanma çabaları bu durumun tipik göstergesi olarak sunulabilir.

Kadının süslenme sorunu, toplumdan topluma ve aynı bir toplum içinde değişkenlik gösterebilmektedir. Örneğin Türk toplumunda kadınların süslenme talepleri sosyal değer ve normlar tarafından sınırlandırırken Arap kültüründe aynı durum farklı yorumlanmaktadır. Arap kültüründe kız çocuklar, küçük yaştan itibaren annelerini ve etraftaki kadınları gözlemleyerek, ergenlik yaşına geldiğinde nasıl süsleneceklerini, nasıl giyineceklerini ve erkeğe nasıl davranılması gerektiği gibi normları öğrenmiş olmaktadır. Söz konusu sosyolojik faktörlerden biri olan dinin makyaj meselesine bakış açısını değerlendirdiğimizde şunları söyleyebiliriz. İslam peygamberi dönemindeki hanımların: saç boyası, yüz bakımı, göz makyajı, diş bakımı, vücut temizliği, el ve ayak bakımı, kıyafetlerde boya ve kadınların kullandıkları takılar ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Örneğin İslam peygamberinin ona bir şey uzatan bir hanımın “bu kadın eli midir erkek eli midir?” diye sorarak kadın eli olsaydı tırnaklarına kına sürerdi” diye cevap vermiş olmasını ve Hz.Aişe’nin biat esnasında kadınların el ve ayaklarını desensiz şekilde boyayacakları konusunda söz verdiklerini ifade etmiş olması ve kadınların açıkta görünen yerlerine desensiz boya; el, yüz ve ayak dışında görünmeyen yerlerini desenler yaparak boyamalarının serbest edilmiş olması makyaj meselesine olumlu bakışın tipik göstergeler olarak sunulabilir. Bu bağlamda İslam peygamberinin eşlerine ve sahabe hanımlarına baktığımızda onların süslenmeye özen gösterdiklerini söyleyebiliriz. Öyleyse, İslam dini açısından süslü yani makyajlı kadın, evrende yer alan çiçeklere ve gökyüzünde bulunan yıldızlara benzetilebilir.

Birer çiçek ve yıldız olan kadınların makyaj yapma maksadıyla belirli düzeyde bilgiye sahip olmaları onların makyaj uygulamalarını rasyonel, kurallara uygun ve en önemlisi yasalara aykırı olmayan bir disiplin içinde gerçekleştirilmelerine imkan sağlamaktadır. Bu nedenle makyajla ilgili sürecin eğitime dahil edilmesi önem arz etmektedir. Örneğin makyajda, makyaj malzemelerinin sağlığa uygunluk standartlarına sahip olması ve kişisel hijyene dikkat edilmesi meselesi, cildin makyaja iyi ve doğru bir şekilde hazırlanması, cilt tipleri ve tonlarına göre fondöten seçimi ve ciltteki çil, morluk, lekeler ve göz altlarındaki koyu halkalar gibi kusurlar için “düzeltici ve gizleme teknikleri” bilgisinin önem oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Şekillendirici ve gölgelendirme işleminin yapılarakyüzün çıkık veya çökük alanlarında ışığa göre bazı özelliklerini vurgulamayı öğrenme kadının gizemli bir enstrümanı olarak değerlendirilebilir. Örneğin, doğru pudra kullanımları öğrenme, profesyonel makyaj eğitimi içerisinde çeşitli teknikleri ve “bronzlaştırıcı” ürünleri doğru uygulamanın yollarını öğrenime, “kaş şekillendirme” tekniği ile yüzün en önemli özelliklerini en doğru bir şekilde şekillendirmeyi öğrenme, dumanlı gözler için birbirinden farklı birçok SmokeyEyes makyaj stilleri öğrenimi de bu bağlamda değerlendirilebilir.

Benzer olarak kişiye özel, farklı dokuların kullanımı, uygulama tekniklerinin öğrenimi, kalem ve likiteyelinin kullanımı, maskara, takma kirpik uygulama, toz allık, rujlar, parlaticılar, el ve vücut makyajı, ışıltılı makyaj, podyum makyajı, moda makyajı, ticari/reklam makyajı, fotoğrafçılık ve aydınlat-

yani iyi insanlar olduklarına olan inancı yaratır. <https://eksizozluk.com/hale-etkisi--305983>

ma anlayışı, siyah-beyaz/renkli fotoğrafçılık makyajı, dönem makyajı, olgun makyajı, düzeltici erkek makyajı, etnik makyaj, vücut makyajı, şablonlar/dövme, ışıltılar ve simler, doku çalışma, müzik/video makyajı yaratıcılığı keşfetmeyi öğrenme olarak düşünülebilir.⁹

Birer çiçek ve yıldız olan kadınların makyaj yapma maksadıyla yöntem olarak seçtikleri usullere bakıldığında şunlar söylenebilir. Bunlardan birincisi **a. porselen makyajdır**. Özel günler ve geceler için tercih edilen bu makyaj türünde, ciltte uzun süre kalıcı bir etki yaratma hedeflenmektedir. İkincisi, **b. günlük makyaj**, cilt kusurlarını örtmek, gözlerde rimel uygulamak, isteğe göre uygun ve natürel tonlarda far kullanmak şeklinde değerlendirilebilir. Kadınların gezmeye çıkılırken uygun düşecek makyaj çeşidi genellikle günlük makyaj olarak tanımlanabilir. Üçüncüsü, **c. gece makyajıdır**. Buradaki amaç, yüz hatlarını daha fazla vurgulamak ve kalıcılığı arttırmaktır. Dudağa sürülen ruj, kirpikleri belirginleştiren rimel, yanaklara uygulanan allık oldukça belirgin ve koyudur. Bu makyaj türü oldukça koyu olduğundan kısıtlı bir kullanım alanı bulmaktadır. Dördüncüsü, **d.show makyajı** olarak değerlendirilebilir. Show makyajı, belirli bir duygu ve düşünce ifade edeceğinden renkler oldukça canlıdır, insanların dikkatini çekebilecek özellikte olması gerekmektedir. Bu makyajda temel amaç, insanların beğenisini almaktır.¹⁰ Aynı şekilde **e.dizi makyajı**, oyuncuların ciltlerindeki görünümü mükemmel güzellikte olmaları yönünde tamamlamalarını amaçlamaktadır. Benzer şekilde **f.kalıcı makyaj**, makyajı yapmayı sevmesine rağmen vakti ayırmakta zorlanan, bireyler için ideal bir uygulama olarak kabul edilebilir. Örneğin kaşları belirginleştirmek, kirpik uygulamaları yapmak, gözleri etkili hale getirmek kalıcı makyaj olarak tanımlanabilir.

3. Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Bireylerin, göreceli güzelleşmeye yönelik tutumlarının belirleyici bir faktörü olan makyaj enstrümanları, sadece kimyasal-biyolojik-fiziksel bir olgu olamayıp aynı zamanda sosyo-kültürel nedenleri de bulunan bir olgudur. Bu bağlamda makyaj, toplumumuzun geleneksel ve modern yapısı içinde şık olmanın ve yeni bir kadın kimliği içinde var olmanın aracı olarak kabul edilebilir.

Kadın cinsiyetinin nasıl ve hangi nitelikte makyaj yapacağı, kime nasıl hitap edeceği, nerede nasıl davranacağı, ona uygun görülen isimler ve giyeceği kıyafetler gibi tüm söylem ve eylemler, toplum tarafından belirlenmekte ve değerlendirilmektedir. Aynı şekilde kadınlara güzel olmaları/kalmaları için makyaj gibi güzellik operasyonlarını içeren reçetelerin bilimsel ve medyatik alanlarda sunulması bu konuda bir başka araçsallaştırılan kadın tartışması oluşturmaktadır. Bu bağlamda insan bedeninin ve özde kadın bedeninin varlık karakteri onun araçsallıktan uzaklaştırılamayacağını göstermektedir. Çalışmada kadın cinsiyetinin makyaj yapmaya yönelik tutumları örneklem grubu bağlamında **a. “kadın ve kadınsı olmanın bir aracı olarak makyaj” b. “makyajın teorik ve pratik değerlendirilmesi meselesi”** olmak üzere iki başlık altında ele alınıp açıklanmaya çalışılmıştır.

3.1. Kadın ve Kadınsı Olmanın bir Aracı Olarak makyaj

Estetik bir görünümde olmak ve kalmak amacıyla ortaya çıkan tüketim alışkanlıkları/makyaj, karşı cinse daha çekici gelmeyi de içeren sosyo-kültürel unsurlar tarafından biçimlendirilmektedir. Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kadınlar, kendilerini erkeklerin istedikleri kadar estetik bir bedene sahip olmadıkları düşüncesini taşımaktadırlar. Bu nedenle onlar, hem iç sosyal grupların değer ve normları hem de dış grupların baskısı altında kendilerini hem karşı cinse hem de hemcinslerine beğendirmede fiziksel çekiciliği mübalağa eden bir “güzellik miti” oluşturmaktadırlar.

⁹ <http://makyaj-teknikleri.blogspot.com.tr/>, erişim: 4 Şubat 2007

¹⁰ Cömert Gökçe, <http://www.bilgiustam.com/makyaj-nedir-cesitleri-nelerdir>

tablo 0: Makyaj ve makyajlı kadınların dikkat çekme durumu

Makyaj ve makyajlı kadınların dikkat çekme durumu	sayı	%	Makyajın çekicilik oluşturduğuna yönelik tutum	sayı	%
Evet	73	50,3	Evet	118	81,4
Hayır	39	26,9	Hayır	27	18,6
Kısmen	33	22,8	Toplam	145	100,0
Toplam	145	100,0			

tablo 1: Makyajın çekicilik oluşturduğuna yönelik tutum

Kadın, estetik bir görünüme sahip olmanın olağandan daha fazla çekici olacağını aileden başlamak üzere okul, arkadaş çevresi ve kitle iletişim araçları gibi toplumsal çevre aracılığı ile içselleştirmektedir. Kadınlar; söz konusu sosyalleşme süreci içinde analitik olarak “güzel, seksi ve çekici” olarak kategorize edilmeyi ve etmeyi benimseyerek makyaj üzerine söylem ve eylem gerçekleştirmektedirler. Bu bağlamda sözü edilen kategoriyi ayrı ayrı açıklayacak olursak şunları söyleyebiliriz. Bunlardan güzel kadın, sade güzel, yüzündeki tüm ayrıntıları orantılı olan ve vücudu düzgün olan kadın tipidir. Seksi kadın, bu kadınlarda yüz güzelliğinden öte yüz ile birlikte vücut ön plandadır ve duruş estetikdir. Seksi kadın doğal olarak mimiklerini çok iyi yönetendir. İnsanları etkilediğinin farkındadır ve bundan keyif almaktadır. Çekici kadın ise, doğuştan kendisine verilmiş doğal bir “albenisi” olan olağanüstü bir kategoridir.¹¹

Tablo 0’da görüleceği üzere makyajlı olmanın kadınlar için olağandan daha fazla çekici olacağına olan inanç şüphe götürmez bir gerçeklik olarak varlık kazanmaktadır. Türkiye’de araştırmanın yapıldığı zaman diliminde kadınlar, makyajın tamamen ya da kısmen yaklaşık %70 oranında dikkat çekme aracı olarak görülebileceğini kabul etmektedirler. Fiziki açıdan güzelleşmeye önem verebilen kadınlar, olağandan daha fazla çekicilik oluşturduğunu düşündükleri makyajı, estetik bir bedensel görünüm ögesi olarak görmektedirler. Makyaj, kadınları özellikle modernitenin fırtınalı ikliminde erkeklerin görselliğine sunmada kullanılabilir bir enstrüman olarak değerlendirilebilir.

Makyajlı kadınlar dikkat çeker ile makyaj yaptığımda dikkat çekerim diyen kadınların analitik olarak ayrılması için yapılan Tablo ‘1 deki değerlendirme gözden kaçırılmamalıdır. Bu bağlamda Tablo 1’de görülen ben makyaj yaptığımda dikkat çekerim ya da dikkat çekmek için makyaj yaparım diyenlerin oranı %81,4 olarak görünüm kazanmaktadır.

Tablo 2: Makyajlı kadınsı olmanın bir aracı olarak görme

Makyajlı kadınsı olmanın bir aracı olarak görme	Sayı	%
Evet	56	38,6
Hayır	32	22,1
Kısmen	57	39,3
Toplam	145	100,0

Estetik beden/kadınsı beden, sosyal olarak değerlendirdiğinde başlangıçta sübjektif sonrasında ise objektif olarak nitelendirebileceğimiz insani yapılar olarak varlık kazanmaktadır. Bu bağlamda makyaj yapmayı kadınsı olmanın bir aracı olarak görme, kadının bu meseleye özel bir yaklaşım sergilediğini göstermesi açısından önemlidir. Zira kadın, bedeni üzerinde yapılabilecek suni müdahalelerin onu daha cazip ve kadınsı yapacağı yönünde bir kanaate sahiptir. Kadınsı olmanın ilk basamakları aksesuar ve takı kullanma olsa da iç çamaşırkullanımından makyaj yapmaya, yürüyüş ve duruşa kadar geniş bir yelpazede belirleyici faktörleri gözden kaçırılmamalıdır. Ellerinnarinliği ve ayaklarının güzelliği cildin pürüzsüz ve canlı görünmesi kadınsı olmanın yolları olarak değerlendirilebilir. Aynı şekilde dolgun dudaklar, buğulu gözler,dekolte giyim, değişik kokular, uzun saçlar, aksesuarlar, topuklu ayakkabı, kır-

¹¹ <http://blog.milliyet.com.tr/guzel--seksi--cekici-kadinlar---/Blog/?BlogNo=197731>, erişim,

mızı rengin tonlarını kapsayan giyim, kadınsı olmanın unsurları olarak söylenebilir.¹²

Kadınların makyaj yapmayı kadınsı olmanın bir aracı olarak görme düzeyleri “kısmen” ve “tamamen” yaklaşık %80 oranında gözükmetedir Bu bağlamda genellikle kadınların makyaj yapmalarını kadınsı tutumlar olarak nitelendirilebiliriz. Bu nedenle 1. ıslak görünümlü parlak dudaklar, 2. yumuşak ve mis kokulu kadın eli, 3. kadının bakımlı olması ve 4. kadınların tırnaklarına özenle oje sürmesini kadınsı faktörlerin başında yer alan davranışlar olarak görebiliriz.

Tablo 3: Makyaj tercihini feminist bir kazanım olarak görme durumu

Makyaj tercihini feminist bir kazanım olarak görme durumu	Sayı	%
Evet	15	10,3
Hayır	87	60,0
Kısmen	43	29,7
Toplam	145	100,0

Eskiçağlarda, Çin medeniyetinden Mısır medeniyetine kadim Yunan medeniyetinden Roma’ya kadar bütün toplumlarda hatta Yahudilik ve Hristiyanlık öğretilerinde kadının yeterli düzeyde hak ve değere sahip olmadığı bilinmektedir. Bu nedenlerle öncelikli olarak kadınların söz konusu toplumlar içinde feminist söylem ve eylemleri hem özel, hem de kamusal alanda yer aldığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda Radikal, Liberal, İslamcı ve Marksist olarak dört ana grupta toplanan feminist kadın hareketlerinin kamusal ve özel alandaki kadın sorunlarına ilişkin ürettikleri çözüm önerileri ve politikalarını şöyle açıklayabiliriz.

Liberal feminizm, kadına karşı ayrımcılığın yasal ve reformlarla üstesinden gelinebileceğine inanmaktadır. Marksist feministler ise kadınların baskı altında toplumsal üretimden dışlanmış olduğunu düşünerek onların özgürleşmek için proletaryanın kapitalizmi yok etmesi gerektiği konusunda birleşmektedirler. Benzer şekilde Radikal feministler, kadınların erkekler tarafından denetlenmelerinin ana problem olduğunu görerek, kadınların bu denetimden kendilerini kurtarması için mücadele etmesi gerektiği görüşünde birleşenlerden oluşmaktadır. Müslüman feministler ise kadın bedeninin “meta” olarak paketlenip sunulmasına karşı durmaktadırlar. Onlar kadınların haklarını savunmanın “feminist” olmak anlamına gelmediğini öne sürerek mücadelelerini İslami esaslar üzerinden “Müslüman Kadınlar” olarak sürdürme gayreti içindedirler.¹³ Bu bağlamda kadınlar tarafından makyajın feminist bir kazanım olarak görülmesinde karşılaşılan oransal düşüklüğü makyajın erkek cinsiyeti karşısında bir kazanım değil kadının kendi başına müstakil bir kazanımı olarak görülmesine dayandırabiliriz. Zira yaklaşık %90 oranında makyaj tercihini feminist bir kazanım olarak görmeme, makyajın kadın menşeli bir girişim olduğuna yönelik değerlendirmeyi haklı çıkaran bir görüş olarak söylenebilir.

Tablo 4: Makyaj Tercihinde Genel Amaç

Makyaj Tercihinde Genel Amaç	Sayı	%
Biyolojik Rahatlık Sağlama	3	2,1
Psikolojik Rahatlık Sağlama	54	37,2
Sosyal İlişkilerde Niteliği Yakalama	4	2,8
Güzel Bir Fiziki Görünüm	66	45,5
Kadın Alışkanlığı	9	6,2
Diğer(Lütfen Yazınız...)	9	6,2
Toplam	145	100,0

¹² <http://www.dahaiyyasam.com/daha-kadinsi-bir-gorunum-elde-etmek-icin-3794.html>, erişim, 28.01.2015

¹³ Nurten Kara, Feminizm(ler)in Toplumsal Hareket Olarak Medyada Yansıma(ma)sı, *Küresel İletişim Dergisi*, sayı 1, Bahar-2006 1, s.1–30

Makyaj yapmak, sadece bedenin morfolojik yapısına bir vurgu olarak düşünülmemelidir. Zira estetik bir beden, vücudun hem zihnen dinamizmine katkı sunan, hem de bireyin sosyal uyum içinde olmasını sağlayan çok yönlü bir deneyim ve yaşam biçimidir. Bu bağlamda makyaj yapma girişiminin sunduğu imkânları “güzel bir fiziki görünüm” aracı olarak değerlendiren kadınların temel amaçlarının beden üzerinde estetik bir belirleme hedeflediklerini söyleyebiliriz. Bu nedenle kadınların makyaj yaparak %45.5’inin “güzel bir fiziki görünüm” amaçladıkları düşünüldüğünde kadınların güzellik hususunda genel bir endişe içinde oldukları ve bedenlerine olan ontolojik güven konusunda kaygı duydukları söylenebilir.¹⁴ Aynı şekilde profesyonel ve teknolojik imkânların sunduğu makyaj yapma eylemi, %37.2 oranında “psikolojik rahatlık sağlama” aracı olarak değerlendirilmektedir. Daha açıkçası kadınlar, bireysel olarak tatmin olma maksadıyla makyaj yapmayı bir referans olarak değerlendirmektedirler. Bu bağlamda kadınların, söz konusu oranda gürültüye maruz kalma, yoğun iş baskısı, ağır ve tehlikeli iş şartları ve duygusal diyebileceğimiz çevresel şartların sonucunda oluşan korku, öfke, hayal kırıklığı, mutsuzluk, tükenmişlik gibi kendilerini stres altında hissettiklerini söyleyebiliriz. Stres fizyolojik alanda da kendini hissettirmektedir. Strese maruz kalan birey fizyolojik olarak kalp atışlarının hızlanması, gözbebeklerinin büyümesi, hipofiz bezlerinin salgı salgılaması gibi durumlarla karşılaşmaktadır. Bu nedenle stres yaratan faktörleri bireyin kendinden, fiziksel çevreden ve sosyal organizasyonlardan kaynaklanan faktörler olarak üçe ayırabiliriz.

3.2. Makyajın Teorik ve Pratik Değerlendirilmesi

Tarihsel süreç içinde kadının güzel olma durumunun bir unsuru olan makyaj meselesi, psikolojik ve tıbbi olduğu kadar sosyolojik bir olgu olarak da varlık kazanmıştır. Dolayısı ile sübjektif bir olgu olarak güzelliğin objektifleştirilmesi konusu, beden sosyolojisi açısından ele alınması gereken bir konuyu oluşturmaktadır. Bu durumun tipik göstergelerinden biri, estetik bedene sahip olma talebinin, kapitalist bir yaklaşımla doktorların, hastanelerin, ilaç ve kozmetik endüstrisinin kazanç unsuru haline gelmiş olmasıdır. Örneğin dünyanın çeşitli ülkelerinde kullanılan dudak boyalarının (ruj) yeterince güvenilir olmadığı bilinmesine rağmen kadınların bunları kullanma hususundaki ısrarı, sadece sosyolojiyi değil aynı zamanda sağlık çalışanlarına ve kurumsal olarak hastanelere finansal gelir yaratma girişimi olarak da değerlendirilebilir.

Tablo 5: Yapılan Makyaj Alanları

Yapılan Makyaj Alanları	Sayı	%	Makyaj Tercihleri	Sayı	%
Yüz	111	76,6	Günlük Makyaj	116	80,0
El	6	4,1	Hiçbiri	21	14,5
Yüz, El ve Ayak	11	7,6	Başka	8	5,5
Hiçbiri	17	11,7	Toplam	145	100,0
Toplam	145	100,0			

Tablo 6: Makyaj Tercihleri

Makyaj alanının ana bileşeni olan cilt bakımı, hem estetik görünüm hem de sağlık açısından önemlidir. Çünkü cilt, stres, sigara, ultraviyole ışınları, dengesiz beslenme ve hava değişimleri gibi birçok faktör tarafından olumsuz etkilenmektedir. Bu yüzden 20’li yaşlardan itibaren cilt tipine uygun temizleme yöntemi kullanılarak makyaj uygulamaları tercih edilebilir. Örneğin, farklı renkte göz kalemleri mükemmel bakışlar için göz makyajının sırları olarak nitelendirilebilir. Aynı şekilde uzun ve canlı kirpikler için maskara kullanımı yüze bir çeşit anlam, yoğunluk ve güç yüklemektedir. Benzer olarak dudak makyajı çekiciliğin enstrümanı olarak değerlendirilebilir.

El, bireylerin sosyal-kültürel düzeyini örneğin işi, sağlığı ve yaşı gibi temel özelliklerini yansıtmaktadır. Örneğin bireyin yüzü ne kadar bakımlı olursa olsun ellerine bakarak yaşını tahmin edebilirsiniz. Zira yaşlılık, el derisinde, eklemlerde ve parmaklarda şekil bozulmaları ile belirginleşerek ger-

¹⁴ Recep Cengiz, Selehaddin Özyurt, Kadının Bir Gizemli Mekânı; Güzellik Salonları (Samsun Örneği ‘Samsun’a Bir Parantez Açıyoruz’ 13–16 Ekim 2011, Samsun, s. 9-11

çekleşmektedir. Bu nedenle estetiğe önem veren kadınlar, ellerin güzelliğini vazgeçilmez bir ihtiyaca dönüştürmektedirler. Estetik açıdan güzel bir el, parmak ve tırnakların düzgün olmasına ve el derisinin lekesiz ve sağlıklı görünmesine bağlı gerçekleşmektedir.

Ayakların bakımı insan sağlığı ve estetiği açısından büyük önem taşımaktadır. Zira günlük hayatın ve sosyal çevrenin beraberinde getirdiği giyim tarzı, yoğun olarak ayakları etkilemektedir. Zaman içinde değişime uğrayan ayaklarda, kemik ve eklem deformasyonları, batık, nasır, siğil, tırnak-deri mantarı ve terlemeye bağlı oluşan çeşitli sorunlar medikal bakımlar ile giderilebilmektedir.

Hem yüz hem de el ve ayak makyajı meseleleri birlikte ele alındığında kadınların bunlar arasında farklı alanlar bağlamında tercihte bulundukları görülmektedir. Tablo 5'e bakarak kadınların %76.6 oranında yüz makyajını tercih etmeleri onların estetik görünümde kısa, ekonomik ve kestirme yolu seçtiklerini söyleyebiliriz. Aynı şekilde Tablo: 6'da makyajın %80 oranda günlük yapımının tercih edilmesi, kadınların estetik görünüme özen gösterdiklerini ve estetik duruşun sürekliliğini oluşturma açısından dikkate değer bir sonuç olarak yorumlanabilir.

Tablo 7: Makyaj Tercihinde Temel Belirleyici Faktörler

Makyaj Tercihinde Temel Belirleyici Faktörler	Sayı	%
Ekonomik Durum	10	6,9
Din Ve Ahlaki Değerler	10	6,9
Kişisel Tercih	106	73,1
Aile, Okul ve Arkadaş Çevresi	9	6,2
Medya	10	6,9
Toplam	145	100,0

Bireyler hem halen içinde bulundukları çalışma koşullarında hem de olası çalışma alanlarında dış görünüşleri ile bütünsel ve görsel bir farklılık yaratarak yer almaya çalışsalar da onların bedenleri üzerinde kontrolü sağlama girişimleri sadece bundan ibaret değildir. Zira Türkiye'de kadınların estetik bir bedene sahip olma taleplerinde, kişisel tercihlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bedenin genç görünümü; başta günlük makyaj yapma, sürekli spor, yüz gerdirmeye, yağların aldirılması gibi düzenlemelerle sağlanmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda kadının belirli bir işte çalışabilme koşulları, artık sadece sahip olduğu potansiyel, bilgi, eğitim vb nitelikleri ile değil aynı zamanda, onun bedeni üzerine oluşturulan cinsiyetçi yani kadınsı söylemede uygun hale getirilerek gerçekleşmektedir.

Bedensel estetik görünüme yönelik tercihte "kişisel tercih" faktörü dışında değerlendirme kapsamına alınan "ekonomik durum", "din ve ahlaki değerler", "aile", "okul ve arkadaş çevresi" ve "medya" faktörlerinin sosyal bir etki oluşturmada yadsınacak bir karakter sergiledikleri söylenebilir.

Tablo 8: Makyajın Kısıtlanmasına Yönelik Onay

Makyajın Kısıtlanmasına Yönelik Onay	Sayı	%
Evet	54	37,2
Hayır	91	62,8
Toplam	145	100,0

Makyajın kısıtlanmasına yönelik taleplerin gerekçeleri araştırma kapsamında örneklem grubu tarafından belirtilmemiş olmakla birlikte yaklaşık %37,2 oranda kısıtlamaya taraf olunması makyaj uygulamalarında bazı problemlerin olduğuna işaret olarak düşünülebilir. Bu nedenle makyaj meselesini sağlıktan ekonomik fiyat uygulamalarına kadar geniş bir yelpazede birçok olumsuz yönleri olan bir uygulama olarak görebiliriz. Örneğin sağlık açısından ele alındığında bir kozmetik ürün için; ürün bileşenlerinin toksikolojik karakteri, kimyasal yapısı ve maruz kalma seviyeleri, ürünün kullanımına sunulduğu hedef kitlenin veya ürünün uygulanacağı bölgenin belirgin maruziyet özelliklerinin göz önünde bulundurularak kullanılması öngörüsü bu bağlamda değerlendirilebilir. Konunun,biyoloji, kimya, biyokimya, toksikoloji, mikrobiyoloji, dermatoloji, tıp veya eşdeğer bir bilim dalında diploma sahibi ve

yeterli tecrübeyi haiz yetkili kişiyle yapılması da bu durumun gereklerinden biri olarak düşünülmelidir. Aynı şekilde ekonomik değer ve tüketicinin korunması husus da makyajın sınırlandırılması talebinde belirleyici olabilmektedir.¹⁵

Tablo 9: Tesettürlü Kadınların Makyaj Yapmasına Yönelik Değerlendirme

Tesettürlü Kadınların Makyaj Yapmasına Yönelik Değerlendirme	Sayı	%
Olumlu	46	31,7
Olumsuz	99	68,3
Toplam	145	100,0

Tesettürü ilk insanla beraber ve bütün dinlerde var olan bir ritüel olarak görmek mümkündür. Ancak bireyin, doğal etkilerden korunmak ve süslenmek gibi değişik amaçlarla söz konusu ritüelin şeklini değiştirebilmeye yetkili kılındığı söylenebilir. Özellikle kadının örtünmesi anlamında İslam dininin bir ritüeli olarak kabul edilen tesettür, İslam dünyasında kadınların kıyafetleri ile ilgili tanımlamalarda kullanılan bir kavramdır. Tesettür “örtünmek” anlamına gelir ve dinî anlamda örtülmesi gereken yerleri ve örtünün şeklini belirlemektedir. Bu bağlamda “tesettürlü kadın”; bedeninin tanımlanması yönünde toplumsal bir kategoriye ifade etmektedir.

Tesettür meselesine başka bir açıdan bakıldığında, Wilhelm Reich’in pozitivist yaklaşımı dikkate değer gözükmemektedir. Zira ona göre kadın ve erkeğin her bir organının farklı elektrik yaydığını belirtmesi cinsiyetler için örtülmesi gereken yerlerin farklı olacağını ima etmektedir. Bu bağlamda bir mümin kadının örtünmeyi dini bir sembol olduğu gerçeğini göz ardı etmeden bir ritüel olarak ifa etmekte olduğu söylenebilir.¹⁶ Bu nedenle tesettürlü kadınların makyaj meselesine yaklaşımını farklılaştıracak ölçü ve ayarın tesettürle birleştirilmesi kaçınılmaz sosyolojik bir gerçek olarak durmaktadır. Kadınların makyaj uygulamalarında İslam’ın ilk yıllarına bakıldığında, onların el ve ayak bakımı için süt, hurma, vers, safran gibi maddelerden yararlandıklarını söyleyebiliriz. Örneğin Hz. Aişe’nin Hz. Peygamberin gözlerine sürme çekmeyen hanımlarla ilgili düşüncelerinin olumlu olmadığını ifade etmesi ve Hz. Peygamber’in hanımlara özellikle “İsmit sürmesini” tavsiye etmesi de bu bağlamda değerlendirilebilir.¹⁷

Örneklem grubunun yaklaşık %70 oranda tesettürlü kadınlara makyajı gereksiz ve olumsuz bulması meselesi dikkat çeken alanlardan birini oluşturmaktadır. Zira söz konusu meseleye etki eden faktörleri, araştırma örneklemini bağlamında İslam dinini tanımlamaya/algılamaya yönelik bir tutum olarak değerlendirebiliriz. Tesettür ile makyajın birlikte anılmasının şık olmadığını ifade eden söz konusu değerlendirme, tesettürü bu bağlamda makyaj uygulamaları dışında tutarak tesettür ritüeline farklı bir yaklaşım sergilemektedir.¹⁸

Tablo 10: Türk kadınlarının batılı kadınlarla makyaj uygulamaları konusunda karşılaştırmanın değerlendirilmesi

15 Bkz. Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu Kozmetik Ürünlerde Güvenlilik Değerlendirmesine İlişkin Kılavuz Sürüm 1.0

16 Faruk Beşer, *Tesettür “İnsanla Beraber Var Olan İbadet*, Altınoluk, S, 265, 2008, s. 7

17 <http://www.hanimlar.com/makale/hayatin-icinden/kadin-ve-sueslenme>, erişim,

18 “Mü’min kadınlara da söyle; gözlerini (haramdan) sakınsınlar ve ırzlarını korusunlar; (el, yüz gibi) görünen kısımları müstesnâ, ziynetlerini göstermesinler ve başörtülerini yakalarının üzerine kadar salsınlar. Ziynetlerini, kocaları veya babaları veya kocalarının babaları veya oğulları veya kocalarının oğulları veya erkek kardeşleri veya erkek kardeşlerinin oğulları veya kız kardeşlerinin oğulları veya kendi kadınları (Müslüman kadınlar) veya sâhib oldukları câriyeleri veya (pek yaşlı olmakla) kadınlara karşı şehvetleri olmayan erkek hizmetçiler veya kadınların mahrem yerlerini anlamayan çocuklardan başkasına göstermesinler! Gizlemekte oldukları ziynetleri bilinsin diye ayaklarını (yere) vurmasınlar! Ey mü’minler! Hep birlikte Allah’a tevbe edin ki kurtuluşa eresiniz.” (Nûr,31) ve “Ey Peygamber! Zevcelerine, kızlarına ve mü’minlerin kadınlarına söyle, (başlarını ve yüzlerini kapatacak şekilde) dış örtülerinden (çarşaflarından bir kısmıyla) üzerlerini örtsünler! Bu, onların (iffetli olarak) tanınıp da rahatsız edilmemeleri için daha yakındır (daha elverişlidir). Allah ise, Gafûr (çok bağışlayan)dır, Rahîm (çok merhamet eden)dır.” (Ahzab, 59) ayetleri Türk kadınları tarafından bilinmekte ve değerlendirilmektedir denilebilir.

Türk kadınlarının batılı kadınlarla makyaj uygulamaları konusunda karşılaştırmanın değerlendirilmesi	Sayı	%
Mukayese Etmem	99	68,3
Geri Seviyede	20	13,8
Eşit Düzeyde	26	17,9
Toplam	145	100,0

Doğulu ve batılı kadın ayırımı analitik olarak sosyo-kültürel özellikleri bulunan sosyolojik bir olgudur. Bu nedenle kadın hakları, feminizm gibi kavramlarda bu bağlamda değerlendirilerek açıklanmaya çalışılmaktadır. Örneğin kadının kapitalist sistem içindeki bunalımına 19.yy burjuva feminizminin farklı bir yaklaşım sergilemesi bu durumun tipik bir göstergesidir. Bu bağlamda George Sand'ın ortalama 14-15 saatlik iş günü koşullarını örtmek/gizlemek için koca otoritesine karşı aşk özgürlüğünü savunarak, serbest aşk hakkı "Hayatını yaşa!" sloganını kadınlar için feminist bir kazanım olarak söyleme ve eyleme dönüştürme girişimi siyasi bir yönlendirme olarak görülebilir. Aynı şekilde batı feminizminin en temel isimlerinden biri olan Simone De Beauvoir, bir varoluşçu filozof olarak kadını erkeğin zıddına göre tanımlayarak kadını erkeğin ötekisi olarak görmektedir. Bu nedenle kadın, ancak bu bağl tanımlılıktan kurtulduğu ölçüde özgürleşebilecektir. Böylece kadın, erkek için değil, kendi için yaratıldığının farkına vararak, kendini bulacak ve gerçekleştirecektir.¹⁹

Aslında Doğu ve Batı'da kadının toplum içerisindeki konumlanışını sadece hâkim iki din arasındaki kadına bakış açısı farklılığından kaynaklanmadığını söylesek de bu durumun etkisi önem arz etmektedir. Çünkü gerek İslamiyet gerek Hristiyanlık kadını politik topluma ait bir birey olarak görmemektedir. O halde, Doğu ve Batı arasında kadının konumlanışını, iki farklı coğrafyadaki kültürel, ekonomik, siyasi vb. gelişmeler belirlemektedir. Batı'nın liberal oryantalist söylemleri Doğu'yu ötekileştirme çabasında kendi politik çıkarlarını gözetme amacı taşımıştır. Bu bağlamda batının feminist tanımlamalarının farkında olduğunu düşündüğümüz Türk kadınlarının makyaj uygulamaları konusunda batılı kadınlarla karşılaştırılmasında Türk kadınlarının araştırma alanı bağlamında sadece %13,8 oranında geri düzeyde olduğuna yönelik vurgu, Türk kadının modernleşme konusunda geldiği özgün sosyal mesafeyi göstermesi açısından önemlidir. Bu bağlamda makyaj uygulamaları konusunda Türk kadınlarının değerlendirmesini kendi modernleşmelerinin bir parçası olarak düşünebiliriz.

Bilindiği gibi Türk toplumunun batılılaştırma/modernleştirme çabaları Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde başlayıp Cumhuriyetle devam eden bir süreç olarak görülebilir. Zaten söz konusu dönemlerde yapılan reform çabalarını görünüşün değiştirilmesi ile başladığını ve böyle devam ettiğini görebiliriz. Bu nedenle batıcı düşüncede toplumun modernleşmesi için öncelikle kadının modernleşmesinin öncelendiğini söyleyebiliriz. Örneğin 1950'li yıllarda yayın hayatını sürdüren İçtihat Mecmuası'nda yayınlanan yazılarda; kadınların diledikleri tarzda giyinmeleri ve buna karşı müdahale edilmemesi gerektiği yönündeki yaklaşımlar bu bağlamda değerlendirilebilir.²⁰ Benzer şekilde Hayat Dergisi de Batılı aktrisler, prensesler, kraliçeler ve köklü hanedan ailelerinin kadınlarını örnek göstererek Türk kadının batılı yaşam tarzına, modern kadına dönüştürmeye yönelik yayınları da modernleşmenin kadın bedeni üzerinden gerçekleştirilmeye çalışıldığını göstermektedir. Dergi Türk kadınlarına; önce benzemeleri istenen örnekleri sonra da bunların saç-baş bakımı ve makyaj gibi konulara ilişkin uygulamalarını aktarmaya çalışmaktadır. Örneğin, peçeli ve çarşafli doğu ülke kadınları olumsuz batılı kadın tipleri ise olumlu profiller olarak sunulmaktadır.

Tablo 11: Makyaj Tercihinde Model Alma Durumu

Makyaj Tercihinde Model Alma Durumu	Sayı	%
Evet	34	23,4

19 <http://www.ozgurlukdunyasi.org/arsiv/178-sayi-184/451-dogu-bati-arasinda-kadin>

20 Peyami Safa, Türk İnkılabına Bakışlar, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, 2011, s.59-62.

Hayır	111	76,6
Toplam	145	100,0

“Model alma” kavramını bir bireyin beğendiği şahsiyetlerin özelliklerini kendi benliğine aktarması, özdeşim kurma ve taklit etme olarak tanımlayabiliriz. Model alma, bireyin yaşadığı hayal kırıklığı, engellenme ve çatışmaları, korku ve kaygıları en aza indirmede kullandığı davranış örnekleri olarak da değerlendirilebilir. Bu mekanizmanın kullanılmasını bireyin endişelerini ortadan kaldırmada bir işlevi yerine getirdiğini söyleyebiliriz. Özellikle ergenlik dönemindeki gençler olmak üzere tüm yaş aralıklarında görülebilen beğenilme arzusu, onların toplum tarafından kabul gören ünlü bir bireye benzemeye çalışması ile sonuçlanabilmektedir. Yani bireyin özdeşim kurduğu kişi gibi makyaj yapması, saç dizaynı, onun gibi giyinmesi, konuşması vb. davranışlar model alma bağlamında değerlendirilebilir.

Her alanda olduğu gibi makyaj alanında da model alınabilecek bireylerin kitle iletişim araçları olarak bildiğimiz, televizyon, internet ve gazete gibi enstrümanlar vasıtasıyla gerçekleştirildiği gözden kaçırılmamalıdır. Kitle iletişim araçlarının hemen hemen aktardığı her yeni bilgi ve görüntüyü potansiyel bir model alama aracı olarak görmek mümkündür. Örneğin kitle iletişim araçlarının ünlü bireylerin özel hayatlarını gündeme getirerek öteki bireylerin özel hayatlarının bir parçası haline getirme girişimi bu bağlamda değerlendirilebilir.

Araştırma alanında elde edilen veriler örneklem grubunun %23.4’ünün model tercihinde bulunduğunu göstermektedir. Bu bağlamda makyaj tercihinde bulunan hemen hemen her dört kadından birinin bir model çevresinde hareket ettiğini göstermektedir.

Tablo 12: Makyaj Programlarının İzlenme Düzeyi

Makyaj Programlarının İzlenme Düzeyi	Sayı	%
Evet	44	30,3
Hayır	65	44,8
Kısmen	36	24,8
Total	145	100,0

Tablo 12’de örneklem grubunun yaklaşık %55.5.’inin medya araçlarını takip ettiği göz önüne alınırsa medyanın makyaj tercih alanında önemli bir faktör olduğu söylenebilir. Zira makyaj meselesinde değerlendirilebilecek olan her türden teorik ve pratik değerlendirme biçimlerini medyanın hem sözlü hem de görsel alanlarında görmek mümkündür. Bu nedenle medyanın her türden nüfus bileşeni bağlamında bireyleri etki altına aldığını söyleyebiliriz. Bu durumun tipik göstergesi ise medyanın henüz rüşt olmayan bireylere yönelik baskısı ve oluşturduğu sosyal sorunlardır.

Başta televizyon olmak üzere, şarkı sözleri, müzik klipleri, filmler, internet, video oyunları ve dergiler gibi medya araçları yetişkinler kadar yetişkin olmayan kadın cinsiyetini de etki altında bırakmaktadır. Bu bağlamda medya tarafından yetişkin olmayan kızların vaktinden önce yetişkin bir kadın gibi makyaj yapmaya ve giyinmeye manipüle edilmesi yada ikna edilmesini bu duruma örnek gösterebiliriz.

Medyanın ve büyük şirketlerin kâr etmek amacıyla yerleştirmeye çalıştığı “Lolita”²¹ genç kızlar imajı, kendine ve toplumuna yabancılaşmış bir kadın profili oluşturmaktadır. Fransız senatör ChantalJunno’nun hazırladığı,16 yaşından küçüklerin manken ve modellik yapmasını yasaklayan bir yasa tasarısını, her insanın bir biyolojik saati olduğuna vurgu ve zamanı geldiğinde bazı fizyolojik ve psikolojik değişiklikleri yaşamak zorunda olunduğunu gösteren bir girişim olarak değerlendirmek mümkündür. Aynı şekilde araştırmalardan çıkan sonuçlara göre, fizyolojik yaşa uygun olmayan makyaj ve giyim, örneğin 10-13 yaş arası kızlarda, dış görünüm kaygısının yüksek, her şeyin beğenilme ya da beğenilmeme üstüne kurulmasından dolayı bir özgüven sorununa yol açmaktadır. Benzer nitelikte tek tipçi 36 beden ve seksilik-çekicilik üstüne kurulu bir güzellik anlayışı, bireylerde yeme bozuklukları ve depresyon sorununu da ortaya çıkarmaktadır. Kadın cinsiyeti aynı yaş grubundaki erkek çocuklarla mukayese edildiğinde makyaj ve giyinme üzerine odaklanan kız çocuklarının kendilerini yaşça daha büyük hissetmelerine bu nedenle de kendinden büyüklerle arkadaş olmalarına yol açmaktadır. Bu durum, kız çocuklarında; dış görünüş ve çekicilikle her şeyi elde edebileceğine dair yanlışlarla dolu bir kişilik oluşturmaktadır.

21 Medyanın, spor haberlerinde bile başlıklarında kullandığı, klişeleşmeye yüz tutmuş tahrik dozajı yüksek kelime.

Bu bağlamda çocukların sosyalleşmesinden sorumlu ilk kurum olması nedeniyle aile, onların cinsel bir meta olarak görülmemesi için eğitilmelerine katkı sunulması gerekmektedir. Örneğin aile, çocuklara dış görünüşten daha önemli olan sorumluluk duygusu, çalışkanlık, sözünde durma, güvenilir biri olma, yardımseverlik ve sırdışlık gibi kalıcı değerleri aşılamalıdır. Fiziksel olarak yaşından büyük gösteren ama ruhen henüz olgunlaşmamış ergen kız kendini cinsel tehlikelerden koruyacak bilgi ve beceriye sahip olmadığından normal bir ilgi ile cinsel içerikli bir yakınlaşmayı ayırt edemeyebileceğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda sosyal hayatta makyajın toplum nazarındaki fonksiyon ve değerinin oldukça değişken olduğu söylenebilir. Makyaj, kendini olduğundan farklı gösterme eylemi olarak bilinse de makyaj yapan kadınla yapmayanları ayıran şey elbette önemli hale gelmektedir. Örneğin Japon bilim adamı Ken Mogi'nin araştırmasında makyaj yapan kadınla yapmayanların beğenilme düzeylerini tespit etmesi bilimin bu konudaki bulguları açısından önemli görülebilir.²²

Sonuç ve Değerlendirme

“Kader size üç acı pay ayırdı:

İlki bir köleyle evlenmek,

İkinci bir kölenin annesi olmak

Üçüncüsü, bütün hayatınız boyunca bir köleyle itaat etmek,” Rus şair Nekrassov’un bu dizeleri, anaerik dönemden sonraki tarih boyunca kadının durumunu en trajik haliyle ortaya koyan ve Ortaçağ dönemi boyunca hem Avrupa’da hem de Doğu toplumlarında oldukça sancılı aşamalardan geçen kadının modernleşme sürecinde de sancılardan kurtulamadığını göstermektedir.

Gerek kadınlık gerekse cinsellik açısından kadın bedeninin öne çıkması, bireyselleşme ve toplumsal dönüşümün bir ürünü olarak varlık kazanmaktadır. Bu nedenle subjektif bir olgu olan güzellik algılaşmasının, toplumdan topluma hatta aynı bir toplumda zaman içinde farklılaşan bir yapı içinde tanımlandığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda kadının güzellik algısının, makyaj ürünlerinin sunduğu teknik donanım ve insan unsuru sayesinde yeniden tanımlanarak objektifleştirildiğini göstermektedir. Kadınların güzelleşmeye yönelik tutumlarında bir enstrüman olan makyaj, mükemmel bir cinsellik imajı aracı olabilmektedir. Aynı şekilde makyaj, toplumsal değer ve normları ön plana çıkararak kullanım alanına dahil edilmektedir. Bireyler nasıl sağlıklı ya da hastalıklı oluşlarına zaman zaman diğer bireylere bakarak göreceli karar veriliyorsa aynı şekilde bedensel güzellik algısında da makyajsız kadınlar makyajlı kadınlara bakarak karar verebilmektedirler.

Toplumların makyaj unsurları alanındaki gelişmişlik düzeyi sadece ekonomik olarak sahip olunan mal varlıklarını belirlemekle kalmaz aynı zamanda makyajın estetik bir bedensel görünüme sahip olma bağlamında nerede durulduğunu da belirlemektedir. Aynı zamanda bedeninin genç görünümüne yönelik makyaj yapma girişimlerinin, tüketiciler üzerinde olumlu bir etki yarattığına ilişkin bilgiler, onların tüketim kültüründe denetlenebilir nesnelere dönüşmesine de zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda özellikle postmodern gelişmeler, sağlık ve sosyal bilimlerin hızla birbirine yakınlaştırmaktadır.

Burada tartışılması gereken bir başka husus erkekler için görselliğin önemli olduğu bilinmesine rağmen bu durumun ciddiye alınmamasıdır. Örneğin komşusu haber verip geldiğinde üzerine çeki düzen veren kadınların kocalarını komşu kadar önemsememesi bu durumun tipik bir göstergesidir. Aynı şekilde bekar kadınlarında kendilerini kadın hissetmek hem karşı cinse hem de aynı cinse yönelik duruşunu kendisi için yapması meselesi de bu bağlamda değerlendirilebilir.

Makyaj kullanımı konusu şu sosyolojik gerçeklikleri dikkate almayı gerektirmektedir. Bunlardan birincisi, müdahale yoluyla estetik görünüme sahip olma girişiminin sağlığa olan etkilerinin araştırılması. İkincisi makyaj alanında çalışanların sosyolojik bilgiye sahip olmalarının gerekliliği ve konuya ilişkin sosyolojik araştırmaların gerçekleştirilmesidir.

Bibliyografya

²² 44 kadın deneğe ihtiyaçları olabilecek tüm makyaj malzemelerini verdiler ve gece dışarı çıkmak üzereymişçesine makyaj yapmalarını istediler. Hem makyajlı hem de makyajsız pozları çekilen kadınların fotoğraflarını onları daha önce görmemiş erkek deneklere sundular. Sonuç çok net bir şekilde Dr. Mogi'yi haklı çıkarttı. Bunun üzerine ikinci bir test yaptılar ve 3 ayrı pozu çekilen kadınların az makyajsız, az makyajlı ve çok makyajlı halleri hem erkeklerle hem de kadınlara sunuldu. Öncelikle erkekler kadınlara oranla daha fazla makyajsız kadınları tercih ederken her iki grubun da az makyajlı kadınları tercih ettiği ortaya çıktı. Kanebo, Time, Telegraph- <http://www.radikal.com.tr/radikalist/bilim-diyor-ki-makyaj-yapmayi-birakan-kadından-korkun-1446155/>, erişim, 06.10.2015

- Recep Cengiz, Estetiklileşen/Estetikleştirilen Birey/Kadın, Türk Dünyası araştırmaları, S.161, Mart-Nisan 2006, Özrenk Matbaa, İstanbul
- Recep Cengiz, Selehattin Özyurt, Kadının Bir Gizemli Mekânı; Güzellik Salonları (Samsun Örneği ‘Samsun’a Bir Parantez Açıyoruz’ 13–16 Ekim 2011, Samsun
- Yazma Eserlerden Tıbbi Bitki Hayvan ve Madenler Sergisi, Tıbbi bitkiler Sergisinin Hikayesi, 38. Uluslar arası Tıp Tarihi kongresi, s.8
- Kamu Hukuku Arşivi, İdarenin Sağlık Kamu Hizmetlerinden Kaynaklanan Hukuki Sorumluluğu, Eylül, 2003, s. 157
- <https://eksisozluk.com/hale-etkisi--305983>
- <http://makyaj-teknikleri.blogspot.com.tr/>, erişim: 4 Şubat 2007
- Cömert Gökçe, <http://www.bilgiustam.com/makyaj-nedir-cesitleri-nelerdir>
- <http://blog.milliyet.com.tr/guzel--seksi--cekici-kadinlar---/Blog/?BlogNo=197731>, erişim,
- Nurten Kara, Feminizm(ler)in Toplumsal Hareket Olarak Medyada Yansıma(ma)sı, Küresel İletişim Dergisi, sayı 1, Bahar 2006 1
- Faruk Beşer, Tesettür “İnsanla Beraber Var Olan İbadet, Altınoluk, S, 265, 2008
- <http://www.hanimlar.com/makale/hayatin-icinden/kadin-ve-sueslenme>, erişim,
- Peyami SAFA, Türk İnkılabına Bakışlar, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, 2011, s.59-62.
- Kanebo, Time, Telegraph- <http://www.radikal.com.tr/radikalist/bilim-diyor-ki-makyaj-yapmayi-birakan-kadından-korkun-1446155/>, erişim, 06.10.2015
- Erol Eren, Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi, Beta Basım ve Yayınevi, 1998
- Canan ERGİN, Akademisyenlerde Tükenmişlik ve Çeşitli Stres Kaynaklarının İncelenmesi”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 12, (1-2).
- Ali Kaya, Yönetimde İnsan İlişkilerinin Sırları, Eğitim Yayınları, 2009, Konya.
- <http://www.ozgurlukdunyasi.org/arsiv/178-sayi-184/451-dogu-bati-arasinda-kadin>

Amatör Müzik Topluluklarındaki Kadın Üyelerin Sosyokültürel Profilleri (Niğde İli Örneği)

Yrd. Doç. Dr. Serenat İSTANBULLU
Niğde Üniversitesi / Niğde

Giriş

Müziğin toplum yaşamındaki yeri

Müzik, bireylerin ve toplumların biçimlenmesinde etkili araçlardan biridir. Müziğin bireysel işlevlerinin yanında toplumsal işlevlerinin de önemi büyüktür. Ortak müzik kültürünün oluşması, geliştirilmesi, var olan kültürel mirasın korunması ve aktarılması, müziğin yönlendirici ve bütünleştirici etkisi ile toplumsal kazanımlara ulaştırması gibi fonksiyonları düşünüldüğünde, müzik sanatının, topluma ne denli büyük etkiler bıraktığı görülür.

Toplum en önemli kültürel öğelerinden biri de sahip oldukları müziklerdir. Müzik, toplumsal hayatın her alanında iç içe olunan, sahip olduğumuz kültürel değerler içinde özel bir yeri bulunan sanat türüdür.¹

Müziğin içinde, diğer sanat dallarında bir arada görülemeyen sözsöz ifade, tınısal ahenk, duyuşsal hareketlilik, doğayı taklit, tarihi, coğrafi ve sosyolojik bilgi aktarımı ve her insanda doğal olarak bulunan insan sesi sayesinde kolay ulaşılabilirlik ve kullanılabilirlik mevcuttur.² Aynı zamanda Müzik, Kültürel belleğin ve toplumsal bilinçaltında yerleşmiş bulunan değerlerin taşıyıcısı olarak toplumsal kimliğin oluşumunda, korunmasında ve sonraki nesillere aktarılmasında önemli bir role sahiptir. Müzikte temel tutumlar, kabuller ve değerlerin esasları bulunur. Müzik, çeşitli yönleriyle semboliktir ve toplumun örgütlenmesini yansıtır. Çünkü müzik, kültürün diğer tüm alanlarıyla kesişir.³

Toplumsal örgütlenmenin bir yansıması olan amatör müzik toplulukları, işlevleri bakımından amatör (özengen) müzik eğitime dâhil edilebilir.

Amatör (özengen) müzik eğitimi

Okullarda her düzeyde öğrencilere verilen müzik eğitime, *genel müzik eğitimi*; müziği meslek olarak seçen kimselere yönelik uygulanan eğitime, *mesleki müzik eğitimi* denir. *Amatör müzik eğitimi* ise, müziğin belli bir dalında kendisini geliştirmek isteyen kişiler için, etkin bir müzikal katılım ve doyum sağlayan ileri müziksel davranışlar kazandırmayı amaçlar.⁴

Amatör müzik eğitiminde, müziği herhangi bir maddi karşılık beklemezsizin öğrenmek isteyen, özengence (amatörce) ilgili, istekli ve yatkın olan kişilere, yaparak yaşayarak ve bunu adeta kendisi için bir yaşam tarzına dönüştüren müzikseverler ve amatör müzikçileri yetiştirmeye dönük bir strateji uygulanır.⁵

Özengen müzik eğitimi, ülkemizde, cumhuriyetin ilk yıllarıyla birlikte başlamış ve çeşitli uygulamalarla devam etmiştir. Örgün eğitim kurumlarında yapılan ders dışı etkinliklerden farklı olarak

1 Şen Ü.S., Delice F., “Ahıska Türklerinin Müzik Kültürlerine Yönelik Bir Araştırma” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/5 Spring 2014, Ankara s.1851.

2 İstanbullu S., “Kültür ve Müzik Eğitimi Ögesi Olan Türkülerde Kadın Temasının Analizi”, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı Müzik Eğitimi Bilim Dalı Doktora Tezi 2014 Konya s.1-2

3 Helvacı, Z. (2006). “Kültürel Kimlik Bağlamında Müzik Kültürümüz ve AB Süreci”. *Müzik Sanatımız ve AB Süreci Sempozyumu*, Sevda Cenap And Müzik Vakfı Yayınları, Ankara.s.200

4 Yıldırım Orhan Ş., Ercan N., “Yetişkin Öğrencilere Uygulanan Amatör Çalgı Eğitiminde Karşılaşılan Sorunlar Ve Çözüm Önerileri” ISSN:1306-3111 *e-Journal of New World Sciences Academy* 2012, Volume: 7, Number: 4, s. 433).

5 Uçan Ali (1997); *Müzik Eğitimi* (ikinci Basım), Müzik Ansiklopedisi yayınları, Adalet Matbaası, Ankara s. 31-32.

yaygın eğitim kurumlarında ve çeşitli kuruluşlar bünyesinde yapılmış olan çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şöyle özetlenebilir:

1930’lu yıllardan itibaren halkevlerinde belli müzik kurslarının düzenlenmesi ve müzik topluluklarının oluşturulup çalıştırılması, Cumhuriyetin ilk evrelerinden itibaren belli müzik derneklerinde bireysel ve toplu müzik ve kurs çalışmalarının düzenlenmesi, 1940–1950’li yıllardan itibaren belli folklor derneklerince yürütülen müzik çalışmalarının yoğunlaşmaya başlaması, bazı kamu kuruluşlarında ve özel kuruluşlarda düzenli özengen müzik çalışmalarının başlatılmasıdır.⁶ Ülkemiz müzik politikalarınınca da desteklenen amatör müzik eğitimi ve bu alanda yapılan etkinlikler, müziğe ilgili kişilerin aktif ve düzenli katılımları ile oluşturulan çalışmalar ve etkinlikler sayesinde yürütülmektedir.

Amatör Müzik Toplulukları

Toplumsal kimliğin korunması ve aktarılmasında, ülke ve şehir kültürünün yaşatılmasında, toplum ve sanatın buluşturulmasında önemli işlevleri olan amatör müzik etkinlikleri daha önce sözü edilen müziksel işlevleri de içinde barındıran, değeri bilinmesi gereken etkinliklerdendir.

Şehirlerde bu etkinlikleri gerçekleştirmek amacıyla oluşturulmuş olan “amatör müzik toplulukları”, özengen müzik eğitimi içine de dahil edilebilecek bir alan olup, kişilerin kendi özverileri ve örgütlenmeleri sonucu oluşmuş, saz ve/veya korolardan meydana gelen çeşitli sanat gruplarıdır. Kendine has bir çalışma etiğine de sahip olan bu alan, sanata hayatın içerisinde amatör bir ruhla yer vermenin önemini anlamak ve bunu faaliyete geçirmek için kullanılmaktadır.⁷ Amatör müzik toplulukları, çalışmalarını, düzenli ve çeşitli şekillerde gerçekleştirirler.

Amatör müzik topluluklarının kuruluşlarına göre sınıflandırması şu şekildedir:

Herhangi bir kurum, kuruluş ya da dernekten hiçbir maddi destek almadan tamamen gönüllü üyelerin bir araya gelmesiyle oluşup çalışmalarını yürüten topluluklar.

Belli bir dernek bünyesinde oluşturulmuş topluluklar.

Belediye, valilik veya üniversite gibi kamu kurumlarının desteğiyle kurulmuş topluluklar.

Özel kurumların bünyesinde kurulmuş olanlar ve tamamen serbest olup özel şirketler tarafından maddi olarak desteklenen amatör müzik toplulukları bulunmaktadır.

Bu topluluklardan bazıları imkânları dâhilinde gönüllü şefler ya da saz grupları ile çalışmalarını yürütürken bazıları ise maddi kaynaklar vasıtasıyla şef ve çalgı grupları temin etmektedirler.

Düzenli aralıklarla çalışmalarını yürüten amatör müzik topluluklarında yer alan kadın ve erkek üyeler bu topluluklarda çalgı çalarak, korist ya da solist olarak görev almaktadırlar. Sözü edilen topluluklara devam eden kadın üyeler ise toplumsal rolleri gereği gündelik hayatlarından özveride bulunarak bu toplulukların çalışmalarına katılmakta ve içinde bulundukları topluluklara birçok katkı sağlamaktadırlar.

Kadın ve müzik

Kadın; toplumu kuran, şekillendiren, yön veren ve düzene koyan kimliğiyle toplumsal hayatı oluşturan ve devamını sağlayan faktörlerin başında gelir. Tüm alanlarda olduğu gibi müzik alanında da kadının sanata katkıları, gerek sanata tema olma gerekse sanatı yapan kişi olma özellikleriyle yadsınamayacak kadar büyüktür.

Toplumsal rolü gereği kadınının evi ve çocukları ile ilgilenmesi zarureti, ataerkil bir toplum olmanın sonucu olarak erkeğin kadın üzerindeki egemenliği ve cinsel kimliği gibi nedenlerle kadının girişimciliğinin kısıtlanması ve meslek seçiminde de bu rollerin etkisinin olması, kadını, halen sanatı yapan olmaktan çok sanata konu olan varlık olarak öne çıkarmaktadır.

Kadınların geçmişte, kendilerine yüklenen üreme misyonu, cinsel ayırım, tutucu dinsel inançlar ve toplumsal yaptırımlar yüzünden arka planda kalmış olmaları, benzer şekilde müzik alanında da geri planda kalmalarına sebep olmuştur. Bu engellemeler nedeniyle sanatsal yaratıcılıkları sınırlanmış olan kadın, dolayısıyla müzik üretimine de fazlaca katkıda bulunamamıştır. Yeniçağ sonrasında bireysel öz-

6 Yiğit N., Özdek A., “Özengen Müzik Eğitiminde Klasik Gitar Eğitimi” *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Sayı: 28 2010/1 s.315.

7 Özdek, A.(2012),“Özengen Müzik Eğitim Kurumlarında Verilen, Gitar Eğitiminde Veli ve Öğrenci, Beklentilerine Yönelik Bir Araştırma: Kayseri Örneği”, *Niğde 10.Müzik Eğitimi Sempozyumu*, 25-27 Nisan, Niğde s.1094

gürlüklerin kazanılması ve değişen toplumsal koşullar, müziğe ve güzel sanatlara ilgiyi artırdığı gibi, doğası gereği yaratıcı özelliği olan kadınların, sanatsal alanda alınan eğitimlerle verimlerinin artmasını ve çok sayıda sanatsal ürün vermelerini sağlamıştır.⁸

Kadının sanatta ve toplumsal yaşamda ön plana çıkması ile birlikte müziksel etkinlikleri artmıştır. Bununla birlikte literatürde tespit edilen ve geniş bir repertuarı kapsayan, kadınlar tarafından icra edilen müzik türleri göz önüne alındığında, kadınların müzikal aktivitelerini açıklayan çalışmaların eksiklikleri açıkça görülmüştür.⁹ Bu nedenle kadınların gerek icra alanında yaptıkları çalışmalar gerekse müziksel etkinlikleri ve ürettikleri eserler halen net olarak ortaya konulamamaktadır.

Kadın, Türk toplumunun özünde bulunan manevi ve ahlaki kutsiyeti içinde nihayet 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, devrimler sonucu, pek çok sosyal, siyasi, ekonomik hakka sahip olmuştur.¹⁰ Bu hak ve hürriyetlerin sonucu olarak cemiyet içerisindeki yerini artıran kadın her alanda olduğu gibi müzik sanatında da aktif katılımıyla kendine önemli bir yer edinmiştir.

Amatör müzik topluluklarında kadın

Günümüz yaşantısında kadınlar; toplum içindeki nüfus oranına göre sanat alanında erkeklerden daha fazla yer almaktadırlar. Ancak sanatı meslek haline dönüştürme konusunda kadınların erkeklere göre sayıları çok daha azdır.¹¹ Bu bilgiden de anlaşıldığı üzere, kadınlar, sanatı günlük yaşamlarının bir parçası olarak görmeye erkeklerden daha yatkınlardır. Bundan dolayı amatör müzik topluluklarında kadınların daha çok yer aldıklarını söylemek yerinde bir tespit olacaktır.

Sanata ilgisi olan kadınların sanatı meslek haline getiremeyip, ilgilerini çeşitli yollarla ürünlere dökmeleri hem kadının sosyalleşmesi açısından hem de kadının yapıcı ve yönlendirici gücü göz önüne alındığında, toplumun şekillenmesine katkıda bulunması açısından oldukça önemlidir.

Çalışmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı; amatör müzik topluluklarında yer alan kadınların, sosyokültürel profillerinin tespit edilmesi yoluyla, kadının, şehir kültürü kapsamında yerini ve önemini ortaya koymaktır.

Problem Durumu

Amatör müzik topluluklarına devam eden kadın katılımcıların sosyokültürel profilleri nasıldır?

Alt Problemler

Araştırmanın problem durumuyla ilişkili olarak şu alt problemlere cevap aranmıştır:

Amatör müzik topluluklarına devam eden kadın katılımcıların demografik karakteristikleri nasıldır?

Amatör müzik topluluklarına devam eden kadın katılımcıların müziksel profilleri nasıldır?

Amatör müzik topluluklarına devam eden kadın katılımcıların, içinde bulundukları topluluğa nasıl başladıkları ve bu topluluktan kazanımları nelerdir?

Amatör müzik topluluklarına devam eden kadın katılımcıların yaşadıkları şehir ve ülkemiz müzik kültürü hakkındaki görüşleri nelerdir?

Yöntem

Araştırmanın Önemi

Bu araştırma; şehir müzik kültürünün gelişiminde amatör müzik topluluklarının yeri ve öneminden yola çıkılarak, bu topluluklarda yer alan kadın katılımcıların profillerinin bilinmesi ve kadının, şehir kültürüne katkılarının belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Araştırma ayrıca, Türkiye ge-

8 Tunçdemir İ., "Müzik Sanatında Kadın Olgusu, Yaratıcılığı ve Besteciliği." *Yeditepe Üniversitesi G.S.F. Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma Sempozyumu* 1-4 Mart 2004, İstanbul s.1.

9 Beşiroğlu Ş. Ş. (2006) "İstanbul'un Kadınları ve Müzikal Kimlikleri" *İTÜ Dergisi Sosyal Bilimler* Cilt:3, Sayı:2, s.5.

10 Kaya Muharrem (2002). "Türk Halk Anlatılarında Kadın" *Toplumbilim*, Sayı:15 Mayıs 2002, s.49.

11 www.unesco.org.tr

nelinde amatör müzik topluluklarına dikkat çekmek ve özellikle de bu tür topluluklara kadın üyelerin etkilerini ortaya koymak açılarından da önem teşkil etmektedir.

Kaynak taraması sırasında amatör müzik toplulukları hakkında yapılmış bilimsel çalışmaların oldukça az sayıda bulunduğu görülmüştür. Bu araştırma, sözü edilen konuda yapılmış bir çalışma olması bakımından önem taşımaktadır.

Sayıtlılar

Amatör müzik topluluklarının bireysel, toplumsal ve kültürel gelişimde etkili olduğu, bu tür toplulukların şehir ve ülke müzik kültürüne de katkı sağladığı, anket tekniğinin araştırma için uygun bir veri toplama yöntemi olduğu ve katılımcıların anket sorularına verdikleri cevaplarda dürüst ve samimi oldukları sayıtlılarından yola çıkılmıştır.

Sınırlılıklar

Araştırma; Niğde ilinde halen çalışmalarını yürütmekte olan beş amatör müzik topluluğunun araştırmaya katılmaya gönüllü olan kadın üyeleri ile sınırlandırılmıştır.

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma; betimsel analiz yaklaşımını temel almaktadır. Bu yaklaşıma göre, elde edilen veriler, daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmak bu tür analizlerin amacıdır.¹²

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evreni; Niğde ilindeki amatör müzik topluluklarına devam eden kadın üyelerdir. Örneklemi ise; bu evren içerisinde araştırma sorularını yanıtlamaya gönüllü 31 kadın katılımcıdan oluşturmaktadır.

Araştırmanın Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada veri toplama tekniği olarak anket kullanılmıştır. Anket, Belli bir konuda saptanmış hipotezlere ya da sorulara bağlı olarak, bir evren ya da örneklemi oluşturan kaynak kişilere sorular yöneltmek suretiyle sistemli veri toplama tekniği olarak tanımlanabilir.¹³

Anketin ilk kısmında amatör müzik topluluklarına devam eden kadınların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular sorulmuş, ikinci kısmında ise alt problemler doğrultusunda hazırlanmış olan açık uçlu sorular vasıtasıyla katılımcıların görüşleri alınmıştır. Ankette toplam 18 soru sorulmuştur.

Verilerin Analizi

Anket cevapları sonucunda elde edilmiş olan nicel veriler; frekans (f) ve yüzde (%) dağılımları gösterilerek tablolaştırılmıştır. Açık uçlu sorulara verilen cevaplarda ise benzer ifadeler bir araya getirilmiş, durum saptamaya yönelik dikkat çekici cevaplara ise ayrıca değinilmiştir.

Bulgular Ve Yorumlar

Niğde ilinde faaliyet gösteren beş adet amatör müzik topluluğu bulunmaktadır. Bu topluluklar; Niğde Valiliği Korosu, Niğde Belediyesi Türk Sanat Müziği Korosu, Niğde Belediyesi Türk Halk Müziği Korosu, Niğde Gazeteciler ve Yazarlar Cemiyeti (NGYC) Türk Sanat Müziği Korosu ve bağımsız

¹² Yıldırım A., Şimşek H. (2006), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş.(Altıncı Baskı) Ankara s.224.

¹³ Balcı, A. (2006). *Sosyal Bilimlerde Araştırma*. Pegem A Yayıncılık, Ankara s.140.

olarak faaliyetlerini sürdüren Niğde Halk Müziği Topluluğudur. Bu çalışmada; söz konusu topluluklardan beş tanesine ulaşılarak, araştırmaya katılmaya gönüllü 31 kadın üyeye anket uygulanmıştır.

Bu bölümde, araştırma verilerinden elde edilen demografik bulgular tablolaştırılarak yorumlanmış, açık uçlu sorulara verilen yanıtlar ise derlenerek sunulmuştur.

Birinci Alt Probleme Yönelik Bulgular ve Yorumlar

Amatör müzik topluluklarına devam eden kadın katılımcıların demografik özelliklerine yönelik bulgular ve yorumları aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1- Amatör Müzik Topluluklarındaki Kadın Üyelerin Doğum Yerleri

Doğum Yeri	f	%	Doğum Yeri	f	%
Niğde	18	58	Kayseri	1	3
Adana	2	7	Ankara	1	3
Mersin	2	7	İstanbul	1	3
Samsun	1	3	Belirtilmemiş	3	10
Yozgat	1	3	Toplam	31	100
Çorum	1	3			

Tablo 1 incelendiğinde; Niğde ilinde bulunan amatör müzik topluluklarına devam eden 31 kadın üyeden 18'inin (% 58) Niğde doğumlu olduğu, geri kalanların ise farklı illerde doğmuş oldukları görülmektedir.

Tabloya göre amatör müzik topluluklarına devam eden kadın üyelerin büyük bir çoğunluğunun Niğde doğumlu olması ve halen bu şehirde yaşıyor olmaları, Niğde kadınının şehir kültürüne katkı sağlamada önemli bir yeri olduğunu belirleyebilir. Ayrıca bu topluluklara devam eden kadınların başka yerlerden de gelmiş olmaları farklı illerden gelen kadınların da şehir kültürüne katkı sağladıklarını göstermektedir.

Tablo 2- Amatör Müzik Topluluklarındaki Kadın Üyelerin Yaş Aralığı

Yaş Aralığı	f	%
20-30	3	10
31-40	13	41
41-50	7	23
51-60	6	19
61-70	2	7
Toplam	31	100

Amatör müzik topluluklarına devam eden kadın üyelerin çoğunluğunun 31-40 yaş aralığındaki kadınlardan oluştuğu; genel olarak bakıldığında ise 30-60 yaş aralığındaki kadınların amatör müzik topluluklarında daha fazla yer aldığı görülür. 61-70 yaş arası kadınların da bu topluluklarda yer almaları, şehir kültürü ve kadın adına sevindirici bir durumdur.

Tablo 3- Amatör Müzik Topluluklarındaki Kadın Üyelerin Eğitim Durumları

Eğitim Durumu	f	%
Lise	6	19
Üniversite	23	75
Lisansüstü	1	3
Belirtilmemiş	1	3
Toplam	31	100

Amatör müzik topluluklarında yer alan kadın üyelerin büyük bir çoğunluğunun (%75) üniversite mezunu olmaları; eğitim düzeyi yüksek olan kadınların amatör müzik topluluklarında yer almaya daha istekli olduklarını düşündürmektedir.

Tablo 4- Amatör Müzik Topluluklarındaki Kadın Üyelerin Aile İçi Gelir Durumları

Gelir Durumu (TL)	f	%
1000-2500	11	35
2500-4000	8	26
4000-6000	7	23
6000-üzeri	4	13
Belirtilmemiş	1	3
Toplam	31	100

Amatör müzik topluluklarındaki kadın üyelerin aile içi gelir durumları incelendiğinde örnekleme giren 31 kadının 11'inin (%35) 1000-2500 TL gelir aralığında olduğu; geri kalan 19 kişinin ise 2500 ve üzeri aile içi gelire sahip olduğu görülür.

Tablo 5- Amatör Müzik Topluluklarındaki Kadın Üyelerin Medeni Halleri

Medeni Hali	f	%
Evli	14	45
Bekar	16	52
Belirtilmemiş	1	3
Toplam	31	100

Amatör müzik topluluklarına devam eden kadın üyelerin %52'sinin bekar; %45'inin ise evli olduğu görülmektedir. Bekâr olan kadın üyelerin sayıca fazla olmalarının nedeni, zaman problemlerinin daha az olması olarak düşünülmektedir.

Tablo 6- Amatör Müzik Topluluklarındaki Kadın Üyelerin Çocuk Sayıları

Çocuk Sayısı	f	%
1	7	23
2	7	23
3	3	10
Çocuk Sahibi Toplam Kadın Sayısı	17	56

Amatör müzik topluluklarına üye olan, örneklemedeki 31 kadın katılımcının 17'sinin çocuk sahibi oldukları görülmektedir. Topluluklardaki bir çocuklu kadın üye sayısı 7 (%23); 2 çocuklu kadın üye sayısı 7 (%23); 3 çocuklu kadın üye sayısı ise 3 (%10)'tür.

İkinci Alt Probleme Yönelik Bulgular ve Yorumlar

Amatör müzik topluluklarına devam eden kadın katılımcıların müziksel profillerine yönelik bulgular ve yorumları aşağıda sunulmuştur.

Tablo 7- Amatör Müzik Topluluklarındaki Kadın Üyelerin Enstrüman Çalma durumları

Enstrüman çalma durumları	f	%
Çalıyor	9	29
Çalmıyor	22	71
Toplam	31	100

Tablo 7 incelendiğinde; katılımcıların % 29'unun bir müzik aleti çaldıkları, %71'inin ise çalmadıkları görülmektedir. Katılımcıların çoğunluğunun müzik aleti çalmamalarına rağmen müzikle aktif olarak ilgilendikleri ve çoğunluğunun sesle icra alanında yer almayı tercih ettikleri söylenebilir.

Müzik aleti çalmakta olan kadın katılımcılar; ud, keman, piyano ve bağlama çalgılarından birini çaldıklarını belirtmişlerdir. Anket uygulaması sırasında yapılan bireysel görüşmelerde müzikle mesleki olarak ilgilenen katılımcılar, iki çalgı çaldıklarını ifade etmişlerdir. İki çalgı çalan kadın katılımcıların sayısı 5'tir.

Tablo 8- Amatör Müzik Topluluklarındaki Kadın Üyelerin Dinledikleri Müzik Türleri

Müzik Türü	f
TSM	30
THM	29
Pop Müzik	22
Tasavvuf	12
Klasik Batı Müziği	11
Arabesk	10

Kadın üyelere dinledikleri müzik türleri sorulmuş olup, birden fazla seçeneği işaretleyebilecekleri belirtilmiştir. Tablo 8 incelendiğinde, TSM (Türk Sanat Müziği), THM (Türk Halk Müziği) ve Popüler müziğin diğer müzik türlerine göre daha fazla tercih edildiği görülmekle birlikte az farkla TSM'nin daha sık dinlendiği görülmektedir. Tablonun genelinde ise kadın üyelerin geniş kapsamlı bir müzik tercihlerinin olduğu, klasik batı müziğinden, tasavvufa kadar çeşitli müzik türlerinden tercihleri olduğu görülür.

Tablo 9- Amatör Müzik Topluluklarındaki Kadın Üyelerin Müzik Dinleme Sıklıkları

Sıklık	f
Çalışma ortamımda müzik her zaman açıktır	19
Müzik dinlemek için kendime özel zaman ayırıyorum	12
Ev işleri yaparken dinlemeyi tercih ederim	15
Radyo/TV müzik programlarını takip ederim	17
Özel bir zaman ayırmam denk gelirse dinlerim	5
Müzik benim vazgeçilmezimdir. Her daim dinlerim.	17

Amatör müzik topluluklarına üye olan kadın katılımcılar yüksek oranda (%61), iş yerlerinde her zaman müzik dinlediklerini, radyo ve televizyon müzik programlarını takip ettiklerini (%55) ve müziğin onlar için vazgeçilmez olduğunu, her daim dinlediklerini (%55) ifade etmişlerdir. Bu oranların yüksek olması, müzik topluluklarına üye olan kadınların, gerçekten müzik ile yoğun olarak ilgili olduklarını ve belli bir müzik dağarcıklarının olduğunu yansıtmaktadır. Müzik tercihlerinin çeşitliliği ise her türden müziği yoğun olarak dinlediklerini göstermektedir.

Üçüncü Alt Probleme Yönelik Bulgular ve Yorumlar

Amatör müzik topluluklarına devam eden kadın katılımcıların, içinde bulundukları topluluğa nasıl başladıkları ve kazanımlarına yönelik bulgular ve yorumları aşağıda sunulmuştur.

Tablo 10- Amatör Müzik Topluluklarındaki Kadın Üyelerin Topluluğa Katılım Başlangıçları

Nasıl Başladıkları	f	%
Arkadaş tavsiyesi	17	55
Bireysel ilgi ve araştırma	13	42
Mesleki gelişim	1	3
Toplam	31	100

Kadın üyeler; içinde bulundukları müzik topluluğuna katılımlarının genellikle (%55) arkadaş tavsiyesi ile olduğunu belirtmişlerdir. Kadın üyelerin bu topluluklara yeni üyeler kazandırmaları; toplumsal, kültürel ve sanatsal gelişime katkıda bulunduklarını ve bu tür kültürel faaliyetlerin tanınması, farkındalığın artması ve katılımın genişlemesi yoluyla, kadının, ülke ve şehir kültürüne etkilerini açıkça göstermektedir.

Müziğe olan ilgisinden dolayı şehirdeki amatör müzik topluluklarını araştırarak üye olan kadın katılımcı oranı %42'dir. Geçmişten beri müzik topluluklarında yer alan ve özel bir ilgiyle ömürlerinin her aşamasında bu tip topluluklara katılan ve bunu çok önemsediklerini ifade eden katılımcılar da bu oranın içerisinde.

Amatör Müzik Topluluklarındaki Kadın Üyelerin İçinde Bulundukları Topluluktan Edindikleri Kazanımlar

Amatör müzik topluluklarına devam eden kadın katılımcılar, içinde bulundukları topluluğun, sosyal gelişimlerine katkısının olduğunu, kendilerine güzel bir arkadaşlık ortamı sunduğunu, kaliteli zaman geçirdiklerini, özellikle stres atmada etkili olduğunu ve eve döndüklerinde kendilerini rahatlatmış, günün yorgunluğunu atmış ve iyi vakit geçirmiş olarak hissettiklerini belirtmişlerdir. Topluluklara her yaştan insanın gelmesinden hatta katılımcıların çocuklarının dahi çalışmalara katılmalarından dolayı yaş ayırmaksızın herkesin büyük bir iletişim içinde olduğunu, bunun da, kendilerine ve çocuklarına sosyal yararlar sağladığını vurgulamaktadırlar.

Müziksel kazanımlar Ayrıca bu topluluklara katılmanın, doğru şarkı söylemeyi öğrenmek, müziksel bilgilerini artırmak, repertuvarlarını geliştirmek ve grup çalışması sağlamak gibi müziksel katkıları olduğunu düşünmektedirler. Çalışmalara özellikle çocuklarını getiren katılımcılar olduğunu, bu durumun çocuklarda da müziksel ilgilerini arttırdığını ve onların da belli bir repertuvara sahip olduklarını ve katılmayı özellikle istediklerini belirtmişlerdir.

Kadın üyeler, yukarıda belirtilmiş olan ifadelerle göre, söz konusu toplulukların, kendilerine sosyal ve müziksel anlamda katkı sağladığını düşünmektedirler.

Dördüncü Alt Probleme Yönelik Bulgular ve Yorumlar

Amatör müzik topluluklarına devam eden kadın katılımcıların yaşadıkları şehir ve ülkemiz müzik kültürü hakkındaki görüşlerine yönelik bulgular ve yorumları aşağıda sunulmuştur.

Amatör Müzik Topluluklarındaki Kadın Üyelerin Yaşadıkları Şehir ve Ülkemiz Müzik Kültürü Hakkındaki Görüşleri

Kadın katılımcılar, Niğde'de THM başta olmak üzere her tür müziğe ilgili ve müzik yapmaya istekli insanların bulunduğunu ancak müzik etkinliklerinin belediye, valilik ve özel kurumlarca desteklenmediğini, tüm çalışmaların ve etkinliklerin maddi ve manevi gereksinimlerinin kendileri tarafından sağlandığını belirtmişlerdir. Katılımcıların dile getirdikleri durumdan da anlaşıldığı üzere, şehir kurumları, amatör müzik topluluklarının oluşturdukları müzik kültürünü ve şehir yaşamındaki kültürel etkilerini görememektedir.

Niğde'de, bu olumsuzluklara rağmen müzik etkinliklerinin ve amatör müzik topluluklarının sayılarının giderek arttığını, konserlere gelen seyirci sayısının yükselmekte olduğunu, etkinliklerin Niğde halkınca da sevilerek takip edildiğini ifade etmişlerdir.

Ülkemiz müzik kültürü ile ilgili olarak görüşleri ise; ülkemizin çok kültürlü ve zengin bir mozaikten oluştuğu ancak bu kültürün giderek yozlaşan bir yapıya dönüşmeye başladığı, manevi değerler ve özellikle sanatın geriye dönük bir yönde gittiği, bunu engellemek için başta devlet kurumları, özel kuruluşlar ve tüm bireylerin çaba göstermesi gerektiği yönündedir.

Müziğin, hayatın her alanında olduğu gibi kolay üretilir ve kolay tüketilir hale geldiğini, arabesk yaşam tarzının müziğimize de yansıdığını, öz kültürümüzün göz ardı edilip taklitçi ve geçici zevklere doğru yönelme olduğunu, ülkemiz genelinde nitelikli sanat eserlerinin ve etkinliklerinin artırılması yoluyla, halkın bu farkı ayırması için olanak tanınması görüşlerinde olduklarını belirtmişlerdir. Özellikle yeni neslin TSM'ni bilmediklerini, ve bu müzik türünün arabesk müzik ile karıştırılır hale geldiğini de ilave etmişlerdir.

Sonuç Ve Öneriler

Sonuçlar:

Bu araştırma, amatör müzik topluluklarda faaliyet gösteren kadın üyelerin sosyokültürel profillerinin belirlenmesi yoluyla, kadının şehir kültürüne katkılarını ortaya koymak için yapılmıştır.

Birinci alt probleme ilişkin olarak saptanan bulgulardan;

Niğde ilindeki amatör müzik topluluklarına çoğunlukla Niğde doğumlu kadınların katıldıkları ancak başka illerden gelen kadınların da Niğde kadını gibi şehir kültürüne amatör müzik eğitimi ve etkinlikleri yoluyla katkı sağladıkları,

20 ile 70 yaş aralığında her yaştan kadının bu topluluklarda yer aldıkları, çoğunluğunun 31-40 yaş aralığında olduğu, bu bulgu ile şehir kültürüne her yaştan kadının hizmet ettiği,

Müzik yoluyla şehir kültürüne katkı sağlayan kadınların çoğunluğunun üniversite mezunu olduğu, dolayısıyla amatör müzik topluluklarına katılma oranının, eğitim seviyesi ile alakalı olduğu,

Topluluklara devam eden kadın üyelerin aile içi gelir durumlarının çoğunluğunun 1000-2500 TL aralığında oldukları ve orta gelir düzeyindeki¹⁴ insanların kültürel etkinliklere daha yoğun olarak katıldıkları;

Amatör müzik topluluklarına, neredeyse yarı yarıya oranla evli ve bekâr kadınların üye oldukları; çocuk sahibi olan kadınların da yarıdan fazla oranda olduğu, sonuçlarına ulaşılmıştır.

Ülkemizdeki toplumsal rolleri gereği kadının evi ve çocukları ile ilgilenme yükümlülüğü göz önüne alındığında, kadın üyelerin söz konusu ailevi rolleri yanında, şehir kültürüne hizmet etmeleri, kişisel ve sanatsal gelişimlerini sağlamaları ve bu tip faaliyetlerde etkin olarak yer almaları; kadının sosyal seviyesinin yükselmesi, ülkemiz ve şehir kültürü açısından olumlu bir durumdur. Ayrıca bu topluluklarda bulunan annelerin, çocuklarına ve çevrelerine model oldukları göz önüne alınarak, kadının kültürleşme sürecinde var olmasının, gelecek kuşaklar açısından da geliştirici ve yapıcı bir önemin olduğunu söylemek mümkündür.

İkinci alt probleme ilişkin olarak saptanan bulgulardan;

Amatör müzik topluluklarına devam eden kadın katılımcıların müziksel profillerine yönelik olarak, söz konusu kadınların çoğunluğunun bir çalgı aleti çalmıyor olmalarına rağmen müzikle aktif olarak ilgilenmelerinin olumlu bir durum olduğu, amatör müzik topluluklarının kadın üyelerde müziksel bilgileri ve ilgiyi artırması yoluyla, ilerleyen zamanlarda bir müzik aleti çalmalarına da vesile olabileceği söylenilebilir.

Dinlemekte oldukları müzik türlerinin ağırlıklı olarak TSM ve THM olduğu, bununla birlikte farklı türlerden müzikleri de dinleyerek her türe açık bir müzik tercihlerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kadınların çoğunluğunun iş yerlerinde her zaman müzik dinledikleri ancak müzik dinlemek için kendilerine özel zaman ayıran kadınların da olduğu, özellikle TV ve radyo programları takip eden ve müziği vazgeçilmez anlamda hayatına dahil eden kadınların da yüksek oranda olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Üçüncü alt probleme ilişkin olarak saptanan bulgulardan;

Kadın üyelerin çoğunlukla amatör müzik topluluklarına arkadaş tavsiyesi ile başladığı bulgusu

14 Felipe J, Abdon A. ve Utsav K, "Tracking the Middle-income Trap: What Is It, Who Is in It, and Why?" *Levy Economics Institute Working Paper*, No:715, 2012 s.22.

ile; kadınların bu tür topluluklara yalnızca kendilerinin gitmekle kalmayıp başka kadınların da katılmasını sağladığı ve katılımın giderek yayıldığı;

Geçmişten beri müzik etkinliklerine ilgisi olan kadınların müzik topluluklarını, araştırma yaparak kendilerinin buldukları, dolayısıyla her şehirde böylesi müzik topluluklarına ihtiyaç duyulduğu,

Kadınların bu topluluklarda yalnızca müziksel kazanımlar sağlamadıkları aynı zamanda sosyal anlamda da gelişim, etkileşim ve kazanımlarda bulundukları, katılımcıların bazılarının çocuklarının da çalışmalara gelmeleri nedeniyle çocukların da sosyal ve müziksel gelişimlerine olumlu etkileri olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Görülüyor ki amatör müzik toplulukları şehir kültürüne sağladığı müziksel yararların yanında sosyal ve kültürel katkılar da sağlayan önemli kurumlar haline gelmiştir.

Dördüncü alt probleme ilişkin olarak saptanan bulgulardan;

Şehirde müziğe ilgili yetenekli kişilerin bulunduğu, amatör müzik topluluklarında görev almaya hevesli çok sayıda kişinin oluşmaya başladığı ve seyirci kitlesinin günden güne arttığı sonuçlarına varılmıştır.

Katılımcıların görüşüne göre, amatör müzik topluluklarının şehir kültüründeki yeri, ilin yöneticileri ve diğer özel kuruluşlar tarafından yeterli düzeyde kavranamamıştır.

Ülkemiz müzik kültürü hakkında ise farkındalıklarının son derece yüksek olduğu, beklentilerinin ve endişelerinin bulunduğu, özellikle gelecek kuşakların ülkemiz müzik kültüründen yeterince haberdar olamayacakları endişesi içinde oldukları sonuçlarına ulaşılmıştır.

Öneriler:

Araştırma sonuçlarından görüldüğü üzere amatör müzik topluluklarındaki kadın üyeler, şehir kültürünün yaşatılması, tanıtılması ve geliştirilmesi konusunda belirli bir farkındalığa ve öneme sahiptirler. Bu önemin göz önüne alınarak tüm şehirlerde bu tür amatör müzik topluluklarının kurulması ve sayılarının arttırılması için çalışmalar yapılması önerilmektedir.

Amatör müzik topluluklarındaki kadın üyelerin kültürlenmelerinde bu toplulukların yerinin büyük olduğu araştırma sonuçlarında görülmektedir. Bu nedenle kadın katılımcıların sadece müzik alanında değil diğer sanat ve zanaat dallarında da bu tür faaliyetlere katılmaları için bilgilendirilmeleri, teşvik edilmeleri ve desteklenmeleri önerilmektedir.

Valiliklerin, belediyelerin resmi ve özel kurumların amatör müzik toplulukları gibi topluluk ve derneklere maddi ve manevi destek olmaları, bu etkinliklere özellikle kadın üyelerin katılımını sağlamak için tanıtımlar yapmaları, temiz ve güvenli çalışma ortamları sağlamaları önerilmektedir.

Her annenin aynı zamanda bir eğitimci ve rol model olduğu akılda tutularak kadınların, özellikle çocukları ile birlikte bu tür etkinliklerde yer almalarının; sadece günümüz değil gelecek kuşakların da kültürlenmesinde önemli katkılarının olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Balcı, A. Sosyal Bilimlerde Araştırma. PegemA Yayıncılık, Ankara 2006.

Beşiroğlu Ş. Ş. “İstanbul’un Kadınları ve Müzikal Kimlikleri” İTÜ Dergisi Sosyal Bilimler Cilt:3, Sayı:2, 2006 s.3-19

Felipe J, Abdon A. ve Utsav K, “Tracking the Middle-income Trap: What Is It, Who Is in It, and Why?” Levy Economics Institute Working Paper, No:715, 2012.

Helvacı, Z. “Kültürel Kimlik Bağlamında Müzik Kültürümüz ve AB Süreci”. Müzik Sanatımız ve AB Süreci Sempozyumu, Sevda Cenap And Müzik Vakfı Yayınları, Ankara 2006 s.1849-1865.

İstanbul S., “Kültür ve Müzik Eğitimi Ögesi Olan Türkülerde Kadın Temasının Analizi”, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı Müzik Eğitimi Bilim Dalı Doktora Tezi Konya 2014.

Kaya Muharrem “Türk Halk Anlatılarında Kadın” *Toplumbilim*, Sayı:15 Mayıs 2002, s:49-54.

Özdek, A, “Özengen Müzik Eğitim Kurumlarında Verilen, Gitar Eğitiminde Veli ve Öğrenci, Beklentilerine Yönelik Bir Araştırma: Kayseri Örneği”, *Niğde 10.Müzik Eğitimi Sempozyumu*, 25-27 Nisan, Niğde.2012.

Şen Ü.S., Delice F., “Ahıska Türklerinin Müzik Kültürlerine Yönelik Bir Araştırma” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/5 Spring, p. 1849-1865, ANKARA-TURKEY 2014.

Tunçdemir İ., Müzik Sanatında Kadın Olgusu, Yaratıcılığı ve Besteciliği. *Yeditepe Üniversitesi G.S.F. Kadın Çalışmalarında Disiplinler arası Buluşma Sempozyumu Bildirisi* 1-4 Mart 2004, İstanbul.

Uçan Ali; *Müzik Eğitimi* (İkinci Basım), Müzik Ansiklopedisi yayınları, Adalet Matbaası, Ankara 1997.

Uluslararası Platformda Sanatta Kadının Yeri Çalıştayı Sonuç Raporu, http://unesco.org.tr/dokumanlar/kadin/komite_raporlari/kadin_calistayi_rapor.pdf 31 Mayıs 2012.

Yıldırım A., Şimşek H. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş.(Altıncı Baskı) Ankara 2006.

Yıldırım Orhan Ş., Ercan N., “Yetişkin Öğrencilere Uygulanan Amatör Çalgı Eğitiminde Karşılaşılan Sorunlar Ve Çözüm Önerileri” *e-Journal of New World Sciences Academy*, Volume: 7, Number: 4, Article Number: D0111 2012 s.432-444.

Yiğit N., Özdek A., “Özengen Müzik Eğitiminde Klasik Gitar Eğitimi” *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Sayı: 28 Yıl: 2010/1 s.313-329.

Samsun Yerel Basınında Kadın Olgusunun Ele Alınışı

Yrd.Doç.Dr. Yaşar BARUT
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Öğr.Gör. Kemal ÖZCAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Arş.Gör. Volkan DURAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Seçil DURAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Hüseyin Mert BARUT
Gazi Üniversitesi / Ankara

Giriş

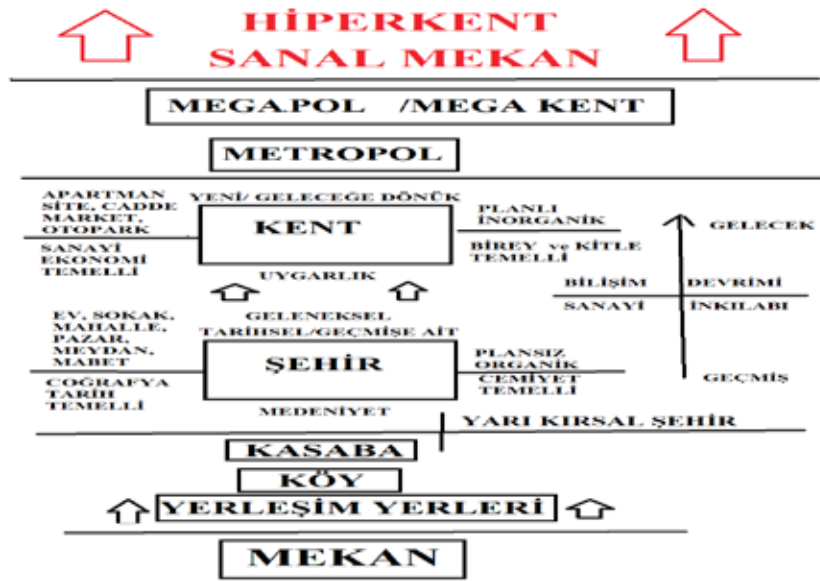
Söğdça kökenli kent kelimesi farsça bir kelime olan şehir (city) kelimesinin karşılığı bir yerleşim yeri olarak kullanılmaktadır. Arapça şehir kelimesi ay, takvim olarak kullanılmaktadır ve kentin karşılığı medine yani medeni, medeniyetin ve uygarlığın kaynağı yerleşim yeri anlamına gelmektedir. Son zamanlara kadar kent kelimesi küçük şehir, kasaba olarak kullanılmasına rağmen yakın zamanlarda alan yazına özellikle modernizmin, sanayi ve bilişim devrimlerinin canlandığı, büyüyen sosyolojik bir kavram olarak ele alınırken şehir kelimesinin ise daha çok medeniyet ve tarihin belirli birikimsel iz bıraktığı belirli bir ruhu taşıyan yerleşim yerleri olarak ele alınmaktadır. ¹ Bununla beraber İstanbul, Samsun gibi şehirken kentleşen yerleşim yerleri de mevcuttur. Örneğin Samsun merkez bölgesindeki tarihi yerler Samsun'un şehir niteliğini temsil ederken Atakent gibi çevre bölgelerdeki yeni yerleşim yerleri Samsun'un şehirden kente geçişte ara geçiş öğelerini temsil etmektedir. Bu noktada hem şehirli hem kentli kendi beslenme, barınma ve giyinme ihtiyacını kendisi üretmeyen birey olarak tanımlanabilir.

Kent kelimesinin modern anlamda uygarlığın simgesi olarak ele alındığı söylenebilir. Temel olarak ise şehrin bir medeniyetin temsilcisi olarak tarihsel, geleneksel ve geçmişe ait, plansız organik bir şekilde daha çok coğrafi ve tarihsel etkilerle kurulmuş cemiyet ve cemaat temelli yapılar, kent daha çok sanayi ve ekonomik ihtiyaçlar doğrultusunda planlı ve inorganik bir şekilde gelişen birey ve kitle temelli uygarlaşma sembolü geleceğe dönük yapılar olarak ele alınabilir. Şehirlerde temel birim yerleri pazar, ev, sokak, mahalle, meydan ve mabetken kentlerde temel birimler apartman, site, otopark, alışveriş merkezi ve marketler olmaktadır. Sonuç olarak medeniyet ve uygarlık arasında, şehir ve kent kavramları arasında, sanayi devrimi ile teknolojik devrim bağlamında kavramsal bir ayrım yapılabilir. Her ne kadar şehir ve kent ayrımı alan yazında belirgin bir şekilde yapılmasa da kentin şehirlerin maddi olarak tek yönlü ilerlemeyle büyüyen sanayileşme sonrası ortaya çıkan materyalistik şehir olarak bir ayrım yapılabilir. Strong'a göre, bir şehrin entelektüel ve moral gelişimi, fiziksel büyümesiyle orantılı değilse o şehir, materyalistiktir. Bu bağlamda özellikle sanayi devrimi sonrası şehirlerde meydana gelen nüfus değişiklikleri ve bunların mimari ve kültürel yansımaları göz önüne alındığında ek olarak kapitalist tüketim anlayışının tinsel ruhu göz önüne alındığında şehir kent ayrımı daha belirgin bir şekilde yapılabilir. ² Metropol (meter= anne, polis=şehir, ana şehir) ise çevre ve zaman göre belirli

¹ Asım Gültekin, Etimolojik Olarak Şehir Kelimesi, Şehir Üzerine Düşünceler, Ed. Hasan Taşçı ve Nureddin Nebati, Şehir Yayınları, İlbey Matbaa, İstanbul 2014, s 16-21.

² Max Weber, Şehir Modern Kentin Oluşumu, Bakış Yayınları, İstanbul, 2010, s.21

bir bölgedeki siyasi ve ekonomik açıdan en gelişmiş şehirler, megakentler veya megapol ise bir çok kentin birleşmesinden oluşan dev kent anlamına gelir. Örneğin bugün küçük bir şehir olarak nitelenen çok eski bir tarihi olan Amasya şehri Roma imparatorluğu döneminde metropolis olarak tanımlanmaktaydı. Osmanlı döneminin yükseliş dönemine kadarda bu özelliğini sürdürmüştür. Bu bağlamda metropol veya büyük şehir şehrin görece ilerlemiş önem kazanmış hali olarak, megapol ise kentlerin veya şehirlerin gelişmiş ve ilerlemiş hali olarak ele alınabilir. Enformasyon çağıyla beraber sanal dünyayla bütünleşen ve zaman ve mekanın artık sanal bir dünyada yapışık hale geldiği sanal veya gerçeküstü olarak nitelendirilebilecek hiper-kentlerin de ortaya çıkmaya başladığı söylenebilir. Bu hiper-kentlerde cemiyet hayatı, ticaret, eğitim hatta en temel arkadaşlıklar bile sanal dünya üzerinde sanal kimlikler üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu manada kentler gerçek dünyada mega-kentler ve sanal dünyaya eklenilerek hiper-kentler olarak geliştiği söylenebilir.

Şekil 1. Şehir ve kent arasındaki farklar.

Bununla beraber tarihsel bağlamda bugün şehir dediğimiz bir merkez geçmişte geleceğe dönük gelişme ve ilerleme yönünden kent olarak sosyolojik açıdan nitelendirilebilir. Bu bağlamda şehirleşme bir açıdan avcı/toplayıcı dağınık doğa temelli toplumdan ticaret/zanaat temeline dayalı bir örgütlenme aracı olarak da ele alınabilir. Charles H. Cooley göre geçmişte şehirler genelde dini bir mekana, ulaşım yollarına yakınlığına veya savunma bakımından coğrafi elverişliliğine bağlı olarak kurulmaktaydı³. Özellikle batı da ortaçağda şehir, şehir eşrafının düzenlediği bir şeydi ve bu yüzden kırsal kesimden veya diğer şehirlerden gelen tüccarlar şehir eşrafından değildiler.⁴ Gordon Childe ve Adna Weber kent-sel devrimin nedenlerini on üç maddede ifade etmektedir:

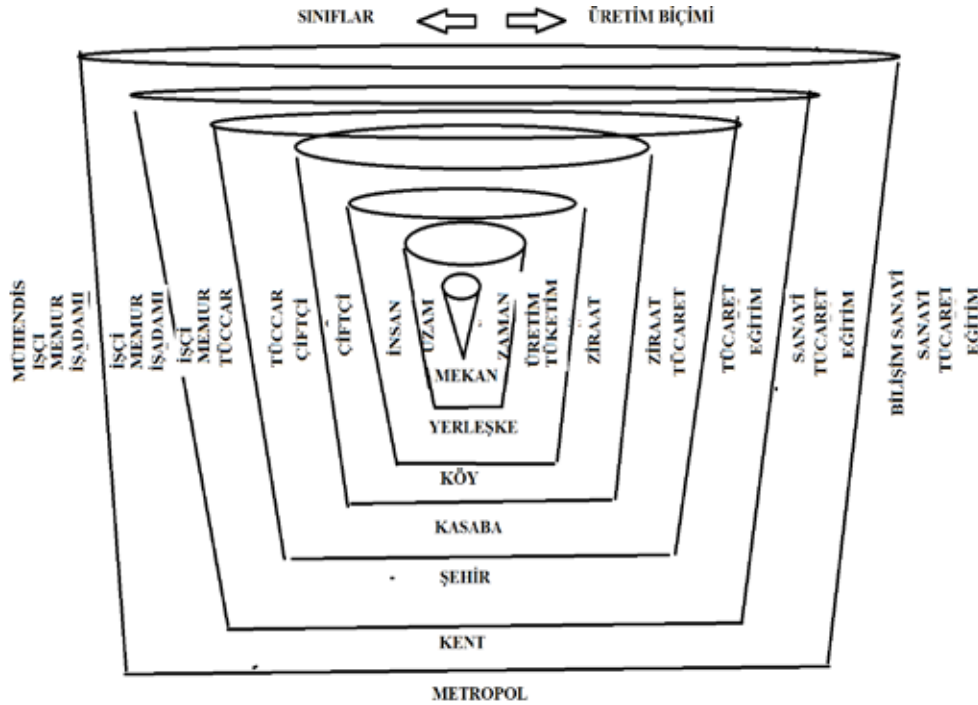
- 1- Artan nüfus yoğunluğu ve büyüklüğü
- 2- Emeğin uzmanlaşması ve örgütlenmesi, uzmanlıkların çıkışı
- 3- Tapınakların etkisi
- 4- Gıda kontrol akışının sağlanması ve depolanması
- 5- Yazının icadı
- 6- Sanatların gelişimi
- 7- Ticaret
- 8- Aidiyet olarak nitelemiştir
- 9- Eğitim
- 10- Eğlence
- 11- Yüksek Yaşam standardı
- 12- Entelektüel kuruluşların cazibesi

³ Max Weber, age, s.18

⁴ Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.110.

13- Şehir ve kent yaşamının çekiciliği⁵⁶

Bununla beraber kent kavramı ve kentleşme olgusu sanayi devrimiyle beraber gelişen ve teknoloji ile bilişim çağının getirdiği modernizasyon sonucu ortaya çıkan bir süreci tarihsel ve sosyolojik olarak ifade eden bir kavram olarak ele alınabilir. Sosyolojik olarak kent kuramları incelendiğinde Marks kentleri feodal ilişkilerin çözülmesiyle beraber ortaya çıkan sınıflar ve diğer gelişmelerle ortaya çıkan kapitalizmin gelişmesi ve sermaye birikimine bağlı ortaya çıkan yerleşim yerleri olarak ele almıştır. Temel olarak Marks'a göre kır kent ayrımı işbölümü ve bireysellik bağlamında değerlendirilmiştir. Max Weber ise kenti feodalizmden kapitalizme geçişte rasyonelliğin, vatandaşlık haklarının, kapitalist girişimciliğin geliştiği mekan olarak almıştır. Kent bu bağlamda feodalizme geçişi simgeleyen bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda kent ekonomik açıdan içinde yaşayanların daha çok ticaretle uğraştığı siyasi açıdan özerk ekonomi ve ticari ilişkilerin görece hakim olduğu yerleşke olarak tanımlanmıştır. Georg Simmel kenti para ekonomisinin hakim olduğu ve bireyleri sayıya indirgeyen bir rasyonalitenin dakiklik, hesaplanabilirlik, kesinlik üzerinden hakim olduğu ve bireyleri kalbiyle değil zekasıyla karar vermeye iten mekanlar olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda kentli insan (metropol insanı) davranışlarını kendi gerçekleştiremediği için yabancı hale gelir⁷⁸⁹

Şekil 2. Çeşitli yerleşke türlerinin toplumsal sınıf, gruplar ve üretim ilişkileri açısından sınıflandırılması.

Yukarıdaki tartışmalar bağlamında köy, şehir, mekan vb. kavramlar mekan içerisindeki sınıf türü ve üretim biçimine göre şekildeki gibi sınıflandırılabilir. Buna göre mekan uzam ve zaman içerisine alan fiziksel bir bölge olarak tanımlanırken, içerisinde insan ve insana bağlı üretim ve tüketim faaliyetlerinin gerçekleştiği yerler yerleşke olarak tanımlanabilir. İçerisinde temel üreticinin çiftçi ve temel üretim biçiminin ise ziraata dayalı olduğu yerler köy, içerisinde hem çiftçi hem de küçük ölçekli tüccarların, başka bir deyişle mal ve hizmet sunucuların bulunduğu yerler kasaba, içerisindeki baskın

5 Helga Rittersberger-Tılıç, Kavram Olarak Kent Sosyolojisi, *Kent Sosyolojisi*, Ed. Fatime Güneş, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, s.2-24.

6 Max Weber, Şehir Modern Kentin Oluşumu, Bakış Yayınları, İstanbul, 2010, s.19

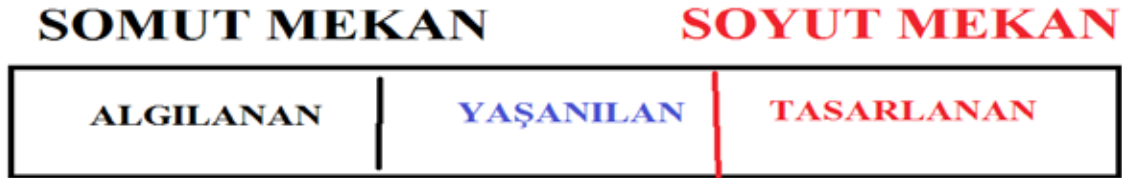
7 Fuat Güllüpinar, Ünite 3: Kent Kuramları, *Kent Sosyolojisi* Ed. Fatime Güneş, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, s.50-83.

8 Nureddin Nebati, Şehirli Kimdir?, Şehir Üzerine Düşünceler, Ed. Hasan Taşçı ve Nureddin Nebati, Şehir Yayınları, İlbey Matbaa, İstanbul 2014, s.78-100.

9 Max Weber, Şehir Modern Kentin Oluşumu, Bakış Yayınları, İstanbul, 2010, s.1-s.100

sınıfın işçi, memur, tüccar ve diğer hizmet gruplarından oluştuğu ve üretimin daha çok ticaret, yönetim ve eğitim üzerinden gerçekleştiği yerler şehir, içerisinde işçi, memur, diğer hizmet sektörleri çalışanları haricinde, tüccar ve uluslararası faaliyetlerde bulunan işadamlarının mevcut olduğu üretimin sanayi, ticaret, eğitim vb. gibi şekillerde temellendiği yerler kent, son olarak temel sınıflarını mühendis, işçi, memur, işadamları gruplarının oluşturduğu ve üretim biçimini bilişim sanayi ve mekanik sanayiye dayandıran buna ek olarak uluslararası düzeyde farklı insan topluluklarını içine barındıran yerleşke ise metropol olarak tanımlanabilir.

Şikago Okulu ise kenti kırsaldan farklı kendine ait bir örgütlenme biçimi olan doğal bölgelerin kendine özgür bir kişilik gerçekleştirdiği yerler olarak ele almıştır. Ekolojik yaklaşım kentin oluşum sürecinde planlamadan daha çok doğal öğelerin yer aldığına vurgu yapmakta, özellikle Robert Ezra Park kentsel büyümede rekabet ve hakimiyete vurgu yapmışlardır. Kentler rastgele değil çevrenin avantajlı özelliklerine göre oluşan rekabet ortamında hakimiyet gücüne göre şekillenmekte ve gelişmektedir. Bu bağlamda kentsel büyümeye mekânsal bir ayrışma eşlik etmektedir. Ernest Burgess'in Ortak Merkezli Daireler Kuramı ise kent rekabet, işgal ve yerini alma süreçleriyle doğal alanlara bölünmüştür. Kentsel büyüme bu noktada bir halkanın genişleyerek diğerini içine almasıyla gerçekleşmektedir. Kent merkezinde iş, ticari kuruluş ve mağazalar varken iç kentte çok sayıda ucuz çürümeye yüz tutmuş mahaller vardır. Kent merkezine yakın halkada merkezin istilasıyla kalitede düşüş ve bozulma gözlenir. Bu nedenle kentlerde merkezi işyeri bölgesi, toptancı imalat bölgesi, işçi yerleşim bölgesi, üst sınıf ve memur yerleşim bölgesi ve banliyö bölgesi olarak beş bölge bulunmaktadır. Reoderick Mckenzie kentsel büyüme sürecini aynı işleve sahip birimlerin yoğunlaşması, kentsel işlevlerin farklılığı sonucu denetim ve örgütlenmenin merkezileşmesi, ekolojik olarak farklılaşma anlamında ayrışma, bir mekanın eski işlevini kaybedip yeni işlev alması anlamına gelen istila ve ardıllık olarak kenti tanımlamıştır. Lois Wirth ise kenti bir yaşam biçimi olarak sınıflandırmış ve kentleşmeyi bir hayat tarzı ve dünya görüşü bağlamında ele almıştır. Bu noktada kent insanı kısa ömürlü ve çıkara dayalı ilişkiler ağında yaşayan bireydir. Bu yüzden kent beraber yaşama duygusu ve geleneklerin zayıfladığı yerleşim yerleri olmaktadır. Kentleşme bu noktada bireysel ve toplumsal yaşama etkisi ölçüsünde ele alınmıştır. Kentleşme bu yüzden nüfus büyüklüğü, yoğunluğu ve çeşitliliğinden etkilenmektedir. Özetle Wirth kentliliği fiziksel bağların yakın, sosyal bağların uzak ve yüzeyselliğin hakim olduğu mekan olarak tanımlamıştır¹⁰

Şekil 3. Lefebvre mekanı somut ve soyut olarak ele almış bunu da algılanan, tasarlanan ve yaşanılan olarak üçe ayırmıştır.

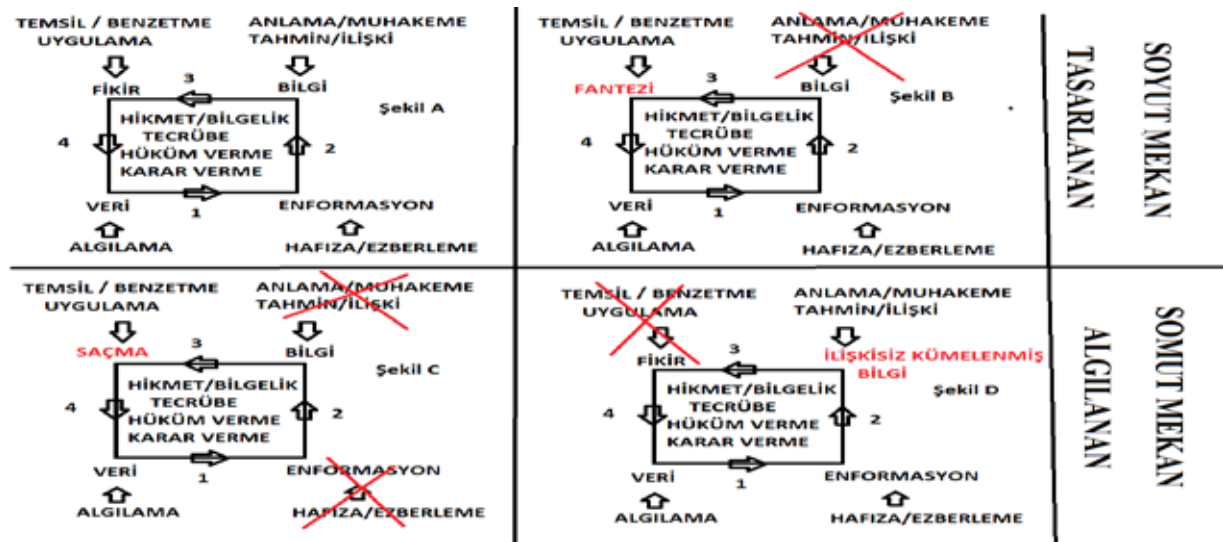
Henri Lefebvre mekanı toplumsal bir ürün olarak ele almıştır. Sermayenin mekanı bir meta haline getirmesi bağlamında, yerleşke, mekan, günlük hayat ve kapitalist sosyal ilişkilerin yeniden üretimi boyutlarıyla ele alınmıştır. Kapitalizm bir bakıma krizleri mekanı kullanarak çözmektedir. Bu noktada mekan gündelik ihtiyaçların giderildiği ve yaşamın sürdürüldüğü bir kullanım değeri olan somut mekan ve kar ve rant aracı olarak soyut mekan olarak ayrışmaktadır. Somut ve soyut mekan bu bağlamda görülebilir olarak algılanabilir mekan, üretim tarzının egemen olduğu ve planladığı tasarlanan mekan ve görülen ile tasarımın kesiştiği yaşanılan mekan olarak ayrışma göstermektedir. Manuel Castells emeğin ve işgücünün yeniden üretimi için gerekli olan konut, eğitim gibi kolektif tüketim ihtiyaçlarının sağlandığı yerleşkeler olarak kentleri tanımlamıştır. Bu bağlamda kent öncelikle bir tüketim mekanıdır ve işgücünün yeniden üretimini böylelikle sağlar. Kentler bu bağlamda ideolojik bir içeriğe sahiptir ve kent hizmetleri geniş ölçüde siyasallaşmaya elverişlidir. Kent bu noktada sadece somut

10 Fuat Güllüpinar, Ünite 3: Kent Kuramları, Kent Sosyolojisi Ed. Fatime Güneş, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, s.50-83.

Nureddin Nebati, Şehirli Kimdir?, Şehir Üzerine Düşünceler, Ed. Hasan Taşçı ve Nureddin Nebati, Şehir Yayınları, İlbey Matbaa, İstanbul 2014, s 78-100

yerleşke değil tüketim araçlarının dağıtımından işgücünün yeniden üretimine kadar olan süreçte toplumsal gruplar arası siyasal çatışmayı yansıtan bir mekandır. David Harvey ise kenti ekonomik krize giren sermayenin karını artırmak için daha karlı olan kentsel yapıyı çevreye yönlendirmesi sonucu kentlerin oluştuğunu savunmuştur. Kent sermaye birikim süreci ve yapıyı çevrenin bir ürünüdür. Bu noktada sermayenin kente yatırımı sermayenin birikim süreçlerine göre yapılmalıdır. Bu noktada sermayenin birinci döngüsü temel yatırım, üretim ve tüketim dönemiyken ikinci döngüsü sabit mallar üzerinden gelen tüketim fonlarıyla oluşur. Bu noktada Harvey de mekanın toplumdaki egemen grubun ideolojisini yansıtan bir amacı olduğunu vurgular¹¹¹²

Her ne kadar birçok sosyolog kentleşmeyi sosyal ve ekonomik boyutlarıyla ele alsın da birçok eski şehrin kentleşmesi ve kentleşmeye aktarılan yeni değerler çerçevesinde kentliliğin kültürel boyutları da olduğu söylenebilir. Özellikle kentlilik ile ilgili kuramcıların batılı oldukları göz önüne alındığında doğudaki şehir ve kentlerin bu kadar rasyonalite içermeyen ve kendine has kültürel bir dolanıklılıkla ilerlediği söylenebilir. Kentlinin kente ait olmasını sağlayan en önemli unsurun ise kente dair konularda aktif olarak katılım sağlaması olduğu söylenebilir. Bu bağlamda kent olgusu, işbirliği, birliktelik, toplumsallaşma gibi kavramları içeren bir kelimedir. Örneğin özellikler bireylerin doğup büyüdüğü, yetiştiği yerleşim yerleri, şehir ve kentlerle aidiyet kurduğu bilinen bir olgudur. Bu aidiyette kentin sunduğu inanç örüntüleri, etnik kodlar, değerler ve sosyal ve maddi hizmetler önemli yer tutmaktadır. Bireyin ister daha küçük bir yerleşkeden isterse farklı kültürel bir kentten gelsin yaşadığı yeni kentin kültürünü ve yaşam tarzını içselleştirme sürecine kentlileşme denir. Örneğin Almanya’da Türklerin yoğun olarak yaşadığı Berlin-Kreuzberg’te yapılan bir çalışma orada yaşayan Türklerin % 63.3’nün kendini kente ait hissettiğini göstermiştir¹³.

Şekil 4. Bilgiye dayanmayan temsil ve benzetmeler fikirleri fantezi (Şekil A) olarak hem bilgi hem enformasyona dayanmayan fikirler ise saçma/absürd (Şekil C), fikrin olmadığı bilgi ise ilişkisiz kümelenmiş bilgi olarak tanımlanabilir (Şekil D)¹⁴.

Bloom taksonomisi de göz önüne alınarak, bireylerin dış dünyadan nicel veya nitel olarak aldıkları en küçük algılanan bilgi birimi veri, bunların anlamlı hale dönüştürülmüş biçimi enformasyon, enformasyonun muhakeme ile dönüştürülmüş biçimi bilgi, bilginin yaratıcılık ve hayalgücüyle işlenmiş biçimi fikir ve bunları süreç içerisinde deneyimle işlenmiş ve karar verme, hüküm verme formuna gelmiş hali ise bilgelik (hikmet) olarak tanımlanabilir. Bilginin olmadığı ve sadece hayal gücüyle harmanlanmış fikirler ise fantezi olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda gazeteler temelde verdikleri veri ve malumatın derinliğine göre bilgi ve fikir kaynağı olabilirler. Fakat gazeteler eğer enformasyonu sadece yaratıcılıkla bilişsel ve duyuşsal olarak işliyorsa içerikten bağımsız birer ihtiras deposu fantezi

11 Güllüoğlu, s.50-83.

12 Nebati, s. 78-100.

13 Nebati, s. 78.

14 Volkan Duran, The Development of Hypothetico-Creativite Reasoning Skills Inventory, Presented in International Congress on Education for Future: Issues and Challanges, (ICEFIC), (AnkaraUniversity Publishing, 2015): 227-228

kaynağı olabilecekleri söylenebilir. Enformasyonun akıl yürütme becerilerinden ziyade temsiller (metafor) ve benzetmeler (analoji) ile dönüştürülmesi ve bunların bilgiye dayalı olmayan bir imge olarak sunulmasının gerçeklikten kopuk bir yaklaşım olacağı bu bağlamda söylenebilir. Muhakeme bağlamında birer bilgi aktarıcı olarak bilgi iletişim teknolojilerinin yoksulluğu azaltamayacağı, fakat karar vericilere, araştırmacılara ya da devlet planlayıcılarına yol gösteren veriler dizini oluşturmada yardımcı olacağı söylenebilir¹⁵. Bu bağlamda veri enformasyon, bilgi ve fikir kavramlarının soyut ve somut mekan tasarımıyla ilişkili olduğu söylenebilir. Benzetmeler, temsiller veya derinlemesine bilgi içeren mekan tasvirleri soyut mekanı temsil ederken, konum, bölge yer bildiren veya işaret eden mekan tasvirleri somut mekana işaret eder. Bu bağlamda kentli olmanın veya kente ait hissetmenin her ne kadar mekanın somut özellikleri olan hizmet ve olanaklar ilişkisi olsa da kültürel boyutta soyut mekanla ilişkisi de vardır. Bu yüzden yaratıcılıkla bezenmiş mekan tasvirlerinin, benzetme ve temsillerin yer aldığı hikayeler, bölümler, görüntüler ve imgelemelerin kentliliği ve kent kültürünü özellikle de bir yöreye has kent veya şehir kültürünü aktarma da önemli olduğu söylenebilir. Bu nedenle, kentlilik sorunu yalnızca hizmet ve olanakların somut bir mekanda sunulması sorunu değil bunların soyut olarak canlandırılması sorunudur. Bu noktada yerel basının sadece kadın teması altında şehirle ilgili haberleri özellikle kent kültürünü eğitsel olarak aktarma da önemli sorumluluğu olduğu söylenebilir.

Sosyolojik açıdan bakıldığında herhangi bir kentte yaşayan insanların yarısına yakınının ortalama olarak kadın olduğu düşünüldüğünde o kentle ilgili problemlerin bir bakıma kadın problemleriyle de doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili olduğu söylenebilir. Ek olarak toplumumuz da anne olarak kadınların ilk eğitici ve rol model oldukları düşünüldüğünde kente aidiyet ve kent kültürünün aktarılmasında kadınların rolü yadsınamaz. Bu bağlamda hem somut hem de soyut bir mekan üzerinde kurulu şehirde kadınların ihtiyaçları ve gereksinimleri dikkate alınarak çalışmalar medya, belediye ve eğitim alanlarında yapılmalıdır.

Bütün bunlara ek olarak kent planlamacılığının feminizm gibi sanayi devrimi sonrası çıkan bir hareket olduğu söylenebilir. Kent planlaması ve feminist hareket arasındaki ilişkinin başlangıcı sanayi devrimi sonrası belirginleşse de bu iki akımın birbirleriyle ilişkili olarak ve mekana yönelik feminist sorgulamaların son 20 yılda ortaya çıktığı sanayi devrimi sonrası çıkan ilk kadın hareketleri ve 1960 sonrası kadın hareketlerinde bu eleştirinin pek gözlenmediği söylenebilir. 1990'larla beraber post modern hareket ve mekan-zaman ve kimlik ilişkileri bağlamında mekanın cinsiyetçi doğasına ilişkin eleştiriler yapılmaya başlamıştır¹⁶. Örneğin Türk alan yazınında, Ölçer (2003) Türk masallarında ev içi ev dışı ayrımında ev dışı mekanın genellikle erkeğe ait bir alan olarak betimlendiğini bulgulamıştır¹⁷. Bu bağlamda kentin sadece uzayda bir alan olmadığı üzerine inşa edilen mimariyle beraber mekan içerisinde sosyal ilişkilerin üretildiği bir alan olduğu gerçeği göz önüne alınarak özellikle feministlerin kadınların ihtiyaçlarına yönelik ve cinsiyet ayrımcılığını ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalara girişmesiyle¹⁸ beraber özellikle son yıllarda eşitlikçi kadın dostu kent projeleri ortaya çıktığı söylenebilir.

Alan yazın incelendiğinde bu şekilde eşitlikçi kadın dostu kent planlamalarına yer verildiği görülmektedir. Bu projelerin somut mekan üzerinden temel tasarım ölçütlerini kapsayan eşitlikçi, yaşanabilir, güvenilir mekânlar üretmek soyut mekan olarak herkes için kolay erişim sunan yoğun, canlı, çekici, misafirperver, güvenli ve sağlıklı esnek ve çeşitli estetik ve tasarım kalitesi yüksek gündelikte mekânlar üretmek olduğu söylenebilir¹⁹. Kadın dostu olmak isteyen kentler; kadınların karar alma süreçlerine ve mekanizmalarına katılımını artırmalı; kadın erkek eşitliğini sağlamaya yönelik stratejiler geliştirmeli ve uygun araçlarla bu stratejileri yaşama geçirmeli; kadınların gündelik hayatlarını iyileştirmeye yönelik özel politikalar geliştirmelidir²⁰. Lüksemburg, Dudelange'de 1995 yılında

15 Volkan Duran. "Öğretmen Adaylarının Hipotetik-Yaratıcı Akıl Yürütme Becerilerinin Bilimsel Epistemolojik İnançları, Öğrenme Stilleri ve Demografik Özellikleri Açısından İncelenmesi", Muğla, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2014.

16 Ayten, Alkan, Toplumsal Cinsiyet Ve Kent Planlaması, SBF Dergisi 54(4), s. 1-29, 1999

17 Evrim Ölçer, Türkiye Masallarında Toplumsal Cinsiyet ve Mekân İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Bölümü, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2003

18 Kıvanç Kılınç, Toplumsal Cinsiyetin Mekansal Tarihini Yeniden Yazmak, Mimarlık ve Kadın Kimliği Üzerine Bir Çerçeve, Kadın Çalışmaları Dergisi, 1(1), s.16-23.

19 Deniz Altay Baykan. Kadın Dostu Kent Planlaması ve Tasarım İlkeleri Kitabı, Uzerler Matbaacılık, Ankara, 2015.

20 Nevin Şenol. *Kadın Dostu Kentler Avrupa'dan Örnekler*, BM Kadın ve Kız Çocuklarının İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Ortak Programı, 2008 <http://www.kadindostukentler.org/yayinlar.php>

sadece eşitlik meselesi ile ilgilenmek üzere bir belediye başkan yardımcısı görevlendirilmiştir. 1997 yılında belediye bünyesinde bir Eşitlik Komitesi oluşturulmuştur. Yerel yönetim yetkililerinden oluşan Komitenin görevleri ²¹:

- i) yerel yönetimlere eşitlik konularında tavsiyelerde bulunmak,
- ii) eğitimler düzenlemek,
- iii) eşitlik konusunda farkındalığı artırmak,
- iv) kadın kuruluşları ile işbirliği yapmaktır.

Bu ve bunun gibi bir çok örnek dünyanın farklı yerlerinden verilebilir. Yerel medya ve diğer resmi yerel kurumlarında kadın dostu soyut mekan olarak şehirler bağlamında kısmi bir görevinde şehirde kentlilik kültürünü cinsiyet eşitliğine duyarlı, kadın sorunlarına önem veren, kent kültürünü kadına özgü bir üslubla harmanlayabilen soyut bir mekan oluşturacak projeleri üretmek ve bunların haber olarak sunulmasını sağlamak olduğu söylenebilir.

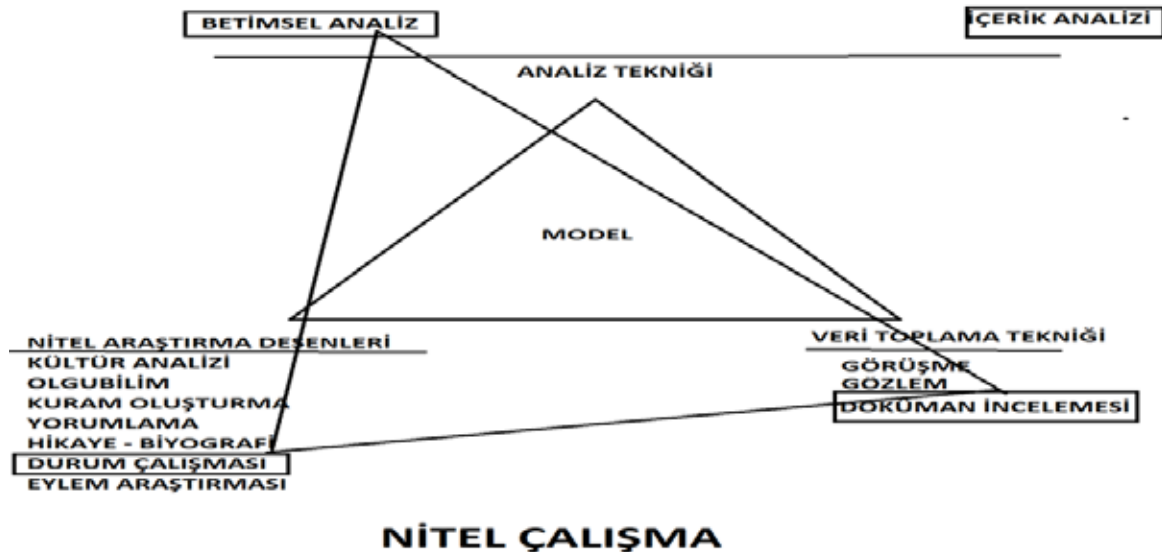
Amaç

Samsun yerel basınında) yer alan haberlerde kadın ve şehir olgusuna ne kadar yer verildiği niceliksel ve niteliksel olarak değerlendirmek bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Kapsam ve Sınırlılıklar

Tirajı yüksek olan 4 gazete Haber, Halk, Denge ve Arena bu çalışmanın örneklemine oluşturmaktadır ve çalışma bu gazetelerin 1-31 Ekim 2015 tarihleri arasındaki haberleriyle sınırlıdır.

Metod

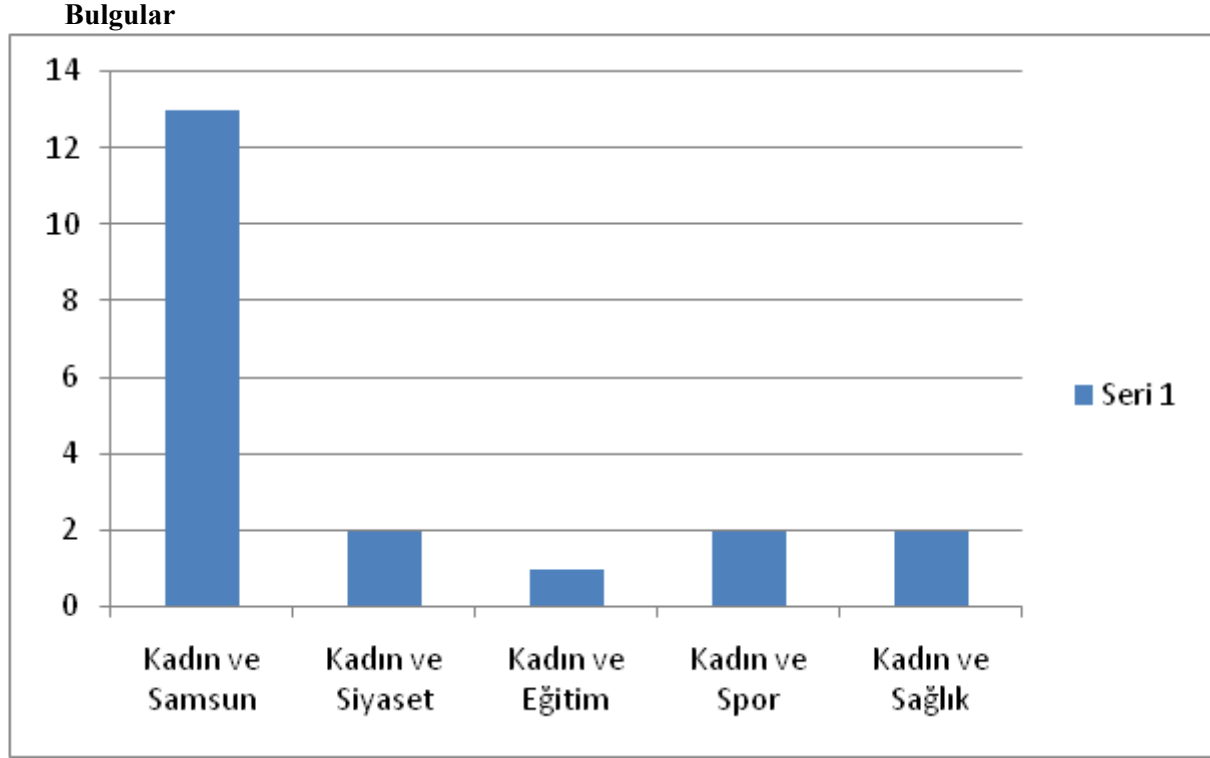
Şekil 5. Çalışmanın deseni durum çalışması, veri toplama tekniği doküman analizi ve analiz tekniği betimsel analizdir (Budak, Duran,2016)²².

Araştırmada nitel bir araştırmadır. Araştırma nitel araştırma desenlerinden durum çalışması ile veri toplama tekniği, doküman incelemesi ve analiz tekniği olarak betimsel analiz tekniğini kullanarak nitel verileri yorumlamayı amaçlamaktadır (Şekil 3). Yin'e (1984) göre durum çalışması, olguyu kendi sınırları içerisinde sınırlarının kesin bir şekilde net olmadığı durumlarda farklı veri kaynakları ve kanıtlar kullanılarak yapılan bir araştırma tasarımıdır. Doküman incelemesi, çalışılacak konular ile ilgili olarak yazılı ve basılı belgelerin tespit edilmesi ve analizini içerir. Betimsel analiz, çeşitli veri toplama teknikleri ile elde edilmiş verilerin daha önceden belirlenmiş temalara göre özetlenmesi ve yorumlan-

²¹ Age, s. 4.

²² Yusuf Budak, Volkan Duran, Program Geliştirme Modellerinin Sosyolojik Yaklaşımlar Açısından Değerlendirilmesi ve "Öğrenen Programlar" Önerisi, 6. Uluslararası Canik Sempozyumu, Samsun, 2016, (Yayın aşamasında)

masını olduğu gibi aktarmayı içeren bir nitel veri analiz türüdür.²³İlgili tarihlerdeki dört gazete kadın kavramı açısından incelenmiş kadınların sosyolojik durumuyla ilgili haberler tümevarımsal olarak Kadın ve Samsun, Kadın ve Siyaset, Kadın ve Eğitim, Kadın ve Spor, Kadın ve Sağlık boyutlarında sınıflandırılmış daha sonra ise bu boyutlardaki haber sayıları niceliksel olarak tabloda verilmiştir. Ayrıca nitel olarak haber içerikleriyle nicel veriler anlamlı hale getirilmeye çalışılmıştır.

Şekil 6. Denge Gazetesinde Kadın teması altında yayınlanan haber sayısı ve dağılımı

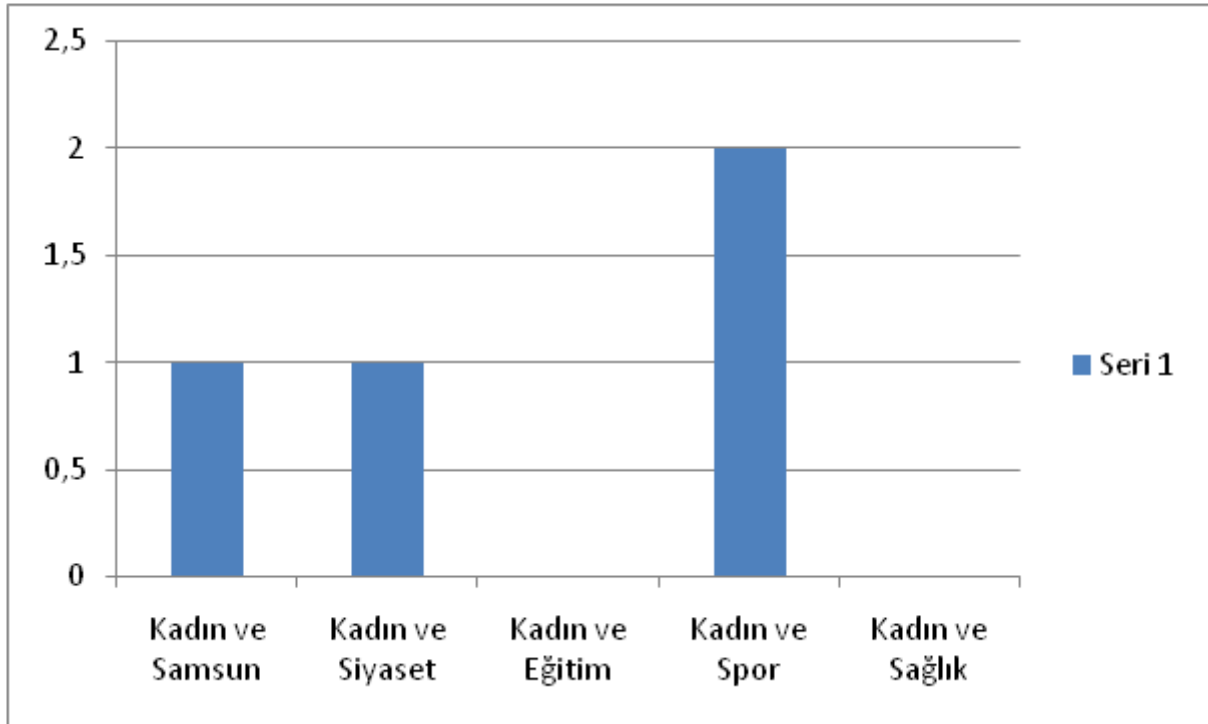
Denge gazetesinde Kadın ve Samsun temasında 13, Kadın ve Siyaset temasında 2, Kadın ve Eğitim temasında 1, Kadın ve Spor temasında 2, Kadın ve Sağlık temasında 2 haber yayınlanmıştır en çok haberin Kadın ve Samsun temasında yayınlandığı söylenebilir. Haberler daha alt kategoride incelendiğinde 20 haberden 7'sinin şehirle ilişkili olmayan genel haberler olduğu söylenebilir. Ekonomi, tarih, festival, suç, spor ile ilişkili temaların genel olarak şehirdeki kadınlarla ilişkiliyken, siyaset temasındaki haberlerin genel politik görüşleri yansıttığı Şehir ve Samsunlu kadını hedef almadığı söylenebilir. Bunun dışında magazin ve bilim temalarının da genel olarak ele alındığı yorumu yapılabilir (Çizelge 1). Bu bağlamda Kadın ve Siyaset ve Kadın ve Sağlık temasının şehirle ilişkili haberleri içermediği Kadın ve Eğitim, Kadın ve Spor temalarının spesifik olarak şehirdeki kadın bağlamında ele alındığı söylenebilir.

Çizelge 1. Denge Gazetesinde Şehir Bağlamında Kadınla İlişkili Haberlerin İçeriği.

Başlık	Alt Tema	Şehirle İlişkisi
Fatma Çavuş'un Heykeli Dikildi	(Tarih, Milli Mücadele)	√
Projeler, Yönetimle Paylaşıldı	(Ekonomi)	√
Samsun Piazza'da Güzeller Geçidi	(Festival)	√
Eve Kapattıkları Kadına Tecavüz Etmekten Yakalandılar	(Suç)	√
Başkan Tok, "1 Kasımın Kaderi Kadınların Elinde"	(Siyaset)	X

23 Ali Yıldırım, Hasan Şimşek (2003). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınları s.1-200

Amazon Kadın Savaşçıların Heykelleri Görenleri Şaşırtıyor	(Tarih)	√
Dünya Çiftçi Kadınlar Günü	(Ekonomi)	X
Kadınlar Emeklerini Sergiledi	(Ekonomi)	√
Hırsızlık Zanlısı Kadın Tutuklandı	(Suç)	√
Nobel Edebiyat Ödülünü Svetlana Aleksiyeviç Aldı	(Bilim)	X
Eşi Tarafından Öldürüldü	(Suç)	X
Kadınlar Basketbol Süper Ligi Türkiye Kupası Basın Toplantısı Yapıldı	(Spor)	√
Emzirme Döneminde Kilo Vermek Çok Kolay!	(Sağlık)	X
Kadın Düşmanına Meydan Dayağı	(Suç)	√
Diş Eti İltihabınız Bebeğinize Zarar Verir!	(Sağlık)	X
İntihar Kurşunu Şoku	(Suç)	√
Akkaya, Fbm'yi Ziyaret Etti	(Magazin)	X
Kadın Arkadaşa Tecavüz İddiasına Tutuklama	(Suç)	√
Samsun'un Süper Lig'deki Tek Takımı	(Spor)	√
Çözüm Odaklı Konuşuyoruz»	(Siyaset)	X

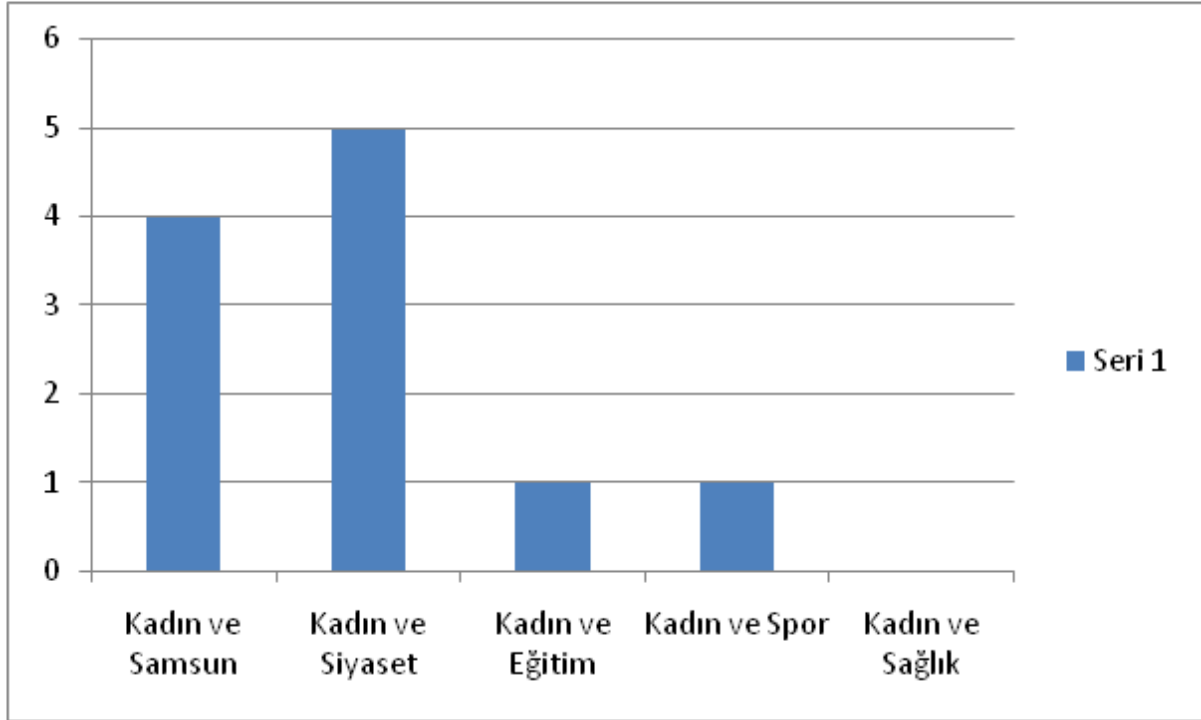

Şekil 7. Arena Gazetesinde kadın teması altında yayınlanan haber sayısı ve dağılımı

Arena gazetesinde Kadın ve Samsun temasında 1 , Kadın ve Siyaset temasında 2, Kadın ve Eğitim temasında 0, Kadın ve Spor temasında 2, Kadın ve Sağlık temasında 0 haber yayınlanmıştır en çok haberin Kadın ve Spor temasında yayınlandığı söylenebilir. Haberler incelendiğinde siyasetle ilgili haberin şehirle ilişkisiz daha çok genel bir kitleyi hedef aldığı söylenebilir (Çizelge 2).

Çizelge 2. Arena Gazetesinde Şehir Bağlamında Kadınla İlişkili Haberlerin İçeriği.

Başlık	Alt Tema	Şehirle İlişkisi
Başkan Tok: 1 Kasım'ın kaderi kadınların elinde	Siyaset	X
Kadınlar Basketbol Süper Ligi Türkiye Kupası basın toplantısı yapıldı	Kadın ve Spor	√
Kadınlar Cumhurbaşkanlığı Kupası biletleri satışta	Kadın ve Spor	√

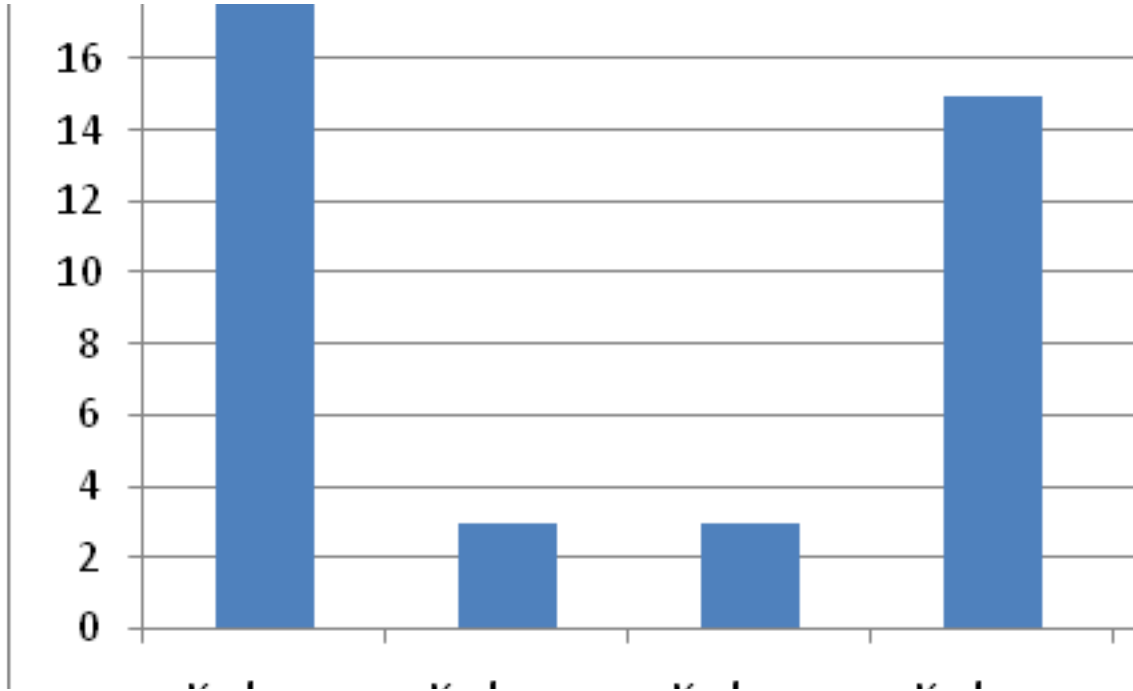

Şekil 8. Hedef Halk Gazetesinde kadın teması teması altında yayınlanan haber sayısı ve dağılımı

Hedef Halk gazetesinde Kadın ve Samsun temasında 4, Kadın ve Siyaset temasında 5, Kadın ve Eğitim temasında 1, Kadın ve Spor temasında 1, Kadın ve Sağlık temasında 0 haber yayınlanmıştır. En çok haberin Kadın ve Samsun temasında yayınlandığı söylenebilir. Hedef Halk gazetesinde kadınla ilişkili haberlerin daha çok siyaset ve suç üzerinden işlendiği söylenebilir. Bununla beraber siyasetle ilişkili haberlerin şehir bağlamında Samsun'lu kadınları hedef almaktan ziyade genel haberler olduğu, suç ile ilişkili haberlerinde kadına şiddetle ilişkili haberler olduğu söylenebilir (Çizelge 3).

Çizelge 3. Arena Gazetesinde Şehir Bağlamında Kadınla İlişkili Haberlerin İçeriği.

Başlık	Alt Tema	Şehirle İlişkisi
Başkan Tok: 1 Kasım, Türkiye'nin Vatan Müdafaasıdır	Siyaset	X
Iraklı Kadın Bileklik Çalıp Kaçarken Yakalandı!	Suç	√
Samsun'a tedavi için gelmişti tecavüz ettiler!	Suç	√
Başkan Tok: "1 Kasım'ın Kaderi Kadınların Elinde"	Siyaset	X
Samsun'da Azeri Kadına Tecavüz İddiası!	Suç	√
Bezginlik yok, mücadele var	Siyaset	X
Aslan'dan Başkent'te sergi ilişkisiz	Genel	X

Şekil 9. Haber Gazetesinde kadın teması teması altında yayınlanan haber sayısı ve dağılımı

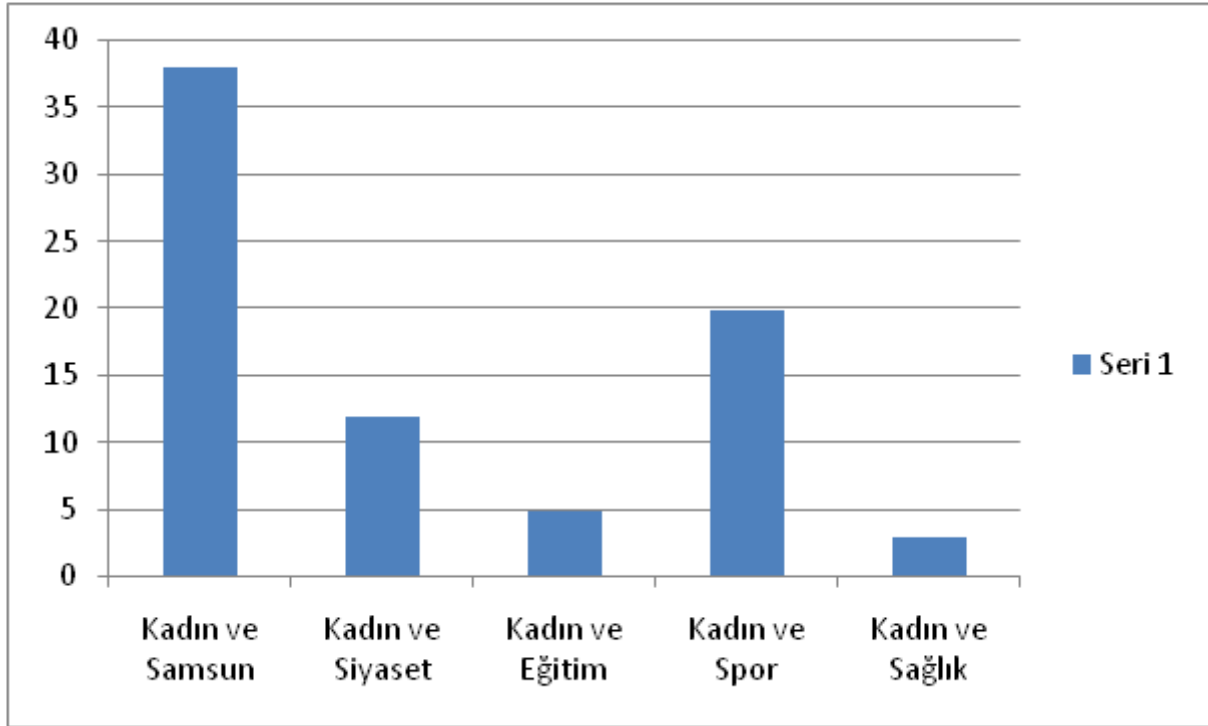
Haber gazetesinde Kadın ve Samsun temasında 19 , Kadın ve Siyaset temasında 3, Kadın ve Eğitim temasında 3, Kadın ve Spor temasında 15, Kadın ve Sağlık temasında 1 haber yayınlanmıştır en çok haberin Kadın ve Samsun temasında yayınlandığı söylenebilir.

Çizelge 4. Haber Gazetesinde Şehir Bağlamında Kadınla İlişkili Haberlerin İçeriği

Başlık	Alt Tema	Şehirle İlişkisi
Her kesime vaatlerimiz var	Siyaset	X
Suç Dosyası Oldukça Kabarık	Adi Suç	√
Sezona İddialı Giriyor	Spor	√
Boşanan Kadınlar İçin Devrim Gibi Karar	Genel	X
Balonda Nikah	Magazin	X
Bolaman Doğal Stüdyo Oldu	Turizm	√
Edebiyat Ödülü Sahibini Buldu	Bilim	X
Ölü Halde Bulundu	Suç cinayet	X
Tecavüzcüyü Facebook Kurtardı	Suç	X
O Kadın Tutuklandı	Suç	√
600 yıllık renkli gelenek	Kadın ve Şehir	√
Sultanlar Bolu karşısında	Spor	√
Samsun Da Dev Derbi	Spor	√
55 Gençlik salonunu buldu	Spor, Sağlık	√
Potada Derbi Günü	Spor	√
Derbinin Galibi Canik	Spor	√
Eş Başkan Tutuklandı	Cinayet, Siyaset	X
Kupa Fenerbahçe Nin	Spor	X
Son takım kim olacak?	Spor	√
Canik in rakibi Adana	Spor	√

Samdob Ta Hürrem Sultan Balesi	Eğitim	√
İş Yerinde Ölü Bulundu	Cinayet	X
19 Mayıs set vermedi	Spor	√
Çalışan Annelere Müjde!	Genel haklar	X
16 potada Süper Hafta	Spor	√

Hedef Halk gazetesinde kadınla ilişkili haberlerin 26 tanesinden 10 tanesinin yaklaşık üçte birinin şehirle ilişkisiz kadın temalı haberler olduğu ve haberlerin genelde daha çok Samsun ve sporla ilişkili olduğu söylenebilir. Bununla beraber siyaset, bilim ve genel haklarla ilişkili haberlerin şehir bağlamında Samsun’lu kadınları hedef almaktan ziyade genel haberler olduğu, suç ile ilişkili haberlerinde kadına şiddetle ilişkili haberler olduğu söylenebilir (Çizelge 4).

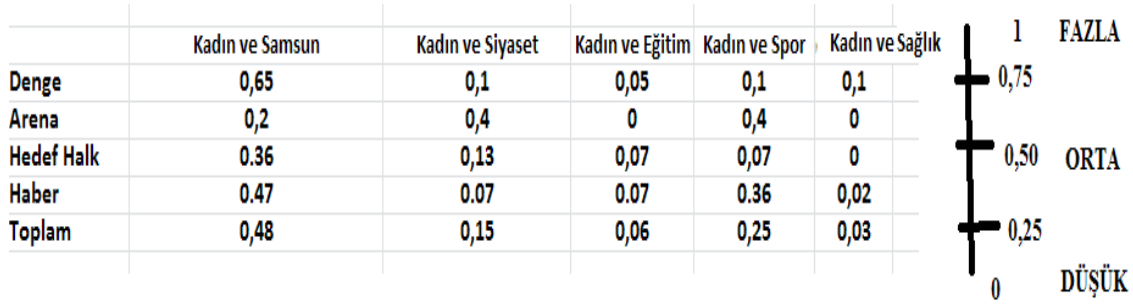

Şekil 10. Gazetelerdeki toplam haber oranları.

Genel olarak gazetelerde toplamda Kadın ve Samsun temasında 38 , Kadın ve Siyaset temasında 12, Kadın ve Eğitim temasında 5, Kadın ve Spor temasında 20, Kadın ve Sağlık temasında 3 haber yayınlanmıştır en çok haberin Kadın ve Samsun temasında yayınlandığı söylenebilir.

Gazetelerde verilen haberlerin çeşitli boyutları Şekil 10’da gösterilebilir. Şekil 10’daki veriler iki şekilde yorumlanabilir. İlki her bir boyuttaki toplam haber sayısında gazetelerin verdiği haber sayısının oranı şekil 10’da verildiği gib toplam olarak verilebilir. İkincisi ise gazetelerin kadın temalı haber sayısı baz alınarak her bir boyuttaki yoğunluğun hesaplanması olarak değerlendirme yapılabilir. Burada yoğunluk fonksiyonu ρ olmak üzere formül denklem 1.1’deki gibi verilebilir.

$$\rho = (1.1)$$

Şekil 11. Gazetelerdeki temaların yoğunlukları.

Şekil 11 incelendiğinde en çok temanın yoğunluk açısından Kadın ve Samsun temalı haberlerde yer aldığını en az haberin ise kadın ve sağlık haberinde yer aldığı görülmektedir. Yerel gazetelerin yoğunluk olarak Samsun ve Kadın temasına ağırlık vermeleri beklenen bir şeydir.

Tartışma ve Sonuç

Bir kente ait olma hissinin o kentin kültürel değerleriyle bütünleşmek ve o kentte örgütsel ve yönetsel faaliyetlerde görev almakla gerçekleşeceği söylenebilir. Bu araştırmanın bulguları incelendiğinde en çok temanın Samsun ve Kadın teması altında yer alıyor olmasına rağmen, haberlerin içeriği analiz edildiğinde genel olarak Samsun bir şehir ve kent olmaktan ziyade belirli olay örüntülerinin gerçekleştiği mekan üzerinde yapılanmış bir yerleşke olarak ele alınmaktadır. Giriş kısmında bahsedildiği gibi Samsun haberlerde daha doğrudan enformasyon ve veriye bağlı somut bir mekan olarak betimlenmiştir. Halbuki bir kente veya şehre ait olma soyut bir mekan ile ilgili kavramlardır. Bireylerin yaşadıkları şehirle ilgili temsil ile benzetmeleri ve bunları artıracak olumlu bilgi ve imgeleri ne kadar fazlaysa o şehre o kadar ait hissetme oranları artacağı düşünülebilir. Özellikle Hollywood filmlerinde, çeşitli belgesel, hikaye ve yazılı basında yapılan da bu soyut mekanın canlandırılması ve güçlendirilmesidir. Örneğin ABD’de birçok varoş yoksul bölge olmasına ve doğadan uzak apartman yapıları olmasına rağmen özellikle soğuk savaş dönemi filmlerinde, medyasında tek katlı, müstakil ve doğayla iç içe rahat evlere odaklanılmıştır. Bu soyut mekana odaklanma ve güzelleştirme eğer belirli bir ideoloji somut veya soyut kültürel miras ya da başka bir bağlam içerisinde olumlu, olumsuz yapırsa bireylerin soyut mekana yönelik tutumlarını etkileyebilir. Sonuç olarak haberlerde her ne kadar Samsun’la ilgili haberlere yer verilse de genel olarak Samsun bir şehir veya kent olmaktan ziyade bir yerleşke veya mekan olarak ele alınmıştır. Siyaset ve sağlıkla ilgili haberler ise her ne kadar kadınla ilişkili olsa da Samsunlu kadınları hedeflemekten ziyade tüm Türkiye’deki kadınları hedef alan haberlerdir. Kadın ve eğitim konusunda ise çok az yer ayrıldığı ve bunun bir şehir olarak Samsun bağlamında yer almadığı söylenebilir. Her ne kadar her gün şehirde eğitimle ilgili haber faaliyeti olmasa bile tarih, imgelem ve başka bağlamlarda soyut bir mekan ve şehir olarak Samsun’daki kadınların sorunlarına, ihtiyaçlarına yönelik haberler yapılabilir. Bunun dışında bu haberlerin az olmasının bir diğer göstergesi de kadın bağlamında somut faaliyetlerin az olmasıyla açıklanabilir. Bu noktada gerekli kuruluşların eğitim, sağlık ve kentleşme konularında haber oluşturacak nitelikte faaliyetler yapmalarının elzem olduğu söylenebilir.

Türkiye’de de “kadın sorunları” özellikle “eğitim, sağlık, istihdam, şiddet ve siyaset” olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözü edilen alanlardaki veriler sunulmakta, bu veriler etrafında sorun tanımları yapılmakta ve çözüm önerileri getirilmektedir. Bu ulusal sorun bununla beraber bölge ve yerleşimlere göre farklılık göstermektedir ve bunun kentlere de özgü birer sorun olduğu, başka bir deyişle bir mekan sorunu ve mekanın sorunlarıyla dolanık bir durum olduğu söylenebilir²⁴). Bu nedenle kadın problemlerinin hem soyut hem somut bir mekan olarak kentler bağlamında kentlere özgü projelerle çözülmesi ve bunların haber olarak aktarılmasının önem arz ettiği söylenebilir.

Öneriler

Diğer araştırmalar için bu çalışma farklı doküman analizleri ve örneklemeler üzerinden farklı yöntemlerle yapılabilir.

Gazeteler kadınlarla ilgili haberlere daha soyut mekan üzerinden eğitim, sağlık gibi alanları göz önüne alarak haberler yapabilir.

Yerel yönetimler kadınlarla ilgili haber niteliği oluşturacak daha fazla siyasi, ekonomik, kültürel faaliyetlere somut ve soyut mekan üzerinden kadın dostu kent olmaya yönelik olarak yer verebilir.

Kaynakça

- Alkan, Ayten, Toplumsal Cinsiyet Ve Kent Planlaması, SBF Dergisi 54(4), s. 1-29, 1999
- Baykan, Deniz Altay Kadın Dostu Kent Planlaması ve Tasarım İlkeleri Kitabı, Uzerler Matbaacılık, Ankara, 2015.
- Budak Yusuf , Duran, Volkan, Program Geliştirme Modellerinin Sosyolojik Yaklaşımlar Açısından Değerlendirilmesi ve “Öğrenen Programlar” Önerisi, 6. Uluslararası Canik Sempozyumu, Samsun, 2016 (Yayın Aşamasında)
- Duran, Volkan, “Öğretmen Adaylarının Hipotetik-Yaratıcı Akıl Yürütme Becerilerinin Bilimsel Epistemolojik İnançları, Öğrenme Stilleri ve Demografik Özellikleri Açısından İncelenmesi”, Muğla, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2014.
- Güllüpnar.Fuat, Ünite 3: Kent Kuramları, Kent Sosyolojisi Ed. Fatime Güneş, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, s.50-83.
- Gültekin, Asım Etimolojik Olarak Şehir Kelimesi, Şehir Üzerine *Düşünceler*,Ed. Hasan Taşçı ve Nureddin Nebati, Şehir Yayınları,İlbey Matbaa, İstanbul 2014, s 16- 21.
- Kılınç, Kıvanç, Toplumsal Cinsiyetin Mekansal Tarihini Yeniden Yazmak, Mimarlık ve Kadın Kimliği Üzerine Bir Çerçeve, Kadın Çalışmaları Dergisi, 1(1),ss:16-23.
- Nebati, Nureddin.Şehirli Kimdir?, Şehir Üzerine *Düşünceler*,Ed. Hasan Taşçı ve Nureddin Nebati, Şehir Yayınları,İlbey Matbaa, İstanbul 2014, s 78-100.
- Polanyi, Karl, Büyük Dönüşüm, İletişim Yayınları,İstanbul, 2010, s.110
- Rittersberger-Tılıç, Helga, Kavram Olarak Kent Sosyolojisi, Kent Sosyolojisi , Ed. Fatime Güneş, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, s.2-24.
- Şenol, Nevin,Kadın Dostu Kentler Avrupa’dan Örnekler, BM Kadın ve Kız Çocuklarının İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Ortak Programı, 2008 <http://www.kadindostukentler.org/yayinlar.php>
- Ölcer, Evrim, Türkiye Masallarında Toplumsal Cinsiyet ve Mekân İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Bölümü, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2003
- Yıldırım, Ali; Şimşek,Hasan Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınları,2008.
- Weber, Max Şehir Modern Kentin Oluşumu,Bakış Yayınları, İstanbul,2010 s.21

K

Mitoloji, Siciller ve Tarihi Metinlerde Kadın

1824-1838 Tarihli Çorum Şer'îye Siciline Göre Çorum'da Kadın ve Aile

Esra ŞAHİN
Hitit Üniversitesi / Çorum

Giriş

Geçmiş insanlar tarafından her zaman ilgi konusu olmuş ilgi görmeye de devam edecektir. Savaşlar ve siyasetin dışında toplumların gündelik hayatta nasıl yaşadıkları ve neler yaptığı ise ayrı merak konusunu oluşturmuştur. Gündelik yaşantı ile ilgili konuları siyasi kitaplardan öğrenmek mümkün değildir. Ancak Osmanlı Devleti döneminde tutulan defterler, kayıtlar ve belgelerden o dönem insanının gündelik hayatı ile ilgili azımsanmayacak derecede bilgiler elde etmemiz mümkündür. Bu defterlerden bir tanesi devletin en küçük idari birim olan kazadaki¹ temsilcisi olan kadılar² tarafından tutulan defterlerdir. Böylece Osmanlı Devleti, kendine bağlı en küçük kazadaki her türlü olayı kayıt altına aldırılmıştır. Bu defterler Şer'îye Sicilleri adıyla bilinmekte olup muhafaza edilerek günümüze kadar ulaşmış en değerli miraslarımızdandır.³ Bu kaynaklar sayesinde Osmanlı toplumu ile ilgili orijinal bilgiler elde edebilmekteyiz. Şer'îye Sicilleri, Osmanlı Mahkemelerinde verilen kararların ve tutulan kayıtların toplandığı defterlerdir. Kadı Sicilleri, kadı divanı, mahkeme kayıtları, sicillat-ı şer'îye ve yaygın kullanımı ile şer'îye sicilleri denilen bu defterler kadı yahut naibi tarafından tutulmakta ve çeşitli türden belgeleri içermektedir.⁴

Osmanlı Devleti'nde merkezde ve taşrada her tabakadan insanlar arasındaki hukuki ilişkilere dair kayıtları içeren bu defterler Osmanlı Devleti'nin aile, toplum, ekonomi ve hukuk gibi birçok alanın tarihi için en önemli kaynaklardır. Şer'îye sicilleri verdiği saf bilgiler sayesinde Osmanlı çalışmalarında sadece devletin askeri, ekonomik, siyasi yapısı hakkında değil halkın ekonomik gücü, toplumun bireyleri arasındaki ilişkileri, bireylerin yaşadıkları sorunları, kadın erkek ilişkileri gibi çok özel konularda dahi araştırmacılara bilgi vermektedir.⁵ Aile kurumu ve ailenin bir bireyi olan kadın hakkında da geçmişe dair bir değerlendirme yapabilmek için mutlak surette şer'îye sicillerine bakılmalıdır. Buradan hareketle toplumun temeli olan ailenin tarihini ortaya koymak mümkün olabilmektedir.⁶

Bilindiği üzere aile toplumun temelidir ve akrabalık ilişkisiyle birbirlerine bağlanan fertlerin bir araya getirdiği topluluktur. Aileyi teşkil eden fertler devirlere, bölgelere, sosyal ve iktisadi yapıya göre değişmektedir. İslam'da aile Hristiyanlıkta olduğu gibi tamamen dini bir kurum değilse bile yine de bu birliğe büyük önem verilmiş ve insanların aile kurmaları muhtelif ayet ve hadislerle teşvik edilmiştir.⁷ Ailenin ve evlilik bağının bir şekilde olmadığı bir toplum tipi yoktur. Bu da evlilik ve aile kurumunun çok muhafazakâr bir yapıya hitap etmesinden kaynaklanmaktadır. Beraberliğin tescili demek olan evlilik kişilere, eşlere, belirli haklar getirmektedir; bu olmadığı takdirde bu haklarda bazı ihlaller, haksızlıklar söz konusudur. Devlet, nikah akitlerinin belirli bir düzen içerisinde ve İslam- Osmanlı aile hukuku kurallarına uygun olarak o güne kadar devam eden tatbikatı sağlamlaştırmış ve aile yapısı da genel

1 Mehmet Ali Ünal Osmanlı Tarih Sözlüğü'nde Kaza: Ticari ve kültürel üstünlüğü ile çevrenin merkezi olmuş bir kasaba veya şehir ile böyle bir topluluk merkezini çevrelemiş köylerin teşkil ettiği idari bir birliktir. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011, s.389.

2 Kadı: Hükuki uyumazlıkları ve davaları karara bağlamak üzere devletçe tayin edilen görevlidir. Osmanlı kadısının askeri, idari, mülki, adli bir çok görevi bulunmaktadır. Sefer-i hümayun sırasında ordunun geçeceği yol, köprü, çeşmelerin tamiri, avarız vergilerinin toplanması, şehrin asayişinin sorumluluğu gibi daha pek görevi bulunmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. İlber Ortaylı, "Kadı", *TDVİA*, C.24, İstanbul 2001, s.72.

3 F.Saltekin, M.Emin Şen, "Osmanlı Toplumunda Kadının Mahkeme Önündeki Hukuk Mücadelesi: 235 No'lu Seydişehir Şer'îye Sicil Defterine Göre", *Turkish Studies*, C.7, (Sonbahar 2012), s.2793.

4 Yunus Uğur, "Şer'îye Sicilleri", *TDVİA*, C.39, İstanbul 2010, s.8.

5 Selma Kuşu, *Şer'îye Sicillerine Göre H.1065-1079/M.1655-1669 Tarihleri Arasında Edirne'de Sosyo-Ekonomik Hayat*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2009, s.16.

6 Uğur, "a.g.m.", s.8.

7 Mehmet Akif Aydın, "Aile", *TDVİA*, C. 2, İstanbul 1989, s.196

hatlarıyla özelliklerini korumuştur.⁸

Çorum Şer'îye sicilleri kapsamında araştırma yapmış kişiler arasında bulunan Esra Doğan (13 Numaralı H.1314/M.1896 **Çorum Şer'îye** Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi), **'in çalışmasında** Osmanlı **Şer'îye** Sicillerinin tarihi önemine değinmiş, **Çorum'a bağlı kaza ve nahiyeler tespit edilerek Çorum'un sosyal ve iktisadi yapısıyla ilgili bilgi verilmiştir.**⁹ Nejat Taner (**Çorum 12 Numaralı Şer'îye** Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi H.1304-1307/ M.1886-1889)'in çalışmasında Çorum'un Osmanlı tarihindeki yeri ve önemi **üzerinde durulduktan sonra köy, nahiye ve mahalleleri ile** bunların sosyal, idari ve iktisadi durumları değerlendirilmiştir.¹⁰ **Şerif Korkmaz** ise (H.1255-1264 M.1839-1847) Tarihli **Çorum Şer'îye** Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme) **çalışmasında** daha erken bir tarihi ele almış, **Çorum Şer'îye** sicillerinin transkripsiyon ve tasnifini yapmıştır. Yazar ayrıca **Şer'îye** sicilindeki kayıtları değerlendirmiştir.¹¹ **Çorum Şer'îye** sicilleri üzerinde araştırma yapanlardan bir diğeri Ahmet Yaramış'tır. Şerif Korkmaz'ın incelediği tarihin bir önceki dönemini ele almış ve (**Çorum H.1240-1254/M.1824-1836 Tarihli Şer'îye** Sicilinin H.1240-1241/M.1824-1826 Yılları Arası Transkripsiyon ve Değerlendirme), çalışmasını Çorum'da sosyal olaylar, sosyal yapılar ve müesseseler adları altında incelemiştir.¹² Bu çalışmalar yüksek lisans tezleri **şeklindedir. Çalışılan her dönemin tarihleri** birbirinden farklıdır. Ahmet Yaramış 1754 Numaralı **Çorum Şer'îye** Sicilinin iki yılını çalışmış, sicilin diğer yıllarının çalışılması ise tarafımızdan yapılmaktadır. Bu bildiri bu incelemeye dayanmaktadır. Bildirinin amacı 1824-1838 tarihlerini kapsayan 1754 Numaralı **Çorum Şer'îye** Sicilleri kapsamında kadının aile içindeki konumunu ortaya koyabilmek, mevcut hukuk kurallarının ihtiyaçlara hangi ölçüde cevap verebildiğini anlayabilmek ya da uygulama bazında ortaya çıkan sorunların nasıl **çözümlendiğini** aile temelinde izah etmeye çalışmaktır.

Evlenme

Evlilik, bir erkekle bir kadının beraberliği neticesini doğuran bir akit ile meydana gelmektedir. Buna "*nikah akdi*" denilmektedir. Nikâh ise insanlık tarihinin en eski müesseselerinden birisidir. Hemen her toplulukta şartları ve neticeleri farklı olsa da evliliklerin gerçekleştirilmesi nikah ile mümkündür.¹³ **Çorum Şer'îye** sicil belgelerinde, kendi iradeleri veya ailelerine danışarak evlenmeye karar veren kız ve erkek, çoğu zaman bizzat mahkemeye giderek bazen de taraflardan birinin veya her ikisinin mahkemeye vekil göndermeleri suretiyle şahitler huzurunda nikah akdinin gerçekleştiği görülmüştür. Mahkemeye gidilmeden de nikah akitlerinin yapıldığı bilinmektedir. Mesela Kıbrıs üzerine araştırma yapan Ali Efdal Özkul'un 1726-1750 yıllarını kapsayan çalışmasında mahkeme huzurunda yapılan nikah akdi sayısı sadece 1'dir.¹⁴

Çorum'da ise mahkemeye giderek kadı huzurunda gerçekleşen 115 evlilik kaydına rastlanmaktadır. Mahkeme huzurunda yapılan evlilikler ayrıca bir masrafı gerektiriyordu. 7 Zilhicce 1242 (2 Temmuz 1827)¹⁵ tarihli bir fermana göre nikâh akdi kadı huzurunda yapıldığında "*resm-i akd-i nikâh*" adlı bir vergi alınıyordu. Bu tür evliliklerde, eğer kız bakire ise, evlenen erkek nikâh akdi karşılığında kadıya 20 para, eğer evleneceği kişi dul ise 5 para, mahkeme hizmeti içinde 8 para 1 akçe, "*resm-i akd-i nikâh*" adlı vergiyi ödemekle yükümlüydü. **Şer'îye** Sicillerinde **Müslüman bekar kız ve dul ile yapılacak** "*resm-i akd-i nikâh*" parası tekrar düzenlenmiş ve bakire kızıdan 20 para, dul ile yapılacak olan "*resm-i akd-i nikâh*" 10 para olarak kaydedilmiştir. Reayadan birinin evlenmesi durumunda eğer kız bakire ise 10 para, dul ise 5 para, mahkeme hizmeti içinde 8 para 1 akçe "*resm-i akd-i nikâh*" vergisini ödemek-

8 Mehmet Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri" *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı:3, İstanbul 1982, s.11.

9 Esra Doğan, *13 Numaralı H.1314/M.1896 Çorum Şer'îye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yüksek Lisans Tezi**, Kayseri 2009,s.5.

10 Nejat Taner, *Çorum 12 Numaralı Şer'îye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi H.1304-1307/ M.1886-1889*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2002,s.6.

11 **Şerif Korkmaz**, *H.1255-1264 M.1839-1847 Tarihli Çorum Şer'îye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1995,s.3.

12 Ahmet Yaramış, *Çorum H.1240-1254/M.1824-1836 Tarihli Şer'îye Sicilinin H.1240-1241/M.1824-1826 Yılları Arası Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1993,s.10.

13 Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Hukukunda İzinname ile Nikah", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı: 2, Konya (Güz 2006), s.41.

14 Ali Efdal Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi, 1726-1750*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005,s.126.

15 Hicri tarihler Milâdi tarihe çevrilirken Türk Tarih Kurumu'nun internet sitesinde bulunan tarih çevirici kullanılmıştır.

le yükümlüydü. 1754 numaralı Çorum Şer’iye Sicili’nde kaydedilen fermana göre tımar sahipleri ile **mültezimlerin** bu parayı zaman zaman artırarak fazla almaları Allah’ın kullarını cariye gibi satmak, anlamına geliyordu. Bu nedenle ferman belirtilenden fazla para alınmamasını emretmiştir.¹⁶Kadı nikâh akdinde evlenenlere bugünkü evlilik cüzdanı gibi “izinname müraselesi” adı verilen bir belge verirdi.

	Müslüman	Reaya	Müslüman	Reaya
Bekâr	20 para	X	20 para	10 para
Dul	5 para	X	10 para	5 para

Tablo1. Resm-i Akd-i Nikâh

Araştırma konumuz olan 1754 numaralı Çorum Şer’iye Sicili’nde genel olarak tek eşli evlilik yapılmıştır. Çorum Şer’iye Sicil belgelerinde kaydedilenlerden mahkemeye yansıdığı kadarı ile **rızası olmayan kişiler evliliğe zorlanmamış kendi istedikleri kişilerle evlenmelerine** müsaade edilmiştir. 1754 numaralı Çorum Şer’iye sicilinden örnek vermek gerekirse:

“Çorum Mahallâtından Hacı Güvan Mahallesi sakinlerinden Semerci Kubat oğlu İsmail nâm kimesnenin kızı Emine nâm bîkr-i baliğa istintâk olunduk da Kara Köylü Gazi Osman nâm kimesneyi istemem hüsn-i rızâm ile Alapala oğlu Ömer bin İbrahim nâm kimesneye varırım deyü kirâren ve mirâren ikrâr idüb nikâh-ı bâbında Bağçevan oğlu Ömer bin Mehmed nâm kimesneyi vekil idüb otuz iki gurus mihr tesmiye olunub nısf-ı muaccele ve nısf-ı âheri müeccele olmak üzere kibel-i şerde âkd-i nikâh olduğu bu mahalle kaydı şud. Fi 26 Receb Sene 1241 (6 Mart 1826) Şuhud : Hacı Vaiz Zâde Es-Seyyid Ali Ağa , Tüysüz oğlu Abdullah Beşer , Kars Kadısı Ahmed.”¹⁷

Kadı huzurunda kaydedilen evlilik kayıtları arasında kadınların eşlerinin ölmesi ya da eşlerin kadınları boşaması halinde kadınların başka kişilerle şahitler huzurunda nikahlarının **kıyıldığına dair örneklerle de rastlamaktayız.**

“Kubbeli Mahallesi sâkinelerinden Emine binti Kantarcı Mehmed nâm hâturn Meclis-i Şer’e gelüb şöyle tâkrir eyledi ki zevcim Köprülü Hallacoğlu Hüseyin beşe nâm kimesne Rum ilide Mora kavgasında fevt oldu deyü adil iki kimesne bana haber virüb ve bana dahi fevt olduğuna yakın hâsıl oldu bilirüm, nefsime Abdi bin Osman nâm kimesneye tezvic itmek muradımdır didikde nikâh bâbında Köprülü oğlu Es-Seyyid Ahmedî vekil idüb on iki bin akçe mihr nısf-ı muaccele ve nısf-ı âheri müeccele olmak üzere kibel-i şerde âkd-i nikâh olduğu bu mahalle kaydı şud. Fi 8 Ramazân sene 1241(16 Nisan 1826) Şuhud: Murad Çavuş oğlu Çilingir Said Mustafa Beşe, Osmancıklı oğlu Mustafa”.¹⁸

1754 Numaralı Çorum Şer’iye Sicili’nde eşin karısını boşaması ve kadının tekrar evlendiğine örnek olarak ;

“Çorum mahallâtından Depecik mahallesi sakinelerinden Aişe nâm şeybe binti kahveci Kara Ali nâm hatun zevcim Salman oğlu Halil nâm kimesne diyâr-ı âhere gidüb beni tâtlık idüb ve bana dahi tâtlık eylediğine yakın hâsıl oldu, nefsimi Çorum Ekrâdî aşiretinden Süleyman kethüda oğlu dere beyi Mustafa’ya tezvic itmek muradımdır,deyü kibel-i şerde kirâren ve mirâren ikrâr ve itiraf idüb nikâh bâbında Urgancı Mehmed’in oğlu Hüseyin tarafından vekil idüb on iki bin akçe mihr nısf-ı muaccele ve nısf-ı âheri müeccele olmak üzere kibel-i şerde âkd-i nikâh olduğu bu mahalle kaydı şud. Fi 10 Rebi-ül Ahir Sene 1242. Nâkib Es-Seyyid Ali Efendi, Şehir Ağası Es-Seyyid Ömer , Kamed oğlu İbrahim” şeklindeki kaydı gösterebiliriz.

Evliliğe karar verildiğinde kız tarafına mehir adı altında bir miktar para verilmektedir. Sözlükte mehir “ücret” anlamına gelir. Mehir tümüyle kadının hakkı olup onu istediği gibi tasarruf etme hakkına sahiptir. Kocaya, kadına nispetle daha çok daha geniş boşama imkanlarının verildiği İslam hukukunda özellikle müeccel mehirin yüksek tutulması halinde boşama hakkının kötüye kullanılmamasına önemli ölçüde engel olduğu ve evli kadına belirli bir ekonomik güvence ve bağımsızlık sağlama amacına da hizmet ettiği söylenebilir.¹⁹ 1824-1838 yıllarını kapsayan dönemde yapılan ve şer’iye sicillerine kaydedilen nikâh akitlerinde mehirin para olarak ödenmesinin yanı sıra iki rub²⁰ altının mehir olarak verildiği,

¹⁶ ÇŞS.,No: 1754, H.1240-1254,s.84.

¹⁷ ÇŞS.,No: 1754, s.39.

¹⁸ ÇŞS.,No:1754, s.40.

¹⁹ Mehmet Akif Aydın, “Mehir”, TDVİA, C.28, İstanbul 2003, s. 390.

²⁰ Ferit Devellioğlu Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügatında Rub: Dörtte bir, çeyrek ,bir şeyin dört kısımdan bir kısmı

paranın yanı sıra bazı eşyalarında mehir olarak verildiği görülmüştür.²¹

Boşanma

Osmanlı toplumunun temel yapı birimi olan ailenin dağılma sürecinin aydınlatılması için Osmanlı mahkemelerinde tutulan kayıtları kapsayan şer'îye sicilleri en önemli kaynaklar arasında yer alır. Osmanlı mahkemelerinde kadı önünde görülen davaların kayıtları olan Şer'îye sicillerinde evliliğin sona ermesi üç biçimde karşımıza çıkmaktadır. Erkeğin tek taraflı irade beyanı olan “*talâk*”, kadının mehr-i müeccel ve iddet-i nafakası gibi bazı haklarından vazgeçmesi yoluyla gerçekleşen “*mühâlaa*” ve hakim kararıyla boşanma anlamına gelen “*tefrik*”tir. Bunlardan talâk, tamamen kocanın talebiyle gerçekleşirken mühâlaa ve tefrikte boşanma isteği genellikle kadın tarafından gelmektedir.²²

Osmanlı Aile hukukunun kaynağını teşkil eden İslam Aile hukukunda bütün boşanmalara genel olarak “*talâk*” denmekteyse de çağdaş İslam hukuku eserlerinde “*talâk*” daha ziyade kocanın tek taraflı irade beyanı ile karısını boşamasıdır. Bu tür boşamalarda herhangi bir boşama sebebinin var olması gerekmediği gibi boşanmanın yapılması için de bir mahkeme kararına da gerek yoktur. Kocanın “*seni boşadım*”, “*boş ol*” gibi bu yöndeki tek taraflı irade beyanı boşanmanın gerçekleşmesi için yeterlidir.²³ Bir diğer boşanmada karı kocanın anlaşarak ayrılmalrı söz konusudur. Bu nevi boşanmada ayrılma talebi kadın tarafından gelir ve kadın alacaklı olduğu mehir karşılığında kocasından kendisini boşamasını ister. Kocasını bu teklifi kabul eder ise bu boşanmaya “*muhâlaa*” veya “*hul*” adı verilir. Burada ayrılma talebi kadından geldiği için kadın boşanma ile kocasının yükleneceği büyük maddi külfetten (mehir ödemekten) kocasını kurtarmayı teklif etmekte ve bu yolla kocasını külfetsiz bir boşanmaya razı etmektedir. “*Tefrik*” ve “*Kazai*” boşanmanın da dört sebebi vardır. Birinci sebep hastalık ve kusur - cinsi hastalıklar, cüzam, akıl hastalıkları gibi, ikinci sebep nafakanın temin edilmeyişi, üçüncü sebep gaiplik, ve dördüncü sebep geçimsizliğin ispatıdır.²⁴

İslam hukukunun boşanma hususundaki prensiplerinin 1824-1838 yılında **Çorum'da** uygulandığı ve boşanma türlerinin “*mühâlaa*” ve “*talâk*” **türünden oluştuğu** görülmektedir. **İncelenen dönemde 28** adet boşanma davası kayıtlara geçmiştir. 16 adet boşanma karşılıklı anlaşmayı ifade eden “*mühâlaa*” (hul) usulüyle yapılmıştır. Kocanın boşaması şeklinde gerçekleşen “*talâk*” sayısı 6 adettir. Bunlardan altı tanesi “*talâk-ı selâse*” ile olmuştur. Talâkla boşamada aynı anda aynı yerde bulunmuş olmaya gerek yoktur. Kocanın karısının olmadığı bir mecliste onu boşadığını söyleyerek haber göndermesi veya şahitler huzurunda karısını tatlik ettiğini sadece belirtmesi ve durumun şahitlerle ispatı talâk ile boşama için yeterlidir.²⁵ “*Kubbeli sakinelereinden Aişe binti Bekir nâm hatun meclis-i şerde şöyle tâkrir-i kelâm iledeki Nalbantdan Türk oğlu Mustafa nâm kimesne tarafıma Kelek oğlu Mehmed nâm kimesneden mektup irsal eylemiş ki mihr-i müeccelesinden nafakasından ve süknâsından geçer ise ben dahi hul itdim*”²⁶ diyerek boşanma mektupla bildirilmiştir.

1754 Numaralı Çorum Şer'îye Sicili'nde karşımıza çıkan bir diğer boşanma sebebi olarak kadının kocasının başka bir yere gitmesi ve gittiği yerden verdiği süre zarfı içerisinde dönmez ise kendisini boşaması ve kadınında bunu şer'î kurallar gereği mahkemeye bildirmesi şeklindedir.

Sicillerde “*mühâlaa*” tarzı pek çok boşanma davasında, eşlerin ayrılık sebebi genellikle “*hüsn-i imtizâcımız olmaması*” yani eşler arasında geçim bulunmamasıdır. Mühâlaa kadının kocasından bir bedel karşılığı boşanmasıdır. Bu “*mehr-i müeccel*” hakkı ve iddet süresince alacağı nafaka olabileceği gibi başka bir bedelde olabilir. Mühâlaa türü boşanmayla alakalı hüccetlerde temel olarak “*filanca zevcim ile hüsn-ü imtizâcımız olmayub birbirlerimizden tefrik almak muradımdır mihr-i muaccelemden ve nafaka-i kisvemden ve süknâmdan geçtim dedikde mezbur ile hul*” ibaresi ile kadın bütün haklarından vazgeçerek boşanmaktadır. Boşanmaya karar veren çiftlerin bir an önce boşanmak istedikleri görülmüştür. Bu yüzden bazı kadınların süreci hızlandırmak adına kendilerine tanınan haklardan vazgeçtikleri kayıtlara anlama gelmektedir. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügati*, Ankara 2007, s.896.

21 ÇŞS., No:1754, s.45.

22 Saadet Maydaer, “Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'îye Sicillerine Göre)” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI/1, Bursa 2007, s. 301.

23 Mehmet Akif Aydın, “Osmanlı Hukukunda Kazai Boşanma Tefrik”, *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı: 5, İstanbul 1986, s.1.

24 Aydın, “a.g.m.”, s. 1-2.

25 Hüseyin Nejdî Ertuğ, “Şer'îye Sicillerine Göre Hicri 1137 (1724-1725) Senesi İstanbul'unda Osmanlı Ailesinin Evlenme ve Boşanma Verilerine Göre İncelenmesi”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, X/1, 2015, s.92.

26 ÇŞS., No:1754, s.71.

geçmiştir. Bu anlamda Çorum Şer’iye Sicili belgelerinde kadınların genellikle mehr-i muaccelelerinden, nafakalarından ve evlerinden vazgeçtikleri görülmüştür.

Miras

Miras ölen bir kimsenin mal varlığının akıbetini **düzenleyen kuralların bütünü**nü ifade etmektedir. Araştırmamıza konu olan 1824-1838 yıllarını kapsayan Çorum Şer’iye siciline yazılan tereke kayıtlarından kadınlar mirastan pay almaktadırlar. Sicillerde yer alan tereke kayıtlarından kadınların mirastan pay aldıkları tespiti yapılabilmektedir. Bu defterlerde **ölen kişilerin geride bıraktıkları malları hak sahiplerine belli sıra, ölçü ve miktarda dağıtıldığı** görülmektedir. Teçhiz ve tekfin masrafları, borçların **ödenmesi, vasiyetlerin** yerine getirilmesinden sonra terekeden kalan miktar Şer’i miras hükümlerince varisler arasında paylaştırılırdı. **İslam miras hukukuna göre mirasçılar dokuz gurupta toplanmıştır:** Belli hissesi olan hısımlar (ashâb-ı ferâiz) , neseb bakımından asabe olan hısımlar (asabe-i nesebiye), azad sebebiyle asabe olanlar (asabe-i sebiye), red yoluyla mirasçı olan ashâb-ı ferâiz , zev’ilerhâm, mukaveleli vâris (mevle’l muvâlât), nesebi muristen başkasına ikrar yoluyla nisbet eden hısımlar, kendisine üçte birden fazla vasiyet edilen hazine (beytü’l mâl). Birinci dereceden mirasçı sayılan ashâb-ı ferâiz sayısı on ikidir, onu “nesebi” ve ikisi de “sebebi”dir. Nesebi olanların yedisi kadın üçü erkektir. Burada dikkat çekici bir husus nesebi bakımından mirasa hak kazanan on grup içinde yedisinin kadın oluşudur. İslamiyet’ten önceki Arap toplumlarında kadınlara miras hakkının tanınmamasına karşı bir tepki olarak, bir kısım yakın akraba kadın mirasçıların, miras haklarının Kur’an ve Sünnet emirleriyle kât’i olarak garanti altına alma ihtiyacından ileri geldiği düşünülebilir.²⁷

Koca öldüğü zaman eşin/karısının terekeden aldığı para miktarı, masraflar çıkarıldıktan sonra kalan paranın sekizde biridir. 13 Muharrem 1242 (17 Ağustos 1826) tarihli kayda göre Çorum Çöplü Mahallesi’nden Hafız Ömer’in veraseti zevcesi Fatma ile oğlu Ali’ye ve kızı Züleyha’ya kalmıştı. Kayda geçirilen muhalefâtı, masraflar çıkarıldıktan sonra 691 kuruş 10 paraydı. Eşi/karısı mehr-i müeccel 166,5 kuruş almış, teçhiz ve tekfin parası 59 kuruş, Resm-i kısmet 17 kuruş, katbiyye ve hüddamiyeye 9 kuruş **ödendikten sonra kalan 439 kuruş 30** paranın karısına **düşen miktar 54 kuruş 30** paradır. Bu miktar muhalefâtın 1/8’dir. **Oğlu Ali’ye 255,5 kuruş ve Züleyha’ya 127 kuruş 30** para şeklinde paylaştırılmıştır.²⁸ **Kız evlat erkek evlada düşen mirasın yarısını almıştır.**

2 Cemâzi-yel-evvel 1242 (2 Aralık 1826) tarihli kayda göre Kazluviran **Köyü**’nden Emine erkek kardeşi Abdi’yi babasından ve annesinden kalan miras hissesini almak için dava etmiş kardeşi Abdi cevabında “*müteveffa pederimiz ve müteveffîye validemiz vefat eyleyeli kırk sene oldu. Ben ve mezbûre Emine ikimiz dahi sâgir ve sâgire idik deyü mukâbele idecek eimme-i haneîyyeye müiracâat olundukda on beş sene bilâ özür terk olunan miras davası bila emr-i mesmua olmaz deyü cevap-ı ecvâbında buyrulmağın mezbûre Emine nâm hatun dahisinin mezburun müirûrunu ikrâr eylediğine binaen yedinde olan fetva-yı şerîfe mucibince mezbûre Emine davaya kadir olmayup merkum Abdi’den miras davasından Emine hatun men ve def olundu*”²⁹ diye mahkeme kadın aleyhinde karar verdiği ve hak ettiği mirastan pay alamadığı görülmüştür. 11 Receb 1244 (8 Şubat 1827) tarihli kayda göre Çorum Sofulu mahallesinden İsmail’in öldüğünde mirası mirasçılar olarak eşi, üç kızı ve bir oğluna kalmış, oğlunun vefat etmesi üzerine miras anne ve kızlarına kalmış, annenin de vefat etmesi üzerine miras kızlarına, ümmi oğluna, kadının annesi, iki erkek kardeşi ve kız kardeşine kalmıştır. Kayda geçirilen muhalefât 1.462 kuruştur. Kadının üç kızı da mirastan 398’er kuruş 35’er para almışlardır. Kadının annesi 41 kuruş 31 para, oğluna 79 kuruş 11 para, erkek kardeşlerine 17 kuruş 25 para ve kız kardeşine de 8 kuruş 35 para kalmıştır.³⁰ 1244 (1829) tarihli bir kayda göre ise Çorum Sağırcı Mahallesi’nden Hatice’nin kocasının ölmesi sonucu kendi hakkı ve kızının hakkını almak için kocasının annesine dava açmış **kocasının terekesinde** olan otuz adet **İslambul** nakdiyyesinden hakkına düşeni almak istemiştir. Dava sürecinde kocasının annesiyle kavga etmişler ve daha sonra hissesine düşen bin kuruşa sulh etmişlerdir.³¹

Ölen kocanın iki eşi varsa eşler terekeden eşit pay alıyorlardı. Eşlerin her birinin terekeden aldığı pay on altıda bir (1/6) oranında oluyordu. 1247 tarihli kayda göre Çorum Hacı Davut Mahallesinden

27 Ömer Lütfü Barkan, “Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545–1659)”, *Belgeler*, III/5-6, Ankara 1966, s.20.

28 ÇŞS., No: 1754, s.58.

29 ÇŞS., No: 1754, s.64.

30 ÇŞS., No: 1754, s.132.

31 ÇŞS., No: 1754, s.146.

Ali Ağa hac yolunda iken vefat etmiş, mirası zevceleri Meryem ve Fatma ile validesine ve kızlarına ve oğullarına paylaştırılmıştır. Kayda gecen muhaleffâtı 5.432 kuruşdur. Zevcesi Meryem mihr-i müeccel 166 kuruş diğer zevcesi Fatma 75 kuruş almıştır. Masraflar da çıkarıldıktan sonra geri kalan para 5.432 kuruştur. Zevceler mirastan 311,5 kuruş 52 akçe para almışlardır. Eşlerin her birinin payı on altıda bir (1/16) oranındadır. Kızların her biri 505'er kuruş 5'er akçe ve oğulları da 1.010'ar kuruş 10'ar akçe almışlardır. Erkek çocukların kız çocuklarından iki kat fazla pay aldıkları görülmüştür.³²

15 Cemâzi-yel-evvel 1247 (22 Ekim 1831) tarihli bir kayda göre Çorum Akpınar Mahallesi'nden Ahmed Ağa'nın hac yolunda ölmesi sonucu mirası zevceleri Raziye ve Şerife hatunlara, validesi Emine Hatuna, Abdullah ve üç oğluna ve iki kızına kalmıştı. Müteveffanın muhaleffâtı 6.998,5 kuruştur. Adamın alacaklısı olduğu para toplamı ise 17.679,5 kuruştur. Her iki zevcesine mihr-i müeccel parası 166 kuruş verilmiş. Masraflarda çıktıktan sonra kalan para 16.667 kuruştur. Müteveffanın her iki zevcesi 1.041,5 kuruş 40 akçe pay almışlardır.³³ Eşlerin her birinin payı on altıda bir (1/16) oranındadır. 1247 (1831) tarihli kayda göre Çorum Şarkıyan Mahallesi'nden Hüseyin'in hac yolunda vefat etmesi üzerine mirasçıları zevceleri ve kardeşleri olmuştur. Müteveffanın muhaleffâtı 18.901 kuruş olup zevceleri Meryem ve Ayşe'ye 166'şar kuruş mehr-i müeccel parası olarak verilmiştir. Masraflar ve borçları çıkarıldıktan sonra kalan paradan zevceleri her ikisi de 911'er kuruş 25'er akçe almışlardır.³⁴ Bu durumda eşlerin payı 1/8 olmuştur.

Miras konusunda ele alacağımız diğer bir konu da ölen bir kimsenin küçük yaşta yetim kalan çocuklarının babadan kalan malların kontrolü için vasî adı verilen kişiler resmi olarak görevlendirilmesidir. Vasîlerin görevi yetim çocukların mallarını korumak, kollamak, güvence altına almak, ve değerlendirmektir. 11 Zilkade 1242 (6 Haziran 1827) tarihli bir kayda göre Çorum Nurullah Mahallesinden müteveffa olan Ali'nin küçük oğlu Aliye kalan malların, rüştüne kadar idaresi için, müteveffanın küçük oğlu Aliye, Seyyid Mehmed vasî tayin edilmiştir.

Vakıf

Geçmişten günümüze, toplumlar kendi yapıları içinde sosyal yardım, dayanışma ve güvenlik ihtiyaçlarını gidermek amacıyla kurumlar oluşturmuşlardır. Günümüz modern toplumların da tesis edilen sosyal yardım ve sosyal güvenlik uygulamaları geçmişte İslam toplumlarında vakıf müessesesi tarafından yerine getirilmiştir. Kişiye özel mülkiyetin kamu hizmetine tahsis edilmesi, söz konusu mülkiyete toplumsal bir içerik kazandırmaktır. Bu sistem bir kişinin kazanıp mülk bir akarını özgür iradesi ile insanların ihtiyacını gidermek üzere hayra tahsis etmesi ve bunlar arasındaki ilişkileri bir anlaşma ile hukuki bir statüye bağlamasından ibarettir.³⁵

Vakıf, VIII.asır ortalarından XIX. sonlarına kadar uzanan bir dönemde İslam memleketlerinin özellikle Selçuklular ve Osmanlılar zamanındaki Türk Dünyasının sosyal, kültürel, ve ekonomik hayatındaki önemli bir rol oynamış olan dini, hukuki ve sosyal bir müessesedir. Bir kişi mülkiyetine sahip olduğu menkul ve gayri-menkul mallardan bir kısmını veya onların tamamını, Allah'ın rızasını kazanma niyetiyle, halkın her hangi bir ihtiyacını karşılamak üzere dini, hayri ve içtimai bir gayeye tahsis ederse malını vakfetmiş, yani bir vakıf müessesesi kurmuş olur.³⁶ Vakıf kelimesinin fiil olarak sözlük anlamı "hapsetmek" ve "alıkoymak" demektir. Hukuki anlamı ise "bir şeyin intifa hakkının (veya mülkiyetinin) kamu yararına (Allah'ın kullarına) tahsis edilerek, devamlı olarak başkalarının intifa ve temekkülünü engellemek ve durdurma"dır.³⁷ Pek çok sosyal, kültürel, ve ekonomik faaliyet vakıflar sayesinde icra edildiği gibi;

*"Dini vazifelerin yerine getirilmesi için gereken cami, mescid gibi tesislerin veya türbe gibi dini olarak önemi büyük olan yerlerin imarı, bakımı, onarımı için kurulan vakıflar yanında, bu gibi tesislerde görev alan imam, müezzin gibi kişilerin geçimini sağlamak için de vakıflar kurulmuştur."*³⁸

32 ÇŞS, No: 1754, s.238.

33 ÇŞS, No: 1754, s.240-241.

34 ÇŞS, No: 1754, s.224.

35 Bahaddin Yediyıldız, "Vakıf", TDVİA, C.42, İstanbul 2012, s.479.

36 Yediyıldız, "a.g.m", s.479.

37 Mehmet Demiryürek, "Kıbrıs Şer'îye Sicillerine Göre XIII.Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs'ta Kurulan Para Vakıfları (Vakf-ı Nükûd)", *Turkish Studies*, VI/1, (Kış 2011),s.942.

38 Özkul,a.g.e, s. 248.

Bu amaçlarla Çorum'da da birçok vakıf kurulmuştur. Nakit para vakfı da bunlardan birisidir. Çorum'da para vakıfları ile ilgili Ali İlca "Osmanlı Döneminde Çorum'da Para Vakıfları" makalesinde, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ve Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi gibi mekanlardaki **şer'îye** sicilleri, evkaf defterleri vb. farklı kayıtlardan vakfa ait vakfiye ve diğer belgeleri incelemiştir.³⁹ Bizde vakıflarla ilgili bu bölümde Çorum Hasan Paşa kütüphanesinde bulunan 1754 numaralı Çorum Şer'îye Sicili'nde yer alan kadınların kurmuş olduğu vakıf kayıtlarını incelemeye **çalışılacağız**. 20 Muharrem 1243 (13 Ağustos 1827) bir kayda göre Çorum Karapınar köyünden Fatma Hatun, perşembe günleri Kur'anı Kerimden bir cüz okunması ve sevabının da ruhuna hediye edilmesi için malının 100 kuruşunu vakfetmiştir. Cami müezzini Es-Seyyid Mehmed Efendi vakfın mütevellisi olarak tayin edilmiş, vakfedilen paranın onu on bir buçuk hesabı üzerine işletilmesi ve elde edilen faiz ve nemasının da her kim Kur'an-ı Kerim'den cüz okursa müteveli tarafından ona verilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁰

11 Rebî-ül-âhir 1243 (2 Ekim 1827) tarihli bir kayda göre Çorum Depecik Mahallesi'nden Fatma Hatun aynı mahallede bulunan mülkünün gelirini her sene Gülabibey Mahallesi'ndeki caminin aydınlatılması giderlerine vakfetmiştir. Vakıf mütevellisi olarak Fethullah Efendi tayin edilmiştir.⁴¹ 3 Ramazan 1247 (5 Şubat 1832) tarihli bir diğer kayıta Çorum Şeyh Eyüp Mahallesi'nden Asiye hatun çok yaşlı olduğu halde akl-ı sıhhati yerindeyken mallarını bağışlamış. Malının 100 kuruşunu Şeyh Eyüp Mahallesi'nde bulunan cami müezzinine vererek, toplamda 200 kuruş vakfetmiştir.⁴² Vakfın mahiyeti hakkında bilgi verilmemiştir. Her hangi bir şart da koşulmamıştır. 29 Ramazan 1248 (19 Şubat 1833) tarihli kayıta Fatma Hatun hayatta iken malından 100 kuruşu **İbrahim Baba Hazretleri'nin** tekkesine verilmesini ve **mübarek gecede üç İhlas-ı Şerif, bir Fatiha okunmasını** ve sevabının ruhuna hediye edilmesini vakfiyede **şart koşmuştur**.⁴³ 7 Zilkâde 1250 (7 Mart 1835) tarihli bir kayda göre Çorum Hacı Yusuf Mahallesi'nden Meryem Hatun kendi malından 300 kuruşu Câmî-i Kebir'e vakf etmiş ve her hafta Perşembe günü cüz-i şerif okunup ruhuna hediye edilmesini istemiştir. Meryem Hatun bu vakfın yönetilmesi için kocası Hacı Hasan'ı müteveli olarak tayin etmiştir. 300 kuruşun senede 45 kuruş istirbâhı olan miktarın, 15 kuruşunu **müteveliye**, geri kalan 35 kuruşu da cüz-i şerifi okuyan hafıza verilmesini şart koşmuştur.⁴⁴ Bir başka vakıf erkeklerle bir araya gelen kadınların ortak kurdukları bir vakıftır. 24 Safer 1251 (21 Haziran 1835) tarihli bir kayda göre Hacı Mehmed **Ağa**, Yandımoğlu İbrahim kethüdanın hanımı Sultan Hatun, Ali Efendi, Koca Halil oğlu Mustafa, Domalan köyünden Hüseyin kethüdanın hanımı Huriye Hatun Cehrilere Sami Efendi aralarında 350 kuruş ve kurban derilerinin satışından elde ettikleri 50 kuruşu da ilave ederek toplam 400 kuruşu Büğdüz **Köyü** Camii'nin aydınlatılması giderlerine vakfetmişlerdir.⁴⁵ 15 Rebi-ül-âhir 1250 (21 Ağustos 1834) tarihli bir kayıta Çorum Hacı Nurullah Mahallesi'nden Meryem Hatun müteveli tayin ettiği Hacı Mehmet'in yönetiminde kurduğu vakıfla adı geçen mahallede bulunan caminin aydınlatılmasını sağlamıştır. Bu işe sahibi, mutaf dükkanının gelirini tahsis etmiştir.⁴⁶ 1251 tarihli bir kayıt ise **Çorum Çepni** Mahallesi'nden Meryem Hatun'a aittir. Meryem Hatun'un 450 kuruşu vardır. Bu meblağın 100 kuruşunu adı geçen mahallede bulunan câmî-i şerif mihrabına, 150 kuruşunu **cüz-i şerif tilavetine**, 50 kuruşunu **Müderriis** Mahmud Efendiye, 50 kuruşunu **câmî-i şerif** mumlarına, 100 kuruşunu ise mahallenin kaldırımalarına vakfetmiştir. Bütün bu işlerin yapılması ve yürütülmesi için de **müteveli olarak oğlu Hafız Mehmet'i tayin etmiştir**.⁴⁷

Recm

Recm, zina suçunu işleyenlere belli durumda uygulanan cezaya verilen isimdir. Fakihler suç ve cezada kanuniliği sağlamaya yönelik olarak "*hadd cezası*" gerektiren zina suçunun unsurları üzerinde dikkatle durmuştur. Hadd'in **sözlük anlamı** "*menetmek*", "*yasaklamaktır*". Terim anlam olarak ise,

39 Ali İlca, "Osmanlı Döneminde Çorum'da Para Vakıfları", *Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu*, Çorum, (Ekim 2004), s.184.

40 ÇŞS, No: 1745, s.84.

41 ÇŞS, No: 1754, s.90.

42 ÇŞS, No: 1754, s.229.

43 ÇŞS, No: 1754, s.264.

44 ÇŞS, No: 1754, s.284.

45 İlca, "a.g.m", s.192.

46 ÇŞS, No:1754, s.304.

47 ÇŞS, No:1254, s.320.

Allah'ın hakkı olmak üzere miktarı **Şari'** (kanun koyucu) tarafından kesin olarak belirlenen cezadır.⁴⁸ Tanımdan da anlaşılacağı üzere hadd, suçun değil, ona uygulanacak cezanın adıdır. Allah hakkı olarak belirtilen ve miktarı **Şâr'**i tarafından belirlenen bu suçlar;

Mülkiyet aleyhine işlenen Hırsızlık ve Hirabe (yol kesme-eşkiyalık) suçları

Devlet aleyhine işlenen Bağy (meşru devlete isyan) suçu

Hak din aleyhinde işlenen **İrtidâd** (dinden dönme) suçu

Beden sağlığı ve toplum aleyhine işlenen **Şürb** (şarap içme) suçu

Aile düzenine karşı işlenen Zina ve Kafz (iffete iftira) suçlarından ibarettir.⁴⁹

İslam hukukunun teorik esaslarını içeren fıkıh kitapları –az veya çok- her devirde yazılmış ve İslam ülkelerinin ortak kültürü olmuştur. Osmanlı'larda kendilerinin bu ortak kültürün dışında görmemişler ve bu hukukun büyük kısmını resmi hukuk sistemi (şer'i hukuk) olarak aynen kabul ederek, hakkında açıkça hüküm belirtilen alanlarda da Hanefi mezhebine ait görüşleri uygulamada esas almışlardır.⁵⁰

Osmanlı Devletinde recm cezasının uygulanıp uygulanmadığı tartışmalı bir konudur. Abdülmecit Mutfak'ın "*Teorik ve Pratik olarak Osmanlı'da Recm cezası: Batı Anadolu Şehirlerindeki Uygulamalar*" makalesinde incelemiş olduğu sicillerden hadd cezasının Osmanlı hukuk sisteminde yazılı bir kanun maddesi olarak var olduğuna işaret etmektedir. "*Balıkesir'in Mendeşhorya köyünden Aşir adlı genç, evli olduğu halde amcasının beslemesi olan Ayşe ile zina etmiş ve bu birleşmeden bir çocukları olmuş fakat ölmüştür. Bunun üzerine her ikisi de zina ettiklerini dört ayrı mecliste ikrar etmişlerdir. Ayrıca Hüseyin'in muhsan olduğu köylülerin şahitliğiyle de ispatlanınca, Kadı tarafından bu kişi hakkında hadd cezasına karar verilmiştir*".⁵¹ Belgede recm cezasının uygulanması için tüm şartlar oluşmuş görülmektedir. Ancak zanlının bu itiraftan dönme şansı olduğu için cezanın kesinleşip kesinleşmediği bilinmemektedir. Bu örnekten anlaşılacağı üzere recm cezasının var olduğu açıkça görülmektedir. Osmanlı tarihinde recm cezası şartlarının olduğu durumlar mevcut olmuştur ama cezanın uygulandığına dair deliller mevcut değildir. Tarihte recm cezasının uygulandığına dair örneği 1680 yılında İstanbul'da gerçekleşen recm cezasıdır. Hadise şöyle cereyan etmiştir. "*1680 tarihinde İstanbul'da bir yeniçerinin karısı, evine yakın bir yerde ipek dükkânı sahibi olan bir Yahudi'ye aşık olur. Bir gün Yahudi'yi evine alır. Bu durumdan haberdar olan mahalle sakinleri kadının evini basarlar ve hepsi birden "zina halinde bulduk" diye ifade verip ikisini de Kazasker'e getirirler. O da "gördük" diyenlerin şahitlikleriyle kadının recm edilmesine, Yahudi'nin de öldürülmesine hükmeder*". Ancak bu bilgi sadece bir tarih kaynağında bulunmuştur. Verilen bu örnek henüz bir belge ile desteklenmemiş ve ispatlanamamıştır.⁵²

Recm cezasının Osmanlı Devleti'nde uygulandığına dair bir diğer örneğe 1754 Numaralı Çorum Şer'îye Sicilinde rastlamaktayız. 5 Şevval 1241 (13 Mayıs 1826) tarihli bir kayıta "*İbiş bin Ali ile bundan akdem bâ fetvâ-yı şerîfe mücibince şer'en recm olan Melek ibni Ahmed nâm hatun*" denilerek recm hadisesine değinilmektedir.⁵³ Ayrıca 1754 numaralı Çorum Şer'îye Sicili'ne kaydedilen 1242 tarihli tevzi defterinde geçen "*recm olan avrada 12 kuruş masarîf*"⁵⁴ şeklindeki ifade recm olayını teyit etmektedir. Bahsi geçen 12 kuruşun ölen kadının kefen ve defin işlemleri masrafı olduğu düşünülebilir. Yukarıda bahsini ettiğimiz recm cezasının Osmanlı İmparatorluğu'nda bir defa yaşandığı bilgisi Çorum Şer'îye Sicil belgelerine kaydedilen 5 Şevvâl 1241 (13 Mayıs 1826) tarihli kayıt ile değişmiştir. Bu belge ile Osmanlı İmparatorluğu'nda recm cezasının kesin olarak uygulandığı görülmüştür.

Sonuç

Şer'îye sicilleri Osmanlı toplumunun ekonomik, sosyal ve ekonomik yapısı hakkında bilgiler ihtiva eden en önemli birinci el kaynaklar arasında yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nin merkezde ve taşrada her tabakadan insanlar arasındaki hukuki ilişkilere dair kayıtları içeren bu defterler Osmanlı

48 Adnan Akalın, "İslam Hukuku Açısından Suçun Unsurları", *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 10, (Kasım 2013), s.53.

49 Mehmet Köroğlu, "İslam Hukukunda Ölüm Cezasını Gerektiren Suçlar", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 43, Erzurum 20015, s.216.

50 Abdülmecit Mutfak, "Teorik ve Pratik Olarak Osmanlı'da Recm Cezası: Bazı batı Anadolu Şehirlerindeki Uygulamalar", *Turkish Studies*, III/4, (Yaz 2008), s.578.

51 Mutfak, "a.g.m.", s.583.

52 Mutfak, "a.g.m.", s.585.

53 ÇŞS, No: 1754, s.45.

54 ÇŞS, No: 1754, s.66.

Devleti'nin aile, toplum, ekonomi ve hukuk gibi birçok alanın tarihi için araştırmacılara önemli bilgiler sağlamaktadır.

Evlilik bağı nikah akdi ile gerçekleştirilmiştir. Kadı huzurunda gerçekleşen nikahlar belli bir ücreti gerektirmiştir. Çorum'da kadı huzurunda yapılan evliliklerin yaygın olduğu görülmüştür. İslam hukuk prensiplerini benimseyen Osmanlı devleti kadınlara İslami kurallar çerçevesinde haklar tanımıştır. Boşanma ve mirastan pay alma gibi haklar bunlar arasında yer almıştır. Kadınlar dilerse eşlerinden ayrılabilirlerdi. Boşanmanın gerçekleşmesi halinde kadınlar nafaka hakkından ve eğer varsa çocuklarının haklarını alabiliyorlardı. Kadınlar eşlerinin ölmesi halinde miras haklarını almışlardır. Kadınlar sosyal hayat ve yardımseverlik konularında da Osmanlı toplum yapısının önemli unsurlarından biri olmuştur. Bağışlamış oldukları eşya ve paraları sayesinde pek çok sosyal hizmet kurumlarına katkı sağlamışlardır.

Sonuç olarak söylenebilir ki kadınlar aile birliğini kurmada ve yürütmede, çocukların yetiştirilmesinde ve ev ekonomisine katkı sağlamaları açısından toplumun mihenk taşı olmuştur diyebiliriz. Eski Türk toplumunda kadına verilen değer İslam dini benimsendikten sonra da bazı değişiklikler getirilmesine rağmen kadının toplumdaki önemi değerini kaybetmemiştir.

Kaynakça

Yayınlanmamış Eserler

Çorum Şer'ie Sicili (ÇŞS), Defter No: 1754, H.1240-1254. Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Yayınlanmış Eserler

AKALIN, Adnan, "İslam Hukuku Açısından Suçun Unsurları" Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Sayı:10, (Kasım 2013), s.52-72.

AYDIN, M.Akif, "Aile", *TDV İslam Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1989, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.196-200.

AYDIN, M.Akif, "Mehir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVIII, İstanbul 2003, **Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları**, s. 389-391.

AYDIN, M.Akif, "Osmanlı Hukukunda Kazai Boşanma Tefrik", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı:5 İstanbul 1986, s.1-13.

AYDIN, M.Akif, "Osmanlı Hukukunda Nikah Akitleri", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı:3, İstanbul 1982, s.1-12.

BARKAN, Ö.Lütfü, "Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, III./5-6, Ankara 1966.

DEMİRYÜREK, Mehmet, "Kıbrıs Şer'ie Sicillerine Göre XIII.Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs'ta Kurulan Para Vakıfları (Vakf-ı Nükûd)", *Turkish Studies*, VI/1,(Kış 2011),s.942-984.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 2007, Aydın Kitapevi Yayınları.

EKİNCİ, E.Buğra, "Osmanlı Hukukunda İzinname ile Nikah", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı:2, (Güz 2006), s.41-60.

ERTUĞ, H.Nejdet, "Şer'ie Sicillerine Göre Hicri 1137 (1724-1725) Senesi İstanbul'unda Osmanlı Ailesinin Evlenme ve Boşanma Verilerine Göre İncelenmesi", *Akademik İncelemeler Dergisi*, X/1, Sakarya 2015, s.7-107.

İLİCA, Ali, "Osmanlı Döneminde Çorum'da Para Vakıfları", *Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu*, Çorum 2004, s.184-202.

KÖROĞLU, Mehmet, "İslam Hukukunda Ölüm Cezasını Gerektiren Suçlar", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 43,Erzurum 2015,s.216-238.

MAYDAER, Saadet, "Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'ie Sicillerine Göre)" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI/1, Bursa 2007, s. 299-320.

MUTAF, Abdülmecit, "Teorik ve Pratik Olarak Osmanlı'da Recm cezası: Bazı batı Anadolu Şehirlerindeki Uygulamalar", *Turkish Studies*, III/4,(Yaz 2008),s.573-597.

ORTAYLI, İlber, “Kadı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIV, İstanbul 2001, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları s.69-73.

ÖZKUL, A.Efdal, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi, 1726-1750*, İstanbul 2005, İletişim Yayınları.

SALTEKİN, F.ŞEN, -M.Emin, “Osmanlı Toplumunda Kadının Mahkeme Önündeki Hukuk Mücadelesi: 235 No’lu Seydişehir Şer’iye Sicil Defterine Göre”, *Turkish Studies*, VII/4, (Sonbahar 2012), s.2793-2807.

UĞUR, Yunus, “Şer’iye Sicilleri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXIX, İstanbul 2010, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.8-11.

ÜNAL, M.Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011.

YEDİYILDIZ, Bahaaddin, “Vakıf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLII, İstanbul 2012, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.479-486.

Tezler

DOĞAN Esra, *13 Numaralı H.1314/M.1896 Çorum Şer’iye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2009.

KORKMAZ Şerif, *H.1255-1264 (1839-1847) Tarihli Çorum Şer’iye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yüksek Lisans** Tezi, Ankara 1995.

KUŞU Selma, *Şer’iye Sicillerine Göre H.1065-1079/M.1655-1669 Tarihleri Arasında Edirne’de Sosyo-Ekonomik Hayat*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2009.

TANER Nejat, *Çorum 12 Numaralı Şer’iye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi H.1304-1307/ M.1886-1889*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yüksek Lisans** Tezi, Kırıkkale 2002.

YARAMIŞ Ahmet, *Çorum H.1240-1254/M.1824-1836 Tarihli Şer’iye Sicilinin H.1240-1241/M.1824-1826 Yılları Arası Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1993.

Türk Mitolojisinin Kötü Dişisi: Al Karısı

Öğr. Gör. Deniz BEYAZ
Kocaeli Üniversitesi / Kocaeli

Kadınların inanç üzerinde büyük etkileri bulunmaktadır. Kimi zaman peri olarak iyilik dağıtırlar, kimi zamanda korkunç bir cadı olarak kötülük yaparlar. Mitoslara, efsanelere, masallara kabataslak bir bakış attığımızda kadınlar sanki biraz daha kötülüğün imgesi halindedirler ve yaradılıştan hep ikinci planda kalırlar. Havva şeytan ile işbirliği yaparak Âdem ile cennetten kovulmalarına neden olmuştur. Yunan Mitolojisinde yaratılan ilk kadın Pandora, Prometheus’a ceza olarak yaratılmıştır ve yanında tüm kötülüklerin; hastalıklar, seller, depremler, savaşların olduğu bir sandık ile yeryüzüne gönderilmiştir. Büyülerden sorumlular hep tanrıcadır: Hekate, Kirke, Medea. Yunan Mitolojisinde kötülüğü çağrıştıran neredeyse tüm semboller dişil varlıklardır: Nifak tanrıçası Eris, Gece Tanrıçası Nyks ve en meşhur kötü dişil varlık yılan saçlı, bakışları ile insanları taşa dönüştüren korkunç Medusa da bir kadındır.

Masallarda tüm cadılar kadındır. Ortaçağda yaşanan cadı avında öldürülenlerin büyük çoğunluğu kadınlardır. Neredeyse tüm otacı ve ebe kadınlar büyücüydü ve şeytan ile işbirliği içindeydi. Kadınlar şeytan ile ilişki kurdukları, uçtukları ve yamyamlık yaptıkları gibi nedenlerle diri diri yakılmışlardır.

Örneklere baktığımızda gerçekten de kötülüğün eş anlamlı sözcüğü kadın gibi bir sonuç ortaya çıkıyor. Bunun nedeni ataerkil düzen ve erkeklerin mitleri ve efsaneleri üretmeleri. Günümüzde yıkıcı kasırgaların da isimlerinin kadın isimleri taşıması tartışmalara neden olmuştur.

Türk, Yunan ve Hristiyan - Yahudi inanışlarında, günümüz popüler kültüründe önemli bir yer tutan vampirin dişi bir prototipine rastlamaktayız. Türk inanışında Al Karısı, Yunan mitolojisinde Lamia ve Hristiyan - Yahudi inanışlarında ise Lilith. Bu dişi varlıkların ortak özelliği loğusalara ve yeni doğmuş bebeklere musallat olmalarıdır. Hemen hemen görünüşleri de birbirine benzer olarak anılmaktadır. Bu farklı kültürlerde yer alan ancak ortak özellik taşıyan bir dişi varlığın kökenini Mezopotamya’da da buluyoruz.

İ.Ö.1700’lerde Akadça yazılmış Tufan efsanesinde Bilgelik Tanrısı Enki şöyle der:

*“Bundan sonra halk arasında üç kadın olsun!
Halk arasında doğuran, doğurmayan kadın olsun!
Halk arasında dişi cin olsun!
O doğuran kadının kucağında bebeğini kaçırsın!
Onlara yasak olsun ve çocuk doğumu bitsin!”*

Lamia

Lamia Yunan Mitolojisinin en korkunç ve en bahtsız kadınlarından biridir. Lamia kadın başlı, eşek bacaklı bir canavardır. Dadılar çocukları korkutmak için anlatırdı. Efsaneye göre Lamia güzel bir kızdır ve Zeus ona gönül verir ancak Hera kıskandığı için her doğum yaptığında gelir ve çocuğunu öldürür. Bir süre sonra Lamia çıldırmış bir halde bir mağaraya gider saklanır ve çocukları yaşayan annelere düşman kesilir. Geceleri gözüne uyku girmediği için gider çocukları kaçıtır ve yer. Zeus, Lamia’ya acıdığı için, çok şarap içtiği geceler gözlerini çıkarıp yatağın yanındaki bir kaba koyar ve ancak o zaman Lamia rahat uyur ve çocukları rahat bırakır². Yunan mitolojisinde Lamia’ya benzer başka varlıklara da inanılırdı: Harpya’lar, Empousa, Mormo, Mormolyke gibi.

Harpya³ “kapıp kaçan” anlamına gelir. Kadın yüzlü, kanatlı, sivri pençeli yaratıklardır. Harpya’lar çocukları ve ruhları alıp kaçarlar. Empousa, Yeraltı Tanrıçalarından büyücü Hekate’nin maiyetinden bir hayalettir. Geceleri ortalığa dehşet saçarak, her türlü kılığa girerek özellikle kadınları ve çocukları korkuturdu. Bir ayağı tunçtan olan Empousa insan eti ile beslenirdi. Kurbanlarını kandırmak için güzel

1 Çığ, 2009: 48 - 49

2 Erhat, 1997: 191

3 □παύω: (fil) Kapıp kaçırma

bir kadın kılığına girdiğine inanılırdı⁴. Mormo yine küçük çocukları korkutmak için kullanılan bir dişi daimon⁵. Yaramaz çocukları ısırdığına ve topal bıraktığına inanılır. Mormolyke ise yine Mormo gibi çocukları korkutmak için kullanılan bir daimondur.

Lilith

Lilith, Hristiyan ve Yahudi inançlarında Âdem'in ilk karısı olduğuna inanılan dişi cindir. İlk feminist olarak kabul edilen Lilith, Âdem ile eşit olarak sayılmadığı için başkaldırmış ve bu talebi reddedilmiştir. Lilith bunun üzerine tanrının gizli adını söyleyerek göğe yükselmiş ve cinlerin başı ile ilişkiye girerek yüzlerce çocuk doğurmuştur. Âdem'e dönmesi için ikna edilmek üzere üç melek gönderilmiştir. Ancak Lilith dönmeyeceğini söylemiş ve eklemiştir: “Eğer sizin tılsımlı adlarınızı bebeklerin üzerinde görürsem ant olsun ki onlara dokunmayacağım”. Bu andan itibaren Lilith bir bebek katili olarak anılmaya başlar. Lilith geceleri yeni doğmuş bebekleri bulur ve onları öldürmeye başlar. Böylece bebekleri Lilith'in gazabından korumak için çeşitli tılsımlar ve muskalar hazırlanır⁶. Lilith'in geceleri dolaşp bebekleri öldürmesinden, adı İbrani ve Arapça'ya laila (gece) olarak yerleşmiştir. Günümüzde hala Yahudiler, loğusaları yalnız bırakmazlar. Ayrıca Lilith o evde çocuk olduğunu anlamasın diye, geceleri çamaşır ipinde çocuk kıyafetleri bırakılmaz.

Al Karısı

Türk Halk Kültüründe; doğum, evlenme ve ölüm adıyla anılan geçiş dönemlerinin ilk aşması doğumdur. Doğum her toplumda olduğu gibi Türk toplumunda da önemlidir. Evliliğin en önemli kilit noktasıdır. Artık çift bir aile olur. Özellikle kadın için yeni bir statü olan annelik başlar. Topluma katılan yeni bireyin gelişyle hem aile hem de toplum güçlenmiş olur. Eski Türk geleneklerinde çocuğun olmaması büyük talihsizlik olarak sayılırdı. Bu nedenle kısırlığı önlemeye yönelik pek çok pratik geliştirilmiştir. Kadın gebe kaldığı andan itibaren çocuğunu korumak için bazı yiyeceklerden, eylemlerden uzak durmak zorunda kalır. Geçiş dönemleri içinde en çok doğum ile ilgili sayısız adet, batıl inanç, ritüel bulunmaktadır. İnanişâ göre loğusa kadının mezarı kırk gün açıktır. Aynı şekilde kırkı çıkmamış bebek de aynı ölçüde tehlikededir. Bu tehlikenin en bilineni tüm Türk topluluklarında varlığına günümüzde bile inanılan Al Karısı'dır. Al Karısı “Al, Alanası, Alkızı, Albasması, Alarvadı, Alacama, Albıs, Albız, Almis, Almastı, Alvastı, Almış, Albas, Hal Anası, Abası” gibi adlarla anılan, hemen hemen bütün Türk dünyasında görülen olağanüstü yaratıklardan biridir⁷. Azerbaycan'da Hal Anası bütün cinlerin anasıdır⁸ ki bu da Lilith ile ne kadar özdeş olduğunun bir göstergesidir.

Anadolu topraklarında, Elazığ'da “El karısı”⁹ ve Haftar, Erzurum'da Alkarısı, Malatya'da Hibilik, Bingöl'de Kapoz, Gaziantep'te Tepegöz adıyla bilinir¹⁰. Siirt, Batman, Bingöl, Diyarbakır çevrelerinde benzer anlatımlar Pirevok, Pirebok, Piraboçık, Pirhevok adıyla bilinen dişi cadı - cin olarak tanımlanır¹¹. Anadolu'da bu varlık “Al Kızları” adıyla da bilinir. Ancak bu inanişâ göre onlar rızık ve bereket kaynağıdır. Elleri değdiği şey tükenmek bilmez. Onlar da peygamberler ve evliyalarda gibi “iyilerden” sayılır¹².

Albasma, Alkarısı denen cinin meydana getirdiği loğusa hastalığıdır. Doğum yapan kadın Türk inançlarına göre yedi gün süre ile yalnız bırakılmamalıdır. Yalnız bırakılırsa Alkarısı adlı cin gelir ve albastı hastalığını meydana getirir¹³. Anadolu Türklerinin inancına göre kayalık dağlarda, çay kenarlarında, ıssız yerlerde ve ahırlarda yaşayan peri kızı gibi bir varlıktır¹⁴. Albastı'ya rastlayanlar onu uzun sarı saçlarını tararken görürler. Onu gören kişi eğer korkudan kendini kaybederse, Albastının o kişinin

4 Grimal, 1997: 170

5 Daimon: Yunan Mitolojisinde yarı tanrı yarı insan sayılan varlıklar, cin.

6 Zingsem, 2005: 30

7 Acıpayamlı, 1974: 80, İnan, 1986: 169, Beydili, 2005: 34

8 Bayat, 2007: 326

9 Yılmaz, 1967: 215

10 Karabaş, 1999: 402

11 Çevirme ve Sayan, 2005: 68

12 Beydili, 2005: 35

13 Hançerlioğlu, 2013: 29

14 Beydili, 2005: 34

ruhunu çalıp kendinden geçirdiğine, o kişinin aklını kaybettiğine ve her an öleceğine inanılır¹⁵.

Hayvan olarak keçi, tilki, yılan, kedi, köpek, buzağı, örümcek, kuş ve gelin, kefenli ölü gibi çeşitli kılıklarda görünür. Uzun boylu, uzun parmak ve tırnaklı, dağınık saçlı, yağlı vücutlu, el ve ayakları küçük, dişlek, bir dudağı yerde bir dudağı gökte, çıplak gezen, göğüslerinden birini geriye atmış, tepesinde gözü olan çok çirkin, al gömlek giyen bir yaratıktır. Küpe biner ve dilediği yere gider gelir. Korkunç bir sesi vardır¹⁶. Değişken tabiatlıdır, söylenen şeylerin tersini yapan, ayakları ters, değişik hayvan şekillerinin yanında en çok cadı şeklinde göze görünür¹⁷. Muğla'da denizden çıkan ve yalnız bırakılan çocukları çalarak, dalgaların dibindeki evine götüren bir kadın olarak tasarlanmaktadır¹⁸. Çukurova'da bazen Al Karısı'nın loğusanın yanına bir kuş şeklinde geldiğine inanılır. Buna *Kuş Boğması* adı verilir. İnanışa göre kocaman al bir kuştur ve "*al kuşu*" denir. Al Kuşu bebeğe basarak onu öldürür¹⁹. Dobruca Türkleri onu sarışın şişman bir kadın²⁰, Fergana Özbekleri pejmürde kılıklı, dağınık saçlı bir koca karı²¹, Gagavuzlar bir dev olarak tasvir ederler²². Genellikle kırmızı, siyah uzun elbise giyer ve çok saçı vardır.

Alkarısı, doğum yapan kadınların ciğerini söküp yiyen ve öldürmeye çalışan cindir²³. Bir diğer inanış ise ciğeri söküp suya attığıdır. Baskılar ya da ocaklı adamlar Albastı'yı yakalayıp ciğeri yerine koymaya mecbur ederler. Albastı'yı yakalayan baksı topuz eşliğinde bir türkü söyler:

“Ey, Albastı zalim
Koy ciğerini yerine,
Zavallının canın iade et,
Sözünü tutmazsan,
Bana hürmet etmezsen,
Gözlerini çıkarırım....”

Bu şekilde merasim yapılırsa, Albastı ciğeri yerine koyar.

Çoğu zaman hayra yorulan Al ruhunun sahibi olanların, bazı hastalıkların ilacını bildiklerine de inanılmıştır. Bir başka inanışa göre ise Al Karısı'nın olduğu yere büyük bereket gelir ve bu yerdeki hiçbir şey eksilmezmiş²⁴. Uluğ Kem nehri kıyısında bulunan Tuba-Uranha Şamani Türk geleneklerine göre Albis evlenmeyen bir kızdan türemiştir. Kumsal yerlerde ve kayalarda insanların yaşamadığı ıssız yerlerde bulunur, keçi gibi bağırırlar. Güzel bir kız ya da delikanlı olarak görünerek insanları kandırabilirler. Albis kızlara musallat olur ve hasta yapar. Şamanlar ilahiler okuyup Albisleri defeder. Şaman dualarında sarı kız olarak nitelendirilir. Altaylılara göre Almıs şerir bir ruhtur ve Tanrı Erlik'in hizmetindedir²⁵. Bazı yerler Albislerin yurdu olarak kabul edildiğinden oralarda hayvan otlatılmaz, ağaç kesilmez, taşına kayasına el sürülmez, inananlar orada ölür giderler²⁶.

Kırgız – Kazak Türklerinin hurafelerine göre Albastı iki türdür biri Kara Albastı ve diğeri Sarı Albastı'dır. Kara Albastı ciddi ve ağırbaşlı bir ruh olarak tanımlanırken, Sarı Albastı hoppa, mekhar ve şarlatan olarak tanımlanır²⁷. Sarı Albastı hoca ya da şamanların okuması ile defolur. Kara Albastı ise kendisini gören ocaklılardan ancak korkar. Sarı Albastı sarışın bir kadın suretindedir. Şerir bir ruh olan Albastı meskün olmayan evlerde ve ıssız yerlerde bulunur, çeşitli şekillerde görünür, yolcuları şaşırtır, uykuda basar²⁸.

Fuzuli Bayat, Eski Türklerin Al ruhu inancı ile bağlantılı olan Albastı'nın, Mitolojik Ana kompleksinin Gök Tanrı dini inanç sisteminin yoğun baskısıyla arka plana itilmesinden sonra demonik özellik kazandığını belirtir²⁹. Demonik özellik kazanması olumsuz ve kötü bir varlığa dönüşmesi anlamına

15 Turdimov, 1999: 262

16 Acıpayamlı, 1974: 75

17 Beydili, 2005:34

18 Boratav, 1976: 99; Duvarcı, 2005: 128

19 Şimşek, 1990: 538

20 Önal, 1998: 52; Duvarcı, 2005: 128

21 İnan, 1933: 161

22 Güngör, 1991: 43; Duvarcı, 2005: 128

23 Hançerlioğlu: 2013: 32

24 Beydili, 2005: 35

25 İnan,1933:161

26 Yıldız, 2008: 89

27 İnan, 1933: 161

28 İnan, 1933: 160

29 Bayat, 2007: 322

gelmektedir.

İnan'a göre "al" ruhu her zaman şerir bir ruh olmamıştır. Eski Türk panteonunda kuvvetli ya da hamî tanrılardan biri olmuştur. Günümüzde şerir bir ruh olduğunu gösteren kanıtlar olsa da İnan'a göre bazı emareler onun hamî bir ruh olduğunu göstermektedir. Uranha-Tuba Türklerinin şaman dualarında kam Sarı Albastım diye hitap ediyor ve yardım soruyor. Ayrıca "al" kelimesinin ateş kültü ile ilgili olması bu ruhun eski devirlerde koruyucu ruh, ateş ve ocak tanrıcısı olduğunu göstermektedir. Altay ve Yenisey kamları ayin ve merasimlerinde "Alas" diye bağırırlardı bu "Amin" kelimesinin yerini tutmaktadır. "Al" kelimesinin ateş ile bağlı olduğunu gösteren bir diğer kanıt ise tüm Türk kavimlerinde yaygın olarak yapılan "Alaslama" merasimidir. Alaslama Orta ve Doğu Türklerde ateşle temizleme ve takdis merasimidir³⁰. Başkurtlar ve Oğuzlarda "Alaslama" veya "Alazlama" töreni kırmızı bir bez parçası yakılıp hastanın başının etrafında "alaz alaz" diye dolaştırılarak yapılır. Bu daha çok tedavi şeklidir. Altay ve Yenisey Türklerinde ise merasimin başlayacağı zaman şaman ardıc veya kutsal bir başka ağacın parçasını duman içine atıp yakar. Radlov'a göre Anadolu Türklerinde "alazlama" kızgın demirle dağlamak anlamına gelir. Eski Şamanizm ve ateş kültü ile derin bağlantılı olduğunu göstermektedir. Burada da "Alazlama" tedavi şeklidir. Anadolu'nun bazı yerlerinde "Alazlama" akşam karanlığında yanan ilk ışığa bakılarak yapılır. Azerbaycan şivelerinde, hastalanmak anlamında kullanılan "Alızdamak" sözü de "Alazlama" ve dolayısıyla "Al" ruhu ile bağlantılıdır³¹. Sümerlerde Ateş tanrısı olan Al aynı zamanda iğva perisidir. Aldanmak, aldatmak, aletmek, allak bullak, alık gibi kelimeler "Al" ruhunun gözden düşmesi ile türemiş kelimelerdir. Yine da bu ruhun hamî ruh olduğu dönemden kalma bazı sözcüklerin varlığı devam etmektedir:

- Alkamak: Takdis etmek (Altayca-Kırgızca)
- Alkış: Tebrik (Bütün Türklerde)
- Al Ot: Aile ocağı ateşi (Yakutlarda)
- Al Ot: Azametli Ateş (Altay Kamlarının ilahilerinde)
- Alaz – Alazlama: Ateşle arıtma ayini
- Ayrıca al rengin tüm Türklerde kutsal sayılması ³²

Al Karısı'ndan korunmak için:

- Loğusaya al renkli giysiler giydirilir, başına kırmızı tül bağlanır, kırmızı şeker hediye edilir, kırmızı loğusa şerbeti ikram edilir, nazarlık takılır, tütsüler yakılır ³³.
- Bebek ve annenin yattığı yere Kur'an, makas, bıçak, biber, soğan, sarımsak konur, sağ ve sol bileğe siyah boncuk takılır ³⁴.
- Albastı tüfek sesinden korkar, loğusa Albastı olursa tüfek patlatılır.
- Demirciler ve ocaklı adamlardan korkar, öyle etkili demirci ustaları veya ocaklılar vardır ki bunların mendili veya külâhı Albastı'yı korkutmak için yeterlidir³⁵. Al bastı görüp bayılan kendinden geçen kişiyi kendine getirmek için tüfek atmak işe yaramazsa falcı, cinci gibilere tedavi ettirilir. Kur'an'dan bir ayet okunursa da Albastı kaybolur³⁶.

Al Karısı özellikle silah sesinden, meşaleli insanlardan, demirden ve kırmızı renkten korkar. Demirden ve demircilerden korkmasının, yakasına takılan iğneden kurtulamaması erkek egemenliğini tasdikidir. Anaerkil yapının iyesi, ocak, ateş ve aile koruyucusu Albastı'nın egemenliğin kaybetmesi, ataerkil yapıya geçerken demirci kültürünün ortaya çıkması ile ilişkili olmalıdır³⁷.

Al Karısı'nı en çok sevdiği şeylerden biri olan atın kuyruğunu örerken yakalamak mümkündür. Onu yakalayanlar kaçmaması için yakasına iğne saplanır, eve getirilir ve ev işleri yaptırılır. Yakasındaki iğne çıkarılınca hemen yok olur. Bazen de eteğine iğne batırıldığı anda kendiliğinden suya dönüşür. Serbest bırakılırsa eve bereket getirir. Bu da onun eski ocak hamisi özelliğinden kalmaz³⁸. İran

30 İnan, 1933: 163

31 Beydili, 2005: 36

32 İnan 1933:163

33 Hançerlioğlu, 2013: 32

34 Beydili, 2005: 34

35 İnan, 1933:161

36 Turdimov, 1999: 262

37 Bayat, 2007: 328

38 Bayat, 2007: 323

efsanelerinde Al Karısı'nın boynundaki kolye ya da sahip olduğu boncuklar ele geçirince, Al Karısı korkar ve alan kişiye kolyeyi geri vermesi için yalvarır. Kolyeyi alan kişi Al Karısı'ndan ailesine ve sülalesine dokunmayacağı sözü aldıktan sonra kolyeyi veya boncukları verir. Azerbaycan anlatmalarında eğer bu boncuklar verilmez halka dağıtılsa, bu boncuk sahiplerine Al Karısı yaklaşmayacağı inancı vardır³⁹. Yakalamak için bir yol da at sırtına katran sürmektir.

Alkarısı öykülerinin çoğunda eğer başarıp kendi soyundan gelenlerin yanına dönebilirse sonuç genelde Alkarısı'nın ölümüyle sonuçlanmaktadır. Üzerine insan kokusu sindiği için kabul edilmez. İnsanlar onun öldüğünü, döndüğü suyun renginin kırmızı dönüşmesinden anlarlar. Alkarısı'nın serbest kaldığı zaman suya dönmesi ve suyla ilintisi onun sudan korktuğu şeklinde yorumlanır. Çatıştığı insanlara “Eğer bu su olmasaydı, sana ne yapacağımı bilirdim!” diye çıkışır.

Yakalanan Al bastı'ya “*Senin yedi nesline dokunmayacağım*” diye söz almak gerekir. Al Karısı yakalayanların evi *al basması ocağı* adını alır⁴⁰. Doğum yapan kadınlar bu evi ziyaret ederler. Kendilerinin de al basmaması için evin ocağından kül alırlar⁴¹.

Sonuç

Albasma ya da Al Karısı'na bilimsel yolla açıklamaya çalışırsak; loğusalık döneminde annenin yaşadığı psikolojik sorunlar tıbbi olarak; annelik hüznü, postpartum depresyonu (doğum sonrası depresyonu) ve postpartum psikoz olarak üç tanısal kategori altında açıklanmaktadır. Loğusalık döneminde kadınların hormonlarında ani değişimler yaşamaları ve ayrıca anne olma ile meydana gelen sorumluluk ve diğer aile fertlerinden gelen baskılar, annenin ani duygu değişimleri yaşamasına neden olmaktadır. Doğum ile birlikte gerçekleşen hem bedensel hem sosyal durum nedeniyle kadınlarda ağlama, depresyon, anksiyete, yorgunluk, uyku bozuklukları, sinirlilik halleri meydana gelmektedir. Bu duygu değişimleri o kadar değişken ve ağır olabilir ki anneyi intihar etmeye kadar sürükleyebilir. Kadınlar özellikle doğumdan sonraki ilk bir yıl psikiyatrik hastalıklar açısından anlamlı düzeyde risk altındadırlar. Tıp alanındaki gelişmeler özellikle psikiyatrik araştırmalarla adı konulan, teşhis ve tedavi edilen bu rahatsızlıkların bilinmediği dönemlerde elbette yaşanan bu belirtileri doğaüstü bir varlıkla açıklamak mümkün olmuştur. Özellikle ileri derece depresyon yaşayan annelerin gördükleri halüsinasyonlar Al Karısı'nın var olduğuna dair bir inancın gelişmesine neden olmuştur. Günümüzde hala loğusalar başlarına kırmızı taç takarak, ziyarete gelenlere kırmızı loğusa şerbeti ikram ederek neden yaptıklarını bilmeden bu geleneği devam ettirmektedirler.

Kaynakça

Acıpayamlı, Orhan (1974). Türkiye’de Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.

Alptekin, Ali Berat (1993). Fırat Havzası Efsaneleri, Kültür Ofset Basımevi, Antakya.

Bayat, Fuzuli (2007). Türk Mitolojik Sistemi 2, Ötüken Neşriyat, İstanbul

Beydili, Celal (2005). Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük, Yurt Yayınları, Ankara.

Boratav, Pertev Naili (1976). “Les Maitres de l’espace sauvage, Pratiques et representations de l’espace dans les communautés mediterraneennes”, Paris: Editions du Centre National de la Recherche Scientifique

Çevirme, Hülya - Sayan, Ayşe (2005). “Alkarısı İnanmaları ve Bilim”, Milli Folklor, 65, Bahar , 67-72.

Çığ, Muazzez İlmiye (2009). Sümerlilerde Tufan Tufan’da Türkler, Kaynak Yay., İstanbul.

Duvarcı, Ayşe (2005). “Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar”, Bilig, 32, Kış, 125-144

Erhat, Azra (1997). Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Grimal, Pierre (1997). Mitoloji Sözlüğü, Sosyal Yayınları, İstanbul.

Güngör Harun - Argunşah Mustafa (1991). Gagavuz Türkleri, Tarih-Dil Folklor ve Halk Edebiyatı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

39 Karini, 2013: 69

40 Çevirme ve Sayan, 2005: 68

41 Alptekin, 1993:126-133.

- Hançerlioğlu, Orhan (2013). Dünya İnançları Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul
- İnan, Abdülkadir (1933). “Al ruhu hakkında”, Türk, Tarih, Arkeologya ve Etnoğrafya Dergisi, I-1, Ankara.
- İnan, Abdülkadir (1986). Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Karabaş, Seyfi (1999). Bütüncül Türk Budun Bilimine Doğru, Y. K. Y, İstanbul
- Önal, Mehmet Naci (1998), Romanya Dobruca Türkleri, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını
- Şimşek, Esmâ (1990). “Çukurova’da Anlatılan ‘Al Karısı’ Efsanelerinin Türk Efsaneleri İçindeki Yeri”, I. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu, 536.-545.
- Turdimov, Şamirza (1999). “Türk Dünyasında Albastı”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi III, 261-297
- Yıldız, Naciye (2008). “Sibirya Türklerinin Mitoloji ve İnançlarında Kötü Ruhlar”, Modern Türkölük Araştırmaları Dergisi, 4, 84-93
- Yılmaz, Mithat (1967), “Elazığ’da El Karısı İnanması”, Türk Folklor Araştırmaları, Sayı 215
- Zingsem, Vera (2005). Lilith, İlya Yayınevi, İzmir

İbni Sina'nın Kadına Bakışı

Perspective of Ibn Sina on Women

Prof. Dr. Lokman Çilingir
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Giriş

Antik metinlere bir göz atıldığında ortaya konulan kadın figürü hiç de iç açıcı değildir. Örneğin Hesiodos'un aktardığı bir efsaneye göre kadın, Tanrı Zeus'un insanoğlunun başına bela olsun diye yarattığı bir varlıktır. Zeus, insanlar arasında yaşayan ve kendisini aldatan Prometheus'a karşı intikamını, tüm insanlara süsleyip püsleyip tüm insanlara 'armağan' olarak gönderdiği kadın aracılığıyla alır.¹ Efsanelerde karşımıza çıkan, kadının aşağı bir varlık olarak nitelendirdiği bu anlayışın izlerine toplumsal yaşamda da rastlamak mümkündür. Antik Yunan'da cinsiyet ayrımcılığı henüz çocukluktan başladı. Kız çocukları ev ekonomisine yeterince katkıda bulunmadıkları, topluma faydalı birer birey olmadıkları gerekçeyle sıklıkla terk edilirdi. Veya İslam öncesi Arap toplumunda da görüldüğü gibi, bazıları doğar doğmaz toprağa verilir. Antik Yunanda kız çocukları, ailenin ferdi olarak kabul edilirlse elbette, evdeki 'diğer' kadınlarla birlikte *gynaikon* adı verilen evin birinci katında kadınlara ayrılmış bir odada yaşarlardı.² Bu dönemde kadınların dışarı çıkması toplum tarafından uygun görülmediğinden hayatlarını evde sürdürürlerdi. Ev ortamının kadının bünyesine, fizyolojisine dışarının güneşli ve havadar ortamından daha uygun geldiğine inanılırdı. Ayrıca yemek yapmak, dikiş dikmek, örgü örmek gibi şeyleri annesinden öğrenen kızın ergenliğe girer girmez evlenmesi beklenirken, erkekler 30 yaşından önce evlenemezlerdi. Evin içinde nerdeyse tek otorite olan ev kadınları, evin dışındaki toplumsal yaşama ancak dini festivaller, doğum, ölüm gibi olaylarda dâhil olabilirlerdi. Daha demokrat görünen Atina'ya karşın savaşçı bir şehir devleti olan Sparta'da kadınlar açısından durum oldukça farklıydı. Orada erkekler çoğunlukla savaş halinde olduğundan kadınlar toplumda daha özgür ve etkin duruma gelmişti, hatta kadınların erkekler gibi spor yapmaları ve geçitlere katılmaları bile teşvik edilmişti. Dolayısıyla antik dönemde kadının konumu ve topluma katılımı toplumsal-kültürel yapı, siyasi-ekonomik talep ve ihtiyaçlara göre şekillenmiş, kadınlar bireysel gelişimlerini ve toplumsal işlevlerini ancak erkek egemen yasaların ve uygulamaların müsaade ettiği ölçüde ortaya koyabilmişlerdir. Buraya kadar aktarılanlardan varılacak önemli sonuçlardan biri, ta Antik Yunan'dan beri cinsiyet ayrımcılığının var olduğu ve bu konuda belirleyici rolü ekonomik ve siyasi şartların oynadığıdır. O zaman, cinsiyet ayrımcılığını ortadan kaldırmanın yolu, tabi mümkünse, ekonomik koşullardaki değişiklikte yatar.

Düşünürler, siyasi ve ekonomik koşulların tayin ettiği kadının toplumsal statüsünü bazen dini ve metafizik ilkelerden hareketle geliştirdikleri kanıtlarla bezen de insan anatomisinden türettikleri kanıtlarla gerekçelendirmeye ve meşrulaştırmaya çalışmışlardır. Yine Antik dönemde kadınların sosyal hayata sınırlı da olsa katılımı ve erkeklerle yakın haklara sahip olması askeri ve otoriter bir yönetimin olduğu Sparta'da kısmen mümkün olurken, teoride eşitsizliğin minimize edildiği ve özsel bir birlikteliğin savunulduğu taslak ancak Platon'un *Devlet*'inde ortaya konulabilmiştir. Buna karşın Aristoteles kadının sosyal yaşamdan dışlanmış konumunu yani kendi toplumunda karşılaştığı ayrımcı tutumu iyileştirecek öneriler getirecek yerde, insan anatomisi ve fizyolojisi üzerine yaptığı incelemelerden elde ettiği kanıtlar yardımıyla destekleme yolunu seçmiştir.

II.

1 Hesiodos, İşler ve Günler. Tanrıların Doğuşu, (çev. Furkan Akderin), Say Yayınları, 2012, s. 15 vd.

2 Bkz. Bkz. A. G. Akalın, "Eskiçağda Grek Kadının Toplumsal Yaşantısı", dergiler.ankara.edu.tr; ayrıca N. P. Boyacı, "Platon'da Kadın Sorunu Üzerine Bir Tartışma" *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014, sayı 18, ss. 205-230.

Ortaçağın çoğu Müslüman ve Hristiyan düşünürün siyasi görüşleri üzerinde olduğu gibi, İbn Sina'nın siyasi görüşleri üzerinde de Platon ve Aristoteles'in önemli etkisi vardır. Bu etkiyi kadın üzerine olan söylemlerinde de hissedebiliriz. Bu düşünürler, içinde yaşadıkları toplumun inanç ve değerlerinin çizdiği kadın profilini, Antik Yunanlı seleflerinin kadın görüşleriyle örtüştürmeye çalışmışlardır. Öte yandan Müslüman düşünürlerin kadın hakkındaki değerlendirmeleri, onların salt felsefi, hukuki/fıkhi ve siyasi saiklerle hareket etmesine bağlı olarak da farklılık arz etmiştir.

Devlet'in beşinci kitabında ideal toplumda kadının yerini sorgular Platon. Onun asıl derdi, devlet bekçiliği açısından kadının toplumdaki konumudur. Gerçi Platon için kadın ve erkek yaratılıştan ayrıdır. Ancak bu ayrılık sadece cinse dayalı biyolojik farklılıktan ibarettir. Platon bu ayrılığı önemsemeyecek ve devlet bekçilerinin, eşleriyle birlikte aynı işleri görmeleri gerektiğini ileri sürecektir. Her iki cinste de aynı güçler varsa, kadın da erkek gibi bütün işleri görebilir. “Devlet bekçiliğini birlikte yapacaklar, çünkü bu iş ikisinin de gelir elinden; yaradılışları arasında yakınlık vardır”.³ Platon'a göre her iki cinsin de aynı işi yapabilmelerinin tek bir koşulu vardır: aynı eğitimi almaları. Yunalı düşünürün, Atina toplumunun göz ardı ettiği veya görmezden geldiği kadının eğitim hakkını ve sosyal yaşama katılma hakkını tanımış olması dönemin şartlarına göre neredeyse devrim niteliğinde açılımlardır.

Aristoteles'e gelindiğinde ise aynı mesele, doktor ve doğa bilimci bakış açısıyla, insan anatomisine dayalı ilkeler üzerinden teleolojik bir bağlamda açıklanmaya çalışılır. Aristoteles, çocukların ve kadınların eğitilmesinin devletin iyiliğine olduğu düşünür. Bunu da bütün-parça ilişkisine dayandırır. Ona göre siyaset, toplumun en küçük birimi olan ailede başlar. Evin bir tek yöneticisi vardır; o da erkektir. Aile topluluğu gelişerek zamanla köy ve devleti oluşturur. Yönetim tamamen aklın kullanılma yetisiyle ilgilidir. Kadın da akla sahiptir, ancak onu kullanabilecek bir kapasitesi olmadığı için kocasının yönetiminde yönetilen konumundadır.⁴

İbn Sina'nın kadının sosyal hayatta ve erkek karşısında kadına biçtiği role geçmezden evvel, İslam felsefesinde İbn Sina'nın da tabi olduğu rasyonalist ekolün kurucusu konumundaki Farabi'nin kadına dair görüşlerini kısaca hatırlatmak faydalı olacaktır. Farabi, siyasi selefi Platon'dan hareketle kadın sorununu cahil şehir halklarını incelerken gündeme getirir ve daha çok psikolojik ve sosyal motiflere dayalı bir gerekçelendirme yapar. Ona göre, cahil, bilgisiz şehir halkı gerçek mutluluğu hedef edinmediğinden her tür arzusunu gerçekleştirmeye engel gördüğü yönetim ve yöneticilere karşı cephe alır.⁵ Farabi, aşağılık kent halkının arzu ve tutkularına düşkünlüklerinden söz ettikten sonra, buna bozkuirlarda yaşayan Türklerin ve çöllerde yaşayan Arapların üst tabakasından erkekleri örnek gösterir. Havastan bu erkekler insanlar üzerinde egemenlik kurmayı severler. Yemeye içmeye ve cinsel ilişkiye düşkünlükler:

Bundan dolayı onlar için kadınlar önemlidir. Onların çoğu ahlaki gevşekliğı hoş görüp, onu kötülük ve aşağılık olarak düşünmezler; çünkü nefsleri arzularına tutsaktır. Gene, onlardan çoğunun, yaptıkları her şeyde kadınların gözüne girmek ve onların yanında saygınlık kazanmak için çaba harcadıklarını görürsünüz. Onlar kadınların kötü gördüklerini kötü, iyi gördüklerini de iyi olarak kabul ederler. Yaptıkları her şeyde kadınların arzularına uyarlar. Birçok yönden, onların kadınları kendilerinden daha üstün olup, ev işlerini kontrol ederler. Bu bakımdan onların çoğu, kendileri sıkıntı, meşakkat ve acıya katlanmayı gerektiren her şeyi üzerlerine aldıkları halde, kadınlarını zor işlerden koruyup, bolluk ve rahat içinde yaşatırlar.⁶

Görünüşte erkelerin yönettiğı böyle bir toplumda kadınlar çok daha avantajlı bir konumdadır. “Birçok yandan onların kadınları kendilerinden daha üstündür”, her ne kadar kadınların sahip oldukları toplumsal konum kendi emek ve uğraşlarından ziyade erkeklerin lütfünün sonucu olsa da. Onlar güç ve sıkıntılı işleri kendi üzerlerine alarak “kadınlarını zor işlerden koruyup, bolluk ve rahat içinde yaşatırlar”.⁷ Sonuçta, tam medenileşememiş, erdem ve hak ilkelerine uygun bir toplumsal yaşam oluşturamamış bu bilgisiz şehir veya topluluk, olumsuz bir güdüyle de olsa demokratik, eşitlikçi ve kadın haklarına saygılı bir toplumsal yapıya giden kapıyı aralamış olur. Dikkat edilirse burada, antik Yunanda olduğu gibi, ekonomik veya siyasi faktörler doğrudan değil, dolaylı olarak, erkeklerin bireysel ve toplumsal güdülerini tatmin etmenin aracı olarak devreye girerler. Günümüz Türkiye'sinde kadının toplumsal eşitsizliğini ortadan kaldırmaya yönelik bir takım girişimlerin benzer bir motifle (lütufvari) yapıldığına dikkat çek-

3 Platon, *Devlet*, (çev. S. Eyüboğlu/M.A. Cimgöz), Remzi Kitabevi, İstanbul 1980, s. 144: 456 b.

4 Aristoteles, *Politika*, (çev. M. Tuncay, Remzi Kitabevi), İstanbul 1975, s. 227 vd.

5 Farabi, *es-Siyâsetel Medeniyye*, (çev.: M. Aydın ve diğerleri), Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1980, s. 66.

6 Farabi, *es-Siyâset-el Medeniyye*, ss. 67-68.

7 Farabi, *es-Siyâsetel-el Medeniyye*, s. 68.

mek yerinde olacaktır.

İbn Sina, kadına ilişkin tartışmalarda Aristoteles'e daha yakın durur. Bunda, tıpkı Aristoteles'te olduğu gibi, tabipliğinin ve bilimsel/tecrübî zihniyete bağlılığının büyük etkisi vardır. Ancak İbn Sina'nın görüşlerinde, Farabi'de nerdeyse hiç gündeme gelmeyen bir çaba fark edilir, kadının hukuki/fikhi durumunu da belirleme çabası. Açık olarak ifade etmese de İbn Sina anatomik ve fizyolojik tespitlerini kadının dini kurallar çerçevesinde belirlenen konumunu meşrulaştırmada birer kanıt olarak kullanmaya çalışır. Doğrudan ontolojik bir farklılıktan söz etmese de yaptığı tanımlamalarla kadın ve erkek arasındaki cinsiyet ayrımını adeta pekiştirir. İbn Sina, *El-Kanun Fi't Tıbb*, 'ın "Cinsiyet ve Mizaç" başlığı altında kadının erkekten farklılaşmasının anatomik ve fizyolojik nedenlerini şöyle dile getirir:

Gözlemler, kadınların erkeklerden daha soğuk olduğunu, çünkü onların daha ufak yapıya sahip olduğunu göstermiştir. Onlar daha nemlidir, çünkü onların daha soğuk oluşu, salgıların fazla teşekkül etmesine sebep olur; onlar fazla faal değildirler ve dokuları gevşek ve yumuşaktır. Erkeklerin de, kas dokularında gevşeklik vardır, ancak bu, onlar içinden geçen sinirler ve damarlardan dolayı böyledir; aksi takdirde sert olurdu.⁸

İbn Sina, Şifa'nın İkinci Kitabının Dördüncü Fasil'ında, ailenin kurulması ve şehirleşme sürecini tasvir etmeye koyulur. Bu bağlamda evlilik ve erkek ile kadın arasındaki ilişkiler gündeme getirilir. Toplum ilkin, Plâtoncu ayrıma uygun olarak, şehir halkı, yöneticiler, zanaatkarlar ve askerler diye üç kısma ayrılır. Daha sonra her bir sınıf kendi içerisinde bir başkan belirler. Tüm kısım ve gruplar son bireyine kadar belli bir toplumsal statüye kavuşturulur. Sınıfı ve mesleği belli olmayan kimse kalmaz. Bu şekilde ancak en büyük erdemsizlik olarak nitelendirilen işsizlik ve aylaklık ortadan kalkar.

İbn Sina'da siyaset ve ahlak birlikteliği işte tam da bu noktada kendini gösterir. Öncülleri Platon ve Aristoteles'te örtük bir şekilde dile getirilen mesleksizlik, miskinlik ve hatta dahası emeksiz, zahmetsiz bir yaşam arzusu yaşam tarzlarının en kötüsü ve en ahlaksızı olarak yerilir. Yani insan olmanın ve toplumun bir üyesi olarak vatandaş olmanın gereğini yerine getirmek öncelikli görevdir. Atalet ve asalaklık mutlaka yasaklanmalıdır.⁹ Herhangi bir emek verilmeden elde edilen (kumar gibi) kazançlar da yasaklanmalıdır. İnsanların ortak yaşamasına mani olan, başkalarının alın terini sömüren faizcilik, rantçılık gibi işler de yasaklanmalıdır. Hırsızlık ve yankesicilik de bu cümledendir. Sonrasında İbn Sina bu yasakları aile kurumuna hâle getiren zina ve sapkın cinsel tercihlere kadar genişletir. Aile toplumun temelidir. Zina ve eşcinsellik sağlam bir aile kurmanın, nesebi belli nesiller yetiştirmenin, mirası adil bir şekilde gelecek nesillere aktarmanın önündeki engeller olarak yerilir. Evlilik konusunda gerekli özeni göstermek her vatandaş ve erdemli siyasetçinin öncelikli ödevidir.

Sağlıklı bir ailenin teşekkülünde psikolojik faktörlerin önemini vurgulayan İbn Sina, aileyi sevginin var ettiğini söyledikten sonra, sevginin işlevsel olmasının koşullarını şöyle sıralar:

Sevgi ise ancak ülfetle, ülfet alışkanlıkla, alışkanlık uzun beraberlikle gerçekleşir.¹⁰

Zamanını aşan bu dikkat çekici tespitlerinden sonra İbn Sina tekrar miras aldığı erkek egemenliğine dayalı dini/geleneksel tortuya sarılır. Ona göre ayrılık kadının yetkisinde olamaz. Çünkü "kadın gerçekte zayıf akıllıdır, arzu ve öfkesine çabuk kapılır"¹¹. Kısmen insan doğasına uygun rasyonel kısmen de dini kuralları meşrulaştırıcı fikhî sebeplerden dolayı İbn Sina boşanmanın tümüyle yasaklanmasını doğal bulmaz. Aksi takdirde uyuşmaz doğaların bir arada olması kötülük ve mutsuzluğun daimi kaynağı olur ki, bu insanın yaratılış amacına aykırıdır. İbn Sina talak yoluyla boşanmayı meşru göstermeye çalışırken ruhsal çözümlemeye eriştiği üstün yeteneği gözler önüne serer. Ona göre erkek iyice düşünüp taşındıktan sonra boşanmaya kalkışmalıdır. Geri dönüşün ne denli güç olduğunu bilen erkek, üçüncü boşanmadan sonra tekrar pişman olursa bunu çok pahalıya öder. Çünkü o, "ancak en kötü bir acıyı yudumlamaya gönlü razı olduktan sonra, karısıyla tekrar evlenebilir. Bu acı ise, başka bir erkeğin onun karısıyla sahih bir evlilik yapıp açık bir şekilde cinsel ilişkiye girmesine imkân vermektedir."¹² Bu ise İbn Sina'ya göre akıl ve edebini yitirmemiş bir erkeğin ödemeyi göze alacağı bir bedel değildir.

İbn Sina tüm Antikçağ ve Ortaçağ düşünürleri gibi kadın için ölçülülük veya iffetliliği ana erdem olarak beliler ve sonra da Platon'dan beri düşünürleri meşgul eden ailede ortaklık anlayışını eleştirme-

8 İbn-i Sina, *El-Kanun Fi't-Tıbb. I. Kitap*, (çev. Esin Kahya), Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 2009, s. 23.

9 İbn Sina, *Kitâbu's-Şifâ. MetafizikII*, (çev. E. Demirli/Ö. Türker), Litera Yay., İstanbul 2005, s. 195.

10 İbn Sina, *Kitâbu's-Şifâ. MetafizikII*, s. 197.

11 İbn Sina, *Kitâbu's-Şifâ. MetafizikII*, s. 197.

12 İbn Sina, *Kitâbu's-Şifâ. MetafizikII*, s. 198.

ye geçer. O, tümüyle fizyolojik ve psikolojik kanıtlar üzerinden erdemli bir şehirde bekçilerin kadında ortak olması görüşüne karşı çıkar:

Çünkü kadın şehvetine ortak olunandır ve nefesine oldukça davetkârdır. Bununla birlikte kadın, çok hilekâr ve akla pek az itaat edendir. Kadında ortaklık, büyük bir nefret ve utanca yol açar ki bu, meşhur zararlardandır. Erkeklerde ortaklık ise, utanca değil, kıskançlığa yol açar. Kıskançlık ise dikkate alınmaz, çünkü kıskançlık, şeytana itaattir.¹³

İki cinse dair yapılan ruhsal çözümlemeler dini ve geleneksel dogmaları haklılaştırmak için kullanılır:

Şu halde kadında ‘örtünme’ ve ‘ağır başlılığın’ olması uygundur. Bu nedenle kadının erkek gibi çalışanlardan olmaması gerekir. Bu bakımdan kadının geçiminin erkek tarafından karşılanması yasa olmalıdır.¹⁴

İbn-i Sina tüm gücüyle kabullerini savunmaya devam eder ve geleneksel toplumdaki erkek egemen ekonomik yapının doğal olarak erkeğin birden fazla kadınla evlenmesini mümkün ve haklı kıldığını söyler. Ona göre, ekonomik yükü sırtlanan erkek, geçimini sağlayabildiği takdirde birden fazla kadınla evlenebilir:

Böylelikle kadından sahip olunan kısım, bunun karşılığıdır. Burada sahip olunan kısım ile cinsel birleşmeyi kastetmiyorum. Çünkü cinsel ilişkiden yararlanmak, kadın ve erkek arasında ortaktır ve kadının payı erkeğinkinden daha çoktur. Çocuk ile sevinmek ve mutlu olmak da böyledir. Bilakis kadının başkası tarafından kullanılmasının mümkün olmamasını kastediyorum.¹⁵

Açıktır ki, insan doğasını çözümlemede oldukça dikkat çekici olan bu derin psikolojik çözümlemeler, kadın ile erkek arasındaki cinsiyet ayrımcılığını ortadan kaldırmaya katkı sağlamamıştır. Tam tersine toplumda kadın ile erkek arasında var olan eşitsizliği pekiştirmiştir. Üstelik, İbn-i Sina’nın kadına dair bu tespitleri, onun bilimsel otoritesi kullanılarak, zamanının siyasi liderleri tarafından belli toplumsal projeleri uygulamak için görevlendirilmiş fıkıh âlimlerinin elinde ayrımcılığın kanıtları olarak kullanılmıştır.

Bu noktada küçük bir parantez açmak faydalı olacaktır. Kabul etmek gerekir ki, Antik Yunan kültürü ve düşünürleri üzerinde mit ve efsanelerin, Ortaçağ düşünürleri üzerinde ise tarihi dinlerin etkisi fazladır. Tarihi dinler kadın konusuyla en az düşünürler ve siyasi/hukuki reformistler kadar ilgilidirler. Öte yandan ilk insan, erkek ve kadının yaratılış gayeleri ve her iki cinsin birbirleriyle ilişkilerinin içeriği ve biçimi konusunda dinler bugün dahi referans kaynağı olmaya devam etmektedirler. Örneğin, ortaya çıkışı esnasında İslam dininin kadınlara ilişkin getirdiği yeni haklar, ekonomik anlamda faydalı olmadığı veya erkeğin toplumsal onuruna hâlel getirdiği için doğar doğmaz terk edilen veya gömülen kız çocuklarının olduğu dönemin Arap coğrafyası için çok ileri haklardır. Ancak ironik bir biçimde aynı inanç sistemi, dün olduğu gibi bugün de, kadına yönelik her tür baskı ve ayrımcılığın dayanağı da olabilmektedir. Bu yüzden kadının sosyal konumunu ve kadın ile erkek ilişkisi sorununu tarihsel süreç içerisinde ele alıp araştırmanın en doğru yöntemlerinden biri dini/geleneksel kaynağa eleştirel bir yaklaşımda bulunmaktır.

İbn Sina’nın, *Aşk Risalesi* adlı eserinde ortaya koyduğu düşüncelerin dayandığı öncüller Farabi ile aynı olmasa da vardığı sonuçlar hemen hemen aynıdır. Ona göre, “insanlardaki güzel görünüşe düşkünlük akıllı kimsenin şanındandır ve bazen bu durum onun inceliğe (zarafet) yiğitliği sayılır”¹⁶. Ancak bu ilginin tenselliğe, zinaya yönelmesi arzu edilir bir şey değildir. Buna karşın insan “hoş sureti, açıkladığımız üzere, akli bir bakımdan severse” bu “yüksekliğe bir vesile ve iyilikte sonuna kadar gitme sayılır”¹⁷ diyerek, Farabi’nin salt ilgi ve arzu kapsamında cahil toplum erkeklerine yüklediği haz düşkünlüğünü, İbn Sina rasyonel, estetik bir değer seviyesine yükseltmeye çalışır.

İbn Sina’dan takriben bir asır sonra, Endülüs Cordoba (Kurtuba)’da yaşamış olan İbn Rüşd, önce kadınların Endülüs toplumunda mevcut durumlarını gerçekçi bir şekilde gözlemlemiş, sonra da ayrımcılığı doğuran nedenleri tecrübeci bir bilim insanı tavrıyla ortaya koymuştur. Ona göre kadın sorununun temelinde, doğuştan gelen ontolojik farklar veya kadın ile erkek arasındaki anatomik farklar değil, sosyal yaşamda suni olarak inşa edilen duvarlar yatmaktadır. İnanç ve örflerin arkasına sığınan ve

13 İbn Sina, *Kitâbu’s-Şifâ. Metafizik II*, s. 199.

14 İbn Sina, *Kitâbu’s-Şifâ. Metafizik II*, s.199.

15 İbn Sina, *Kitâbu’s-Şifâ. Metafizik II*, s. 199.

16 İbn Sina, *Aşk Risalesi*, (çev. A. Ateş), Kırkambar Kit., İstanbul, s. 97.

17 İbn Sina, *Aşk Risalesi*, s. 97-98.

kadınları topluma kazandırmak için adım atmayan erkek egemen yapı ve bu yapının kendilerine biçtiği rolü peşinen kabullenen kadınlar eşitsizliğin gerçek failleridir. Sonuçta, Endülüs'teki kadınların siyasi ve ekonomik hayata katılmayışları ekonomik çöküntüyü kaçınılmaz kılar:

Şu kentlerdeki kadınlar diğer işler arasında yalnızca üreme ve kocalarına hizmet gibi şeyleri yapma yolunu tuttukları için yeterliliklerini kaybetmişlerdir. [...] Bu kentlerdeki kadınlar bir şekilde, insani erdemler üzerine yetiştirilmemiş oldukları içindir ki, onların kentlerdeki durumu genel olarak, otların durumuna (*el-e'şâb*) benzemektedir. Onlar erkeklerin sırtlarında çok ağır bir yük oldukları içindir ki, bu kentlerin fakirleşme nedenlerinden biri haline gelmişlerdir.¹⁸

Böylece İbn Rüşd, kadınlara sosyal yaşamda eşit yetki ve sorumluluk verilmesi konusunda Yunanlı selefleri Platon ve Aristoteles'i aştığı gibi, kendinden önceki İslam filozoflarının geleneksel anlayışa takılı kalan görüşlerini de aşar. Bir fakih daha da önemlisi dini kuralları uygulamakla yükümlü bir kadı olduğu halde İbn Rüşd, kendisini geleneksel dini görüşleri meşrulaştırmak zorunda görmez hatta onlarla çelişme riskini göze alarak oldukça seküler bir bakış açısı ortaya koyar. Böylece İslam düşüncesinde, kadın ile erkek arasında cinsiyet ayrımına son verecek ve her iki cinsin toplumsal yaşamın her alanında eşit muameleye tabi tutulmasını mümkün kılacak adımı atan ilk olma unvanı İbn Rüşd'e aittir.

III.

Denebilir ki, İbn Sina başta olmak üzere Müslüman filozofların kadın anlayışını Platon ve Aristoteles ile birlikte, yaşadıkları dönemin tarihi ve sosyal şartları belirlemiştir. ilgileri kadına bakışı oluşturan etkenler, mitler, dini inanç ve gelenekler, toplumun siyasi ve coğrafi koşulları ile düşünürün şahsi tecrübeleridir. Bununla birlikte İlk ve Ortaçağın çoğu düşünürü ve toplumunda, kadını dışlayan, onu eve mahkûm eden ve asıl işlevi olarak da çocuk yetiştirmesini kabul eden anlayışların izlerini bulmak mümkündür. Aksi istikamette iki uygulama, Platon'un ideal toplum taslağında erkek bekçilere verilen eğitim ve sorumlulukların kadınlar için de öngörülmesi ve Atina'ya nazaran daha otoriter ve savaşçı bir toplumu temsil eden Sparta'da, kadınların askerlik hizmetlerine kısmen kabul edilmesiyle toplumsal yaşama katılma imkânı sağlanmasıdır. Bu iki örnek haricinde kadının yerini ve statüsünü belirleyen genelde 'annelik görevi' olmuştur.

Aristoteles'in insanın anatomisine dair yaptığı onca araştırma ve vardığı sonuçlar kadının ikincil konumunu pekiştirmekten fazla işe yaramadı. İslam düşünürleri bir yandan selefleri olan Antik Yunanlı filozofların kadın ve topluma dair düşüncelerini haklı göstermek, bir yandan da Müslüman toplumdaki inanç ve örfleri anlaşılır kılıp felsefi düşünceyle uyumlulaştırmak mecburiyetinde idiler. Bu çerçevede Farabi kuramsal boyutta ideal bir toplumda kadının yerini sorgularken Platon'a bağlı kalır. Henüz erdemli bir toplum, yerleşik bir medeniyet seviyesine erişemeyen cahil topluluklardaki erkeklerinin lükslerine düşkünlüğü, yanlış mutluluk peşinden koşmaları neticesinde kadınlarını yücelttiklerini söyler. Tersinden söylendiğinde, bozuk şehrin erkekleri kadınların kendi ayakları üzerine basarak toplumda hak ettikleri konuma onurlu bir şekilde gelmelerine adeta izin vermezler, onları kendi keyifleri ve sosyal prestijleri uğruna, Farabici ve Kantçı bir tabirle, *araç olarak kullanırlar*.¹⁹ Cinsiyet ayrımının hala kendini hissettirdiği Türkiye gibi toplumlarda uygulanan 'pozitif ayrımcılığın' benzer sonuçları doğurma ihtimalini göz ardı etmemek gerekir.

İslam filozofları içerisinde kadın sorununu İbn Sina kadar derinlemesine ve ciddiyetle inceleyen bir düşünür çok nadirdir. O, hekimliğinin de katkısıyla kadın ve erkek arasındaki ilişkiyi insan anatomisinden hareketle açıklamaya çalışır. İbn Sina toplum ve kadın sorunuyla, Farabi gibi salt felsefi kaygıdan ziyade, olanı tespit etmeye gayret eden bir bilim insanı, İslam ile felsefeyi barıştırmaya çalışan bir düşünür, diğer bir deyişle, gelenek ve inançlardan kaynaklanan görüşleri haklılaştırmaya çalışan bir fıkıh veya kalamcı gibi ilgilenir. Akıl yürütmelerindeki açıklık, psikolojik tahlillerindeki üstün tasvir gücü ne denli takdire şayan ola da, kadın erkek eşitliği veya cinsiyet ayrımcılığı meselesinde çözüme yönelik kavrayıştan oldukça uzaktır. Ancak toplumda herkesin meslek ve mevki sahibi olmaya çalışmasıyla veya herkesin kendi emeğiyle geçinmek istemesiyle ahlaklılık arasında kurduğu bağ, kadın ve erkek ayrımı yapılmaksızın tüm toplum bireylerince benimsenebilseydi, dolaylı da olsa cinsiyet ayrımı so-

18 İbn Rüşd, *Telhis (Siyasete Dair Temel Bilgiler)*, çev.: M. Hilmi Özev, Bordo-Siyah Klasik Yayınları, İstanbul 2005, ss. 112-113.
19 Bkz. L. Çilingir, "Kant'ın Postulatçı Düşünce Yöntemi Açısından Farabi Felsefesinin Değerlendirilmesi", *Muğla Üniversitesi Uluslararası Kant Sempozyumu Bildirileri*, Ed. Nebil Reyhani, Vadi Y. Ankara, 2006: 232-245.

rununu çözmede önemli bir katkı sağlayabilirdi. Bu çerçevedeki görüşleri, iş etiğini sosyal yaşamın merkezine yerleştirme anlamında, bugün dahi büyük bir öneme haizdir. Endülüs'te yetişen İbn Rüşd ise meseleyi tümüyle farklı bir boyuta çeker. Endülüs'ün kadınlarını ekonomik kaygılarla eleştirisi, cinsiyet ayrımında günümüze değin devam eden bir soruna da ışık tutmuş olur.

Ülkemizdeki farklı ideoloji ve inanç grupları sorunun öneminin farkında olsalar da, bazen çıkarlarına gelmediği için geleneksel kalıplarla veya kurulu düzenle ters düşmeyi göze alamadıkları için çoğu kez sorunu görmezden gelmekte ya da sadece sınırlı bir boyutuyla ve ancak güncel siyasi tartışmalar dâhilinde birbirlerine karşı mevzi kazanmak maksadıyla gündeme getirmektedirler.

Günümüz Türkiye'sinde bile kadının temel görevini annelik ve yerini de evi olarak kabul eden bir kesim mevcuttur. Buna karşın evliliği ve çocuk yetiştirmeyi yük olarak gören, karşı cinsi adeta yok edilmesi gereken bir rakip olarak belleyen yahut karşı cinsi özgürlüğü önünde tümüyle engel kabul eden, hatta hatta farklılıkları bütünüyle reddederek cinsel silikleşmeyi hedefleyen grupların varlığını da unutmamak gerekir. İdeolojik bu yaklaşımların dışına çıktığımızda ise yüzde otuzlara varan boşanmayla, sokakları dolduran kimsesiz çocuklarla, çeşitli sektörlerde ahlaksızca sömürülen kadınlarla, kız çocuğu veya kadın olduğu için şiddete muhatap olan sosyal yaşamda bir şekilde dışlanan önemli bir toplum kesimiyle karşı karşıyayız.

Maalesef, İlk ve Ortaçağ'da kadınlara reva görülen kötü muamele ve ayrımcılığın izleri günümüz toplumlarında devam etmektedir. Kadın hala ekonomik hayatta eşit haklara sahip bir partner olarak görülmemekte, hala küresel kapitalist sistemin bir sömürü aracı olarak kullanılmakta, hala siyasilerin oy maksatlı suiistimaline tabi tutulan ikinci sınıf bir vatandaş muamelesi görmektedir. Dün olduğu gibi bugün de kadınların ayrımcı ve adaletsiz bir muameleye tabi tutulmasının ve bazen bizzat kadınların kendilerine reva görülen bu ikincil konumu seyerek benimsemelerinin arkasında yalnızca dini ve geleneksel yapıyı görmek çok yanıltıcı olur. Sorun gerçekten çok yönlüdür ve tüm toplumsal kurumlara kök salmış durumdadır. Ayrımcılık ve adaletsizlik sorunu bazen kadınlarla sınırlı kalırken bazen tüm toplum katmanlarına yaygınlaşmaktadır. Bu yüzden her tür ayrımcılığın ayıklanmasına yönelik *sürekli* bir *aydınlanma* harekâtı kaçınılmazdır. Eşitsizlik ve adaletsizlik yalnızca kadınların, öteki aile bireylerinin değil, farklı inanç ve değer gruplarının, alt kültür gruplarından, göçmenlere ve yabancılara değin ayrımcılığa tabi tutulan insanların sorunudur. Ayrımcılığa bir şekilde destek veren kurum ve yapıların yol açtığı yıkımların altında, dönüp dolaşıp başta güç ve mevki sahibi kişiler olmak üzere toplumun bütün bireylerinin kalacağını unutmamak gerekir. Kadın ve erkek, ontolojik ve etik eşitlik temelinde, başta aile ve toplumsal yapı olmak üzere tüm dünyayı birlikte inşa etmenin sorumluluğunu taşımak zorundadırlar. Ancak o zaman her ikisi *ortak insani* özde her tür ayrımcılığı son verebilirler.

KAYNAKÇA:

- Akalın, A. G., "Eskiçağ'da Grek Kadının Toplumsal Yaşantısı", *dergiler.ankara.edu.tr*.
Aristoteles, *Politika*, (çev. M. Tuncay, Remzi Kitabevi), İstanbul 1975.
Boyacı, N. P., "Platon'da Kadın Sorunu Üzerine Bir Tartışma" *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014, sayı 18, ss. 205-230.
Çilingir, L., "Kant'ın Postulatçı Düşünce Yöntemi Açısından Farabi Felsefesinin Değerlendirilişi", *Muğla Üniversitesi Uluslararası Kant Sempozyumu Bildirileri*, Ed. Nebil Reyhani, Vadi Yayınları, Ankara, 2006, ss. 232-245.
Farabi, *es-Siyâsetel Medeniyye*, (çev. M. Aydın ve diğerleri), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1980.
Hesiodos, *İşler ve Günler. Tanrıların Doğuşu*, (çev. Furkan Akderin), Say Yayınları, 2012.
İbn Sina, *Aşk Risalesi*, (çev. A. Ateş), Kırkambar Kitabevi, İstanbul, 2002.
İbn-i Sina, *El-Kanun Fi't-Tıbb. I. Kitap*, (çev. E. Kahya), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2009.
İbn Sina, *Kitâbu's-Şifâ. MetafizikII*, (çev. E. Demirli/Ö. Türker), Litera Yayınları, İstanbul 2005.
İbn Rüşd, Telhis (Siyasete Dair Temel Bilgiler), (çev. M. Hilmi Özev), Bordo-Siyah Klasik Yayınları, İstanbul 2005.
Platon, *Devlet*, (çev. S. Eyüboğlu/M.A. Cimgöz), Remzi Kitabevi, İstanbul 1980

Şer'iyye Sicilleri Işığında Anadolu Kadınının Hukuki Mücadelesi (19. Yüzyıl Samsun, Tokat ve Mardin Şer'iyye Sicillerine Göre)

Yrd. Doç. Dr. Muhammed OKUDAN
Gaziosmanpaşa Üniversitesi / Tokat

Giriş

Osmanlı devrinde kadın günümüzde üzerinde durulan konular arasında yer almaktadır. Yakın zamana kadar Osmanlı kadını, birbiriyle çelişen iki açıdan tasvir edilmekteydi. Yönetimde kadınların rolünün artması, Osmanlı tarihçileri ve çağdaş araştırmacılar tarafından devletin gerileyişinin birinci nedeni olmasa da, devletin gerilemesindeki sebeplerden bir tanesi olarak kabul edilmiştir. İkincisi ise Osmanlı kadını sarayda haremde kapalı kapılar arkasında yaşayan, kimseyle görüşmeyen, söz söyleme hakkı olmayan insanlar olarak ifade edilmiştir¹. Taşradaki kadın ise çocuk doğurmak ve bağda bahçede çalışmakla mükellef tutulan, zorla evlendirilen, daha çok mal hükmünde olan bir varlık şeklinde resmedilmiştir.

Oysa Osmanlı kadınının karşılaştığı haksızlıklar karşısındaki tutumunu ve verdiği mücadeleyi öğrenebileceğimiz objektif kaynaklar mevcuttur. Şer'iyye sicilleri o dönemde tutulmuş ve değindiğimiz konular açısından ana kaynaklardan bir tanesidir.

Terim anlamı olarak şer'iyye sicili, insanlarla ilgili bütün hukuki olayları, kadıların verdikleri karar suretlerini, hüccetleri ve yargıyı ilgilendiren çeşitli yazılı kayıtları içeren defterlere denilmektedir. Bu defterlere ayrıca kadı defterleri veya zabt-ı vekâyi sicilleri ismi de verilmektedir. Bunların, maruzlara, ilâmlara, hüccetlere, aile hukukuna, terekeye, izinnâmeye, emir ve fermanlara, vekâlet ve kefâletlere ait ayrı ayrı tutulmuş olanları olduğu gibi çeşitli vesikaları bir arada karışık olarak bulunduranları da vardır².

Osmanlı tarihinin kaynakları arasında şer'iyye sicillerinin önemli bir yerinin olduğu konusunda şüphe yoktur. Kadıların devlet merkezi ile yaptıkları resmi yazışmaları, halkın şikâyet ve dileklerini, mahalli idarelere ait hukuki düzenlemeler olarak kabul edilen ferman ve hükümleri, en önemlisi de ait olduğu mahallin sosyal ve iktisadi hayatını yansıtan mahkeme kararlarını ihtiva eden bu sicilleri incelemiden Osmanlı Devleti'nin siyasi, idari ve sosyal tarihini hakkıyla ortaya koymak mümkün değildir³. Özellikle şehir tarihleri ve bir bölgenin tarihi ve iktisadi hayatını tasvir etmesi ve de en önemlisi o bölgenin aile yapısını ve oradaki insanların birbirleri ile olan ilişkilerini ortaya çıkarması açısından şer'iyye sicilleri hiç şüphesiz en önemli kaynaklardır.

Bu nedenle şer'iyye sicil defterlerine müracaat etmeden Osmanlı kadınının mücadelesi detaylı bir biçimde incelenemez. Gerçekten de evlenme, boşanma, mehir, nafaka talebi ve miktarı, aile içi geçimsizlik, miras işlemleri, gibi konular direkt ya da dolaylı yoldan kadınının hukuki mücadelesi içerisinde yer alır. Bu konularla ilgili hususlar da şer'iyye sicil defterlerine kaydedilirdi. Bizde bu defterlerden yola çıkarak Anadolu'daki kadının sosyal hayatta karşılaştığı sorunları gidermek için verdiği mücadeleyi incelemeye çalışacağız.

I-Evlilik Hayatı ile İlgili Davalar

Mardin Şehidiye Mahallesinde ikamet eden Mehmed Efendi bin İsmail, evli olduğu Nemçe hanımla birlikte kardeşlerinin de bulunduğu babasının evinde yaşarken eşi ile evin diğer sakinlerinin

1 Ruth Roded, "Osmanlı Tarihine Cinsiyet Açısından Bakılması", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara: 1999, V, 418-427.

2 M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Milli Eğitim Yayınevi, İstanbul: 1993, III, 210; Abdülaziz Bayındır, **Muhâkeme Hukûku (Osmanlı Devri Uygulaması)**, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul: 1986, s. 1.

3 Ahmet Akgündüz, **Şer'iyye Sicilleri**, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 1998, s. 17.

anlaşmamış ve bundan dolayı da eşi bir başka ev kiralanıncaya kadar babasının evine gitmiştir. Bu sorun bir başka belgede tekrardan varlık göstermektedir. Diğer bir kayıta ise, Mehmed Efendi, mahkemeye başvurarak kendisinin yeni bir ev tuttuğunu buna rağmen de eşinin eve gelmediğini şikâyet etmiş, mahkeme Nemce Hanım'ın evine dönmesi için babasına tembihte bulunmasıyla neticelenmiştir.⁴ Başka bir kayıta ise Mardin'in Medrese Mahallesi sakinlerinden Fatıma binti Molla Abdülkadir'in vekili ve babası, damadı Hatunizâde Hacı Esad bin Ali'yi, kızı ile Hacı Esad'ın diğer karısının aynı evi paylaştıklarını ve bu birliktelikte evde çeşitli sorunların yaşanması sebebiyle dava ederek kızının başka bir eve yerleştirilmesini talep etmiştir. Mahkeme ise bu talebi yerinde görerek Hacı Esad Efendi'ye eşi olan Fatıma'nın başka bir eve taşınmasını telkin etmiştir.⁵

II-Mehirle İlgili Davalar

Mehir; nikah akdinin sonucu olarak erkeğin kadına ödemesi gereken mal veya paraya denmektedir.

Mardin'de Zeynep bint-i Şeyh Hüseyin, Eski eşi Pandizade Abdurrahman ibn-i Şeyhmuz Efendiden alacağı olan bin altı yüz kırk kuruş mihrini talep etmiştir. Yine Babüssür Mahallesinde oturan Cemile bint-i Ahmed boşandığı eşinin babası kendisinin mihr-i muaccelinden olan 1380 kuruş değerindeki eşyaya el koyduğunu mehir olması hasebiyle kendi malı olduğundan iadesini istemiş mahkeme kadını haklı bularak eşyayı kendisine iade etmiştir.⁶

Tokat'ta Ayşe bint-i Salih, eski eşi Ali Efendi ibn-i Yusuf Efendiden alacağı olan yüz elli kuruş mehr-i mü'eccelini⁷ talep etmiştir.⁸

III-Nikahla İlgili Davalar

Şer'iyye sicilleri üzerinde çalışma yapan araştırmacılar nikâhta tarafların rızasının önemli olduğunu, Osmanlı mahkemelerinin tarafların razı olmadığı nikâhları geçersiz saydıklarını, mahkemelere yansıyan davalardan ortaya koymaktadır. Jennings, Kayseri sicilleri üzerinde yaptığı çalışmada, ergin bir kızın kendisinin zorla evlendirildiğini iddia ederek mahkemeye başvurduğunu ve bu evliliği iptal ettirdiğini tespit etmiştir.

Tokat Kırız Mahallesinde sakin Rahime binti Osman, muhaciri çerakizinden Avrıs bin Osman'ın kendisi hakkında benim nikahlı eşimdir ama kendisini bana teslim etmiyor diyerek dava açtığını ifade ederek kendisinin böyle bir şeyi kabul etmediğini ve Avrıs bin Osman'ın bu konuda men edilmesi için karşı dava açtığı şer'iyye sicil defterinde görülmektedir.⁹ Yine Geyras Mahallesi sakinlerinden Arife bint-i Hüseyin, Hüseyin adlı bir kişinin kendisine nikahlısı olduğunu söyleyip izdivaçtan doğan haklarını yerine getirmesini istediğini söylemesi üzerine dava açmış, bu evliliğin kendi bilgisi ve rızası dışında olduğunu ifade etmiş, kadı bunun üzerine Hüseyin'i mahkemeye çağırdığında, Hüseyin bundan üç ay önce Arife bint-i Hüseyin'in kardeşi Ömer bin Hüseyin'e üç yüz kuruş mehir verdiğini onunda vekaleten kardeşini kendisiyle evlendirdiğini söylemiştir. Bunun üzerine hakim Arife bint-i Hüseyin'in rızası olmadığı için bu vekalet yoluyla yapılan evliliği iptal etmiştir.¹⁰

“Salom veledi Hayo, yine Yahudi taifesinden ve aynı mahalle sakinlerinden Feriha bint-i Abdullah'a açtığı davada, kendisinin evlenmek amacıyla Feriha'ya iki bin iki yüz kuruş mehr-i muaccel verdiğini ve şahitler huzurunda kendi ayinleri üzerine nikâh kıydıklarını ancak Feriha'nın kendisiyle evlenmekten imtina ettiğini beyan ederek, zevciyete tembih olunmasını talep etmiştir. Bunun üzerine Feriha ise Salom

4 Faris Dinç, 235 Nolu Şer'iyye Sicil Defterine Göre Mardin'de Sosyal Hayat, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), s.81. Detaylı bilgi için Bkz, Muhammet Okudan, XIX. Yüzyılda Mardin'de Aile Yapısı ve Kadının Sosyal Statüsü, Yaşambilimler Dergisi, C1, I, ss.779-790.

5 Dinç, a.g.t. s. 80-83.; Okudan, XIX. Yüzyılda Mardin... ss.779-790

6 Dinç, a.g.t. s. 81. Okudan, XIX. Yüzyılda Mardin... ss.779-790

7 Nikah için kararlaştırılan mehrin bir kısmı peşin geri kalanı ise kadının rızası dahilinde sonrada verilebilirdi. İşte bu sonradan verilen mehre mehr-i mü'eccel denmektedir.

8 Yasemin Yılmaz, 82 Numaralı Tokat Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2010, Detaylı bilgi için bkz., Okudan, Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, ss. 583-591.

9 Yılmaz, a.g.t. s.77

10 Bekir Subaşı, 60 Numaralı Tokat Şer'iyye Sicilinin Çevirisi ve Değerlendirilmesi, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, V. 48 ; Okudan, Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, ss. 583-591.

ile sözlü olduklarını kabul etmiş ancak evlenmek üzerine herhangi bir akdinin olmadığını söz konusu paranın ise babası tarafından alındığını ifade etmesi üzerine Salom davadan men edilmiştir”¹¹

IV-Boşanma

İslam dini müntesiplerine evlenmeyi teşvik etmiş, mümkün olduğu kadar boşanmaktan uzak durmalarını, ancak eşler arasındaki geçimsizliğin devamı halinde çiftlerin birbirlerinin haklarına riayet ederek ayrılmalarını önermiştir. Hukuki olarak koca boşama hususunda geniş bir yetkiye sahipse de örfi ve diğer sebeplerden dolayı bu uygulamaya yansımamıştır. Kadının boşama hakkı sınırlı gibi görünmesine rağmen yine de istemediği bir evlilikten kurtulma imkânı elde etmiştir¹². İncelenen defterlerdeki bu türlü kararların neredeyse tamamı muhala’a şeklindedir. Muhala’a kadın ile erkeğin karşılıklı olarak anlaşarak birbirinden ayrılmalarıdır. Kurân-ı Kerimde Bakara Süresi 229. ayetinde yer alan “...Kadının kurtulmak için bir şey vermesinde ikisi için de günah yoktur.” ayetine dayanmaktadır. Fatma bint-i Bazo eşi Hızır ibn-i Mehmed’den mehr-i mu’eccel ve iddet nafakası Hızır’da kalmak üzere boşanmıştır.¹³

İçmesu Mahallesinden Emine bint-i Osman isimli kadın, eşi Ömer bin Ebubekirden mehr-i mu’acceleli olan yüz kuruşu Ömer’de kalmak üzere iddet nafakası ve çocuğunun geçim nafakasını talep ederek boşanmıştır¹⁴

Boşanmadaki bir diğer neden de ihtida hareketi olarak gözükmektedir. İhtida, kişinin kendi dininden çıkıp hak din olarak gördüğü İslam dinine girmesidir. İslam hukukunda bir erkek ehl-i kitaptan bir kadınla evlenebilir, ancak Müslüman bir kadın gayr-i Müslim bir kişiyle evlenemez. Urfa şer’iyye sicil defterlerinden üzerinde çalıştıklarımızdan bu konuyla alakalı 2 kayda rastladık. Urfa Zimmiyan Mahallesi sakinlerinden iken ihtida edip Münevvere bint-i Sako isimli kadının eşine Müslümanlık anlatıldı fakat eşi Müslüman olmayı reddedince hakim tarafından taraflar boşanmıştır.¹⁵ Yine Muhtedi Fatma bint-i Abdullah kocası Müslüman olmaktan kaçınmış, bunun üzerine Fatma bint-i Abdullah Müslüman birisiyle evlenmek için mahkemeye başvurmuş. Mahkeme gayr-i müslim eşinden Fatma bint-i Abdullahı boşayarak iddet süresi bittikten sonrada istediği Müslümanla evlenmesi için sakınca olmadığını bildirmiştir.¹⁶

Tokat Mihmad Hacı Mahallesi sakinlerinden Emine bint-i Yahya eşi Ali bin Mehmed’in yirmi gün önce din ve imana sinli kafı kelimeler kullanarak sebb ve şetm ettiğini, dolayısıyla kendisinin dinden çıktığını ve bu nedenle boşanmak istediğini ifade eder ve mihr-i mü’ecceli ve iddet nafakasını Ali bin Mehmed’ten talep etmiştir. Ali bin Mehmed ise bu durumu inkar etmiştir. Ancak şahitler Ali bin Mehmed’in bu şekilde küfür ettiğine şahitlik edince Hakim, çifti boşamış ve mihr-i müecceli ve çocuğun bakım nafakası ödemesine hükmetmiştir.¹⁷

İncelenen defterlerdeki boşanma nedenlerinden birinin de süt kardeşliği olduğunu tespit ettik. Hanım bint-i Hasan isimli bir kadın mahkemeye gelerek Hamo ibn-i Şahin’in amcasının oğlu aynı zamanda kocası olduğunu ifade ederek kocasıyla süt kardeş olduklarını öğrendiğini bu nedenle kendisinden boşanmak istediğini ifade etmiştir. Bunun üzerine kadı kendisinden şahit istemiş, Hanım bint-i Hasan iki şahit getirmiş, bunun üzerine mahkeme tarafları boşanmıştır.¹⁸

İlginç olaylardan bir tanesi Huri bint-i Mustafa isimli bir kadın kocasının kendisini zina yapmakla suçladığını, 2 çocuğunu da kabul etmediğini bu nedenle boşanmak istediğini kadıya bildiriyor. Kadı karar olarak mehr-i muaccel ve mehri müecceli ve çocukların nafakasının karşılansız üzerine boşamayı gerçekleştirmiştir. Bu konuyla ilgili ilginç bir kayıta boşanıp tekrar evlenmeyle alakalı Babüssür Mahallesinde abide ibnet-i Mehmed talak-i bayiğan ile boşandığı eşi Abdülkadir ibn-i Süleymandan yeniden evlenmek istemesi üzerine sulh parası almıştır.¹⁹

11 Okudan, XIX. Yüzyılda Mardin... ss.779-790

12 Mehmet Akif Aydın, İslam-Osmanlı Aile Hukuku..., s. 85.

13 Detaylı bilgi için Bkz., Muhammet Okudan, I. İslam Tarihinde ve Medeniyetinde Urfa Sempozyumu,

14 Okudan, Muhammet Okudan, I. İslam Tarihinde ve Medeniyetinde Urfa Sempozyumu...,

15 Yıldız, a.g.t. s. 187; Okudan, I. İslam Tarihinde ve Medeniyetinde Urfa Sempozyumu...,

16 Yıldız, a.g.t. s. 387-388; Okudan, I. İslam Tarihinde ve Medeniyetinde Urfa Sempozyumu...,

17 Subaşı, a.g.t V.53; Okudan, Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, ss. 583-591.

18 Yıldız, a.g.t. 327-328; Okudan, I. İslam Tarihinde ve Medeniyetinde Urfa Sempozyumu...,

19 Okudan, XIX. Yüzyılda Mardin... ss.779-790

V-Miras ile İlgili Davalar

Miras işlemlerinde İslam hukuku esas alınıyordu. Buna göre, kıza verilen hisse erkeğin yarısı kadardı²⁰. İncelenen defterlerdeki tereke kayıtlarında eş olan kadının mirasçılar arasında yer aldığı, eğer kadının mehri önceden ödenmemiş ise miras taksim edilmeden önce kadının mehrinin verildiği ve daha sonra taksime geçildiği görülmektedir.

Mardin Medrese mahallesinden Zemzem bint-i şeyh Sadun vefat eden babasının mirasından hakkını tam alamadığı gerekçesiyle mahkemeye başvurmuş ve kardeşinin çocuklarından davacı olmuştur.²¹

VI-Kadına Yönelik Şiddet ve Bunun Mahkemelere Yansıması

Kadına şiddet konusunda o dönemde de bazı sıkıntılar olduğu görülmektedir. Bununla alakalı olarak Sivas vilayetinden Tokat ve diğer sancaklara kadınlara şiddet uygulanmasının önüne geçilmesi için bir nizamname yayımlanmıştır. Nizamnamede bazı kişilerin eşlerine şiddet uyguladığı ya da kötü yoldadır diyerek başını kestiği hatta bunu vilayet merkezine getirdikleri yazmaktadır. Nizamnamenin devamında bu durumların önüne geçilmesi için yetkililerin tedbir alması istenmiştir.²²

Başka bir kayıta ise Alaaddin Paşazade Celal adında bir kişinin on iki yıl boyunca eşine zulm ettiği hatta kolunu kırdığı, bu nedenle celb edilip İstanbul'a gönderilmesi istendiği halde Sivas'da tutuklanmayıp Tokkat'a doğru yola çıktığı, şahsın Tokat'da tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesi istendiği yazılmaktadır.²³

Mardin'e bağlı Musika Köyü sakinlerinden Halime adlı kadın kocasından gördüğü şiddetten dolayı babasının evine gelmiştir. Kocasından eve götürülürken yolda Halime'ye şiddet uygulandığı haberinin kardeşlerine gelmesi üzerine kadının kardeşleri duruma müdahale etmişler ve olayı yargıya taşımışlardır.²⁴

Diğer bir kayıta kadının şiddet görmemesi ve öldürülmemesi için Urfa kaymakamı köylülerden bir kefil istemektedir. Olay şu şekilde gelişmiştir. Zeliha bint-i Seydo adında bir kadın amcasının oğluyla evlendirilmiştir. Ancak bir süre sonra kadın defterdeki ifdesiyle “nefs-i emareye ve şeytan-ı aleyhi”-la'ne i'vasına uyup” Bedir bin Yusuf ile kaçmış. Bunun üzerine baba Bedir bin Yusuf'u şikayet edip kızının kendisine teslim edilmesini istemiş. Durum Kaymakam Nuri Osman Paşa'ya bildirilmiş. Nuri Osman Paşa kıza herhangi bir zarar gelmemesi veya katl edilmemesi için bir kefil istemiş bunun üzerine Rasul bin Hacı Hüseyin kefil olmuş. Kıza herhangi bir şekilde zarar gelirse kefilen talep edilmesi gerektiği kayda geçirilmiştir.²⁵

VII- Kadına Yönelik Cinsel İstismar ve Bunun Mahkemeye Yansıması

Günümüzde olduğu gibi o dönemde de kadının cinsel olarak istismar edildiği ve bu gibi olayların mağdur tarafından yargıya taşındığını görülmektedir. Tokatta Rabia bint-i İbrahim, Kürt Ömer bin Abdullah tarafından tecavüze uğradığı bu nedenle dava açtığı görülmektedir.²⁶

Susan bint-i İlyas Cercis veledi Cebrail in kendisine evlenmek vaadiyle kandırıp tecavüz ettiğini ama kendisiyle evlenmediğini ve kendisinden şikayetçi olduğunu mahkemeye bildirmiştir. Yine Semsule binti Ali'nin köyden bir saat mesafede bulunan mahalde ekin biçerken aynı köy sakinlerinden Abdo bin Seyho tarafından yedi ay önce tecavüze uğradığı Semsule'nin vekili Ahmed bin Mustafa tarafından şikayet edilir. Ancak Abdo bu suçlamaları inkâr eder. Olayı doğrulayacak şahitlerin sunulmaması neticesinde mahkeme davacı tarafı bu davadan men eder. bu iki olayda iki kadınında mahkemeye 7-8 ay sonra başvurması olayların cinsel istismardan ziyade ya iftira yada gayr-i meşru çocuk ihtimaline karşı yapıldığı anlaşılmaktadır.²⁷

20 İlber Ortaylı, Osmanlı Toplumunda Aile, Pan Yayınları, 2004, İstanbul, s. 70.

21 Subaşı, a.g.t. V.14; Okudan, XIX. Yüzyılda Mardin... ss.779-790

22 Subaşı, a.g.t. V. 21; Okudan, Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, ss. 583-591.

23 Okudan, Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, ss. 583-591.

24 Okudan, XIX. Yüzyılda Mardin... ss.779-790

25 Yıldız, a.g.t. s. 330; Okudan, I. İslam Tarihinde ve Medeniyetinde Urfa Sempozyumu...,

26 Hadi Belge, 80 Numaralı Tokat Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, V. 95; Okudan, Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, ss. 583-591.

27 Okudan, XIX. Yüzyılda Mardin... ss.779-790

Defterlerde geçen diğer bir konu ise çerkez kadınların cariyelik konusudur. Bununla ilgili iki kayıt bulunmaktadır. Kayıtlardan Muhacir-i çerakizinden Fatma bint-i Yakub'un, yine çerkez göçmenlerden Ebubekir Efendi ibn-i Ahmed'in kendisini cariyesi olduğunu iddia ettiğini kendisinin hür olduğunu bu konuda kendisine gerekli uyarıların yapılması istemiştir.²⁸

VIII. Diğer Dava Konuları

Kadın ve aile ile ilgili şer'iyye sicilleri üzerinde ilk çalışmaları yapan Ronald Jennings, 17. yüzyıl'da Kayseri'de Osmanlı kadınının, mahkemelerden gerektiği gibi yararlanabilmesi, borç alıp verebilmesi, vakıf kurabilmesi gibi durumları belgeleriyle ortaya koyarak, Anadolu kadınının hiç de toplum hayatının dışında olmadığını göstermiştir.²⁹

Ayine bint-i Abdullah eşinin evin ihtiyacını karşılamadığı gerekçesiyle dava açmış ve evin ihtiyaçları için 530 kuruş nafaka talep etmiştir. Ayrıca beraberinde eşinin bu parayı ödeyeceğine dair bir de kefil istemiştir.³⁰

Tokatta Hardabisya bint-i Ohannes, borç verdiği şahsın borcunu ödememesi üzerine alacağını tahsil etmek üzere dava açmıştır.

Mardin'in Bâbüssûr Mahallesi'nde Hacı Hatun adlı kadın mahkemeye gelerek kocasının yirmi gün önce şehri terk ettiğini kendisine ve çocuklarına nafaka olarak hiçbir şey göndermediğini kadiya bildirmiş ve muhtaç durumda olduklarından Eşi Yahya'nın nafaka ödemesini istemiştir. Bunun üzerine kadı Yahya'nın aylık altmış guruş nafaka ödemesine karar vermiştir.³¹

Sonuç

Osmanlı dönemi Anadolu kadını karşılaştığı haksızlıklar karşısında hakkını aramak için mahkemeleri kullandığı incelenen defterlerde görülmüştür. Kadının evlenmesi kendi rızası esas olmak üzere ve sicil defterine kaydedilmesiyle gerçekleştiği, zorla evlendirilme durumlarında olayın mahkemeye taşındığı tespit edilmiştir. Yine incelenen defterlerde mehirin bugünkü anlamda nafaka olarak kabul edildiği, evlilik sırasında eğer alınmamış ise kocası öldüğünde terekeden önce kadının mehrinin verildiği ondan sonra taksim yapıldığı anlaşılmaktadır. Diğer bir konu ise şiddete ve cinsel istismara uğrayan kadının bu durumu kabullenmeyip olayı yargıya taşıdığı şer'iyye sicil defterlerindeki kayıtlardan tespit edilmiştir.

28 Okudan, Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, ss. 583-591.

29 Feriha Karadeniz, "XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Farklı Sınıflardaki Osmanlı Kadınına Genel Bir Bakış", **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara: 1999, V, 450-457.

30 Okudan, Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, ss. 583-591.

31 Okudan, XIX. Yüzyılda Mardin... ss. 779-790

Osmanlı Fetva Kitaplarında Kadın Statüsüne Dair Analitik Bir İnceleme

Prof. Dr. Muhittin Eliaçık
Kırıkkale Üniversitesi / Kırıkkale

Giriş

Osmanlı fetvâ kitapları elde mevcut olan 22 kitapla bilim dalları için çok önemli bilgi ve belgeleri ortaya koymaktadır. Bu kitapların ihtiva ettiği mesele ve cevaplar en muteber ve güvenilir bilgilerle dolu olup hukukî ve tarihî yönden olduğu kadar edebî yönden de büyük önem taşımaktadır. Fetvâ, bir meselenin hükmünün şeyhülislâm veya müftü tarafından kaynaklarından araştırılarak ortaya konulması işlemi olup, bu kelime yiğit, genç, kavî anlamındaki fetâ kökünden türemiş ve müşkil bir meselenin kuvvetli bir cevapla çözülmesini ifade etmiş, müşkil bir mesele güçlü bir cevapla açıklandığından cevaba da fetvâ denilmiştir. Bir meseleyi sorana müsteftî, fetvâ verene de müfti denilmiştir. İslâm hukukunun ana kaynaklarından olup içtihat adıyla da anılan kıyas, fikhî bir hükmü kaynaklarından çıkarmayı, fetvâ ise bir meselenin hükmünü kaynaklarından araştırıp cevaplamayı ifade etmiştir. Fetvâ kurumu İslâm devletlerinde mühim bir yer tutmuş, dört halifeden itibaren halifeler müftilerin fetvâlarına büyük önem vererek onlardan görüş almadıkça büyük işlere girişmemişlerdir. Emevî halifesi Ömer bin Abdülaziz zamanında iftâ kurumu resmen kurulmuş, Memlûklerde ise müftüler devlet yönetiminde etkin biçimde yer almaya başlamışlardır. Osmanlı Devletinde ise Osman Gazi, kayınpederi Şeyh Edebâli'yi fetvâ işlerine, bacanağı Dursun Fakih'i de yargı işlerine atamış, Şeyh Edebâli ölünce Dursun Fakih onun görevini de üstlenmiştir. Osmanlı'da 15. yüzyıl başlarında şeyhülislamlık makamı kurulmuş, taşralarda ise müftüler bu makama bağlı olarak bu işi yürütmüşlerdir. Osmanlı'da beş asırlık bir sürede 129 şeyhülislâmdan bazıları mükerrer olmak üzere 185 meşihat ataması gerçekleşmiş, Ebussuud Efendi'den itibaren şeyhülislâm mutlak dînî lider olarak hâssa vezirlerinin üstünde sadrazama yakın bir nüfuza sahip olarak ulemanın reisi sayılmıştır. Osmanlı'da herhangi bir kişi bir hususta fetvâ almak istediğinde, fetvâ emini dairesine müracaat edip sualini yazıyla bildirir, fetvâ emini kâtibi bu suali şer'î usule göre sâkk usulüyle, özel tabirlerle *mesele* adıyla kaleme alırdı. Fetvâlarda erkekler için Zeyd, Amr, Bekir, Halid; kadınlar için Hind, Zeyneb, Hatice, Ümmü Gülsüm gibi hayali adlar kullanılmıştır (Atar, 1995:487, 490, 1991:122-126; Uzunçarşılı, 1984:387, 1988:179; İpşirli, 1994:270; Yakut, 2003:36). Fetvâ kitapları hukuk, miras, aile, ticaret, ekonomi, adliye, uluslararası ilişkiler, savaş, barış, ıslahat, tarım, hayvancılık, gasp, hırsızlık vs. olaylara dair her türlü bilgi ve belgeyi ihtiva etmekte olup tüm bilim dalları için çok önemli kaynaklardır. Osmanlı pratik hayatının meselelerinin cevaplarından oluşan fetvâ kitapları Osmanlı'nın anlayış ve görüşlerini yansıtan belgelerdir. İlk dönemlerine ait kayıt defterleri olmayan Osmanlı fetvâları 17. yüzyıldan itibaren kaydedilmiştir. Fetvâ kitapları mesele-cevap şeklinde hazırlanıp klâsik fıkıh kitaplarının düzeninde 40-50 bölüm olarak düzenlenmiştir. Osmanlı fetvâ kitaplarında vakıf, nikâh, talâk, alım-satım, dava, şehâdât gibi konular en çok mesle geçen bölümler olmuştur. Osmanlı şeyhülislâmlarından 22'sinin fetvâları kitap hâlinde toplanmıştır. Osmanlı fetvâ kitaplarında bulunan ortalama 50 bölümde kadının konumuna dair birçok ayrıntı olup bunlar dolaylı veya dolaysız biçimde kadının konumunu ortaya koyar. Kadının statüsüne ait direkt belge veren baplar nikah, talak, redâ' baplarıdır ki bunlardan nikah, ailenin inşası, redâ' idâmesi, talâk da ilgâsı ile ilgilidir. Bu baplarda yer alan fetvâlar Müslüman Osmanlı toplumunda kadının statüsüne dair ayrıntıları ortaya koyar. Bu baplarda genellikle Hind, Zeynep, Zeliha gibi hayali isimler etrafında gerçek veya hayali olarak sorulan sorularla bunların cevaplarında önemli ayrıntılar ortaya konulmuştur.

Fetvâ kitaplarında kadınla ilgili en çok geçen konulardan birisi nikah olup bir kızın kocaya verilmesi, bununla ilgili hakları, nikahın şartları, uygulanması vs. durumlar işlenmiştir. Bu konuda kızın iradesinin ortada olmaması dikkati çekmektedir. Bu konuda çeşitli fetvâ kitaplarından seçilen örnekler aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

Nikâh

Çatalcalı Ali b. Muhammed (ö.1692), *Fetâvâ-yı Ali Efendi*¹:

-Zeyd şahitler huzurunda Amr'a kızım küçük Hind'i oğlun küçük Bekir'e nikâhla verdim deyip Amr da Bekir için kabul ettim dese nikah akdedilmiş olur mu? Cevap: Olur.

-Zeyd, Amr'a şahitler huzurunda küçük kızım Hind'i oğlun küçük Bekir'e nikâhla verdim deyip Amr da Bekir için aldım kabul ettim deyip lâkin mehir belirlenmese akdedilmiş olup Hind Bekir'in zevcesi olur mu? Cevap: Olur.

-Hind'in zevci Zeyd başka diyara gittikten sonra Amr gelip Zeyd öldü diye ihbar etse Hind inanarak iddetten sonra kendini başkasına eş edebilir mi? Cevap: Eder.

Yenişehirli Abdullah Efendi (ö.1742), *Behcetü'l-fetâvâ*²

Hind hayali ismi etrafında, ümmülveled gibi, tartışmalı bir kavramın da yer aldığı sorularla nikahın şekli ve uygulanması, bu konudaki haklar aşağıdaki şekilde ortaya konulmuştur:

-Zeyd'in, başkasının zinasından hamile olan Hind'i eş alması câiz olur mu? Cevap: Olur, lâkin doğurmayınca çiftleşmek câiz degildir.

-Zeyd, Hind'i zina ile gebe bıraktıktan sonra Hind'i doğurmadan evlenip çiftleşmesi câiz olur mu? Cevap: Olur.

-Hind kendini Zeyd'e eş etmek istediğinde beni odalık yapıp bana bin altın nezrin olmak üzere evlenirsen kendimi sana verdim deyip Zeyd de Hind'i odalık yaparsa Hind'e o kadar akçe nezrim olmak üzere eş ettim dese bu akit sahih olur mu? Cevap: Olur.

Bâbu'l-muharremât: Kadının, mahremlerine karşı durumu, hangi hâllerde nikahın haram duruma düştüğü, mahrem kişilerin kendisine karşı haram davranışları işlenmiştir:

-Zeyd'in, babası Amr'ın çiftleştiği cariyesi Hind'in azatlıktan sonraki kocası Bekir'den olan kızı Zeyneb'i eş yapması câiz olur mu? Cevap: Olur.

-Zeyd, oğlu Amr'ın çiftleştiği cariyesi Hind'i şehvetle okşayıp öpse Hind'in çiftleşmesi Zeyd ve Amr'a ebediye haram olur mu? Cevap: Olur.

-Zeyd, zevcesi Hind'in redâen (süt emerek) kızı olup yetişkin hâldeki Zeyneb'i şehvetle meni gelme-ksizin okşayıp öpse Hind, Zeyd'e haram olur mu? Cevap: Olur.

-Hind, damadı Zeyd'i şehvetle okşayıp öpüp meni gelmese Hind'in kızı Zeyneb, Zeyd'e haram olur mu? Cevap: Olur.

-Zeyd, eşi Hind'in anası Zeyneb'le çekişirken falanımı alırsın diye zekerini çıkardığında Zeyneb, istemeden ve şehvetsizce, Zeyd'in zekerini görse Hind, Zeyd'e haram olur mu? Cevap: Olmaz. -Bu surette böyle edepsizlik ettiği için şer'an Zeyd'e ne lazım olur? Cevap: Tazir.

-Zeyd'in şehvet çekici olan zevcesi Hind, Zeyd'in babası Amr beni şehvetle okşayıp öptü deyip lâkin Zeyd, Hind'i tasdik etmeyip ve Amr'ın şehvetle Hind'i okşadığına Zeyd'in zann-ı gâlibi de olmasa sırf Hind böyle dediği için Zeyd'e haram olur mu? Cevap: Olmaz.

Bâbu'l-ekfâ: Eş seçiminde denklik işlenip, tartışmalı hususlar bulunmaktadır:

-Müslim olup lâkin Kipti olan Zeyd, sâdât-ı kirâmdan Amr'ın kızı Hind'e denk olur mu? Cevap: Olmaz.

Faslun fi-nikâhi'l-vekîl

-Hind, zevci Zeyd'e seni boşadıgımda yine beni kendine tezvic et diye vekil kıldıktan sonra Hind, Zeyd ile boşandıktan sonra Zeyd bu vekâlete binaen Hind'i şahitler huzurunda kendine tezvic etse bu akit caiz olur mu? Cevap: Olur.

Faslun fi-nikâh-ı fuzûlî: Nikahla ilgili fuzulî, yani boş ve hayalî yapılmış yemin ve sözlere dair konular olup verilen fetvâlarda bunların hükümsüz ve batıl olduğu belirtilmiştir:

-Zeyd, Amr'ın ümmüveledi³ Hind'i, Amr'dan izinsiz şu kadar akçe mehr diyerek tezevvüc edip daha sonra Amr vakıf olduğunda kabul etmeyince bu akit batıl olur mu? Cevap: Olur.

Fî-hıyâri'l-bülûğ ve'l-ıtk: Köle azadıyla ilgili konulardır ki, İslam'da kölelik tümüyle ilgaya çalışılırken fetvâ kitaplarında kölelik kurumsallaşmış gibidir.

-Zeyd, kulu Amr'a Hind'i tezvic ettikten sonra Zeyd, Amr'ı azat etse Amr için azatlık serbestisi var mıdır? Cevap: Yoktur.

1 Milli Küt. 60 Zile 56/1. *Kitâbu'n-nikâh*.

2 <http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015079129709>, vrk. 19a-27b.

3 Ümmülveled: Efendisinden çocuk doğurmuş cariyeye.

Fî-nikâhi'r-rakîk(köle nikahı):

-Hind'in mükâteb ve müdebber⁴ olmayan kölesi Amr şu kadar akçe mehirle Hind'in izniyle Zeynep'le evlenip çiftleştikten sonra onu boşasa Zeyneb, Hind'e adı geçen mehri malından bana ver veya Amr'ı sattırıp fiyatından mehrimi geri alırım diyebilir mi? Cevap:Diyebilir.

Fi'l-kısm:

-İki zevcesi olan Zeyd'in üzerine zevceleriyle gecelemede aralarında eşitlik kurması vacip olur mu? Cevap:Olur.⁵

-Dört zevcesi olmayan Zeyd, câriyesi Hind'le çiftleşmek istediğinde Hind'in hür-asıl veya başkasının azatlısı olma ihtimali bulunup haram şüphesinden kaçınmak için Hind'le şahitler huzurunda evlenmesi caiz olur mu? Cevap:Olur.⁶

Redâ⁷

Bu bapta süt emmeyle oluşan hukukî durumlar ortaya konulmuş, kadın için bu yolla oluşan statü işlenmiştir: Burada redâ'î haklarla nesebî hakların bir kıyası da görülmektedir.

-Zeyd neseben kız kardeşi Hind'in redâen kız kardeşi Zeyneb'le evlenmesi caiz olur mu? Cevap:Olur.

-Zeyd redâen kardeşi Amr'ın anası Hind'in sütünü emmiş olmakla Hind'le evlenmesi caiz olur mu? Cevap:Olur.

-Zeyd neseben kardeşi Amr'ın redâen anası Hind'le evlenmesi caiz olur mu? Cevap:Olur.

-Zeyd redâen kardeşi Amr'ın redâen kızı Hind'le evlenmesi caiz olur mu? Cevap:Olmaz.

-Zeyd redâen oğlu Amr'ın boşadığı zevcesi Hind'le evlenmesi caiz olur mu? Cevap:Olmaz.

Talâk⁸

Talâk babı, kadının statüsünü nikah babından sonra en ayrıntılı biçimde ortaya koyan ikinci baptr. Hatta nikah babında bulunmayan birçok ayrıntı burada görülebilir:

-Zeyd başka bir yere gittikten sonra zevcesi Hind'e ünvanı ve adıyla benden boş ol diye mektup yazsa mektup Hind'e geldiğinde Zeyd'den boş olur mu? Cevap:Olur.

-Zeyd, zevceleri Hind ve Zeyneb'e sizi boşadım deyip talak niyet etse Hind ve Zeyneb ayrılmış olurlar mı? Cevap: Olurlar.

-Zeyd, zevcesi Hind'e sen benim avratım değilsin deyip lâkin talak niyet etmese sırf böyle demekle Hind Zeyd'den boş olur mu? Cevap: Olmaz.

Bâbu'r-ric'a:

-Zeyd, Hind'le evlenip halvete girdikten sonra Zeyd, Hind'le çiftleşmeden boş ol dese Zeyd, Hind'e iddeti içinde dönebilir mi? Cevap: Dönemez.

-Zeyd başka diyara gittikten sonra, çiftleştiği zevcesi Hind'e ünvanı ve adıyla boş ol diye mektup yazıp gönderse bu talak ric'î mi, bâyin midir? Cevap:Ric'îdir.

Itâk (cu'l, sa'y, istîlâd, tedbîr, şettâ)

Bu bapta kadının toplumsal statüsüne direkt işaret eden konular işlenmekte olup genellikle kölelik ve cariyelikte üzerinde yoğunlaşmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de geçen "mimmâ meleket eymânukum" ibaresi el altındaki cariyeye demek olup bundan yanlış olarak odalık anlamı çıkarılmıştır. Cariye, nikahsız biçimde odalık veya yataklık olarak kullanılan köle değildir. Ama bu ibare odalık anlamında yorumlanıp yüzyıllarca teserrî (odalık) uygulaması meşru görülmüş, fıkıh ve fetvâ kitapları buna göre düzenlenmiş, ümmülveled kavramı adeta normalleşip fetvâ kitaplarında bununla ilgili binlerce mesele yer almış ve köle ve cariyeye ile ilgili itâk, ümmülveled, istîlâd, cu'l, müdebber, sa'y terimleri⁹ ortaya çıkmıştır.

4 Mükâteb: Azatlığı mal kazanmak, bir süre hizmet etmek gibi şartlara bağlı köle veya câriye (yazısılmış köle). Müdebber: Azatlığı, efendisinin ölümüne bağlı olan köle.

5 Behcetü'l-fetâvâ, vrk. 26b

6 Muhammed Arif Efendi, Mecmûa-i Cedid, İstanbul 1299, s.16

7 Redâ'et, süt emmek. Behcetü'l-fetâvâ, vrk. 27b-28b.

8 Behcetü'l-fetâvâ, vrk. 28b-48b.

9 Itâk:azat etme; ümmülveled:efendisinden çocuk doğurmuş cariyeye (istîlâd:efendinin, câriyesinden çocuk sahibi olması);

Aşağıdaki fetvâlar bunlarla ilgidir:¹⁰

-Zeyd'in câriyesi Hind, Zeyd'e hizmet ederken Zeyd, Hind'e taltifen kıcı büyük kızım dese bir mertebe ile Hind azat olur mu? Cevap:Olmaz.

-Zeyd, cariyesi Hind'e kadının deyip ıtk niyet etmese sırf böyle demekle Hind azat olur mu? Cevap: Olmaz.

-Câriyeleri ve köleleri olan Zeyd benim kölem yoktur, hepsi hürdür dese Zeyd bu sözü söylediğinde mülkündeki köleler azat olurlar mı? Cevap: Olurlar.

-Zeyd, ümmüveledi Hind'e kızıp sen artık benim değilsin, her kimin olursan ol sana baksın deyip lâkin itak niyet etmiş olmasa Zeyd'in sırf böyle demesiyle Hind azat olmuş olur mu? Cevap:Olmaz.

- Yahudî olan Zeyd'in yahudi ümmüveledi Hind, İslamla müşerref olduğunda Zeyd'e İslam arz olunup kabul etmese Hind sa'y edip kıymetini Zeyd'e verince azat olur mu? Cevap:Olur.

-Zeyd, câriyesi Hind'i azat ettikten sonra pişman olup Hind'i tekrar köle edinip satmaya kadir olur mu? Cevap:Olmaz.¹¹

-Zeyd'in câriyesi Hind hamile olduğunda Zeyd, Hind'in hamli bendendir diye dava edip ondan sonra asla hilkati belli olmayan bir parça et parçası düşürse Hind, Zeyd'in ümmüveledi olur mu? Cevap:Olmaz.¹²

-Zeyd, anasının anası Hind'in câriyesi Zeyneb'le Hind'den izinsiz çiftleşip Zeyneb çocuk doğursa o çocuğun nesebi Zeyd'den sabit olur mu? Cevap:Olmaz¹³

Diğer baplarda da kadının statüsüne işaret eden birçok fetvâ olup, bunlarda da ümmüveled, cariye ve diğer hususlar sıkça geçmektedir.

Velâ (yakınlık) bâbında kadının statüsü miras, tereke, taksim vb. konularda kısmen ve dolaylı biçimde işlenmiştir.

Hudûd bâbında zina, şübh-i hamr, kazf, tazir vb. konularda direkt olarak (*İffetli olmayan Zeyd, babasının cariyesi Hind'le haram olduğunu bile bile zina etse, Hind babasının cariyesi diye Zeyd'den zina cezası düşer mi? Cevap:Düşmez; İffetli Zeyd, iffetli Hind'le zina etmek isteyip Hind de bunu kabul edince Zeyd onunla zina etse ikisine ne lazım olur? Cevap: Recm*) gibi, kadının statüsüne işaeret eden değişik fetvâlar bulunmuştur.¹⁴

Sirkat, siyer baplarında kadının konumuna dair konular sıkça geçmez. **Lakît, lukta** bapları da böyledir. **Âbık**, sebepsiz sahibinden kaçan köle ile ilgili olup kadın konumu dolaylı biçimde yer alır. **Mefkûd, şirket, vakf** baplarında kadının konumu dolaylı biçimde yer alıp nikah, talak, itak baplarındaki üslup üzeredir. **Buyû'**(satım) babında cariyenin para gibi kullanımı söz konusu olup fetvâlarda köle ve cariye konularındaki üslup/tavır hâkimdir. **Sarf, müdâyenât, kefâlet, havâle, vekâlet, kazâ, ikrar, sulh, mudârebe, müzâraa/müsakat, âriyet, vedîa, rehn, gasb, ikrâh, şuf'a, icârât, sayd/zebâyihi/udhiyye, şübh, hacr, me'zûn, ihyaulmevât, hîtân, vesâyâ** baplarındaki fetvâlar konularınca dolaylı yünden kadının konumuna işaret eder. Vekâlet babındaki bir fetvâ, kadının toplumsal konum ve durumu açısından dikkat çekicidir: *Sokaklara çıkıp mesâlihinde (işinde gücünde) olan ricâl (erkekler) ile muhâlatası (karışması) olan Hind muhaddere (iffetli) midir? Cevap:Değildir*¹⁵

Da'vâ bâbında köle ve cariye konuları da geçmekte olup, cariyenin kadın hizmetçi demek olduğu, kadının da cariyesi (hizmetçi kadını) olabileceği görülür: *Hind, cariyesi Zeyneb'i Zeyd'e satıp parasını aldıktan sonra Hind, Zeyneb'i satmadan önce tedbîr-i mutlakla¹⁶ tedbir etmiştim diye Zeyd'den dava ve Zeyd inkar ettiğinde Hind iddiasına delil getirse Hind parasını Zeyd'e geri verip Zeyneb'i Zeyd'den alıp*

cu'l:ücret, karşılık; müdebber:azatlığı, efendisinin ölümüne bağlı köle; sa'y, si'âyet:köle veya cariyenin serbest kalmak için çalışması.

10 Behcetü'l-fetâvâ, vrk.48b-51b.

11 Şeyhülislâm Muhammed Arif Efendi, Mecmûa-i Cedid, İstanbul 1299, s.46.

12 Şeyhülislâm Mekkiâde Mustafa Asım, Mecmûa-i Cedid, İstanbul 1299, s.46.

13 Şeyhülislâm Muhammed Sadeddin Efendi, Mecmûa-i Cedid, İstanbul 1299, s.46.

14 Behcetü'l-fetâvâ, vrk.54b-58b.

15 Behcetü'l-fetâvâ, vrk.138b.

16 Efendisinin ölümüne bağlı olarak yapılan tedbir. (Efendinin kölesine, öldüğünde hürsün demesi)

*istihdama kadire olur mu? Cevap:Olur.*¹⁷

Şehâdât bâbında kadının şahitliği ile ilgili fetvâlar vardır ve sadece kadınların şahitlikleri bir davada haklı olmya yetmemektedir: *Zeyd'in hamile eşi Hind cenin düşürürken ölüp daha sonra düşürdüğü cenin için Zeyd, Hind'in diğer varislerinden cenin Hind'den diri doğup öldüğü için Hind'in terekesinden münaseha*¹⁸ *yoluyla da hisse alırım diye dava etse, diğer varisler ise ölü doğdu diye inkar etse, irs hakkında Zeyd'in iddiası yalnız kadınların şehadetiyle sabit olup Hind'in terekesinden münaseha ile de hisse alabilir mi? Cevap: Alamaz.*¹⁹ *Velâ sübûtunda bir erkekle iki kadının şahitlikleri makbul olur mu? Cevap: Olmaz.*²⁰

Hibe babında kadının statüsüne dolaylı/dolaysız işaret eden birçok fetvâ bulunmaktadır:

-Zeyd ümmüveledi Hind'e esvap hazırla dedikten sonra Hind azadından önce ölse Zeyd bu esvabı zevcesi Zeynep'ten olan kızı Hatice'ye çeyiz adıyla hibe ettiğinde Zeyd'in Hind'den olan kızı Fatıma sırf anam esvabındandır diye o esvaba müdahale edebilir mi? Cevap:Edemez.

*-Bir belde ahalisinden Zeyd düğün yapıp beslemesi Hind'i ere verdiğinde düğüne gelenler Hind veya Zeyd için olduğunu belirtmeden sahibi adına getirdikleri eşya -lâkin o beldede düğünde getirilen sahibi namına olan eşya düğün için olmayıp gelen için olduğu malum ise- Zeyd ile Hind'den hangisinin olur? Cevap:Hind'in.*²¹

Kısmet bâbında genellikle aile ve miras hukukuyla ilgili konular geçer: *Zeyd ölüp zevcesi Hind'i, kızı Zeyneb'i ve öz kardeşi Hatice'yi terkettiğinde Hind, Zeyneb ve Hatice'den ben hamileyim diye dava ettiğinde Zeyneb ve Hatice değilsin deseler Hind işbilir birkaç ebeye durumu arzedip ebeler de haml alametlerine vakıf olsalar tereke taksimi doğuma dek bekletilir mi? Cevap: Bekletilir.*²²

Kerâhiyye/istihsan bâbı kadının konumunu direkt ortaya koyar; mahremiyet, zinadan sakınma, fitneden sakınma vb. konular işlenir: *Yaşlı ve gösterişsiz Hind, zarureten yabancı erkeklerle yüzü açık olarak görüşüp günlük yiyeceğini alırken eli bir engel olmaksızın onlara değse bu muamelesinde bir beis var mıdır? Cevap:Yoktur.*²³

*-Bâyın talak durumunda Hind kendini Zeyd'e güvenmeyip zinadan sakınıp kurtulmak da mümkün değilse boşayanın yemeğine zehir katmak lazım mıdır? Cevap: İzin verilmiştir.*²⁴

*-Bir camide vaz olduğunda kadınlar orada hazır bulunsalar hâkim onları orada bulunmaktan men edebilir mi? Cevap: Edebilir.*²⁵

Cinâyât babında cenin düşürme ve bunun diyeti gibi fetvâlar da vardır. Fetvâ kitaplarında genellikle son bap olan **ferâiz** babında ise İslam miras hukuku konuları geçer ve kadının konumu ayrıntılı biçimde yer alır ki bu, müstakil bir çalışma ile incelenebilecek genişliktedir.

Sonuç ve değerlendirme

Osmanlı fetvâ kitaplarında yaklaşık 50 bapta kadının konumuna işaret eden hükümleri hemen her bapta görmek mümkün olup nikah, talak, redâ', itâk, şehâdât gibi baplar kadının konumunu direkt olarak ortaya koyan baplardır. Özellikle talak ve itâk baplarında cariyelik sık geçen bir konu olup ümmüveled, müdebber tabirleri de bunun içindedir. Ümmüveled tartışmalı bir konu olup fetvâ kitaplarında geçtiği şekliyle efendinin çocuğunun anası demektir. Yani nikahlı eşin değil de, çocuğunun annesi. Böyle bir statü yüzlerce yıl Kur'ân ve Sünnet'e dayandırılarak bütün mezheplerce uygulanmıştır. Böyle-

¹⁷ Behcetü'l-fetâvâ, vrk.150a.

¹⁸ Bir vârisin, kendisine kalan mirası alamadan ölmesi.

¹⁹ Behcetü'l-fetâvâ, vrk.160b, 161a.

²⁰ Behcetü'l-fetâvâ, vrk.161b.

²¹ Behcetü'l-fetâvâ, vrk.186b. Benzer bir fetvâ da sünnet düğünü için verilmiş ve getirilen hediyein sünnet edilenin çocuğa olduğu belirtilmiştir (Şeyhülislâm Muhammed Zeynelâbidîn, Mecmûa-i Cedîd, İstanbul 1299, s.175).

²² Behcetü'l-fetâvâ, vrk.218a.

²³ Behcetü'l-fetâvâ, vrk.222b.

²⁴ Behcetü'l-fetâvâ, vrk.223b.

²⁵ Behcetü'l-fetâvâ, vrk.224a.

sine bir konuyu burada tartışmaktan ziyade, kadının toplumsal konumuna işaret edilmek istenmektedir. Ümmüveled, efendisinden çocuğu olmakla başlayıp câriyenin hürriyete kavuşmasına giden hukukî süreci ifade etmiştir. İslâmiyetin zuhurunda savaş esirlerinin köleleştirilmesi yaygın bir uygulamaydı ve o günün şartlarında kölelik tek taraflı kaldırılmamış, bunun yerine kadın kölelerle başka kişilerin ancak nikâh akdiyle, efendilerinin ise bazı hukukî şartlarla ilişki kurabilecekleri belirtilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de kişilerin nikâhlı eşleri gibi, sahip oldukları câriyeleriyle de ilişki kurabilecekleri hükmünün bulunduğu, Mısır valisi Mukavkis'in Hz. Peygamber'e Mariye adlı bir câriyeyi hediye gönderdiğinden hareketle ümmüveled uygulamasının yeri bulunduğu ileri sürülmüş ise de bu konuda önemli olan husus, kadın köle (cariye)nin odalık olarak kullanılıp kullanılmayacağıdır. Kadın köle (cariye) uygulaması İslam'da tedricen kaldırılmak üzere yürürlükte bulunmuştur. Ama cariyenin odalık olamayacağı, bunun için mutlaka nikah kıyılması gerektiği de ortadadır. Bedir savaşında ele geçirilen esirlere yapılacak muamele tartışıldığında inen: *Ölümüne girdiği zorlu bir meydan savaşını sonucu değilse esir almak bir peygambere yakışmaz. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, hâlbuki Allah sizin için ahireti istiyor. Allah çok güçlüdür, çok hakîmdir.* (Enfal; 67) ayeti bu konuda kılavuz olup cariyeye ve esir uygulamasına mahal kalmamıştır. Kur'an-ı Kerim'in cariyeye uygulamasını müslümanlara tavsiye ettiği görüşü yanında, böyle bir şeyin asla söz konusu olmadığı görüşü de vardır. Kur'an'da *cariye* kavramı geçmediği gibi, cariyeler olarak yorumlanan *meleket eymanuhum* kavramı da yanlış yorumlanmıştır. *Meleket eymanukum*: sağ ellerinizin sahip olduğu demek olduğuna göre bundan, meşru şartları yerine getirerek nikah sahibi olmak; savaşta esir kadınlara sahip olmak anlamı çıkar. Dolayısıyla hür veya esir bir kadınla nikahsız asla evlilik ilişkisine girilemez. Öte yandan, 'sağ elin sahip olduğu' tabirinin henüz savaş ve esir kadın ele geçirmenin söz konusu olmadığı Mekkî ayetlerde de geçmesi, bu tabirin mülk olarak sahip olunan kadınların yanı sıra, nikahla evlenilen kadınları da anlattığının delilidir. Kısacası savaşta esir alınan kadınlarla cinsel ilişkiye girilmesi, cariyeye yapılması asla caiz değildir. Hz. Peygamber'in iki tane cariyesi olduğu görüşünün de doğru olmadığı, bunlardan ilkinin Hz. Peygamber'in serbest bırakıp sonra evlenme teklif edip nikahla evlendiği; ikincisi için de aynısını yaptığı bilinmektedir. Kur'an'ın, içlerinde Mariye'nin de olduğu Hz. Peygamber'in hanımlarından *Ey peygamber eşleri* diye bahsetmesi bunu ispatlar. *Hür mümin kadınlarla (muhsanât) bir yuva kurmaya güç yetirecek durumda olmayanlarınız, savaşta esir alarak sahip olduğunuz (mâ meleket eymanukum) iman etmiş kadınları düşünebilir. Allah imanınızla ilgili her şeyi bilir. İman edenler artık birbirinin can yoldaşlarıdır. Öyleyse onları namusuyla yaşamaları şartıyla, ailelerinden izin alarak ve mehirlerini vererek nikâhlayın.* (Nisa 25) ayeti ailesinden izinli, mehirli, normal evliliği anlatır; bu ise cariyeye uygulamasının olamayacağını açıkça ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Atar, Fahrettin (1991), *İslâm Adliye Teşkilâtı*, Diyanet İşleri Bşk. Yayınları, Ankara.
- Atar, Fahrettin, (1995), "Fetva", Diyanet İslâm Ansiklopedisi, İstanbul.
- Behcetü'l-fetâvâ*, <http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015079129709>
- Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Milli Kütph. 60 Zile 56/1.
- İpşirli, Mehmet (1994), *Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı*, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, C.I, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul.
- Mecmûa-i Cedîd* (1299), İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1984), *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK, Ankara.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988), *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, TTK, Ankara.
- Yakut, Esra (2003.), "II. Meşrutiyet Döneminde Müftülerle İlgili Gerçekleştirilen Hukukî Düzenlemeler", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/1.

Unutulan Haçlılar: İtinerariym Peregrinorvm Et Gesta Registi Ricardi Adlı Esere Göre Kadınların Haçlı Seferlerine Etkileri

Doç. Dr. Pınar ÜLGEN
Gaziosmanpaşa Üniversitesi / Tokat

Giriş

Haçlı seferleri, bilindiği üzere pek çok çelişki içeren bir konudur. Bu konulardan biri de bu seferlere kadınların katılıp katılmadığıdır. Bu konu ile ilgili çalışmalara bakıldığında zaman, kadınların savaşçı adı altında fiziksel anlamda toplu şekilde Haçlı seferlerine katılmadıkları konusunda hem Müslüman hem de Hristiyan yazarların hemfikir oldukları görülmektedir.

Katolik hukukçular, kanun yazarları ve vaizlere göre Haçlı seferlerinde erkek savaşçıları cinsel kirlilikten korumak için kadınların bu seferlere aktif katılımı önerilmemiştir. Ancak bazı kaynaklar, soylu kadınların bir kısmının kutsal savaşlarda ve kutsal topraklarda liderlik rolleri üstlendiğini göstermektedir. Ayrıca kadınlar, hem seferlerin organize edilmesinde hem de seferlere katılımın teşvik edilmesinde önemli rol oynamışlardır. Kadınlar, erkek Haçlılara eşlik ederek diplomatik rol de üstlenmişlerdir. Bunun yanı sıra mücadele kadar değerli olan dua etme, parasal işler ve anma törenlerinin düzenlenmesini de seferlerde kadınların var oluş nedenlerine dahil edebiliriz. Bazı kadınlar da hacı olarak seyahat etmişlerdir. Hatta bazı bayan azizler, Haçlıların destekçileri olarak onlarla birlikte hareket etmişlerdir. Burada şunu da belirtmeliyiz ki; Haçlı seferlerinde kadınların varlığıyla ilgili çeşitli tasvirler yapılmaktadır. Burada bizim anlatmaya çalışacağımız nokta, kadınların desteklediği; fakat neden bizzat karışmadıklarına dair bir inancın var olduğudur.

Unutulan Haçlılar

Kadınların Haçlı seferlerine katıldığına ya da katılma tarzına dair çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Özellikle III. Haçlı seferinde bunun çok hissedildiği Batılı ve Doğulu yazarlar tarafından dile getirilmektedir. Burada ilk başta Papalar tarafından yapılan çağrılarda kadınlara ve onların katılımına yönelik bakış açılarına bakmak gerekmektedir.

Başlangıçta II. Urban, çeşitli mektuplar yazmış ve dinleyicilerine karşı Clermont'ta bir konuşma yapmıştır. Urban, dinleyenlerine “brethen” yani “kardeşler” diye hitap etmiştir. II. Urban, şövalyeliğe bağlı erkek cinsiyet dilini kullanmış ve “Filii Dei” yani “Tanrı'nın oğulları” olarak hitap etmiştir.¹ Cinsiyetin ön planda olduğu bir dönemde bu durumun hitap diline bazen yansıdığını bazen de yansımadığını görmekteyiz.

Bu ayrımın olmaması durumu, Haçlı seferine giden kadınlar için ödül olarak kabul edilmiştir.²

Ayrıca II. Urban, bazı cinsiyete yönelik söylevlerinde önyargılı davranarak haçı almada caydırıcı olmak konusunda erkeklerin kadınlarının cazibelerini kullanmasına izin vermemeleri gerektiğini belirtmiş ve onları bu konuda uyarmıştır.³ Bu durum, daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi mücadele sırasında kadınların cinsel obje olarak görülmesini engellemek amacıyla yapıldığını kanıtlar niteliktedir.

Genel olarak bakıldığında Haçlı seferlerine kadınların katılımıyla ilgili sınırlamalar, birinci seferden itibaren görülmektedir. Haçlı seferlerinde kadınların katılımının sınırlı olması, Papa II. Urban'ın Clermont konsilinde 1095 yılında yaptığı konuşmada net bir şekilde anlaşılmaktadır. Burada verdiği

1 Constance M. Rousseau, “Home Front and Battlefield: The Gendering of Papal Crusading Policy (1095-1221),” *Gendering the Crusades*, (Ed: Susan B. Edgington and Sarah Lambert), Columbia University yay., New York, 2002, s. 32-33.

2 Constance M. Rousseau, “Home Front and Battlefield: The Gendering of Papal Crusading Policy (1095-1221),” s. 33.

3 Constance M. Rousseau, “Home Front and Battlefield: The Gendering of Papal Crusading Policy (1095-1221),” s. 33.

mesajla kadınların ve sakatların sefere aktif katılımını sınırlamıştır⁴. Daha sonra istisnai bir durum getirilerek kadınların kilise otoritelerinin izniyle eşlerine ve oğullarına eşlik edebilecekleri belirtilmektedir⁵.

Teolog Halesli Alexander (1183 – 1245), erkeklerin eşleri olmadan sefere gitmelerinin daha doğru olacağını; çünkü erkeklerin savaşmak konusunda kadınlardan daha iyi olduklarını söylemiş ve tartışmaya yol açmıştır; ancak “eğer eşler, kendilerini kocalarına karşı sorumlu hissedерlerse, onlara eşlik edebilirler” demiştir.⁶

Thomas Aquinas ise “bir erkeğin ya eşinin o olmadığına iffetini koruyabiliyorsa ya da Kutsal topraklara onunla seyahat edebilecek durumu varsa Haçlı seferlerine gitmesini uygun gördüğünü belirtmektedir.⁷

Bu durumda Papa VIII. George tarafından yapılan çağrı da önem taşımaktadır. Çünkü burada kadınlar, Haçlılara destek olmaları, dua etmeleri ve bu vahim durumu çözmeleri için çağrılmışlardır.⁸

Aslında bakıldığında Haçlı seferleri sadece erkeklere ve özellikle de şövalyelere yer verilmesi istenen bir yolculuktu. Hatta kadınların hem sivil anlamda hem de özellikle de askeri anlamda katılımı beklenmeyen bir durumdu. Papa III. Innocent, 1200 yılındaki “Quod Super” adlı ferman ile 1201 yılındaki “Ex Multa” adlı duyurularında da bazı istisnai durumları belirtmektedir. Şöyle ki; “Quod Super” adlı fermanla, burada kadınlardan Haçlı seferlerinin başarısı için dua etmeleri istenmiştir. Haçlı seferlerine gitmek yerine bir şövalyeyi parasal olarak desteklemek ya da ona para vermek suretiyle manevi yönden de faydaları olsun istenmektedir. Burada Flandersli Philip’in Bingenli Hildegard’dan 1177 yılında kutsal topraklar için gidiş arifesinde öğütler almış olması da örnek olarak verilebilir.⁹ “Ex Multa” adlı dini hükümle birlikte ise erkeklerin eşleri olmadan haçı almalarının yolu açılmış oluyordu. Ancak teoride kadınların kocalarının izni olmadan da katılabilecekleri anlamına da gelmekteydi.¹⁰

Ayrıca kadınların katılımının eşleriyle birlikte olmaları ve de resmi olarak evli olmaları durumunda onaylanabileceği gerektiği belirtilmektedir.¹¹

Papalığın kadınları Haçlı seferlerinde tanıma ve kabul etme durumu, anlaşılacağı üzere Papa III. Innocent’in saltanatı boyunca 1198 yılından 1216 yılına kadar devam etmiştir. Bazı kaynaklara göre Papa III. Innocent, Haçlı seferlerini -diğer Papalardan daha fazla- cinsiyete kayıtsız bir dizi etkinlik olarak tanımlamakta dolayısıyla burada kadın ve erkek ayırımına gitmeyen söylemlerde bulunmaktadır.¹²

Yine 1213 tarihli papalık Opus’u (eseri) olan “Qui Maior”da kadınlar, hem dikkate alınmış hem de ilk defa açıkça ifade edilmiştir. Papa III. Innocent, Papa VIII. Gregory tarafından yapılan çalışmaları daha da genişletmiş ve kadınlar tarafından yapılacak ayinsel aktiviteler için çağrıda bulunmuştur. Bu durum, daha çok Haçlı seferlerine erkeklerle birlikte katılma izni ile başlatılmış bir hareket olup, kadınların da buradan aynı kazançları sağlamaları için yapılmıştır. Papa III. Innocent tarafından Nisan 1213 tarihinde Robert Courcon’a yazılan bir mektupta, kadınlar kutsal topraklara gitmeden Haçlı seferlerinden gelen ebediyen geçerli esenlik faydalarını elde edebileceklerdi.¹³

Bunun yanı sıra, “Ad Liberandum”¹⁴ gibi III. Innocent tarafından çıkarılan ek kararnamelerle “erkek” ya da “virum” gibi kelimelerden ziyade “insanoğlu” ya da Latince “hominum” kelimelerini kullanarak cinsiyet açısından nötr bir dil kullanmaya devam edilmiştir.¹⁵

Bunların ardından Haçlı seferlerinde var olup olmadıkları ya da ne şekilde ve nasıl orada yer aldıklarına dair çok fazla tartışma bulunan kadınlarla ilgili Batılı ve Doğulu tarihçilerin görüşlerinde bile tam

4 Jonathan Riley-Smith, *The Crusades: A History*, Yale University Press, New Haven and London, 2005, s. 15.

5 Jonathan Riley-Smith, *The Crusades: A History*, s. 15.

6 Maureen Purcell, “Women Crusaders: A Temporary Canonical Aberration?”, *Principalities, Powers and Estates: Studies in Medieval and Early Modern Government and Society*, (Ed. L.O. Frappell), Adelaide University Union yay., 1979, s.60.

7 James A. Brundage, “The Crusader’s Wife: a Canonistic Quandary”, *Studia Gratiana* 14, 1967, s. 438-39.

8 Constance M. Rousseau, “Home Front and Battlefield: The Gendering of Papal Crusading Policy (1095-1221),” s. 36-37.

9 Miriam Rita Tessera, “Philip Count of Flanders and Hildegard of Bingen: Crusading against the Saracens or Crusading against Deadly Sin”, *Edginton and Lambert Gendering the Crusades*, s. 77-93.

10 Natasha R. Hodgson, *Women Crusading and the Holy Land in Historical Narrative*, Boydell press, Great Britain, 2007, s. 238.

11 James A. Brundage, “The Crusader’s Wife: a Canonistic Quandary”, *Studia Gratiana*, s. 434-35; *Medieval Canon Law and the Crusader*, Madison, University of Wisconsin yay., 1969, s. 77.

12 Constance M. Rousseau, “Home Front and Battlefield: The Gendering of Papal Crusading Policy (1095-1221),” s. 36.

13 Constance M. Rousseau, “Home Front and Battlefield: The Gendering of Papal Crusading Policy (1095-1221),” s. 40.

14 “Ad Liberandum”, bir başka papalık fermanı olup V. Haçlı seferine yardımcı olunması için çıkarılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Christopher Tyerman, *God’s War: A New History of the Crusades*, Harvard University yay., 2006.

15 Constance M. Rousseau, “Home Front and Battlefield: The Gendering of Papal Crusading Policy (1095-1221),” s. 36-37.

anlamıyla bir netlik bulunmamaktadır. Bu görüşler şöyledir:

- Öncelikle önemli bir eser olan *Itinerarium Peregrorum*¹⁶ adlı eserde bulunan şu metinler kadınların durumu hakkında yorum yapabilmemiz açısından oldukça önemlidir:

- “In tantum vero nove peregrinationis fervebat studium, ut iam non esset questio, quis cruce[m] susciperet, sed quis nondum suscepisset. Plerique colum et pensa sibi mutuo transmittabant inuentes occultius, ut ad muliebres operas turpiter demigraret, quisquis huius militiae inveniretur immunis; ad tam insigne certamen et nuptae viros et matres incitabant filios, quibus dolor unicus erat propter sexus ignaviam comprofiscisci non posse.”

“Yeni haç için coşku, haçı kimin aldığına dair bir soru değildir; fakat bunu yapamayan kişilerle ilgili de değildir. Çok büyük adamlar, birbirlerine yün ve öreke gönderirlerdi. Eğer onlar, kendilerini bu seferden muaf tutarlarsa; onlar, sadece kadınların çalışmaları için uygun olacaktı. Gelinler, eşlerini sefere çağırdılar ve anneler, oğullarını gitmesi için teşvik ettiler. Erkekler, kadınlarla dışarı çıkmadıklarından dolayı üzüntüleri vardı; çünkü kadınların cinsinden dolayı zayıflıklar bulunmaktaydı”.¹⁷ Bu eserin ilk yazarı, aslında kullandığı bu ifadelerle seferlerde kadınların aktif varlığını reddetmektedir.

Ancak yer alan bazı ifadeler de kadınların varlığı konusunda farklı görüşler içermektedir. Örneğin aşağıdaki metin kadınların varlığını belirtir. Ancak ne şekilde var olduğu konusunda bilgi vermemektedir.

“Muliers singulae quinque bizantia puer tria; et süper his fideliter observandis se ipsum patriarcha contraderet obsidem cum aliis viris nobilioribus alligandis in compedibus usque in crastinam horam nonam”. Beş Bizanslıdan 3 ü çocuk olan, bekar kadınlar vardı; ve tüm bunlar, patriğin bizzat kendisi tarafından sadakatle gözlemlenmişti; ancak zincire vurulmuş diğer esir erkeklerle birlikte, sonraki günün öğleden sonrasına kadar teslim edilmişlerdi”.¹⁸

Eserde yer alan bazı ifadeler ise Haçlı seferleri sırasında kadınların biraz da korunmak amaçlı uzak tutuldukları şeklinde düşünceler içermektedir. Örneğin;

“Mulieres igitur frequentantes et vina nimis dissolute se gerebant quam plurimi ut civitas pollueretur a luxuria insipientium et gula inhabitantium in ea, a quorum impudentia facies sapientiorum contrahebat ruborem. Ad auferendam autem hujus maculae rubiginosam spurcitiam, procuratum est de consilio ne qua mulier exiret a civitate cum exercitu, sed remenerent in civitate, nisi tantum pedites lotrices quae non forent oneri nec occasio peccati”.

“...şehir, çılgınlıklar, şaraplar, ahlaksızlıklar ve oranın sakinlerinin oburluk yapması gibi sebeplerle aptalca lükslerle kirletilmişti. Hiçbir kadının kentten çıkması gerektiğine ya da orduya girmesi gerektiğine dair bir ifade yoktu; ancak kadınlar, onlara ne bir yük ne de bir günah için fırsat olamazlardı....”.¹⁹ Yani kadınların orduyu takip etmesi yasaklanmıştı.

Aşağıdaki örnekte olduğu gibi bazı ifadeler de kadınlardaki zaafı dile getirmektedir:

“Facile persuadetur quod affectatur: Facilline mulier mutat consilium,, “Nam varium et mutabile semper Femina” cui et sexus lubricus et mens mobilis, et sicut novis gaudet amplexibus, sic notos leviter respuat citius oblivion contradit”.

“Bu sefer istenildiği şekilde düzenlendi: Kadın konusunda şöyle bir plan değişikliği yapıldı: Kadın, her zaman zengin ve değişikliğe yöneliktir. Kurnaz bir cinsiyettir ve zihin değişikliği olan ayrıca da yeni tanıdıklarına da kucak açan bir zihniyete sahiptir.”²⁰ Bu, kadınların biraz daha duygusal olduklarını göstermektedir.

Bir diğer metin ise kadınların farklı bir varlık olarak görülmesine örnektir:

“Ne item mulieres in publico prodirent; pacem servandam omnibus nisi ex indicto injurias: ut singulis hebdomadibus capitula serventur seorsum a laicis, seorsum a clericis nisi forte magna quaedam

16 *Itinerarium Peregrinorum* adlı eser, bir Haçlı tarafından 1189-1192 yılında Akka savaşı sırasında yazılmıştır. 1216-1220 yıllarında yayılmaya başlanmış ve Richard adındaki İngiliz bir rahip tarafından da devam ettirilmiştir.

17 *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, (Ed. William Stubbs),

Kitap I, Capitulum (Bölüm XVII), Longman yay., Londra, 1864, s. 33.

18 *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, (Ed. William Stubbs), Kitap VI, s. 403.

19 *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Kitap IV, s. 248.

20 *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Kitap I, s. 121.

utrorumque conjunctiorem exigent”.

“Halk arasındaki kadınların ileri gitmesi gerekmez; yaralanmalar dışında her şeyi ve barışı korumalıydı; ama belki de bazılarının daha yakın olmak için o, her hafta ruhban olmayanlardan ve din adamı olmayanlardan ayrı görüldüğündendi”.²¹

Genel itibarıyla bakıldığında kadınlar bir şekilde Haçlı seferlerinde yer almış gibi görünmektedirler; ancak mücadelede aktif bulundular mı, bu zor bir soru. Çünkü bu soruya cevap ararken başka başka görüşlerle de karşılaşırız. Bu görüşler de şöyledir:

- Ronald Finucane, III. Haçlı seferinde, mücadele sırasında kadınların aktif rol oynadığına dair açık göstergeler vardır derken bazı batılı tarihçiler de farklı yorumlar da bulunmuşlardır.

- Maureen Purcell ise kadınların Haçlı seferlerinde yer aldığını itiraf ederken, ısrarla XIII. yüzyılın ikinci yarısındaki kısa bir dönem dışında, onların gerçek Haçlılar olduğunu da inkâr etmektedir. Ve “Onlar, Haçlı seferine eşlik ettikleri zaman, bunu Haçlı olarak değil de; hacılar olarak yapmışlardır ve onlar kesinlikle mücadele etmemişlerdir” der.²²

- James Brundage ise kadınların mücadele eden Haçlılara ilk Haçlı seferinde cesaret vermek, dua etmek, su ve giyecek vermek suretiyle destek olduklarını söylemektedir. Ayrıca savaşta birkaç kadının öldürüldüğü şeklindeki söylentinin doğru olduğunu; ancak bu kadınların savaşta aktif rol oynamadığını da belirtmektedir.²³

- James Powell ise V. Haçlı seferinde kadınların rolünü incelemiş ve kesinlikle haçı aldıklarını ve orada kaçakları öldürerek, muhafızlık görevlerinin yanı sıra hasta ve yaralıları tedavi ederek önemli görevleri yerine getirdiklerini iddia etmektedir. Fakat aktif rol alıp almadıkları konusunda emin değildir.²⁴

- Doğulu bazı Müslüman tarihçilerin eserlerinde ise daha farklı görüşler ortaya çıkmıştır. İmameddin el-Katip el-İsfahanî ve Baha’ad-Dîn Yusuf ibn Rafi ibn-i Şeddad²⁵ adlı Müslüman tarihçiler, Akka’daki Hristiyan mücadelesinde kadınların aktif rol oynadıkları konusunda bazı Batılı tarihçilerle aynı fikirdedirler. Ancak bazı fikir ayrılıkları da vardır. Helen Nicholson tarafından aktarılan İmameddin el-Katip el-İsfahanî’ye ait bilgilere göre yüksek rütbeli bir kadın, 1189 yılında deniz yoluyla, 500 şövalyeye refakat etmek için gelmiştir. Onların tüm masraflarını karşılamış, ayrıca Müslümanlara akınlar düzenleme konusunda onlara öncülük etmiştir. Ayrıca savaş sırasında erkekler gibi mücadele etmiş olan ve silah taşıyarak öldürülen kadar mücadeleye devam eden pek çok kadından da bahsedilmektedir.²⁶ Burada şunu da belirtmeliyiz ki; bu kadınların isimleri kaynaklarda bulunmamaktadır. Helen Nicholson, hiçbir Avrupa kroniğinin de bunlardan bahsetmediğini özellikle belirtmektedir.

- Kaynaklara göre, Akka kuşatması sırasında burada ölenlerin cesetlerini İmameddin el-Katip el-İsfahanî ve Baha’ad-Dîn Yusuf ibn Rafi ibn-i Şeddad adlı tarihçiler incelemişlerdir. Helen Nicholson, yapılan inceleme sonuçlarını şöyle aktarmaktadır: “Baha’ad-Dîn Yusuf ibn Rafi ibn-i Şeddad şöyle yazmıştır: “Ben 2 kadın cesedi gördüm. Orada bulunan bir kişi, savaşa katılan 4 kadın gördüğünü bunlardan ikisinin esir edildiğini anlatmıştı bana”. İmameddin el-Katip el-İsfahanî ise şunları söylemiştir: “Biz, bir kadının savaşta öldüğünü tespit ettik ve gözyaşlarını dökerek kendisini ifade ettiğini duyduk”²⁷.”

- Helen Nicholson, bu aktardığı bilgilerden sonra, Temmuz 1191 yılında bu yazarların her ikisinin de Akka’daki Hristiyan savaşçılar arasında bir kadın okçunun var olduğu şeklindeki yorumlarından da bahsetmektedir. Aktarılan bilgilere göre Baha’ad-Dîn Yusuf ibn Rafi ibn-i Şeddad tam olarak şöyle bir tasvir yapmaktadır bu konuda:

“Çok zeki yaşlı bir adam.... O gün düşmanın siperleri içerisinde yollara baskı yapanlar arasınday-

21 *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Kitap I, s. CXVI.

22 M. Purcell, “Women crusaders: a temporary canonica laberration?” *Principalities, powers and estates: Studies in medieval and early modern government and society*, (Ed. L. O. Frapell), Adelaide, 1979, s. 57-64.

23 J. Brundage, “Prostitution, miscegenation and sexual purity in the First Crusade”, *Crusade and Settlement: papers read at the first conference of the Society for the Study of the Crusades and the Latin East and presented to R. C. Smail*, (Ed. P. W. Edbury), Cardiff, 1985, s. 58. 57-65.

24 Helen Nicholson, “Women in the Third Crusade”, *Journal of Medieval History*, c.III, s. 336.

25 En önemli eseri, *The Rare and Excellent History of Saladin*, I. Richard’ın Haçlı seferinin en önemli kaynaklarından. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Francesco Gabrieli, Arab Historians of the Crusades*, (Ed. E. J. Costello), Routledge & Kegan Paul, 1984.

26 Helen Nicholson, “Women in the Third Crusade”, s. 338.

27 Helen Nicholson, “Women in the Third Crusade”, s. 338

di. O, bana orada bir tür manto olan yeşil bir küldüre sarılı ve bizim pek çok adamımızı yaralayan ahşap yaydan çıkan okları tutan bir kadın olduğunu söyledi. Biz, onu öldürdük ve onu Sultana getirdik. O, Sultani hayrete düşürdü”. Ancak aktarıldığına göre İmameddin el-Katip el-İsfahanî tarafından yapılan tasvir, daha kısa olup, savunma noktalarından birinde ahşap bir oku tutan, iyi ateşleme yapabilen ve kan akıtan bir kadın bulunduğu ve de ölene kadar mücadeleyi bırakmadığı şeklindedir.²⁸

- Ayrıca Hristiyanlara ait savaş alanında yaşandığı belirtilen bir olay da dikkat çekicidir. Şöyle ki; bir annenin bebeğini kaybettiği anlatılmaktadır. Burada bir gece 3 aylık bir bebek, bir Müslüman tarafından kaçırılmış; ancak Selahaddin Eyyübi tarafından bulunup annesine geri verilmiştir. Bu olay, 1191 yılında olmuştur. Bu durumun savaş alanında kadınların varlığına delil kabul edilebilir.²⁹

- Kadınların seferlerde bulunma durumuyla ilgili olarak aktarılan İmameddin el-Katip el-İsfahanî’ye ait görüşlere göre Hristiyanlar, kadınları koruma konusunda yetersizdirler. Bu konunun ön planda olması, Haçlıların başarısızlıklarının göstergesidir.³⁰

- Batılı tarihçilerin bazıları ise Haçlı seferlerinde kadınların varlığını anlatırlar; ancak savaştığından bahsetmezler. Bu durumun, Haçlı tarihçilerinin bu konuya az dikkat etmiş olmalarından da kaynaklanmış olması mümkündür. Profesör Rees Davies, şuna dikkat çekmektedir:

“Kadının yeri için de...topluma sunulan resmi belgelerin yasal olması gerekli değildir. Aksine onlar, genellikle kendi inisiyatifiyle hareket etmişlerdir.”³¹ Yani buradan anlaşılacağı üzere aslında kadınların Haçlı seferlerine katılmalarına izin verilmediğini; ancak onların kendi kararlarıyla hareket ettikleri anlaşılmaktadır.

- Kısacası Müslüman yazarlar, Hristiyan Avrupalı kronikçileri desteklemektedirler. Orijinal İtinerarium Peregrinorum adlı eserde anlatıldığı gibi Haçlı seferlerinde kadınlar bulunmaktadır. Avrupa ve Müslüman kaynakları birleştirildiğinde soylu kadınların Haçlı seferlerinde oğullarına, babalarına, erkek kardeşlerine ve eşlerine eşlik ettikleri görülmektedir. Bu kadınlardan bazıları Akka’nın Temmuz 1191 yılında kuşatılmasından sonra Akka’da güven içinde kalırken bazıları da ordu içerisinde kalmak zorunda olmuşlardır. Genellikle de temizlikçi ve çamaşırcı olarak bulunmuşlardır. Ayrıca onlar, yeri geldikçe yardımcı olmak amacıyla mücadeleye de katılmışlardır.³²

- II. Haçlı seferindeki Haçlılardan birisi olan Niketas Choniates, Haçlılar arasında silah ve mızrak taşıyan askeri görünümüne kadınların bulunduğunu belirtmiştir.³³

- Ayrıca İmameddin el-Katip el-İsfahanî, Haçlı seferlerine katılmak üzere gemiyle gelen 300 Frank kadınından bahsetmektedir.³⁴

- Steven Runciman ise kadınlara I. Haçlı seferinde 1096-99 yıllarında Dorylaeum (Eskişehir) savaşında (1 Temmuz 1097), Antakya ‘da (1097-1098) yıllarında ve de Kudüs’te 1099 yılında rastlandığını söylemektedir. Ancak Runciman, Haçlı seferleri sırasında gemilerle Anadolu’ya giden kadınlardan bahsetmemektedir.³⁵

- Anthony Bridge ve Ernle Bradford ise kadınları savaşların kurbanları olarak adlandırmanın yanı sıra onların askeri olarak aktif olduklarından bahsetmemektedirler.³⁶ Aynı şekilde Aziz Atiya’nın eserinde de kadınlara aktif olarak yer verilmemekle birlikte sadece birkaç yerde geçmektedir.³⁷

Aslında Haçlı seferlerinde kadın! derken insanları susturan bu nokta, biraz da Batı Hristiyanlığı ve Müslüman kültüründe kadınların savaşamayacağı ve bu durumun beklenmemesi veya da buna inanılmaması düşüncesinden kaynaklanmaktadır denilebilir. Tüm bunların aksine kadınlar, kötülüğe duyarlı olarak kabul edilmektedir. Bunun için Hristiyan yazarlar, kadınların Haçlı ordusunda savaştığını

28 Helen Nicholson, “Women in the Third Crusade”, s. 338.

29 Helen Nicholson, “Women in the Third Crusade”, s. 339.

30 Helen Nicholson, “Women in the Third Crusade”, s. 341.

31 R. R. Davies, *The Age of Conquest: Wales 1063-1415*, Oxford, 1987, 1991, s. 128.

32 Helen Nicholson, “Women in the Third Crusade”, s. 340

33 Niketas Choniates, *City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, (Çev. H.J. Magoulas), *The Crusades: A Reader*, (Ed. S.J. Allen -Emilie Amt), University of Toronto yay., Toronto, 2003, s. 211.

34 Ayrıntılı bilgi için bkz. İmameddin el-Katip el-İsfahanî *Frankish Women of Peace and War*, (Çev. Francesco Gabrieli), *Arab Historians of the Crusades*, University of California yay., Berkeley- Los Angeles, 1969, s. 204.

35 Steven Runciman, *A History of the Crusades I: The First Crusade and the Foundation of the Kingdom of Jerusalem*, Cambridge University yay., Cambridge, 1951, s. 185, 234, 284-85.

36 Antony Bridge, *The Crusades*, New York, 1982, s. 52, 145, 148, 161, 167,

197, 221; Ernle Bradford, *The Sword and the Scimitar: The Saga of the Crusades*, 1974, Milan, s. 86, 116, 179.

37 Aziz Atiya, *Crusade, Commerce and Culture*, Indiana University Press, Bloomington, 1962, s. 66, 69, 232.

kaydetmezler; çünkü bu durum, aksi durumda Haçlıları kötüleyecektir.³⁸ Çünkü bilindiği üzere Haçlı seferlerine yapılan çağrı, Papa tarafından yapılmıştı ve insanların inançları ön planda tutulmuştu. Tam tersi durumda ise Haçlı seferlerine katılanlara duyulan güven azalacaktı. Buna bağlı olarak da fikir ayrılıkları ortaya çıkacaktır.

Tarihçilerin bu görüşlerinden sonra, kadınların Haçlı seferleri sırasında ne tür görevler yaptıklarına gelince; Haçlı seferlerinde bilindiği üzere çeşitli hastalıklarla karşılaşmıştır. Bu da doğal olarak hasta bakıcılara duyulan ihtiyacı arttırmıştır. Şöyle ki; III. Haçlı seferi sırasında Swabia'lı Frederick (İmparator Frederick Barbarossa'nın oğlu) tarafından yönetilen alanda Haçlıların çoğu, hastalıklardan ölmüştür. Sayısız soylu insanlar (alii in nummerabiles), aşırı kirli havadan etkilenmişlerdir. Matthew Paris'in dediği gibi "exaeris nimia corruptione"³⁹, bu "miasma" teorisi olarak adlandırılmaktadır⁴⁰. Bu durum, hastalıklar ve ölenler bakımından Akka ve Salahaddin Eyyübi kampındaki duruma benzemektedir. Latin kaynakları, burada 200 binden 400 bine kadar bir nüfus azalmasından bahsederken Arapça kaynaklar, 100-200 arasında bir kayıptan bahsetmektedirler.⁴¹

Ayrıca burada C vitamini eksikliği ve diş hastalıkları gibi semptomlardan da hastalananlar olmuştur.⁴²

Hatta en ilginç olanı Kral Philippe tarafından bu hastalıklardan dolayı III. Haçlı seferine "Philippeis" yani "Filipinler" denilmesidir. Ateş, titreme gibi semptomlar da vardır.⁴³ Dolayısıyla hemşire ve hastabakıcılara olan ihtiyaç artmıştır.

Bu eser, III. Haçlı seferinde kadınların aktif olarak var olduklarına dair bilgiler içermektedir. Örneğin kadınların, Müslüman bir geminin mürettebatını Akka deniz kuşatmasında öldürdüklerine dair ifadeler bile iddialı şekilde bulunmaktadır. Yine kadınlar, Akka'nın etrafındaki hendekleri doldurmak konusunda yardımcı olmuşlardır. Hatta çamaşırcıların da orduya eşlik etmesine izin verilmiştir. Sicilya kraliçesi Joanne, İngiltere kraliçesi Berengania ve Kıbrıs'ın devrik imparatorunun kızı, İngiltere kralı Richard'a Akka'da ve Yafa'da yardım etmiştir. Ayrıca Akka sahili boyunca güney yürüyüşünde kadınların orduya eşlik etmesini önlemek için kral Richard'ın çabalarından da bahsetmektedir. Sadece yaşlı çamaşırcı kadınların orduda kalmasına izin verilmiştir. Bu çabalar, kısa bir dönem başarılı olmuştur. Yaşlı kadınların Haçlılardan gelen bitli saçların toplanmasında becerikli olduklarını da söylemektedir.⁴⁴

Ayrıca Howdenli Roger, 1189-1191 yıllarında Akka'da ölenlerin isimlerini "Gesta Regis Henrici Secundi" adlı eserinde listelemiştir. Bunların arasında Chfiteaudun'lu Viscount ve annesi de bulunmaktadır.⁴⁵

Ancak bazı Batı kaynakları, yukarıda aktarmış olduğumuz bilgileri ve III. Haçlı seferinde kadınların seferlerde bulunması konusu da dahil olmak üzere onaylamazlar.

Buradaki kadınlar, arasında çeşitlilik olması da dikkat çekicidir. Yani soylu kadınların çoğu dul idi. Bazen bir kadın kocasının adına hareket edebilirdi. Jonathan Philips, Hainaultlu Kont Baldwin tarafından orduya liderlik eden 1148 yılında Flandersli Sybilla (Kontess)'in durumunu göstermiştir. Kocası, Kont Flandersli Thierry Haçlı seferinde bulunmamıştır.⁴⁶

Ayrıca farklı bir bakış açısıyla baktığımızda soylu kadınların bazı konularda Haçlı seferlerinde öncülük yaptığı kabul gören bir görüştür. Batılı kronikçiler, kadınların varlığı konusuna çok yer vermekle birlikte Haçlı seferlerinin sıradan bir savaş olmadığı konusunda ısrarcı olmuşlardır. Bunlar, kutsal savaşlardır. Ve kadının rolü burada problemdir. Buna dair bilinen en iyi konu, erken XIII. yüzyıla kadar, belli şartlarda kadınların haçı aldıkları ve sefere gidebildikleridir. Problem ise erkeklerin kadınları farklı bir bakış açısıyla görmeleridir.⁴⁷

38 Helen Nicholson, "Women in the Third Crusade", s. 341.

39 "Exaeris nimia corruptione" yani "dıştan yapılan aşırı yolsuzluk".

40 Matthew Paris, *Chronica Maiora*, (Ed. Henry Luard), RS57, Londra, 1874, s. 370.

41 Baha'ad-Din Yusuf ibn Rafi ibn-i Şeddat, *The Life of Saladin*, Londra, 1897, s. 332; Thomas Gregor Wagner-Piers D. Mitchell, "The Illness of King Richard and King Philippe on the Third Crusade: An Understanding of arnaldia and leonardie", *Crusades*, c. 10, Ashgate yay., 2011, s. 27.

42 Mitchell, *Medicine in the Crusades: Warfare, wounds and the Medieval Surgeon*, Cambridge, 2004, s. 2.

43 William the Breton, *Philippeis*, (Ed. Michel-Jean Joseph Brial), Paris, 1878, s. 165.

44 Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi, s.248, 204, 286, 248, 284; Helen Nicholson, "Women in the Third Crusade", s. 337.

45 Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi, s. 148-9.

46 J. Phillips, *Defenders of the Holy Land: Relations Between the Latin East and the West, 1119-1187*, Oxford, 1996, s.276.

47 Helen Nicholson, "Women in the Third Crusade", s. 348

Burada iki arada yani iki yorum arasında kalınmaktadır. Ancak bazı kadınların kocalarına oğullarına Haçlı seferlerinde eşlik etmiş olduklarını görmekteyiz. Ayrıca bazılarının ise evlerini ya da ailelerinin savunmasında özellikle Avrupa’da silah kullanmış oldukları da bilinmektedir.

Haçlı seferlerine katılma konusuna gerçekten çok hoş bakılmıyordu. Hatta orduya katılmak isteyen kadınlar için aşağılayıcı bir kelime olan VULGUS⁴⁸ kelimesi imalı bir şekilde kullanılmaktaydı. Çünkü kadınlar, Müslümanların dikkatini dağıtmak için gitmişlerdi. Ölü kadın olayından sonra, Müslüman savaşçılar, Hristiyan kadınların var olduğunu söylemişlerdir. Müslümanların kadınları öldürmeyi korkunç bir suç olarak kabul etmelerinden dolayı, bu kadınların erkek kılığına büründüklerini söylemişlerdir. Genel anlamda kadınlar (her sınıftan) erkek Haçlılara savunma sırasında yardım eden ya da finansal destekte bulunan konumda olmuşlardır. Bunun yanı sıra acil durumlarda kadınlar, Avrupa’da savaşıyorlardı.⁴⁹ Hatta Birinci Haçlı seferinin tanıklarından olan Constance Bernold, erkek kılığına girerek düşmanlara karşı kullanmak üzere silahlar taşıyan bazı kadınlardan bahsetmektedir⁵⁰ Bu yüzden de onların savaş alanında bulunması her ne kadar ilk başta tamamen yasaklanmış olsa da savaşa katılmış olmaları da pek yadırganması gereken bir durum değildir.

Kadınların üstlendikleri bir başka görev de, Haçlı seferlerinde erkekler, doğuya yola çıkarken, Batıda kalan kadınların ise Haçlı kültürü ve ideolojisine katkıda bulunmalarındır; ancak sadece bundan sorumlu değillerdi. Şunu da belirtmek gerekir ki; cesur erkek ve şövalyelik kavramı, X. yüzyılda ortaya çıkmıştır; ancak asıl gelişimi, Haçlı seferleri ile olmuştur. Ve bunlar da, ideal kadını yaratmıştır.⁵¹ Ayrıca Haçlı seferlerinde ortaya çıkan ideal erkek tipi, Tanrı’ya kulluk görevlerini yerine getiren sadık ve din-dar olandır.⁵²

Ortaçağlardaki genel ideal kadın ise, kocasını dönünceye kadar bekleyen, ev işleriyle, yönetimle ilgilenen ve erkeksi bir yapıya sahip olandır. Ancak Sarah Lambert adındaki bir Ortaçağ tarihçisi, Haçlıların arkasında bıraktığı kadınların konumuyla ilgili olarak şöyle demektedir: “Eşleri yaşarken dul bırakılan bir devlet olduklarını ve de –ideal bir Haçlının sosyal beklentilerine göre- geliştirilmiş bir dönem kadını”⁵³ olduklarını söylemektedir.

Bazı durumlarda kadınların katkılarının göz ardı edildiği noktalar da olmuştur. Ortaçağ kadınlarını tanımak için en iyi tarihsel teşebbüs, Constance Rousseau’ya ait olandır. Çünkü kadınlar, Haçlı seferleri ilerledikçe dahi daha fazla karışmaya başlamıştır. Bu tartışmanın kökeni, kadınların bu şekilde ilerlemesinde coğrafi durumun ihmal edilmiş olmasında aranmalıdır.⁵⁴ Teori ve pratiğin birbirinden ayrı olduğunu ve arasındaki farkın anlaşılması gerektiği; ancak bunun ciddi şekilde göz ardı edildiği yönünde tartışmalar bulunmaktadır. Bu eşitlik iddiası, Batılı kadınlar açısından sadece III. Haçlı seferi sırasında meyvelerini vermiştir.⁵⁵

Son dönem Haçlı seferlerinde özellikle de isyan eden köylülere karşı düzenlenen Haçlı seferinde ait tarihi el yazmalarında, Peter Hermit, mızrak ve zırh taşıyan birisi olarak gösterilmiştir. Burada yine silah bırakmaya hazır kadınlardan bahsedilmektedir.⁵⁶ Başka bir yazar ise emek ve saygıyla ciddiyetle işini yapan bir kadını açık bir şekilde anlatmaktadır. Hatta okçular olarak Haçlılar arasında yer aldıkları da belirtilmektedir.⁵⁷

Belki de kadınların varlıklarının bu kadar tartışılması ya da varlıklarının kabullenilmemesi, burada uygulanan politikadaki değişimle de ilgili olabilir. Bununla ilgili olarak Kanonist Hostiensis (1200-1271), eseri “Summa aurea” (1253), kadınların eşlerinin rızası olmadan Haçlı yemini edebilmelerine

48 Vulgus kelimesi, kitle ve kalabalık anlamına gelmektedir.

49 Helen Nicholson, “Women in the Third Crusade”, s. 349.

50 Ayrıntılı bilgi için bkz. Bernold of Constance, *Chronicon*, 1096, *Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz 1054-1100*, (Ed. I.S. Robinson), *Monumenta Germaniae Historica SRG* Hanover, 2003, s. 529; Conor Kostick, “Women and the First Crusade: Prostitutes or Pilgrims?”, *Studies on Medieval and Early Modern Women 4: Victims or Viragos?*, (Ed. Christine Meek and Catherine Lawless), Dublin, 2005, s. 67-68.

51 Giles Constable, “The Historiography of the Crusades,” *The Crusades From the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, (Ed. Angeliki E. Laiou - Roy P. Mottahedeh), Washington, 2001, s.14.

52 Giles Constable, “The Historiography of the Crusades,” s. 1-22.

53 Sarah Lambert, “Crusading or Spinning,” *Gendering the Crusades*, (Ed. Susan B. Edgington and Sarah Lambert), Columbia University yay., New York, 2002, s. 8.

54 Constance M. Rousseau, “Home Front and Battlefield: The Gendering of Papal Crusading Policy (1095-1221),” s. 32.

55 Constance M. Rousseau, “Home Front and Battlefield: The Gendering of Papal Crusading Policy (1095-1221),” s. 32-36.

56 Elizabeth Casteen, “Women, Gender, and the Crusade,” *Lecture from Binghamton University*, Binghamton, 2013.

57 İmameddin el-Katip el-İsfahanî, *Frankish Women of Peace and War*, (Çev. Francesco Gabrieli), in *Arab Historians of the Crusades*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1969, s. 204-207.

rağmen, asıl sorunun bu olmadığı daha ziyade, anahtar ikilemin kadının bu yemini etkili bir şekilde taşıyıp taşıyamayacağı sorusunun incelenmesi gerektiğini savunmaktadır. Burada bir ayrıma gidilerek kadınların daha çok sefere para bağışı yapmaları konusunda ikna edilmeleri gerektiği de vurgulanmaktadır.⁵⁸

Ancak bu noktada yadsınamaz bir gerçek de daha önce belirtildiği üzere buradaki kadınların ikna kabiliyetleridir. Buna en iyi örnek de Bloisli Adela ‘nın eşi Stephen’ı Kutsal topraklara geri dönmesi konusunda ikna etmesi gibi Montfortlu Alice de Albigenian⁵⁹ Haçlı seferine katılması için erkek kardeşini ikna etmiştir.⁶⁰ Bunun yanı sıra 1209’da Beziers ve 1219 yılında Marmande şehirlerinin ele geçirilmesinden sonra, Albigenian Haçlı seferi ve Kathar⁶¹ hareketi sırasında da kadınların öldürüldüğüne dair bilgiler bulunmaktadır.⁶²

Bu durumda Haçlıların heretik akım mensuplarını kaçarken yakalayıp mekanı önemli değil, öldürmüş olmaları çok daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır. Burada bulunan kadın sayısı belirtilmemekle birlikte bu kadınların hangi tarafa ait oldukları da net olarak belirtilmemiştir.

Burada söylenebilecek tek gerçek, kadınların Haçlı seferlerinde daha önce belirtmiş olduğumuz sebeplere bağlı olarak bir şekilde bulunmuş olmalarıdır.

Sonuç

Haçlı seferleri hem Doğu hem de Batı toplumları açısından bakıldığında hem sebep hem de sonuçlar açısından çok anlamlı değillerdir. Nitekim seferler sırasında yaşananlar da bu durumun önemini açıkça belirtmektedir. Aşağıdaki şiir de kadın ve Haçlı seferi konusunu daha da anlamlı kılacaktır.

“Onun gözleri çeşmenin yanında doldu ve kalbinin derinliklerinden içini çekti: “ Ey İsa dedi: Dünyanın kralı, çünkü sen benim kederimi arttırdın. Ben senin aşağılanman sayesinde savunulmadım. Bu tüm dünyanın size hizmet etmek için kapalı olduğu en iyi erkekler; o kadar uzağa gittiler ki, şimdi hiçbir sorun yok....”⁶³

Troubadour Marcabru

Bu şiir, erkeklerin ölümünün ardından kadınların varlığını ve duygusal etkisini göstermektedir.

Burada dikkatle sorulması gereken bir nokta daha vardır. Şöyle ki; kadınların varlığı tartışılmakta; ama neden tartışılıyor diye bir sorunun da sorulması gerektiği halde sorulmamaktadır. Burada da bir eksiklik vardır. Eğer Haçlı seferleri gerçekten birincil olarak askeri bir ordu ise ve de kadınların savaşması isteniyorduyse neden ilk başta biz, burada kaç kadın bulunmaktadır sorusunu soruyoruz.

Bunun yanı sıra neden Haçlı seferlerini çalışan yazarların kadın konusundan kaçınmakta olduklarına ise şöyle cevap verebiliriz:

1. Başlangıçta Haçlı seferlerine çağrı yapılırken bunların normal bir ordu oluşturulup yapılması düşünülüyordu. Anlatılırken de böyle olması gerektiği için bu konuya girilmiyor ve de kadınların evlilik yeminleri olduğundan onun sorumluluklarını yerine getirmekle sorumlu oldukları düşünülmektedir.

2. İkinci olarak da kadınlara, aktif şekilde Haçlı seferlere katılımları için cesaret verilmemişti. Çünkü II. Urbanus, kadınların yük ve engel oluşturacaklarını düşünmekteydi.

Kaynakça

58 Purcell, “Women Crusaders”, s. 60; Brundage, *Medieval Canon Law and the Crusader*, University of Wisconsin yay., Madison, 1969, s. 99-103; “The Crusader’s Wife: a Canonistic Quandary”, *Studia Gratiana* 14, 1967, s. 437-38.

59 Albigenian, Albi’den gelir Latince Albiga’dır. Güney Fransa’da bulunmaktadır Albi bölgesi. Kathar hareketinin bir kolu olmalarına rağmen Katharism olarak da bilinmektedirler. İkilik prensibi en önemli prensipleridir. Bir Hristiyan heretikliği olarak değil de, ekstra bir Hristiyan dini olarak kabul edilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nicholas Weber, “Albigenses”, *The Catholic Encyclopedia*, c.1, Robert Appleton Company yay., New York, 1907.

60 Marvin Laurence, *The Occitan War: A Military and Political History of the Albigenian Crusade, 1209-1218*, Cambridge University yay., Cambridge, 2008, s. 280.

61 Kathar, “Catharism, Yunanca’dan gelmektedir. Hristiyan düalist bir akımdır. XII. ve XIV. yüzyıllarda Güney Fransa ve Kuzey İtalya’da görülmüştür. Catharism, birlikler arasında çeşitlilik olduğunu söylemektedir.

62 Tuledalı William, *The Song of the Cathar Wars: A History of the Albigenian Crusade*, (Çev. Janet Shirley), Ashgate, Aldershot, 1996, s. 19-22.

63 Meg Bogin, *The Women Troubadours: Women Poets of the 12th Century*, W.W. Norton, 1976.

- *Albigensian Crusade, 1209-1218*, Cambridge University yay., Cambridge, 2008.
- Atiya, Aziz; *Crusade, Commerce and Culture*, Indiana University Press, Bloomington, 1962.
- Baha'ad-Dîn Yusuf ibn Rafi ibn-i Şeddad, *The Life of Saladin* (Commission of the Palestine Exploration Fund), Londra, 1897.
- Bennett, Matthew; "Virile Latins, Effeminate Greeks and Strong Women: Gender Definitions on Crusade"? *Gendering the Crusades*, (Ed. Susan B. Edgington-Sarah Lambert), Columbia University yay., New York, 2002.
- Berman, Constance; "Women as Donors and Patrons to Southern French Monasteries in the Twelfth and Thirteenth Centuries" *The Worlds of Medieval Women: Creativity, Influence, and Imagination*, (Ed. Constance H. Berman, Charles W. Connell, and Judith Rice Rothschild), West Virginia University yay., Morgantown, 1985.
- Bernold of Constance, *Chronicon*, 1096, *Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz 1054-1100*, (Ed. I.S. Robinson), *Monumenta Germaniae Historica SRG*, Hanover, 2003.
- Bridge, Antony; *The Crusades*, New York, 1982.
- Brundage, J.; "Prostitution, miscegenation and sexualpurity in the First Crusade", *Crusade and Settlement: papers read at the first conference of the Society for the Study of the Crusades and the Latin East and presented to R. C. Smail*, (Ed. P. W. Edbury), Cardiff, 1985, ss. 57-65.
- Brundage, James A.; "The Crusader's Wife: a Canonistic Quandary", *Studia Gratiana*, 14, 1967.
- Casteen, Elizabeth; "Women, Gender, and the Crusade," Lecture from Binghamton University, Binghamton, 13 Kasım 2013.
- Caviness, Madeline H.; "Anchoress, Abbess, and Queen: Donors and Patroness Intercessors and Matrons?" *The Cultural Patronage of Medieval Women*, (Ed: June Hall McCash), University of Georgia yay., Atina, 1996.
- Choniates, Niketas; *City of Byzantium, Annals of Niketas Chonniates*, (Çev. H.J. Magoulias), *The Crusades: A Reader*, (Ed. S.J. Allen-Emilie Amt), University of Toronto yay., Toronto, 2003.
- Conor Kostick, "Women and the First Crusade: Prostitutes or Pilgrims?", *Studies on Medieval and Early Modern Women 4: Victims or Viragos?*, (Ed. Christine Meek - Catherine Lawless), Four Courts, Dublin, 2005.
- Constable, Giles; "Medieval Charters as a Source for the History of the Crusades", *Crusade and Settlement: Papers read at the First Conference of the Society for the Study of the Crusades and the Latin East and presented to R.C. Smail*, (Ed. P.W. Edbury), University College Cardiff yay., Cardiff, 1985.
- Constable, Giles; "The Historiography of the Crusades," *The Crusades From the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, (Ed. Angeliki E Laiou -Roy P. Mottahedeh), Washington, 2001.
- *Crusader Syria in the Thirteenth Century: The Rothelin Continuation of the History of William of Tyre with Part of the Eracles or Acre text*, (Çev. Janet Shirley), Ashgate, Aldershot, 1999.
- Davies, R. R.; *The Age of Conquest: Wales 1063-1415*, Oxford, 1987, 1991.
- Ernle Bradford, *The Sword and the Scimitar: The Saga of the Crusades*, G.P. Putnam's Sons, Milan, 1974.
- *Gesta Regis Henrici Secundi: The Chronicle of The Reigns of Henry II and Richard I*, (Ed. W. Stubbs), vol. 2, Londra, 1867.
- Gibb, H. A. R.; "The Arabic sources for the life of Saladin", *Speculum*, 25, 1950, ss.58-72.
- Gies, Frances -Joseph; *Women in the Middle Ages*, Thomas Y. Crowell yay., New York, 1978.
- *History of the Albigensian Crusade*, (Çev. Janet Shirley), Ashgate, Aldershot, 1996.
- Hume, E. E.; *Medical Work of the Knights Hospitallers of St. John of Jerusalem*, Johns Hopkins University yay., Baltimore, 1940.
- İmameddin el-Katip el-İsfahanî, *Frankish Women of Peace and War*, (Çev. Francesco Gabrieli), in *Arab Historians of the Crusades*, University of California yay., Berkeley-Los Angeles, 1969.
- *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, (Ed. W. Stubbs), Londra, 1864.
- Johnson, Penelope D.; *Prayer, Patronage, and Power: The Abbey of la Trinité, Vendôme, 1032-1187*, New York University yay., New York, 1981.
- Kedar, Benjamin Z. ; "The Passenger List of a Crusader Ship, 1250: Towards the History of the Popular Element on the Seventh Crusade", *Studi Medievali*, Series 3, 13, 1972.

- Keren Caspi-Reisfeld, "Women Warriors during the Crusades, 1095–1254," *Gendering the Crusades*, (Ed. Susan B. Edgington and Sarah Lambert), Columbia University yay., New York, 2002, ss. 94–107.
- *Kingdom of Jerusalem*, Cambridge University yay., Cambridge, 1951.
- Lambert, Sarah; "Crusading or Spinning," *Gendering the Crusades*, (Ed. Susan B. Edgington and Sarah Lambert), Columbia University yay., New York, 2002.
- Marvin, Laurence W., *The Occitan War: A Military and Political History of the Medieval Canon Law and the Crusader*, University of Wisconsin yay., Madison, 1969.
- Mitchell, Medicine in the Crusades: Warfare, wounds and the Medieval Surgeon, Cambridge, 2004.
- Nicholson, Helen; *The Knights Hospitallers*, New York, 2001.
- Nicholson, Helen; "Women in the Third Crusade", *Journal of Medieval History*, c. III, No: 4, S. 336, ss. 335-349.
- Pages, Meriem; *The Image of the Assassin in Medieval European Texts*, University of Massachusetts- Amherst, 2007.
- Paris, Matthew; *Chronica Maiora*, (Ed. Henry Luard), Londra, 1874.
- Phillips, J. Defenders of the Holy Land: Relations Between The Latin East and the West, 1119-1187, Oxford, 1996, 276.
- Purcell, Maureen; "Women crusaders: a temporary canonica laberration?" *Principalities, powers and estates: Studies in medieval and early modern government and society*, (Ed. L. O. Frappell), Adelaide, 1979, ss. 57-64.
- Riley-Smith, Jonathan; *The Crusades: A History*, Yale University Press, New Haven and London, 2005.
- Riley-Smith, Jonathan; *The Knights of St. John in Jerusalem and Cyprus, c. 1050–1310*, Macmillan, Londra, 1967.
- Roger of Howden, *Chronica*, (Ed. W. Stubbs), c. 4, Londra, 1868-71.
- Rousseau, Constance M.; "Home Front and Battlefield: The Gendering of Papal Crusading Policy (1095-1221)," *Gendering the Crusades*, (Ed. Susan B. Edgington -Sarah Lambert), Columbia University yay., New York, 2002.
- Runciman, Steven; *A History of the Crusades I: The First Crusade and the Foundation of the Society*, (Ed. L.O. Frappell), Adelaide University Union yay., Adelaide, 1979.
- Thomas Gregor Wagner-Piers D. Mitchell, "The Illness of King Richard and King Philippe on the Third Crusade: An Understanding of arnaldi and leonardie", *Crusades*, c. 10, Ashgate yay., 2011.
- Tuledalı William, *The Song of the Cathar Wars: A History of the Albigensian Crusade*, (Çev. Janet Shirley), Ashgate, Aldershot, 1996.
- Weber, Nicholas; "Albigenses", *The Catholic Encyclopedia*, c.1, Robert Appleton Company yay., New York, 1907.
- William of Tyre, *Chronicle*, in *Corpus Christianorum, continuatio mediaevalis*, (Ed. R. B. C. Huygens, H. E. Mayer, and G. Rösch), Brepols, 1986; William of Tyre, *A History of the Deeds Done Beyond the Sea*, c. 2, (İngilizce'ye Çev. E. A. Babcock and A. C. Krey), Columbia University yay., New York, 1943.
- William the Breton, *Philippeis*, (Ed. Michel-Jean Joseph Brial), Paris, 1878.

18. Yüzyıl Ortalarında Trabzon Kadı Sicillerindeki Terekelere Göre Kadın

Prof. Dr. Temel ÖZTÜRK
Karadeniz Teknik Üniversitesi-Trabzon

Giriş

Türk toplumunun çekirdeği olan ailenin en önemli bireyleri arasında yer alan kadın, Osmanlı aile yapısında da bu önemini korumuştur. Bu dönemde her ne kadar bölgesel farklılıklara bağlı olarak toplum içerisinde kadının konumundan kaynaklanan değişkenlikler olsa da taşra olarak ön plana çıkan Anadolu’da benzerlikler görülmektedir. Burada geçmişe dönük yapılacak çalışmalar şehrin toplumsal yapısıyla kadın arasındaki ilişkileri tarihi perspektif ile ortaya koyacaktır. Haliyle bu çalışma, Osmanlı toplumunda hem geçmişin izlerinin sürdüğü hem de yenileşme sürecinin başlatıldığı 18. yüzyıl ortalarına işaret etmektedir. Bölgesel açıdan ise liman şehri özelliğiyle ticarî ve ulaşım sirkülasyonu yönünden Trabzon ön plana çıkmaktadır. Trabzon ayrıca dönemin taşrası olması yönüyle de bir Anadolu kentinin tüm özelliklerini taşımaktadır. Zira Trabzon, yaklaşık 10 asırdır Türk kültürünün kesintisiz devam ettiği bir yer olarak toplumsal hayatın bütün boyutlarıyla yaşanmasına ve süreklilik içerisinde devam etmesine zemin olmuştur.

Osmanlılarda kadının konumunu, ağırlıklı dini kurallar olmak üzere sosyal ve siyasi çevre yanında etnik yapı ile kültürel miras belirlemiştir. Haliyle zamana bağlı olarak kadının konumu üzerinde farklılıklar ortaya çıkarken belli bir zaman dilimi içerisinde bölgeler arası farklılıkların da olduğu bir gerçektir. Hatta bir bölgede şehir ve kırsal kesimdeki kadının konum itibarıyla birbirinden ayrıldığı bilinmektedir. Zira kadını bir aile bireyi olarak mevcut kabının dışına taşıyarak toplumda etkin bir konuma getiren onun şehirle olan bağlantısıdır. Ancak bu ayrıcalık inanç açısından bir farklılığı değil de sosyal, hukuki ve ekonomik değişkenlikleri belirtir. Bunların üzerinden kadının konumunun tam olarak tespit edilmesinde hukuki hükümlerin önemli bir payı vardır. Dolayısıyla bu alanda esas olan hak ve fiil ehliyeti, evlenme özgürlüğü, boşanma imkânı, aile reisliği, miras paylaşımı, yargılama hukukundaki durumu ve kamu alanındaki yeri gibi hukuki hükümler ele alınmıştır. Uygulama noktasında bu alandaki en zengin bilgi kaynağını Osmanlı mahkeme kayıtları teşkil etmektedir. Kadının konumu üzerindeki uygulamalara yönelik bilhassa miras paylaşımı noktasından mahkeme kayıtlarındaki terekelerin verileri kadının diğer alanlarla irtibatlı durumunu da izah etmektedir.

Tereke, diğer adıyla muhalefat kayıtları ölen kişilerin eşyalarının kadı gözetiminde tek tek fiyat ve adediyle birlikte kaleme alındığı kayıtlardır. Bu kayıtlar bazı şehirlerde kadıların tuttuğu sicillere kaydedilirken bazı şehirlerde de özel defterlere kaydedilirdi. Tereke kayıtları toplumun her katmanındaki insanların tercihleri ve yaşam biçimleri hakkında bilgiler sunmaktadır.¹ Haliyle bu kaynaklara bağlı olarak Trabzon’da kadını ifade ederken onun bir aile bireyi olması yanında sosyo-ekonomik konumu ve giyim-kuşamını inceleyeceğimiz bu çalışma yüzyılın ortalarına rastlayan siciller içerisinde en fazla terekeye sahip olan 1918 numaralı kadı siciline dayanmaktadır.² Bu sicilde konuyu aydınlatacak 59 terekeden 8’i kadınlara aittir. Bu terekeler, içerisindeki eşya vs. çeşitli maddeler ve toplam miktarları açısından farklılık arz etmesiyle yüzyılın ortalarında bu tür malzeme üzerinden kadını yorumlama yönünde bir genelleme sunmaktadır. Zira bu terekeler üzerinde yapılan incelemeler sonucu

1 Tereke defterlerinin önemi için bkz. Halil İnalcık, “15. Asır Türkiye İktisadî ve İctimaî Tarihi Kaynakları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XV, S. 1-4, 1953-1954, s. 51-75; Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Askerî Kassamı’na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, *Belgeler*, C. III, S. 5-6, 1966, s. 1-479; Said Öztürk, *Askerî Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1995; Orlin Sabev, “Osmanlı Toplumsal Tarihi İçin Değerli Kaynak Teşkil Eden Tereke ve Muhalefat Kayıtları”, *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi Bildirileri*, Cilt 1 (21-23 Kasım 2012, İstanbul), Editör: Davut Güney, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013, s. 259-272.

2 Trabzon Kadı (Şer’iye) Sicili (TŞS), No: 1918, 1750-1752 (1163-1165).

bütün alacak ve verecekler çıktıktan sonra toplumdaki gelir seviyesini göstermesi bakımından 9 kuruş 21 paralık terekeye sahip olan kadın olabildiği gibi³ 2145 kuruş 14 paralık terekeye sahip olup zengin zümresinde yer alan kadın da bulunmaktadır.⁴

Aile Bireyi Olarak Kadın

İslam'da aile reisliği kocaya verilmiştir.⁵ Bu durum toplum içerisinde dengeleri gözeterek ayırmıcılıktan uzak eşitliğe dayalı sağlam bir zeminin oluşturulmasına yöneliktir. Zira kocanın aile reisliği ontolojik bir üstünlükten ziyade fonksiyonel bir paylaşımı ileri sürer.⁶ Aile içerisinde bireylerin yetiştirilmesi bunu ortaya koyarken kızların evlenme sırasındaki uygulamalar da benzer durumu işaret eder. Evlilik çağına gelmiş bir kadın gerek kız olsun gerekse dul olsun eşini velisi aracılığıyla seçer. 1917'ye kadar Osmanlılarda da geçer kabul gören bu husus her iki tarafın yani kız ve velinin rızasını gerekli görür. Velî, evlilik karşılığında müstakbel kocadan bir mal (mehir) alabilir. Bu durum kadının kocasının ölümü halinde üvey evladına veya kayınbiraderine mirasa ilişkin bir malın intikalini mümkün kılar. Evlilik sürecinde tek eşliliği öneren İslamiyet eşlerin arasında adaletli davranılması halinde çok eşliliği de kabul etmiştir. Ancak Osmanlılarda çok eşliliğin çokça yaygın olmadığını da bilmekteyiz. Hatta incelediğimiz sicile ait erkek terekeleri üzerinde yapılan araştırmalar sonucu tümünün tek eşli olduğu tespit edilmiştir.⁷ Bu tereke kayıtları kadınların da tek nikâh altında vefat ettiklerini, başlarından ikinci bir nikâh sürecinin geçmediğini de göstermektedir. Trabzon'da dönemin aile yapısında anne fonksiyonunu üstlenen kadın çoğunlukla tek çocuğa sahip olmakla beraber, sadece Molla Siyah Mahallesindeki Ümmühan'ın biri erkek 3'ü kız olmak üzere 4 tane çocuğu vardı.⁸ Bu durum her ne kadar bir genellemeyi işaret etmese de kadının çocuk sahibi olma düzeyinde yüksek sayıların var olmadığını da akla getirmektedir. Yine buna benzer bir uygulamayı kadınların isimleri hakkında söyleyebiliriz. Yani her ne kadar bir genelleme söz konusu olmasa da incelediğimiz tereke kayıtlarında kadınların daha çok Ümmühan ve Fatıma isimlerini kullandıkları görülmektedir.

Öte yandan boşanmaların çok arzu edilmeyen bir uygulama olduğu, toplumsal birikimde kendini göstermektedir. Hatta boşanmaları önlemek amacıyla mehr-i müeccel⁹ oranları genelde yüksek tutulmuştur. Trabzon'da 18. yüzyılın ortalarına ait sicildeki ilk tereke kaydında mehr-i müeccel, toplam mal varlığı olan 282 kuruş 40 akçenin sekizde biri olarak 33 kuruş 40 akçe şeklinde hesaplanmıştır.¹⁰ Değer olarak en yüksek mehr-i müeccellerden biri 208,5 kuruş ile Ümmühan Hanıma ait olup toplam mirasının yaklaşık 10'da birini oluşturmaktaydı.¹¹ Diğeri ise 66 kuruş 80 akçe ile diğer Ümmühan Hanıma ait olup tereke miktarının yaklaşık 5'te birini oluşturmuyordu.¹² Aslında kantitatif olarak en yüksek mehr-i müeccel Fatıma Hanıma ait olup 62,5 kuruşla toplam mal varlığının yarısını oluşturmaktaydı.¹³

3 TŞS, 1918, s. 95/3, 19 Ağustos 1751 (1164.N.27).

4 TŞS, 1918, s. 83/3, 20 Şubat 1750 (1163.Ra.13).

5 Kur'an, Nisa, 4/34.

6 M. Akif Aydın, "Kadın (İslam'da Kadın)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 24, Ankara 2001, s. 89.

7 TŞS, No: 1918, s. 64/2, 30 Ocak 1752 (1165.Ra.13), 64/4, 23 Ocak 1752 (1165.Ra.6), 65/2, 31 Ocak 1752 (1165.Ra.14), 66/1, 3 Şubat 1752 (1165.Ra.17), 67/1, 17 Mayıs 1750 (1163.C.10), 67/2, 25 Mayıs 1750 (1163.C.18), 72/2, 19 Haziran 1750 (1163.B.14), 72/3, 26 Haziran 1750 (1163.B.21), 72/4, 30 Haziran 1750 (1163.B.25), 73/6, 2 Ağustos 1750 (1163.Ş.28), 74/2, 20 Haziran 1750 (1163.B.15), 74/4, 16 Ağustos 1750 (1163.N.13), 75/1, 11 Ağustos 1750 (1163.N.8), 77/1, 25 Eylül 1750 (1163.L.23), 80/4, 11 Ocak 1751 (1164.S.13), 80/5, 12 Ocak 1751 (1164.S.14), 81/5, 15 Kasım 1750 (1163.Z.15), 82/1, 21 Ocak 1750 (1164.S.12), 82/2, 10 Şubat 1750 (1163.Ra.3), 86/3, 13 Mart 1751 (1164.R.15), 87/5, 1 Nisan 1751 (1164.Ca.5), 89/4, 4 Şubat 1751 (1164.R.8), 90/3, 29 Mayıs 1751 (1164.B.4), 91/5, 6 Haziran 1751 (1164.B.12), 92/1, 22 Haziran 1751 (1164.B.28), 93/1, 8 Temmuz 1751 (1164.Ş.14), 93/3, 9 Temmuz 1751 (1164.Ş.15), 93/4, 13 Temmuz 1751 (1164.Ş.19), 93/5, 9 Temmuz 1751 (1164.Ş.15), 94/2, 19 Temmuz 1751 (1164.Ş.25), 94/3, 24 Temmuz 1751 (1164.N.1), 95/4, 15 Ağustos 1751 (1164.N.23), 96/2, 2 Ağustos 1751 (1164.N.10), 96/3, 30 Temmuz 1751 (1164.N.7), 96/4, 30 Ağustos 1751 (1164.L.8), 97/1, 28 Ağustos 1751 (1164.L.6), 97/3, 17 Temmuz 1751 (1164.Ş.23), 100/3, 3 Ekim 1751 (1164.Za.13), 101/4, 17 Ekim 1751 (1164.Za.27), 101/5, 27 Ağustos 1751 (1164.L.5), 101/6, 4 Kasım 1751 (1164.Z.15), 103/2, 6 Aralık 1751 (1165.M.17), 105/4, 22 Kasım 1751 (1165.M.3).

8 TŞS, No: 1918, s. 83/2, 4 Ekim 1750 (1163, Za.3).

9 Mehir; fikhî bir terim olarak evlilik esnasında erkeğin kız tarafına ödediği para ya da malı ifade eder. Bunun peşin verilenine "mehir-i muaccel", sonraya bırakılanına da "mehr-i müeccel" denir. Geniş bilgi için bkz. M. Akif Aydın, "Mehir", *DİA*, C. 28, Ankara 2003, s. 389-391.

10 TŞS, No: 1918, s. 78/1, 13 Kasım 1750 (1163.Z.13).

11 TŞS, No: 1918, s. 83/3, 20 Şubat 1750 (1163.Ra.13).

12 TŞS, No: 1918, s. 83/2, 4 Ekim 1750 (1163, Za.3).

13 TŞS, No: 1918, s. 88/3, 1 Mayıs 1750 (1163.Ca.24).

Bunu bir noktada 60 kuruş mehr-i müeccele sahip olan diğer Fatıma'nın toplam 174 kuruşluk terekesi takip etmektedir ki; bu miktar terekenin yaklaşık 3'te birine karşılık geliyordu.¹⁴ Tüm bunlara karşın evlenme anında mehr-i müeccel talebinde bulunmayanlar da vardı.¹⁵ Muhtemelen bu kadınlar mehir noktasındaki ödemeleri evlilik esnasında peşinen almışlardır. Diğer yandan boşanmalarda en büyük sorunları bilindiği üzere çocuklar yaşamaktadır. Burada İslam hukuku çocukların velayetlerinin belli bir yaşa gelene kadar annesine verilmesi, şayet annesi yoksa anne tarafından teyze derecesinde bir yakın akrabasına verilmesini uygun görmektedir. Ayrıca belli bir yaştan sonra şahıs ve mal varlıklarıyla alakalı olarak velayetlerinin babaya veya onun erkek akrabalarına verilmesinin uygun olduğu da bildirilmektedir. Bu yönde Eksotha Mahallesi'nden Ayşe binti Abdullah vefat ettiğinde mahkeme küçük oğlu Hasan'ın vasi derecesindeki velayetini babası İbrahim Beşe'ye vermiştir.¹⁶

Terekelerin temel uygulama amaçlarından biri olan miras konusu dönem içerisinde İslam kaide-lerine göre şekillenmekteydi. İslam'da kadına miras hakkı tanınmış, anne, nine, eş, kız çocuğu ve kız kardeş olmak üzere alacaklar paylaştırılmıştır.¹⁷ Kadının miras hakkı aynı konumdaki erkeğin hissesinin yarısı kadar belirlenmiştir. Ölen bir kadının geride kalan mirasına yönelik 18. yüzyıl ortalarına ilişkin çeşitli verileri içeren Trabzon kadı sicili bazı kadınların miraslarının eşlerine ve çocuklarına kaldığını ortaya koymaktadır.¹⁸ Ancak farklı uygulamaları gösteren kayıtlar da vardır. Mesela Mağara Mahallesi'ndeki Havva Hanım vefat ettiğinde muhtemelen eşi ve çocukları olmadığından mirası erkek kardeşine kalmıştır.¹⁹ Yine bir başka kayıta ölen kadının eş ve çocukları olmasına karşın erkek ve kız kardeşine de mirasından pay kalmıştır.²⁰ Aynı konumda olan bir diğer kadının mirasından bu kez annesinin de pay alması farklı bir uygulamayı da göstermektedir.²¹ Kadınların miraslarında bir başka dikkat çekici nokta küçük yaşta çocukların durumudur. Kendilerine bırakılan mirasları idare edemeyecek derecede küçük olan çocukların mirasları vasileri aracılığıyla idare edilmekteydi.²² Görüldüğü üzere 18. yüzyıl ortalarında ölen kadınların mirasları İslam hukuku çerçevesinde paylaştırılırken farklı uygulamaları göstermesi açısından kadının erkek ve kız kardeşine de miras bıraktığı ve küçük yaşta çocukların miraslarının vasileri aracılığıyla idare edildiği tespit edilmiştir.

Sosyo-Ekonomik Hayatta Kadın

Kadını İslam dini çerçevesinde değerlendiren Osmanlı toplumu onu her şeyden önce insan olması itibarıyla erkekle eşit sayar. Yukarıda kısmen değinilen fonksiyonel görevleri nezdinde toplumla bütünleştirir. Kadının, 18. yüzyıl Trabzon'unda sosyo-ekonomik hayatta erkekler kadar aktif olmaması onların bu alanda yok sayılması anlamına gelmez. Zira bu durum onların sahip oldukları mallarla ilgili tasarruf yetkisinden mahrum olduklarını, bunu babalarına veya kocalarına kaptırdıklarını göstermez. Çünkü bir kadın mallarını kendisi veya bir ortak vasıtasıyla işletebilir. Kadı sicilleri üzerinde yapılan araştırmalar bunun örneklerini bize göstermektedir.²³ Hatta malları üzerinde kendilerinin rızaları alınmadan yapılan uygulamaları iptal ettikleri bile bu kayıtlardan anlaşılmaktadır.²⁴ Diğer yandan İslam hukuku çerçevesinde mevcut mal ayrılığı ilkesi de kocayı karısı üzerinde yetkisiz kılmaktadır. Burada kadın, hukuki işleri gerçekleştirme noktasında aslında erkeklerle aynı konumdadır. Kadınların hukuki ehliyetlerini ve mali imkânlarını hayata ne ölçüde geçirebildiklerine yönelik Osmanlı kayıtlarında birçok bilgi mevcuttur. Devlet içerisinde kurulan vakıfların önemli bir miktarının kadınlar tarafından oluşturulmuş olması bunun en güzel örneğidir.

Ekonomik açıdan Trabzon'da kadınların gelir seviyesi bir dalgalanma göstermektedir. Zira çok yüksek seviyede bulunanlar olduğu gibi çok düşük seviyede olanlar da vardı. Tekfur Çayırı Mahalle-

14 TŞS, No: 1918, s. 106/6, 28 Aralık 1751 (1165.S.9).

15 TŞS, No: 1918, s. 87/3, 1 Mart 1750 (1163.Ra.22), 83/4, 22 Şubat 1750 (1163.Ra.15), 95/3, 19 Ağustos 1751 (1164.N.27).

16 TŞS, 1918, s. 78/1, 13 Kasım 1750 (1163.Z.13).

17 Kur'an, Nisa, 4/11-12.

18 TŞS, No: 1918, s. 83/2, 4 Ekim 1750 (1163, Za.3).

19 TŞS, No: 1918, s. 87/3, 1 Mart 1750 (1163.Ra.22).

20 TŞS, No: 1918, s. 88/3, 1 Mayıs 1750 (1163.Ca.24).

21 TŞS, No: 1918, s. 106/6, 28 Aralık 1751 (1165.S.9).

22 TŞS, No: 1918, s. 78/1, 13 Kasım 1750 (1163.Z.13).

23 R. C. Jennings, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records-The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C. XVIII, S. 1, 1975, s. 99-100.

24 Jennings, a.g.m., s. 63-67.

si'nden Ümmühan 2226 kuruşluk mal varlığına sahipti.²⁵ Bu dönemde Trabzon'da bir evin 180 kuruş olduğu göz önünde bulundurulursa bu miktar oldukça yüksektir.²⁶ Zaten Ümmühan Hanım dönemin Trabzon'unda en zengin kadın olarak öne çıkmakta bunun bir sonucu olarak Gürcü bir cariyeye de sahip bulunmaktaydı. Aslında bir oranlamaya gidilirse kadınların çoğunun orta düzey gelir seviyesinin üzerinde olduğu görülür. Sadece iki-üç kadının terekesi 100 kuruş civarında veya altındadır.²⁷ Diğerleri bir ev sahibi olabilecek seviyede olması itibariyle orta halli gelir seviyesinin üzerinde yer almaktadır.

Tablo 1: Bazı Terekelere Göre 18. Yüzyıl Trabzon'unda Kadınların Mal Varlıkları

Kadınların İsimleri	Bulundukları Mahalle	Tereke Miktarları
Ümmühan binti el-Hac Ahmet	Tekfur Çayırı	2226 kuruş
Ayşe binti Abdullah	Eksotha	620,5 kuruş 16 akçe
Fatıma binti el-Hac Ömer Ağa	Tekfur Çayırı	532 kuruş
Ümmühan binti el-Hac Ahmet	Molla Siyah	326,5 kuruş 59 akçe
Fatıma binti Şahin	Ayasofya	174 kuruş
Havva binti Abdullah	Mağara	109 kuruş
Fatıma binti Osman	Saçlı Hoca	101 kuruş
Fatıma binti Mustafa	Debbağhane	16 kuruş

Kaynak: TŞS No: 1918 (1163-1165).

İncelediğimiz kayıtlara göre Trabzon'da kadınlar ekonomik hayattaki gelir seviyelerine göre borç vermekteydiler.²⁸ Temessük alarak verdikleri borçlar bazen 100 kuruşu bile geçebilmekteydi.²⁹ Bu tür borçlanmalar kadınlar arasında olabildiği gibi ticaretle uğraşan erkekleri de kapsamı itibariyle geniş bir yelpazeyi içerdiği görülmektedir.³⁰ Hatta bazen bir mahallenin muhtemelen ihtiyaçları ölçüsünde mahalle ahalilerine de kadınlar tarafından borç verildiğini görmekteyiz.³¹ Mevcut terekelere göre bu dönemde kadınların ekonomik yatırım kaynakları arasında dükkân, arsa ve ev gibi gayr-i menkuller yer almaktaydı.³² Özellikle kadınlardan ticaretle uğraşanlar çeşitli dükkânların işletiminin belli bir kısmına veya arsasına ortak olmakta bazen de bütün dükkânın işletimini üstlenmekteydi.³³

Sosyal hayatta İslami çerçevede hareket eden kadınlar erkekler kadar olmasa da bu alanda yer almaktaydılar. Bilhassa şehirli bir kadın toplum içerisinde etkin bir yere sahipti. Terekelerdeki giysi türleri bu sosyalleşmenin bir noktaya kadar kanıtını sunmaktadır. Hemen hemen incelenen tüm terekelerde kadınların en azından bir kürke sahip olmaları yanında kaftan, ferace, nebş gibi sosyal ve ekonomik statünün işareti olan giysilere sahip olmaları da bunu teyit etmektedir.³⁴ Ayrıca kültür hayatı açısından önemli aktivitelerde bulunmaları da dikkat çekicidir. Buna yönelik kadın ve çocukların katıldıkları sosyal etkinlikler söz konusudur. Bilhassa Türk muhitlerinde kadınların gruplar halinde hamama gitmeleri temizlenme ihtiyacı yanında eğlence amacını da ortaya koymakta ve kültürel bir devamlılığa vurgu yapmaktadır. Terekelerdeki hamam eşyaları bir nebze de olsa bunun göstergesidir. Bu eşyalar arasında hamam gömleği, hamam kesesi ve hamam taşı öne çıkanlar arasındadır.³⁵

Öte yandan Osmanlı toplumunda kadının sosyo-kültürel seviyesi günümüzde olduğu gibi onun eğitimi daha doğrusu okuma etkinliğiyle de doğrudan alakalıdır. İncelediğimiz mevcut kadın terekeleri kitap türünden çok fazla bir şey içermemektedir. Sadece Muhammediyye isimli bir cilt kitap,³⁶ Teba-

25 TŞS, 1918, s. 83/3, 20 Şubat 1750 (1163.Ra.13).

26 TŞS, 1918, s. 78/1, 13 Kasım 1750 (1163.Z.13).

27 TŞS, 1918, s. 87/3, 1 Mart 1750 (1163.Ra.22), 88/3, 20 Şubat 1750 (1163.Ra.13), 95/3, 19 Ağustos 1751 (1164.N.27).

28 TŞS, 1918, s. 78/1, 13 Kasım 1750 (1163.Z.13), 83/2, 4 Ekim 1750 (1163, Za.3), 83/3, 20 Şubat 1750 (1163.Ra.13), 83/4, 22 Şubat 1750 (1163.Ra.15), 87/3, 1 Mart 1750 (1163.Ra.22), 106/6, 28 Aralık 1751 (1165.S.9).

29 TŞS, 1918, s. 83/4, 22 Şubat 1750 (1163.Ra.15).

30 TŞS, 1918, s. 106/6, 28 Aralık 1751 (1165.S.9).

31 TŞS, 1918, s. 83/4, 22 Şubat 1750 (1163.Ra.15).

32 TŞS, 1918, s. 83/2, 4 Ekim 1750 (1163, Za.3), 83/3, 20 Şubat 1750 (1163.Ra.13), 83/4, 22 Şubat 1750 (1163.Ra.15).

33 TŞS, 1918, s. 83/3, 20 Şubat 1750 (1163.Ra.13).

34 TŞS, 1918, s. 78/1, 13 Kasım 1750 (1163.Z.13), 83/3, 20 Şubat 1750 (1163.Ra.13), 106/6, 28 Aralık 1751 (1165.S.9).

35 TŞS, No:1918, s. 78/1, 13 Kasım 1750 (1163.Z.13), 106/6, 28 Aralık 1751 (1165.S.9).

36 TŞS, 1918, s. 83/2, 4 Ekim 1750 (1163, Za.3).

reke Cüzü³⁷ ve bir cilt de Mushaf-ı Şerif³⁸ terekelerde yer almaktadır. Tabii ki bunlara yönelik olmak üzere çok güzel sedefli bir rahle de kayıtlarda bulunmaktadır.³⁹ Buna göre terekeler, Trabzon'daki kadınların eğitimi konusunda bize net bilgiler vermese de kitap okuma açısından kısmî değerlendirmeler yapmamıza imkân tanımaktadır. Böylece terekelerini incelediğimiz kadınların okuma veya ilim noktasındaki eğilimlerinin dönem itibarıyla hayatın diğer fonksiyonlarına oranla ikinci planda kaldığını söyleyebiliriz. Ancak bunlar içerisinde muhtemelen tertipli çalışma tarzını benimseyen veya ekonomik yönden etkinliklerini daha titiz takip edenler evrak kutusu dahi bulundurmaktadırlar.⁴⁰

Kadın Giyimi

Giyim-kuşam, bir milletin örf, adet ve dinî temalarının önemli göstergeleri arasında yer alır. Terekeler giyim üzerinden bize bolca malzeme sunmaktadır. Hatta bir kadının baştan aşağıya giyimini bu malzeme üzerinden rahatlıkla izah edebiliriz. Nitekim terekelere göre kadın giysisini ifade etmek gerekirse öncelikle insan bedeninin kısımları itibarıyla giysinin tamamlayıcısı üzerinden konuyu ele almamız daha akıcı olacaktır. Yani önce iç giyim kıyafetleri akabinde bunların tamamlayıcısı olarak beden kıyafetleri sonrasında baş ve ayak giysilerini son olarak da takı ve aksesuarları ifade edebiliriz.

İç giyim kıyafetlerinde donlar vazgeçilmez giysilerdendir. Kadın donlarının paçası genellikle dantelle süslüydü.⁴¹ Donlar gömlek ve uçkur gibi diğer eşyalarla fiyatlandırıldıkları için kesin fiyatlarının tespiti zordur.⁴² Vücuda belden aşağıya giyilenlerde olduğu gibi donlar da uçkur veya bağlıkla bağlanırdı. Donlara takılan uçkurlar dar olup şalvar veya çakşırların üzerine geçirilenler ise daha geniş olurdu.⁴³ Kadın şalvarlarının üzerine takılan uçkurların süslü uçları görünüm açısından dışarı bırakılırdı.⁴⁴ **Süslü kadın uçkurları pahalıydı. Tekfur Çayırı Mahallesi'ndeki Ümmühan'ın yeni ve nakışlı olan 6 uçkuru 9 kuruştı.**⁴⁵

İç giyimin bir başka kıyafeti olan gömlekler içerisinde kadınların tercihi yeni, nakışlı ve melez olanlar **yönündeydi.**⁴⁶ Haliyle kadınların bu tercihleri oldukça da pahalı idi. Mesela Saçlı Hoca Mahallesi'ndeki Fatma'nın gömleklerinden yenisi 50, eskisi 25 paraydı.⁴⁷ Terekelerdeki gömlekler renk ve üretildikleri kumaş açısından melezdi.⁴⁸ **İşlevlerine göre günlük giyilen gömleklerin yanında kadınların hamamlarda giydikleri de mevcuttu.**⁴⁹ Farklı bir gömleği göstermesi bakımından ise ham ipekten dokunmuş ince bezden yapılan bürümcek gömleğinin eskisi Ayasofya Mahallesi'ndeki Fatıma'nın terekesinde 44 para idi.⁵⁰

İç giyimin üzerine giyilen tüm eşyalar beden kıyafetlerinin tamamlayıcısıdır. Erkek giysisi olarak bilinen çakşırlar kadın terekelerinde de tespit edilmiştir. Mesela Molla Siyah Mahallesi'ndeki Ümmühan'ın çakşırı 20 paraydı.⁵¹ Entariler kadınların en çok tercih ettiği **üst giyim eşyasıydı.** Donlar üzerine giyilen entarilerin kumaşları da farklıydı.⁵² Kadınların tercihi mor ve güvezi renginde, ipekli kumaş olan ağabaniden⁵³ üretilmekteydi.⁵⁴ Ayrıca Trabzon'a Halep'ten gelen zenne entariler⁵⁵ **şeffaf tarzda olup farklı kullanım alanını işaret etmektedir.**⁵⁶ Entariler kemer görevini gören metal ve

37 TŞS, 1918, s. 87/3, 1 Mart 1750 (1163.Ra.22).

38 TŞS, 1918, s. 106/6, 28 Aralık 1751 (1165.S.9).

39 TŞS, 1918, s. 83/3, 20 Şubat 1750 (1163.Ra.13).

40 TŞS, 1918, s. 83/2, 4 Ekim 1750 (1163, Za.3).

41 Fanny Davis, *Osmanlı Hanımı*, çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 207.

42 TŞS, 1918, s. 83/3, 20 Şubat 1750 (1163.Ra.13).

43 Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim-Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara 1967, s. 236.

44 Gülser Oğuz, "61 Numaralı Edirne Şer'ie Siciline Göre 17. Yüzyılda Edirneli Kadınların Giyim Kuşam Kültürü", *Milli Folklor*, C. 12, S. 92, 2011, s. 108.

45 TŞS, No: 1918, s. 83/3, 20 Şubat 1750 (1163.Ra.13).

46 A.y.

47 A.y.

48 A.y.

49 A.y.

50 TŞS, No: 1918, s. 106/6, 28 Aralık 1751 (1165.S.9).

51 TŞS, No: 1918, s. 83/3, 20 Şubat 1750 (1163.Ra.13).

52 Koçu, a.g.e., s. 102-3.

53 Hülya Tezcan, *Atlaslar Atlası Pamuklu, Yün ve İpek Kumaş Koleksiyonu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993, s. 33.

54 TŞS, No: 1918, s. 106/6, 28 Aralık 1751 (1165.S.9).

55 TŞS, No: 1918, s. 83/3, 20 Şubat 1750 (1163.Ra.13).

56 TŞS, No: 1918, s. 78/1, 13 Kasım 1750 (1163.Z.13).

kumaş kuşaklarla bağlanırdı. Kuşaklardan *sim* yani gümüş olanlar tercih edilirdi. Sim kuşaklar, kemer ve çengelli olarak kullanılmaktaydı.⁵⁷ Trabzon dışından gelenler arasında ise en çok Keşan kuşakları tercih edilirdi.⁵⁸ Entarilerin üzerine bağlanan kuşakların en pahalısı sim çengel kuşak türünden ikisi 29 kuruşa olmak üzere Tekfur Çayırılı Ümmühan'a aitti.⁵⁹

Dış giyimin en önemli unsurlarından olan kürkler kışın soğuktan korunmak amacıyla giyilirdi. Bu giysiler hayvan postlarının ıslahı işlemlerinden sonra kumaşlarla kaplanması sonucu oluşturulurdu.⁶⁰ Trabzon'da giyilen kürkler hataî⁶¹ kaplıydı.⁶² Kadın kürkleri ekseriyetle zerdeva, sincap ve kakum⁶³ kürkleri idi.⁶⁴ Entarinin üzerine giyilen kürkler gibi kaftanlar ise dış görünüm açısından değer yargısı oluşturacak bir giysidir. Hatta kaftanın bu yönüyle kürkten daha ehemmiyet arz ettiği söylenebilir. Zira kürk hemen hemen herkesin terekesinde yer alırken kaftan, ekonomik düzeyi yüksek belli bir sosyal statüye sahip olanların terekelerinde bulunmaktadır.⁶⁵ Kaftanlar kişinin zarafetinin ve zenginliğinin göstergesi olup⁶⁶ bilhassa ince bir nakış türü olan süzeni⁶⁷ işlemeli olurlardı.⁶⁸ Fiyatları 9 ile 25 kuruş arasında değişen kaftanların üretildikleri kumaşlar beldarî, dîba⁶⁹ ve hataî gibi oldukça kaliteliydi.⁷⁰

Dış giyimde ferace, rahat kullanımı itibarıyla çoğunlukla kadınlar tarafından tercih edilen tam bir sokak kıyafetidir. Arapça bir kelime olan ferace, önü açık, bedeni ve kolları bol, eteği yere kadar uzun, yuvarlak veya "V" yakalı ön açıklığının iki yanında yer alan dikey yırtmaç cepli bir tür cübbe şeklindeki elbisedir.⁷¹ Feracelerin üretiminde yazlık ve kışlık kumaşları farklıydı. Kışlık kumaş olan çuka feraceler genelde kadınların daha çok tercihleri arasındaydı.⁷² Bu gruptan neşler ise yünlü bir kumaş türü olan şaliden yapılmaktaydı.⁷³ Bunların kanaviçe işlemelileri kadınların en çok tercih ettikleri arasında bulunurdu.⁷⁴

Trabzon'da yöresel kıyafetler arasında bulunan peştamalin kadınlar için ayrı bir yeri vardı. Genelde kadınların giydiği bu kıyafeti hamam peştamalı olarak erkekler de kullanmaktaydı.⁷⁵ Peştamalların güvezi olanları hariç diğerleri 9 ve 15 para gibi düşük fiyattaydılar.⁷⁶ Tekfur Çayırı Mahallesi'nden Ümmühan'ın 10 kuruşa güvezi bir peştamalı ve bir kuşağı vardı.⁷⁷

Öte yandan hac kıyafeti olan ihram Trabzon'da günlük kıyafet olarak da giyiliyordu. Nitekim erkek ve kadınların giydiği bu kıyafet hacı unvanı olmayan kişilerde de mevcuttu.⁷⁸ Bunlardan daha çok köhne olanları kadınların giysileri arasında yer alıyordu.⁷⁹

Trabzon'da kadınların başlarına giydikleri eşyalar arasında fes ve sarık yanında çemberler grubundaki yemeni ve yaşmaklar ile onların tamamlayıcısı olarak peçeler bulunmaktadır. Baş soğuk ve sıcaktan korumak amacıyla gündüz ve yatarken de giyilebilen baş giysileri zarafet ve sosyal statünün göstergesidir. Zira nakışlı ve süslü olanları bunu teyit etmektedir. Fes, hem erkek hem de kadınlar tarafından giyilirdi. Sokak ve evde giyilen fes zamanla kadınlarda yerini *hotoz'a bırakmıştır*.⁸⁰ Kadınların

57 TŞS, No: 1918, s. 83/3, 20 Şubat 1750 (1163.Ra.13).

58 A.y.

59 A.y.

60 Oğuz, a.g.m., s. 111.

61 İnce ipek ve kılbandan dokunmuş sert kumaş. Bkz. Zeki Tez, *Tekstil ve Giyim Kuşamın Kültürel Tarihi*, Doruk Yayınları, İstanbul 2009, s. 16.

62 TŞS, No: 1918, s. 83/3, 20 Şubat 1750 (1163.Ra.13).

63 Gövdesi beyaz, kuyruğu siyah olan bir hayvanın postundan yapılan kürktür. Bkz. Koçu, a.g.e., s. 140.

64 TŞS, No: 1918, s. 78/1, 13 Kasım 1750 (1163.Z.13), 83/2.

65 TŞS, No: 1918, s. 83/3, 20 Şubat 1750 (1163.Ra.13).

66 Koçu, a.g.e., s. 138.

67 Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, Enderun Kitabevi, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s. 747.

68 TŞS, No: 1918, s. 83/3, 20 Şubat 1750 (1163.Ra.13).

69 Atlasla kemha arasında, zemini atlas dokuma, telli ve desenli kumaş. Bkz. Tezcan, a.g.e., s. 29.

70 TŞS, No: 1918, s. 106/6, 28 Aralık 1751 (1165.S.9).

71 Hülya Tezcan, "Ferace", *DİA*, C. 12, İstanbul 1995, s. 350.

72 TŞS, No: 1918, s. 78/1, 13 Kasım 1750 (1163.Z.13), 87/3, 1 Mart 1750 (1163.Ra.22).

73 TŞS, No: 1918, s. 83/3, 20 Şubat 1750 (1163.Ra.13).

74 A.y. Ayrıca şalı kumaş türü için bkz. Tezcan, a.g.e., s. 25; Koçu, a.g.e., s. 213-214.

75 TŞS, No: 1918, s. 73/6, 2 Ağustos 1750 (1163.Ş.28).

76 TŞS, No: 1918, s. 83/2, 4 Ekim 1750 (1163. Za.3), 88/3, 20 Şubat 1750 (1163.Ra.13).

77 TŞS, No: 1918, s. 83/3, 20 Şubat 1750 (1163.Ra.13).

78 TŞS, No: 1918, s. 78/1, 13 Kasım 1750 (1163.Z.13).

79 TŞS, No: 1918, s. 83/2, 4 Ekim 1750 (1163. Za.3).

80 Sevgi Gürtuna, *Osmanlı Kadın Giysisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 22.

fesleri genelde nakış işlemeliydi.⁸¹ Ayrıca feslere sarılan sarıklardan da yeşil olanları kadınlar tarafından tercih edilmekteydi.⁸²

Başörtülerinden pamuklu dokuma olup beyaz ince tül bentten⁸³ yapılan yemeni, çember ve yaşmaklar yanında yüzü kapatmak için peçeler de kullanılırdı.⁸⁴ Yaşmaklar feracelerin üzerine yüzün belli kısımlarını kapatmak için giyilirdi.⁸⁵ Çember ve yemeniler de benzer fonksiyonu üstlenirken çoğunlukla evde günlük giyilirlerdi. Çember 20 para iken yaşmak 2 kuruştur.⁸⁶ Özellikle Lale Devri'nin etkisiyle renkli feracelerin tamamlayıcısı olarak şeffaf yaşmakların sıkça bağlandığı görünür.⁸⁷ Kadınlar göz ve burunları hariç yüzlerini kapatmak için peçe kullanırlardı.⁸⁸ Terekelerde sadece Ümmühan'ın 59 paralık müstamel peçesi vardı.⁸⁹

Kadınların, küçüklüğü yanında zarafeti de yansıtan zenne ayakkabılarından⁹⁰ başka içine mest giyilebilen **çikendez** ayakkabıları da vardı.⁹¹ Yine günlük pratik kullanım açısından tercih edilen mestler bilhassa kadınlar tarafından giyilirdi.⁹²

Gösteriş ve statünün sembolü olan takı, aksesuar ve süs eşyaları kadınların **vazgeçilmez kuşamları arasındaydı**. Bunların başında yüzük, bilezik ve küpeler bulunmaktadır. Mesela Molla Siyah Mahallesi'ndeki Ümmühan'ın 17 paralık köhne yüzüğü bulunurken Tekfur Çayırı Mahallesi'ndeki diğer Ümmühan tanesi 5 kuruşa mücevhi 4 yüzüğe, Fatıma ise 5 kuruşluk **üç** taşlı altın yüzüğe sahipti.⁹³ Kadınların vazgeçilmez tercihleri arasında yer alan bilezik ve küpelerden Tekfur Çayırı Mahallesi'ndeki Ümmühan'ın 112 kuruşluk birer çift altın bilezik ve küpe ile 80 kuruşluk askılı küpesi bulunurken Molla Siyah Mahallesi'ndeki Ümmühan'ın da 28 kuruş 30 paralık biri askılı, iki çift küpesi vardı.⁹⁴ Aynı kadın 65 para değerinde 12 dirhemlik gümüş gerdanlığa da sahipti. Tekfur Çayırı Mahallesi'ndeki Ümmühan'ın 70 kuruşluk perişanî altınla inci gerdanlığı oldukça gösterişliydi.⁹⁵ Öte yandan bir başka takı olan *istefan*⁹⁶ Tekfur Çayırı Mahallesi'ndeki Ümmühan'a aitti.⁹⁷

Kadınların süs eşyaları türünden terekelerinde sim ve simli olanları da yer alıyordu. Ümmühan 7 kuruşluk iki takım sim, bir takım mercan düğme ve bir sürmedana sahipti.⁹⁸ Aynı kişinin 15 kuruşluk 300 dirhem sim pulu vardı. Bunlar sim serpilmesi ve bilhassa başörtüler olmak üzere bazı giysilere işlenmek amacıyla kullanılmaktaydı. Gümüş düğmelerin farklı bir türünü ifade eden ve ince deliklere sahip olmasıyla *sim kafes düğmesi* olarak isimlendirilen düğme takımına Havva sahipti.⁹⁹ Son olarak süslenme eşyası olmaları yanında özellikleri belirtilmeyen taraklar da kadınların kullandığı eşyalar arasındaydı.¹⁰⁰

Sonuç

Kadı sicillerindeki terekeler kadının durumu hakkında belirli alanlar üzerinden ilginç bilgiler sunmaktadır. Buna göre öncelikle terekelere yansıyan bilgiler nezdinde evlenme-boşanma ve çocuk sayıları yanında miras konusuna yönelik aile içerisinde kadının yerinin sınırlı da olsa bir değerlendirilmesi yapılabilmektedir. Ailede anne rolünü üstlenen kadın sahip olduğu çocuk sayısı bakımından günümüz-

81 TŞS, No: 1918, s. 83/3, 20 Şubat 1750 (1163.Ra.13), 106/6, 28 Aralık 1751 (1165.S.9).

82 TŞS, No: 1918, s. 83/3, 20 Şubat 1750 (1163.Ra.13).

83 Tezcan, a.g.e., s. 23.

84 TŞS, No: 1918, s. 83/2, 4 Ekim 1750 (1163, Za.3), 83/3, 20 Şubat 1750 (1163.Ra.13), 95/3, 19 Ağustos 1751 (1164.N.27).

85 Mehmet Özel, *Folklorik Türk Kıyafetleri*, Türkiye Güzel Sanatları Geliştirme Vakfı Yayınları, Ankara 1992, s. 16.

86 TŞS, No: 1918, s. 83/3, 20 Şubat 1750 (1163.Ra.13).

87 Lale Özder, *İç Anadolu Bölgesi Geleneksel Kadın Başlıkları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 46; Gürtuna, a.g.e., s. 193.

88 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s. 765.

89 TŞS, No: 1918, s. 83/2, 4 Ekim 1750 (1163, Za.3).

90 TŞS, No: 1918, s. 87/3, 1 Mart 1750 (1163.Ra.22).

91 TŞS, No: 1918, s. 78/1, 13 Kasım 1750 (1163.Z.13).

92 TŞS, No: 1918, s. 83/3, 20 Şubat 1750 (1163.Ra.13), 95/3, 19 Ağustos 1751 (1164.N.27).

93 TŞS, No: 1918, s. 95/3, 19 Ağustos 1751 (1164.N.27).

94 A.y.

95 A.y.

96 İstefan; genelde Hristiyanların nikâhta gelinin başına mücevherli taç olarak taktıkları eşyadır. Bkz. Sâmî, a.g.e., s. 102.

97 TŞS, No: 1918, s. 83/3, 20 Şubat 1750 (1163.Ra.13).

98 A.y..

99 TŞS, No: 1918, s. 87/3, 1 Mart 1750 (1163.Ra.22).

100 TŞS, No: 1918, s. 83/2, 4 Ekim 1750 (1163, Za.3).

le de kıyaslandığında çoğunlukla tek çocuklu olma yönünde düşük bir oranda görünse de 2-4 arası gibi ideal bir düzeye ulaştığı söylenebilir. Evliliklerin çoğunlukla tek eşli olarak bir veli öncülüğünde yapılan toplumda boşanmaların başvurulması istenmeyen bir uygulama olması açısından mehir oranlarının da yüksek tutulduğu görülmektedir.

Terekeler Trabzon'daki kadının sosyal ve ekonomik yaşantısına yönelik de bir takım bilgiler sunmaktadır. Bu bilgiler ekonomik alanda daha doyurucu olsa da sosyal alanda oldukça kısıtlıdır. Sosyal hayata yönelik kadınların gerek okuma alışkanlığı gerekse kültürel aktiviteleri açısından çok da etkin olduğunu söyleyemeyiz. Onlar için en önemli sosyal etkinlik toplu eğlence ortamı olarak ön plana çıkan hamamlardır. Öte yandan sosyal ve kültürel yönden kadının toplum içerisindeki konumu her şeyden önce ekonomik durumuyla da yakından alakalıydı. Ekonomik yön Trabzon kadınının terekedeki bilgiler üzerinden irdelememize imkân sağlamaktadır. Kadınların gelir düzeylerinde farklılıklar olduğunu yani çok zengin ile gelir seviyesi orta derecede olanların toplumda yer aldıklarını görmekteyiz. Onların sahip olduğu giysi ve eşyalar yanında terekelerinin toplam miktarı bize bu yönlü bir değerlendirme yapma fırsatı vermektedir. Zaten Trabzon'da ekonomik hayatın içerisinde bir fiil yer alan kadınlar da bulunmaktaydı. Zira bu kadınlar ya gayr-i menkul satın almakta ya da bunları işletmekte veya ihtiyaç halinde borç bile verebilecek düzeyde ekonomik bir aktivitenin içerisinde yer almaktaydı.

Terekeler üzerinden Trabzon'da kadın hakkında yapılan değerlendirmelerde en zengin malzemeyi giyim-kuşam oluşturmaktadır. Zira özellikle kültür tarihine yönelik geniş sahayı aydınlatan tereke kayıtları folklorik çalışmaların en önemli izlerinden biri olan giyim-kuşam hakkında da doyurucu bilgiler sunmaktadır. Binaen aleyh bu kayıtlar Trabzon'da kadın kıyafetinin baştan aşağıya detaylarını tespit etmemizde önemli veriler sağlamıştır. Buna göre kadın, **iç giyim olarak uçkurularla bağlanan don ve gömleklerle giyimine başlamaktadır. Donların üzerlerine şalvar ve çakşırlar, üstten de ayağa kadar uzanan entariler ve kuşakları** tercih edilirdi. Ev içi giyim tarzını yansıtan bu kıyafeti bilhassa bölgesel kadın giyim unsuru olan peştamal tam bir ahenkle tamamlardı. Kürk ve kaftanlar, hem ev içi hem de sokak kıyafeti olarak entarilerin üzerine giyilirdi. Bazen bunların yerine kadınların tam bir sokak kıyafeti olan feraceler beden giysilerinin en son aşamasını oluştururdu. Tüm üstlük giysileri bilhassa kadınların süslü şal ve kemerleri ile bağlanmaktaydı. Baş giysisi olarak ise fes yanında çember ve yaşmak türü başlıklar ile **yüzün büyük bir kısmını kapatan peçeler** kullanılırdı. Yine çokça tercih edilen poşular baş giysilerinin tamamlayıcısıydı. Ayaklara giyilen çoraplar dışında zenne ve **çikendez** olmak üzere farklı tarzda ayakkabılar tercih edilirdi. Giyimin zarafetini ortaya çıkaran takı ve süs eşyaları da Trabzon kadınının vazgeçilmeziydi. Ellere takılan yüzük ve bilezikler yanında gerdanlık ve küpeler dikkat çekici unsurlardı.

Görüldüğü üzere 18. yüzyıl ortalarında Trabzon'da kadının **konumu onun aile içi yapısı yanında bilhassa ekonomik yönüyle kendine sağladığı sosyal statü ölçüsünde de şekillendi. Hatta** bu sosyal statünün bir göstergesi olarak elbiselerde kullanılan kumaş kalitesinden, nakış ve süslemeler ile zengin takılara kadar çeşitli eşyalar bu yönde bariz bir farkı da ortaya koymuş oldu. Neticede denilebilir ki, Trabzon'da kadın İslâm'ın kendisine verdiği haklar nezdinde gerek aile gerekse toplum içerisinde etkin bir birey olarak yer aldı.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Trabzon Kadı Sicili, No: 1918 (1163-1165).

Basılı Kaynaklar

AYDIN, M. Akif, "Kadın (İslâm'da Kadın)", *DİA*, C. 24, Ankara 2001, s. 86-94.

AYDIN, M. Âkif, "Mehir", *DİA*, C. 28, Ankara 2003, s. 389-391.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, C. III, S. 5-6, 1966, s. 1-479.

DAVIS, Fanny, *Osmanlı Hanımı*, çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

GÜRTUNA, Sevgi, *Osmanlı Kadın Giysisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

İNALCIK, Halil, "15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XV, S. 1-4, 1953-1954, s. 51-75.

JENNINGS, R. C., "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records-The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C. XVIII, S. 1, 1975, s.

53-114.

KOÇU, Reşat Ekrem, *Türk Giyim-Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara 1967.

KUR'AN, Nisa, 4/11-12, 34.

OĞUZ, Gülser, "61 Numaralı Edirne Şerhi'ne Siciline Göre 17. Yüzyılda Edirneli Kadınların Giyim Kuşam Kültürü", *Milli Folklor*, C. 12, S. 92, 2011, s. 106-117.

ÖZDER, Lale, *İç Anadolu Bölgesi Geleneksel Kadın Başlıkları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

ÖZEL, Mehmet, *Folklorik Türk Kıyafetleri*, Türkiye Güzel Sanatları Geliştirme Vakfı Yayınları, Ankara 1992.

ÖZTÜRK, Said, *Askerî Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1995.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, MEB Yayınları, İstanbul 1993.

SABEV, Orlin, "Osmanlı Toplumsal Tarihi İçin Değerli Kaynak Teşkil Eden Tereke ve Muhallefat Kayıtları", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi Bildirileri*, Cilt 1 (21-23 Kasım 2012, İstanbul), Editör: Davut Güney, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013, s. 259-272.

SÂMÎ, Şemseddin, *Kâmûs-i Türkî*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.

TEZ, Zeki, *Tekstil ve Giyim Kuşamın Kültürel Tarihi*, Doruk Yayınları, İstanbul 2009.

TEZCAN, Hülya, "Ferace", *DİA*, C. 12, İstanbul 1995, s. 349-350.

TEZCAN, Hülya, *Atlaslar Atlası Pamuklu, Yün ve İpek Kumaş Koleksiyonu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993.

Ağıt Geleneğini Yaşatılması ve Ağıt Metinlerinin Aktarılmasında Kadının Önemi: Burdur Yöresi Örneği

Veli Cem ÖZDEMİR
İzmir

Giriş

Bildirimize öncelikle “ağıt” terimin tanımından ve Türk kültürlü halklarda “ağıt geleneği” nin ne şekilde tezahür ettiğinden söz ederek başlamak istiyoruz.

Halk Edebiyatı türlerinden olan ağıt, “insanoğlunun ölüm karşısında veya canlı-cansız bir varlığını kaybetme, korku, telâş ve heyecan anındaki üzüntülerini, feryatlarını, isyanlarını, talihsizliklerini düzenli-düzensiz söz ve ezgilerle ifade eden türküler” şeklinde tarif edilmektedir (Elçin 1986: 209). Tanımdan da anlaşılacağı gibi, ağıt söyleme/etmenin öncelikle bir geleneğinin olduğu görülmektedir.

Ağıt yakma geleneği, zaman içerisinde ‘ağıt’ türüne ait metinlerin ‘sabitlenmesini’ sağlamış olmalıdır. Bu sabitlenmede, ezgi de önemli rol oynamaktadır.

Ağıtların konusu öncelikle ‘ölüm’, ikinci planda ise ‘ayrılık’tır. Düğünlerde söylenen kına türkülleri ile gençleri askere uğurlarken söylenen türkülerde de ‘ayrılık’ konu edilmektedir. Dolayısıyla bunları da birer ağıt olarak kabul etmek gerekecektir.

Ağıtlar acı bir olayın özellikle de ölüm olayının ardından söylenen halk türküleridir. Önceleri yalnızca ölümlerin ardından söylenen ağıtlar çeşitli konularda söylenmeye başlanmıştır. Zamanla dünyanın faniliği, ömrün kısalığı, ihanet, kıskançlık, sadakatsizlik, feleğe sitem de ağıta konu olmuştur.

Ağıt yakmanın Türk toplumunda çok eski bir geçmişi vardır. Eski Türklerin üç önemli töreni vardır. Bunlar “*sığır*”, “*şölen*” ve “*yuğ*” dur. İslâmiyet’ten önceki dönemde ünlü bir kişinin ölümünden sonra yapılan ve yuğ adı verilen dinsel yas törenlerinde “*sagu*” denen şiirler söylenirdi. Bu şiirlerde ölünün iyilikleri, yaşarken yaptığı işler anlatılırdı. Bugün elimizde ünlü yiğit Alp Er Tunga için söylenmiş bir sagudan parçalar vardır.

Ağıt terimi ile bir törene bağlı olsun olmasın, acıklı bir olayı konu alan ve metni de bu olayı hatırlatmaya, bütün yoğunluğuyla yaşatmaya elverişli türkülerin bütünü anlaşılmaktadır (Boratav, 1982: 444). Ağıtlar insanlığın ortak acısını canlı şekilde anlatan edebi metinlerdir.

Ağıt, bir ölüm üzerine belli bir geleneğe uyularak yapılan törenlerde yakılmış ve söylenmiş bir de böyle bir törende yakıldığı halde daha sonra da hatıralarda yaşayan türküler olarak iki anlama gelir (Boratav, 1982.II:471).

Ölen bir kimsenin, gençliğini, güzelliğini, iyiliklerini, değerlerini, arkada bıraktıklarının acılarını veya büyük felâketlerin acılı etkilerini dile getiren söz veya etkidir (T.S.,1988, C.I:23).

Ağıt insanoğlunun ölüm karşısında duyduğu korkunun ve çaresizliğin anlatımıdır (Elçin,1993: 290). Ağıt, kelime anlamı olarak ağlama karşılığında kullanılır. Yakılmasına neden olan duygular evrensel olduğundan, ağıt bütün eski kültürlerde yaygın bir gelenek olduğu gibi günümüz toplumlarında da varlığını korumaktadır (Uludağ, 1988:470).

Ağıt, yas törenlerinde acıyı azaltma şekillerinden biridir. Ritim, müzik ve ezgi birlikteliği vardır. Ağıt, yas törenleri içinde toplumsal kalıplar içinde söylenir. Yas törenlerinde söylenen ağıtlarda ortak bir tema vardır. Bunlarda ölen kişiye övgü, onun için kederlenme ortaktır (Görkem,2001: 16). İslâmiyet’te ağıt yakma, kaderi kınama, ilahi takdire karşı gelme, ölünün özelliklerine dövünerek, ağlayarak ağıt söyleme hoş karşılanmamıştır (Uludağ, 1988: 471).

Ağıt söyleme geleneği Türklerde çok eski bir geçmişe dayanır. Eski Türklerin ölümlerin ardından düzenledikleri yuğ törenlerinde bugünkü ağıtların ilk örnekleri sayılabilecek sagular söylenirdi. Ağıt Anadolu’nun hemen her yerinde söylenir ama özellikle Orta ve Güney Anadolu’nun belirli yörelerinde yaygındır. Bu yörelerde yaşayan Avşarlarla Türkmenlerin eski ağıt metinlerinin günümüze ulaşmasında önemli rolü olmuştur

Ağıtları yalnızca metinden yola çıkarak incelemek eksik kalacaktır. Ağıtları söylendikleri çevre, söyleme yerleri ve işlevleriyle birlikte incelemek yerinde olacaktır. Ağıt söyleme geleneği kültürel değişim ve gelişime göre incelenmelidir. Sözlü kültürde yaşayan ağıtlar çağlar boyu değişerek günümüzdeki şeklini almıştır. Değişen, gelişen toplumla birlikte ağıtların da değiştiğini gözlemleyebiliriz. Ağıtlar, eski ayın karakterli dinî törenlerin birer kalıntısıdır. Ağıtların icrası cenaze, evlenme, askere yollama gibi geçiş dönemleri sırasında olmaktadır (Görkem, 2001: 16).

Çok eski çağlardan günümüze gelmiş olan ağıtlar, bir bakıma ölen için söylenen methiyedir.

Ağıtlar halk şiirinin başlangıçtaki ilk şekilleri olarak kabul edilir. Eski inanç sistemlerinde ölenlerden medet umma yaygındır. Yakılan ağıtlarda ölen kişileri hatırlama, hatırlatma ve anısını yaşatmak kaygısı sezilir.

Ağıtların içeriği ve ezgisi toplumun ortak yaratma gücüyle zenginleşir. Bazılarının hangi kişi ya da olay için ve kim tarafından söylendiği bilinse de ağıtın temelde sözlü bir gelenek olması ve ağızdan ağza geçerek yayılması nedeniyle bu bilgiler hiçbir zaman kesinlik kazanamamıştır. Bu yüzden ağıtların yarı anonim folklor ürünleri arasında sayılması gerekir (AB, 1987, C.1: 188).

Ağıtı yakıldığı ve söylendiği tören içinde tespit etmek ve ağıt türünü o törenlerdeki yerine yerleştirmek gerekir. Ağıtların sosyal işlevleri vardır. Ağıtların incelenmesi sonucu birçok halk edebiyatı türünün doğuşu daha kolay açıklanmaktadır. Ağıtların yakılışı trajik bir olaya dayalıdır.

Geleneklerle ağıtların ne denli sıkı bağları olduğunu anlıyoruz. Ağıt, toplumun manevî değerlerindendir. Toplum içinde oluşan sosyo-ekonomik yapı ve bunun sonucunda geleneklerin değişme ve gelişme etkileri ağıtlara da yansır. Ağıtın amacı acıyı dile getirmektir. Ayrıca ağıtlarda ekonomik yapılardan kılık - kıyafete, yaşama biçimine kadar kesitler sunulmaktadır. Ağıtların geleneğin taşıyıcısı olmalarının yanı sıra ağıtın, söylendiği dönemin özelliklerini de yansıttığı söylenebilir (Çağım, 1999: 34).

Burdur'da Yas Etme Kültürü

Burdur yöresinde yıllardır yaptığımız derleme çalışmalarında ve dahi bizzat şahit olduğumuz ölüm anlarında ve ölüm sonrası uygulamalarda hiçbir zaman “Ağıt” kavramı kullanılmamış, bu tabir yerine sürekli ve ısrarla “**yas**” ve “**yas etme**” terimlerinin tercih edildiğini gözlemlemiştir. Burdur coğrafyası ezelden beri “ağıt” ı kabul etmemiş, hep yas tuttuğu ve yaslı bir coğrafya olduğu için “**yas etmeyi**” ve “**güzel ağlamayı**” ağıtın sığ havasından sıyrarak ölünün ardından ağlama tören ve deyimlerine apayrı bir boyut kazandırmıştır.

Burdur'da ve özellikle Dirmil'de ala beşikte ölen bebek için de yas edilir, yüzünü devirmiş “**genç evler**” için de yas edilir. Bu coğrafyanın “**koynu keseli, gönlü tasalı**” insanları ve özellikle ana ve bacıları sevdikleri büyüklerinin ardından yas edip ağlamayı her şeyden üstün tutarak bu uygulamaları neredeyse Allah'ın kutsal kitapta söylemeyi unuttuğu gizli bir emirmiş gibi uyguladılar...

Dirmil'de arkasından ağlayanın olmadığı veya gelişigüzel ve kısa bir şekilde ağlanan insanları “**birer garip**” ve evlerini de “**kara ocak**” olarak görürler, ölü evinde ağlamayanları da çok ağır bir şekilde eleştirir ve ayıplarlar. “**Gözünden yaş bile gelmedi!**”, “**Hiç komşudan gitmiş kadar değil!**”, “**Anası yok bacısı yok, soğan kadar acısı yok!**”, “**Herkes öldüğüne kayı!**” gibi serzeniş ve kınamaları bu coğrafya çok duymuş ve ibret almıştır. Arkasından ağlanılmayan kişi, hiç yaşamamış demektir...

Ninelerin tabiriyle güzel ağlamak ve dinleyenleri, erkek-kadın fark etmez, hüngür hüngür ağlatmak herkesin harcı değildir. Bu işte de uzmanlaşmış, başından çok olaylar geçmiş, feleğin sillesini çok yemiş ve bağı çok yanmış ünlü yasçı kadınlar, ölü evlerinin aranan simaları olmuş ve kadimden getirdikleri yas motifleri ve kültürünü yeni durum ve kişilere doğaçlama ve anında uyarlayarak haklı bir şöret sahibi olmuşlardı. Ölüm evlerinde gözler bu yaslı ve şöhretli ağlayıcı anaları arar, onlar ölüm evine geldiklerinde ise adeta herkes sukut geçer ve başköşelere dede döşeklerine oturtularak güzel bir şekilde yas edip ağlamaları, ölü sahipleri başta olmak üzere de gelen herkesi ağlatmaları istenir...

Yas ederken ocaktan gelmiş ve geçmiş olan eski ölenleri ve özellikle de aile büyüklerini hatırlamak, **söylenen yas'a “onları katmamak”** ayıplanır ve büyük bir kusur olarak görülür.

Tören sırasında ağıtı uzun süre tek kişi söyleyebileceği gibi törene katılanların nöbetleşerek söyledikleri de olur. Hatta Dirmil'de meşhur yas kalıplarından birinde bu durum (KK:1);

“Baaçalarda bobatça (Bahçelerde papatya)

Nee aalasınıza kızlar birer nobatça! (Ağlasanız ya kızlar birer nöbetçe)”

Şeklinde ifade edilmiştir. Özellikle ölüm evine gelen herkesin hiç olmazsa birer nöbet de olsa ağlamaları ve ölenin ruhunu şad etmeleri istenir (KK:3). **“Ne deeceseniz deeven gari! (Ne diyecekse-niz deyin artık)”** diyerek her ağlayan bir sonraki ağlayacak kişiye nöbet teslimi yapar.

Ağıtçı, ağıtta ölenin, onun türlü özelliklerinden, vücut ve huy yönünden övülecek yönlerinden, yaşamının çeşitli anılarından ve özellikle ölüm olayından, bu olayın üzerinde durulması vb. yönlerinden söz eder. Toplumun belleğinde en derin izleri bırakan en uzun ömürlü ağıtların doğmasında ölüm duygusu etken olmuştur (Boratav, 1982: 455).

Yas ve ağıt törenleri eski çağlardan günümüze, ölüye saygı göstermek, acıyı yansıtmak ve paylaşmak amacıyla varlığını sürdürmektedir. Dirmil’de derlediğimiz ve gözlemlediğimiz ölü yaslarında bu durumun üzerine özellikle vurgu yapılır ve ölü evinde olan büyük küçük herkesten ve özellikle de ölünün birinci derece yakınlarından muhakkak yas etmeleri ve ölen kişiyi onurlandırmaları istenir. Zira kaynak kişi Hatice Tekin’in ifadesiyle (KK:1): **“Yas, ölgülüğün (ölü evinin) şanıdır!”**, **“U da ırsanımsıdır (O da değerli bir insan imiştir)!”**

Ağıtlar incelendiğinde, ağıt söylemenin temel noktasını ölüm kavramının oluşturduğu görülmektedir. Türk kültürü içinde defin, yas ve ağıt söyleme geleneği birlikte var olmuştur. Defin, yas ve ağıt törenleri İslâmiyet öncesinde uygulanan şekil ve inanç biçiminin, İslâmiyet’le sentez oluşturarak varlığını koruduğu dini geleneklerdir (Uludağ, 1988:472).

Bu durum ölü evine gelen ağlayıcı kadınların yas edip edip hemen arkasından **“Allah üç gün ağlamayı affedecek! İnşallah affeder!”** diyerek hem eski gelenekleri yaşattıkları hem de olayı İslami kılıflara büründürerek sürdürdüklerinin en açık bir delilidir.

Ağıt, ağıt törenleri, ölüm ve yas gelenekleriyle birlikte incelenmelidir. Dirmil’de ağıtlara **“yas”** adı verilir. Gelin çıkarken, kına yakılırken, asker uğurlanırken ve ölünün arkasından söylenir. Ağıtlarda ölen kişinin fizikî özellikleri, elbiseleri, erkeklerin güzelliği, kahramanlıkları, sosyal statüleri –ağa, bey, eşkıya vb.- , kadınların fizikî özellikleri, elbisesi vb. dile getirilir. Ölenin arkasından yas töreni yapmak, eski çağlardan itibaren bütün toplumlarda görülür.

Ağıtın ölünün başında söylenmesi yaygın bir gelenektir. Sözler ayrıca ağıt söyleyicinin ruh durumunu yansıtır. Sözler lirizmle doludur. Söylenen ağıtlarda ölenin iyi özellikleri, yokluğunun bırakacağı izler dile getirilir. Ölü evini taziyeye gelenler de ağlarlar. Ölü ardından ağlamayan ölenin yakınlarınca kınanır. (Kaya,1999: 252).

Dirmil’de yaptığımız derleme ve gözlemlerde, başka yörelerde yaygın olan **“soyka çıkarma”** geleneğinin olmadığını da görüyoruz. Hatta araştırma yaptığımız kaynak kişilere böyle bir geleneğin önceden var olup olmadığını sorduğumuzda da hiçbir zaman böyle bir geleneğin olmadığını öğrendik (KK:1, KK:3). Bu durumun tek istisnası ölen kadınların arkasından yaşına bakılmaksızın (ister genç bir kız, ister yaşlı bir nine olsun) ölen **kadının “üç etek – savay”** adını verdiğimiz özel düğün kıyafetinin çıkarılmasıdır (KK:2, KK:6). Bu kıyafeti yalnızca gelin olduğunda giyer ve düğünün ertesinde üzerinden çıkararak öldüğünde cenazesinin üzerine atılması için yıllarca sandıklarda çeyiz bohçalarının arasında özenle saklar. Bu kıyafet bir anlamda kadının şanıdır, şerefidir (KK:1, KK:7). Zira iki özel günde ve en önemli geçiş törenleri olan düğün ve ölümde bu kıyafet ile seyahat eder. Eğer ölüm evinde ölen kadının çeyiz bohçasından üç eteğinin çıkarılması unutulur veya ağırdan alınırsa devreye hemen yasçı ninelerden birisi girer ve Dirmil’in kadim ölüm yaslarından birisi ile orada olanlara doğrudan mesaj vererek derhal üç eteği sandıktan ve bohçadan çıkarttırarak duvara herkesin görebileceği bir yere astırır (KK:4). Bu mesajı ileten yas kalıbı da şudur (KK:9):

**“Kimler açsın allı savayın katını
Bilenler etsin gelin gızımın metini (methini)!”**

Ölüm döşeğine yatan kadın daha ölmeden asla sandığı ve çeyiz bohçası açılmamalıdır. Eğer açılırsa ölecek olan kadın ruhunu teslim edemez ve bu davranış da o kadına ve ailesine çok büyük saygısızlık olur. Bu durumu Dirmilli kadim yasçı Ayşe Gürlemez’in torunu Hatice Erkan öldüğünde söylemiş olduğu şu yasında görüyoruz (KK:11):

***“Gezip gelir gelin gızım Güzle’den, baaçadan (bahçeden)
Açmayın ölüb ölünceye denki sarılı savayını bohçadan!”***

Buradaki Güzle özel yer adıdır ve kendisine bu yas söylenen Hatice Erkan ömrünün çoğunu orada geçirmiştir. Sarılı savay da Dirmil’de en zengin birkaç kişide anca bulunabilen ve Hatice Erkan’a da giydiğinde çok yakışan sarı ipekten bir üç etektir.

Dirmil’de genel olarak ölenin kıyafetleri ile ilgili iki tür uygulama görüyoruz. Bunlardan ilki, ölen kişi ruhunu teslim ettikten 3 gün sonra **“keyceenin yünmesi”** yani kıyafetlerinin son kez yıkanarak evinin dam başında veya balkonunda yüksekçe bir yere serilerek sanki gelin evinde çeyiz gün kızın giyeceklerinin ve çeyizinin sergilenmesi âdetinin son halkası olarak herkese gösterilmesi ve daha sonra da kuruyan giyeceklerin hayır olması için fakir fukaraya dağıtılmasıdır. Diğeri ise çok hatırası olan ve önemli görülen eşyaların alıkoyulmasıdır. Bu da o eşyalara bakarak ölen atalarının ruhunu şad etmek ve onları özel zamanlarda anmak için yapılan bir uygulamadır ki atalar kültürünün bir uzantısı olduğu aşikârdır. **“Babamın anamın dudarı var! (Babamın, annemin didarı – yüz ifadesi var)”** sözü çok duyulmuştur...

Ağıtlar edebi yapı ve ezgileriyle bir bütünlük arz ederler. Ağıtların ezgileri ağıt söyleyenin hafızasının eskiden kalan bir tür “melodi” kalıplarıdır. Ağıt yakma deyimi yas töreni sırasında ağıt yakanın belleğinde yer etmiş bulunan yerel melodi kalıplarının söz döşemesi olarak tanımlanabilir (Şenel,1988: 973).

Türkülerin bir kısmı konu itibariyle ağıttır. Bu durum ağıtların zamanla türkü haline dönüştüğünü göstermektedir. Kıtaların arasında bazı âşıkların şiirlerinden, türkülerinden parçalar bulunan ağıt örnekleri de vardır.

Ağıt bir nazım biçimi değil, bir şiir türüdür. Koşma biçimiyle söylendiği gibi, türkü biçimiyle de söylenir (Kudret,1980: 265). Evlenme törenlerinin belli bir yerinde geline kına yakarken yapılan birtakım işlemlerle söylenen türkülere -tümüyle- “gelin ağıtı”, “gelin yası” denir.

Aslına bakılırsa bunlara vesile olan olaylarda ölüm acısı niteliğinde bir yön yoktur. Yalnız iki vesilede, ölüm ve evlenme hallerinde, ağıt bir tören ögesi olur (Boratav, 1982: 444).

Dirmil Ağıt Yakma Geleneği

Dirmil’de ağıt ölü evinde söylenir. Buna “yas etmek” denir. Genel olarak ağıtı kadınlar yakar. Çok eskiden beri süregelen bir gelenekle ağlama, ölü evinde bir tören niteliğine dönüşür. Ölü evinde akraba olsun olmasın tüm kadınlar ölünün başında bir halka oluşturur. Ağıtı ölünün yakınlarından biri anası, bacası, teyzesi, halası başlatır. Ağıt yakma işinin sıra ile yapıldığı da görülmektedir.

Bu geleneğin kadınlar arasında yaygın olduğu, ağıt söyleyerek üç günden kırk güne kadar yas tutulduğu bilinmektedir. Hatta ölen kişi genç ise yas süresi aylarca ve yıllarca sürebilir. Öyle ki kaynak kişilerimizden Mebrure AKSOY, 21 yaşında evlenmeden genç ölen oğlu Metin AKSOY’un ardından tam 62 gün aralıksız gece ve gündüz ağlamış, ölünceye kadar da her cenaze evinde oğlu için yas etmiştir (KK:1).

Yaşçı denen ve çoğu kez kadın olan kişilerin varlığı yas etmenin gelenekselleşmiş olduğunun kanıtıdır.

Dirmil’de ağıtçı, cenaze evine girerken yüksek sesle ağlamasıyla dinleyici ortamını hazırlar. Ölü evi, ağıtçıyı *“Gördün mü başımıza ne geldi? Aldırıverdik filanımızı!”* diyerek ağlayıp dövünerek karşılar. Ağıtçı, kendine gösterilen yere oturarak hemen kalıp ifadeler kullanarak oraya gelme sebebini anlatır ve arkasından ağlamaya başlar. Bu ritüeli en çok eski Dirmil’in meşhur yaşçılarından Şefika DEMİRA-YAK uygulardı. O bir cenaze evine vardığı zaman gösterilen yere de oturmaz, hemen bir kapı ağzına oturur ve (KK:10):

***“Yoldan geldim yorgunum
Ben bu mahalleye dargınım!***

Duruyon bakaan ben bi ağlayaan! (Durun bakayım ben bir ağlayayım)” diyerek hemen ağlamaya başlardı.

Ağıtçı, ölünün uzak yakın geçmişini, çoğu kez geçmişini bugüne getirerek, ölüyü de konuşmala-

rına katarak anlatır. Törene katılanların da koro halinde sözlere, seslenişlere, ağlamalara katılmalarıyla ağıt aynı zamanda bir anlatı ve dramatik bir gösteri niteliği kazanır.

Her toplumun ölüm ve ölüm sonrasında uyguladığı tören ve pratikleri vardır. Bu uygulamaların şekillenmesinde toplumun uygarlık düzeyi, gelenekleri ve dinî inançları belirleyici öge olmuştur. Ölüm ve sonrasında uygulanan pratikler ölüme karşı saygıyı, yaşanan üzüntüyü, ölüme karşı duyulan korkuyu yansıtmaktadır.

Ağıtçılar, ağıtın metnini belleklerindeki eski temeller üzerine kurarlar. Ayrıca kendi yetenekleriyle içinde bulundukları zaman, mekân ve olayın yarattığı etkiden yararlanarak söyledikleri ağıtın şekil ve konu bakımından zenginleşmesini sağlarlar. Ağıtlar çoğu zaman uzun manzumeler halinde söylenirler. Serbest tarzda konuşur gibi söylenen ağıtlarda, cümlelerin kelimeleri arasında seci yapılarak bir iç ka-fiye oluşturulur.

Ağıtın söyleyiş şekli de zaman dışı bir anlatıdır. Çünkü ağıtta, geçmiş ve bugün birbirinin içine girmiştir. Bu durum, yaşayanların ölüyü tüm tören boyunca kendi aralarında gibi düşünmelerinin bir sonucudur. Ölen kişi, toplumdan tamamen kopup ayrılmamış sayılır.

Geleneğin Yaşatılması ve Ağıt Metinlerinin Aktarılmasında Kadının Önemi

Ağıtlar üzerinde yapılan çalışmaların hemen hemen hepsinde kaynak kişilerin ve nakledilen ağıt metinlerini ilk söyleyen kişilerin büyük çoğunluğunun kadınlar olduğu görülecektir. Nitekim Yaşar Kemal'in Ağıtlar isimli kitabında yer alan 98 adet ağıttan tam 87 tanesini ölen kişinin bacıları, anası, nişanlısı, teyzeleri, ünlü ağıtçı kadınlar ve yakın akrabalarından kadınlar söylüyor. Bu ise yaklaşık %85'lik bir rakama tekabül eder.

Yine İsmail Görkem'in Türk Edebiyatında Ağıtlar ismini taşıyan ve tıpkı Yaşar Kemal gibi Çukurova yöresi ağıtlarını ihtiva eden eserinde yer alan 150 adet ağıttan 96 tanesi yine ölen kişinin yakın akrabaları olan kadınlar tarafından söylenmiştir. Bu ise yaklaşık %64'lük bir rakama tekabül eder.

Bildiri konumuz olan Burdur yöresi ağıt metinleri üzerinde yapılmış olan çalışmalarda ise durum şu şekildedir:

Dirmil yöresinde katılımcı gözlem yoluyla derlediğimiz 126 adet ağıttan 116 tanesi ölen kişilerin yakın akrabası olan kadınlar tarafından söylenmiştir. Bu ise yaklaşık % 92'lik bir rakama tekabül eder ki şimdiye kadar yapılan ağıt çalışmalarında kadın ağıtçı ve kadın kaynak kişilerin en yoğun olarak görüldüğü durumdur.

Burdur yöresinin önemli araştırmacılarından emekli TRT sanatçısı ve kabak kemane ustası Salih Urhan, Burdur-Yeşilova yöresinden derlediği 51 adet ağıt metninin yarıdan fazlasını kadın kaynak kişilerden derlemiştir.¹

Yukarıda örneklerine değindiğimiz ağıt çalışmalarında açıkça görülmüştür ki ağıt geleneğinin yaşatılmasında, ağıt metinlerinin meydana getirilmesinde ve ağıt metinlerinin aktarılmasında kadınlar çok önemli bir rol oynamıştır. Hatta iş öyle bir noktaya gelmiştir ki kadın faktörünü devreden çıkardığımız zaman ağıt geleneği neredeyse yok olmak üzeredir. Öyleyse bütün geleneklerde ve özellikle ağıt geleneğinde kadın ruhu, kadın zekâsı ve kadın hassasiyeti kendini ön plana çıkarmış, toplumsal hafızanın önemli belgelerinden olan ağıt metinleri, kadın entelektüel birikimi neticesinde varlığını devam ettirebilmiştir.

Peki, kadınlar sahip oldukları hangi özellikler ile geleneğin üretilmesinde, yaşatılmasında ve aktarılmasında erkeklerin önüne geçmiştir? Kadın neden geleneğe erkekten daha ziyade sarılmış ve geleneği yaşatmak için çırpınıp durmuştur? Tüm bu sorular kadın etrafında çoğaltılabilir. Bu sorular bize kadınsız bir medeniyetin boş bir hayalden ibaret olacağı sonucunu göstermeye yetecektir.

Kadınlar üzerine yapılan araştırmalardan konumuzla ilgili olanlara bir göz atarak bu bahsi kapatmak istiyoruz:

Fuzuli Bayat, kadınların toplum hayatındaki yerine değinirken kadınların birçok toplumda ilk şaman olarak kabul edildiklerinden söz eder (Bayat, 2012: 22). Ayrıca Bayat'a göre kadınlar doğumun efendisi olması, gebelik dönemi, dünyaya yeni bir can getirmesi, üremenin tek sahibi olması, yavrularıyla ilgilenmesi ve birlikte yaşama zorunluluğu itibarıyla toplumun biyolojik ve tinsel merkezi durumdadır (Bayat, 2012: 22).

1 Bkz. Urhan, 2014: 129-135

Tüm bu verilerin dışında sözlü gelenekler, arkeolojik kazılar ve tarihi veriler kadınları şifacı, otacı, kâhin, falcı, kendinden geçen dansçı, kozmik yolcu olarak gösterir. Kadınlar en eski sağaltma metodlarını iyi bilen ve bunu başarıyla tatbik eden kişilerdir.

Kadınların duygusal yetenekleri erkeklere ziyade daha gelişmiş olduğundan ağıt metinlerinin aktarılmasında ve geleneğin devam ettirilmesinde önemli bir konumda bulunmaktalar ve açıkça söylemek gerekirse pek çok gelenek kadınlar sayesinde devam ettirilmektedir.

Sonuç

Kadın; doğuran olmuştur, doyuran olmuştur, üreten, büyüten, geliştiren, yetiştiren ve geçmişten aldığı birikimi geleceğe ulaştıran, geçmişin sesini geleceğe duyuran olmuştur. Pek çok gelenek, kadın sayesinde var olmuş ve yaşamını kadınların yardımıyla sürdürmüştür.

Bildirimizi şairin şu anlamlı sözleriyle tamamlayalım: “Kadınlar insandır, biz insanoğlu!”

Kaynakça

- ASSMANN, Jan, *Kültürel Bellek*, Çev: Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.
- BAYAT, Fuzuli, *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012, 2. Baskı
- BORATAV, Pertev Naili, *Türk Halkbilimi-II: 100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*, İstanbul 1973.
- ELÇİN, Şükrü, *Halk Edebiyatına Giriş (Gözden geçirilmiş ilaveli yeni baskı)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986
- GÖRKEM, İsmail, *Türk Edebiyatında Ağıtlar: Çukurova Ağıtları (İnceleme-Metinler)*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001
- İSEN, Mustafa, *Acıyı Bal Eylemek Türk Edebiyatında Mersiyeler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1994.
- KAYA, Doğan, *Anonim Halk Şiiri*, Akçağ Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2014
- KEMAL, Yaşar, *Ağıtlar*, Toros Yayınları, İstanbul 1992.
- ONG, Walter, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, Çev: Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yayınları, İstanbul 2003.
- ÖRNEK, Sedat Veyis, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara 1971.
- ÖRNEK, Sedat Veyis, “Anadolu Halk Folklorunda Yas”, *1. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, Ankara 1974, s.399-409.
- ÖZDEMİR, Ahmet Z. , *Öyküleriyle Ağıtlar II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2001
- ÖZTELLİ, Cahit, “Başa Toprak Saçmak ve Yas-Ölü Gelenekleri”, *Türk Folklor Araştırmaları*, V, 116, 1959, s. 1860-1863.
- ŞİMŞEK, Esmâ, *Kadirli ve Osmaniye Ağıtları*, Tesfa Yayıncılık, Antakya 1993.
- URHAN, Salih, *Salih Urhan – Hayatı, Eserleri, Derlemeleri, Gurbet Havaları, Köy Enstitüleri*, Özel Yayın, Tezer Matbaası, 1. Baskı, İzmir 2014.
- Kaynak Kişiler:**
- KK:1 Hatice TEKİN, 1931, Dirmil / Kızılyaka, Tahsili Yok, Ev hanımı,
- KK:2 Hatice YURTSEVEN, 1937, Dirmil / Merkez, Tahsili Yok, Ev hanımı,
- KK:3 Mebrure AKSOY, 1930, Dirmil / Kızılyaka, Tahsili Yok, Ev hanımı,
- KK:4 Hanife ÖZACAR, 1941, Dirmil / Merkez, Tahsili Yok, Ev hanımı,
- KK:5 İsmi YURTSİPER, 1943, Dirmil / Merkez, Tahsili Yok, Ev hanımı,
- KK:6 Nuriye ÖZDEMİR, 1947, Dirmil / Merkez, Tahsili Yok, Ev hanımı,
- KK:7 Mukaddes ÖZACAR, 1961, Dirmil / Merkez, İlkokul mezunu, Ev hanımı,
- KK:8 Şehri ÜNAL, 1926, Dirmil / Merkez, Tahsili Yok, Ev hanımı,
- KK:9 Fatma GÜL, 1950, Dirmil / Merkez, Tahsili Yok, Ev hanımı,
- KK:10 Hatice DEMİRCİOĞLU, 1937, Dirmil / Merkez, Tahsili Yok, Ev hanımı,
- KK:11 Nuriye DEVECİ, 1929, Dirmil / Merkez, Tahsili Yok, Ev hanımı,
- KK:12 Fetahna AYKAN, 1935, Dirmil / Merkez, Tahsili Yok, Ev hanımı,
- KK:13 Nermin TÜREN, 1940, Dirmil / Merkez, Tahsili Yok, Ev hanımı,
- KK:14 Havana TÜREN, 1932, Dirmil / Merkez, Tahsili Yok, Ev hanımı

Türk İslam Elyazmalarındaki Minyatürlerde Kadın Образları

Doç.Dr.Sabina Nematzade
Azerbaycan Milli İlimler Akademisi

Doç.Dr. Sabira Nematzade
Bakü Devlet Üniversitesi

Giriş

Her bir halkın medeniyetini, kültürünü oluşturan, daha doğrusu onun maneviyatını, zevkini, sosyal, dini ve felsefi düşüncesini, etik ve estetik tasavvurlarını yansıtan sanatlar vardır. Bu sanatlardan bir grubu - hat, tezhib, cildçilik, ebru vb. komple olarak Müslüman kitap sanatını - elyazmaçılığı İslam sanat tarihi boyunca geliştirmişlerdir. Bu sanatların zemininde İslamı kabul eden Türk halkları da Müslüman ideolojisine sadık kalarak, yeni dinin temel prensiplerine aykırı olmayan kendi kültürel öğelerini ortaya koyarak Türk-İslam sentezini oluşturmaya nail olmuşlardır. Bütün bunlar hatta, ornamentlerde, motiflerde, sembollerde, desenlerde, aynı zamanda usullarda görünmektedir.

İslam tarihinde adları gururla anılan nekşhane ve kütüphanelerde çeşitli mürekkep ve kalemlerle, kağıt üzerinde güzel hat örnekleri ile yazılan, esrarengiz boyalarla ve altınla süslenen - Halkari, Zerefşan, Zerenderzer... tezhipli, minyatür resimli, ebrulu, nefis ciltli el yazma eserleri hem metin bakımından, hem de Türk-İslam sanat tarihinin öğrenilmesi açısından oldukça değerlidir. Aynı zamanda bu yazma eserler ve buradaki minyatür resimler Türk-İslam medeniyetinin, Türk-İslam sanat tarihinin tetkiki ve tebliğinin hayata geçirilmesi için vazgeçilmez bir araç, bir vasıta. Minyatür, çoğunlukla el yazması kitaplara çok ince işlenen, küçük ve iki boyutlu olarak resimlenen sanatın adıdır. Minyatür, çoğunlukla el yazması kitaplara çok ince işlenen, küçük ve iki boyutlu olarak resimlenen sanatın adıdır.

Batı dillerinde bir nesnenin küçük boyutlardaki örneğini belirten Minyatür sözcüğü, zamanla kitap resmi için kullanılan bir terim haline almıştır. Eski Türk kaynakları kitap resmi için Nakış Tasvir; minyatür ressamı için de Nakkaş, Musavvar gibi sözcüklere yer verirler. Metni açıklamak amacıyla kitap sayfalarına veya bir albüm içinde toplanmak için tek yaprak halinde suluboya ve altın, gümüş yaldızla yapılan minyatürler, ışık-gölge oyunları ile derinlik duygusu kazandırılmayan küçük boyutlu resimlerdir. Papirüs, parşömen ve fildişi gibi farklı malzemeler üzerine yapılan küçük resimlere de minyatür denilmekte ve bunların ilk örneklerinin eski Mısırlılar'a ait olduğu görülmektedir.

Yüzyıllar boyunca her toplumda uygulama şekli olarak değişiklikler gösteren minyatür sanatında, boyalar daha çok topraktan üretilmiştir. Renkleri üst üste kullanmak için boyalar su ile inceltirken, daha çok parlaklık kazanmak için ise boyaların içlerine yumurta sarısı katılmıştır. 18.yy.'a gelindiğinde ise yumurta sarısının yerini tutkalın aldığı görülmektedir. Osmanlı Devletinde boyaların yanı sıra minyatürlerde özellikle padişaha yapılan özel albümlerde altın ve gümüş kullanımı da sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. İnce ince işlendiğinden ötürü minyatür resimlerinde kullanılan fırçalar da özel olarak imal edilmekteydi. Tüy kalem adını verdikleri fırçaları, üç aylık beyaz kedilerin ense tüylerinden yaptıkları bilinmektedir. Bu tüyleri yine çok ince olan bir ibrişimle bağlayarak bu kısım güçlü bir tutkal ile tutturulur ve son olarak güvercinin kanadından çıkardıkları ve hazır ettikleri kalemlerin içine yerleştirilirdi. Bunun yanı sıra bazı toplumlarda samur fırça kullanımı da görülmüştür. Minyatür resimler sıklıkla tercih edilen kağıt kullanımından başka kitap kapakları, papirüs, parşömen, fildişi, ahşap gibi malzemelerde de karşımıza çıkmaktadır. Kullanılan kağıtlar ise yine özel bir imalatın sonucu olan yumurtalı yahut aharlı kağıtlardır. Yapılan resmin çizgisel ve görsel açıdan en iyi gösterecek şekilde hazırlanan bu kağıtların üzeri arapzamlık ile karıştırılmış üstübeç sürülmekteydi. Renklere saydamlık kazandırmak için ise bu

yüzeye bir katta altın tozu sürüldüğü bilinmektedir.

İslâm Minyatür Sanatı. Fırat'ın doğusundaki İlkçağ uygarlıklarının kültür mirasına sahip İran ve Mezopotamya'yı içine alan Geç Antik Doğu, Fırat'ın batısındaki Suriye ve Anadolu'dan Kuzey Afrika'ya kadar uzanan toprakların Helenistik ve Roma mirasına sahip Geç Antik Batı ve VII-VIII. yüzyıllarda İslâm dünyasına katılan Orta Asya, Uzakdoğu sanatlarının etkisiyle oluşmuştur. İslâm minyatürlerinin mevcut en eski örnekleri XII-XIII. yüzyıllara aittir. Fakat papirüs üzerine yapılmış bazı desenler, daha önce de Mısır'da Fâtımîler'in bir resim geleneğine sahip olduğunu göstermektedir. İlk İslâm fetihlerinden sonra İran'da Zerdüşti rahiplerinin elinde bulunan bazı resimli yazmaların müslüman sanatçılara örnek teşkil etmiş olabileceği düşünülmektedir. Ancak İslâm minyatürlerini asıl etkileyenin Maniheizm olması mümkündür. Maniheizm'in kurucusu, müslümanların "Mâni-i nakkâş" dedikleri Mani ressamı ve öğretisini yaymak amacıyla yazdığı kitapları resimlerle süslemişti. Onun Sâsânî Hükümdarı I. Behram tarafından 276 yılında öldürülmesinin ardından inananları takibata uğramış ve zamanla doğuya göç ederek dinlerini İç Asya'da Uygurlar arasında yaymışlardı. Uygurlar'ın başşehri Hoço'da (Doğu Türkistan) Alman bilim adamı Albert August von Le Coq tarafından ortaya çıkarılarak 1923'te yayımlanan Maniheizm Uygur minyatürleri, figür tipleri ve kompozisyon anlayışı bakımından Selçuklu minyatürlerinin öncüleri sayılmaktadır.

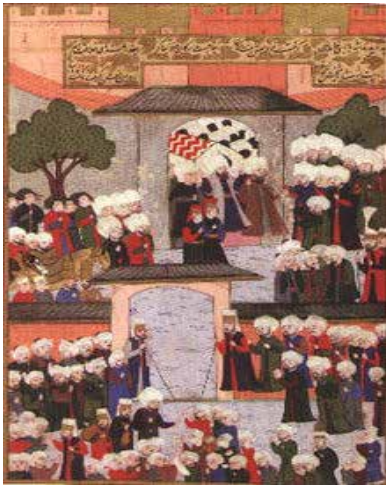
Türklerin eski yurtları Orta Asyada, Türkistan'da yaşadıkları döneme ait olduğu düşünülen minyatür örnekleri hala Topkapı Sarayı arşivlerinde bulunmaktadır.

Fatih Sultan Mehmed döneminden, 19. yüzyıla uzanan döneme ait ise çok sayıda minyatür eser günümüze ulaşmıştır. Fatih Sultan Mehmed döneminde yapılmış birçok minyatürlü eser, Türkmen minyatürlerinin etkisini göstermektedir. Bu eserler dönemin medeniyetini – mimarisini, giyim, müzik aletleri ve eğlence hayatı gibi bir sıra özelliklerini de yansıtır.

XII yüzyılda Anadolu Türk minyatürlerinde uygar türklerin tesiri görünüyor. Osmanlıda XV-XIX yüzyıllar arası varlığını sürdüren minyatür sanatı Kanuni Sultan Süleyman döneminde zirveye taşındı.

Türk-İslam medeniyeti ve kültürü uzun yüzyıllar boyunca dini, mili, maddi-manevi değerlerini koruyarak dünya kültürü, dünya medeniyeti bağlamında bugünkü muhteşem ve vazgeçilmez yerine sahip olmuştu. Türk halklarında yazıya, kitap medeniyetine ilgi ve rağbet, maddi ve manevi kültürel mirasın gelecek nesillere iletilmesi her zaman ön planda olmuştur. Farklı konuları ahat eden minyatür resimler bu bakımdan daha geniş imkanlara malik olmuştur.

Türk-İslam minyatür sanatında başlıca olarak vakıflar kurmuş, külliye kurmuş, şehrin ve ülkenin sosyo-politik yaşamında kendi sözünü demiş kadın sultanların portre görüntüleri, aynı zamanda saray yaşamını yansıtan minyatürlerdeki kadın resimleri türk kadın karakterini incelememize yardımcı oluyor.

Nûr-Banû Sultan'ın 1583 yılındaki cenaze törenini tasvir eden bir minyatür. (Lokman'ın Şehinşahname adlı eserinden alınmıştır)

Kadın obrazları ister Osmanlı, istersede Azerbaycan miniatür ressamlarının eserlerinde güzellik semboli gibi veriyor. XIV-XVII yüzyıl Azerbaycan ressamları Kemaleddin Behzad, Sultan Muhammed,

Sadiq bey Afşar, Mir Seyid Alinin, Osmanlı ressamlarından Nakkaş Nigari, Nakkaş Osman bey, Levninin miniatür eserlerinde kadın güzelliği terennüm ediliyor.

Mesela, Levninin 17. Yüzyıl ideal Osmanlı kadını yüksek zevkle çizilmiş, Türk kadınının zarıflığını açıkça göstermektedir.

Levni, XVII yüzyıl Osmanlı Kadını

Levni, Surname-i Vehbi’de bulunan “Saz Heyeti” minyatürü.

Farklı konuları ahatte edebilen Türk-İslam minyatür resimlerinde incelik, güzellik, deyanet, sadakat, metinlik, müdriklik sembolü gibi yer alan kadın obrazlarını incelerken saray kadınları ve dünyaca ünlü Azerbaycan şairi Nizami Gencevi’nin eserlerinde yer alan birbirinden farklı kadın karakterlerini görüyoruz.

Nizami Gencevinin «Yaşlı kadın ve Sultan Sencer»de deyanetli, sultandan bile korkmayan, çekinmeden tüm gerçekleri söyleme cesaret eden yaşlı kadın, «Leyli ve Mecnun»da saf sevgiyle seven, toplum ve ailesi tarafından kınanan masum Leyli, «Hüsrev ve Şirin»de Azerbaycan hükümdarı Mehin Banu ve yeyeni - sevgisine, ailesine sadık Şirin,»Yedi Güzel»de müdrüklüyü, deyaneti, azmi, cesareti ve hazırcavaplığı ile seçilen Fitne başta olmakla birbirinden farklı kadın karakterleri defalarca minyatür eserlerin ana konusu olmuşlardır.Şirin güzelliği ile beraber iradeli, hislerini aklına kurban vermeyi bilen adil ve insanihususiyetlerle dolu bir kadındır. Aynı zamanda o ideal hükümdardır. Halası Mehin-Banununvefatından sonra ülkeyi yönetiyor, halkının kaygısına kalıyor.

“Sırlar hazinesi” eserinde kadın simgesi ve onun toplumdaki yeri, kendi haklarını talep etmesi, korkusuzluğu, adalet arayışı “Yaşlı kadın ve Sultan Sencer”de yer alıyor:

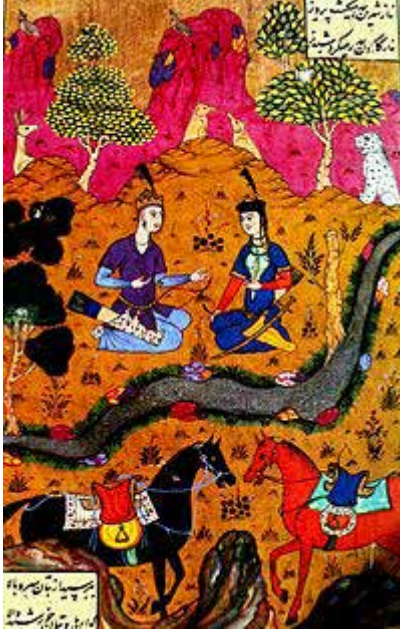
*Zülm edib bir dul qarıya çox uddurmuşdular qan,
O da Sultan Səncərin tutaraq yaxasından,
Dedi: “Səndə zülm az görməmişəm qulaq as,
Səndə gördüyüm zülm əsla hesaba sığmaz.
Bir kefli darğa gəlib evimdə məni döydü-döydü,
Salıb təpik altına məni doyunca söydü-söydü.
Mən günahsız qarının saçlarına atıb əl,
Üzü üst sürüdü evdən çölə bəlbəllə”.*
(Nizami, “Sırlar Hazinesi”, Yaşlı kadın ve Sultan Sencer)

Nizami burada yaşlı kadının dili ile hükümdarın ülkeyi idare ede bilmemesini, onun “darğa”nın, istediğini yapı bilmesinde gösteriyor. Ve bu sahnede haklı olarak minyatür ressamların ilgisini çekmiş, eserin ana hattının burada geçtiğinin farkında olarak bu konuda bir çok minyatür resimler çizilmiştir.

“Yaşlı kadın ve Sultan Sencer”, Tebriz ekolu

Nizaminin “Hüsrev ve Şirin” eserine de çok sayıda minyater resimler çizilmiştir. Mesela, Hüsrev ve Şirin’in çövkân oyunu oynarken, av zamanı, Ferhatın Bisutun dağına yararken, Şirin’in oraya getmesi, Ferhatın Şirini kurtarması ve diğer sahneler dikkati çekiyor.

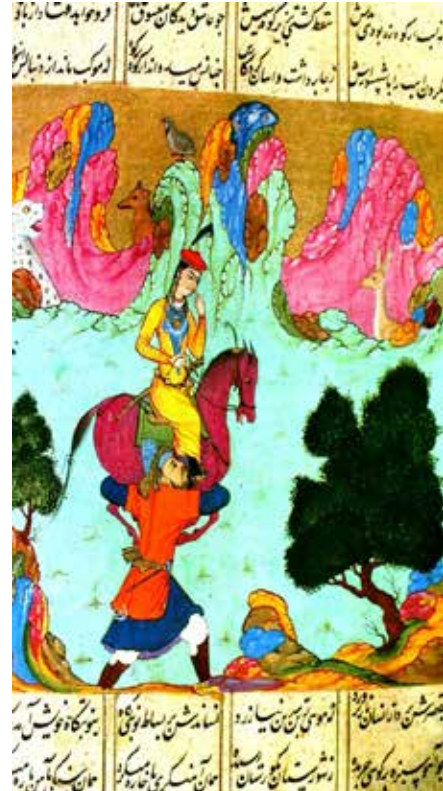
Hüsrev ve Şirîn av zamanı konuşmaları

Hüsev ve Şirin çövkân oynarker

Hüsrev ve Şirin av avlarken

Farhatın Şirini kurtarması

Miniatür ressamaları hem Nizami Gencevinin hem de Muhammed Fuzulinin “Leyli ve Mecnun” eserine müracaat etmişler. Miniatür resimlerde, iyice dikkat yetirirsek Nizaminin Leylisinden ile metindeki farklılık, karakter hususiyetleri ressamların gözünden kaçmamıştır.

Fuzulinin “Leyli ve Mecnun”unda Leylinin annesi için her bir müsliman kadını için olduğu gibi, ismet,namus, layakat, temiz ad ön sırada geliyor, kızını mezemmet ediyor, ona anne tavsiyesinde

bulunuyor:

«Key şux! Nədir bu göftügülər?
Qılmaq sənə tənə eybculər?
Nəyçün özünə ziyan edirsən?
Yaxşı adını yaman edirsən?
Nəyçün sənə tənə edə bədgü?
Namusuna layiq işmidir bu?
Nazik bədən ilə bərgi-gülsən,
□mma n□ deyim ik□n yünüls□n!
Lalə kimi səndə lütf çoxdur,
□mma n□ deyim, üzün açıqdur.
Təmkini cünunə qılma təbdil!
Qızsan, ucuz olma, qədrini bil!
Hər surətə əks kimi baxma!
Hər gördüyünə su kimi axma! (Fuzuli, “Leyli ve Mecnun”)

Fuzulinin Leylisi Nizaminin Leylisinden farklı olarak daha çok hislerini gizletmeyi beceriyor:

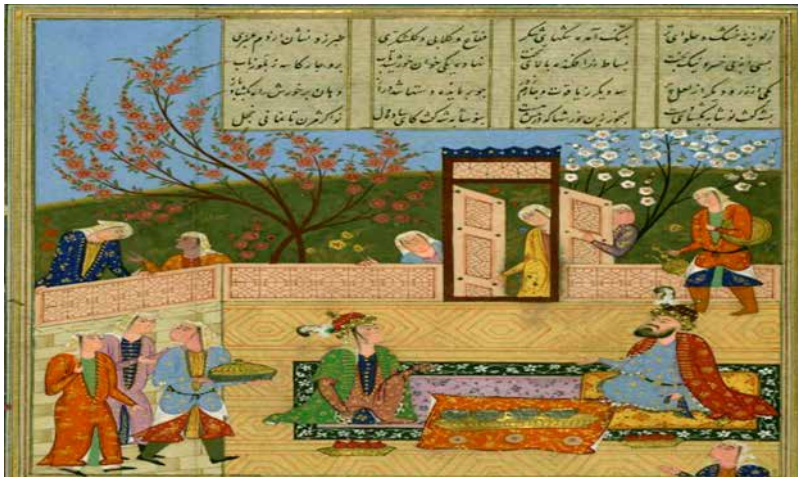
Key, munisi-ruzigarım ana!
Dürci-düri-şahvarım ana!
Sözlər dersən ki, bilməzəm mən,
Məzmununu fəhm qılmazam mən.
Dersən məşuqü eşqü aşiq,
Mən sadəzəmir tifli-sadiq;
Bilməm, nədir ol hədisə məzmun?
Söylə! Necə olmayım digərgün?
Eşqin qılmazdı kimsə yadın,
Ha səndən eşitdim indi adın.
Billah! Nədir, ana, eşqə məfhum?
Bu sirri-nihanı eylə məlum!
Hadiyi-rəhi-muradım olğıl!
Bu şivədə ustadım olğıl!
Mən məktəbə rəyim ilə getmə, n,
Bir şügli xilafı-rəyin etmə.
Həm dersən sən ki: «Məktəbə var!»
Həm dersən sən ki: «Getmə zinhar!»
Qanğı sözə etiqadım olsun?
Sənə necə etimadım olsun?
Mən həm deyiləm bu zəcrə qail (Fuzuli, “Leyli ve Mecnun”)

Nizaminin “Leyli ve Mecnun” eserine çekilen minyatürler konu bakımından zengindirler, burada en çok çizilenler içerisinde, saf sevgiyle seven, toplum ve aile tarafından kınanan masum Leyli ve Mecnunun medresede ders alan, Mecnunun sehrada hayvanlarla dolaşan, Mekkeyi ziyaret sahneleri alıyor.

Nizaminin «Yedi Güzel» eserinde müdrüklüyü, deyaneti, azmi, cesareti ve hazırcavaplığı ile seçilen Fitne başta olmakla birbirinden farklı kadın karakterleri defalarca minyatür eserlerin ana konusu olmuşlardır.

Nizami Gencevinin İskender-name”sinde Nüşabe obrazı özel olarak dikkati çekiyor. Nüşabe Berde hükümdarıdır. Berdeye gelen Makedonyalı İskenderle görüş zamanı Türk kadınının müdrikliyini ortaya koyuyor. Yemek sırasında İskendere tabakta yemek yerine altın-cevahirat getiriliyor. İskender şaşırarak “bu nedir”- diye soruyor. Nüşabe ise temkin ile, sen yemek için değil, var-devlet için gelmişsin.

İsgöndörün Nüşabe ile onun sarayında görüşmesi, XVI yüzyıl, Uolters Söğüt Müzesi

İskender Türk kadınının metinliğini görerek “Aslanın erkeği dişisi olmaz” kanaatine geliyor.

Kaynakça

1. Can Yılmaz., Gün Recep, Ana hatlarıyla türk islam sanatları ve estetiği, 1.basım Samsun, Ocak 2015.
2. İslam Ansiklopedisi, cilt 30, Madde_Minyatür (Banu Mahir), İstanbul 2012, s.578
4. Nematzade Sabina, Nematzade Sabira, Türk-İslam elyazmalarındaki minyatür resimlerde şehir

ve kültür “Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk” iki ciltte, Canik Belediyesi, 2016, s. 215-221.

5.Fuzuli Məhəmməd, əsərləri altı cildə, II cild, “Şərq-Qərb” Bakı – 2015.

6.Gəncəvi Nizami, 7 cildə, Bakı, Lider, 2.004

Nemətzadə Səbinə, “Orta əsr əlyazmaları - islam kitab mədəniyyətinin və incəsənətinin müəssəməsi kimi”. Orta əsr əlyazmaları və Azərbaycan mədəniyyəti tarixi problemləri. Bakı, Nurlan, may, 2013. s.176-182.

5.Нейматзаде Сабина, “Рукописные книги - источники по изучению историко-культурного наследия” Сохранение историко- культурного наследия - будущее Санкт-Петербурга. Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции, Санкт-Петербург, Издательство Политехнического Университета, 18 апреля 2013, s.142-144

6.Нейматзаде Сабина, (Nematzade Sabina), “Оцифровка художественно оформленных и редких рукописей в целях сохранности культурного наследия2. «Раскрывая культурное наследия: новые задачи для библиотек, архивов и музеев» (Россия-Голландия), Российская Национальная Библиотека, Голландский Институт, Петровская Историческая Общества, 8-9 октября, 2013, Санкт-Петербург <http://cultural-heritage-conf.ru/>

7.Нейматзаде Сабина, “Художественно оформленные и иллюстрированные рукописные книги как персонификация тюрко- исламского искусств”. XII веков развития исламской науки и культуры в Казахстане: Сборник статей. Мат.межд. науч-прак. конф./2014, с.53-57.

8.<http://beyaztarih.com/ansiklopedi/detay/minyatur>

2.

Şehir ve Kadın

A

Şehirli Kadın ve Sanat

Şehir ve Kadın Anlatımları

Expression of Cities and Women

Prof.Dr.Dursun Ali AKBULUT
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Giriş

Geçmişte şehirden önce kadın vardı. Türk kadını şehir hayatını çok sonraları öğrendi ve yaşadı. Bozkırın uğraş alanları yerleşiklerinkinden daha az ve basitti. Bununla birlikte şehir hayatındaki meslekler ve iş bölümü göçebelikten çok sayıda ve ilerideydi. Göçebelik insana bütün meslekleri bir arada öğrenme ve uygulama zorunluluğunu da getirmekteydi. Çadırların kurulup kaldırılmasından çocuk bakımına kadar gündelik işler göçebe kadının sırtına yüklenmişti. Sürülerin sevk ve idaresi, hayvansal gıdaların hazırlanması, giysilerin dokunması ve dikilmesi vb. alanların sahibi ve maliki bozkırın kadınlarıydı. Erkek nüfusun genç olanları muharip, çocukları ve yaşlıları, kadınların iş hayatındaki yardımcılarıydı. Sürek avları, akın ve yağma seferleri bozkırın çocukları için vaz geçilmez olgulardı. Geride kalan eşlerini, çocuklarını, yaşlı ana babalarını emaneten bıraktıkları kadınlar, üretimden gelen güçleri ile obaya hakim olurlar, muharipleri dönünceye kadar nerede ve ne şekilde kendilerini savunacaklarını bilirler ve ona göre önlem alırlardı. Genellikle kuytu ve düşmanın ulaşamayacağı derin vadilerde geçici iskân sahaları oluşturulurdu ki bunun ilk örneklerine Asya Hunlarında rastlanmaktadır. M.Ö. II. Yüzyıla ait Kuzey Sınırı Kültür Çevresindeki İvolgi buluntuları etrafı hendeklerle çevrilmiş yerleşim alanlarını işaret etmekteydi¹. Uzun süren seferlere kadınlar, çocuklar ve yaşlılar katılırlar, daha doğrusu götürülürlerdi. Bunların korunması Oğur ve Kanglı boylarına havale edilirdi. Göktürkler ve Uygurlar eşlerini ve çocuklarını *kuyda* oturturlardı. Masao Mori, Kaşgarlı'ya dayanarak Orhun kitabelerinde yer alan *kuy* ile öz kelimelerini bir saymakta, her ikisinin de vadinin dibi, tabanı anlamına geldiğini yazmaktadır². Batıda Maverâünnehir bölgesinde hatunla ilişkilendirilen yer adları bulunuyordu. Taşkent civarındaki Hatun-keth, Hatun-şehri demek olup Türklere aitti. Yabgu ile ilişkilendirilen Yabgu-kath da vardı. Ayrıca Hatın-Kale, Hatun-Sını, Hatun-kent/şehri bulunuyordu³.

Asya Hunları, hayat tarzlarını Çin'den üstün kabul ediyor, yerleşik hayata geçmiş bulunan toplumları küçümsüyorlardı. Nitekim "... göçebe, göçebe ruhunu muhafaza ettiği sürece yerleşigi kendi çiftçisi, şehiri ve tarlaları kendi çiftliği ve çiftçileri de daima baskı yapılacak insanlar olarak görmektedir."⁴ Mete'nin oğlu Ki-ok'un Çinli veziri Chung Hang-yüeh, Çin elçilerine karşı yapmış olduğu konuşmasının bir yerinde onları küçümsemekle yetinmiyor ilaveten azarlıyordu: "*Sen ey topraktan yapılmış evlerde yaşayan kişi!.. Daha fazla konuşma... Taneler olgunlaştığı zaman, tarlalarınız bizim atlı birliklerimiz tarafından çiğnenmiş olacaklar...*"⁵ Göktürk Bilge Kağan şehirler yaptırmak, Çinliler gibi şehirlerde yaşamak isteyince, stratejik nedenlerden dolayı Bilge Tonyukuk tarafından engellenmiş, fakat Uygurlar 840 yıkımından sonra Kansu ve Turfan'da iki ayrı devlet kurarak yerleşik hayata geçmişlerdi. 920 de Kırgızları Ötüken'den atan Kitanlar, eski yurtlarına dönmeleri için Turfan Uygurlarına haber gönderdiler. Fakat Uygurlar 80 yıl önceki göçebe hayata dönmek istemediler ve "*bizim dışarıdaki haydutlarla bir*

1 Bahaeddin Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1962, s. 51.

2 Tuncer Baykara, *Türk Şehircilik Tarihinden: Hatun Şehirleri*, *Belleten*, XLIV/175 (Temmuz 1980), s. 497 vd. *Kuy*, küçük yerleşim birimi olup, Çince *kuei* den, yani *harem/ kadınların oturduğu kısımdan* geldiği gibi, Farsça *güy / köy* den geldiğini söyleyenler bulunmaktadır (Baykara, a.y.).

3 Baykara, *Hatun Şehirleri*, s. 504-505.

4 Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Attila/Cengiz Han/Timur*, Çeviren: Dr.M.Reşat Uzmen, İstanbul 1980, s. 17.

5 Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, Ankara 1981, s. 515-516.

ilişigimiz yoktur.” diyerek teklifi reddettiler⁶. Bozkırdaki akrabalarını, hatta 80 yıl önceki göçebeliklerini haydutluk sayan Uygurlara yerleşik hayat daha fazla imkânlar sunuyordu. Sarı Uygurların bölgesi Kansu’da Bin Buda Mağaralarının birinden elde edilen mektup yerleşik hayatın Türk kadınına yüklediği sorumlulukları anlatıyordu. Söz konusu mektupta kocası öldürülen Altın Hatun’a kayınbiraderleri, evi çekip çevirmesini, çocuklarına iyi bakmasını ve kötü adlı olmamasını öğütüyorlardı⁷. Öte yandan Orta Asya’da *Guy* ların *kath/kent* lerin yanında *balık* olarak adlandırılan daha büyük ve etrafı surla çevrilmiş şehirler ortaya çıkmaya başladı. Esasen bunlar, Çinlilerin *Chou* dedikleri yerleşim birimlerini andırıyordu. Başlıcaları Togubalık, Guzbalık, Beşbalık, Ordubalık, Hanbalık⁸ idi.

Bir başka coğrafyada Türk şehirleşmesi daha erken zamanlarda başlamış görünmektedir. Batı Gök-türk Kağanlığının 658 de Çin’e bağlanması üzerine Hazarlar serbest kaldılar ve Hazar Denizi, Kafkaslar ve Karadeniz’in kuzeyindeki sahada güçlü bir hakimiyet oluşturdular. Kafkasların kuzeyinde Semender’i, Belencer’i, Don boyunda 833 te Şarkel’i ve Dinyepr kıyısında Sambata-Kiev’i, 854 te Kur kenarında Samkur’u inşa ettiler. Bunlar yeni yerleşimler olduklarından isimleri de Türkçe idi. Sam eski Türkçede yüksek, tepe anlamına geldiğinden ırmağın kıyısındaki Kiev’in ismi, J.Brutzkus’a göre tamamen Türkçe olan *kıyı-ev*den geliyordu⁹. Diğer taraftan İbn Fazlan 922 de Oğuz ülkesinden geçerken onların hala çadırlarda yaşadıklarını, dolayısıyla şehirleşmediklerini bununla birlikte kadınların yerli ve yabancı erkeklerden kaçmadıklarını yazmakta, ayrıca levirat geleneğinden bahsetmektedir¹⁰.

Şehrin kadınları 19. yüzyılın sonlarından itibaren geriye dönüş yaşadı. Tıpkı Orta Asya’da göçebelik döneminin sorumluluğunu duymaya, her alanda etkinliğini hissettirmeye başladı ve *guy*daki konumunu evdeki sevecenliği ve işteki başarısı haline getirdi. Bu yeni durumun en açık görünümü kadın gazeteleridir. Gerçi şehirle kadın arasında bağlantı kuran şehir gazeteleri de mevcuttu. Ancak bir örnek teşkil etmesi bakımından bunlardan biri anlatılmaya, tanıtılmaya değer bulunmuştur.

12 Ocak 1920 Pazartesi günü Babıali Caddesinde Orhan Bey Hanı 11 numarada yayın hayatına başlayan Şehir gazetesi Pazartesi ve Perşembe günleri olmak üzere haftada iki kez yayınlanıyor, *Perihan’a Mektuplar*, *Türk Kadını Dershanesi*, *İzdivaç Talipleri*, *Amerika’da Nasıl Evleniyorlar?* *Şehir Albümü* ve bunun gibi başlıklar altında kadınlara yönelik yayınlar yapıyordu. Özellikle İzdivaç Talipleri bölümü çok tutmuş olmalı ki başlangıçta dördü geçmeyen başvurular giderek çoğalmış, bundan dolayı dört sayifelik gazete, 8. sayısından itibaren 16 sayfeye çıkarılmaya başlanmıştır. Okuyucularına açtığı *Gençlik* Sütununda okuyucularının şiirlerine yer verilmiştir¹¹.

İlk sayısı 17 Cemaziyelahir 1297 (28 Mayıs 1880) de yayınlanan *Aile* gazetesi İstanbul’da Mihran Matbaasında basılıyordu. Sahibi Mihran Efendi, başyazarı Ş. Sami Beydi. “*Kadınlara, çocuklara ve ev işlerine müteallik mebahis-i mütenevviayı cami mecmuadır. Yirmi altı adedi bir cilt itibar olunur. Marif Nezareti Celilesinin ruhsatıyla tab’ ve neşir olunur. Matluba müteallik evrak derç edilir.*” şeklinde kendini tanımlamakta idi. Söz konusu gazetenin konuları arasında *kadın*, *kadınlık* *vezaifi*, *evin tertip ve tanzimi*, *yemek*, *sıhhat*, *elbise*, *çocuklara hikâye*, *eğlence*, Çocukları kadınlardan ayırmak, itriyat ve çiçekler, matbah, oyun (elifba oyunu, imtiyazlı *kıral oyunu*) vb. vardı.

19 Ağustos 1311 (1 Eylül 1895) de yayın hayatına başlayan *Hanımlara Mahsus Gazete*’nin ilk nüshasında hasılatının yüzde beşinin gelinlik ve kimsesiz kızlara çeyiz parası olarak verileceği duy-

6 Şinasi Tekin, “Metinlere Dayanarak Eski Türklerde Göçebe (:Ötüken) ve Şehir (:Hoçu) Medeniyetlerinin Tahlili”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, s. 37.

7 Talat Tekin, “İpek Yolundan Bin Yıllık Türkçe Mektuplar”, *Tarih ve Toplum*, S. 38 (Ocak 1987), s. 62-63. “*Doğuştan asil yaratılışlı, bilgili, asil davranışlı, hikmet sahibi, iyi (adı) yayılmış Altın Yengeciğimiz... katlanın. Evi barkı ustaca yönetin, çekip çevirin. Kötü adlı olmayın, katlanın... Yıpar’a İlyaruk’a iyi bakın.*”

8 *Hanbalık*, paytaht/başkent demektir. Türkçüler Birinci Dünya Harbi öncesinde İstanbul’a *Hanbalık* diyorlardı.

9 J.Brutzkus, “Eski Kiev’in Türk-Hazar Menşei”, *AÜDTCFD*, IV (1946), s. 343 vd. “...yalnız Sambata değil, Kiev de Hazarca kelimelerdir ve bunlardan biri yüksek kale öteki alçak yerleşme alanı manalarına gelir (Brutzkus, “Eski Kiev’in...” s. 345).

10 İbn Fazlan *Seyahatnamesi*, Hazırlayan: Ramazan Şeşen, İstanbul 1975, s. 30 vd. “...Bir adam ölür, arkasında karısı ve çocukları kalırsa, öz anası olmamak kaydıyla, büyük oğlu babasının dul karısıyla evlenir.” (İbn Fazlan..., s.32) Mete’nin oğlunun veziri Çin’den gelen elçilerle konuşurken üvey anne ve yengelerle evlenme geleneği (levirat) hakkında diyor ki: “*Babalar, oğullar veya büyük kardeşler ölünce, onlardan geriye kalan dul kadınlar ile evlenirler. Çünkü onlar, soy ve nesillerinin, kaybolmalarından çok korkarlar.*” (Ögel, Büyük Hun..., I, s. 512.)

11 *Sabahlar sisli yine*

Ağlıyor matemine

Dokundu bir gariplik

Gölümün ahengine... (Şehir, 16 Şubat 336/1920).

uruluyordu. 24 Ağustos 1311 tarih ve 2 numaralı nüshasının başlık altında “*Gazetemizi neşretmekten asıl maksadımız menafi-i mülk ve devlete hizmet-i ciddiyeden ibarettir. Hayır-hâhin-i devletin menafi-i umumiye-yi mutazammın olarak irsal buyuracakları mektuplar, makaleler, havadisler meal-iftihar derç ve neşir olunacaktır. Bilhassa erbab-ı hamiyet ve gayretin asar-ı fikriye ve kalemiyelerine daima intizar ederiz.*” denildikten sonra yönetimine dair bilgiler veriliyordu. Buna göre idarehanesi Sirkeci’de Tramvay Caddesinde Avrupa Oteli karşısında bulunuyordu. Yazı işleri müdürü ve imtiyaz sahibi İbnülhakki Mehmet Tahir Bey, idare müdürü Abdürreşit Bey idiler. Başlangıçta Pazartesi ve Perşembe olmak üzere haftada iki gün yayınlanıyordu. Sonraları haftada bir güne indirildiği zamanlar olmuştu. Hanımlara Mahsus gazetenin “kısm-ı musavveri”nde yazılı anlatımların yanı sıra görselliklere ağırlık verilmiş, kadın giyimine ait çizimler ön plana çıkmış gibi görünmektedir. Gazetenin bir de **Hanım Kızlara Mahsus** kısmı vardır ki 19 Şubat 1313 (3 Mart 1898) tarihli nüshasının başlık altında, “*Gazetemizin bu kısmı hanım kızlarımıza hizmet ebkâr-ı vatana hizmet-i mahsusa olmak üzere teşkil edilmiştir.*” denilmekteydi. Yeni bir girişim olmak üzere okuyucularına bir de duyuruda bulunuyordu: “*Gazetemizin bu kısmı hanım kızlarımıza hizmet için küşat edildiğinden muhterem küçük hanımlar tarafından getirilecek eserlerden tensip edilenler bu kısma derç olunacaktır.*” Ayrıca başlığın yanlarında ikişer mısra halinde dört satırlık bir şiir de bulunuyor, nüshalar değiştikçe, şiirdeki sözcükler de farklı seçiliyordu¹². Hemen her nüshasında selamlık resm-i alisine yer verilmiştir. İkinci Meşrutiyetin ilanını sevinçle karşılayan ve bu konuda yazılara yer veren gazetenin sonraki yayın hayatı hakkında bilgiye ulaşılammıştır.

Kadın gazetesi, İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra, 13 Teşrinievvel 1324 (26 Ekim 1908) pazartesi günü Selanik Limanında Selimiye Caddesinde yayın hayatına başladı. Yine Selanik’te Örtülü Çarşıda Asır Matbaasında basılıyordu. Müdürü Enise Avni, imtiyaz sahibi Mustafa İbrahim olup haftada bir defa neşir olunuyordu. Birinci sayının ilk sayfasında tek sütun halinde Enise Avni imzasıyla **Kadın** başlığını taşıyan bir şiir yayımlandı¹³. Yine bu sayıda **Hanımlarımıza** başlığı altında deniliyordu ki: “*Bize bugün ilk nüshasını takdim eden bu gazetenin temenni ediyorum ki pek vakur ve ciddi bir mesleği olsun. Sizi hiç tahattur etmeyen, mevcudiyetinizi unutmak isteyen vezaif-i mühimme-i içtimaiyenizi düşünmek zahmetine katlanmayan bir idare-i seyyienin birden bire kendi seyyiat ve cinayatının bâr-ı sakili altında yıkılıp ezilmesiyle siz de hukukunuzu hukuk-ı meşrua-yı tesviyenizi arayabilmek saadetine mazhar oldunuz. Hakki talep eyleyebilmek: Bu muvaffakiyetin miftahıdır. Bugün sizin amalinize küşade, sizi müdafaaya müheyya kuvvetler vardır. Bu kuvvetin en mühimi, en müessir ve nâfizi olan matbuat, sizin efkâr ve ihtisatınızı metalib-i medeniyenizi dinlemeye kayıt ve tescil etmeğe amade bulunuyor.*” Senihe Hikmet’in *Bizim Seslerimiz* şiiri Osmanlı ordusuna ithaf olunmuş, Zekiye Hanımın *Kadınlık* şiiri de aynı nüshada yayınlanmıştır. İkinci meşrutiyetin hemen başlarında ve dönemin izlerini açıkça yansıtan gazete, kadın haklarının etkin savunuculuğunu yapıyordu.

Kadın adını taşıyan bir başka gazetenin ikinci cildinin bir numaralı ve 11 Ağustos 1327 (24 Ağustos 1911) tarihli nüshasında idarehanesinin Galata’da Perşembe Pazarı Sokağında Saatçiler Han numara 15 te bulunduğu, Sultanhamam’daki Kader Matbaasında basıldığı belirtildikten sonra başlık altında öncelikle Fransızca kısa bir metinden¹⁴ sonra “*Tenvir-i efkâr ve tehzib-i ahlaka hadim Osmanlı hanımlarına mahsus ilmi, siyasi, edebi haftalık risaledir.*” denilmekteydi. Gazetenin kapağı ya da ilk sahifesinde Fransız kabinesini oluşturan bakanların eşlerinin fotoğraflarına yer verilmiştir. Başka sayılarına ulaşılammıştır.

Ulaşılabilen en eski nüshası 10 Temmuz 1327 (24 Temmuz 1911)tarih ve 10 numaralı olan **Kadın** unvanlı gazetenin sahibi ve sorumlu müdürü Nizamettin Hasip idi. Başlığının altında “*On günde bir neşir olunur siyasi, edebi, ilmi, içtimai hanımlara mahsus Osmanlı gazetesidir.*” yazısı yer almaktaydı. Söz konusu nüsha İkinci Meşrutiyetin üçüncü yıldönümüne rastladığı için bu sayıda bilim adamları ve

12 İtila-yı milletin sermayesi (İtilâ-yı ümmetin...)

Duhteran-ı marifet âsardır.

Hangi kız ki fazl ile âraste

Şüphesiz memduhatül-ebkârdır. (Şüphesiz o duhter-i envardır)

13 Tülden kanatlı, mai periler ... müebbede

İnciyle, kehkeşanla, çiçeklerle işlemiş,

İthaf için harim ü eseri bir abide

Hayretle sonra diz çöküp işte: kadın! demiş.

14 Pour la Publicite de la ville de l'Etranger s'adresser Mr.Rossano et Canetti, Poste Italienne No 51.

yazarlara da günün önemine dair görüşlerini belirtmişlerdir¹⁵. Sonraki nüshalarında sorumlu müdürün yanına bir de müdür-i edebi eklenmiştir ki o da Süleyman Bahri Beydir. Başlık altı yazı, “*Kadınların fikri ve içtimai terakkiyatına çalışır risale. On beş günde bir neşir olunur.*” şeklinde değiştirilmiş, baskı yeri ve idarehanesinin Cağaloğlu’nda Hikmet Matbaası olduğu belirtilmiştir¹⁶. 7 Nisan 1328 (20 Nisan 1912) tarihli nüshasından öğrenildiğine göre sorumlu müdürü Ali Seha Bey olmuştur. 32 sahifelik bir mecmua hüviyetinde idi¹⁷.

Kadınlık gazetesi 21 Mart 1914 Cumartesi günü yayın hayatına başladı. İkinci sayıdan sekizinciye kadar Perşembe, dokuzuncu sayısından itibaren tekrar Cumartesi günleri neşrediliyordu. Sahibi Hacı Cemal Bey, başyazarı Nigâr Hanım idi. Babıali Caddesi Orhan Bey Hanı 8 numarada yayın hayatını sürdürüyordu. Daha sonra Babıali Caddesinde Hattat Arif Hikmet Bey yazıhanesine taşındı. 16 sahifelik gazetenin başlığının altında “*Kadınlığın varlığı ve memlekette bir mevkii bulunduğunu müdafaa eder. Perşembe günleri neşrolunur musavver gazetedir. Sehaîfimiz bilumum Osmanlı hanımlarına küşadedir.*” yazısı bulunuyordu. Her sayısında Türk sanat müziğine ait bir eserin güfte ve bestesi yayınlanmakta idi.

Hanımlar Alemi 27 Mart 1330 (9 Nisan 1914) tarihinde Babıali Caddesinde yayınlanmaya başladı. Başlığının altında “*Perşembe günleri çıkar. Edebi, içtimai, resimli kadın gazetesidir.*” yazısı yer alıyordu. 18 Nisan 1330 (1 Mayıs 1914) tarihli ve 4 numaralı nüshasında kurucuları Mehmet Asaf, Hüseyin ve Kasım, dağıtım yeri olarak Babıali Caddesinde Cemiyet Kitabevi gösterilirken, 8 Mayıs 1330 (21 Mayıs 1914) tarih ve 7 numaralı nüshasında sahibi ve başyazarı Mehmet Asaf, idarehanesi Babıali Karşısında Daire-i Mahsusa gösterilmiştir. 22 Mayıs 1330/4 Haziran 1914 tarih ve 9 numaralı nüshasında, idarehanesi Babıali Caddesinden Meserret Oteli karşısında daire-i mahsusa, idare müdürü ve sorumlusu Ahmet Cevdet, imtiyaz sahibi ve başyazarı Mehmet Asaf oldu. Bu gazeteye paralel gibi duran **Kadınlar Alemi**’nin ilk nüshası 22 Mayıs 1330 (4 Haziran 1914) te yayımlandı. Başyazarı Feriha Kâmrân Hanım, yazı işleri müdürü M. Ekrem Bey, idarehanesi Babıali karşısında daire-i mahsusa olup, başlık altı Hanımlar Alemi ile aynı idi. 12 Haziran 1330 (25 Haziran 1914) tarih ve 4 numaralı nüshasında gazetenin adına ve başlık altına ilavede bulunulmuş, adı **Osmanlı Kadınlar Alemi**, başlık altı “*Osmanlı kadınlarının tealı ve tekâmülüne hadim içtimai, edebi haftalık resimli kadın gazetesidir.*” olmuş, imtiyaz sahipliğine Naci Bey getirilmiştir. Her iki gazete de İkinci Meşrutiyetin altıncı yıldönümü münasebetiyle bu günün kadınlar açısından anlamını ifade eden yazılara yer vermişlerdir.

Türk Kadını, 23 Mayıs 1334 (1918) tarihinde birinci sayısını yayınladı. 16 sahifeden oluşan bu sayıda Necmettin Sadık, Ahmet Edip, Mehmet Emin, Şükûfe Nihal, İsmail Hikmet, Muallim Tahsin Nejat, Aziz Hüdai gibi edip ve şairlerin eserlerine rastlanmaktadır. Mehmet Emin’in *Ninnisinin* bes-tesine de yer verilmiştir. Başlığının altında “*Kadınlar için çalışır, on beş günde bir çıkar*” ifadesi yer alıyordu. 8 Mayıs 1335 (1919) tarihine kadar 21 sayısı yayınlanmış olup, sahife numaraları her sayıda

15 23 Temmuz münasebetiyle Hüseyin Cahit, İzzet Melih, Hüseyin Kâzım, Köprülüzade M.Fuat, Selahattin Asım, Selahattin Enis, Faik Şevket, Hakkı Tark, Bezmi Nusret, Yakup Salih, M. Namık, Süleyman Sırrı Beylerle, Fahrünnisa, Neriman ve Senihe Vecdiye hanımların edebi ve içtimai makalelerine gazetede yer verilmiştir.

16 Kadın, 3 Mart 1328/16 Mart 1912.

17 Söz konusu gazetenin 10 Temmuz 1327/23 Temmuz 1911 tarihli nüshasında, Kadriye Hanımın Mısır’da neşrettiği eserinin *Kadın Nedir?* kısmı iktibas olunmuş ve okuyucularına sunulmuştur:

“Kadın, alem-i vücuda fedai olmak üzere gelmiş bir mahlûk-ı latiftir. Letafet hilkatî en kuvvetli ve metin meveddetler hilkatine müfittir.

“Kadın, nihaysiz bir hayır menbâna ve tükenmez bir sabır madenine malik olduğu için rahmet ve meserretin timsalidir.

“Kadın, tasavvurat-ı benî Ademi teşvişe muktedir bulunduğu için inhitat-ı akvam, iradesiyle vücut bulur.

“Kadın sureti siretine uymaz. Kavli fiiliyle bir olmaz. Bir şekil ve kıyafette kalmaz. Ne idüğü bilinmez ve ne olduğu bulunmaz bir muazzama-ı sermedidir.

“Kadın, meydan-ı mübareze-i hayatın en cesur bir askeridir. Mübarizlerine meydan-ı savletiyle galebe çalarak mensup bulunduğu milleti rif’at ve saadete isal eyler.

“Kadın, ailenin rabıt-ı muhabbeti ve hanenin sebeb-i rahatıdır. Aile arasında zatiyle muhabbet ve rahat mevcut olur. Vücuduyla aile vücut bulur.

“Kadın, medrese-i hayatın bir mürebbiye-i evveliyesi ve şakirdan-ı ümmetin ibtidaiyesidir. Vereceği, ilka eyleyeceği dersler ile hayat beka ve saadet bulur.

“Kadın, mahir bir mimar-ı saadettir. Nice mühre-i asanzedeyi baht-ı hayretler içinde bırakan umran-ı medeniyet hep kadın ile bina edilir.

“Kadın, bir darbeye mesut gönülleri kırıp yıkabileceği gibi şikeste dilleri de bir anda cebr ve ıslah eder.

“Kadın, nazırlarını nazar-ı berk eşiğiyle şahsına esir ve nazırlarını lisan-ı seher ve beyanıyla zatına teshir ederek tebessümlerinden vaat eserleri ve vaatlerinden vefa alametleri nümayan bir peri-peykerdir.”

kaldığı yerden başlıyor, toplamda son sahife 336 yı gösteriyordu. Bu süreli yayın İstanbul'da Orhaniye Matbaasında basılıyordu.

24 Teşrinievvel 1334 (24 Ekim 1918) tarihinde İstanbul'da yayınlanmaya başlayan **Genç Kadın**'ın başlık altında “*on beş günlük mecmua*” olduğu belirtiliyordu. İmtiyaz sahibi Seyit Tahir Bey, müdiresi Selçuk Hatun Sultanisi hikmet ve kimya muallimesi Hatice Refik Hanımdı. İstanbul'da Babiali karşısında Kader Matbaasında basılıyor, İtimat Kütüphanesinden yönetiliyordu. 16 sahifelik mecmuanın sadece bir sayısına rastlanmıştır. 4 Kânunusani 1335 (4 Ocak 1919) tarihinde yayın hayatına başlayan **Genç Kadın**, yukarıdaki ile aynı isim ve klişeye sahip “şimdilik on beş günde bir çıkar ahlaki, içtimai, edebi *mecmuadır*.” Bununla birlikte farklı yönleri bulunmaktadır. İmtiyaz sahibi Karahisarlı muallim Fuat Bey, müdiresi Fatma Fuat Hanımdı. 16 sahife olarak Mahmut Bey Matbaasında basılıyordu. 8 Mayıs 1335 (1919) tarihli onuncu sayısından başkasına rastlanılmamıştır. Sahifeleri birden yüz altmışa kadar numaralandırılmıştır.

Kadınlar Saltanatı Diken Neşriyatı kurucusu Sedat Simavi'nin 1920 de İstanbul'da Babiali Caddesinde Reşit Efendi Hanında Diken Matbaasında bastırıldığı, üzerinde günü ayı ve sayısı bulunmayan dolayısıyla süreli yayından çok bir çizgi kitap şeklinde görünen eserinin devamına rastlanılmamıştır. Eserin girişinde, bilinmeyen bir kadına ancak önsöz üslubu çerçevesinde yazdığı mektubunda “*Kadınların artık her şey olacaklarına kaniyiz. Bendeniz de aksini iddia etmedim. Fakat bir defacık olsun kadınların mebus veya nazır olmasından bahsedecek vaziyeti düşündünüz mü? Şüphesiz hayır değil mi? Fakat bendeniz düşündüm! Ve neticede kadınların her şeye rağmen yine kadın kalacaklarını size temin ederim.*” diyordu. Düşündüklerini kanıtlamak için de adı geçen eserini mizahi bir tarzda çizerek ve yazarak kadını evine mahpus ve erkeğin emrine mahkûm etmiştir.

Hanım, ilk sayısı Eylül 1337 (1921) İstanbul'da yayınlanan 16 sahifelik aylık kadın dergisi idi. İdarehanesi ve matbaası Nuruosmaniye Şerefefendi sokağında daire-i mahsustu. Renkli çizgi resimli, fotoğraflı, önemli isimlerin eserlerine yer verilen bir süreli yayındı. Şiir, hikâye ve felsefi yazının yanı sıra moda, kadın terziliği gibi etkinlikleri vardı. 2. Sayısı Ekim 1921 de yayınlanmış olup devamı hakkında malûmat bulunamamıştır.

Asar-ı Nisvan, ilk sayısı 26 Kânunusani 1341 (26 Ocak 1925) te İstanbul'da yayınlandı. On beş günde bir yayınlanan on altı sahifelik derginin başlık altında “*milli aile mecmuası*” ifadesi yer alıyordu. Basım yeri Mahmut Bey Matbaası, dağıtım yeri Babiali Caddesinde Sudi Kütüphanesi, sahibi ve sorumlu müdürü Feride Abdürreşit Hanımdı. 1 Şubat 1926 da yayınlanan 20. sayısından sonra aynı yer ve sorumlu müdürle **Aile Yazıları** aylık olarak çıkarılmaya başladı. Ekim ve Kasım ayına ait sayıları birleştirilerek yayınlandı.

16 Temmuz 1341 (1925) te ilk sayısı yayınlanan **Türk Kadın Yolu**'nun kapağında Atatürk ve Latife Hanımın birlikte çekilmiş resimleri, 7. ve 22. sayılarının iç kapağında gazinin fotoğrafları bulunmaktadır. Başlığının altında “*Kadın Yolu asri Türk kadının şehrahıdır*” ifadesi yer almakta, haftada bir defa Perşembe günleri yayınlanacağı belirtilmekteydi. 7. sayısının başlık altında “*Türk Kadın Birliğinin nâşir-i efkârıdır.*” ifadesi gazete ile birliğin bağlantısını göstermektedir. Aralıklı olmakla birlikte 15 Mart 1927 tarih ve 27. sayısına kadar nüshaları mevcuttur. Sahibi Nezihe Muhittin Hanımdı.

Buraya kadar tanıtılmaya çalışılan gazeteler ve dergiler, dönemin ve ülke genelinin tamamını temsil etmemektedir. Bununla birlikte onların sayı bakımından çokluğu, gazetelerin şekil açısından incelemesini ön plana çıkartmış oldu. Çünkü söz konusu gazeteleri içerik bakımından incelemek hem sempozyum bildirisinin sınırlarını çok açacak hem de zaman olarak buna imkân bulunamayacaktı. Bazı gazeteler, sayılarının çokluğu, sahife adedi fazlalığı sebebiyle üzerinde yüksek lisans, hatta doktora çalışması yapılabilecek nitelikte görünmektedir. Ayrıca içerik bakımından yapılacak çalışmalar araştırmacılarımıza da yeni ve değerli bilgiler katacaktır.

Bibliyografya

BAYKARA, Tuncer, “Türk Şehircilik Tarihinden: Hatun Şehirleri”, *Belletın*, XLIV/175 (Temmuz 1980), s.

BRUTZKUS, J., “Eski Kiev'in Türk-Hazar Menşei”, *AÜDTCFD*, IV (1946), s. 343-357.

GROUSSET, Rene, *Bozkır İmparatorluğu Attila/Cengiz Han/Timur*, Çeviren: Dr.M.Yaşar UZ-MEN, İstanbul 1980.

- İbn *Fazlan Seyahatnamesi*, Hazırlayan: Ramazan ŞEŞEN, İstanbul 1975.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, Ankara 1981.
- TEKİN, Şinasi, “Metinlere Dayanarak Eski Türklerde Göçebe (:Ötüken) Ve Şehir (:Hoçu) Medeniyetlerinin Tahlili”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, s. 35-60.
- TEKİN, Talat, “İpek Yolunda Bin Yıllık Türkçe Mektuplar”, *Tarih ve Toplum*, S. 38 (Ocak 1987), s. 59-63.

Şehirleşmenin Anadolu Kadınına ve El Sanatlarına Olan Etkisi

Yrd.Doç.Dr. Birnaz Er
Dumlupınar Üniversitesi / Afyon

Öğr.Gör. Zeliha Sarıkaya Hünerel
Gazi Üniversitesi / Ankara

Giriş

Şehirleşme, insanların doğdukları yerlerden başka bir şehre göçü ile birlikte, onların günlük yaşam deneyimlerinden üretim süreçlerine kadar birçok rutinini değiştiren önemli süreçleri içermektedir. Bu süreçle birlikte aile, üreten bir birim olmaktan çıkarak, kendisi için tamamen farklı bir konum almakta ve daha birey merkezli olan, boş vakit kavramının olduğu bir döneme girmektedir. Şehir yaşıntısı, bireylerin eğitim, kültür ve sosyal yaşıntısında cinsiyet rollerine göre daha kişi odaklı bir sürece girmesini sağlamaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında, göç sonucu oluşan şehirleşmeyle birlikte kadınlar için ekonomik, kültürel ve sosyal bağlamda farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Şehre göç ile birlikte, erkeğin yaşam şekli daha aktif hale gelirken, birçok kadın için daha durağan yaşam şekli oluşmakta ve “ev hanımı” kavramı belirgin olmaktadır. Ev içindeki rollerde cinsiyete dayalı iş bölümü oluşmakta ve çocuk doğurmak ve büyütme, ev işlerini yapmak gibi işler fizyolojik ve sosyolojik açıdan kadının temel rolü haline gelmektedir. Kadınlar evdeki sorumluluklarından vazgeçmeksizin, temizlik işlerinde, fabrikalarda, tekstil sektöründe, çocuk ve hasta bakıcılığı gibi işlerde çalışarak ya da eve iş getirerek aile bütçesine katkı sağlamaya çalışmaktadırlar. Ancak, genellikle kadının çalışma rolünün yanı sıra anne ve ev kadını olma rolünün de ağır basması ve çocuklarını bırakabilecekleri güvenli ve ekonomik yerlerin olmayışı, orta ve alt düzeydeki ve belki eğitim düzeyi düşük, asgari ücretle çalışmak zorunda olan kadınları evde yapabilecekleri, el sanatı olan iğne oyası, örgü, folklorik bebek yapımı, çini uygulama, nakış gibi el sanatları alanlarına yönelmektedir.

1. Şehirleşmenin Anadolu Kadınına ve El Sanatlarına Olan Etkisi

Göç, kişilerin gelecekte hayatlarının tamamını veya bir parçasını geçirmek üzere tamamen yahut geçici bir süre ile bir yerden başka bir yere yerleşmek kaydıyla yaptıkları coğrafi yer değiştirme hareketidir. Göç, toplumun sosyal, kültürel, ekonomik, politik vb. bünyesi ile yakından ilişkili ve onu derinden etkileyen bir sosyal olaydır (Akkayan, 1979).

Göç olgusu, temelinde sosyal bir hareket olmasına karşın, ekonomik yaşamdan kültüre kadar hayatın her yönünü etkileyen temel bir değişim aracıdır. Ülkemizde 1950’li yıllardan sonra belli sosyo – ekonomik şartlar neticesinde kırsal alanlardan şehirlere doğru gerçekleşen iç göç hareketi, bugün kentlerimizin içinde bulunduğu sorunlar yumağının en büyük sebebidir (İşçi, 2000).

Birtakım toplumsal, ekonomik ve kültürel gerçekler insanları göçe zorlayan nedenlerdendir. Köy-kent gelir farklılıkları, daha iyi ve ileri düzeyde eğitim, şehrin cazibesi, iş bulma ümidi, daha yüksek hayat standardı, ulaşım imkânları, kentlerdeki sosyal ve kültürel imkânlardan yararlanma isteği gibi faktör göç nedenidir. Özellikle büyük şehirlerde sanayi sektörünün gelişmiş olması kırsal kesim halkını kentlerde iş bulma ümidini yönlendirmektedir. Özellikle İstanbul, İzmir, Kocaeli, Adana, İzmit gibi kentlerimiz yoğun göçler almaktadır. Kentlerdeki eğitim olanaklarının artması da sanayinin yanı sıra göçü yönlendiren önemli bir etken oluşturmaktadır. (Yılmaz, 2008)

Şehirleşme kavramı ise özellikle sanayiinin gelişmesi sonucu nüfusun kentlerde toplanması ve kent alanlarının genişlemesi sürecidir. (Türkçe Sözlük, s. 2081; Tüfekçi, 2012).

Şehirleşme, şehre göç edenlerin yeniden sosyalizasyon süreci olarak da adlandırılabilir.

Sosyalizasyon bireyin içinde bulunduğu aile, meslek grubu, arkadaş grubu vs. sosyal grupların ve toplumun değer-norm sisteminin davranış kalıplarını içselleştirmesidir. Göç edenler ve şehirde yaşayanlar, şehir toplumunun değer-norm sistemini, şehirli insanın düşünme davranış biçimlerini ve giderek yaşama biçimlerini benimserler. Bu süreç her bireyin ya da grubun geçmiş yaşam tecrübesi, şehirde bulunma süresi, etkileşim halinde bulunduğu sosyal çevreler, yaptığı iş, aldığı eğitim ve yaş gibi birçok özelliğe bağlı olarak değişiklik gösterir. Doğal olarak genel bir şehirli insan ideal tipi oluşturulsa da esas olarak belli bir zamanda, belli bir toplumda, belli bir kente bağlı olarak gerçekleşen bir kentlileşme süresi ve bunun sonunda kabul gören bir kentli insan tipi vardır (Erten, 1978; Yılmaz, 2008).

Şehirleşme ile birlikte bireylerin toplumsal hayatlarında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bireysel ilişkiler farklılaşmakta, birey toplum içinde farklı rollere sahip olmakta, sosyal statü kazanmakta ve kişilerle olan ilişkilerini yönetmeye başlamaktadır. Şehir yaşantısının başlamasıyla, sürecin doğal bir sonucu olarak bireyler şehir kültürü kavramıyla karşılaşmaktadır. Şehirlerde günlük hayatta iş bölümü ve rollerin baskın geldiği, iş bölümüyle herkesin rolünün belli olduğu organizasyonel bir yapı söz konusudur. Şehirlerde sanayi merkezleri, kültür merkezleri, eğitim, spor, dinlenme tesisleri gibi yapılar, gelişmiş ulaşım ve iletişim imkânları insan hayatını kolaylaştıran temel etmenlerdir.

Kırsal yaşamda kadınlar, üreten ve yaşam içinde aktif rol alan bir bireyken; şehirleşmeyle birlikte, cinsiyet ayrımının daha baskın olmasıyla “ev kadını” tanımıyla sınırlı olanaklara sahip olmaktadır. Göç ile birlikte gelen şehirleşme sürecinin doğal sonucu olarak kadınlar kültürel ve sosyal olarak sınırlandırılmaktadırlar. Şehirleşmenin özellikle ilk dönemlerinde, yoksulluk, ekonomik sıkıntılar, aitlik hissi, statü değişikliği ve adaptasyon sorunu gibi birçok sorunla yüz yüze kalmaktadırlar. Kadınların, geldikleri sosyo-kültürel ortamdaki sahip olduklarının şehir ortamıyla örtüşmemesi durumu, onların özgürlüklerinin kısıtlanmasına, rahat hareket etme olanaklarının daralmasına ve işsizlik gibi sorunlarla mücadele etmelerine yol açmaktadır.

Kırsaldan göç eden kadınlar, şehirli kadınlara göre gerek ev-içi, gerekse de kentsel yaşam ilişkilerinde pek çok eşitsizlikle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu eşitsizliklerin nedeni, kırsaldan kente göç eden kadınların eğitim düzeyinin düşük olması, eğitim düzeyi düşüklüğünden kaynaklı iş olanaklarının kısıtlı olması ve bunun yarattığı özgüven eksikliği, daha kapalı bir ortamdan gelmiş olmanın yarattığı sosyal baskı ve denetlenme sürecidir. Bu tür kısıtlamalarla yüz yüze kalan kadınlar ekonomik olarak bağımlı hale gelmekte, özgürlükleri kısıtlanmakta ve böylece özgüven düşüklüğü yaşayarak kendilerini ifade etmede, girişimci olmalarında engel teşkil etmektedir. Özgüven düşüklüğü ise kadınların sosyalleşmesini, bulundukları ortama uyum sağlamasını engellemektedir. Bunların dışında kent yaşamıyla birlikte, kadının aile içindeki rolü cinsiyete dayalı olarak belirlenmekte ve çocuk doğurmak ve büyütmek, ev işlerini yapmak gibi işler kadının asıl işi olarak kendisine dikte edilmektedir. Bu şekildeki bakış açısı kadının psiko-sosyal kimliğinin oluşmasında son derece negatif etkili olmakta ve kadını cinsel kimlik bunalımı içerisine sokarak, cinsler arasındaki ilişkileri zedeleyebilmektedir.

Eskiden beri yapılan birçok araştırmada her toplumda ‘kadına özgü’ ve ‘erkeğe özgü’ davranış kalıpları bulunduğu ortaya konmuştur (Kalaycıoğlu, 1983; Yılmaz, 2008). Antropolojik araştırmalar eski toplumalarda da ataerkil yaşamın sürdüğünü tespit etmişlerdir. Ama ataerkil tipin, daha çok alışılagelmiş bir toplum biçimi olarak varlığının devam ettiğini belirtmişlerdir. Toplumsal yaşamda olduğu kadar toplum biçimlerinde de cinsiyetler arasında farklılık yaşanmış ve erkeğin hâkimiyetini öngören toplum tipi genel anlamda geçerlilik kazanmıştır (Yılmaz, 2008).

Günümüzde hem aile içinde hem de toplumsal üretim sürecinde erkek egemenliği söz konusudur. Erkek, eve gelir getiren, aile bireylerinin ekonomik olarak giderlerini karşılamakla yükümlü olan aile reisi konumundadır. Buna karşılık kadın, ev idaresi, çocuk bakımı, temizlik gibi işlerden sorumludur. Ancak küreselleşme sürecinde ekonomideki dalgalanmalar, yaşanan krizler öncelikli olarak dar gelirli işçilerin işten çıkarılmasıyla sonuçlandığı için erkeğin işsiz kalması da büyük bir ihtimaldir. İşsizlik ihtimalinin yanı sıra, iş kazaları, hastalık gibi durumlar da erkeğin işten mahrum olma sebepleri arasında olabilir. Bu istenmeyen durumlar gerçekleştiğinde hane halkı büyük ekonomik sıkıntılar içerisine girmektedir. Bu nedenle günümüzde, şehir yaşantısında aile içinde birden çok çalışanla kazanç elde etme modeli eskiye oranla daha popüler durumdadır. Tüm ekonomik kazanç risklerinden dolayı kadınların işgücüne katılması ailenin şehir yaşantısında ayakta kalabilmesi açısından büyük güç ve güven sağlamaktadır. Kadının istihdama katılmasıyla, aile içinde söz sahibi olabilme özgürlüğüne sahip olmuş ve sosyal ortamda da daha özgüven dolu bir birey haline gelmiştir.

Şehirleşme sürecinde kadının iş yaşantısına atılması onun ekonomik anlamda da bağımsız olmasını sağlamıştır. Ancak kırsal bölgelerden gelen kadınları, cinsiyete dayalı iş bölümüyle, kadına uygun görülen düşük statülü ve nitelik gerektirmeyen mesleklerde çalışmak durumunda kalmaktadırlar.

Günümüzde, kırsal kesimden şehre göç eden kadınların eğitim düzeyi maalesef, çoğunlukla ilkökul ve ortaokul düzeyinde kalmaktadır. Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden göç eden kadınların büyük bir oranı ise okuma yazması olmayan kadınlardır. Bu oranda Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) 2013 yılı kadın ve erkek okuryazarlığına göre saptadığı oranlar şöyledir: Türkiye’de 2013 yılında 25 ve daha yukarı yaşta olan ve okuma yazma bilmeyen toplam nüfus oranı %5,7 iken bu oran erkeklerde %1,9, kadınlarda %9,4’tür. Lise ve dengi okul mezunu olan 25 ve daha yukarı yaştakilerin toplam nüfus içindeki oranı %18,2 iken bu oran erkeklerde %22,2, kadınlarda %14,4’tür. Yüksekokul veya fakülte mezunu olan toplam nüfus oranı %12,9 olup bu oran erkeklerde %15,1 kadınlarda ise %10,7’dir. (www.tuik.gov.tr, erişim tarihi 25.02.16)

TÜİK’in yayınladığı okuryazar kadın verilerine göre: Türkiye’de 2013 yılında 25 ve daha yukarı yaşta olan ve okuma yazma bilmeyen toplam nüfus oranı %5,7 iken bu oran erkeklerde %1,9, kadınlarda %9,4’tür. Buna göre, Okuma yazma bilmeyen kadın nüfus oranı erkeklerden 5 kat fazla olduğunu açıklamıştır. (www.tuik.gov.tr, erişim tarihi 25.02.16)

TÜİK’in kadınların istihdam oranını belirten araştırmasına göre; Hane halkı İşgücü Araştırması sonuçlarına göre; 2013 yılında, Türkiye’de 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus içerisinde istihdam oranı %45,9 olup, bu oran erkeklerde %65,2, kadınlarda ise %27,1’dir. Yani, Erkeklerin istihdam oranı kadınların istihdam oranının 2,4 katı olduğu açıktır. (www.tuik.gov.tr, erişim tarihi 25.02.16)

Tüm bu veriler doğrultusunda kadınların iş yaşamında erkeklere oranla yüksek gelirli bir işte çalışmadıkları görülmektedir. Kırsal alandaki hem erkek hem de kadın işgücüne katılımı kentsel alandakine kıyasla yüksek seviyelerdedir. Kadınların iş gücüne katılımını artırmak için, kadın istihdamını sağlamak oldukça önemli bir durumdur.

Kadın istihdamını sağlamak, onlara ekonomik olarak bağımsızlık sağlayacak ve toplumda kendilerine sosyal bir kimlik edinerek saygınlıklarını artıracak, aile içinde söz sahibi olmalarını ve böylece özgür birey olarak yaşamasına katkı sağlayacaktır.

Devlet politikası içerisinde yer alan kadın istihdamı politikaları kapsamında onlara halk eğitim merkezlerinde, belediyelerin çeşitli kurslarında, birbirinden farklı alanlarda eğitimler vererek onların mesleki yeterliliklerini geliştirmeye yönelik çalışmalar da yer almaktadır. Halk eğitim merkezlerinde ve belediyelerin kurslarında verilen el sanatları eğitimiyle kadınlar, zaten yaşadıkları yerlerde günlük yaşamın ve bulundukları coğrafyanın doğal sonucu olarak edindikleri el sanatı yetilerini bir sanat olarak icra etmektedirler. Bu kurslara katılım, şehir yaşantısına adapte olmakta zorlanan Anadolu kadınına, göç sonucu kaybettiği sosyal çevreyi yeniden edinme olanağı sağlamaktadır. Şehre göç ile kendi doğal ortamından uzaklaşan Anadolu kadını, yalnızlık ve üretmemeye sendromlarını bu kurslara katılarak yenmektedir. Halk eğitim merkezlerinde, İŞKUR tarafından verilen işgücü yetiştirme kurslarında ve KOSGEB tarafından verilen hibeler ve eğitimler sayesinde, kadınlar yeniden üretme sürecine girmekte, boş vakitlerini değerlendirmekte, okuryazarlık düzeylerini artırmakta, meslek edinmekte ve kendilerini ifade edebildikleri bir sosyal ortam içerisinde mutlu olarak yaşayabilmektedirler.

Kadınların uğraşları sonucu ortaya çıkan el emeği ve göz nuru el sanatı ürünlerinin üretilmesiyle kadınlar boş zamanlarını değerlendirmekte, sosyal bir ortam içerisinde bulunarak sosyalleşme sürecini tamamlamakta veya meslek edinerek gelir getirici uğraşlarla aile bütçesine katkı sağlamaktadır. Böylelikle el sanatlarının araştırılmasına, üretilmesine ve gelecek kuşaklara aktarılmasına da katkıda bulunmaktadır.

Küreselleşmeyle birlikte şehir yaşamının cazip gelmesi, teknolojik ilerlemeler, moda kavramı, hammadde temini sorunu ve bazı el sanatı ürünlerinin sürecini tamamlaması nedeniyle el sanatlarının yaşatılması ile ilgili sorunları ortaya çıkarmaktadır. Önceleri kırsal yaşamda temel geçim kaynağı olan el sanatları günümüzde, ekonomik değerini kaybetmiş ve önemini yitirmiştir. Bu nedenle, geçimin sağlayamayan Anadolu insanı temel geçim kaynağını kaybetmiş ve şehre göç ederek sürekli gelir getirici bir işte çalışma durumu kaçınılmaz hale gelmiştir.

Ekonomik yoksunluklar gibi zorunlu etmenlerle şehre göç eden Anadolu kadını, şehir yaşantısında yepyeni kavramların içine sığdırılarak tamamen farklı bir sosyal sürecin içerisine girmektedir. Cinsiyet rollerinin baskın olduğu şehir yaşantısına adapte olmaya çalışan Anadolu kadını, aile bütçesine katkı

sağlamak amacıyla, sahip olduğu yetiler doğrultusunda gelir getirici ürünler üretmeye çalışmaktadır. Böylelikle kırsal yaşamda terk ettiği el sanatı üretimi sürecine, şehir yaşantısında da devam edebilmektedir. Ancak günümüzde el sanatı ürünlerin çok büyük bir kısmı turistik amaçla üretilmekte ve satılmaktadır. Dolayısıyla el sanatları yeni bir yaratım süreci içindeyken, Anadolu kadının da bu süreci anlama ve kendini yenilemesi için halk eğitim kurslarına katılımı kaçınılmaz hale gelmiştir. Halk eğitim kurslarına giderek, yeni sanatsal ürünler üretmeyi öğrenmekte ve bunları kendi bilgi ve becerileriyle birleştirerek alternatif turistik üretimi gibi farklı tasarım süreçlerinde bulunarak gelir elde edebilmektedirler. Halk Eğitim merkezlerinde ve İŞKUR tarafından verilen işgücü yetiştirme kurslarında ayrıca, Okuma-yazma, girişimcilik, bilgisayar eğitimi, pazarlama gibi birbirinden farklı eğitim olanakları da sunmaktadır. Bunların dışında KOSGEB girişimci destekleri kapsamında da kadınlara kendi iş yerlerini açmaları için destek verilmektedir.

Kadınlar için dışarda ücretli ve güvenceli bir işte çalışma koşullarının sınırlı olması ve ev eksenli çalışmanın kadınların sorumluluğunda görülen evdeki bakım işlerini yapmalarına olanak sağlaması gibi nedenler, kadınlar bu çalışma türünü tercih etmektedir. Aile içindeki sorumlulukları devam eden ve yardım alamayan kimi kadınlar da sahip oldukları el sanatları uygulama becerileri ve edindikleri sosyal çevre sayesinde, eve iş getirerek evde çalışma şeklinde kendilerine göre esnek çalışma ile hem üretim gücünü devam ettirmekte hem de ailesine ve çocuklarına zaman ayırabilmektedir.

Şehir yaşantısına bu şekilde entegre olan Anadolu kadını, yenden aktif üretici rolünü kazanmıştır. Böylece toplumda sosyal bir statü kazanmakta, aile ekonomisine katkıda bulunarak sosyal refah düzeyini artırmış ve kendi özgürlüğünü yeniden ele geçirerek ülke ekonomisine katkıda bulunmakta ve kendi iş gücünün israf olmasının önüne geçmektedir.

El sanatları üretimi ve pazarlamasıyla veya diğer üretim olanaklarıyla, aile içinde ve toplumda yeniden ayakta durabilen Anadolu kadını, kendisini özgürleştirerek aile içinde oluşabilecek şiddet eylemlerine karşı koyabilme gücünü de elde etmektedir. Bu gelişim sürecinin doğal bir sonucu olarak da diğer kadınlara da örnek olmak adına önemli bir rol üstlenmektedir.

1.1 Araştırmanın Konusu

Ekonomik yoksunluklar, sağlık problemleri, coğrafik engeller, eğitim ile ilgili kısıtlamalar insanları yaşadıkları yerlerden göçe zorlayan başlıca nedenlerdir. Ancak göçle birlikte şehir yaşantısında var olma, hayatını sürdürme ve ekonomik güç elde etme gibi yaşam mücadelesi baş göstermektedir. Şehre göçün sonucunda kadın ile erkeğin rolleri farklılaşmakta, erkek daha aktif, daha egemen bir rol alırken, kırsal yaşantıda daha üretken olan kadın, şehir yaşantısıyla farklı kimliklere sahip olmakta, üretimden uzaklaşmakta ve sosyal çevre olarak da büyük değişimler yaşamaktadır. Kırsala yaşamda tarımsal faaliyetler gibi yoğun emek ve zaman gerektiren faaliyetler kadın ve erkeğin birlikte çalışmasını gerektirirken, şehir yaşantısında erkek daha üretken, eve para getiren kişi haline gelmekte ve kadın ise “ev kadını” gibi tanımlamalara maruz kalarak eve kapanmaktadır. Tek sorumluluğu kocasını mutlu etmek, evin temizlik, yemek işleri ve çocuk bakımı olmaktadır. Bu türden kısıtlamalar kadını şehir yaşantısında monoton ve asosyal bir yaşama itmektedir. Eğitim eksikliği, kadına biçilen rollerden dolayı da iş yaşantısında alt düzeydeki statülerde iş bulmaktadır. Bu nedenle kadın, şehir yaşantısında da kırsal yaşamındaki gibi kendi alanını oluşturmak, yeniden üretime katılmak ve aile ekonomisine katkıda bulunmak için en iyi bildiği işi geliştirmek ve ona dair eğitimler almak için bulundukları yerlerdeki el sanatları eğitimi kurslarına katılmakta, girişimcilik eğitimleri almakta ve böylelikle kendi kimliklerini yeniden kazanma çabası içine girmektedirler. Bu çalışmada, aktif üretim sürecinden sonra göç etmek zorunda kalan Anadolu kadınlarına ve göçün el sanatları üzerindeki etkisine değinmektedir.

1.2 Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada, göçün Anadolu kadınına ve el sanatlarına olan etkisi üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Göç süreciyle, el sanatı üretimi ve tasarımı da boyut değiştirmiştir. Temel geçim kaynağı iken, boş zaman değerlendirme, hediyeelik eşya, turistik eşya gibi farklı sınıflara ayrılan el sanatları, şehir yaşantısında da kadınların sosyalleşmesi için bir araçtır. Bu kapsamda, göç ile birlikte şehir yaşantısında var olmaya çalışan kadınlarda yeniden el sanatları üretimine dâhil olmalarına ilişkin

farkındalık oluşturmak amaçlanmaktadır. Kadınların istihdamına yönelik olarak farklı kurslarda verilen eğitimlere ve girişimcilik programlarına katılım için cesaretlendirilmeleri amaçlanmaktadır.

1.3 Araştırmanın Önemi

El sanatlarının önemi vurgulanarak kadınların şehir yaşantısına adaptasyonunu sağlanacaktır. Eğitim seviyesinden dolayı alt düzey işlerde çalıştırılan kadınlar, el sanatları ve girişimcilik eğitimleri ile ilgili farkındalık kazanacak ve güçlü girişimciler olarak ülke ekonomisine katkı sağlayacaklardır. El sanatları üretimi ve tasarımıyla ilgili, kendi bilgi birikimlerini geliştirecek ve aynı zamanda el sanatlarının gelecek kuşaklara aktarılmasına katkı sağlayarak, yok olmaktan koruyacaklardır. Gelişen istihdam olanaklarıyla kadınların el sanatları kurslarına katılmaya istekli olmalarını sağlayacak ve alacakları eğitimlerle meslek sahibi olmaları sağlanmış olacaktır.

1.4 Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada, şehir yaşantısının kadınların ve el sanatlarının üzerindeki etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Ankara, İstanbul illerindeki el sanatları kurslarına katılan 83 kadınla görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde verilerin toplanmasında derinlemesine mülakatlar yapılmış ve araştırma amacına yönelik açık uçlu araştırma soruları yöneltilmiştir. Bu mülakat sonuçlarına dayalı olarak, sorunlar tespit edilmeye çalışılmış ve çözüm önerileri sunulmuştur.

1.5 Araştırmanın Bulguları

El sanatları kurslarına katılan kadınların eğitim durumlarına bakıldığında, okuma yazma bilmeyenler 3 kişi, ilköğretim mezunu olan 25 kişi ortaokul mezunu olan 24 kişi, lise mezunu olan 23 ve 8 kişinin de üniversite mezunu olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda görüşme formuna katılan kadınların çoğunluğu ilköğretim mezunudur ve sekiz kişi de üniversite mezunudur.

El sanatları kurslarına katılan kadınların meslek durumlarına bakıldığında, 3 kişinin öğrenci olduğu, 47 kişinin ev hanımı, iki kişinin çiftçilik yaptığı, 3 kişinin işçi olarak çalıştığı, 11 kişinin işsiz olduğu, 13 kişinin emekli olduğu ve dört kişinin diğer meslek gruplarında çalıştığı ve memur olarak kimsenin bulunmadığı sonucuna varılmıştır.

Görüşme formuna katılan kadınların kaç çocuğa sahip olduklarına dair bilgilerde ise, 1-2 çocuk sahibi olan 42 kişi, 3-4 çocuk sahibi olan 30 kişi, 5 ve daha fazla çocuk sahibi olan 2 kişi ve çocuğu olmayan 9 kişinin olduğu tespit edilmiştir.

Görüşme formuna katılan kadınların eşlerinin mesleki durumuna bakıldığında, eşi esnaf veya ticaret erbabı olan 18 kişi, serbest meslek (avukat,doktor,muhasebeci..) olan 12 kişi, memur olan 10 kişi, işçi olan 21 kişi, emekli olan 17 kişi, diğer meslek grubunda çalışan 5 kişi ve işsiz olan kimsenin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan kadınların şehre taşınmadan önce ikamet ettikleri yele ilgili durumunda, 16 kişi köyde, 12 kişi kasabada, 5 kişi beldede, 25 kişi ilçede ve şehir merkezinde 25 kişinin yaşamış olduğu belirlenmiştir.

Araştırmaya katılan kadınların, 1-2 tanesi 7 yıldır şehirde ikamet etmekte iken, 3-5 yıldır ikamet eden 17 kişi, 6-9 yıldır ikamet eden 16 kişi, 10 yıl ve üzeri süredir ikamet eden 43 kişinin olduğu belirlenmiştir.

Görüşme formuna katılan kadınların el sanatları kurslarından ücret kazanmaya başlamadan önceki faaliyetlerinin neler olduğu durumuna bakıldığında, Aynı İşi Ücretli Yapan beş kişi, memur olarak çalışan 6 kişi, Evde Başka Bir İş Yapan 24 kişi, Esnaf Veya Ticaret Erbabı olan 5 kişi, aynı işi evde yapan 13 kişi, diğer mesleklerle uğraşan 31 kişi iken ve serbest meslek (avukat,doktor,muhasebeci..) olarak çalışan kimsenin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Görüşme formuna katılan kadınların şehir hayatında başlıca çekici yönlerini belirttikleri durumda, 8 kişi sağlık imkânları, 12 kişi eğitim imkânları, 36 kişi iş imkânlarını, 11 kişi Çocukların geleceği nedeniyle, 11 kişi Sosyal ve kültürel İmkânlar nedeniyle ve beş kişi de daha rahat yaşamak için olduğunu belirtmiştir. Bu durumda araştırmaya katılan kadınların çoğunluğu iş imkânları nedeniyle şehir hayatını çekici bulduğunu belirtmektedir.

Görüşme formuna katılan kadınların şehir hayatında itici buldukları yönlerle ilgili olarak, 9 kişi çevre kirliliği, 34 kişi aşırı kalabalık ve trafik nedeniyle, 6 kişi gürültü nedeniyle, 16 kişi geçim sıkıntısı

nedeniyle, 4 kişi geleneklerin unutulması nedeniyle, 12 kişi suç oranının fazla olması nedeniyle itici bulurken iki kişi şehir hayatını her yönüyle beğendiğini belirtmektedir. Bu durumda, görüşmeye katılan kadınların büyük çoğunluğu aşırı kalabalık ve trafik nedeniyle şehir hayatını itici bulduklarını belirtmiştir.

Görüşme formuna katılan kadınların şehre taşındıktan sonra karşılaştıkları sorunlar ile ilgili durumlarında, 8 kişi rol çatışması yaşadığını, 24 kişi güvensiz hissettiğini, 3 kişi toplumun geleneksel baskısıyla karşılaştığını, 14 kişi şehir hayatıyla eve kapandığını, 30 kişi akraba ve arkadaş çevresinden uzak olma durumunda kaldıklarını belirtmiştir. Bu durumda, akraba ve arkadaş çevresinden uzak olma kadınların şehir hayatına taşındıktan sonra yaşadıkları en büyük sorun olmuştur.

Görüşme formuna katılan kadınların şehre taşındıktan sonra iş ararken karşılaştıkları sorunlarla ilgili olarak, 16 kişi Toplumun kadınlar hakkındaki değerinin sorun olduğunu belirtirken, 22 kişi daha önce iş tecrübesinin olmayışının sorun olduğunu, 11 kişi bilgi eksikliğinin, 21 kişi değişen teknolojiye ayak uydurma sorunları yaşadıkları için, 13 kişi de aileleri ile ilgili sorunlarla karşılaştıklarını belirtmiştir. Bu durumda kadınlar iş ararken en fazla daha önce iş deneyimlerinin olmayışından dolayı sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir.

Görüşme formuna katılan kadınların şehre taşındıktan sonra çalışma hayatına katılmalarında etkili olan faktörle ilgili olarak, 29 kişi ekonomik olarak özgür olmak için, 18 kişi hane halkı gelirine katkı sağlamak için, 6 kişi başkalarının emri altında çalışmayı istemediği için, 13 kişi aldığı eğitim doğrultusunda girişimci olmak için, 8 kişi ev içinde söz sahibi olmak için, 9 kişi eşinden para istemek için çalışma hayatına katılmayı istediklerini belirtmiştir.

Görüşme formuna katılan kadınlar şehre taşındıktan el sanatları kurslarıyla meslek edinmeyi istemelerinin nedenlerini belirtirken, 7 kişi daha önce çalıştığı Diğer işlerde mutlu olmadığı için el sanatları kurslarına katıldığını belirtirken, 2 kişi İnsanlara Faydalı Olmak İçin, 14 kişi becerilerini değerlendirmek için, 4 kişi bildiği bir mesleği uygulamayı, 19 kişi aile ihtiyaçlarını karşılamayı, 14 kişi sosyal bir çevre edinmek için, 10 kişi boş vaktini değerlendirmek için, 1 kişi iş yaşamına atılmak için ve 12 kişi de el sanatları kurslarından edindiği iş tecrübesiyle evde yapmak üzere dışardan iş almak için meslek edinmeyi istediklerini belirtmiştir.

Görüşme formuna katılan kadınlar şehre taşınmadan önce uyguladıkları el sanatları kurslarıyla ilgili durumlarında ise, 31 kişi nakış işlediğini, 6 kişi halı-kilim dokuduğunu, 22 kişi örgü ördüğünü, 1 kişi tezhip sanatıyla ilgilendiğini, 3 kişi ebru sanatıyla ve 31 kişi de diğer el sanatlarıyla ilgilendiğini belirtmiştir.

Görüşme formuna katılan kadınların şehirde, halk eğitim merkezlerinde ve diğer kurslarda hangi el sanatları kurslarına katıldıklarını ise, 9 kişi iğne oyası kursuna, 20 kişi nakış işlemeciliğine, 2 kişi halı- kilim kurslarına, 5 kişi örgü kursuna, 7 kişi tezhip eğitimine, 6 kişi ebru kursuna ve 32 kişi de diğer kurslara katıldığını belirtmiştir.

Görüşme formuna katılan kadınların halk eğitim kurslarında verilen eğitimi yeterli bulup bulmama durumuna ise, 64 kişi halk eğitim kurslarında verilen eğitimi yeterli bulurken, 19 kişi halk eğitim kurslarında verilen eğitimi yeterli bulmadığını belirtmiştir.

Görüşme formuna katılan kadınların aldıkları el sanatları eğitiminin, kendilerini nasıl etkilediği ile ilgili durumda, 14 kişi kendine güven duygusu kazandığını belirtmiş, 9 kişi maddi özgürlük elde ettiğini, 11 kişi başarılı olma duygusunu tattıklarını, 12 kişi yaratıcılıklarını keşsettiğini, 6 kişi sosyal statü kazandığını, 12 kişi evin bütçesine katkıda bulunabildiğini, 11 kişinin üş kurma hedefi edindiğini ve 5 kişi de ilgi alanlarını keşsettiklerini belirtmiştir.

Görüşme formuna katılan kadınların aldıkları el sanatları eğitimini tamamladıktan sonraki planlarını belirtirken, 13 kişi iş yeri açmayı hedeflediğini, 25 kişi herhangi bir yerde çalışmayarak evde sipariş yapmayı planladığını, 4 kişi özel kurslar vermeyi planladığını ve 41 kişi de el sanatlarıyla hobi olarak ilgilenmeye devam edeceğini belirtmiştir. Bu durumda görüşme formuna katılan kadınların büyük çoğunluğu el sanatlarına ileride de hobi olarak devam edeceklerini belirtmiştir.

Görüşme formuna katılan ürettikleri el sanatları ürünlerini satma durumuyla ilgili olarak, 38 kişi yaptıkları ürünleri elden aldıkları siparişlerle sattığını, 3 kişi pazarda sattığını, 10 kişi çeşitli butiklere- çeyiz dükkânlarına vererek satış yaptığını, 2 kişi toptancılara vererek satış gerçekleştirdiğini belirtirken 7 kişi de diğer seçeneği ile farklı satış yöntemlerini kullandıklarını belirtmişlerdir.

Görüşme formuna katılan kadınların kadın girişimciliğini desteklemeye yönelik verilen kurslardan haberdar olup olmadıklarını belirttikleri durumda ise, 65 kişi kadın girişimciliğini desteklemeye yönelik verilen kurslardan haberdar olduğunu ve 28 kişi de haberdar olmadığını belirtmiştir.

3. Sonuç

İnsanları yaşadıkları yerlerden şehre göçe zorlayan nedenlerin başında ekonomik yoksunluklar gelmektedir. Ekonomik yoksunluklar, nedeniyle göçe zorlanan aileler, şehir yaşantısında ayakta kalabilmek adına birden çok iş gücüne gereksinim duymaktadır. Bu nedenle kadınların da iş hayatına atılması kaçınılmaz bir sonuçtur.

Süreç içerisinde, küreselleşmenin getirdiği bir sonuç olarak şehirde yaşam orta ve orta altı düzeydeki bir aile için giderek zorlaşırken aile içinde erkeğin dışında kadın iş gücüne de ihtiyaç kaçınılmaz hale gelmektedir.

Kırsal yaşamdan şehre göç eden Anadolu kadının düşük eğitim seviyesine sahip olması, iş tecrübesinin olmayışı, şehirde cinsiyet ayrımına dair yapılan iş gücü tercihleri nedeniyle çoğunlukla statüsü düşük işlerde çalışmalarına neden olmaktadır.

Türkiye’de kadının işgücüne katılım oranı gelişmiş ülkelere göre daha düşük orandadır ve devlet eliyle yapılan kadın iş gücü teşviği yeterli olmamaktadır. İşverenlerin cinsiyet ayrımına göre iş dağılımı yapması ve maaş oranlarını belirlemesi kadın erkek eşitliğine zarar vermektedir. Şehre karşı uyum sorunu yaşayan Anadolu kadının, aktif rol aldığı kırsal yaşantıdan sonra, şehirde bu şekildeki bir ayrıma maruz bırakılması onu iş ve sosyal yaşantısında özgüvensiz hale getirmekte ve girişimciliğini engellemektedir. Ancak kadın girişimciliğinin teşvik edilmesi, yeni istihdam alanları yaratmakta, ürün çeşitliliğini ve ihracatı artırarak, yerel kaynakların harekete geçmesine yardımcı olabilmektedir. (Çelebi 1997)

Kadınların sosyal ve ekonomik konumlarını iyileştirmek için devlet tarafından çeşitli teşvik programları bulunmaktadır. Belediyelerin ve çeşitli kurumların verdiği kurslar bu kapsamdadır. Bu kurslar sayesinde kadınların eğitim düzeylerini arttırmak, onlara girişimcilik dersleri vermek, meslek kurslarıyla onları meslek sahibi yaparak ülkenin gelişmişlik düzeyine ve ekonomisine katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bu meslekler içerisinde el sanatları önemli bir yer tutmaktadır.

Verilen el sanatları kurslarıyla, kadınların istihdama katılımıyla sürdürülebilir kalkınma anlamında önemli adımlar atılmaktadır. Kırsal yaşantıda temel geçim kaynağı olarak üretilen el sanatları süreç içinde yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu yok olma tehlikesinin bir sebebi de göçler sonucunda, insan gücünün bulunamayışıdır. Ancak kadınların şehir yaşantısına entegrasyonunu sağlama konusunda el sanatlarının sosyal ve psikolojik bir önemi bulunmaktadır. El sanatları sayesinde Anadolu kadını uzaklaştığı çevresinden sonra yeni bir sosyal çevre edinmektedir. Sanat yönünü geliştirerek ve devletin verdiği teşvikler kapsamında el sanatlarını şehirde bir meslek olarak icra etmeye başlamaktadır. Böylelikle el sanatlarının gelişmesine ve devam etmesine de katkı sağlamakta ve kendisi gibi olan ev hanımlarına da örnek teşkil etmektedir. Bu sayede, kadının istihdama katılımı sürdürülebilir kalkınmayı da sağlamaktadır.

Kaynaklar

- Akkayan, Taylan (1979). Göç ve Değişme, İst. Üniversitesi. Edebiyat. Fakültesi. Yayınları. İstanbul.
- Aslan, Esra (2014). Türkiye’de Şehirleşme, Kadın Ve Din Çalışmaları. Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, Sayı:24, S.53
- Buz, Sema (2009). Göç Ve Kentleşme Sürecinde Kadınların “Görünürlüğü”. Aile Ve Toplum Dergisi, Cilt: 5 Sayı: 17. Ankara.
- Doğanay, Serkan Ve Alım, Mete(2010) Türkiye’de Kırsal Nüfusun Şehir Algısı Üzerine Bir Araştırma: Yeşilyurt Köyü (Trabzon), Doğu Coğrafya Dergisi, Cilt:15, Sayı 23,İstanbul.
- Erten, Özgül. (1978). Yüzyılımızda Kadın Ve Kadınlarımız’, Türkiye Yazıları, Ankara.
- İŞÇİ, Metin (2000), Sosyal Yapı Ve Sosyal Değişme, Der Yay. İstanbul.
- Kalaycıoğlu, Ersin. (1983). Karşılaştırmalı Siyasal Katılma Siyasal Eylemin Kökleri KEIG Platformu (2013). Türkiye’de Kadın Emeği Ve İstihdamına Yönelik Politikalar Araştırması Üzerine Bir İnceleme, İUSBF, İstanbul.
- Karabıyık, İlyas (2012). Türkiye’de Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt Xxxıı, Sayı I,
- Korkmaz, Âdem, Korkut, Gülsüm (2012).Türkiye’de Kadının İşgücüne Katılımının Belirleyicileri. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Y.2012, C.17, S.2, Isparta.

Noyan Yalman, İlkay Ve Gündoğdu (2014). Kadın Girişimciliği Ve Bölgesel Kalkınma:Tr72 (Kayseri, Sivas, Yozgat) Bölgesinde Uygulama Özge Girişimcilik Ve Kalkınma Dergisi C:9,Sayı:1. Çanakkale.

Sungur, Zerrin(2013). “Türkiye’nin Sakin Şehirlerindeki Kadın Girişimciliğine Sosyolojik Bir Bakış”, International Euroasian Economies Conference, St. Petersburg- Rusya.

Tüfekçi, Suat (2012). Kırsal Kesimlerden Büyükşehirlere Göç Ve Göçün Aile Yapısında Meydana Getirdiği Değişiklikler (İstanbul Örneği). Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Türk Dil Kurumu Yayınları (1998). Türkçe Sözlük, 2. Cilt, 9.Baskı, Ankara.

Yılmaz, Arife (2008). Göç Sürecinde Kadın: Aile İçi Konumu Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

www.tuik.gov.tr, Erişim Tarihi 25.02.16

Yalman, İlkay Noyan ve Gündoğdu, Özge, (2014.)Kadın girişimciliği ve bölgesel kalkınma: Tr72 (kayseri, Sivas, Yozgat) bölgesinde Uygulama, , Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi (9:1)

XIX. Yüzyıl Belgelerinde Ordu Kazası'nda Kadın

Prof. Dr. İlhan EKİNCİ
Ordu Üniversitesi / Ordu

Giriş

Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu sınırlar içindeki hakim rolü ve belgelerinin bolluğu dikkate alındığında, günümüzdeki kadın araştırmalarının daha fazla olması beklenirdi. Ancak hakimiyetinin genişliği ve uzunluğuna karşın, Osmanlı dönemini inceleyen tarihçiler pek az istisna ile “kadına dikkat etmediler”.¹ Osmanlı dönemi kadınlar üstüne çalışmalar son yıllarda bir ivme kazanırken, kadının 20. Yüzyıl öncesindeki deneyimini esaslı biçimde soruşturan pek az çalışma vardı. 1980'lerin ortalarından bu yana İslami hareketlerin tüm bölgede yükselişi çağdaş toplumda kadının rolü tartışmasını alevlendirmiş, önce kültür antropolojisi arkasından da kadının tarihsel rolü ve statüsü üzerindeki çalışmaları hareketlendirmiş görünmektedir.²

Osmanlı kadınlarının-aslında bütün kadınların- tarihini incelemeye kalktığımızda karşılaştığımız ilk zorluklardan birisi “erkek egemen bir toplumda kadınların geriye pek az kayıt bıraktığı” gerçeğiyle yüz yüze gelinmesidir. Hatta kadınlardan kalmış gibi görünen bazı belgelerin de yine erkeklerin elinden/ üzerinden geldiği bilinmektedir. Kadınlar nüfus sayımlarına bile epey geç dahil edilmişlerdi. Nüfusla ilgili olarak seçkin olmayan sıradan Osmanlı kadınlarını incelemek isteyen bir araştırmacı en erken 19. Yüzyılın sonlarına kadar gidebiliyor. Nüfus sayımlarında kadınların yer alması ancak yüzyılın sonlarına doğrudur. Vergi ve askerlik gibi erkek egemen alanları düzenlemeye çalışan sistem kadınları saymamıştır. Dolayısıyla bütün nüfus kayıtlarında olduğu gibi Osmanlı kayıtlarında da hatalar/eksiklikler mevcuttur. Osmanlı nüfusu sürekli noksan sayılmıştı. Göçle gelen, gidenlerin sayısı kayıtlara doğru olarak yansımadağı gibi, kadınların da sayılmaya başlandığı sayımlarda bile her zaman erkeklerden noksan sayılmışlardı.³

XIX. yüzyıl Ordu kazasında belgelerde kadını aramaya başladığımızda ilk karşılaştığımız problem kaynak sorunudur. Kadını aradığımız Osmanlı belgelerinin en belirgin sosyal hukukun merkezinde yer alan kadı sicilleridir. Bunların da özelliğı belgelerin belirli kalıplara dayanan dili ve usulü sebebiyle tarafların gerçek deneyim, beklenti ve anlatılarının tam anlamıyla vakıf olamayışımızdır. Osmanlı dönemi tüm belgelerinde olduğu gibi sicil kayıtlarını düşenler, gelecekte tarihçilere “veri” sağlama amacıyla yapmamışlardı. Bu belgeler dönemin pratiklerinden kaynaklanan çözüm üretme amaçlı belgelerdi. Dolayısıyla belgelerden kadını çekip çıkarmak ve tarihini yazmak ek bir çabayı gerektirmektedir. Belki daha önemlisi Ordu kazasının yalnızca son döneme (20. Yüzyıl başlarına ait) ait iki sicili olup, onlardan da anlamlı bir bütün çıkmamaktadır.

Anlatılara kadınları eklemek, özellikle ihmal edilmiş birkaç değer ya da biraz daha betimleyici bir toplumsal tarih biçiminde- yazmak ille de tarih yazma tarzımızın değıştiğı anlamına gelmiyor. Bu tarz, alışılmış tarih anlatılarına kadının da dahil edilmesi demektir. Batı tarihçiliğinin siyasi ve ideolojik duruşu, tarih yazımının “kadınları öylesine bütünsel bir biçimde dışarıda bırakıldığını” düşünmektedir ki “her türlü düzeltme/ekleme/ya da dahil etme iyi karşılanmalıdır” düşüncesi hakimdir. Bir başka husus ise kadın tarihçilerin artması meselesidir. Kadın tarihçilerin çoğalması, erkeklere ilişkin standart bir malzemeyi bırakmaya zorlayacağı ve yorumlayış biçimiyle tarihte kadınların daha fazla görünmesini sağlayacağını düşündürmektedir. Bununla birlikte kadınları tarihe eklemekle, kadınların tarihini eklemek ya da kadınların tarihini yazmak aynı şey değildir.⁴

Osmanlı belgelerinin yazanın/failinin kadın olduğu belgeler bulmak zordur. Konusu/mefulü kadın

1 Madeline C. Zilfi, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ocak 2014. s.1.

2 A.g.m, s.5.

3 Justin McCarthy, *Osmanlı Anadolu Topraklarındaki Müslüman ve Azınlık Nüfus*, Ankara 1995, s.5-7.

4 Mary Ann Fay, “Kadınlar ve Vakıflar:8. Yüzyıl Mısır'ında Mülkiyet, İktidar ve Toplumsal Cinsiyetin Nüfuz Alanı”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ocak 2014, s.29.

olan yani içinde kadın geçen belgeler bulmak nispeten daha kolaydır. Ancak kadınların öznesi olduğu belgelerin de doğrudan ne kadarının kendilerinin elinden/dilinden çıktığı da ayrıca sorgulanmalıdır. Hele Osmanlı dönemi belgelerinde kadınlar da erkek egemen bir alanda yer alan bürokratik yazışmaların standartlaşan kalıpları arasında kadınların erkeklerden farklılaştıran özellikleri eriyip gitmiş olması çok muhtemel görünmektedir. Bu sebeple bu tür belgelerle karşılaşınca dikkat edilmesi gerekmektedir. Çünkü erkekler, kadınlarla çıkarlarının her zaman aynı olmamasına karşın, dış dünyayla alışveriş söz konusu olduğu ölçüde kendi kadınları adına konuşmaktadır. Burada kadınların kendi adına konuştukları/konuşturuldukları örnekler bulmak ve onlar üzerinden bir şeyler söylemek çok zor görünmektedir. Bir diğer husus da kadınların anlaşmazlık durumunda yerel merciler dışındaki kurumlara başvuru başvurmadıkları konusudur ki bu da bir ölçüdür.

Bazı kadınlar iktidara erişme girişiminde bulunmuşlardı. Kadın sorunlarına duyarlı bazı bilimsel çalışmalar ve feminist tarihçiler kendi ev ve ailelerinin hem baskıcı hem de koruyucu alanından çıkan kadınların karşılaştığı güçlükleri ele almışlardı. Böyle bir davranış tarzını sürdürmek 19. Yüzyıl sonlarında Avrupa kentlerinde diğer yerlerden daha kolaydı. Ne var ki görece daha modern olan o ortamda bile, etkin bir rol üstlenen kadınlara gerek erkekler, gerekse içinde yaşadıkları toplumsal düzenle uzlaşmış diğer kadınlar epeyce düşmanlık gösteriyordu.⁵

Osmanlı taşra toplumunda kadınların iktidara erişimi sınırlı idi. (Hatta hemen hiç görünmüyor) Hanedana mensup olanların bu yönlü istek ve çalışmaları birçok araştırmada vurgulanmıştır⁶. Kadınlarla ilgili araştırmaların odak noktasından birisi de kadın-mülkiyet ilişkisi üzerinde toplanmıştır. Araştırmacılar, kadınların İslam hukukunun kendilerine tanıdığı payları gerçekten de elde edip edemediklerini, erkek akrabaların bu paylara gayri resmi de olsa el koyup koyamadıklarını saptamak için miras kavgalarını incelemişlerdir. Tımar sahibi veya vakıf yapan kadınlar, ticaretle uğraşan kadınlar incelenmiştir⁷. Hane halkı yapısı kadının kocasına bağımlı olmasını gerektirmekle birlikte, dullar da hane halkının başına geçebilmiş ya da evli kadınlar kocalarının yokluğunda onlar adına davranma hakkını elde edebilmişler midir? Genellikle küçük ölçekli topluluklar kadınlara refah ve bağımsızlığa erişme olanağı sunmakta, ama bu durum dış dünya ile daha yakın bağlar kurması oranında sona erme eğilimi göstermektedir.⁸ Bu değerlendirme acaba 19. Yüzyılda uluslararası ticaretle gittikçe kentleşen bir kasabada kadının değişen rolünde ne kadar etkiliydi. Dahası Ordu ölçeğinde şehirli ve köylü kadın arasında belirli bir ayırım yapabilecek kadar bilgi toplamak mümkün olabilir mi?

Bu yazı Ordu kazasındaki kadın deneyimlerini kendi kronolojisinde anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde değerlendirmekten ziyade; bulunmuş olan malzemeden kadını süzerek, daha çok “aile”, ataerkillik”, mülkiyet ve iktidar, sorunları içinde okumak ve döneminin şartlarında ve süresi içinde sosyal ilişkileri ortaya koymak ve anlamaya çalışmaktan ibarettir. Dönemin özelliği (ve yazarının mensup bulunduğu cinsiyet hariç tutulmadan) bu inceleme kadının erkeğe tabi olmasını öngören ataerkil cinsiyet sisteminin tevarüs edildiği bir toplumu ve bu toplumdaki kadının rolünü anlamaya yöneliktir. Ancak bu yazı 19. Yüzyılda Ordu kazasındaki kadına bütüncül bir bakış sağlayacak iddiasında değildir. Bunda belgelere yansıyan kadınların az oluşu bir tarafa sıradan kadınların belgelere hemen hiç konu olmayışı mutlaka etkili olmuştur. Ordu Kazasına ait belgelerde genelde ayanların veya ileri gelen nüfuzlu kişi ve yöneticilerin eşleri kızları anneleri vardır. Sıradan kadınların da biraz kentli olanları bulunabilir. Ancak diğerleri söz konusu olduğunda belgeler sükut etmiş gibidir.

Çalışmada, XIX. Yüzyılda Ordu Kazasında; eldeki bazı belgeler üzerinden kadınların oynadıkları rollere değinilecektir. Belgelerde geçen kadının konum ve durumu, ayan şecerelerinde rastlanılan kadınların ele alınış biçimleri, ailelerin evlilikler yoluyla güç ve nüfuzlarını koruma isteklerinde kadının durumu ve etkisi, Protestanlığın yayılması sürecinde Ortodoks Rum halkın tepkilerini kadın ve çocuklar üzerinden göstermesi, Ermeni kadınların, mevsimlik işçi olarak giden ve Rusya’da kalan kocaları ile tekrar bir araya gelmek için Babıali’ye yazmış oldukları arzuhal üzerinden kentleşmekte olan bir sahil kasabasında kadının değişen rolüne dair bazı tespitlerde bulunulmaya çalışılacaktır. Sonuç olarak ise bu rolün Cumhuriyet dönemine bıraktığı miras ele alınacaktır.

5 Suraiya Faroqhi, “18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ocak 2014, s.7.

6 Leslie, P. Pierce, *Harem-i Hümayun*, İstanbul 1996.

7 Faroqhi, a.g.m, s.9.

8 Faroqhi, a.g.m, s.11.

İyiliksever Saraylı Bir Kadın

Ordu'nun tarihi hafızasında yer eden ve belgelerde rastlanan ilk kadın tarihi şahsiyet, kadının Osmanlı toplumundaki sosyal konum ve durumuna uygun olarak gelişen vakıf yapan -bir iyiliksever- Gülbahar Sultan olarak görünmektedir. Saraylı olmasına karşın siyasi kimlikten çok Osmanlı toplumunda sosyal hayatın bir merkezi olarak ortaya çıkan veya görünen kadın olarak Gülbahar Sultan'ın adı Hatuniye vakfı dolayısıyla belgelerde geçmektedir. Elbette vakıf yapan saraylı kadınların kentlerin kamusal alanları ile de doğrudan ilgisi olurdu. Ancak Hatuniye Vakfı ile ilgili belgelere konu olan Gülbahar Hatun Ordu'nun içinden çıkan yereli temsil eden bir kadın motifi değildi. Dolayısıyla Ordulu vakıf yapan kadından ziyade Ordu'da vakfı bulunan bir kadın imgesi olarak görülebilir. Ancak belgeler, Osmanlı sarayına mensup bir sultanın Ordu'daki vakıf malları ile ilgilidir.⁹ Yine bu konuyla ilgili bir başka belgede Vakfa bağlı Bayramlı kazasına bağlı Ulubucak ve Küçükucak köylerinin, vakfın mütevellilerinin uzak yerlerde ikamet etmeleri ve diğer görevlilerin ihmalinin dolayısı bu köyler padişaha ait olarak Ahıska askerlerine ocaklık tayin edilen Sincan mukataasının zabıtları tarafından hilafı defter kaydedilmişti. Vakıf yetkilileri defterhane kayıtlarına istinaden bu köylerin vakfa geri döndürülmesini talep ettikleri anlaşıyor.¹⁰

Rus ve İran seferleri, yerel otoritelerin etkinliklerinin artmaya başlaması bunların Karadeniz bölgesindeki etkilerinin izinde 1726'da vakfa müdahalelerin engellenmesine dair yapılan bu şikâyet ve emirlerin ilerleyen yıllarda bunun önüne geçemediği ve vakfın zamanla özel mülkiyete geçirilen topraklarının izlerini görmek mümkündür. Hatuniye vakfına ait belge ve bilgilere 19. Yüzyıl sonlarında hatta I. Dünya Savaşı öncesinde rastlanmaya devam etmektedir. Bunlardan birinde Ordu kazasında Müslüman mezarlığının tamamen dolması sebebiyle (I. Dünya savaşında göçler ve gelenler arasında yaşana yüksek ölümler dolayısıyla olduğu anlaşılmaktadır) Şahincili köyü sınırlarında Karantina memuru Tevfik Efendi'nin elinde olup Gülbahar Sultan Vakfına ait olduğu anlaşılan arazinin kabristan yapılması için izin talep edilmişti. Üstelik yer bulunamadığı için araziye ilk definler de yapılmıştı. Ancak arazinin kamu hizmeti için kullanılacak olsa da vakıf arazilerinin istimlak edilmesi padişahın özel iznine tabi olduğu için gerekli izin karşılık göstermek şartıyla Belediyeye izin verilmesi istenmişti.¹¹ Ancak geçmişteki izleri bir tarafa bırakılırsa günümüzde Ordu'da Hatuniye vakfı ya da Gülbahar Sultan üzerinden devam eden bir gelenek ve kadın imgesinden söz etmek zordur. Ordu'nun tarihi hafızasında yer etmemiş görünmektedir.

Ayanların Kadınları; Yerel İktidar Mücadelelerinin Aracı Olarak Kadın

Asker ve din adamı sayısındaki artış, Anadolu'nun istikrarsız kırsal ekonomisini alt üst etme potansiyeli taşıyordu. Bu faaliyetler hasat mevsimiyle aynı döneme denk geldiğinden fiziksel olarak bu işlere uygun erkekler, en gerekli oldukları dönemde kırsal ekonomiye katılamıyorlar, üretim faaliyetlerinin en az yoğun olduğu dönemlerde geri dönüyorlardı. Askerlik ve din adamlığı, devlet sisteminin sosyal ilişkiler ağına sızmanın bir yoluydu. Ve ticaret ve esnaflıkla beraber yürütülebiliyordu. Kadınların bahçede ve ahırda çalışması, erkeklerin başka ortamlara katılmasının önkoşuluydu. Askerlik ve din adamlığı yapan başka kasabalara seyahat eden hanlarda kalan, kahvehanelerde sosyalleşen, çarşıda bakkal açan, atölye kuran, kıyı boyunca yük gemileriyle dolaşanlar erkeklerdi. Dolayısıyla kadınlar erkeklerin sıradan çiftçi, çoban olmanın ötesinde başka konumlar elde edebilmesinin, yani rejimin içinde bir kimlik edinebilmelerinin ve gerekli bağlar kurabilmenin aracıydı. Bu durum erkeklerin neden kadınları kontrol altında tutma konusunda birbirleriyle rekabet içinde olduklarını ve aynı zamanda bu rekabetin neden düğün törenleri sırasında ateşli silahlarla gösteri yapan çok sayıdaki erkeğin toplanmasına yoluyla ifade edildiğini açıklamaktadır.¹² Kanlıları ile evlilikler yoluyla akrabalık kuran ayan aileleri ya da nüfuz sahibi ayanı öldürüp karısıyla zorla evlenilen, örneklerinde olduğu gibi kadınların mülkiyet konusunda temsil ettikleri sembolik konumlarından kaynaklanmaktaydı. Kadın kırsalın iş yapıcısı, tarlayı bağı bahçeyi

9 Bu belgelerden biri Hatuniye vakfından olmak üzere günlük yarım akçe ile Bayramlı kazası camiinde cüzhan olan Ömer Hacı Hüseyinin vafat etmesinden sonra boşalan göreve ehliyet ve liyakati sebebiyle Hacı Ammar'ın tayin edilerek beratının gönderilmesi. İle ilgilidir. Adnan Yıldız, *Osmanlı Belgelerinde Ordu*, İstanbul 2013, s.194.

10 A.g.e., s.198.

11 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Dahiliye Umum Vilayet, DH.UMV, 96/13, 12 Haziran 1333; Yıldız, a.g.e., s.204.

12 Meeker, a.g.e., s.115.

evi yöneten, erkek ise dışarıda sisteme girmenin, yani erkek egemen alanının bir temsilcisi sembolü idi.

18. yüzyılda merkezi otorite zayıfladığında, Osmanlı'nın merkezi eyaletlerindeki yerel seçkinler, varlıklarını ve mallarını ve aynı zamanda resmi sıfatlarını ve görevlerini çocuklarına katarak, kendilerine geniş bir alana hükmeden bir egemen statüsü atfetmişlerdi. Yerel seçkinler, erkek ve kadın köleleri de içine alan çok sayıda hizmetkârın bulunduğu geniş konaklarda yaşıyordu. Bunların oturduğu yapılar genellikle bir burun ya da tepenin üzerine inşa edilmişti ve misafir, kabul odaları, muhasebe dairesi ve hapishanesiyle hükümet binalarını andırıyordu. Bu kişiler vergi toplamak, kaçakları yakalamak, mahkeme kararlarını uygulamak, orduya asker toplamak, askeri mühimmat tedarik etmek, yol ve köprü inşa etmek gibi her türlü idari işlevi yerine getiriyorlardı. Merkezi hükümet onlara bazen resmi sıfatlar veriyor, bazen de isyancı ilan ederek üzerlerine ordu birlikleri gönderiyorlardı. Dolayısıyla seçkinler hem resmi sınıfın içinde hem de dışındaydılar. Osmanlı'nın pek çok merkezi eyaletinde yüksek rütbelileri de içine almak üzere devlet görevlileri bunların yardımı olmaksızın idari işlevleri yerine bile getiremiyorlardı. Buna göre Osmanlılar bu kişileri tanıma ya da meşruiyetlerini sorgulama niyetlerine uygun olarak ayan, derebeyi, ya da mütegalibe şeklinde farklı zamanlarda farklı sıfatlarla tanımlanıyorlardı. Pek çok yerde yerel seçkinler geniş tarım alanlarında çok sayıda çiftçi çalıştırarak itibar kazanmışlardır. Vergi gelirlerini toplama ve merkeze gönderme hakkını kazanan kişi, geniş arazileri ve bu araziler üzerinde yaşayan insanları kontrolü altına alabiliyordu.¹³

Savaşların yarattığı askeri, sosyal ve ekonomik hareketliliğin Ordu yöresinde ayanlığın ortaya çıkışında etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ayanlığın sosyal tabanının bir kısmı hiç kuşkusuz Osmanlı öncesinde bölgeye kesif bir şekilde yerleşmiş olan Türkmen-Çepni boylarının insan gücüne dayanmaktaydı. 1723'te başlayıp aralıklar ile 1749'a kadar süren Osmanlı-İran savaşının sefer güzergâhının Doğu Karadeniz sahillerini takip etmesi, mühimmat ve asker naklinin bu kıyılardaki limanlar kullanılarak gerçekleştirilmesi, ayrıca bölgeden sürekli asker talepleri, Viyana bozgunundan bu yana bu seferlere yerli kulu olarak katılmış olmakla kazanmış bulundukları resmi ve askeri sıfatlara dayanarak zaten giderek güçlenmekte olan yarı feodal zümrelerin durumunu kuvvetlendirdiği gibi kıyı hattını da oldukça hareketlendirmişti.¹⁴ Bütün bu olaylar bölgede eşkıyalığın ortaya çıkmasını tetiklemişti. Hiç kuşkusuz bu hareketliliğin Ordu yöresindeki ayanlık iddialarını da tetiklediği ve daha sonra ileri gelen ayan aileleri ile ilgili ilk belge ve bilgilerin bu döneme rastlamasından anlaşılmaktadır.

Bu dönemin belgeleri genellikle nüfuz çekişmeleri ve rekabet içerisindeki ayanların birbirleriyle ya da merkezi otorite ile mücadeleler dikkati çekmektedir. Bu mücadelelerde belgelere ve ayan şecerelerine konu olan kadınlar genellikle tarihin birer nesnesi konumundadırlar. Örneğin Habsamana ve Aybasdı kazaları dahilinde voyvoda kethüdası Şeyhoğlu İbrahim Ağa'nın iki yüz nefer piyade ve sekban ile ve teftiş namıyla köy köy gezip topladığı paranın iade ettirilmesine ve kendisinin kalebind olunmasına dair Karahisar-ı Şarki mütesellimi ve kadısına hüküm yazılmıştı. Keza bu konudaki bir başka eşkıyalık olayı ise Ulubey kazasında Poyrazoğlu Osman, Mehmed, Yusuf ve Çelenkoğlu Ahmed'in ev basıp *kadın ve kızları alıp istediklerine sattıklarına* ve şekavetlerine dairdir.¹⁵

Burada "kadınları alıp satmak", "birilerinin kadınlarını veya kızlarını-istekleri dışında- başkalarıyla evlendirmek", gibi suçların yine hep erkek üzerinden tanımlanması dikkati çekmektedir. Erkek egemen ve erkeklerin yazıya geçirdiği dünyada bu suç "yapan da yapılan için de" önemli olduğu anlaşılmaktadır. Belli ki bu şikâyeti yazanlar açısından merkezi otoritenin dikkatini çekebilmek adına ileri sürülen bu suç döneminin adaletsizlik yaratan ağır itham ve suçlarından birisi olarak görülüyordu. Erkek dünyasının suçuydu ve namus, sosyal düzen, din gibi dönemin hassasiyetlerine dokunuyordu.

Suç ve suçluların cezalandırılması toplumda başka türlü keşfedilmesi zor olan gerilimleri anlamakta birer kılavuz olarak kullanıldı. Köylüler ve ileri gelenler içindeki hasım karşısında üstünlük elde etmek için doğru ya da yalan yere suçlamaların, kaçırma fiillerinin ve hilelerin kullanıldığı iktidar mücadelelerini ele aldılar. Her şey rakip karşısında kullanılabilecek bir kaynağa/araca dönüştürülebildiğinden, genç kadınlara da bu gözle bakılmış olması şaşırtıcı değil. Aileyi utandırma amacıyla kiliseden

13 Michael E. Meeker, *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus*, İstanbul 2005, s.163.

14 Feridun Emecen, "Doğu Karadeniz'de Âyânlık" *Belleten*, Sayı 242, Nisan 2001, s.194.

15 Habsamana ve Aybasdı kazaları dahilinde voyvoda kethüdası Şeyhoğlu İbrahim Ağa'nın iki yüz nefer piyade ve sekban ile ve teftiş namıyla köybe köy gezip topladığı mebalığın iade ettirilmesine ve kendisinin kalebind olunmasına dair Karahisar-ı Şarki mütesellimi ve kadısına hüküm yazılmıştı. Keza bu konudaki bir başka eşkıyalık olayı ise Ulubey kazasında Poyrazoğlu Osman, Mehmed, Yusuf ve Çelenkoğlu Ahmed'in ev basıp kadın ve kızları alıp istediklerine sattıklarına ve şekavetlerine dair. BOA, C.ZB, 24/1153, 29.Z.1126. (5. Ocak 1715); İE, ŞKRT, 6/533, 11 Za 1139. (30 Haziran 1727).

vamlılığını sağlamak konusunda rakiplere karşı üstünlük kazanmak için yapılabiliyor, yani kadınlar evlilikler yoluyla ittifaklar için bir nüfuz aracı olarak da görülebiliyordu. Bu nüfuz, vs gibi araç olarak kadınların algılanmasının bir delili ise kadınların adının zikredilmeden yalnızca aile adları ile anılmasından (Poyrazzade kızı, Uzunömeroğlu kızı) gibi tanımlamalardan anlaşılmaktadır.

Ayrıca ayan ailelerinin iktidar ve nüfuz mücadelelerinin zirveye çıktığı on sekizinci yüzyılın sonu, 19. yüzyılın ilk döneminde yapmış oldukları evliliklerdeki kutuplaşma Tanzimat dönemi sonrası kaybolur. Yani bir nesil önce birbirlerini ortadan kaldırmaya çalışan aileler arasında bir sonraki nesilde evlilikler görülebilmektedir. Bundan da düşmanlıkların keskin ve kalıcı olmadığı, şartlara göre şekillendiği, anlaşılmaktadır. Yüzyılın sonlarına doğru ise tamamen Ordu ayanları içinde evlilikler yaşanırken bu denkleme Gürcü ileri gelenlerinin kızları ile evlilik bağları kurmaya başlanmış olması dikkati çekiyor.

Bütün rekabet ve mücadelelerine rağmen aileler arasındaki ilişkiler ve dengeler sık sık değişmiştir. Her ne kadar belirli bir gruplaşma söz konusu ise de daimi olmadığı, tarafların değiştiği, aileler arası evlilik ilişkilerinden anlaşılmaktadır. Kavgalı olunan bir âyan ailesi ile bir sonraki neslin akrabalık ilişkileri yoluyla yakınlaştığı görülebilmektedir. İleri gelen âyan ailelerinin yalnız sosyal değil aynı zamanda ittifak ilişki ve duygusunu güçlendirdiği anlaşılan bir evlilik ilişkileri ağı söz konusudur. Şecereleden takip edilebildiği kadar özellikle ailelerin birbirleriyle kız alıp vererek nüfuzlarını korumaya çalıştıkları söylenebilir.

Hakkını Arayan; Şikâyet Eden/Edilen Kadınlar

Ordu Kazasında kadın ile ilgili belgelerin bir kısmını şikâyetler oluşturmaktadır. Elbette şikâyet eden, edilen veya tanıklıklarda kadının /kadınların yer alması bu belgeleri kadın tarihine katkı ya da kadınların tarihine eklemek zaviyesinden bir kez daha okunmasını ve değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Şikâyet eden olduğu kadar edilen kadınlar da söz konusudur ki bunun bile kadının toplumsal yeri konusunda bir gösterge olduğu söylenebilir. Erkek egemen bir toplumda bütün bürokratik yolların erkeklerin kontrolünde olduğu bir toplumda şikâyetçi kadının şikâyetlerinin ne kadarının istenilen noktaya ulaştığı tartışılabilir. Kadının bir biçimde erkeğin olmadığı (koca, baba, vasi) durumlarda üst makamlara ulaşılabilirliği sorgulanmalıdır. Bir kadının şikâyetçi olduğu belgenin ki (bu belge örneklerini bir hayli görmek mümkündür) mevcut şartları içerisinde değerlendirmek gerekir²⁰. Ebulhayr kazası sakinlerinden Ömeroğlu Merhum Ahmed'in kızı kazanın ayanını şikâyet etmişti. Eşi Laz Mustafa'nın Fermude kazasındaki nüfus kaydında çolak olarak kayıtlı olduğu, Ordu Sancağı kura memuru İsmail Bey zamanında çolak olduğu tescillendiği, ancak beş yıldır kaza müdürü olan Şeyhzade Hasan Ağa'nın kura isabet ettiğini söyleyerek üçyüz guruslarını, Fermude kazası müdürü ise kendi kazasından bakaya olduğunu söyleyip Kaymakama mazbata edeceğini söyleyerek dört yüz guruslarını haksız bir şekilde aldıklarından şikâyet etmekteydi.²¹ Tanzimat dönemi klasik kura yolsuzluğu olarak değerlendirilebilecek olayda, kadınların yerel bürokrasiyi aşip merkeze kadar ulaşabildikleri değerlendirilebilir. Ancak burada bu ve benzeri konularda bir çok şikâyetin merkeze ulaşması, eşini çolak olduğu halde (derecesini bilemiyoruz) askerlikten kurtarma adına iki müdüre toplam 700 gurus para verebilen bir kadının ekonomik olarak nispeten iyi durumda birisi olduğu fikrini güçlendirmektedir. Dahası şikâyet maruz kalan kişilerin başka birçok konudan dolayı da şikâyet edilmiş olmaları yani kalabalık bir şikâyetçiler grubu içinde bir de kadın şikâyetinin yer almış olması kadının şikâyet eden olarak ulaşılabilirlik değerini hafifletmektedir.

Kadın şikâyet eden olmanın yanında, suç işleyen ve şikâyet edilen de olmuştur. Bunda genellikle yakınlarla karşı işlenen suçlarda cinayetler dikkati çekmektedir.²² Bir başka örnek ise güvenlik söz konusu olunca kadın bedeninin bir kamusal alana dönüştüğü ya da kamusal alanın müdahale edebileceği bir şeye dönüştüğüne dairdir. Bu daha önceki yıl ve yüzyıllarda nasıl giyineceği, nasıl davranacağını

20 Mülk sahibi bir kadının Osmanlı bürokrasisi içerisinde hak arayışlarını analiz eden bir çalışma için bkz. M. Emre Kılıçaslan, "Bir Ağa, Bir Tüccar ve Bir Kadın: XIX. Yüzyıl'da Tirebolu'da Tekne İnşa Etmek". (Çalışmayı yayınlanmadan önce faydalanmamamızı sağladığı için teşekkür ediyorum)

21 BOA, MVL, 309/56, 7.Ş.1273. 2 Nisan 1857.

22 "Ordu Sancağı Ulubey kazasında Pirali karyesi sakinlerinden olup maktulen vefat eden Durmuşun veresesinin sabisi Süleyman ile maktulunu katilesi zevcesi Rabianın... katile Durmuşu uykuda iken ot kazması tabir edilen alet ile bi-gayri hakk umden başından cerh ve katl eylediği ikrar ile sabit olmuş ...mezburunini hususiyeti haline nazaran teşhirinden sarf-ı nazarla bu hükme uygun olarak mahbus tarihinden itibaren 15 seneden az olmamak üzere hapsi..." BOA, A. MKT. MVL, 112/24, 8 Cemaziyevvel 1274

merkezin emriyle düzenlenmiş kadınlarla ilgili olarak; alanın daralmasına karşın güvensizlik karşında nasıl davranılacağına dair bir örnek olarak da değerlendirilebilir. Ecnebi memleketlere ticaret vs çeşitli sebeplerle çıkıp dönenlerin üzerleri iskelelerde polis tarafından aranıyordu. Ancak yurt dışından dönenlerin yanlarında bulunan Ermeni ve sair ecnebi kadınların aranmaması gizli olarak evrakı muzırza sokulmasına sebep olduğundan, bunu önlemek üzere üzere şüpheli kadınların üzerlerinin aranması için Trabzon vilayeti iskelelerinde bir kadın tayin edilmesi hakkında emir verilmişti.²³ Bu emir, mahremiyet alanı olarak görülen kadın bedeninin devletin güvenlik kaygıları söz konusu olduğunda nasıl aranabilir/ denetlenebilir bir kamusal alana dönüştüğünü gösteren özel bir örnektir.

Namusun Hem Faili Hem De Mefulu Kadın

Aile baskısı, namus, sosyal baskı üzerinden okunabilecek bir belge de Ordu'nun Bazarsuyu kazasına tabi Bozat karyesi sakinlerinden Kavrazlıoğlu Hüseyin'in kızı Fatıma ile ilgilidir. Olay Kaza Meclisi mazbatasından anlatılmıştır. *“Bikr-i baliğa Fatma adlı hatun Kaza Meclisine gelip yine aynı köyden Çengeloğlu Halil adlı kimseye tezevvüç olunmak emelinde bulunduğunu istida eylemişti.”* Bu durum örneklerine çok rastlanılmayan bir durumdu. Fatıma'nın istidası üzerine Halil Kaza Meclisine çağırılmıştı. Durum taraflara sorulduğunda *“kız kavlınden tekevvül eyleyüb filvaki merkuma nikah olunmak üzere geldim ise de şimdi pişman oldum almam”* diye evlilik isteğinden vazgeçtiğini beyan etmişti. Bunun üzerine Halil de *“mademki beni kabul etmez ise ben dahi (onu) kabul etmem”* diyerek evlilik noktasından dönülmüştü. Başka şikâyetleri olup olmadığı sorulduğunda *“kızın merkum Halil ırzına tassallut eyledi şeran ihkak-ı hak olunması matlubumdur”* demiş ve taraflar mahkemeye havale olunmuştu. Şikâyetçi Fatma, davaları ertesi gün görülmek üzere annesiyle meclisten ayrılmıştı. Ancak Fatma mahkemeye çıkamadı. *“Ertesi gün Bulancak iskelesinde vaki camii-i şerifin arkasında validesi Esma kızı Fatıma'yı çerkes bıçağı tabir olunan aletle arkasına üç defa bıçak ve iki defa batınına darb edüb kız on dakika kadar hayata olub eser-i cerhden vefat etmiş olmağla firar ederek zabtiyeler yetiştüb zabtiyelere dahi davranmış ise de”* yakalanarak Meclisin karşısına getirilmişti. Annesi Esma'nın yapılan sorgulamasında *“katl eyledim ise evladımı katl eyledim”* diye cevap vermişti.²⁴ Anne Esma liva merkezine getirilmiş, burada yargılanırken eşi tarafından diyeti affedilmişti. Kızı, karısı tarafından öldürülen Hüseyin *“vaki olan istirham üzerine hanesinde çiçek illetinden dolayı hasta olan ve diğer beşikde bulunan çocuklarının bakdırılması zımnında zevci merkumenin kefaletiyle katile muvakkaten bir hanede tevkif olunmuştu”*. Burada yapılan sorgusunda ise *“ara sıra kendisine müstevli olan sara illeti ol esnada dahi zuhur ederek kendisinden bi-haber olduğu halde katl ve idam eylediğini”* söylemişti.²⁵ Anne Esma'nın kızını evde ya da bir başka kapalı alanda ya da ücra bir yerde değil de kamusal alanın/kasabanın merkezinde öldürmesi dikkat çekicidir. Bu baskı karşısında çevreye verilen bir mesaj olarak okunabilir. Dahası öldürme usulü/aleti olarak seçtiği bıçak da “kurban” motifine ve rolüne atıfta bulunmaktadır.

Bir annenin kızını bıçaklayarak öldürmesiyle biten bir cinayetin görünen ya da görünmeyen yüzü, olayı hayli düşündürmektedir. Mevcut belgelerin üstü kapalı/sükut geçtiği noktalar sebebiyle olayın karanlık yönü çoktur. Ancak bu olay üzerinde, niyet okumadan yapılacak bir sorgulama bize dönemin sosyal ilişkilerini kadınlar üzerinden anlamada yardımcı olabilir. Fatıma ile Halil arasındaki ilişkiyi bilmek imkanına artık sahip değiliz. Ancak olayın “namus” şikâyeti üzerinden mahkemelik olduktan sonra bunun kişi ve aile üzerinde yarattığı baskı ortadadır. İlk kaza meclisi sorgusu sonrası anne ile kızın ilişkilerinin ne yönde geliştiği de meçhuldür. Ancak sosyal çevrenin merkezi olarak yaşayan kadınların bu baskıyı en çok hissedenden kesim olduğu tahmin edilebilir. Acaba bu baskı kadının kızını öldürmesiyle sonuçlanacak derecede büyük mü olmuştu? Kadın bu suçu hangi şartlar altında işledi? Erkeklerin dünyasından kaynaklı bir baskı ve yönlendirmenin sonucu muydu? Çok pasif durumda görünen babanın olaydaki dahili/rolü neydi? Bu soruları çoğaltmak mümkün ancak mevcut görüntü namus fikri etrafında örülen bir toplumsal baskının sonucu kadının kadını dahası bir annenin kızını işlediği bir cinayetle sonuçlanmış olmasıdır.

Sosyal Tepkilerin Veya Yerel Siyasetin Aracı Olarak Kadın

23 BOA, DH.MKT, 294/39, 29 Eylül 1310.

24 BOA, MVL, 585/2, 29. Ş. 1275.

25 BOA, MVL, 585/2, 22. N. 1275.

Trabzon Eyaletinde Protestan nüfusun en hızlı büyüdüğü kaza Ordu idi. Ancak imparatorluğun birçok bölgesinde olduğu gibi Ordu kazasındaki Protestanlığın gelişimi de sancılı olmuştur. Ordu kazasında Rum Protestan cemaati reisi Pandelidi'nin ev olarak kullandığı hanenin aynı zamanda okul ve ayin için kullanılmasına izin verilmesi için, cemaatin vekili Agob Boyacıyan Efendi tarafından bir takrir verilmişti. Fakat bu hane Ortodoks kilisesine yakındı ve bu sebeple Ortodoks Rum cemaat duruma itiraz ediyordu²⁶. İki cemaat arasında anlaşma sağlanamadığından mesele hükümete havale edilmişti. Bunun üzerine Protestanlar için Rum kilisesinden uzakta uygun bir yer bulunması kararlaştırılmıştı. Protestanlar, resmi muameleleri yapılıncaya kadar bu hanenin geçici olarak ayin ve tedris için kullanılması için izin verilmesini istemişlerdi. Karar, Rum papazları ve bazı muteber kişilere duyurulmuştu. Bu ara formül de Rumlar tarafından itirazla karşılanmıştı. Protestanları taciz etmeleri üzerine, bu tür hareketlerine meydan verilmemesi Rum patrikliğine tebliğ edilmişti. Fakat bu sefer de Ordu kazasının Rum ahalisinin mektepleri ile kilise ve bir okullarını kapatıp anahtarlarını mahalli hükümete teslim ettiklerini Vilayete bildirmişlerdi.²⁷

Bu tepki merkezin konu üzerinde ilgisini çekmiş ancak mesele halledilemeyince Protestanların mabet ve okul olarak kullanmaya çalıştıkları Pandelidi'nin hanesi Ordulu Ortodoks Rum kadın ve çocuklar tarafından taciz edilemeye başlanmıştı. Pandelidi Efendinin binayı Protestan cemaatine terk etmesine Rumlar karşı çıkıyor; evin satışını da kendisi kabul etmiyordu. Yerel idareciler iki cemaat arasında sıkışmış kalmıştı.²⁸

Problemi halletmek için merkezi hükümet Ordu'ya bir yetkili göndermişti. Yapılan çalışmalar sonucu anlaşmazlığın çözüldüğü fakat bu işte dahili ve tahriki görülen Metropolit vekilinin yeniden Ordu'ya iadesinin doğru olamayacağı ve yerine bir başkasının tayini için patrikhaneye yazı yazılması istenmişti²⁹. Merkezin meselenin çözüldüğüne dair iyimser tavrının Ordu gayrimüslimleri arasında pek geçerli olduğunu söylemeyiz. Cemaatler arasındaki gerginlik iyice artmış ve Protestan okulu, Rum kadınlar ve çocuklar tarafından saldırıya uğramış taş tutulmuş, yıkılmıştı. Merkezi yetkililer kadın ve çocukların tutuklanmasının doğru olmayacağını, valinin gürültüsüz bir şekilde işi güzellikle halletmesini istemişti³⁰.

Mektebin tahribatında bulunan bazı Rumlar ve kadınlardan beşi tutuksuz olarak sorgulanmışlardı. Bunlar suçlarını itiraf ettikleri gibi, bu olayla ilgili olarak hiç kimsenin tahriki olmadığı, kendilerinin yaptıklarını, yeniden inşasına başlanırsa yine hücum edip yıkacaklarını beyan etmişlerdi. Protestanlar için yapılmaya başlanan mabet ve mektebin, binanın oradan kaldırılması için patrikhaneye irade buyrulmasına kadar süreceğini belirtmişlerdi. İşin şiddetleneceğini gören yetkililer, binaya hücum edip yakanlara ve buna tahrik edenlerin, kentteki Ortodoks Rumların tabi oldukları Tokat Metropoliti aracılığıyla uyarılmasını istemişlerdi³¹. Diğer taraftan yerel yönetimin de bu meselede taraf olduğuna dair bilgi alınmış olmalı ki bu işte dahilleri olan Belediye reisiyle Rumlardan bir kaçının, vilayet merkezine çağrılarak (olaylara sebep olan kadınlar değil erkeklerin çağırılması manidardır) "*tenbihat-ı şedidede bulunulması*" sağlanmıştı³². Protestanların mabet ve mekteplerinin inşasına mani olanlardan daha ziyade Meselenin Protestanlık boyutuyla Ermenileri de etkilediği anlaşılmaktadır. Çünkü Orduda bulunan Marhasa vekilinin bu meselede en az Metropolit kadar zararı ve fesadı olduğuna dair şikâyetler de merkeze ulaşmıştı.³³

Bir taraftan yerel idare diğer taraftan merkezi hükümetin çabalarına rağmen halledilemeyen anlaşmazlığa, hamisi oldukları cemaatleri destekleyen sefaretlerin karışması işi iyice zorlaştırmıştı. Osmanlı

26 Bu konuda yalnızca Ordu'da değil, başka yerlerdeki ruhsatsız ibadethane ve Kilislerin de üzerine gidildiği anlaşılıyor. Keza Fatsa'nın Rum mahallesinde Lamriyani oğlu Konstantin'in hane olarak inşa ettiği binasının üst katını gizli olarak Protestan ibadathanesi, alt katını da erkek ve kızlar için okul olarak kullandıkları, Ortodoks Rumlar tarafından yetkililere şikâyet edilmişti. Resmi izin olmaksızın evlerin, okul ve kilise haline dönüştürülmesi yasaktı. Bunların tekrar eski amacına uygun olacak şekilde kullanılmasının sağlanması istenmişti. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, C.19, İstanbul 1989, s.167.

27 BOA, İrade Hususiye, 1311.2.3/8. 07.06.1894.

28 BOA, Babıali Evrak Odası (BEO)Trabzon (Vilayet Gelen-Giden)VGG, 192, s. 55, 10.01.1895.

29 BEO, VGG, 188, s.79, 09. 03. 1895.

30 BEO, VGG, 188, s. 79, 05.03.1895.

31 BEO, VGG, 188, 28.5.1895, Şifre Telgraf.

32 Protestanların mabet ve mekteplerinin inşasına mani olanlardan daha ziyade Orduda bulunan Marhasa vekilinin daha fazla zararı olduğu ve fesadı olduğuna dair şikâyetler gidiyordu. Yerel idare bunların mektep ve kiliselerini Elmalık mahallesinde seçilen arsa üzerinde inşasına luzum olduğunu bildirilmişti BEO, VGG, 188, s. 33/67, 15.5.1895. Telgraf; BEO, VGG, 188, 20.06.1895. Tahrirat.

33 BEO, VGG, 188, 16.05.1895. Şifre Telgraf; BEO, VGG, 188, s. , 21.05.1895. Ordu Kaymakamlığından Şifre Telgraf.

yetkilileri, yerel idareden gelen “kadınlar tarafından tecavüz ve teaddi vukubulmakta” sözünün “sefaretlerin itiraz ve ihtarlarını defe kağı olmadiğini”, Protestanların, dini vazifelerini yapmalarına engel olanların durdurulması gerektiğini Trabzon vilayetine bildirilmişti³⁴. Rum kadınların göstermiş oldukları zorlukları önlemek için gerekirse Orduya giderek her türlü tedbirin alınması istenmişti.³⁵ Ancak bulunan yeni yerin ve kilise inşaatı sırasında Rumların saldırılarının devam ettiği görülmektedir.

Ortodoks Rumların, Protestanlık misyonerliği karşısında, 1893 sonrası Ermenilerin girişmiş olduğu ayaklanma denemesi sonrası Ermenilerle ilgili kilise ve okulların kovuşturmaya uğraması şeklinde ortaya çıkan tepkilerden, faydalanmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bunu yaparken Müslüman yetkilileri de yanlarına aldıkları anlaşılmaktadır. Ermenilere karşı tepkilerin durulduğu, muhtemelen Protestanlarla ilgili anlaşmazlığın halledildiği, en azından Protestanlara karşı Rumların gösterdikleri tepkilerin dindirildiği, Ordu kazası Ermenilerinden gönderilen 10 imzalı bir teşekkür telgrafından anlaşılmaktadır³⁶. Fakat cemaatler arası gerginlikler ve anlaşmazlıklar, hamiliklerini üstlenmiş olan, bunları destekleyen konsolos ve elçiliklerin müdahaleleri, Osmanlı yerel ve merkezi idaresini uğraştırmış, meşgul etmişti. Osmanlı merkezi otoritesinin *kadınlar tarafından tecavüz ve teaddi vukubulmakta* sözünün “sefaretlerin itiraz ve ihtarlarını defe kağı olmadiğini” ifade ve itiraf etmesi ise diplomatik baskılar karşısındaki merkezi hükümetin duruşunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Burada Protestanlara karşı yürütülen bu olaylarda kadınların gösterdiği tepkiler kendi irade ve inisiyatifleriyle gösterdikleri bir sivil tepki olarak kabul edilebilir mi? Kadınların gösterdiği tepkinin ne kadarı kendi iradeleri ve ne kadarı eş ve babalarının yönlendirilmesiyle olmuştur? Bu olaydaki Ordudaki Rum kadınların yerel otorite ve iktidarı ne kadar etkileyebildiler? Merkezi hükümet olayların halledilmesinde kadınların tepkilerini ne derece dikkate değer buldu? Bu ve bunun gibi birçok soru akla gelmektedir. Dönemin şartları dahilinde sınırlı bir örnek de olsa kadınlardan gelecek böyle bir sosyal direnişin erkeklerin desteği veya yönlendirmesi olmadan gerçekleşmesi mümkün görünmemektedir. Ancak cemaat yapılanmasının sosyal merkezinde kadınlar vardı. Dolayısıyla Cemaat yapılanmasının bozulması karşısında en çok tepki göstermesi beklenen kesim de kadınlardı. Bu sebeple kadınların en yakın sosyal çevrelerinden başlayarak eş, çocukları, komşularının Protestanlığa girmeleri karşısında bozulan cemaat yapıları karşısında hissettikleri tehdit ve tehlike duygusu sebebiyle gösterdikleri tepkinin doğal olabileceği unutulmamalıdır.

Olaylar karşısında beş kadın tutuklanmış; suçlarını itiraf ettikleri gibi, bu olayla ilgili olarak hiç kimsenin tahriki olmadığı, kendilerinin yaptıklarını, yeniden inşasına başlanırsa yine hücum edip yıkacaklarını beyan etmişlerdi. Bu ifadelerin arka planında kadınları kışkırtan erkeklerin arandığı açıkça anlaşılmaktadır. Yapılan soruşturmalarda kimsenin etkisi altında kalmadan bu hareketleri kendi iradeleleriyle yaptıklarını beyan etmişlerdi. İfadede Protestanların mabet ve mektebinin oradan kaldırılması için irade buyruluncaya kadar protestolarının devam edeceğini beyan etmiş olmaları da dikkati çekmektedir. Bu tepkileri gösteren kadınların ağırlıklı Ortodoks-Rum-Kentli ve muhtemel ekonomik olarak gelişmiş bir sosyal yapının bir parçası olduğu tahmin edilebilir³⁷.

Merkezi hükümetin araya girerek anlaşmazlığın halli için çaba gösterdiği ve Ordu’daki Protestanlar için mabet yapılmak üzere seçilen arsanın Rum hanelerine uzak ve uygun bir yerde bulunduğu ifade edilmişti. Hatta Rum ahali ve Ordu Metropolit vekili gönderdikleri telgrafla merkezi hükümete teşekkür etmişlerdi. Ancak meselenin halledilmesi için başta dönemin Belediye Başkanı olmak üzere cemaat liderleri Trabzon’a çağırılmış ve bu meselenin bir an önce halledilmesi konusunda uyarılmışlardı

34 BEO, VGG, 188, s.61, 13.07.1895.

35 “...mezkur hanenin kiliselerine kurbiyet ve mazarratı cihetiyle hükümete teslim ettikleri anahtarları almayacaklarını ve kadınlarla çocuklarının Protestanlara karşı çend sene evvel yaptıkları uygunsuz muamele tekerrür edecek olur ise men’e muktedir olamayacaklarını ifade eylemiş oldukları ve bu babda ön ayak olan birkaç müfsidin bu derece ısrarlara göre tedbirleri iktiza ederse de bununla maksad hasıl olamayup şıkak ve siddiyet tevessü ile beynlerinde arbeye zuhuru akva-yı melhuzattan olduğu ve Rumlara en ziyade dokunan cihet mahalleleri içinde ve kiliseleri ittisalinde bulunan mezkur hanede Protestanların muvakkaten icra-yı ayine başladıktan sonra bilahare yerleşüp kalmaları mütalaasından ibaret olarak kasabanın vaziyet ve cesameti hasebiyle Protestanların şimdiden mahzursuz bir bina bulmaları müşkil olmayacağı...”BEO, VGG, 192, s.79, 05.08.1895; Yıldız, a.g.e, s.268

36 BEO, VGG, 188, 02.01.1896.

37 Bir yabancı seyyah gözüyle Kinneir’de kendi kültür havzasındaki kadınlarla karşılaştırdığı Ordu’daki kadınlar ile ilgili ifadeleri dikkati çekmektedir. “Kadınlar ise oldukça ürkekler; Rum kadınlar bile bir erkeğin yaklaşması karşısında son derece çekingenler”. John Macdonald Kinneir, *Journey Through Asia Minor, Armenia, and Koordistan in the Years 1813 and 1814*, London 1818, s. 324.

(azarlanmışlardı)³⁸.

Göç, Siyaset, Ekonomi Sarmalında Gayrimüslim Kadınlar

Ordu yöresinden Rusya'ya yapılan Ermeni göçlerini adeta özetleyen, Ermeni kadınların gözünden Rusya'ya göç etmiş olan kocalarının dönmelerine ya da kendilerinin de gitmesine izin verilmesi için Sadarete yazmış oldukları mektup, bu göç hareketlerini, maruz kalanlar açısından anlamak için bize yardımcı olmaktadır³⁹. Ordu merkez ve köylerinde yaşayan babaları, eşleri veya çocukları Rusya'ya gitmiş olan Ermeni kadınlardan 38 imzalı bu mektuptan; satır aralarında işaret ettiği sosyal problemleri, sıkıntılarının dile getirilişi açısından adeta bugünkü problemlere olan benzerlikleri sebebiyle sadeleştirerek alıntı yaptık⁴⁰:

...aşağıda imzaları olan cariyeleri Trabzon vilayetine bağlı Ordu kasabası ve civarında muhtelif köylerde meskun gürûh-ı ziraatdeniz. Babalarımız biraderlerimiz zevçlerimiz memleketimizde emr-i idare ve maişetçe gördükleri ızdırab ve müşkülât üzerine onbeşseneden beridir Rusya'ya gidip orada tütün vesair ziraat yahud birer tarik-i ticaret ile çalışarak bir iki sene zarfında kazandıkları birer mikdar mebalîğ ile yine hanelerine dönerek evvela birikmiş olan vergi borçlarımızı kapatmak ikinci olarak cariyelerince zaruri ihtiyaçlarını görüb gözetmek ile saye-i... padişahide herkes halimizce hamd olsun yaşayub gece ve gündüz duadan gerüye durmuyorduk. İşte maruz-ı vechle dört beş sene önce yine Rusya'ya gitmiş babalarımız, biraderlerimiz ve zevçlerimizin dönüşleri hikmet-i hükümet üzere taht-ı memnuiyyete alındıktan sonra orada kaldılar ki, bu müddet zarfında bunlar seneden seneye çoluk çocuklarını unudub para göndermiyorlar. Malum buyurulacağı vech üzere Ordu kazamız ahalisi ötedenberü kendü ab ü 'âlem ve daire-i namus ve iffetde yaşadığı gibi mügayir-i rıza-yı cenab-ı padişahi olarak hiçbir suretle lekelenmemiştir ki Rusya'da kalmış adamlarımız da bu meyandadır. (Gözden uzak olan gönülden de uzak olur) darb-ı meselince malum-ı devletleri buyurulacağı vechle Rusya'daki ma'nen serbestiyyetden esasen insanı kendüsüne celb eylediği mamafih memnuiyyet mevzuu adamlarımız kendilerine bir serrişte addeyledikleri hasebiyle biçare ve bî-kes kalmış analarının zevçlerinin ve bir takım masum çocuklarının fevt-i yevmiyelerine mahsus kazandıkları paraları turuk-ı gayri layıkada sarfederek günden güne cariyelerini unudub değil para hatta mektub bile göndermeyerek kat'-ı alaka eylediler. Şu halde tohumusuz kalarak ziraatden mahrumiyetle kap ve kazana varınca satub, yedik, içdik. Fakat bundan böyle satılacak daha bir nesnemiz kalmadığından suzişli ağlayışlarını kesmek için çocuklarımızın ellerine verecek bir dilim nan-ı aziz bulamıyoruz. Diğer taraftan bedelat-ı askeriye ve sair divan-ı miriyemiz tediyesinden tabii aciz kalarak seneden seneye müterekkimen bakayada kalıyor... ser-be-zemin tekrar tekrar hakpay-i sami-i cenab-ı devletlerine kapanarak maruz-ı ahval pürmelal-i umumiyemizden irade-i azade ile ihya ve çerağ buyurulmak üzere Rusya'da kalmış babalarımız biraderlerimiz zevçlerimizi alıp birlikte yine karyelerimizde ubudiyet etmek için cariyelerine Rusya'ya güdüp gelmek yahud Rusya'da mukim Devlet-i Aliyye şehbenderhaneleri vasıtasıyla bunların bu tarafa sevk etmek cihetlerden birisine müsaade ve irade buyurulmasını veliyyülnimet bî-minnet padişah fukara ve tebeaperver efendimiz hazretlerinin başı için olsun ağlayarak arz ve istirhamına cesaret olunur...

Metin/mektup içinde “gözden uzak olan gönülden de uzak olur” gibi atasözü kullanacak kadar samimi ve yerel bir üslupla yazılmıştı. Mektuptaki imzalar kendilerini tanımlarken Ordu kasabası ve civarındaki muhtelif köylerden diye tanımlamışsa da birinci imza Ordu merkez Taşbaşı mahallesindendi. Bu mektubun ne kadarının kadınların elinden çıktığını bilemiyoruz. Yani ifadelerin ne kadarı erkeklere ait ya da klasik Osmanlı yazışma usullerinin çarkına girince ifadeler ne ölçüde değişti? Ancak mektuptaki bazı anahtar kelimelerden dönemin olaylarına bakışın izlerini görebiliriz. Her ne kadar birinci imza sahibi kentli ise de kendilerini “gürûh-ı ziraatden” diyerek köylü/çiftçi olarak tanımlamışlardı. Karadeniz'in bir gerçeğine ışık tutuyor eş, baba veya erkek kardeşlerinin geçim sıkıntısı sebebiyle on beş yıldan beri Rusya'ya çalışmak için gittiklerini belirtiyorlardı. Oraya gidenlerin tütün (ziraatı) veya bir ticaret yolunda çalıştıklarını belirtiyor. Kazandıklarını ülkeye getirerek “evvela vergi borçlarımızı kapatmak” diyerek mektubun muhatap olduğu merkezi hükümetin hassasiyetlerine atıfta bulunmayı ihmal etmiyorlardı. Rusya'ya gitmiş erkeklerin dönüşlerinin yasaklanmasını “hikmet-i hükümet üzere”

38 BEO, VGG, 188, s. 79, 19.02.1895. Şifre Telgraf.

39 Ermeni işçi göçleri ve etkileri hakkındaki bir çalışma için bkz. Süleyman Uygun, “19. Yüzyılda Anadolu'dan İstanbul'a Olan Mevsimlik Ermeni İşçi Göçleri” *Historystudies*, C.7, S.4, Aralık 2015, s.137-155.

40 BOA, A.MKT.MHM, 709/37, 20.03.1902;547/1; DH.TMIK.M, 124/32.

diyerek yaşanan Ermeni olaylarına hiç değinmeden, konunun dönemin siyasetinin adeta etrafından dolmaları ise gözden kaçmıyor. Böylece “hikmet-i hükümet”e, karşı tarafın gönül okşayan egemenliği yüklenirken kendileri için anlamsızlığına da atıfta bulunuyorlar. Ülkedeki Ermeni olaylarına bir gizli atıf da Ordu’daki Ermenilerin “ötedenberü *kendü ad u ‘alem ve daire-i namus ve iffetde yaşadığı, mügayir-i rıza-yı cenab-ı padişahi olarak hiçbir suretle lekelenmemiştir ki Rusya’da kalmış adamlarımız da bu meyandadır*” ifadelerinde saklıdır ve kendilerinin bu olayların hiçbir yerinde yer almadıklarının beyanıdır. “*Rusya’daki ma’nen serbestiyetden esasen insanı kendüsüne celb eylediği*” ifadesi Osmanlı ile Rusya’nın Ermeni tebaa tarafından karşılaştırılması ve bir tercihi veya Osmanlı Ermeni kadınları tarafından Rusya’nın algılanış biçimine işaret ediyor⁴¹. Erkeklerin kendilerine para göndermeyip unuttukları, kazançlarını layık olmayan yollarda yediklerinden şikâyet eden kadınların ellerindeki her şeyi satıp yemek zorunda kaldıklarını belirtmeleri ise geçmişte (1990’lı yıllarda) Karadeniz kadınlarının içine düşmüş oldukları örneklerine benzemektedir.

Elbette ki mektubu yazarlar açısından bu isteklerin dile getirilişi sosyal, ekonomik problemleriyle, çektikleri sıkıntılarla adeta günümüz Karadeniz kadınlarının dertlerine ait bir fotoğraf çekiyor. Fakat göç edenler, örgütlenmeler, taşıdıkları fikirler sebebiyle, devletin durduğu yer ve yaratacağı sonuçları açısından bu hareketin ve isteklerin o kadar masum olmadığı en azından kalmadığı söylenebilir. Ülke dışına çıkan, milliyetçi, bağımsız devlet fikirleriyle örgütlenen veya örgütlendirilen, gittikçe siyasileşen hareketlerini, ülke dışından yöneten ve yönlendiren Ermenilerin, hele ki II. Abdülhamid’in sıkı denetim ve kontrol arayışları içerisinde, yalvarışlarla dolu bu dilekçenin etki etmesi, veya anlam bulması zordu. Nitekim karar Rusya’dan gelecek Ermenilerin Osmanlıya kabullerinin yasaklandığı, bunların geri dönemeyecekleri, bu sebeple Osmanlı tabiiyetinden düşürülüp bir daha dönmek üzere kadınların velilerinin yanlarına gitmesine izin verilebileceği şeklinde olacaktır. Fakat bu kadar kadının birden önce tabiiyetten düşürülüp daha sonra göç etmelerine izin verilmesinin dikkati çekeceği ve problem yaratabileceğini gören yetkililer, kadınların toptan değil, bölümler halinde göçlerine izin verilebileceğini ifade etmişlerdi.⁴²

Gayrimüslim göçlerinin çeşitli tarihlerde devam ettiği⁴³, olağanüstü zamanlarda bu göçün hızlandığı görülmektedir.⁴⁴ I. Dünya Savaşı sonrası, yenik Osmanlı topraklarındaki siyasi emellerini gerçekleştirmek için bir fırsat yakaladıklarını düşünen gayrimüslimlerin geri dönme teşebbüsleri olmuştu. Bu geri dönme ve döndürme çabaları Ordu kaymakamlığında da yakından takip edilmiş ve merkeze bildirilmişti. Rusya’ya gitmiş olan Ermeni ve Rumlar mütareke dönemi geri dönmekteydiler.⁴⁵ Özellikle Pontus hayali ile Rumların bir taraftan uluslararası teşebbüslerde bulunurken diğer taraftan bu teşebbüslerin haklı gösterecek deliller peşine düşmüşlerdi. Bir Rum Pontus devleti kurma hayali içinde olan kişiler, bölgede Hristiyan nüfusu artırmak için özellikle Patrikhane’nin Yunanistan’ın ve İngilizlerin yardımlarıyla ve Osmanlı Devleti’nin zor şartlar içinde bulunmasından istifade ederek Karadeniz bölgesine yönelik göçmen hareketini teşvik ettiler. Nüfus konusunda etkinliklerini artırmak isteyen Rumların, Rusya’nın da yardımıyla, Rusya’dan göçmen adı altında getirilerek Trabzon sahillerine çıkarılmaya başlandığını ve tabii ki halkının direnişini görmekteyiz. Şubat 1920’de Ordu limanına gelen bir vapurdan göçmen adı altında bir miktar Rum çıkarılmak istenmişse de, buna izin verilmemişti.⁴⁶ Rivayete göre,

41 Rusya’nın Karadeniz bölgesindeki faal ajanları vasıtasıyla Trabzon vilayetindeki Rum ve Ermenileri göçe teşviki, Karadeniz’in özellikle kırsalındaki Rum ve Ermeni köylüleriyle doldurmaya çalışması; onlara bol arazi ve iyi yaşam koşulları vadetmesi; göçmenlerin hayal kırıklığı içinde geri dönme çabalarıyla ilgili olarak bkz. Oktay Özel, “Muhacirler, Yerliler ve Gayrimüslimler, Osmanlı’nın Son Devrinde Orta Karadeniz’de Toplumsal Uyumun Sınırları Üzerine Bazı Gözlemler”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 5, Bahar 2007, s. 98.

42 BOA, A.MKT.MHM, 709/37, 26.05.1902, Dahiliye ve Hariciye Nezareti Tezkereleri.

43 Kadınların konu edildiği bir başka belge türü ise göç belgeleridir. Özellikle Rusya’ya doğru yapılan göçlerin hane olarak yapıldığı, 44 hane ve 120 nüfustan fazla kişinin 1887 yılında göç ettiği, bunların vergi ve askerlik bedellerinin kefillerin böyle bir taahhütte bulunmadıkları için alınmadığı, bunların nüfus kayıtlarının silinmesi istenmişti. Yıldız, a.g.e, s.244.

44 1918 yılında kadınlar yine göç meselesi sebebiyle gündeme gelmişlerdi. Ordu kasabasında ikamet eden Osmanlı vatandaşı Rum kadınlardan bin kadarının düşman donanması Ordu kasabasına asker çıkardığı zaman ve iki yüz kadarının da seferberlik içerisinde ve farklı zamanlarda kayıklarla Rusya’ya firar ettiği ve askeriyece görülen lüzum üzerine 2299 hanede 8997 kişilik Rum nüfusun Mesudiye ve Tokat tarafına nakledikleri eşyalarının Muhacirin komisyonunca muhafaza edildiği bilgisi verilmişti. Yıldız, a.g.e, s.260.

45 Fatsalı Hacı Gorgoroğlu Nikola’nın motoruyla Rum ve Ermenileri hamil olduğu halde, daha önce Ordu ahalisinden olup, Rusya’ya firar etmiş olan kadın erken 22 nüfusu eşyalarıyla karaya çıkarmıştı. Eşyaları meyhanında calib-i şüphe bir şey görülemediği ve sahilin taht-ı tarassuda alındığı... BOA, DH. EUM. AYŞ, 1/63, 23.03.1919.

46 Sabahattin Özel, *Milli Mücadelede Trabzon*, Ankara 1991, s.104.

Rumların korunması ile ilgili olarak bölgenin şöhretli milis kumandanları olan Topal Osman Ağa ile Çürüksulu Ziya Bey arasında kişisel ilişkilerinin gerilmesine sebep olan olaylar yaşanmıştı. Ziya Bey'in Topal Osman Ağa'yı Ordu'dan uzak tutmasının sebebi İstanbul asıllı bir Rum hanımla, Madam Marika ile evli oluşu gösterilmişti.⁴⁷

Yerel Sosyal Didişmelerinin Merkezinde Bir Kadın

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Ordu'ya özellikle Çürüksu bölgesinden gelen Gürcü göçmenler yerleştirilmişti. Bu göçlerin sonucunda “*Ahali-i kadime*” ile Gürcü göçmenler arasında yaşanan ekonomik, sosyal sıkıntılar, zaman zaman değişen şartların da etkisiyle sıkıntılı ve sancılı süreçler yaşanmasına sebep olmuştu. Farklı aşamalardan geçse de yerel siyasetin ve güçlerin elinde genelde eşkıyalık olayları ile zirve dönemlerini yaşayan ilişkilerin durulması için Cumhuriyet yıllarının beklenmesi gerekmişti.⁴⁸ Gürcü göçmenlerin baskıları ve sistematik eşkıyalık hareketleri karşısında, yerli halkın bir tepki olarak geliştirdiği karşı hareketler görülmüştü. Bunların en bilinenleri Hekimoğlu, Soy-tarioğlu gibi eşkıyalık hareketleriydi. Bu eşkıyalık hareketlerinin sosyal, ekonomik kültürel boyutlarını bir tarafa bıraksak bile yerel anlatımlarda kahramanların/eşkıyaların dağa çıkma ve isyan etmelerinde “kadın”ın özel bir sembol olması manidardır.⁴⁹ Her iki olayla ilgili anlatılarda da “kadın” önemli bir yer tutmaktadır. Hekimoğlu, sevdiği kızın verilmemesi, Soy-tarioğlu geride bıraktığı karısına karşı yapılan taciz iddiaları sebebiyle dağa çıktığı anlatılır. Ordu'nun geçen yüzyıldaki bu eşkıyalık hareketlerinde “kadın” sembolik de olsa yerel sosyal mücadele ve didişmelerin sebebi olarak görünmektedir.

Kadın, yerel didişmelerin ve mücadelenin sebebi olduğu kadar barışın ve sosyal uyumun aracı da olabilmekteydi. Çünkü bir taraftan bu mücadeleler yaşanırken diğer taraftan ileri gelen aileler arasında evlilik ilişkileri yoluyla akrabalıklar da tesis ediliyordu. Hatta evlilikler Ordu'da yaşanan münferit hadiseler bize bu konuda bazı ipuçları verebilir. Cinayetle mahkum Gürcü firarilerin adamlarıyla evini basarak hemşiresini kaçırdığından ve 20 gündür zulmettiklerinden şikâyet eden Nasuhbeyzade'nin Ordu kaymakamlığını da aşır Trabzon Valisine ve oradan Dahiliye nezaretine kadar uzanan yardım isteğinin arkasında bazı gerçeklere işaret ediyordu. Nasuhbeyzade “Gürcü ümerasından adliye ve *devair-i saireye olan tesirinin bunca müracaatlarımızı tesirsiz bıraktığından vilayete müracaat etmek zorunda kaldığını*” bildiriyordu. Bu olay basit bir kız kaçırmanın ötesinde, Gürcü göçmenlerin kazada artan etkilerine ve kurumlara olan nüfuzlarına, bu nüfuzu ileri gelen ailelerle kuracakları akrabalık ilişkileriyle pekiştirmeye, en azından yerli halk ile göçmenler arasındaki anlaşmazlıklara ait bir kesit sunmaktadır.⁵⁰ Sözlü rivayetlere göre Ordu'da her iki taraf birbirinden kız alarak çatışmalara son vermiş, böylece sükûnet sağlanmıştır.⁵¹ Elbette ki bu tür ilişkiler bütün zorluklarına rağmen toplumların birbirleriyle artan bütünleşmesini de göstermektedir. Bu ifadeler, erkek egemen toplumda “muhacirler, yerliler ve gayrimüslimler” arasında yaşanan toplumsal uyum sıkıntılarının merkezinde kadına atfedilen sembolik değere de işaret etmektedir.

Kendini Erkeklerin Dünyası Üzerinden Tanımlayan Şair Bir Kadın

Fıtnat, babası Hazinedar-zâde Ahmed Paşa'nın, Osman Paşa (1824-1842)'nin kethüdası olarak görev yaptığı Trabzon'da, Amasya Mahallesi'ndeki evlerinde 27. 11. 1842 (23 Şevval 1258)'de doğar. Ali Canip (1887-1967) başta olmak üzere, Fıtnat'ın Ordu (Aybastı)'da doğduğu iddiasında olanlar da vardır. Şair Fıtnat her ne kadar Ordular ve Trabzonlular arasında paylaşılamazsa da beslendiği asıl kültür ikliminin İstanbul olduğu açıktır. Mehmed Zihnî, *Dîvân*'ı dışında manzum mensur birçok edebî eserinin

47 Özel, a.g.m., s. 108.

48 Göçlerin mağdurları hem Müslüman hem de Hristiyan kesim olmuştu. Müslümanlar genellikle kırsalda arazi sorunları üzerinden, Hristiyanlar ise daha ziyade kentsel alanlarda bu muhacirlerin başrolde olduğu eşkıyalığın hırsızlık, yağma, adam kaçırma, kadın kaldırma ve cinayetlerinin hedefi haline gelmişlerdi. Özel, a.g.m., s.100; Hamdi Özdiş, *Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayeti'nde Eşraf, Siyaset ve Devlet* (1876-1909), Ankara 2008.

49 Her iki olayla ilgili anlatılarda da “kadın” önemli bir yer tutmaktadır. Hekimoğlu sevdiği kızın verilmemesi, Soy-tarioğlu geride bıraktığı karısına karşı yapılan taciz iddialarıyla dağa çıktığına dair ifadelerin erkek egemen toplumda kadının zaman zaman sembolik değer atfedilen yeri ve önemine işaret etmektedir.

50 BOA, DH.EMN, 66/6, 05.02.1914; Ordu Kaymakamlığı Dahiliye nezareti ve Trabzon vilayetinin isteğiyle verdiği bilgide “kadının kendi rızasıyla, ölen eşinin birkaç günlük müddet-i iddetini tamamlamak üzere kaza haricine kaçtığı bilgisi verilmişti.

51 Özel, a.g.m., s. 101.

bulunduğunu, lâkin kadınlara ait eserlerin basılıp çoğaltılmaması sebebiyle bu eserlerin ortada olmadığını; fevkalade firaset ve fetaneti gereği bazı hikmet ve fikir meseleleri hakkında muhakemelerinin akıl sahiplerine hayret verecek derecelerde olduğunu söyler bir hayli makbul sayılabilecek şiiirler söylemiş; fakat yine de divan şiiirine kadınca bir bakış açısı getirmek gibi bir çaba içinde olmamış; geleneğin çizgisinden ayrılmadan duygu ve düşüncelerini diğer kadın şairler gibi erkek bakış açısıyla dillendirmiştir. Şiiirlerinde aruz veznini kullanmış, klasik şiiirin bilhassa gazel formunu tercih etmiştir. Gazellerinde ideal güzeli tavsif eder. Onun sevdiği, dilberler içinde emsalsizdir. Sevdiğinin ruh (*yanak*) ve binâgûş (*kulak memesi*)unu öpme arzusundadır. Yârinin meclisine mahrem olamamaktan şikâyetçidir. Meygede, pîr-i mugân, ayak, bâde, cür'a, sakî gibi meyhane ıstılahları onun şiiirinde de yer alır. Zamanın sâkîsinden elemlerine, gamına çare bulmasını ister. Diğer şairlerde olduğu gibi sevgili, şem'; âşık, pervanedir. Gönül fırkattan viranedir, mecalsiz düşmüştür. Cem, Dârâ gibi mitolojik şahsiyetleri zikretmekle; Tûr, nahl gibi peygamber kıssalarına telmihte bulunmakla Fitnat, geleneğin kaybolmaya yüz tuttuğu bir zamanda, onun bir takipçisi olduğunu göstermiştir.⁵² Erkek egemen bir şiiir dünyasında kendine yer bulmayan çalışan Ordulu şaire, erkek motif değerleri ve sembolizmi üzerinden kendisini ifade edebilmiştir.

Hayırsever Kadınlar

Ordu Kazasında kadınların bulunduğu Osmanlı belgelerinin büyük kısmı sosyal hayatın merkezindeki kadının "hayırsever" sıfatına yöneliktir. Kadınların, türbe, külliye, çeşme, hamam gibi yapılar yaptırmaları onların kentlerin kuruluşundaki rollerini pekiştirdiği gibi, daha sonraki nesillerin şehrin bu tarihsel mekanları ile ilgili kurdukları ilişkiyi devam ettirmelerini sağlıyordu. Bir anlamda kadınların kentlerin kamusal alanlarına katılmalarını sağlayan bir devamlılığa işaret ediyordu. Klasik dönemin "vakıf yapan kadınların" bir devamı olarak görülebilecek bu belgeler iyiliğin arkasındaki ekonomik güç düşünüldüğünde yine şehrin ileri gelen ailelerinin veya siyasi yöneticilerin hanımları veya kızları olarak ortaya çıkmaktadırlar.

Bunlardan birisi, Haznedarzade Osman Paşanın torunu olan ve Hacı Hanım lakabıyla tanınan Hâce Ziyneti Hanımdır. Ziyneti Hanım, Ordu'da dedesinden kalan arazileri satmaya ve elden çıkarmaya başladığı görülür⁵³. Hacı hanımın Müslümanlara⁵⁴ ve bu arada Taşbaşı mahallesindeki Ermenilere de birçok gayrimenkul sattığı anlaşılmaktadır. Hatta kastı aşan bir yorum da olsa "Ordu kasabasında Ermenilerin arazi sahibi olmaları bu suretle vukuu bulmuştur" değerlendirmeleri yapılmıştır.⁵⁵

Hayırsever kadınlara bir örnek de çeşme tamir ve imarı meselesindedir. Şehirde en eski ve büyük sarnıçlı çeşmelerden biri, Orta Cami'nin yanında yer almaktadır. Değişik tarihlere ait üç ayrı kitabesi bulunan çeşmenin üçüncü kitabesinde iki kadın geçmektedir. İbrahim Paşa Cami yanındaki bu eski çeşmenin halk arasındaki adı "Maviş Çeşmesi"dir. Bu adın, çeşmeye hicri 1309 tarihindeki üçüncü kitabeyi koyduran hayırsever iki hanımdan dolayı verildiği anlaşılmaktadır.⁵⁶

19. yüzyıl belgelerinde kadınlarla ilgili hususlarda belgelerde geçen konulardan birisi okullaşma ve bu okullarda kız çocuklarının okutulması meselesidir. 1891 yılına ait bir belgede Ordu kazasında ve Gölköy nahiyesinde bir bölümü kızlara ait olmak üzere 22 adet ibtai mektebin yeniden inşa edilerek resmi açılışlarının yapıldığı bildiriliyor ancak yeni usulde eğitim verecek öğretmen bulunamadığı, 200 den fazla öğretmenin vilayet merkezine çağırılarak yeni usulde eğitime hız verilmeye çalışıldığı kaydedilmişti.⁵⁷ Dahası Ordu kazası için önemli rol oynayan kazanın sayfiyesi Çambaşı yaylasında harap olan

52 Necip Fazıl Duru, "İstanbul'u Büyüleyen Karadenizli Bir Şâire: Hazinedar-zâde Fitnat Hanım", *Ada (Edebiyat-Kültür ve Sanat Dergisi)*, S. 16, Güz 2012, s. 138-147.

53 Ordu kazası Perşembe Nahiyesinde altı karyede müteveffa Haznedarzade Hâce Ziyneti Hanım'dan kalan 339 adet parselde 22000 dönüm arazinin Başıkbal Müşfika Hanım'ın üzerine bedelsiz olarak tefviz ve kiralanması hususun Evkaf-ı Hümayun Nezaretinden bildirildiğinden Ziyneti Hanım üzerinde gerek müstrek ve gerek müstakil olarak bulunan arazilerin ortaya çıkarılmasında görevlendirilecek memurların yevmiye ve harcırahlarının ödenmesi konusunda izin verilmesi istenmişti. Yıldız, a.g.e, s.342

54 Bolaman'daki Gürcü göçmenlerin arazilerinin verimsizliği sebebiyle Hâce Ziyneti Hanım'ın elinden çıkardığı arazilerin kendilerine verilmesi ile ilgili olarak isteklerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

55 Sıtkı Çebi, *Ordu Şehri Hakkında Derlemeler ve Hatıralar*, İstanbul 2000, s. 80.

56 Abdi Baba zevcesi Mahiveş Hatun Hacı Hasan zevcesi hem Ayişe

Gider iken havz-ı kevser başa eylemişlerdi vasiyet hayır işine
Rahmet-i Rabb su gibi olsun revan nan-ı hayrat hem dahi tarih düşe

Çebi, a.g.e, s. 112.

57 Yıldız, a.g.e, s.208-210.

rüşdiye mektebinin yıkılarak 1892 yılında Ordu kazası kaymakamı ve Lazistan hanedanından Mehmed Ali Beyin kızları Nezihe ve Nedime hanımlar tarafından yeniden yaptırıldığı, “saika-i hamiiyetle neşri-envar-ı ilm ve marifet hususundaki arzularını isbat etmek üzere” 60 öğrenci kapasitesi olan okulun dualarla açıldığı bildiriliyordu.⁵⁸ Burada okulu yaptıranların kadınlar oluşu dikkati çekmektedir. Ekonomik kaynakları konusu belgelerden öğrenilemiyor Ancak kaza kaymakamının kızları oluşu siyasi kimliklerini babaları üzerinden aldıkları söylenebilir.

Ordulu kadınlar da Milli Mücadele’ye destek amacıyla çeşitli çalışmalar yapıyorlardı. Kadınlardan, Recai Beyin, Mustafa Beyin, eski kaymakam Daniş Beyin, Cordanzade İsa Beyin ve Halis Beyin eşleri önde gelenlerdi. Ulusal Kurtuluşa destek amacıyla düzenledikleri bir gecede 2000 lira toplamışlardı⁵⁹. 1922 yılında yine okul konusunda ancak bu defa eşraftan Ömer Ağazade Hüseyin Avni Beyin eşi Ayşe ve kızları Seniha ve Emine hanımların fakir çocukların tahsil ve eğitimlerine devam etmeleri için gerekli kitapların karşılanması üzere yüzer liradan 300 lira bağışta bulunmuşlardı. Vilayet, hanımların şefkat nişanıyla taltif edilmeleri talebinde de bulunmuş, merkez de 10 Ocak 1922’de Ömer Ağazade Hüseyin Avni Beyin zevce ve kızlarını şefkat nişanıyla değil belki fakat Maarif Nişanıyla taltif edilmesini uygun bulmuştu.⁶⁰ Her ne kadar belgelerde özne kadınlar ise de birçoğunda kadınların erkekler üzerinden tanımlanmaya devam edilmeleri dikkati çekiyor. Bu kadınlar bir kaymakamın eşi, bir paşanın kızı, bir ayanın annesi vb. tanımlara yapılan vurgular gözden kaçmamaktadır.

Yerel Siyasetin Merkezinde “Oynatılan” Kadınlar

Kadın’ın erkek cinselliğinin ve eğlencesinin metayı olarak görüldüğü “oynatılması” motifi ile ilgili şikayetler taşrada belgelerde sık rastlanan bir öğedir. Erkekler mahsus bir eğlencede “kadın/erkek oynatılması” mutlaka farklı anlamlar taşıyordu. Bunun “hakim olma” ile ilişkili olduğu düşünülebilir. Yaylada oynatılan kadın⁶¹ kent dışında, daha özgür alanları olarak görülen kentli olmayan kesimin mekanını temsil etmektedir. Bu motifin kentli olanları da söz konusudur. Ancak kentler kamusal alanın çok daha belirgin olduğu yerler olması sebebiyle bu eylem sıradan halkın/erkeklerin değil seçkinlerin gerçekleştirildikleri bir eylem olabilir. Bu konuda Meşrutiyet dönemi Ordusunda yaşanan bir olay belgelerden hareketle farklı biçimlerde değerlendirilebilir. I. Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde ülkenin genel şartlarına paralel olarak yerel siyasetin de hareketlendiği ve nahif dönemlerden geçtiği anlaşılmaktadır.

Birinci dünya savaşına girerken yaşanan bazı olaylar Ordu kazasındaki Müslüman ve gayrimüslim topluluklar arasındaki ilişkilerin kırıldığı, güvenliğin, emniyet duygularının adeta ortadan kaktığını göstermektedir. Kaymakam İzzet Bey, bazı Ermenilerin saklandığına dair almış olduğu sözlü bir ihbar üzerine yanında jandarma bölük kumandanı da dahil olduğu halde 8-10 jandarmayla Taşbaşı Rum mahallesinde bulunan Rum okuluna gitmişler ve arama yapmışlardı. Olay özü itibarıyla pek de önemli olmayan basit bir araştırma olarak görünmektedir. Fakat olayın merkeze yansıma şekli ve Müslüman ahali üzerindeki sonuçları açısından daha derin etkiler bıraktığı anlaşıyor. Her şeyden önce olay problemlere bakışta kaza ölçeğinde bile olsa yerel yönetimlerle merkezi yönetim arasındaki farklara işaret etmektedir. Çünkü olayla ilgili olarak Kaymakamın hareket tarzından şikayetçi olanlar kaza merkezinin güvenliğinden sorumlu komiserlikti. Kaymakamın “yazılı olmayan, tamamen adi sözlü bir ihbar üzerine, bu muameleyi itidalle hareket etmeden, olaya tam vakıf olmadan, bütün kuvvetle hareket edip, halkı galeyana, heyecana ve korkuya duçar etmesi” eleştiriliyordu. Mektep hizmetlisi Timos adlı çocuğa tabanca teşhiri/tehdidi sebebiyle çocuk korkudan hastalanmıştı. Komiserlik, olayın kasabanın içinde olması sebebiyle, polislerin kullanılmayarak, görev alanı kırsal kesim olan jandarmanın kullanmasından da rahatsızdı⁶². Bu olaydaki yetki karmaşa ve kargaşasının altında şehirde nüfuzlu bir konumda olan

58 A.g.e, s.214.

59 İbrahim Dizman, 20. Yüzyılda Ordu, s.83.

60 A.g.e, s.224-226

61 “Bektaş yaylasında Çatalçam mevkiinde Ordu Kazalı Mehmed ve Hayrat ve Hüseyin ve Osman ve said ve Sırrı namında altı şahıs karı oynatmaktalar iken üzerlerine giden altı jandarmaya merkurmlar tarafından atılan silahlardan çıkan mermi jandarmalardan birinin ayağına isabetle cerh edilmiş ve mütecasirler zulmat-i leylden ve jandarmanın azlığından bilistifade firar etmişler idi. Ahiren çıkarılan müfreze tarafından edilen takibat-ı şedide neticesinde bunlardan Mehmed ve Osman ve Said ve Sırrı derdest olundukları...”BOA, DH.EUM.EMN, 30/59, 2 Ağustos 1329; Bir başka olayla ilgili olarak ise “Yaylada kadın oynatarak eğlenenlere Jandarma baskını düzenlendi. Çıkan çatışmada bir jandarma eri yaralandı. Sanıklardan üç kişi yakalanarak tutuklandı”. Dizman. a.g.e, s.34.

62 Okul ve mahzeni aranmış kaçak Ermeni veya silaha rastlanmamıştı. Olayla ilgili herhangi bir suç unsuru bulunamamıştı.

gayrimüslimlere karşı yürütülen bir kovuşturmada şehrin içinden değil, belki merkezi otoriteyi temsil eden ve şehirdeki gayrimüslim etkisinden daha uzak görünen jandarmayı tercih etmesi dikkati çekmektedir. Polisin, şehirdeki nüfuz kazanmış gayrimüslimler karşısında kullanılmamış olması önemlidir. Rum okulunun aramasından bir şey çıkmamıştı. Gerekçe ne olursa olsun, olay, Müslüman toplumun gayrimüslimler karşısında kendini güvende hissetmediğini göstermektedir. Elbette bunda yeni çıkmış olan Birinci dünya savaşı ve savaşının getirdiği güvensizlik ortamı da etkili olmuştur. Polislerin itidali bozma, heyecan yaratmakla suçladıkları Kaymakam İzzet Beyle ilgili olarak halkın vermiş olduğu tepki daha da dikkati çekmektedir. Çünkü merkeze, Kaymakam İzzet Bey hakkında bir destan tanzim olunduğu, bestelenerek çocuklar arasında söylendiği, haberi ulaşmıştı⁶³.

I. Dünya savaşı başladıktan sonra 21 Kasım 1916 tarihine kadar Mehmed İzzet Beyin ordu kaymakamlığı devresi, I. Dünya Savaşı'nın en şiddetli zamanına tesadüf etmişti. Şehirde, köylerde ve yurdun her tarafında büyük yiyecek sıkıntısı baş göstermişti. Gıda maddelerinin dağıtımındaki yolsuzluklar, bilhassa ilaç ve gazyacı konusundaki sıkıntılar devam ederken, Ordu'ya gelen muhacir hareketi şehirdeki yokluğu artırmıştı⁶⁴. Hakkında çocukların destan yazıp söyledikleri, ancak diğer taraftan bu olayla ilgili olarak dönemin polis müdürünün hareket tarzını açık açık eleştirdiği ifrat ile tefrit arasında algılamalara sebep olan Kaymakam İzzet Bey görevinde uzun süre kalamadı. Ordu ve çevresinde “*Muhacirler, Yerliler ve Gayrimüslimler*” arası ilişkiler gittikçe kırılmakta ve *Osmanlı'nın Son Devrinde Orta Karadeniz'de Toplumsal Uyumun Sınırları*⁶⁵ fazlasıyla zorlanmaya başlanmıştı. Kaymakam İzzet Bey'in yerel siyasetin farklı güç odaklarının içinde bulunduğu muhtemel olan iki yerel olayın ardından Ordu'dan ayrıldığı anlaşılmaktadır. Her ikisi de “ahlaki” sebeplere dayanan bu iki olayın yalnızca ferdi bir zafiyet mi yoksa yerel siyasetin etkisi ile mi geliştiği belgelerden çıkmamaktadır. Ancak sonuçta kaymakamın çevresindekilerle ciddi kavga ve mücadele verdiği anlaşılmaktadır.

Kaymakam İzzet Bey ve beraberindeki Müddei umumi (Savcı) Cemal Bey ile ilgili olarak birisi Şubat diğer Nisan 1916'da iki olayla ilgili olarak soruşturma yapıldığı ve olaylarda yer alan kişilerin tanıklıklarına başvurulduğu anlaşılmaktadır. İlkinde Kaymakam, Savcı ve yanında Ordu'nun yerel eşrafından birkaç kişi⁶⁶ Paradokli'nin meyhanesinde otururken Müdde-i Umumi ile İbrahim ve Gümrük Memuru Tevfik Efendi arasında çıkan tartışma sopalı arbedeye dönmüş hatta silah çekmeye kadar varmıştı. Bu arada ifadelerde ahlaki değerlendirme ve sorgulamalara da gidilmişti⁶⁷. İkinci olayda yine benzerlikler söz konusudur. Bir evde “silah atılıyor, karı oynatılıyor” şikayetleri üzerine polis yetkililerinin gitmesiyle gelişen olayların merkezinde yine Kaymakam ve Müddei umumi yer almışlardır. Görevli bekçinin ki (Gürcü olduğu) Savcı'nın evi olduğunu bilmediği evden sesler gelmesi üzerine polisler haber vermesiyle başlayan olayda bu sefer Rum çalgıcılar çıkmıştı. Olaylar bununla da kalmamıştı. Kaymakamın, Emval-i Metruke Tasfiye komisyonundan Rüşdü Beyi elindeki sopayla dövmeye kalkması buna karşın yanındakilerin araya girmesiyle yaşanan arbedede Kaymakamın da darp⁶⁸ edilmesi muhtemel o dönem Ordu sokaklarında hayli konuşulmuş olmalıdır. Elbette ki buradaki olaylar basit yerel skandallar olarak görülebilir. Ancak olaylarda adı geçen kişiler, ifadeler okunduğunda, geçmişteki yerel siyasetin aktörleri düşünüldüğünde işin çok daha farklı boyutları olması muhtemeldir. Felekzade Tevfik Efendi, Furtunzade Faik Efendi, Batum Muhacirlerinden Osman Bey, Mollazade Tevfik Efendi,

Belgelerdeki ifadelerden olayın araştırılması için Tirebolu Kaymakamı Sami beyin gönderildiği anlaşılmaktadır. BOA, DH. EUM.VRK, 22/87, 14.02.1916, Ordu Kamiser Muavini Raporu.

63 Destan sureti tanzim edilip gönderilmişti. (Fakat ne yazık ki belgeler arasında çıkmamıştır.) BOA, DH. EUM.VRK, 22/87, 15.04.1919.

64 Sıtkı Çebi, Ordu Şehri Belediye Tarihi, s.295.

65 Bu konuda bkz, Özel, a.g.m.. s.93-112.

66 Hacızade Talib, Kolağasıade Ali, Felekzade Tevfik, Mollazade İbrahim, Uzunalioglu Mehmed Efendiler

67 “...Neden dolayı münazaa oldu:kumardan dolayı münazaa oldu; müddei umumi tabanca çekti biz ayağa kalkdık ayıbdır dedik ve müddei umuminin yanında o vakit burada misafir bulunan ve ismini bilemediğim bir uşak dahi var idi O da geldi sonra biz meseleyi yatıştırdık. *Ve o mecliste karı dahi var mıydı?*: müddei umumi ve Tevfik efendi ve beyan eylediğim muhacir uşak ve İbrahim efendi beraberlerinde geldikleri vakit iki dane fahişe getirdiler oynadılar ben itiraz etdim müddei umumi sen karışma bir şey olmaz dedi sonra münazaa oldu onları def ettik...”, “...Evet bundan ikibuçuk mah mukaddem İbrahim reisin otelinde bir gece oturmakta idim o sırada müddei umuminin Mollazade Tevfik efendi ve Mollazade İbrahim efendi ve Batum muhacirlerinden Osman bey isminde birisi ve beraberlerinde iki se alüfte olduğu halde geldiler ve bir müddet işşü işretle meşgul oldular ve bu sırada müdde-i umumi beyle Osman bey silah endahat etmek istedi orada bulunan Hacıoğlu Talib efendi ve İbrahim reisin mahdumu Mehmed efendi men etdiler tekrar münazaanın önünü almak için fahişeleri beraberlerinde bulunan tanımadığım bir şahıs ile dışarıya gönderdiler...” BOA, DH.EUM.VRK.22/87, 21 Şubat 1916.

68 BOA, HPS, 157/24, 24 Nisan 1916.

Rum Nikola, Emval-i Metruke Tasfiye Komisyonu Üyesi Rüşdü, Polis memurları, Jandarma Komutanı, Şekeryadis Efendi, Ömerağazade Hüseyin Efendi, gibi yerel siyasetin aktörleri ile merkezi hükümetin yetkilileri arasında yaşanan zor zamanların gerilimlerinden kaynaklandığı tahmin edilebilir. Ancak bu gerilimlerin, şikayetlerin, ifadelerin içinde mutlaka “kadın oynatma” fiili geçmekteydi. Meşruiyeti artırma, suçlama, gözden düşürme gibi hususlarda bu fiilin kullanıldığı görülmektedir. Ancak burada ifadelerde, şikayetlerde, hareketlerin başlangıcında bir argüman gibi duran “kadınların” soruşturma ifadeleri arasında zamanla kaybolması, silikleşmesi, olayın asıl sebeplerinin kadın ile ilgili olmadığını göstermektedir. Kadınlar üzerinden yapılan şikayetlerde burada yalnızca bir meşruiyet arayışı sezilmektedir. Yani şikayetlere konu olan “oynatılan kadınlar” siyasi ve yerel çekişmelerin merkezinde birer araç olarak görünmektedirler.

Cumhuriyet Devri ve Modern/Dönüştürücü Kadınlar

20. yüzyıl başlarından itibaren nüfus, ekonomik ve sosyal olarak gelişen/değişen Ordu’da kadınların kent yaşamındaki yeri konusunda da bazı değişimler yaşandığı gözlemlenmektedir. Kentin üçte ikisinin gayrimüslimlerden oluşmasının bu durumun değişimdeki yerini ölçebilecek bir veri veya metodumuz yoktur. Ancak ekonomik ve sosyal imkanlar açısından gayrimüslimlerin daha kentli bir duruş sergiledikleri, buna karşın Müslümanların ise seçkinlerinin böyle bir konumda oldukları ileri sürülebilir. II. Meşrutiyet’ten Milli Mücadele yıllarına ve Cumhuriyetin ilk dönemlerine doğru giden süreçte sosyal değişimlerin-en azından cumhuriyet dönemi aydınlarının gözünden- bazılarını yakalamamız mümkün olabilir. Bu değişimde kadının sokakta/dışarıda, iş hayatında, kültür faaliyetlerindeki yeri ile ilgili bazı örnekler söz konusudur.

1901 yılı için kentte betimlenen bir manzara; “...*kentin meyhaneleri bugünkü kasaplar sokağında toplanmaya başlamıştı.Bu meyhanelerde ud, kanun, cümbüş çalan müzisyenler bazen programlar da yapıyorlardı; dönemin tanıklarının anlattığına göre, gayrimüslim kadınların da bu müzisyenlere katılıp şarkı söylediği de olurdu...*” diye yazılmıştı. Müslüman kadınlar için söz konusu edilemeyecek bir değişimin gayrimüslim kadınlar için yaşandığı görülmektedir. Dahası II. Meşrutiyet döneminde Rum gençler arasında oynanan tiyatrolarda kadınların da sahneye çıktıkları bilinmektedir. 1918 yılında, “...*bu yıllarda Ordu’da hanların yanı sıra bazı evlerde pansiyon işletmeciliği de yapılıyordu. Dönemin en lüks pansiyonu Ermeni Bayan Hemkimyan’ınki idi ve daha çok iş için Ordu’ya gelen iş adamları ve devlet görevlileri burada kalıyorlardı...*” denilmektedir.⁶⁹ Bu değişimlerin Müslümanlar kadınlar arasında görülmeye başlanması için uzun bir süre gerekecektir.

Fevzi Güvemli Cumhuriyet ile birlikte Ordu’da değişen kadın için “*Ordu’da tüm kahvelerde, meyhane, gazino ve “palas”larda garson kızlar vardı şimdi. Bar kadınları da eğlenceleri katmerleştiriyordu*”⁷⁰. *Danslar başlamıştı. İçki yasağı kalkmıştı. ... Biz gençler dansı burada (Ordu palas) öğrendik. Fokstrot, vals, çarliston ve tango... Birbirimize yapışır döner dururduk. Ayakkabılarımızın altlarını iki haftada eritiyordu bu danslar. Derken, mahallenin kızları da aralarında gramofon kurup adım uydurmaya başladılar... Ordu’da bir kulüp açmayı arkadaşlardan birinin evinde toplandığımız bir gün kararlaştırdık. Yıl 1924.... Tüzük ve programı hazırlayan arkadaşın düşleri bir hayli gelişmiş! Neler yoktu ki içinde; kasaba kadınlarını sosyal yaşantıya hazırlamak, güzel sanatları sporu halka sevdirmek... Belki aklınızdan geçmiştir, bu piyeslerde hiç mi kadın rolü yoktu?. Haklısınız, piyeslerde kadın rolleri vardı tabii. Ne mi yapıyorduk?. İçimizden boyu posu yakışık götürenler geçiriyordu entariyi sırtına, doluyordu yaşmağı başına! Bir güzel kırtınca olup gidiyordu işte. Ben bile Eşber’deki Sumru rolünü kıvrırmıştım bir güzel. Sevgili okuyucuların o dönem böyleydi işte. Kadınları değil sahneye çıkmak, sokağa bile kara çarşafı sımsıkı bürünerek, yüzlerini kalın peçelerle kapatarak çıktıkları yıllardı...”*⁷¹. 1932 yılı Öğretmen Edibe ve Halise hanımlar tiyatro oyununda rol alarak kentte “sahneye çıkan ilk hanımlar” oldular. Bu Tekamül Gazetesi tarafından bir “inkılap” olarak nitelendirilmişti. Bazen bu değişim sosyal sınırları zorlayıp ince eleştirilere de sebep oluyordu. 1926 yılında Kentteki yeni moda akımlar basında eleştiri konusu oldu: “*Ortada bir alafrangalık iptilasidir gidiyor. Falan beyin kızı saçını alagarson mu kestirmiş, hocanın gelininden tutun da turşucunun kızına kadar bir sürü nisvan kendilerine aynı çeki*

69 Dizman, a.g.e, s.20.

70 Yerel anlatımlarda lokanta, meyhane ve barlarda kadınların çalışmaya başlamaları ile ilgili olarak özellikle Bolşevik devrimi sonrası münferit de olsa buraya gelen Rus kadınlardan söz edilmektedir.

71 Fevzi Güvemli, *Bir Zamanlar Ordu*, Ankara 1999, s.62.

Kaynakça

- Çebi, Sıtkı, *Ordu Şehri Hakkında Derlemeler ve Hatıralar*, İstanbul 2000.
----- *Ordu Şehri Belediye Tarihi*, Ordu, 2002.
Dizman, İbrahim, 20. Yüzyılda Ordu, s.83.
Duru, Necip Fazıl, “İstanbul’u Büyüleyen Karadenizli Bir Şâire: Hazinedar-zâde Fıtnat Hanım”, *Ada (Edebiyat-Kültür ve Sanat Dergisi)*, S. 16, Güz 2012, s. 138-147.
Emecen, Feridun, “Doğu Karadeniz’de Âyânlık” *Belleten*, Sayı 242, Nisan 2001, s.194.
Faroqhi Suraiya, “18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ocak 2014.
Fay, Mary Ann, “Kadınlar ve Vakıflar:8. Yüzyıl Mısır’ında Mülkiyet, İktidar ve Toplumsal Cinsiyetin Nüfuz Alanı”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ocak 2014.
Felekzade Süleyman Efendi, *Silsilename*, Ordu 1923?.
Güvemli, Fevzi, *Bir Zamanlar Ordu*, Ankara 1999.
Kinneir, John Macdonald, *Journey Through Asia Minor, Armenia, and Koordistan in the Years 1813 and 1814*, London 1818.
Köyden, Bilal, *Şeyhoğullarına Ait Aile Şeceresi*, Ordu 1962.
McCarty, Justin, *Osmanlı Anadolu Topraklarındaki Müslüman ve Azınlık Nüfus*, Ankara 1995,
Meeker, Michael E., *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus*, İstanbul 2005
Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, C.19, İstanbul 1989.
Özdiş, Hamdi, *Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayeti’nde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)*, Ankara 2008.
Özel, Oktay, “Muhacirler, Yerliler ve Gayrimüslimler, Osmanlı’nın Son Devrinde Orta Karadeniz’de Toplumsal Uyumun Sınırları Üzerine Bazı Gözlemler”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 5, Bahar 2007.
Özel, Sabahattin, *Milli Mücadelede Trabzon*, Ankara 1991.
Pierce, Leslie, P., *Harem-i Hümayun*, İstanbul 1996.
Uygun, Süleyman, “19. Yüzyılda Anadolu’dan İstanbul’a Olan Mevsimlik Ermeni İşçi Göçleri” *Historystudies*, C.7, S.4, Aralık 2015, s.137-155
Yıldız, Adnan, *Osmanlı Belgelerinde Ordu*, İstanbul 2013.
Zilfi, Madeline C., *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ocak 2014.

72 Dizman, a.g.e, s.123.

Fotoğrafta Ordu Kentinde kadınlar Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bir Futbol Müsabakası İzlemektedirler.

Samsun Semt Pazarlarındaki “Pazarcı Kadınlar”

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Arş. Gör. Pınar IŞKIN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Giriş

Semt pazarları, satıcıların belli günlerde mallarını satmak için sergi açtıkları geçici yerlerdir.¹ Pazarlar, geçmişten günümüze üreticiyle tüketicinin bir araya geldiği, üreticinin ürünlerini kısa ve kolay yoldan tüketiciye sunduğu geleneksel alışveriş mekânlarıdır.² Taşıdıkları özellikler nedeniyle sosyo ekonomik açıdan farklılık gösteren pazar yerlerinde, köylüsünden küçük esnafa kadar toplumun her tabakasından insanları görmek mümkündür. Haftanın belirli günlerinde açık veya kapalı alanlarda kurulan semt pazarlarında, sadece üreticiler değil, üretici ile tüketici arasında aracı rol oynayan esnaf da, mallarını doğrudan tüketicilere satma imkânı bulmaktadır.³

Dünya genelinde tarihsel geçmiş dikkatle incelendiğinde pazarların ortaya çıkışı ile uygarlık tarihi arasında doğrudan bir ilişki olduğu açıkça görülür. Geçmiş dönemlerden beri, Asya’nın büyük kısmıyla, Afrika’nın bazı bölümlerinde ve Latin Amerika’nın pek çok kesiminde özellikle gelir seviyesi ortalamanın altında olanlara hitap eden periyodik pazarlar büyük önem taşımıştır.⁴ Eski çağlarda sadece insanların toplanabildikleri ve kısıtlı düzeyde mal alışverişinde bulundukları yerler olan pazarlar günümüzde diğer alışveriş yerlerine göre daha rahat ticaret yapılabilen, ucuz, çok çeşitli ve her bütçeye göre malın bulunduğu yerler olmaları nedenleriyle tercih edilmektedir. Bu nedenlerle hızla artan ve gelişen nüfusun pazara olan ihtiyacı gün geçtikçe artmakta, pazarlar zevk için gidilen bir yer olmaktan çıkıp, artan enflasyon sonucu zorunlu olarak tercih edilen alışveriş yerleri olmaktadır.⁵ Ancak pazarlar, taze ve bol miktarda ürün arz etmesi sayesinde yalnızca enflasyonun olumsuz etkilediği alt gelir seviyesine sahip olan insanlara değil orta ve üst gelir seviyesindeki insanlara da hitap eden mekânlar olup dünyanın gelişmiş ülkelerinde de kurulmaktadır.⁶

Pazarların ülkemiz adına geçmişi ise oldukça eskiye dayanmaktadır. Osmanlı devrinde çarşılar veya alışveriş bölgelerinde aynı işi yapan esnafın bir arada bulunduğu arastalar bulunmakta idi.⁷ Bir pazar özelliği olan şehrin muhtelif yerlerinde hala izleri gözüken arastalar imaretler için gelir kaynağı durumundaydı.⁸ Bugün ise pazar denildiğinde akla ilk gelen, şehir ve kasabaların daha önceden belirlenmiş yerlerinde haftanın belli günlerinde kurulan, geliri pazara ürün getiren pazarcıya ait olan alışveriş yerleridir. Fakat ülkemizde pazarlar sadece alışveriş yapılan yerler olmayıp, toplumun örf, adet ve geleneklerinin yansıtıldığı ve yaşatıldığı, büyük kentlerimizde sayıları gün geçtikçe artan mekânlar durumundadır.⁹

Temelde *üreticiler*, *satıcılar* ve *tüketiciler* olarak üç ana kesimi ilgilendiren semt pazarları, kuruluş yerlerinin özellikleri, buralarda yaşayanlar üzerindeki etkileri, yerel yönetimlerin yer tahsisi ve kontrolü

1 Türk Dil Kurumu, Pazar Kelimesinin Tanımı. 2009.

2 Saliha Koday – Şaban Çelikoğlu, “Geleneksel Alışveriş Mekânlarına Bir Örnek: Bartın Kadınlar Pazarı (Galla Bazarı)”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 15, S. 2, 2011, s. 244.

3 Orhan Koçak – Erkan Uygun, “Göçün Tarım Sektöründe Faaliyet Gösteren Pazar Çalışanlarına Etkisi ve Yalova Örneği”, *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, C. 3, S. 5, 2014, s. 194.

4 Harun Tunçel, “Geleneksel Ticaret Mekânı Olarak Türkiye’de Haftalık Pazarlar”, *eJournal of New World Sciences Academy*, C. 4, S. 2, Mart 2009, s. 36.

5 Yıldız Aksoy, “Pazar Yerlerinin Şehir Planlaması Standart ve İlkeleri Yönünden İncelenmesi: İstanbul İli Bakırköy İlçesi Örneği”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 18, S.2, 2009, s. 27.

6 Tunçel, *age*, s. 36.

7 Türk Dil Kurumu, Arasta Kelimesinin tanımı. 2009.

8 Aksoy, *age*, s. 29.

9 *Age*, s.27.

yanında, ilgili taraflara karşı tutum ve davranışları gibi konular bağlamında çok karmaşık ilişkiler ağına sahip, üzerinde önemle durulması gereken sosyo ekonomik mekânlardır.¹⁰ Süpermarketler ve diğer alışveriş merkezlerinin her geçen gün artmasına karşın semt pazarları, perakende ticaretinin yoğun biçimde gerçekleştiği bir model olarak kentlerimizde etkin bir şekilde varlıklarını sürdürmektedir.¹¹

Haftalık pazarlar geçmişten günümüze toplumsal hayatın temel dinamiklerinden bir tanesi olmuştur. Bu pazarlar farklı amaçlara hizmet etmekte, farklı işlevlere sahip olabilmektedirler. İstihdam sağlama, ucuzluk arz etmesi, sosyal etkileşim sağlama pazarların sahip olduğu işlevlerden yalnızca birkaçıdır. Pazarcılarının oran olarak ne kadarının kadın pazarcılardan oluştuğu üzerinde çok durulmakla birlikte bu oranın İstanbul'daki semt pazarlarında % 11-12 civarında olduğu belirtilmiştir.¹² Ancak pazarlar kuruluş amaçları ve işlevleri yönünden yalnızca olumlu yönde ilerlememekte zaman zaman kuruluş yerlerine bağlı olarak birtakım sorunların ortaya çıkabildiği yerler de olabilmektedir.¹³

Bu çalışmada da üreticiler, satıcılar ve tüketiciler gibi üç ana kesimi ilgilendiren semt pazarlarında faaliyet gösteren pazarıcı kadınlar ele alınacak, sadece bu kesimin sorunları üzerinde durulacaktır. Bu sorunlara yönelik çözüm önerilerinin ne olduğu ve öneri olarak da ne yapılması gerektiği belli bir metot dahilinde verilmeye çalışılacaktır.

Yöntem

Çalışma Grubu

Bu araştırma için seçilen çalışma grubu, Samsun ili Atakum ve İlkadım ilçelerinde kurulan pazarlarda meyve-sebze satan 23 pazarıcı kadından oluşmaktadır. Çalışma grubu söz konusu ilçelerde farklı günlerde kurulan farklı pazarlarda çalışan kadınlar arasından oluşturulmuştur. Çalışmaya katılmada gönüllülük esasına özen gösterilmiştir.

Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak nitel araştırma yöntemlerinden görüşme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada gönüllü olarak yer almayı kabul eden pazarıcı kadınlar için bir görüşme formu hazırlanmıştır. Form hazırlanırken uzman görüşü alınarak gerekli düzeltmeler yapılmış ve görüşmeye katılmayı kabul eden kadınların izinleri ile görüşmelerin büyük kısmı ses kayıt cihazı kullanılarak kaydedilmiştir.

Bir araştırmada veriler ne kadar incelenmiş ölçüm teknikleri ile toplanırsa toplansın, hangi istatistiksel ölçüm teknikleri ile çözümlenirse çözümlensin, araştırmada kullanılan teknikler güvenilir ve geçerli olmalıdır. Geçerlilik, bir araştırmada kullanılan ölçüm yapan aracın ölçüm yapmaya uygun olma durumunu ifade etmektedir.¹⁴ Güvenirlik ise yapılmış olan bir çalışmanın başka bir araştırmacı tarafından aynı biçimde tekrar edilmesi durumunda, aynı veya benzer sonuçları vermesi ile ilgili olan bir kavramdır.¹⁵

Bu araştırmada, hazırlanan görüşme formlarındaki soruların geçerlik ve güvenilirliğini belirlemek amacıyla, pazarlarda çalışmakta olan iki kadınla görüşmeler yapılmış ve soruların amacına uygun şekilde anlaşılıp anlaşılmadığı sınanmaya çalışılmıştır. Yapılan görüşmelerin ardından görüşme formunda gerekli görülen düzeltmeler yapılmış ve görüşme formuna son şekli verilmiştir. Soruların geçerlik ve güvenilirliğinin belirlenmesi amacıyla yapılan bu görüşmeler diğer yirmi üç görüşmenin haricinde tutulmuştur. 23 görüşmeden elde edilen verilerin geçerlik ve güvenilirliğinin sağlanabilmesi için veriler, analizler ve yorumların başka araştırmacıya sunulması yöntemine başvurulmuştur. Bu amaçla çalışma,

10 Cevdet Yılmaz, "Samsun Semt Pazarları", *Geçmişten Geleceğe Samsun, (1. Kitap)*, Ed. Cevdet Yılmaz, Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Samsun 2006, s. 521-522.

11 Vedat Çalışkan, "Kentsel Mekân Kullanımındaki Farklılıklar Üzerine Bir Yaklaşım: Bursa ve Çanakkale'nin Periyodik (Haftalık) Pazarlarından Örnekler", *Doğu Coğrafya Dergisi*, C. 12, S. 18, Temmuz 2007, s. 51-52.

12 Nazmiye Özgüç – William A. Mitchell, "Şehirlerin Alternatif Alışveriş Mekanları: İstanbul'da Haftalık Pazarlar", *Tasarım + Kuram Dergisi*, C. 1, S. 2, Mayıs 2000, s. 52.

13 Alpaslan Aliagaoglu, "Balıkesir Şehrinde Haftalık Pazarlar: Çekicilikler ve Sorunlar", *Doğu Coğrafya Dergisi*, C. 17, S. 27, Ocak 2012, s. 45.

14 Aysel Aziz, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2010, s. 58 – 59.

15 Ali Yıldırım – Hasan Şimşek, *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2011. S.307.

alanında uzman olan bir öğretim elemanına sunulmuş ve yapılan öneriler doğrultusunda çalışma son şekline getirilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Verilerin toplanması için, Samsun ilinde, seçilen ve semt pazarlarında satış yapan 23 pazarcı kadınla görüşülmüştür. Söz konusu pazarlarda satıcılık yapan kadın sayısı görüşme yapılan sayıdan çok daha fazladır. Fakat gerek sürekli satış yapacakları düşüncesinden hareket ederek zaman darlığını ileri sürmeleri, gerekse seslerinin kayıt altına alınmasından huzursuzluk duymaları nedeniyle çoğu pazarcı kadın araştırmada yer almak istemediğinden daha fazla sayıda görüşme gerçekleştirilememiştir. Bir kısım çalışan ise seslerinin kayıt altına alınmasını istememişler, fakat yine de pazarda yaşadıkları sıkıntıları dile getirmek suretiyle yardımcı olmuşlardır.

Görüşmelerin tamamında katılımcılardan pazarda çalışmanın zorluğunun yanında, pazarcılıkla ilişkili diğer hususlar hakkında da bilgiler toplanmaya çalışılmıştır. Fakat araştırmanın sınırlılığı nedeniyle pazarlarda yaşadıkları sorunlar ve yerel yönetimlerden beklentileri öne çekilerek araştırma bu iki husus üzerine kurgulanmıştır.

Görüşmeler, kadınlar pazarda çalışırken yapıldığı için müşterilerin gelmesi, pazarda satılan ürünler ile ilgili sorular sorulması nedeniyle zaman zaman aksamıştır. Bu gibi durumlarda sorular katılımcıya tekrar yöneltilerek istenilen cevaplar elde edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen görüşme verilerinin analizi için her katılımcıya bir kod ad verilmiştir. Katılımcılar birinci katılımcıdan yirmi üçüncü katılımcıya kadar A1, A2, A3, A4, ... A23 şeklinde kodlanmışlardır. Katılımcı sayısı her ne kadar 23 gibi az sayılabilecek bir miktar olsa da, sorunlar ve çözüm önerilerinin daha iyi vurgulanması için metin içinde bulgular sayı olarak değil, yüzde (%) olarak verilmiş, küsuratlar ise en yakın rakama yuvarlanmıştır.

Bulgular

Bu çalışmada Samsun semt pazarlarında çalışmakta olan kadınların, pazarda çalışmanın zorluğu hakkında söyledikleri öne çıkarılmış, kadınların pazarcılıkla ilgili olan sorunları ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri öncelikle dikkate alınmıştır. Bu kapsamda, Samsun semt pazarlarında çalışmakta olan 23 kadın pazarcının verdikleri bilgiler kayıt altına alınmış ve bunlar betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir.

Çalışanların Genel Bilgileri

Görüşme yapılan kadınların 40 – 73 yaş aralığında oldukları, yalnızca bir kadının 30 yaşında olduğu tespit edilmiştir. Görüşme yapılan kadınların yüzde yetmiş dokuzunun sigortalı olduğu yüzde yirmi birinin ise sigortasız olduğu ortaya konulmuştur. Pazarcılık yapan kadınların eşlerinin genel olarak kendilerinden farklı işlerde çalıştıkları, eşi emekli olanların ek iş olarak pazarda kendilerine yardımcı oldukları görülmüştür. Pazarda çalışmanın sorumluluğunun aile bireyleri arasından ağırlıklı olarak kadınların üzerinde olduğu anlaşılmıştır. Ailelerin ise genel olarak çekirdek aile olduğu bazı ailelerde ise aile büyükleri (babaanne, anneanne, dede) ile aynı evde yaşadığı tespit edilmiştir. Pazardan elde edilen gelir miktarı kadınlara sorulduğunda % 35’lik kesimin 50-200 lira arasında, % 30’luk kesimin 250-500 lira arasında, % 17’lik kesimin 550- 800 lira arasında bir kazancının olduğu belirlenmiştir. % 18’lik bir kesim ise kazancını açıklamak istememiştir. Kadınların tamamının aile içerisinde yerinin önemli bir konumda olduğunu aktarmaları ise dikkate değer bulunmuştur. Öyle ki çalışma koşullarının ağırlığına rağmen bu işi yapıyor olmaları aile içinde kendilerine duyulan saygıyı daha da arttıran bir faktör olarak görülmektedir.

Pazara Getirilen Ürünlerin Kaynağı

Pazara gelen kadınların genel olarak Samsun’un köylerinde ikamet ettikleri, pazara getirdikleri ürünlerin de daha çok kendi yetiştirdikleri ürünler olduğu tespit edilmiştir. Bir kısım çalışan kadın ise köylerinin olmadığını varsa da yaşadıkları yerden uzakta olduğu için kendilerinin bu köylerle bir ilişkisi

bulunmadığını ifade etmişlerdir. Bu durumda halden aldıkları ürünleri pazara getirmenin kendileri için en uygun seçenek olduğunu vurgulamışlardır. Görüşme yapılan kadınlardan kendi mahsulünü pazara getirenlerin mevsimine uygun sebze ve meyve yetiştirdikleri ve pazara bunları getirdikleri aktarılanlar arasındadır. Halden ürün satın alıp pazara getirenler ise zaman zaman mevsimi olmayan ürünleri de getirdiklerini ifade etmişlerdir. Bazı çalışanlar ise sattıkları ürünleri kendilerinin üretmediğini, tanıdıkları vasıtasıyla pazarlara getirdiklerini veya toptancılardan aldıklarını ifade etmişlerdir. Bu konudaki ifadeler şu şekildedir:

A2: *Pazara kendi yetiştirdiğim ürünleri getiriyorum. Ispanak, marul, maydanoz, pırasa, roka ve pazı yetiştiriyorum.*

A5: *Pazarda satmak için pırasa, pancar, ıspanak, soğan ve maydanoz yetiştiriyorum.*

A7: *Bir şey yetiştirmiyorum. Zaten bebek eşyaları, zeytin ve zeytinyağı satıyorum. Zeytin ve zeytinyağlarını Manisa Salihli'den kayınvalidem gönderiyor. Bebek eşyalarını ise toptancıdan alıyorum.*

A10: *Köyümüz var ama pazar için bir şey yetiştirmiyorum. Halden ürün alıp satıyorum.*

A15: *Lahana, marul, fasulye ve bezelye gibi sebzeleri kendim yetiştirip satıyorum.*

A22: *Ben pazar için ürün yetiştirmiyorum. Halden ürün alıp pazarda satıyorum.*

Pazara Getirilen Ürünlerin Satılabilme Durumu

Kadınların % 48'i pazara getirdikleri ürünlerin gün içerisinde tamamını, % 39'u yarısını, % 13'ü de yarısından daha azını satabildiklerini belirtmişlerdir. Pazarda satılamayan ürünlerin genel olarak bir sonraki pazar kurulduğu gün daha ucuz bir fiyattan satışa sunulduğu, döküldüğü ya da hayvanlara yem olarak verildiği ise kadınların aktardığı bilgiler arasındadır. Bu doğrultuda aktarılan cümleler şunlardır:

A7: *Bozulan bir ürün satmadığım için bir sonraki hafta tekrar getiriyorum.*

A8: *İneklerime veriyorum.*

A10: *Hale geri verebildiklerimi veriyorum. Geri veremediklerimi döküyorum. Pazarcılık zor iş. Düşmanım varsa pazarcı olsun.*

A13: *Bir sonraki pazarda fiyatını düşürerek satıyorum.*

A15: *Ben satamadıklarımı burada bırakıp gidiyorum. Gelip alanlar oluyor ne yapayım.*

A16: *Satamadığım ürünleri ihtiyaç sahibine veriyorum.*

A17: *Benim ineklerim var. Zaten pazara sebze getiriyorum. Satamazsam bunları ineklerime veriyorum.*

A21: *Genelde ne getiriyorsam satıyorum ama satamadığım zaman kendimiz yiyoruz ya da akrabalarımıza veriyoruz.*

Kadınların Pazarda Yaşadıkları Sorunlar

Kadınların pazarda yaşadıkları sorunların öğrenilmeye çalışıldığı bu bölümde sorunlar tuvalet-lavabo, hijyen, beslenme, ibadet, ısınma, güvenlik ve aydınlatma olarak yedi ayrı başlık altında ele alınmıştır.

Tuvalet - Lavabo İhtiyacı Durumunda Karşılaşılan Sorunlar

Kadınlar tuvalet - lavabo ihtiyaçları için genel olarak pazara yakın konumlarda bulunan camii, restaurant, kırtasiye, şarküteri gibi yerlere gittiklerini aktarmışlardır. Kapalı pazarlara gittiklerinde ise bu gibi bir sorunla karşılaşmadıkları, özellikle bu nedenle kadınların hemen hemen hepsinin kapalı pazar talebinde bulundukları dikkati çekmiştir. Ellerini hijyen açısından sık sık yıkamaları gerektiğini belirten kadınlardan bazıları bunun için pazara gelirken yanlarında su getirdiklerini ve tezgahın akasında ellerini yıkamaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Bazı çalışanlar ise görüşmenin yapıldığı gün için bulunduğu pazarda lavabo olduğunu belirtmişlerdir. Bu konuda açıklama yapan kadınlardan bazılarının ifadeleri aşağıdaki gibidir:

A1: *Ben buralarda lavaboya gitmiyorum.*

A2: *Pazarın yakınlarında bir kırtasiye var ben de oraya gidiyorum.*

A3: *Bu pazarda lavabo var orayı kullanıyorum.*

A5: Mescidin lavabosu var oraya gidiyorum.

A7: Mesela bu pazar kapalı olduğu için bu pazara belediye lavabo koymuş. Ama diğer pazarlarda yok. O pazarlara gittiğimiz zaman camiye veya evi yakın olan komşulara gidiyoruz.

A12: Kuaför dükkânı var oraya gidiyorum.

A14: Karşıda şarküteri dükkânı var oraya gitmek zorunda kalıyorum ne yapayım.

A15: Kırtasiyeye gidiyorum.

A17: Şurada tanıdık olan bir komşumuzun evi var oraya gidiyorum.

A19: Caminin tuvaleti var oraya gidiyorum.

Isınma İhtiyacı Durumunda Karşılaşılan Sorunlar

Pazara gelen kadınların soğuk günlerde ısınmak için neler yaptıkları sorulduğunda ise farklı yanıtlar alınmıştır. % 46'lık bir kesim pazarda teneke kutular içinde veya yerde sebze, meyve kasaları yakarak ısındıklarını, % 36'lık bir kesim ise üşümek için kalın giydiklerini, % 18'lik bir kesim ise bunun için hiçbir çaba göstermediklerini belirtmişlerdir.

Bu konudaki birtakım ifadeler aşağıdaki gibidir:

A4: Pazara gelirken kalın giyinmeye çalışıyorum.

A6: Isınma denen bir şey yok. Kışın soğuğunu çekmek zorunda kalıyoruz.

A7: Pazar alanlarında ısıtıcı yok. Kalın giyiyorum soğuktan koruyorum kendimi.

A8: Tenekede odun yakarak ısınmaya çalışıyoruz.

A12: Kar yağdığında pazara gelmiyorum.

A13: Tenekede odun yakarak ısınıyorum.

A15: Isınamıyorum. Üşüyorum. Şu soğuğa bakın. Ne ile ısınayım.

A17: Teneke ateşi yakarak ısınıyorum. Pazar işinin en zor yanı da bu zaten.

A22: Isınmak için hiçbir şey yapmıyorum. Zaten sürekli ısınamıyoruz müşterilerle ilgilenmek gerektiği için bir sıcak bir soğuk derken daha çok sorun oluyor.

Beslenme İhtiyacı Durumunda Karşılaşılan Sorunlar

Beslenme ihtiyacını nasıl karşıladığı sorulan kadınların ise daha çok evden yemek getirdikleri, pazara yakın yerlerden yemek sipariş ettikleri veya pazarda sattıkları domates, salatalık gibi sebzelerle birlikte ekmek yedikleri tespit edilmiştir. Bu konudaki bazı ifadeler aşağıdaki gibidir:

A1: Ekmek yiyorum.

A6: Çay demliyorum. Ekmek alıyorum.

A7: Evden getiriyoruz. Bazen de buradan satın alıyoruz. Topluca arkadaşlarla birlikte yer sofrası yapıyoruz. Tezgâhın arkasında karşılıyoruz beslenme ihtiyacımızı.

A9: Evden yemek getiriyorum. Onları yiyorum.

A11: Evden yemek getiriyorum.

A12: ...ben de isterdim evimde kahvaltı yapmayı, sıcak evimde oturmayı. Ne işim var burada.

A20: Civardaki lokantalardan yemek yiyorum. Bazen de evden getirdiklerimi yiyorum.

A22: Evimden getirdiğim yemekleri yiyorum.

Hijyen İhtiyacı Durumunda Karşılaşılan Sorunlar

Pazarların hijyenik anlamda temiz olduğunu belirten kadınlar yalnızca ellerini yıkamak için uygun bir yer olmamasından şikayetçi olarak pazarda ellerini yıkamalarına olanak verecek yerlerin yapılmasını talep etmişlerdir. Bu konudaki ifadeler aşağıdaki gibidir:

A1: Belediyeden kadınlar gelip buraları temizliyorlar.

A7: Belediye çalışanları buraları zaten temizliyor.

A8: Pazar zaten temiz. Belediye bu konuda duyarlı.

A9: Pazarın tuvaleti olmadığı için başka tuvaletlere gidiyorum ama bazen çok kirli oluyor.

A14: Karşıda şarküteri var ellerimi orada yıkıyorum. Bir lavabo olsa ellerimizi yıkasak çok güzel olurdu.

- A15: Ellerimi sık sık yıkama ihtiyacı hissediyorum. Komşuya gidiyorum ellerimi yıkamak için.
A16: Yanımda su getiriyorum ellerimi yıkamak için. Ya da komşuya gidiyorum.
A21: Yerleri pazarcılar pis bırakıyor. Yerlerde bırakılan ürünler rüzgârla ana yollara dağılıyor.

Aydınlatma İhtiyacı Durumunda Karşılaşılan Sorunlar

Aydınlatma için daha çok sokak lambalarının ışıklarından faydalandığını belirten pazarcı kadınların yanında, akülerle kendi aydınlatmasını sağlayan kadınların da olduğu göze çarpmıştır. Her iki imkâna da sahip olmayan kadınların ise akşama kalmadan tezgâhlarını toplayıp gittiklerini ifade ettikleri görülmüştür. Bir çalışan ise her pazarda aydınlatma olduğunu ifade etmiştir. Bu konudaki bazı ifadeler şu şekildedir:

- A1: Akşam olunca lamba takıyorlar buralara.
A4: Akşama kalmamaya çalışıyorum. Aydınlatma yok.
A6: Aydınlatma için gereken her şey var. Zaten bizim kendi akümüz var. O yüzden aydınlatma sorun olmuyor.
A7: Her pazarda aydınlatma var.
A8: Akşama kalmadan eve gidiyorum ben.
A13: Sokak lambaları yetiyor.
A14: Sokak lambalarının ışıkları pazara vuruyor. Aydınlatmamız bu.
A15: Sokak lambasının aydınlatması yeterli oluyor.
A17: Sokak lambaları var. Onlar sayesinde aydınlatma sağlıyoruz.

Güvenlik İhtiyacı Durumunda Karşılaşılan Sorunlar

Pazarda en önemli sorunların başında gelen güvenlik konusunda kadınların birtakım şikâyetlerinin olduğu görülmüştür. Bu şikâyetlerin başında sahte para veren müşterilerin anlaşılammaması, aldığı ürünlerin parasını ödemediği giden müşterilerin fark edilememesi gibi şikâyetler gelmektedir. Yalnızca bir pazarda görev yapan beş kadınla yapılan görüşmeler sonunda pazarı koruyan iki güvenlik görevlisinin olduğu belirlenmiştir. Bu konudaki yorumlardan bir kısmı şu şekildedir:

- A3: Güvenlik adına zabıta var. Yanımda eşim var ona güveniyorum.
A4: Pazarda güvenlik ihtiyacı var. Bazen sebze meyve çalınıyor. Fark ediyoruz ama kime ne diyebiliriz. Geçen hafta bir müşteri bana sahte iki yüz liralık banknot verdi. Limon aldı ben de para üstü verdim. Paranın sahte olduğunu eve gidince anladık. Ama iş işten geçmişti. Kendi kendimi koruyorum.
A7: Bu pazarda güvenlik kamerası var ama diğer pazarlarda yok. Biz de güvenliği kendi aramızda sağlamaya çalışıyoruz.
A10: Güvenlik yok. Oğlum yanımda.
A11: Bu pazarda güvenlik yok. Bir problem çıksa bile burada çalışanlar yardıma koşar.
A13: Pazarda iki tane güvenlik var. Zaten güvenlik sıkıntısı yok bu pazarda. Hiç problem yaşamadık bu zamana kadar.
A14: Pazarda güvenlik görevlisi var. Problemlerimizin çözümüne yardımcı oluyorlar. Bir defasında bir müşterinin cüzdanı çalındı ama biz bir problem yaşamadık.

İbadet İhtiyacı Durumunda Karşılaşılan Sorunlar

İbadet ihtiyacı hakkındaki sorunlarını dile getiren kadınların % 45'i ibadet ihtiyaçlarını pazara yakın konumda bulunan camii, mescit gibi yerlerde giderdiklerini, % 32'si pazar olduğu günlerde ibadet edemediklerini, % 14'ü ise pazarda tezgâhlarının arkasında namaz ibadetlerini yerine getirdiklerini belirtmişlerdir. % 9'luk bir kesim ise ibadet ihtiyaçlarını pazara yakın yerlerde evi olan komşularında yerine getirdiklerini belirtmişlerdir. Bu konuda konuşan kadınların ifadeleri aşağıdaki gibidir.

- A3: Namaz kılmak istiyorum ama müsait bir yer olmadığı için kalamıyorum kazaya bırakıyorum.
A4: Namazımı kazaya bırakıyorum. Burada namaz kılacak yer yok.
A6: Namazımı arabada ya da pazarın içinde kılıyorum.
A7: Pazarların hepsinde kapalı da olsa açık da olsa ibadet yapılacak yer yok. Abdest alınacak yer yok. Abdestimi arabada alıyorum. Namazımı arabada kılıyorum. Bazen de tezgâhımın arkasında etrafta iyice temizleyip yere karton serip üzerine seccademi serip namazımı yerde kılıyorum.

- A8: Namazımı kazaya bırakıyorum.
A10: Namazımı kazaya bırakmak zorunda kalıyorum.
A11: Yakında camii var oraya gidiyorum.
A12: Tezgâhın arkasında namaz kılıyorum.
A14: İbadet edebilmemiz için ayrılmış özel bir yer yok.
A15: Namazımı kılamıyorum burada.

Pazarcı Kadınların Belediyeden Beklentileri

Çalışmanın bu bölümünde pazarda çalışan kadınların belediyeden ne gibi beklentilerinin olduğu öğrenilmeye çalışılmıştır. Bu konuda kadınlar farklı boyutlarda öneriler sunmuşlardır. Öneriler belediyenin kapalı pazarlar yapması noktasında yoğunlaşmıştır. Kapalı pazarın içerisinde mescit, abdesthane, tuvalet, lavabo gibi yerlerin olması gerektiği ve hijyene dikkat edilmesi gerektiği de vurgulananlar arasındadır. Kadınların en önemli sorunlarının açık pazarlarda çalışmaktan kaynaklandığı vurgulanmıştır. Öyle ki yaz ve kış mevsimlerinin iklim koşullarının ağır olduğu ve pazarda çalışmayı neredeyse imkânsız hale getirdiği buna bir kanıt niteliğindedir. Pazarda akşam saatlerinde havanın kararması satışı düşüren etmenlerden biri olarak gösterilmiştir. Pazarcılar bunun önüne geçilebilmesi için belediyeden pazara aydınlatma yapılmasını beklediklerini vurgulamışlardır. Pazarda kendileri için ayrılan yerlere ödedikleri verginin fazlalığından yakınan pazarcılar bu konuda da belediyenin daha uygun ücretler istemesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu konuda dile getirilen beklentiler aşağıdaki gibidir:

- A1: Benim şahsi hiçbir beklentim yok. Durumu uygun olmayan insanlara yardım etsinler.
A6: Gittiğimiz tüm pazarların kapalı olmasını isterim.
A9: Temiz tuvaletler ve kapalı bir pazar istiyorum.
A13: Kapalı pazardan başka bir beklentim yok.
A17: Ücretlerin sürekli arttırılmamasını hatta hiç olmamasını istiyorum.
A18: Bütün ihtiyaçlarımızı kolaylıkla karşılayabileceğimiz bir kapalı pazarın olmasını istiyorum.
A19: Soğuktan ve yağmurdan korunmak için kapalı pazar istiyorum.
A22: Kapalı pazar istiyorum.

Pazarda satışın en yoğun olduğu saatler sorulduğunda kadınların % 65'i akşamüzeri cevabını vermiştir. Satışın öğleden sonrasında daha yoğun olduğunu belirten kadınlar ise % 22'lik bir kesimi oluşturmuştur. Sabah saatlerinde satışın daha yoğun olduğu ise % 13'lük bir kesimin vurguladığı bir durumdur. Pazara gelen müşterilerin pazarda çalışanlardan ne gibi beklentileri olduğu sorulduğunda pek çok farklı cevap alınmıştır. Bu cevaplar en çok hoşgörü, güler yüz, ucuz ve taze ürün, temizlik, ürün çeşitliliği boyutlarında yoğunlaşmıştır. Müşterilerin ucuz ürün talebinde bulunmasından ise pazarcıların memnuniyet duymadığı dikkati çeken noktalardan bir tanesidir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada Samsun semt pazarlarında çalışmakta olan kadınların pazarcılık yaptıkları süreçte yaşadıkları sorunlar ele alınmaya çalışılmıştır. Bu sorunlardan yola çıkılarak sorunlara yönelik çözüm önerileri yine pazarcı kadınların kendi ağzından alınmaya çalışılmıştır.

Araştırmamızın bulgularında görüşme yapılan kadınlardan edinilen bilgilere göre yaş aralıklarının 40-73 arasında olduğu öğrenilmiştir. Katılımcılar büyük oranda sigortalı olduklarını belirtmişler, sigortalı olmayanlar ise bunun üzüntüsünü duyduklarını aktarmışlardır. Kadınların nerede ikamet ettikleri öğrenilmiş, büyük oranda köylerde ikamet ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda kadınlardan, pazara getirdikleri ürünlerin kaynağı öğrenilmeye çalışılmış büyük oranda kendi yetiştirdikleri sebze ve meyveleri pazarlara getirdikleri öğrenilmiştir. Pazara getirdiği ürünleri halden veya toptancılardan alanların azınlıkta olduğu tespit edilmiştir. Kadınların yaşadıkları köylerden göçe katılan olup olmadığı sorulduğunda köylerden büyük şehirlere ve yurt dışına doğru yoğun bir göç hareketi olduğu öğrenilmiştir. Kadınlar bu göçlerin sebebinin ise daha çok iş bulma isteği ile ilgili olduğunu ifade etmişlerdir.

Pazara getirilen ürünlerin satılabilme durumları incelendiğinde ürünlerin tamamının bir günde satılamadığı katılımcıların vurguladığı ortak konudur. Satılamayan ürünlerin ne yapıldığı sorulduğunda ise hayvanı olanların artan sebze ve meyveleri hayvanlarına verdikleri, hayvanı olmayan veya ürünleri

geriye götürmek istemeyenlerin ürünleri pazar yerinde öylece bırakıp gittikleri, geri götürenlerin ise bir sonraki pazar kurulduğu gün ürünlerini daha düşük fiyattan satışa sundukları, bu durumun ise kendilerini mağdur ettiği tespit edilmiştir.

Araştırmamızın asıl ortaya çıkarmak istediği noktada ise kadınların pazarlarda yaşadıkları birtakım sorunlar ele alınmaya çalışılmıştır. Bu sorunların kadınların pazarda durdukları süre boyunca tuvalet - lavabo, ısınma, ibadet, beslenme, hijyen, aydınlatma ve güvenlik boyutlarında toplandığı tespit edilmiştir. Kadınların pazarda en çok ibadet ve lavabo ihtiyacı noktasında sorun yaşadıkları bulgusuna ulaşılmıştır. Pazarlarda lavabo olmadığı için kadınların pazara yakın konumlarda bulunan camii, mescit, lokanta, kuaför dükkanı, kırtasiye gibi yerlere veya tanıdıkları komşuların evlerine gitmek zorunda kaldıkları tespit edilmiştir. Kadınların bu durumdan rahatsızlık duydukları, yetkililerden bir an önce bu soruna bir çözüm bulmalarını bekledikleri tespit edilmiştir. Yılmaz (2006) lavabo ihtiyacı noktasında en çok kadınların mağduriyet yaşadığını belirterek pazarlara seyyar tuvalet ve lavabo konulması gerektiğini belirterek bu konuya bir çözüm önerisi getirmiştir.

Özellikle soğuk kış günlerinde ısınma ihtiyacı duyduklarında ise pazarda çalışmanın kadınlar için daha zor bir hal aldığı tespit edilmiştir. Kadınlara soğuktan korunmak için nasıl bir yol izledikleri sorulduğunda teneke kutu içerisinde ateş yaktıkları, yerde tahta parçaları yaktıkları veya kalın kıyafetler giydikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bir kısım çalışan ise ateş yaksalar bile sürekli ateşin başında durup ısınamayacakları için hiç yakmamayı tercih edip soğuğa bir şekilde de olsa katlandıklarını belirtmişlerdir. Bir katılımcı ise kar yağdığında pazara hiç gelmediğini belirtmiştir.

İbadet etmeleri gerektiği zamanlarda ise buna uygun bir ortamı bulamadığını ifade eden pazarcı kadınların, eğer pazarın kurulduğu yere yakın camii veya mescit varsa buralara gittikleri tespit edilmiştir. Kadınların, pazara yakın yerde camii veya mescit olmadığı durumlarda evi pazara yakın olan komşularının evlerine gittikleri, pazar tezgâhlarının arkasında abdest alarak yere karton üzerine seccade sererek namaz kılabilindikleri, bir kısmının da namazlarını kılamadıkları tespit edilmiştir. Bu durumun da katılımcıları oldukça rahatsız ettiği tespit edilmiştir.

Pazarda beslenme ihtiyacını nasıl karşıladıkları sorulduğunda ise kadınların pazara yakın konumlarda bulunan lokanta, şarküteri gibi yerlerden yiyecek aldıkları veya evden getirdikleri yemek, kahvaltılık gibi yiyecekler yedikleri ortaya konulmuştur. Katılımcıların pazarda yemek yemek adına çok problem yaşamadıkları tespit edilmiştir. Ancak bir katılımcının pazarda çalışmaktansa evinde kahvaltı yapmayı tercih etmek istemesi pazarda yemek yemenin dahi zor bir durum olduğunu düşündürmektedir.

Hijyen konusunda belediyenin pazar yeri temizliğinden memnun olduğunu belirten katılımcıların yanında pazarda bir lavabo olmasının kadınların el temizliği adına gerekli olduğunu belirten katılımcılar da olmuştur. Pazarda belirtilen şekilde bir lavabo olmadığı için yanında su getirip ellerini yıkamaya çalışan kadınlar bu durumun çok kolay olmadığını vurgulamışlardır.

Pazarda özellikle havaların erken karardığı kış günlerinde aydınlatmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durumda pazarlarda lamba olmadığı için katılımcıların pazarı erken saatte terk ettikleri, sokak lambalarının ışıklarından faydalanmaya çalıştıkları veya akü kullanmak suretiyle kendi aydınlatmalarını sağlamaya çalıştıkları tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalardan bir tanesinde pazarlarda sokak aydınlatmalarının dahi olmadığını ve bu durumun pazarcıları el feneri veya el yordamı ile iş yapmaya çalışmak zorunda bıraktığını belirtilmiştir.¹⁶ Çalışmanın yapıldığı yıl dikkate alındığında aradan geçen 10 yıllık süreçte çok da büyük bir değişikliğin yaşanmadığı görülmektedir. Aydınlatma sorunu yaşayan pazarcı kadınlardan pazarı erken saatte terk ettiğini belirtenlerin olması da tek kazancı pazardan olanlar için olumsuz bir durumdur.

Güvenlik konusunda bazı pazarlarda önlem alınırken bazılarında hiçbir şekilde önleme başvurulmadığı görülmüştür. Pazarda çalışan kadınların bu konuda eşlerine, çocuklarına ya da pazarda çalışmakta olan diğer pazarcılara güvendikleri tespit edilmiştir. Güvenlik adına problemi olmadığını belirten pazarcıların ise pazarda görev yapmakta olan güvenlik görevlileri ve zabıtalara işaret ettiği görülmüştür.

Kadınların aktardıklarından yola çıkılarak pazarda çalışmanın hava koşulları, yorgunluk, gürültü, gün boyu ayakta durma gibi ağır koşulları olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma grubunda yer alan kadınların yaş ortalamasının 54 olduğu göz önünde bulundurulduğunda ise bu durumun tolere edilmesi zor sonuçlara yol açabileceği düşünülebilir. Bu bağlamda pazarcı kadınların içerisinde lavabo, mescit, ısıtma sistemi, aydınlatma sistemi ve güvenlik görevlisi bulunduran bir kapalı pazar yapılması isteği

¹⁶ Yılmaz, age, s. 536.

oldukça makul bir istek olarak görülmektedir.

Pazar yeri için ödenen vergilerin de pazarcıları maddi olarak sarstığı ve bu işten kazandıkları gelirden kendilerine düşen payı azalttığı tespit edilmiştir. Bu verilere dayanarak pazar yeri için pazarcılardan alınan vergilerin düşürülmesinin, içerisinde pazarcıların lavabo, ibadet, aydınlatma, ısınma ve güvenlik gibi zaruri ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte donanım a sahip kapalı pazarlar yapılmasının ülkemizdeki pazarcılık kültürünün devamı için önemli bir girişim olabileceği düşünülmektedir. Yapılan bir çalışmada belirtilen çeşme, WC, belediye zabıta yeri gibi donanımların pazar yerlerini güzelleştiren, tamamlayan öğeler olduğu ve bunların gerçekleştirilmesinde gerekli hassasiyetin gösterilmesi gerektiği vurgusu ilgili önerimize destek çıkacak niteliktedir.¹⁷

Sonuç

Sonuç olarak daha önce Samsun semt pazarları için yapılan çalışmada vurgulanan hususlar hala önemini muhafaza etmektedir.¹⁸ Şöyle ki; semt pazarları, köylerde yaşayan, pazar için üretim yapan ve bu sayede kırsal alanda varlığını devam ettirerek göçe katılmayan köylüler açısından başlıca geçim kaynağıdır. Yani semt pazarları bir yönüyle kırsal kesimde aile işletmeciliği şeklinde istihdamı ayakta tutarak köyden şehre göçü engellerken, diğer yönüyle şehirli nüfus da aracısız bir şekilde ucuz ve taze sebze-meyveye erişim imkânına kavuşmaktadır. Bu sistemin sağlıklı bir şekilde devam ettirilebilmesi için semt pazarlarına yerel yönetimlerin daha çok özen göstermesi ve mevcut şikâyetleri en aza indirmesi gerekir.

Kaynaklar

AKSOY, Yıldız, “Pazar Yerlerinin Şehir Planlaması Standart ve İlkeleri Yönünden İncelenmesi: İstanbul İli Bakırköy İlçesi Örneği”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.18, S.2, 2009, s.26-39.

ALİAĞAOĞLU, Alpaslan, “Balıkesir Şehrinde Haftalık Pazarlar: Çekicilikler ve Sorunlar”, *Eastern Geographical Review*, C.17, S.27, 2012, s.43-72.

AZİZ, Aysel, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2010.

ÇALIŞKAN, Vedat, “Kentsel Mekân Kullanımındaki Farklılıklar Üzerine Bir Yaklaşım: Bursa ve Çanakkale’nin Periyodik (Haftalık) Pazarlarından Örnekler”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, C. 12, s.18, 2007, 49-78.

KOÇAK, Orhan- Erkan Uygun, “Göçün Tarım Sektöründe Faaliyet Gösteren Pazar Çalışanlarına Etkisi ve Yalova Örneği”, *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, C.3, S.5, 2014, s.192-213.

KODAY, Saliha- Şaban Çelikoğlu “Geleneksel Alışveriş Mekânlarına Bir Örnek: Bartın Kadınlar Pazarı (Galla Bazarı)”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.2, 2011, s. 243-262.

ÖZGÜÇ, Nazmiye- William. A. Mitchell, “Şehirlerin Alternatif Alışveriş Mekanları; İstanbul’da Haftalık Pazarlar”, *Tasarım + Kuram Dergisi*, C.1, S.2, 2000, s.35-58.

TDK (2009). Pazar Kelimesinin Tanımı. http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts Erişim tarihi: (29.03.2016).

TUNÇEL, Harun, “Geleneksel Ticaret Mekânı Olarak Türkiye’de Haftalık Pazarlar”, *eJournal of New World Sciences Academy*, C.4, S.2, 2009, s.35-52.

YILDIRIM, Ali – Hasan Şimşek, *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (8. Tıpkı Basım), Seçkin Yayıncılık, Ankara 2011.

YILMAZ, Cevdet. “Samsun Semt Pazarları”, *Geçmişten Geleceğe Samsun, (1. Kitap)*, Ed. Cevdet Yılmaz, Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Samsun 2006, s.521-539.

¹⁷ Aksoy, age, s. 38.

¹⁸ Yılmaz, age, s. 521 – 539.

2000’li Yıllarda Şehir Hayatının Annelik Üzerindeki Etkileri

Safa Demir

Giriş

Günümüzde şehir hayatına geçiş günlük hayatta bazı değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Şehir ortamında kadınları ele aldığımızda kadın ile ilgili hemen her konuda olduğu gibi aile içinde annelik rolünde de önemli değişiklikler, dolayısıyla anne-çocuk ilişkisinde de farklılaşmalar görülmektedir.

Geçmişte kırsal kesimde ya da küçük yerleşim birimlerinde annelerin çocuklarıyla ilişkisinde doğallığın ön planda olduğu bilinmektedir. Anneler genellikle ev işleri ile vakit geçirirken çocuklar dışarıda tarla, sokak, bahçe gibi ortamlarda yaşatlılarıyla oyun oynayarak vakit geçirirlerdi. Şehir ortamında ise çocuklar genellikle çocuk oyun alanları kısıtlı olan ya da hiç olmayan çok katlı binalarda yaşadıkları için psikolojik açıdan olumlu etkisi olan, enerjilerini kullanabilecekleri oyun ortamlarından mahrum bir şekilde vakitlerinin çoğunu ev ortamında geçirmektedirler.¹

Günümüzde kırsal alandaki hayat daha çok yaşlı bireyler tarafından tercih edilirken, şehir hayatı genellikle genç ve orta yaşlı bireyler tarafından tercih edilmektedir. Bu insanlar için şehir hayatı, modernliği ve medeniyeti temsil etmektedir. Bireylerin üretken olabileceği, kendisini geliştirebileceği pek çok imkâna şehir ortamında kolayca erişebilmesi, şehir hayatının en önemli tercih edilme sebeplerindendir.

Şehir ortamının modern hayata uygun yapısı kadınların annelik rolünü de önemli ölçüde dönüştürmüştür. Şehirli kadın şehirli anne olduğunda farklı tecrübeler söz konusu olmuştur. Şehir ortamında çalışan kadın sayısı daha fazladır. Üretken olmak ve ekonomik açıdan daha rahat bir yaşam sürmek, daha fazla çalışmanın haklı gerekçeleri haline gelmiştir.

Bora; annelik kimliğinin toplumsal olan ile bireysel olanın kesişme noktalarından biri olduğunu ve belki de en önemlisi olduğunu, bireyin anne ya da anne sahibi olarak en derin deneyimlerin odağında olmakla birlikte toplumsal olana ait birçok öğeyi de içinde barındırdığını ifade etmektedir.²

Şehirlerin kenar mahallelerinde ya da gecekonduarda yaşayan, sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan kadınlar daha çok kapalı topluluklar halinde aktif şehir hayatından uzak yaşamakta oldukları için, çalışmamızda şehirli kadın ifadesi ile sosyal anlamda şehir hayatına katılım gösterenler kastedilmektedir. Yine bu ifade metropollerde yaşayan kadınlar ile birlikte diğer şehirlerde yaşayan kadınları da kapsamaktadır.

Şehir hayatı özellikle de 2000’li yıllar sonrasında kadınları büyüklerden öğrenilen geleneksel annelikten uzaklaştırarak bir bütün halinde ideal kalıplara bürünmüş modern bir anne modeli ortaya çıkarmıştır. Bu annelik modelinin sınırlarını gelenek değil şehir hayatının dinamikleri belirlemektedir.

Şehir hayatının annelik rolü üzerindeki etkisini düşündüğümüzde, şehir kadını olmak ve şehir çocuğu yetiştirmek şeklinde konunun iki yönüyle karşılaşırız. Diğer bir ifade ile bu dinamiklerin bir kısmı kadının dünyası, diğer bir kısmı da çocuğun dünyası ile ilgilidir.

Söz konusu anne modelini çocuğa bakan yönüyle ele alırsak; çocuk şehirde rekabetçi bir ortamda büyümekte, anne de çocuğunu bu ortama uyum sağlayacak şekilde yetiştirmek durumunda kalmaktadır. Eğitim ve sağlık alanındaki imkânlar ve sosyal alanlar vesilesiyle çok sayıda çocuğun bir arada bulunması, çocuğun geleneksel hayata göre daha geniş bir çevreye sahip olmasını beraberinde getirmiştir. Günümüzde çocuklar şehrin kozmopolit yapısında farklı kültürlerle bir arada hayat sürmektedir. Ancak bu ortamda güvenlik problemi daha yoğun yaşanmakta, kadın aynı zamanda çocuğunu bu tehlikelere karşı korumak durumunda kalmaktadır.

¹ Türkiye’de Anne ve Çocukların Durum Analizi, T. C. Hükümeti-Unicef İşbirliği Programı, 1996, s. 214.

² Aksu Bora, “Türk Modernleşme Sürecinde Annelik Kimliğinin Dönüşümü”. *Yerli Bir Feminizme Doğru*, (Yay. Hzl.: Aynur İlyasoğlu ve Necla Akgökçe), Sel Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 78.

Şehir hayatında çalışan çalışmayan farketmeksizin kadına yönelik sosyal alanlar daha geniş olduğu için şehir, kadını bir şekilde içine çekmektedir. Çalışan çalışmayan hemen her kadın için çocuğuna ayrılan vakit azalmakta, anne ile çocuk arasında vakit problemi ortaya çıkmaktadır.

Şehir hayatı anne ve çocuğa daha fazla etkinlik imkânı sunmakla birlikte onları ekonomik açıdan zorlayabilmekte ve bu durum anneler için bir handicap oluşturmaktadır. Çalışan anne modelinde kadının mesleki doyumu, kişisel tatmini ve ekonomik özgürlüğü çocuğun gözünde annesini başarılı bir rol model yapan faktörlerdir. Şehir hayatında bu alanlarda başarısız olunduğunda ise şehrin negatif etkileri ortaya çıkmaktadır. Çocuğa yansıyan başarılı anne figürü imkân dahilinde olmakla birlikte, annenin başarılı olamaması durumu çocuğa maddi sıkıntı ve stres olarak geri dönmektedir.

Yine şehir ortamı anne-çocuk arasındaki çatışmayı da tetikleyebilmektedir. Çünkü şehir ortamında çocuğun gözlemlediği alanda daha fazla ve farklı örnekler bulunmaktadır. Anne ya da aile çocuğun gözünde tek rol model olmadığı için anne-çocuk arasında özellikle de ileri yaşlarda çatışmalar yaşanabilmektedir. Şehir ortamında ilk çocukluk döneminden itibaren çocuğun tek eğitmeni anne olmamakta, çocuğun bakıcısı, okul ortamındaki arkadaşları ve öğretmenleri, teknolojik aletler gibi pek çok gerçeklik çocuğun uyarıcısı haline gelmektedir.

Kırsal alanda yaşayan anne ve çocuğun dünyası aynı iken, şehir ortamında anne ve çocuk sosyal alanda kendilerine oluşturdıkları çevrelerde farklı tecrübeler edinmektedirler. Ancak yine de anne-çocuk arasındaki yaratılıştan gelen mucizevi bağın sağladığı duygusal ilişki her ortamda varlığını sürdürmektedir. Emzirmenin ülkemizde oldukça yaygın olması, bebek bakımının önemsenmesinin yanında anne-çocuk arasındaki bu yakınlığın varlığının da bir göstergesidir. Nitekim TNSA-2013 verilerine göre; temel özelliklerde farklılık görülmekle birlikte son beş yıl içinde doğan çocukların % 96'sı bir süre emzirilmiştir.³ Yine benzer şekilde Özer ve diğerleri(2010)'nin araştırmasına göre çocukların % 96,8'i emzirilmiştir.⁴

Bir önceki kuşağın anneleri ile günümüzde şehir ortamındaki annelerin çocuklarına yaklaşımları, yetiştirilmek istenen çocuk modeli ve bunun için kullanılan yöntemlerin farklılaştığını günümüzde rahatlıkla gözlemlemek mümkündür. Bora; yaşlı kuşak annelerinin annelik deneyimleri ile ilgili daha az düşündüklerini, genç kuşak annelerinin ise “Ben nasıl bir anneyim?” sorusunu kendilerine sıklıkla sorduklarını ifade etmektedir.⁵

Özellikle 20 yy. da ekonomik ve teknolojik gelişmeler sonucu kadının toplumdaki konumu iyileşmiştir. Kadının diğer rolleri gibi annelik rolü de bir bakıma kolaylaşmıştır. Söz gelimi bebek beslenmesi için anne sütü yerine hazırlanan bebek mamaları ve diğer alternatif yiyecekler annelerin çocuktan bağımsız hareket edebilmelerini sağlamıştır.

Ayrıca şehir hayatında büyük-küçük ya da kız-erkek çocuk ayrımı azalmıştır. Geçmişe göre daha az sayıda çocuk sahibi olunmakta ve bu çocuklar arasında ayrım yapılmaksızın eşit derecede sevgi ve ilgi gösterilmektedir. Yine eskiden çocuklara daha sert ve kuralcı bir davranış tarzı yerine, şefkat duygusunun ön planda olduğu daha yumuşak bir tavır ile yaklaşılmaktadır.

Sayıları az da olsa çocuk sahibi olmak, bazı kadınlar tarafından toplumun kendisinden beklediği bir sorumluluk ya da zorunluluk olarak görülmekle birlikte, şehir ortamında çocuk, aile için ve özellikle anne için çoğu zaman hayatındaki önemli bir boşluğun doldurulmasını ifade etmektedir.

Şehir Hayatının Anneliğe Olumsuz Etkileri

TÜİK verilerine göre 2015 yılında Türkiye nüfusunun % 92,1'i il ve ilçelerde, % 7,9'u belde ve köylerde yaşamaktadır.⁶ Geçmişte çoğunlukla ev işlerinin yerine getirilmesi, komşu ve akraba ziyaretleri ile vakit geçirilirken, son dönemlerde şehir hayatında ev içi işlere ve yakın çevreye ayrılan vakit azalmıştır. Bazı kadınlar gündelik hayatta boş zamanları fırsat olarak görüp verimli bir şekilde değerlendirirken, çoğunluğu oluşturanlar ise boş zaman kavramını uzun vadede verimli olmayan, daha çok eğlenme odaklı meşguliyetlere ayırmaktadırlar.

Geçmişte özellikle kırsal yerleşim alanlarında, konaklarda ya da aile apartmanlarındaki geniş aile

3 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması-2013 (Tablo-11.1), Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Elma Teknik Basım ve Matbaacılık, Ankara 2014, s.158.

4 Özer vd., “0-6 Aylık Bebeği Olan Annelerin Anne Sütü ve Emzirme Konusundaki Bilgi ve Davranışları”, *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 2010: 9(4), s.318.

5 Aksu Bora, *Türk Modernleşme Sürecinde Annelik Kimliğinin Kurulması*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1998, s. 57-59.

6 http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1587 (Erişim Tarihi:20.03.2016)

yaşantısının şehir ortamında özellikle de büyük şehirlerde yerini çekirdek aileye bırakması, aile içinde tüm sorumlulukları kadın ve erkeğin yüklenmesini gerektirmiştir. Şehir hayatında özellikle de aile ve akrabalarından uzak yaşama, aile içinde çocuk bakımında da bazı problemleri beraberinde getirmiştir. Annelerin birçoğu çocuklarını öncesinde tanımadığı bakıcılara ya da kreş ortamlarına bırakmaktadırlar. Geniş aile ortamında büyükler ya da yakın akrabalar tarafından çocuk bakımı da paylaşılmakta, tüm çocuklar bir arada oyun ortamı bularak vakitlerini geçirmektedirler. Çekirdek aile ortamında ise insanlar zaman içinde kendi özel hayatlarına odaklanarak yalnızlaşmaktadırlar. Aile, akraba ve komşularla geçirilen vakitlerin yerini, şehir hayatının çekirdek ailesinde eğlence odaklı bireysel etkinlikler almaktadır. Şehir ortamında günden güne daha da zorlaşan hayat şartları ile insanlar tek başına mücadele etmeye çalışmaktadırlar. Bu durumda özellikle de kadınlar annelik rolünü eksiksiz bir biçimde yerine getirmekte zorlanmaktadırlar.

Günümüzde medyadaki kadın imajı, çocuğunun bakımını ve eğitimini en güzel haliyle gerçekleştiren şefkatli, fedakâr ve iyi bir anne olmanın yanında iyi bir eş ve şehirli, modern, eğitilmiş, çalışan, kariyer sahibi olarak yansıtılmaktadır. “Çocuk da yaparım kariyer de!” sloganını kendine düstur edinen birçok kadın şehir ortamında kendisine yüklenen rolleri yerine getirme çabası içinde yaşamaktadır. Bu anlamda hem erkekler ile aynı performansı sergileyerek iş yerinde başarılı olmalı, hem de ev ortamında aile içi rollerini eksiksiz bir şekilde yerine getirmelidir. Gündüz iş ortamında vaktini geçiren kadın geriye kalan sınırlı vaktini çocuğu ile en verimli şekilde geçirme çabasında olmaktadır. Sınırlı zaman içinde çocuğun bakımını, eğitimini eksiksiz şekilde yerine getirmek, evin diğer işlerini yapmak ve aynı zamanda iş yerinde başarılı olmak, kendisine özen göstererek bakımlı olmak çabasına girerek mevcut potansiyelini ciddi anlamda zorlamaktadır. Bu çerçevede günümüzde çocuk sahibi olan kadınlar teknolojiyi kullanma, çalışmakla birlikte sosyal alanda da aktif olma ve anneliği en iyi hali ile yerine getirme çabası içindedirler. Genellikle ikiye aşmayan sayıda çocuk ile sürekli bir hayat koşturmacası içinde yaşamaktadırlar. Annelik ile birlikte başka meşguliyetlere de zaman ayrıldığı için az sayıda çocuk sahibi olunmaktadır. Aynı zamanda alış-veriş, gezme, internet ve sosyal medya bağımlılığı günlük hayatı önemli ölçüde işgal etmektedir. Günümüz şehir hayatı, günün çoğunu bakıcı ile ya da kreş ortamında geçiren çocuğa kısıtlı vakit ayrıldığı düşüncesini annelere tecrübe ettirmektedir.

Çocuk bakımı ile birlikte ev işlerinin aynı anda yürütülmesi gerekliliği çalışan ya da çalışmayan kadınlar için çocuk bakımını paylaşacakları başka ortam ya da kişilere ihtiyacı doğurmuştur. Özellikle de çalışan kadınlar bu sorumlulukların eksiksiz yerine gelmesi için anaokulu, kreş, gündüz bakımevi, evde görevlendirilen bakıcı, anneanne ve babaanne, hala, teyze ile bu görevi paylaşmaktadırlar. Bu durumda anneler bu kurum ya da kişilere güvenmek zorunda kalmakta, bunlar arasından çocuğu için en güvenilir olanı tercih etmektedirler. Bu konuda anaokulu, kreş ve gündüz bakımevlerinin çoğu yerde yetersiz sayıda olması ya da fizikî şartlarının ve çalışanlarının niteliğinin eksik olması annelerin karşılaştığı diğer bir problemdir. Çocuk açısından bakıldığında ise annesine duyduğu sevgi kendi bakımını üstlenen diğer kişilere de bölündüğü için olumsuz bir tablo oluşmaktadır.

Geçmişte kadınların çok sayıda çocuk ile herhangi bir bakıcı ya da akraba yardımı almaksızın çocukların bakımını ve ev işlerini eksiksiz yerine getirdiği bilinmektedir. Günümüzün şehir ortamının sağladığı pek çok imkândan mahrum halde daha çok çocukların öz bakımı ile ilgilenir, günümüz anneleri kadar eğitilmiş ve bilinçli olmasalar da onlar ile daha fazla vakit geçirirlerdi. Bu anlamda geçmişe göre çocuk yetiştirmek için gerekli imkânların arttığı ve şartların kolaylaştığı şehir ortamında, çocuk bakımı ve eğitimi kadınlar için içinden çıkılmaz bir hal alabilmektedir.

Çalışan kadın çocuk sahibi olduğunda işi ile çocuğu arasında bir karar vermek durumundadır. Bu durumda çalışmaya ara vermek birçok meslekte kariyerin kesintiye uğramasına sebep olabilmekte, ya da çocuk sahibi olma ihtimaline karşı daha en baştan iş başvurularında kadın olmanın işveren tarafından negatif bir özellik olarak kabul edilmesi, kadınların çoğunlukla niteliğinin işgücüne katılımına sebep olabilmektedir.

Şehir hayatının mevcut şartları kadınların anneliğe hazır olma ve annelik yaşını da yükseltmiştir. Günümüzde ilköğretim yıllarından itibaren üniversiteyi bitirip iş sahibi olmak için insanlar yıllarca eğitim hayatlarında mücadele içinde yaşamaktadırlar.

Kadınlar çevresel şartlar sonucu kontrol edemedikleri problemler ile ilgili inançlarını değiştirebilmektedirler. Bu sebeple bazı kadınlar maddi ihtiyaçlar sebebi ile çalışmak zorunda olduğu için bebeğini bakıcıya bıraktığında, bebeğin mutlaka annesi tarafından bakılması gerektiğine olan inancını değiştire-

bilmektedir. ⁷

Şehir Hayatının Annelik Üzerindeki Olumlu Etkileri

Günümüz şehir hayatında anneler, çocuk bakımı ve eğitimi konusunda pedagoglar, çocuk doktorları ve beslenme uzmanlarının tavsiyelerini dikkate alarak çocukların bakımını gerçekleştirmektedirler. Şehir hayatı yaşayan pek çok kadının takip ettiği farklı amaçlarla hazırlanmış çok sayıda dergide, aile hayatı ve özellikle de annelik ile ilgili hazırlanan bölümler bulunmaktadır. Bu bölümlerde topluma fiziksel ve ruhsal açıdan daha sağlıklı bireyler kazandırmak amacı ile annelere öğütler, çocuklar için beslenme önerileri, çocuk bakımı ile ilgili diğer bilgiler yer almaktadır. Yine internet ortamında hazırlanan anne-çocuk konulu web siteleri, anne blogları, sosyal paylaşım sitelerinde açılan anne hesapları da annelik konusunda kılavuzluk edici yazılar içermektedir. Bu ortamlarda anne ve çocuk sağlığı, çocukların beslenme ve bakım önerileri, çocuk yiyecek menüleri ve yemek tarifleri, evde ya da dışarıda uygulanabilecek anne-çocuk etkinlikleri, kitap önerileri gibi konularda ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.

Hamilelik dönemi öncesinde çalışan, yüksek eğitim düzeyine sahip kadınların, anneliğin ilk dönemlerinde açtıkları bloglar günümüzde geleneksel annelikten şehir hayatında yaşanan modern anneliğe ve günümüz postmodern anneliğe dönüşümünü yansıtmaları açısından önem taşımaktadır. Bu kadınların anneliğe dair neler hissettikleri, deneyimleri, çocuklarıyla olan etkinlik ve paylaşımları, çocuk yetiştirmede benimsedikleri ilkeler paylaşılmakta, bu bloglar bir anlamda annelik bilgisinin kuşaktan kuşağa aktarımının bir bölümünü içermektedir. Mevcut annelik deneyimleri geçmişte kız çocuk, yakın arkadaş ve akrabalar ile paylaşırlarken, günümüzdeki annelik deneyimleri evin içinden çıkarak sanal ortamda tanınmayan bireyler ile paylaşılır hale gelmiştir. ⁸

Ancak bu ortamlarda babalara yönelik baba-çocuk iletişimi ya da çocuk bakımı ile ilgili bilgilere genellikle yer verilmediği görülmektedir. Çocuk sözkonusu olduğunda babanın da sorumluluk alması gerektiği halde çoğu zaman çocuğun bakımını üstlenmesi gereken tek kişi anne olarak yansıtılmaktadır. Bir anlamda annelik ciddiye alınması gereken yoğun ve kesintisiz mesaisi olan bir görev olarak kurgulanmaktadır.

2000’li yıllar sonrasında şehir ortamındaki modern anneler ve anne adayları sürecin en başından itibaren kendilerine daha fazla vakit ayırma eğilimindedirler. Hamilelik sürecinde anneliğe hazırlık eğitimlerine katılma, bu süreçte sağlıklı beslenme, şık giyinme ve ideal hamilelik ölçülerini korumaya özen göstermektedirler. Yine annelik duygusunun yüceliğine yapılan vurgularla modern şehirli “anne” kimliğini yansıtmaktadırlar. ⁹

Günümüz medyasında zayıf, bakımlı ve şık giyinen, güzelliği ile ön plana çıkan bir anne modeli bulunmakta, çoğu zaman ünlülerden çocuk sahibi olanlar ile bu model örneklenmektedir. ¹⁰ Bu anneler genellikle bakımlı, ideal kilo ve ölçülere sahip olan anneler olduğu için, hamilelik süreci de anne adayının güzelliğine ve fiziksel görünümüne dikkat ederek kendisine bakım yaptığı bir zaman dilimi olarak yansıtılmaktadır. ¹¹

Şehir ortamında özellikle yüksek eğitim düzeyine sahip anneler çocuklarıyla sınırlı olmakla birlikte daha nitelikli zaman geçirmekte, küçük yaşlardan itibaren çocuğun söz ve davranışlarını daha fazla ciddiye almakta, çocukların sosyal ve duygusal gelişimine olumlu katkıda bulunacak daha hoşgörülü bir tavır içine girmektedirler. Çocuklar ile daha bilinçli iletişim kurulmakta, onlara karşı daha olumlu tutumlar sergilenmekte, çocuğun eğitimine ve kişilik gelişimine daha çok önem verilmekte, bir anlamda çocuklar daha fazla dikkate alınmaktadır.

Şehir ortamında yaşayan annelerin genellikle çocuklarına izin verici davranış tarzını benimsedikleri görülmektedir. Bu tutumu daha çok sergileyen anneler çocukların kendi seçimlerini yapabilmelerini ve kendilerine güven kazanmalarını, araştırmayı öğrenmelerini ve mevcut yeteneklerini geliştirmelerini amaçlamaktadırlar. Özellikle büyük şehirlerde yaşayan yüksek eğitilmiş anneler, düşük eğitilmiş annelere

7 (Pungello ve Kurtz-Costes (2000)den aktaran) Sayıl vd., “Çalışan ve İlk Kez Anne Olan Kadınların Bebeklerinin Bakımı ve İşe Geri Dönme Süreci: İleriye Dönük Çoklu Etkiler”, *Türk Psikoloji Dergisi*, S.24 (64), Aralık 2009, s. 4.

8 Selcan Gürçayır Teke, “Dönüşen Anneliğe Yönelik Netnografik Bir Analiz: Blogger Anneler”, *Millî Folklor*, S. 103, 2014/26, s. 34-35.

9 Gülay Uzel, *Magazin Basınında Anne İmgesi ve Annelik: “Kelebek” Magazin Eki Üzerinde Bir İnceleme*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008, s. 123.

10 agm, s.85.

11 agm, s. 96-97.

göre daha fazla izin verici davranışları benimsemektedirler.¹² Bu anlamda şehir hayatında annelerin eğitimlerinin yükselmesi, kendi özgüvenini kazanmış mevcut potansiyelini kullanabilen bireylerin yetişmesini sağlamaktadır.

Ayrıca bu anneler daha fazla sözcük kapasitesine ve sözlü iletişim becerisine sahip olmaları nedeniyle, ebeveynlikte göstererek öğretmek yerine daha çok bilişsel ve sosyal gelişim ile dil gelişimini destekleyen açıklamaların yoğun olduğu yöntemleri tercih etmektedirler.¹³

Nacak ve diğerlerinin araştırmasına (2011) göre; metropollerdeki ve diğer şehirlerdeki annelerin çocukları ile ilişkilerinde, açıklama ve muhakeme yöntemini yüksek düzeyde kullandıkları, çocukların zihinsel gelişimini destekleyici davranışları sıkça tercih ettikleri görülmüş, bu durum şehir ortamında anneler tarafından çocuk ile ikili iletişim kurma, kitap okuma, birlikte sinema ve tiyatro etkinliklerine katılma davranışlarının daha fazla tercih edilmesi ile bağlantılandırılmıştır.¹⁴

Yine aynı araştırmaya göre metropollerde yaşayan yüksek eğitimli annelerin çocuklarında her özelliğin daha erken gelişmesini beklemeleri, çocuğun ilk dönemlerden itibaren gelişim gösterme potansiyeli olan bir birey olarak algılanması ile ilişkilendirilmektedir. Bu beklentiye karşılık yine de bu anneler çocuk yetiştirmede ceza verme ya da sorgusuz itaat etme davranışlarını düşük düzeyde tercih etmektedirler. Bu anlamda özellikle büyük şehir ortamındaki annelerin çocuklarının her alanda erken gelişmelerini istedikleri, ancak bunun için çocuklarına karşı otoriter bir tavır sergilemedikleri görülmektedir.¹⁵

Şehir ortamında annelerin eğitim seviyelerinin yüksek olması, gelişen teknoloji ile birlikte bilgiye ulaşma imkânlarının artması, çocuklarına karşı tutumlarını yeniden gözden geçirmelerini, olumsuz davranışlarını değiştirme çabasında olmalarını sağlamıştır. Annelerin eğitimini yükseltme çabaları yaygın eğitim alanında da görülmektedir. Örnek vermek gerekirse; belediyeler ve üniversitelerin iş birliği ile hazırlanan Anne Üniversitesi projeleri beş ile on hafta arası değişen eğitim programları halinde birçok şehirde (İstanbul, Ankara, Erzurum, Elazığ, Gaziantep, Van, Manisa) uygulanmaktadır. Bu projelerde anne ve anne adaylarını geleceğe hazırlamak, donanımlarına katkı sağlamak, annelerin özgüvenini ve kendilerine olan saygılarını artırmak, annelerin sosyal hayata katılımını artırmak, anne-çocuk arasındaki eğitim seviyesini güncellemek gibi pek çok amacı içermektedir. Projelerin içeriğinde İletişim Becerileri, Değerler Eğitimi, Girişimcilik, Sağlık Bilgisi ve Çevre Bilinci, Ev Ekonomisi gibi dersler bulunmaktadır.

Şehir ortamında annelerin çocuklarını kapalı alanlardaki aktivitelere dahil ettikleri bilinmektedir. Ancak bu durumdan rahatsız olan annelerin açık alandaki farklı aktivitelere de yönelindikleri görülmektedir. Örneğin bu annelerden biri, bir anne bloğunda “... Onları alış-veriş merkezine değil doğaya götürmeyi, doğadaki diğer canlılar, bitkiler, tohumlar ve bir sürü oyun arkadaşıyla güzel bir gün geçirmelerini, doğayı keşfetmelerini ve onunla bağ kurmalarını amaçlıyoruz” demiştir. Bu bilince sahip olan anneler çocukları ile birlikte şehrin içindeki yeşil alanları mümkün olduğunca kullanmaya çalışmaktadırlar.

Sonuç ve Öneriler

Çocukların ev içi ve ev dışı faaliyetleri gözden geçirildiğinde şehir ortamının günümüz anneliği üzerinde ciddi etkisinin olduğu, geçmişe göre anneliği önemli ölçüde dönüştürdüğü ve bir “şehirli anne” portresi oluşturduğu görülmektedir. Bu portre bilinç düzeyi düşük bazı kadınlar için olumsuz sonuçlar da doğurabilmektedir. Dış mekân etkinlikleri söz konusu edildiğinde; kültürel etkinlikler, dikkat çekici ve şık mekân tercihleri, yeme-içme, alış-veriş, doğum günü kutlamaları, kamplar, çocuk kütüphanelerini kullanma, yurtiçi-yurtdışı seyahatleri olarak farklılaşmaktadır. Bu etkinliklerin bir kısmının dünyevi zevklere odaklandığı, çocukların iç dünyalarında derinlik kazanmalarına fayda sağlamadığı görülmektedir. Bu sebeple annelerin bilinç düzeyi ile orantılı bir şekilde şehir hayatındaki anneliğin çocuklarla duygusal ve düşünsel derinlikten yoksun bir ilişki içinde gerçekleştiği örnekler de görülmekte, bu da “şehirli kadın” olmanın “şehirli anne”liğe ciddi etkileri olduğunu düşündürmektedir.

12 Nacak ve diğerleri, “Metropol ve Anadolu’da Ebeveynlik: Biliş ve Davranışlarda Şehrin ve Eğitim Düzeyinin Rolü”, *Türk Psikoloji Dergisi*, S. 26 (67), Haziran 2011, s. 94.

13 (Kağıtçıbaşı 1989’dan aktaran), Nacak ve diğerleri, s.87.

14 agm, s. 94.

15 agm, s. 96.

Son yıllarda yapılan yasal düzenlemeler ile devletin kadına doğum sonrası aylıksız izin hakkı ve yarım ücretle çalışma hakkı tanınması gibi bazı iyileştirmeler gerçekleştirilmişse de geçmişe kıyas ile doğum sonrası işine ara veren ya da yarım mesai çalışmayı kabul eden kadın sayısının çok yüksek olması beklenmemektedir. Şehir hayatında eşinin aylık gelir düzeyi farketmeksizin çalışan kadınların çoğunlukla aylık gelirlerinden feragat etmeyi kabullenmedikleri, aynı zamanda çalışma hayatının verdiği sosyal ortamdan mahrum kalarak daha önce hiç olmadığı kadar ev ve aile hayatına vakit ayırmayı tercih etmedikleri görülmektedir.

Günümüzde çocuğun çok küçük aylardan itibaren herhangi bir akraba, bakıcı ya da kreş ortamında büyümesi onun psikolojisi ve kişiliği üzerinde ciddi etkiler bırakmaktadır. Çocuğun en önemli rol modeli annesi olması gerekirken, psikolojik olarak farklı kişilerden etkilenmektedir. Özellikle de küçük yaşlarda tercih edilen kreş ve gündüz bakım evi ortamında yetişen çok sayıda çocuk, birbirlerine benzer özelliklerle çoğu zaman tek düze kişilikler olarak topluma karışmaktadırlar. Annelerin bu gerçeğin farkında olmaları gerekir ve bu farkındalık ile bir şekilde mümkün olduğunca uzun süre, en azından çocuğun bebeklik dönemi bakımını kendileri yerine getirmelidir. Tecrübeler ile sabittir ki bir bebek onunla ilgilenen kişinin görüntüsünden, sesinden, kendisi ile kurduğu diyalog biçiminden, en önemlisi de kişiliğinden ve manevî özelliklerinden önemli ölçüde etkilenmekte ve bu özellikleri genel anlamda istemdişi özümsemektedir.

Bu sebeple kadınların çocuk sahibi oldukları andan itibaren evlerine ve çocuklarına bağımlı yaşamak zorunda kalındığı yönündeki anlayış yerine, kadınların aile hayatının ve çocuk bakımının sorumluluğunu eşleriyle paylaşabildikleri bir aile ve annelik inşası daha olumlu olacaktır.

Annelere çocuk sahibi olduktan sonra mümkünse ilk otuz altı ay, ya da en azından ilk yirmi dört ay mutlaka evde kalarak bebekleriyle vakit geçirmelerinin ve onların bakımını kendilerinin gerçekleştirmelerinin gerekliliği üzerinde önemle durulmalıdır. Hayatın sonraki aşamalarında tekrar yaşanma imkânı olmayan bebeklik ve ilk çocukluk dönemini çocukla geçirmenin, anne ve çocuk psikolojisi açısından önemini anlatacak çalışmalar yapılmalıdır. Bu konuda devletin de doğum sonrası ücretli analık izninin süresini uzatması ve bu konuda annelerin bilinç düzeyini artıracak çalışmalarını ivme kazandırarak devam ettirmesi gerekmektedir.

Kaynakça

BORA, Aksu; “Türk Modernleşme Sürecinde Annelik Kimliğinin Dönüşümü”, *Yerli Bir Feminizm Doğru*, (Yay. Haz.: Aynur İlyasoğlu ve Necla Akgökçe), Sel Yayıncılık, İstanbul 2001, s.77-107.

BORA, Aksu, *Türk Modernleşme Sürecinde Annelik Kimliğinin Kurulması*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1998.

GÜRÇAYIR TEKE, Selcan, “Dönüşen Anneliğe Yönelik Netnografik Bir Analiz: Blogger Anneler”, *Millî Folklor*, S. 103, 2014/26, s.32-47.

NACAK, Melike ve diğerleri, “Metropol ve Anadolu’da Ebeveynlik: Biliş ve Davranışlarda Şehrin ve Eğitim Düzeyinin Rolü”, *Türk Psikoloji Dergisi*, S. 26 (67), Haziran 2011, s.85-100.

ÖZER, Ali ve diğerleri, “0-6 Aylık Bebeği Olan Annelerin Anne Sütü ve Emzirme Konusundaki Bilgi ve Davranışları”, *TAF Preventive Medicine Bulletin*, C.9, S.4, Temmuz-Ağustos 2010, s.315-320.

SAYIL ve diğerleri, “Çalışan ve İlk Kez Anne Olan Kadınların Bebeklerinin Bakımı ve İşe Geri Dönme Süreci: İleriye Dönük Çoklu Etkiler”, *Türk Psikoloji Dergisi*, S.24(64), Aralık 2009, s. 1-14.

UZEL, Gülay, *Magazin Basınında Anne İmgesi ve Annelik: “Kelebek” Magazin Eki Üzerinde Bir İnceleme*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008.

Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2013, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Ankara 2014.

Türkiye’de Anne ve Çocukların Durum Analizi, T.C. Hükümeti-Unicef İşbirliği Programı, Ankara 1996.

http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1587 (Erişim Tarihi:20.03.2016)

Türkiye’de Tek Partili Dönemde Kadın İstihdamı: Bursa Örneği

Yrd. Doç.Dr.Seher BOYKOY^{1*}

Giriş

Ülkemizde 20. yüzyıla damgasını vuran sanayileşme sürecinin etkilediği alanların başında, istihdam konusu gelmektedir. Sanayileşme ve istihdam arasında karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır. Toplumsal kalkınmanın itici gücü olan sanayileşme, emek gücüne yeni istihdam alanları yaratırken; sanayide istihdam edilecek insan gücünün nicelik ve niteliği de, bu sürece ivme kazandıran en önemli etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Şüphesiz, istihdamın nicelik ve niteliği açısından en önemli olguların başında da, kadın istihdamı gelmektedir.

Bu makalede, ülkemizde 1923-1945 Döneminde kadın istihdamı alanında görülen değişme ve gelişmenin, Bursa yerelindeki yansımaları ve çeşitli boyutlarıyla ele alınıp incelenmesi, temel sorunsal olarak belirlenmiştir. Bursa’nın günümüzde olduğu gibi, gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyetin erken dönemlerinden itibaren, Türkiye’nin önemli imalat sanayi merkezlerinden biri olması, çalışma alanı olarak Bursa’nın seçilmesinde belirleyici olmuştur.

Kadın istihdamı kavramı içerisinde, tarım-kamu ve sanayi kesimlerinde çalışan kadınlar yer almakla birlikte; bütün bu alanlarda kadın istihdamının tespiti, bu çalışmanın sınırlarını aşacağı için; bu çalışmada yalnızca, sanayi kesiminde ücretli olarak çalışan kadınlar esas alınmıştır.

Çalışma dönemi olarak seçilen 1923-1945 dönemi ise, genç Cumhuriyet rejiminin liberal ve devletçi ekonomik politikalarının uygulandığı ve bu yönde kurumsallaşmaya gidildiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu dönem, II. Dünya Savaşı gibi olağanüstü ekonomik politikaların uygulandığı bir sürece de tanıklık etmiştir. Böylece, dönem boyunca ekonomide izlenen politikaların kadın istihdamına etkisi, kadın istihdamını etkileyen diğer sosyoekonomik faktörler, kadın istihdamının yapısı, niceliği, işgücüne katılım oranları ile niteliksel görünümü, işgücü piyasasında çalışma koşulları gibi unsurlar, Bursa özelinde tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışma kapsamında elde edilecek nicel-nitel tüm veriler, yalnızca kentin çalışma hayatında kadın işgücü profilinin genel hatlarıyla ortaya konulmasına değil; ülkemizde kadın istihdamına yönelik farklı yerleşim birimlerinde aynı dönemdeki uygulamalarla karşılaştırma olanağı sağlanmasına ve 1945 sonrasındaki dönemin değişen koşullarında kadın istihdamı konusunda izlenen politikaların analizine katkı sağlamış olacaktır.

Cumhuriyet Döneminde Bursa Ekonomisi

İmparatorluktan Cumhuriyet Türkiyesine geçiş sürecinde, Bursa ekonomisinde en önemli gelişme, mensucat (iplik-dokuma) sanayi sektöründe yaşanmıştır. İmparatorluk döneminde özellikle ipek üretim ve ticaret merkezi olarak, doğu-batı ticaretinin ve mal değişiminin kavşak noktasını teşkil eden Bursa, Batı’nın gelişmiş dokuma endüstrisinin hammadde ve yarı mamul üretim taleplerini karşılaması itibarıyla, dünya ekonomisi ile entegre olmuş bir ekonomik yapıya sahiptir.

19. yüzyıl ortalarına kadar, geleneksel olarak evlerde sürdürülen dokumacılık faaliyetlerinde, yüzyıl ortalarından itibaren mekanizasyon sürecinin başlaması ve fabrikalaşmaya gidilmesi, ülke genelinde olduğu gibi Bursa sanayisinde de, üretim ve istihdam açısından önemli sonuçları beraberinde getirmiştir.²

Dokumacılık sektöründe istihdam açısından, kadın ve çocuk emeğinden büyük ölçüde yararlanıldığı görülmektedir. Kadınların geleneksel faaliyet alanı olarak evlerde el tezgahlarında sürdürdükleri

¹ * Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, boykoy@uludag.edu.tr.

² Bursa’da ipek iplik ve dokuma sanayiinde fabrikalaşma gelişmeleri için bkz. Fahri Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa’da İpekçilik*, Sermet Matbaası, İstanbul 1960, s.410-413, 432-434.

dokumacılık faaliyetleri, fabrikaların açılmasıyla birlikte, kadınların ev dışındaki ilk faaliyet alanını teşkil etmiş; 20. Yüzyıla gelindiğinde ve özellikle de savaş yıllarında dokumacılık dışındaki sektörlerde de kadın istihdamı görülmeye başlanmıştır.³

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarına damga vuran uzun savaş yılları, sanayi alanındaki gelişmeleri olumsuz etkilemiş; Bursa sanayisi de savaş koşullarından nasibini almıştır. Osmanlı Devleti'nin 1913-1915 yıllarında yaptırdığı Sanayi Sayımı, I.Dünya Savaşı yıllarında Bursa sanayisinin temel hususiyetleri açısından önemli veriler sunmuştur.

Bu sayımın özelliği, ülke genelini değil; ülkenin sanayi açısından gelişen bölgelerini ve bu bölgelerdeki 1913 Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan sanayi kuruluşlarını kapsamış olmasıdır. Bu nedenle sayımda Bursa'nın yer alması, vilayetin, 20. Yüzyıl başlarında ülke geneli itibariyle de önemli bir sanayi merkezi olduğunun göstergesidir.

Sanayi Sayımının Bursa açısından diğer önemli özelliği, Hüdavendigâr Vilayetinde yalnız il merkezinde sayımın uygulanması; Pazarköy, Mudanya, Gemlik, İnegöl gibi ilçelerdeki iplikhanelerin sayım dışı bırakılmasıdır. Bu da, sayımda büyük ölçekli imalathane, fabrika niteliğindeki sanayi kuruluşlarının esas alındığına işaret etmektedir.

1913-1915 Sanayi Sayımının Bursa yerelinde sonuçlarına bakıldığında, Vilayet merkezinde en fazla gelişmenin dokuma sanayiinde yaşandığı, bu alanda da özellikle ipekli sanayinin önem kazandığı görülmektedir. 1913 yılı itibariyle Bursa'da, 41 ham ipek imalathanesi, evlerde ayakla işletilen 90 mancınık, bu imalathanelerden elde edilen ipeği dokuyan 6 fabrika tespit edilmiştir. 41 ham ipek fabrikasından 32'si işler durumda iken; 1915 yılı itibariyle, bu sayı, 20'ye gerilemiştir. 1915 yılına gelindiğinde bazı filatür fabrikalarının da üretimi durdurdukları ve üretime devam eden fabrika sayısında % 37.5'lik bir azalma meydana geldiği gözlenmiştir.⁴ Üretim azlığının en önemli sebebi ise, 1914'te başlayan Dünya Savaşıdır.

1913-1915 Sanayi Sayımı, mevcut sanayi kuruluşlarında istihdam açısından da veriler sunmuştur.

Tablo I-1913-1915 Yıllarında Bursa'da Ham İpek İmalatı ve İpekli Dokuma Sektöründe Çalışan Sayısı⁵

	Ham ipek imalatı		İpekli dokuma (6 fabrikadan 4 ü)	
	1913	1915	1913	1915
Memur			25	20
Ustabaşı			16	94
İşçi			765 (% 63 kadın)	333 (% 43 kadın)
Toplam (memur-ustabaşı- işçi)	3.648 (% 95 kadın)	2.316 (% 95 kadın)	806	367

Bu verilere göre Bursa'da ham ipek imalatı yapan sanayi kuruluşlarında, kadın istihdamı, tüm çalışanlar içerisinde % 90'ların üzerine çıkmış; ipekli dokumacılıkta da işçi istihdamının yarısını kadınlar teşkil etmiştir. Dünya Savaşı koşulları üretimi olumsuz etkilerken; işler durumdaki sanayi kuruluşlarının faaliyetlerini durdurması, istihdamı da azaltmıştır.

1923 yılında Türkiye Cumhuriyetinin kurulması ile, savaş yıllarının her alanda olumsuz etkileri giderilmeye çalışılmış; ekonomik bağımsızlık hedefi doğrultusunda ekonomik kalkınmaya hız verilmiştir.⁶ Cumhuriyet döneminde Bursa sanayinin gelişimi de, Cumhuriyet hükümetleri tarafından uygulanan ulusal ekonomik politikalara paralellik göstermiş ve bu süreçte Bursa, sanayi kenti olma yolunda hızla

3 Ahmet Makal, "Türkiye'de Kadın Emeğinin Tarihsel Kökenleri 1920-1960", *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği*, Haz: Ahmet Makal-Gülây Toksöz, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2012, s.41.

4 Gündüz Ökçün, *Osmanlı Sanayii: 1913,1915 Yılları Sanayi İstatistiki*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1971, s.152-154.

5 *A.g.e.*, s. 155, 160. Türkiye geneli itibariyle de, işçilerin 1913 yılında % 45.8 i, 1915 te % 48 i dokuma sanayiinde toplanmış; bunu, % 25.2 ve % 27.8 lik oranlarla gıda sanayi izlemiştir. Üretim ve imalat itibariyle ise, ilk sıradaki gıda sanayini takiben , dokuma sanayinin geldiği tespit edilmiştir. *A.g.e.*, s.17, 22.

6 Cumhuriyet döneminde siyasal yapı ve çalışma ilişkilerinin halkçılık kavramı ekseninde değerlendirilmesi için bkz. Ahmet Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri 1920-1946*, İmge Kitabevi, Ankara 1999, s.81-192.

ilerlemiştir.⁷ Sanayi ve Mesai Müdüriyetinin 3 Kasım 1926 tarihli raporuna göre, bu dönemde Bursa çapında faaliyette olan sanayi kuruluşları, mensucat (dokuma) fabrikaları, ipekçilik, un fabrikaları, marangoz ve mobilya atölyeleri, torna fabrikaları, gıda maddeleri üreten imalathanelerdir.⁸

Cumhuriyet Döneminde sanayi kenti konumunu sürdüren Bursa’da kadın istihdamının, ekonomik yaşam içerisindeki yerinin tespit edilmesi önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyet döneminde Bursa sanayileşmesinin istihdam boyutuna bakıldığında ise, 1927 Sanayi Sayımı, Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamına giren kuruluşları kapsayan sayımlar, İş Kanunu kapsamındaki kuruluşlar ve işçiler için düzenlenen istatistiklerin, bu konuda önemli veriler sunduğu görülmektedir. Bu veriler, dönem içerisinde yalnızca Bursa sanayisinin gelişim seyrinin değil; sanayi alanındaki ücretli kadın emeğinin niceliği, iktisadi faaliyet kollarına dağılımı, ücret durumları, tabiiyetleri gibi konuların da aydınlatılmasına katkı sağlamaktadır.

Burada belirtilmesi gereken bir husus da, Cumhuriyet dönemi sanayi sayımlarında elde edilen verilerin, genel nüfus içerisindeki yerinin tespit edilmesi açısından nüfus sayımlarının önemli yere sahip olmasıdır. Bu nedenle öncelikle, dönem boyunca Bursa’nın demografik yapısı ortaya konulmuş; daha sonra kadın istihdamı, bu genel yapı içerisinde analiz edilmiştir.

Cumhuriyet Döneminde Bursa Nüfusu (1935-1945)

1935-1945 dönemi itibariyle, Bursa Merkez başta olmak üzere, Gemlik, İnegöl, İznik, Karacabey, Mudanya, Mustafa Kemalpaşa, Orhaneli, Orhangazi, Yenişehir kazaları, Bursa Vilayetini teşkil etmiştir.

Tablo II-Bursa ve Türkiye Nüfusu 1935-1945⁹

Yıllar	Bursa	Türkiye
1935	442.760	16.158.018
1940	461.648	17.820.950
1945	491.899	18.790.174

Tablo III-Bursa Nüfusunun Kaza, Nahiye ve Köyler İtibariyle Dağılımı¹⁰

	Bursa Merkez ve ilçeleri		Toplam	Nahiye ve köyler		Toplam	Genel toplam
	Erkek	Kadın		Erkek	Kadın		
1935	65.425	68.274	133.699	151.588	157.473	309.061	442.760
1940	67.699	73.190	141.189	153.246	167.213	320.459	461.648
1945	77.453	77.274	154.727	165.274	171.898	337.172	491.899

Tablo IV- Cinsiyet İtibariyle Bursa Nüfusu¹¹

	Erkek	Kadın	Toplam
1935	217.013	225.747	442.760
1940	220.945	240.708	461.648
1945	242.727	249.172	491.899

1935-1945 dönemi Bursasının demografik yapısına ilişkin bu istatistikler, belirtilen dönem içerisinde nüfusun büyük kısmının, ülke genelinde olduğu gibi, kırsal kesimde yaşadığını, kadın nüfusun,

7 Cumhuriyet Döneminde Bursa ekonomisinin gelişimi için bkz. Seher Boykoy-Demet Çoraklı Yıldız, “Cumhuriyet Döneminde Bursa Ekonomisi 1923-1970”, *Prusia’dan Bursa’ya 8500 Yıldır Üreten Kent*, Haz:Erdoğan Bilenser, YKY, İstanbul 2014, s.221-352.

8 1927 Bursa Vilayet Salnamesi, Bursa Vilayet Matbaası, Bursa 1927, s.285-291.

9 22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı, Neşriyat No:359, Ankara 1954. s.3, 6.

10 20 İlkteşrin 1935, Genel Nüfus Sayımı, C:12, Ankara 1937, s.5; 20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, Ankara 1944, s.124; 21.10.1945 Genel Nüfus Sayımı, Ankara 1950, s.122; 22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı, Neşriyat No:359, s.12.

11 20 İlkteşrin 1935, s.5; 20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, s.124; 21.10.1945 Genel Nüfus Sayımı, s.IX, 122.

kaza, özellikle de nahiye ve köylerde erkek nüfusa oranla daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır. Sanayinin, çok çeşitlenmemiş olmakla birlikte, Bursa Merkez ve ilçelerinde yoğunlaştığı gerçeği dikkate alınırsa, bu hususun, vilayet genelindeki kadın istihdamının erkek istihdamına göre azlığında belirleyici olduğu söylenilebilir. Özellikle 20. yüzyıl ortalarından itibaren şehirlerde imalat ve hizmet sektörlerinde gelişme yaşanırken; kırsal kesimde çalışma imkanlarının sınırlı kalması, kırsal kesimden şehirlere göçün en önemli nedenlerinden birini teşkil etmiş ve bu değişim, kadın istihdamını da etkilemiştir.¹²

Kadın istihdamı açısından nüfus sayımlarından tespit edebildiğimiz bir başka husus da, kadın nüfusun yaş gruplarına göre dağılımıdır. Sanayi sayımlarında, genel olarak 14 yaş altı ve 14 yaş üstü ayrımının esas alınmış olmasından hareketle, 1935 Nüfus Sayımına göre kadın nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı tabloda gösterilmiştir.

Tablo V-Bursa’da 1935 Yılı İtibariyle Kadın Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı¹³

Sayım yılı	Yaş grubu ve yüzdesi				
	0-14	15-64	65 ve üstü	Bilinmeyen	Toplam
1935	81.585 % 36.14	132.601 % 58.73	11.453 % 5.07	108 % 0.04	225.747

Tablo VI-Türkiye’de 1935 Yılı İtibariyle Kadın Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı¹⁴

Sayım yılı	Yaş grubu		
	0-14	15-64	65 ve üstü
1935	38.74	56.99	4.27
1940	39.39	56.59	4.02
1945	37.52	58.51	3.97

Bursa yerelinde tespit edilen dağılım, 1935 1945 sayım yıllarında ülke geneli itibariyle kadın nüfus yüzdesi ile karşılaştırıldığında, yaş ortalaması ve yüzdeleri itibariyle veriler arasında paralellik görülmektedir. Yaş grubu itibariyle, 15-64 yaş grubu, genel toplam içerisinde en fazla oranı teşkil etmekle birlikte; bu gruba dahil edilen yaş sayısının, 0-14 yaş grubuna göre çok daha fazla olduğu gerçeği de gözardı edilmemelidir. Buna göre kadın nüfusta, 0-14 yaş grubuna giren kız çocuk sayısının da, hem ülke geneli hem de Bursa yereli açısından önemli bir miktar teşkil ettiği dikkate alınmalı ve bu husus, kadın istihdamının analizinde gözönünde bulundurulmalıdır.

1927 Sanayi Sayımı ve Bursa’da Kadın İstihdamı

Cumhuriyet döneminde sanayi sektörüne ilişkin ilk istatistik¹⁵, 1927 yılında yapılan Sanayi Sayımıdır.¹⁶ Dünya istatistikçileri arasında önemli bir isim olan Belçikalı uzman Camille Jacquart’ın İstatistik Genel Müdürü olarak yönettiği bu Sanayi Sayımının amacı, 1927 yılı aralık ayında ülkede bulunan sanayi kollarına ilişkin bilgilerin toplanması olarak belirlenmiş ve bu tarihte faaliyette olan bütün sanayi kuruluşları sayıma dahil edilmiştir.¹⁷

Osmanlı Devleti döneminde yapılan 1913-1915 Sanayi Sayımına göre daha geniş kapsamlı yapılan

¹² Güner Bahtiyar, *Bursa’da Nüfus, Demografik Yapı ve Göç, 1927-2000*, Bursa: DİE Bursa Bölge Müdürlüğü, s.9-10.

¹³ 20 *İlkteşrin 1935*, s.156.

¹⁴ İstatistiklerle Kadın 1927-1960, Yayın No: 1520, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1992, s.5.

¹⁵ 1913-1915 Sanayi Sayımından sonra, Kurtuluş Savaşının yaşandığı 1921 yılında, İktisat Vekaletinin vilayetlerE gönderdiği tamimle, sanayi kuruluşlarının ve bu kuruluşlarda çalışanların sayımı yaptırılmıştır. Ankara Hükümeti kontrolü altında bulunan bölgelerde uygulanan bu sayım, o dönemde işgal altında olan İstanbul, İzmir, Bursa gibi vilayetleri kapsamaması yanında, sayımı yapılan sanayi kuruluşlarının işletme türü açısından durumu, muharrik kuvvet, hammadde sarfiyatı, üretim ve vilayetlere dağılım açısından da eksik bir sayım olmuş; sayımı yapılan işletmelerin büyük kısmını el sanayi teşkil etmiştir. İsmail Hüsrev Tökin, *Rakamlarla İktisadi ve İctimai Türkiye-Türkiye’de Sanayi*, C:III, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara 1946, s.23-24.

¹⁶ 1927 *Sanayi Sayımı*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Yayın No:584, Ankara 1969. 1927 Sanayi Sayımı sonuçları 1928 yılında İstatistik Genel Müdürlüğü tarafından İstanbul Cumhuriyet matbaasında Arap harfleri ile bastırılmış, daha sonra günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Ülke sanayisine ilişkin 1927 Sanayi Sayımını, 1951, 1964 sayımları izlemiştir.

¹⁷ 1927 *Sanayi Sayımı*, s.3. Sayım yalnızca, ev sanayii, evlerde uygulanan dokuma, kilim ve halı imalatına uygulanmamıştır.

bu sayım, o dönem Bursası'nın sanayi kompozisyonunun ortaya çıkarılması açısından önemli veriler sunmaktadır. Bursa'nın ülke sanayisindeki yeri açısından tespitte bulunabilmek için, ülke geneline ait verilerden de bu çalışmada yararlanılmıştır.

Tablo VII. 1927 Sanayi Sayımına Göre Türkiye’de ve Bursa’da Sanayi Sınıfları, İşletme ve Çalışan Sayıları

Sanayi Sınıfları	Türkiye ¹		Bursa	
	İşletme	Çalışan	İşletme	Çalışan
İstihraç (maden çıkarma) sanayi	556	18.932	58	217
Tarım, evcil hayvanlar, balık ve ev ürünleri sanayii.	28.439	110.480	1265	3665
Dokuma sanayi	9.353	48.025	408	2872
Ağaç sanayii ve diğer bitki maddeleri sanayii	7.896	24.264	548	1064
Kâğıt ve karton sanayi	348	2792	3	15
Maden sanayii, maden işleme ve makine onarımı ve imalatı	14.752	33.866	762	1426
Bina ve inşaat sanayi	2.877	12.345	132	438
Kimya sanayi	697	3.107	14	33
Karma sanayi	16	455		
Elektrik sanayi	90	1350		
Diğer çeşitli sanayi dalları	221	1239	19	156
Toplam	65.245	256.855	3209	9886

1927 Sanayi Sayımında, en küçük esnaf atölyeleri de dahil olmak üzere, 1927 Aralık) ayı itibariyle ülke genelinde toplam 65.245 sanayi kuruluşu, 256.855 sanayi çalışanı tespit edilmiştir. Sayım sonuçlarına göre Bursa'nın, 3209 sanayi kuruluşu ile ülke genelinde % 5, bu sanayi kuruluşlarında mevcut 9886 çalışanı ile de, ülke genelinde % 4'lük bir orana sahip olduğu görülmektedir. Sayım sonuçlarına göre Bursa, sanayinin yoğunlaştığı vilayetler arasında İstanbul ve İzmir'den sonra üçüncü sırada yer almış ve Bursa'yı, Balıkesir vilayeti izlemiştir.

Yukarıda verilen tabloya göre, işletme ve çalışan sayısı açısından şu tespitlerde bulunulabilir.

- 1927 yılı itibariyle, Bursa ve Türkiye sanayisinde, tarım, maden, ağaç ürünleri ve dokuma sanayisi, bütün sanayi sınıfları içerisinde % 90'ı aşan bir oran teşkil etmiştir. Bursa yereli itibariyle % 92.95 olan bu oran, Türkiye geneline göre % 92.64'tür. Bu oranlar, Türkiye’de sanayinin fazla çeşitlenmemiş olduğunu ortaya koymaktadır.

- Bursa sanayisinde, % 39.42'lik bir oranla tarım ürünlerine dayalı sanayi en büyük paya sahiptir. Aynı durum ülke geneli açısından da geçerli olup, ülkedeki sanayi kuruluşlarının % 43.59'u bu sektörde toplanmıştır. Sanayideki bu veriler, Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin tarım ülkesi olduğunun ve ekonomisinin tarıma dayandığının göstergesidir.

- Tarım sanayiine ait kuruluşları, sırasıyla, maden sanayi, ağaç mamulleri sanayi, dokuma sanayi izlemiştir. Bu sanayi kuruluşları, Bursa Merkez dışında, özellikle Bursa'nın İnegöl, Mustafa Kemalpaşa Yenişehir ilçelerinde toplanmıştır. Bu ilçeler, aynı zamanda nüfus kesafeti açısından da yüksek bir orana sahiptir.

- Bursa dokuma sanayinin, Türkiye dokuma sanayi içindeki sayısal oranı, % 4.4, bu işyerlerinde çalışanların payı ise % 6'dır. Bu sanayide faaliyet gösteren kuruluşların büyük kısmı ise, küçük ölçekli ve atölye tipi işletmelerdir.¹⁸

- Çalışan sayısı açısından bakıldığında ise, bu dört sanayi sınıfı içerisinde, tarım ve dokuma sanayileri başta gelmektedir. Dokuma sanayisinde, işletme sayısı, diğer sanayi sınıflarına göre daha az olsa da; çalışan sayısı itibariyle Bursa ve Türkiye’de tarım sanayisinden sonra yerini almıştır. Burada işletme sayısından çok, işin niteliği ve teknik faktörlerin belirleyici olduğu söylenilebilir.

1927 Sanayi Sayımında, sayımı yapılan kuruluşlarda çalışanların sanayi grupları ve cinsiyet açı-

¹⁸ Ahmet İpekyün, *Bursa'nın Ekonomik Profiline Genel Bir Bakış*, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası, Bursa 1994, s.237.

sından dağılımı da tespit edilmiştir. Bu nedenle sayım, kadın işçilerin niceliğine ilişkin önemli veriler sunmaktadır. Ancak işgücünün cinsiyet dağılımı, sadece 4 ve daha fazla işçi çalıştıran işletmeleri esas almıştır.

Tablo VIII. 1927 Sanayi Sayımına Göre 4 ve Daha Fazla İşçi Çalıştıran İşyeri ve Çalışan¹⁹ Sayısı²⁰

	Sayımı ya- pılan işyeri sayısı	4 ve daha fazla işçi çalış- tıran işyeri sayısı	Sayımı yapı- lan çalışan sa- yısı	4 ve daha fazla işçi ça- lıştıran kuruluşlarda çalışan sayısı
Türkiye²	65.245	13.683	256.855	165.886
Bursa	3.209	613	9886	5663

Tablo IX. 4 ve Daha Fazla İşçi Çalıştıran İşletmelerin ve Çalışanların Sanayi Sınıflarına Göre Dağılımı²¹

	İşletme sayısı	Çalışan sayısı
Tarım sanayi	307	2.044
Dokuma sanayi	144	2.433
Maden sanayi	46	317
Ağaç ürünleri sanayi	41	285
Toplam	538 % 87.75	5079 % 89.68

Bu tabloya göre, işletme sayısı itibariyle tarım sanayi, çalışan sayısı itibariyle de dokuma sanayi ilk sırada yer almıştır. Buradan da, dokuma sanayinin işletme ve istihdam açısından önemli bir sanayi sınıfı teşkil ettiği görülmektedir.

**Tablo X. 4 ve Daha Fazla İşçi Çalıştıran İşletmelerde Çalışanların Uyruk ve Cinsiyet Dağı-
lımı²²**

	Erkek		Kadın		Toplam
	Yabancı	Türk	Yabancı	Türk	
Patron	8	524			532
Memur	17	114	1	2	134
İşçi (14 yaş küçük)		471	3	173	647
İşçi (14 yaş büyük)		2.709		1.641	4.350

Tabloya işveren açısından bakıldığında, Bursa yereli itibariyle, hiçbir sektörde işveren statüsünde kadın istihdamı görülmemektedir.²³ Bursa'da faaliyet gösteren sanayi kuruluşlarının tamamında işve-
renler erkek olup, bu işverenler içerisinde yabancı işveren % 1.50 gibi çok düşük bir oranda kalmıştır. Bu da, İmparatorluktan Cumhuriyete geçiş sürecinde, ekonomik faaliyetlerde sermayenin etnik yapı-
sı açısından yaşanan değişimi açıkça ortaya koymaktadır. Türkiye Cumhuriyetinin ulus devlet olarak kurulmasıyla birlikte, ekonomik hayatta da ulusal politikalar önem kazanmış ve bu politikalara bağlı
olarak ekonomide Türk sanayici ve işadamlarının ağırlığı artmıştır.

¹⁹ Sanayi sayımında, patron-memur-işçi olarak çalışan sayıma dahil edilmiştir.

²⁰ 1927 Sanayi Sayımı, s. 79.

²¹ 1927 Sanayi Sayımı, s. 79.

²² 1927 Sanayi Sayımı, s. 79.

²³ Bursa'da 1928 yılında Türk-Japon ortaklığıyla bir ipekli dokuma fabrikası işletmeye açılmıştır. Bu fabrikayı işletenler arasında, Kavalalı oğullar, Kont Otani ve Şüküfe Hanım yer almışlardır. *Bursa 1934 Yıllığı*, Bursa Belediyesi Neşriyatı, Bursa 1934, s.27.

Bursa yerelinde memur statüsünde çalışanların büyük kısmını da, Türk uyruklu erkek çalışanlar teşkil etmekle birlikte; 2'si Türk, 1'i yabancı uyruklu kadın memur da sayımda tespit edilmiştir. Bu kadın memurlardan yabancı uyruklu olan kadının, elektrik sanayiinde; Türk uyruklu diğer 2 kadının da dokuma sanayiinde istihdam edildiği görülmektedir.

Yine sayım sonuçlarına göre, kadın çalışanların büyük çoğunluğu, işçi kadınlardır. Sayımda erkek-kadın bütün işçiler, 14 yaş altı ve 14 yaş üstü olarak iki ayrı yaş kategorisinde değerlendirilmiştir.

Tablo XI. 4 ve Daha Fazla İşçi Çalıştıran İşletmelerde Kadın-Erkek İşçi Sayısı²⁴

	Erkek	Kadın	Toplam
14 yaşından küçük işçi	471	176 % 27.20	647
14 yaşından büyük işçi	2.709	1.641 % 37.72	4350
Her iki yaş kategorisi toplamı	3.180	1817 % 36.36	4997

Tabloya göre, her iki yaş kategorisi itibariyle, toplam 4997 işçiden 1817'si kadındır. Bu sayı, toplam işçi sayısının % 36.36'sını oluşturmaktadır. Yani, cinsiyet itibariyle değerlendirildiğinde, Bursa yerelinde sanayide çalışan her üç işçiden biri, “kadın-kız çocuk” tur.

Aynı dönemde ülke geneli itibariyle de, toplam 147.128 işçiden 37.640'ı kadın işçilerden oluşmakta; % 25.58'lik bir oranla, her dört işçiden birini, “kadın-kız çocuk” işçileri teşkil etmektedir.

Kadın işçiler açısından diğer bir husus da, bu işçiler içerisinde yabancı uyruklu kadın oranının çok düşük kalmış olmasıdır. Öyle ki sayımda, yalnızca 14 yaş altında 3 yabancı uyruklu kız çocuğu tespit edilebilmiştir. Bu durum, yalnız sermaye açısından değil, emek açısından da Cumhuriyet Türkiye'sindeki değişimin göstergesidir. Uzun savaş yılları, büyük toprak kayıpları, Türk-Rum Nüfus Mübadelesi, göçlere bağlı nüfus hareketliliği gibi gelişmeler, ülke genelinde olduğu gibi Bursa'da da sermaye ve işçi sınıfı yapısında da nicelik ve nitelik itibariyle değişim yaratmış; bu süreçte Türk girişimci ve işçi sayısı artış göstermiştir.

14 yaş altı ve 14 yaş üstü kadın işçilerin büyük kısmının dokuma sanayiinde istihdam edildikleri, aşağıda verilen tablolardan açıkça görülmektedir.

Tablo: XII-14 yaşından küçük kadın işçilerin sanayi sınıflarına göre dağılımı

Sanayi sınıfları	14 yaş altı kız çocuk işçiler		
	Yabancı	Türk	Toplam
Tarım, evcil hayvanlar, balık ve ev ürünleri sanayii.	3	49	52
Dokuma sanayi		122	122
Ağaç sanayii ve diğer bitki maddeleri sanayii		2	2
Toplam	3	173	176

Tablo: XIII-14 yaşından büyük kadın işçilerin sanayi sınıflarına göre dağılımı

Sanayi sınıfları	Kadın		
	Yabancı	Türk	Toplam
İstihraç (maden çıkarma) sanayi		16	16
Tarım, evcil hayvanlar, balık ve ev ürünleri sanayii.		253	253
Dokuma sanayi		1360	1360
Ağaç sanayii ve diğer bitki maddeleri sanayii		3	3
Maden sanayii, maden işleme ve makine onarımı ve imalatı		9	9
Toplam		1641	1641

Bursa'da kadın işçi istihdamında yetişkin kadınlar, 14 yaş altı kız çocuklarına göre daha fazla bir oran teşkil etmişlerdir. Bu durum da, 1935 Nüfus Sayımındaki demografik verilerle örtüşmektedir.

1935 Nüfus Sayımına göre de, Bursa'da % 35'ler civarında bir kadın istihdamından söz edilebil-

²⁴ 1927 Sanayi Sayımı, s. 79.

mektedir. Yani her üç işçiden biri kadın-kız çocuktan müteşekkildir. Sayıma göre, toplam 225.747 kadın nüfusunda, 143.058 kişi mesleksiz veya mesleği bilinmeyen grubunda yer alırken, geriye kalan 82.689 kadın çalışan meslek gruplarına göre tasnif edilmiştir. Böylece 1935 Nüfus Sayımı, yalnızca nicelik açısından değil; nitelik itibarıyla da kadın istihdamına ilişkin önemli veriler sunmuştur.

Bu verilerden biri, kadın işçilerin sanayi sınıflarına göre dağılımıdır. Aşağıda verilen tablolar, 1927 Sanayi Sayımı ile 1935 Nüfus Sayımı arasındaki paralelliğin, bu alanda da görüldüğünün bir göstergesi niteliğindedir.

Tablo XIV-1935 Nüfus Sayımına göre Bursa’da kadın işçilerin meslek zümre ve gruplarına göre dağılımı²⁵

Toprak mahsulleri	77.699
Sanayi ve küçük sanatlar,	3.663
Ticaret	282
Nakliye ve muvasalat	12
Umumi idare ve hizmetler	618
Ev iktisadiyatı şahsi hizmetler	415
Toplam	82.689

1935 Nüfus Sayımına, “sanayi ve küçük sanatlar” açısından bakıldığında, dokuma, gıda, elbise sanayinin, kadın istihdamı açısından önemli meslek gruplarını teşkil ettiği görülmektedir. Özellikle dokuma sanayiinde kadın işçi sayısının erkek çalışan sayısının üzerine çıkması -erkek çalışan sayısı, 1.151 iken, kadın çalışan sayısı 1.319’dur-, kadın işçilerin İmparatorluk döneminden itibaren geleneksel faaliyet alanlarını koruduklarının göstergesidir. Bu noktada, Osmanlı İmparatorluğundan Cumhuriyet Türkiye’sine geçiş sürecinde kadın istihdamı açısından bir süreklilikten söz etmemiz mümkündür.

Kadın işçi sayısının fazla olduğu dokuma sanayi içerisinde, ipek sanayi önemli yer tutmaktadır.²⁶

Tablo XV-1935 Nüfus Sayımına Göre Dokuma Sanayiinde Kadın Çalışan Sayısı

	Erkek	Kadın	Toplam
Dokuma sanayi	1.151	1.319	2.470
Pamuk sanayi (hazırlama, bükme, yıkama, örme, boyama)	18	6	24
Yün sanayi	111	113	224
İpek sanayi	193	850	1.043
Pamuk, yün ve ipek sanayi	698	278	976
Halı sanayi	13	21	34
Keten, kenevir ve jüt-hint keneviri sanayi	111	5	116
İşlemecilik, sırmacılık, şerit ve dantela imalatı	7	46	53

Burada dikkat edilmesi gereken husus, ipek sanayisinde % 81’lik bir oranla kadın işçinin istihdam edilmiş olmasıdır. Bursa dokuma sanayiinde ipekli dokumacılığın büyük öneme sahip olduğu düşünülmüşse²⁷, bu sektördeki emeğin büyük ölçüde kadın işçilerden sağlandığı gerçeği yadsınamaz. Yine ipek sanayiden sonra, yün, halı sanayileri ve işlemecilik, sırmacılık, şerit ve dantela imalatında kadın işçilerin erkeklerden fazla olduğu tespit edilmiştir.

²⁵ 1935 Nüfus Sayımında sanayide çalışan kadın işçilerin mesleki zümreleri esas alınarak ana lisanla-

²⁶ 20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı, s.147-154.

²⁷ Cumhuriyet dönemi Bursa ekonomisinde önem taşıyan ipekli sanayinin hammaddesi olan ipek kozasının kalite ve miktar itibarıyla yetiştirilmesinin önemi, devletin resmi raporlarına da yansımıştır.. CHP Bursa milletvekilleri tarafından Bursa vilayetinde yapılan teftişlerde, Ziraat Vekaletince kozacılığ ve ipekçiliği geliştirmek için dut fidanı yetiştirilmesinin teşviki, dut ağaçlarına bulaşan hastalıklarla mücadele edilmesi, İktisat Vekaletince de, koza fiyatlarının tanzimi ve elde edilen üretimin kontrolünün ciddiyle sağlanması gibi hususlara da yer verilmiştir. *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, “Bursa mebuslarının teftiş raporlarının ilgili bürolara gönderildiği”, Fon Kodu: 490.1.0.0., Yer No: 632.84.1.

²⁸ 1934 Bursa Yıllığına göre, bütün Türkiye’deki 881 otomatik tezgâhtan, 581’i Bursa’da bulunmaktadır. *Bursa 1934 Yıllığı*, s.24.

rı ve dinler itibariyle dağılımları da belirlenmiştir. Buna göre çalışan kadın işçilerin büyük kısmının ana dili Türkçe olmakla birlikte; Gürcüce, Çerkezce, Boşnakça, Bulgarca, Abazaca, Lazca, Arnavutça gibi Kafkas ve Balkan ülkeleri dilleri de, kadın işçilerin ana dili olarak yerini almıştır.²⁸ Öyle ki, Cumhuriyet döneminde ülkemize Kafkas ve Balkan ülkelerinden büyük göçlerin yapıldığı ve bu göç hareketliliğinde Bursa'nın önemli yere sahip olduğu görülmektedir. Bu göçler de, Bursa'da istihdamın nicelik ve niteliğini etkileyen önemli bir unsur olmuştur.

Bursa'da kadın çalışanların meslek zümreleri ve dinler itibariyle dağılımı ise, bunların büyük çoğunluğunun İslam dinine mensubiyet gösterdiğini, bunun yanında sınırlı da olsa, Hristiyan ve Musevilerden oluşan gayrimüslim kadın nüfusun da, özellikle sanayi ve küçük sanatlarda istihdam edildiğini göstermektedir.²⁹

Teşvik-i Sanayi Kanunu ve Bursa'da Kadın İstihdamı

Cumhuriyet döneminde kadın istihdamına ilişkin nicel ve nitel veriler açısından önemli bir başka kaynak ise, Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamına giren kuruluşlar itibariyle tespit edilen istatistiklerdir. Cumhuriyet yönetiminin uzun savaş yıllarından sonra üretimdeki durgunluğu aşmak, sanayi kuruluşlarını güçlendirmek ve özel sektörün sanayi girişimlerini teşvik etmek için aldığı önlemlerden biri, 1913 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanununun yeniden gözden geçirilmesi ve kapsamının genişletilmesi suretiyle 1927 yılında yürürlüğe konulması olmuştur.³⁰

1932 ile 1942 yılları arasında sanayi istatistikleri ihtiyacını karşılamak üzere Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamındaki ve büyük kısmı 1923 sonrasında kurulmuş olan³¹ işyerlerini içine alan anketler uygulanmıştır. Bu anketler kanalıyla, kanundan yararlanan sanayi kuruluşlarının, her yıl aralık-ocak ayları itibariyle 12 ay içerisindeki ekonomik faaliyetlerine ilişkin bilgiler toplanmıştır.³²

Kanun kapsamına alınan sanayi kuruluşları, ülkedeki sanayi faaliyetinin önemli bir boyutunu teşkil etmekle birlikte, bu kuruluşların kullandıkları motor gücü, beygir kuvveti, hammadde sarfıyatı, üretim kıymeti gibi unsurlar ve çalıştırılan işçi sayısı temel ölçüt olarak alınmıştır. Bu nedenle elde edilen veriler, 1927 Sayımına göre daha sınırlı kalmış³³ ve yalnızca ülkenin en büyük sanayi kuruluşları ile bu sanayi kuruluşlarında istihdam edilenlere ilişkin bilgiler elde edilebilmiştir.

Kanun kapsamında, Türkiye'de en yoğun teşvik gören iller arasında, Bursa da yer almıştır. Bursa, İstanbul ve İzmir'den sonra, üçüncü sırada sanayi kenti olarak tasarlanmış; bu sebeple Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan en çok yararlanan illerin başında gelmiştir.³⁴

1932'de Türkiye'de Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan işyerlerinin % 8.9'u Bursa'da faaliyet göstermekte iken; 1941 yılında bu oran, % 12'ye ulaşmıştır.

Kanunun uygulanma sürecinde, Bursa'da en yoğun teşvik gören sanayi dalı ise, dokuma sanayi olmuştur. Bursa'daki dokuma sanayinin, ülke dokuma sanayisi içindeki payı % 22.40 oranında tespit edilmiştir.

Tablo XVI-1932-1934 Yılları İtibariyle Ülke Genelindeki Sanayi Kuruluşları Sayısı³⁵

28 20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı s.168-169.

29 20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı, s.169.

30 Teşvik-i Sanayi Kanunu, Meşrutiyet döneminde çıkarılan kanunda günün koşullarına uygun değişiklikler yapılmak suretiyle, 1927 yılında yeniden yürürlüğe konulmuş; 1942 yılına kadar bazı değişikliklerle 15 yıl yürürlükte kalmıştır. *50 Yılda Türk Sanayii*, Mars Matbaası, Ankara 1973, s.5.

31 *Sanayi İstatistikleri, Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin 1932-1934 Seneleri Faaliyeti*, Yayın No:80, Ankara 1936., S.IX. Sanayi kuruluşlarının kuruluş tarihine göre dağılımı için ayrıca bkz. İsmail Hüsrev Tökin, *a.g.e.*, s. 44.

32 *Sanayi İstatistikleri, Teşviki Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin Faaliyeti*, Yayın No: 156, Ankara 1941, s.3. İstatistiklerin toplanması sırasında bazı özel kuruluşlar, verecekleri cevapların ileride mükellefiyet teşkil etmesi, rakiplerine bildirilmesi endişesiyle, açık ve net cevap vermekte tereddüt içerisinde kalmışlardır. Bu nedenle, her kuruluşun verdiği bilgilerin, unvan ve adres itibariyle gizli tutulacağı taahhüdünde bulunulmuştur.

33 Yılın belli bir kısmında hammadde yokluğu veya bazı sebeplerle faaliyet gösteremeyen kuruluşlar, istatistik kapsamı dışında tutulmuştur.

34 Ocak 1927'de toplanan Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Meclisi, Bursa bölgesinde Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanacak kuruluşları belirlemek üzere bir komisyon kurulması kararını almış ve Oda dergisinin Haziran ve Temmuz 1927'de yayımlanan sayılarında, Teşvik-i Sanayi Kanunu metnine; Ekim 1927 ve Ocak 1928 tarihli sayılarında da, kanun hakkında önemli ve açıklayıcı bilgilere yer verilmiştir.

35 *Sanayi İstatistikleri, Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin 1932-1934 Seneleri Faaliyeti*, s.VII-VIII.

	Ziraat, ehli hayvanlar, av mahsulleri sanayi	Sanayi i nesciye ³	Sanayi i haşebive ve mevad-ı nebatîye sanayi ⁴	Sanayi i madeniye	Sanayi i kimyeviye
1932	651 % 44.20	351 % 23.83	134	85	76
1933	614 % 43.95	335 % 23.98	115	77	54
1934	594 % 45.35	300 % 22.90	103	73	51

Tablo XVII-1932 Yılında Bursa’da Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan Yararlanan İşyeri ve Çalışan Sayısı³⁶

Sektörler	İşyeri sayısı	Çalışan sayısı
Tarıma dayalı sanayi	32	218
Un Sanayi	18	120
Dokuma sanayi	74	2.790
İpekli mensucat sanayi	56	2.573
Ağaç ürünleri sanayi	7	55
Diğer sanayi dalları	3	39
Toplam	116	3.102

Tablodan görüldüğü üzere, 1932 yılında Bursa’da Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan yararlanan 116 işletmenin 74’ü dokuma sanayine ait işletmelerdir. Dokuma sanayini takiben ikinci en büyük teşviki ise, 32 işletme ile tarıma dayalı üretim yapan sanayiye ait işletmeler almıştır. Dokuma sanayide de, ipekli dokuma ilk sırada gelmiştir.

Tablo XVIII-Teşvik-i Sanayi Kanununa Göre Türkiye’de ve Bursa’da İpekli Mensucat Sanayi Kuruluşları Sayısı³⁷

	Bursa	Türkiye
1932	56	77
1933	48	69
1934	46	66

Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamına giren sanayi kuruluşlarında çalışan işçiler itibariyle bakıldığında, ülke genelinde her dört işçiden birinin kadın; Bursa yerelinde her üç işçiden birinin kadın olduğu tespit edilmiştir.

Tablo XIX-1932-1934 Yılları İtibariyle Ülke Genelindeki Sanayi Kuruluşlarında Çalışan Kadın İşçi Sayısı (1932-1934)³⁸

	1932	%	1933	%	1934	%
Kadın	13.468	25.9	14.528	23.4	16.498	24.9
Erkek	38.705	74.1	47.687	76.6	49.749	75.1
Toplam	52.173		62.215		66.247	

Tablo XX-1932-1934 Yılları İtibariyle Bursa’daki Sanayi Kuruluşlarında Çalışan Kadın İşçi Sayısı ve Sanayi Sınıflarına Göre Dağılımı³⁹

	Çikolata, şekerleme helva ve levazımı sanayi	İpekli mensucat sanayi	Yünlü ipekli mensucat sanayi	Çorap fanila sanayi	İpek ipliği sanayi	Sanayi kimyeviye-boya fabrikaları sanayi
--	--	------------------------	------------------------------	---------------------	--------------------	--

36 A.g.e., s.12, 62, 64, 104.

37 A.g.e., s.152-154.

38 A.g.e., s.XX.

39 A.g.e., s.152-154.

	İşyeri sayısı	Kadın işçi	İşyeri sayısı	Kadın işçi	İşyeri sayısı	Kadın işçi	İşyeri sayısı	Kadın işçi	İşyeri sayısı	Kadın işçi	İşyeri sayısı	Kadın işçi
1932	6		56	2207	1	28	8	4	1	30	1	
1933	6		48	811			9	14	15	1431		
1934	5	4	46	898	1	4	6	6	18	1750	2	4

Yukarıdaki tabloya göre, kadın işçi oranının erkek işçilerden fazla olduğu sektörler arasında, ipekli mensucat, ipek ipliği ve yünlü ipekli mensucat sanayileri yer almıştır.

Tablo XXI-1932-1934 Yılları İtibariyle Bursa’da İpekli Dokumacılık Sektöründe Kadın-Erkek Çalışan Sayısı⁴⁰

	Amele ve ustabaşı toplamı	14+yaş kadın		14-yaş kadın/erkek		Kadın işçi toplamı	Erkek işçi toplamı
1932	2.573	2.102	356	105	10	2207	366
1933	1.145	788	328	23	6	811	334
1934	1.157	877	255	21	4	898	259

Aynı dönemde ülke genelindeki ipekli dokumacılık sektöründe çalışan kadın işçi sayısına ilişkin aşağıda verilen tablo, Bursa’nın yalnız işletme sayısı değil; istihdam itibariyle de ülke ekonomisine katkısını ortaya koymaktadır.

Tablo XXII-1932-1934 Yılları İtibariyle Türkiye’de İpekli Dokumacılık Sektöründe Kadın-Erkek İşçi Sayısı

	İşyeri sayısı	Çalışan sayısı	Kadın sayısı
1932	77	3094	2592
1933	69	1741	1226
1934	66	1.566	1158

Bursa’da ipekli dokumacılık yanında, teşvikten yararlanan ipek ipliği sanayi işletmeleri de kayıtlarda yer almıştır. Bu işletmelerin sayısı, ipekli dokumacılık sektörüne göre daha sınırlı olmakla birlikte, ülke geneli açısından önemli bir oran teşkil etmiştir.

*** Tablo XXIII-Bursa’da Teşvikten Yararlanan İpek İpliği Sanayi İşletme Sayısı⁴¹**

	Bursa	Türkiye
1932	1	1
1933	15	17
1934	18	19

*** Tablo XXIV. Bursa’da Teşvikten Yararlanan İpek İpliği İşletmelerinde Çalışan Sayısı**

	Amele ve ustabaşı toplamı	14+yaş kadın/erkek		14- yaş kadın/erkek		T ü r k kadın	T ü r k erkek
1932	34	25	4	5		30	4
1933	1497	1282	66	149		1431	66
1934	1824	1580	74	170		1750	74

Bu verilerde de görüldüğü gibi, Bursa’da ipek ipliği sanayisinde istihdam edilen işçilerin çoğunluğu, 14 yaş üzerindeki kadın işçilerdir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, ülkede henüz ulusal burjuvazi oluşmamış olması ve sermaye yetersizliği, özel sektör faaliyetlerinde sınırlandırıcı etki yaratmışsa da; Teşvik-i Sanayi Kanunu ile devletin desteği, Bursa’da Türk girişimcilerin faaliyetlerini arttırmalarında ve bu süreçte ipekçilik sektörünün canlanmasında etkili olmuştur.

⁴⁰ A.g.e., s.152-154.

⁴¹ A.g.e., s.166-168.

Türkiye geneli itibariyle ipekli üretim açısından önemli paya sahip olan Bursa’da, 1930’lu yıllarda özel girişimin öncü kuruluşları arasında yer alan İpekiş Fabrikasında⁴² da, 1944 yılı itibariyle toplam 78 erkek, 125 kadın ve kız çocuk olmak üzere toplam 203 işçinin istihdam edildiği tespit edilmiştir.⁴³ Böylece İpekiş, Bursa’da kadın nüfusunun istihdamı açısından önemli rol oynamış ve 1940’lı yıllarda fabrika bünyesindeki emek gücünün % 61.57’sini kadınlar teşkil etmiştir.

Cumhuriyet dönemi Bursa ipekçiliğinde özel girişim açısından sembol isimlerden biri de, Yılmazipek ailesine ait olan tesislerdir. 1930’larda İtalya’dan büküm makinaları getirerek ipekçiliğe başlayan ve “iki kolsuz” olarak anılan Faik Bey, Demirkapı’daki Ermeni vatandaş Juhannes Taşçıyan’a ait ipek fabrikasını alarak işletmeye başlamıştır. Türkiye’de kadın ipek çorap ipliği ve ipekten paraşüt kumaş, ilk defa Yılmazipek fabrikalarında imal edilmiştir.⁴⁴

1944 yılında çoraplık için 5-6 bin kilo ipek ipliği imali gerçekleştirilen fabrikada, yılda 100 balya kadar ipek ipliği çıkarılmakta; 80000-100000 metre kadar her tür ipekli kumaş dokunmaktadır. Bununla birlikte Bursa’daki diğer sanayi işletmeler gibi Faik Yılmazipek Fabrikası da, üretim yanında istihdam açısından sosyo ekonomik yapıyı etkilemiştir. 1944 yılı itibariyle, büküm ve dokuma kısımlarında olmak üzere çoğunluğu kadın toplam 250 işçi, fabrikada istihdam edilmiştir.⁴⁵

İktisadi Devlet Teşekkülleri ve Bursa’da Kadın İstihdamı

Bursa’da 1930 lu yıllarda kadın istihdamına ilişkin olarak dikkate alınması gereken önemli bir olgu da, Türkiye’de devletçi sanayileşme sürecinin aracı olarak İktisadi Devlet Teşekküllerinin faaliyete geçirilmesidir. Bu dönemde ülkedeki insan gücü, sermaye, teknik yetersizlikler, teknoloji transferinin sağlanamaması, dünya ekonomisini derinden etkileyen 1929 Krizi gibi etkenler, devletin yatırımcı, işletmecisi ve denetleyici bir unsur olarak ekonomik hayatın gelişiminde aktif rol oynamasında belirleyici olmuştur.

İktisadi devlet teşekkülleri, istihdama ilişkin gelişmeler, çalışanlara maaş olarak verilen ücretler, sosyal ve kültürel işlevleriyle⁴⁶, kadın istihdamında da önemli rol oynamıştır. Bu teşekküllerin en önemlisi durumunda olan Sümerbank, Cumhuriyetin 10. yılında (3 Haziran 1933), ülkedeki sanayileşme hamlesini yönlendirmek amacıyla teşkil edilmiştir. Sanayi tesisleri kurulup işletilmesi, sanayi işlerine sermayesi nisbetinde iştirak edilmesi ve yardım yapılması, işçi, usta, mühendis ve uzman yetiştirilmesi, bankacılık işlerinin yürütülmesi ve sanayi kuruluşlarına kredi sağlanması, Sümerbankın temel işlevleri olarak belirlenmiştir.⁴⁷

Sümerbankın devraldığı ve kuruluşunu gerçekleştirdiği sanayi kuruluşları içinde yer alan iplik ve dokuma fabrikaları, öncelikle kendi bölgesinde iş hacmi yaratılması ve halkın kazancını temin suretiyle önemli sosyo ekonomik katkılar sağlamıştır.⁴⁸ Bu katkılarının önemli boyutunu da, iplik ve dokuma fabrikalarında ağırlık kazanan kadın istihdamı teşkil etmiştir.

Sümerbank faaliyete geçtiği 1933 yılı sonunda, Sümerbanka bağlı sanayi kuruluşlarında 2 500 erkek işçi, 500 kadın işçi çalışırken; 1943 yılı Haziran sonunda erkek işçi sayısı 15.000’e, kadın işçi

42 Kısa adı İpekiş olan kuruluş, esas sözleşmede, Bursa Dokumacılık ve Trikotaj Türk Anonim Şirketi olarak geçmektedir. Özellikle ipek konusu üzerinde ülkenin sayılı işletmelerinden biri olan fabrika, Avrupa’nın en tanınmış ipeklerini yapan Lion ipek sanayinin imal edebildiği her mamulü imal edecek kapasiteye sahiptir. Aslan Tufan Yazman, “İpekiş”, İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, Cilt: V, İstanbul 1950, s.284-285.

43 “Fabrikalarımız: Bursa Dokumacılık ve Trikotaj Anonim Şirketi: İpekiş Fabrikası”, **İktisadi Yürüyüş**, Sa:100-104, 1 Nisan 1944, s.21, 67. Fabrikanın müdür, işletme şefi, muhasebecisi yanında, 20 memur ve müstahdemi bulunmaktadır. Seher Boykoy-Demet Çoraklı Yıldız, “Cumhuriyet Döneminde Bursa Ekonomisi”, s.287.

44 Mehmet Faik Yılmazipek’in oğlu Doğan Yılmazipek ile yapılan söyleşi için bkz Seher Boykoy-Demet Çoraklı Yıldız, “Cumhuriyet Döneminde Bursa Ekonomisi”, s.242..

45 “Bursa’nın İş Adamlarından: İki Kolsuz Faik Yılmazipek”, **İktisadi Yürüyüş**, Sa:100-104, 1 Nisan 1944, s.93.

46 Cumhuriyet Döneminde 1930-1950 dönemi itibariyle, iktisadi devlet teşekküllerinin sosyal faaliyetleri, 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 3008 sayılı İş Kanunu, 3530 sayılı Beden Terbiyesi Kanunu, 4772 sayılı İş Kazası Meslek Hastalığı ve Analık Sigortaları Kanunu, 5417 sayılı İhtiyarlık Sigortası Kanunu, 5502 sayılı Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu, 5337 sayılı İşçilere Hafta Tatili ve Genel Tatil Günlerinde Ücret Ödenmesi hakkındaki kanun hükümleri çerçevesinde uygulanmıştır. Aslan Tufan Yazman, “Sümerbank”, İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, Cilt: VIII, İstanbul 1953, s.316.

47 “Sümerbank”, *Türkiye Ticaret Postası*, Sahibi: Tekin Erer, Yıl:3, Sa:751, 21 Nisan 1949, s.2; *Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank 1923-1973*, Tiça Matbaası, Ankara 1973, s.3. Sümerbank’ın işlettiği, ortağı bulunduğu fabrikalar ve banka şubeleri için bkz. Ek:I.

48 “Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi Özel Sayısı”, *Türkiye Ticaret Postası*, Yıl:2, Sa: 350-107, 19 Temmuz 1948, s.1 Sümerbank’ta 1933-1972 istihdam edilen memur ve işçi sayıları, çalışanların sektörel dağılımı için bkz. Ek:III-IV.

sayısı ise 6 000'e ulaşmıştır. Bu kuruluşlardaki kadın işçi sayısı, 1933 yılında % 16.6 oranına sahipken; 1943 yılında bu oran, II. Dünya Savaşı koşullarının da etkisiyle % 28.5'e ulaşmıştır. Çalışan kadınların 5.000'den fazlası (% 83) ise, Sümerbanka bağlı İplik ve Dokuma Fabrikalarında istihdam edilmiş durumdadır.⁴⁹ Sümerbanka bağlı diğer sanayi kuruluşlarında ve özellikle de kağıt, çimento, demir çelik, kundura, deri sanayilerinde kadın emeği yok denecek kadar az bir orandadır.

Devletçilik döneminin ilk yıllarını kapsayan 1930'larda, Türkiye'de uygulanan sanayileşme politikaları çerçevesinde, Bursa imalat sanayinin yapısında da önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bursa imalat sanayinde, bir yandan devlet fabrikaları kurulurken; diğer yandan da devlet desteği ile özel sektör işletmelerinin kurulması ve güçlenmesine çalışılmıştır. Böylece Bursa ekonomisinde hem devlet fabrikalarının, hem de özel sektör işletmelerinin görüldüğü ikili bir yapıya doğru dönüşüm gerçekleşmiştir.

Sümerbank Merinos Yünlü Sanayi Fabrikası⁵⁰ ve Gemlik Suni İpek ve Viskoz Mamulleri Sanayi Müessesesi, bu dönemde Bursa'da devlet öncülüğünde faaliyete geçirilen kamu iktisadi kuruluşları olarak, yalnızca Bursa yerelinde değil, ülkemizin sosyoekonomik kalkınmasında da önemli etkiye sahip olmuş; kentin istihdam yapısını şekillendirmiştir.

Türk mensucat (yün iplik-dokuma) sanayinin önemli kurumlarından biri olan Merinos Fabrikası hizmete girdiği 1938 yılında, 1442 işçi ve 67 memur fabrika bünyesinde istihdam edilirken⁵¹; 1944 yılında çalışan sayısı 2200 işçi, 180 memur ve müstahdem olarak tespit edilmiş; bu işçilerin yarısını da kadın işçiler teşkil etmiştir.⁵²

Merinos Fabrikasının istihdam açısından bir önemli etkisi de, yalnız kişi bazında değil, aynı aileden birçok kişiye iş olanağı ve sosyal güvenlik imkânları sağlamış olması itibarıyla, Avrupa ülkeleri sanayisinde erken dönemlerde görülen karı-koca veya anne-baba-çocukların aynı kurumda birlikte çalıştığı "işçi aile" tipini ortaya çıkarmış olmasıdır.⁵³ Yapılan tetkikler, fabrikada çalışan işçi, memur ve müstahdem aileleriyle birlikte, Bursa nüfusunun 1/7'sini teşkil ettiğini göstermektedir.⁵⁴

Fabrika bünyesinde çalışan işçilere, doğum, evlenme, çocuk yardımları yapılması, çalışan kadınların çocukları için fabrika arsasında kreş, okul gibi yapılar tesis edilmesi, işçi istihkakının sağlanması, fabrika çalışanları ve ailelerinin ücretsiz tedavi edilmesi, işçilere yılda 15 gün tatil izni verilmesi, sinema gösterimleri yapılması, kayak, dağcılık, izcilik, tenis, güreş ve futbol kollarının faal olarak çalışması, kalifiye işgücü ve uzman yetiştirmek için işçi ve memur kursları açılması gibi ücret dışı çeşitli olanakların da sunulduğu görülmektedir.⁵⁵

Bursa Merinos Fabrikasında çalışanların belirtilen kültürel ihtiyaçlarının karşılanması noktasında, Halkevi Temsil, Ar ve Spor şubeleri ile işbirliği yapılması yoluna gidildiği ve iki kurumun temsilcileri arasında görüşmeler yapılarak önemli kararların alındığı görülmektedir. Bu kararlar arasında, Merinos temsil kolunun faal olarak çalışması, bunun için de Halkevinden bir kişinin üye olarak temsil kolunda bulundurulması, fabrika bünyesinde halkevi ar komitesi yardımıyla bir koro, spor komitesi yardımıyla da izci teşkilatı oluşturulması ve jimnastik faaliyetlerine önem verilmesi hususları yer almıştır.⁵⁶ Merinos Fabrikasında beden terbiyesi, spor ve jimnastik faaliyetlerinin sevk ve idaresi için, Ağustos 1937'de Merinos Gençlik Klübü teşkil edilmiştir. İdare heyeti başkanlığını Parti mensubu Burhan Atamer'in yaptığı bu klüp, 1945 yılı itibarıyla 2100 üyeye sahiptir.⁵⁷

49 Ahmet Makal, a.g.m., s. 56. 1972 yılında Sümerbanka bağlı sanayi kuruluşlarında işçi sayısı, 36.956'dır. *Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank*, s.254.

50 Sümerbank kuruluşu sırasında, yünlü sanayide faal olan Feshane ve Hereke Yünlü Dokuma fabrikalarını devr alırken; Bursa Merinos Fabrikası yanında, Diyarbakır, Bünyan ve Isparta'da yünlü fabrikalar kurmuştur. *Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank*, s.105.

51 A.g.e., s.131.1972 yılına gelindiğinde bu sayı, 151 memur ve 3056 işçi olarak tespit edilmiştir. 1963-1972 yılları itibarıyla çalışan memur ve işçi sayıları için bkz. göst.yer.

52 Selim Cavid, "En büyük Sanayi Müesseselerimizden: Merinos Fabrikası", *İktisadi Yürüyüş*, Sa: 100-104, 1 Nisan 1944, s.13.

53 *Bursa 1967 İl Yıllığı*, Fono Matbaası, 1968, s.229. Seher Boykoy-Demet Çoraklı Yıldız, "Cumhuriyet Döneminde Bursa Ekonomisi", s.295.

54 Selim Cavid, a.g.m., s.13.

55 "Bursa Merinos Fabrikası Özel Sayısı", *Türkiye Ticaret Postası*, Yıl:2, Sa:350-99, 9 Temmuz 1948, s.7-8; Selim Cavid, a.g.m., s.14, 79; Metin Altun-Hasan Ünlü-Fatma Kesiriklioğlu, *Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Bursa ve Merinos*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 2001, s.94, 96; *Bursa 1967 İl Yıllığı*, s.230; *Cumhuriyetin 50. Yılında Bursa-Bursa 1973 İl Yıllığı*, Ajans Türk Matbaası, 1973, s.235.

56 BCA, "Bursa ili ve kazalarındaki halkevlerinin çalışma raporları", Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 829.273.2.7.

57 BCA, "Bursa'daki cemiyetlerin listesi", Fon Kodu: 490.1.0.0., Yer No: 595.57.7.

Devletçilik döneminin ve Sümerbank'ın Bursa'daki sanayi yatırımlarından bir diğeri olan Gemlik Suni İpek Fabrikası ise, dokuma sanayinde kullanılan iplik hammaddesinde köklü değişim yaratmış; bu değişimle fabrika bünyesinde, ipekböceği kozasından çekilen ipek ipliğine bağlı üretim yerine, selülozdan üretilen “floş” olarak bilinen suni ipek ipliği üretimine geçilmiştir.⁵⁸ 1940'lı yılların ortalarında Türkiye suni ipek üretiminin % 60-65'ini karşılayan fabrikada, 1940 yılı itibariyle, işçilere yemek verilen kantin, işçilerin ve Gemlik halkının yararlandığı sesli sinema, tenis kordu, voleybol sahası, spor kulübü gibi sosyal ve kültürel tesislerin mevcut olduğu görülmektedir.⁵⁹

Gemlik Suni İpek Fabrikası, 1940'lı yıllarda, 489 işçi, usta ve ustabaşı, 71 memur, kimyager, mühendis, teknisyen⁶⁰, 32 müstahdem ile toplam 592 kişilik bir kadro ile üretim yapmıştır. ⁶¹ Yine aynı dönemde işçilere, normal ücretlerinden ayrı olarak, her yıl istihsal primi, fazla mesai, ikramiye, çocuk zammı, izinli işçi ücreti, evlenme, doğum, ölüm ve hastalık ücreti, tedavi masrafı gibi yardımlar da yapılarak işçi kazancı belirli ölçülerde arttırılmaya çalışılmıştır.

Fabrikanın istihdam ve ekonomik açıdan ortaya çıkardığı bu etkiler yanında, her yıl işçilere tenzilatlı kupon karşılığında 20 metre pamuklu ile birer elbiselik ve paltoluk kumaş verilmesi, işçilerin düğün ve nişanlarının yapılması, sosyal amaçlı toplantı ve geziler düzenlenmesi, çalışanlar için ev imar programının “Merinos Sitesi” inşasıyla hayata geçirilmesi, fabrikanın sosyal hayatta da etkisini açıkça ortaya koymaktadır. ⁶²

Devletin kamu kesimi çalışanlarına sağladığı ücret dışı olanakların başında, işçi statüsündeki çalışanların barınma sorunu gelmiştir. İstihdam artışı, kentlerde mesken sorununun ciddi boyutlara ulaşması, yeni fabrikaların büyük bölümünün kent dışında kurulması, ulaşım imkanları sınırlılığı, verimliliğin artması, çalışanların korunması, çalışanların kendi aralarında uyum sağlanması gibi faktörler bu konunun önem kazanmasında etkili olmuştur. 1945 yılı itibariyle Sümerbankta evli işçilerin aileleriyle barındırılma oranlarına bakıldığında, Sümerbanka bağlı kuruluşlar içerisinde Gemlik'teki fabrikanın % 44 ile en büyük payı oluşturduğu ve bu fabrikada iskan sorununun büyük ölçüde çözüldüğü görülmektedir.⁶³

İş İstatistikleri ve Bursa'da Kadın İstihdamı

1930 lu yıllarda çalışma hayatına yönelik olarak, iktisadi alanda devletçi sanayileşme sürecine uyumlu en önemli düzenlemelerin başında İş Kanunu⁶⁴ gelmiştir. 1936 tarihli İş Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra 1937, 1938 ve 1943 yıllarında kanun kapsamına giren işyerlerini⁶⁵ kapsayan istatistikler tutulmuştur.

İş kanunu kapsamına giren kuruluşlarda çalışan işçiler, yılın belli bir günündeki sayıya göre tespit edilmiş; bu işçi sayıları da özellikle o yılın en faal gününe ait olduğu için “azamî işçi sayısı”nı teşkil etmiştir.

İş Kanunu kapsamındaki işyerleri ile, buralarda çalışan işçilerin ülke içerisindeki dağılımı açısın-

58 Ayhan Aktar, “Bursa'da Devlet ve Ekonomi”, *Bir Masaldı Bursa*, Haz:Engin Yenal, YKY, İstanbul 1996, s. 139-140; 50 *Yılda Türk Sanayii*, s.147, 222. Sunğipek tarihi, Dünyada ve Türkiye'de gelişimi için ayrıca bkz. Fahri Dalsar, *a.g.e.*, s. 464-472.

59 Selim Cavid, “Gemlik Suni İpek Fabrikası”, *İktisadi Yürüyüş*, Sa: 11, 15 Mayıs 1940, s.8, 21. Seher Boykoy-Demet Çoraklı Yıldız, “Cumhuriyet Döneminde Bursa Ekonomisi”, s.296.

60 Dönemin resmi kayıtlarında, Sümerbanka bağlı diğer kuruluşlarda olduğu gibi, Gemlik Suni İpek ve Bursa Merinos Fabrikası'nda yabancı uzman istihdamı görülmektedir. *BCA*, “Sümerbank merkez teşkilatı ile Gemlik Suni İpek ve Bursa Merinos Fabrikası'nda yabancı uzman çalıştırılması”, Fon Kodu:30.18.1.2, Yer No:73.26.6;

61 Gemlik Suni ipek fabrikası bünyesinde çalışan memur ve işçi sayısı, 1963 yılına gelindiğinde 82 memur ve 722 işçiye ulaşmışsa da;1965 yılından itibaren önce işçi sonra memur sayısı azalmış ve 1972 yılında 80 memur ve 507 işçi olarak tespit edilmiştir. *Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank*, s.146.

62 İsmet Alkan, “Gemlik Sunğipek Fabrikası”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, Cilt: V, İstanbul 1950, s.4-6.

63 Ahmet Makal, *a.g.e.*, s. 265-266.

64 İş Kanununda, çalışma yaşı, süreleri, çalışma koşulları, işçi sağlığı, iş güvenliği tedbirleri yer almakla birlikte; bu tedbirler arasında kadın işçileri koruyucu sosyal politika önlemlerine de yer verilmiştir. 8.6.1936 tarih ve 3008 sayılı İş Kanunu metni için bkz. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc016/kanuntbmmc016/kanuntbmmc1603008.pdf

65 İş Kanunu, günde en az 10 işçi çalıştırabilecek kapasitede işyerlerini kapsamına almakla birlikte, daha az işçi çalıştıran kuruluşların da bu özelliği taşıyabileceği düşüncesiyle, bu sayı 5 e indirilmiş, 5 ve daha fazla işçi çalıştıran kuruluşlar da istatistiklere dahil edilmiştir. *İşçi istatistikleri 1937-38-İş kazaları istatistiği-1937-1940*, Neşriyat No: 181, R. Ulusoglu Basımevi, Ankara 1941, s.3.

dan, işçi sayısına göre İstanbul ilk sırada yer alırken; onu İzmir ve Zonguldak (Kömür üretimi-kömür işletmeleri) vilayetleri izlemiştir. Her işyeri başına düşen işçi sayısı ve yoğunluğu itibarıyla de, ilk sırada gelen Zonguldak'ı, Sivas-Erzurum demiryolu hattının inşası ile Erzincan izlemiştir. Ancak Erzincan'da 1943 yılında inşaatın azalması ve tamamlanmasından sonra, işçi sayısı 10.126'dan 797'ye düşmüştür. ⁶⁶

Tablo XXIV-İş Kanunu Kapsamına Giren Ücretliler İçerisinde Kadın ve Çocuk Çalışan Sayısı (1937-1943)

	1937 ⁵		1943 ⁶	
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran
Çocuk 12-18 yaş	23 347	8.80	51 871 ⁷	18.86
Kadın (19 yaş üstü)	50 131	18.89	56 937	20.70
Erkek (19 yaş üstü)	191 863	72.11	166 275	60.45
Toplam	265.341	100.00	275.083	100.00

Tablodan görüldüğü gibi, 1937-1943 arasında 6 yıl içerisinde çocuk ve kadın istihdamı artarken; erkek istihdamı azalmıştır. Bunun en önemli nedeni ise, II. Dünya Savaşı'nın başlaması olmuştur. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na girmemiş de olsa (girmese de), seferberlik nedeniyle 19 yaş üstü erkek işgücünün önemli bir kısmı silahlı kuvvetlere alınmış; buna bağlı olarak işgücünde meydana gelen azalma, özellikle 17-18 yaş grubundaki çocuk ve kadın istihdamı ile kapatılmaya çalışılmıştır. ⁶⁷

Bu artışın hukuksal boyutunda ise, 1940 tarihli Milli Korunma Kanunu yer almıştır. Savaş yıllarında çıkarılan bu Kanunla, 1936 İş Kanunu başta olmak üzere, çalışma hayatına yönelik hukuksal düzenlemelerde yer alan ve ücretli çalışanları koruyucu nitelikteki bazı hükümler askıya alınmış; bu durum da, kadın ve çocuk istihdamının artmasında ve çalışma hayatı açısından olumsuz koşulların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. ⁶⁸

Sümerbank Genel Müdürlüğü tarafından, Sümerbanka bağlı kuruluşlara gönderilen genelgeler, MKK ndaki çalışma hayatına ilişkin değişikliklerin bildirilmesi suretiyle, savaş koşullarındaki olağanüstü uygulamaların kadın istihdamındaki etkisini ortaya koymaktadır. 5.3.1941 tarih ve 16 sayılı bir Sümerbank genelgesinde, kadınlarla 12 yaş üstü kız ve erkek çocukların dokuma sanayiinde gece ve gündüz postalarında çalıştırılmalarına müsaade edildiği, bundan sonra mensucat sanayi işyerlerinde toplam mesaileri günde 11 saati geçmemek üzere, gündüz postalarında 3 saate kadar fazla çalıştırılabilecekleri, gece postalarındaki çalışma süresinin de 8 saati geçmeyeceği bildirilmiştir. ⁶⁹

20.09.1941 tarih ve 95 sayılı bir başka genelgede ise, kız çocukları ve kadınların beden terbiyesi ve spor mükellefiyetlerinden İcra Vekiller Heyetinin 14.8.941 tarih ve 2 /16434 sayılı kararnamesiyle ⁷⁰ istisna edildikleri bağlı kuruluşlara tebliğ edilmiştir. ⁷¹

1936 tarihli İş Kanununda kadın işçileri koruyucu sosyal politika önlemlerine yer verilmişse de; uzun çalışma saatlerine rağmen cinsiyete dayalı ücret farklılaşması da, dönem boyunca kadın işçilerin çalışma koşulları açısından önemli bir sorun teşkil etmiştir. Döneme ilişkin tüm veriler, hangi sektör ya da faaliyet alanı söz konusu olursa olsun, kadın işçilerin ücretlerinin erkek işçilerden daha düşük olduğunu ortaya koymaktadır. ⁷²

⁶⁶ İş İstatistikleri, 1937-1943 İşçi istatistikleri 1937-38-43, İş kazası istatistikleri-1937-1943, Neşriyat No: 243, Ankara 1945.s.5

⁶⁷ İş İstatistikleri, 1937-1943, s.3

⁶⁸ Ahmet Makal, a.g.m., s.51.

⁶⁹ Sümerbank Genel Müdürlük Genelgeleri 1941, C:I, İzmit Selüloz Basımevi, 1948, s.20-21. BCA, "Bütün iplik ve dokuma sanayi müesseseleri ile Sümerbank'a bağlı Devletfabrikalarında 3 saate kadar fazla mesai yapılması ve sanayi müesseselerinin Hafta Tatili Kanunundan istisnası". Fon Kodu: 30.18.1.2., Yer No: 91.45.11; BCA, "16 yaşından büyük erkeklerin maden işlerinde, kadınlarla 12 yaşından büyük kız ve erkeklerin mensucat sanayiinin gece ve gündüz postalarında çalıştırılmalarına dair kararın yürürlüğü konulması", Fon Kodu: 30.18.1.2.,Yer No: 94.13.1.

⁷⁰ BCA, "Beden terbiyesi ve spor mükellefiyetlerinden kız ve kadınların istisnası hakkında kararname", Fon Kodu: 30.18.1.2., Yer No: 96.72.19.

⁷¹ A.g.e., s.127.

⁷² Özel kesim ve devlet teşekküllerinde cinsiyete dayalı ücret farklılıkları için bkz. Ahmet Makal, a.g.m., s.59-61.

Tablo XXV-İşçilere Verilen Ücretlerin Vilâyetler İtibariyle Dağılışı (Bin lira hesabı) 1938⁷³

	İstanbul	Zonguldak	İzmir	Erzincan	Ankara	Bursa	12 vilâyet toplamı	Diğer 51 vilâyet toplamı	Toplam
Verilen ücret	18.503	7.851	7.222	3.745	3.651	1.418	52.199	11.597	63.796
Genel ücret toplamına nispeti	29.0	12.3	11.3	5.9	5.7	2.2	81.8	18.2	100

Bu tablo, Bursa’da işçi ücretlerinin diğer vilâyetlere göre çok düşük kaldığını göstermektedir. Bursa’da 1938 yılı itibariyle ortalama işçi gündeliği de, 72 kuruş olmakla birlikte⁷⁴; bu sayı 1943 yılında 150 kuruşa yükselmiştir.

Sonuç

Bursa’nın günümüzde olduğu gibi, gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyetin erken dönemlerinden itibaren, Türkiye’nin önemli imalat sanayi merkezlerinden biri olması, kentin sınai üretim ve istihdam açısından önem kazanmasında etkili olmuştur.

1923-1945 döneminde Cumhuriyet yöneticilerinin ekonomik politikaları, kentin üretim ve istihdam yapısını da şekillendirmiştir. Dönem boyunca ülke sanayisine ilişkin yapılan sayımlar, Bursa’nın sınai üretimi ile ülke sanayisindeki yerini ortaya koymakla birlikte, sanayide ücretli istihdamın nicelik ve nitelik itibariyle genel yapısını belirlemektedir.

İmparatorluktan Cumhuriyet Türkiye’sine geçiş sürecinde, Bursa ekonomisinde en önemli gelişme, mensucat (iplik-dokuma) sanayi sektöründe yaşanmıştır. Sektör açısından en önemli üretim alanlarını ise, ipekli ve yünlü sanayiler teşkil etmiştir. Cumhuriyet döneminde iplik ve dokuma fabrikalarının, sanayi teşvikten en fazla yararlanan sanayi kuruluşları olması ve devletçilik politikasının aracı konumunda olan kamu iktisadi kuruluşlarının üretim faaliyetleri, Bursa ekonomisinde üretim ve istihdam açısından önemli etkiler yaratmıştır.

Bursa sanayisinde ücretli istihdamın önemli boyutunu ise, kadın ve 14 yaş altı kız çocuklarının istihdamı teşkil etmiştir. Dokumacılık ve tarımsal kaynaklı ürünler işleyen sanayiler, dönem boyunca kadın-kız çocukların istihdamının yoğunlaştığı alanlar olmuş ve bu alanlar başta olmak üzere Bursa sanayisinde 1/3 oranında ücretli kadın istihdamı tespit edilmiştir. Buna göre cinsiyet itibariyle, her üç çalışandan biri, kadın-kız çocuk olarak belirlenmiştir.

Bursa sanayisinde ücretli istihdam edilen kadınların statü itibariyle büyük çoğunluğu işçi olup, işveren ve memur statüsünde kadın istihdamı çok sınırlı kalmıştır. İşveren ve memur statüsünde çoğunluğunu ise erkek çalışanlar teşkil etmiştir. İstihdamın etnik yapısı açısından da, uyrukluk, konuşulan ana dil ve din açısından elde edilen veriler, Türkiye Cumhuriyeti’nin ulus devlet yapısına uygun nitelik taşımaktadır. Uzun savaş yılları, büyük toprak kayıpları, Türk-Rum Nüfus Mübadelesi, göçlere bağlı nüfus hareketliliği gibi gelişmeler, ülke genelinde olduğu gibi Bursa’da da sermaye ve emek yapısında da nicelik ve nitelik itibariyle değişim yaratmış; bu süreçte Türk girişimci ve işçi sayısı artış göstermiştir.

Bursa’da 1930 lu yıllarda kadın istihdamına ilişkin olarak dikkate alınması gereken önemli bir olgu da, Türkiye’de devletçi sanayileşme sürecinin aracı olarak İktisadi Devlet Teşekküllerinin faaliyete geçirilmesidir. 1930 lu yıllarda, Bursa ekonomisinde hem devlet fabrikalarının, hem de özel sektör işletmelerinin görüldüğü ikili bir yapıya doğru dönüşüm gerçekleşmiş; bu yapı, kentin istihdam yapısını kadın çalışanlar açısından da etkilemiştir. Bu etkinin, yalnız istihdamın nicelik itibariyle artmasında değil; kamu iktisadi kuruluşlarının ücret dışı yardım olanakları sunması ve sosyokültürel işlevleri dolayısıyla çalışma koşulları açısından da önem taşıdığı görülmektedir.

Kaynakça

⁷³ İşçi istatistikleri 1937-38-İş kazaları istatistiği-1937-1940, s.11.

⁷⁴ İşçi istatistikleri 1937-38-İş kazaları istatistiği-1937-1940, s.15.

Arşiv Belgeleri

BCA, “Bursa mebuslarının teftiş raporlarının ilgili bürolara gönderildiği”, Fon Kodu: 490.1.0.0., Yer No: 632.84.1.

BCA, “Beden terbiyesi ve spor mükellefiyetlerinden kız ve kadınların istisnası hakkında kararname”, Fon Kodu: 30.18.1.2., Yer No: 96.72.19.

BCA, “Bütün iplik ve dokuma sanayi müesseseleri ile Sümerbank’a bağlı Devlet fabrikalarında 3 saate kadar fazla mesai yapılması ve sanayi müesseselerinin Hafta Tatili Kanunundan istisnası”. Fon Kodu: 30.18.1.2., Yer No: 91.45.11

BCA, “Sümerbank merkez teşkilatı ile Gemlik Suni İpek ve Bursa Merinos Fabrikası’nda yabancı uzman çalıştırılması”., Fon Kodu:30.18.1.2, Yer No:73.26.6;

BCA, “Bursa’daki cemiyetlerin listesi”, Fon Kodu: 490.1.0.0., Yer No: 595.57.7

BCA, “Bursa ili ve kazalarındaki halkevlerinin çalışma raporları”, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 829.273.2.7.

BCA, “16 yaşından büyük erkeklerin maden işlerinde, kadınlarla 12 yaşından büyük kız ve erkeklerin mensucat sanayiinin gece ve gündüz postalarında çalıştırılmalarına dair kararın yürürlüğü konulması”, Fon Kodu: .30.18.1.2.,Yer No: 94.13.1.

İstatistikler ve Yıllıklar

1927 Bursa Vilayet Salnamesi, Bursa Vilayet Matbaası, Bursa 1927.

1927 Sanayi Sayımı, Yayın No:584, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1969

Bursa 1967 İl Yıllığı, Fono Matbaası, 1968.

Bursa 1934 Yıllığı, Bursa Belediyesi Neşriyatı, Bursa 1934.

Cumhuriyetin 50. Yılında Bursa-Bursa 1973 İl Yıllığı, Ajans Türk Matbaası, 1973.

İstatistiklerle Kadın 1927-1960, Yayın No: 1520, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1992.

İş İstatistikleri, 1937-1943 İşçi istatistikleri 1937-38-43, İş kazası istatistikleri-1937-1943, Neşriyat No: 243, Ankara 1945.

İşçi istatistikleri 1937-38-İş kazaları istatistiği-1937-1940, Neşriyat No: 181, R. Ulusoglu Basımevi, Ankara 1941.

Sanayi İstatistikleri, Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin 1932-1934 Seneleri Faaliyeti, Yayın No:80, Ankara 1936.

Sanayi İstatistikleri, Teşviki Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin Faaliyeti, Yayın No: 156, Ankara 1941

Tökin, İsmail Hüsrev, *Rakamlarla İktisadi ve İctimai Türkiye-Türkiye’de Sanayi*, C:III, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara 1946.

20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı, C:12, Ankara 1937.

20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, Ankara 1944.

21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Ankara 1950

22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı, (Vilayet, Kaza, Nahiye ve Köyler İtibariyle Nüfus kayıt örneği) Neşriyat No:359, Ankara 1954.

Kitaplar ve Makaleler

Aktar, Ayhan, “Bursa’da Devlet ve Ekonomi”, *Bir Masaldı Bursa*, Haz:Engin Yenal, YKY, İstanbul 1996

Alkan, İsmet, “Gemlik Sunğıpek Fabrikası”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, Cilt: V, İstanbul 1950
Altun, Metin -Hasan Ünlü-Fatma Kesiriklioğlu, *Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Bursa ve Merinos*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 2001.

Bahtiyar, Güner, *Bursa’da Nüfus, Demografik Yapı ve Göç 1927-2000*, DİE Bursa Bölge Müdürlüğü.

Boyko, Seher -Demet Çoraklı Yıldız, “Cumhuriyet Döneminde Bursa Ekonomisi 1923-1970”, *Prusia’dan Bursa’ya 8500 Yıldır Üreten Kent*, Haz:Erdoğan Bilenser, YKY., İstanbul 2014.

- “Bursa Merinos Fabrikası Özel Sayısı”, *Türkiye Ticaret Postası*, Yıl:2, Sa:350-99, 9 Temmuz 1948.
- “Bursa’nın İş Adamlarından: İki Kolsuz Faik Yılmazipek”, *İktisadi Yürüyüş*, Sa:100-104, 1 Nisan 1944.
- Cavid Selim, “En Büyük Sanayi Müesseselerimizden Merinos Fabrikası”, *İktisadi Yürüyüş*, Sa: 100-104, 1 Nisan 1944.
- Cavid Selim, “Gemlik Suni İpek Fabrikası”, *İktisadi Yürüyüş*, Sa: 11, 15 Mayıs 1940.
- Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank 1923-1973*, Tiça Matbaası, Ankara 1973.
- Dalsar, Fahri, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa’da İpekçilik*, Sermet Matbaası, İstanbul 1960.
- 50 Yılda Türk Sanayii*, Mars Matbaası, Ankara 1973.
- “Fabrikalarımız: Bursa Dokumacılık ve Trikotaj Anonim Şirketi: İpekiş Fabrikası”, *İktisadi Yürüyüş*, Sa:100-1041 Nisan 1944.
- İpekyün, Ahmet, *Bursa’nın Ekonomik Profiline Genel Bir Bakış*, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası, Bursa 1994.
- Makal, Ahmet, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri 1920-1946*, İmge Kitabevi, Ankara 1999.
- Makal, Ahmet, “Türkiye’de Kadın Emeğinin Tarihsel Kökenleri 1920-1960”, *Geçmişten Günümüze Türkiye’de Kadın Emeği*, Haz: Ahmet Makal-Gülay Toksöz, Ankara Üniversitesi Yay., Ankara 2012.
- Ökçün, Gündüz, *Osmanlı Sanayii: 1913,1915 Yılları Sanayi İstatistiki*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1971.
- “Sümerbank”, *Türkiye Ticaret Postası*, Sahibi: Tekin Erer, Yıl:3, Sa:751, 21 Nisan 1949
- Sümerbank Genel Müdürlük Genelgeleri 1941*, C:I, İzmit Selüloz Basımevi, 1948.
- “Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi Özel Sayısı”, *Türkiye Ticaret Postası*, Yıl:2, Sa: 350-107, 19 Temmuz 1948.
- Yazman, Aslan Tufan, “İpekiş”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, Cilt: V, İstanbul 1950.
- Yazman, Aslan Tufan, “Sümerbank”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, Cilt: VIII, İstanbul 1953.

Ekler

Ek 1-Sümerbank’ın işlettiği, ortağı bulunduğu fabrikalar ve banka şubeleri (Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank, s.17)

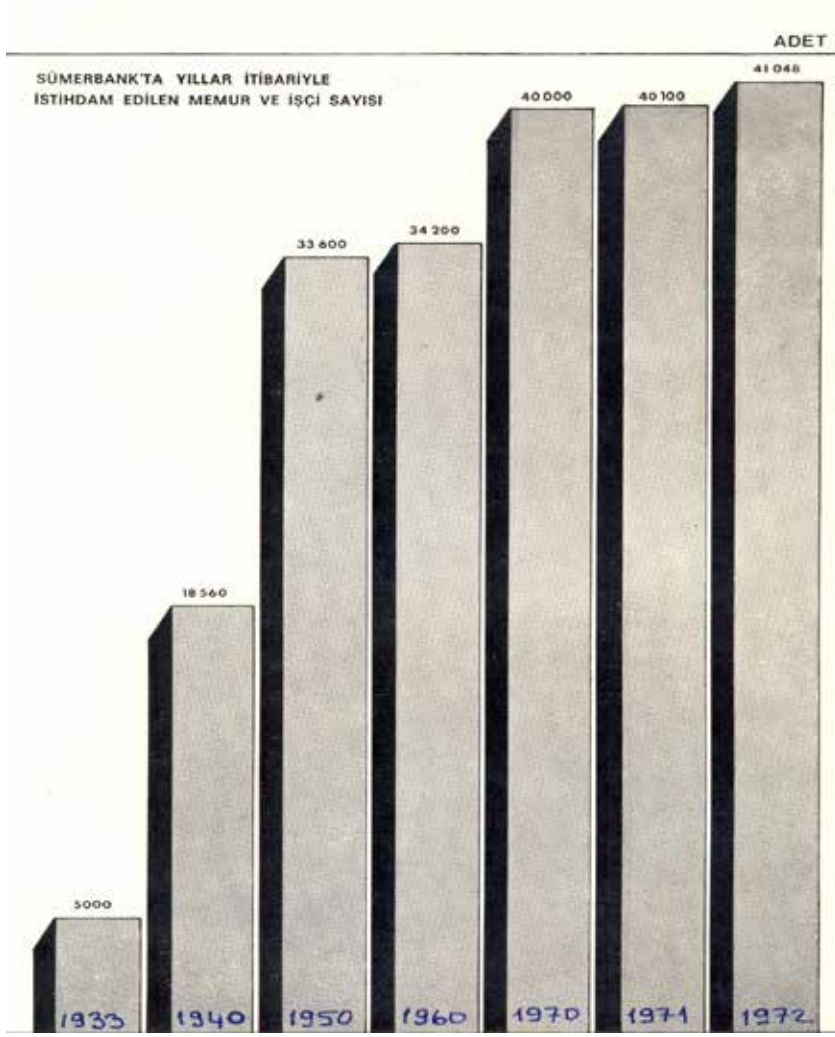

Dünyaca meşhur Türk ipekektliğinde muhım bir yer tutan «İPEKÇİ» in Bursa'daki Fabrikasında imal edilen ipekli kumaşları gösteren bir tablo

Ek II-İpekîş Fabrikasında imal edilen ipekli kumaşlar (İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, C:V, s.284.)

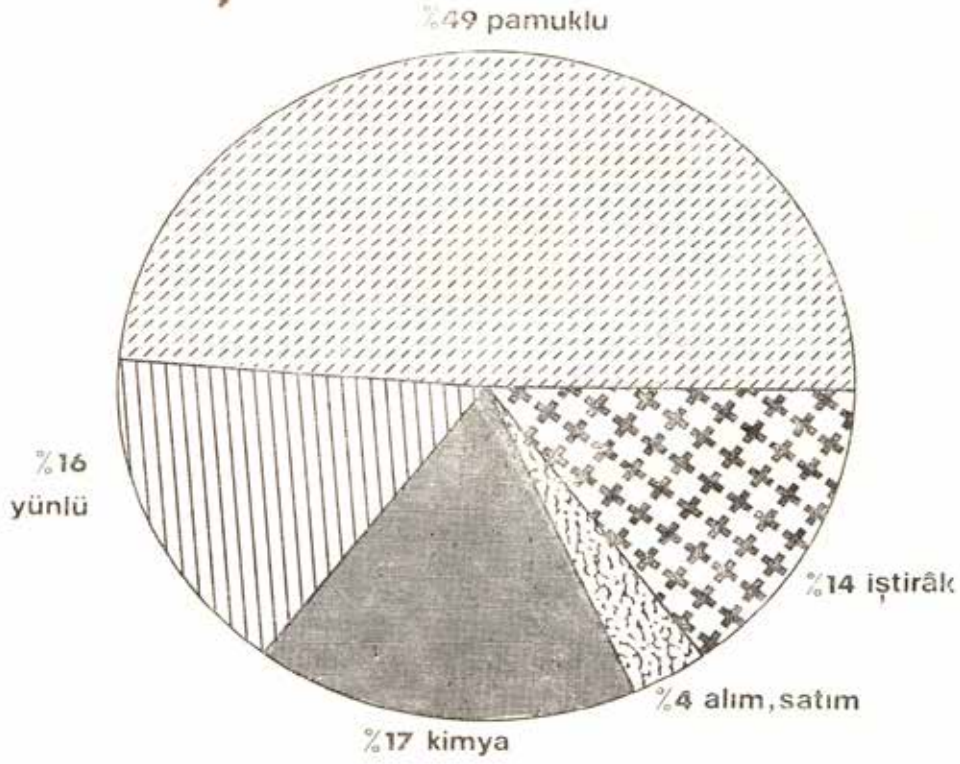
Ek III-Sümerbank'ta 1933-1972 istihdam edilen memur ve işçi sayıları (Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank, s.304)

Ek IV-Sümerbank'ta istihdam edilen işçilerin sektörel dağılımı (Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank, s.307)

**SÜMERBANK'TA İSTİHDAM YERLERİ İTİBARIYLA
İŞÇİLERİN DURUMU (1972)**

	Adet	%
Pamuklu Fabrikaları	17.853	49
Yünlü Fabrikaları	5.837	16
Kimya Fabrikaları	6.262	17
Alım ve Satım Müessesesi	1.277	4
İştirâk Fabrikaları	5.061	14
GENEL TOPLAM	36.290	100

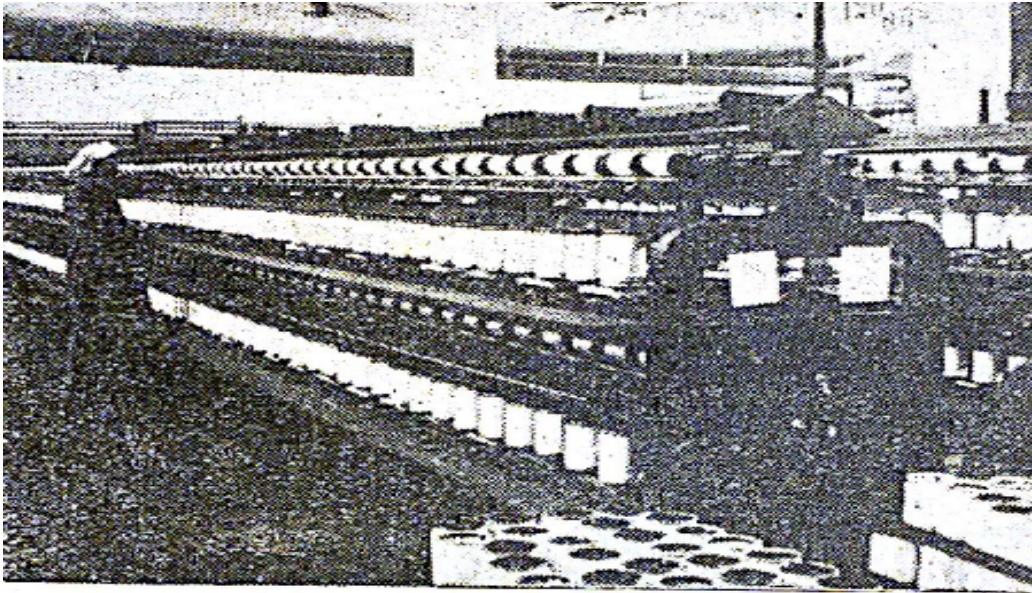

Ek V: Ereğli Pamuklu Fabrikasında Bir Kadın İşçi (iktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, C:VIII, s.313)

Ereğli Pamuklu Fabrikasında
büküm makinesinde çalışan bir işçi kız

Ek VI-Gemlik Suni İpek Fabrikası Büküm Atölyesi (İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, C:V, s.5.)

Gemlik Suni İpek Fabrikası'nda büküm makineleri
daresinden bir görünüş

Ek VII- İzmir’de bir tütün atölyesinde kadın işçiler

(Footnotes)

1 1927 Sanayi Sayımı sonuçlarının Türkiye geneline ilişkin verileri için ayrıca bkz. İsmail Hüsrev Tökin, a.g.e., s.26-27.

2 4 ve daha fazla işçi çalıştıran sanayi kuruluşlarının ülke geneli itibarıyla cinsiyet ve uyrukluk açısından dağılımı için ayrıca bkz. İsmail Hüsrev Tökin, a.g.e., s.33-35.

3 Dokuma sanayi.

4 Ağaç ve diğer bitki maddeleri sanayi.

5 İşçi istatistikleri 1937-38-İş kazaları istatistiği-1937-1940, s.3.

6 İş İstatistikleri, 1937-1943, s.3.

7 1943 yılı itibarıyla, 12-18 yaş arası çocuk nüfusun, 21.830’ü kız; 30.041 i erkektir.

Çalışan Şehirli Kadının Toplumraki Yeri Kadın Kaç Parça?

Seher Keçe Türker
Kocaeli

Giriş

Çalışan kadınların sorunlarını konuşmaya geçmeden önce; insanların yaşama hakkının alınması üzerinde durmamız gerekir. Yaşamayan insanların bu dünyada sorunları olmaz. Medeni hayat yaşanıyor derken yüzyılımızda insanlık ayıbı olan töre cinayetleri ve savaşlar sürüyor. Savaşlarda sadece askerler ölmüyor, kadınlar, çocuklar, yaşlılar da öldürülüyor. Töre cinayetleri genellikle kadınlara yönelik olduğu bilinen bir gerçek olarak önümüzde duruyor. Bu nedenle ilk sorunumuz töre cinayetleri ve savaşlardır diyorum. Bosna-Hersek, Filistin, Lübnan, Irak, Afganistan, Pakistan, Azerbaycan, Vietnam derken en son Suriye’de ve adını saymadığım daha birçok İslam ülkesinde kadınlar ve çocuklar öldürüldü, öldürülmeye devam ediliyor.

Allah kadınla erkeği eşit yaratmamıştır. Her ikisini de insan olma yönünden, akıl, bilgi, kültür yönünden eşit olsa da kadın erkekten daha duygusal daha hissidir. Erkek daha katı, olaylara daha sert, duygusal yoğunluğu az olan bir açıdan bakar. Bu psikolojik yönden farklılıktır. Biyolojik yönden, erkekte kas daha fazla, kadında yağ daha fazladır. Bu durum erkeğin kadından üstün olduğunu göstermez. Akılda, düşüncede her ikisi de eşittir ve birbirlerini geçebilirler.

BM tarafından yapılan bir araştırmaya göre;

1.Dünyadaki işlerin yüzde 66’sı kadınlar tarafından görülüyor.

“2.Buna karşın kadınlar dünyadaki toplam gelirin ancak yüzde 10’una sahipler.

3.Dünyadaki mal varlığının ise yüzde birine sahipler.

4.Başka bir deyişle dünyadaki işlerin yüzde 34’ü erkekler tarafından görülüyor ama erkekler dünyadaki toplam gelirin yüzde 90’ına ve toplam mal varlığının yüzde 99’una sahipler.

Çalışan Kadın: “Çalışan kadınlar” ne demektir? Konuyu açarsak;

1.Bir iş yerinde çalışan kadınlar (Sosyal güvencesi olan),

2.Evinin bir bölümünde çalışan kadınlar (sosyal güvencesi olmayan),

3.Tarım alanında çalışan kadınlar (sosyal güvencesi olmayan),

4.Gurbette çalışan kadınlar; kadınlar, geçimlerini sağlamak, çocuklarına bakmak için evlerini terk ederek çalışmaya gidiyorlar. Böylece; evlerinin, ülkelerinin ve ailelerinin korumasından yoksun kalıyor, savunmasız duruma düşüyorlar. Uzun bir yolculuğun yanında, yetkililerden kötü muamele görüyorlar. Sözde güvenli olan bir yere varmalarından sonra bile devam edebilen cinsel tacizle karşı karşıya kalıyorlar. (Sosyal güvencesi olan-olmayan)

5.Evlerde çalışan kadınlar (Sosyal güvencesi olmayan)

6.Hem bir iş yerinde hem de evde çalışan kadınlar diye gruplayabiliriz. Hem işyerinde hem de evde çalışan kadınlar maddesine çalışan kadınların %95’i girmektedir.

Her madde ayrı bir panel konusu olabilir. Bir iş yerinde çalışan ve sosyal güvencesi olan kadınların sorunlarından söz edeceğim. Günümüz çalışan kadını; ev, eş, çocuk ve işten oluşan dört vardiyalı bir işçidir. Çalışan kadınlar, bu yükün ağırlığı altında yorgun ve mutsuzdur. Sorunlarını hafifletecek olan, kreş, emzirme odaları, yaşlı bakım kurumları ile ilgili olanaklar tam olarak sağlanamamıştır. İş güvencesi ve işsizlik sigortasının yokluğu gibi sorunlar çalışma koşullarını ağırlaştırmaktadır. Günümüz kadınları geleneksel konumlarını yeterli görmemekte, sosyal ve ekonomik alanda etkin işlevler yüklenmek istemekte ve iş dünyasına artan oranla katılmaktadır; bunun sonucu olarak da aldıkları rol önem kazanmaktadır. Ancak, bu artışa karşın, kadınların istihdam alanında karşılaştıkları eşitsizlikler, olumsuz uygulamalar aynı oranda azalmıyor. Kadınların bir işte çalışmasında önemli engeller olarak

görülen doğum, çocuk bakımı, evlilik gibi konular, teknolojik gelişmeler, sosyal değişimler ve yardımcı mekanizmalar nedeniyle, artık önemini kısmen yitirmiş görünse de toplumsal alanda ve çalışma yaşamında istenilen düzeye gelmeleri ve gelişmeleri tam değildir; konu üzerinde çalışmalar yapılmaktadır.

Eğitim düzeyleri yükseldikçe işgücüne katılım oranları artmasına rağmen eğitim ve istihdam alanlarında kadınlar aleyhine eşitsizlik sürüyor. Kentteki kadın istihdamının belirleyici boyutu; giderek artan oranda biçimsel olmayan sektörde ve niteliksiz işlerde çalışmadır. Bunlar, tekstil, hazır giyim ve gıda gibi geleneksel kadın rollerine yakın sektörlerdir. Bunlara adı part - time ama kendisi full - time olan çalışma biçimlerine esnek çalışma türleri de eklendiğinde, kadınları kuşatan çalışma koşulları ortaya çıkmış oluyor.

Günümüz Çalışan Kadını: Çalışan kadın, ev, eş, çocuk ve işten oluşan dört vardiyalı bir işçidir demiştik. Buna göre;

1.Evinin kadını olarak sorunları ve sorumluluğu: Bunları şöyle sıralayabiliriz; evin toplanması, tertiplenmesi, temizlenmesi, çamaşır, ütü, yemek, bulaşık, alışveriş zincir bu şekilde uzar gider.

2.Anne olarak sorumluluğu ve sorunları: Bunları şöyle sıralayabiliriz; Eve geldiği andan itibaren çocuğu ile ilgilenmek, hediye almak, başıboş kaldığı için onu baskı altında tutmaya çalışmak. (Bu durum çocuğu etkiler ve kişilik sorunlarını ortaya çıkarır.)

Çocukların yaptığı hataları kendine mal etmek, başında olmadığı için çocuğun sorumsuz olduğunu düşünmek ve kendini suçlamak, çocuğun yapması gereken işleri yapmak, çocukların dersleri ile ilgili sorunlar da ön sıradadır. Gençliğe adım atmış olan çocukların anlayışsızlığına göğüs germek de işin cabasıdır.

3. Eş olarak sorumluluğu ve sorunları: Bunları şöyle sıralayabiliriz; her zaman güler yüzlü, sağlıklı, bakımlı olunmalı, şikâyetçi olunmamalıdır.

4.İş yerinin sorumluluğu ve sorunları: Bunları şöyle sıralayabiliriz; özel işyerlerinde çalışan kadınların işten atılma, işsiz kalma korkusu, aynı işte çalışan erkeklere göre daha az ücret almaları, yönetimde söz sahibi olamama, anne olunca, kreş-servis, doğum öncesi ve sonrası izni, kariyer yapma vb. konularda sorunlar uzar gider.

Çalışan kadın, bu dört vardiyalı işinde çalışırken hepsinde değişik biçimlerde karşılaştığı şiddet vardır. Bunlar;

- Devlet görevlilerinin uyguladığı şiddet,
- Özel kişilerin uyguladığı şiddet,
- Evde uygulanan şiddet
- Toplumsal şiddet,

Bu çalışma temposuna, kadınların bir başına karşı koyması çok zordur. Çözüm olarak şunları söyleyebiliriz; İş ve işçi politikaları oluşturulurken, kadınlar sessiz ve yedek işgücü olarak düşünülmemeli, kadınların çalışma hakkı, toplumsal sorumlulukları ve işlevleri de göz önünde bulundurularak, çağdaş toplumların kurumsal yapıları ile desteklenerek korunmalıdır. Analık durumunda kadının işini ve mesleki kariyerini koruması ile ilgili yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Kadının örgütlenme hakkını kullanabilmesi için örgütlenme önündeki engeller kaldırılmalıdır. Kayıt dışı sektörde, güvencesiz, korumasız ve düşük ücretle çalıştırılan kadınların emekleri korunmalıdır. Söylediklerimizin hepsi yerine gelmesi bile sorunların çözülmesine yeterli değildir.

Çözüm önce aile yaşantısında biz olmaktan geçer. Yani; eşler “biz” olmayı becerebilirlerse evdeki sorunlar en aza inebilir. Çocuklar yetiştirilirken; kadın ve erkek özellikleri öğretilmeli, aile yaşantısı ile işbirliği konusunda eğitmelidir. Sadece kız çocuklarının eğitilmesi, kadınların yükünü artırmıştır.

Yaradan, insanları hiçbir konuda birini diğerinden üstün saymamış. Haklar konusunda cinsiyetleri bakımından ayırmamış. Ne yapılacaksa ya da yapılmayacaksa insanlara hitaben belirtilmiştir. Zaman içinde bu durum değiştirilmiş dünyada erkekler üstün görülmeye başlanmıştır. Konuyu bu şekilde (erkekler üstün) anlatmak da bana acı veriyor. Aslında haklar konusunu anlatmak için haksız davranışları öne çıkaran nedenler üzerinden yola çıkılmalıdır. Bu insanları şiddete, haksızlığa götüren ruh hali nedir? Bedenin ve ruhun hangi yoksulluğundan şiddet ileri geliyor? Yani eksiklik nedir, nerededir? Tek başına maddi durum olmadığını, tek başına yüksek tahsil yapmanın işe yaramadığını istatistikler gösteriyor. O zaman düşünelim; gerçekten düşünmeyi bilenler, söylenecek gerçek sözü olanlar yol gösterebilirler. Ağzı olan konuşuyor; sonuç olarak: konuşma kirliliği ve elde kocaman bir sıfır kalıyor.” Peygamber Efendimiz diyor ki “İmanı en olgun müminler, huyu en güzel olan ile eşine karşı en tatlı davrananlardır.”, “En

iyiniz, eşlerine karşı en iyi davrananınızdır. Ben, içinizde eşlerine karşı en iyi davrananıyım.” Konuyla ilgili olarak bulduğum ayetlerden biri “Hanımlarınız sizin için örtüdür, siz de onlar için bir örtüsünüz.” (Bakara, 187. ayet)

Uzmanların dediği gibi konu, söylemekle çözülemeyeceği gibi bir anda düzelir konu da değil. Anlaşıldığı gibi eğitilmiş olmak tek başına yetmeyebiliyor. Öğretim şart, eğitim ve uygulama daha şart. Bunu nasıl başarabiliriz? Şimdi elimizde var olan çocuklar iyi planlanmış bir yöntemle bu yönde eğitilebilir. Ne yazık ki çocukların hepsinin eğitilme konusunda şansı yok. Eğitim ailede başladığına göre; çoğu ailelerin durumu ortada; yani çoğu çocuk, aile ortamlarından dolayı daha baştan iyi eğitim alma haklarından mahrumlar. Geriye kalan çocuklar üzerinde özen göstere bilinirse ancak çok uzun vadede yani birkaç nesil sonra bu konuda başarı elde edilebilir diye düşünüyorum.

Sonuç

Sonuç olarak bu sorunu, aile ortamının düzgün olması çözer. Bir yaşa gelen çocuklar, ileride kendisinin de bir aile olacağını bilir. Aile ortamı ona güzellikler veriyorsa; ona ne mutlu. Vermiyorsa; ya evlenmekten sakınır ya da öylesine bir aile ocağı kurarsa; insanlığın hastalığı devam eder. Evlen, üç gün sonra ayrıl! Evlen, çocuk sahibi ol, ayrıl! Çok affedersiniz yazmaktan ar duymakla beraber yazma zorunluğu da duyuyorum; damızlık erkek arayan kadınların sayısı çoğaldı.

Öyleyse ne yapabiliriz? Yapacağımız her iş aile birliğinin doğru temeller üzerine atılmış olmasından geçtiğine göre; evlenmek için sadece reşit olmak, para kazanıyor olmak, ya da şu kadar mal varlığına sahip olmak önemli olmadığı gibi yeterli de değildir. Şu anda var olan ailelerin düzelmesi mümkün olmadığına göre; gençler bu konuda aydınlatarak bilinçlendirilebilir. Okullarda bu konu ile ilgili ders verilmesi de uygundur. “Bilinç” üzerinde çalışma yapmak baş şarttır. Dünyada olmamızın bir nedeni olduğuna dikkat çekilmeli ve bu konuda bilinç kazandırılmalı ki yaşamın manası ortaya çıksın. Her iyi de kötü de bilinç durumunun oranından başımıza gelmektedir. İnsan nedir? İki cinsten oluşmasının nedeni nedir? Cinslerin ailede yeri nedir? Neden evlenilir? Çocuk sahibi olmanın asıl önemi nedir? Çocukların ilk yılları (o yıllara ‘altın yıllar’ diyorum) neden önemlidir, ilk yıllarda annenin ve annelik duygularının çocukta yarattığı farklılıklar... Bu soruları artırabiliriz. Konu sadece kadın hakları olarak düşünülmemelidir; herkes ortak yaşamın nasıl olması gerektiği hakkında bilinçlendirilmelidir. Aksi halde bu sefer de kadın üstünlüğü ortaya çıkabilir ve sonuçta değişen bir şey olmaz. Gözlemlerime göre; ailelerin evlenen kızlarına “kendini ezdirme” demeleri yaygınlaştı. Ezdirmesin tabii, aynı zamanda ezme duygusu içinde olan koca da olmasın... Buradaki sorun; kızların haklarını bilmesi, görevlerinden bi haber olmasıdır; tek yanlı eğitim. Zaten erkekler bu durumda olduğu için “kadın hakları” çıkmadı mı? Uç noktadaki olayların dışında artık erkeklerin kadınları tarafından mağdur duruma düşürüldüğünü gözlemledim, gözlemliyorum. “Erkek Haklarını Koruma Derneği” kurmak aklımdan geçmedi değil... Dernek kurmak çözüm olmuyor; çözüm insanın birey olarak, insan gibi yetişmesinde düğümleniyor, ailenin bilinçli, bilgili olmasının önemi de tekrar tekrar gözler önüne seriliyor. Şehirde çalışan kadın olmak, kırsalda çalışan kadın olmaktan çok zordur, ancak sorunlar aynıdır; çünkü... Bunu şiirimle anlatmayı uygun buldum;

ŞEHİRLİ AYŞE

I
El bebek gül bebek büyütüldü Ayşe
Giyindi gezindi eğlendi gönlünce
İlkokul derken liseli oldu
Arkadaşlıklar dostluklar kurdu
Hiç haberi olmadan yoksulluktan
Mutluluk ördü yüreğinde
İnceden ince
Pembe hayalleri vardı geleceğine
Dil öğrendi iyi eğitim aldı
Çalıştı hiç usanmadı

Altın bileziğini koluna taktı
Para kazanmaya başladı.

II

Yıllar çabucak geçti
Ayşe de gençliğe erişti
Artık her isteği tamdı
Bir de sevdiceği vardı
Neyi bekleyeceklerdi
Yuva kurmanın zamanı
‘Siz istedikten sonra tamam’ dedi büyükler
Mutluydular
Hazırlıklar başladı el ele
Söz nişan kına gecesi nikâh
Ve balayı
Hepsi tamamlandı

III

Şehir ve iş yeni gelin dinlemez
Üç gün evlenme izni
Ne olduğunu anlamadan Ayşe
Evi işi arası koşturmaya başladı
Çalıştı hiç usanmadı

IV

Evlendi şehirli Ayşe
Yuvası oldu
Ayakları yerden kesilmişti eteklerinde ziller
Pembe kanatlarını takmış uçuyordu
Önceleri anlayamadı seviyordu kocasını
Evliliği böyle sandı
Aklı karıştı çevresini inceledikçe
Paylaşacaklardı her zoru kolayı
Sevdiği insanla evlendiği insan aynı değildi
Bunu geç anladı

V

Elini bir karanlığa uzatmıştı
İyi tanıyamamıştı Kadir’i
Kim kötü yanını gösterir
Sağlama almadan işini
Doluya koydu almadı boşa koydu dolmadı
Yanlışlar sardı etrafını
Bir de bebeği olsun istiyordu
İstiyordu ya
Üstesinden gelebilir miydi?
Kocası gönlünü yapıverdi bir gece vakti
“Elele verir büyütürüz yavrumuzu” dedi.

VI

Aylar geçti
Eviyle işi arasında
Bir kızları oldu dünya tatlısı

“Özlem” dediler adına
Gülücükleri odalarını ısıttı
Onları sevgi yumağı yaptı.

VII

Bu yaşamlarında bir resim karesiydi
Kısa sürdü
Şehirli Ayşe’nin bitti doğum izni
Yavrusunu bıraktı el eline
Başladı yeniden işine
Yine anlamadı ne olduğunu
İş kadını ev kadını
Anne eş şehirli Ayşe
Çalıştı hiç usanmadı.

VIII

Sağ olsun baba olmuştu Kadir’de
Olmuştu olmasın ama
Değişen ne vardı onun adına?
Sabah olur gider işine
Akşam ya gelir keyfince
Ya toplantısı olur her gece
Aş ister temiz giysi düzenli ev
Bir de sağlıklı eş
Biricik kızını arada bir sever
Ağlarsa yavru ‘sustur şunu’
Der öfkelenir
Bahane ederek çocuğun ağlamasını
Erkek a! Vurur kapıyı gider
Ne yapsın Şehirli Ayşe?
Yoğundu mutsuzdu yalnızdı
Kısa zamanda yıpranmıştı
Karmakarışık.

IX

Şehir bu, canavar ruhlu
Kimini bir lokmada yutar
Kimini renkli ışıklar çarpar
Ayşe’yi yutmaya hazırlanıyordu
Kadir’i renkli ışıkları çarptı
Güzel kadınlar sorumsuz yaşam
Gece hayatı.

X

Yorgun günün ardından
Uykusuz mutsuz yalnız geceler
Ayşe’yi hayatından bezdirdi
Bu çileye “dur” demeye karar verdi
‘Olmadı olamadı’ dedi
Artık savaşmak istemedi
Değmezdi hayatını zehir etmeye
Ne için mücadele edecekti?
Huy çıkar mı can çıkmayınca

Gururluydu ayakları üstünde durabilirdi
Kimseden beklentisi yoktu
Bir celsede boşandılar
Koca şehir onu yutamayacaktı

XI

Sonunda kızı ile Ayşe baş başa kaldı
Sorunları azaldı huzur buldu
Artık kendine bile vakit kalıyordu
Kalmasına kalıyordu ya
Adına da ‘dul Ayşe’ diyorlardı
Sanki suçluydu
‘böyle olmasını ben mi istedim?’ diyordu
Diyordu demesine ama
Yine de dul olması etrafında
Kalın kara bir duvar örüyordu
Kendisi bile kendine yabancıydı
Acımasız yalnızlığın boşluğun kollarındaydı
Dostlarına ne olmuştu?
Neredeydiler?
Yine şaşkın karmakarıştıktı.

XII

İşte şehirli kadın
İş kadını ev kadını anne eş
Ve
Hiçbir şey dul kadın...

XIII

Kadın köyde de kadın şehirde de
Yaşanılanlar farklı görünüşte
Şehirli Ayşe tozlu yollarda yürümedi
Tarla görmedi süt sağmadı
Dudakları çatlamadı
At arabasına binmedi topukları nasırlaşmadı
Şehrin sokaklarında kayboldu
Kuma girmedi evine
Metresi vardı Kadir’in lüks evinde
Ayşe bir başınaydı kollarında yavrusu
Boğazında yutulamayan bir düğüm
Ve yüreğinde
Paramparça düşleri, silemediği anıları...

XIV

Neyi değiştirir sorunların şekli?
Kadın yine kadın
Köyde ya da şehirde
Yaşanılanlar farklı görünüşte
Sonuç tıpatıp aynı değil mi?

Yorgunluk, şiddet, bazı çağdaş ev eşyalarından yoksunluk, eğitim eksikliği, sokakta ve iş yerlerin-

de taciz, toplumu yönetenlerin erkek ağırlıklı olması-ayrımcılık, güvensizlik, çeşitli sağlık ve buna benzer sorunlar kadının mutsuz olmasına sebep oluyor. Kadının sadece cinsel bir varlık olarak görme başlı başına sorundur. Reklamlarda, gazetelerin arka sayfalarında kullanılan kadınların görünümü ortadadır.

Uzmanlar, kadın sorunları üzerinde konuşurken “çalışmak zorunda kalan kadınlar,” diye söze başlıyorlar; eğitimi, bilgisi olmadığı halde zorunlu çalışan kadınlar var elbette; bu kadınların hakları da yasalarla korunmalıdır. Yasalar her zaman insanoğluna yeterli olamıyor, vicdani ve ahlaki olarak Allah’ın bildirdiği yasaları da uygulamaları gerekir diye düşünüyorum

Madalyonun öbür yanından baktığımız zaman; “Neden çalışmak zorunda bırakılınsınlar?” diye bir soru da çıkıyor. Kadınlar, çalışmak için eğitim alıyorlar ve çıkan yasaya göre bundan sonra bütün kadınlar çalışacaklar, çalışmalıdırlar. Her şeye rağmen; kadınların “anne olma” vasfını da kimse elinden alamaz, almak da istemez; kadın insanlığın devamını sağlamaktadır, ancak tek başına da hiçbir şey olmaz; tarla da her çeşit ot doğal olarak çıkar, büyür ama iyi bir buğday tohumu aynı tarlada insanlığa katkı sağlayacak kaliteli başaklar verir.

Sözün özü: Kadınları evlerinden, çocuklarından ayırmamak için çözüm bulunmalıdır. Her ev, her ülke, kadınıyla güzeldir. Her çocuk, anne ve babasının yanında kendini güvende hisseder, hissettirilmedir. Kadının olmadığı yerin ruhu olmaz. Biliyoruz ki kadın giderse, (kendisi götürmese bile) beraberrinde çok şey onunla birlikte gider. Hükümetler, çalışan kadının ve çocuğun ruh, beden sağlığını düşünerek, maddi imkânlardan yoksun bırakmadan yasalar çıkarmalıdır; çıkarıldı, çıkarılıyor; uygulanması sıkı denetimlerle sağlanmalıdır. Her şeye rağmen, çalışan kadın olmak tercih meselesidir; annelik en büyük iştir; tabiat kanunlarından bile üstün yanları vardır. İslam’ın, yani kitabı bulunan bütün dinlerin kadına verdiği değer aynıdır; anne olarak da farklı bir yeri vardır. Bunları bilmenin ve uygulamanın gereği açık biçimde görülmektedir.

Kariyer yapma konusunda bir anımı anlatmak istiyorum. Bir sempozyumda, çalışan kadınlar anne olunca; hiç olmazsa bebek iki üç yaşına gelene kadar ücretli izin verilmeli, fikrini ortaya atmıştım. Bir bayan öğretim görevlisi görüşe karşı çıktı. “Üç yıl işinden uzak kalan kadının kariyeri biter. Bir gurup insan da bunu istiyor zaten, kadın kariyer yapmasın, basit, pasif olarak çalışsın ya da evinde otursun. Hoca hanım, siz bile öyle düşünüyorsunuz...” dedi. Benim cevap vermeme fırsat vermeyen, dinleyicilerin arasında olan bir cerrah söz aldı; “konuşmanızdan bir kadının, anne olmasının ve çocuğuna bakmasının iyi bir durum olmadığını algıladım. Benim eşim doktordur. Çocuğumuz olunca kendi isteği ile işine uzun süre ara verdi; bebeğimizin ilk çocukluk yıllarında, temelleri sağlam atılmış iyi bir insan olarak yetiştirmeğe çalıştık. Bu işi küçümsüyor musunuz? İyi bir anne olmak da kariyerdir, her işin kariyeri vardır, kariyer sadece üniversitelerde yapılmaz,” dedi.

Kaynaklar

- Alan çalışması yapılmıştır.(Bir gurup öğretmen, bankacı, ev hanımı, hizmetli olarak çalışanlar)
- DİKMEN, Mehmet, İslam’da Kadın Hakları, Cihan Yayınları
- YALOM, Marilyn, Evli Kadının Tarihi, Çitlenbik Yayınları, 2001, İst.
- Çok sayıda makale...
- ÇAKIR, Serpil, Osmanlı Kadın Hareketi, Metis Yayınları, Metis Yayınlar, Kadın Araştırmaları, 2013
- REED, Evelyn, Bilim ve Cinsiyet Ayırımı, Paralel Yayınları, 2003

Kadın Dostu Kentler Programının Kentsel Yaşama Etkisi: Samsun İli Örneği

Arş. Gör. Sezgin SEZGİN
Kırklareli Üniversitesi / Kırklareli

Giriş

Dünya genelinde kentsel hizmetlere erişim, kentli haklarının kullanılabilmesi konularına baktığımızda toplumdaki her kesimin bu haklardan eşit olarak faydalanamadığı, hizmetlere erişimde kimi zaman toplumsal kesimler arasında eşitsizlik olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Bu tür eşitsizlikleri gidermek amacıyla gerek uluslar arası gerek ulusal düzeyde çeşitli çalışma ve projeler yürütülmekte, kentlerin herkes için yaşanılabilir kılınmasına gayret edilmektedir. Dezavantajlı kesimlerin kentsel hizmetlere erişimlerini artırmak, karar alma mekanizmalarına etkin katılımını sağlamak ve kent yaşamını kolaylaştırmak amacıyla; “Çocuk Dostu Kentler”, “Yaşlı Dostu Kentler”, “Engelli Dostu Kentler” gibi projeler hayata geçirilmektedir. Bu tür projelerle uygulanabilirlik düzeylerine bakılarak pilot iller seçilmekte ve bu sayede bir farkındalık oluşturma amaçlanmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamayı amaçlayan ve kongre temasıyla da yakından ilgili olduğu düşünülen “Kadın Dostu Kentler” bu çalışmada ele alınacaktır.

Kadın Dostu Kentler Programı; kadınların kentsel alanlarda ve kamusal mekânlarda var olma talebi sonucu meydana gelmiş bir sosyal programdır. Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından yürütülen Kadın Dostu Kentler Programı’nın temel amacı; kentsel hizmetlerle istihdam olanaklarına kadınların daha kolay erişimini amaçlayarak kadınların kentsel ölçekte erkeklerle her alanda eşit biçimde yer almasını sağlamaktır. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler üyesi olan ve Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’ne taraf olan ülkemizde de 2006 yılından itibaren programın ilk aşaması uygulanmaya başlanmıştır. 2011 yılından itibaren projenin yürütüldüğü iller arasına dahil olan Samsun’da program kapsamında kadınların kentsel yaşamdaki yerinin iyileştirilmesi amacıyla kentteki farklı kurumların ortak gayretleriyle birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın amacı; şehir ve kadının bütünselleştirildiği en iyi uygulamalardan olan Kadın Dostu Kentler Programı’nın Samsun ili ölçeğinde ele alınarak Samsun’da kadınların kentsel yaşamının iyileştirilmesindeki rolünü irdelemektir. Çalışma literatür taraması yöntemiyle yapılacaktır. Çalışmanın literatüre katkısı; henüz birçok kesim tarafından bilinmeyen bu programın amaçlarına dikkat çekilerek farkındalığı sağlamak ve Samsun özelinde bu programla ilgili yazılan bir eserin olmaması sebebiyle literatürdeki bu boşluğu doldurmaktır.

1. Kadın Dostu Kent Nedir?

Kentlerde yönetim mekanizmalarına katılma, kentli haklarından yararlanma, istihdam, sağlık, eğitim gibi olanakları kullanma imkânına kentte yaşayan farklı grupların erişiminde eşitsizlikler görülmektedir. Bu eşitsizliklerin temelinde ırk, etnik grup, toplumsal cinsiyet gibi doğuştan elde edilmiş özelliklerle; gelir dağılımı, statü farklılığı sonradan kazanılmış özellikler de önemli rol oynamaktadır.¹ Farklı gruplar arasında bu türden ortaya çıkan eşitsizlikleri azaltma konusunda Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği gibi oluşumların öncülüğünde çeşitli politika ve programlar yürütülmektedir. Kadın Dostu Kentler Programı da Birleşmiş Milletler Bünyesi’nde oluşturulmuş, kadınların kentsel yaşamın her alanında daha etkin bir konumda yer almasını gaye edinmiştir.

Tokman Kadın Dostu Kent’i; kadınların kentli haklarının tam manasıyla yaşama geçirildiği, yerel ölçekte karar alma süreç ve mekanizmalarına katılımlarının sağlandığı, yaşam koşullarının iyileştirilip

¹ Ali Çarkoğlu-Ersin Kalaycıoğlu, *Türkiye’de Toplumsal Eşitsizlik*, Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi, 2009, s. 2.

hayatın her alanında toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlayacak yerel politikaların oluşturulduğu ve bu politikalar sayesinde eşitliği sağlayan yerel hizmet sunumlarının yapıldığı kent olarak ifade etmektedir.²

Birleşmiş Milletler Kadın Dostu Kentler Ortak Programı ise Kadın Dostu Kentleri; kadınların sağlık, eğitim ve sosyal hizmetlere, istihdam olanaklarına, kaliteli ve kapsamlı kentsel hizmetlere kolayca ulaşımını sağlayarak; şiddete maruz kaldıklarında haklarını koruyacak mekanizmalara erişimini, yerel yönetimlerin planlama ve karar alma süreçlerindeki katılımlarını artırarak erkeklerle birlikte kent yaşamının her alanında eşit şekilde yer almasını olanaklı hale getiren kentler olarak tanımlamıştır.³

Takıl'a göre Kadın Dostu Kentler; en genel ifadesiyle kadınların kentsel yaşamın her alanında eşit bir şekilde yer almasını destekleyen kentlerdir. Gerçek anlamda Kadın Dostu Kent, kadının annelik rolünü kolaylaştırmanın ve toplumsal cinsiyete dair önyargılar içerisinde tutsak edilmesinin çok daha fazlasını sunabilmektir.⁴ Takıl'a göre Kadın Dostu Kentler'in özellikleri şu şekilde belirtilmiştir:

“Kadın dostu bir kent, kadınların güvenlik ihtiyaçlarından başlayarak kent hayatına rahat katılabilecekleri, istihdam olanaklarından erkeklerle eşit yararlanabilecekleri, kız çocuklarının özgün eğitime devamında sıkıntı yaşamadıkları, sağlık hizmetlerinin ve özellikle kadını doğrudan ilgilendiren üreme sağlığı hizmetlerinin kolay ve ulaşılabilir olduğu, kadına yönelik şiddeti önlemeye yönelik mekanizmaların ve şiddet mağduru kadınların destek alabileceği yapıların etkili ve erişilebilir bir yer olduğu, fiziksel mekânların kadınlar ve kız çocukları açısından rahat, güvenli ve eşit kullanımının garanti altına alındığı, sosyal yaşantı, ulaşım, toplu konut ve altyapı hizmetlerinin planlama süreçlerinin toplumsal cinsiyet eşitlik prensibinin dikkate alınarak yapıldığı bir kenttir.”⁵

Kadın Dostu Kent, kadınların günlük faaliyetlerini kolaylaştırır ve onların kentsel mekân içerisinde daha kolay yaşamalarını sağlar. Kadın Dostu Kent sadece çalışan kadın nüfus açısından değil, çalışmayan kadın nüfusu açısından da önemlidir. Politika yapma süreçlerinde yeni politika ve düzenlemelerin gerçekleştirilmesi; yaş, ırk ya da geliri ne olursa olsun kadınların ihtiyaçlarını karşılama ve tam bir vatandaş olarak inşa edilen gelişim sürecinde tam katılımını sağlamak gerekmektedir.⁶

Kadın Dostu Kent projesini benimsemiş olan yerel yönetimler, bu sayede birtakım gelişmeleri de taahhüt etmiş sayılmaktadır. Bu gelişmelerin başında her düzeyde ve alanda kadın ve erkeklerin karar alma sayılarını eşitlemek için yapılan çabaların artırılarak sürdürülmesi gelmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ortadan kaldırmayı amaçlayan bir bakış açısıyla bütün politika, program ve hizmet sunum faaliyetlerini tek tek yerel yönetimler ve onların alt kuruluşu sivil toplum kuruluşlarında geliştirmek için çalışmaların devam ettirilmesi gerekmektedir. Ulusal ve uluslar arası gruplar ile bölgesel gruplar arasındaki tecrübeden kaynaklı fikir alışverişini daha da ilerleterek yerel karar alma süreçlerinde kadınların önündeki engellerin kaldırılması, kadınların teşvik edici politika, strateji ve yöntemlerle özendirilmesi bu projenin hayata geçirilmesinde önemli sac ayaklarını oluşturmaktadır.⁷

Birleşmiş Milletler bünyesinde 21 Kasım 2005 tarihinde hayata geçirilen “Birleşmiş Milletler Kadınların ve Kız Çocuklarının İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Ortak Programı” ile ulusal ve yerel düzeydeki karar alıcılarla birlikte sivil toplum kuruluşlarının katkılarıyla kadınların ve kız çocuklarının yaşamındaki kısıtlayıcı faktörlerin kaldırılmasını amaçlamaktadır. Programın Birleşmiş Milletler adına uygulayıcısı Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA)'dur.⁸ UNFPA ile T.C. İçişleri Bakanlığı'nın 2006 yılının Şubat ayında imzalamış olduğu protokol çerçevesinde uygulamaya geçirilen Birleşmiş Milletler Ortak Programı'nın ilk aşaması 2010 yılının Ocak ayına kadar devam etmiştir. İlk aşama ülkemizden 6 ilin katılımıyla başlamıştır. İzmir, Kars, Nevşehir, Şanlıurfa, Van ve Trabzon illeri projenin ilk aşamasının yürütüldüğü illerdir.⁹

2 L. Yıldız Tokman, “Kadın Dostu Kent Kavramının İzmir Ölçeğinde Tartışılması”, *1. İzmir Kent Sempozyumu* (8-10 Ocak 2009, İzmir), s. 436.

3 Birleşmiş Milletler Kadın Dostu Kentler Ortak Programı 2013 Yılı Ara Kitapçığı-1, 2013, s. 2. Erişim: <http://www.kadindostukentler.org/content/docs/kitapcik-1.pdf> (ET: 20.02.2016).

4 Fatma Takıl, “Kadın Dostu Kentler: Ankara”, *Kadın Hakları ve Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları Konferansı*, (22 Ekim 2014, Ankara), s. 3.

5 Age, s. 3.

6 Nora Abada, *Understanding Women-Friendly Cities Distilling Elements From United Nations Designated Cities*, (Ball State University, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muncie, 2013, s. 8.

7 Brock Carlton, *A City Tailored To Women, The Role Of Municipal Governments in Achieving Gender Equality*, International Centre for Municipal Development, Ottawa, 2004, s. 17.

8 <http://www.unfpa.org.tr/v2/pages/projeler.php> (ET: 20.02.2016).

9 http://www.unfpa.org.tr/rapyay/kadin_dostu_kentler_2010.pdf (ET: 18.02.2016).

Programdaki 6 pilot şehrin seçimi konusunda kapsamlı bir çalışma yapılmıştır. Devlet Planlama Teşkilatı'nın göstergeleri, coğrafi farklılıklar, bütçe imkânları¹⁰, yerel yönetimlerin istekliliği, kapasitesi ve yapılan hazırlık ziyaretlerinde tespit edilen gereksinimlere göre belirlenmiştir. Deneme sürecinde; katılımcı, eşgüdümlü, farklı kesimler arasında işbirliğine önem veren bakış açısının geliştirilebileceğini göstermek önemli noktalardandır. Ayrıca program kapsamında hizmetlerin nasıl geliştirilip çeşitlendirileceği, ekonomik ve toplumsal kaynakların nasıl çoğaltılabileceği ve kadınların ve kız çocuklarının yaşamlarının nasıl iyileştirilebileceğini yerel yönetimlerin ortaya koyması beklenmektedir. Birleşmiş Milletler Ortak Programı'nın bu konudaki en önemli katkılarından birisi bütün tarafların katılımıyla yapılacak bir hazırlık neticesinde kadınların ve kız çocuklarının önceliklerinin belirlenerek beş yıllık bir Yerel Eşitlik Eylem Planı'nın hazırlanması olmuştur. Daha sonra bu plan çerçevesinde Yerel Hizmet Sunum Modelleri'nin (YHSM) geliştirilmesi, uygulanması ve izlenmesi öngörülmüştür.¹¹

2006-2010 yılları arasındaki ilk aşama Birleşmiş Milletler Ortak Programı kapsamında; İstanbul, Ankara ve ilk aşamada bulunan diğer 6 kentte 35'i eğitim ve öğretim çalışması olmak üzere toplamda 77 toplantı gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen bu toplantılara 3420 kişi katılmıştır. Programın günlük uygulamalarında doğrudan ya da dolaylı bulunan yerel ortak sayısı 250'nin üzerindedir. Yine program kapsamında uygulanan ve Sabancı Vakfı Hibe Programı tarafından desteklenen 34 proje vasıtasıyla yaklaşık 300 bin kişiye ulaşıldığı varsayılmaktadır. Mor Sertifika Programı aracılığıyla da 1313 lise öğretmeni ile konu ile ilgili temasa geçilmiştir.¹²

Kadın Dostu Kentler Projesinin ikinci aşaması Nisan 2011'de başlamış ve "Kadın Dostu Kentler-2" olarak isimlendirilmiştir. Nisan 2013 projenin bitiş tarihi olarak öngörülmüştür. İkinci aşamada; Antalya, Bursa, Samsun, Malatya, Adıyaman, Gaziantep ve Mardin illeri de eklenerek toplamda proje ili sayısı 12'ye çıkmıştır.¹³

Proje kapsamında bugüne kadar yapılan çalışmalar gelecek için umut vericidir. Program illerinde İl Kadın Hakları Koordinasyon Kurulu, Kadın Erkek Eşitliği Birimleri ve Meclis Kadın Erkek Eşitliği Komisyonları gibi Yerel Eşitlik Mekanizmaları oluşturulmuş ve işler hale getirilmiştir. Yerel Eşitlik Eylem Planları katılımcı bir yaklaşımla hazırlanmış, İl Kadın Hakları Koordinasyon Kurulları tarafından onaylanmış, 620.000 TL'nin üzerinde bir bütçe yerel kurumlar tarafından YEER'lerin 2013 yılı faaliyetlerinde kullanılmak amacıyla aktarılmıştır. Yerel Eşitlik Mekanizmaları'nda yer alan aktörler ve sivil toplum kuruluşları temsilcilerinin kapasitelerini artırmaya yönelik toplumsal cinsiyet, stratejik planlama, cinsiyete duyarlı hazırlanmış bütçe gibi çok sayıda eğitim verilmiş ve bu eğitimler aracılığıyla İngiltere ve İsveç'e düzenlenen çalışma ziyaretleri ile kamu, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları arasında karşılıklı iletişim ortamı yaratılmıştır. İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü çalışanlarına toplumsal cinsiyet eğitimleri verilmiştir. Programın ilk aşamasından itibaren katılımını sürdüren 4 ilde (İzmir, Nevşehir, Şanlıurfa, Trabzon) Mahalle Kadın Yönetim Sistemleri kurulmuştur. Aynı uygulama 2013'ten itibaren Kars'ta da başlamıştır. Bu şekilde halk tabanına daha yakından ulaşarak kadınların sorunlarının tespiti ve çözüm arayışları araştırılmıştır.¹⁴

Ülkemizde yerel ölçekte toplumsal cinsiyet eşitliğinin yasal dayanakları ve taraf olduğumuz uluslararası sözleşmelerden doğan yükümlülüklerimiz karşılıklı olarak analiz edilmiştir. Bu kapsamda yerel ölçekte toplumsal cinsiyet eşitliği mekanizması için yasal önerilerin olduğu bir çalışma başlatılmıştır. Yerel Eşitlik Eylem Planları'nın hayata geçirilmesi ve illerdeki savunuculuk ve farkındalık oluşturma faaliyetlerinin etkin uygulanabilmesi amacıyla, il müdürlükleri personeli ve sivil toplum kuruluşları temsilcileri ile İzmir'de "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Eğitici Eğitimi" düzenlenmiştir. Kadın Dostu Kentler 2 Projesi'nin uygulandığı 12 ilde Yerel Eşitlik Eylem Planları'nda sivil toplumun üstlenmesi gereken sorumlulukların gerçekleştirilmesi, kamu kurumları/yerel yönetimler ve sivil toplum örgütleri arasındaki işbirliklerinin desteklenmesi amacıyla 2013 ve 2014 yılları için Hibe Programı başlatılmıştır. Söz konusu Hibe Programı'nda proje başına 400 Amerikan Doları hibe desteği sağlanacaktır.¹⁵

10 <http://www.sabancivakfi.org/files/arsiv-data/bmop-bulteni-ozel-sayi-kasimralik-2009/bmopbultenozelsayikasimralik2008.pdf> (18.02.2016).

11 Nevin Şenol ve Yasemin Avcı ed., *Kadın Dostu Yerleşimlere Doğru Yerel Planlama ve Hizmet Sunum Modeli*, Yalçın Matbaacılık, Ankara 2009, s. 34-35.

12 http://www.unfpa.org.tr/rapyay/kadin_dostu_kentler_2010.pdf (ET: 18.02.2016).

13 <http://www.kadindostukentler.org/> (ET: 20.02.2016).

14 Age.

15 Age.

2. Kadın Dostu Kentlerin Kentsel Yaşama Yansımaları: Samsun İli Örneği

Samsun Valiliği bünyesinde oluşturulan Yerel Eşitlik Birimi Kadın Dostu Kentler Projesi'nin uygulanmasında en önemli oluşumların başında gelmektedir. Yerel Eşitlik Birimi'nin görevlerinden en önemlisi; toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerçekleştirilmesi, kadın ve kız çocuklarının insan haklarının gereğince korunmasına yönelik olarak Samsun'daki çalışmaların etkin bir şekilde yürütülmesi ve ildeki gerekli kurum/kuruluş ve sivil toplum örgütlerince gerekli koordinasyon ve işbirliğinin sağlanarak faaliyet/proje yapılmasıdır. Başta yerel yönetimler olmak üzere kamu idarelerinde toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların ve kız çocuklarının haklarının korunup geliştirilmesine yönelik faaliyetlerin düzenlenmesi, Samsun'da toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının bu konudaki kapasitelerinin artırılması, kadınların ve kız çocuklarının ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde yerel hizmet modellerinin geliştirilmesi de Yerel Eşitlik Birimi'nin görevleri arasında sayılmıştır. Ayrıca yasal reformların Samsun'da tam olarak hayata geçirilip geçirilmediğinin takibini yapmak ve kamuoyu nezdinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerçekleştirilmesi amacıyla yürütülen çalışmaların halka en doğru şekilde anlatılmasını sağlamak da Yerel Eşitlik Birimi'nin diğer görevlerindendir.¹⁶

2.1. Kadın Dostu Kentler Kapsamında Samsun'da Yapılan Yasal Düzenlemeler

2.1.1. Samsun Yerel Eşitlik Stratejik Planı 2013-2015

2013-2015 yıllarını kapsayan Samsun Yerel Eşitlik Stratejik Planı oldukça kapsamlı bir şekilde hazırlanmış olup kadınların kentsel yaşam içerisinde birçok farklı alandaki konumları değerlendirilmiştir. Eğitim, sağlık, ekonomik hayata katılım, kadına karşı şiddetle mücadele, kadınların karar alma mekanizmalarına katılımı ve diğer kentsel hizmetlerden faydalanmaları hem mevcut durumları açısından hem de beklenen hedefler kapsamında değerlendirilmiştir.

2013-2015 Samsun Yerel Eşitlik Stratejik Planı'nda kadınların eğitim hayatındaki konumlarına ilişkin hedeflere baktığımızda öncelikle hedefin okuma yazma bilmeyen kadın nüfusu azaltmak olduğu görülmektedir. Orta öğretime devam etmeyen kız çocuğu sayısını azaltmak, kız öğrenci yurtlarının sayılarını ve kapasitelerini artırmak, dezavantajlı kız çocuklarının eğitime katılma sayısı ve bunun sürekliliğini sağlamak da Plan'da sayılan diğer hedeflerdendir. Ayrıca öğretmenlerin eğitim sürecinde toplumsal cinsiyet konusundaki farkındalıklarını artırmak, ailelerin çocuk işçiliği ve kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmesi durumunda ortaya çıkacak zararlar konusunda bilgilendirilmelerini sağlamak gibi hedefler de koyulmuştur.¹⁷

2013-2015 Samsun Yerel Eşitlik Stratejik Planı'nda kadınların sağlık hizmetlerinden faydalanması konusundaki hedefler; kadınların sağlık hizmetleri konusundaki farkındalığını artırmak, kadın ve erkeklerin cinsel sağlık ve üreme sağlığı konusundaki bilincini artırmak, ergenlik dönemindeki kızların cinsel sağlık ve üreme sağlığı vb. konularında bilinçlenmesini sağlamak ve kadınların sağlık hizmetine erişiminde ön yargı ve engellemeleri kaldırma olarak belirtilmiştir. Ayrıca sağlık alanında yeni yasal düzenlemelerin getirilmesi ve mevzuat değişikliklerinin incelenmesi, sağlık hizmetlerindeki kalitenin iyileştirilmesi, cinsiyete duyarlı sağlık verilerinin toplanması gibi hedefler de 2013-2015 yılları arasında gerçekleştirilmesi planlananlar arasına eklenmiştir.¹⁸

Yerel Eşitlik Stratejik Planı'nda kadınların ekonomik hayata katılımları konusunda kadının ekonomik hayata eşit katılımını sağlamak, Samsun'da kadınların ekonomik hayata katılımlarını artırmak için bilgi, beceri ve özgüvenlerini artırmak öncelikli hedefler arasındadır. Bunlara ek olarak kadınların iş hayatına katılmaları konusundaki toplumsal cinsiyet rolleri temelli önyargıları kırmak ve iş gücü piyasalarındaki kadınlara yönelik hizmet şartlarının düzeltilmesi de hedeflenmektedir.¹⁹

Yerel Eşitlik Stratejik Planı'nda kadına yönelik şiddet konusundaki hedefleri incelediğimizde ilk hedefin kadına yönelik şiddeti ortadan kaldırmak olduğu görülmektedir. Toplumun tüm kesimlerinde kadına yönelik şiddet, erken evlilikler gibi konularda farkındalık oluşturmak ve şiddetle mücadele me-

¹⁶ Samsun Valiliği Yerel Eşitlik Birimi Kuruluş, Görev ve Çalışma Yönergesi, 2012, md. 1.

¹⁷ Samsun Yerel Eşitlik Stratejik Planı 2013-2015, revizyon 2014, s. 25-26.

¹⁸ Age, s. 31.

¹⁹ Age, s. 40-41.

kanizmalarını güçlendirmek de kadına yönelik şiddeti en az noktaya getirme amacına ulaşmak için hedeflenen diğer konulardır.²⁰

Yerel Eşitlik Stratejik Planı'nda kadınların karar alma mekanizmalarına katılımlarının artırılması için uzun vadeli hedef olarak kadınların yerel mekanizmalara eşit katılımını sağlamak belirlenmiştir. Karar alma mekanizmaları ve süreçlerine eşit katılım konusunda yerel yönetimlerin personellerinin farkındalığını artırmak, kadınların ildeki yerel yönetimlerin işleyişi ve karar alma mekanizmaları hakkında bilgilendirilmesini sağlamak, yerel yönetimlerde toplumsal eşitliği sağlama amacıyla yönetim olgusunu geliştirmek ve kadınların seçme ve seçilme haklarına dair bilgi ve farkındalığı artırmak da bu konuda hedeflenenler arasındadır.²¹

Kadınların kentsel hizmetlere erişimini artırmak amacıyla Yerel Eşitlik Stratejik Planı'nda çeşitli hedeflere yer verilmiştir. Bu minvalde kadınların kentsel hizmetlere yönelik ihtiyaçlarını tespit etmek ve kadınların kentsel hizmetlerin planlanması, izlenmesi ve değerlendirilmesi süreçlerine aktif katılımları sağlanarak kentsel hizmetleri sunan kamu kurum ve kuruluşlarının personelleri toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda bilgilendirilmeleri gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca kentsel planlama, toplu konutlar ve kentsel dönüşüm uygulamalarında cinsiyete duyarlı bir politika anlayışı benimsemek kadınların kentte yaşayacağı sorunları azaltıcı bir rol oynayacaktır.²²

2.1.2. Samsun Yerel Eşitlik Eylem Planı 2013-2015

İl Kadın Hakları Koordinasyon Kurulu Bileşenleri tarafından belirlenen Yerel Eşitlik Eylem Planı'nın vizyonu:

“Ayrımcılığın ortadan kalktığı, şiddetin yaşanmadığı, kadınların ve kız çocuklarının daha rahat daha huzurlu daha eşit oranda: eğitim, sağlık, istihdam hakkını kullanabildiği, kadınların kültürel ve ekonomik alanlarda güçlendiği, karar alma mekanizmalarında eşit bir şekilde yer aldığı, dayanışmanın daim olduğu bir Samsun” olarak belirlenmiştir.²³

2013-2015 yıllarını kapsayan Yerel Eşitlik Planı, Yerel Eşitlik Stratejik Planı'na benzer niteliktedir. Burada da başlıca alanlar; sağlık, istihdam, kadına yönelik şiddetle mücadele, kentsel hizmetler ve katılım olarak belirlenmiştir. Bu alanlarla ilgili yapılması gereken faaliyetler ve sonucunda beklenen çıktılara yer verilmiştir. Ayrıca hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için her alanda ilgili kamu kurum ve kuruluşları sorumlu tutulmuştur.

2.1.3. Samsun Yerel Eşitlik Eylem Planı 2016-2018

2016-2018 yıllarını kapsayan Samsun Yerel Eşitlik Eylem Planı, 2013-2015 yıllarını kapsayan Planla aynı müdahale alanlarını düzenlemiştir. Bu alanlar; eğitim hizmetleri, sağlık hizmetleri, ekonomik hayata katılım, kadına yönelik şiddetle mücadele, karar alma mekanizmalarına katılım ve kentsel hizmetler olarak sınıflandırılmıştır.

İçinde bulunduğumuz süreci kapsayan 2016-2018 yılı Samsun Yerel Eşitlik Planı'nda kadınların eğitimleri konusunda çok sayıda hedef saptanmıştır. Eğitim alanındaki hedeflerden birkaçını incelediğimizde ilk olarak okuma yazma oranının artırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu kapsamda kadınların kaldığı cezaevleri ve sığınma evleri ile birlikte Roman vatandaşların yaşadığı yerlerde okuma yazma kursları açılmalı ve teşvik edilmelidir. Okuma yazma kurslarının haricinde kadınların teknolojik, kültürel ve sosyal gelişmelere ayak uydurabilmeleri için gerekli kurslar açılmalı yaygınlaştırılmalıdır. Kız öğrencilerin barınmalarının sağlanması konusunda gerekli adımlar atılmalı, yurtlar kolay ulaşılabilir ve hizmet standardı yüksek olmalıdır. Samsun'da bulunan dezavantajlı grupların (yeni göç etmiş, engelli, Roman vb.) çocuklarının eğitime kazandırılması için gerekli teşvik edici adımlar atılmalıdır.²⁴

Kadınların sağlık hizmetlerine daha kolay erişimlerini sağlamak amacıyla da 2016-2018 Yerel Eşitlik Eylem Planı'nda birçok hedefe yer verilmiştir. Gebelik öncesi ve sonrası ile ilgili bilgilendirici eğitimler verilmeli kadın hastalıklarıyla ilgili düzenli taramalar yapılmalıdır. Bebek dostu ve anne dostu

²⁰ Age, s. 46.

²¹ Age, s.49.

²² Age, s. 52.

²³ Samsun Yerel Eşitlik Eylem Planı 2013-2015, 2013.

²⁴ Samsun Yerel Eşitlik Eylem Planı 2016-2018, 2016.

sağlık kurumları yaygın hale getirilmeli, cinsel sağlık ve üreme sağlığı konusunda hem erkeklere hem de kadınlara bilgilendirici eğitimler verilmelidir. Sağlık kurumlarında çalışan personele, kadına şiddeti azaltmak amacıyla eğitimler verilmeli ve personel kadına yönelik şiddet ile ilgili izlenecek yasal süreç hakkında bilgilendirilmelidir.²⁵

2016-2018 Yerel Eşitlik Eylem Planı'nda kadınların ekonomik hayata katılımlarını kolaylaştırmak için yapılması gereken birtakım somut adımlar yer almaktadır. Kadınların ekonomik hayata katılabilirlikleri için mesleki bilgi, beceri ve özgüvenlerini geliştirici kurslar açılmalı ve eğitimler verilmelidir. Kırsalda çalışan kadınlar için gelir getirici faaliyetlerin çeşitlendirilmesi ve kadınların mevcut birlik/kooperatiflerin içinde yer almasının desteklenmesi gerekir. Kadının iş dünyasında bulunmasının önemi-ne ilişkin eğitici toplantılar yapılmalı ve toplumdaki kadının iş dünyasında olmasına yönelik var olan negatif algının ortadan kaldırılması için gerekli eğitici faaliyetler düzenlenmelidir. Kadınların çalışma hayatındaki koşullarının düzeltilmesi için gerekli adımların atılması, düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Özellikle kayıt dışı çalışan kadınların kayıt altına alınmaları için sorumluluk sahibi kurumlar işbirliği içerisinde hareket etmelidir.²⁶

Samsun'da kadına yönelik şiddetin azaltılmasına yönelik 2016-2018 Yerel Eşitlik Eylem Planı'nda yapılması gereken eylemlere yer verilmiştir. Kadına yönelik şiddetin azaltılması konusunda gerek ilde kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan personel gerekse yerel halka yönelik eğitici faaliyetler gerçekleştirilmelidir. Ayrıca ildeki tüm kolluk kuvvetleri çalışanlarına, din görevlilerine kadına yönelik şiddetle mücadele kapsamında başvuracakları hukuki süreç anlatılmalı, farkındalık yaratılmalıdır. Daha çok kişiye ulaşılması amacıyla yerel medya bu konuyu gündemine almalı, ayrıca çeşitli afiş ve broşürler vasıtasıyla bilgilendirici reklamlar yapılmalıdır.²⁷

Kadınların karar alma mekanizmalarına katılımlarının artırılması amacıyla 2016-2018 Planı'nda öncelikle yerel yönetimler ve Eşitlik Birimleri'nde çalışan personele toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda bilgilendirme toplantıları yapılmalıdır. Kadınlara yerel yönetimlerin ve sivil toplum örgütlerinin işleyişi konularında eğitici toplantılar yapılmalı, katılımları teşvik edilmelidir. Kamuda görev yapan kadınlar ön plana çıkarılmalı, başarıları anlatılarak özendirici olmaları sağlanmalıdır. Kent konseyleri konusunda işleyişini, görev ve yapısını anlatan toplantılar düzenlenmeli, henüz kurulmamışsa kadın meclisleri oluşturulmalıdır.²⁸

2.2. Kadın Dostu Kentler Kapsamında Samsun'da Yapılan Faaliyetler

2011 yılında başlayan Kadın Dostu Kentler Projesi'nin 2. etabına Samsun da dahil edilmiş ve proje ile ilgili çalışmalara başlanmıştır. Samsun Valiliği, Samsun Büyükşehir Belediyesi, İl Özel İdaresi, Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı gibi birçok kurumun öncülüğünde gerekli çalışmalara başlanmış, projenin gereklerinin yerine getirilmesi açısından atılacak adımlara başlanmıştır.

Dönemin Samsun Valisi Hüseyin Aksoy'un konu ile ilgili yaptığı değerlendirmelerde projenin 1 Eylül 2011'de Samsun'da faaliyetlerinin başlamasının ardından İl Kadın Hakları Kurulu bileşenleri ile Samsun Yerel Eşitlik Planı'nın revize edildiği ve planda yer alan birçok faaliyetin çeşitli projeler ile hayata geçirilmeye başlandığını söylemiştir. Yerel kurumların kadın-erkek eşitliğiyle ilgili yaptığı çalışmaların desteklenmesi, kadınlara verilen hizmetlerin dönüştürülmesi gibi çalışmalar için Samsun Valiliği, Büyükşehir Belediyesi, İl Özel İdaresi, Emniyet Müdürlüğü, Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı, Samsun Müftülüğü, İl Halk Sağlığı Müdürlüğü, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü bünyesinde Eşitlik Birimleri'nin kurulduğunu ve buralarda çalıştırılmak üzere uzmanların görevlendirildiğini belirtmiştir. Ayrıca ilde yapılması planlanan çalışmalar için İl Genel Meclisi'nce 100.000 TL bütçe ayrıldığını, ayrılan bu bütçe ile kadınların ve kız çocuklarının güçlendirilmesinin sağlanacağı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dair farkındalığı artırıcı çalışmalarda bulunulacağını aktarmıştır.²⁹

Samsun Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanı Necmi Camaş Kadın Dostu Kentler ile ilgili yaptığı konuşmada; 2011 yılından itibaren Samsun Büyükşehir Belediyesi'nin de etkin bir şekilde yer aldığı İl Kadın Hakları Koordinasyon Kurulu'nun yaptığı durum ve sorun analizleri ile

²⁵ Age.

²⁶ Age.

²⁷ Age.

²⁸ Age.

²⁹ <http://www.kadindostukentler.org/> (ET: 20.02.2016).

eğitim, sağlık, istihdam, şiddet gibi alanlarda kentteki eşitsizlikleri saptadığını ve bu eşitsizliklerin ortadan kaldırılması için yerel eşitlik eylem planını hazırladığını belirtmiştir. Camaş; Yerel Eşitlik Eylem Planı'nın başarıyla uygulanabilmesi için başta yerel yönetimler olmak üzere, kentteki tüm kurum ve kuruluşlara, sivil toplum kuruluşlarına ve üniversitelere önemli görev ve sorumluluklar düştüğünü ifade etmiştir.³⁰

2013 yılında Samsun İl Kadın Hakları Koordinasyon Kurulu tarafından “Kadına Yönelik Şiddet Karşı Samsun El Ele” kampanyası başlatılmıştır. Kampanya öncesi gerçekleştirilen toplantıya Vali Hüseyin Aksoy ve eşi, Samsun Büyükşehir Belediye Başkanı Yusuf Ziya Yılmaz, kamu kurum ve kuruluşlarının müdürleri, sivil toplum temsilcileri ile bayanlar katılmıştır. Kampanya ile farklı kurum ve kuruluş temsilcileri ile sivil toplum temsilcileri bir araya getirilmiş ve kadına karşı şiddetle mücadele kapsamında ortaklaşa gerçekleştirilmiş örnek bir kampanya oluşturulmuştur.³¹

Samsun Valiliği Yerel Eşitlik Birimi öncülüğünde 2012 yılında, 81 ilden farklı başarılarla sahip kadının katıldığı “Samsun’da Kadın Hikâyeleri” adlı çalışma gerçekleştirilmiştir. Türkiye’nin farklı illerinden katılan ve farklı deneyimlere sahip kadınların hayatlarını ve deneyimlerini paylaştığı çalışma sonucunda ortak bir yayın çıkarılmıştır.³²

2013 yılında Samsun Ticaret ve Sanayi Odası İl Kadın Girişimciler Kurulu tarafından “Bir Kadın Değişir, Dünya Değişir” temalı benzer bir organizasyon yapılmıştır. Bu organizasyon kapsamında alanlarında başarılı olmuş çok sayıda kadın başarı hikâyelerini paylaşmıştır. Bu tür faaliyetler sayesinde kadınların iş hayatına katılım konusunda bilgilendirilmeleri ve özgüven kazanmaları amaçlanmaktadır.³³

Samsun Valiliği ve Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı’nın desteği ile “Samsun’da Kadının Durumu” adlı proje geliştirilmiştir. Çalışma kurumların pek çok veriyi cinsiyet temelli kayıt altına almadıkları, istihdam vb. verilerin bölgesel olarak saklandığından yola çıkılarak en kısa zamanda en kapsamlı nicel ve nitel veriye ulaşma amacıyla tasarlanmıştır. Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Planlama için ilk olarak elde güvenilir veriler olması ve sağlıklı bir ihtiyaç analizinin gerekli olması da çalışmanın gerçekleştirilmesine vesile olmuştur. Yapılan çalışma sonucunda yazarlarca birtakım önerilerde bulunulmuştur. Erkeklerle çalışma yapılması gerekliliği, politikaların veri temelli olması, kadınların toplum hayatına katılımını sağlayacak mahalle bazlı danışmanlık birimleri kurulması, çocuk bakımı konusunda kamusal kaynakların devreye sokulması gibi birçok yapılması gereken tavsiye sunulmuştur.³⁴

Samsun Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü tarafından hazırlanan, Samsun’da kırsal alanda yaşayan kadınların ve kız çocuklarının “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği (TCE)” ve “Kadına Yönelik Şiddet (KYŞ)” konularındaki farkındalığını geliştirmeyi amaçlayan “Kırsal Alanda Farkındalığın Artırılması Projesi” faaliyete geçirilmiştir. Proje çerçevesinde 17 ilçede kırsal alanda yaşayan 1160 kadına ulaşmayı hedefleyen proje kapsamında İl Müdürlüğü’ne bağlı, kırsal alanda aktif saha çalışmaları yürüten ve Bafra, Canik, Çarşamba, Kavak, Ondokuzmayıs, Salıpazarı, Terme ve Yakakent ilçelerinde kadın çiftçilerle sürekli iletişim halinde 25 meslek elemanının TCE ve KYŞ konularında eğitim almaları sağlanmıştır. Eğitimi tamamlayan meslek mensuplarının kırsaldaki kadınlara eğitim vermeleri amaçlanmaktadır.³⁵

Samsun’da kadınların çalışma hayatına katılımını artırmak amacıyla toplumsal cinsiyet eşitliği ve mobbing konularında eğitim verilmesini amaçlayan “Mobbinge Son Demek Elimizde Projesi” ile toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda davranış değişikliği yaratmak ve önleyici çalışmaları yaygınlaştırmak hedeflenmiştir. Hedef kitle olarak; Samsun Valiliği, çeşitli kamu kurum ve kuruluşundaki ve yerel yönetimlerdeki personeller, sivil toplum kuruluşları temsilcileri ile sendika temsilci ve üyeleri seçilmiştir. Karadeniz Yeni Ufuklar Derneği tarafından yürütülen Proje; Kadın Dostu Kentler 2 Hibe Programı

30 Birleşmiş Milletler Kadın Dostu Kentler Ortak Programı 2013 Yılı Ara Kitapçığı-2, 2013, s. 48. <http://www.kadindostukentler.org/content/docs/kitapcik-2.pdf> (ET: 21.02.2016).

31 “Kadına Karşı Samsun El Ele”, Erişim: <http://www.haberler.com/kadina-siddete-karsi-samsun-el-ele-kampanyasi-4400652-haberi/> (ET: 01.03.2016).

32 Yaprak Koçer, “81 İlin Başarılı Kadınları Samsun’da Toplandı”, *Hürriyet*, 8 Mart 2012. <http://www.hurriyet.com.tr/81-ilin-basarili-kadinklari-samsunda-toplandi-20082989> (ET: 01.03.2016).

33 “Kadın İsterse Dünya Değişir”, Erişim: <http://www.samsunso.org.tr/haber/kadin-isterse-dunya-degisir-1941.htm#> (ET: 02.03.2016).

34 Ülker Şener, Hülya Demirdirek ve Aslı Çakın, “Samsun’da Kadının Durumu”, *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*, 2013, s. 12-77.

35 Birleşmiş Milletler Kadın Dostu Kentler Ortak Programı 2013 Yılı Ara Kitapçığı-2, 2013, s. 49. <http://www.kadindostukentler.org/content/docs/kitapcik-2.pdf> (ET: 21.02.2016).

tarafından finanse edilmiştir. 4000 Dolar bütçe finansmanı alan Proje ile birlikte %50'si kadın olmak üzere 222 kişiye ulaşılmış ve belirtilen konular hakkındaki bilgi düzeyleri artırılarak bilinçlenmeleri sağlanmıştır.³⁶

Sonuç

Kadın Dostu Kentler Projesi; kadınların kent yaşamının her alanında daha etkin konumda yer almasını amaçlaması ve hizmetlere ulaşabilirlikleri önündeki engelleri kaldırma düşüncesi kadınların kentsel yaşamda karşılaştıkları zorlukların kaldırılması açısından önemli ve umut vericidir. Projenin uygulandığı pilot illerde hayata geçirilen Yerel Eşitlik Eylem Planları vasıtasıyla kadınların kent hayatında karşılaştıkları temel sorun alanları; eğitim, sağlık, istihdamda yer alma, karar alma mekanizmalarına katılım, kadına karşı şiddetle mücadele olarak belirlenmiş, bu alanlarda karşılaşılan zorluklar için çok sayıda alt başlıkla hedefler belirlenmiştir. Yerel Eşitlik Eylem Planları'nın hazırlanırken katılımcı bir yöntem izlenmesi, kadınların sorunlarının yerinde tespitine olanak sağlamıştır.

Ülkemizde kadınların kentsel faaliyetlerde daha fazla yer alabilmeleri, kadına karşı şiddetin azaltılması için kadın dostu kentlerin sayısı artırılmalıdır. Mevcut uygulama illerine 3. Aşama olarak ilave edilecek illerle ülke genelinde kadınların karşılaştığı sorunlara bir farkındalık getirilmelidir. Kadınların sorunlarının çözümünün aslında toplumun sorunlarının çözümü olduğu akıllardan çıkarılmalıdır. Yerel Eşitlik Eylem Planı'nda belirlenen alanlar yeterli değil ancak öncelikli gerçekleştirilmesi gereken alanlar olarak değerlendirilebilir, dolayısıyla orta vadede Yerel Eşitlik Eylem Planı'ndaki hedeflere ulaşılması, kentlerdeki kadınların yaşam standardını oldukça yüksek bir seviyeye çıkaracaktır.

Samsun'un kadın dostu bir kent olması kadınlara yönelik birçok projenin gerçekleştirilmesine vesile olmuştur. "Kadına Yönelik Şiddete Karşı Samsun El Ele" ve "Samsun'da Kadın Hikayeleri" gibi projeler bir farkındalık yaratma amacı taşımakta ve ön plana çıkmaktadır. Bu gibi projelerin yanında daha küçük ölçekte Samsun'da yaşayan kadınların hayat standartlarını yükseltmeyi amaçlayan çok sayıda proje daha uygulamaya konmuştur. Samsun'da kadınların yerel karar alma mekanizmalarına katılımlarını artırmak için yerel yönetimlere kadın kotası getirilmelidir. Karar mekanizmalarına seçilecek üyelerin belli bir yüzdesinin kadın olması yasal düzenlemelerle hayata geçirilmelidir. Ancak sadece yasal düzenleme yetmez, kadınların da kentte daha aktif konumlanabilmesi için bilinçlendirilmeleri ve özendirilmeleri gerekmektedir. Gelecekte kadınların ve çocukların şuan yaşadığı sıkıntılarla tekrar karşılaşmamaları için günümüz çocuklarından itibaren eğitime başlanmalı, toplumsal cinsiyet eşitliği ve şiddetin zararları konularında her yaş grubuna özgü eğitimler verilmelidir.

Kaynakça

ABADA, Nora, *Understanding Women-Friendly Cities Distilling Elements From United Nations Designated Cities*, (Ball State University, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muncie, 2013.

Birleşmiş Milletler Kadın Dostu Kentler Ortak Programı 2013 Yılı Ara Kitapçığı-1, 2013, s. 2. Erişim: <http://www.kadindostukentler.org/content/docs/kitapcik-1.pdf> (ET: 20.02.2016).

Birleşmiş Milletler Kadın Dostu Kentler Ortak Programı 2013 Yılı Ara Kitapçığı-2, 2013, s. 48. <http://www.kadindostukentler.org/content/docs/kitapcik-2.pdf> (ET: 21.02.2016).

CARLTON, Brock, *A City Tailored To Women, The Role Of Municipal Governments in Achieving Gender Equality*, International Centre for Municipal Development, Ottawa, 2004.

ÇARKOĞLU, Ali-Ersin Kalaycıoğlu, *Türkiye'de Toplumsal Eşitsizlik*, Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi, İstanbul, 2009.

"Kadına Karşı Samsun El Ele", Erişim: <http://www.haberler.com/kadina-siddete-karsi-samsun-el-ele-kampanyasi-4400652-haberi/> (ET: 01.03.2016).

KOÇER, Yaprak, "81 İlin Başarılı Kadınları Samsun'da Toplandı", *Hürriyet*, 8 Mart 2012. <http://www.hurriyet.com.tr/81-ilin-basarili-kadinlari-samsunda-toplandi-20082989> (ET: 01.03.2016).

Samsun Valiliği Yerel Eşitlik Birimi Kurulu, Görev ve Çalışma Yönergesi, 2012.

³⁶ "Mobbinge Son Demek Elimizde", Erişim: <http://karadenizyeniufulklar.org.tr/mobbinge-son-demek-elimizde-projesi/> (ET: 24.02.2016).

- Samsun Yerel Eşitlik Stratejik Planı 2013-2015*, revizyon 2014.
- Samsun Yerel Eşitlik Eylem Planı 2013-2015*, 2013.
- Samsun Yerel Eşitlik Eylem Planı 2016-2018*, 2016.
- ŞENER, Ülker- Hülya Demirdirek - Aslı Çakın, “Samsun’da Kadının Durumu”, *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*, Ankara, 2013.
- TAKIL, Fatma, “Kadın Dostu Kentler: Ankara”, *Kadın Hakları ve Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları Konferansı*, (22 Ekim 2014, Ankara), s. 1-15.
- TOKMAN, L. Yıldız, “Kadın Dostu Kent Kavramının İzmir Ölçeğinde Tartışılması”, *1. İzmir Kent Sempozyumu* (8-10 Ocak 2009, İzmir), s. 433-443.
- <http://www.sabancivakfi.org/> (18.02.2016).
- <http://www.unfpa.org.tr/> (ET: 18.02.2016)
- <http://www.kadindostukentler.org/> (ET: 20.02.2016).
- <http://karadenizyeniufuklar.org.tr/> (ET: 24.02.2016).
- <http://www.samsuntso.org.tr/> (ET: 02.03.2016).

Osmanlı Şehrinde İdarecilik Yapan Kadınlar (17. ve 18. Yüzyıllar)

Women in Management in the Ottoman City (17th and 18th Century)

Yrd. Doç. Dr. Turan Açık
Amasya Üniversitesi / Amasya

Giriş

Kadının kamusal alana çıkışı problemi, günümüzün en önemli sosyo-politik tartışma alanlarından biridir. Aslında Antik Yunan'dan beri bilinen kamusal ve özel alan kavramları,¹ modern zamanlarda hem teorik içerikleri hem de bunların tekabül ettikleri sosyal varlık alanları itibarıyla 17. yüzyıla birlikte birbirinden net biçimde ayrılmıştı.² Burjuvanın tesis ettiği bu yeni kamusal ve özel alan ayrılığı, ataerkil bir kamusal alan tesis ederek kadını pasif bir konumla müşahhas kılmıştı. Toplumsal cinsiyetin belirleyici olduğu bu sosyo-politik zeminde, kadının ikincil konumu hukukuna da yansımış ve kadınlara oy kullanma hakları Avustralya'da 1902, Batı Almanya'da 1919, ABD'de 1920, Birleşik Krallık'ta 1928 ve İsviçre'de 1971'de verilmişti.³ Hatta İngiltere'de kadınların seçimlerde oy kullanmasını yasaklayan yasa, 1832'de, "liberal özgürlük anlayışının en itibarlı" döneminde çıkarılmıştı. Türkiye'de ise II. Meclis'in ikinci yılındaki 13. toplantıda, 1924 Anayasası üzerine yapılan tartışmalar sırasında 10. maddede yer alan "her Türk" ibaresinin kadınları da içerdiğini savunan ve bunun açıkça belirtilmesi için maddede değişiklik öneren milletvekillerinin bu önerisi kabul edilmemiş, aksine ibare "her erkek Türk" olarak değiştirilmişti.⁴

Bu modern kamusal alan-özel alan ayrışmasından⁵ ve ilerlemeci tarih algısından hareketle tarihe bakan modern insan için ise geleneksel bir siyasal yapı olan Osmanlı İmparatorluğu'nda, kadın, salt peçe ve perde arkasından dünyaya bakan bir muhteva ile tahayyül edilmektedir. Buna göre geleneksel kadın, bilhassa hukukî anlamda hakları ve kamusal temsili bakımından hiçbir varlık gösterememiştir. Hâlbuki mikro ölçekte veri temin eden şer'îye sicilleri incelendiğinde, Osmanlı şehrinde kadınların "kamusal" alanlarda varlık gösterebildikleri müşahade edilmektedir. Nitekim kadınların bir şehrin en önemli kamusal alanı olan kadı mahkemesine,⁶ gerek bizzat gerekse vekil yolu ile hemen her hususta

1 Hannah Arendt, İnsanlık Durumu, (çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 76.

2 Jürgen Habermas, *Kamusal Alana Yapısal Dönüşümü*, (çev. Tanıl Bora-Mithat Sancar), İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

3 Anne Phillips, *Demokrasinin Cinsiyeti*, (çev. Alev Türker), Metis Yayınları, İstanbul 2012, s. 79.

4 Fatmagül Berktaş, *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul 2010, s. 38.

5 Mary Ann Fay, kadınların, tarihsel olarak, iktidarın merkezileşmiş, bürokratik devletlere ait resmi mekanizma ve yapılardan çok hanelerin elinde olduğu toplumlarda daha fazla özerklik ve/veya güç ve genellikle daha yüksek statü sahibi olmuşa benzediklerini söylemektedir. Örneğin Suzanne Wemple, Batı Avrupalı soylu kadınların, güçlü ve merkezi bir devletin bulunmadığı koşullarda siyasal yetkenin uygulayıcısı olan ailelerin mensubu olarak iktidara ulaşabildiklerini göstermiştir. Yine Leslie Pierce de, Topkapı Sarayı'nı bir imparatorluk hanesi olarak yeniden kavramlaştırırken padişah haremindeki kadınların, özellikle valide sultanların saray içinde nüfuz ve iktidara nasıl ulaşabildiklerini göstermiştir. Fay'a göre politikanın hane biçiminde, kadınlar için en elverişli durum, hane içinde kamusal ve özel alan arasında sınır çizgisi olmamasıydı. Modern bürokratik devletin tersine, kadınların dışarıda bırakılabileceği bir kamusal alan ya da kadınların içine kapatılabileceği bir özel alan yoktu. "Özel yaşamlar kamusal işti." Ev yaşamıyla kamusal işler aynı çatı altında, aynı fiziksel alanda yürütülmekteydi. Mary Ann Fay, "Kadınlar ve Vakıflar: 18. Yüzyıl Mısır'ında Mülkiyet, İktidar ve Toplumsal Cinsiyetin Nüfuz Alanı", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (ed. Madeline C. Zilfi/çev. Necmiye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 32-33.

6 Bu konu hakkında tafsilat için bkz. Turan Açık, *Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset*, (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Trabzon 2012, s. 157-165.

sıklıkla müracaat ettikleri ve haklarının tahakkukunda taraf oldukları görülmektedir.⁷ Hatta İmparatorluğun merkezindeki Divân-ı Hümâyûn'a dahi başvurarak haklarını arayabilmekteydiler.⁸ Gerek miras hakkı hususunda gerekse mülkiyet sahibi olma ve bunu muhafaza etmek bağlamında da kadınları "meclis-i şer'"de görmek mümkündür.⁹ Yine toplumsal cinsiyet kavramının muhtevasına uymayacak bir şekilde kadınların işlemiş oldukları bazı suçlara verilen cezaların erkeklere verilenden daha hafif olduğu görülmüyordu. Modern kavramsallaştırma ile "pozitif ayrımcılık" kategorisine sokulabilecek bu usule göre bir kadın eşkıyalık faaliyetleri içerisinde bulunsa dahi, eşkıya addedilmiyor, dolayısıyla ölüm cezası almaktan kurtulabiliyordu.¹⁰ Ayrıca Hanefî fıkıhına göre irtidad eden bir kadına, erkeklere verilen ölüm cezası yerine, tövbe edene kadar hapis cezası veriliyordu.¹¹ Şehre dair genel meselelerde ya da daha spesifik bir konuda oluşturulan "kamuoyunun" kadı mahkemesine iletilmesinde önemli bir unsur olan "cemm-i gafır ve cem'-i kesîr" arasında, sık olmasa da kadınlar yer alabilmekteydiler.¹² Yine kocasının kendisini dövme ihtimaline karşı nikâhtan önce müstakbel eşi ile kendisini dövmeyeceğine, eğer döverse boş olacağına dair "evlilik sözleşmesi" yapan kadınlar vardı.¹³

Bunların dışında, bilindiği üzere birçok kadın şehrin kamusal işlerinin yürütülmesinde aslî unsurlar olan vakıfların banileri idiler¹⁴ ve isimleri sıklıkla bu vakıflar ile birlikte anılmaktaydı: Trabzon'dan Hamide Hatun Vakfı,¹⁵ Saniye (?) Hatun Vakfı,¹⁶ Kofta (?) Hatun Vakfı,¹⁷ Amasya'dan Devlet Hatun Vakfı,¹⁸ Şâhbula Hatun Vakfı¹⁹ ve Âmine Hatun Vakfı buna örnek gösterilebilir.²⁰ Yine Trabzon'da İmar-i Hatuniyye Vakfı, bulunduğu mahalleye de ismini vermiş ve Hatuniyye Mahallesi olarak müennes bir kamusal görünüme kavuşmuştu.²¹ Ayrıca 18. yüzyıl Musulu'nda "seçkin sınıftan kadınların" yaptırdığı camiler kent mekânının organizasyonunda rol oynamışlardı.²²

Bütün bu kamusal görünümüne ek olarak bizim bu bildiride üzerinde duracağımız konu ise kadınların şehirdeki bir takım yöneticilik faaliyetleridir. Buna dair Trabzon ve Amasya şer'îye sicillerinden elde edilen örnekler zikredilecektir. Bu doğrultuda kadınların mütevellilik, tekkedarlık gibi vazifeleri ile han ve hamam işletmecilikleri üzerinde durulacaktır.

Öncelikli olarak zikredilmesi gereken husus, kadınların mütevellilik yapabildikleridir. Bu durum bizce Osmanlı kadını ve kamusalılığı hususundaki ezberlerimizi sorgulamamız gerektiğinin açık delilidir. Zira kamusal vazifelerin büyük nispette vakıflar eli ile idare edildiği bir sosyo-politik zeminde, vakıf yöneticisi olan kadınların varlığı, onların kamusal evsafını göstermek açısından önemlidir.

Kadınların vakıf mütevellisi olabilmelerinin bir yolu, kendi kurdukları vakıfların tevliyetini kendi-

7 Ronald C. Jennings, "Women in early 17th century Ottoman judicial records-The Sharia court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 18/1, 1975, s. 53-114. Haim Gerber, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa 1600-1700", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 12, No. 3, (1980), s. 231-244; Zübeyde Güneş Yağcı, "Osmanlı Taşrasında Kadınlara Yönelik Cinsel Suçlarda Adalet Arama Geleneği", *Kadın/Women 2000: Kadın Araştırmaları Dergisi*, C. VI, S. 2, (2005), s. 51-81.

8 Fariba Zarinabaf-Shahr, "Osmanlı Kadınları ve 18. Yüzyılda Adalet Arama Geleneği", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (ed. Madeline C. Zilfi / çev. Necmiye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 241-250.

9 Abraham Marcus, "Men, Women and Property: Dealers in Real Estate in the 18th Century Aleppo", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 26, (1983), s. 137-163.

10 Bu konuda bir tartışma için bkz. Turan Açık, "Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Osmanlı Hukukunda Kadından Eşkıya Olup Olamayacağına Dair Bir Tartışma: Havva Hatun Örneği", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 1, (2015), s. 35-94.

11 İrfan İnce, "Ridde", *D.İ.A.*, C. 35, İstanbul 2008, s. 89.

12 *Trabzon Şer'îye Sicilleri (T.Ş.S.)*, 1827, 78/9.

13 *Amasya Şer'îye Sicilleri (A.Ş.S.)*, 2, 68/4. Evâsıt-ı Ramazân 1043 (11-20 Mart 1634).

14 18. yüzyılda Mısır'da kurulmuş vakıfların %25'i kadınlara aitti. Fay, "Kadınlar ve Vakıflar", s. 33.

15 *T.Ş.S.*, 1827, 71/1.

16 *T.Ş.S.*, 1827, 75/4.

17 *T.Ş.S.*, 1825, 8/3.

18 *A.Ş.S.*, 1, 153/2.

19 *A.Ş.S.*, 2, 65/5.

20 *A.Ş.S.*, 2, 102/3.

21 Hatuniyye Mahallesi hakkında bkz. Hanefî Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, T.T.K. Yayınları, Ankara 2002, s. 127; Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1977, s. 86-98.

22 Örneğin "kentin batıya doğru büyümesini denetleme amacıyla" ya da "kenar mahalleleri büyük nüfuslu merkezi mahalleler" haline getirmek için camiler inşa ettirilmişti. Dina Rizk Khoury, "Terlikler Kapıda mı, Kapalı Kapılar Ardında mı: Ev İçinde ve Kamusal Mekânda Musullu Kadınlar", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (ed. Madeline C. Zilfi / çev. Necmiye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 108.

lerine şart koşmaları idi. Buna göre örneğin Trabzon'da Aşağı Hisar Mahallesi'nden Ayşe Hatun bint-i Derviş Çavuş, 1 Muharrem 1045 (17 Haziran 1635) senesinde Hoç Köyü'nde bulunan bahçe, çayırılık ve içerisinde bulunan meyveli-meyvesiz ağaçlarını vakfetmiş ve hayatta olduğu sürece vakfın mütevellisi-nin kendisi olacağını belirtmişti. Ali b. Şuayb de aşrân olmak üzere öğle namazından sonra Orta Hisar Camii'nde bir aşr okuyup sevabını ruhuna hibe edecekti. Bu vazifesi mukabilinde vakfedilen bahçenin mahsulünden günlük iki akçesini her ay Ayşe Hatun'dan alacaktı. Vefatından sonra ise Ali müteveli olacak ve bahçeye tasarruf edecekti; ondan sonra ise müteveli tayini kadının inisiyatifinde olacak ve Kur'an-ı Kerim okumaya kadir bir kişi müteveli tayin edilecekti.²³ Böylece Ayşe Hatun özelinde görülebileceği üzere, "vakıflar kadınların gerek mal sahipliğine, gerekse kendileri hayattayken mallarını yönetme ve mallarından yararlanma isteklerine, yasal bir yaptırım ve koruma kazandırıyor"du.²⁴

Kadınların müteveli olabilmelerinin bir diğer yolu ise cedlerinin kurmuş oldukları vakıfların tevliyetinin büyük evlâda "meşruta" kılınmasıyla sırası gelen kadının tabir yerinde ise mütevellilik koltuğuna oturması idi. Amasya'da Hızır Paşa Vakfı'na "vazife-i muayyenesiyle" Nazenin bint-i Mustafa müteveliye idi fakat "ref" olunmuştu. Kendisi Hızır Paşa'nın sonraki evlâdındandı ve kendisinden evvel ("batn-ı evvelinden") Nazenin bint-i Rüstem Hatun bulunmaktaydı. Hızır Paşa'nın vakfiyesinde, vakfın evlâdının "batn-ı evveline meşrûta" olduğu halde Nazenin bint-i Mustafa "mücedded evlâda meşrûtadır diyü" alıp berat ettirmişti. Bu haksız fiile karşı kendisi"ref" edilmiş ve müteveliye olarak 23 Zilkade 1074 (17 Haziran 1664) senesinde Nazenin bint-i Rüstem Hatun tayin edilmişti. Dolayısıyla Nezenin bint-i Rüstem "evlâdiyyet ve meşrutiyet" üzere müteveliye olup "edâ-yı hizmet" eyledikten sonra günlük 15 akçe vazifesini alacak ve kendisinden evvel müteveli olanlar her ne surette "zabt ve tasarruf" edegelmışler ise kendisi de aynı surette mutasarrıf olacaktı.²⁵ Bir ay sonra evâhir-i Zilhicce 1074 (15-24 Temmuz 1664) senesinde gönderilen bir hükümde, yine "evlâd-ı inâsdan" Nazenin bint-i Mustafa'nın "mücedded evlâda meşrûtadır" diye tekrar vakfa müdahale ettiği belirtilmiş ve bunun önüne geçilmesi ve Nazenin bint-i Rüstem'in hizmeti mukabilinde kendisine ait mahsulünden bir nesnesi alındı ise geri iade edilmesi buyrulmuştu.²⁶ Bundan sonra ise Nezenin yaklaşık bir buçuk sene vakfın mütevellisi olarak vazife yapmıştı.²⁷

Muhtemelen büyük anne ve torun olan Nazeninlerin cediti Hızır Paşa, evladının en yaşlı olanına vakfi meşruta eylemişti ve görülebileceği üzere burada herhangi bir cinsiyet temelli ayırım yapılmamıştı. Yani evladının en yaşlı erkek üyesine de şart koşması muhtemel iken Hızır Paşa, böyle bir tercihte bulunmamıştı. Halep'te 1770-1840 arasında kurulan 186 aile vakfından 99'u erkekler tarafından kurulmuştu ve bu kurucu erkeklerden sadece 5'i kendi soyundan erkekleri müteveli olarak yeğlemişlerdi. Dolayısıyla böyle bir tercih olağandı; fakat Halep'te de kurulan vakıfların %40'ında belirli bir kişi belirtilmeksizin vâkıflar kendi soylarından kadın ya da erkeklere mütevelliliği şart koşmuşlardı. Bunun yanında %22 nispetinde hanımlarını ve %17 nispetinde de oğullarını ve kızlarını vakıf yöneticisi olarak tayin etmişlerdi. Hatta aile vakıflarının yanında kamu vakıflarında da kadınlar dışlanmamışlardı. Bu vakıflara yönetici olarak "erkekler kadar kadınlar da seçilebilmişti".²⁸

Bu istikamette bir diğer örneğimiz de bu sefer Trabzon'un en mühim vakıflarından biri olan İskender Paşa Camii vakfına dairdir.²⁹ İskender Paşa Camii Vakfı'nın tevliyeti vakıf şartı üzere evladına "meşruta" olup vakfın mütevellisi İskender Paşa'nın evlâdından Ayşe Hatun'du. Fakat onun ölümü akabinde büyük evladından Dergâh-ı Muallâ çavuşlarından Mustafa Çavuş günlük on akçe ile evâhir-i Şevvâl 1041 (11-19 Mayıs 1632) tarihinde vazifeyi tasarruf eylemişti.³⁰ Böylece kadınlar, dinî kurumların mütevelliliğini de yapıyorlardı ve "daha kamusal nitelikli roller üstleniyorlardı."

Elbette kadınları sıklıkla bu gibi kurumların mütevellisi olarak göremiyoruz, fakat Margaret L.

23 T.Ş.S., 1828, 127/2.

24 Fay, "Kadınlar ve Vakıflar", s. 33.

25 A.Ş.S., 15, 115/1.

26 A.Ş.S., 15, 114/1.

27 A.Ş.S., 15, 82/1. 5 Cemâziyelevvel 1076 (13 Kasım 1665).

28 Margaret L. Meriwether, "Yeniden Kadınlar ve Vakıf Üstüne: Halep, 1770-1840", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (ed. Madeline C. Zilfi / çev. Necmiye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 136.

29 Cami hakkında bkz. Ö. İskender Tuluk-H. İbrahim Düzenli, "Yitik Mirasın İzinde: Trabzon'da Osmanlı Cami ve Mescidleri (1461-1583), *Ciêpo, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XVII. Sempozyum Bildirileri 18-23 Eylül 2006*, (haz. Kenan İnan), Karadeniz Teknik Üniversitesi Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Trabzon 2011, s. 149-151.

30 T.Ş.S., 1824, 38/1. Evâhir-i Şevvâl 1041.

Meriwether'in de belirttiği gibi "kadınların kamusal yaşamının sınırlı olduğunu düşündüğümüze göre birkaç örnekte de olsa müteveli olmaları önemli" idi. Hatta istisna kabilinden olsa bile Halep'te 1736 yılında kurulan Osman Paşa Vakfı örneğinde, soyun kadınları erkeklere yeğlenmişlerdi ve yüz sene boyunca büyük ölçüde kadınlar mütevellilik yapmışlardı.³¹

Peki, kadınlar müteveli olarak tayin edilseler de, fiilen erkekler gibi tevliyetin gerektirdiği vazifelerle uğraşıyorlar mıydı? Vakfın hizmet binalarının bakım ve onarımı, personelinin tayini, ücretlerinin zamanında ödenmesi, akarın taşınmazlarını rayiç değerleri üzerinden kiraya verme, gelirleri toplama, hesapları tutma vb. görevleri olan mütevelliler,³² aynı zamanda kazanç haklarından doğan anlaşmazlıklar ve kira anlaşmazlıkları gibi hususlardan ötürü de mahkemeye müracaat ediyorlardı; kadın mütevelliler de mahkemede bazen vekilleri tarafından temsil edilse de sıklıkla kendileri de bizzat mahkemede hazır bulunmuşlardı.³³

Kadınların kamusal alandaki varlıklarının bir diğer örneği ise zaviyedâr olan kadınlardı. A. Yaşar Ocak ve Suraiya Faroqhi, Osmanlı dönemi zaviyelerinde "en sürekli unsuru" zaviyedâr ailelerinin teşkil ettiğini ve zaviyedârlığın da genelde babadan oğula geçtiğini ifade etmektedirler. Bununla birlikte kadın zaviyedârların varlığı da bilinmektedir; fakat onlara göre "15. asra kadar zaman zaman belirli bir nüfuz elde etmiş olan kadın zâviyedârların, sonraki dönemde ehemmiyetlerini kaybettikleri tahmin edilebilir."³⁴ 17. yüzyıl Trabzonu'ndan olan bizim örneğimizde ise zaviyedâr olanlar hem kadın hem de eski bir köle ailesine mensuptular.

Ketancı Mahallesi yakınlarında el-hacc Derviş Ali Zaviyesi bulunmaktaydı. Zaviyenin tekkedârı Fatma Hatun'du ve vefat etmişti. Onun yerine evâhir-i Cemâziyelâhir 1029 (24 Mayıs-1 Haziran 1620) tarihinde Ali b. Yakub ve "li-ümm" kızkardeşi Gülsüm "vâkıf-ı mezbûrun evladlarından" olmaları nede niyle ve "şart-ı vâkıf mucibince" ortak olarak tekke-dar tayin edilmişlerdi. Kendilerinden önceki tekke-darlar hangi surette tasarruf edegelmişlerse onlar da o şekilde mutasarrıf olacaklardı ve vâkıfın ruhu için ve "devâm-ı devlet-i padişâh-ı âlempenâh hazretleri" için dua edeceklerdi.³⁵

Evâil-i Cemâziyelevvel 1041 (25 Kasım-4 Aralık 1631) yılında Gülsüm Hatun'un hâlâ tekkenin zaviyedârı olduğu görülüyordu. Zikredilen tarihte el-hacc Ali Tekkesi'nde günlük 1 akçe vazife ile şeyh olan Mehmed Dede, zaviyeye tekke-dâr olan Gülsüm Hatun'dan davacı olmuştu. Mehmed Dede, Gülsüm Hatun'un vekili Mustafa Çelebi b. Süleyman'ın huzurunda, zaviyenin "berât-ı şerif" ile kendisine tevcih olunduğunu ve zaviyeye geldiğinde Mustafa Çelebi'nin tasarrufuna mani olduğunu iddia etmişti. Bunun üzerine sorgulanan Mustafa Çelebi cevabında, müvekkilleri Gülsüm ve Ali'nin, adı geçen el-hacc Ali'nin azadlı kölesi evladından olduklarını ve zaviyenin ikisinin "meşrûtaları" olduğunu söyleyerek vakıfnâme ibraz etmişti. Vakıfnâmeye bakıldığında; el-hacc Ali'nin zaviyeyi oğlu Cafer'e ve onun evladına ve onlar öldükten sonra da azadlı kölesinin evladına "meşrûta" olduğu görülmüştü. Bunun üzerine meclis-i şer' de hazır olan Müslümanlardan Üstad Osman b. Abdullah, Musa Çelebi b. Hasan ve Ayyşe b. Abdullah ve sairlerden "cemm-i gafır ve cem'-i keşir" kimseler Gülsüm ve Ali'nin, el-hacc Ali'nin azadlı kölesinin evladından ve zaviyenin meşrûtaları olduklarını, 100 seneyi aşkın zamandır da zaviyenin tasarruflarında olduğunu ifade etmişlerdi. Bunun üzerine Mehmed Dede'nin elindeki fetva gereğince tayin olunan 1 akçe vazifesini vakfın mahsulünden almasına; fakat ziyadesine müdahale etmemesine karar verilmişti.³⁶ Böylece el-hacc Ali'nin azadlı kölesi evladından olan Gülsüm Hatun'un zaviyedârlığı devam edecekti. Gülsüm Hatun büyük ihtimalle zaviyeye dair işlerini de vekili Mustafa Çelebi eli ile idare ediyordu. Zira Mehmed Dede zaviyeye geldiğinde kendisini Mustafa Çelebi karşılaşmıştı. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus, Gülsüm Hatun'un kardeşi Ali'nin de vekilinin Mustafa Çelebi olması idi. Dolayısıyla Ali de bir *erkek* olarak zaviyeyi -çelebi unvanından mülhem- büyük ihtimalle kitabetten anlayan Mustafa Çelebi eliyle idare ediyordu. Belki de hem Ali hem de Gülsüm işi ehline tevdi ederek oldukça profesyonel davranmışlardı.

Zaviyedâr olan kadınların yanında hamam iltizâm edip işleten kadınlar da vardı. İmaret-i Hatun-ıye Vakfı'na bağlı Hamam-ı Cedîd mukataası daha önce üç senesi 70.200 akçeye Mücellid Musli uhdesinde idi; fakat şehirde tâun baş gösterdi diye 21.200 akçesini şehir halkı dönünceye kadar tenzil

31 Meriwether, "Yeniden Kadınlar ve Vakıf Üstüne: Halep, 1770-1840", s. 137-139.

32 Nazif Öztürk, "Müteveli", *D.İ.A.*, C. 32, İstanbul 2006, s. 219.

33 Meriwether, "Yeniden Kadınlar ve Vakıf Üstüne: Halep, 1770-1840", s. 137.

34 Ahmet Yaşar Ocak-Suraiya Faroqhi, "Zâviye", *İ.A.*, C. 13, İstanbul 1986, s. 472.

35 *T.Ş.S.*, 1821-4, 33/2.

36 *T.Ş.S.*, 1827, 78/9.

ettirmişti. Dört ay geçtikten sonra Raziye Hatun 55.000 akçe üzerine 10.000 akçe arttırıp üç senesini 65.000 akçeye 4 Zilhicce 1024 (25 Aralık 1615) senesinde iltizâm eylemişti. Böylece şehrin en büyük vakfının hamamını iltizâm eden Raziye Hatun, üç sene boyunca hamamı işletecek ve her ay iltizâm şartı üzere belirlenen meblağı vakfa eda edecekti.³⁷ Bilindiği üzere mültezimler aynı zamanda iltizâm ettikleri birimin yöneticisi hüviyetinde idiler.³⁸

Kadınların sadece hamam iltizâm etmedikleri, tarım toplumunda kamusal hususiyetleri ile ön plana çıkan bir diğer birim olan değirmenleri de iltizâm ederek işletebildikleri görülmüyordu. Mahmud Ağa Vakfı'nın Değirmen Deresi'nde bulunan üç değirmenin ikisini Tursun Hatun bint-i Ali Beşe ile kız kardeşi işletmekteydiler. Diğerleri ise Hüseyin Ağa tarafından işletilmekteydi; fakat Hüseyin Ağa kirasını vermekte sorun çıkarmaktaydı. Dolayısıyla Tursun Hatun 300 akçe arttırarak üç göz değirmeni senede 1.500 akçeye evâhir-i Şabân 1042 (3 Mart-11 Mart 1633) tarihinde kiralamış ve bunu mahkemede ifade ederek kendisinin tasarrufuna mahkeme tarafından da izin verilmişti.³⁹ Ayrıca Mahmud Ağa Vakfı'nın Semerciler Çarşısı'nda bulunan bir dükkânını da ayda altı akçe mukabilinde aynı Tursun Hatun olup olmadığını bilmediğimiz bir Tursun Hatun tasarruf etmekte idi.⁴⁰ Değirmenci kadınların yanında zeytinlik işleten kadınları da görmek mümkündür. Örneğin Bâb-ı Pazar Camii'nin kandiline Bayezid Ağa, Hoç Köyü'nde bulunan zeytinlik ve boz yeri vakfetmişti. Söz konusu zeytinliği de üç vukiyye (1 vukiyye=1.28 kg.) zeytinyağı kira karşılığında önce Fatma Hatun işletirken Havva Hatun yarım vukiyye "ziyade" etmekle zeytinliği evâil-i Rebiülevvel 1044 (25 Ağustos-3 Eylül 1634) tarihinde üç seneliğine kiralamıştı.⁴¹

Son olarak han işleten kadınlardan örnek verirse; Esma bint-i Ekizzâde Hacı Osman Ağa adlı kadının Trabzon Çarşısında bir tarafından da Ümmü Seleme Hatun'un adıyla anılan han odalarının önündeki kahvehane ile komşuluğu bulunan içerisinde 30 fevkanî oda, altında 29 oda, iki dolap ve üç bab kenefi ihtiva eden bir hanı bulunmaktaydı. Kendisinin ölümünden sonra han, varisleri tarafından İsmail Ağa bin Mehmed Ağa'ya 13 Zilkade 1160 (16 Kasım 1747) tarihinde 600 kuruşa satılmıştı.⁴² Ortalama büyüklükte bir han olduğunu söyleyebileceğimiz⁴³ Esma Hatun'un geride bıraktığı han, kocası Mehmed Çavuş'a, yetişkin kızları Fatma, Ayşe, Ümmü Gülsüm ve Zeliha ile baba bir kız kardeşi Havva Hatun'a kalmıştı; dolayısıyla buradan Esma Hatun'un adı geçen hanı en azından bir müddet de olsa işlettiğine dair bir çıkarımda bulunulabilir. Kayıttan anlaşıldığı kadarıyla kadının kocası hayattadır, yine çocuklarının yetişkin oldukları görülmektedir. Böylece gelişimini tamamlamış bir aile söz konusudur. Ayrıca Esma Hatun'un handa kocası ile veya varislerinden biri olan kardeşi Hava Hatun ile bir ortaklığı da yoktur. Eğer han üzerinde bu tür bir ortaklık bulunsaydı hisseler paylaştırılırken kaydı tutan kâtibin bunu da kaydetmesi gerekirdi.⁴⁴ Kadının varisleri olan kocası, 4 tane büyük kızı ve kız kardeşi ile yahut da bir başka kişiyle ortaklığı olmadığına göre süresi belli olmamakla birlikte bir müddet bu hanı tek başına, kendi adına işletmiş olması kuvvetle muhtemeldir.⁴⁵ Ayrıca mülk babasından da kalmamış olabilir. Zira babasının mirası hususunda kız kardeşi Havva Hatun da varistir ve handa onun da hissesinin bulunması gerekmektedir.

Sonuç itibariyle kadınların vakıf mütevelliliği, zaviyedârlık, han ve hamam işletmeciliği gibi kamusal görünümleri olan idarecilikleri yapmasının önünde herhangi bir hukukî engel bulunmamaktay-

37 T.Ş.S., 1821, 9/1.

38 Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", *Osmanlı Tarihi Yazıları: Şehir, Toplum, Devlet*, (haz. Derya Önder), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, s. 97.

39 T.Ş.S., 1824, 54/3.

40 T.Ş.S., 1823, 2/5. Evâhir-i Rebiülahir 1035 (4-12 Ekim 1635).

41 T.Ş.S., 1828, 80/1. Amasya'da bağ kiralayan bir kadın için bkz. A.Ş.S., 15, 42/2. Evâil-i Cemâziyelaahir 1075 (20 Aralık 1664).

42 T.Ş.S., 1916, 37/2.

43 18. yüzyılda Trabzon'da bulunan hanlar için bkz. Necmettin Aygün, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret, Serander Yayınları*, Trabzon 2005, s. 151-161; Melek Öksüz, *Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon*, Serander Yayınları, Trabzon 2006, s. 115-123.

44 Örneğin Sofcu El-hacc Ahmed Ağa'nın ölümü ardından varisleri olan çocuklarına ve kardeşi El-hacc Halil Ağa'ya kalan mülkün yarısı, çocukların amcaları Halil'indir ve kayıтта kendi ağzından bu ifade edilmiş, ayrıca kâtip de bunu kayıt altına almıştır. T.Ş.S., 1917, 81/1.

45 Trabzon'da, Fatma bint-i Mehmed adlı bir diğer han sahibi kadın için bkz. T.Ş.S., 1920, 13/4. 17. yüzyıl Ankara'sında han sahibi olan bir kadın için bkz. Hülya Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, T.T.K. Yayınları, Ankara 2006, s. 127-128. 18. yüzyıl Kahiresi'nde kadınlar "sermayelerini" genellikle hanlara yatırmaktaydılar ve han sahibi kadın çoktu. Fay, "Kadınlar ve Vakıflar", s. 34-39.

di. Bütün kadınlar işlettikleri birimlerin yasal işlemleri için kadı mahkemesine başvurarak tescil işini gerçekleştirmişlerdi. Böylece hukukî anlamda kendilerini güvence altına almış oluyorlardı. Nitekim işlettikleri birimlere dair yaşadıkları bir sorunda da yine kadı mahkemesine, hatta Divân-ı Hümâyûn'a başvurarak haklarını korumuşlardı. Fakat bizim incelediğimiz belgelerde de erkeklere nazaran kadınların daha az kamusal görünüm sergiledikleri de bir gerçektir. Bunun izahını ise hukukî hükümlerden ziyade toplumsal normlarda aramak gerekmektedir. Geleneksel bir toplumda örfi olarak kadının daha çok (ama tamamıyla değil) ev ile müşahhas bir yaşam biçimine sahip olması, onların erkeklere nazaran bu mesleklerde daha az görünmelerine sebep olmuştu. Hukukun müdahale etmediği bu noktada ise toplumsal alışkanlıklar kadını çok da evin dışına çıkarmak için uğraşmamışlardı.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Amasya Şer'îye Sicilleri, No:1, 2, 15.

Trabzon Şer'îye Sicilleri, No: 1821, 1821-4, 1823, 1824, 1825, 1827, 1828, 1916, 1917, 1920.

Telif Eserler

AÇIK, Turan, "Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Osmanlı Hukukunda Kadından Eşkıya Olup Olamayacağına Dair Bir Tartışma: Havva Hatun Örneği", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 1, (2015), s. 35-94.

AÇIK, Turan, *Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset*, (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Trabzon 2012.

ARENDT, Hannah, *İnsanlık Durumu*, (çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

AYGÜN, Necmettin, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, Serander Yayınları, Trabzon 2005,

BERKTAY, Fatmagül, *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul 2010.

BOSTAN, Hanefi, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, T.T.K. Yayınları, Ankara 2002.

ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", *Osmanlı Tarihi Yazıları: Şehir, Toplum, Devlet*, (haz. Derya Önder), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, s. 94-104.

FAY, Mary Ann, "Kadınlar ve Vakıflar: 18. Yüzyıl Mısır'ında Mülkiyet, İktidar ve Toplumsal Cinsiyetin Nüfuz Alanı", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (ed. Madeline C. Zilfi / çev. Necmiye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 27-46.

GERBER, Haim, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa 1600-1700", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 12, No. 3, (1980), s. 231-244.

GÜNEŞ-YAĞCI, Zübeyde, "Osmanlı Taşrasında Kadınlara Yönelik Cinsel Suçlarda Adalet Arama Geleneği", *Kadın/Women 2000: Kadın Araştırmaları Dergisi*, C. VI, S. 2, (2005), s. 51-81.

HABERMAS, Jürgen, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, (çev. Tanıl Bora-Mithat Sancar), İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

İNCE, İrfan, "Ridde", *D.İ.A.*, C. 35, İstanbul 2008, s. 88-91.

JENNINGS, Ronald C., "Women in early 17th century Ottoman judicial records-The Shariacourt of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 18/1, 1975, s. 53-114.

KHOURY, Dina Rizk, "Terlikler Kapıda mı, Kapalı Kapılar Ardında mı: Ev İçinde ve Kamusal Mekânda Musullu Kadınlar", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (ed. Madeline C. Zilfi / çev. Necmiye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 101-121.

LOWRY, Heath W., *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1977.

MARCUS, Abraham, "Men, Women and Property: Dealers in Real Estate in the 18th Century Aleppo", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 26, (1983), s. 137-163.

MERIWETHER, Margaret L., “Yeniden Kadınlar ve Vakıf Üstüne: Halep, 1770-1840”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (ed. Madeline C. Zilfi / çev. Necmiye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 122-143.

OCAK, Ahmet Yaşar-Suraiya Faroqhi, “Zâviye”, İ.A., C. 13, İstanbul 1986, s. 468-476.

ÖKSÜZ, Melek, *Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon*, Serander Yayınları, Trabzon 2006.

ÖZTÜRK, Nazif, “Mütevelli”, *D.İ.A.*, C. 32, İstanbul 2006, s. 217-220.

PHILLIPS, Anne, *Demokrasinin Cinsiyeti*, (çev. Alev Türker), Metis Yayınları, İstanbul 2012.

TAŞ, Hülya, *XVII. Yüzyılda Ankara*, T.T.K. Yayınları, Ankara 2006.

TULUK, Ö. İskender-H. İbrahim Düzenli, “Yitik Mirasın İzinde: Trabzon’da Osmanlı Cami ve Mescidleri (1461-1583), *Ciépo, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XVII. Sempozyum Bildirileri 18-23 Eylül 2006*, (haz. Kenan İnan), Karadeniz Teknik Üniversitesi Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Trabzon 2011, s. 149-151

ZARİNABAF-SHAHR, Fariba, “Osmanlı Kadınları ve 18. Yüzyılda Adalet Arama Geleneği”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (ed. Madeline C. Zilfi / çev. Necmiye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 241-250

B

Tarihte Şehirler

Baykal Gölü Kıyısında Bir Hun Şehri¹

Dr. Murat ÖZTÜRK
Fırat Üniversitesi / Elazığ

Giriş

Tarih boyunca insanlar çok çeşitli ekonomik faaliyetlerle uğraşmışlardır. Ekonomik faaliyetler tarih boyunca gelişerek çeşitlenmiştir. Bugün kabul gören teorilere göre b faaliyetler önce avcılık ve toplayıcılıkla başlamış, hayvancılık ve tarımla devam etmiştir. Sanayileşmeyle beraber daha farklı dallar da ortaya çıkmıştır. Ancak bu alan konumuzun dışındadır. Bahsedeceğimiz Asya Hun Devleti, Orta Asya’da kurulan bilinen ilk Türk devletidir. Bu devletin tarihi genel kanının aksine M.Ö. 206’da değil çok daha eskilerde başlar. Bu tarihler M.Ö. 3. binlere kadar gitmektedir. Bu tarihlerde bölgede hayvancılık gelişmeye başlamıştı. Bölgedeki Türk varlığı ise çok daha eskilere gider; bu farklı bir çalışma konusudur.

Hun devri ile alakalı en önemli yazılı kaynak olan Shih-chi’nin Hunlar ile ilgili bölümünün ilk satırlarında Hunların beslediği hayvan türleri ile ilgili bilgiler vardır: Hunlar eski zamanlardan beri, kuzeyin zapt olunmaz topraklarında, çiftlik hayvanlarının otlamalarını takip ederek dolaşırlardı. Onların hayvanlarının sayıca fazla olanları, at, sığır ve koyundu. Sayıca daha az olan hayvanları ise develer, katırlar, vahşi atlar ve eşeklerdir². Bu ifadenin kaynağın ilk satırlarında yer alması Hunların en önemli faaliyetinin hayvancılık olduğunu gösterebilir ancak buradan Hunların sadece hayvancılıkla uğraştığı gibi bir sonuca varmak acelecilik olacaktır. Gerek döneme ait başka yazılı kaynaklarda gerekse alanımızla ilgili çeşitli telif eserlerde benzer ifadelerle rastlamak mümkündür. Bunların dışında bazı kaynaklarda³ Hunların tarım ile uğraştığından bahsedilir. Ancak Hun tarihinin tek kaynağı yazılı metinler değildir. Sadece yazılı kaynaklara dayanmayıp, bu kaynakları döneme ait arkeolojik kaynaklarla da desteklemek icap eder. Çünkü peşin hükümsüz tarih yazımı yoktur. Çin kaynaklarında da durum böyledir⁴. Bu sebeple, arkeolojik veriler alanımız için en az yazılı kaynaklar kadar değerlidir.

Arkeolojik malzemeler, kazı sonuçları incelendiğinde, Hunların sadece hayvancılıkla uğraşmadığı açıkça görülmektedir. Esasen Hunlar hakkında kısıtlı bilgiye sahip olan birisi bile Hunların sadece hayvancılıkla uğraşmakla yetinemeyeceğini bilir. **Çünkü hiçbir topluluk tek bir ekonomik faaliyetle ayakta kalamaz.** Basit bir örnek vermek gerekirse, toplayıcılık yapan en eski kavimlerin bile birbirleriyle takas yoluyla mallarını değiştirdikleri ve bu şekilde ticaretin başladığı bilinmektedir. Bu gelişme dahi bir ekonomik ilerlemedir. Dolayısıyla bu küçük ve eski toplumlarda da bir iktisadi çeşitlilik mevcuttur. Böyle bir toplum sadece toplayıcılıkla değil, ticaretle de uğraşmaktadır. Bundan yıllar sonra, Hunlar gibi nüfusu ve hayvan sayısı yüksek, sosyal açıdan **çok** daha karmaşık bir yapısı olan, farklı özelliklere sahip, geniş bir coğrafyaya yayılmış bir toplumun ekonomisinin de daha çeşitli faaliyetleri bünyesinde barındıracağı çok açıktır. Dolayısıyla Hunlar hayvancılık yapan göçebelere yaklaşımını doğru bulmuyoruz. Göçebe denilince akla, herhangi bir medeniyete, devlete ait olmayan, çok daha eski dönemlerde yaşamış avcı toplayıcı kavimler akla gelmektedir. Tarihin en eski devirlerine ait bu toplumlarla, onlardan yüzlerce yıl sonra yaşamış Asya Hunlarını aynı kefeye koymak biraz insafsızlıktır. Hunların sadece yaylak ve kışlakları vardı. Hunların çok sayıda hayvan beslediklerini biliyoruz. Bu hayvanlar Hun ekonomisinin en değerli varlıklarıydı. Bu nedenle hayvanlar, yazın başka, kışın başka

1 * Bu çalışma Tübitak tarafından desteklenen 113K818 numaralı “Asya Hunlarının Tarım Faaliyetleri Ve Ziraatçılığın Hun Toplumuna Etkileri” adlı proje kapsamında yapılmıştır.

2 Giele Enno, *The Hsiung-nu Memoir 50*, The Grand Scribe’s Records Vol IX, Part II s. 238, Editor: Willam H. Nienhasuer, Indiana University Press, Indiana USA 2011

3 Bakınız: Wolfram Eberhard, Çin’in Şimal Komşuları, Türk Tarih Kurumu Yay. Çev. Nimet Uluğtuğ, 2. Baskı Ankara 1996 s. 77. Çin metinlerinin çevirisini içeren bu eserinde Eberhard, yazılı Çin kaynaklarına (Shih-chi, Han-shu) dayanarak, Hunların tarım yaptıklarını ve hububat ambarlarına sahip olduklarını ifade eder.

4 Bu konuda çeşitli görüşler için bakınız: Wolfram Eberhard, Çin’in Şimal Komşuları, Türk Tarih Kurumu Yay., s. 4-8, L.N. Gumilev, Hunlar, Selenge Yay., 2. Baskı, İstanbul 2002, s. 9-26

bölgelerde beslenmekteydi. Bu bölgeler yaylak ve kışlaklardı. İşte Hunların konargöçerliği yaylak kışlak arasında mevsimsel göçlerden ibaretti. İşte bu nedenle Hunların yaşadıkları bölgeler belirli yerlerdi diyebiliriz.

Hayvancılık faaliyeti de esasen kendi içinde karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu konunun detaylarına burada girmeyeceğiz ancak hayvancılıkla sadece beslenme ihtiyacı karşılanmaz. Giyim, ısınma, barınma gibi pek çok ihtiyaç hayvancılık sayesinde karşılanabilir. Ayrıca hayvanların ve hayvan ürünlerinin ticari değerleri de vardır. Gelir getiren bir ticaret ürünüdür. Bu duruma, örneğin atlar gibi, sadece Hunların elinde çok sayıda olan hayvanlar da eklenince, bu ticaretin sağladığı gelir daha da artmaktadır. Ancak hayvancılığın sağladığı tüm bu verimlilik bir toplumu tek başında ayakta tutamaz. Ayrıca hayvancılığın zayıf yanları da vardır. Örneğin kıtlık, aşırı soğuklar gibi. Kıtlığın ya da aşırı soğuk olduğu zamanlarda hayvancı toplumlar, bir anda çok sayıda hayvanlarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar. Savaşlarda da aynı etki görülür. Bir savaş kaybedilince, kazanan tarafın kaybedenden milyonlarca hayvanı aldığı kaynaklarda defalarca kaydedilmiştir. Bu gibi sebeplerle yaşanacak ani hayvan kayıpları ekonomiyi alt üst etmek için yeterlidir. Bu sebeple bozkır toplumları ekonomilerini daha dayanıklı ve istikrarlı hale getirmek zorundadırlar. Bunun iki yolu vardır: Birincisi sürekli savaşları kazanan taraf olmaktır. Böyle olursa verimli topraklar hep elde kalacaktır. Ganimet vermek yerine ganimet alınacaktır. Tabii ki bu, her devletin isteğidir ve bu isteği aralıksız bir biçimde gerçekleştirmek, tarih boyunca hiçbir devlete nasip olmamıştır. Bir diğer seçenek de ekonomik faaliyetleri çeşitlendirmektir. Bozkır toplumları için bunu gerçekleştirmenin yolu, tarım yapmaktan geçer. Dolayısıyla bozkır toplumu az da olsa çok da olsa tarım yapmalıdır. Bu toplumları tarım yapmaya iten bir başka sebep de yine hayvancılık faaliyetinin ta kendisidir. Çünkü hayvan beslemek için sadece otlaklar yeterli olamaz. Bugünkü gibi fabrikalarda yem üretmek mümkün olmadığından, o yıllarda kışın yaşanması muhtemel zor şartlar için mutlaka tahıl stoku yapılmalıydı. Az ya da çok hayvanların beslenmesinde herhangi bir sorun yaşamamak için Hunlar gibi konargöçer bir toplum, tarımla uğraşmak zorunda idi. Hayvan beslenmesinde istikrarın amaçlanmasının yanı sıra Hun toplumunun özellikle Mao-tun döneminden itibaren nüfusu hızlı bir şekilde artmıştır. Mao-tun ordusuyla beraber, Tung-hu ülkesine vardığında, saldırdı, ezdi ve Tung-hu Hanını sildi; onun halkını ve hayvanlarını aldı. Daha sonra saldırı için batıya yöneldi ve Yüeciler'e saldırdı⁵. Mao-tun, Yüeciler'den sonra, Çin'e bağlı Lou-fan, Ho-nan ve Pai-yang beyliklerine taarruz etti. Böylece, Ch'in Devleti'nin Hunlardan aldığı bütün toprakları tamamıyla geri aldı. Mao-tun, Han Devleti ile güneyde Ho, Ch'ao-na ve Fu-shi bölgelerindeki eski sınırlara ulaştı. Mao-tun az da olsa Çin'deki bu iç karışıklığın da etkisiyle ve bölgesindeki başarılarıyla güçlendi ve yay çeken 300.000 atlıya sahip oldu⁶. Hızla doğuda Tung-hu'lara, batıda Yüecilere ve güneyde Han Devleti'ne saldıran Mao-tun, Hunların gücüne güç katmıştır ve idaresi altında nüfus bir anda artmıştır. Bir anda artan bu nüfusu besleyebilmek için ülkenin kaynaklarının yeterli olması gerekli idi. Kaynaklarda Hunların, kıtlık dönemleri haricinde, beslenme problemi ile karşılaştığına rastlanmamaktadır. Elbette ki kazanılan savaşlar neticesinde ganimetler elde edilmiştir ancak Hunların gıda maddesi üretimi güçlü olmasa bu ganimetler yetersiz gelebilirdi. Yine yazılı kaynaklarda sık rastladığımız üzere Hunlar çiftçi Çinlileri ülkelerine kaçırıp kendilerine tarımı öğretmelerini sağlamışlardı. Bununla beraber çok sayıda hayvan beslense de hayvanların et için sürekli kesilmediğini biliyoruz. Bütün bu verileri yan yana koyduğumuz zaman, henüz arkeolojik malzeme ile ilgili tek kelime dahi etmeden, Hunların tarım yapan bir toplum olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

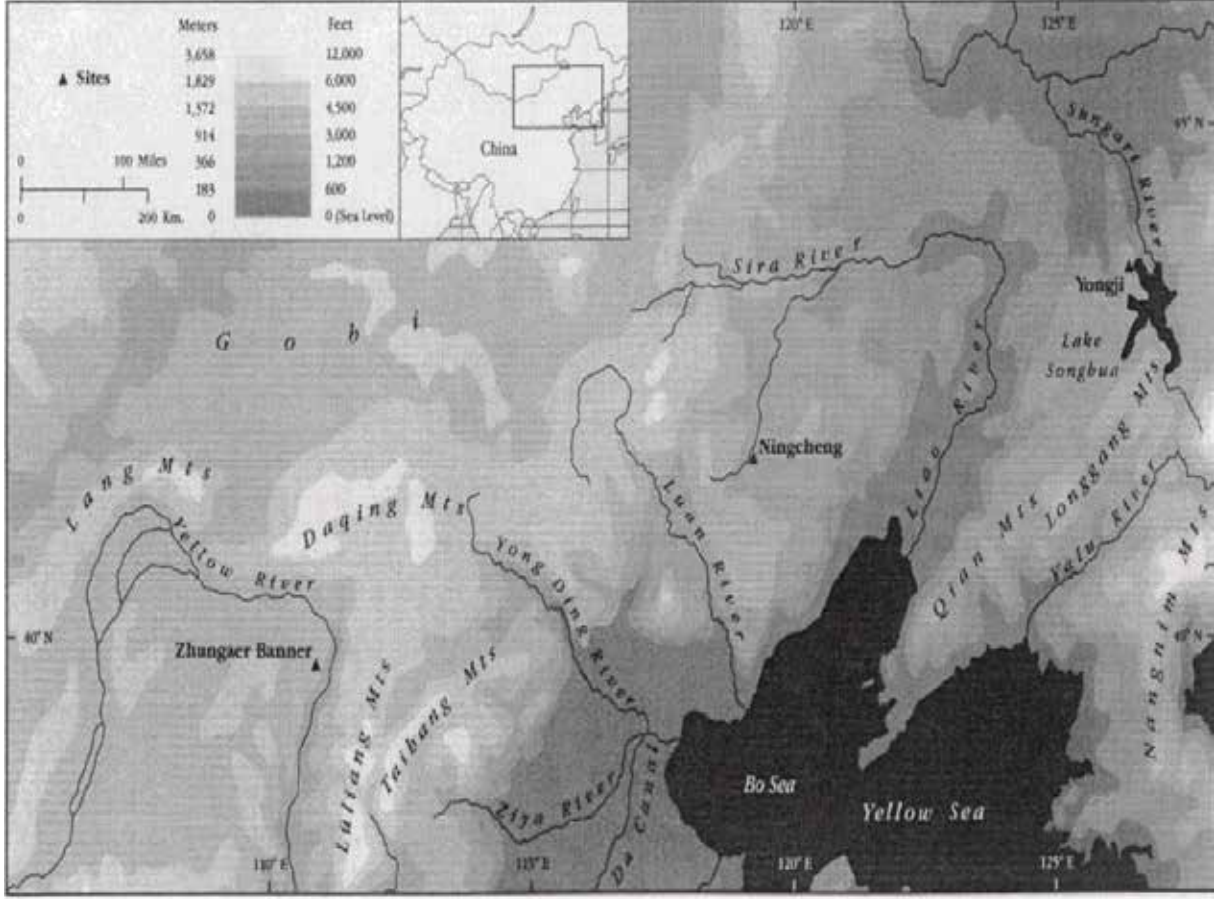
Lâkin Hunlar için tarım yapma gerekliliği mevcutken Orta Asya coğrafyası her yerde bu imkânı tanımamaktadır. Hunlardan bahseden Shih-chi, Han-shu gibi Çin kaynaklarında Hunların çoğunlukla hayvancılığından bahsedilir. Çin kaynakları belki farklı bir çalışma konusudur ancak Çinliler sadece Hunlarla karşılaştıklarında onlardan bahsetmişlerdir. Dolayısıyla Çin kaynakları, Hunları sadece görebildikleri kadar bilmektedirler diyebiliriz. Bu nedenle Hunların tarım faaliyetlerinden çok kısaca bahsetmişlerdir. Bu noktada devreye daha önce değindiğimiz üzere arkeolojik çalışmalar devreye girmektedir. Altay Bölgesi'nde yapılan kazılarda Hunlara ait olduğu düşünülen sulama kanalları, bugünkü Moğolistan'ın başkenti Ulan Batur'un 100 km. kadar güneyinde Rusya Federasyonu'na bağlı özerk Buryat Cumhuriyeti'nde bulunan Ulan Ude ve yine aynı coğrafyadaki Noin Ula bölgesinde yapılan kazılarda Hunlara ait olduğu düşünülen tarım aletleri ve şehir kalıntıları bulunmuştur. Burada bulunan buluntular

5 Giele Enno, *The Hsiung-nu Memoir* 50 s. 260

6 Giele Enno, *The Hsiung-nu Memoir* 50 s. 260. Baykuzu Tilla Deniz, *Asya Hun İmparatorluğu*, Kömen Yayınları, Konya 2012 s. 43-44. Onat Ayşe, Sema Orsoy, Konuralp Ercilasun, *Hsiung-nu (Hun) Monografisi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2004, s. 7

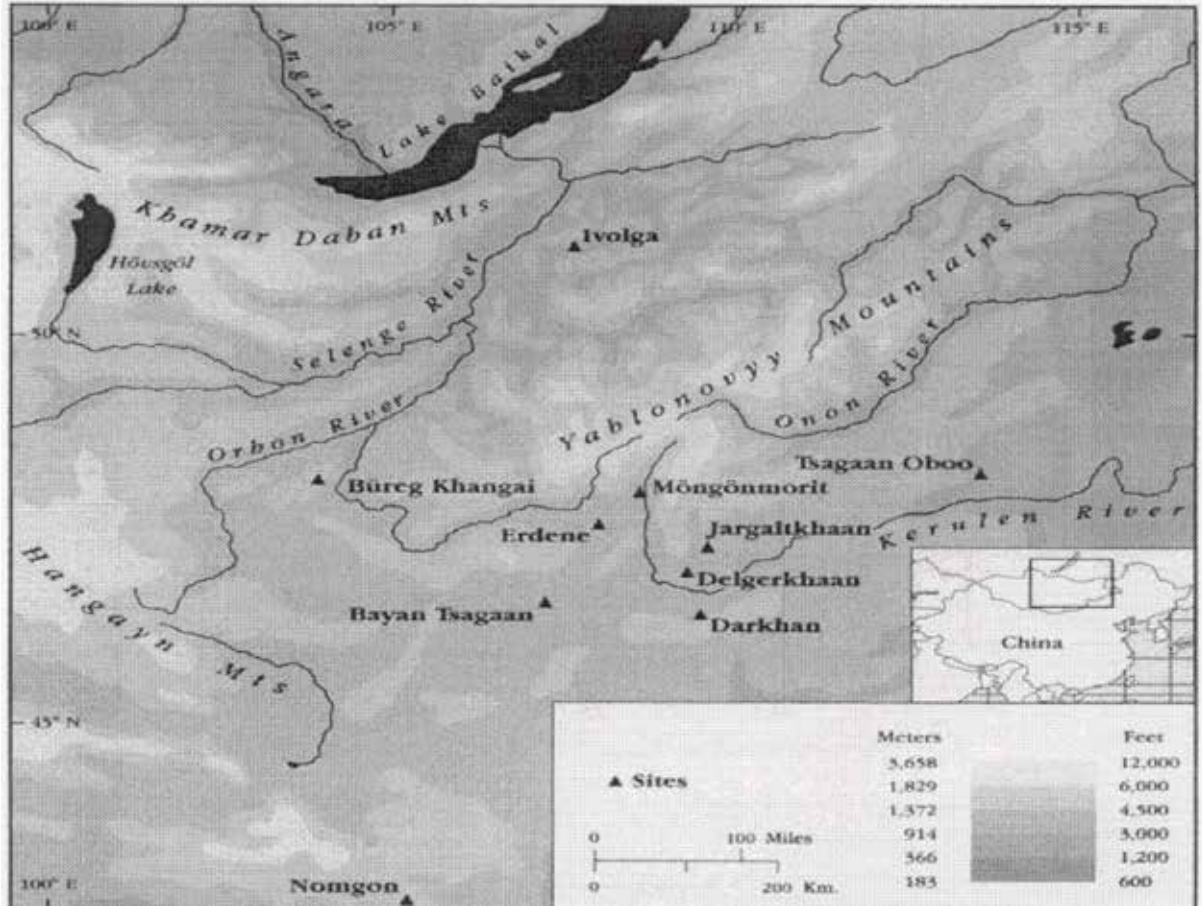
Rusya ve Moğolistan'daki müzelerde sergilenmektedir. Bu buluntular ve sulama kanallarının varlığı, Hun tarımının seviyesi ile ilgili fikir verebilir.

İşte bu bölgede Hunlara ait irili ufaklı şehir ve kasabalar bulunmuştur. **Çünkü tarımla yerleşik hayat bir paralelliğe sahiptir.** Tarım yapan toplumun yerleşik yaşama zorunluluğundan bahsettik. Dolayısıyla tarım sahalarının yakınlarında şehir kalıntılarının bulunması beklenen bir sonuçtur. Aşağıdaki haritalarda Hunların bazı tarım sahaları ve şehirleri görülmektedir.

Harita 1: Sarı Irmak ve Doğusundaki Kazı Yapılan Tarım Sahaları (Harita, Nicola Di Cosmo'nun Ancient Inner Asian Nomads⁷ adlı makalesinden alınmıştır.)

7 Cosmo Nicola Di, Ancient Inner Asian Nomads: Their Economic Basis and Its Significance In Chinese History, *The Journal Of Asian Studies*, Vol: 53 No:4, Kasım 1994, s. 1092-1126

Harita 2: Baykal Gölü Bölgesinde Kazı Yapılan Tarım Sahaları (Harita, Nicola Di Cosmo'nun Ancient Inner Asian Nomads adlı makalesinden alınmıştır.)

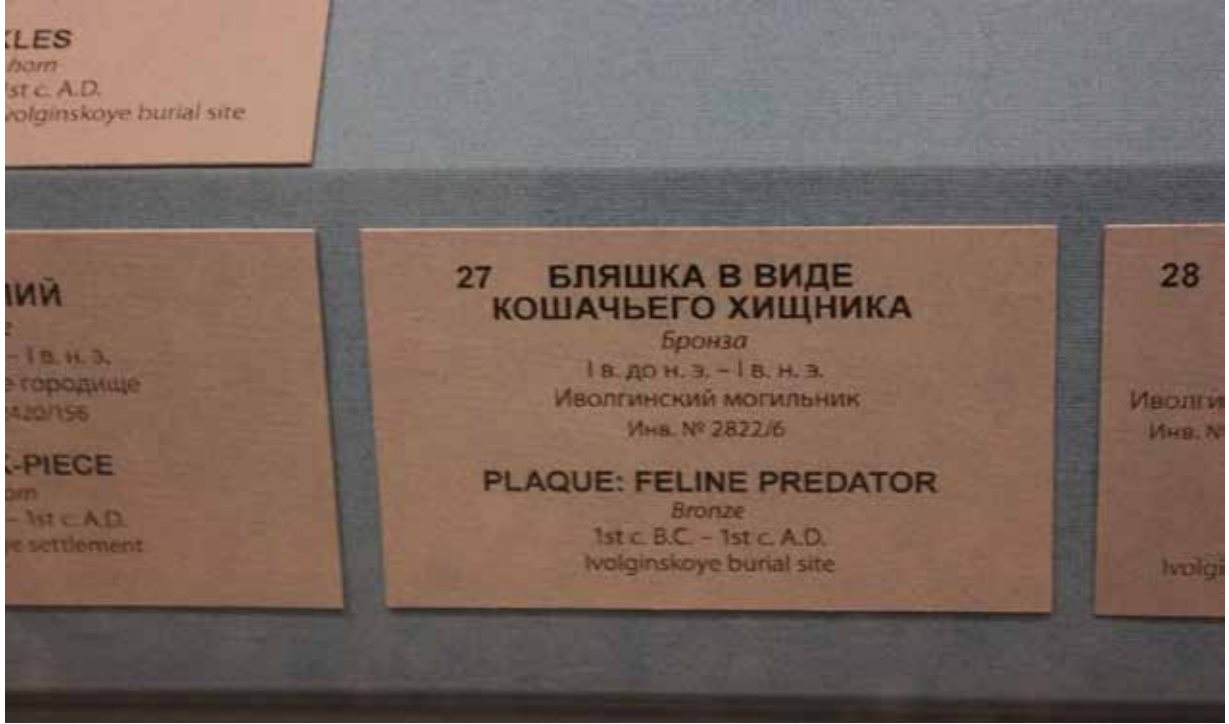
Harita 2'deki bölge Hunların bizzat kendilerinin zirai faaliyetlerde bulundukları bölgelerdir. Bizzat kendilerinin bu faaliyetleri yaptıkları bölge ifadesini kullanıyoruz; çünkü Hunların Tarım ve Turfan Havzaları gibi vergiye bağladığı ve Çin'in kuzey bölgeleri gibi sık sık yağmaladıkları tarım sahaları mevcut idi.

Harita 2'de gördüğümüz en önemli yerleşim bölgelerinden biri Ivolga'dır. Bu noktada, mesele- nin aydınlatılması hususunda, arkeolojik malzemeler önemli bir yer tutmaktadır. Noyin-Ula gibi pek çok Hun yerleşim yerinde tahıl maddeleri bulunmakla birlikte, Hun tarım faaliyetlerine dair resmin tamamlanması için gereken en değerli buluntular şüphesiz Ivolga şehrindekilerdir. Nitekim Davidova tarafından Ivolga şehri kalıntılarında gerçekleştirilen kazılarda çok sayıda tarım aletine ulaşılmıştır. Bu aletler arasında; çapa, kürek ucu, orak ve saban demiri gibi aletleri sayabiliriz⁸. Yine Çin kroniklerinde Hunlar'ın, hububatlarını ahşaptan iki katlı haznelerde veya kuyularda muhafaza ettiklerine dair veriler mevcuttur. Ivolga şehrinde 1949 yılında gerçekleştirilen kazılar esnasında 1 No'lu konutun yanında hububat muhafazası için oluşturulmuş armut şeklinde bir kuyu (çapı 1,43 m., dibe doğru genişleyerek çapı 1,62 m. ulaşırken, derinliği 1,25 m. kadardır) ortaya çıkarılmıştır. Keza, Ivolga şehri kalıntılarında yapılan kazılarda hububatın öğütülmesinde kullanılan taştan el değirmeni örneklerini görmekteyiz. Es-kiçağ'da Baykal kıyısında tarımsal faaliyetlerin varlığını kanıtlayan bir başka unsur ise, bölgede ortaya çıkarılan sulama sistemidir⁹. Tarımın yapıldığı yerde sulama kanallarının bulunması doğal karşılanabilir ancak bunu yapanların sürekli sadece konargöçer diye tanımlanan insanlar olduğu hatırlanmalıdır.

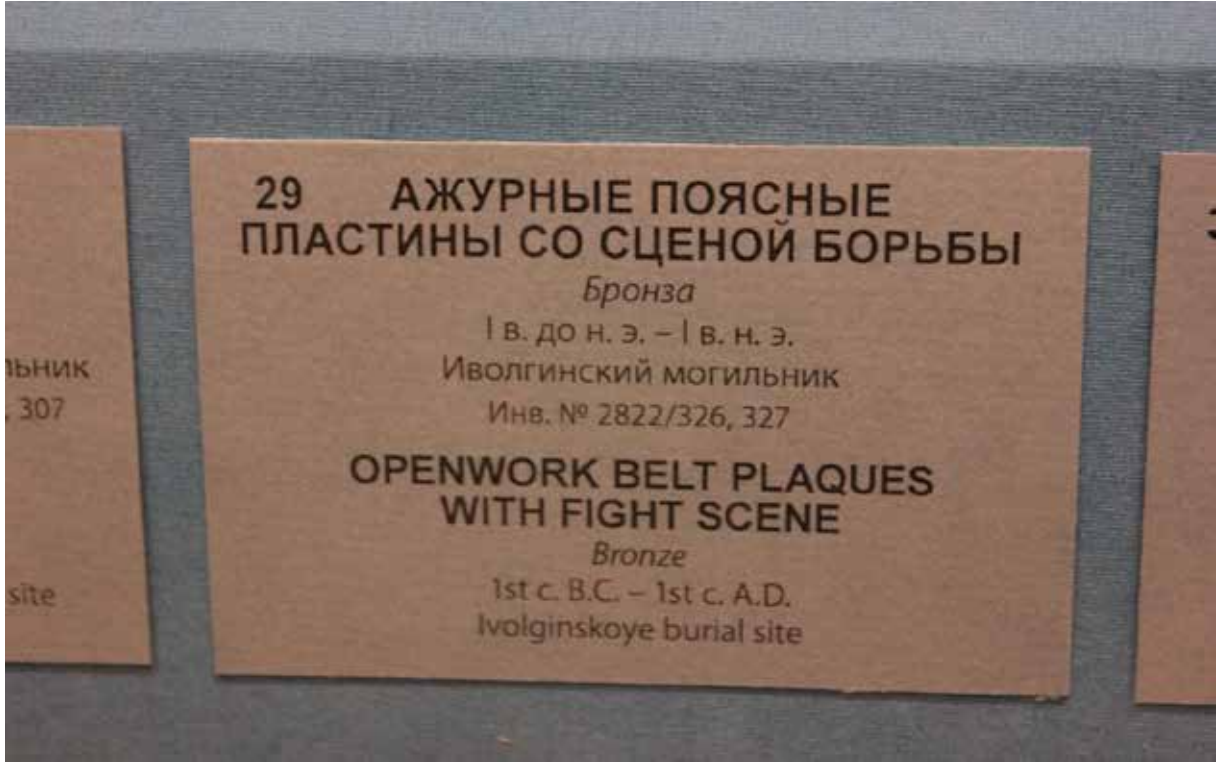
Ivolga bölgesinde yapılan kazılardaki buluntuların Hunlara ait olduğu konusunda bu konu ile ilgili hemen hemen tüm bilim insanları hemfikirdir. Ancak aşağıda göreceğimiz bazı buluntu örnekleri bu fikri daha da netleştirecektir.

⁸ Ekrem Kalan, Ivolga Örneğinde Hun Kent Kültürüne Genel Bir Bakış, *Türkbilgi Dergisi*, Güz 2012, Ankara, s.1-19

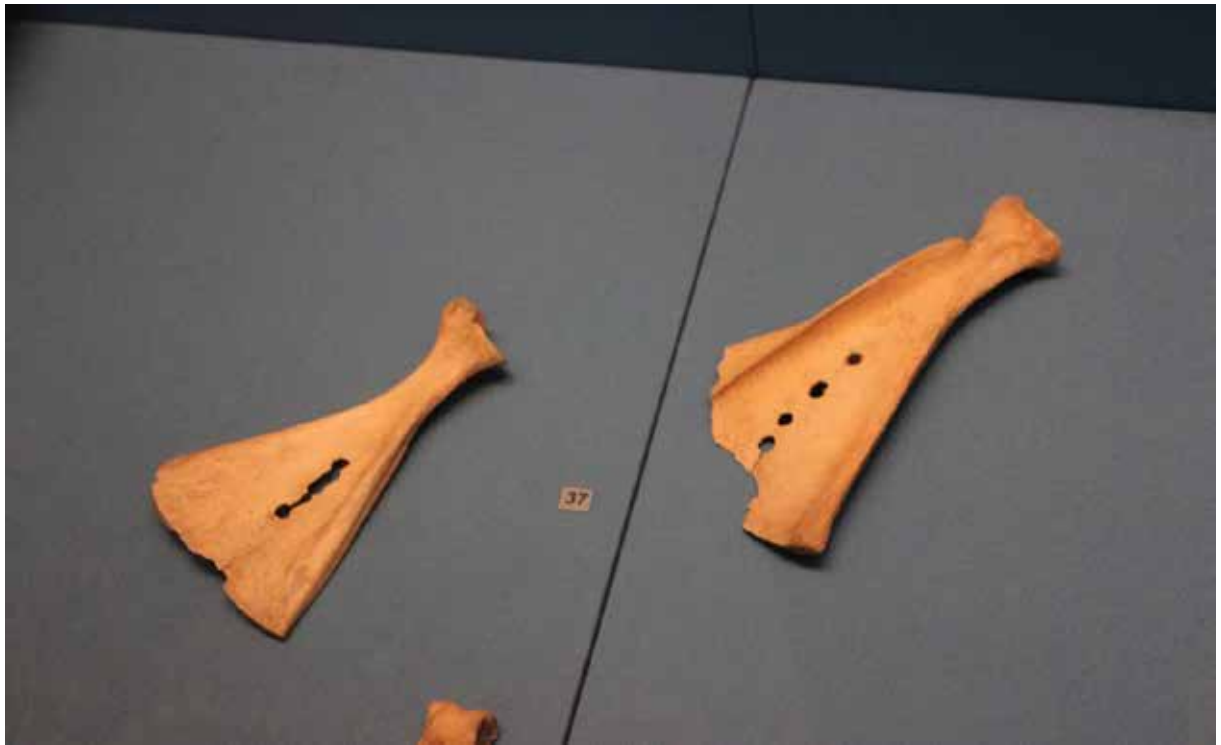
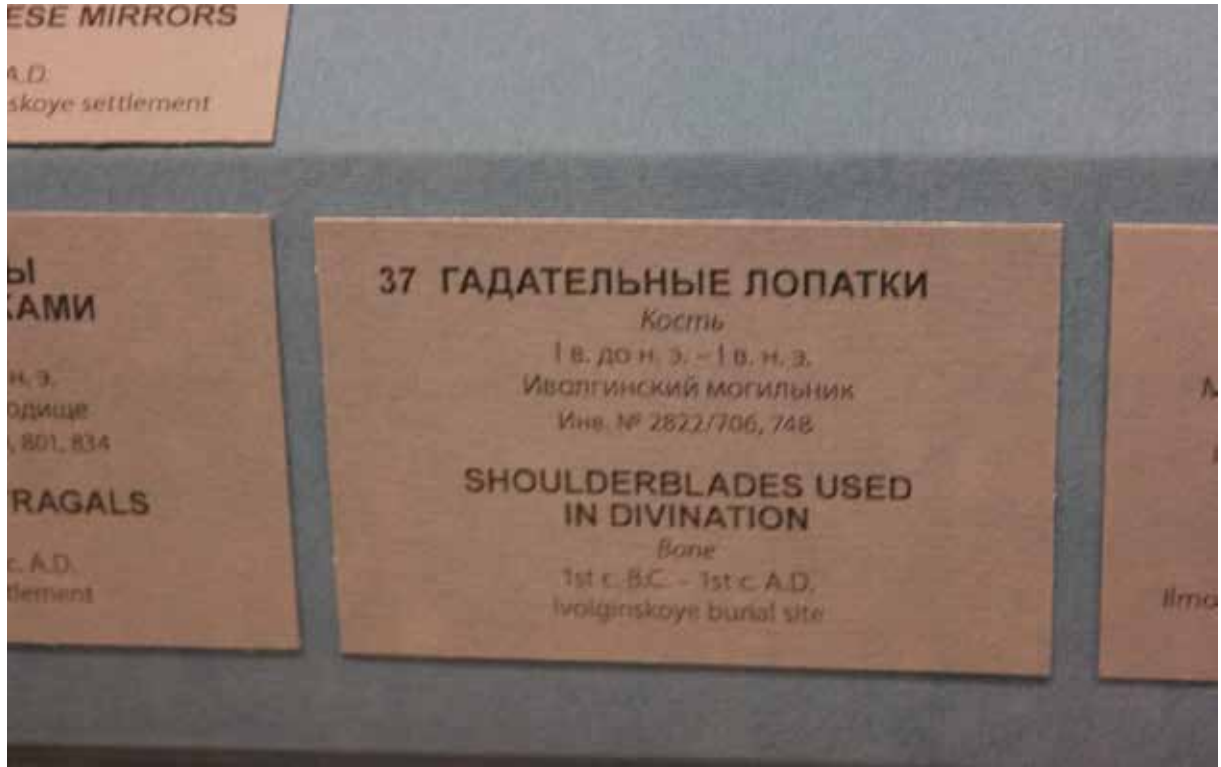
⁹ Ekrem Kalan, Ivolga Örneğinde Hun Kent Kültürüne Genel Bir Bakış, s.3

Resim 1: Ivolga bölgesinde bulunan tipik Hun hayvan üslubuna örneği kemer tokası olması muhtemel bir süs eşyası (M.Ö.I. yy-M.S.I yy). Hermitage Müzesi St. Petersburg/Rusya

Resim 2: Ivolga bölgesinde bulunan tipik Hun hayvan üslubuna örneği savaş sahnesi tasviri içeren kemer tokası (M.Ö.I. yy-M.S.I yy). Hermitage Müzesi St. Petersburg/Rusya

Resim 3: Ivolga bölgesinde bulunan fal bakma amacıyla kullanılan koyun kürek kemikleri (M.Ö.I. yy-M.S.I yy). Hermitage Müzesi St. Petersburg/Rusya

Resim 3: Ivolga bölgesinde bulunan tipik Hun ok uçları (M.Ö.I. yy-M.S.I yy). Hermitage Müzesi St. Petersburg/Rusya

Burada birkaç örneğini gördüğümüz Ivolga buluntuları, bölgenin Hunlara ait olduğu konusunda tereddüde yer bırakmamaktadır. Bahsettiğimiz bölge Hunların tarım yaptığı ve şehir kurduğu alanlardan sadece biridir. Aynı zamanda bugünkü Moğolistan sınırları içinde ve Çin'in kuzey bölgelerinde de Hun şehirlerinin var olduğu bilinmektedir. Hunların şehirleşmiş bir toplum olduklarını bilmek bu büyük medeniyetin değerini de arttırmaktadır. Çünkü özellikle bazı batılı tarihçiler Hunların "göçebe" bir toplum olduğunu sürekli vurgulayarak, onları adeta değersizleştirmektedir. Bize göre konargöçerlik medenileşmenin veya büyük bir medeniyet kurmanın önünde bir engel değildir ancak sürekli konargöçer yerine göçebe denilmesi ve bu vurgunun sürekli yapılması sadece bilimsel hata veya eksiklikle açıklanamaz.

Geniş Hun coğrafyasında yapılmış kazıların sonuçları hep görmezden gelinmiştir. Özellikle Sovyet Rusya döneminde bu verilere ulaşmanın zorluğu da bizleri sadece mevcut literatürle yetinmeye itmiştir. Ancak bugün ortaya çıkan sonuçlar Türk şehirlerinin ilk olarak Uygurlar döneminde değil, Hunlar döneminde yani Uygurlardan yaklaşık bin yıl önce kurulmaya başlandığını açıkça ortaya koymaktadır. Eskiçağ Sibirya uzmanı olan Kızlasov'un temel olarak ulaştığı sonuca göre: "Hunlar, Orta Asya ve Güney Sibirya'da yerleşik hayata geçerek, kent kültürüne geçen ilk devlettir"¹⁰. Dolayısıyla Hunların ekonomik hayatında ziraatın, sosyal hayatında da şehirleşmenin kayda değer bir öneme haiz olduğunu unutmamak gerekir.

Kaynaklar

- Baykuzu Tilla Deniz**, Bir Hun Başkenti: T'ung-Wan Ch'eng, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., Sayı 183, İstanbul, Aralık 2009, s. 247-262
- Baykuzu Tilla Deniz**, *Asya Hun İmparatorluğu*, Kömen Yayınları, Konya 2012
- Cosmo Nicola Di**, Ancient Inner Asian Nomads: Their Economic Basis and Its Significance In Chinese History, *The Journal Of Asian Studies*, Vol: 53 No:4, Kasım 1994, s. 1092-1126
- Eberhard Wolfram**, *Çin'in Şimal Komşuları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Çev. Nimet Uluğtuğ, 2. Baskı, Ankara 1996
- Gumilev Lev. N** *Hunlar*, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2002
- Kalan Ekrem**, Ivolga Örneğinde Hun Kent Kültürüne Genel Bir Bakış, *Türkbilgi Dergisi*, Güz 2012, Ankara, s.1-19
- Nienhauser William H**, *Grand Scribe's Records Vol: II Basic Annals Of Han China*, Indiana University Press, Bloomington, Indiana USA, 2002
- Nienhauser William H.**, *The Grand Scribe's Records The Memoirs Of Han China*, Vol. IX, Part II, Indiana University Press, Bloomington USA 2010
- Onat Ayşe, Sema Orsoy**, Konuralp Ercilasun, *Hsiung-nu (Hun) Monografisi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2004

10 Ekrem Kalan, Ivolga Örneğinde Hun Kent Kültürüne Genel Bir Bakış, s.4

Çeşm-i Afet Divanı'nda Şehirler

Okt. Dr. Emel NALÇACIGİL ÇOPUR¹

Giriş

Diğer şairlerimiz gibi Çeşm-i Âfet; (güzel gözlü kadın) hakkında da elimizde bilgi bulunmamaktadır. İsmi'nin bile gerçek veya mahlas olduğunu bilmemekteyiz. Edebiyat tarihlerinde ve son yıllarda Ekmeleddin İhsanoğlu'nun *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları* isimli eserinde sadece Hidiv İsmail Paşa'nın eşi olmasının yanında divânı ile anılmaktadır. İsmail Paşa'nın annesi Hoşyar Hanım'ın sarayında yetiştirilmiş muhtemelen Çerkez asıllı bir cariye olan Çeşm-i Âfet, eserinde belirttiğine göre Hidiv'in üçüncü eşidir. Eşi İsmail Paşa'nın teşvikiyle şiire meyleden, onun ölümünden sonra ona vefa borcunu ödemek ve adını baki kılmak için hanlar, saraylar yaptırmak yerine eline kalem aldığını söyleyen Âfet Hanım, Kahire sarayında yetişmiş, aydın bir dîvân şairimizdir. Ayrıca sarayda kendi bölüğündeki kadınlardan oluşan bir saz ve söz heyeti kurdurması, Mısır'da ilk kız mektebinin açılmasını sağlaması bu durumun göstergesidir.²

Yine İhsanoğlu'nun eserinde verdiği bilgilerden hareketle 1907'de ölen Çeşm-i Âfet Hanım'ın Mısır'da Türkçe edebiyatı zenginleştiren güçlü bir şair olduğunu anlamaktayız. Eşine mânâ âleminde gönülden armağan olarak yazdığı Dîvânı'nda bir diğer ismiyle Levha-i Dil; Gönül Levhası'nda ayrılık acısıyla felekten şikâyet eder. İsmail Paşa'nın valilik yaptığı Mısır'ı, Emirgân'ı ve ölümünden kısa bir süre sonra nedimi Gülperi'yle acısını hafifletmek, değişik yerler görerek kendilerini geliştirmek için Mısır'da Nil nehri güzergâhındaki Said, Edfû ve Asvân/Usvan'a seyahate çıktıklarını tekrar Mısır'a döndüklerini belirtir.

Hayatı hakkında çok az bilgi edinilen Âfet Hanım'ın elimizde 1315/1898'de basılmış *Levha-i Dil* isimli dîvânından başka eseri yoktur. Levha-i Dil'in matbu nüshası İstanbul Üniversitesi Nu: 15619'da kayıtlıdır. Bu eser, 2012 yılında Doç. Dr. Semra Tunç tarafından transkripsiyonlu olarak yeni yazıya sunulmuştur. Levha-i Dil, muhteva açısından değerlendirilirken gazellerden önceki çeşitli nazım şekillerinde yazılmış manzumeler Birinci Kısım, bölüm ve numaraları verilerek tanıtıldığı için biz de yazımızda Birinci Kısım'da çeşitli nazım şekillerinde yazılan şiirleri (Birinci Kısım, 1/1) bu şekilde verdik. İkinci kısımdaki gazelleri ise gazel olduğunu belirttikten sonra gazel numarası ve beyit numaralarıyla (G. 99/1-6) belirttik.

Yazımız da iki bölümden oluşmaktadır. Çeşm-i Âfet'in yaşadığı, seyahat ettiği ülke ve şehirlerin anlatıldığı Birinci Bölüm; onun hayatı doğrultusunda kronolojik sıra izlenerek yorumlanmıştır. İkinci Bölüm'de ise diğer klasik Türk edebiyatı şairleri gibi Âfet Hanım'ın da şiirlerinde telmih sanatına başvurarak ifadelendirdiği şehir, belde ve dağ isimleri alfabetik dizimle ele alınmıştır.

Birinci Bölüm

Çeşm-i Âfet'in Yaşadığı, Seyahat Ettiği Ülke ve Şehirler

Mısır

Çeşm-i Âfet, Dîvânı'nda öncelikle Mısır'dan eşi İsmail Paşa'nın hidiv oluşu ile bahseder. İsmail Paşa, amcası Said Paşa'nın ölümü üzerine 18 Ocak 1863'te Mısır valisi olur. Âdet gereği huzura çıkmak için hemen İstanbul'a gider. Buharla çalışan kendi yatını Sultan Abdülaziz'e hediye eder. Böylece eli

¹ Selçuk Üniversitesi Türk Dili Bölümü.

² Ekmeleddin İhsanoğlu, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, IRCICA, İstanbul 2006, s. 54, 113.

açıklığıyla Sultan'ın gözüne girmeyi başaran İsmail Paşa, padişah'tan aldığı ilk önemli imtiyazla Mısır veraset usulünü kendi nesli lehine değiştirir. Başlangıçta Mısır verasetinde ailenin en büyüğünü esas alan “ekberiyet” kaidesi yerine İsmail Paşa'dan itibaren babadan oğula intikal esas kabul edilmiştir. Veraset fermanından beş gün sonra da 2 Haziran 1866'da hidiv unvanının sahibi olmuştur. ³Aşağıdaki beyitte dünyanın en cömert insanı İsmail Paşa'nın Mısır hidivi oluşu anlatılır:

Hıdîv-i Mısır idi zât-ı şehîmi
Keremkârân-ı devrânın kerimi (Birinci Kısım, 1/1)

31 Aralık 1830'da Kahire'de doğan İsmail Paşa, Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın torunu, İbrahim Paşa'nın oğludur. 8 Haziran 1867 tarihli bir fermanla imtiyazlarını genişleterek Mısır'ın iç idaresiyle ilgili düzenlemeler yapma hakkına da sahip olmuş ilk bürokrattır. Çeşm-i Âfet, eşinin hidivliğin temellerinin kurucusu olduğunu, onun babası İbrahim Paşa'dan devraldığı Mısır gül bahçesine renk ve koku bahşettiğini anlatır:

Vücûhen âmir-i ma'rufdur nâhi-i fahşâdur
Ki teblig-i evâmirde emîr-i bî-tehâşâdur
Gül ü gülzâr-ı İbrâhîme bûy u reng-bahşâdur
Hıdîv-ı Mısır-ı esbak zât-ı İsmâ'îl Pâşâdur
Mebânî-i hıdîvîyî mübâdiyen iden teşkil (2/1)

İsmail Paşa, Sultan Abdülaziz ile İstanbul'da görüştüktan sonra Padişah'ı ve devlet erkânını Mısır'a davet eder. Muhteşem karşılama törenleri, ziyafetler verir. ⁴Âfet Hanım, böyle yüce bir rütbe alan Paşa'yı Abbasi halifelerinin beşincisi, kahramanlığı, adaleti ve cömertliğiyle ün salan Hârûn Reşîd'e benzetir. ⁵Hatta Abbasiler devrinde vezirlik makamında bulunan, cömertlikleri darbimesel olan Bermekîler'in de bu payeyi alan eşine altından kubbe yaptıracağını söyler. ⁶Ardından İsmail Paşa'nın Sultan'ı Mısır'a davetini, karşılama töreninde sırma renkli lüks kumaşın Abdülaziz'in yoluna döşendiğini anlatır. Çeşm-i Âfet, Mısır'da yaşanan tüm bu güzellikleri yapan Paşa'nın eşi olmasından dolayı şanslıdır:

Refik itmişdi baht-ı sâz-kârım bir hükümdârı
Mısır iklimini tutmuşdı mihr ü mâh-ı efkârı

Hıdîv-i 'âtıfet-pîrâ 'ulüvvü'r-rütbedir zîrâ
Ki görmez mislini devrân dönerse çarh-ı devvârı

Zamânın sanki Hârûnu'r-Reşîdi zât-ı pâkiydi
Yapardı karşusunda Bermekîler tâk-ı zer-kârî

Musahhar eylemişdi hazret-i 'Abdü'l-Azîz Hânı
Ki meşhur-ı cihân olmuş şehen-şâh-ı cihân-dârı

Hunûkâr u sa'âdet-bahş-ı devrân olduğu demler
Kemâl-i lutf u himmetle getürdi Mısra hünkârı

O rütbe pâdişâha eyledi ikrâm-ı bâlâter
Döşetdi hâk-i pây-ı hazrete dîbâ-yı zer-târı (G. 99/1-6)

İsmail Paşa, Bâbîâli ile ilişkilerine önem veren, maddi hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan devlet adamı olarak bilinmektedir. Aşağıdaki beyitlerde Hz. Yusuf'u satın alan Mısır Azizi'nin evinde verilen yemek ziyafetlerinin bile İsmail Paşa tarafından verilen ziyafetlerden değersiz olduğu, medeniyetin

3 Atilla Çetin, “İsmail Paşa” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul 2001, s. 118.

4 *Age*, s. 118.

5 Şemseddin Sâmî, “Hârûnu'r-Reşîd”, *Kâmusü'l-Alâm*, C. 6, Ankara 1996, s. 4723.

6 Hakkı Dursun Yıldız, “Bermekîler” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, s. 517.

mimarı Musa peygamber döneminden beri Mısır'ın böyle saadet görmediği anlatılır: ⁷

Mısır böyle sa'âdet görmemişti ân-ı hilkatden
Meger ki Mûsî-i İmrân ola 'umrânı mi'mârı

Ziyâfetler virildi h'ân-ı yagmâ-yı mekârimden
Olurdı lokma-i nâ-çîzinin Yûsuf harîdârı (G. 99/7-8)

Ardından yapılan bu davetin o ana kadar dünyada görülmediği, Nil'in etrafında Mısır halkının toplandığı ve bununla ihya olduğu belirtilir:

Ne şeh-râyınler oldı nazirin görmedi dünyâ
Ki hâlâ olsa şâyân subh-ı sâdık anın âsârı

Husûsan Mısır ahâlîsinin tamamen eyledi reyyân
Ki Nîl-i himmeti her cânibe olmuş idi cârî (G. 99/9-10)

On altı yıl Mısır valiliği yapan İsmail Paşa saraylar inşa ettirip onları modern şekilde döşetmiştir. ⁸Âfet Hanım, eşini İslâm dünyasında olağanüstü sanat yeteneği ile öne çıkan Behzâd isimli Türk minyatürcüsüne benzetir. ⁹Onun İran meliklerinden Nu'man b. Münzir'in Kûfe'de sabah mavi, kuşluk vakti havai, öğleyin beyaz, ikindi ise sarı renk alan Havernak sarayından bile bin kez süslü olacak şekilde Mısır'ı inşa ettirdiğini söyler. ¹⁰Ayrıca Paşa'nın çalışmalarıyla güzelleşen Mısır'ı Kur'an'da bildirilen Me'vâ ve 'Adn cennetleri ile eşit tutar:

Civâr-ı cûy-ı şîr-i cûdına cem' oldı Ferhâdân
Nigâristân-ı Çîni kıldılar bünyâd Behzâdân
Havernâkdan müzeyyen tarz ile mânend-i üstâdân
Hezâr âsâr-ı Mısır eyledi ma'mûr u abâdân
'Adîl-i cennetü'l-Me'vâ mesîlû'l-'Adn bi't-temsîl (Birinci Kısım, 2/3)

İsmail Paşa, Paris'te modern ilimler ve mühendislik tahsilini tamamladıktan sonra Mısır'a dönmüş aydın bir validir. Bu tahsili neticesinde onun Mısır'da imar faaliyetlerine hız verdiği, kendi adıyla anılan İsmâliyye şehrini kurduğu ve sulama kanalları yaptırarak Mısır'ı mamur ettiğini öğrenmekteyiz. ¹¹Çeşm-i Âfet, imar kanunlarını uygulayan Paşa'nın toprağı taksim ederek Mısır için can olduğunu böylece güzelleşen Mısır'ın her tarafının gelin odası gibi süslendiğini anlatır. Nitekim toprağın aşiret egemenliğinden kurtulup devlet yönetiminde paylaştırılması sayesinde toplumda hem çevre düzenlemesi bilinci hem de sömürgecilik izleri silinerek insanlar ekmek sahibi olmuşlardır:

Mısra şân virmişdi İsmâ'il Paşa-yı hidîv
Cisme cân virmişdi İsmâ'il Paşa-yı hidîv
Sû-be-sû kıldı Züleyhâ haclegâhı beldeyi
Hüsne ân virmişdi İsmâ'il Paşa-yı hidîv
Kıt'a kıt'a cevher-i toprağı taksîm eylemiş
Sanki kân virmişdi İsmâ'il Paşa-yı hidîv
Oldı Mısırın cânı İsmâ'il Pâşâ himmeti
Ya'nî nân virmişdi İsmâ'il Paşa-yı hidîv

Çeşm-i Âfet'in eserinde eşini yüceltmesi ve onun hizmetleriyle mâmurlaşan Mısır hakkında söyledikleri tarihi bilgilerle örtüşmektedir. Paşa'nın kendisine verilen bu hidivlik unvanı ile adeta bağımsız bir hükümdar gibi davranması, Mısır'a yatırım yaparken hiçbir masraftan kaçınmaması bu hususu destekler mahiyettedir. Nitekim İsmail Paşa, 1869 yılında Avrupa'ya yaptığı seyahatte 3. Napolyon tarafından daha önce Sultan Abdülaziz'in misafir edildiği dairede ağırlanmış, gittiği başşehirlerde hükümdarla-

⁷ Hasan Tahsin Feyizli, *Açıklamalı Kur'an-ı Kerîm Meali*, Server İletişim, İstanbul 2008, s. 250.

⁸ Çetin, *age*, s. 119.

⁹ Filiz Çağman, "Behzâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1992, s. 147.

¹⁰ A. Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Haz. : Cemal Kurnaz, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1992, s. 199.

¹¹ Çağman, *age*, s. 147.

rı Suveyş Kanalı'nın açılışına şahsen davet etmiştir. ¹²Âfet Hanım, eşinin Suveyş Kanalı'nın açılışı için Roma, Bizans, Alman imparatorlarını Mısır'da topladığını anlatır:

Ne İsmâ'il idi yâ Rab o İsmâ'il-i Cem-pâye
Kanal seyri için Mısra getürdi zât-ı çâsârı (G. 99/16)

Mısır, peygamberler tarihi açısından oldukça önemli bir ülkedir. Ahd-i Atik'te ve Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa ve Hz. Yusuf'un kıssalarının geçtiği yer olarak bilinir. ¹³Nitekim Kur'an'da Yûsuf suresi 56. ayette Hz. Yusuf'un Mısır Maliye bakanı olduğu ve Cenab-ı Hak'tan aldığı vahiyle ülkeyi bayırdır hale getirdiği beyan edilir. Âfet Hanım, İsmail Paşa'nın Mısır'ı Yusuf (as) gibi imar ettiğini anlatır:

Cenâb-ı Yûsuf-âsâ Mısır'ı 'mâr eyledi bi'z-zât
Dil-i Ya'kûb ise memnun-ı İsmâ'ildir gûyâ (G. 6/4)

Paşa'nın vasiyeti üzerine naaşı Mısır'a getirilir. Çeşm-i Âfet, eşinin Mısır'da kâmil bir hoca tarafından adeta gözyaşlarıyla yıkandığını, cenaze töreninin dünyada eşi olmadığını ve tüm Mısır halkının Hz. Yakup'un evindeki hüznü gibi (Yûsuf, 12/84) karalara gömüldüğünü dile getirir:

Vücûd-ı nâzenînin yıkadı bir merd-i kâmil ki
Döküp su yerine gülğün sirişk-i çeşm-i hûn-bârı

Getürdük Mısra na's-ı magrifet-nakş-ı 'azîzi biz
Düzüldi bir alay ki görmemiştir dehrin ebsârı

Sevâd-ı Mısır oldu sanki mâtem-hâne-i Ya'kûb
Ki na's-ı Yûsufa el-hak Züleyhâ kıldı gam-h'ârı (G. 100/27-29)

Âfet Hanım, bir diğer şiirinde İsmail Paşa için kabir yapıp onun Mısır'da defnedildiğini anlatır: Mısır ilinde kazdılar kabrin 'ulüvvü'l-himmetân
Ol mukaddes cismi tâbût ile tedfin itdiler (37/6)

İtalya

İsmail Paşa'nın Avrupa seyahatinde Osmanlı'dan bağımsız hükümdar gibi tutum sergilemesi Bâbiâli tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmış, Sadrazam Âli Paşa'dan iki kez ihtar almasına yol açmıştır. Ardından Mısır maliyesinin İngiltere ve Fransa'nın kontrolüne geçmesi üzerine 26 Haziran 1879'da II. Abdülhamid tarafından görevine son verilir. Hemen Mısır'ı terk etmesi istenen İsmail Paşa, İtalya'nın güneyine Napoli'ye gider. ¹⁴ Çeşm-i Âfet, eşinin azledilmesi üzerine İtalya'ya gidişini orada bir hayli mutsuz kaldığını dile getirir:

Bu tatbîkât ile âhir hıdiv-i Mısır olup ma'zûl
Ki irdi zât-ı İsmâ'ile dehrin cevri âzârı

Efendim oldu makhûr u mükedder nefy ile mağdur
İtalya illerinde eyledi haylî zamân zârî (G. 100/11-12)

Çin

İsmail Paşa'nın görevden alındıktan sonra Çin, Hind, Sind ve Ferhâr gibi Asya ülkelerine gittiğini beytine yansıtan Âfet Hanım, onun azledilmemesi gerektiğini vurgular. Bu gezi tarihî kaynaklarda geçmemektedir. Şairin Hidiv'in bu süreçte hızlı bir şekilde gezdiğini bildirdiği yerler klasik Türk şiirinde güzelleriyle öne çıkan ülke ve şehirlerdir. Nitekim Çin; geçmişte Doğu Türkistan'da güzellerinin bulunması ve Nigârîstân, Erjeng gibi adlarla bilinen kutsal kitabın oldukça güzel minyatürlerle süslü olması sebebiyle edebiyatımızda güzel yüz; Çin ile birlikte anılır.¹⁵

¹² Çetin, *age*, s. 118.

¹³ Hilal Görgün, "Mısır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, İstanbul 2004, s. 557.

¹⁴ Çetin, *age*, s. 118.

¹⁵ Emine Yeniterzi, "Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*

İkinci beyitte geçen Ferhâr ise yine Türkistan'da Hıta ile Kaşgar arasında güzelleriyle ünlü bir kenttir. Aynı zamanda yetmiş tane güzel kızın hizmet ettiği, ziyarete gelen konukların kızların güzelliklerinden dolayı bağlandıkları puthanenin de adıdır.¹⁶

Hind, Hindistân da Asya kıtasında Çin'in güneyinde yer alan bir ülkedir. Hintlilerin siyahî ırktan olmaları sebebiyle klasik şiirimizde birçok güzellik unsurları hindûya benzetilir.¹⁷

Velâkin Hâdimü'l-Lezzâta olmaz dûr-bâs aslâ
Gezer sür'atle Çîn ü Hind ü Sind ü mülk-i Ferhâr (G. 100/19)

Mîrgûn/Emirgân:

İtalya'da bir müddet kalan İsmail Paşa, daha sonra affa mazhar olur. Hayatının son dönemlerini İstanbul'da Emirgân'daki köşkünde geçirir. Levha-i Dil'den öğrendiğimize göre İsmail Paşa 67 yaşında görevine son verilmesine üzüldüğü için hastalanıp yatağa yatmış ve orada vefat etmiştir. Âfet Hanım, Paşa'nın affedilmesinden sonra Mîrgûn/Emirgân'ın gül bahçelerinin kokusunun kendilerine kâfi geldiğini, efendim diye hitap ettiği eşinin cenaze töreninde dini vecibelerin yerine getirilmesini, cenazesinin kendisi İtalya'dayken ölen annesinin mezarının olduğu Mısır'a götürülmesini, oraya defnedilmesini vasiyet ettiğini anlatır:

Olunca 'afva mazhar Mîrgûnı eyledi me'vâ
Bize kâfi göründi öyle gülşen bûy-ı ezhârı (G. 100/16)

Efendim de döşendi bir marazla pistere ammâ
Tamâm altmış yedi gün eyledi mevt ile peykârı

Vasiyyet kıldı tâ her bir umûr-ı dinî hüccetle
Olundı ser-te-ser ikmâl her âyîn-i dindârî (G. 100/23-24)

Vücûdum Mısır ilinde ola medfûn
Bırak vâsıl ola Leylâya Mecnûn
Vedâ' itdüm sana artık Emîrgûn
Eğerçi eyledim gayetle mahzun
Ne çâre böyle takdir-i nihânî
Tamâm oldu o yerde zindegânî (Birinci Kısım, 7/8)

Bir diğer beyitte Çeşm-i Âfet, İsmail Paşa'nın naaşının ihya ettiği Mısır'a götürülmesini vasiyet ettiğini anlatır. Beytin ikinci mısraında geçen sevâd-ı a'zam ibaresi; ulu şehir anlamında aslında Mekke için kullanılan tamlama olmasına rağmen burada Paşa'nın hizmetleriyle mamurlaşan Mısır kastedilmiştir:

Na'sımı Mısır'a götürsünler benim tekrîm ile
Eyledim zîrâ ben ihyâ ol sevâd-ı a'zamı (G. 111/16)

Çeşm-i Âfet'in Dîvânı'nda Mısır'dan sonra zikrettiği bir diğer yer ise İstanbul'da boğazda korulukları ile ünlü Mîrgûn semtidir. Dîvân'da Mîrgûn başlıklı gazel bulunması; Âfet'in bu semte verdiği önemi bildirmektedir. Semtin günümüzdeki adı; Emirgân'dır. Semt bu adı IV. Murad devrinde Osmanlı Devleti'ne sığınan İran asıllı kumandan Emirgûne'nin buraya yerleşmesiyle almıştır. Sahilin kuzeyinde İsmail Paşa'ya verilen köşk bulunmaktaydı. Köşkün yanındaki bahçe günümüzde de İstanbul'un önemli mesire yerlerindendir¹⁸. Âfet Hanım, Mîrgûn'da kaldıkları sarayın sahile parıltı verdiğini, onun sabah rüzgârının gül bahçesini süslediğini dile getirir. Hemen sonrasında ise efendisinin ölümüyle Mîrgûn'un gözden düştüğünü belirtir:

Virdi revnak sâhile sâhil-sarây-ı Mîrgûn
Kıldı tezyin gülşen-i bâd-ı sabâ-yı Mîrgûn

Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı, C. 15, 2010, s. 309.

¹⁶ Age, s. 311.

¹⁷ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı, İstanbul 2004, s. 209.

¹⁸ M. Tayyip Gökbilgin, "Boğaziçi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1992, s. 255.

Âh efendim âh ki ol hânede kıldı vefât
Düşdi gözden öyle bir zîver-fezâ-yı Mîrgûn (G. 76/1-2)

Eşine bağlılığı ve aşırı sevgisiyle öne çıkan Âfet Hanım, Paşa'nın Mîrgûn'u imar ettiğini, onun ölümünden sonra Mîrgûn'un ışığını kaybettiğini, koruluklarının bile artık gariplerin yeri olduğunu hatta taşının toprağının bile matem tuttuğunu anlatır:

Emr-i İsmâ'il Paşadır anı i'mâr iden
Yoksa olmazdı bu rütbe dil-rübâ-yı Mîrgûn

Gitdi İsmâ'il söndi Mîrgûn'un şu'lesi
Belki de her evde şem'-i rûşenâ-yı Mîrgûn

Olsa şâyân her dıraht-ı Mîrgûn cây-ı gurâb
Uçdı gitdi Mısır'a dek artık hüma-yı Mîrgûn

Mîrgûnun taşı toprağı bile mâtem ider
Oldı endûh u gam işte rû-nümâ-yı Mîrgûn (G. 76/3-6)

Levha-i Dil'den anladığımıza göre İsmail Paşa, sadece Mısır'ı imar etmekle kalmamış Mîrgûn'a da pek çok hizmetler yapmış bir devlet adamıdır. Aşağıdaki beyitlerde onun altın, gümüş harcayarak kız ve erkek çocukları için Mîrgûn'da okullar yaptığı, fakirleri ihya ettiği anlatılır:

Mîrgûn'ı Mîrgûn itdi o zâtın himmeti
Yoksa 'ayyûka çıkar mıydı sadâ-yı Mîrgûn

Yapdı mektebler zükûra zümre-i nisvâna da
Eyledi sîm ü zeri mutlak fedâ-yı Mîrgûn

Mîrgûn'un eyledi birçok fakîranın ganî
Hâsıl oldı ol sebebden de gînâ-yı Mîrgûn (G. 76/7-9)

İsmail Paşa, vali olur olmaz İstanbul'da Abdülaziz Han'ı ziyaretlerinde onu ve diğer devlet erkânını Mısır'a davet etmiş, eşi görülmemiş törenle Sultan'ı ağırlamıştır. Âfet Hanım'ın verdiği bilgiler doğrultusunda Paşa'nın sultan Abdülaziz'i Mısır'da ağırlayışından sonra benzer bir tören de Emîrgân'da yapılmıştır. Şairimiz, bu törende Emîrgân'da çadır kurulduğu, Sultan'ın ve annesinin de teşrifleriyle mutlu olduklarını anlatır:

Yine bir gün Emîrgânda kuruldı çetr-i sultânî
Ki yüz gösterdi anda saltanat mihr-i himemkârı

Zihî ikbâl geldi anda hattâ vâlide sultân
Tecellî eyledi tâk-ı felekde mihr-i dîdârî

O rütbe iltifâtın eyledi mebzûl ol sultân
Düşürdi secde-i şükrânla başdan tâc u destârı (G. 99/11-13)

Âfet Hanım, Emîrgân'da yapılan bu törende denizin kandillerle donatıldığını, semtin taş ve duvarlarının aydınlandığını hatta havaya atılan kurşunların geceyi aydınlattığını anlatır:

Kanâdîl ile öyle bir donandı rûy-ı deryâ ki
Emîrgûnun mücellâ oldı gûyâ taş u dîvârı

Hevâyî her fışengi âsumâna virdi bir Pertev
Ziyâlandı sanki mâh-ı tâbân-ı şeb-i târı (G. 99/14-15)

Bir diğ er Ő irinde   fet Hanım, Paşa'nın altmış yedi yaşında Emirg  n'da vefat ettiğini söyler:
Dir  g   oldu bu Ya'k  b i   n beyt  'l-hazen mesken
MeŐ  mın itmedi terv  h z  r   b  y-ı p  r  hen
Sev  da münkalib oldu bey  z-ı d  de-i r  Ő en
Ol P  Ő  -y   ker  m 'ömri tam  m altmış yedi yılken
Em  rg  n s  hilinde eyledi enf  s  nı tekmi   (Birinci Kısım, 2/8)

Levha-i Dil'de   fet Hanım, Emirg  n'da yaşadıkları k  Ő k  ; Kasr-ı '  l   diye isimlendirmiŐ tir. Paşa'nın ölümüyle Emirg  n'daki k  Ő k  n dahi pencerelerinin kapandığını mateme girdiğini ifadelendirir:
Kasr-ı '  l  nin es  s   oldu g  y   münhedim
Sedd olundu t   Emirg  n  n sar  y   revzeni (G. 118/2)

  Ő m-i   fet, Emirg  n'da kaldıkları kıŐık için bir diğ er beytinde Erguv  n sarayı diye bahsetmektedir. EŞinin ölümüne fazlasıyla   z  len, onunla geçirdiği günleri sürekli y  d eden   fet Hanım, Erguv  n sarayından sonra Mısır'ın başkenti Kahire'deki Zafer  n Sarayı'na geldiğini anlatır. Ancak Zafer  n   Ő m-i   fet'in gözünde Paşa'nın vefatından sonra saray değil sıradan bir evdir. Burada Hidiv   smail Paşa'nın ikinci eşi ile   fet Hanım ikamet etmiŐ lerdir. Onların ölümünden sonra Zafer  n, yabancı diplomatların ağırlandığı mek  n olarak kullanılmıŐ tır.¹⁹

Mak  m iken sar  y-ı erguv  n  
Açıldı b  b-ı beyt-i Za'fer  n   (Birinci Kısım, 12/41)

Günümüzde de yeŐillikleri, korulukları ile ünlü olan M  rg  n'u   Ő m-i   fet, Me'v   cennetine benzeterek oranın g  l ve b  lb  llerle dolu olduğunu anlatır. Nitekim cennet; ağ   larla kaplı alan demektir. Ancak   smail Paşa'nın ölümünden sonra M  rg  n'un eski halinin kalmadığını vurgular:

M  rg  n'a cennet  'l-me'v   din  rdi bir zam  n
Bülbül    g  l ile dolmıŐ dı fez  -y   M  rg  n

  Ő m-i   fet Ő imdi sorma M  rg  n'un h  lini
Oldı fakr ile mükedder agniy  -y   M  rg  n (G. 76/10-11)

Asv  n/Usv  n:

D  v  n'da   smail Paşa,   Ő m-i   fet tarafından olağ  n  st   vasıflara sahip çok değerli bir idareci aynı zamanda ender bir eştir. Bu sebeple   fet Hanım, eşinin ölümüyle aşırı kederlenmiŐ  adeta dünyası zindan olmuŐ  bir kadındır. Levha-i Dil'de kalbindeki elemin biraz olsun hafiflemesi, yeni yerler görerek kendisi ve nedimesi Gülperi'yi geliŐ tirmesine yardımcı olması için Mısır çevresinde seyahate çıkarlar. Bu amaçla yaptıkları ilk yolculuk Asv  n/Usv  n'dır.

Asv  n; Kahire'nin 893 km. güneyinde, Mısır çöllerine hayat veren, ülkeyi ikiye bölen Nil nehrinin doğ u kıyısında bir Ő ehirdir. Nil nehri üzerinde seyahat edilebilen son iskele buradadır. Ayrıca Nil'in ilk Ő elalesi; doğ al güzelliği bu kenttedir. Kent turizm için önemli olmasının yanında dünyanın en büyük   atlaqsız ve damarsız pembe granit blokların çıkarıldığı taş ocaklarına sahiptir.²⁰   Ő m-i   fet, mecalsiz bir Ő ekilde Mısır'dan yola çıktığını, gönlündeki eleme sahraların tanık olduğunu, tüm bu sıkıntılarını Ő elalelere döktüğünü anlatırken Asv  n'da güvertenin تنها olduğu zaman g  neŐ n batıŐını izlediğini dile getirir:

Ten b  -mec  l    c  n haz  n efk  rım olmuŐ  der-be-der
G  yet kırık bir kalb ile kıldım Mısırdan bir sefer

H  n  n siriŐ kim   ağ lar derd    elemle her zam  n

19 Emine Foat Tugay, *Three Centuries: Family Chronicles Of Turkey And Egypt*, Oxford Üniversitesi Yayını, Londra 1963, s. 132.

20   dris Bostan, "Asvan" *Türkiye Diyanet Vakfı   sl  m Ansiklopedisi*, İstanbul: C, 3, İstanbul 1992, s. 506.

Mâtem-zede murg-ı dile sahrâlar oldu âşiyân

Şellâllere düşdi yolum yoldaşlarım ye's ü firâk
Âh iştiyâk ü iftirâk âh iftirâk u iştiyâk

Eşk-i firâkı dökmüşüm şellâllere hasret ile
Me'yûs oldum âh esef her demde bir fûrkat ile

Şellâli geçdim âferîn zevrakçe-i cür'etle ben
Her iki cânib taşdan kesb eylemiş tarz-ı hasen

Asvânda bir akşam ise şems-i cihân gârib iken
Tenhâ güverte üzre ben müstagrak-ı efkâr ten (Birinci Kısım, 11/2-7)

Edfû:

Edfû da Mısır'da Nil nehri kıyısında, Asvân'ın 106 km. kuzeyinde tarihi bir kenttir. Âfet Hanım, Edfû'da akşamüzeri ayın Nil'e çok güzel bir şekilde ışık verdiğini anlatır:

Edfûda bir şeb mâh-tâb Nîl üzre virmişdi ziyâ
Nîl taga 'aks itmiş idi ammâ ne h'oş suret-nümâ (Birinci Kısım, 11/10)

Sa'id (Port Said):

Âfet Hanım'ın eşi İsmail Paşa'nın ölümünden sonra gittiği şehir Port Said'dir. Burası 1859'da İsmail Paşa zamanında Süveyş Kanalı'nın kazı çalışmalarında Menzele gölü ile Akdeniz arasındaki kıyıda kalan işçilerin yaşamaları için baraka evlerden oluşmuştur. Fransız şirket görevlileri buraya Paşa'ya ithafen Port Said; Said limanı adını vermişlerdir.²¹ Said iklimine doğru seyahate çıktığını bildiren Âfet Hanım, güneş doğunca oraya geldiğine şükrettiğini dile getirir:

Sa'id iklimine kıldım seyâhat
Seyâhatde bulur insân nebâhat

Ve yâhud mâh ider seyr-i menâzil
Veyâ olmuş güneş bu hâke nâzil

İrişdik mâ-hasal savb-ı Sa'ide
Teşekkür eyledim baht-ı sa'ide (Birinci Kısım, 12/2-11)

Dünyanın en uzun ırmağı Nil, Mısır için hayattır. Nitekim Nil vadisinde sulama neticesinde buğday, arpa, şeker kamışı ve liflerinin uzunluğu sebebiyle dünyanın en kaliteli pamuğu Mısır'da yetişmektedir.²²

Âfet Hanım, Port Said'de seyrettiği Nil'i Adn cennetindeki Selsebîl isimli pınara benzetir. Bu husus Kur'ân-ı Kerîm'de İnsân suresi 18. ayette sadece Cenab-ı Hakk'ın rızasına nail olmak için salih amel işleyenlerin içeceği son derece akıcı, zencefil tadındaki içeceğin kaynağına verilen isim olarak beyan edilmektedir.²³ Ardından da bu uzun ırmağın kendisi gibi ağladığını, Nil'in her damlasının her güne nimet verdiğini anlatır:

Temâşâ eyledim seylân-ı Nîli
Behişt-i Âdn içinde Selsebîli

21

Hilal

Görgün, "Port Said" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul 2007, s. 326.

22 Suna Doğaner, "Mısır-Fizikî ve Beşerî Coğrafya" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, İstanbul 2004, s. 554.

23 Fahreddin Razî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, Huzur Yayınevi, İstanbul 2008, C. 22, s. 347.

Gözü-âsâ ‘aceb bir çağlayandır
Benim gibi hemâre aglayandur

Gözünden yaşını eyler revâne
Bu benzer mi ufak bir çağlayana

Bu bir dehşetli seyl-i Nîl-i hikmet
Virir her katresi bir gûne ni’met (Birinci Kısım, 12/16-19)

Süveyş Kanalı’nın ağzında günümüzde Mısır’ın ikinci büyük liman kenti olan Port Said, gelişmesini 1904 yılında demiryoluyla Kahire’ye bağlandıktan sonra elde etmiştir. Şairin Dîvân’da Sa’îd veya Sa’îd iklimi şeklinde nitelendirdiği bu şehir o dönemde doğal güzelliğine rağmen fazla gelişmemiş, balıkçılıkla geçinen gayr-ı medenî insanların yaşadığı bir belde olarak tasvir edilmektedir. ²⁴ Çeşm-i Âfet, onca yol katlederek geldiği Said’de balıkçılıkla geçinen, meşrubatı dahi bilmeyen insanların fakirlik içinde yaşadıklarını, yalın ayak dolaştıklarını ve kendilerini görünce şaşkınlıklarını anlatır:

Sa’îd iklimidir ‘âlfî menâzil
Tehî mi eyledim tayy-ı merâhil

Fakat insânlarî bî-sîm ü zerdir
Bürehne-ten gezer hep der-be-derdir

Ne me’kûlât u meşrûbâta mâ’il
Ne nâz u ni’met-i dünyâya kâ’il

Yaşarlar dâ’imâ hayvân-vârî
Degildir işte bu insân kârî

Esîr-i nân u ni’met olmamışlar
Anı h’ân-ı ezelde bulmamışlar

Bizi gördükde anlar şaşdı kaldı
Gidüp de Nîl-i hayret içre taldı

Şinâverdir o rûtbe bî-nihâyet
İder deryâda mâhî-veş seyâhat (Birinci Kısım, 12/24-30)

İkinci Bölüm

Âfet Hanım’ın Şiirlerinde Telmih Yoluyla Geçen Şehir, Dağ ve Vadi İsimleri

Şiirlerinde kendine güvendiğini ifade eden, Fuzûlî’ye nazire/benzer şiirler yazan Âfet Hanım, diğer şairlerimiz gibi klasik edebiyatımızda bazı şehir ve dağ isimlerini kullanmıştır. Böylece beyitlerini edebî sanatlarla süslemiş aynı zamanda o meşhur yerleri zikrederek edebiyatımızın temel yapı taşlarını bizlere hatırlatmıştır. Onun Dîvânı’nda bu amaçla zikrettiği şehir, dağ ve vadi isimleri şunlardır:

Aden

Yemen’in başkenti olan Aden, kendi adını taşıyan körfezde Arap yarımadası ile Afrika’daki Somali yarımadası arasında yer alır. Kızıldeniz’in girişinde bulunan bu şehir Kızıldeniz ve Hint Okyanusu’nu birbirine bağlar. Tarih boyunca körfezde çok kaliteli inciler çıktığı için klasik edebiyatımızda değerli incilerin kaynağı olarak gösterilir. ²⁵ Çeşm-i Âfet, on yedi yıl valilik yapan İsmail Paşa’nın çalışmalarının

²⁴ Görgün, *age*, s. 326.

²⁵ Yeniterzi, *age*, s. 304.

Aden Körfezi'nden çıkarılan sedefli inciler gibi ülkeyi süslediğini anlatır:

Riyâz-ı füşatü'l-icrâsı verd ü nesteren verdi
Nihâl-i cidd ü cehdi yâ semîn ü yâsemen verdi
Mesâ'îsi sade-fâsâ dür-i bahr-i 'Aden verdi
Tamâmen on yedi yıl müztakıl vâlî iken verdi
Kavânîn ü desâtîr-i kavime hilye-i ta'dîl (Birinci Kısım, 2/4) [e]

Bir diğer şiirinde Âfet Hanım, İsmail Paşa'nın ölümüyle dünyanın kendisi için keder evi olduğunu bu ayrılık acısıyla gözyaşlarını Aden incisine benzetir:

Ben n'eyleyim ol neş'eyi dünyâ bana beytû'l-hazen
Hicr ü fırâk [u]yâd ile gözyaşları dürr-i 'Aden (Birinci Kısım, 11/12)

Başka şiirinde Çeşm-i Âfet, deniz incileri olduğu söylenen dünyada damla damla dökülen gözyaşlarını Aden denizine benzetir:

Gözlerim bahr-ı 'Adendir katre katre yaşları
Oldı gûyâ dürr-i deryâ-yı sarây-ı kâ'inât (G. 15/16)

Hidiv İsmail Paşa'dan söz eden kaynaklar, öncelikle onun cömert olduğunu belirtirler. Çeşm-i Âfet, incilerin merkezi olan Aden şehri gibi cömertlikte kimseye benzemeyen Paşa'nın eli açıklığının yanında bulutların bile utandığını dile getirir:

Dest-i cûdı ebr-i gevher-bârı eylerdi hacîl
Zîver-i bahr-i 'Aden lû'lü-nisârım var idi (G. 98/2)

Bağdat:

Irak'ın başkenti ve en büyük kenti olan Bağdat, edebiyatımızda velilerin türbelerini barındırması sebebiyle anılır. Mısır'a tatlılık bahşeden Çeşm-i Âfet'e göre Bağdat, Fuzûlî'nin doğduğu yer olarak önem kazanmaktadır:

Fuzûlî virdi Bagdâta letâfet
Şeker-veş Mısra bahs itdim letâfet (G. 94/1)

Çin:

Klasik şiirimizde ziyadesiyle zikredilen bir ülkedir. Edebiyatımızda daha çok güzelleri ve misk ile anılır. Misk sebebiyle geçmesi Çin Halk Cumhuriyeti'nin Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin güneybatısında yer alan, miskin vatani Hatâ/Hitâ ismindeki şehirden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple Çin, misk, bûy/koku, âhû/ceylan gibi unsurlarla zengin bir tasavvur kaynağı oluşmuştur.²⁶ Nitekim Hata bölgesinde yetişen kekik gibi otlar misk ahularının göbeğinde bir ur meydana getirir. Yumru biçimindeki bu ur, içine kan oturarak ceylanın göbeğinin altında büyür ve gitgide sarkar. Bu durumdan rahatsız olan ceylan sağa sola sürtünerek bu urdan kurtulmak ister. Misk avcıları da hayvanların sürtünmesi için onların göbek hizasına gelecek yükseklikte belli bölgelere kazıklar çakarlar. Daha sonra düşen miskleri toplayarak misk tacirlerine satarlar. Dış kılımla kaplı, ceviz büyüklüğündeki urun içinde biriken kan pıhtısı kuruduktan sonra misk hammaddesine dönüşür. Semayı çınlattığını söyleyen Âfet Hanım, Çin ceylanının hemen tuzağa düşeceği gibi baharın geleceğini dile getirir:

Ey Çeşm-i Âfet âferîn
Kıldın sipihri pür-tanîn
Dâmındadır âhû-yı Çin
Ya'nî bahâr-ı nâzenîn
Her mevsimin fercâmıdır
Bülbüllerin bayramıdır (Birinci Kısım, 9/7)

Eşine tutkuyla bağlı olan Çeşm-i Âfet, Çin ceylanının/güzelinin miskini gül bahçesindeki gülleri

²⁶ Yeniterzi, *age*, s. 313.

bayılta İsmail Paşa'nın kokusuna benzeterek bunun da en sevdiği koku olduğunu dile getirir:

Nûkhet-i gülzâr-ı hulk gaşyi derdi gülleri
Nâfe-i âhû-yı Çîn-i müşk-‘abîrimdi benim (G. 60/5)

Çin’de bir zamanlar Türk, Maçin, Çiğil güzellerinin bulunmasından dolayı nigâr; resim gibi güzel sevgili ve nigâristân; güzellerin çok bulunduğu yer anlamındaki kelimeler Çin ile birlikte anılır. ²⁷ Çeşm-i Âfet, İsmail Paşa’nın gönlünü okşadığı zaman Çin güzellerinin bu durumu kıskanacağını anlatır:

Reşk iderdi gönlüme lâbûd nigâristân-ı Çîn
Eylese tezyine himmet bir dil-ârâ gönlümü (G. 93/5)

Kaf Dağı:

Kur’ân-ı Kerîm’in 50. suresi olan bu harf; hurûf-ı mukattaadır. Bunun gerçek anlamını sadece Yüce Allah ve Hz. Peygamber bilmektedir. Ayrıca ilimde derinleşen âlimlerin anlayabildiği bu harf hakkında müfessirlerden bazıları bunun yeri kuşatan, semanın uçlarının kendisine dayandığı bir dağın adı olduğunu bildirmişlerdir. ²⁸

Edebiyatımızda ise yüksekliğin, uzaklığın, ihtişamın ve kâinatın sembolü olarak şiirlerde Anka; Kaf’ta yaşadığına inanılan, asla yere konmayan, ulaşılması zor durumlar için söz konusu edilen kuş ile birlikte anılır. ²⁹ Âfet Hanım, Anka’nın Kaf Dağı’na konarken Ulu Allah’ın yeryüzünü nurla donattığını dile getirerek bu inanişâ telmihte bulunur:

Zirve-i Kâf-ı tevehhümde olurken lâne-sâz
Bi’t-tecessüm zîr-i şeh-bâlînde ‘Ankâ gark-ı nûr (Takrîz, 17)

Ken’an:

Günümüzde Ortadoğu olarak adlandırılan bölgenin merkezinde ve Afrika ile Asya kıtalarının birleşme noktasındaki Filistin topraklarıdır. Nuh peygamberin oğul veya torunlarından birine izafeten bu ismi almıştır. Hz. Nuh’tan sonra peygamberlikle görevlendirilen Hz. Yakup’un memleketidir. Ayrıca Yakup’un oğlu, babası gibi nübüvvetlik tacına mazhar olan Hz. Yusuf’un da memleketidir. ³⁰ Edebiyatımızda daha çok Yusuf ve Yakup peygamber dolayısıyla anılır. Şairimiz, eşinin vefatına duyduğu üzüntüyü Hz. Yakup’un kederiyle eş tutar. Bu husus Kur’an’da Yûsuf suresi 13, 15, 19, 20 ve 84. ayetlerde beyan edilmektedir. Yakup peygamber diğer oğullarından farklı olduğunu düşündüğü Yusuf’u çok sever. Abileri de Yusuf’tan kurtulmak isterler. Bunun üzerine Yusuf’u ortadan kaldırmak için bir plan hazırlarlar. Hz. Yakup küçük oğlu Yusuf’un onlarla gitmelerine izin vermek istemez fakat ısrarcı olan çocuklarının kararına da boyun eğer. Nitekim Hz. Yusuf’ kendisini kıskanan kardeşleri tarafından Ken’an’da suyu çekilen bir kuyuya atılır. Hz. Yusuf o kuyuya bırakıldıktan sonra kuyu İlâhî güçle tekrar suya kavuşur. Oradan geçen kervandaki sucu Yusuf’u kuyudan çıkarır. Mısır’a götürür. Bunun üzerine oğlundan ayrılan Hz. Yakup’un kederinden gözlerine ak düşer³¹. İsmail Paşa’nın ölümü üzerine Âfet Hanım, döktüğü gözyaşlarının tıpkı Ken’an kuyusunda su olmadığı zamanda daha ağabeyleri ile Yusuf’u gönderdiği anda gözleri iki derin kuyu gibi sulu olan Hz. Yakup’un sulu gözlerine benzetir:

Dîdesin Ya’kûb itmîşdi iki çâh-ı ‘amîk
Gelmemişdi ol zaman hattâ çeh-i Ken’âna su (G. 82/3)

Yusuf peygamber, küçük yaşında ailesinden ayrılmasına rağmen inancını yitirmemiş, her an Allah’a dayanmıştır. Aşağıdaki beyitte oğlunun üzüntüsünden Yakup’un gözlerine ak düşse bile Ken’an’ın üstünlüğü Hz. Yusuf’un memleketi oluşu ile ilişkilendirilir:

Siyâh-ı çeşmi Ya’kûbun bükâdan olsa da ebyâz
Muhît-i Yûsufistândır yine Ken’ân-ı iz’ânı (G. 104/4)

²⁷ Yeniterzi, *age*, s. 309.

²⁸ Razî, *age*, s. 250.

²⁹ Pala, *age*, s. 248, 24.

³⁰ Pala, *age*, s. 266.

³¹ Feyizli, *age*, s.248, 256.

Kerbelâ:

Günümüzde de aynı adla adlandırılan bu şehir, Irak'ta Bağdat'ın 100 km. güneybatısındadır. Edebiyatımızda Peygamberimizin torunu Hüseyin'in susuz bırakılarak acıklı bir şekilde şehit edildiği yer olması sebebiyle geçmektedir. ³² Âfet Hanım, Kerbelâ'da iki taraf ayrılığa düştüğü zaman susamış kimselere azıcık su verildiğini anlatarak kendi kederini dağıtmaya çalışır:

Çeşm-i Âfet teşnegân-ı Kerbelâ-yı iftirâk
Sürme-âsâ çekdiler hep dîde-i giryâna su (G. 82/9)

Meşhed:

İran'ın doğusunda ikinci büyük şehridir. 823 yılında kurulan bu şehre İmam Rıza'ya atfen şehadet yeri anlamına gelen Meşhed ismi verilmiştir. ³³ Âfet Hanım, İsmail Paşa'nın Bağdat'tan Meşhed'e kadar örnek olduğunu anlatır:

O kıldı hâk-i Bagdâdı muhammer kanlu yaşıyla
Sirişk-i Meşhede enmûzec-i tûfân yetiştirdi (G. 112/2)

Tûr Dağı/Tûr-ı Sînâ:

Tûr dağı, Kızıldeniz'in kuzeyinde, Asya ve Afrika kıtaları arasında Sînâ yarımadasının güneyinde bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ'nın Hz. Musa'ya tecelli edip vahiy aldığı dağ olduğu beyan edilmektedir (A'râf, 7/143; Tâ-hâ, 20/10-12; Tûr, 52/1). Bu sebeple klasik şiirimizde Tûr-ı Sînîn, Cebel-i Tûr, Beytû'l-Makdis gibi tamlamalar İslâmî literatürde Hz. Musa'nın bir diğer ismi Kelîm/Kelî-mullâh; hitap edilen, Allah'ın hitap ettiği anlamındaki isimleriyle beraber geçer. Âfet Hanım, Dîvânı'nda Cenab-ı Hakk'a Tevhîd Bölümü'nde Tûr-ı Sînâ'nın Yüce Allah'ın Hz. Musa'ya hitabı ve tecellisiyle nura gark olduğunu anlatır:

Gark-ı nûr-ı Tûr-ı Sînâ-yı tecellâken Kelîm
Tûr-ı Sînâ-yı kemâlinde tecellâ gark-ı nûr (Takrîz, 2)

Bir diğer beyitte ise Çeşm-i Âfet, Kur'an'da Hz. Musa'nın risaletle görevlendirilmesinin beyan edildiği ayette geçen ışığın (Tâ-hâ, 20/10-12) tüm dünyayı aydınlattığını söyler:

Tecellî itdiği dem Tûr-ı Sînâ-yı hakâyıktan
Cihânı şu'le-i hüsnîyle reng-â-reng ider lâle (G. 88/6)

Vâdi-i Eymen:

Eymen vadisi, Hz. Musa'nın Sina yarımadasının güneyinde Yüce Yaratanın hitabına nail olduğu Tur Dağı'nın etekleridir³⁴. Yalnızlığına sızlanan Çeşm-i Âfet, Eymen Vadisi'nin kendisine ürkütücü geldiğini beytine yansıtır:

Gönlümi vâdü'l-Mukaddes farz iderken bir zamân
Dâd-ı vahşet oldu şimdi vâdî-i Eymen bana (G. 2/7)

Sonuç

Çeşm-i Âfet, tamamı 233 sayfalık Dîvânı'nda İsmail Paşa'nın on altı yıl hidivlik yapması sebebiyle Mısır'ı, görevden alındıktan sonra gittikleri İtalya, Çin, Hind olmak üzere dört ülke ismi ve Ferhâr şehirlerini anlatmaktadır. Eşinin ölümünden sonra Nil üzerinde üç tane Asvân/Usvân, Edfû, Sa'id/Port Sa'id şehirlerine yaptığı seyahatler, oradaki izlenimleri ile Emirgân'daki yaşadıklarını beyitlerine yansıtmıştır. Böylece eşi İsmail Paşa'ya bağlı olmasına rağmen Âfet Hanım'ın şiirlerinde verdiği bilgiler tarihi

³² Pala, *age*, s. 266.

³³ Sami, *age*, C. 4, s. 4290.

³⁴ Mustafa Nihat Özön, "Vâdi-i Eymen", *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1965, s. 774.

bilgilerle örtüşmekte hatta kaynaklarda olmayan bazı olaylara eserinde değinmesi sebebiyle Paşa'nın hizmetlerini anlatan kaynaktır demek kanaatimizce yanlış olmaz. Ayrıca o dönemin kültürel ve sosyal unsurlarını kadın penceresinden aktardığı için Çeşm-i Âfet'in eseri oldukça önem arz etmektedir.

Yazımızın ikinci bölümünde ise Çin; Aden, Bağdat, Ken'an, Kerbelâ, Meşhed ile Eymen vadisi ve Tur Dağı'na telmih yapıldığı tespit edilmiştir. Böylece 1 ülke, 5 şehir, 1 vadi, 1 dağ klasik Türk edebiyatında diğer şairlerimizin yaptığı gibi telmih yoluyla; bilgi ve birikimi ortaya koyan, meramın daha iyi anlaşılmasını sağlayan edebî sanatla hatırlatıldığı için Âfet'in bilgisi yanında sanatları kullanmada yetkin bir şair olduğu sonucunu çıkarmaktayız.

Kaynakça

- BOSTAN, İdris, "Asvan" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: C. 3, İstanbul 1992, s. 506.
- ÇAĞMAN, Filiz "Bihzâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1992, s. 147.
- ÇETİN, Atilla, "İsmail Paşa" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul 2001, s. 118.
- DOĞANER, Suna, "Mısır-Fizikî ve Beşerî Coğrafya" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, İstanbul 2004, s. 554.
- FEYİZLİ, Hasan Tahsin, *Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meali*, Server İletişim, İstanbul 2008.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "Boğaziçi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1992, s. 255.
- GÖRGÜN, Hilal, "Mısır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, İstanbul 2004, s. 557.
- GÖRGÜN, Hilal, "Port Said" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul 2007, s. 326.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, IRCICA, İstanbul 2006.
- ONAY, A. Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Haz. : Cemal Kurnaz, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1992.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat, "Vâdi-i Eymen", *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İnkılâp ve Aka Kitavevleri, İstanbul 1965.
- PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2004.
- RAZÎ, Fahreddin, *Tefsîr-i Kebîr Mefâuh'u'l-Gayb*, Huzur Yayınevi, İstanbul 2008.
- ŞEMSEDDİN, Sami, "Hârunu'r-Reşîd", *Kâmusü'l-A'lâm*, C. 6, Ankara 1996, s. 4723.
- TUGAY FOAT, Emine, *Three Centuries: Family Chronicles Of Turkey And Egypt*, Oxford Üniversitesi Yayını, Londra 1963.
- TUNÇ, Semra, *Kahire Sarayında Bir Hanım Şair Çeşm-i Âfet ve Dîvânı (Levha-i Dil)*, Palet Yayınları, Konya 2012.
- YENİTERZİ, Emine, "Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı*, S. 15, s. 301-334.
- YILDIZ, Hakkı Dursun "Bermekiler" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, s. 517.

1331 Senesi “Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnâmesi”nde

Ercan YALÇIN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Giriş

1. Osmanlı Devleti İdari Teşkilatında Sancak ve Sancak Meclisleri

Osmanlı devlet teşkilatında taşra idaresi aşağıdan yukarıya olarak köy (karye), nahiye, kaza, sancak (livâ) ve eyalet şeklinde dikey bir örgütlenme niteliği taşırdı. En alt birim olarak köylerin birleşmesiyle nahiye, nahiyelerin birleşmesiyle de kazalar meydana gelirdi. Kazaların birleşmesinden sancaklar ve son olarak sancakların birleşmesinden de eyaletler ortaya çıkardı. Örgütlenme birimleri yukarıda saydığımız şekilde mevcut olmakla birlikte Osmanlı Devleti’nin ilk zamanlarında eyalet, vilayet, livâ, kaza ve nahiye tabirlerinin birbirinin yerine kullanılmaları da söz konusu olmuştu. İdari taksimatta en fazla yere sahip olan birimleri ise kazalar ve sancaklar oluştururdu.¹ 15. ve 16. yüzyıllarda, devlet yeni fet-hedilen yerleri sancakbeylerinin doğrudan yönetimlerine verdi, bunların başına da bir beylerbeyi atadı. Böylelikle yeni beylerbeylikler ortaya çıktı. Yeni beylerbeyliklerinin oluşturulması, askeri düşüncelerle belirlenen uzun bir süreçten geçerd².

Eyalet teşkil edildikten sonra sancaklardan birisi eyalet merkezi olarak tespit edilir, buraya “Paşa Sancağı” denilerek beylerbeyi burada ikamet ederdi³. Sancak kelimesinin Türkçe sançmak fiilinden türediği belirtilir. Sancak kelimesi “bayrak ve tuğ gibi özellikle toprağa dikilen, bir anıtın veya geminin üstünde devamlı dalgalanan ve bir sembol bildiren flama, denizcilikte geminin sağ tarafı, Osmanlı Devleti’nde bir bölge veya gelir getiren has” gibi anlamları içerir⁴. İnalçık’ın belirttiği üzere sancak, başlangıcından itibaren imparatorluğun temel yönetim birimidir.⁵

Sancak kelimesinin 15. yüzyılda “idare ve kumanda” anlamları yanında “idari bölge” manasına geldiği de söylenebilir. Dolayısıyla ilk dönemlerde sancak kelimesinin mutlak surette askeri bir ağırlığından bahsedebiliriz. Kelime zamanla eyaletlere bağlı olan sancakbeyi idaresindeki idari bir bölgeyi de ifade etti. Bunun neticesinde de sancak, Osmanlı tımar sistemi içinde hem bir gelir dilimini belirten dirliği ve askeri birliği, hem de o sancağa bağlı tımarlı askerlerin bulunduğu bölgeyi tanımlamaya başladı ve bir idari birim tanımı olarak yaygınlaştı.⁶ 17. yüzyılda ise sancak yönetimi hususunda, bir takım değişikliklerin ortaya çıktığı görülür. Hatta, daha net bir ifadeyle, bu yüzyılda sancak yönetimi klasik şeklinden tamamen ayrıldı. 17. ve 18. yüzyıllar esnasında ise baş gösteren tımar sistemindeki çözümlerle, eyalet ve sancaklarda alaybeylerinin yönetimine bırakılan tımar erbabının merkez ile ilişkilerinin iyice zayıfladığı söylenebilir. Artık bunların yerini devlet merkezinden atanan vali, mutasarrıf ve müte-sellimler almaya başladı.⁷

Osmanlı’nın ilk devrinde idari birim sancak ve idarede sancak temeline dayanan bölümlenme, eyalet birimlerine rağmen 19. yüzyıla kadar devam etti. Ancak Tanzimat’tan sonra taşradaki örgütlenme vilayet (eyalet) esasına göre düzenlendi.⁸ Buna karşın Osmanlı klasik sisteminde eyaletlerin alt birimi

1 Yusuf Halaçoğlu, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s.73.

2 Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev: Ruşen Sezer), YKY, İstanbul, 2003, s.109.

3 Hüseyin Muşmal, “XVIII. Yüzyılda Beyşehir Sancak Yönetimi ve Yöneticileri”, *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı*, (Ed: Hasan Bahar-Mustafa Toker-Mehmet Ali Hacıgökmen-H. Gül Küçükbezi), Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya, 2013, s.368.

4 İlhan Şahin, “Sancak”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, s.97.

5 İnalçık, *a.g.e.*, 122.

6 Şahin, *a.g.m.*, s.98.

7 Muşmal, *a.g.m.*, s.371.

8 İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, 3. Baskı, Ankara, 2008, s.251.

olan sancaklar bu dönemde de temel idari birim olma özelliklerini korudular.⁹

Osmanlı mülki bölümlenmesinde, eyalet sisteminden vilayet sistemine geçişin başlangıcı 1863 yılında oldu. Eyaletler kaldırılarak yerine livâlardan oluşan vilayet üniteleri kuruldu.¹⁰ Oluşturulan nizamnameyle; vilayetler livâlara, livâlar kazalara, kazalar nahiyelere, nahiyeler de köylere bölümlendi ve genel idarenin başkanı ve mercii vali oldu. Livâ idaresinin başkanı ve sorumlusu ise mutasarrıftı.¹¹ Mutasarrıfın yanında maarif, nafia, tahrirat ve mali işlerle görevli memurlar ve benzer şekilde kurulan bir “*livâ idare meclisi*” vardı.¹² 1864 yılında yapılan idari düzenlemeyle eyalet ve sancak meclisleri kaldırılıp yerlerine iki ayrı kurul oluşturuldu. Sancak Meclisi’nin yerini “*Sancak İdare Meclisi*” alırken, Eyalet Meclisinin yerini de “*Vilayet İdare Meclisi*” aldı. Ayrıca vilayet merkezinde “*Vilayet Umumi Meclisi*” adıyla sancak temsilcilerinden oluşan ve belirli bir süre toplanarak bölgenin genel sorunlarını görüşen bir geniş kurul oluşturuldu.¹³

1864 Nizamnamesi, 22 Ocak 1871’de yeniden biçimlendirildi ve İdarei Umumiyye-i Vilayet Nizamnamesi adıyla hazırlanıp ilan edildi.¹⁴ 1871 İdarei Umumiyye-i Vilayet Nizamnamesi’ne göre yeni bölümlenme vilayet, sancak, kaza, nahiye ve köy şeklinde oldu. Nizamnameye göre; “*vilayet-vali, sancak-mutasarrıf, kaza-kaymakam, nahiye-nahiye müdürü ve köy-muhtar*” tarafından idare edilmesi kararı alındı.¹⁵ Tüm vilayet, sancak ve kazada yöneticiye bağlı bir “*idare meclisi*”; yine ayrıca vilayette bir “*genel meclis*” oluşturuldu. Söz konusu meclisler karma nitelikli kuruluşlar olarak varlık gösterip bünyesinde memurlar ile eşraf temsilcilerinden oluşan ve yine gayrimüslim ahalinin de temsiline yer veren meclisler olarak var edildi. Meclislerin “*iştişari*” görevlerine ilave olarak “*memurin muhakemati*” ve “*gayrimenkule tecavüzün men*” edilmesi gibi “*idari/kazai*” yetkileri de söz konusuydu.¹⁶

Osmanlı’nın son döneminde hiçbir eyalete bağlı olmayıp, doğrudan merkeze bağlı bulunan “*el-viye-i müstakille (müstakil sancaklar)*” ortaya çıktı. Bu sancaklar çoğunlukla vilayet merkezine uzak veya İstanbul’a yakın yahut müstakil bir vilayet olamayacak kadar küçük olmakla birlikte, özel şekilde idare gerektiren sancaklardı. Vilayetlere bağlı sancaklar ise “*elviye-i mülhaka (bağlı sancaklar)*” olarak adlandırılırdı.¹⁷ Bir vilayet gibi doğrudan merkeze (Dâhiliye Nezareti’ne) bağlı olan bu müstakil mutasarrıflıkların sayısı 1908’de 7 iken 1916’da 21’e ulaştı.¹⁸ Canik Sancağı da müstakil mutasarrıflık olarak idari taksimatta yerini aldı. 1864 Vilayetler Nizamnamesi, 1871 kanunu ve arkasından 1913 düzenlemeleri ile idaresi ve bölüşümü muhafaza edilen sancak ve livâlar 1921’de Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kaldırılarak idari taksimatta vilayet esası alındı.¹⁹

Osmanlı Devleti’nde çağdaş anlayışa benzer nitelikte yerel yönetim birimlerinin ortaya çıktığı zaman dilimi *Tanzimat* dönemine denk gelmektedir. Yerel yönetim birimi niteliğinde ortaya çıkan ilk kurum olarak, 1842 yılı düzenlemesiyle oluşturulan meclisler gösterilir. Bunlar sancak merkezlerinde önceleri “*küçük meclis*” sonraları “*sancak meclisi*” denilen kurumlardı. 1864’ten sonra “*Sancak İdare Meclisi*” olarak yerel yönetimde etkinliğini sürdürdüler. Buna benzer şekilde “*Büyük Meclis*” olarak kurulan daha sonra “*Eyalet Meclisi*” adını alan kuruluş da 1864’ten sonra “*Vilayet İdare Meclisi*” adını aldı.²⁰ Alınan kararların uygulanması amacıyla yönelik olarak, öncelikle merkeze yakın eyaletlerdeki sancak merkezlerine “*Muhassıl-ı Emval*” adında devlet memurları atandı. Bunların yanına onlar ile

9 Sadık Fatih Torun, *Tanzimat’tan Meşrutiyet’e Türkiye’de Kaza Yönetimi (1842-1876)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005, s.34.

10 Mustafa Gençoğlu, “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi, 2 (1), s.35.

11 Mutullah Sungur, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Taşra İdaresi ve Vilayet Yönetimi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 13, (Ed: Hasan Celâl Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.750-761.

12 Ortaylı, a.g.e., ss.431-432.

13 Musa Çadırcı, “19. YY. 2. Yarısında Karadeniz Kentleri (Trabzon ve Samsun)”, 2. *Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri Uluslararası I (1-3 Haziran 1988)*, *Eğitim Fakültesi Dergisi Özel Sayısı 2*, (Yay. Haz: Mehmet Sağlam - Bayram Kodaman - J. L. Bacqué-Grammont - Mehmet Ali Ünal - Mustafa Özbacı), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi ve Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Samsun, 1990, s.15.

14 Ortaylı, a.g.e., s.502.

15 Necdet Bilgi, “Cumhuriyet’in İlk Döneminde Mülki Yapının Gelişimi (1920-1950)”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 17, (Ed: Hasan Celâl Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.334-346.

16 Ortaylı, a.g.e., s.502.

17 Ekrem Buğra Ekinci, “Osmanlı İdaresinde Adem-i Merkeziyet ve İmtiyazlı Eyaletler”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S.6, Yıl:2008/(Güz), ss.7-84.

18 Bilgi, a.g.m., ss.334-346.

19 Şahin, a.g.m., s.99.

20 Musa Çadırcı, “Osmanlı Döneminde Yerel Meclisler”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C.2, S.5, Eylül-1993, s.3.

birlikte çalışacak mal, mülk ve nüfus sayımları yapacak kâtipler verilerek, vergilerin belirlenip toplanmasında çalışacak ve muhassıla yardım edecek olan “*Muhassıllık Meclisleri*” kuruldu.²¹

Muhassıllığın kaldırılması ertesinde pek çok idari nizamname ortaya kondu. Muhassıllık Meclisleri önce Memleket Meclislerine döndürüldü. 1864 Vilayet Nizamnamesi ile de vilayet merkezinde valinin başkanlığında bir “*Vilayet İdare Meclisi*” oluşturuldu. Vilayetlerde olduğu gibi livâda da “*Livâ İdare Meclisi*” tesis edildi. Tesis edilen bu Livâ İdare Meclisi livâların; idari, mali, bayındırlık, eğitim, tarım ve ticarete ait işlerini ve idari anlaşmazlıklarla ilgili meseleleri üzerine görüşüp bu konular hakkında karar ortaya koyan kurumlar niteliğindeydi. Vilayet İdare Meclisi’nin başkanı vali iken; Livâ İdare Meclisi’nin başkanlığını bu birimde valinin yetki ve görevlerini üzerine alan mutasarrıf üstlendi. Livâ’nın merkezi konumundaki kazada bulunan hâkim, muhasebe müdürü, müftü, tahrirat müdürü ve yine gayrimüslim cemaatlerin ruhani reisleri Livâ İdare Meclisi’nin doğal üyeleri konumundaydılar. Bunlara ilaveten halkın seçtiği iki müslim iki de gayrimüslim üye meclisin kadrosunu teşkil ettiler. Her ne kadar Livâ İdare Meclisleri’ndeki cemaatlerin temsili, bulundukları bölgelerdeki nüfuslarına göre farklılıklar göstermiş olsalar da gayrimüslimler bazı Livâ İdare Meclisleri’nde bir üyeyle temsil edildi veya hiç temsil yetkisine sahip olamadı.²²

Müstakil sancaklarda mutasarrıf, valinin yetkilerine sahip olduğu gibi Livâ İdare Meclisi de Vilâyet İdare Meclisi’nin görev ve yetkileriyle donatıldı. Ayrıca bir de başkanlığını mutasarrıfın yaptığı ve sancağa ait bayındırlık, imar ve inşaat, yol bakım ve onarımı, sancak ekonomisi gibi konuların müzakere edildiği “*Umumî Meclis*” vardı. Bu meclislerde alınan kararlar bir rapor hâlinde merkezi hükümetin onayına sunulurdu.²³ İncelediğimiz zabıtname de yukarıda belirttiğimiz Sancak Umumi Meclisi statüsünde bulunan Canik Umumi Meclisi üzerinedir.

2. Osmanlı Devlet İdaresinde Canik

Canik, coğrafi olmasının yanı sıra askeri ve idari bir yönetim bölgesinin de adı olup merkezi Samsun olan geniş bir coğrafyayı içerisine alır.²⁴ Osmanlı Devleti idari teşkilatlanması içerisinde Vezirköprü, Lâdik ve Havza dışında günümüzdeki Samsun ile Ordu çevresi Canik olarak adlandırıldı. Yine klasik Osmanlı döneminden Cumhuriyet’in kurulmasına kadar günümüzdeki Kavak, Yakakent, Alaçam, Bafra, Samsun merkez, Tekkeköy, Asarcık, Ayvacık, Çarşamba, Salıpazarı, Terme gibi Samsun’un ilçeleriyle birlikte Ünye, Korgan, Kumru, Fatsa, Tekkiraz, Akkuş gibi Ordu’ya bağlı yerler Canik sancağı içerisinde bulunuyordu.²⁵

Canik, Osmanlı hâkimiyeti altına alınmakla birlikte Rum Beylerbeyliğine (sonradan Sivas eyaleti) bağlı olarak idare edildi.²⁶ Hemen hemen Tanzimat’a kadar Canik Sancağı bu idari statüsünü sürdürdü. 15. yüzyılın ikinci yarısında Canik’in, merkezi Amasya olan şehzade sancağına dâhil olduğu görülür. Canik 1512 yılına kadar müstakil bir sancak olmayıp kaza statüsünde idare edildi. Canik’in Rum Beylerbeyliğine (=Sivas Eyaleti) bağlı sancak olarak teşkilatlanması Yavuz Sultan Selim’in hükümrancılığı dönemine rastlayıp bu durum Tanzimat’a kadar değişim göstermedi.²⁷ 15. ve 16. yüzyılda Canik Sancağı; Orta Karadeniz Bölgesi’nde, sınırları Bafra’nın batısından başlayan, Samsun Merkez, Kavak, Salıpazarı, Terme, Çarşamba, Ünye’yi içerisine alan ve Fatsa ile Perşembe arasından denize dökülen Bolaman Irmağı’na kadar uzayan coğrafyayı ihtiva etmekteydi.²⁸

21 Mehmet Seyittanlioğlu, “Yenileşme Dönemi Osmanlı Devlet Teşkilâtı”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 13, (Ed: Hasan Celâl Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.561-576.

22 Mustafa Gençoğlu, “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi, 2 (1), ss.40-41.

23 Rıza Karagöz, “II. Meşrutiyet Döneminde Canik Sancağında İdari Yapılanma”, *Geçmişten Geleceğe Samsun (4-6 Mayıs 2006) I. Kitap*, (Ed: Cevdet Yılmaz), Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Samsun, 2006, s.67.

24 Cevdet Yılmaz, “Canik”, *İlkçağdan Cumhuriyete Canik*, (Ed: Cevdet Yılmaz), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2013, s.7.

25 Mehmet Öz, “Samsun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, s.86.

26 Rum Beylerbeyliği 17. yüzyıl ortalarından sonra Sivas Eyaleti olarak anılmıştır. Bkz: Orhan Kılıç, “Osmanlı Dönemi İdari Uygulamalar Bağlamında Canik’in Yönetimi ve Yöneticileri”, *Geçmişten Geleceğe Samsun (4-6 Mayıs 2006) I. Kitap*, (Ed: Cevdet Yılmaz), Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Samsun, 2006, s.33.

27 Rıza Karagöz, “Canik’in İdari Yapısı ve İdarecileri”, *İlkçağdan Cumhuriyete Canik*, (Ed: Cevdet Yılmaz), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2013, s.121-127.

28 Necati Demir, “Bir Coğrafi Bölge Olarak ‘Canik’ ve Tarihi Alt Yapısı”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, S.41, Yıl: 2004, ss.99-118.

Osmanlı idaresi altında klasik sancak olarak yapılandırılan Canik Sancağı'na, 16. yüzyıl sonları itibariyle kendir mukataasını iltizama almak şartıyla, sancakbeyleri tayin edilmeye başlandı. İltizama alınan kendir mukataası işine "*Kendir Nezareti*" deniliyordu. Kendir Nezareti'nin Canik'te uygulanmasının nedeni ise "*Tersane Ocaklığı*" bünyesinde yer almasından kaynaklıydı. 18. yüzyılda bazı sancaklar hem buranın padişah hassına ait gelirlerini toplayan hem de yönetimini üstlenen muhassıllar tarafından yönetilmeye başlayınca buralara muhassıllık denildi. Bu nedenle Canik Sancağı da muhassıl paşalar tarafından yönetilmeye başlayınca 2 Ekim 1712 tarihinde Mevkufat Kalemi'nden verilen kaime gereğince Canik Muhassıllığı'na ilhak olundu. 18. yüzyılın ilk yarısında Aydın ve mülhakatı olan Saruhan ve Menteşe sancakları ile Mora ve Canik muhassıllık suretiyle tasarruf edilen ve yönetilen sancaklar durumundaydılar.²⁹ 18. ve 19. yüzyıllarda bazı sancakların muhassıllık ile yönetilmesi, muhassıl paşaları sancakbeyinin yetkilerine sahip kıldı. Muhassıllıkları da yerli aileler ele geçirdiler. Bu nedenle Canik'te (Samsun) Caniklizâdeler bu görevi uzun süre ellerinde tuttular.³⁰ Öyle ki Caniklizâde hanedanı 19. yüzyılın başlarına kadar küçük fasılalar dışında devamlı Canik'i yönetimleri altında bulundurdu.³¹

18. yüzyılın ortalarından itibaren Canik'teki âyân ailelerin Canik muhassıllığı ile birlikte çoğu kere Trabzon, zaman zaman da Sivas ve Erzurum Eyaletleri'nin idaresini ele geçirmeleri ve yöneticilerinin bölgedeki etkinliği sebebiyle idari manada Trabzon ile de bir ölçüde ilişkili oldu. Bu durum daha sonraki dönemlerde Canik'in Trabzon Eyaleti'ne ilhakı için de temel teşkil etti.³²

19. yüzyılda Tanzimat ile birlikte gerçekleştirilen değişiklikler neticesinde sancakların statüsü ve idaresinde bir takım yeni uygulamalar ortaya kondu. Buna göre sancakların mutasarrıflar tarafından yönetilmesi ve bu kişilerin atandıkları livâlarla, kökleri buralarda bulunan âyân ve hanedanlara ilişkin bağlarının bulunmamasına ehemmiyet verildi. 1846-47 senesinde uygulanan idari bölümlenme neticesinde Canik Livâsı, Sivas Eyaleti'nden ayrılarak Trabzon Eyaleti'ne bağlandı. İdare-i Vilayet Nizamnamesi'nin (1864) ortaya çıkması ile de eyaletlerin sınırları daraltılarak vilayet idaresine geçildi.³³

1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi'ne göre yapılan düzenlemeler sırasında Canik Sancağı'nın kaza sayısı da azaldı. 1855-1856'da Trabzon vilayetinin beş sancağından biri olan Canik livâsı; Samsun, Bafra, Alaçam, Kavak, Çarşamba, Akçay, Ünye, Fenaris, Fatsa, Ayvacık, Ökse, Nahiye-i Meydan ve Serkeş'ten oluşmaktaydı. 1869 yılı salnamelerine göre ise Canik Sancağı'nda dört kaza vardı. Bunlar: *Samsun kazası* ve ona bağlı Ma'den-i Kabi ve Kavak nahiyeleri, merkez, Fatsa, Bolaman, Karakuş ve Niksar nahiyelerinden oluşan Ünye kazası; Alaçam nahiyesini içeren *Bafra kazası* ve Terme nahiyesini içeren *Çarşamba kazası* dır. Canik'in köy sayısı ise 862'yd.³⁴

Canik 1867 yılında Trabzon Eyaleti'ne bağlı bir sancak iken 1877 yılında müstakil mutasarrıflık haline getirildi. Ancak Canik Sancağı 1892 yılında yeniden Trabzon Vilayeti'ne bağlandı. 1910 yılına kadar bu durumunu koruyan Canik 19 Mart 1910 tarihi itibariyle Trabzon vilayetinden ayrılarak "*gayr-i mülhak mutasarrıflık*" halinde idare edilmesi talebi uygun bulunarak tekrar müstakil mutasarrıflık haline getirildi.³⁵

I. Dünya Savaşı esnasında Trabzon'un 1916'da Ruslar tarafından işgal edilmesi neticesiyle Trabzon'a bağlı bir takım kazalar müstakil Canik Mutasarrıflığı idaresine bağlandı. 1917 yılından itibaren Tirebolu, Giresun ve Ordu kazaları seferberlik neticesiyle -bu durumun ortadan kalkmasına kadar- Canik'in genel idaresi altına alındılar. 1921 yılına gelindiğinde ise Meclisçe çıkartılan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na binaen idari bölüşümde vilayet, kaza ve nahiye esas alındı. 1923 yılında gerçekleştirilen değişiklikle de müstakil ve mülhak livâların isimleri vilayete çevrildi.³⁶ Cumhuriyet'in ilanından yirmi gün kadar evvel müstakil livâların vilayete dönüştürülmesi neticesinde de Canik vilayet ve Samsun da bu vilayetin merkez kazası oldu.³⁷ Cumhuriyet sonrasında da adı Samsun'a çevrilerek müstakil bir vila-

29 Kılıç, "Osmanlı Dönemi İdarî Uygulamalar...", s.35.

30 Yücel Özkaya, "XVII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış, Türkler Ansiklopedisi, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 13, (Ed: Hasan Celâl Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.699-709.

31 Karagöz, "Canik'in İdarî Yapısı ve İdarecileri"..., s.129.

32 Kılıç, "Osmanlı Dönemi İdarî Uygulamalar...", ss.35-36.

33 Karagöz, *a.g.m.*, s.130.

34 Öz, "Samsun"..., s.86.

35 Kılıç, "Osmanlı Dönemi İdarî Uygulamalar...", ss.36-37.

36 Karagöz, *a.g.m.*, s.134.

37 Dursun Ali Akbulut, "Canik Müstakil Livasının Son Mutasarrıfı ve Samsun'un İlk Valisi Osman Bey", İlkçağdan Cumhuriyete Canik, (Ed: Cevdet Yılmaz), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2013, s.229.

yet şekline sokuldu.³⁸

1. Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnamesi'ne Dair Genel Bir Açıklama

1916 yılında oluşturulan Meclis Zabıtları, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı esnasında hangi durum ve şartlar altında bulunduğunu gözler önüne seren Samsun'a dair en önemli vesikalardan biri olarak değerlendirilebilir. Ülkenin her yerinde baş gösteren sorunlar yumağı, adeta minyatür bir hal alarak Canik Sancağı'nda yerini bulmaktadır. Öyle ki bu dönemde üretici kesim ve yine yetişmiş bilgili insan yekûnu hemen hemen tamamıyla cephede savaşmak durumunda kalmıştı. Bu durum hem üretimi azaltarak ülkeyi darboğaza sürüklüyor hem de yetişmiş insan gücünün cephede olması durumundan kaynaklı olarak yetiştirilmesi gereken yeni neslin olanaksızlıklar içerisinde bulunmalarına sebebiyet veriyordu. Zabıtnâme tam anlamıyla bu durumun vahametini ortaya sermektedir. Bu açıdan zabıtnâme hakkında yapmaya çalıştığımız değerlendirme için Canik Genel Meclisi hakkında kısa bir izahat vermek isabetli olacaktır.

Canik Umumi Meclisi'nin 1911 yılında faaliyete geçtiği bilinmektedir. Meclis'in üyeleri kazalar tarafından seçilirdi. Üye seçilebilmek için ilgili kasabanın yerlisi olmak ve yine mebus seçilme yeterliliğine sahip olmak yeterliydi. Ayan, mebus, asker, hâkim, memur, vilayet mütezzimi, mukavil ve müteahhitlerin ise üye seçilmesi yasaktı ve üyeler 4 yıl görev yapmaları için seçilirlerdi.³⁹

Canik Sancağı Umumi Meclisi 17 Kanunusânî 1331 Pazar (30 Ocak 1916) günü ilk müzakeresini, 11 Şubat 1331 Perşembe (24 Şubat 1916) günü de son müzakeresini gerçekleştirdi. Meclis toplam 23 gün müzakerede bulundu.⁴⁰ Canik Sancağı Genel Meclis Başkanı olan Süleyman Necmi Bey'den sonra Meclis'in yeni Başkanı Kemal Bey oldu. Canik Sancağı'na bağlı kazalardan Meclis'e seçilen üyeler; Samsun kazasından Cemal Bey, İsmail Bey, İstefenaki Efendi ve Necmi Efendi olmak üzere 4 üyeydi. Çarşamba kazasından Hacı Hüseyin Efendi, Ahmed Efendi ve Cavid Efendi olmak üzere 3 üye; Ünye kazasından Hilmi Efendi, Halid Efendi ve İsmail Efendi olmak üzere 3 üye; Bafra kazasından İbrahim Efendi, Kâşif Efendi, Yordanaki Efendi ve İstilyanus Efendi olmak üzere 4 üye; Terme kazasından Hacı Ahmed Efendi olmak üzere 1 üye ve Fatsa kazasından Eşref Efendi olmak üzere 1 üye şeklindeydi. Meclis Başkanı Mutasarrıf Kemal Bey'di ve 1916 yılı Umumi Meclisi toplam 17 üyeden oluşuyordu.⁴¹

Meclisin ilk oturumu başlar başlamaz, Meclis Başkanı olan mutasarrıfın açılış konuşmasının ardından, Meclis'in reis vekili ve kâtip seçimlerinin yapılabilmesi adına oy pusulaları hazırlandı. Pusulaların hazır edilmesinin ardından seçime geçildi ve Meclis'te hazır bulunan tüm üyelerin oylarını (11 oy) alan Cemal Bey (Samsun) Reis Vekili seçildi. Arkasından gerçekleştirilen kâtip seçiminde ise 10 oy alan Ahmed Efendi (Çarşamba) ve 9 oy alan İsmail Efendi (Ünye) çoğunluğun oylarını almış olmak münasebetiyle kâtip seçildiler.⁴² Reis vekili ve kâtiplerin seçimi tamamlandıktan sonra ise hükümet tarafından düzenlenen “izahname” ile “encümen mütalaası” beyan olundu.⁴³ Bunun arkasından ilerleyen görüşmelerde izahname ve encümen mütalaasına göre Meclis hem bir önceki yıla dair kesin hesabı inceledi hem de oluşturulacak bütçeye son şeklini verdi.

Meclis zabıtlarından anlaşıldığı üzere gerçekleştirilemeyen işlemlerin hemen hemen hepsinde, devletin fevkalade bir süreci yaşıyor olması neden olarak gösterilir. Bu anlaşılabilir bir durumdur. Osmanlı'nın savaşa hangi koşullarda girdiği dikkate alınırsa durumun haklılığı da ortaya çıkar. Meclis'in işleyişi hususunda yukarıda ortaya koyduğumuz bilgilere ilaveten Meclis'e bölgelerinden seçilen üyeler hem kendi bölgelerinin hem de genel olarak sancağın hukukunu savunmak adına üye seçilirlerdi. Meclis'te yapılan görüşmelerdeki tutanaklardan anlaşıldığı üzere Fatsa kazasından aza seçilmiş olan Eşref Bey'in Meclis müzakerelerine katılmadığı görülür. Eşref Bey; Meclis'e gönderdiği telgrafında görüşmelere katılmama nedeni olarak sağlık probleminin bulunduğunu belirtmiş; ayrıca sıhhatine yeniden kavuşacağı zamana dek kendisinin mazur görülmesini rica etmiştir. Bu konu üzerinde Meclis'te yapılan tartışmalar esnasında Meclis üyelerinden Halid Efendi, Fatsa'dan seçilmiş olan iki âzâdan⁴⁴ en

38 Kılıç, “Osmanlı Dönemi İdarî Uygulamalar...”, s.37.

39 Nedim İpek, “Canik Umumi Meclisi”, 19 Mayıs ve Milli Mücadele Sempozyumu Bildirileri (20-22 Mayıs 1999), OMÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Samsun, 2000, s.185.

40 Uygulamada toplantı süresi azamî olarak 40 gündü, ancak Dahiliye Nezaretinin onayı alınmak suretiyle 15 gün uzatılabilmesi mümkündü. Ayrıca müzakerelerin 40 günden önce bitmesi söz konusu olabiliyordu. Öyle ki; 1916 yılı Canik Sancağı Umumi Meclisi görüşmeleri 23 günde sona erdi. Ayrıca bkz: İpek, a.g.m., s.186.

41 Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnamesi 1331, Şems Matbaası, Samsun, 1332, s.2.

42 Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnamesi 1331, s.3.

43 Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnamesi 1331, s.3.

44 Fatsa'ya ait bir üyelik münhaldi.

azından birisinin görüşmelerde bulunmasının gerekliliğini ortaya koyarak Eşref Bey'in üyeliğinin düşürülmesini talep etti. Ancak Mutasarrıf Kemal Bey'in (Reis) Fatsa'nın uzaklığından bahisle ve Eşref Bey'in Umumi Meclis'in açılışı esnasında Giresun'da memuriyet görevinde bulunduğu; buna ek olarak mazeretini Meclis'e bildirmesi hususunu söz konusu ettikten sonra Eşref Bey'in mazeretinin Meclisçe kabul edilip edilmeyeceğini oya sundu ve mazeret Meclisçe kabul edildi. Bu şekilde de Eşref Bey'in düşürülme istemi sonuçsuz kaldı.⁴⁵ Dolayısıyla Umumi Meclis'in üyelerinin müzakerelere herhangi bir mazeret bildirmeden katılmamaları gibi bir durum Meclis için söz konusu değildi. Bunun için üyenin geçerli bir nedeninin olması durumu baz alınıyordu. Toplantılara katılmayan üyeler hakkındaki kesin sonuç ise yine Meclis üyelerinin kararı ile belirleniyordu.

Meclis, ilerleyen çalışmalarında hem hususi hem de fevkalade bütçe üzerinde görüşmeler gerçekleştirdi ve bütçeyi sonuca bağladı. Yine Meclis bağlı bulunduğu sancağa dair maarif (eğitim), nafia (bayındırlık), ziraat ve sıhhiye (sağlık) işleri hakkında müzakerelerde bulunup bu alanlar üzerinde encümenin ortaya koyduğu veriler üzerinde görüşmeler gerçekleştirdi. Bu şekilde tahsisat payı son şeklini aldı, yapılması gereken yeni işlemler üzerinde beyanatlar ortaya kondu ve sorunların çözüme kavuşturulması sağlandı. Ancak Osmanlı Devleti'nin savaş koşullarını içeren bir döneminde oluşturulan Meclis'in maarif, nafia, ziraat ya da sıhhiye alanında ortaya koydukları çözümler yeni oluşumlar gerçekleştirmekten ziyade var olanların üzerinde yapılan bir takım kısır eklemeler, tamiratlar, sınırlı kadro teminleri şeklinde kaldı. Müzakereler esnasında da görüleceği üzere ortaya konan pek çok proje, dile getirilmekten öteye geçemeyecektir. Bu durum ise hemen hemen tamamıyla seferberlik halinde bulunan memleketin pek çok gelirden yoksun kalması durumu neticesiyle ortaya çıkıyordu. Her ne kadar sınırlı olanaklar söz konusu olmuş olsa dahi kazalarından seçilmiş müslim-gayr-i müslim meclis âzâsının hem kendi bölgesi hem de Canik Sancağı adına olumlu katkılar sunmaya çalıştıkları açıkça anlaşılmaktadır.

2. Canik Genel Meclisi'nde Kültürel Alana İlişin Müzakereler: Resmi Gazete ve Köylü Gazetesi Çıkarmanın Gerekliliği

Meclis zabıtlarında vekiller tarafından tartışılan ve üzerinde görüş birliği sağlanılmaya çalışılan önemli hususlardan birisi sancağın sosyal ve kültürel yaşamını içerisine alan mevzulardan oluşmaktaydı. Özellikle sancağın yayın faaliyetlerine ilişkin, oturumlarda pek çok kez görüşmelerin gerçekleştirildiği dikkat çeker. Öyle ki; Canik Livası'na ait resmi bir gazetenin yayınlandığını zabıtnamede yer alan tahsisattan ve üyelerin beyanatlarından da takip edebilmek mümkündür. Hatta bu konuda cüzi bir tahsisat bulunmasına karşın bundan tamamen fayda sağlanabildiğini söyleyebiliriz. Ayrıca müstakil Canik Sancağı'na ait resmi gazetenin köylere ücretsiz dağıtılması ve bu surette halkın fakir dünyasının aydınlatılmasının gerekliliği üzerinde de sıkça durulduğunu görüyoruz.⁴⁶

Yayın faaliyetlerini gerçekleştirmek amacıyla bütçeye resmi gazete hasılatı olarak 5.000 kuruş ilave yapılması kararlaştırıldı. Ünye kazasından Halid Efendi söz konusu meblağın "*hasılat olarak kabul edilmesinin masraflarının da kabul edileceği*" anlamına geldiğini söyleyerek bunun büyük masraflar doğuracağını söylemesine karşın, Mutasarrıf Kemal Bey "*resmi gazetesi olmayan hiçbir vilayet görmedim*" diyerek ancak "*tahsisatın arttırılması ya da azaltılması hususunun görüşülebileceğini*" söz konusu etmiştir.⁴⁷ Dolayısıyla sancak adına bir resmi gazetenin çıkarılması hususu hem meclis başkanı kemal Bey tarafından hem de üyelerin çoğunluğu tarafından vazgeçilmez bir unsur olarak değerlendirilmiştir.

Mecliste, resmi gazetenin çıkarılması adına encümençe gazete tahsisatı olarak 25.390 kuruş teklif edildi. ayrıca gazete neşri adına yapılan görüşmelerde, Reis gazetenin zamanında çıkmadığı ve Cuma günleri çıkması gerekirken Pazartesi, Salı gününe kaldığından şikayet etmektedir. Bunun nedeni olarak da kağıt yokluğu en başat sebep olarak ortaya çıkıyordu. Bunun yanında mevcut şartlardan kaynaklı olarak dizgicilerin noksanlığı da sebepler arasındadır. Ancak her türlü olumsuzluklara karşın Meclisin, gazetenin ücretsiz olarak dağıtılması hususunda karar aldı.⁴⁸

Gazete konusunda ortaya konan bir başka sorun olarak, gazete başmakalelerinin açık bir dille köylülerin de anlayabilecekleri şekilde yazılması hususundaydı.⁴⁹ Mutasarrıf Kemal Bey bu konu üzerine

45 Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnâmesi 1331, ss.120-121.

46 Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnâmesi 1331, s.15.

47 Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnâmesi 1331, s.27.

48 Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnâmesi 1331, s.121.

49 Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnâmesi 1331, s.121.

“Köylü Gazetesi” şeklinde bir gazetenin çıkarılması hususuna değindi. Bu gazetenin açık lisanla ve sırf Türkçe bentlerle yazılması suretiyle çıkarılabileceğini ortaya koydu. Ancak arkasından yazar tahsisatının fazlaca olacağını bildirerek, bunun için çaba sarf edeceğini beyan etmekle yetindi.⁵⁰

Mutasarrıf Kemal Bey konuşmasının akabinde Aks-ı Sada matbaasında basılan gazetenin daha açık bir lisanla yazılması hususunu da ele alacağını belirtti. Ancak Aks-ı Sada matbaasında Eylül’e kadar parası verilmiş olmasına karşın kağıdın pahalı olduğu vesilesiyle gazete geç çıkmak zorunda kalıyordu. Yapılan çeşitli görüş önerileri ve tartışmalardan sonra, gazeteyle ilgili encümence kabul olunan 25.390 kuruşun Meclisçe de müttefikan kabul edildiğini takip edebiliyoruz.⁵¹

Canik Sancağı eğitim faaliyetleri içerisinde, Liva’da ikamet eden fakir çocukların kitap edinememeleri konusu da Meclisçe dile getirilen bir husus olarak ortaya çıkmaktadır. Çocukların kitap tedarik meselesinin çözümü için bütçeye bir tahsisat konulması gerekliliği düşünülerek 13.000 kuruş tahsisat ayrılmasına karar verildi.⁵² Canik Sancağı’nın kültürel değerlerini ortaya çıkarmak, halkın, gençlerin ve çocukların yaşadıkları coğrafya ile bütünleşmelerini sağlamak adına çeşitli konularda çeşitli müzakerelerin gerçekleştirilmiş olduğu göze çarpmaktadır.

3. Canik Genel Meclisi’nde Eğitimle İlgili Veriler ve Müzakereler

Canik Sancağı’nda eğitim işleri ile ilgili en yetkili organ olarak Umumi Meclisi görmekteyiz. Meclis tarafından oluşturulan tahsisata göre, yapılan maarif harcamaları hususunda 1330 senesi masraflar bütçesinden Maarif’e ayrılan para miktarı toplamda 1.972.265 kuruştur. Buna karşın belirlenen tahsisatın ancak 1.223.858 kuruşu sarf edilebildi. Bu miktarın 748.407 kuruşu ise kullanılamadı. Tahsisatın noksan kullanılmasının nedeni olarak tahmin edilen gelire nazaran elde edilen tahsilatın noksan olmasıydı. Ayrıca ülkenin hali hazırdaki durumu dolayısıyla sarfına imkan bulunamadığı da belirtilmekteydi.⁵³ Öyle ki bu dönemde savaş nedeniyle okullarda görevlendirilecek öğretmen dahi bulunamıyordu. Öğretmen açığı bir tarafa yine lazım olan malzemelerin tedarik edilmesi de mümkün değildi.⁵⁴

Eğitim müfettişi tayini hususu da mevcut şartlarda mümkün görülüyordu. 1329/1913 senesinde Samsun, Bafra, Ünye, Çarşamba kazalarında birer tedrisat-ı ibtidaiye (ilköğretim) müfettişi varken, 1330/1914 senesinde Terme ve Fatsa kazaları için ancak 600 kuruş maaşla müfettiş ilave edilebildi. Yine de tedrisat-ı ibtidaiye kanununda belirtilen şartlarda müfettiş tayini mümkün olamadı. 1331/1915 senesinde ise sadece Fatsa kazasına müfettiş tedarik edilip gönderilebildi.⁵⁵

Öğrenciler, Sancak Meclisi tarafından üzerinde durulan en önemli mevzulardan birisiydi. Öğrencilerin dinamik bir vücut sağlığına kavuşmaları adına Meclis; “*Mekâtib-i ibtidaiye’de atâlet ve uyuşukluğun giderilebilmesi için jimnastik muallimi temin*” etmek istedi ve yapılacak talimler sayesinde her türlü uyuşukluğun bertaraf edileceğini ortaya koydu.⁵⁶ Jimnastik mualliminin yanı sıra dikiş-nakış muallimesi bulunması hususunda da sıkıntıların yaşandığını anlıyoruz. Dikiş-nakış muallimesi yokluğuna rağmen vekaleten istihdam yoluna gidilmesi düşünüldü. Böylelikle gelecek nesillerin valideleri olan kız çocuklarının dikiş-nakış hususunda bir rağbete ve hevese kapıldıkları beyan edilmekteydi.⁵⁷

Maarif konusunda en önemli noktalardan bir tanesi de öğretmen okullarıdır. 1330/1914 senesi bütçesinden Darül-muallimin genel masrafları için 338.452 kuruş tahsis edilmiş ve Fransızlara ait bir bina muallim eğitimi için düzenlenmişti. Mahalli gazeteyle verilen ilan neticesinde 40 talebe bu binada eğitime başladı. Her ne kadar adı geçen bina eğitim ve öğretime elverişli olmasa da 1330-1331/1914-1915 senesi eğitimi burada gerçekleştirildi. Daha sonra başka bir binaya nakil yapıldı. Burada beden eğitimi ve fenni gezintiler yapıp talebeler bir askere layık surette talimlere alıştırmaya gayret edildi ve izcilik teşkilatı oluşturularak izci elbiseleri yaptırıldı.⁵⁸ İzci teşkilatı için Avrupa’dan uzman muallim talep edildi ve izcilik teşkilatının genel olarak mekteplere yayılması açısından kabiliyetli olanlardan en az iki kişinin *Dersaadet*’e gönderilmesi ve masraflarının karşılanması kararlaştırıldı. Bu amaçla iki muallim

50 Canik Sancağı Meclis-i Umumî Zabıtnâmesi 1331, s.121.

51 Canik Sancağı Meclis-i Umumî Zabıtnâmesi 1331, s.122.

52 Canik Sancağı Meclis-i Umumî Zabıtnâmesi 1331, s.146-147.

53 Canik Sancağı Meclis-i Umumî Zabıtnâmesi 1331, s.10.

54 Canik Sancağı Meclis-i Umumî Zabıtnâmesi 1331, s.10.

55 Canik Sancağı Meclis-i Umumî Zabıtnâmesi 1331, s.11.

56 Canik Sancağı Meclis-i Umumî Zabıtnâmesi 1331, s.11.

57 Canik Sancağı Meclis-i Umumî Zabıtnâmesi 1331, s.11.

58 Canik Sancağı Meclis-i Umumî Zabıtnâmesi 1331, s.12.

İstanbul'a varmış olmasına karşın ülke durumunun elverişsizliği nedeniyle eğitimlerinin tamamlanması mümkün olamadı.⁵⁹

Zabıtnamede, Maarif Müdürü Mustafa Zihni Bey'in üzerinde durduğu eğitime dair konulardan en önemlisi numune ibtidailerinin tesisi olarak görülüyordu. Zihni Bey, yabancı okullara gitmeye mecbur kalan memleket çocuklarının bu yolla ecnebi okullarından uzaklaşması amacına yönelik olarak, konuya önemle eğildi. Millet çocuklarına, ticaretle ecnebi lisanı öğretmek amacıyla ecnebi okullara gönderdiklerini ve bu surette birçok kimselerin milliyetini unuttur duruma geldiğinden yakınıyordu. Dolayısıyla bunu ortadan kaldırmak niyetiyle bütçeye bu husus eklenerek, savaşın da güzel bir neticeyle sona ermesinden ümitvar olunarak numune mekteplerinin tatbiki konusu ortaya çıktı. Bunun için ticaret merkezi olan Samsun kazası uygun görüldü.⁶⁰

Dikiş-nakış yurdu oluşturulması adına önceki senelerin bütçelerinde mevzuu bahis olmakla birlikte bunun için ayrılan tahsisat gerekli muallimenin bulunamaması dolayısıyla sarf edilemedi. 1915 bütçesinde de yine bu konu ele alınmış ve kadınların yalnız tüketici olmayıp üretici pozisyona geçmelerini sağlamak için bütçeye cüzi bir miktar tahsisat konulmuştu. Öyle ki bu sanatın memlekette yaygınlaşmasının ahlak üzerinde de güzel tesirler ortaya çıkaracağı düşünülüyordu.⁶¹

Samsun'da Darül-muallimîn (erkek öğretmen okulu) dört sınıf üzerine düzenlenmişti. 1916 yılı 3. senesine denk geliyordu. Okulun, 40'ardan 80 talebeye sahip olması gerekirken harp hali nedeniyle ancak 27-28 talebesi vardı.⁶² Ayrıca Canik'te bulunan çoğu okulda hesap dersleri, Fransızca, resim, jimnastik gibi alanların muallimleri bulunamadığından bu dersler vekaleten idare olunmak durumunda kaldı.⁶³ Devletin savaş halinde bulunması her alanı olduğu gibi eğitim alanını da büyük sıkıntılar içerisinde soktu.

3.1. Canik'te Maarif Teşkilatında ve Okullarda Bulunan Görevliler

Canik'te eğitim teşkilatı içerisinde yer alan görevlilere dair bilgileri, bölgede yer alan okullara dair ortaya konan istatistiklerde görebilmekteyiz. İdari görevliler ve okulda yer alan öğretmen ve hademelere dair bilgiler ışığında Canik'te eğitim teşkilatı içerisinde; Maarif Müdürü, Müdür, Müdüre, Müdür Muavini, Muallim, Muallime, Jimnastik Muallimi, Dikiş-Nakış Muallimi, Hat Muallimi, Elişleri ve Jimnastik Muallimi, Kuran-ı Kerim ve Ulum-u Diniyye Muallimi, Lisan-ı Ecnebi Muallimi, Resim Muallimi, Tatbikat Muallimi, Musiki ve Gınâ Muallimi, Terbiye-i Bedeniyye Muallimi, Katip ve Mübâyya Memuru, Hademe, Bahçıvan, Anbar Memuru, Bevvab, Bevvabe gibi görevlilerin yer aldığı görülür.

3.2. Canik Sancağı'nda Bulunan Mektepler

a. Samsun Kazası:

Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnamesi'nde Samsun ve diğer kazalara ait mekteplerle ilgili kayıtlara rastlamak mümkündür. Bu kayıtlara göre, Canik Sancağı Samsun kazasında bulunan ana mektepler ile kız ve erkek ibtidai mektepleri şunlardır:

Samsun Mekatib-i ibtidaiye 6 Dershaneli İnas İbtidaisi; Samsun 3 Dershaneli Necm-i Terakki İnas İbtidaisi; Samsun 5 Dershaneli Dedehulli Zükûr İbtidaisi; Samsun 5 Dershaneli Zükûr İbtidaisi; Samsun 5 Dershaneli Subaşı Zükûr İbtidaisi; Samsun 3 Dershaneli Kılınçdede Zükûr İbtidaisi; Samsun 2 Dershaneli Sadiye İnas İbtidaisi; Samsun Darüleytamı Zükûr ve İnas Kısmı; Samsun Hançerli Ana Mektebi; Samsun Hacı Ebe Ana Mektebi; Samsun Numune İbtidaisi; Samsun'a bağlı Gökalan, Tuzaklı, Kara Kavuk, Büzümlü, Tekkeköy, Hisarcık Kurası Mekatibi. Ayrıca Samsun kazası encümenince mekteplerin giderlerine ilişkin kabul edilen tahsisat miktarı 219.000 kuruş olarak kaydedilmektedir.⁶⁴

b. Bafra Kazası:

59 Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnamesi 1331, s.21.

60 Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnamesi 1331, s.48.

61 Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnamesi 1331, s.48.

62 Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnamesi 1331, s.77.

63 Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnamesi 1331, s.78.

64 Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnamesi 1331, ss.57-61.

Canik Sancağı Bafra kazasında bulunan ana mektepler ile kız ve erkek ibtidai mektepleri şunlardır: Bafra 6 Dershaneli Merkez Zükûr İbtidai Mektebi; Bafra 6 Dershaneli Osmaniye Zükûr İbtidai Mektebi; Bafra 5 Dershaneli İnas İbtidaisi; Bafra 2 Dershaneli İnas İbtidai Mektebi; Bafra kazasına bağlı İlyas, Eyne Gazi, Kasnakçı, Çağşur, Şeyh Ulaş, Mardar, Taş Köy Mektepleri; Alaçam Nahiyesi 4 Dershaneli Zükûr İbtidaisi; Alaçam 2 Dershaneli İnas İbtidaisi; Alaçam Nahiyesine Muzaf (Gökçeboğaz), (Müstecep), (Sakar İnek), (Koymat), (Gümenoz⁶⁵) Karyeleri Mekâtibi; Gümenoz Karyesi 1 Dershaneli İnas İbtidaisi. Bafra kazasına dair encümenca kabul olunan tahsisat toplamının ise 167.700 kuruş olduğu görülmektedir.⁶⁶

c. Çarşamba Kazası:

Canik Sancağı Çarşamba kazasında bulunan ana mektepler ile kız ve erkek ibtidai mektepleri şunlardır:

6 Dershaneli Merkez Zükûr İbtidaisi, Çarşamba – 2 Dershaneli Köprübaşı Zükûr İbtidai Mektebi, 2 Dershaneli Tayyar Paşa Zükûr İbtidaisi, Çarşamba – 3 Dershaneli Merkez İnas İbtidai Mektebi, 2 Dershaneli Köprübaşı İnas Mekteb-i İbtidaisi, Çarşamba'ya mülhak (Karacaviran), (Boyacı), (Kızılot), (Çamalan), (Ayvacık), (Dikbıyık), (Büyüklü), Karyeleri Mekâtibi. Çarşamba kazası için encümenca kabul olunan tahsisat toplamının ise 106.200 kuruş olduğu görülmektedir.⁶⁷

d. Terme Kazası:

Canik Sancağı Terme kazasında bulunan ana mektepler ile kız ve erkek ibtidai mektepleri şunlardır:

Terme Kazası 4 Dershaneli Zükûr İbtidaisi, 2 Dershaneli İnas İbtidaisi, Terme Kazasına Merbut (Töngellibel), (Emirhac), (Esad Çiftliği) Karyeleri Mekâtibi. Terme kazası için encümenca kabul olunan tahsisat toplamı ise 49.800 kuruştur.⁶⁸

e. Ünye Kazası:

Canik Sancağı Ünye kazasında bulunan ana mektepler ile kız ve erkek ibtidai mektepleri şunlardır: Ünye Kazası 6 Dershaneli Merkez Zükûr İbtidaisi, Ünye – 2'şer Dershaneli Numune-i Terakki ve Darülfırfan Mekteb-i İbtidaisi, 4 Dershaneli İnas Mekteb-i İbtidaisi, 2 Dershaneli İnas İbtidai Mektebi, Ünye Kazasına Muzaf (Kurna), (Tekkiraz), (İncili?), (Göcet), (Keş), (Köklük?), (Üçpınar) Karyeleri Mekâtibi, Karakuş Nahiyesi – 2 Dershaneli Zükûr İbtidai Mektebi, Nahiyye Merbut (Çayıralan), (Koz), (Çukur) Karyeleri Mekâtib-i İbtidaisi. Terme için encümenca kabul olunan tahsisat toplamının ise 125.700 kuruş olarak kabul edildiği görülmektedir.⁶⁹

f. Fatsa Kazası:

Canik Sancağı Fatsa kazasında bulunan ana mektepler ile kız ve erkek ibtidai mektepleri şunlardır: 6 Dershaneli Merkez Zükûr İbtidai Mektebi, Fatsa 2 Dershaneli İnas İbtidaisi, 2 Dershaneli Kumru Karyesi Mektebi, Fatsa'ya Merbut (Serkeşgüvezi), (Ağcaalan), (Bozpınar), (Korgan?), (Göller), (Pençe-i Kebir) Karyeleri Mekâtibi. Fatsa kazası için encümenca kabul olunan tahsisat toplamının da 73.200 kuruş olduğu görülmektedir. Böylelikle Canik Sancağı toplam tahsisatı encümenca 741.600 kuruş olarak kabul olunmuş ancak ilave tahsisatla birlikte 785.682 kuruş tahsisat ayrılmıştır.⁷⁰

4. Canik Genel Meclisi'nde Zirai Alana İlişin Müzakereler

65 Gümenez, Gümenos, Gümenüs

66 Canik Sancağı Meclis-i Umumî Zabıtnâmesi 1331, ss.61-65.

67 Canik Sancağı Meclis-i Umumî Zabıtnâmesi 1331, ss.65-66.

68 Canik Sancağı Meclis-i Umumî Zabıtnâmesi 1331, ss.66-67.

69 Canik Sancağı Meclis-i Umumî Zabıtnâmesi 1331, ss.67-69.

70 Canik Sancağı Meclis-i Umumî Zabıtnâmesi 1331, ss.69-74.

Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnâmesi'nde 1331 senesine dair masraflar bütçesinin 4. kısmını Ziraat ve sinai işler ihtiva etmektedir. Masraflar bütçesinde toplamda 558.513 kuruş olan toplam tahsisatın 422.843 kuruşu sarf olunamayarak 135.740 kuruşluk kısmı tahsisat olarak ayrılabilmiştir. Dikkat çekici bir miktar olduğu encümen tarafından da dile getirilmiş olup, durumla ilgili mahcubiyet yaşanarak olumsuzluğun bir ihmal neticesi olmayıp, zorlayıcı nedenlerden kaynaklandığı ve ne yazık ki çare bulunamadığı belirtilmektedir. Ayrıca 1330 senesinde lüzum duyulan aletlerin ve edevatların temin edilmesi için Ziraat Nezareti Celilesi'ne 139 parça gerekli malzeme sipariş verilmiş olmasına karşın ancak 42 parça temin edilebilmiştir. Bu malzemeler arasında; sapan, düğün makinesi, orak makinesi, çayır makinesi, mısır ekmeye mahsus makine, pulverizatör, süt koğası, burmayester? yayığı gibi malzemeler vardır.⁷¹

Malzemelerin depoya konulması ve bu amaçla da bir depo memurunun gerekliliğinden ötürü 29,5 lira kirayla bir mağazaya yerleştirilmiştir. Fakat istenen malzemelerin ekseriyeti noksan olduğu üzere ve depo memurunun gelir gelmez silah altına alınması suretiyle depodan istenilen fayda temin edilememiştir. Bu nedenle malzemelerin bir kısmı Bafra, Ünye ve Fatsa kazasına gönderilmiş diğer kısmı da ziraatçilere satılarak tutarı Ziraat Bankası'na teslim olunmuştur.⁷²

Zirai anlamda Bafra ve Çarşamba kazalarında numune tarlalarının tesisi 1330 senesinde 200.000 kuruş tahsisat ayrılarak kabul edilmiş ise de 35 dönümlük araziden başka ne Bafra'da ne de Çarşamba'da çiftliğe yarayacak halde arazi tedarik edilemeyip 1331 senesinde de düşünülen numune tarlaları vücuda getirilememiştir.⁷³

Aşı kalemleri için de ayrılan tahsisattan pek az yararlanılmış olmakla birlikte getirilen kalemlerin dikilmesi güzel neticeleri doğurduğu anlaşılmaktadır. 1331 senesinde de daha fazla miktarda aşı kalemleri temin edilmiştir. Bunun yanında at yarışı düzenlemelerine devam edilerek önceki senelere nazaran pek iyi neticelerin alındığı görülmektedir.⁷⁴ 1332 yılı için de 27.900 kuruş pay ayrılmıştır.⁷⁵

Bir başka konuyu ise fidanlık mevzuu oluşturmaktaydı. Sıhhiye işlerinde gösterilen Terme fidanlığının çok iyi yararlar sağlayacağı görüşülerek bu araziye Avrupa'dan okalıptüs ve meyve veren ağaçlar ithal edilmiştir.⁷⁶

Yine tohum elde etme problemi de söz konusu idi. Öyle ki 1331 senesinde tohum için ayrılan pay boş kalmış ve bu amaçta kullanılamamıştı. 1332 senesinde de tohum celbinin mümkün olamayacağı belirtilmesine karşın; icap ederse Giresun ve Amasya'dan ya da başka yerlerden elma, fındık ve gül gibi fidanların getirilebileceği beyan edilerek 5.000 kuruşluk tohum payı meclisçe 10.000 kuruşa çıkarılarak tohum celbinin memlekete hizmet edecek en başlıca araçlardan olduğu ortaya konmuştur.⁷⁷

Terme havasının ıslah edilmesi amacıyla iki sene evvel Ahmed Efendi adında bir zatın arazisinde fidanlık tesisine karar verilmişti. Ahmed Efendi 10 dönümlük arazi verecek iken 4,5 dönümlük arazi vermiş ve onun da mülkiyet hakkını devretmeden vefat etmişti. Bu 4,5 dönümlük Terme arazisine ziraat memuru 4.000-5.000 kadar akasya, gladicya, mamlura ve bir miktar okalıptüs fidanları dikmiştir. En son okalıptüs ağaçları dikilmek istenmiş ancak dikilememiştir. 500-600 civarında sahil çamı mevcut olup bunların çoğaltılması neticesiyle havanın ıslah edilmesi mümkün görülmüştür. Fakat bölge halkı bunları güzel biçimde korumak yerine fidanları hatta okalıptüs ağaçlarının uçlarını tahrip etmişler ve fidanlık arazisi etrafı tellerle çevrili olmasına rağmen buralara hayvanlarını salmışlardır. Bu durumu ortaya çıkaranların cezalandırılma yoluna gidilmesi hususu mecliste görüşülmüş ve başka bir tedbir olarak bu fidanlıkların başka kazalara gönderilmesi önerisi ortaya atılmıştır. Ancak bu öneri kabul görmeyip buradan elde edilecek yeni fidanlardan diğer kazalara gönderilebileceği beyan edilerek fidanlık tesisinin diğer kazalarda da oluşturulabilmesi adına 15.000 kuruş ayrılması kabul edilmiştir.⁷⁸

5. Canik Genel Meclisi'nde Sağlık Alanına İlişin Müzakereler

71 *Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnâmesi 1331*, s.14.

72 *Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnâmesi 1331*, s.14.

73 *Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnâmesi 1331*, s.15

74 *Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnâmesi 1331*, s.15

75 *Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnâmesi 1331*, s.98.

76 *Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnâmesi 1331*, s.15.

77 *Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnâmesi 1331*, ss.97-98.

78 *Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnâmesi 1331*, ss.98-100.

Sihhiye işleri bütçenin 5. kısmında yer bulmuştur. Sihhiye için tahsis olunan miktar geçmiş yıldan devrolunan miktar, zam edilen miktar ve sarf edilen miktar neticesinde 497.181 kuruştur. Bu miktarın 360.621 kuruşu sarf olunamamıştır. Sarf olunmayıp tasarrufta bulunulan miktarın bir kısmı Gureba Hastahanesi'nce sarfına lüzum görülmeyen tahsisat miktarından olup diğeri de Frengi hastanesiyle Terme bataklığının tıbbi masraflarından kaynaklıdır.⁷⁹ 1330 senesinde inşası gerçekleştirilemeyen Frengi hastanesinin 1331 senesinde emvâl-i metrukeden binaların teminiyle (Ermenilerden kalan binaların kullanılabileceği de müzakerede söz konusu edilmişti) ve bütçede bahsi geçen 150.000 kuruş tahsisatın Padişah'ın iradesi ile masrafların karşılanmasına binaen açılmıştır.⁸⁰ Frengi Hastahanesi ile ilgili olarak çeşitli kaynaklarda farklı birtakım bilgilere rastlanmaktadır. Bazı kayıtlarda 1914 ve zabıtnamede olduğu gibi bazılarında da 1915 tarihi Frengi Hastahanesinin kuruluş tarihi olarak ortaya konmaktadır. Bununla birlikte hastanenin ilk olarak belediyeye ait bulunan sahil bölümündeki bir binada ve 30 yatak kapasiteli olmak üzere hizmet vermeye başladığı bilinmektedir.⁸¹

Frengi hastalığından korunmak için Merkez Tabibi Vekili İhsan Bey tarafından izahatlar ortaya konmaktaydı. Firenginin önüne geçmek üzere iffetin korunmasının ve meşru evliliğin desteklenmesinin gerekliliğinden bahsediliyordu. İhsan Bey bu konu üzerine verdiği istatistiklerde frengi hastalığının evlilerde %3,5 iken bekarlarda %96'yı bulduğunu belirtmektedir.⁸² Yine alkol kullananlarda %76 kullanmayanlarda ise bu oran %23 civarındadır.⁸³ Bunlara nazaran frengi hastanesinin yeni tesis edilmiş olması dolayısıyla yatak sayısının artırılarak 60'a ulaştırılması kabul edildi.⁸⁴ Dolayısıyla frengi hastanesinin ihtiyaçları için 250.300 kuruş kabul edildi.⁸⁵

Gureba Hastanesi Samsun sağlık tarihi açısından önemli bir yere sahiptir ve Gureba Hastanesi ile ilgili zabıtnâmede yer alan istatistiklerde oldukça önemli bilgiler verilmektedir. Hastane Müdürü Hasan Efendi'nin verdiği istatistiklere göre 1331 yılının Kanunîsani'sine kadar hastanede toplam 2.139 hasta tedavi edilmiş ve bunların 897'si fukara ve ücretli olup 1.242'si ise askerdir. Toplamda günlük tedavi sayısı 29.457'dir.⁸⁶ Vefat edenlerin 151'i erkek ve 25'i kadın olmak üzere toplam 176'dır. Bu ölümlerin 43'ü hastaneye geldiklerinde, bazıları hastaneye kabul esnasında ve bir kısmı da hastaneye kabul edildikten sonra vefat etmişlerdir. Hastanede mevcut yatak sayısının 96 olduğunu söyleyen Merkez Tabibi Vekili bu sayının 152'lere kadar çıkmak zorunda olduğunu beyan ediyordu. Dolayısıyla hastane, kapasitesinin üzerinde hizmet vermek durumunda kalıyordu.⁸⁷ Bu durumda 100 hastaya 1 eczacı ve 50 hastaya 1 tabip karşılık geliyordu.⁸⁸

Gureba hastanesine dair eksiklikler daha sonraki görüşmeler esnasında yine hastane müdürü Hasan Efendi tarafından dile getirildi. Hastanenin gusülhanesinin bulunmaması nedeniyle kamuya ait olan gusülhanelere cenazelerin gönderiliyor oluşu ve yine cenazelerin tutulacağı mevtahanenin bulunmaması dolayısıyla problem yaşanıyordu. Yine mutfak, çamaşırhane ve sarnıç problemlerinin bulunduğu ayrıca hastanenin saçaklarının tamire muhtaç olduğundan dert yanılmaktaydı. Bahsedilen sorunların çözümü adına encümençe kabul edilen 61.706 kuruş meclisçe de kabul edildi.⁸⁹

6. Canik Genel Meclisi'nde Bayındırlık Alanına İlişkin Müzakereler

Livanın hususi yolları 290 km uzunluğundaydı. Bu 290 km'nin 90 km'si Samsun-Bafra ve Bafra-Alaçam yolu, 40 km'si Samsun-Çarşamba yolu, 20 km'si Çarşamba-Terme, 30 km'si Terme-Ünye, 25

79 *Canik Sancağı Meclis-i Umumî Zabıtnâmesi 1331*, s.16.

80 *Canik Sancağı Meclis-i Umumî Zabıtnâmesi 1331*, s.17.

81 Hastane, hizmete açıldığı 1915 yılından 1924 yılına kadar çeşitli binalarda hizmet verdi. 1924 yılında postahane civarında bir binaya taşındı ve Emraz-ı Zühreviye Hastanesi adıyla faaliyetlerini sürdürdü. Hastane "Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Mühassısı Nuri Osman Bey'in yönetiminde 1924 tarihinden itibaren 60 yatak kapasiteliydi. Ayrıntılı bilgi için bkz: Önder Duman, "Samsun'da Sağlık (1923-1950)", *Gelenekten Moderniteye Samsun (1923-1950)*, (Ed: Osman Köse), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2014, ss.159-160.

82 *Canik Sancağı Meclis-i Umumî Zabıtnâmesi 1331*, s.105.

83 *Canik Sancağı Meclis-i Umumî Zabıtnâmesi 1331*, s.105.

84 *Canik Sancağı Meclis-i Umumî Zabıtnâmesi 1331*, s.106.

85 *Canik Sancağı Meclis-i Umumî Zabıtnâmesi 1331*, s.107.

86 *Canik Sancağı Meclis-i Umumî Zabıtnâmesi 1331*, s.108.

87 *Canik Sancağı Meclis-i Umumî Zabıtnâmesi 1331*, ss.108-109.

88 *Canik Sancağı Meclis-i Umumî Zabıtnâmesi 1331*, s.111.

89 *Canik Sancağı Meclis-i Umumî Zabıtnâmesi 1331*, s.123.

km'si Ünye-Fatsa ve 85 km'si de Ünye-Niksar yoluydu.⁹⁰

1331 senesi zarfında Liva içerisinde üç amele taburu oluşturularak Samsun-Bafra, Samsun-Çarşamba, Ünye-Niksar yolu üzerinde çalışmalara başlandı ve her ne kadar o an itibariyle tamamlanmış olmasa da 85.959 m² toprak düzenlemesi ve 2.283 m² taş döşenerek bir takım tamiratlar yapıldı. 1330 senesinden kalan 25 köprünün 18'inin bu sene içerisinde tamamlanması planlanarak kalan kısmının gelecek seneye terki düşünüldü. Yine amele taburları aracılığıyla 65 menfez ve köprü inşa ve tamir edildi ancak Avrupa'dan gelmesi mümkün bulunamayan demir köprüler yerine ahşap köprü tesis edildi ve bu inşaatlara ve tamirata 462.471 kuruş sarf edildi.⁹¹ Bunun yanında Samsun-Çarşamba yolu üzerinde bulunan sel yeri mahalline düzenleme yapılarak sudan korunması sağlandı ve yine iki köprünün tamirâtı için 53.167 kuruş sarf olundu.⁹²

Bu dönemde yolların tahribine yegane sebep olarak görülen araç kağı arabasıydı. Meclis-i Umumi'nin kağı arabalarının men'i karar hükümlerinin yürütülmesi babında Trabzon'dan dört tekerlekli araba numuneleri getirilmesine teşebbüs edildi; hatta bunun için bir miktar para gönderilmişse de malum şartlar neticesiyle tatbiki mümkün olmadı.⁹³

1331 bütçesi gelirlerinin encümençe Meclis'e sunulmasının arkasından 9. faslın 2. maddesinde müruriye (geçiş) resmi ve bedelleri olarak 250.000 ve 3. maddesinde Çarşamba Köprüsü mürur resmi için 80.000 kuruş encümençe kabul edildi. Ancak Genel Meclis'te müzakereler esnasında Ahmed Efendi (Çarşamba) geçen sene Çarşamba Köprüsü'nden geçiş resminin alınmadığını beyan ederek geçit resmi alınması planlanan ahalinin asker babası ya da çocuklarından oluştuklarını ortaya koyarak bunun adalet anlayışlarına sığmayacağını belirtti. Zaten köprünün ağaçlarını ahalinin kendisinin temin ettiğini ve geçen seneki halin halen devam ettiğini ortaya koyarak resmin iptalini istedi. Bu şekilde ittifakla resmin iptali kararlaştırıldı.⁹⁴

Başmühendis olarak görev yapan Remzi Bey'in bayındırlık işleri hususunda ortaya koymuş olduğu çekinceler oldukça dikkat çekicidir. Öyle ki gelecek sene için yapılması planlanan işler seferberlik durumunun ortadan kalkıp kalkmamasına göre değişiklik arz edecektir. Çünkü amele taburlarından yararlanılıp yararlanılamayacağı bir muamma olarak görülüyordu.⁹⁵ Başmühendisin işlerin daha sağlıklı yürütülmesi babındaki önerisi ise işlerin bir merkezde toplanıp oradaki işlerin bitmesi halinde başka kısımlara geçilmesi yönündeydi. Bu usulün kabul edilmesi geçen sene Bafra yolunun su altında kalması sorununu ortadan kaldırıp 1,5 km uzunluğunda doldurma yapıldı.⁹⁶ İşlerin yeterince hızlı yürümemesinin nedeni olarak ise amele taburlarının yavaşlığı ve 1.000 kişiden oluşan mevcudunun iş esnasında 500 kişiyi geçmemesidir. Öyle ki Çarşamba yolunda 2.500 kişi olmasına rağmen başmühendisin aldığı rapor doğrultusunda ancak 432 kişinin iş başında bulunduğu belirtiliyordu.⁹⁷

Samsun-Çarşamba yolu arasında sel yeri olarak bilinen mevki sular altında kalıyordu. Bu durumun ortadan kalkması adına 6 km'lik su basılan mevkiin 4,5 km'si su basmaktan kurtarıldı. Şose yapılan Samsun-Çarşamba yolunun hendek oluşturulmamış kısmında ise su baskını devam etmekteydi.⁹⁸ Önce köprü ve menfezlerin yapılması lazım gelirken bunlar yapılmamış ve yolun etrafından toprak almak adına düzensiz kazılma işlemi gerçekleştirilerek insanlar tehlikeye maruz bırakılmıştır.⁹⁹

1332 senesine dair oluşturulan bütçeye yeni bir fasıl dahil edildi. Umur-u miyâhiye (su işleri) namı altında açılan bu fasıl, livanın güzel havasını ihlal ve tehdit eden bazı mahallerdeki bataklıkları kurutmak ve livada pek çok mahalde görülen sıtma hastalıklarını sonlandırmak gayesini de bünyesine aldı. Bu hususta Terme ve Çarşamba bataklıklarının kurutulması amaçlandı. Bunun için Çarşamba'da Gür Irmak ve Çarşamba-Terme arasındaki Karaboğaz bataklıklarının kurutulması için Mösyö Dana isimindeki su mühendisi ile anlaşmaya varıldığını görüyoruz.¹⁰⁰ Ayrıca liva için bir hayat meselesi olarak

90 *Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnâmesi 1331*, s.8.

91 *Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnâmesi 1331*, s.9.

92 *Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnâmesi 1331*, s.9.

93 *Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnâmesi 1331*, s.20.

94 *Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnâmesi 1331*, ss.28-29.

95 *Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnâmesi 1331*, s.35.

96 *Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnâmesi 1331*, s.35.

97 *Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnâmesi 1331*, s.36.

98 *Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnâmesi 1331*, s.40.

99 *Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnâmesi 1331*, s.41.

100 *Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnâmesi 1331*, s.144.

görülen sulfato (sıtma hâpı, kinin) için 40.000 kuruş ayrılması müzakereler sonucunda kararlaştırıldı.¹⁰¹ Müzakerelerden çıkarılabilecek en net sonuç olarak her alanda olduğu gibi Samsun ve diğer kazaların bayındır bir hal almasının daha uzun yılları gerektireceği, en önemlisi de savaş ortamının sona ermesinin zorunlu olduğu çıkarımıdır. Öyle ki yolların yapılması, bataklıkların kurutulması anlamında en önemli güç olan amele taburlarından savaş neticesiyle faydalanılamadığı aşıkardır.

Sonuç

Şehirlerin, belli bir dönemine ilişkin olarak, meclis tutanakları önemli bilgiler ortaya koyarlar. Dolayısıyla Canik Sancağı'na dair meclis zabıtlarından pek çok mesele hakkında bilgi edinebilme olanağına sahibiz. Şehrin özellikle eğitim, ziraat, sağlık ve bayındırlık işlerinin yanında sosyal ve kültürel yaşama ilişkin verilerin de müzakerelerde söz konusu edilmesi, metnin oldukça zenginleşmesini ve araştırmacıların pek çok konuda bilgi edinebilmesini sağlamaktadır. Toplamda 162 sayfadan oluşan meclis zabıtları 1332/1916 yılında Samsun Şems Matbaası tarafından basılmıştır. Orijinal nüshasını Samsun Gazi İl Halk Kütüphanesinden¹⁰² edindiğimiz zabıt metniyle Samsun'a dair öne çıkan bir takım önemli hadiselerle yönelik özet niteliğinde bilgiler ortaya koymaya çalıştık. Samsun tarihinde zabıtların yayınlandığı döneme ilişkin çeşitli sorunlar ve çözüm önerileri ve yine bunlara ilişkin atılan adımların takip edilebilmesi mümkün olmaktadır. Dönemin Samsun yöneticileri ve halkına yönelik sunulan bilgiler özet niteliğinde olmakla birlikte fikir edinilebilmesi anlamında mühimdir. Zabıtnamenin tam olarak araştırmacılar ve ilgililer tarafından okunması neticesinde Samsun'un 1915-1916 yıllarına ait öne çıkan sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarına dair belirli bir ölçüde fikir edinilebileceği kanaatindeyiz.

Bibliyografya

Akbulut, Dursun Ali, “Canik Müstakil Livasının Son Mutasarrıfı ve Samsun’un İlk Valisi Osman Bey”, İlkçağdan Cumhuriyete Canik, (Ed: Cevdet Yılmaz), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2013, (ss.227-258).

Bilgi, Necdet, “Cumhuriyet’in İlk Döneminde Mülkî Yapının Gelişimi (1920-1950)”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 17, (Ed: Hasan Celâl Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, (ss.334-346).

Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnâmesi 1331, Şems Matbaası, Samsun, 1332.

Çadırcı, Musa, “19. YY. 2. Yarısında Karadeniz Kentleri (Trabzon ve Samsun)”, 2. *Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri Uluslararası I (1-3 Haziran 1988)*, *Eğitim Fakültesi Dergisi Özel Sayısı 2*, (Yay. Haz: Mehmet Sağlam - Bayram Kodaman - J. L. Bacqué-Grammont - Mehmet Ali Ünal - Mustafa Özbacı), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi ve Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Samsun, 1990, (ss.15-23).

Çadırcı, Musa, “Osmanlı Döneminde Yerel Meclisler”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C.2, S.5, Eylül-1993, (ss.3-12).

Demir, Necati, “Bir Coğrafi Bölge Olarak ‘Canik’ ve Tarihi Alt Yapısı”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, S.41, Yıl: 2004, (ss.99-118).

Duman, Önder, “Samsun’da Sağlık (1923-1950)”, *Gelenekten Moderniteye Samsun (1923-1950)*, (Ed: Osman Köse), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2014, (ss.153-199).

Ekinci, Ekrem Buğra, “Osmanlı İdaresinde Adem-i Merkeziyet ve İmtiyazlı Eyaletler”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S.6, Yıl:2008/(Güz), (ss.7-84).

Gençoğlu, Mustafa, “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi*, 2 (1), (ss.29-50).

Halaçoğlu, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev: Ruşen Sezer), YKY, İstan-

¹⁰¹ *Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnâmesi 1331*, s.145.

¹⁰² Gazi İlk Halk Kütüphanesi’nde bulunan Osmanlıca, Arapça ve Farsça eski eserler Amasya’daki yazma eserler kütüphanesine taşınmıştır. Dolayısıyla, temel kaynak olarak yararlandığımız “*Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnâmesi 1331*”in orijinal metni de yine Amasya’da yazma eserler kütüphanesinde bulunmaktadır.

bul, 2003.

İpek, Nedim, “Canik Umumi Meclisi”, *19 Mayıs ve Milli Mücadele Sempozyumu Bildirileri (20-22 Mayıs 1999)*, OMÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Samsun, 2000, (ss.185-203).

Karagöz, Rıza, “Canik’in İdarî Yapısı ve İdarecileri”, *İlkçağdan Cumhuriyete Canik*, (Ed: Cevdet Yılmaz), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2013, (s.121-127).

Karagöz, Rıza, “II. Meşrutiyet Döneminde Canik Sancağında İdari Yapılanma”, *Geçmişten Geleceğe Samsun (4-6 Mayıs 2006) I. Kitap*, (Ed: Cevdet Yılmaz), Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Samsun, 2006, (ss.65-82).

Kılıç, Orhan, “Osmanlı Dönemi İdarî Uygulamalar Bağlamında Canik’in Yönetimi ve Yöneticileri”, *Geçmişten Geleceğe Samsun (4-6 Mayıs 2006) I. Kitap*, (Ed: Cevdet Yılmaz), Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Samsun, 2006, (ss.887-898).

Muşmal, Hüseyin, “XVIII. Yüzyılda Beyşehir Sancak Yönetimi ve Yöneticileri”, *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı*, (Ed: Hasan Bahar-Mustafa Toker-Mehmet Ali Hacıgökmen-H. Gül Küçükbezi), Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya, 2013, (ss.365-392).

Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, 3. Baskı, Ankara, 2008, s.251.

Öz, Mehmet, “Samsun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (ss.83-88). <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c36/c360071.pdf>

Özkaya, Yücel, “XVII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış, *Türkler Ansiklopedisi, Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 13, (Ed: Hasan Celâl Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, (ss.699-709).

Seyittanlioğlu, Mehmet, “Yenileşme Dönemi Osmanlı Devlet Teşkilâtı”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 13, (Ed: Hasan Celâl Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, (ss.561-576).

Sungur, Mutullah, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Taşra İdaresi ve Vilayet Yönetimi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 13, (Ed: Hasan Celâl Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, (ss.750-761).

Şahin, İlhan, “Sancak”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.36, (ss. 97-99), <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c36/c360075.pdf>

Torun, Sadık Fatih, *Tanzimat’tan Meşrutiyet’e Türkiye’de Kaza Yönetimi (1842-1876)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005.

Yılmaz, Cevdet, “Canik”, *İlkçağdan Cumhuriyete Canik*, (Ed: Cevdet Yılmaz), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2013, (ss.3-22).

EKLER

Ek-1: Canik Sancağı Meclis-i Umumi Zabıtnâmesi'nin Kapak Sayfası

Ek-2: Meclis'in 17 Kanunisâni 1331 (30 Ocak 1916) Pazar günü açılışında hazır bulunan azalar listesi

Meclis-i Umumînin 17 Kanunisâni 1331 (30 Ocak 1916) Pazar günü açılışında hazır bulunan azalar listesi

Meclis-i Umumînin 17 Kanunisâni 1331 (30 Ocak 1916) Pazar günü açılışında hazır bulunan azalar listesi	Meclis-i Umumînin 17 Kanunisâni 1331 (30 Ocak 1916) Pazar günü açılışında hazır bulunan azalar listesi
1. Başkan	2. Başkan
3. Başkan	4. Başkan
5. Başkan	6. Başkan
7. Başkan	8. Başkan
9. Başkan	10. Başkan
11. Başkan	12. Başkan
13. Başkan	14. Başkan
15. Başkan	16. Başkan
17. Başkan	18. Başkan

Meclis-i Umumînin 17 Kanunisâni 1331 (30 Ocak 1916) Pazar günü açılışında hazır bulunan azalar listesi

Şehirler ve Somut Olmayan Kültürel Mirası Koruma Uygulamaları

Cities and Safeguarding Practices of Intangible Cultural Heritage

Arş. Geör. Fadime TIKBAŞ APAK
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Giriş

Küreselleşmenin etkisiyle tektipleşen dünyada, farklılıklar içeren yerel kültüre duyulan ilgi ve merak giderek artmaktadır. Bu ilgi kültürün korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması alanlarında uygulamalar geliştirme çabasını da içermektedir. Somut olmayan kültürel mirasın tespiti, korunması ve topluma yeniden sunulması konularında yapılan araştırmalar bu çabanın sonuçlarındandır.

Somut olmayan kültürel miras; toplulukların, grupların kimi durumda bireylerin kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler- ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekanlar- anlamına gelir.¹ Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi kısa adı UNESCO olan Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün 32. Genel Konferansı'nda 192 devletin çoğunluğunun kabul oyunu alarak 17 Ekim 2003 tarihinde imzalanır. Türkiye sözleşmeye 27 Mart 2006 tarihinde 45. ülke olarak taraf olur.² Sözleşmenin korumayı amaçladığı somut olmayan kültürel miras unsurları beş ana alanda belirir:

a) Somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar (Mitler, efsaneler, destanlar, masallar, halk hikayeleri, fıkralar, deyimler, atasözleri, küfürler, argo sözler, yemin sözleri, selamlaşma sözleri, adlar, sözlü tarih, halk şiiri...)

b) Gösteri Sanatları (Halk müziği, halk oyunları, halk tiyatrosu)

c) Toplumsal Uygulamalar, Ritüeller ve Şölenler (Törenler, kutlamalar ve ritüelleri; halk hukuku, halk sporları)

d) Doğa ve Evrenle İlgili Bilgi ve Uygulamalar (Mitik, şamanik, kozmogonik, eskatolojik halk inanışları; dünya ve evrenin yaratılışı ile ilgili bilgi ve inançlar, kıyamet, halk hekimliği, halk baytarlığı ve zoolojisi, halk takvimi ve meteorolojisi, halk biyolojisi, halk botaniği, halk matematiği, halk mimarisi, halk ekonomisi, halk taşımacılığı, halk haberleşme teknikleri, halk tarım ve hayvancılığı, halk mutfağı...)

e) El Sanatları Geleneği (Geleneksel Meslekler, giyim-kuşam ve süslenme).³

2016 yılı Mart ayı itibarıyla UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesi'ndeki Türkiye adına kayıtlı on iki unsur vardır:

1. Meddahlık (2008)
2. Mevlevi Sema Töreni (2008)
3. Âşıklık Geleneği (2009)
4. Karagöz (2009)
5. Nevruz-Ortak Dosya (2009)
6. Geleneksel Sohbet Toplantıları (2010)
7. Kırkpınar Yağlı Güreş Festivali (2010)
8. Alevi - Bektaşî Ritüeli Semah (2010)
9. Tören Keşkeği Geleneği (2011)

1 Öcal Oğuz, *Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir*, Geleneksel Yayıncılık, Ankara 2013, s.63.

2 Age, s.61.

3 Age, s.64.

10.Mesir Macunu Festivali (2012)

11.Türk Kahvesi Kültürü ve Geleneği (2013)

12.Ebru: Türk Kâğıt Süsleme Sanatı (2014).⁴

Metin Ekici, küresel ticari kuruluşların kültürel çeşitliliğin yok olmasına neden olduğunu, kültürel çeşitliliğin yaratılmasını sağlayan grupların ekonomi, sosyal ve siyasal etkenler altında kimliklerini kaybettiğini, böylece kültürel çeşitliliğin en zengin alanı olan somut olmayan yaratmaların kaybolduğunu dile getirerek somut olmayan kültürel mirasın neden korunması gerektiğini açıklar.⁵

Somut olmayan kültürel mirasın korunmasından, koruma teriminden ne anlaşılmalıdır? Koruma terimi, somut olmayan kültürel mirasın yaşayabilirliğini güvence altına alma anlamına gelir; buna kimlik saptaması, belgeleme, araştırma, muhafaza, koruma, geliştirme, güçlendirme ve özellikle okul içi ya da okul dışı eğitim aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarma olduğu kadar bu kültürel mirasın değişik yanlarının canlandırılması dâhildir.⁶

Bundan sonraki tartışma hangi somut olmayan kültürel mirasın korunması gerektiğine karar vermektir. Somut olmayan kültürel mirasın korunmasının, bu mirasın ürettiği verimleri korumak değil, bu mirası oluşturan sanat ve sanatçılık geleneğini korumaktan geçtiği benimsenebilir. Bu noktada ortaya çıkan sorun ise, somut olmayan kültürel mirasın yaratıldığı bağlamin, sosyal ve ekonomik yapıların nasıl korunacağı meselesidir. Meseleye halkın hem kırsal hem de kent kesiminde bulunduğu noktasından yaklaşp, “gelenek” kavramının değişim ve gelişim özelliklerini öne çıkaran Ekici, geleneksel bağlamların dondurulmuş olmasını sağlamak yerine, kent ortamında yeni bağlamlar, yani somut olmayan kültürel mirasın kendini sürdürülebilir kılacağı yeni icra yerleri oluşturmakla mümkün olacağı sonucuna varır. Böylece, hem kentleşme olgusuna bir destek, hem de somut olmayan kültürel mirasın korunmasında ve yaşatılmasında bir yol bulmak mümkün olacaktır.⁷

Somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ilişkin Türkiye’de gözlemlenen uygulamalarda üniversiteler başı çeker. Gazi, Ege, Kafkas, Osmangazi Üniversiteleri’nde yapılan çalışmalar farkındalık yaratmak bakımından önemlidir.

Gazi Üniversitesi Türk Halk Bilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi (THBMER)’nde gerçekleştirilen projeler; Türkiye’de Halkbilimi Müzeciliği ve Sorunları Sempozyumu ve Türk Halkbilimi Müzesine Doğru Sergisi, Kaybolma Tehlikesi Altındaki Geleneksel Meslekler, Halkbilimsel Araştırma ve Derleme Projesi, Somut Olmayan Kültürel Mirası Derleme, Araştırma ve Tanıtma Projesi, Yaşayan İnsan Hazinelelerinin Tespiti ve Yayımlanması Projesi, Geleneksel Çocuk Oyunlarının Derlenmesi, Tanıtılması Projesi, Altındağ Belediyesi ve Gazi Üniversitesi ortaklığında yürütülen ve Ankara Kalkınma Ajansının desteklediği Ankara Somut Olmayan Kültürel Miras Müzesi Projesi’dir.⁸

THBMER’in gerçekleştirdiği sergi, seminer, şenlik, şölen, gösteri ve anma toplantılarından örnekler ise şöyle sıralanabilir: Hıdırellez Şenliği, Hakan Arısoy Tiyatro Gösterisi, Kuklaların Dansı, Kitre Bebek Sergisi, Ölümünün 37.Yılında Âşık Veysel’i Anma Paneli, Uluslararası Nevruz Şöleni, Akından Bahşıya, Ozandan Âşığa Türk Dünyasında Saz ve Söz Ustaları Şöleni, Kültürün Dilini Çözen Fotoğraf, Etnofotoğrafi Geleneğinin Ustaları Fotoğraf Sergisi, Deli Dumrul: Tek Kişilik Türk Tiyatrosu, Meddah Sinan Bayraktar, Hamamönü Hıdırellez Şenlikleri, Açık Hava Müzeleri Sergisi, Keçe Sergisi, Meddahlık Genç Ellerde.⁹

Gazi Üniversitesi Türk Halk Bilimi Bölümü ve Altındağ Belediyesi işbirliğinde Ankara Kalkınma Ajansı tarafından desteklenen Ankara Somut Olmayan Kültürel Miras Müzesi Projesiyle hayata geçirilen müzede açıldığı tarihten itibaren gerçekleştirilen etkinliklerden bazıları şunlardır: Otuz gün boyunca Karagöz, Hacivat, Meddah, Orta Oyunu gösterileri, masal anlatımları, köy seyirlik oyunları, topaç, seksek, mangala, aşık gibi geleneksel çocuk oyunları ve birçok etkinliğin gerçekleştirildiği “Otuz

4 <http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR,50838/unesco-insanligin-somut-olmayan-kulturel-mirasinin-tems-.html>, Erişim Tarihi:14 Mart 2016.

5 Metin Ekici, “Somut Olmayan Kültürel Miras Neden ve Nasıl Korunmalı ve Nasıl Müzelenmeli: Sorunlar, Çözümler ve Ülkelerden Örnekler”, *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi*, Ed. Öcal Oğuz vd., Gazi Üniversitesi THBMER Yayınları, Ankara 2004, s.61.

6 Oğuz, age, s.65.

7 Ekici, agm, s.63.

8 Ali Yakıcı, “Bilimsel Kuruluşlarda Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına Yönelik Çalışmalar” ,*Somut Olmayan Kültürel Mirasın Geleceği Türkiye Deneyimi*, Ed. Öcal Oğuz vd., UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayınları, Ankara 2013, s.32.

9 Agm, s.34.

Gün Otuz Gece Ramazan Eğlenceleri”, Muharrem ayı ve aşure günü sebebiyle Somut Olmayan Kültürel Miras Müzesi’nin bahçesinde aşure yapılıp müze ziyaretçilerine hikâyesi anlatılarak aşure ikramı; deyimler ve hikayelerinden yola çıkılarak deyimlerde kullanılan nesnelerin canlandırıldığı “Zamanla Aşık Atan Deyimler Sergisi”¹⁰

Ankara Somut Olmayan Kültürel Miras Müzesi’nin günlük programında ise Karagöz gösterisi, ıhlamur baskı, ebru sanatı, geleneksel çocuk oyunları, masal anlatımı, kukla gösterileri, Ankara hikâyeleri, ortaoyunu gösterisi, meddah gösterileri gibi somut olmayan kültürel mirasın belirlediği alanlarla ilgili etkinlikler yer alır.¹¹

Ege Üniversitesi’nde gerçekleştirilen projeler; İzmir’de Yaşayan Âşıklar (Halk Şairleri) ve Âşıklık Geleneği Projesi, Somut Olmayan Kültürel Miras: Karagöz Öğreniyorum Projesi, Somut Olmayan Kültürel Miras: Balıkesir- Dursunbey Barana Geleneği Projesi, Kent ve Seyyah: Evliya Çelebi’nin Gözüyle İzmir ve Çevresi Projesi¹², ”Zaman Zaman İçinde” Somut Olmayan Kültürel Miras Masal Anlatıcılığı Eğitimi adlarını taşır.¹³

Kars Kafkas Üniversitesi’nde gerçekleştirilen projeler; Doğu Anadolu’da Kültür Turizmi için İttifaklar Projesi, Kars İlinin Somut Olmayan Kültürel Mirasının Haritalandırılması Projesi’dir.¹⁴

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi’nde Eskişehir Somut Olmayan Kültürel Miras Envanterinin Çıkarılması ve Turizme Kazandırılması Projesi gerçekleştirilmiştir. Projenin kapanış toplantısında Eskişehir somut olmayan kültürel miras tanıtım filmi, masal anlatımı, Karagöz gösterisi, proje kapsamlı fotoğraf sergisi, dilek ağacı ziyareti, mani çekme, projeden üretilen ıhlamur baskı, çocuk oyunları, kırka ve han kilim örnekleri, Sorkun çömleği, Karagöz Kursu’nda öğrencilerin faaliyetleri sunulmuştur.¹⁵ Projenin sonucunda elde edilen veriler Eskişehir’in Somut Olmayan Kültürel Mirası kitabı adıyla yayımlanmıştır.¹⁶

Bahsi geçen çalışmalar üniversitelerin öncelikle somut olmayan kültürel mirasın tespiti ve derlenmesi aşamalarına yoğunlaştığını gösterir. Daha sonra elde edilen malzeme şölen, şenlik, gösteri, sergi, kurs, eğitim gibi çeşitlenen etkinliklerle topluma sunulur. Böylelikle hem farkındalık oluşturma hem de kültürel miras unsurlarının bilinirliğini yaygınlaştırma amaçlanır.

Sözleşmeye kayıtsız kalmayarak akredite olan sivil toplum kuruluşları Akşehir Nasreddin Hoca ve Turizm Derneği (2010), Buğday Ekolojik Yaşamı Destekleme Derneği (2010), Folklor Araştırmacıları Vakfı (2010), Milletlerarası Kukla ve Gölge Oyunu Birliği Türkiye Milli Merkezi (2010), Uluslararası Mevlana Vakfı (2010) ve Kültürel Araştırmalar Vakfı (2012)’dir.¹⁷

Somut olmayan kültürel mirasın korunmasına yönelik bir diğer başlık müzeler ve koruma ilişkisidir. Türkiye’de halk bilimi müzeciliğinin geldiği noktayı göstermesi bakımından da sözü edilmesinde fayda olan bu müzelerden çalışmaya konu edilecekler Beypazarı Yaşayan Müze, Baksı Müzesi, Bursa Kent Müzesi ve Bursa Karagöz Müzesi’dir.

Yaşayan Müze, halk yaşamı ve onun ürettiklerini sergileme düşüncesiyle 23 Nisan 2007’de Dr. Sema Demir tarafından Ankara Beypazarı’nda kurulmuştur. Müze, geç dönem Osmanlı mimarisinin örneklerinden biri olan tipik bir Türk evinde hizmet vermektedir. Yaşayan Müze, kurulduğu 2007 yılından bugüne “Orta Asya’dan Getirdiklerimiz: Keçe Sanatı”, “Geleneksel Çocuk Oyunları ve Oyuncakları”, “Hızır ve İlyas Buluşması: Hıdırellez”, “Hayâl Perdesi: Karagöz ve Hacivat”, “Masal Diyarına Yolculuk: Masal Geceleri”, “İhlamur Baskının Desenlerinde Kaybolmak”, “Türk Yazı Kültürü: Göktürkçeden Osmanlıcaya...”, “Sudaki Hâyâl: Ebru Sanatı”, “Atasözlerimiz, Deyimlerimiz ve Öyküleri”, “Koç Boynuzu’ndan Eli Belinde’ye Türk Kültüründe Motifler”, “Geç Osmanlı Döneminde İlân-ı Aşklar”,

10 Agm, s.36.

11 http://www.kulturelmirasmuzesi.com/index.php?lang=tr&page=14&anIlcat_1=3&anIlitm_1=47, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

12 Yakıcı, agm, s.37.

13 http://www.tdae.ege.edu.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=592%3A2014-09-18-12-37-16&catid=4%3Ahaber&lang=tr, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

14 Yakıcı, agm, s.39.

15 <http://www.eskisehirkulturelmiras.com/duyurular.php?id=6>, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

16 <http://www.eskisehirkulturelmiras.com/envanter-kitap.php>, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

17 Selcan Gürçayır Teke, “Sivil Toplum Kuruluşları ve Somut Olmayan Kültürel Miras: Katılım, Akreditasyon ve Eksiklikler”, *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Geleceği Türkiye Deneyimi*, Ed. Öcal Oğuz vd., UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayınları, Ankara 2013, s.43.

“Gelin Kınan Kutlu Olsun”, “Masal Masal İçinde, Masal Yaşayan Müze İçinde”, “Milli Mücadelenin Kadın Kahramanları”, “Mitolojiden Tarihe Tufan ve Aşure” başlıklarını taşıyan sergiler ve etkinliklerle Beypazarı’nı kültür ve kültür turizmi merkezi haline getirmiştir.¹⁸

Baksı Müzesi Bayburt’un 45 km dışında, Çoruh Vadisi’ne bakan bir tepenin üzerine kuruludur. Müze, yoğun göç veren Bayburt’un Bayraktar köyünde; gurbetin, kaybolan geleneklerin, unutilan değerlerin neden olduğu sorunlara ve sonuçlara bir çözüm arayışıdır. Geleneksel kültürü koruyarak, gelecek kuşaklara aktarmak için araştırmalar yapan bir müzedir. Kültür turizmi aracılığıyla bulunduğu bölgeye istihdam sağlayan Baksı Müzesi, Baksı köyünü uzmanların önerileri doğrultusunda geleneksel yapısını koruyarak örnek bir köy olarak yeniden tasarlamayı planlamaktadır. Baksı Müzesi, diğer müzelerden farklı olarak gelenekselle çağdaş aynı zeminde buluşturan, bünyesinde kurduğu üretim birimleriyle, ekonomik hedefler oluşturan özel bir kimliğe sahiptir.¹⁹ Müze hedeflerinin yanısıra tasarımıyla da dikkat çeker.

Bursa Kent Müzesi’nde Bursa kentinin tarihi, coğrafi, kültürel, sosyal, ekonomik, ticari ve turistik yapısına ilişkin bilgi ve belgeler, görsel sunum, obje ve animasyonlarla tanıtılmaktadır. Müzede Bursa’da yaşamış altı Osmanlı padişahının balmumu heykelleri bulunmaktadır. Ayrıca, müzede yer alan kentin topografik maketi sayesinde, ziyaretçiler Bursa surları ve külliyyeler, hanlar, hamamlar, camiler gibi anıt eserler hakkında bilgi sahibi olabilmektedir.

Müzenin bodrum katında yer alan ‘Tarihi Esnaf Sokağı’ nda; Bursa’nın geleneksel ticaret hayatı ‘Arabacı, Nalbant, Saraç, Semerci, Yemenici, Bıçakçı, Bakırcı-Kalaycı, Tenekeci, Marangoz, Keçeci, Sepetçi, Şekerci, Kebapçı, İpek-Tekstil-Havlucu’ özgün dekor ve canlandırmalarıyla tanıtılmaktadır.²⁰ Bu yönüyle müze kentin hem tarihi hem de kültürel geçmişine ışık tutar.

Bursa Karagöz Müzesi ise 14 Haziran 1997’de Karagöz Evi adıyla kurulmuştur. Binada Karagöz gösterimleri için bir salon, Karagöz – Hacivat galerisi, kukla galerisi, ihtisas kütüphanesi ve tasvir yapım atölyesi yer almaktadır. 2007 yılı itibarıyla müzeye dönüştürülen Karagöz evi Karagöz sanatını yaşatmayı amaçlamaktadır.²¹ UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi’nde Türkiye adına kayıtlı olan Karagöz geleneğine ait özel bir müzenin bulunması Bursa adına önemli bir girişim olmasının yanında diğer şehirler için de örnek oluşturur.

Somit olmayan kültürel mirasın korunmasında sözü edilmesi gereken bir diğer başlık belediyeler ve diğer kuruluşların birlikte yürüttükleri faaliyetlerdir. Örneğin Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa Araştırmaları Merkezi tarafından 3 yıl süren çalışmayla 17 ilçede 130 köyün taranmasıyla hazırlanan ve köylerde kültürel yaşamı konu alan sekiz kitap yayımlar.²²

Kocaeli Gölcük Belediyesi “Uluslararası Nakışlı Kırkyama Festivali”yle dünyada pek çok ülkenin geleneklerinde yer alan “kırkyama” için evrensel bir kültürel buluşma platformu oluşturulması, bu sayede diğer kültürleri tanımak, Türk kültürünü tanıtmak ve geleneksel zanaatların yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmalarının önüne geçmeyi hedefler.²³

Seferihisar’ın Doğanbey Köyü’nde “Somut Olmayan Kültürel Miras Taşıyıcılarını Arttırma Projesi” kapsamında Ayfer Güleç Keçe Atölyesi’nde keçe sanatının yapımı öğretilir. Dünyadaki ilk tekstil ürünü olarak bilinen, minimal yaşamın simgesi keçe Kadın Emeği Evi / Ayfer Güleç Keçe Atölyesi’nde açılan kursla yeniden yaşam bulur.²⁴

Milli Eğitim Müdürlükleri kapsamındaki koruma faaliyetlerine ilişkin birkaç örnek şöyledir:

Adana İl Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından “Somut Olmayan Kültürel Mirası Somutlaştırmak Çocuk Kongresi” düzenlenir. Kongre öğrenciler arası proje yarışmasıyla sona erer.²⁵ Ankara Yenimahalle’de bir anaokulunda “Somut Olmayan Kültürel Miras Projesi” kapsamında kurulan oyuncak

18 <http://www.yasayanmuze.net/page2.aspx>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

19 <http://baksi.org/muze-hakkinda/>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

20 <http://www.bursakentmuzesi.com/hakkinda/>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

21 <http://karagozmuzesi.bursa.bel.tr/>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

22 <http://www.bursaarastirmalarimerkezi.org/koylerin-kulturel-yasami-kayit-altinda.html>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

23 Dilek Türkyılmaz, “Kültürün Koruyucu Kadınları ve Somut Olmayan Kültürel Miras”, *Somit Olmayan Kültürel Mirasın Geleceği Türkiye Deneyimi*, Ed. Öcal Oğuz vd., UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayınları, Ankara 2013, s.92.

24 <http://www.kentyasam.com/kece-sanati-doganbey-koyunde-yasam-buluyor-yhbrdty-3297.html>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

25 <http://www.akisgazetesi.com.tr/somit-olmayan-kulturel-mirasi-somitlastirmak-314270h.htm>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

atölyesinde Taklacı Keloğlan oyuncağı yapılır.²⁶ Muğla İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün yürüttüğü "Muğla'nın Somut Olmayan Kültürel Mirası Projesi" MİLAS Sergisi gerçekleştirilir.²⁷

Somut olmayan kültürel mirasın korunmasıyla ilgili bir diğer başlık özel sektör girişimleridir. Bilkent Kültür Girişimi ve Anadolu Sigorta çalışmaya dahil edeceğimiz özel kuruluşlardır.

Bilkent Kültür Girişimi'nin somut olmayan kültürel mirasın korunarak yaşatılmasına ilişkin yaptığı çalışmalardan ikisi Türk Mutfağı ve Yemek Kültürü ve Anadolu Belleği isimlidir.

Türk Mutfağı ve Yemek Kültürü projesiyle tüm dünyada yaygın olarak bilinirliğiyle rekabet gücü en yüksek ürünlerinden biri olan Türk Kahvesi, kültürel değerler olarak konumlandırılması, bu amaçla yerli ve yabancı ziyaretçilere en nitelikli şekil ve şartlarda sunum, satış ve tanıtımının yapılması amacıyla çalışmalar yapılmaktadır. Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde açılan Müze'nin Kahvesi'nde Türk kahvesinin çekirdekten sunumuna kadar yapılışı ve tarihinin detaylıca aktarıldığı bir atölye çalışması yapılmakta, katılımcılara "Geleneksel Türk Kahvesi Eğitimi Sertifikası" verilmektedir.²⁸

Anadolu Belleği projesi ise çiniden halı dokumacılığına, iğne oyalarından bakırcılık, demircilik, hat ve ebruya kadar el sanatlarını belgelendirmek, canlandırmak ve farkındalığı arttırmak amacı taşımaktadır.²⁹

Anadolu Sigorta, 2010 yılında hayata geçirdiği "Bir Usta Bin Usta Projesi"yle kaybolmaya yüz tutan meslekleri canlandırmaya, birbirinden yetenekli ustalar yetiştirmeye devam etmektedir. Altı yılda otuz mesleki eğitim düzenleyen Anadolu Sigorta 2016 yılında proje kapsamında Adana'da 'Ahşap Oyma', Kırklareli'nde 'Poyralı Köyü Dokuma', Konya'da 'Keçecilik', İstanbul'da 'Sıcak Cam Yapımı' ve Trabzon'da 'Kemençe Yapımı' kursları açmayı planlamaktadır.³⁰

Türkiye genelinden sıralanan örneklerde hem belediyeler hem milli eğitim müdürlükleri hem de özel sektör kuruluşlarının somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ilişkin topyekûn bir çaba içinde olduğunu gösterir. Bu çabalar sonucunda geleneksel el sanatları, geleneksel meslekler, geleneksel mutfak bilgisi başta olmak üzere pek çok somut olmayan kültürel miras unsurunun tanıtılıp aktarımının canlandırıldığı görülür.

Samsun'da somut olmayan kültürel mirasın korunması kavramının nasıl şekillendiğini anlamak için Samsun adına tescilli coğrafi işaretlerle başlamak yerinde olacaktır. Samsun adına tescilli coğrafi işaretler Bafra Pidesi (2005), Terme Pidesi (2008), Samsun Kaz Tiridi (2011) ve Samsun Simidi(2012)'dir.³¹ 2012 yılından bu yana listeye yeni coğrafi işaretlerin eklenmemiş olması düşündürücüdür.

Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından içeriği oluşturulan Türkiye Kültür Portalı'nda Samsun 'da ne yenir başlığında fındık, Samsun simidi, kaz tiridi, Samsun pidesi, Çakallı menemeni sıralanmaktadır³². Ne alınır başlığının altında ise salça, balık, fındık seçeneklerine yer verilmektedir³³. Portal içeriğinin zenginleştirilmesi gerekliliği ilk bakışta fark edilir.

Samsun Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ve Ondokuz Mayıs Üniversitesi tarafından yürütülen "Samsun'un Somut Olmayan Kültürel Mirasının Derlenmesi Projesi" Samsun'da somut olmayan kültürel mirasın korunmasına önyak olacak çalışmalardan biridir. Dâhil olduğumuz Samsun'un Somut Olmayan Kültürel Mirasının Derlenmesi ve Kitaplaştırılması çalışmaları sırasında demircilik, bakırcılık, kalaycılık, yorgancılık, semercilik, marangozluk ve oymacılık, urgancılık, tenekecilik, dokumacılık, örücülük, oyacılık, işlemecilik, kispetçilik, dericilik, saraçlık, ebruculuk, hattatlık, nakkaşlık, ciltçilik, kavsilik, tezhipçilik gibi el sanatları geleneklerinin sürdürüldüğü gözlemlenmiştir. Çalışma bitip yayımlandığında hem coğrafi işaretler için patent başvurusu hem de Türkiye Kültür Portalı'nın Samsun başlığının içeriğinin zenginleştirilmesi kapsamında girişimlerde bulunabilir.

Somut olmayan kültürel mirasın belirlediği beş alandan biri olan toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şöenler Samsun'da yaygın bir alana sahiptir. Uluslararası Halk Dansları Festivali, Hıdırellez, Karpuz Festivali, Bengü Karakuçak Güreşleri, Altın Fındık Yağlı Pehlivan Güreşleri, Yaşar Doğu Şenlikleri,

26 http://drufukegeanaokulu.meb.k12.tr/icerikler/somut-olmayan-kulturel-miras-projesi-kapsamndaki-oyuncak-atolyesinde-taklac-kelogan-oyuncag-yaplmstr_2202488.html, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

27 <http://www.eba.gov.tr/haber/1428407915>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

28 <http://www.bkg.com.tr/turk-mutfagi-ve-yemek-kulturu.shtm>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

29 <http://www.bkg.com.tr/anadolu-bellegi.shtm>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

30 <http://www.anadolusigorta.com.tr/web/39-13730-1-1/anadolu-sigorta/medyada-biz/basin-bultenleri/bir-usta-bin-usta-projesinde-7-donem-basliyor>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

31 <http://www.tpe.gov.tr/TurkPatentEnstitusu/geographicalRegisteredList/>, Erişim Tarihi: 14.03.2016.

32 <http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/genel/neyenir/?etiket=samsun>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

33 <http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/genel/nealinir/?etiket=samsun>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

Geleneksel Karakucak Güreşleri Ve Atyarışları, Yeşilırmak Kültür Ve Sanat Şenliği, Göller Bölgesi Güreşleri, Hüseyin Dede Şenlikleri, Altın Pirinç Festivali, Deniz Oyunları Festivali; Geyikkoşan 6 Mayıs Hıdrellez Şenlikleri Ve Yağlı Pehlivan Güreşleri, Bafra Armuttepesi Yayla Şenlikleri, Uzunçayır Yayla Şenlikleri Ve Kültür Festivali, Akdağ Yayla Şenlikleri, Geleneksel Kapakleşme Yayla Şenlikleri Ve Kültür Festivali, Elaldı Köyü Yayla Şenlikleri Ve Kültür Festivali, Canik Kültür – Sanat Şenlikleri, Göl Belde Belediyesi Kunduz Yayla Şenlikleri Ve Yağlı Güreşleri, 19 Mayıs Belediyesi Kültür Sanat Ve Turizm Festivali, Tarihi Karadede Panayırı, Lâdik Yağlı Güreşleri³⁴, Sele-Sepet Top Kandil Şenlikleri, Amazon Festivali Samsun bünyesinde şehrin canlanmasını sağlayan ve kültürel ve turistik talebi karşılayan festival ve şenlikler olarak öne çıkar.³⁵

Samsun'dan söz edilirken atlanmaması gereken bir diğer adım Samsun Büyükşehir Belediyesi'nin 'Yaşayan Şehir, Yaşayan Müze' sloganı ile hayata geçirerek kentin geçmişiyle geleceği arasında köprü vazifesi gören Samsun Kent Müzesi'dir. 13-15 Mayıs 2011 tarihleri arasında Samsun'da gerçekleşen "Her Kente Kent Müzesi" konulu Tarihi Kentler Birliği toplantısının ertesinde proje Büyükşehir Belediyesi tarafından hayata geçirilmiştir. Müzenin yer tespiti, içeriği ve projelendirilmesi Prof. Dr. Metin Sözen ve ÇEKÜL'ün katkılarıyla gerçekleştirilmiştir. TCDD'ye ait lojmanlar ve Demirspor Lokali binası 2011 yılında kamulaştırılmıştır. Sekiz ay içerisinde tamamlanan restorasyon çalışmasının ardından Kent Müzesi binalarının tasarım ve içerikleri oluşturulmuş, Samsunluların ve birçok kurumun desteği ile müze içerikleri kent belleği açısından değerli objelerle tamamlanmıştır.³⁶

Samsun Kent Müzesi'nde yemek kültürü, Samsun'da çocukluk, düğün gelenekleri, kültür sanat bölümleri ve el sanatları çarşısı mevcuttur³⁷. Müze, İtalya'nın Bressia kentinde yapılan 2015 yılının en iyi müzelerini seçildiği 'XX. Luigi Micheletti Award' Müze Yarışması'nda finale kalarak Avrupa'nın en prestijli altı müzesinden biri seçilmiştir.³⁸

Samsun Kent Müzesi, ÇEKÜL Bilgi Ağacı Müze Eğitimleri kapsamında Bilgi Ağacı uzmanları tarafından geliştirilecek eğitim içeriğiyle çocuk ve gençlerle buluşur.³⁹

Samsun Büyükşehir Belediyesi ve ÇEKÜL Vakfı işbirliğinde Amisos Höyüğü, saat kulesi, camiler, hamamlar gibi anıtsal eserlerle ilgili çalışmalar başlatılıp sonuçlandırılır. Üç konaktan oluşan Paşa Konakları restore edilir; mahalle hayatını canlandırması için engelliler de düşünülerek yeni tasarım ve donatılarla işlevlendirilir. Kavak ilçesinin yaklaşık olarak 11 km kuzeyinde bulunan 13.yüzyıl Anadolu Selçuklu dönemine ait olan Çakallı Han restore edilir. Çakallı köyünde bulunan tarihi ahşap cami, tarihi çeşme ve köprü de ÇEKÜL'ün "Köyler Yaşamalıdır Projesi" kapsamında değerlendirilir.⁴⁰

Atakum ilçesinde somut olmayan kültürel mirasın korunması ile ilgili yaklaşımlara Atakum Belediyesi'nin stratejik planında rastlanır. Belediyenin 2015-2019 yılları için belirlediği stratejik planda masal parkı, yörekent projesi, kültürel miras envanter çalışması, ramazan etkinlikleri, sünnet şöenleri, yaz şenlikleri, köy konakları, Osmanlı hamamları projesi, köy ürünleri satış noktaları, hayır çarşısının kapasitesinin arttırılması gibi projelere yer verilir.⁴¹

Örneğin köy konakları projesiyle köy statüsünden mahalle statüsüne geçen yerleşim merkezlerindeki eski ve harabe haldeki okullar onarılıp yenilenir. Bu okullar mahalle sakinleri ve mahalle ziyaretçileri için buluşma yeri haline getirilir. Bu sayede örf ve adetler, gelenek ve görenekler yaşatılır. Kuzineli soba üzerinde kestane ve patates pişiren, çay demleyen halk Köy Konağı sayesinde bir arada olabildikleri bir yere sahip olur.⁴²

Atakum'da gerçekleşen somut olmayan kültürel mirasın korunmasıyla ilgili bir diğer etkinlik Yalı Kafe'de düzenlenen ve Ramazan ayı boyunca süren Atakum Belediyesi Ramazan Etkinlikleri'dir.

34 <http://www.samsunkulturturizm.gov.tr/TR,59812/senlikler---festivaller.html>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

35 Aybike Tuba Özden, *Şehir Markalaşması ve Samsun Örneği*, (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 2013, s.84.

36 <http://www.samsun.bel.tr/haber-detay.asp?haber=1308--samsun-kent-muzesi-yasatarak-ogretiyor#>, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

37 <http://www.samsunkentmuzesi.com/>, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

38 <http://www.samsun.bel.tr/haber-detay.asp?haber=1597-samsun-kent-muzesi-avrupanin-en-prestijli-alti-muzesi-arasina-girdi#>, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

39 <http://www.cekulvakfi.org.tr/haber/samsun-kent-muzesi-egitime-hazirlaniyor>, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

40 <http://www.cekulvakfi.org.tr/haber/samsun-kendini-taniyan-ve-koruyan-bir-kent-surecine-girdi>, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

41 <http://www.atakum.bel.tr/belgeler/plan.pdf>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

42 <http://www.atakum.bel.tr/>, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

İftar vakti öncesinde başlayıp sahura dek süren etkinlikler kapsamında tiyatro oyunları sunulur, Karagöz ve Hacivat gösterisi sahnelenir.⁴³ Atakum Belediyesi Türk Sanat Müziği Korosu tarafından fasıl dinletisi yapılır, Ramazan Sokağı kurulur.⁴⁴

Atakum Belediyesi ve Atakum Kent Konseyi tarafından organize edilen ‘Türkülerle Kerkük Gecesi’, halk müziğine olan ilginin canlılığını göstermesi bakımından önemlidir.⁴⁵

Özellikle geleneksel el sanatlarının yaşatılmasına dair çabalarıyla öne çıkan Atakum Halk Eğitim Merkezi el nakışları oylar, hüsn-i hat, iğne oyası, ahşap boyama, çeyiz ürünleri hazırlama, dantel anglez, ebru, Fadime bebek yapma, geleneksel el nakışları, kitre bebek yapma, tığ oyası, Türk halk oyunları, uygulamalı Türk halk müziği, yorgan dikimi, cam seramik boyama, bağlama, mekik oyası gibi kurslar açar.⁴⁶

Bir diğer ilçe Canik’te, Canik Belediyesi’nin 2015-2019 yılları için belirlediği stratejik planda Canik Türk hamamı projesi, çizgi roman kahramanları müzesi, oyun ve oyuncak müzesi projeleri dikkati çeker.⁴⁷

Canik Kent Konseyi ile Kadın, Gençlik ve Engelli Derneği (ÇOKGEN), İlkadım Halk Eğitim Merkezi, Sema Cengiz Büberci Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi işbirliğiyle düzenlenen “Çınarların Gölgesi”nde projesi kapsamında dede ve ninelere çocuk bakımı eğitimi verilir. “Var mısınız Torunuma En İyi Ben Bakarım” sloganıyla yola çıkılan projede dede-nine ve torun arasındaki iletişiminin kuvvetlendirilmesi hedeflenmektedir. Projenin, anne ve babaları çalıştığı için torunlarına bakıcılık yapmak durumunda olan her yaşta dede ve nineleri kapsadığını belirten Canik Kent Konseyi Genel Sekreteri Reşat Kılınçarslan, “Çalışan anne ve baba sayısının her geçen gün artmasıyla birlikte torunlarının bakımını yürütecek dede ve ninelere çocuğun günlük bakımını yapması, beslenmesini ve fiziksel güvenliğini sağlaması, oyun ve etkinlikler için çocuğu ve fiziksel ortamı hazırlayabilmesi, çocuğun yaşına göre basit etkinlik malzemeleri hazırlayabilmesi konularında eğitim verilmesini, bu yolla dede, nine ve torunlar arasında sağlıklı iletişimin kurulabilmesini amaçladıklarını dile getirir.⁴⁸

Proje, çekirdek ailenin yaygınlaşmasıyla çocukların geleneksel kültür kodlarını tanımlarında ninelerin ve dedelerin rolünün en aza indiği, torunlarıyla sadece bayram, düğün gibi özel günlerde görüşebildiği böylece binlerce yıllık sözlü kültür deneyiminin yine söz yoluyla gelecek kuşaklara aktarılmasının güçleştiğini günümüzde⁴⁹ dede ve ninesiyle “bakıcı” konumunda bile olsa vakit geçirebilme lüksüne sahip olan çocukların kültürel gelişimi için önemli bir adımdır.

Canik Kent Konseyi’nin Kurban Bayramı öncesi düzenlediği “Dini Vecibelere Göre Hijyenik Kurban Kesimi Kursu”nda küçük ve büyükbaş hayvanların uygun şekilde yatırılması, kesiminin yapılması, yüzülmesi, iç organlarının çıkarılması, dini yönden kurbanı bir zarar vermeden usulüne uygun kurban kesimi öğretilir. Ayrıca kurbanın dindeki yeri, dini yönden kurbanlığın şartları ve kesim öncesi yapılacak dualar ilçe müftülüğü yetkililerince anlatılır.⁵⁰

Kurban kesiminden söz açılmışken Öcal Oğuz’un hijyenik kurban kesim ortamlarıyla ilgili değerlendirmesini aktarmak yerinde olacaktır. Oğuz, hijyenik kurban kesim ortamlarının kenti kurban atıklarından ve kirliliğinden korumak isterken bir aile ritüelinin ortadan kaldırdığını, çağdaş kentin kurban bayramını bir aile ritüeli olarak yeniden ele alması ve uygulanabilir çözümler üretmesi gerektiğini, domates veya bira festivalinde veya yumurta bayramında kent nasıl kirleniyor ve belediyeler tarafından nasıl temizleniyorsa kurban bayramında da aile ritüelinin yaşamasını sağlayacak bir yol bulunabileceğini ifade eder.⁵¹

Canik Kent Konseyi’nin düzenlediği yemek yarışmasında elli beş kadın hamur işleri, tatlılar ve zeytinyağlılar olmak üzere üç kategoride yarışmıştır. Alanında deneyimli aşçılardan oluşan jüri üyeleri, yemek ve tatlıları tadarak hamur işlerinde puf pastayı; tatlılar kategorisinde içli tatlıyı; zeytinyağlılar

43 http://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/samsun-haberleri/atakum-belediyesi-ramazan-etkinlikleri_130642/, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

44 <http://www.dengegazetesi.com.tr/iftardan-sahura-atakum-109098h.htm>, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

45 <http://www.atakum.bel.tr/etkinlikler.php>, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

46 <http://www.hemhalkegitim.com/atakum-halk-egitim-merkezi-kurslari-samsun/>, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

47 http://canik.bel.tr/dergiler/2015_2019stratejikplanyay%C4%B1nda.pdf, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

48 http://canikkentkonseyi.com/haber_arsiv_devam.asp?id=225, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

49 Öcal Oğuz, *Küreselleşme ve Uygulamalı Halk Bilimi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s.72.

50 http://canikkentkonseyi.com/haber_arsiv_devam.asp?id=207, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

51 Oğuz, age, s.165.

kategorisinde yapmak sarmasını birinci seçmiştir.⁵²

Canik Belediyesi, Canik Halk Eğitim Merkezi ve İŞKUR işbirliğinde asma davul ve zurna kursu açılmıştır.⁵³

Bir diğer ilçe İlkadım'da İlkadım Belediyesi'nin 2015-2019 yılları için belirlediği stratejik planda taziye çadırı, mahalle konağı projesi, yağlı güreş festivali, Hıdırellez şenlikleri, sünnet organizyonu, ramazan ayı etkinlikleri, yöresel yemekler festivali, halk oyunları kursları, geleneksel el sanatları düzenlemesi, hızır kart uygulaması, marka evler oluşturma proje başlıklarına rastlanır.⁵⁴

İlkadım Belediyesi Ramazan ayında komşu iftarı adı altında iftar programı yapar. Ayrıca İlkadım Belediyesi Ramazan ayı için ihtiyacı olan ailelere "Hızır Kart" dağıtarak mutfak alışverişleri için yardımcı olur.⁵⁵ İlkadım Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü tarafından Türk Halk Müziği konseri düzenlenir.⁵⁶ İlkadım Belediyesi, Halk Eğitim Merkezi ve Samsun Kadınları Güçlendirme ve Desteleme Derneği (KGDD) işbirliği ile düzenlenen el sanatları kursunda eğitim alan ev hanımları tarafından yapılan eserler, "Ev Kadınlarının El Becerileri Sergisi" ile görücüye çıkar. Sergide 800 kadının eserleri yer alır.⁵⁷

İlkadım'da bulunan Samsun Olgunlaşma Enstitüsü bünyesinde açılan kurslarda oylar, kırk yama, el nakışları, seramik- cam teknolojileri alanında eğitimler verilir.⁵⁸

Samsun özelinde derlenen ve somut olmayan kültürel mirasın korunması kapsamında değerlendirilebilecek uygulamalarda Kent Müzesi'nin şehre getirdiği yeni soluk, büyükşehir belediyesi ve ÇEKÜL Vakfı işbirliğinde gerçekleşen proje ve eğitimler, belediyelerin stratejik planlarında yer alan projeler, kent konseylerinin düzenlediği etkinlikler ve halk eğitim merkezlerinde açılan kurslar göze çarpar. Dolayısıyla şehrin bütününde somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ilişkin bir gayretin varlığından söz edilebilir.

Toplumsal yaşamdaki her türlü yaratıcılık eyleminin temeli olan kültürel bellek, esas itibarıyla gelenekler bileşkesi ve de imgeler hazinesidir.⁵⁹ Samsun özelinde de gelenekler bileşkesi ve imgeler hazinesi olan kültürel belleğe (somut olmayan kültürel mirasa) başvurularak özgün üretimler yapılabilir. Sözlü gelenek ve anlatımlar müzesi kurulabilir. Burada efsaneler, masallar, halk hikayeleri canlandırılabilir. Bir iki ya da üç önceki kuşak ardıl kuşaklara sözlü gelenek ve anlatım türlerinin aktarımını yapabilir. Masal, fıkra kahramanları resmedilip somutlaştırılabilir. Atölyeler, çizim yarışmaları düzenlenebilir. Atasözleri ve deyimler müze içine yerleştirilerek bulmacalar yoluyla benimsetilebilir. Müze içinde oluşturulacak yaşam alanlarının niteliğine göre beşiğin yanında ninni, oturma odasında türkü çalınabilir. Bilmece labirenti oluşturulup tüm bilmeceleri bilip labirenti bitirenler ödüllendirilebilir. Halk inançları, dünyanın ve evrenin yaratılışıyla ilgili inançlar fantastik sunumlarla meraklılarına ulaştırılabilir. Hikâyelerde geçen nesne ve kahramanlarla ilgili maket ürünler oluşturulabilir. Müze içinde âşıklık geleneği gösterimleri yapılabilir. Düğün eğlenceleri yeniden canlandırılabilir. Geleneksel kına ve düğün eğlenceleri düzenleyen birimler oluşturulabilir. Ritüel, şölen ve kutlamalarla ilgili bir danışma ofisi oluşturulup etkinlik içerikleri geleneksele uygun şekilde detaylandırılabilir.

Yeni bir müze kurulmasa bile sayılan etkinlikler Kent Müzesi'nde düzenlenebilir. Müzede kuşaklararası iletişimi güçlendirecek etkinlikler yapılabilir. Dede ile torun geleneksel bir çocuk oyununu oynayabilir. Birbirlerine masal anlatıp bilmece sorabilir. Daha küçük yaştaki çocuklar için örneğin geleneksel kıyafetler çıkartma şeklinde oyunlar tasarlanarak benimsetilebilir. Giyim atölyeleri kurularak yerel motifler güncel tasarımlara uygulanabilir.

Çocuk oyunları yeniden canlandırılabilir. Oyun sokağı kurulabilir. Oyuncak yapım atölyeleri ve satışının yapılacağı dükkânlar kurulabilir.

Halk sporlarıyla ilgili kurslar ve sonrasında yarışmalar düzenlenebilir.

52 http://canikkentkonseyi.com/haber_arsiv_devam.asp?id=106, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

53 http://canikkentkonseyi.com/haber_arsiv_devam.asp?id=202, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

54 <http://ilkadim.bel.tr/pdf/file1.pdf>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

55 <http://ilkadim.bel.tr/haber.php?no=330&m=172#.Vvpl7eKLTIU>, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

56 http://ilkadim.bel.tr/haber.php?no=68&m=168#.VuLA_PmLTIU, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

57 http://samsunhem.meb.k12.tr/icerikler/el-emegi-goz-nuru-urunler-sergilendi_2344269.html, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

58 http://samsunolgunlasma.meb.k12.tr/icerikler/icerikler/icerikler/2015-2016-egitim-ogretim-yilinda-samsun-olgunlasma-enstitusu-bunyesinde-acilacak-olan-beceri-gelistirme-kurs-duyurulari_2011882.html, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

59 Emine Ögüt *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Aktarımına Bir Bakış: Geleneksel Çocuk Oyunlarının Yaşatılması İçin Öneriler*, (Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi), Ankara 2010, s.9.

Halk meteorolojisi ve takvimini gözlemlemek, halk botaniğini incelemek üzere kamplar kurulabilir. Modern tıp tarafından uygulamasında bir mahsur görülmeyen halk hekimliği uygulamaları öğretilir. Halk şifhanesi kurulabilir. Bir laboratuvar ortamı şeklinde düzenlenecek atölyelerde halk ilaçlarının yapımı öğretilir.

Şehir geleneksel mimarinin bir uygulama alanına dönüştürülebilir. Geleneksel mimariyle oluşturulmuş sokaktaki binalar ya da evler somut olmayan kültürel mirasın çalışma alanlarına ayrılabilir. Her ev o unsurun-çalışma alanının öğretildiği bir atölyeye dönüştürülüp, eğitimler programlanabilir. Ortaya çıkan ürünler sergilenebilir. Bu sokakta yöresel yemeklerin yapıldığı, yenebildiği ve yapımının öğretildiği lokanta/restoran/kafeler açılabilir. Nitekim gastronomi turizminin bölgesel kalkınma amaçlı geliştirileceği iller arasında Samsun'un da adı geçer.⁶⁰ İlavenen gene bu sokakta geleneksel mesleklere yönelik alanlar oluşturulabilir.

Üretilen ürünlerin internet satışının olması kolay ulaşılabilirlik açısından gözden kaçırılmaması gereken bir noktadır. Halk Eğitim Merkezleri ve Olgunlaşma Enstitüsü ürünleri de internet üzerinden alınıp satılabilir.

İl adına tescilli coğrafi işaretler otobüs ve tramvay duraklarında kullanılabilir. Örneğin şehir haritası ya da ulaşım güzergâhları Bafra ya da Terme Pidesi'nin içine yerleştirilebilir. Samsun Simidi kentsel tescilli bir coğrafi işaret olarak kentte daha çok yer bulabilir. Tescilli coğrafi işaretlerle ilgili festivaller düzenlenebilir. Bu festivallerde coğrafi işaretlerin ayırıcı özellikleri öğretilir, ürünlerin yapımına yönelik kısa süreli eğitimler ve yarışmalar düzenlenebilir.

Tüm bu uygulamadaki kilit nokta geleneksel bilgilerin güncellenerek günümüz kuşağının ilgisini çekecek formlara sokularak sunulmasıdır. Nebi Özdemir'in de değindiği gibi somut olmayan kültürel mirasın korunması ve yaşatılması dijital teknoloji gibi yeni nesillerin kullandıkları araç ve ortamlardan etkili bir şekilde yararlanılmasıyla mümkün olabilecektir.⁶¹

Tüm bu içerik oluşturma işlemlerinde Samsun Valiliği, Samsun İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ve Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nin ortaklaşa gerçekleştirdiği “Samsun'un Somut Olmayan Kültürel Mirasının Derlenmesi Projesi”nin çıktılarından faydalanılabilir. Ham haldeki veriler yaratıcı sektörler elinde bambaşka üretim ve tasarımlara dönüşebilir. Bu noktada hem yaratım hem de aktarım sürecinde sosyal medyayı etkin şekilde kullanmak faaliyetlerin bilinirliğini arttıracak hem de sürekli bir haber alma ortamı sunarak ilginin canlılığını devam ettirecektir. Örneğin valilik bünyesinde il genelinde somut olmayan kültürel miras alanında neler yapıldığıyla ilgili bir başvuru ve haber kaynağı oluşturabilir. Kurulacak internet sitesi yapılan ve yapılacak olan etkinliklerle ilgili detaylı, doyurucu bilgiler içermeli günceli yakalamalıdır.

Kaynakça

ÇAĞLI, Irmak Beril *Türkiye’de Yerel Kültürün Turizm Odaklı Kalkınmadaki Rolü: Gastronomi Turizmi Örneği*, (İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2012.

EKİCİ, Metin “Somut Olmayan Kültürel Miras Neden Ve Nasıl Korunmalı Ve Nasıl Müzelenmeli: Sorunlar, Çözümler Ve Ülkelerden Örnekler”, *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi*, Ed. Öcal Oğuz vd., Gazi Üniversitesi THBMER Yayınları, Ankara 2004, s. 57-66.

OĞUZ, M.Öcal, *Küreselleşme ve Uygulamalı Halk Bilimi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013.

OĞUZ, M.Öcal, *Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir?*, Geleneksel Yayıncılık, Ankara 2013.

ÖĞÜT, Emine *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Aktarımına Bir Bakış: Geleneksel Çocuk Oyunlarının Yaşatılması İçin Öneriler*, (Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi), Ankara 2010.

60 Irmak Beril Çağlı *Türkiye’de Yerel Kültürün Turizm Odaklı Kalkınmadaki Rolü: Gastronomi Turizmi Örneği*, (İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2012, s.92.

61 Nebi Özdemir, “SOKÜM, Medya ve Yeni Teknolojiler”, *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Geleceği Türkiye Deneyimi*, Ed. Öcal Oğuz vd., UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayınları, Ankara 2013, s.63.

ÖZDEMİR, Nebi “SOKÜM, Medya ve Yeni Teknolojiler”, *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Geleceği Türkiye Deneyimi*, Ed. Öcal Oğuz vd., UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayınları, Ankara 2013, s. 51-63.

ÖZDEN, Aybike Tuba *Şehir Markalaşması ve Samsun Örneği*, (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 2013.

TEKE, Selcan Gürçayır “Sivil Toplum Kuruluşları ve Somut Olmayan Kültürel Miras: Katılım, Akreditasyon ve Eksiklikler”, *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Geleceği Türkiye Deneyimi*, Ed. Öcal Oğuz vd., UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayınları, Ankara 2013, s. 41-45.

TÜRKYILMAZ, Dilek “Kültürün Koruyucu Kadınları ve Somut Olmayan Kültürel Miras”, *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Geleceği Türkiye Deneyimi*, Ed. Öcal Oğuz vd., UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayınları, Ankara 2013, s. 91-95.

YAKICI, Ali “Bilimsel Kuruluşlarda Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına Yönelik Çalışmalar”, *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Geleceği Türkiye Deneyimi*, Ed. Öcal Oğuz vd., UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayınları, Ankara 2013, s. 31-40.

İNTERNET SİTELERİ

<http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR,50838/unesco-insanligin-somut-olmayan-kulturel-mirasinin-tems-.html>, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

<http://baksi.org/muze-hakkinda/>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

http://canik.bel.tr/dergiler/2015_2019stratejikplanay%C4%B1nda.pdf, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

http://canikkentkonseyi.com/haber_arsiv_devam.asp?id=106, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

http://canikkentkonseyi.com/haber_arsiv_devam.asp?id=202, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

http://canikkentkonseyi.com/haber_arsiv_devam.asp?id=207, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

http://canikkentkonseyi.com/haber_arsiv_devam.asp?id=225, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

http://drufukegeanaokulu.meb.k12.tr/icerikler/somut-olmayan-kulturel-miras-projesi-kapsamndaki-oyuncak-atolyesinde-taklac-keloglan-oyuncag-yaplmstr_2202488.html, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

<http://ilkadim.bel.tr/haber.php?no=330&m=172#.Vvp17eKLTIU>, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

http://ilkadim.bel.tr/haber.php?no=68&m=168#.VuLA_PmLTIU, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

<http://ilkadim.bel.tr/pdf/file1.pdf>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

<http://karagozmuzei.bursa.bel.tr/>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

http://samsunhem.meb.k12.tr/icerikler/el-emegi-goz-nuru-urunler-sergilendi_2344269.html, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

http://samsunolgunlasma.meb.k12.tr/icerikler/icerikler/icerikler/2015-2016-egitim-ogretim-yilinda-samsun-olgunlasma-enstitusu-bunyesinde-acilacak-olan-beceri-gelistirme-kurs-uyurulari_2011882.html, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

<http://www.akisgazetesi.com.tr/somut-olmayan-kulturel-mirasi-somutlastirmak-314270h.htm>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

<http://www.anadolusigorta.com.tr/web/39-13730-1-1/anadolu-sigorta/medyada-biz/basin-bultenleri/bir-usta-bin-usta-projesinde-7-donem-basliyor>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

<http://www.atakum.bel.tr/>, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

<http://www.atakum.bel.tr/belgeler/plan.pdf>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

<http://www.atakum.bel.tr/etkinlikler.php>, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

<http://www.bkg.com.tr/anadolu-bellegi.shtm>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

<http://www.bkg.com.tr/turk-mutfagi-ve-yemek-kulturu.shtm>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

<http://www.bursaarastirmalarimerkezi.org/koylerin-kulturel-yasami-kayit-altinda.html>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

<http://www.bursakentmuzei.com/hakkinda/>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

<http://www.cekulvakfi.org.tr/haber/samsun-kendini-taniyan-ve-koruyan-bir-kent-surecine-girdi>, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

<http://www.cekulvakfi.org.tr/haber/samsun-kent-muzesi-egitime-hazirlaniyor>, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

<http://www.dengegazetesi.com.tr/iftardan-sahura-atakum-109098h.htm>, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

<http://www.eba.gov.tr/haber/1428407915>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

<http://www.eskisehirkulturel miras.com/duyurular.php?id=6>, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

<http://www.eskisehirkulturel miras.com/envanter-kitap.php>, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

<http://www.hemhalkegitim.com/atakum-halk-egitim-merkezi-kurslari-samsun/>, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

http://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/samsun-haberleri/atakum-belediyesi-ramazan-etkinlikleri_130642/, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

<http://www.kentyasam.com/kece-sanati-doganbey-koyunde-yasam-buluyor-yhbrdty-3297.html>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

http://www.kulturel miras muzesi.com/index.php?lang=tr&page=14&anIicat_1=3&anIitm_1=47, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

<http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/genel/nealinir/?etiket=samsun>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

<http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/genel/neyenir/?etiket=samsun>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

<http://www.samsun.bel.tr/haber-detay.asp?haber=1308--samsun-kent-muzesi-yasatarak-ogretiyor#>, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

<http://www.samsun.bel.tr/haber-detay.asp?haber=1597-samsun-kent-muzesi-avrupanin-en-prestijli-alti-muzesi-arasina-girdi#>, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

<http://www.samsunkentmuzesi.com/>, Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.

<http://www.samsunkulturturizm.gov.tr/TR,59812/senlikler---festivaller.html>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

http://www.tdae.ege.edu.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=592%3A2014-09-18-12-37-16&catid=4%3Ahaber&lang=tr, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

<http://www.tpe.gov.tr/TurkPatentEnstitusu/geographicalRegisteredList/>, Erişim Tarihi: 14.03.2016.

<http://www.yasayanmuze.net/page2.aspx>, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2016.

Salgın Hastalıklar ve Samsun Karantinahanesi

Dr. Melike KARABACAK
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Doç. Dr. Abidin TEMİZER
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi / Burdur

Giriş

18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı topraklarında birçok salgın hastalık yaşanmıştır. Bu salgınlar ülke nüfusunda büyük kayıplara neden olmuş, tekrarlayan hastalıklara karşı halk kendince mücadele yöntemleri geliştirdiği gibi, devlet de modern tıp yöntemlerini uygulama yoluna geçmiştir.

Samsun, dışarıyla hem kara hem de deniz bağlantısı olan bir şehirdir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Samsun limanının ticaret hacminin genişlemesi şehrin salgınlara yakalanma potansiyelini artırmıştır. Aynı zamanda nemli bir iklime sahip olması şehirde hastalıkların kolayca yer etmesine imkân vermiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısı ile I. Dünya Savaşı yılları arasını kapsayan bu çalışmada salgın hastalıkların ortaya çıkış süreci, alınan tedbirler ve mücadele yöntemleri ile şehrin sosyal ve ekonomik yapısına etkilerinin izi sürülmeye çalışılmıştır.

Kolera:

1) 1894 Salgını

Hindistan'da ortaya çıkan kolera, 1817, 1829, 1852, 1881, 1899 yıllarında kıtalararası salgınlara sebep olmuştur. Osmanlı topraklarında ilk olarak 1822'de görülen hastalık Basra Körfezi'nden Bağdat yoluyla Anadolu ve Akdeniz sahillerine ulaşmıştır.

Kolera 1891'de Trabzon'da görülmüşse de asıl salgın olarak 1892'de Erzurum ve Trabzon vilayetlerinde kendini göstermiştir. Bu salgın 1892'de İran'da olağanüstü tahriplere neden olan hastalığın devamı olarak Bakü ve Batum'dan Trabzon'a ve hatta İstanbul'a kadar ulaşmıştır¹. 1892'nin Aralık ayında Rusya ve İran'da salgın halini alan hastalık yüzünden sadece İran'da 6 ay içerisinde 50 ila 80 bin kişi vefat etmişti. 1 ay içinde Van'da 70, Erzurum'da 490, Trabzon'da 137 kişi hayatını kaybetmişti². Hastalığın Samsun'da görüldüğü ilk tarih ise 1893'ün sonbaharına denk gelir.

23 Ekim 1893 sabahı Selimiye Kışlası'ndan ayrılıp memleketlerine dönmek üzere yola çıkan askerleri taşıyan vapur Samsun'a varır. Bu sırada Sinop tahaffuzhanesinde karantina uygulaması olduğu için askerler Samsun'a varmadan önce Sinop'ta üç gün tutulmuşlardı. Buna dayanarak Samsun'a vardıklarında herhangi bir kontrolden geçirilmemişlerdi. Ne var ki Samsun'a geldiklerinin ertesi günü Canik mutasarrıfı askerlerden ikisinde kolera olduğunu, birinin vefat ettiği, diğerinin ağır vaziyette hastaneye kaldırıldığı bilgisini verecektir³. Bu iki kolera vakası üzerine hastanın tedavi altına alındığı hastane kordon altına alınmış Samsun'dan gelecek mallar için karantina uygulamasına karar verilmiştir.

1894 Mayısında Samsun merkezde 1 ve merkeze 10 dakika mesafede diye tanımlanan Kadıköy'de 10 kişide koleraya benzer bir hastalık görülecektir. 18 Mayıs'ta bu hastalardan birinin vefat etmesi üzerine memleket etibbası ve vilayet sıhhiye müfettişi durumu incelemiş verdikleri raporda hastalığın

¹ Mesut Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892-1895)*, (Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2005, s. 47-48; Abdulkadir Gül, "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 41, 2009, s.244.

² Nedim İpek, "Trabzon'da Kolera (1892-1895)", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri 3-5 Mayıs 2001*, Haz. Mithat Kerim Aslan ve Hikmet Öksüz, Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları:12, s.400.

³ BOA, *Sadaret Mektubi Muhimme Kalemi Evrakı (A. MKT. MHM.)*, 562/14, 25 Ekim 1893.

kolera olduğunu teşhis etmişlerdir. Samsun'da 1892'de dahi bir karantina tabibi olduğunu bildiğimiz halde⁴ tabip heyetinin bu kararı verirken otopsi yapıp yapılmadığını bilemiyoruz. Mayıs ayı içerisinde koleradan ölenlerin sayısı 3'e varınca Kadıköy kordon altına alınarak tahaffuz önlemleri devreye sokulmuş ve belediyece yapılan temizlik işine büyük özen gösterildiği Canik mutasarrıflığından bildirilmiştir. Hastalığın sahile ulaşması tehlikesine binaen ne gibi önlemler alınacağı hakkında Meclis-i Umur-i Sıhhiye olağanüstü toplantıya çağırılmıştır⁵.

Hastalığın kolera olduğuna kesin kanaat getirilince yayılmasını engellemek ve hastalığı ortadan kaldırmak için İstanbul Hıfz-i Sıhha Umum Müfettişi Bonkowsky Paşa'nın beraberinde Turan Bey ve Selim Efendilerin de Samsun'a gönderilmelerine karar verilecektir⁶. Bunun haricinde Sinop'tan Ağva'ya kadar olan sahil yolundan gelecek gemilerin Kavak tahaffuzhanesinde, Sinop ile Rusya sınırı arasında bir yerden gelen gemilerin de Sinop tahaffuzhanesinde karantinaya alınmaları gerekecektir. Bu önlemlere ilaveten bir gemi geceleri dolaşarak karakolluk görevi yapacak, sert deniz havasına dayanabilecek yapıda iki kıta filika ile bir istimbót da Sinop'a gönderilecektir⁷.

27 Mayıs 1894'te Samsun'da koleranın şiddetli bir şekilde devam ettiğine dair Rus sefirinin ihbarı⁸ üzerine Canik mutasarrıfından bilgi istendiğinde koleranın Samsun'da olduğu kabul edilmiş ancak hastalığın hafif şekilde seyrettiği ifade olunmuştur. Ayrıca koruma tedbirlerine özen gösterildiği ve tabipler tarafından sıkı önlemler alındığı hakkında Samsun'dan bilgi verilmiştir⁹.

Koleradan ölen birinin bedeninde boğulma sonucu oluşan etkilerin aynıları gözlemleniyordu. Ölümün çok kısa sürede gerçekleştiği kolera hastalığında cilt morarıyor, gözbebekleri kayboluyor, kollar ve bacaklar spazm etkisiyle kasılırken vücut kararıyordu. Şiddetli ishal ve iştahsızlık ile başlayan hastalığı bulantı, kusma pis kokulu gaita takip ediyor, yüksek ateşle beraber vücut buz kesiliyordu. Aşırı susuzluk cildin kurummasına sebep oluyordu¹⁰.

1893 senesinde Fransa'da eğitim almış Türk doktorlar, hastalardan aldıkları gaita örnekleri ile kolera hastalığını teşhis edebiliyorlardı¹¹. 1894'te Samsun'dan Gürcü kumpanyası vapuru ile İstanbul'a giden Sivaslı 45 yaşındaki rençper Agop, kaldırıldığı Ermeni hastanesinde koleradan ölmüştür. 45 saat sonra yapılan otopsi ile hastalığın vücutta yarattığı tahribat ayrıntısıyla incelenebilmişti. İlk etapta gözle yapılan muayenede tırnakların ayırık olduğu ve parmakların da avuç içine doğru kasıldığı, vücutta kısmi morluklar olduğu, alınan idrar örneğinin de koyu ve bulanık renkli olduğu görülmüştür. Otopsi Mösyö Koçani ve Ermeni Hastanesi doktorlarından Kapril Efendi tarafından gerçekleştirilmiştir. Yapılan otopsi sonucu karının yumuşak balık etlerinin karaciğer gibi koyu kırmızı bir renkte olduğu tespit edilmiştir. Bağırsaklarda kanlanma görülmesine rağmen mide, karaciğer, dalak ve akciğerde bir hasar olmadığı gibi kanlanma da yoktur. Kalp ve beyin de çıkarılarak incelenmiş ve bunlarda da bir hasar olmadığı görülmüştür. Böbreklerde ise kanlanma olduğu görülmüştür. Kalın ve ince bağırsak ile mide ve karaciğerden birer parça ile böbreklerden biri de sterilize olunmuş birer şişeye konarak Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane laboratuvarına gönderilmiştir. Hastalık müteveffanın ince ve kalın bağırsak zarlarının kanlanmasına neden olmuşsa da herhangi bir yara izi görülmemiş, kalın bağırsakta renkli ve yumuşak bir miktar gaitaya tesadüf edilmiştir. Otopsi tamamlandıktan sonra kolera hastalarına mahsus yöntemlere göre kefenlenip Balıklı'daki Ermeni mezarlığına gönderilmiştir¹².

Samsun'da koleranın devam ettiği sırada Samsun eski Yunan Konsolosu Mösyö Konstantin Larnas, zenzem suyunun kolera ve başka hastalıklara da şifa olacağına dair bazı raporlar hazırlayıp Sıhhiye

4 BOA, *Babiali Evrak Odası Evrakı (BEO)*, 58/4315, 29 Ağustos 1892.

5 BOA, *Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.)* 297/32, 18 Mayıs 1894.

6 BOA, *İrade Hususi (İ.HUS.)*, 24/46, 17 Mayıs 1894; BOA, *Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH. MKT.)* 237/65, 18 Mayıs 1894.

7 BOA, *Y.A.HUS.* 297/59, 20 Mayıs 1894.

8 BOA, *Y.A.HUS.* 298/22, 27 Mayıs 1894; BOA, *BEO*, 409/30616, 25 Mayıs 1894.

9 BOA, *İ.HUS.* 25/16, 7 Haziran 1894.

10 Paul Dumont, "Yahudiler, Araplar ve Kolera: 19. Yüzyıl Sonunda Bağdat'ta Cemaatler Arası İlişkiler", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Paul Dumont ve François Georgeon (ed.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 142; Mesut Ayar, *a.g.t.*, s. 4.

11 1893'te Dr. Zühtü Nazif ve Dr. Rıfat Hüsameddin- her ikisi de Fransa'da eğitim almışlardır- birbirinden ayrı olarak hastaların dışkılarındaki kolera mikrobunu ayırıp hastalığın kolera olduğunu kanıtlamışlardır. Bu salgın için davet edilen Dr. Chantemesse de Türk doktorlarının kolera salgınına teşhis ettiklerine tanık olmaktan kıvanç duyduğunu belirtmiştir: Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, 1985, s. 1326.

12 BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Şehremaneti Maruzatı (Y.PRK. ŞH.)*, 4/83, 28 Nisan 1894.

Nezareti'ne sunmuştur¹³. Dr. Laranas, kolera için geliştirdiği tedavi yöntemi sayesinde Paris Tıp Akademisi tarafından 1895 Barbien ödülüne layık görülmüştür¹⁴. Kendisi hidroterapi yöntemi ile 32 hastayı tedavi etmiştir¹⁵.

1894 yılına ait İngiliz konsolosunun raporuna göre Trabzon vilayetinde ortaya çıkan kolera Trabzon'da 5 Ocak 1894'te temizlenmişse de bu durum bütün vilayet için geçerli olmamıştır. Samsun'da 16 Mayıs'tan 23 Haziran'a ve Ünye'de 17 Haziran'dan 1 Temmuz'a kadar devam etmiştir. Resmi raporlara göre Samsun'da ortaya çıkan 117 vakadan 73'ü, Ünye'deki 37 vakadan 27'si ölümle sonuçlanmıştır¹⁶. Kolera gibi tahrip gücü yüksek bir hastalığın o tarihlerde nüfusu 10 bin olarak bilinen Samsun'da neden olduğu ölüm sayısına bakılınca yine de hafif atlatıldığı yorumu yapılmıştır¹⁷.

2) 1910-1911 Salgını:

1907-1915 tarihlerinde Osmanlı topraklarında tekrar yaşanan kolera salgınları Rus hacıları marifetiyle gelmiş, hastalık İstanbul'a kadar yayılmıştır¹⁸. 1910 senesinde Samsun'da görülen hastalığın ortaya çıkış tarihi hac mevsimini işaret ettiği için buraya da hacılar vasıtasıyla geldiği tahmin edilir¹⁹.

1910'un Mart ayında Samsun'da karantinanın kaldırılıp İstanbul'a gidecekleri Sinop veya Manastır Ağzı'nda tütsü ve tıbbi muayene ile yetinileceği kararı alınmışsa da hastalık tekrar ortaya çıkacaktır. Kasım ayında verilen bilgide hastalığın oldukça hafif seyrettiği, Samsun'dan hem İstanbul hem de Trabzon'a gidenler için uygulanmakta olan 5 günlük karantinanın ticarete büyük zarar verdiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca Anadolu'nun iç bölgelerinden gelip İstanbul'a gitmek için Samsun'da beklemekte olan halkın burada yığılmasıyla izdiham yaşanmakta, bu kişilerin işsiz güçsüz hanlarda kalmaları güvenlik ve sağlık sorunlarına yol açmaktaydı. Bu nedenlere dayanarak Canik mutasarrıfı karantinanın kaldırılarak sadece tıbbi muayene ile devam edilmesini talep edecektir²⁰.

İstanbul ve Trabzon'a gitmek için Samsun'a gelip sayıları 1.500'ü bulan kalabalığın dağılması hemen mümkün olmamıştır. Hastalıktan endişe duyan vapur kumpanyaları yolcuları almak istemiyordu. Şehirde bir haftadır koleradan eser görülmediği halde şirketlerin bu tutumu bekleyen yolcuların tepkisine neden olmuştur. Mutasarrıflık tarafından durum Dâhiliye Nezareti'ne iletilip bu yolcuların tahliye edilmesi için posta vapurlarının Samsun'a daha sık uğratılmaları ve yolcuların tamamının mümkünse nakli için özel bir vapur tahsis edilmesi istenmiştir Samsun'da devam eden tıbbi muayene önlemi hem ticaret erbabını, hem ihtiyaçlarını karşılayamayan halkı rahatsız etmiştir. Bu sorunlar ancak 10 Aralık 1910'da Samsun'da uygulanan koruma önlemlerinin kaldırılmasıyla giderilebilecekti²¹.

1911'in bahar aylarında kolera hastalığı bu sefer Samsun hapishanesinde görülecektir. 2 mahkûm-da görülen hastalığın diğerlerine sıçramasının önüne geçmek için zaten kalabalık olan koğuşlardan bu mahkûmların ayrılması talep edilecek, Aralık ayında verilen mutasarrıflık bilgisinde güçlü tedbir ve tahaffuz önlemlerinin alındığı, sadece 3-4 kişide hastalığın görüldüğü, onların da iyileştiği söylenecektir. Mutasarrıfın yorumuna göre mahkûmlar bu hastalığı kaçmak için bir bahane olarak kullanmak istemişlerdi²².

1911 Mayıs ve Haziran aylarında Samsun'a yönelik tedbirlerin arttığı görülür. Devam eden koleradan dolayı Sinop tahaffuzhanesi kordonu korunmuş ve burada çalışmak üzere 20 kişi daha görev-

13 BOA, BEO, 584/43758, 10 Şubat 1895; BOA, İ.HUS. 35/34, 10 Mart 1895.

14 BOA, Yıldız Perakende Evrakı Sıhhiye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. SH), 4/86, 13 Haziran 1894.

15 Civan Çelik, Ahmet Ali Yılmaz, "Samsun'da (Canik) Kolera Salgını 1893-1911", *Geçmişten Günümüze Samsun/Canik ve Değerleri*, ed. Osman Köse, 2015, s.28.

16 A&P Records, Foreign Office 1895, Annual Series Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance Turkey Report for The Year 1894 on the Trade of the Consular District of Trebizond, London, 1895, s.7.

17 Ayar, a.g.t, s. 84-85. Ayar'ın arşiv belgeleri ve Sabah gazetesine dayanarak verdiği Ünye'deki ölüm sayısı ile bizim yukarıda konsolos raporuna göre verdiğimiz sayı arasında küçük de olsa fark vardır.

18 Yıldırım, "a.g.m.", s. 1326.

19 Rıza Karagöz, "Canik Sancağı'nda Karantina Uygulaması ve Bundan Kaynaklanan Bazı Sorunlar (1910-1911)", *19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu 20-22 Mayıs Samsun*, Samsun, 2009, s. 207.

20 BOA, İrade Dâhiliye (İ.DH.), 501/17, 26 Kasım 1910.

21 Karagöz, "a.g.m.", s. 209-211.

22 BOA, İ.DH. 57/9, 30 Mart 1912, Lef:14, Lef:184. Samsun hapishanesi ve firar olayları için bkz. Mucize Ünlü, "Hapishane Reformu Sürecinde Canik Hapishanesini Islah Çalışmaları (1876-1918)", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, ed. Cevdet Yılmaz, C.2, Samsun, 2007, s.179-195.

lendirilmiştir²³. Bu salgında kolera mikrobi Samsun'un içme suyuna karışmış, hastalığın bütün şehre yayılmasına da bu durum sebep olmuştur. Önlem olarak daha çok hamal ve amele sınıfının yaşadığı yerlerdeki haneler tecrit edilmiş, bu da zaten zor bir hayat yaşayan insanların geçimlerini daha da güç bir hale getirmiştir. Bu aileler Erzincan'dan getirilen çadırlarda barınmışlardır²⁴.

Temmuz ayına gelindiğinde kolera Samsun'da şiddetli olmasa da varlığını sürdürmekteydi. Bu durumun sorumlusu olarak yerel idareciler görülmüş ve tedbirlere harfiyen uyulduğu takdirde hastalıktan eser kalmayacağı ifade edilmiştir. Koleranın önüne geçmek için alınan tedbir kararları şöyledir:

1) Hastalığın ortaya çıktığı ilk yerde durdurulması için koleraya ilk yakalanan kişiyi bulmak gerekir.

2) Hastalar ya tecrithanelerde ya da kendi evlerinde tecrit edilerek tutulmalıdırlar.

3) Kolera hastası ile temas etmiş olanlar ya tecrithaneye nakledilecek ya da bulundukları mahalde ayrı bir yerde tutulacaktır. Bunlardan hanelerinde kalmak isteyenlerin iâşeleri kendilerine ait olup fakirliklikten ötürü tecrithaneye gitmeye gücü olmayanların iâşesi hükümetçe yapılacaktır.

4) Kolera görülen yerlerde ortaya çıkacak ihtiyaç ve masraflar hükümetçe karşılanacak, biri kolera hastaları diğeri hastayla temas edenler için iki ayrı tecrithane tesis olunacaktır.

5) Tecrithanelerde gereken her türlü makine ve tahaffuzhanelerde temizlik için gerekli tıbbi malzeme ile tabip ve tütsüleme memurlarının ihtiyaçları da hükümet tarafından karşılanacaktır. Bu tür binaların olmadığı yerlerde çadır ve barakalar kullanılmalıdır.

6) Temizlenmesi ve tütsülenmesi mümkün olmayan eşya yakılmalıdır.

7) Kolera için uygulanacak ve süresi doktor tarafından belirlenecek tecrit süresi bitiminde o evde kolera mikrobi ile temas etmiş ne kadar eşya varsa sıhhi temizlikten geçirilmelidir. Bu temizliğin en kesin ve etkili yolu yakmaktır. Yakılacak eşyanın bedeli sahibi yoksul ise kolera tahaffuzhanesi tarafından ödenecektir. Gücü yerinde olup da uygulamadan kaçanlar kamu yararı namına mecbur tutulacaktır.

8) Kolera, şehirlerin dar sokaklarındaki köhne evleri, fukara haneleri adeta kendine yuva ediniyor, hastalık geçti sanılırken tekrar ortaya çıkabiliyordu. İşte özellikle bu tarz yerlerdeki evlere daha çok dikkat edilmeli, fenni temizliği yapılmalı, temizlenemeyen eşya bedeli ödenerek yakılmalıdır. Eğer ki bu evlerin içinin temizlenmesi mümkün olmuyorsa evin bedeli verilerek yakılmalıdır.

Halk tedbir uygulamalarından korktuğu için hastalığı gizleme eğilimi gösteriyordu. Bu tutum daha büyük tehlikelere mahal veriyor, hastalığın güçlenerek daha geniş bir alana yayılmasına sebep oluyordu. Yetkililer, bu durumun altını çizerek hastalığa ilk görüldüğü yerde müdahale etmenin önemini vurgulamıştır²⁵.

1911'in son aylarında Karadeniz sahili büyük ölçüde temizlendiği halde Samsun'da koleranın görülmeye devam ettiği anlaşıyor. Şehremaneti, İstanbul'un koleradan temizlendiği halde 29 Ekim 1911'den beri 10 kolera hastasının tespit edildiğini ve bunların tümünün de Karadeniz sahilinden geldiğini şikâyet etmiştir. Trabzon vilayetinden verilen cevapta Trabzon iskelelerinin temiz olduğu ve gerekli önlemlerin alındığı ifade edilmiştir. Samsun'da da 11 Kasım 1911'den beri kolera vakası görülmemişken 22 Aralık günü bir hasta olduğu haberi alınmıştır. Kolera hastası bu kişi demiryolu inşaatında çalışmak üzere iç kesimlerden gelmiş bir işçidir. Bu gelişmeye bağlı olarak Samsun iskelesinde ihtiyaten tıbbi muayene uygulamasına devam edilmiş ilerleyen günlerde üç hastanın daha haberi alınınca tıbbi muayeneye ek olarak tıbbi temizlik ve tecrit uygulamasına başlanmıştır. 15 Aralık 1911'de bir kolera vakası daha haber alınınca Samsun'dan gelen Rus vapuru Manastır ağzında muayene edilmiş, vapurda koleralı bir naaş bulunmuş, yolcular arasında bir hasta olduğu görülünce vapur tütsülenmiş ve diğer önlemler alınarak 5 gün karantina uygulamasına başlanmıştır²⁶. Koleradan dolayı tecrit edilenlerin kullanması için çadırlar gönderilmiş, Amasya sınırında kordon oluşturularak belirlenen noktalarda karantinaya uğramamış yolcuların karantinaya sevkı sağlanmış, Ceraim-i Sıhhiye Kanunu²⁷'nin gereklerini ifa edebilmek için ayrıca asker talebinde bulunulmuştur²⁸.

Alınan bu önlemlerden sonra 1912'de Samsun'da yeni bir vaka görülmemiştir. Hatta kolera ile

23 BOA, *Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı (DH. İD.)*, 57/9, 30 Mart 1912, Lef: 11.

24 Karagöz, "a.g.m.", s. 213-214.

25 BOA, *DH. İD.* 502/1, 4 Temmuz 1911.

26 BOA, *DH. İD.* 57/7, 17 OCAK 1912.

27 1884 tarihli bu ceza kanunun oldukça ağır maddeleri vardır: *Düstur*, I. Tertip, IV. Zeyil, Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1302, s. 54-58.

28 BOA, *DH. İD.* 57/7, 17 OCAK 1912, Lef: 18, Lef: 20, Lef: 28.

mücadele için gönderilen bütçe, bu alanda yapılacak bir harcama kalmayınca hükümet konağı ile adliye binasının badanası ve hapishane binası çimentosu ile kadın hapishanesi olarak kullanılan hanenin kirası için kullanılmıştır²⁹. I. Dünya Savaşı yıllarında tekrar ortaya çıkan hastalıkla ilgili olarak Alman Büyükelçisi Mayıs 1916'da Samsun'da Asya kolerası görüldüğüne dair bilgi verecektir. Bu hastalığın Ruslardan kaçanlar tarafından şehre getirildiği ifade edilmiştir³⁰. İlk defa Balkan Savaşları sırasında kullanılan kolera aşısı olumlu sonuçlar vermiş, I. Dünya Savaşı'nda da kullanılması hastalıkla mücadelede verimli olmuştur³¹. Sıhhiye Müdür-i Umumi Vekili Adnan Bey, 5 Mart 1917'de yaptığı konuşmasında memleketin hiçbir yerinde kolera görülmediği bilgisini verecektir³².

Veba:

17. yüzyıl sonuna doğru Avrupa'yı terk eden veba 1718'den sonra Kuzey ve Orta Avrupa'da görünmez olmuştur. Uzun yıllar Avrupa'da felaketlere sebep olan hastalık bu tarihten sonra Balkanlar, Anadolu ve Ortadoğu topraklarında görülecektir³³. İstanbul'da 1803, 1811, 1812-13, 1815 ve 1822 yıllarında çok sayıda ölüme sebep olan veba salgınları yaşanmıştır. 20-30 bin insanın hayatını kaybettiği tahmin edilen son salgın 1836-1837'de yaşanmıştır. 1837'de başlatılan karantina uygulaması sayesinde 1841, 1847, 1849, 1869, 1899, 1919, 1920 ve 1923'te görülen vebanın yayılması önlenebilmiştir. 1929'a kadar çok az kişide de olsa görülmeye devam eden veba bu tarihten sonra tamamen yok edilmiştir. 1895'te aşısı buluncaya kadar vebanın en iyi çaresi olarak karantinaya başvurulmuştur. Veba aşısı Türkiye'de ilk kez 1920'de Müderris Dr. Refik Bakter ve Mustafa Hilmi Bey tarafından hazırlanmıştır³⁴.

1901 senesi Ağustos ayında Samsun'da bir evde 4 kişinin birbirini takiben hastalanması üzerine vebadan şüphelenilmiş, Samsun'dan gelecek gemilerin 30 Eylül 1901 tarihinden itibaren Sinop tahafuzhanesinde 10 gün karantinaya alınmalarına karar verilmiştir³⁵. Hastalığa yakalananların zahire işiyle ilgili olmaları hastalığın veba olacağı şüphesini güçlendirmiş, sıhhiye müfettişi başkanlığında 13 tabiplik bir heyet hastalığı incelemek üzere gönderilmiştir³⁶. Vebanın semptomları daha 1820'lerde halk tarafından biliniyordu. Kurbanı sersemleten şiddetli ağrılar ile kasık ve koltuk altında görülen hıyarcıklar hastalığın kolayca tanınmasını sağlıyordu³⁷.

30 Ağustos 1901 tarihli heyet raporuna göre hastalık, Samsun'un Said Bey ve Hançerli mahallerinde ortaya çıkmıştır. Hastalardan biri Katolik kilisesi civarında oturan 3 yaşlarında Yovan'dır. Bundan başka 3 erkek çocuk ve 25 yaşlarında başka bir erkek vardır. Bu hastalarla birlikte Hançerli mahallesinden 17 yaşlarında Ahmet Efendi ile 55 yaşlarında Ohannes muayene edilmişlerdir. Bunlardan ikisi muayeneden 8-10 gün, diğerleri ise 3-4 gün önce hastalanmıştır. Yapılan muayenede hastaların vücut ısı 39 derece olarak tespit edilmiştir. 5 yaşlarında olup vefat eden Nikoli Kaço'nun cesedi muayene edildiğinde vücudunda hıyarcık görülmüştür. Bahsi geçen hastaların tümü Buğday Pazarı'na yakın oturmakta ve bazıları zahire esnafılığı yapmaktadır. Buğday Pazarı'nda birkaç gündür görülen fare ölümleri de dikkat çekici bulunmuştur. Hem muayene sonuçları hem de fare ölümleri hastalığın veba olduğuna güçlü delil oluşturmuştur³⁸.

Hastalık konusunda uzun yıllar tecrübe edildiği için alınması gereken önlemler hemen bildirilmiştir. Bu önlemler:

- 1) Hastalığın görüldüğü hanelerin kordon altına alınması,
- 2) Buğday Pazarı ve diğer yerlerde görülen fare leşlerinin maşa ile toplanarak تنها bir mahalde gaz yağı ile yakılması,
- 3) Han, hamam ve bekâr odalarının pulvarizatör ile temizlenmesi,

29 BOA, DH. İD.57/7, 17 OCAK 1912, Lef: 186.

30 Ramazan Çalık-Muzaffer Tepekaya, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'da Salgın Hastalıklar ve Ermeniler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 2006, s. 210-211.

31 Yıldırım, "a.g.m.", s.1327.

32 Çalık- Tepekaya, "a.g.m.", s. 211.

33 Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700-1850)*, Çev. Serap Yılmaz, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1997, s. 1.

34 Yıldırım, "a.g.m.", s. 1325-1326.

35 BOA, DH. MKT. 2539/98, 4 Ekim 1901.

36 BOA, DH. MKT.2539/1, 3 Ekim 1901.

37 Panzac, a.g.e, s. 16.

38 BOA. A.MKT. MHM. 567/17, 3 Ekim 1901, lef: 6.

- 4) Hastalıktan ölen olursa defin işlemlerinin tarif edilecek şekilde yapılması,
- 5) Samsun kasabası dört kısma ayrılarak her bölgede 3'er tabibin bulundurulması, şüpheli durumların sıhhiye müfettişlerine bildirmesinin mecburi hale getirilmesi,
- 6) Sağlığa uygun olmayan gıdaların pazar ve çarşılarından kaldırılması,
- 7) Temizlik memur ve işçisi yeterli olmadığı için mahalle ve çarşıların akşam sabah süpürülüp gübrelerin uzak bir yere atılması işini yapacak yeter miktarda araba ve işçi sağlanması,
- 8) Bütün okulların tatil edilmesi,
- 9) Samsun dâhilindeki köyler ile Çarşamba, Bafra kazaları halkı ve köyleri Samsun ile temas halinde olduğundan Samsun'un kordon altına alınması,
- 10) Kasaba muhtarları ile ihtiyar heyeti üyeleri mahallerinde şüpheli bir vaka görülüp duyulduğunda hemen tabibe gitmeye mecbur tutulmaları

Samsun'daki hastalığın veba olduğu kesinlik kazanınca Meclis-i Umur-i Sıhhiye Samsun'dan çıkacaklara 10 gün karantina uygulanmasına karar verecektir. Samsun hem deniz hem de kara bağlantısı olan bir şehir olduğu için güçlü korunma önlemlerine ihtiyaç duyulmuştur. Aksi takdirde hem Anadolu'ya hem de İstanbul'a hastalık bulaşacaktır. İstanbul yönüne giden vapurlar 10 gün Sinop tahaffuzhanesinde tutulacak³⁹, Trabzon'a gidenler Polathane limanında karantinaya alınacaktır⁴⁰. Hastalığın iç kesimlere ulaşmasını engellemek için Sivas ve Samsun'a sınırı olan Karadağ köyünde tahaffuzhane oluşturularak Amasya belediye tabibi buraya gönderilecektir⁴¹.

Samsun'un stratejik olarak kritik konumu düşünüldüğünde sadece karantina uygulamanın yeterli olmayacağına karar verilmiştir. Hastalığın görüldüğü yerde hemen koruma dairesi oluşturulup, hastalığa yakalananların tecrit edilmesi bunlarla temasta bulunmuş olanların kordon altına alınması, hastanın vefatından ya da sağlığına kavuşmasından 10 veya 20 gün sonra kordon altındaki kişilerin muayeneleri yapıp ancak şüphe görülmezse sıhhi temizlik yapıp kordonun kaldırılabilceği belirtilmiştir. Hastanın yatak yorgan ve temizlenmesi mümkün olmayan eşyaları yakılmalıdır. Tahaffuz önlemleri ve tıbbi ilaçlama için gerekli uzman bir tabip ile birkaç pulvarizatör ve bir de tütsü makinası gönderilmesine, bunlar ulaşınca kadar kükürt yakarak temizliğin sağlanmasına karar verilmiştir⁴².

Sıhhi temizlik için Paris'ten 100 kalıp klorür ve 12 adet makine sipariş edilmiştir. Mali sıkıntılar sebebiyle bu siparişler 6 ay Galata gümrüğünde bekletilmişse de nihayetinde hükümet tarafından ödeme yapılarak gerekli bölgelere gönderilmiştir⁴³.

Ağustos ayında ortaya çıkan hastalık için alınan önlemler sayesinde Ekim ayından itibaren yeni hasta görülmediği ve eskiden hastalığa yakalananların da sağlık durumlarının iyileştiği haber verilecektir⁴⁴. 19 Ekim itibariyle Samsun'da hasta olmadığı, eski hastalardan birinin tecrit süresinin bittiği, gerekli sıhhi temizlik yapıldıktan sonra hanedeki kordonun kaldırıldığı ve diğer hastaların durumunun da iyi olduğunun bildirilmesi üzerine Samsun'dan İstanbul'a gidecekler için uygulanan 10 günlük karantinanın kaldırılmasına izin verilecektir⁴⁵. Hastalığın tamamen ortadan kalktığına kanaat getirilmesi üzerine padişah iradesiyle gitmelerine karar verilen bakteriyolojihaneden Kolağası Ziya Paşa, Yüzbaşı Ferit ve Kolağası Ahmet Efendilerin gitmelerine gerek kalmamıştır⁴⁶. Samsun'da veba hastalığının kalmadığına dair en son Trabzon Sıhhiye Müfettişi tarafından 1902 Ocak ayında bilgi verilmiştir⁴⁷.

Kızıl:

Samsun'da 1908'de çocuklar arasında kızıl hastalığı görülmüştür. Memleket tabipleri durumu değerlendirerek hastalığın yayılmasının önüne geçmek için önlemler alınması gerektiğine karar vermişlerdir. Bu bağlamda iptidai ve idadi mektepleri bir süreliğine tatil edilmiş, hastalığın görüldüğü yerlerde

39 BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y.PRK. UM.)*, 56/55, 3 Ekim 1901.

40 BOA, *Y.PRK. UM.* 56/47, 3 Ekim 1901; BOA, *DH. MKT.* 2539/68, 4 Ekim 1901.

41 BOA, *DH. MKT.* 2549/153, 30 Ekim 1901; BOA, *DH. MKT.* 2549/109, 17 Ekim 1901.

42 BOA, *Y.PRK. SH.* 11/100, 3 Ekim 1901.

43 BOA, *İ. HUS.* 90/124, 9 Ekim 1901; BOA, *Y.A.HUS.* 421/28, 21 Ekim 1901; BOA, *A.MKT. MHM.* 567/20, 10 Ekim 1901.

44 BOA, *A. MKT. MHM.* 567/17, 3 Ekim 1901, Lef:11; BOA, *DH. MKT.* 2543/51, 9 Kasım 1901; BOA, *DH. MKT.* 2544/98, 15 Ekim 1901; BOA, *DH. MKT.* 2545/53, 16 Ekim 1901; BOA, *DH. MKT.* 2546/110, 20 Ekim 1901;

45 BOA, *DH. MKT.* 2547/115, 23 Ekim 1901.

46 BOA, *İ. HUS.* 90/113, 3 Ekim 1901; BOA, *İ. HUS.* 90/119, 3 Ekim 1901; BOA, *DH. MKT.* 2559/2321 Kasım 1901; BOA, *Y.A.HUS.* 421/79, 3 Kasım 1901.

47 BOA, *DH. MKT.* 2575/105, 16 Ocak 1902.

tıbbi temizliğin ve koruma önlemlerinin alınmasına karar verilmiştir⁴⁸.

Frengi:

Frengi, Amerika'nın keşfi ile Avrupa'ya yayılmış, bu yıllarda Avrupa ile ilişkilerin az olmasına bağlı olarak Osmanlı topraklarına sirayet etmemiştir. Osmanlı Devleti sınırları içinde bu hastalık, 1806-1812, 1828-1829 Osmanlı Rus savaşlarından sonra görülmeye başlamıştır⁴⁹. 1886'ya kadar istisna olarak görülen hastalık bu tarihten sonra yaygınlaşmıştır. Hastalık çocuklarda, mahkûmlarda, erkek ve kadınlarda, cephede olan askerlerde görülmüştür. Hastalık ilerleyen aşamalarında kurbanın yüz ve burunda yaralar şeklinde ortaya çıkıyordu. Devlet frengiyi bir cilt hastalığı olarak kabul etmiş, bununla mücadele için 1888'de yurt dışına tabipler göndermiştir⁵⁰.

Karadeniz sahillerinden Rusya'ya fırıncılık yapmaya gidenler frengiyi daha çok Sinop ve Kastamonu civarına taşımış, hastalık buralardan yayılmıştır. Kalıtsal frengi sebebiyle ölü doğumlar, süt çocuğu ölümleri artmış ve hastalık okul çağındaki çocuklarda dahi görülmüştür. Kastamonu ve çevresinde frengili hasta sayısının fazla olması nedeniyle hastalıkla mücadeleye buradan başlanılmış, 1897'de Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadele Teşkilatı Nizamnamesi hazırlanıp yürürlüğe konmuştur. Alman uzman Dr. Von Düring'den bu konuda yardım alınmış, kendisi beraberinde bulunan 16 doktor ve 2 eczacı heyetiyle 1889-1902 yılları arasında Anadolu'yu 14 defa at üzerinde gezip, hekimlere kurslar vermiştir. Düring'in önerileri ile Kastamonu, Düzce, Bolu, Bartın ve Cide'de frengi hastaneleri inşaatına karar verilmiştir⁵¹. Düring gözlemlerinden yola çıkarak 1844-1890 arasında Suriye, Fırat-Dicle havzası hariç alanda Osmanlı nüfusunun 12 milyondan 7 milyona düştüğünü, bunun bir sebebinin uzun süreli askeri hizmet ise diğerinin de frengi olduğunu söylemiştir⁵².

1900'lerin başında Trabzon Vilayetinin muhtelif yerlerinde frengi hastalığı görülmüyordu. Vilayet Sıhhiye Müfettişi tarafından hastalığın yayılmasını önlemek ve ortadan kaldırmak için bazı önlemler sunulmuştur. Buna göre belediye tabipleri görevli oldukları yerlerde gezerek frengi hastalığına yakalananları tespit edip kayıt ve zapt altına alıp tedavisiyle meşgul olacaktır. Hastalığa yakalananların doktora müracaatı zorunlu hale getirilecek, hastalığın kesilmesinden sonra tabipler ayda bir kere bu köylere gidip kontrollerine devam edeceklerdir. Tabiplerin yolluk ve yevmiyeleri ile hastalara verilecek ilaçların bedeli hükümet tarafından ödenecektir. Ancak bu tedbirler hastalığın nihayete ermesine yeterli olmamıştır. Trabzon'un Tonya nahiyesi ile bazı köylerinde, Ordu'nun pek çok yerinde, Gümüşhane'nin bazı köylerinde, Lazistan'ın sınıra yakın yerlerinde ve Canik dâhilinde frengi illeti artarak büyümüştür. Bu hastalığın önüne geçilmediği takdirde bütün vilayeti esir alıp insan yaşamını ortadan kaldırmasından korkulmuştur. Yukarıda anılan önlemlerin hayata geçirilmesi ise pek olanaklı olmamıştır. Bir kere her kazada belediye tabibi yoktur. Ayrıca doktorların her vakit köyleri gezmeleri mümkün olmadığı gibi bu masraflı da bir iştir. Dahası köy halkı cehalet sebebiyle hastalığın vahametini anlamayıp gizleme yoluna gitmektedir. Bu insanlar doktorların verdiği tıbbi ilaçlar yerine şifacılar yaptırdıkları geleneksel ilaçları kullanmayı tercih etmektedir. Bu sebeplere dayanarak 27 Nisan 1904 tarihli telgrafla Trabzon merkezinde ve Samsun'da birer frengi hastanesi açılması talep edilmiştir⁵³.

Frengi bu tarihlerde Trabzon merkezinde, Ordu, Giresun, Sürmene kazaları ile Yomra nahiyesi, Kelkit ve Şiran kazaları ile Bafra, Çarşamba, Ünye ile Karakuş ve Kavak nahiyelerinde hüküm sürmektedir. Buralarda vilayet hastaneleri olmadığı gibi belediye tabibi sayısı da çok azdır. Bu durumda hastalık yakından takip edilemediği için hastalığın oranı da bilinmiyordu. Yine de eldeki verilere göre doktora müracaat eden hastalar arasında frengi oranı %4 olarak tahmin edilebilmiştir. Yeni bir hastane açılmasını ertelemek adına mevcut gureba hastanelerinde bu hastalar için koşullar oluşturularak geçici önlemler alınmak istenmiştir. Ancak ne Trabzon, ne de Samsun Gureba Hastanesi'nde bu hastalara ayrılabilecek yer bulunmaktaydı⁵⁴.

Gureba hastanelerinin durumuna rağmen ayrıca bir hastane kurulmasına uygun bütçe bulunamadı-

48 BOA, DH. MKT.1263/77, 25 Haziran 1908.

49 Yıldırım, "a.g.m.", s.1328-1329.

50 Gül, "a.g.m.", s. 256-257.

51 Yıldırım, "a.g.m.", s. 1324, 1328-1330.

52 Çalık-Tepekaya, "a.g.m.", s. 212.

53 BOA, DH. MKT. 850/50, 12 Mayıs 1904, Lef:2.

54 BOA, DH. MKT. 850/50, 12 Mayıs 1904, Lef:5.

ğından bu hastaneler içinde Trabzon'da 100, Samsun'da 50 yataklı frengi koğuşlarının oluşturulması ve Kastamonu'da olduğu gibi nikâh işlemlerinin kontrol altına alınması yönünde İstanbul'dan tavsiyeler verilmiştir⁵⁵.

Trabzon ve Samsun'da ilerleyen yıllarda frenginin azalmayıp bilakis artıp yaygınlaşması sonucunda frengi hastanesi açılması talepleri tekrarlanacaktır⁵⁶. Nihayet 3 Ekim 1915 tarihli irade ile 18 bin 300 kuruş maaşlar ve 131 bin 700 kuruş da masraflar için ayrılarak bir frengi hastanesi açılmasına karar verilecektir⁵⁷. 1918 senesinde frengi için ayrılan bütçeden 50 bin kuruşun Samsun Frengi Hastanesi'ne ödenmesine karar verilmişse⁵⁸ de bir sonraki sene için talep olunan 3 bin kuruş mali imkânsızlıklar sebebiyle reddedilecektir⁵⁹. Frengi ile mücadele cumhuriyet döneminde de sürmüş, 1923 yılında Samsun merkez ve ilçelerinde 493 frengi hastası olduğu tespit edilmiş, halkın bilinçsizliği bu tarihlerde devam etmiştir. 1925'te mevcut sayıya 265 yeni vaka eklenmiştir⁶⁰.

Sıtma:

Anadolu'da sıtma (malaria, humma, humma-i merzegi) antikçağ yıllarından beri görülmüştür. 17. yüzyılda Avrupa'da sıtmaya karşı kullanılan kinin Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyılda tanınmaktaydı. 19. yüzyıl boyunca sıtma salgınları yaşanmış 1857'den itibaren Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane bu konu hakkında çalışmalar yapmıştır⁶¹.

1854'te Canik sancağına gelen Protestan misyoner Lennep, Samsun'da yaz aylarında yaşanan sıtmanın burada yaşayan herkesçe bilindiğini belirtir. Yaz boyunca devam eden sağanak yağışların da bu durumda etkisi olmakla birlikte en önemli faktör şehrin kuzeyinde yer alan bataklıklardır. Sıtma etkisini Temmuz ayında göstermeye başladılar. Yerli halk er ya da geç bu hastalığın kendilerini esir alacağını daha önceki deneyimlerinden bilirdi. Nitekim Ekim ayında hastalığın etkisi şiddetlenir ve can almaya başladılar. Lennep, Samsun'un Anadolu'nun üç liman şehrinde biri olduğu halde hastalığın önüne geçmek için bataklıkları kurutmak adına hiçbir önlem alınmamasını eleştirmiştir⁶².

Samsun kasabasının kuzeyinde bulunan 250 bin zira büyüklüğündeki bataklık alanın kurutulması masraflardan çekinildiği için bir zaman ertelenmiştir. Ali Rıza Efendi'nin 1863'te Canik sancağını teftiş için geldiği dönemde yapılan teşvikler sonuç vermişti. Tüccar ve kasabanın önde gelenleri vasıtasıyla bataklık doldurulmaya başlanmış, dışarıdan toprak getirmek suretiyle kısa sürede 15 bin arşın alan doldurulmuştu⁶³.

Samsun merkez dışında sıtmanın en çok etkili olduğu kazaların başında Çarşamba geliyor, onu Terme ve Bafra takip ediyordu. Özellikle yaz mevsiminde kendini gösteren hastalığın hüküm sürdüğü yerlerde vahim durumlar yaşandığı olmuştur. Kırım Savaşı sonrasında Çarşamba'ya yerleştirilmesi planlanan muhacirler, buranın bataklık bölge olması sebebiyle Kavak'a sevk edilmişlerdi⁶⁴. Çarşamba ve Terme'nin bazı yerlerine iskân edilmiş olan muhacirler ise havanın vahametinden ileriki yıllarda başka yerlere gitmişler, peşlerinde yalnız köylerinin harabelerini bırakmışlardır. Bu vahamet havası kadınlardan çok erkekleri etkisi altına almış, kadınlar ziraatla birlikte her türlü ağır işi yapmak zorunda kalmışlardır. Sıtma hastalığının etkisiyle insanlarda karın şişliği ve dudakların bir tarafa sarkması gibi fiziksel rahatsızlıklar görülmüştür⁶⁵.

1917'de Samsun ve çevresindeki köylerle, Çarşamba ve Bafra'da yapılan kan muayeneleri sonucunda çok yüksek oranda sıtma hastalığı görülmüştür. Çarşamba nüfusunun %43'ü, Bafra'nın %51'i, Samsun'un ise %73'ü sıtma taşıyıcısıdır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında da sıtma etkisini göstermeye

55 BOA, DH. MKT. 850/50, 12 Mayıs 1904, Lef:6.

56 BOA, DH. MKT. 2808/65, 11 Mayıs 1909.

57 BOA, Dâhiliye Nezareti Umur-i Mahalliye ve Vilayet Müdürlüğü Evrakı (DH. UMVM), 28/2, 10 Eylül 1915.

58 BOA, DH. UMVM, 95/21, 23 Ocak 1918.

59 BOA, DH. UMVM, 81/18, 10 Şubat 1920, lef: 23; BOA, DH. UMVM, 81/3, 15 Şubat 1919.

60 Önder Duman, Samsun'da Sağlık (1923-1950)", *Gelenekten Moderniteye Samsun*, ed. Osman Köse, 2014, Samsun, s. 144-203.

61 Yıldırım, "a.g.m.", s. 1330.

62 Henry John Van Lennep, *Travels in Little Known Parts of Asia Minor*, C.I, London: John Murray, 1870, s. 40-41.

63 İbrahim Serbestoğlu, "Abdülaziz ve Teftiş: Ali Rıza Efendi'nin Canik Sancağını Teftişi", *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu 12-13 Aralık 2013 Ankara Bildiriler*, C. 3, Ankara: TTK Basımevi, 2014, s. 216.

64 İbrahim Serbestoğlu, "Kırım Savaşı Sonrasında Samsun'da Göç ve Göçmen Sorunu", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, ed. Cevdet Yılmaz, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı, 2006, s.87.

65 Melike Karabacak, "Salnamelere Göre Çarşamba", *Çarşamba Araştırmaları*, ed. Cevdet Yılmaz, Samsun, 2014, s. 47.

devam etmiştir. 19 Eylül 1924 tarihli bir habere göre Çınık köyünde iskân ettirilen 180 hane muhacirinden 103 kişi 20 gün içerisinde sıtmadan dolayı hayatını kaybetmiştir. Sıtma ile mücadele bütün Türkiye’de olduğu gibi ancak 1925 tarihinden itibaren bir program dâhilinde yürütülebilmektedir⁶⁶.

Kuduz:

1906-1909 tarihleri arasında Samsun’da görülen bir diğer salgın da kuduz olmuştur. 1906 yazında ilk olarak Hayganoş isimli bir kız çocuğun kuduzlu bir köpek tarafından ısırılması⁶⁷ ile başlayan kuduz vakasını Karabet, Niko, Yorgi ve Ekmekçi Panayot’un vakaları takip etmiştir. Aynı tarihlerde Bafra’da da kuduz olan bir çocuk görülmüştür⁶⁸.

Kuduzla yakalanan hastalar tedavi için İstanbul’da Mekteb-i Tıbbiye’nin bünyesinde bulunan da’ül-kelebe gönderiliyorlardı. 1886 senesinde Pastör tarafından kuduz için geliştirilen yöntemlerin uygulandığı ameliyathaneye bağış ve Pastör’e de nişan takdim etmek üzere Osmanlı Devleti adına Mekteb-i Tıbbiye muallimi Mirliya Zorios Paşa, muallim Miralay Hüseyin Remzi ve Baytar Mektebi muallimlerinden Miralay Galip beyler Paris’e gönderilmişlerdir. Döndüklerinde bu şahıslar İstanbul’da ve doğuda ilk olarak tam teçhizatlı bir da’ül-kelebe kurmuşlardır. Tedavi olmaya taşradan gelenlerin gece kalabilecekleri bir hasta koğuşu da ilave edilmiştir⁶⁹.

Burada tedavileri tamamlanan hastalar yol masrafları kendi belediyelerinden ödenmek üzere memleketlerine gönderilmiştir. Hastanın yanında refakat için bulunan anne ve babanın da yol masrafı aynı şekilde ödenmiştir. Kuduz tedavisi için Samsun’dan giden Seyfettin, Osman ve çocuklarının tedavisi için giden anne ve babaların yol masrafı olan 35 kuruş belediyeleri tarafından ödenmek üzere memleketlerine gönderilmişlerdir⁷⁰. 1907 senesinde Samsun merkezinde kuduz olan 4 hasta⁷¹, 1908’de 5 ve 1909’da da Bafra’dan 3 hasta tedavi için İstanbul’a gitmişler ve her birinin yol masrafı belediye ve kaymakamlıkları tarafından verilmiştir⁷².

Samsun Karantinahanesi:

18. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti’nde büyük kayıplara sebep olan veba ile mücadele amacıyla III. Selim zamanında Tersane-i Âmiri’de ilk tıp mektebi açılmış, hastalığa çare geliştirmek için bazı İtalyan hekimler getirtilmişti. Bu süreçte vebanın sık sık kendini gösterdiği İstanbul’da hastalığın görüldüğü yerleri yıkmak ve temizliğe dair fermanlar çıkarmak suretiyle önlemler alınmaya çalışılmıştır. Esas karantina önlemleri ise II. Mahmut zamanında alınacaktır. 1831’de Hindistan’dan bütün dünyaya yayılan kolera İstanbul’a ulaştığında karantina uygulamasına gidilmiş, bu tür bulaşıcı hastalıkların içeride ve dışarda sık sık yaşanması karantina teşkilatının kuruluşunu ön plana çıkarmıştır. Sağlık alanında yeniliklerin yaşandığı II. Mahmut döneminde ordunun hekim ihtiyacını karşılamak, salgın hastalıkları kontrol etmek, yabancı hekim sayısında ortaya çıkan artışın önüne geçmek için Tıbbiye açılmıştır. Süregiden salgın hastalıklar için karantina nizamnamesinin hazırlanması ve karantina faaliyetlerinin etkin şekilde yürütülmesi ihtiyacı sonucu 1838 yılında Karantina Meclisi kurulmuştur⁷³.

Samsun karantinahanesinin ne zaman kurulduğuna dair elimizde kesin bilgi olmamakla beraber 1841 senesi karantina defterlerinde Samsun’da 1,500 kuruş maaşlı bir karantina müdürü ile 1,000 kuruş maaşlı bir de karantina doktorunun olduğu belirtilir⁷⁴. Karantina binasının yapımına dair en erken tah-

66 Duman, “a.g.m.”, s. 178-179.

67 BOA, *Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB.)*, 345/99, 28 Haziran 1906.

68 BOA, ZB. 424/70, 1 Ağustos 1906.

69 Rıza Tahsin, *Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mir’ât-ı Mekteb-i Tıbbiye)*, C.1-2, Haz. Aykut Kazancıgil, İstanbul: Özel Yayınları, 1991, s. 49.

70 BOA, ZB. 475/113, 9 Mayıs 1907.

71 BOA, ZB. 347/43, 19 Mayıs 1907.

72 BOA, ZB. 489/126, 26 Haziran 1908; BOA, ZB. 490/90, 4 Ağustos 1908; BOA, ZB.405/15, 15 Mayıs 1909.

73 Gül den Sarıyıldız, “Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *Belleten*, 58/222, Ağustos, 1994, s. 331-340; *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)*, Ankara: TTK Basımevi, 1996, s.5-11. Karantina uygulamalarına toplumsal tepkiler hakkında: Nuran Yıldırım, “Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamalarına İsyânlar ‘Karantina İstemezük!’”, *Toplumsal Tarih*, 150, Haziran, 2006, ss. 18-27.

74 Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara: TTK Basımevi, 1991, s. 311; Sarıyıldız, “a.g.m.”, s. 365.

min 1837 senesi olmakla birlikte binanın 1850’de tamiratının yapıldığı bilinmektedir⁷⁵.1871’de Samsun’da hizmet veren iki karantina idaresi bulunmaktadırlar⁷⁶.

Karantina binası konumu sebebiyle sürekli dalgaların aşındırmasına maruz kalıyor bu durum tekrar eden tamir masraflarını ortaya çıkarıyordu. 1879 senesinde yapılan tamir masrafı merkezi hükümetten istendiğinde gerekli miktar gönderilmiş bununla birlikte 8 bin 800 kuruş bedelle fener dairesi arsası üzerine yeni bir bina yapılması teklif edilmiştir⁷⁷. Bu teklifin hayata geçirilmediğini 1894 tarihli bir belgeden anlayabiliyoruz. Bu tarihte karantina binasının gümrük binası yakınlarında memurların işini daha iyi yapabilecekleri bir mevkide ve kaptanların müracaatlarını rahatça yapabilmeleri için gemilerin demir attığı yere yakın fakat dalgalardan etkilenmeyecek bir konuma taşınması gerektiği ifade edilir⁷⁸.

Binanın yenilenmemesine bağlı olarak tamirat masrafları tekrar edecektir. 1897’de parlatoryanın (istintak mahalli) demir bir ayak üzerine inşa edilmesi ve bir tarafına da baraka yapılması için 14 bin 38 kuruş ve karantinahanenin tamiri için de 3 bin 468 kuruş Canik mutasarrıflığına gönderilmiştir⁷⁹. 1899’da yine dalgaların aşındırmasından zarar gören bina için 3 bin 468 kuruş gönderilmiştir. Nihayetinde liman dairesi hizasında mevcut karantina idaresi ile belediye arsası arasındaki alana dört odadan oluşan ve maliyeti 21 bin 441 kuruşu geçmeyecek yeni bir bina yapılmasına dair irade verilmiş, bu paranın mevcut karantina binası ile arsasının satılarak temin edilmesi öngörülmüştür⁸⁰.

Sonuç:

19. yüzyılın ikinci yarısı için yapılan bu çalışmada Osmanlı Devleti’nin genelinde yaşanan salgın hastalık sorunlarının Samsun’da da kendini gösterdiği anlaşılmıştır. Bu tarihlerde Samsun’da kolera, veba, kızıl, sıtma, frengi ve kuduz hastalıklarının yaşandığı tespit edilmiştir. Kolera şehirde 16 sene aralıkla iki defa kendini göstermiştir. 1894’deki salgın iki ay sürdüğü halde ölümlere sebep olmuştur. 1911’deki salgın Mayıs ayında başlayıp sene sonuna kadar hafif şekilde devam etmiş, ölüm vakası görülmemiştir. Bu durum koleranın şiddetiyle ilgili olduğu gibi hastalıkla mücadelede edinilen deneyimlerin bir kazanımı olarak da görülebilir. Karantinada bekleme süresinin yarattığı sıkıntılar ve ticari hayata verdiği zararlar göz önünde bulundurularak Avrupa’da da olduğu gibi tecrit ve dezenfeksiyon uygulamaları zamanla daha çok tercih edilir olmuş, etüv makineleri kullanılmıştır.

İmparatorluğun farklı coğrafyalarında olduğu gibi Samsun’da da genel olarak halkın karantina önlemlerinden korkup çekindiği, bu sebeple de insanların genelde hastalığı gizleme eğilimi gösterdiği anlaşıyor. Bu durum sosyal kaygılar yanında ekonomik sorunların da bir yansımasıdır. Hastalığa yalananların eşyalarının ve kimi zaman da evlerinin yakılması gerekeceği bilindiğinden durum gizli tutulmak istenmiştir. Öte yandan merkezi yönetim sosyal devlet anlayışı ile yoksulların tecrit dönemi boyunca ihtiyaçlarını gidermek, ilaçları ücretsiz sağlamak, kuduz vakalarında görüldüğü gibi tedavi için yol ve yevmiye masraflarını karşılamak gibi önlemler almıştır. Merkezi hükümetin karantina masrafları konusunda yaşadığı sıkıntılar Samsun’da da kendini göstermiş, zaman zaman yerel idareciler ile hükümet arasında hem mali kaynaklar hem de yönetsel zaafı konusunda sıkıntılar yaşanmıştır. Salgın hastalıklara dair bilgiler, 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı mahkemelerinde davaların sonuçlanması için sıkça kullanılan otopsi yöntemlerinin hastalıkları tanı ve mücadele konusunda da kullanıldığını göstermiştir.

Kaynakça

I. BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

- *Babıali Evrak Odası Evrakı*
- *Dâhiliye Mektubi Kalemî*

75 M. Emin Yolalcı, *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağının Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998, s. 141.

76 Mucize Ünlü, “Quarantines”, *Black Sea Port Cities 1780s-1910s*, 2015, <http://blacksea.gr/en/cities/samsun/2-3-2-7/>.

77 BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), *İrade Şura-yı Devlet (İ.Ş.D.)*, 47/2554, 30 Temmuz 1879.

78 BOA, *DH. MKT.*, 313/46, 2 Aralık 1894.

79 BOA, *BEO*, 896/67177, 18 Ocak 1897.

80 BOA, *İrade Sıhhiye (İ.SH.)*, 3/23, 28 Ekim 1899.

- *Dâhiliye Nezareti Umur-i Mahalliye ve Vilayet Müdürlüğü Evrakı*
- *İrade Dâhiliye*
- *İrade Hususi*
- *İrade Sıhhiye*
- *İrade Şura-yı Devlet*
- *Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı*
- *Yıldız Perakende Evrakı Şehremaneti Maruzatı*
- *Yıldız Perakende Evrakı Sıhhiye Nezareti Maruzatı*
- *Yıldız Perakende Evrakı Umumi*
- *Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı*
- *Zabyite Nezareti Evrakı*

II. A&P Records:

- *Foreign Office 1895 Annual Series Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance Turkey Report for the Year 1894 on the Trade of the Consular District of Trebizond*, London, 1895.

III. Matbu ve Araştırma Eserler:

- AYAR, Mesut, *Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892-1895)*, (Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2005.
- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara: TTK Basımevi, 1991.
- ÇALIK, Ramazan, Tepekeya, Muzaffer, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, Konya, 2006, ss. 205-228.
- ÇELİK, Civan, Yılmaz, Ahmet Ali, "Samsun'da (Canik) Kolera Salgını 1893-1911", *Geçmişten Günümüze Samsun/Canik ve Değerleri*, ed. Osman Köse, 2015, ss. 221-241.
- DUMAN, Önder, "Samsun'da Sağlık (1923-1950)", *Gelenekten Moderniteye Samsun*, ed. Osman Köse, 2014, Samsun, s. 144-203.
- DUMONT, Paul, "Yahudiler, Araplar ve Kolera: 19. Yüzyıl Sonunda Bağdat'ta Cemaatler Arası İlişkiler", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Paul Dumont ve François Georgeon (ed.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- *Düstur*, I. Tertip, IV. Zeyil, Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1302.
- GÜL, Abdulkadir, "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 41, 2009, ss. 239-270.
- İPEK, Nedim, "Trabzon'da Kolera (1892-1895)", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri 3-5 Mayıs 2001*, C.1, Haz. Mithat Kerim Arslan ve Hikmet Öksüz, Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları:12, ss.399-411.
- KARAGÖZ, Rıza, "Canik Sancağı'nda Karantina Uygulaması ve Bundan Kaynaklanan Bazı Sorunlar (1910-1911)", *19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu 20-22 Mayıs Samsun*, Samsun, 2009, ss.205-218.
- KARABACAK, Melike, "Salnamelere Göre Çarşamba", *Çarşamba Araştırmaları*, ed. Cevdet Yılmaz, Samsun, 2014, ss. 45-55.
- LENNEP, Henry John Van, *Travels in Little Known Parts of Asia Minor*, C.I, London: John Murray, 1870, s. 40-41.
- PANZAC, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700-1850)*, Çev. Serap Yılmaz, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1997.
- RIZA Tahsin, *Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye)*, C.1-2, Haz. Aykut Kazancıgil, İstanbul: Özel Yayınları, 1991.
- SARIYILDIZ, Gülten, "Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Belleten*, 58/222, Ağustos, 1994, ss. 329-376.
- _____, _____, *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)*, Ankara: TTK Basımevi, 1996.
- SERBESTOĞLU, İbrahim, "Kırım Savaşı Sonrasında Samsun'da Göç ve Göçmen Sorunu",

Geçmişten Geleceğe Samsun, ed. Cevdet Yılmaz, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı, 2006, ss. 83-89.

- _____, _____, “Abdülaziz ve Teftiş: Ali Rıza Efendi’nin Canik Sancağını Teftişi”, *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu* 12-13 Aralık 2013 Ankara Bildiriler, C. 3, Ankara: TTK Basımevi, 2014, ss. 205-225.

- ÜNLÜ, Mucize, “Hapishane Reformu Sürecinde Canik Hapishanesini Islah Çalışmaları (1876-1918)”, *Geçmişten Geleceğe Samsun*, ed. Cevdet Yılmaz, C.2, Samsun, 2007, s.179-195.

- YILDIRIM, Nuran, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, ss. 1320-1338.

- YOLALICI, M. Emin, *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.

IV. Elektronik Kaynaklar:

- ÜNLÜ, Mucize, “Quarantines”, Black Sea Port Cities 1780s-1910s, 2015, <http://blacksea.gr/en/cities/samsun/2-3-2-7/>.

Acı, Esaret ve Göç: Bölünmüş Şehir Lefkoşa

Prof. Dr. Ulvi Keser
Kıbrıs Amerikan Üniversitesi / Grne

Giriş

1960 SONRASI KIBRIS VE LEFKOŞA

Her ne kadar 16 Ağustos 1960 tarihinde Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin garantörlüğünde Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuş olsa da bu devletin ilk ve son cumhurbaşkanı olan Başpiskopos Makarios gerek bir din adamı olarak gerekse sorumluluk sahibi bir devlet adamı olarak adada yaşayanlara huzur, emniyet ve güven telkin etmek yerine Yunanistan'ın ve EOKA'nın temsilcisi gibi çalışmaya devam eder ve Kıbrıs Türklerini yok sayar.¹ Türk toplumunun "Kıbrıs Rum olduğu kadar Türk'tür." şeklindeki sağduyulu yaklaşımına her zaman "Ben Kıbrıs'ım, Kıbrıs benimdir." şeklinde cevap veren Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Makarios² 15 Ağustos 1962'de Kykko Manastırı'nda yaptığı konuşmada ise "Kıbrıs Rumları, EOKA kahramanlarının başlatmış olduğu işi tamamlamak için ileriye doğru yürümeye devam etmelidir. Şimdi mücadele yeni bir şekil almıştır ve nihai gayemizi gerçekleştirenceye kadar da devam edecektir." der.³ Hemen akabinde Panayia köyünde yaptığı konuşmada da aynı cüret ve intikam duygusu kendisini gösterir; "Helenizm'in müthiş düşmanı olan Türk ırkının bir parçasını teşkil eden küçük Türk toplumu adadan kovulmadıkça EOKA kahramanlarının görevi asla sona ermiş sayılamaz."⁴ Kıbrıs Türklerine karşı gösterilen bu kin ve nefret duygusu sıradan Rumlar için de geçerlidir.⁵ Şüphesiz bu durum Kıbrıs Cumhuriyeti devletinin ömrünün çok da uzun olmayacağının da göstergesidir. Böylece Rumlar meseleyi silahla halledebilmek için harekete geçerler.

Bu dönemde EOKA'nın bütün ileri gelenleri kilit noktalarda görevlere getirilir ve gizli silahlanmaya da hız verilir. Makarios bunun için bu dönemde bütün gücünü Anayasanın ve özellikle Türklerle ilgili olan 13. maddenin değiştirilmesi yönünde yoğunlaştırır.⁶ Makarios'un ortaya attığı anayasal değişiklikler fikri Kıbrıs Türklerini bir kere daha azınlık durumuna düşüreceği, kurucu antlaşmalara aykırı olduğu ve egemenliği tamamıyla Rumlara verdiği için Türkiye tarafından "Kıbrıs Türklerinin garanti altına alınmış menfaatleriyle belli başlı hakları konusunda varılan anlaşma metinleri üzerinde yeni bir tartışmaya neden olacağından hükümetimiz bu öneriyi kesin bir dille reddetmeye karar vermiştir."⁷ denilerek reddedilir.⁸ Oluşturulan Kıbrıs Cumhuriyeti'ni yıkmaya ve daha sonra ortaya çıkacak Akritas Planı⁹ ile

1 Pierre Oberling, Kıbrıs Faciası, Ankara, 1995, s. 69

2 Rauf R. Denktaş, Rauf Denktaş'ın Hatıraları, Cilt V, Temmuz 1997, İstanbul, s. 223

3 Pierre Oberling, a.g.e., s. 5

4 Fikret Kürşad, Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi, İstanbul, Haziran 1978, s. 129

5 H. Scott Gibbons, Peace Without Honour, Ankara, 1969, s. 117

6 The USA Department of State Archive, Telegram 300 from From the Department of State to the Embassy in Cyprus; Nicosia, December 31; Department of State, Central Files, 780A.00/12 – 3162.

7 The USA Department of State Archive, Central Files, POL 15 – 5 Cyp. Confidential; Priority. Also sent to Nicosia and repeated to Athens, London, and Istanbul.

8 Konuyla ilgili olarak 12 Aralık 1963 tarihinde Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Turgut Menemencioğlu da Amerikalı yetkililerle görüşerek ortaya çıkan durumun 1950'li yıllarda Rumların yarattığı kaos ortamıyla aynı olduğunu, buna izin vermeyeceklerini ve aynı filmi ikinci defa görmek istemediklerini belirtir. Menemencioğlu ayrıca Makarios'un Haziran 1962 tarihinde ABD'ye yaptığı ziyarette Amerikalı yetkililerin Kıbrıs'ta varılan anlaşma metinlerine sadık kalınması ve herhangi bir değişikliğe gidilmemesi yönünde tavrı sergilemelerinin Makarios'un beklediği bir durum olmadığını ve onu şaşırttığını da belirtir. The USA Department of State Archive, 7 Aralık 1963 tarihinde ABD Ankara Büyükelçiliği tarafından Atina ve Londra Büyükelçiliği yanında Washington DC ve ABD'nin İstanbul Başkonsolosluğuna da gönderilen "Telegram from the Embassy in Turkey to the Department of State; Central Files, POL 15-5 Cyp. Confidential: Priority" şifre telgraf.

9 Rumların o dönemdeki faaliyetleri ve Akritas Planı konusunda KKTC'de okumakta olan Kıbrıslı Türk öğrencilerin bilgilendirilmesi amacıyla Cumhurbaşkanlığı tarafından hazırlatılan ve KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denktaş

adadaki bütün Türkleri katletmeye yönelik Rumlar oluşturulan Cumhuriyetin korunmasına da müsaade etmezler. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra faaliyetlerine son verdiği ve silahlarını teslim ettiği açıklanan EOKA'nın ise bu silahları gerçekte teslim etmediği zaman içerisinde pek çok vesileyle ortaya çıkacaktır.¹⁰ Bu olaylardan bir tanesi de silah uzmanı Mr. Oag'ın Yaylalı Hasan Bekir'in silah taşıma davası için Baf Ağır Ceza Mahkemesi'nde şahitlik yapması sırasında ortaya çıkar.¹¹ Londra Anlaşması sonrasında EOKA'nın teslim ettiği silahların "çok eski, yenmiş ve kırık oldukları"¹² anlaşılır. Bu davada müdafaa avukatı olarak görev yapan Rauf Denktaş'ın silah uzmanı Mr. Oag'a Rum silahlarının teslim edildiği depoyla ilgili olarak sorduğu "Bu ambarı kırık silah mezarlığı olarak tarif edebilir misin?" sorusuna Mr. Oag "Hepsi de öyle değil ama birçoğunun durumu ağır tamire muhtaçtır. Şimdiki vaziyette kullanılacak durumda değildirler." cevabını verir.¹³ EOKA kâğıt üzerinde dağıtılmış gibi görünse de Kıbrıs Rum gizli ordusunun el altından kadrolarını tamamlayıp eğitim ve teşkilatlanması 1961'de başlar ve EOKA'ya ait teslim edilmeyen, ayrıca silah depolarından alınan silahlarla Trodos Dağları'nda faaliyetler devam eder. 1963 Aralık ayına gelindiğinde bu kadroda 10.000 civarında eğitilmiş ve silahlı Rum vardır.¹⁴ Öte yandan, Yunanistan Savunma Bakanı Garafulyas'ın Kıbrıs Cumhuriyeti İçişleri Bakanı Yorgacis'e gönderdiği 30 Haziran 1964 tarihli mektubu adada ne tür bir hazırlığın yapıldığını ve boyutlarını ortaya koyar.¹⁵

Türlere verilen hakların ortadan kaldırılması ve bu hakların Rumlara verilmesi veya Rumlar lehine değiştirilmesi Türk toplumunu adada azınlık haline getireceğinden Makarios, İngilizlerden aldığı olumlu sinyallerle planını uygulamaya koyar. Bu konuda faaliyette bulunan sadece Makarios da değildir. Rum tarafının bütün ileri gelenleri ellerine geçen her fırsatta tahrik edici davranışlar ve konuşmalarla Enosis fikrini sıcak tutma gayreti içine girer. Ayrıca İngiltere'nin adada Akrotiri ve Dikelia askerî üslerini açmasını müteakip Yunanistan, Türkiye ve İngiltere'nin garantör ülke olarak geri planda kalmaları, kâğıt üzerinde nüfus olarak Türklerden daha olan Rumların Türkleri nasıl olsa kolayca alt edebiliriz düşüncesine kapılmalarına sebep olur ve Makarios, Yunanistan ve Kıbrıslı Rumların Enosis hayalleri bir kere daha kabarır.¹⁶ Böylece 1959 Zürih ve Londra Anlaşmaları'nın imzalanmasından sonra, Atina'da yayımlanmaya başlayan ve Atina'dan Kıbrıs'ta bulunan EOKA mensuplarına gönderilen "Agonitis/Mücadeleci" isimli Rum gazetesiyle ortaya çıkan ve 21 Nisan 1966'da Grivas yanlısı yayın yapan Patris gazetesinin ana hatlarıyla yayımladığı bir plan meydana çıkar. Buna göre EOKA liderlerinden Polikarpus Yorgacis'ten Cumhurbaşkanı Makarios'a, Nikos Sampson'dan Glafkos Klerides'e kadar birçok kişinin kanlı katliamlardan sorumlu olduğu, adını bir IX. yüzyıl Bizans destanından alan "Akritas

tarafından okullara gönderilen bir çalışma ise dönemin Milli Eğitim Bakanı tarafından okullarda dağıtılmaz ve depolarda tutulur. Aynı düşünce yapısı bugün adada Kıbrıs Türk kimliğini ortadan kaldırarak Kıbrıslılık bilinci yaratmaya çalışan zihniyettir. TMT Mağusa Sancağı mensubu Mert kod isimli Necmi Gençay ile 27 Temmuz 2005 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

10 Silahların teslim edilmesiyle ilgili olarak yapılan duyurulardan bir tanesi bizzat Dr. Küçük imzalıdır; "Geçen hafta sonu gerek benim ve gerekse Başpiskopos Makarios'un tasvibiyle hükümet tarafından çıkarılan tebliğde her iki cemaat liderlerinin kendi cemaatleri mensuplarına müracaat ederek ellerinde veya tasarruflarında silah ve patlayıcı madde bulunan kimselerin bunları liderlerine 5 Kasım 1959 tarihinden evvel teslim etmelerini isteyecekleri bildirilmişti. Kıbrıs'ta kurmağa çalıştığımız yeni Cumhuriyet hükûmeti içinde ahenkle çalışmamız ve cemaatların hiçbir ferdinin tehdit ve korku altında kalmaması ve yekdiğerine karşı tam bir itimat beslemesi amacıyla, bugüne kadar gayri kanunî vasıtalarla temin edilen silah ve patlayıcı maddeleri ellerinde veya tasarruflarında bulunduran varsa bunları fert veya teşkilatın doğrudan bizzat bana 5 Kasım gününden evvel teslim etmelerini asayiş bakımından rica ederim. Silahları teslim edenlerin isimleri katfien ifşa edilmeyecektir. Hükümet tebliğinde de belirtildiği gibi 5 Kasım 1959 tarihine kadar silah ve patlayıcı maddelerin teslimi ile meşgul olan kimselere hiçbir ceza terettüp etmeyecektir. Bu tarihten sonra ellerinde veya tasarruflarında silah bulunduranlar ağır cezalara çarptırılacaklardır. Buna benzer bir müracaat Rum halkına Başpiskopos Makarios tarafından yapılacaktır. Türk halkının bu müracaatıma lazım gelen ehemmiyeti vereceğini ümit ederim." Halkın Sesi, 28 Ekim 1959.

11 Esat Fellahoğlu, Baf'ta Direniş, Lefkoşa, 1995, s. 12.

12 Nacak, 6 Mayıs 1960.

13 A. g. g., 6 Mayıs 1960.

14 Aydın Akkurt, a. g. e., s. 56.

15 "Yine biliyorsunuz ilk andan Kıbrıs'a her türlü savaş malzemesini süratle göndermeğe başlamıştım. Kıbrıs'a 10.000 kişilik daimi ordu ile 5-6 bin yedek kuvveti silahlandırabilecek top, tanksavar ve ağır silah dâhil her türlü silahı göndermiş bulunuyoruz. Bu kuvvetleri yönetmek için 300 kadar da subay gönderdim... Eğitilmek için Atina'ya 500 kadar öğrenci gönderilmesi üzerine, Kıbrıs'a onlarla birlikte asker gönderme olanağı buldum. Şunların hazırlanması gereğini bildirmiştim: Bir gecede Karpaz bölgesi de dâhil bütün ada sathının temizlenmesi için bir plan hazırlanması" Yunanistan Savunma Bakanı Garafulyas'tan aktaran Sabahattin İsmail, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Doğuşu-Çöküşü ve Unutulan Yıllar, Lefkoşa, 1992, s. 262

16 Fahir Armaoğlu, "Crisis The Cyprus Question Initiated In Turco-Greek Relations", Revue Internationale d'Histoire Militaire, Ankara, 1988, s. 228

Planı” uygulamaya konulur.¹⁷ Bu plana göre oluşturulan sözde Türk gizli teşkilatı “Kıbrıs Millî Hürriyet Komitesi” kasaba ve köylerde ikilik yaratmaya ve nifak tohumları saçmaya yönelik duvar yazıları yazmaya ve bildiriler dağıtmaya başlar. Gerilimin yavaş yavaş arttığı bu dönemde yaşanan bir başka olay ise Rauf R. Denктаş’ın Kıbrıs’ı ziyaret eden Adana vapuruna çıkarılmamasıdır.¹⁸ Öte yandan üniformalı veya sivil olarak Türk bölgesine geçmeye çalışan, Kıbrıs Türklerini taciz etmeye yönelik girişimlerde bulunan EOKA’cılarının hareketleri TMT tarafından da yakından takip edilmektedir.¹⁹

21 ARALIK 1963 VE SONRASINDA İKİYE BÖLÜNEN LEFKOŞA

Bu arada özellikle Kumsal bölgesinde etkin bir rol üstlenecek olan Sarı Petek III Kovan Beyi Yılmaz Bora da kendi peteğine 19 Aralık 1963 günü bir mesaj iletir;²⁰

“Muhterem silah arkadaşlarım,

Akşam saat 20.30’da yapılacak toplantıya hastalığım dolayısıyla katılamayacağımdan üzüntü duymaktayım. Yine de sizi düşünmekten geri kalmadım.

Pek sayın arkadaşlar,

Siyasi havanın bozulduğu şu günlerde birbirimize olan sevgi, anlayış ve itaatin en yüksek mertebesine ulaşmasını candan temenni ederim. Sizlere şunu belirtmek isterim ki eğer Makarios denilen budala anayasayı tek taraflı değiştirme gaffetine düşerse o zaman bize çok ağır vazifeler doğacaktır. Yarınınızdan emin bulunmanızı isterim. İçinizde ufak bir şüphe dahi bulunmasın.

Arkadaşlar,

Yine bilmelisiniz ki bu dava yalnız Kıbrıs Türk’ünün davasıdır. Bu davayı neticelendirecek yalnız bizleriz. Vazifelerimiz ne kadar ağır ve çetin olursa olsun, şartlar ne kadar namüsaıt olursa olsun bütün mâniaları aşmağa gayret edecek ve hepimizin beklediği mutlu yarınlara kavuşacağız. Sizden en büyük isteğim, aramızda büyük küçük, sevgi, anlayış ve itaat olmalıdır. Hepimiz de bu davanın malıyız. Hepinizi muhabbetle selamlar, gözlerinizden öperim.”

Türkleri toptan yok etmek için İçişleri Bakanı Yorgacis tarafından silahlandırılan eski EO-KA’cılarının Türklere acımasız davranışlarda bulunması, daha sonra da yollara barikatlar kurarak Türk motosikletlileri durdurmaları ve dayak ve küfürle kimliklerini göstermelerini istemeleriyle yükselen tansiyon 21 Aralık 1963 Cuma günü 02.00’de iyice yükselir.²¹ Rumların ve EOKA’nın bütün baskı, tedhiş ve olumsuz davranışlarına karşılık TMT’nin özellikle komuta kademesinde görev yapanların sağduyulu ve soğukkanlı girişimleriyle sivil Rumların zarar görmesinin de önüne geçilir. Ne acıdır ki özellikle Aralık 1963 tarihinde Kıbrıslı Türklerin sağduyulu yaklaşımları ve TMT’nin sivil Rumları korumaya yönelik girişimleri aynı karşılığı Rumlardan görmeyecektir;²²

“Sancaktarlığa”

Tunçbilek, 9 Aralık 1963

17 2 Haziran 1968 tarihinde Rauf Denктаş ve Kıbrıs Rum lideri Kleridis arasında Beyrut’ta yapılan görüşmelerde Kleridis bu planı şöyle savunur; “O planı biliyorum. Akritas namı müstearının Yorgacis’e ait olduğu doğrudur, fakat planı yazan ve hazırlayan o değildir. Sizde olduğu gibi bizde de Yunan subayları gençlerimizi eğitime tabi tutuyorlardı. Bir teşkilat kurmuşlardı. Her şeyi hazırlarlardı, imza için Yorgacis’e getirirlerdi. Yorgacis de bunları imzalar. Fakat şimdi Yunanlar aradan çekilmişlerdir ve halk Yunan idaresinin tadını iyice tatmıştır.” Denктаş ise buna karşılık “Planın 1962 başlarında hazırlandığını, Türk gençlerinin 1960-1963 yılları arasında Türk subayları tarafından eğitilmediklerini ve Enosis için hazırlanan ve tatbik edilen bir plan mevcutken 1960-1963 yılları arasında Makarios, Enosis istemiyordu.” iddiasının gülünç olduğunu belirtir. Rauf R. Denктаş, Rauf Denктаş’ın Hatıraları, Cilt V, Boğaziçi Yay., İstanbul, Temmuz 1997, s. 260. Ayrıca Bakınız; Zaim M. Necatigil, The Cyprus Conflict, Kemal Limited Yay., Lefkoşa, 1982, s. 46-48.

18 Kıbrıs’ta Makarios’un anayasal değişiklikleri bahane ederek Kıbrıs Türklerini yok sayan ve onları sindirerek asimile etmeyi amaçlayan girişimleri sonrasında adada gerilimin gittikçe tırmanmaya başlaması ABD’de de yakından takip edilmektedir ve ABD Başkanı da Kıbrıs’ta kendilerinin de müdahil olacağı bir durumdan son derece rahatsızdır. Beyaz Saray’dan yapılan açıklamada garantör devletler nezdinde girişimlerde bulunularak Türk ve Rum toplumları arasındaki çatışma ortamını ölemeye yönelik elden gelen her türlü işbirliğinin yapılması da istenir. ABD Başkanı ayrıca 28 Ekim 1963 tarihine kadar Dışişleri Bakanlığından bu konuda alınacak tedbirler ve hareket tarzları konusunda kapsamlı bir rapor hazırlanmasını da talep eder. The President’s Intelligence Checklist, Central Intelligence Agency, “Confidential; The White House, October 17, 1963, Washington DC, number 266 sayılı ABD Dışişleri Bakanlığına gönderilmiş memorandum. Ayrıca Bkz.

Fazıl Küçük, Mücadelemizin Görkemli Günleri, (Yayına Hazırlayan Çiler İncirli), KKTC Dışişleri ve Savunma Bakanlığı Tanıtma Dairesi, Lefkoşa, Mayıs 2002, s.83.

19 KTMA, TMT Arşivi, Dosya. No. 1188/37 ve 298/007.

20 TMT Derneği Genel başkanı Yılmaz Bora ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne’de yapılan görüşme

21 BCA.030.01.64.394.29.

22 KTMA, TMT Arşivi. Dosya No. 1188/37 ve 298/007.

Köyümüzün Kumsal bölgesi diye bilinen Mehmet Akif Caddesi üzerinde Bay Muvaffak Necdet'e ait yeni inşaatın kalıp işleri maalesef bir Rum'a verilmiştir. Bunu bahane eden ve kalıpcılık sanatı ile iştigal eden birkaç arım bana şikâyet ederek bu işin doğru olmadığını söylemekte ve Rum'un tahtalarını yakacaklarından bahsetmektedirler. Ben de yapacakları bu işin doğru olmadığını ve hiçbir zaman böyle bir şeye tevessül etmemelerini kendilerine tebliğ etmiş bulunmaktayım. İleride herhangi bir hadise zuhurunda arıların isimleri yanımda mahfuzdur.”

23 Aralık 1963 günü yeryüzüne çıkan TMT, Lefkoşa'da bulunan Bayraktarlık olarak adlandırılan ana karargâha bağlı Erenköy, Yeşilırmak, Baf, Limasol, Lefke, Larnaka, Mağusa, Serdarlı, Boğaz ve Lefkoşa Sancaktarlıkları'ndan oluşmaktadır.²³ Tahtakale mahallesinde Girne'den Lefkoşa'daki evlerine dönen²⁴ iki arabadaki 6 erkek ve 4 kadından 25 yaşında, 3 çocuk babası Zeki Halil ve 32 yaşında ve 12 yaşında bir kız çocuğu annesi dul Cemaliye Emirali “cinayetler zincirindeki ilk halkanın kurbanları”²⁵ olacaklarından habersiz Rum polislerin kırmızı ışıktaki kendilerini durdurup evlerinden sadece birkaç yüz metre uzakta üzerlerine makineli tüfeklerle ateş açmalarıyla hayatlarını kaybederler.²⁶ Aradan 47 yıl geçtikten sonra 2010 Aralık ayında Tahtakale Mahallesi'nde adı geçen Kıbrıs Türklerini katleden polislerden polis çavuşu Argiris Theofanus orada olup bitenleri Fileleftheros gazetesine-kendince-anlatır.²⁷ Fileleftheros gazetesi “Kanlı Noel, 1963 Çatışmalarını Tesadüfî Bir Olay Tetikledi.” başlığıyla verdiği haberde Argiris Theofanus “Kıbrıslı Türklerin uzun zamandan beridir örgütlü ve silahlı olduklarının bilindiğini, herkesin silahlı Türk gruplarınca bir olay çıkarılmasını beklediğini” ileri sürer. Argiris Theofanus gazeteye yaptığı açıklamada içinde 3 Kıbrıslı Türk'ün bulunduğu aracı rastgele takip etmediklerini, ellerinde silah taşıdığından şüphelenilen bazı araçların plakaları bulunduğunu, bu yüzden Zeki Halil'in arabasını durdurduklarını ve hemen ardından aynı bölgede yaşayan yaklaşık 300 kişilik Kıbrıslı Türk grubun olay bölgesine gelmesinin de kendilerini şaşırttığını belirtir. Argiris Theofanus ayrıca her türlü istihbarat toplamakla görevli olduğunu ve bu amaçla şehirde devriye dolaştıklarını, ertesi gün sabah 06.00'ya kadar görevini tamamladıktan sonra elde ettiği bütün bilgileri üst makamlara ilettiğini, olayın meydana geldiği gün de gece vardiyasında sorumlu olduğunu ve Lefkoşa'nın Türk bölgelerinde devriye görevini tamamladıktan sonra Gönyeli istikametine gittiklerini ve bölgede içinde 4 kişinin bulunduğu bir arabayı çevirdiklerini, arabada bulunanların KTKA mensubu askeri personel olması nedeniyle herhangi bir işlem yapmadan Lefkoşa'ya geri döndüklerini belirtir.²⁸ Aynı Rum saldırısı bu tarihte Kızılay adına yardım faaliyetinde bulunmak üzere adada bulunan Kızılay müfettişleri tarafından Kızılay arşivlerine aşağıdaki şekilde yansıtacaktır;²⁹

“...21 Aralık 1963 tarihinde 4 kadın ve 6 erkekten mürekkep 10 Türk iki araba içinde Tahtakale Mahallesi'nde oturmakta olan arkadaşlarından bir kadını evine götürürlerken Ermu Caddesi'nde polis olduklarını iddia eden şahıslar tarafından sebepsiz yoklanmaya tabii tutulmak istenmiş, buna itiraz eden kadınları polise veya meçhul bir semte götürmeye çalışırlarken vaka mahallinde başka bir araba belirmiş, bu arabadan çıkan şahıslar makineli tüfekle Türkleri taramışlardır. Türklerden Zeki Karabülük ve Cemaliye isimli iki kişi ağır bir surette yaralanarak yere yıkılmış, diğer Türkler mucize kabilinden kendilerini Türk semtine atabilmişlerdir. İki kadın arkadaşlarının kendileriyle beraber bulunmadığını fark eden Türkler geri gidip yaralıları almaya teşebbüs etmişlerse de Rum semtinden devamlı olarak başlayan yaygın ateşi altında arkadaşlarını kurtarmaya muvaffak olamamışlardır. Olay bununla da bitmemiş, vaka mahalline Rum semtinden gelen bej renkli bir otomobil Türk semtine ve Türk Cemaat Meclisi binasına devamlı ateş açarak etrafa dehşet saçmaya başlamıştır. Bu ateş yağmuru altında muhtelif şahıslar yaralanmış

23 KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı merhum Rauf R. Denктаş ile 8 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

24 H. Scott Gibbons, Peace Without Honour, Neareast Publishing, Lefkoşa, 2003, s. 2.

25 Nazım Beratlı'dan aktaran Kıbrıs, 21 Aralık 2011

26 Amerikan belgelerine göre o gün 2 Kıbrıslı Türk vurulup öldürülmüş, ayrıca Kıbrıs Türk ve Rum bölgelerini birbirinden ayıran dar sokaklarda “polisle itiş kakış sırasında” olay yerinde 7 kişi de yaralanmıştır. Amerikalılara göre bu olay cumhuriyetin ilanı sonrasında ilk ciddi tartışmadır ve liderler her ne kadar konuyla ilgili olarak yaklaşık bir saat süren çatışmanın ardından konuşmaya başlasalar da durum hiç de iyi görünmemektedir. The President's Intelligence Checklist, Central Intelligence Agency, 21 Aralık 1963 Dosyası. Ayrıca Bkz. H. Scott Gibbons, a. g. e., s. 7-9.

27 Fileleftheros'tan aktaran Afrika, 26 Aralık 2010.

28 Fileleftheros'tan aktaran Afrika, 26 Aralık 2010.

29 Kızılay Genel Müdürlüğü Arşivi (KGMA). K-4709.1964.9-4/1 Kıbrıs. Adnan Öztrak'ın Kıbrıs'a Ait Notları ve Emirleri Dosyası

ve hastaneye kaldırılmışlardır. Aynı otomobil içinde bulunanların Girne Kapısı'ndaki Atatürk büstüne de ateş açtıkları tespit edilmiştir. 21 Aralık 1963 tarihinde halk Atatürk heykelinin önünde toplanarak Ata'ya karşı saygı gösterisinde bulunurken Lefkoşa Rum Polis Kumandanı Pandalidis'in kumandası altındaki silahlı Rum polisleri Türklerin bulunduğu yere gelerek ellerindeki silahları okşamaya ve Türklerle alay etmeye başlıyorlar. Bir polis ekibi biraz sonra arabalarını Türk Lisesi'nin bulunduğu (yere) sürüyor. Kapısı kapalı ve kilitli bulunan okulun bahçesinde silahlı toplu bir halde bulunan öğrencilerin yüksek sesle teessür beyan etmeleri üzerine üzerlerine ateş açılıyor ve iki öğrenci yaralanıyor (ve) bu suretle tahrikler durmadan devam ediyor.

22 Aralık 1963 Pazar günü Tahtakale'de öldürülen bir erkek ve bir kadın hadisesiz olarak Türk mezarlığına defnedilirken Rumların şehrin muhtelif semtlerine gizlice yerleşmeye, erzak ve cephane taşımaya başladıkları görülmüştür. Bu faaliyetler daha önce de sezilmiş ise de devletin kendi polis ve jandarmasının silahlarını Rum çetelerine vererek kendi tebaasından bir kısmını teşkil eden Türkleri katletmeleri teşebbüsüne yardım edeceğine ihtimal verilmemişti. Geceleyin saat 20–21.00 arasında telsizi bulunan bir polis arabasındaki bir Türk polis subayı ile eri ve bir sivil telsizden 'Will you proceed at Ortaköy? We heard some gun shots./Ortaköy'e gider misiniz? Bazı silah sesleri işittik.' Bilgisi almıyor. Ekip derhal Ortaköy'e gidiyor. Orada hiçbir hadiseye şahit olmuyor. Ortaköy nüfusu 1.000'den fazla bir Türk köyüdür ve Lefkoşa'nın banliyösüdür. Ekip buradan uzaklaşıyor ve Girne yolunda devriye gezmeye başlıyor. Devriye esnasında yol üzerinde Aspava isimli Lefkoşa'dan 1 kilometre mesafedeki bir Türk gazinosu önünde bulunan yolun diğer bir polis arabasıyla tıkanmış ve arabanın önünde polis subayı Vilademeris'un makineli tüfek ve tam teçhizatlı Rum polislerle beklediği görülmüştür. Ekip bu durumu görünce tehlikeyi seziyor ve derhal arabayı geriye manevra yaptırarak arabadan atlıyor ve yerde sürünerek bir eve sığınıyor. Ancak araba manevra yapar yapmaz Rum polisler derhal ateşe başlayarak 47 dakika ateşe devam ediyorlar. Açtıkları ateşle yoldan gelip geçen arabaları taradılar. Arabalarda bulunanlardan Vasıf isminde bir vatandaşımız öldü.³⁰ Bütün hadise eve sığınan ve üst kata çıkan polisler tarafından kendilerini korumak suretiyle müşahade edildi. Rum polisler bu arada yaptıkları serseri atışlarla bir taraftan Türk evlerini taramışlar, bir taraftan da kendi aralarında panik yaratarak AE 630 numaralı polis arabasını ve iki yeni model piyade tüfeği ile bir av tüfeği ve biri dolu, diğeri yarı dolu iki makineli şarjörü bırakarak kaçmışlardır..."

Aynı günlerde Türkiye'nin Lefkoşa Büyükelçiliği tarafından hazırlanan ve adada özellikle son dönemde yaşanan olayları ayrıntılarıyla ve gün gün ortaya koyan, özellikle Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Makarios tarafından gerilimin nasıl yavaş yavaş arttırıldığı, saldırıların nasıl planlı bir organizasyonun parçası olduğu ve Kıbrıs Türklerinin durumlarıyla ilgili olarak Kızılay Genel Başkanlığına da yeni bir rapor ulaştırılır;³¹

"Cumhurbaşkanı Makarios 1 Aralık 1963 tarihinde Khlorkas köyünde Yorgacis Azinas'ın heykelinin açış töreninde EOKA mücadelesini övmüş ve Khlorkas köyünün EOKA mücadelesinin beşiği olarak iftihar edebileceğini ve Rum Kıbrıs'ın Yunanistan'a daima anavatan olarak baktığını söylemiştir.

Zenon Rosidis 2 Aralık 1963 tarihinde Birleşmiş Milletlerde yaptığı konuşmada BM anayasasını mevcut bir anlaşmaya dayanarak dahi hiçbir devletin diğer bir devlet arazisine asker göndererek o devleti egemenliğinden mahrum edemeyeceği şeklinde tefsir etmiş ve Birleşmiş Milletlerin Kıbrıs'ta bir üs kurmasını teklif etmiştir.

3 Aralık 1963 tarihinde Markos Dragos'un Rum kesiminde bulunan heykeline bir bomba konuyor. Heykelin etrafında dolaşan silahlı Rum gençleri hiçbir esasa dayanmayarak bombanın Türkler tarafından konulduğunu iddia ediyorlar.

30 Sandviçi Vasıf'ın katledilmesini Harry Scott Gibbons "...Sandviçi Vasıf Mustafa Pazar akşamı 21.20'de motosikletinin arkasına aldığı bir arkadaşı ile Lefkoşa'dan Ortaköy'e doğru gitmekteydi. Aspava Bar'ı henüz geçmişlerdi ki açılan otomatik silah ateşi ile vuruldular. Delik deşik olmuş vücutları yolun ortasında kalmıştı. Arkalarından gelmekte olan ve aralarında 24 yaşındaki avukat Ergin salahi'nin kullanmakta olduğu otomobilin de bulunduğu bir grup otomobil bu mermi yağmuruna yakalandı. Avukat Ergin salahi'nin 26 yaşındaki kardeşi Adil de o anda vurulan ve ağır yaralanan 5 Türk'ten birisiydi. Sanki bir düğmeye basılmış gibi Lefkoşa'nın her yerinden ve aynı anda silah sesleri gelmeye başlamıştı. Türk bölgelerine hakim çatı ve damlara çıkmış olan Rum keskin nişancılarının otomatik silahları ölüm kuspaya başlamıştı. Türk bölgelerdeki evlerde kadın, çocuk, çocuk kendilerini yerlere atmış, döşek, dolap ne varsa pencerelere dayanmış, gelen mermilerden kendilerini korumaya çalışmaktaydılar..." sözleriyle aktarır. Harry Scott Gibbons, a.g.e., s. 43-44.

31 KGMA. K-4709.1964.9-4/1 Kıbrıs. Adnan Öztrak'ın Kıbrıs'a Ait Notları ve Emirleri Dosyası

Türkler 4 ve 5 Aralık tarihlerinde heykele bomba koyanları takbih ederek bombanın Rum halkı kışkırtmak için Rumlar tarafından konduğunu beyan ediyorlar.

Makarios 4 Aralık 1963 tarihinde anayasayı tek taraflı olarak revizyona tabii tutmak istediğini üç garantör devlete ve reisicumhur muavinine bildirdi. Değiştirilmek istenen maddelerin ne olduğu aynı gün Makarios ve Rum basını tarafından açıklandı.

6 Aralık 1963 tarihinde Makarios'un değiştirme teklifi Türkiye tarafından reddedildi.

8 Aralık 1963 tarihinde Makarios değiştirme teklifi notasının Türkiye tarafından red veya kabulünün mevzubahis olmadığını, bu notanın Türkiye gibi diğer devletlere de gönderilmiş olduğunu beyan etti. Bu arada Atina yolu ile Paris'e giden Kipriyanu Paris'teki toplantısında anayasa konusunu görüşemeyeceğini bildiriyor. Bazı Rumca gazeteler bu değişikliğin mukaddes davaları olan Enosis'i köstekleyeceğini, bu itibarla doğrudan doğruya plebisite gidilmesini ileri sürüyorlar.

Reuters Ajansı 10 Aralık 1963 tarihinde hükümet sözcüsüne affen verdiği haberde Makarios'un teklif ettiği değişikliği önümüzdeki günlerde tek taraflı olarak tatbik etmek niyetinde olduğunu bildirdi ve 11 Aralık 1963 tarihinde değiştirilmesi istenen 13 madde basında açıklandı. Değiştirilmesi istenen 13 maddeden birisi Türkçenin resmi dil olmaktan çıkarılması idi. Bu mak-satla 12 Aralık 1963 tarihinde toplantı ve davetiyelerde sadece Rumca ve İngilizce kullanılmasına dikkat edilmeye başlandı.

13 Aralık 1963 tarihinde bir Türk polis kumandanının Kraliyet can kurtarma madalyasıyla taltifi için yapılan törene Türk basın mensupları davet edilmedi ve bu toplantıda Türkçe lisanına yer verilmeyerek yalnız Rumca ve İngilizce lisanları kullanıldı ve her taraf Yunan bayrakları ve mavi-beyaz renklerle donatılmak suretiyle törene bir Yunan havası verilmeye çalışıldı.

7 Aralık 1963 tarihinde Türk notası Makarios tarafından reddedildi. Rumca gazeteler bu olaya geniş yer vererek Makarios'un anayasadaki adil olmayan maddeleri çıkarma çabasını Türkiye'nin baltalamak istediğini, bu yüzden Makarios'un çok yerinde olarak notayı Türkiye'nin yüzüne fırlattığını yazdılar.

18 Aralık 1963 tarihinde Türkiye tarafından Kıbrıs Türklerinin Rumların insafına bırakıl-mayacağı açıklandı. Bu açıklamayı ele alan Rumca gazeteler Kıbrıs'ın padişahlar devrinden kal-ma bir çiftlik olmadığını ve anlaşmanın (Zürih Antlaşması olacak.) BM prensibine aykırı olduğunu ileri sürerek Türkiye'yi saldırganlıkla itham eden mahiyette yazılar yazdılar.

19 Aralık 1963 tarihinde sağcı ve solcu Rumlar gizli görüşmeler ve toplantılar yapmaya, aynı günün gecesi Rum gençleri Türk mahallelerinde dolaşmaya başladılar ve 20 Aralık 1963 ta-rihinde Türk kesiminin kilit noktalarında tatbikat yapmaya başlıyorlar (Bunların polis olmayıp sivil Rumlardan olduğu tespit edilmiş.) Aynı gün Makarios 1964 yılı Ocak başlarında anayasada istenilen değişikliğin yapılmış olacağından dem vuruyor. 19 Aralık'taki Rumca gazeteler de haftalardan beri bazı Türk dükkânlarıyla evlerinin kanunsuz bir şekilde araştırmaya, Mağusa limanı-na uğrayan Türk gemilerinin yoklamaya tabii tutulduğunu yazıyor ve bu kanunsuz hareketlerin nedenleri izaha çalışılıyor ve buna bir misal olarak 21, Timurlenk Sokak'ta oturan Vasıf Hasan isimli bir şahsın 18 Aralık 1963 tarihinde işe gitmek için evinden ayrıldığını ve geriye dönmeyip ortadan kaybolduğu ileri sürülüyor.

21 Aralık 1963 tarihinde 4 kadın ve 6 erkekten mürekkep 10 Türk iki araba içinde Tahta-kale Mahallesi'nde oturmakta olan arkadaşlarından bir kadını evine götürürlerken Ermu Cad-desi'nde polis olduklarını iddia eden şahıslar tarafından sebepsiz yoklanmaya tabii tutulmak istenmiş, buna itiraz eden kadınları polise veya meçhul bir semte götürmeye çalışırlarken vaka mahallinde başka bir araba belirmiş, bu arabadan çıkan şahıslar makineli tüfekle Türkleri ta-ramışlardır. Türklerden Zeki Karabülük ve Cemaliye isimli iki kişi ağır bir surette yaralanarak yere yıkılmış, diğer Türkler mucize kabilinden kendilerini Türk semtine atabilmişlerdir. İki kadın arkadaşlarının kendileriyle beraber bulunmadığını fark eden Türkler geri gidip yaralıları almaya teşebbüs etmişlerse de Rum semtinden devamlı olarak başlayan yayılım ateşi altında arkadaşlarını kurtarmaya muvaffak olamamışlardır. Olay bununla da bitmemiş, vaka mahalline Rum semtin-den gelen bej renkli bir otomobil Türk semtine ve Türk Cemaat Meclisi binasına devamlı ateş açarak etrafa dehşet saçmaya başlamıştır. Bu ateş yağmuru altında muhtelif şahıslar yaralanmış ve hastaneye kaldırılmışlardır. Aynı otomobil içinde bulunanların Girne Kapısı'ndaki Atatürk büstüne de ateş açtıkları tespit edilmiştir. 21 Aralık 1963 tarihinde halk Atatürk heykelinin önün-

de toplanarak Ata'ya karşı saygı gösterisinde bulunurken Lefkoşa Rum Polis Kumandanı Pandalidis'in kumandası altındaki silahlı Rum polisleri Türklerin bulunduğu yere gelerek ellerindeki silahları okşamaya ve Türklerle alay etmeye başlıyorlar. Bir polis ekibi biraz sonra arabalarını Türk Lisesi'nin bulunduğu (yere) sürüyor. Kapısı kapalı ve kilitli bulunan okulun bahçesinde silahlı toplu bir halde bulunan öğrencilerin yüksek sesle teessür beyan etmeleri üzerine üzerlerine ateş açılıyor ve iki öğrenci yaralanıyor (ve) bu suretle tahrikler durmadan devam ediyor.

22 Aralık 1963 Pazar günü, Tahtakale'de öldürülen bir erkek ve bir kadın hadisesiz olarak Türk mezarlığına defnedilirken Rumların şehrin muhtelif semtlerine gizlice yerleşmeye, erzak ve cephane taşımaya başladıkları görülmüştür. Bu faaliyetler daha önce de sezilmiş ise de devletin kendi polis ve jandarmasının silahlarını Rum çetelerine vererek kendi tebaasından bir kısmını teşkil eden Türkleri katletmeleri teşebbüsüne yardım edeceğine ihtimal verilmemişti. Geceleyin saat 20–21.00 arasında telsizi bulunan bir polis arabasındaki bir Türk polis subayı ile eri ve bir sivil telsizden 'Will you proceed at Ortaköy? We heard some gun shots./Ortaköy'e gider misiniz? Bazı silah sesleri işittik.' Bilgisi alınıyor. Ekip derhal Ortaköy'e gidiyor. Orada hiçbir hadiseye şahit olmuyor. Ortaköy nüfusu 1.000'den fazla bir Türk köyüdür ve Lefkoşa'nın banliyösüdür. Ekip buradan uzaklaşıyor ve Girne yolunda devriye gezmeye başlıyor. Devriye esnasında yol üzerinde Aspava isimli Lefkoşa'dan 1 kilometre mesafedeki bir Türk gazinosu önünde bulunan yolun diğer bir polis arabasıyla tıkanıldığını ve arabanın önünde polis subayı Vilademos'un makineli tüfek ve tam teçhizatlı Rum polislerle beklediği görülmüştür. Ekip bu durumu görünce tehlikeyi seziyor ve derhal arabayı geriye manevra yaptırarak arabadan atlıyor ve yerde sürünerek bir eve sığınıyor. Ancak araba manevra yapar yapmaz Rum polisler derhal ateşe başlayarak 47 dakika ateşe devam ediyorlar. Açtıkları ateşle yoldan gelip geçen arabaları taradılar. Arabalarda bulunanlardan Vassif isiminde bir vatandaşımız öldü. Bütün hadise eve sığınan ve üst kata çıkan polisler tarafından kendilerini korumak suretiyle müşahade edildi. Rum polisler bu arada yaptıkları serseri atışlarla bir taraftan Türk evlerini taramışlar, bir taraftan da kendi aralarında panik yaratarak AE 630 numaralı polis arabasını ve iki yeni model piyade tüfeği ile bir av tüfeği ve biri dolu, diğeri yarı dolu iki makineli şarjörü bırakarak kaçmışlardır.

Yukarıdaki hadiseyi müteakip 23 Aralık tarihinde Rumlar kendi kesimlerinde bulunan Kornaro Otel ile Constantin Kulübü'nden hafif uçaksavarlarla ateşe başladılar. Türk halkı ellerinde bulunan yalnız av tüfekleri ve Rumların ellerinden alınan birkaç silahla korunmaya başladı ve böylece mücadele fiilen başlamış oldu.

Rumların mevzilerini şöylece sıralayabiliriz:

- Mercedes Garajı (Tamirhanesi) kısmı
- Küçük Kaymaklı'da bulunan polis evleri
- Olimpia (Regis Dondurma Fabrikası)
- Küçük Kaymaklı sınırında bulunan kontrol kulesi
- Rum semtinde Bambakyan Gazoz Fabrikası ve yanındaki Niyabol Kilisesi
- Çetenin merkezi olan Konstantia semti Rum kulübü
- Türk Lisesi'nin arkasındaki İyoyanis Kilisesi
- Buz fabrikasının üzeri
- Diyanellos sigara fabrikası
- Eka (Severis) un fabrikası
- Dokuma fabrikasının üzeri
- Üçlü karargâh
- Ledra Palas
- Merkezi hükümet hastanesi
- Yeni tiyatro binası
- Elektra House (Telefon Dairesi)
- Baf Kapısı polisi
- Ballas Sineması ittisalindeki yüksek bina
- Zavallis gazetesi
- Hacı Kiryaka binaları
- Singer binaları üstü

- Kostas Dimitriya cilt doktorunun binası
- Fanoromeni Kilisesi'nin karşısındaki bina
- Elektrik fabrikası tesisleri
- Rum semtinde kalmış olan Ömeriye Camii'nin üstü
- Belea Kudas ticaret evinin üstü ve diğer bazı mevziler

Mücadele Pazartesi-Çarşamba günleri devam etti. Dianellos fabrikası Türk mücahitlerine bırakıldı. Pazartesi akşamüzeri mütareke istendi. Mücahitler mütarekeye razı oldular ve bütün memurların serbestçe dairelerine gidebilecekleri bildirildi; ancak ertesi günü evinden çıkmış ve işe gitmek üzere olan Türk memurları ve iş sahipleri pusuya düşürülerek kendilerine Rum mevzilerinden ateş açılmaya başlandı. Bunun üzerine mücadele yeniden başladı. Türkler Girne yolu üzerindeki şehre takriben bir kilometre mesafede bulunan Aspava mevkiindeki Rumların işgali altında bulunan jandarma karakolunu ellerine geçirdiler. Çarşamba günü Mercedes mevkiini düşürdüler. Aynı gün akşama doğru (Severis) un fabrikası ile Kaymaklı semtinin Yunan Alayı mensupları tarafından takviye edildiği görüldü. Buz fabrikası aynı gece Türk mücahitlerinin eline geçti. Biraz sonra mücahitler un fabrikasını da ele geçirdiler; ancak Rumlar uzaklaşırken bütün sivil halkı durmadan taradılar. Daha sonra Rumların elinde bulunan Kiryako, Singer Mangli mevkiileri susturuldu. Perşembe günü malzeme ve cephane yokluğu yüzünden mücahitler Küçük Kaymaklı semtinden çekilmek zorunda kaldılar. Bundan istifade eden Rumlar Türk asker üniforması giyerek ve bir Türk çocuğuna silah tehdidi altında 'Türk askeri geldi.' diye bağırarak silahsız köylü halkı teslim almaya başladılar. Yüzlerce çoluk çocuk, ihtiyar ve kadını tekmeleyerek götürdüler. Yürüyemeyecek durumda olanları şehit ettiler. Müteakiben taraflar arasında alakalı garantör devletlerin müdahalesiyle mütareke imzalandı. Buna rağmen sivil halk yine pusuya düşürülerek esir edilmektedir. Esir edilenlerden bir kısmının daha sonra ölümler listesinde gösterildiği tespit edilmiştir. Yiyeceksiz yerlere gıda maddesi yetiştirmek için giden vatandaşlarımız Rumlar tarafından kaçırılmaktadır.”

Olayların başlamasıyla beraber TMT üyeleri ilk savunma noktaları olan Çetinkaya Spor Kulübü'nden EOKA'nın etkin olduğu dönemde pek çok İngiliz asker ve polisinden öldürüldüğü ve adı "Ölüm Yolu" olan³² Ledra Palas'a, Viktorya Sokağı (Şehit Salahi Şevket Sokağı)'nda Arabahmet Camii ilerisinden Baf Kapısı'na, Tanti'nin Hamamı kesiminden Aykasiyano'daki Rum kuvvetlerine, Çağlayan bölgesinden bu bölgeye taarruz eden Rum kuvvetlerine, Küçük Kaymaklı'dan Büyük Kaymaklı'da harekete geçen Rum kuvvetlerine, Lefkoşa Erkek Lisesi binasından Buzhane ve Yenişehir'den ateş açan Rum kuvvetlerine, Girne yolu üzerinde Jandarma binasından Yenişehir ve Kızılbaş'a, yine Ortaköy'den Kızılbaş ve Dikomo (Dikmen) Rum köyüne karşı savunmaya geçerler.³³ Lefkoşa'nın Türk bölgesine 6 saat içerisinde gireceklerini ve "Türkler meselesini" kan ve şiddetle çözeceklerini düşünen³⁴ Rumlar Kıbrıs'ta konuşlandırılan Yunan Alayı'ndan da destek almalarına rağmen bunu başaramazlar. Sadece Küçük Kaymaklı bölgesinde Rumlara destek olarak 1000 kişilik³⁵ Yunan askerinin geldiği, Ledra Palas Otelinden Türklere ölüm kusan silahların 7.7 piyade tüfeği, 9 mm. Sten otomatik tabanca, 9 mm. İtalyan yapımı Beratta otomatik tabanca, 9 mm. Sterlin otomatik tabanca, M-1 piyade tüfeği, Vickers makineli tüfek, Jungle piyade tüfeği olduğu göz önüne alınırsa Türk direnişi daha iyi anlaşılır. Küçük Kaymaklı'da Türklerin elinde ise 1914–1918 Birinci Dünya Savaşı'ndan kalmış silahlar yanında 6 tüfek, 5 Sten, bir tanesi bozuk olmak üzere 2 Bren hafif makineli tüfek, birkaç tabanca ve son derece kısıtlı cephane vardır.³⁶

Kumsal Katliamı Ve Lefkoşa

23 Aralık Pazartesi günü de Rumların saldırıları bütün şiddetiyle devam eder. Kumsal bölgesi-

32 11 Aralık 1963 tarihinde polis üniformalı Rumlar tarafından en üst iki katı Türklere karşı saldırılarda kullanılmak üzere işgal edilen ve ileri mevzi konumuna getirilen Ledra Palas Otel, masum Türklerin öldürülmesinde kullanılır. Special Committee On Cyprus Affairs, Cyprus, a. g. e., s. 35-36. Ayrıca Bkz. H. Scott Gibbons, a. g. e., s. 22.

33 Güvenlik Kuvvetleri Dergisi, a. g. e., s. 2.

34 Fahir Armaoğlu, "Kıbrıs'ta Kanlı Noel ve Amerika", Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s. 263.

35 Güvenlik Kuvvetleri Dergisi, a. g. e., s. 3.

36 H. Scott Gibbons, a. g. e., s. 10. Pierre Oberling, a. g. e., s. 89.

nin ölü bölge olarak düşünülerek savunmasız bırakılması üzerine uzun zamandır bu bölgede Türklerle yaşayan ve Türkleştiği zannedilen Avrağami isimli Ermeni asıllı bir Rum'un bu bölgede Türk direnişi olmadığını Rumlara haber vermesiyle Rum saldırıları da başlar. EOKA milisleri ve Yunan subaylarının komutasındaki küçük bir Rum birlik ise evin 150 metre kadar kuzeyindeki Severis Un Fabrikası'na mevzilenmiş, fabrikanın en üst katına da kum torbalarından yüzü Türk bölgesine dönük küçük bir korugan yaparak içine 1 adet A-4 tipi makineli tüfek yerleştirmiştir. A-4 tipi makineli tüfek binanın damına, ellerinde 1959 yapımı CZ vz.52/57 tipi otomatik tüfek esasında sadece Lefkoşa-Girne karayolunu kontrol etmek için değil, ellerinde 1936/57 yapımı M1 Garand tipi yarı otomatik tüfek ve Stengun makineli tabanca olan Rum çetecilere masum Türk evlerine yaptıkları saldırılarda atış desteği vermek ve düşman ateşinden korumak amacı ile kurulmuştur. 24 Aralık 1963 Salı günü akşam saat 19.00 sularında Tereze-pilos kod isimli bir Yunan subayının komutasındaki 50'den fazla Rum bu bölgede bulunan Severis Un Fabrikası'ndaki Rumların ateş desteğiyle Kumsal bölgesine gelir ve Lefkoşa'nın Kumsal semtinde İrfan Bey Sokak, 2 numarada oturmakta olan KTAK doktoru Binbaşı Nihat İlhan'ın 37 yaşındaki eşi Mürüvet İlhan, çocukları 6 yaşındaki 1958 doğumlu Murat, 1959 doğumlu 4 yaşındaki Kutsi ve henüz 6 aylık olan Hakan saklandıkları küvetin içinde Rumlar tarafından katledilirler ve dünya basını bu olayı anında bütün dünyaya yansıtır.³⁷

“Kuşatılmış Türk tarafını dolaşmama izin verilmişti. Kumsal bölgesine götürüldüm ve kırık cam parçaları üzerinden yürüyerek bahçesinde portakal ağaçları olan ve etrafında sahipsiz siyah beyaz bir kedi dolaşan yeşil beyaz bir eve girdim. Bu evin banyosu sanki mezbahaymış gibi her taraf kan içindeydi ve banyoda birbirine sarılmış kan içinde bir kadın ve üç çocuğu ölü yatıyordu. Buna bitişik odada da bir başka ölü kadın vardı. Rehberim bu ikinci kadının ve çocukların seçkin bir Türk'ün ailesi olduğunu ve Kıbrıslı Rumlar tarafından öldürüldüğünü söyledi. Türk tarafında nereye baktıysam her yerde savaştan çıkmış kasaba görüntüsü veren trajik işaretler vardı. Kum torbaları, nöbetçilerin konumları, ellerinde silahlar, yüzlerinde yorgunluk ifadesi olan kederli insanlar. Yoksullara yardım merkezinde yaralarının üzerine yaslanan kadınlar, erkekler tanımadıkları bir dünyaya boş boş dikkatlice bakarken anlatıyorlar; ‘Onlar dumdum kurşunları kullandılar. Bizim askerlerimiz ise Ankara’dan gelen ‘Hareket etmeyin.’ emrine uydular. Yunanlar sivil giyinmişlerdi ve bize saldırdılar.’

Olayın gerçekleştiği gün Kıbrıs Türk Kuvvetleri Alayı'nda da komutan Kur. Alb. Nuri Ersöz tarafından alarm verilir. Amerika görevi sonrasında 20 Mart 1963 tarihinde Kıbrıs'ta göreve başlayan ve Kıbrıs'taki bu görevi 28 Aralık 1963 günü 9 ay 10 gün gibi son derece kısa bir süre sonunda ve beklenmedik bir şekilde sona eren Binbaşı Nihat İlhan da göreve gitmek üzere 18 Aralık 1963 günü saat 04.00 sularında 1963 model Volkswagen arabasına biner ve evden çıkar. Evden çıkışında ilk karşılaştığı kişi her sabah evine taze süt, yoğurt, peynir, ekmek getiren ve hemen Kanlıdere'nin karşı tarafında yaşamakta olan çoban Hüseyin olur.³⁸ Onunla selamlaşır ve görev bölgesine gider. Özellikle Küçük Kaymaklı ve Gönyeli civarında çarpışmalar devam ettiğinden hastaneye devamlı yaralı getirilmektedir. Bu arada imkânsızlıklar içinde kalmış Kıbrıslı Türk bir hemşire de yaralı birisini Kaymaklı'dan Gönyeli'ye kadar sırtında taşıyarak getirir ve onun ameliyatına da girer.³⁹ Kıbrıs Cumhuriyeti İçişleri Bakanı olarak görev yapan EOKA'cı Polikarpos Yorgacis'in silahlı örgütü Akritas tarafından planlanan ve bütün Kıbrıs Türklerini katlederek Kıbrıs adasını bir Yunan adası haline getirmeyi planlayan Akritas Planı isimli kanlı stratejiye göre 21 Aralık 1963 günü Lefkoşa'nın Tahtakale Mahallesi'nde başlayan Rum saldırıları 24 Aralık 1963 tarihinde de olayın geçtiği bölgede kirli yüzünü gösterir. Tarihe ‘Kumsal Katliamı’ olarak geçen ve ‘tek suçları babalarının bir Türk subayı olması olan masum çocukların Rumlar tarafından katledildiği’⁴⁰ bu olayın gerçekleştiği ev daha sonra evin sahibi Hasan Yusuf Gudum tarafından ‘Barbarlık Müzesi’ haline getirilir. Bu eve yerleşmeden önce 1958 yılından başlayarak 1961 ortalarına kadar bugün Rum tarafında kalmış olan Eylence bölgesinde bugün Hilton Otel'i'nin de bulunduğu Tımarhane Tepesi'nde oturmakta olan Hasan Yusuf Gudum daha sonra bu evini bir Ermeni'yle takas ederek Kumsal bölgesine gelir.⁴¹ Aslen Meriç (Mora) köyünden olan Hasan Yusuf Gudum fakir bir ailenin evladıdır. Uzun yıllar ailesiyle birlikte yaşayan Hasan Yusuf Gudum bu evi en azından içine girebilecek noktaya

37 Daily Mail, 28 Aralık 1963.

38 Emekli Tuğgeneral Nihat İlhan'la 13 Aralık 2009'da Ankara'da yapılan görüşme.

39 Adı geçen görüşme.

40 Daily Telegraph, 15 Şubat 1964

41 Yılmaz Sami (Andır) ile 15 Nisan 2015 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

getirdikten sonra bir odasına yerleşir ve diğer kısımları da Bnb. Nihat İlhan'a kiraya verir. Kıbrıslı bir Ermeni'yle takas ettiği evinin bakımıyla uzun süre uğraşmış ve Bnb. Nihat İlhan'a kiraya verdiği dönemde de evin girişinde sol taraftaki büyük odaya da kendileri yerleşmiştir. Andırışakları (Andır Uşakları) olarak da bilinen ailenin bir üyesi olan Hasan Yusuf Gudum ve karısının yaşadıkları bu odanın girişi bahçe tarafındaki balkondandır/sundurmadandır. Bugün o balkon iptal edilmiş olup söz konusu oda evin/müzenin içine alınmış durumdadır. Böylece ailesinin Rumlar tarafından kaçırıldığını düşünen Binbaşı İlhan, rahatsızlığı nedeniyle görevinde olmayan kendi komutanı yerine vekâlet eden Üçlü Karargâh'ta görevli Kurmay Albay Hasan Sağlam'dan evine gidebilmek için izin ister. Albay Sağlam ise Binbaşı İlhan'ın evine gitmesine müsaade etmez ve onu Türkiye Büyükelçiliği'ne gönderir. Elçilikte arkadaşları Doktor Yüzbaşı Süleyman Alan ve Diş Hekimi İlhan Cumhur Türker ile karşılaşır. Sakallarının uzaması nedeniyle tıraş olmak istediğini belirten Binbaşı İlhan'ın damarlarını keserek intihar edebileceğini düşünen arkadaşları önce sırtındaki A-3 ile tabancasını alırlar, daha sonra da kapının deliğinden onun tıraş olmasını takip ederler. Bu arada kapının anahtarı da banyodan önce alınarak saklanır. Lavabodan çıkan Binbaşı Nihat İlhan'a kötü haberin nasıl ve kim tarafından verileceği konusunda tereddüt yaşansa da bu iş Türkiye'nin Lefkoşa Büyükelçisi Faruk Şahinbaş'a düşer.⁴² Büyükelçinin "Başınız sağ olsun. Maalesef dördü de kurşuna dizilmiş. Kurşunlamışlar." sözlerine sadece 'Vatan sağ olsun.' diye cevap verebilir.

16 Ağustos 1960'da kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nde Türkiye, İngiltere ve Yunanistan tarafından oluşturulan Üçlü Karargâh çerçevesinde görev yapmak üzere adaya gelen Kur. Yb. İsmet Turgut Akova'nın⁴³ 1930 doğumlu eşi Güzin Akova da bu sıkıntılı süreçte Kıbrıs'ta yaşananları en yakından gözlemleyenler arasındadır;⁴⁴

"...1963 başında oğlum Oğuzhan daha 4 aylıktı. Böyle bir kaynama vardı Kıbrıs'ta. Kaynaya kaynaya kazan patladı. Eşim Üçlü Karargâh Eğitim Grup Komutanı olarak görev yapıyordu. O doktor olan arkadaşımız, Bnb. Nihat İlhan bizden sonra geldi Kıbrıs'a. Bebekleri vardı, Hakan. Ailecek görüşüyorduk. En küçük çocukları da kızamık çıkarıyordu. Nihat da Alay'a gitmişti 18 Aralık günü. 18 Aralık günü bütün Kıbrıs Türk Kuvvetleri personeli acilen göreve çağırılmışlardı ve hiçbirisi 28 Aralık tarihine kadar Alay'dan dışarıya çıkmadılar. Doktor İlhan da ailesinin katledildiğini ancak 28 Aralık günü öğrenebilmişti. Biz de sınır bölgesindeki hatta çok yakın oturuyorduk Arap Ahmet Mahallesi'nde. Doktorların evine olaylar başlayınca gidemedik.

Bizim askerlerden de 12-13 kişiyi Rumlar götürmüşler. Eşim de kayıp olan 13 askerini aramaya başladı. Gece onları arıyor, ondan sonra ailesini, çocuklarını düşünüyor. Ben çocuklarımı uyuttum. Hepsine uyku hapi verdim daha sonra hayatları bedbin olmasın diye. Her yeri kan götürüyor. Mahalleye siviller geldi ve 'Evlerinizi terk edin.' dediler. Oturduğumuz Arap Ahmet Mahallesi kozmopolit bir yerdi. Amerikalılar, İngilizler, Ermeniler vardı. Evimiz Aydın (Denktaş) Hanım'ın evine de çok yakındı. Olaylar başlayınca bu yabancılar çocuklarını bırakıp kendi sefa-rethanelerine gittiler. Çocukları evlerde ağlaşıyor. Hiçbir Türk kadını, anne çocuklarını böyle ortada bırakmaz. Eşim bana 'Katiyen evi terk etme. Bize bu görev verildi. Gerekirse öleceğiz.' dedi. Artık cepheye gideceklerdi. Kılık kıyafetleri falan değişti. Rahmetli Denktaş Bey falan her gün gelip nasıl savunma yapacakları konusunda mücahitlerle konuşuyorlar. Otırdığımız yer Ledra Palas'a yakın olduğundan⁴⁵ kocam 'Balkona, pencereye çamaşır falan as da dikkatleri dağılsın. Durum çok vahim. Çocuklarımızı da korumak zorundayız.' dedi. Pencereleri sıkı sıkıya kapatıp kömürle boyadık. Eşim tekrar Üçlü Karargâha gidecek ama bütün yollar tutulmuş. Etrafta bir ölüm sessizliği var. Bir silah pathyor ve herkes sığınaklara giriyor. Bütün evleri yaktılar. Küçük

42 Kıbrıs'taki büyükelçilik görevine 1 Ocak 1962 tarihinde görevi Emin Dırvana'dan devralarak başlayan Faruk Şahinbaş'ın 2 yıllık görev süresi de Kumsal katliamından 8 gün sonra 1 Ocak 1964 tarihinde tamamlanacaktır. Faruk Şahinbaş görevini bu tarihte Dr. Mazhar Özkol'a bırakır ve adadan ayrılır.

43 Kur. Yb. İsmet Turgut Akova 22 Ocak 2009 tarihinde vefat etmiştir.

44 Güzin Akova ile 11 Ekim 2015 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme.

45 Bu bölgede kalanlar arasında TMT'de Rüzgar Bey kod adıyla görev yapan Yzb. Adnan Tuncelli de bulunmaktadır. KTKA'da görev yapmaktadır ve 21 Aralık 1963 Rum saldırıları başladığında o göreve giderken ailesi de diğer Türk askeri personel aileleriyle birlikte Ledra Palas yakınlarındaki bir apartman dairesinde tek bir odada 21 kişi açlık ve susuzlukla da mücadele etmek zorunda kalmışlar, olayların yatışmasının ardından aile Türkiye'ye dönerken Rüzgar Bey 1967 yılına kadar ve tek bir sefer bile ailesini görmeden Boğaz bölgesinde TMT saflarında görevine devam edecektir. 4 Ağustos 1927 doğumlu olan ve Kıbrıs'ta Fırtına Bey ile Yaman Bey'le birlikte görev yapan Rüzgar Bey 18 Mayıs 1993 günü 66 yaşında Ankara'da hayata veda eder. Halil Erdim, Kıbrıs'ta Yaşananlar, Mart 2015, Lefkoşa, s. 334-335.

Kaymaklı ve Büyük Kaymaklı bölgesini günlerce yağmaladılar ve yaktılar.

Herkesi, mahalledeki komşularımızı, 3 günlük lohusaları esir alıp götürdüler. Örneğin Kuleli Askeri Lisesi'nde İngilizce öğretmenliği de yapan Yzb. Mustafa Ertugay (1963-64) üç günlük lohusa karısını Rumlar alıp götürdüler. Mustafa'yı da 1 metrelik bir hücrede tuttular günlerce. İnsanları soğuk hava depolarında tutup öldürdüler. Ben her şeye hazırlıklıydım. İçlerinde en genci olarak 30 yaşında ben vardım ve her şeye hazırlıklıydım. İnsanlarımızı Alman esirleri gibi günlerce alıp götürdüler ve Türkiye'deki ailelerimiz bizlerden günlerce haber alamadılar. Bu arada Almanya'daki bir gazetede Kıbrıs'ta olup bitenler ve Türklerin Rumlar tarafından esir alınması haber olarak bir gazetede çıkınca Nedred Ablam gazetede haberi görüyor ve bizlerden haberleri oluyor. Bizi görünce onlar 'Alman esirleri gibiler.' diye konuşmuşlar bizim için. Mahallede bizim sütçünün küçük çocuğu vardı ve Rumlar bu çocuğun kulağını, burnunu, parmağını kesmişlerdi. O acıları, yaşadıklarımızı hiç unutamadım.

Olaylar gümbür gümbür olunca, silahlar patlayınca Ermeniler, İngilizler falan 'Bizleri de evlerinize alsanız.' dediler ilk önce. Emir erimiz Osman ertesi sabah gelip 'Abla evde kalmayın, herkesi öldürecekler.' dedi. Bizim Kıbrıslı Türkler diline, dinine sahip insanlardır. Mahallede elektrik yok, yiyecek ekmek yok, su yok. Sonra biz de 240 kişi toplanıp sefarethaneye (Türkiye Büyükelçiliğine) gittik. Diğer odalara geçebilmek için duvarları delmek zorunda kaldılar. Duvarlara masalar, şilteler dayadık ölmeyelim diye. Arabaların içinden habire çocuklar çıkıyor, öyle tıkmışsınız arabalara yani. 12 kişi, bir Volkswagen'e binmiştik. 12 kişi böyle küçücük bir arabaya binilir mi? Bindik işte çaresizlikten. Sefarethaneye vardık ve arabanın içinden habire çocuklar çıkıyor. Ben sefarethaneye giderken eşimin askeri malzemelerini, asker eşyalarını ve üniformalarını da hep yanımda götürmüştüm. Olaylar başladığında ve sonrasında şifre mesajlar geldiğinde bunları okuyup derhal imha ederdik.

Akşam oldu, çoluk çocuk aç. Ortanca kızım Nurhan 'Anne artık biz ölsek ya.' dedi. Küçücük bir ekmek parçasığını paylaşırdık. Küçük çocuğum Oğuzhan daha yeni memeden kesilmişti. Soğuk bastırdı. 4 gün 4 gece tuvalet aralığında sıkışıp kaldık. Bütün askerler de perişan haldeler. Karanlıkta o askerlere çorap vs. örüyorduk. Kimsenin kimseden haberi yok. Eşim de sivil olarak St. Hilarion'a gitti çatışmaya. Bu arada eşim köylere dolaşırken EOKA'cılar silahı boğazına dayayıp öldürmek istiyorlar. Bizimkiler de onlara saldırıp aceleyle bulundukları bölgeden uzaklaşıyorlar. Bu arada Türk uçaklarının da havadan geçmesiyle EOKA'cılar da bir yerlere saklanmaya başlıyorlar. Eşim o dönemde bana 'Sakin korktuğunu kimseye ehissetirme. Yabancılarla da temasa geçme.' demişti. O çatışma ortamında Köşklüçiftlik'te Rumlar mutfaklarda her şeyleri hazırlamışlar kendileri için. Rumların buzhanesi de bu arada boşaltıldı ve bütün yiyecekler aç kalan insanlara dağıtmaya başlandı. Askerler Rumların hazırladığı etleri, ekmekleri, unları alıp bize ve köylere dağıtmaya başladılar. Böylece herkese yiyecek birşeyler gelmeye başladı ve biz de birer lokma yiyebildik. Sefarethanede Türk bayrağı, Yunan bayrağı iner çıkar. Öyle bir ortam vardı. Çatışmalar var gücüyle devam ediyor ve güya Türkiye çatışmalara müdahalede bulunmadı ama bir Rum köyünde de çatışmalar oluyor ve o köye Akova ismi veriliyor. Yıllar sonra 15 Kasım 1996 tarihinde Akova köyüne gidip şehit mezarlarını, gazileri ziyaret ettik, çok duygulandık. O çatışmalarda eşimin ayağına şarapnel saplanmış ama yıllar sonra hastalanıp hastaneye gidinceye kadar kimse farkına varmadı ve bilemedi. O şarapnel parçası ayağına çok acı ve zahmet vermişti. 'Söylersem beni şimdi emekli ederler.' derdi rahmetli eşim. Eşim çok milliyetçi, vatansever, mert bir adamdı. '12 yaşında Kıbrıslı çocuk vatani için muazzam savaşıyor.' diye anlatırdı. Bu arada eşim Polis Şefi Pandelidis'in Mercedes arabasını da esir alır ve o araba da (makam arabası olarak) bize kaldı. Muazzam çatışmalar oluyordu Lefkoşa'da.

Dr. İlhan ailesiyle hep beraber pikniğe giderdik. Tam bir aile havamız vardı. Dr. İlhan bizim KTKA doktoruydu ve ailecek çok sık görüşürdük. Doktor Nihat İlhan'ın çok mutlu bir aile hayatı vardı. Cenazeler 28 Aralık günü Elazığ'a gönderildi. Nihat İlhan Binbaşı ailesini kaybedince morali çok bozuldu, tedavi gördü doktor arkadaşımız. Dr. Nihat İlhan acısından intihar edecekti. Çocuklarının ve eşinin cenaze işlerini rahmetli eşim üstlenmişti. Bu arada Rumlar her tarafa bubi tuzakları kurmuşlar. Evlerde avizeler, telefonlar hep bubi tuzağıydı. 1964 yılında da ben (Türkiye'ye) döndüm. Beraber çalıştığımız Kur. Yzb. Mehmet Erhan ve ailesi de vardı bizim gibi. Yaşadıkları acılardan herkes çok olumsuz etkilenmişti. Biz de Türkiye'ye döndükten sonra

bile yaşadıklarımızdan dolayı çok kötü günler geçirmiştik. Eşimin görevi çok önemli ve kritik olduğu için ben hemen geri dönemedim ve ben Kıbrıs'ta kalmak zorundaydım. Hadiseler devam ediyordu. En son ben döndüm (Türkiye'ye). O acıları hiçbir zaman unutmam mümkün olmadı ve Türkiye'ye gelirken de doğrudan Türkiye yerine Lübnan üzerinden gelebildim. En son benim de içinde bulunduğum grup döndü Türkiye'ye ve Kıbrıs Türklerinin moralleri bozulmasın, 'Bizi bırakıp gittiler.' demesinler diye de biz en son ana kadar kaldık adada. Hatta rahmetli Rauf Denktaş 'Kıbrıs'ın ahvalini siz biliyorsunuz. Kalın.' dedi ama benim ruh halim bozulmuştu ve geriye döndük..."

Yeşil Hat Ve Şehrin İkiye Bölünmesi

Öte yandan saldırıların yoğunlaştığı o günün bilânçosu 12 Türk ölü, 50 Türk yaralıdır.⁴⁶ Nikos Sampson'un kontrolünde ve Yunan subaylarının idaresinde saldırıya geçen Rumlar çaresiz durumda çoğu yaşlı ve çocuk 550 kişiyi esir aldıktan sonra bunları Yunan Alayı'na ait araçlarla Temsilciler Meclisi Başkanı Glafkos Klerides'in evine ve Yunan Alay karargâhına çok yakın bir bölgedeki Kykkos Manastırı'na götürürler. Bu arada 70 yaşın üzerindeki köy imamı Hüseyin İğneci ve özürü oğlu da Rum vahşetinden kurtulamazlar ve evlerinin önünde katledilirler. Bu 550 esir Kumsal bölgesinde esir alınan diğer Türklerin yanına getirilir. Daha sonra bu bölgede tutsak olarak tutulan yaşlı, çocuk, kadın masum sivil Türklerin sayısı 700'ye çıkacaktır. Burada tutulan Türk esirlerden Rumların rast gele seçtikleri bir grup ise ayrı bir yere götürülerek katledilir ve bir kısmı da aynı yerde açılan çukurlara gömülür. Bu olayın tek görgü şahidi olan ve bu okulda öğretmen olarak çalışan İngiliz kadın öğretmenin gördüklerini İngiliz Yüksek Komiseri'ne anlatmasından sonra bu öğretmen can güvenliği tehlikeye girmesin diye derhal İngiltere'ye geri gönderilir.⁴⁷ Daha sonraki günlerde yapılan ateşkes görüşmeleri sırasında Yorgacis 700 masum Türk'ün hayatları tehlikede olduğu için korumaya alındıklarını, kendilerine yiyecek ve tıbbi yardımda bulunulduğunu ve ne zaman isterlerse kendi evlerine dönebileceklerini belirtir. 30 Aralık 1963 günü Makarios, Dr. Fazıl Küçük ve Duncan Sundays'in imzaladığı ve İngiliz birliklerinin kontrolü ele aldığını⁴⁸ gösteren anlaşma sonrasında buradaki Türklerden sadece 550'si evlerine dönebilmiş, diğer 150 kişiden hiçbir zaman haber alınamamıştır. General Young'ın anlaşma sonrasında İngiliz birliklerinin Rum ve Türk bölgelerini ayıran tampon bölgelerde görev alanlarını gösteren sınır bölgesini yeşil uçlu bir kalemle işaretlemesi sonucunda bu hat "Yeşil Hat" olarak isimlendirilmiştir. Bu hatla ilgili olarak gazeteci Ahmet Tolgay'ın ciddiye alınması gereken bir iddiası bulunmaktadır. Ahmet Tolgay kendi ifadesiyle söylemek gerekirse "...Hiç beklemediğim anda aldığım o yemek daveti asla reddedilmeyecek türdendi çünkü TMT'nin hayattaki en önemli komutanlarıyla buluşabileceğim bir yemektir bu..." dedikten sonra Yeşil Hat konusunda da "...Kanlı Noel'de Rum Akritas teröristlerinin orantısız saldırıları şiddetlenerek sürerken TMT'nin Lefkoşa karargâhı savunulması olanaksız bölgelerdeki Türk halkını daha güvenli yerlere taşımaktadır kurşun ve havan yağmuru altında. Varoşlardaki halk ve özellikle Tahtakale'deki Türk aileleri surlar içinin daha güvenilir yerlerine, okullara, sinema salonlarına ve uygun her çatının altına, Küçük Kaymaklı'dakiler de Hamitköy'e taşınmıştır. Çanak adı verilen gömülü silahlarının çoğuna ulaşamayan ve az sayıdaki silahla Akritas'ı göğüslemeye çalışan bir avuç Türk direnişçinin kurşunları bitmektedir. Toprak altından çıkarılan nemli mermilerin çok azı patlamaktadır. Lefkoşa surlar içi ha düştü, ha düşecek. İşte bu ortamda barış gücü görevini yapmakta olan İngiliz askerlerinin komutanı General Young ise görüşme için Cumhurbaşkanı (Muavini) Dr. Fazıl Küçük'ün Silihtar'daki resmi konutuna çağrılır. Orada Dr. Küçük'le yüzleşeceğini sanan General Young TMT'nin üst düzey komutanlarıyla karşılaşınca şaşırır ama daha bir şaşırmasına neden olan kendisine tebliğ edilen istektir. 'Ya derhal Türk ve Rum bölgelerini ayıran bir güvenlik hattı çekilir ya da TMT'nin tüm olanaklarını kullanarak Güney Lefkoşa'yı baştan başa yaktığına tanık olursunuz.' İşte Yeşil Hat TMT'nin bu tebliği üzerine alelacele çizilir. O gece bu olayı duyan Mehmet Ali Tremeşeli adamlarıyla birlikte pür silah o tebliği yapan üst düzey TMT'cilerin yanına varır ve 'Siz Lefkoşa'yı mı yakıyorsunuz?' diye tavrı koyar. Durum kendisine izah edilip Tremeşeli yatıştırılırken Yeşil Hat'ın çekilmesi Kıbrıs'ın en büyük yangınına önler..." sözleriyle bu durumu ortaya koyar. Öte yandan söz konusu bu hattın

46 Derviş Manizade, a. g. e., s. s. 140

47 H. Scott Gibbons, Peace Without Honour, Ankara, 1969, s. 86

48 Mete Tümerkan'dan aktaran Havadis, 11 Ocak 2013 ve Ahmet Tolgay'dan aktaran Kıbrıs, 16 Ocak 2013. Arslan mengüç, Ben Tremeşeli Mehmet Ali, Lefkoşa, 2013, s. 260.

çekilmesiyle ilgili olarak Ahmet Yusuf Atamsoy da gazeteci Mete Tümerkan'a bir şeyler anlatmıştır. Onun sözleri de yukarıdakiyle benzerlik taşımakla birlikte sanki Dr. Fazıl Küçük o toplantıda bulunmuş gibi bir izlenim yaratmaktadır; "...Kemal Şemi Girne'den dönüşümüzde 'Yürü Doktor'a gidelim.' dedi. Gittik, meğer içeride toplantı varmış, Üslerden, Ağrotur'dan General Young geldi ve toplantı yapıyorlar. İçeride Cemal Müftüzade, Ümit Süleyman Onan, Niyazi Manyera, (Fazıl Plümer), Kenan Coygun bunların hepsi var. Kemal Şemi başına bir kalpak geçirmişti. Atatürk'ün kalpaklı resimlerinden etkilenmişti. Nur içinde yatsın. Kapıyı hiç çalmadan açtı, girdi, herkes dikildi. Kendini takdim etti 'Ben Çakal.' dedi. General Young'a döndü 'Sen garantör devletlerin birini temsil ediyorsun. Baf Kapısı ile Mağusa Kapısı arasını 'Green Line/Yeşil Hat' ilan edeceksiniz.' dedi. 'Araya gireceksiniz. Eğer bunu yapmazsanız şimdi Baf Kapısı'ndan Lefkoşa'yı tutuşturup yakacağım.' dedi ve arkasını dönüp çıktı. Daha sonra o 'Green Line' BM, şu, bu falan diyerek oluştu ama bu 'Green Line' hikayesini ilk söyleyen bizim Kemal Şemi'dir..." Mehmet Ali Tremeşeli de bu durumu "...Zaman zaman bölgelerden haberciler gelip gidiyor ve ne yazık ki hep olumsuz haberler getiriyorlardı. Mermilerimiz bitmek üzereydi, şehitlerimiz vardı ve bazı bölgeler düşmüştü. Doğal olarak bu haberler karargahtaki havayı büsbütün geriordu. Herkes bir arayış içindeydi ve ortaya çeşitli fikirler atılıyor, öneriler yapılıyordu. İşte o sırada Kemal Şemi'den çok somut ve ciddi bir öneri geldi; 'Lefkoşa'yı yakalım.' Kemal Şemi'ye göre zaten kaybedecek bir şeyimiz kalmamıştı. Hiç olmazsa Rumlar da birşeyler yitirmeliydi. Öneri bir bomba etkisi yapmıştı, odada tam bir sessizlik sürüyordu. Kimse bir şey söylemiyor, tüm gözler Bayraktar'a çevrilmiş, onun vereceği karar bekleniyordu. Birkaç dakika sonra Bayraktar Kenan Coygun o güğr ve kararlı ses tonuyla 'Olmaz.' dedi ve kararının gerekçelerini anlatmaya başladı. 'Rüzgar ters yöne eserse benim fakir halkımın başını sokacağı bir göz evi var; o da yanar. Bu kış kıyametin ortasında sokakta kalırlar.' Böylece surlar dışındaki mücahitlerin surlar içine çekilmesi için görüş birliğine varıldı. Zaten o gece hisar dışında sadece Yılmaz Bora'nın bölüğü, Metin Aybars komutasındaki bölük ile bizim özel birliğimiz kalmıştı. Osman Efe'nin bölüğü Küçük Kaymaklı halkının ardından çarpışa çarpışa Hamit Mandrez'e çekilmişti. Fikret Kürşat'ın bölüğü Yenikapı bölgesinde hisarın üstünde mevzilenmişti..." sözleriyle aktarır. Öte yandan Ahmet Tolgay'ın aktardıklarıyla Ahmet Yusuf Atamsoy'un Mete Tümerkan'a anlattıkları Tremeşeli'nin anlattıklarından farklıdır. Tremeşeli bu teklifin Bayraktar Kenan Coygun tarafından reddedildiğini belirtmektedir. Dolayısıyla Bayraktar tarafından kabul edilmeyen bir durumun uygulamaya geçirilmesi de imkansızdır. Ahmet Yusuf Atamsoy'un aktardığında ise hem Dr. Fazıl Küçük ve hem de Bayraktar'ın bulunduğu bir ortamda Kemal Şemi'nin böyle bir oldubitti yaratması pek mümkün görünmemektedir. Muhtemelen Bayraktar Kenan Coygun'un bulunmadığı ve haberinin de olmadığı bir ortamda İngiliz askeri yetkililerine böyle bir teklif/tehdit söz konusu olmuştur ve bu askeri hiyerarşik düzen, emir-komuta ilişkileri ve toplantıda bulunduğu ileri sürülen kişilerin mevki ve makamları göz önüne alındığında daha mantıklı görünmektedir. Böylece Yeşil Hat adı verilen sınır hattı da fiilen ortaya çıkar.⁴⁹ 31 Aralık günü evlerine dönen Türklere karşılık 26 Rum esir de serbest bırakılmış ve Rum bölgesine geçmelerine müsaade edilmiştir.⁵⁰ Bu olay İngilizler ve Rumlar tarafından böylece kapatılır; ancak Kıbrıs Türklerinin kalbinde hala kanayan bir yara olarak varlığını sürdürmektedir. Tahtakale semtinde Rumların 2 masum Türk'ü katletmesiyle başlayan olaylar sonrasında bu bölgede oturan Türklerin daha güvenli Türk bölgelerine göçleri de başlar. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşunun üzerinden neredeyse üç yıl bile geçmeden genç cumhuriyetin temelleri çatırdamaya başlamıştır.

Utaç Barikatları

21 Aralık 1963 sonrasında 11 burcu bulunan Lefkoşa surlar içi bölgesine girişler artık mağusa ve baf Kapısı denilen kapılarda Rumların insafla yapılabilir. Türklerin nispeten sorunsuzca kul-

49 The President's Intelligence Checklist, Central Intelligence Agency, 31 Aralık 1963 Dosyası

50 Bu noktada Amerikalıların kaygısı ise Kıbrıslı Türkler ve iç kamuoyundan Kıbrıs'la ilgili harekete geçilmesi yönünde baskı gören Türk hükümetinin bu baskılara daha ne kadar dayanabileceği ve karşı durabileceği noktasındadır. Türkiye'deki askeri hareketliliğe karşın Yunanistan'da ise durum durağan görünmektedir; ancak yine de ABD Yunanistan Askeri Ataşesi Yunan Savunma Bakanlığına davet edilerek "tehlikeli durumla" ilgili olarak kendisine bir brifing verilir. Askeri ataşeye göreyse bu brifing Yunanistan'ın Kıbrıs'la ilgili müdahale hazırlığından çok NATO'nun bu görevi üslenerek adaya müdahil olma yönünde bir girişimin kamufle edilmiş halidir. Kıbrıs'ta Dr. Fazıl Küçük ise "Anayasa artık öldü." diye bir açıklamada bulunarak adanın taksimi yönünde bir çağrıda bulunur. Bütün bu saldırıların baş sorumlusu olan Makarios'un tepkisi ise birlikte yaşamak dışındaki çözümlerin felaket olacağı yönündedir. The President's Intelligence Checklist, Central Intelligence Agency, 31 Aralık 1963 Dosyası

landıkları tek kapı ise Girne kapısı olacaktır. Tarih 18 Temmuz 1966 ve Baf köylerinden Kıbrıs Türkleri Lefkoşa'ya gelmektedirler. Yaklaşık 4 saat alan bir yolculuktan sonra adı Mağusa Kapısı'ndan Mağusa Utanç Barikati'ne çıkan Lefkoşa'da Çağlayan bölgesinde ve Gençlik Gücü Kulübü'nden hemen sonraki barikat⁵¹ noktasına gelirler. Küçük bir de kulübenin bulunduğu barikattan geçerek Lefkoşa'ya geçilecektir. Hava son derece sıcaktır ve barikatta görev yapan Rumlar köylerden gelen otobüsleri sıraya koyarak yoklama yapmaya başlarlar. Fakat o barikatta beklerken Kemal Aslan'ın ifadesiyle “Görüntüsü çok acayip, görüntüsü hala daha aklımdan çıkmayan bir olay oldu. O zamanın devrinde uzun boylu, iri yapılı genç bir bayandı, Kıbrıslı Türk bir bayandı. O zamanın devrinde hiç aklımdan çıkmayan bir konu. Ufak, tek kişinin sığacağı kadar bir kulübe ve sıra ona geldiğinde kadın içeri girerken ‘Aylık rahatsızlığım var.’ dedi. Rum kadın polis ‘Fark etmez.’ dedikten sonra işte sağını solunu hep yokladı (kadının) ve ‘Silah mı var bunun içinde?’ diyerekten soktu elini (kadının iç çamaşırına) işte ve eli hep kan bulaştı. Rum polisi kadın bunu görünce elini o kadının yüzüne şöyle bir sildi sanki büyük bir suçmuş gibi. Kadın mahcup oldu haliyle. Çünkü orada Barış Gücü’nün kadın polisi de vardı ve hiç müdahale etmedi. Öyle bir yaşantı yaşandı.”⁵² Utanç barikatlarında bu durumu ve korkuyu yaşayanlardan birisi de emekli öğretmen Birsan Şemsettin olacaktır;⁵³

“Mesleğe yeni başlamış genç bir öğretmendum ve Lefkoşa’nın Çağlayan bölgesindeki kapıdan girip çıkmak zorundaydık. Ben o vakitler köyüm olan Mora (Meriç)’te yaşıyordum ve belli zamanlarda köyün otobüsüyle de Lefkoşa’ya geliyordum. Aynı yılların içinde bir gün bu barikatta Rumlar bizi durdurdu ve hepimizi otobüsten indirdi. Beni de kadın olduğum için ayrı bir yere aldılar ve orada kadın Rum polis beni ve eşyalarımı aramaya başladı. Elimde o günlerde çok popüler olan ‘Erenköy Savunması’ başlıklı bir kitapçık vardı. Rum kadın polis bunu gördü ve bana Rumca bilip bilmediğimi sordu. Bilmediğimi söyleyince de Rumca olarak ileri geri konuşmaya başladı ve bana ‘Seni ben şimdi Baf Kapısı polis karakoluna götürüyüm de gününü gör.’ gibisinden tehditler savurmaya başladı. Ancak bunlar Rumca idi ve o benim Rumca bildiğimi bilmiyordu. Sonra etrafımı çevirdiler ve beni götürmeye kalktılar. O sırada dışarıda bir BM Barış Gücü askeri gördüm ve yüksek sesle bir şey yapmadığımı, öğretmen olduğumu ve beni nereye götürdüklerini bağırmaya başladım. Sesi duyan Barış Gücü askeri derhal yanımıza geldi ve neler olduğunu sordu. Ardından da Rum kadın polise ‘Senin amirin benim amirime neler olup bittiğini anlatıncaya kadar bu kadına bir şey yapamazsınız. Nereye götürüyorsanız ben de onunla beraber geleceğim.’ dedi. Bu arada Rumlar dışarıda beni bekleyen otobüs şoförü Ahmet Dayı’yı da göndermeye çalışıyordu; ancak o da ‘Ben şimdi giderim de kızını getirmediğim diye babası beni köye sokar mı?’ diye endişelenip söyleniyordu. Ben o gün tesadüfen ve şansımızın yardımıyla kurtuldum; ancak uzun süre beni takip edip tehdit ettiler. Hatta bir seferinde küçük erkek kardeşim otobüste kalmıştı ve arabada arama yapan Rum polisin kafasına vurup şapkasını düşürmüştü. Onu dövmemişlerdi fakat psikolojik olarak çok hırpalamışlardı...”

Özellikle 21 Aralık 1963 sonrasında bu olayları yaşayanlar arasında Dr. Fazıl Küçük’ün eşi Süheyla Küçük de bulunmaktadır;⁵⁴

“...Mağusa Kapısı’nda kurulan Rum barikadı adeta işkence merkeziydi. Kadın ve çocuklar dahil hemen herkes tepeden tırnağa yoklanırdı. Rum çapulcuları yankesicilik de yapmaktaydılar. 21 Şubat’ta Sötlüce, Gönendere, Kalavaç ve Dohni (Taşkent)’den gelen Türk otomobilleri yine sıkı bir yoklamaya tabi tutulmuş, yolcuların para ve kıymetli eşyalarına el konulmuştu. Kadınlar Dr. Küçük’e başvurmuşlardı. Aynı gün Kızılay arabası bile yoklanmış ve içindeki bazı yardım malzemeleri alınmıştı. Anlayacağınız soygunculuk alabildiğine gidiyordu...”

Süheyla Küçük 21 Aralık 1963 günü başlayan Rum saldırılarının ardından yaşadıklarını da bugün acıyla hatırlar ve anlatır;⁵⁵

“...21 Aralık gecesi bir şeyler olacağını hissettik ama o günlerde olacağını düşünemedik. On-

51 Bu barikatlar neredeyse 20 Temmuz 1974 tarihine kadar özellikle Kıbrıslı Türk kadınların kâbusu olmaya devam edecekti. Özellikle köylerden Lefkoşa’ya taze sebze, meyve getiren köylülerin ellerindekilerin çürüyüp bozulması için ellerinden geleni yapan Rumlar barikata gelen başta küçük çocuklar olmak üzere Türk kadınlara ise psikolojik işkence ve aşağılamanın her türlüünü yapmaya gayret gösterirler. Ahmet Billuroğlu, a.g.e., s. 99.

52 1952 Baf doğumlu, Boğaz Sancaktarlığı telsiz operatörü Kemal Aslan ile 4 Temmuz 2012 tarihinde Girne’de yapılan görüşme.

53 Birsan Şemsettin ile 15 Ekim 2015 tarihinde Lefkoşa’da yapılan görüşme.

54 Süheyla Küçük, a.g.e., s. 156.

55 Süheyla Küçük’ten aktaran Stella Aciman, Orda Bir Ada Var Uzakta, Galata Yay., İstanbul, Şubat 2011, s. 179-181.

ların paskalya günleriydi, arkasından yılbaşı geliyordu... Hatırlıyorum misafirlerim vardı, televizyon seyrediyorduk. Sesi de açıktı galiba. Dışarıda olan biteni duymuyorduk. Muhafızlardan biri koşarak içeri geldi 'Televizyonu kapatın. Silah seslerini duymuyor musunuz?' dedi. O zaman başladı işte. Bütün gece silah sesleri vardı. Bahçelerimize, evlerimize yağmur gibi kurşunlar yağdı. Lefkoşa'da Rumlarla yakın oturanlar çoluğunu çocuğunu kapıp güvenli bir yer diye cumhurbaşkanlığına geldi. Tanıdık, tanımadık herkes oradaydı. Bir aile de çekinmiş gelmeye, arabada sabahlamışlar. Üç gün, üç gece uyumadık. Salonda oturduk, arabada sabahlayanları gördük sonra, onları da çağırdık içeriye. Yiyecek yok, her yer kapalı. 50-60 kişi vardık içeride... Çocukları koltuklara yatırdık, halının üzerinde de biz bağdaş kurarak sabahladık. Tabii bu insanlar aç, susuz olamazlar. O zamanlarda şimdiki gibi marketler yoktu böyle. Pirinci, bulguru gidip alamazdınız, torbalarda kuru yiyecekleri köyden getirtirdik. İşte o zaman o yiyecekleri yedik, idare ettik. O üç günün sonunda ateşkes oldu. Sonra mücahitler gittiler Rumlara ait bir depoyu açtılar. Donmuş et vardı, içindeki bütün yiyecekleri aldılar. Kapının önünde biriken halk 'Açız.' diye bağıırıyordu. Üç günün sonunda makarna, un, et o gelen insanlara dağıtıldı... Bu günleri yaşadık işte. Sonra o öldürülen mücahitler! Bir tanesi çok iyi tanıdığımızdı. Ben o an eşime bir şey söylemek için ofisine gitmiştim. Küçükkaymaklı'yı koruyan bir mücahit geldi. 'Aman Doktor Bey tabancamın kurşunları bitti. Ben ne yaparım?' dedi. Eşimin de ruhsatlı tabancası vardı. Çekmeceyi açtı, bir avuç kurşun verdi. İki saat sonra bu mücahidin ölüm haberi geldi... Birkaç saat sonra da o albay doktorun⁵⁶ çocuklarının ölüm haberi geldi. Hemen fotoğrafçı gitti, o fotoğrafları çekti. Ben onları gördüğümde bayıldım..."

Aynı günlerde Lefkoşa'da imkansızlıklar içinde kurulan hastane de her türlü yardıma muhtaç durumdadır ve buraya yardıma koşanlar arasında Süheyla Küçük de bulunmaktadır;⁵⁷

"...Hastane kuruldu ama içinde eşya yoktu. Hastaneye yatak, çarşaf, battaniye gibi eşyalar verenler vardı. Bir gün hastaneye gittim. Kurşun yağıyordu. Yataklar dolmuştu. Sigara fabrikasının zemininde şiltelerde askerler yerlerde yatıyordu. İkinci vakti idi. Dr. Kaya Bekiroğlu oradaydı. 'Burada ne arıyorsun?' dedi. 'Yardıma geldim.' deyince 'Bu kadar insan var. Sen mi yardıma geldin?' deyip beni yukarıya çalışılan yere gönderdi. Tahtaların üzerine gazlı bez sarardık. Kurşunlar binanın bir tarafından girip öteki tarafından çıkıyordu. Bunun üzerine aşağıya indik. Yaralılara çorba içirmeye başladık. O zaman askerlerin yaralarından çıkan kan kokusunu hala hissedirim. Oğlum Mehmet mevzideydi. Mevzidekilerden haber alınmadığı için Mehmet'i çok merak ediyorduk. 'Acaba Mehmet vuruldu da bize haber vermiyorlar mı?' diye sürekli endişe içindeydik. Bu nedenle Doktor (Fazıl Küçük) her gün hastaneye gider, ölenlerin listesine bakardı... Çok geçmeden sigara fabrikası hastaneye dönüştürülmüştü ama teçhizat yönünden çok zayıftı. Ameliyat yapmak neredeyse mümkün değildi..."

Özellikle Lefkoşa'ya gelmeye çalışanların o dönemde sık sık yaşadığı bu acı ve eziyeti yaşayanlar arasında Serpin Onay Demirciler de vardır;⁵⁸

"...Gerçekten de buralar utanç verici yerlerdi. Eziyetlerin, aşağılanmaların, hatta zaman zaman 'Aranan kişisin.' diyerek tutuklamaların yapıldığı yerlerdi bu kontrol noktaları. Bu utanç barikatları özellikle genç Türk erkekleri için çok riskli ve tehlikeliydi. Türkler yazda kızgın güneş altında, kışta açıkta, soğukta ve yağmur altında özellikle bekletilmekteydiler..."

Aynı sıkıntılı ve utanç verici sahneye şahit olanlar arasında 1939 Aydın (Ayanni)/Baf doğumlu Zerrin Sözlükal da bulunmaktadır;⁵⁹

"...Barikatlarda da çokluk yoklardı bizi. Başladı olaylar ve biz geldik Lefkoşa'ya ama köyde de malımız var, kiraya verirdik. Eşyalarımı da (Rumlar) hep aldılar. Bıraktık yani hep. Artık canımızı kurtaralım diye onları unuttuk. İki senelik evliydim. Eşyalarım güzelidi. Bir ara yollar açıldı. Barikatlar konduydu Çağlayan'ı geçince biraz. O tarafta barikat varıdı. Adamlar çıkamazdı yani, yalnız kadınlar. Ee ailemiz köyde, malımız köyde. Giderdik köyümüzün kadınları. Binerdik köy otobüsüne, giderdik köyümüze. Bademler, üzüm, bilmem neler icar parasını alırdık gelirdik geri."

56 23 Aralık 1963 günü Kumsal bölgesinde eşi ve üç çocuğu Rumlar tarafından katledilen Dr. Bnb. Nihat İlhan kastediliyor.

57 Süheyla Küçük'ten aktaran Halil Erdim, Kıbrıs'ta Yaşananlar, Lefkoşa, Mart 2015, s.210.

58 Ahmet Tolgay, Filiz Besim, Onay Fadıl Demirciler; Doğu Akdeniz Üniversitesi'nin, Bir Dönemin ve Bir Yaşamın Öyküsü, OFD Yay., İstanbul, Ağustos 2011, s. 67.

59 Koral Özen ve Güven Uludağ, a.g.e., s. 178-179.

Bir ara yokladılar beni. Çantamda da bir altın (var). Ben altınlarımı tutardım (saklardım) çantamda. Nerede bırakacaktım? Yani alsalar bu altınları ben ne yapacağdım? Kadın polisler yoklardı bizi. Geçerdik gelirdik ve o kadar yoklardı bizi ki Rumların yapmadığı kalmadıydı. Ama çok çok yaptılar. Hangi birini anlatayım? 64 başları, yoklanacağız ve sıra bekleriz. Sıran gelecek, yoklayacak ve gidelim binelim arabaya da geçelim bu tarafa. Kocalarımız beklerdi bizi de alsınlar götürsünler eve. Bir defasında kadının birinin aybaşıydı. O zaman da bez kullanırlardı. Hazır bezler yoktu 1963’de. Soktu (Rum) elini ve ‘Nedir bu topak?’ dedi. O zannetti ki (kadın) bir şey taşır. ‘Nedir bu topak?’ dedi, soktu elini bayan polis. Eli hep şey oldu, belendi. Sürttü kızcağzın yüzüne o elini. Genç bir bayanıdı. Çok iyi hatırlarım ama adını şimdi unuttum. Rezil ederlerdi insanları yahu. Ya bir erkek polis de böyle seycik vardı, nedir o barakacak gibi bir şey. Onun içinde yoklardı kadınları. Da bir de delik vardı öyle şey camın karesi gibi. Erkek polis de gider bakardı o delikten yoklanan kadınlara. Rezillik, rezillik...”

Bu utanç barikatlarında Rum polislerin aşağılayıcı yaklaşımlarına maruz kalanlardan birisi de Ertuğrul Güven’in eşi ve kızı olacaktır;⁶⁰

“...Büyük kızımız Suna 12 yaşına bastığında kimlik kartı çıkartmak icap ediyordu. Bu başlı başına bir olaydı. Kayıt Dairesi Lefkoşa’nın Rum kesiminde idi. Bizde bu hizmet henüz başlatılmadığından oraya gitmek icap ediyordu. Arada Rum barikadı vardı ve hem çıkışta hem de dönüşte bu barikatta yoklanmak söz konusu idi. Annesi ile birlikte erken bir saatte (kızım) Rum barikatına gitti. Uzun bir bekleyişten sonra yoklama çadırında soyunmaları emredildi. Yoklamacı kadın görevli iç eteklerin de çıkartılmasını istedi. Buna anlam veremeyen Suna sinirli sinirli gülmeye başladı. Bu davranış Rum görevlileri kızdırmış olacak ki akşam üzeri dönüşte aynı rutin tekrarlandı. Bu aşağılayıcı işlem bütün bir gün almıştı...”

Özellikle 21 Aralık 1963 sonrasında Rum saldırılarının başlamasıyla beraber fiilen ortadan kalkan Kıbrıs Cumhuriyeti sonrasında Kıbrıs Türk toplumunda yeniden yapılanma ve hayatı normale döndürme faaliyetleri hız kazanır. Kıbrıs Cumhuriyeti’nden dışlanan Kıbrıs Türklerinin bütün ada sathında birlik ve beraberliğinin sağlanması, eğitim seviyesinin geliştirilmesi, siyasi, sosyal, psikolojik, kültürel, ekonomik bağlamda yaraların sarılması ve hayatın normal seyrine getirilmesi, evlerinden atılan ve derme çatma çadırlarda yaşamaya mecbur bırakılan insanların tekrar evlerine dönebilmelerini sağlamak veya onlara yeni evler inşa etmek için faaliyetlere başlanır. Bu aşamada en büyük sıkıntıyı ise kadınlar ve çocuklar görür. Kocaları, evlatları veya babaları mevzilerde Rum saldırılarına karşı mücadele ederken sahipsiz ve korumasız kalan kadınların depresyon, sinir bozukluğu, ruhsal çöküntü gibi farklı travmalarla karşılaşmaları üzerine Cemaat Meclisi tarafından bunlara yönelik girişimler de başlatılır. Özellikle çocukların hiç değilse günde 4-5 saat eğitim hayatından uzak kalmamaları için uğraşılırken evlatlarını sıcak çatışma ortamında yalnız bırakmak istemeyen anneler de ilgilenilmesi gereken ana unsur haline gelir. **Öğretmen ihtiyacının kadın öğretmenlere öncelik verilerek karşılanması, böylece kadınların çatışma ortamından bir parçada uzaklaştırılması, eksikliklerin ise ya mücahit öğretmenlerden veya lise mezunlarından günün belirli saatlerinde Sancaktarlık ile birlikte ayarlanacak programlara göre uygulanması da alınan tedbirler arasındadır.**⁶¹ Çok çocuklu ailelere bile bu şekilde tek odalı evlerin verilmesi sonucunda göçmenlerin çoğu önce çadırlarda, daha sonra da yatak odası, oturma odası ve mutfak olarak kullandıkları tek bir odada uzun bir süre yaşamak zorunda kalırlar;⁶²

“... Arada bir göçmenlere de uğruyoruz. Bir evde kaç oda varsa o kadar, 4-5 çocuklu aileler

60 Ertoğrul Güven, Sömürgeci Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ne Anılar, Düşünceler, Ekip Grafik Yay., Lefkoşa, 2005, s. 37

61 1963’den itibaren evlerini, köylerini terk ederek güvenli bölgelere yerleşen kadınlar ve çocuklar için göçmen kampları da kurulmaya başlanmıştır. Göç hareketinin en yoğun yaşandığı dönemde Kıbrıs Türklerine seyahat özgürlüğü tanınmadığı için göçmen duruma düşen Kıbrıs Türkleri sadece bulundukları köyün imkânlarından istifade edebilmek imkânına sahip olurlar. Bu arada bu göçmenlere en büyük destek yine Kızılay vasıtasıyla gelir ve mümkün olduğunca bütün köylere çadır ve battaniye dağıtılmaya çalışılır. Kıbrıslı Türk göçmenlere mahalli imkânlarla daha iyi ikamet şartları hazırlama konusundaki girişimler 1964 yılından itibaren hızlı bir ivme kazanır. Göçmenler için baraka tipi odalar inşa edilmeye başlanır. Boş ambarlar bölünmek suretiyle ailelere tahsis edilir. Ayrıca bu bölgelerde yaşayan insanlar için umumi tuvaletler ve banyolar devreye girer. Ağırdağ, Lefkoşa ve Hamitköy gibi göçmenlerin yoğun olarak bulundukları bölgelerde bu tip göçmenleri çadır hayatından kurtarmaya yönelik faaliyetler 1966 yılına kadar sürdürülür; ancak yine de bir aileye tek odalı küçük bir evden başka bir şey verme imkânı bulunamaz.

62 Cümhur Evcil, Kıbrıs Barış Harekâtı, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1999, s.120.

kalıyor. Akşamları yatarken bu aileleri düşünüyorum. Bir odada 5-6 kişi nasıl yatıyor? Bir tek küçük mutfakla nasıl idare ediyorlar? Bir helâyı nasıl paylaşıyorlar? Çalışacak hiçbir iş yok. Kazanlar nasıl kaynıyor? Üstte yok, başta yok. İnsanlar mutsuz...”

Sonuç

Her ne kadar 16 Ağustos 1960 tarihinde Türkiye, İngiltere ve Yunanistan’ın garantörlüğünde Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuş olsa da maalesef bu Rumların Enosis talepleri nedeniyle çok uzun soluklu olmamış, 21 Aralık 1963 günü ilk kıvılcımları kendisini Lefkoşa’nın Tahtakale Mahallesi’nde 2 Türk insanının katledilmesiyle gösteren ve ardından Kıbrıs tarihine Kanlı Noel olarak geçen 24 Aralık 1963 tarihli saldırıların ardından Lefkoşa şehri Yeşil Hat denilen bri sınırla ikiye ayrılmış ve Kıbrıs Türkleri için acı, eziyet, göç ve mahrumiyetle dolu yıllar başlamıştır. Tamamıyla Rumların insafına terk edilerek 20 Temmuz 1974 tarihine kadar devam eden bu zulüm dönemi Türkiye’nin garantör devlet olarak adaya müdahalesinin ardından son bulmuş, Lefkoşa merkezli olarak çadırlarda veya prefabrik evlerde yaşamak zorunda kalan, uanç barikatlarında Rumların insafına terke dilen Kıbrıs Türkleri de özgürlüklerine kavuşmuştur.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

The USA Department of State Archive
The President’s Intelligence Checklist, Central Intelligence Agency
Kıbrıs Türk Milli Arşivi TMT Arşivi
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Kızılay Genel Müdürlüğü Arşivi

Basılı Kaynaklar

ACİMAN, Stella, Orda Bir Ada Var Uzakta, Galata Yay., İstanbul, Şubat 2011
DENKTAŞ, Rauf R., Rauf Denктаş’ın Hatıraları, Cilt V, Temmuz 1997
ERDİM, Halil, Kıbrıs’ta Yaşananlar, Mart 2015, Lefkoşa.
EVCİL, Cumhur, Kıbrıs Barış Harekâtı, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1999
FELLAHOĞLU, Esat, Baf’ta Direniş, Lefkoşa, 1995
GIBBONS, H. Scott, Peace Without Honour, Ankara, 1969
GÜVEN, Ertoğrul, Sömürgeci Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ne Anılar, Düşünceler, Ekip Grafik Yay., Lefkoşa, 2005
İSMAİL, Sabahattin, Kıbrıs Cumhuriyeti’nin Doğuşu-Çöküşü ve Unutulan Yıllar, Lefkoşa, 1992
KÜÇÜK, Fazıl, Mücadelemizin Görkemli Günleri, (Yayına Hazırlayan Çiler İncirli), KKTC Dışişleri ve Savunma Bakanlığı Tanıtma Dairesi, Lefkoşa, Mayıs 2002.
KÜRŞAD, Fikret, Belgelerle Kıbrıs’ta Yunan Emperyalizmi, İstanbul, Haziran 1978
MENGÜÇ, Arslan, Ben Tremeşeli Mehmet Ali, Lefkoşa, 2013
NECATİGİL, Zaim M., The Cyprus Conflict, Kemal Limited Yay., Lefkoşa, 1982
OBERLING, Pierre, Kıbrıs Faciası, Ankara, 1995
TOLGAY, Ahmet Tolgay, BESİM, Filiz, Onay Fadıl Demirciler; Doğu Akdeniz Üniversitesi’nin, Bir Dönemin ve Bir Yaşamın Öyküsü, OFD Yay., İstanbul, Ağustos 2011

Makaleler

ARMAOĞLU, Fahir, ”Crisis The Cyprus Question Initiated In Turco-Greek Relations”, Revue Internationale d’Histoire Militaire, Ankara, 1988, s. 228
ARMAOĞLU, Fahir, “Kıbrıs’ta Kanlı Noel ve Amerika”, Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s. 263-267.

Sürelî Yayınlar

Revue Internationale d'Histoire Militaire
Halkın Sesi
Nacak
Kıbrıs
Afrika
Güvenlik Kuvvetleri Dergisi
Daily Mail
Daily Telegraph
Havadis

Sözlü Tarih Çalışması

TMT Mağusa Sancağı mensubu Mert kod isimli Necmi Gençay ile 27 Temmuz 2005 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme

TMT Derneği Genel başkanı Yılmaz Bora ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne'de yapılan görüşme

KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı merhum Rauf R. Denktaş ile 8 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

Emekli Tuğgeneral Nihat İlhan'la 13 Aralık 2009'da Ankara'da yapılan görüşme.

Yılmaz Sami (Andır) ile 15 Nisan 2015 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

Güzin Akova ile 11 Ekim 2015 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme.

Kemal Aslan ile 4 Temmuz 2012 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

Birsen Şemsettin ile 15 Ekim 2015 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

Hamid Oğullarından Osmanlıya Eğirdir Şehri

The City Of Eğirdir: From Hamidoğulları to Ottomans

Prof. Dr. Behsat Karaca
Süleyman Demirel Üniversitesi / Isparta

Giriş

Şayet Giriş başlığı kalacaksa bu bilgilerin Girişin altında verilmesi daha uygun gibi.

Eğirdir, Antik Çağ'da Pisidia (Pisidya)¹ olarak bilinen bölgenin konum itibarıyla en önemli parçasını oluşturmaktadır. Bu bölge ile ilgili araştırmalarda (Özellikle Mehmet Özsait) Eğirdir ve çevresinin tarihinin İlk Neolitik Çağ'dan (M.Ö.6500–5600) itibaren başladığı tespit edilmiştir. Bu yerleşmeler Kovada Göl ve Tepeli'dir. İlk Tunç Çağı (M.Ö.3300–1800) ve Orta Tunç Çağı'na (M.Ö.1800–1450) ait buluntular da bölgede bulunmuştur. Eğirdir, Hellenistik ve Roma Çağı yerleşmelerinden birisi olan Prostanna'nın yerini almıştır.² Prostanna, Eğirdir Gölü'nün güney ucunda ve Eğirdir'in kuzey-batısında bulunan kayalıklarda yer almaktadır. Hellenistik devirden önce kurulan bu yer, bir şehirden daha çok bir karakol durumundadır. Roma devrinden sonra da terk edilmiştir.³ Bölge Türklerin fethine kadar farklı millet ve devletlerin yönetiminde kalmış burada birçok antik şehir kurulmuştur.⁴

Türkler, Malazgirt Zaferinden sonra Anadolu'ya akın akın girmeye başlamış ve Anadolu yavaş yavaş Türkleşmiştir. Bu bölgede yeri tam olarak tespit edilemeyen Myriocephalon Savaşı 17 Eylül 1176'da yapılmış ve bu savaşı Türkiye Selçuklu ordusu kazanmıştır. Daha sonra II. Kılıç Arslan'ın teşvikiyle Türkmenler 1182'de Uluborlu ve civarındaki kaleleri ele geçirmiş, ayrıca Burdur, Kütahya ve Eskişehir bölgeleri de Türkmenlerin hâkimiyetine geçmiş ve hudut Denizli'ye yaklaşmıştır. Yani hemen hemen bu bölgenin tamamı Türklerin hâkimiyeti altına girmiştir.⁵ Ancak bu genişleme ve ilerleme zaman zaman sekteye uğrayacaktır. Esas Eğirdir ve Isparta çevresinin Türkmenler tarafından ele geçirilmesi ve istikrarın sağlanması 1204 tarihinde III. Kılıç Arslan (1204–1205) zamanında olmuştur.⁶ 1261–1262 tarihini, Anadolu'da Moğollara karşı geniş Türkmen hareketinin başlangıcı saymak yerinde olacaktır. Bu hareket, Türkmen Beyliklerinin bu arada Hamidoğulları Beyliğinin kuruluş sürecini başlatmıştır. Bu tarihten başlayarak Anadolu iki siyasi bölgeye ayrılmıştır. Biri İran İlhanlı Moğol Devleti'nin ve onların kuklası Selçuklu sultanlarının egemen olduğu doğu kısmı, öteki Uç Türkmenlerinin hâkim

1 Pisidia adına tarihte ilk kez Yunan tarihçi Ksenophon'un Anabasis adlı eserinde rastlanmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. Ksenophon, *Anabasis*, Çev. Tanju Gökçöl, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998, s.13.

2 Eğirdir'in İlk Çağdaki yeri ve önemi ve bölgedeki önemli yerleşmelerle ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Özsait, "İlkçağ Tarihinde Eğirdir", *Tarihi Kültürel Ekonomik Yönleri İle Eğirdir*, 1. Eğirdir Sempozyumu (31 Ağustos–01 Eylül 2001, Eğirdir, s.717-728.

3 Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, İÜEF Yayınları No.3307, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1985, s.128.

4 Pisidya Bölgesi, birçok tarihi süreç geçirmiş ve değişik mücadelelere sahne olmuştur. Bu süreçte bu bölgenin birçok yerinde şehirler kurulmuş ve yerleşimlere sahne olmuştur. Bu bölgenin İlk Çağlardaki durumu, geçirdiği tarihi süreç ve eski medeniyetleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Özsait, *age*; Ayrıca bkz. 2003 *Isparta İl Yıllığı*, s.499-500.

5 Muharrem Kesik, Antalya'ya Yapılan İlk Akınlar ve Şehrin Selçuklu Hakimiyeti Altına Girmesi", *Son Bin Yılda Antalya Sempozyumu 18-19 Aralık 2003*, Akdeniz Üniversitesi Basımevi, Antalya 2006, s.4; Sait Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, TTK, Ankara 2006, s.18-22; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1984, s.214; Ali Sevim- Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi*, c.I, TTK, Ankara 1990, s.98-99.

6 Kofoğlu, *age*, s.24-27; Turan, *age*, s.273-274; Ali Sevim- Yaşar Yücel, *age*, s.106; Nermin Şaman Doğan, "Selçuklu ve Hamidoğulları Döneminde Isparta: Kültürel Ortam", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı.22, 2009, s.72; Mübarizeddin Ertokuş, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, I. İzzeddin Keykavus ve I. Alaeddin Keykubad zamanlarında Antalya ve havalisinde yaptığı fetihleri ve burada uzun müddet süren valiliği ile şöhret kazanmış bir devlet adamıdır. Bölgede yaptığı vakıflarla önem arz eden bir kişidir. Bunun vakıfları ve siyasi kişiliği hakkında bkz. Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri II Mübarizeddin Er-Tokuş Ve Vakfiyesi", *Belleten*, c.XI, sy.43, TTK, Ankara 1947, s.415-429. Ayrıca bkz. Behset Karaca, *1501'de Hamid Sancağı Vakıfları (MAD 3331 Numaralı Vakıf Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi)*, T.C. Burdur Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü, Burdur 2014.

olduğu batı kesitidir.⁷ İşte bu siyasi karışıklıklar ve otorite boşluğundan yararlanan Uçlardaki Türkmen beyleri, yeniden ve daha kararlı bir şekilde harekete geçmişlerdir. Hamid Bey de 1297’de Uluborlu merkez olmak üzere Isparta ve Burdur havalisindeki çeşitli Türkmen aşiretlerini etrafında toplayarak kendi adına izafeten Hamidoğulları Beyliğini kurmuştur. Beyliğin sınırları ilk kuruluş yıllarında Uluborlu merkez olmak üzere Isparta, Burdur, Eğirdir, Barla, Ağros (Atabey), Gönen ve Keçiborlu’dan ibarettir. Hamid Bey’in sağlığında beyliğin sınırları daha da genişlemiş ve Yalvaç, Şarkıkaraağaç, Afşar, Gelen-dost, Pavli (Sütçüler), İncirli (Bucak) ve Ağlasun gibi yerleşim merkezleri de ele geçirilmiştir. Hamid Bey, hükümet merkezi Uluborlu’da otururken diğer evlatlar ile kardeşler ise idarelerine verilmiş olan vilayet ve beldelerde hüküm sürmüşlerdir.⁸

İlyas Bey, Uluborlu merkez olmak üzere Hamid Beyden sonra beyliğin başına geçmiştir.⁹ Feleküddin Dünder Bey, dedesi Hamid Bey ve babası İlyas Beyin ölümünden sonra beyliğin idaresini eline alınca hükümet merkezini de Uluborlu’dan Eğirdir’e taşımıştır. Bu olay Eğirdir şehrinin sosyal, kültürel ve ekonomik yönden gelişmesinde önemli olmuştur. Bu doğrultuda Feleküddin Dünder Bey bir hayli eserle Eğirdir’i imar ederek kendi ismine izafeten *Felekabad* adını vermiştir.¹⁰ Hamidoğulları tarihinin 25 yılını dolduran Dünder Bey, sülalenin en değerli adamıdır. Hamidoğulları hâkimiyetini Batı Anadolu’ya kadar genişletmiş ve bugüne kadar yaşayan eserleriyle kendisini tarihe mal etmiştir.¹¹ Dünder Bey, hükümet merkezini Selçuklu Sultanlarının Antalya ve Alâiye fethedilene kadar sayfiye yeri olarak kullandıkları Eğirdir’e, şehrin stratejik konumu, kaleye sahip olması, askeri ve ticaret yollarının kontrolünü sağlayabilecek önemli bir kavşak durumunda bulunması, Konya ile Antalya arasında irtibatı sağlaması gibi birçok faktörden dolayı 1307 yılı civarında taşımıştır. Feleküddin Dünder Bey’in Demirtaş tarafından öldürülmesinden sonra Mısır’da bulunan oğlu Necmeddin İshak Bey’in genç yaştaki oğlu Hızır Bey, Demirtaş’ın müsaadesiyle Hamidoğullarının idaresini ele almıştır. Demirtaş’ın da 1328’de Kahire’de öldürülmesiyle Necmeddin İshak Bey de aynı yıl içerisinde Eğirdir’e dönmüş ve kendisinin yokluğunda Hamidoğulları Beyliğini idare eden Hızır Beyden idareyi devralmıştır.¹² Seyyah İbn Batuta 1333 yılında Eğirdir’e gelerek İshak Beyle görüşmüştür.¹³ Batuta, İshak Beyin Anadolu’nun önde gelen hükümdarlarından birisi olduğunu belirtmektedir.¹⁴

Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey tarafından topraklarına düzenlenen saldırılara karşı Osmanlılardan yardım istemek zorunda kalan Hüseyin Bey, buna karşılık 1381–1382 tarihinde Osmanlı Sultanı I. Murad’a Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Yalvaç, Karaağaç ve Isparta beldelerini satmak zorunda kalmıştır. Ancak satılan yerler arasında Isparta’nın olduğu konusu tartışmalıdır.¹⁵ Sultan Murad’ın 1386 tarihinde Karaman seferine çıkmasından önce muhtemelen Osmanlı ordusu Konya önüne ilerlerken Eğirdir de fethedilmiştir. Böylece Hüseyin Bey, Osmanlı himayesinde kalmak şartıyla Isparta merkez olmak üzere Burdur, Uluborlu, Keçiborlu ve Gölhisar havalisinde hüküm sürmeye devam etmiştir. Daha sonra yine Karaman seferine çıkan Yıldırım Bayezid 1391 tarihinde Hamid-ili bölgesini tamamen fet-hetmiştir.¹⁶ Hamidoğulları’nın Antalya şubesi de 1392 tarihinde fethedilecektir.¹⁷ Ancak bu bölgenin

7 Halil İncalcık, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu”, *Türkler*, c.IX, Yeni Türkiye Yayınları (YTY), Ankara 2002, s.67.

8 Kofoğlu, *age*, s.74-75, 113-116.

9 Kofoğlu, *age*, s.132, 141.

10 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK, Ankara 1984, s.62.

11 Feleküddin Dünder Bey dönemi, bu dönemden kalma yazıt ve kitabeler ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Tahir Erdem, “Hamidoğulları (Feleküddin Dünder)”, *Ün*, c.II, sy.17, Isparta, Ağustos 1935, s.239-241.

12 Kofoğlu, *age*, s.153-154, 210-211.

13 Uzunçarşılı, *age*, s.64.

14 Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Çev. A. Sait Aykut, c.I, YKY, İstanbul 2000, s.406.

15 Kofoğlu, *age*, s.265-267. Uzunçarşılı, bu satma işleminin seksen bin altın mukabilinde 1374 tarihinde gerçekleştiğini yazmaktadır. Uzunçarşılı, *age*, s.65; Ayrıca bkz. Hikmet Turhan Dağlıoğlu, “Hamidoğulları Hakkında Kaynaklar”, *Ün*, c.II, sy.17, Isparta, Temmuz 1935, s.237-239. Karamanoğullarının Hamid bölgesindeki mücadeleleri ve buradaki etkileri ile ilgili olarak bkz. Erdem, “Karamanoğulları Tarihini Aydınlatan Yeni Belgeler”, *Ün*, c.III, sy.35-36, Isparta, Şubat-Mart 1937, s.490-493.

16 Kofoğlu, *age*, s.273, 286; Feridun Emecen, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan Fetret Dönemine”, *Türkler*, c.IX, YTY, Ankara 2002, s.28; İncalcık, “Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış”, *Osmanlı*, c.I, YTY, Ankara 1999, s.68; Hamid bölgesinin fethi için 1390 yılının sonbaharı tarihi de verilmektedir. Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Tarihsel Coğrafyası*, Çev. Bahar Tırnakçı, YKY, İstanbul 2001, s.86.

17 Mustafa Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi Resimli Haritalı*, c.I, TTK, Ankara 2010, s.24. Antalya ve çevresinin Osmanlı hâkimiyetine geçiş tarihi birçok müellif tarafından farklı verilmesine rağmen Yıldırım Bayezid zamanında alındığı ve alındıktan sonra, önce oğlu İsa Çelebi’ye sonra da diğer oğlu Mustafa Çelebi’ye sancak olarak verilmesi konusunda hiçbir şüphe yoktur.

kesin olarak Osmanlılara geçmesi ve bölgede huzur ve istikrarın sağlanması 1397'de Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey'in Akçay Savaşı'nda mağlup olup öldürülmesinden sonra olacaktır.¹⁸ 1402 tarihindeki Ankara Savaşı'ndan sonra Timur, oğulları vasıtasıyla bölgeye kestiği haracı toplatmış ve bu havalıyı yağmalatmıştır. Nizamüddin Şami'nin *Zafername* isimli eserinde bahsettiği üzere, Ankara Savaşı'ndan sonra Timur Anadolu'da birçok bölgeyi de fethetmiştir. Bu doğrultuda, Uluborlu Kalesi'ne doğru yola çıkmıştır. Buraya ulaştıktan sonra kaleyi yıkıp toprakla beraber ettikten sonra Eğirdir ve Nis kalesine yürümüş ve aynı gün bunları da fethetmiştir. Buradan Akşehir'e doğru yoluna devam etmiştir.¹⁹ İlk olarak 1391–1392 tarihinde fethedilen Hamid-ili, Ankara savaşıdan sonra tekrar Osmanlıların elinden çıkmıştır. Daha sonra 1423 tarihinde Antalya şubesi de dâhil olmak üzere Hamidoğulları Beyliği tamamen Osmanlıların eline geçmiştir. Hamid bölgesinin bir parçası olan Eğirdir şehri ve çevresi de böylece Osmanlılara geçmiştir. Teke-ili ve Hamid bölgesi, II. Murad zamanında Anadolu Eyaleti'ne ithal edilmiş ve daha sonraki zamanlarda da bu durumunu muhafaza etmiştir.²⁰ Sancağın Gölhisar, Karaağaç-ı Gölhisar, Burdur, Ağlasun, İrle, Isparta, Yalvaç, Uluborlu, Gönen, Eğirdir, Keçiborlu gibi yerleri en önemli yerleşim yerleri olup, genelde kaza statüsünde idare edilmişlerdir.²¹

Yerleşmeyi Etkileyen Faktörler ve Şehirlerin Hususiyetleri

Eğirdir kazasındaki yerleşim yerleri ile bunların *iskân, nüfus ve ekonomik* özelliklerini belirtirken şehir ve kırsal olmak üzere iki kısımda değerlendirmek gerekir. Kırsal iskân merkezleri deyince köy, mezra, çiftlik ve yaylak ile kırsal arasında yaşayan konar-göçerler gelmektedir. Biz burada Eğirdir şehrinin Hamidoğullarından Osmanlı Devleti zamanına ve Osmanlıdaki geçirdiği değişiklik ve gelişmeleri incelemeye çalışacağız.

Yerleşmeyi hiç şüphesiz, ekonomik şartlar, yerleşim alanının korunaklı ve güvenli bir konum arz etmesi, bir akarsuyun veya gölün yanında bulunması, bölgedeki yol şebekelerinden yararlanma imkânlarına sahip olma gibi birçok faktör etkilemektedir.²² Kentsel ve kırsal yerleşmenin en belirgin ayrıldığı nokta nüfus yoğunluğu ve üretim biçiminin tarım dışı alanlara yönelik olmasıdır. Fakat bu iki kıstas bir yerin şehir ya da köy özelliği taşıması hususunu tek başlarına belirtmekte yeterli değildir.²³ Şehir denen yerleşmeyi herhangi diğer bir yerleşmeden ayıran başlıca özellik, kendi kendine yetmeyen bir iktisadi birim olmasıdır. Şehir, çevre yerleşmelerinin iktisadi faaliyetini denetleyen, ona göre ihtisaslaşan, üretimde bulunan ve bunun sonucunda toplumsal ve idari yönden de çevresi üzerinde denetimci bir görev yüklenen merkezdir.²⁴ Bir iskân yerinin şehir özelliğini kazanmasında pazar etkinlikleri ile nüfusun önemli bir kısmının tarım dışı uğraşlarla meşgul olması ve nüfus yoğunluğunun yanı sıra idari düzey açısından, yerleşimde bir sancakbeyi ya da en azından bir kadı bulunmasıdır.²⁵

Pazaryeri, çarşı, esnafa ait dükkânların bulunması, şehir çevresindeki kırsal bölge ve köylerde hâsıl olan tarımsal ürün ile şehirde üretilen çeşitli malların değişimi için gerekli altyapı, şehir için önemli hususlardır. Bunların yanı sıra han, hamam, kervansaray, medrese, cuma camisi, meydan çeşmesi, bedesten, imarethane, pazaryeri şehrin ve kasabanın sahip olduğu ticari ve kültürel altyapının diğer elemanlarıdır. Şehri çevreleyen surlar da oraya korunmuşluk özelliği katan bir unsur olarak eklenebilir.

Birçok vakıfta, Teke Beylerinden sonra, Bayezid Bey hünkârdan, İsa ve Mustafa Çelebi'den nişan (berat, misal, biti) alanların isimlerinin kaydedilmesi bunu teyit etmektedir. *BOA, KK 3357*, s.2-10; *BOA, MAD 14*, s.412/b-434/b; Ayrıca bkz. Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002, s.43-44.

18 Daha geniş bilgi için bkz. Şihabeddin Tekindağ, "Karamanlılar", İA, c.VI, MEB, Eskişehir 1997, s.316-330.

19 Nizamüddin Şami, *Zafername*, Farsçadan Çev. Necati Lugal, TTK, Ankara 1987, s.318-322.

20 Ahmed Refik, "Fatih Zamanında Teke-ili", *TTEM*, sene 14, sy.2 (79), İstanbul 1340, s.69; Kofoğlu, *age*, s.292-297; Ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *age*, s.69; Cezar, *age*, s.24.

21 Hamid Sancağının idari yapısı ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Karaca, *1501'de Hamid Sancağı Vakıfları (MAD 3331 Numaralı Vakıf Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi)*, s.42-44.

22 Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren, İstanbul 1989, s.206-211; Fikret Yılmaz, *XVI. Yüzyılda Edremit Kazası*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1995, s.108-109.

23 Sabri Çakır-Mehmet Erbaş, "Giresun'da Kentleşme ve Kentsel Yerleşmelerin Kademelenmesi", İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (1-3 Haziran 1988) Bildirileri, Samsun 1990, s.35.

24 İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2007, s.279-280.

25 Talip Yücel, "Türkiye'de Şehirleşme Hareketleri", *Türk Coğrafya Dergisi*, Yıl 17, s (No) 21, İstanbul 1961, s.31-44; Surayı Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul 1994, s.16; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, Derleyen Salih Özbaran, İzmir 1984, s.4-5.

Köylerden bir diğer farklı özelliği de şehir ve kasabaların mahallelere ayrılmış olmasıdır.²⁶ Osmanlı kentinde mahalle, sosyal sınıflaşmaya göre değil, etnik ve dini farklılığa göre biçimlenmiştir. Yani Müslim ve gayrimüslim aynı mahallede oturmamaktadır.²⁷ Osmanlıda şehir ve kasabalarda yaşayanlar, kır iskân birimleri olan köylerde geçimlerini tarımla sağlayan çiftçi-köylülere göre devlet nazarında farklı bir statüde bulunmaktadır. Yerleşik hayatta sosyal yapının temel unsurunu şehirliler ve köylüler oluşturmaktadır.²⁸

Osmanlı şehrinin en yüksek yöneticisi kadıdır. Kadı şehirde sadece bir yargıç değil; aynı zamanda idari, mali ve beledi fonksiyonları olan bir memurdur. Kadının görevlerini daha alt kademe yerleşme birimlerinde yani mahallelerde yerine getirmek ve onun temsilciliğini yapmak ise mahalle imamlarına aittir. Mekâna göre bir görev bölüşümü göz önüne alındığında kadı-naib-imam hiyerarşisi görülmektedir. İmam, muhtarlık teşkilatı kurulana kadar, mahallenin mülki ve beledi amiri sayılmakta ve padişah beratıyla tayin edilmektedir. Azınlık mahallelerinde, imamın görevini papaz ve kocabaşılar yerine getirmektedirler.²⁹ Şehirde oturanların çoğu genel olarak daha varlıklı kesimler olup, kendilerine ait iki katlı bahçeli evlerde oturmaktadırlar. Şehirlerde askeri ve adli görevliler dışında imam, hatip, müezzin, şeyh, derviş gibi dini zümre mensupları, mütevellî, muhassıl, mültezim gibi vergi toplayıcıları, müderris, ases, subaşı gibi diğer kamu görevlileri muhtemelen önde gelen grubu oluşturmaktadır. Sivil topluluk içinde esnaf zümreleri, ticaret ehli sosyal yapıdaki kademelenmede ön sırayı almaktadırlar.³⁰ Tapu Tahrir Defterleri'nde kasaba ve şehir özelliği taşıyan yerler umumiyetle *nefs* olarak gösterilmiştir. *Nejat Göyünç*, *nefs*'in genellikle "şehir, kasaba" anlamına geldiğini belirtmekte, ancak XVI. yüzyılda bu terimin kasabası bulunmayan kimi bölgeler için de kullanıldığına dikkati çekmekte ve *nefs* sözcüğünün kadı bulunmayan yeri anlatabileceği üzerinde durmaktadır.³¹ Yukarıda şehirlerle ilgili saydığımız genel hususların hemen hemen hepsini Eğirdir şehri için de görmekteyiz. Bir şehirde bulunması gereken bütün özellikler ve yönetici zümre, çok eski tarihten itibaren yerleşim yeri olduğu için burada bulunmaktadır. Yeri geldikçe bunlar üzerinde durulacaktır.

Hamid Oğullarından Osmanlıya Eğirdir Şehri

Eğirdir Kalesi ve Kalenin Şehrin Yerleşimindeki Etkisi

Eğirdir şehri, Sivridağ denilen tepenin göle doğru uzanan kısmı üzerinde kurulmuş olup, göle uzanan burunun sonunda kalesi bulunmaktadır.³² Bu kale, Uluborlu Kalesi³³ ile birlikte bölgenin en önemli kalelerinden birisidir. Eğirdir kalesi, uzun yıllar faal olarak kullanılmış ve bölgenin muhafazası ile yerleşimde mühim bir yere sahip olmuştur.

Antik dönemden kalma olan kale³⁴ daha sonraki dönemlerde Türkler tarafından, Türkiye Selçuklularından başlayarak Hamidoğulları ve Osmanlılar tarafından kullanılmıştır. Eğirdir, Hamidoğullarının merkezi olduktan sonra kalenin önemi daha da artmıştır.

1402 tarihindeki Ankara Savaşı'ndan sonra Timur Anadolu'da birçok bölgeyi de fethetmiştir. Bu doğrultuda, Uluborlu Kalesi'ne doğru yola çıkmıştır. Bu kaleyi aldıktan sonra Eğirdir ve Nis kalesine yürümüş ve aynı gün bunları da fethetmiştir. Buradan Akşehir'e doğru yoluna devam etmiştir.³⁵ Görül-

26 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Faroqhi, *age*; Hamit Sadi Selen, "XVI. XVII. Yüzyıllarda Anadolu'nun Köy ve Küçük Şehir Hayatı", *III. Türk Tarih Kurumu Kongresi (1943)*, Ankara 1948, s.390-398; Gönül Tankut, "Osmanlı Şehrinde Ticarî Fonksiyonların Mekânsal Dağılımı", *VII. Türk Tarih Kongresi, (25-29 Eylül 1970) Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, Ankara 1973, s.773-779; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2014, s.18.

27 Ortaylı, *age*, s.281.

28 Emecen, "Osmanlılarda Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler", *Osmanlı*, c.IV, YTY, Ankara 1999, s.92.

29 Ortaylı, *age*, s.281-286.

30 Emecen, *age*, s.93-94. Ayrıca bkz. Mehmet Karagöz, "Osmanlıda Şehir ve Şehirli Mekan-İnsan-Beşeri Münasebetler (XV-XVIII. Yüzyıl)", *Osmanlı*, c.IV, YTY, Ankara 1999, s.103-110; Eğirdir şehriyle ilgili olarak muaf zümrelere baktığımızda buna benzer görevlileri hatta daha fazlasını görmekteyiz. Bkz. Tablo 2.

31 Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, TTK, Ankara 1991, s.56.

32 Bôcüzade Süleyman Sami, *Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi*, Bugünkü Dile çeviren ve Yayınlayan, Suat Seren, Serenler Yayını, İstanbul 1983, s.61.

33 Uluborlu Kalesi ve bu kalenin bölgedeki önemi hakkında bkz. Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Uluborlu Kazası*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2012, s.59-63.

34 Şaman Doğan, *age*, s.75.

35 Nizamüddin Şamî, *age*, s.318-322; Ayrıca Timur'un Anadolu'da 1402-1403 tarihleri arasında izlediği yol ve güzergahla

düğü üzere XV. asrın başlarında Eğirdir kalesi mamur ve aktif olarak kullanılmaktadır. Muhtemelen Timur'dan sonra tekrar bir onarım görmüştür. Bu durumunu yüzyılın sonuna ve XVI. yüzyılda da muhafaza etmiştir. Çünkü Hamid Sancağında XV. ve XVI. asırda kale eri bulunan tek yer durumundadır. Belgelerde buranın kale erlerinden bahsedilmektedir. Eğirdir kalesinde 1520'lerde 1 dizdar, 1 kethüda ve 37 merdân-ı kale yer almaktadır. Bu kale erlerinin gelirlerinin bir kısmı Uluborlu kazasından verilmiştir.³⁶

Ayrıca burası zaman zaman hapishane olarak da kullanılmıştır. Hapishane olarak kullanıldığına delil olarak 1478, 1501 ve 1523 yıllarında şehir hâsılı içerisinde “zindan resminden” bahsedilmesi bunu ortaya koymaktadır.³⁷ Yine birçok Mühimme hükmünde kalenin zindan veya hapishane olarak kullanıldığı belirtilmektedir.³⁸ Kalenin önemini korumasında güvenlik, ticaret yolları üzerinde bulunması, Hamidoğullarına merkezlik yapmış olması gibi faktörler etkili olmuştur. Kale, çok büyük bir alana ve fethi çok zor bir konuma da sahip değildir. Ancak üç taraftan göl ile çevrili olduğundan fethi çok da kolay görülmemektedir. Hatta *Gertrude Bell*'in fotoğraflarında 1907 yılında kalenin giriş kısmının önünde de su bulunmaktadır. Bundan çıkan sonuca göre her taraftan su ile çevrilidir. Kale içinde XV. ve XVI. asırda Mescid-i Dediği isimli bir mahalle yer almaktadır. İsmi de vakıf defterlerinde geçen bu mescitten almıştır. Bu mescidin haricinde kale içinde Silahdaroğlu Mescidi de bulunmaktadır. Kale küçük olduğundan çok fazla dini ve sosyal yapı yer almamaktadır.³⁹ Ancak, şehrin oluşup gelişmesinde, yerleşimde diğer dini ve sosyal yapılarla birlikte bu kalenin önemini de unutmamak gerekmektedir. Kale bölgede istikrar sağlandıktan ve şehrin ticari ve kültürel önemi azaldıktan belli bir süre sonra yıkılmaya yüz tutmuştur. Yani Osmanlı idaresi altında hem şehir hem de kale, Selçuklu ve Hamidoğulları dönemindeki ihtişamını kaybetmiş, kalesi harap olmuş ve sönükleşmiştir. XVI. yüzyılın başlarında Isparta'nın nüfusu da Eğirdir'i geçmiştir.⁴⁰

XIX. yüzyılda artık birçok yeri çökmüş durumdadır. *Friedrich Sarre* 1895'de Eğirdir'e geldiğinde bu kaleyi görmüş ve bununla ilgili bilgi vermiştir. O, bu kalenin duvarlarının birçok yerde çöktüğünü ya da bilfiil yıkıldığını ve artık sadece bir yıkıntı yığını olduğunu belirtiyor. Ayrıca kalenin en iyi durumda olan tarafı, şehre bakan yüzü diye ilave etmektedir.⁴¹ 29 Nisan 1907'de diğer bir seyyah *Gertrude Bell* de Eğirdir'e gelmiş ve kale ile ilgili bilgi vermiştir. O, kalenin çok eski ve köhne olduğunu, sadece karşılıklı duvarlarının bir kısmı ve kulenin kapısının kaldığını belirtmiştir.⁴² Şehir dokusu Roma ve Bizans dönemlerinde kale içinde, Türk döneminde ise kale dışında gelişmiştir. Şehir, Selçuklulardan itibaren önemli yerleşimlerden birisi olmuştur. Konya'dan Antalya'ya ulaşan kervan yolu üzerinde bulunmaktadır. Bunun bir sonucu olarak II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237–1246) zamanında Eğirdir Han (1237–1238) inşa edilmiştir. Özellikle Eğirdir gibi savunmaya elverişli bir noktayı elinde tutan Hamidoğulları kuzey-güney yönünde oldukça işlek olan ticaret yollarını denetleyen bir devlet olarak varlıklarını sürdürmüşler ve bunda da güvenlik açısından kalenin önemli bir yeri olmuştur.⁴³

ilgili olarak bkz. Pitcher, *age*, harita 12.

36 Yekûn 1520'lerde Hamid Sancağında 1 mir-liva, 5 zeamet, 99 tezkereli ve 485 tezkeresiz tımara karşılık 1 kale dizdarı, 1 kethüda ve 37 kale eri bulunmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. *BOA, TT 107*, s.91-233. Tımar-ı Müstahfizân-ı Kal'a-i Eğirdir bu defterde 228 ile 233'üncü sayfalar arasındadır. Ayrıca bkz. Zeki Arıkan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, İzmir 1988, s.130; Eğirdir kale erleri ve Uluborlu kazasından tımar tasarruf eden Eğirdir kale görevlileri hakkında ise daha geniş bilgi için bkz. Karaca, *age*, s.265-285.

37 *BOA, TT 30*, s.303; *BOA, TT 994*, s.18; *BOA, TT 121*, s.334.

38 02.08.1559 tarihinde Hamid-eli Beyine yazılan hükümde: Eğirdir kalesinde mahpus olan kapıcı Mirza oğlu Yusuf'un kefaletle salıverilmesi için hüküm gönderilmiştir. 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560) Özet ve Transkripsiyon, T.C. BDAGM OADB Yayın Nu: 12, Ankara 1993, s.83; 1564-65 senesinde Hamid-eli Beyine ve Burdur kadısına yazılan başka bir hükümde: Burdur nahiyesi Molla köyünden Bostan adında birisinin Eğirdir kalesinde hapis bulunduğu ile ilgili hüküm vardır. 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) Özet – Transkripsiyon ve İndeks, I, T.C. BDAGM OADB Yayın Nu: 28, Ankara 1995, s.72-73; Ayrıca bu konuda bkz. M. Akif Erdoğan, “XVI. Yüzyılda Eğirdir Şehri”, *Tarihi Kültürel Ekonomik Yönleri İle Eğirdir I. Eğirdir Sempozyumu 31 Ağustos-1 Eylül 2001*, Isparta 2001, s.302.

39 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), c.I, Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Sultan-önü, Hamid ve Ankara Livaları, T.C. BDAGM OADB, Ankara 1993, s.306-307; <http://www.gerty.ncl.ac.uk/diaries.php?year=1907>. Ayrıca bkz. fotoğraflar.

40 Metin Tuncel, “Eğirdir”, *TDVİA*, c.X, İstanbul 1994, s.494.

41 Friedrich Sarre, *Küçükasya Seyahati -1895 Yazı- Selçuklu Sanatı Ve Ülkenin Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, Çev. Dârâ Çolakoğlu, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1998, s.182.

42 <http://www.gerty.ncl.ac.uk/diaries.php?year=1907>.

43 Şaman Doğan, *agm*, s.75; Bu hanın özellikleri, kitabesi, banisi, yapının geçirdiği onarımlar, malzeme ve teknik özellikleri konusunda daha geniş bilgi için bkz. Şaman Doğan, *Isparta'da Selçuklu Ve Beylikler Dönemi Mimarisi*, T.C. Isparta Valiliği İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü, Isparta 2008, s.199-207.

Eğirdir Şehrinin Nüfusu ile Ticari ve Ekonomik Durumu

Eğirdir, eski seyahatnamelerde ve coğrafya kitaplarında *Eğridüz*, *Eğirdün*, *Eğirdül*, *Felekâbat*, *Fel-lekbar* gibi isimlerle de geçmektedir.⁴⁴ Bu şekilde değişik adlarla da anılan Eğirdir şehrinde, 1478 tarihinde 17 mahalle yer almaktadır. Bu mahallelerin birinde gayrimüslimler yaşamaktadırlar. Ayrıca şehrin yakınında olan Nis adasında bir Müslim birde gayrimüslim mahallesi bulunmaktadır. Şehirdeki Gayrimüslim Mahallesi “*Zimmiyan-ı Nefs-i Eğirdir*”, adadaki ise “*Zimmiyan-ı Nis*” şeklinde geçmektedir. İlave olarak şehir merkezinde kaydedilen 4 kişi ile ilgili olarak “*Vakf-ı Zimmiyan ki Nefs-i Eğirdir ’de olan Cami-i Kadimü’l-eyyamdan hizmet edüb bu evler imiş ve karin görürlermiş haraç ve gayri rüsum ve avarız virü gelmemişler deyu Eğirdir şehrinin vasi-i şerhi şehadet etdiler*”⁴⁵ denilmektedir. Yani bazı vergilerden muaf olarak Camiye hizmet eden gayrimüslimler vardır. Şehirdeki mahallelerden birisi kale içindedir. Kale içindeki, Dediği Mescidinin ismini almıştır. Mahallelerin 13 adedi mescit ismiyle anılmaktadır. Yani mahallelere mescitler ismini vermiş ve mahallenin şekillenmesinde bu dini ve sosyal yapının önemli bir yeri olmuştur. 1 adet cami ve 1 tane de zaviye ismiyle anılan mahalle bulunmaktadır. Mahallelerden Kuryas, Çukur Mescid, Hacı Ahmed Mescidi ve Mescid-i İmaret nüfus konusunda en fazla nefere sahip olan mahallelerdir.

1478 tarihinde toplam Eğirdir şehrinde 362 nefer, 10 mücerred ve 42 muaf zümre kaydedilmiştir. Bu verilerden hareketle 1093 civarında kişinin yaşadığını söyleyebiliriz. Nis adasında ise 15 nefer, 2 muaf Müslüman kaydedilmiş olup 45 civarında Müslümanın bu adada yaşadığını görmekteyiz. Buna karşılık adada 51 nefer, 10 mücerred, 47 muaf zümre kaydedilmiş olup, 153 kişi civarında gayrimüslim yaşamaktadır. Toplam Eğirdir şehri ve adada 1291 civarında kişinin bulunduğunu belirtmek mümkündür.

Eğirdir şehri 1501 tarihinde 16 mahalleden meydana gelmektedir. Daha önce yer alan Mescid-i Halvai (?) mahallesi bulunmamaktadır. Bu mahallelerden birisinde gayrimüslimler yaşamaktadır. Ayrıca Nis adasında bir Müslim bir de gayrimüslim mahallesi bulunmaktadır. Çukur Mescid, Kuryas, Mescid-i Ağa en fazla haneyi barındıran mahallelerdir. Şehirdeki gayrimüslim mahallesinin nüfusu da biraz daha artmıştır. Nis adasındaki gayrimüslimler ise 60 hanedir. Mezkur tarihte toplam olarak Eğirdir şehrine 313 hane, 340 nefer, 3 mücerred, 36 muaf zümre yazılmıştır. Bu verilerden hareketle 1568 civarında kişi şehirde yer almaktadır. Adada ise 14 hane, 15 nefer, 2 muaf Müslüman zümre kaydedilmiş olup onlar da 70 civarında kişiyi oluşturmaktadır. 60 hane olan gayrimüslimler de 300 civarında kişiyi meydana getirmektedirler. Toplamda adada 370 kişi yaşamaktadır. Eğirdir şehri ile ada nüfusu ise 1938 civarında kişiden oluşmaktadır. Ancak 1501 tarihli vakıf defterinde geliri vakıflara ayrılmış yerler ve burada yaşayan insanlar bulunmaktadır. Bunu da göz önünde bulundurursak nüfus ve mahalle sayısı daha da artacaktır.

1523 ve 1530 tarihlerinde Eğirdir şehrinde 15 mahalle vardır. Bu mahallelerin birinde gayrimüslimler yaşamaktadır. Daha öncesine göre önemli miktarda nüfus kaybına uğramışlardır. 1501’de 25 hane olan şehirdeki gayrimüslimler 5 haneye düşmüşlerdir. Çukur Mescid, Mescid-i Ağa, Kuryas ve Zaviye-i Mevlana Abdî mahalleleri en fazla nüfusu barındıran yerlerdir. Daha önceki tahrirde olan Mescid-i Mevlanaoğlu ve Mescid-i Kethüda bu tarihte yoktur. Daha önceki tarihlerde olmayan Mescid-i Kurdoğlu Mahallesi ise yer almaktadır. Nis adasında ise Müslüman ve gayrimüslimler yine yaşamaktadırlar. Müslümanlar 27, gayrimüslimler 51 hanedirler. 1523 yılında Eğirdir şehrine 458 nefer, 313 hane, 93 mücerred ve 52 muaf zümre kaydedilmiştir. Bu verilere göre şehirde 1658 civarında kişinin yaşadığını söyleyebiliriz. Adada ise 31 nefer, 27 hane, 4 mücerred Müslüman zümre kaydedilmiştir. Nüfusları ise 139 civarında yapmaktadır. Zimmiyan ise 61 nefer, 51 hane, 8 mücerred, 2 muaf zümreden oluşmakta olup nüfusları 255 civarındadır. Eğirdir şehri ve Nis adası toplam nüfusu ise 2052 kişidir. 1530 tarihinde ise Eğirdir şehrine 462 nefer, 311 hane, 93 mücerred ve 53 muaf zümre kayıtlıdır. Toplam şehir nüfusu 1648 kişi civarındadır. Nis adasına ise 31 nefer, 27 hane, 4 mücerred Müslüman kaydedilmiş olup nüfusları 139 etmektedir. Gayrimüslimler ise 61 nefer, 51 hane, 8 mücerred ve 2 muaf zümre olup nüfusları 255 civarındadır. Toplam Eğirdir şehri ve adanın nüfusu 2042 civarındadır. Ancak 1530 tarihli vakıf defterinde belirtilen ve geliri vakıflara ayrılmış mahalle ve bu mahallelerde yaşayan insanlar bulunmaktadır.

⁴⁴ Böcüzade, *age*, s.62.

⁴⁵ *TT* 30, s.302; 1478–1568 tarihleri arasındaki mahalleler ve şehrin nüfusu konusunda bkz. ekler tablo 1.

1568 yılında yine 15 mahalle yer almaktadır. Bu mahallelerin birinde yine gayrimüslimler vardır. Daha önce büyük olan mahalleler yine büyük yerlerdir. Nis adasında Müslümanlar ve gayrimüslimler yine yer almaktadır. Eğirdir şehrine toplamda 604 nefer, 300 hane kaydedilmiş olup nüfusları 1500 civarındadır. Adada ise 48 nefer, 25 hane Müslüman kaydedilmiş olup nüfusları 125 kişi civarındadır. Gayrimüslimler ise 57 nefer, 40 hane olup 200 civarındadırlar. Toplam şehrin ve adanın nüfusu 1825 kişi civarında tahmin edilmektedir.⁴⁶

Eğirdir şehri bu yüzyılda, Yalvaç Karaağacı, Beyşehir, Seydişehir, Yalvaç, Tarsus, Alanya gibi şehirlerden daha kalabalık bir nüfusu barındırmaktadır. Isparta şehri ise Eğirdir'den daha fazla nüfusa sahiptir.⁴⁷ Bölgenin en önemli şehirlerinden olan Uluborlu'da 1478–1568 tarihleri arasında 1902–4773 civarında kişi yaşamaktadır.⁴⁸ Keçiborlu şehrinin nüfusu da aynı tarihlerde 500–1750 kişi civarındadır.⁴⁹ Bu verilere göre Eğirdir şehrinin bölgedeki diğer birçok şehirden büyük ve önemli bir yer olduğu anlaşılmaktadır.

1830 tarihinde Eğirdir şehri, 12 mahalle ve Nis adasından meydana gelmekte olup toplam kaydedilen Müslüman erkek nüfus 1713 kişiden oluşmaktadır. Bunu 2 ile çarptığımızda şehrin Müslüman nüfusu 3426 kişi yapmaktadır. En kalabalık mahallesi Kale Mahallesi'dir. En az nüfusa sahip olan mahalle ise Yazla'dır.⁵⁰ 1830 yılında Nis adasında kaydedilen erkek Rumların sayısı (Eğirdir merkezde Rum kaydedilmemiştir. Defterde “*Kaza-i Eğirdir; cezire-i Nis tâbi-i kasaba-i Eğirdir*” şeklinde geçmektedir.) 228'dir. Bunu 2 ile çarptığımızda 456 Rum nüfusun olduğunu söyleyebiliriz.⁵¹

Tablo 1: Eğirdir Şehri Nüfusu (H.1246/M.1830)

No	Mahalleler	Tuvana	Sıbyan	Musin	Toplam
1	Kale	125	90	74	289
2	Cami-i Kebir	76	47	48	171
3	Kubbelü	39	21	23	83
4	Seydimpaşa	29	23	12	64
5	Yazla	10	6	10	26
6	Cezire-i Nis	109	68	48	225
7	Poyraz	42	24	15	81
8	Timurkapu	44	26	27	97
9	Hacı Şeyh	29	22	21	72
10	Hamam	56	37	31	124
11	Kâtip	47	29	19	95
12	İmaret	59	42	28	129
13	Ağa	113	78	66	257
	Toplam	778	513	422	1713

Eğirdir şehrinin 1844 yılında nüfusunun 3285 kişi civarında olduğunu ve 12 mahallede meskûn bulunduğunu görmekteyiz. Bu nüfusa Nis dâhil değildir.⁵² Şehir nüfusu XV. ve XVI. yüzyıla göre iki katına yakın bir şekilde artmıştır. Ancak 1830 yılından biraz düşük görülmektedir. Bölgenin yine en önemli yerlerinden birisi olup çevre köylere ve Yöröklere bazı ticari ve ekonomik imkânlar sunmaktadır. 1896 tarihli *salnameye* göre nahiyeleri ile beraber Eğirdir şehri kaydedilmiştir. Bu tarihte 10 mahallesi, 56

46 Arıkan, *age*, s.50-52.

47 Erdoğan, *age*, s.303; Mehmet Yaşar Ertay, *XV.-XVI. Yüzyıllarda Karaağacı Gölhisar (Acıpayam) Kazası*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s.75-80.

48 Karaca, *age*, s.69-71

49 Karaca, “XV.-XVI. Yüzyıllarda Keçiborlu Kazası”, *SDÜ SBD*, Sayı 16, Isparta 2007, s.41–80.

50 BOA, *NFS.D.3273*, 3273.002.

51 BOA, *NFS.D.3242*, s.664-673; Ayrıca bkz. tablo 1.

52 İsmail Yakıt Temettuat Defterlerine göre yaptığı çalışmada 12 mahallede 657 hane kayıtlı olduğunu tespit etmiş ve bu haneleri 10 ile çarparak toplam nüfusu 6570 bulmuştur. 10 rakamı bu bölge için hane hesaplamasında çok büyüktür. Yine şehrin önceki ve sonraki nüfus durumlarına baktığımızda bu sayının mümkün olmayacağı görülmektedir. Genelde kabul gören 5 rakamıyla çarpılmalıdır. Biz ondan aldığımız hane rakamını 5 ile çarparak değerlendirmede bulunduk. Daha geniş bilgi için bkz. İsmail Yakıt, “Devlet Arşiv Belgeleri Işığında XIX. Asırda Eğirdir’de Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapı”, *Tarihi Kültürel Ekonomik Yönleri İle Eğirdir 1. Eğirdir Sempozyumu 31 Ağustos-1 Eylül 2001*, Isparta 2001, s.868-869

köyü bulunmaktadır. Eğirdir şehrine ise 864 hane kayıtlıdır. Rum-ı inas (kadınlar, kızlar) 746, Rum-ı zükur (erkekler) 731, İslam-ı inas 11934, İslam-ı zükur 12198, icmâl 25609'dır.⁵³ 1896 tarihli salnamede başka bir sayfada Eğirdir'in nüfusu 4182, hanesi 839 olarak verilmiştir.⁵⁴ Yani bu tarihlerde şehir nüfusu 4000'in üzerine çıkmıştır. Mahalle sayısı XV. asırdan XIX. asra devamlı bir düşüş göstermesine rağmen genelde nüfus artmıştır. Mahalle sayısındaki azalma bazı mahallelerin birleşmesinden meydana gelmektedir. Genelde şehrin dağıldığı alanda ve genişlemesinde bir değişiklik meydana gelmemiştir. Sadece önceleri köy olan Yazla XVI. yüzyılın ikinci yarısında şehrin mahallesi haline gelmiştir.

Eğirdir şehrinde XV. ve XVI. yüzyılda aşağıda tabloda görüldüğü üzere birçok muaf zümre bulunmaktadır. Bunların bir kısmı dini görevleri yerine getiren zümrelerdir. Diğer bir kısmı şehir yönetiminde etkili olan devlet görevlileridir. Bu muaf zümrelerin özellikleri ve sayısı da bu şehri kırsal alanlardan ayıran en önemli unsurlardandır. Bunların yanında pir, fakir, a'ma, mecnun gibi özelliklere sahip olup vergiden muaf olan zümreler de bulunmaktadır. 1478 yılında 47, 1501'de 38, 1523'de 54 ve 1530 tarihinde ise 55 muaf zümre yer almaktadır. Muaf zümrelerin önemli bir kısmı ise vakıflarda kaydedilmiştir. Genel toplamda bunları da göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Bütün bunların haricinde 1501 tarihinde kale içerisindeki eski Müslüman şehirlilerden 13 kişinin "*salgundan, sekbandan, hisar yapımından, bağ öşründen*" kısaca her türlü avarızdan muaf tutuldukları kaydedilmiştir. Bunların da II. Murad ve II. Mehmed'den ellerinde hükm-i hümayunları olduğu belirtilmiştir.⁵⁵

Tablo 2: Eğirdir Şehrinde Muaf Zümreler (1478–1530)

<i>Muaf lar</i>	<i>1478</i>	<i>1501</i>	<i>1523</i>	<i>1530</i>
İmam	19	17	10	11
Müezzin	3	5	2	1
Hatip	1	-	1	1
Hafız	-	1	3	3
Muhassıl	-	4	9	8
Müteveli	-	-	1	-
Muhzır-ı Kadı	-	1	-	-
Ehl-i Berat	-	1	-	1
Muarrif-i Kalem-i Hümayun	-	1	-	-
Muarrif	-	-	1	1
Sipahizade	-	1	4	4
Gaib	5	-	-	-
A'ma	1	-	-	-
Mecnun	-	-	1	1
Abdal	-	-	1	-
Kayyum	1	1	1	1
Pir-i Fani	9	4	12	13
İstanbul'a Sürülmüş	1	-	-	-
Pir, Fakir	4	-	-	-
Kethüda	2	2	-	1
Kethüda-yı Şehr	1	-	1	-
Şeyh-i Zaviye	-	-	1	1
Nazır-ı Zaviye	-	-	1	1
Şeyh-i Salih	-	-	-	1
Ahi-yi Şehr	-	-	-	1

⁵³ 1896 Konya Vilayeti Salnamesi, s.236-237.

⁵⁴ 1896 Konya Vilayeti Salnamesi, s.267.

⁵⁵ TT 994, s.10.

Naibüşşer	-	-	1	1
Sahib-i Vakf	-	-	-	1
Kadı	-	-	-	1
Yayabaşı (Ser-piyade)	-	-	2	1
Hisar eri	-	-	1	1
Toplam	47	38	54	55

Eğirdir şehrini ticari ve ekonomik yönden değerlendirmek gerekirse şunları söylemek mümkündür: Nüfus ve kültürel yönden nasıl çevresindeki birçok şehirden önemli ve büyük ise ekonomik ve ticari yönden de aynı şekildedir. Burada şehirden alınan vergilere baktığımız zaman bu durum ortaya çıkmaktadır. 1478 tarihinde şehrin toplam hâsılı 50325 akçedir. Bunun önemli bir kısmı bazar bacı, şehirdeki gayrimüslimlerin küp resmi, tahinhane mukataası, balıklagu ve öşr-i kürümden meydana gelmektedir. Ayrıca, başhane, boyahane mukataası, resm-i gerdek ve cürm ü cinayet resmi, gemi ve zindan resmi ve ispenç resmi gibi vergi kalemleri bulunmaktadır.⁵⁶ 1501 tarihinde şehir hâsılı 45025 akçeye düşmüştür. Daha önceki tahrir göre 5300 akçelik bir düşüş görülmektedir. Bu hasılın önemli bir kısmı Eğirdir şehri bazar bacı, meyhan ve şehir keferesi küp resmi, balıklagu, öşr-i kürüm ve tahinhane gibi resimlerden meydana gelmektedir. Ayrıca başhane, boyahane mukataası, resm-i gerdek ve cürm ü cinayet, gemi ve zindan resmi ile ispenç resminden oluşmaktadır.⁵⁷ 1523 ve 1530 yılında şehir hâsılı 52774 akçeye çıkmıştır. Yine en önemli gelir kalemleri ve alınan diğer vergiler daha öncesiyle hemen hemen aynıdır. Farklı olarak sabunhane, asiya, Hisar-ı Boğazlain, hinta, şairden alınan vergi ile yuvacıardan alınanlardan mürekkeptir.⁵⁸ 1568 yılında Zeki Arıkan toplam hâsılın 50000 akçe olduğunu belirtmiştir. Muhtemelen aynı kalemlerden meydana gelmektedir. 1478'den 1568 yılına şehir hâsılı pek fazla bir gelişme göstermemiştir. Ancak akçedeki değer kaybını göz önünde bulundurursak reel anlamda bir düşüşten bahsedilmelidir. Alınan vergi çeşitlerinden şehirde boyahane, başhane, sabunhane, tahinhane, değirmen ve meyhan gibi ticari ve sosyal yapıların olduğu görülmektedir. Yine şehirde ve geliri şehir hâsılına kaydedilen Köprü, Kapu ve Yazla Balıklagusu yani balık avlak yerleri vardır. Ayrıca geliri vakıflara ayrılan ve Eğirdir gölünün farklı yerlerinde olan balık avlak yerleri bulunmaktadır. Bunlar: Afşar'a balı Maziya köyünde, Boğaz ovasında Kantara'nın gözünd e, Mahmadlar sınırında Saru Kaya'dan Dadıl sınırına kadar olan alandır.⁵⁹ Bunlara ilave olarak Çakal köyün sınırında, Barla şehrinde, Taşkesik'ten Karzi altına kadar olan alanda, olmak üzere Eğirdir gölünün muhtelif birçok bölgesinde balık avlak yeri yer alır.⁶⁰ Ticari ve ekonomik anlamda baktığımızda Eğirdir kazası ve şehrinin gelişmesi ve konumunda Eğirdir Gölü'nün önemli bir yeri vardır. Göl, kuzey-güney doğrultusunda ve 50 km'lik bir çanak içinde uzanmaktadır. Yüzölçümü 517 km2 olan gölün genişliği, kuzey kısmında yaklaşık olarak 11 km., güney kısmında ise 16 km.'yi bulmaktadır. Eğirdir gölünün kapalı havza olmasını, Boğazova akıntısı ve birkaç küçük çayla beslenmesi engellemektedir.⁶¹ İşte bu kadar geniş alana sahip olan gölden birinci derecede Eğirdir istifade etmektedir. Çünkü şehir gölün kıyısında kurulmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz üzere balık avlak yerlerinin önemli bir kısmı buraya aittir. Afşar, Barla, Uluborlu ve Yalvaç kazalarının da göl kıyısında köyleri olmasına rağmen en fazla yararlanan Eğirdir'dir.⁶²

Bunların haricinde gölde işleyen gemiler olduğunu ve resim alındığını, kalede zindan olup vergi alındığını ve Boğazlain Hisarı olup vergi alındığını görmekteyiz. Vakıflarda kaydedilen ve geliri buraya verilen birçok sosyal yapı da bu şehirde yer almaktadır. Bunlar, medrese, cami, zaviye, mescid, hankah, Mevlevihane, kervansaray (harap), hamam, dükkân gibi yapılarıdır. Hatta burada dikkati çeken konulardan birisi dükkânların bazısının sallar içerisinde olmasıdır. Buradaki kayıta “*Sallar içinde 2 dükkân fi*

56 TT 30, s.295-303; Ayrıca bkz. tablo 3.

57 TT 994, 10-18; Ayrıca bkz. tablo 3.

58 TT 121, 324-334; 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), s.295-296.

59 Daha geniş bilgi için bkz. Karaca, 1501'de Hamid Sancağı Vakıfları (MAD 3331 Numaralı Vakıf Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi).

60 Daha geniş bilgi için bkz. Behset Karaca, Kadir Karacan, “Bölgenin Tarihi Coğrafyası İle İlgili Bazı Mülâhazalar ve Miryokefalon”, *Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014)*, SDÜ SBD Özel Sayı, Isparta 2014, s.150-171.

61 Özseit, İlkçağ Tarihinde Pisidyâ Başlangıçtan Büyük İskender Devrinin Sonuna Kadar, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2710, İstanbul 1980, s.41-43.

62 Özseit, age, s.43.

sene 30 akçe” denilmektedir.⁶³ Netice itibariyle şehirde, şehir halkının ve civar yerlerin birçok ihtiyacını karşılayacak ticari, sosyal ve kültürel yapı yer almaktadır. Çevredeki köylerin, bazı kazaların ve Yörüklerin ihtiyaçlarının önemli bir kısmı eskiden olduğu gibi şimdi de buradan sağlanmaktadır (Bkz. tablo 3).

Ticari ve ekonomik yönden Eğirdir şehri XV. asırda Uluborlu’dan geri olmasına rağmen XVI. yüzyılda burayı geçmiştir. 1522–1532 yıllarında Eğirdir, Hamid Sancağının Afşar, Yalvaç, Uluborlu, Ağras, Keçiborlu, Gönen, Burdur, Isparta, Barla kazaları ile birlikte pamuklu bezler (damga-i boğası) dokuması ve bundan alınan vergi konusunda da önemli yerlerdendir.⁶⁴

1844 yılında Eğirdir’in %33’ü çulha yani dokumacılıkla uğraşmaktadır. Bunların genelde bez, kumaş ve halı dokudukları tespit edilmiştir. İkinci hâkim mesleğin tarım yani ziraatçılık (%28) olduğu görülmüştür. Daha sonra debbağ yani tabakçılar (%7), sonra esnaf, tüccar, demirci, hizmetkâr, imam-hatip, kasap gelmektedir. Bunların dışında birçok hizmetleri karşılayan boyacılık, balıkçılık, berberlik, çobanlık, ekmekçilik, semercilik, eskicilik ve tarakçılık gibi meslekler yer alır. 1844’de Eğirdir’de 174 adet esnafa ait gelir getiren dükkân, ayrıca 16 tabakhane bulunmaktadır. 2 han ve 2 hamam olup en fazla halı ticareti yapılmaktadır. Eğirdir’de 1052 dönüm bağ tespit edilmiştir. Buğday, arpa ve yulaf gibi hububat ürünleri ekilmektedir. Hayvancılık açısından da önemli bir yer olup 4978 adet davar vardır. Bunların yanında sığır, merkep, beygir ve katır gibi hayvanlar da yer almaktadır. Kısaca 1844 yıllarında Eğirdir halkının ortanın üstünde bir gelir ve yaşam seviyesine sahip olduğu tespit edilmiştir.⁶⁵

1896 Tarihli Konya Vilayeti Salnamesine göre ise Eğirdir kazasında, 11 mekteb-i İslamiye, 2 medaris (müderrisler), 32 mescit, 5 cami-i şerif, 1 Mevlevi tekkesi, 2 kiremit Ocağı, 30 debbağhane, 1 yağhane, 1 değirmen, 3 hamam, 4 fırın, 4 han, 3 kahve, 211 dükkân ve 864 hane kaydedilmiştir.⁶⁶ Görüldüğü üzere 1896’da kaza sosyal müesseseler konusunda önemli bir konumdadır. Halkın her türlü sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyacını görecek kuruma sahiptir. Bunların çoğu da şehir merkezindedir.

Daha sonraki dönemlerde de Eğirdir şehrinin ticari ve ekonomik durumu pek fazla değişmemiştir. Böcüzade, “kasaba halkının çoğu sanat ve ticaretle meşgul olup Yazla mevkiine doğru oldukça muntazam bir Tabakhanesi vardır. Burada sarı ve siyah sahtiyan yapılmaktadır. Eğirdir alacası denilen bir çeşit kaba alaca dokuyan tezgâhlar ve demirci esnafı da çoktur. Alaca tezgâhları Nis adasında daha çoktur. Son zamanlarda halıcılık da yapmaya başlamışlardır. Adanın erkeklerinden Müslümanlar kayıkçı, Hristiyanlar dülgar ve duvarcı olurlar. Kışın kötü havalarda şehre gelmek mümkün olmadığından adadaki yiyeceklerle ihtiyaçlarını karşılarlar. Adada iki Pazar kayığı vardır. Adada oturanlar her gün bu kayıklarla şehre gidip gelirler. Eskiden ada sakinlerinin hepsi Hristiyan olup adada 18 kilise varken zamanla Hristiyanlar başka yerlere göç ettiklerinden azalmışlar, evlerini satın alan Müslümanlar adada yerleşmeye başlamışlardır. Adada çıkan bir yangın sonunda 40–50 Hristiyan evi yanmış halkı da Isparta’ya göç ederek yerleşmiştir” diyerek şehir ve adanın sosyo-kültürel yapısını ve değişimleri değerlendirmektedir.⁶⁷

Yine O, kasabanın çarşısında 250 kadar ahşap ve kargir dükkân olduğunu, bir buğday hanı ve çarşısında un pazarı bulunduğunu, haftanın Pazar günleri ayrıca Pazar kurulduğunu, civar köylerden ve her taraftan pazarcılar gelerek alış-veriş yaptıklarını ve köylülerin genellikle yağ, peynir, davar derisi ile av derileri sattıklarını yazmaktadır. Bunlara ilave olarak adanın ve kasabanın Müslüman ve Hristiyan halkının birbiriyle gayet iyi anlaşmış ve müşterek yaşamaya alışmış olduklarından bahsediyor. Böcüzade, ayrıca kasabada çiftçi ve ziraatçının etrafta arazi yok olduğu için az olduğunu, Yazla ve Kervansaray cihetinde ve Pınarpazarı bağlarında son zamanlarda gül yetiştirenler ve gülyağı çıkaranlar görüldüğünü, gölün akıntı tarafında, Pınarpazarı sahillerinde pek güzel kavun, karpuz ve bostan yettiğini, balık avlamanın köprü civarında yapıldığını, hayvanlardan at, eşek, katırın çok, koyun, inek, mandanın az bulunduğunu ifade ediyor.⁶⁸ Bu gelir çeşitlerine ve gelir seviyesine baktığımızda XV. asırdan XX. asrın başlarına pek fazla bir değişiklik olmadığını söylemek mümkündür. Öncesine göre nüfus, sosyal yapı, sunulan imkânlar gibi bazı konularda gelişmeler mutlaka olacaktır ve olmuştur. Ancak bu çok büyük bir değişme ve gelişme değildir. Bunda da XX. yüzyılın başlarına kadar ulaşım bakımından pek parlak ol-

63 MAD 3331, s.142.

64 Erdoğru, *agm*, s.305.

65 1844 tarihindeki durumu konusunda daha geniş bilgi için bkz. Yakıt, *agm*, s.867-882.

66 1896 Tarihli Konya Vilayeti Salnamesi, s.246-247.

67 Böcüzade, *age*, s.63.

68 Böcüzade, *age*, s.63-64.

mayan vaziyeti etkili olmuştur. İzmir-Aydın demiryolu hattının 1912 yılında buraya kadar uzatılmasıyla şehrin durumu gelişmeye başlamış, bu sayede halı sanayii ve halı ticaretinde belirgin bir ilerleme kaydedilmiştir. Yapılan bir araştırmaya göre 1910–1913 yıllarında Eğirdir’de 500 halı tezgâhı bulunuyor, bu tezgâhlarda 1500 işçi çalışıyor ve 15.000 m2 halı dokunuyordu. Dokumacılıkta da kadınların rolü ve önemini unutmamak gerekmektedir.⁶⁹

Tablo 3: 1478–1568 Tarihleri Arası Eğirdir Şehrinin Hâsılı

1478 Tarihi	1501 Tarihi	1523 Tarihi	1530 Tarihi	1568 Tarihi ¹
Başhane muka-ta’asından yılda 1200	Başhane muka-ta’asından yılda 1400	Başhane fi sene 1590		
Boyahane muka’taasından yılda 1500	Boyahane muka-ta’asından fi sene 1500	Mukata’a-i Boyahane 1590		
...reisliği muka-ta’asından ve resm-i gerdek ve cürm ü cinayet ve gemi ve zindandan yılda 1500	...reisliği muka-ta’asından ve resm-i gerdek ve cürm ü cinayet ve gemi ve zindandan fi sene 1500	... reisliği ve gemi ve zindandan 600		
Bazar-ı an nefsi-i Eğirdir-i mezkûre şehir keferesinin küp resmi 20000	Bazar-ı an nefsi-i Eğirdir ma’a meyhane ve şehir keferesinin küp resmi 20000	Bazar ma’a meyhane ve resm-i küp kefer-i şehir 15290	Bazar-ı nefsi-i Eğirdir ma’a meyhane ve resm-i küp-i kefer-i şehir ve başhane ve mukata’a-i boyahane ve mukata’a-i tahunhane-i şehir ve mukata’a-i balıklagu-yı köprü ve sabunhane ve ispenç-i gebran ve gayri 52774	
Tahunhane muka-ta’asından yılda 4000	Tahunhane muka-ta’asından 4000	Mukata’a-i tahunhane-i şehir 3000		
Kapu Balıklagusundan yılda 300	Kapu Balıklagusundan 500	Balıklagu-yı Kapu 1000		
Resm-i ispenç-i gebran 73 nefer 1525	İспенç-i gebran 85 neferen fi 25 2125	İспенç-i gebran 1650		
Öşr-i Kürüm nefsi-i Eğirdir 10000	Öşr-i kürüm nefsi-i Eğirdir 13000	Öşr-i bağ 9490		

⁶⁹ Tuncel, *agm*, s.495.

Köprü Balıkla- gusundan defter-i köhne- de 20000 akçe kayd olunmuş üç yıldan berü göl kurumuş bir akçe hâsıl olmamış ama şimdi göl mail ziyade olduğu sebeb- ten tahminen hâsıl 10000	Köprü Balıkla- gusundan defter-i köhne- de 20000 akçe kayd olunmuş üç yıldan berü göl kurumuş bir akçe hâsıl olmamış ama şimdi göl mail zi- yade olduğu sebeb- den tahminen hâsıl 10000 akçe kayd olunmuş şimdi- ki halde yine teftiş oldu yedi sekiz yıl- dan berü altı yedi yüz nihayet yıldan ziyade olmazmış tahminen 1000 fi'l- asl 10000 kesr 9000	Mukata'a-i Balıkla- guy Köprü 14790		
		Öşr-i bağ-ı Nis-i zim- miyan ma'a harım 100		
		Fari bağ 50		
		Hisar-ı Boğazlain 100		
		Bad-ı heva 1550		
		Hinta 8 müdd 640		
		Şair müdd 11 kile 393		
		Asiyab ma'mur 1 harab 2 hâsıl 39		
		Sabunhane 200		
		Eğirdir halkının Durdu Bağı demekle ma'ruf bağlardan ve bahçeler- den öşr-i bostan ve seb- zevat ve öşr-i galle 100		
		Balıkla- guy Yazla 102		
		Eşenhâ-i kaza-i Eğirdir ki beyler tasarruf ede gelmişlerdir. Yuva oğ- luna tayin olunan bir şahin ve bir çakır yuva- sından gayri fi sene 500		
50325	45025	52774	52774	50000

Eğirdir Şehrinin Gelişiminde Vakıfların Rolü

Vakıf, bir kimsenin dinî ve hayrî mülâhazalarla bazen daha farklı gaye ve düşüncelerle menkul bir veya daha fazla mal veya mülkünü ya da, mülkiyete dönüştürülmüş mirî araziye, dinî, hayrî ve içti-maî bir gaye uğruna tahsis etmesidir. Böyle bir davranışın arkasında bir mecburiyet ve zorlama değil, dini ve kültürel değerler yatmaktadır. Öyleyse İslam vakfını, mali imkân sahibi bir Müslüman'ın, şahsi mallarından bir kısmını kamu hizmetini görecek kuruluşlara dönüştürmesi fiili olarak tanımlamak müm-

kündür. Vakıf müessesesi, Türk ve İslâm dünyasının etkisini gösterdiği geniş coğrafyada asırlarca tatbik edilmiş ve bunun sonucunda günümüze kadar gelen maddi ve manevi eserler bırakmıştır.⁷⁰ Vakıf müessesesi, Osmanlı toplum hayatında, iskân, istikrar, şehircilik, eğitim, kültür, sosyal hizmet ve ekonomik açılardan derin izler bırakmıştır.⁷¹ Osmanlı şehir ve kasabaları fizikî, içtimaî ve iktisadî bakımdan şehre merkezlik eden vakıf kuruluşları etrafında gelişmişlerdir.⁷²

Eğirdir şehri, kasaba ve köyleri de bu geleneğe uygun olarak vakıf eserlerinin etrafında gelişmiştir. Şehrin vakıfları ile ilgili en eski bilgileri 1501 tarihli vakıf defterinden öğrenmekteyiz. Ancak bu defterde I. Bayezid, II. Murad ve Fatih'ten⁷³ sıkça bahsedilmektedir. Böylece bazı vakıfların onların zamanındaki durumu ve geçirdiği tarihi süreç öğrenilmektedir. Yine bölgedeki birçok vakıf Hamidoğulları zamanından beri devam etmekte olup Osmanlılar bunları korumuşlar ve vakıf durumunu bozmamışlardır.⁷⁴ Hatta Ağros'taki (Atabey) Ertokuş Medresesi (1224) ve Eğirdir-Gelendost yolu üzerindeki Dadıl Kervansarayı veya Gelendost Ertokuş Han'ı (1203–1204), Hızır Bey Camii, Selçuklular Dönemi'ne kadar gitmektedir.⁷⁵ Eğirdir merkezdeki Dünder Bey Medresesi 1301–1302 tarihinde, Medresenin yakınındaki Dünder Bey/Aşağı Hamamı adlarıyla tanınan yapı kaynaklarda verilen kitabesine göre H.707/ M.1307-1308 yılında yine Dünder Bey tarafından yaptırılmıştır. Esas olarak Selçuklu yapısı olan Eğirdir Hızır Bey/Ulu Camii ise Hızır Bey tarafından genişletilerek onarılmıştır. Bu dönemde Eğirdir'in Yazla Mahallesi'nde bulunan ve kitabesine göre H.759/ M.1357–1358 tarihinde Hüsameddin İlyas Bey tarafından Musa oğlu İsa adlı bir kişi adına yaptırılan Baba/Dede Sultan Türbesi önemli bir örnektir. Eğirdir haricinde Hankâh mevkiî vardır. Bu yere yakın şose kenarında bir cami ve bir de türbe görülmektedir. Türbede sekiz on sanduka olduğu Uzunçarşılı tarafından belirtilmiştir. Yine O, burada Piri Mehmed Halife'nin olduğunu, bunun oğlu Şeyh Mehmed Çelebi ile evlatlarının metfun olduklarını ifade etmiştir.⁷⁶ Böcüzade'nin bahsettiği Ağa Mescidi de çok eski tarihli bir yapıdır. Ağa Mahallesinde bulunan taştan minareli cami, H.815/M.1413'de mescit olarak yapılmıştır. Daha sonra 1712 tarihinde camiye çevrilen bu eserin 1777'de minaresi yapılmıştır. Sonradan damı açılarak kiremitli cami şekline sokulmuştur.⁷⁷

Yukarıda zikrettiğimiz eski tarihli yapıların yanında başka birçok vakıf eser bulunmaktadır. Netice itibarıyla 1501'de Eğirdir'de 30 civarında vakıf bulunmakta olup burada bulunan 20 esere vakıf edilmiştir. Nahiye, zaviyeler yönünden zengindir. Sureti Baba, Sakaloğlu, Burcu Bey, Evlad-ı Şeyh Piri Halife, İmam Mahmud ve Paşa (Seyyidim) denilen zaviyeler Eğirdir şehrinde yer almaktadırlar. Şehirdeki bu zaviyeler dışında Kovada köyünde Şeyh Mahmud Zaviyesi de vardır. Bu vakıflardan başka Findos karyesinde bir cami, Eğirdir'de Cami-i Eğirdir, Muarefe-i Cami-i Eğirdir burada olan camilerdir. Ayrıca Eğirdir şehrinde bir Mevlevihâne, yine şehir merkezinde Hankâh-ı Şeyh Murad, Medrese-i Eğirdir vardır. Ayrıca Eğirdir'de birçok mescid bulunmaktadır. Bunlar: Mescid-i Ağa, Mescid-i Dediği⁷⁸, Mescid-i Silahdar oğlu, Mescid-i karye-i Çomaklar, Mescid-i karye-i Ağıl ve Gönen'e tabi Akça köyde bir mescit bulunmaktadır. Eğirdir'deki vakıfların toplam hâsılı 79607 akçe hesaplanmasına rağmen daha fazla olması gerekmektedir. Çünkü bazı vakıfların gelir çeşitleri belirtilmiş ancak hâsılı verilmemiştir. Bu

70 Bahaeddin Yediyıldız, "Müessese Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi", *VD*, XV (1982), s.26; Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda Ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, TTK, Ankara 1988, s.29-45; Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge, İstanbul 2003, s.33.

71 Osmanlı döneminde vakıfların, iskân, şehircilik, toplum hayatındaki rolü, iktisadi, siyasi ve ticari açıdan önemi ile eğitim ve kültür açısından faydaları konusunda daha geniş bilgi için bkz. Nazif Öztürk, "Osmanlı Döneminde Vakıflar", *Türkler*, c.X, YTY, Ankara 2002, s.433-446.

72 Vakfın şehir hayatındaki rolü ve Türk şehirciliği hakkında daha geniş bilgi için bkz. Osman Ergin, *Türk Şehirciliğinde İmâret Sistemi*, İstanbul 1939; Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul 1936 ve H. Ziya Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", *VD*, c.IX (1971), s.30-31.

73 *MAD 3331*, s.53, 79, 81.

74 *MAD 3331*, s.74-75.

75 Mubârizeddin Ertokuş'un siyasi faaliyetleri ve yaptırdığı eserler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Şaman Doğan, "Selçuklu Döneminde Siyasi ve Bani Kimliği ile Mubârizeddin Ertokuş", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c.27, Sayı 1, Haziran 2010, s.231-251; Ayrıca bkz. fotoğraflar.

76 İ. Hakkı Uzunçarşılıoğlu, *Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamit Oğulları Hakkında Malumat*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1929, s.232-233; Karaca, *1501'de Hamid Sancağı Vakıfları (MAD 3331 Numaralı Vakıf Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi)*, s.80-85; Bölgeye yaptığımız gezide Yazla mahallesinde bu şahıslar ve bunlarla ilgili yapıları gördük. Burada önemli bir düzenleme yapılmış ve ismi geçen şahıslara ait türbeler onarılmıştır. Hankâh mevkiinde Burhaneddin b. Muhammed Eğirdiri ve bu zatın çocuklarına ait türbe, Muhammed Çelebi Sultan, Piri Mehmed Halife Sultan, Berdei Sultan türbesi gibi eserler bulunmaktadır. Ayrıca bkz. fotoğraflar.

77 Böcüzade, *age*, s.103.

78 Bu mescidin yerine Eğirdir Müftülüğü tarafından 1940'da Dedekipaşa Camii yaptırılmıştır.

vakıfların gelirleri, karye ve mezra hâsılları, cizye, ispenç resmi, harım, hamam, icâre-i zemin-i dükkân, bağ, âsiyâb, balıklagu, çiftlik ve dükkân kirası gibi kalemlerden meydana gelmektedir.⁷⁹

1530 tarihinde ise 32 adet Eğirdir şehri ve çevresinde vakıf bulunmaktadır. Bu vakıfların toplam hâsılı defterde 111908 akçe verilmesine rağmen yapılan hesaplamada 112948 akçe olduğu görülmüştür. Yine vakıfların nelerden meydana geldiği, gelir çeşitleri, vakıflardaki reaya gibi birçok husus da tabloda görüldüğü üzere burada belirtilmiştir.⁸⁰

Tablo 4: 1530 Tarihinde Eğirdir Şehri ve Çevresindeki Vakıflar

Vakfın Adı	Yeri	Gelir Nevi	Hâsıl
İmaret-i Medrese-i İsa Bey b. Bayezid Paşa	Bursa	K. Findos	18879
Hankâh-ı Şeyh Murad	Nefs-i Eğirdir	Kurâ, mezra ve dekâkîn	17504 olup el-masraf şeyh, mütevellî, imam, müezzin, hızır ve revgan, nân gibi şeylere 5544
Medrese-i Eğirdir	Eğirdir	K. Keligan ve Gönderle, icâre-i zemîn-i dekâkîn	7153
Mescid-i Dediği	Nefs-i Eğirdir	Zemin 1 çiftlik	-
Zaviye-i Sureti Baba	Eğirdir	K. Derengözü, M. Şeyh İlyas, icâre-i bağ ve âsiyâb ve harım ve zemin ve balıklagu ve K. Çayır ve icâre-i zemin ve bağ ve harım	7778
Cami-i Eğirdir	Eğirdir	İcâre-i dekâkîn ve hamam ve bağ	116 hatibe meşruttur
Muarefe-i Cami-i Eğirdir	Eğirdir	Bağ, icâre-i zemin ve dekâkîn	196
Mevlevihâne	Nefs-i Eğirdir	K. Çomaklar, K. Akçamescid, an icâre-i hamam, harac-ı bağ ve zemin ve harım	5809
Mescid-i Dadıc	Enderun-ı Kale	İcâre-i hamam Gedik ve dükkân ve zemin	110 imama meşruttur
Mescid-i Ağa	Eğirdir	1 çiftlik, icâre-i zemin	218 imama meşruttur
İmam Mescidi karye-i Ağıl	K. Ağıl	Zemin ve bağ	60
Zaviye-i Bozacı Bey	Nefs-i Eğirdir	K. Kökes Kavası demekle ma'rufdur tabi-i Gönen, K. Savad, icâre-i zemin ve harım ve bağ ve icâre-i hamam-ı Bozacı Bey	2111

79 MAD 3331, s.109-143; Ayrıca daha geniş bilgi için bkz. Karaca, *age*, s.80-85, 160-187.

80 1530 yılında defterde Eğirdir vakıfları ile ilgili toplam şu kayıt düşülmüştür. “Yekun evkâf-ı kaza-i mezbûre 32 küt’a, mahalle 10, kurâ 11, mezârî’ 2, çiftlik 5, cami 4, hamam 5, medrese 3, imâret 1, hankâh 1, Mevlevihâne 1, âsiyâb 2, zemin ve harım ve bostan küt’a 10, dönüm 284, bağ ve bağçe küt’a 4, dönüm 7, dekâkîn ve karbansaray ve han bâb 55, nakdiye 1000, neferan 1275, Müslim 1225, gebran 50, Minha: Hane-i avârız nefer 321, Müslim 311, gebran 10, mücerred 193, pir-i fânî ve gaib 19, hatib ve imam 14, muhassıl ve sipâhizâde 12, a’ma ve ma’lul 5, muaf 11, hizmetkarân-ı zaviye ve zaviyedâr 14, muallim 1, mütevellî 1, sahib-i berat 6, evlâd-ı Armağanşah 41, sipahizâde 4, El-bâki hane-i avârız müslim 914, gebran 40, Hâsıl 111908, An mahsûl-ı saire 108838, an mahsûl-ı ispenç ve cizye-i gebran 3070” . 438 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), s.304-309. Ayrıca bkz. tablo 4.

Evlâd-ı Şeyh Piri Halife	Eğirdir	İcâre-i hamam der Burdur, zemin der K. Sevinç, zemin Karaçayır, bağ ve zemin	1220
Mescid-i karye-i Çomaklar	K. Çomaklar	Zemin 2 kıt'a, harım 3 dönüm	-
Zaviye-i Üveys Çelebi b. Pir Ahmed	Ağros	Asiyâb 1, bağçe kıt'a 1	Hizmetkâr-ı zaviye 3 kişi
Zaviye-i Ahi Paşa ki Seyyidim Zaviyesi dahi derler	Nefs-i Eğirdir	K. Yassıvıran (nısf), icâre-i hamam-ı Buzcu Bey (hisse-i rub') bağ 2 dönüm	10174
Mescid-i karye-i Kozağacı	K. Kozağacı	Zemin 10 dönüm	-
Zaviye-i Sakaloğlu	Eğirdir	Dükkân bâb 8, kerbansaray harab, icâre-i zemin-i dekâkîn, icâre-i âsiyâb, çiftlik, zemin 50 dönüm âsiyâb 1	836
Cami-i karye-i Findos	K. Findos	An kıst-ı hamam-ı der Aşağı Findos, zemin-i müteferrika	770
Mescid-i Silahdaroğlu	Enderun-ı Kale	Çiftlik 1, zemin 15 dönüm, hamam (harap)	250
Zaviye-i Şeyh Mahmud	Kula	Nısf âsiyâb, bostan 12 dönüm, zemin der K. Kula ve gayri	680
Zaviye-i İmam Mahmud	Nefs-i Eğirdir	K. Selef, zemin der müstakil zaviye 4 dönüm, zemin der K. Bedre, icâre-i dükkân	3750
Be-cihet-i kıraat-ı Kuran der mescid-i Dediği	Eğirdir	Çiftlik 1	-
Zaviye-i Derviş Mustafa		Bağ 1 dönüm	-
Mescid-i Cum'a der K. Karkın	K. Kargın	Nakdiye 1000	1000 (içinden hâsıl olana hatib ve imam mutasarrıftır)
Cami-i Anamas	Anamas	Zemin der sınır-ı Beyköy ve Baklan 120 dönüm	130 (hatibe meşruttur)
İmam-ı Mescid-i Baş	Anamas	Zemin 20 dönüm, bağ 3 dönüm	-
İmam-ı Mescid-i karye-i İlalmış	K. İlalmış	Zemin-i Pir Ali 10 dönüm	-
Medrese-i Atabey an kabl-ı Sultan Alaeddin	K. Ağros	K. Ağros ma'a tevâbihâ ma'a ispenç ve cizye-i gebran 27447, K. Panbuklu 4237	31684
Cami-i der K. Ağros ve kerbansaray ve mescid der K. Ekbe tabi-i Barla	K. Ağros	Kıst-ı hamam der nefis-i Borlu vazife-i Fazlullah Paşa	2520 (be-cihet-i hitabet ve imamet, müezzin, imam-ı mescid der K. Ekbe, hızır ve revgan, nâzır)
İmam-ı Mescid-i Bayındır	K. Bayındır	Zemin 10 dönüm	-
İmam-ı karye-i Akçakılise	K. Akçakılise	Zemin-i İsaca oğlu 10 dönüm	-
Toplam Hâsıl			112948

Not: K.: Karye, M.: Mezra demektir.

Sonuç

Antik Çağ'da Pisidia olarak bilinen bölgede bulunan Eğirdir şehri, Türklerin fethine kadar farklı millet ve devletlerin yönetiminde kalmıştır. Daha sonra Malazgirt ve Miryokefalon zaferlerinden sonra bölge Türkleşmeye başlamıştır. Esas Eğirdir ve çevresinin Türkmenler tarafından ele geçirilmesi ve istikrarın sağlanması 1204 tarihinde olmuştur. Türkiye Selçukluları Eğirdir'i Antalya ve Alanya fethe-dilene kadar seyfiye yeri olarak kullanmışlardır. Gelendost Ertokuş Hanı, Atabey Ertokuş Medresesi, II. Gıyaseddin Keyhüsrev Kervansarayı gibi birçok tarihi, ticari ve kültürel eser onlar zamanında yapılmış-tır. Daha sonra bölge ve Eğirdir tarihinde etkili olan Hamidoğullarını görmekteyiz. Hamid Bey, 1297'de Uluborlu merkez olmak üzere Isparta ve Burdur havalisinde Hamidoğulları Beyliğini kurmuştur. Fele-küddin Dündar Bey de 1307'de hükümet merkezini Uluborlu'dan Eğirdir'e, birçok faktörden dolayı taşımıştır. Şehrin sosyal, kültürel ve ticari yönden gelişmesinde bu durum çok mühim olmuştur. Dündar Bey Medresesi ve hamamı, Baba Sultan Zaviyesi, bazı cami ve mescitler bunlar zamanında yapılmıştır. Şehrin yerleşiminde kalenin önemli bir yeri vardır. 1402'deki Ankara Savaşı'ndan sonra Uluborlu kalesi ile birlikte Eğirdir Kalesi ve Nis adası Timur tarafından ele geçirilmiştir. 1423'de son kez Osmanlıların eline geçen bölgede huzur ve istikrar böylece sağlanmıştır. Şehrin gelişmesinde kale ile birlikte gölün, sosyal ve ticari yapıların önemi büyüktür. Hamidoğulları zamanında önemi büyük olan ve Uluborlu ile birlikte en büyük yerlerden olan Eğirdir şehrinin ehemmiyeti Osmanlılar zamanında yavaş yavaş azal-maya başlamıştır. 1478'den XX. asrın başlarına kadarki süreçte 10–17 arasında mahalleye sahip olan şehirde bir gayrimüslim mahallesi vardır. Mahallelerden birisi kale içerisindeydi. Ayrıca Nis adasında çoğunluğu gayrimüslim olmak üzere Müslümanlar ile gayrimüslimler beraber yaşamaktadırlar. Mahalle sayısının değişmesinde mahallelerin birleşmesi etkili olmuştur. Esasında şehrin dağıldığı coğrafyada pek fazla bir değişiklik meydana gelmemiştir. Osmanlılar zamanında şehir ve ada nüfusu 1300–4200 arasında değişmiştir. 1478–1568 tarihleri arası şehir hâsılı 45.000–52.000 arasındadır. Hâsılın önemli bir kısmı pazar bacı, küp resmi, tahinhane, balıklagu (Köprü, Kapu ve Yazla balık avlak yerleri), ve öşr-i kürümden meydana gelmektedir. Ayrıca, başhane, meyhane, boyahane, sabunhane, Hisar-ı Bo-ğazlain, asiyab, hinta, şair, resm-i gerdek ve cürm ü cinayet, gemi ve zindan resmi ve ispenç resmi gibi vergi kalemleri bulunmaktadır. Yani şehrin gelişmesinde ticaret, balıkçılık, bazı ticari ve sosyal yapılar, dokumacılık, taşımacılık, kısmen ziraat ve hayvancılık etkili olmuştur. Vakıf eserler de şehir hayatına katkı sağlamaktadır. Çok eskiden beri birçok vakıf eserin bulunduğu şehirde Osmanlılar zamanında 30 civarında vakıf ve vakıf eser bulunmakta ve şehrin sosyo-kültürel gelişmesine katkı yapmaktadır. Şehrin ticari ve sosyal yaşamında en önemli gelişme ise İzmir-Aydın demiryolu hattının 1912 yılında buraya kadar uzatılmasıyla olmuş ve bu sayede diğer gelişmelerin yanı sıra halı sanayii ile halı ticaretinde be-lirgin bir ilerleme kaydedilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

I. Arşiv Vesikaları

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1. *Tapu Tahrir Defterleri (TT)*: 30, 994, 121, 438, 107.
2. *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)*: 14, *Hamid Sancağı Vakıf Defteri* 3331.
3. *Kamil Kepeci Tasnifi (KK)*:
Harameyn Mukâta'ası Defterleri: 3357 *Teke Vilayeti Evkaf Defteri*
4. *Nüfus Defterleri*
NFS.D.3273.
NFS.D.3242.

II. Yayınlanmış Vesikalar

438 Numaralı *Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530)*, c.I, *Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Sultan-önü, Hamid ve Ankara Livaları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Gene Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (T.C. BDAGM OADB), Ankara 1993.

3 Numaralı *Mühimme Defteri (966–968/1558–1560) Özet ve Transkripsiyon*, T.C. BDAGM OADB Yayın Nu: 12, Ankara 1993.

III. Salnameler

1896 Konya Vilayeti Salnamesi.

IV. Kaynak Ve Araştırma Eserleri

AHMED Refik, “Fatih Zamanında Teke-ili”, *TTEM*, sene 14, sy.2(79), İstanbul 1340, s.65-76.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, İslâm Hukukunda Ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, TTK, Ankara 1988.

ARIKAN, Zeki, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No.52, İzmir 1988.

Böcüzade Süleyman Sami, *Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi*, Bugünkü Dile çeviren ve Yayınlayan, Suat Seren, Serenler Yayını, İstanbul 1983.

BRAUDEL, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren, İstanbul 1989.

CEZAR, Mustafa, *Mufasssal Osmanlı Tarihi Resimli Haritalı*, c.I, TTK, Ankara 2010.

ÇAKIR, Sabri- Mehmet Erbaş, “Giresun’da Kentleşme ve Kentsel Yerleşmelerin Kademelenmesi”, İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (1-3 Haziran 1988) Bildirileri, Samsun 1990.

DAĞLIOĞLU, Hikmet Turhan, “Hamidoğulları Hakkında Kaynaklar”, Ün, c.II, sy.17, Isparta, Temmuz 1935, s.237-239.

Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, İbn Battûta *Seyahatnâmesi*, Çev. A. Sait Aykut, c.I, YKY, İstanbul 2000.

EMECEN, Feridun M., “Osmanlılarda Yerleşik Hayat Şehirli ve Köylüler”, *Osmanlı*, c.IV, Yeni Türkiye Yayınları (YTY), Ankara 1999, s.91-97.

_____, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan Fetret Dönemine”, *Türkler*, c.IX, YTY, Ankara 2002, s.15-32.

ERDEM, Tahir, “Hamidoğulları (Feleküddin Dünder)”, Ün, c.II, sy.17, Isparta, Ağustos 1935, s.239-241.

_____, “Karamanoğulları Tarihini Aydınlatan Yeni Belgeler”, Ün, c.III, sy.35-36, Isparta, Şubat-Mart 1937, s.490-493.

ERDOĞRU, M. Akif, “XVI. Yüzyılda Eğirdir Şehri”, *Tarihi Kültürel Ekonomik Yönleri İle Eğirdir I. Eğirdir Sempozyumu 31 Ağustos-1 Eylül 2001*, Isparta 2001, s.301-314.

ERGİN, Osman, *Türk Şehirciliğinde İmâret Sistemi*, İstanbul 1939.

_____, *Türkiye’de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul 1936

ERTAŞ, Mehmet Yaşar, *XV.-XVI. Yüzyıllarda Karaağaç-ı Gölhisar (Acıpayam) Kazası*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

FAROQI, Suraya, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul 1994.

GÖYÜNÇ, Nejat, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, TTK, Ankara 1991.

KSENOFON, *Anabasis*, Çev. Tanju Gökçöl, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998.

_____, *2003 Isparta İl Yıllığı*.

İNALCIK, Halil, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu”, *Türkler*, c.IX, YTY, Ankara 2002, s.66-88.

_____, “Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış”, *Osmanlı*, c.I, YTY, Ankara 1999, s.37-117.

KARACA, Behset, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002.

_____, *1501’de Hamid Sancağı Vakıfları (MAD 3331 Numaralı Vakıf Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi)*, T.C. Burdur Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü, Burdur 2014.

_____, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Uluborlu Kazası*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2012.

_____, “XV.-XVI. Yüzyıllarda Keçiborlu Kazası”, *SDÜ SBD*, Sayı 16, Isparta 2007, s.41–80.

KARACA, Behset- Kadir Karacan, “Bölgenin Tarihi Coğrafyası İle İlgili Bazı Mülâhazalar ve Miryokefalon”, *Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014)*, *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi Özel Sayı*, Isparta 2014, s.150-171.

KARAGÖZ, Mehmet, “Osmanlıda Şehir ve Şehirli Mekan-İnsan-Beşeri Münasebetler (XV-XVIII. Yüzyıl)”, *Osmanlı*, c.IV, YTY, Ankara 1999, s.103-110.

KAZICI, Ziya, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge, İstanbul 2003.

KESİK, Muharrem, Antalya'ya Yapılan İlk Akınlar ve Şehrin Selçuklu Hakimiyeti Altına Girmesi", *Son Bin Yılda Antalya Sempozyumu 18-19 Aralık 2003*, Akdeniz Üniversitesi Basımevi, Antalya 2006, s.1-8.

KOFOĞLU, Sait, *Hamidoğulları Beyliği*, TTK, Ankara 2006.

Nizamüddin Şami, *Zafername*, Farsçadan Çev. Necati Lugal, TTK, Ankara 1987.

ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, (Derleyen Salih Özbaran), İzmir 1984.

ORTAYLI, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2007.

ÖZSAİT, Mehmet, "İlkçağ Tarihinde Eğirdir", *Tarihi Kültürel Ekonomik Yönleri İle Eğirdir*, 1. Eğirdir Sempozyumu (31 Ağustos-01 Eylül 2001, Eğirdir, s.717-728.

_____, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, İÜEF Yayınları No.3307, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1985.

_____, *İlkçağ Tarihinde Pisidya Başlangıçtan Büyük İskender Devrinin Sonuna Kadar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:2710, İstanbul 1980.

ÖZTÜRK, Nazif, "Osmanlı Döneminde Vakıflar", *Türkler*, c.X, YTY, Ankara 2002, s.433-446.

PITCHER, Donald Edgar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Çev. Bahar Tırnakçı, YKY, İstanbul 2001.

SARRE, Friedrich, *Küçükasya Seyahati -1895 Yazı- Selçuklu Sanatı Ve Ülkenin Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, Çev. Dârâ Çolakoğlu, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1998.

SELEN, Hamit Sadi, "XVI. XVII. Yüzyıllarda Anadolu'nun Köy ve Küçük Şehir Hayatı", *III. Türk Tarih Kurumu Kongresi (1943)*, Ankara 1948, s.390-398.

SEVİM, Ali- Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi*, c.I, TTK, Ankara 1990.

ŞAMAN DOĞAN, Nermin, "Selçuklu ve Hamidoğulları Döneminde Isparta: Kültürel Ortam", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı.22, 2009, s.69-90.

_____, "Selçuklu Döneminde Siyasi ve Bani Kimliği ile Mübarizeddin Ertokuş", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c.27, Sayı 1, Haziran 2010, s.231-251.

_____, *Isparta'da Selçuklu Ve Beylikler Dönemi Mimarisi*, T.C. Isparta Valiliği İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü, Isparta 2008.

TANKUT, Gönül, "Osmanlı Şehrinde Ticarî Fonksiyonların Mekansal Dağılımı", *VII. Türk Tarih Kongresi, (25-29 Eylül 1970) Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, Ankara 1973, s.773-779.

TEKİNDAG, Şihabeddin, "Karamanlılar", *İA*, c.VI, MEB, Eskişehir 1997, s.316-330.

TUNCEL, Metin, "Eğirdir", *TDVİA*, c.X, İstanbul 1994, s.494-495.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1984.

_____, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri II Mübarizeddin Er-Tokuş Ve Vakfiyesi", *Belleten*, c.XI, sy.43, TTK, Ankara 1947, s.415-429.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK, Ankara 1984.

_____, *Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamit Oğulları Hakkında Malumat*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1929.

ÜLKEN, H. Ziya, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", *VD*, c.IX (1971), s.13-37.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2014.

YAKIT, İsmail, "Devlet Arşiv Belgeleri Işığında XIX. Asırda Eğirdir'de Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapı", *Tarihi Kültürel Ekonomik Yönleri İle Eğirdir 1. Eğirdir Sempozyumu 31 Ağustos-1 Eylül 2001*, Isparta 2001, s.867-882.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Müessese Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi", *VD*, XV (1982), s.23-54.

YILMAZ, Fikret, *XVI. Yüzyılda Edremit Kazası*, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 1995.

YÜCEL, Talip, "Türkiye'de Şehirleşme Hareketleri", *Türk Coğrafya Dergisi*, Yıl 17, s (No) 21, İstanbul 1961, s.31-44.

<http://www.gerty.ncl.ac.uk/diaries.php?year=1907>.

Fotoğraf: Egirdir Şehri ve Nis Adasından Görünüm (Nisan 2016 yılı)

Fotoğraf: Gertrude Bell'in 29 Nisan 1907'de Çektiği Kale Fotoğrafı (<http://www.gerty.ncl.ac.uk/diaries.php?year=1907.>)

Fotoğraf: Solda Dündar Bey Medresesi, Sağda Hızır Bey Camisi

Fotoğraf: Berdei Sultan, Piri Mehmet Halife, Muhammet Çelebi Sultan, Burhaneddin b. Muhammed gibi önemli zatların türbelerinin bulunduğu Yazla Mahallesi

Ekler Tablo 1: Eğirdir Şehri Mahalleleri ve Nüfusu (1478-1568)

No	Mahalle	1478	Nüfus (Ne- fere göre)	Hane	Nüfus (ha- neye göre)	Mücerred	Mücerred	Nüfus (ha- neye göre)	Hane	Mücerred	Mücerred	Nüfus (ha- neye göre)	1530	Hane	Mücerred	Mücerred	Nüfus (ha- neye göre)	1568*	Hane	Nüfus (ha- neye göre)
1	Enderun Kale-i Mes- cid-i Dedîği	10	31	10	12	2	50	29	20	7	3	107	29	20	7	2	107	49	21	105
2	Mescid-i Mevlana- oğlu	7	21	6		3	30													
3	Seyyidüm Mescidi	24	73	19	24	2	97	25	20	3	4	103	26	18	3	4	93	30	16	80
4	Kuryas	49	147	32	35	4	160	50	37	8	5	193	50	37	8	5	193	46	33	165
5	Cami	18	54	17	20	3	85	26	12	4	10	64	26	12	5	9	65	35	15	75
	Mescid-i Şemseddin																			
6	Bey	15	45	14	15	1	70	22	13	5	1	70	22	13	4	5	69	28	13	65
7	Mescid-i Demür Kapu	19	57	19	21	2	95	44	20	15	8	115	44	20	15	9	115	42	19	95
8	Sekt-i Mescid-i Ket- hüda	18	56	9	10	1	45													
9	Çukur Mescid	44	132	45	46	3	225	65	46	15	5	245	65	46	15	4	245	40	20	100
	Mescid-i Hacı Resul (Ersel)	16	48	22	24	1	111	30	18	10	2	100	30	18	10	2	100	45	20	100
10	Mescid-i İmaret	27	81	20	24	4	100	21	15	4	2	79	21	15	4	2	79	64	28	140
11	Hacı Ahmed Mescidi	28	84	16	20	4	80	19	14	6	2	76	22	14	6	2	76	41	20	100
12	Mescid-i Halvai (?)	15	46																	
13	Mescid-i Kurdoğlu	0																		
14	Mescid-i Ağa	21	65	28	29	1	140	49	39	8	2	203	49	39	8	2	203	91	38	190
15	Zaviye-i Mevlana	19	57	20	22	2	100	49	37	7	4	192	49	37	7	5	192	37	24	120
16	Abdi	6	18	6	8	2	30	12	8	1	2	41	12	8	1	2	41	0	0	
17	Mescid-i Nasuh Oğlu	0																26	18	90
18	Yazla	0																		
19	Zimmiyan-ı Nefs-i Eğirdir	22	66	25	25		125	5	5			25	5	5			25	8	5	25
	Vakf-ı Zimmiyan ki Nefs-i Eğirdir**	4	12	5	5		25	3		2			3							
	Nefs-i Eğirdir Top- lam	362	1093	313	340	3	1568	458	313	93	52	1658	462	311	93	53	1648	604	300	1500
	Müslümanân-ı Cezi- re-i Nis	15	45	14	15	2	70	31	27	4		139	31	27	4		139	48	25	125
	Zimmiyan-ı Nis	51	153	60	60	3	300	61	51	8	2	255	61	51	8	2	255	57	40	200
	Eğirdir Şehri ve Nis Adası Top.	428	1291	387	415	3	1938	550	391	105	54	2052	554	389	105	55	2042	709	365	1825

* 1568 tarihli veriler Zeki Arıkan'dan alınmıştır. (Arıkan, age, s.50-52.)

** 1478 ve 1501 yılında “*Vakf-ı Zimmyân ki Nefs-i Eğırdır*’de olan *Cami-i Kadimü*’l-eyyâmdan hizmet edüb bu evler imiş ve karin görürlermiş haraç ve gayri rüsum ve avarız virü gelmemişler deyu Eğırdür şehrinin vasi-i şerihi şehadet etdiler” denilmektedir. (TT 30, s.302; TT 994, 18); Ancak 1523 ve 1530’da bu kayıt tekrar yenilenmiş ve devamında “...ol kafirlerün dördü fevt olub Behram nam zimmi kalub ol müstakil hakkından gelemeyub hizmetkara ihtiyacı olmağın şehir müslümanlarından iki nefer kimesneler avarızdan muafiyetle ol hizmete iltizam gösterdiklerin ecilden üç nefer olub kemâkân hizmet etmek üzere kayd olundu” diye belirtilmiştir. (TT 121, s.332, TT 438, s.296).

(Footnotes)

- 1 1568 tarihli veriler Zeki Arıkan’dan alınmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Arıkan, age, s.50-52.